ALGEMEENE GESCHIEDENIS

DES

VADERLANDS

sedert 1648.

II.

ALGEMEENE GESCHIEDENIS

DES

VADERLANDS,

DOOR

J. P. Arend,

ACHTEREENVOLGENS VOORTGEZET DOOR

Mr. O. van Rees en Dr. W. G. Brill;

THANS DOOR

Dr. J. van VLOTEN.

VIERDE DEEL, TWEEDE STUK.

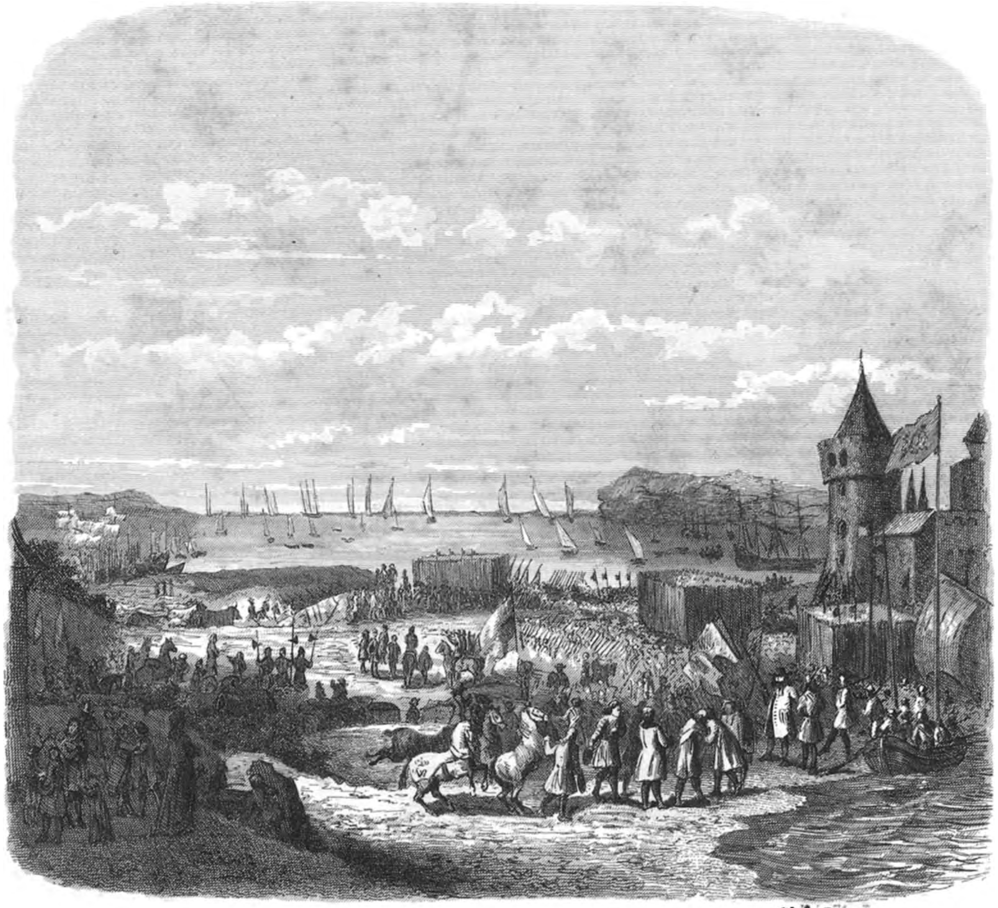

Bl. 426.

HAARLEM

I. de HAAN.

1879

GESCHIEDENIS

VAN

NEDERLANDS VOLK EN STAAT

sedert hun vrijverklaring

in 1648,

DOOR

J. VAN VLOTEN.

TWEEDE DEEL

1672—1713.

HAARLEM, I. DE HAAN.
1879.

ACHTSTE BOEK.

VAN

DEN MUNSTERSCHEN VREDE

TOT

DIEN VAN UTRECHT;

1648—1713.

TWEEDE GEDEELTE;

1672—1713.

Der wahre Historiker wird die öffentliche Meinung zu belehren, zu leiten, und zu beherrschen trachten; er wird ihr nie dienen, ihr nie folgen. Nur so erfüllt er seine Aufgabe. Strenge Wahrheitsliebe, vorurtheilsfreie Unbefangenheit, parteilose Selbständigkeit sollen und müssen seinem Urtheile eignen.

W. MAURENBRECHER.

EERSTE HOOFDSTUK.

Het nieuwe Staatsbewind. Staat- en Krijgsbewegingen. Vrede met Engeland, Keulen, en Munster.

1672—1674.

Gouden bergen voorspelde zich, bij dichterlijken monde van een harer vurigste kanselijveraars, de thans bovendrijvende staatspartij van den stadhouderlijken ommekeer, met den gruwelijken moord van haar beide hoofdvijanden bezegeld. «D'Oranjeboom», zoo liet zij zich in zijne rustig vloeyende versregels hooren:

D'Oranjeboom, 't cieraad der zeven Landen
Storf niet geheel met stam en wortel uit,
Herleeft, hergroeit, herbloeit in eene spruit,
Elks liefde en lust, gedragen op elks handen.
. . . .
't Gewoel, 't gejuich, Den Haag zet overend.
Daar leeft het nu, daar grimmelt het van menschen
Die, toegevloeid uit dorpen en uit steên —
De vreugd ziet oud en jong, en groot en kleen,
Ten oogen uit — "Lang leve Oranje!" — wenschen.
Eén aangezicht van blijschap, één gerucht
Wordt langs den Rijn, de Lek en IJselstroomen,
En Maas en Waal, bij duizenden vernomen;
Nu riekt geen geur gelijk de Oranjelucht.
Nu schut geen dak den hagel en de stralen
Des bliksems, als dit frisch Oranjeloof;
De Lauwer schiet te kort en staat te doof, —

Nu lust elks tong 's Lands helden op te halen.

. . . .

De Oranjetelg, ter goeder uur ontsproten
Uit zulk een stam, dien heldenstam, belooft
Triomf en heil, als opperste oorlogshoofd
Te Lande ons heir, ter Zee onze oorlogsvloten.
De bloesem stelt haar vrucht alreê ten toon,
Een vrucht, die van haar struik niet kon veraarden:
Veel deugden, die om de eeuw maar eens vergaârden,
Geheiligd door ontzag voor 's Hoogsten troon.
Een jeugd vroeg oud, in staatszorg vroeg ervaren,
Van weelde schuw en wulpsche dartelheid,
Verliefd op lof en vorsten arrebeid,
Van oordeel rijp in 't groenen van haar jaren;
Van ongerecht noch vuile lastervlek
Bezoedeld, zoo bezadigd en zachtzinnig
In voorspoed als in weêrspoed, zoo aanminnig
En heusch van aard als deftig in 't gesprek.
Men ziet hierop den moed nu minder flauwen
Des Bataviers in dees bekommerde eeuw;
Het hart ontvonkt van land- en waterleeuw,
Niet onvoorzien van scherp gebit en klauwen.
Mauricius, de schrik nog van Brazyl,
Komt rustiger zijn krijgsgezag bekleeden,
En Wurts, voorheen de schild en 't zwaard van Zweden,
Strijdt ruim zoo braaf naar Neêrlands oorlogsstijl;
Het lust eerlang ons zeemacht onder Ruiter,
Dien Watervorst, en met de Oranjevlag
Ter wereld uit, en buiten onzen dag,
Te streven, vrij van zeevloek en vrijbuiter.
Geen trommel werft het krijgsvolk zoo gezwind
Gelijk de naam van 't heldenrijk Oranje,
Veel min beducht voor 't wrokken van Brittanje,
Nu zulk een band dien troon aan ons verbindt.
Men ziet de hoop der vijfde Monarchy
In rook vergaan, den vrede alom gesloten,
Al 's aardrijks schat in Hollands schoot gegoten,
Al berst de Nijd van spijt en razerny;
Of komt die Nijd ons blank in 't harnas dagen
De groote zaal met vanen gestoffeerd
En dichtgepropt, terwijl 's Lands veldheer keert,
Als Cesar plag, op zijnen zegewagen.
Wat wordt hierop van de onvermoeide faam
Een loftrompet al 't aardrijk door gesteken,
Dat Thule van dien veldheer weet te spreken,
Dat de Indus schrikt op WILLEM HENDRIKS naam!

Die faam braveert in duur metaal en marmer
Van 't graf te Delft, daar 't prinselijk gebeent
In rust. O Prins! word spade daar beweend,
Leef lang, blijf lang ons Land- en Zeebeschermer! —
Draag lang den last, dien gij met lust aanvaardt,
Getroost, als uw voorouders, bij 's Lands wetten
Uw goed en bloed groothartig op te zetten,
Door 's Hemels gunst voor 't Land hiertoe gespaard!
Leef lang, was op, volgroei, o groote hope
En wellust van 't vereenigd Land, op wien,
Als op een zon, die rijst, alle oogen zien
Van Neêrland niet alleen, maar gansch Europe.
. . . .
Ons dierste schat, de vrijheid dezer Landen,
Blijf door uw zorg in volle kracht bewaard,
En pijl aan pijl verbonden, door geen zwaard
Noch forsch geweld, maar zachte Oranjebanden! — [1]

Hoewel er waren, die met den kerkelijken schotschrijver van *Nimrods muggendarm nog in 't harnas tegen Oranje* [2] voorgaven, dat de jonge Prins, «den boedel», hem «zoo verward en desolaat» nagelaten, wel eens had kunnen weigeren te aanvaarden, en «den sleutel op de kist leggen», had hem God niet gewapend met het schild des geloofs, den helm der hoop, het zwaard van dapperheid en een niets vreezende coeragië, om zich te redden door allerlei gevaar en te dringen midden door zijn vijanden zonder schrikken», toonde hij zich in 't minste niet beschroomd dat te doen. Ook was de taak, hem in dat opzicht als Stadhouder en Kapitein-generaal opgelegd, was hij zelf — als zoo aanmerkelijk 't geval bleek — met een schrander hoofd en kloek hart begaafd, heel wat minder hachelijk en zwaar, dan 't die van den anders niet minder kloeken en schranderen raadpensionaris geweest was. Hij toch stond als beslissend overhoofd voor al zijn doen en laten nagenoeg alleen, terwijl deze altijd met de zoo dikwerf belemmerende haspelarijen der Staten te worstelen had. Slechts daar, waar die Staten werkelijk eenstemmig met hem dachten of zelf geen

[1] Zie *D'Oranjeboom herlevende* in den doorl. Vorst en Heere Willem Henrik, Prins van Oranje, enz. (*door*) *J. Vollenhove.*

[2] De grootste grief, in dit schotschrift tegen den er een "Nimrod" gescholden De Witt ingebracht, was, dat hij, "in 't leven gebleven", van zins was, "om de *Katechismus*-predicatie af te schaffen, daar nochtans deze leer is een grondslag van het zaligmakende geloof tot versterking van de zwakke zielen, om de aanvechting der heillooze secten met dezen hamer te vermorselen". En als bewijs van dit goddeloos opzet werd aangevoerd, dat hij "zijn dienstmaagd, eens op een Zondagnamiddag uit de predicacie en katechisacie komende", zou hebben toegevoegd, "wat stoutheid het was, dat men zijn huiswerk staakte, om zoo een nuttelooze katechisacie aan te hooren!"

bepaald gevoelen hadden, had hij steeds veel zoo niet alles vermocht; daar echter waar zij hem — als maar te vaak — verkozen tegen te streven, had hij weinig of niets kunnen uitvoeren [1], en zich in zijn heilzaamste pogingen, met name ook tot 's Lands versterking en verdediging, zien stremmen. Met de keuze van zijn opvolger als Raadpensionaris, hadden de Staten zich den eigen voormiddag van zijn gruwzamen dood bezig gehouden, en dat thans zooveel minder zwaarwichtige, doch desniettemin met zijn dubbele wedde bezoldigde ampt [2] aan hun nu 43-jarigen griffier, Casper Fagel, opgedragen, een man door hem zelf vóór nu drie jaar voor zijn griffiersampt aanbevolen, en aan wien zijn nieuwe betrekking onder de veranderde omstandigheden dan ook best was toevertrouwd. Het griffierschap zelf werd in tweeën geplitst, en voor de buitenlandsche afdeeling Fagels broeder Hendrik, voor de binnenlandsche de commies-griffier Spronzen benoemd. De Prins, nog dien eigen avond te Alfen van 't gebeurde op den zoo echt bijbelsch- en rechtzinnig-kristelijk gevierden lijfstraffelijken weekdag onderricht, kwam den volgenden middag naar den Haag, en gaf den door de Staten naar hem afgevaardigden Heer van Maasdam, op zijn aanvraag, wat omtrent de gruweldaders te doen, te kennen, dat bij zooveel lijdelijke medeplichtigheid der voornaamste burgers aan geen straffen te denken viel, en men dus best deed de zaak maar als gedaan te beschouwen, en alle nader onderzoek te vermijden. Den aanhitsenden Schepen Van Banckem bevorderde hij luttel weken later zelfs tot Baljuw, doch gaf daardoor te meer aanleiding zijn bedorven aard in alle kracht te laten uitkomen, zoodat de man, in 1680, voor al zijn knevelarijen en verder misdrijf tot onthoofding veroordeeld, den welverdienden dood op 't schavot slechts ontkwam door nog in zijn kerker op de Voorpoort te sneven, waar hij reeds een jaar of wat gezeten had [3]. De met zijn schuttermusket zoo loffelijk werkzame zilversmid Verhoeff vestigde zich als waard te Voorburg, maar werd daar voor straatschenderij en ander schelmsch bedrijf door Baljuw en Mannen, van Rijnland in 1677 tot openbare geeseling veroordeeld, en dit vonnis

[1] Zie de juiste opmerkingen van Prof. R. Fruin in den *Gids* voor 1865, II. bl. 470. "Het bestuur", leest men daar o. a. nog terecht, "was den Raadpensionaris grootendeels overgelaten, maar het beleid bleef aan de Staten 's Lands voorgehouden. In zaken van buitenlandsche staatkunde en binnenlandsche policie was zijn gezag niet overwegend, tenzij hij Amsterdam op zijn hand had, hoeveel minder dan nog in zaken van handel en handelswetgeving. Niet zijn theorie, maar de wil der stemhebbende steden beheerschte de praktijk; hij kon ze misschien in enkele opzichten wijzigen, maar niet wezenlijk veranderen. Hem wordt (dus ook) onrecht gedaan, als men hem voor de misslagen, die de Staten in zijn tijd begaan hebben, verantwoordelijk stelt".

[2] Op voorstel der Edelen werd deze namelijk van 6 op 12 duizend gulden gebracht (zie de *Res^en^. der Staten* van 20 Aug.), terwijl hij-zelf last kreeg, zich steeds met den Stadhouder te beraden.

[3] Zie de door Mr. L. Ph. C. van den Bergh omtrent zijn rechtsgeding meêgedeelde stukken in *Het Nederlandsche Rijksarchief*, I.

in November daaraan te Leiden aan hem voltrokken onder 't vrolijke vedelspel, dat eenige studenten tegenover 't schavot deden aanheffen. De «hondsvot» — als de Prins hem later zelf noemde — Tichelaar werd wel met het postjen begiftigd, hem door den Heer van Zuilestein voor zijn misdadig aangeven toegezegd, en tot Stedehouder van den nieuwen Ruwaard van Putten, Schagen, benoemd, doch bleef dit niet langer dan acht jaar, toen hem, in 1681, Schagens opvolger, de overste Johan Boreel, met goedvinden van den Prins, den dienst opzeî. Van den Prins zelf bleef hij echter voortdurend een klein jaargeld trekken, 't welk hij, na zijn dood, op 't dubbel aangaf van wat het bedroeg, zonder 't natuurlijk verder uitbetaald te krijgen, zoodat hij de laatste jaren van zijn edelaardig leven, om zijn brood bedelend, op krukken rondstrompelde, tot hij in 1714 den adem uitblies [1].

De haagsche volkswoede, en haar elders bedreigde navolging, verwekte intusschen zulk een vrees in de beangste gemoederen, dat de nieuwe Raadpensionaris den Staten ronduit voorsloeg, de stedelijke overheden, tegen alle wet en regel in, nu buitentijds door den Stadhouder te laten veranderen, daar het volk anders niet tevreden zou zijn, en wellicht zelf orde stellen zou. De Stadhouder zelf had zich bereid verklaard te doen, wat de Staten hem zouden voorslaan, doch verkoos zich, daartoe aangezocht, persoonlijk niet te verklaren. Gecommitteerden hadden voorgesteld hem uit te noodigen, overal onderzoek te doen naar de oorzaken van 't wantrouwen der gemeente en haar regeerders, en haar zoo mogelijk 't verkeerde daarvan aan 't verstand te brengen, of anders de mistrouwde regeerders zelf tot vrijwillige aftreding over te halen. In hun geletterde staatswijsheid beriepen zij zich daarbij op 't geen Livius van Pacuvius meêdeelde, die indertijd te Capua een middel gevonden had, het oproerige volk, dat den Raad evenzeer met moord dreigde, te stillen, zonder dien Raad te ontslaan; en zij zouden God bidden, dat het hier gelijkerwijs mocht afloopen. Na wat over en weêr gekeuvel, werd den 27^{en} der maand overeenkomstig Fagels aanraden besloten, en bepaalden de Staten den Stadhouder te machtigen, in die hunner steden waar zich wantrouwen en gemor voordeden, van stonden aan en zonder verdere oproerigheden te verbeiden, op verzoek van overheid of burgerij of anders uit eigen beweging, de oorzaken daarvan na te sporen en zoo mogelijk weg te nemen; mocht dit echter niet gelukken, zoo werd hij verzocht de meest verdachte leden der wet te bewegen, over te halen, of des noods te verplichten om zich van het bewind te ontslaan, en verder zulke order te stellen als hij ten meesten dienste van den Lande noodig achtte. Alles natuurlijk voor ditmaal alleen, en zonder krenking der stedelijke voorrechten en vrijheden. Ook zouden die steden, die van dien maatregel niet gediend beliefden, mits

---

[1] Zie de mededeelingen naar verschillende gelijktijdige aanteekeningen bij Wagenaar, *Vad. Historie*, XIV, bl. 181, v

zich binnen acht dagen aanmeldende, daarvan verschoond blijven; een vergunning, waarvan echter alleen Enkhuizen gebruik maakte.

In verscheiden andere hollandsche steden had dan ook de gemeente reeds door het noodige rumoer van den oproerigen volkswil doen blijken, en zich vooral op 't fraaye voorbeeld der haagsche in verzet getoond tegen de aanhangers der gevallen staatspartij. «Waarom zij», luidde het zelfs in een ophitsend rijm [1]:

Waarom zij, die 't Land regeerden
Met De Witten, en vermeerden
Haar gezag en mogendheid,
Niet als haar ter dood geleid?
Borgers, wilt die snoode guiten,
Eer ze gaan, in boeyen sluiten;
Brengt haar op zijn Haags van kant,
Zuivert zoo ons Vaderland!

Te Rotterdam waren, na 't bericht van 't gebeurde in den Haag, een dozijn burgers in een herberg saamgekomen, en hadden schriftelijk de aftreding van twaalf vroedschapsleden verzocht, van welke twee — De Groot en Paats — uitlandig [2], drie anderen afwezig waren; de overige zeven voldeden onmiddellijk aan 't gedane verzoek. Den volgenden dag, 23 Aug., was toen door de burgerij een driedubbeltal ontworpen, waaruit de Stadhouder twee dagen later een keus deed; Kievit, die tot de nieuw gekozenen behoorde, werd nu, in plaats van de Groot, Pensionaris. Te Delft was men den 19[en] reeds in beweging gekomen, had een herberg, waar wat zonder reden verdacht schietgeweer gebracht was, geplunderd, en bleef men sedert onder de schutterij voortdurend pruttelen, tot men eindelijk den 30[en] een stuk ontwierp, waarbij men de zuivering der overheid van den «loevesteinschen aanhang» en

---

[1] *Aenspraeck van Quacksalverus* in *D'oprechte Oranje oogenzalf*, enz. Gedr. in d'Oranjedruckery, 1672. Omgekeerd heette het in een ander:

Wat naakt dat land een val, dat in en onder 't oordeel
Verkracht en schendt het heilig recht van God gesteld,
En zich met moord bevlekt, en juicht of 't was een voordeel,
O zeer verbasterd zaad, uw weg ter Hellen helt!
Wat meent gij, dat de Heer, met zijn aldoorziende oogen
Uw moord en bloedschuld acht een mannelijke daad?
Als 't Godvergeten volk, gij vindt u ver bedrogen,
Wanneer de rechter recht zal loonen goed en kwaad!

met de opmerking, dat de "daad, vóór eenige dagen in den Hage geschied, zoo klaar eene verkrachting van 't heilig recht" was, "dat dit van niemand zou tegengesproken worden als van dezulken, wier oordeel haar passiën tot richtsnoer hebben". (*Beklagh over Hollants verkeerde wegen*, enz. 1672).

[2] Paats als Gezant in Spanje.

in de overheid geen anderen verlangde, dan die «den hervormden godsdienst» beleden. Van een paar geestverwante vroedschapsleden begeleid, trok men met dit geschrift naar den Stadhouder, door wien het echter naar de delfsche overheid om inlichting gezonden werd, terwijl zich sommigen over deze kromme sprongen van «'t oude kalf van 't wijdberoemde Delft» met «peper in de neus», in juist geen overtreffelijke rijmen vrolijk maakten, vragende «aan dees goede liên, wat voor beestelijke grillen 't kalf in 't hoofd kreeg» [1]. «Gij wijt ons», antwoordden zij, «dat ons kalf aan 't hollen is geraakt», maar 't was slechts, dat zij in alle bescheidenheid

> te zamen resolveerden,
> Zijn Hoogheid met oodmoed te zeggen wat hun deerde
> Omtrent de Magistraat [2].

Deze nu, door Z. H. zelve gepolsd, zocht wel 't stuk punt voor punt te weêrleggen, doch werd door eenige schutterofficieren niet losgelaten, voor zij, daarenboven door de boeren uit de venen bedreigd, haar ampt had vaarwel gezegd, waarop toen door den Prins een nieuwe Wet en Vroedschap werd aangesteld. Te Leiden, waar men zich voor den uit Utrecht dreigenden vijand bevreesd maakte, hadden eenige burgers den 23en verlangd, dat de burgerkapiteins uit de Vroedschap deze verlaten zouden, kreeg men 't verder over 't begeven van een vaandrigsplaats te kwaad, en kwam men eindelijk den 8en September met een verzoekschrift te berde, waarbij «de gemeene burgeren en ingezetenen» der stad zich «zeker onderricht» betuigden «van de verkeerde driften en de slappe flauwmoedigheid van eenige der magistraatspersonen, dewelke o. a. nog openlijk voorgeven, dat men zich wel gelukkig mocht achten, zoo men de condiciën bij den koning van Frankrijk doen aanbieden, tegenwoordig nog verkrijgen kon». Naar hun inzien schuilde dit onder hen, die «uit de arminiaansche factie, zoo nu, zoo dan, in de regeering waren ingedrongen, van welke zij, supplianten, en haar medeburgers met geen recht en zekerheid konden worden geregeerd, als die geresolveerd waren tot den lesten droppel bloeds haar diergekochte stadsbehoudenisse en verdere voortplanting van Gods zuiver Heilig Woord, den welstand van haar vrouwen en kinderen, ten uiterste te verdedigen en te beschermen, van 't welk zij dus in haar magistraat en overheid mede gaarne zouden verzekerd zijn». Zij wendden zich daarom «tot Z. Doorl. H., als tot haar eenigen schut en scherm, opdat Zij de goedheid geliefde te nemen, diegenen onder welker regeering de burgerij nooit in rust

---

[1] Zie de *Resolutiën van 't hollende kalf losgebroken uyt het Delfse burgerhock*, enz. In 's Gravenhage, gedr. en opgegeven voor de Delfsche Schutterye. Z. j., en de *Loff van eenige nieuwe Kalverbaasen.* Vl. bl. z. j.

[2] Zie *'t Blaetende kalf tegen de haagsche lepelmannen*, enz. Tot Delft, z. j.

of vrede kon gehouden worden, af te zetten, en in hun plaats zoodanigen uit de tevens aangeboden lijst van 80 personen te kiezen, als Z. D. H. nut en oorbaar dunken zou [1]. De Prins begon met den 11en «bij voorraad, tot rust en welstand der stad» de 25 personen op die lijst, die uit de bestaande Vroedschap waren aangehouden, met den Pensionaris en de Secretarissen, in hun betrekking te handhaven, en verwees voor de overige op de nu weldra, ingevolge van de opdracht der Staten, door hem afgevaardigde Commissarissen Albrecht Nierop, oudste raadsheer in 't Hof van Holland, en Joan Wierts, zijn raad- en rekenmeester, voor wien toen de nieuwe veertigen tevens den eed aflegden. In Gouda had men onder de deur van een der burgemeesters eenvoudig een papier gestoken, waarop de namen van eenige mistrouwde regenten voorkwamen, die men door den Stadhouder afgezet wenschte; Vroedschap en Wet besloten toen gezamenlijk hun ampt ter beschikking van den Prins te stellen, en deze bepaalde er zich daarop toe, een half dozijn bij brief door anderen te vervangen. Te Dordrecht zocht zich wel de regeering bij den Prins door hem vleyende voorstellen — de toevoeging eener wacht van hellebaardiers, en de uitnoodiging, weldra in 't huwelijk te treden, of anders bij ongehuwd afsterven orde te stellen op zijn nalatenschap — aangenaam te maken, doch mocht zich toch zoo weinig in de gunst der gemeente verheugen, dat het schuttervendel, met de nieuwe maand op 't Stadhuis ter wacht, zich niet ontzag, de 40 raadskussens in stukken te snijden, gelijk men vervolgens ook de burgemeesterlijke wapenborden uit de groote kerk afrukte, en den 5en de gansche schutterij samenstroomde, om al de regeeringsleden van haar ampt vervallen te verklaren, omdat zij eenmaal het later herroepen eeuwig edict bezworen hadden. Eerst de overkomst van 's Prinsen beide gemachtigden stelde ook hier een einde aan de zaak, door niet minder dan 17 raadsleden te vervangen. Te Haarlem kwamen den 21en 't bonte en oranjeschuttervaandel de loslating van een tiental rumoermakers afdwingen, die in 't begin der vorige maand aan den overval en de plundering van Ascanius van Sypesteyn — baljuw van Brederode — 's huis handdadig geweest waren, omdat het gerucht liep, dat de man, als neef van den Raadpensionaris, dezen bij zich verborgen hield. Een drom gewapende schutters had toen na een paar uur de plunderbende uiteen gejaagd, en dit viertal in handen gekregen, dat tot nu toe in verzekerde bewaring was gebleven, doch thans door zijn geestverwanten onder de schutters werd opgeëischt en meêgevoerd. De volgende dagen bleef men sedert onderling raadplegen, tot den 10en, op voorstel van den Procureur Pieter van Rixtel, een geschrift werd opgesteld, ettelijke punten inhoudende tot herstel van stad- en landsverval. Door een zestal personen aan de Vroedschap overhandigd, drong het deze tot de belofte, de burgerij in haar voorrechten te

[1] Zie de stukken meêgedeeld in Kluits *Historie der holl. Staatsregering*, enz. II, bl. 545, vv.

handhaven, en werd de verdere voldoening aan den Stadhouder overgelaten, wien men nu van weêrszijden gemachtigden zond. Terwijl hij de zaak in bedenking hield, bleef de onrust in de stad toenemen, en trok 's avonds van 8 Sept. eindelijk een groote hoop schutters naar den nieuwen Doelen, waar men besloot, den krijgsraad buiten bewind te stellen en de geheele overheid af te zetten. 's Avonds laat en 's nachts werden toen de verschillende Vroedschapsleden uit hun huizen gehaald, en onder groot gejoel naar 't stadhuis gevoerd, om er goed- of kwaadschiks hun ampt neêr te leggen. Twee dozijn gemachtigden der burgerij benoemden den volgenden dag een nieuwen krijgsraad, die, op twee Colonels na, door den Prins bevestigd werd, terwijl zij tevens een dubbeltal Vroedschappen, waaronder 32 der afgetredenen, ontwierpen. Acht hunner gingen dat den Prins overhandigen, terwijl de overige dertien onderwijl het stadsbeheer op zich namen, totdat, den dag daarna reeds, 's Prinsen beide gemachtigden naar Haarlem kwamen, en de zaak nader onderzochten. Wierts, daarop zelf naar den Prins gegaan, kwam den 11en met den last terug, al de oude leden op één — Mr. Jan Everswijn — na, in de regeering te herstellen. Ongetwijfeld was Fagels toelichting van 't geval, die als oud-pensionaris der stad op de hoogte der zaken was, niet vreemd aan den afloop, tegen welken sommigen te vergeefs bleven morren.

Er was een groot verschil tusschen de wijze, waarop de Prins zich bij zijn nieuwe regeeringsbestelling zoo hier als elders werkzaam toonde, en die, waarop de heftigste tegenstanders van 't vorig bewind hem hadden willen te werk zien gaan. In een geschrift, dezer dagen, bij wijze van verzoekschrift, uit naam van 's Lands «gemeene volk» in 't licht gegeven, en met «Oranje in 't hart» door «Alleman Geus» onderteekend, zochten zij hem den weg aan te geven, waarop hij zich, huns inziens, diende te houden. «Aan Zijn Hoogheid», zoo luidde het daar, «vertoonen met ongeveinsde genegenheid en onveranderlijke trouw de gemeene inwoonderen van het vereend Nederland: hoe dat de vertoonderen, 22 jaren lang, met verhate oogen hebben aangezien het geweldig toenemen van de loevesteinsche faccie, blazende niet als verwoedheid tegens Uw Hoogheid en Zijne liefhebbers, niet als gunste, staat, eere en rijkdom op haar zelf en hare aanhangers, en niet als belastingen op ons, vertoonderen; ja, om hare dominacie vast te stellen, beroerende door verderfelijke oorlogen de geheele Kristenwereld. Dat wij, vertoonderen, gedachtig aan de Godsprake Ezaias XIV, 16, 19, en 20, tot reddinge van de mishandelde vrijheid, vreezende de soevereine macht, bij ons en onze voorouders verkregen met het goed en bloed van zooveel martelaren, *anno* 1581 vastgesteld, met de wapenen verdedigd, en bij zoovele tractaten van stilstand en vrede gelegitimeerd, edoch door het beleid, raad, en sterke

[1] *Requeste van de groote vergaderinge van 't gemeene volck deses Lands aen Sijn Hoogheyt den Prince van Oranje.* Tot Delft, a° 1672.

vuisten, ja met het goed en bloed van de Oranjevorsten, onze gewezene Mozes, Jozua's, en Gideons, hebben goedgevonden Uw Hoogheid te verkiezen tot onzen verlosser, niet door eene populaire drift noch lust tot verandering, maar door eene welgegronde affeccie en bataviersche coeragië, ons van den Hemel zichtbaarlijk ingestort. Dat wij daarop voortgaande den tuin van Holland van 't onkruid hebben gaan zuiveren, de Jonassen over boord gesmeten, en bij onze sentencie, doende recht, dat het Hof, van ons gevolmachtigd, niet en dede, gecondemneerd eenige kwade vrucht dragende boomen uit te roeyen. En alzoo zulken salutair werk, tot troost voor de goeden en afschrik voor de kwaden niet behoort ten halve te blijven steken, dienende integendeel het onkruid met den wortel geëradiceerd, opdat het in 't korte niet wederom de overhand verkrijge. Alzoo ook de vertoonderen vermoeden, dat de slappe uitvoering van onze desseinen procedeert van eenige suspecte oorblazers omtrent Uw Hoogheid, en wel zonderling van het ingeven van diegene, die nog al hellen naar de vorige dwinglandsche regeering, zoekende de macht ons toekomende te verijdelen, en Uw Hoogheid zwaarhoofdig te maken, om aan te nemen de heerschappij, die bij het Volk is, en zulks bij ons, vertoonderen, en niet bij de Vroedschappen of Regenten, als bij ons te vuur en te zwaarde gehaald en beschermd, en welke wij, als ons eigen goed aan Uw Hoogheid in handen hebben gesteld, en nog stellen bij dezen, niet gelimiteerd maar geheel en al, bereidwillig Uw H. met lijf en goed in 't zelve gezag te helpen stijven, sterken, en mainteneeren tegen allen tegenstand van buiten en van binnen. Zoo vinden wij ons genoodzaakt om aan Uw H. te geven de volgende waarschuwingen, met oodmoedige bede, daarop met aandacht te willen letten. Vooreerst: dat er onder de loev. faccie zijn geweest, in effecte tweederlei slag van vijanden: eene dergener, die Uw H. zochten uit 's Lands bestier te houden, om haar zelf en hare vrienden meesters te maken van onze vrijgevochtene republiek, door middel van de Vroedschappen, daarin zij de sterkste waren; en deze zijn geweest de afzetsels, vrienden en aanhangsels van de loev. Heeren en Barneveldisten, welker memorie de walging wekt en moet uitgewist worden. En de tweede dergener, die om voordeel en profijt haar met de eerste soort vermengde, die haar lieten gebruiken als instrumenten en roeden, die somtijds met den mond wel schenen genegen te zijn, maar met de daad niets deden als dat daar tegen streed, dubbelhartig haar dienende en reguleerende naar den tijd, haar zettende daar de zon schijnt; zijnde van de eerste niet als vermijdelijk kwaad, maar van de tweede ook heimelijk en onvermijdelijk kwaad, dat het ergst is, te verwachten, wezende dezelve kenbaar aan hare tale, die gedurig is tot zachtigheid, wetende dat zachte meesters maken stinkende wonden; tot conservacie van quansuis de vrijheid van 't land, die zij zelf ambieeren in haar geweld te hebben, tot verheffing van de soevereine staten, daarvan zij leden zijn, tot vertraging der zuivering van 't onkruid, om dat te doen groeyen, tot uitstel van de vermaking der magistra-

ten, om dat het wellicht haar mede gelden zal, enz. Voor dewelke Uw H. hem heeft te wachten, zullende schoon zingen totdat zij Uw H. doen zeilen op klippen en doen geraken door intimideering onder eene faccie zoo erg als die van Loevestein, onder schijn van Hollands autoriteit opbouwende haar eigen en Uw H.'s gezag trachtende te verminderen door opstoking tegens de getrouwe supplianten, zijnde als nieuwe Granvelles ten tijde van 't presenteeren der requeste van de Edelen des Lands. Ten tweede, dat Uw H. met alle middelen gelieve te betrachten den vrede met Engeland, als de eenige menschelijke zekerheid tot conservacie van 't Land en Gods dienst, biddende dat Uw H. Haar doch niet wil laten verrukken door schoon aanprijzen van auxiliaire troepen; het is veel beter toe te geven aan Engeland als het alles te wagen, indien de aux. troepen te kort schoten of geslagen werden, kunnende Uw H. van de zijde van Engeland doen vaststellen de soevereine macht, die Uw H. door de vertoonderen uit grond van hare herten is gegeven en gegund. Ten derde, dat zonder tijdverzuim worde voortgegaan met de verandering van de magistraten in de respectieve steden, alsmede met het afzetten van de permanente ministers in de hooge collegiën, voor zooveel die zijn geweest de vijanden van Uw H., in plaatse stellende die Uw H. getrouw zijn. Uw H. behoeft niet te vreezen voor schadelijk oproer of plundering; zij, vertoonderen, zullen zorgen, *gelijk in 's Gravenhage*, dat alles *ordentelijk* zal toegaan; men zal Uw H. de suspecte en verbasterde, de loevesteinsche en Barneveldisten en Arminiaansche op lijsten overgeven, met de namen der Patriotten, daaruit de beste kunnen genomen worden. Wij zullen dit alleen doen voor deze maal, latende aan Uw H. de absolute macht, en niet aan de Vroedschappen, over de nominacie en eleccie, op den voet bij Uw H. te ramen en arresteeren, opdat twee of drie familiën niet mogen domineeren in de Vroedschappen, en alzoo over de steden en over ons, vertoonderen, hare principalen, die eensvooral ons recht aan Uwe H. cedeeren en overgeven; biddende dat Uw H. de schoone occazie, die achter geen vat heeft, niet wil laten henenglijden door opstoking of afrading van kwade of blinde raadsluiden, veel min dat Uw H. zich zou laten verbitteren tegens ons, vertoonderen, gelijk of wij oproerig, ja, strafbaar zouden zijn, gedenkende dat wij 't zijn, die Uw H. hebben doen herstellen en de vrijheid hebben gerukt uit de handen der loevesteinsche tyrannen; terwijl Uw H. zal zoeken den vrede van buiten, zullen wij die maken van binnen door het doen opstaan uit de regeering van die suspect, vervalscht, en ondienstig zijn, die haar tijd hebben gehad». Hoe dringend vertoonderen deze, hun gansche doen en drijven kenschetsende bedenkingen aan den hun «dierbaren persoon» van Zijne Hoogheid ter «prompte en heilzame» beschikking stelden, hij was er verre van, ze in allen deele op te volgen, en de 't onderspit delvende tegenpartij had in dit opzicht dan ook geen reden, om, gelijk zij 't in hekelende klaagrijmen deed over 's Lands «gestoorde vrijheid» te jammeren :

Waartoe laat gij, onzinnige, u vervoeren,
Dat gij mij weêr doet bukken onder 't kruis?
Wat prangt ge mij met deze Oranje-snoeren,
Wat maakt ge u zelf tot slaven van dat Huis?[1]

En niet zonder grond ook liet men daarom, op zijne beurt, den Prins dier Vrijheid op den meest geruststellenden, bezadigden toon antwoorden[2]:

Hoe zijt gij dus bedroefd, mijn halsvrindinne,
Wat kwelt u, zeg, waarom gij droevig zijt?
Vreest gij, dat ik u niet zoo vierig minne,
Als gij wel wenscht, in dees benauwden tijd?
Zijt gij verschrikt voor 't onbehoorlijk tieren
Van 't muitig volk op de achtbre Magistraat,
Dat groot en klein zoo door de straten zwieren,
En de onderdaan zich zelf te buiten gaat
In 't schelden van veel eerelijke lieden,
In 't schoppen, slaan, en plondren van haar goed,
Schoon dat ik zelf uitdruklijk dat verbiede,
En haar vermaan te kwijten hun gemoed
En plicht omtrent hun wettige overheden,
Die van God zelf zijn over haar gesteld; —
Zoo gij, vriendin, hierover zijt t'onvreden,
Indien dit kwaad u hert en zinnen kwelt,
Gij hebt gelijk, gij meugt met reden klagen,
Dat Staat en Stad dus schandlijk wordt beroerd;
Maar zeg toch niet, dat *ik* de schuld moet dragen,
En dat dit volk om *mij* dus wordt vervoerd
Tot muiterij en onbehoorlijkheden,
Tot lastering en huizenplondering,
Tot schoppen, slaan, van wettige overheden,
In Godes oog een kwaad en gruwlijk ding!
't Kan zijn, dat zij, door domme drift gedreven,
Om mijnentwil zoo dwaaslijk dit bestaan,
En tot dit kwaad zoo stoutlijk hen begeven,
Als werd aan mij een groote dienst gedaan.
'k Misprijs hun doen en acht het straffe waardig,
Die vrome liên zoo feitlijk tasten aan,
En slepen langs de straat; die zoo boosaardig
Hun Heeren zelf op 't kinnebakken slaan.
En wat belangt, dat gij mij legt te laste
Hetgene mijn Heer Vader eertijds deê,
Die, zoo gij zegt, naar uwe kroon dorst tasten,

[1] *De gestoorde Vrijheid.* VI. bl. 1672.
[2] *Antwoort van S. H. aan de gest. Vrijheid.*

Neem ik niet wel, en 't doet mij hertlijk wee,
Dat gij van mij hebt zulk een kwaad vermoeden:
Ik zal uw kroon verwelken noch vertreên,
Maar zelve daarvoor strijden tot den bloede,
Gelijk weleer mijn grootevaders deên.
Mijn vader was niet wel bedacht van zinnen,
Toen hij den raad der kwaden volgen woû;
Ik zal u, als een vrije maagd, beminnen,
En nimmermeer verbreken mijne trouw.
Ik zal uw heil met lijf en ziel betrachten,
En strijden voor uw eer, en goed en bloed;
Gij hebt van mij niet anders te verwachten,
Als een getrouw beschermer wezen moet.
Zijt dan gerust, ik zal u niet onteeren,
Vertrouw mij op mijn eed en prinslijk woord!
Dat de onderdaan gehoorzaam zijnen Heeren,
En d'Heeren ook regeeren als 't behoort,
Zoo zal de liefde en eendracht in de muren,
Tot welstand van een ieder, kleen en groot,
De sterke macht der vijanden verduren,
Zoo helpt ons God uit dees bedroefde nood! —

In dien geest wist hij dan ook bepaaldelijk in Amsterdam werkzaam te zijn, waar de oproerige gemoederen zich niet minder dan elders uitten, en men met name ook zijne verheffing tot 's Lands Graaf verlangde. «O machtig Amsterdam», rijmde men er o. a.

O machtig Amsterdam, ik zie uw grijze wallen —
Wendt alle middlen aan — gesloopt en neêrgevallen,
Tenzij Oranjes Vorst den Graventitel draag,
En dat gij worden moogt ons Prince-Gravenhaag [1].

Hij was echter zoo verstandig, daar geen ooren naar te hebben, overtuigd, dat een ijdele Graventitel minder dan een degelijk Stadhouderschap gold, en dat de landzaat — naar hij zich uitdrukte — meer voor den oorlog zou over hebben, om zijn duur verkregen vrijheid te beschermen, dan voor eenig soevereinen Vorst, wie hij ook ware [2]. Den 12^{en} Augustus had hij persoonlijk de stad een bezoek gebracht, was er in den vollen raad welkom geheeten, had er vestingwerken en magazijnen bezichtigd, en was daarop den toestand te Muiden, Weesp, Abcoû, en aan den Hinderdam in oogenschouw gaan nemen, om den 15^{en} weêr naar 't leger te keeren, onder toezegging zelf de stad te komen verdedigen, zoo de stand van zaken dat noodig maakte. Een paar dagen na zijn vertrek begon er rumoer onder de gemeente te ont-

---

[1] *Byzondere speculatie op den Staet*, enz. door J. C. C. *Toegift*.
[2] Naar Burnets mededeeling in zijn *History*, I, p. 326.

staan, en morde men dat de poortsleutels 's nachts bij de burgemeesters aan huis bewaard werden, tot zij daarop ten stadshuize gebracht werden, waar Burgemeester Reynst toen zelf ook slapen ging. Burgemeester Van de Poll had echter daarop nog die van den Nieuwebrugsboom aan huis, die hem nu ook werden afgeperst, en sedert met al de overige in een ijzeren kist bewaard bleven, van welke de sleutel onder den voorzittenden Burgemeester berustte. Nadat men zoo omtrent die sleutels zijn zin had gekregen, ging men aan 't pruttelen over regeeringshervorming, en 's ochtends van den 28en was er de volgende «oprechte eisch van de burgeren te Amsterdam» aan de Beurs geplakt, die wel, op last van Schepenen, te negen uur, in spijt der booze bedreiging aan 't slot, reeds werd afgescheurd, doch duidelijk genoeg van de muitzieke stemming blijken deed:

1.

Herstelling van de oude Handvesten, zooals ze ten tijde van het overgaan van Amsterdam geweest zijn.

2.

Dat de Kapiteinen, die in de Regeering of Vroedschap zijn, haar bediening zullen hebben neder te leggen, opdat ze niet gedwongen worden.

3.

Dat geen Bewindhebbers van de Oost- of Westindische Compagnie in de regeering zullen mogen zijn, volgens den eed.

4.

Dat de hand- en voetbogedoelens aan de burgers zullen worden gerestitueerd, alzoo haar met geweld en gerechtigheid zijn afgenomen.

5.

Dat (men) de stadsvesten niet meer na dit jaar zal mogen verpachten.

6.

Dat de 36 Raden zullen moeten bestaan uit de fatsoenlijkste burgers en kooplieden, opdat het geld getrouwelijk aan zijn Hoogheid of Haar Gecommitteerden zal overhandigd worden; opdat Z. H. niet langer knecht blijve, maar Heere; en dat hiervan eerstdaags request aan Z. H. gepresenteerd zal worden, of — dat er *op zijn Haagsch* zal huisgehouden worden.

Dat acht genomen zal worden, dat diegene, die dit mocht komen af te scheuren, een kogel zal worden vereerd.

Oranje moet groot
De Witten zijn dood,
Tot burgers glorie;
Zoo brandt men Victorie [1].

[1] Vl. bl. z j., luttel verschillend van de lezing naar 't afschrift bij Wagenaar. *Vad. Hist.* t. pl. bl. 240.

Een en ander leidde tot beraadslaging onder de 36, om hun regeeringsampt ter beschikking van den Stadhouder te stellen, waartoe den 28[en] der maand besloten werd. Eerst een week later werd echter het desbetreffende stuk geteekend, en toen door den Secretaris Schaep naar den Prins gebracht. Een paar dagen daarna schoolden een honderdtal handwerksluî en andere burgers in den Kloveniersdoelen samen, en stookten met gesloten deur elkander op, om op 't herkrijgen van oude voorrechten aan te dringen; een verzoekschrift van twaalf artikelen werd daartoe voorgelezen en toegejuicht, en de korte inhoud daarvan door de meesten onderteekend. Het gedrukte stuk zelf lokte intusschen weêrspraak van anderen uit, die zich als «de raisonable gemeente», uit Lutheranen, Katholieken, Remonstranten, bescheiden Gereformeerden, en de meeste Doopsgezinden, op den «Blauwburgwalschen steiloor" na, saamgesteld, met de tegenwoordige regeering ingenomen, en van geen andere, al werd ze door den Stadhouder ingesteld, gediend verklaarde. Vier gemachtigden der Doelisten vervoegden zich ondertusschen ten stadhuize, waar zij evenwel geen gehoor erlangden vóór zij hun verzoekschrift zelf verscheurd hadden, en toen bij de verzekering van burgemeesters, dat de geheele Vroedschap zich ter beschikking van den Prins gesteld had, hun hoofd neêrlegden. In den Doele maakte men nu een nieuwe Vroedschapslijst op, die echter, door de daarop gestelde namen der voornaamste samenscholers, meer gelach dan goedkeuring verwierf. De Stadhouder zelf had inmiddels reeds de noodige beschikking genomen en de Burgemeesters Van de Poll en Reynst, drie Schepenen, tien Raden en vier Oudschepenen, bij een schrijven van 10 September, ontslagen. Vijf dagen later verving hij hen, op verzoek der aangebleven regeerders, bij een dergelijk schrijven, door anderen, waaronder als Burgemeesters Van Beuningen en Hudde; slechts één der nieuwbenoemde raden — zekere Dirk Blom — kwam op de lijst der Doelisten voor. Wel plakten nu nog een deel aanhangers van sommige der ontslagen regeeringsleden — de Schutterkapiteins Jacob de Graeff, Jan Hulst, Hans Bontemantel, Nikolaas van Waveren, en Johan Blaeu — een dreigend weêrschrift aan Janroôpoortstoren aan, doch zonder eenig verder gevolg [1].

---

[1] Het nadere zie in Wagenaars *Amsterdam* II, 19. Hoe geheel anders dan deze verschillende persoonsveranderingen luidde de eisch daaromtrent, gelijk omtrent die in andere zedelijke lichamen en 't gansche Staatswezen, bepaaldelijk ook in de *Geneesmiddelen voor Hollants qualen, vertoonende de quade Regeringe der Loevesteinse factie* (Gedr. tot Antwerpen in 't Jaer, dat WILLeM henDrIk VVort hersteLt) aan de hand gedaan: "Hij zal de kercke en de Staet suyveren van den suyrdeesem der Arminianen, Socinianen, en Atheïsten, verjagende en verstootende dezelve uyt de Consistoriën en Raedhuysen", enz., "versiende de goede ingezetenen met regeerders van goede reuck, van sachte en getrouwe bestieringe; niet sparende sagen en tangen, om de al te seer ingekanckerde en verrotte ledematen af te setten, so dezelve so wijs niet en zijn, datse hare sieckten kennen, en het tempeest met het verlaten haerder ampten trachten te ontgaen"; trouwens liet men ook daar toch volgen:

Van dezelfde verzoenende strekking, als dit stedelijk regeeringsbestel, getuigde ook de algemeene *amnestie*, op aandrang van den Stadhouder, door de Staten van Holland, den 27^{en} September aangenomen, waarvan echter eerst twee maanden later — den 28^{en} November — de afkondiging geschiedde. Vóór men tot haar besloten had, was intusschen het rechtsgeding reeds aangevangen tegen den boekverkooper Naeranus te Rotterdam, als vermoedelijk uitgever van een naamloos schimpschrift over de feilen van den dag, dat onder den titel van *Hollandsch Venezoen in Engeland gebakken, en geopend voor de liefhebbers van 't Vaderland*, ze meer hatelijk dan geestig zocht te hekelen, en waarin ten slotte vooral tegen Engelands baatzucht gewaarschuwd werd, dat 's Prinsen verheffing slechts uit eigenbelang heette voor te staan:

Zie toe, Oranje, eer uw raders u verraân;
Vertrouwt niet al te veel aan Engelschen en Franschen,
Eer gij gedwongen wordt naar hare fluit te dansen;
Want Karel is zoo teêr noch vroom niet van gemoed,
Dat hij om uw behoud dees oorlogsrusting doet.
Geen britsche koningen ontzien haar bloedverwanten,
Om door hun eigen schâ haar zetel vast te planten.
Johanna en Marie zijn van haar liefde blijk;
Als Karel Holland heeft, zal 't wezen: "Willem, wijk!"
Zoo 't slechts niet erger gaat, en gij uw hoofd moogt houen! —
Een Engelschman is niet of weinig te betrouwen.

Aan weêrspraak in rijm en onrijm daarop had het niet ontbroken; Geerard Brandt, Pieter de Groot, en Oudaen werden daarbij — alle drie ten onrechte trouwens — als makers verdacht en beticht [1]. In een der tegenschriften [2] werd Johan de Witt zelf sprekende ingevoerd, om zijn vermeende kerk- en stadhouderschuwe staatkunde bloot te leggen:

Was Willem in de kracht zijns levens niet gestorven,
En zijne levensdraad zeer tijdig afgekorven,

"en zal met liefelijke Oranje-balsem de niet al te seer geïnfecteerde trachten te genezen"; er bleken dan ook genoeg, die zich naar de omstandigheden voegende zoo min mogelijk "geïnfecteerd" of liever volkomen "gedesïnfecteerd" uitkwamen. Verder heette het dan echter in gansch anderen geest weêr: "tegen den binnenvyant moeten de loflijcke borgers wel waken en wel vechten; sy moeten machteloos maken de gansche bende der Loevesteynsche Heeren; sy moeten deselve weeren uyt de Raethuysen en hooge collegiën, soo sy van selfs daer niet uyt gaen; niet meriterende compassie, dat men verschoonen wil de slangh, die steeckt in onsen eygen boesem", enz.

[1] *Wederlegginge van den vergiften en lasterlijcken hollandtschen Venezoen*, enz. — *'t Hollands Venezoen in Engelandt gebacken, wederlegt door d'Amsterdamsen pasteybacker tegen sijn buyrman Brandt.* — *Orangië banquet, gedrukt na 't opgeschajte Hollands Venezoen*, enz. (Tot Rotterdam by de wed. Mathijs Wagens). — *Hollandts Venezoen verkneedt ende in een Oranjenoven herbakken*, enz.

[2] *Oprechte Hollandtse Venezoen met een witte saus gebacken in den Haagh.* (Gedr. in 't jaar 1672).

Al lang was Holland, 't geen daar ieder Prins om vrijt,
De krone van zijn hoofd, de gulden Vrijheid, kwijt.
Maar nu is 't onze tijd, den Staat eens vast te stellen,
Dat, schoon de derde Will'm ons namaals wilde kwellen,
Hem geen gelegenheid noch middel over zij,
Te pogen naar het roer van de Opperheerschappij.
Het zij een ieder vrij, de feilen van Oranje,
De dutten van het Huis des Konings van Brittanje,
Met gal te malen op het bijtende papier;
En zooder loon ontbreekt, de zuinige cassier
Van Hollands heimlijk geld, die vulle hem de handen,
Om zoo te vinniger Oranjen aan te randen.
En zoo een hollandsch hart hiertoe niet wierd vervoerd,
Zoo blijft ons overig die schrandere La Court,
Die *Hollands Interest* ten juisten af zal schildren
. . . .
Men geef aan ieder sect de vrijheid van haar leeren
Te zaayen onder 't volk; zoo zal men licht vermeeren
Ons aanzien en tot ons verwekken ieders hert;
De boeken van Socijn die brenge men te bert,
Herdrukk' ze in groot formaat, en laat ze veilig koopen;
Wat zal dan iedereen niet van ons goedheid hopen?
Wat zal Arminius, nu lang gedrukt, ons niet
Omhelzen, als hij weêr zijn volk op 't kussen ziet!
Men zette den Papist ook alle poorten open,
En weer geen Atheïst om 't geen hij mochte hopen,
Gelooven, leeren, als hij maar ons voordeel geeft,
En in een goed beroep naar onze wetten leeft.
En mocht Calvinus ooit daarover ons begroeten,
Men zal hem voor de kunst eerbiediglijk ontmoeten,
Flatteeren voor het hoofd, en zeggen: "vriend, de Staat
En lijdt niet, dat men een om zijn Geloove haat;
Moest 't Land gezuiverd zijn van inlandsche Papisten,
Van 't Arminjaansche volk en van de goê Mennisten,
Wat bleef er over als een werelooze hoop? —
Maar om u evenwel ons' goeden wil te toonen,
Men zal het paapsche volk beteuglen, en beloonen
De Vorsten met haar goed, om haar uitsporigheên". —
Zoo zendt men den goêman met blauwe bloempjes heen,
Zoo houdt men iedereen met zachtheid aan zijn koorden:
Geen beter menschenlijm als goed gelaat en woorden! —

Door den hoofdofficier den 17^en^ September onder 't Raadhuis gevangen gezet, moest Naeranus echter na een week of drie, bij gebrek aan bewijs, en daar hem meer dan een der Schepenen persoonlijk genegen was, weêr vrijgegeven worden. Twee andere Naeranussen, Samuël en de advokaat Theophilus, in den Haag, werden daar voor 't Hof

gedagvaard, en de zaak van den laatste, die erkende 't vers afgeschreven, maar niet vervaardigd noch verspreid te hebben, bleef het gansche volgende jaar slepen, tot hij in December eindelijk verlof kreeg, in de *amnestie* begrepen te worden.

Doch terwijl in dezen gedenkwaardigen zomer dit alles in 't hollandsche staats- en gemeenteleven voorviel, had ook het krijgsrumoer te water en te velde voortdurend aangehouden. Ter zee had men, 's Lands nood in aanmerking genomen, den 24en Juny besloten, een goed deel der zeesoldaten en verdere bemanning onder den Generaal Hoorne en den Overste Palm te velde te brengen, en daartoe een aantal schepen afgedankt, terwijl men tevens kleine vaartuigen en uitleggers voor den dienst op de rivieren gebruikte, om er den vijand zooveel doenlijk te kunnen bestoken. De overige 47 oorlogsschepen, 12 fregatten, en 20 branders bleven onder 't opperbevel van De Ruyter de hollandsche kust bewaken, en deels van Schooneveld, deels van Goedereede uit daartoe werkzaam. Aanvallenderwijs te werk te gaan, was hem voor 't oogenblik onmogelijk, en niet zonder zorg zag men zelfs een landing op de kust door de vereenigde fransche en engelsche vloot te gemoet. Omstreeks half July scheen die inderdaad te zullen plaats hebben, daar een aanzienlijke fransch-engelsche scheepsmacht, met een talrijke schaar krijgsvolk onder den Graaf van Schomberg aan boord, op Texel aanstevende, en dit van nabij kwam bedreigen. Eerst wat noordelijker opgezeild, keerden zij na een dag of wat terug, en hielden zich toen al kruisende met verkenning van 't vaarwater onledig. Waarschijnlijk zouden zij den 20en of 21en de landing beproefd hebben, zoo niet aanhoudende stormwinden uit den Zuidwesten het toen belet en verder ondoenlijk gemaakt hadden, zoodat de vijandelijke vloot, na velerlei schâ geleden te hebben, onverrichter zake een goed heenkomen naar de engelsche havens zoeken moest. Niet tevreden met den grooten dienst, door 't harde weêr in dezen den Lande zoo doeltreffend bewezen, zocht de wonderzieke landzaat daar weldra nog een bovennatuurlijk feit meê te verbinden, en begon van een buitengewone ebbe te gewagen, die, het dubbel der gewone uren aanhoudende, den storm zou voorafgegaan zijn, doch blijkbaar enkel aan zijn goedgeloovige wonderzucht het denkbeeldige aanzijn dankt. Door geen der omstandige dagelijksche berichtgevers van dezen tijd zelf vermeld, werd zij 't eerst twee jaar later in een enkel geschiedboek, op een dagteekening daarenboven — die van 18 July — welke al aanstonds met die van 't stormweêr zelf in weêrstrijd is [1].

Had men door 't verminderd aantal schepen geen gelegenheid een grooten zeestrijd te onderstaan, die tot voordeelige kaapvaart bleef daardoor niet alleen niet uitgesloten, maar kon des te ijveriger ter hand genomen worden. Juist met het oog op de groote scheepstoerustingen was de zoogenoemde commissie-vaart eerst verboden; nu deze door

---

[1] Zie daaromtrent de uitvoerige "nagelaten aanteekening" van den gemoedelijken De Jonge, in den 2en druk zijner *Geschiedenis van het Ned. Zeewezen*, II, bl. 340, vv.

omstandigheden vervielen, bestond er geen reden den aandrang der Zeeuwen vooral in dit opzicht te weêrstreven, en zoo hun als den Hollanders en Friezen, die er aanzoek toe deden, kaperbrieven af te geven. Nog was de engelsche vloot niet van de kust, of, den 22^{en} July, besloten de algemeene Staten, door de Admiraliteit van Amsterdam uitgenoodigd, en op aanraden van den Stadhouder, de commissievaart open te stellen, en onmiddellijk maakte men daarvan in Holland, Friesland, doch bovenal in Zeeland gebruik, om kaapvaarders uit te rusten, die met den voordeeligsten uitslag werkzaam waren, en waar zij konden de britsche en fransche scheepvaart en handel afbreuk deden. Twee zeeuwsche kapers brachten van een britsche koopvaardijvloot uit Barbados zeven prijzen binnen; andere vernielden ettelijke schotsche kolenschepen; de middelburger kaperkapitein Rochussen veroverde bij de Sorles een kostbaar engelsch retoerschip, de Gouden Valk, op anderhalve ton waarde geschat, en waarvoor hem een gouden gedenkpenning vereerd werd; zijn vlissingsche beroepsgenoot Springer vermeesterde met zijn schip van slechts 14 stukken een van 26, dat hij in zijn woonstad opbracht; twee andere koopvaarders maakten in den loop van 't jaar niet minder dan 26 schepen buit; terwijl twee middelburger reeders, vóór het einde van September, der admiraliteit van hun gewest konden meêdeelen, dat hun kapiteins in de havens van Biscayen met meer dan 30 fransche en engelsche prijzen lagen, die gezamenlijk wel een miljoen waard waren. De Ruyter zelf ging tegen het einde van Augustus met zijn schepen in zee, om de weldra te wachten oost-indische retoervloot veilig binnen te loodsen. Van Texel stevende hij daartoe naar de Eems, daar toch de engelsche vloot, na haar herstel, uit Engeland zich naar de Doggersbank begeven had, om daar de hollandsche retoerschepen, zoo mogelijk, op te vangen. Reeds waren deze intusschen de bank over, vóór zij iets van den vijand bemerkten, tot zij, Helgoland een zestal mijlen voorbijgestevend, zich door een paar engelsche fregatten benaderd zagen, tegen welke zij zich evenwel zoo wakker te weer stelden, dat ze afdeinzen moesten. Zoo kon de retoervloot nu met den meesten spoed haar weg vervolgen, en in Delfzijl binnenloopen, vanwaar zij toen door De Ruyter ongedeerd naar Texel gebracht werd.

Daar met de helft der volgende maand het gros der britsche vloot binnengevallen en opgelegd, en ook de fransche reeds naar hare havens teruggezeild was, besloten de Staten ook de nederlandsche schepen terug te roepen, en begaven zich deze, een week later, naar de verschillende plaatsen hunner uitrusting, terwijl slechts een paar dozijn met een gelijk aantal branders aan de verschillende zeegaten bleef post vatten, om er tegen elken mogelijken overval te waken. De Ruyter zelf keerde naar Amsterdam in zijn huis aan den buitenkant. In zijn afwezen was dit luttel dagen te voren, den 6^{en} der maand, tijdens het Raadsrumoer, met een overval van 't tegen hem opgehitst gemeen bedreigd, en slechts door het voortvarend beleid van den schutterhopman Wessel Smit, wiens dochter met zijn stiefzoon Van Gelder getrouwd was, en die, zelf in zijn buurt

wonende, zich nu haastte zijn vendel in de wapenen te roepen, daarvoor bewaard. Nog voor Goeree van 't gebeurde onderricht, schreef hij den Prins een brief om vrije hoede, en werd hem deze onmiddellijk verleend. Toch zag hij zich, na zijn terugkomst, in October op nieuw, en thans persoonlijk, door een hem onbekenden dolleman, die hem op ruwen toon te spreken vroeg, en met een broodmes in de hand op hem afstoof, aangerand, doch werd door een van zijn bedienden, die den deugniet een laddertjen op 't lijf wierp en de huisdeur uitdreef, voor erger gevrijwaard [1]. Zijn rondborstige, schriftelijke verklaring omtrent zijn verhouding tot den Ruwaard, en diens houding op de vloot, had gewis het hare bijgedragen tot deze laaghartige belaging van den grooten vlootvoogd [2].

Op de Zuiderzee had men in deze maanden, onder oppertoezicht van den Gecommitteerde uit het noorderkwartier, Jacob Lobs, die tevens 't oog op de schepen te Texel hield, eenige kleine fregatten, adviesjachten, snauwen, tjalken, roeibooten, vlottende batterijen, enz. in beweging gehouden, om elken vijandelijken aanval van de in 's vijands handen geraakte overijselsche en geldersche streken te verhinderen, en zijne krijgsmacht zelf zooveel doenlijk te benadeelen. De kapitein ter zee Pieter Claessen Decker, op 't fregat *Bommel*, voerde daar onder Lobs meer bepaald het bewind, en wist zoo, door eenige friesche Statentroepen bijgestaan, den 2^{en} September, de blokzijler schans te vermeesteren, terwijl de Blokzijlers zelf, door die onderneming aangevuurd, hunnerzijds de munstersche bezetting uit hun stadjen jaagden, en dit voor de friesche krijgers openden, en — als het eerste in deze streken — den vijand weêr ontrukten. Deze toch was, sedert zijn zegetocht in Twente en Sallant, van daar verder doorgedrongen, en slechts voor het door den wakkeren Aylva onder water gezette Friesland gestuit. De munstersche bisschop had zich, in 't laatst van Juny, op 't Huis ter Scheer tusschen den Hardenberg en Koeverden gevestigd, en daar met een drietal afgevaardigden uit de overijselsche ridderschap, Elbert Antony van Sallant, Jan Mulart, Gerrit Sloet, en den Griffier Roelinck, een vergelijk getroffen, waarbij zij, door de hervormde predikanten der zwolsche classe, die hun geloof en betrekking natuurlijk boven alles stelden, aangepord, zich aan de Unie onttrokken, en aan den bisschop onderwierpen, mits slechts de Hervormden in dit nieuwe bisschoppelijke land de noodige kerken hielden, en de dominees het hun toekomend onderhoud vonden [3]. Zijn troepen had de bisschop intusschen tegen het voorheen zoo sterke Koeverden van drie kanten laten aanruk-

---

[1] De nadere omstandigheden van een en ander zie in Brandts *Leeven van De Ruyter*, B. 13.

[2] Volgens Brandt t. pl. had hem zelfs, zoo haast hij maar aan land was, "zeker aanzienlijk persoon gevraagd, waar zijn verstand en voorzichtigheid was geweest, toen hij zulk een brief tot verschooning van den Ruwaard uit de vloot had geschreven?" —

[3] Zie het in 't Duitsch gestelde stuk o. a. in het *Advys over het Overijssels adelyck Accoordt ingegaen met den Heere Furst van Munster*, 1673.

ken, en bemachtigde deze, in de laatste twaalf jaar vooral, door den verraderlijken commandant, Wigbold van Broersma, schromelijk verwaarloosde veste, na een hevige beschieting van tien dagen, in spijt van den ijver en geestdrift door Broersma's opvolger der laatste weken, Johan van Burum, betoond. Broersma zelf, die door den Prins, die hem mistrouwde, naar Deventer verplaatst was, scheen niet vreemd aan de overgaaf, en liep dan nu ook openlijk tot den bisschop over, zoodat hij zelfs in zijn gevolg de stad binnentoog. Als hervormd-geloovige had hij er zich, tijdens zijn bevelhebberschap, krachtig geuit, daar hij er niet alleen een tijd lang ouderling geweest was, maar de gemeente toen ook «tot een gedachtenis aan zijn goede affeccie» een «nieuwen schoonen drinkbeker met deksel», en een nieuw «expres daartoe vervaardigd fraai doopbekken van geel koper met deksel, en kunstig gewrochten eiken stijl» vereerd had [1]. Iets dat hem, bij al 't geld, ten koste der vesting zooveel jaren achtereen benaderd, niet al te zwaar moest vallen. De bezetting van Koevorden, die zich een eervollen uittocht bedongen had, zag zich dien door den munsterschen kerkvoogd trouweloos onthouden, terwijl zelfs enkelen gedwongen werden in zijn bisschoppelijken dienst over te gaan [2]. De munstersche krijgs-commissaris Martel had inmiddels de beruchte Deilerschans hernomen, en daarop de bezettingen van die te Bellingwolde en Langakker lafhartig zien afdruipen. Alleen de Boertanger, hoewel mede slecht onderhouden, vond in Kapitein Barend Jan van Prot een zoo wakker verdediger, dat hij, na eerst zooveel doenlijk uit eigen middelen de werken verbeterd te hebben, den op hem aanrukkenden vijand den 18^{en} July onverrichter zaak deed afdeinzen, en de hem toevertrouwde schans voor den staat behield [3]. Keulen en Munster, die in de laatste dagen, van Zwolle en Ter Scheer uit, ijverig onderhandeld hadden [4], kwamen den 19^{en} in Koeverden overeen, om Groningen te gaan belegeren, waar de bisschop, door bemiddeling van Schuilenburg en anderen weldra in zijn opzet hoopte te

---

[1] Naar de aanhaling uit het *Nieuwe Kerckenboeck* achter Lesturgeons *Feestrede op het 2e eeuwfeest van 't Ontzet*, bl. 29.

[2] "So hat" (schrijft Dr. K. Tücking dan ook) "Chr. B. seine grösste Waffenthat in diesem Kriege durch schmählichen Treubruch geschadet". (*Geschichte des Stifts Münster*, u. s. w. S. 185).

[3] Te kwader uur helaas! — als de uitkomst zou toonen — had de arme man, om zich des te onverdeelder aan zijn manhafte taak te kunnen wijden, zijn huisvrouw veiligheidshalve naar Groningen laten vertrekken.

[4] Beide kerkvorsten waren namelijk ten zeerste naijverig omtrent ieders aandeel in den krijgsbuit. Zij bepaalden thans — 14 July — dat van al 't vroeger vermeesterde Munster $^3/_5$, Keulen $^2/_5$ zou erlangen, en 't eerste daarbij alles wat het alleen vermeesterd had; van 't verder te veroveren, Munster $^5/_9$, Keulen $^4/_9$; bij een te sluiten vrede zou men daarenboven een aanzienlijke som voor krijgskosten eischen, van welke Munster $^3/_5$, Keulen $^2/_5$ hebben zou; Keulen zou bij Frankrijk op de teruggaaf van Kampen, Elburg, Hattem, en Harderwijk aan Munster aandringen, enz. Zie bij Der Kinderen, t. pl. bl. 180, v.

slagen, doch zich jammerlijk teleurgesteld zou zien. Schuilenburg had reeds den 14en uit de Deilerschans aan de Staten van 't Gewest namens den bisschop geschreven, dat hij van dezen in last had, met hen over zaken «rakende haar welstand, behouding, en rust» te handelen, doch werd met geen antwoord verwaardigd. Wel trachtte hij toen nog, door verstandhouding met een boer uit het Oldambt, dit aan den bisschop te brengen, maar de zaak lekte uit, en de boer — zekere Luwert Fokken — werd onthalst. Ook de ommelander edelman Ostebrand Jan Rengers, briefwisselde met Schuilenburg, en zocht zelfs, door bewerking van 's bisschops dienaars Twickel en Schilder, met wier moei hij daartoe onderhandelde, tegen een aanmerkelijke geldsom met Wedde en Westerwolde door hem beleend te worden, doch bracht ook daarmeê niets anders dan zijn gevangenneming na 't beleg te weeg, en zijn veroordeeling tot levenslange kerkerstraf in Febr. daaraan. In de stad Groningen zelf voerde de uit Hessen herkomstige Lt.-Generaal Carl Rabenhaupt, en onder hem de Hertog van Holstein-Pleun bevel, en werden in hun kloeke houding tegen den aannaderenden vijand door hun onderhebbende officieren — Jhr. Sickinghe, Reint en Eilco Clant, Stuart, Ripperda enz. — en soldaten, studenten, en burgers krachtdadig ondersteund. De mennisten ingezetenen, door bekende gemoedsbezwaren van 't voeren der wapenen weêrhouden, zich met de brandwacht belastende, bereidden zich ijverig voor elken bij de beschieting veroorzaakten brand te blusschen; een opzet, dat zij met levensgevaar trouw bleven, gelijk er dan ook minstens één hunner het hachjen bij zou inschieten. De voorsteden buiten de verschillende poorten werden afgebroken, de Hunse afgedamd, om 't omliggende lage land onder water te zetten, en den vijanden den toegang zooveel doenlijk te belemmeren. Van 't westelijk Drente over Peize en Roden aanrukkende, kwamen zich deze, door Keurvorst en Bisschop zelf aangevoerd, op de Leek en 't Huis te Nyenoord vestigen, trokken Saterdag 30 July de Ema-til over, en deden Dinsdag daaraan een aanslag op Adwerderzijl, doch werden door het daar gelegerd krijgsvolk onder Eilco Clant en Ripperda, door huisluî ondersteund, zoo wakker ontvangen, dat zij met verlies veler manschappen moesten afdruipen. Den volgenden dag ving 't beschieten der stad zelve aan. Bommen en granaten, sommigen van vervaarlijke grootte, en den bisschop den schimpnaam van Bommen-Berend ten volle waardig makend, stinkpotten en gloeyende kogels, teisterden vooral de Zuidzij der stad, en kwetsten en doodden er verscheiden inwoners. Maandags werd de stad opgeëischt, nadat Donderdags te voren reeds een binnengeslopen vrouwspersoon, die in een van haar schoenen een brief aan Rabenhaupt verborgen had, was opgebracht, en de Ritmeester van Broersma — zoon van den Koeverdschen overlooper — in verzekerde bewaring genomen. Op de gedane opeisching gaven «burgemeester en raad, mitsgaders taalmannen en gezworen gemeente der stad» ten antwoord, dat zij «vertrouwende op de hulp van God-almachtig, de gerechtigheid hunner zaak, en getrouwheid van bondgenooten en hooge geallieerden,

eendrachtig met hun Lt.-Generaal geresolveerd (waren), (hunne) stad met goed en bloed ten uiterste tegen al hare vijanden te verdedigen en beschermen, waartoe (hun) door Gods zegen niets was ontbrekende». Intusschen hadden zij de wakkere bezetting op Adwerderzijl ververscht, en in een nachtelijken uitval met platboomde vaartuigen de vijandelijke werken verspied en verstoord; terwijl de ingezetenen van Hunsingo zich onverdroten kweten van hun taak, de bisschoppelijke legerknechten die uit het Westerkwartier 't Reiddiep zochten over te komen, naar hun legerplaatsen te Visvliet, Munnikezijl, Burum, enz. terug te drijven. Van Friesland kwamen er een derdehalfhonderd man hulptroepen binnen, die in 't Akademiegebouw gelegerd werden. Wel werd nu, Zondag 's nachts daarop, een verschansing bij 't Drenkelaarspoortjen door de vijanden overrompeld, en zochten deze van daar uit verder door te dringen, en ook een klapbrug over 't Schuitendiep te werpen, doch werden door geweld van kogels en schroot weêr uitgedreven, terwijl Kapitein Reint Clant, dien eigen nacht, een aanval op de Oosterhoogebrug afsloeg. Twee dagen later kwamen er drie hoofdofficieren uit het hollandsche leger te wagen de stad binnen, die over de Wadden naar Hunsingo gekomen waren, en kreeg men tevens bericht, dat het Westerkwartier door de stroopende bisschopsknechten verlaten was, en er de ingezetenen hun huizen weêr begonnen te betrekken. In de vuurbommen te dezer tijd in de stad geworpen, om brand te verwekken, vond men herhaaldelijk een koperen plaatjen met een tooverspreuk in verminkt Latijn tot opschrift, die echter doelloos bleek tegen de hulp der veertien vendelen van het hollandsche leger, met 33 schepen over het Reiddiep stadwaarts gestevend, en over welke door Rabenhaupt en Holstein op de Ossemarkt wapenschouw gehouden werd. Zij toonden wel eenigen onwil over hun kwartier in de A-kerk, doch waren gedwongen zich, daar men hun geen ander verstrekken kon, goed- of kwaadschiks aan hun lot te onderwerpen. Uit Holland kwam voorts een bemoedigend schrijven, dat men er zich zeer aan 't behoud van de stad liet gelegen zijn, en gaarne zooveel geld en krijgsvoorraad over zou zenden, als daartoe vereischt mocht worden. Donderdags daaraan kwam dan ook reeds wat uitgelezen grof geschut, met de noodige kogels en buskruit, dat te meer welkom moest zijn, als de vijand op den duur nog niet afliet, de stad ten hevigste te bestoken. Zoo werd er, onder andere ingezetenen, de vrouw van den wakkeren Von Prot gedood, en een batterij bij de Oosterpoort een poos lang tot zwijgen gebracht, met verlies van verscheiden matrozen en een constabel, die haar bedienden; ook de Sint-Maartenskerk en toren bleven niet zonder schâ, en 't houten verwulft der Noorderkerk werd van een kogel doorboord. Er begonnen nu echter hoe langer hoe meer overloopers uit de vijandelijke troepen te komen, die eerst op Rosendaal geborgen, en vervolgens naar Holland ingescheept werden, terwijl den Brabanders, die er onder waren, vergund werd, naar hun land terug te keeren, om er Spanje tegen Frankrijk te dienen. Een vuurbom, uit Drenkelaarsdwinger in de vijandelijke werken geworpen,

deed er twee vaten buskruit ontvlammen, zoodat er hoofden, armen, beenen, en andere verminkte lichaamsdeelen, als kraayen, door de lucht stoven. De borstwering van den wal der stad, schanskorven, en verdere dekmiddelen, die ten zeerste herstel behoefden, werden door een nieuwe en groote batterij vervangen, waaruit negen groote stukken op den vijand losbrandden, nadat Rabenhaupt zelf er 's nachts toezicht was komen houden, om den ijver der arbeiders aan te vuren. 's Vijands herhaalde pogingen om de Oosterhoogebrug te vermeesteren, bleven door 't goede toezicht steeds mislukken, terwijl ten slotte Jhr. Sickinghe er met 50 ruiters op wacht gesteld werd, om een nieuw gedreigden overval, met wel 300 man, te voorkomen. De Lt.-Generaal Aylva kwam uit Friesland met Rabenhaupt beraadslagen, en bracht hem zeker geen ongunstige tijding van buiten meê. Weldra toch zou de nood der fel bestookte stad nu een einde nemen. Den nacht na Aylva's vertrek, Donderdag 26 Aug., werd er geen enkel kanonschot van buiten vernomen, en kreeg men Vrijdag 's morgens bericht, dat de vijand zich bij Haren legerde. Zoo bevestigde zich het blijde gerucht, reeds den vorigen dag vernomen, dat hij begon af te trekken, en er toen door Sappemeer reeds van zijn volk gekomen was met wel 36 stukken geschut. Daar ook over dag geen schot meer vernomen was, werd nu 's namiddags door de overste Willers aan 't hoofd van wat krijgsvolk, burgers, en studenten, een uitval op de loopgraven bewerkstelligd, en de daar nog gevonden wachten deels gedood, deels, zoover ze kwartier verzochten, gevangen genomen en in triomf meêgevoerd. Den volgenden dag bleek er zich geen mensch meer in de vijandelijke werken te bevinden; met het krieken van den dag hadden de constabels van den stadswal een mijn zien springen, en de Raadsheer Coenders met eenige andere nieuwsgierigen — waaronder ook de 't ons verhalende herder en leeraar van Lutkegast — die zich 's morgens op de hoogte gingen stellen, vonden de batterijen, loopgraven, galerijen, en mijnen verlaten, en een groote hoeveelheid kogels van verschillende zwaarte, schoppen, houweelen en deels nog brandende lonten, die ze wegnamen; in de keulsche batterij daarenboven een dozijn naakt uitgeschudde lijken. 's Middags werden eenige vendels voetvolk uitgezonden, om de overgebleven werken overhoop te werpen, en de rijsbossen te verbranden. Aan den galgenberg stond nog wat paardevolk van den Bisschop, dat den aftocht der bagagië moest helpen dekken, doch door 't geschut van den wal en de musketten der soldaten verdreven werd; terwijl een in zilverstof gehuld hoofdofficier, die te Helpen uitreed, als een laatste slachtoffer van 't mislukte beleg, door een schot getroffen voorover van zijn paard stortte, en dood ter aarde viel [1]. Nog dien eigen dag meldden Burgemeesters en Raad van Groningen

[1] Zie o. a. het *Journaal ofte daaglijkse aanteykeninge van 't gene ontrent de belegering van Stadt Groningen, soo buyten als binnen, gepasseert is, gehouden door* A. Eldercampius, Gron., predt. op Lutkegast. T'Amsterdam bij Jacob Vinckel, boeckverkooper, woonende in de Beurssteegh, in d'Historyschrijver, 1672. Verg. het *Weekregister*, uitg. te Leeuwarden bij H. Rintjes, van 13—20 Aug.

den algemeenen Staten hun heugelijke bevrijding: «Wij hebben altoos voor dezen», schreven zij, «en inzonderheid gedurende den tijd, dat de vijandelijke troepen deze stad belegerd hebben gehouden, zoodanige proeven van de oprechte genegenheid en voorzorg, die Uw Hoog Mog^{en} tot haar behoud en welwezen gehad hebben, gezien en genoten, dat wij niet hebben kunnen nalaten, bij dezen daarover ten hoogsten te bedanken, en daar benevens te notificeeren, dat de vijand vóór een dag of twee heeft beginnen op te breken, en haar werken verlaten hebbende, met haar achterbenden tot Helpen stand gehouden, na alle apparencie om haar bagagië te helpen afvoeren, en alzoo te retireeren. Wij willen hopen, dat hij niet alleen op andere plaatsen, gelijk hier, coeragieuze resistencie moge vinden, maar ook dat God zoodanige middelen Uw Hoog Mog^{n}. wil aan de hand geven en zegenen, waardoor de Staat voortaan behouden, in een florizante welstand hersteld, en hare vijanden tegengestaan, gedempt, en ten ondergebracht mogen worden». Inderdaad zou Groningens doeltreffende tegenstand het blijde voorteeken en keerpunt blijken van 's Lands met den besten uitslag gekroonde verwering tegen zijn tot dusver overmachtige uitheemsche belagers. Groot was al aanstonds de jubel, èn in de stad zelf èn in 't gansche Land, door het afdruipen der troepen van Bisschop en Keurvorst gebaard. «De Zeeuw», als men er rijmde en juichte:

De Zeeuw en den Hollander
Zijn beide zeer verheugd;
De Vriezen met malkander
Springen nu op van vreugd;
Elk looft en prijst den Heer,
En zingt Groningen eer
Met zijn helden, Die zich stelden
Braaf te weer [1].

«Ziet», riep men ter doeltreffende nabetrachting tevens uit:

Ziet, hoe kan men 't keeren,
Als men zich wil weren!
Tot een schand der steden
Haar flauwhartigheden
Die 'er lieten jagen,
Eer ze vijand zagen,
En het al vereerden
Eer men 't eens begeerde.
Liever goed te derven,
Liever voort te sterven,
Liever nooit geboren,
Of in wieg te smoren,
Dan den Bisschop dulden
Met zijn gat vol schulden,
Onze vrijheid stutten,
Rijkdom uit te putten,
Onze godsdienst splissen
Aan zijn paapsche missen.
Liet zich Zwol en Kampen
Deze schande aanklampen,
Gaf zich dat geweste
Tot een prooi ten beste,

[1] Zie *Een nieuwe t' Samenspraeck gehouden in de Belegeringh van Groningen*, enz. herdrukt in de *Dichtvreugde over 't ontzet van Groningen*, door Mr. Boeles (*Bijdragen tot de Geschiedenis en Oudh.* enz. *van de Prov. Groningen*, IX, bl. 291).

Hebben zooveel steden
Dezen weg getreden,
En haar ingezeten
Op den dijk gesmeten;
Groningen, wel wijzer,
Groet ze slechts met ijzer
Dichtebij zes weken,
Tot ze zijn gestreken,
Tot men de Ommelanden
Ziet Victorie branden! [1]

«O, Groningen, du schoone stad!» liet men den Bisschop zuchtend uitroepen, «Hoe geerne had ik dy gehad!» [2] en voorts verlegen klagen:

Ik zal nu niet meer Van mijn daden spreken,
Want ik liet mijn eer Voor Groningen steken:
Bij de Hoogebrug, De kleinste post van allen,
Sloeg men mij terug; Staat me bij Sint Gallen!
Staat me bij, o Sinte Jop!
Die Geuzen wilden het niet geven op [2].

En zeker 't was hem erg tegengevallen, dat hij, als de Groningers 't uitdrukten, zulk «een brave blauwe scheen» bij hen gestoten had: «hij meende», zongen zij al mede, op de stem van de «wispelturige matroos»:

Hij meende, hij zou 't hier met een veeg
Ook hebben, als hij Zutfen kreeg,
En Kampen, Deventer, en Zwol; —
Maar, Berendjen van Galen,
'tGing u falen! —

Hij schoot met bomben in de stad,
Of hij 't al wilde maken plat,
Zijn stinkputten gingen haar gang
Somwijlen heele dagen lang;
Hij wild' met brand verguizen Onze huizen.

(Maar) of hier schoon een brand ontstak,
Dat leschten de Mennisten strak,
Zoodat soldaat en burgerij
Waren vrolijk ende blij,
Hielden, bij daag en nachten, Trouwe wachten.

Ons Generaal, en Commandeur,
En Magistraat, in volle fleur,
Zijn zeer eenig met malkaâr,
En de burgers onder haar,
Wilden den vijand keeren, T'haarder eeren.

---

[1] *Westphaelsen bril,* enz. ald. bl. 285.
[2] *Op het verlaten van de stad Groeningen*, enz. ald. 287
[3] *Een beweeglijck Claegliet ofte lamentabel Choorgezang*, ald. bl. 292, v.

Wel Bisschop, hoe smaakte u 't banket
Dat u alhier is voorgezet?
'k Geloof het was voor u geen *mis*,
Ons ijzren kloten troffen wis,
Daar kwamen van ons wallen Harde ballen!

Oom Berend, 't is u wel zoo goed,
Gij voor 't oorlogen missen doet,
Steek 't zwaard nu in de schede knap,
En trek aan eenen monnikskap,
Gaat achter uw gordijnen Bij bagijnen! —

Wat meende gij door verraderij
Ons stad te krijgen aan uw zij?
O neen, ons burgerye frisch
Niet tot u genegen is,
Maar willen liever vechten Als Landsknechten! —

In een vermakelijk berijmd gesprek, dat men tusschen de Groninger soldaten van den wal en de bisschoppelijke uit hun loopgraven liet houden, heette het o. a. van de zij der eersten:

Zeg, Bisschop van Westfalen, Wat maakt gij voor de stad?
Wilt gij er buit gaan halen Van eenen rijken schat?
Of meent gij nog op 't lest Te krijgen onze vest?
't Zal u missen, Buiten gissen; — Doet uw best! —
Niet één stad kont gij winnen Als door verraad of geld;
'k Wou gij eens woudt beginnen Te stormen met geweld;
Dan zou uw veelschen kop Eens krijgen lustig klop.
Bommen-Berend, W'hadden geeren 't, Kom eens op! —

terwijl de anderen antwoordden:

We zijn nu al gekomen Tot aan uw grachten kant,
En hebben reeds genomen Veel steên van 't Staten-Land;
Daarom spreekt niet zoo forsch, Wij zullen u ook korts
Zingen leeren *Miserere;* Weest niet norsch! —

Doch verre van zich te laten bang maken, luidde 't weder:

Loop, Berendjen van Galen, Wat wilt gij hier nog doen?
Gaat gij weêr naar Westfalen, Wilt daar uw verkens hoên!
Want gij uw schaapkens nooit Niet hoedet, maar verstrooit; —
Gaat, vrijbuiter, Nonnenruiter, Eer m'u gooit
Met harde ijzren ballen; Want de kogels zoeken plaats,
Waardoor dat daaglijks vallen, Zeer veel van uw soldaats!

[1] *Een Nieuw Vreughdegesangh over het schandelijck verlaten van Groningen*, enz. ald. bl. 294, v.
[2] *Een nieuwe t' Samenspraeck*, enz. ald. bl. 289.

«Wij hebben», snoefden echter de anderen terug:

Wij hebben nog geen reden: Uw stad moet zijn ons deel;
Dan willen wij ons kleeden In zijde en in fluweel;
Uw burgerij haar geld Zal ons niet worden 'teld,
Maar met maten En spintvaten Toegesteld.
Ons bommen uwe huizen En woningen slaan plat
En t'eenemaal vergruizen; Daarom, geeft op de stad
Aan den Bisschop, ons Heer! Wij krijgen branders weêr,
Ons granaten Op uw straten Vallen neêr.

Doch de Groningers hernamen even onverzettelijk als onvervaard:

Ons burgers zijn soldaten En helden op den wal,
Des m'u heele spintvaten Kogels toeschieten zal,
Eer m' u zal laten in; Stelt dat vrij uit uw zin,
Boerenplager, Myterdrager! 'k Acht u min.
Of gij uw moordgeweren Tot onze stad inschiet,
Ons burgers ende Heeren Achten dit alles niet;
Maar komt, als een krijgsman, Eens op de wallen an,
Duiveldwinger! Missezinger Van Sint Ann'! —
Uw Santen en Santinnen Stelt die eens meê aan 't werk!
Ziet, of gij zoo kunt winnen Die Geuze-stad en kerk!
O Paus, heilig Patroon! Help den Bisschop, uw zoon,
Hij de Geuzen Mag verkneuzen Ende doôn! --

Die schertsend ingeroepen hulp was echter achterwege gebleven, en de Bisschop integendeel des te vaardiger afgetrokken, als er, juist in de dagen van 't groninger beleg, voor de tegenpartij van elders een hulp kwam opdagen, op welke de overheid in haar antwoord op zijne opeisching, van haar «hooge geallieerden» reppende, reeds gezinspeeld had, en van welke ook zijne soldaten, in 't berijmde gesprek, niet hadden nagelaten te vragen:

Waar blijven nu de troepen Uit 't brandenburgsche land
Daar gij zoo op laat roepen, Dat zij, tot uw bijstand,
Ons zouden hier vandaan Door hare macht verslaan?
'k Weet, zij schromen, Hier te komen Op ons aan.

«Neen», konden de Groningers er op antwoorden:

Zij zullen gansch niet vreezen Voor uwen tegenstand,
Maar zullen nu haast wezen Tot in des Bisschops land;
Gij maakt het hier niet lang! Mij dunkt, gij wordt al bang!
Keulsch- en Franschen, 't Moet al dansen D'hazegang.

Nadat, den 6^{en} Mei, het eerste verdrag tusschen de Staten en Brandenburg tot stand gekomen was, had zich dit laatste beijverd, ook met den duitschen Keizer in

L^T GENERAAL CARL RABENHAUPT
BARON VAN SUCHA.

C. Ed. Taurel sculp.

overleg te treden, en hem, in spijt der tegenwerking van den franschen gezant Grémonville, den 25 Juny tot een overeenkomst weten te belezen, waarbij zich beiden voor tien jaar tot nadere handhaving van den westfaalschen vrede verstonden, en daartoe ieder 12,000 vóór den laatsten Augustus onder de wapenen beloofden te stellen. De oostenrijksche Gezant Lisola had onderwijl, van Den Haag en Amsterdam uit, niet nagelaten, den Keizer tot een verdrag ook met de Staten aan te vuren, en bracht dit ruim een maand later, 28 July, in Den Haag met Fagel tot stand [1]. Men zeide hem daarbij 45,000 daalders 's maands tot onderhoud van 16,000 man troepen toe, die Oostenrijk naar den Rijn zou laten oprukken. Hoewel de bekrachtiging daarvan te Weenen nog niet zoo spoedig van de hand ging, zat Lisola ondertusschen niet stil, maar ontwierp voor zich zelf reeds het krijgsplan, waarop men met de aan Brandenburg toegezegde troepen, in vereeniging met dit zou kunnen te werk gaan, en werd zelfs, den 29en Augustus, door den Stadhouder en Fagel een bijeenkomst met hem en zijn medeafgevaardigde Kramprich, en de spaansche en brandenburgsche Gezanten — Emanuel de Lisa en Blaespiel — gehouden [2]. Zoolang had intusschen de fransche Koning niet gewacht, om, naar aanleiding der brandenburg-oostenrijksche onderhandelingen, en de gevolgen daarvan aan den Rijn te vreezen, Turenne met een deel van zijn leger derwaarts te laten rukken, en vonden het ook Keulen en Munster, om gelijke reden, geraden, van Groningen liever onverrichter zake terug te trekken, dan zich in hun eigen landen en dreven aan een vijandelijken overval van duitsche zijde bloot-gesteld te zien; en zoo was, als men 't der *Maagd van Groningen* blijmoedig verkonden liet: «Zoo (was) nu Groningen den Bisschop kwijt geraakt» [3]. En de bevrijding der stad was, na weinig dagen, van die overrompeling van Blokzijl met zijn Schans gevolgd, bij welke de bisschoppelijke Commandant Twickel zelf omkwam, en die, op hare beurt, de nu onvermijdelijke overgave der van allen toevoer beroofde Kuinderschans met zich bracht. Eene poging, weinig dagen later, van Amsterdam te schepe uit ondernomen, om ook het sterke Zwartsluis te veroveren, en waarbij de amsterdammer Hendrik Moller, als geleider, werkzaam was, mislukte echter om den tegenwind, waarmeê men te kampen had, en de daardoor veroorzaakte vertraging. Zoo toch had de bezetting, die men onverhoeds had meenen op 't lijf te komen, van den dreigenden aanslag nog bij tijds onderricht, gelegenheid gehad zich behoorlijk te wapenen, en ook uit de buurt nog bijstand te erlangen [4].

Op aandrang van den Prins, die den Keurvorst 4 Augustus had doen «smeeken,

---

1 Zie Der Kinderen, t. pl. bl. 187, doch verg. ook Grossmanns *Franz van Lisola* S. 43.

2 Ald. S. 53.

3 *Maaghd van Groningen*, enz. Tot Groningen, bij Rembertus Huysman, 1672.

4 Verg. boven bl., en Valckenier *'t Verwerde Europa*, bl. 817 en 823.

het arme land in zijn rampspoed toch te gedenken en niet in den steek te laten, maar daartoe zijn marsch te verhaasten, daar van zijn kant dan alles zou in 't werk gesteld worden, wat doenbaar was, om zich inmiddels te verweren», terwijl hij hem tevens meer dan een te nemen weg en krijgsplan voorsloeg [1], kwam het keurvorstelijke leger, op enkele reeds naar Westfalen vooruitgetrokken regimenten na, in den loop der maand in 't Maagdeburgsche en te Halberstadt bijeen. Ongelukkig stond het Brandenburg door den Keizer toegezegde hulpleger, onder den ouden Graaf Raimond van Montecucoli, eerst den 25^{en} bij Eger in Bohemen, en bleef de Keurvorst, in afwachting van zijn aannadering, nog eenigen tijd werkeloos liggen, tot Montecucoli 9 September naar Halberstadt kwam, en daar den 12^{en} het eerste wederzijdsch overleg plaats greep, waaraan, behalve hij zelf en de Keurvorst, de keizerlijke Gezant Baron von Goes, Prins Georg von Anhalt, en de Opperpresident Von Schwerin deelnamen. 't Bleek daar echter, hoe weinig men in Oostenrijk zelf met den voortvarenden ijver van een Lisola, in 't belang der goede zaak, bezield was. Tot groote teleurstelling van Amerongen, die, als gevolmachtigde der Staten den Keurvorst begeleidde, en niets liever gezien had, dan dat men — gelijk hem was voorgespiegeld — «regelrecht door het Hildesheimsche op Corvey en het Sticht Munster zou aangerukt hebben» [2] — wilde Montecucoli van niets anders dan een omweg langs den Main weten, en liet zich met moeite door den Keurvorst belezen, niet op dezen, maar op den Moezel en Coblenz af te gaan, in 't goed maar weldra misplaatst gebleken vertrouwen, dat er Keur-Trier den toegang zou gunnen. Met dit plan werd toen de Overste Von Krosiggk [3] ter kennisgeving aan den Prins over zee naar Holland gezonden, waar het echter weinig welkom moest zijn. Montecucoli had, om zijn meening door te zetten, stelling en sterkte van Turennes krijgsmacht geheel onjuist voorgesteld; deze bleek zelfs te zwak voor een aanval, en bepaalde zich tot dekking van den Rijn, waartoe hij zich te Mühlheim bij Keulen legerde. Onder aanhoudenden regen, en over doorweekte wegen aanvaardde het leger zijn marsch, trok het Leine- en Werra-dal door, en bij Melsungen de Fulda over, toen, altoos uit vrees voor Turenne, die men vernam dat naar Andernach rukte en den rechtervleugel bedreigde, meer Zuidwaarts aan, kwam zoo den 8^{en} October eindelijk over Marburg en Giessen naar Dudenhofen bij Wetzlar, en hield daar krijgsraad. Montecucoli toonde er zich, overeenkomstig de oostenrijksche inzichten, die hoogstens een weer- geen aanvalsbond tegen Frankrijk duldden, steeds meer tot vertraging en uitstel geneigd, en had het, door zijn averechtsche, maar ter goeder trouw aangenomen voorstellingen, dus onwillekeurig zoover gebracht, dat er thans aan

[1] Verg. Peters *Krieg des grossen Kurfürsten tegen Frankreich*, 1672—1675, s. 56 ff.
[2] Zie de aanhaling uit zijn schrijven bij Peter, t. pl. S. 65, aant.
[3] Lisola schrijft den naam, op 't gehoor af, *Grossek*; zie bij Grossmann, t. pl. S. 70.

geen anderen weg, dan de zijne meer te denken viel. Uit Trier kreeg men inmiddels kennis, dat er van geen overtocht te Koblenz spraak zou zijn, daar men dit voor de Franschen niet verantwoorden kon; terwijl Keur-Meins zich nu zijnerzijds bezwaarde, dat men zijn gebied tot een krijgsbeweging tegen Frankrijk scheen te willen misbruiken. In een daarop te Bergen, bij Frankfort, gehouden beraadslaging bleek goede raad duur, en voor 't oogenblik niets anders mogelijk, dan zich bij Montecucoli's vertragende bespiegelingen neêr te leggen, en in zijn sluw overlegde werkeloosheid tegenover Frankrijk als een noodzakelijk kwaad te berusten. Doeltreffender weg ware er intusschen niet te vinden geweest, om Lisola's waarschuwend woord aan den Keizer, den 1en September geuit, tot waarheid te maken, dat «zoo men geen bepaald krijgsplan had, men bij den vijand weldra slechts verachting zou wekken» [1]. Thans schreef men half October, en legerde men werkeloos aan den Main, in plaats van aan den Nederrijn te strijden.

In Holland wachtte men onderwijl met ongeduld, en door den doortastenden Luxemburg van Utrecht uit voortdurend bedreigd, den toegezegden, maar zoo lang vertraagden bijstand af. Toen Krosiggk, in de laatste week van September, te Bodegraven kwam, vond hij er den Prins met een welberaamden aanslag op Naarden bezig, terwijl Woerden daarentegen den 18en door de Franschen bezet was, die er, zich versterkende, de voorsteden in brand staken. Ten platten lande aan de Lek hielden zij met roof en brand op den duur vreeselijk huis, naar het hun door Louvois gepreêkte, gewetenlooze krijgsbeginsel, dat, daar de landstreek toch geen fransche bezitting kon blijven, men er alle vrucht uit moest trachten te plukken, zonder zich aan den goeden of kwaden luim der op- en ingezetenen te storen; een beginsel, door Luxemburg van harte beaamd, met de alles goeds voorspellende betuiging: «gij kent de luîtjens hier, als of gij ze uw gansche leven lang gezien hadt, wanneer gij zegt, dat het dwaasheid zou zijn, ze door zachtheid te willen winnen» [2]. Op Naarden was het plan, dat de Rijngraaf met eenige troepen van Amsterdam uit over zee zou komen afzakken, om zich onder de kreet «Leve Oranje en Amsterdam!» met die van den Prins te vereenigen. Deze stond echter, in den nacht van den 28en, te vergeefs voor de poort der stad op zijn aankomst te wachten, liet zich daarop in de ochtendschemering zelf met een sloep langs strand roeyen, om de oorzaak der vertraging na te sporen, en moest tot zijn groote teleurstelling bevinden, dat de schepen met het krijgsvolk door windstilte werden opgehouden, terwijl de vlotschuiten reeds gereed lagen, om de soldaten op het droge te brengen, en er 't geschut te doen planten [3]. Na 't aanbreken van den dag begon men ook in de bedreigde stad nu echter lont te

[1] Ald. S. 57. [2] Zie de plaatsen uit beider schrijven aangehaald bij Rousset, I. p. 391.
[3] Zie Valckenier, t. pl. bl. 824, en verg. 's Prinsen schrijven, *Arch.* t. pl. 275.

rieken, en noopte den Prins voor 't oogenblik van zijn opzet af te zien, daar hij 't met de 700 man, die hij-zelf met zich voerde, zonder medewerking van zee uit, onuitvoerbaar achtte. Op zijn terugtocht had hij echter de voldoening, een fransch convooi, van Utrecht naar Naarden bestemd, te verstrooyen, en er een 60 man paardevolk van gevangen te nemen. Het naburig Ankeveen liet hij goed bezet, en van Muiden uit, door den altoos even waakzamen Johan Maurits, een oog op Naarden houden, en zich van al wat er omging berichten. Luxemburg zelf kwam het dezer dagen in oogenschouw vernemen, en versterkte er herhaaldelijk de bezetting; ook Ankeveen liet hij aantasten, doch moest zijn onderneming op de wakkerheid der bezetters en hun bevelhebbers zien afstuiten; te 's Graveland stak hij echter een hofsteê in brand. Door den Prins gewaarschuwd kon Johan Maurits kort daarna een overrompeling van den Hinderdam nog bij tijds voorkomen, doch had soms last van de weinige krijgstucht der staatsche troepen — die van 't regiment Van Dam — zelf, die er allerlei ongeregeldheden bedreven, en o. a. het beste huis van de buurt verbrandden; twee der belhamels liet hij dan ook ophangen, terwijl een derde naar den vijand overliep. Weesp hadden zij bijna in brand gestoken, en nu op den dijk bij de uiterweersche sluis gelegerd, daar een paar huizen datzelfde lot doen ondergaan, zoodat hij hun geenerlei post meer dorst toevertrouwen, en dringend om vervanging van dien onheilbarenden krijgstroep smeekte [1]. Een aanslag op Woerden, den 11en der maand, door den Prins in de vroegte ondernomen, mislukte door de tijdige waakzaamheid der bezetting, die echter, van den kerktoren met takkebosschen naar Utrecht seinende, hem in brand staken en op de kerk deden neêrstortten, zoodat ook deze verbrandde en de vier in den toren geklommen Franschen er 't leven lieten. Luxemburg met hulptroepen toegeschoten, viel de legerplaats van Zuilestein aan, doch werd teruggeslagen; den volgenden dag echter, met Montbas in zijn gevolg, den aanval hervattende, wist hem een verraderlijke boer een toepad bij Kamerik aan te wijzen, dat men Zuilestein als ontoegankelijk had geschetst, en waarlangs hij dezen thans dus onverhoeds overvallen kon. Een paar duizend man, tot de knieën door 't water baggerend, tastten nu het kamp aan de openliggende achterzij aan, en brachtten er alles in verwarring; wie niet vluchtte werd nedergesabeld of gevangen, en onder de dooden telde men den Heer van Zuilestein zelf, door de eigen hand — naar men wil — van Montbas afgemaakt, of althans nog als lijk doorstoken [3]. De Graaf van Hoorne, trachtte te vergeefs de vluchtenden tot staan te brengen, en had zelfs moeite zijn eigen volk bedaard te houden, dat zich nu weldra ook aangevallen zag, doch er wakker op inschoot; terwijl

---

[1] Zie de briefwisseling in de *Archives*, t. pl. p. 277—290.

[2] Zie Grossman *Franz van Lisola*, s. 62 f.

[3] Het laatste wordt door Ed. Booth in zijn *Dagboek* (bl. 37) gemeld.

de overste Palm, met den sabel in de vuist, op den door Hoorne gestuiten vijand indrong en hem nog meer in verwarring bracht, zoodat hij naar Zuilesteins overrompelde legerplaats de wijk moest nemen. Na toen de stad, voor welke hij zich verschanst had, nog wat beschoten te hebben, rukte ook Hoorne eindelijk, op 's Prinsen last, weêr af, en bleef zoo Woerden nog een poos voor den vijand behouden, die er zich met allen ijver bleef versterken [1].

De berichten van den marsch der hoogduitsche hulplegers naar de Lahn- en Mainstreken moesten nu echter de aandacht des Prinsen hoe langer zoo meer elders roepen. Den 12en der maand was er, met het oog daarop, te Bodegraven een krijgsraad gehouden, en reisde Krosiggk daarop weder naar den zoo noodlottig omdolenden Keurvorst terug, met de bede, den weg toch rechtstreeks naar deze gewesten te nemen, daar «de staat van 't Land zoo was, dat, kwam er niet spoedig verademing, de menschen onmogelijk iets meer konden opbrengen» [2]. Koning Lodewijk had inmiddels een sluwe poging aangewend, Prins en Staten van hun beide hoogduitsche bondgenooten te scheiden, door den Heer Van Gent, met schijnschoone vredesvoorwaarden tot hen te zenden, bij welke hij alleen de stad Maastricht en hun bondgenootschap voor zich verlangde. Zij werden echter, als al te onbetrouwbaar, even vaardig van de hand gewezen, als de Prins omstreeks denzelfden tijd, ook den herhaalden persoonlijken aandrang van zijn oom Karel, thans met de bedreiging gepaard, hem, als de De Witts, door 't volk te doen verscheuren, met de kortbondige opmerking beantwoordde, dat hij «niet heel bang van aard» was, en zijn «dreigement hem dus ook geen vrees baarde» [3]. Thans ging hij van een grootsch krijgsplan zwanger, dat, bij de voortdurende weifeling van Montecucoli en den Keurvorst, om doortastend te handelen, den doorslag zou moeten geven, en nu weldra ten uitvoer gelegd worden zou. Zij zagen na half October Krosiggk weder bij zich, doch bleven, in spijt daarvan, nog altoos onzeker, hoe te handelen. Eerst scheen het, als zou de Keurvorst, zijn en Amerongens aandrang gehoor gevende, naar den Rijn op marsch gaan; doch weldra bleek hij Montecucoli's strijdschuwe inzichten weêr te deelen, en niet genegen daarvan af te wijken. Den 30en October werd eindelijk de 2e November voor den marsch bestemd, en vóór dien tijd een paar ritmeesters op verkenning uitgezonden; een van dezen, Arnim, het stadjen Nassau berennende, en vandaar naar Montabaur op weg, stuitte op een fransche legertroep onder Lodewijks garde-luitenant Lafitte, die hem wilde dwingen terug te keeren en Nassau te ontruimen, en op zijn weigering met ontblooten degen op hem instormde, 't geen zijn weinige manschappen in verwarring

---

[1] Valckenier, t. pl. bl. 830.

[2] Zie de woorden uit het hem meêgegeven *Bedenken* bij Droyssen, t. pl. S. 603, aant. 316.

[3] Zie het bekende schrijven bij Costerus, *Hist. Verhael*, enz. Bijlage, bl. 440.

op de vlucht dreef, en hem zelf zijn leven ter nauwernood al zwemmende over de Lahn deed redden. De Keurvorst verblijdde zich in zoover over het feit, als het een handtastelijk vijandelijke daad was, en dus ook hem en den Keizer het ondubbelzinnigste recht tot gewapenden weêrstand gaf. Een wat sterker afdeeling ruiters was op nieuw ter verkenning vooruitgezonden, en het leger in slagorde gesteld, om Turenne, zoo hij over de Lahn voorwaarts rukte, naar den eisch te ontvangen [1]. Ook de Staten vaardigden nu echter hunnerzijds een bezwaarschrift tegen hun keurvorstelijken bondgenoot af, waarin zij kortaf verzochten, hun te melden, wat zij al dan niet van hem verwachten mochten, om daar hunne maatregelen naar te nemen; en Fagel voegde daar een brief aan Amerongen bij, waarin hij den zonderlingen heirtocht der Duitschers met dien der kinderen Israëls naar 't beloofde Land vergeleek, van 't welk zij zich telkens weder naar de egyptische grenzen verwijderden. De Prins liet den Keurvorst ten ernstigste aanmanen, zijn marsch toch te bespoedigen en zonder verderen omweg te vervolgen. Hij zeî hem tevens de komst van een buitengewoon gezant toe, die hem zijn eigen krijgsplan, in verband met het duitsche, zou kenbaar maken, en die dan ook aldra in den Overste Weibnom voor hem stond, toen hij zelf eindelijk op het punt was, den Main te overbruggen. Weibnom kwam hem, namens den Prins vragen, niet dien Main, maar den Rijn zelf beneden Mains onverwijld over, en aan den linker oever tot in den omtrek van Keulen langs te trekken, van waaruit de vereeniging met de staatsche en spaansche troepen het geleidelijkst geschieden kon, daar hij zelf inmiddels, Holland verlatende, in die richting voortrukken zou. Ongelukkig had men nu zoolang aan Lahn en Main gemard, dat er van duitsche zij aan geen volvoering van dit plan, tegenover de fransche hindernissen er aan in den weg gelegd, meer te denken viel. Wel begon men aan 't overbruggen van den Rijn dicht boven Meins de hand te leggen, en bleef de Keurvorst het plan ten zeerste schragen; doch de tegenwerking van Montecucoli en Baron Goes, die nu eenmaal allen strijd vermeden wilden zien, door Keur-Meins gerugsteund, weêrstreefde zijn beter oordeel, terwijl zij daarbij de driestheid hadden, hunne vertraging niet zich-zelf, maar den Prins en den Staten te wijten, omdat men zich niet had kunnen voorstellen, dat die Prins, gelijk Weibnom thans was komen boodschappen, doch ook Krosiggk reeds had te kennen gegeven, zelf met een leger zou uitkomen [2].

Intusschen was dit, in de eerste dagen van November, werkelijk het geval geweest. De Prins was zich toen, zijn legerplaats te Bodegraven vaarwel zeggende, 's avonds van den 2^{en} te Rotterdam naar zijn Baronie van Breda gaan inschepen, waar hij te Oudenbosch en Rozendaal zijn leger van ruim 20,000 man verzamelde. Van Rotterdam uit

[1] Peter, t. pl. S. 79, f. Verg. Droyssen. t. pl. aant. 368.

[2] Zie bij Peter, t. pl. S. 91, Amerongens woorden in de aant.

PAULUS WIRTS

VELDMAARSCHALK

C. L. van Kesteren sculps.

droeg hij Graaf Johan Maurits het oppertoezicht over zijn troepen en werken te Bodegraven, waar hij den Graaf van Koningsmark als bevelhebber had achtergelaten, en vandaar tot Muiden op, terwijl Wurtz van Gorinchem uit het overige deel der verweringswerken en troepen beheeren zou. Hij verzocht Graaf Johan Maurits tevens, hem tijdens zijn afwezen voortdurend op de hoogte te houden van 't geen er geschieden mocht, om ook uit de verte de inlandsche belangen niet uit het oog te verliezen [1]. In een grooten krijgsraad te Gouda, ook door De Ruyter bijgewoond, was het plan in 't algemeen vastgesteld, en de verdedigings-maatregelen beraamd, in 's Prinsen afwezen te nemen. Na den 7en een wapenschouw gehouden te hebben, brak de Prins, den volgenden dag, op, en trok in vier dagen over Hoogstraten, Casterlee, Karstendonk en Peer, naar Maastricht. Vijf regimenten te voet werden onder weg naar Bergen op Zoom terug gezonden, daar zij bij den haastigen marsch moeilijk volgen konden, en hier van meer dienst konden zijn. Niet ver van Turnhout stuitten de 240 ruiters der voorwacht op 400 Franschen, die zich in een hinderlaag gelegd hadden, doch weinig wil van hun doen hadden, daar de wacht, door den Graaf van Stirum en Jhr. Schaap aangevoerd, er zich wakker doorsloeg. Na een paar dagen in Maastricht te hebben uitgerust, maakte de Prins een beweging op Maseyk, waar de Graaf van Duras de rivier bezette; deze week echter, op zijn aannaderen, onmiddellijk achter de Roer en ging zich later bij Turenne aansluiten. Naar Maastricht teruggekeerd, zag hij zich weldra met de komst van 10,000 man Spaanschen onder Graaf Marsin verblijd, hem door Monterey, volgens afspraak, gezonden. Uit Eysden, waar hij zich vooreerst legerde, zond hij aan Amerongen bericht van zijn doen, en wachtte, voor zijn verdere bewegingen, die van zijn oom van Brandenburg en den hem zoo noodlottig stremmenden Montecucoli af. Ook thans zou de laatste, zijn jammerlijke rol getrouw blijvende, weêr elke poging, in 's Prinsen zin werkzaam te zijn, en door den Keurvorst beoogd, onder allerlei voorwendsels, verijdelen; terwijl de eenige, die men na lang marren, den 7en December, eindelijk eens beproefde, een aanslag op 't bruggehoofd te Neuwied, faalde. Coblenz te bezetten, om den Rijn te dekken, en voorts door Waldeck naar Westfalen te trekken, bleef nu het doel van den Keurvorst. Tot het laatste werd den 12en der maand besloten. Juist den volgenden dag kwam een nieuwe bode des Prinsen, de overste Eppe, om den Keurvorst aan zijn gedane belofte te herinneren, en hem tot den zoolang vertraagden marsch naar den Nederrijn te noopen. Daaraan was echter door den sterken ijsgang nu reeds geen denken meer, en het aanzoek van den Prins, om, in dit geval, naar den Elzas te rukken en daar met het hoofdleger post te vatten, terwijl een gedeelte van 't paardevolk met dat der Staten vereenigd, naar Westfalen zou gaan en Munster bestoken, en eenige kei-

[1] *Arch.* V. p. 294, S.

zerlijke troepen Luik gingen bezetten, werd door Montecucoli kortweg afgeslagen. Met langzame schreden sloegen daarop, den 15en, beide duitsche hulplegers, den weg naar Wetzlar in, terwijl zich de Keurvorst persoonlijk steeds van de beste voornemens bezield toonde, om Coblenz, Trier, en Keulen te bezetten, en den ganschen winter door krijg te voeren, doch met die goede bedoeling alleen stond, en den Prins nu overliet, naar omstandigheden, voor zich te handelen. Om zijn tijd niet nutteloos te verdoen, had deze in 't laatst van November eerst een aanval op Tongeren beproefd, doch de bezetting te wakker in de weer gevonden, om de stad voetstoots te vermeesteren, en was daarop den tot haar ontzet zich gereed makenden Duras te gemoet getrokken. Inmiddèls was Turenne den Rijn overgetrokken, had zich te Wittlich in 't Triersche gelegerd, en zoo met de troepen onder Condé verbonden, terwijl Duras zelf naar Andernach getrokken was, en zich daar nu bij Turenne's achtergelaten troepen tot dekking der schipbrug aangesloten had. De Prins bleef nu een poos, onverrichter zake, aan de Roer gelegerd, in de ijdele hoop de Duitschers wellicht te zullen zien aanrukken, nam daarop, den 6en December, 't kasteel van Valkenburg, en wendde zich toen weêr naar Tongeren, waar echter, op 's Konings uitdrukkelijken last, de bevelhebber van Charleroi, Graaf Montal, inmiddels met zijn ruiterij de bezetting te hulp gesneld was. Dit gaf aanleiding, op voorslag van Monterey, die thans van haar wakkeren bevelhebber ontbloote, belangrijke vesting zelf te gaan aantasten. De spaansche Landvoogd zeî er volgaarne zijn medewerking voor toe, en zijne hulpbenden onder Graaf Marsin berenden den 15en de stad, voor welke de Prins nu den volgenden dag het beleg sloeg. De doortastende onderneming, die aan 't Hof tè Versailles met verbazing vernomen werd, zag zich ongelukkig door de felle winterkoû in haar voortgang gestremd, daar noch het noodige geschut nu kon aangevoerd worden, noch de belegeringswerken behoorlijk aangevangen. Zoo kreeg Montal gelegenheid uit Tongeren terug te komen, wist in den nacht van den 19en, door de spaansche veldwacht heen, binnen te geraken, en deed den 20en door een krachtigen uitval onmiddellijk van zijn terugkomst blijken. De aanhoudende vorst noopte, twee dagen later, den Prins het beleg optebreken, die toen den volgenden dag wel het kleine Binche nog even innam, doch ook dit weêr prijs moest geven, om met zijne uitgeputte troepen den weg naar Holland in te slaan, en den zoo kloek ondernomen tocht naar 't Zuiden, door de onverantwoordelijke houding zijner duitsche bondgenooten, onverrichter zake te besluiten [1]. In den nacht vóór oudejaar was hij te Alfen terug.

---

[1] Zie over al deze krijgsbewegingen de uitvoerige mededeelingen bij Peter, t. pl. S. 93 ff., waardoor zich al 't gedane en ongedane geleidelijk verklaart. Bosscha, die in *Neêrlands Heldendaden te land* (2e uitgaaf, II. bl. 91) de vraag oppert, of reeds vóór 's Prinsen vertrek uit Holland "het plan in zijn brein was rijp geworden, om voor Luxemburg en zijn leger den terugtocht naar Frankrijk,

In Holland had dezelfde felle koû, die zijn wakkeren toeleg in Henegouwen was komen verijdelen, Luxemburg te Utrecht uitgelokt, van het sterke ijs gebruik te maken, om met vaardigen spoed op Gouda en Den Haag los te trekken, en beide plaatsen — naar hij zich voorspiegelde — zonder slag of stoot te vermeesteren. Eerst had hij zich met het denkbeeld gevleid, Amsterdam te zullen veroveren, en zich daartoe, met de ijdeltuitigste voorbarigheid, lang voor de koû inviel, reeds een soort van triomfsleê aangeschaft, waarmeê hij er over de Zuiderzee zijn luisterrijken intocht zou houden. De onverdroten zorg aan de verdediging der stad gewijd, van welker wallen hem meer dan 300 kanonnen dreigend aangluurden, weêrhield hem aan dit schoone opzet gevolg te geven. In November had hij zich daarop bezig gehouden, zijn brand- en plunderstelsel op 't platteland verder toe te passen, en de stichtsche en hollandsche boeren te kwellen. «Ik heb», schreef hij o. a. den 16^{en} aan Louvois, «den Heer van Maqueline vóór een dag of drie uitgezonden, om wat boeren te tuchtigen, die op een van onze benden geschoten hadden; daar hij ze niet bijeen vond, was hij wel gedwongen hun dorp in brand te steken, en daar hij er in den nacht aankwam, en de boerenwoningen hier te lande uiterst brandbaar zijn, valt het niet tegen te spreken, dat er niets van 't geen er in was, paarden, koeyen, ook, naar men zegt, vrij wat mannen, vrouwen, en kleine kinderen, gered is». Ook de later zoo beruchte verwoester van den Paltz, Mélas, stond hem in die edelaardige krijgsbedrijven waardig ter zij. 's Nachts vóór den 17^{en} nog was deze in kleine vaartuigen naar Waarder gevaren, waar de argelooze huisluî zich in de grootste veiligheid waanden, en had er vijf vaarzen en meer dan 50 stuks vee, evenals de bewoners van den huize zelf, verbrand. Zoo kon er zich « 't gebochelde Duiveltjen», als men Luxemburg, om zijn misvormde gestalte en boosaardigen inborst noemde, in zijn brieven aan Louvois op beroemen, dat «geen aanval van koorts zoo geregeld aanhield, als zijn gewoonte, om den anderen dag brand te gaan stichten, waar men dwaas genoeg was, hem» — als hij 't uitdrukte — «daartoe te dwingen» [1]. Toen de vorst begon in te vallen, zat men intusschen in Holland niet stil, om alle daaruit te vreezen treurige gevolgen te voorkomen: sluizen en watermolens werden aan 't werk gezet, om het land zooveel doenlijk onder stroomend water te houden, sleden werden tot vervoering van 't geschut gereed gemaakt, schaatsen en ijssporen voor de manschappen klaar gehouden, om ze, waar noodig te doen heenrukken. Een geregelde dienst tot het openbijten van 't ijs door de boeren werd ingesteld, en zij zelve zooveel mogelijk gewapend, om den brand- en moorddreigenden vijand te

---

door 't bemachtigen van Charleroi, af te sluiten", maakt de zaak wel meer geheimzinnig en schijnbaar verheven, doch tevens minder natuurlijk, en verliest den loop der omstandigheden geheel uit het oog.

[1] Zie voor een en ander de plaatsen uit zijn brieven aangehaald bij Rousset *Hist. de Louvois,* t. pl. p 393, waar men echter *Waarder* voor *Verden* leze.

weêrstaan; hun tot spiesen ingerichte polsstokken kwamen daarbij uitnemend te stade. In spijt van den fellen vorst lagen, den 27^{en} December, de beide Wiericken tusschen Oudewater en Gouda, de Mydrecht bij den Amstel, en deze zelf opengehakt; en juist dien eigen dag trok Luxemburg met omstreeks 10,000 man uit Utrecht op, om zijn haagschen zegetocht te ondernemen. Een week lang had hij zich onledig gehouden, met uit de bezettingen aan den IJsel en de Zuiderzee, gelijk uit Arnhem, Nijmegen, Amersfoort en Wijk-bij-Duurstede, die manschappen saam te brengen, en thans zou het er op los gaan. Nauwlijks echter tot Woerden genaderd, moest hij niet alleen, tot zijn groote spijt, het weêr plotseling zien omslaan, en de dikke neêrvallende sneeuw voor zijn oogen zien smelten, maar kreeg daarop ook, door den op verkenning gezonden Mélas bericht, hoe het water in de Wiericken driftig in plaats van bevrozen was, en vond zich zoo gedwongen, al aanstonds zijn eerst gekozen weg over Gouda, met dien over Leiden te verwisselen, en daartoe nog dien eigen avond laat naar Zegveld op te rukken. Daar, niet zonder hindernis eener tusschenliggende wetering gekomen, vond hij zich den volgenden dag door een tweede gestuit, over welke nu in der ijl een brug geslagen werd uit de balken en planken van eenige zegvelder huizen. Daar evenwel het ijs verder op alras niet bestand dreigde te zijn tegen de zwaarte van al 't krijgsvolk, werd het grootste deel daarvan teruggezonden, en vervolgde slechts een goede 3000 man den tocht. In de Mye toog men op een zwaar gewapend vaartuig af, doch werd zoo wakker ontvangen, dat men er weldra van afzag, en nu in de richting van Nieuwkoop voortscharrelde. Daar had de baljuw, die een afdeeling gewapende huisluî aanvoerde, al de toegangen zoo goed bezet, en wisten zijn onderhebbenden zich zoo doeltreffend van hun in spiesen hervormde polsstokken te bedienen, dat men het dorp niet genaken kon, en nu langs de Myekâ den weg naar Zwammerdam insloeg. Langs twee te kwader uur verlaten schansen kwam men er weldra aan de opgehaalde wipbrug, trok deels zwemmend deels varend over 't water, zag wacht en bezetting de vlucht nemen, en ijlde toen over de neêrgelaten brug het ongelukkige dorp binnen, en vandaar verder naar Bodegraven. Te verwoeder over den ondervonden weêrstand voor Nieuwkoop en den mislukten tocht op Ter Gou, ging men nu in beide plaatsen met de grootste woestheid en wreedheid te werk. Dat men 't kon, zonder door eenige krijgsmacht verhinderd te worden, was een gevolg grootendeels van de onvoldoende wijs, waarop zich Königsmark van de hem opgedragen krijgstaak kweet. Nauwlijks toch had deze te Bodegraven van de aannadering der Franschen vernomen, of, in plaats van zich behoorlijk tegen hen te weer te gaan stellen, en hen in hun opzet te stuiten, trok hij naar Alfen — zoo 't heette, om Leiden beter te dekken — en van daar, toen hij 't verlaten van Zwammerdam door zijn zwakke bezetting vernam,

---

[1] Zie het schrijven van Johan Maurits aan den Prins, *Archives*, t. pl. p. 296.

tot voor de poorten van Leiden. Wel was hij door den Gedeputeerde der Staten, Cornelis Hop, onmiddellijk van daar naar Alfen teruggezonden, met last de goûsche sluis tot het uiterste te verdedigen, doch voor Bodegraven te laat. Daar zaten de Franschen nu intusschen als afgesloten, en konden, daar 't ijs hun geen overgang meer verleende, naar Woerden langs geen anderen weg terug komen dan over de versterkte schansen ter Nieuwerbrug. Deze waren aan de zorg van den Kolonel Pain-et-Vin toevertrouwd, die echter, in steê van hen naar den eisch af te slaan, en hun eenigen terugweg te versperren, zonder eenige noodzaak of last die schansen ontruimde en naar Gouda aftrok. De Franschen hadden zoo vrijen doortocht, vernielden de schansen, en haastten zich daarop 't lijf binnen Woerden te bergen. Pain-et-Vin, ter verantwoording geroepen, werd den 10^{en} January door den krijgsraad tot levenslange inkerkering en verbeurdverklaring van goederen veroordeeld, doch dit vonnis, als te zacht, op aandrang van den Prins, in Zijne tegenwoordigheid en ten overstaan van een zestal gecommitteerden — uit den hoogen raad, en 't provinciale Hof van Holland, en den raad van Brabant — herzien, en in doodstraf met den zwaarde veranderd, gelijk die den 23^{en} daaraan in 't leger te Alfen dan ook voltrokken werd. Hoewel hij meer door zwakheid dan verraad misdaan, en eigenlijk slechts 't voorbeeld gevolgd had, hem door zijn onmiddellijk overhoofd, Königsmark, gegeven, was zijn gewelddadige dood toch slechts de gerechte straf van zooveel jammer, als door beider onwillekeurig toedoen over de geteisterde streek gehaald was, en nu straffeloos had moeten gedoogd worden [1].

---

[1] "Hoe zouden wij ons hebben kunnen verheugen", heette het daaromtrent in een vlugschrift dezer dagen, "in het vernielen deser sprinkhanen, indien de post aen de Nieuwebrugge hadde bewaert geweest, en het swaert daervoor egeene wraecke hadde moeten doen!" (*Toetsteen voor de herten der Batavieren*, enz. 1673, bl. 10). Verg. Rousset (*Hist. de Louvois*, t. pl. p. 409): "Cependant Luxembourg avait de grandes inquiétudes: le fort de Nieuwerbrug fermait derrière lui la seule chaussée qui lui permît de rentrer à Woerden; il fallait emporter le fort ou mourir; quand on y marcha, les deux régiments qui en avaient la garde en étaient déjà sortis à la hâte. Luxembourg en fut lui-même tout surpris: C'était assurément un très beau poste, écrivait il à Louvois, et je m'étonne que (celui) qui avait été capable de le choisir (?), ne l'ait pas été d'y faire une autre résistence". Zie ook de aantt. van Mr. Ev. Booth (bl. 74) "de Heer Stouppa heeft ook gezegd, hadde de col. Pain-et-Vin sijn post tot Nieuwerbrugge bewaert, van het fransche leger souder niet één hebben kunnen afkomen, die de tijdinge hier hadde kunnen brengen". — Van zijne verhouding tot Königsmark geeft een prinsgezind vlugschrift volgende lezing: "Als nu de vyandt inviel in Bodegraven en Swammerdam, soo had Königsmark met den Raedtpensionaris en andere gedeputeerden raetslagh gehouden en besluyt gemaeckt, om op den vyandt aen te trecken, niet beter wetende, of Pain-et-Vin bewaerde de forten. En siet, daer komt de veltmaarschalck Wurtz hebbende Pain-et-Vin by sich, verhalende dat hy de forten hadde verlaten, en het volck binnen Tergoû was gebracht. Daermede was de aenslagh te niet. Ondertusschen wordt P. et V. binnengeroepen; Kon. vraagt hem, in tegenwoordigheyt van de gedeputeerde, of hy hem niet belast hadde, de forten te bewaren? hy seyde ja. Of hy hem belooft hadde binnen drie dagen te ontsetten? Hy seyde ja. Of hy die drie dagen uitgewacht hadde? Hy

Aan de Noord-oostergrenzen zou gelukkig de in Holland ondergane schâ, in deze zelfde dagen, door een even kloeken als welgelukten aanslag, onmiddellijk schier vergoed worden. De landmeter en vestingbouwkundige Meindert van der Thijnen, sedert ruim twee jaar als schoolmeester in Koevorden werkzaam, had zich daar, na 't overgaan der veste, met de ijverige bespieding van haar zwakste punten en de nauwkeurige afteekening van haar wallen en werken bezig gehouden, was daarop met zijn gezin in September naar Groningen uitgeweken, en had er nu onlangs Rabenhaupt zijn teekeningen voorgelegd, en zijn loffelijk opzet gemeld, het stedeken in deze koude dagen over zijn toegevroren grachten te gaan overrompelen. Vernuftig uitgedachte biesbruggen, om over de opengehakte vakken te leggen, had hij daartoe tevens ontworpen, en won den groninger bevelhebber, die zijn kloek vernuft onmiddellijk op den waren prijs stelde, aanstonds voor zijn plan. Hij stelde hem een elfhonderd man te voet, onder den wakkeren overste Van Eyberghen, en eenige ruitervendels ter beschikking, bij welke zich eenige burgers en studenten, waaronder ook 't algemeene Statenlid Jhr. Roelof Sickinghe, als liefhebbers aansloten. Op den eigen dinsdag als Luxemburg uit Woerden, trokken zij uit Groningen, en begaven zich over Zuidlaren, Gieten, Borger, Odoorn, en Emmen naar Koevorden op weg. 's Avonds van den 29en houdt men te Erm halt, en legt Van der Thijnen den officieren zijn plan van aanval bloot; men splitst zich, op zijn aanwijzing, in drie afdeelingen; de eene onder den Overste en door Van der Thijnen zelf begeleid, om bij 't leggen der biesbruggen toe te zien, zal, over Foppenhaar trekkende, op het bastion Gelderland, dat het kasteel beschermt, afgaan; de tweede, onder majoor Wijler, zich naar 't bolwerk Holland richten; de derde, onder majoor Johan Sickinghe, over de algemeene weî, de zoogenoemde holwerd, langs een omweg, op het uiterste punt van 't bastion Overijsel aantrekken; terwijl de ruiterij eindelijk, onder den Overste Nellis van Bebber, op de daarbij gelegen friesche poort zal aanrijden, om daar het oogenblik af te wachten, dat zij door de binnengedrongen troepen voor haar geopend zal worden. Ofschoon onderweg een paar trouwlooze dragonders waren weggeslopen, en den te verwachten overval te Koevorden gaan verraden, en dat de bisschoppelijke bevelhebber, Jan Moy, de bezetting had doen uitrukken en alle posten twee dagen en nachten lang bezet doen houden, meende men daar, onvoorzichtig ge-

---

bekende van neen. Waerom hy dat gedaen hadde? Hy antwoordde, dat hy 't om best gedaen hadde, om het volck te sparen, geen kans siende, om te kunnen bestaen. Een van de commandanten onder hem werd tegens hem gehoort, die seyde hem in sijn aengesichte, dat hy 't hem afgeraden hadde, seggende: mijnheer, wat begint ghy? wy kunnen 't wel houden; en dat hy echter niet wilde luysteren. Doe wierd er ordre gegeven, in het uytgaen hem te vatten, gelijck geschiet is". — *Rust voor de ongeruste*, enz. *of t'Samenspraeck tusschen twee Noordt-Hollanders, d'eene een burger, d'ander een krijgsman*, 1673.

noeg, thans niets meer te vreezen te hebben, en alles slechts voor een praatjen te kunnen houden. Zoo kon Van der Thijnen met zijn bruggen, in alle stilte, 's ochtends vroeg van den 30^{en}, tot aan de buiten- en van deze tot de binnengracht doordringen, ze daarover leggen, en tot den wal geraken, vóór men in de veste iets van zijn aanslag bespeurde. Op 't eindelijk geslagen alarm, liep het door twee nachten wakens slaapdronken volk maar tragelijk te wapen, en stond hij, hoewel ten slotte door de eindelijk toegeschoten soldaten met een bui van kogels begroet, weldra aan de spits der zijnen op den wal, waar hij, zijn hoed vrolijk zwaayende, uitriep: «de plaats is over, mannen! komt haastelijk op!» 't Kasteel binnengedrongen, en de veste meester, haastte zich Kapitein Steven Klinge met eenige manschappen naar de friesche poort, en liet die door den smidszoon van Sleen, Coenraad Cornelisz., die zich van zijn broeders voorhamer voorzien had, openslaan, om 'er Bebbers ruiters onder een lustig *Wilhelmus* den vrijen intocht te verschaffen. Wijler bestormde en vermeesterde gelijktijdig het bolwerk Holland; terwijl Sickinghe, die met den sterksten weêrstand te kampen had, het hem opgedragen deel der wakkere taak volvoerde. Van drie kanten teffens bestormd, was de koevorder bezetting en haar bevelhebber, die er zelf bij omkwam, geheel in de war gebracht, en maakte 't daardoor haar kloeken bestormers des te gemakkelijker de veste te overrompelen. Een paar vrijwilligers — Scato Gockinga en de solliciteur Geertsema — snelden naar Groningen, om daar 't heugelijke nieuws te berichten, van 't welk toen Rabenhaupt den Prins onmiddellijk schriftelijk kennis gaf, waarbij echter Van der Thijnens naam in der haast onvermeld bleef [1]. Eerst vier jaar later werd dezen door Stad-en-Landen een gouden penning, waarop het feit gesneden was, vereerd, en door den Raad van State een verguld zilveren beker, «tot een gedachtenis voor zijne kinderen». De erfgenamen zijner tweede dochter, met den ingenieur Woestenhove gehuwd, maar in 1725 kinderloos overleden, schonken dien beker toen aan de gemeente der Hervormden, ten gebruike bij 't avondmaal [2]; een waardiger voorwerp, dan dat uit het oneerlijk saamgeschraapte geld, 60 jaar vroeger, door haar oud-ouderling Broersma aan die gemeente gegeven.

Voor den munsterschen Bisschop was de zoo welgeslaagde onderneming een harde

---

[1] "Uw H.", schreef hij, "maek hiermede ootmoedig bekent, dat ick den voorl. dinsdag 1100 man te voet onder den Oberst L^{t}. Eybergen, Koningsmarkischen Regiments, item 5 Compien. te paerde, en 3 Comp. dragoner onder den Overst L^{t}. Nellis van Bebber uitgezonden, om by den vorst, door entreprise, de vermaerde vesting Coevorden den Munsterschen wederom af te nemen; hetwelk ook also gelongen, dat gedachte mijne uutgecommanderte volkeren gisteren morgen vermiddels bijsbruggen de geijste vesting-graeben gepasseert, en met stormender hand zoo de citadelle als ook de stad verovert; daervoor wy billijk den Allerhoogsten toe danken hebben. Gron. $^{20}/_{31}$ Dec. 1672".

[2] Zie het aanget. bij Lesturgeon, *Feestrede*, enz. bl. 58.

slag; de jobsmaar trof hem — naar de herder en leeraar van den naburigen Hardenberg zong, «in d'ooren, gelijk de dreun en grove donderslag van zijn kartouw»:

Vaarwel, sprak hij, vaarwel, mijn bliksemkoker,
En magazijn en volle korenschuur!
Hij vloekt en schelt op legerbrug en moker,
Die 't poortslot op rammeit ter goeder uur.

Hij zag er niet alleen een schat van geschut, krijgs- en mondbehoeften meê teloor gaan, maar schoot er ook zijn hechtste steunpunt in den oorlog meê in; terwijl van de andere zij de Staten nu, door Koevorden gerugsteund, hem en zijn bondgenooten allen toevoer uit Oostfries- en Munsterland konden afsnijden. Geen wonder, dat hun blijdschap even groot, als zijne verslagenheid diep was.

Dit blijëindend besluit van 't jaar was des te gewenschter, als men in Holland alom reeds begon te morren over de handelingen van den Prins, om zijn vruchteloozen veldtocht buiten 's Lands. «Jan-alleman», naar men schreef [1], dorst «op schuiten en wagens» daarover te pruttelen; «deze roept, men hadde Naarden en Woerden kunnen wegnemen; een ander blameert, dat men met de ruiterij uit het land is geweest; de derde is misnoegd, dat men de burgers niet aangevoerd heeft tegens den vijand; sommigen woelen over de raden, die Z. H. gebruikt zoo in zaken van oorlog als van staat», enz. Thans herleefde de moed, en liet zich weldra ook een wakkere wapenkreet hooren [2], die met name ook op 't heugelijke wapenfeit van Koevorden wees:

Alarm, alarm, alarm, te wapen!
Voor 't Vaderland, voor wijf en kind!
Wie vrijheid, eer, en godsdienst mint,
Staat op, 't is nu geen tijd van slapen!

Wij staan gereed op 't minste wenken,
Prins Willem, daar hij ons geleidt,
Te volgen, en tot slaan bereid,
Om 't vijandlijk geweld te krenken.

Zoodra den optocht wordt geslagen,
Staat ieder, zonder tijdverlies,
Bereid met helbaard, roer, en spies,
Om een roemwaardig stuk te wagen.

Hier is maar een van tween te kiezen
Dat 's òf de vrijheid voor te staan

---

[1] Zie de reeds aangehaalde *Toetssteen*, bl. 7.

[2] *Den Tamboer en den vrijwilligen optocht der Batavieren*, enz. In 's Gravenhage, gedr. by Levyn van Dijck, voor de liefhebbers van de vryheydt des Vaderlandts, 1673.

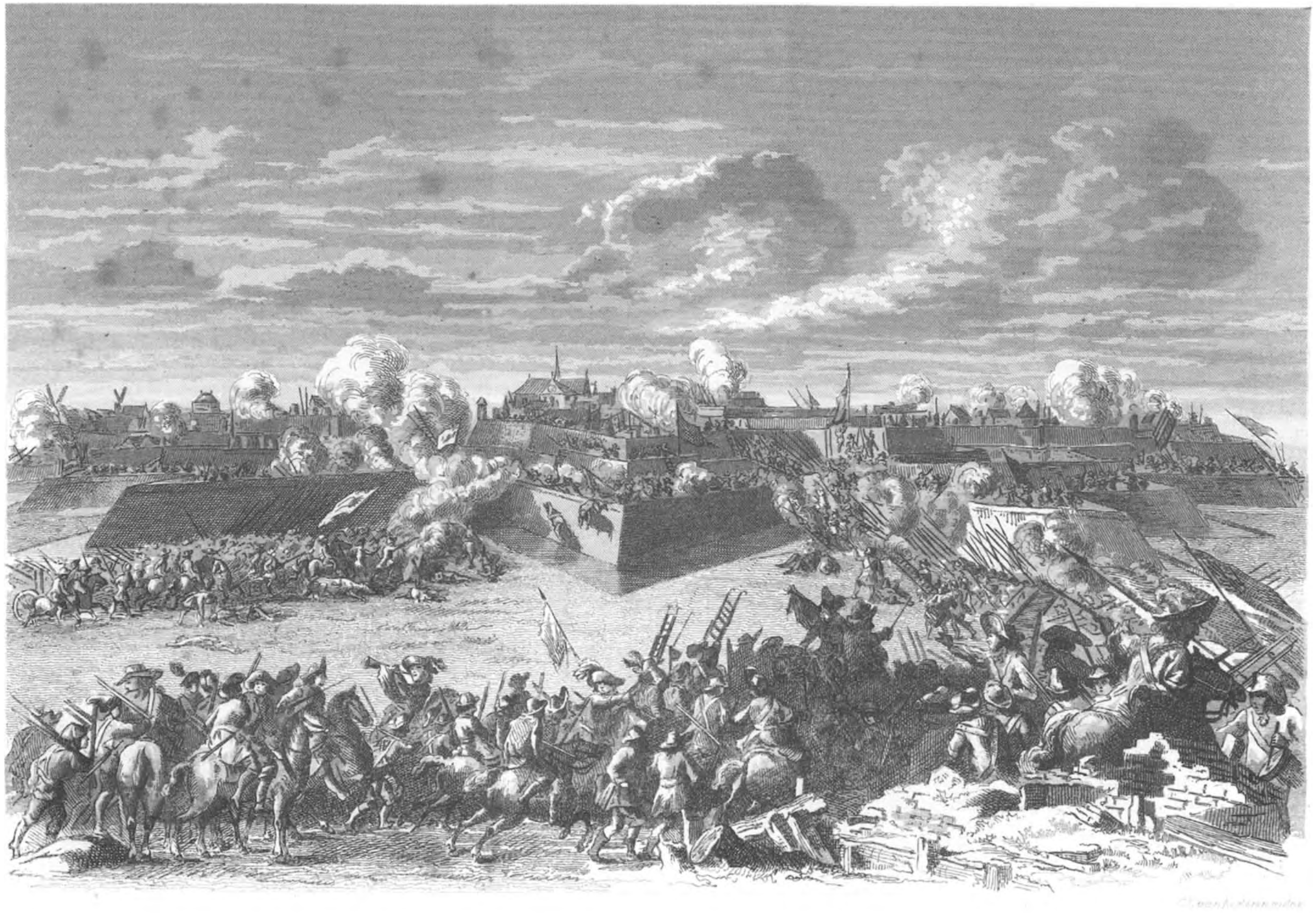

DE VEROVERING VAN KOEVORDEN.

Of met de vrijheid te vergaan;
Men moet al winnen of verliezen.

Geen plaats is onsterk in dees Landen,
Al zette men de poorten op:
De vijand, met bebloeden kop,
Zou zich ontzien die aan te randen.

Nu past ons, hem rondom te kwellen,
En aan te vallen; dat 's vooruit,
Te paard, te voet, in schip, in schuit!
Geen Franschman mag dit na vertellen.

Ons voorbeeld is het braaf verweren
Van Antwerps forsche burgerij;
Die vocht zich van den Franschman vrij,
En wist hem wakker af te keeren.

Dat 's oud; maar Aardenburg betoonde
Nog korts, wat in een klein beslag
Te doen is, toen die zegedag
Haar stad met overwinning kroonde

En Groningen, met gloênde kloten
En bommen aangetast, hield stand,
En werd gereddet door Gods hand,
Tot schutswal van zijn bondgenooten.

Sinds kreeg de Fries een ruimer open
In Drenthe en Twente, en waagde een kans,
Naar Koevorden, de stad en schans,
En stutte 's vijands verder stroopen.

Men moet den franschen hoogmoed vellen —

Het was er toch inderdaad nog verre af, dat deze naar verdienste gefnuikt was. Toen het utrechtsche kwelduiveltjen, den 1en January, van zijn strooptocht over 't ijs en door 't water terug was gekomen, schreef hij Louvois, dat «zoo het weêr hem op zijn wandeling gunstig geweest was, hij ze wat verder zou hebben uitgestrekt, en zeker niet zou weêrgekeerd zijn, vóór hij Den Haag in brand had gestoken» [1]. En Koning Lodewijk zelf snoefde naar gewoonte over het mislukte beleg van Charleroi, en den vruchteloozen veldtocht des Prinsen. «Ik meen, dat ik tot dusver tevreden mag zijn», schreef hij den Prins van Condé, «na een zoo gelukkigen heertocht, als ik zelf maakte, al mijn vijanden belet te hebben iets te verrichten, en hen een zoo schamele partij te hebben doen kiezen. Het komt mij voor, dat de inneming van Valkenburg en Binche

[1] *Hist. de Louvois*, t. pl. p. 410.

hun schande slechts vergroot, daar het doet blijken hoe ver hun macht gaat, en wat hun krachten, zelfs vereenigd, zijn!» [1] Alsof er hier van «vereenigde» werkzaamheid sprake was. Louvois liet zich niet minder schamper over den ondernemenden jongen veldheer hooren. «De Prins van Oranje» — schreef hij iets later aan den overste Stoppa [2] — «heeft zeker hooren zeggen, dat Alexander over koninkrijken beschikte; en hoewel hij noch zijn moed, noch zijn verstand, noch zijn leger heeft, meende hij de Alexander van deze eeuw te kunnen zijn. Zoo ik tijd genoeg had, de geschiedenis van Don Quichot te lezen, zou ik hier gelegenheid tot vergelijking hebben; maar daar ik haar slechts van hooren zeggen ken, moet gij er mijnheer van Luxemburg maar eens over nalezen, die alle goede boeken gelezen heeft, en er u zeker nader op zal kunnen dienen». Hij uitte zich zoo naar aanleiding der bedoelingen, den Prins welwillend in vlugschriften toegedicht, die hij zelf door Stoppa liet opstellen, met het doel de fransche belangen in de hand te werken, en onder den schijn, dat zij niet van Frankrijk uitgingen. Ook Luxemburg zelf deed hem daarvoor zijn denkbeelden aan de hand, doch wijdde zich verder onafgebroken aan zijn edele taak van afpersing in de stad en brandstichting ten platten lande. In de eerste stond hem vooral de intendant Robert daarbij ter zij, en wist, op de snedigste wijs, maar van welker oneerlijkheid en onrecht hij zich zelf tevens ten volle overtuigd toonde, den ingezetenen alles af te dwingen wat er maar van hen te halen viel; en hij begreep zich te minder zelfs aan de daarover tot Louvois doorgedrongen klachten te mogen storen, als hij dezen schreef, dat ze hem nog aangenamer moesten zijn, dan 't afgeperste geld zelf. Wel ver dus ook van zijn vervolgingen in 't minst te staken, vermeerderde zijn strengheid bij den dag. «'t Is onmogelijk harder te schreeuwen, dan men doet», zoo meldde hij, «en om u een denkbeeld van de ellende, die hier heerscht, te geven», ging hij voort, «heb ik u slechts te schrijven, dat men aan de stadspoorten met lieden overstroomd wordt, die er uit willen. Ik zet de verbeurdverklaringen hier met allen ijver door; doch ik vind geen enkel meubel van waarde in al de huizen der afwezigen. Ik vind niet anders dan slechte stoelen, groote houten kasten, en wat halfsleten goudleêren behangsels. Ik laat dat alles uit de huizen, waarin het prijkt, wegnemen, om opzien te baren, en in een groot leêg huis brengen, dat ik daarvoor heb uitgekozen. Ik zoek die meubels te verkoopen, doch te vergeefs; want niemand wil er aan; wij verliezen daar evenwel niet veel bij, daar ik werkelijk niet geloof, dat alle verbeurd verklaarde meubelen, wel betaald, duizend kronen waard zijn. Toch loopt het gerucht, dat alle fraaye meubels niet naar Holland zijn vervoerd, en er hier zeker nog verborgen zijn; ik heb echter goed zoeken en snuffelen, ik heb nog niet veel gevonden».

---

[1] Ald. p. 407. [2] *Hist. de Louvois*, t. pl. p. 456.

Met het begin van 't nieuwe jaar was er een schoorsteengeld uitgeschreven, met nog drie stuivers op ieder gulden ten behoeve der arme luitenants, volgens een eigendunkelijke schatting op ieder huis gesteld; en toen zich eenige leden der Staten daarover bij Luxemburg gingen beklagen, ontvingen zij het troostrijke antwoord, dat dat niet zijne zaak, maar die van den — zoo meewarigen — intendant was. Op de bedenking, dat de weinige penningen, die men nog bezat, voor 't noodwendigst levensonderhoud moesten strekken, en men anders van honger zou moeten omkomen, beweerde hij, dat 's Konings leger minstens al over de twee miljoen verteerd had, en dit geld toch altijd in de stad moest gebleven zijn [1]. De Bisschop van Neêrkassel, de tijdelijke roomsche kerkvoogd der stad, reisde zelf met den Heer van Maarsenbroek, namens de Staten, naar Versailles, om er de gerechte grieven bloot te leggen; doch natuurlijk — bij Louvois' bekende gezindheid — zonder baat. Den 10en February gelastte de intendant den Staten, vóór zonsondergang 21,000 gulden voor achterstallige renten op te brengen, op straffe van anders de bezetting te zien verdubbelen; en toen die Staten daarop verzochten, dat die renten volgens 's Konings gegeven woord mochten geïnd worden, gaf hij hun kortaf ten antwoord, dat hij hen niet langer als Staten erkende, omdat ze zich niet als zoodanig gedroegen, en ze dus ook niet waardig waren, dat de Koning hun zijn woord hield [2]. Den 1en der maand was een schuit vol menschen, die naar Amsterdam wilden uitwijken, op de Vecht opgevangen, en die allen naar Utrecht teruggebracht; daar werden ze buiten de Witte Vrouwepoort op een rij gezet, en door de soldaten uitgeschud en geplunderd, ofschoon geen enkel verbod tegen 't vertrek naar Holland was uitgevaardigd [3]. Een paar dagen te voren had de intendant de boete verviervoud, op het verhelen van meubelen gesteld, en een paar lieden daaraan schuldig bevindende; — de een, die wat slecht goudleer en wat houten stoelen en kasten, en de ander, die een vier- of vijfhonderd havelooze rechts- en geneeskundige boekdeelen had; — schatte hij de eerste op een 150, de tweede op 500 rijksdaalders, dat — als hij zelf in een schrijven aan Louvois betuigde [4] — tweemaal zoo veel was als ze waard waren, en beboette daarop beide luidjens, omdat ze hem hun bezit niet waren komen aanzeggen, voor 600 en 2000 rijksdaalders; en daar 't gegoede luiden waren, had hij ze beiden terstond met bezetting bezwaard. Dit was voor hun betaling toen wel doeltreffend gebleken, doch had, tot zijn leedwezen, in 't algemeen meer schâ dan voordeel gebaard; want — als hij niet aarzelde te schrijven — men was door de gestelde voorbeelden zoo bang geworden, dat men hem een reeks van verklaringen was komen doen, welker verviervoude waarde, wist men ze wat hoog te stellen, anders een goede som gelds had kunnen inbrengen, en die nu daar-

[1] *Dagelijksche aantt. van Mr. Ev. Booth*, bl. 75. [2] Ald. bl. 86.
[3] Ald. bl. 81. [4] *Hist de Louvois*, t. pl. p. 437.

entegen weinig of niets zouden geven, daar het bijna niets dan lorren betrof. Hevig was hij ook, en — naar zijn eigen betuiging — «misschien niet heel rechtvaardig» tegen een paar van de rijksten en aanzienlijksten der stad te werk gegaan. De Heer van Wulven [1], lid der Staten, bij wien een paar dozijn slechte stoelen gevonden waren, aan een naar Holland uitgeweken ingezeten — den Heer van Amelisweerd — toekomend, en die hij niet had aangegeven, had daarvoor op hoogstens honderd gulden beboet kunnen worden, daar ze stuk voor stuk niet meer dan een gulden waard bleken. In plaats van 100 had hij echter zesduizend gulden geëischt, onder voorwendsel, dat men de zegels verbroken had, die hij er op gesteld had; een voorwendsel, dat, naar hij oordeelde, Louvois hem wel ten goede zou houden, daar de betrokken persoon een voornaam tegenstander van den Koning was, en hij daarom dus wel met die *f* 6000 mocht bloeden, waarvan de Koning nu den wil zou hebben. Wanneer hij betalen zou, wist hij nog niet; voorloopig had hij nu echter al vijf dagen lang 12 soldaten in huis, en twee dagen twintig, die zich daar volop te goed deden, en den wijn reeds zoo zat waren, dat zij niets dan hypokras meer wilden drinken. Na een week betaalde Wulven voorloopig 1000 rijksdaalders, met belofte het overige een week later te betalen, en raakte zoo zijn bezetting weêr kwijt, die hem, in die dag of wat, over de 1000 gekost had. Den Drost Hoeuft, wiens vader en drie zusters in Den Haag verbleven, had hij, niet minder onbillijk — gelijk hij zelf er almede voor uitkwam [2] — bejegend, onder 't voorgeven, dat hij zijn moeders erfenis — de vrouw was reeds een maand of wat dood — waarschijnlijk nog onverdeeld had gelaten, en dat dus 't geen hij bezat, niet hem alleen, maar ook zijn uitgeweken vader en zusters toekwam. Daarvoor verlangde hij nu voor vier maanden lang 50 gulden daags voor ieder, en dus niet minder dan 24,000 gulden in 't geheel. Hoeuft's aanbod, al wat hij aan meubelen en goed bezat, daarvoor in zijn handen te stellen, had hij van de hand gewezen, onder de minst slechte redenen, die hij vinden kon, en daarop eerst vier, toen veertien soldaten bij hem ingelegerd. Bleef hij de betaling weigeren, dan zou hij zijn huis, dat zeer fraai was, slechten. Voor minder dan de helft zou hij hem in geen geval loslaten. Toen reeds de schoppen en houweelen in dat huis waren gebracht, om met het afbreken te beginnen, kwam Hoeuft eindelijk voor *f* 15,000 met hem overeen. Daar de arme man die echter niet terstond beschikbaar had, werd hij in het tuchthuis gezet, en zijn rantsoen met nog 1000 rijksdaalders verhoogd [3]. Louvois had geen lof genoeg voor de doeltreffende wijs, waarop Robert te werk ging, en de geldsommen, die hij daardoor in 's Konings schatkist stortte. «Het geheel», schreef hij hem, «heeft mijn hoop

[1] In de *Hist de Louvois* (p. 438) staat de naam *Wulst* gedrukt, doch dat Wulven — Tuil van Serooskerken — de bedoelde persoon is, blijkt uit de *Dag. aantt. van Ev. Booth*, bl. 83 en vv.

[2] Ald. bl. 89.

[3] *Hist. de Louvois*, t. pl. p. 439, waar de man echter Oeuft heet.

overtroffen; laat dus, bid ik u, ook niet af boosaardig te zijn, en de zaken, in dit opzicht, met alle denkbare kracht door te zetten» [1]. Evenzoo gaf hij Luxemburg, die hem al lachende de ellende van 't land schetste, op denzelfden lachenden toon ten antwoord: «ik ben u weinig dankbaar, dat gij mij zoo goed van al dien jammer onderricht hebt, omdat zij mij ten zeerste getroffen heeft; had ik hier dus ook *casuïsten*, ik zou ze raadplegen, om te weten, of ik in gemoede een handelwijs mocht bestendigen, wier eenigst doel de berooidheid van mijn evennaasten is; en zoo zij mij aanrieden er van af te gaan, zou ik hen gehoor geven. Gelukkig voor mij, zijn er hier echter geen, en zal ik dus mijn stelsel maar stil blijven toepassen» [2]. Zoo werkten alle drie edelaardige fransche gemoederen samen, om, ten gerieve van hun Koning en Heer, stad en land uit te mergelen. Waar het niet het belang van dien Koning, maar deze of gene persoonlijke vrijbuiterij, roof, en moord, ten koste der utrechtsche ingezetenen gold, daar wist de betergezinde Stoppa, als Stadsbevelhebber, de krijgstucht behoorlijk te handhaven, en de misdadigers streng te straffen. Zoo waren, in 't begin van Maart, negen personen, waaronder acht Franschen, 's avonds bij den wijnkooper Van Odijk aan de bakkerbrug gekomen, kwansuis vragende, of de zwitsersche vaandrig, daar in kwartier, thuis was. Binnengedrongen hadden zij de deur gesloten, den degen getrokken, den naar beneden gekomen vaandrig het pistool op de borst gezet, en den huisgenooten tusschen de zes en zeven honderd gulden afgeperst; de vrouw van den huize, wat misbaar makende, was met een degensteek doodelijk gewond, en ook de meid ernstig gekwetst. 's Morgens riep toen echter Stoppa de gansche bezetting in de wapenen, en liet vaandrig, man, en meid langs de gelederen gaan, of zij de daders konden aanwijzen, gelijk de eerste 't dan ook een onderluitenant deed. Alle afwezigen werden opgeteekend, en onderzocht waar zij 's avonds te voren geweest waren, en de poorten den ganschen dag gesloten gehouden. Eindelijk bleek dat er twee lakeyen van den Graaf du Sault, één lakei en een gewezen lakei van den Hertog — zekere Du Val — aan meêgedaan hadden. Ten stadhuize en bij tromslag onder de soldaten werd ten overvloede nog afgekondigd, dat wie een of ander medeplichtige wist aan te brengen, honderd rijksdaalders tot belooning zou hebben, en ten slotte, een dag of drie later, één van de vier, die men in handen had gekregen, geràbraakt, en drie gehangen; terwijl een paar lichtekooyen, bij welke een deel van den roof was ondergebracht, gegeeseld werden [3]. In 't geheel blonk Stoppa, al vermocht hij weinig of niets, om den nood te leenigen, door zijn persoonlijke houding naast die van Robert en Luxemburg uit, en kon zich het getuigenis geven, buiten zijn krijgsbezoldiging nooit iets te hebben willen aannemen, om zoo alle verdenking te

---

[1] *Dag. Aant.* bl. 89 en 97. [2] *Hist. de Louvois*, t. pl. p. 441.
[3] *Dag. Aanteekeningen*, enz. bl. 93—95.

ontgaan, als had hij uit die utrechtsche kwellingen, die hij verfoeide, en wier aanstokers en bedrijvers hij veroordeelde, ook het minste voordeel willen trekken of er deelachtig aan kunnen zijn [1].

Dat men intusschen van harte gaarne van al dien jammer zoo in als om Utrecht, en den druk, door al die omstandigheden, ook in Holland gebaard, verlost wilde zijn, liet zich denken, en geen geruchten dus aangenamer dan die van vrede, welke in dit voorjaar begonnen te loopen. Zweden had namelijk zijne bemiddeling daarbij aangeboden, en daartoe zijn beide gezanten — Sparre en Ehrensteen — naar Frankrijk en Engeland afgevaardigd. In January teruggekeerd en met gemachtigden uit de algemeene Staten in overleg getreden, sloegen ze Duinkerken tot onderhandelplaats, en een wapenstilstand van drie maanden, op aandrang van Engeland, voor. Noch van 't een noch van 't ander wilden de Staten, zoomin als de Prins, echter weten. Wat de plaats betrof, stelden zij evenwel een achttal andere steden voor, uit welke vervolgens Engeland aan Frankrijk de keus tusschen twee — Aken en Keulen — liet, en 't laatste nu in Maart door Lodewijk werd aangewezen. Gevolmachtigden werden daarop benoemd: de Hertog van Chaulnes en de HH. Çourtin en Barillon voor Frankrijk; de graaf van Sunderland en de HH. Jenkins en Williamson voor Engeland; Van Beverningh en Renswoude, op voordracht van den Prins, voor de algemeene Staten; Odijk, die echter door De Mauregnault vervangen werd, voor Zeeland; Haren voor Friesland, en Johan IJsbrands voor Stad-en-Landen. Tegen Renswoude maakten evenwel Amsterdam en Koning Lodewijk bezwaar: het eerste, omdat hij uit het door Frankrijk overheerde Utrecht was; de laatste, omdat hij hem daardoor als zijn onderdaan beschouwde. Tegen alle wapenschorsing was vooral de Prins gestemd, omdat hij terecht begreep, en den Staten dan ook voorhield, dat Frankrijk, zoolang zij duurde, de overheerde plaatsen zou blijven bezetten, zijne krijgsmacht uitbreiden, en zoo na den afloop met des te meerder kracht het land bestoken; hier te lande zouden inmiddels de lasten even zwaar moeten blijven; hoogstens — meende hij — zou men voor korten tijd de wapenen kunnen neêrleggen, om inmiddels te zien, hoe 't in Keulen met de zaken liep, doch dan onder voorwaarde, dat er enkel van een ophouden der vijandelijkheden, zonder wederzijdschen toevoer of toegang mocht sprake zijn; dat men de plaatsen aan beide zijden wel zou mogen versterken, doch met de vloot elkanders kusten niet mogen naderen; dat de wapenschorsing, als door Zweden, namens Engeland en Frankrijk, aangeboden zou moeten beschouwd en aangenomen worden, en dat 't onderhandelde onder eede geheim moest blijven. Beide Heeren zagen geen kans de twee mogendheden, onder deze voorwaarden, tot instemming te noopen; zij sloegen daarom een wijziging voor,

---

[1] Zie de *Hist. de Louvois*, p. 443, aant.

in welke de Staten echter niet treden wilden; te minder, omdat zij hen-zelf, als te veel in Frankrijks belang werkzaam, minder vertrouwden; en daar ook Koning Lodewijk zich inmiddels reeds tot nieuwe krijgsplannen toerustte, en weinig geneigd was, die te laten varen, bleef alle gedachte aan dien wapenstilstand verder in den steek.

Zoodra in January de duitsche krijgsbenden naar Westfalen waren opgerukt, had Turenne zich gehaast, tot bijstand van Munster op te trekken, en den 4en February het beleg voor 't door den brandenburger Overste Bomsdorf bezette Unna geslagen, dat hem slechts één dag weêrstand bood. De Duitschers hadden daarop in der ijl de door hen betrokken kwartieren verlaten, om alle aanraking met de Franschen te vermijden, en Montecucoli zelf was gemelijk naar Weenen gekeerd. Zijn troepen trokken, twee dagen later, met de brandenburgsche te Minden en Höxter de Wezer over, en nauw een week daarna spoedde zich een gemachtigde van Brandenburg door 't veldleger van Turenne naar Versailles, om namens den Keurvorst in vergelijk met Frankrijk te treden. Dit was geheel tegen de goede verwachting, door Prins en Staten van hem gekoesterd, gelijk hij dan ook nog in de laatste dagen der vorige maand had toegezegd, «in eigen persoon iets belangrijks tegen den munterschen vijand te zullen ondernemen, en daartoe op de medewerking hunner troepen te rekenen» [1]. Ook was men van zins geweest, Rabenhaupt in dien zin van Groningen uit te laten werkzaam zijn, en hem een strooptocht in Munsterland tot vereeniging met de Brandenburgers te doen ondernemen. «Ik wil niet hopen, en kan niet gelooven», schreef dan nu ook de teleurgestelde Prins, «dat mijnheer de Keurvorst mij, tegen zijn beloften, zoo ellendig in den steek zou laten» [2]. Nog den 9en February verwachtte hij steeds den edelman, wiens komst hem door den Keurvorst was aangezegd, en die hem het krijgsplan van dezen nader zou blootleggen. Het eenigste wat men tot zijn verontschuldiging kon aanvoeren, was, dat hij persoonlijk nog had voorgesteld met het gezamenlijke leger in Munster te vallen, maar ook nu weder de keizerlijken geweigerd hadden daartoe over te gaan, en langs den rechteroever der Lippe voort te rukken. In Holland was intusschen de ontevredenheid over zijn wijze van handelen groot, en spaarde men zijn gezanten schimp noch spot, zoodat ze zich ter nauwernood op straat vertoonen dorsten. Hij zelf had de onbillijkheid, de schuld van 't gebeurde, niet voor een goed deel aan zijn eigen gemis van de noodige kloekheid tegenover Oostenrijk, te wijten, maar er de Staten voor aansprakelijk te stellen, en het te doen voorkomen, als ware vooral hun achterblijven in 't voldoen van den toegezegden geldelijken onderstand oorzaak zijner mislukte onderneming [3]. Zijn vergelijk met Frankrijk was thans echter een noodzake-

---

[1] Peter, *Der Krieg des grossen Kurfürsten*, enz. S. 122.

[2] Ald. S. 115.

[3] Zie daaromtrent het onverdachte getuigenis van Peter (*Der Krieg des grosse Kurf.*, enz. S. 185), die

lijk kwaad voor hem geworden, en daar Koning Lodewijk van zijne zijde niet minder het belang bevroedde, zijn vijandige houding een einde te zien nemen, maakte hij, hoe fel eerst op hem gebeten, het schappelijk met zijne voorwaarden. Den 10^{en} April werd door den keurvorstelijken gemachtigde een voorloopige overeenkomst te St. Germain gesloten, en den 4^{en} Mei aan den Keurvorst door hem ter hand gesteld. Lodewijk beloofde daarbij, alle veroveringen op keurvorstelijk gebied door zijne troepen gemaakt, met inbegrip der vestingen in Kleefsland, op Rees en Wezel na, terug te geven; terwijl Brandenburg zich verplichtte, met Frankrijk, Engeland, Keulen, en Munster in vrede en vriendschap te leven, en der nederlandsche Republiek geen bijstand meer te bieden. De Keurvorst liet het intusschen bij deze loutere onzijdigheid niet; maar, om den geldelijken onderstand zijner troepen verlegen, dien hij uit Nederland nu zou moeten derven, vaardigde hij zijn raad Meinders naar den franschen Koning af, om zich daarover met hem te beraden. Meinders trof dien Koning, in 't begin der volgende maand, reeds midden in Brabant te Vossem halfweg Brussel en Leuven aan, waar hij zich op een nieuwen heirtocht tegen de Republiek gelegerd had, en onmiddellijk met de meeste bereidwilligheid aan 's Keurvorsten wenschen gehoor gaf. Een paar geheime bepalingen werden er nu aan 't beklonken vergelijk toegevoegd, bij welke de fransche Koning niet alleen zijn bescherming tegenover alle van 's Rijkswege wellicht te vorderen schâvergoeding toezeî, maar ook zijn steun bij 't invorderen van den verschuldigden onderstand der Staten; terwijl, om 't voorloopig gemis daarvan te vergoeden — daar de nooddruftige Keurvorst dat geld tot betaling van zijn troepen zoo dringend behoefde — de Koning hem terstond *f* 150,000, en vervolgens in 10 halfjarige termijnen nog *f* 250,000 uitbetalen zou. Deze brandenburger ommekeer van zienswijs had op de keizerlijk-oostenrijksche een tegenovergestelde werking; men schoof van daar nu alles op den Keurvorst, en zocht van Oostenrijks zijde zooveel doenlijk «hoop en vertroosting» te geven [1]. En ook Keur-Trier, eerst zoo wars, de duitsche legerbenden in zijn vestingen te ontvangen, verstond zich thans met den Keizer, om zijne troepen in dienst te nemen, en hun Coblenz en Ehrenbreitstein open te stellen. Doch ook Brandenburg zelf liet niet onduidelijk doorschemeren, dat het zijn uit nooddruft gesloten verdrag met Frankrijk gaarne, hoe eer hoe beter, en als de omstandigheden slechts in 't minst maar meêwerkten, ten beste der Republiek en van Duitschland, weder zou prijs geven. Met zooveel te minder bezwaar kon men daarom thans in zijn tijdelijke vervreemding be-

---

daar ook Droysen terecht verwijt, dat hij "kurfürstlicher als der Kurfürst", zijne door zijn onstemdheid van 't oogenblik ingegeven beschuldigingen, als werkelijk verdiend en met de geschiedwaarheid overeenkomstig voorstelt; gelijk hij (S. 129) denzelfden Droysen ook zijne zonderlinge, verwarde, en onjuiste voorstelling van den brandenburg-oostenrijkschen heirtocht der laatste weken voor de voeten werpt.

[1] Zie Fagels schrijven aan Amerongen, bij Peter t. pl. S. 150, aant. 3.

rusten. Zijne en Oostenrijks bedrijven in 't vorige najaar, hekelde men ondertusschen in een spotprent, waarop een Hollander, door een Franschman en Engelschman aan weêrszij bestookt, zich door Keizer en Keurvorst de zakken zag ledigen, terwijl een Spanjaard er bij stond toe te kijken. Alles tot groot vermaak van Luxemburg, die er met Louvois over briefwisselde [1].

Bij ontstentenis van allen uitlandschen bijstand, was men in Holland inmiddels ijverig in de weer gebleven, zich in de ingenomen stelling te handhaven, en van daaruit kleine uitvallen te beproeven. In February was het zoo den Generaal Graaf van Hoorne gelukt, van Oudewater uit, een stroopbende van 500 Franschen, die met 300 sleden in de omstreken op buit uitgingen, met behulp van 400 haagsche en dordsche schutters zijner bezetting, te overvallen, en tot voor de poorten van Woerden en Montfoort te vervolgen. De Kolonel van Stockheim, die te Weesp in bezetting lag, verdreef in een strijd tegen 4000 Franschen hun voorposten uit de Nieuwersluis, en slaagde er in daar een versterkte schans te doen opwerpen, waardoor men een deel der Vecht onder bedwang kreeg. Te vergeefs echter zagen de Prins en zijn neef te Muiden nog steeds naar een gelegenheid uit, Naarden eens te verrassen; terwijl de laatste tevens op den duur over de tuchteloosheid zijner onderhoorige hoplieden en minderen had te klagen, die zich zooveel mogelijk aan den dienst zochten te onttrekken, en hun posten vaak willekeurig verlieten [2]. Zich toen nog altoos vleyende met de medewerking van Brandenburg, droeg hem de Prins in April het bevelhebberschap in de noorder gewesten op, en aanvaardde hij daarop de reis naar Friesland, om zich van daar en Groningen uit, met den Keurvorst in betrekking te stellen, en Munster afbreuk te doen.

In 't begin van Mei te Leeuwarden aangekomen, vond hij de friesche zaken nog lijdende onder de wanorde, waaraan het gewest, door de oneenigheid zijner Staten, in 't vorige jaar ten prooi was geweest. Ten gevolge toch der hevige klachten over 't amptelijke kuipen en posten-verkoopen, dat ook na 't uitdrukkelijk verbod, in 1662 gedaan, had aangehouden, was toen, den 2[en] Maart, door de Staten eene commissie benoemd, om over de beste middelen tot eene algemeene hervorming en verbetering, zoo in krijgs- als staats- en geldzaken te handelen, doch had zich deze vrij onbetuigd gelaten. Zoo was, in September daaraan, na den ommekeer in 't hollandsch staats- en stadsbestuur, de klacht over de heerschende misbruiken steeds luider geworden, had men te Leeuwarden in den Doelen bijeenkomsten gehouden, om bij de Staten krachtdadig op wegneming daarvan aan te dringen, en deze «schandvlek en kanker van de friesche regeering» — gelijk de bekende rechtsgeleerde Ulrich Huber ze in zijn *Spiegel van Doleancie en Reformacie* noemde — voor goed «uit te wisschen en te genezen».

---

[1] *Hist. de Louvois*, t. pl. p. 444, 6.

[2] Zie zijne verschillende brieven, *Arch.* v. p. 310 ss.

Men gaf zijn verlangen te kennen, afgevaardigden uit de friesche steden bijeen te zien roepen, en zag daar nu weldra op 't raadhuis der hoofdstad gevolg aan geven. Niet minder dan 13 punten van «reformacie» werden door de vergaderde afgevaardigden ontworpen, en door 37 gemachtigden der Staten in 't Landhuis aangeboden, waar de leeuwarder Burgemeester, Hieronymus de Blaeu, uit aller naam het woord voerde. De Staten, niet in voldoenden getale tegenwoordig, besloten voorloopig, dat geen der thans aanwezige leden de stad mocht verlaten, en de andere acht dagen later zouden moeten komen; de poorten werden gesloten, en door de burgerwacht bezet, opdat er geen krijgsvolk binnendrong. Staten en steden kwamen daarop ter bestemder tijd, elk voor zich, weêr bijeen, en ook de burgerij schoolde samen, en drong een dag of wat later bij de Staten op afdoening aan. Eindelijk werd den 27^en^ het besluit der Staten kenbaar gemaakt, waarbij zij verklaarden, de ingediende punten te «aggreëeren», en zij voorts tegen de helft der volgende maand een nieuwen Landdag uitschreven, tot welken slechts amptelooze personen mochten gekozen worden. De jonge, nog geen zestienjarige Stadhouder, die op aandrang van anderhalf honderd friesche predikanten, vóór drie maanden, in 't dadelijk bezit van die betrekking gesteld was, leidde ten bestemden dage, met Gedeputeerden der Provincie, deze nieuwe Staten, als «Lands hoogste en soevereine macht» in. Zij zelf bekrachtigden toen na eenige woordenwisseling, elkanders geloofsbrieven, doch zagen zich hun machtsbevoegdheid door eenige leden der oude Staten betwisten, die nu als «de oude en wettelijke regeering der Provincie» te Sneek vergaderden, en daar een uitvoerig betoog hunner vermeende rechten lieten uitgaan. Ook het kwartier der steden bleef zich aan de nieuwe vergadering onttrekken. Maar de nieuwe Staten gaven nu van hunnentwegen een tegenbetoog in 't licht, zonden van alles bericht naar den Haag, en klaagden daar de oude Staten als rustverstoorders aan. Een drietal leden der algemeene — voor Holland, Zeeland, en Stad-en-Landen; de drie overheerde gewesten toch telden niet meê — werden toen, in 't begin van 't nieuwe jaar, naar Friesland afgevaardigd, met last, om zoowel de ontstane onlusten tusschen de regenten in der minne bij te leggen, als om de steden ernstig aan te manen tot betaling van hun aandeel in de krijgspenningen en de onderstandsgelden, aan de geallieërden van den Staat toegezegd, en waarin Friesland, door die verdeeldheid tusschen zijn regeerders, tot dusver nalatig was gebleven. Zij hadden echter, in spijt der bemoeyingen van den jongen frieschen Stadhouder en eenige leden van 't Hof, den 2^en^ Maart onverrichter zake weder moeten afreizen. Nauw echter waren zij vertrokken, of de eigengereide Friezen, alle inmenging van buiten wars, besloten, na 't verloopen der sneeker bijeenkomst, de beslissing aller verschilpunten aan den Stadhouder en negen Statenleden op te dragen. Een week later dienden dezen nu een reglement van 97 «pointen reformatoir», als ze 't in hun basterdspraak noemden, in, een aantal bepalingen tot wering der gemaakte misbruiken, en een omschrijving van

't provinciaal bestuursgezag bevattende, en waarbij tevens een algemeene *amnestie* werd voorgeslagen, «opdat de memorie en geheugenisse van al die gepasseerde onlusten, dissenciën, en murmuraciën tusschen de regenten ten eenemale mochten worden weggenomen en uitgewischt». Nog in de eigen maand werd dit «reglement» door de Staten aangenomen en uitgevaardigd; doch was daarmeê de uiteenloopende gemoedsstemming der verschillende belanghebbenden natuurlijk nog niet aanstonds tot rust gebracht, en kon zich zoo, een week of wat later, de nieuwe krijgsbevelhebber in 't Noorden niet zonder grond over de naweeën beklagen, die de juist op schrift beslechte tweespalt nog altoos deed voelen. Daarbij kwam nog de naijver van Stad-en-Landen, die een gemeenschappelijke werkzaamheid van beide gewesten — als de nood, gelijk bij 't groninger beleg, niet drong — altoos moeilijk maakte, en hem zelf dan ook eerst een min behoorlijk schrijven op den hals haalde [2]. Op nader aandrang van Rabenhaupt, die voor een aanslag van den Bisschop op 't nog slecht voorziene Koeverden vreesde, was Johan Maurits al spoedig naar Groningen gegaan, om de zoo gelukkig herwonnen veste te laten verzorgen; gelijk Rabenhaupt zelf reeds zoo voorzichtig geweest was, het omliggende land onder water te laten zetten, en wel 30 molens op de grenzen te laten verbranden, om er de bisschoppelijke heirkracht den toegang te weren [3]. Een dag of tien later keerde hij naar Friesland, en 't versterkte Heerenveen terug, doch moest zich over de schromelijke traagheid der friesche Staten beklagen., die hem maar steeds op de aangevraagde trekpaarden voor zijn geschut lieten wachten, zoodat het zonder den steun der Princes-moeder van Nassau slecht met hem gesteld zou zijn. Hij deed zijn best de rivieren te dammen, liet de sluizen te Blokzijl en elders openzetten, en versterkte zich verder zoo goed mogelijk. Weldra zouden nu echter de fransche legerbewegingen in 't Zuiden de aandacht van den Prins derwaarts trekken, en, tot verontrusting van den voor zijn Noordergewesten waakzamen Johan Maurits, deze met ontblooting van 't noodige krijgsvolk dreigen. «Zoo Uw H.», waarschuwde hij vrijmoedig, «Friesland zijn luttel voetvolk onttrekt, zal Zij de provincie in groot gevaar

---

[1] Verg. over deze friesche aangelegenheden de *Remonstrantie en respectieve pointen van Reformatie en redres voor de steden in Friesland* (gedr. voor de liefhebbers van 's Lands vryheydt ende welvaren, z. j.), de *Besoignes van de Reformatie-pointen bij de Gecommitteerden uyt de gezamentlijke steden overgelevert*, *mitsgaders remarques*, *remonstrantien*, enz. *alsmede de resolutièn van d'Ed. Mog. HH. Staten* (Te Leeuwarden, by Lambert Coumans); de *Deductie van de redenen en motiven*, *die de oude en wettelycke HH. Volmachten ende Gedep Staten bewogen ende genootzaeckt hebben*, *hunne provisionele vergaderingen te houden b. de Stadt Sneeck* (Te Harlingen, ter drukkerye van Hero Galama, 1672), enz.

[2] "Je vous advoue", schrijft hem de Prins, "que j'ay trouvé la lettre qu'ils vous ont esrite, comme aussi celle de Rabenhaupt, fort sotte; vous avez absolument le commandement, et il faut vous y maintenir". (*Arch.*, t. pl. 316).

[3] Zie zijn schrijven aldaar, p. 315.

brengen, omdat wij er tal van posten te bewaren hebben, en de Staten, nu reeds zoo verstoord op mij, omdat ik het regiment van Aquila naar Groningerland gezonden heb, zullen wanhopig zijn» [1]. Dezelfde Staten werkten hem bij de onderwaterzetting tegen, en gaven zelfs beiden tot hun gezonden algemeene-Statenleden, Kinschot en Gockinga, te kennen, dat zij daar slechts in den uitersten nood toe zouden overgaan. Hij stoorde zich daaraan vooreerst echter niet, en had zoo reeds een goed deel van 't land onder 't binnenstroomende zilte water gezet. Toen men echter bleef tegenstribbelen, en de Prins hem reeds de striktste orde had gegeven, door te tasten, en zonder vorm van proces ieder tegenstribbelend amptenaar te laten doodschieten [2], deed de grijze krijgsman, meer meêgaande dan zijn jonge neef, dezen opmerken [3], dat de gesteldheid van Friesland bij die onderwaterzetting een groot verschil met die van Holland maakte; daarenboven kwamen nu ook de gebeurtenissen, elders in deze dagen voorgevallen, een heilzame afleiding voor de friesche beslommeringen brengen, en stelden dezen geheel op den achtergrond.

Het nieuwe krijgsheer van Koning Lodewijk was, onder zijn eigen opperbevel, zich den 15en Mei eerst te Kortrijk komen legeren, was toen naar de zij van Brussel en Leuven opgerukt, en had van daar den weg naar Maastricht — het hoofddoel van den nieuwen krijgstocht — ingeslagen. Den 6en Juny was de stad door zijne voorhoede berend, en deze welberaamde aanslag op de sterke, in 't vorige jaar versmade, vesting zoo onverwacht geweest, dat men de bezetting van brabantsche zij niet versterkt had, en zij dus op haar eigen krachten tegenover 's Konings geweldige legermacht steunen moest. Zij telde intusschen 7000 goede soldaten, onder een wakkeren, hoewel wat ongestadigen bevelhebber, van fransche herkomst, Fariaux. Vier dagen na zijne voorhoede kwam Lodewijk zelf voor de stad, om het terrein te verkennen, de legerplaats af te perken en te omwallen, en door 't leggen van een paar schipbruggen beneden en boven de stad, de gemeenschap tusschen beide Maasoevers, en zijne legerafdeelingen aan beide zijden, te bevestigen. In 't geheel telden dezen niet minder dan 26,000 voetknechten en 19,000 ruiters, en voerden een kleine 60 stuks geschut, en krijgs- en mondbehoeften voor anderhalve maand met zich. Doch, terwijl de fransche Koning zoo aan de Zuidoostergrens de landzij kwam bestoken, werd er aan de tegenovergestelde zij, aan den zeekant, onder 't hoofdbeleid van den eenigen De Ruyter weder een slag te water geleverd, die, door zijn zeeghafte uitkomst, al dat fransche krijgsrumoer om Maastricht, en daaruit dreigende gevaren, ruimschoots opwoog.

Bij de oorlogzuchtige stemming waarvan — in spijt aller vredesbesprekingen — Engeland in den aanvang van 't jaar nog had blijk gegeven, en die zich vooral in

---

[1] Aldaar, p. 324. [2] Aldaar, p. 326. [3] Aldaar, p. 327.

de onrustbarende kreet van den kanselier, Lord Shaftesbury, bij de opening der Parlementzitting, dat «Carthago verdelgd moest worden», uitte, hadden Holland en Zeeland niet alleen niet geaarzeld, op voorstel van Prins en Staatsraad, gelden toe te staan voor de uitrusting eener vloot van 48 oorlogschepen, maar ook volvaardig een geheim besluit der algemeene Staten beaamd, waarin buitendien nog de uitrusting van 24 oorlogsschepen en 12 fregatten bepaald werd. Friesland en Stad-en-Landen bleken door de tijdsomstandigheden te schraal van kas, om daartoe meê te werken, en bracht het laatste niets, het eerste met moeite een enkel fregat en adviesjacht ter zee. De Oostindische Comp[ie] ondersteunde daarentegen beide andere provinciën met twee miljoen. De Ruyter en Adriaan Banckert werden met het toezicht op de uitrusting belast, en door den Admiraal-generaal de verschillende bepalingen vernieuwd, tot handhaving van tucht en orde, en tot belooning en onderstand van manhaften en verminkten, bij vroegere gelegenheden verordend, en thans in een van den Prins persoonlijk, in die betrekking, uitgaanden artikelbrief beschreven; de hollandsche vlag, met hare thans alom bekende driekleur, werd tegelijkertijd wijselijk door hem gehandhaafd. In April was reeds een aanmerkelijk deel der vloot gereed, en met behulp van wijnvaten en van kisten — naar 't model van den vindingrijken Van der Heyden — werden de te Amsterdam gebouwde schepen over Pampus gelicht; terwijl de verraderlijke toeleg van een Schot, zekeren John Fraser, om de schepen in brand te steken, nog bij tijds door zijn gevangenneming verijdeld was [1]. Zoo konden in het begin der maand al 31 door Holland toegeruste schepen, waaronder 16 van tachtig tot zestig stukken, en voorts 12 fregatten, 18 branders, eenige adviesjachten en galjooten, en 8 zinkschepen, — in 't geheel niet minder dan 80 zeilen — in zee gaan. De Ruyter, daarmeê uitgevaren, kwam den 12[en] ter hoogte van den Theems, met voornemen, er, zoo mogelijk, weder een aanslag te beproeven, waartoe een smaldeel van twee groote oorlogschepen, 6 fregatten, 6 branders, een paar snauwen, zeven galjoten, en al de zinkschepen, onder den Commandeur Jacob Vroom, en den Schout-bij-Nacht Jan Janse van Nes, en David Vlugh werd afge-

---

[1] Hij was nauw 30 jaar oud, met half January, onder schijn van dienst te zoeken, met de pakketboot naar den Briel gekomen, doch weldra te Amsterdam met de "brandinstrumenten", die hij in Engeland had leeren maken, betrapt, en werd den 18[en] February, op 't schavot voor 't Raadhuis, bij vonnis van Burgemeesteren en die van den gerechte, en in hun tegenwoordigheid, "van onderen op levendig gerabraakt, geworgd, met een bos stroo in zijn aanzicht geblaakt, en 't lichaam aan de Volewijk op een rad gelegd, om aldaar door de lucht en 't gevogelt verteerd te worden; daarbij een pot, denoteerende de brandsticht, gehangen". Zie zijne *Sententie*, (uitgeg. *t'Amstelredam* by Joh. van Ravesteyn, ord. drucker, 1673) tot een nieuwe proef van de zachtzinnige rechtspleging dier dagen. — In een boetvaardigen brief aan zijn vrouw, 's nachts voor zijn wreeden dood, beval hij haar aan, hen, "die oorzaak van zijn komste alhier waren", te trachten te bewegen, harer om zijnentwil te gedenken. (*Brief van J. Fraser*, enz. Ald. bij Hier. Sweerts, op den Dam).

zonden, om de Middelgronden en den Theems op te loopen, en de doorvaart onmogelijk te maken. Een zware opkomende mist belette den eersten dag aan dit oogmerk gevolg te geven, en toen de lucht den volgenden wat opgeklaard was, vond men zooveel engelsche schepen in den mond der rivier voor anker, dat men geen kans zag het ten uitvoer te leggen, en met overleg van De Ruyter en den door dezen belegden krijgsraad naar de vloot terugkeerde. Met haar naar Schooneveld teruggestevend, wilde men daar nu den te wachten aanval der vijandelijke scheepsmacht verbeiden, om hare voorgenomen landing te verhoeden. De vloot in drie afdeelingen, en deze elk weder in drie smaldeelen splitsende, met bepaalde lastgeving aan alle hoofdofficieren en scheepsvoogden, in welke orde zich te bewegen en bij den aanstaanden zeestrijd te handelen, riep de Vlootvoogd, den 25^en^, hen allen met de Commandeurs der branders en adviesjachten aan zijn boord, om hun mededeeling te doen van een brief, door den Prins Admiraal-generaal tot hem gericht, en waarin deze zijn leedwezen betuigde, zich verhinderd te zien om persoonlijk de vloot te bezoeken, en zooveel «eerlijken en cordaten patriotten de hand te drukken, op welke de oogen en harten van alle 's Lands ingezetenen, ja, van de Kristenwereld gericht waren», doch hun thans schriftelijk zijn volle vertrouwen kenbaar maakte, dat zij «een nieuwen luister aan de eer, door 't nederlandsche volk ter zee reeds bevochten, zouden bijzetten, en zoo, onder Gods zegen, een der hoofdmiddelen wezen tot een goede uitkomst van de goede zaak». Na hun voorts nog op de belooning en straf gewezen te hebben, op hunne goede of slechte gedraging te wachten, eindigde 's Prinsen schrijven met de volmondige betuiging, dat hij, wat die straf betrof, voor niemand hare toepassing vreesde, en de zeeluî van de Republiek zich met loffelijken ijver en nauwgezetheid van hun taak zouden kwijten, en daardoor God in den hemel hun daden zegenen, ten beste van 't Vaderland, en tot onsterfelijke eer voor allen, die dit trouwhartig dienden. De voorlezing maakte, als De Ruyter vervolgens aan Fagel schreef, een kennelijken indruk: allen toonden zich door 's Prinsen krachtige uitdrukkingen bewogen, en beloofden wèl te zullen handelen. Vervolgens onder de schepelingen zelf door hun Kapiteinen verspreid, deed de inhoud van den brief ook daar de beste werking, en scheen inzonderheid de verzekering, dat «den lafhartigen niets zoo gevaarlijk kon zijn, als de havens van den Staat» krachtig tot aller gemoed te spreken. Drie dagen later, den 28^en^, kwam ook de L^t^.-Admiraal Tromp, thans weder in dienst hersteld, zich met zeven groote oorlogschepen en een brander bij De Ruyters vloot voegen. De Prins had niet gerust, vóór hij tusschen hem en De Ruyter de goede verstandhouding hersteld had, en daartoe, dezen in zijn volle recht erkennende om als oppervlootvoogd werkzaam te zijn, hem den titel van L^t^.-Admiraal-generaal doen toekennen; terwijl hij den zooveel jongeren Tromp de opvolging in die betrekking mondeling had toegezegd, en na De Ruyters dood dan ook verschafte. Hij beval hem daarbij uitdrukkelijk eerbied en gehoorzaamheid voor De Ruyters bevelen

aan, en zag zijne bemoeyingen in dit opzicht met den besten uitslag bekroond. Tromp, die den opzettelijk voor hem gebouwden *Gouden Leeuw* voerde, kreeg nu onder zich den Vice-admiraal Schram, en den Schout-bij-Nacht Den Haen; De Ruyter had den L^t^.-admiraal Aert van Nes, den Vice-admiraal de Liefde, en den Schout-bij-Nacht Jan van Nes onder zich; terwijl de derde afdeeling der vloot onder den L^t^.-admiraal Banckert, den Vice-admiraal Corn. Evertsen, en den Schout-bij-Nacht David Vlugh stond.

Reeds den 2^en^ Juny zag men de vereende engelsche en fransche vloten te loefwaart in 't Westen, doch stilte en storm verhinderden toen nog haar aannaderen. Zij, gezamenlijk aanmerkelijk talrijker en sterker dan de nederlandsche, vooral nu Friesland alle medewerking had moeten opschorten, was evenzeer in drieën gesmaldeeld. Haar opperbevelhebber was — bij ontstentenis van den, als Roomsch-Katholiek, door de onlangs uitgevaardigde *Test-* of Geloofsbetuigings-acte, uitgesloten Hertog van Yorck — Prins Robert van de Paltz, die, aan boord van den nieuw gebouwden *Royal Charles* van 100 stukken, het smaldeel der witte vlag en de voorhoede aanvoerde; dat der blauwe vlag vormden de fransche schepen, die onder den Vice-admiraal D'Estrées den middentocht hadden, terwijl de engelsche Vice-admiraal Spragg met het smaldeel der roode vlag de achterhoede uitmaakte. Den 9^en^ Juny brak eindelijk de dag aan, waarop zich de vijandelijke zeemacht, bij een haar gunstigen Noordwestenwind, tegen de onze in beweging zou stellen; niet onmiddellijk in haar geheel echter. Prat op haar meerder aantal en sterkte, waande zij in haar overmoed, dat het voldoende zou zijn, een goede dertig fregatten en half zooveel branders af te zenden, om de nederlandsche schepen te doen wijken en binnenloopen. In plaats van dat zagen zij dezen echter zich met den meesten ijver tot den strijd gereed maken, die omstreeks één uur na den middag aanving. Dit bracht hen in verwarring en deed hen overhaast terugtrekken, doch daardoor tevens ook wanorde in de vloot zelve veroorzaken, die nu mede den strijd aanvaarden ging. Prins Robert's smaldeel stevende daarbij op dat van Tromp, die de voorhoede had, af, en legde 't met dit vechtende om den Noordoosten, terwijl de midden- en achtertocht in gelijken koers volgden. Daarna gaf De Ruyter het sein Zuidwaarts te wenden, en boorde met Banckert en acht of negen andere schepen, onder een hevig vuur, tusschen den franschen Vice-admiraal en Schout-bij-Nacht door, deed het fransche admiraalschip en zeven andere in verwarring uit elkander stuiven, en riep bij dezen welgelukten aanval lachende uit, dat ze toch nog ontzag voor *de Zeven Provinciën* schenen te hebben. Tromp niet in den steek willende laten, stevende hij daarna weder Noordwaarts, en kwam nog juist bij tijds hem en zijn fel geteisterde schepen te hulp. Zijn *Gouden Leeuw* had hij reeds met den *Prins te paard* moeten verwisselen; evenals ook zijn Schout-bij-Nacht op een anderen bodem had moeten overgaan; zijn Vice-admiraal Schram was gesneuveld; doch nu De Ruyter gewaarwordende, zeî hij vrolijk tot zijn volk: «Mannen, daar komt bestevaâr, die zal ons helpen». Bij die komst weken dan

ook de Tromp bestokende schepen af, en wendde men 't nu hevig vechtende gezamenlijk Zuidwaarts, waarbij Tromps groote mast over boord raakte, en hij op nieuw van schip verwisselen moest, om thans op den *Amsterdam* van Corn. van der Zaen over te gaan, dien hij later nog weder voor de *Komeet* moest verlaten. Zijn zuster schreef hij den volgenden dag: «Gisteren hebben wij den dans aangegaan, ik ben God zij geloofd gezond, en hebben ons hart eens weder opgehaald als keuningen»; zeker voor hem, die in geen zes jaar had kunnen meêdoen, een dubbele verkwikking; «ik ben op mijn vierde schip, de *Komeetstar*, en meene van daag een braven dans te dansen. Wij krijgen de Franschen zoo aan 't loopen, dat zij de bramzeils en alles bijzetten, en zoo het van daag zoo voortgaat, zoo hoop ik, dat aller vrienden en ons gebed zal verhoord zijn, en dat wij van de tyrannie verlost zullen worden. Adieu. Coeragië! 't Zal waarachtig welgaan» [1]. Het zou echter voorloopig bij dezen éénen dag blijven, toen 's avonds tien uur 't gevecht eindigde, en de hollandsche schepen, het anker werpende, een mijl dieper in zee lagen, dan bij den aanvang. Toch had Prins Robert de driestheid zich de zege toe te schrijven, als ware niet geheel het ontwerp der landing verijdeld, en de vereenigde vloot teruggeslagen. Graaf d'Estrées wist beter, en betuigde ronduit, dat «De Ruyter hem in dezen slag fraaye lessen gegeven had», en weder «een groot meester in de kunst van den zeekrijg was gebleken» [2]. Geen enkel schip was in 's vijands handen gebleven, en zelfs het eenige — dat van Kapitein Pieter Bakker — de *Jupiter*, dat er, afgesneden van de overige, een korte poos in geweest was, werd, in een gunstig oogenblik, door zijn wakkeren scheepsvoogd zelf er weêr aan ontweldigd. Een ander schip, de *Deventer*, van Kap^t^. Willem van Cuylenburgh, dat, met De Ruyter door de fransche schepen heenbrekende, zijn marszeil verloren had, en toen door de bemanning van den *Tonnant* aan boord was geklampt, maar die had afgeslagen, stootte, bij 't opzenden naar Zeeland tot herstel van de geleden schade, door verzuim van den loots, op de punt der zuidooster rassen en ging geheel te gronde [3]. Gesneuveld waren, buiten Schram, ook David Vlugh en Kap^t^. Jacob van Bergen, terwijl drie andere kapiteins later aan hun wonden overleden. Van 's vijands zij waren er drie engelsche en een fransch schip gezonken, en vijf engelsche en twee fransche kapiteins gedood.

Bij hun dankbetuiging aan De Ruyter voor zijn moed en beleid, meldden hem Prins en Staten tevens, dat zij nu een drietal Heeren zouden afvaardigen, om met hem te overleggen, hoe verder te handelen; de vloot werd voorts tegelijkertijd met nog twee groote schepen, de *Olyfant* van 82 stukken, onder den Vice-admiraal Izaak Sweers, en de *Voorzichtigheid* van 84 onder Kap^t^. Jan van Brakel, en twee

---

[1] Zie zijn schrijven, aangeh. bij Wagenaar, XIV, bl. 289.

[2] Zie zijne woorden, aangeh. bij De Jonge, t. pl. bl. 382.

[3] Van de 106 gezonden en 65 gekwetsten die er op waren, bergden slechts een goede 40, waaronder de beide Luitenants, het lijf. Zie De Ruyters *Missive aan Z. H.*, 11 Juny, 1673.

zeeuwsche fregatten versterkt. De bekwame scheepskapitein Jan Dik werd door De Ruyter voorloopig in Vlugh's plaats tot Schout-bij-Nacht bevorderd, en kwam men vervolgens, eerst in den gehouden krijgsraad, en daarna ook met de afgevaardigden der Staten overeen, den vijand, die zich ongenegen scheen te toonen, uit zich zelf den strijd te hervatten, stoutweg zelf te gaan aantasten, gelijk dan ook onmiddellijk daarop, den 14en der maand geschiedde. De drie afdeelingen stevenden daarbij weder in dezelfde orde voort; bij de vijanden daarentegen had thans Spragg de voorhoede, Prins Robert den midden- en Graaf d'Estrées den achtertocht. Hoewel Spragg, die eerst te vergeefs de loef op Tromp had zoeken te winnen, het daarop met zijn schepen op de engelsche kust aanzette, wist Tromp hem nazettende, en van tijd tot tijd beschietende, hem 's middags tusschen vieren en vijven, tot staan te brengen, en ving zoo het gevecht, waarin weldra de gansche vloot gewikkeld was, aan. Eerst gold het Sweers, wiens Olyfant een vlugger zeiler dan Tromps admiraalschip was, en die zich, met drie fregatten vooruit gestevend, door Spragg zelf en een paar andere engelsche schepen zag aantasten en zoo hevig teisteren, dat hij, na drie uur vechtens, moest afdeinzen, om zich te herstellen. Tromp daarop zelf Spragg aanvallende, schoot zijn marszeil aan flarden, doch slaagde er niet in hem aan boord te klampen, daar hij door andere schepen en een paar branders gedekt werd. De Ruyter en Banckert, met hun bijhebbende schepen, streden hunnerzijds niet minder wakker, en beschoten voortdurend de engelsche en fransche schepen, zoodat Prins Robert dan ook zijn *Royal Charles* door De Ruyter zoo hevig geteisterd zag, dat hij weldra op den *Sovereign* moest overgaan. De donkere maan belette 's avonds na tienen het voortzetten van den strijd, en zette men toen, daar men steeds meer naar de engelsche kust was geraakt, den koers naar 't Zuidoosten, in de meening, daar door den vijand te zullen gevolgd worden, en den volgenden dag op nieuw den strijd te kunnen aanvaarden. Hij bleek daar echter gansch geen lust in te hebben, en liet verder niets van zich bespeuren, zoodat men den terugtocht naar Schooneveld aannam, en daar den volgenden middag voor anker kwam. Beide vijandelijke vloten zetten 't naar den Teems, dien zij den 25en binnenzeilden, en, om hun geleden schâ in beide gevechten te herstellen, eerst anderhalve maand later weder verlieten. Weder was geen enkel schip verloren gegaan, noch behoefde zelfs voor zijn herstel binnen te vallen; gesneuveld was ook geen der hoofdofficieren of kapiteins, en alleen de Vice-admiraal de Liefde door een splinter boven 't oog gekwetst. De onstuimige Tromp had de onbillijkheid, Sweers, die zich, zoolang hij kon, op 't kloekst van zijn plicht had gekweten, van gebrek aan moed te beschuldigen, en voor den krijgsraad te brengen, waar zich de wakkere man, die zich 20 jaar lang in alle hoofdgevechten steeds even kloekhartig betoond had, met nadruk verdedigde, en bij nader onderzoek dan ook deed blijken, dat alleen zijn reddeloos geschoten schip hem thans belet had den strijd voort te zetten. De Prins zelf, als Admiraal-Generaal, kwam daarop

tusschenbeiden, met het dringend verzoek dat beide hoofdofficieren zich, «zoo lief hun de dienst van 't Vaderland was, van alle oploopendheid en hevigheid onthouden mochten, in vriendschap en overeenstemming leven, en tegen de vijanden aangaan, alsof er geen twist en oneenigheid tusschen hen was»; en een der afgevaardigden van Hun Hoog Mogenden tot de uitrusting der vloot kon den welgemeenden wensch niet onderdrukken, «dat de Heer Tromp met meerder omzichtigheid en bedaardheid al zijn zaken verrichten mocht». Tromp, op wien de Prins steeds veel vermocht, liet zich ook thans gaarne door hem gezeggen, zoodat zelf de reeds voorgenomen verplaatsing van Sweers naar Banckert's smaldeel niet noodig werd. Van Schooneveld uit, zond De Ruyter drie lichte fregatten, onder den Commandeur Span, naar den Theems, om zich over den stand van zaken bij den vijand te vergewissen. Vóór de rivier de britsche brandwacht — twee zware schepen van 60 en 40 stukken en een brander — ontmoetende, stelden zij er zich kloek tegen te weer, en dreven haar, na twee uur, de rivier van Rochester in, op de vlucht. Na hun terugkomst bij de vloot werd toen een smaldeel van 12 schepen en fregatten, vier adviesjachten en twee branders, onder den Schout-bij-Nacht Den Haen, met gelijke bedoeling uitgezonden. Na eerst een paar dagen door 't ontstuimige weêr in zijn vaart vertraagd te zijn, stevende Den Haen met zijn schepen naar de engelsche kust, liep voor Solebay, waar hij niemand aantrof, van daar naar Harwich en verder naar den Theems, dien hij een koningschip en twee kleinere vaartuigen injaagde, en zond toen zijn adviesjachten de rivier op, die, na ongestoord zes mijlen voortgestevend te zijn, alleen van hun stengen iets van den vijand bespeurden. Naar Schooneveld teruggekeerd, kon hij daar geen ander bericht meêbrengen, dan 't geen hij aan den mond van den Theems had ingewonnen, dat aan 't herstel van beide koninklijke vloten ijverig gewerkt werd, en men zich dus, over kort of lang, op een nieuwen strijd zou kunnen voorbereiden. Men liet intusschen niet na, De Ruyters vloot behoorlijk te voorzien en zooveel doenlijk te versterken, waartoe thans ook, behalve Zeeland, Friesland weder, naar vermogen, meêwerkte. Buiten eenige andere schepen, branders en kleine vaartuigen, konden zich zoo die van den Vice-Admiraal Ernst Doedes en den Schout-bij-Nacht Bruynsvelt bij de vloot voegen.

Onderwijl was de fransche Koning het beleg van Maastricht met kracht blijven voortzetten, en had Vauban daartoe het geheele bestier en beleid der aan te leggen werken opgedragen. Op drie punten tegelijkertijd werden die ondernomen: tegen Wijk aan de eene zij, tegen de brusselsche en tongersche poorten aan de andere; beide eerste moesten slechts strekken, de aandacht der belegerden af te leiden, en de laatste alleen waren ernstig gemeend. In den nacht van 17 op 18 Juny werd er de eerste loopgraaf geopend, en den volgenden dag begon het geschutvuur, dat van weêrszijden met meer dan gewone kracht onderhouden werd. Tot groot ongemak der Maastrichtenaars, paste Vauban bij zijn loopgraven een stelsel toe, dat hem — naar 't schijnt — door een

jong fransch ingenieur, die 't op Candia in praktijk had zien brengen, doch die helaas bestemd was, voor Maastricht te vallen, aan de hand was gedaan. In plaats van nauwe buizen, die slechts weinig menschen konden bevatten, liet hij breede en ruime evenwijdige lijnen aanleggen, die hem veroorloofden met een betrekkelijk groote macht op de vestingwerken af te gaan; een nieuwigheid, die Fariau te recht niet weinig onrust baarde, en waardoor, werden zij met beleid betreden, onnoodig verlies van volk voorkomen werd [1]. In den nacht van 24 op 25 Juny wierpen zich de belegeraars uit de drie aanvalspunten tegelijkertijd op de bedreigde vesting. Aan het hoofdpunt, dat der tongersche poort, maakten zij zich daarbij van den bedekten weg en de halve maan meester, die er het hoorn- of (hoek-)werk voorafgingen, en wisten er zich, in spijt van den heftigsten weêrstand te handhaven. Drie nachten later viel ook dat hoekwerk in hunne handen, en dien van den 29en op den laatsten Juny werd er toen een batterij, om bres te schieten, aangelegd, en een mijn gedolven onder de laatste halve maan, die de poort nog dekte. Toen daarop, met het krieken van den dag, die batterij haar vuur opende, vraagde de bezetting te onderhandelen, en werden de voorwaarden spoedig geregeld; den 2en July trok zij, die met omstreeks 2000 man verminderd was, met alle krijgseer den weg naar Den Bosch op. De Franschen lieten er, in spijt van al de onbesuisdheid, waarmeê de wakkere verdediger van Charleroi, Montal, zijn manschappen aan de brusselsche poort, bij den laatsten aanval, noodeloos had blootgesteld, slechts een 1600 man zitten. De Koning droeg niet weinig roem op het hoofdzakelijk door Vaubans beleid zoo wel geslaagde oorlogsfeit. Reeds drie weken vroeger had hij trouwens Louvois geschreven, hem den krijgsschilder Van der Meulen over te zenden, daar hij vertrouwde, dat er heel wat schoons te zien zou zijn; en zijn hoofsche onderdanen, Colbert aan de spits, bewierookten hem, naar gewoonte, op den meest gezwollen toon. «De dichters zullen er wonder van spreken», schreef Mevr. de Sévigné's vriend Corbinelli aan haar neef Rabutin: «het onderwerp is weidsch en fraai; zij zullen zeggen, dat aan zijn roem slechts de waarschijnlijkheid ontbreekt, en hij er dus zelf de verderver van is, door hem ongeloofelijk te maken» [2].

In Utrecht was inmiddels zijn veldheer Luxemburg, in de tweede helft van April, niet juist tot streeling van zijn eigenliefde, door de komst van den boven hem gestelden Prins van Condé verrast geworden, die echter, reeds te voren weinig ingenomen met

---

[1] Bij deze persoonlijke zorg voor het leven zijner manschappen, was hem dan des te meer de fransche vertoonzucht tegen de borst, die zich geheel noodeloos blootgaf; toch wist hij, naar hij zich daaromtrent uitdrukte, dat deze nalatigheid of ijdelheid, hoe men 't noemen wilde, ook bij dit beleg weder meer dan 100 man kostte, die zich te kwader uur en zonder eenige reden, hadden laten kwetsen of dooden. (*Hist de Louvois*, t. pl. p. 461).

[2] *Lettres de Mad. de Sévigné*, t. pl. p. 232.

die betrekking, haar nog meer betreurde, toen hij uit eigen aanblik den jammerlijken staat der troepen en den wanhopigen toestand van 't Land leerde kennen. Te vergeefs intusschen, dat hij er zich bij Louvois over beklaagde. «De Koning, weet zeer wel», schreef hem deze op zijne klachten terug, «dat de lasten, die hij door den intendant Robert aan de stad en 't platteland heeft opgelegd, niet geschikt zijn hen goedgeluimd te maken, noch hen zullen doen wenschen onder zijn beheer te blijven; doch Zijne Majesteit is van oordeel dat hun geld meer waard is dan hun toegenegenheid, en dat het buitendien heel nuttig zou zijn, alle lieden in Holland, die er hun goed bij inschieten, te laten schreeuwen. Daarom wil hij ook dat men voortga, denzelfden weg, als tot dusver, te volgen, en dat Uwe Hoogheid zich even boos en onvermurwbaar voordoe aan ieder, die met zijn grieven tot Haar komt, als Zij het van nature weinig zou wezen. Zijne Majesteit acht het noodig, dat gij voortgaat, zooveel gij maar kunt, buitenaf te verbranden, opdat de Hollanders er gansch geen steun vinden; en wanneer Uwe H. in dezen ganschen veldtocht, ook niets anders deed, dan hen te verplichten, hun buitendijken door te steken, en de zee over hun land te doen zwalpen, zou dat altijd reeds een groot voordeel zijn, daar zij zich dan na een paar maanden ontwijfelbaar gedwongen zouden zien, vrede te sluiten op zulke voorwaarden als men zou verkiezen» [1]. Alles bleef dus ook in de stad en ten platten lande, in spijt van Condé's persoonlijken weërzin, zijn ouden gang gaan. Om hem en den zijnen wat afleiding te verschaffen, gaf men, den 2en Juny, een kerkelijk schouwspel ten beste, als er sedert meer dan een eeuw in 't rechtzinnig-hervormde Utrecht niet vertoond, èn slechts in 't bisschoppelijke van vroeger dagen had plaats gevonden. «Op paapsche wijze», als de onroomsche Mr. Everard Booth, niet zonder kennelijke verontwaardiging, kortaf in zijn dagboek aanteekende, werd er «het Sacrement omgedragen met alle gewoonlijke ceremoniën» [2]. 's Voormiddags half elf begon de gewijde ommegang van de Noordzijde van den Dom uit, door de Domsteeg en korte Sint Jansstraat rondom de kerk, en van daar door de Burenstraat achter Sint Pieter, over den Sint Martens dam door de oude Munstertrans, en over 't oude Munsterkerkhof, en keerde van daar weder in den Dom terug. Een groot verguld kruis opende hem, een rood vaandel, daar een Bisschop in geborduurd was, een tweede met een Moeder Godsbeeld en 't Kristuskindjen, volgden; dan kwamen veel kleine jongens bij paren, «met witte hemden gekleed als papen»; een lange rij jonge kinderen en vrouwvolk, met waskaarsen en groen in de handen; andere kostbaar uitgedoste kinderen, voorafgegaan door een kleinen jongen, in grauwmonniken-gewaad, en een groote juffer met een kroon op 't hoofd, en een

---

[1] Zie de aanhaling uit zijn schrijven bij Rousset, t. pl. p. 449.
[2] *Dag. aantt.*, t. pl. p. 112.

kindjen in haar arm, die door Engelen geleid werd, van welke drie haar slip ophielden; sommige dier kinderen, Santinnen verbeeldende, droegen het een een zwaard, 't ander een pijl, het derde een kerk in de hand; volgden eenige zingende klopjens met onontstoken waskaarsen, een wit vaandel met de Maagd Maria er in, de geestelijkheid van de klopjens in grooten getale; een menigte juffrouwen en heeren, de laatsten zingende; monniken van verschillende orden; priesters in witte hemden gedost; een hoop lakeyen van Condé zelf; de tijdelijke bisschop, Heeroom van Neêrcassel, in pronkgewaad, onder een rood paviljoen, door vier fransche hoofdofficieren boven hem gedragen, met het heilige Sacrament — een wit ouweltjen in een gouden kistjen — in de hand, voor 't welk ieder, die 't op zijn weg ontmoette, knielen moest, en van twee mede kostbaar toegetakelde priesters gevolgd; eindelijk de overste Stoppa aan 't hoofd van een deel der bezetting, en eenigen uit het gevolg van Condé. Luxemburg-zelf, en de met Condé meêgekomen Hertog van Enghien, waren naar de zij van Muiden uitgereden [1], en Condé, die wat onpasselijk was, hield zijn kamer, en reed den volgenden dag voor 't eerst weêr uit [2]. Op den weg dien de sierlijke ommegang nam, en die van weêrszijden met soldaten was afgezet, waren drie altaren opgericht: één in Sint-Jansstraat, een tweede aan 't huis van Jhr. Meyster, een derde over den Trans. Was men één dier altaren genaderd, dan trad de Bisschop van uit zijn paviljoen naar buiten, ging met het Sacrement naar 't altaar, en hief het daar dienstdoende in de hoogte, met de daar verder bij noodige «aperijen», als een onpaapsch beschrijver het op zijn zestiende-eeuwsch uitdrukte [3]. Al de door Roomschen bewoonde huizen langs den weg waren met groen en gebloemte, schilderwerk, engeltjens, kruisbeelden, en derg. opgesmukt; de Sint-Jansstraat zelf was met groen geverfde zeilen overdekt, en aan 't eind der Domsteeg was een groote groene poort opgericht, waarboven 't bekende teeken JHS in gulden letters prijkte; daaronder evenzeer verguld de drie fransche leliën, met het onderschrift: *A la gloire de Dieu Et à l'honneur du Roy;* beiden toch konden niet anders dan samengaan. Bij 't Sint Janskerkhof was voor 't huis van den wijnkooper Van Aelst het fransche wapen aangebracht, door vergulde Engelen gelijfsatffierd, met het jubelende jaarschrift Io LVDoVICVs trIVMphat; op de brug voor de Heerestraat prijkte een poort, aan beide zijden met het fransche wapen getooid, en in 't midden daarvan met gouden letteren *Vive le Roy! — Langh leef de Koningh!* Voor 't huis van Walvis aan de Lijnmarkt — een ijverig Paapschgezinde, naar 't bleek — praalde vlak boven de deur een gekruiste Kristus met het jaarschrift In MysterIo In

---

[1] Van Muiderberg uit zocht men daar namelijk Muiden te bestoken, doch moest, door 't grof geschut der stad en der uitleggers op de Zuiderzee, dat plan weldra weder opgeven, en ook Muiderberg zelf weêr verlaten. [2] *Dag. aantt.*, t. pl.

[3] Zie de *Rechte Beschrijvinge van de Processie tot Uytrecht op den 2en Juny* 1673; gedr. *in plano*, z. j.

sangVIneo sangVInea hoDIe reCoLLItVr passIo; boven 't kruis zag men 't wapen van Frankrijk, met het dat land en zijn sacramentsgeloof, als de hoop aller geloovigen, verheerlijkende latijnsche rijmpjen:

O, salutaris hostia,
In qua confidit Francia!
Spes unica fidelium,
Da robur, serva lilium!

terwijl men aan de Noord- en Zuidzij van 't huis nog de alle ketters uittartende jaarregels las:

VotIVa soLeMnItas InVIDIa obstInatos frangIt haeretICos (*De gewijde plechtigheid doet de verharde ketters van nijd bersten*).	en	InVItI pLaVDIte nVMInI haeretICI. (*Eert, tegen wil en dank, de Godheid, ketters!*)

Geen wonder dat die tergende «Walvis-versjens», hoe «aardig» door anderen gevonden [1], de wederpartij tot schimpend weêrdicht lokten, en ze er vermaak in schepte ze om te keeren:

Non salutaris hostia In qua confidit Francia, Spes unica *infidelium* *Vim tolle, frange lilium!*	Sacra solemnitas invidia *Veros extollit Christianos.* — *Non plaudunt vobis Christiani.*	*Diabolica Transsubstantiatio;*

een en ander van de vrije vertaling in zestiendeeuwsche Geuzenrijmen begeleid:

De Broodgod niemand voordeel geeft, Daar 't fransche wangeloof in leeft; Die valsche hoop verliest zijn hoofd: De Lelie wordt van geur beroofd. —	Vervloekt schijnheilig Heiligdom, Uw nijd zij voor een Kristen stom! — Die Kristi wet houdt voor en naar Stemt nimmer toe in Misgebaar.	De Duivel noch zijn tooverij Bakte ooit een God uit papenbrij [2].

Een afleiding van geheel anderen aard, dan al dit roomsche poppespel, had de bespiegelende Stoppa, die zich met het maken van aanteekeningen over «den Godsdienst der Hollanders» onledig hield, in brieven aan een Godgeleerd professor te Bern door hem te boek gesteld [3], Condé toegedacht, door denzelfden edelaardigen doordenker

[1] Zie het *Kort Verhael van de Processie of Ommegang* (van roomsche zijde) mede *in plano*.
[2] Toegevoegd aan de aangehaalde *Rechte Beschrijvinge*, enz.
[3] *La Religion des Hollandois*, ook in nederlandsche vertaling verschenen.

naar Utrecht te tronen, dien wij, in zijn kalme haagsche afzondering, op den gruwelsabbath der l. l. Oogstmaand, zoo echt oud-bijbelsch en hervormd-dordsch zagen storen [1]. Meer als merkwaardig denkverschijnsel zeker, dan om zijn even doeltreffende als doortastende wijsbegeerte, omtrent welke zich Stoppa toch in zijn derden brief, den 17^{en} Mei, niet minder bevooroordeeld dan de geestverwanten der haagsche «broedermoorders» had uitgelaten. «Het is een Jood van geboorte», schrijft hij er, «Spinoza genaamd, die de joodsche religië niet afgezworen heeft, noch de kristelijke aangenomen: een slechte Jood, en geen beter Kristen; hij heeft sedert eenige jaren een boek uitgegeven in 't Latijn geschreven, en *Tractatus Theol. pol.* genaamd, in hetwelk hij tot zijn byzonderste einde voorheeft, alle de religiën omver te werpen, en byzonder de joodsche en kristelijke, en de vrijgeesterij en vrijheid van alle godsdiensten in te voeren». Toch bleek hij zoo op zijn persoonlijke kennismaking belust, dat hij hem herhaaldelijk tot zich noodde, zonder hem evenwel aan zijn stille woning op de Paviljoensgracht te kunnen onttrekken. Eindelijk echter wist hij hem te overreden, en zocht hem toen — naar Utrecht gekomen — over te halen, om den Koning een boek op te dragen, en zoo een «pensioentjen» van Z. M. te verwerven; een bewijs natuurlijk, dat hij zoo min Spinoza's karakter als de levensvolle diepte zijner wijsbegeerte peilde. Deze sloeg het «met alle heuschheid» af, en keerde na luttel dagen huiswaarts [2]. Voor Condé, dien men hem had hopen voor te stellen, was hij intusschen reeds te laat gekomen [3]. Tot zijn groot genoegen was deze toch onverwachts door den Koning, onmiddellijk na de inneming van Maastricht, weder teruggeroepen, daar hij hem voor zijn verdere krijgsbeweging in 't Zuiden dacht noodig te hebben.

Ofschoon toch ook tezelfdertijd — in 't laatst van Juny — de vredesonderhandeling te Keulen was aangevangen, liet zich daar vooreerst nog weinig goeds van beloven. De bemiddelaars gaven zich vergeefsche moeite partijen tot overeenstemming te brengen, hoewel ook de altoos tot vrede geneigde Pieter de Groot, van Antwerpen over-

---

[1] Zie het vorige deel, bl. 985. Als een nieuw staaltjen der daar besproken staving en bezegeling door Gods Woord van die uiting der haagsche volkswoede, verg. men nog de woorden, waarmeê, in een schimpschrift dezer dagen (*Den Waren Barnevelt*, enz. gedr. in 't jaer 1673, bl. 13), het groene zoodjen op dien Saterdag-avond, als "een tooneel" wordt voorgesteld, "daar de Gerechtigheid door de justicie den misdadiger loonde, na hij verdiend heeft, tot een exempel van anderen, opdat die souden erkennen de rechtvaardige oordeelen en straffen Gods, die loon na werk geeft, zoodat men met recht mag seggen: *de Rechter 't vonnis sluit, Maer Godt die voert het uyt*".

[2] Zie Colerus *Vie de Spinoza* bij Paulus, II. p. 626: "dans les entretiens qu'il eut avec Mr. Stoupe, cet officier lui avoit assuré qu'il (Condé) s'employeroit pour luy volontiers, et qu'il ne devoit pas douter d'obtenir à sa recommandation une pension de la libéralité du Roi; mais comme il n'avoit dessein de rien dédier au Roy, il avoit refusé l'offre qu'on lui faisoit avec toute la civilité dont il était capable".

[3] "Il n'avoit pu voir le Prince de Condé qui étoit parti quelques jours avant qu'il arrivât". Ald. t. pl.

gekomen, het zijne deed, om daartoe te stemmen. Hij had zich, bij zijn eerste vestiging aldaar, eerst, op goeden raad uit Holland, dat men er hem zocht in handen te krijgen, wat verder af, naar Luik, geborgen, doch was er, in 't laatst van Augustus, over Brussel, weêr teruggekeerd, en den winter over, met andere hollandsche uitgewekenen, De la Court, Pesser, Langewagen, en Van der Voorde, met wie hij er een kransjen had, in vrêde gebleven, had er zijne vrouw inmiddels zien ten grave dalen, doch was er eerst tegen half Juny, op nieuwe dringende waarschuwing, weder uit vertrokken, in gezelschap der brandenburger afgevaardigden, die de bekrachtiging van 't vredestractaat naar Koning Lodewijk brachten, over Mechelen naar Sint Truyen, en van daar op eigen gelegenheid over Luik naar Aken gekomen, om er 't water te drinken, en zoo vervolgens in 't belang van den vrede, naar Keulen gegaan [1]. Zijne vredelievende bemoeyingen baatten echter evenmin als die der Zweden, en in spijt eeniger over en weder gedane eischen en aanbiedingen, bleef de gansche onderhandeling zonder vrucht maanden lang voortslepen, tot de omstandigheden haar later van zelf deden afbreken.

In 't laatst van July kreeg De Ruyter voor Schooneveld naricht, dat de vijandelijke vloten weder zee hadden gekozen, deed daarop ook de zijne het anker lichten, en zeilde de andere manmoedig te gemoet. Op den voorlaatsten der maand kreeg hij haar brandwacht, op den laatsten haar gezamenlijke schepen in 't gezicht, en zag dezen 's morgens vroeg van 1 Augustus met een westewind Zuidwaarts op onder zeil gaan, begeleidde hen eerst in dien koers, doch wendde het toen om den Noord naar hen toe. In plaats van echter stand te houden, of tegen hem op te komen, verwijderden zij zich beiden zoo dicht op een, dat het onmogelijk was hen in te halen. Hen eerst nog wat zonder vrucht volgende, vatte hij echter weldra achterdocht, en begreep, dat het hun te doen zou zijn, achter hem om den landingstroepen gelegenheid te geven, zich onder geleide eeniger weinige schepen naar de hollandsche kust te doen brengen. Hij gaf daarom sein te wenden, en keerde met zijn schepen naar Schooneveld terug, om daar de verdere gebeurtenissen af te wachten. Nauw had hij zich gewend, of 's vijands beide vloten keerden zich naar de hollandsche kust, lieten zich 's avonds laat van 2 Augustus voor den mond der Maas zien, en stevenden van daar de kust langs Noordwaarts op, waar zij den volgenden dag, zich voor Scheveningen vertoonende, alles in rep en roer brachten. De haagsche schutterij, thans op een edeler taak dan nu haast een jaar geleden uit, en een deel der delfsche, liepen met de boeren uit den omtrek te wapen, om onder eenige hollandsche Statenleden de kust te verdedigen. Aan het strand

---

[1] Blijkens zijne brieven aan Wicquefort, in afschrift bij den Heer Gouda Quint te Arnhem; verg. voor een deel ook Wagenaar, XIV. bl. 260.

werd wat geschut opgesteld, renboden op verschillende punten gezonden, bakens opgericht, en den Prins, die thans met het leger in de Langstraat te Raamsdonk lag, in der ijl naricht gegeven van wat er voorviel. Met zijn lijfwacht en wat ander paardevolk snelde deze daarop naar Den Haag, trok met zijne en de reeds aanwezige ruiterij het gansche zeestrand langs, om op alles nader order te geven, stak van den Helder naar Texel over, om ook dit in veiligheid te stellen, gaf aan de admiraliteiten last, alle bakens en tonnen weg te nemen, de vloot zoo veel doenlijk te voorzien, zich kleine vaartuigen tot afwering der branders te verschaffen en naar de vloot te zenden, wat licht gewapende schepen voor de zeegaten te laten kruisen, om 's vijands bewegingen ga te slaan, en de gewapende jachten en verdere vaartuigen, tot bewaking der Zuiderzee werkzaam, naar Texel te laten opzeilen. Aan De Ruyter werden door Hun Hoog Mogenden en den Raadpensionaris opwekkelijke brieven gericht, die, op alle schepen aan de vlotelingen voorgelezen, de grootste geestdrift wekten, en op welke hij zelf den 3^{en} Augustus in antwoord schreef: «ik voor mij, en alle verdere hoofden en leden van den krijgsraad, mitsgaders alle verdere officieren, soldaten en matrozen, bedanken Uw Hoog Mogenden onderdanig voor de cordate vermaningen en trouwhartige waarschuwingen, hopende alles zoodanig te dirigeeren en te executeeren, dat Uw Hoog Mog^{n}. geen misnoegen zullen hebben, maar metterdaad bevinden, dat wij zijn haar getrouwe dienaars en liefhebbers van Vaderland en Vrijheid». Naar Scheveningen opgestevend, werd het de vraag, of men den zooveel sterkeren vereenigden vijand zelf aantasten, of zich slechts tot verdediging der kust bepalen zou. De Raadpensionaris en de Secretaris der admiraliteit van de Maas, Pieter van Lodesteyn, namens hun Hoog Mogenden en den Prins op de vloot gekomen, beraadslaagden daaromtrent met den krijgsraad, en de slotsom was, dat men, wind en weêr dienende, den vijand van de kust zou trachten te verdrijven, om zoo ook de indische retoervloot, die in aantocht was, veilig te doen binnenkomen, en tevens tot een goeden vrede krachtdadig meê te werken. De Prins zelf kwam daarop de vloot bezoeken, en werd aan boord van De Ruyter's welbekende *Zeven Provinciën*, onder tromgeroer en trompetgeschal, en 't losbranden van 't geschut, met een luid «Hoezee! Lang leve de Prins!» ontvangen. In zijn bijzijn hield De Ruyter nog een korte toespraak tot zijn volk, het afvragende of het bij een weldra te verwachten gevecht met hem strijden en des noods sterven zou, en die met een krachtig «ja, ja!» beantwoord werd. Den dag daarna, en toen de Prins weêr vertrokken was, lichtte men — 13 Aug. — op nieuw het anker, en zette Noordwaarts koers. Een hevige storm bewerkte echter, dat men eerst den 17^{en} den tocht behoorlijk voortzetten kon. Den 18^{en} gaf de buitenwacht sein, dat de vijand in 't gezicht was, doch den strijd scheen te willen ontwijken, waartoe men nu dezerzijds besloot hem te noodzaken. Omstreeks 10 uur van den 20^{en} zag men hem ruim twee mijlen bovenwaarts liggen, de schoonste gelegenheid verzuimende, om op de hollandsche vloot af

te komen, en maakte De Ruyter daarvan beleidvol gebruik, door een behendige wending hem zelf de loef af te steken, en, op nog geen twee mijlen van de kust, tusschen hem en deze te geraken. Den volgenden morgen tastte hij toen, ter hoogte van Kijkduin, de vereenigde engelsche en fransche schepen aan, ten getale van omstreeks 140 zeilen, terwijl zijn eigen vloot er, alles en alles, een goede honderd telde, waarbij thans ook verscheiden friesche. Weder was zij in drieën gesplitst, onder Tromp, Sweers, en Den Haen; De Ruyter zelf, Aert van Nes, en den Vice-admiraal De Liefde; en Banckert, met de Vice-admiralen Evertsen en Doedes. Bij den vijand voerde Prins Robert weder het opperbevel, en bevond zich op het smaldeel der roode vlag met de Vice-admiralen John Herman en John Chisseley, met welke hij den middentocht hield; de voorhoede met de blauwe vlag stond onder Spragg, met den Vice-admiraal John Kempthorn, en den Schout-bij-Nacht Lord d'Ossery; Estrées vormde met den Vice-admiraal Martel, en den Schout-bij-Nacht Desardens, op de fransche schepen onder de witte vlag, den achtertocht. Door 's vijands wending om de Zuid, door die der onzen gevolgd, werd onwillekeurig deze volgorde omgekeerd, en geraakten Banckert en Estrées van beide zijden in de voor- in plaats der achterhoede; een misrekening voor den Franschman, die in 't geheim strenge orde had, alles tusschen beide andere vloten te laten afspelen, en die van zijn Koning te sparen. Onmiddellijk in 't gevecht geraakt, gaf hij dit nu echter zoo spoedig doenlijk op, en alleen zijn wakkere Vice-admiraal, die van dat looze opzet niet scheen af te weten, bleef met luttel onderhebbende Kapiteins tegen Banckert strijden, zoodat hij het hard te verantwoorden kreeg. Ziende, dat de verdere fransche schepen, onder hun vlootvoogd zelf, met volle zeilen voor den wind afliepen, maakte ook hij zich eindelijk, verontwaardigd over deze handelwijs, weg, en gaf Banckert zoo gelegenheid, beide andere nederlandsche smaldeelen tegen den Engelschman te gaan versterken. Deze was, in zijn middentocht, hevig door De Ruyter aangevallen, zonder dat het hem gelukte, tot het engelsche admiraalschip, gelijk hij bedoelde, door te dringen; de schepen onder Chisseley slechts raakten afgesneden, en brachten daardoor eenige verwarring bij de roode vlag teweeg, waarvan De Ruyter toen gebruik maakte, om eenige hinderlijke engelsche branders te vernielen. Toen Banckert naderde, was juist Aert van Nes in een hachelijken strijd gewikkeld, waarin hij door twee of drie van zijn schepen maar zwak terzij werd gestaan, doch nu uitkomst kreeg. Met verdubbelde kracht toog men daarop Prins Robert's smaldeel te lijf, die nu al vechtende en vurende westwaarts afweek, en dat van Spragg te bereiken zocht. Deze was intusschen met dat van Tromp in hevigen strijd geraakt, waarbij zich Sweers, door Kapitein Jan de Jong en eenige andere schepen wakker bijgestaan, op die van Kempthorn wierp, terwijl Tromp zelf met zijn *Gouden Leeuw* Spragg's admiraalschip *the Royal Prince* tot op een pistoolschot genaderd, dit de volle laag gaf, en vierdehalf uur lang hevig strijdende aan boord lag. Tegen half twaalf

deerlijk gehavend afdeinzende, laat Tromp hem echter niet los, maar schiet hem ook zeilen en rondhout nog van boven neêr. Een der naast liggende engelsche schepen zich nu in den strijd wagende, wordt mede na een half uur tot wijken gedwongen, en ziet zijn voorbeeld door de verdere schepen der blauwe vlag volgen, waardoor Tromp gelegenheid heeft de zijne te verzamelen, en den vijand op nieuw krachtdadig te gaan bestoken. Spragg's groote en bezaansmast raken beide over boord, en dwingen hem op dat van den *St. George* over te gaan. Tromp zoekt nu met Kapitein Filips van Almonde den *Royal Prince* te vermeesteren, doch wordt daarin door tal van engelsche schepen verhinderd, en op zijn *Gouden Leeuw* tevens zoo bestookt, dat hij dezen aan de hoede van zijn Kapitein Thomas Tobyas moet overlaten, en zelf den ook vroeger reeds door hem bestegen *Komeetstar*, onder De Ruyter's kweekeling, Kapitein Pieter Middellant, overgaan. Een engelsche brander, die dreigend op dezen afkomt, wordt door dien van den Noordhollandschen brander-Commandeur Harmen Dirkse De Boer, De Vis, afgewend, en gaat met dezen in vlammen op. Spragg, ook op den *St. George* weder in hevigen strijd geraakt, ziet dezen reddeloos schieten, en daarop de sloep, waarin hij hem verliet om op de *Royal Charles* over te gaan, door een dwars door 't schip geschoten kogel treffen, zoodat zij, vóór hij kan terugkeeren, zinkt, en hij zelf den dood in de hem overzwalpende golven vindt. In spijt der ontmoediging daardoor bij sommigen ontstaan, blijven echter Kempthorn en Ossery moedig doorstrijden tot Prins Robert met zijn schepen komt opdagen, juist in tijds om hun ondergang te verhoeden. Toen daarop ook De Ruyter en Banckert genaderd waren, werd tegen vijf uur 's namiddags het gevecht tusschen beide vloten op nieuw met de meeste hevigheid hervat, en scheen 't weldra als stond de gansche zee in vuur en vlam, door den dikken rook, als bliksemstralen in een donkere lucht, uitberstende. De Franschen, hoewel door Prins Robert geseind, bleven zich buiten gevecht houden, en gaven later voor, dat sein niet begrepen te hebben, en alleen niet te zijn opgezeild, om het voordeel van den wind te houden, en gelegenheid te hebben, *den volgenden dag* het gevecht met voordeel te kunnen hervatten. Tot den avond duurde dit thans nog tusschen de Engelschen en Nederlanders voort, toen Prins Robert, van de hulp der Franschen voor goed verstoken, na zonsondergang het sein tot den aftocht gaf. Nog bijna twee uur zette toen De Ruyter hem en zijn schepen na, en keerde daarop weder naar de thans geheel beveiligde kust terug, «God-Almachtig» — naar hij Prins en Staten schreef — «dankende, hem en de zijnen gelegenheid te hebben willen geven van zee te kunnen behouden, en onze zeegaten voor de verbeide Oost-indievaarders vrij en open te stellen». Was, van de britsche zijde, Spragg onder 't gevecht verdronken, en een paar wakkere Zeekapiteins, gelijk enkele Landofficieren gesneuveld, terwijl Kempthorn en anderen ernstig gekwetst waren; van de nederlandsche sneefden de Vice-admiralen Sweers en De Liefde, de Kapiteins Van Gelder

David Sweers, Visscher, en Kiela, terwijl Dik, De Jong, Joris van Andringa gekwetst waren. Van de nederlandsche schepen gingen echter, op 4 of 5 branders na, geen te gronde, en waren slechts twee — Tromps *Gouden Leeuw* en De Jongs *Utrecht* — verhinderd door de zware geleden schâ in Texel binnen te loopen; van de engelsche daarentegen ging de *Sint-George* geheel verloren, terwijl een dozijn andere masteloos moesten binnengesleept worden; buitendien verloren zij nog een jacht van 20 stukken, en gingen minstens een tiental branders te loor [1]. Geen wonder, dat de Staten zich genoopt voelden, tegen 6 September, in plaats van den gewonen bededag, een algemeenen dank- vast- en bededag voor deze heugelijke «victorie van Kijkduin» uit te schrijven, God daarbij vieriglijk biddende, dat Hij «de wapenen van den Staat te Lande voorspoedig en victorieus» wilde maken, tot herstel der vervallen zaak, en «tot dien einde Z. H. den H[re] Prins van Oranje, hoe langer zoo meer begaven met den geest van wijsheid, voorzichtigheid, dapperheid, en kloekmoedigheid in al 't geen Z. H. ten dienste van 't algemeene lieve vaderland had aangevangen, en nog verder zou ondernemen» [2]. Aan De Ruyter, Tromp, en Van Nes werd door de algemeene Staten, in hun vergadering, plechtig dank gezegd voor het tot stand gebrachte, en door die van Holland den eersten een rentebrief van zesduizend, beiden laatsten elk van vierduizend, den Schouts-bij-nacht Jan van Nes en Den Haen, evenals den weduwen der Vice-admiralen Schram, Sweers, en De Liefde, elk van tweeduizend gulden vereerd; een voorbeeld door die van Zeeland in gelijke evenredigheid voor hun L[t].-Admiraal en Vice-admiraal gevolgd. Jan van Nes, en Den Haen traden in de plaats der beide laatstgesneuvelde Vice-admiralen, De Ruyters 24-jarige zoon Engel werd tot Schout-bij-nacht benoemd, gelijk in October daaraan de 28-jarige Filips van Almonde voor de Admiraliteit van de Maas, nadat die betrekking tot zoolang eerst door Jan de Liefde's broeder Cornelis was vervuld. Na eerst nog wat in zee gekruist, en met storm en noodweêr gekampt te hebben, keerde de vloot, op 't vernemen, dat de vijand voor goed de zee geruimd had, den 24[en] September evenzeer voor goed naar huis terug, en lieten de Ruyters *Zeven Provincien*, met zijden vlaggen en wimpels versierd, door de overige schepen van de Maas gevolgd, dien dag, onder luid geschutgebulder, voor Hellevoetsluis het anker vallen [3].

Onderwijl was er de Prins eindelijk in geslaagd, het lang begeerde Naarden te

---

[1] De Jonge, *Gesch. van het ned. Zeewezen*, II. bl. 428.

[2] Kist, *Neêrlands Bededagen en Biddagsbrieven*, II. bl. 233.

[3] De Jonge, t. pl. bl. 439. Zonderling — ware men dergelijke invallen niet van den grooten dichter maar averechtschen geschiedschrijver gewend — mag het onbekookte verwijt heeten, den grooten vlootvoogd door Bilderdijk naar 't hoofd geworpen, dat hem "de kennis ontbrak van 't bestier en beheer eener vloot"; over 't welk dan ook door De Jonge (in de aant. aldaar) reeds behoorlijk is recht gedaan.

vermeesteren. Nadat men zondags 3 September een schipbrug over den Amstel geslagen had, waren daarover 72 vendels Staten-ruiters en 48 spaansche langs den weg over Ouwerkerk naar Weesp getrokken, en, na dien nacht in den omtrek gelegerd te hebben, onder regen, wind, en onweêr op vlot- en modderschuiten op Loosdrecht aan gevaren, terwijl hun onverwachte komst de Franschen te 's Graveland van hun daar bezette post verjaagde. Aan de Nieuwesluis was inmiddels het voetvolk bijeenvergaârd, en kon zoo de Prins, aan 't hoofd van een goede 25000 man, 's woensdags den 6^en^ naar Naarden optrekken, en een geregeld beleg voor de stad slaan, die Luxemburg niet bij machte bleek te ontzetten. Reeds was ook Graaf Johan Maurits toch dringend aangezocht, nog wat voet- en paardevolk, dat hij beide zoo noode missen kon, te zenden, toen de vesting, het niet langer kunnende houden, zich den 12^en^ bij verdrag overgaf, en Maurits het blijde bericht kreeg, zijn volk bij zich te kunnen houden. De bezetting, ruim 2000 man sterk, en door een keteltrom der spaanschen en een vendel hunner soldaten uitgeleid, trok den volgenden dag met krijgseer naar Arnhem af: vijftig goederen-wagens en dertig met zieken en gekwetsten, gevolgd door twee stukken geschut, waarvan echter 't een, daar de affuit brak, liggen bleef; voorts eenige vrouwen en een karmelieter monnik te paard; een sierlijk overdekt bed, door twee muilezels gedragen, en met een gekwetst officier er op; een vendel fransche ruiters; de bevelhebber der stad, en de Overste der Zwitsers, die er gelegen hadden, aan de spits zijner vier vendels; het fransche voetvolk, en nog twee vendels ruiters. Bij 't bestormen der vesting, waarop de onderhandeling gevolgd was, had zich vooral de Colonel Palm, aan de spits zijner zee-soldaten, door zijn onversaagdheid onderscheiden, en was door een musketkogel in de borst gekwetst. Aan elk der manschappen, die aan dien storm deel hadden genomen, werd door den Prins een ducaton vereerd [1]. De Franschen lieten daarentegen den armen bevelhebber De Procé, heer du Pas, hoe wakker hij zich ook tot het uiterste verdedigd had, de onmacht misgelden, waarin Luxemburg tegenover hem en zijn thans verloren vesting gebleken was [2]. Twee weken later, uit Armhem naar Utrecht gevoerd, werd hij daar voor een krijgsraad gesteld, den 7^en^ November openlijk op de Neude van al zijn waardigheden vervallen verklaard, en zijn degen voor zijn voeten gebroken. In zijne plaats trad de wakkere Overste Van Stockheim, als bevelhebber der stad, van 's Prinsen wege op, wier voortdurende versterking, vroeger zoo noodlottig verwaarloosd, nu tevens met de meeste zorg ter harte genomen werd.

---

[1] Zie het vl. bl. over *Belegh en overwinning der stadt Naerden*, enz. z. j. en verg. voor een deel de fraaye afbeelding van Romein de Hooge, "t' Amsterdam by Marcus Doorninck" (1673) uitgegeven.

[2] Luxemburg had hem, in spijt van zijn herhaalden aandrang op bijstand, geheel in den steek gelaten. Zie de *Memorie of Verhael streckende tot verdedigingh van Philippes de Procé, voor desen Commandant te Naerden*, enz. In 't jaer onses Heeren 1674.

Haar verlies was de eerste, maar des te gevoeliger, slag voor de op hun zege zoo pratte fransche Heeren; zij achtten er zich «leelijk» door «geschandvlekt», en van daar dan ook die onbillijke wrok, tegen den onschuldigen bevelhebber geuit. Voor de Republiek strekte de behaalde zege des te meer tot bemoediging, als hij van buiten af gepaard ging met den haar gunstigen ommekeer der keizerlijk-duitsche zienswijs, die zich in woord en daad eindelijk openlijk tegen den franschen overmoed kenbaar maakte. Reeds den 30[en] Augustus was er in Den Haag een krachtig weerverbond tusschen den Keizer, Spanje, de Staten, en Lotharingen tot stand gekomen, dat te Weenen door den amsterdamschen Pensionaris Koenraad van Heemskerk en den vertegenwoordiger des Graven van Monterey, Don Pedro Ronquillo, was voorbereid, en in spijt van Frankrijks tegenwerking, doorgedreven. Men verplichtte zich daarbij weêrkeerig, slechts gemeenschappelijk over wapenstilstand of vrede met den franschen vijand te handelen, en dezen niet te sluiten vóór Frankrijk tot zijn grenzen van 1660 teruggebracht was. Als om den duitschen naijver tegen zich nog te prikkelen, liet Koning Lodewijk, juist in deze dagen, door den Markgraaf van Rochefort, Trier beleggen, en den 7[en] September veroveren. Doch reeds was Montecucoli, die, hoe bejaard ook reeds, thans toonen zou de voortvarendheid niet te missen, die hij in 't vorige jaar had schijnen te derven, opgerukt, om zich met zijn troepen naar den Rijn te haasten, waar Turenne hem te vergeefs van zou zoeken verwijderd te houden. Reeds den 2[en] October stond hij met zijn voorhoede in Gelnhausen, liet nog geen 14 daag later bij Frankfort een brug over de Main slaan, en rukte van daar den rechter Rijnoever op naar Coblenz, terwijl hij Turenne in den waan gebracht had naar Trier te willen trekken, en dezen daardoor den Nederrijn deed blootgeven. De kleine fransche legerafdeeling, die de schipbrug bij Andernach bezette, moest deze in den steek laten en op Bonn terug trekken, en zoo stond het Keurvorstendom Keulen geheel voor Montecucoli open. Terecht mocht Louvois aan Turenne schrijven [1]: «'t is onmogelijk, dat de goede naam van 's Konings wapenen door uw terugtocht geen schade lijde, terwijl er de keizerlijke een vertrouwen door zullen inboezemen, dat zij op het punt waren te verliezen; Zijne Maj[t]. ziet en bedenkt echter dat alles, zonder er u de schuld van te geven, en is volkomen overtuigd, dat gij al 't mogelijke gedaan, en de wijste partij gekozen hebt». Deze bestond thans daarin, den Elzas, Lotharingen, en de Vrijgraafschap te dekken en tevens in de gelegenheid te blijven, om Trier te ondersteunen, al bleef de arme Keurvorst van Keulen, Frankrijks deerniswaarde bondgenoot, daar nu geheel door in de lij.

Wat in het vorige jaar niet bewerkstelligd had kunnen worden, zou thans geschieden, de vereeniging der nederlandsche en spaansche troepen met de duitsche aan den

---

[1] In zijn brief van 26 Oct. bij Rousset, t. pl. p. 499.

Nederrijn. Den 13^{en} October had de Prins-Stadhouder zijn leger weder te Rozendaal bijeen, en brak van daar over Herenthals op, waar hem de spaansche Generaal Louvigny met 15,000 man hulptroepen verbeidde; over Diest naar Venlo verder getrokken, ging hij daar den 23^{en} en 24^{en} de Maas over, liet Nuis en Keulen ter zij, en trok rechtstreeks op Bonn af, in welks nabijheid reeds 8000 man Keizerlijken, die bij Coblenz over den Rijn gekomen waren, hem gemoetten. Den 4^{en} November kwam ook het gros van het leger opdagen, en aan het hoofd dier vereenigde krijgsbenden, ten getale van een 50,000 man, ondernam nu de 23-jarige veldheer het beleg der keurvorstelijke stad en vesting Bonn. Ze was slecht versterkt en niet beter voorzien; met eenige keulsche troepen en de weinige fransche die, onder Revillon, van Andernach waren gekomen, bezet; doch die bezetting zelve lag onderling al aanstonds overhoop, en vond daarenboven bij de keizersgezinde inwoners geenerlei steun. Zoo had reeds een week later de overgave plaats, waarbij de Franschen verlof kregen naar Maastricht, de Keulschen naar Keulen af te trekken. Half November hield de jonge Prins, in 't bijzijn der uit Keulen overgekomen afgevaardigden der Staten, een algemeene wapenschouw. Gaarne zou hij nu zijn voordeel vervolgd en met het vereenigde leger de Franschen nog verder bestookt hebben, door den uit Holland terugkeerenden Luxemburg den pas af te snijden; doch Montecucoli meende thans genoeg voor zijn roem en 's Keizers belang gedaan te hebben, en gaf zijn onderbevelhebbers last, hun troepen langs den rechter Rijnoever in de winterkwartieren te leggen, terwijl hij zelf de reis naar Weenen aannam.

Het belangrijkste doel intusschen was door dezen veldtocht voor de vereenigde gewesten dáárin bereikt, dat zij er den franschen vijand uit het hart van hun land meê kwijt raakten. Reeds den 21^{en} October, en zoodra de Prins was opgebroken, had Louvois Luxemburg last gegeven, Utrecht en al de plaatsen aan de Zuiderzee, den IJsel en de Lek allengs te verlaten, en slechts die aan Waal en Rijn, met Arnhem als voorpost, nog bezet te houden. Zooveel mogelijk uit elk der noode prijsgegeven plaatsen nog trekkende, en enkele — gelijk bijv. het arme Harderwijk — in brand stekende, gaf hij in de volgende weken daaraan gehoor, en raakten zoo Woerden, Oudewater, IJselstein, Vianen, Heukelom, Asperen, en Leerdam; Amersfoort, Wijk bij Duurstede, Rhenen, en Montfoort; Hattem, Elburg, Kampen, Harderwijk, Doesburg, en Bommel achtereenvolgens hun fransche soldaten kwijt, en werden ook in Staatsbrabant Crevecoeur, en de schansen te Engelen en Orten ontruimd en geslecht. Luxemburg zelf verliet den 12^{en} November 's morgens vroeg Utrecht, van den Graaf Du Sault vergezelschapt, en met een honderdtal ruiters of wat begeleid. Met zijn intendant moest men echter nog voor een kwart miljoen overeenkomen, tot welker geheele voldoening veertien der aanzienlijkste ingezetenen als gijzelaars werden meêgevoerd, en 's ochtends van den 17^{en} in vier overdekte wagens, onder geleide van 50 man

paardevolk naar Arnhem op weg togen [1]. Donderdag den 23^{en} verliet eindelijk het gros der bezetting — de twee bataljons Zwitsers te half zes, de vijf Franschen met de ruiterij omstreeks acht uur — de stad, zoodat er te negenen niet één fransch soldaat — op eenige vrijwillige achterblijvers na, die zich verscholen hadden, en eerst na het aftrekken der anderen voor den dag kwamen — meer aanwezig was, en de laatste poort, die der Wittevrouwen, achter hen gesloten werd. Bij 't weggaan uit zijn huis zeî Stoppa tot de omstanders: «Dankt God dat wij hier van daan gaan, en bidt Hem, dat wij nimmer mogen terugkomen», en bij 't overgeven der sleutels aan Burgemeester Van der Dussen: «Ik geef ze u op 's Konings last weder; bewaart ze wel!» — Daar men vergeten had den Dom te sluiten, drong er een onroomsche volkshoop binnen en vernielde er enkele achtergebleven versierselen; een houten Maria- en Heiligenbeeld werd langs de straten gesleurd, en met eenige fransche wachthuisjens verbrand. Nog dien eigen avond te zes uur kwamen de eerste 250 man nederlandsche troepen onder den overste Boreel, en den gewezen bevelhebber van Maastricht, Fariaux, in de stad, en werden den volgenden avond door nog vijfhonderd onder Graaf Willem van Hoorne gevolgd; den dag daaraan nog door eenige Duitschers. De Graaf van Hoorne liet toen de vroedschap bijeenroepen, om haar meêdeeling te doen van een verzoekschrift, door een kleine 80 burgers geteekend, en waarin deze zich over «de oude regenten» beklaagden, als die, huns inziens, «de gemeene zaken zeer kwalijk hadden gehandhaafd en bestierd, zoekende meer haar eigen interest, als den welstand der burgeren en ingezetenen»; terwijl ze zich daarenboven «onbekwaam» heetten «gemaakt» te hebben, om ten dienste des Lands een Stadhouder te verkiezen zonder haar zielen met meineedigheid te besmetten, als hebbende zich altemaal met plechtigen eede verbonden, nu noch nimmermeer tot een Stadhouder te zullen treden; en alzoo zoodanige onderdrukking van Gods Kerk en policie niet langer behoorde geduld te worden, en dat de constitucie van tijd en zaken vereischte een stadhouderlijke regeering», verzocht men nu Z. Exc^{ie}, «goede lieden aan te stellen, waardoor Gods kerk en policie beter mochten worden gehand-

---

[1] Zij werden van Arnhem vervolgens naar Rees vervoerd, waar zij "van burgemeesters en predikanten veel vriendschap en hulp genoten, en zonderling door den Heer Spaen uit Kleef, dewelcke haer hadde toegezonden 1500 g. met presentatie van meer, indien van noden, ook aan den jagermeester hadde belast, om haer Ed. tafel dagelijx van genoegsaem wild te voorzien". Zij kregen verlof, op hun woord naar Rees over te varen, "om aldaer haer te diverteren". Intusschen waren zij er eng genoeg gehuisd, daar zij er behalve de knechts, kok en krauwels, met hun twintigen — er waren later nog zes bijgekomen — logeerden in het commandeurshuis, en met hun dertienen in één kamer sliepen (Zie Booth's *Dag. Aantt.* bl. 155 en v.). Onder hen was ook de bekende utrechtsche dominee en stichtelijke dichter Jod. van Lodesteyn, die zijn hart uitstortte in eenige berijmde *Meditatiën hem voorgecomen geduyrende sijn verblijv in ostagië in 't Land van Cleev* (t'Utrecht ter druckerye van W. Clerck, 1674). Zij bleven er tot half February 1674, toen zij, na de voldoening der laatste afgeperste penningen, weder van Arnhem naar Utrecht werden afgehaald (*Dag. Aantt.* bl. 158 en v.).

haafd, en die gequalificeerd waren, den dienst van Land en Stad te kunnen doen» [1]. Hoorne schorste daarop de overheid in haar bewind, zich zelf voorloopig met de handhaving der lijfstraffelijke rechtspraak belastende. Van wege hun Hoog Mogenden kwamen echter nog dien eigen avond de Raadpensionaris, en de HH. Geelvink, Gockinga, Crommon, en Gemmenich als gevolmachtigden, om op alles bij voorbaat order te stellen, en ontsloegen toen zoowel de stedelijke als gewestelijke regeering van hare werkzaamheid, in afwachting van 't geen later omtrent hun overheerd gewest en stad zou beslist worden. In den Dom hield zondags den 26en de haagsche herder en kerkijveraar Landman een dankpreek, waarin hij de stadsoverheid niet spaarde, haar op den man af verwijtende, dat zij «den vijand bij zijne komst de sleutels te gemoet had gebracht», terwijl hij de burgerij, in den geest van 't verzoekschrift, opwekte, zich te verblijden over de komst der gevolmachtigden van de Staten, om de vervallen neeringen en ambachten weder op te richten, en stads welvaart te verzorgen, zonder van stads voorrechten te reppen of in zijn gebed haar overheid noch die van 't gewest te gedenken; alleen de andere provinciën werden daarin naar gewoonte vermeld. De utrechtsche herder en leeraar Heymenberg smeekte God daarentegen in zijne gebeden, dat Staten noch Overheid in hun voorrechten verkort mochten worden. Een week te voren reeds, was 's morgens 9 uur door den ouden, maar nog altijd krassen Voetius [2], de eerste preek weêr in den Dom gehouden, naar aanleiding der beide eerste verzen van Ps. 126: «Als God de gevangenen Zions weder bracht, waren wij gelijk degenen die droomen; toen werd onze mond vervuld met lachen", enz. Hij gedacht daarbij al de kwelling en 't leed, door die «barbaarsche burgerplagers en bengelmeesters» van soldaten uitgestaan, en «de vrees van den aanstaanden winter te zullen moeten continueeren in het logeeren van die baldadige gasten, van welke ieder burger de zijne — 6 of 4 of 3 of 2 in getal — zou moeten verzorgen van kaarsen, azijn, zout, peper, en turf of hout, of beiden, om haar te warmen en spijzen te koken, zoodat, van wege de schaarschheid van hout en turf, niet anders te wachten stond als 't afbreken

---

[1] Nader toelichting van 't verzoek gaf het schotschrift *Rehabeams Raedt van Utrecht, behelsende de redenen der goede mannen van Utrecht en de Patriotten des Vaderlandts, waerom zij een request hebben overgelevert*, in 't begin van 't volgende jaar in een tegenschrift *Bileams raedt ontdeckt en wederleydt* (gedr. op de pars onder den Degel) beantwoord.

[2] "Nog wonder", zong hem bij de uitgave van zijn preek zekere L. G. toe:

Nog wonder dat gij dat beleeft, o waerde Voet
Oud vierentachentich . . . .
Nog wonder, dat de stoel wierd van uw oude voet
Soo jeuchdelijck betreên, en heerelijck vervult,
Als eerstmael weêr de Dom voor God wiert ingehult;
oCh Dat nV stadt en staet bLIIV bII Dees oVDe Voet!

van de zolderingen, het kloven van schutselen, kisten, kasten, tafelen, vensteren, en alle ander houtwerk aan of binnen het huis, waarvan zij de proeven reeds hadden doen zien in den voorleden winter». Hoe ook de stad gemaakt was tot «een stoel van den oorlog, dat hare burgeren geprest wierden om tegen bondgenooten en vrienden aan te gaan, d. i. de schippers met hare schuiten, de timmerlieden, de metselaars, de gravers geprest, om, niet zonder perikel van haar leven, de Franschen in hare aanslagen ende exploiten te dienen». Doch nu mocht het heeten: «de strik is los en wij zijn vrij». Mocht iemand vragen, of, bij alle vreugde daarover, het «lachen voor Gods volk wel betamelijk» was, «God approbeert in zijn woord het zedig ende gereguleerd lachen; ende en kan het lachen» — mits «niet onmatig, ontijdig, ongeregeld, ijdel, en dwaas» — «niet absoluut of innerlijk zonde zijn, dewijl God de kracht ende bekwaamheid des lachens in den mensch geschapen heeft, plantende in hem de beginselen ende instrumenten des lachs, als: de affectie of hertstochte van blijschap, de roeringe en beweginge van de levendige geesten, de muskelen of spieren in de wangen naast den mond». Zelfs wordt «het lachen en uitlachen zijner vijanden den almachtigen en onveranderlijken God in de Schrifture toegeschreven» [1].

Tot Kapiteinen over de burgerij, om in stad en gewest, zoolang de Prins nog afwezig bleef, de noodige bevelen te geven, werden twee dagen later een achttal heeren door den Graaf van Hoorne aangesteld, die in zijne handen hun eed deden, en volmacht kregen, om met hunne schutters de burgerwacht weder in het stadhuis te herstellen. Ter bezetting kwamen in de eerste dagen van December de regimenten der Graven van Solms en van Hoorne, en vrijdag's avonds van den 8^{en} dier maand was ook de Prins in den Haag terug [2]. Van zijne duitsche hulptroepen verstoken, had hij te vergeefs beproefd, met medewerking van Monterey, Luxemburg op zijn weg naar 't fransche leger nog op te vangen, en zijne manschappen daartoe tusschen Hasselt en Tongeren gelegerd. De sluwe fransche veldmaarschalk hield zich rustig in Maastricht, tot het ruwe weêr en een door Condé bijeen gebracht legertjen, dat hen van achteren dreigde te overvallen, hen tot den aftocht dwong. Hij haastte zich toen uit zijn veilig toevluchtsoord te voorschijn, en kwam weldra behouden te Charleroi aan. Het belangrijkste echter was, dat het Land thans voor goed van hem, zijn trawanten, en legerknechten verlost mocht heeten, en de in zijn ijdeltuitigen waan zoo gevoelig gekrenkte fransche Koning de met haar ondergang bedreigde Republiek weder had moeten prijs geven, vóór zelfs de Zegepoort nog volbouwd was, die hij ter heugenis zijner veroveringen te Parijs liet oprichten. Welk een verschil met het referein, daar een anderhalf jaar geleden aangeheven:

---

[1] *Eerste predicatie in de Domkercke tot Wtrecht*, enz. (t'Uitrecht ter dr. van W. Clerck, 1674.)

[2] Zie het *Verhael van het gepasseerde over het geluckigh arrivement van S. H. alhier in den Hage*, enz.

Hollandais, votre cas va mal,
Si Louis est inexorable [1],

en met het jammerbeeld dier ongeneeslijk verklaarde «zieke Gravin», die Frankrijk en Engeland samen een vrolijk dansjen opdrongen, en in welke Mevr. de Sévigné zooveel behagen schepte [2]. Thans was dat alles wel verkeerd, en niet onnatuurlijk dus ook, dat men er den *Liefhebbers van 't Verkeeren* — dat nog altoos geliefkoosde dobbelspel — een niet onvermakelijk berijmd tafereel van schetste, al werd daarin den Prins wel wat uitsluitend van *alles* de eer gegeven. «Aanschouwt», heette het daar:

Aanschouwt dit spel nu eens, Liefhebbers van 't Verkeeren:
Louïs dacht, dat hij 't kost, maar zal het nu eerst leeren;
Hij had de werp vooruit, en wierp ze naar zijn zin,
Hij krijgt al wat wil, hij krijgt een hoekband [3] in,
Met nog drie banden meer [4]. Het spel scheen hem gewonnen,
Het wierd geschut gerest [5]; toen heeft de Prins begonnen
Te spelen met vier banden [6], zeî: 'k hoû 't beid' [7],
En heeft in korten tijd, door zijn hoogwijs beleid,
Zijn banden vastgesteld. Hij hield toen vrij wat buiten [8],
En lette wijselijk op het dessein der guiten [9],
Die met Louïs het spel begonnen en, geschut
Gerest, op weinig na, gemanteld en gelut,
En met hem t'zamen deên; het spel in hare hand was;
't Verlies Oranje dacht voor hem te grooten schand was,
Nam moed, kwam weêr in 't bord [10], het spel begon te staan;
't Was daarmeê niet genoeg, men moest toen verder gaan,
(Drie)maal hij sloeg met winst [11], één schijf werd hem geslagen [12],
Kreeg daar *revanche* van [13], en leî toen andre lagen;
Dat hij doebletten kreeg [14], waarbij met een hij slaat
Veel schijven van Louïs [15]; zijn hoekband veeglijk staat
Met nog een andren band, dien hij haast moest verlaten [17].
Men hoorde toen terstond de omstanders anders praten:
Zijn Hoogheid krijgt het best, en presenteert herschut [18],

---

[1] *Le nouveau Siècle de Louis XIV, ou Chansons hist. et sat. de* 1634 *à* 1712, Paris, 1857, p. 99.

[2] "On a fait une assez plaisante folie de la Hollande: c'est une Comtesse agée d'environ cent ans; elle est bien malade", enz. (Zie haar schrijven van 27 Juny '72, *Lettres*, II. p. 175). Eene hollandsche vertaling in kreupelrijm zag in 1673 het licht.

[3] 't Stift Keulen. [4] Gelderland, Overijsel, en Utrecht. [5] Door Engeland.

[6] Holland, Zeeland, Friesland, en Groningen. [7] Schut en rest. [8] De vloot in zee.

[9] De Engelschen, die dachten te landen. [10] In de Langstraat in 't veld.

[11] (Drie) zeeslagen gewonnen. — *Vijf* zegt eigenlijk rijm en aant., doch *drie* zal wel zoo juist zijn.

[12] Maastricht. [13] Naarden. [14] Keizer en Spanje. [15] Omtrent Keulen.

[16] Het stift Keulen. [17] Utrecht. [18] Aan de ambassadeurs van den Keizer en Spanje.

D' herschutters 't oude loon[1]; hij dacht, het is mij nut,
Dat ik ook nog iets krijg, opdat ik 't niet verzie,
Mijn spel staat nu te schoon; aanstonds krijgt hij daar drie[2].
Toen ging het spel het eerst aan, zijn Hoogheid werpt *six-cinque*[3]
Louïs raakt uitten hoek[4]; het wil hier duikers stinken:
't Spel van Louïs verloopt[5], hij raakt veel schijven[6] kwijt,
Het spel is gansch verkeerd, en dat in korten tijd!
Coeragië nu, Messieurs, de Prins heeft nu vijf banden[7],
Louïs kan nauwlijks door, te water noch te lande;
Herschutters, houdt goê moed, het spel is nog niet uit;
Denkt, hoe Louïs weleer, om 't huwlijk van zijn bruid,
Kwam spelen in uw land[8] met valsche dobbelsteenen[9],
En waar het niet herschut, hij speelde nog om Weenen[10].
Verziet het spel nu niet, het is bijna wel rest;
Als 't nu niet werd verspeeld, gij hebt het eeuwig best;
Verliest Louïs dit spel, laat ieder 't zijne strijken[11],
Louïs zal in dit bord nooit weder komen kijken[12].

Stonden de zaken van Frankrijk slecht in de Republiek, die van Munster en Keulen niet beter. Het laatste zag zijn Sticht door den vijand overheerd, en het eerste zich niet alleen van lieverleê de vroeger vermeesterde schansen weêr ontnemen, maar ook alle hoop, het zoo noode gederfde Koeverden weêr machtig te worden, voor goed den bodem ingeslagen. Reeds den 22^{en} July was hem door Rabenhaupt de Langakkerschans weêr ontweldigd, nadat Johan Maurits en Aylva een kleine drie weken vroeger zijn benden te Staphorst verslagen hadden. Een eerste poging, om Koeverden weêr in handen te krijgen, had alleen de vermeestering van het huis te Gramsbergen, door de wakkere, maar zwakke bezetting onder den vaandrig van Riensdijk te vergeefs tegen de overmacht verdedigd, ten gevolge gehad. Men versterkte zich daar nu, en wendde alles aan, om ook de nabij gelegen vesting weder in handen te krijgen; het water uit de Vecht werd opgestuwd, een zware dijk van 't Huis te Laar tot dat van Gramsbergen aangelegd, en door een aantal kleine schansen verdedigd en met 60 stukken geschut bezet. Van half Mei af was men daar den ganschen zomer meê doende geweest, met dat aanvankelijk gevolg, dat de veelvuldige regens van den nazomer het water tot over den onderwal in de vesting dreven. In Koeverden zat men daartegen-

---

[1] De Keizer, Spanje, en Lotharingen.
[2] Billijke voorwaarden om tot hun achterstallige pretensiën te komen.
[3] In de *elfde* maand, November. [4] Te Bonn. [5] Zijn soldaten vertrekken.
[6] Veel steden. [7] Holland, Zeeland, Friesland, Utrecht, en Groningen.
[8] Pretensie op de Spaansche Nederlanden. [9] Zonder reden, ongefondeerd.
[10] 't Duitsche Keizerrijk. [11] De landen en steden, hem onrechtmatig afgenomen.
[12] *Gedr. voor de liefhebbers van 't Verkeeren*, 1674.

Terwyl den Batavier het Monster Swyn berydt,
Raakt het na lang gewroet, al 't ingeswolgen quyt,
Sinjoor die houdt de pan: De Duytsert plukt den Haan:
Snydt hem de sporen af; syn kraeyen is gedaan.
Het France gelt verstrooit. Men sal door 't Raafs bestier,
Haast roepen: schoon is 't Swyn, schenk Rotterdammer bier.

Lith: Emrik & Binger.

over echter niet stil, en bereidde zich met den meesten ijver, om den dijk te gaan bemachtigen en door te steken, toen de natuur-zelf niet minder krachtig kwam meêwerken, en den 1en October een storm uit het Oosten het opgestuwde en hooggezwollen water met zooveel geweld tegen den dijk opjaagde, dat hij op drie plaatsen bezweek. De zoo zorgvuldig aangelegde verschansingen werden voor een goed deel door de golven overstroomd en vernield, de schuiten, reeds in gereedheid gebracht, om een 3000-tal krijgsknechten tegen Koeverden in beweging te stellen, weggeslingerd; tal van officieren, soldaten, en werkluî door 't water verzwolgen, en wat er van de werken nog door wind en water was overgelaten, nu weldra door Rabenhaupt's troepen bemachtigd. «Hoe», zong de Eerw. Selijns, na deze heugelijke uitkomst,

> Hoe wroet de Bisschop met zijn myter in het slijk,
> En stuwt het water op, om Koeverden te winnen!
> Hij breekt zijn hoogen eed -- God breekt zijn hooge dijk [1].

Door de aftrekkende Franschen in den steek gelaten, ontruimde hij den 6en November nu ook Steenwijk en vervolgens Meppel, doch verzuimde niet, zich door 't eerste een betrekkelijk groote som voor brandschatting te laten toekennen en daarvoor gijzelaars meê te voeren, en ook uit het tweede zooveel geld meê te nemen, als hij er den opgezetenen aftroggelen kon [2]. Zijn aftocht was den ouden Graaf Johan Maurits te meer welkom, als deze, bij al zijn wakkerheid, den last zijner zeventig jaren begon te voelen, en op aandrang zijner artsen, het krijgsleven in den ruweren noorder dampkring met een rustig verblijf in de haagsche hofstad te verwisselen wenschte, en zich dat, in erkentenis voor zijn onverdroten, doeltreffend dienstbetoon ook volgaarne zag toestaan [3].

Den veranderden staat van zaken herdenkende zong de gemoedelijke Hieronymus Sweerts thans in zijn *Rechte Weeg-schaal:*

> Het menschenhert is dik genegen,
> Te voeren macht en heerschappij
> En 't al te krijgen aan zijn zij
> Hetzij door geld of door den degen;
>
> En komt zijn aanslag iets te lukken,
> Hij brandt van hoogmoed, en gelooft,
> Dat hij zal zijn dat groote hoofd,
> Daar al de wereld voor moet bukken.
>
> Maar God, in Zijnen troon gezeten,
> Bespot het nietige aardsch gebroed,

---

[1] Bij de afbeelding in prent van Romein de Hooghe, in Mullers *Catalogus* meer uitvoerig beschreven.
[2] Valckenier, *Verwerd Europa*, II. bl. 654.
[3] Zie zijn schrijven aan den Prins van 15 October, *Arch.* V. p. 345, en 's Prinsen antwoord, ald.

Dat in zijn hoogmoed woelt en wroet
Zoo uitgelaten en vermeten.

Hij weegt met een gerechte wage
Het hert, dat dus na kronen brandt,
En laat hem toe, het zondig land
Ten beste van Zijn volk te plagen

Maar zeît op 't lest: "houdt op, o Koning! —
Gij zult geen voetstap verder gaan;
Gij zijt Mijn eigen onderdaan,
En kreegt door Mijne hand dees kroning".

"Wat durft gij u de macht toeschrijven,
En snorkt van land- of zeegebied?
't Is 't Mijne wat gij weet of ziet,
En 't moet op mijn bevelen drijven"

Twee Koningen van groot vermogen
Die spanden met veel Vorsten saam,
Om Neêrlands steden en haar naam
Gansch weg te roeyen uit elks oogen;

En 't scheen of 't God meê had beschoren!
Maar ziet, hoe dat het lot verkeert:
't Hoogmoedig volk wordt nu verneêrd,
Dat d'ondergang had saamgezworen [1].

In Engeland had zich bij de heropening van 't Parlement, den 30en October, bij monde van den in zee en handelszaken invloedrijken Sir William Coventry, een krachtige stem verheven tegen het onnatuurlijke krijgsverbond met het paapschgezinde Frankrijk tegen het onroomsche Nederland, met de aanmaning gepaard, geen gelden langer voor den oorlog toe te staan, noch te dulden, dat Engeland en de Republiek langer door een uitheemsch Vorst, voor beiden even gevaarlijk, van elkander vervreemd bleven; alleen wanneer er van hare zijde, in dit opzicht, van onwil mocht blijken, zou men den Koning de tot voorzetting van den krijg verlangde gelden mogen toestaan [2]. Juist een paar dagen te voren was echter door de algemeene Staten zelf een wijdloopig schrijven aan dien Koning afgezonden, waarin zij hunnerzijds van hun verlangen naar vrede kennis gaven, en de voortduring van den oorlog beklaagden, ook nadat door de verheffing des Prinsen van Oranje alle reden tot verwijdering scheen weggenomen. Zij somden verder verschillende punten op, waarin zij zich beijverd hadden van hun goede

---

[1] Zie *De rechte Weeg-schaal*, t' Amsterdam bij Hier. Sweerts, boek- en printverkooper op den Dam. 1673.

[2] Zie den korten inhoud van zijn rede bij Ranke, *Engl. Geschichte*, enz. t. pl. S. 434.

gezindheid te doen blijken, en hunne genegenheid, om in vrede met Groot-Brittanje te leven, kennelijk aan den dag gelegd. Alleen de hun betoonde weêrzin en vijandschap van britsche zijde had hen in de laatste maanden gedwongen, in bondgenootschap met Oostenrijk en Spanje te treden, om zoo den franschen Koning — Brittanje's bondgenoot — te weêrstaan; doch niets belette, in weêrwil daarvan, een afzonderlijken vrede met den engelschen aan te gaan, waartoe zij hunnerzijds ten volle bereid waren, en gaarne voor 's Konings billijke grieven alle voldoening zouden geven [1]. De Koning, persoonlijk meer met Frankrijk ingenomen, dan de onroomsche meerderheid van 't Parlement, toonde zich, in zijn half-November gegeven antwoord op dit schrijven, weinig genegen, onmiddellijk aan 't geuite verlangen toe te geven, en zocht zich met allerlei schijngronden te dekken. In hun wederantwoord poogden de Staten zijn hart meer bepaaldelijk van Frankrijk af te trekken, door hem onder 't oog te brengen, hoe dit zelf in den afgeloopen zomer een afzonderlijken vrede met hen had willen sluiten, en hij zeker dat rijk en zijn Koning tot niets meerder verplicht was, dan ze zelf het aan hem rekenden te zijn. Zij zonden tevens den spaanschen gezant te Londen, den Markgraaf del Fresno, als bemiddelaar, de punten over, waarop zij geneigd waren vrede te sluiten: dat der vlag zou naar zijn genoegen geregeld worden; over en weêr zou men de plaatsen, in den oorlog vermeesterd, teruggeven, en zij den Koning twee miljoen betalen, die hem dan zouden strekken, het den Prins van Oranje door hem nog verschuldigde af te doen. Ook op 't punt van den indischen handel en 't verblijf te Suriname, zeiden zij den Koning voldoening toe, doch verklaarden tevens dat der vrije visscherij niet te willen prijsgeven. Hun mededeeling aan den spaanschen Markgraaf lieten zij, in de tweede helft van January, van een brief aan den Koning-zelf volgen, waarin zij hem voorstelden, de overeenkomst van Breda en 't daarop gevolgde verdrag van zeevaart op nieuw te bekrachtigen, en het punt der vlag zoo te regelen, dat zoo vloten als schepen in de britsche zee voor een koningsschip moesten strijken; voorts binnen drie weken na de vredesluiting, gemachtigden te benoemen om den indischen handel te regelen; den Engelschen vrijheid te verleenen, om Suriname te verlaten; Nieuw-Nederland aan Engeland af te staan, zonder iets in de plaats te ontvangen; de aangeboden geldsom uit te betalen. De Koning, die inmiddels, aan en drang der onpaapschgezinde meerderheid van 't Parlement toegevende, zijn franschgezinde ministers en kanselier reeds den bons had gegeven, toonde zich, door de omstandigheden gedrongen, nu allengs ook meer vredelievend gestemd, en droeg thans Sir William Temple op, daarover nader te onderhandelen. In eenige bijeenkomsten met den Markgraaf werd toen alles nader geregeld, en kwam zoo den 29^{en} der volgende maand,

[1] Zie het gansche schrijven, gelijk alle verdere briefwisseling over deze aangelegenheid, bij Valckenier, t. pl. bl. 745 vv.

deze tweede vrede van Westminster tusschen Groot-Brittanje en de Staten tot stand, in overeenstemming grootendeels met het door de Staten gedane aanbod. Het strijken der vlag — door 't lichten van den topwimpel der groote mast, en 't laten vallen van het topzeil — zou plaats hebben van Kaap Finisterre tot voor Statenland in Noorwegen; den Koning zouden twee miljoen worden uitgekeerd, waarvan een vierde onmiddellijk, de drie overige, in de drie achtervolgende jaren; later werden zij echter door den Prins van den Koning overgenomen, om zijn eigen vorderingen op dezen zoo allengs voldaan te krijgen, waarmeê toen nog ettelijke jaren verliepen, daar de verschillende provinciën hun aandeel in 't bedrag eerst uiterst langzaam voldeden. De genomen plaatsen werden van weêrszij teruggegeven, en den Engelschen veroorloofd naar welgevallen uit Suriname te vertrekken. Gemachtigden tot het sluiten van een nieuw verdrag van zeevaart beloofde men van weêrskanten te stellen, terwijl intusschen dat van 1668, gelijk de daaraan voorafgegane bredasche vrede van kracht bleef. Te vergeefs had zich de fransche gezant beijverd, de sluiting van den nu weldra bekrachtigden vrede te voorkomen. Hij en zijn Koning moesten voor lief nemen wat er geschied was, terwijl men zich daarentegen in Holland niet weinig vermaakte met den nieuwen, Koning Lodewijk en zijn kwaadwilligen raadslieden bereiden tegenval. Thans meende men den zoo hoog opgelaten «franschen vlieger» voor goed «hor» te kunnen achten, en hief daar, tot inwijding van dit zoo gelukkig begonnen nieuwe jaar, een lustig deuntjen van aan:

Aanhoort doch, vrienden allegaâr,
Wat moois, wat nieuws in 't nieuwe jaar,
Al van een Vlieger, door vier Grooten
In 't vrije Neêrland opgeschoten.

Dees vlieger was van fransch papier,
En had een *à-la-mode* zwier,
Omdat hij overal beplakt was
Met gele lelie, of 't bek.kt was.

Op 't neusjen boven stond een zon
Van klatergoud, zoo trotsch als 't kon,
Die zou, of 't spul was in de vinken,
Als helsch vuur op een stokjen blinken.

Maar touw en staart was bijgehuurd,
Van makkers uit een andre buurt,
Het drommelsch warsnoer ging men halen
Al heel uit Keulen en Westfalen.

De staart bracht Jem's van overzee;
Dus wierd de Vlieger eindlijk reê;
De hurelingen onverdroten,
Die hebben hem toen opgeschoten.

Twee Paarden. Dronkenschap en Eersucht syn aan 't hollen.
Al sou het Land vergaen, wy willen harde bollen.

Lith. Emrik & Binger

Monsieur, die 't al beschikken woû,
Die bayevanger hield het touw,
En 't spul begon heel wel te tieren,
Zoodat *Monsieur* zijn touw ging vieren.

Het touw, dat had bijna geen bocht,
Zoo vloog de Vlieger in de locht,
Dat hij, uit veler menschen oogen,
Tot aan de zon toe scheen gevlogen.

Maar zie, daar kwam een dwarrelwind
Uit drie, vier hoeken, dit verzint!
Een harde stoker kwam uit Spanje,
En de andre uit Duitschland en Oranje.

Veel lieden waren zeer begaan,
Of deze Vlieger lang zou staan,
Omdat hij al begon te zwaayen,
Te zuizebollen en te draayen.

Monsieur zag, dat het spul niet dogt[1],
En palmde, wat hij palmen mocht,
Opdat al dit vertroeteld leutren
Het heele spul niet zou verpeutren.

Gelijk het op het end ook blijkt,
Hoe dat *Monsieur* nu staat en kijkt,
Dewijl zijn Vlieger, met dit mallen,
De staart is van zijn gat gevallen.

Die nu kan weten, waar de val
Van dezen Vlieger wezen zal,
Die mag er daadlijk heen gaan peuren,
Om meê een stuk daarvan te scheuren.

Oorlof, *Monsieur* de gouwe tor!
Nou is jou mooye Vlieger hor;
Begeer je er weêr een toe te stellen,
Zoo maak de staart van fransche vellen;

En schiet hem op, daar jij de wind
Wat beter veur jou Vlieger vindt;
Hier zou men, zonder sammerijen,
Het touw dicht aan de hand afsnijen[2].

Was Koning Lodewijk's, in zijn ijdeltuitige vaart zoo vaardig gestuite hoogvlieger door den vrede met Engeland zijn sierlijke staart kwijt, zijn keulsch en westfaalsch «warsnoer» zou hem nu metten eersten ook ontvallen. Beiden, Bisschop en Keurvorst,

---

[1] Voor *deugde*. [2] *De fransche Vlieger hor*, vl. bl. z. j.

hadden hoe langer hoe minder reden zich over hun koninklijken bondgenoot, die louter uit eigenbelang met hun had saamgespannen, tevreden te toonen. Terwijl hun landen van duitsche en hollandsche zij bedreigd en overheerd werden, liet Frankrijk hen niet alleen grootendeels aan zich zelf over, maar beknibbelde en onthield hun ook den toegezegden geldelijken onderstand. De Bisschop was daarom reeds na half December ondershands met Frankrijks onverdroten tegenstander, Lisola [1], te Keulen in overleg getreden, en had hem allerlei vredelievende aanbiedingen gedaan. Wel had daarop de keurvorstelijke raadsman, Willem Ego van Fürstenberg, hem van een eigenlijk verbond met den Keizer tegen Frankrijk nog weten te weêrhouden; doch was deze zelf daarop, den 13^{en} February, van 's Keizerswegen in hechtenis genomen [2] en over Mulheim naar Bonn gevoerd, waar hij, van gekwetste Majesteit tegen Keizer en Rijk beticht, gevangen gehouden, en in weêrwil van Frankrijks aandrang, niet losgelaten werd. Dit en de veertien dagen later gevolgde aanhouding van 't geld, voor de fransche bezetting van Nuis bestemd, verbitterde den franschen Koning zoo, dat hij een week of drie daarna zijn gevolmachtigden uit Keulen terugriep, en van geen vrede meer hooren wilde. De Bisschop echter vond daardoor te meerder vrijheid op eigen hand te blijven onderhandelen, en gelijk hij, na Fürstenbergs gevangenneming, Lisola op nieuw eenige voorwaarden van vergelijk had aangeboden, ging hij, toen deze als te veel eischend

---

[1] De fransche regeering wist zoo zeer, welk een gevaarlijken vijand zij in hem had, en toonde zich zoo op hem gebeten, dat Louvois den 16^{en} January niet geaarzeld had, aan Estrades — toen als bevelhebber van Maastricht werkzaam — op te dragen, hem zoo mogelijk, op weg van Luik naar Keulen, levend of dood te overweldigen. "Comme ce serait un grand avantage" — gelijk hij schreef — "de le pouvoir prendre, et que même il n'auroit pas grand inconvénient de le tuer, pour peu que lui ou ceux qui seroient avec lui se défendissent, parce que c'est un homme fort impertinent dans ses discours et qui emploie toute son industrie, dont il ne manque pas, contre la France avec un acharnement terrible, vous ne sauriez croire combien vous feriez votre cour à Sa Majesté, si vous pourriez faire exécuter ce projet". Zooveel gaven de fransche Koning en zijn trawanten, wanneer 't hun persoonlijke wrok en vijandschap gold, om 't volkenrecht en de onschendbaarheid van een vredegezant. Door Lisola's omzichtigheid faalde echter het fraaye plan, en had althans Louvois de uitvoering van dezen voorgenomen gezanten-moord niet op zijn geweten. Zie Rousset in zijne *Histoire*, II. p. 3, s.

[2] Bij zijn terugkeeren van een avondbezoek aan de Gravin van de Mark, die hij bijna dagelijks bezocht, werd hij, in een afgelegen wijk der stad, achter de Sint-Mauritskerk, door den Majoor Obiza en eenige andere officieren en ruiters, in zijn karos overvallen, en na eenigen tegenweer der zijnen, en verwonding aan weêrszijden, overweldigd. (Zie Tücker's, *Gesch. des Stifts Munster*, enz. S. 231 en verg. het uitvoerig relaas van zijn in prent gebrachten overval in *De kuyp aen duygen door 't vervoeren van den Prins W. v. F., bisschop van Metz, colonel van een dubbelt regiment, en opperkuyper in Franschen dienst.* "Dien kuyper" — heet het daar ten slotte — "meende de vrede, die al, Godt danck, vast staet, hier onder de hant te troebleeren, maer sit dicht in der muyten; laet d'andere hun rockjen omkeeren, boete doen, en om genade opsitten, terwijl 't noch tijt is; sy sien doch t'samen, hoe 't werk verbrod is, en — *de kuyp aen duygen.*"

door de nederlandsche gevolmachtigden waren afgewezen, die zeîden hem geen duim breed gronds te mogen afstaan, en geen stuiver gelds meer te kunnen aanbieden, met onderhandelen voort, en bood den Keizer zijn legerbenden — ten getale van ruim 12,000 man voet- en paardevolk — aan. Met de Staten trad nu Kramprich in den Haag voor den Bisschop in overleg, deed allerlei aanbiedingen, die echter onvoldoende bleken, en door een ontwerp van Van Beverningh en IJsbrandts te Keulen vervangen werden. Daar vervolgens ook beide bisschoppelijke gevolmachtigden Schmising en Zur Mühlen nog te vergeefs gepoogd hadden betere voorwaarden te bedingen, onderteekenden zij eindelijk den 22en April een verdrag met de Staten, waarbij dezen eeuwigen vrede en vriendschap van 's Bisschops zij werd toegezegd, algeheele vergiffenis voor al 't geen na den kleefschen vrede was voorgevallen, behalve voor landverraders, bepaald werd; de ontruiming werd toegestaan van alle door de Munsterschen bezette plaatsen, gelijk met name Lingen, Lichtevoorde, en Borculo; de teruggave werd bedongen van alle den Staatschen ontnomen goederen, met vrijlating der wederzijdsche gevangenen; de vrede van April 1666, met insluiting van Bentheim, hernieuwd werd, en eindelijk de bekrachtiging van al deze bepalingen uiterlijk binnen veertien daag, in handen der keizerlijke gezanten, werd overeengekomen, waarna dan tevens alle vijandelijkheden zouden ophouden [1]. Dit laatste was voor den Bisschop te wenschelijker, als Rabenhaupt hem in dezen tijd reeds op zijn eigen gebied was komen bestoken, en den 5en April Nordhorn vermeesterd en zijn krijgsbenden in den omtrek verslagen had. Met den Keizer kwam de Bisschop te gelijkertijd overeen, dat deze, als hij 't verlangde, zijn troepen kon overnemen, en dan zijnerzijds zijn best zou doen, den Roomschgezinden in de door den Bisschop tijdelijk bezette nederlandsche steden, wat meer godsdienstvrijheid te verwerven, dan de Staten hun gunden.

Wat langer dan met den Bisschop hielden de onderhandelingen met den wankelmoedigen keulschen Keurvorst aan, tot ook deze eindelijk begreep, dat hij niet beter kon doen, dan in de voorwaarden der Staten toe te stemmen. Zoo deed hij den 11en Mei een vredesverdrag met hen onderteekenen, waarbij hij hun toezeî, alle plaatsen, hem tijdens den oorlog in handen gevallen, terug te zullen geven, met afstand hunnerzijds van alle verdere aanspraak op het vóór den oorlog steeds door hen bezette Rijnberk [2]. Vóór het sluiten van dat verdrag had de Keurvorst zich reeds gehaast zijn bezetting uit Deventer te trekken, tegen een hem welkome brandschatting van 42,000 rijksdaalders; terwijl Frankrijk in den loop van April en Mei zijn in 't geldersche en elders nog achtergebleven troepen, mede onder brandschatting deed optrekken, en zoo Zutfen, Arnhem, Tiel, Kuilenburg, en Buren van den drukkenden last hunner

[1] Het nadere zie bij Der Kinderen, t. pl. bl. 248.
[2] Zie aldaar, en bij Wagenaar, XIV. bl. 305.

bezetting onthief. Ook de schans van St. Andries, Emmerik, Wezel, Rees, Nuis, en Schenkenschans werden van 't fransche krijgsvolk ontbloot, door 't welk alleen De Graaf en Maastricht nog bezet bleven. Nauw was echter de Schenkenschans nog door zijn fransche bezetting verlaten, of de brandenburger Keurvorst, die meende er aanspraak op te kunnen maken, wierp er, tot verbijstering der Staten, van zijn volk in, doch gaf, om opheldering gevraagd, te kennen, dat hij van oordeel was geweest, zulk een gewichtig punt niet onbezet te kunnen laten, maar zich gaarne een gerechtelijke uitspraak te zullen getroosten. Hij brak daarop na weinige weken weêr met Frankrijk, om in een verbond met den Keizer, Spanje, en de Staten te treden, dat den 1en July in zijn hofstad aan de Spree, tot bevordering van een goeden, vasten, en algemeenen vrede gesloten werd. Hij beloofde daarbij 6000 man paardevolk en 8000 voetknechten op de been te zullen brengen en voor de helft te onderhouden, terwijl zijn drie bondgenooten de andere helft der kosten zouden dragen, en zich tevens verbonden, hem bij te staan, wanneer hij in een of ander zijner landen werd aangevallen. Een dergelijk verbond was tien dagen vroeger te Zelle met de Hertogen van Brunswijk-Luneburg gesloten, en kwam tien dagen later, in Den Haag, ook met den Koning van Denemarken tot stand, zoodat Frankrijk zich hoe langer zoo meer vereenzaamd vond, en de nederlandsche Republiek in dezelfde mate krachtiger en sterker. Niet zonder moeite en kwelling was zij intusschen, in den loop der Meimaand, de munstersche troepen, overeenkomstig het gesloten verdrag, kwijt geraakt. Zwartsluis en Hasselt werden den 16en het geleidelijkst daarvan bevrijd, maar in Zwolle ging dat niet zoo gemakkelijk van de hand. De te Kampen bevelvoerende Kolonel Van Golstein vaardigde er te vergeefs een zijner Kapiteins naar af, om de ontruiming te verhaasten; eene commissie der algemeene Staten zelve was noodig, er den bisschoppelijken bevelhebber toe te noopen, en bewerkte, dat hij er den 20en der maand toe overging. Het arme Landschap Drenthe werd door 's Bisschops Overste Van Calcar opgeëischt, om de opgelegde belasting de gansche Meimaand uit te betalen, met nog 100 ducaten voor de ontruiming der Ommerschans bovendien, onder bedreiging dat hij er anders een tiental ingezetenen als gijzelaars voor zou meêvoeren; de Staten gaven echter den Drost van Twente last, dit zoo noodig met geweld te verhinderen. Groenlo en Bredevoort werden in den nacht van 26 op 27 Mei door de bisschoppelijke bezetting verlaten, en te gelijker tijd die langdurige steen des aanstoots, Borculo; een en ander niet zonder gewelddadigheid der roofzuchtige soldaten, gelijk er gemelde commissie een dag of tien later, ter Staten-vergadering haar beklag over uitbracht [1].

In Utrecht was de jonge Prins en Stadhouder, den 17en April, onder algemeen

---

[1] Zie bij Der Kinderen, t. pl. bl. 254.

gejuich, en driemaal herhaald klokgelui, gekomen. De jongedochters uit de buurt bij de Katrijnenpoort verwelkomden hem met een berijmde aanspraak, waarin zij hem, den geleden druk herdenkende, o. a. toeriepen:

Verlosser van het Sticht, kom binnen onze wallen;
Kom, richt daar weder op al 't geen er leît vervallen!
Zie, hoe de burgerij en 't volk van alle slag
Zich in uw komst verheugt op dees uw intreêdag!
Elk schept nu aâm en lucht met volle ademtogen,
Nu de tyran met schrik is van ons weggetogen,
Die God en u en ons hoovaardig heeft gesard;
Och, wij omhelzen u en drukken u aan 't hart.
Wij lagen moedeloos en krachteloos ten onder,
De fransche tyrannie verdrukte ons byzonder:
't Bloedzuigertjen Robert, de weerwolf Dumarceau,
De bloedhond Luxemburg, elk sloeg in ons zijn klauw;
En daar beneven nog de godvergeten benden
Van voet- en paardevolk vervulden ons elenden:
Dat tuig was alle daag met 't mes ons op de huid,
Het vrat ons levend op en zoop ons deerlijk uit.
Uw lang verwachte komst verkwikt het treurig harte
En ondersteunt 't gemoed, gepraamd met angst en smarte.
Elk roept volmondig uit — dat men voorheen niet dorst —
Leef lang Oranje, ja, leef lang, geduchte Vorst!
De Hemel zegen u en stevige uwe krachten![1]

Op verschillende plaatsen en voor verschillende huizen waren zinspreuken en jubelrijmen aangebracht, die van de onbewimpelde blijdschap der bewoners en omgezetenen getuigden: «*Ik* Wil-hem, *Elk* Wil-hem, *God* Wil-hem», prijkte met een vrij onnoodige toelichting in rijm op de oranje-poort voor 't huis van Jhr. Everard Meyster. Op 't Sint-Jans-kerkhof heette het:

Louïs trok hier voorbij met gansch zijn Hof te paard,
Dat baarde een kille schrik in 't hart der borgerije;
Maar nu Prins Willem komt door deze poort te rijen,
Elk een zijn hartevreugd volkomen openbaart.

Op de Neude luidde 't o. a.:

Vive Oranje, vive Spanje, vive Keizerlijke macht,
Die den trotschen landinslokker vielen samen op de vacht,
En hem zullen weêr doen geven dat hij ingezwolgen heeft,
Tot hij lever, long, en darmen, hart, en leven overgeeft.

---

[1] *Utrechts Aanspraak aan Z. K. H.* enz. Vl. bl.

Als antwoord op de verzen van 't *Walvis*-huis, bracht de onpaapsche S. de Vries thans aan de Oranje-poort van zijn buurt op den steenweg de volgende aan:

"Juicht, ketters, aan de Godheid tegens uwen dank" —
De Godheid was van meel —
Was op dien Sacramentsdag der Papisten klank,
Toen haren franschen haan hier had den bovenzangk,
Als meester in 't geheel.
Juicht nu, papisten, aan Oranje, schoon door dwangk
En gansch geveinsdelijk, ook tegens uwen dank! —

En wijselijk had dan ook de Walvis zelf thans een geheel andere kleur gekozen, en in plaats van zijn paapsch- en franschgezinde spreuken en zinnebeelden, niet alleen de wapens van den Keizer, Spanje, en Oranje, met een *oranje-lint* aaneengehecht, aan zijn luifel gehangen, met de kreupelrijmen:

Den bloedigen Mars, die knerst van spijt zijn tanden
Vermits hij door dees band gebonden werd zijn handen, enz.

met een «J. C. Walvis *fecit*» onderteekend, maar ook boven zijn luifel nog 's Prinsen wapen gesteld met het opschrift: *Lang leef Z. H. de Prins van Oranje!* [1] — In kerkelijk verdraagzamen en verzoenenden toon maanden de rijmen, door den Weleerw. Daniël van Hengel, aan zijn woning op 't Oudkerkhof gesteld, Roomschen en Onroomschen beiden tot samenwerking in belang van 't Vaderland aan:

Gereformeerd en Katholijk
Verwacht Uw Hoogheid al gelijk,
En schoon 't Geloof is onderscheiden,
Zij moeten willen alle beiden,
Als Patriotten van het Land,
Het zelve doen goed onderstand,
En leven hier in vreê te zamen,
Als goede burgers zal betamen.

Op enkele andere plaatsen gedacht men, in minder verzoenenden geest, de in Aug. '72 gewelddadig onderdrukte staatkundige verdeeldheid; vooraan in de Saalstraat heette het o. a.:

Het Wit is veranderd,
Oranje voert den standert;

en wat verder:

Oranje groeit, hoewel het menig spijt,
Veel worden nu Prinsch om haar eigen profijt;

---

[1] Zie de *Poëtische Gedagten van verscheide liefhebbers op alderhande groene zegebogen*, enz. *t' Uitrecht* Ter druckerye van Willem Clerck, boeckdrucker en verkoper op de Neude in Kintjens-haven.

doch van de zulken luidde het dan in de Ballemakersstraat:

Die van Oranje praten,
En in haar hart hem haten,
Die moet het als de Witten gaan:
God zal haar in den grond verslaan;

en op de Breêstraat, bij de pomp:

Die Oranje schijnen en niet en meenen
Zijn niet waard, dat ze van de zon worden beschenen;
Witten onder, Oranje boven!
Waarvoor God is te loven.

's Morgens van den 25en liet de Prins al de Staten-leden, de Vroedschap, en de Heeren van 't Hof bijeenkomen, om ze uit hun eeden te ontslaan, en 's namiddags deed hij 't zelfde met de Overheid der kleine steden, terwijl hij den 26en een nieuwe regeering, en dien eigen avond een nieuw provinciaal Hof instelde, na op den middag door de Staten tot Stadhouder aangesteld te zijn. Door 't gansche lichaam der Staten bijgestaan, zat hij daarop den 27en voor de eerste maal op de rol van 't Hof voor, en verliet den volgenden dag, door den Graaf van Hoorne begeleid, de stad weder, om naar Wijk, en van daar over Amersfoort, naar Naarden te gaan [1]. Zeventien maanden lang had het zwaar bezochte gewest onder fransche dwingelandij gezucht, en, naar een nauwlettende berekening, de inhalige intendant er geldelijk in dat tijdsverloop meer dan anderhalf miljoen uit getrokken [2]. Men behoeft dus niet te vragen, welk een verlichting den ingezetenen, reeds uit dit oogpunt, de verlossing uit hun ellende was, noch hoe berooid voor 't oogenblik de geldelijke staat, waarin de zoo meêdoogloos uitgezogen Provincie verkeerde. Met de drie andere overheerde gewesten stond het betrekkelijk weinig beter, en in de vier overige, hoewel door den vijand minder of in 't geheel niet geteisterd, was de geldelijke nood, door het stilstaan van den handel, de geringe opbrengst der belastingen, de onderwaterzetting van een groot deel lands, bij de buitengemeene onkosten van den oorlog, tijdelijk mede hoog geklommen, en het geldelijk vertrouwen op den Staat en zijne fondsen voor een poos aanmerkelijk gedaald. In de barre wintermaand van 1673, toen de Prins zijn vruchteloozen tocht naar de Maas had ondernomen, en Luxemburg zijn mislukte onderneming over 't ijs voorbereidde, daalde de koers dier fondsen tot op 50 ten honderd, nadat ze in de eerste helft der maand nog op 80 gestaan had, en had ettelijke weken noodig, om zich wat te herstellen en in 't begin van Maart weêr tot 70 te rijzen.

---

[1] Zie de *Dag. aantt.* van Ev. Booth, bl. 161, v.

[2] Blijkens den in dezen tijd verschenen *Staet van hetgene de Koninck van Vranckrijck aen geldt uyt de Provincie van Uytrecht getrocken heeft.*

Geen beter bewijs echter van de hoogte, waarop, na den vrede met Engeland, Munster, en Keulen, en den aftocht der Franschen, het crediet van den staat weêr geklommen was, dan de zoo aanmerkelijk verbeterde koers, waarop zijne fondsen thans ter amsterdamsche Beurs weêr verhandeld werden. De keizerlijk-duitsche gezant, Lisola, die er voor den geldelijken bijstand, zijn heer en meester toegezegd, en waarvoor hem staatspapieren in betaling waren gegeven, het meeste belang bij had, deze op waarde te zien houden, hield getrouw aanteekening van den dobberenden koers, gedurende al den tijd, dat er oorlog gevoerd en met zoo wanhopige kansen gestreden was, en stelt ons daardoor in staat, den afwisselenden geldkoers in al zijn wijzigingen te volgen, en voor 't eerst kennis te nemen van den invloed, door de staatsaangelegenheden op de Beurs geoefend, en gelijk die in vervolg van tijd zulk een toenemenden omvang en uitbreiding kreeg [1]. De handel in staatspapieren, in Holland nu reeds op kleine schaal in zwang, breidde zich door de tijdsomstandigheden ook over de andere europeesche Staten uit, en ontwikkelde zich daarna allengs tot eene hoogte, op welke hij ten slotte het karakter aannam, sedert weinig of niet gewijzigd. Slechts een handelsmogendheid, als het nederlandsche Gemeenebest, of liever het belangrijk deel daarvan, dat den naam Holland droeg, kon den eersten grondslag tot zulk een staat van zaken leggen, en in zoover mag men de ontwikkeling van het Beursbedrijf, in den lateren zin van 't woord, de uitbreiding der kennis van den handel met schuldpapieren, en de verhouding der Beurs tot de algemeene staatkunde, de wording en ontwikkeling van 't zoogenoemde staatscrediet, als een belangrijk gevolg voor de nieuwere beschavingsgeschiedenis van den benarden, doch weldra verbeterden toestand beschouwen, waarin de zeven Vereenigde Gewesten door den oorlog van 1672 gebracht waren. «Het Beursgeluk, dat komt en gaat», gelijk Vondel 't in zijn gespierde verzen op Amsterdams «doorluchtig koopslot» uitdrukte, maakte sedert hoe langer zoo meer een van de hoofdbestanddeelen der staatkundige wereldgeschiedenis uit. Van het latere effecten-kans- en dobbelspel eener op geldelijke winst en rijkdom azende burgerij wist men tot dusver niet af. De aankoop der hollandsche rentebrieven en door Johan de Witt zoo geliefkoosde lijfrenten, was meer een zekere geldbelegging voor hen, die ze zich aanschaften, dan een fonds, om mede te werken, en welk een levendige omzet daarin, gelijk in andere papieren, aandeelen der groote handelsgenootschappen, als de Oost-indische Compagnie bijv., in verband met den geld- en wisselhandel der amsterdamsche bank, plaats had. Hun koers bood luttel afwisseling aan, en hun geldelijke koopwaarde hing grootendeels van de geldsoort af, waarin men ze betaalde, naarmate

[1] Zie *Die Amsterdammer Börse vor zweihundert Jahren*, enz. van Dr. Jul. Grossmann (Den Haag, Nijhoff, 1876); doch verg. daarbij vooral ook de beschouwingen daaromtrent van Dr. P. L. Muller, in den *Gids* voor 1877, Mei (*De amsterdamsche effectenbeurs in* 1672).

deze al of niet besnoeid en vervalscht was, en haar eigen koers dienovereenkomstig verschilde. Tal van ondernemingen, reederijen op kleiner schaal en fabrieken, gaven buitendien den nijveren burger gelegenheid, zijn spaarpenningen goed en voordeelig te plaatsen, terwijl zijn rijkere medeburgers hun geld vooral in de winstgevende aandeelen der Oost-indische Compagnie waagden. Deze maakten dan ook blijkbaar het fonds uit, dat de geldmarkt beheerschte, en meer dan eenig ander aanleiding gaf, een regelmatiger fondsenhandel te doen geboren worden. Onder de invloedrijke aandeelhebbers en bewindsleden dierzelfde Compagnie treedt ons in deze eigen jaren ook het eerste voorbeeld voor oogen van een dier in onze dagen zoo veelvuldige industriëelen en handelsluî, die, op oneerlijk geldbejag uit, er geen been in zien, den geldbuidel hunner evennaasten te hunnen bate aan te spreken en te leêgen. De man heette Jacob Sijms, was oud-burgemeester van Hoorn en invloedrijk bewindhebber der Compagnie's Kamer dier stad, en ontzag zich niet, elf of twaalf jaar lang, tot zijn oneerlijk bedrijf eindelijk aan 't licht kwam — van 1660 tot 1671 — in spijt van zijn «op eere, eed, en vromigheid» gedane toezegging, zich in zijn beheer «wel en getrouwelijk te gedragen, goede en deugdelijke rekening te houden en te doen houden, der Compagnie best te zoeken», het geld dier Compagnie «tot betaling zijner particuliere koopmanschap en schulden te gebruiken», en om dat machtig te worden, allerlei looze en arglistige treken en vonden te bezigen. Zoo had hij bijv. van jaar tot jaar, tegen dat de lijst der uitstaande schulden ter hoornsche Kamer aan de algemeene vergadering der Zeventienen moest worden overgelegd, 't geen hij zelf schuldig was voor gekochte specerijen en andere koopwaar, als betaald laten afschrijven, hoewel hij ze niet betaald had, maar er zich eenvoudig op een klappertjen, dat hij er op nahield, voor had laten debiteeren. Zoo had hij, een ander maal, in April 1664, bij 't uittrekken der schuldenlijst door den boekhouder, zijn naam daarvan doen weglaten, en zijn schuld, ten bedrage van een goede *f* 40,000, op een anderen, geheel verdichten naam, dien van Klaas Jansz., laten stellen. Zoo had hij verder herhaaldelijk het gewicht der door hem gekochte waren steeds te laag aangegeven, en bij den verkoop daardoor heel wat geld weten te naasten; gelijk hij o. a. in Juny 1664 aan zijn factoor te Amsterdam een koop kaneel gezonden had, waarop hij 94 pond meer genoot, dan hij er der Compagnie voor te goed had gedaan; een ander maal won hij op 40 baal peper, 80 pond bij ieder baal, op 2 quarteelen noten-muscaat 24 pond, op 16 quarteelen kruidnagels 192, op 93 baal peper 1230 pond, op 28 balies of tobbetjens camfer 84 pond, en op negen vaatjens indigo 54 pond. Den 29en December 1666 liet hij van de rekening der Compagnie uit de amsterdamsche bank een som van *f* 36000 afschrijven, en op 7 January 1667 nog *f* 6000, tot betaling en beleening van een partij oost-indische actiën, voor zijn persoonlijke rekening gekocht en beleend, en lichtte daarvoor op renten *f* 50,000 van verschillende amsterdamsche koopluî, aan

welke hij daartoe schuldbrieven ter hand stelde tot last van de hoornsche Kamer, door twee bewindhebbers van die Kamer geteekend, zonder dat er van die schuldbrieven, op *f* 8000 na — juist het verschil tusschen de vijftig en twee en veertig duizend, die hij gebruikt had — in de boeken der Kamer bleek. Den 9[en] Mei '66 had hij een zijner medebewindhebbers, dien hij ruim *f* 14,000 schuldig was, deze betaald door van de rekening der Compagnie in de bank een som van *f* 34,000, te voldoen aan zekeren Martens, af te schrijven, en die post in de boeken der Compagnie als een doode post over te brengen, en ze alleen op het bewuste klappertjen voor zich en dien medebewindhebber aan te geven. Toen eindelijk deze en andere soortgelijke praktijken waren uitgelekt, werd hij er — als «zijnde zaken van kwaden en schadelijken gevolge, die in een land van Gerechtigheid niet behooren te worden geleden» — voor den hoogen Raad van Holland en Westfriesland voor terecht gesteld, en bij vonnis van 30 Juny 1673 van zijn bewindhebbers-ampt ontslagen, onbekwaam verklaard, t' eenigen dagen eenige posten te mogen bekleeden, en tot een geldboete van tien duizend gulden veroordeeld [1]. De Compagnie, die hij al die jaren door zoo behendig had weten op te lichten, had in 1665, tot wederdienst van haar bereidvaardigheid, om den benarden Staat met schepen en geld bij te staan, haar octrooi tot het jaar 1700 zien verlengen, 't geen haar echter in hare geldmiddelen duur genoeg te staan kwam, en oorzaak was, dat hare Kamers schuldbrieven begonnen uit te geven, aanmerkelijke sommen aan *anticipacie*-penningen — als men ze noemde, vooruitbetaling op de te wachten kruiderij-veilingen der Compagnie — op te nemen, en daardoor den eersten grond voor dien schuldenlast te leggen, die haar naderhand te gronde richten zou. Veel erger echter zag het er met hare West-indische zuster uit. Deze was reeds bij 't eindigen van het haar verleende octrooi, met January 1672, met een schuld van zes miljoen bezwaard, en kon daardoor van de Staten slechts een verlenging van acht maanden verwerven, die vervolgens nog tweemaal vernieuwd werd, totdat men in September 1674 begreep, het beter zou zijn de oude Compagnie maar op te heffen, en een nieuwe, met een octrooi voor 25 jaar, met 1675 te beginnen, op te richten. De schuld der oude werd toen op 30, en de hoofdsommen der deelhebbers op 15 ten honderd gesteld, en van die daardoor zoo belangrijke verminderde schuld bepaalde men, de renten te betalen uit hetgeen de nieuwe Compagnie van de oude had overgenomen, uit hetgeen zij van Portugal nog te vorderen had, en uit de zoogenoemde *recognicie*-gelden, te innen uit het vrijstellen van den handel binnen de perken van 't gegeven octrooi. De deelhebbers der Compagnie moesten voorts nog vier, de schuldeischers nog acht ten honderd bij hun hoofdsom leggen, waardoor de nieuwe Compagnie

---

[1] Zie de *Sententie by den H. Rade over Hollandt ende Westvrieslandt gewesen tot laste van Jacob Sijms*, enz.

f 120,000 in handen kreeg. Zij verwierf bij haar octrooi tevens het recht van alleenhandel langs de kust van Africa, van den Kreeftskeerkring af tot op 30 graad bezuiden den evennachtslijn en op alle tusschengelegen eilanden; verder aan de kust van America, op Essequebo, Curaçao, en elders. Op alle andere plaatsen, binnen 't octrooi der oude Compagnie, werd voor alle ingezetenen der Republiek de koopvaart opengesteld, onder voorwaarde, dat, zoo òf de Oost-indische òf de nieuwe West-indische Compagnie van een of ander dier plaatsen bezit nam, zij de uitsluitende vaart daarop behouden zou, zoolang zij in dat bezit bleef [1].

Tijdens men met wereldlijke wapenen 's Lands vijanden met zoo gelukkig gevolg bestreden had, was ook op geestelijk gebied de herhaaldelijk reeds in de vorige oorlogen verschenen boetprofeet Johannes Rothe weêr te berde gekomen; ditmaal met een «Banier of Standaart Gods» als voorlooper van «een nieuwe Hemel en Aarde». «Dat men toch», beweerde hij, «tot de laatste tijden en eeuwen gekomen was, wat mensch kon hier met recht aan twijfelen? De Heere Kristus moet, als een Melchizedek, als een David nederkomen, en regeeren alles». En «het voornaamste werk», dat «die Koning door zijn instrumenten in dezen tijd uitwerken zou, was het weder oprichten van alle vervallen zaken in kerk en policie. Van dit verval zijn de Priesteren anders predikers, leeraren, of predicanten genaamd, en de Koningen en Vorsten en Overheden de voornaamste oorzaak door haar verzuim, traagheid, ijdelheid, en nalatigheid in haar plicht». En daarom liet «de Heer thans zijn bazuine blazen in den Lande, en zou zijn banier oprichten, en de knecht des Heeren, die er de beschrijving van maakte, zou de macht over dien standert hebben, ordonneeren waar hij geplant zou worden», en hem verder naar 's Heeren raad verplanten, van plaats tot plaats, naar de Heer Zijn knecht gebieden mocht. En gelijk er een Standaart of Banier was, zouden er ook helden, twaalf helden Gods zijn, die er de wacht over hadden, geordonneerd hem te beschermen voor alle geweld en overlast der baldadige en kwaadwillige menschen; ieder van hen zou een spies hebben van 15 voeten lang, een zwaard, en een helmet met een borstwapen, als in d'oorlog gebruikt wordt». En onder hen «zou geen onderscheid zijn; zoowel Joden als Heidenen, besnedenen als onbesnedenen, jongen en ouden konden zulk een held zijn, als ze Kristus voor hoofd hadden. Al het Israël Gods werd tot den Standaart geroepen. En zoo daar een broeder was, die zich zelf aan den Standert overgaf, om hem te volgen, waar die geplant

[1] Zie bij Wagenaar, *Vad. Historie*, XIV, bl. 282. Dat deze eindschikking niet zonder stribbeling tot stand kwam, blijkt uit het bezwaarschrift aan de Staten van Holland door de deelhebbers der oude Compie overgelegd, "omme kortelijck aen te wijsen de grieven, die de houders van obligatiën, tot laste van de Westindische Compagnie dezer landen aen een nieuwe Compagnie te verleenen, en waerop de respective vroedschappen haer opinie is versocht, souden komen te lijden".

werd, die broeder moest alles verlaten, om den Heere te volgen; heeft hij kinderen en vrouw, hij verzorge haar met alle nooddruft, indien zij met hare kinderen den Standert niet volgt, opdat ze niet mistroostig worde, tot de Heere hem weder tot haar zond". De tijd, dat de Standaart zou opgericht worden, zou de Heer te kennen geven; «wacht allen op hem» — zoo besloot de toekomstige standaartplanter en wachter — «en zijt sterk, de Heer zij met alle Zijne Helden en allen die den standert volgen. Amen» [1]. Rothe's stem bleef echter, zoo nu als vroeger, met Standert en al die eens ijdelijk roependen, en was van heel wat minder invloed op de goê gemeente, dan die der «priesters of predikers», tegen welke hij in hun «verval» te velde trok, en die in den laatst verloopen tijd vooral zulke kennelijke blijken van hun verderfelijken invloed op de burgerij gegeven hadden. Een dergenen, die daarbij met woord en schrift sedert ettelijke jaren bovenal werkzaam was geweest, de Eerw. Goethals te Delft, kwam juist in dit voorjaar te sterven, en werd toen in het volgende niet onvermakelijke *Grafdicht* naar verdienste gehuldigd [2]:

Ter wormen hoofdkost streckt hier 't aas,
't Welk in de werlt zoo veel geraas
En twist en onheil heeft berokkend;
Diens hert stak vol venijns en gals,
Schoon hij den naam had van "Goet-hals";
Die 'm vroom en deuchdich noemen, jokken 't.

Dees "hals" 't is waar, die voerde een tong,
Die vloên van goede taal uitwrong,
En leerde elk quansuis zijn plichten;
Maar doen en zeggen zijn geen een,
Verderving volgt uit huichlaars reên;
Een nutte fakkel voor moet lichten.

Hij lichtte voor, om d'Overheên
Met hielen op de nek te treên,
Om muiterij bedekt te stijven,
Ja, opentlijk het woedend rot
Te moedigen, of veeleer tot
Handdaadlijkheden aan te drijven.

Tot smaad van vrijheid, stad, en staat,
Hij zaaide een verderflijk zaad,
Waartoe den Landman [3] d'aard beploegen,
Bemesten en besproeyen kon,
Bij 't stralen van een vierge zon,
Die 't land als aâmloos bang doet zwoegen.

Dien steun en pijler van de Kerk
Wacht, hier bedolven, loon naar werk;
Een werk, 't welk zijn beklemd gewisse
Deed glijen door dien kwaden "hals"; —
O, waar dit dicht onwaar en valsch,
En zalig zijn gedachtenisse! —

---

[1] *Een nieuwe Hemel en Aerde. Het nieuwe Jerusalem. De wederoprechtinge aller dingen*, *volgens* Act. 3 : 21. *De Koningh Melchizedeck* (Gen. 14 : 18; Hebr. 7 : 1). *De baniere of standaert Godts, de werelt voorgestelt tot een heylige opmerkinge*. t'Amsterdam, gedr. voor den auteur, en zijn te bekomen by Pieter Arentz, boekverkooper in de Beursstraet, in de drie rapen, 1673.

[2] *Grafdicht, tot de sarcke, die 't lijck van Dom. Goethals, in zijn leven predicant tot Delft, deckt.* (In afschrift in de *Bibl. Duncaniana*, 1672, 5).

[3] Zijn haagsche ambtsbroeder Thaddaens van dien toenaam.

DEN GODT ISRAELS, EN SYNE BANIERE.

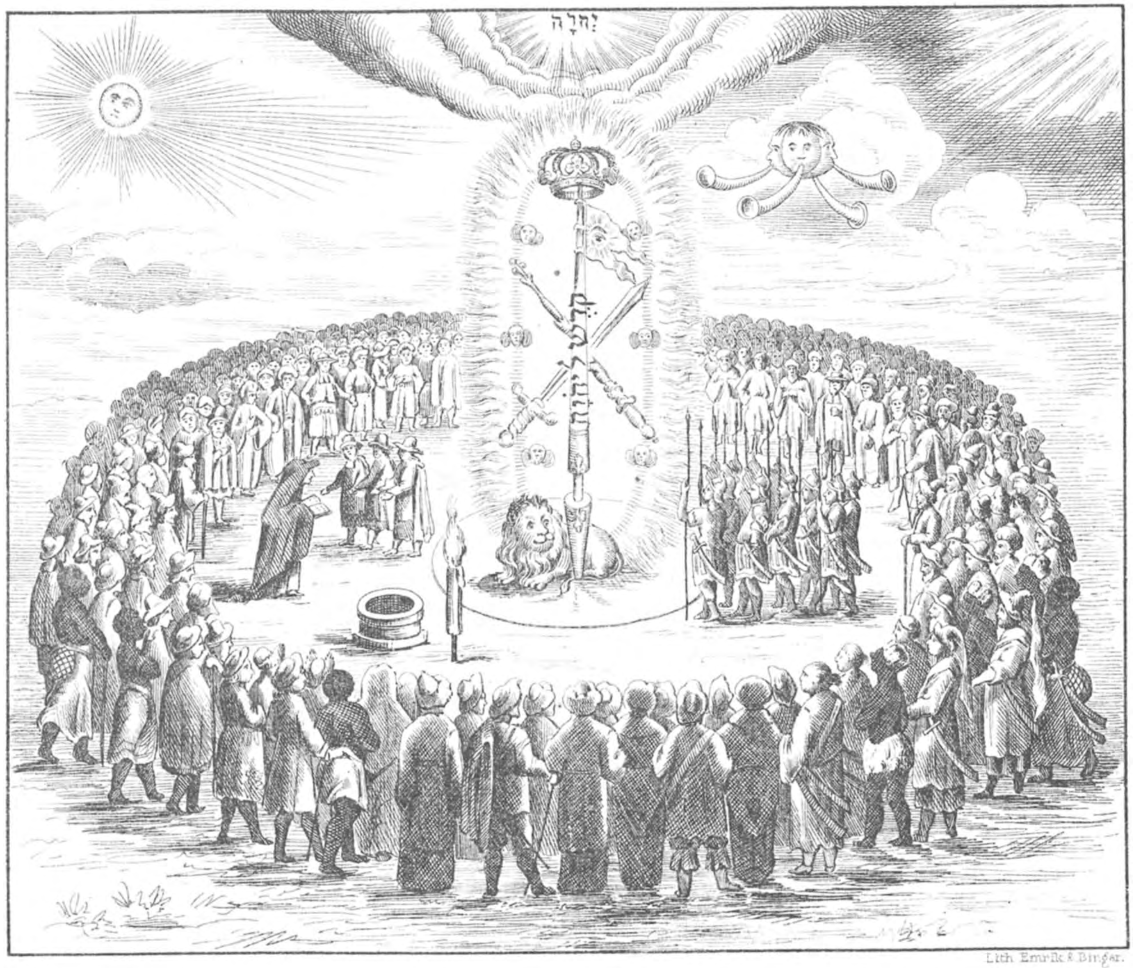

Lith. Emrik & Binger.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Binnenlandsche staatszaken. Voortgezette oorlog met Frankrijk. Vrede van Nijmegen.

1674—1678.

«Op, Nederlandsche Maagd!» liet zich een ongenoemd vaderlandsch zanger van rechtzinnig hervormde richting, na den gesloten vrede hooren:

Op, Nederlandsche Maagd! ontluikt gelijk de rozen,
Die in den zoeten tijd aan groene struiken blozen;
Nu schijnt de zonne Gods, nu blinkt de gulden staf,
Een teeken van behoud, voor u van boven af.

Een volk van vreemde taal kwam dicht voor uwe wallen,
Kwam wroeten aan den tuin, en in de steden vallen;
Een vloot, gelijk een wolk, besloeg de gansche zee,
En niet één koopmansschip dorst komen op de reê!

Dies waart gij zeer benauwd, en woudt den asem geven,
Terwijl geen hope scheen voor u, te mogen leven,
Terwijl het moordgeschrei was door het gansche land,
En wat men grouwel noemt schier overal geplant.

God scheen geheel en al van u te willen dwalen,
En met zijn hert te gaan na vergelegen palen;
Dies zonk het harte weg in dezen diepen nood,
Uit vrees van kwijt te zijn den anker en piloot.

Gij riept den Hemel aan, omdat Hij was geweken,
Omdat het gansche land was met zijn kracht bezweken;
Gij streedt, en overwont, en ziet, het hoogste goed
Gaf door een wedergunst den hoorn van overvloed.

Toen Babel vrolijk was in onze diepe wonden,
Heeft God van boven af een heil u toegezonden,
Een jongen Gideon, die, in het open veld
Voor ons in groot gevaar zijn lijf en leven stelt.

Toen menig nijdig oog ons opgaf voor verloren,
Is in den zwaarsten druk een heil voor ons geboren,
Is door een kleine macht de zee voor ons geschuimd,
En in één jaar alleen tot viermaal ingeruimd.

Door regen is het land geheel en al besloten,
Door eb en vloed en mist bevrijd van oorlogsvloten,
En door Oranjes brein en onversaagden zin,
Krijgt onze Batavier veel steden weder in.

Nu is hij wederom met Engeland in vreden,
Dat met zoo groote macht heeft tegens hem gestreden;
Nu zal hij menig schip, gestoven uit de zee,
Met menig edel vrucht zien leggen op de reê.

Nu zal den Indiaan zich weder naar hem wenden,
En hem in overvloed zijn suikerrieten zenden,
Zijn peper, zijn kaneel, zijn foelje, zijn muscaat,
En zoo daar ietwes meer op zijne velden staat.

Nu zal de Sont, de Straat, nu zullen menig landen
Hem geven met vermaak haar heerelijke panden;
Nu zal de heete kust hem schenken Ofir-goud,
Daar van een koning zelf zijn rijke zalen bouwt.

De Nederlandsche Maagd droogt, Heer, nu hare wangen
En neemt haar harpe weêr, aan wilgen opgehangen,
Door Uwe kracht alleen van herten welgemoed,
Omdat een einde neemt de stroom van broederbloed.

Wilt, Heere, bij ons zijn in alle nare dagen,
En onder Uwen vlerk ons als een arend dragen,
En laat het wild gediert niet schenden Uwen hof,
Dien Gij verkozen hebt alleen tot Uwen lof.

Bewaart Oranje doch voor allerhande rampen,
Wanneer hij ridderlijk zal weder moeten kampen
Voor U, voor Uwe kerk, voor vrijheid, eer, en goed
En spaart door Uwe gunst dat deftig heldenbloed!

Bewaart dien schoonen boom met zijn oranjevruchten
Tot troost van Nederland, wanneer wij moeten zuchten
Al weder op een nieuw; bewaart dat heerlijk ooft,
Dat flauwe herten sterkt, en menig kwaad verdooft.

Zoo lang daar eenig wild zal in de bosschen zweven,
Zoo lang het gladde heir zal in de stroomen leven,
Zoo lang de gulden zon zal geven haren schijn,
Wilt bij den jongen Vorst en zijn geslachte zijn![1]

't Bleef met dien «jongen Vorst», hunnen «Gideon» en Prins-Stadhouder, al boter tot den boôm bij de hollandsche Staten. In de zitting van 28 January had Haarlem voorgeslagen, hem, als hij trouwen mocht en mannelijke afstammelingen naliet, de erfopvolging voor dezen te verzekeren, en was daarin door de Edelen en de overige Steden ten zeerste toegejuicht. Eerstgemelden wilden zelfs wel onmiddellijk daarop besluiten, en ook Delft en Leiden zagen daar geen zwarigheid in, doch Amsterdam en Gouda, ofschoon mede met de zaak ingenomen, begrepen er eerst hun principalen in te moeten kennen; maar werd dan nu ook in de zitting van 2 February eenparig besloten, «den Prins van Oranje en zijn wettigen nakomelingen het Stadhouder- en Kapitein-Admiraalschap generaal over Holland en Westfriesland op te dragen, en bij de algemeene Staten te bewerken, dat daar voor beide laatste hooge ampten evenzeer toe besloten werd, gelijk dan ook weldra geschiedde. Den Prins stelde men van 't genomen besluit onmiddellijk in kennis, en hij liet daarop niet na, elk der leden van Holland er persoonlijk voor te gaan bedanken. Te Middelburg werd den eigen dag, als in den Haag door de Hollandsche, door de Zeeuwsche Staten een gelijk besluit genomen; daar men er echter in de uitdrukking «nakomelingen» het denkbeeld niet duidelijk genoeg omschreven vond, verklaarde men 't in Holland vervolgens nader van 's Prinsen «mannelijke kinderen, kindskinderen, descendenten, en verdere nazaten». Terwijl intusschen Zeeland zijn genomen besluit niet tot zijn eigenlijke provincie beperkt, maar ook Den Briel en Voorne daaronder begrepen had, kwam men van daar met zijn bezwaren tot Holland, en besloot dit nu, daar beiden van oudsher tot Holland behoord hadden [2], en dat ook thans nog deden, openlijk tegen deze «nieuwigheid» van Zeeland in verzet te komen, haar «voor nul, krachteloos, en van onwaarde, en bij evident en notoir onrecht ondernomen» te verklaren, met uitdrukkelijk verzoek aan den Prins en Stad-

[1] *Op de Nederlandsche Vreugde-tekenen over den Vrede met Engeland.* T'Amsterdam, by de Wed. Joseph de Bruyn, 1674.

[2] Eigenlijk was er vroeger steeds gekibbeld, tot welke van beide gewesten Voorne behoorde, dat na den dood der kinderlooze vrouw Machteld aan haar grootvader Hertog Albrecht van Beyeren gekomen was. Na de afzwering der graaflijkheid van koning Filips was het echter steeds tot Holland gerekend, en den Briel daar dan ook als stemmende stad steeds beschreven.

houder, de provincie in dezen bij haar rechten te willen handhaven, en Zeelands onrechtmatige handeling niet te gedoogen; waardoor nu de zaak voor goed beslecht en het aloude twistpunt voor 't vervolg uitgemaakt was. In de volgende maand bracht het lid der Edelen in Holland, in verband met het erfstadhouderschap, de wenschelijkheid van 's Prinsen huwelijk ter sprake, en leidde tot een heusche aanmaning van Statenwege, daarin toch niet achter te blijven, om de ware vruchten der erfelijkheid te kunnen plukken. Om de zaak nog te bevorderen, sloeg Amsterdam daarenboven voor, den Prins van de betaling der twee miljoen guldens te ontheffen, die het zijn vader indertijd ter leen had verstrekt, en die som ten laste der Provincie te brengen. Hoewel een paar andere steden — Leiden en Schiedam — om de kommerlijke tijden daarin wel eenig bezwaar vonden, werd toch overeenkomstig besloten; terwijl Zeeland een week of drie later hem drie ton gouds in rentebrieven vereerde, welke echter niet vóór 't volgende jaar werden opgemaakt. Ook de Oostindische Compagnie kende hem en zijn mannelijk oir een drieëndertigste deel van haar uitkeeringen toe. Utrecht, Gelderland, en Overijsel verzuimden op hunne beurt niet, tot het erfstadhouderschap, op voetspoor van Holland en Zeeland, te besluiten. Deze drie overheerde gewesten werden, op hun dringende bede, na velerlei beraadslaging weder in de rij der andere opgenomen, en daarbij tevens bepaald, dat Utrecht daarin zijn alouden rang voor Friesland behouden zou. Zij zouden echter, gelijk den 20en April in de algemeene Staten besloten werd, de Unie op nieuw moeten bezweren, en daarna de belastingen voor allen op eenparigen voet gebracht worden. Holland kreeg tevens — overeenkomstig het daartoe in zijn Staten genomen besluit — de Soevereiniteit over de plaatsen of 't land waar het eenige sterkte had aangelegd, gelijk met name de Nieuwersluis, beide Wierikken, en 't Woerder verlaat, met den vrijen toegang over stichtschen grond derwaarts; terwijl Friesland en Stad-en-Landen gerechtigd werden, een schans te Roveen aan te leggen, en daarover, gelijk over die van Ommen, evenzeer de oppermacht en vrijen toegang er heen te houden. De landen, waarop in Holland eenig geld gelicht was, zouden intusschen niet aan de overheerde provinciën komen, vóór de aldus ingegane schuld vereffend was. Gelderland en Overijsel zouden Holland omtrent het bezit der visscherij in de Zuiderzee en 't Zwarte Water moeten gerust stellen, en, even als ook Utrecht, zich verbinden moeten, het verdiepen van Rijn en IJsel en 't onder water zetten of houden der overijselsche moeren, tot nadeel van den vijand, niet te beletten. Binnen 't jaar, na 't einde van den tegenwoordigen oorlog, zouden de zeven Provinciën elkander een juisten staat van inkomsten in goede tijden inleveren, om daarna onderling ieders aandeel in de algemeene lasten te regelen; kon men zich daaromtrent echter niet binnen 't halfjaar verstaan, dan zou de beslissing aan den Prins-Stadhouder zijn, die evenzoo den tijd te bepalen had, binnen welken de drie gewesten hun achterstal aan de admiraliteiten voldoen moesten. Stad-en-Landen kreeg, voor zijn getrouwe

diensten in den oorlog, twee plaatsen voor éène in den Staatsraad, terwijl Gelderland er daarentegen één voor twee erlangde. De Prins-Stadhouder werd ten slotte gemachtigd, de regeering in de drie gewesten te veranderen, mits de ontslane regenten daardoor niet geoordeeld werden, in hun goede naam en faam gekrenkt noch anderzijds van de verplichting ontheven te zijn in rechten te verschijnen, zoo ze zich ergens in misgrepen hadden.

In Utrecht zagen wij dien Prins reeds tot het beoogde doeleinde werkzaam; naar Overijsel zond hij voorloopig zijn raden Wevelinkhoven en Wierts, die, naar Kampen gekomen, de burgemeesters Bentinck en Steenbergen van Deventer, Ram van Kampen, en Meussen van Zwol, met den kamper secretaris Rutger van Breda tot griffier, de gewestelijke regeering tot het volgende voorjaar opdroegen, en daarna, zoo te Kampen als te Deventer en te Zwol, ook de stedelijke overheid, tot de in het voorjaar te doene nieuwe keus, in handen van een hoogschout en acht hoplieden stelden, die nu als 's Prinsen «geëligeerde regenten» het beheer op zich namen. Dáár echter, zoowel als in Gelderland, waar mede een voorloopige regeling plaats greep, zouden in 't volgende jaar, met beleid van den Prins-zelf, meer doortastende wijzigingen plaats grijpen.

Thans riepen hem de krijgszaken, als Kapitein-generaal, dringend elders. Men mocht toch, in zijn opgewondenheid over den gesloten vrede, van den franschen Koning zingen:

Hoe klouwt nu wel Louis zijn hoofd,
Omdat hem Karel is ontroofd! —
Daar hij op stelde zijn vertrouwen,
Gaat nu het met Oranje houën;

Nu weet hij op de zee geen raad,
Nu, dat hem Engeland verlaat;
'k Wed nu zijn lichte Franschen schromen,
Om tegēn Holland t' zee te komen.

Ons kruit en lood zal zijn het brood
Voor u te schaften, klein en groot;
Komt bij ons: daar wij haring vangen,
Daar zal men u de ruimte langen[1];

te velde hadden die Koning en zijn Krijgsminister niet opgehouden werkzaam te zijn, en noopten den Prins dus, hoe eer hoe beter, tegen hun legermacht op te rukken.

Den laatsten April uit Utrecht teruggekeerd, was hij een dag of tien later naar Bergen op Zoom vertrokken, waar hij zijn leger had doen bijeentrekken, en vandaar naar Duffel getogen, om zich met dat onder den spaanschen Landvoogd, Monterey, te vereenigen. Bij hen, nu in de omstreken van Leuven saamgetrokken, voegden zich

[1] *Hollands Vreugdentoon*, door Van Rensen.

een week of zes later eenige keizerlijke troepen onder den Graaf de Souches, die in de vorige maand door Luikerland naar Namen getrokken waren, en van daar langzaam aan tot hen kwamen. Thans gezamenlijk door den Prins aangevoerd, maakten zij zich op, om het fransche legerhoofd, Condé, te bestrijden. Deze, in Mei te velde gekomen, had zich bij Gemblours gelegerd, en zich toen ten Noordoosten van Charleroi, achter het riviertjen de Piéton verschanst, na door de uit de nederlandsche steden getrokken en te Rijnberk vereenigde troepen, onder den in ongenade gevallen Markgraaf de Bellefonds, die zich inmiddels van 't slot Erkelens en de sterkten van Argenteau en Navaigne had meester gemaakt, nog versterkt te zijn. Aanmerkelijk minder in aantal manschappen, dan de Prins, die er een goede vijftig duizend onder zich had, terwijl hij er slechts een veertig duizend telde [1], liet hij zich echter tot geen veldslag nog door hem verlokken, maar hield zich wijselijk binnen zijn legerwal [2]. Zoo bleef men eenige dagen tegenover elkander gelegerd, tot daar den 11^{en} Augustus door den Prins een einde aan gemaakt werd, die met zijn troepen in de richting van 't nabij gelegen dorp Séneffe optrok, en zijn manschappen, op een gevaarlijk terrein en slechte landwegen, als aan een overval des vijands scheen prijs te geven. Zijn meening was, langer marren moede, Binche te gaan bezetten en van daar verder te rukken; doch Condé, nu van de gelegenheid gebruik willende maken, besloot zijn achterhoede te bestoken, en zoo zijn leger in verwarring te brengen. Om het te dekken was achter Séneffe onder den Prins van Vaudemont een vijfduizend man ruiterij gesteld, op welke Condé dus vooreerst een drieduizend ruiters afzond, door 3 regimenten voetvolk en 6 stukken geschut gevolgd. Deze vermeesteren Séneffe, terwijl Condé zelf tegelijkertijd met zijn verdere ruiterij uittrekt, en op den linkervleugel van die des Prinsen losgaat. Twee hollandsche en één spaansch escadron rukken nu tegen hem op, maar worden overhoop geworpen; vier andere, daardoor ontmoedigd, tijgen op de vlucht, en worden te vergeefs door Vaudemont en den Prins met den degen in de vuist tot staan gedrongen. Onderwijl werden de zes escadrons ruiterij van den linkervleugel door den Generaal Fourilles aangevallen, die zich nu mede op de vlucht maakten, doch hij 't niet de moeite waard vond na te zetten. Weldra gelukte 't toen echter den koelbloedigen Prins, de vluchtelingen weder te verzamelen, en er een halfuur verder in het gunstig gelegen gehucht en proostdij van Sint Nikolaas meê post te vatten, waar hem Condé en Fourilles nu evenwel onmiddellijk op nieuw komen bestoken. Bij den eersten aanval op de proostdij sneuvelt Fourilles, doch hervat nu Condé met te feller woede den storm, en

[1] Naar Souches zelf tot den Prins zeî, was Condé's stelling meer dan 15,000 man waard, en 't eenigste wat men doen kon, hem er uit te lokken; zie het door Rousset t. pl. aangehaalde schrijven van Estrades' dwarskijker in 's Prinsen gevolg, Lannoy.

[2] Zie Rousset's *Hist. de Louvois*, II. p. 41.

drijft de haar bezettende manschappen er uit, om daarna op de daarachter gestelde ruiterij los te rukken. In spijt van den wakkersten weêrstand, waarbij zich de Prins en zijn jonge neef van Friesland, de spaansche hertog van Villa-Hermosa onderscheidden [1], Waldeck ernstig gewond raakte, en de Spanjaard D'Assentar aan zijn wonden bezweek [2], kon zich die ruiterij niet houden, maar werd op den middag op 't dorp Le Fay teruggedreven; terwijl het tevens Luxemburg gelukte, de hollandsche en spaansche bagagiëwagens — de duitsche waren door Souches nog tijdig geborgen — te plunderen en verbranden. In Le Fay wist nu echter de door niets uit het veld geslagen Prins op nieuw een sterke stelling in te nemen, terwijl Condé, door zijn eerste voordeelen aangevuurd, in de dolzinnigste krijgsdrift voortrukte, en, zijn vroegere voorzichtigheid geheel vergeten, ook de rest van zijn legermacht opontbood, om den tot dusver vermeden veldslag te wagen. Onderwijl werden zijne manschappen, nog van 't noodige geschut verstoken, door 't schroot der bondgenooten geteisterd. Den ganschen dag duurde daarop de strijd, bij welken Condé en zijn zoon, de Hertog van Enghien, zelf met de meeste onstuimigheid aan de spits vochten, en de laatste dan ook gewond raakte. De ruiterij ter rechter werd door Luxemburg, die ter linker door den Hertog van Navailles aangevoerd; de laatste scheen omstreeks zeven uur 's avonds eenig voordeel te zullen behalen, doch werd nog bij tijds door den Prins en den ouden Graaf Joan Maurits [3] in zijn zegevierenden loop gestremd. Zoo was toen de avond daalde de strijd nog altoos onbeslist, en ook de nacht viel in, zonder dat men nog opgehouden had te vechten;

---

[1] "Dewelcke", als de Prins aan de Alg. Staten schreef, "sich avanceerde aen 't hooft van sijne Compagnie teghens den vyandt, en dede al hetgheene, dat konde verwacht werden van een persoon van sijne meriten ende qualiteyten in soodanighe disordre, waerin alles voor als toen was".

[2] "In het gevecht", gelijk de Prins als boven meldde, "pooghde den Marquis d'Assentar door sijn exempel de esquadrons, dewelcke aerselden, te doen stand houden ende den vyandt te repousseren; maer veghtende met een extraordinarisse couragie, is hy, seven quetsuren ontfanghen hebbende, daeraen overleden". — "Den Heere Grave van Waldeck dede al wat moghelijck was, omme de disordre van 't voetvolck te beletten; maer sulx niet konnende te wege brengen, nam een esquadron van de cavalerye, dewelcke sich een weynigh te voren aldaer hadde gerallieert, om den vyandt in de flanc te chargeren eer sich deselve soude konnen stellen; maer niet gevolght werdende, ghelijck hy hadde gehoopt, ende sich alleen bevindende onder den vyandt, ontfingh drie quetsuren, ende retireerde sich eindelijck sonder gevanghen te werden, nadat hy nedergemaeckt had twee van den vyandt dewelcke hem hadden aengevat; ende alsoo gequetst ende bebloet als hy was, vervoeghde sich weder by het gros van de armee, konnende niet dan met groote moeyte gebraght werden, om sich te retireeren, hoewel geen kracht meer hebbende, om sich te paerde te kunnen houden".

[3] "Den Heere Prince Maurits ageerde met eene kloeckheydt boven sijne jaren, ende hoewel hy seer onlanghs quam uyt eene groote sieckte ende niet t'eenemael hersteldt was, liet hy daerom niet te doen alle functiën van sijne charge, gheduyrende het gansche gevecht, sonder aen de jonghste lieden te wijcken".

eerst toen te middernacht de maan achter de houtrijke hoogten in den omtrek schuil ging, liet men van weêrszijden af, van zins wellicht in den ochtend den strijd te hervatten. Ruim een uur later deed zich echter eensklaps 't geknal van musketschoten hooren, door een onbekende oorzaak, misschien het voorbarig schieten van een schildwacht, verwekt. Het fransche leger raakte daardoor verschrikt en verward, en noopte zoo Condé tot het besluit af te trekken, en zijn legerkamp aan den Piéton weder op te zoeken. Ook de bondgenooten, van dien aftocht vergewist, verlieten toen het slagveld, waar van weêrszijden zoo bloedig gestreden was [1]. Van de eersten hadden de Hollanders het meest geleden; de wakkere Marinierskolonel Palm, de Brigade-generaal Wee, en de Majoor Dedem waren gesneuveld, behalve Waldeck ook Ginkel, Aylva, Ouwerkerk, Solms, en anderen gewond; gelijk van de fransche zij behalve Fourilles, o. a. de Hertog van Chevreux en de zwitsersche Overste Stoppa gesneuveld, en buiten Enghien, o. a. Luxemburg, Montal, Rochefort, en Feuquières gewond waren. Hoe duur hun intusschen Condé's onstuimige krijgsdrift ten slotte was te staan gekomen, blijkt het best uit de opmerking van Mevr. de Sevigné, dat «zonder het *Te Deum* in de kerk Onzer Lieve Vrouw (te Parijs), en enkele derwaarts gebrachte veroverde vendels, men den slag verloren zou achten» [2]. Condé toonde zich dan ook alles behalve belust, om Louvois' weldra gevolgde aanzoek, een deel zijner troepen naar elders te zenden, gehoor te geven, «zich verzekerd houdende», als hij hem in antwoord daarop schreef, «dat, in spijt van 't geleden verlies, de vijand hem nog steeds te sterk en in den besten staat was, iets te ondernemen» [3]. Voor zoover het van den Prins afhing, zou dat zeker ook weldra geschied zijn; doch deze had ook thans weêr met duitsche onwil en tegenwerking te strijden, en werd daardoor in zijn werkkracht op de noodlottigste wijze verlamd. Met de hem eigen vastberadenheid had hij zijn leger zoodra mogelijk hersteld, van Monterey uit verschillende spaansche bezettingen versche troepen ter

---

[1] Zie voor nadere bijzonderheden Knoop's *Séneffe*, in zijne *Krijgs- en Geschiedk. Geschriften*, III, bl. 160, vv. Rousset's *Hist. de Louvois*, II. p. 42, ss., en Peter's *Krieg des grossen Kurfürsten*, enz. S. 286, ff. Verg. ook 's Prinsen eigen verslag aan de Algemeene Staten, in zijn *Missive van* 18 *Aug. geschr. in 't Hooftquartier tot Quarignan* ('s Gravenhage, 1674).

[2] *Lettres*, II. p. 364. Haar zoon zelf was te Lefay licht aan 't hoofd gewond, en zij achtte 't een wonder, dat hij er verder heelshuids was afgekomen, gelijk hij er met de vier eskadrons van 's Konings Huis, een uur of wat aan 't vuur van den vijand had blootgestaan, zonder andere beweging dan die van op te dringen, naarmate er manschappen vielen. "Ce que le peuple appelle *mener les gens à la boucherie*", schreef haar dan ook Bussy Rabutin terug, "c'est les poster où etaient les quatre escadrons, et qui a passé par là a essuyé les plus grands périls de la guerre. Quand on affronte de la cavalerie ou de l'infanterie, l'action anime; mais ici c'est de sangfroid qu'on est passé par les armes" (T. pl. p. 366).

[3] *Histoire de Louvois*, t. pl. p. 60.

aanvulling weten te krijgen, en de krijgstucht krachtdadig gehandhaafd; den majoor van zijn regiment gardes te voet, zekeren Erich Duerklouw, die op de onverantwoordlijkste wijs zich aan den strijd te Le Fay had zoeken te onttrekken, «met zijn paard doorgeloopen» was, en zijn volk in verwarring gelaten had, die teruggekomen, in spijt van herhaalden aandrang, geweigerd had «te avanceeren en te chargeeren», en die ten slotte bij den aftocht niet meer te vinden was, liet hij den 23en Augustus lijfstraffelijk terecht staan, en, door den krijgsraad ter dood veroordeeld, twee dagen later onthoofden [1]. Hij wenschte daarna, in overeenstemming met Monterey, Ath te gaan belegeren, doch zag zich daarin door Souches weêrstreefd, die er, hoewel de manschappen ter verkenning reeds waren aangewezen, met allerlei gezochte bezwaren tegen op kwam, en eindelijk zijne medewerking weigerde, doch nu — om maar tijd te winnen — Oudenaarde in de plaats voorsloeg. Nu hield hem echter de Prins aan zijn woord, en trok men onverwijld derwaarts, waar het intusschen den franschen Maarschalk d'Humières gelukt was, de bezetting met de manschappen, voor Ath bestemd, te versterken, en ook Vauban nog juist bij tijds was binnengekomen, om er met raad en daad te dienen, en het herstel der wat vervallen vestingwerken te bevorderen. Den 12en September brak 's Prinsen leger van Quiévrain op, en opende vier dagen later het beleg. Niet lang liet hem echter Condé daarmeê voortgaan, of maakte zich met al zijn troepen op marsch, om de bedreigde vesting te ontzetten. De Prins wenschte hem nu in 't gemoet te rukken; doch Souches, ofschoon zich daar niet ongenegen toe verklarende, wist de ten uitvoerlegging weder te vertragen, evenals hij zijne troepen ook aan de belegeringswerken reeds met de deerniswaardste slapheid had laten arbeiden. Zijn doel was, «'s Keizers volk te sparen», in steê van het ten beste der goede zaak met dat van de Staten en Spanje te laten wedijveren in doortastend krijgsbedrijf [2]. Zijn jammerlijke houding had thans ten gevolge, dat men eindelijk oprukkende, om de hoogten in te nemen, waarvan men de aanrukkende troepen bestrijken kon, ze nu door dezen reeds bezet vond, en dus onverrichterzake aftrekken moest, waarbij Souches nu ten minste de achterhoede dekte. Na daarop, in gunstige stelling, Condé's eigen aanval te vergeefs te hebben afgewacht, gaf men den 22en het beleg op, en trok Gentwaarts af. Ten hoogste verstoord, verklaarde toen de Prins niets meer met Souches te doen te willen hebben,

---

[1] Zie de *Sententie jegens E. D., geëxecuteert in 't hooftquartier tot Quarignan,* enz. (In 's Gravenhage, 1674).

[2] "Conservation der Armee", schrijft Peter, t. pl. S. 247, op dit punt "das war ein Grundsatz der damaligen Kriegskunst, dem geistlose Pedanterie nur alzu oft den Zweck des ganzen Kriegs opferte, besonders wenn die Verantwörtlichkeit gegen einen Souverän oder gar einen Hofkriegsrath dazu kam". Daarbij kwam trouwens, dat men in Oostenrijk-zelf het krijgvoeren eigenlijk liever tot den Boven-Rijn bepaald zag.

en zich van 't leger te zullen verwijderen; een opzet, waarvan hem de uit Brussel toegesnelde Monterey en de Graaf van Waldeck met moeite weêrhielden; tot zijn bevrediging verklaarden beide keizerlijke generaals, Vaudemont en Grana, zich niet minder tegen Souches, en weigerden langer onder hem te dienen. De Prins en Monterey beklaagden zich daarop bij den Keizer over hem, en ook de Staten gaven hun gezant in last, zich te Weenen over zijn gedragslijn te bezwaren. Men gaf hém van daaruit toen zijn ongenoegen over zijn handelwijs te kennen, ontbood hem-zelf huiswaarts, en droeg den generaal Sporck het opperbevel in zijne plaats op. Deze betrok daarop met de keizerlijke troepen weldra de winterkwartieren in Bergsland, Gulik, en op keulsch grondgebied, terwijl de spaansche zich in de verschillende steden verdeelden, en de hollandsche naar 't Noorden terugkeerden, en voor een deel den Prins naar Grave volgden, dat sedert ettelijke weken door Rabenhaupt belegerd werd, en 't welk hij zelf nu tot de overgave wenschte te dwingen. Den 6^en^ October had hij het legerkamp te Affilghem verlaten, en zich naar Grave op marsch gemaakt.

Dit was nu ruim twee jaar in fransche handen geweest; den 19^en^ July '72 door hen bezet, was het sedert vooral tot berging van hun krijgsvoorraad gebezigd, en had het, na hun aftocht uit de noordergewesten tevens tot bewaarplaats der gijzelaars gestrekt, die uit de IJsel- en geldersche steden waren meêgevoerd. Thans was er Rabenhaupt den 24^en^ derzelfde maand het beleg voor komen slaan, en had zich daartoe den volgenden dag, na een hevigen aanval, van de schans meester gemaakt, die aan de overzij der rivier voor de schipbrug lag, en waaruit hij nu met te meerder kracht de vesting beschieten kon. Toch had hij dat tot dusver, tegenover den wakkeren weêrstand van den franschen bevelhebber, den Markgraaf van Chamilly, te vergeefs gedaan, en had deze zelfs gelegenheid gehad, de gijzelaars in veiligheid naar Maastricht te laten vervoeren door eenige van daar onder den Kolonel Mélin gekomen manschap. 's Avonds van 9 October kwam de Prins nu verzelschapt van zijn frieschen neef, en de HH. van Ouwerkerck, Bentinck, Karelson, Van der Noodt, en nog een dozijn anderen in 't leger, en begaf zich dien eigen nacht nog in de loopgraven, om alles zelf in oogenschouw te nemen. Den volgenden dag gaf hij last, nog twee nieuwe batterijen aan te leggen en den wal te versterken, waarop vervolgens, na gehouden krijgsraad, het beleg met dubbele kracht hervat, doch ook van de andere zij met niet minder onverdroten kloekheid weêrstand geboden werd. Daar men van de fransche zijde alles ondermijnd had, sprongen telkens tal van manschappen in de lucht, en kwam elke schrede voorwaarts op menig leven van hooger en lager geplaatsten te staan. Een goede veertien daag ging men zoo voort elkander het bezit van ieder duimbreed gronds der vestingwerken ten bloedigste te betwisten, tot den 24^en^ der maand nog omstreeks 6000 man voetknechten, van den nu zestigjarigen Prins Karel van Lotharingen en den Rijngraaf begeleid, de belegeraars kwamen ver-

Lith: Emrik & Binger

sterken, en alle uitzicht op ontzet wel voor goed verijdeld was. Nadat toen ook den volgenden dag nog weder verwoed gestreden, doch een met opzet uitgelokte uitval der belegerden, met verlies van een aantal hunner, die men door hun eigen mijnen in de lucht liet vliegen, mislukt was, zag zich Chamilly eindelijk wel genoodzaakt, de zoo wakker verweerde, maar schier tot puin gebeukte veste [1], wier mondvoorraad daarenboven was opgeteerd, terwijl men zich reeds een kleine maand lang met paardevleesch had moeten voeden [2], den Prins in handen te stellen. 's Middags vier uur kwam men daartoe van zijnentwege onderhandelen, en den volgenden morgen te acht omtrent de volgende voorwaarden overeen: dat hij de nog bezette buitenwerken aanstonds verlaten, en de bossche poort ontruimen zou, om ze door de hollandsche troepen te laten bezetten; de gijzelaars, zoo te Grave als te Maastricht overgeleverd zouden worden, de wederzijdsche krijgsgevangenen in vrijheid gesteld, de overloopers ter gerechte straf overgegeven; hij met het gansche garnizoen naar krijgsgebruik uit de stad zou trekken, met geweer en bagagië, vliegende vaandels en slaande trom, brandende lonten, en een kogel in den mond, om den weg naar Charleroi in te slaan, waartoe hem door den Prins de noodige wagens en geleide tot Mazeik zouden verschaft worden; dat hij van 44 stukken, met 's Konings wapen versierd, de helft zou mogen meêvoeren [3], als zes bij den uittocht, en de overige 16 in de schepen, die de zieken en gekwetsten zouden afvoeren. Dat alle verdere krijgsvoorraad, gelijk de nog voorhanden levensbehoeften, zoo in als buiten 't magazijn [4], den Prins zou ter hand gesteld worden, en hij twee officieren als gijzelaars zou laten, tot de toegezegde wagens en schepen terug zouden zijn [5]. Door den Prins werd in Chamilly's plaats de Kolonel Weede van Walenburg tot bevelhebber der vesting aangesteld, terwijl hij zelf in 't begin der volgende maand naar den Haag terugkeerde, om er nu eerstdaags zijn 24^{en} jaardag te vieren. Niet zonder tevredenheid en zelfvoldoening kon hij zijnerzijds op het al dan niet volbrachte in dit strijdjaar te velde

[1] "Vous pouvez compter", had hij den 20^{en} Sept. reeds aan Louvois geschreven, "à l'heure qu'il est, qu'il n'y a plus de ville de Grave; elle est sens dessus dessous" (*Hist. de Louvois*, t. pl. p. 67).

[2] "Le soldat témoigne d'avoir quelque répugnance à manger du cheval; mais l'on fera de son mieux pour l'y obliger" (Aldaar).

[3] De andere helft werd later aan den Prins vereerd, om er zijn eigen wapen in de plaats op te doen stellen.

[4] Terwijl zich die levensbehoeften grootelijks tot ettelijke mudden rogge bepaalden, werd er aan krijgsbehoeften buiten de 22 bovenvermelde koningskanonnen niet minder gevonden, dan 308 metalen stukken, vroeger door de Franschen veroverd; 18 ijzeren; 16 mortieren; een groot aantal koperen schuitjens (de helft daarvan, gelijk 2 mortieren had Chamilly mogen meêvoeren), 12,000,000 pond buskruit; 400,000 pond lood; 30,000 stuks granaten; 2000 bommen; 600,000 pieken, musketten, en pistolen; en tallooze kanonkogels.

[5] Zie *Daghregister authentiek van de remarcable belegeringe en overwinninge der stercke Stadt Grave.*

terug zien. Wat er in mislukt was, was niet door zijn toedoen, was in spijt van zijn warmsten aandrang door anderen teweeg gebracht, die in de op zich genomen verplichting te kort schoten, en zich aan de verschuldigde medewerking onttrokken. Hij zelf had op zoo jeugdigen leeftijd, met zijn nog ten deele slechts tot orde en tucht teruggebrachte troepen, alleen door de spaansche en hare veldoversten met kracht ter zij gestaan, het hoofd weten te bieden aan den in den oorlog vergrijsden, vermaardsten franschen veldheer der eeuw, hem na den bloedigsten kamp zien afdeinzen zonder zijn oogmerk te bereiken, terwijl hij-zelf en de zijnen tevens de hachelijkste proef op 't slagveld doorstaan hadden. Daarna had hij met Grave de laatste door de Franschen nog bezet gebleven plaats in de Vereenigde Provinciën aan hunne handen ontrukt, terwijl alleen de verder afgelegen Generaliteits-vesting Maastricht nu nog daarin gebleven was. Van daaruit had haar bevelhebber, de grijze Estrades, herhaaldelijk pogingen gedaan, hem persoonlijk voor den franschen Koning te winnen, doch hij volhardend geweigerd daaraan gehoor te geven [1]. Zijn strijd tegen Frankrijk gold hooger beginselen, dan zijn persoonlijk belang. In die beginselen zag hij zich zooveel noodig gesteund door den in huwelijk hem aanverwanten veldmaarschalk van den Staat, den Graaf van Waldeck, die, op zijn aandrang vooral, in Augustus 1672 tot die hooge waardigheid geroepen, hem sedert in de regeling der krijgszaken en de betere inrichting van 't gansche krijgswezen, gelijk met name ook de ziekenverpleging, met raad en daad ter zij had gestaan, bij zijn afwezen in den veldtocht aan den Rijn, het bevel had gevoerd, en hem thans ook naar Brabant verzeld had, tot hij, te Séneffe gewond, zich aan den verderen krijgstocht onttrekken moest, en slechts in brieven van raad kon dienen. Weldra zou hij nu echter weêr hersteld zijn, en dan op nieuw in dienst van den staat 't zij te velde of elders kunnen werkzaam wezen [2].

Was hiermeê voor dit jaar de oorlog te land afgeloopen, ter zee hadden zich sedert den voorzomer De Ruyter en Tromp, zooveel immer doenlijk, van den hun opgedragen last gekweten, den vijand in verschillende streken te bestoken. Na overleg met De Ruyter, was, op voorstel van den Prins, in Mei bepaald, de in zee te zenden vloot uit 54 oorlogsschepen van 80 tot 40 stukken, 42 fregatten van 30 tot 36, 18 branders, twee dozijn fluitschepen en galjooten, en anderhalf dozijn snauwen te doen bestaan, toch haar tevens met tien regimenten voetvolk, elk van ruim 1000 man, te voorzien, daar men voorhad haar tot het doen van landingen in en buiten Europa te bezigen. Met de eerste zou Tromp, met de laatste De Ruyter belast worden. Den

---

[1] Zie het meêgedeelde uit Estrades briefwisseling met Louvois, bij Rousset, t. pl. p. 58.

[2] Verg. daaromtrent Dr. P. L. Muller's *Wilhelm III van Oranien und Georg Friedrich von Waldeck*, I. S. 24 ff. — Hij kwam na de overgave van Grave in 't leger terug.

24^{en} der maand kozen beiden gezamenlijk van de Wielingen uit zee. In 't begin van Juny te Torbay aangekomen, deed De Ruyter, als oppervlootvoogd den scheepsvoogden de nadere bestemming der vloot kennen, en begaf zich met 18 oorlogsschepen en fregatten, 6 snauwen en branders, en een paar dozijn andere vaartuigen, ruim 4000 matrozen en 3380 soldaten en mariniers, onder Graaf Johan van Hoorne, naar de Westindiën, om er de Franschen in hun coloniën aan te tasten; met hem voeren Johan Evertsen als Vice-admiraal, en zijn eigen zoon Engel als Schout-bij-nacht. De verdere vloot stevende onder Tromp den 18^{en} naar de fransche kust, en voerde buiten hem de Luitenants-admiraal Banckert, Aert van Nes, en Bastiaense, de Vice-admiraals Jan den Haen, Thomas Vlugh, en Jan van Nes, en de Schouts-bij-nacht Bruynsvelt, Van Cruyninghen, en Van Almonde. Over de vier duizend man troepen — daar men, in plaats van 9 of 10, er maar een 7 duizend in 't geheel had kunnen aanwerven — beval Graaf Willem Adriaan van Hoorne. Den 23^{en} voor Belle-isle (of Boelein) aan de kust van fransch Brittanje gekomen, besloot men, op voorstel van Hoorne, daar te landen, verjaagde er de Franschen uit hun verschansingen naar het kasteel, doorkruiste twee dagen lang het eiland, en keerde met wat buitgemaakt vee naar boord, daar het kasteel zelf op zijn rots ongenaakbaar bleek. Daarna gold het het zuidelijker gelegen eiland van Noirmoutiers, uit welks kasteel men echter uit grof en klein geweer vrij hevig beschoten werd, tot men, onder de hoede van eenige fregatten, 's morgens zeven uur van den 5^{en} July, landen en op den vijand aanrukken kon, die nu in allerijl kasteel en eiland, met achterlating van 17 stukken, ontruimde. Men sloeg er zich daarop aan de landzij in een kamp neêr, en bleef er ruim drie weken gelegerd, zonder er door den vijand bemoeilijkt te worden. Men hield er zich intusschen onledig met de fransche kust door verschillende fregatten en vaartuigen te verkennen, en zooveel mogelijk nadeel aan de fransche koopvaarders en verdere schepen, die men onder zijn bereik kreeg, toe te brengen; onder de laatste een koningsfregat van 18 stukken, dat, op strand gejaagd, door de bemanning zelve verbrand werd, om 't niet in hollandsche handen te zien overgaan. Eigenlijk was het trouwens om heel iets meer te doen, en hing de gansche onderneming met de onberaden plannen samen, van meer dan eene zij beraamd, om met hulp van Holland en Spanje eenige fransche gewesten in opstand te brengen, en den Koning te verdringen. Een onroomsch Franschman uit Languedoc, zekere Sardan, had zich in April tot den Prins van Oranje vervoegd, en, door hem het krachtig verzet van een viertal zuid-fransche provinciën voor te spiegelen, tot een overeenkomst daaromtrent weten over te halen, die zeker niet zonder invloed was op de belangstelling, door den Prins in de vermeerdering der schepen en manschappen van de vloot betoond [1]. In July had dezelfde avontuurlijke per-

[1] De Ruyter zelf toch had maar 42 grooter schepen en 6 fregatten willen uitrusten, doch "met

soon ook te Madrid met den Markgraaf van Castel-Rodrigo, als vertegenwoordiger des spaanschen Konings, onderhandeld, en hem tegen September een oproerige beweging van minstens 12,000 man in die streken toegezegd. Te Parijs was door een paar woelzieke fransche edelen, de ridder De Rohan en de heer van Latréaumont, te kwader uur een niet minder onbekookt ontwerp gesmeed, en in Holland en Brabant kenbaar gemaakt, om geheel Normandië bij de komst der hollandsche schepen en 't landen der troepen in opschudding te brengen, en dezen zoo een vasten voet te verschaffen. De thans meer dan zeventigjarige amsterdamsche medicijn- en taalmeester Frans van den Ende, als Spinoza's vroegere leermeester in 't Latijn welbekend, die zich in 1671 te Parijs was komen neërzetten, en daar in de Sint-Antonie-voorstad, in 't Picpus-kwartier, een *Muzenhof* (Hôtel des Muses) geopend had, was door Latréaumont, die hem in 1669 te Amsterdam had leeren kennen, in 't avontuurlijke plan ingewijd. Hij had zich daarop laten belezen, er te Brussel met den Graaf de Monterey over te gaan handelen, nadat dezen reeds vroeger schriftelijk het uitzicht geopend was, voorloopig Quillebeuf aan hem en de Hollanders in handen te spelen, van waar zij zich dan verder zouden kunnen uitbreiden. Zoowel zij als Sardan vonden zich echter in hun voorspiegelingen omtrent de oproerige gezindheid der fransche ingezetenen bedrogen, die bij de komst van Tromps schepen luttel óf geen blijk van belangstelling gaven, en zoowel zijn landing op beide eilanden als zijn verkenning van Noirmoutiers uit, dus geheel vruchteloos maakten. En toen dan ook Van den Ende, die van de vestiging eener hersenschimmige republiek in Normandië droomde [1], vol ijdele hoop voor den gelukkigen uitslag van die onderneming, den 10^en^ September van zijn mondeling onderhoud met Monterey te Parijs terug kwam, was niet alleen Tromp met zijn vloot, van verder toeven wars, al een week vijf zes vertrokken, maar werd hij zelf ook, door een verraderlijk bezoeker van zijn Muzenhof aangeklaagd, den volgenden dag gevangen genomen, en boette twee maanden later zijn republikeinsche droombeelden aan de galg, terwijl Rohan en andere medeplichtigen onthoofd werden. Latréaumont had alleen door gewapenden weërstand bij zijn gevangenneming,

---

een zeldzame vrijgevendheid" was "op voordracht van den Prins" tot een zooveel grooter aantal besloten. Zie De Jonge, *Gesch. van het Nederl. Zeewezen*, II. bl. 485. — Over Sardan en zijn gescharrel zie P. Clément's *Episodes de l'Histoire de France*, 2e ed. Paris, 1859, p. 223 ss.

[1] Bij zijn verhoor toch zeî hij o. a.: "qu'il y avait trois sortes de République, celle de Platon, celle de Grotius, et celle appelée utopique de Thomas Morus; qu'ayant imaginé d'en fonder dans la Nouvelle-Hollande" (lees: en Hollande), "une quatrième où la vertu serait toujours recompensée, il en avait montré le plan à Latréaumont qui se proposait d'en établir une semblable en Normandie". Clément t. pl. p. 275. Het geheele ontwerp van Van den Ende's Republiek, zie aldaar in de *Pièces justificatives*, p. 416, ss.

waarbij hij doodelijk gewond raakte en weldra den laatsten adem uitblies, eenzelfde uiteinde voorkomen [1].

Tromp, met zijn vloot naar Sint Sebastiaan gestevend, kreeg daar, in 't begin van Augustus, door een afgevaardigde der Koningin-Regentes van Spanje dringend aanzoek, zijn koers naar de middellandsche zee te nemen, om er de Spanjaards tegen Frankrijk te steunen. Terwijl toen, tot nader onderhandeling daarover, de Graaf van Hoorne met den afgevaardigde naar Madrid trok, begaf Tromp zich met het grootste deel van zijn schepen naar Cadix, en zond de overige, onder Aert van Nes en Banckert, naar de kusten van Frankrijk terug, waar zij echter te vergeefs wat te verrichten zochten, en, toen nog wat in 't kanaal gekruist hebbende, zich door gebrek van levensmiddelen gedrongen zagen, naar 't vaderland weêr te keeren. De verdere vloot, in 't laatst van Augustus te Cadix aangekomen, kon daar nu weldra het bloedige maar heugelijke nieuws van den slag bij Séneffe vernemen, en onder hartelijke deelneming der spaansche bevolking vieren, om daarop, nadat Hoorne zich weder was komen inschepen, den tocht naar de Oostkust van 't land te aanvaarden. Den 7en September de Straat van Gibraltar doorgezeild, begaf men zich allereerst naar het door de Franschen geblokkeerde Barcelona, en toen zich, bij 't aannaderen der schepen, de Franschen haastten, hunne belegeringswerken, met achterlating van zieken en gekwetsten, te verlaten, naar de baai van Rosas, waar men de fransche vloot hoopte te vinden, en den 2en October voor anker kwam. Die vloot, welke er de spaansche een tijdlang had ingesloten, was er echter evenmin meer te bespeuren als de spaansche, die zich terstond naar Sicilië had begeven, toen zij zich van de fransche bevrijd zag, op 't bericht dat Tromp met zijn smaldeel de Straat was doorgestevend. Tromp was daar te minder over gesticht, als hij verwacht had, met behulp der spaansche schepen, de fransche havens, met name Toulon, te kunnen aantasten, en zich thans daarentegen door een schriftelijke uitnoodiging der Koningin verrast zag, haar en haar scheepsmacht tot onderwerping van het tegen haar opgestane Messina bij te staan. Daar men dit uitsluitend in Spanje's belang te ondernemen oorlogsfeit voor de Staten en den Stadhouder niet meende te kunnen verantwoorden, zag men zich gedrongen het af te slaan, doch verklaarde zich bereid, eenige schepen en volk voor Rosas te laten, om deze door de Franschen belegerde stad te ontzetten; met welke taak toen de Schout-bij-nacht Van Almonde, met een smaldeel van zes schepen, belast werd. Zij viel hem te gemakkelijker, als de Franschen zich onverwijld uit de voeten maakten,

[1] Voor verdere bijzonderheden omtrent geheel het beloop van 't strafgeding, zie de uit de handschriftelijke bescheiden geputte meêdeelingen in de derde van Clément's aangehaalde *Episodes* (*Le chevalier de Rohan*) p. 241—429.

toen zij zich met de gewapende tusschenkomst der Hollanders bedreigd zagen. Zoo kon hij al spoedig Tromps overige schepen volgen, die den 3^en^ in December in Texel binnenliepen.

De Ruyter had zich middelerwijl, altijd nog aan boord der *Zeven Provinciën*, op deze reis voor 't eerst door den 32-jarigen Scheepskapitein, Gerrit Callenburgh, gevoerd, met zijn smaldeel naar de Antiljes begeven, waar het op Martinique los zou gaan. Daar de haven aan 't koninklijke fort op dat eiland voor groote schepen wat ondiep was, besloot hij aan de westelijk gelegen baai te landen, waar men zich tevens het best van brandhout en water voorzien kon. Den 20^en^ July ging men daartoe over, doch stuitte weldra op zulk een hevigen weêrstand, dat men, na 't kwetsen van den Kolonel Utenhoven, en de beide Oversten, Steelandt en Grandmaison, en 't sneuvelen van verschillende kapiteins, soldaten, en matrozen, de troepen weder inschepen moest, zonder zijn doel, zich van 't noodige te voorzien, laat staan het fort te bemachtigen, bereikt te hebben. Men besloot nu naar 't spaansche eiland Dominica te stevenen, om daar het benoodigde in te nemen, als natuurlijk met den besten uitslag geschiedde. Nauw echter was, den 26^en^, het laatste water aan boord gebracht, of een naderende orkaan noopte zoo spoedig mogelijk het anker te lichten, en 't ruime sop voor den gevaarlijken wal te kiezen. Men bepaalde toen tevens, slechts met een vijftal schepen voor Martinique nog een korten tijd te blijven kruisen, doch met de andere liever maar naar 't vaderland terug te keeren, dan hier — nu de aanslag eenmaal mislukt was — het te wachten ruwer jaargetij te trotseeren. Reeds den 30^en^ September was men zoo weder voor den hollandschen wal, waar De Ruyter zich haastte, den Staten mondeling verslag van zijn minder voorspoedigen tocht te doen, doch zich door Hun Hoog Mogenden van hun overtuiging hoorde verzekeren zijner beproefde waakzaamheid, trouw, moed, en goeden ijver, al had hij ditmaal niet den gewenschten uitslag op zijn onderneming verkregen.

Had men zoo ter zee slechts weinig tegen den vijand kunnen bewerkstelligen, een ander middel om hem afbreuk te doen, werd van staathuishoudkundige zij aan de hand gedaan, doch zou, in spijt der warme aanbeveling, waarmeê men 't voorstelde, evenmin baat geven. Zekere Arend Tollenaer, die zich ook reeds vóór 't uitbreken van den oorlog in 1672, met een verzoekschrift tot de Staten van Holland gewend had, waarin hij op een uitbreiding der verbodswetten voor den verkoop van fransche waren en een uitsluiting aller uitheemsche manufacturen ter bevordering der inlandsche aandrong [1], gaf thans een wijdloopig vertoog in 't licht, waarin hij, «in parabolische manier van spreken», als hij 't noemde, met een soortgelijk doel te velde trok. Onder

---

[1] Zie daaromtrent Van Rees, *Geschiedenis der Staathuishoudkunde in Nederland*, I. bl. 287

’t beeld der «fransche Mode, als een zeer wel uitgestreken en gepallieerde dame, *alias* afgodinne, toegetakeld en opgetooid door allerlei wel rare, dartele, zeer brooddronkene en noodelooze ornamenten, en met verscheiden strikken en kwikken versierd», stelde hij er «alle soorten van fransche manufacturen» voor, die de Republiek als overmeesterd en de «verdwaasde ingezetenen» overheerd hadden. Niet langer «een roof dier fransche loosheid» te zijn, maar «de oogen openende, de zeden der voorouders weêr aan te vatten» en «eigen en inlandsche waren», waarvan men, «zoo men ze geliefde te gebruiken, overvloeide», maande hij aan, en zoo «de fransche mijn toe te stoppen», en het «nu door toevloeying uitspattende Frankrijk weêr binnen de gewenschte palen terug te brengen». Hij beriep zich daarbij op hetgeen Gerard van Wassenbergh in zijn «Goudmijn van Frankrijk voor de Staten en Standen van ’t roomsche Keizerrijk geopend en gestopt», en Van Meteren in zijn «geabuseerde Frankrijk», beiden «wel meriteerende met groote attentie herlezen te worden», hadden opgemerkt. ’t Was, vervolgde hij dan, al van zeer vele jaren lang de gewoonte geweest, ’s Lands «eigen consumpcie niet veel t’estimeeren, maar ter contrarie alleen de commercie en navigacie, als de twee zekere zuilen en vaste colummen, daar deze Republiek op rust, niet eens terug denkende, dat onze considerable manufacturen en de consumpcie daaruit resulteerende, de bewegende en alleen uitwerkende oorzaken van die twee zuilen en colummen waren». Zich beroepende op ’t geen hij, bij een vorige gelegenheid, daaromtrent reeds in ’t midden had gebracht, betoogde hij, hoe die «consumpcie», zoo «ieder jaarlijks maar alleen consumeerde vijftien gulden aan manufacturen, geconsidereerd dat er twee miljoen menschen in de geheele Republiek woonden, een capitaal van 30 miljoen rendeerde» [1]. Even als te voren sloeg men ook nu geen acht op zijn meer welmeenende dan uitvoerbare denkbeelden, en had daarentegen, wat de verbodsbepalingen tegen uitheemsche nijverheidsgewrochten betrof, steeds met den onderlingen naijver der verschillende provinciën en steden en de baatzucht der handeldrijvende ingezetenen te strijden. De vijf admiraliteiten, die haar inkomsten uit de opbrengst der tolrechten putten, zochten elkander de loef af te steken in het lokken der vreemde handelschepen binnen hare havens, en de steden in ’t algemeen waren er op uit, om in ’t belang van haar inwoners de ten uitvoerlegging dier bepalingen te bemoeilijken of te ontduiken. Daar buitendien de inkomende en uitgaande rechten, tot in 1687 toe, niet verpacht maar bij *collecte*, als men ’t noemde, geheven werden, had niemand persoonlijk belang bij de opbrengst, wilden de admiraliteiten er zich niet om

[1] *De Voorlooper wegens de ontdecking van diversche seer schadelijcke en schandelijcke in- ende uytheemsche landtverraders*, enz. *en daer nevens de onfeylbare demonstrative middelen en seeckere expediënten, omme van deselve voor altijdt verlost te zullen werden*, enz. *door* Arend Tollenaer. In ’s Gravenhage, by Jac. Scheltus, 1674.

bekreunen, gelijk dan ook Johan de Witt, tijdens den tweeden engelschen oorlog, zich reeds over de moeilijkheid dier ten uitvoerlegging «mits de diversiteit der collegiën ter admiraliteit» had beklaagd, «die de eene tegen de andere lichtelijk de hand wat lichten, om de nering en het debiet in den haren te trekken». Thans zagen zich daarom de algemeene Staten ook genoopt, bij besluit van 9 October, hunne verbodsbepalingen van uitvoer in te trekken, en het handelsverkeer met Frankrijk op den vorigen voet terug te brengen. In de volgende maand diende Amsterdam zelfs bij Holland een wijdloopig betoog in, dat «hoewel bij verscheiden placaten tegen het debiteeren der fransche manufacturen getracht was, de inlandsche voor te staan, in de vaste veronderstelling, dat alle soorten voor 't gebruik en den handel noodig, zoo goed en zoo goedkoop hier te lande als elders gemaakt konden worden, bij ervaring echter gebleken was, dat door dat verbod niet alleen de inlandsche niet van belang gevorderd worden, maar wel integendeel de trafiek zoodanig bemoeilijkt en verplaatst, dat niet alleen de handel met de waalsche en vlaamsche steden, onder gehoorzaamheid van Spanje, ter zaak der viciniteit van de fransche, voor 't meerendeel was belet en afgebroken, maar ook gelegenheid gegeven, dat de goederen, die met groot voordeel voor deze provincie en haar goede ingezetenen herwaarts gebracht, opgemaakt, en weder uitgescheept plachten te werden, langs andere wegen en bepaaldelijk over Oostende, buiten 's Lands naar Oosten en Westen waren gezonden; in voegen dat ook de kooplieden hier te lande genoodzaakt waren geworden zich, tot onderhoud van hun negocie en correspondencie, met dat middel te behelpen tot groot nadeel van 't inkomende en uitgaande recht, en onherstelbare schade van vele menschen; behalve dat ook bevonden was, dat verscheiden soorten van manufacturen, die tot voortzetting van den handel en beter vertier van de inlandsche noodzakelijk werden vereischt, òf niet òf ten minste niet in zulken qualiteit konden gemaakt worden, als wel tot onderhoud van den handel gevorderd werd; waarom men van meening was, dat van nu af aan de Generaliteit er toe geleid worden moest, dat dit verbod, dat maar voor een jaar was toegestaan, met den uitgang van dien gediscontinueerd, en de handel, vrije in- en uitvoer weder opengesteld mocht worden». Zoo weinig waren Tollenaar's beschermende en uitsluitende begrippen naar den zin der handeldrijvende bevolking, bij welke, buiten dergelijke door den oorlog veroorzaakte tijdelijke beperking, alles dan ook zooveel doenlijk op een den invoer van vreemde voortbrengselen en waren meer vergemakkelijkenden voet was ingericht. Gelijk het nog onder Keizer Karel V uitgevaardigde placaat op de tollen reeds voorschreef, dat de tollenaars van de kooplieden niet meer mochten vorderen of eischen, dan 't recht van den tol zelve, noch hun eenig belet of last doen, noch ook iemand kwalijk toespreken of met woorden of daden beleedigen, was ook verder alles er op ingericht,

[1] Van Rees, t. pl. bl. 208.

om den handel het voldoen der rechten zoó gemakkelijk mogelijk te maken. Aangift van hoeveelheid en waarde werd geheel aan de kooplieden overgelaten; het onderzoek door de commiezen of, als men ze toen noemde, *cherchers* in te stellen, greep, 't zij aan den boom wanneer de goederen — als te Amsterdam — in lichters of op schuiten werden overgeladen, 't zij voor het pakhuis, als het schip — gelijk te Rotterdam — aan den wal kon gaan liggen, maar eenmaal plaats. Werd er bedrog vermoed, dan mochten die *cherchers* wel het openen der vaten, balen, kisten, of koffers vorderen, maar waren verplicht schâvergoeding te geven, als dat vermoeden ongegrond bleek. Wat de waarde betrof, hadden zij recht van benadering, doch onder voorwaarde van dadelijke betaling en een zesde verhooging. Het onderzoek zelf moest «zonder vexacie en met den meesten spoed» geschieden. De strafbepalingen tegen elke overtreding waren zacht, de gestelde boeten gering, de gelegenheid tot afkoop gemakkelijk, de loop van zaken bij betrekking in rechten kort. Van oudsher was dan ook het beginsel geldig, dat de «convoyen en licenten» uit een gansch ander oogpunt dan de gewone belastingen moesten beschouwd worden, en aan een minder strenge en tijdroovende rechtspleging onderworpen waren. Het getal der *cherchers* was daardoor ook zeer beperkt; men vond er te Amsterdam nog geen dertig, te Rotterdam maar een dozijn. Desniettegenstaande was de bij den handel schier onvermijdelijke zucht, om zich ook onrechtmatig te bevoordeelen, zoo groot, dat er steeds een uitgebreide smokkelhandel werd gedreven, die door de vele waterwegen en de onvoldoende kustbewaking zeer bevorderd werd, en aan de brabantsche grenzen vooral haast tot een tweede natuur was geworden. Amster- en Rotterdamsche kooplieden werden hoe langer zoo meer gewoon, tegen een gering loon, al wat zij verlangden in te slaan en naar hunne pakhuizen te tronen. Zoo vond men zich dan ook genoopt, bij een plakaat van April 1675, met den meesten ernst op de handhaving der verschillende verordeningen aan te dringen, en tevens de welgegronde klacht niet te verhelen, hoe de dagelijksche ervaring leerde, «dat, in de steden, aan het tenuitvoerleggen van Hun Hoog Mogenden placaten, zoo over ontdekking van *frauden* als anders tusschen de magistraten en officieren, door die van de milicie en anderen, in dienst der Generaliteit, bij wijlen de hand niet zoo zorgvuldig geboden werd, als de dienst van 't Land wel vereischte». Hoe weinig dergelijke waarschuwingen echter uitwerkten, hoe het bedoelde handelszwak en zedenbedervende kwaad eer toe dan afnam, zal ons een dozijn jaren later met de proef op de som kunnen blijken.

Hoe intusschen de handelsluî en de gemeene man in Holland en Zeeland den vrijen invoer uit Frankrijk toejuichten, komt het klaarst in een praatjen uit, door eenige personen, kennelijk geen aanhangers van Tollenaar's staathuishoudkundige begrippen, in Augustus en September '74 gevoerd, toen de daartoe strekkende bepalingen bij de Staten in den maak waren. «Ik denk om Zeeland», riep een Zeeuw daarin uit, «en het voor-

deel, dat voorhanden is met de negocie op Frankrijk weêr te doen gaan. Dat brengt een groote koopmanschap in; dan zullen de (betaal)kantoren van 't land gevuld worden, en 't geven van de gemeente wat doen ophouden». — «Dat's waar», stemde hem een Hollander toe, «de fransche wijnen, manufacturen, papieren, en kastanjes zullen vrij mogen inkomen. O, bloed! wat zal dat weêr negocie geven!» — Dat zou leniging brengen, mocht men meenen, «in de ellende, uit de groote schattingen» gesproten, die opgebracht waren «om den krijg te houden, zoo aan honderdste als aan tweehonderdste penningen, capitale leeningen, van alle bezittende goederen, en de belastingen eerstdaags te wachten op turf, hout, boter, kaarsen, vleesch, tabak, pijpen, kruidenierswaren, papier, klein zegel, coeranten, gazetten, post- of nieuwstijding, blauwe boekjens, kwakzalversbriefjens, biljetten, begrafenisceêlen, enz., behalve nog alle oude imposten, dat den nog staanden burger gansch uitput». Men kon zich daar anders alleen bij troosten met de gedachte, dat het «alles strekte tot 's Lands welvaart en behoud»: «beter te geven en vrij te zijn», als een ander sprak, «dan zijn goed te behouden en onder Frankrijk slaaf te worden! De alderkristelijkste Majesteit van Frankrijk wist daarbij zijn adel en kloosters nog wel anders te ontlasten!» [1] Bij den last van den oorlog, die trouwens nu slechts op de beurs drukte, was dezer dagen echter een bezoeking van boven door 't vreeslijke noodweêr gekomen, dat, op den bidwoensdagavond van 1 Augustus zelf, over 't land was uitgebroken, en met name ook Amsterdam en Utrecht geteisterd had. Het nieuwe stadhuis was in eerstgenoemde stad aan de west- en zuidzij zóó in de glazen getroffen, dat er boven 't eerste verwulf schier geen ruit geheel gebleven was; in de nieuwe kerk waren aan de Zuidzij van den Dam twee fraai geschilderde vensters uitgesmeten; de haan en kruissteng van den westerkerkstoren stond krom; de houten hamei van de haarlemmerpoort was met steunijzers en al omlaag gekomen, en had twee voor den hagel daaronder schuilende mans gedood, terwijl er de windmeermin met haan en stokkruis van den toren gewaaid was. Al de kostelijke schepen, op een nieuw geladen fluit na, in 't Y, van Bickerseiland af tot Kattenburg toe, waren van voor de palen in 't wilde weggerukt, en negen er van met het volk vergaan. Op de grachten en markten lagen wel duizend omvergerukte boomen; één boom was van de nieuwe markt schuin over de Waag wel 180 voet ver tot voor de Haantjens-brouwerij geslingerd. Honderden van schoorsteenen, veel gevels, ontelbare pannen, talrijke uithangborden, luifels, en vensters waren afgewaaid; al de huizen op den wind van vensterglazen ontbloot. Buiten de stad waren minstens een paar dozijn koorn- en houtzaagmolens vernield; meest al de overige, ook die op de stadsvesten, aan roeden en wieken beschadigd of hun kap kwijtgeraakt.

[1] Zie *Den welgedischten Olipodrigo* T' Amsterdam, enz. *Voor 't Vaderlandt gedruckt*, I en II.

Ook veel bleekerijen en tuinhuizen ingestort; lakenramen weggesleurd; speelhuisjens, piramiden, en zuilen verpletterd; veel kleine roeischuitjens eindelijk in de overtoomsche vaart en de Wetering omgeslagen, en de menschen verdronken [1]. In Utrecht was echter de schâ veel aanmerkelijker nog, vooral omdat er het gansche schip der grootsche Domkerk bij te gronde was gegaan. Van den toren tot het koor was zij — als de leêge plaats nog heden uitwijst — in puin gestort. Van de Jacobi-kerk was de toren met het klokkespel tot aan den wijzer afgebroken, en door het dak in de kerk neêrgekomen; van de Buurkerk een groot deel van 't dak en beide zijmuren van boven in de kerk gevallen; van de Pieterskerk waren beide, van de Sint Nikolaas één toren, en evenzoo ook 't torentjen van de Agnietenkerk voor den grond geworpen; de toren en de grootste helft van 't duitsche huis was ingevallen; al de molens op de stadsvesten, op twee na, omver; evenzoo de groote kaatsbaan, in de Zuilenstraat. De palmagiëbaan was voor omtrent een derde van haar boomen beroofd; de meeste op 't Janskerkhof, aan de Geertenkerk, langs de vesten, op de Breêstraat, op 't Vreêburg, bij de Pieterskerk, en elders uit den grond gerukt en gescheurd. Een herberg buiten de Wittevrouwenpoort was ingestort, en veel daarin schuilende lieden gedood; een turfschip in de oude gracht in den grond geslagen, en veel andere vaartuigen aan masten, roer, verdek, enz. beschadigd. Voorts lagen de straten bezaaid met de leyen, pannen, en tegels van de daken der kerken en huizen [2]. Als de «verwoesting van Bozra in Edom», schetste de dichterlijke kerkleeraar Vollenhove de in puin gestorte Domkerk, door Gods vuur en wraak getroffen: «God», riep hij in boetpreêkende opgewondenheid uit,

God heeft een schat van toorn als Hij een volk wil slaan! —
(Want) dat zoo schoon gebouw zoo deerlijk is verslonden
En in het stof geveld,
Daar is geen oorzaak van als enkelijk de zonden! —
. . . .
Niettegenstaande wij, verlost uit vreemde banden,
Zijn wonderlijk gespaard,
Zoo schijnt Gods vrees met haar verhuisd is uit de landen,
En land en landaard zijn te samen als veraard.
Waarom de Heere komt Zijn woning op te breken,
Met lucht, met wind, en heerd,
Gelijk in velen blijkt, dat Hij is weggeweken; —
Ei, keerden wij doch om, eer God heel van ons keert! —

Niet alleen te Utrecht en Amsterdam of elders in Holland, maar ook daar buiten, in Belgiën en Frankrijk, tot Straatsburg toe, woedde echter het stormweêr, en stemde te

---

[1] Ald. I, bl. 15. [2] Ald. t. pl. 13, v.

meer de gemoederen tot den door velen gewenschten rust van den oorlog, al zou die, in spijt der bemiddeling van Engeland en Zweden, toch nog ruim een drietal jaren aanhouden. Naar 't eerste hadden de Staten, terstond na de bekrachtiging van den vrede, een buitengewoon gezantschap, de HH. Van Beuningen, Reede, en Haren afgevaardigd, die er in 't laatst van Mei aan wal stapten, en een week of zes later door een zestal andere, uit Holland en Zeeland, gevolgd werden, met de taak belast, om over het beraamde verdrag van zeevaart te onderhandelen, dat echter niet vóór December tot stand kwam. Tegelijkertijd als zij naar Londen, kwam Sir William Temple weder naar Den Haag, waar hij den 29^en^ der maand zijn plechtige intreê deed, ouder gewoonte van de Hoornbrug door de afgevaardigden der Staten, in een met zes paarden bespannen karos, afgehaald. Hij vond er de Staten meer dan den Prins, dien hij zelfs niet vóór zijn terugkomst van Grave te zien kreeg, tot den vrede genegen; vooral omdat Frankrijk, naar 's Prinsen welgegronde meening, te weinig voordeelige voorwaarden zou willen bedingen, dan hij — met Engelands medewerking — het hoopte te kunnen afdwingen. Men bleef daar echter te veel Franschgezind, om hem krachtdadig te steunen, en zond alleen de Heeren Arlington, d'Ossery, en Sylvius ondershands naar Holland, in schijn om er hun vrienden te bezoeken, doch met het verholen doel, den Prins tot vrede te stemmen. Arlington beklaagde zich tevens bij hem over oproerige bewegingen, in overleg met Den Haag in Engeland beproefd. In 't begin van den oorlog had zich namelijk een Engelschman, zekere Howard, die met den resident van Polen en minister van Brunswijk-Luneburg, Abraham van Wicquefort, in briefwisseling stond, naar Holland begeven, en eerst aan De Witt, daarna den Prins zijn dienst aangeboden, hem een aanhang in Engeland belovende, als hij er mocht willen landen. Arlington's dienaar, Dumoulin, sloot zich bij Howard aan, en beiden verschaften daarop den Prins, door Wicquefort, zooveel engelsch staatsnieuws als hij verlangen mocht. Na 't sluiten van den vrede kwam een en ander aan den dag, daar Wicquefort zich belezen liet, om enkele brieven van Howard over te leveren, die dezen nu in hechtenis deden nemen met een ander, van zins Schotland tijdens den oorlog in beweging te brengen, en mede van verstandhouding met den Prins beticht. Dumoulin werd daarentegen door de hollandsche Staten ten zeerste begunstigd; zij bewerkten niet alleen dat hem 1600 gulden uit de geheime correspondencie-penningen werden toegekend, maar dat hij ook in 't voorjaar van 1676 tot Goeverneur van Suriname werd aangesteld. De Prins liet Arlington intusschen onverrichterzake vertrekken.

De zweedsche gemachtigde Ehrensteen had in den loop van 't jaar bij de Staten voortdurend vertogen ingediend, om hen tot vredesonderhandeling te noopen, en hun daarbij zelfs voorgesteld, om eenige plaatsen aan te geven, waar men die zou kunnen voeren. Zij stelden hem half November daarop Frankfort, Hamburg, of Aken voor; doch Koning Lodewijk wilde van geen duitsche rijksstad weten, en stemde zijnerzijds voor Breda,

dat echter door de Staten werd afgeslagen. Hij liet het daarop aan hen over, hem een andere, mits niet in Friesland of Stad-en-Landen, voor te slaan, en zij kwamen toen met Meurs voor den dag; dit lag wel niet binnen hun gebied, maar was toch door de troepen van hun Kapitein-generaal bezet. Daar het echter duitsch was, wilde Lodewijk er evenmin, als van een andere duitsche plaats, van hooren. Temple kwam toen, namens Engeland, met Nijmegen te berde, waarin nu ten slotte zoo de bondgenooten als Frankrijk toestemden, en dat dus de bestemde plaats voor de aanstaande onderhandeling werd.

Van dat zelfde Nijmegen ging in dezelfde dagen — January 1675 — een voorstel bij de Staten van Gelderland uit, dat in 's Prinsen verhouding tot het gewest een aanmerkelijke wijziging zocht te brengen. Het hield toch den voorslag in, hem de aloude hertogelijke waardigheid met al haar gezag op te dragen. De eerste aandrang er toe kwam van de te Nijmegen gevestigde broeder en zwager des hollandschen Raadpensionaris, die zelf in 't vorige jaar daar geweest, en toen zeker reeds over de zaak geraadpleegd was. Zijn zwager's — Willem van Hoekelum — schoonzoon, Koenraad Klerk, was als griffier der Kwartierstaten het best in de gelegenheid, het denkbeeld daarin ter sprake te brengen; terwijl gene zelf en zijn schoonbroêr, Nikolaas Fagel, het in de stad zelve aanbevalen. Klerk hield den nijmeegschen Staten voor, hoe slecht het met de geldmiddelen der Provincie stond, en hoeveel voordeels men uit de bescherming van den invloedrijken aanstaanden Hertog zou kunnen trekken, met name ook tegenover de aanmatiging en overheersching van Holland. De Ridderschap bleek al ras genegen het voorstel te steunen; om het echter tot een besluit te verheffen, diende de Landdag bijeen te komen, en bij 't voorloopig over de Provincie gestelde bestuur kon dat zonder machtiging van den Prins-Stadhouder niet geschieden. Op 't verzoek, hem door de stad Nijmegen daartoe gedaan, gaf hij echter haar «voorloopige regeering» den 2^{en} January gaarne zijn toestemming, om — naar zij gevraagd had — «over eenige zaken, den dienst van Gelderland betreffende, de Ridderschap en de gemachtigden tot de provizioneele regeering in de andere steden van 't Kwartier bijeen te roepen, om met elkander te besluiten 't geen zij voor dien dienst mochten noodig achten, en daarover ook des noods te raadplegen met de andere kwartieren, uit welke de voorloopige regeering der steden van Zutfen en Arnhem evenzeer gemachtigd werden, ridderschap en steden van hun kwartier bijeen te doen komen. Na die bijeenkomst, en daarop gevolgde onderlinge raadpleging, werd toen, vier weken later — den 29^{en} — eenparig besloten, «den Prins van Oranje en zijn mannelijken nakomelingen, uit erkentenis van zijn uitstekende diensten, de hooge regeering van 't Vorstendom Gelder en 't Graafschap Zutfen aan te bieden onder den titel van Hertog en Graaf. Om zooveel mogelijk de zaak te ondersteunen, had men in de verschillende steden — te Arnhem op aandrang vooral van den hoogschout Bentinck — de gilden

en gemeenten er over gepolst, en hun instemming erlangd. Reeds den 30^{en} gaf men den Prins, die te Zuilestein aan 't jagen was, van 't genomen besluit kennis; hij weigerde echter zelf omtrent de aanneming al of niet te beslissen, vóór hij de meening der andere provinciën van zijn Stadhouderschap vernomen had, doch liet gaarne toe, dat de Heeren van zijn jachtgezelschap hem aan den disch als Hertog van Gelder toedronken; toen echter één hunner ook een dronk als Graaf van Holland op hem wilde instellen, gaf hij niet onduidelijk zijn misnoegen daarover te kennen. Hij wist trouwens te wel, dat zijn persoonlijke invloed niet aan een ijdelen titel hing, maar op 't gezag berustte, dat men hem, onder welken naam of titel dan ook, toekende, en hij kon daarom ook met alle kalmte de gevraagde uitspraak verbeiden, al had hij ze wellicht eenigsins anders verwacht, dan ze, bepaaldelijk in Zeeland, uitviel. Utrecht was het eerst — den 7^{en} February al — met de zijne klaar, en maakte ze hem door vier gemachtigden kenbaar; zij luidde tot aanrading der aanneming. Eerst twee dagen later ving er in Holland de beraadslaging over aan. De Edelen rieden toen evenzeer tot aanvaarding der aangeboden hooge waardigheid, en Dordrecht met hen. Haarlem daarentegen verklaarde, «wel gewenscht te hebben, dat men over zulk een zaak niet had behoeven te raadplegen; dat men bovendien vooraf nagaan moest, in hoever de eene provincie in dezen van de andere afhing, en of zij wel gemachtigd was, hare oppermacht dusdoende af te staan. Men kon den Prins ook niet raden, eene waardigheid als deze, waardoor zijn staat niet verbeterd werd, aan te nemen; 't was beter Stadhouder dan Soeverein dezer Landen te zijn. Hij zou zich verder, wilde hij den staat der geldersche geldmiddelen herstellen, den haat van 't volk op den hals halen, en beproefde hij dat niet, de overige gewesten het kind van de rekening maken. Gelderland, dat zich zoo spoedig aan Frankrijk onderworpen had, verdiende daarbij geen al te groot vertrouwen, en men meende dus, hoe genegen men zich den Prins steeds betoond had, ronduit te moeten betuigen, dat zeker zij zijn beste vrienden waren, die hem de aanneming ontrieden. Delft meende, dat Gelderland gewis wel deed, om, even als Holland, Zeeland, en Utrecht, den Prins aanzienlijke waardigheden, goederen en giften hadden aangeboden, hem zijn erkentelijkheid te betoonen, en daartoe — daar 't niet anders had — zijn oppermacht aan hem te schenken; doch dat Haarlem terecht had aangeraden, die zijnerzijds af te slaan. Dat wel zijn groote voorzaat, Prins Willem I, op ernstigen aandrang der hollandsche en zeeuwsche steden, die oppermacht over beide gewesten had aangenomen, doch er na zijn dood, onder de drie volgende Stadhouders, niet meer van gerept was. Dat ook wel een der voornaamste hollandsche steden, Amsterdam, den Prins zelf, kort na zijn verkiezing tot Stadhouder, de oppermacht over Holland had aangeboden, doch Arlington en Koning Karel, daarover gepolst, het hadden afgeraden; en dat evenzeer ook thans de meerderheid der delfsche vroedschap begreep, dat men den Prins moest raden, het geldersche aanbod

van de hand te wijzen». Leiden hield «alle nieuwigheden voor gevaarlijk; de Prinsen van Oranje waren steeds met de waardigheïd van Stadhouder tevreden geweest, en 't was te hopen, dat zij dat ook in 't vervolg mochten zijn. De Prins zou als Stadhouder meer gunst en gezag bij 't volk vinden dan als Soeverein. Reeds het opleggen der belastingen, dat dan zijn werk zou wezen, maakte de Staten bij de gemeente min of meer gehaat. Hem de aanneming ontraden was dus zaak». Amsterdam achtte, dat men den Prins voor zijn raadpleging met de Staten bedanken, doch hem de aanvaarding der aangeboden waardigheid afraden moest. Gouda deed opmerken, dat er in de Unie iets gevonden werd, dat ook bij de opdracht der graaflijkheid aan den eersten Willem reeds te berde was gebracht [1], en dat de bevoegdheid tot zulk een afzonderlijk aanbod twijfelachtig maakte, doch zag anders geen zwarigheid in de aanneming, en zou zich dus bij de Edelen aansluiten. Rotterdam verklaarde, zich bij de anderen te zullen voegen, als men 't allen eens kon worden; anders wenschte 't eerst ruggespraak te houden. Gorinchem zeî, dat men de aanneming ontraden moest, en vond ze toch plaats, 't hertooglijk gezag in Gelder nader onderzoeken. Schoonhoven sloot zich bij de Edelen aan, om de fraaye reden, dat «groote Huizen toch doorgaans groote titels begeerden, en de Graven van Nassau wel 200 jaar over Gelder geheerscht hadden»; ook, trouwens, «omdat de geldersche geldmiddelen, 't rechtswezen, en de regeering dringend verbetering eischten». Den Briel stemde daar geheel meê in. Ook Schiedam schijnt zich bij de Edelen aangesloten te hebben. Wat het Noorderkwartier betrof, Alkmaar bracht in 't midden, dat het volk liefst met een schijn van vrijheid gedoekt werd, dat het zich echter naar de meerderheid en 's Prinsen welbehagen zou schikken. Hoorn stemde voor aan-, Enkhuizen daarentegen voor afrading, met de stekelige opmerking, dat Gelderland niets anders deed dan zijn eigen voordeel zoeken, en een vergulde bittere pil opdrong; die te weigeren zou daarom het wijste zijn; het zou zich echter gaarne naar den Prins-zelf gedragen. Evenzoo Purmerende en Monnikendam, dat zich evenwel verder bij Haarlem aansloot; Medemblik daarentegen bij de Edelen. Tijdens de raadpleging had men door den Raadpensionaris den Prins over de zaak laten polsen, doch deze geantwoord, dat ze hem onverschillig was, en hij dus geen partij wenschte te kiezen. Men deelde hem nu de zoo uiteenloopende meening der Statenleden schriftelijk meê, het aan hem overlatende, hoe verder te handelen.

Een dag of wat later ontving hij ook uit Zeeland soortgelijke schriftelijke kennisgeving. Men had daar den 15^{en} en 16^{en} over de zaak beraadslaagd, en daartoe begonnen met breedvoerig te overwegen, welke redenen Gelderland tot zijn aanbod genoopt

---

[1] Gelderland zelf en Utrecht hadden toen tegen de afzonderlijke opdracht eener Provincie bezwaar gemaakt.

konden hebben, en had die vooral meenen te vinden in de hoop, door 't aanzien van den Hertog het gewestelijk aandeel in de gemeene lasten te doen verminderen, en de grenzen der Provincie beter tegen den duitschen vijand te zien verweren. Men bracht echter tegen het aanbod zelf in, dat Gelderland niet bevoegd was de oppermacht af te staan; dat de aanneming met nadeelige gevolgen dreigde, en onrust in den Staat verwekken zou, daar Gelderland dan wel altijd zou blijven woelen, om ook de andere provinciën onder een eenhoofdige regeering te brengen, en dezen zich daartegen van haar zij verzetten zouden. Men zou zich verder bij dat aanbod niet kunnen neêrleggen zonder ook zelf een dergelijk te doen, en den Prins als Graaf van Zeeland aan te nemen. Men moest daarenboven bedenken, welk een indruk de zaak op de gemeente zou maken; dat voorts onder een eenhoofdig bewind de koophandel gefnuikt werd, de wisselbank alle vertrouwen zou gaan derven, en de Oost- en West-indische Compagnie onzeker werden; dat er ook wat de erfopvolging aanging, zwarigheid te voorzien was; mocht toch al onder den Prins-zelf alles wel gaan, zijn nazaten, misschien van anderen inborst dan hij, zouden 't Land in ongelegenheid kunnen brengen». Was men 't zoo over 't onaanneemlijke der zaak vrij wel eens, over 't antwoord den Prins te zenden, was men 't minder. De Raadpensionaris De Huybert, die bij 't afwezen van den eersten Edele, Odijk, de vergadering in zijn naam, en dien des Prinsen dus, leidde, had uitdrukkelijk last gekregen, zich niet te uiten, en Middelburg wilde zich niet verklaren vóór 't gevoelen van Holland was kenbaar gemaakt. Daartegen kwamen nu evenwel Zieriksee en Goes op, en beweerden — niet ten onrechte — dat door den Prins elk gewest voor zich geraadpleegd werd, waarop Middelburg toen als zijne meening te kennen gaf, dat men de geopperde redenen van aan- en afrading den Prins moest voorleggen. Zieriksee stemde tot de laatste, omdat «het zeer te bezien zou staan, of de Unie wel gedoogde, dat één der Gewesten onder een bijzonder eenhoofdig gezag stond, terwijl de andere staatswijs geregeerd werden. De naam van een oppermachtig gebieder was ook, sedert de afzwering van Koning Filips, bij de gemeente onaangenaam geworden, terwijl de Prins daarentegen als Stadhouder ten hoogste geacht en bemind was, en zelfs, als zoodanig, de voornaamste deelen der oppermacht in handen had, ofschoon deze den provincialen Staten uit den aard eigen bleef; zijn beste vrienden moesten hem dus raden, Gelderlands aanbod af te slaan en daarentegen 's Lands oud en loffelijk bewind te handhaven. Goes was het met dat alles volkomen eens, en voegde er nog aan toe, dat «de enkele titel van Hertog of Graaf den Prins geen meer gezags verschaffen kon, dan hij reeds bezat; dat 's Lands ingezetenen, onder den zoeten naam van Vrijheid, zeker veel meer voor 's Lands lasten zouden willen bijdragen, dan zij onder een opperheer zouden willen doen, gelijk het verleden dat geleerd had; dat de voorgang van Gelderland in dezen de overige provinciën zou schijnen te moeten meêtronen, doch dit nooit zonder veel onrust geschieden zou; dat het eindelijk ondank-

baarheid jegens God zou verraden, een regeering te veranderen, die door Zijn zegen en de jaren zóó bekrachtigd was». Tholen was van een geheel ander gevoelen; het oordeelde, Gelderland te moeten prijzen over zijn aanbod, als een blijk van erkentenis voor 's Prinsen uitstekende verdiensten, en van zorg voor de toekomstige veiligheid zijner Provincie. De opdracht raakte verder de Unie niet, daar Gelderland tegenover haar als overheerd gewest moest beschouwd worden, en de overige geen reden hadden, zich aan Gelderlands handelwijs te stooten. Het meende dus den Prins wel te kunnen aanraden, de opgedragen Hoogheid te aanvaarden. Men bracht daar van de andere zij intusschen tegen in, dat, wilde men Gelderland uit dat overheeringsoogpunt beschouwen, der Generaliteit er de oppermacht over toekwam, en het aanbod dan ongerijmd was. Vlissingen verklaarde de gansche raadpleging niet van zooveel belang te beschouwen, als anderen schenen te doen; 't achtte 't louter beleefdheid van den Prins Zeelands gevoelen te vragen over iets, dat eigenlijk alleen hem zelf en Gelderland aanging; dat dit laatste hetzelfde recht had, als Holland en Zeeland, den Prins een blijk van erkentenis te geven, en hem dus 't Hertogdom op te dragen, gelijk zij 't het Erfstadhouderschap gedaan hadden; dat uit die opdracht der oppermacht in één gewest, van de andere in gelegenheid zoozeer verschillende, volstrekt niet volgde, dat ook deze zich onder een eenhoofdig bewind begaven; dat zulk een Hertog Gelderland zou kunnen houden als voormuur van den staat, en het verplichten, om beter in zijn aandeel in de algemeene lasten te voorzien; dat men om al deze redenen den Prins dus ook moest verzoeken, de opgedragen hoogheid te aanvaarden». Eerst den volgenden dag vonden Middelburg en Vere gelegenheid, zich te uiten. Het eerste meende, «dat men den Prins, na dankzegging voor de gedane mededeeling, moest doen weten, dat men in de zaak zelf aanmerkelijke bezwaren zag, zoowel wat de Unie als zijn eigen persoon betrof, en het daarom aan zijn eigen hooge wijsheid over wilde laten, zulk een besluit te nemen, als met 's Lands best in overeenstemming zou zijn». Vere, hoewel verklarende zooveel genegenheid als iemand voor den Prins, en zelfs het leven voor hem veil te hebben, ried echter 't aannemen der aangeboden Hoogheid af: 1. omdat Gelderland niet goed had gedaan, de oppermacht over zijn gewest zonder voorkennis der andere af te staan; terwijl daarenboven de regenten, als niet zoozeer zijnde dan wel slechts verbeeldende Soevereinen van den lande, gehouden waren den nazaten de regeering in dien staat over te leveren als zij ze ontvangen hadden; 2. omdat de liefde van 's Lands ingezetenen onder het tegenwoordig Landsbewind, den Prins meer waard was dan een enkele titel; en 3. omdat van den tegenwoordigen bewindsvorm de rust en welvaart van 't Vaderland afhingen. De Prins moest derhalve in dezen het voorbeeld van Gideon, den rechter Israëls, volgen». Overeenkomstig deze laatste zinspeling verzuimde men niet, den Prins, bij het schriftelijke antwoord, waarbij men hem een en ander wijdloopig overbriefde, en ten slotte te verstaan gaf, dat de genegenheid en trouw van den land-

zaat, op de vaste en gezegende gronden der tegenwoordige wijze van regeering, nimmer ophouden maar eeuwig duren zouden, naar «dat loffelijk voorbeeld» te verwijzen, en hem aan te raden, om de geldersche aanbieding af te slaan, gelijk het gemelde joodsche Bijbelheld een dergelijke gedaan had, hem door het volk na zijn verlossing door zijne hand uit de slavernij der Midianieten gedaan, evenals nu door 's Prinsen hand zooveel heil in het Vaderland was toegebracht».

Die Prins had toen echter zelf reeds de reis naar Arnhem aanvaard, om daar, ziende hoe luttel bijvals het aanbod in de hollandsche steden vond, het beleefdelijk van de hand te wijzen, en tevens de regeering te herstellen. Van den Raadpensionaris begeleid, vertoonde hij zich den 20^{en} der maand voor de saamgeroepen Ridderschap en steden der provincie, bracht hun zijn ongeveinsden dank voor 't hem gegeven blijk van vertrouwen, doch sloeg het tevens heuschelijk af. Den volgenden dag daarop tot Erfstadhouder en Kapitein- en Admiraal-generaal aangesteld [1], herstelde hij 't Hof van Gelder en nam er zitting op de rol van 't geldersche hof, om vervolgens ook de provinciale regeering en die der steden van nieuws te regelen. Raden, burgemeesters, en schepenen der laatste zouden voortaan, zonder voorafgaande benoeming, door den Erfstadhouder worden benoemd; in de meeste voor drie, in Tiel voor één jaar; de gemeensluî van Nijmegen, Bommel, Zutfen, Doesburg, Arnhem, en Harderwijk zouden voor hun leven dienen, maar de openvallende plaatsen eveneens door den Stadhouder worden aangevuld. De verdere ampten, als het burggraafschap van 't Rijk van Nijmegen, het landdrostschap van Zutfen en dat van de Veluwe, de amptmanschappen, richter- en scholtampten, enz. zouden evenzoo alleen door den Stadhouder begeven worden, die ook gelijkerwijs de Secretarissen der kwartieren en steden zou aanstellen. Zelfs de begeving der buitenlandsche commissiën in de Generaliteits-collegiën en in de Oost- en Westindische Compagnie werd hem uitsluitend opgedragen; evenals hij ook de beslissende scheidsman zou zijn in alle geschillen tusschen de kwartieren en hunne leden, en over het krijgswezen der Provincie de volstrekte bestelling erlangde. Na de zaak der regeering overeenkomstig dit reglement geordend te hebben, vertrok de Prins naar Overijsel, waar, na zijn aanstelling tot Erfstadhouder en 't stellen der wethouders in de steden, den 2$^{en.}$ Maart mede een nieuw reglement ontworpen werd, dat echter den Stadhouder minder uitsluitend dan 't geldersche 't gezag in handen gaf. Daarbij toch werd bepaald, dat de wethouderschap in de drie hoofdsteden en Hasselt en Steenwijk jaarlijks door de gemeensluî verkozen zou worden, nadat deze eerst hun eigen getal hadden aangevuld; de Stadhouder verkreeg echter het recht, de gedane keuze van

---

[1] De "commissie" daarvan werd hem vervolgens in een gouden doos ter waarde van *f* 2000 overgebracht, waarbij de Staten, als blijk van hun erkentelijkheid voor de aanneming, nog *f* 100,000 aan 5 t. h^{d}. schuldbrieven voegden. — Zie Is. An. Nijhoffs aant. in zijn *Bijdragen*, VII, bl. 83.

beiden goed of af te keuren, en in 't laatste geval naar eigen verkiezing anderen aan te stellen. In de overige plaatsen zou de Wet op den ouden voet gekozen worden. De drost- en schout-ampten, landrentmeester- en ontvangerschappen zouden, zonder vooraf-genaamde benoeming, door den Stadhouder worden begeven; het griffierschap der Staten en de buitenlandsche commissiën echter uit een hem voor te dragen viertal; de bestelling der krijgsmacht en de beslissing der geschillen zou, evenals in Gelderland, geheel aan hem verblijven. Terwijl de gemeensluî van Kampen en Zwol zich zonder weêrspraak bij dit besluit omtrent de keur van hun lichaam en der stadswet neêrleîden, kwam de gezworen gemeente van Deventer, bij den eerstvolgenden keurdag, tegen dit «verlos der privilegiën», als zij 't noemde, op, en richtte zich tot schepenen en raad met het verzoek, haar bij dat verzet de behulpzame hand te bieden. Deze toonden zich daartoe echter ongenegen, en maanden tot kalme berusting aan. Toen daarop intusschen de keur had plaats gehad verlangde de gemeente weêr, dat de gekozenen, zonder de goedkeuring van den Stadhouder te vragen of af te wachten, naar oud gebruik den eed zouden doen, en kwam men toen, na lange onderhandeling, overeen, dien eed «onder reserve der aggreacie van Zijne Hoogheid» af te leggen. De keur werd daarop den Stadhouder ter bekrachtiging overgemaakt, zonder dat hem daarbij van 't gebeurde werd kennis gegeven; daarvan door anderen verwittigd, schreef hij nu terug, dat hij dat voorwaardelijk «in eed nemen der verkozen personen voor ditmaal om redenen door de vingers zou zien, maar tevens verwachten, die informaliteit in het toekomende te zien vermijden». Een poos tijds vóór den volgenden keurdag zond hij daarenboven nog een schrijven aan den Raad, om voor te stellen, dien in 't vervolg 14 daag vroeger te stellen, om zoo de beëediging op den gewonen dag te kunnen laten doorgaan. De gemeente antwoordde den Raad, die er haar van in kennis stelde, niets anders dan dat zij «op Sint Pieter, naar gewoonte, verschijnen zou, om de keur conform Stadsboek te doen», en, om duidelijker verklaring van haar gevoelen gevraagd, dat zij dat schrijven, als niet aan haar gericht, ter zij zou laten, en zich hield aan 't geen vroeger door haar gezegd was. Een nader schrijven van den Stadhouder gaf den Raad daarop last, gemeenslieden hoofd voor hoofd af te vragen, of zij 't nieuwe Reglement al dan niet dachten na te komen? Zij hielden zich echter lichaamswijze aan hun gevoelen, en toen Wet en Raad daarop besloten, samen in hun vergadering te verschijnen en daar de gestelde vraag hoofdelijk aan hen te doen, vonden zij verreweg de meerderheid der tegenstribbelaars uit het Stadhuis naar 't Stads Wijnhuis vertrokken, en zagen zich ook de rest, tot een getal van 22 toe, daarheen begeven. Vandaar ter Raadkamer teruggenoodigd, vaardigden dezen de verklaring uit, dat zij, na rijpe overweging, zich door hun eed aan het Stadsboek verplicht vonden, en dus het nieuwe Reglement, als daarmeê in regelrechten strijd, gewetenshalve niet konden of mochten aannemen». Daar men zich echter van wet- en raadszij met die op

ongewettigde plaats afgegeven verklaring niet tevreden stelde, zagen zij zich gedwongen ten Stadhuize terug te keeren, om daar nu, hoofd voor hoofd, hun weigering te herhalen. Denzelfden dag — 17 Febr. '77 — teekenden zij een reeds ontworpen vertoog aan den Stadhouder, dat zij hem, van een eerbiedig schrijven begeleid, deden toekomen, terwijl Wet en Raad eenigen hunner afvaardigden, om hem van al dit gehaspel kennis te geven en zijn nader goedvinden te hooren. Hij antwoordde met de betuiging zijner verwondering, dat door zijn Reglement de voorrechten en vrijheden der stad zouden geschonden zijn, daar zij, met haar provincie weder bij de Unie gebracht, in die voorrechten weder hersteld was, uitgenomen het den Erfstadhouder toegekende gezag, dat wanneer de gezworen gemeente, zoo omtrent het aanvullen van haar lichaam als de keur van Wet en Raad, zich niet naar behooren mocht hebben gedragen, die Stadhouder daarin dan zoo zou mogen voorzien, als hij ten meesten dienste van stad en provincie zou noodig vinden, doordien aan hem alleen, in die hoedanigheid, «de faculteit gelaten was, om te voorkomen, dat door *kuiperijen en driften*, die — God beter 't — zooveel jaren binnen de stad, tot onuitsprekelijk nadeel van 't gewestelijk en stedelijk belang, omtrent die keur in zwang geweest waren, diezelfde verwarring niet meer zou worden teweeggebracht». Om aan het twistpunt van 't oogenblik een einde te maken, gelastte hij Wet en Raad tevens, de tegenstribbelende gemeenslieden van hun eed te ontslaan, daar hij van den eenen kant evenmin iemand wilde bezwaren, om zich tegen zijn gemoed met de regeering te moeyen, als van den anderen zijn recht opofferen aan d'ambicie van eenige personen, den dekmantel van privilegiën misbruikende». Zoo geschiedde 't nu, en vulden daarop de overgebleven gemeensluî de opengevallen plaatsen der 22, op de bij 't nieuwe reglement voorgeschreven wijze, aan [1].

Wat de Prins hier met zooveel grond en nadruk tegen «kuiperijën en driften» aanvoerde, mocht ongelukkig niet slechts van Overijsels eerste hoofdstad dier dagen, als van nagenoeg alle andere provinciën en steden gelden; doch — wat erger was — juist onder zijn stadhouderlijk beheer zou, in spijt dezer onverbloemde betuiging van zijn afkeer, die «kuiperij» in den Lande aanmerkelijk toenemen, en — zonderlinge weêrspraak met die betuiging — niet het minst door zijne begunstiging en zijn eigen bedrijf. In zulk een mate zou helaas! de stelling van den rechtschapen franeker hoogleeraar Huber, in zijn vroeger aangehaalden *Spiegel van Doleancie*, waarheid blijken, dat «men zich behoort te wachten van zulke reformaciën voor te stellen, die door het humeur van land en lieden, en de bedorvenheid der tijden ondoenlijk zijn. 't Is geen groote zake», schreef hij, «treffelijke ordonnanciën in zijn kamer te bedenken, en veel prijselijke zaken op 't papier te brengen; maar de hoogste konst is te kennen het humeur van zijn volk; anders doet men niet anders, dan voor de wereld te toonen,

[1] Zie den *Tegenw. Staat van Overijsel* III, bl. 130, vv. en de daar aangehaalde *Deductie*, enz.

tegen welke misdrijven men niets vermag, en dat zoo min het heelmiddel als het kwaad te verdragen is». Hij bracht dit bezwaar hoofdzakelijk tegen de friesche verbodsbepaling van 1634 in, dat «niemand in het begeeren van eenig ampt eenig bier of wijn zou mogen schenken»; doch de Prins zou, om zijn anders zoo edelaardig doelwit, de handhaving van Nederland en Europa's vrijheid tegenover de fransche heerschzucht, krachtdadig na te streven, zich binnenslands een overwicht moeten verzekeren, dat slechts met een stel regenten in staats- en stadsbestuur mogelijk was, geheel van zijn wil afhankelijk en naar zijne hand te zetten. En wat hij dus voor 't oogenblik in die deventer en overijselsche praktijken veroordeelde, «de ongeoorloofde oligarchique konsten», gelijk Hubert ze doodverfde, «die de gemeene regeering in handen en lust van weinigen brengen, alsof het haar vaderlijk erf en patrimonie was; een fundament van corrupcie en zelfzoeking, zeer tegenstrijdig aan een vrije regeering»; — dat zou hij zich daardoor, o jammer! allengs gedrongen zien, op veel grooter schaal alom niet slechts oogluikend toe te laten, maar in zijn, en in zoover Europa's belang te bevorderen. Hij diende 's volks «humeur» en kwade neiging daarin hun gang te laten gaan, om er voor zijn persoonlijk goede zaak partij van te trekken. Dat hij daar wèl aan deed, laat zich daarom nog niet beamen; zelfs als noodzakelijk kwaad zou men zijn doen in dezen te nauwernood kunnen doen gelden; doch de omstandigheden waren, in dit opzicht, zelfs zijn kloeken geest te machtig, en hij deed dus wat hij, in die omstandigheden, niet laten kon. Geen provinciale verordeningen noch voorbehoedmiddelen baatten dan ook, om het oligarchische kwaad in zijn voortwoekerenden loop te stuiten, dat, onder allerlei vormen en vergoêlijkende namen, tot die van «harmonie» toe, onder de goê gemeente heerschte, en waartegen nog in 't najaar van '73 in Zeeland weêr een waarschuwing der Staten was uitgevaardigd, gelijk in 't voorjaar in Friesland. «Verbintenissen, toerbeurten, en almanakken», weldra door «contracten van correspondencie», als men ze noemde, gevolgd, bleven hun verderfelijken invloed bij toeneming doen gelden, en alom in de provinciale en stedelijke regeering heerschen [1].

Wat de thans herstelde in Overijsel betrof, meenden de drie hoofdsteden zich ten spoedigste door vereende kracht te moeten wapenen tegen allen daadwerkelijken of vermeenden inbreuk op hare voorrechten. In een omstreeks half Augustus te Deventer gehouden bijeenkomst bepaalden daarom «burgemeesters, schepenen en raden» der trits, dat zij, «de groote nuttigheid in aanmerking nemende, als (hunne) steden in 't particulier hadden genoten uit (hare onderlinge) eenigheid» — die trouwens wel nog al eens te wenschen had gelaten — «bij deze gelegenheid van tijden, noodig

---

[1] Tal van proeven zie in Mr. De Witte van Citters *Contracten van Correspondentie*, den Haag 1873, met de *Aanteekeningen en Bijvoegselen*, aldaar 1877; verg. ook Prof. R. Fruin's *Nog iets over de Correspondentiën der Regenten onder de Republiek* in den *Ned. Spectator* voor 1864.

vonden te vernieuwen alle en ieder van zoodane oude verbonden, als voor dezen bij de gezamentlijke drie steden in 't generaal of eenige van haar in 't particulier waren opgericht, en diensvolgens de eene de andere te loven en te zekeren, goede vrienden en bondgenooten te wezen en te blijven ten eeuwigen dage, en in alle voorvallende zaken malkander niet te verlaten, dan altijd bijeen te blijven, en de eene de andere in alle lasten en nooden, hoe en waar die komen mochten, met alle kracht en vermogen bij te staan en te beschermen, en niemand de eene de andere in eenige van zijn olde privilegiën, gerechtigheden, en gewoonten te (laten) verkorten, dan ze hem zonder eenige verhindering te laten beholden en genieten onbespierd, en malkander daarin te stijven, te sterken, en te helpen beschermen met alle macht, zonder arg of list» [1].

Zoodra de Prins Gelderlands aanbod van de hand gewezen had, deelde hij dat den Staten van Utrecht mede, hun te gelijker tijd zijn dank betuigende voor de wijze, waarop zij hem hun ingevraagden raad hadden gegeven, en die hem had doen blijken, dat het voorstel bij hen geenerlei argwaan omtrent zijn bedoelingen gewekt had, gelijk elders, tot zijn leedwezen, 't geval scheen te zijn. Tot de zeeuwsche richtte hij daarentegen, na 't bekomen van hun verslag en brief, een schrijven, dat hun zijn kennelijk misnoegen niet verheelde over 't geen ten hunnent in 't midden was gebracht, en over den toon, waarop zij gemeend hadden hem te moeten toespreken. Hun dank zeggende voor de genomen moeite, betuigde hij tevens de smart, die 't hem gedaan had, uit de adviezen van eenige hunner leden te moeten opmaken, dat zij, spijt alle door hem in 't werk gestelde pogingen, om den Staat uit zijn rampspoed te redden, van gansche andere gedachten omtrent hem vervuld waren, en daardoor ook onder de gemeente verdenking verwekt was, als ware 't hem om de Soevereiniteit te doen, en daarmeê den ondergang van vrijheid en handel, de slooping der beide Compagniën, de fnuiking van 't crediet der wisselbanken en de vernietiging van 's Lands schuldbrieven. Tot welke hatelijke en boosaardige vermoedens, als hij zich uitdrukte, hij nooit meende aanleiding gegeven te hebben. Wel hadden vroegere bewindvoerders hem willen uitsluiten van de waardigheden, door zijn voorzaten bekleed, en 't geen zij daarvan bij wijze van gunst wilden laten, zoo beperkt, dat hij er buiten staat door raakte, 's Lands nut en welzijn naar behooren te betrachten; wel had men hem ook de voorrechten, aan zijn persoonlijke goederen en eigendommen verbonden, zoeken te benemen, terwijl men al wat tot zijn verkleining en verdrukking werd aangewend, den fraayen naam van 't «voorstaan der vrijheden en voorrechten van deze landen» gaf, al waren die zoogenaamde voorstanders daarvan het alleen van hun eigen aanzien en grootschheid, zich verheffende boven hunne medeburgers, en zich op allerlei wijs in de regeering dringende, en die in de steden naar hun zin schikkende, zonder juist op haar privi-

[1] Van Hattum's *Geschiedenissen van Zwolle*, IV. bl. 93, v.

legiën veel acht te geven. Hij, integendeel, had zich, tot den tegenwoordigen oorlog toe, slechts tot verdragen en dulden moeten bepalen, doch vervolgens getoond, zijn goed, eer, en leven niet te hoog te schatten, om 's Lands vrijheid, voorrechten, handel, zeevaart, en middelen te handhaven; en niemand kon vergeten zijn, hoe juist zeer veel regenten, toen 't er vóór nu drie jaar op aankwam, vrijheid en godsdienst met goed en bloed voor te staan, beraadslaagd en gepoogd hadden, zich op schandelijke voorwaarden met den vijand te verdragen, en hoe zij die 't meest op hun voorstaan dier vrijheid gesnoefd hadden, de vaardigsten waren geweest, om een verdrag te sluiten, waardoor godsdienst, vrijheid, voorrechten, en alles op eens zouden te loor zijn gegaan. Niemand ook, hoe hij, vertrouwende op de gunst van God-almachtig, die schandelijke onderhandeling, voor zooveel in hem was, weêrsproken en verhinderd had, ofschoon hij, door 't voortduren van den krijg in zijn eigen bezittingen elders — zijn Prinsdom van Oranje met name — meer leed dan eenig ingezetene. Ook wist men, hoe hij, toen de vijand onder de vredesvoorwaarden het toekennen der oppermacht aan hem-zelf had willen stellen, zich tegen het sluiten van zulk een vrede verzet had; ook, hoe hij, in 1672, toen de burgerij, op hare regenten verstoord, die allen veranderd wou zien, zich beijverd had, om de gerezen onlusten te stillen, zonder zich van die ongezochte gelegenheid te bedienen, om — als anders licht te doen ware geweest — meer gezags te erlangen. Meende men, dat hij de Soevereiniteit dan nu bejagen zou, terwijl hij ze had afgeslagen, toen ze hem werd aangeboden, en geen grooter gezag begeerd, toen hij 't nog gemakkelijk verkrijgen kon? Had hij door 't aannemen van die van Gelderland, ook de overige provinciën willen opwekken ze hem ten harent op te dragen, dan had hij ze kunnen aanvaarden zonder vooraf haar Staten te raadplegen. Hij zou daarom wel willen vernemen, wat hij in zijn onwetendheid verricht mocht hebben, om zulk een achterdocht gaande te maken. De leden van Zeeland hadden hem zeker dienst gedaan, door hem naar hun bepaalde meening te raden, en den gegeven raad met redenen te stijven; doch hij meende zich te mogen beklagen, dat zij hem daarbij tevens bij 's Lands goede ingezetenen met hatelijke vermoedens bezwaard hadden. Hij had dan ook Gelderland's aanbod reeds van de hand gewezen, vóór hij het zeeuwsche schrijven nog ontvangen had, en in spijt hem zeer veel leden van andere gewesten het tegendeel aanrieden. Nooit had hij ook genegenheid voor dergelijke waardigheden gekoesterd, en hij verzekerde den zeeuwschen Staten, dat zijn afkeer er van nimmer veranderen kon. Verder moest hij twijfelen, of dat gekozen voorbeeld van den joodschen Gideon wel zoo juist op hem paste, al ware 't zeker te wenschen, dat al 't volk zich zoo gedroeg, dat men 't met recht den naam van Gods volk mocht geven; men had echter voordezen getoond, dat men op die erfenis des Heeren zooveel staat niet maakte, toen men kon goedvinden, een groot deel van die provinciën, die nu door Gods zegen bij de Unie herbracht waren,

aan den vijand, een godsdienst belijdende, zoo geheel het tegendeel van den waren hervormden, over te laten, en dat toen met minder jaloezie en afkeer trachtende te doen, dan men nu tegen hem opvatte, omdat de provincie van Gelderland de waardigheid van Hertog en Graaf aan hem opdroeg, onder voorwaarden, die haar toch altijd bij de Unie deden blijven. Hij zou daaruit veeleer kunnen gaan vermoeden, dat ook wel waar mocht zijn, wat Gods Heilig Woord met zoo grooten nadruk ten aanzien van 't Huis Gideons aanteekent: dat namelijk de kinderen Israëls niet dachten aan den Heer hunnen God, die ze gered had uit de hand al hunner vijanden van rondom, en dat ze geen weldadigheid deden bij den huize Jerubaäls d. i. Gideons, naar al het goede dat hij Israël gedaan had; vooral omdat hij daar, ten aanzien der verdiensten zijner voorouders, zoo levendige proeven, zelfs ook binnen de provincie van Zeeland, van bespeurd had; dat hij hoopte, dat God-almachtig, die hem tot nu toe gezegend had, zijne goede bedoeling voor 't welzijn van den staat nog verder zou zegenen; de goede genegenheid, die verscheiden goede regenten en veel goede ingezetenen van den Lande hem toedroegen, zou hem nimmer doen verslappen in zijn ijver om den Staat wel te doen; en niet minder hoopte hij, dat de kwalijkgezinden door den tijd genezen zouden worden van den verkeerden indruk, dien zij hadden opgevat; hij-zelf zou, om de ongenegenheid van hen, die op dit punt ongeneeslijk waren, niet nalaten, 't welvaren van den Staat, zooveel in hem, te bevorderen. Hij had zich genoodzaakt gevonden, zich hieromtrent wat breedvoeriger te verklaren, omdat hij bevond, dat niet alleen het schrijven door Hun Edel Mogenden hem toegezonden, maar ook het besluit, dat de adviezen van hare leden in 't bijzonder bevatte, door den druk waren gemeen gemaakt en alom verkocht werden [1]; niet opdat hij-zelf van Hun Ed. Mog. bedoeling mocht geïnformeerd worden, maar om aan hen die hem kwalijk genegen waren, omdat hij den Lande had welgedaan, stof tegen hem aan de hand te doen, en die zooveel krachtiger in druk te geven met te allegeeren, dat ook eenige regenten over zijnen handel met achterdocht vervuld waren; waarom hij dan ook zooveel te sterker vermoeden moest, dat veel kwaadwilligen deze gelegenheid, waarin hij zooveel openhartigheid en oprechtheid had getoond, alleen hadden willen gebruiken, om zijne wijze van doen hatelijk en verdacht te maken, schoon daartoe zelfs geen schijn van rede te vinden was» [2].

De Prins had zich zeker te meer over het schrijven van Zeeland vertoornd, als hij,

---

[1] Als *Resolutie van de Ed. Mog. HH. Staten van Zeelandt, rakende het Hertoghdom van Gelder en het Graefschap van Zutphen.* Na de copye tot Middelburgh, by Adriaen Gerrits op de marckt, 1675.

[2] Zie de *Missive van S. H. den Hre Prince van Oraigne, geschr. aen de HH. Staten van Zeelandt, rescriberende op Haer Ed. Mog. Missive van den* 16 *der voorl. maent February* 1675. Gedr. in 't jaer ons Heeren, 1675.

wat die Soevereiniteit betrof, zich zeker niet volkomen schuldeloos moest voelen; onder de punten toch, vóór nu drie jaar, aan zijn koninklijken oom van Engeland als grondslag voor den vrede door hem overgemaakt, bedong het laatste deze uitdrukkelijk ten zijnen behoeve [1]. Dat hij er niets kwaads meê voorhad, is zeker; hij kon er niet anders meê bedoelen, dan zich het hem, in velerlei opzicht, zoo goed betrouwde bestier, gemakkelijk te maken, en zich door geen inlandsche beslommeringen in zijn grootsche uitheemsche werkzaamheid te laten stremmen; terwijl hij nu, om 't zelfde doel te bereiken, tot die min edele huismiddeltjens van kuiperij en dergelijken zijn toevlucht zou moeten nemen, waartegen hij zelf zich in Overijsel verklaarde. Wie hem echter van 't streven naar de oppermacht betichtten, schreven hem, het einddoel van zijn grootsche streven niet doorziende, daar geheel andere bedoelingen, die der ijdeltuitigste eer- en heerschzucht bij toe, boven welke hij van den aanvang af verheven was; en zijn misnoegen over een dergelijke misvatting moest te grooter zijn, als hij in dat Soevereiniteits-bejag, voor wie te laag stonden om zijn eigenlijk oogmerk te vatten, den schijn tegen zich had. Zij gingen dan ook voort, hem te bekladden, en lokten daardoor vijf maanden later een strafverordening der Staten van Holland uit, waarin deze, overwegende, hoe «boosaardige menschen aan de goede ingezetenen de impressie wilden geven, dat Z. H. voornemens zou zijn, zich de Soevereiniteit van den Lande aan te matigen, en zij zelven zouden voorhebben, om deliberaciën te houden, ten einde die Soevereiniteit aan hem op te dragen», en hoe die menschen daardoor bij «de ingezetenen mistrouwen tegen hen en Zijne Hoogheid verwekten, en hen onlustig deden worden in het opbrengen der hooge lasten, waarmeê ze, tot hun groot leedwezen, genooddrukt werden, hen te moeten bezwaren, ja zelfs hen tot oproer en sedicie bewogen»; zij verklaarden daarom, «hen, die deze valsche, verdichte, en lasterlijke geruchten te weeg brachten of verspreidden, zoo bij monde als in handschrift of druk, aan lijf en leven te zullen straffen»; gelijk ook «ieder, bij wien zulke geschriften, hetzij geschreven of gedrukt zouden worden gevonden, indien hij niet ten genoegen des rechters de auteur kon aanwijzen, daarvoor zou worden gehouden en gestraft» [2]. Zonder zich daardoor voor goed te laten afschrikken, zocht men nu langs een omweg in dezelfde boosaardige richting werkzaam te zijn, en maakte daartoe o. a. van den waanzinnigen banierontplooyer en boetprofeet Rothe gebruik, die op den duur van zich hooren liet, en o. a. ook buitenslands, de tegen hem ingestelde vervolging ontweken, in brieven uit Hamburg na het onweêr van Aug. 1674 gewaarschuwd had, «hoe de Heer thans Zijn macht begon te vertoonen,

---

[1] Zie boven, IV, I. bl. 959.

[2] Plakaet van 25 Sept. 1675 (*Gr. Plakaatboek*), III. bl. 524.

en het vuur van den Hemel nu weldra zijn oordeelen over de vier steden Amsterdam, Leiden, Haarlem, en Den Haag zou beginnen uit te voeren, daarna pestilencie en hongersnood, en andere zware plagen zenden, tot al Zijn vijanden verteerd waren. Gaat uit Sodom», riep hij daarbij zijn «goede vrienden» toe, «of gij zult door de pestilencie, honger, oorlog, en het vuur omkomen. Ik schrijve deze dingen, dat gij dezelve anderen mededeelen zult, en alzoo getuigenis draagt van de waarheid. Ik ben genaderd tot deze landen» — hij was van Lubeck naar Hamburg gekomen, en dacht van daar naar Emden te gaan — «en alle mijne profeciën zullen vervuld worden binnen korten tijd» [1]. Deze gulle verzekering zou echter niet bevestigd worden; de Staten eindigden toch met, in 't laatst van 't jaar, een prijs van *f* 3000 uit te loven voor wie den ijlhoofdigen man, en *f* 2000 voor wie den drukker zijner vertoogjens en brieven aan 't gerecht in handen wist te spelen; en toen dit gelukt was, lieten zij hem — waar inderdaad zijn juiste plaats was — in een dolhuis opsluiten, terwijl zij zijn medeplichtigen drukker straften.

Ofschoon men in 't vorige jaar, na 't sluiten van den vrede met Engeland, o. a. ook gejubeld had:

> De Haan vlucht naar het kot bij zijne broedsche hennen,
> Hem lust de kaas niet meer; den Arend grijpt hem aan;
> Matroos en Dog komt hem te zaâm naar 't gat te rennen;
> 't Westfaalsche zwijn is vet, en 't wroeten nu gedaan.
> Sinjoor en Batavier die willen hen verzaden:
> De een stooft den Haan in 't sop, en de ander wil hem braden [2];

was er van dat braden en stoven tot dusver nog maar weinig gekomen, en wapende men zich, in weêrwil der te Nijmegen te voeren onderhandelingen, van weêrszijden tot den krijg. Tot die onderhandelingen waren anders, bijna onmiddellijk na 't vaststellen der plaats, de verschillende gemachtigden aangewezen; voor Frankrijk Colbert-Croissy en de Graaf van Avaux; voor de Staten Van Beverningh, Odijk, Haren, en IJsbrands; voor Engeland, als bemiddelaars, Temple, John Berkeley, en Lionel Jenkins; het hield echter nog een lange poos aan vóór zij hun beraadslaging aanvingen. Onderwijl zocht Koning Lodewijk door Estrades steeds nog met den Prins te onderhandelen, die echter, bij alle betuigingen van welgezindheid, door zijn onderhandelaar, Pesters, aan den grijzen bevelhebber van Maastricht gedaan, minder grif in zijn toenadering bleek, en vooral dáárdoor ook Lodewijks ergernis wekte, dat hij een toespeling op de terug-

---

[1] Zie *Staetdiscours*, enz. mitsgaders *Verscheyde brieven en schriften van den tegenwoordigen Propheet Joh. Rothe.* In 't jaer *anno* 1675 ($^{9}/_{16}$).

[2] Bijschrift bij een spotprent z. j.

Den Haan vlucht naar het kot, by syne broetse Hennen;
Hem lust de Kaas niet meer. Den Arent grypt hem aan.
Matroos en Dogg komt hem te saam nae't gat te rennen.
't Westfaalse Swyn is Vet, en 't wroeten nu gedaan.
Sinjoor en Batavier die willen hun verzaden,
D'een stooft den Haan in't sop, en d'ander wil hem braden.
Lith: Emrik & Binger.

gave der door Estrades bezette Generaliteitsvesting maakte, het laatste punt door den franschen Koning van zijn overmoedigen veroveringstocht nog behouden, en van welks opgeven hij in 't minst nog niet hooren wilde [1]. Hij hield zich daarbij overtuigd, dat zoo de Prins en Fagel maar in de tot vreê gezinde stemming der bevolking in 't algemeen deelden, men 't weldra eens zou zijn. Wat den eersten betrof, had hem Estrades, wien 't aan de noodige menschenkennis niet ontbrak, om hem geen al te blijde verwachting van zijne onderhandeling met hem te doen opvatten, geschreven, dat hij hem indertijd als een knaap «van moed, vastberadenheid, eerzucht, en oordeel, maar tevens zeer achterhoudend en geveinsd had leeren kennen» [2]. Lodewijk zou, tot zijn schâ, nog gelegenheid genoeg erlangen, van al deze eigenschappen proefondervindelijk te zien blijken. Voor 't oogenblik verkeerde men echter voor een poos in de vrees, dat door een onverwachte bezoeking aan al 's Prinsen verdere werkzaamheid een noodlottig einde zou komen. In de eerste helft van April werd hij door de ziekte overvallen, waaronder men zijn vader indertijd op nagenoeg gelijken leeftijd had zien bezwijken, doch waaruit hij-zelf gelukkig, dank vooral de trouwe zorg en oppassing van zijn kamerheer en vriend Willem Bentink, die als van zijn bed niet geweken was [3], weldra herstellen zou.

Tijdens de Prins nog ziek was, hadden zich een paar Franschen naar den Haag vervoegd, gemachtigden, als zij voorgaven, der stad Bordeaux, en van harentwegen gelast, den Algemeenen Staten, wilden zij haar met een vloot bijspringen, een opstand in Guyenne te beloven. Men had intusschen uit de ijdele toezeggingen, in 't vorige jaar, in gelijken zin door anderen gedaan, en die den vergeefschen tocht van Tromp ten gevolge hadden gehad, te wel geleerd, er niet zoo klakkeloos vertrouwen in te stellen, en weigerde dus er naar te luisteren. En ook de Prins deed bij zijn herstel niet anders, dan beiden personen door Fagel te laten aanzeggen, dat, konden zij papieren toonen, door Overheidspersonen of Parlementsleden van Bordeaux onderteekend, of van eenig groot Heer uitgaande, in staat den oorlog vol te houden, men zou trachten hen met een belangrijke vloot en een behoorlijk aantal troepen te helpen; waarop zij onverrichter zake weder huiswaart keerden. Koning Lodewijk, van zijne zijde, omtrent

---

[1] "Si le Sieur Pesters vous reparle de la restitution de Maestricht, vous lui répondrez nettement que si M. le Pr. d'Orange a résolu de ne point faire la paix sans le ravoir, son plus court sera de le reprendre, parce qu'assurément Sa Majesté ne se résoudra jamais à restituer cette place". Uit een schrijven van 29 Maart, bij *Rousset*, t. pl. p. 132.

[2] Zie het aldaar aangehaalde schrijven, p. 130.

[3] Hij kreeg dan ook zelf de pokken na 's Prinsen herstelling, doch kwam er evenzeer van op, en werd toen in 't volgende jaar door den Prins in de Hollandsche Ridderschap beschreven, hoewel hij buiten die provincie geboren was (Wagenaar, *Vad. Hist.* XIV, bl. 370).

de voorwaarden van den vrede gepolst, liet den 1^{en} Mei door Louvois berichten, dat hij van de Republiek Maastricht en 't Land van Overmaze; van de Spanjaards al de door hen gemaakte en zelfs, tot het sluiten van den vrede toe, nog te maken veroveringen; van de Duitschers, herstel op voet van den westfaalschen vrede, teruggaaf der door den Keizer te Keulen buitgemaakte gelden, en vrijstelling van den nog altoos gevangen Furstenberg begeerde, terwijl hij zelf dan Trier teruggeven zou; geenerlei vermelding voorts van den Hertog van Lotharingen, dien hij alleen uit eigen welwillende beweging zijn land weder ter hand zou stellen; eindelijk nog een spoedige en onmiddellijke vredesluiting — zonder nadere bijeenkomst, en vóór de zeer aanstaande opening van den veldtocht — hetzij door middel van Estrades en 's Prinsen gemachtigde Pesters, hetzij door eenige gevolmachtigden der algemeene Staten, met geen andere taak dan 't onderteekenen belast [1]. Natuurlijk had men naar al dit fraais in 't minst geen ooren, en maakte zich dus, na 't volkomen herstel van den Prins, ten strijde gereed. Half Mei te velde getrokken, begaf deze zich van Rozendaal uit naar Spaansch-Brabant, om er zich met de spaansche troepen te vereenigen. Slechts een 6000 man bracht hem, buiten zijn bezettingstroepen, de Hertog van Villa-Hermosa, die dezer dagen den Graaf van Monterey als Landvoogd vervangen had, aan; zoodat de Prins en hij er gezamenlijk nauw 40,000 onder de wapenen hadden, terwijl het fransche leger er minstens een derde meer telde. Koning Lodewijk zelf had zich, met Condé en Enghien aan zijn zij, aan 't hoofd daarvan gesteld, en onder zich den Maarschalk Crequy het bevelhebberschap opgedragen. Den 19^{en} Mei voor Dinant gekomen, viel hem dit 9 dagen later in handen, liet hij daarop den 1^{en} Juny door den Markgraaf van Rochefort Hoei beleggen, trok zelf den 19^{en} der maand de Maas over, en vermeesterde den 22^{en} Limburg. Van daar de Maas weêr overgekomen, trok hij over Tongeren, Sint Truyen, en Tienen in de richting van Leuven, en noopte zoo den Prins, die zich inmiddels over Diest naar Roermonde gewend had, op zijn schreden terug te keeren, en zich in de omstreken van Mechelen te legeren, om zoo deze stad, Leuven, en Brussel te dekken. Half July begaf zich daarop de Koning weder naar zijn paleis van Versailles, en liet den Prins van Condé het opperbevel [2]. De keizerlijke troepen waren inmiddels, onder Montecucoli, naar hun eigenlijk verlangen, aan den Bovenrijn werkzaam. De veldtocht van 't vorige jaar, was daar tot schâ en schand der duitsche legerbenden afgeloopen, die, onder den Keurvorst van Brandenburg en den Generaal Bournonville, te vergeefs beproefd hadden, den Elzas te bezetten. Tegen den Maarschalk van Turenne niet beproefd gebleken, hadden zij, na een driemaandsche worsteling, den 11^{en} January dezes jaars, de Rijnbrug weder moeten overtrekken, om zich in hun winterkwartieren

[1] *Hist. de Louvois*, t. pl. p. 138.
[2] Aldaar, t. pl. p. 150.

te gaan legeren [1]. Op den terugtocht ontving de Keurvorst het bericht, dat de Zweden, Frankrijks aandrang eindelijk gehoor gevende, de Ukermark waren binnengetrokken, en zou zich daardoor verhinderd vinden, zijne troepen in 't voorjaar met de keizerlijke te vereenigen, die nu alleen den strijd tegen den grooten franschen veldheer moesten voeren. Het lot zou hem daarbij weldra maar al te zeer van dienst zijn, door dezen na weinig tijds voor goed aan alle werkzaamheid te onttrekken. Hij had zich gehaast, den strijd uit den Elzas naar 't vijandelijke land zelf over te brengen, en daar voortdurend Montecucoli en zijn leger — dat, even als 't zijne, een dertig duizend man telde — in 't oog te houden en te bestoken. Zoo was 't het midden van July geworden, zonder dat een beslissend gevecht had plaats gegrepen, en scheen nu de duitsche veldheer aanstalten te maken, om zich uit Baden, waar beiden zich tot dusver bevonden, naar Wurtemberg te begeven, toen de fransche besloot hem daartoe den pas af te snijden. Al zijn strijdkrachten vereenigend, richtte hij zich den 27en 's morgens op Laag-Achern, waar hij omstreeks den middag aankwam. Om echter van daar de vijandelijke troepen te bereiken, moest hij het door dezen bezette dorp en slot van Sasbach overweldigen, en hield zich met de toebereidselen daarvoor onledig, toen hem de bevelhebber van zijn geschut, Saint-Hilaire, kwam vragen, een nieuwe batterij in oogenschouw te nemen, die hij aan den rechtervleugel van 't leger gesteld had. Op 't oogenblik zelf, dat beiden zich derwaarts zouden begeven, nam een duitsche kanonkogel Saint-Hilaire's arm weg, en trof daarop Turenne in de volle borst, zoodat hij dood van zijn paard viel [2]. Met een mantel overdekt, werd zijn lijk, voor zijn troepen verholen, in zijn legertent gebracht, maar nam nu ook alle verdere strijd een einde, en het fransche leger, onder zijn oomzegger, den Luitenant-generaal De Lorges, den terugtocht aan [3]. Bij dezen beproefde er Montecucoli, den 1en Augustus, bij Altenheim

---

[1] Peter, *Der Krieg des groszen Kurfürsten*, enz. S. 356. "Que dites-vous de la belle action qu'a faite M. de Turenne", schreef Mevr. de Sévigné, "en faisant repasser le Rhin aux ennemis? Cette fin de campagne nous met dans un grand repos, et donne à la cour une belle disposition pour les plaisirs". (*Lettres*, II, p. 374).

[2] "M. de Turenne reçut le coup au travers du corps: vous pouvez penser s'il tombât et s'il mourût; cependant le reste des esprits fit qu'il se traina la longueur d'un pas, et que même il serra la main par convulsion; et puis on jeta un manteau sur son corps; on le porte dans une haie, on le garde à petit bruit; on l'emporte dans sa tente". — "Pour moi qui vois en tout la Providence, je vois ce canon chargé de toute éternité, je vois que tout y conduit M. de T., et je n'y trouve rien de funeste pour lui en supposant sa conscience en bon état". (Mad. de Sévigné, *Lettres* III, p. 2, 74, et 65).

[3] "N'admirez vous point", schreef te dezer gelegenheid Mevr. de Sévigné aan hare dochter, "que nous trouvons heureux de repasser le Rhin, et que ce qui auroit été un dégout s'il étoit au monde, nous paroît une prosperité parce que nous ne l'avons plus? — Voyez ce que fait la perte d'un seul homme". (*Lettres*, III, p. 21 et 61). Over den indruk, door den plotselingen slag te Parijs en aan

een aanval op, doch moest na een bloedig gevecht, waarbij de grijze maar wakkere Markgraaf van Vaubrun sneuvelde, en Lorges-zelf een paard onder zich gedood zag, den kamp opgeven. Terwijl zijne troepen daarop in de richting van Wilstett en Kehl terugtrokken, legerden zich de fransche aan de overzij van den Rijn tusschen dezen en de Ill, om er hun nieuwen bevelhebber, Duras, en voorts den uit Brabant opontboden Condé te wachten, in wiens plaats de tot Maarschalk benoemde Luxemburg over 't leger in de spaansche Nederlanden gesteld werd.

Aan den Moezel had intusschen de verjaagde Hertog van Lotharingen een uit Lotharingers, Brunswijk-Luneburgers, Hessen, en Munsterschen saamgeraapte heermacht bijeen, dat onder bevel van den jongen Hertog van Celle — hij-zelf was nog niet aanwezig — op het door vier duizend Franschen, onder Vignory, bezette Trier aantrok, en er zich den 9en Augustus voor de wallen vertoonde. De Maarschalk Créqui, die was aangerukt, om de bedreigde stad bij te springen, had zich te Conz-Saarbrücken gelegerd, doch werd daar nu zelf door Celle op het onverwachtst opgezocht, en, vóór hij 't vermoeden kon, aangetast. Deels over eigen gelegde bruggen, deels over talrijke doorwaadbare plaatsen waren Celle's manschappen de Saar over gekomen, en deden de op niets dergelijks bedachte fransche soldaten in wanorde onder de wapens ijlen. Créqui, zelf aan den rechtervleugel bevelend, streed daar eerst niet onvoordeelig, doch moest ten slotte voor de overmacht wijken. Van twee bataljons *gardes* en een van de kroon, die onder den Markgraaf van La Trousse den middentocht vormden, bezweek het eene geheel onder den overmachtigen aandrang der vijanden, terwijl beide andere zich gelukkig mochten achten, zich, na manmoedigen weêrstand van den eersten aanval, in een boschjen te kunnen werpen, en zoo voor verder gevaar te dekken; La Trousse zelf raakte echter gevangen. Aan den linkervleugel was de aanvoerder, de

---

't hof te Versailles gemaakt, schreef zij: "Tout le monde se cherche pour parler de M. de Turenne; on s'attroupe; tout étoit hier en pleurs dans les rues; le commerce de toute autre chose étoit suspendu, le roi en a été affligé comme de la perte du plus grand capitaine et du plus honnête homme du monde; toute la cour fut en larmes, et M. de Condom (Bossuet) pensa s'évanouir. On étoit prêt d'aller se divertir à Fontainebleau; tout a été rompu". (*Lettres*, II, p. 446). Verder nog: "Nous avons passé tout l'hiver à entendre conter les sublimes perfections de ce héros; jamais un homme n'a été si près d'être parfait; et plus on le connoîssoit, plus on l'aimoit, et plus on le regrette". (Ald. p. 449). Geheel anders luidde het zeker van duitsche zijde, waar men dan ook slechts op 't moordbranden zijner soldaten zag:

Gott sey Dank, dass du getroffen,
Allerchristlichst General,
Und dein Stündlein abgeloffen,
Hier in diesem Erdenthal! —

Zie *Türenne's Tod* in *Die historischen Volkslieder vom Ende des 30j. Krieges bis zum Beginn des 7 jähr. gesammelt von* F. W. Freiherrn von Ditfurth. Heilbronn, 1877, S. 48.

Graaf van La Marck, na manhaften weêrstand gesneuveld, en ook daar alles nu verloren. Wie 't ontkwamen, haastten zich in verwarde vlucht naar Diedenhoven, waar men van zeven tot elf uur 's avonds tal van ruiters, officieren, en manschappen dooreen zag aankomen, en het voetvolk geheel verslagen of gevangen moest rekenen. Intusschen bleek ook dit ten slotte slechts voor de helft — ruim 2000 man — verloren; van de ruiterij waren er daarentegen maar een goede twee honderd op 't slagveld gebleven. Doch geschut, en verdere krijgsbehoeften, bagagië, levensmiddelen, alles viel den zegevierenden vijand in handen. Créqui-zelf, die zich zoolang mogelijk manhaftig teweer had gesteld, had eindelijk de partij gekozen zich binnen Trier te begeven, om dit, dat zijn bevelhebber, door een val van zijn paard, had zien sneven, nu nog tot het uiterste te verdedigen. Hoe hij zich daarbij echter persoonlijk van zijn plicht mocht kwijten, na drie weken van den heftigsten weêrstand [1], toen alle buitenwerken genomen, en een bres in de plaats zelf geschoten was, werd de moedeloosheid onder zijn krijgsvolk zoo groot, dat vooral de ruiterij, zoo officieren als gemeenen, alle krijgstucht uit het oog verloor, en hem tot overgaaf dwingen wilde. Hij bleef echter volstandig weigeren, en zag toen den 6en Sept. een der officieren, Kapitein Boisjourdan, den degen tegen hem trekken, en daarop zich in de gracht latende glijden, tot den vijand ijlen. Met eenigen uit zijn midden teruggekeerd, stelde hij toen zijn makkers een verdrag van overgaaf voor, dat zij aannamen, terwijl de verontwaardigde Créqui zich met eenige getrouw gebleven officieren en manschappen in de Domkerk begaf, en zich daar nog een poos lang verweerde, tot hij, van alle kruit en lood verstoken, allen verderen weêrstand moest opgeven, en met zijn hoopjen getrouwen zich aan Celle gevangen gaf. Zijn naar Metz getrokken weêrspannige troepen werden daar op last des Konings door den Maarschalk Rochefort in groepjens van 20 verdeeld, en uit elk van dezen een door 't lot tot de galg verwezen en opgehangen; Boisjourdan, voor den krijgsraad gebracht, werd onthoofd, en twee andere officieren van hun rang ontzet en beboet. De Hertog van Lotharingen mocht ondertusschen dezen zege zijner wapenen maar een tiental dagen overleven, en na zijn dood raakten zijn benden, zonder verdere wapenfeiten, geheel uiteen.

Ook Luxemburg, hoewel nog altoos een 40,000 man onder zijn bevelen tellende, voerde daar intusschen niet anders meê uit, dan er het Prinsenleger in zijn bewegingen meê ga te slaan, en was daartoe in de maand Augustus in Henegouwen tusschen Bergen en Ath gelegerd. De Prins, zich niet sterk genoeg tot een aanval rekenende, bepaalde zich tot het innemen van 't kleine Binche, door hoogstens 300 man bezet; toen hij daarop, na de overgave van Trier, een wending naar de Maas maakte,

---

[1] "Le maréchal de Créquy fait toujours le démon dans Trèves", schreef dan ook Mevr. de Sévigné, na eerst gemeld te hebben, hoe hij er "une défense d'Orondate" deed. (T. pl. p. 75).

richtte zich Luxemburg mede derwaarts, om zich aan de Mehaigne te legeren, in verstandhouding met Estrades, die reeds in Maart, van Maastricht uit, het kasteel van Luik had bezet, en na de vermeestering van Limburg, ook dit onder zijne bevelen gekregen had. Aan de Westzij van 't land hield de Maarschalk Humières wacht, en ondernam in 't begin van October, met den als bevelhebber in Oudenaerden werkzamen Chamilly, een vernielingstocht door 't Land van Waes, op welken hij zich beroemde, meer dan 2000 huizen en sloten en «de schoonste dorpen ter wereld» gemoordbrand te hebben [1]. De wallen van Binche waren door den Prins, vóór zijn vertrek van daar, geslecht, om later door de Franschen weêr versterkt en bezet te worden, die echter thans, evenals hij, hun winterkwartieren betrokken.

De Prins in den Haag teruggekeerd, zou daar den 21en December de plechtstatige uitvaart en lijkdienst zijner bedrijvige grootmoeder kunnen bijwonen, die reeds, tijdens hij in Brabant te velde was, zondag den 8sten September, op ruim 93jarigen leeftijd, doch nog altijd helder van geest, was gestorven, en thans, als een «Olympias» en «Agrippina, groot van moed, maar nooit door hoogmoed zoo verbasterd», als de tweede van dien naam, door den hofdichter Vollenhove werd verheerlijkt. «Leer, haagsche kerk!», riep hij, naar den oudjoodschen spreektrant der hervormde kerkleeraars dier dagen, uit:

> Leer, haagsche kerk, nu leer van 't Hof,
> Dat Goôn en moeders van de Goden
> Ook sterven, en vergaan in 't stof [2]; —

't geen omtrent dergelijke aardsche godheden anders weinig twijfelachtig moest zijn. Blijmoediger indrukken dan dit lijkfeest op 't eind van 't jaar, had zeker haar kleinzoon, in den aanvang daarvan, te Leiden, bij 't vieren van 't eerste eeuwfeest der door zijn grooten voorzaat gestichte hoogeschool, weggedragen, waaraan hij, van Zuilestein uit, in zijn jacht was komen deelnemen. 's Ochtends te acht uur aan wal gestapt, werd hij door den Heer van Maasdam, uit naam van haar Bezorgers, verwelkomd, en door den voorzittenden burgemeester in Maasdams met zes paarden bespannen koets, gevolgd van 14 andere met 4 en 2 paarden, ten stadhuize gevoerd, waar hem de Opperschout, als hoofd van 't gerecht, begroette; hij reed vandaar toen naar 't Akademiegebouw, om er in de groote gehoorzaal, van onder een met groen loofwerk versierd gehemelte, de feestmuziek en feestrede aan te hooren, en van daar naar den Doelen

---

[1] *Hist. de Louvois*, t. pl. p. 194.

[2] Zie zijne versregels voor de *Lijkpredicatie op de begravenisse van H. H. Mevr. de Princesse doure d'Orange*, enz. gedaan op de groote zaal van haar Hof, door P. van Balen, *in 't selve Hof en tot Breda predicant.* 's Gravenhage, 1676. — In gansch anderen toon dan zij beiden gedacht haar, als "paepsche Jezabel", een schimprijm, dat "Nooit snooder, afgerichter meer Dan deze, om gruwlen aan te vangen" kende. (Zie het in afschrift in de *Bibl. Duncaniana;* 1676, 5).

te trekken, om er aan den rijken feestdisch deel te nemen. Nog den eigen avond naar den Haag vertrokken, nam hij van daar toen weldra de reis naar Zuilestein weêr aan, om er zich der jacht en der overweging van 't geldersche hertogsplan te wijden.

De leidsche Akademie zou juist in dit feestjaar met de godgeleerd-wijsgeerige veeten te doen krijgen, die in de laatste jaren de hervormde kerk en hare kanseldienaars verdeeld hielden, en waarin zich hare bezorgers en regeerders eerlang geroepen zagen, een velen min-aangename uitspraak te doen. Die brandende twistpunten raakten de op carteziaanschen grondslag rustende leer en prediking der zoogenoemde Coccejanen, wier meer wijsgeerige geloofsrichting in den stadhouderloozen tijd had boven gedreven. Men beklaagde zich bij de weêrpartij, sedert vele jaren, hoe men hen, «die van het carteziaansche of coccejaansche humeur niet en waren, tegengestaan en gedrukt had»; hoe men «bij de achtbare magistraten der steden had weten uit te werken, dat veel doorgeleerde, godzalige, en vredelievende predikanten, beroepen of benoemd bij de kerkeraden, als *incompatibel* met de regeering, terzij gesteld waren». Men wist daarvan zoo uit Holland, als uit Utrecht — in dezen als «het bootjen van Holland» gedoodverfd — tal van voorbeelden aan te halen; men beriep zich daarbij vooral op hetgeen in de hoofdstad van die provincie zelve met Prof. Burman gebeurd was, als die daar «niet door de rechte deur in de kerk was gekomen, maar van ter zijden als door een venster was ingestoken, ingehaald, ingekuipt, ingekruid, en ingedrongen. De man» — schreef men — «was de geheele gemeente tegen de borst; doch de regenten van dien tijd», het jaar 1663, «wilden hem op hun ernstige aanbeveling beroepen zien», gelijk dan ten slotte, bij hun hardnekkige weigering, om een ander beroep goed te keuren, in Mei van dat jaar ook geschied was. Ook bij de klassen en synoden der kerk wist men anders uiterst bekwame mannen, doch den coccejaanschen nieuwigheden niet toegedaan, te weren en uit te kuipen, en slechts wie een van de zoogenaamde «kinderen des lichts» was, kon op den noodigen bijval rekenen». Aan de Akademiën en hooge scholen werden zij, die geen medestanders van die mannen waren, noch «liefhebbers van haar groote Diana, de nieuwe transcendentale Theologie en Filosofie, zeer onfatsoenlijk, zoo in den Senaat, als bij openbare verdediging van stellingen, bejegend». Zoo had men ook voor luttel jaren de beroeping te Leiden van den groninger Professor Maresus zoeken te verhinderen; alles was toen in rep en roer; men liep en draafde bij groot en klein, schreef en wreef aan alle kanten, doch te vergeefs, hij werd beroepen en zou gekomen zijn, had «Gods albestierende hand» hem niet tot «een beter akademie, de hoogste school», overgebracht. Te Utrecht was het *Collège des Savans* opgericht, waar, onder voorgeven van «vermeerdering van natuurlijke en geestelijke wijsheid, de oude godgeleerden en hun schriften maar gehekeld werden, en naar de middelen werd omgezien, om de carteziaansche en coccejaansche nieuwigheden in kerk en akademie voort te planten». Daartoe werden er, met gemeene hand, ver-

schillende boeken tegen de Anti-Cartezianen geschreven, daarin navolgende de Jezuïten, die boven andere orders in wetenschap willende uitmunten, gewoon zijn uit hun geheele collegië door allerlei verstanden alles toe te brengen, om een of ander boek, door een van hen uit te geven, te volmaken». Verder arbeidden ze, om de HH. regenten in der tijd op de hand te krijgen, en zoo naast de kerkelijke een «politieke kabaal» en gesloten secte op te richten, ten naastenbij als in de tijden der Remonstranten, tot onderdrukking van allen, die ooit of ooit het hoofd tegen hun nieuwigheden zouden durven opsteken». Burman vooral was zoo van politieke zij werkzaam, raadplegende «met de groote mannen van Holland, door welker beleid hij in de Akademie gezonden was, om der politieke overheid de eigenlijke kerkelijke macht en opperste heerschappij» toe te kennen. «Het bestraffen van de gebreken der Regenteu op den preêkstoel» werd als «ongeoorloofd en een groote misdaad» beschouwd, en — gelijk door Burman — met name «de tolerancie en verdraagzaamheid» aangeprezen [1]. Daar echter «de eere Gods en de welstand van Gods diergekochte kerk» het tegendeel vereischte; en daar men gewaar werd, dat «door het geduldig stil zitten en lijden der slagen de onbeschaamdheid vermeerderde, en de slagen verdubbeld werden», terwijl tevens «door stilzwijgen de dwaling aanwies, en zoo kracht kreeg in de harten der mingeoefenden onder 't volk», had nu den 19^{en} December de Eerw. klasse van Zuid-Beveland, te Nisse vergaderd, een schriftelijke aanklacht bij de leidsche schoolbezorgers ingediend, waarin ze haar «hartelijke droefheid en bekommering over de groote beginselen van gevaarlijke dwalingen, scheuringen, en oneenigheden in de bloeyende kerk van Nederland», bloot leîden, en hun hartgrondigen wensch uitten, dat «dit gevaarlijke kwaad, eer 't als een kanker verder at, mocht gestuit worden». Daartoe baden zij dus, «in des Heeren naam», gemelde Curatoren «de vacante theologische professie» te Leiden «toe te vertrouwen aan een man van welbeproefde orthodoxie, uitstekende Godzaligheid, geleerdheid, gansch afkeerig van de aanstootelijke nieuwigheden, en die door pen en tong zich voor een vijand daarvan verklaard had, opdat de goede ingezetenen van hunne en andere plaatsen hunner provincie, zonder bekommering hun jonge studenten de leidsche Akademie mochten zien frequenteeren». Ook die van Walcheren lieten zich in gelijken zin vernemen, en voegden daar een uitdrukkelijk verlangen bij, dat men «zorge mocht dragen tot wering dier zoo schadelijke gronden, door de voorstanders der carteziaansche filozofie gelegd, als die zoo tegenstrijdig waren met de H. Waarheid, door God in

[1] Zie de *Begravenis der Cartesiaense en Cocceaense Nieuwigheden*, enz.. *tot waerschouwinge van alle Kerckelycke en Polytycke, t'samengestelt door Coenradus Sarcerius Med.* Tot Vrystadt, *Gedr. by Joris Nieuwlicht, op den hoeck van de St. Jansstraet, in de Seven Perioden, aldernaest de drievoudige huishoudinge*, 1674.

Zijn Woord geopenbaard». De leidsche Curatoren en burgemeesters, door 't zeeuwsche en verdere angstgeschrei over de «schadelijke nieuwigheden» getroffen, lieten nu, den 16^en January '76, een besluit tegen «de schadelijke nieuwigheden» uitgaan, waarin zij verklaarden, «met droefheid en groot misnoegen» vernomen te hebben, «dat eenige jaren herwaarts, en zulks van tijd tot tijd, in de Universiteit der stad Leiden stellingen waren geventileerd omtrent de uitlegging en verklaring van Gods H. Woord, die in de formulieren van eenigheid in de leer, namelijk de Confessie en Katechismus der nederl. Geref. Kerke, mitsgaders de nadere verklaring en Canones, in de Synodus-nationaal te Dordrecht ter neder gesteld, alzóó niet zijn te vinden. Dat zij daarom; «na vele en verscheiden deliberaciën, goedvonden bij dezen wel scherpelijk te verbieden, dat in die Akademie, 't zij in 't publiek of privaat, geleerd, gedisputeerd, geschreven, of in eenige manier directelijk of indirectelijk verhandeld zouden worden, o. a. volgende stellingen: dat het klaar en onderscheiden *begrip* in zaken van geloof een regel en maat der waarheid is; dat de H. Schriftuur spreekt naar de dwalingen van 't gemeene volk; dat alle filozofie buiten de godsdienst ligt, en 's menschen hoogste goed in een gemoed, met zijn staat en condicie te vreden, bestaat; dat de wereld uit zekere beginselen als zaden voortgekomen is; dat ze oneindig van uitbreiding is; dat God zou kunnen bedriegen indien Hij wilde; dat men over alle dingen, ook van 't wezen Gods, moet twijfelen, en wel zóó dat men de dingen, waarover men twijfelt, voor valsch houdt; dat de filozofie een uitlegster is van Gods Woord; en in 't algemeen verder alle stellingen, die van de voorzeïde rechtmatige gronden eenigsins afwijken. Gelijk mede, ten opzichte der carteziaansche filozofie, Curatoren en Burgemeesteren, hernieuwende een in 1672 genomen besluit, en willende, dat het in alle deelen achtervolgd zou worden, verboden, dat men eenige stelling, waarbij het gezag der H. Schrift zou weêrsproken en gekrenkt worden, of die eenigermate van die Schrift afweek, zou mogen verdedigen, leeren, schrijven, of verhandelen; daarenboven dat, noch in 't openbaar noch in 't bijzonder, de *Metafyzika* van Descartes of van hen, die zijne meeningen hadden aangenomen, ter leidsche Akademie zou mogen geleerd, noch daaruit of uit eenig gedeelte van die eenige stellingen of vraagpunten, geventileerd, gedisputeerd, of verhandeld mochten worden. Alles op straffe, dat zij, die er zich middellijk of onmiddellijk tegen kwamen te vergrijpen, 't zij in 't openbaar of onder de hand, als wederhoorige en schadelijke leden en leeraars der Universiteit, zonder eenige dissimulacie, verschooning, of connivencie, van hun ampten en bedieningen zouden ontzet, en de leden dier Universiteit daaruit gebannen worden». Een besluit, dat natuurlijk lang niet zonder weêrspraak bleef [1].

---

[1] Zie o. a. de *Twee Brieven van een liefhebber der waerheit*, enz. T'Amsterdam, gedr. by Lieven van Vreelant, 1676, waarin men de meening uitte, dat "alle die woelingen in hun tegensprekers

Te Enkhuizen was omstreeks midzomer veel beweging geweest over de richting, door een daar te beroepen predikant te volgen. Ettelijke gemeenteleden hadden zich toen met een verzoek tot de overheid gewend, geen ander herder en leeraar goed te keuren, dan die zich afkeerig toonde van de zoo geduchte «nieuwigheden» in de leer. De minder bekrompen kerkeraad zelf echter had, zoowel als de Wet, het indienen van dat verzoek zeer ten kwade geduid, en de laatste de bezwaarde onderschrijvers op 't Stadhuis ontboden en daar streng berispt. Dezen echter brachten hun bezwaren nu bij den Prins zelf in, die, hen daarop in 't gelijk stellende, de enkhuizer overheid aanmaande, aan hun verlangen te voldoen, gelijk hij zich ook verder steeds in gelijken geest gestemd toonde, en met name in 't volgende jaar in Zeeland nadrukkelijk optreden zou. In dit had hij, in 't voorjaar, ook in 't wereldlijke zijn persoonlijken invloed doen gelden, om den in de geheime briefwisseling met Engeland betrokken Wicquefort gevangen te doen nemen, en op de Voorpoort in hechtenis te laten brengen. Daar de man een resident van uitheemsche vorsten was, meenden sommige buitenlandsche gemachtigden tegen dezen maatregel, als een schending van 't volkenrecht, te moeten opkomen; doch de algemeene zoowel als de hollandsche Staten begrepen hunnerzijds, dat hij, als geboren Hollander, in 1665 alleen onder die voorwaarde in uitheemschen dienst getreden was, steeds aan hun rechtsgebied onderworpen te blijven; terwijl hij bovendien sedert het volgende jaar voortdurend in beëedigden dienst der Generaliteit was geweest als haar bezoldigd vertaler van geheime staatspapieren, en de Staten van Holland hem tot hun historieschrijver hadden aangesteld. Zijn voorstanders en vrienden leverden daar wel vertogen tegen in, doch zijn zaak bleef in behandeling, gelijk hij zelf voorloopig gekerkerd, tot hij in 't begin van November, wegens uitheemsche briefwisseling, ook langs omwegen, met vijanden van den Staat, en 't uitvorschen en overbrieven van regeeringsgeheimen, tot eeuwige gevangenschap veroordeeld werd [1]. Ruim drie jaar later, in February 1679, gelukte het hem, met medewerking van de meid des cipiers, daaruit te ontkomen, en naar 't Hof

---

voor de rechte doodstuipen mochten aangezien worden, waarna zich de betere verstanden een geruster leven te beloven hadden", daar men te vergeefs zou "conspireeren tegen een getal veel grooter als men denken zou van de braafste mannen in staat en kerke, bij den volke meest geacht en bemind, en onder 't zelve, met hoe langer hoe meerder op- en voortgang, de leeringen van Coccejus en Descartes met verstand en ijver behartigend". Men waagde er zelfs te rekenen, dat "HH. Curatoren en Burgem[rn] welhaast zien zouden — zoo ze 't nu niet en zagen — van wat voor slag van menschen al die onrust ontstond, en ze zouden doen vallen in de groeve, die ze voor anderen gemaakt hadden".

[1] Zie de *Sententie van den Hove van Hollant, enz. jegens Abr. v. Wicquefort, gepront den* 20[en] *Nov.* 1675. In 's Gravenhage by Jac. Scheltus, 1675; en verg. de *korte Deductie van den Heer A. van Wicquefort,* enz. Gedr. in 't jaer 1675.

zijner brunswijker heeren en meesters, te Celle, te ontsnappen, waar hij nu tot hun raad werd aangesteld.

Een veertien dagen vóór de uitspraak van Wicqueforts vonnis, in den nacht van 4 op 5 November, werd door den hevigen noordwestewind de zee met zulk een forschheid tegen de hollandsche kust geslagen, dat een groot deel van 't land onder water raakte. Een stuk van Huisduinen werd weggenomen, en de streek tusschen Wieringen en de Zijpe van 't zeewater overstroomd; de zeedijk bij Hoorn brak bij 't zwart kerkjen door, en deed het zeewater zoo over den zomerdijk tot voor de poort van Medemblik stroomen, zoodat alle dorpen daartusschen onder water gezet werden, het land een bare zee leek, en ettelijke menschen en beesten verdronken. Ook bij Muiderberg bezweken de dijken aan weêrszijden, en overstroomde de Zuiderzee het Gooi tot Laren en Blarikum toe, teisterde en bedierf de poorten en wallen van Naarden, en rukte er een steenen beer uit den grond. Te Amsterdam raakten niet alleen veel kelders en pakhuizen onder, maar stond het water ook op den Dam tot aan de Waag, en stroomde over den Nieuwendijk. Die tusschen Haarlem en Amsterdam werd, in weêrwil aller pogingen hem te houden, door de hevige waterpersing ondermijnd, en bij de zoogenoemde achttien-paal, tot een goede 30 voet breed en nagenoeg even zoo diep, weggerukt; en daar ook de Slaperdijk bij Sparendam eerst overstroomd werd, en vervolgens op meer dan eene plaats doorbrak, werd al 't omliggende land tot de duinen toe onder 't water bedolven; ook de Sint Aagtendijk bezweek en deed den assendelver overloopen, waardoor een deel van Waterland mede overstroomd werd. Alles met groote schâ natuurlijk van menschen en beesten, huizen en schepen; tusschen Texel en Scheveningen gingen er van de laatste dertien, waaronder ook enkele fransche kapers, te gronde. Aan de friesche en overijselsche stranden werd meê groote schâ geleden; de dijk bij Stavoren kreeg een gat van 30 roê, een wat kleiner bij Molkwerum, waardoor ook die streek onderliep; bij Zwartsluis brak hij 30 roê breed door, en bij Hasselt op twee plaatsen; ook bij Zwol werd schâ aangebracht, gelijk in Groningerland bij de nieuwe schans. Men haastte zich zooveel mogelijk, alles na 't afloopen van 't water weder te herstellen, waartoe echter 't ruwere jaargetij weinig meêwerkte. Had men hier overal, door den westewind, zooveel te veel water, aan den Rijn had men te weinig; deze werd door den lagen waterstand nagenoeg onbevaarbaar; de Raadpensionaris deed daarom ook een keer naar Schenkeschans, om er bij 't leggen der kribben toe te zien, die het van boven afkomende rivierwater zooveel doenlijk van de Waal moesten afhouden, en het Rijn en IJsel laten binnenvallen.

---

[1] Verg. de *Ellendenklacht van het bedroefde Nederlandt, sedert het jaer* 1672 *tot den Allerheyligen vloet van het jaer* 1675, *met prent van Romein de Hooge.* T' Amsterdam.

Niet lang vóór dien Novemberstorm waren juist nog gelukkig verscheiden russische of — als men ze toen noemde — moscovische schepen, onder geleide van Kapitein Roetering, te Texel binnengeloopen, op welke zich ook de moscovische gevolmachtigde Richard de Rijzer had ingescheept, met brieven van den Tsaar voor Hun Hoog Mogenden en den Prins belast. Ook de nog achtergebleven moscovievaarders kwamen vervolgens, op één na, die door een franschen kaper genomen, doch daarop door de Oostendenaars hernomen werd, behouden binnen. Een heel wat uitgestrekter vaart dan deze naar Rusland zocht, in den loop van dit jaar, de middelburger wiskunstenaar Arent Roggeveen op 't getouw te zetten, en daartoe een Genootschap in 't leven te roepen, voor 't welk hij den 20^{en} dezer maand bij de algemeene Staten om octrooi verzocht. «Een onbekend gedeelte des werelds» wilde hij daardoor «voor 't gezichte der Kristenen bekend maken», en voor den handel openstellen, «dat», als hij 't uitdrukte, «wel van de zonnestralen werd verlicht, maar als achter een gordijn of met een donkere wolk betrokken was, uit oorzaak van de groote distancie. Verzekerd zijnde van 't bestaan van dit gedeelte des werelds, maar onzeker of daar kostelijke juweelen of fijne metalen zijn», wilde hij dat door onderzoek te weten komen, en wachtte in elk geval, dat door die onderneming de scheepvaart zou toenemen, en bijgevolg landen en steden moesten floreeren, terwijl schipper, stuurman, en bootsgezel altijd in actie zouden zijn, en de burgerij, winkeliers, en ambachtsgasten in gedurige bezigheden». Terwijl veel koopluî niet wisten, wat weg met hun schepen in te slaan, om ze «in 't vaarwater te houden», zou hun hier een nieuw veld van werkzaamheid van de grootste uitgestrektheid geopend worden. Vraagde men nu echter, wat profijt daar te doen viel? Men zou «in éénen âsem moeten antwoorden, dat er geen bekend voordeel van daan te halen was, zoodat, in dat opzicht, alles op die reis niet anders moest geschieden dan bij de reis van Columbus — op hope van wat goeds». Gelegenheid daartoe was er echter genoeg. Werden toch niet alle specerijen, medicinale wortelen en kruiden, allerhande kleuren en kostelijk hout, gom, elpenbeen, zij en vreemde stoffen, wierook, mineralen, grof en fijn, binnen de keerkringen gevonden, terwijl hier in de Zuidzee een derde deel van den ganschen omvang van dat gebied voorhanden was? Wel is waar zou men met de kous op den kop kunnen thuiskomen; doch zoo God het met een goeden prijs wilde zegenen, was het niet voor eens maar voor altijd, zoodat honderd gulden er duizend kon worden, en door den tijd tien en meer duizend. Een klein verlies mocht men dus gerust tegen een groote winst avonturen». Wel werd er door «zwaarhoofdigen» tegen ingebracht, dat zoo'n reis «aan veel onheilen onderworpen was, als tweespalt met het volk, ziekte en scheurbuik, voorts gebrek van verversching en water»; doch «de luiden zouden dan ook wel diamanten willen oprapen zonder delven, of paarlen snoeren zonder er naar te duiken». Met «weinig volk en ruime schepen, wel voorzien van eten en

drinken, van water, vleesch en spek, brood en wijn, kon men geen of weinig zwarigheid te gemoet zien», al zou het ook «zoo effen niet gaan, alsof men over een italiaansche vloer ging». In een twintigtal bepalingen leî Roggeveen daarna de voorwaarden bloot, waarop men zich bij zijn vennootschap aansluiten kon, gaf de order aan, omtrent de levensbehoeften in acht te nemen, en de grootte en inhoud der schepen, en drukte ten slotte zijn hoop uit, dat het aan «geen liefhebbers tot zoo een voyagië» ontbreken zou. Na ingewonnen advies der Westindische Compagnie, die verzocht, dat men hare rechten daarbij toch vooral niet uit het oog verliezen zou, namen in de algemeene Staten de afgevaardigden van Holland en Zeeland Roggeveens aanzoek ter nadere kennisneming mede, en hield het toen tot September van 't volgende jaar aan, vóór het octrooi onder de bepaling verleend werd: dat hij en zijn medestanders, ingeval van ontdekking van eenige kusten, plaatsen, of eilanden, de Westindische Cie voor recht van convooi en veilgeld, recognicie-geld zouden betalen; tot zekerheid van die Comp^ie^ voldoenden waarborg zouden stellen, dat zij met hun schepen geen plaatsen zouden bevaren onder de 1^e^ klasse van haar eigen octrooi begrepen, en dat zij aan de zaak uitvoering moesten geven binnen de eerstvolgende anderhalf jaar, terwijl het anders vervallen zou zijn [1]. Ook anderen nog hadden dit jaar hun gedachten over dergelijke ondernemingen laten gaan, om langs dien weg handel en zeevaart op te beuren. «Een praatjen van een boer, een schipper, bode, en steêman» werd er door een ongenoemde aan gewijd, en daarbij het reeds geopperde plan ter sprake gebracht, van Statenwege een colonie in Guiana te stichten, waartoe in July 1675 voorloopig besloten werd, en later bepaald, dat de schepen er tegen Juny 1676 voor moesten gereed zijn, om met de helft dier maand uit te zeilen. Die colonie zou door honderd hoofdbelanghebbers worden uitgezet, ieder verbonden, er tien kloeke weerbare mannen en tien dienstmeiden heen te voeren, met behoorlijke levensbehoeften voor twaalf maanden voor zich en hun gezin, twee paarden, acht koebeesten, en zestig schapen en geiten; terwijl ieder man ook zijd- en schietgeweer met kruit en lood zou moeten voeren. De dienstbaren zouden voor vier jaar worden aangenomen, en voorts onder den eed van Hun Edelmogenden staan; verder gehouden wezen alle sterkten te bouwen en te onderhouden, voor de verdediging noodig; terwijl ze zich zelf zouden oefenen in den krijgshandel, en waar het de nood vereischte met hun officieren zouden optrekken, om de steden, sterkten, en 't land te helpen beschermen en verweren.

---

[1] Zie den *Voorloper op 't Octroy van de H. MM. HH. Staten verleent aen A. R., en zijn medestanders over de Australisse zee ofte beter geseght het onbekende gedeelte des werelts, gelegen tusschen de Meridiaen der Strate Magellanes Westwaert tot de Meridiaen van Nova Guinea, soo Noordwaert als Zuidwaert.* Tot Middelburgh by P. van Goetthem, ord. drucker van Ed. Mo. HH. Staten van Zeelandt. 1676.

De hoofden waren verplicht, alle drie jaren weder tien en twee nieuwe dienstknechten en meiden te ontbieden, met het noodig schiet- en zijdgeweer, om de plaats der vrij gewordene tijdelijk aan te vullen. De onkosten voor ieder hoofd werden op 3000 gulden berekend. Wilden de knechten ook na de eerste vier jaar nog in dienst blijven, dan kregen zij voor twee dagen arbeids de geheele week den kost, en zouden, boven kost, kleêren, en 't bedongen loon, een stuk land van 30 of 40 morgen voor niet krijgen, zoodat zij binnen korten tijd door hun naarstigheid zoo ver konden komen, dat ze weinig zelf meer zouden moeten arbeiden, en welgestelde, ja rijke luî werden [1].

De handelwijs der Zweden omtrent Brandenburg, in de eerste dagen van 't ten einde geloopen jaar, toen zij, hunne bemiddelaarsrol geheel vergetende, onder den Maarschalk Wrangel zijne grenzen waren overtrokken, had na eenige maanden ten gevolge gehad, dat ook de Staten hun den oorlog verklaarden, nadat de Prins eerst in Maart te Kleef een onderhoud met den Keurvorst gehad had, en deze daarop in de eerste dagen van Mei zelf naar den Haag gekomen was, om alles nader te bespreken. Zoodra hij, op zijn terugtocht van den Bovenrijn, den inval van Wrangel had vernomen, had hij, in plaats van er zich door ter neêr te laten slaan, uitgeroepen: «dat kan de Zweden Pommeren kosten», en hield dit doel nu voortdurend in 't oog. Om drie redenen beweerden die Zweden hunnerzijds, waren zij gewapenderhand daar de grenzen overgetrokken: omdat namelijk Zweedsch-Pommeren bijna onder den druk der inkwartiering bezweek; omdat men het leger in een landstreek wenschte te brengen, waar het leven kon; omdat men verlangde, den Keurvorst van zijn bondgenooten te scheiden [2]. Zeker alle drie luttel steek houdende redenen, en daar de Staten reeds den 29en November van 't vorige jaar, bij de eerste toespeling op Wrangels krijgsbeweging, den zweedschen gezant gezegd hadden, dat het hun leed zou doen, «door zoo onnoodige aangrijping gedwongen te worden, om den Keurvorst bij te springen en met de zweedsche Majesteit in vijandschap te raken» [3], lieten zij ook thans niet na, overeenkomstig die waarschuwing te handelen, hoe noode zij er met het oog op hun koopvaart aan de Oostzeekusten toe overgingen. Den 15en Juny had de oorlogsverklaring plaats, nadat reeds eenige dagen vroeger een smaldeel van negen schepen, twee branders, vier snauwen, en drie galjooten naar de Sont was afgevaren, dat daar onder bevel van den wakkeren Scheepskapitein Jacob Binckes gesteld werd, doch door vertraging der deensche medewerking nu eenige weken werkeloos voor Kopenhagen bleef liggen. De Keurvorst zijnerzijds had zich, wat den kamp ter zee betrof, in ver-

---

[1] Zie *Beschrijving van Guiana*, enz. *discoureerenderwijze voorgestelt, mitsgaders tgene van onzen Staet daerop is geresolveert*, enz. Tot Hoorn, gedr. by Stoffel Jansz. Kortingh, 1676.

[2] Zie Droysen's *Geschichte der preuss. Politik*, III, 3. S. 338.

[3] Ald S. 615.

band gesteld met den reeder Benjamin Raule te Middelburg, om de uitrusting van eenige kaperschepen te bewerkstelligen, en drie andere schepen van de admiraliteit te Amsterdam besteld, over welke toen Benjamins broeder, Raule, het bevel op zich nam, terwijl de Overste Bolsey met de uitrusting van 600 mariniers op hollandschen voet belast werd, met het plan naar de Oostzee te stevenen, en op Rugen en Voor-Pommeren vasten voet te vatten. Te land was hij zelf aan 't hoofd zijner troepen door Thuringen naar Maagdenburg gesneld, dat reeds door die van Wrangel bedreigd werd, en waar hij den 21en Mei met zijn ruiterij en 1200 man voetvolk post vatte. Ware hij er acht dagen later gekomen, de belangrijke vesting was den Zweden door verraad in handen gespeeld; thans kon haar bevelhebber, die het daarop toeleî, de Overste Schmidt, nog bij tijds gevangen genomen worden, en de brandenburger troepen nu weldra vol blijdschap zingen:

Frisch auf, ihr Kameraden!
Unser Kurfürst der reitet vorauf,
Er munstert uns tapfre Soldaten,
Zu einem Siegeslauf! —

Het zou hier toch geheel anders dan aan den Bovenrijn toegaan. De Zweden, die de keurvorstelijke veste Brandenburg reeds hadden ingenomen, bezetten thans van daar tot Havelberg den rechter Haveloever, van zins, om van daar uit rechtsaf en de Elve over te trekken. Tusschen beide plaatsen lag Rathenow, op 't welk de Keurvorst nu besloot af te gaan, om zoo het legerverband der Zweden tusschen den veldmaarschalk Wrangel die Havelberg, en zijn broeder, den Luitenant-generaal Waldemar, die Brandenburg bezet hield, te verbreken. Zondags ochtends den 2en Juny liet hij nog vóór zonsopgang van Maagdenburg oprukken, daarop de vijandelijke stelling verkennen, en vatte maandagsavonds te Vieritz, een mijl boven Rathenow, waar men in 't minst niet op zijn nadering bedacht was, post. Nadat hij zich daarop 's nachts tot den aanval had voorbereid, werd de stad den volgenden morgen bestormd, en na het hevigst gevecht, nog in hare straten zelf voortgezet, genomen. Haar bevelhebber, de Overste Wangelin, raakte met zijn meeste officieren en manschap gevangen. Men liet nu het plaatsjen met 400 musketiers bezet, en rukte verder den vijand te gemoet, op wien men donderdags, den 27en, 't eerst aan den dam bij Nauen stootte, dien hij, na een hardnekkige verdediging, prijs moest geven. Met het krieken van den vrijdag trok men daarop voort; de prins van Homburg met 1500 ruiters voorop. Waldemar Wrangel hield nu achter 't dorp Linum stand, doch werd daar door Homburg en de zijnen zoo wakker bestookt, dat hij op Hackenberg moest afdeinzen. Daar door 't brandenburger geschut bedreigd, zond hij op den inmiddels mede aangesnelden Keurvorst, en zijn troepen, een regiment voetvolk onder Dalwig en eenige regimenten ruiterij af.

Hevig ontbrandde daar nu de strijd, aan welken de Keurvorst zelf, aan de spits zijner ruiterbenden, het wakkerste deel nam, terwijl «zijn oogen», naar een medestrijder getuigde, «als komeeten vonkelden» [1]. De zweedsche voetknechten werden voor 't grootste deel in de pan gehakt, en daarmeê de rechtervleugel der Zweden gebroken, en Wrangel gedwongen de wijk op Fehrbellin te nemen. Zijn broeder, de veldmaarschalk, was inmiddels ook van Havelberg opgebroken, doch te laat om hem bij te springen, en zoo moest hij nogmaals het onderspit delven, en voleindde, vrijdag den 28^{en}, de kamp bij Fehrbellin den zegepraal der Brandenburgers, terwijl de Zweden zich vluchtend naar Wittstock, en van daar verder naar Wismar haastten, en de tijdelijk overheerde mark Brandenburg moesten opgeven. «Itzt», juichten de van hun bezoeking bevrijde ingezetenen:

Itzt haben wir wieder gewonnen
Was eure Räubershand
Mit Stehlen und Plündren gewonnen
Im Brandenburger Land.
Der Kurfürst von Brandenburg soll leben!
Er ist ein tapferer Held,
Thut seine Feinde erlegen,
Steht allezeit wohl im Feld [2].

Van den slag bij Nauen en Fehrbellin dagteekent dan ook de naam van «de groote Keurvorst», waaronder hij later in de Geschiedenis vermeld werd [3]. Ook hij richtte zich thans met zijne troepen Noordwaarts, waar hij, omstreeks half July, Warnemonde nam, en zoo de zweedsche legermacht aan gene zij der Elve van die in Pommeren scheidde. Zijn zege bij Fehrbellin werd door de Staten met een Dankdag gevierd, en hem zelf, die er hun onmiddellijk bericht van gezonden had, geluk gewenscht «met een hartgrondige toewensching en bede, dat de almogende God (zijne) wapenen meer en meer genadelijk mocht gelieven te zegenen, en (zijn) illustre persoon ook in alle verdere voorvallende periculen goedertierentlijk ten beste van de gemeene zaak te

---

[1] Aangehaald bij Droysen, t. pl. S. 350.

[2] *Die historischen Volkslieder*, t. pl.

[3] De uitdrukking komt het eerst in een lied dezer dagen (*Zwei schöne neue Lieder*, S. 3) op de wijs van *Gustaf Adolf hochgeboren*, voor; het luidt daar:

Der grosse Kurfürst zog mit Macht
Um Frieden zu erlangen,
Er suchet der Franzosen Pracht
Und Ihres Trotzes Prangen
Zu stürzen durch die Kriegeskunst, *enz.*

Zij won daarop spoedig veld, en was in de vlugschriften van 't jaar 1678 reeds algemeen in zwang. Zie Droysen, t. pl. S. 618, *Anm.* 502.

bewaren». Zij zelf beloofden «niet in gebreke te zullen blijven, om met allen ernst en ijver alles bij te dragen, dat eenigsins tot voldoening en genoegen van (zijn) Keurv. Doorluchtigheid kon strekken» [1].

Hun smaldeel in de Sont stak, den 22[en] Augustus, met de deensche vloot onder Admiraal Koert Adelaer verbonden, eindelijk van wal, en de Oostzee, naar de kusten van Pommeren, over, waar het nu bij Rugen bleef kruisen, om de zweedsche schepen in 't oog te houden, en de overvaart van zweedsche troepen naar het terrein van den krijg te verhinderen. In Zweden zelf rustte men zich inmiddels met den meesten ijver ter zee toe, en maakte een de deensche en hollandsche ver in schepental overtreffende vloot gereed, die echter niet vóór half October zee kon kiezen. Ongelukkig muntte zij meer door talrijkheid van zeilen dan ervarenheid van bevelvoerders uit, verzuimde daardoor van een haar gunstigen wind gebruik te maken, en zag zich zoo genoodzaakt op een gevaarlijke plaats voor anker te komen. Daar werd zij nu door een geduchten storm overvallen, die ettelijke van haar vaartuigen, waaronder een van 70 stukken, te gronde deed gaan, en de rest vreeselijk teisterde. Een daarmeê samenvallende ziekte en sterfte onder 't scheepsvolk en onder de troepen, die zij voor Duitschland aan boord had, maakte haar vaart nog rampspoediger, en dwong haar, reeds na een dag of tien varens, onverrichterzake huiswaarts te keeren, en in Dalarö binnen te loopen. Na nog een poos kruisens, volgden ook de deensche en hollandsche schepen haar voorbeeld, stevenden eerst gezamenlijk naar Kopenhagen, en Binckes daarop met zijn smaldeel naar Holland, waar hij tevens een aantal koopvaarders, rijkbeladen uit de Oostzeesteden keerende, in veiligheid met zich binnenbracht. De deensche vlootvoogd, reeds ziek uit zee teruggekomen, overleed kort na zijne thuiskomst. Te lande waren intusschen de brandenburgsche wapenen, door de deensche, gelijk vervolgens ook door de munstersche en luneburgsche gesteund, met voordeel blijven strijden. De deensche Koning, Kristiaan V, had zich in July, op meer sluwe trouwens dan eerlijke wijs, van den met Zweden heulenden Hertog van Holstein-Gottorp weten meester te maken, en dezen zoo tot het vergelijk van Rensburg te dwingen, bij 't welk hij vestingen en leger aan Denemarken in handen stelde. Toen hij daarop naar Hamburg geweken, verzet tegen 't gebeurde aanteekende, liet Kristiaan het holsteinsche Sleeswijk bezetten, en ving vervolgens den krijg tegen Zweden aan. Op aandrang van Brandenburg voerde hij dien in Duitschland, waar zijne troepen Rostock bezetten, en daarna het beleg voor Wismar sloegen. De Keurvorst maakte zich onderwijl van Wollin meester, en veroverde, na voor Karelsburg [2]

---

[1] *Antwoordt van HH. MM. op de Missive van Z. Cheurv. D. van Brandenburgh*, enz. 1675.

[2] Thans Bremerhaven.

het hoofd gestooten te hebben, wat later ook Wolgast. Een vereenigde brandenburgsche en munstersche krijgsmacht deed een uitval op deensch gebied, en vermeesterde er eenige plaatsen, en het hardnekkig door de Zweden verdedigde Wismar bezweek nog vóór het eind van 't jaar voor de macht der Denen, waarna in 't begin van 't volgende ook Karelsburg nog bemachtigd werd.

Deze minder voorspoedige gang der zaken maakte, bij de berooidheid der zweedsche schatkist, dat de jonge, thans 23jarige Koning, Karel XI, zich tot vrede vooral met de Staten geneigd vond, en daarom den gunstig voor hen gestemden Bengt Oxenstjierna als vredesonderhandelaar tot hen afvaardigde. Ook Frankrijk geraakte hoe langer hoe vredelievender van zin, en zocht zijn eischen tegenover de Staten hoe langer zoo meer te matigen, hoewel het tegen Spanje steeds bij zijn overmatige vorderingen bleef, en zich in 't geen bij de onderhandeling te Aken verkregen was, wilde zien handhaven. De gevangenschap van Furstenberg ging het er toe over, als een aangelegenheid van minder openbaar belang te beschouwen, die op die van den vrede geen verderen invloed hebben mocht. Temple raadpleegde tegelijkertijd met den Prins, en Jenkins verscheen daarop met Nieuwjaar in den Haag, om den 8^{en} daaraan de reis naar Nijmegen aan te nemen, waar hem Beverningh en Haren nu eerstdaags volgden. Om de paspoorten der fransche gevolmachtigden in te wachten, bleef Temple nog wat in den Haag, en maakte, toen die waren ingekomen, zwarigheid, om ze goed te keuren, daar hij ze onvolledig achtte. Den gemachtigden toch was er geen verlof in gegeven, op eigen gezag, renboden — of coeriers, als men ze op zijn Fransch noemde — naar hunne hoven af te zenden, en zoo de onderhandeling te bespoedigen, en den Hertog van Lotharingen was er de titel niet in toegekend, die hem, met betrekking tot Frankrijk, toekwam, wilde men dit niet onwillekeurig in zijn aanspraak op 't Hertogdom erkennen. Vooral Oostenrijk hield nadrukkelijk voet bij stuk op dit punt, en betuigde, de onderhandeling niet te kunnen voortzetten, zoolang daarin geen verandering gebracht was. Te vergeefs gaf zich nu Engeland bij Frankrijk moeite, die verandering te bewerkstelligen, en den lotharingschen Hertog niet als *Prins en Neef*, maar gelijk vroeger steeds, als *Hertog en Broeder*, door Koning Lodewijk te doen begroeten. De fransche gezant te Londen, Ruvigny, sloeg daarop ter bemiddeling voor, dat de engelsche Koning, als vredebemiddelaar, paspoorten en titels, naar eigen goedvinden, inrichten en aangeven zou, waarmeê, naar Van Beuningens meening, ook de Algemeene Staten zich wel zouden kunnen vereenigen. De overige belanghebbenden, gelijk met name Oostenrijk, wilden daar echter, Frankrijk maar al te recht mistrouwende, niet van hooren, en zoo werd door dit paspoort- en titel-gehaspel de nijmeegsche vredehandel ruim een kwart jaar verdaagd, terwijl men zich inmiddels zoo te water als te land tot het voortzetten van den krijg toerustte. Nog vóór 't einde van January werd er bij een samenkomst in den Haag bepaald, dat de Staten weder

in vereeniging met Denemarken in de Oostzee zouden werkzaam zijn, en daarvoor 25 oorlogschepen uitrusten. Den Admiraliteiten werd daartoe nu last gegeven, en de Vice-admiraal Cornelis Evertsen door den Prins-Stadhouder en Admiraal-generaal met het bewind van dat smaldeel belast, met bevel zich, bij zijn aankomst te Kopenhagen, onder den door Denemarken te benoemen vlootvoogd te stellen. Het duurde intusschen een geruimen tijd vóór van lieverleê eenige schepen gereed waren, zoodat er van de admiraliteiten van de Maas, Amsterdam, en Friesland, met het eind van April, eerst negen met een paar branders konden uitloopen, over welke nu de Schout-bij-Nacht Filips van Almonde bij hun komst te Kopenhagen het bevel voorloopig op zich nam. Daar Koning Kristiaan, na 't verscheiden van Adelaar, Tromp tot Rijks-admiraal en Raad had aangesteld, om in zijne plaats de vlootvoogdij te bekleeden, had zich deze op een amsterdamsch schip ingescheept, en nu onmiddellijk na zijn aankomst te Kopenhagen de taak der uitrusting en bemanning van de deensche vloot ter hand genomen. Hij zelf koos zich toen het grootste schip, op 's Konings naam de *Christianus Quintus* gedoopt, tot admiraalschip, en stelde er een paar nederlandsche Kapiteins, Adr. Akersloot en Isaak Theunisse, op aan. Almonde voegde zich met zijn negen schepen den 24^en^ Mei bij de 17, waarover de deensche Vice-admiraal Niels Juel gebood, en ging nu met hem in de Oostzee kruisen. Tien dagen later kwamen de zweedsche, ten getale van 35, ter hoogte van Bornholm opdagen, en ving toen in den avond van den 4^en^ Juny de strijd aan, doch om weldra gestaakt, en den volgenden ochtend hervat te worden. Filips van Almonde, die met zijn schepen de voorhoede vormde, ging dapper op den vijand in, doch werd door slechts drie deensche gevolgd, twee van welke daarenboven onder nederlandsche Kapiteins stonden. Almonde's schip en dat van Kapitein Van den Heuvel werden daardoor fel geteisterd, en de eerste gedrongen, op dat van Kap^t^. Van Zijll over te gaan; en daar de Denen — naar 't schijnt ten gevolge van hooger bevelen — zich bleven onttrekken, moest ook hij nu weldra aflaten en met hen afdeinsen; hij plaatste zich daarbij echter tusschen hen en de Zweden, en weêrhield dezen hen bij den aftocht te bestoken. Weinig gesticht over de ervaring, nopens de deensche strijdvaardigheid opgedaan, verheelde hij, in zijn verslag van 't gebeurde, der Admiraliteit van de Maas zijn verontwaardiging niet, en betuigde haar gul weg, dat ware hij «twintig hollandsche schepen sterk geweest, en geen een Deen, hij niet twijfelde, of men zou de Zweden geslagen hebben; thans kon hij niet anders schrijven, dan dat hij zich schaamde, dat de zaak zoo slecht uitgevallen was, en wenschte daar nooit bij te zijn geweest; al de nederlandsche Kapiteins hadden zich echter uitnemend van hun plicht gekweten» [1]. Zoodra Tromp van

---

[1] Zie zijne woorden, aangehaald in De Jonge's *Gesch. van het Ned. Zeewezen*, II bl. 525. Ook

dien aftocht vernam, haastte hij zich, zelf op zijn *Christianus* met drie andere zware schepen zee te kiezen, en zich bij die van Almonde en Juel te voegen, met welke hij toen de zweedsche opspoorde, en den 11^{en} Juny, ten zuiden van Oland, inhaalde. Juist op den middag begon het gevecht, waarin echter het zweedsche Admiraalschip *De Kroon*, van 134 stukken, en met 500 matrozen en 300 soldaten bemand, na zijn eerste schoten op dat van Tromp gelost te hebben, omsloeg en in de lucht vloog, 't geen de gansche vloot door ontsteltenis aan 't wijken bracht, doch Tromp des te krachtiger deed doortasten. Den zweedschen Admiraal der gele vlag, Uggla, op 't schip *het Zwaard* van 86 stukken aantastende, wikkelde hij hem twee uren lang in den hevigsten strijd, in welken zijn eigen eerste Kapitein valt en de tweede een arm verliest, totdat Uggla's groote mast overboord valt, en hij de vlag strijkend om kwartier roept. Dit wordt hem verleend, doch zijn schip inmiddels door een «schelmschen brander» — als Tromp hem in zijn brief aan de Staten noemt — zekeren Willem Willemse, aangestoken, zoodat het in de vlammen opgaat, en zijn gansche bemanning, op een halfhonderd na, omkomt: «een inpertinente en ongehoorde zaak», schrijft Almonde, «nooit door eenig nederlandsch officier uitgevoerd» [1]. De zweedsche schepen zochten zich nu zooveel te meer nog weg te maken, doch werden door de nederlandsche nagezet. Kapitein Abr. Van Zijll veroverde daarbij een zweedsch schip van 45; Kap^{t}. Adriaan Poort een fregat van 20; de Nederlander in deenschen dienst, Hardenbroeck, een schip van 44 stukken, nog een ander een gewapend jacht. Een der zweedsche oorlogschepen stootte en verging buitendien op de klippen van Westeräs, drie andere strandden, en het derde Admiraalschip, *de Appel*, zonk door onbekwaamheid van zijn bevelvoerder bij Dalarö. Groot was de vreugde der Denen over dezen uitslag; de Koning vereerde de nederlandsche bevelhebbers, die er toe hadden meêgewerkt, een gouden penning en halsketting, en Tromp buitendien wat later nog een Graafschap in de toen op Zweden veroverde provincie Bleking. Na den slag de handen op zee vrij gekregen hebbende, stevende hij, op 's Konings last, met een deel der vloot naar Ystad, ontscheepte er 4000 man, zoo matrozen als soldaten, en veroverde het na een kort maar heftig gevecht. Koning Kristiaan ging daarop zelf

---

van de zweedsche zij trouwens was men weinig tevreden over de wijs, waarop de meesten gehandeld hadden, en in plaats van hun Admiraal in zijn strijd tegen de vijanden te steunen en deze bij den aftocht te achtervolgen, zich ter zij hadden gehouden. Een Vice-admiraal en een Kapitein werden dan ook op 's Konings last, die van Ystad uit de bewegingen gevolgd had, aan wal gezet en in hechtenis gebracht. Zie Carlson's *Geschichte Schweden's*, IV, S. 636.

[1] Zie bij De Jonge, t. pl. bl. 528. Volgens den zweedschen geschiedschrijver (t. pl. S. 158) zou de vlag niet gestreken zijn; doch de hollandsche berichten laten geenerlei twijfel over, en de Zweden waren natuurlijk van Willemse's maar al te doeltreffend wanbedrijf onbewust.

met elf groote schepen uit zijn hoofdstad onder zeil, en stak met de 10,000 man, die hij er op had ingescheept, naar den zweedschen wal over, waar hij ze tusschen Helsingborg en Landskroon deed landen. Hij vermeesterde de stad en 't slot Helsingborg bijna zonder weêrstand, na wat langer strijd ook Landskroon, en slechts Malmö hield zich nog staande; de boeren van 't platteland voerden hem bereidvaardig het noodige toe, ook adel en geestelijkheid gelijk de meeste steden vielen hem bij, zoodat voor 't oogenblik Schonen weêr voor de Zweden verloren scheen.

Onderwijl was, na langen weêrspoed ter zee, en eenig oponthoud aan den mond der Elve en de noorweegsche kust, waar hij met den in de Noordzee kruisenden Schepers, te vergeefs eenige zweedsche oorlogschepen had zoeken te bevechten, ook Cornelis Evertsen nu eindelijk met eenige schepen aangekomen, en nam van den Schout-bij-Nacht Almonde het bevel over 't smaldeel in de Oostzee over. Deze zelf stevende naar de Middellandsche, waar inmiddels zwaarwichtige, voor 't nederlandsche zeewezen maar al te betreurenswaarde dingen hadden plaats gegrepen. Sedert, in 't begin van 't vorige jaar, de spaansche vloot er voor Messina een geduchte nederlaag door de fransche, onder den Hertog van Vivonne, geleden had, was de Koningin-Regentes niet achtergebleven, de Staten om krachtigen bijstand te smeeken, en daartoe de uitzending eener vloot, onder niemand minder dan hun Luit.-Admiraal-generaal De Ruyter, aan te vragen. Niet zonder aanmerkelijk bezwaar vond men zich, na lang aarzelen, genoopt, daartoe eindelijk over te gaan, met het oog vooral op den levantschen handel, die door de overheersching der Franschen in de middellandsche zee met den ondergang bedreigd zou worden. Ongelukkig verkeerden de verschillende Admiraliteiten, op die van Amsterdam na, in vrij ongunstigen toestand, en kon de uitrusting der schepen daardoor niet voor zulk een aantal noch op zulk een wijs geschieden, als voor een doeltreffende tusschenkomst, zelfs onder een vlootvoogd als de groote Michiel Adriaansz., vereischt werd. Men kwam echter ten slotte overeen, dat de amsterdamsche admiraliteit de toerusting van 18 — grooter en kleiner — oorlogschepen, van 76 tot 34 stukken, zes gewapende snauwen, vier branders, en twee voorraadschepen zou op zich nemen, en de onkosten daarvan voor de helft door Spanje zouden gedragen worden, terwijl die van de Maas zich met de levering van 't Admiraalschip belastte. Daar *De Zeven Provinciën* bij zijn verschillende tochten te veel geleden hadden, om, zonder een belangrijke herstelling te ondergaan, weder zee te kiezen, zou hij thans *De Eendracht*, van 76 stukken en 400 man, bestijgen, om daarop den gewaagden tocht te ondernemen. Hoewel hij toch uitdrukkelijk verklaarde, «bereid te zijn, om, ook al verlangden de HH. Staten hem 's Lands vlag slechts op een enkel schip te zien voeren, daarmeê in zee te gaan, daar hij gaarne zijn leven zou wagen, waar de Staten hem die vlag betrouwden»; verheelde hij te gelijker tijd zijn «verwondering» en «leedwezen» niet, dat ze de vlag van den Staat zóó veil hadden en in de waag-

schaal stelden» [1]. Hij weigerde dan ook volstandig, aan den wensch zijner aanverwanten gehoor te geven, zich om den lijdenden toestand, waarin hij door het hem folterend graveel verkeerde, van den tocht te verontschuldigen, en verklaarde, dien te zullen doen, «al zou men hem aan boord dragen». Hij herstelde intusschen wat, en kon zoo den voorlaatsten van July naar Hellevoetsluis vertrekken, waar hem zijn *Eendracht* toefde. Bij zijn afscheidnemen toonde hij zich van 't voorgevoel doordrongen, na dezen tocht zijn land en vrienden niet terug te zien: «ik zeg u voor goed vaarwel», voegde hij hun toe, «want ik denk niet weêr te komen; ik zal op dezen tocht blijven». Door aanhoudenden tegenwind kon hij eerst derdhalve week later uitloopen, en vereenigde zich toen voor Goeree met elf andere schepen zijner vloot, die reeds een dag of wat vroeger uit Texel vertrokken waren. Als Vice-admiraal had hij thans den wakkeren en bekwamen, doch wat eigenzinnigen Jan den Haen; als Kapitein op zijn Admiraalsbodem, weder Callenburgh; als Schout-bij-nacht Nikolaas Verschoor, die in 't vorige jaar onder Tromp voor 't eerst als kapitein had meêgevaren, doch al aanstonds een schip van 96 stukken onder zijn beheer gehad; voorts verschillende ouder en jonger kapiteins, daaronder op zijn verzoek ook zijn of zijn vrouws neef Joris Andringa, die hem eerst als secretaris gediend had. Den Haen werd met zes schepen, ten geleide eeniger koopvaarders, naar Cadix vooruitgezonden, met last hem daar in te wachten. Hij zelf had daarop veel met storm en tegenwind te kampen, doch haalde Den Haen toch op zee nog in, en liep nu den 26^{en} der volgende maand voor Cadix binnen. Na de geleden schâ aan zijn bodem hersteld te hebben, stevende hij daarop eerst, op bevel der Koningin, naar de baai van Vinaroz aan den mond van den Ebro, in het denkbeeld er zes spaansche oorlogschepen en den nieuw-benoemden spaanschen Onderkoning van Sicilië, Don Jan van Oostenrijk, te vinden, en dáárin teleurgesteld naar Barcelona. Ook daar echter evenzeer vruchteloos naar Don en schepen uitziende, lichtte hij den 28^{en} November het anker, en stevende 6 dagen later de baai van Cagliari binnen, om water en brandhout in te nemen. Negen dagen daarna behoorlijk van alles voorzien, nam hij koers naar Sicilië, om er zich, ingevolge de spaansche bevelen,

[1] Zie laatstelijk bij De Jonge, t. pl. bl. 561, v. Te recht komt deze daar in een aant. tegen de averechtsche voorstelling der zaak door Sue, in zijn *Hist. de la marine Française*, op, doch had zich in 't algemeen, zoo daar als verder, minder over 's mans wijze van doen behoeven te bekommeren, daar toch, als Rousset (*Hist. de Louvois*, II, p. 388, aant.) doet opmerken, zijn boek maar "un mélange singulier de roman et d'histoire" is, dat alleen door de daarin opgenomen bescheiden vatbaar werd, "des historiens sérieux" omtrent zijn waarde of onwaarde te misleiden. "Plus d'une fois" zoo schrijft hij daarbij zelfs, "il a mal cité les pièces qu'il a eues sous les yeux", en "nous avons noté sur quelques-uns des documents empruntés à la Bibliothèque nat. des altérations qui en faussent absolument le sens".

aan de Noordkust naar Melazzo te begeven, waar hij een week later aankwam. Dewijl de spaansche schepen nog altijd niet gereed bleken, werd er op Oudejaarsdag bepaald, dat De Ruyter met de zijne de Straat van Messina zou inloopen, om er, al kruisende, allen toevoer af te snijden, terwijl men inmiddels de spaansche vloot in orde zou zien te brengen. Daar ondertusschen de nadering van een fransch smaldeel onder Du Quesne uit Toulon werd aangezegd, liet De Ruyter den steven eerst Westwaarts wenden, om het te onderscheppen, en raakte er den 8en dag van 't nieuwejaar, 1676, meê slaags. Hevig werd er toen tusschen beide smaldeelen gestreden. De Ruyter, die zelf in den middentocht met Du Quesne in gevecht kwam, weerde drie branders af, die hij in hun eigen vlammen deed opgaan of in den grond schoot; Verschoor, die de voorhoede voerde, schoot twee fransche schepen reddeloos, doch kwam zelf te vallen. Den Haen, die in de achterhoede was, vond in den franschen Vice-admiraal Gabaret een waardig tegenstander, die echter door al zijn scheepsvoogden niet even goed ondersteund werd, en hem zoo gelegenheid gaf, van de verwarring zijner schepen gebruik te maken, om zich ras bij De Ruyters schepen, van welke hij door windstilte was afgeraakt, te voegen. Van de fransche zij was de Vlootvoogd zelf gekwetst, een Brander-commandeur en een Kapitein gesneuveld. Zij bleven voorts de volgende dagen den strijd, nu ter hoogte van Stromboli gevoerd, ontwijken, door de nederlandsche schepen met hen gezocht. Den 9en kwamen zich eindelijk negen spaansche schepen — tot dusver hadden zij er slechts één bij zich geteld — onder den Prins van Montesarchio, bij hen aansluiten, met welke men toen besloot naar de Straat van Messina te stevenen, om er de fransche vloot, die den koers Zuidwaarts 't eiland om gezet had, op te zoeken. Het inmiddels vermeerderde aantal zeilen der Franschen noopte hen intusschen liever eerst ook wat spaansche versterking nog af te wachten, om daarna naar Palermo te zeilen; een opgekomen storm stond dit opzet echter in den weg, en deed De Ruyter naar Melazzo wederkeeren. Daar nu evenwel een half jaar verloopen was, sedert hij 't vaderland verliet, en zijn lastbrief slechts voor dit tijdsbestek gold, achtte hij 't zijn plicht thans terug te keeren, na eerst nog in Napels vernomen te hebben, of er bij den nederlandschen Consul geen naricht tot verlenging gekomen was. Een vijftal schepen zond hij daarop naar Livorno vooruit, om er het geleide der smyrnasche vloot te versterken, dat, onder zijn zoon Engel, van daar huiswaarts zou stevenen. Zelf ter hoogte van Livorno genaderd, ontving hij daar nu echter het tot dusver te vergeefs verbeide bevel van den Prins voor nog een tweede halfjaar toevens, en nam zoo de reis naar Napels weêr aan, naar 't vaderland alleen «een amsterdammer zoete koek» voor zijn genan en kleinzoon «Michieltjen» afzendende, dien hij «met twee halve amen Rijnwijn, een vaatjen hollandschen boter, en een tonnetjen gedroogde engelsche haring» voor Engel zelf, aan dezen had doen toekomen. Te Napels werd hij door den Onderkoning, die reeds gemeend had zijn ver-

deren bijstand te zullen derven, met innige blijdschap weder welkom geheeten, en verkreeg zoo te lichter van hem, dat een 26-tal hongaarsche gevangenen, waaronder een elftal luthersche predikanten, die thans in de galeyen van Sint Januarius zuchtten, werden vrijgelaten. Met hun een en veertigen waren zij, als slachtoffers van den bekrompensten geloofshaat, den 18[en] Maart van 't vorige jaar, bij nacht uit hun vaderland weggesleept, onder 't geleide der tegen Messina aangeworven duitsche soldaten naar Italië gevoerd, en daar, twee maanden later, de toen nog overige 26 te Napels tot de galeyen verwezen. Te vergeefs hadden zij zich van daar met een verzoekschrift tot den duitschen Keizer gewend, en zich daarna tot Engeland en tot Hun Hoogmogenden en den Prins gewend [1]. Thans raakten zij op De Ruyters voorspraak vrij, die hen eerst aan boord wat van de geleden kwelling bekomen liet, en toen naar Holland overvoeren. Van 's Koningswege werd hem, tijdens zijn oponthoud te Napels, nog een medaljon-portret Zijner jeugdige Majesteit aan een gouden halsketen, en namens Don Jan een prachtige degen vereerd; welkomer ware hem wat krachtiger bijstand van Spanje voor de nederlandsche schepen geweest, over 't gemis waarvan hij niet naliet, zich in zijn brieven aan de Staten te beklagen. Ook den min gelukkigen toestand, waarin zijn eigen schepen allengs begonnen te verkeeren, verheelde hij hun niet, maar deelde hun dien, zoo uit Napels als een week of wat later uit Palermo, onbewimpeld mede. Op verlangen van den uit Spanje gezonden Landvoogd, den Markgraaf van Bayonna, was hij in 't laatst van February derwaarts gekomen, om er met de spaansche schepen vereenigd, de fransche aan te tasten, doch zag zich door de spaansche traagheid in de toerusting gedrongen, er een kleine drie weken te blijven, waarvan hij nu wijselijk gebruik maakte, om ook zijn eigen lek geworden schip te kielhalen en ettelijke andere schoon te maken. Hij oordeelde echter, als hij reeds uit Napels geschreven had, dat zijne vloot, ook «met de weinige, meest kleine en onsterke spaansche schepen te zamen, menschelijkerwijs gesproken, al te inegaal en, zonder God-almachtig's medewerking en bijzondere hulp, ten eenemale onbestand zou blijken tegen de fransche, al zou hij zelf geensins nalaten te trachten, om met zijn weinige macht het oogmerk van den Staat, onder Gods zegen en bestiering, te bereiken, met alle gerustheid bij het respect van Hunner HoogMogenden vlag zijn grijze haren daaraan wagende». Uit Palermo meldde hij hun Raadpensionaris thans, dat, zoo Hun H. M[en]. vloot met geen meerder en grooter macht als de tegenwoordige koninklijk-spaansche schepen versterkt werd, die vlag licht een affront zou kunnen lijden van de zeer machtige vijanden. «Ik zie dagelijks», schreef hij, «en hoore van goeder hand, tot mijn groot leedwezen, den zeer slechten staat van de koninklijke schepen, die

---

[1] Zie *Twee Brieven geschreven uyt de Galeyen van Napels.* Tot Utrecht, gedr. by Willem Clercq, boeckdrucker en boeckverkoper op de Neude in Kintjeshaven, 1677.

thans nevens ons in de baai liggen, en de losse maximen van de officieren, die ze commandeeren; ja, ik en kan mij in het algemeen niet voldoen, en nog veel min verzekeren van hun noodigen en trouwen bijstand. Het ontbreekt eenigen aan goede conduïte, sommigen aan manschappen, anderen aan touwwerk, enz., en dat wel 't voornaamste is in geval van gevecht met den vijand, sommigen aan kruit. De uitrusting, revitaljeering, en 't geen daartoe betrekking heeft, gaat zoo traag en slap, dat het mij verdriet, het aan te zien». In een schrijven aan den Prins voegde hij daaraan nog toe, dat hij «nog wel meer zou bijbrengen, wat er van de spaansche zij te gemoet viel te zien, doch het om gewichtige redenen niet aan 't papier vertrouwen kon» [1]. Bij 't ontvangen van zijn maar al te gegronde klachten liet men niet na, zich met dringende vertogen tot den spaanschen gezant in den Haag te wenden, hem dreigende anders de nederlandsche vloot huiswaarts te zullen doen keeren; doch te vergeefs, bij de jammerlijke stemming, die aan 't spaansche Hof heerschte.

Den 14[en] Maart vaardigde De Ruyter eene «instructie en order» voor zijn hoofdofficieren, kapiteins, en commandeurs uit, bij welke hun schepen in twee smaldeelen gesplitst werden, over 't een waarvan hij zelf het bevel op zich nam, om er de voorhoede meê te vormen, terwijl 't ander, dat de achterhoede zou uitmaken, onder Den Haen gesteld werd; de spaansche schepen zouden onder hun nieuw-benoemden Vice-admiraal, Don Francisco de la Zerda, den middentocht houden. Dien eigen dag stak men uit de baai van Palermo in zee, den volgenden ook het spaansche smaldeel, ten getale van tien schepen, een brander, en een adviesjacht. Men wendde nu vooreerst den steven naar Melazzo, om daar met Bayonna te overleggen, hoe best verder te handelen, en werd toen, na rijp beraad, besloten, zich rechtstreeks tegen Messina te keeren. Den 26[en] derwaarts gestevend, koersde men den volgenden dag de Straat in, en bleef daar nu eenige dagen liggen, om zoo mogelijk de fransche vloot tot een gevecht uit te lokken. Deze bleef dat echter ontwijken, en men beraamde toen, een aanval op het wat zuidelijker gelegen Agosta te ondernemen, dien men echter vooral door stormweêr verhinderd werd bij tijds ten uitvoer te leggen. Na ruim een week omzwalkens kreeg men nu in den nacht van 20 op 21 April bericht, dat de fransche schepen, van dat opzet tegen Agosta vergewist, waren uitgeloopen en reeds bij kaap Spartivento gezien. Men besloot dus ze in 't gemoet te stevenen, en gaf daar 's avonds van den 21[en] gevolg aan. Den volgenden ochtend werd men ze in de verte gewaar, doch door windstilte in zijn vaart belemmerd, tot een opgestoken koeltjen daarin wat verandering bracht, en men zoo, recht voor den wind op de fransche vloot aanhoudende, omstreeks vier uur 's namiddags, in 't gezicht van den Etna, den strijd met haar kon aanvangen. Zoo in getal als in sterkte van schepen ging zij de nederlandsche

---

[1] Zie zijn bij De Jonge, t. pl. bl. 591, v., aangehaalde brieven.

aanmerkelijk te boven, die buitendien door het slecht toegeruste en zwakke spaansche smaldeel meer in zijn vaardige beweging gestremd, dan behoorlijk ondersteund zou worden. De fransche Luitenant-generaal, Markgraaf van Almeiras, die den voortocht hield, raakte al spoedig met dien van De Ruyter hevig slaags, waarbij de Kapiteins Schey en Noyrot de voorste fransche schepen deerlijk teisterden. Van het eerste van dezen werd het roer stuk geschoten en de Kapitein De Cogolin zwaar gewond; het tweede was wat gelukkiger, maar van het derde sneuvelden beiden de eerste en tweede Kapitein. De Ruyter's admiraalschip werd door Almeiras zelf aangetast, doch deze weldra door een kanonkogel gedood, en zijn schip zoo doornageld, dat het uit de slagorde moest wijken. De ridder De Valbelle aanvaardde daarop het gebied, en zag zich krachtdadig ondersteund door den Schout-bij-nacht Tourville, die, onder Du Quesne in den middentocht varende, door dezen met nog twee andere schepen tot bijstand was afgezonden. Terwijl De Ruyter op zijn zonnedek stond, om den zijnen bevelen te geven en ze tot den strijd aan te wakkeren, kwam eensklaps een vijandelijke kogel het meerendeel van zijn linkervoet wegnemen, en verbrijzelde tevens de beide pijpen van 't rechterbeen boven den enkel, zoodat hij, tot smart en ontzetting der zijnen omvergeworpen, van een hoogte van zeven voet nedertuimelde. De wakkere Callenburgh nam nu echter onmiddellijk het bevel op zich, en gaf — naar De Ruyters eigen getuigenis in zijn verslag — «zoodanige cordate en salutaire orders aan de verdere officieren, matrozen, en soldaten, dat noch vriend, noch vijand het ongeval van den Opperbevelhebber merken kon». Daar zich de spaansche Vice-admiraal met zijn schepen meer op een afstand hield, in plaats van met de nederlandsche wakker in den strijd te deelen, kon nu Du Quesne-zelf met acht van zijn grootste schepen die der nederlandsche voorhoede mede komen bestoken, en werd daardoor o. a. de groote steng en de fokke-râ van Schey's bodem, *De Spiegel*, omlaag geschoten, en deze gedwongen het tooneel van den strijd te verlaten. Kapitein Noyrot werd zoo gevaarlijk gewond, dat hij weldra aan de gevolgen verscheidde, en het schip *Leeuwen* van den Graaf van Stirum erbarmelijk geteisterd. Callenburgh, over de houding der Spanjaards verstoord, liet hen dringend uitnoodigen, in 't gevecht te komen deelen, doch zag daaraan slechts door een viertal hunner kapiteins, meerendeels Duinkerkers van geboorte, tegen den avond voldoen. Niet alleen dat deze onverantwoordelijke handelwijs van La Zerda, die persoonlijk het voorbeeld dier werkeloosheid gaf, de nederlandsche voorhoede zooveel te meer aan de vijandelijke overmacht blootstelde, hield zij ook de achterhoede, onder Den Haen, in haar beweging tegen, en belette ze vroegtijdig toe te schieten, en die der Franschen te bevechten. Eenmaal opgekomen, kweet ook zij zich intusschen van haar schuldige plicht en streed, zoo veel zij gelegenheid vond, wakker meê. Met dat gevolg dan ook, dat de fransche schepen 's avonds zeven uur den nederlandsche «hun spiegels toekeerden», en nu nog een poos in de maneschijn, al schietende door gene

Lith: Emrik & Binger.

vervolgd werden; terwijl men hen 's morgens zoo ver verwijderd zag, als het oog van de stengen reiken kon. Tegen den middag zette men dus naar Syrakuze koers, om er de zwaar beschadigde schepen te laten herstellen; de fransche, door tegenwind verhinderd de Straat uit te varen, bleven er daarop nog eenigen tijd in kruisen. Ofschoon De Ruyters wonden aanvankelijk wel schenen te staan, en men 't aan niets wat tot zijn «genezing, koestering, en gemak» kon dienen, ontbreken liet, bezweek hij, geen week later, aan de hevige koorts, uit zware pijn en lichaamszwakte ontstaan, en die hem zelfs belette, het aan zijn Secretaris in de pen gegeven verslag van den strijd te onderteekenen. Na langer dan een etmaal met den dood geworsteld te hebben, gaf hij den 29^{en}, 's avonds tusschen negenen en tienen, aan boord van zijn Admiraalschip, van de meeste officieren zijner vloot omringd, den geest. Zijn lijk werd in 't volgende voorjaar gebalsemd naar 't Vaderland gevoerd, zijn ingewanden — weinig dagen na zijn afsterven, in tegenwoordigheid aller bevelhebbers zijner vloot — op een heuvel bij Syrakuze bijgezet. Door de algemeene Staten werd op voordracht van Holland besloten, hem in de nieuwe kerk te Amsterdam een zijner waardig praalgraf te stichten, dat aan den haagschen beeldhouwer Rombout Verhulst ter vervaardiging opgedragen en vier jaar later voltooid werd. Zijn uitvaart en plechtige teraardebestelling had den 18^{en} Maart, onder begeleiding van zijn zoon Engel, 's Prinsen secretaris Huygens, afgevaardigden uit de algemeene en provinciale Staten en andere staats- en stads-lichamen, zijn ouden krijgsmakker den Luit^{n}.-adm. Aert van Nes, de Vice-admiralen Schepers, Thomas Vlugh, en Evertsen, tal van scheepsvoogden, burgers, en vereerders, in die stad en kerk plaats [1].

Twee dagen na zijn overlijden werd door den bijeengeroepen krijgsraad besloten, de vlootvoogdij op Den Haen te doen overgaan, en dezen van zijn schip *Gouda* de admiraalsvlag te laten doen waayen; Callenburgh echter voor den verderen tocht den rang van Vice-admiraal toe te kennen, en de overeenkomstige vlag op *De Eendracht* te doen hijschen. Men sprak verder af, de Zuidkust om naar Palermo te stevenen, om er de schepen — waartoe te Syrakuze minder gelegenheid was — van 't noodige te voorzien. Men kwam er omstreeks half Mei, doch vond er zich al aanstonds weêr door de spaansche traagheid tegengewerkt. «Ik heb», berichtte Den Haen aan de Staten, «jaren achtereen de eer gehad, Hun Hoog Mog^{n}. ter zee te dienen, doch ik kan met waarheid verklaren, dat hunne vloten, of een gedeelte daarvan, nooit in zoo'n extremiteit en perikel verkeerd hebben, als tegenwoordig». Kruit en scherp werd hem in hoogst onvoldoende mate, en 't eerste dan nog nat en slecht, verstrekt; de spaansche schepen zelf bleven bijna geheel van alles onvoorzien; 't geen hem niet dan

[1] Zie *De maniere van de lijkstacy van den doorl. Michaël de Ruyter*, enz. in prent.

met de grootste bekommering de toekomst deed te gemoet zien, als hij nogmaals aan de fransche vloot zou moeten slag leveren, die nu in de haven van Messina op nieuw werd uitgerust, en met een aantal galeyen en andere vaartuigen versterkt was.

De bekommering van den wakkeren zeeman zou zich, helaas! door de treurige uitkomst maar al te zeer bewaarheid vinden. Welke moeite hij en de zijnen zich bij voortduring gaven, om, bij alle gemis van spaansche medewerking, hun eigen schepen in weerbaren staat te brengen, waren zij daarmeê nog niet ten volle gereed, toen zij den voorlaatsten van Mei vernamen, dat de fransche scheepsmacht in aantocht was, en zich uit de verte van de bergen liet waarnemen. Bij den onvoldoenden staat, waarin de nederlandsche nog verkeerde, viel er niet aan te denken, haar in volle zee te gemoet te zeilen en in 't ruime sop slag te leveren, en men meende zich dus aan het min of meer noodzakelijke kwaad te moeten onderwerpen, haar in den mond der baai af te wachten, en daartoe in een halve maan, met de breede zij naar zee, op stroom te moeten gaan leggen. Men zou dan tevens van de landzij aan weêrskanten beschermd zijn, daar aan de rechter twee batterijen, en aan de linker een sterkte en de stadswallen lagen, terwijl daarenboven in 't midden nog een tweede sterkte, het zoogenoemde fort-aan-zee — *Castellamare* — lag. Nog dien eigen dag werd dienovereenkomstig gehandeld, en zoo vond de fransche vloot, onder den inmiddels tot Maarschalk bevorderden Vivonne, bij haar aannadering, de nederlandsche bereid haar te weêrstaan. 's Ochtends te zes uur van den 2^en^ Juny stevende zijne voorhoede, onder den Schout-bij-nacht, Preuilly, op die der nederlandsch-spaansche, ongelukkig grootendeels uit spaansche bodems saamgesteld, aan, vond daar wel aanvankelijk den noodigen weêrstand, doch zag welras den spaanschen Vice-admiraal Don Juan Roöcco, uit vrees voor zijn branders, zijn kabel kappen en op strand loopen, en drong, daardoor aangevuurd, met des te grooter geweld op de overige schepen in. Deze, tegen hun billijke verwachting, slecht door de batterijen gesteund, en door de spaansche galeyen maar flauwelijk tegen Preuilly's branders beschermd, zijn niet in staat hen weêrstand te bieden, en zoo moesten weldra drie spaansche schepen van 40 en meer stukken, en twee der galeyen verbranden. Bij den middentocht, door Den Haen aangevoerd, en bij welken zich ook de nieuwbenoemde spaansche Vlootvoogd Don Diego d'Ybarra vond, terwijl La Zerda thans aan zijn boord als vrijwilliger meêvocht, was, zoowel als bij de achterhoede, onder Callenburgh, de strijd inmiddels ook reeds aangevangen, en werd met de grootste hevigheid gevoerd. Een of meer franschen branders gelukt het echter den *Steenbergen* met zijn 68 stukken, waarop de Schout-bij-nacht Van Middellandt beveelt, in vlammen te doen opgaan, zoodat hij, nu driftig geworden — terwijl Van Middellandt zelf in de golven den dood vindt — de *Vrijheid* van 50 onder Brederode, en de *Leyden* onder Abkoude mede aansteekt, en met beiden in de lucht springt. Het spaansche admiraalschip slaagt er daarentegen in, twee branders af te weren, doch vindt zich nu, aan voor- en achter-

steven, door een derde en vierde belaagd, die het weldra lichterlaaye doen branden. Ybarra, wiens been reeds door een kanonskogel verbrijzeld is, verdrinkt; La Zerda en 25 andere spaansche Edelen sneuvelen; het fraaye schip zelf springt na een korte poos vlammens in de lucht, en verspreidt onder de andere schrik en verwarring. Eenige van deze kappen de kabels, zoodat vier der grootste tegen het strand drijven, en de meeste spaansche, met de galeyen, de haven binnenloopen. Den Haen en Callenburgh blijven echter onverdroten strijden; de laatste, die op zijn *Eendracht* De Ruyters lijk bergt, wenscht dit vooral niet prijs te geven. Gelukkig zijn de fransche branders thans alle verbruikt, en kan het gevecht met geschut en handgeweer worden voleind; twee uren lang houdt het aan, tot de vijand, geen kans ziende zijn bodem te vermeesteren, allen verderen strijd opgeeft, en zeewaarts gestevend, onder den Oostwal der baai voor anker gaat liggen. Nauw een half uur te voren was intusschen Den Haen zelf, op 't vinkenet bij de groote mast staande, met een kanonskogel door 't achterhoofd geschoten, zoodat hij onmiddelijk dood bleef.

Het bevel over de vloot kwam daardoor thans aan Callenburgh, met wien echter de oudste Kapitein, Theding van Berkhout, zich in zijn recht erkend willende zien, de brieven onderteekende. Beiden hielden zich nu onmiddelijk met het afbrengen der op strand geloopen schepen, en 't opvisschen van 't geschut, de ankers, en verdere voorwerpen der vernielde bezig, en mochten daarin boven verwachting slagen. Naar 't Vaderland werd, ter kennisgeving van 't gebeurde, De Ruyters scheepsdominee, Westhovius, afgezonden, terwijl men zich inmiddels te Palermo met het herstellen zooveel doenlijk der zwaarbeschadigde schepen onledig hield. Daar kwam nu echter de roode loop officieren en manschappen teisteren, en sleepte van de eerste o. a. de kapiteins Berkhout, De Ruyters neef Andringa, Pieter de Sitter, in 't graf; ook de eerste geneesheer der vloot bezweek. Om zich tegen elken vijandelijken overval te dekken, werd een vlot tot afwering der branders in de baai gelegd, daarachter vier zware nederlandsche schepen geplaatst, en tevens een goed getal soldaten en matrozen van de verbrande schepen ter beschikking van 't spaansch bewind gesteld, om het geschut der thans zoo nalatig gebleven batterijen en forten te bedienen. Westhovius vond, bij zijn komst in den Haag, de Staten reeds met de beraadslaging over de uitrusting van een drietal voorraadschepen en een paar van oorlog bezig, waartoe men nu zooveel te vaardiger overging; terwijl men tevens, op aandrang der amsterdamsche admiraliteit, die liever geen kapitein van die der Maas als vlootvoogd zag, besloot, Almonde uit de Oostzee naar de Middellandsche te roepen, en hem daar door Engel de Ruyter te doen vervangen. Gene nam toen met half July de reis over land naar Napels aan, en vond er de inmiddels, op last der Staten, met veel beleid door Callenburgh derwaarts gevoerde vloot, over welke hij nu, de *Eendracht* van Callenburgh overnemende, terwijl deze zelf op wijlen Berkhouts *Oosterwijk* overging, den 6[en] Sept.

het bevel aanvaardde. Daar intusschen alle aandrang en klachten der Staten bij Spanje vergeefs bleken, begrepen zij hun zoo verzwakte vloot niet langer, ter wille van dat land, aan 't hachelijkst oorlogsgevaar te mogen blootstellen, en zonden dus Almonde bevel, naar Cadix te stevenen en daar hun verderen last af te wachten. Den 4^{en} October verliet deze nu Napels, en kwam een maand later op de plaats zijner voorloopige bestemming aan, waar hij echter reeds na een week het nadere bevel kreeg, de terugreis naar Holland aan te nemen, daar ook alle nieuwe aandrang tot meerdere werkzaamheid, inmiddels bij Spanje gedaan, vruchteloos bleek. Hij stak acht dagen daarna in zee, doch om eerst in de twee eerste maanden van 't volgende jaar den vaderlandschen wal te bereiken, daar storm en ijsgang hem verhinderden vroeger binnen te loopen, en hij zich daardoor gedwongen zag, voorloopig in britsche havens een schuilplaats te zoeken.

Ook in de Oostzee werd na zijn vertrek weinig of niets meer verricht, daar de zweedsche schepen zich wijselijk binnen gaats hielden; het eenigste waar de nederlandsche en deensche meê te kampen hadden, was het stormweêr, dat hen, bij hun kruisen langs de kust van Pommeren en Schonen, van tijd tot tijd overviel, en meer dan een hunner schepen in gevaar bracht. Den 11^{en} October nam toen ook Evertsen, op last der Staten, de terugreis aan, en bracht zijn smaldeel weldra behouden in 't vaderland binnen.

Na zijn vertrek keerde intusschen de deensche krijgskans. Nadat eerst een deensche aanslag op Gothenburg mislukt was, werd er in December bij Lund een bloedige veldslag tusschen de deensche en zweedsche legers, onder aanvoering van beide koningen zelf, geleverd, waarbij de Denen het onderspit delfden. Ook de vestingen Helsingborg en Karlshaven vielen daarop den Zweden al spoedig (*Jan.* en *Maart* '77) weder in handen, zoodat alleen het in Augustus door de Denen vermeesterde Kristiaanstad nog een poos lang in hunne macht bleef.

Op raád van Vauban had de fransche Koning dit jaar zijn veldtocht in de Spaansche Nederlanden met het beleg van een paar grensvestingen begonnen, die weldra voor zijne heermacht bezweken. In alle stilte had zijn krijgsminister, Louvois, de voorbereidselen daartoe getroffen, en de troepen in 't veld gebracht vóór men nog giste, waarop zijne maatregelen doelden. Hij zelf was daartoe naar de grenzen gekomen, had Artezië en Vlaanderen doorreisd, en toen, den 17^{en} April, onverhoeds door den uit zijn gevangenschap vrijgekochten Maarschalk Créquy het op niets dergelijks verdachte Condé doen berennen. Den vorigen dag was de Koning zelf uit St. Germain vertrokken, om zich aan 't hoofd van zijn leger te stellen, dat, een goede 50,000 man sterk, onder hem, door zijn broeder, den Hertog van Orleans, en 5 Maarschalken — behalve Créquy, nog Schönberg, Humières, La Feuillade, en Lorge — werd aangevoerd. Den 21^{en} voor Condé gekomen, zag hij er, onmiddellijk na zijn aankomst,

de loopgraven openen, en de vesting na vier of vijf dagen in zijne handen overgaan. Orleans ging daarop, van Créquy en Vauban begeleid, den 2en Mei het beleg voor Bouchain slaan, terwijl de Prins van Oranje inmiddels, met den spaanschen Landvoogd te velde gekomen, zich niet ver van daar, onder 't geschut van Valencijn, kwam legeren. Om zijn broeder te dekken, wendde zich Lodewijk daarop met zijn gansche legermacht in gelijke richting, en nam een uittartende houding aan, door den Prins, op aandrang van den bezadigden Waldeck [1], wijselijk onbeantwoord gelaten. 's Konings tegenwoordigheid in 't fransche leger belette dit zelf aanvallender wijs te werk te gaan, en deed het zoo de schoonste gelegenheid verzuimen, dat van den vijand in 't open veld te verslaan [2]. Bouchain echter viel, na een week lang beschoten te zijn, den belegeraars in handen; het gaf zich den 11en aan hen over. Het leger zich daarop naar Ninove wendende, sloeg zich te Neder-asselt neêr, terwijl de Koning vandaar persoonlijk een uitstapjen naar Oudenaerde maakte, en Louvois den herbouw der werken van Condé en Bouchain kwam bespoedigen. Daarop met zijn troepen naar Quiévrain getrokken, droeg de Koning er weldra het opperbevel aan Schönberg over, en begaf zich zelf naar Versailles. Nauw nog was hij vertrokken, of de Prins maakte zich op, om Maastricht te gaan belegeren, waar thans de Graaf van Calvo, in plaats van den als vredesonderhandelaar naar Nijmegen afgevaardigden Estrades, gebood, en gereed stond hem den heftigsten weêrstand te bieden. Dewijl hij zich daarbij voor zijn belegeringswerken met een hoofdingenieur moest behelpen, met heel wat minder vernuft, dan Vauban, voor den vestingbouw bedeeld [3], bleken zijn pogingen, de vesting te vermeesteren, ijdel, en vond hij zich gedwongen, het beleg op te breken, toen Schönberg zelf tot haar ontzet kwam oprukken, nadat de fransche troepen eerst, onder Humières, aan de tegenovergestelde zij van 't land ook het fransch-vlaamsche Aire nog, na een hevige beschieting, den 31en July veroverd hadden. Met de hem eigen koelbloedigheid nam de Prins den schijn aan, den weg naar Holland in te slaan, doch zocht, door een vaardige wending, Schönbergs leger tot tweemalen toe den pas af te snijden, zonder daarin evenwel te slagen. Hij liet daarop het bevel der troepen

---

[1] Welke hooge woorden hij er echter met dezen over kreeg, zie bij Muller, t. pl. S. 40.

[2] "La personne du Roi les embarrassait", schreef St. Simon in zijn *Mémoires*, en hoe juist hij zich daarin uitdrukte, bewijst het kort verslag, door Rousset (*Hist. de Louvois*, II. p. 221, s.) van de beraadslaging in 't fransche legerkamp gegeven, en het daarbij aangehaalde schrijven van Luxemburg: "parlant franchement, ces choses ne sont pas du métier d'un roi" (ald. p. 225, S.). Lodewijk zelf verkeerde in geheel andere meening, en waande dat hij niet zijn maarschalken maar den vijand in den weg zat: "je veux... faire voir", schreef hij, "que je sais embarrasser mes ennemis par ma seule présence; car je sais qu'ils ne souhaitent rien avec tant d'ardeur que mon retour en France".

[3] Zie Louvois' opmerkingen daaromtrent, in zijn schrijven aan Vauban, bij Rousset, t. pl. p. 249, ss.

op hun terugmarsch aan Waldeck, en begaf zich zelf, zonder verder oponthoud, naar den Haag.

Daar was, in dezen tijd, voor 't Hof van Holland de staatkundige rechtszaak van den met 's Prinsen goedkeuring uit zijn ballingschap teruggekeerden Pieter de Groot aanhangig, wegens de persoonlijke briefwisseling, door hem, tijdens zijn afwezen buitenslands, met den veroordeelden Wicquefort gevoerd. Zijne onder dezes papieren gevonden brieven waren door den Raadpensionaris den hollandschen Staten voorgelegd, en daarop aan den Advocaat-fiscaal van 't Hof in handen gesteld, om hem, zoo 't naar goed recht noodig bevonden werd, voor den rechter te dagen. Dien overeenkomstig voor 't Hof gedagvaard, hoorde hij zich daar nu door den lijfstraffelijken fiscaal Mr. Joan Ruysch, van onbehoorlijke verstandhouding zoo met Wicquefort als met de uitheemsche vredeonderhandelaars te Keulen betichten, en den eisch tegen hem instellen, zijn lijf en goed wegens misdaad van gekwetste Hoogheid verbeurd te verklaren. Zijn even bekwame en welsprekende, als onbekrompen denkende advokaat, Mr. Simon van Middelgeest, wist echter ook den minsten schijn van misdaad uit zijne brieven en besprekingen weg te nemen, en de minder dan vroeger bevooroordeelde rechters tot zijn volkomen vrijspraak te bewegen [1]. Vier weken lang was voor 't volle Hof de zaak bepleit, en even zooveel tijd aan het lezen der verschillende stukken besteed, doch daarop, den 5^{en} November, toen ook bij meerderheid van stemmen de vrijspraak gevolgd, met veroordeeling van Mr. Ruysch in de helft der kosten. Reeds was De Groot daarop aangezegd, den volgenden morgen die uitspraak te komen vernemen, doch verscheen, in plaats daarvan, de Prins zelf toen in de Raadkamer van 't Hof, om persoonlijk kennis van 't geding te nemen, wijdde een drietal dagen aan 't lezen der stukken, en liet nu den 11^{en} op nieuw door 't Hof stemmen, waarbij, met 9 van de 15 leden, dezelfde uitspraak volgde [2]. Toch hield het toen nog vier weken aan, eer — den 7^{en} December — de door den Prins en 't Hof uitge-

---

[1] Zie de verschillende stukken, ten geleide van het *Pleidooi van Mr. S. v. M. voor Mr. P. de Groot*, in Scheltema's *Geschied- en Letterk. Mengelwerk*, II. 3, bl. 1—225.

[2] Blijkens volgend schrijven van 19 Nov. van De Groots hand, in afschrift in de *Bibl. Dunc.* 1676, 5: "Mon affaire est bien décidée, mais pourtant pas terminée, et l'on peut dire que j'aye une justification encore que je n'aye point de sentence. Messieurs de la Cour de Hollande, après avoir fait plaider mon procès en plein conseil durant l'espace de quatre semaines, et employé encore autant de semaines à la lecture des pièces, fournées de part et d'autre sur ce sujet, arrestèrent, le 5 du courant, par pluralité de voix une sentence par la quelle je fus absous des crimes que le procureur-général m'avoit imposés, et lui-même condamné dans la moitié des frais. Ils me firent même adjourner le mesme soir pour venir le lendemain entendre la lecture de la sentence; mais ils me firent advertir le lendemain, au matin, que je n'avois qu' à demeurer jusques à nouvel ordre. Son Altesse ensuite entra sur les dix heures en personne dans la chambre du conseil où Elle dit, qu' Elle avoit entendu

C.Ed.Taurel sc.

vaardigde *Sentencie* volgde, waarbij den fiscaal «zijn eisch en concluzie, op en jegens den gedaagde gedaan en genomen, ontzegd, en de kosten, om redenen den Hove daartoe moveerende, gecompenseerd» werden. Mr. Ruysch, over dien afloop minder tevreden, liet nu door den Raadpensionaris bij de hollandsche Staten zijne meening kenbaar maken, hoe «hij niet en oordeelde, dat de justicie dezen aangaande was voldaan», doch zich «naar 't goedvinden van hun vergadering gedragen zou»; waarop hem de Staten verlof gaven, «ten regarde der sentencie naar zijn welgevallen te procedeeren, 't zij met daarvan te appelleeren aan den hoogen raad of er in te acquiesceeren» [1]. In zijn en anderer onvoldaanheid over 't gevallen vonnis besloot hij, doch zonder verder gevolg, tot het eerste. De Groot, die tot dusver in Den Haag verbleven was, ging nu zijn verdere levensdagen op zijn hofsteê te Boekenrode in den Aardenhout doorbrengen, waar hem echter slechts een kortstondig genot van dat onbekommerde buitenleven gegund werd, dat hij, in zijn dichtregels aan Westerbaen, zoo treffend schetste:

Wat plaats, wat stand kan hem verdrieten,
Die onbekreund zijn eigen land
Beweidt, beploegt, bezaait, beplant,
En ziet de jonge spruiten schieten,
De versche bloemen opengaan,
De boomen in haar bloeisels staan,
De nieuw geboren lammren zuigen? —

Reeds den tweeden voorzomer daaraan toch, zou hij er, in 't begin van Juny, op ruim 63-jarigen leeftijd, verscheiden.

Van minder stichtelijken aard en afloop dan het hem aangedane rechtsgeding, was het, ditzelfde jaar, op aanklacht der gorkumsche overheid, tegen den Drost der plaats en Dijkgraaf van Arkel, Lodewijk Huygens, gevoerde, en het best geschikt, ons het minder stichtelijke overheids- en gemeenteleven dier dagen zelf te kenschetsen. Huygens, de zoon van 's Prinsen Secretaris, den dichter Constantijn, was in April 1672 door den Prins met zijn betrekking bekleed, en daar al aanstonds het schromelijkst misbruik van gaan maken, om op allerlei wijs geld en geschenken te bena-

---

parler de mon procès, et qu' Elle venoit là pour en voir le contenu, comme effectivement Elle a fait y employant trois bonnes journées, et faisant de nouveau voter tous les conseillers en Sa présence, qui demeurèrent tous fermes en leurs suffrages; de sorte que je fus pour la seconde fois absous par neuf voix de quinze qui avoient travaillé à mon proces. Cela se fit le 11me de ce mois, et bien que nous ayons présentement le 19, on n'a pas encore prononcé la sentence, et ne sçais pas encore quand on le fera".

[1] Blijkens *Extract* uit de Resolucie der Staten, van donderdag 10 Dec. 1676.

deren. Hij had, met de voordracht aan den Prins van 't overheidspersoneel belast, van hen die een plaats in de vroedschap bejaagden, eenige honderden guldens aangenomen, voor wat minder geld Schouten ten platten lande aangesteld, het door waterlast geteisterde Arkel, bij de geboorte van een spruit, een kostbaar geschenk in zilver afgetroggeld, enkele burgers of burgervrouwen en dochters tegen recht en reden geld afgeperst, of ze wederrechtelijk in hechtenis gehouden, en daarin ook zijn vaders heerlijkheid van Zuilichem niet gespaard. Zoo was, na ruim drie jaar, in October van 't vorige, de groote meerderheid der gorkumsche vroedschap bij 't Hof van Holland klachtig geworden, en had een onderzoek uitgelokt, dat in Maart van dit jaar tot zijne schorsing door 't Hof uit beide betrekkingen leidde, en hem aanmerkelijke boeten, bij wijze van vergoeding der oneerlijk genoten gelden, opleî. Zich maar al te schuldig wetende, was hij, na een vergeefsche poging om de zaak bij schikking af te doen, in onderwerping gekomen, en daarop, bij uitspraak van 't Hof van 3 July, mits betalende de gezamenlijke som van ruim *f* 4200 voor 't geld van de verschillende vroedschapsleden verkregen, van omstreeks *f* 1400 voor de verschillende schouten, van ruim *f* 3500 voor zijn wanbedrijf omtrent verschillende personen, alles ten behoeve der hooge Overheid, en met een geldboete van *f* 6000 bovendien, van zijn schorsing ontheven, en in de rustige en vredige bediening van zijn ampten hersteld [1]. De meerderheid der gorkumsche vroedschap, met een der beide burgemeesters, toonde zich weinig met deze beslissing ingenomen, en had zich van zijn verdere tegenwoordigheid liever zien verschoonen. Ook vond men het, niet ten onrechte, vrij hard, dat de niet bij wijze van omkoop of begunstiging gestorte, maar onschuldigen burgers of hun vrouwen afgeperste penningen, even als die eerste, der hooge overigheid, in plaats van den slachtoffers zouden verstrekt worden, en deze dus van het hun rechtens toekomende beroofd bleven. Zich intusschen op de instemming van de minderheid en den anderen burgemeester beroepende, wist het Hof zich ook voor de Staten, tot welke de tegenpartij zich vervoegd had, in zijn gevoelen te handhaven, en bleef Huygens verder «rustelijk en vredelijk» in zijn bediening, even als de Vroedschapsleden en Schouten, die hem door giften en gelden voor zich gewonnen hadden, in hun bewind. Trouwens ook zijn voorganger in het Drostampt, Van Zijll, was reeds na schorsing voor soortgelijke misbruiken weder hersteld, en aan welk ergerlijk wanbedrijf zich Huygens' amptbroeders elders schuldig maakten, toonden de nasporingen en daarop gevolgde uitspraak van 't Hof, o. a. omtrent de baljuws van Katwijk, van Beyerland, en van Kennemerland, gelijk nu weldra ook 's Prinsen maar al te beruchten onwaardigen gunsteling, Van Banchem, in den Haag.

---

[1] Zie het *Bericht van den Hove van Hollant, wegens de Sententie gewesen jegens den Drost van Gorinchem, nevens een korte Memorye op deselve Sententie.* Anno 1676.

Op kerkelijk gebied hadden zich, in den voorzomer, Burgemeesters en Curatoren te Leiden, tot handhaving van hun leerstellig besluit, tegen een der godgeleerde Professoren, Abraham Heydanus, laten gelden, die, zich door dat besluit gekrenkt wanende, er een geschrift tegen in 't licht gegeven had. Weinig gesticht over de wijze waarop hij, hen zelf daarbij van ongenoegzame kennisneming beschuldigende, en dat zij «op het bloote aangeven partij» veroordeeld hadden, tegen hen te keer ging, hopende, dat, «indien men op gelijken voet wilde voortgaan, God zich haarder wilde erbarmen, en Zelf middelen verschaffen, om zulke snode inquisicie, beter naar de lucht van Spanje als naar den nederlandschen aard riekende, te weren»; — hadden zij hem daarop eerst door den akademischen pedel voor zich ontboden, om hem af te vragen, of hij dat hen in hun oog zoo verongelijkende geschrift als 't zijne erkende en het zonder medewerking van anderen gemaakt had, en, op zijn bevestigend antwoord, het als een zaak beschouwende, «die zonder animadversie en correctie niet kon worden gepasseerd», hem voor goed van zijn professorale ampt in de H. Theologie ontslagen. In Zeeland had men 't ter zelfder tijd, bij een predikantsberoep te Middelburg, met het kerkelijk gezag der klasse van Walcheren, in hare waakzaamheid voor een rechtzinnige Kristenleer, te kwaad gekregen. Reeds den 10[en] Maart, toen dat beroep aanstaande was, had de Prins, uit voorzorg, een schrijven tot haar gericht, waarin hij zich «van herten zeer bedroefd» betuigende, «te vernemen, dat de staat van Godes kerke, op veel en verscheiden plaatsen, door veel ongewone uitleggingen van Gods Heilig Woord, curieuze onderzoekingen en quaestiën, en 't invoeren van nieuwe opiniën, voordezen niet gehoord, zeer werd ontrust, en de eenvoudige gemeente stoffe gegeven zoowel van bekommernis als van alderlei onderzoekingen in zaken, niet alleen ter zaligheid niet noodig, maar zelfs ook niet stichtelijk»; — zich vooral ook daardoor zeî getroffen te vinden, «dat die ontrusting en beroering zeer hoog ging in de gemeente tot Middelburg, alwaar voordezen de ruste onder de broederen meer als in eenige andere plaatse gebloeid had; en dat hij zich daarom door «den staat, tot welken God de Heer hem geroepen had, en de dankbaarheid, die hij-zelf aan Zijne goddelijke Majesteit schuldig was voor zoovele en zoo groote weldaden, aan den Staat en hem zelf bewezen, verplicht achtte op middelen te denken, door welke die groote ongemakken gestuit en voorkomen konden worden; vooral daar hij wist, dat de rust en vrede van 't Land onafscheidelijk van die der Kerk was, zoodat de eene niet kon worden ontroerd zonder dat de ander ontsteld werd, en dat God-almachtig Zijn zegen op een particuliere wijze beloofd had aan hen, die zorg zouden dragen voor den vrede en welstand van Zijn huis; en daar

---

[1] Zie *Abr. Heydani Consideratiën over eenige saecken onlanghs voorgevallen in de Universiteit binnen Leyden*, den derden druck. *Is achter bygevoegt een extract uyt de Resolutie van Curatoren en Burgemeesteren van den* 5 *May*, 1676. Amsterdam, bij Joh. van Someren, 1676.

hij ook bevonden had, hoe reeds Prins Willem van Oranje, zijn oude-grootvader, hoog-loffelijker memorie, o. a. ook zaken van gelijke natuur, al in den beginne der Hervorming, zeer had behartigd, en reeds in de kerkelijke ordonnanciën van den jare 1574, bepaaldelijk gewild, dat speciale acht genomen, en geweerd zouden worden ongewone en onbekwame uitleggingen der H. Schrift, curieuze opzoekingen van ijdele quaestiën, en invoering van eenige nieuwigheid in de gemeente; — dat hij daarom niet had kunnen nalaten mitsdezen hartelijk te recommandeeren daarop goede achting te willen slaan, en toch zorg te willen dragen, zooveel het met eenige voeglijkheid geschieden kon, dat in de nu vacante plaats niemand tot den dienst mocht worden geroepen, die verdacht zou mogen zijn, naar de voorzeide nieuwigheden, enz. te hellen of genegen te zijn; alzoo hij zich vast overtuigd hield, dat de rust en vrede in Gods kerk alderbest hersteld, en die steen des aanstoots zou weggenomen worden, wanneer zij, die in die nieuwigheden, enz. tot zijn groot leedwezen smaak gekregen hadden, zouden zien, dat daarin bij de Overheid en Gemeente geen genoegen geschept werd». Door dit stadhouderlijke schrijven dubbel waakzaam geworden, liet de klasse niet na ijverig toe te zien, om bij de minste zwenking buiten 't rechtzinnige kerkspoor terstond een spaak in 't wiel te steken. Zoodra dus daarop het zoogenoemd *Collegium qualificatum* — uit afgevaardigden van Wet en Kerkeraad saamgesteld, en aan 't welk de beroeping was opgedragen — die beroeping op Prof. Momma te Hamm in Westfalen had uitgebracht, die niet buiten verdenking der gewraakte «nieuwigheid» was, weigerde de klasse, haar door de kerkelijke wetsbepalingen gevorderde goedkeuring aan het beroep te hechten, en beklaagde zich over 't in den wind slaan der welgemeende waarschuwing van den Prins. Doch de anderen beweerden in hun recht te zijn, zoolang de klasse geen bepaalde redenen van afkeuring bijbracht, en ook de Wet van Middelburg viel hun daarin bij, en maakte aanstalten Momma te laten halen. Deze kreeg daarop een zijn overkomst ontradenden brief van den Prins, die ook de Wet zijn aanmaning niet onthield, de zaak niet verder door te zetten. De klasse van Middelburg, waar zich de gewapende burgers in de zaak dreigden te mengen, week naar Vlissingen, waar zij sedert vergaderde. Momma, zich aan 's Prinsen schrijven niet storende, kwam over, waarop de Prins zijn waarschuwingen aan hem en de Wet herhaalde. Op aandrang veler burgers ging evenwel den 19^{en} July de bevestiging door, en betrad ook Momma daarop dien eigen dag, onder grooten toevloed van belangstellenden en nieuwsgierigen uit alle rangen, den kansel. De Prins, over dit verachteloozen van zijn gezag verstoord, gaf nu der klasse last, overeenkomstig de kerkorde, tegen de wederspannigen te handelen, en deze dagvaardde toen het *Collegium* te Vlissingen voor zich. Door de Wet gerugsteund, die elk verschijnen van haar stedelingen te Vlissingen verbood, weigerde dit aan den eisch te voldoen, en ging de klasse toen met de kerkelijke behandeling van 't gebeurde voort. Twee mid-

delburgsche predikanten — Van der Waeyen en De Mey — die zich 't meest voor Momma in de bres gesteld hadden, werden uit haar midden verwijderd, en De Mey met twee diakenen zelfs in zijn dienst geschorst, en van 't Avondmaal geweerd. Momma kreeg schriftelijk bericht, dat men hem niet als herder en leeraar, maar ingedrongen huurling beschouwde. Daarbij bleef het voorloopig, tot de Prins zich in 't laatst van November zelf te Middelburg vertoonen kwam. Door 't *Collegium* begroet, gaf hij het kortaf te kennen, dat hij gekomen was «om de *factie* te dempen», en, toen het zich daarop verantwoorden wilde, «dat het daarvoor nu tijd noch plaats was». Den hoplieden der gewapende burgers voerde hij toe, «dat het hem ter oore was gekomen, zij zich in kerkezaken gestoken, en het der klasse lastig gemaakt hadden»; en toen zij betuigden, de klasse te hebben willen in bescherming nemen, dat hij «veel beter onderricht» was. Den 1en December in de Zeeuwsche Staten verschenen, zag hij dezen onmiddellijk het besluit nemen, Momma van zijn kerkampt te ontslaan, en hem zelf te machtigen, uit *Collegium* en Wet al dezulken met afzetting of schorsing te straffen, als bij 's mans beroep en 't weêrstreven van klasse en Prins hadden meêgewerkt. Hoewel de Heeren uit Middelburg nadrukkelijk tegen een en ander verzet aanteekenden, bleven de Staten bij hun besluit, en werden toen door den Prins eenige schepenen, raden, en keurders deels afgezet, deels geschorst, en niet minder dan 10 hopluî en even zooveel luitenants der burgers ontslagen. Momma werd buiten beroep gesteld, doch kreeg vervolgens een jaargeld, en ging te Delft wonen, waar hij in September daaraan overleed [1], en Van der Waeyen ontving een schrijven des Prinsen, waarin hem deze meldde, dat hij, als een der voornaamste drijvers der

---

[1] Zie *Middelburgs Tranen, uitgestort over het ontijdig, schielijk, en onverwacht afsterven van den welwijzen, godzaligen, hooggel. Heer W. Momma, enz. zalig in den Heer ontslapen te Delft, 10 Sept. dezes jaars* 1676, door P. C. D. "Moest", liet de opgewonden rijmer er de schreyende stede vragen:

Moest die begaafde ziel zoo onverhoopt van hier?
Moest hy, die soo geleert God diep geheimenissen
Door een propheetsche geest ons uytteleggen plag,
Die Jezus uit de Schrift soo heerlijk wist te vissen,
In 't bloei zijns levensdraats soo schielijk sterven, ag!

Terwijl Momma daarop "ingevoerd, sprekende als ontwakende", zeî:

Ik hebbe van mijn jeugd gegeten bittre vrugten,
Uit Mara's waterput gedronken, en daarnaar
Tot Lubeck seven jaer mijn kudd' geweid met sugten,
Waar 't Luthers priesterdom my trouwloos joeg van daar.
Wierd eertijds, sonder schult, Joseph aan d'Ismalyten
Van sijne broederen voor schendig gelt verkogt,
Wat wonder is het dan, dat priesters en Levyten
My hebben vreeselik gehaat, en onderbrogt? —

bevestiging van Momma, niettegenstaande «zijn ernstig aanschrijven en tegenovergestelde order», niet ontzien hebbende het recht der hooge overheid en kerk, en zijn autoriteit en hoog gezag, als Erfstadhouder, te violeeren en vilipendeeren», hiermeê «op expresse en speciale autorizacie der Zeeuwsche Staten, van zijne bediening, als predikant binnen Middelburg ontslagen werd, en tevens gelast, zich tot rust der goede gemeente dier stad, tot nader order, uit haar en de provincie te verwijderen [1]. Van de Staten wist de Prins verder, vóór zijn vertrek, voor zich, als eerste Edele, wegens Vere en Vlissingen twee stemmen te bedingen, terwijl er Middelburg — dat er sedert 1651 twee gehad had — voortaan weder maar ééne hebben zou.

Zonder inmenging zijnerzijds, en om alle dergelijke moeilijkheden te voorkomen, overreedde de amsterdamsche regeering, in de volgende maand, den kerkeraad, om een besluit te nemen, waarbij hij verklaarde, dat er 1. geen wezenlijke verschilpunten tusschen de eerwaarde broeders bestonden; 2. zij zich voor alles zouden wachten, wat de eendracht onder hen verstoren kon; 3. de zaken, omtrent welke men verschilde, niet voor zóó gewichtig moesten gehouden worden, dat er ziel en zaligheid aan hing; 4. alle schriftuurlijke spreekwijzen zooveel doenlijk vermeden zouden worden; 5. bij 't beroepen van predikanten, hun vreedzame aard bovenal in aanmerking zou komen; en 6. allen, die op een of meer dezer punten misdeden, om alle verwijdering den pas af te snijden, door broederlijke vermaning, tot hun plicht teruggebracht zouden worden. In diezelfde stad was, in den zomer van 1675, tusschen de Joden-Breêstraat en Muidergracht de nieuwe portugeesche synagoge verrezen, en den 10[en] van *Troostmaand*, 2 Aug. van dat jaar, «met omdracht der kostelijkste boeken van Mozes, onder een prachtig muziek en devocie van acht dagen, met zeer geleerde predicaciën, in 't bijwonen van de achtbaarste personagiën», plechtig ingewijd. Zoo was dit «Leerhuis van de Wet, 't Gebedenhuis der Joden, een bouwman's meesterstuk» — als de kunstvaardige Romein de Hooge het bij zijn sierlijke prentverbeelding bezong — in plaats van 't vroegere aan de Houtgracht, waarmeê men zich tot dusver beholpen had, gekomen, «het beste huis in de rijkste stad», als een zijner geloovigen het, in zijn dank voor de verleende gastvrijheid, verheerlijkte. «Vreest», had daarom De Hooge ook uitgeroepen:

Vreest geen gewetensdwang noch pijnigen noch dooden,

---

[1] Zie over deze zaak o. a. het *Advys van Regtsgeleerden*, enz. *noopende de beroepinge van een pred.*, enz. In 's Gravenhage, gedr. by Joh. Bommezeyn, 1676; de *Noodige Verantwoordinge van het Collegium qualificatum*, enz. Tot Middelburg, gedr. by Jac. Noenaert, 1676; het *Vertoog van het Coll. qual. gedaen aen de Ed. Mog. HH. Staeten van Zeeland en den Hre Prince van Orange, in Dec.* 1676. Voorts *Authentycke stucken*, enz. *Apologie van Ds. De Mey, met opmerkingen*, enz., *Samenspraeck over den tegenw. toestant van de stadt en de kerck van Middelburg*, enz., gedr. in 't jaer 1677. Ook Wilh. Momma *Oratio* (Midd. Juny 1676), en *Attestatie van den Senatus scholasticus der stadt Hamm*, enz.

en der «eedle Juda's stam» tal van bloeyende loten toegewenscht [1]. Weinig naar den smaak zeker van den haast negentigjarigen utrechtschen ketterjager, het kerkelijk partijhoofd, Voetius, die de nieuwe stichting ruim een jaar nog overleven zou, en den 10en November van dit kwam te overlijden; «een groot voorvechter», als hem zijn leerling en geestverwant, Corn. Gentman, in zijn Lijkpreek roemde, «tegen de geestelijke Filistijnen en allerlei vijanden van Gods volk; men heeft er wel vele», galmde hij, «die heerlijke beschermers des geloofs zijn geweest, d'eenen tegen deze, d'anderen tegen die dwaalgeesten, maar weinige tegen alle, als deze onze was; een afschrik voor allen, die nieuwigheden in de kerke voor hadden» [2]. Geen wonder, dat een lijkredenaar van deze, alle godgeleerde nieuwheid schuwe richting, nauw ook woorden genoeg gehad, om de haar uit de kerk werende doortastende maatregelen van den Prins in Zeeland te loven, «leggende met niet mindere liefde en ernst tot de oude waarheid, als wijs beleid, bescheidenheid, en moderacie, de fundamenten van de ruste voor Land en Kerke, zonder vreeze van zwaarder concussie en scheuringe». Zeker voor wie die «oude waarheid» tot elken prijs gehandhaafd wenschten, vrij afdoende. «Dus», konden zij, met volle instemming, zingen:

Dus dient dees twist geweerd door macht der Overheden;
De wijsheid van een Prins behoudt den Staat in vreden.

Daartoe dient dan de macht, aan onzen Vorst gegeven,
Tot voorstand van den Staat, tot rust van Christi kerk,
En hierdoor zal het volk in liefde en eendracht leven.
Te zorgen voor die zorg, dat is een heilig werk,
En 't is der herdren plicht gehoorzaamheid te toonen [3];

doch de onderdrukte partij moest zeker in 't verborgen wel eens andere klanken uiten, en kon in gemoede slechts in die voorafgaande bespiegeling van wie zoo zongen deelen:

De kerkelijke twist der herdren en haar wetten
Heeft menig rijk en staat gebracht in groote ellend;
Dus dient de Vorst in 't Land en Staat hier op te letten. —
. . . .
't Is waar, 'k beken 't, zij zijn verkonders van Gods Vrede,

---

[1] Zie *Den Tempel der Jooden tot Amsterdam;* gemaeckt en te bekoomen by den auteur, R. de H., in de Kalverstraet.

[2] *Allon Bachuth* of Lijckpredikatie over de Dood van den hoogberoemden Heere Gisb. Voetius, enz. (Tot Utrecht, by M. van Diemen en W. Clerck, boeckdruckers, 1677).

[3] *Op de advysen van verscheyde Regtsgeleerde, alsmede de hedendaegsche kerkel. verschillen*, door Joh. Bommezeyn.

Dus slaat de onkundige gedurig 't oog op haar;
Maar veler gladde tong brengt veeltijds onrust mede
En kerkelijk geschil; dan loopt men groot gevaar. —
Dat dan een herder zelf de Tweedracht help verjagen —

daartoe echter ontbrak het den meesten hunner, in hun heerschzieken geloofsijver, aan de noodige verdraagzaamheid, en werd zoo de tusschenkomst der staatsmacht, hoe eenzijdig dan ook veelal, maar al te dikwerf een haast noodzakelijk kwaad.

Meer op burgervrijheid gestelde gemoederen vonden zich door zulk een tusschenkomst van 's Prinsenwege evenwel minder aangenaam beroerd. Zoo zat met name in de zeeuwsche Staten in deze dagen ook de Pensionaris van Vlissingen, Michiel Michielszoon, die zich tot verpoozing van zijn werkzaamheid in hun vergadering met de aangename berijming hunner beraadslaging onledig hield, en zich daar over 't beloop der zaak Momma en de op de eindbeslissing gevolgde Staten-besluiten weinig tevreden toonde. «Des maandags», zoo liet hij er zich over hooren [1]:

Des maandags wierd geresolveerd,
Zijn Hoogheid zoo te autorizeeren,
Dat hij moest korten oor en steert
Van al de Middelburgsche Heeren;
Dat drong men met vijf stemmen deur.
Al scheen er Middelburg wat kwaad om,
Mocht hij ook straffen, naar zijn keur,
'*t Collegium qualificatum*,
En al die hadden iets misdaan;
Doch Zieriksee zonder *suspicie*
Had aan Zijn Hoogheid afgestaan
De gansche zeelandsche justicie.
Zijn Hoogheid zelf bedankt den Staat
Dat z' hem die straffe defereeren,
En zegt, dat hij de Magistraat
Van Middelburg zal corrigeeren.
Des dinsdags wierd nog eens verteld
Den inhoud van die resolucie,
En in Zijn Hoogheids hand gesteld
De middelen van d'execucie. —
Toen heeft men op 't tapijt gebracht
Der classis zware disputacie
En heeft eenparig goed geacht
Aan haar te laten d'approbacie,
En dat men een Synode mocht
Beroepen om de kerketwisten.
't Scheen ieder lid een plasdank zocht,
Zij advizeerden eer zij 't wisten.
'k Geloof, zij hadden *ja* gezegd,
Al had Zijn Hoogheid willen vragen,
Of zij de dienstbaarheid, gelegd
Op hare schouders, wilden dragen? —
Den staat van oorlog wierd gebracht,
Straks was men reed om te betalen;
Men stond al toe, en slaat geen acht
Op d'order van de principalen.
Zoo wordt ons goedje, gansch en jaar,
Gegeven aan des Lands soldaten;
Dit is het zalige Nieuwjaar,
Dat ons Zijn Hoogheid heeft gelaten.
Zoo legt mijn zeeuwsche Waterleeuw
In 't graf van slavernij gedolven;
Ik hoor een wonderlijk geschreeuw
In 't midden van de woeste golven;
Hij roept de vaders van het Land,
En schijnt al klagende te vragen:
"Waarom verandert gij mijn band,
En doet mij zwaarder straffe dragen?
Gij trekt mij af de gansche huid,
En knaagt mijn vleesch tot op 't gebeente,

[1] *Notulen der Statenvergadering op rijm, beginnende met den* 13*en Junij* 1676 *en eindigende met den* 1*en Januarij* 1684. In afschrift ter boekerij van 't *Zeeuwsch Genootschap*, bl. 39.

En nog verschoont gij niet 't geluid
Van uwe klagende gemeente!"
Ik hoor een wonderlijk geschreeuw,
Dat dit met 's Lands wet niet conform is;
Mij dunkt, mijn zeeuwsche Waterleeuw
Roept: *"ubi nunc, lex Julia* [1], *dormis?"* —

Met beter uitslag dan de staatsche wapenen in Brabant, hadden de keizerlijk-duitsche dezen zomer aan den Rijn gestreden. De jonge neef en erfgenaam van den overleden Hertog van Lotharingen, door den Keizer aan 't hoofd zijner troepen geplaatst, was daar in Mei de vesting Filipsburg komen belegeren, en door de weifelachtige houding van den franschen Veldmaarschalk Luxemburg, die, in spijt van Louvois' aandrang, steeds bleef aarzelen tot haar ontzet op te rukken [2], ondersteund, had hij ze, na een viermaandsch beleg, in de eerste helft van Augustus vermeesterd. «Ik blijf er niet te min Koning van Frankrijk om», was Lodewijk XIV's zeggen bij 't verlies der stad; doch een zijner hovelingen, de Hertog van Montansier, schroomde niet hem toe te voegen, dat hij dat zelfs zou blijven, wanneer men hem Metz, Toul, Verdun, het borgondische Vrijgraafschap, en meer andere gewesten weêr ontnomen hebben zou, zonder welke zijne voorzaten het gedaan hadden» [3]; en Turenne's hartelijke vereerdster, Mevr. de Sévigné, liet niet na, stekelige vergelijkingen tusschen hem en Luxemburg, in hun verschillenden werktrant tegenover de Duitschers in 't krijgsveld, te maken [4]. De laatste trok nu eerst op Schelestadt terug, daarna te Breisach den Rijn over, in de ijdele hoop Freiburg te zullen verrassen, dat hij integendeel door een sterke bezetting verdedigd vond. De Hertog van Lotharingen kwam daarop zelf met zijn leger naar Offenburg, en dwong zoo, den Elzas bedreigende, Luxemburg den Breisgau weder te verlaten, en zich aan den linker Rijnoever in verdediging te stellen. Daar ontving hij toen van Louvois den last, het kasteel van Montbéliard te gaan bezetten, waar

---

[1] Waarbij vermindering, in steê van vermeerdering der lasten beoogd werd. — In geheel anderen zin uitten zich anderen, gelijk bijv. de *Hollander* in een *Samenspraeck over den tegenw. toestant van de stadt en kerk van M.* (Gedr. in 't jaer 1677): "voorwaer ick ben blijde, dat de HH. Staten den Prins gemaintineert hebben; de Staten trecken het aen als haer saecke; een heerlijck werck!" — Verg. ook de *Burgerkout wegens het beroep van D. Momma*, enz. (Amsterdam, 1676): "wat gaet onze goede borgerie over, sooveel ongunst sonder noodsakelijkheid van Sijn Hoogheid op haer selve te laden?" enz.

[2] Zie daaromtrent Roussets *Hist. de Louvois*, II, p. 256, ss.

[3] Mad. de Sévigné, *Lettres*, II, p. 398. 's Konings antwoord was volgens haar: "Je vous entends bien M. de M.: c'est à dire que vous croyez que mes affaires vont mal; mais je trouve très-bon ce que vous dites, car je sais quel coeur vous avez pour moi".

[4] Als: "M. de L. nous accable de couriers, M. de T. n'en envoyoit jamais; il gagnoit une bataille et on l'apprenoit par la poste"; *Lettres*, t. pl. p. 404; verg. ook aldaar p. 407, en p. 411 de ondeugende opmerking: "nous lisons le petit livre des *Passions*, et nous voyons comme les nerfs du dos de M. de L. ont été bien disposés pour la retraite".

O grosser Hohn, o grosser Spott
Eine solche starke Festung

men, in 't vorige jaar, geweigerd had een fransche bezetting te ontvangen, doch zich thans wel genoodzaakt vond, dat te doen, en zoo den veel geruchtmakenden franschen Veldmaarschalk aan 't eenige wapenfeit te helpen, in dezen veldtocht — «een berg, die een muis baarde», als Mevr. de Sévigné spotte [1] — door hem volbracht.

Tijdens hij en zooveel anderen de wapens voerden, waren intusschen de vredes-onderhandelingen te Nijmegen gaande. Omstreeks half Mei had Temple de bewuste paspoorten eindelijk ontvangen, en was ook het betitelingsvraagstuk naar genoegen opgelost, en de «neef» van Lotharingen weêr als «broeder» begroet. Temple begaf zich den 8^{en} July zelf naar Nijmegen, waar de drie fransche gevolmachtigden reeds een dag of tien vroeger waren aangekomen, doch de overige zich nog eenige maanden lieten wachten. Frankrijk zou nu liefst met dezen of genen, in de eerste plaats met de Staten, een afzonderlijken vrede gesloten, en zoo verdeeldheid en afscheiding bij de bondgenooten teweeggebracht hebben; doch de Staten lieten zich, om redenen, daarvoor evenmin vinden, als er de Spaanschen of Keizerlijken toe geneigd waren, hoe verlangend men anders in de Vereenigde Provinciën naar den vrede uitzag. Brandenburg en Denemarken, door den voorspoed hunner wapenen bemoedigd, gaven de voorkeur aan 't voortzetten van den oorlog, terwijl het berooide Zweden, omgekeerd, ten zeerste naar vrede haakte. Te Nijmegen twistte men vooreerst nog langen tijd over de uitgestrektheid van 't onzijdig terrein buiten de voor de onderhandelingen reeds onzijdig verklaarde stad, en kwam, na voortdurend haspelen, eerst in January 1677 overeen, dat het zich tot een half uur buiten de nijmeegsche wallen zou beperken, waar toen in den omtrek palen werden gesteld, met het woord *Neutraliteit* tot opschrift. De

---

Sich übergab gleich mit Accord!
O Luxemburg, wo ist dein Macht
Mit der du trieben solch ein Pracht
Wo ist jetst dein Entsetzung? —

zongen de Duitschers (*Belagerung und Eroberung der Festung Philipsburg; Die Hist. Volkslieder*, S. 52). En evenzeer luidde het ook in Frankrijk:

Le maréchal de Luxembourg
Alloit secourir Philisbourg,
Car il est fort grand capitaine;
Mais lors qu'il fut près de donner
Il trouvoit un bois dans la plaine
Qui l'empêcha de dégainer.

"Jamais M. de Turenne n'eût prévu ce bois, inconnu sur la carte", schreef Mevr. de Sévigné, "ainsi l'on doit se consoler; *Lettres*, t. pl. p. 439 en 67.

[1] *Lettres*, t. pl. Wat later schreef zij nog: "On dit que M. de L. a voulu achever l'oraison funèbre de M. de Turenne par sa conduite". (Ald. p. 426).

Engelschen kwamen inmiddels met een voorstel tot regeling van de rangorde der koetsen van de verschillende gezanten te berde, dat, op enkele door de franschen weêrstreefde kleinigheden na, door allen werd aangenomen en gevolgd. Meer tijds dan deze regeling vorderde die der verschillende titels; den Hertogen van Nieuwburg, Lotharingen, en Brunswijk-Luneburg wilde men toch voor hun gevolmachtigden niet den *ambassadeurs*-naam toekennen, en dwong hen met dien van *Excellencie* voor lief te nemen; den Keurvorst van Brandenburg stond men voor een zijner beide vertegenwoordigers den titel van Ambassadeur toe, waaraan zich Engeland en Frankrijk toen hielden, terwijl anderen dien ook aan den tweeden gemachtigde gunden. Wat den vrede zelf betrof, deze kwam nog weinig of niet ter sprake. Op aandrang van Frankrijk, dat zich bij Temple over den tragen gang der zaken beklaagd had, namen de Staten den 28^en^ September het besluit, met den 1^en^ November de onderhandelingen bepaaldelijk te doen aanvangen; en de Prins van Oranje, dien men beschuldigde, den vrede persoonlijk tegen te werken, zond zijn Secretaris Pesters zelf tot Estrades, naar Nijmegen, om van zijn neiging tot vrede te doen blijken, en bleef ook verder door Pesters en Odijk met de Franschen onderhandelen. Te Zoestdijk had hij persoonlijk een onderhoud met Temple, waarbij hij echter zijn weêrzin te kennen gaf, een afzonderlijken vrede met Frankrijk te sluiten. Eerst met January waren ondertusschen gemachtigden van alle belanghebbende mogendheden en staten te Nijmegen samen, doch bleven zelfs toen nog beide voornaamste, van den Keizer en van Spanje, een lange poos afwezig. Van November tot toen had men met redetwisten over den inhoud en de strekking der verschillende volmachten zoek weten te brengen. Omstreeks half February kwamen de verschillende gemachtigden daarop met de eischen hunner heeren en meesters voor den dag, die zij den bemiddelaars ter overweging aanboden. Frankrijk verlangde van Keizer en Keurvorst herstel en handhaving van den vrede van Munster; van Spanje blijvend bezit van alles wat het er op veroverd had; van de Staten niets dan een vernieuwd handelsverdrag en weêrzijdsche vriendschap. De Keizer, dat Frankrijk hem en zijn bondgenooten alles teruggaf, wat het in dezen oorlog veroverd had, met vergoeding daarbij nog van de geleden schâ. Spanje, gelijke schâvergoeding voor al wat het sedert 1665 van Frankrijk ondergaan had, en teruggave der vermeesterde steden. De Staten vorderden Maastricht terug, en voldoening aan den Prins voor zijn prijsverklaard Prinsdom van Oranje. Zweden en Denemarken wenschten, het eene alles wat het verloren had terug te erlangen, het ander wat het vermeesterd had, te behouden. Lotharingen eindelijk liet mede niet na zijn eischen in te leveren; zij bleven echter vooreerst nog verzegeld, omdat Frankrijk zijnerzijds er geene tegenover den Hertog had kenbaar gemaakt.

Terzelfder tijd had intusschen de voortvarende Louvois, door Vauban krachtig ter zij gestaan, den veldtocht in Zuid-Nederland reeds weder geopend. Na zelf in December

zich in de verschillende grensplaatsen op de hoogte gesteld en met de bevelhebbers ruggespraak gehouden te hebben, liet hij alles voorbereiden, om zoo voor Valencijn als Sint Omer het beleg te kunnen slaan. Half February werden de vereischte bevelen daartoe aan den Maarschalk Humières gezonden, en den 1en Maart werd eerstgemelde stad omlegerd. Den 4en kwam de Koning zelf in het leger, waar zich, buiten Humières, nog de Maarschalken Schönberg, Luxemburg, Lorge, en La Feuillade bevonden, en dat, niet minder sterk dan dat van 't vorige jaar, 53 bataljons voetknechten en 130 escadrons paardevolk telde. De vesting werd door een driedubbele rij buitenwerken verdedigd; nadat echter den 9en de loopgraven geopend, en de volgende dagen de buitenwallen aanhoudend beschoten waren, besloot Vauban, en wist ook den Koning tot zijn gevoelen over te halen, den 17en over dag een krachtigen aanval op het hoofdwerk te doen, en de spaansche bezetting stormenderhand te overrompelen. De beproefde musketiers van 's Konings lijfwacht, met de tot hen behoorende jonge edelen, werden ten getale van drie of vier duizend man daartoe uitgelezen, en vermeesterden nu niet alleen in een oogwenk het eerste werk, maar drongen ook met bijna roekelooze stoutheid van daar verder door, zoodat zij, reeds voor de verbijsterde Spanjaards zich uit hun eerste verwarring hersteld hadden, en eerder dan zij 't zelf nog gisten, de stad bereikten, waar zij, zich nu deels in de huizen nestelende, een op hen aandringende ruiterdrom beschoten, deels hem ook op straat met de bajonet te lijf trokken, en zoo op de vlucht dreven. Van hun goed geluk bewust, had zich ook Luxemburg inmiddels gehaast met meerder volk aan te rukken, en zagen zij zich zoo bij tijds gesteund, om den verloren grond niet weêr te verliezen, en bezetting en stad, na een korte woordwisseling, door de noodzakelijkheid gedwongen, zich den zeeghaften vijand over te geven. Louvois, die zelf tegenwoordig was, liet de op de markt saamgekomen ruiterij der bezetting daarop afstijgen, en schonk haar paarden den musketiers, om er in triomf op in 't leger terug te keeren. Reeds vijf dagen later verscheen de Koning daarop met zijn leger voor Kamerijk, terwijl zijn broeder van Orleans, met een ander, naar Sint Omer trok, om ook dit te veroveren. Binnen een week, den 4en April, gaf Kamerijk zich over; doch het kasteel, waar zich 't meerendeel der spaansche troepen in gelegerd had, bleef zich verdedigen. Ondertusschen had zich de Prins van Oranje, op 't eerste bericht der belegering van Valencijn, met zijn troepen uit Bergen o/Z. naar Vlaanderen opgemaakt, zich te Dendermonde met het kleine aantal spaansche vereenigd, waarmeê de Hertog van Villa-Hermosa hem gerieven kon, en was daarop naar Yperen getrokken, om Sint Omer nu in de eerste plaats bij te springen. Op zijn aannadering zond de Koning zijn broeder, den 31en Maart, nog acht bataljons voetvolk en 10 veldstukken ter versterking; drie en vier dagen later nog een aanmerkelijk aantal ruitervendels, zoodat Orleans' troepental weldra tot twintig duizend man voet- en vijftien duizend paardevolk geklommen was. Daarmede trok hij nu, in plaats van hem

af te wachten, zelf den Prins te gemoet, en trof hem, een kleine acht dagen na de vermeestering van Kamerijk, den 10[en] April, in de vlakte bij Casselberg aan. Een beek scheidde beide legers, aan welks overkant, dien der Franschen, de abdij van Peene lag; uit deze werd door de hollandsche troepen, met het krieken van den 11[en], de kleine fransche bezetting verdreven, doch zij zelve daarop door een sterkere fransche macht weêr verjaagd, waarbij echter de gebouwen zelf in brand geschoten en voor verdere bezetting onbruikbaar werden. De linkervleugel van 's Prinsen leger, onder zijn neef van Nassau, was door heggen en verschansingen gedekt, en scheen hem dus voor een vermindering van troepen valbaar, met welke hij zijn eigen rechtervleugel versterken woû, om daarmeê des te krachtiger op de Franschen los te gaan. Ongelukkig bespeurde Humières, die den franschen rechtervleugel gebood, deze beweging, en besloot onmiddelijk er gebruik van te maken, met twee compagniën musketiers de beek over te trekken, en den verzwakten vleugel aan te tasten. Zoo begon 's morgens tien uur de eigenlijke slag, waarbij Humières al aanstonds met voordeel streed. Aan den anderen vleugel had Luxemburg eerst moeite, de hollandsche ruiters onder den Graaf van Hoorne te weêrstaan; terwijl in 't midden de Prins van Oranje met kracht op het fransche voetvolk indrong, en dit eerst deed deinsen, doch het toen door versche benden onder aanvoering van Orleans zelf zag versterken, en daarenboven in de flank door Humières bestookt werd, zoodat zijne troepen na korten tijd zwichten moesten. Ook Luxemburg en de zijnen rukten nu bemoedigd voorwaarts, en deden het fransche leger op alle punten zegevieren. Zes dagen later viel, na een wakkere verdediging, ook het kamerijksche kasteel, en twee dagen daarna Sint-Omer. Uit beide plaatsen trokken de bezettingen met volle krijgseer, de eene naar Brussel, de ander naar Gent, af. Na een bezoek aan Duinkerken en zijne andere fransch-vlaamsche steden, en nog een veertiendaagsch oponthoud in 't hoofdkwartier van zijn leger te Condé, trok de zeeghafte Lodewijk, die aan zijn koninklijken broeder van Engeland had toegezegd, alle verdere werkzaamheid zijner wapenen in de Spaansche Nederlanden, met het oog op den verhoopten vrede, te staken, naar huis, en was den 30[en] der maand te Versailles terug.

In July beproefde daarop de Prins-Stadhouder een nieuwen krijgstocht, waarbij hij 't nogmaals op Charleroi toeleî. Van Aalst opgerukt, waar hij zijn troepen verzameld had, trok hij over Geeraardsbergen en Adingen derwaarts, en berende in 't begin van Augustus de sterk bewalde en bezette vesting. Daar hem echter hier zoo min, als in 't vorige jaar te Maastricht, een Vauban ter zij stond [1], bleek zijn pogen

[1] "Son retranchement est le plus mal entendu et le plus impertinent qu'on ait jamais vu", schreef Louvois aan den franschen gezant in Engeland, Courtin. "La contrevallation étoit si éloignée de la place, que Montal" — die er altijd nog gebood — "affectoit d'envoyer sa cavallerie au fourrage, comme s'il n'y avoit pas eu d'ennemis aux alentours" (*Hist. de Louvois*, II, p. 338).

weldra vruchteloos haar te bemachtigen; en toen vervolgens ook Luxemburg tot ontzet kwam aanrukken, en de Prins zelf te vergeefs den aan den Bovenrijn door Créquy bezig gehouden Hertog van Lotharingen verbeidde, achtte hij 't beter zijn opzet op te geven, en maakte zich den 14en op de terugmarsch naar Brussel, nam wat later het kleine Binche weder in, en scheen vervolgens Dinant te bedreigen, doch moest, door de waakzame bewegingen der fransche krijgsoversten, van alle dergelijke voornemens afzien. In plaats daarvan, maakte hij, naar den Haag teruggekeerd, in de volgende maand een uitstapjen van vreedzamer aard, naar zijn koninklijken oom van Engeland, wien hij zijn bezoek reeds in 't voorjaar had laten aanzeggen, om er, met het oog op een huwelijk, de nadere kennis zijner jonge nicht, de Princes Maria van York te maken. Met de meeste heuschheid verwelkomd, vond hij zijn beide ooms intusschen eerst weinig genegen, de zaak, vóór het sluiten van den vrede, tot stand te helpen brengen. Door Temple, die haar ten zeerste voorstond, en anderen belezen, stemden beiden echter weldra in 's Prinsen aanzoek toe, en werd zijn gewenschte echt reeds in de volgende maand voltrokken. «Nu wakker», zong Zijn dichterlijke WelEerw. Vollenhove:

Nu wakker uw trompet, gezwinde Faam, gesteken!
Hier mag den strijd, vol spijt, 't afgunstig hart van breken,
Maar anders helpt dees maar de vreugd van groot en kleen,
En om 't Westminstersch Hof gansch Londen op de been;
De blijdschap langs den Teems tot Greenwich toe loopt zwieren,
En springt op klokgeluid, en stookt geen droeve vieren;
Van grooter vreugderoep hoort niemand na den dag,
Die Karel, na veel ramp, weêr op den Rijkskroon zag.
Men noodt de vrienden in, men valt aan 't banketteeren,
En koninklijk onthaal der nederlandsche Heeren,
Met open disch en hart, niet zonder feestgeluid:
"Lang leef de Oranjestam, lang leef de Princebruid!
Lang leve Oranje en York!" Het klein geschut en 't grof
En trommel en trompet verbreidt dien roep van 't Hof,
Van 't burgerlijk gebied, 't gerecht, en al de Raden;
De Oranjeboom hangt zwaar met appelen geladen.
Al vloekt men 't fransche hof, de fransche druif smaakt eêl
Bij al 't gestrooid banket: elk grabbelt om zijn deel.
Zoo, zoo, Brittanjers! zoo: wij volgen u te gader,
Men komt elkandre, schoon de zee ons scheidt, dus nader.
Gij dankt uw Koning, met een algemeene stem,
Voor 't huwlijk van Oranje, en wij bedanken Hem.

Inderdaad. was, wat deze «nadering» en dien «dank» betrof, dit huwelijk voor den Koning een pand van verbroedering met het weinig franschgezind Parlement en van zijne krachtdadige medewerking tot den algemeen gewenschten vrede; Frankrijk daar-

entegen, hoewel het ook dien vrede, doch met meer heerschzieke bedoelingen verlangde, des te meer tegen de borst. Voor Koning en Parlement was echter juist de voorspoed der fransche wapenen in dit jaar, te lande en in de middellandsche zee vooral, een aandrang te meer het in zijn vaart te stuiten, en met name in die zee den engelschen handel niet van een haar overheerschend willekeurig monarch afhankelijk te maken. Toch werden er in Holland gevonden, die, «uit ongeneeslijken argwaan» — als Temple het uitdrukte — tegen het engelsche Hof, den Prins en zijn huwelijk mistrouwden. Hun stem vond echter betrekkelijk weinig weêrklank, en de juichtoon door den haagschen kanselherout aangeslagen, gaf den algemeenen indruk beter terug. 's Konings broeder van York, hoewel in zijn persoonlijke Roomsch- en Franschgezindheid natuurlijk minder op deze verbroedering met het onroomsche Gemeenebest gesteld, vond er toch tegenover het van hem vervreemde Parlement een waarborg te meer in voor zijn eigen troonsopvolging bij den dood van zijn kinderloozen broeder, en voor zijn uitzicht, later zelf door zijn dochter geen den volke gewenscht opvolger te derven. Hij kon toen nog niet voorzien, welken loop, bij zijn eigen toenemende vervreemding, de zaken een tiental jaren later nemen zouden, en hoe zijn persoonlijke handhaving op den troon juist door dit huwelijk voor goed verijdeld worden zou, al bleef die troon, door zijn beide dochters, ook eenige jaren nog aan zijn geslacht.

Koning en Prins bespraken nu de voorwaarden, op welke men den vrede met Frankrijk aanneemlijk zou kunnen achten. Afstand van het borgondische Vrijgraafschap aan Frankrijk, doch herstel van Lotharingen en den Elzas op den ouden voet; teruggave aan Spanje der in de Nederlanden veroverde steden, als een voormuur tegen alle fransche overheersching. Om ze in Frankrijk aan te bevelen, zond er de Koning den als Franschgezind bekenden vertrouweling van York, Lord Fevesham heen, doch vond desniettemin geen gehoor. Koning Lodewijk was te veel op de verzekering zijner eigene grenzen in 't Noorden belust, om van die spaansche vestingen zoo maar voetstoots te scheiden. Juist in deze eigen dagen ging hij daarom ook voort, zijn macht er nog uit te breiden, en liet, op aandrang van Louvois, door den maarschalk Humières, van Vauban verzelschapt, onverhoeds Sint Ghislein in Henegouwen belegeren. Den 1^{en} December omcingeld, bezweek het, door een kleinmoedig Spaansch bevelhebber maar zwak verdedigd, nauw negen dagen later, tot luttel aangename verrassing van den Spaanschen Landvoogd. Deze, die zich den 8^{en} van Brussel naar Bergen had opgemaakt, ontving daar 's namiddags ten 3 uur van den 10^{en} het bericht, dat het schieten voor de belegerde veste een einde had genomen, om nu den volgenden morgen, op weg derwaarts, te vernemen, dat dit niet, als hij argeloos waande, door 't aftrekken der Franschen, maar hun bezetten der in hun handen overgegeven vesting veroorzaakt was. Het was — gelijk het Bussy-Rabutin aan Mevr. de Sévigné

noemde — hun «afscheid» voor dit jaar van Spanje, gelijk vier weken vroeger, de vermeestering van Freiburg in den Breisgau door Créquy, hun «vaarwel» aan Duitschland geweest was. Deze toch had eerst, in den zomer, den Hertog van Lotharingen aan den Moezel en den Rijn beziggehouden, en hem belet het nederlandsch-spaansche leger in Henegouwen ter hulp te snellen, en was daarop den Elzas ingetrokken, en vandaar den Rijn over in den Breisgau gevallen, waar hem, na een beleg van nauw acht dagen, Freiburg toen den 17^{en} November in handen viel. Op Sicilië waren inmiddels, na 't vertrek der Nederlandsche schepen, de fransche troepen door ziekte geteisterd en ontmoedigd geworden; een drietal aanslagen op Syrakuze waren mislukt, Mola door de plattelands-bevolking van den omtrek vermeesterd. Met het hem voorgespiegelde uitzicht van een engelsch-nederlandschen scheepstocht in het verschiet, wist daarom Louvois thans niet beter, dan den Koning te noopen, Vivonne terug te roepen, en den Hertog van Lafeuillade in zijne plaats te zenden, met geen ander doel dan het eiland bedriegelijk te ontruimen; een taak, die hij in Maart 1678 met de meeste behendigheid te volvoeren wist [1], de arme Messineezen, in hun roekeloos verzet tegen Spanje, uit «pijnlijke noodzakelijkheid» aan 't eigenbelang van Frankrijk opofferend [2].

Gelukkiger dan ten slotte op Sicilië, waren de wapenen der Franschen het in de westindische wateren geweest, waar de Vice-admiraal Graaf d'Estrées over hun scheepsmacht bevel voerde, en den nederlandschen Commandeur Binckes bestookt had. De laatste was den 16^{en} Maart van 't vorige jaar (1676) met een smaldeel van 9 schepen — *het Huis te Cruiningen* onder Kap^{t}. Roemer Vlacq, de *Bescherming*, waarop hij zelf, de *Agatha* onder Kap^{t}. Jan Bont, de *Zeeland* onder Pieter Constant, en nog twee andere, drie adviesjachten, en een fluit — van Texel naar Cayenne gestevend, om daar met de kleine 700 man troepen, die hij onder den Kolonel Jhr. Pieter de Montigny met zich voerde, een landing te beproeven, er de fransche sterkten te veroveren, en vervolgens ook, bleek de gelegenheid gunstig, het door Crijnsen indertijd vermeesterde, doch daarop door de Engelschen verwoeste Tabago weder te bezetten, en er een volkplanting te vestigen. De onderneming op Cayenne gelukte naar wensch; na een tweemaal herhaalden aanval gaf de fransche bevelhebber Léry zijn fort over en zich zelf gevangen, en werd in zijne plaats Quirijn Sprenger aangesteld. Daarop gold het, daar de wind voor Tabago nog minder gunstig was, het eilandjen Marie Galante, waar fort en suikermolens vernield werden, de suiker naar 't Vaderland gezonden, en een 600 negerslaven meêgevoerd. Een daarna beraamde aanval op Guadeloupe moest opgege-

[1] Voor bijzonderheden zie het uitvoerig verhaal bij Rousset, *Hist. de Louvois*, t. pl. p. 470 ss.

[2] Fraai is 't Rousset daarbij van de "âme attristée" te hooren gewagen, waarmêe de fransche Koning, deze "nécessité doulorense" onderging. T. pl. p. 475.

ven worden, omdat men met twee fransche oorlogschepen, onder den Markgraaf van Grancey, die er troepen heenvoerden, slaags geraakt, deze wel wat gehavend had, doch er ook zelf niet zonder kleêrscheuren was afgekomen, en hun den doortocht niet had kunnen beletten. Na vervolgens de fransche bezetting op Sint Martin bestookt en in 't gebergte gedreven, en er de negers van ingescheept te hebben, besloot Binckes tot het einddoel van den tocht, de vestiging op Tabago, over te gaan, en zond daartoe drie schepen, een adviesjacht, en de fluit, met het toekomstige opperhoofd, Carloff, zijn volkplanters, en 400 slaven aan boord, onder Kap^t^. Bont, vooruit. De laatste, op reis een lek krijgende, liep eerst, zich van de overige schepen scheidende, een engelsche haven binnen, doch stevende daarop eigendunkelijk naar Cadix, en van daar naar 't vaderland, waar hem nu echter de amsterdamsche Admiraliteit in hechtenis liet nemen, en de anders wakkere scheepsvoogd den 5^en^ Febr. '77, voor zijn onverantwoordelijke handelwijs, onthoofd werd. Binckes was intusschen zijns weegs gegaan, had, met de onder hem gebleven schepen naar Portorico gestevend, op de reê van klein-Goave eenige fransche schepen vernield of vermeesterd, en een hunner, het fregat Alcyon, met 28 stukken, onder bevel van den Commandeur Stolwijck gesteld en bij zijn smaldeel gevoegd, en vervolgens de reis naar Tabago voortgezet, waar hij, aan de roode klipbaai geankerd, zich met het aanleggen van een sterreschans, tot voorloopige verdediging der nieuwe volksplanting, onledig hield. Het liep daarmeê tot February aan, toen hij, na tegen 't eind van 't jaar met een nieuw amsterdamsch oorlogschip, *De Star*, onder Kap^t^. Cooreman versterkt te zijn, door een naar Cayenne bestemd transportschip bericht ontving, dat daar de fransche vlag geheschen, en het fort dus door den vijand hernomen was. De fransche Koning had dan ook niet verzuimd, om, zoodra hij naricht van Binckes' krijgsbedrijf erlangd had, een smaldeel onder Estrées uit te rusten, dat, met den uit zijn hechtenis te Amsterdam ontvluchten Léry als vrijwilliger aan boord, in October '76 zee gekozen, en twee maanden later de door Sprenger niet al te best verdedigde sterkte heroverd had. Niet lang zou het nu ook meer duren, of hij zette van daar naar Tabago koers, en kwam er zich, den 20^en^ February, met de tien onder zijn bevel staande oorlogschepen, van 72 tot 36 stukken, twee prauwen, één brander, kits, en galjoot, vertoonen. Binckes kon daar niet meer dan een achttal oorlogschepen van 50 tot 34 stukken, wat gewapende voorraadschepen, en zijn tot brander ingerichte fluit tegenover stellen. Buitendien rekende hij echter op de kloeke teweerstelling der gereed gekomen schans, waar hij een mortier, tot het werpen van bommen, had laten stellen, en met welker bevel hij zich daarom zelf belastte. Zijn schepen lagen in halve maan voor de baai, met de breede zij naar haar mond gekeerd. Den 21^en^ landden de Franschen, en kregen op hun eisch van overgaaf een weigerend antwoord. Zij legerden zich daarop in den omtrek, en bereidden zich tot een aanval voor, terwijl eenige

hunner sloepen inmiddels te vergeefs trachtten het gewapend adviesjacht, *De Fortuin*, onder Kap[t]. Erasmus Reining, dat op de brandwacht lag, te overrompelen, daar de wakkere scheepsvoogd hen met schâ en schand deden afdeinsen. Den derden Maart werd de voorbereide aanval met de meeste heftigheid ondernomen, en greep toen zoowel van de zee- als de landzij plaats. Aan deze werd, na drie verwoede aanvallen — allen, op Estrées bevel, onbedacht genoeg, op slechts een der schanspunten gericht — de vijand, met verlies van zijn beide aanvoerders, meer dan anderhalfhonderd dooden, en achterlating van al zijn stormtuig en eenige gekwetsten, die binnengehaald werden, in verwarring afgeslagen. Te water was de uitslag, doch tevens met aanmerkelijke schâ van 't nederlandsche smaldeel, niet veel gunstiger. In twee deelen gesplitst, over 't een van welke Estrées zelf, over 't ander zijn Schout-bij-Nacht, Gabaret, gebood, stevenden de fransche schepen op de nederlandsche aan; hun brander, door 't nederlandsche geschut getroffen, kwam daarbij echter al aanstonds op de klippen te stranden. Het schip *Le Marquis* enterde de *Leyden*, doch geraakte er meê in brand, en verging; hetzelfde lot trof ook weldra twee andere nederlandsche schepen, *De Star* en *Middelburg*, het adviesjacht *De Fortuin*, en 't voorraadschip *De Monnik*. De drooge en heete dampkring had het hout zooveel te lichter ontvlambaar gemaakt en tot dien ramp als voorbereid. Estrées' *Glorieux* klampte Roemer Vlacqs bodem aan, maakte zich van 't bovendek meester, en deed den doortastenden scheepsvoogd naar een vaatjen kruit grijpen, om er de overgesprongen vijanden meê in de lucht te doen vliegen, doch zag helaas! de vlam tot de kruitkamer doordringen, en bracht er, op velerlei plaatsen gewond, ter nauwernood zelf het leven af. De nederlandsche brander, door een dwarrelwind meêgesleurd, gaat in zijn eigen vuur te gronde. Gabarets *Intrépide*, door 't vuur van de schans en de schepen geteisterd, komt mede in de vlammen om, en hij zelf sneuvelt; Kap[t]. Mascarany's *Précieux*, mede van land- en zeekant beschoten, drijft af, en blijft op het rif in de baai zitten. Twee andere fransche schepen raken hun masten kwijt, en Estrées' eigen bodem in brand; hij zelf met een splinter aan 't hoofd gewond, en slechts als door een wonder nog aan wal. Zijn schip, dat eerst een gewapend nederlandsch voorraadschip in brand geschoten had, stak met dit ook 't schip *Popkensburg*, een tweede voorraadschip, en den koopvaarder *Starrenburg*, waarop al de zieken, vrouwen, slaven en slavinnen met hun gezin, aan, en brengt ze gezamenlijk ten verderve. Zoo bleven er maar drie nederlandsche schepen meer over, die zich echter zelf gedwongen zien, allen strijd er aan te geven, en zich op strand te laten drijven; alleen schans en batterij blijven nog op de vijandelijke vuren, en zetten dat ook beide volgende dagen voort, daar de tegenwind hen belet uit te loopen, en zij eerst den derden daarin slaagden. Ook de fransche landingstroepen trokken, op Estrées last, af, en werden daarop aan de Palmytbaai van 't eiland ingescheept.

Beide fransche op strand geloopen schepen werden vervolgens nog door de Nederlanders vermeesterd, en te vergeefs, een dag of wat later, door Estrées een poging, ze te hernemen, beproefd. Hij verliet daarop de reê en keerde naar Frankrijk terug, om echter den 1en October met een nieuw smaldeel van 16 oorlogschepen en fregatten, met een viertal branders en ander vaartuig, op nieuw de reis naar Tabago te aanvaarden. Ongelukkig had men door geldgebrek bij de admiraliteiten, en nalatigheid der landgewesten in 't betalen van hun aandeel, verzuimd, bij tijds afdoende maatregelen te nemen, om den in zoo berooiden staat gebleven Binckes te hulp te komen. Een oorlogs- en twee voorraadschepen slechts waren nog uit Amsterdam, onder den Commandeur Hals, tot hem gezonden. Op 't bericht eerst van Estrées' uitzeilen, werd de amsterdamsche admiraliteit door de algemeene Staten gemachtigd, Kapitein Tobyas, met drie welgewapende schepen, met 400 man en den noodigen voorraad, af te zenden, om Binckes en het grootste deel der zijnen te gaan vervangen. Toen echter Tobyas ter plaatse kwam, was schans en eiland, met de overgebleven schepen, den vijand reeds in handen gevallen, en de wakkere, maar zoo noodlottig in den steek gelaten Binckes omgekomen. Met de vierdhalfhonderd man, die hem nog restten, had hij zich, zoo goed mogelijk, bij de aannadering der Franschen, in de eerste helft van December in zijn schans schrap gezet, van sints, zich naar den eisch tegen hen te weren. Reeds de derde bom echter, 's middags van den 12en, door Estrées in de schans geworpen, viel in zijn kruitkelder, en deed de eetzaal daarboven, waarin hij juist met de andere officieren aan tafel zat, met een groot deel der schans in de lucht springen. Van de daaruit gesproten verwarring partij trekkende, had de fransche bevelhebber daarop onmiddellijk een aanval laten doen, en de van hun aanvoerder en verdere hoofden beroofde, de noodige krijgsbehoeften dervende manschap zonder moeite overmand, en voor zoover ze niet in zijn handen viel, tot een overijlde vlucht in de bosschen genoopt, waaruit nu sommigen door den juist aangekomen Hals nog gered werden. Ook den voerder van een klein jacht, Gerrit Soetelam, gelukte 't, met wat matrozen, de baai uit en de fransche schepen te ontzeilen. De fransche vlootvoogd bleef nog een veertien dagen toeven, en stevende toen, de schans verwoest en de verdere woningen verbrand hebbende, naar Martinique, om te overwinteren. Amsterdam, over 't verlies van Tabago verstoord, zocht dat onbillijkerwijs op den Secretaris der Admiraliteit De Wildt te wreken, door hem bij de Staten van Holland van eigendunkelijke beschikking over hare penningen tot aankoop van dat eiland, en uitrusting van Binckes schepen te beschuldigen. Hij wist zich echter voor een commissie uit die Staten voldoende te verantwoorden [1].

In de Noordzee spookte in deze jaren de duinkerker visscherszoon en vaardige

---

[1] Zie nader bij De Jonge, t. pl. bl. 738.

fransche kaperkapitein Jean Bart, die, na eerst in nederlandschen scheepsdienst geweest te zijn, sedert den oorlog van 1672, in dien van Frankrijk, met zijn strijdmakker Karel Keyzer, de nederlandsche koopvaarders bestookte. Reeds in 1674 had hij er zich van niet minder dan tien meester gemaakt, en in January daaraan het friesche fregat *De Hoop* van 10 stukken, dat er drie geleidde, bij 't Vlie aangetast, en na 't sneuvelen van den kapitein, den luitenant, en een deel der bemanning, veroverd, doch de trits koopvaarders inmiddels moeten laten glippen; ook later in dat jaar had hij nog dergelijke avonturen met goed gevolg bestaan. Van de andere zij had de wakkere Noyrot, die voor Syrakuze sneuvelde, in den voorzomer drie duinkerker kapers vermeesterd, gelijk ook nog andere kapiteins — Pieter de Liefde en Kindt — en de commandeurs Jacob Hoeck, Gerrit Halfcaech, Meganck, en Kruyf met goed geluk verschillende kapers bestreden hadden. In April van 1676 was voorts, tot beveiliging der Noordzee, een smaldeel van 12 oorlogsschepen, onder den Lt.-admiraal Schepers en den Vice-admiraal Jan van Nes uitgerust, nadat in 't laatst der vorige maand Jean Bart op nieuw, met vijf schepen, den zeeuwschen Kapitein Simon Loncke, op 't fregat *Tholen*, en een paar spaansche koningschepen, die eenige koopvaarders uit Londen overbrachten, had aangetast. De Spaanschen zetten 't daarbij schandelijk op de vlucht en lieten Loncke alleen den strijd voeren, tot hij, onder de overmacht bezwijkende, vechtende den dood vond, en zijn fregat en koopvaarders in 's vijands handen laten moest. Hoewel Schepers' smaldeel het verdere jaar in 't beschermen van schepen, zoo van Spanje als uit Noorwegen, aanmerkelijke diensten bewees, kon het niet verhinderen, dat Jean Bart in September weder een enkhuizer fregat, de *Neptunus*, van 30 stukken, onder Kapn. Kuiper, na hardnekkige verdediging, meester werd, en vervolgens ook een paar Moscovievaarders nog buit maakte. In 't volgende jaar werd onder den hoornschen Vice-admiraal Thomas Vlugh en den jongen Cornelis Evertsen, als Schout-bij-nacht, een nieuw smaldeel van 15 fregatten toegerust, om deels de oostindische retoervloot in 't gemoet te zeilen, deels van Texel tot den Oostereems te kruisen. Vlugh gelukte het toen twee Moscovievaarders uit handen der kapers te redden; den Kapiteins Evert de Liefde en Fruit, een paar kapers te nemen. De retoervloot zelve werd behouden binnengebracht. Den 10en Maart van 't nieuwe jaar, 1678, geraakte de Commandeur van de Maas, Willem de Rave, op 't fregat *Schiedam*, met 24 stukken en 94 man, die eenige hoekers, ter hoogte van Texel, begeleidde, met drie kaperschepen van 16, 20, en 10 stukken slaags, waarvan 't eerste door Jean Bart zelf, het tweede door Keyzer, en 't derde door hun broeder van de kapergilde Soutenye, gevoerd werd. Bart en Soutenye hem aan stuur- en bakboord, Keyzer hem van achteren aanklampende, drongen alle drie op zijn bodem door, doch zagen hem, hoewel ernstig aan den arm gewond, moedig in den strijd volharden, tot hij eindelijk, na zich voet voor voet verweerd te hebben, en van dooden en gekwetsten omringd —

meer dan de helft zijner manschappen was gevallen — op den voorsteven geweken te zijn, zich overgeven moest. Ook Jean Bart echter was zwaar gekwetst, en tal van zijne manschappen en die der beide andere schepen gesneuveld of gewond. De Duinkerkers hadden evenwel niet slechts met deze van staatswege uitgeruste schepen, maar ook met de zeeuwsche commissievaarders te vechten, en kwamen dan vaak maar al te slecht van de reis. Zoo vermeesterden beide Middelburgers Jan Bonte en Gillis Casen, in de eerste drie weken van Mei 1676, twee hunner, en buitendien nog twee fransche koningschepen, een dubbele sloep en eenige barken en verder vaartuig, en later in 't jaar nog een kaper, een fransch fregat, en eenige fransche koopvaarders. Vier andere commissievaarders — Adr. van der Spiegel, Willem Antonissen, Evert Prijs, en Robert Mathijssen — veroverden te zamen een twintigtal goede prijzen, die zij deels in Zeeland, deels in Spanje opbrachten.

In de eerste helft van July had er een hevig gevecht tusschen den onverschrokken Kapitein Tobyas, met bijhebbend gezelschap, en eenige fransche oorlogschepen plaats. Ten getale van zeven zag hij die, zondag 's avonds van den 11^{en}, met den Commandeur Kindt, ten geleide van een dozijn, voor de helft slechts gewapende, koopvaarders van Cadix komende, bij 't invaren van 't kanaal opdagen, stelde zijne schepen dadelijk in slagorde, voer zoo dien nacht door, en werd den volgenden morgen door de vijanden aangetast, aan wier hoofd zich een Schout-bij-nacht bleek te vinden Deze laatste wilde het eerst met twee andere schepen op Tobyas zelf aanzetten, doch zag zich zoo slecht gevolgd, dat hij 't maar liever met den gewapenden Straatvaarder achter hem opnam, die zich echter zoo «braaf» verweerde, dat hij hem niet aan boord dorst komen, terwijl hij tevens door Tobyas van zijn achtersteven uit beschoten werd. Afgedraaid kreeg hij daarop eerst nog van stuurboord-, toen van bakboord-zij en van voren met dubbel scherp, zoodat hij deerlijk gehavend raakte. Kindt teisterde inmiddels den franschen onderbevelhebber, die, met nog een ander schip, hem was aangevallen; en de onversaagde amsterdamsche schipper Godtschalck, weerde zich, op zijn gewapenden Straatvaarder *Livorno*, zoo wakker tegen de twee fransche schepen, die hun Schout-bij-nacht in den steek hadden gelaten, om hem te bespringen, dat hij hen niet alleen deed afdeinzen, maar zich ook, hoe zwaar beschadigd, nog door de verdere schepen heen, den weg naar den hem tegemoet stevenenden Tobyas wist te banen, en zoo zijn rijk beladen schip behouden binnenbracht. Zijn erkentelijke reeders vereerden hem, «anderen ten voorbeeld» en «om zelf zoo voort te varen», een gouden gedenkpenning met keten; gelijk ook de Admiraliteit, op minder kostbare wijs, Tobyas en Kindt haar welgevallen betuigde, hun gehouden gedragslijn in de verdediging der hun toevertrouwde schepen voor «wel opgenomen» verklarende [1].

[1] Het nadere zie uit de papieren der Admiraliteit, bij De Jonge, t. pl. bl. 679, vv.

Op aandrang van den deenschen Koning, die zijn Rijksraad en Admiraal Tromp daartoe opzettelijk zelf had overgezonden, had men besloten, hem ook in 't jaar 1676 met een nederlandsch smaldeel ter zij te staan, waarmeê — ten getale van 10 schepen van oorlog, drie branders, en een paar snauwen — de Luitenant-admiraal Schepers, van den Vice-admiraal Jan Janse van Nes en den Schout-bij-nacht Almonde begeleid, den 29^{en} Juny in zee stak. Vóór zijn komst te Kopenhagen had intusschen de deensche vloot onder Niels Juel en zijn hollandschen Vice-admiraal Hendrik Span, en die voor verre 't meerendeel door hollandsche kapiteins aangevoerd werd, en met tal van hollandsche matrozen bemand was [1], de zweedsche tot twee keer toe geslagen; de tweede maal juist op den dag, dat hij zelf de Sont binnenzeilde. Drie zijner kapiteins kregen toen terstond bevel, een drietal van de geslagen zweedsche vloot afgesneden oorlogsschepen bij Malmö te gaan aantasten, en volbrachten dat met den meest gewenschten uitslag. Een hunner toch, Corn. Tyeloos, stevende met de *Kampen* van 40 stuk tusschen twee der zweedsche in, en dwong het een van 56 stukken zich over te geven, terwijl het ander al vechtende strandde, en nu eerst door hem en Kap^{n}. van der Zaen nog beschoten, en daarop door den meêgevoerden brander werd vernield. De derde hunner, Kap^{n}. Nik. Boes, had te gelijker tijd het derde zweedsche schip van 66 stukken aangetast, en na een warmen strijd vermeesterd. Tyeloos en Boes werden ieder door Koning Kristiaan met een gouden eerepenning en keten beloond; gelijk hij, op 't vernemen van het feit, den met de vloot uit Holland teruggekeerden Tromp al aanstonds een dronk had toegebracht «op de gezondheid der vaillante kapiteinen, die zich zoo loffelijk gekweten hadden» [2]. Te lande was hij inmiddels op den duur minder gelukkig geweest; een storm zijner troepen op Malmö was afgeslagen, en in een gevecht bij Landskroon hadden de zweedsche gezegevierd. Schepers' smaldeel kreeg daarom last, met Niels Juels schepen vereenigd, naar de Oostzee te stevenen, en daar de zweedsche kust en eilanden te bestoken en verwoesten. Na dit in Smaland volbracht te hebben, zeilde men naar Oland, waar Tromp het opperbevel der gezamenlijke deensch-nederlandsche vloot op zich nam, en deze nu, na een vergeefsche poging, tot twaalf groote zweedsche schepen in de haven van Kalmar door te dringen, de troepen aan land zette, om de voorstad in brand te steken, en daarop Oland van twee zijden — de Denen aan den Noord-, de Nederlanders aan den Westkant — aan te tasten, en er, tot groot verdriet van Schepers, die in een dergelijke wijze van doen luttel behagen schepte, alles te vuur en te zwaard te vernielen, al 't vee en de tilbare have uit weg te slepen. Weldra naar Kopenhagen terug ontboden, stevende men, door Koning Kristiaan zelf vergezeld, naar 't eiland Rügen, om den Keurvorst van Brandenburg,

[1] Nadere bijzonderheden, zie bij De Jonge, t. pl. bl. 540.
[2] Aldaar, bl. 538.

die 't beleg voor het sterke Stettin had geslagen, bij te staan. Een landing werd er met goed gevolg volbracht, en bleef men er daarop tot het eind van October kruisen, om nog in de eerste week der volgende maand, ten geleide eener koopvaardijvloot van 80 zeilen, van Kopenhagen naar 't Vaderland terug te keeren, niet zonder luisterrijke blijken van dank van 's Konings wegen ontvangen te hebben. Schepers toch werd eigenhandig door hem met de Danebrogsorde, die hij alleen zóó «met geen fatsoen» dorst weigeren [1], begiftigd; Van Nes kreeg 's Konings beeltenis, en Almonde 's Konings naamcijfer in diamant, en al de scheepsvoogden een gouden ketting en penning. Tromp bleef nog tot Mei in deenschen dienst, doch erlangde toen, daar men te vergeefs getracht had, op nieuw een smaldeel naar de Sont uitgerust te krijgen, zijn afscheid, en keerde langs Rügen, waar hij den Keurvorst eerst nog krachtdadig ter zij stond, naar Holland weêr.

Die Keurvorst toch had, na 't veroveren van Stettin, dat hem, na een langdurig beleg en volhardenden strijd, op 't eind van 't jaar in handen was gevallen, en na hij er, op Drie-koningen van 't nieuwe, zijn plechtigen intocht gehouden had, zich tegen Straalsond en Rügen gekeerd, welk laatste de Zweden onder Graaf Koningsmark, van 't eerste uit, heroverden [2]. Met kracht wendde daarom de groote Keurvorst zijn macht zoo te land als te water derwaarts, en scheepte zich Tromp nu, uit Denemarken terugkeerende, in September op het keurvorstelijk fregat — de Keurprins — van 30 stukken zelf in, om aan de spits der kleine duitsche vloot te strijden. De tocht tegen en op Rügen slaagde naar wensch; Koningsmark, die er zelf over de zweedsche troepen was komen bevelen, werd naar Straalsond teruggedreven, en daarop ook deze stad zelve met de uiterste kracht aangetast. Toch hield zij 't nog eenige weken vol, toen zij, 's avonds van den 20^{en} October in brand geschoten, alleen door Koningsmarks weêrzin zich over te geven, daarvan nog eenige dagen terug gehouden werd. Na een nieuwe beschieting, ging zij er echter vijf dagen later toe over, en trokken de zweedsche troepen, den 28^{en}, met krijgseer af. Ruim drie weken later volgde, na een korte beschieting, ook Greifswald, en was daarmeê gansch Pommeren en Rügen in handen van Brandenburg [3].

Doch keeren wij tot den aanvang van 't jaar en naar Holland terug. Daar was in January in de algemeene Staten eene eindbeslissing genomen, in een zaak van gewestelijke onmin en verwarring, die meer dan vijf jaar lang Stad-en-Landen beroerd had. Onmiddellijk na de heugelijke bevrijding van Groningen, had de Overheid dier stad de hand gelegd op den ommelander edele Osebrand Jan Rengers van Sloch-

---

[1] Aldaar, bl. 547.
[2] Zie daarover bij Droysen, *Preuss. Politik*, t. pl. S, 410, f.
[3] Droysen, t. pl. S. 424.

teren en den Syndicus Hendrik Piccardt, onder beschuldiging met den franschen en munsterschen vijand geheuld te hebben, en hen op de Poelepoort gevangen gezet. Piccardt was, na dertig weken in hechtenis te hebben gezeten, weêr ontslagen, doch Rengers tot eeuwige gevangenstraf veroordeeld, hoewel hij ook gepijnigd alle schuld was blijven ontkennen, en er dan ook weinig anders dan losse praatjens tegen hem werden aangevoerd [1]. Intusschen hadden de Ommelanders, zich door die handelwijs omtrent twee der hunnen in hun recht gekrenkt achtende, die uitspraak niet afgewacht, om er verzet tegen aan te teekenen, en alle gemeenschap met de stad opgezegd. Deze had daarop aangeboden, een gelijk aantal rechters uit beide deelen van 't gewest over Rengers saam te roepen en inmiddels te vergaderen, doch de Ommelanden dat geweigerd, en onmiddellijke invrijheidstelling verlangd. Zoo konden er, tot groot nadeel der provincie, geen Landdagen meer gehouden worden, en hadden zich de Ommelanden, na lang wachten, eindelijk tot de algemeene Staten gewend, met verzoek, nogmaals eenige Gemachtigden naar hun ook vroeger zoo lang oneenig en door hun tusschenkomst bevredigd gewest te zenden, om een einde aan den treurigen toestand te maken. Den 17^{en} February van 't vorige jaar was daartoe besloten, en de Prins-Stadhouder toen uitgenoodigd, zich aan 't hoofd der bezending te stellen. Dit was nu echter de eer van den gewestelijken Stadhouder Hendrik Casimir te na, die zelf juist twee jaar vroeger tot erfstadhouder van Friesland benoemd was, en meende, dat, werd er in dezen stadhouderlijke bemoeying vereischt, het aan hem was, daarin te voorzien, gelijk hij zich te zelfder tijd ook tegen de in 's Prinsen naam — als Kapitein-generaal — bevolen beweging van 't friesche krijgsvolk naar 't leger verzette. «Voorwaar», schreef hij den Staten, «tenzij de provincie van Stad-en-Landen niet meer te houden zij voor een *soevereine* provincie, zoo kunnen wij niet zien, of het staat vooralsnog niemand toe, buiten de hooge overheid van die provincie, schoon slechts provisioneele orders, omtrent het intiemste en essencieelste van derzelver regeering te stellen, als in dezen door Uw Hoog Mogenden is geschied. Het zoude Ons, en den goeden ingezetenen dezer gemeente, een groot geluk zijn geweest, indien wij door Onze intercessie deze verwijdering hadden kunnen prævenieeren of tijdig ter nederleggen; maar die gelegenheid zoude Ons te meer gegeven zijn geweest, had het Uw H. M^{en}. geliefd, terwijl het eene lid zich niet submitteerde, het klagende naar zijn eigen provincie te renvoyeeren, en Ons aanbevolen te laten, door goede officiën 't werk te vinden; ja, wij meenen, dat indien het Uw H^{en}. als nog geliefde, Wij zouden in dezen niet zonder groote hope van eenen goeden uit-

[1] Zie zijne verhooren, opgenomen in het *Sommair Verhael ofte Recueil van Vragen en Antwoorden, voorgevallen in de examinibus met Jr. O. J. R. van Sl.*, enz. Naer de origineele copy gedruckt tot Amsterdam by Jan Claesz. ten Hoorn, boeckverkoper over het oude Heeren-Logement, 1677.

slag Onze officiën kunnen interponeeren. Het is waar, de provincie mag zijn zonder alle vorm van regeering, maar zoodanig zou ze niet zijn, indien door intercessie van den *wettigen* Stadhouder de leden wierden geconsolideerd. Het is de rechte vorm van regeering niet, dat de leden gescheurd en de scheuring wettelijk gemaakt worden, en beide leden als ontzet van die soevereine macht, die hun in den haren gezamenlijk competeert. Wij zullen nu niet klagen over 't præjudicie, dat Ons in Onze wettige stadhouderlijke regeering wordt aangedaan, wordende vergadering gehouden, ook gedelibereerd en geconcludeerd, zonder Ons behoorlijk kennis te geven over zaken, in dewelke Ons toekomt part en deel te hebben; maar om te toonen, dat het Ons, volgens Onzen eed en lastbrief [1], te doen is om de Soevereiniteit en Vrijheid der provincie te bewaren, mitsgaders om te waken voor de wetten en orders bij de Ed. Mog. HH. Staten van dezelve, zoo op de zaken van regeering als van financie en justicie, beraamd; zoo verzoeken, bidden, en obtesteeren Wij Uw H. M^{en}. op het allergedienstigste, dat Uw H. M^{en}. resoluciën mogen blijven buiten execucie, dat aan de provincie haar provinciale zaken gelaten worden, en de leden gerecommandeerd, malkander te verstaan, en naar de wetten zich van haar Stadhouder, of ook zoodanigen als beiderzijds hem mochten worden bijgevoegd, te laten bevredigen» [2]. De bezending had inmiddels reeds plaats gehad; vertogen waren vervolgens reeds over en weder gezonden, en met name den 1^{en} Juny door de algemeene Staten een besluit uitgevaardigd, waarbij Groningen werd aangemaand, zich binnen veertien dagen aan de door Gemachtigden gedane uitspraak tot voorloopige loslating van Rengers te onderwerpen, of anders de Ommelanden een afzonderlijk beheer te zien voeren. De stad harerzijds verbood intusschen haar inwoners zulk een afzonderlijk beheer te erkennen, en de daarin met haar eenstemmige Stadhouder schreef voor Stad en Ommelanden beiden de verpachting der geldmiddelen uit, waaromtrent nu de Ommelanden op hunne beurt bepaalden, dat niemand den ontvangers der provincie eenige betaling doen mocht, en zich met een nieuwe klacht tot de algemeene Staten wendden. De stad zocht daartegenover troost bij die van Holland, door zelfs gemachtigden naar de verschillende steden van dat gewest af te vaardigen. Te vergeefs echter; daar zich Holland niet ten gerieve der Groningers tegen Generaliteit en Prins wilde verzetten. Den 3^{en} Augustus werd daarom ook met bijstemming van Holland door de algemeene Staten besloten, dat de stad zich naar de beslissing der bezending te gedragen had.

---

[1] Zie dezen in het *Recueil van alle de authentycke stucken raeckende het geschil t. de stadt Groningen en Ommelanden*, enz. Amsterdam by Jan Gerritsz, boeckverkoper, 1877; No. 1.

[2] Zie de Missive van Zijne F. Doorl. den Heere Prince van Nassau, Erfstadhouder en Kap^{n}.-gen^{l}. van Vrieslant, Stadhouder ende Kap^{n}.-gen^{l} van stadt Groningen ende Ommelanden, en Drenthe, enz. Geschr. uyt Groningen den $^{7}/_{17}$ July 1677.

Beide leden zonden nu nieuwe gemachtigden naar Den Haag, en den 25en October bracht men 't daarop zoo ver, dat de Groningers beloofden zich te schikken naar een door den Prins gedanen voorslag van «algemeene vergiffenis, met inbegrip van den gevangen Rengers»; terwijl de Ommelanders zich wel tot goedkeuring daarvan nog niet bevoegd verklaarden, doch, onder toezegging eener door Hun HoogMogenden gewaarborgde zekerheid, weder met die van de stad beloofden Landdag te houden, mits Rengers twee dagen te voren losgelaten en in veiligheid was [1]. Ofschoon nu met beiden bepaald werd, dat zij over een maand naar Den Haag terug zouden keeren, om alles voor goed af te doen, hield het echter tot January van 't nieuwe jaar aan, vóór de aangeduide eindbeslissing volgde, bepalende «dat de Ommelanders en hun bedienden te Groningen vrij mochten in- en uitgaan; dat Rengers op vrije voeten gesteld, en in eer en goed hersteld zou worden; dat het afzonderlijk bewind der leden dan eindigen zou, en de Stadhouder als van ouds beide weder zou beschrijven, om gemeenschappelijk de regeering te bestellen. Toch zou het nu nog November worden, vóór alles in Stad-en-Landen werkelijk in orde kwam. Nog den 10en moest Rengers bij Hun Hoog Mogen. een vertoog indienen, waarin hij zich beklaagde, dat burgemeesteren en raad van Groningen wel de deuren van zijn gevangenis hadden doen openen, maar zijn effecten en papieren hem nog niet hadden ter hand gesteld, en hij daarom hun bijstand daarvoor inriep. Wat de verdere regeling betrof, had evenwel den 12en der maand de afgevaardigde van Stad-en-Landen ter Generaliteit het besluit der Staten van dat gewest voorgelegd, waarin alle twist- en verschilpunten tusschen beide leden in der minne vereffend waren [2].

In Friesland hadden zich in 't begin van 't jaar een veertigtal «edelen, eigenerfden, en andere welmeenende en bevoegde ingezetenen der Provincie», met een adres tot de algemeene Staten gewend, hun te kennen gevend, «dat de abuizen, ingekropen in de regeering van die Provincie», en waartegen in 1673 door Hun Hoog Mogenden zoo krachtdadig was gehandeld, tot hun leedwezen op nieuw weder een aanvang namen, en zij daarom nogmaals eene bezending verzochten, om met den frieschen Stadhouder en de Raden 's Hofs daarover bericht in te winnen, en er nog vóór den aanstaanden grooten Landdag maatregelen tegen te beramen. De algemeene Staten, daarvan kennis nemende, besloten echter, in hun zitting van vrijdag 4 February, tot zulk een bezending vooreerst nog niet over te gaan, maar een afschrift van dat adres aan de friesche Staten en Stadhouder te zenden, «met verzoek, om, naar hun bekende wijsheid en voorzichtigheid, de zaken daarheen te doen beleiden, dat het in 1673 vastgestelde reglement mocht worden nagekomen, ten einde de Provincie in rust werd gehouden, aan

---

[1] Zie Fagels schrijven aan den Prins, van 26 Oct., *Archives*, V. p. 349.

[2] *Hollandse Mercurius*, 1678, bl. 278.

de supplianten alle rechtvaardige reden tot klachten benomen, en Hun Hoog Mogenden dienaangaade ongemoeid mochten blijven».

In Oostfriesland had zich de Generaliteit in 't afgeloopen jaar weder in de geschillen moeten moeyen tusschen de Gravin Kristina-Charlotta en de stad Emden, die zich daartoe tot haar gericht had. Die Gravin, «een dertele Vorstin, vol hovaardij en blindheid» — gelijk ze haar minder met haar dweepende onderzaten bezongen [1] — had zich met den Bisschop van Munster in betrekking gesteld, om troepen te krijgen, waardoor ze de baas kon spelen, en zag zich in dat opzet door de burgers van Emden weêrstreefd. Zij zelve zocht heul bij den duitschen Keizer, vertrouwende, dat de Staten het met den franschen oorlog te druk zouden hebben, om zich met haar te moeyen. Een bezending der Staten, in April 1677 ten uitvoer gelegd, had geen baat gegeven; zij bepaalden zich daarop tot het vermeerderen hunner bezetting te Leer-oord, en lieten de wakkere Emders de zaak met de Munsterschen zelf uitmaken. In December kwam het daarop tot bloedige gevechten tusschen beiden, en daar de laatsten maar niet schenen te willen aflaten, zetten de eersten eindelijk hun sluizen open en 't land onder water, zich bovendien van een met buskruit geladen schip meester makend, dat voor hun heerschzuchtige Landsmoeder bestemd was. Eindelijk kwam het, tegen 't einde van het jaar tot een vergelijk, dat door den Keizer bekrachtigd werd [2].

Met hun eigen onderzaten in de anders zoo kalme nijvere Zaanstreek hadden het de hollandsche Staten in dit voorjaar, door het invoeren van een gewenschten eenheidsregel bij 't turfmeten, te kwaad, en zagen er hun welberaden doen met de heftigste tegenkanting beantwoord. In Maart toch hadden zij met het oog op de heerschende ongelijkheid van maat gelast, dat de turf alom in de provincie naar de leidsche ton moest afgeteld worden, en had, in overeenstemming daarmeê, de turfverpachting in de volgende maand plaats. Dit bleek echter den zich benadeeld achtenden, minder bemiddelden Zaankanters zoo weinig naar den zin, dat ettelijke hunner, den 18^{en} Mei, op het huis van den inzamelaar der turfbelasting en secretaris te Oostzaandam lostrokken, er eerst over dag de glazen insmeten, en het daarop 's avonds met vernieuwde woede kwamen plunderen, zonder dat de uit Haarlem met eenige dienders overgekomen baljuw van Kennemerland, waaronder de Oostzij der Zaan begrepen was, er iets tegen doen kon. De Overheid der plaats had daarop, den volgenden dag, de zwakheid, op eigen gezag, de leidsche maat weêr af te schaffen, doch zette daardoor den euvelmoed der anderen slechts te meer aan, die nu de nieuwe tonnen gingen stuk slaan en verbranden, den burgemeester, dien men nagaf in de verpachting deel te hebben, bedreigden, en zich slechts met bier en tabak door hem lieten afkoopen, gelijk ze een ander meergegoede een oxhoofd wijn afdwongen, dat ze, met die tabak gemengd, verzwol-

---

[1] Zie Onno Klopp's *Geschichte Ostfrieslands*, S. 393.

[2] Aldaar, S. 396.

gen, om nu zoo, steeds doller geworden, ook naar Westzaandam te trekken, en daar 't huis van den ondersecretaris te plunderen en voor een deel zelfs af te breken. Inmiddels kwamen uit Zaandam, de baljuw van Blois, onder wiens rechtsgebied de plaats stond, en de stedehouder van dien van Kennemerland, met wat aangeworven volk, en wisten zoo de verdere plundering in zoover te voorkomen, als zij geen turfpachters noch hun bedienden gold, tot welker bescherming zich toch dat volk niet wou laten vinden. Onderwijl plantte zich evenwel de oproerige geest ook in de overige dorpen voort, en hield daar het plunderzieke grauw te Wormer, Wormerveer, Westzaan, Krommenie, en Assendelft nog drie of vier dagen huis, toen eindelijk twee vendels voetvolk, door Staten en Prins te scheep naar Zaandam gezonden, de rust herstelden, en de door hen begeleide gemachtigden der Staten tevens de nieuwe wijze van turfmeten doorzetten, zoodat ze voortaan ongehinderd in zwang bleef. Van de oproerigen werden er een tiental, zoo mans als vrouwen, naar den Haag gebracht, en daar de eersten tot de galg, de laatste tot geeseling veroordeeld, terwijl de door hen en hun medehelpers aangerichte schâ van wege de Staten begroot en vergoed werd.

Nauw waren deze zaansche stoutigheden met kracht van wapenen onderdrukt en gestraft, of de Staten van 't gewest vonden zich genoopt, tegen een, naar hunne meening en die hunner kerkelijke inblazers, veel verderfelijker stoutigheid nog, op gansch ander dan dit huishoudelijk gebied, op te treden. In February van 't vorige jaar was de in een vergeten hoek hunner hofstad, in de stilte van zijn eenvoudig woonvertrek werkzame denker gestorven [1], die bij zijn leven te weinig van zich in druk had doen uitgaan, om meer dan een verholen, zich hier en daar slechts uitende ergernis tegen zijn persoon en schriften te wekken. Na zijn dood echter waren door zijne vrienden zijne in 't Latijn geschreven «Nagelaten Werken» onder den titel van «B(enedicti) d(e) S(pinoza) *Opera posthuma*» in 't licht gegeven, en daarin der beschaafde menschheid een wel voor 't oogenblik en langen tijd daarna nog gesloten boek, vol der doeltreffendste bespiegelingen op verstandelijk en zedelijk gebied, in handen gesteld, doch waaruit zij in volgende eeuwen voor hart en verstand, hoe langer zoo meer, de voor haar ongeoefende oogen eerst nog bedekte en min bevattelijke, weldadigste wijsheid zou leeren putten. Thans echter was zijn inhoud, in allen deele, nog te luttel voor de leerstellige botheid van zulke hersenen berekend, als, op 't voetiaansche spoor, een Cartesius en Coccejus reeds voor doemwaarde ketters versleten [2], dan dat er de op 't zieleheil hunner

---

[1] "In eenigheid en een groote stilheid", als Nieuwentijt het in zijn *Regt gebruik der Wereltbeschouwingen* (1725) uitdrukte. Zie voorts over dat sterfbed, gelijk over zijn gansche leven en inhoud en strekking zijner leer, mijn *Benedictus de Spinoza, in verband met zijnen en onzen tijd*, 2e druk (Schiedam, Roelants, 1871).

[2] Ook een verketterde Cartesiaan zelfs, als de welbekende Duivelbanner Bekker, schreef in 1683 van hem: "hy overleed dezer werelt, achterlatende nog *ongerijmder* schriften dan hy had uitgegeven".

onderzatên steeds zoo bedachte Staten van Holland en Westfriesland niet hun banvloek over zouden hebben uitgesproken. Bij een den 25^{en} Juny 1678 door hen uitgevaardigd «placaat», deden zij daarom met den meesten «nadruk» te weten: «dat tot (Hunne) kennis gekomen (was) zeker boek, «geïntituleerd», enz., en dat (Zij) bevonden (hadden), dat het behelsde zeer vele profane, blasfeeme, en atheïstische stellingen, daardoor niet alleen de eenvoudige lezer van den eenigen en waarachtigen weg der zaligheid zou kunnen worden afgeleid, maar ook de leer van de menschwording en opstanding Kristi, en zulks verscheiden zeer essencieele artikelen van het algemeene kristelijke geloof werden gelabefacteerd; en voorts bij den auteur weggenomen en gevilipendeerd de autoriteit van de mirakelen, daarmede God-almachtig Zijne mogendheid en goddelijke kracht, tot versterking van het kristelijk geloof heeft willen betuigen; trachtende den lezer in te scherpen, dat de waarheid van de goddelijke revelacie door de wijsheid van de leer zelf, en niet door mirakelen, die hij den naam geeft van ignorancie en een fontein van malicie, moet worden bevestigd, en dat men het geloof en het oordeel over de mirakelen moet suspendeeren, zoo wanneer men dezelve door natuurlijke oorzaken niet kan ontdekken; presupponeerende, dat de menschen, in de kennis van de natuur niet diep genoeg kunnende indringen, daarom alleen sommige geschiede zaken haar als mirakelen schenen voor te komen; en dat den auteur, om alle de voorschreven heterodoxe en goddelooze stellingen staande te houden, zich bediend heeft van veel en verscheiden redekavelingen, directelijk aanloopende tegens den uitgedrukten text van de Heilige Schriftuur en tegens de leer der zaligheid, zulks en zoodanig dezelve in de publieke kerk wordt beleden; en dat (Zij) het drukken, verkoopen, en dissemineeren van het voorschreven boek met de hoogste indignacie gevoelende en ressenteerende, mitsdien goedgevonden (hadden), hetzelve boek te verklaren, zooals (Zij) hetzelve (verklaarden) bij dezen, voor profaan, atheïstisch, en blasfemant, vervolgens het verhandelen, verkoopen, drukken, en overzetten van hetzelve boek, mitsgaders van het translaat [1] van dien, op de hoogste straffen en indignacie wel scherpelijk verbiedende, om alzoo het voorschreven tractaat, in deze landen, door alle wegen en middelen te supprimeeren, en den eenvoudigen ingezetenen alle occazie weg te nemen, om door de lectuur van al zulke goddelooze stellingen niet verleid of van het rechtzinnige geloof afgetrokken te worden. En opdat niemand hierin ignorancie en (kwame) te pretendeeren, zoo bevalen (Zij), dat deze alomme gepubliceerd en geaffigeerd (zou) worden daar 't behoorde, en in gelijke zaken te geschieden gebruikelijk (was)». Hoeveel meer naar den onbekrompen geest, uit dit kenschetsend doemplacaat sprekende, was een wat later doode van datzelfde jaar, wijlen Voetius' stadgenoot en geestverwant, de op 15 Augustus '77 «in

[1] De nagenoeg gelijktijdig verschenen hollandsche vertaling.

God geruste» Jodocus van Lodenstein, «dat kostelijk juweel, die wedergadelooze pronkpaarl der wetenschap», als hem een warm vereerder en berijmer al zijner voortreffelijkheden verheerlijkte [1]. Ook Voetius en een paar andere inmiddels, op hooger bestel, van hun kandelaar gerukte utrechtsche kerklichten herdenkende, galmde hij weeklagend uit:

Vier leeraars binnen 't jaar, zoo school- als kerkebroeders,
Die neemt God van u weg! Eerst moest dien grooten Voet
Inzakken, daarna moest Van Essen 't wezen derven.
Nu zaagt gij onverwacht uw Heymenberg daar sterven,
En, door de dood vertrapt, zoo schielijk onder voet!

De Dood was niet gepaaid, schoon zij die vrome helden
Had overwonnen, neen, zij rust niet voor zij velde
Den grooten Lodestein! —

Als hij een leerzaam stuk verhandelde, hoe heftig
Ontvouwde hij die leer! Hoe net, hoe klaar, hoe deftig,
En hoe verstandelijk bewrocht hij ieder deel!
Het schranderste vernuft dat gaf hij werk, dermaten
Dat zijn toehoorders met verwondring voor hem zaten;
Hij gaf geen zemelen in plaats van bloem en meel.

Zijn wandel was met God in eenzaamheid als Enoch;
Zou wel in 't Kristendom te vinden zijn zulk één nog?
Wat vraag ik? — Ja, daar zijn er, maar zeer dun gezaaid;
Als hij ten preêkstoel steeg, men zag het uit zijn oogen,
Dat hij was uit hem zelf ten Hemel opgetogen,
En dat zijn zielnaald naar haar oorsprong stond gedraaid.

Ach, Utrecht! die man Gods, die Lodestein, die werker,
Die brave predikant, die zwakkeziel-versterker,
Die zoon des Donders, ach! die groote aalmoezenier,
Wordt van u weggerukt in 't beste van zijn leven,
Niet, dat hem de ouderdom de doodkneep heeft gegeven,
Nadat in hem verging zijn kracht en levensvier;

Maar enkel afgesloofd ten dienst van zijn gemeente,
Waardoor hem 't merg verdroogd is in zijn moê gebeente, *enz.*

Hij was in ruim 57-jarigen ouderdom overleden; aanmerkelijk jonger zeker dan de anderhalf jaar voor hem bezweken grijze oud-veldmaarschalk van den Staat, Würtz,

---

[1] Zie de *Lijkklagt over het droevig en ontijdig overlijden van de zeer godzalige, zeer geleerde, en zeer vermaarde Heer Jod. Lodenstein, in God gerust den* $^5/_{15}$ *in Oogstmaand* 1677. T'Utrecht, by W. Clerck, enz. *Anno* 1677.

C.Ed. Taurel sc.

die, na zich wegens zijn toenemende jaren, in den zomer van 1674 aan 't nederlandsche krijgswezen onttrokken, en te Hamburg metterwoon gevestigd te hebben, daar in 't begin van April 1676 verscheiden was. Zijn opvolger, Waldeck, was in dien tusschentijd reeds meer dan in staat gebleken, hem naar den eisch te vervangen.

Zoodra Koning Lodewijk op de hem ondershands door Feversham voorgelegde vredes-voorwaarden een afslaand antwoord gegeven had, werd tusschen de gevolmachtigden van Koning Karel en den Prins, den 10en January '78, een overeenkomst gesloten, waarbij zij bepaalden op dezelfde grondslagen, aan welke zij zich overtuigd hielden, dat ook Spanje zich gaarne onderwerpen zou, den vrede tot stand te brengen, en het weigerende Frankrijk daartoe met vereende kracht te dwingen. In zijn openingsrede tot het den 28en saamgekomen Parlement, gaf de engelsche Koning daar uitdrukkelijk kennis van, en 't liet zich aanzien als zou dus weldra de oorlog tusschen hem en Lodewijk uitbreken. Deze kende hem daar echter te goed voor, en wist allengs, door toezegging van aanzienlijke geldsommen, zijn krijgsdrift in haar vaart te teugelen, en allen daadwerkelijken overgang tot dien hem luttel toelachenden staat van zaken te vertragen. De algemeene Staten van hunne zijde weigerden, tot zijn voordeel, de overeenkomst tusschen Prins en Koning te bekrachtigen. Zich te veel aan Engeland te binden was het schrikbeeld van allen, bij wie daarom ook reeds dat engelsche huwelijk een doorn in 't oog geweest was, en die daarenboven, van Nijmegen uit, door den sluwen Estrades, in dien zin werden opgestookt en gestijfd [1]. Ook Van Beverningh was voor den afzonderlijken vrede met Frankrijk gestemd, en zocht de hollandsche steden in dien geest te bewerken, hen elke voortzetting van den oorlog, ook met bijstand van Engeland, vooral uit een geldelijk oogpunt, te ontraden. Toenemend geldgebrek ter bekostiging van den krijg, en waaronder de uitrustingen ter zee in de laatste jaren reeds zoo geleden hadden, mocht inderdaad een dringende reden heeten, hem niet langer dan noodig te rekken; en in dat opzicht had zeker de «huisman» in de aangenaam schertsende rijmen geen ongelijk, waarmeê men, ter verklaring van 't gesloten boek op den stempel, de laatstelijk gemunte drieguldens begroet had:

Daar is onlangs twist gerezen
Tusschen luiden van verstand,
Wat het voor een boek mocht wezen,
Daarop steunt de staat van 't Land,

---

[1] "Ick weet", schreef Fagel den 5en Jan. aan Van Beverningh, "dat de Heer d'Estrades particuliere correspondencie heeft tot Amsterdam, en door zijne brieven de menschen daar opset", en ruim derdhalve maand later maakte hij ter vergadering van Holland bekend, hoe hij er de voor vrede gestemde ingezetenen tegen den Prins liet ophitsen, als hield deze hem volstrekt tegen. Zie Lentings *Specimen de G. Fagelio*, Traj. ad Rhenum, 1849, p. 87.

Gelijk op de zilvre stukken
Van het nieuw gemunte geld,
Dat men ziet in Holland drukken
Beeld en bijschrift beide meldt.
Hoort men Schriftgeleerden spreken,
Die verklaren voor gewis,
Dat dit boek niet als een teeken
Van den dordschen Bijbel is;
Doch de Heeren advocaten,
Nemen 't daarvoor geensins aan,
Maar voor 't boek van 's Lands placaten,
Die bijeen vergaderd staan.
Was 't maar niet zoo vast gesloten,
Z'hadden beiden wel gelijk,
Nu wordt haar gevoel verstooten
Bij den schrandren Politijk:
"Hoe zou men gesloten boeken
Nemen voor den Bijbel an,
Die hier t'lande te onderzoeken
Vrij staat aan Jan-alleman?
Neen, de Bijbel en Placaten
Moet men voor een iegelijk
Hier in Holland openlaten,
Opdat ieder daarin kijk.
Maar indien men iets moet sluiten,
't Zijn besluiten van den Staat,
Wiens geheim, wanneer men 't buiten
Haar vergadring weet, is kwaad".
Toen liet zich een huisman hooren:
"Zoekt men d'inhoud van dit boek,
Zoo will' niemand zich verstoren
Tot ik 't ook eens onderzoek':
Zouden 't niet wel zijn cohieren
Van de lasten, opgesteld,
Om de vrije Batavieren
Wat te ontlasten van haar geld?
Of zijn 't van de Heereboeken
Die in 't lezen duister zijn?
Maar om 't verder te onderzoeken,
Moet het eerst geopend zijn;
Dan zou men wel zien, mijn vrinden,
Als men 't eenmaal openstelt,
Dat men niet één blad zou vinden,
Of het houdt al *geld*, *geld*, *geld!*
Zonder *geld* is al de Vrijheid
Van de Staten zonder macht,

Zonder *geld* de Staat in lij leît,
En van ieder wordt veracht.
Wat men verder praat, maar praat is,
Waartoe verder onderzocht?
Geld de staat van Hollands Staat is,
Geld de text is van dit boek"[1].

Tegen den Prins, die, gaf Frankrijk niet aan de gestelde voorwaarden toe, dit krijgsverbond met Engeland verlangde, zocht men de gemoederen op te zetten, en hem van persoonlijke bedoelingen daarbij te doen verdenken; en met hem werd dan Fagel, als zijn handlanger, beticht en van bijoogmerken in zijn belang beschuldigd. Reeds in Maart '75 had de laatste aan dezen en genen een «pasquil» meêgedeeld, dat hem en den Prins in dien zin besprak en beschimpte[2], en waarin hij als «die pest van het land, het hoofd van Jan Hagel» werd gekenschetst, die, als 't verder heette:

Die 't schip van den Staat op een klip doet verzeilen
En 't Land voor den Duivel en England gaat veilen;
Die waakt en bevlijtigt, om, vóór alle zaken,
Den Prins tot een Graaf, ons tot slaven te maken,
De Staten der Landen tot knechten der knechten,
Den engelschen standaard in Holland te rechten.
Ziet nu uit jou oogen, oproerige geesten!
Jou haagsche canaille, jou moorders, jou beesten,
Wat dat gij bestaan hebt en goddloos bedreven,
Die helden, die broeders, gebracht om het leven,
Die vaders der vrijheid — beschreit haar gebeente —
Die wachters, die wakers voor staat en gemeente!
Nu is het de tijd eerst, indien ge wilt wroeten,
Nu treedt men de vrijheid, 's Lands rechten, met voeten!
Spant nu dan te zamen tot 's Vaderlands beste,
En voert deze plaag, deze pest uit uw veste!
Nu zie je, nu merk je, ik toone de blijken;
Of blijf je nog uilen en wil je niet kijken,
Hoe deerlijk het schip van den staat in de lij leît?
Och! och! och! och! waartoe vervalt onze Vrijheid!

In denzelfden trant had toen ook de geestdrijver Rothe in de vroeger reeds vermelde schotschriftjens uitgevaren, en van het toen reeds in uitzicht gestelde huwelijk o. a. gezegd: «een paapsche Princes kan Nederland wel missen, en dat uit een Huis gesproten, 't welk dit Land zijn ondergang zoekt; de HH. Staten hebben wettige

[1] *Op de nieuw gemunte drieguldenstukken*, in afschrift in de *Bibl. Dunc.* 1675, 3.
[2] Mede in afschrift aldaar.

reden, dit huwelijk te beletten, dat het nooit voortgang neemt» [1]; en verder: «het is zeker, dat de Prins van Oranje de Soevereiniteit begeert, en hetgeen hij tot nog toe door list en bedrog niet heeft kunnen doen, dat zal hij nu met macht en geweld doen, gebruikende alle bedenkelijke middelen, om de Staten onder Zijne gehoorzaamheid en wil te brengen, waartoe hij met zijne creaturen alle mogelijke devoiren en praktijken aanlegt; zoo is 't tijd, dat de Staten en Magistraten van de steden opwaken en tegen dit pernicieus dessein aangaan, en, zooveel in haar is, 't wederstaan, waartoe zij macht genoeg hebben, indien dezelve wel weten te gebruiken». Van Fagel luidde het er, dat hij «een blinde en gepassioneerde ijveraar voor 't Huis van Oranje zijnde, alle middelen (had) aangewend, om dezen Prins groot te maken», enz. Thans liet men zich weêr in denzelfden toon hooren, uitroepende, hoe «'t Huis Stuart Hollands bederf (was), en nergens over uit, dan om al zijn inwoners in slavernij te brengen»; hoe «de Koning van Engeland», ging dit verbond en de oorlog door, «zijn machten te water en te land niet alleen tegen Frankrijk, maar de vrijheid dezer landen gebruiken zou, dewijl hij den Prins van Oranje gewapenderhand, onder schijn van vriendschap, soeverein hoofd der Vereenigde Nederlanden zou maken» [3]. Ook diende, zoo schreef men in vredelievenden zin tot Frankrijk, «in acht genomen te worden, dat het belang van Frankrijk en Holland daarin bestond, om met elkander in goede alliancie en vrede te staan, alzoo ze elkander in 't vertier van koopmanschap en manufacturen niet wel konden missen; het (was) bekend, dat, terwijl de fransche wijnen en manufacturen hier verboden waren, Engeland op Frankrijk zeer sterk trafikeerde; maar met wat effect? In plaats dat de Engelschen met dien handel eenig voordeel gedaan hadden, waren ze er meê achteruit gegaan; en de reden van dien? dat het geld in Engeland duur was, en de kooplieden er hun waar niet anders dan contant wilden verkoopen, terwijl de Hollanders daarentegen gewoon waren, hun waren tegen andere koopmanschappen te marchandeeren; ja, geheele gewassen een jaar te voren opkochten, eer ze konden geleverd worden» [4].

Terwijl Koning Lodewijk intusschen zijn engelschen broeder in zijn belang te winnen, of althans in zijn krijgsvaart te remmen wist, en de hollandsche gemoederen zooveel mogelijk in zijn voordeel te stemmen zocht, had hij zelf, of liever zijn oorlogsminister, niet stil gezeten, maar zich op nieuw met de meeste vaardigheid en kracht tot den

---

[1] *Debat of overweeginge, wat regeeringe voor Nederlant de salutairste en beste is,* bl. 8.

[2] *Het bedrogh en verkeert voorneemen van de Prins van Oranje ontdeckt,* bl. 2.

[3] *Korte Aentekeninge van Jan-Hagels Praat,* enz. *Tot Vryburg, voor de Getrouwe Patriotten, in de Waarheid.* 1678, bl. 4.

[4] *Hollands Praetje ofte Discours over 't maeken van den Vrede met Vranckrijck,* enz. *Anno,* 1678, bl. 4.

[5] Voorloopig had hij beloofd, vóór 10 Maart niets tegen Frankrijk in 't werk te stellen. Rousset, t. pl. p. 487.

oorlog toegerust. In 't begin van February had hij daarop met zijn koningin en hof Sint-Germain verlaten, en, tot groot ongerief van zijn hofstoet, den weg naar zijn leger ingeslagen; over Metz langs Luxemburg getrokken, richtte hij zich van daar onverhoeds over Stenay naar Sint Amand en vervolgens naar Vlaanderen, waar hij 't op Gent gemunt had. Van daar had de niets duchtende spaansche bevelhebber, den 28^{en} February, zijn ruiterij tot hulp van 't schijnbaar allereerst bedreigde Yperen gezonden, en was er met slechts 500 man achter gebleven. Weinig dagen later was hij, in zijn veege stede, met een fransch krijgsheer omzet, bij 't welk zich de Koning zelf den 4^{en} Maart kwam voegen. Nadat Vauban den 5^{en} de loopgraven tusschen Schelde en Leys geopend had, gaf de stad zich den 9^{en}, het kasteel den 11^{en} over. Eerst daarna gold het Yperen, waarvoor men den 18^{en} 't beleg sloeg, en dat 's ochtends vroeg van den 15^{en} den Franschen in handen viel. Een kleine drie weken later keerde de Koning naar Sint Germain terug, doch had zich nu ook die van Engeland niet kunnen weêrhouden, op 't eerste bericht van den franschen zegetocht, een drieduizend man naar Oostende te zenden, al liet hij zijn oorlogsverklaring nog steeds achterwege. Den 16^{en} Mei verscheen Lodewijk op nieuw in Vlaanderen, en zond den 18^{en} van daar, uit het legerkamp van Deinze, een vredesvoorstel aan de algemeene Staten, waarop Van Beverningh hem ten antwoord kwam brengen, dat zij zelf gaarne in dien hun niet onvoordeeligen vrede zouden treden, doch zich met hun bondgenooten beraden moesten, en daarom een wapenstilstand van 6 weken met hem verzochten. Zijnerzijds stond hij hun dien toen voor de geheele maand Juny toe, na zich in de laatste dagen van Mei voor drie miljoen gulden van Koning Karel's onzijdigheid verzekerd te hebben. In 't vooruitzicht op den thans verhoopten vrede, gaf Louvois den bevelhebbers van Charleroi, Oudenaerde, Ath, en andere voor de Franschen daardoor weldra verloren vestingen last, om er de waterwerken en sluizen, zooveel doenbaar, ter vernieling te doemen, doch zóó dat men er hun toedoen niet bij bespeurde, en ze eerst na de overgave aan Spanje onbruikbaar werden [1]. Vauban, wiens inborst tegen zulk een verraderlijke handelwijs opkwam, stelde hem voor, die vestingen later liever te hernemen, en schreef, ze daartoe alle reeds behoorlijk opgenomen en er de plans van ontworpen te hebben [2]. Reeds had de inmiddels naar huis gekeerde Koning nu, in 't laatst van Juny, Luxemburg last doen geven, zijne troepen uit den omtrek van Brussel te verwijderen, en de Staten den 30^{en} daarvan in kennis gesteld, in afwachting der te Nijmegen uit te wisselen vredebescheiden, toen in de week daaraan alles weder in duigen viel, en de oorlogstrom nogmaals geroerd werd. 's Konings gemachtigden in die stad toch gaven er dien van Spanje in 't voorbijgaan te verstaan, dat er aan 't nakomen der voorwaarden van fransche zijde niet te denken viel, vóór Bran-

[1] Zie de plaatsen uit zijne brieven aangehaald bij Rousset, t. pl. p. 506. [2] Aldaar, p. 507.

denburg, met hetwelk men zich den 10en Maart op nieuw verbonden had, zijnerzijds de op Zweden veroverde plaatsen en streken weêr teruggegeven had. Van Beverningh, den Staten daarvan bericht zendende, kreeg nu onmiddelijk last, de reeds voorgenomen onderteekening niet te bewerkstelligen, en nog vóór 't einde der maand kwam een nieuw verbond met Engeland tot stand, waarbij dit zich tot den oorlog tegen Frankrijk verplichtte, wanneer het niet uitdrukkelijk toezeî, de vestingen in de spaansche Nederlanden te ontruimen zoodra de vrede bekrachtigd zou wezen. Door een der zweedsche gemachtigden te Nijmegen, Olivenkrantz, die zich in deze dagen tijdelijk te Londen ophield, liet men echter tevens, bij zijn terugreis ter onderhandeling, den franschen verklaren, dat die door Frankrijk gestelde voorwaarde voor den afzonderlijken vrede met de Staten en Spanje niet gelden kon, daar deze slechts tot vermindering van 't aantal vijanden van beide rijken, Frankrijk en Zweden, strekte [1]. Inmiddels vertrok in 't laatst der maand de Prins naar 't leger, om op nieuw den strijd te aanvaarden. De Hertog van Luxemburg omcingelde thans Bergen in Henegouwen, dat de Prins zich voornam te ontzetten. «'t Zou mij hoogst aangenaam zijn», schreef van zijn kant Louvois daarentegen aan gene, «dezen oorlog met het slaan van den Prins van Oranje te zien besluiten; doch hoezeer ik dat voor den roem van 's Konings wapenen en den uwen in 't bijzonder verlang, ik kan niet gelooven, dat hij zoo waanzinnig zou zijn, er zich aan bloot te stellen». De Prins deed echter met de meeste koelbloedigheid, wat Louvois voor waanzin uitgaf, en maakte zijn kenschetsende fransche roemzucht te schand. Met de 45,000 man onder zijne bevelen aarzelde hij niet, zich tegen de 50,000 onder Luxemburg in beweging te stellen. Deze rukte, om Mons nog nauwer in te sluiten, uit zijn kamp van Soignies naar de heî van Casteau op, om zich daar met zijn rechtervleugel bij de abdij van Sint Denis, met den linker achter Masnuy te legeren; dáár, meende hij, moest «de Prins van Oranje dol zijn, (hem) te komen aanvallen» [2]. Den 12en Augustus was hij er, doch zou er nu ook weldra den Prins, tegen zijn zoo kras uitgedrukt gevoelen in, zien verschijnen. Intusschen was den dag te voren, of liever 's avonds elf uur van den 10en reeds — juist een uur vóór 't verstrijken van den laatstelijk gestelden termijn — te Nijmegen de vrede geteekend. Door de inschikkelijkheid der zweedsche gemachtigden, wien de onzijdigheid der Republiek, bij gebrek aan beter, reeds een voldoende aanwinst voorkwam, en die daarom minder bezwaar hadden gemaakt, Frankrijk tegenover hun land en Koning geheel vrij te laten, was de sluiting mogelijk geworden [3]. Terstond daarna werden renboden met het

---

[1] Ranke, *Englische Geschichte*, u. s. w. V. S. 67.

[2] Zie de verschillende bij Rousset (t. pl. p. 510) aangevoerde zinsneden.

[3] De inwilliging van den zweedschen Koning zelf volgde eerst den 25en, en daar deze daarbij enkele voorwaarden gesteld had, waaraan zij niet gehecht hadden, werd hen hun eigenmachtige handelwijs door hem verweten. Zie Carlson's *Geschichte Schwedens*, IV, S. 706.

heugelijke bericht naar alle hoofdsteden en legerplaatsen afgezonden. Luxemburg zag den naar hem afgevaardigden jongen Estrades, 's morgens tusschen acht en negen van den 14en, over Dinant bij zich; de vraag werd nu, wat te doen? En reeds was, na eenig onderling overleg, de brief gereed, die den vijand van 't groote nieuws in kennis zou stellen, en de trompetter, die hem zou overbrengen, opgezeten, toen de fransche Maarschalk eensklaps van gevoelen veranderde, en besloot de kennisgeving voor zich te houden, en den verbeiden strijd te aanvaarden, in de meening, dat zijn krijgseer niet toeliet, het eerst tot dien stap over te gaan, en hij daarenboven toch onnut zou zijn, omdat de Prins, die 't evenzeer moest weten, er hem niet van verwittigde [1]. Zoo bepaald als hij, wist die Prins het echter niet. Hij kreeg zelfs niet vóór den volgenden dag een schrijven van Fagel uit den Haag, waaruit hem 't eerst van den *gesloten* vrede bleek [2]; een brief van Van Beverningh, nog vóór 't gevecht ontvangen, had hem echter de zedelijke overtuiging kunnen geven, dat op het uur van den strijd de vrede tot stand moest zijn gekomen. Was dit voldoende? Gewisselijk niet, en zoo de handelwijs van Luxemburg, die hem of zijn strijdgenooten van 't bekomen bericht onkundig liet en dit welstaanshalve voor zich hield, zeker eer blaam dan lof verdient [3], den Prins kan men 't waarlijk, in de gegeven omstandigheden, niet euvel duiden, dat hij, zich aan geen zijdelingsche kennisgeving storende, van de welkome gelegenheid gebruik maakte, om den overmoedigen vijand te keer te gaan, en 't zoo benarde Bergen — gelijk hij 't Villa-Hermosa uitdrukkelijk had toegezegd — te ontzetten. Daartoe dus trok hij in den voormiddag van den 14en op, en bereikte zijn voorhoede nu weldra de bosschen, die de abdij omgaven; tusschen tweeën en drieën had hij deze vermees-

---

[1] Zie Rousset, *Histoire de Louvois*, t. pl. p. 515.

[2] Blijkens zijn antwoord van den 15en:

Mijnheer! U. W. sal uyt mijne publique missive aen den Staet vernemen, 't geen in 't furieus gevegt van gisteren is voorgevallen; hoe het sal worden opgenomen by ons volck, en weet ick niet; maer ick kan U. W. voor Godt verklaren, dat ick niet geweten heb als dese middagh, door U. W. missive van den 13en, dat de vreede gesloten was; en hebbende geen brieven van den Staet, soo sal ick de groote wegh gaen, en mijn best doen, om Mons t'eenemael te ontsetten. Ick blijve onveranderlijck, Mijnheer,

U. W. Dienstw. Vriendt,
G. Prince d'Orange.

[3] Geheel door 't schijnschoon van 't fransche eerbegrip en der nationale roemzucht begoocheld, schrijft Rousset echter: "entre le sentiment de l'honneur national et militaire et le sentiment de l'humanité le maréchal de L. aima mieux donner satisfaction au sentiment de l'honneur: le blâmera-t-on? Pas un de ses contemporains n'eût songé de lui en faire nn reproche". T. pl. p. 516. Vermakelijk is het, daartegenover Louvois, den 17en, aan Barillon, in Engeland, zijn twijfel te zien uiten, "que les Etats généraux approuvent que M. le Prince d'Orange, qui ne pouvoit ignorer la signature de la paix, ait ainsi prodigué la vie de leurs sujets et mis leur fortune au hasard d'une bataille". T. pl. p. 533.

terd, en ving nu ook op een ander punt, te Casteau, de strijd aan; men bespeurde daar echter van 's Prinsen hoofdleger nog niets, daar het door een bosch werd schuil gehouden [1]. Luxemburg achtte zich buitendien in de hier door hem ingenomen stelling zoo veilig, dat hij 't onmogelijk waande, er zich door den Prins te zien bestoken, en dezen tusschen Oburg en Harré meende. Daarheen zond hij dus zijn geheele tweede linie, en hield slechts de eerste met haar keurtroepen bij zich, die zich nu door de inderdaad allengs van uit het hout opduikende en hen langs twee gevaarlijke engten naderende vijanden, op de hoogten, waar zij hadden post gevat, zagen aantasten. «Woedend» — als de Prins zelf het den volgenden dag in zijn schrijven naar Holland uitdrukte — «werd daar nu zes uur lang gestreden», en te vergeefs dat het grof geschut der Franschen de nederlandsche gelederen dunde; al de Kapiteins — op twee na — van 't eerste bataljon der fransche *gardes* vielen, en hun ruiterij zelve werd, zonder zich behoorlijk te weer te kunnen stellen, geteisterd. Die van den Prins werd door het terrein belet, aan den strijd deel te nemen; zijn voetvolk echter betoonde — naar zijn eigen schriftelijk getuigenis aan de Staten — «een onvergelijkelijke vigueur en deed actiën boven alles, dat men er van had kunnen verwachten». In gelijken zin uitten zich de Gemachtigden te velde Weede van Dijckvelt en Van Naarsen. «De coeragië van onze soldaten», schreef de laatste, «is zoo groot en ten einde toe zoo standvastig geweest, dat Generaals-personen zeggen, niets beters te hebben gezien»; en niet één regiment of 't had zich loffelijk gekweten. De Hertog van Monmouth, die kort voor 't gevecht met de engelsche hulptroepen was aangekomen, verklaarde evenzeer «geen woorden genoeg te hebben, om den volhardenden moed der nederlandsche soldaten te prijzen». «Onbegrijpelijk», noemde 't Van Naarsen te recht, «hoe ze op zoo'n onvoordeelige plaats zulk een effect hadden kunnen doen»; bijzonder had zich daarbij 's Prinsen lijfwacht onderscheiden, die in 't verdringen van den vijand moeilijkheden was te bovengekomen, waarover ieder verrast en verwonderd stond». De Prins zelf had zich in 't heetste van 't gevecht niet minder wakker geweerd, en zag zich eens zelfs door den Ridder d'Esclainvillers het pistool reeds op 't lijf zetten, toen Ouwerkerk dezen nog juist bij tijds van zijn paard schoot. 's Vijands stellingen werden dan ook overmeesterd, en hij op Bergen teruggedreven; en naar alle verwachting zou dit den volgenden dag ontzet geworden zijn, had toen niet het vredebericht van de Staten aan alle verdere vijandelijkheden een einde gemaakt. Thans kwam — nadat men zich den 15^{en} wederzijds met het begraven der dooden en de verzorging der gekwetsten had bezig gehouden — 's morgens van den 16^{en} Weede

[1] Die leelijke bosschen zaten hem altijd in den weg; verg. Mevr. de Sévigné's schimpscheut over dat bij Filipsburg, boven, bl. 174, aant.

van Dijckvelt, Luxemburg uit 's Prinsen naam het ontvangen bericht meêdeelen, en vragen, op welke wijs nu omtrent Bergen en beide legers te handelen. Hij antwoordde met de betuiging zijner verwondering, dat men dat bericht niet eerder reeds ontvangen had, daar hij zelf het reeds vóór 't gevecht had vernomen, en zeî, op Weede's vragend wederantwoord, waarom hij daar met een enkel woord niet van had laten blijken, dat «de Franschen, zoodra zij gelegenheid zagen te vechten, niet gewoon waren iets te zeggen, dat dit verhinderde, en hij ook een meester had, al te naijverig op zijn wapenroem, om goed te vinden, dat men een slag had uitgesteld; dat hij echter van zijne zijde moest bekennen, zich nog meer te verwonderen over de omstandigheid — *niet*, dat de Prins van Oranje, die veel moed en bekwaamheid had, nog blijde was, van de laatste dagen van den oorlog gebruik te maken, om een poging tot ontzet van Bergen te wagen; maar — dat hij, Dijckvelt, en zijn medegemachtigde te velde er in hadden toegestemd, dat die Prins Zijn Majesteits leger nog was gaan bestrijden, terwijl men op 't punt stond weêr goede vrienden te worden, en dat ze zich niet herinnerd hadden, hoe nuttig hun dat leger eertijds geweest was». Weede vraagde hem daarop alleen nog verlof, den Prins wat levensmiddelen in Bergen te laten brengen, gelijk hij dat aan Villa-Hermosa had toegezegd; maar Luxemburg zeî, dat hij, dat zonder 's Konings voorkennis niet mocht, doch binnen twee dagen op zijn bericht en navraag van dezen antwoord kon hebben, en dan terstond in overeenstemming daarmeê handelen zou. Reeds den volgenden dag evenwel zond hem Louvois de machtiging, het beleg van Bergen op te heffen, en vingen toen den 19en beide legers, dat van den Prins naar Brussel, en dat van Luxemburg naar Ath, den terugtocht aan. Hij en de Prins, van hun voornaamste legeroversten omringd, wisselden daarbij eenige plichtplegingen en betuigingen van spijt over de werkeloosheid, waartoe zij nu gedoemd waren, en waarvoor zij in de jacht afleiding zouden moeten zoeken [1]. De Prins, eerst even naar Den Haag teruggekeerd, ging zich daar dan ook weldra te Dieren meê verlustigen.

De voorwaarden, waarop de vrede gesloten was, schonken der Republiek Maastricht met het Graafschap Vroonhove en de landen van Valkenburg, Dalem, en 's Hertogenrade, en wat verder met Maastricht samenhing, terug; alleen behield zich de fransche Koning het recht voor, geschut en krijgsbehoeften uit die stad meê te voeren. De Staten verplichtten zich hunnerzijds onzijdig te blijven in den krijg, verder door Frankrijk te voeren, en het verdrag te handhaven door den Koning nu weldra met Spanje te sluiten. Ook verbonden zij zich, den franschen Colonel, Graaf van Auvergne, zijn Markgraafschap van Bergen (op Zoom), dat bij den oorlog door hen verbeurd was

---

[1] Rousset, t. pl. p. 532.

verklaard, terug te geven; gelijk Frankrijk zich, om den Prins van Oranje in 't bezit van zijn Prinsdom Oranje en van de hem behoorende landstreken, in 't Vrijgraafschap, Charolois, Fransch-Vlaanderen, enz. te stellen. Er werd tevens tusschen beide landen een hoogst voordeelig handelsverdrag voor vijf en twintig jaar vastgesteld, waarbij o. a. bepaald werd, dat geenerlei bijzondere voorrechten of octrooyen den weêrzijdschen vrijen handel mochten belemmeren, noch des anderen ingezetenen meer rechten of tolgelden afgevergd worden, dan elk van beiden van zijn eigen vorderde. Intusschen was tevens, wat het veelbesproken vat- of tongeld betrof, bedongen, dat die der Republiek, met hun schepen in Frankrijk handeldrijvende, het gewone bedrag — een rijksdaalder van 't vat — moesten betalen, doch slechts voor eens en bij 't uitgaan, terwijl van hun zoutschepen niet meer dan de helft dier som verlangd werd. De bondgenooten, met name Brandenburg, weinig met dezen afzonderlijken vrede ingenomen, hoopten te vergeefs van den na 't teekenen nog gevolgden slag bij Sint Denis, een hervatting van den oorlog, en zochten nu althans — doch evenzeer te vergeefs — Spanje van hetzelfde bedrijf terug te houden. Ook Engeland nam den schijn aan, in gelijken zin te werken, en zond zelfs 's Prinsen aangehuwden oom, Hyde, over, om op de naleving der laatste overeenkomst aan te dringen, hoewel die door Frankrijks toegeven vervallen was. Hyde's zending was echter alleen bewerkstelligd, om 't krijgsgezind Parlement te believen, en bracht niet anders te weeg, dan in Holland het misnoegen tegen den dringenden bevorderaar van den vrede, Van Beverningh, voor 't oogenblik wat te vermeerderen, en Spanje wat minder grif te maken in 't toeslaan der gestelde voorwaarden. Den 14^{en} September kwam intusschen het verdrag tusschen beide Staten tot stand, waarbij bepaald werd: «dat er in het toekomende tusschen Zijn alderkristelijkste Majesteit en deszelfs successeurs, koningen van Frankrijk en van Navarre ter eenre, en Zijne allerkatholiekste Maj^{t}. van Spanje, enz., ter andere zijde, een goede, vaste, getrouwe inviolable vrede (zou) zijn», en waarbij eerstgemelde zich verder verbond, om zijn laatste veroveringen in de spaansche Nederlanden — Binche, Sint Ghislein, Gent, Leeuw, Limburg, enz. — gelijk in Catalonië Puycerda, en daarenboven de bij dat van Aken afgestane vestingen Kortrijk, Oudenaerden, Ath, Charleroi aan Spanje terug te geven; Spanje daarentegen aan Frankrijk Sint Omer, Cassel, Aire, Belle, Poperingen, Yperen, Wernick, Kamerijk, Boechein, Valencijn, Condé, Bavay en Maubeuge, en verder 't geheele Vrijgraafschap afstond. Spanje zou buitendien van den luikschen Bisschop den afstand van Dinant aan Frankrijk zien te erlangen, en het anders binnen 't jaar ook Charlemont nog in handen stellen. De vredesbepalingen van de Pyreneën en die van Aken werden voorts bevestigd, voor zoover er bij die van Nijmegen geen verandering in gebracht was, en uitdrukkelijk verklaard, dat geen van beide Staten een nieuw recht erlangd of verloren hebben zou, boven 't geen in die vroegere vredesverdragen vermeld was. Spanje zou zich nu wel gaarne, overeenkomstig een afspraak met de Republiek in 1673,

Maastricht door haar, als schadeloosstelling voor de geleden verliezen, hebben zien geven; doch de Staten beweerden terecht, dat die verliezen zonder hun bijstand nog oneindig veel grooter geweest zouden zijn, en het zonder hun toedoen daarbij zeker niet zulk een aantal plaatsen in de Nederlanden zou hebben teruggekregen, en dat zij er dus geen gewetensbezwaar van behoefden te maken, Maastricht maar voor zich te houden. Spanje zocht zich daarover toen door 't uitstellen der bekrachtiging van den vrede, die den 31^{en} October moest plaats hebben, te wreken; doch Koning Lodewijk, langer marren moê, liet toen zijn troepen een marsch naar den kant van Brussel maken, met dat gevolg, dat met half December de uitwisseling der bekrachtigingen plaats hebben kon. Met den Keizer duurde de onderhandeling, op voet van daadwerkelijken oorlog, nog twee maanden langer, toen er in February van 't volgende jaar overeengekomen werd, den vrede van Munster te bevestigen, Prins Willem van Furstenberg en zijn broeder, den Bisschop van Straatsburg, in hun eer en goed te herstellen, Filipsburg aan den Keizer en Freiburg daarentegen aan Frankrijk te laten. De Hertog van Lotharingen zou tevens, met ruiling van Nancy en Longwy tegen Toul en een andere nader te bepalen plaats, en met toekenning aan Frankrijk van 't oppermachtig recht, om vier krijgsbanen, van een half uur breedte, midden door Lotharingen te leggen — met het doel het afgestane Nancy met Frankrijk in nadere verbinding te brengen — zijn erfland terug erlangen, doch wierp deze vernederende voorwaarden verre van zich, en liet zijn hertogdom liever voor goed aan den Koning. Met Zweden werd terzelfder tijd door den Keizer vrede gesloten, en tusschen Frankrijk en Zweden en de hertogen van Brunswijk-Lunenburg evenzeer. De Bisschop van Munster, Prins Ferdinand van Furstenberg, die den in September overleden Barend van Galen was opgevolgd, sloot in 't laatst van Maart een verdrag met beide eerstgemelde Staten, waarbij hij Zweden alles afstond, wat zijn krijgshafte voorganger in Bremen en Werden veroverd had tegen een schâvergoeding voor oorlogskosten van honderdduizend daalders. Zoo bleven slechts Brandenburg en Denemarken nog tegen Frankrijk en Zweden op oorlogsvoet, en het krijgsrumoer in Zweden en Noordduitschland eenige maanden nog aanhouden, om eerst in den volgenden zomer en herfst een einde te nemen.

Frankrijk had inmiddels zijn hoofddoel bereikt, met zoo sluw overleg doorgezet [1]. Het had, met de gelukkigsten uitkomst, weten te verdeelen om te heerschen. Het had daartoe niet geaarzeld, de eerst zoo geminachte en der vernietiging gewijde nederlandsche Republiek, in al haar eischen te gerieven, haar ook de laatste der op haar

[1] "Nooit", schreef dan ook Temple in zijn *Herinneringen*, "heb ik onderhandeling met zooveel bekwaamheid en behendigheid zien voeren, als deze van de zij der Franschen; onze raadslagen daarentegen, onze gedragslijn", zuchtte hij, tegelijkertijd de houding der Engelschen in 't oog vattend, "geleken op die driftige eilanden, die wind en tij her en der slingeren".

vermeesterde steden en landstreken weder prijs te geven [1]; doch slechts met het doel, nu elders des te machtiger op te treden, en in de spaansche Nederlanden en verder-af vergoed te krijgen, wat het in de vrije in den steek moest laten. Het had de tegen zijn overheersching saamgespannen bondgenooten gescheiden en, voorzoover en zoolang ze nog de wapenen bleven voeren, machteloos gemaakt [2]. Thans was het dan ook op het toppunt zijner macht, en zou, in zijn houding der volgende jaren, daarvan maar al te levendig doen blijken.

---

[1] "La Hollande", schrijft Rousset, "n'était plus aux yeux de Louvois en 1679 ce qu'elle était en 1672, un objet de mépris. L'énergie, la persévérance, la grandeur de ce petit peuple, l'étendue de ses ressources, avaient frappé son esprit. Ces marchands étaient des guerriers, ces pêcheurs des marins de premier ordre. Il les recherchait tout à coup avec autant d'ardeur qu'il avait mis naguère à les vouloir perdre". (*Hist. de Louvois*, III, p. 6).

[2] Kenschetsend wordt deze verhouding geteekend in het *Gantz newes Theatrum Mundi*, d. i. *Comödiweis dargestellte Begebenheiten so in den Jahren Christi unsers Hernn* 1672—1679, *in Summa ihren Vorgang gehabt* (Die hist. Volkslieder., *u. s. w.* S. 58, ff.): "Da", zegt er *K. Ludovicus:*

Da steht übel mein Affaire,
Wenn England zuwider ist; —
Itzo spielen will mit List:
Holland will zufrieden stellen,
Als dann wird ihr Bündniss lahm;
Mit den Andern dan alleine
Werd schon fertig also bald,
Oder mache ihnen Beine,
Thut es Geld nicht, thut's Gewalt.

en de *General-Staaten* vallen er op in:

Wir sind es content gar wohlen
Wenn nur soll ein Frieden sein;
Denn der Fried giebt ganz behende
Was uns Louis nahme ab,
Und so hat der Krieg sein Ende;
Wünsch den Andren gleiche Gab.

"Gut", herneemt de Koning:

Gut! Nun aber hört, Ihr Andren,
Wie Euch meine Ruthe straft:
Spanien läszt zu mir wandern
ein Burgondisch Freigrafschaft;
Philipsburg geb zwar dem Kaiser
Nehm doch Freiburg mir da für;
Solches dünket mich viel weiser,
Oeffnet besser mir die Thür, *enz.*

DERDE HOOFDSTUK.

Buitenlandsche verhouding. Inlandsche tweespalt. Fransche overmoed. Viervoud verbond. Twintigjarige wapenstilstand.

1679—1684.

Luisterrijk werd, den 8^{en} October, de afkondiging van den vrede met vreugdevuren van wege de Staten en den nieuwen franschen gezant, den Graaf van Avaux, in den Haag gevierd. De laatste, die eerst te Nijmegen had helpen onderhandelen, was woensdag, 28 September, toen de eerste aflezing tevens van de rol van 't Hof van justicie en de pui van 't Stadhuis, voormiddags elf uur, plaats had, plechtstatig van de Hoornbrug afgehaald, en in de eerste karos van Staat, met 's Prinsen bonte paarden bespannen, naar zijn voorloopige verblijfplaats — het zoogenoemd «*Defroyements*-huis van Hun Hoogmogenden» gebracht — om daar, als die naam reeds te kennen gaf, de gebruikelijke drie dagen op hun kosten onthaald te worden. Vandaar werd hij, Saterdag 1 October door twee der Heeren, in gemelde karos naar hun vergadering begeleid, om nu daar, in een fluweelen armstoel tegenover den Heer van Odijk, die wegens Zeeland voorzat, geplaatst, zijn geloofsbrief over te geven, en daarna met een hartelijke toespraak van wege den Koning, zijn meester, zijn «belangrijk en aangenaam emplooi» te aanvaarden. «Meer dan ooit», zeî hij, «kon men thans rekening maken op de vaste vriendschap, die Zijn Majesteit t'allen tijden voor de Republiek had gehad». Men had dan ook bij de afkondiging vermeld, hoe er thans «tot lof en dank van God den Heeralmachtig» — wien men niet verzuimde er openlijk zijn erkentelijkheid voor te be-

tuigen — «en tot welstand en bevordering van 't gemeene beste der Ver. Nederlanden, een goede, vaste, getrouwe en onverbrekelijke vrede tusschen Koning en Staten gemaakt en gesloten was».

«Wat hoor ik?» — liet, op de gedane mededeeling, Govert Bidloo *de Faam* in opgetogenheid uitroepen, en de *Staatkunde* haar antwoorden:

Dàt gij hoort, dient voort de Wereld aan!
Laat uw bazuin geen klank als die van Vrede slaan.

«De wereld», voegde daarop *de Vrede* zelf er nog aan toe:

De wereld leer' voortaan den dollen krijg verachten,
En wat uit mijnen schoot al zegen is te wachten;
Dat dan geen Tweedracht weêr dit bloeyend land verstoor,
Men geef aan Wantrouw, Nijd, noch Eigenbaat gehoor [1].

Die *Vrede* en vreêgezinde *Staatkunde* hadden echter, uit 's vreêvertooners pen, goed spreken, tusschen hun welgemeende wenschen en de verwezenlijking daarvan was de afstand groot, en de openbare toestand zou in 's Lands verhouding tot het buitenland Eigenbaat en Wantrouwen juist de beste gelegenheid geven, zich daar binnen te uiten, en er die heillooze Tweedracht aan 't licht te doen treden, die de gemoederen blijkbaar maar al te zeer verdeeld hield.

«Alleronkristelijkst van zijn bondgenooten verlaten», gelijk zich de groote Keurvorst niet onnatuurlijk verklaarde te zijn, zag hij zich, na 't sluiten van den vrede tusschen den Keizer en Frankrijk, des te meer gedwongen, op een zoo voordeelig mogelijk vreêverdrag ook voor zich bedacht te zijn, als die Keizer niet gehuiverd had, de Franschen een achttal steden tusschen Maas en Rijn als zooveel pleisterplaatsen voor hun legerbenden aan te wijzen, en dezen ook den verderen weg door 't Rijk vrij te laten, zoo een en ander noodig mocht blijken, om Brandenburg en Denemarken tot den vrede te noopen. Hij droeg daarom zijn naar Parijs gezonden franschgezinden zaakgelastigde Meiners, op, daartoe alle krachten in te spannen, doch zag dezen te vergeefs met allen ijver werkzaam. Integendeel haastte zich Louvois, om een twintigduizend man onder Calvo in Berg- en Kleefsland te laten rukken, om er deels Kleef, Xanten, Orsoy, te bezetten, deels Calcar te omlegeren, deels naar Roeroord en vandaar verder te trekken, in welk laatste ze zich echter door den wakkeren brandenburgschen Generaal Spaen verhinderd zagen. De Staten, over deze troepenbeweging verontrust, zonden onmiddellijk zes hunner regimenten naar Schenkenschans,

[1] *G. Bidloo's Vertooningspel op de Vrede*, enz. T'Amsterdam, by de Wed. Joost Pluymer, in de Kalverstraat, in *Seneca*, 1678.

om er een wakend oog op den verderen gang van zaken te houden, doch gaven hun vereenzaamden keurvorstelijken bondgenoot, op zijn aanvraag om de hem als zoodanig toegezegde bescherming van Kleefsland, ten antwoord, «dat zij tot hun grievend leedwezen, door hun vrede met Frankrijk tot de striktste onzijdigheid verplicht, daaraan niet konden denken [1]. Frankrijk zijnerzijds, eenmaal te Kleef genesteld, bood den 31en Maart een wapenschorsing voor vier weken aan, die de Keurvorst niet naliet aan te nemen, terwijl de fransche bezettingen inmiddels Kleefsland uitmergelden. De Keurvorst liet nu zijn nijmeegschen gemachtigde, Blaspeil, den franschen daar melden, dat Koning Lodewijk wel tegenover Meiners op de teruggaaf van Pommeren aan Zweden was blijven staan, doch hij uit de daarbij gebezigde bewoordingen meende te kunnen afleiden, hij zich onbeschroomd op zijn edelmoedigheid verlaten kon; dat hij hem daarom Wezel, de aan de Staten afgestane Schenkenschans, en, als 't wezen moest, ook Lippstadt, tot de vrede zou gesloten zijn, ten pand liet, waarop toen de schorsing nog drie weken verlengd werd; Meiners werd inmiddels op nieuw naar Parijs afgevaardigd, met machtiging, om, zoo 't niet anders kon, in alles toe te geven. Hij versterkte zich daarop zooveel doenlijk in Minden, tot welks dekking Spaen aan de *Porta-Westphalica* met 6000 man gelegerd was, en daar de drie weken om waren vóór de onderhandeling was afgeloopen, wist deze de fransche voorhoede, door een haar in 't gemoet gezonden afdeeling zijner manschap, naar Brackwede te lokken, waar zij toen, den 16en Juny, door den wakkeren overste Heyden overvallen en teruggedreven werd. De Maarschalk was onderwijl zelf de fransche legermacht komen aanvoeren, liet Bielefeld bezetten, doch ontving uit den die stad bestrijkenden Sparenberg van den hem bezettenden overste Cloth ten antwoord, dat hij slechts met «kruit en lood» te vermeesteren was, en zag er zijn volk op markt en straten daarna lustig uit beschieten. Vijf dagen later ving aan de Porta zelve het gevecht met Crequy's heirmacht aan, en vijf uur lang weerden zich daar nu de Brandenburgers zoo wakker, dat zij, ofschoon veel minder in aantal, den strijd onbeslist lieten, en de Franschen op Herford terugtrokken, gelijk zij zelf, aanmerkelijk gedund, naar Minden. Eerst na vijf dagen vertoonden zich nu de eersten op nieuw, om een brug over de Wezer te slaan, en, na een tweeden hardnekkigen strijd, op den rechteroever post te vatten en Minden in te sluiten. Den 3en der volgende maand werd dit opgeëischt, doch weigerde zich over te geven; en toen men er nu, den volgenden ochtend, een storm verwachtende uitkeek, zag men, in plaats daarvan den vijand zijn leger opbreken

---

[1] De Prins van Oranje schreef den 2en Maart van zijn kant: "J'ai une si terrible douleur de Luy estre prèsentement inutile, que je ne le puis assez exprimer; mais je La puis asseurer, que, si je puis attraper la moindre occasion de La servir, je ne la laisserai point eschapper, à quoy je veillerai nuit et jour". Zie bij Droysen, t. pl. S. 628, *Ann.* 610.

en aftrekken, op het bericht, dat de vrede vier dagen geleden te St. Germain gesloten was. De Keurvorst gaf daarbij, door den nood gedrongen, zijn veroveringen in Pommeren weder op, met uitzondering intusschen van 't geen hem daar in 1653 was afgedwongen; alleen Damm, dat als een buitenwerk van Stettin beschouwd werd, en Gollnow, waarvoor hem echter 50,000 daalders zouden worden te goed gedaan, bleven in handen der Zweden; tot vergoeding der oorlogskosten, en als bewijs van 't bijzonder genoegen, waarmeê hij de oude vriendschappelijke verhouding tot den Keurvorst hersteld zag, verbond zich de Koning hem in de eerstvolgende twee jaren 300,000 daalders te betalen. Meinders kreeg intusschen last te Parijs te blijven, daar zijn meester, in zijn verbolgenheid op den Keizer en de Staten, besloten had, zoo mogelijk in nader verbond met den franschen Koning te treden.

Tot die Staten richtte hij nu, den 11^{en} der maand, een schrijven, waarbij hij, hun schetsende, hoeveel zijn erflanden in 't voorjaar van de Franschen geleden hadden, hen tevens het verwijt niet spaarde, hoe dit vooral door hunne weigering om hem bij te staan was te weeg gebracht; een te vreemder handelwijs, als hij zich juist om hunnentwil in dien oorlog gemengd had, en waarom hij dan ook vertrouwde, dat zij hem althans die schâ zouden willen vergoeden. De Staten, dit laatste punt stilzwijgend voorbijgaande, gaven hem, omstreeks 't midden der volgende maand ten antwoord, dat het hun een grooter troost zou geweest zijn, hadden zij mogen vernemen, hij voordeeliger vredesvoorwaarden, dan de thans bedongene, had kunnen verkrijgen; dat zij nimmer den dienst zouden vergeten, hun door hem bewezen, doch ook vertrouwden dat hij, gelijk de gansche wereld, gezien had, hoe zij noch het goed hunner ingezetenen, noch het bloed hunner legeroversten en krijgsknechten gespaard hadden, om den oorlog tot een gewenscht einde te brengen; dat zij daarin wellicht nog beter geslaagd zouden zijn, als ze door al hun bondgenooten zoo goed waren bijgestaan, als zij hadden mogen verwachten; dat zij voorts niet konden loochenen, hoe zij, Spaansch Nederland in zulk een verval ziende, dat het een wonderwerk moest schijnen, het niet geheel door Frankrijk overweldigd was, en zich zelf, door den stilstand van handel en scheepvaart en de zware oorlogslasten, buiten staat, dat land en zich zelf langer te beschermen, naar de noodige middelen hadden uitgezien, om, 't zij den oorlog door te zetten of vrede te erlangen; dat die middelen echter, wat dat eerste betrof, zelfs van den kant, van welken men ze 't meest verwachten kon, zoo luttel en onwis waren, dat Spanje zelf met hun begrepen had den vrede te moeten kiezen, hoeveel het daarbij ook moest derven; en dat zij daarom ook gehoor hadden moeten geven aan de voorslagen hun tot dat tweede gedaan, liever dan in een krijg te volharden, die hun verderf zou hebben na zich gesleept; dat zij wel wisten, hoe de Keurvorst zelf zich beijverd zou hebben, hen in dien oorlog te helpen, doch dat de overige bondgenooten en zij zelf daarin tot het uiterste

gebracht waren; dat zij van harte gaarne gezien zouden hebben, dat ook al hun bondgenooten, gelijk zij zelf, tot een goeden vrede hadden kunnen komen, doch tot hun leedwezen hadden moeten bespeuren, hoe zij allen, op Spanje na, in de meening hadden verkeerd, door 't aanhouden van den oorlog beter voorwaarden te bedingen; dat zij bij Frankrijk al hun best gedaan hadden, die van den Keurvorst gunstiger voor hem te doen uitvallen, doch daarin niet geslaagd waren, doordien elk der overige bondgenooten op zijn eigen voordeel bedacht was; dat zij voor zich slechts die hadden aangenomen, die Frankrijk hun uit zich zelf herhaaldelijk had voorgeslagen, en die zeker hadden blijven afslaan, had de nood hen niet verplicht ze eindelijk aan te nemen; dat het droevig lot van Kleefsland hun niet ontgaan was, maar zij te vergeefs op de onzijdigverklaring daarvan hadden aangedrongen». De Keurvorst, met al deze verontschuldigingen weinig geholpen, schreef hun na weinige dagen terug, dat hij in dat alles geen reden vond hem, als bondgenoot, niet op te nemen in het vreêverdrag, en vooral niet hem onvoldaan te laten van 't geen zij hem voor zijn door hen erkenden bijstand hadden toegezegd. Hij verzocht hen dus nogmaals dat na te komen, en daartoe een weêrzijdsche samenkomst van gemachtigden te beleggen; hij beloofde hun daarbij dan geen te hooge eischen te zullen doen, en alleen vergoeding voor de geleden schâ te verlangen. Om te zekerder van zijn zaak te zijn, poogde hij tevens door Meiners nu Koning Lodewijk tot dat nader verbond te bewegen, om met zijn bijstand des noods de Republiek tot de gevraagde voldoening te dwingen; doch deze stelde nog te veel belang in hare goede verstandhouding met hem, om daar het oor aan te leenen. Integendeel liet hij zijn troepen slechts uiterst langzaam de terugmarsch uit Duitschland aannemen; eerst hen een zijdelingsche beweging naar de deensche graafschappen Oldenburg en Delmenhorst maken, en dáár en te Bremen brandschatten, en er toen nog een poos op kosten van Kleefs- en Bergsland huizen, eer zij voor een deel althans aftrokken, toen den 1^en^ September de vrede ook met Denemarken getroffen was, en Créquy, op 't eind dier maand, Lippstadt verliet. Toch moest Wezel niet alleen nog bezet blijven tot den Zweden Pommeren weêr overgeleverd zou wezen, gelijk in November geschiedde, maar duurde het tot February van 't volgende jaar eer zij voor goed zich van daar verwijderden, stad en land daarbij nog het noodige geld afpersende [1]. Bij 't verdrag, den 20^en^ October van dit, door Meiners eindelijk verkregen, verbond zich de Koning alleen, den Keurvorst al zijn bezittingen en rechten, bij den vrede van Munster, het verdrag van Bromberg, en den onlangs te St. Germain gesloten vrede verworven, te waarborgen, en door vriendendienst en bemiddeling bij 's Keizers hof de aanspraak, die hij op Jägerndorf maakte,

[1] Nadere bijzonderheden zie bij Droysen, t. pl. S. 459.

te ondersteunen; de Keurvorst verplichtte zich zijnerzijds, fransche troepen, die in 't duitsche rijk moesten binnenrukken, den doortocht te vergunnen en hun zijn vestingen open te stellen, en beloofde bij voorkomende Keizerkeur den Koning of anders den Dolfijn zijn steun en invloed, en baatten dezen niet, althans zijn gemeenschappelijk overleg bij dien keur; als «bijzonder blijk van vriendschap» zeî hem de Koning dan ten slotte *f* 50,000 jaarlijks toe [1].

Nog hadden de Franschen Kleefsland niet geheel ontruimd, toen daar, even buiten de hoofdstad, in zijn sierlijken lusthof van Bergendaal, den 20en December, de bijna tachtigjarige oud-veldmaarschalk der Republiek, Prins Joan Maurits van Nassau, verscheidde. In zijn beide laatste levensjaren had hij er zich, aan zijn woelig krijgsleven voor goed onttrokken, met de vernieuwing van dien hof beziggehouden, er «bergen, velden, weiden, een fraaye rivier, en een niet minder fraaye beek, die nooit uitdroogde, en vijf of zes watervallen, en dat alles» — als hij er zich op beroemde — binnen een ruimte van «slechts een half uur in den omtrek, aangebracht, zoodat hij er 't stadhouderlijk Soestdijk meê ten voorbeeld kon strekken» [2]. Reeds een jaar vroeger had zijn werkzame «plantlust» — als Vondel haar noemde — de Klevenaars met die naar hem gedoopte Nassausche laan verrijkt, die van de poort, haar genan, naar den door hem aangelegden *Vreugdeberg* leidde, en hun juffers en heeren tot wandeldreef strekte. Zoo had zij er, naar Vondels woorden, «schaduwen aan berg en dal en stroomen» geleverd,

En koelte en zomerzon, geschut op loof en blad;
Dat tuigt de Vreugdeberg, daar Klevenaars vergâren
En zingen hand aan hand, rondom hem, aan den reî:
"De rijke Hemel will' den Stedehouder sparen
En zegenen, gelijk den bloesem in de Mei" [3].

Zijn mede door Vondel herdachte «bouwlust» had zich, zoo daar als in Den Haag, waar hij door Jacob van Campen het naar hem genoemde «Mauritshuis» had gevest, geopenbaard, en beiden doen uitkomen, hoe hij den smaak voor de kunsten van den vrede met den loffelijksten ijver voor 't woelige krijgsberoep wist te verbinden, waarin hij zich nog in den slag bij Senef zoo manhaftig onderscheiden had. Hij paarde in den krijgsdienst, naar zijn beminlijken aard, zachtaardigheid met oorlogsmoed, en in 't staats- en gewone leven een innemende spraakzaamheid met schrander overleg. De groote dichter, die hem herhaaldelijk zijn verzen wijdde, had een zijner

---

1 Aldaar, S. 450.
2 Zie zijn vermakelijk schrijven van 26 Maart 1677, aan Bentinck; *Arch.* V. p. 347.
3 Zie zijn *Jachtzang*, enz. *Dichtwerken*, enz. II. bl. 170.

ouder amptsbroeders, Joan Wolfert van Brederode, nu ruim veertig jaar geleden, in zijn onsterfelijken *Rijnstroom*, al «schuimend bruisend langs Vianen», te vergeefs daar «een telg» toegezongen,

die weder bloeyen doe
Den grijzen stam van Brederoê;

een half jaar vóór 't afsterven van Joan Maurits toch, was bij de plechtige begrafenis van den laatsten van Joan Wolferts drie zonen, zijn wapen meê ter aarde besteld, als dat van den laatsten mannelijken afstammeling van zijn op zijn vermeende graven-afkomst zoo fier geslacht. Nog anderhalf jaar te voren pas, in Febr. 1678, hadden de Staten van Holland een verbod aan «die van Brederode» moeten laten uitgaan, den titel van Graven en Gravinnen uit den adelijken Huize van Holland, te blijven voeren. Thans maakten zij, bij besluit van 19 Sept., van Wolfert's verscheiden gebruik, om de goederen van zijn Huis, als sterfelijk mansleen, aan 's Lands domeinen te trekken, gelijk door dien dood tevens de rechtszaak verviel, die hij, in zijn gewaande grafelijke hoogheid, tegen zeven hollandsche Edelen, over zijn daaruit afgeleide aanspraak op de voorzitting in de hollandsche Ridderschap, voerde. Zijn oudste ongehuwde zuster, Hedwig Agnes, werden intusschen de inkomsten uit de voor domein verklaarde goederen, voor haar leven toegekend.

Noch het een noch het ander had echter de dichter, die hem en zijn Huis een zooveel schitterender toekomst had toegewenscht, meer beleefd. Hij was zelf reeds den 5en February, ruim een en negentig jaar oud en der dagen zat, overleden, en zijn uitvaart, als die van «'s Lands oudste en grootste poëet» — gelijk hem het opschrift der begrafenispenning terecht kenschetste — drie dagen later plechtstatig in de Nieuwe kerk bewerkstelligd. Zijn dichtgeest leefde nog eenigen tijd in den door hem als een zoon geliefden Antonides voort; doch de voorbode van wat anders de nederlandsche dichtkunst, in den loop der volgende eeuw, in haar geestdoodende genootschappen zou baren, toonde zich thans reeds in een dichtkring, van welken ook Antonides eenigen tijd lid was, doch dien hij al spoedig den bons gaf en van zich vervreemdde. Onder den naam *Nil Volentibus Arduum* had zich die sedert eenige jaren te Amsterdam op den Cingel, in *Malta*, gevestigd, en liet van daar zijn dicht- en tooneelwetten uitgaan. De laatste waren uitsluitend op zoogenoemd klassiek-fransche leest geschoeid, en leerden o. a., hoe veel sieraads

Bestaat in de eenheid van geschiednis, tijd, en plaats;
Hoe dat, en waar de knoop beginnen moet en enden,
Het eenigst doelwit daar het al op moet belenden;
Hoe zich het een tooneel aan 't ander binden moet
In een bedrijf; waarom vier sprekers niet voor goed

Gekeurd zijn bij malkandre op één tooneel; de reden,
Waarom geen personaadje op 't schouwtooneel mag treden
Na 't eerst uitkomen, dan geroepen of verwacht;
En andre omstandigheên, nooit naar den eisch in acht
Genomen bij de bloem der dichtren, of zeer zelden.

Bij de eerste heette het vooral:

Elk woord zij menigmaal verbeterd en verschrapt,
Versmeed, veranderd, en 't onnoodige uitgekrabd.

In de reeks van voor verre 't meerendeel erbarmelijke tooneelwerken, die de leden in 't licht gaven, waagden zij zich een enkele maal ook op staatkundig partijgebied, naarmate juist te Amsterdam de tweespalt zich heftiger uiten zou. Vooreerst raakten 't echter de algemeene Staten en de Prins alleen met Friesland en Stad-en-Landen oneens. Onmiddelijk na 't sluiten van den vrede met Frankrijk hadden de eersten besloten, het overtollige krijgsvolk te ontslaan, en daar den Prins uit hun naam toe gemachtigd, zonder daarvoor evenwel de goedkeuring van beide genoemde provinciën te verwerven. Dezen, op haar zelfstandigheid prat, beweerden, dat de troepen, door haar betaald, ook door haar Stadhouder alleen mochten ontslagen worden; en die Stadhouder zelf was dat volkomen met haar eens, en wees zelfs de beleefde aanbieding van zijn neef van Oranje van de hand, die het aan hem overliet, welke twee vendels van zijn ruiterregiment hij begeerde af te danken, met de gulle betuiging, dat hij niets liever zou wenschen, dan op de meest hartelijke voet van neefschap met hem te verkeeren [1]. Friesland, zich echter aan de algemeene Staten niet storende, dankte eigendunkelijk eenige andere vaandels, dan zij en de Prins, af, en zond twee zijner leden — Statius en Scheppers — naar Den Haag, om die handelwijs te verantwoorden. Deze kwamen daar, den 1[en] October, betoogen, dat het bestel over de afdanking der troepen tot de Oppermacht der gewestelijke Staten behoorde, gelijk die van Holland dat in Maart 1651 hadden uiteengezet, en sedert bij alle provinciën was aangenomen; dat daarom ook Friesland bij de gedane afdanking verstond te blijven; hadden andere gewesten goed kunnen vinden, dit provinciale recht aan den Prins van Oranje af te staan, het zou dat met goede oogen aanzien, doch uit dat afstaan zelf bleek, dat zij dat recht bezaten, en men 't dus ook aan Friesland niet betwisten kon; dat zij daarom ook verzochten, het zich door Hun Hoogmogenden, als handhavers van 's Lands Vrijheden, gewaarborgd te zien, en dezen zorg mochten dragen, dat hun afdankingsbesluit ten uitvoer werd gelegd, en alle aanleiding tot onlust en onmin daardoor werd voorkomen». De algemeene Staten, de zaak in overweging genomen

---

[1] Zie 's Prinsen schrijven van 7 Sept. 1678; *Arch.* V. p. 367.

hebbende, gaven, een dag of wat later, ten antwoord: dat de gronden, waarvan beide Heeren in hun vertoog waren uitgegaan, niet opgingen, daar het krijgsvolk, door deze of gene provincie betaald, volstrekt niet, als het krijgsvolk dier provincie kon worden aangemerkt, en het recht van afdanking dus ook niet tot de hoogheid van ieder gewest afzonderlijk behoorde; dat wel niemand kon twijfelen of de oppermacht over ieder provincie berustte bij hare Staten, maar dat niet minder ontegenzeggelijk vast stond, dat de verschillende gewesten waren overeengekomen, om eenige punten bij de Unie algemeen te maken, en daartoe ook dat van 't krijgsvolk, voor de algemeene verdediging in dienst genomen, behoorde; dat ieder provincie recht had, om, bij 't inleveren van den staat van oorlog door Kapitein-generaal en Staatsraad, te verklaren, hoeveel krijgsvolk, naar hare meening, aangenomen of afgedankt moest worden, en ook geen gewest boven het eenmaal bewilligd bedrag en den tijd, voor welken dat bewilligd was, met kosten van onderhoud bezwaard, gelijk geen Kapitein-generaal mocht worden aangesteld, zonder algemeene instemming der vereenigde gewesten; doch dat het niet minder zeker was, dat het krijgsvolk, op die wijs aangenomen, den eed aan de Unie gedaan, last van die Unie gekregen, en, als één en dezelfde krijgsmacht dier Unie uitmakende, onderling rang gehouden had. Ook had het, tot de algemeene verdediging gebruikt, altijd onder beleid en gezag van den Kapitein-generaal der Unie gestaan, en was door dien Kap^{n}.-gen. of den Staatsraad altijd ook de vermindering of afdanking geschied, daar zich de gezamenlijke bondgenooten steeds tegen elke afzonderlijke afdanking verklaard hadden; alleen dan was er soms tot zulk een afdanking door deze of gene provincie besloten, wanneer de Unie haar, tegen haar wil, met het onderhoud van meer krijgsvolk belasten wou dan waarin zij bewilligd had. De Staten van Friesland konden daarop voor zich geen uitzondering maken; al brachten zij toch ook bij, dat zij in de aanstelling van den Kap^{n}.-gen. der Unie slechts hadden toegestemd onder voorbehoud van het recht, hun en hun provincialen Stadhouder toekomende, hadden zij daardoor geen recht kunnen erlangen, dat zij nooit hadden bezeten, maar alleen die rechten behouden, die ze 't zij zelf, 't zij hun Stadhouder van ouds bezat, gelijk ze zulk een nieuw recht ook nimmer zonder uitdrukkelijken afstand der overige gewesten hadden kunnen erlangen. Wien kon het trouwens ook in de gedachten komen, dat Friesland zich door dat voorbehoud grooter recht over 't krijgsvolk had willen toeëigenen, dan één van de andere provinciën had? Opmerkelijk was het, dat, zoowel bij 't sluiten der gentsche Bevrediging als bij 't verdrag met Anjou, Holland en Zeeland, hun krijgsvolk van dat der verdere provinciën willende gescheiden houden, dat, bij een uitdrukkelijke bepaling bedongen hadden. Wanneer die echter niet was bedongen, hadden zij zich aan den Kap^{n}.-gen. onderworpen, ook al bezaten ze een afzonderlijken Stadhouder, gelijk dat onder Leicester gebleken was. Ook hadden beide provinciën, met Leicester in twist geraakt, en

't geraden vindende haar eigen Stadhouder en Kap^{n}.-gen. te bezigen, nooit begrepen, dat het krijgsvolk in haar betaling niet het krijgsvolk der Unie was, noch onder Leicester stond, maar alleen, dat zij er zich, in diens afzijn, bij den verwarden staat waarin hij de regeering gelaten had, wel van mochten bedienen, om zich te beschermen. Men dorst daarom ook vertrouwen, dat Friesland, zijn gevoelen met de bepalingen der Unie onbestaanbaar vindende, dat zou laten varen, terwijl Hun Hoog Mogenden het nog te minder konden bijstemmen, als het op eigen gezag zijn vendels elk met negen man had verminderd, welke manschap het boven de andere gewesten had uitgewonnen; behalve dat het nog een vendel ruiterij en acht of negen vendels voetvolk minder onderhouden had, dan waarvoor 't op den staat van oorlog was aangeslagen; terwijl het, door zijn afzonderlijke afdanking nu nog een vendel ruiters en acht of negen vendels voetknechten minder onderhield dan het, volgens zijn aandeel in den staat van oorlog, behoorde te doen. — Friesland bleef echter bij zijn beweren, en noopte daardoor Hun Hoog Mogenden tot een bezending, waartoe in 't begin van 't nieuwe jaar de Heeren van Achttienhoven en Keppel — Izaak Pauw en Bernard van Pallant — naar Leeuwarden werden afgevaardigd. Deze hielden daar vooreerst alleen met den Stadhouder ruggespraak, daar de Staten niet voor February vergaderden, en maakten toen een uitstap naar Groningen, waar men echter evenmin de Staten buitengewoon beschrijven wou. Den 23^{en} der maand met hun opdracht voor die van Friesland verschenen, gaven dezen hun een week later ten antwoord, dat zij wel gewenscht hadden, Hun Hoog Mogenden in dit ruwe jaargetij die bezending te zien besparen; doch nu zij zich eenmaal die moeite gegeven, en door hun afgevaardigde leden de gronden, door Friesland aangevoerd, nogmaals weêrsproken hadden, vond men zich wel wat met de zaak bezwaard, omdat het weêrleggen dier weêrspraak veel omslag zou vorderen, en allicht tot nieuwe onmin leiden zou; terwijl er geheel op stil te zwijgen voor gebrek aan 't vermogen zon kunnen gehouden worden, zich voldoende te verantwoorden. Best achtte men 't daarom, eens vooral, kortelijk aan te geven, waar 't hier meest op aankwam. De geheele vraag was, of den algemeenen Staten bij meerderheid van stemmen, dan wel den gewesten ieder voor zich het recht van afdanking toekwam; en Friesland beweerde nu om de volgende redenen het laatste: 1. omdat dit recht onafscheidbaar was van de oppermacht dier provinciën, elk voor zich, gelijk de Staten van Holland, in 't vroeger aangehaald vertoog, omstandig hadden aangetoond; 2. omdat Friesland het altijd had bezeten en uitgeoefend, gelijk het o. a. ten tijde van Graaf Willem Lodewijk zulk een volstrekt gezag over 't krijgsvolk zijner betaling had gevoerd, dat er bijzondere legers uit saamgesteld, de grenzen meê verzekerd, sterkten en vestingen meê ingenomen waren; alleen had men 't soms eens aan de bondgenooten ter leen verstrekt, en ander volk er voor in de plaats gekregen; 3. omdat Friesland dit recht nooit had afgestaan,

maar altijd zorgvuldig gehandhaafd. Wel hadden de bondgenooten, kort na den dood van dien Graaf, een Kap^{n}.-gen. aangesteld; doch Friesland had daar alleen in bewilligd, onder voorwaarde, dat het hetzelfde krijgsgezag behouden zou, als het tijdens 't leven van dien Graaf gevoerd had; en zulk een voorwaarde had het met Stad-en-Landen samen ook gemaakt, toen de derde Prins Willem van Oranje tot Kap^{n}.-gen. was aangesteld, en hun recht daartoe was door de gezamenlijke bondgenooten in 1672 erkend. Te zeggen, dat bij de Unie was vastgesteld, dat de vereenigde landen als één lichaam zouden geregeerd worden, en daaruit zulk een gemeenmaking van 't krijgsbestel af te leiden, had meer zwier dan slot. In zulk soort van zaken toch was men altijd gewoon duidelijk te verklaren wat gegeven of ontvangen werd, en algemeene uitdrukkingen werden in dit opzicht weinig geteld. Men vertrouwde daarom ook, dat Hun Hoog Mogenden het niet euvel zouden duiden, als Friesland zich in 't bezit van dit recht bleef handhaven, zoolang men niet klaar bewezen had, dat en wanneer het er afstand van gedaan had, hebbende het besloten de rechten en privilegiën, bij de voorvaders zoo duur gekocht en verkregen, den nazaten ongeschonden over te leveren. — Met dit weinig bevredigende antwoord afgescheept, trokken beide afgevaardigden nu nogmaals naar Groningen, doch zagen zich ook daar bij de Landschapsvergadering met gelijke betuiging afwijzen. Afdanking en aanneming, zoo beweerde men er, was een deel der gewestelijke oppermacht, dat door Stad-en-Landen aan niemand opgedragen, noch, krachtens eenigerhande Unie, met iemand ook gemeen gemaakt. Het had er altijd zelf de beschikking over gehad, en zou er die ook in 't vervolg over behouden, zonder er den minsten inbreuk op te gedoogen. Nimmer ook zou het een recht, dat het als Soeverein toekwam, tot een geschilpunt maken, of aan oordeel en uitspraak van Hun HoogMogenden of andere bondgenooten onderwerpen. — Zonder zich nu verder over de zaak uit te laten, keerden beide Heeren met dit weinig troostrijk uitsluitsel naar den Haag terug, waar toen Staten en Prins begrepen, de netelige strijdvraag voorloopig maar onbeslist te moeten laten, en de zaak, om erger te voorkomen, niet verder te roeren.

Ruim een maand na 't vertrek der twee Gemachtigden richtte de moeder van den thans 22-jarigen frieschen Erfstadhouder, die tot nog toe altijd een oog in 't zeil was blijven houden, een schrijven tot de Staten van haar gewest, blijkbaar nog geheel onder den indruk van hun soeverein verzet, en waarin zij, hen dankende voor al de «deferencie, grooter dan zij ooit had kunnen denken, veel min begeeren», waarmeê ze «in alle gelegenheden Hare adviezen, zelfs in en omtrent de grootste affaires van Hun illustre vergadering gerequireerd hadden», Hun verder te kennen gaf, hoe Zij thans «het geluk had, met het grootste contentement te beschouwen de vrijheden en gerechtigheden der provincie ongeschonden, de leer der waarheid zuiver, de soevereine macht van dit notable lichaam zonder kreuk, en Haar zoon, den Stadhouder, in nota-

blen welstand, gereed en overbodig ten dienste van Hun Ed. Mog^{n}. provincie en dierbaar vaderland [1], zijnde door Haar niets nagelaten, van 't geen Zij meende te kunnen dienen, om dien zoon te instrueeren van zoodanige sentimenten, als van noode waren om de provincie te bewaren bij de oude gronden en maximen van regeeringe, en om geen ding van de wereld te gedoogen, dat ooit het soeverein gezag der provincie of de vrijheid en voorrechten daarvan in 't gemeen of van eenig lid in 't byzonder, van iemand in de wereld in 't minst mochten worden gekwetst of gekrenkt, ten einde deze provincie, onder de gelukkige regeering van Hun Ed. Mog^{n}. mocht verblijven in haar luister». Zij meende 't, om een en ander, nu dan ook «niet langer ontijdig te mogen oordeelen, zich van alle verdere provinciale zorg te ontlasten, geresolveerd zijnde zich van hier naar Duitschland te begeven, latende op Haren zoon voortaan de last van de volkomen uitoefening der hooge bediening, met welke het Hun Ed. Mog^{n}. beliefd had, Hem van kinsbeen af zoo genereuslijk te honoreeren; Hun tegelijk hartgrondelijk dankende, voor alle liefde, eer, achting, en deferencie, die het Hun beliefd had, van tijd tot tijd voor Haar persoon en conduïte te hebben en overvloedig te doen blijken, en Hen niet min ernstig verzoekende, den Prins, Haren zoon, altijd te willen doen ontmoeten zoodanige bewijzen van Hun Ed. Mog. affeccie, als Ze in de opdracht van zulke doorluchtige bedieningen overvloedig betuigd hadden te zullen betoonen». De Staten haar brief ontvangen, gelezen, en overwogen hebbende, vaardigden eenigen hunner af, om haar «hartelijk» voor alle bewezen diensten «te bedanken», en haar tevens het besluit kenbaar te maken, waarbij haar «ter contemplacie van die meriten en diensten» een geldsom werd aangeboden, en een jaarlijksch pensioen, met ingang van l.l. 1 January toegezegd [2].

---

[1] Dat er bij zijn opleiding daartoe, op den duur nog al wat met hem te stellen was geweest, en men 't steeds noodig had bevonden, hem op het voorbeeld van zijn neef te wijzen, zie in zijn briefwisseling met zijn moeder van 1666—1669 (*Archives*, V. p. 238, ss.) en Vegelin van Claerbergens drie brieven aan haar uit Sept. en Oct. 1674, in Jhr. van Sypesteins *Geschiedkundige Bijdragen* III. Bijlagen, bl. 20, en vv.: "Als de Prince" (heette het daar o. a. nog) "maer de voetstappen van S. H. wilde imiteren, dan soude hy geluckig wesen. S. H. is vigilant, sober, vraegt van wijze luyden raed en volgt die na, is een groot soldaet, een groot oeconome, speelt noch vloeckt niet, is seer laborieus en arbeidsaem". Hèm moest men daarentegen vermanen "sich van quaede compagnie af te houden, niet te drincken, veel min te sweeren *mort Dieu*, *je renie Dieu*, en dierg. quaede manieren meer. Als onse Prins", luidde het dan verder, "maer wat leeren wil, ick wil hem weres genoeg geven, niet door force maer met soetigheid, al speelende, soo als my dunct, dat men deze vuyrige geesten opvoeden moet. Het meeste dat ick hem versoecke is, om de cifferkonst wel te leeren, daer is immers ten hoogsten aen gelegen, alsmede om eenen Duitschen" (versta *hollandschen*, in tegenoverstelling van *franschen*) "brief te konnen leesen; 't is immers beter van my yetwes te leeren als van vreembden; men behoeft sijne onweetenheit aen andere luyden niet bekent te maken". Onder deze omstandigheden laat het zich licht verklaren, waarom de zorgzame Albertine Agnes zich zoo lang nog met het toezicht bij 't bewind bleef belasten, eer zij zich zedelijk gerechtigd vond er van af te zien, gelijk zij anders reeds twee of drie jaar vroeger had kunnen doen.

[2] Zie *Holl. Mercurius* voor 1679, bl. 121, vv.

Terwijl de Gemachtigden der Generaliteit naar beide Noorderprovinciën op reis gingen, was de Prins van Oranje die van Utrecht, Gelderland, en Overijsel gaan bezoeken, om er de noodige orde op de geldmiddelen te stellen. In Utrecht werd daartoe in overweging genomen, in 't vervolg alle renten van de sommen, door die provincie op lijf- en losrenten opgenomen, op één kantoor te brengen en daar op de verschijndagen te doen betalen, en evenzoo ook het krijgsvolk, tot haar last staande, prompter dan tot dusver en op gelijken voet van maand tot maand op één kantoor te laten voldoen; daar men echter voor 't oogenblik, bij de verschillende inzichten der regeeringsleden, 't nog niet volkomen eens kon worden, werd de zaak voorloopig nog aangehouden, om in Gelderland daarentegen wat vaardiger van de hand te gaan. In Overijsel had men zich in het voortdurend weêrbarstige Deventer ongenegen getoond, de stadssleutels — gelijk men te Kampen en te Zwol daar willig in had toegestemd — aan den majoor der bezetting, volgens order van den Prins, ter hand te stellen, om ze bij den stadsbevelhebber in bewaring te geven. Men had er integendeel de poorten eenige dagen veelal gesloten gehouden, tot daar de Prins den 7^{en} February een einde aan kwam maken; met dat gevolg, dat nu vijf dagen later een der twee sleutels van de kast, waarin die der stad bewaard werden, aan den majoor op zijn aanvraag ter hand werd gesteld, en den 13^{en} toen de poorten weder voor de bezetting geopend [1]. Over Zwol naar den Haag teruggekeerd, vond de Prins daar de hollandsche Staten aan 't beraadslagen over de versterking van Naarden, waarbij zich de naijver der amsterdamsche Heeren op nieuw in heftigen weêrstand uitte. Voorgevende, dat het door afzanding aan den heikant sterk genoeg te maken was, wilden zij er niet in toestemmen, en gaven, toen de Prins op zijn stuk bleef staan, niet onduidelijk aan den argwaan lucht, dat hij dat wellicht met het heerschziek bijoogmerk deed, Amsterdam zelf zoo te beter in zijn macht te krijgen. Amsterdam's Pensionaris, Koenraad van Heemskerk, liet zich, naar men wil, zelfs de opmerking ontvallen, dat «het versterken van Naarden zeker maar drie honderd duizend gulden zou kosten, doch de tijd wel eens komen kon, dat Amsterdam wel om drie miljoen kon wenschen, dat Naarden nooit versterkt ware». De Prins, door dergelijke praatjens te recht ontstemd, vraagde er nadere verklaring van, en de Amsterdammers zochten zich toen zoo goed mogelijk te verschoonen. Van Naardens versterking kwam evenwel vooreerst nog niet, en alleen met die afzanding werd een begin gemaakt. Ook de Ridderschap had zich intusschen, niet minder dan de Prins, over de houding der Amsterdammers gebelgd getoond, en zich in de Statenzitting de opmerking veroorloofd, dat zij, die er zoo op uit waren, wantrouwen tusschen Hem en de Staten te doen geboren worden, voor onderlinge rustverstoorders mochten doorgaan». De stemming veler amsterdamsche gemoe-

[1] Ald. bl. 37.

deren in dezen tijd, en die in de volgende jaren zich meer openlijk nog uiten zou, laat zich uit een, weinig maanden later, onder den titel *Tyrannie van Eigenbaat in 't eiland van Vrijekeur*, in 't licht gegeven Zinnespel van 't nieuwe Dichtgenootschap bespeuren. Naar 't Italiaansch van Sbarra, naar 't heette, bewerkt of liever — naar den aard van 't Genootschap — «verschikt», heette het wel slechts «in 't algemeen op alle menschen, maatschappijen, steden, landen, republieken, en koninkrijken» te slaan, doch was toch kennelijk met het oog op den nederlandschen staat van zaken, in minder Prinsgezinden geest, vertaald; gelijk er dan ook weldra een sleutel op in omloop kwam, die in de verschillende opgevoerde Deugden en Gebreken, hollandsche personen van de laatst verloopen jaren aangaf, in *Eigenbaat* den Prins zelf, in *Arglistigheid* zijn grootmoeder, in *Bedrog* den Raadpensionaris Fagel, in *Kwaadaard* Odijk, in *Schijnheiligheid* de Voetianen, in *Ondeugd* Bentinck, enz.; en omgekeerd in *Goedaard* Corn. de Witt, in *Verstand* de Staten van Holland, in *Deugd* de Overheid der steden, in *Rechtvaardigheid* en *Oprechtheid* haar afgezette leden, in *Wil* de Staten-generaal, in 't *Gemeenebest* Johan de Witt, wilde voorgesteld zien. In een onderhoud van *Arglistigheid* met *Eigenbaat*, liet er zich, in 't tweede bedrijf, de eerste o. a., op den uitroep van den tweede: «Ik zie Arglistigheid aankomen; — Wel, wat tijding?, aldus hooren:

Zeer wenschlijke, om u stof te geven tot verblijding:
Gemeenebest, mijnheer, is al van kant, en mijn
Beminde zoon *Bedrog* herschapen in zijn schijn;
Die zijn manieren zoo heeft weten aan te wennen,
Zijn spraak en mienen, dat zij niet zijn te onderkennen;
Want met den tabbert van Gemeenebest versierd,
En zittende in zijn plaats, berecht hij en bestiert
's Lands zaken, zijnde ontzien bij grooten en bij kleenen,
Die hem *Gemeenebest* te wezen vastlijk meenen.
Eig. (Men) heeft een stoute daad bestaan.
Argl. Wat doet men nu
Niet al, o *Reën van Staat* of *Eigenbaat*, om u! —
Eig. Nu reken ik de kroon en scepterstaf der landen
Van Vrijekeur al op mijn hoofd en in mijn handen,
Nu mijn vertrouwdste vrind, *Bedrog*, gehouden voor
Gemeenebest, bezit des konings hart en oor.

n 't derde bedrijf met *Wil* saamgekomen, zegt *Eigenbaat:*

— aanschouw mij wel, en ken
Uw trouwen dienaar: 'k schijn wat anders dan ik ben.
Om onbekend bij u, mijn schoone, te verkeeren,

---

1 Zie het aangevoerde uit Resoluciën en Aanteekeningen bij Wagenaar, *Vad. Historie*, XV. bl. 37.

Heb ik mij zelf verkleed in vrouwelijke kleêren,
En met den valschen naam bepronkt van *Reên van Staat;*
Maar 'k ben een man, een man, en ik heet — *Eigenbaat.*
Wil. O *Eigenbaat*, mijn vreugd, mijn hoop, mijn ziel, mijn leven!
Wat wondere oorzaak heeft u herwaarts aangedreven?
Eig. Mijn liefde, ontsteken aan uw schoonheid, sinds de Faam
De wereld over die verspreidde, met uw naam.
Wil. Wat zie, wat hoor ik, en wat heb ik meer te wenschen,
Nu gij, mijn zielzon, die ik boven alle menschen
Bemin, mijn liefde kroont met uwe wedermin!

Aan 't slot worden dan echter de hekken treurig verhangen, komt *Wil* geboeid op het tooneel, en roept weeklagend uit:

Ondragelijke hoon!
Mij dus met ketens, als de snoodste der slavinnen,
Te boeyen!
Argl. Stel u wat gelaten, dwing u zinnen!
't Geschiedt uit last.
Wil. Wie heeft die last gegeven? —
Eig. Ik!
Wil. Hoe, gij? Is dit dan die beloofde huwlijksstrik,
Daar mijn verlangende en verliefde ziel om blaakte?
Helaas!
Eig. 't Geluk was veel te groot, daar gij naar haakte,
't Is eers genoeg voor u, te wezen mijn slavin.

Hij ontmomt zich daarop geheel, en zegt:

'k Ben koning *Eigenbaat*, die, in de schijn van *Reden van Staat*, dit eiland met bedrog en met geweld
Heb ingenomen, en *Verstand* ter neêr geveld.

Daarna treedt *Schijnheiligheid* op, en spreekt:

O Vorst, de *zinnen* [1], uw nieuwe onderdanen, komen
Met vreugd van alle kant aanloopen, ingenomen
En opgemaakt door mijn gewone kunsten, om
U hunne eerbiedigheid in 't nieuwe koningdom
Op te offeren. *Bedrog* en *Vleyerij* geleiden
De scharen, die zich tot een slaafsch ontzag bereiden,
En u, Vorst *Eigenbaat*, tot koning van dit Land
Van Vrijekeur, met vreugd verkiezen voor 't *Verstand.*
Eig. Men laat' hen in!
Bedrog. O Vorst! wij komen u begroeten,

[1] Volgens den Sleutel *de haagsche beulen* of *inwoonders van Holland.*

En ons oodmoediglijk neêrwerpen voor uw voeten;
't Regeeren van 't *Verstand* klinkt, door mijn toedoen voor
Tyrannie uitgemaakt, zoo haatlijk in het oor
Der onderdanen, dat ze, in stede van beschreyen,
Met groote vreugd zijn dood het eiland door verspreyen.

Vleyerij [1]. En ik, die ben de schelle en klinkende trompet
Van uw verdiensten, heb uw lof in top gezet,
En zóó de harten van al eilands onderdanen
Gewonnen, dat zij zich op 't hoogst gelukkig wanen
Met hunnen nieuwen Heer, en, vol van ongeduld,
Den tijd afwachten, dat gij u vertoonen zult.

Eig. Getrouwe vrienden, 'k zal u diensten rijklijk loonen;
Men laat' de Zinnen in, opdat wij hen vertoonen
Hun wettelijken Vorst, hun lieve toeverlaat.

De Z. Lang leef de koning! Lang leef koning *Eigenbaat!*

Wil roept dan echter waarschuwend, tot besluit, uit:

Verkeerde blijdschap! Hoe verheugd gaan zij naar binnen!
Maar spiegelt u aan mij, o licht verleide *Zinnen!*
Gij vindt u jammerlijk bedrogen met berouw,
Denkt gij in *Eigenbaat* te vinden Liefde en Trouw! —

Was de zinspeling naar de bedoeling der hollandsche verschikkers van 't italiaansche spel duidelijk genoeg, de tegenpartij bleef toch ook niet achter met van haar zijde een «sleutel» van tegenovergestelde strekking aan te geven, volgens welke de *Deugd*, Prins Willem van Oranje, het *Gemeenebest*, Kievit en Van der Horst, *Goedaard*, Buat, *Kwaadaard*, Cornelis de Witt, *Rechtvaardigheid*, de oude Princes, *Oprechtigheid*, Zuilichem, *Eigenbaat*, Loevesteinsch gebroed, *Arglistigheid*, Pieter de Groot [2], *Bedrog*, Johan de Witt, *Schijnheiligheid*, de Coccejanen, Arminianen, Mennisten, en Socinianen, waren, en de *Vleyerij*, Van Beverningh, de *Ondeugd* Van der Aa, en de *Zinnen*, de onderzaten in 't algemeen voorstelden [3].

Het was vooral de aanstaande verhouding tot Frankrijk, en het verschil van zienswijs daaromtrent, die den strijd der partijen, door Amsterdam en den Prins vertegenwoordigd, levendig zouden doen uitkomen. Al ras na 't sluiten van den vrede hadden de algemeene Staten besloten een buitengewoon gezantschap naar 't fransche hof te zenden, tot bevordering van den algemeenen vrede en vereffening van enkele geschilpunten van ondergeschikt belang. De HH. van Odijk, Weede van Dijckvelt, en

---

[1] Hovelingen.

[2] Zoo, en niet *Hugo de Groot* — gelijk elders gemeld staat — moet het natuurlijk heeten.

[3] Beide sleutels worden in afschrift gevonden in een exemplaar van het *Zinnespel*, in de *Bibl. Dunc.*, 1678. 1.

Jacob Boreel werden daartoe benoemd, en maakten zich weldra op weg, doch stuïtten vóór het aanvaarden hunner taak op een onverwacht uiterlijk bezwaar, de plechtigheid bij hun ontvangst in den Louvre in acht te nemen. Zij meenden recht te hebben, om het groote voorplein van dat Hof tusschen 's Konings dubbele lijfwacht en onder 't slaan der trom op te rijden, gelijk van 1660 tot 1662 geschied was. De Franschen waren daarentegen van gevoelen, dat zooveel eers slechts aan Keizers, Koningen, of de Allerkristelijkste Majesteit zelve toekwam, en dat, was het vroeger eens aan de gezanten der Republiek ook gegund, dit louter toeval geweest was, doordat misschien juist de wacht er was afgelost. Voor Van Beuningen en Pieter de Groot had het althans, in 1666 en 1670, niet plaats gehad. Een lange poos werd daarover heen en weêr geschreven, tot de Koning, in zijn vriendschappelijke gezindheid dezer dagen, eindelijk aan 't geuite verlangen gehoor gaf, en de drie Heeren nu met den meesten luister van trommelslag en wapenvertoon, in Maart van dit jaar, hun intreê deden, en verder met goed gevolg werkzaam waren. In 't laatst van Augustus deed echter Louvois, bij een bezoek hem door Boreel gebracht, dezen zijn welgemeende verwondering blijken, dat zij in al de hier nu reeds doorgebrachte maanden nog van geen nader verbond met den Koning gerept hadden, 't geen toch de verhouding der Staten tot andere mogendheden, gelijk met name Spanje en Brandenburg, den noodigen steun zou geven, en hen tegen min aangename bejegening van die zijde zou vrijwaren; ook kon hij onder vier oogen hem wel verzekeren, dat men den Koning daartoe zeer genegen zou vinden, al kon de eerste opening daaromtrent moeilijk van hem uitgaan; terwijl die Koning daarentegen, toonden zich de Staten op dit punt onverschillig, allicht met anderen zou kunnen beproeven wat zij schenen te versmaden. Bij een bezoek, een dag of wat later door Dijckvelt bij hem afgelegd, had hij weêr op 't zelfde aambeeld geklopt, en de zaak nog nader zoeken aan te dringen. Beide Heeren hadden hem echter slechts ontwijkende antwoorden gegeven, en hem wel in de beleefdste woorden van de oprechte bedoeling der Staten verzekerd, om den vrede nauwlettend na te komen, en met Zijne Majesteit in goede en vertrouwde vriendschap te leven, alles bijbrengende om die aan te kweeken en te verduurzamen, doch voorts gemeend, het daarbij te moeten laten. Zij haastten zich intusschen den Prins van hun opgedane ervaring kennis te geven, en zijn opmerkzaamheid op deze dingen te vestigen [1]. Hij doorzag maar al te wel, wat onder dit alles schuilde, en toonde zich terecht weinig genegen, om Frankrijks voorkomenden wenken gehoor te geven. De fransche gezant was intusschen in gelijken geest werkzaam, en zocht onder de hand de gemoederen voor dat nader verbond met zijn Koning te belezen. Men liet

[1] Zie hun schrijven van 1 Sept., *Arch.* V. p. 370.

zich echter niet door hem verlokken, en knoopte liever met den Keurvorst van Brandenburg onderhandelingen aan, door den hem van vroeger reeds gunstig bekenden Reede van Amerongen op nieuw tot hem te zenden, om zich met hem over de nog achterstallige bijstandsgelden te verstaan [1]. Te vergeefs dus op een eersten stap van hieruit gewacht hebbende, diende Avaux nu, den 8en January van 't nieuwe jaar, een vertoog bij de algemeene Staten in, waarin hij hun namens zijn meester den wensch uitte, van hen te vernemen, of zij van meening waren, een nader verbond met Hem aan te gaan, opdat Hij mocht weten, waar zich in 't vervolg aan te houden. Nauw had hij dat stuk echter ingeleverd, of de engelsche gezant, Algernon Sidney, die na den vrede Temple was komen vervangen, kwam een tegenvertoog overleggen, waarin hij namens zijn koninklijken meester te kennen gaf, hoe deze niet zonder ontsteltenis vernomen had, dat Zijne allerkristelijkste Majesteit de Staten tot een verdedigend verbond met zich te noopen zocht, 't geen hij als een als tegen Hem zelf aangegaan verdrag zou kunnen beschouwen, terwijl het verder tot geen ander doel zou kunnen strekken, dan òf Frankrijk òf de Republiek te beschermen; dat Frankrijk echter zulk een bescherming in geenen deele noodig had, en het dus alleen zou dienen, om 't Frankrijk gemakkelijk te maken, tegen Engeland bij gelegenheid eens op te treden. Dit vertrouwde daarom ook, dat de Staten zich wel niet tot zulk eene de goede verstandhouding tusschen hen en dat rijk bedreigende verbintenis zouden laten belezen». Avaux vond zich door deze tegenwerking genoopt, nog in dezelfde maand een tweede en derde vertoog in te leveren, waarin hij 's Konings verbazing te kennen gaf, dat de Staten zoo traag schenen, in nader verbond met hem te willen treden, daar dit toch niemand schaden en alleen strekken kon, om den vrede te bestendigen. Het door Engeland voorgestelde was daarentegen blijkbaar slechts tegen Hem gericht: Hij meende daarom ook te kunnen verwachten, dat de Staten Engelands raad geen gehoor zouden geven, gelijk Hij er zich vóór nu 18 jaar niet door had laten weêrhouden, een verdrag met hen aan te gaan. Stelden zij 't echter nog langer uit, dan zou Hij in de meening gaan verkeeren, dat ze ten Zijnen opzichte van gevoelen veranderd waren, en dan Zijnerzijds niet aarzelen, de maatregelen te nemen, die Hij tot welzijn van Zijn rijk noodig achten mocht. De verzekering, Zijn gezant persoonlijk door den Raadpensionaris Fagel gegeven, dat ze zich in geen verbond zouden inlaten, in staat de vriendschappelijke verhouding tot Frankrijk in 't minst maar te krenken, volstond niet, om Hem gerust te stellen. Zijn gezant had nu in last gekregen, nog een poos de beslissing der Staten af te wachten, zonder inmiddels nog iets van 't verbond te reppen; bleken zij dan echter geraden, dat verbond af te

---

[1] Zie de nadere bijzonderheden daaromtrent bij Droysen, t. pl. S. 469, ff.

slaan, dan hadden zij zich verzekerd te houden, dat Zijne Majesteit tot al zulk verbonden zou toetreden, als hem, tot 's Lands welzijn werden aangeboden, en all middelen bij de hand zou nemen, om den handel der landzaten te doen bloeyen Zij moesten voorts in 't oog houden, al bedoelde Zijne Majesteit dat niet als dreigement, dat hetgeen in de laatste acht jaar gebeurd was uit geringer aanleiding wa voortgesproten, dan die tot het ongenoegen Zijner Majesteit, thans door hun onverschillige houding gegeven. — Sidney liet natuurlijk niet na, ook tegen dezen nieuwen aandrang van Frankrijk zijn bedenkingen in te brengen, en de Staten aan te manen, zich door deze bedreigingen niet te laten bang maken. Terwijl daarop die Staten over het te geven antwoord beraadslaagden, werd ook daarbuiten het voor en tegen druk besproken, en liet zich met name een zoogenoemd «goed *Patriot*» er in franschen zin over uit. Zulk een verbond kon, docht hem, «niet schadelijk zijn, omdat het niet anders (was) als een bloote verbintenis van onderlinge bescherming, in 't toe brengen van onderlinge hulp, indien deze staat of Frankrijk van eenig ander Potentaat wierd aangetast. In elk geval zou die staat, als de zwakste, meer voordeel daarvan trekken als de Franschen, en zou het hem zekerlijk werkelijk kunnen ontlasten, en redden uit de verlegenheid, waarin de financiën door de voorgaande ongelukkige tijden gebracht (waren), en zij daarentegen door dit verbond weder hersteld kunnen worden, daar er niet aan te twijfelen viel, of men zou daardoor lang buiten oorlog blijven. Werd het integendeel afgeslagen, wat kon daaruit anders ontstaan, dan dat men zich moedwillig in de ongunst van zulk een machtig Koning, en bijgevolg in de uiterste verlegenheid hielp? Alle soevereine en vrije Staten toch hadden macht, om verbonden aan te gaan of af te slaan; maar allen behoorden ook de wijsheid te hebben, om wel te overwegen, wat van beiden voor hun Staat het best, wat eerlijk, wat redelijk, wat veilig, wat nuttig, wat noodig (was), en wel acht te geven op de gevolgen, die aan een van beiden vast waren. En wat deze zaak belangde, was er wel niet aan te twijfelen, of de Koning, die zelf dat verbond aanbood, en zeer wel wist dat het den Staat ruim zoo voordeelig was als hem, zou 't niet dan met de hoogste verontwaardigiug opnemen, werd het afgeslagen, en het daarvoor houden, dat men zijn aangeboden gunst versmaadde. Hoe groot een ongenoegen daardoor in zoo grootmoedigen Prins ontstaan zou, mochten alle verstandigen bedenken. Wat schrikkelijke gevolgen de laatste oorlog met zich gesleept had, wist ieder, en 't zou niemand ooit vergeten, met wat een algemeenen schrik men geslagen was, toen die groote Koning, als een bliksem, tot in 't hart van 't land doorbrak. Als men aan dien inval gedacht, sidderde men en 't hart versmolt. Deed hij ons nu weder den oorlog aan, zoo zou men niet in staat zijn hem af te weren, daar de financiën in zulken verval waren, het land zoo belast, de gemeente uitgeput was. Op hulp van buiten kon men zich niet of weinig verlaten; men had gezien, dat Frankrijk niet alleen

tegen den Staat en alle geallieerde machten bestand was geweest, maar ook verwinnaar, en aan allen den vrede gegeven had. Van Engeland ware, naar veler dunk, nog de meeste hulp te verwachten; maar zou 't wel voorzichtig zijn, zich door 't weigeren der alliancie met Frankrijk, op genade of ongenade in de armen van Engeland te werpen? En genomen, men was door de hulp van Engeland bestand tegen de macht van Frankrijk, zou men dan Engeland min te vreezen hebben, dan nu Frankrijk? 't Ware maar een verwisseling van 't voorwerp der vrees; al wat men aan de eene zijde won, zou men aan de andere verliezen, en mogelijk teffens de vrijheid te water en te land. Dewijl dus de Staat» — zoo besloot de waarschijnlijk door fransch geld gewonnen schrijver — dewijl «de Staat met den Keizer, den Koning van Spanje, en anderen, inzonderheid met Engeland» — vóór en ten behoeve van den nijmeegschen vrede — «een defensieve alliancie gemaakt had, en men niet minder aan Frankrijk dan aan Engeland verbonden was; zoo behoorde de Staat, tot welzijn van zijn ingezetenen, zulk een alliancie met Frankrijk op het spoedigst te sluiten» [1]. Deze vermeende «goede Patriot» bleef echter niet zonder weêrspraak, en zag zich weldra bondig weêrlegd in een door zijn «advies» uitgelokte «repliek». De fransche «vriendschap», waarvan hij gewaagde, had zich «de tegenwoordige Koning duur laten betalen door al 't geld, dat hij tijdens zijn overheersching had afgeperst, en na 't vertrek van zijn troepen nog ingevorderd. Hij had voorts, als de visch naar 't versche water, verlangd, dat deze Staat en Engeland, elkaâr in den laatsten oorlog zoo zouden hebben gehavend, dat daarop een wederzijdsch verderf voor beide landen gevolgd zou zijn; en om dat te faciliteeren, had hij dan ook in de toen geleverde zeeslagen beiden met elkaâr laten omspringen, blijvende met zijn eigen vloot 't spel, stilliggende, aanzien. Om te maken dat er een oprechte, gedurige, en noodwendige vriendschap tusschen Frankrijk en den nederlandschen Staat bleef, was het eenigste middel, te maken, dat Engeland formidabeler dan Frankrijk bleef. Ik kan wel te gemoet zien» — vervolgde hij wat later — «dat gij, de alliancie met Frankrijk gemaakt hebbende, u zult inbeelden, als of gij in Abrahams schoot zat, en vragen: wie zal of kan ons nu met oorlog bespringen? Men zal dan, en tot een gering getal toe, de milicie gaan casseeren; want gij zult meenen, dat gij met de fransche alliancie genoegzaam voor ieder redoetabel kunt zijn; doch, het zooverre gebracht hebbende, zal dan de vraag wezen, in wiens armen gij u op genade en ongenade hebt geworpen? Want gij moet weten, dat Frankrijk u niet en caresseert om uw schoon aangezicht, en dat zijn behoudenis niet in de uwe bestaat, of dat het eenige vrees voor

---

[1] *Advys van een goet Patriot des Vaderlants over de tegenwoordige saecken van Staet;* Amsterdam, den 27 Jan. 1680 (get^{d}. H. N. v. G.).

u heeft; maar 't zal alleen kunnen dienen tot verzading der fransche heerschappij». Hij gaf daarom ook aan, «eens te overdenken, welke vriendschap de beste en oprechtste (zou) zijn, die, welke de vrijheid — zoo duur met goed en bloed der voorouderen gekocht en verkregen — aanbood te handhaven, of die, welke ze door de aangeboden alliancie deerlijk en ellendig in de weegschaal zocht te zetten, om weggegeven te worden. Wilt u dan wachten», zoo eindigde hij, «dat gij de Fransoizen niet aan 't lijf krijgt, waarvan gij zoo kommerlijk en krom zult gaan, dat gij kwalijk uw eigen gebied machtig zoudt kunnen wezen» [1]. En zeker waren die fransche overheerschings-plannen, onder 't mom van een bedriegelijken vrede verholen, en zoo des te verraderlijker voor wie ze golden, gevaarlijk genoeg, om er zoo dringend tegen te waarschuwen. Ze maakten dan ook het hoofdonderwerp der briefwisseling uit, tusschen den Prins-Stadhouder en zijn thans in Duitschland verwijlenden trouwhartigen raadsman Waldeck. «Wij kunnen niets beters doen», schreef hem, juist in deze dagen, die Prins, «dan den duitschen Rijksvorsten het gevaar voor oogen te stellen, waarin de gansche Kristenheid voor een (fransche) alleenheersching verkeert, zoo wij niet vereenigd blijven; en zoo zij dat niet inzien, zie ik er geen uitkomst in» [2]. Hij zelf verklaarde zich ten sterkste tegen «alle dergelijke nieuwe verbonden, die men den Staat als een wet wilde opleggen, en waartegen hij zich tot het uiterste weren zou» [3]. Ook de groote meerderheid in de algemeene Staten bleek gelukkig in dien geest gestemd. De Staten van Holland verstonden, dat men beiden, Frankrijk en Engeland, zoo beleefd mogelijk, verklaren moest, dat men zich aan de gesloten verdragen nauwlettend dacht te houden; en aan Avaux in 't byzonder, dat men nog niet in de gelegenheid was, het voorgestelde verbond met zijn meester te sluiten, terwijl men Sidney verzekeren kon, dat men niet van meening was, met wie ter wereld ook, in verbonden te treden, onbestaanbaar met de oprechte vriendschap voor den Koning van Engeland onderhouden. Slechts Friesland en Stad-en-Landen toonden zich van een ander gevoelen; meer echter, als de Prins aan Waldeck schreef [4], om van hun onwil blijk te geven, dan om de zaak zelve tegen te houden, die dan ook, tegen hun stem in, overeenkomstig het advies van Holland en het gevoelen van den Prins, doorging. De laatste had voor 't oogenblik alleen met de ongenegenheid van de amsterdamsche Heeren te strijden, om het noodige geld voor het krijgswezen beschikbaar te stellen, wat toch met het oog op de minvertrouwbare houding van Frankrijk zoo wenschelijk was.

---

[1] *Replicq op 't advys van den alsoo genaamden* Goeden Patriot *noopende d'engelsche en fransche affaires.* (Ex Museo; den 26 Febr. 1680. H. D. van den B.).

[2] Zie zijn brief van 18 Febr. bij Muller, *Wilhelm III von Oranien und G. Fr. von Waldeck*, S. 111.

[3] Ald. p. 105. Verg. ook Waldecks opmerking van 30 Jan.: "il est constant que les dessins de la France sont très vastes", (ald. p. 109). [4] Ald. p. 110.

In zijn verbondsstreven teleurgesteld, toefde dit laatste nu niet, van zijn eigenlijken toeleg door zijn verdere handelingen te doen blijken. Het begon met Spanje Charlemont af te dwingen, hoewel het tevens Dinant nog altijd bezet hield, en zoo twee vestingen voor ééne te erlangen. Dit was echter van geen of weinig beteekenis bij 't geen men verder zag gebeuren, en waarbij Louvois en zijn Koning kennelijk van 't denkbeeld uitgingen, door den lustigen franschen liedjenszanger in zijn overmoedige rijmen uitgedrukt:

Louis est un enfant gâté,
On lui laisse tout faire [1].

Zich in de spaansche Nederlanden voorloopig met deze dubbele aanwinst tevreden stellende, gaf Louvois aan de fransche gemachtigden tot regeling der fransch-spaansche grenzen, en die daartoe sedert December 1679 te Kortrijk met de spaansche waren saamgekomen, een wenk, om zich niet te zeer met dat werk te haasten, zoodat zij er dan ook een paar jaar meê zoek brachten. Hij ging nu echter aan de duitsch-fransche grenzen, in de Rijn- en Moezelstreken, des te voortvarender te werk. Hij beperkte zich, in zijn beijvering het fransche rijksgebied daar uit te breiden, zelfs niet tot de bepalingen van den jongstgesloten vrede, maar richtte zijn blikken een dertig jaar rugwaarts, tot dien van Munster. Bij een uitstapjen, in de vorige Junymaand in den Elzas en de Vrijgraafschap gemaakt, had hij zijn gedachten daarover laten gaan, en was toen tot de slotsom gekomen, dat er 's Konings gebied, *naar den waren zin* van 't munstersche vreêverdrag, aanmerkelijk diende uitgebreid te worden. Om dat te bewerkstelligen achtte hij niets doelmatiger, dan den drie Parlementen of Gerechtshoven van Besançon, Metz, en Breisach op te dragen, eens onderzoek te doen naar al zulke plaatsen en streken binnen hunne grenzen, als den franschen Koning rechtens toekwamen, zonder tot dit oogenblik in zijn bezit te zijn gekomen. Bij 't Parlement van Metz werd daartoe een bijzondere Kamer ingesteld, doch beide andere hoven ongewijzigd gelaten; aan alle drie echter zou, naar hun nieuwe roeping, als uit den aard der zaak, de naam van Inlijvings-kamers (*Chambres de Réunion*) gegeven worden [2]. En deze Kamers handelden geheel in Louvois' en Lodewijks geest. Door die van Besançon werd eerst voor een goed deel, later, den 31 Aug. 1680, geheel het graafschap Montbéliard onder zijn oppermachtig bewind gesteld; die van Breisach verklaarde, den 9^{en} van laatstgemelde maand, evenzeer den Elzas aan zijn oppermacht onderworpen, en die van Metz tastte zelfs gekroonde hoofden, als de Keurvorsten van de Paltz en van Trier, den Koning van Spanje, als Hertog van Luxemburg, en dien van Zweden voor het hem juist bij erfrecht toegevallen Hertogdom van Tweebruggen, in hun onweêrsprekelijke

[1] *Chansons choisies de Coulanges*, aangeh. bij Rousset, t. pl. III. p. 15. [2] Zie aldaar, p. 19.

rechten aan, door Lodewijks Soevereiniteit over het hun toekomend gebied uit te spreken. De laatste beslissing, in den voorzomer van 1681, na 't overlijden van den regeerenden Hertog, gevallen, gaf eindelijk den doorslag, en dreef Frankrijks trouwen bondgenoot, Zweden, tot het aangaan van een zoogenoemd Waarborgsverbond met de algemeene Staten, dat reeds van Maart af in de maak was, doch nu den 30^{en} September tot stand kwam, en den grondslag voor een allengs meer uitgebreiden bond van Lodewijk's overmoed weêrstrevende Staten leî.

In Holland had men zich voornamelijk over de handelwijs van Frankrijk omtrent eenige te Metz voor fransch leengoed verklaarde plaatsen in 't Hertogdom Luxemburg verstoord. Daar werden toch, met het Graafschap Chiny, ook de daartoe behoorende heerlijkheden van Vianden en Sint Veit als leen aan Frankrijk toegekend, en liet de Koning toen den Prins, wien beide toekwamen, naar Metz laten dagvaarden, om er hem als leenheer te huldigen, en toen hij afliet te komen, ze beiden verbeurd verklaren, en zijn Maarschalk Humières, die er aanspraak op maakte, toewijzen. Van Spanje werd men buitendien met aanklachten over de fransche willekeur in 't bezet houden van spaansch-nederlandsche plaatsen overstelpt; gelijk met name reeds den 24^{en} Mei 1680, door den spaanschen gezant Fuen Mayor, een breedvoerig vertoog was ingediend, omtrent al de inbreuken, door den franschen Koning, op Spanje's door den vrede verkregen rechten gemaakt. Wel hadden toen de Staten hun drie gezanten opgedragen voor het arme land in de bres te springen, doch niet anders verkregen, dan een maand uitstel voor den spaanschen Koning om zich te beraden, al of niet den borgondischen hertogstitel te laten varen; gelijk hij, zijn borgondisch erfland voor goed verloren hebbende, nu des te lichter besloot te doen, als hij, na lang beraad, verlof kreeg, om 't borgondische wapen, tot streeling van zijn ijdelheid, voortdurend in zijn schild te blijven voeren. Met den Keurvorst van Brandenburg had hij het terzelfder tijd over zijn wanbetaling der bij den oorlog toegevoegde onderstandsgelden te kwaad, en terwijl gene, in dat opzicht, tegenover de Staten slechts zijn kwade luim kon toonen over hun gedwongen achterstallig blijven [1], meende hij tegenover Spanje zich gerustelijk als zeemogendheid te kunnen doen gelden, en er zijn ter nauwernood ontluikende scheepsmacht tegen zee te doen kiezen. Van Pillau, waar hij zijne Admiraliteit had gevestigd, had hij haar, ten getale van zeven kleine oorlogsschepen, onder bevel van den uit Holland herkomstigen Kapitein Cornelis Claesz. van Beveren, laten uitloopen. Zij openden hun krijgstocht met de vermeestering van den rijkbeladen, met vijf stukken gewapenden *Carlos II*, niet ver van Ostende, dien nu Van Beveren zelf in triomf te Pillau binnenbracht, waar de lading verkocht, en 't schip, als *Mark-*

---

[1] "Pour satisfaire à ces vastes prétensions", als de Prins 18 Febr. aan Waldeck schreef, "il nous est du tout impossible". Zie bij Muller, t. pl. S. 111.

graaf van Brandenburg, bij 't keurvorstelijke vlootjen ingelijfd werd. Onderwijl bleef Claeszens onderbevelhebber Reers met vijf schepen in 't kanaal kruisen, om op den uit Spanje verbeiden, nieuwen spaansch-nederlandschen Landvoogd, den Prins van Parma, te loeren; een stoutheid, die niet alleen het spaansche hof, als zich begrijpen liet, ergerde, maar ook in Engeland, Zweden, en zelfs Holland aanstoot gaf, waar men 't in twijfel trok of de groote Keurvorst zelfs wel 't «Admiraliteitsrecht» bezat. Twee fregatten had hij te gelijkertijd naar Nieuw-Guinea uitgezonden, om er handelsbetrekkingen aan te knoopen, en daarmeê niet minder naijver en vrees voor de krenking der hollandsche handelsbelangen verwekt. Om zich intusschen tegen den steeds toegenomen franschen overmoed te wapenen, zocht men, vandaar uit, zoo met hem en andere duitsche vorsten als met Engeland verbintenissen aan te gaan. De Prins bracht daartoe, onder schijn van jachtvermaak, persoonlijk een bezoek aan de hertogen van Celle en Hannover, en kwam daarop tot zijn oom van Brandenburg zelf naar Potsdam, doch vond den eersten, meer dan den laatsten genegen, die nog altijd te veel op den Keizer verstoord was, om zich door het hem voorgespiegelde gevaar, dat het duitsche rijk aan den Bovenrijn liep, te laten vangen. Hij ging integendeel op het einde van 't jaar een nadere verbintenis met Koning Lodewijk aan, die den 11en January van 't volgende onderteekend werd, en een verdedigingsverdrag voor tien jaar vaststelde. Hij verplichtte zich daarbij, op de Rijks- en Kreitsdagen mede te werken, om geene 's Konings billijke eischen, tengevolge der nijmeegsche vredesbepalingen, weêrstrevende besluiten te doen geboren worden, en de Koning zich daarentegen, hem tegen Spanje bij te staan, als dit Brandenburgs maatregelen van schadeloosstelling ter zee voor een oorlogsbedrijf woû gaan aanzien. Deze werden dan ook wakker doorgezet, en een nieuw smaldeeltjen onder den Commandeur Thomas Aldersen uitgerust, dat echter minder gelukkig van de reis kwam, die het naar kaap Sint Vincent ondernam, om er zoo mogelijk de spaansche zilvervloot te onderscheppen. Den 30en September toch kreeg het eenige schepen in 't zicht, die het voor die vloot hield, doch naderbij gekomen, als twaalf spaansche oorlogsschepen erkende, met welke het nu tegen wil en dank den strijd aanvaarden moest, en ten slotte blij mocht wezen, met een verlies van tien dooden en dertig gekwetsten, in de portugeesche haven van Lagos binnen te loopen [1]. Een der naar Guinea uitgevaren schepen — *het Wapen van Brandenburg* — werd door die der West-indische Compagnie in de open zee opgebracht, en ook een paar andere nog, door Raule voor den Keurvorst uitgerust, door haar in beslag genomen [2].

De engelsche staatkunde bleef zich slechts in haar weifelachtigheid gelijk. Temple, die thans deel van 's Konings raad uitmaakte, betuigde ronduit niet in staat te zijn,

---

[1] Droysen, t. pl. S. 479. [2] Aldaar, t. pl.

er in meê te doen [1]. En zoo bleef het er voortdurend. De Koning dobberde tusschen zijn vrees voor de overmacht van 't Parlement en die van Frankrijk, zijn persoonlijke geneigdheid voor 't oppermachtig streven van Koning Lodewijk en zijn bezorgdheid voor zijn eigen troon. Daarbij kwam nog de tegenstand van Parlement en Volk tegen zijn broeders gehechtheid aan de Moederkerk, en hun neiging, om dezen, ten gerieve van zijn schoonzoon, den Prins van Oranje, van 't bewind uit te sluiten, waartegen de minister Shaftesbury dan weder met 's Konings onechten zoon Monmouth, als troonsopvolger, op de proppen kwam, en den her en der geslingerden Koning met dit uitzicht te winnen zocht, doch al aanstonds weinig gehoor vond. Een roomsch overlooper naar de staatskerk, Titus Oates, en zijn medeplichtigen kwamen met het verhaal van een roomsche samenzwering te berde, die bij de in dien geest reeds werkzame gemoederen een maar al te welkom onthaal vond, verscheiden personen vrijheid en leven kostte, en den Hertog van York, met zijn roomschgezinde tweede vrouw, een tijdlang tot een verwijdering naar 't vaste land dwong, waar hij eerst bij zijn schoonzoon zijn toevlucht zocht, en daarop naar Brussel vertrok, doch weinig gunstig ontvangen naar Schotland overstak. Het voorstel, hem van de regeering uit te sluiten, werd wel door 't Lagerhuis aangenomen, doch in 't Hoogerhuis afgestemd, en daardoor verworpen. Om tusschen Koning en Parlement te bemiddelen, hadden de algemeene Staten den Heer Dirk van Leeuwen van Leiden naar Londen afgevaardigd, dien zij echter in 1680 door het lid van den hoogen raad Arnout van Citters, als gewoon gezant, lieten volgen, en een tijdlang nog met hem samen werkzaam zijn.

Veel geleidelijker dan deze onderhandelingen met een zoo weifelziek en slechts geestdoodend zingenot najagend vorst, als Koning Karel, waren die met den roofstaat Algiers geslaagd. Daar hadden twee gemachtigden der Staten, Thomas Hees en Jacob de Pas, den 30^en^ April van 't vorige jaar, na langdurige beraadslaging een verdrag van koophandel tot stand gebracht, dat in den zomer daarop bekrachtigd was, en in het najaar van 1680 door de hernieuwing van dat met de Porte gevolgd werd. De gezant der Staten te Constantinopel, Justinus Colyer, wist daarbij van Sultan Mahmed IV te bedingen, dat «de Staten in de verschillende havens van het turksche rijk — Alexandrië, Kaïro, Aleppo, Algiers, Tunis, Tripoli, Smirna, en andere — consuls mochten stellen en verplaatsen naar welgevallen, die met hun gezant in de hoofdstad recht zouden spreken over de geschilpunten tusschen Nederlanders opgekomen; dat de nederlandsche kooplieden bij testament over hun goederen mochten beschikken; dat zij nimmer slaaf gemaakt mochten worden, ook al werden zij op vijandelijke schepen gevonden; dat zij katoen, katoenen garens, corduanen, was,

---

[1] "Such a perpetual fluctuation as I have met with in our counsels is what I am not able to deal with". *Arch.* V. p. 376.

en huiden vrij mochten inkoopen, en geen tol zouden betalen van de daalders en 't goud door hen in te voeren, en van de overige koopwaar slechts drie ten honderd; dat, verklaarden zij vrijwillig Turksch te zijn geworden, de koopmanschap die zij van anderen onder zich hadden, hun afhandig gemaakt, en aan gemachtigden der eigenaars overgeleverd worden zou; dat algerijnsche kapers in nederlandsche havens inloopende heuschelijk bejegend, en des noods van krijgs- en scheepsbehoeften voorzien zouden worden; geen Nederlanders daarentegen ook tot slaven gemaakt worden mochten, en allen, die dat op 't oogenblik misschien nog waren, in 't gansche turksche rijk in vrijheid gesteld zouden worden; en dat nederlandsche goederen op vijandelijke schepen, gelijk vijandelijke op nederlandsche gevonden, niet verbeurd mochten worden verklaard».

Zou zoo de nederlandsche koopvaarder en ingezetene met eenige meerdere gerustheid de Straat voortaan kunnen doorvaren, om zich ten gerieve van zijn handel naar Italië en den Levant te begeven, eenige weken later werden alle min of meer beangste nederlandsche gemoederen, door geen voldoende natuurkennis voorgelicht, en door tal van godsdienstige vooroordeelen bevangen, niet weinig verontrust door het verschijnen van een staartster, die zich drie maanden lang, niet voor hen trouwens alleen, maar over gansch Europa vertoond had [1]. Het eerst in 't laatst van November 's ochtends vroeg zichtbaar geworden, was zij daarop een veertien dagen verdwenen, en toen den tweeden Kerstdag 's avonds op nieuw met een zoo lange staart voor den dag gekomen, dat ze wel een vijfde van 't firmament scheen in te hebben, en een kleine 70,000 mijlen te beslaan; die staart was klaar maar bleek, zoodat men er de vaste sterren door heen zag. Zij gaf tot allerlei onrustbarende praatjens aanleiding, daar toch, als een geleerd man opmerkte, «alle oude en nieuwe schrijvers van gevoelen waren, dat zulke sterren voorteekenen waren van aanstaande onheilen», en men wel begrijpen kon, «dat de almachtige God zulke teekenen niet te vergeefs aan den hemel zou laten komen, en dat niet voor een dag of week, maar maanden lang, en niet klein en gering, maar genoegzaam vreeselijk; had het dus ooit tijd geweest om op hemelsche waarschuwing acht te geven, dan zeker nu» [2]. Dezelfde zwaartillende wijshoofd liet zich bij deze gelegenheid ook over de «velerhande vertooning» uit, waarin zich dergelijke hemellichten van de oudste tijden her, naar 't zeggen,

---

[1] "En is remarquabel, dat er byna niet een plaets in Europa heeft geweest, of gemelde comeetsterre is aldaer gesien, en wel bysonderlick in Italiën, Spangne, Portugael, Engelandt, Vranckrijck, Nederlandt, Duytslandt, Denemarcken, Sweden, Polen, en Moscoviën". *Holl. Merc.* voor 1680, bl. 217.

[2] Zie het *Comeetgespreck tusschen Mr. Abraham ende Justinus aengaende de hedendaegsche Steertsterre*, enz. T'samengestelt door M. v. N(ispen). Tot Dordrecht, by Mattheus van Nispen, boeckverkooper by de Nieuwbrugh, in de Sonnewijzer, *anno* 1681, bl. 3. Verg. ook *Een Liedt op 't selve subject* van Jac. Dretgraft: "O God, wat hoort men droevigheden", enz., met afbeelding van 't *Comeetgestarnte*. Vl. bl.

waren voorgekomen, en volgens welke ze zich, al naar haar vorm was, in «haarsterren, baardsterren, pijlsterren, zwaardsterren, schijfsterren, tonsterren, hoornsterren — hebbende de gedaante van een sabel, gelijk gezien werd, als de Koning Xerxes naar Griekenland toog — lampsterren, paardsterren, zilverhaarsterren — gelijk die, welke de Wijzen uit het Oosten zagen — boksterren, en pieksterren», onderscheiden lieten [1]. Hij zelf had er in zijn leven vier gezien, maar geen grooter of langduriger dan deze; de eerste in den winter van 't jaar 1652, doch die was zonder staart, en van de soort die men haarster noemt; de tweede in 't jaar 1664, die haren staart eerst naar 't Westen en toen naar 't Oosten keerde, waarom er Jeremias de Dekker dan ook van gedicht had :

> Waarom keert deze Ster haar bleeke staart na 't Westen,
> En waarom wederom het helder Oosten toe?
> Of dreigt ze mogelijk, die beiderlei gewesten
> Bij beurt te keer te gaan met haar getakte roê?

En dat «was niet kwalijk voorspeld, want Engeland en de Zeven Provinciën, meest Oost en West van den anderen gelegen, hadden niet weinig — de een door zwaren oorlog en de ander door pestilencie en brand — harden nepen onderworpen geweest»; de derde in April 1665, en de vierde, boven alle andere uitblinkende, thans [2]. Of ze echter lang of kort schenen, ze werden — herhaalde hij — niet te vergeefs vertoond; doch, «wie 't raken zou», zou wel nader blijken [2]. En zeker was het dan aan Frankrijk opgedragen, zich met die raak-taak te belasten; nauw toch was de onheilspellende ster in 't voorjaar van '81 voor goed van den hemel, of men beijverde zich daar, met geweld van wapenen zijn veroveringsplannen langs den weg der inlijving door te zetten, terwijl zich de Prins van Oranje in Duitschland en Groot-Brittanje te vergeefs persoonlijk moeite bleef geven, er een bondgenootschap tegen in 't leven te roepen. De vereeniging van enkele kleine vorsten, onder leiding van Waldeck te Frankfort tot stand gekomen, was van te geringe kracht en beteekenis, om met nadruk op te treden [3]. In de laatste helft van April ging de Prins nu op nieuw met den Hertog van Celle jagen, en vond zich daartoe met hem en de vorsten van zijn Huis een uur of vijf van de geldersche grenzen, in den Hummeling samen, terwijl zich echter de nieuwe Hertog van Hannover, Ernst August van Osnabruck, die meer bepaaldelijk naar de zij van Frankrijk helde, afwezig hield [4]. Ook met Celle bleek voor

---

[1] Ald. bl. 2. [2] Ald. bl. 7 en bl. 12.

[3] Zie over haar bij Muller, t. pl. S. 60.

[4] Hij was juist in deze dagen met Frankrijk zelf in onderhandeling over een verdrag, waarvan hem Waldeck vervolgens echter allengs wist terug te brengen; zie bij Muller, t. pl. S. 69 en 70.

't oogenblik en bij de voortdurende vervreemding van Brandenburg nog niets te doen, zoodat de Prins, wat zijn hoofddoel betrof, onverrichter zake Haagwaarts keerde, en zich van daar naar Hondslaarsdijk begaf. Niet echter om er lang te verblijven, maar weldra zelf de zee over te steken, en in Engeland een poging aan te wenden, zijn oom den Koning tot medewerking te noopen. Temple, de Lords Hyde en Sunderland, en Van Leeuwen van Leiden, hadden hem van daaruit voortdurend op de hoogte der zaken gehouden, en ook zijn nog steeds te Edinburg vertoevende schoonvader hem van 't geen hij er vernam, bericht gegeven [1]. Hyde zocht zooveel mogelijk den Koning door de omstandigheden te verontschuldigen, en de onlangs geschiede terugroeping van den zoo vriendschappelijk voor den Prins gestemden Sidney uit den Haag, gelijk zijn vervanging door Skelton [2], ten beste uit te leggen. Juist dezer dagen greep nu echter de Franschverklaring van Chiny plaats, met uitdrukkelijk bevel aan den spaanschen Landvoogd van Luxemburg, den Prins van Chimay, om de spaansche troepen uit die streek, die niet langer aan zijn Koning behoorde, te doen aftrekken. Noch hij, noch de Prins van Parma hadden daar echter gehoor aan willen geven, en Louvois daarop vier fransche ruiterbenden, onder de Markgraven van Boufflers en Bissy, den Graaf van Montbron, en den Ridder de Sourdis, de grenzen laten overtrekken, beide eersten in Luxemburg, den derden in Henegouwen, den laatsten in Vlaanderen, met last, om, zoo men ze aanviel, geweld met geweld te keeren, maar inmiddels op kosten der bezette landstreken met hun troepen te leven, en zoo Chimay en Parma tot hun vermeenden plicht te roepen. Chimay had daarop de verschillende spaansche staats- en krijgsbeampten uit Chiny doen vertrekken; doch de Prins van Oranje ook zoo lang niet gemard, om de jammerlijke toekomst, waarmeê de fransche overmoed, zich thans zoo onverholen uitende, de openbare zaak in Europa bedreigde, aan zijn koninklijken oom mondeling te gaan blootleggen, en hem zoo tot bondgenootschappelijke tegenwerking te porren. Al spoedig na zijn aankomst werd er dan ook een samenkomst belegd, in welke hij zijne denkbeelden ontvouwde, en de noodwendigheid van Engelands medewerking betoogde, wilde men de vrije zoo goed als de spaansche Nederlanden niet aan Frankrijk in handen spelen. Eendrachtige samenwerking van Koning en Parlement hield hij daarvoor dringend noodig, en meende 't te mogen betwijfelen, of de verwijdering tusschen die beiden, waarvan de Koning door een herhaalde ontbinding had blijk gegeven, wel oorbaar was. Bij alle verschil van gevoelen omtrent de binnenlandsche aangelegenheden achtte hij, dat men in de buitenlandsche tot eenheid had kunnen geraken. Deze beproefde hij daarop door een per-

---

[1] Zie hun verschillende brieven van dit en 't vorige jaar in Groen's *Archives*, V.

[2] Aan Skeltons benoeming werd echter verder geen gevolg gegeven, en Sidney voorloopig niet vervangen. Zie Conway's schrijven van $^{7}/_{17}$ Oct. aan den Prins, *Arch.* V. p. 525.

soonlijk onderhoud met invloedrijke parlementsleden tot stand te brengen; doch al won hij er een enkele voor zijn zienswijs, anderen wilden alleen van de door hem met afkeer bejegende uitsluiting zijns schoonvaders weten; terwijl van de andere zij ook de Koning tot geen openlijk blijk van veroordeeling der fransche inlijvingsstaatkunde te bewegen was, en hem zelf daarentegen persoonlijke bedoelingen toeschreef. Zoo bleef alles bij 't oude, en keerde hij met half Augustus huiswaarts, om op zijn landgoed te Dieren in de jacht wat afleiding te zoeken [1].

In Zuid-Nederland had inmiddels de fransche Koning, van Engelands werkeloosheid zeker, zijn inlijvingsbegrippen met de meeste driestheid toegepast; het thans door zijn troepen bezette graafschap Chiny was zijn Kamer van Metz gebleken, vroeger een aantal achterleenen gehad te hebben, die zich over bijna 't gansche hertooglijk gebied van Luxemburg uitstrekten, met uitzondering alleen der hoofdstad en een veertien of vijftien hier en daar verspreide dorpen. Men maakte dus nu mede aanspraak daarop. Daarenboven deed zich nu tevens 's Konings procureur bij de zoolang tot stilzitten gedoemde vergadering te Kortrijk, den 4[en] Augustus, met een eisch van den franschen Koning vernemen op 't bezit van den ouden burg bij Gent, de kasteleinie van Aalst, en de steden Geraardsbergen, Ninoven, eu Lessines, op geen anderen grond, dan dat hij er, bij de verovering in den laatsten oorlog, het recht van eigenaar en Soeverein over had uitgeoefend. Hoe ijdel die grond wezen mocht, zocht men hem van fransche zij te doen gelden, met het weldra blijkende bijoogmerk, er niet die verschillende plaatsen, maar andere, bij wijze van ruil, door te erlangen, en zich zoo van geheel Luxemburg, waarop men nu eenmaal 't oog had, meester te maken. Men ging dan ook voort zich daar steeds vaster te nestelen, bezette al de dorpen om de hoofdstad, sloot de wegen naar deze af, hield de boeren en buitenluî met hun voertuigen derwaarts aan, en bracht de stad daardoor zooveel immer doenlijk in 't nauw [2].

In deze dagen viel nu de vroeger vermelde sluiting van het met Zweden overlegde Waarborgsverdrag. De thans 25jarige Koning van dat land, Karel XI, had in 1680 van zijn zelfstandigworden blijk gegeven, door zijn Rijksraad alle regeermacht te ontzeggen, en zich sedert allengs aan zijn afhankelijkheid van Frankrijk pogen te onttrekken [3]. Zijn nieuwe gezant in Den Haag, Gyldenstorpe, had daartoe last, met de algemeene Staten en den Prins in alle stilte te beraadslagen, en de Franschverklaring van Tweebruggen in dit voorjaar had die beraadslaging kracht bijgezet. Wel had Koning Lodewijk beproefd, Koning Karel te belezen, hem òf als

[1] Zie York's schrijven, *Arch.* V. p. 514. [2] Zie bij Rousset, t. pl. p. 217.

[3] Zie daaromtrent Carlson *Geschichte Schwedens*, V. S. 16 ff.

leenheer van 't hem bij erfenis toegevallen Hertogdom te erkennen, òf dit voor een aanmerkelijke geldsom in vollen eigendom aan hem af te staan, doch hij beiden geweigerd, en daarop in Mei de voorstellen aangenomen, hem door den Prins omtrent het beoogde verdrag gedaan. Ook Engeland zou deze daarvoor trachten te winnen, doch was, in dit opzicht, zelfs na zijn mondelingen aandrang bij den Koning niet geslaagd. In spijt der voortdurende en steeds ijveriger tegenwerking van den arglistigen franschen gezant, die al spoedig had bespeurd, wat er gaande was, en die vooral de amsterdamsche Statenleden tegen 's Prinsen en Zwedens bedoelingen in te nemen, en door schijnschoone praatjens voor die van Frankrijk te winnen zocht [1], had men 't weten door te zetten, en in 't laatst van September klaar te spelen. Het bepaalde, dat «om de vredestractaten van Munster en Osenbrugge in 1648, en die van Nijmegen in 1678 en 1679, getrouwelijk te doen in acht nemen en allen inbreuk er op te weren, gelijk alle geschilpunten, over den zin er van licht ontstaande, in der minne te vergelijken en op te heffen, en indien — wat God verhoeden mocht — het mocht komen te gebeuren, dat, met verbreking dier tractaten een nieuw vuur van oorlog in Europa mocht worden ontstoken; dat, in zulk een geval, Zijne Majesteit van Zweden en Hun Hoog Mogenden met allen noodigen spoed en ijver zouden werkzaam zijn, om door minnelijke bemoeyingen de strijdende partijen te bevredigen, en de opgaande brand in zijn geboorte te blusschen, en dat ze desniettemin teffens met elkanderen zorgvuldig zouden overleggen en tijdig beraadslagen, wat bij ontstentenis van een goede uitwerking dier minnelijke bemoeying, zoo bij ieder afzonderlijk, als met hulp en gemeene macht van vrienden en bondgenooten en andere vredelievende potentaten en Staten, meer nadrukkelijk gedaan zou kunnen en behooren te worden, om hem, bij wien zachter middelen van geen werking bevonden werden, door middelen van meerder kracht en nadruk tot reden en recht te doen neigen. En nademaal een zoo kristelijk voornemen vertrouwd werd in alle Kristengemoedereu een volle goedkeuring te zullen vinden, en het vereischte, bij alle kristen- en vredelievende Potentaten met dezelfde oprechtheid en goeden ijver opgenomen en ingevolgd te worden, zouden alle Kristenmogendheden, en met name die, welke de bovengenoemde tractaten van Munster, Osenbrugge, en Nijmegen hadden aangegaan, verzocht en genoodigd worden, in deze verbintenis te treden". Op den eigen dag, waarop dit verdrag in den Haag beklonken werd, had de fransche Koning, op twee belangrijke punten aan de Ooster- en Zuidergrenzen van zijn rijk, op nieuw het onweêrsprekelijkst blijk gegeven van zijn voor geen gewelddadige inlijving terugdeinzende veroveringszucht. In den Elzas had hij Straatsburg, in Noord-

[1] Zie, behalven Avaux' eigen *Négociations*, ook de beide belangrijke brieven van Van Beuningen aan den Prins, *Arch.* V. p. 515 (waar men echter wel *metten eersten* voor *metten eere* zal moeten lezen) en 517.

Italië Casale door zijne troepen doen bezetten. Het laatste had hij voor een som van honderd duizend pistolen, bij geheim verdrag van 8 July, van den jongen Hertog van Savoye gekocht, en er thans, overeenkomstig de toen gemaakte afspraak, den Markgraaf van Boufflers, onder voorwendsel van doortocht zijner manschappen, doen binnentrekken [1]. Voor het eerste hadden zich, in den nacht van 27 op 28 September, onverhoeds drie regimenten fransche dragonders, onder den Baron van Asfeld, vertoond, en zich van het dichtst bij den Rijn gelegen buitenwerk meester gemaakt, na er een dozijn man, die zich daar bevonden, uit verdreven te hebben. Zij hadden daarop nog de Rijnbrug en alle buitenposten aan beide oevers der rivier bezet. In de stad was toen de alarmklok geluid, de duitsche bezetting van alle zijden naar straten en wallen geijld, en door de stedelijke overheid aan den franschen resident verklaring gevraagd van dien onverhoedschen overval. Deze was echter niet in Louvois' geheim, en wist die dus ook niet te geven. Asfeld, toen zelf door haar om inlichting gevraagd, verwees op zijn overhoofd, den Baron van Montclar, die met het beleid van den ganschen aanslag belast was; en deze verklaarde zonder omweg, dat de stad niets beters te doen had, dan zich goedschiks te onderwerpen, wilde ze niet met geweld onderworpen worden, overeenkomstig de beslissing, door den oppermachtigen raad van Breisach omtrent den Elzas, van welke zij toch een deel uitmaakte, genomen. Bleef ze gedwee en toonde ze zich gehoorzaam, dan zeî hij haar de handhaving van haar voorrechten toe; werd ze weêrbarstig, zoo bedreigde hij haar met al de gruwelen van den oorlog, en wees haar daartoe op het door hem aangevoerde krijgsheer, dat gereed stond op zijn eersten wenk te naderen, en haar met macht van wapenen tot haar plicht te brengen. De brieven, door de Overheid tot den duitschen Keizer en den Rijksdag te Regensburg gericht, werden door de Franschen onderschept en aan Louvois, in plaats van genen, gezonden. Louvois zelf schreef haar, dat de Straatsburgers best zouden doen naar zijn welgemeenden raad te luisteren, en door een vaardige onderwerping, «de bescherming en de goede gunst van den grootsten Koning ter wereld te verdienen». Zoo deden zij dan ook nog dien eigen dag, en trokken er toen 's namiddags te vier uur de fransche troepen binnen, gelijk er die «grootste Koning» zelf, van zijn Koningin, zijn Princen en Princessen, en zijn ganschen hofstoet gevolgd, ruim drie weken later zijn plechtstatigen intocht hield, en er drie dagen onder de overblufte bevolking vertoefde [2].

Deze overrompeling van Straatsburg maakte in Holland een geduchten indruk, en stemde er velen voor 's Prinsen tegen Frankrijk gekeerde bondsplannen. De bekrachtiging van 't Waarborgsgedrag door de algemeene Staten kon er, den 10en October, te

---

[1] Het nadere zie in Rousset's *Histoire de Louvois* III. *Chap.* II. [2] Zie aldaar, *Chap.* I.

geleidelijker door plaats vinden, en alleen de voor Frankrijk gestemde leden van Friesland en Stad-en-Landen verklaarden er zich tegen. De fransche gezant had die bekrachtiging niet afgewacht, om zich bij den Voorzitter der Staten, den Heer van Werkendam, over de Frankrijk zoo mistrouwende houding van Hun Hoog Mogenden te beklagen, en geliet zich toen zeer ontstemd, dat zij daarop geen acht schenen te geven. Zij hadden hem echter, op zijne schriftelijken aandrang op dit punt, den 1en October ten antwoord gegeven, dat zij al vóór veel jaren hadden moeten besluiten, nimmer over gesprekken te beraadslagen, in zaken van Staatsbelang, tusschen buitenlandsche gezanten en voorzitter of leden van hun vergadering gevoerd, doordien zij dikwerf bevonden hadden, dat deze elkander bij een dergelijk onderhoud, hadden misverstaan; en dat zij daarom hem ook verzochten, wat hij gewichtigs had voor te dragen, schriftelijk aan hen meê te deelen; hij zou dan altijd op een antwoord kunnen rekenen, overeenkomstig, zoowel met de achting, die zij altijd voor Zijne Majesteit van Frankrijk gekoesterd hadden, als met de vrijheid van hun Staat en de rust en veiligheid van 's Lands ingezetenen, waarvoor zij steeds gehouden waren te waken. Na daarop eerst nog aan enkele Statenleden zich nader geopend, en slechts met een kort woord van die opening schriftelijk kennis gegeven te hebben; 't geen hem een tweede uitnoodiging tot meer bepaalde en duidelijke uiting van zijn meening op den hals haalde; leî hij, na ingewonnen bericht van den Koning, den 8en der volgende maand, een wijdloopig vertoog over, waarin hij den Staten voorhield, hoe het algemeen gerucht hen van het vormen eener *associaçie*, onder deksel, de rust van Europa te bewaren, beschuldigde; dat hij zelf aan dat gerucht te minder geloof kon hechten, als zij te scherpzinnig waren, om niet in te zien, dat zulk een verbond Europa eer ontrusten dan in vrede houden zou, daar de Koning, zijn meester, ten gevolge daarvan maatregelen zou moeten nemen, die een lastigen nasleep konden hebben; dat Zijne Majesteit hem daarom bevolen had, hun onder 't oog te brengen, dat dergelijke associaciën dezelfde onheilen zouden teweeg brengen, als ze zich voorheen door een soortgelijke reeds berokkend hadden; welk ongemak hij vertrouwde, dat zij door een vaardig besluit thans wel zouden willen voorkomen, den Koning van zulk een besluit dan onverwijld in kennis stellende, opdat hij wist, of hij hen verder als vrienden zou hebben te beschouwen, dan als lieden te achten, die gedurig in de weer waren, om een richting in te slaan, lijnrecht tegen zijne belangen indruischende. Als 's Konings gezant zeî Avaux daarom te verzoeken, dat hem de Staten wel wilden meêdeelen, wat hij dien Koning te melden had, in de hoop dat hij Zijne Majesteit zou kunnen bevestigen in de gevoelens, te hunnen aanzien door Haar gekoesterd, en zij hem niet het vermoeden opdrongen, dat zij omtrent die Majesteit kwalijk gezind waren. Slechts drie dagen later gaven hem de Staten ten antwoord, «dat zij oprechtelijk konden betuigen, hooge achting voor de eer van Zijner Majesteits vriendschap te voeden, als uit welke 's Lands ingezetenen een groot deel

van hun rust en veiligheid konden putten; dat zij daarom ook van hunne zijde alles zouden beproeven wat men van goede en getrouwe vrienden verwachten kon; dat zij ook nog met leedwezen de rampen gevoelden, hun in de laatste jaren overkomen, waarvan zich de pijnlijke naweeën hun zeker nog tal van volgende zouden doen voelen; doch dat die rampen in hun gemoed niet in 't minst de hoogachting hadden weggevaagd, die zij Zijner Majesteit steeds hadden toegedragen, gelijk zij ook veel vreugde geschept hadden uit Zijner Majesteits verzekering van de eer Harer genegenheid; dat zij verder in alle oprechtheid konden verklaren, geenerlei verbintenis te hebben aangegaan, die *rechtstreeks* tegen Zijner Majesteits belangen inliep, en zij daarom met de grootste bevreemding hadden vernomen, hoe de gedragslijn thans in een of ander opzicht gehouden hen weder in een krijg zou kunnen wikkelen, zoo nadeelig als de vorige; dat zij van Zijner Majesteits goedheid en rechtvaardigheid niet mochten verwachten, dat Zij zich beleedigd zou rekenen, omdat een Staat, dien Zij de eer aandeed voor vrij te erkennen, verbonden sloot met geen andere strekking, dan 's Lands ingezetenen bij hun vrijheid en godsdienst en bij den vrede te bewaren, hem door God geschonken, daar zij zich anders juist van een der voornaamste voorrechten van zulk een Vrijstaat verstoken moesten achten; dat zij voor Zijne Majesteit dan ook niet konden noch wilden verhelen, hoe zij, den 10^en^ der vorige maand, met den Koning van Zweden eene overeenkomst hadden gesloten tot bewaring van den nijmeegschen en westfaalschen vrede, van welken eerstgemelden Zijne Majesteit toch zelve de voorwaarden bepaald had, en verklaard, daaraan getrouw te willen blijven; dat zij gansch geen bezwaar maakten, er den Graaf van Avaux een afschrift van ter hand te stellen, wel wetende, dat men er niets in kon vinden, met eenigen schijn van reden als een verbintenis tegen Frankrijk te beschouwen, of waaruit men zou kunnen afleiden, dat ze altijd gereed waren een of ander partij te omhelzen, tegen Zijner Majesteits belang gekozen; dat zij ook niet konden bevroeden, Zijne Majesteit gaarne gehouden zou willen worden voor een Vorst, die zulke Prinsen en Staten, als dien vrede wilden handhaven, voor zijn vijanden zou aanzien; dat zij daarom vertrouwden, dat Zijne Majesteit, van die overeenkomst kennis nemende, oordeelen zou, dat deze zóó weinig van een *rechtstreeks* tegen Haar gekante verbintenis had, dat zij veeleer beschouwd mochten worden met Haar overeen te stemmen in 't geen Zij zelve verklaarde voor oogen te hebben — de rust en den vrede van Europa. Zij dorsten daarom ook verwachten, over zulk een kristelijke bedoeling van Zijne Majesteit geprezen te zullen worden, en als Hare goede en gedienstige vrienden beschouwd, die voor de eer van Hare vriendschap zooveel hoogachting koesterden, als Zij maar verlangen kon». Afschriften van dit antwoord werden door de Staten naar Londen, Kopenhagen, en Berlijn gezonden; terwijl Avaux het oorspronkelijke, zonder verdere weêrspraak, voor kennisgeving aannam.

Hoe hoog echter Staten en Koning beiden van dezes genegenheid en goede gunst voor hen opgaven, zij ontvingen daar te dezer tijd juist geen in 't oog loopende blijken van. Zoo had hij hen o. a. in deze eigen maand doen weten, dat hij, met de Algerijnen in oorlog geraakt, van zins was eenige oorlogschepen naar de middellandsche zee te zenden, met last om ook de schepen hunner ingezetenen aan te tasten en weg te nemen, zoo zij bevonden werden krijgsbehoeften of andere *contrabande* naar Algiers te voeren, waarvoor hij hen echter vooraf had willen waarschuwen, opdat zij er zooveel doenlijk tegen waken konden. Men gaf er dan ook terstond aan de Admiraliteiten kennis van, doch begreep maar al te wel, welke zwarigheden daar onvermijdelijk uit moesten geboren worden. Bij 't onlangs gesloten verdrag met Turkije toch, was bepaald geworden, dat 's Lands ingezetenen de Algerijnen van krijgsbehoeften voorzien moesten; terwijl nederlandsche koopvaarders, die dat nu zouden willen beproeven, allen kans hadden daarvoor door Frankrijk gestraft te worden, en dat zelfs zij, die daarmeê niet Algiers, maar Spanje zouden willen gerieven, evenzeer aan een aanranding van fransche zij bloot stonden, onder voorgeven, dat zij naar 't eerste stevenden. Een paar maanden vroeger was er, op de reê van Livorno, oneenigheid met Frankrijk over 't recht van de vlag ontstaan. De Graaf van Stirum, met een paar oorlogschepen, ten geleide van eenige koopvaarders naar Smirna op weg, lag daar voor anker, toen een tiental fransche galeyen, onder den Hertog van Montemar, daar ook gekomen, zich verwonderd betoonde, dat Stirum 's Konings vlag niet de behoorlijke eer bewees. Daar deze ook verder nog bleef dralen daaraan te voldoen, maakte zich de Franschman reeds gereed om hem te bevechten, toen hij zich door den bevelhebber der stad liet bewegen aan dat verlangen toe te geven, en de fransche schepen nu met negen schoten vereerde. Koning Lodewijk liet echter niet na, zich onmiddellijk over zijn dralen bij de Staten te beklagen, met uitdrukkelijk verzoek, hem daarvoor te straffen. De Staten beloofden dat, zoo hij, bij onderzoek, aan gebrek aan eerbied voor 's Konings vlag mocht schuldig bevonden worden, en deden tegelijkertijd hun verschillenden zeevoogden weten, dat zij de koninklijke vlag van Frankrijk de haar toekomende eer zouden betoonen. De zaak van Stirum raakte echter in 't vergeetboek. Een week of wat later greep weêr het volgend voorval plaats. Zeker Franschman, in de wandeling onder den naam van Graaf van Sedan of Saint Paul bekend, was zich vóór eenige jaren reeds te Amsterdam komen vestigen, en had daar het burgerrecht gekocht. Toen dit toevallig aan 't fransche hof bekend raakte, meende men daar in hem een persoon te herkennen, die in Frankrijk allerlei misdrijven op zijn geweten had, en zond nu, in 't begin van December, een Luitenant met negen dragonders uit Yperen op hem af, om hem in stilte op te lichten en naar Parijs te voeren. Daar dat voornemen echter was uitgelekt, werden zij te Rotterdam aangehouden, en naar Den Haag voor 't Hof van Holland gevoerd, dat ze terecht deed staan.

Avaux gaf zich onmiddellijk moeite hen in vrijheid te doen stellen, en maakte in een vertoog aan de Algemeene Staten kenbaar, dat zij alleen naar Holland waren gekomen, om er 's Konings last te volbrengen. De Staten toonden zich echter over deze houding van 's Konings gezant ten zeerste bevreemd, en betuigden hem ronduit, dat het hun zeer leed deed, bij Zijne Majesteit zóó luttel achting voor hen te bespeuren, dat Zij goed kon vinden hun door Haar gezant te laten weten, hoe Zij bevel had gegeven, uit een van Hollands voornaamste steden iemand met geweld te doen oplichten en wegvoeren, die daar reeds jaren aaneen als inwoner en burger gezeten was, zonder ooit vroeger den man te hebben aangeklaagd, en nu van hen te verlangen, dat zij den handdadigen aan zulken aanslag aan den gewonen rechter onttrokken. Zij lieten 't daarom ook aan Zijner Majesteits hoogwijs oordeel over, welke gevolgen het voor de rust en veiligheid der verschillende Volken en Staten hebben zou, zoo uitheemsche Potentaten dergelijke dingen in 't gebied van anderen ondernamen. Den gezant zelven verwezen zij verder naar de Staten van Holland, voor wier Hof de zaak behoorde en hangende was. Avaux, aan dien wenk gehoor gevende, richtte zich onmiddellijk tot die Staten, hen betuigende, dat, hoe genegen de Algemeene Staten ook mochten schijnen, om niemand in hun bescherming te nemen, die zich tegen Zijne Majesteit van Frankrijk vergrepen had, de amsterdamsche burgemeester Van Beuningen nochtans geweigerd had, den hier bedoelden persoon over te leveren; dat ook die burgemeester zich gemakkelijk zou kunnen herinneren, hoe hij, door den gezant verzocht, om de zaak geheim te willen houden, hem naderhand had meêgedeeld, dat hij er met een afgevaardigde van Amsterdam bij Gecommitteerden van gesproken had, opdat deze zich tegen het verzoek tot uitlevering zou verzetten, als de zaak bij Holland ter sprake kwam. Daaruit liet zich licht opmaken, dat hij, Avaux, nu geen reden had den euveldader openlijk op te eischen, en alles in 't geheim had moeten bewerkstelligd worden. Hij herhaalde ten slotte zijn verzoek om ontslag der terechtgestelden, wier zaak hij toegaf dat rijpelijk overwogen moest worden, mits men onderwijl slechts de tegen hen hangende rechtszaak deed staken; 't geen hij vertrouwde, dat men, uit achting voor den Koning, zijn meester, dan ook niet zou afslaan, al mochten zelfs de ontslagen gevangenen de schuldigste luî ter wereld bevonden worden.

De Staten van Holland, gewesteshalve in de zaak gemoeid, droegen nu eenigen hunner leden en den Raadpensionaris op, Avaux er eens over te spreken, en deelden hem vervolgens, over dat onderhoud door hen ingelicht, mede, dat zij altijd den uitersten afkeer zouden hebben van lieden, die eenigen toeleg mochten willen maken op het leven van koningen of vorsten, en er verre van af waren, dergelijke personen onder hun edelmogende bescherming te nemen; maar dat het hun ten hoogste leed was, Zijne Majesteit te hooren erkennen, dat Zij last gegeven had, uit een der

binnenste steden hunner provincie iemand op te lichten, die daar veel jaren als burger woonachtig was, en over welke die Majesteit zich nooit bij hen beklaagd had, hoewel zij zich vroeger — bij de uitlevering van een vergiftiger — bereid getoond hadden, Haar in dergelijke omstandigheden te gerieven; dat de amsterdamsche afgevaardigden, door hen over de zaak ondervraagd, rondborstig verklaard hadden, dat burgemeesters en regeerders dier stad, verzocht, om een persoon te doen vangen, dien men aan zware misdrijven schuldig verklaarde, zonder dat men hun zijn naam genoemd had, dat verzoek naar de Staten hadden verwezen, waar zij op hun beurt hun meening zouden te kennen geven; dat burgemeester Van Beuningen daarvan kennis had gegeven aan hem, die dit verzoek uit naam van den gezant gedaan had, en aan den afgevaardigde van Amsterdam bij Gecommitteerden niet anders had gezegd, dan dat hij zorgen moest, dat op zulk een verzoek, als het voorkwam, niet besloten werd zonder bijeenroeping der Staten; dat zij, wat den gevangene betrof, het recht zijn gang moesten laten gaan, hoewel de gezant openlijk erkende, dat hetgeen door hem ondernomen was, op uitdrukkelijken last van den Koning, zijn meester, had plaats gegrepen. Lieden, die bestonden, de gemeene rust en veiligheid van een ander land, door het oplichten en vervoeren van zijn ingezetenen, te schenden, maakten zich strafbaar, ook al konden zij aantoonen op last van eenige uitheemsche mogendheid te handelen, of al werden ze later door zulk eene mogendheid opgeëischt. Ware dat anders, dan zouden de ingezetenen aller Staten buiten de bescherming hunner hooge overheid gesteld worden, en zij met die overheid zelve onder 't gebied van een vreemde worden gebracht, die in hun land niets te zeggen had. Hun Edelmogenden zouden op die wijs hun ingezetenen zelfs blootstellen aan de overheersching van niet slechts éóne, maar alle uitheemsche machten; omdat hetgeen men aan de eene toestond aan de andere niet geweigerd worden kon. Zij zouden buitendien Zijne Majesteit geen grooter onrecht kunnen aandoen, dan te veronderstellen, dat Zij zulk een grondstelling zou kunnen goedkeuren; en dat zouden zij nimmer willen. Hoe volgaarne zij daarom ook Zijne Majesteit gerieven wilden, werden zij in dit geval weêrhouden door de plichten omtrent hun ingezetenen in acht te nemen, voor welker recht en veiligheid zij in de eerste plaats te zorgen hadden; terwijl zij in andere gevallen bereid bleven, Zijne Majesteit alle beleefdheid en toegefelijkheid te betoonen, die Zij van eerlijke en getrouwe vrienden verwachten kon». Overeenkomstig deze verklaring ging dan het Hof van Holland ook voort met de behandeling der veelbesproken rechtszaak, en veroordeelde daarop, den 12^{en} December, den Luitenant ter dood met den zwaarde, en zijne manschappen tot een tienjarig verblijf in 't Rasphuis. Toen echter dat vonnis stond voltrokken te worden, en de met zwart laken bekleede kist voor 't lijk van den Luitenant reeds op 't schavot was gereed gezet, werden, na voorlezing van 't vonnis, zoowel hij als zijn manschappen, namens de hooge overheid

begenadigd, en was zoo de zelfstandige hoogheid en rechtspraak der Staten evenzeer gehandhaafd, als aan de allerkristelijkste Majesteit van Frankrijk genoegen gegeven, en leven en vrijheid van Haar werktuiglijke dienaren behouden.

Veel deernis en verontwaardiging wekten onder de hollandsche Geuzenbevolking, dit jaar, de maatregelen, door diezelfde Majesteit tegen zijn Geuzen-onderdanen in 't werk gesteld. Even vol ijver voor 't geloof der Moederkerk, als hij zich en 't fransche kerkbestuur, in zijne gallicaansche vrijheden van beheer en inrichting, van den pauselijken stoel onafhankelijk erkende, en met dezen in dit opzicht op den duur overhoop lag, zocht Koning Lodewijk van zijn «allerkristelijksten» geloofszin vooral door de uitroeying der ketterij en de bekeering der ketters in zijn rijksgebied te doen blijken. Daartoe had hij reeds in 1677 een geheim geldelijk fonds beschikbaar gesteld, dat aan 't beheer van een averechts-bekeerden Hugenoot, Pelisson, was opgedragen, en waaruit ieder bekeerling op een driegulden kon aanspraak maken. Pelisson won er onder 't geldgierig gespuis zooveel hoofden meê, dat men alom van zijn bekeeringswonderen begon te gewagen, en op zijn voetspoor het Hugenotenbekeeren algemeen in zwang kwam. 's Konings invloedrijke vriendin dezer dagen, zijn latere echtgenoote, de door hem tot Vrouw van Maintenon verheven weduwe Scarron, hoewel zelve van vermaarde onroomsche herkomst, stijfde bovenal dien verstandeloozen geloofsijver, en dreef ieder tot bekeering aan. Om de nieuwbekeerden tot geen terugkeer te noopen, en zich voor goed van hun personen te verzekeren, had de Koning 't intusschen bij dit aan hen gewijde fonds niet gelaten, maar in 1680 daarenboven bepaald, dat het geen Katholiek vrij stond den hervormden godsdienst te omhelzen, wilde hij niet met levenslange galeistraf daarvoor boeten, en tevens den predikanten en ouderlingen der consistoriën verboden, Katholieken van ouder of nieuwer dagteekening in hun kerkgebouwen toegang te verleenen, op straffe van opheffing voor altoos van hun plaatselijken eerdienst, ballingschap der predikanten, en verbeurdverklaring van goederen. Om 't bekeeringswerk verder nog uit te breiden, had hij in Juny van dit jaar bepaald, dat kinderen, die tot dusver eerst op hun twaalfde — de meisjens — en veertiende jaar — de jongens — verlof hadden, den hervormden godsdienst af te zweren, thans beiden daartoe reeds op hun zevende levensjaar konden overgaan, «zonder dat hun vaders» — als 't verder luidde — «moeders of andere bloedverwanten daar, onder eenig voorwendsel hoegenaamd, het minste beletsel aan in den weg konden leggen»; terwijl hij eindelijk, twee of drie maanden vroeger reeds, op aandrang van Louvois, tegenover die ouders en verwanten zelf, in de meest onroomsche streek van zijn land, Poitou, tot een meer gewelddadig middel nog was overgegaan, en, in den vorm van gewapende dragonders, bekeerders bij hen had ingekwartierd, die zich, op alles behalve apostolische wijs, van hun geloofstaak kweten. Om dat middel nog meer kracht bij te zetten, liet hij er tevens een bevelschrift afkondigen, dat zij, die zich bekeerden, twee jaar lang van

alle inkwartiering zouden verschoond zijn. Een en ander werkte met zulk een goed gevolg, dat Mevr. van Maintenon al spoedig schreef, «er weldra geen onroomschen meer in Poitou zouden te vinden zijn, en 't belachelijk zou worden, nog tot dien godsdienst te behooren». 's Konings geloofsdragonders vooral, die zich alles veroorloofd verklaarden behalven «doodslag en vrouwekracht», wisten zich door geldafpersing, plundering, en marteling zoo uitnemend van hun plicht te kwijten, dat wie geen gelegenheid had hun handen te ontwijken, en elders een minder geloofszieke woonplaats te zoeken, zich zijns ondanks wel onderwerpen moest [1]. Zulk een woonplaats en toevluchtsoord uit hun wreede verdrukking bood zich hun echter in Holland al aanstonds aan. Naar dit aan Rome's kerkdwang voor goed onttrokken gewest, waar men met de meeste deelneming van al hun jammer had kennis genomen, spoedden zich zooveel er maar ontsnappen konden. Met name Amsterdam zag er een talrijke schaar binnen zijne muren; eenigen hunner richtten zich in September met een verzoekschrift tot burgemeesteren, om verlof tot oprichting eener weverij, wat hun aanstonds werd toegestaan; een zestal huisgezinnen werd toen het burgerschap en drie jaar vrijdom van stadsaccijns geschonken, en burgemeesteren voorts gemachtigd, om dergelijke vrijheden onder dezelfde omstandigheden ook aan anderen toe te staan. Aan Jacob Boreel, Nikolaas Witsen, en Jean Appelman werd van raadswegen opgedragen, voor de toestroomende fransche uitgewekenen te zorgen; de zieken werden in 't gasthuis gebracht; de armen èn aan ouderlingen en diakenen der waalsche gemeente bevolen, èn uit de stedelijke kas, in de volgende maanden, met een 20000 gulden ondersteund. In Engeland had in 't laatst van September de Koning, op aandrang van een bij zijn raad ingeleverd vertoog, ten gunste der verdrukte fransche protestanten, een afkondiging uitgevaardigd, waarin hij allen, die ter oorzaak van den godsdienst zich gedrongen zouden vinden Frankrijk te verlaten, en wenschen mochten om zich onder zijne bescherming te begeven, zonder eenige kosten hunnerzijds, brieven van naturalizacie zeî toetestaan, even als andere voorrechten en vrijheden tot uitoefening van hun handel, kunst, of ambacht, voor zoover de wetten van zijn koninkrijk dat toelieten. Ook de onderkoning van Ierland, Lord Ormond, bood hun daar een goed onthaal en voordeelig verblijf aan. Een en ander opende voor 't oogenblik de oogen van Koning Lodewijk voor de treurige gevolgen zijner *dragonnaden* — als men Louvois' krijgshaftigen bekeeringsmaatregel noemde — en noopten hem ze een tijd lang te doen rusten, om ze later trouwens slechts te heviger nog te hervatten.

Hoeveel bezadigder dan de fransche alleenheerscher en zijn minister, in hun bekeer-

---

[1] Zie daaromtrent o. a. Weiss, *Histoire des réfugiés protestants*, I. p. 80 ss.

[2] Zie Wagenaar *Amsterdams Geschiedenissen*, VI. bl. 49 v.

[3] Zie *Holl. Mercurius* voor 1681, bl. 147, vv.

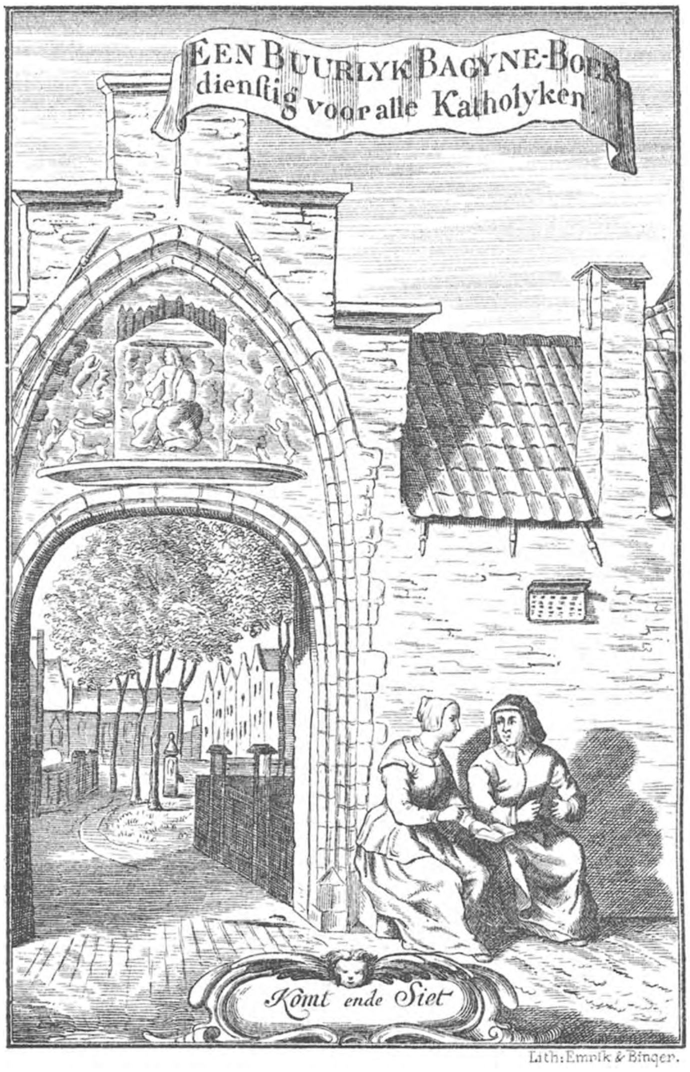

Ingestelt door

JOHAN C. v. BLEISWYK, Oud Burgemeester der Stadt DELFT.

woede; ging de gemoedelijk-hervormde delfsche Oud-burgemeester, Johan van Bleiswijck, in zijn kristelijke zucht voor zijn roomsch-katholieke medeburgers, in de eerste plaats zijn overbuurtjens, de delfsche Bagijntjens, te werk, door zich bij het opstellen van «Een buurlijk Bagijnboek» te bepalen, «dienstig voor alle Katholieken» en «ingesteld, om ook in kloosters en scholen gebruikt te kunnen worden» [1]. Reeds door zijn net gesneden titelprent, met doorzicht op het Bagijnhof, terwijl een leergierige zuster, door een belangstellende onroomsche op dat boek gewezen, daar buiten naast de poort zit, moest het den lezer aanlokken. «Geliefde geburinnen», zoo sprak er de welmeenende oud-burgemeester de «bescheidene en bekeerlijke bagijnzusteren, wonende in het groote Bagijnhof binnen de stad Delft» in toe: «wanneer ik aanmerke de eene zijde van onze openbare gebuurschap ende groote gemeenschap in de uutwendige Kristenheid, als hebbende wij te zamen nog gemeen een zeer goede intencie omtrent den heiligen dienst van den Drieëenigen God, in welkers naam wij allen gedoopt zijn; en aan de andere zijde onze wonderbare ongelijkheid en groote verscheidenheid, daardoor wij elkander achten als kettersche menschen, enz.; zoo vinde ik gewichtige redenen, om mij zelven te bestraffen en te bedroeven over mijn voorgaande ijverloosheid omtrent uwe personen, die nu zooveel jaren mijne openbare Pausgezinde geburinnen geweest zijt, dewelke ik immers wel wiste, dat ten aanzien van mij wel eene kristelijke aanspraak waardig waren, tot vermeerdering van onze kristelijke gemeenschap en tot vermindering van onze onvriendelijke verscheidenheid». Wat deze laatste betrof, kwam hij tot die den knoop alleraanneemlijkst doorhakkende slotsom: «indien het onderscheid tusschen de leeringe der pauselijke kerke ter eener en de protestantsche kerke ter andere zij niet zeer groot, maar zoo klein is, dat het geen scheidinge of scheuringe waardig is; gelijk onlangs de Heer Bisschop van Condom (Bossuet) heeft betuigd; zoo is het immers veel billijker en ook geraadzamer, dat alle zoodanige Pausgezinde personen, die datzelve met dien Heer van Condom gevoelen, hen zelven voegen bij de protestantsche kerk, als dat eenig Protestant, die 't gemelde onderscheid wonderlijk groot en eeuwige scheidinge waardig oordeelt, zoude wederkeeren tot de Pausgezinde kerk, die zij Protestanten oordeelen veelsins van de apostolische leere afgevallen en, voor zooveel, de antikristische kerk of het geestelijk Babel te wezen. Inzonderheid heeft de gemelde billijkheid en geraadzaamheid plaats in die gewesten, daar de Protestanten alreede de publieke kerken inhebben. — Afbrekende» — zoo eindigde hij zijn gebuurlijke toespraak — «wensche ik dat de Almachtige en Barmhartige God, die ook de Vader is der lichten, ulieden trekke uit de macht der duusternisse ende verlosse van de kracht der dwalinge; u allen gevende niet alleen verlichte oogen des verstands ende

[1] Tot Delft, gedr. by Andries Voorstad, boeckverkooper, woonende op de hoek van de Kooremarkt by 't Marcktveld, *anno* 1682.

des geloofs, maar ook eenen heiligen ijver ende brandende liefde tot Zijne H. zaligmakende waarheid in uwe harten, opdat wij allen te zamen, als herboren kinderen des lichts, eendrachtelijk Zijnen Alderhoogsten Name eeuwig in den hoogen Hemel loven ende prijzen mogen door Jesum Kristum. *Amen*». In dat zelfde Delft overleed, omstreeks den zelfden tijd, een der uitgediende herders en leeraars van die, door den gemoedelijken oud-burgemeester, in haar zelfstandigen aanleg zoo wakker gehandhaafde kerk. In zijn 70e levensjaar, «in den Heere ontslapen», had hij er ruim dertig binnen Delft gewerkt, en werd nu door een zijner amptsbroeders, in — spijt alle deftige bedoeling — meer vermakelijke dan hartroerende rijmen herdacht. «Hij was», zong deze daar o. a.:

Hij was zijn Overheid met teêrheid onderdanig,
Zocht haar in zware tijd nooit voordeel af te zien
Of aan bewegingen de minste hand te biên;
Een leeraar, die God vreest, moet altijd zijn zoodanig.
Hij was bij Haar bemind; en als de Kerk kwam vragen,
Dat hij, nu zeer verzwakt, *emeritus* zijn mocht,
En van Haar Achtbaarheên 't vol tractement verzocht,
Werd 't hem voort, om zijn dienst, milddadig opgedragen.
Zoo krijgt de Deugd altoos haar waardige belooning;
Doch heeft die goede ziel niet veel gemak of vrucht
Daarvan gehad, maar sinds onder veel smert gezucht,
En kon nooit na dien tijd verschijnen in Gods woning.
Nu is hij te gelijk verlost van al zijn kwalen,
Kortborstheid, waterzucht, en andre pijnen meer,
En recht *emeritus* daar boven bij zijn Heer,
En zingt het zegelied met 's Hemels nachtegalen [1].

Hoe meewarig men zich aan de Teems voor de verdrukte geloofsgenooten toonde, 's Konings zienswijs omtrent de fransche staatkunde, en hare gevolgen voor de toekomst van Europa, bleef zich in haar baatzieke onzelfstandigheid gelijk. Van hieruit had men, al spoedig na 't sluiten van 't Waarborgsverdrag, Burgemeester Van Beuningen naar Engeland gezonden, om er met den gezant der Staten, Van Citters, te beproeven, Koning Karel tot toetreding daarbij over te halen. Hij zocht er zich echter steeds maar met uitvluchten af te maken, door 't fransche goud en den onzekeren toestand der engelsche zaken van elke doortastende handeling en beslissende uitspraak weêrhouden. Zijne treurige houding bracht den Prins van Oranje bijna tot wanhoop, wiens engelsche vrienden alle moeite hadden, hem met het uitzicht op een betere toekomst te

[1] *Lijkdigt over 't zalig afsterven van den Eerw. Godz. Zeergel. D. Bern. Tigurinus*, enz, door *D.* Clinquant (Tot Delff, gedr. by Andries Voorstad, anno 1682)

troosten [1]. Half November scheepte hij beide gezanten met een antwoord af, dat alles op anderen schoof, en zijn wensch te kennen gaf, dat men een verbond als dit, dat voornamelijk de rust van Duitschland beoogde, 't eerst door de duitsche vorsten mocht laten goedkeuren vóór men 't anderen aanbood, die daar, als hij, minder meê te maken hadden; dat hij alleen wanneer het eerst door den Keizer, de voornaamste duitsche hoven, en den Koning van Denemarken was aangenomen, ook zelf niet dralen zou dat te doen, doch het nu voorloopig moest afslaan; dat hij echter, zoo Frankrijk mocht voortgaan, zijn eischen op een deel der Spaansche Nederlanden te laten gelden, en er een of ander belangrijke vesting vermeesterde, niet zou achterlaten terstond zijn Parlement bijeen te roepen, om des te beter in staat te zijn tot uitvoering van 't geen men tot nut van goede bondgenooten zou dienstig vinden». Geen wonder, dat Van Beuningen op dit antwoord naar huis schreef, dat men op Engeland geen staat behoefde te maken, en de Koning nog altijd in Frankrijks belang was; de voorspiegeling toch, in zijn laatste zinsneden met betrekking tot het fransche veroveringsstreven gedaan, had weinig te beteekenen, en de voorwaarden aan zijn toetreding tot het Waarborgsverbond gehecht, maakten die, bij de voortdurende houding van Duitschland en de Zweden vijandige stemming van Denemarken, zoo goed als onmogelijk. Waldeck had het geheele jaar door het duitsche rijk bereisd, en slechts bij den Prinsbisschop van Bamberg ten slotte heul gevonden. De Keizer, hoezeer over 't bericht van Straatsburgs overrompeling verstoord, waagde zich, met het oog op de vijandigen staat der gemoederen in Hongarijen, en de dreigende houding der Turken, niet aan den kans op een oorlog met Frankrijk; en Brandenburg, hoewel ten zeerste ontsticht over de geloofsvervolging in Frankrijk, hield het voorloopig — en zoolang juist Engeland niet meêwerkte — zóó ondoenbaar er gewapenderhand tegen op te komen, dat het zich, met het eind van 't jaar, tot een nieuw verdrag met den franschen Koning belezen liet, op dezes belofte zijne inlijvingen niet verder uit te breiden; een toezegging, die hij ook den Keizer op den Rijksdag te Regensburg liet doen, en hem daardoor te meer tot stilzitten noopte [2]. Van Beuningen te vergeefs ook verder nog zijn welsprekendheid op den onwilligen Koning beproefd hebbende, kwam nu weldra naar Holland, Van Citters de verdere behandeling der zaken overlatende.

In een in 't begin van December gehouden overleg van den spaanschen en hollandschen gezant met eenige betergezinden van 's Konings raad, was het denkbeeld geopperd, 16000 man naar de henegouwsche grenzen te zenden, van welke de helft

---

[1] "Your Highnesse seemes te bee yet more despayring", schreef hem o. a. Lord Halifax den 21en Oct., "which I am sorry for, yet cannot but hope that God-Almighty intendeth better things for yon than are in your present prospect". *Arch.* V. p. 527.

[2] Zie over een en ander nader bij Droysen, t. pl. S. 485, en Muller, S. 73.

door de Staten, de wederhelft door den Koning zouden geleverd worden [1]. Dat plan was echter opgegeven, omdat die Koning zonder 't Parlement geen geld voor die troepen erlangen kon. Men was daarom alleen overeengekomen, door den hollandschen en engelschen gezant aan 't fransche hof, een gemeenschappelijk vertoog over den aanslag op Luxemburg te laten doen, 't welk Frankrijk voortging hoe langer hoe nauwer in te sluiten. Zoozeer zelfs, dat de bezetting, eindelijk haar geduld verliezende, op een goeden nacht een uitval deed, een slecht bewaakten franschen post overrompelde, doorbrak, zich in der haast van een door Chimay voor haar gereed gehouden voorraad levensmiddelen meester maakte, en dezen in triomf binnen de vesting bracht. Louvois toonde zich daar zoo verstoord over, dat hij nu onmiddellijk aan Sourdis bevel gaf, Vlaanderen in te rukken, en daar zooveel schâ mogelijk aan te richten; een last die maar al te wel werd uitgevoerd, terwijl daarenboven Spanje nog door Engeland genoopt werd, de handelwijs van den luxemburgschen landvoogd te veroordeelen, en schâvergoeding te geven voor de bij dien uitval om 't leven gekomen of gekwetste Franschen [2]. Met de meeste driestheid, als ware 't ongelijk niet geheel van zijne zijde gekomen, en de overrompeling van zijn legerpost door de tot het uiterste getergde, uitgevallen Spanjaards slechts aan zijn eigen wederrechtelijk doen te wijten, had Louvois op die schâvergoeding aangedrongen, en zijn barbaarsche weêrwraak op Vlaanderen zoeken te verantwoorden: «de moord», schreef hij den 14^{en} January, ten antwoord op de daaromtrent gedane klacht, «de moord, door die van het garnizoen (van Luxemburg) in een van de plaatsen van zijn domein gepleegd, konde niet beter gewroken worden als het met het wegvoeren van eenige baljuwen en andere officiers van den katholieken Koning, die haar vrijheid weder zullen krijgen, zoodra zij zullen betaald hebben de kosten en schâ, door dat garnizoen veroorzaakt, volgens de arbitragië van Zijne Majesteit, die het gezonden heeft, alleen om de rust en vrede in Europa te houden». Luxemburg werd daarop nog nauwer ingesloten, en het Spaansche Nederland steeds meer benard.

Van den zeekant uit zette zich, zoo voor dit laatste als voor 't vrije, het nieuw begonnen jaar, door stormwind en watervloed, minder welkom in. Den 26^{en} January werd de zee uit den Noordwesten zoo fel tegen de zeeuwsche en vlaamsche dijken en duinen opgezwalpt, dat ze van de laatste verscheiden stukken wegnam en in de eerste groote gaten maakte, waardoor alles in den omtrek onder water gezet en veel goederen bedorven werden. Te Vlissingen kwam het zeewater door de Rammekenspoort met geweld binnendringen, en deed het lage deel der stad onderloopen, zoodat het

---

[1] Zie Lord Hyde's schrijven aan den Prins, van 12 Dec., *Arch.* V. p. 535.
[2] Zie bij *Rousset*, t. pl. p. 220.

tot aan de luifels stond; in de oude kerk werden stoelen en banken omver geworpen, en de zerken van enkele graven gerukt, zoodat de doodkisten ronddreven; te Middelburg raakten de meeste kelders onder en veel koopmanschap bedorven. Ten zuiden van Westkappel was de dijk een 20 roê breed doorgebroken, en men toen bij 't ebben van alle kanten werkzaam, om met sparren, planken, zeilen, peperzakken, rijs, en derg. een dam te maken; daar de vloed echter weêr opkwam vóór men er meê gereed was, stroomde 't water tot tweemaal toe op nieuw binnen, en toen de opgeworpen dam eindelijk stand hield, sloeg een vierde vloed een groot stuk van een hoogen duin aan den zuidkant weg; vóór evenwel de vijfde kwam, had men dit verholpen, en bleef zoo alle verdere nood geweerd. In Zuid-Beveland stroomde 't water over de dijken, en sleurde bijna al de huizen van Valkenisse weg; Weert en Krabbendijke waren een bare zee gelijk, en te Tolsend, Nieuwland, en elders stond het water tot aan de zolders. In Noord-Beveland en dat van Tholen was het evenzoo binnengedrongen, en bijna geheel Schouwen was ondergeloopen; voor Zieriksee braken twee havendijken door, zoodat een polder van duizenden gemeten blank stond. Te Brouwershaven spoelden twee bruggen weg, en de polders van Sint-Jans- en Oosterland, Bruinisse, Zuider-Nieuwland, en den Zuidhoek werden allen overstroomd. «Droevig», als de rijmlustige Pensionaris van Vlissingen na de Statenzitting van 10 Maart getuigde,

Droevig was 't om aan te schouwen,
Hoe de zee, door haar geweld,
Had de dijken neêrgeveld
In het schoone land van Schouwen,
En het vruchtbre Duiveland
Zag als een verlaten pand.

'k Hoor de Goesche Heeren klagen,
Dat veel dijken langs den Hont
Lagen effen met den grond;
Niemand kon meer schatting dragen,
Overal was 't zoo gesteld,
Dat men klachten bracht voor geld.

In Staatsvlaanderen, 't Zeeuwsch Committimus, stond van Sluis tot Hulst alles onder; bij Sas van Gent was de zoogenoemde Trageldijk doorgebroken, en gaf vervolgens tot geschrijf en gehaspel over de onkosten voor zijn herstel tusschen Hun Hoog Mogenden, voor 't Sas, en de stad Gent aanleiding, waarover een commissie uit beiden het gansche jaar doende was. Het land van Waas was mede grootendeels overstroomd, en de polders van Callo, Wieldrecht, de Doel, Sint Anna, enz. ondergeloopen; evenzoo de meeste omtrent Antwerpen, waar zich echter de dijk van Oosterweel, hoewel hier en daar aanmerkelijk afgenomen, staande hield; de kouwesteinsche brak achter de Kruisschans door, en liepen daardoor de polders van Lillo, Stabroek, Santvliet, en Beerendrecht onder; en ook de ossendrechter bezweek, waardoor 't fort Frederik Hendrik groote schâ leed; evenzoo kwam ook de Willemstad niet vrij, terwijl op de Plaat een viertal polders overstroomd werd. In de omstreken van Dordrecht stond alles blank; van Rotterdam liep buitendijks alles onder, en raakte in de kelders veel koopmansgoed bedorven; tusschen daar en Gouda, bij Kortenoord, aan de

zij van Capelle, klotste het water zoo tegen de dijk aan, dat er twee gaten, elk van een 50 en 60 voet breed, in gebroken werden, waartusschen echter een stuk van een 20 voet was blijven staan. De boeren uit de buurt maakten zich toen vaardig op, haalden uit een schip, dat er voor anker lag, tegen heug en meug van den schipper, al het touwwerk dat hun van dienst kon zijn, en voeren met twee kleischepen, die ze opgeloopen hadden, naar den overkant in de Krimperwaard. Daar sloegen zij nu om drie groote boomen aan den oever een aan hun vaartuigen vastgemaakte kabel, die voor verkorting en verlenging vatbaar was, en zich daarop weder naar den dijk begevende, lieten zij de inmiddels met klei en steenen gevulde schepen in de gaten zinken, waardoor de grootste toevloed van water gestuit werd. Zij brachten vervolgens zooveel palen als noodig aan den voet van den dijk, sloten dezen met ankerbalken en zooveel zeilen en ander goed als maar te krijgen was, en kwamen aldus door 't stoppen der gaten alle verder gevaar te boven [1].

Natuurlijk dat men in rijm en onrijm, op kansel en leerstoel, van al dit land en stad zoo onverhoeds en ontzettend overplasschende water gewaagde, en er voor maatschappij en volk de noodige zedelessen uit te trekken zocht. De godgeleerde utrechtsche professor, Melchior Leydecker, hield er een deftige latijnsche redevoering over, die weldra ook in de Landstaal in 't licht verscheen, met dichtregels van den dominee van Rutthem, zijn broeder Jacobus, en een ander verrijkt [2]. «Dolle baren» riep die broeder, op de stem van Psalm 28, daar uit:

Dolle baren, holle plassen! — Dat 's verrassen!
't Is om leven, land en goed;
Zeg mij, ziel, wat is uw oordeel? En wat voordeel
Maakt gij in dees watervloed? —
'k Zie hierin nog ééne leering Tot bekeering
Van het zondig Nederland;
Anders: 't rechte *mene*, *tekel*, Met *dit* pekel,
Is gesteld op uwe wand.

En die ander, een rechtsgeleerde uit het naburige Vlissingen, beschreef in hartroerende rijmen den nood dier stad, waar «dit monster», het water,

Is zelfs ook onder de aard' tot bij de doôn gespoeld,
En heeft daarmede, als 't waar, zijn wrevelmoed gekoeld,
Waardoor de lijken,
Gewenteld uit het graf, verlieten hare rust,

---

[1] Zie *Holl. Mercurius* voor 1682, bl. 7, en vv.

[2] *Academische Reden van d'Heer* M. L. Uit het Latijn vertaelt door B. Reyniersen. Tot Middelburgh, gedr. by Gillis Horthemels, vader en soon, 1682.

En stegen naar omhoog, als schijnende belust,
Om die vergrimde golf, die niet kon zijn gesust,
  Eens te bekijken.
In 't Godgewijde koor, dat nimmer iets ontvong
Als 't offrend Kristendom, men nu de visch ook vong,
Die tusschen het gestoelt, als aan een klip, daar hong; —
  O God, wat wonder!
Dat 't wriemelend gediert, dat nooit te land en trad,
Maar in den woesten kolk zijn eeuwge woonsteê had,
Nu brak tot in de kerk van een vermaarde stad,
  En, ganschlijk zonder
Beschroomdheid, langs de straat, door alle wijken zwom,
Daar 't al, in menig huis, misschien wel 't bed beklom,
En licht op 't zachte dons, zich wentlend om end' om
  Dan vrolijk speelde! —

De eerwaarde Petrus Plancius te Rotterdam nam de ongezochte gelegenheid waar, om in een stichtelijke samenspraak tegen het Teerling- en kaartspel te velde te trekken [1]. «Wat wonder», liet hij een der beide samensprekers uitroepen: «wat wonder, daar de vloed der zonden, en onder dezelve mede dit grouwelkwaad van dobbelen en spelen, dus hoog en geweldig is, zoodat geene dijken of dammen van trouwhartige waarschuwing en vermaninge krachtig genoeg zijn, om het te stuiten, dat ook God de watervloeden zoo hoog heeft laten vloeyen en geweldig aandringen, dat het over dijken en dammen is heengevloeid, en dezelve verbroken heeft! Geen wonder, zoo de Heere eerlang dit geheele Holland, gelijk eertijds de eerste wereld, door de wateren, of op eene andere wijze, tot een schrik en ontzetting van andere naciën, doe ondergaan. — Ik verschoone niet de zonden van andere landen; maar waar is een land zoo begenadigd van den Hemel, zoo overvloeyende van geestelijke middelen, zoo wonderlijk verlost, zoo menigmaals getrouwlijk gewaarschuwd als dit? Willen andere naciën groflijk zondigen, och, dat dit Juda zoo schuldig niet bevonden wierd!» En toch kon «menig beeldendienaar niet meer gezet zijn op zijn beelden, als, in dit land, veel kaartspelers op de kaartebeelden! alsof de Duivel haar aan de kaarten of 't verkeerbord had vastgelijmd, zoodat zij het niet moede werden; de Satan, in wiens strikken ze zijn, leidt haar na zijn wille tot dit werk. — Ach, wat al binnenkamers werden met die vuile spelen verontreinigd! hoeveel huizen der Kristenen, in plaats van kleine kerken te zijn, alwaar de stemme van Gods lof moest gehoord worden, die nu in dobbelhuizen en twistscholen waren veranderd, alwaar het geklap der schijven en het

[1] *Teerlingh- ende Kaertspel, zijnde een samenspraeck over de gelegenheyt derselve t.* Theophilus *ende* Philedonus, samengestelt door P. Plancius, enz. Tot Rotterdam, by Reynier van Doesborgh, 1682.

neêrwerpen der kaartebladen gehoord werd! Dit is nu, eilaas! het bedrijf van onze jongelingen en der dochteren van ons nederlandsch Zion! Veel aanzienlijken, in plaats van, bij malkanderen zijnde, wat deftigs en 't gene met de aanzienlijkheid harer bedieninge overeenkomt te verhandelen, nemen den teerling in de hand! Zelfs vrouwen gaan aan de verkeerborden staan, en spelen met de schijven! O tijden, o zeden! Hoe weinig accordeert zulks met de modestie van die sexe, en met haar beroep! den spinrokken, of indien zulks te gering is, het naaikussen en de naald zoude haar beter passen, dan de schijven en dobbelsteenen in de hand te nemen! Is zelfs de dag des Heeren wel vrij, dat op denzelven dat helsch vermaak niet gepleegd en werd? Op den dag van den 26[en] Januarij, als God dat verschrikkelijk oordeel uitvoerde, zoo is gebeurd, dat speelders met den teerling, gedwongen zijnde, om, wegens het hooge water, haarzelven van het benedenhuis naar boven te begeven, haren tijd, met in 't verkeerbord te spelen, tot haar vermaak besteed hebben. Zoo krachtig werkt de Satan in die menschen, zooveel vermag die vuile speellust! Och, dat die schadelijke boom, met wortel, stam, en takken, geheel ware uitgerukt!» — Geroerd door zijne boetpreek, en de aanmaning om, «in plaats van teerling of kaarteblad te gebruiken, de Heilige Schrift te doorbladeren», vraagt hem de ander, eindelijk: «of het gebeurde, dat ik kwam in een gezelschap, daar met teerling ofte kaart gespeeld werd, hoe zoude ik mij gedragen?» — En hij ontvangt tot antwoord: «tracht uw afscheid te nemen met alle beleefdheid», of zoo 't gebeurde, «dat gij tegen uw wil gedwongen waart te blijven, slaat uw oogen niet naar het spel, om het met vermaak te aanschouwen; toont met uw wezen, dat gij in dat helsch pleizier geen vermaak en hebt; ja, kan het eenigsins met bekwaamheid geschieden, breekt door en geeft reden, waarom gij het niet zoudt willen doen, al kondt gij de geheele wereld daarmeê winnen, nadien gij schade zoudt lijden aan uwe ziel; leert haar wat de beste worp is met de kaart en de teerling, namelijk: dezelve in het vier of water te werpen, zonder ze ooit weêr in de hand te nemen». — «Nog één zaak komt mij te binnen», herneemt hij nu, voor goed van alle dobbelzucht bekeerd, ten slotte: «ik hebbe in mijn huis een verkeerbord van kostelijk hout gemaakt, de schijven van 't zelfde, en zeer kunstig ingelegd; wat zal ik best doen? zal ik het in een hoek zetten, of verkoopen?» — «Ik zou u», antwoordt zijn hartstochtelijke bekeerder, «niet raden tot een van beiden; immers gij moogt zulke instrumenten der zonde niet verkoopen; wat zouden Kristenen kaarten, uile- en ganzeborden, of tiktakborden, of iets dergelijks, maken ofte verkoopen? Zulks moet verre van haar zijn; maar doet gelijk diegene, die ijdele konsten hadden gepleegd, welke de boeken bijeen brachten ende verbrandden ze in aller tegenwoordigheid, al hoewel de weerde derzelve, berekend zijnde, bevonden wierd duizend zilveren penningen!»

De eerwaarde klasse van Zuid-Beveland vond in denzelfden waterramp aanleiding

een *Ontwerp van nader reformacie in de leer*, *ordre*, *en zeden* op te stellen, waarin zij 1. aangaande de leer betoogde, hoe «tegen de paperye met oprechten ijver diende gearbeid»; hoe verder «tegen de inkruipende kerkeberoerende nieuwigheden»; daarbij vragende «of 't niet dienstig waar, de Eerw. klasse van Zevenwouden in Friesland door eene missive hertelijk te bedanken voor haren goeden ijver tegen de nieuwigheden, en met eenen te verzoeken dat Haar Eerw. daarin gelieve te volherden [1]; 2. aangaande de ordre, dat de goede wetten der klasse werden geobserveerd, het goede schoolreglement der klasse overal werd ingevoerd, de bewindhebbers der O. I. Cie. wel dienden ernstelijk aangezocht tot het aankweeken van predikanten in de maleische tale, tot bekeeringe der Heidenen en Ongeloovigen, enz.; dat de predikanten, zooveel doenlijk is, haar zullen wachten van uithuizigheid en 't verwaarloozen van haren dienst, niet mogen nalaten met alle neerstigheid de zieken in hare gemeente te bezoeken, zoo in dit eiland als Hulsterambacht, zonder eenige excuze; op den dag des Heeren 't zij voor vele, 't zij voor weinige na behooren te katechizeeren; hare gebeden naar de formulieren te reguleeren, enz.; dat zij en de andere opzienders nauw acht gaven op de zeden en kerkgang der gemeente, ten platten lande minstens alle maand kerkeraad werde gehouden, de driemaandelijksche visitaciën niet ter loops, maar in behoorlijke tijd met ernstige aanspraken tot stichting gedaan werden», enz. 3. aangaande de zeden: «zullen de predikanten haar op 't hoogste wachten van alle ergerlijke dingen, als van los en ergerlijk gezelschap, van ongebonden en smadelijk spreken, van drinkerijen en smeerderijen, van tabakkeeren, frequenteeren der kroegen, van lanterfanten, luyigheid en ledigheid, van pracht en wereldsche sieraden; zij zullen bezorgen, dat hare vrouwen, kinderen en huisgezin exempelen mogen zijn van nederigheid en zedigheid; zich verbinden, statige H. huisoefeningen in hare huisgezinnen in te stellen; zij zelf, haar vrouwen, kinderen, en dienstboden alle publieke godsdienstoefeningen waar te nemen; haar zeer zorgvuldig wachten van zonder nood malkanders gaven en diensten te verachten; met alle neerstigheid en trouw, hare gemaakte schulden te behoorlijker tijd arbeiden te betalen, zoodat ze door ergerlijke dagingen, arresten, of andersins, tot groote smaad van den H. Dienst, tot betalen niet geperst worden. De ouderlingen en diakenen zullen haar geobligeerd houden tot het betrachten

---

[1] Die klasse was opgekomen tegen "de Coccejaansche broederen", door welke "een toomelooze licencie, onder het deksel van de kristelijke vrijheid, gaande" was; zij gaf daarvan nader rekenschap in haar *Noodige Apologie voor de classis van Sevenwolden*, *tegen de oopenbare dwaalingen*, *scherpe verwijtingen*, *stoute ontkenningen*, *onheilige betuigingen*, *gevaarlijke dubbelsinnigheden*, *domme uitvluchten*, *en factieuse poogingen van den vermomden schrijver* Godelief Waarmond. (T' Amsterdam, by Hieronymus Sweerts). Zijn "lasterschrift", als ze 't in haar vergadering van 26 April noemde, onder den titel *Waarschouwinge tegen de cl. van Sevenwolden*, was daar ter sprake gekomen, en toen tot deze "Refutacie van dat geschrifte of Justificacie der classis" besloten.

der kristelijke huisoefening; ook verbonden zijn, haar kinderen, boden, anderen ten exempel, van de leeraars te laten katechizeeren. Wat de gemeente betrof, die zich «in eenige ergerlijke zonden verloopen, wil men terstond aanspreken en behoorlijke censuur er tegen oefenen; arbeiden, dat vele eedzwering veranderd wierde in belofte; tegen 't vloeken, sabbathschenden, tooneelspelen, en andere grove zonden volgens de politieke placaten ijveren; strikte discipline oefenen tegen dronkaards, twisschers, wijveplagers, enz. en inzonderheid tegen officianten, die aan zoodanige ergernissen mochten vast zijn; neerstelijk bezorgen, dat de kinderen van arme luiden in de scholen om niet geleerd worden, en de ouders haar kinderen ernstig vermanen, om die gelegenheid van leeren waar te nemen. Men zal met ijver de kerkmissen tegengaan en zoeken te mortificeeren. Met ernst diende ook gearbeid, dat in deze ellendige tijden de groote doorbrekende pracht in 't oostindisch geschilderd gewaad, en andersins, gelijk ook in 't prachtig dragen van vreemd hair, bij mans en vrouwen, wierde verminderd en tegengegaan. Men behoorde te verzorgen, dat de zingende landloopers, die Gods naam dikwijls profaneeren, mochten worden geweerd, gelijk ook de ledige onnutte bedelaars, die 't afgeperste met veel ongeregeldheden doorbrengen; dat bezocht en verzocht werde, dat het gebruik van het lot, en teerlingen, onder de schippers en arbeiders, waardoor 't lot veel wordt gevloekt, en velen geen beurt krijgen, door eenige ordre op de beurten mocht weggenomen worden; dat ordre verzocht werde tegen het schandelijk geven van bijnamen onder de gilden». — Toen dit opstel, wat later, gedrukt in handen van Gecommitteerde Raden kwam, toonden zich dezen, wat de bevordering van goede zeden betrof, het wel volkomen met de eerwaarde heeren eens, doch zich verder veel te naijverig op hun provinciale oppermacht, ook in kerkelijke zaken, om hen voet te geven in hunne meening, dat zij daarin iets zouden te bevelen, veel min voorschriften te geven hebben omtrent de daarbij voorkomende geschilpunten en twistvragen. Na dus over het stuk beraadslaagd te hebben, gaven zij als hun oordeel te kennen, dat, «nademaal de kerkedienaren de exempelen en voorgangers van alle kristelijke deugden en ware Godzaligheid moeten wezen, alle goede en eerbare zeden bij haar in een gedurige praktijk en memorie behooren te zijn, zonder daartoe de hulpe van eenige gedrukte artikelen van nooden te hebben, of te moeten worden afgemaand van het niet frequenteeren van kroegen, enz.; alzoo haar beroep en de resignacie van haar personen aan den godsdienst requireeren, dat ze gedurig in het werk des Heeren geoccupeerd zijn, en in de conversacie onder de menschen haar met alle moderacie en deftigheid gedragen, zelfs in het nuttigen van spijs en drank, om dat ook, volgens den plicht van alle Kristenen, ter eeren Gods te doen, zonder met de verdorven wereld tot eenige ergerlijke gesten, propoosten, of lacherijen te vervallen, en te veel smaak of vermaak in het eten of drinken te scheppen, maar hetzelve veeleer te gebruiken tot ondersteuning van het zwakke lichaam, om den geest, die daarin woont, te be-

kwamer en vaardiger te houden tot alle goede en stichtige meditaciën en propoosten; en dat het derhalven verre van haar moet zijn, daar de wijn van het gezelschap zoude mogen te kort vallen, die met water te moeten verlengen, en dan daaruit, tot een groot schandaal, een profane vergelijking te maken met het eerste mirakel van onzen Zaligmaker; — dat het deshalve den Heeren van den Rade, niet als zeer aangenaam kon zijn, dat de klassen tegens zulke groote en andere uitsporigheden kwamen te waken, opdat ze mochten bevonden worden, *zelfs in haar classicale maaltijden*, te wezen rechte voorbeelden van alle matigheid, modestie, en ware godzaligheid. — Belangende de punten van de leer, dienaangaande was het onnoodig eenige nieuwe of andere te concipieeren, alzoo alles in de Confessie en Katechismus is begrepen, dat voor de zuiverheid en rechte belijdenis der waarheid wordt gerequireerd; zijnde derhalve geensins noodig, dat men zooveel andere zaken en questiën inventeert en opstelt, die ordinaris in de Akademiën en hooge scholen worden geventileerd; daarover niet apparent en is, dat onder de eenvoudige ingezetenen van Zuid-Beveland eenige verkeerde of schadelijke opiniën zullen worden verwekt, zoo men haar daartoe niet gaande en maakt en haar kleine kennisse misbruikt; byzonderlijk ook niet ten aanzien van het recht en de macht, die de Overheid competeert in kerkelijke zaken, die men in deze gedrukte artikelen de Overheid bestaat en onderneemt af te wijzen, dat de HH. van den Rade niet anders als voor een vermeten en verwaande sustenue moeten aanzien, en ondragelijk voor de Overheid, die van tijd tot tijd zooveel goeds aan Gods kerk heeft gedaan. Is het ergens onnoodig, zoo hier in deze Provincie, daar Mijn HH. de Staten, de HH. van den Rade, en de respectieve Magistraten hun recht altoos met groote discrecie hebben gebruikt; en zoo dezelve daarin zoo toegevende niet waren geweest, ongetwijfeld, dat veel ongenuchten, oneenigheden, en dwaze disorders zouden zijn voorgekomen geweest, die de Provincie en sommige steden zeer hebben gedrukt en nog komen te smerten; werdende hierin mede een seer groote en laffe ongestadigheid gespeurd, want soo wanneer de kerken en klassen de macht van de Overheid van noode hebben, om daardoor zaken van haar begrijp en zinnelijkheid in te voeren, zoo wordt die met grooten ernst geïmploreerd; en verkregen zijnde de execucie van dien geprezen, als eene godvruchtige en wettige actie van de overheid, die men dan op andere tijden en in andere zaken, schoon van gelijke nature ja dikmaals van minder belang, zeer hatig decrieert ende uitkrijt, alsof die hard en onwettig ware en de Overheid niet en zoude competeeren. Weshalve Mijnheeren van den Rade haar genoodzaakt vinden, daarover haar ressentiment te toonen, en die van de klasse van Z. B. bij dezen te gelasten en te ordonneeren, de macht van de Overheid in kerkelijke zaken niet meer te contraventeeren, veel min te bepalen, en alzoo te limiteeren die Overheid, daarvan zij onderdanen en ingezetenen zijn, van welkers macht en zorge zij en al de kerken zooveel goeds hebben ontvangen. (Ook) worden die van de ge-

melde klassen bij dezen insgelijks gelast en geordonneerd, haar in geene correspondencie buiten Zeeland in te laten, als strijdig tegen de oude en fondamenteele orders van deze provincie; en wordt derhalve voor onbehoorlijk en onwettig verklaard, de communicacie, door die van de gemelde klasse alreede met de klasse van Zevenwolden in Friesland gehouden, en zulks aangezien voor dangereuze ondernemingen, die niet anders en kunnen dienen, als om questiën en animositeiten te moveeren tusschen de kerken en kerken, die niet en staan tot bezorging van deze provincie, en daarvan de Overheid het niet als voor geheel onaangenaam kan houden, dat men uit het gebied van deze provincie de hand steekt in zake van hare kerken en huishoudingen, en dikmaals het eigene komt te verwaarloozen, als men den kerkedienst ten plattenlande op de dagen des Heeren ledig laat staan, of om kleine oorzaken opschort en alzoo aan de ingezetenen aanleiding geeft, andere bijeenkomsten te gaan zoeken, en door deze negligencie en door de losse en kwade zeden geeft occazie aan de Papisten, om daarmede haar profijt en voordeel te doen, om den kristelijk gereformeerden godsdienst te lasteren, in plaats van door meerder ijver en beter comportementen daartoe getrokken en gewonnen te worden. Eindelijk zullen die van de klasse van Z. B. haar wel hebben te wachten, in bedenken te nemen of voor te stellen, of de Kerst- Paasch- en Pinxterdagen behooren gevierd te worden, of de tweede dag daarvan genomen, alzoo de celebracie van die dagen niet alleen van den beginne van de Reformacie altoos is onderhouden, maar ook hetzelve bij Mijnh[n]. de Staten van Zeeland door Haar Ed. Mog. ordonnancie (van 1675) art. 2 op nieuw geboden is; gelijk ook die van gemelde klasse wel zullen doen, haar niet alleen te houden aan de formulieren van Doop en Avondmaal, maar haar ook te reguleeren na de formulieren van de gebeden, immers de ordre en substancie van dien te volgen; en dat gemelde klasse bovenal in veneracie wille houden het volmaakte gebed, dat de Zaligmaker ons zelf geleerd en nagelaten heeft; gelijk het mede geheel onbetamelijk is, met het nemen van texten tot de predicaciën zoo te vageeren, en die dikmaals meer na de zinlijkheid en bijzonder oogmerk of wel gemak van den predikant te nemen, als wel na de meeste stichting van de goede gemeente behoort gedaan te werden, om zoo op dat gemak lui en traag te worden, in plaats van lust en ijver tot het studeeren en wel bescheiden van de predicacie te hebben. Dient tot besluit, dat de klasse van Z. B. behoort zorg te hebben, haar concepten, handelingen, en acten zoo licht onder de perse en in druk niet te laten komen, als strijdig tegen alle goede ordre en policie, en haar minst betamelijk, de regeering daarin te willen navolgen».

Van gansch andere begrippen, dan deze Heeren van den Rade in Zeeland, over de verhouding van kerk en staat, ging de eerwaarde geloofsijveraar uit, die onder den vergriekschten naam van *Chliarander* voor de vermeende «rechten der kerk» optrad, bij gelegenheid zijner tegen de «vruchtelooze biddagen» gehouden boetpreek,

waarin hij het «een van de grootste zonden» noemde, «wanneer overheden de kroon en de macht van den Heere Jezus aannemen, zich op zijn troon als heerschers zetten, en zich aanmatigen Zijn heerschende macht in en over de zichtbare kerk, waarvan Hij Zijn kerkelijke dienaars alleen tot uitvoerders heeft gezet»; eene zonde, die, naar zijn gevoelen, «openlijk en menigvuldiglijk van de Overheden in den Lande gedaan werd. Zoo had men gezien» — en zijne zinspeling op Zeeland was daarbij maar al duidelijk — dat ze zich hadden aangematigd de macht «om de concepten en concluziën tot Reformacie en de kerkelijke censuren over ergernissen te schorten, op te eischen, te royeeren, te vernietigen, en aan kerkelijken en klassen *pro autoritate* te verbieden, die op te volgen of in 't werk te stellen, alsof de leeraars onder haar stonden, gelijk officianten die zij aanstelden». Hij verwierp zelfs het recht der Overheid, om «als 't haar gelieft, biddagen in te stellen, en privatelijk, zonder de kerkelijke, de oorzaken en redenen van dezelve op te stellen en uit te schrijven», gelijk dit jaar, naar aanleiding van den watervloed en tot voorkoming van verderen rampspoed, weêr geschied was. Wel was die Vast- en Biddag, met het oog op die aanstaande «oordeelen» op zich zelf «met groot recht» gehouden, maar «de rechte en particuliere oorzaken daarvan waren niet opengelegd door kerkelijken, die zich deze zaak best verstaan. Nu hebben wij» — ging hij voort — «ettelijke jaren herwaarts, Vast- en Bededagen gehouden; maar wie kan met waarheid zeggen, dat de zonden des Lands, op dat houden, afgenomen hebben; onze Heeren Staten zeggen zelf dat ze steeds meer en meer aangegroeid zijn. Nu hebben wij wederom gevast en gebeden naar de voorgaande wijze; wat zal 't nu zijn? Hebben wij nu te wachten, dat de Heere van Zijn verbolgenheid zal afhouden? In 't minste niet; ja, deze Vast- en Biddag zal vruchteloos, en een enkele Tergdag wezen tot verhaasting van Gods oordeelen, en tot verzwaring van zonden en plagen; want de voorgangers in policie, milicie, en kerken en huisgezinnen, hebben in 't gemeen geen hert noch zin, om het booze uit het midden van ons weg te doen; zij zijn de grootste en voornaamste land- en kerkverdervers, op welke de Heere vergrimd is, (en die) door zulke Vast- en Biddagen met den Heere spotten, op welke niet alleen geen reformacie volgt, maar daar dezelve ook niet eens ernstelijk voorgenomen is. Het is (toch) een tergende zonde, als Overheden de afgoderij en allerlei zielverderfelijke en godslasterlijke leeringen toelaten, en vrijheid geven aan diegene, welke die grouwelen in een land brengen, zaayen, en voortzetten na vermogen. Onze Overheden, hooge en lage, verdragen en geven veel vrijheid aan 't plegen van de paapsche afgoderij, aan 't inkomen en inwonen van papen, Jezuïten, en andere, aan de publieke samenkomsten van Socinianen, Kwakers, en Joden, en aan 't publiek belijden van haar godslasterlijke dwalingen. Derhalve is dit een zware zonde, waarover Overheden en onderdanen op de Vast- en Biddagen moeten klagen en zich voor God veroodmoedigen, zoekende verzoening en

genezing; nochtans zijn onze Overheden geensins van zin en voornemen, om deze toelating van alle religiën in te trekken, de afgoderij effectivelijk te weren, de papen en Jezuïten uit het land te houden of te verdrijven, de sociniaansche bijeenkomsten te storen; integendeel, zij geven aan de papen dagelijks en overal, in steden en op dorpen, meer en meer vrijheid; haar placaten voeren ze niet uit, ja, zij willen ze niet scherp uitgevoerd hebben; alle religiën hebben hier vrijheid; is dat niet spotten met den Heere? dat men vast en bidt, en het booze bij zich wil houden? Dit is één stuk; daar zijn veel diergelijken». Een tweede is die machtsaanmatiging der Overheid over de kerk, en die ze maar niet willen nalaten; en «indien de leeraars, uit vreeze of om gunst, dan nalaten, die zonde in publieke belijdenis te stellen, zooveel te grooter blijk is 't, dat men spot met zijn Vast- en Biddagen, als waarop men zelfs weigert te belijden of te hooren belijden een groote tergende zonde, omdat men er niet van scheiden wil. Niemand onder de Gereformeerden kan (voorts) twijfelen, of niet alleen de Vasten-avonden, Drie-Koningen, en Sint-Nikolaas-avonden te onderhouden is groote zonde, en een booze navolging van het vleeschelijke en supersticieuze Pausdom; maar ook bijzonder het houden van de kermissen; want zij zijn niet alleen een drieste en interpretatieve afgoderij en supersticie, maar ook een vruchtbare gelegenheid van veel ongebondenheid, wulpschheid, en ergernis. Een predikant van Amsterdam, de deftige Wittewrongel» — de beruchte weêrstrever van Vondel's *Lucifer* — «preêkte en schreef daarvan aldus: «de kermisfeesten, waarmeê de Kristenwereld nog zooveel op heeft, en die jaarlijks in meest al onze steden en dorpen, ook de allerkleinste vlekken, met zooveel vleeschelijke dartelheden en openbare godloosheden vergezelschapt gaan, zijn enkel dagen van weelde en ijdelheid, die men doorbrengt na de manier van de Heidenen in alderhande guichelarijen, ravotterijen, battementspelen, in ongelooflijke ongebondenheid, en goddeloosheden. Zoo haast en is de baniere van deze gezette tijd niet verschenen, of men ziet straks geheele steden, plaatsen, en dorpen gelijk als in oproer, vol geraas en getiers; men hoort niet dan pijpen en fluiten; men ziet niet dan ijdelheid der ijdelheden, dansen, springen, tuisschen, spelen, dobbelen, brasserijen, enz.; alderhande guichelspelen en komediën zijn de gemeene vreugde van de vleeschelijke en weelderige Kristenen; de goddeloosheid wordt dan, als met de trompetten, langs de straten uitgeblazen, en klimt zoo hoog, dat het schijnt, alsof de Satan uit de Helle ware losgelaten. Is het niet ten hoogste te beklagen, dat er nog zoovele Gereformeerde Kristenen gevonden worden, die zoo geerne kermishouden? Dat (ook) het grouwelijke Bacchusfeest van de Vasten-avonden nog in onze huisgezinnen, ook publieke godshuizen, en weeshuizen, zonder achterdenken onderhouden wordt? Dat de versierde Sint-Nikolaas, dat paapsche feest, bij ons nog in zulken aanzien is, en meer dan in het midden des Pausdoms gevierd wordt? En niet alleen» — vaart Chiliander voort — «de kerkelijken, maar zelfs

Gecommitteerde Raden van Holland hebben, in 1625 o. a., van Haar Ed. Gr. Mog^{en}. verzocht en gebeden, dat zoo lief als Haar de eere Gods, haar eigen zaligheid, en de welstand van ons lieve vaderland was, het Haar Ed. Gr. Mog^{en}. mocht gelieven, order te stellen tegen de Vastelavonden, Drie-Koningen, en Sint-Nikolaas-avonden, en andere vierdagen, die niet zonder vertooning van afgoderij onder ons worden gehouden. Doch alles te vergeefs. Het is waar, in het jaar 1672 en 1673 werden de kermissen, uit eenige schrik voor Gods oordeel, voor een tijd afgeschreven, en Holland werd, gelijk een predikant van Rotterdam schreef, *ontkermist;* maar zoo ras als de roede een weinig weg was, heeft men die, om profijt voor 't land, vervloekte inkomsten daar God in blaast, weder ingenomen en toegelaten. Wanneer de Overheden dit niet beteren willen, wat is ons vasten anders dan een terging van Gods Majesteit? — Kerkrooverij is een van de grouwelijkste en meest roepende zonden, gelijk mede het berooven van weduwen en weezen; nochtans wordt deze zonde openlijk in onze landen gepleegd, en men is niet genegen dien ban te laten varen, ja, men verbiedt openlijk dat geen leeraar dien kerkroof bestraffe. Is het niet bekend, hoeveel geestelijke of kerkelijke goederen door particulieren tot Utrecht worden bezeten, aan de kerk worden onthouden, en van haar eigene, natuurlijke gebruiken worden ontvreemd? — Zien wij niet, hoe in Zeeland veel tonnen gouds van de goederen van weduwen en weezen, en anderen, uit de bank zijn weggenomen door particuliere Heeren, en dat tot op dezen dag geen herstel is geschied? — Het is (verder) een van de meest tergende zonden en grouwelen, te hinderen en niet te bevorderen de bekeering der menschen tot de H. Waarheid en Godzaligheid, en geen behoorlijke zorg te willen dragen en ernst of arbeid aan te wenden, om Jezus koningrijk dadelijk uitgebreid te krijgen. Nu is het klaarblijkende, dat de Overheden in ons Land, hoewel de schuld der leeraren in dezen niet moet bemanteld worden, veelsins hinderen de bekeering van velen; want zij willen in veel steden geen genoegzaam getal van leeraars geven, enz.; en hoewel de hollandsche Synoden in 1677 middelen hebben willen beramen, om de Joden te bekeeren, zoo hebben doch de politieke commissarissen, die tegenwoordig waren, gewild, men zoude daarvan zwijgen; van gelijken heeft het Synode van Utrecht in 1670 heerlijke middelen voorgeslagen en opgesteld tot bevordering van de bekeering der Heidenen; maar de Overheden en de Bewindhebbers der O. en W.-Indische Comp^{ie} hebben die niet omhelsd. — Het is niet van de minst tergende zonden in een land, wanneer daar Gods heilige en eerlijke naam zeer misbruikt en verontheiligd wordt, en bijzonder wanneer geoorloofde eeden, solemneel gedaan, verbroken worden. Nu, in het midden van ons Land gaat het misbruik van Gods naam door vloeken en zweren, en andersins, op velerlei wijzen zeer in zwang, op straten, en in schepen en schuiten; schrikkelijk staan hier aan schuldig allerlei slag van menschen, bijzonder soldaten, matrozen, officieren, enz.; veel placaten

zijn van de Overheden hiertegen geëmaneerd, doch zij worden niet uitgevoerd, en ook worden er geen behoorlijke middelen tot uitvoering gebruikt. Tot het misbruik van Gods naam moet ook gebracht worden het misbruik van het Lot, wanneer men daarmede speelt, in de plaats van Gods naam eerbiedig aan te roepen, die het Lot, 't welk in den schoot geworpen wordt, zijn uitkomst geeft door Zijn bijzondere Voorzienigheid. Deze zonde gaat schrikkelijk in zwang in onzen Lande; men speelt veelsins met het Lot, met kaart en dobbelsteenen, niet alleen in herbergen, maar ook in gemeene huizen, ja bijzonder in de huizen en hoven der grooten; 't is een gemeen kwaad onder den volke, bij grooten en kleinen; veel is men bezig in dit heillooze Duivelspel, bijzonder het kaartspel. Hiertegen doen de Overheden niet haar uiterste best; zelfs stelt men publieke loterijen in; 't is waar, niet tot spel, maar quansuis voor de armen en zelfs andere goede gebruiken, evenwel lichtvaardiglijk en tot terging van den Heere, gelijk de Theologanten tot Utrecht meermalen getoond hebben. Ook verhinderen de Overheden niet het maken en verkoopen van speelkaarten; maar integendeel, die daarin handelen, durven tot Amsterdam, alsof zij mede eerlijke koopluiden waren, de teekenen van zulk een handel openlijk voordoen, en zulks wordt haar niet verhinderd, 't is alles met gracie en privilegië van de HH. Regenten. De Sabbathschending is een grouwelijke zonde, een gewisse voorbode en oorzaak van landverdervende plagen; nu, deze zonde gaat in Nederland grouwelijk in zwang, en dat openlijk, stoutelijk, onbeschaamdelijk, op allerlei wijzen en door allerlei slag van menschen; en hoewel de Magistraten veel placaten daartegen hebben uitgegeven, zoo zijn die niet alleen zeer gebrekkig geweest, niet verbiedende al wat te verbieden was, maar bijzonderlijk zij hebben haar execucie gemist, en de Overheden hebben wel geweten, dat er geen volle execucie kon komen, indien zij geen andere middelen daartoe aanstelden. Ja, zelfs vele leeraars in den Lande durven nu op de preêkstoelen openlijk tegens de moraliteit en verbintenis van 't vierde gebod preêken; zij leeren met groote stoutigheid, dat het 4e gebod na de letter en in zich zelfs enkel ceremoniëel is, en dat het ons niet verbindt tot de onderhouding van éénen dag van zevenen, en dat Onzes Heeren dag niet en is van godlijk recht en instelling, makende alzoo het gansche gebod los, zoodat de zonde van Sabbatschending meer en meer staat toe te nemen. — Zware plagen heeft de Heere gedreigd over Zijn volk, wanneer bloedstorting en overspel en andere onkuischheid onder haar bevonden, en niet behoorlijk gestraft wierden. Nu, op ons Land ligt veel ongewroken bloed, door particulieren buiten oorlog vergoten; de haagsche moord, zoo barbaarsch begaan, blijft een schandvlek van die plaats, een zonde roepende om wraak van den Hemel, doch niet beklaagd noch gestraft, hoewel de misdadigen bekend en nabij waren; pardonbrieven worden aan moedwillige doodslagers verleend, enz. Zoo mede is het wel bekend, dat het overspel in den Lande, bijzonder ook bij de grooten en rijken, zeer doorbreekt; doch

Politieken en Kerkelijken ijveren daar niet behoorlijk tegen; weinig onderzoek wordt er na gedaan, en wordt er ergens een van het volk over aangebracht en achterhaald, die koopt het bij den Schout met een geldboete af. — Het is almeê een Godtergend en kerkverdervend kwaad, als men de kerkelijke ampten toevertrouwt aan personen, die er niet toe gequalificeerd noch bekwaam zijn. Nu, het is voor de gemeenten bekend, dat veel onbekwamen en ongeschikten tot kerkelijke bedieningen worden gekozen, en in die bedieningen gehouden. Vooreerst veel leeraren, die zoo ver af zijn van zich te betoonen begenadigd, geestelijk, wedergeboren, en liefhebbers van den Heere Jezus en zijn interest, dat ze integendeel nauwelijks burgerlijk, en meermaal uitbrekende in lossigheden en profaniteiten, in een gemeen lidmaat niet te verdragen, bevonden werden; ten anderen: ouderlingen, die niet exemplaarlijk stichtelijk in de gemeente zijn, ja, somtijds recht ergerlijk en slecht van wandel, welker huisgezin niet heilig geregeerd wordt, enz.; ten derde: diakenen, die notoirlijk missen de hoedanigheden, welke den Apostel in dezelve vereischt; ja, men kiest wel zulken, die ijdele lieden en spotters zijn, indien geen vloekers en dronkaards, ook wel die met kaart en dobbelsteen spelen en in komediën gaan. Dit gaat zoo het heele land door in menigten gemeenten, maar wie zoekt dat te verbeteren tot op dezen dag? — Het kwaad der kerk en de onteering Gods door de belijders komt veel van de verkeerde wijze van aannemen van de menschen op haar belijdenis; in onzen Lande gaat dat menigmaal zeer slordig en onheilig toe; want sommige leeraars nemen eenigen tot lidmaten aan zonder bijwezen van ouderlingen, ook wel in het huis des leeraars of belijders, zonder bijwezen des kerkeraads; ook neemt men dikwijls de belijdenis af zonder een statelijke aanroeping van des Heeren naam, vóór en na de actie, (en) alleen op eenige weinige kindervraagjens, uit een boekjen van buiten geleerd, of op het opzeggen van de 10 Geboden, het Geloof, en het Vader-Ons. — Wat aangaat de H. Doop, die wordt veeltijds slordig bediend en ontvangen; in sommige plaatsen staan er de vaders niet eens bij; ook doopt men al wat voor de hand komt, zelfs de kinderen van Papisten, en onechte kinderen zonder eens te vernemen na 't berouw van de moeders; ook kinderen van bot-onwetende ouders, alsmede van grove goddelooze; men neemt ook allerlei getuigen aan, al zijn ze nog zoo onwetende, godloos, ja, onrechtzinnig. Wat aangaat het H. Avondmaal, wat worden daar niet al onwetende naamkristenen, snode, vleeschelijke, wereldsche, ijdele menschen toegelaten! De woorden van Belcamp, predikant tot Amsterdam, zullen ons dit voor oogen stellen: «het Huis des Heeren is geworden een woninge der draken en der nachtuilen, zoodat wij wel mogen klagen: hoe is de getrouwe stad tot een hoere geworden! Want de stad Gods, *Beth-el*, is geworden een *Beth-aven*, huis der ijdelheid; Gods kerk was eertijds in de wereld, maar nu is de wereld gekomen in de kerk!» — Het is buiten tegenspreken een tergende zonde, ja, een samenknooping van zonden, wanneer de herders en leeraars niet alleen niet publiek

op den preêkstoel de grofste zonden bestraffen, maar ook niet privatelijk de gemeente gaan bezoeken. 't Is waar, zij doen in 't vierendeel jaars ter loops een vizite, om te onderzoeken of er krakeel is en te noodigen ten avondmaal; maar men heeft noch tijd noch hert, om te hooren, wat bezwaring des gemoeds de belijders hebben; ook laat men degenen, die niet ten avondmaal komen of onrechtzinnig van gevoelen zijn, henen gaan in hare wegen. Het is een gewis verderf van de kerk, wanneer de opzienders de kerketucht tegen de ergernissen en ergerlijken van allerlei soort niet en gebruiken; en dit is de roepende zonde van de kerkelijke opzienders van Nederland: schandelijk onderlaten en verzuimen zij de oefening van de kerkelijke discipline. Hoe zelden of nooit censureert men de rijken of machtigen, al zijn haar ergernissen bekender dan van geringen en armen! Waar censureert men de aanstootelijke of nalatige ouderlingen? de nalatige, slappe, luye, en verzuimige leeraars? de leeraars, die publieke, aanstootelijke, en gevaarlijke nieuwigheden leeren? die den kristelijken Sabbathdag publiek met hare predicaciën bestrijden? Ja, hoe tragelijk komt men daartoe, dat men bekende ergerlijke leeraars afzet! Wat zoekt men lang en veel vleeschelijke excuzen, bemantelingen, en bedekselen van schande, om die zielmoordende leeraars in dienst te houden, al was het immers met een verplaatsing! En als eindelijk een klasse daartoe gekomen is, dat ze een leeraar heeft gesuspendeerd, of afgezet, hoe menigmaal gebeurt het, dat die schandvlekken, op een geringe schuldbekentenis, weder in haar dienst gezet worden! Zoo mede, waar ziet men censuur oefenen over de onrechtvaardige bezitters van kerkelijke goederen, over Overheden, die de macht der kerke veelsins zich aanmatigen en aan de kerk ontnemen?» Ten slotte komt hij nog weêr op 't gebeurde in Zeeland terug, met het verwijt, dat «de politieken op de been» waren, «om de reformacie, door een leeraar, of kerk of klasse ondernomen, in de geboorte te smoren, gelijk daar overvloedige blijken in die provincie waren, alwaar de Gecommitteerde Raden en de HH. Staten zelfs de ondernomen reformacie van eenige gebreken hadden gehinderd in een geheele klasse, ordonneerende, de leeraren en klassen van zulke ondernemingen te desisteeren». Hij eindigt dan met de aanhaling van eenige toepasselijke zinsneden uit de pen van den onlangs overleden haagschen kerkijveraar Simonides, die ons tevens een proefjen van dezes aanminnigen preêktrant geven: «ik zal voor ieders ooren uitspreken, en mij niet schamen, gij oversten van Sodom, die wel den naam draagt van voesterheeren der gemeenten, breekt uw zonden af, en draagt zorge, benevens het Land, voor den Tempelbouw, anders zal de Heere tegen u zijn! Hij heeft het gezworen: Hij wil dan uwe paleizen tot een woestheid maken; dan zoudt gij Heeren zonder land, en hinden zonder weide genaamd worden, van het hooge raadhuis afgejaagd, en zonder verschoonen gesmaad, zoo niet door de handen der onbarmhartige soldaten opgehangen worden! — En gij trage dienstknechten des Heeren, die het offer des Heeren onrein maakt, en met den Hoogepriester de heilig-

heid des Heeren op het voorhoofd draagt, en in het herte zeven booze geesten herbergt, ontwaakt, eer u het vier des Heeren verslinde met de zonen Aärons! — Bezien wij ons van de hoofden tot de voeten, het is al schuim, ja drek; de zonden zijn als een algemeene diluvie doorgebroken, en hebben alle hoeken des Lands overstroomd. Vele grouwelen en schanden strijken al te vrijelijk door, afgoderijen, blasfemiën, Godslasteringen, die het Land verpesten, en hetzelve doen stinken, als de vorschen Egypte deden. De Baäl staat als recht over einde tegen Kristus, de Dagon tegen de Ark; Rakon, met al zijn monsters, schijnt in sommige steden van ons Land aangezwommen te zijn! — En trekken wij ons nu geen dezer dingen aan, en zitten wij stille? Och, is er nog ergens een trouw Patriot, een liefhebber van Land en Kerk, hij make hem op, en sla de hand aan 't werk, om de vervallen muren van ons Jeruzalem op te bouwen!» [1]

Van het gemeenschappelijk tot hem gerichte vertoog der engelsche en staatsche gezanten, wilde de fransche Koning niets weten, en hun elk voor zich alleen gehoor verleenen. Op het door ieder toen afzonderlijk ingediende stuk, gaf hij, den 3en February, ten antwoord, dat hij gemeend had, «niets te kunnen doen, dat zijn geburen minder verdacht kon voorkomen, en tevens geschikter was, om Spanje te bewegen, hem voldoening te geven, dan de bezetting van Luxemburg zoo in 't nauw te brengen, dat hem daardoor het *equivalent* voor zijn rechtmatige eischen verschaft werd». Hij verklaarde echter tevens «geenerlei aanspraak op die stad te maken, en bereid te wezen haar in volle vrijheid te laten, zoodra hij van een redelijke voldoening verzekerd zou zijn, welke hij zelfs even gaarne in Navarre, Biscaye, of Catalonië, als in Spaansch-Nederland ontvangen zou, om zoo allen argwaan weg te nemen, als ware 't hem om de uitbreiding zijner grenzen in 't laatste te doen». Natuurlijk had men van spaansche zij gansch geen ooren naar dezen voorslag, en haastte zich integendeel, de volgende week, de spaansche gemachtigde, Don Fuen Mayor, een geschrift aan de Staten over te leggen, waarin hij, zich beroepende op 't verdedigingsverbond tusschen hen en zijn Koning gesloten, hun krachtdadigen bijstand tegen Frankrijk inriep, «hopende dat zij niet zouden aarzelen, de daarbij beloofde 8000 man toe te staan, zonder zich aan eenig nader advies of besluit van den britschen Koning te houden». De nieuwe britsche gezant, Chudley, die eindelijk in February was overgekomen, bracht tegenover de eischen van Frankrijk, en zijn handelwijs omtrent Luxemburg, niets anders in 't midden, dan de namens zijn Koning geopperde vraag, of den Staten dat fransche

---

[1] *De vruchtelooze Biddagen van Nederlandt, gehouden tot tergingh van den Godt van den Hemel, en verhaestingh der verwoestende oordeelen en plagen, kortelijk opengeleght met aanwijzinghe van het eenige remedie door* Jac. Chliarander, *dienaer des H. Evangeliums.* Tot Amsterdam by Jakob Carelsonius, *anno* 1682.

aanbod geen grondslag voor een onderhandeling tot vergelijk zou dunken, mits men van fransche zij onderwijl toeliet, de noodige levensbehoeften binnen Luxemburg te brengen, om deze stad niet door nood te doen zwichten; van de bijeenroeping van 't Parlement, gelijk Prins en Staten dat verlangden, wilde die Koning daarentegen niets weten, en verwierp haar geheel als «middel, om de vrede en rust der Kristenheid te bewaren». Deze onwaardige houding van zijn koninklijken oom, door den Prins, in zijn brieven aan Waldeck, te recht als «onlijdelijk en onverschoonlijk» gebrandmerkt, bracht hem in de grootste verlegenheid, en belette elken doortastenden maatregel; terwijl tevens een ernstige ongesteldheid van den Raadpensionaris en de franschgezinde neigingen van den eigendunkelijken frieschen Stadhouder, en zijn beide gewesten, de zaak nog verergerden [1]. In de hollandsche Statenzitting van 7 Maart vond hij gelegenheid, met klem van redenen, zijn persoonlijke inzichten omtrent den stand van zaken, te ontvouwen, en zijn staatkundige beginselen in al hun omvang bloot te leggen. Om zijn voorlichting gevraagd, vatte hij 't woord, en gaf te kennen, «hoe slechts onkunde of kwaadwilligheid verspreiden kon, dat hij den oorlog zou zoeken; dat zijn belang, meer dan dat van anderen nog, er meê streed; dat hij maar al te zeer wist, hoe slecht het binnen de Republiek met krijgswezen, magazijnen, zeemacht, geldmiddelen, stond, en men dol zou moeten zijn, om den krijg te willen; dat hij in zulk een geval er 't beleid van zou hebben, en voor de uitkomst aansprakelijk gesteld worden. Niemand was meer tegen dien oorlog, dan hij. Wat de gesteldheid van Europa belangde, was Frankrijks doel geen ander dan er den baas te spelen, en er een alleenheerschappij en godsdienst te grondvesten, en was Frankrijks inbreuk op den gesloten vrede bekend. Dat nieuwe verdragen er beter door in acht genomen zouden worden, daarvoor scheen weinig hoop te bestaan; te onderhandelen scheen echter onvermijdelijk; men moest dan echter alle behoedmiddelen in 't werk stellen, om zulk een hoop te kunnen voeden. Van 't Hof van Engeland hing alle wijziging der fransche maatregelen af, en de handelwijs van dat Hof was verfoeilijk; geen middel om daarin verandering te brengen, dan aanhoudende aandrang; redenen, die hij moeilijk uiten kon, schenen Engeland echter te moeten beletten, de zaak te laten loopen, en als men bleef aandringen, zou het zijn waar belang niet langer kunnen voorbijzien. In Duitschland» — waaromtrent hem Waldeck steeds op de hoogte was blijven houden — «was alles wel niet zooals men wenschen kon, doch niet zoo kwaad toch als men wel meende; de Keizer vrij wel gestemd, en met meer manschap op de been dan ooit vroeger; hij zou in staat zijn, terstond een 30 of 36 duizend man aan den Rijn, en later even zooveel in zijn erflanden te

---

[1] Zie bij Muller, t. pl. S. 130, 132, en 134.

kunnen bezigen, mits de Turk zich slechts op zijn gemak hield. Aan Brandenburg alleen was het te wijten, dat het Rijk het niet eens was; Meins en Trier stemden er meê samen, doch de vier andere Keurvorsten waren beter gezind. De verdere duitsche vorsten waren bijna eenparig; in elk geval de meerderheid welgezind, daar er niet boven de drie of vier van ander gevoelen waren. Zweden — was bekend; men had er het Waarborgsverbond meê aangegaan, en de gezant was overbodig in zulke verbintenissen te treden, en op dusdanige voorwaarden, als de staat verlangde. Denemarken was nog buiten alle verbintenis; alleen met Brandenburg was er iets gaande, doch waardoor het werk van andere verdragen niet belet werd. Spanje — was de zieke, die genezen moest worden; kon zijn houding ook beter zijn, men mocht hopen, dat ze dat nog zou worden. Met stilzitten en tijd zoeken zou in 't algemeen weinig te winnen zijn: in Engeland niet, omdat er de zaken erger zouden worden, en de twistpunten, door de houding van 't Hof jegens het Parlement, zulk een vervreemding van 't volk te weeg brachten, dat er naderhand geen hoop op verzoening, ja zelfs niet op Parlementsvergadering was, en dan zou alles veel erger zijn dan nu. In Duitschland zouden de tot Frankrijk overhellende vorsten den eersten en kwaden stap door een tweeden gaan vergoeden; de kloekhartige vorsten, de lauwheid in de Republiek ziende, zouden zich de een na den ander onttrekken; geen gebeurtenissen anders te wachten, die door den tijd de zaken konden goed maken, wel integendeel ze naar alle waarschijnlijkheid doen verergeren. Een voorzichtig en kloek beleid zou daarentegen de zaken nog zoo wanhopend niet doen blijken, of men kon het Gemeenebest wel behouden; uit vrees echter zijn waar belang uit het oog verliezende, zou men verloren gaan. Wat men dan op het door Spanje ingediende vertoog te antwoorden had? De bepalingen van 't verdrag met dien staat verplichtten tot bijstand in geval van vredebreuk, mits men eerst alle andere middelen zou hebben aangewend [1]. De eerste stap daartoe was gedaan, daar de Spanjaards reeds voor jaar en dag over Frankrijks inbreuk op den vrede geklaagd hadden, en er van wege de Republiek en Engeland een vertoog was ingediend. Frankrijk wendde toen voor, dat het Luxemburg niet insloot, maar slechts den uitvoer uit zijn land verbood na de voorgevallen ontmoeting over dien toevoer, en zijn inval in Vlaanderen onder dat voorwendsel. Later had het de insluiting als middel voor zijn zoogenoemd *equivalent* erkend, en daarmeê de gepleegde vijandelijkheid beleden. Voortzetting dier vijandlijkheden zou open-

[1] De bewuste bepalingen (3 en 4 van het in 1673 gesloten vèrdrag) luidden: "dat in geval een van de twee geallieerden geattacqueerdt of getroubleert wierdt in de possessie of besittingh van eenige van Sijn Staten, steden, plaetsen, rechten, of immuniteiten, en dat deze attaque of trouble door een openbaren oorlogh gevolgt wierdt, de geallieerden al haer devoiren, die mogelijck waren, souden doen, om deze troublen of hostiliteiten door een billijck accommodement te doen cesseren".

bare oorlog zijn, daar Spanje zelf nergens aanviel. Met den bijstand zou niets gewaagd worden, omdat er, vooreerst, Frankrijk geen meer reden door kreeg, dan het had, en er dus niet den oorlog om zou kunnen verklaren; omdat het, verder, door beginselen en door geen drift of luim geregeerd werd; omdat het er reeds in kennis van gesteld was. Men zou dus volstrekt aan Spanje zijn bijstand moeten toezeggen; aan Frankrijk moeten melden, dat men genegen was den vrede te bewaren, en daarom verzoeken, dat de geschilpunten mochten bijgelegd, en er over onderhandeld worden; dat die onderhandeling evenwel niet beginnen zou, vóór de vrije toevoer aan Luxemburg zou vergund zijn, gelijk Engeland zelf als redelijk erkende; die onderhandeling zou met die met Duitschland moeten samengaan, om de moeilijkheden door de afscheiding bij den vrede van Nijmegen gebaard. Aan Engeland zouden de antwoorden aan Spanje en Frankrijk te geven, moeten meêgedeeld worden, en men 't verzoeken moeten, zijn aan Spanje bij verdrag gegeven belofte van bijstand na te komen, en tevens ook zijn Parlement bijeen te roepen, omdat dat Parlement voor de onderhandeling noodig was, als waardoor er hoop zou wezen, dat de houding in Engeland veranderde; dat men dus ook te meer nog Spanje van hier uit zijn bijstand verzekeren moest, om zoo Engeland des te meer te binden. Met de gezanten van den Keizer moest men over de onderhandeling, en wat er verder te behandelen viel, spreken; met Zweden zich verstaan, wat men nader zou willen doen; dan zou er eenig uitzicht zijn op een goeden uitslag der onderhandeling, anders geen andere uitkomst, dan zich te onderwerpen aan Frankrijks voorwaarden; de Spaanschen toch, geen hoop op bijstand hebbende, zouden tot wanhopige besluiten moeten komen [1]. In spijt dezer krachtige toespraak, bleven de Staten weifelen. Dordrecht meende, dat er geen oorlog was, en men dus zijn 8000 man ook nog niet zenden kon; hoe zou men ook tegelijkertijd kunnen onderhandelen? De Prins bleef daarentegen bij zijn gevoelen, dat een oorlogsverklaring in vijandelijkheden bestond; dat Spanje ook niet verplicht kon worden te onderhandelen, maar 't van hem afhing, den oorlog te verklaren en bijstand te vorderen. Amsterdam wilde echter ook van dien bijstand niet hooren, en in elk geval eerst met zijn principalen ruggespraak houden; kwam men er toe om te onderhandelen, dan mochten de duitsche twistpunten er evenwel niet in gemengd worden; en Delft sloot zich bij Amsterdam aan [2]. Drie weken later nam toen Holland het besluit, het bij Hun Hoog Mogenden daarheen te leiden, dat de bepaalde bijstand aan Spanje werd toegekend, maar er tevens bij op aangedrongen werd, om tot een vergelijk met Frankrijk te komen, en inmiddels alle vijandelijk-

---

[1] Zie het belangrijk uittreksel, door den jongen Pensionaris van Delft uit 's Prinsen rede gegeven, in *Het Archief van den Raadpensionaris Ant. Heinsius, uitgegeven door* Jhr. Mr. H. J. van der Heim, (Den Haag, M. Nijhoff) I. bl. XLVIII vv. [2] Ald. bl. LII.

heden te vermijden; Hun Hoog Mogenden zelf moesten dan bij Frankrijk aanzoek doen, «om toe te laten, dat gedurende den tijd der onderhandeling aan de stad Luxemburg zulk een volkomen opening en vrijheid werd gegeven, dat er alle soorten van behoeften en noodwendigheden konden en mochten binnen gebracht worden». Werd dat aanzoek afgeslagen, zoo zou de aan Spanje toegezegde bijstand terstond volgen. De algemeene Staten besloten drie dagen later geheel in dien geest, en gaven beiden gezanten van den hen belangenden inhoud kennis. De fransche Koning had echter dat besluit niet afgewacht, om uit eigen beweging, en in schijn om de Turken, die op weg naar den Donau waren, bij hun inval in Oostenrijk niet in de hand te werken, de insluiting van Luxemburg plotseling te doen eindigen; een maatregel, door den Prins zeker niet geheel ten onrechte aan de, op zijn voorlichting, door de Staten laatstelijk aangenomen houding toegeschreven [1], terwijl er de engelsche Koning daarentegen zich al de eer van toekende [2]. Toen deze daarop, op aandrang van Frankrijk, doch zonder instemming van Spanje, de scheidsrechterlijke bemiddeling in 't verschil tusschen beide mogendheden op zich nam, werd ook de bijeenkomst te Kortrijk terzelfder tijd gesloten. In Spaansch-Nederland trad, met het eind der maand, de uit Spanje overgekomen Markgraaf van Grana, in plaats van Parma, als Landvoogd op.

Waldeck bleef intusschen in Duitschland voortgaan, een bondgenootschap tot stand te brengen, dat, ook door den Keizer aangenomen, een tegenwicht tegen de mingelukkige houding van Brandenburg vormen zou. Door zijn onverdroten werkzaamheid werd het eindelijk den 10^{en} Juny te Laxenburg beklonken. Hij zelf zou bij de daardoor in 't leven geroepen heermacht het veldmaarschalksampt bekleeden, waartoe hij echter — door tegenwerking van Friesland en Stad en-Landen — eerst in het najaar de goedkeuring der algemeene Staten verwerven kon. De waardigheid van Rijksvorst, die hem een eigen stem op den Rijksdag gaf, werd hem, tot loon van zijn onvermoeid streven, met verheffing van zijn Graafschap tot Prinsdom, door den Keizer al aanstonds opgedragen, al zou ze, daar hij geen mannelijk oir naliet, voor hem en zijn Huis minder belangrijk zijn. De Keurvorst van Brandenburg, voor zijn steeds meer vereenzaamde stelling in 't Rijk beducht, zocht nu de Staten voor een

---

[1] "Vous aures esté sans doute fort surpris de la résolution que le Roy de France a pris de lever le blocus de Luxembourg. Je vous asseure que cette nouvelle a fort estonné tout le monde icy, et l'on s'imagine que la vigeur que l'on a témoigné en Hollande y a plus contribué que le Grand Turck; de quoy je pourrois dire beaucoup de particularités qui ne sont point bonnes à escrire". (De Prins aan Waldeck 2 April, bij Muller, t. pl. S. 143).

[2] "Since the king hath had such a part in bringing this about, he deserveth all imaginable incouragements from his Allyes". (Lord Halifax aan den Prins, 14 April; *Arch.* V. p. 547.

verdrag met zich en Denemarken te winnen, en liet daartoe zijn buitengewonen gezant, Von Diest, in July een schriftelijk voorstel doen, waarin hij hun zijne vergelijkende beschouwingen over den europeeschen stand van zaken vóór vier jaar en thans meêdeelde, en daarop zijne naar onvoorwaardelijke vrede strekkende zienswijs grondde: daar men, als hij niet schuwde te zeggen, de door Frankrijk ingelijfde en bezette plaatsen moeilijk toch herwinnen kon, de Rijnstreken daarentegen door een nieuwen oorlog veel schade zouden lijden, en het voordeel wel weder aan de fransche zij zou wezen. Wilde men echter den vrede bewaren, dan moest men daarbij in 't midden treden, om de twistpunten met Frankrijk in der minne te doen bijleggen; en dat was het, waartoe hij de Staten thans met Denemarken en zich uitnoodigde. De deensche Gezant, Von Petkum, zocht van zijn kant dat gevoelen te ondersteunen. Hoog Mogenden toonden zich echter weinig genegen in dit Frankrijk zoo kennelijk gerievende voorstel te treden, en de Prins verklaarde Von Diest uitdrukkelijk, dat hij, hoewel, even als de Spaanschen, den vrede verlangende, er toch geen begeerde, die als door een veroveraar zou worden voorgeschreven; dat de groote vraag thans was, of men zich al dan niet zonder weêrspraak aan Frankrijk onderwerpen zou; en dat, wilde zich de Keurvorst de zaak werkelijk aantrekken, hij — door met de Staten en Zweden meê te gaan, en zich niet van den Keizer en zijn duitsche bondgenooten af te scheiden — een bestendigen vrede, op gewenschte voorwaarden, tot stand zou helpen brengen. De algemeene Staten, hunnerzijds de zaak overwogen hebbende, gaven den brandenburger Gezant te kennen, dat zij nooit vermoed hadden, men 't noodig zou oordeelen, hen tot vreedzame gedachten te noopen; dat zij nochtans 's Keurvorsten bedoeling, den europeeschen vrede te handhaven, te meer moesten loven, als zij zich verzekerd hielden, hij er veel toe bijdragen kon; dat zij daarom vooral gaarne gezien zouden hebben, hij zich bij hun verbond met Zweden zou hebben aangesloten; dat zij echter zoo ongelukkig waren geweest, hem daartoe niet te kunnen bewegen; dat zij niet tot de verborgen oorzaken daarvan wilden doordringen, noch waarom zijne Keurvorstelijke Doorluchtigheid daarentegen wel andere verbintenissen had aangegaan; doch dat zij vertrouwden, dat hij, die zooveel belang als iemand bij 't behoud van den algemeenen vrede had, zijne maatregelen daartoe wel met de noodige voorzichtigheid zou genomen hebben; dat het onnoodig was, hen — gelijk hij gedaan had — aan hunnen weêrspoed in den voorgaanden oorlog te herinneren, daar zij de gevolgen daarvan nog lang zouden voelen; doch dat zij gewacht hadden, dat de kennis, door den Keurvorst daarvan gedragen, hem gestrekt zou hebben tot een bewijs van hun onvermogen, om de hooge onderstandsgelden langer te voldoen, die men hun afgevergd had en ook verder nog wilde doen opbrengen; dat zij God mochten danken, dat juist dezulken, als het meest bij den laatsten vrede verloren hadden — gelijk Spanje — van de oprechtheid hunner inzichten het meest overtuigd bleken, en hun de minste

C. L. van Kesteren sculps.

verwijtingen gedaan hadden; dat zij de veeljarige ondervinding van den Keurvorst, omtrent de geringe kracht van bondgenootschappen, tegen een machtigen en ontzaglijken vijand — als Frankrijk — hoog stelden; doch zij niet wisten, dat iemand nog verklaard had, dat zich deze, door zijn macht en aanzien, meester wou maken van 't geen hij meende dat hem toekwam; dat zij veeleer vertrouwden, uit de herhaalde betuigingen, door den Keizer, Spanje, en Frankrijk zelf gedaan, te kunnen afleiden, dat men de geschilpunten in der minne zou kunnen vereffenen. Voorts verklaarden zij nog, niet te weten, wat de Keurvorst met dat zeggen bedoelde, dat men niet slechts een sterke neiging maar ook daadwerkelijke pogingen tot verkrijging van den vrede moest hebben: daar dit toch niet beteekenen kon, dat men de twistende mogendheden, met de wapenen tot vrede dwingen, of haar des noods de beloofde hulp ontzeggen moest. Zij zouden er zich niet meê afgeven, uitspraak te doen over de twistpunten, die tusschen Frankrijk en Spanje hangende waren, omdat zij zeker waren, dat Zijne britsche Majesteit al het mogelijke in 't werk zou stellen, die op redelijke wijs bij te leggen, en ook Zijne Keurvorstelijke Doorluchtigheid daartoe wel zou willen meêwerken. Nopens het verschil tusschen Frankrijk en 't Keizerrijk wisten zij niet, wat men van hen verlangen kon, doch wilden anders gaarne partijen tot vrede vermanen. Ondienstig hielden zij 't, zich voor een van die beiden te verklaren, daar zij zich dan terstond bij een der twee verdacht zouden maken; daar echter Frankrijk uit de verklaring van Zijne Doorluchtigheid ontegenzeggelijk groot vertrouwen in hem zou hebben verkregen, en zich zeer tot den vrede genegen betuigde, hoopten ze, dat de Keurvorst het daarin bevestigen zou; zij van hun kant, wilden zulk een heilzame bedoeling gaarne begunstigen. Zij hadden dat dan ook tot dusver steeds gedaan, en zouden, mochten zij er op een of ander punt in te kort geschoten zijn, gaarne daarvan door hem in vertrouwen naricht erlangen, van hun kant ten volle bereid, hem dan hun nadere gedachten, in alle oprechtheid, kenbaar te maken». Dat de Keurvorst zich met dit antwoord op zijn aanzoek bijzonder ingenomen toonde, laat zich niet denken; zijne weinig prijzenswaarde houding maakte 't echter niet onverdiend.

Onderwijl was, behalve Van Citters, ook Van Beuningen als buitengewoon gezant weder in Engeland werkzaam, waarheen men hem in den voorzomer had afgevaardigd. Ongelukkig begonnen zijn beste dagen voorbij te raken, en werd hij allengs meer zwaarmoedig en zwaartillend, dan vaardig en flink, gelijk dat vooral in de volgende maanden blijken zou. Men zocht er thans den door Frankrijk als scheidsman voorgeslagen Koning toe te bewegen, om niet alleen voor 't geschil met Spanje, maar tevens voor dat met Duitschland, en voor de onderhandeling over beide twistvragen, een bepaalde stad — gelijk bijv. Frankfort — aan te geven. Daar Frankrijk dit minder aanneemlijk vond, toonde ook hij daar geen ooren naar te hebben, terwijl Spanje in 't geheel van dat engelsche scheidsrecht niet weten wilde; zoodat Frankrijk daarop in

October verklaarde, dat het zich tot 30 November slechts aan die bepaling gebonden zou rekenen. Omtrent den Prins van Oranje had het reeds eenige weken vroeger zijn kwaadgezindheid getoond, door den 17en Augustus in zijne stad van Oranje plotseling een regiment dragonders te zenden, onder voorwendsel, dat hij er een brok der muren weder hersteld had, terwijl dat alleen door de ingezetenen geschied was, opdat hun vee niet weg zou loopen [1]. Onmiddelijk na hun komst waren die dragonders begonnen de stad te plunderen, en persten haar vervolgens een duizend kronen daags voor onderhoud af, terwijl zij haar inwoners dwongen, al de muren te slechten [2]. Te vergeefs dat er de Gezant der Staten, thans de Heer van Wassenaar-Sterrenburg, zich bij den Koning over beklaagde, en ook de Hertog van York, door Van Beuningen en den Prins omtrent alles ingelicht, er zich van Londen uit — waar hij sedert April was teruggekeerd — moeite voor gaf [3]. Noch zijne noch zijns koninklijken broeders bemiddeling, vermocht iets tegen het kwaad opzet van den franschen Koning en zijn minister, die den Prins zijn onverdroten verzet tegen hun overheerschingsplannen wilden betaald zetten, waar zij maar konden. In de Statenzitting van Holland kon deze dan ook gerustelijk betuigen, «dat Hun Ed. Gr. Mogenden maar al te wel wisten, uit wat redenen en motieven die proceduren voortkwamen», en daaraan zijn vol vertrouwen vastknoopen, «dat zij niet zouden onderlaten, hem in zijn goed en onweêrsprekelijk recht, tegen zoo onverantwoordelijken onderwinden, in alles te handhaven en daartoe behulpzaam te zijn» [4]. De Raadpensionaris voegde daar nog een krachtig woord of wat aan toe, en verklaarde elk voor 's Prinsen persoonlijken vijand, die bij deze gelegenheid niet voor zijn belangen in de bres sprong. Een week daaraan, den 3en October, besloten dan ook die Staten, dat van hunnentwege «de zaak ter Generaliteit daarheen gericht zou worden, dat door Hun Hoog. Mogenden aan zijne koninklijke Majesteit van Frankrijk in de beleefdste en bekwaamste, doch niettemin ook de krachtigste en ernstigste termen, mocht worden voorgedragen het ongelijk, Zijn Hoogheid den Prins door gemelde proceduren, zoowel ten aanzien van de stof als van den vorm, aangedaan; en dat die voordracht aan Zijne koninklijke Majesteit opzettelijk door iemand, onder den titel van buitengewoon gezant mocht geschieden, en daartoe van wege Hun Ed. Gr. Mogenden zou worden voorgesteld de Pensionaris van Delft, Antonie Heinsius». Geheel overeenkomstig dit voorstel werd daarop bij de algemeene Staten besloten, en de nog jeugdige delfsche Pensionaris — ofschoon evenzeer zonder vrucht — naar Frankrijk afgevaardigd. Zijne even «be-

[1] Zie zijn schrijven aan Waldeck bij Muller, t. pl. S. 195.

[2] Zie voor de nadere en verdere omstandigheden het *Verhaal van 't gepasseerde in de Staat ende het Prinsdom van Orange* ('s Gravenhage, by Jac. Scheltus, *anno* 1682).

[3] Zie zijne brieven uit dezen tijd, *Arch.* V. p. 560—564.

[4] *Resol. van* 26 *Sept.* '82.

leefde» als «ernstige» woorden hadden ten slotte geen andere uitwerking, dan dat Louvois — naar men wil [1] — hem met de *Bastille* dreigde, wanneer hij nog langer bleef aandringen, en hij dus na eenige weken onverrichterzake huiswaarts trok.

Jammer dat Koning Lodewijk en zijn krijgsminister niet op Kermisdinsdag, den 30[en] Juny '82, te Haarlem de Rederijkers bijeenkomst konden bijwonen, op de vraag, door 't *Soetruykend Wit Angiertje*, met het oog op hun onvreedzame inlijving- en veroveringszucht uitgeschreven, en door de kamers van Katwijk-binnen, Noordwijk, Haastrecht, Hazerswoû, Gouda, en kamerleden van Amsterdam en elders, bijgewoond. Daar hadden zij 't uit den mond van den Haarlemmer C. L. Van der Vinne kunnen vernemen, hoe, wanneer maar

> elk was tevreden Met zijn bescheiden deel, de Nijd
> En twist der aarde lag vertreden,
> Men wist van oorlog noch van strijd;
> (Het) goed en stopt de hebzucht nimmer;
> En nijd en twist, bedrog en list
> Door Staat- en baatzucht hitsen stadig an,
> Dat men 't genoeg niet wel bereiken kan;

en «Vorst Louïs» zou er op den man af hebben kunnen hooren, hoe dat hij

> maar met gloriezucht In 't hart bevrucht,
> Door nijd en ongenoegen aangevoerd,
> Het Kristendom met oorlog (had) beroerd.

«Het oog der Witte Angieren, al het misverstand beschouwende», dat «de Duivel door nijdige twistgierigheid», in tegenwerking van «den geest der liefde, trouw, en waarheid» had teweeggebracht, en «hoe de grootste Keizers en Koningen der aarde, indien zij haar minder Prins of Vorst of haars gelijken tot Staat zien opkomen, ze met jaloersheid benijden en tot verderf zoeken te bestrijden; ja verder, hoe gemeene lieden, indien zij haar evennaasten in staat, rijkdom, of een gezegend lot op zien komen — waarover zij hun blijdschap en liefde behoorden te toonen — niet anders als haat en nijd tot strijd in 't hart en kweken; en boven dit zulk een haat tegens malkanderen, dat zelfs de Overheid van menig nijdig onderdaan met gal en laster» achtervolgd werd; — dit alles beschouwende, had «haar vernuft overleìd, om alle de geesten, die zij kon bekomen, te ontbieden tot beantwoording op rijm eener vraag van liefde en vreê, om de fout te doen gevoelen van al degenen, die niet

---

[1] Naar Torcy's verzekering in zijne *Mémoires*, II. p. 2: "Heinsius avoit essuyé la mauvaise humeur d'un ministre plus accoutumé à parler durement aux officiers de guerre qu' à traiter avec les étrangers; il n'avoit pas oublié que le ministre l'avoit menacé de le faire mettre à la Bastille.

als krakeel op aard en brouwen». Zij zond daartoe allen «Redenkamers en kunstbeminders» haar «kaarte»,

> Om op het Kermisfeest met liefde te vergâren,
> En konstig, vredig te voldoen 't geen wordt gevraagd,

voor den opperprijs «een zilveren zoutvat» toezeggende, en de andere «naar advenant». Met dat zoutvat ging de Rederijker Westerbaan van Katwijk, als berijmer van 't best gekeurde der 46 ingeleverde antwoorden, strijken; terwijl een ander Katwijker, Florens Van der Hart, den haarlemmer broederen voor hun doeltreffende vraag zijn dank bracht:

> O, roemrijk Broederschap der geurzoet-witte Angieren!
> Gij, die Rhetorika door rijke reên doet sieren,
> En door uw wijs vernuft hier weêr een vraag voorstelt,
> Een vraag, wiens inhoud niet als puur van liefde meldt;
> Een vraag, wiens groote glans en treffelijke luister
> De haat en nijd en twist vertrekken doet in 't duister
> Van Pluto's zwarte rijk; — hoe kan een edel geest,
> Wiens hert van liefde brandt, versmaden zulk een feest? [1] —

Intusschen, hoe wakker hij en zijn rijmlustige medegeesten zich geweerd mochten hebben, hun twist- en krakeelschuwe, rust, liefde, en vrede âmende dichten hadden op 't fransche staats- en krijgsterrein evenmin invloed als op dat der hollandsche partijzucht. Alles bleef daar zijn ouden gang gaan, en liet de rederijke geesten, aan «'t zeilrijk Sparen» vereenigd, hun rijmwerken, liederen, en kniedichten naar hartelust in den wind zingen en knutselen, en ze met al de verdere kermispret voorbijgaan. Het gehaspel over Engelands bemiddelingstaak bleef het gansche jaar uitduren, terwijl Avaux zich inmiddels in Holland moeite gaf, de gemoederen der lieden van invloed voor zich en zijn Koning te winnen. Hij slaagde daarin echter niet naar genoegen, maar zag daarentegen Spanje en den Keizer zich achtervolgens bij 't Waarborgsverbond aansluiten, doch nu ook Brandenburg zich in September met Munster en Denemarken tot dat voor Frankrijk gunstig verdrag verbinden, waartoe het eerst de Staten te vergeefs had pogen over te halen. Met die Staten raakte de Keurvorst buitendien, in deze dagen, over Oostfriesland aan 't scharrelen, waar de oneenigheid tusschen Vorsten en Stenden de tusschenkomst van den duitschen Keizer had veroorzaakt, en deze dien Keurvorst de vereffening van 't verschil, in zijn naam, had opgedragen.

---

[1] Zie *'t Soetruykent Wit Angiertje, opgeoffert aen de WelEd. Grootachtb. HH. burgemeesteren en regeerders der stadt Haerlem*, enz. Tot Delft Gedr. by Cornelis Blommesteyn, ordinaris drucker van de Rethorika, wonende in de Kromstraetsteegh, in *door druck geleert*, 1683.

Met bewilliging dier Stenden wierp hij nu in November een paar honderd man, onder de overste Von Brandt in Greetzijl, en zocht zich daarover in Den Haag met de bekomen lastgeving te verontschuldigen. De algemeene Staten echter minder daarover voldaan, lieten hem weten, dat zij zich zelf en niet den Keizer het recht van uitspraak in die oostfriesche staatsgeschillen toekenden, en vertrouwden, die Keizer hen daarin niet zou willen storen. De Keurvorst gaf hun ten antwoord, dat hij van geen overeenkomst tusschen Stenden en Staten daaromtrent wist, en 't hem alleen bekend was, dat Oostfriesland onder 't Keizerrijk en tot den Westfaalschen Kreits behoorde, zoodat er 's Keizers bevelen omtrent uitgevoerd moesten worden; wilden de Staten zich dus nog verder in die rijks- en kreitszaken mengen, dan zouden hij en de overige rijksvorsten zich alleen genoopt kunnen vinden, nog meer troepen naar Oostfriesland te zenden. De Keizer zelf maakte er hem nu opmerkzaam op, dat hij, vóór dit bezetten van Greetzijl, hem en zijn medebestierders van den Kreits had moeten raadplegen, en maande hem dus aan, zijn manschappen terug te roepen; doch liet door zijn gemachtigde, Krampricht, in Den Haag in January '83 tevens bij de Staten zijn wensch te kennen geven, dat ze zich niet met Oostfriesland bemoeyen mochten. Zij hadden daar evenwel zoo min ooren naar, als de Keurvorst om zijn bezettingstroepen weêr thuis te halen. Terwijl deze den Keizer ten antwoord gaf, dat die bezetting alleen tot handhaving van 's Keizers eigen gezag strekte, en zij Greetzijl weêr verlaten zou, zoodra de Stenden daar geen moeite en overlast meer hadden, zeiden de Staten aan Krampricht en den hem bijvallenden deenschen Resident Borchard, dat zij gaarne met hun beiden en Munster beraadslagen wilden, over de beste middelen, om onlusten te voorkomen uit die bezetting te duchten; doch dat zij in 's Keizers schrijven anders, niet zonder bevreemding, min gegronde stellingen omtrent hun rechten hadden gevonden, die met de waardigheid van den Staat weinig strookten, en die zij dus gaarne gewijzigd zouden zien. Met Oostfriesland deed zich in de volgende maand een nieuw twistpunt op in de bewering der Staten van Gelderland, dat de heerlijkheden van Erens, Nederdorp, en Witmond aan hun gewest leenroerig waren, en zij dus aan de algemeene Staten verzochten, hen in dat recht te handhaven. Dezen gaven er den Keurvorst onmiddellijk kennis van, onder bijvoeging hunner meening, dat hij hen des noods daarbij wel ondersteunen zou; doch kregen nu op hunne beurt van keizerswege door Krampricht te hooren, dat de genoemde streken geen geldersche, maar Rijksleen waren, en hij dus verzocht, dat zij Gelderland niet in zijn vordering steunden. Ook de Vorsten van den Westfaalschen Kreits uitten zich in gelijken zin; doch de Gravin van Oostfriesland, de vraag dier leenroerigheid 't zij aan 't Rijk of Gelderland daarlatende, beweerde dat zij in geen geval voor rijkslasten aansprakelijk konden zijn, gelijk Krampricht dat in zijn vertoog aan de Staten beweerd had. Dezen drongen er toen bij den Keizer op aan, zoo dit als de verdere twistpunten in der minne

met hen te vereffenen; ze bleven echter onbeslist, maar 't in Oostfriesland van weêrskanten gelegerde krijgsvolk, van de andere zij, rustig. Aan Emden gaf de Keurvorst, niet lang daarna, octrooi tot oprichting eener afrikaansche maatschappij, met het doel op de Goudkust handel te drijven. Vóór een 50 jaar had de oostfriesche Graaf Ulrich een dergelijke vereeniging voor Abyssinië ingesteld, doch deze was, door gebrek aan den noodigen steun, weldra te niet gegaan. De Westindische Maatschappij, op haar eigen handel aan de kust naijverig, haastte zich nu echter door den Raadpensionaris bij de Staten te bewerken, dat men zich bij 't brandenburgsche hof over die nieuwe maatschappij beklaagde. Op de hem daarop door Amerongen gedane vertogen, antwoordde evenwel de Keurvorst niet zonder reden, dat de handelsoctrooyen door hen aan sommige ingezetenen verleend, wel tegenover hun verdere landgenooten, doch niet voor uitheemschen geldig konden zijn; dat ook de W.-Ind. Maatschappij, met uitsluiting van andere, handel mocht drijven op plaatsen, met de wapenen door hen veroverd of van de inboorlingen gekocht, of waar zij daartoe overeenkomsten met hen had aangegaan; doch dat er ook daar buiten nog veel plaatsen waren, waarop aan anderen die handel vrij stond. De embder maatschappij ving dan ook rustig haar ondernemingen aan, doch behoefde — als weldra bleek — der westindische daarmeê geen vrees in te boezemen. Van een drietal schepen, door haar uitgezonden, werden twee door die der Westindische, een door de Franschen aangehouden, en eerst na lange onderhandeling vrijgelaten; zoodat, onder deze en soortgelijke belemmering en weêrspoed, de afrikaansche maatschappij allengs geheel verliep. De Westindische was, in den vorigen herfst, bij octrooi der algemeene Staten, met het beheer van Suriname belast, dat tot dusver onder dat der zeeuwsche Staten gestaan had, die zich nu voor *f* 260,000 lieten afkoopen. Voor een evenredige geldsom deed daarop de Compagnie, in 't jaar 1683, een derde der volksplanting aan Amsterdam, een ander aan den Heer van Sommelsdijk, Cornelis van Aersen, onder de Soevereiniteit der algemeene Staten, over, terwijl Aersen toen door die Staten tevens tot Goeverneur der Colonie benoemd werd; niet tot zijn geluk juist, daar hij vijf jaar later, bij een muiterij onder 't krijgsvolk, geweldadig om 't leven kwam.

Op aandrang der algemeene Staten had Frankrijk er in toegestemd, het tijdsbestek voor Spanje, om zich bij Engelands bemiddeling neêr te leggen, nog tot den 15en January 1683 te verlengen; liet het er zich dan niet voor vinden, zoo zou het inlijvingswerk worden voortgezet, en stonden 50,000 man gereed, om terstond den linker Rijnoever te bezetten. Spanje bleef echter ongenegen, en de fransche Koning gaf het toen, gelijk Duitschland, nog tot den laatsten Augustus tijd, zich omtrent Engelands scheidsrechterschap te verklaren. Koning Karel betuigde zijnerzijds den Prins van Oranje zijn leedwezen, dezen niet bij Spanje het aannemen daarvan te hebben zien doordrijven; een anderen kans op den vrede meende hij niet te zien, en die vrede, achtte

hij toch, dat hem en den Prins even wenschelijk voorkwam [1]. De Prins gaf hem in een breedvoerig schrijven [2] ten antwoord, dat de afkeer, dien hij voor een nieuwen vredebreuk koesterde, en mondeling zijn oom had kenbaar gemaakt, volkomen waar was, en niets hem meer ter harte ging, dan zich met dien oom wel te verstaan; doch dat de ervaring en de noodlottige gevolgen van den vrede van Nijmegen, die hadden doen zien, dat een vergelijk met een overheerschende mogendheid, tenzij door een deugdelijke verbintenis tusschen hen, die haar moeten vreezen, in evenwicht gehouden, slechts een schijn van rust en een bedriegelijke zekerheid geeft, hem deden blijken, dat de Staten dat doel niet uit het oog mochten verliezen, te meer omdat men hun te laste leî, zij meer een spoedigen dan een goeden vrede gezocht hadden. Zulk een vrede hield hij echter, even als Zijne Majesteit, op 't oogenblik volstrekt noodig, en daarom had hij ook zijn uiterste best gedaan, Spanje en den Keizer geneigd te maken, zich en de Staten uit de moeilijkheden te helpen, gelijk de Koning dat van den Gezant Van Citters zou kunnen vernemen. De keuze der middelen daartoe, door Zijne Majesteit en de Staten gedaan, kwamen tamelijk wel overeen, daar het toch nagenoeg hetzelfde was of men Spanje, gelijk hij, de noodzakelijkheid onder 't oog bracht van een spoedige vereffening der geschilpunten, om den oorlog te voorkomen, of, gelijk de Koning, daartoe op het aannemen van dat scheidsrechterschap aandrong. Dit laatste was voor dien Koning aanneemlijker, èn om zijn eigen binnenlandschen toestand èn omdat hij in geenerlei betrekking met den Keizer of 't Rijk stond; het eerste daarentegen voor de Staten; doch beiden werkten tot hetzelfde doel, het verhinderen van alle bloedvergieten, en het tot stand brengen van een goeden vrede in de Kristenheid, meê. De Koning — zoo meende men — had echter thans de beste middelen om de zaken tot een goed einde te brengen, door de gelegenheid, die hem de aanstaande verbintenis van Prinses Anna, van York, met den Prins van Denemarken [2] bood, om den Koning, 's Prinsen broeder, in zijn krijgsdrift te temperen, en door zijn verbond met Brandenburg en Frankrijk, tot geen averechtsche gevolgen te leiden; zoo mocht Zijne Majesteit dan, naast God, haast de eenigste heeten, in staat, de schromelijkste ongelukken te voorkomen, en zich zoo een onsterfelijken roem en de zegening van geheel de Kristenheid, die dat groote werk van Haar verwachtte, te verwerven. Wat hem zelf betrof, hij zou gaarne met alle kracht daarbij van dienst zijn. Ongelukkig vond hij, in zijn edelaardig opzet, toenemende tegenwerking bij den hoe langer zoo meer bezwaarden Van Beuningen, over wien hij, dezer dagen, zijn

[1] Zie zijn brief van $^{2}/_{12}$ Maart 1683, *Arch.* V. p. 567.

[2] Uit deze zinspeling blijkt, dat de brief bij Groen een paar maanden te vroeg gesteld is; de aanvraag om Prinses Anna's hand had toch eerst den $^{3}/_{13}$ Mei plaats; zie Yorks eigen schrijven aan zijn schoonzoon, t. pl. p. 575. Het huwelijk zelf werd den 25 July (14 Aug.) voltrokken, zie ald. p. 580.

hart bij Fagel uitstortte. «Indien alle die fondamenten waar waren, die hij stelde», schreef hij hem, den 1en April, uit Dieren naar den Haag [1], «zoo is er niets overig voor ons, als ons te submitteeren. De meeste echter van die fondamenten zijn onwaarheden of in zijn eigen hoofd opgerezen; en evenzoo zijn slotsom; doch de laatste zijner overwegingen is een onverdragelijk dreigement, dat mijn bloed in mijn hoofd heeft doen rijzen, toen ik die zinsnede las. Ik ben» — vervolgde hij — «zoo verontwaardigd over geheel zijn geschrijf, dat ik het u niet genoegzaam kan zeggen. Het zal u zeer gemakkelijk vallen het te weêrleggen; maar het smart mij aan mijn hart, dat gij zooveel onnoodige moeite zult moeten nemen, en daardoor zooveel kostelijke tijd zal verloren gaan, die gij zooveel beter hadt kunnen besteden ten dienste der Republiek. Ik voorzie zeker, dat als gij die schoone overwegingen zult hebben beantwoord, de Heeren van Amsterdam het tot een *besogne* van Holland zullen willen maken, waarbij ik mij dan ook zal laten vinden; doch Van Beuningen moet dan evenzeer tegenwoordig zijn, en ik meen mij daar dan ook te ontboezemen, gelijk hij gedaan heeft, want het Land zal er van gewagen, daar ik niets bij mij denk te houden. Hoewel ik zeker ben, dat Van Beuningen en ik naderhand *irreconciliabel* zullen zijn, daar vraag ik niet naar; het eenigste dat mij bedroeft, is te zien, dat het gemeen welzijn zooveel geleden heeft, en nog lijden zal door een turbulenten geest. Ik verzoek, dat gij mij zult laten weten, tegen wat dag of tijd gij mij in Den Haag wilt hebben; want ik zal er niet alleen komen, maar vliegen, indien ik kon, om dienst te doen, of, om beter te zeggen, te beletten dat er geen kwaad en geschiê. Gij zult noodwendig al de leden, zooveel doenlijk, tegens de raisonnementen van den Hr. Van Beuningen dienen te preoccupeeren; het eenigste daarvan, dat ik vreeze dat ingang mocht vinden, is dat der waarschijnlijkheid van een oorlog; want dat is, naar mijn oordeel, niet zoo klaar te wederleggen als wel de andere, en daarin komen veel zaken, die men de menschen zoo niet en kan doen begrijpen». Dat had hem dan ook reeds in December aan Waldeck doen schrijven, dat hetgeen hem 't meest in die averechtsche handelwijs van Van Beuningen griefde, de nalatigheid was, waarin men bleef zich in behoorlijken staat van tegenweer te stellen; terwijl hij zelf in dat opzicht niets dorst voor te slaan, om de groote zaak niet geheel te bederven [2]. Alles vloeide ten slotte trouwens slechts uit de «onverdraaglijke» houding van Engeland voort, welken schoonen schijn zijn koninklijke oom daaraan ook mocht willen geven. Wat er echter gebeuren

---

[1] *Arch.* V, p. 568, S.

[2] Bij Muller t. pl. S. 222: "asseurement la conduite de M. v. B. a fait et faira plus de (tort) à l'Estat et toute la Chrestienté qu'il ne pourra jamais (ren)dre service; ce qui me chagrine le plus en tout cecy (c'est que) nous ne faisons icy aulqu'une preparation pour nous (mettre) en estat de deffence; — et mesme (je n'oserois) rien proposer à cest effect, affin de ne point gater (en)tièrement la grande affaire".

mocht, hij had zich vast voorgenomen — en zou dat ook ten volle nakomen — «al het mogelijke te doen, om den Staat niets in strijd met zijn ware belangen te laten ondernemen» [1]. Een paar weken later had hij ter Statenzitting van Holland gelegenheid, daaraan al aanstonds gevolg te geven; overeenkomstig Van Beuningens zienswijs stelde Amsterdam daar voor, bij Spanje op de aanneming van Frankrijks voorstel aan te dringen, doch vatte de Prins toen het woord, om met klem van reden in de krachtigste taal daartegen op te komen, en de redeneeringen van den Oud-burgemeester en zijn medestanders, gelijk hij 't Fagel had toegezegd, te bestrijden.

Inmiddels was, in February, met de gemachtigden der drie verbonden mogendheden een nader overeenkomst tot stand gebracht, die hun verbond meer bepaald tot een viervoudig maakte, voor den tijd van twintig jaren gesloten. Men bepaalde daarbij, dat zij elkander, op de eerste aanmaning, met 12 oorlogschepen en 6000 man zouden bijstaan, van de laatste desverkiezende 2000 man ruiterij, voor 3000 voetknechten geldende. Ook andere rijksvorsten, dan de Keizer, zouden kunnen toetreden, zooveel manschappen leverende als zij konden, en voor welke hun dan door de bondgenooten, op hun beurt, het dubbel getal werd toegezegd, mits de 6000 niet overschrijdende In vijf afzonderlijke artikelen werd 1. de Keizer van 't leveren van schepen vrijgesteld, op voorwaarde er dan ook geen te verlangen; 2. van Spanje zouden Nederland en Zweden geld in plaats van schepen mogen eischen; 3. de oude verdragen tusschen Spanje en Nederland bleven in volle kracht; 4. de bondgenooten zouden òf volgens bijzondere onderlinge verdragen òf volgens deze overeenkomst bijstand kunnen vorderen; 5. deze afzonderlijke punten strekten alleen tot nadere verklaring dier overeenkomst, doch brachten er geenerlei verandering of vermindering in. Meer dan iemand kreeg de Keizer thans behoefte aan krachtigen steun tegenover de zijn erflanden niet slechts, maar ook zijn hoofdstad, Weenen-zelf, bedreigende Turken. Met de hongaarsche opstandelingen onder Graaf Tekeli in verbond, hadden zij dezen als Koning van die landstreek erkend, en kwamen nu met een heermacht van meer dan 200,000 man onder den Grootvizier Mustafa, hem, naar 't heette, in zijn bewind bevestigen [2]. In

---

[1] "Ju (ges donc) si je ne suis point à plaindre dans (ceste) conjuncture; et tout cela ne vien que de la conduite intolérable de l'Angleterre". (Ald. t. pl.)

"Mais quoy qui me puisse arriver je serai toujours ferme à faire mon possible, que l'Estat ne fasse rien contre ses véritables interests". Ald. t. pl.

[2] Ach! weeklaagde men in Duitschland:

Ach! der Feind sehr wüthig bricht Schon herfür mit seinen Schaaren,
Und mit zweimal — wie man spricht — Hunderttausend Janitscharen.
Seine Horden, Aller Orten, Sengen, brennen, rauben, morden,
Als der wahre Antichrist, Dass es ganz erschrecklich ist.

En luide riep men er naar alle kanten:

Mei de Raab overgetrokken, sloegen zij daarop, tot ontsteltenis der gansche Kristenheid, het beleg voor Weenen, dat zij drie maanden lang bestookten. Toen, den 22sten September, viel de wakkere poolsche Koning Sobieski, door den Keizer voor zijn belang en dat der Kristenheid gewonnen, van den Kalenberg op het turksche leger, en dwong het voor goed tot den aftocht, dien zijn bevelhebber, Mustafa, met verworging boeten moest [1].

De fransche Koning had niet zoo lang gewacht, om, onmiddelijk na den afloop van den laatstgestelden termijn, den 1^en^ September, 30,000 man onder Humières de spaansche Nederlanden te doen binnen rukken, om zijn vermeende rechten te handhaven. Den avond te voren had zich de overrompelaar van Straatsburg, Baron Asfeld, te Brussel bij Parma's opvolger, den Markgraaf van Grana vervoegd, en hem, in Koning Lodewijks naam, verklaard, dat daar Spanje den engelschen Koning niet als scheidsman had willen aannemen, 20,000 man te voet en 15,000 ruiters den volgenden dag de grenzen zouden overtrekken, en op kosten der bezette landstreek teren, totdat het Spanje behagen zou, daaraan een einde te maken. Onmiddelijk na de volvoering dezer bedreiging haastte zich de spaansche Gezant in den Haag, de Markgraaf van Castel-Moncajo, bij de algemeene Staten om de vroeger toegezegde acht duizend man hulptroepen te vragen, en vond, in spijt der bezwaren, door Amsterdam, Delft, en Leiden, bij die van Holland geopperd, des te gereeder gehoor, als de Prins had doen opmerken, dat het een reeds in 't vorige jaar genomen besluit gold, 't welk men thans dus slechts had ten uitvoer te leggen. Daarvan gaf men toen terstond den engelschen Koning bericht, met dringend verzoek, dat hij zich nu toch niet langer aan 't viervoudig verbond onttrekken, en 't behoud der spaansche Nederlanden in de waagschaal stellen zou, er tevens bij Frankrijk op aandringende, dat het zijn troepen van daar terugriep. De Koning had echter evenmin ooren naar 't een als naar 't ander, en zeî zelfs de handelwijs der Staten af te keuren; het volvoerde besluit achtte hij hun eer door dezulken opgedrongen als oorlog, in plaats van vrede, zochten. De Staten lieten daar

---

Schlagt die Trummen, Schlagt die Trummen,
Gross Alarme durch die Welt!
Weil der Erbfeind jetzt ist kummen —
Schlagt die Trummen, dass sein Trutz in Stücken fällt!

(Zie den *Aufruf* en den *Feldzug gegen die Türcken*, in de *Hist. Volkslieder* enz. S. 81 en 86).

Kasche, Kasche, Rocksisabla
Gross-Visier gab Fesergeld;
Der Polnische König that nachsetzen
Und die türkischen Hunde hetzen
Als ein praver Kriegesheld!

luidde het thans vol vreugde; zie *Entsatz von Wien*, ald. S. 108.

door hun Gezant ernstig verzet tegen aanteekenen, hem meldende, hoe dat besluit met algemeene stemmen genomen was, terwijl Stad-en-Landen alleen begeerd had, er eerst verslag van te doen. Bij de Staten der verschillende provinciën had het ook geenerlei weêrspraak gevonden, en 't was Hun Hoog Mogenden dus zeer leed, Zijne Majesteit onder zulk een verkeerden indruk van hun gedragslijn te zien. Zij baden hem daarom ook geenerlei geloof te slaan aan 't zeggen van lieden, die òf 's Lands regeerstelsel niet kenden òf kwaadwillig genoeg gezind waren, om buitenslands besluiten, op wettige wijs genomen, voor onwettig te willen doen verslijten, alleen omdat ze met hun bijzonderen smaak niet strookten. Ook mocht hij gelooven, dat zij in 't minste geen oorlog begeerden, wanneer slechts de vrede op redelijke voorwaarden getroffen kon worden. Zijne Majesteit zelve in den oorlog meê te slepen was in 't geheel hun bedoeling niet, en ging ook boven hun vermogen; zij echter hadden hun verbonden na te komen; en zij zouden thans verder geduldig verbeiden, wat hij gelieven zou te verrichten ter voldoening der vroeger tot behoud van Spaansch-Nederland gesloten verdragen. Zij verzochten hem echter dringend, al het zijne bij te brengen, om den vrede te bewerken; reeds uit hun daartoe zoo dikmaals al hem kenbaar gemaakte, vurige wenschen, moest hij bevroeden, dat zij van niets meer wars waren dan van een oorlog, die hun geen voordeel altoos, en niets dan weêrspoed berokkenen zou. Bij den Keizer drongen de Staten te gelijker tijd op ondersteuning van hun aandrang bij Engeland aan; terwijl zij Spanje tot vermeerdering van zijn troepen aanmaanden, om den vijand uit de Nederlanden te weren.

Den 12en October gaf de spaansche Landvoogd aan al zijn krijgsoversten bevel, alom in de spaansche Nederlanden geweld met geweld te keeren, en maakten hun manschappen uit Oudenaerden, Kortrijk, Luxemburg, strooptochten naar de fransche dorpen, terwijl de spaansche intendanten belastingbrieven op fransch terrein verspreidden. Koning Lodewijk verbood nu zijne onderdanen op galeistraf elke betaling daarvan, en beval Humières voor elk in zijn gebied verbrand huis of dorp, er vijftig spaansche in brand te steken; een getal, dat hij anderhalve maand later nog verdubbelde [1]. Vóór het einde van October had intusschen de daadwerkelijke oorlogsverklaring van Spanje aan Frankrijk plaats gegrepen, en zoodra dit gebeurd was, had Koning Lodewijk zijn haagschen gezant gelast alle opzet zijnerzijds, op de vredebepalingen van Nijmegen inbreuk te maken, verre van zich te werpen. «Daar», zoo sprak dientengevolge Avaux tot Hun Hoog Mogenden, «het hoofddoel Zijner Majesteit altijd geweest is en blijft, om den vrede in geheel Europa te bevestigen, is het Haar een groot genoegen, U de voorwaarden te leeren kennen, waarmeê Zij zich, naar de

---

[1] Zie de bij Rousset t. p. p. 238 aangehaalde brieven.

keus der Spaanschen, wel voldaan wil houden als vergoeding voor Haar rechten en aanspraak op Aalst, den Ouden burg, en andere vlaamsche plaatsen: 1. De hoofdstad en verdere verbrokkelde deelen van Luxemburg; 2. in Vlaanderen het ontmantelde Kortrijk en Dixmuiden, en verder Beaumont, Bouvines, en Chimay; 3. in Cataloniё Puycerda, enz. 4. eenige andere plaatsen; 5. in Navarre Pampeluna, en Fontarabia. Ter beslissing gaf hij den Spaanschen een kleine twee maanden, tot 31 December, tijd. Den dag, waarop Avaux in Den Haag dit meêdeelde, belegerde Humières het kasteel van Kortrijk, dat zich den volgenden reeds overgaf, nadat de stad hem al drie dagen vroeger, 3 November, in handen was gevallen; daarna nam hij ook Dixmuiden, dat zich hem den 20en vrijwillig in handen stelde [1]. 's Konings voorslag werd echter door den spaanschen gezant met verontwaardiging van de hand gewezen, gelijk ook door dien van den Keizer; Krampricht achtte ze geheel onredelijk, hoe geneigd zijn meester anders zou zijn, den vrede te bevorderen. Anders dacht men er te Amsterdam over, waar men zich openlijk voor de aanneemlijkheid der fransche voorwaarden voor Spanje verklaarde, en in deze dagen zich nog te meer afkeerig van alle oorlogsuitgaven ten bate van dat Spanje en tot bedwang der fransche heerschzucht betoonde, als er de Admiraliteit op zee een geweldige schâ geleden had. Tot bescherming der Oostzee toch, waar behalve de Denen ook een fransch smaldeel onder den Markgraaf van Prénelly toefde, was onder den Luitenant-admiraal Scheepers, in Augustus, een vrij aanzienlijke vloot uit de Maas onder zeil gegaan, op welke, onder hem, de Vice-admiraals Thomas Vlugh en Van Bronkhorst-Stirum, de laatste ter vervanging van den in Maart overleden Engel de Ruyter, en de Schouts-bij-nacht Van Almonde en Van der Putten, bevel voerden. Na eerst een halve maand tusschen de schotsche en noorweegsche kust gekruist te hebben, met geen anderen vijand dan 't booze weêr kampende, dat een paar amsterdamsche schepen buiten 't gevecht stelde en huiswaarts dreef, kwam zij voor Schooneveld nadere bevelen afwachten, waar zij op nieuw door storm overvallen werd, en zich voor een deel in de zeeuwsche gaten bergen moest. In October kreeg zij hier nu bevel naar Gothenburg te stevenen, om Zweden van dienst te zijn, en kwam er den 22en voor anker, doch trof er den reeds naar Stokholm gekeerden Koning, dien zij er verwacht had, niet meer. Zoo vond Scheepers niets beters te doen, dan, vóór de stormachtige Novemberdagen aanvingen, de terugreis weêr aan te nemen, op welke zij hem helaas! toch maar al te wel zouden weten te vinden. Den 11en der maand werden, als voorbode van grooter zeeramp, de amsterdamsche en hoornsche schepen, die reeds tot dichtbij den wal genaderd waren, door den hevigen wind van hun ankers geslagen, en verhinderd binnen te

---

[1] Aldaar, p. 342.

loopen, terwijl een hunner, dat van Kapitein Gillis Schey, dat lek was en het daarom wel diende te beproeven, in 't Spanjaardsgat in den grond stiet, en verbrijzeld werd, zoodat de bemanning ter nauwernood werd gered. De overige bleven nog een dag of drie rondzwalken, te vergeefs pogende binnen te komen, toen hen den vierden — den 15^{en} der maand — een storm uit den West-zuid-Westen overviel, die ook den volgenden dag nog aanhield, hen eerst op zee jammerlijk havende, en toen met hun zevenen op het strand jaagde, en in stukken sloeg. Behalve dat van Schey verloor zoo de amsterdamsche Admiraliteit vier van haar grootste schepen, waaronder dat van den Vice-admiraal Stirum, de *Hollandia*, van 80 stukken, zelf. Terwijl echter van zijn bodem de bemanning door die van *'t Moriaanshoofd*, onder Kap^t. Elsevier, die juist nog bij tijds opdaagde, gered werd, en ook die van een paar andere schepen nog voor een goed deel behouden bleef, verging een derde, *de Prins te Paard*, gelijk twee van 't Noorderkwartier, Thomas Vlughs admiraalsbodem, de *Westfriesland*, en *'t Wapen van Monnikendam*, met man en muis, en ging evenzoo het vierde amsterdamsche *de Woerden*, van 72 stukken en 700 man, op de hoogte van Kamperduin te grond. Met zich zag het zijn Kapitein, De Ruyters wakkeren schoonzoon Johan de Witte, en zijn eersten Luitenant, wijlen Engel De Ruyters inmiddels opgeschoten Michieltjen, grootvaders petekind en hartelap, in de golven verzinken [1].

Onder den indruk al dezer zeeschade gold het thans de maatregelen te beramen, ten bate der Spaansche Nederlanden en tot beteugeling van Frankrijks inlijvingskoorts te nemen. Hoe krachtig Amsterdam zijn zoo zwaar beproefde Admiraliteit onmiddelijk met een geldelijk voorschot van een ton gouds te hulp schoot, het toonde zich nu te meer onwillig, voor dat anders zoo heilzaam doel in de beurs te tasten. Terstond na de afzending der vroeger toegestane hulptroepen had de Raad van State, op aandrang van den Prins, den 29^{en} Sept. aan de algemeene Staten nadrukkelijk in overweging gegeven, of men de landmacht niet met een 6000 man paardevolk en een tienduizend voetknechten, voor den tijd van vier maanden, vermeerderen zou; 't geen ruim negendhalve ton aan aanrits- of werfgeld en ten naastenbij twee miljoen aan soldij zou vorderen, over de afzonderlijke provinciën naar de gewone verhouding te verdeelen. De zaak was toen door Hun Hoog Mogenden aan elk dier provinciën ter beraadslaging gezonden, met verzoek, om, stemden zij er in toe, het zoo spoedig doenlijk aan hen te doen weten. Die toestemming had echter veel voeten in de aarde, doch vond nergens meer tegenwerking dan bij Holland, van Amsterdam. De Edelen en de meeste steden bewilligden er — in de zitting van 25 October — volgaarne in; Delft toonde zich slechts op eenparigheid gesteld; doch Amsterdam weigerde, daar zijne

---

[1] Zie nader bij De Jonge, *Gesch. van het Ned. Zeewezen*, III. bl. 20, vv.

Vroedschap van meening was gebleken, dat de slechte staat van 's Lands geldmiddelen geen nieuwe oorlogsverwikkeling toeliet; en hoewel de amsterdamsche afgevaardigden, op verzoek hunner medeleden, daarop meer dan eens om nieuwen last huiswaarts keerden, bleef die Vroedschap onverzettelijk op haar stuk staan. Toen Avaux vervolgens zijn meesters vierledig voorstel mededeelde, trokken zij daar partij van, om hun meening kracht bij te zetten, en spraken den 11en November, met hun zevenen ter vergadering verschenen, de meening uit, dat nu Frankrijk aanneemlijke voorslagen tot een vergelijk met Spanje gedaan had, de werving vooral moest afgestemd worden. Beter voorwaarden dan deze, achtten ze zelfs met de wapenen niet verkrijgbaar, terwijl de uitslag van den oorlog geheel onzeker was. De Keurvorsten van Beyeren en Saxen wier bondgenootschap men zocht [1], waren nog niet toegetreden; Brunswijk-Luneburg was evenmin nog bereid, hulptroepen te zenden; de Keizer had met den turkschen oorlog de handen vol, en ook de Rijksvorsten moesten daaraan hun kracht verspillen; de Koning van Engeland gaf Spanje en de Republiek, in hun hardnekkige weigering in zijn uitspraak te berusten, ongelijk; Spanje zelf verweerde zijn Nederlanden niet naar behooren; en 't bleek dus in alle opzichten raadzaam, met Frankrijk samen te gaan, en het gedane voorstel in overweging te nemen. De Prins toonde zich, niet onnatuurlijk, ten zeerste ontstemd door deze bespiegeling, in welke hij de jammerlijkste instemming met Van Beuningens zienswijs erkende; ook de Edelen en de overige steden misbillijkten Amsterdams weêrstand tegen de werving, en meenden dat men in elk geval tot haar goedkeuring moest overgaan vóór men Avaux' mededeeling in overweging nam; bleef het bij zijn beschouwingswijs, dan achtten zij 't noodig het te bezenden, doch noodigden voorloopig zijn afgevaardigden uit, hun principalen op de treurige gevolgen opmerkzaam te maken, daaruit te wachten: onrust en woeling binnenslands, en daarbuiten weêrzin zich met een staat te verbinden, zoo tweedrachtig gezind. Toen die afgevaardigden daarop verklaarden, dat alle ruggespraak ten hunnent noodeloos zou zijn, daar de Vroedschap eerst na rijp beraad tot haar besluit gekomen was, bepaalde men, een brief tot die Vroedschap te richten, om haar tot terugkeer daarvan te noopen, doch vond niet alleen geen gehoor, maar zag ook enkele zinsneden uit dien brief veroordeelen: dat er bijv. de nijmeegsche vrede in misprezen werd; dat men er schreef geen vrede te willen maken dan op rechtvaardige voorwaarden, daar de omstandigheden toch schenen meê te brengen, dat er wat ingeschikt werd; dat er Frankrijks gedragslijn met harde woorden in bejegend werd. Na kennisneming van die afkeuring sloegen nu — den 11en Novem-

[1] In 't hem door den Prins verstrekte *Memorial* had Waldeck nog in 't begin van October de opdracht gekregen, om al 't mogelijke te doen "*d' induire* Mess. les Electeurs de Bavière et de Saxe d'entrer présentément dans l'Association".

ber — de Edelen voor, en werd bij meerderheid van stemmen besloten, zoodra mogelijk tot een plechtstatige bezending over te gaan, en die aan den Prins en den Raadpensionaris, drie heeren uit de Ridderschap — Wassenaar, Zoete de Lake, en Rhoon — en twee uit elke der steden Dordrecht, Haarlem, Delft, Leiden, Gouda, Rotterdam, Alkmaar, Hoorn, en Enkhuizen, op te dragen. Vier dagen later aanvaardden dezen hun last, en werden nu den volgenden dag, door twee der Burgemeesters, van 't Heerenlogement, waar zij waren afgestapt, in 17 koetsen naar 't Raadhuis begeleid, waar de Vroedschap vergaderd zat. De Raadpensionaris voerde daar toen uit naam der Staten het woord, en gaf vervolgens zijn op schrift gebrachte voorstel over, dat men, met toezegging het te zullen lezen, aannam, terwijl de Heeren, naar 't logement teruggeleid, daar op stads kosten onthaald werden. De toegezegde lezing en beraadslaging leidde echter — als zich wel verwachten liet — tot niets, en alle pogingen door den Prins en de Statenleden daarop nog aangewend, om de Vroedschap, die hun tot driemalen toe gehoor verleende, en telkens mondeling en schriftelijk antwoordde, tot andere gedachten te brengen, mislukten. Na een zesdaagsch verblijf keerde dus de bezending onverrichterzake naar Den Haag terug, en vertrok zelfs zonder afscheid te nemen. Door Holland gevraagd, ter Statenzitting van raad te dienen, gaven de Prins en zijn medeleden, den 26en der maand, als hun gevoelen te kennen, dat men, in spijt van Amsterdams tegenkanting, de werving moest voortzetten, daar 't redelijker was, dat één lid zich naar achttien, dan achttien zich naar één voegden. Men nam dit gevoelen tot verslag in de verschillende steden over, en terwijl dezen zich in de volgende maand nu met de overweging er van bezig hielden, kwam de spaansche Gezant, met half December, den algemeenen Staten uitdrukkelijk kennis geven van de oorlogsverklaring, door zijn Koning aan Frankrijk gedaan. Dit jaagde Amsterdam te meer nog in 't harnas, en deed zijn afgevaardigden zich een week later in de Statenzitting beklagen, dat de bevelen van 't spaansche hof aan den Landvoogd, om die oorlogsverklaring te doen, niet aan den nederlandschen Gezant te Madrid waren kenbaar gemaakt; dat die verklaring had plaats gegrepen, zonder dat er, zoover men wist, met de Staten over gehandeld was; dat de hoop tot een vergelijk nu zoo niet verijdeld, althans zeer bemoeilijkt was, en er meê te kort door gedaan was aan 't overleg zelfs van die leden, die voor de werving gestemd hadden, in 't vertrouwen, dat het verschil spoedig zou bijgelegd zijn; dat Frankrijk zich nu ook wel niet meer gehouden zou achten aan den reeds gedanen voorslag; dat in 't algemeen de oorlogsverklaring te meer bevreemden moest, omdat zij plaats had gegrepen juist terwijl men bezig was, middelen van vrede uit te denken; dat Holland, zich eenparig den oorlog wars verklaard hebbende, nu gevaar liep daarin gewikkeld te worden; dat men zich hierover dus ook bij Spanje beklagen moest, en onderwijl zoo ras doenlijk beramen, wat verder in 't werk te

stellen, om Spanje die verklaring weêr te laten intrekken, en het te overreden, om, naar den wensch van Engeland en de Republiek, één van Frankrijks voorstellen aan te nemen». Amsterdam stond echter met al deze bedenkingen nagenoeg alleen, en ze leîden dus te weinig gewicht in de schaal, om ze in ernstige behandeling te doen nemen. Avaux intusschen, door de houding dier stad bemoedigd, zocht in nader overleg met haar afgevaardigden te komen, waartoe dezen echter, zonder uitdrukkelijken last hunner principalen, niet wilden overgaan. Zoodra die hun daarop verstrekt werd, gingen twee van hen, de Oudschepen Gerrit Hooft en de dertigjarige Pensionaris Jacob Hop, hem den 24^{en} December een bezoek brengen, waarbij toen Avaux de zaak van den vrede weldra ter sprake bracht. De Koning, zijn meester — zoo sprak hij — altijd nog tot dien vrede geneigd, had hem vrijheid gegeven, Spanje's tijd van beraad over de gedane voorslagen nog een maand, en dus tot het einde van January aanstaande, te verlengen, gelijk hij dan ook luttel dagen later schriftelijk aan Hun Hoog Mogenden weten deed. Wat die Koning later zou doen, zoo de Spanjaards ook die maand zonder eindbesluit lieten verloopen, daarover, zeî Avaux aan beide Amsterdammers, zou Zijne Majesteit zich wel met de Staten willen beraden, en zelfs zijn troepen uit de Nederlanden opontbieden, wanneer de Staten hem de verzekering gaven, hem niet te zullen aantasten, en hun eigen naar Brabant gezonden hulptroepen terugriepen, althans alleen tot bescherming der steden bezigden, waarin ze lagen. Naar Amsterdam gekeerd, kregen beide Heeren daar nu last, om de Staten te doen begrijpen, dat die verlengingsvoorslag van Avaux van geen verkeerde oorzaken uitging, en Avaux te verzoeken, zijn tot hen afzonderlijk gerichte verklaring ook ter kennis der Staten te brengen, daar Amsterdam alleen zich niet met hem verdragen kon; of dat het hun anders zelf vergund werd, er den Raadpensionaris en die leden, die zij zouden wenschen, meê bekend te maken. Avaux gaf hun den 29^{en} te kennen, dat hij wel geen bezwaar had, in 't algemeen de Staten van 's Konings geneigdheid tot den vrede te verwittigen, doch wel hun of den Hoog Mogenden rondweg van 's Konings terugroepen zijner troepen en dezer aanwending elders te spreken; dat hij er zich echter aan enkele gemachtigden hunner gaarne even duidelijk omtrent verklaren zou. Hij had toen den volgenden dag een onderhoud met den Raadpensionaris en eenige Staten-leden van Holland. Dien eigen dag kwam nu de zaak der werving nog weder in hun zitting ter sprake, en beriep zich toen Amsterdam op Avaux' verklaring, om het onnoodige van 's Prinsen voorstel aan te toonen; het verzekerde daarenboven, dat ook de engelsche Gezant bij Burgemeester Witsen geweest was, om dezen tegen het aannemen van dat voorstel te waarschuwen, daar Frankrijk dan alles overhoop halen, en aanstonds aantasten zou; dat hij last had hetzelfde ook, namens zijn Koning, aan den Prins en den Raadpensionaris te melden. Fagel gaf daarop echter te kennen, dat Chudley hem volstrekt niets daaromtrent gezegd had, en Avaux hem op zijn vraag, of de voorslagen

van Frankrijk 's Konings laatste woord waren, had geantwoord, hij geen last had zich op dit punt nader te verklaren. Na Fagel nam toen nog de Prins zelf het woord, en zeî, dat hij persoonlijk bij Chudley onderzoek gedaan had, en uit zijn mond vernomen, dat hij niets van 't hem in den mond gelegde gezegd, en daartoe ook geen last had; alleen, dat men behoorde te handelen op de gedane voorstellen, en geen tegenovergestelde maatregelen te nemen. Hij zelf had zich sedert de mislukte bezending niet meer in de zaak gemengd, doch was thans wel gedwongen te spreken. Hij werd te Amsterdam en elders bij voortduring beschuldigd, den oorlog te willen; doch het waren Van Beuningen's inblazingen uit Engeland, die dien oorlog zouden te weeg brengen; sedert de laatste maanden was het nog erger geworden; er greep openlijke verstandhouding met Frankrijk plaats, en alles werd in 't werk gesteld om dit te believen, en er zich de wet door te laten stellen. Men noemde dat «liberteit», doch het was meer dan tyrannie. «Hoe», vraagde hij, «zullen wij ons, onder Frankrijks leiding, tot slavernij van Frankrijk laten brengen? Daartegen zal ik mij eeuwig opposeeren. De vraag is; zullen wij de spaansche Nederlanden aan hun lot overlaten, of niet? En wat wij-zelf daarna zouden zijn, zouden wij voor God noch menschen kunnen verantwoorden. Vóór April zal het wellicht al erger wezen dan in 1672; dan zal het misschien blijken, dat zij, die men nu zoo odieus maakt, het waar belang voorstonden, en zal men der gemeente toonen, wie gelijk heeft. De Franschen, met hunne botte artificiën, werpen niets dan zand in de oogen. Zoo lang ik leef en adem haal, zal ik niet toelaten dat de vorm der Republiek veranderd wordt, en gelijk ik in 1672 het werktuig der redding was, zal ik nu wellicht weêr het land helpen redden. Het uiterste moet op het spel gezet worden, eer men zich aan Frankrijk overgeeft, en ik zal niet dulden, dat er verraad plaats grijpe!» — De Edelen vielen hem aanstonds bij, en vraagden of men «het loopen bij de buitenlandsche ministers niet verbieden kon?» — Amsterdam, zich verdedigende, bracht in het midden, dat Chudley Witsen uitdrukkelijk zou aangemaand hebben, er niet aanstonds van te spreken, omdat hij het hem dan zou «heeten liegen». De Edelen zeiden, dat zij zich bedroefden, den Prins genoodzaakt te hebben gezien, zoo te spreken; zij wisten ook, dat men hem verfoeilijk bekladde; dat hij den vrede, doch slechts een oprechten, geen vrede in naam slechts, wenschte; zij achtten het vreemd, dat Amsterdam Frankrijks voorslagen als het laatste woord beschouwd woû zien, daar Avaux zelf ze daarvoor niet woû laten doorgaan; Amsterdam zocht al de leden te overheerschen, en wilde Spanje dwingen Frankrijk's eischen aan te nemen, door den verleenden bijstand weêr in te trekken; zij-zelf, die tot dusver doorgaans de meerderheid gevolgd waren, zouden nu echter verder gaan dan dat, en alles openlijk aan den dag brengen, opdat men wist wat hier omging; zij zouden niet toelaten, dat Frankrijk op deze wijze den baas ging spelen. Amsterdam konkelde met den franschen Gezant door renboden, brieven, en boodschappen, en dat was de oorzaak van alle

verwarring; de Overheid moest daarop orde stellen, anders zouden zij zelf tusschen beiden komen, om verdere geschillen te vermijden. Men moest Amsterdam verzoeken in de werving toe te stemmen, en als het niet wilde de zaak toch doorzetten. Die dat niet verkozen zouden verantwoordelijk zijn voor al het onweêr, dat dreigde op te komen». Dordrecht, Haarlem, Delft, en Leiden, stemden hiermeê in; het geheimzinnige vraagpunt van Chudley wilden zij liever laten rusten, doch verlangden een besluit, waarbij de verstandhouding met uitheemsche gezanten verboden werd [1]. Amsterdam hernam, dat men nader onderzoek naar die verstandhouding kon doen, doch dat het niet van meening was, die te laten varen, tenzij ze strijdig bleek met de wet. Het wilde wel beloven, wat het van algemeen Staatsbelang door zulke gezanten werd voorgelegd, aan de verdere leden der hooge regeering te openbaren; doch meende in het tegenwoordige tijdsgewricht zoowel met den franschen Gezant, als met andere vreemde gevolmachtigden te mogen spreken; gelijk dan ook, niet lang geleden, de zweedsche door den Raadpensionaris zelf tot zijn afgevaardigden verwezen was, om te vernemen hoe het met hun beraadslaging op 't stuk der werving stond. Dergelijke samenspreking moest het trouwens ook, zoowel als anderen leden der Landsregeering, vrij staan, die men dagelijks met uitheemsche ministers zag omgaan. Toen Fagel daarop eenige besluiten op dit punt ter tafel bracht, meenden de amsterdamsche Heeren, dat, al gaf men toe, dat dezen op dit twistpunt van toepassing waren, zij toch den leden geen verderen plicht konden opleggen, dan 't geen den Staat in 't algemeen betrof bij de algemeene Statenleden aanhangig te maken, 't geen zij reeds uit zich hadden toegezegd te doen; onder dit voorbehoud achtten zij dan ook hun onderhandelingen met de vreemde staatsdienaars, dien van Frankrijk niet uitgesloten, te kunnen voortzetten, zoolang dit met de Staten niet in openbare vijandschap was [2].

Dien eigen Oudejaarsdag gaven intusschen de over den Prins gevoerde praatjens, op welke de Edelen zinspeelden, den Staten van Holland aanleiding tot een openbare afkondiging aan hun «eersame, vrome, lieve, en getrouwe» rechtsdienaars, waarin zij dezen verklaarden, hoe zij «tot hun groot leedwezen vernamen, dat eenige boosaardige en kwaadsprekende menschen onder de goede ingezetenen spargeerden, dat Z. H. de Prins van Oranje niet genegen zou zijn tot het behoud van de rust en vrede in Europa, daar hen niet alleen ten volle bekend was de goede en oprechte meening en bedoeling van Z. H., om voor te komen alle oorlogsberoerten, maar hij daarvan ook bij alle gelegenheden hun zeer blijkelijke preuven gegeven had en nog gaf; dat zij mitsdien zulke uitdrukkingen en nagevingen niet alleen slechts voor vuile, schan-

---

[1] Zie Heinsius aanteekeningen omtrent het verhandelde in zijn *Archief*, t. pl bl. LVIII.

[2] Zie het *Verhael van hetgeen voorgevallen is in verscheyde conversatiën tusschen den Hr. Ambr. en de HH. Gedepn. der stadt Amsterdam*, enz. opgenomen in den *Holl. Mercurius* voor 1684, bl. 58.

daleuze, en lasterlijke calumniën konden houden, bij onrustige en boosaardige menschen eeniglijk aangeleìd en gepraktizeerd, om Z. H.'s loffelijke houding en liefde voor den welstand van 't Vaderland bij de goede ingezetenen van den lande verdacht en hatelijk te maken, en in hun gemoederen allerlei opschudding en beroering, ware 't mogelijk, te verwekken; maar dat zij ook goed gevonden hadden, wel opzettelijk en ernstelijk te bevelen, dat zij onderzoek mochten doen omtrent de uitstrooyers of verspreiders van dergelijke lasteringen, en tegen dezulken, die, van wat qualiteit of condicie ook, bevonden werden dat, 't zij bij woòrden, monde, of geschriften, in wat manieren ook te doen, aanstonds, zonder eenige inschikkelijkheid, met allen ernst en ijver zouden procedeeren, als tegen openbare vuile lasteraars, die met opzet en malicie tot onwil en oproer zoeken aan te zetten, zonder eenige connivencie of dissimulacie te gebruiken; waartoe zij zich vastelijk verlatende, hen in de bescherminge Gods aanbevalen». Een voorstel tot «het stellen van order» op de samenspreking van uitheemsche gezanten met bijzondere leden der vergadering, werd den 18[en] January daaraan volgende door den Raadpensionaris, bij zijn toelichtend verslag, met de behartenswaarde opmerking aanbevolen, dat zij «in den hoogsten graad strijdig was tegen de wettelijke orde en vorm van regeering, en inzonderheid de vrijheid van beraadslaging ter vergadering zelve prejudiceerde».

Van den anderen kant werd ondertusschen de onverzettelijke koopstad in haar weêrstrevende houding toegejuicht en aangemoedigd, en riep haar o. a. een reeds in November verspreid spotrijm toe:

Machtig Amsterdam, houd moed:
Waakt voor vrijheid, eer, en goed!
Houdt soldaten, naakte muizen,
Uit uw kaaskist, kerk, en huizen;
Want zij maken, in 't gemeen,
Kaas tot korst, en vleesch tot been;[1]

waarop men echter in Den Haag het doeltreffende tegenrijm in omloop bracht:

Machtig Amsterdam, houd moed·
Werft voor vrijheid, eer, en goed!

---

[1] Ook in deftig Latijn dichtte een oorlogschuw geletterde in gelijken geest, terzelfder tijd:

Augusto magnanimoque Amstelodamensium Senatui sacrum.

Facundo nuper Patriae quae serviit ore,
Unica nunc patrias libera servat opes;
Bella gerant alii, prudens petit Amstela pacem,
Et populi votis impia bella vetat.

(*Mens. Novemb.* 1683).

In afschrift in de *Bibl. Dunc.* 1683.

Houdt *de Franschen*, naakte muizen,
Door den Prins uit land en huizen;
Want zij *plundren*, in 't gemeen,
Alles, *tot op huid en been* [1].

Amsterdam bleef echter die welgemeende aanmaning versmaden; het diende den 13en January een wijdloopig vertoog bij Holland in, om de noodzakelijkheid van een onmiddelijk vergelijk tusschen Frankrijk en Spanje, en de onnoodigheid, zoo niet het nadeel van de voorgestelde werving, nog nader uiteen te zetten. 't Was, meende het daarin o. a., thans niet de vraag meer, hoe den door Spanje verklaarden oorlog te voorkomen, maar hem ten spoedigste goed te doen eindigen; daartoe kon men deze maand van respijt waarnemen, en de door Frankrijk gedane voorslagen, de minst onvoordeelige die er te wachten waren, ten ernstigste aanbevelen. Hoop op beter was door de oorlogsverklaring eensvooral afgesneden, en Spanje had door zijn eigen onbedachte handelwijs nauwlettender behartiging van zijn belangen verbeurd. Het eenigste wat men nu nog doen kon was, om, met Engeland éénе lijn trekkende, door zijne medewerking Frankrijk te bewegen, ook na 't einde der maand de wapenen nog te laten rusten, en geen harder voorwaarden te stellen. De beraadslagingen over de werving werden daarop voortgezet, en ten slotte, den 31en, bij meerderheid van stemmen tot haar besloten; buiten Amsterdam verklaarde zich ook Schiedam er tegen, en Delft, omdat het, hoewel zelf er voor gestemd, van meening was, een dergelijk besluit niet bij overstemming mocht genomen worden. Schiedam liet er bij aanteekenen, dat het dit besluit, als tegen 't aloud gebruik genomen, voor nietig en krachteloos hield, en zich niet aansprakelijk stelde voor het onheil, dat er na tijd en wijle uit zou kunnen geboren worden; dat het ook niet verstond, men 't in de algemeene Statenvergadering inleverde. Dit geschiedde intusschen reeds den volgenden dag. Amsterdam zond een dag of tien later een scherpe aanteekening in, waarbij het te kennen gaf, dat zulk een besluit bij overstemming niet alleen tegen de grondwet van den staat, van de grafelijke tijden her, indruischte, maar ook tegen de reglementen van 1581, in 1671 nader bevestigd. Het zou dan ook, door dergelijke besluiten, van de macht der meerderheid afhangen, om een besluit door te drijven, waarbij de tegenstemmers meer belast werden dan al de anderen. Burgemeesteren en Vroedschap verklaarden daarom nu ook het genomen besluit voor nul en van onwaarde, het nimmer als een wettig staatsbesluit te kunnen erkennen, en 't slechts voor een bepaling, van de Edelen en 15 steden uitgaande, aan te zien; zij zouden dus ook nimmer iets tot bekostiging der door hen aangenomen werving bijdragen.

[1] Beide uit den *Galante Mercurius* voor Jan. 1684, opgenomen in Mr. N. J. den Tex' *Akademisch Proefschrift* over *Jacob Hop* (Amsterdam, 1861) bl. 44, aant. 3.

Welk een ontevredenheid deze onbewimpelde uiting der halsstarrige tegenkanting wekken moest, laat zich denken. De Raadpensionaris stortte er in een schrijven aan Van Citters zijn hart over uit, en de Prins vond weldra gelegenheid, er in de Statenzitting van Holland openlijk zijn meening over te zeggen. Door den spaanschen Landvoogd toch was, omstreeks half January, een paket onderschept, door Avaux naar Frankrijk afgezonden, en waarin zich een brief bevond, den 9en der maand over zijne verstandhouding met Amsterdam opgesteld, met de daaraan geknoopte bespreking van den waarschijnlijken loop der zaken. Hij meldde daarin o. a. hoe de amsterdamsche Heeren zich ook met die van Friesland en Stad-en-Landen verstaan hadden, en dezen daar de zaak tegen Holland zouden zoeken klaar te spelen, al dorsten zij zich, om 's Prinsen en Fagels invloed, niet vleyen, aanstonds te slagen; dat die Heeren zeer bij hem hadden aangedrongen, een schriftelijk voorstel van den Koning, in den geest als hij hun had voorgespiegeld, te erlangen; dat zij in Holland andere steden tot hun gevoelen overhaalden, en Z. M. zich verzekerd kon houden, zij daartoe ijverig werkzaam waren en kuipten; dat de Prins er zich wel op toeleî een besluit bij overstemming te laten nemen, en hij dit met Fagels medewerking ook wel gedaan zou kunnen krijgen; doch dat hij aan zulk een besluit weinig of niet hebben zou, daar niemand dan geld voor die werving zou willen schieten; 't viel den Prins en der stad evenwel gemakkelijker elkander te dwarsboomen en in de wielen te rijden, dan elk voor zich zijn eigenlijk doel te bereiken, en zoo de Prins iets geweldig onder-nam, zou hij meer weêrstand vinden, dan hij wellicht waande. Van dezen deels in cijfers geschreven brief door Grana in kennis gesteld, begaf er de Prins zich den 14en February meê ter zitting der Staten, verklaarde daar een zaak van 't hoogste belang te hebben meê te deelen, die hij slechts met gesloten deuren behandelen kon, en die eenigsins ook twee der aanwezige Heeren, Hooft en Hop, raakte, waarom hij verzocht, dat deze zich tijdens de beraadslaging verwijderen mochten. Hij liet daarop den brief door den Raadpensionaris voorlezen, en gaf daarna als zijne meening te kennen, dat beide voor 't oogenblik verwijderde heeren de gewraakte onderhandeling hadden aangelegd. Daar de amsterdamsche Burgemeester Huydecoper, hun mede-afgevaardigde, zeî, zich zonder hun toelichting moeilijk nader te kunnen verklaren, traden zij, na een goed uur afzijns, weder binnen, en werd er nu eerst over 't voegzame van hun bijzijn al of niet geharreward, en zij ten slotte bij de verdere raadpleging geduld, doch de door hen gevraagde herhaalde lezing van Avaux' brief geweigerd. De Edelen beklaagden zich toen over Amsterdam's handelwijs, en wenschten de papieren der stad en van haar Pensionaris te laten verzegelen; Dordrecht vond de heeren strafbaar als de brief waarheid sprak, doch hadden zij op last hunner stad gehandeld zelf niet aansprakelijk; Haarlem wilde eerst afwachten wat Amsterdam te zeggen mocht hebben, en zoo den zachtsten weg houden; Delft en Leiden waren

voor 't zenden van een afschrift aan Amsterdam; en dit zelf kwam ten zeerste tegen een verzegeling op, maar betuigde zich bereid tot bericht over den brief, en inmiddels zijn principalen op de hoogte te stellen. De Edelen dachten, dat men de verzegelde papieren onder Huydecoper, op zijn eed, ze niet te verduisteren, laten kon, en Dordrecht was daar evenzeer voor; Delft en Leiden wilden echter niet zoo streng te werk gaan; doch Gouda voegde zich geheel bij de Edelen, ook al wilde men verder gaan dan dat in bewaring stellen bij Huydecoper, wien het anders ten volle vertrouwde; Rotterdam en Gorinchem beriepen zich op nader last van hun stad; Schiedam verlangde de papieren aan Huydecoper te zien overgeven, en alle verdere steden stemden geheel met de Edelen. Men besloot dus een afschrift van den onderschepten brief aan al de leden te zenden; den Heer van Maarseveen (Huydecoper) de bewaring der papieren in 't kantoor van Amsterdam op te dragen, en de brieven in dat van den Pensionaris dier stad bij elkander te leggen, onder 't zegel van Maarseveen en twee andere Heeren. Amsterdam echter verzette zich daartegen met nadruk, en bleef het doen, ook nadat de Prins had aangeboden de beraadslaging geheim te houden, en ze slechts onder beding van gelijke geheimhouding aan de andere provinciën meê te deelen. Fagel gaf daarop te kennen, dat, daar Amsterdam niet duldde, dat iemand met Maarseveen de brieven in bewaring hield, de Edelen er toe zouden moeten overgaan, alles nader te onderzoeken; en die Edelen zelf spraken er van alles in 't licht te geven, waarmeê ook de overige heeren nagenoeg instemden. Te vergeefs bleef elke nieuwe poging, Amsterdam tot berusting in het benomen besluit te noopen, en ten slotte werd daarom bij overstemming bepaald, dat de verzegeling door die heeren zou plaats hebben, en die van Maarseveen de papieren in bewaring zou krijgen; de brief en 't verhandelde zou een geheim blijven onder de stedelijke overheden, en de Prins behield zich alleen voor, Avaux' schrijven ter kennis te brengen van de Gemachtigden voor de buitenlandsche zaken, die het aan hun principalen zouden mogen overzenden [1]. Nog dien eigen dag had toen de verzegeling door den delfschen Burgemeester, Frank van der Goes, den Pensionaris van Alkmaar, Adriaan Baert, en den Secretaris der Staten, Simon van Beaumont, plaats. Hooft en Hop keerden onmiddelijk naar Amsterdam terug, en brachten daar groote ontsteltenis, met name bij den zwaartillenden Van Beuningen te weeg; de Raad werd bijeengeroepen, en twee dagen later een schrijven aan al de steden uitgevaardigd, en door den druk gemeen gemaakt, waarin hij betuigde, naar de gelegenheid te smachten, om zijn onschuld aan den dag te brengen, en zich over de verzegeling der papieren beklaagde. De brief, hoewel onder voorwaarde van geheimhouding aan de leden ge-

[1] Naar de aanteekeningen van Hop bij Wagenaar, *Vad. Hist.*, XIV. bl. 184.

zonden, werd intusschen na luttel dagen, eerst in onvolledigen vorm, daarna met inlassching van 't ontbrekende en bijvoeging van nog andere mededeelingen, vertaald, gedrukt, en onder de gemeente verspreid, die hij vrij wat beroerde. Onder de nieuwe zaken kwam voor, hoe de HH. van Amsterdam hun best deden en Avaux alles wèl zocht te doen slagen; zoodat, liep alles niet zooals men 't verwachtte, men 't aan de groote macht, die men tegenover zich had, te wijten zou hebben; dat men intusschen alle reden had te hopen, de uitkomst vrij wel aan de verwachting zou beantwoorden. 't Was wel te duchten, dat men niets tegen den wil des Prinsen zou verkrijgen, doch de amsterdamsche heeren zouden nimmer in de werving toestemmen; de tijd zou leeren, of men ze huns ondanks zou doordrijven. Men was bezig in de vereenigde Provinciën de werving tegen te werken, om den Koning, in den aanstaanden veldtocht, geheel Spaansch Nederland te doen overweldigen [1]; de Staten werden met schijnschoone beloften gevleid, en alles liet aanzien, dat er binnen een maand of vier een bloedige oorlog zou gevoerd worden». Hij, die dat laatste — met het eerste nog al in strijd — schreef, was Avaux' biechtvader Limoison, en 't kostte Avaux dus weinig moeite, in zijn weldra gevolgde verantwoording, alle aansprakelijkheid voor dat geschrijf van zich te schuiven; de man had, meende hij, aan een vriend op 300 uren afstands maar eens wat zeldzaam nieuws willen melden, en daartoe een en ander uit zijn duim gezogen. Zijn eigen brief vorderde hij, eerst mondeling daarna schriftelijk, terug, en zocht tevens de Amsterdammers te verschoonen; terwijl hij, wat hem zelf betrof, verklaarde, dat hij de zaken aan den Koning zijn meester naar zijn welbehagen kon voorstellen, om Zijne Majesteit des te lichter te brengen waar hij Haar wenschte. Hij was dan ook steeds maar al zeer gewend dat te doen, en zijne persoonlijke mededeelingen van vroeger en later tijd zullen daarom de noodige vertrouwbaarheid steeds derven [2]. Zoo had hij ook in zijn onderschept schrijven het rotterdamsche raadslid Paats zonder grond in de zaak betrokken, en hem met naam en toenaam als een der «welgezinden» voorgesteld, «die weder moed grepen». Paats

---

[1] De schrijver scheen van hetzelfde goede vertrouwen als Bussy-Rabutin, die in 't vorige najaar aan den abt Corbinelli schreef: "mandez-moi des nouvelles, et si nous prendrons la Flandre cet hiver ou si nous attendrons l'été qui vient". (*Lettres de Mad^e. De Sévigné*, V. p. 298). Trouwens ging men in dezen kring van het denkbeeld uit, dat de spaansche oorlogsverklaring slechts gedaan was, om zoo verlost te raken "de la garde du reste de la Flandre, qui ne leur est d'aucune utilité", als hebbende niets meer "que la peau et les os". Anders liet zich deze "fierté fanfaronne d'une nation que nous avons insultée tant de fois impunément" niet verklaren (Zie aldaar, p. 305).

[2] Nog in Mei 1694 schreef de nederlandsche gezant in Zweden, waar Avaux toen voor Frankrijk was, hoe het bleek, dat hij aan zijn Hof van staatslieden opgaf, die hij met geld gewonnen had, en van geheime brieven, die hij ontving, zonder dat er iets van aan was. (Zie Van der Heim's aanteekening in *Het Archief van den Raadp. A. Heinsius*, I. bl. LVIII).

had, als afgevaardigde zijner stad, zelf de Statenzitting bijgewoond, waarin de brief ter sprake was gekomen, en was bij zijn thuiskomst verzocht, uit de vergadering der Vroedschap weg te blijven, daar hij van ongeoorloofde verstandhouding met Avaux verdacht was. Ten hoogste ontsticht, richtte hij zich bij herhaling tot de Staten van Holland met de verklaring, dat hij den man in geen vier jaar gezien, en noch persoonlijk noch door anderen in briefwisseling of andere betrekking met hem gestaan had, waarbij hij een getuigschrift van Avaux zelf overleî; met dat gevolg, dat hij dan ook weldra verzocht werd, zijne plaats in den raad weêr in te nemen [1].

Amsterdam bleef echter bij die Staten te vergeefs op ontzegeling aandringen, en besloot toen geen afgevaardigde meer ter vergadering te zenden, en aan twee van zijn Secretarissen, Geelvink en Munster, de daar te verrichten zaken ter behandeling op te dragen. Dezen dienden toen herhaaldelijk stukken in, om 't verzegelen der stadspapieren, als krenking harer vrijheid, verkrachting harer voorrechten, en een slecht voorbeeld voor de toekomst, voor te stellen, en dat alles alleen omdat er in een brief van een uitheemsch gezant van gesprekken werd melding gemaakt, tusschen hem en haar vertegenwoordigers, tot bevordering van den vrede, gehouden; terwijl men voorts aanbood, ook door 't overleggen dier papieren nog nader van zijn onschuld te doen blijken, zoodra de Staten in de ontzegeling zouden hebben toegestemd. De Edelen en verschillende steden wilden van geen teruggaaf weten vóór die papieren onderzocht waren, en stelden dus voor daartoe over te gaan. Amsterdam toch — zoo opperden zij — had Avaux kennis gegeven van de zwakheid en verdeeldheid van den Staat; had beloofd, de werving te verhinderen; hem van zijn praktijken daartoe onderricht, en van de Statenleden daarover aangesproken; hem bijzondere verzekeringen daaromtrent voorgespiegeld; en hem tot het indienen van zijn vertoog, om daardoor ruchtbaarheid aan de zaak te geven, overgehaald; en dat alles zweemde naar verstandhouding ten nadeele van 't gemeen welzijn. Amsterdam's burgemeesteren gaven, in een schrijven aan hun afgevaardigden, punt voor punt op dit alles antwoord: die zwakte en verdeeldheid waren vóór 24 December al wereldkundig geweest, en nergens bleek uit Avaux' schrijven, dat zij door hem daar kennis van erlangd hadden, hij, wiens alles uitvorschende speurkracht door den Raadpensionaris zelf erkend werd; omtrent de werving hadden zij hem niets gemeld, dat hen in hun vrije beraadslaging daarover belemmeren kon; de uitkomst had het tegendeel van die vermeende praktijken bewezen, daar alleen Schiedam met hen gegaan was; slechts van Avaux' schriftelijke voorstellen hadden zij hem gezegd, dat verschillende voorname leden en, volgens zijn eigen getuigenis, de Raadpensionaris zelf van hun meening waren; doch men had dit ten

---

[1] Zie zijn Vertoogen aan de Staten, en zijn in druk gegeven Verdediging met de bijlagen, in den *Holl. Mercurius* voor 1684, bl. 41 en vv.

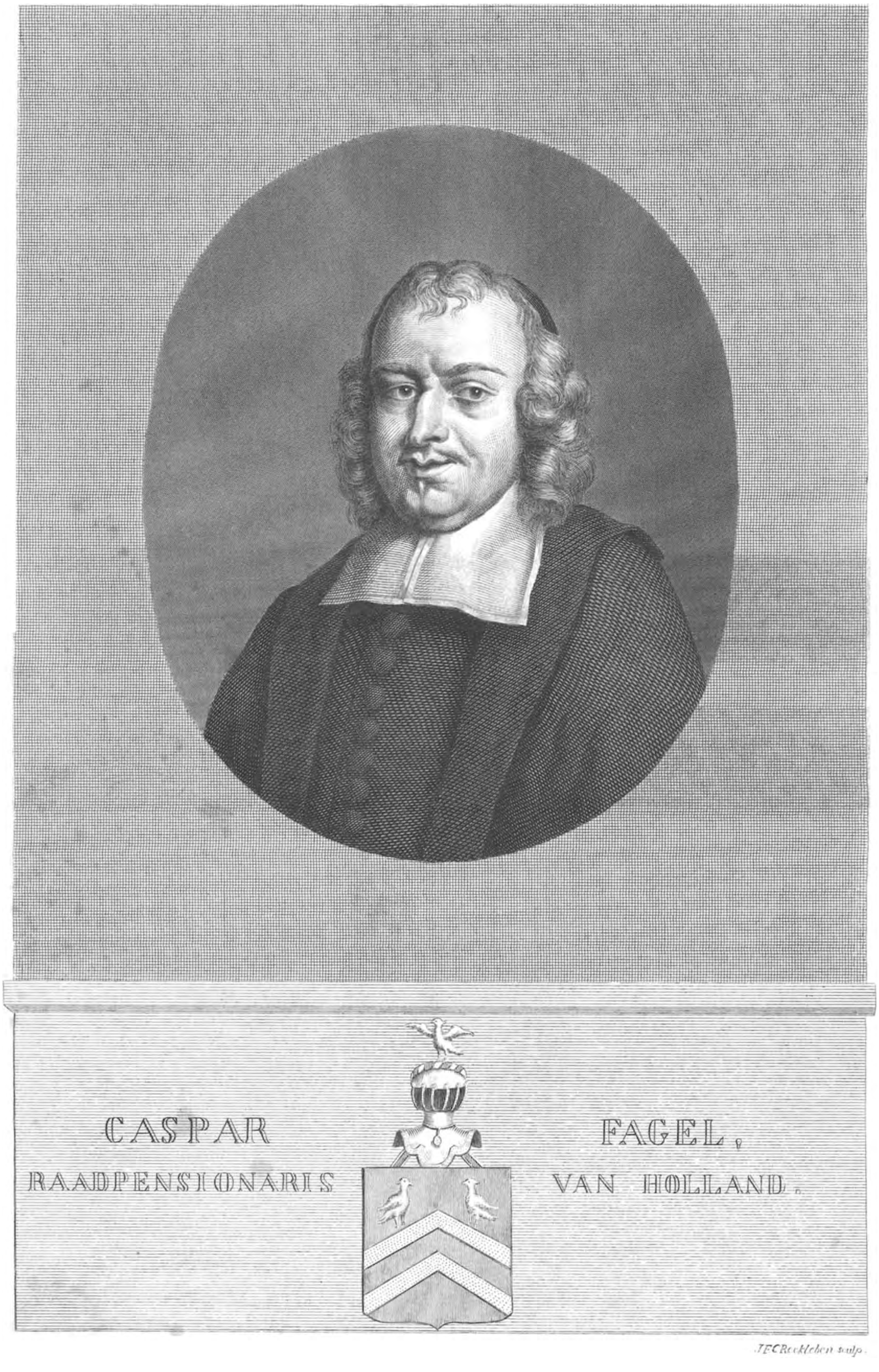

CASPAR FAGEL,
RAADPENSIONARIS VAN HOLLAND.

J.F.C. Reckleben sculp.

onrechte op het punt der werving toegepast; belofte noch verzekering hadden zij in 't minst niet gegeven, en zij verklaarden zich niet, hoe hij daarop had kunnen zinspelen; hun bedoeling, eindelijk, met dien aandrang op een schriftelijk voorstel zijnerzijds aan de Staten, was geen ander, dan om het te doen komen tot hen, die er kennis van nemen en 't overwegen moesten; daar het daartoe echter naar de verschillende provinciën moest overgemaakt worden, had hij volkomen vrijheid te schrijven, dat hij daar wat goeds van hoopte; hoe daarvan hun echter een verwijt kon worden gemaakt, betuigden zij niet in te zien. Ten slotte herhaalden zij 't gedane aanbod, om door opening hunner thans nog altijd verzegelde papieren, zoover ze daartoe dienen konden, hun onschuld nog nader aan den dag te leggen. Hun weêrspraak had echter geen ander gevolg, dan dat men hun papieren nog een vierendeeljaars ongeopend liggen liet, terwijl intusschen de verdeeldheid tusschen hun stad en partij en de andersgezinde meerderheid der Staten en haar medestanders aanwies, en zich in allerlei spotrijmen en schimpschriften lucht gaf. Waren de Prins en Fagel vooral het mikpunt van den wrevel der amsterdamsche partij; de laatste zelf liet zich, schoon onder aangenomen naam, niet onbetuigd van de tegenovergestelde zij. In eene *Missive van een Regent, ter vergadering van Haar Ed. Gr. Mogⁿ. de HH. Staten van Holland en Westfriesland, op den* 16^{en} *Febr.* 1684 *present geweest zijnde, aan een ander Regent*, gaf hij onder den naam *Philalethes* — die hem sedert bijbleef — een verslag van al 't gebeurde, dat door zijn tegenpartijders voor «een boekje, vol goddelooze lasteringen en schrikkelijke calumniën» werd uitgekreten; en zou, meende een ander, «deze onbetamelijke manier van schrijven nog te meer te verfoeyen zijn, ingevalle die missive uit de pen van den Heer Raadp^{s}. Fagel mocht zijn gevloeid, als die wel had behooren te weten, dat een dienstknecht met zijne Heeren niet moet twisten, veel min lasterlijk van hen spreken» [1]. «Wie deze *Philalethes* is», schreef een derde [2], «is mij onbekend; maar zoo mij onderricht is, zou het een Geldersman zijn van zeer ongeachte familie, die, redelijk door de studie gevorderd, voordezen als advokaat voor den Hove (van Holland) heeft gepostuleerd, en nu met 't aanzienlijkste karakter van den Staat is bekleed, hebbende ook meestal zijn geslacht, die meerendeels waren behoeftig en belast met schulden, in goede occazie en profijtelijke ampten gesteld. Ik wil niet twijfelen, of den Heer Raadpensionaris zal deze *Philalethes* best bekend zijn». — «Ofschoon uw *Philalethes*», liet men in een wijdloopige samenspraak een Amsterdammer tot een Hagenaar zeggen [3], «ons zoo hard

---

[1] Zie *Hollands koorts* en *Missive aen N. N. behelzende eenige remarques over de missive van een (soogenaemt) Regent.*

[2] *Trouwhartige aenspraeck aen alle borgers en ingezetenen der stadt Amsterdam*, enz.

[3] *Discours tusschen twee welmeenende Patriotten wegens dese tegenwoordige geschillen*, enz.

en lasterlijk wil beschuldigen, dat wij, in plaats van rust en vrede, niet dan 's Lands ondergang en uiterste verderf zouden beoogen, om ons onrechtmatig in gezag en trotschheid boven onzen meerder te verheffen; zoo zullen nochtans alle redelijke verstanden niet anders kunnen oordeelen, dan dat hij veel beter zou gedaan hebben, met de kracht van zijn pen en de bekwaamheid van zijn geest alleen te besteden tot hetgeen waartoe hem zijn ampt en de redelijkheid verplicht, dan tot schandelijk verachten zijner eigene medeleden of Staatsregenten. Indien hij een Beminner der Waarheid is, 't was ten hoogste noodig, dat hij zich in zijn ergerlijk lasterschrift tegens de regenten van Amsterdam zoodanig betoonde, dewijl anders niemand den uitvinder van zulk een onwaardig verdichtsel daarvoor zou gekend hebben». Op rijm liet men hem zelfs door «de Waarheid» toespreken, als:

Gedrocht, in menschenschijn gedoken,
Dat, uit den afgrond opgebroken,
Den naam van Filalethes voert;

en hem verder o. a. door haar toevoegen:

O, eervergetenste aller menschen,
Die 't heil, daar ieder naar moet wenschen,
Die Vrede en Vrijheid tegengaat,
En wie haar voorspreekt doemt en haat; —
Schen, met verzegeling, papieren
Van die mijn zuster, Vrede, vieren,
Bewijs uit duister cijferschrift,
Door dolle vijanden geschift,
Wie 't Vaderland geen trouw betoonen;
Ontzie Gezant noch Vorst te hoonen;
Verkrachter van 't eenvoudig recht,
't Welk Hollands steden samen hecht;
Verniel, in uw oploopendheden,
Gebruiken, keuren, rechten, zeden,
En wat de Vrijheid met haar hand
Meer schreef tot rust van Stad en Land;
Maar zie terug na vorige eeuwen,
Hoor daar de kwade raadsliên schreeuwen,
Die pestige adders, die de lucht
Vervullen met een krijgsgerucht;
Beschouw met schrik *Sejanus*' leven,
Die, in den top van Staat geheven,
Treedt van den eerendrempel af,
Na zijn gevangenis en straf;
Zie, daar hij neêrstort van de trappen,
Gebuur en burger handen klappen,
't Gemonische gebouw zijn leên
Vernielen, rukken, sleuren, treên!
Dit leer' de hooge vorsten merken,
Wat stoute dienaars uit doen werken;
Dit leer', die vorsten dienen mag,
Voorzichtelijk met haar gezag
En naam te werk gaan, vuile stukken
Zijn Heer niet op den hals te drukken,
Hem helpen in, zich uit verdriet; —
Zijn zooveel helden afgestreden,
Heeft Holland zooveel ramps geleden,
Opdat een huurlings dartle voet
Haar eedle vrijheid, door haar bloed
Gekoft, gehaald door Patriotten
Op zee, op velden, op schavotten,
Zou schoppen na zijn Staatszucht wil?
Al zweeg dan Recht en Vrijheid stil,
Ik kan uw schijndeugd niet verkroppen!
Tracht blooden vrij den mond te stoppen
Ik, *ik*, die, onbewimpeld, naakt,
Als 't licht, dat in mijn boezem blaakt,
De Vredeolijf u voor durf dragen,
Zal u ter strenge vierschaar dagen!
Daar zult gij, die, ver van uw plicht,
Uw Heeren lastert, dreigt, beticht,
In 't aanzien van de goê gemeente,

Wien uwe schraapzucht het gebeente
Zoo noodeloos heeft afgeknaagd,
Wiens lust uw moedwil heeft geplaagd,
Bekennen, dat uw eigen loosheid
Mijn naam misbruikt heeft tot uw boosheid; —
Maar sta, zie om, daar is nog tijd:
Ontbind u van den band der Nijd,
Doem logentaal, dien trouw uw Heeren,
Tracht Vrede, Recht, en Vrijheid te eeren; —
Zoo kunt gij, na uw valsche schijn,
Nog eenmaal *Filalethes* zijn! —[1]

Toonde men hier zich nog liever in zijn bekeering te willen verblijden, dan hem voor zijn vermeende euveldaden te zien straffen, elders was men zoo liefdcrijk niet, en dreigde hem, zonder omslag, met de «haagsche wip» en den deerniswaarden uitgang van zijn voorganger. «O stuurman», riep men er hem toe:

O, stuurman van het hollandsch schip!
Laat uw neuswijzigheid de wip
Verstrekken voor een wisse baken,
Waarop gij altijd vest uw oog;
Want zoo gij zeilen wilt te hoog
Zal 't op die klip aan stukken raken.
Bind liever dan een reefjen in,
En schut en scheer en schraap wat min[2],
Of anders — vrees voor ongelukken;
Want kreeg weêr 't schip een harden stoot,
't Geraakte straks in zinkens nood,
En gij, met langen Jan, aan stukken! —

Van hem en den Prins samen heette het:

De zeven vrije landen,
Geboeid aan voet en handen
Door Willem en door Fagel,
Twee Goden van 't Jan Hagel;

en den Prins persoonlijk wijdde men den volgenden «vijfling»:

Europe, is 't anders waar, werd van Jupijn bedrogen,
Die, in een Stiers gewaad, 't meer met haar overkwam,
Maar ons bataafsche Maagd, helaas! het is geen logen,
Die werd nu van een Kalf, dat zij heeft opgetogen
Geschonden, in den schijn van een onnoozel lam;

---

[1] Zie *De Waarheid aan Philalethes;* ook in de *Nederduitsche en Latijnsche Keurdichten* (*Rotterdam*, 1710), I. bl. 183, opgenomen.

[2] In overeenstemming met een ander schimprijm:

Caspar Fagel Is de nagel Aan de doodkist van den Staat,
Weet te rapen, En te schrapen, Zonder end en zonder maat.

Zie *Ned. Keurdichten*, t. pl. bl. 181.

gelijk men reeds wat vroeger, tijdens hij in Engeland was, in 't diakenzakjen in den Haag de rijmen gestoken had:

Den Prins het gebied,
De Staten tot niet,
Den Adel het geld,
De soldaten in 't veld;
De koopman tot knecht,
't Geweld voor het recht;
De borger tot slaaf,
Zijn Hoogheid tot Graaf;
De Keizer in 't kot,
En Spanje tot spot; —
Eer eindigt het verdriet
Van dezen oorlog niet.[1]

Tijdens de twist nu, in Maart van dit jaar, op 't hoogst was, gaf men uit deze *Twist-* of *Krakeelmaand* dagteekenende spotberichten uit, waarin uit verschillende plaatsen en landen allerlei op de hollandsche gebeurtenissen zinspelende tijdingen gemeld werden. Uit Duitschland liet men schrijven, hoe «de ingezetenen van Trinkau, gelijk die van Bacharach, zeer zwaarhoofdig waren, en vreesden voor slechten aftrek van haar wijnen, alzoo men van goeder hand had, dat zelfs hoogbeampte Heeren in den Haag en elders meer in Holland het welvaren van de Staten niet wilden drinken, en dat, ten ware men verhoopte, dat die van Amsterdam, in 't bescheid doen van Zijn Hoogheid den Prins van Oranje's gezondheid, wel wijzer zouden zijn, men den wijn uit Frankrijk in die kwartieren zou moeten zien uit te venten». Uit Parijs: dat er «een nieuwe soort van levensgroote marionetten was, die de meester van 't spel zeer kunstig wist te doen dansen; bovenal was er een, verbeeldende een Spanjaardjen, dat, hoe klein en zwak, zulk een gerucht met zijn castanjetten maakte, dat het gansche tooneel er van dreunde, en dat, moê gedanst, een hollandsch boertjen, dat hij ducatons zag tellen, bad, hem te willen ophelpen; gelijk het hem dan ook, tegen den wil van eenige tot een ballet gereedstaande Franschen, hem op de been trachtte te brengen; maar 't Spanjaardjen, telkens òf door zijn eigen zwakheid neêrstortende, òf door de boefachtige Franschen neêrgestooten, zag eindelijk dat het boertjen maar om zijn beurs dacht en wegweek, waarom het in een *ora pro nobis* zijn heul zocht; terwijl de Franschen dansten, veranderden daarop de tooneelen, van een bloeyend hof, in een woest en bedorven landschap". Uit den Haag: dat «het boek getiteld *flagellum principis* er met bijzondere oogmerken gelezen werd, en zeldzame bedenkingen gaf»; dat «een Filalethes, die er aanteekeningen op gemaakt had, naar

[1] Zie ald. bl. 185, 178, en 87.

FOLIES EXTRAVAGANTES DE LA FRANCE

SUR LA MORT IMAGINAIRE

DE GUILLAUME III ROY DE LA GRAND'BRETAGNE PRINCE D'ORENGE &c.

't zeggen van sommige rechtsgeleerden den zin van den schrijver verdraaide»; dat «sedert het vluchten van den afgezetten Hoofdschout Van Banchem» — zie lager — «eenigen van gevoelen waren, dat het Hof van Justicie gesloten zou worden»; dat men er de vredesverdragen van Nijmegen, de handvesten, statuten, en privilegiën van Holland, en bijzonder van Amsterdam, voor misdruk en scheurpapier verkocht»; dat, «naar men zeî, de fransche gezant, Avaux, de exemplaren van de eerste bij riemen liet opkoopen en naar Frankrijk zenden, om er cardoezen van te maken». Uit Amsterdam: dat «de kooplieden en scheepsreeders er zeer beducht waren, of zij haar vaartuigen op de kaap, of ten oorlog, of ter koopvaardij zouden moeten uitrusten»; dat «de waterkeeringen, sedert eenigen tijd gemaakt, van groot gebruik en goed bevonden zijnde, men bezig was met nieuwe soorten van vuurkeeringen te praktizeeren». Men kondigde er verder aan, hoe «te Vlissingen eerstdaags verkocht zouden worden de wapentuigen van Don Paciëco, achterneef van den Hertog van Alva, alsmede eenige roers en zwaarden, weleer gebruikt in den oorlog tegen de Spaanschen»; dat «te Utrecht zou aanbesteed worden het weder opbouwen van Vreêburg; zoo daar eenige liefhebbers waren, die hadden zich te addresseeren aan de domme Heeren van 't groot Kapittel». Uit Friesland «werd bekend gemaakt, dat daar en omtrent Groningen boter te bekomen was, deugdelijker, hoewel zoo hoog-oranje niet, als de leidsche in Holland, en dat de makers en leveraars vóor 't niet veranderen wilden instaan». In Overijsel «werd een beurs met *hac nitimur hanc tuemur* gemist; die er een vond, kon ze aan den eersten edelman bestellen; hij zou de helft voor vereering genieten» [1]. In weêrslag op deze tijdingen en berichten meldde men elders [2], dat, wat het geschrevene omtrent Trinkau betrof, «voordezen, toen het was *Eendracht maakt Macht*, en de Staten van de geunieerde Provinciën met elkanderen waren als één hart en één ziel, er meer tractementen werden aangerecht en met het rijnsche vocht haar welvaart gedronken»; maar dat, «nu men met Duivelskracht den oorlog wilde hebben, zulke bijeenkomsten ophielden, daar wie van vrede sprak, aanstonds in 't zwartste boek stond»; dat echter «de wijsheid van Amsterdam omtrent Z. H. den Prins waarlijk genoeg bleek», en dat «misschien die wijn wel genoeg aftrek hebben zou, wanneer Z. H. wat mild werd, om Amsterdams welzijn eens rijkelijk met al de zijnen te drinken, bijaldien hij Antwerpen niet in zijn ouden koophandel herstelde». Omtrent Parijs heette het, dat «dat nieuwe spel waarlijk al vrij oud was, daar Machiavel en zijn brave discipel Mazarin 't al verstonden». Omtrent Amsterdam, dat «sedert het jaar '50 de sluizen al vrij verbeterd waren, en bekwaam, om alles rondom te kunnen onderzetten; dat men er zich nu toeleî, om brave wallen te maken, en andere zaken,

[1] *Extraordinare Courant*, 1684, *in Twistmaand.* Gedrukt, daar ze te bekomen zijn.

[2] Zie *Korte Aenmerkinge over de extraordinare Courant.*

of men het eens met geschut wilde aantasten»; omtrent Vlissingen, «dat die veiling geen wonder was, en men wel deed van de Spaansche wapenen geld te maken, om er den Spanjaard meê bij te staan»; omtrent Utrecht, dat die herbouw «hoog noodig was, omdat men er den vrede al meê niet achtte; maar dat het wonder was, dat er de oorlog zoo weinig bleek te heugen, vooral uit den tijd toen men er Sleuteldrager werd». Omtrent Friesland en Groningen, dat men daar integendeel toonde, «het ernstig met het werk van den vrede te meenen, zoodat men er niet die van Leiden slachtte, die het werk van den oorlog met ééne stem — 17 tegen 16 leden der Vroedschap — overhaalden, en dat men er ook dingtaal tegen Oranje en Fagel dorst spreken, waarmeê men betoonde, niet van gevoelen te zullen veranderen, gelijk die van Leiden gedaan hadden» [1]. Omtrent Overijsel, dat «het geen wonder was, dat er de Vrijheid of Eendracht gemist werd; want de Edelen waren er goed-Prins, omdat er in den oorlog voor hen wat te bejagen viel».

In een andere *Courant* van 't zelfde allooi [2] liet men «den 1en en laatsten van krakeelmaand» uit Rome schrijven: «men hoort ver dat de winter koud is; de Alderheiligste Vader ziet met schreyende oogen de twist zijner voornaamste zonen aan, en wenschte dat de jongste de wijste was en, na zijn plicht, wat toegaf, omdat de oudste het sterkste is. Den eenen wilde hij gaarne wat Spaansch en den ander wat Fransch leeren; maar alzoo hij zelf tegen 't hoofdbreken niet kan, zoekt hij na goede meesters, want hij bevindt, dat er zich veel meê bemoeyen, die, niet wel geleerd zijnde, haar ook kwalijk onderrichten; doch veel Heeren van 't Cabinet en 't Conclave meenen, dat het beter zal zijn — want den jongsten het Fransch te doen machtig worden, is onmooglijk — dat de oudste wat Spaansch begrijpt, mits belovende geen pogingen aan te wenden, om een jota van 't Italiaansch aan te nemen. De goede Vader verheugt zich van de andere zijde, van ampts- en natuurswegen kwaad-kettersch zijnde, dat er eenigen het goede Katholieke geloof beginnen te begrijpen, hebbende zij gedurig *Matth.* V, 9 in den mond: zalig zijn de vreedzamen. Een Hollander, alhier van Venetiën gekomen, om de oudheden dezer stad te bezichtigen, heeft de letters S. P. Q. R. aldus uitgeleïd: *Straf Princelijke Quade Raadsluî;* waarop men zegt, dat Zijne Heiligheid met een italiaansche verzuchting zou hebben gezeïd: och, of zij wisten wat tot hun *vrede* dient!» Uit *Amsterdam* luidde het daar «alle dagen»: «daar is alhier, tot groote blijdschap van de burgerij, zekere tijding, dat, bij de Staten van Holland nog twee exemplaren van de Statuten en Privilegiën van Holland, alsmede van de Handvesten

---

[1] Door toedoen "van zeker Heer", als men beweerde, "die zijn zwager, door het huwelijk van zijn dochter, van de partij van den vrede overbracht tot den oorlog". (*Korte Aenm.*, enz. op *Leiden*).

[2] *Extraordinaire Courant in 't Troubeljaar* 1684.

van Amsterdam, berusten; het eene dient, om er den Regent Filalethes wat in te oefenen; in het andere, dat met schoon papier tusschen ieder blad gebonden is, teekenen sommige leden aan, wat keuren hij verwerpt, wat vrijigheden hij te niet doet, wat hij nieuws invoert, enz. om tot een afdoend reglement voor de verstandige nakomelingen te dienen».

Datzelfde Amsterdam werd, in 't midden dezer maand, een dag of wat verontrust door een min of meer geheimzinnig feit, waarbij het bepaaldelijk op burgemeester Van Beuningen gemunt scheen. In zijn van den Prins vervreemde, tegen den oorlog gekante zwaarmoedige stemming, maakte zich deze reeds geruimen tijd beangst voor een aanslag zoo niet op zijn leven, althans op zijn vrijheid, en zou nu, den 16[en] dier maand, werkelijk eenige aanleiding krijgen in zijn vrees op dit punt versterkt te worden. 's Avonds toch omtrent acht uur meldden zich toen aan zijn huis, bij de blauwbrug aan den Amstel, een of twee in mantels gehulde, met degens gewapende onbekende personen aan, die vraagden hem te spreken, terwijl wat verder op — naar enkele voorbijgangers niet ten onrechte beweerden — nog meerdere stonden te wachten. Op 't zeggen van zijn dienstmeid, dat hij uit was, verwijderden zij zich echter, om den volgenden morgen terug te keeren. Gewaarschuwd, zorgde hij toen een paar vrienden en verwanten bij zich te hebben, en zag nu weldra den oudsten van beide bezoekers op nieuw tot hem komen, en boven gelaten, zich kenbaar maken als geen ander dan de beruchte haagsche Oud-baljuw Van Banchem, wien hij vroeger — «voor hij hem van meer nabij kende» — wel eens een dienst bewezen had. Van Banchem was voor de reeks van afpersingen en verdere euveldaden[1], waaraan hij zich van den aanvang van zijn baljuwschap af had schuldig gemaakt, eerst in July 1676 voorloopig in zijn bediening geschorst, en daarop in 't begin van 't volgende jaar, op bevel van 't Hof van Holland, op de Voorpoort in hechtenis gebracht, terwijl een strafgeding tegen hem was aangevangen, bij 't welk de procureur-generaal de doodstraf tegen hem geëischt had. Aan deze was echter geen gevolg gegeven, maar hij al dien tijd gevangen gebleven, en nu uit zijn hechtenis ontsnapt. Van zijn zoon begeleid had hij zich toen naar Amsterdam begeven, en gaf nu bij Van Beuningen voor, dat hij zeer tegen den Raadpensionaris was ingenomen, en hem, zoo men wilde, zou oplichten, terwijl hij zich vrij onheusch ook over den Prins uitliet. Van Beuningen daar echter niet van willende hooren, ried hem aan, liever zoo spoedig mogelijk het land te ruimen, woû hij niet weêr in handen van 't gerecht vallen, en gaf daarop van 't gebeurde kennis aan zijn amptsbroeders en eenige met hen vergaderde Heeren van

[1] Zie de opsomming daarvan, in niet minder dan zesdhalfhonderd punten, in de *Articulen ende Eysch van den Procureur-generael op ende tegens Mr. Johan v. B* (Gedr. in 't jaer ons Heeren, 1684), en verg. Mr. L. Ph. C. van der Berghs bekende opstel over de Baljuwen in 't *Rijksarchief* I.

de Vroedschap, die nu alles naar den Haag aan Fagel berichtten, den hoofdschout last gaven, nader onderzoek te doen, en vervolgens eene kennisgeving lieten afkondigen, waarbij zij een belooning van 1000 zilveren ducatons toezeîden aan wie een der medeplichtigen aan den aanslag kon aanbrengen. Van Beuningen zelf werd aangezocht zich met een grooter aantal bedienden te versterken, niet dan behoorlijk begeleid langs de straat te gaan, en goed te vinden, dat twee soldaten aan zijn deur de wacht hielden. Intusschen duurde 't niet lang, of door de zorg van den Schout Engelbrecht, die met drie dienders naar 't huis reed, waar men te weten was gekomen, dat Van Banchem zijn intrek had genomen, werd hij daar in de kelderkeuken, met zijn zoon, die den degen trok, maar weldra ontwapend werd, gevonden en gevangen genomen [1]. Door den procureur-generaal bezocht en ondervraagd, werd hij daarop weder naar den Haag gevoerd, waar hij toen na korten tijd in hechtenis overleed. Een der mannen, welke hem op zijn mislukt avondbezoek bij Van Beuningen van verre vergezeld hadden, zekere Samuel Bosch, die zich onmiddelijk uit de voeten gemaakt had, werd door het Amsterdamsche Gerecht vergeefs herhaalde malen ingedaagd.

De zaak der werving, die inmiddels ook in de overige gewesten ter sprake was gebracht, had in Gelderland, den 1^en^ February reeds, onmiddelijk bijval gevonden, mits «ook de andere provinciën instemden, en de provincie zelve vrij zou blijven van elken vijandigen overval, en van alle doortocht of inlegering van krijgsvolk; dat zij ook van volk en voorraad voorzien zou worden, en hare verschillende vestingwerken verbeterd, en de verdere gewesten eindelijk verplicht zouden worden tot het voltallig houden van haar krijgsvolk. Utrecht had evenzeer reeds in 't begin dier maand van zijn toestemming in de werving doen blijken. In Overijsel, waar velen luttel ingenomenheid met de werving toonden, marde men wat langer, doch ging er eindelijk, bij overstemming, toe over. In Zeeland kostte de zaak de meeste moeite, daar er zich Middelburg en Goes ten sterkste tegen verzetten. Goes vooral uit een geldelijk oogpunt, omdat het door de zware lasten in den vorigen oorlog, en den waterramp van 1682, zooveel ten achter was geraakt. De Prins richtte daarop, den 16^en^ February, zelf een schrijven tot de Staten, waarin hij hun o. a. verklaarde, dat hij persoonlijk niets liever dan den vrede zou wenschen, doch dat men zich door dien «zoeten en liefelijken naam thans niet moest laten misleiden», maar door in de werving toe te stemmen een goed voorbeeld geven, en een besluit nemen in overeenstemming met de kloekhartigheid van 't voorgeslacht. Hun Ed. Mogenden konden licht begrijpen, hoe zeer dat uiteenloopen der gevoelens in deze tijdsgelegenheid hem grieven moest, en hij het niet anders dan voor een bijzonder oordeel Gods over dezen staat kon houden, dat men in een tijd, die de allermeeste wijsheid en cordaatheid bij alle patriot-

---

[1] Zie de verschillende losse berichten en verhalen daaromtrent.

ten vereischte, onder de regenten menschen kon. vinden, die liever door twistredenen en tegenstand, bezwaren en moeilijkheden in zaken willen doen voorkomen, die van een volstrekte noodzakelijkheid zijn niet alleen voor den dienst, maar voor het behoud zelf van den Staat, dan daaromtrent de reden plaats geven». Hij zeî, niet te «weten door wat tuimelgeest zij gedreven konden worden, die, de ellende ziende, welke de naburen door allerlei verdrukking, onder voorwendsel van vrede leden, zich zelf en anderen zochten door dien naam te bedriegen, en hun lieve vaderland, onder dat voorwendsel, buiten staat van verdediging hielden. Wie met eenig onpartijdig oordeel voorzien was, zou moeten bekennen, dat de voorgenomen werving niet alleen niet strekken zou, om den vrede moeilijker te maken, maar, zoo eenigsins doenlijk, dien te helpen faciliteeren. Wel werd door velen voorgegeven, dat een besluit tot werving den oorlog onfeilbaar zou te weeg brengen, omdat Frankrijk er te meer door zou worden gepord, zijn veroveringen voort te zetten, en Spanje te minder bewogen, aan de fransche eischen toe te geven; doch het liet zich licht bevroeden, dat de werving zóó niet zou werken, omdat Frankrijk er juist meer door zou worden weêrhouden, zijn veroveringen verder door te zetten, wanneer het zag, dat het moeilijker zou vallen, dat uit te voeren, en dat het zeker was, dat iemand eer overmeesterd zou worden, die zich niet ter verdediging voorbereidt, dan wanneer hij zich daartoe in postuur stelt. En wat Spanje betrof, het zou op den bijstand, uit die werving te wachten, niet mogen steunen, wanneer het moeilijkheid maakte, gehoor te geven aan een eerlijke en redelijke schikking. De genegenheid daarentegen, door den Staat betoond, om zich der spaansche Majesteit te willen aantrekken, zou den goeden raad zooveel te aanneemlijker maken, dezerzijds te geven; terwijl omgekeerd Spanje zou moeten afzien van elke gedachte aan vriendschap van den Staat, als men hem ongewapend zou willen houden, alleen om het daardoor te verplichten, de begeerte van Frankrijk in te volgen» [1]. Goes gaf zich, na kennisneming van dit schrijven, gewonnen; het betuigde, na door 's Prinsen «geëerde en krachtig redeneerende missieve vernomen te hebben, dat de werving een zeer goed middel zou zijn, om, onder Gods genadigen zegen, den Staat en de nabuurlijke kwartieren, die hem, en in 't bijzonder hun eigen provincie dekten, tot een goede, vaste, en verzekerde vrede te brengen, over alle zwarigheden te zijn heengestapt, en zijn afgevaardigden ter Statenvergadering te hebben opgedragen, daar zijn toestemming in te brengen» [2]. Middelburg bleef echter halsstarrig weigeren. Te vergeefs, dat er de Staten eene bezending naar afvaardigden met den Heer van Odijk, als eerste Edele, een Heer uit elk der vijf toestemmende

---

[1] Zie den geheelen brief in den *Holl. Mercurius* voor 1684, bl. 76 en vv.

[2] Aldaar, bl. 80.

steden, en den Raadpensionaris De Huibert, die een dringende toespraak hield; 's namiddags daarop saamgekomen, bleef de meerderheid van den Raad bij zijn gevoelen. Te vergeefs ook dat de Prins vervolgens zijn gemachtigde Pesters naar Walcheren zond, om te beproeven wat er aan te doen mocht zijn. Niet minder dan achttien malen was de middelburger Vroedschap over de zaak bijeen geweest; toen zij, den 13[en] Maart, voor de 19[e] maal bijeen kwam, beklaagde zich burgemeester De Haze, dat hij Saterdags te voren, in de Statenzitting, op onheuschen toon door den Heer van Odijk over het netelige vraagpunt bejegend was, en verzocht inlichting hoe hij, mocht zoo iets weêr voorkomen, te handelen had. De meerderheid besloot toen niet weder over 't punt der werving te vergaderen, vóór de burgemeester voldoening omtrent die bejegening erlangd zou hebben. Woensdags daarna weder ter Statenzitting gekomen, werd De Haze door Odijk gevraagd, waarom hij de Vroedschap niet bijeen riep, en gaf nu ten antwoord, dat dit om gemelde reden niet meer geschieden zou; waarop hem Odijk zijn ongenoegen niet onduidelijk te kennen gaf, en aanteekening van 't gebeurde ten laste van den burgemeester in de notulen deed nemen. De Middelburgers besloten toen hun besluit schriftelijk ter vergadering in te leveren, en gaven daar onmiddelijk gevolg aan, verklarende «dat nimmer van wege Middelburg bijeengekomen, noch in gewone of buitengewone lasten zou toegestemd worden, vóór die aanteekening ten laste van den burgemeester zou doorgehaald zijn». De Prins, tot zijn leedwezen bespeurende, hoe alle tot dusver in 't werk gestelde pogingen, de stad op 't punt der werving tot gunstiger gedachten te brengen, vruchteloos waren, besloot zelf de reis naar Walcheren te aanvaarden, en kwam daarop, Zondag 19 Maart, te Middelburg, om er den volgenden dag de Statenzitting bij te wonen. Middelburg zond daar zijn afgevaardigden toen echter niet, vóór de gewraakte aanteekening uit de notulen weggenomen en te niet gedaan was. De Prins hield nu een hartige toespraak, om de leden eenparig tot de werving te noopen, en de middelburgsche Heeren beloofden daarop alles voor den Raad te zullen brengen, en den volgenden dag zijn gevoelen meê te deelen. Zoo scheidde men 's namiddags twee uur, en noodigde nu den Prins nog al de wervingschuwe Heeren bij zich, om hen tot betere gedachten te brengen, doch vermocht niet ze te overreden. Dinsdags verscheen hij toen zelf in de Vroedschap, sprak er een geruime poos, doch kon niets anders verkrijgen, dan dat burgemeesteren hem toezeîden, 's middags in de Statenzitting het «nader advies» van de Vroedschap te zullen inbrengen. Dit luidde echter op nieuw afwijzend. Zij verklaarde er ronduit, geen reden te hebben hooren aanvoeren, die haar van haar vorig besluit kon doen terugkomen, hoewel zij volstrekt niet van meening was, dat zij, die op de werving aandrongen, den Staat in een oorlog dachten te wikkelen; zij meende echter, dat zulk een werving uit haar aard de vervreemding slechts grooter zou maken, en daardoor wellicht een oorlog te weeg

brengen; terwijl men, zonder tot haar over te gaan, Spanje door verklaringen, besluiten, en andere nadrukkelijke middelen tot een verdrag met Frankrijk zou kunnen noopen. Zij deed verder bescheidenlijk opmerken, dat de utrechtsche Unie niet toeliet, over dit punt bij meerderheid van stemmen te beslissen, en dat dus de werving toch zou moeten achterblijven, zoolang er de vereenigde Provinciën niet eenstemmig in be willigd hadden». De Prins haastte zich daarop aan den Pensionaris zijn verlangen te kennen te geven, om de Staten bij overstemming te laten besluiten; deze sloeg dit echter, als — naar zijn gevoelen — «tegen zijn eed, lastbrief, en de Unie strijdende» af, en belastte zich toen de Prins zelf met de taak, de stemmen der Staten op te nemen. Zieriksee, Tholen, Vere, en Vlissingen vielen hem zonder aarzelen bij, doch Goes weigerde de aansprakelijkheid voor die overstemming op zich te nemen. Op eene bezending daarop naar de stad zelve gedaan, ontving men ten antwoord, dat men zou «hooren en zien». Door den Prins werd toen in de volgende zitting een ontwerp, bij vorm van «accoord», overgelegd, waarin gezegd werd, dat de steden overeengekomen waren, met meerderheid van stemmen de werving vast te stellen, en dat bij dezen besloten. Alleen Middelburg bracht daar nu een schriftelijk verzet tegen in, betuigende «uit naam van zijn Heeren principalen, dat, nadien men op 't stuk der werving bij meerderheid van stemmen trachtte te besluiten, het in zulk een voorgewend besluit niet kon toestemmen, als aandruischende tegen de grondwetten der regeering, en dat zijn afgevaardigden zich dus eed- en amptshalven genoodzaakt vonden, zich tegen dit besluit, als van nulliteit en informaliteit, te verzetten, gelijk zij bij dezen deden; verklarende het niet te kunnen noch te zullen eerbiedigen als een besluit van Hun EdelMogenden, maar alleen van de verdere leden der vergadering, en dat ze dus ook geene lasten, voor de genoemde werving vereischt, zouden dragen». Nog dien eigen middag nam de Prins over Antwerpen, waar hij met den Markgraaf de Grana te spreken had, de terugreis aan; terwijl het afgedwongen meerderheidsbesluit der Zeeuwsche Staten den 29^en^ der maand bij de algemeene werd ingebracht. Kort daarop zond Zieriksee aan die van Zeeland nog bericht, dat het de handelwijs zijner afgevaardigden afkeurde, en gaf, op een drietal daarna van de Staten ontvangen missieven, den 20^en^ der volgende maand, schriftelijk ten antwoord, dat het bij zijn besluit tegen die toestemming bij overstemming «noodzakelijk meende te moeten blijven, zonder eenige de minste wijziging daarin te kunnen lijden» [1].

In Friesland hadden de Staten reeds den 21^en^ February eenparig besloten, de werving af te stemmen, waarop de algemeene Staten bepaalden, er eene bezending

---

[1] Zie *Holl. Mercurius*, t. pl. bl. 74 en vv.

naar af te vaardigen. Van dit voornemen in kennis gesteld, zocht de reeds op 't scheiden staande Landdag er Hun Hoog Mogenden te vergeefs van af te brengen, en namen de HH. Fabricius, Voet van Winsen, en Kuiper, in Maart, de reis naar Leeuwarden aan. Als zich gemakkelijk liet vooruit zien, geheel te vergeefs: de friesche Staten verklaarden schriftelijk, dat zij zich verplicht gevoelden, om, ten dienste van 't Land en tot behoud der gemeene rust, de werving te blijven afstemmen. Evenzoo Stad-en-Landen, dat mede, vóór 't einde der maand, zijn toestemming tot de werving kortaf weigerde [1].

Inmiddels had de fransche Koning, die zelf gaarne liefst een einde aan de zaak zag, zoo min met zijne onderhandelingen buiten-af, als met zijne toebereidselen tot een nieuwen krijgstocht, stil gezeten. Den 18en February met Brandenburg overeengekomen, dat hij nog een jaar lang zich tegenover Duitschland rustig zou houden, mits Oostenrijk niets tegen hem of zijn duitsche bondgenooten ondernam, verklaarde hij tevens bereid te zijn, een wapenstilstand voor twintig jaar met Spanje te sluiten, mits de Staten hun hulptroepen niet buiten de spaansch-nederlandsche vestingen, waar zij in bezetting lagen, bezigden; Dixmuiden en Kortrijk betuigde hij weêr te zullen ontruimen, wanneer men hem er Luxemburg voor in de plaats gaf. Met dezen voorslag vaardigde nu de Keurvorst den schranderen Paul Fuchs naar Den Haag af, om er den Prins van Oranje voor te belezen; terwijl tezelfder tijd Avaux aan de Staten-generaal hetzelfde voorstel van zijn Heer en Meester voordroeg. De Prins toonde zich weinig gestreeld door de houding van zijn keurvorstelijken oom; hij beklaagde zich ronduit bij Fuchs, dat die oom, die hem «van kindsbeen af als een zoon beschouwd, en dien hij als een vader vereerd had, nu der stad Amsterdam meer dan hem genegen scheen»; hij zeî tegelijkertijd zeer wel te weten, «dat de macht van Frankrijk op geenerlei wijs te vergelijken was met die, welke men er tegenover kon stellen, zoodat, menschelijkerwijs gesproken, de Staten en hun bondgenooten eer schâ dan voordeel te wachten hadden; maar, daar hij een rechtvaardige zaak voor oogen en een oprecht geweten had, meende hij met geduld en standvastigheid te moeten afwachten, wat God beschikken zou. Liep alles in de war, dan ware 't beter dit met den degen in de vuist te zien gebeuren, dan door inlijvingen en dergelijken; dat men met eere stierf, dan dat men met schande leefde» [2]. Inmiddels waren in Den Haag, overeenkomstig een wat vroeger gemaakte afspraak, eenige afgevaardigden der verschillende bondgenooten — Krampricht voor den Keizer, Beyeren, en Saksen; Castel-Moncayo voor Spanje; Gildenstolpe voor Zweden; Witzendorf voor Lunenburg; Görtz voor Franken en den Boven-Rijn, en Canon voor den Hertog van Lotharingen —

[1] Zie nader aldaar bl. 87 en vv.
[2] Zie Fuchs' schrijven bij Droysen t. pl. Anm. 684.

bijeen gekomen, om over de beste wijs te onderhandelen, waarop de heerschende geschillen vereffend konden worden. Daar werd op 't eind van February nu besloten, dat men den engelschen Koning zou trachten te bewegen, om Frankrijk te noopen tot een achtjarig bestand, onder voorwaarde, dat het teruggaf wat het sedert den vrede van 1678 op Duitschland en Spanje veroverd had. Van Citters kreeg nu in last, Koning Karel dit voorstel te doen, die er echter volstrekt geen ooren naar had, maar al aanstonds te kennen gaf, dat Frankrijk daar niet toe zou te krijgen zijn, en 't hem zelf dan ook geensins oorbaar leek; hij gaf daarentegen den schriftelijken raad, zich dezerzijds te houden aan Avaux' voorslag van een 20-jarig bestand, gelijk hij zijn eigen gezant, Chudleigh, dan ook reeds gelast had, dien te ondersteunen. Op een naderen aandrang der Staten, zich de spaansche Nederlanden toch wat meer ter harte te nemen, en niet alles aan Frankrijks overmacht bloot te geven, bleef hij onverzettelijk op zijn stuk staan, en beriep zich daarbij op den ongunstigen stand van zaken binnen zijn eigen land, die hem belette, iets te doen, waardoor hij gevaar kon loopen, in uitlandsche twisten gemengd te worden. Gaarne had hij zich daarentegen — naar zijn betuiging — tot scheidsman zien kiezen, waartegen Spanje zich echter steeds nadrukkelijk was blijven verzetten. Op den aandrang van dit laatste, bij monde van Castel-Moncayo, besloten nu de algemeene Staten, den 16en Maart, wel niet met den Koning van Frankrijk te breken, maar, in spijt der tegenwerking van Amsterdam bij die van Holland, nog een dozijn regimenten voet- en een 15- of 16-honderd man paardevolk naar de spaansche Nederlanden te zenden, en werd daar onmiddelijk gevolg aan gegeven; terwijl de Kapitein-generaal zijnerzijds den Markgraaf van Mompeljan met wat manschappen naar de geldersche grenzen zond, om een wakend oog op de bewegingen van den met Frankrijk heulenden Keurvorst van Keulen te houden [1]. Deze toch zou niets liever gedaan hebben, dan in vereeniging met Frankrijk de Republiek den oorlog aan te doen, en had daartoe reeds een uitvoerig krijgsplan ontworpen; doch de fransche Koning wenschte hem en zijn land liever te bezigen, om van daaruit de Republiek met een inval te bedreigen, en haar zoo des te eer tot bevordering van den vrede te dwingen [2].

Daar intusschen het besluit der algemeene Staten genomen was in eene zitting, door de leden van 't oorlogschuwe Friesland en Stad-en-Landen niet bijgewoond, haastten zich dezen, juist voor een dergelijken inval aan de Oostergrenzen beducht, als waarmeê Frankrijk den schijn aannam hen van Keulen uit te bedreigen, verzet aan te teekenen tegen het gebeurde, verzoekende dat het «als onwettig, en maar door vijf

[1] *Holl. Merc.* t. pl. bl. 136 v.
[2] Zie bij Rousset t. pl. p. 245.

Provinciën bepaald», mocht worden te niet gedaan, en «de reeds op marsch gegane troepen teruggeroepen, de nog niet gemarcheerde van zoodanigen te nemen marsch teruggehouden worden». Inmiddels had, van zijn kant, Koning Lodewijk, zijn aanbiedingen van wapenstilstand kracht willende bijzetten, niet alleen van 22 tot 25 Maart het arme Oudenaarden door den Maarschalk Humières laten bombardeeren, zoodat er van de markt tot Pamele en van daar tot het klooster Sion alles onder den voet, en meer dan 70 huizen verbrand, en een kleine honderd zeer beschadigd waren; maar maakte hij zelf ook ernstige toebereidselen, om in de tweede helft van April met een aanzienlijke krijgsmacht naar de spaansch-nederlandsche grenzen op te rukken, en deed dit de beide noorder Provinciën besluiten, het niet bij dat verzet hunner algemeene Statenleden te laten, maar een opzettelijke bezending naar den Haag te doen, om met meer nadruk nog tegen het voor een deel reeds ten uitvoer gelegde besluit op te komen. Den 13^{en} April brachten de daartoe afgevaardigde Heeren — Grovestins, Glinstra, Burmania, en Aertsen voor Friesland, Gruis en Clant voor Stad-en-Landen — de schriftelijke grieven en bezwaren van hun principalen in, die echter niet vermochten, de meerderheid der Staten aan 't wankelen te brengen noch van haar besluit terug te doen komen. Bij een breedvoerig stuk gaf zij den frieschen en groninger Heeren te kennen, hoe «in de onderhandeling van den vrede van 1678 de gemeene bondgenooten er bepaaldelijk op bedacht waren geweest, dat Z. K. M^t. van Spanje in de spaansche Nederlanden zou mogen hebben en behouden een streek lands, die als een scheidsmuur — *barrière* — zou maken tusschen Z. K. M^t. van Frankrijk en dezen Staat; dat Frankrijk dat zelf ook voor goed en billijk had aangezien, en daarom aan Spanje gelaten en terug gegeven had zulke steden en plaatsen, als naar het oordeel der fransche Maj^t. zelve bekwaam zouden zijn, om die *barrière* te vestigen en te handhaven, met uitdrukkelijke bijvoeging, dat hij die *barrière* ook bepaaldelijk had toegestaan tot gerustheid van dezen Staat»; hoe voorts «in de geschillen, die na dien vrede tusschen Frankrijk en Spanje ontstaan waren, Hun Hoog Mogenden voornamelijk hadden gearbeid, om voor te komen, dat die *barrière* daardoor onnut en vruchteloos zou gemaakt worden, doch niet door haar verder of breeder te willen uitstrekken, dan door Frankrijk zelf bij den vrede was bedongen»; hoe «die geschillen daarop verder en verder uitbarstende, en eerst puur en alleen in de landstreek, die tot die *barrière* gelaten en gegeven was, en daarna wel ook in andere gewesten, doch wel voornamelijk en met den meesten nadruk in die *barrière*-streek, Hun Hoog Mogenden immers niet hadden kunnen ledig staan, om, niet tot beleediging van Z. K. M^t. van Frankrijk, maar puur en alleen tot handhaving en behoud van die *barrière*, derwaarts te zenden het bewuste secoers van 8000 man, waarin de HH. Staten van Friesland ook hadden bewilligd, en daarna dat secoers te vermeerderen; dat H. H. Mog^n. dat niet hadden gedaan, om de grenzen van den Staat» —

gelijk beide provinciën voorgaven — «van krijgsvolk te ontblooten, en den Staat aan gevaar bloot te stellen, maar om voor te komen, dat die grenzen niet werden aangetast, en omdat ze, door het gebrek van de noodige consenten en opbrengst van penningen, bij de HH. Staten van de verschillende Provinciën, niet waren in den besten staat, om de noodige verwering te doen, dat het gevaar van daar, en van den ganschen Staat verwijderd en meer en meer afgewezen mocht worden; want dat voor die grenzen en dien Staat minder was te vreezen, zoolang die *barrière* werd gehandhaafd. Hun Hoog Mogenden zouden nu gaarne aan het wijs oordeel der HH. Staten van Friesland en Stad-en-Landen willen overlaten, of zij niet op zich zouden hebben geladen een onverantwoordelijken blaam van niet getracht te hebben die *barrière* te bewaren, en de grenzen van den Staat, gelijk den Staat zelf te hebben blootgesteld aan een niet alleen voor de hand liggend, maar zeker gevaar, zoo zij die, bij gebrek aan verwering, hadden laten verloren gaan; doordien het bij allen en een iegelijk bekend stond, dat het verlies der spaansche Nederlanden zou zijn een onwaardeerlijk nadeel voor den Staat, zoo niet zijn geheele verderf. Zij hoopten daarom, dat gezegde Edelmogenden van Friesland en Stad-en-Landen, die zaak overleggende en in al haar gewicht overwegende, met hen zouden willen samenwerken, om die *barrière* op de beste en rechtvaardigste wijs behouden te doen blijven. Van hunnen kant verzekerden zij ten slotte, dat, zoo — 't geen God genadelijk verhoeden mocht! — eenige ongelegenheden mochten ontstaan omtrent de grenzen van Friesland of Stad-en-Landen, zij allen meest trouwhartigen bijstand, met alle macht van de Unie, onder Gods genadigen zegen, tot afkeering daarvan met den meesten spoed zouden verschaffen».

Wel verre van zich daardoor tot beter oordeel te laten overhalen, lieten de friesche afgevaardigden, zoo gewone als buitengewone, daartegen aanteekenen, dat zij «een gunstiger en meer voldoend antwoord op hun zoo billijk en rechtmatig verzoek verwacht hadden; waarom zij, uit naam en van wegen hun HH. Committenten, protesteerden van alle inconveniënten en zwarigheden, die bij nietbetaling van 't krijgsvolk, op de provincie van Friesland en ter bezolding daarvan gesteld, zekerlijk stonden te geschieden; terwijl zij hun HH. principalen de vrijheid voorbehielden, zoodanige verdere aanteekening te doen, als ze mochten bevinden te behooren». Zij zelf keerden daarop huiswaarts, en namen nu den 23^{en} der maand het besluit, dat zij den 8^{en} Mei daaraan bij de algemeene Staten overlegden, om nogmaals «te verklaren, dat zij ten hoogste bevreemd waren over de onwettige en gansch ongehoorde manier van doen, in 't nemen van het bekende besluit der algemeene Staten gevolgd, en dat slechts voor een merkelijken inbreuk konden houden tegen de zoo dier door de gezamenlijke bondgenooten bezworen Unie, en een krenking van den eerbied, Hun Edel Mogenden, als soevereine medeleden van Staat, toekomende; dat zij daarom ook in de zekere verwachting bleven, dat dat besluit, slechts doorgedreven — naar 't scheen — door de afgevaar-

digden der Staten-Generaal, buiten hun principalen om, op last der Staten der verschillende Provinciën, zonder uitstel, zou worden geschrapt en uit de notulen van Hun H. Mogenden gelicht, en verder aan Hun Edel Mogenden en dien van Stad-en-Landen daarover genoegzame voldoening gegeven zou worden; bij onverhoopte ontstentenis daarvan zouden Hun Edel Mog^{n}. zoodanige middelen bij de hand moeten nemen, als zij tot handhaving van de vrije gerechtigheid en oppermacht der Provincie zouden oordeelen te behooren». De Staten van Stad-en-Landen hadden hunnerzijds, door hun afgevaardigden, den 25^{en} April, evenzeer doen betuigen, dat zij «de informeele en nooit gehoorde manier van doen van Hun Hoog Mogenden», alleen aan de eigenmachtige handelwijs der provinciale afgevaardigden weten, en daarom van de Provincie zelf «niet anders tegemoet zagen, dan dat zij met haar gewone bezadigdheid, orde zouden stellen, dat meergemeld verderfelijk besluit geroyeerd en uit de notulen gelicht, en beiden gekrenkten Provinciën voldoening gegeven worden». Aan de Staten der verschillende Provinciën zelf richtten die van Friesland daarop den 23^{en} Mei nog een uitvoerig schrijven in gelijken zin, van een de week te voren op 't Landschapshuis door hen genomen besluit begeleid, om een dergelijke handelwijs, waardoor hun Provincie en die van Stad-en-Landen «genoegzaam in staat van vazallen en onderworpen landen gebracht werden, geen beschikking hebbende over haar eigen krijgsvolk, zijnde het wezenlijkst en krachtdadigst recht van Soevereiniteit, niet te dulden». Die van Stad-en-Landen hadden den 8^{en} Mei aan de algemeene bericht, dat zij «zich bedienende van de middelen, door God en de natuur, hun, als betaalsheeren van hun krijgsvolk en als Soevereinen hunner Provincie, tot haar handhaving en behoud, in de hand gegeven, den 16^{en} der vorige maand goedgevonden en besloten hadden, aan dat krijgsvolk — waarover buiten hen om zoo willekeurig beschikt was — van dien tijd af geen betaling meer te doen, en het, kwam het niet ten spoedigste weêr tot hen terug, voor afgedankt te houden». De algemeene Staten schreven hun terug, dat zij Hun Edel Mogenden van Stad-en-Landen «in bedenking wilden geven, wat niet alleen van de verschillende Provinciën en ieder van haar, maar ook van de hunne in 't bijzonder zou worden, indien ieder van de bondgenooten op dien voet over haar krijgsvolk zou verstaan te beschikken; dat zij daarom ook wel zouden kunnen begrijpen, hoe Hun Hoog Mog^{n}. zulk een afdanking, als gedaan tegen alle goede orde en vorm, tot nog toe onder de bondgenooten in zwang, geensins konden aanzien of daaromtrent inschikkelijk wezen; maar dat zij genoodzaakt zouden zijn, er de hand aan te houden, dat de Raad van State, gelijk hij reeds had aangevangen, verder zou voortgaan te handelen tegen alle officieren en soldaten, die hun vendels zonder ordelijke afdanking verlieten, en er zulke straffen tegen uitvaardigen en ten uitvoer leggen, als de artikelbrief en verdere krijgswetten medebrachten; dat Hun Edel Mogenden ook wel zouden kunnen begrijpen, welke verwarring dat alles zou baren, en in welke

onsteltenis het die officieren en soldaten brengen zou; 't geen evenwel zou moeten geweten worden aan hen, die er de oorzaak van waren; en dat Hun Hoog Mog^{n}. dus, om dat te voorkomen, Heeren Staten van Stad-en-Landen zouden verzoeken, de tot die afdanking gegeven orders, buiten werking en uitvoering te doen stellen» [1].

Zoo dreigde allengs het verschil van gevoelen tot een tweespalt te leiden, die op een noodlottige botsing moest uitloopen; de omstandigheden intusschen zouden dat weldra verhinderen, en een voor beide partijen gewenscht einde aan al dit geharrewar maken. Koning Lodewijk toch had zijn lang voorbereide legertocht ter bestemder tijd aanvaard, en den Maarschalk Créqui, den 28^{en} April, met 34 bataljons voetvolk, 8000 ruiters, macht van geschut, krijgsvoorraad, en levensbehoeften, en 60 ingenieurs onder Vauban's bestier, Luxemburg doen beleggen, ten einde met kracht van wapenen de sterke vesting, door 2500 beproefde krijgers onder Chimay bezet, tot zijn wil te dwingen. De Koning zelf had zich met 32 bataljons voet- en 70 escadrons paardevolk bij Condé gelegerd. Een kleine veertien dagen later, den 8^{en} Mei, werd de eerste loopgraaf geopend, en ving de eigenlijke bestoking der plaats aan; en den volgenden dag liet Avaux in den Haag een nader onderhoud met de gemachtigden van Hun Hoog Mogenden verzoeken, waarin hij weêr nieuwe voorslagen overleî, en die dien eigen namiddag tot een vergadering dier gemachtigden met die der uitheemsche bondgenooten aanleiding gaf. Daar werd nu de houding van Frankrijk in verband met het thans door Avaux ingediende stuk besproken, en hoe hij daarin te kennen gaf, dat hij bevroedde, men hier zwarigheid zou vinden, om tot een afzonderlijken vrede te komen, en zich eerder geneigd zou toonen tot een algemeenen wapenstilstand. In dien geest had zich dan ook de spaansche Gezant bepaaldelijk uitgelaten, en was daarop Spanje geraden, dien voor 20 jaar, op de voorwaarden door Frankrijk gesteld, aan te nemen, waarna men te Regensburg daarover was gaan onderhandelen. Onmiddelijk na de berenning van Luxemburg had toen Avaux den Staten daarvan kennis gegeven, en hen tevens namens zijn meester het voorstel gedaan, die stad, met omstreeks veertien dorpen, door den spaanschen Landvoogd vóór den 20^{en} Mei aan hem in handen te doen stellen, voor de teruggave zijnerzijds van eenige vroeger aan hem afgestane of door hem bemachtigde plaatsen; met de bedreiging, dat zoo men, ter zake dier berenning, zijn troepen de minste vijandelijke daad tegen de fransche plegen liet, alle schepen, koopwaren, en goederen van ingezetenen der Republiek onder zijn bereik in beslag genomen, en de Staten zelf als aanstokers van Spanje en vijanden van Zijne Majesteit bejegend zouden worden. Friesland en Stad-en-Landen hadden toen verlangd, dat men Spanje tot het aannemen van dit voorstel zou noopen; doch de meerderheid had den 6^{en} Mei besloten, de uitlandsche

[1] Zie de verschillende brieven en bescheiden in den *Holl. Mercurius*, t. pl. bl. 137 en vv.

bondgenooten te belezen, om Spanje met hen in den 20-jarigen wapenstilstand te doen toestemmen, op zulke voorwaarden, als men best erlangen kon. Drie dagen daarna was nu Avaux met zijn nieuwen voorslag voor den dag gekomen, veel bebezwarender dan de vroegere, daar men, naar hij zeî, wel denken kon, dat de Koning Luxemburg niet om niet liet belegeren. In de gehouden vergadering toonden zich de uitlandsche gemachtigden ten zeerste tegen Frankrijks nieuwe eischen ingenomen; men moest, zeiden ze, bedenken, dat Luxemburg niet aan den Staat, maar aan Spanje toebehoorde, 't welk herhaaldelijk verklaard had, het nimmer te zullen afstaan; dat de redenen, die het daartoe had, geensins later uitgedachte voorwendsels waren, daar men wel wist, dat het Luxemburg altijd op den hoogsten prijs gesteld had; dat de stad en 't land van Luxemburg Spanje dan ook inderdaad aan 't duitsche rijk hechtte, en met zijn verlies tevens alle verstandhouding en hulp van die zij verloren zou zijn; dat ook Frankrijk, Luxemburg meester wordende, zich in die hoedanigheid als beschermer van den Keurvorst van Trier zou willen laten gelden, en ook weldra meester van Coblens en van al de vier Keurvorsten van den Rijn zou wezen; en dat er dan niets meer tusschen beiden lag, om Frankrijk te verhinderen, zonder sterkte of rivier in zijn weg te vinden of achter zich te laten, tot voor de poorten van Nijmegen te komen; dat zij zelf niet alleen geen order hadden, om Spanje tot dien afstand, op welke wijze dan ook, te raden, maar zij hem zouden moeten ontraden, en van Hun Hoog Mogenden gedienstelijk verzoeken, dat men die duitsche vorsten, die voor het algemeen behoud zoo vastberaden in het algemeen verbond waren getreden» — wat toch anders nog al wat voeten in de aarde had gehad — «en die zoo welgezind waren hun verbintenissen na te komen, en daartoe werkelijk meer krijgsvolk te bezigen dan zij schuldig waren, voor die genegenheid tot de algemeene zaak, niet wilde helpen brengen, zelfs met de koord om den hals, onder de macht van Frankrijk, gelijk zij zekerlijk zouden doen, als men Luxemburg aan Frankrijk mocht afstaan; dat zij den Staat verzochten, eens bij zich zelf te onderzoeken en na te gaan, of wel iemand op zijne vriendschap of verbonden zou willen rekenen, als men nu weêr zag, hoe lichtelijk Hun Hoog Mogenden hun vrienden in den steek lieten, zonder in 't minst op hun belangen acht te geven; dat zij allen wel wisten, hoe groot de overmacht van Frankrijk was, maar dat het daarom ook des te noodiger was, dat de hooge bondgenooten niet alleen door verdragen, maar vooral door goeden wil en een nauwgezette nakoming dier verdragen, zich op dit punt verzekerden; en dat zij daarentegen, zich van elkander afscheidende en elk zijns weegs gaande, gewisselijk allen te zamen en tegelijk verloren zouden zijn; dat op de vraag der gemachtigden van de Staten, welke waarschijnlijkheid er zou zijn, om Luxemburg te redden, nadat het belegerd was, de uitheemsche hadden geantwoord, dat men daaraan niet behoefde te wanhopen; want dat, zoo men bleef aandringen

op den wapenstilstand, zonder zich eenigermate tot den afstand der verlangde plaatsen te willen verbinden, men vaste hoop kon vatten, dat Frankrijk op dit punt zou toegeven; dat niet alleen na den vrede van 1678, maar ook bij het maken daarvan, zeer veel voorvallen hadden bewezen, dat, als men zich, eerlijk, wakker, en rustig, op de rechtvaardigheid van zijn zaak had beroepen, men zich daar altijd wel bij bevonden had; en dat er integendeel niet een eenig voorbeeld zou gevonden worden, dat men iets hoegenaamd gevorderd was met toe te geven aan de eischen van Zijne fransche Majesteit, en zoodra 't eene was afgestaan, er dadelijk weder iets anders verlangd was; gelijk men dat ook bij de tegenwoordige onderhandeling weder ondervond, daar de nieuwe eischen geen anderen grond hadden, dan dat men hier of daar wat zwakheid meende bespeurd te hebben, en zich daarvan te kunnen bedienen, en zoo door dit nieuw ingediende voorstel in de zwakke gemoederen schroom en vrees te brengen; dat, mits men aan alle kanten, en bepaaldelijk van de zijde der Staten, de hand aan 't werk wilde slaan, met zooveel ernst als noodig was, men dan kon medewerken, om het verlies van Luxemburg te voorkomen; doch dat niet alleen dat Luxemburg, maar de geheele spaansche Nederlanden en deze Staat, en zij allen zelf zekerlijk verloren waren, indien men zich van elkander afscheidde; terwijl die scheiding ontwijfelbaar zou plaats grijpen, zoodra Hun Hoog Mogenden mochten goedvinden, Luxemburg aan Frankrijk af te staan, of zich moeite te geven, dat het afgestaan werd; en dat zij derhalven allen met allen mogelijken ernst verzochten, zulk een besluit niet te nemen, als dat onfeilbaar aller verderf moest na zich slepen» [1].

Wat men hier van de mogelijkheid, het benarde Luxemburg nog tijdig bij te springen, opgaf, het stond daarmeê maar al te hachelijk. Alles bijna hing in dezen van Duitschlands voortvarende medewerking af, en deze liet heel wat te wenschen over. De spaansch-nederlandsche Landvoogd, Grana, een Italiaan van herkomst, en daardoor reeds minder goed bij zijn spaansche ambtenaren aangeschreven, vermocht, bij allen persoonlijken wil en ijver, weinig of niets tegenover 't slecht beheer van 't ongelukkige Spanje, onder zijn onnoozelen Koning, zelf. Waldeck, die in het begin van April bij hem was geweest, en alles met hem had overlegd en nagegaan, gaf den Prins zijne meening daaromtrent ronduit te kennen [2]. De nederlandsche troepen, hoewel onder 't opperbevel van den wakkeren Aylva, door den volijverigen Rhede-Ginkel, Amerongen's zoon, ter zij gestaan, vermochten op zich zelf weinig of niets. In 't laatst

[1] Zie Fagels uitvoerig schrijven, ter meêdeeling van 't verhandelde, aan de Vroedschappen der stemmende steden van Holland, opgenomen in Van der Heim's *Archief van Heinsius*, I. bl. LXXXVIII en vv., waar het echter, evenals bladz. LIX, blijkens den ganschen inhoud en de aangehaalde dagteekêningen, verkeerdelijk op 9 Maart, in steê van Mei, gesteld is.

[2] Zie zijne brieven uit deze maand bij Muller, t. pl. S. 266 ff.

van April naar Duitschland gegaan, was Waldeck daar de gansche Meimaand aan alle kanten onverdroten werkzaam, om de troepen der duitsche bondgenooten ter behoorlijke tijd in beweging te laten stellen, en de marsch naar den Rijn en België te doen aanvaarden, doch stuitte voortdurend op tegenkanting en allerlei uit de lucht gegrepen bezwaren. Omstreeks den 20^{en} stonden eindelijk een dertigduizend man gereed om op te trekken, doch de 3000 van den Keizer lieten zich nog wachten, en 't was de vraag of Luxemburg het tot hun aankomst kon harden [1]. Eenige hoop gaf het, naar de Prins hem ongeveer ter zelfder tijd meldde [2], dat de door Avaux aan de Staten, als termijn van eindantwoord, gestelde 20^{e} Mei verstreken was, zonder dat hij dat erlangd had; wist Luxemburg zich nu te houden, dan beboefde men de goede zaak nog niet verloren te achten. Hij haastte zich daarom, zijn vertrouwde Dop naar Waldeck af te vaardigen, om hem toch de duitsche legerbenden tot den meesten spoed te doen noopen. Hij zelf zou dan, het uiterste wat hij vermocht, met een acht of tien bataljons voetvolk en de gansche ruiterij zich met hen vereenigen, en de Spanjaards een drieduizend ruiters daarbij voegen. In elk geval zou dit gemeenschappelijke krachtbetoon te weeg moeten brengen, dat men ook bij het sluiten van een wapenstilstand Frankrijk tot gunstiger voorwaarden drong. Was — schreef hij een paar dagen later nog — Waldeck met de duitsche troepen maar eens aan den Rijn, dan zouden de zaken nog een beter keer kunnen nemen, en een Bestand in 't leven kunnen geroepen worden, dat voor 't vervolg een nauwer aansluiting beloofde; kwamen zij er niet, dan kon men niets dan verderf en ellende te gemoet zien. Hij was zich trouwens bewust, dat noch hij noch Waldeck schuld had aan 't uiterste, waartoe men geraakt was, en dat alleen die «schavuiten van Amsterdam» er oorzaak van waren; allen zouden er echter onder lijden [3]. Het beleg van Luxemburg — dank de sterke ligging der in de rots zelve uitgehouwde veste [4] — vorderde intusschen slechts langzaam, en hadden — eer de Prins een dag of wat later aan Waldeck deed opmerken [5] — de beyersche troepen, die zich 't meest hadden laten wachten, zich onmiddelijk op marsch kunnen begeven toen het berend was, zouden zij zeker tijds

---

[1] Zie zijn brief van 21 Mei, aldaar S. 266.

[2] Zie 's Prinsen schrijven van 22 Mei, aldaar S. 269.

[3] "Je sçay très bien que ce n'est pas vostre faute ny la mienne que les choses sont réduits à l'extrémité, où ils sont, mais que ces coquins d'Amsterdam en sont la cause; mais nous en souffrirons tous". Schrijven van 24 Mei, ald. S. 272.

[4] Vauban had dan ook den 19^{en} reeds aan Louvois geschreven: "Si ceux qui ont réglé le nécessaire avec vous, avoient été de bons assiégeurs de places, ils auroient dû prévoir que pour faire un siége de Luxembourg, il falloit du moins 12 ou 13 cents milliers de poudre avec 50 pièces de batterie". Zie bij Rousset, t. pl. p. 252.

[5] Zie zijn schrijven van 29 Mei, ald. S. 273.

genoeg voor 't ontzet gekomen zijn. «In ruim veertien dagen waren de belegeraars nog niet verder dan de eerste der twee buiten-*contreëscarpen*, en ging het dus minder vaardig dan men van hen gewend was». Het was intusschen nu maar al te zeer te vreezen, dat de duitsche benden voor de arme vesting te laat zouden komen, al moesten zij toch, om de gemelde redenen, zich zooveel doenlijk ter plaatse haasten.

In de nog voortdurend uitgegeven spotnieuwsmaren stak men — gelijk met de verdere dingen van den dag — ook met die trage beweging der duitsche heermacht den draak. «Een persoon, alhier uit Brabant gearriveerd», zoo liet men er uit Londen berichten, «brengt tijding, dat de Kreitstroepen zouden op marsch zijn, om naar Luxemburg te komen; doch de Koning, daarover navragende, liet dezen kwant bij den kop grijpen, en, na verder onderzoek hebbende ondervonden, dat alles maar was gepraktizeerd om eenige welgezinden te misleiden, zoo heeft men hem als een verrader laten ophangen». Omtrent het gedwongen nietsdoen der te Vilvoorden gelegerde nederlandsche hulptroepen, luidde het uit Brussel: «Het leer begint hier heel schaarsch te worden, vermits de geestelijkheid haar schoenen door de continueele processiën, en het gedurig celebreeren van de Misse, zoodanig zijn afgesleten, dat daar geen redresseeren aan is; waarom de Markies de Grana besloten heeft, om de schoenen van de hollandsche troepen zoo lang te leenen, ter tijd en wijle toe, dat ze aan 't marcheeren zullen raken, meenende dat zij, om alhier stil te liggen, geen schoenen van noode hebben». Uit Antwerpen in gelijken zin: «al over langen tijd heeft men hier te gemoet gezien verscheiden hulptroepen uit andere gewesten, maar hebben dezelve tot nog toe niet vernomen, zoodat men aan haar komste begint te wanhopen; echter wordt gezegd, dat ze aan 't marcheeren zijn; doch sommigen beweren, dat ze maar komen, om neffens de hollandsche stil te liggen, en geen orde hebben om te vechten». Over den berooiden toestand van Spanje en zijn bestoking door Frankrijk in Zuid-Nederland: «*Madrid*, den eersten van Hartzeer: indien alhier niet de schaarschheid van geld begint op te houden, is het te vreezen, dat wij in een ellendigen staat zullen geraken; en heeft de Koning daarom besloten, nu een considerable loterij op te richten, om daar wat geld voor 't gemeen te laten verdienen, als hebbende een menigte van prijzen van hier naar Luxemburg laten voeren, waar die getrokken zullen worden; van welke loterij men groote hope heeft». Ongelukkig meldde het P. S. dan: «Zoo aanstonds komt tijdinge, dat de Koning van Frankrijk wel vijftig *watten* tegen ééne *niet* heeft getrokken; het welke hier weêr groote spijt veroorzaakt; te meer dewijl hij er nog wel 3 of 4 duizend loten in heeft, waarvan men nog geen bericht kreeg, zoodat te vreezen staat, dat hij met de heele loterij zal doorgaan» [1]. Uit Parijs, in verband met hetzelfde onderwerp: «Sedert

[1] *Extraordinaris Courant in Twijfelmaent.*

het vertrek van den Koning is het alhier vrij stil, uitgezeid, dat er velen zich op het *Observatoire* begeven; sommigen, om door lange verrekijkers te zien, of Z. M. het oog verder dan Luxemburg laat gaan; maar zij klagen allen dat de glazen beslagen zijn, en alles in schemering doen zien. Met groot ongenoegen hooren de fabrikanten van deze kroon, dat men in Brabant en elders meer onze manufacturen en fabrieken voor ruw en los uitkrijt, dat ook de negocianten op de toezegging van trouw geen staat durven maken, terwijl ze integendeel lenig, gedwee, rekkelijk, sterk, en duurzaam zijn. 't Meest hebben zij 't op de *serges;* doch elk weet, dat dezen van den een tienmaal beter als van den ander aanbesteed worden; want de *serges de cour* en *de guerre*, alias *campagne*, zijn altoos alhier fijnder en kloeker bewerkt, als die van Brabant of Holland» [1]. De Paus liet men zich steeds bitter over den bloedigen twist tusschen zijne beide geliefde gekroonde zonen beklagen: «Zijne Heiligheid», schreef men uit Rome [2], «is geweldig ontroerd, nademaal Hij gehoord heeft dat een van zijn welgeliefde zonen, in welken Hij voor dezen wel eenig welbehagen had, zich heeft onderwonden, om, met alle vlijt, den hartader zijns broeders af te snijden, en hem t'eenenmaal door vurige pillen te verteren; waarom de goede oude en koude Vader niet nalaat om vieriglijk te bidden, dat de drie kruisen» — van 't amsterdamsche wapen — «mochten getransformeerd worden in twee sleutels» — het pauselijke — «om door dat middel eenige gesloten harten te ontsluiten, en aan zijnen Benjamin een spoedige genezing te verschaffen, alzoo zijn krachten t'eenemaal zijn vergaan, en niet anders als een spoedige dood te gemoet wordt gezien». Als met de tweedracht dezer beide Kristenvorsten, spotte men ook met de verloren eendracht van Holland, en liet, 10 April, uit Lissabon melden [3], hoe daar «op de rivier was aangekomen het welbekende schip d'Eendracht, met bestemming naar Holland; 't gemelde schip meende terstond weêr voortgevaren te zijn, doch de Prins Regent had last gegeven om het aan te houden, daar hij na rijp beraad niet begrijpen kon, dat het daar thuis behoorde, alzoo daar te lande die naam sedert eenigen tijd niet meer bekend was». Omtrent de voor Luxemburg bestemde «pillen», die toen nog maar in aantocht waren, werd den 2^{en} Mei uit Luik geschreven: «We hebben hier tijding bekomen, dat Mijnh. van Luxemburg zeer ziek is, en al te met groote flauwtes krijgt; daar zijn er, die oordeelen, dat het hem in de maag schort; waarom men hem door 't innemen van pillen tot overgeven tracht te brengen, doch anderen beweren het tegendeel, en twijfelen niet, of hij zal nog wel terecht komen» [4].

Die laatsten zouden 't nu weldra blijken mis te hebben, en de Franschen in luttel

---

[1] *Extraordinaire Courant in 't Troubeljaar* 1684.

[2] *Extraordinaris Courant in Twijfelmaent.*

[3] Zie den *Mercurius Gallo-Belgiens.* [4] Aldaar.

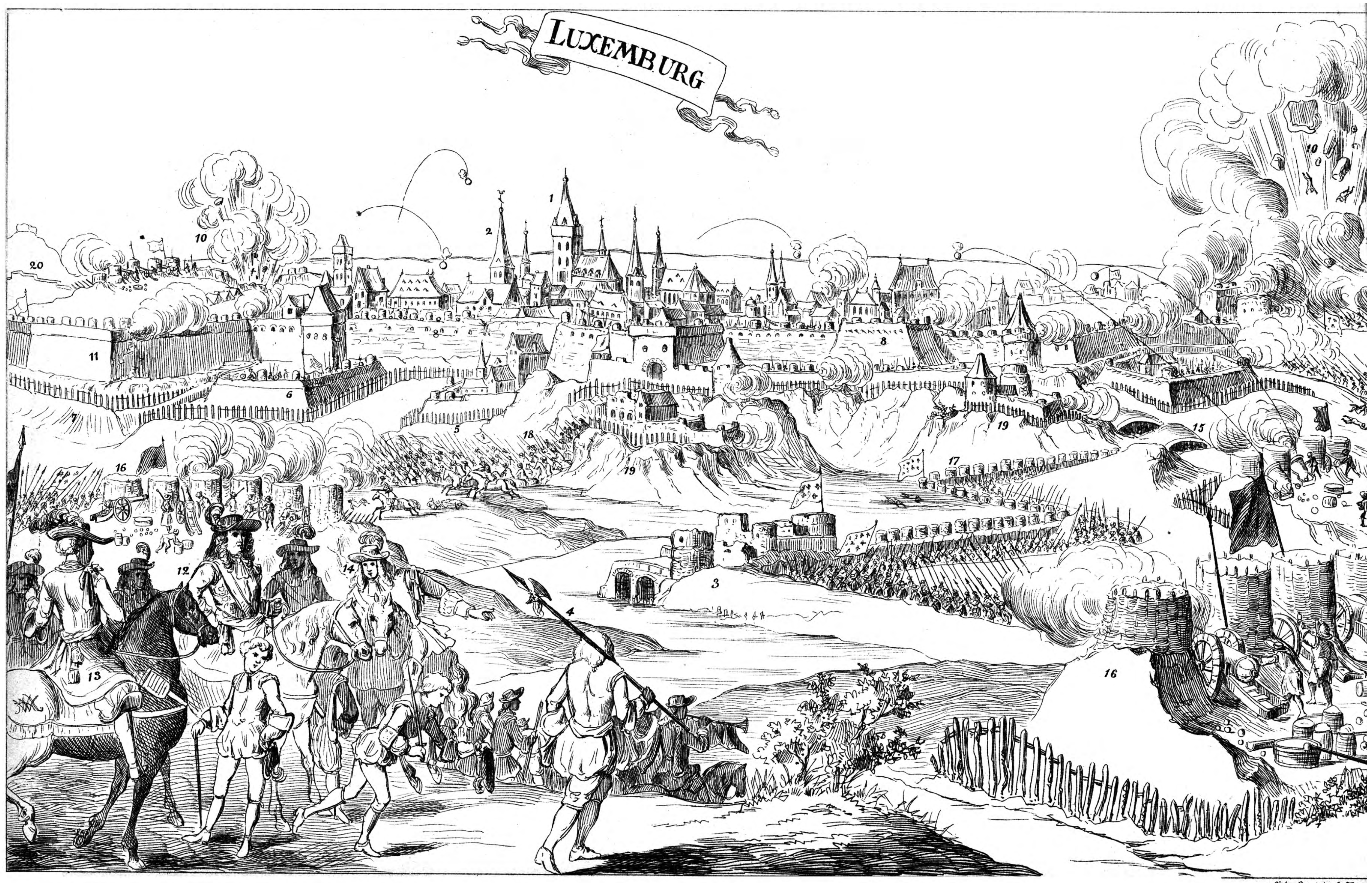
LUXEMBURG
1
2
3
4
5
6
8
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
Lith. Emrik & Bin

dagen ten einde brengen, wat zij eerst, in 't oog van den Prins, zoo hoopvol-langzaam hadden aangevangen en voortgezet. Den 28en Mei werd er aan de Noordzij der vesting stormenderhand een aanval gedaan, die over haar verder lot besliste. In niet minder dan drie afdeelingen, van 1500 man elk, wierpen zich de Franschen tegelijkertijd op haar uitgestrekten buitenwal, en beklommen dien door drie bressen. Een vreeselijke worstelstrijd volgde daarop: drie uur lang toch zochten de belegerden onder 't onafgebroken vuur van den vijand het verlorene te herwinnen; ruim drie kwartier was men er handgemeen, doch moest eindelijk den strijd tegen de overmacht opgeven, al deed men 't de vesting daarom nog niet. In den nacht van 31 Mei op 1 Juny scheen men in onderhandeling te willen komen, en werd daarvan reeds door Créquy aan den Koning bericht gezonden, die onmiddelijk een *Te-Deum* liet aanheffen, en zich voorbereidde, naar Versailles terug te keeren. Het bericht bleek echter voorbarig; Chimay liet toch alleen maar acht dagen respijt vragen, om den Landvoogd van zijn toestand te verwittigen; doch Créquy zeî met dezen niets te maken te hebben, en zoo werd de strijd den 1en Juny hervat. 's Morgens van den 3en zag Chimay echter geen kans zich langer te houden, en liet de trom ter overgave roeren, en de witte vaan waayen. Den volgenden dag werden de voorwaarden geteekend, en den 7en trok de bezetting, van 2500 tot 1500 man geslonken, in volle krijgseer — gelijk zij 't ook wel verdiende — met slaande trom en vliegende vaandels, een mortier en vier stukken geschut, elk voor zes schoten voorzien, door de bres af [1]. De Prins van Oranje die weinige dagen te voren naar Vilvoorden, bij de nederlandsche troepen was gekomen, deelde vandaar de jobstijding aan Waldeck meê: «ik kon er mij op verwachten», schreef hij, «doch dit belet de belangrijkheid van 't verlies niet, dat onherstelbaar is, gelijk al degeen die er toe hebben bijgedragen zullen bespeuren, wanneer er niets meer aan te doen valt» [2].

Zoo weinig hij met Frankrijks vermeestering der belangrijke vesting ingenomen

---

[1] Zie bij Louvois, t. pl. p. 255 S. — Op bijliggende gelijktijdige afbeelding van 't beleg verklare men zich de cijfers als volgt: 1. Sint Nikolaas kerk; 2. Minderbroeders klooster; 3. Voorstad; 4. Rivier, door de Franschen opgestopt; 5. Beer voor de stad, dien de Franschen lieten springen; 6. Hoornwerk voor 't bolwerk van Barlaimont; 7. Contrescarpen en palissaden voor de stads vesten; 8. Stads wallen; 9. Storm van de Franschen voor de contrescarpen; 10. Mijnen, door de belegerden met goed gevolg aangestoken; 11. Bolwerk van Barlaimont; 12. De Maarschalk Créquy; 13. De prinsen van Conty en van La Roche-Suvion; 14. Vauban; 15. Bedekte mijn van de Franschen; 16. Batterijen; 17. Loopgraven; 18. Uitval van den Prins van Chimay; 19. Werken voor de stad, meest alle ondermijnd; 20. Omwalling van 't fransche leger. — Zie voorts het *Journaal der belegering van Luxemburg*, enz. *behelzende een pertinent verhaal van alles*, enz. *nevens een curieuse afbeelding van de gemelde stad en 't beleg*. Anno 1684.

[2] Zie zijn brief van 10 Juny, bij Muller, t. pl. S. 276.

was, zoo zeer moest zij daarentegen den krijgschuwen Amsterdammers naar den zin zijn. Dezen hadden, al spoedig na den aanvang der belegering, in 't blijde vooruitzicht op een dergelijken afloop, hun Statenleden weder naar Den Haag afgevaardigd, en tevens — hoewel tot dusver te vergeefs — op de ontzegeling hunner papieren aangedrongen. Twee dagen vóór de overgave der vesting in fransche handen, hadden zij, langer marren moede, ter Statenzitting laten aanzeggen, dat, wachtte men nog langer met die ontzegeling, hun stad «in geenerlei ophef van middelen binnen hare muren meer zou bewilligen, noch langer met goede oogen aanzien, dat, zonder haar instemming op de posten van den staat van oorlog, eenige betaling geschiedde; mocht men daar toch onverhoopt meê willen voortgaan, dan zou zij zich verplicht zien, daar zulke besluiten tegen te nemen en zulke middelen aan te wenden, als zij, tot voorstand van haar recht en waardigheid, zou dienstig achten; terwijl zij zich ten slotte bij voorraad onschuldig betuigde aan alle onheilen, die daar wellicht uit konden voortspruiten». Vier dagen daarna besloten toen de Staten, eerstens Maarseveen van de verdere bewaring der verzegelde bescheiden te ontslaan, en verder die te laten ontzegelen, en den Amsterdammers weêr in handen te stellen», gelijk dat dan ook den 24en der maand geschiedde. Dien eigen dag werd door de algemeene Staten, op doordrijven van Holland, tot het Bestand met Frankrijk besloten, nadat acht dagen te voren, in weêrwil van Fagels tegenstribbeling — die verklaard had nimmer de hand te willen leenen, om Spanje tot het afstaan van Luxemburg te dwingen — op aandrang van Amsterdam, door de hollandsche Staten, bij overstemming, was bepaald, dat men in Frankrijks voorstel, Spanje tot den wapenstilstand te bewegen, toestemmen zou. De Edelen, Rotterdam, en Medemblik, Fagels woorden beamende, hadden er zich met nadruk tegen verklaard, en Fagel zelf daarop verzocht, voortaan van het stellen van dergelijke besluiten verschoond te mogen blijven, waartoe toen — den 21en — de Secretaris der Staten, Beaumont, door dezen gemachtigd werd [1]. Het genomen besluit werd nog denzelfden dag bij de algemeene Staten overgebracht, waar — als zich wachten liet — Friesland en Stad-en-Landen er aanstonds in bewilligden. De vier overige provinciën verzochten echter eenige dagen bedenktijd. Aan de verschillende uitheemsche werd daarop van wegen Hun Hoog Mogenden een ontwerp van 't met Frankrijk te sluiten verdrag overgelegd; dezen, voor 't grootste deel zich niet gerechtigd verklarende, om 't eigenmachtig goed te keuren, zeiden toen er hun Heeren en Meesters over te zullen schrijven. De spaansche Gezant daarentegen, Castel-Moncayo, verheelde zijn verontwaardiging over het hem kenbaar gemaakte voornemen niet; hij betuigde, «geen artikel, periode, noch syllabe, in het overgelegde stuk gevonden te

---

[1] Zie Van Wijns *Bijvoegsels en Aanm*, op 't 15e deel van Wagenaar, bl. 46, v.

hebben, die niet rechtstreeks indruischte tegen de erkentenis, den Koning van Spanje door de Staten verschuldigd, tegen de verplichting en goede trouw der weêrzijdsche tractaten, tegen de eer der Republiek, het welvaren van haar onderzaten, de verzekering, door Hun Hoog Mogenden aan al hun bondgenooten gegeven, en de gronden en beginselen door Hun Hoog Mogenden gevolgd; alles redenen, die hem deden hopen, dat zij geen besluit overeenkomstig dit ontwerp zouden nemen, inzonderheid wanneer de gemachtigden dier bondgenooten door hun nader antwoord zouden doen blijken, dat zij niet in gedachten van gelijke natuur vervielen. Indien echter Hun Hoog Mogenden, tegen alle verwachting, reden, belang, eer, en geweten, zich in dier voege kwamen bloot te leggen, teekende hij, de Markgraaf van Castel-Moncayo, in naam en van wegen den Koning, zijn meester, verzet aan tegen dergelijken handelwijs, gelijk tegen alle onaangenaamheden, die er later uit konden geboren worden» [1]. Kort daarop vertrok hij, zonder afscheid te nemen, naar Brussel, om daar het verder beloop der dingen af te wachten. Hij ontging daardoor de ten uitvoerlegging van 't besluit, door de algemeene Staten, in hun billijk misnoegen over zijn min voegzame taal genomen, hem in eene bijeenkomst te bescheiden met hun Gemachtigden voor de buitenlandsche zaken, om hem daar 't ongelijk voor te doen houden, dat hij, door zoo «ondragelijke uitdrukkingen» te bezigen, had begaan, en hem te verzoeken, zijn *Memorie* in te trekken, of, zoo niet, Hun Hoog Mogenden daarvoor voldoening te zien vragen bij 't Hof van Madrid» [2]. Bij 't vaststellen van het verdrag was het de vraag, in hoe ver men de persoonlijke belangen van den Prins van Oranje, met betrekking tot zijn Prinsdom en tot Vianden, tevens ter harte zou nemen. Amsterdam had dit, bij Holland, niet noodig geacht, en ook Avaux, van zijne zijde, er zich tegen verklaard, onder betuiging evenwel, dat Koning Lodewijk, ter liefde van 's Prinsen oom van Brandenburg, in dit opzicht gaarne meer voor den Prins zou willen doen, dan bij verdrag kon toegezegd worden. In de algemeene Staten meenden de utrechtsche leden, dat men 's Prinsen belangen niet uit het oog mocht verliezen; wat het gansche verdrag betrof, al hadden zij er reeds in Mei hun bewilliging in betuigd, verzekerden zij thans, dat slechts op voorwaarde van eenparigheid gedaan te hebben. Het gevolg was eene bezending der Staten tot hunne leden, die de gewenschte werking had, en Utrecht met Holland, Friesland, en Stad-en-Landen zich voor 't verdrag in franschen zin verklaren liet, evenals tegelijkertijd ook Overijsel deed. Avaux werd daarvan in kennis gesteld, en gaf, daar de door Frankrijk gestelde termijn reeds verstreken was, nog twee dagen uitstel. Gelderland

---

[1] Zie zijn *Memorie* in den *Holl. Mercurius*, t. pl. bl. 228.

[2] Zie de Res. van Holl. van 21 Juny, aangeh. bij Van Wijn, t. pl. bl 47.

en Zeeland, die een langer uitstel wenschten, verzetten zich nu tegen het, den 24^{en}, door de overige provinciën bij overstemming genomen besluit, om tot het verdrag over te gaan, na 't welk intusschen, namens Avaux en de Staten, aan de fransche en nederlandsche troepen in 't Zuiden onmiddelijk bevel werd gegeven, om geen vijandelijkheden meer tegen elkander te plegen. Ook tot de Gemachtigden van hun bondgenooten besloten Hun Hoog Mogenden, ten zelven dage, een verantwoording van hun gedragslijn te richten, waarin zij verklaarden, met het oog op de uiteenloopende meeningen omtrent de middelen tot bijlegging van 't bestaande geschil, zich bewogen gevoeld te hebben, om van den nood een deugd te maken, en te besluiten, dat geschil liever bij een Bestand tijdelijk te laten berusten, dan de Kristenheid in een algemeenen oorlog te wikkelen; dat zij oordeelden, aan de gansche wereld genoeg bewezen te hebben, hoe bezorgd zij voor 't behoud der spaansche Nederlanden waren; dat echter Engelands onverschilligheid, de verdeeldheid van Duitschland, de kortbondige verklaring van Keulen, Munster, en Brandenburg — om, in geval van oorlog, maatregelen te zullen nemen, met de belangen van den Staat weinig strokende — de ervaring, dat de oorlog met Turkije, en de bewegingen van andere mogendheden, den Keizer en andere duitsche bondgenooten niet toelieten, het Verbond zoo ernstig te handhaven, als zij wel gewenscht zouden hebben; dat Spanje zelf, in allerlei moeilijkheden gewikkeld, niet zoo goed voor zijn Nederlanden had kunnen zorgen, als de nood vereischte; en dat zij-alleen niet in staat waren Frankrijk het hoofd te bieden; — zij, om al deze redenen, voor zooveel hen betrof, zich neêrleiden bij den door Frankrijk voorgeslagen wapenstilstand op de door datzelfde Frankrijk gestelde voorwaarden, in 't vertrouwen, dat ook hun bondgenooten hun best zouden doen, Spanje tot de aanneming daarvan te overreden».

Bij het verdrag zelf verplichtten zich de Staten, den Koning van Spanje te bewegen tot een twintigjarigen wapenstilstand, binnen welken alle vijandelijkheden tusschen hem en dien van Frankrijk zouden ophouden, en alles in den staat zou hersteld worden, waarin de vrede van Nijmegen het gebracht had, behalve dat Frankrijk, gedurende dien tijd, in 't bezit van Luxemburg, Beaumont, Bouvignes, en Chimay, met de daaronder behoorende dorpen, zou blijven; Kortrijk en Dixmuiden daarentegen zouden ontmanteld aan Spanje teruggegeven worden, zoo 't verdrag binnen zes weken door Spanje werd aangenomen en bekrachtigd; na die bekrachtiging zouden ook al de overige door Frankrijk sedert 20 Aug. 1683 genomen plaatsen worden weêrgegeven; 't verschil over de onderhoorigheden der plaatsen zou ter beslechting blijven van den Koning van Engeland. De brandschattingen zouden wederzijds nog drie maanden na dien tijd geheven worden; onderwijl zouden echter in de spaansche Nederlanden alle vijandelijkheden van fransche zij, ook ten platten lande, een einde nemen, wanneer Spanje zich daar evenzeer toe verbinden woû. Nam Spanje evenwel 't Bestand niet binnen 20 weken aan, dan zouden de Staten hun troepen terstond uit de spaansche

Nederlanden terug laten komen, en Spanje geen den minsten onderstand meer geven. Zoo Frankrijk elders eenig voordeel op Spanje behaalde, beloofde het dat nimmer tegen een of andere plaats in de spaansche Nederlanden te verwisselen. Aan 't duitsche Rijk werd nog een maand tijds gegund, om een dergelijk Bestand — gelijk daar te Regensburg over onderhandeld werd — aan te nemen. Men verklaarde voorts uitdrukkelijk, door dit verdrag geenerlei wijziging te brengen in 't geen bij den vrede van 1678 tusschen de Staten en den Koning overeen was gekomen; terwijl men eindelijk bepaalde, dat de bekrachtiging van 't verdrag van weêrskanten binnen drie weken zou plaats hebben». Frankrijk, dat daar geenerlei bezwaar tegen hebben kon, deed dat toen onmiddelijk; bij de Staten hield het daarentegen wat langer aan, omdat ettelijke Heeren uit Gelderland, Zeeland, Utrecht, en Overijsel, van meening waren, dat men voor 's Prinsen belangen in Frankrijk en Luxemburg eerst behoorlijk zorg moest dragen. Zoo dreigden de drie weken om te zijn, vóór de meerderheid der provinciën in de bekrachtiging had toegestemd; juist den laatsten dag kwam echter de bewilliging van Overijsel nog ter algemeene Statenzitting in, en werd de gesloten wapenstilstand toen, bij overstemming, bekrachtigd. Bij de gevolmachtigden der Staten tot het sluiten van 't verdrag — den Heer van Wijngaarden en den amsterdamschen Pensionaris Hop, voor de Edelen en Steden van Holland; den Heer van Dijkveld, Everard van Weede, voor Utrecht; den Grietman van Wimbritseradeel, Sjouk Gerold van Burmania, voor Friesland; den deventer Burgemeester Gijsbert Kuiper, voor Overijsel; en Antony Gerlacius, voor Stad-en-Landen — ontbrak ditmaal de Raadpensionaris van Holland, die zich ongenegen vond, in deze hem zoo tegen de borst stuitende handeling te deelen, en die er dus, op zijn verzoek, van verschoond was gebleven. Hoe de Prins er over dacht, blijkt uit zijn vertrouwelijke ontboezeming aan Waldeck, toen hij den 12^en^ Juny te Vilvoorden vernomen had, dat de duitsche Keizer besloten was in den wapenstilstand op de fransche voorwaarden toe te stemmen: «welk een tegenval! hoe is het mogelijk, besluiten van zulk een aanbelang zoo te kwader uur te nemen; het is om gek te worden, wanneer men er aan denkt. Meer is er niet noodig, om de Heeren in Den Haag nog buitensporiger te doen wezen, dan zij reeds zijn, en gij kunt bevroeden, welke besluiten zij zullen nemen, als zij hiervan verwittigd worden; kortom, het schijnt dat de goede God ons straffen wil; men moet dus geduld hebben; gij en ik zullen er niet weinig onder lijden, en een slecht loon erlangen voor al onze zorg en moeite; is het echter Gods wil, dan kunnen wij niet anders doen dan ons onderwerpen, ons troostende met het denkbeeld van alles gedaan te hebben, wat in ons vermogen was, voor het welzijn van ons Vaderland» [1]. Naar Holland teruggekeerd, ging hij zich voorloopig te Dieren aan

[1] Zie zijn brief van dien dag, bij Muller, t. pl. p. 279.

alle staatsbeslommering onttrekken, voornemens, alleen onder de hand nog werkzaam te zijn, om zoo veel kwaad te verhoeden, als hij vermogen zou; iets goeds tot stand te brengen, achtte hij voor 't oogenblik onmogelijk [1]. Voor de toekomst vertrouwde hij op God; hij wist niet anders dan den grooten weg te gaan, en moest hij daarop bezwijken, hij zou er lijdzaam in berusten [2]. Het hield nog tot 15 Augustus aan, eer de onderhandelingen te Regensburg ook tusschen den Keizer en Frankrijk den wapenstilstand vaststelden, nadat Koning Lodewijk, om ze wat vaardiger van de hand te doen gaan, den Maarschalk Schönberg, die de plaats van den voor Luxemburg gevallen Humières had ingenomen, met een groot deel van zijn leger, den Elzas had laten bedreigen. Straatsburg en de verdere door Frankrijk tot 1 Aug. 1681 ingelijfde plaatsen werden, gedurende 't Bestand, aan Koning Lodewijk gelaten, mits hij er Hervormden en Lutheranen vrijheid van godsdienstoefening gunde. Met Spanje, dat na lang dralen den Keizer volmacht had gegeven, te Regensburg voor zich te handelen, werd tegelijkertijd de wapenstilstand gesloten, op de bij 't verdrag met de Staten vastgestelde voorwaarden De fransche troepen bleven tot na de bekrachtiging in September in de spaansche Nederlanden, waar de wallen van Kortrijk en Dixmuiden inmiddels geslecht werden, doch beide plaatsen zelf eerst in 't volgende jaar den Spanjaards ingeruimd.

De Amsterdammers, thans niet meer tegen den Prins gekant, die voor hem en hun geestverwanten had moeten zwichten, deden hem nu nog voor 't einde van Augustus, onder de hand, te Dieren, omtrent eene verzoening polsen, en hij was verstandig genoeg, om, evenals Waldeck, haar noodzakelijk te vinden, hoe teêr de zaak op zich zelf was [3], en hoe zeer ook, in den loop der volgende maanden, omtrent sommige binnenlandsche aangelegenheden, beider gevoelen op nieuw zou blijken te verschillen. Een vreêgezind fransch klinkdichter verhief, bij gelegenheid van 't Bestand, in minder Prins- en Fagelsgezinden geest, den wijzen raad van haar Heeren voor den door hunne houding zoo krachtig bevorderden wapenstilstand, en bracht ook Avaux voor zijnen betoonden ijver zijne hulde: «Estre persécuté», zong hij haar en haar Vroedschap toe:

---

[1] Zie zijn schrijven van 20 July en 7 Aug. aldaar, S. 286, ff. [2] Ald. S 288.

[3] "Mess. d'Amsterdam me font faire des offres d'accommodement; mais c'est une affaire si délicate qui ne se peut escrire" (de Prins aan Waldeck, 28 Aug.; bij Muller S. 293); "le restablissement de l'intelligence avec ceux d'Amsterdam me semble nécessaire quelque délicate qu'elle soit" (Wald. aan den Prins, 5 Sept., ald. t. pl.); "vous avez bien raison de dire que de me raccommoder avec ceux d'Amsterdam c'est une chose bien délicate, l'affaire sous main est assez advancée; quand j'aurai l'honneur de vous voir, je vous en pourrai dire les particularités que je ne puis escrire" (De Prins aan Wald., 12 Sept., ald. S. 294).

Estre persécuté par diverses puissances,
Voir commander chez soy ses propres ennemis,
Elever dans son sein, en qualité d'amis,
Des gens dont la grandeur épuise les finances;
  Voir qu'on veut l'emporter contre les ordonnances,
Oser, même en public, se croire tout permis,
Insulter les Estats dont on n'est que commis,
Vouloir de leurs Escrits savoir les circonstances;
  Prétendre tout regler au gré de ses souhaits,
Préférer hautement une guerre à la paix,
Sacrifier l'Estat pour consacrer sa gloire;
  C'est ce que la Hollande alloit voir à son dam,
Si la *Trève* n'eût pas emporté la victoire
Par le sage conseil des Seigneurs d'*Amsterdam*.

Tot Avaux sprak hij:

On voyoit s'allumer une sanglante guerre,
Les Princes et les Rois préparoient des combats,
Les petits et les grands étoient tous en débats,
Et desjà les soldats ceignoient leur cimeterre;
  On alloit voir en feu les deux bouts de la terre,
Un chacun s'empressoit de mettre tout à bas,
On commençoit desja dedans les Pays-Bas,
Et jusqu' aux bords du Rhin grondoit tout ce tonnerre;
  Partout on n'entendoit que des cris et des pleurs,
On estoit sur le point de voir bien des malheurs,
Contre la Chrétienté le Turc même s'élève;
  Mais le Ciel, pour fournir un remède à nos maux,
Malgré nos envieux nous a donné la *Trève*
Par les soins surprenans du grand Comte d'*Avaux* [1].

---

[1] *Sur la Trève entre la France et la Hollande* en *A S. E. le Comte d'Avaux*, enz. (A Amsterdam chez Jean Maximilien Lucas).

In een hoogdravende, *Chants de Triomphe* getitelde *Ode* van 20 copletten verheerlijkte ook de waalsche dominee van Zwol, J. C. de la Crose, Staten en Stad voor hunnen vredezin, doch bracht er tegelijk ook den Prins en den Edelen zijne hulde voor hun krijgsvuur, mits onder Jezus' banier en in zijn dienst blakende:

Quoique les lettres et les arts
Valent bien les travaux de Mars,
Conservez cette ardeur guerrière
Et sous l'étendard de Jésus,
Traitez main basse et courez sus
A tout ce qui ternit l'éclat de sa lumière.

(A Amsterdam, chez Aart Dirk Ossaan, marchand libraire sur la Dam, 1684).

Met zijn schoonvader van York had het de Prins, dezen zomer, te kwaad gekregen over zijne houding tegenover eenige uit Engeland geweken tegenstanders van 's Konings, gelijk zijns broeders, roomschgezinde neigingen. 's Konings, tijdens zijn eigen uitwijking, in Holland geboren bastaard, de jeugdige Hertog van Monmouth, door den vroegeren minister, Shaftesbury, als hoofd eener onroomsche partij opgeworpen, had zich zijns vaders ongenade op den hals gehaald, door zijne deelneming in een vermeende samenzwering tegen hem en zijn broeder, die den Graaf van Essex, Lord Russel, en anderen 't leven kostte, anderen naar Holland de wijk had doen nemen, en ook den eerst weêr met den Koning verzoenden Monmouth derwaarts had doen vluchten, waar hen de Prins — naar zijn schoonvaders meening — te heusch bejegende [1]. Onder hen bevond zich ook de als medeplichtige vervolgde Sir Thomas Armstrong, die, naar men wilde, te Nijmegen geboren was, en die, eerst te Kleef vertoefd hebbende, te kwader uur naar Leiden gekomen was, en daar, den 14en Juny, bij zijn doorreis, door den verraderlijken Hoofdschout, Cornelis Paats, op aandrang van den engelschen Gezant, Chudley, en op aanstoken van zekeren Roseboom, voor de 500 pond sterling, die op zijn hoofd waren gesteld, gevangen genomen en overgeleverd was, om, over Rotterdam naar Londen vervoerd, daar nog voor 't einde der maand ter dood gebracht te worden. Hoewel de Staten van Holland, den 24en July van 't vorige jaar, bij 't uitkomen van 't verzet, Koning Karel beloofd hadden, dat, zoo deze of gene, van een aanslag op zijn leven beschuldigd en openlijk door hem ingedaagd, hier in 't land betrapt werd, hij in verzekerde bewaring genomen zou worden en naar Engeland overgezonden; en ofschoon zij ook de stedelijke overheden en die van den Gerechte, zoo in de steden als ten platten lande, gelast hadden, daar alle moeite toe te doen; was dit geschied, onder 't uitdrukkelijk beding, dat zulke personen «hier te lande nooit gewoond hadden, noch burgers of ingezetenen geweest waren», terwijl zij het daarbij tevens, als uit hun handelwijs ten dezen bleek, «niet zoo streng bedoeld hadden». Een week na Armstrong's inhechtenisneming toch namen zij het besluit, om «aan de magistraten der steden en Hoofdofficieren der onderscheiden plaatsen te doen aanschrijven, dat zij, op vertoon van eenigerlei machtiging, door Hun Hoog Mogenden gegeven in algemeene termen, om te apprehendeeren, saisisseeren, of aan iemand over te leveren eenige personen, zonder dat, in die acten of machtigingen, specialijk en met volledige aanduiding de naam van zulke personen werd uitgedrukt, daarin met de uiterste voorzichtigheid zouden hebben te werk te gaan, en daarom wel toezien, dat zij, onder voorwendsel van dien, niet mochten komen

---

1 "The countenance you give them and their party", schreef hij hem den 22en Juny, "dos you no good and has an ill effect as to His Maj.'s service". *Arch.* V. p. 588.

te vatten, of de hand te leggen op dezulken, als zij niet zekerlijk zouden weten, dat Hun Edelmogenden, onder de voorzeide algemeene aanduiding, opzettelijk hadden willen aangeven, ten einde zulke machtigingen, tot prejudicie van de vrij- en gerechtigheden van den Lande, niet mochten worden misbruikt» [1]. Toonden zich de Staten zoo over Paats' vuige handelwijs ontstemd, de openbare meening spaarde hem, den «oppersten zielverkooper der stad Leiden», als zij hem brandmerkte, veel minder nog haar uitdrukkelijke afkeuring. Zij rijmde van den «rakker van de stad en meester van 't geboeft», door wiens toedoen Leiden thans «d'aloude vrijheid in Hollands Republiek met de voet trad»; «wat», vraagde zij, al rijmende

Vervloekte ravenaas, wat wacht gij voor uw loon?
En gij, o Rozeboom, voelt gij niet duizend doôn
U prikklen in de ziel? gij, die den raad dorst geven,
Om dezen Heer zoo schelms te brengen om het leven? [2]

Zij liet Armstrongs schim zich bij die van Burgemeester Van der Werf beklagen:

Ach, dacht ik in *uw* stad mijn val en dood te ontmoeten!
Die muren, door uw raad behouden en hersteld,
Die muren, door uw arm verdadigd voor 't geweld
Van bloedtyrannen, tot hun ondergang gedreven,
Daar ieder vluchteling weleer mocht veilig leven,
Besluiten, leider! nu 't oneerelijkste hart,
't Welk d'allersnoodsten schelm in geld- en bloeddorst tart,
Dat, om het helsche loon van vijfmaal honderd ponden,
Het recht des vrijen volks en Godsdienst heeft geschonden.

«Ik bid u», liet zij Van der Werf hem antwoorden:

Ik bid u, eedle ziel, spaar 't wettige verwijt,
Dat mij, schoon spiereloos, door 't dor gebeente snijdt,
Vergeef 't mijn Vaderstad, en laat uw vloek niet dalen! —

om dan vervolgens die vaderstad zelve toesprekende, nog uit te roepen:

Maar gij, o Leiden! gij, weleer beroemde wallen!
Hoe is de kroon, helaas! u van het hoofd gevallen!
Hoe is uw goud en glans van vrijheid thans verdoofd,
En uw geheiligd recht van zijn sieraad beroofd!
Ik zie uw haren van onschuldig bloed bedropen,
Hetwelk een schelm durfde, om een weinig goud, verkoopen!
Ach, 'k zie uw witte, oprechte, en ongeveinsde borst
Met moord, met tyrannie, en met verraad bemorst!

---

[1] Zie de *Secrete Res^{ie}* van Holland, aangehaald door Van Wijn, *Bijvoegsels* t. pl. bl. 49.
[2] Zie *De Leydse Ontrouw*, los blaadjen z. dr. of jaartal.

Maar 'k zie met een de roê van 's Hemels Recht geheven,
Om u 't verdiende loon dier gruweldaad te geven,
Tenzij dat monster, die verdoemelijke pest,
En schandvlek van zijn bloed, gejaagd worde uit uw vest! —
Was 't hierom, dat mijn moed mij 't eerlijk lijf deed wagen?
Heb ik standvastig dan zooveel ellend verdragen,
Met mijne burgerij het uiterste bezuurd,
Van binnen honger, en van buiten 't zwaard verduurd,
Opdat ge een schouwtooneel van tyrannie zoudt wezen!
Zult ge, o nakomeling, in ons Geschiedboek lezen,
Dat Leiden, Leiden! school van deugd en van 't verstand,
De onnoozelheid vermoordt, de deugd verraadt! — O, schand! —
Wascht, wascht die vuile smet van 't eerelijk geweten,
O, wijze Raden, op dezelfde stoel gezeten,
Die mij weleer het volk en 't recht handhaven zag,
Opdat een ieder, tot uw roem, bekennen mag
Uw onschuld en uw deugd, en gij, Grootachtbre Heeren!
De naderende storm van 's Hemels straf moogt keeren;
Ontlast u van dien vloek en uwer buren haat,
En ban dien schandvlek van zijn stad en van den Staat! —
Doch zoo gij, bloode en uit een averechtsch ontfermen,
Hem dulden durft, ja zelfs handhaven en beschermen,
(Ik) zweer uw laf gemoed een eindeloozen strijd,
Zoolang totdat ge uw plicht aan een verrader kwijt! —[1]

Ook bij wijze van 't opschrift eener schandzuil, in 't Latijn en Nederlandsch, gaf men het volgende nog in druk uit: «Tot eeuwige schande der stad Leiden, dewelke, door harer voorouderen opstand en zeer rechtvaardige wapenen, de Religie en Vrijheid hersteld hebbende, en, door 't ontvangen en beschermen der vluchtelingen en ballingen, werkelijk haar macht en rijkdom vermeerderd hebbende, *desniettemin*, den achtbaren Heere Thomas Armstrong, een Nijmeger van geboorte, van afkomst een onderdaan der Hoog Mogenden Heeren Staten-generaal, die, het welvaren der Nederlanden meer dan het zijne ter harte nemende, wegens diensten aan deze Provinciën, in 't Parlement van Engeland, in 't jaar 1673 gedaan, in des Konings ongenade is gevallen, en die, wegens 't kloekmoedig handhaven der voorvaderlijke wetten van 't Rijk, nevens andere Heeren van zeer doorluchtigen geslachte, over landverraderij beschuldigd en aangeklaagd is; — die dezen braven Heer, Th. Armstrong, zeg ik,

---

[1] Zie *De klaagende geest van Thomas Armstrong aan het eerlijk gebeente van den zaligen burgemeester Johan* (lees: *Pieter Adriaansz.*) *van der Werff.* (Los blaadjen z. dr. of jaartal). — Verg. voorts nog *Leven en Bedrijf van* Corn. Paats, *opperste zielverkooper der stadt* Leyden, *ofte t' Samenspraak tusschen Iemand en Niemand* (z. opgave van dr. of jaartal).

wegens 't beschermen van de Gereformeerde Religie en van de Vrijheid van 't Volk van Engeland, uit dat Rijk vluchtig, en tot Kleef beleefdelijk ontvangen, doch tot Leiden, tot zijn ongeluk, een nacht in 't passeeren meenende te verblijven, door den Opperschout, die schaamte en eer min dan geld acht, voor 5000 gulden gehuurd, met bewilliging of ten minste met stilzwijgen van den Raad, ter begeerte van den Ambassadeur des Konings van Engeland, *schandelijk gegrepen en gevangen* heeft, en snoodelijk geboeid verraderlijk aan zijne vijanden — om hem tot een gewisse dood over te voeren — overgeleverd; — heeft 't gansche menschelijk geslacht, zelfs met toestemming van den Koning van Engeland — die 't verraad wel goedkeurt, maar den verrader haat — dit, *tot eeuwige gedachtenis*, te schrijven en op te richten goed gevonden en geboden» [1].

---

[1] *Aeternae Infamiae urbis Leidensis*, enz. (beide, zoo Latijn als Nederlandsch, z. opgave van dr. of j.).

VIERDE HOOFDSTUK.

Inlandsche stribbelingen in Staat en Kerk. Regeeringsverandering in Engeland. Geloofsvervolging in Frankrijk. Stribbelingen met Engeland, en toestand aldaar. Oorlog tusschen Frankrijk en Duitschland. De Prins in Engeland. Vlucht van Koning Jacob II. Willem III Koning van Engeland.

1684—1689.

Dezelfde Drossaart van Gorinchem en Dijkgraaf van den lande van Arkel, die, na zijn kwade praktijken tot onderwerping gekomen, te kwader uur weder in zijne betrekking hersteld was [1], had, wel verre van zich te beteren, niet nagelaten, om, door zijn geldgierigheid gedreven, en steunende op 's Prinsen bescherming, zich weldra weder aan soortgelijke praktijken schuldig te maken. Hij had daardoor burgemeesters en regeerders genoodzaakt hem, bij besluit van 28 February 1682, «op voorafgaand en onweêrsprekelijk bewijs van zaken», voor een lands-, een stads-, een dief van den armen, en een uitzuiper der gemeente te verklaren, en te verbieden, verder — gelijk hij zich tot dusver vermat — in burgemeesterskamer te verschijnen». Hij had zich daarop echter tot den Prins gewend, en van dezen, in Maart daaraan, een schrijven aan burgemeesters weten te erlangen, naar 't welk dezen zich ter vergadering der Vroedschap over den Huyghens aangedanen hoon zouden hebben te verklaren, betuigende dat hun dat leed was, en zij er zich in 't vervolg voor zouden wachten, terwijl het hoonende stuk zelf uit de notulen zou worden geschrapt, en uit de registers gelicht. Hij had daarna de Vroedschap op 2 April laten bijeenroepen, en

[1] Zie boven, bl. 166.

hoewel er slechts acht leden gekomen waren door dezen, als ware 't de volle, in zijn zin laten besluiten. Burgemeesters, daarvan verwittigd, betuigden hunnerzijds, dat zij hun ampt niet waardig zouden zijn, gingen zij 't gedane herroepen, laat staan berouw en leedwezen toonen; maar verklaarden zich bereid, de waarheid hunner beschuldigingen te bewijzen. De onvolledige Vroedschap werd nu ontbonden, en den volgenden dag — 4 April — een wettige vergadering belegd, in welke er achttien leden verschenen, die geheel in den geest van burgemeesters beslisten. De Prins liet de zaak daarbij toen berusten, en burgemeesters zonden het besluit, ter zake van de «notoire diefstallen» van den Drossaart genomen, aan Gecommitteerde Raden ten onderzoek, met ernstige aanvraag er hem in rechten voor te doen betrekken; zij waren daarop sedert nog herhaaldelijk blijven aandringen, doch hadden steeds aan dovemans deur geklopt. Daarbij was nog gekomen, dat toen de oud-burgemeester Van der Ulft, als gewezen ontvanger der stadsmiddelen, door hen aansprakelijk gesteld was voor een tekort in de rekening en daarvoor in verzekering was gebracht, de Drossaart zijn stadhouder met vier dienders had afgevaardigd, om de burgemeesters te vatten, die Van der Ulft niet wilden in rechten verhoord zien, vóór hij zijn tekort had voldaan. Een hunner was zelfs door die dienders aangetast en 's avonds bij de beenen over straat gesleurd, tot hij eindelijk door zijn ambtsbroeders en de burgerwacht ontzet was. Het Hof, dat tot die handelwijs had aanleiding gegeven, was toen wel door de provinciale Staten gelaakt, maar de Drossaart niet alleen nog maar steeds in zijn dienst gelaten, doch ook vermetel genoeg geweest, om zich op nieuw aan de eigendunkelijkste handelwijs tegenover burgemeesteren schuldig te maken. Hij had toch, terwijl zij ter Statenvergadering waren, op hun naam een ambt begeven en daarvan door den Secretaris een stuk laten opmaken, dat burgemeesters toen, bij hun terugkeer, natuurlijk voor «valsch en versierd» verklaard hadden, en 't ampt aan een ander opgedragen. Evenzoo was hij weigerachtig gebleven, om zekeren Pelt, die Burgemeester Van der Stael had aangerand, gevangen te nemen, en had daarbij volhard, niettegenstaande Hun Edel Grootmogenden, bij besluit van 23 Dec. 1684, hem gehouden verklaard hadden, dat op last van burgemeesters te doen, waardoor die Pelt het gansche volgende jaar nog vrij over straat bleef loopen. Slechts een achttal leden der Vroedschap bleek steeds op zijne hand, niettegenstaande allen zich in gemoede overtuigd hielden van al 't kwaad door hem gepleegd, zoodat hij gezegd kon worden, zijn Drostampt alleen te bekleeden, om te voldoen aan zijn onverzadelijke begeerigheid tot onderdrukking der goeden en bescherming van alle booswichten, recht noch justicie over haar doende oefenen» [1]. In April van dit jaar was de stads overheid op nieuw met hem in botsing gekomen, naar aanleiding der aanstelling van Kapiteins en verdere officieren der

[1] Zie het tot de hollandsche Staten gerichte schrijven van burgemeesters, van 19 Nov. 1684.

schutterij; hij zoowel als Burgemeesters hadden daartoe de Vroedschap bijeen geroepen; hij om tien, zij om elf uur. Toen echter de meerderheid der leden op 't door hem aangezegde uur verscheen, vond zij de kamer op last van Burgemeesters gesloten. Men liet nu de deur opensteken, en ging tot de benoeming en beëediging over, waarop de Drossaart vertrok. Burgemeesters vonden zoo de keus reeds gedaan [1], en de Drossaart liet den volgenden dag aanzeggen, dat ieder die te erkennen had. Burgemeesters bevalen het tegendeel, en gingen tot een nieuwe aanstelling over, zich tevens bij de Staten over den Drossaart en een paar der hem toegedane Vroedschapsleden beklagende. De Staten hielden daarop de vroegere officieren voorloopig in dienst, en benoemden Gemachtigden om de zaak te onderzoeken, die nu voortdurend hangende bleef, totdat de Prins eindelijk den 1en Maart 1686 uitspraak deed, en den Drossaart in zijn recht, om de Vroedschap te beleggen, bevestigde, mits Burgemeesteren daarvan kennis gevende; terwijl hem tevens zitting en stem in Burgemeesterskamer werd toegestaan, en hij zijn leven lang recht behield, het wachtwoord te geven en Stads sleutelen te bewaren.

Gorinchem, met zijn hebzuchtigen Drost, was niet de eenige hollandsche stad, waar in dezen tijd regeeringsgeschillen plaats grepen; ook Woerden, Schoonhoven, en Rotterdam, hadden er o. a. hun deel van. Geen stad evenwel met zulk een alom in 't gewest weêrklinkend, en met name uit Amsterdam beantwoord rumoer als Dordrecht. Dit had, naar aanleiding van een voorrecht, door Maria van Borgondiën en Maximiliaan geschonken, het recht verkregen, om, bij de veertig leden van zijn Vroedschap of Oudraad, door zijn gilden nog twee dozijn mannen te doen voorstellen, uit welke door den Stadhouder een achttal gekozen werd, om als «goede luiden van achten» — gelijk men ze noemde — met den Raad de gemeente te vertegenwoordigen, voorstellen in 't welzijn der stad te doen, en mede te stemmen in 't verkiezen der Burgemeesters. Zij brachten gezamenlijk twaalf stemmen uit, daar zij oudtijds niet uit acht, maar een dozijn personen bestaan hadden. In November 1684 hadden nu al de gilden [2], naar jaarlijksche gewoonte, hun

---

[1] Er ontstond daarbij tusschen de leden der meerderheid, die geen nieuwe vergadering wilden, en de vier, die met burgemeesters gekomen waren, vrij wat rumoer, waarbij Burgemeester Van der Staels paruik afraakte, "zonder dat evenwel dezelve paruik daardoor eenigzins beschadicht is geworden, ten ware sulcks geschiedt mocht zijn door yemandt van sijne adhaerenten, dewelke siende de voorz. paruik in handen van een ander Vroedschap, dezelve met een furie aenstonds daeruyt heeft geruckt'. (Zie het *Bericht van Louis Huygens*, enz. in het *Verhaal van 't geene gepasseert is tusschen de Burgemeesteren en Vroetschap der stadt Gornichem.* (Tot Utrecht bij Robbert van Veen, boeckverkooper in de Waarheyd, *anno* 1684).

[2] Als die der Vleeschhouwers, Houtkoopers, Lakenkoopers, Mazelaars of Zakkedragers, Grootschippers, Kleinschippers of Rietdijksgilde, Sleenaars of Spuigilde, Tappers of van den ende,

vierentwintig-tal opgemaakt, en was dit, na de vereischte inzage door 't Gerecht, aan den Prins-Stadhouder gezonden, om er zijn keus uit te doen. Er waren nu echter die beweerden, dat er bij 't opmaken ongeregeldheden hadden plaats gegrepen; dat er overlieden gestemd hadden, die geen gildedekens waren; dat sommige dekens op 't stadhuis waren ontboden, en daar gedwongen andere namen op de lijst te stellen; dat er door enkele schepenen onder de dekens gekuipt was, om stemmen te winnen, en daartoe dezen en genen op wijn onthaald waren; dat het opmaken niet — gelijk de wet vorderde — door den voorzittenden, maar drie andere Burgemeesters, den Schout, en een van de Schepenen was bijgewoond; dat er overstemming had plaats gehad, enz. De Prins daarvan in kennis gesteld, zond de naamlijst aan 't Hof van Holland, en liet dit verzoeken, een drietal zijner leden met den Griffier, Van Kinschot, tot nader onderzoek naar Dordrecht af te vaardigen. Dezen, den 2en November daar gekomen, ontboden, zonder de regeering van hun voornemen te verwittigen, onmiddelijk vier gildedekens voor zich, om met hun onderzoek te beginnen. Burgemeesters, daarover verstoord, riepen terstond den Oudraad bijeen, en begrepen daar, dat de handeling der haagsche Heeren als de aanvang van een rechtsgeding moest worden beschouwd, waardoor de stedelijke voorrechten gekrenkt werden, daar de dordsche ingezetenen alleen voor hun eigen Schepenen behoefden te recht te staan. De Heeren werden dus verzocht hun aangevangen onderzoek liefst maar te staken, en hun deurwaarder verboden, iemand voor hen te dagvaarden. Zij vertrokken daarop onverrichter zake weder Haagwaarts, daar 't hun zelfs niet gelukt was, den Schout der stad, Willem Stoop, in hun belang over te halen. De dordsche Overheid liet het hierbij echter niet berusten, maar onmiddelijk eene buitengewone Statenzitting van Holland beschrijven, waar zij zich ernstig over de handelwijs van 't Hof beklaagden, en er bij de Staten op aandrongen maatregelen te nemen, om zoo iets in 't vervolg te voorkomen. De drie Gemachtigden van 't Hof, daarop vernomen, verklaarden echter, alleen op last van den Prins en den Raad naar Dordrecht te zijn gegaan, niet om er — als men daar voorgaf — een rechtsgeding voor te bereiden, maar een onderzoek omtrent de gedane verkiezing in te stellen: een dergelijk als er, naar zij zeiden, meermaals ook elders — gelijk bijv. te Haarlem, Amsterdam, Gorinchem, en Schoonhoven — had plaats gehad, en nooit als een verkorting der stedelijke voorrechten gedoodverfd was; ook meenden zij, dat de Prins als Stadhouder gerechtigd was, een benoemingslijst, die hem onwettig voorkwam, te laten onderzoeken, voor hij er een

---

Scheepstimmerluî, Kleêrmakers of Sint-Jansgilde, Bakkers, Droogscheerders, Chirurgijns, Kuipers, Schrijnwerkers, Metselaars, Vischkoopers, Appelkoopers, Mandemakers, Oude-schoemakers, Oude-kleêrkoopers, Bontwerkers, Grofsmeden, Goud- en Zilversmeden, Linnenwevers, Hoedemakers, Huistimmerluî, Coômans, Glazemakers, Verwers, Schoemakers, en de groote gilde.

keus uit deed, daar 't anders licht zou kunnen geschieden, dat er onbevoegde lieden in de regeering kwamen. Bij de Staten deed zich daarop verschil van meening voor, daar eenige Heeren achtten, dat men 't onderzoek staken, andere dat men 't voortzetten moest. Men bepaalde toen de beslissing uit te stellen, tot men in de Vroedschap van elk der stemmende steden de zaak nader in overweging had genomen. Intusschen toonde zich de Prins over de wijze van doen van den dordschen Oudraad zeer ontevreden, en richtte tot elk der Steden een schrijven, waarin hij zich ernstig beklaagde, dat men, «zijn goede bedoelingen misduidende, hem verdacht, de voorrechten der Steden te willen schenden; dat men zelfs de Staten in dit ongunstig jaargetij had bijeen geroepen om hun dit kenbaar te maken, en daardoor allerlei vermoedens bij 's Lands ingezetenen deed geboren worden, hen met vreemde gedachten tegen hem en 't geen hij bestond vervullende. In Dordrecht meende hij voorts niets ondernomen hebben, dan waartoe hij als Stadhouder volkomen door de Staten gerechtigd was; een recht, waarop niemand kon vergen, dat de minste inbreuk gemaakt werd». Hij vaardigde daarom wat later 's Hofs Gemachtigden nogmaals naar Dordrecht af, met een schrijven aan de Overheid, waarin hij haar uitnoodigde, hen bij 't voorgenomen onderzoek behulpzaam te willen zijn. Doch die Overheid bleef bij hare meening volharden, dat «die van den Gerechte, volgens Stads voorrechten, alleen bevoegd waren, om de voor te dragen naamlijst der goede luiden van achten te onderzoeken en goed te keuren, 't geen gebeurd was vóór ze hem zelf was overgemaakt; en dat zij dus verzocht en van hem verwachtte, hij er wel een keus uit zou willen doen, of aan dat gerecht althans kennis geven van 't geen hem omtrent de onregelmatigheid bij 't opmaken was meêgedeeld». Hij herhaalde echter zijn eigen uitnoodiging met nadruk in een tweede schrijven, en daar men ook daarop niet toegaf, waren de Heeren van 't Hof gedwongen, nogmaals onverrichter zake uit de stijfhoofdige stad te vertrekken, die zich nu op nieuw tot de Staten wendde met het verlangen, «dat men haar voortaan tegen dergelijke onwettige ondernemingen beveiligde, zich tevens echter bereid betuigende, om met den Stadhouder in minnelijke onderhandeling over zijn recht van onderzoek te treden, waarin zij hem van harte gaarne alle genoegen zou geven». De Prins weigerde, op zijne beurt, te onderhandelen over een recht, dat hij oordeelde hem ontegenzeggelijk toe te komen, en zeî daarenboven te meenen, dat de Staten het recht van verkiezing der Wet en 't geen daarmeê samenhing, zoo onverdeeld aan den Stadhouder hadden opgedragen, dat ze zich, na die opdracht, er in 't geheel niet meer meê gemoeid hadden. Dordrecht beweerde daarentegen, dat den Stadhouders nooit het recht was toegekend, om op elke wijs en naar willekeur de verkiezingslijst te onderzoeken; van zulk een recht zou er toch bijzonder moeten blijken, en men bleef achterlijk dit te bewijzen. Het woû Zijne Hoogheid daarbij volstrekt niet vergen, uit die onwettig geachte naamlijst een keus te doen, maar

verzocht hem alleen aan 't gerecht de bewijzen voor te leggen, hem noopens die onwettigheid voorgekomen, het onderzoek daarvan dan aan dat gerecht zelf overlatende. Onderwijl had het Hof eenige gildedekens voor zich gedagvaard, om op eenige vragen te antwoorden, hun van wege den Stadhouder te doen. Ook de dordsche Schout werd zelf naar Den Haag ontboden, en daar door 't Hof toen niet alleen onmiddelijk in zijn ampt geschorst, maar ook een ander in zijn plaats aangesteld, om het inmiddels waar te nemen; hij beriep zich toen echter op den hoogen Raad, die 't Hof daarop voor zich daagde, en terwijl men zich van 's Hofs zijde moeite gaf, dien daagbrief weêr te doen intrekken, wendde hij zich daarentegen met een verzoekschrift tot de Staten, hen vragende het recht zijn gang te laten gaan. Twee Oud-burgemeesters van Dordrecht — de Heer van Goedschalkoord, Pompejus Berg, en Samuël Everwijn — richtten zich ondertusschen met een brief tot den Stadhouder, om te verzoeken, dat de, bij ontstentenis eener nieuwe verkiezing, aangebleven goede luiden van achten uit den Oudraad geweerd mochten worden; maar de stedelijke Overheid, door den Prins daarvan verwittigd, antwoordde hem, dat het, volgens haar gevoelen, onvoegzaam zou zijn, die aangeblevenen uit hun betrekking te ontslaan, vóór er anderen in hun plaats door hem gekozen waren. Zij bleven dan ook verder hun ampt bekleeden. Een poos daarna, zond zij voorts eenige Gemachtigden naar Den Haag, om zich met den Prins mondeling te verstaan; doch daar deze hen alleen in tegenwoordigheid der Gemachtigden van 't Hof wilde te woord staan, waartoe zij zich niet leenen wilden, zagen zij zich verplicht, in den aanvang van 't volgende jaar, naar Dordrecht terug te gaan, zonder iets in hun belang verkregen te hebben.

De Prins begreep nu, om wat verder te komen, den rechtsgeleerden raad van 't Hof te moeten inwinnen, en erlangde, op zijn aanvraag, den 8en January '85, een breedvoerig *Advies*, waarin het als zijn gevoelen te kennen gaf, dat, na de vruchtelooze uitkomst aller tot dusver gevoerde onderhandelingen, niemand het hem euvel zou kunnen duiden, als hij, zonder zich verder met de dordtsche Heeren in te laten, een einde aan de zaak maakte; en daar het gebleken was, dat de naamlijst door de gildedekens moest opgemaakt worden, ten overstaan van den voorzittenden Burgemeester, verzeld door Thesaurier en Secretaris, zonder dat dezen of iemand anders in dat opmaken deelen mocht; beide volgens de daaromtrent gemaakte overeenkomst van 1647, en de wijzigingen in deze in 1674 gebracht; — en daar aan 't Gerecht der stad nooit eenig ander recht was gegund, dan dat van haar te «resumeeren», en daarop zonder uitstel aan den Stadhouder te zenden; terwijl 't ongerijmd was, daaruit een recht van onderzoek en wettiging, zelfs met uitsluiting van dien Stadhouder, het Hof van Holland, en 's Lands hooge Overheid, af te leiden, omdat dit *resumeeren* niets anders inhield, dan *na te gaan* of de benoemde personen werkelijk op de in te zenden naamlijst gebracht waren; — het kennisnemen van de begane onregel-

matigheden alleen aan den Stadhouder, President, en Raden 's Hofs was; dat er thans dergelijke onregelmatigheden hadden plaats gehad, was dat Hof ten volle gebleken; en ofschoon nu Dordrecht, de meeste dier dekens voor zich hebbende doen komen [1], door hun beëedigde verklaring poogde aan te toonen, dat dit niet het geval was geweest, was deze verklaring, als in te algemeene termen gesteld, en door de wijze, waarop men haar verkregen had, onvoldoende; en verklaarde het Hof daarom de ingezonden naamlijst voor onwettig, en de Prins niet gehouden, er eene verkiezing uit te bewerkstelligen.

Van de hollandsche steden toonde zich verreweg de meerderheid met den Prins eenstemmig; Amsterdam echter koos ten sterkste voor Dordrecht partij, en uitte zich, bij monde van Burgemeester Bors van Waveren, hevig tegen de gedragslijn van 't Hof; het verlangde, «dat men het rechtsgeding, door dat Hof aangevangen, onmiddelijk staken mocht, en het rekenschap vragen van 't geen het tot dusver, vooral ook door zijn schorsing van den Schout, bedreven had". Toen de Prins vervolgens op nieuw 's Hofs gemachtigden naar Dordrecht had laten gaan, besloot de amsterdamsche Vroedschap eenparig, ter Statenzitting te doen verklaren, dat deze zending «op een tijdstip, dat de Staten over het hangend geschil beraadslaagden, en buiten kennis hunner vergadering, als een voorbeeldelooze onregelmatigheid moest beschouwd worden, en zij een onverdraaglijke minachting voor de leden van Hun Edelmogenden aan den dag leî van de verderfelijkste gevolgen; dat men daarom de terugroeping van die Gemachtigden moest zoeken te bewerken, en inmiddels onwettig verklaren wat zij verricht mochten hebben; gelijk men evenzeer aan de overige Statenleden in bedenking moest geven, of men 't ontzag der vergadering tegen een dergelijke minachting niet behoorde te handhaven». In een breedvoerig betoog, den 17^{en} January bij de Staten ingediend, beweerde het daarenboven: dat 1. 's Hofs Gemachtigden, noch als vertegenwoordigers van dat Hof, noch als die van den Prins, te Dordrecht een onderzoek in 't werk konden stellen; omdat het Hof over de meeste burgelijke zaken alleen in tweeden aanleg recht sprak, en het, uit naam van den Prins, geenerlei rechtsgebied, aan den gewonen rechter opgedragen, uitoefenen mocht; dat 2. de klachten noopens die naamlijst gedaan, bij den Prins òf door bijzondere personen òf door eenige gildedekens moesten ingebracht zijn; dat echter bijzondere personen er zich niet meê hadden te bemoeyen, en de grieven der dekens niet ter kennis van 't Hof, maar — in eersten aanleg — tot die van den dordtschen gerechte behoorden; dat 3. wat het recht van den Prins betrof, Dordrecht voldaan had, door 't aanbod van redelijke voldoening,

[1] Zie de verschillende verslagen van burgemeesters en schepenen daaromtrent, opgenomen achter hun *Antwoort op het bericht van S. H. den Hre Prince van Orangië*, enz. (Tot Dordrecht by de Wede. van Jasper en by Dirk Goris; *anno* 1684).

zoo de Prins het de klachten woû voorleggen, die tot hem gekomen waren; dat, wat 4. 's Prinsen algemeene recht aanging, om een onderzoek omtrent die naamlijst in te stellen, moest nagegaan worden, of hem zulk een recht in 't bijzonder en uitdrukkelijk door de Staten was opgedragen; 't geen men bevinden zou, dat volstrekt het geval niet was, daar hem wel het recht van keus was afgestaan, doch alleen uit zulk een naamlijst; terwijl de onderstelling, dat hij die mocht onderzoeken en afkeuren, zooveel was als te meenen, dat hij recht van keuze zonder naamlijst had, 't geen met de kennelijke bedoeling der Staten in strijd bleek; dat ook de tijdruimte voor die keus zoo kort was gesteld, dat er geen tijd tot onderzoek overschoot, en de Steden zelfs algemeen beweerden, dat, koos de Prins niet binnen dat tijdsverloop, zij zelve de keus mochten doen. Waren er onder de op de naamlijst gebrachten personen, die om een of ander reden onverkiesbaar schenen, zoo kon de Prins daarvan inlichting vragen bij Burgemeesteren en Vroedschap, terwijl hij met andere punten, tot die verkiezing betrekkelijk, de stadsregeering moest laten beworden. Mocht — als men voorgaf — eene of andere Stad zulk een onderzoek van wegen den Stadhouder of 't Hof gedoogd hebben, zoo bewees dit niets voor de overige, noch onderwierp deze aan denzelfden regel. 's Lands oppermacht had 5. sedert de afzwering van Koning Filips bij de Edelen en Steden, of burgemeesteren van dezen, berust, die, al hadden ze die oppermacht indertijd aan Prins Willem I ook opgedragen, niet hadden kunnen goedvinden dat ook aan zijn zoon, Prins Maurits te doen, en dezen slechts als Stadhouder aangesteld op een lastbrief der Staten van Holland, welke de verandering, vermeerdering, of vermindering der daarin gestelde punten aan zich hadden gehouden; terwijl de volgende Stadhouders een gelijk gezag erlangd hadden als hunne voorzaten, doch alleen ook bij opdracht der Staten, die eigenlijk de Prins van den Lande waren, en, niet minder dan de hollandsche Graven, in hun tijd, het oppergezag over de Stadhouders hadden, aan welke zij slechts de uitoefening van verschillende *regaliën* of Heerenrechten, in *hun* naam en op *hun* last, hadden opgedragen. Daaruit volgde 6. dat de Staten kennis mochten nemen van zaken, aan den Prins, hun Stadhouder, verbleven, vooral zoodra er verschil ontstond over de uitgebreidheid en de grenzen van 't Stadhouderlijk gezag tusschen dien Stadhouder en een der Statenleden; alleen de Staten hadden dan recht, hun eigen lastbrief te verklaren; wilde men dit niet erkennen, zoo zou er, in dit geval, geen rechter wezen tusschen den Prins en Dordrecht, daar 't Hof van Holland reeds 's Prinsen zij gekozen had». Vóór dit wijdloopig vertoog nog was ingebracht, waren de Gemachtigden van dat Hof reeds weder naar Dordrecht gekomen, en hadden er 't Gerecht de onregelmatigheden kenbaar gemaakt, bij 't opmaken der naamlijst gepleegd, met dagstelling aan de gildedekens, om een nieuwe lijst saam te stellen. Harerzijds wilde de Overheid daar natuurlijk niet in toestemmen, en weigerden dus ook de thans voorzittende Burgemeester, zoowel als zijn

voorganger, tot de bijeenroeping dier dekens, met dat doel, over te gaan. De Heeren van den Hove het daarop, den 18en January, zelf doende, verbood de regeering den gildedekens voor hen te verschijnen, zoodat slechts weinigen hunner kwamen; beide volgende dagen gaven zij zich daarop moeite, een grooter aantal tot komen te noopen, en mochten daarin eindelijk slagen [1]. Een nieuwe naamlijst werd nu door de aanwezigen opgemaakt, en, zonder inzage door 't gerecht, aan den Prins overgezonden, die er onmiddelijk acht goede luiden uit benoemde. Een deurwaarder van den Hove zeî toen den ouden acht aan, dat zij zich aan allen verderen dienst onttrekken konden.

Den dag te voren had intusschen de Oudraad een schrijven aan de Staten laten uitgaan, om het *Advies* van 't Hof te weêrleggen. Hij beweerde daarin, dat: 1. de Prins zoo min als Stadhouder alleen, als met het Hof van Holland samen recht had, een onderzoek in te stellen naar de wettigheid of onwettigheid der benoemingen in de Steden; 2. dat hij al zijn stadhouderlijk recht bezat door opdracht der Staten, doch dat van onderzoek hem nooit was opgedragen, al beweerde men dat het verkiezingsrecht dat van onderzoek in zich sloot; beide rechten toch waren zoo verschillend, dat wie 't tweede aan iemand opdroeg, gerekend moest worden hem 't eerste te ontzeggen; de voordracht was even kennelijk gelaten aan de Steden, als de verkiezing aan den Stadhouder afgestaan; dat stedelijke recht van voordracht evenwel zou verijdeld worden, als de Stadhouder dat van onderzoek had; voordracht en verkiezing waren elk aan een afzonderlijk persoon of lichaam opgedragen, opdat beiden onafhankelijk van elkander konden bewerkstelligd worden; de verkiezer kon geen recht op de voordracht hebben, ten zij hem dat uitdrukkelijk was toegekend, en dit was hier niet het geval. De bewering van het tegendeel door 't Hof verzwakte den grondslag van een vrijen staat, ja, keerde hem 't onderstboven, en de regeering van Dordrecht zou, met hoogachting en eerbied gesproken, daar nimmer de hand toe leenen. Uit de bescherming der voorrechten en gerechtigheden van de landen en steden, aan den

---

[1] Volgens 't *Extract uyt een brief van een deeken tot Dordrecht* (Bibl. Dunc. 1685, 3) waren toen door den Drost van 't Hof en zijn dienders, "des middernachts, naer meenigvuldighe dreyghementen, omtrent sestigh deekens van haer bedt en vrouwen gehaelt en in de herbergh De Paeuw gebraght, die, uyt vreeze van in het gevangenhuys naer den Hage vervoert te worden, te meer omdat men den naem en authoriteyt van S. H. hier alzints hiertoe gebruyckte, gedwongen sijn geweest te treden tot een nieuwe nominatie. — Ick heb mede", voegde deze verbolgen briefschrijver daaraan toe, "de spaensche tyrannie en inquisitie, door Duc Dalf gepleeght, wel gelezen, maer sulck een staeltje noyt gehoord!" — Verg. echter ook de *Nader Deductie van de E. HH. Burgemen. en Regeerders der stad Dordrecht* omtrent de "onwettige en violente manieren, waarop de respective deeckenen van de gilden tegen den 19 Jan. tot het formeeren van een nieuwe nominatie (zijn) gedaen sommeren en genoegzaem forceren; (waardoor) een goet getal Deeckenen geïntimideert weesende, haer ten gepraefigeerden dage ende wijze in de herberge De Paeuw lieten vinden", enz.

Prins opgedragen, liet zich onmogelijk afleiden, dat hij onderzoeken en op zich zelf oordeelen mocht, of en door wie die voorrechten gekrenkt waren. De Stadhouder moest de Hoogheid van den Lande voorstaan; doch was hij daarom gerechtigd onderzoek te doen op, en een onafhankelijk oordeel te uiten over zaken, de hoogheid en oppermacht van den Staat rakende? Evenmin was de Stadhouder bevoegd de voordracht te onderzoeken, omdat hem 't gezag van zijn voorzaten was opgedragen; hier toch mocht Prins Willem I, die 't meeste gezag van al die voorzaten had bezeten, slechts als Stadhouder, niet als vertegenwoordiger der hooge Overheid beschouwd worden; alleen in die eerste hoedanigheid was hij door zijn nazaten opgevolgd, en de hooge Overheid sedert bij de Staten verbleven. Verder beweerden er de Dordtenaars nog, dat Burgemeesters en regeerders hunner stad, de wet en 't gerecht uitmakende, alleen bevoegd waren, om de opgemaakte naamlijst der goede luiden van achten na te zien, te onderzoeken, en te wettigen, en dat het ongerijmd was, om te onderstellen, dat zulk een *aanzienlijk lichaam* niet anders zou te doen hebben, dan die naamlijst over te nemen en op te zenden; het moest tevens lezen en onderzoeken, evenals het die der voorgedragen Schepenen, door de mannen van veertigen gedaan, naar de uitdrukkelijke letter der Stadsvoorrechten, nazien en onderzoeken moest. 't Woord *resumeeren*, zooveel als *hernemen* of *hervatten* beteekenend, sloot een geheel nieuw onderzoek van zaken in; het werd zelfs in 't gemeen in den zin van *wettigen* en *bekrachtigen* gebezigd, en moest ook zoo begrepen worden. 't Nazien, waartoe het Hof het beperken wilde, was reeds door de gildedekens geschied; en die van den Gerechte, als niet alleen een schepenbank, maar ook een regeeringslichaam, waren met het onderzoek der naamlijst zonder eenige bepaling belast. Men vertrouwde ook niet, dat er de minste onbehoorlijke kuiperij had plaats gegrepen; was dat echter 't geval, dan behoorde de kennis er van den Gerechte, en kon alleen bij beroep voor den Prins en 't Hof gebracht worden. De Overlieden mochten, met goedvinden der Dekens, bij de stemming voor de naamlijst tegenwoordig zijn; en de verder aangevoerde onregelmatigheden waren òf onbewezen òf in een averechtsch licht gesteld. De beëediging der Dekens was zonder eenige slinksche handgrepen bewerkstelligd; en mocht men dus uit dat alles besluiten, dat het onderzoek van 's Hofs Gemachtigden onwettig was geweest, en in de eerste plaats aan die van den Gerechte behoorde. Men verzocht uit dien hoofde de Staten, alles, wat ten gevolg van dit onwettig onderzoek geschied was, te vernietigen, en den Prins te bewegen, de goede luiden van achten uit de eerste naamlijst te kiezen». Die keus had intusschen nu reeds uit de tweede naamlijst plaats gehad, en de nieuw gekozen luiden van achten, wetende dat de Oudraad den 23^en^ January zou bijeen komen, zorgden er voor, zich bijtijds in de Raadkamer te laten vinden en zitting te nemen, zonder zich zelfs voor een oogenblik te willen verwijderen, tijdens er over hun toelating zou beraadslaagd

worden. Door de stad ging tezelfder tijd het gerucht, dat er een oproer zou ontstaan, als de achten niet erkend werden, tot wier bescherming tevens de met de haagsche Heeren meêgekomen Drost van den Hove, met zijn dienders, zich in en om 't stadhuis bewoog. De dordsche Overheid wist nu niet beter te doen, dan te besluiten, om de zitting der goede luiden, die zij geen kans zag te beletten, onder uitdrukkelijk verzet aan te zien, en bracht het daartoe strekkende stuk den 8en February ter Statenvergadering in. Zij verklaarde daarbij, het gansche bedrijf van 's Hofs Gemachtigden voor nul en onwettig te houden, en de nieuw gekozenen daarom niet te kunnen erkennen, zoolang althans over 't geschil daaromtrent nog bij de Staten beraadslaagd werd [1]. Sedert bleef echter alles sleuren en de nieuwe luiden van achten zitting houden, zonder in hun hoedanigheid erkend te zijn. De Staten zagen er blijkbaar geen gat op, terwijl bij de nieuwe verkiezing, in 't najaar, alles toch van zelf weêr terecht zou komen.

Onder de tegenstanders der van buiten opgedrongen achten, had zich vooral Burgemeester Muys van Holy sterk laten gelden, en waren zij en hun voorstanders daarom ten zeerste op hem gebeten. Zij achtten echter die «muis nu in den val» [2], en dienden bij den Oudraad een stuk tegen hem in, waarbij zij hem als overtallig raadslid en Burgemeester daaruit wenschten te zien weren. Hij had namelijk in 't jaar 1668 zijn plaats als Oudraadslid voor 't Secretarisampt verwisseld, zonder te bedingen, dat hij, dit later weêr eens prijs gevende, zijn plaats in den raad weêr kon innemen; toch had hij zich daartoe verstout, en zich vervolgens, hoewel de Oudraad volledig was, tot Schepen en daarna tot Burgemeester laten benoemen. Daartegen kwamen zij thans op, verzoekende dat de Oudraad daarin mocht voorzien, en zich anders «de faculteit reserveerende, om het recht hunner functie», dat zij er door gekrenkt achtten, «te vervorderen bij zoodanige middelen, als zij volgens de wetten van den Lande zoude meenen te behooren» [3]. De Oudraad, die hen slechts onder verzet zitting liet nemen, begreep geen nadere kennis te moeten nemen van het hunne tegen den Burgemeester, en deze bleef dan voorloopig ook in den Raad, tot hem in 't volgende, bij monde van den Schout, namens den Prins gelast werd, zich voortaan daaruit te verwijderen. In zinspeling op 's Hofs en der Achten vijandige hou-

---

[1] Zie de reeds aangehaalde *Nader Deductie*, enz.

[2] Zie den geheel in regeeringszin geschreven *Dordtsche Tuymelgeest veroorsaeckt door een hoofdsche orcaen*, enz. (Voor de Liefhebbers der Waerheyt, 1685), waarin, met dien *Tuymelgeest*, een *Weerhaen*, *Stijfkop*, *Dwarspael*, *Twijffelaer*, *Afvallige*, *Zieleverkooper*, *Meineedige*, beurtelings het woord voeren, en den eerste ten slotte door de *Waerheyd* de les gelezen wordt.

[3] Zie het *Protest van de luyden van Achten der stadt Dordrecht tegens den Hre. Arent Muys van Holy*, enz. ('s Gravenhage, 1685).

ding tegen hem, rijmde een snaak der tegenpartij, er 't *Hombre*-spel ter vergelijking bijhalende:

In Holland heeft het Spel de overhand genomen:
Atouty moet het zijn — dus laat men zich verluyen —
Basset à l'hombre kan ook in 't gezelschap komen,
Doch 't rechte spel van 't Hof, in Dort, is *Muizebruyen.*
Atouty spelen heeft er veel geruïneerd,
Bassetten menigten uit haar fortuin gestooten,
Maar 't *Muizebruyen,* dat men zelfs de kindren leert,
Is dat een spel voor Prins, Regent, of andre Grooten?

En is in deze tijd daarmeê fortuin te maken?
Ja; vraagt het Dordrecht, die 't haar privilegië geldt,
Daar de Achten, door den Prins op nieuws weêr aangesteld,
Vlak tegen 't oud gebruik in d'Oudraad kunnen raken.
Wat zeît den Oudraad nu, nu zij dit recht zijn kwijt?
Die goede Achten! Maar het gaat hen aan de zinnen;
Hun hoop is Amsterdam, om dan zoo mettertijd,
Met die hulp, hun oud recht *à l'hombre* weêr te winnen [1].

Zochten de Achten *Muis* te *bruyen*, hij, op zijne beurt hen weêr, gelijk den 2[en] February, bij de in 't Sint Jans-Gasthuis plaats grijpende keus van een Deken der Groot-Schippersgilde bleek. Daar was door de meerderheid de Oud-deken Huybert Hoogstraten tot die waardigheid benoemd; doch Muys, die Overman was, wist, door niet alleen afwezigen maar zelfs dooden te laten meêstemmen, de stemming zoo te wijzigen, dat zij op een ander viel, die echter zelf erkende, minder stemmen dan Hoogstraten gehad te hebben [2]. Geheel anders dan de hem zoo ongenegen Achten, dacht een ander over hem, die de dordsche zaken uit het amsterdamsche oogpunt beschouwde, er zich in vinnige hekelrijmen aldus over uitliet:

Houd, dapper Holland, nu goed moed,
Nu Dordrecht, met een grooten ijver,
Haar privilegiën gelden doet,
In weêrwil van dien grooten drijver,

Die aan zijn opgevatten haat,
De welvaart van den Staat wil hechten,
Die, na zijn passie en kwâ raad,
Zijn eigen intrest wil beslechten.

---

[1] Zie het vliegend blaadjen *Op het scherpzinnig kaartspel der Grooten genaamt L'Hombre.*

[2] Zie de *Verklaring van 't gepasseerde in de verkiezinge van Deeckenen*, enz. opgenomen bij 't aangeh. *Protest.*

Zou Dordrecht, de eerste stad in rang,
Daar 't Amsterdam den weg zag maken
Tot Vrijheid, niet denzelfden gang
Gaan, om zoo t'einde werk te raken?

Of kunnen vier ontaarde maats
Van één en veertig zooveel brouwen
Dat de andre goede liên des Raads,
Bezwaarlijk orde kunnen houën?

Gij hebt tot voorbeeld Amsterdam,
Daar zes en dertig trouwe Heeren,
Schoon 't Heerschap in persoon daar kwam,
De werving hebben kunnen keeren.

Het hemd is nader dan de rok,
Houdt moed en eendracht, trouwe Raden!
Of anders raakt gij onder 't jok
Van een, die nooit is te verzaden;

Van een, wiens heerschzucht verder gaat,
Als ooit zijn voorzaat dorst te denken,
Die zich nu, met een goed gelaat,
Al te gevoelig zoekt te krenken.

Dank hebb' dan *Muis*, die dit voorziet,
En Stad noch Land wil laten luizen;
Als een *Muis* rechte hulpe biedt,
God zeegne 't Land met zulke *Muizen!*[1] —

In gelijken vinnig-onprinsgezinden geest zong een ander Dordrecht, met het oog op zijn vrijheid, waarschuwend toe:

Den eersten Willem was in top,
Gereed hem Soeverein te maken;
Prins Maurits zocht ook, door den kop
Van Barneveld, daartoe te raken,

En namaals door de Geestlijkheid,
Door het beroepen van 't Synode;
Prins Hendrik, door zijn kostlijkheid,
Had meer als gij kondt doen, van noode.

De tweede Willem waagde meer,
En bracht op Loevestein die leden

---

[1] *Hartentroost of Moed in 't Hart voor de Provincie van Hollandt over de affaires van Dordrecht;* vl. bl. z. j. onderschreven *Bernardo Raimondo.*

Van Staat, die, naar zijn trotsch begeer,
Zijn dolle lust en zin niet deden.

Doemaals zocht hij 't rijk Amsterdam
Van hare schatten te berooven;
Want als hij eens dien buit bekwam,
Kon hij zich 't meesterschap beloven.

Zou 't Kuiken beter zijn als 't Hoen,
Die doet, door Filalethes' schrijven,
Het loflijk vredelievend doen
Dier Hoofdstad hoogverraad aanwrijven.

Nu hebt gij hem zijn recht ontrukt;
Pas op, of 't zal u eeuwig rouwen:
Den eerste' en tweeden is 't mislukt,
De derde Wilm mocht kabel houën! [1]

Op 't voorbeeld van Amsterdam wees hij, in 't belang dier zelfde vrijheid, de overige stemmende steden in een klinkdicht [2]:

Gij moogt, o Holland! nu uw Hoed wel af gaan zetten,
En Vrijheids teeken met uw Vrijheid raken kwijt,
Nu de eigen interest der Dordtenaars door nijd
Zoo ver wordt opgezet, dat ze order kan beletten!
De derde Willem zal u eindlijk nog verpletten,
Indien de Staat dit werk der Hofgezinden lijdt,
Die, tot genoegen des Stadhouders, u ten spijt,
In weêrwil van den Raad er de Achten doet verzetten.
Want heeft men recht gehad, om toen te inquireeren,
Toen zes of acht alleen hen stelden tegens al,
Zoo zal men u, o Dordt! nu beter *mores* leeren:
Gij zult nu strekken d'andren steden tot een val,
Die, als gemuilband of verblind, en al te mal,
Op 't spoor van Amsterdam dien hoon niet willen weren! —

De Schout Stoop, die zich bij zijn schorsing door 't Hof onmiddelijk een tijdelijken opvolger had zien geven in den Baljuw van Zuid-Holland, Pompejus de Rovere, Heer van Hardinxvelt, had daar te weinig vreê meê, dan dat hij er zich lijdzaam in gevoegd zou hebben, en bleef dus, met instemming van den Oudraad, zijn ampt bekleeden, terwijl hij zich tevens met vertoogen tot den Hoogen Raad en de hollandsche Staten wendde; gelijk omgekeerd De Rovere, door 't Hof gerugsteund, met behulp van den Drost, hem zocht te vatten, om hem naar Den Haag te voeren,

---

[1] *Aan Dordrecht wegens de Vryheyt.* [2] Ald., *Sonnet.*

waarvoor zich Stoop echter natuurlijk niet vinden liet [1]. De Drost nam daarop de vrijheid, op den eerstvolgenden marktdag, door zijn Deurwaarder, van de pui van 't Stadhuis, Stoop tegen den 1en Mei voor 't Hof te laten dagen, op «poene van ban en confiscacie, om te aanhooren zulken eisch als den impetrant tegens hem zou willen doen». Dit bracht in de stad niet weinig rumoer en ontstemming te weeg, en de HH. van 't gerecht haastten zich, om bij klokgelui te doen aflezen, hoe, «alzoo de eerste Deurwaarder van den Hove van Holland zich in 't geheim, buiten kennis en tegen bedoeling der regeering, vervorderd had, ten tijde als over 't publiceeren van andere zaken de klok getrokken werd, hem te voegen omtrent de pui van 't Stadhuis, en bij edict te dagen Mr. W. Stoop, als Schout der stede, enz., zij bij dezen openbaren klokkeslag allen en iegelijk deden weten en bekend maken, dat Hun Ed. Achtbaren hadden goedgevonden en verstaan, die indaging te houden voor nul, onwettig, krachteloos, en van onwaarde, lastende en bevelende alle officianten, supposten, burgers, en ingezetenen, niet alleen den voorschreven Heer en Mr. Stoop in zijne bediening als Schout te erkennen en te respecteeren, maar ook in het handhaven van denzelve in die bediening en de uitoefening daarvan, de behulpzame hand te bieden, en tegen elken overval, die hem daarin of daarover mocht worden aangedaan, te beschermen» [2].

Te Leiden moest in July van dit jaar, naar gewoonte, een lijst van 16 personen opgemaakt worden, om er door den Prins een achttal schepenen uit te doen kiezen. De groote meerderheid der vroedschapsleden had daaronder niemand willen stellen, die der minderheid van 10 leden aangenaam was, doch er daarentegen een paar anderen op gebracht, die, de een den vereischten leeftijd van 28 jaar nog niet was ingetreden, de ander in Indiën verwekt was. De minderheid stelde daar den Prins in kennis van, en deze benoemde nu slechts de helft der schepenen uit de hem voorgedragenen; de andere helft daar buiten, uit eene andere lijst, hem door de minderheid overgemaakt. De meerderheid toonde zich daar weinig door gestreeld, en wendde zich, evenals de minderheid harerzijds, tot de Staten van Holland, terwijl de Schout weigerde, de nieuw benoemden te beëedigen. De zaak bleef nog hangende, toen met November de tijd daar was, dat door Schout en Veertigen de burgemeesters moesten

---

[1] Zie daaromtrent de *Stukken, rakende de Procedure, enz. tegen den Hr. en Mr. Willem Stoop*, met *Vervolgh*. Verg. *De Missive geschreven uyt Dordrecht*, 7 April 1685, waar vermeld staat, hoe een paar dagen te voren "Drost, Deurwaerder, en Dienders, nevens den Baljuw van Zuyd-Hollandt, zich voegden aen het huys van den Officier Stoop, vragende na sijn kamer, gaen samen de trappen op; en alsoo 's avonds ten acht uuren seer veel volcks voor het voors. huys quam, gingen die Heeren samen weder wegh, sonder den Hr. Stoop gevonden te hebben".

[2] Ingelascht in bovengemelde *Missive*, aan 't slot.

gekozen worden. De Prins, thans op 't Loo aan 't jagen, richtte den 8^{en} der maand van daar een brief tot de Vroedschap, waarin hij betuigde, hoe 't hem «leed was, te vernemen, dat de harmonie tusschen hare leden en de Veertigen nog niet hersteld was; en daar het hem zeer zou verdrieten, dat die zaak niet in der minne werd afgedaan, en nog veel meer dat de verwijdering zou toenemen»; zou hij 't daarom «goed en noodig vinden, dat men met de verkiezing der HH. burgemeesters nog een dag of wat wachtte, zoo de eendracht niet hersteld mocht zijn, opdat die verkiezing geen meerder onlust baarde, zoolang de gemoederen niet meer bevredigd en bezadigd waren»; 't geen hij dus van hare «gewone bescheidenheid en vredelievendheid verwachtte, haar in de bescherming Godes bevelende» [1]. Men begreep echter, dat dit in strijd zou zijn met de stads rechten, en ging dus op den bepaalden dag, 10 November, tot de verkiezing over. Ten slotte werd evenwel het gansche geschil door Gemachtigden uit de Staten bijgelegd, met de overeengekomen bepaling, dat van de vier thans gekozen burgemeesters twee in dit, en twee in 't volgende jaar dienen; de acht door den Prins benoemde schepenen allen als zoodanig erkend en beëedigd zouden worden, en dat de Schout, die, om zijn weigering dier beëediging, een maand of wat in zijn dienst was geschorst geweest, daarin weêr hersteld zou worden.

In Zieriksee had de Prins in 't vorige jaar een strijd te beslechten gehad, door de eigendunkelijke handelwijs van een der beide burgemeesters in de regeering ontstaan. Beiden, telken Sint-Stevensdag, de een uit de Schepenen gekozen, en daarom Heer-burgem^{r}. genoemd, de ander uit den Raad of Gemeente, en daarom Gemeente-burgemeester geheeten, hadden eene gelijke macht in 't regeeringsbeleid; zoodat geen van beiden, was niet de ander uit de stad, en drong dan de noodzakelijkheid, den Raad kon beleggen, daarin iets in beraadslaging brengen, voorstellen, of besluiten zonder bewilliging van zijn amptsbroeder. Nu had echter de Heer-Burgemeester, Mogge, door zes Schepenen en 't meerendeel der Raden bijgestaan, sedert eenige maanden begonnen het tegendeel in praktijk te brengen, door zonder toestemming van zijn medeburgemeester, Cornelis Roskam, den Raad bijeen te roepen, de beraadslaging voort te zetten, en nog laatstelijk, 6 Augustus, de lijst der door den Prins gekozen Schepenen drie dagen onder zich te houden, en vóór hun beëediging het ontslag van den Thesorier Boeye voor te stellen; zoodat Roskam zich verplicht had gezien, daartegen verzet aan te teekenen en den Raad te doen uiteengaan. Mogge was echter met de zijnen voortgegaan, had Boeyes broeder Lieven, die door den Prins niet als schepen was aangehouden, tot Thesorier aangesteld, vóór zijn opvolger als schepen nog beëedigd was; hij had, buiten den regel, den Pensionaris Teelynck voor twee jaar herbenoemd, doch

---

[1] *Den erentfesten, wijsen, voorsienigen, seer discreten, onzen bezonderen goeden vrinden, burgem^{en}. ende vroedschappen der stadt Leyden.*

den Pensionaris Cau door Mr. Iman Mogge, mede een niet aangebleven schepen, doen vervangen, en verder nog goed gevonden, dat de anders voor hun leven benoemde Pensionarissen telken twee jaar moesten verzoeken aan te blijven. Alle deze onordelijke en onwettige handelingen, aan welke daarenboven door een Heer was deelgenomen, die, als Rekenmeester, zich van alle beraadslaging had moeten onthouden, althans er geen stem in uitbrengen, bracht de wederpartij schriftelijk voor den Prins, met verzoek ze wel te willen afkeuren, en de rechten, voorrechten, gewoonten, en oude herkomen der stad te handhaven. De Prins richtte, een veertien dagen later, tot den ganschen Raad een schrijven, inhoudende, dat, «daar hem niets meer ter harte ging, dan de rust en eenigheid onder de regenten in de steden der Provinciën, en daar er niets schadelijker was voor de gemeente, dan een afwisselende oneenigheid tusschen hen, 't geen hij zooveel mogelijk trachtte te voorkomen, hij hun hierbij het verzoekschrift van gemelde Heeren overzond, daar hij niet genegen noch gewoon was, zijn gevoelen te uiten op klachten, door iemand hem gedaan, zonder alvorens partijen te hooren. Hij gelasstte en beval intusschen de tenuitvoerlegging van al de vermelde besluiten, in afwachting van een hem binnen 14 daag te zenden nader bericht, uit te stellen, om dan na bevind van zaken te handelen. Deze handelwijs gaf aanleiding, dat de oneenige partijen in overleg traden, en in 't volgende voorjaar een overeenkomst sloten, die voor een opmerkelijke proeve van die «Contracten van Correspondencie», of goede verstandhouding, kan doorgaan, in dezen tijd, gelijk zooveel later voortdurend in zwang. Zij bepaalde dat de haar onderschrijvende HH. Regenten, «tot bevordering en herstelling der onderlinge rust en vrede, door een goede harmonie, vriendschap, en vertrouwen onder elkander, zich, als mannen met eere, heilig en onverbrekelijk zouden houden aan de in haar vastgestelde artikelen, als: 1. dat tusschen den Raadsheer H. en den Pensionaris Cau, mitsgaders hun wederzijdsche vrienden, een algemeene kwijtschelding of amnestie zou wezen, en bijgevolg al het te voren geschiede in den put der liefde begraven zijn; zoodat er voortaan een vertrouwde vriendschap tusschen hen zou heerschen, krachtens welke alle zaken van staat en regeering in provincie en stad, geene uitgezonderd, zouden worden geregeld en bewerkstelligd; 2. dat op dezen grondslag al hetgeen HH. Contractanten krachtens hun verstandhouding wederzijds zouden vaststellen, zou moeten strekken tot bevordering en bewerking van de welvaart der provincie in 't algemeen en der stad en haar ingezetenen in 't bijzonder, mitsgaders en voornaamlijk van 't hoog belang van Zijn Hoogheid den Prins en Zijn Exc.[le] den Heer Van Odijk, en de handhaving der goede zaak; en opdat 3. die vriendschap niet zou verstoord worden door oneenigheden, meestendeels voortspruitende uit het vergeven van openvallende ampten, zoo van eer als voordeel, zou omtrent die alle gelijkheid in acht genomen worden, en daarover aan weêrszijden beschikt bij beurten, naar de volgende verdeeling:

1[e] klasse. Baljuw der stad, Rentmeester Beoosterschelde, Gecommitteerde Raad,

Gedeputeerde ter Admiraliteits rekenkamer, ter Admiraliteit in 't Noorderkwartier of elders, provinciaal Rekenmeester, Rentmeester van 't extraordinaris Beoosterschelde, Ontvanger van den 100^{en} penning, en van de gemeene middelen.

2^e kl. Opperdijkgraaf van den lande van Schouwen, Ontvanger van de rentieren, Klerk van de tresoriers, Griffier, Klerk van de weeskamer, Secretaris van 't Landrecht, Baljuw en penningm^r. van de vier bannen, Klerk van de heemraden, en Penningm^r. van den lande van Schouwen.

3^e kl. Alle mindere ampten, hier boven niet bepaaldelijk aangegeven.

4. dat aan ieder zij zou wezen een Burgemeester, die met gelijke macht en gezag het beleid der zaken zou hebben, het bijeenroepen, voorstellen, en besluiten in den Raad, als van ouds; waarvan, met Kerstmis aanstaande het Heer-burgem^r.schap zou wezen aan de zij van den Heer Cau, dat der gemeente aan die van den Heer H., en zoo jaarlijks over en weêr; 5. dat aan wederzij zou wezen een Secretaris en Pensionaris, welker ampt, bij afsterven, zouden vergeven worden van die zij, daar 't openviel; 6. dat alle twee jaar van ieder zij een tresorier gemaakt zou worden, mede, in geval van sterven, te vervangen van de zij, van welke hij uitging; kwam er echter, ten tijde de tegenwoordige tresoriers nog moesten dienen, een open te vallen, dan zou die van de zij des H^n. Cau vervangen worden; 7. dat de eerste beurt der 1^e klasse-ampten zou zijn aan dienzelfden Heer, ten ware 't het rekenmeestersampt ter Admiraliteit ware, dat zou zijn aan de zij des H^n. H., als wanneer de tweede en derde beurt aan de zij van den ander zou wezen, de vierde weêr aan H., enz. 8. dat de 1^e beurt in de 2^e klasse insgelijks zou wezen aan de zij van Cau, ten ware de Heer M(ogge) kon worden bewogen, het Opperdijkgraafschap aan die zij te laten; in welk geval de eerste beurt zou zijn aan de zij van H.; 9. dat de Schepen- en Raadsplaatsen, die openvielen, ieder mede van weêrszijden met cordate, bekwame, en welgezinde vrienden zouden worden bezet; 10. dat het derde schepenschap voor de eerste reis zou wezen aan de zijde van den Heer Cau, waardoor ieder zes zou hebben, mitsgaders de eerste openvallende raadsplaats uit hen, die deze overeenkomst niet hadden geteekend, en dat die raadsplaats zou worden bezet aan die zij, waar maar zes schepenen waren; 11. dat schepenen en tresoriers hun bedieningen niet zouden mogen verlaten of verwisselen, maar hun tijd moesten uitdienen, tenzij door bevordering tot een blijvend ampt, daarmeê niet te verbinden; 12. dat in alle mindere collegiën, waarover de stad te beschikken had, als weesmeesters, heemraden, commissarissen van 't Landrecht, kerkmeesters, en in alle zaken daar het te pas mocht komen, gehouden zou worden een dergelijke verdeeling, zooveel doenlijk was; 12. dat niemand van beide zijden zich met des anders vrienden zou mogen bemoeyen, veel min hen aftrekken, en dat, bijaldien iemand zich, buiten vermoeden, daartoe mocht laten bewegen, en zijn verstandhouding kwam te verlaten, hij daarvan en van de uit haar

spruitende voordeelen zou verstoken zijn; 13. dat allen, die in het toekomende aan weêrszijden zouden worden bevorderd, gehouden waren, deze overeenkomst mede te onderteekenen; en dat niemand van de tegenwoordige regenten, buiten hen, die dit onderteekenden, in deze overeenkomst mocht worden opgenomen, zonder gemeene bewilliging van de wederzijdsche verstandhouders of correspondenten. De onderteekenaars verbonden zich eindelijk, de voornoemde voorwaarden heiliglijk en onschendbaar te onderhouden, op den eed na te komen, en geheim te houden. En zoo 't gebeurde, dat er over deze overeenkomst of 't aanstellen van burgemeesters of 't vergeven van eenig ander ampt, verschil ontstond, zou de beslissing blijven aan de uitspraak des Prinsen of — zijn vertegenwoordiger in Zeeland, als eerste Edele — Odijk, die daarom ook verzocht werd — en daaraan voldeed — om het overeengekomene te willen waarborgen en bestendigen, en de contrahenten daarbij te handhaven [1].

Ter zelfder tijd als deze kenschetsende zierikseesche overeenkomst beklonken, en door den Heer van Odijk bekrachtigd werd, hadden ook de leden der zeeuwsche Admiraliteit en eenige Gecommitteerden, met medewerking niet alleen, maar ook deelneming van denzelfden Heer, een gelijksoortig verdrag tot stand gebracht [2], dat zij den 5en April «binnen Middelburg» onderteekenden, als een «formulier en order, waar zij gezamenlijk bij overeengekomen en verdragen waren, om, ten meesten dienste van den Lande» — als 't heette — «en» — wat zeker, doch juist niet in den besten zin, juister was — «tot onderhouding van een goede eenigheid en onderlinge correspondencie, alle vacante ampten, hooge en lage, groote en kleine, ter beschikking van Raad en Admiraliteit staande, voor het toekomende bij toerbeurten te vergeven; onder voorwaarde nochtans, dat het aan alle de Heeren zou vrijstaan, om vóór het teekenen af te zonderen en uit te kiezen eenige ampten binnen hun steden of kwartieren, om hun voor de toerbeurten te verstrekken, waarin zij die zich voorbehielden; en zou die Heer, die ze hun afstond, in die rang en beurt blijven, in welke hij die ampten kwam af te staan. Zij, die door overlijden, hooger bevordering, of andersins, in plaats der tegenwoordige Heeren kwamen op te volgen, zouden altijd op die rang en beurt, mitsgaders op die voordeelen, blijven, als den laatst afgeganen Heer toekwam. En omdat eenige ampten hadden moeten gecombineerd worden, om de groote ongelijkheid, die er in heerschte, te voorkomen, zoo werd bepaald, dat aan de Heeren, die zich eenige ampten in beide eerste klassen hadden voorbehouden, de mindere en bijgevoegde der derde voor geen toerbeurten zouden doorgaan, vóór en aleer zij het eerste en voornaamste hadden genoten; en zouden ook die mindere ampten, als dat voornaamste eerst openviel, het zonder eenige toerbeurt volgen.

---

[1] Meêgedeeld in Mr de Witte van Citters' *Contracten van Correspondentie*, enz. bl. 77, vv.
[2] Ald. bl. 276, v.

Waren bij vergissing eenige ampten over 't hoofd gezien, zoo zouden de Heeren die met onderlinge toestemming brengen en stellen in die rang en klasse, waarin zij overgeslagen waren; en zou er in zulk een geval niet over beschikt mogen worden vóór het in die klasse gerangschikt was, waarin zij goed zouden vinden het te stellen. En opdat het voorschrevene in alle trouw en heuschheid mocht worden nagekomen, zoo verbonden de verschillende Heeren zich, deze overeenkomst in al haar deelen heiliglijk te willen in acht nemen, op den *eed*, aan de provincie door hen gedaan; en bij aldien iemand van de onderteekenaars of andere Heeren, die bij opvolging, door overlijden, of andersins in hun plaats traden, zich daartegen kwam te verzetten, zoo verbonden zich de andere, die ze getrouwelijk wenschten te handhaven, zulk een Heer of Heeren voorbij te gaan, en in 't vergeven van ampten en verdere voordeelen nimmer te erkennen en onder zich op te nemen, dan met algemeene bewilliging». Bij de daaraan toegevoegde opgave van de overeengekomen verdeeling der ampten, stond dan tevens vermeld, dat de Heer van Odijk zelf zich het klerkschap ter Generaliteit wegens Zeeland, onder den eersten rang aangegeven, voorbehield.

Op Walcherens kerkgebied had in 't vorig najaar vrij wat rumoers plaats gegrepen, door een voormalig herder en leeraar van Sluis, Jacob Koelman, dien juist tien jaar geleden door de zeeuwsche Staten, om zijne groote «stoutigheid» en ongehoorzaamheid aan hunne herhaalde vermaningen, het preêken in hunne provincie ontzegd was. Hij had zich namelijk tegen het gebruik der kerkelijke formulieren voor Huwelijk, Doop, en Avondmaal, verklaard, en geweigerd daartoe terug te keeren, twee preêken tegen 't formulierbidden uitgegeven, en, «onder andere dangereuze nieuwigheden» beweerd, dat de ouders verkeerd deden, hun kinderen de gewone morgen en avondgebeden, de gebeden voor en na den eten te leeren, ja ook het allervolmaaktste gebed, door den Zaligmaker zelf geleerd, had hij verkleind. Hij had verder het vieren van de Kerst-, Paasch-, en Pinksterdagen verworpen; was, door de betreurenswaarde verdraagzaamheid der klasse van Walcheren omtrent zijn plichtverzuim, hoe langer hoe stouter geworden, en had zich zelfs veroorloofd, «in de stad van Middelburg, onder de oogen van de hooge regeering der provincie, een en andermaal te komen preêken, er den heiligen Doop buiten 't gewone formulier toe te dienen, en in 't bevestigen van eenige personen in den huwelijken staat zijn eigen fantazie te volgen tot groote ontstichting van de goede gemeente, en geen minder ontsteltenis van de goede luiden, die dit wedervoer en die niet wisten, wat in zulken onverwachte zaak te doen; in de walchersche klasse zelf had hij voorgesteld, op haar naam, bovengenoemde kerkelijke feestdagen af te schaffen, zeggende dat de kerk van Sluis anders zelve de hervorming beginnen zou» [1]. Om dat een en ander was hij toen

[1] Blijkens *Extract* uit de Resolutiën der Staten van Zeeland, van 21 Sept. 1674,

dus «met de sterke hand» uit dat Sluis gezet, en hem daarop ook door de Synode van Zuid- en Noordholland verboden te preêken. Thans was hij naar Walcheren teruggekomen, had te Middelburg kerkelijke bijeenkomsten gehouden, en daarop, door toedoen van twee vlissinger Eerwaarden, Pots en van Deinse, die hem, buiten die schuwheid voor formulier en feestdag, «even zuiver en rechtzinnig in de leer» hielden, «als één predikant in de klasse van Walcheren», Zondag 3 September, tot tweemaal toe hun kansel beklommen, en bij die gelegenheid onder 't lezen der Wet zijn hoed op 't hoofd gehouden, terwijl de gansche gemeente met ongedekten hoofde was. De Staten van Zeeland, van deze ergerlijkheden verwittigd, ontboden beide vlissinger predikanten, den 21en en 22en September, voor zich, en bepaalden den dag daaraan, hun redenen van verontschuldiging verre van voldoende achtende, hen voor drie maanden in hun dienst te schorsen, en hun tractement in dien tijd ten voordeele der armen van Vlissingen te doen uitkeeren. Zij verheelden tevens der klasse van Walcheren hun misnoegen niet, dat ze, door hare oogluiking, aanleiding tot Koelmans bedrijf had gegeven, en gelastten haar, opdat niemand onwetendheid van hun voorschriften en besluiten zou kunnen voorwenden, een register aan te leggen, waarin deze allen, met het tegenwoordige besluit, «van woorde tot woorde correct en wel leesbaar» werden geboekt, en dat t'aller tijd zoo voor de oogen aller kerken, predikanten, en ouderlingen, die klasse bezoekende, te laten liggen» [1].

Hun waakzaamheid voor 't rechtzinnig kerkbelang en hun krachtig optreden tegen alle nieuwigheidsjacht en haar begunstigers, wekte den ijver van een gewezen predikant van Helmont, zekeren Jan Kost, die hun in potsierlijke, doch voor sommige der herders en leeraars zijner eigene stad, die er niet zoo meê dweepten, min oorbare rijmen, zijn dank voor bracht:

Aanzienlijk Staten-dom, 't geen Zeelands heil versterkt,
En, als een kopren dijk rondom die streek geslagen,
De zee van onrust stuit, en 't zwalpend schuim beperkt,
Wanneer 't aan 't razen tijt door kracht van stuursche vlagen
Zorgvuldig' heerschappij voor 't best van Heiligdom,
Daar Jezus, door zijn bloed, den vrede aan heeft geschonken,
Vergeef mij, dat ik op dees slechte dichtkar kom,
Om met den luister van uw hoog besluit te pronken.
. . . .
Dus dreef eens Hercules uit dien befaamden stal
Van Augias den drek weg van drie duizend ossen,
Die dertig jaren vast gelegen had en pal,
En wist hem door een stroom voorspoediglijk te lossen.
Had ooit Alfeus kracht, om woeste vuiligheid

[1] Als voren uit die van 21, 22, en 23 September 1684.

Te zuivren door zijn vocht, *ik* meld van Zeeuwsche watren
Die door hun wasvloed, op uw weêrgâloos beleid,
Broêr Jacobs ouden drek wegstroomen en verklatren. —
. . . .
O Brakel, konde uw ziel dees waarheid eens beseffen!
Kwam ooit uw kijflust wat zachtmoediger te hoof,
Ge en zoudt op dit besluit van Zeeland zoo niet keffen,
Maar leeren uw gemeente ontzag voor Magistraat,
Die 't zweerd van penne of staal bevolmacht is te voeren,
In weêrwil van uw school, die 't Statendom versmaadt,
En Doesburgs hekeltaal, die 't peupel weet te ontroeren! —
(Slechts) die naar hun fatsoen of nieuw verzonnen wet
Bedekt gaat en gesteld, is 't puik van alle Santen,
Dien ziet de vromigheid door honderd oogen uit;
Die buiten d'opstel is van dezen inventaris
Staat slecht, dien noemt men bok, en zwijn, en hond, en guit; —
Ik stel 't aan iedereen, of dit mijn punt niet waar is?
. . . .
Gezegend moet gij zijn, o zeewsche Patriotten
Van 's Heeren wege, dien ik onverketterd dien,
Omdat gij d'inbreuk van uw macht niet laat bespotten,
Maar weert de schennisse uit uw vrome burgerij!
Den Hemel, die zijn geest in u niet liet versterven,
Make u, hoe langs hoe meer, van 't heimlijk twistvier vrij,
En late nimmer uw kloekmoedigheid bederven! —
Dat nooit in Middelburg, of andre stad of plaats,
Een kerkorkaan ontsta, lijk toen 't eens fel ging *waayen*,
Maar dat, door bijstand van den grooten God des Raads,
Het heilstuur van uw schip alle onweêr mag ontdraayen!
De zeeuwsche Zeeleeuw streve, en koom staâg weêr omhoog,
Zoo blijf de staat van Land, van Stad, en Kerke op 't droog [1]. —

---

[1] *Dankzegginge aan de EdelMogende HH. van Zeelant*, enz. *door* Jan Kost. Gedr. in 't jaer 1684. Met de *Bekentmaking* aan 't slot:

Dit zong ik na het Avondmaal
In Heer Jan Kivits middelzaal
Van elven min dan tot twee uren,
Op 't Honings slot, 't geen lang moet duren.
Keurt iemand 't los gedicht te schraal,
Ik bid vergifnis bij mijn buren.
Men gunn' verschooning òm den tijd:
Die schielijk zooveel regels snijdt,
En kan zijn goed zoo net niet schuren. —

De man was de familierijmer der 't slot Honingen bewonende Kivits, wier dochter Debora hij o. a. op haar verjaar- en trouwfeest, met den Hr. Speelman, bezong.

De geestelijke Heeren, door hun oud-amptsbroeder, zoo op den man af, aangetast, en een paar andere rotterdamsche predikanten — Van Planken en de uit Groningen overgekomen Gregorius Mees [1] — waren met Jan Kost poëzy's ten hunnen laste zoo weinig ingenomen, dat zij hem er van den kansel uit over aanvielen, naar aanleiding van 't negende gebod der Mozaïsche wet: «Gij en zult geen valsche getuigenis geven tegen uwen naaste»; terwijl zij en hun aanhang tevens de rotterdamsche Overheid zoo tegen hem wisten op te stoken, dat hij weldra, door 't bedrijf van den Baljuw van Nyevelt, in hechtenis raakte, en nu door een zijner voorstanders als «Joannes in de gevangenis» in zijner waardige rijmen verheerlijkt werd [2].

Ik zinge, op 't heilig spoor van Jezus' Kruisgezanten,
Het Noodlot van Jan Kost, die voor de waarheid strijdt,
Terwijl hij, door de haat van stoute predikanten,
't Mishandlen van de Wet, als Jezus' krijgsknecht lijdt.
Twee keersen lichten hem ten aakligen bewelve,
Waaronder dat zijn lijf te onwaardig leît gedrukt;
Terwijl hij niemant aan mag spreken dan zijn zelve
En U, o Majesteit, waarvoor hij dienstbaar bukt.
Dat 's somber; maar indien Gij 't puik van Uw flambouwen
Alleenlijk maar ontsteekt in 't binnenst van zijn hart,
Zoo zal hij voor geen nacht van tegenspoeden grouwen,
Al viel de schaeuw daarvan nog duizendmaal zoo zwart.
Zijn dankbaarheid op 't hoog besluit der brave Zeeuwen
Kwam niet ter sluik in 't licht, noch zonder man of naam,
En nog durft 't hekelrot der nieuwe Farizeeuwen
Om zulk een goede daad hem lastren in zijn faam!

. . . .

Ontzaglijk Drie-in-een en Een-in-drie geklonken,
Aanbidlijk opperhoofd van 't nederste gebied,
Gij, die Uw dienstknecht nu dees kruiskelk hebt geschonken,
Verlaat zijn heldenmoed in 't uiterst lijden niet!
Aartsvader van 't Heelal, uit niemand voortgesproten,
Zoon, vóór begin of tijd uit zulk een bron geteeld,
Geest, door wiens uitgang 't hoog persoontal wordt besloten,
Versterk zijn teedre borst door d'aanschouw van Uw beeld! —
Wil hem de vreugde Uws heils uit Jezus' volheid geven,
Maak hem, als Daniël, tot een zeer wenschlijk man;
En, stond de Apostelkerk eens schoon met haar St. Steven,
Ons tempelwelfsel praal' met d'eernaam van St. Jan! —

---

[1] De stamvader aller rotterdamsche Meezen dezer dagen.

[2] *Joannes in de gevanghenisse of den Martelaer voor de Waerheyt, Jan Kost*, enz. door Constantijn de Vry. Gedr. tot Warenburg, by Geeraert Verijn, op het hoekjen van de kruissteeg in St. Jan Baptist.

De «nieuwe Farizeeuwen», gelijk ze hier betiteld werden, zagen zich in een vinnig hekelrijm, door een ander aanhanger van Kost, nog feller doorgestreken; «wat mag er», heette het daar,

Wat mag er die lieven Heers beestjes toch letten?
Het viertal dat zwoer op Jan Kost te gaan preêken,
En hem door het negende Tienbod te steken;
Wel, laten de burgers hun hartjens ophalen
De Waarheid zal Kost vrij wat beter betalen:
Hij staat als albaster zoo blankjes van binnen;
Maar wouden de vlegels hem eerlijk verwinnen,
Ze zouwen op stoel niet alleen leggen heeklen; —
Ze zouwen de boekjes van Kost wederleggen;
Maar of ze daar op 't heilig houtje[1] wat dreggen,
Dat maakt hen nog vuilder, de bloode poltronnen!
Heeft ooit iemand "valsche getuignis" verzonnen,
't Is Doesburg, en Brakel, en Mees, en Van Planken![2]

Van de andere zij liet men zich intusschen mede niet in rijm onbetuigd, en vraagde o. a.:

Hoe durfje zoo Gods dienaars schelden,
En Duivels werken brengen voort?
Uw schijndeugd zelf te komen melden! —
Met recht gaf Helmond u den schop; —
Wacht, Koning Jezus zal Zijn hand
Nog leenen, om u eens te vinden! —
Scheldt, lastert, met en zonder naam,
De deugd blijft zuiver door de faam![3]

Doch komen wij van deze meer stedelijke en gewestelijke tot 's Lands algemeene belangen terug. Nauw was de wapenstilstand dezerzijds beklonken, of Amsterdam, zich in zijn weêrzin tegen alle krijgsuitgaven gelijkblijvende, meende er op aan te moeten dringen, de laatstelijk gelichte troepen nu onmiddelijk weder af te danken. Terecht begrepen echter de verdere Statenleden, dat men daaromtrent eerst den raad van den Kapitein-generaal diende in te winnen, en werd dus den 21^{en} July een brief tot den Prins naar Dieren gericht, op welken hij, vier dagen later, in antwoord gaf, dat hij, «hoe genegen, om de lasten van den Staat te verminderen, de bezwaarde geldmiddelen der provinciën te verlichten, en de goede ingezetenen van verdere

---

[1] Versta den preêkstoel.

[2] *Vier geestelijke honden van een beestelijken jager* (door Godart van der Moet).

[3] *Kost voor Jan Kost*, alias *kakelaer*, *vryheer van de plaats*, *daer hy gestaen heeft*, enz. (Los blaadjen, z. dr. of jaartal).

bijdragen tot verval dier lasten te verschoonen», zich de onraadzaamheid niet ontveinzen kon, reeds thans tot de voorgestelde afdanking over te gaan. Noch bij Spanje noch bij den Keizer waren de zaken met Frankrijk in 't effen, en zoolang ook zij niet in 't Bestand hadden toegestemd, bleef de gansche toestand twijfelachtig. Alle mogendheden, en vooral die in de nabuurschap, waren nog sterk gewapend, en hadden hun krijgsmacht aan de grenzen saamgetrokken, zoodat hem «de onvoorzichtigheid onverschoonbaar zou lijken», ging men tot den voorgeslagen maatregel thans reeds over; terwijl, «daar het met het krijgsvolk van den Staat, zoo in getal als manschap, door Gods zegen, nu beter dan ooit gesteld was, dit niet dan groot voordeel kon toebrengen aan de beraadslagingen, die de Staat zou moeten doen, om òf de aanvankelijke rust te bevorderen en helpen bestendigen, òf, in geval van nood, de landen zelf te verdedigen en voor alle overlast en geweld vrij te stellen». Hij wenschte daarom alle verdere bespreking van dit punt tot November te zien uitstellen, wanneer alles zich met meer zekerheid zou laten bepalen. De Staten legden zich bij zijn aanneemlijke beschouwingen neêr, en wonnen daarop eerst na de toetreding van Duitschland en Spanje, in September, zijn raad in, hoe verder te doen. Geen kans ziende, de vóór drie jaar gelichte manschap thans verder in dienst te houden, sloeg hij hun nu zelf voor, ze met het eind van October af te danken, en alleen het regiment dragonders, onder Von der Gröben, dat ten last van de Unie stond, tot het laatst van 't jaar aan te houden [1]. De Staten vereenigden zich daarmeê, en Hun Hoogmogenden machtigden toen den Prins, die afdanking voor de gezamentlijke gewesten te bewerkstelligen. Friesland echter, aan zijn eenmaal opgevatte meening getrouw, begreep zelf eenige gemachtigden met die taak te moeten belasten, voor zoover het de troepen zijner eigene betaling betrof. «De vrije friesche Maagd pronkt met Lands mogendheid», had het juist in deze dagen nog met groote letters op de voorlijst van den zegeboog zien prijken, ter eere van zijn Erfstadhouder, in zijn hoofdstad opgericht, toen deze er met zijne jonge vrouw — de in 't vorige jaar door hem gehuwde — Princes Amalia van Anhalt, den 19^{en} Augustus zijn intreê deed, en met den luisterrijksten praal ontvangen werd [2]. Blijkens het opschrift van een tweeden zegeboog, en daarmeê overeenkomstige tafereelen uit de Grieksche Godenwereld, achtten de Friezen dan ook «Der Goden vreugd (bij zich) vergaârd, Omdat Nassau met Anhalt paart» [3]. Nadat het de oude Goden en zijn friesche onderzaten zoo verblijdende echtpaar, eenige dagen later ook in de hoofdstad van 's Prinsen tweede erfprovincie zijn intrede gedaan had, bracht het een bezoek aan Amsterdam, dat zich in zake der werving zoo een-

---

[1] Zie zijn schrijven aan Waldeck van 12 Sept., bij Muller, t. pl. p. 294.

[2] Zie de uitvoerige beschrijving in den *Holl. Mercurius* voor 1885, bl. 263 en vv.

[3] Aldaar, bl. 265.

stemmig met hem en zijn beide gewesten getoond had. Tijdens zijn verblijf aldaar, maakte de Princes, van hare moeder begeleid, een uitstapjen naar Naarden, om er door haar neef van Oranje begroet te worden [1], die op een nog te gespannen voet met Amsterdam en haar gemaal was, dan dat hij zich derwaarts had kunnen begeven. Eerst in 't volgende voorjaar kwam er tusschen beide prinsen en neven een verzoening tot stand, van wege den hollandschen Stadhouder, die voortdurend op een vriendschappelijke verhouding had aangedrongen, door Waldeck voorbereid, en nu van zijnentwegen door den Colonel Van Haersolte, van die zijns neefs door den franeker Professor Van der Waeyen — zeeuwscher herinnering — beklonken. Een door Fagel ontworpen overeenkomst van «de oprechtste en vertrouwdste vriendschap en goede verstandhouding» werd daartoe van weêrszijden aangenomen, waarbij beide Prinsen beloofden, «elk, naar de macht, het gezag, en 't vermogen, die hem toekwam en in hem was, den welstand der Republiek met een onderling concert en harmonie» — de woorden van den dag — «te bevorderen». In betrekking tot andere rijken en gemeenebesten zou daartoe de Prins van Nassau, hetgeen door den Prins van Oranje geoordeeld werd, dienstig en nuttig te wezen, ook in de provinciën van zijn bestier» zijn best doen niet alleen niet te doen tegengaan of langs bedekte wegen verhinderen» — gelijk tot dusver zoo vaak gebeurd was — «maar integendeel te doen opvolgen en ten uitvoer leggen»; terwijl, van zijn kant, de Prins van Oranje beloofde, daarover met dien van Nassau «te zullen correspondeeren en hem alle vertrouwelijke opening, en mededeeling van zijn bedoeling te doen, en ook gaarne, zoo ver eenigsins mogelijk, te zullen opvolgen de bijzondere beschouwingen, welke die Prins daaromtrent zou kunnen hebben en hem kenbaar maken». Ieder hunner zou verder alles doen, wat in hem was en dienstig kon zijn, om het gezag en 't vertrouwen van den ander onverminderd en ongekrenkt te handhaven». Op punten, die verschil van meening tusschen beide partijen konden doen geboren worden, verklaarden zij: 1. wat de open brieven of patenten aan 't krijgsvolk betrof, binnen Friesland en Stad-en-Landen te houden of daaruit te trekken: dat, wat het eerste aanging, een aanhechtsel van den Prins van Nassau en de Gedeputeerde Staten vereischt zou wezen; en wat het tweede betrof, dat er patenten met open namen derwaarts zouden gezonden worden, om die namen door dien Prins en Gedeputeerden te laten invullen; terwijl die Prins tevens de zaken met al zijn vermogen daarheen zou zien te leiden, dat altijd zulke namen werden ingevuld, als de Prins van Oranje hem zou kenbaar maken, dat hij gaarne ingevuld zag. Omtrent de begeving van krijgsampten, ter indeeling van beide Provinciën te velde openvallende, zou den Prins van Nassau geen *prejudicie* gegeven worden, en al het werk van afdanking blijven ter beslissing van de regeering. Voor het Drostampt van

[1] Zie Jhr. van Sypesteyns *Geschiedk. Bijdragen*, III. bl. 17.

Twenthe, waarover nog altijd verschil was, zou het met Overijsel gemaakte accoord worden toegepast, en de Prins van Oranje nam aan, zooveel in hem was, te bewerken, dat dit accoord daartoe ook door Hun Hoog-Mogenden werd goedgekeurd. De geschillen tusschen de stad Groningen en de Ommelanden zouden zoo lang mogelijk aan den Prins van Nassau, als Stadhouder, worden verwezen, en zoo eene of beide partijen ze ter beslissing der algemeene Staten wenschten te brengen, zou de zaak door den Prins van Oranje zoo beleid worden, dat de beschouwingen van dien van Nassau daaromtrent telkens zoo veel mogelijk voldaan mochten worden. De Prins van Oranje beloofde ook, uit genegenheid voor dien van Nassau, voor 't bestier of bevelhebberschap van Koevorden, de Boertange, enz. geen andere personen te zullen zenden, dan die hij wist den Prins van Nassau aangenaam te zijn. Mocht er eindelijk omtrent eenige der bovengenoemde zaken of andere verschil van gevoelen ontstaan, zoo zou «de een den ander op geenerlei wijs tegenwerken, maar daarover in een minnelijk concert treden of door een gelastigde doen treden, opdat alzoo altijd gehandeld werd op de gronden en regels van beider oprechte vriendschap, verstandhouding, en vertrouwen, zullende de Prins van Nassau in 't bijzonder nooit nalaten, zulk een achting en ontzag te hebben voor dien van Oranje, als dezes uitstekendheid in verschillende opzichten verdiende; en willende de Prins van Oranje wederom dien van Nassau van zijn bijzondere gunst, genegenheid, en vriendschap hebben verzekerd. Alles in hoop en zekere verwachting van het vaderland en Gods kerk, welke beider welstand hun hoogste wet was, ten meesten te kunnen dienst doen» [1]. Zoo was nu alles tusschen beide neven ten beste geschikt, de eigenliefde van den frieschen gespaard, en voor den hollandschen, bij zijne doortastende buitenlandsche staatkunde, in plaats van een hinderlijk tegenstribbelaar, een hem zooveel doenlijk in de hand werkend aanhanger verkregen. «Ik heb», schreef hij hem nu, den 30en Maart 1685, na de vaststelling van 't *contract*, om hem zooveel te meer nog voor zich te winnen, «ik heb met groote vreugd van u vernomen, dat gij voldaan zijt over 't geen de Heer Van der Waeyen met mij is overeengekomen; en daar nu alle hinderpalen weggenomen zijn, die tot dusver een zoo volledige verstandhouding, als wij samen moesten hebben, in den weg stonden, verzoek ik u, verzekerd te wezen,. dat ik u met de daad zal toonen, hoezeer mij uwe belangen ter harte gaan, en welk een begeerte ik heb u van dienst te zijn» [2]. En een goede maand later, terwijl hij hem tevens zijn goedkeuring te kennen gaf van zijn plan, om Haersolte tot zijn hofmeester te nemen, mits deze slechts van tijd tot tijd zijn regiment kon gaan bezoeken: «ik ben heel blij uit uw brief te hooren, dat gij over mij voldaan zijt, en ik hoop, dat gij 't voortaan nog meer zult zijn, daar ik niets hartelijker

---

[1] Zie het geheele, bij Van Sypesteyn t. pl. bl. 28 en vv. opgenomen stuk.

[2] Zie Groen van Prinsterers *Archives*, enz. V. p. 589, S.

wensch, dan u ten dienst te staan. Wees verzekerd, dat iemand onmogelijk meer uw dienaar kan zijn, dan Willem, Prins van Oranje».

Met Engeland was men, door 't beloop der Oostindische zaken op Java, in de laatste jaren, sedert eenigen tijd aan 't haspelen geraakt, en daardoor in 't vorige najaar, Heinsius, de Pensionaris van Delft, met eenige andere heeren benoemd, om in buitengewone bezending naar Londen over te steken, en daar het geschil in der minne bij te leggen. Nadat namelijk in 't jaar 1680 Sultan Ageng van Bantam — het eenige nog niet aan de Oostindische Maatschappij leenroerige rijk — zich gedwongen had gezien van de regeering afstand te doen, en zijn oproerigen oudsten zoon Hadji zijn plaats te doen innemen, zich zelf in schijn tevreden stellend met den van zijn zoon «ter leen» erlangden lusthof van Tirtijassa; wist hij zich van daaruit intusschen allengs door bijeen verzamelde benden leêgloopers, onder priesterlijke medewerking, te versterken, in de overzeesche Lampongs opstand te verwekken, op Java zelf verschillende gewesten afvallig te maken, en eindelijk den nieuwen Sultan in zijn bij Bantam gelegen kasteel van Soeroesoeang zoo in 't nauw te brengen, dat deze ten slotte niet beter wist, dan de hulp der Compagnie uit Batavia in te roepen, en haar daarvoor den uitsluitenden handel in zijn rijk toe te zeggen. Deze welkome aanvraag vond bij Goeverneur-generaal en Raad het hartelijkst onthaal; zij beijverden zich, aan Sultan Hadji's aanzoek gehoor te geven, en zonden schepen en krijgsvolk naar Bantam, met dat gevolg, dat eerst dit en Hadji's kasteel ontzet werden, en toen Ageng zelf te Tirtijassa bestookt en aangetast. Tot het uiterste gedreven, liet hij den 29en December 1682 daar alles in de lucht springen, en nam zelf met zijn broeders zoon, Poerbaya, en eenige aanhangers, de wijk naar 't gebergte, om, na eenige jaren zwervens en den dood van dien zoon, zich der Compagnie gevangen te geven, en in 1692 zijn leven te Batavia te eindigen. Zijn zoon Hadji echter had, overeenkomstig de gedane toezegging, der Compagnie den alleenhandel in zijn rijk gegeven, en allen niet-hollandschen kooplui, gelijk met name een aantal engelschen, het verder oponthoud daar ontzegd [1]. Weinig met dien stand van zaken ingenomen, had de engelsche Compagnie zich bij Koning Karel daarover beklaagd, en deze bij de Staten op schadeloosstelling voor haar aangedrongen. Na lang over-en-weêr praten, was door den gezant Van Citters voorgesteld een begrooting der schâ te doen opmaken, en door den Koning toen bepaald, daartoe van weerszijden gemachtigden te doen benoemen. Met dit doel was daarop door de algemeene Staten de buitengewone bezending gedaan, die evenwel eerst in January 1685 de reis aanvaardde, daar de Koning met de benoeming zijner eigene Commissieleden was achtergebleven. Nauw had men nu

[1] Zie over een en ander het omstandig verhaal van De Jonge, *De Opkomst van het Nederlandsch Bewind in Oost-indië*, VII. bl. CIX en vv.

de onderhandelingen aangevangen, of de onverhoedsche dood des konings bracht er stoornis in, terwijl 't ook verder tot geen afdoening kwam, en de afgevaardigde Heeren in 't voorjaar van 1686 onverrichter zake wederkeerden.

Koning Karel was namelijk, maandag den 12en February, in zijn slaapvertrek, te midden der Heeren, die, naar gewoonte, hem kwamen zien scheren en kleeden, plotseling van een beroerte overvallen, en hoewel onmiddelijk door een bijstander — met een pennemes, bij gebrek van een lancet — gelaten, weinig of niet bijgekomen, daarop nog een paar dagen blijven voortsukkelen, en in spijt van herhaalde latingen en andere aangewende middelen, vrijdag 's morgens daaraan overleden. Geen week te voren had men hem, zondag 's avonds, tot ergernis van enkele gemoedelijke getuigen, met een drietal vriendinnen — Portsmouth, Cleveland, en de haar man ontloopen Hortense Mancini — «in de onbeschrijfelijkste godvergeten brooddronkenheid en weelde, en allerlei losbandigheid» zien zitten lachen en stoeyen, terwijl een fransche knaap, Hortense's pagië, minneliedjens zong, en een twintig loszinnige hovelingen, met hoopen gouds voor zich, aan een grootè tafel *basset* zaten te spelen [1]. Zijn broeder Jacob, in zijn plaats als Koning erkend, gaf er, «om den eerbied altijd door hen voor den overleden Koning, en de achting te hunnen opzichte steeds door hem gekoesterd», den Staten op 't spoedigst kennis van, «niet twijfelende, of zij zouden er een gevoelige droefheid over hebben, en in de toekomst met hem samenwerken, om weêrkeerige goede verstandhouding van nabuurschap en vriendschap te bewaren, zooals die voor 't goed verstand en het weêrzijdsche voordeel van beide volken noodig was, en hij zelf van zijn kant besloten was te doen» [2]. Hoe fraai dit alles klinken mocht, en Hun Hoog Mogenden dan ook niet nalieten, den nieuwen Koning hunnerzijds, na zijne kroning op 3 Mei, door een plechtstatig gezantschap te begroeten, waren zijne houding en handelingen al aanstonds niet van dien aard, om hun onroomsche harten voor hem te winnen. Nadat hij reeds luttel dagen na zijn broeders overlijden in zijn bidkapel den kerkdienst, naar Roomsch gebruik, openlijk was gaan bijwonen, en hij vervolgens in Whitehall een kansel voor de Vastenpreekers had opgericht, en er de mis door hen liet bedienen, terwijl een zwerm van Roomschgezinden, meer dan in Engeland sedert de Hervorming te zien waren geweest, zich in vol vertrouwen aan zijn Hof bewoog [3]; gaf hij, in zijn wreedaardige handelwijs omtrent de zich aan de Staatskerk onttrekkende, onroomsche Schotten, en de rechtspleging, onder zijn

---

[1] Zie John Evelyn's *Diary* op 467: "I can never forget the inexpressible luxuy and prophaneness", enz. — "upon which two gentlemen who were with me, made reflexions with astonishment".

[2] *Missive van Z. K. M. van Gr. Brittanje aan de H. Mogde. HH. Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden.*

[3] Evelyn's *Diary*, p. 469.

bloeddorstigen gunsteling, den tot het Lordschap door hem verheven Opperrechter Jeffreys, tegen zijn vroegere belagers ingesteld, van zijn inborst en bedoelingen maar al te stuitend blijk. Met zijn kerkelijken geestverwant van Frankrijk knoopte hij onmiddelijk de teêrste banden aan, en ontving — dankbaar, maar onvoldaan — de aanmerkelijke geldsom hem door dezen voorkomend verstrekt, tezelfder tijd dat hij zijnerzijds juist John, den schraapzieken broeder van zijn vroegere bijzit, Arabella Churchill, naar Frankrijk had afgevaardigd, om, bij zijn hartelijke betuiging van genegenheid en geestverwantschap, tevens zijn behoefte aan die geldelijke ondersteuning te laten uitkomen. Hij zelf betuigde zich daarvoor ten volle geneigd, Lodewijk in de spaansche Nederlanden zijn ongestoorden gang te laten gaan, zoodra hij zich daartoe geroepen mocht vinden, en hem Brabant en Henegouwen gerust te laten inlijven [1]. Aan de Staten zou hij weldra een lange lijst van wederspannigen overzenden, die, zijn woede ontvlucht, in 't buitenland hun toevlucht hadden gezocht, en die hij hem verzocht op hun grondgebied te doen vatten, zoo ze er onverhoopt werden aangetroffen. De Hertog van Argyle toch, een der deelnemers aan de vorige samenspanning, had zich, dadelijk na zijne troonsbeklimming, aan een roekelooze landing in Schotland gewaagd, en ook den hier vertoevenden Monmouth overgehaald, een inval in Devonshire te doen, waartoe deze met een amsterdamsch schip, den Helderen Berg, onder Kapitein Pieter Brakel, was overgestoken. Beider ondoordachte onderneming mislukte, en zij zelf, gevangen genomen, moesten met hun hoofd daarvoor boeten. Van de hun door den engelschen Gezant, Skelton, overgemaakte lijsten, namen de Staten wel den schijn aan eenig werk te maken, doch toonden er weinig voortvarendheid bij; en Amsterdam, wegens 't leveren van wapens en krijgsvoorraad aan Argyle, door Skelton van medeplichtigheid en minachting voor den Koning beschuldigd, gaf hem schriftelijk zijn hooge gevoeligheid daarover te kennen. Wat het door Monmouth gebezigde schip betrof, toonde hem de Admiraliteit dier stad aan, dat hij «niet behoorlijk hebbende aangegeven, waar dat schip, met nog drie andere, van welke hij schreef, te vinden waren, zij ook niet in staat was geweest, er beslag op te leggen»; terwijl de amsterdamsche regeering hem meldde, dat «zoodra zij vernomen had, dat gezegd schip voor de stad lag, om krijgsbehoeften naar Engeland te voeren, zij den waterschout had bevolen, het met geweld daarvan te weêrhouden; dat die schout echter ongelukkig te laat was gekomen, daar het toen reeds drie dagen weg was». Het schip zelf, dat, na Monmouth afgezet te hebben, naar Bilbao was gestevend, en van daar naar Amsterdam was teruggekomen, werd daar op 't eind van 't jaar in beslag genomen, en ten behoeve des Konings verbeurd verklaard, den toenmaligen eigenaar echter uit 's Lands kas een schadevergoeding van 11000 gegeven. De Kapitein, die

---

[1] Zie Barillons in Macaulay's *History* Ch. IV. aangehaald schrijven van 26 Febr.

te Londen gevangen zat, raakte daarop vrij, evenals de uit Bilbao opgezonden heelmeester De Bra er, op aandrang van den Heer Van Citters, op vrije voeten gesteld werd [1]. De algemeene stemming, waarin men ten opzichte van Koning Jacob en zijne richting verkeerde, laat zich het best uit de hoogdravende rijmen opmaken, aan den ongelukkigen Monmouth gewijd, van wien anders Avaux terecht getuigde, dat «hij het hoofd van den Prins van Oranje niet bleek te bezitten»:

Moest dan de bloem der brave mannen,
Zoo groot van deugd als kloek van moed,
Vorst Karels eigen hartebloed,
Voor God en Vrijheid aangespannen,
Helaas! in zijne fleur vergaan!
Dat hoofd, geboren tot regeeren,
Een spiegel van manhafte deugd,
Nog korts der vromen hoop en vreugd,
Moet dat ontijdig 't licht ontberen?
Ja, Londen heeft zijn bloed zien rooken,
Daar, op een eereloos schavot,
Het dierbaar lichaam wierd geknot! —
. . . .
Een beul heeft hem in 't graf gedreven,
Maar zijne deugd zal eeuwig leven;
Want nimmer sterft een eerlijk held.
De Vrijheid zag haar siersel dalen,
De Godsdienst, die zijn val beweent
In diepen rouw, zit als versteend,
Wijl Babels hoer mag zegepralen! — [2]

Deze laatste zou dit jaar elders veel grooter triomfen nog vieren, doch ten koste van 't land, waar men haar dat liet doen. Lodewijk XIV's geloofsdragonders, wier aanvankelijke werkzaamheid wij reeds een paar jaar vroeger gadesloegen, zouden thans veel afdoender nog optreden, tot zuivering der fransche beemden van allen zich hervormd wanenden godsdienst [3] en zijne belijders, die «monsters» als de vervolgzieke Bossuet ze noemde, het «als het schoonste werk van 's Konings regeering» beschouwende, dat hij die kinderen der «ongerechtigheid» zocht uit te roeyen [4]. Al hadden toch

---

[1] Zie de uit zijn brieven aangehaalde plaatsen bij Wagenaar, *Vad. Historie*, XV. bl. 307.

[2] Zie *Rouklaght over de dood* en *Grafschrift des hertogs van Monmouth.*

[3] *La Religion Prétendue Reformée*, gelijk men haar, meestal met de drie hoofdletters R. P. R., aangaf.

[4] Blijkens zijn Lijkrede op Letellier, waarbij hij Koning Lodewijk met de woorden toesprak: "Vous avez *exterminé* les hérétiques, c'est *le plus bel ouvrage de votre règne*", en zijn schrijven in 1691 aan Nicole: "(Dieu) a voulu révéler par la dispersion de nos protestans ce mystère d'*iniquité*, et *purger* la France de ces *monstres*".

Koning Lodewijk en Louvois de barbaarsche vervolging tijdelijk doen staken, Zijne allerkristelijkste Majesteit was te zeer voor zijne grootsche taak der volledige bekeering aller ketters in zijn koninkrijk bezield [1], om er niet weldra weêr op terug te komen. De fransche geestelijkheid had buitendien, in hare vijfjaarlijksche algemeene vergaderingen nooit afgelaten, hare wenschen en eischen in dien zin te uiten [2], en zoo Koning als bevolking in haar ketterjagenden en vervolgzieken geest bewerkt. Het jaar van rust den armen vervolgden gegund, had zoo de nog niet- als de nieuw-bekeerden onder hen moed doen scheppen, en de laatsten voor een goed deel evenzeer tot hun verzaakt geloof terug doen keeren, als de eersten daarin werkzaam doen blijven; 't geen beide te meer den wrevel hunner vervolgers wekken, en hen tot doortastende maatregelen drijven moest. In Augustus 1683 waren 1500 dragonders en 2000 man voetvolk, onder den overste Saint-Rhue, Dauphiné binnengetrokken, en hadden dit op nieuw aan de kerk onderworpen. Ook geld en goede woorden werden intusschen niet gespaard, om elders hare kettersche kinderen in haar rechtzinnigen schoot terug te voeren; want met zachtheid zou men allen liefst teruggebracht hebben, hadden juist de degelijkste en gemoedelijkste hunner dat maar gewild [3]. En zoo moest men — om zijn bekrompen drijven door te zetten — wel de toevlucht tot gewelddadigheid, dwang, marteling, en doodslag nemen! De intendant Foucault liet in 't voorjaar van 1685 in Béarn al hun kerkgebouwen slechten, en bracht er door de hem beschikbaar gestelde troepen tal van bekeeringen te weeg. Daarna ging hij in Poitou Basville vervangen, die er hem echter, naar hij zich beklaagde, bijna niets te doen had gelaten. In Saintonge, waar een aantal halsstarrige nieuwgezinden waren, kreeg de intendant Bouflers van Louvois last, al de noodige troepen te zenden, «om hen te verplichten, een goed voorbeeld te geven». In Orange ging de Graaf van Tessé aan 't bekeeren, met het beste gevolg, naar hij meldde; slechts de predikant Chambrun, die er naderhand al de ellende van beschreef, wilde naar geen reden luisteren; ook was het ongeloofelijk, hoe er de lieden steeds met den Prins van Oranje en zijn gezag, met Holland, Engeland, en de duitsche Protestanten schermden. Den 22^{en} September werd eindelijk de herroeping van 't Edict van Nantes afgekondigd, bij 't welk Hendrik IV indertijd den Hugenooten vrijheid van godsdienstoefening verleend had. Overal werd hun nu

---

[1] "Le roi a le dessein de travailler à la conversion entière des hérétiques", schreef Mevr. de Maintenon den 13^{en} Aug. 1684.

[2] Zie de aanhalingen uit hun verslagen der laatste 25 jaar bij Rousset, *Hist. de Louvois*, III. p. 437.

[3] "Sa Maj.", schreef de oude Letellier den 5^{en} Maart 1585 nog, "ne plaindroit point des sommes assez considérables, si elle pouvoit espérer que la distribution qui en seroit faite pût être suivie par un nombre considérable de conversions". Hij zag echter zelf het ondoeltreffende van dit middel in, en noemde de beweegreden van hen, die er zich door lieten leiden, een *mauvais motif*, dat de meer "oprechte" gemoederen niet zouden aannemen. Zie bij Rousset, t. pl. p. 459, s.

de uitoefening van den hervormden eeredienst ontzegd; de predikanten kregen veertien dagen speelruimte, om, op galeistraf, het land te verlaten; de nog staande gebleven kerkgebouwen moesten terstond worden afgebroken; en 't parijsche gepeupel haastte zich dan ook naar dat van Charenton, waar in luttel dagen geen steen op den anderen bleef. Buiten zijn gelaarsde en gespoorde apostelen liet de Koning, om 't bekeeringswerk te bevorderen, thans ook nog eenige zendelingen van verschillende godsdienstige orden, voornamelijk echter Jezuïten uitgaan [1]. Van hen en 't herroepen Edict verwachtte de Koning alles: «Zijne Majesteit», schreef Mevr. de Maintenon, «is zeer in zijn schik, de laatste hand aan 't groote werk der vereeniging aller ketters met de kerk gelegd te hebben; en Louvois is 't niet minder». Zij rekenden echter buiten den waard, en een dubbelzinnige zinsnede in hun Edict gaf daar vooral aanleiding toe. Deze schonk den onbekeerden hervormdgezinden verlof, «rustig in Frankrijk te leven, tot het Gode behagen mocht hen evenals de anderen te verlichten, en in dien tijd hun handel te blijven drijven, en hun goederen ongestoord te bezitten, zonder verhindering of stoornis, op voorwaarde, hun eerdienst niet in 't openbaar uit te oefenen». Dit bracht velen geheel in de war, die nu berouw gevoelden zich bekeerd te hebben, of zich te meer genoopt vonden, daar niet toe over te gaan. Er bleef dus nu geen ander middel over, dan hun met de daad het tegendeel hunner averechtsche opvatting dezer bedriegelijke woorden aan 't verstand te brengen. «Zijne Majesteit» begeert», liet daarom Louvois aan de Intendanten weten, «dat men met alle middelen beproeve hen te overtuigen van geenerlei rust noch verzachting ten hunnent te wachten, zoolang zij een godsdienst blijven aankleven, die Zijner Majesteit mishaagt; en men moet hen wel doen verstaan, dat al wie den dwazen roem, er het langst bij te blijven, bejagen, een nog erger behandeling ondergaan zullen, zoo zij in hun stijfhoofdigheid volharden; boeren en burgers mogen zich op alle soorten van hardheden van de zij der officieren van 's Konings troepen voorbereid houden». Gelijk reeds tot dusver lieten 't dan die troepen en hun hoofden daaraan ook niet ontbreken; geen wreedheid werd den armen verstokten gespaard, en kunne noch leeftijd verschoond. Geen wonder dus ook, dat wie niet wilden buigen zich uit de voeten zochten te

---

[1] "Les dragons" schreef Mevr. de Sévigné daaromtrent aan haar neef, "ont été de très bons missionnaires jusqu' ici; les prédicateurs qu'on envoie présentement rendront l'ouvrage parfait". (*Lettres*, V. p. 461). Hij antwoordde haar, in zijne evenredige verblindheid: "J'admire la conduite du Roi pour ruiner les huguenots: les guerres qu'on leur a faites autrefois et la Saint-Barthélemy ont multiplié et donné vigueur à cette secte; Sa Majesté l'a sapée petit à petit, et l'édit qu'il vient de donner soutenu des dragons et des Bourdaloues' (aan wien de ongelaarsde zending naar Montpellier en omstreken was opgedragen, om er — als Mevr. de Sévigné zich had uitgedrukt — "zooveel lieden, als zich bekeerd hadden, zonder te weten waarom, dat aan 't verstand te brengen, en er goede Katholieken van te maken") "a été le coup de grâce". (Ald. p. 464).

maken, en buiten de grenzen van 't onverdraagzame rijk, een «land van vrede en vrijheid» opspoorden, waar zij, «zonder vreeze van stoornis» hun godsdienst konden belijden, en «zooveel zoets konden genieten, als men bitters in Frankrijk ervaren had» [1]. Zij slaagden in spijt der wachters aan de landpalen en der wachtschepen aan de kust, die hen dat te beletten zochten, en menigeen helaas! daar nog, op 't punt van te ontvlieden, in zijn opzet stuitten, om hem door harde kerker- en galeistraf, voor zijn ondankbaar verzet tegen de geloofsmaatregelen van den voor 't zieleheil zijner onderdanen zoo zorgvuldig wakenden Koning, te doen boeten.

Terwijl men dezen in zijn land, en onder zijn geloofsverwanten daarbuiten, voor zijn kortzichtige handelwijs loofde en bewonderde, «niets zoo schoon» noemde, «als zijn herroeping van Hendrik IV's Edict», van oordeel was, dat «geen Koning ooit iets zoo gedenkwaardigs gedaan had of zou doen», zijne bekeeringszendingen, «van ettelijke dragonders ondersteund, de grootste en schoonste zaak» achtte, «die ooit was uitgedacht en uitgevoerd» [2]; dacht men in 't onroomsche buitenland, met name Holland, geheel anders, en liet het niet aan sprekende blijken daarvan ontbreken. Met gemoedelijken ernst en ten volle verdienden, vinnigen spot, uitte men er zich over de fransche dingen van den dag, en het alleen zaligmakende kerkgeloof, met zijn hoofden en voorstanders, die dergelijke dingen voor deugdelijk verklaarden en roemden. Men liet er de schim van Koning Hendrik IV zijn nazaat op den franschen troon van zoo geheel tegenovergestelde godsdienstrichting toespreken en kapittelen. «Zie», liet men hem bestraffend zeggen:

Zie uw grootvaders schim hier klagend voor u staan!
Wie trekt u 't oog van uw genegenste onderdanen,
En stopt u de ooren voor hun zuchten en hun tranen?
Gedenkt ge niet, met welk een ijver ze, in mijn nood,
Zich willig gaven voor mijn kroonrecht in den dood?
Dat zij me in lief en leed zijn eeuwig trouw gebleven,
En dat ik door hun hulp ben op den troon verheven

---

[1] Zie het aandoenlijk *Journal de Jean Migault*, enz. (Paris et Genève, 1854) p. 79 en 197, in 't welk men al de gevaren leert kennen, waaraan hij, zijn gezin, en geestverwanten van 1681 tot '87 — het jaar zijner ontkoming naar Holland — bloot stonden, en ter nauwernood ontsnapten. Met innige voldoening maakt men er, tegenover afvallige geloofsgenooten van den steller, die zich niet ontzagen, van 't ongeluk hunner trouw gebleven medestanders op de inhaligste wijs partij te trekken, tevens met edelaardige belijders en belijdsters van 't roomsch geloof kennis, bij welke de menschelijkheid boven dat geloof gold, en die, op eigen lijfsgevaar af, hem en den zijnen een welkome toevlucht schonken.

[2] Mevr. de Sévigné *Lettres*, t. pl. p. 461 en 467. De loftuitende ontboezemingen van Bossuet, Massillon, Fléchier, enz. en de luidruchtige te Rome betuigde vreugde, zie o. a. bij Weiss, *Hist. des Réfugiés protestants*, I. p. 119, s.

Daar gij in Majesteit nog tegenwoordig pronkt?
Wat helsche geest helaas! heeft dan in u ontvonkt
Die heillooze ijver, die, door hunne rust te storen,
De rust van uwen Staat het harte zal doorboren?
Maar waartoe vragen na 't geen al de wereld weet:
Dat gruwelstuk is in de roomsche poel gesmeed,
En 't grootste meesterstuk der jezuïtsche treken! —
Ach, dat moorddadig rot, die schadelijke pest,
Heeft reeds zijn Stoel zoo vast in uwe ziel gevest,
Dat ik wel merk, dat u mijn redenen mishagen;
Maar 'k hou niet op, mijn zoon, wiens staat ik moet beklagen,
Voor dat men ophoudt van vervolging en geweld; —
Mijn voesterkinderen kan ik niet zien verschoven,
Noch hun gewisse van zijn vrijheid zien berooven,
En rust genieten in het vorstelijke graf! —
Spaar, spaar hen toch, die God voor Oppervorst erkennen,
En wil aan 's Heeren volk uw handen niet meer schennen!
Zie voor u, zie tot waar de Hel u heeft gebracht,
En keer, eer 't Papenschuim om uw verdwaasdheid lacht! — [1]

In toespeling op het bekende beestencijfer uit de Openbaring, maakte men een spotprent, met latijnsch en hollandsch randschrift, waarin men 's Pausen aanschijn, met de driekroon gedekt, en dat van een kardinaal schetste: het eerste als tegenbeeld van het met hoornen prijkende openbaringsbeest, het andere als van dat eens narren met zijn zotskap. «De valsche kerk Draagt 's Duivels merk», luidde het van het eerste, en «In wijsheids schijn Veel gekken zijn», verkondde het andere [2]. Hetzelfde openbaringscijfer paste men — naar 't voorschrift van *Openb. XIII*, 18: die verstand heeft rekene het getal des beestes; want het is een getal eens menschen — op nieuw ook op Koning Lodewijk en 't jaartal zijner Herroeping toe, en wist beiden uit zijn naam en toenaam te halen [3]; terwijl 't in de berijmde toepassing heette:

Wie maar zijn oogen slaat en leest,
Voor 't Beest en zijnen aanhang vreest,
Als hij zal komen aan te merken,
Hoe dat de Roomsche Antikrist,
Door monniken- en Jezuïten list,
Verstoren doet Gods ware kerken;

Voor 't Beest, dat uit der aarden slijk
Met hoornen, als een ram gelijk,

---

[1] *De Geest van Hendrik de Groote aan Louis le Grand.* Vl. bl. z. dr. of j.
[2] Zie bijgaande afbeelding.
[3] LVDoVICVs XIIII MagnVs (666 + 14 + 1005). Vl. bl., als boven.

De Toetssteen keurt het gout; de Schrift de Geesten Godts,
De ware Christen-kerk rust op een dierbre Rots.
De Valsche, schoon in schyn, steunt op verzierde gronden,
Wyl Duyvel, Dwaas en Vreck, als Bouwers syn gevonden.

De Wereld is't toneel des Duyvels steeds geweest:
Hier speelt hy d' Engel Godts, en daar de Leugengeest,
Wie Heylig heet, of Wys, kan hy doen Gekklik dwalen,
Maar weet, de breidel Godts belet hem t zegepralen.

Komt om van zijne macht te roemen,
En, met geweld en Duivels kwaad,
In schijn van Heiligheid, doch Haat,
Gods ware kerke zoekt te doemen.

Waar men zoo omtrent 's Koning's en Rome's beginselen en werkzaamheid schreef en rijmde, moest voor beider uitgeweken slachtoffers een herbergzaam toevluchtsoord geopend zijn, en bleek dit dan ook — gelijk reeds bij de aanvankelijke vervolging, nu drie jaren her — ten volle het geval. Reeds een maand vóór de Herroeping had plaats gehad, had de hollandsche Raadpensionaris in een krachtig betoog de Staten op de vervolgingen gewezen, door hun geloofsgenooten op nieuw in Frankrijk ondergaan, en was er dien ten gevolge eene commissie benoemd, om de beste maatregelen in dezen te beramen, met het oog vooral op de in Frankrijk verblijf houdende Hollanders. Men bezwaarde zich daarop bij den franschen gezant, en gelastte den hollandschen te Parijs, zich bij den Koning over de handelwijs zijner regeering te beklagen. De Koning verklaarde hem toen, dat hij de onderzaten van Hun Hoog Mogenden niet tegen hun wil in zijn rijk dacht te houden, en dat een paspoort zou verstrekt worden aan ieder hunner, die vertrekken en zijn goederen verkoopen woû. Kort daarop kreeg Avaux eigenhandig bericht van den Koning, dat hij de herroeping van zijn grootvaders afkondiging zou doorzetten. «Het is mij aangenaam u te kunnen melden», schreef hem de kortzichtige Vorst, «dat God den besten uitslag gegeven hebbende op al de zorg reeds zoolang door mij aangewend, om al mijne onderdanen tot den schoot der Moederkerk terug te brengen, en daar de berichten, dag aan dag van een oneindig aantal bekeeringen ontvangen, mij geen twijfel meer laten, of de hardnekkigsten zullen het voorbeeld der overigen volgen, ik alle uitoefening van den zich hervormd wanenden Godsdienst verboden heb bij een afkondiging, waarvan ik hier, tot uw bijzonder naricht, een afschrift zend, en die eerstdaags» — het was toen den 18en October — «voor al mijn Parlementen gebracht moet worden; zij zal des te minder moeilijkheid in haar ten uitvoerlegging baren, als er weinig lieden zijn, halstarrig genoeg, om nog in hun dwaling te willen volharden». Nauwlijks was dit en de vier dagen later gevolgde Herroeping bekend geworden, of de openbare meening uitte zich, in woord en daad, in alle steden en gewesten. Inzamelingen van giften voor de verarmde vervolgden werden ingesteld, maatregelen genomen om hen te ontvangen; een algemeene biddag werd door Hun HoogMogenden tegen den 21en November uitgeschreven, «om God den Heer te danken, dat het Zijner goddelijke Majesteit beliefd had, den Staat dezer landen goedertierentlijk in rust en vrede te behouden, en de ingezetenen met Zijn heilig en alleen ter zaligheid leidend Woord te voeden en te onderhouden, en wijders te smeeken, dat Hij Zijne genade over deze landen wilde continueeren, hen inzonderheid bij den waren kristelijken hervormden godsdienst bewaren, en de harten

van alle koningen en princen, en in 't bijzonder van Zijne Kon^e. Maj^t. van Frankrijk bewegen, om verkwikking en verlichting te geven aan die kerken, die in de naburige landen en zonderling in Frankrijk, zoo hard en jammerlijk bezwaard, gedrukt, verstrooid, en verwoest werden». De middelburgsche Overheid liet den 24^en October onmiddelijk bekend maken, dat de vluchtelingen, die zich binnen hare muren kwamen vestigen, tien jaar lang vrijdom van alle lasten zouden hebben. Burgemeesteren van Utrecht strekten dat den 21^en der volgende maand, nog twee jaar verder uit, en Friesland en Groningen volgden dat voorbeeld een kleine drie maanden later. In Holland stelden de Staten, den 21^en December, een jaarlijksche som van 12000 gulden voor de fransche predikanten beschikbaar, die hier te lande een toevlucht zochten, en verdubbelden die som in de volgende maand. Aan 70 hunner, over de verschillende steden der provincie verdeeld, werd een jaarlijksch inkomen toegekend van 400 gulden voor de gehuwden, de helft dier som voor de ongehuwden. Zeeland zeide den eersten het zelfde, den laatsten 300 gulden toe, en bovendien 200 aan elk van zijn steden, die een uitgeweken predikant bij de haren aanstelde. Te Amsterdam werden vier nieuwe waalsche herders en leeraars aangesteld. De Prins van Oranje trok zich twee van de vermaardste predikanten aan door, uit zijn eigen middelen, 6000 gulden bij de 1400 te voegen, door de Staten van Holland aan één hunner, den welsprekenden Claude [1], als geschiedschrijver van hun gewest toegekend, en den ander, Ménard, tot zijn hofkapelaan te benoemen. Niet minder strekte hij zijne hand tot de uitgeweken krijgsluî uit, en faalde wel, bij de krijgsschuwe stemming der Staten, om een paar nieuwe regimenten uit hen te laten aanwerven, doch wist hen, door de openlijke verklaring het anders zelf te zullen bekostigen, gelden beschikbaar te doen stellen tot onderhoud van uitgewekenen van deftigen huize, die hier allengs in dienst zouden kunnen treden. Zijne vrouw wijdde harerzijds haar zorg aan de uitgeweken fransche vrouwen, van welke zij er eenige aan haar persoon verbond, en aan meer dan honderd andere een onderkomen verschafte in de daarvoor bestemde instellingen te Haarlem, Delft, Den Haag, Leiden, Schiedam, Harderwijk, enz. Aan 't Huis ter Noot in den Haag, voor uitgeweken jonkvrouwen ingericht, schonk zij eene jaarlijksche toelage van 2000 gulden. Niet alle uitgewekenen waren echter hulpbehoevend, of genoodzaakt dat op den duur te blijven; allengs werden ook aanmerkelijke geldsommen het land uitgevoerd, en hoewel de voornaamste kooplieden zich eerst een paar jaar later buitens lands begaven, waren er toch, naar Avaux zelf aan zijn Koning meldde, in 1685 reeds een tien miljoen guldens weggevoerd. Hij ging er toen looze verspieders op nahouden, die, onder schijn de uitgewekenen bij te staan, hun de uitwijkingsplannen

[1] Hij had last gekregen Parijs binnen twee etmalen te verlaten, en een lijfknecht van den Koning zelf, hem tot aan de grenzen te vergezellen. (Weiss, t. pl. p. 96).

hunner nog in Frankrijk verbleven geestverwanten ontlokten, en zoo gelegenheid gaven, dezen aan de grenzen te onderscheppen, en hun kerkelijken euvelmoed op de galeyen te doen boeten. Zoo ging zich zekere Tillières te Voorburg vestigen, stichtte er een kerk, en ontving er gastvrij al zijn uitgeweken landgenooten met dit verraderlijke doel. Doch de Prins van Oranje, op zijn handelwijs opmerkzaam gemaakt, liet hem van nabij beloeren, totdat hij eindelijk, in zijn huis omcingeld en met gevangenneming bedreigd, zich verwoed te weer stelde, en met de wapenen in de hand het leven liet. Twee andere verspieders werden op de Beurs te Amsterdam betrapt, en hadden hun vrijheid en leven alleen aan de edelmoedigheid van een uitgewekene te danken, die hen nog in tijds gelegenheid gaf, naar Den Haag te ontsnappen, waar zij in Avaux' gezantenwoning een veilige schuilplaats vonden. Bij deze ontstentenis van Avaux' pogingen om de uitwijking te belemmeren, wist de fransche Koning, in zijn kerkelijke verstoktheid, geen andere uitkomst tegen het door zijne wreede maatregelen veroorzaakte kwaad, dan, naar hij Avaux schreef, «van Gods goedheid de verlossing daarvan te wachten, die misschien alles wel opzettelijk zoo wilde, om het Koninkrijk van slechte en onleerzame onderdanen te zuiveren» [1].

Niet onnatuurlijk, dat bij zulk een zienswijs de jammerlijke staat van zaken vooreerst nog geen einde nam, en de uitwijking zich niet tot één of twee jaar bepaalde; zij hield integendeel voortdurend aan, om eerst in de volgende eeuw, na den dood des Konings, te eindigen. Toch werd het aantal der naar Holland geweken Franschen reeds in 't eerste jaar op een zeventig duizend begroot, lieden van allerlei rang en stand, werkkring en ambacht. Te Amsterdam vestigden zij zich voornamelijk in de achter de Prinsegracht gelegen wijken, de Bloem-Roze-Laurier-Egelantier-grachten en straten, wier gezamenlijke fransche naam van *Jardin* later in *Jordaan* verbasterde; anderen kozen er in de zoogenoemde nieuwe Plantagië hun woning of bevolkten 't Noordsche Bosch, dat door de Reguliersgracht, de Looyers-, en Noorderstraten en dwarsstraten gevormd werd. Leiden en Haarlem werden 't middenpunt hunner nijverheid, en breidden zich te hunnen gerieve aan de Hoogewoerd en Nieuwstad uit. Ook Den Haag en Rotterdam, Delft, Schiedam, Dordrecht, Den Briel, Gouda, en Schoonhoven zagen er veel binnen hunne wallen; gelijk in Zeeland Middelburg, Vlissingen, Tholen, Goes, Vere, en Zieriksee; in Zeeuwsch-Vlaanderen Sluis, Groede, Aardenburg, Cadsand. In Friesland trokken zij naar Leeuwarden, Franeker, Harlingen, Sneek, Bolsward, en Balk; in Stad-en-Landen naar Groningen. Terwijl de over zee ontkomen uitgeweken zich meest in deze provinciën en steden kwamen vestigen, trokken de over land ontvluchte meer naar Gelderland, Overijsel, en Utrecht. Arnhem, Nijmegen en Zutfen, Deventer, Kampen, Zwol, en de stad Utrecht zagen hen

[1] Zie de woorden uit zijn schrijven van 30 Oct. '87 bij Weiss, t. pl. II. p. 22.

daar zich vestigen. In Brabant stelde de Prins van Oranje zijne baronnie en stad van Breda hoofdzakelijk voor de uitwijkelingen van zijn Prinsdom open. Zoo telde men een paar jaar later reeds meer dan 70 waalsche kerken in de Vereenigde Provinciën, door hen tot stand gekomen of aanmerkelijk uitgebreid, en noemde men de Republiek terecht «de ark der fransche vluchtelingen», waarin zij niet slechts tijdelijk voor een voorbijgaanden storm behoed werden, maar op den duur en voor hun nazaten een vast verblijf vonden. De Staten van Holland en Westfriesland toch verleenden, in 't jaar 1709, het burgerrecht aan allen die zich in hun provincie gevestigd hadden, en zagen zich al aanstonds door die van Gelderland, in 1710 door die van Zeeland, in 1715 eindelijk door de Staten-generaal zelf gevolgd. «Beseffende», als de eersten zich uitdrukten, «dat de voorspoed van een Staat op het aantal zijner burgers berust, en dat deze gewesten, meer dan eenige andere, hun rijkdom hebben zien vermeerderen door de komst der om 't geloof uit hun land verjaagde Franschen; overwegende, dat deze handel en nijverheid hebben doen bloeyen, en zij verder door hun gedrag sedert lang de goedgunstigste bejegening verdienen, en het bijgevolg billijk en recht is, hen in alle opzichten met andere burgers gelijk te stellen, verklaren wij hen als Hollanders genatu-ralizeerd». In 't eigen jaar had ook de engelsche regeering een gelijken maatregel genomen.

Buiten de vereenigde gewesten was het vooral het Keurvorstendom Brandenburg, dat zich de fransche uitgewekenen aantrok. Nauw was nog een week verloopen sedert de Herroeping openlijk geschied was, of de Keurvorst vaardigde zijnerzijds een *Edict* uit, waarin hij verklaarde, hoe de vervolgingen, sedert eenigen tijd tegen die van den hervormden Godsdienst in Frankrijk in 't werk gesteld, en die veel gezinnen bewogen hadden dat land te verlaten en zich elders neêr te zetten, hem met een billijke deernis bewogen hadden, en hij hun daarom bij dezen een vrije en veilige toevlucht in alle landen en gewesten zijner heerschappij wenschte aan te bieden, hen tevens bekend makende met alle gerechtigheden, vrijdommen en voordeelen, die hij er hen wilde doen genieten, om hen in de elenden te verlichten en te hulp te komen, waarmeê het der goddelijke Voorzienigheid behaagd had, een zoo aanmerkelijk deel van Haar kerk te bezoeken [1]. Hij gelastte daarbij, voor dezulken als hun weg over Holland wilden nemen, zijn beide agenten te Amsterdam — Romswinckel en Diest — hen van levensmiddelen en vaartuigen te voorzien, ten einde naar Hamburg te trekken, vanwaar hun zijn resident gelegenheid zou verschaffen naar die plaatsen te geraken, in welke zij zich begeerden te vestigen. Zij die uit de oostelijke en zuidelijke streken opbraken, hadden zich maar naar Frankfort te begeven, waar zijn resident Merian evenzeer in last had, hun vervoer- en levensmiddelen te verstrekken,

---

[1] Zie het *Edict van Sijn Cheurv. Doorlt. van Brandenburg*, enz. *gegeven tot Potsdam den* 29 *Oct.* 1685 (In 's Gravenhage, bij Pieter Hagen, 1685).

om hen den Rijn af naar Mark- en Kleefsland of verder te brengen, waar hun de gelegenheid werd opengesteld zich neêr te zetten. Wat zij zelf aan goederen mede voerden, was aan tol noch lasten onderworpen, gelijk zij ook na hun vestiging zes jaar lang van alle belastingen werden vrijgesteld. De verlaten en vervallen huizen in de plaatsen hunner keus zouden hun in bezit gegeven worden, en de plaatselijke overheid kreeg bevel, hun hout, steenen, kalk en alle verdere bouwstof te verschaffen, om de hun afgestane woningen te herstellen; het burgerrecht werd hun overal toegezegd, en vergunning gegeven in die ambachten te treden, bij welke zij zich wilden aansluiten; den landbouwers werd land ter ontginning afgestaan, den nijveren alle ondersteuning bij hun ondernemingen geschonken; den adelijken gelijke rechten en waardigheid, als dien van 't Keurvorstendom zelf. In zulke plaatsen, waar zich verscheiden gezinnen gevestigd hadden, werd hun 't recht verleend, uit zich zelf rechters te kiezen, om hun onderlinge geschillen te beslechten, en gezamenlijk met den inlandschen rechter in die zaken te beslissen, waarin zij 't met de duitsche ingezetenen oneens mochten wezen. Predikanten werden hun naar evenredigheid van hun aantal toegezegd, om naar de fransche wijs bij de oefening van hun eerdienst voor te gaan, en Commissarissen in elk gewest aangesteld, om in overleg met den algemeenen Commissaris te Berlijn voor hun belangen te waken, en door dezen aan den Keurvorst zelf rekenschap van hun doen te geven, opdat hun geenerlei ongelijk noch onrecht mocht worden aangedaan, maar veeleer alle soort van gunst, hulp, en bijstand bewezen. Meer dan vijftien duizend uitgewekenen gaven allengs aan zijn roepstem gehoor.

Hij had trouwens de Herroeping zelve niet afgewacht, om zich als hoofdvertegenwoordiger der onroomsche belangen in Duitschland te kenteekenen, en ook van anderen daarvoor erkend te worden, terwijl zijn tijdelijke verstandhouding met Frankrijk tevens voor een daarmeê meer overeenkomstige richting week. Koning Lodewijk had zich dan ook in den aanvang van 't jaar, naar aanleiding van 't afsterven des Keurvorsten van de Palts, wiens zuster de tweede vrouw zijns broeders van Orleans was, door zijn aanspraak voor dezen op een deel van zijn gebied, op nieuw van heerschzuchtige zij doen kennen, en spiegelde zich zelfs voor den Dolfijn de roomsche koningskroon voor. Tevens had hij in Maart, bij de voortdurende ziekelijkheid van Koning Karel II van Spanje, voor denzelfden Dolfijn zijn vermeende recht op de spaansche erfopvolging betoogd. Alles wel geschikt om de duitsche gemoederen te verontrusten, en den Keizer zelf, in spijt van 't verschil van godsdienstige inzichten, tot Brandenburg te doen neigen en van Frankrijk afkeerig te maken. In de eerste weken van 't jaar had daarenboven de Prins van Oranje den vóór twee jaar uit Frankrijk geweken predikant Gaultier de St. Mansard, in een geheime zending naar Berlijn afgevaardigd, om er tot een evangelischen Vorstenbond te noopen, aan welks spits zich de Keurvorst stellen zou. Deze zond daarop zijnerzijds Fuchs naar Holland, om zijne verzoe-

ning met de Staten voor te bereiden, en een nieuw verdrag met hen tot stand te brengen. Om de zaak zooveel doenlijk te bevorderen, toonde hij zich in zijne geldelijke vorderingen vrij schappelijk, en leî zich bij de hem door de Staten vroeger aangeboden som neêr, bij welke slechts een betrekkelijke kleinigheid nog voor zijn door de Westindische Maatschappij verbeurd verklaarde schip, *Het Wapen van Brandenburg*, gevoegd werd. Den 23en Augustus kwam zoo het verdrag tot stand, waarbij bepaald werd, dat men 't in 1678 geslotene in al zijn punten en artikelen vernieuwen en bevestigen, en nog twaalf jaar na zijn eindtermijn, en dus tot 1700 verlengen zou, met het oog vooral op de bedreigde «rust in de Kristenheid en ter voorkoming aller krijgsverwarring en onrust»; beide partijen zouden daarom, «in geval, wat God verhoeden mocht, weder nieuwe troebelen of andere onlusten kwamen te ontstaan of waren te duchten, daarover in tijds vertrouwelijk ruggespraak houden en elkander bezenden, om te overleggen wat tot voorkoming daarvan en tot hun wederzijdsch best, welstand, en behoudenis zou behooren gedaan te worden» [1]. Frankrijk toonde zich over deze uitkomst weinig tevreden, en zocht den Keurvorst zelfs te beduiden, dat zij niet in overeenstemming was met de fransch-brandenburgsche overeenkomst. Doch Brandenburg liet zich daardoor te minder ompraten, als het recht had, op Lodewijk door zijne eischen omtrent den Palts verstoord te zijn, wijl de overleden Paltsgraaf den Keurvorst zijn uitersten wil had doen toekomen, en hem tot uitvoerder daarvan benoemd had. Hij liet daarom ook te Parijs een vertoog in 't licht geven, door zijn zaakgelastigde Spanheim opgesteld, waarin die eischen weêrsproken werden; 't welk hem nu door den Koning te meer ten kwade geduid werd, als deze had voorgesteld den Paus tot scheidsrechter te kiezen; een voorstel, door den onroomschen Keurvorst, in een zoo ingewikkeld, en slechts het duitsche Rijk belangend vraagstuk, kortaf van de hand gewezen. Thans vorderde men eene openlijke verklaring van hem, dat hij, trots het verdrag met de Vereenigde Provinciën, al zijn verplichtingen jegens Frankrijk handhaven, en geene nieuwe op zich nemen zou zonder Frankrijk's medeweten en deelneming. Natuurlijk weigerde hij dit, en liet zich alleen voor een schrijven aan den Koning vinden, bij 't welk hij dezen zijne voortdurende gezindheid, in den gevraagden geest, blootleî [2].

Was er echter iets wat die voorgewende gezindheid een knak moest geven, dan voorzeker de ter eigen ure bijna uit Frankrijk gekomen jobsmaar der Herroeping van Hendrik IV's Edict, dat dan nu ook onmiddelijk van 't brandenburgsche gevolgd werd. 's Konings verstoordheid over dit laatste was groot, en verergerde nog, toen Spanheim, uit 's Keurvorsten naam, verzet aanteekende tegen de krenking der Soeve-

---

[1] Zie den ganschen inhoud *Holl. Merc.* voor 1685, bl. 133, vv.

[2] Zie Droysen, t. pl. S. 527. [3] Ald. S. 532.

reiniteitsrechten van 't Prinsdom Oranje, door den ook daar toegepasten maatregel. Men liet hem weten, dat hij zich niet — gelijk door zijn Edict geschied was — in de binnenlandsche aangelegenheden van Frankrijk te mengen had, noch zich tot beschermer van dezulken op te werpen, die daar als misdadigers werden beschouwd; evenmin als Frankrijk zich ooit voor 't belang der Roomsch-katholieken in Brandenburg in de bres gesteld had. De Keurvorst gaf ten antwoord, dat hij te recht die geloofsvervolging gewraakt meende te hebben, en zoo hij immer zijne katholieke onderdanen in gelijken trant als de Koning zijn hervormde bejegende, hij dezen volkomen vrijheid gaf, er zich evenzeer in te mengen. Inmiddels maakte hij er te Weenen werk van, den Keizer voor zijne inzichten te winnen en tot een verbindtenis te bewegen. Hij zeî hem krachtdadige hulp tegen de Turken toe, en gaf zijne aanspraak op Jägerndorf tegen den afstand van Schwiebus prijs, den Keizer tevens voorhoudende, «hoe Frankrijk vroeger de gewetensvrijheid tegenover Spanje voorgestaan, en daardoor zijn macht in Europa gevestigd had, en hoe het thans daarentegen door een ongehoorde vervolging zich zoo verzwakte, dat het in meer dan een eeuw niet zoo in volk en middelen verminderd was, en zich bij alle Protestanten ten zeerste gehaat had gemaakt; zoodat het nu geheel in 's Keizers hand lag, alle gelijkgestemden onder zijne leiding te verbinden». De Keizer gaf te gereeder aan 's Keurvorsten aandrang toe, als, wat die afgestane streek in Silezië betrof, de brandenburger Keurprins zich in 't geheim tot de belofte liet overhalen, bij zijn regeeringsaanvaarding deze weder terug te geven. Zoo werd in 't voorjaar van 1686 de voorgeslagen overeenkomst gesloten, waarbij, buiten 't bepaalde, Brandenburg ook Lichtenstein's schuldvordering op Oostfriesland nog werd overgedragen, met 's Keizers verzekering, het tot volledige voldoening daarvan te zullen helpen en daarbij te steunen. Nog vóór 't einde van April gingen toen de brandenburgsche hulptroepen, onder Generaal Von Schöning op marsch, om Oostenrijk tegen den «erfvijand» krachtdadig bij te staan, en dezen nu, na weinig maanden, uit Hongarije te verdrijven. De Keurvorst zelf begaf zich wat later naar Kleef, om er met zijn neef van Oranje de verdere plannen te beramen.

Voor dien neef begon de tijd te naderen, waarin hij het werk, dat hij, van den aanvang zijns openlijken optredens af, als zijn grootsche levenstaak had leeren beschouwen, de fnuiking van Frankrijks overmoed, op groote schaal zou kunnen gaan volvoeren, waarbij hij thans in zijn zoo lang onwilligen oom van Brandenburg een welkomen bondgenoot verkregen had. Terwijl door Frankrijks kerkelijke dwingelandij en vervolgzucht, de nederlandsche ingezetenen, die van Amsterdam niet uitgesloten, zich onwillekeurig bewogen vonden, hem dat vertrouwen te schenken, waaraan 't hem bij velen hunner tot dusver ontbroken had, waren de Keurvorst en Waldeck in Duitschland werkzaam, om er een verbond der Rijksvorsten in 't leven te roepen, dat hem in zijn grootsche roeping schragen kon. Den 9en July kwam dat te Augsburg tot

stand. Daar bepaalden toen de duitsche Keizer, de Koning van Spanje, voor den borgondischen Kreits, die van Zweden voor zijn duitsche landen, en de Keurvorsten van Beyeren en Saksen, dat zij, «tot bewaring der duitsche vrijheid, rust, en vrede, bescherming en veiligheid van 't Rijk, en tot waarborg der vredesverdragen van Munster en Nijmegen, en van den Twintigjarigen Wapenstilstand», zich gemeenschappelijk verplichtten, om elken vijandelijken overval van een hunner gezamenlijk met de wapenen te keeren, en welke krijgsmacht zij daartoe ieder voor zich in 't veld zouden moeten brengen. Het verbond zelf zou «drie achtereenvolgende jaren onverbrekelijk duren», en «opdat de vriendschap tusschen de bondgenooten nog des te vaster werd, zou, in geval van eenig verschil, dit in der minne door tusschenkomst der bondgenooten zelf worden bijgelegd, of anders langs den weg van rechten afgedaan, terwijl men zich ondertusschen van alle dadelijkheden onthouden zou. Geen der bondgenooten zou ook, gedurende die drie jaar, eenig afzonderlijk verbond met den openbaren vijand mogen aangaan, en, zoo hij tot een onderhandeling over vrede, onzijdigheid, wapenstilstand, of derg. tegen dit verbond indruischende, werd aangezocht, met de overige te rade moeten gaan, en niets ondernemen noch besluiten, dan met eenparige toestemming van alle bondgenooten en belanghebbenden» [1]. Drie weken na de sluiting had de samenkomst van Prins en Keurvorst te Kleef plaats, en ontwierp, ten gevolge daarvan, de laatste zelfs reeds een krijgsplan tegen Frankrijk, dat echter vooreerst nog niet ten uitvoer zou gelegd worden [2].

Frankrijks anders zoo weinig aanlokkelijk voorbeeld van wreedaardigen kerkdwang, had intusschen ook in 't naburige Savoye, op aansporing van daar, navolging gevonden, en de Hertog er in December 1685 de besluiten herroepen, bij welke er den zoogenoemden Waldenzen vrijheid van eerdienst was toegekend. Te vergeefs, dat zich, op 't vernemen van dezen maatregel, zoo de Staten als andere machten schriftelijk tot den Hertog om erbarming wendden; zij verkregen niets anders van hem, dan dat hij zijn ketterschen onderzaten verlof gaf, binnen acht dagen uit zijne landen te wijken, en hun goederen òf vóór dien tijd te verkoopen, òf zes gemachtigden te stellen, die dit daarna konden doen. De luttel daarmeê gebate Waldenzen weigerden voor 't grootste deel daaraan te voldoen, en zochten zich daarentegen in hun valeyen tegen elken overval te verweren, doch werden er, door savoysche en fransche krijgsbenden in 't voorjaar bestookt, en nu weldra gedwongen, zich, ten getale van ruim 700, op genade of ongenade over te geven. Zij werden daarop gekerkerd en veelal mishandeld, terwijl de voor hen in de bres springende zwitsersche Cantons, bij monde van den Graaf van Gavone ten antwoord ontvingen, «dat men zoo met hen

---

[1] Zie het geheel in den *Holl. Mercurius* voor 1686, bl. 57—106.

[2] Zie de mededeelingen daaromtrent bij Droysen, t. pl. S. 535, f.

te werk gaan moest, om de ongehoorzaamheid en weêrspannigheid, waarmeê zij het aanbod van den Hertog hadden afgeslagen, om, hun veiligheid en vrijheid buiten af zoekende, hun reeds aan zijn schatkist vervallen goederen te gelde te maken». Met moeite verwierven daarop de Cantons, in September van 't jaar, nog, dat zij uit hun gevangenis ontslagen werden, onder voorwaarde hun oude woonplaatsen nimmer weder op te zoeken. Wel vonden zij toen in Bern, Bazel, Zurich, en Schaffhausen een tijdelijke toevlucht, doch zag men zich weldra gedwongen, ook buitenlandsche liefdadigheid voor hen in te roepen, en werden in November daaraan, op last der Staten van Holland en Utrecht o. a., openlijke inzamelingen voor hen gehouden, die, van den kansel uit aanbevolen, een niet onbelangrijke geldsom voor hen opbrachten [1].

Spanje had te meer aanleiding gevonden in 't Verbond van Augsburg deel te nemen, als, in dit voorjaar, Frankrijk weder op vrij aanmatigende wijs tegen het arme land was opgetreden met een geldvordering ter vergoeding der lasten, op eenige fransche goederen in Indiën gelegd, en met een verzoek tot vrijgeving van een schip in de Corunha aangehaald. Niet voldaan met het op die eischen verkregen antwoord, had het eerst eenige spaansch-nederlandsche goederen in beslag genomen, en daarna onder Estrées een vijftigtal oorlogschepen doen uitzeilen, die zich in Mei voor Cadix vertoonden, en Spanje nu weldra tot toegeven noopten, gelijk in de volgende maand geschiedde. Tijdens een deel dezer schepen onder den Hertog van Mortemar nog voor Cadix kruiste, waren twee amsterdamsche oorlogschepen, de *Harderwijk* en de *Cornelia*, elk van 40 stuk, onder de Kapiteins Manard en Van Ewijck, in 't begin van Mei uit den Levant terugkomende, te Villa-Nova bij Lagos gekomen, om brandhout in te nemen. De Franschen echter hadden dit niet alleen niet willen toelaten, maar beide Kapiteins ook gedwongen met hen naar Cadix of de Straat te zeilen. Toen daarop Van Ewijck 's avonds beproefd had, aan zijn gedwongen oponthoud te ontsnappen, en reeds een eind was opgevaren, werd hij door een fransch fregat onder den Heer van Belisle achtervolgd, dat hem onder zijn bereik krijgende met scherp schoot; waarop hij, zich kloek te weêr stellende, den Franschman de volle laag gaf, en nu drie uur lang met hem slaags raakte. Hij zelf en vier der zijnen waren gesneuveld, doch van de Franschen niet minder dan veertig gevallen, toen nog een paar andere schepen kwamen aanzeilen en den nederlandschen bodem voor de overmacht deden zwichten. Te Cadix teruggekomen, gaf de fransche zeeoverste, de gevolgen duchtende, voor, dat alles slechts een misverstand geweest was, en liet beide nederlandsche schepen vrij; terwijl Avaux, op 't beklag der Staten over 't gebeurde, hun

[1] *Holl. Mercurius* voor 1686 en 1687.

[2] Zie *Holl. Mercurius* voor 1686, bl. 81, vv.; doch verg. De Jonge, *Gesch. van 't Ned. Zeewezen*, II. bl. 25, en vv.

door hun gezant te Madrid gemeld, ten antwoord gaf, dat Van Ewijck het ongeval alleen aan zich zelf had te wijten, daar hij en Manard er in hadden toegestemd met het fransche smaldeel meê te gaan, en hij zich in den donker uit de voeten had zoeken te maken. Met deze uitvlucht niet tevreden, deden zij vervolgens ook door hun gezant in Frankrijk, Wassenaar-Starrenberg, bij den Koning klagen, doch vonden daar weinig beter troost. Men zeî eenvoudig, dat Estrées, op 't hooren dat Spanje zich achterlijker begon te toonen in 't voldoen aan 's Konings vorderingen, doordien het op hulp van Holland rekende, over de komst van beide schepen achterdocht gekregen had, en men hen daarom genoopt had meê te zeilen, waaruit het verder gebeurde toen, door Van Ewijcks toedoen, even onwillekeurig als ongelukkig was voortgevloeid. Hoewel Starrenberg daarop namens de Staten verzekerde, dat er geenerlei plan tot bijstand van Spanje bestaan had, en hun zelfs van het bestaande verschil geen kennis was gegeven, bleef de zaak daarbij steken, zonder dat er aan eenige voldoening van fransche zijde gedacht werd.

Uit Holland was intusschen de Vice-admiraal Stirum, den 1^en^ Juny, met een smaldeel onder zeil gegaan, om de roofzieke Algerijnen in bedwang te houden, en de nederlandsche koopvaarders tegen hen te vrijwaren; hij slaagde daarin voor zoover zich, tijdens zijn verblijf in hunne streken, geen hunner onder 't bereik van zijn geschut waagde, en de handel dus geen overlast leed, doch bleef daardoor ook buiten de gelegenheid, een of meer hunner roofschepen te beschieten en te vernielen, zoodat men, na zijn terugkeer in 't Vaderland, al ras weêr een nieuwe uitrusting tegen hen moest bewerkstelligen. Tijdens Stirum nog aan den hollandschen wal toefde, was hem, in 't vorige najaar, door De Ruyters scheepspreêker, die nu te Zevenbergen huisde, de tot dusver onuitgegeven Lijkrede opgedragen, vóór nu ruim acht jaar, na zijn sneven gedaan, en thans ter perse gelegd, als om ons een sprekend staaltjen te verschaffen van al het valsch vernuft in den deels hoogdravenden, deels platten kanselstijl zijner dagen: «hier ziet men» — zoo sprak hij er o. a. de over 't verlies van hun «bestevader» treurende scheepsvoogden, onder welke ook Stirum zich bevond, en manschappen toe — «de manmoedige hopluiden weemoedig en bedrukt zitten, omdat Nederlands Admiraal in een vreemd land gevallen, en de groote *Adriaans*zoon in de *adria*tische zee gebleven is. De stad Syrakuze treurt en haar edele raad is bedroefd over de dood van dien grooten zeeheld, wiens ingewanden zij geerne binnen hare muren eerlijk zoude geplaatst hebben, indien de wet der roomsche kerk zulks had kunnen gedoogen; en zouden wij dan niet innig bedroefd zijn, welke de ingewanden zijns lichaams op het Siciliaansche strand begraven hebben, wel onder 't geluid van krijgsgereedschap, doch niet zonder weerlooze tranen? Want doen hij viel is de krone van ons hoofd gevallen, wes wij, die de fatale val gezien hebben, en nog als zien, wel met Eliza mogen uitroepen: mijn vader, mijn vader! wagen Israëls en zijne rui-

teren! — Ik hebbe, geliefde broederen, dezen text, die als een eer en gedachtenis van den uitstekenden man Gods Elias is aangeteekend, voorgelezen, omdat ik onder die spreke, dewelke nog verbaasd staan over de dood van den uitmuntenden krijgsman De Ruyter. Elias voer met een onweder ten hemel, doch De Ruyter viel in 't onweder, dat den 22^en der voorleden maand, woensdag, veel kloeke mannen ter neêr sloeg. Zoo 't geoorloofd was, ik wilde deze twee mannen wel in één zake compareeren, namelijk in 't slaan des waters: Elias sloeg 't water eens met zijn mantel, opdat hij en zijn discipel Eliza op 't drooge mochten doorgaan; doch De Ruyter heeft met zijn zwaard de wateren dikwijls geslagen, opdat des koopmans onweerbare schepen een veilige vaart mochten hebben. — De Ruyter is gevallen, die vader der zeemannen, die wagen en ruiter der Nederlanders was, schoon hij in *vrede* is gegaan; wij blijven in den *oorlog*, en zien hem met betraande oogen na, omdat wij van onzen raadsman en vader beroofd zijn. Zoo het rechte vaders zijn, die hunne kinderen in de leeringen en vermaningen des Heeren opvoeden, zoo was hij 't ook; die binnen zijn boord kwam, had niet te vragen: is er ook vreeze Gods aan deze plaatse? want de heilige oefeningen werden dagelijks ter gezetter uur waargenomen. (Hij was) «een vader des volks» en «een vader der kerke»; maar hij was «meteen de wagen Israëls en zijne ruiteren: een wagen wèl te mennen is meer een werk van beleid als kracht; wat het is een vloot te besturen, heeft de roem- en zegerijke admiraal zoo wèl gezegd, dat ik het niet beter als met zijn eigen woorden uitdrukken kan: daar is niet zwaarder dan de onzekere zaken der zee door een zekeren raad te regeeren. In dit zwaar en zorglijk ampt heeft zich onze Ruyter, de wagen Israëls, den tijd van elf jaren zoo gekweten, dat een ieder zijne dapperheid evenzeer geprezen heeft, als zijn voorzichtig beleid geroemd. Doch *hij* roemde nooit, en droeg deze hooge waardigheid met de grootste zedigheid, welke ook in al zijn bedrijf te bespeuren was; want hij, die voor alle steden uittoog, woonde en leefde als een burger in de stad Amsterdam. Nooit wierd hij bezwaard gevonden met brasserije of dronkenschap, en genoot, door Gods genade en een geregelde diëete, in de leeftijd van 70 jaren een bloeyende gezondheid, en was van een jeugdigen ouderdom. — Treurt, gij hoofden en bevelhebberen der vloot! de mond is gesloten, die in den krijgsraad wijzen raad gaf, en die Held is met UE. niet meer, met wien de Heere was. En gij hopman, zijn aangenomen discipel (Callenburg), die zijn zweerd opnaamt, als Eliza den gevallen mantel, rouwklaagt; want gij zult hem niet meer ontmoeten, met wien gij in hachelijke gevallen spraakt! Weent, gij schippers en stuurlieden! de opperstuurman is van boord, die altijd een oog in 't zeil, een hand aan 't roer had. Omgordelt u met rouw, gij krijgsluiden; want de soldaat is geslagen, die bij gansch Israël, ja, de vijanden, als een held bekend was. Bedrijft rouw, gij matrozen en zeelieden! de bevaren zeeman, die u zoo trouwlijk voorging, is de weg van alle vleesch gegaan; en hij, die nooit de

hand verkeerd aan een touw sloeg, zal met u in de nood de handen niet meer aanslaan, om u te leeren aanbrassen en wèl beleggen. De Staten van den Lande, onze gebiedende Heeren, mogen zeggen: ach, onze lieve en getrouwe zeeman is gebleven buiten ons gebied! — De doorluchtigste Vorst van Oranje: ach, mijn Luitenant is gevallen buiten mijn gezicht! — De Hollanders: ach, onze Admiraal is gesneuveld voor een vreemd land! — De Zeeuwen: helaas, onze landsman ligt er nu toe: hij, wien zooveel kogels om 't *hoofd* gewaaid waren, is eindelijk aan zijn *voet* getroffen! — Maar al genoeg om de droefheid gaande te maken, die de slag niet dan te groot gemaakt heeft! — Derhalven sluit ik met deze wensch, dat de Heere twee deelen van zijnen geest op u wil laten zijn, dat Hij u twee maten van zijne gaven wil mededeelen, ja tweemaal zeven; biddende, dat de almachtige God, die onzen vader en leidsman gehaald heeft, onze personen, door Zijne hand, met zegen en overwinning onzer vijanden verheerlijke, en onze zielen, als de goede strijd gestreden, en de loop voleindigd is, wil opnemen in Zijn heerlijkheid!» [1]

Toonde zich wijlen Hollands groote admiraal ten volle steeds al den lof waardig, hem, met name ook voor zijn onkreukbare goede trouw en rechtschapenheid, bij monde en penne van zijn lijkredenaar, gelijk door duizend anderen, toegezwaaid, bij Hollands admiraliteiten zelf kwamen in dezen tijd dingen aan het licht, die helaas! van een vrij wat minder prijselijken aard bij verscheiden van haar leden getuigden. Nadat namelijk op nieuw ettelijke Commiezen — als men ze noemde — ter *recherche* op min eerlijke handelingen in hun dienst, tot schâ van 's Lands schatkist betrapt waren, werden er in January van dit jaar te Rotterdam eenige, van grooter vergrijp dan andere verdacht, gevangen genomen, en op de voorpoort van 't Hof in voorloopige hechtenis gehouden, totdat van wege de algemeene Staten eenige gemachtigden — zoo uit den Hove als van den hoogen raad en dien van Brabant, en twee rechtskundige rotterdammer Schepenen — waren aangewezen, om recht over hen te spreken. In Mei kwamen dezen op 't Mauritshuis bijeen, en moesten nu bij hun onderzoek weldra zien blijken, dat ook enkele admiraliteitsleden van de Maas, gelijk bepaaldelijk de Advokaat-fiscaal bij dat lichaam, de in 1666 uitgeweken Kievit, lang niet buiten verdenking waren. In July daarop evenzeer naar Den Haag op de Gevangenpoort gebracht, en herhaaldelijk in verhoor genomen, gaf hij niet onduidelijk zijn misnoegen te kennen, dat men juist hem had uitgezocht, en betuigde eindelijk den 16^{en} September schriftelijk, dat zijne medeleden ter admiraliteit evenmin als hij zelf, «Engelen» waren, en, zoo men alles naar recht en volgens de letter der wet wilde nagaan, geen

---

[1] *Lijkreden, gedaan in de haven van Syracusa, op 't schip de Eendragt, den* 3 *May* 1676, enz. *door* Theodorus Westhovius, *Leeraar van Gods H. Woord op 't selve schip ende tot Hekelingen.* Tot Dordrecht, by de Wed^{e}. van Jasper en by Dirk Goris, woonende by de Wijnberg in de Griffioen, 1685.

hunner onschuldig zou worden bevonden; dat de afgestorvene zoo weinig als de levende konden vrijgesproken worden [1]. Eerst wat met de zaak verlegen, en min belust zich in dat wespennest te steken, zetten echter de gemachtigde Heeren, op herhaalden aandrang hunner machtgevenden, hun een poos lang geschorste zittingen tot nader onderzoek voort, en kregen van een der gevangen Commiezen te hooren, dat hun «oogluiking omtrent de sluikerijen niet alleen te Rotterdam, maar ook te Dordrecht, Amsterdam, Hoorn, kortom in geheel Holland en de overige provinciën plaats greep, en ook de admiraliteiten de aangehaalde goederen niet — als de plakaten vorderden — verbeurd verklaarden, maar ze voor een betrekkelijk geringe geldsom, zelfs na de verbeurdverklaring, vrijgaven, of zich daaromtrent met den betrapten koopman verdroegen; dat verder verscheiden Commiezen en andere bedienden, om aangesteld te worden, eenige honderden, ja tot drie- en zesduizend guldens toe hadden moeten opdokken; dat zij van een scherp toezicht bij hun beroep werden afgeschrikt, doordien hun dat veelal òf door de stedelijke overheid òf door de admiraliteitsleden euvel werd afgenomen, bovenal wanneer zij aanhalingen van eenig aanbelang deden, gelijk zij ook op den vereischten bijstand dier Heeren bij zulke gelegenheden niet konden rekenen». Een der hoofdcommiezen bracht vervolgens aan den dag, «hoe het middel der convoyen en licenten in zulk een algemeen verval geraakt was, dat het weldra geheel te niet dreigde te gaan, kwam er geen spoedig herstel; in Zeeland liep, met name wat de baten betrof, alles in 't wilde; men gaf daar, naar welgevallen, vrijdom van plakaat en lijste; aan den Zaankant hadden verscheiden schippers, in de wandeling *noompjens* genoemd, en wel 200 in getal, jaarbrieven, door welke zij alles wisten te vervoeren en te sluiken, goederen uit de zeeschepen te halen en in 't Noorderkwartier of elders aan wal te brengen, van waar ze dan naar Amsterdam ter veiling gebracht werden. Ook te Amsterdam werd sterk gesloken; de vlotschippers hadden er dubbele bodems in hunne vaartuigen, en brachten de waren zoo ongemerkt binnen; terwijl Stads overheid het kwalijk nam, werd den commiezen door de admiraliteit aangezegd, streng bij hun onderzoek toe te zien. Te Rotterdam werden geheele scheepsladingen binnen gesmokkeld, onder voorgeven dat de schepen, die ze opgeladen hadden, met enkel ballast waren binnengeloopen; ook daar zagen zich de commiezen van wege de overheid in hun aanhalingen belemmerd. Door het vrijgeven der goederen voor luttel geld, werden de commiezen zelf in hun verdiensten benadeeld, en vonden zich daardoor genoopt, de persoonlijk geleden schâ langs andere onbehoorlijke wegen weder goed te maken, daar zij zich anders in hun bestaan belemmerd zagen. In Gelderland en de Boven-kwartieren dorsten de commiezen geen aanhaling doen, om zich 't ongenoegen der stedelijke regenten niet op den hals te halen, of zich

[1] Zie zijn schrijven "in d'ysere banden", *Holl. Mercurius* voor 1686, bl. 174.

anders ook door 't gemeen te zien doodslaan. In Friesland en Stad-en-Landen werd vooral met den uitvoer van paarden veel bedriegerij gepleegd, en hieven er de ontvangers meer uitgaande rechten, dan zij aan 't hoofdkantoor in den Haag verantwoordden; op ieder paspoort scheelde 't soms wel honderd gulden, en de derde verhooging werd er wel ontvangen, doch door de ontvangers achtergehouden en in 't geheel niet verantwoord». Kievit zelf bracht, in een tweede meer uitvoerig schrijven dierzelfde Septembermaand, aan, dat er in de Admiraliteit van de Maas, sedert een jaar of wat groot verval en verwarring ontstaan was; dat er in de Secretarie de ampten bij cabaal vergeven werden, en somtijds aan geheel onbekwame vrienden, soms aan vreemdelingen voor geld, werden opgedragen; dat er het recht geheel naar willekeur, en zonder zich aan den lastbrief of de beëedigde plakaten te houden, werd geoefend, van vierhonderd artikelen geen achtste naar de letter werd toegepast, en van honderd uitspraken wel zeventig tegen den eed geredimeerd; dat er van de honderd geen vijftig waren, die door de Heeren der Admiraliteit niet voor geld, naar goedvinden, geaccommodeerd werden; dat er commiezen geplaatst waren, uit de Meyerij van den Bosch, uit de Baronnie van Breda, en van de heî gehaald, zonder eenige de minste kennis van zee- of rivierschepen en hun lading, en die, door hun onkunde, 't Land wel drie ton 's jaars benadeeld hadden; terwijl hij zelf, als fiscaal, tot verbetering daarin aansporende, zich den haat van dat volk en hun voorstanders had op den hals geladen, die hem nu op allerlei wijs zochten te belagen; dat de makelaars en solliciteurs het onrecht zoo ver dreven, dat zij, de admiraliteitsleden in verbeurdverklarende en vrijgevende splitsende, voor hun aangehaalde meesters geen zaken wilden laten dienen, wanneer er van de eersten aanwezig waren, en alleen in geval slechts de laatsten zitting hadden op pleiten aandrongen, zeggende, dat de fiscaal altijd gereed moest staan. Zoo had men hem nog laatstelijk in een zaak, waarbij door hem en den hoofdcommies Mulock voor wel 20,000 gulden was aangehaald, in twee dagen tot pleiten willen dwingen, zonder hem den noodigen tijd voor 't inwinnen van getuigenissen en bescheiden te gunnen; en toen hij zich daarover bij Hun Hoog Mogen den beklaagd en het noodige uitstel verzocht had, was hij door de meeste admiraliteitsheeren aangevallen, de waarheid zeggende in tegenwoordigheid van den Raadpensionaris, en de medeplichtige commiezen, die hij betrapt had, aangevende. Ware de zaak toen wèl aangepakt, het land zou er allengs tonnen gouds bij kunnen winnen, zonder den handel eenigsins meer te bezwaren, en hem integendeel te doen bloeyen, tot genoegen van alle koopluî en tot herstel van 't verval der admiraliteit, zoo men alleen maar de buitensporige bedriegerijen en groote sluikerij betoomde». Wat hij schreef, zoo besloot hij, waren «geen praatjens noch ijdele geruchten, maar was met lastbrieven, plakaten, resolucie-, sentencie- en reparticieboeken, met retroacten, getuigen, en bescheiden te bewijzen»; waarom hij dan ook verzocht op alles zonder uitstel gehoord

te worden [1]. De gemachtigden, door een en ander omtrent de juiste toedracht der zaken nader ingelicht, vonden zich nu genoopt, den 9en October aan de Algemeene Staten in bedenking te geven, of het niet in zake der Commiezen, tot dezer verlichting of bezwaring, van belang kon zijn, na te gaan 1. of er al dan niet een algemeen verval bij de convoyen en licenten voorkwam; 2. of er door 't gansche land dezelfde oogluiking, als door hen, geschiedde; 3. of zij niets anders hadden misdreven, dan 't geen dertien jaar lang ook door hun voorgangers gedaan was; 4. of velen onder hen een aanmerkelijke geldsom tot bekoming van hun betrekking hadden moeten opbrengen; 5. of de admiraliteitsampten bij cabaal of om geld vergeven werden, en bij die lichamen recht werd gedaan naar willekeur en niet volgens de beëedigde plakaten; 6. of de meeste verbeurdverklaringen werden geredimeerd of afgekocht; 7. of er op de aanhaling veelal geen verbeurdverklaring volgde; 8. of de Commiezen door de Overheid in de stipte waarneming van hun beroep belemmerd werden; en 9. of de vrijkooping en afmaking der verbeurdverklaring voor luttel gelds plaats had, tot verkorting van 's Lands, der Commiezen, en der armen belang. Wilde men hun dit nader onderzoek niet opdragen, dan zagen zij geen andere uitkomst, dan de gevangenen voor den gewonen rechter te stellen. Na kennisneming hunner bedenkingen en terhandstelling daarvan aan de afgevaardigden voor de zeezaken, gaven dezen als hunne meening te kennen, dat de gevraagde machtiging tot het nagaan der negen punten moest verleend worden, waarmeê zich toen onmiddelijk zes van de zeven Provinciën vereenigden, terwijl Holland alleen er eerst met zijn principalen in ruggespraak over wenschte te treden. Dezen hielden toen echter de zaak zoolang slepende, dat er eerst in Juny van 't volgende jaar een besluit op genomen werd, waarna de Admiraliteit van de Maas werd aangeschreven, den gemachtigden tot de Rechtspraak de vereischte boeken, registers, en papieren te leveren. Bij 't onderzoek dezer hun daarop toegekomen bescheiden, bleek hun ten duidelijkste, dat er inderdaad bij die Admiraliteit een groot verval plaats had, en de Commiezen, door veelvuldige vrijkooping en afmaking van verbeurd verklaarde smokkelgoederen, veel hadden moeten derven van 't geen hun rechtens en naar hun lastbrief toekwam; dat verder de *contra*-rol der aangehaalde goederen zeer onvolledig was, er tal van bladen waren uitgescheurd, en andere op verkeerde plaatsen ingelascht; dat verscheiden goederenlijsten slot noch dagteekening hadden, en van sommige alleen het hoofd geboekt was; dat een aantal goederen waren vrijgegeven, zonder dat er uitspraak over gedaan was, en alleen op advies van den fiscaal of den hoofdcommies; dat ook de admiraliteitsleden zich *emolumenten* hadden toegelegd boven hun lastbrief; dat 's Lands aandeel in de verbeurd verklaarde waren sedert 1674 van jaar tot jaar verminderd was; dat er door

[1] Aldaar, bl. 198, v.

veel beampten vrij wat gelds voor hun betrekking was gestort, en de betrekkingen zelf meermaals ook bij cabaal vergeven waren; dat, in één woord, het verval dus werkelijk nagenoeg zoo groot was, als door de gevangenen was aangegeven. Deze werden daarop, in September 1688, in een gewoon rechtsgeding ontvangen, terwijl inmiddels het gerechtshof van Utrecht, in Maart van 't vorige jaar, reeds een der admiraliteitsleden voor zijn provincie, die 5000 gulden voor 't begeven van een commiesplaats getrokken had, tot uitkeering van dat geld en onbekwaamverklaring voor alle verdere amptsbediening veroordeeld had. Twee jaar later — in Maart 1689 — werd toen Kievit eerloos en meineedig verklaard, tot verdubbelde voldoening van 't geen hij ten onrechte had tot zich genomen, veroordeeld, en ten eeuwigen dage uit de Republiek verbannen. Eerst in Augustus van dat jaar raakte hij echter uit zijn hechtenis vrij, na voldoening aan den Lande, door zijn dochter, eener som van 20,000 gulden. Een zestal gevangen commiezen erlangde eerst in Mei 1691 zijn vonnis: drie er van werden toen evenzeer als meineedig en eerloos veroordeeld, en voor altoos uit het land gebannen, de eerste daarenboven tot een boete van zesduizend, de tweede van vierduizend, en de derde van tweeduizend gulden verwezen; de vierde kwam met drie jaren ballingschap en 2000 gulden boete vrij, terwijl de vijfde en zesde slechts voor drie jaar in hun betrekking geschorst werden [1].

Wat korter recht had, eindelijk, op 't aanhoudend dringen der gorkumsche Overheid, de Prins omtrent haar Drost gedaan, en hem, in 't loopende jaar, 1686, door den Heer van Groeneveld en neef van den Raadpensionaris, Frans Doublet, vervangen, die nu «met de grootste vreugd», na zooveel jaren kwelling, door Gorinchem en 't Land van Arkel ontvangen werd. «Weduw, wees», riep men er rijmend den ingezetenen toe:

Weduw, wees, oud, ziek en arm
Keer in juiching uw gekerm!
Uw Godtoegewijde huizen
Zijn, door dezen Oppervoogd
Door erbarminge beoogd
Meer voor u als uw bestierders.
  Voor u glimt een beter tijd,
Vrome poorters, wie ge ook zijt,
Bazen, renteniers, vertierders,
Nu het opperste bevel
Van de stad is dobbeld wel
Aan den Heer Doublet geankerd;
Die handhavende beschut
't Burger voorrecht, recht, en nut,
Door de stribbeling verkankerd;
Die door 't Recht het onrecht dempt
En door straf de strafbre temt,
Niet, om sluikers vuil te steken
In de beurs, maar door de boet
Te verbeetren wie misdoet,
De overtreden Wet te wreken,
En 't hoogoverig ontzag
Te doen glinstren in den dag
Van genadig recht te plegen,
Opdat niemand word' verkort! —
  Door hem zal de spreuk, verletterd
Voor het Raadhuis, steeds verkracht,
Dat slechts de Eendracht maakt de Macht,

[1] Zie den *Holl. Mercurius* voor 1687—1691.

Worden weêr in 't goud herletterd,
En de Raân zijn eens, meteen,
Min voor zich, meer voor 't gemeen.
Sier u met uw bruidsgewaden,
Gorinchem, spring op van vreugd,
Uw verdorde glans herjeugdt,
En hergroent met lauwerbladen,
Nu de Heer van Groeneveld,
Met de Vrouw Drostin verzeld,
Met de Vrouw Drostin, die schoone,
U gewaardigt te bewonen,
Brengende met hem meê hier
Pallas' brein voor uw bestier,
Mavors' wapens voor uw vechters,
Juno's rijkdom voor uw kas,
Ceres' mildheid voor 't gewas,
Themis' oordeel voor uw rechters,
En vooral, wat meer is waard
Als die Goôn, *zijn* vromen aard! [1] —

Waren zoo de jarenheugende twistzaken te Gorinchem, door de aanstelling van een nieuwen Drost, tot een gewenscht einde gebracht, in 't najaar zag de Prins zich geroepen, met President en Raden 's Hofs van Holland, in 't dorp van Alfen tusschenbeiden te komen, waar onder de ingezetenen reeds sints eenigen tijd, «groote onlusten, partijschappen, en oneenigheden» ontstaan waren, te weeg brengende dat men zich niet ontzag, elkander «scheldnamen te geven, te beleedigen, na te roepen op straten en wegen», ook «fameuze pasquillen en liedekens te dichten, uit te strooyen, en op wegen, in herbergen, en elders op te zingen». Tot stijving dier onlusten en partijschappen werden er zelfs bijeenkomsten belegd en samenrottingen gemaakt, waaruit «kwade bejegeningen, feitelijkheden, en vechterijen» voortkwamen, zoodat er steeds erger te duchten viel. En werd daarom thans door den Prins en 't Hof dat alles verboden, op straf der bij de plakaten daarop gestelde straffen; terwijl ouders voor hun in een of ander opzicht door opstoking aan die feiten schuldige kinderen werden aansprakelijk gesteld; en opdat niemand daarvan eenige onkunde kon voorwenden, werd de een en ander inhoudende waarschuwing den dorpsvolke openlijk afgekondigd, en er alom onder aangeplakt [2]. Een waarschuwing van geheel anderen aard werd door den franeker Professor Regius van den akademischen preêkstoel gedaan «tegen het misbruik van de menschelijke redeneering over de goddelijke waarheden» [3], gelijk dat voorkwam in «de manier van spreken der grouwelijke ketteren van Socinianen, en van den godloozen Spinoza», uit wiens godgeleerd staatkundig vertoog enkele zinsneden, ter proef op de som, in een naschrift werden aangehaald. Hoofdaanleiding voor

---

[1] Zie *Gorinchems Geluk, bekomen door d'Inhulding van den Ed. Gestr. Hr.* François Doublet, Heer van Groenevelt, *tot Drossaert, Casteleyn, en Dijckgraef.* (Gorinchem, boeckverkooper op de hoeck van de Haenstraet, 1686). —

[2] Zie de *Waerschouwinge* van 29 November 1686. In 's Gravenhage by Jac. Scheltus.

[3] Zie de *Nodige Waerschouwinge tegen het oordeel en meesterschap der Reden over de Schriftuyre*, enz. *gedaen in eene predicatie over de Woorden Pauli* Col. II. 8, *door* Joh. Regius. Gedr. tot Franeker by Hans Gyselaar, boeckverkooper aen de Hoogstraet, in de Waerheyd. 1686.

zijn optreden in dezen had hij gevonden in de stelling, door den Dr. in de wijsbegeerte Duker, een jeugdig Westfaling, verdedigd, dat «de goddelijkheid der Schriftuur alleen door de reden kon worden bewezen», en dat «onverstandig spraken, wie zeîden, dat, kwam de ware en rechte reden met die Schriftuur te strijden, men liefst moest aannemen wat zij boven wat de reden zeî». Duker nam na de uitgave van Regius' preêk onmiddelijk de pen op, om hem te weêrleggen, en alle verdenking van ketterij van zich af te schuiven. Hij betuigde «nooit gezegd te hebben, dat al het besluit van de reden van geen minder zekerheid was dan de schriftuurlijke waarheden», daar hij wist, «dat wij menschen zijn en dikwijls feilen kunnen, en dat de Schriftuur nooit dwalen of bedriegen kan»; hij zeî «maar alleenlijk, dat men onmogelijk dwalen kon, wanneer men wèl redeneerde», en dat «hoewel de Schriftuur nooit dwalen kon, de menschen toch wisten, dat zij dwalen konden in haar te verstaan, gelijk door den Professor zelf wel klaarlijk bleek, die uit de Schrift o. a. bewijsbaar achtte, dat niet de aarde maar de zon omloopt» [1]. Wat Spinoza aanging, verklaarde hij, «geen het minste deel te willen hebben aan de oneerbiedigheid tegen de Schriftuur van dien mensch, noch aan al de schrikkelijke gevoelens van dien godloozen Atheïst». Hij verdiepte zich verder in allerlei persoonlijkheden, den lang niet onbesproken vroegeren handel en wandel van Regius belangende, de «beestachtige zuiperijen en lichtvaardige galanteriën», van welke hij zelf somtijds nog wel opsneed, en dat des te onvoorzichtiger als hij wel wist, «van wat voor schandelijke dingen hij, als predikant te Stavenisse in Zeeland, voor de klasse van Tholen en Bergen beschuldigd was geweest» [2]. Regius bleef het antwoord niet schuldig, doch Duker liet zich daar niet door uit het veld slaan, en haalde nu, in zijn wederantwoord [3], van die zeeuwsche dingen, nietnagekomen huwlijksbeloften met zijn dienstmeid rakende, met de bewijsstukken op; en daar hem Regius ook op zijn gedanen eed van «eere en respect» aan de Professoren gewezen had, wierp hij hem tegen, dat dit wel niet anders dan van «burgerlijke beleefdheid en eerbewijzing» verstaan kon worden, daar het «de grootste dwaasheid ter wereld zou zijn, wilde men zich verbinden, om iemand hoog te estimeeren wegens deugden, die hij niet had». Veel minder nog konden die woorden — gelijk de Professor wilde — op «onderwerping» aan zijn gezag of aan zijn geleerdheid

---

[1] Regius had namelijk (bl. 13 zijner preek) met ronde woorden tegen hen uitgevaren, "die om de natuerlijcke redens wille direct ofte indirect hetgeene God geopenbaert heeft komen tegen te spreecken, als, by exempel, wanneer Godts Woort segt dat de Sonne omloopt, sy nochtans seggen dat de aerde omloopt, de Sonne daerentegen stil staet".

[2] *Noodige Waerschouwinge tegen de valsche beschuldigingen en lasteringen van* Joh. Regius, enz. *kortelijk opgestelt* van Gisbert Wessel Duker. Ald. bij denz. 1686.

[3] *Antwoorde van G. W. Duker op het tweede en smadelyck geschrift van Joh. Regius*, enz. Gedr. in 't jaer 1687.

doelen. Hoe dorst hij voor 't overige «eer en respect eischen, die zich niet ontzien had, zijn eer met voeten te trappen», door hem «voor een persoon van kettersche gevoelens te willen doen passeeren en vol van verachting Gods en Zijns Woords?» Daarom had hij dan ook mogen schrijven, gelijk hij 't gedaan had, om «niet bij de menschen verdacht te blijven, en zijn onschuld en 't weinig geloof, dat zijn beschuldiger verdiende, te toonen». Gewis moesten zij in deze franeker schermutselingen groeyen, wien «de bloei dier Akademie een doorn in 't oog was, en die haar op allerlei manier zochten verdacht te maken, de een door ze een hollend paard te noemen, de ander door te zeggen, dat men er losbandigheid pleegde», terwijl er toch — naar Dukers verzekering — «zooveel voorzichtigheid in de leer en zedigheid in 't leven gevonden werd als ergens». Welke schâ intusschen «het blazen der oorlogsbazuin in de gemeente» door den franeker hoogleeraar aan zijn hoogeschool berokkend mag hebben, tastbaarder en hartgrievender was die, in de onstuimige Novembermaand van dit jaar, door 't naburige Stad-en-Landen geleden. Vrijdags den 22^{en}, terwijl de wind eerst eenige dagen lang sterk uit den Zuidoosten geblazen had, was hij 's avonds half negen eerst schielijk naar 't Noordwesten, daarop naar 't Noordoosten, en toen nogmaals naar 't Noordwesten gekeerd, met een zoo geweldigen storm, donder, en bliksem, dat het land er van scheen te beven. Hunsingo, Fivelingo, en 't Oldampt werden nu als in een zee herschapen; Delfzijl en tal van dorpen liepen onder; vijfdhalfhonderd huizen bezweken voor den aandrang van 't water, en meer dan duizend menschen, meer dan vijfmaal zooveel stuks vee, kwamen er in om:

Breng mij van hier, 'k ben moê dit aan te schouwen;
O wind, ik kan mijn tranen niet weêrhouwen!

als de Groninger medicijnmeester en oudheidkundige Ludolf Smids den ramp berijmde,

't Is Groningen, het is mijn vaderland,
Van u dus aangerand.
Wat naar gekrijt verheft zich langs de dijken!
Elk loopt en draaft, doch werwaarts zal men wijken,
Terwijl de vloed huis, hooiberg, en geboomt,
En alles overstroomt? —
O, akkerman, grijp deze korenschoven,
Of hou u met een hek of staldeur boven,
Totdat men u, met scholde[2] of snabbe[3] of boot,
Kom redden uit de nood! —
Zacht! 'k zie de zon verrijzen aan de kimmen.
Hoe, staat hij stil? wat let hem in het klimmen?

---

[1] *Groningens Waternood, voorgevallen den* 22 *Nov.* enz. T'Amsterdam, by Jan ten Hoorn, 1686.
[2] In Holland *schouw*. [3] Langgebekte turfschuit met platten bodem.

Die nieuwe zee, die hij nu voor hem ziet,
    Die zag hij gistren niet.
Ach! alles kan ik nu rondom beoogen,
't Verhaal nochtans is niet in mijn vermogen:
Hoe dobbert hier de boer, en daar zijn vee!
    Geen huis staat op zijn steê!
Hier ziet m' een schip op d'hoogste dijk gedragen,
En hoort het volk haar nood den Hemel klagen;
Ginds wemelen nog menschen op het dak,
    Vol smert en ongemak.
Waar ik mij keer, naar achtren of na voren,
'k Zie hier een huis, en daar een kerk of toren,
In 't midden van die vlakte zonder strand,
    Nog flus een volkrijk land! —

Eindelijk draaide de wind gelukkig weder naar 't Oosten, en week het water allengs weêr terug, doch slechts om de volkrijke streek al het teweeg gebrachte verderf te laten doorschouwen. De Staten van 't Gewest bleven dan ook niet achter, «bij deze hoogbedroefde conjunctuur, fluctueerende» — gelijk zij zich sierlijk uitdrukten — «als in een oceaan van miserie, alle bedenkelijke middelen bij de hand te nemen, die dienen kosten tot reddinge van menschen en vee». Zij deden voorts, «om des Allerhoogsten verdere gramschap en rechtvaardige oordeelen af te bidden, voor 't nog loopende jaar wekelijksche, en voor 't aanstaande maandelijksche Vast- Boet- en Bededagen uitschrijven», waarvan zij, op 't einde van December, Hun Hoog Mogenden bericht gaven, van hun «hooge wijsheid vertrouwende», dat zij beseffen zouden, hoe bij «zoo een excessieve menigte geruïneerde huizen, verdronken menschen en vee, en in den grond bedorven landerijen, de gewone lasten thans niet door hun desolate provincie gedragen konden worden, en dus verwachtende, dat ze, in deze hare beklagelijke gesteldheid, op den Staat van oorlog voor 't aanstaande jaar, van een aanzienlijk gedeelte der Generaliteitslasten zou worden bevrijd, en andersins door de bondgenooten, naar vereisch van zaken, bijgestaan» [1].

Het was op de dreigende gevaren van zulk een watervloed dat, nu juist een jaar geleden, de anglicaansche bisschop van Londen, Dr. Henry Compton, in 't Hoogerhuis, vergelijkender wijs gewezen had, in zijn welsprekend verzet tegen de aanvankelijke pogingen van Koning Jacob, om zich, ten behoeve van 't kerkgeloof, dat hij aankleefde, vasten voet in zijn onroomsch rijk te verschaffen, door de toelating van roomsche officieren in zijn veelvermeerderd leger. «Het staat daarmeê», zoo had hij gesproken, «als met de dijken in Holland: is daar op één punt een doorbraak, zoo

[1] Zie hun schrijven van 26 Dec. opgenomen bij Kist *Neêrlands Bededagen*, enz. II. bl. 254, v.

wordt het gansche land overstroomd; evenzulk een door de wetten ingedijkt terrein is het engelsche Protestantisme, door de golvende wateren der roomsche wereldmacht bedreigd; duldt men er op een enkel punt hun toegang, zoo zal aldra 't geheel er door verzwolgen zijn» [1]. Op zijn aandrang had men dan toen ook besloten, Zijner Majesteits willekeur in dezen te keer te gaan, en hem wel voor de thans in dat leger dienende, en wellicht nog eenige meerdere officieren, van dat geloof vrijstelling te verleenen, maar hun toelating niet van zijn persoonlijk welbehagen te laten afhangen. In 't Lagerhuis had men, even te voren, in dezelfde aangelegenheid tot een eerbiedig vertoog aan den Koning besloten, waarin men aan de bepalingen herinnerde, tegen den dienst van roomschkatholieke officieren in 't britsche leger gemaakt, en verder oodmoedig verzocht, zulke maatregelen op dit punt te nemen, dat er geenerlei bezorgheid in de britsche gemoederen door verwekt werd. De Koning wenschte zich echter in zijn eigenmachtige ziens- en handelwijs ten dezen niet gehinderd te zien, noch haar aan de inschikkelijkheid van beide Huizen te binden. Hij kende zich, in zijn hooge betrekking, het recht toe, boven de wetten verheven te zijn, en verdaagde dus, den laatsten November '85, het Parlement tot den 20^{en} February daaraanvolgende, en een maand vóór dien bepaalden termijn weder tot Mei. Door zich Katholiek te verklaren had hij — naar hij inmiddels aan dezen en genen te kennen gaf — zijn drietal kronen op het spel gezet, en hij was vast besloten zich in dit opzicht niet te verloochenen [2]. Het standpunt, dat hij zich zoo tegenover de groote meerderheid zijner onderzaten koos, was te gevaarlijker, als het juist in den tijd viel, dat deze zich door Koning Lodewijks Edictsherroeping en ketterjacht ten zeerste ontstemd toonden. «De fransche vervolging der Protestanten», zoo liet zich zelfs een der hem meest getrouwen onder hen, in die eigen Novembermaand, in zijn Dagboek uit, «woedt met de uiterste barbaarschheid voort, en overtreft zelfs wat de Heidenen plachten te doen. Wat de verdere bedoeling is, zal de tijd leeren. Ik zag de toespraak van den Bisschop van Valence aan de Rhône, den Koning er hulde brengende, alsof hij een God was, omdat hij die arme Protestanten vervolgt, met de uitdrukkelijke betuiging, dat zijn zege over de ketters grooter was dan al de overwinningen van Alexander en Cezar, en men in Engeland niets anders wenschte; en dat het scheen, als had God den franschen Koning tot die machtige en grootmoedige handeling verheven, om hem in staat te stellen, hetzelfde hier te doen volbrengen. Een stout en opmerkelijk zeggen»! [3] — Koning Jacob echter bleef voorloopig zijn onverstoorbren gang gaan, gelijk hij dan ook van harte met Koning Lodewijks doen instemde. Hij liet zich door de tegenovergestelde

---

[1] Zie de uit zijn rede aangehaalde woorden bij Ranke *Engl. Gesch.*, V. S. 363.

[2] Zie de woorden uit Barillons schrijven, ald. S. 367.

[3] Zie Evelyns *Diary* op $^{3}/_{13}$ Nov. 1685.

openbare meening, die zich niet schroomde te uiten en van meer dan één bisschoppelijken kansel der Staatskerk weêrklank vond, niet afschrikken. In Maart doorliep de Bisschop van Gloucester, Dr. Framton, al de jammeren, door de Kristenkerk van den aanvang af geleden, met kennelijke zinspeling op het heden, en maande tot standvastigheid en volharding aan bij de gunst, waarin het Papisme thans geraakt scheen; terwijl zelfs de van katholieke neigingen verdachte Bisschop van Bath, Dr. Ken, tot handhaving van den protestantschen Godsdienst en verfoeying der ongehoorde fransche wreedheden, en een ruime bijdrage voor hare slachtoffers, aanspoorde [1]. Van geheel andere gedachten dan zij vervuld, liet de Koning, eenige weken later, openlijk aan de Beurs het geschrift verbranden, waarin de fransche geloofsballing Claude, met zijn welversneden pen, al de gruwelen van Koning Lodewijks vervolgingswoede geboekt had. Om zich aan de tucht van 't Parlement te onttrekken, had hij het hoogste rechterlijke machtspersoneel in zijn geest gewijzigd, eenige niet naar zijn hand te zetten rechters door andere vervangen, van welker instemming hij verzekerd kon zijn, en liet nu deze, onder voorzitting van den tot hoofdrechter benoemden Herbert van Chester, den 26^{en} Juny beslissen, dat een opzettelijk daartoe voor hen verschenen en aan hun uitspraak onderworpen roomsch hoofdofficier — Sir Eduard Hales — die sedert lange jaren zonder beëedigd te zijn gediend had, daartoe alleen de vrijstelling van 's Koningswege behoefde, en dit een aan 's Konings oppermacht verbonden voorrecht was, over 't welk het volk niet te beschikken had. Den wakkeren Bisschop van Londen had hij niet alleen zijn plaats in den geheimen raad ontzegd, en zijn betrekking van Secretaris in 't kabinet en Deken der protestantsche kapel ontnomen, maar loerde tevens slechts op een gelegenheid, hem ook van zijn Bisdom te berooven. Verlangende voorts, dat men het door hem gehuldigde geloofsstelsel niet in de Landskerk langer aanviel, had hij de aartsbisschoppen van Kantelberg en York tot zich geroepen, om van hun de afschaffing der wekelijksche Katechismusprediking, waarin het roomsch geloof veroordeeld werd, te verkrijgen. Zij lieten zich daartoe echter niet belezen, en verklaarden 't alleen doenbaar te achten, dat men er met bescheidenheid bij te werk ging, en zooveel mogelijk alle hatelijkheid vermeed. De Koning vernieuwde daarop een besluit van wijlen zijn broeder, dat een waarschuwing tegen alle twistpreeken inhield, waardoor hij echter 't onroomsch eergevoel der anglikaansche geestelijkheid te meer wekte, 't welk haar weêrhield zich door dwang tot zwijgen te laten brengen. De onroomsche bevolking ergerde hij dezer dagen op nieuw, door de inwijding eener kapel van den resident des Keurvorsten van de Palts midden in de stad voor te staan, en tegen haar verklaarden weêrzin in door te zetten, ofschoon die Keurvorst zelf had

[1] Aldaar op $^{7}/_{17}$ en $^{14}/_{24}$ Maart 1686.

laten verklaren, dat hij er volstrekt niet aan hing. Niet zonder moeite werd nu, op den dag der inwijding, de oproerige houding van 't volk onderdrukt, terwijl de Koning al dien weêrstand aan 't opstoken van den Bisschop van Londen weet. Een van dezes onderhoorige geestelijken, Dr. Sharp, een even eerwaardig man als geliefdkoosd preêker, had zich in de beantwoording der vraag verdiept, of de engelsche kerk een ware kerk was, naar aanleiding van een hem door een zijner hoorders gegeven vlugschrift, waarin de uitsluitende aanspraak der roomsche op dien naam vermeld werd. Hij weêrlegde nu die aanspraak in zijn preek, doch zonder daar iets persoonlijk kwetsends aan toe te voegen, of er de staatsaangelegenheden en verdere godgeleerde strijdvragen in te mengen. Nauw had intusschen de Koning daarvan vernomen, of hij liet den Bisschop weten, dat hij Dr. Sharp in zijn kerkampt schorsen moest. De Bisschop antwoordde, dat hij den man niet kastijden kon, vóór hij hem zelf over de zaak gehoord en deze nader onderzocht had. En nu werd er van 's Koningswege een commissie benoemd, die, onder Jeffreys voorzitterschap, den Bisschop, den 4en Augustus, in 't verhoor nam, doch zelf daarop tot geen eenparig besluit kon komen, en daarom bepâalde de zaak aan 's Konings beslissing te laten. Deze verklaarde toen voor de schorsing van den Bisschop te zijn, die nu, van zijn Majesteits uitspraak verwittigd, zijn buitengoed van Fulham betrok, waar hij zich, als liefhebber der kruidkunde, op de aanplanting van uitheemsche boomen — hem welkomer dan uitheemsche kerkbegrippen — toeleî [1].

Om zich eenigen steun bij zijn begunstiging van die van Rome te verschaffen, zocht hij de van de staatskerk afwijkende onroomsche gezinten op zijne hand te krijgen, door hun gelijke vrijheden, als hij voor de eerste verlangde, toe te staan. Hij nam daartoe den grooten voorstander der kerkelijke verdraagzaamheid, den kloeken kwaker, William Peun, in den arm, op wiens medewerking in dit opzicht hij rekenen kon, en liet vervolgens, in February van 't volgende jaar, in den schotschen geheimen raad een besluit voorlezen, waarin den Presbyterianen, Katholieken, en Kwakers zijn koninklijke verdraagzaamheid werd toegezegd, en, krachtens zijn koninklijk gezag, hun het recht toegekend, niet alleen hun godsdienst uit te oefenen, maar ook de hun opgedragen ampten te beheeren; de raad stemde er slechts schoorvoetend in toe. In Engeland, waar hij daarentegen nog niet tot een dergelijken maatregel dorst overgaan, had hij voortdurend het Parlement verdaagd, doch gaf nu ook daar in zijn geheimen raad zijn voornemen te kennen, het beginsel der godsdienstvrijheid — tegenover de staatskerk — door te drijven, daar gewetensdwang even onmogelijk te beproeven als verderfelijk voor 't Land was. Daarop volgde den 4en April een openlijke verklaring, bij welke wel de bezit-

---

[1] Zie over een en ander bij Ranke, t. pl. S. 390 ff. en verg. het *Verhael van de Proceduren gehouden tusschen den Heere Bisschop van Londen door de Commissarissen aengestelt om de kerckelycke saecken af te doen;* gedr. naer de copye van Londen by de wede. van Smith, *anno* 1684.

tingen en vrijheden der Anglicaansche kerk verzekerd, doch tevens alle strafwetten in kerkezaken geschorst werden, en voorts bepaald, dat voortaan de verschillende eeden daaromtrent achterwege zouden blijven; alles op grond van zijn koninklijk praerogatief, maar onder de uitdrukkelijk vermelde verwachting, dat beide Parlementshuizen het zouden billijken, zoodra — hij goed zou vinden die weder bijeen te roepen. Inmiddels had hij zijn beide schoonbroêrs, Laurens Hyde-Rochester en Henry Clarendon, die weigerden hem in zijn moederkerkelijke vlucht te volgen, van hun hooge staatsampten — die van Grootschatbewaarder en van Stadhouder van Ierland — ontslagen, en den laatsten door zijn andersgezinden bijzitter Tyrconnel vervangen; ook den hun door huwelijk vermaagschapten Hertog van Queensbury, William Douglas, die reeds beschuldigd werd, met zijn vermoedelijken troonsopvolger, den Prins van Oranje, in verbinding te staan, had hij van zijn staatsbetrekkingen ontzet. Zijn bepaalde oogmerk was, niemand in een van de kroon afhankelijk ampt te dulden, die niet op de beide vragen, aan een toekomstig Parlement te stellen — de afschaffing der strafwetten en der beëediging — met den Koning overeenstemde, en er hem zijn ondersteuning bij toezeî. De ontslagsmaatregel werd dan ook op verschillende zoo burgerlijke als krijgsampten toegepast, terwijl deze dan veelal uit onroomsche in roomsche handen overgingen; wat de algemeene weêrzin en ergernis nog vergrootte.

Om den Prins van Oranje, zoo mogelijk, voor zijne, schijnbaar slechts godsdienstige verdraagzaamheid beoogende denkbeelden te winnen, was in den zomer van 1686, Penn naar Den Haag gekomen, doch vond er, buiten 's Prinsen en zijner anglicaansche gade eigen richting, krachtdadige tegenwerking ook door den uit Engeland geweken Dr. Gilbert Burnet, die zich door zijn antipapistische Hervormingsgeschiedenis 's Konings ongenade op den hals had gehaald, en daarentegen het volle vertrouwen van beiden gewonnen had. Den Prins omtrent zijne bedoelingen polsende, als 't lot hem eens op den britschen koningstroon brengen mocht, leerde hij hem — in spijt der calvinistische begrippen, waarin hij was groot gebracht en die hij omhelsde — als een vastberaden voorstander der Parlementsinstelling in haar verband met de anglicaansche kerkbeginselen kennen, en zag zich dan ook gaarne door hem belooven, dat hij den Presbyteriaanschen kerkvorm nimmer eenzijdig begunstigen zou; een verzoening tusschen de aanhangers van dezen en dien der Staatskerk te bewerkstelligen was echter Burnets bedoeling niet minder, dan het 's Prinsen streven zou zijn. Tusschen dezen en de Prinses bracht de rondborstige Engelschman daarbij nog eene welkome beslissing omtrent een tot dusver niet bij hen ter spraak gekomen belangrijk punt te weeg: de vraag, welke de verhouding van haar, als britsche Koningin, tot haar koninklijken gemaal zou wezen? — Zij verklaarde, met de haar eigen vrouwelijke innemendheid, dat zij, overeenkomstig het bijbelsche voorschrift, haar man onderdanig zou zijn, mits deze niet naliet zijn vrouw, overeenkomstig de lessen van denzelfden Bijbel, lief te hebben. 's Prinsen gezag op den troon

was daardoor voor goed erkend, en zijn hart nu tevens te meer voor zijn gade gewonnen. Zijn onderhoud met Burnet gold voor 't overige slechts zijn verhouding tot Engeland, als hij, als troonsopvolger van zijn schoonvader, dezen eenmaal vervangen mocht. Het hem van andere zij, door den heftigen jongen Lord Mordaunt, aan de hand gedane opzet, naar Londen over te komen, om dien schoonvader onmiddelijk geweldsdadig te verdrijven, wees hij kortweg af, alleen uitziende naar de dingen die komen zouden. Van den Bisschop van Londen ontving hij intusschen een dankbetuiging voor de toegezegde kerkelijke houding en de goede gezindheid, omtrent de Staatskerk aan den dag gelegd: «was eenmaal de Koning niet meer onder hen, dan zou hij daar de vruchten van oogsten». Zoo keerde Penn dan ook, zonder een omkeer in zijn gevoelens te weeg te kunnen brengen of hem voor 's Konings inzichten te winnen, naar Londen terug.

Van daar kwamen, omstreeks denzelfden tijd, geruchten eener uitrusting ter zee over, die de Staten hun gezant deden opdragen, bij den Koning daaromtrent te vernemen; deze verklaarde hun echter, dat daar niets tegen hen meê bedoeld werd, hij er in 't minst niet aan dacht, hen te beoorlogen. Hij ontbood voorts zijn gezant, Skelton, die zich den Prins minder aangenaam gemaakt had, terug, en verving hem door den nieuwbakken Markgraaf van Albyville, die, in January van 't nieuwe jaar overgekomen, den Staten op nieuw 's Konings vredelievende gezindheid betuigde. Hij verzocht hun, uit zijn naam, alleen het ontslag van eenige engelsche officieren in hun dienst, die kort te voren den uitgeweken Engelschman, Robert Peyton, op 's Konings last te Rotterdam hadden zoeken op te lichten, en daarom gevangen waren gezet. Na lang dralen voldeden de Staten aan dat verzoek, doch banden ze tevens uit den lande, zonder zich om 's Konings klachten daarover te bekreunen. Evenmin baatte hem een andere klacht over de houding van Amsterdam tegenover de engelsche vluchtelingen, dat namelijk een der hoofdmedeplichtigen in de laatste samenspanning, Ferguson, in October had laten ontsnappen, toen Skelton hem door twee personen had doen opeischen. Met de Prins en Prinses weigerde zijn opvolger in aanraking te komen, vóór zij Burnet van zich verwijderd hadden en geweigerd, dezen verder te zien. Burnet zelf werd vervolgens van 's Koningswege ingedaagd, om zich te Londen tegen eene beschuldiging van hoog verraad te komen verantwoorden; in plaats van over te komen, wist hij het burgerrecht te Amsterdam te erlangen, doch bleef zich desniettegenstaande gewoonlijk in den Haag onthouden, en liet een verdediging in druk uitgaan, waarin hij beweerde om den godsdienst vervolgd te worden, wat toen door Albyville geloochend werd. De Koning toonde zich echter zoo verbolgen op hem, dat hij hem bij Van Citters als «erger dan Ferguson en den grootsten verrader, dien Engeland ooit had», uitmaakte, gelijk hij dan ook «niet zou rusten, voor hij hem Holland had doen ruimen». Alles echter te vergeefs; ook in 't volgende jaar toch weigerden de hollandsche

Staten, bij vernieuwde aanvraag, hun nieuwen onderzaat naar 's Konings verlangen te straffen of het land te doen uitgaan. Thans zonden Hun Hoog Mogenden, kort na Albyville's komst, den Heer van Weede van Dijkvelt, als buitengewoon gezant naar Londen, om daar, tegenover den Koning, dien hij hun vredelievenden zin moest betuigen, en in 't belang van den Prins, een oog in 't zeil te houden. Den laatsten, omtrent wien Dijkvelt zich met de meeste omzichtigheid uitliet, lieten enkele hooggeplaatste leden der staatskerkelijke partij, door middel zijner vrouw, waarschuwen, zich vooral niet door schijnschoone praatjens van 't Hof te laten belezen. Koning Jacob verheelde intusschen Dijkvelt zijn dringend verlangen niet, dat zijn schoonzoon en dochter hem mochten bijvallen; Dijkvelt verklaarde hem echter, bij zijn afscheidsgehoor in 't laatst van Mei nog, dat een onzijdige houding in dezen al was, wat hij van den Prins verlangen kon, en hem dit zelf in zoo ver te baat zou komen, als er door de tegenstanders zijner gevoelens de hoop bij zou kunnen gevoed worden, dat na zijn verscheiden de door hem thans gewenschte afschaffing van eed en strafbepalingen toch weêr herroepen zou worden, hetgeen hen dan van openlijken weêrstand bij zijn leven terughouden zou. De Koning was — niet onnatuurlijk van zijn standpunt — met deze beschouwing echter minder ingenomen, en zocht Dijkvelt al het doeltreffende van de voorgenomen afschaffing te betoogen; wat den Prins en de Prinses betrof, verzekerde hij hem van zijn genegenheid voor beiden, doch bleef bij de meening, dat het hun plicht was, zich aan zijn wil te onderwerpen, en door een goede verstandhouding zich die genegenheid voortdurend waardig te toonen. Toen Dijkvelt daarop naar Holland terugkeerde, nam hij met deze mondelinge eischen van den Koning tevens de schriftelijke betuiging van een aantal edelluî meê, in geheel tegenovergestelde zin en strekking. Eenige hunner — gelijk beide afgezette ooms der Prinses — stelden zich tevreden met hun persoonlijke vriendschap en vereering te staven; andere echter, gelijk de graaf van Devonshire, uitten den wensch, dat het met Engeland zoo mocht staan, dat er de Prins genoegen meê kon nemen; of verzekerden hem zelfs, als Nottingham, in ronde woorden, dat de hoop aller Protestanten op hem gevestigd was; of gaven hem ook, als Shrewsbury, te kennen, dat het hun eenige troost in 't ongeluk zou wezen, mochten zij van hem vernemen, in hun goed recht te zijn. Churchill deelde, in naam van Prinses Anna gelijk van hem zelf, het vaste besluit meê, bij 't Protestantisme te volharden, en Lord Danby stelde zelfs een bijeenkomst voor, om den Prins daar opening te doen van een en ander dat zijn nut kon hebben, daar hij 't niet raadzaam gevonden had, alles, wat hij wenschte dat de Prins vernam, aan Dijkvelt te zeggen. Toch had deze anders reeds genoeg kunnen hooren, gelijk o. a. de uiting der meening, dat de Koning den Katholieken nog zóóveel rechten zou toekennen, dat zij zich bij zijn afsterven gansch niet genegen zouden betoonen, in de protestantsche troonsopvolging toe te stemmen; dat hij tot willekeur geneigd was, en door een krachtig leger ondersteund werd; en dat hij,

kon hij een Parlement naar zijn zin erlangen, alle wetten, die 't hem goed docht, zou doen aannemen. De Prins weifelde niet in zijn keus; hij gaf den Koning, bij een schrijven van 17 Juny te kennen, dat er niemand was, die alle godsdienstvervolging meer verfoeide dan hij; doch dat hij evenmin kon besluiten iets te doen, dat tegen het belang van den godsdienst, dien hij zelf beleed, indruischte, en hij dus tot datgene, wat de Koning van hem verlangde, de hand niet leenen kon. In zijn wederantwoord toonde de Koning zich vrij verstoord over deze rondborstige verklaring, die hij op rekening van hem tegenwerkende lieden stelde, den Prins door bemiddeling van Dijkvelt bewerkend. Hij zelf liet er zich echter in de volvoering van zijn opzet niet door belemmeren, vond zich integendeel te meer nog geprikkeld dit door te zetten. Hij begon met, tegen de volgende maand, den pauselijken Boodschapper of *Nuncius*, dien «vertegenwoordiger van den Antikrist» naar de zienswijze zijner staatskerkelijke onderzaten [1], een prachtige ontvangst op Whitehall te bereiden; een schouwspel gelijk er in 't protestantsche Londen sedert anderhalve eeuw geen was bijgewoond, en dat dan ook een ontelbare schaar van nieuwsgierigen naar de deuren en vensters van 't paleis lokte. Te gelijkertijd kondigde hij de ontbinding van 't hem weêrstrevend, en zoo herhaaldelijk geschorste Parlement aan, op grond, als ook aan 's Pausen vertegenwoordiger door hem werd meêgedeeld, dat hij alleen daardoor de pogingen van den Prins van Oranje kon verijdelen, en de verbintenis tusschen dezen en de Anglicanen te niet doen. Om er hem gunstige leden in te krijgen, werd de Overheid der steden, met Londen te beginnen, in dien geest gewijzigd, een zestal ouderluî van hun ampt ontzet, en de anglicaansche Lord-Mayor door een ijverig Presbyteriaan vervangen; ook van 't gildebeheer werden alle hem tegenwerkende hoofden uitgesloten, en bij de eerstvolgende stedelijke verkiezing aanbevolen, dat allen te doen, die zich niet in zijn zin verklaren wilden. In Augustus ondernam hij daarop een reis naar de westelijke graafschappen, zijne vrouw tevens tot herstel van haar gezondheid naar Bath begeleidende, doch hoofdzakelijk met het doel, de Parlementsverkiezing in welkomen zin voor te bereiden. In meer dan éene stad, gelijk met name te Bristol, vond hij een gunstige stemming en opgewonden onthaal. Op zijn terugreis naar Windsor deed hij Oxford aan, waar men geweigerd had, den Bisschop Parker, op zijn aanbeveling, tot voorzitter van een der aanzienlijkste Universiteitscollegiën te kiezen, en hij nu zijn wil wenschte door te zetten. Toen men bleef weigeren, werden er, eenige maanden later, door zijne Commissie alle leden tot verwijdering uit

[1] "A strange turne of affairs", schreef Evelyn wat later, bij een feestmaal, denzelfden Nuncius in Guildhall aangericht, "that those who scandalize the Church of England as favourers of Popery, should publiqly invite an emissary from Rome, one who represented *the very person of their Antichrist!*". Zie zijn Dagboek, op 29 Oct. van dit jaar.

veroordeeld. In Cambridge was door dezelfde commissie de Onderkanselier van zijn ampt ontzet, omdat hij zich in 't voorjaar verzet had tegen de toekenning van een akademischen graad aan een geletterden benedictijner monnik. In de verschillende graafschappen liet de Koning vervolgens tot de beampten en vrederechters de vraag richten, of zij zich naar de aangekondigde verdraagzaamheidsmaatregelen wilden gedragen, bij de aanstaande verkiezing slechts dezulken stemmen, die er meê ingenomen waren, en zoo zij zelf gekozen werden, er voor stemmen. Onbewimpeld verklaarde hij tevens, dat hij er zich meê bezig hield, alle naamlijsten te herzien, en slechts hèn in hun betrekkingen zou handhaven, van welke hij bijstand kon verwachten in 't heilzame werk, dat hij had voorgenomen. Enkelen gaven toe; de meesten verklaarden echter, dat zij zich de handen niet wilden binden, vóór in het Parlement zelf het voor en tegen der zaak ernstig overwogen was. Tegen de eedafschaffing toonde men zich over 't algemeen ingenomen, daar dan de Katholieken, bij 's Konings voorkeur voor hen, al spoedig alle posten in handen zouden hebben, en men, werden ze zelfs in 't Parlement toegelaten, duchten moest, dat zij er, door 's Konings gezag begunstigd, tot besluiten zouden leiden, door welke 's Lands wettige en godsdienstige toestand in gevaar werd gebracht. Onmiddelijk werden nu alle weêrstrevende beampten van hun betrekkingen ontslagen. Toch waagde hij 't nog altijd niet, tot de bijeenroeping van een nieuw Parlement over te gaan, en gelijk Van Citters den Staten, in February 1688, meldde: «zoolang de corporaciën, waarmeê men nu nog dagelijks bezig was, niet alle naar Zijner Majesteits zinnelijkheid geregeld en veranderd waren», bleven zijne ministers zich er tegen verklaren. Ten slotte werd zij tot in November van 't jaar verschoven.

Op den Prins van Oranje was intusschen, in 't vorige jaar, nog een nieuwe poging, hoewel even onvruchtbaar, beproefd. Zeker schotsch advokaat, Jacob Steward, was naar Holland overgestoken, en had zich daar met hem en Fagel in betrekking gesteld, en later uit Eugeland herhaaldelijk aan den laatsten geschreven, om hem tot bewerking van den Prins in 's Konings zin te noopen, hem daarbij voorhoudende, hoe gering het aantal Roomsch-katholieken in Engeland was, en hoe luttel er dus van hun invloed te duchten viel. Fagel, die zijn brieven steeds aan den Prins meêdeelde, liet ze echter onbeantwoord, tot zoolang hem die Prins eindelijk opdroeg, een openlijk schrijven tot Steward te richten, dat, door Burnet in 't Engelsch vertaald, in druk verspreid kon worden, en zoo van 's Prinsen gevoelen eens vooral uitdrukkelijk kon doen blijken. «Geen Kristen», zoo gaf hij daar te lezen, «behoorde, naar 's Prinsen en zijner gade meening, gewetenshalve vervolgd of om verschil van den aangenomen godsdienst euvel behandeld te worden, en waren zij 't er daarom ook meê eens, dat de Papisten in Groot-Brittanje en Ierland dezelfde vrijheid van godsdienstoefening hadden als in de Vereenigde Provinciën. Evenzeer keurden zij 't van

harten goed, dat de verschillende onroomsche gezinten gelijke vrijheid, zonder eenig beletsel, genoten, en waren overbodig, die vrijheid, naar Zijner Majesteits begeerte, te helpen invoeren en handhaven. Zij wilden ook met die Majesteit wel meêgaan in 't afschaffen van strafbepalingen, mits slechts de wetten, waarbij de Roomschgezinden buiten beide Huizen van 't Parlement en alle openbare kerkregeeringen en krijgsampten gesloten waren, in volle kracht bleven. In 't te niet doen toch dezer wetten en die der geloofsbetuiging konden zij niet treden, omdat er de protestantsche godsdienst door werd beschermd, terwijl er de Roomschen geen andere schâ door leden, dan eenige betrekkingen te moeten derven, die zij zonder nadeel der Protestanten niet bekleeden konden. Ook steller zelf, de Raadpensionaris, was altijd tegen 't vervolgen dergenen geweest, die van den Staatsgodsdienst verschilden, en hij hoopte er ook altijd tegen te blijven. De waarheid, door God in 's menschen hart gegeven, was louter een uitwerksel van Zijne barmhartigheid, en moest men er zich dus toe bepalen, Hem voor de dwalenden te bidden, en dezen alleen door vriendelijke en zachte middelen terecht zoeken te brengen. Nooit had hij echter van de andere zij kunnen begrijpen, hoe iemand, dien men vrijheid van godsdienst gunde, het zich geoorloofd kon wanen, de wetten van een Staat te doen afschaffen, om zelf aan een of ander bediening te geraken. 't Verschil van meening tusschen den Koning en zijn beide kinderen lag dan ook niet dáárin, of men den lieden een geldboete of andere straf opleggen moest, omdat zij den vastgestelden godsdienst niet beleden; maar of men de Roomschen tot de openbare ampten moest toelaten, waaruit mettertijd een afschaffing van alle wetten zou voortvloeyen, tot bescherming der protestantsche kerkbegrippen in 't leven geroepen. Er was geen Koninkrijk of Staat te vinden, waarin bij de wet niet in de veiligheid van de Staatskerk voorzien werd, en 't was dus niet meer dan billijk, dat dit ook in Engeland plaats greep. Intusschen verschilde op dit punt de houding van Katholieken en Protestanten ten zeerste; genen toch stelden zich niet tevreden met dezen slechts van ampten uit te sluiten, maar zochten bovendien hun godsdienst te verdrukken en uit te roeyen; en een Protestant, dien zijn godsdienst ter harte ging, kon daarom niet in de afschaffing der wetsbepalingen stemmen, tot beveiliging van zijn kerk vastgesteld. Wel zeî men, dat de Roomsch-katholieken in beide deelen van Groot-Brittanje slechts een klein getal vormden, doch in Ierland stond het daarmeê geheel anders; en al waren ze in beide andere deelen zoo weinig talrijk, des te onedelijker zou 't zijn, om die weinigen de openbare rust te verstoren, daar zij toch verder volkomen godsdienstvrijheid genoten. Was hun getal echter wellicht grooter dan men beweerde, zooveel te meer zouden ze te duchten zijn. Voor 't oogenblik zouden ze waarschijnlijk wel niet ondernemen, den onroomschen godsdienst te verdrukken, doch als de kracht der wetten, tot zijn bevestiging gemaakt, eenmaal verbroken was, dan zouden ze den Koning allicht weten te beduiden, dat hij ge-

wetenshalve verplicht was, zijn onroomsche onderdanen te vervolgen. 't Zou voorts wel voor die Onroomschen, die niet tot de Staatskerk behoorden, jammer zijn, dat ze aan de strafbepalingen onderworpen bleven; doch ze hadden dat alleen aan de Roomsch-katholieken te wijten, die, zelf nog onder 't bereik der wetten, den Koning zochten over te halen, om de Protestanten huns ondanks te dwingen, de bepalingen af te schaffen, waardoor de veiligheid van hun godsdienst gewaarborgd was. Den Prins en der Prinses kon men althans dit niet ten laste leggen, daar zij duidelijk verklaard hadden, dat zij zelfs den Roomschgezinden, en veel meer den verschillenden Onroomschen dus, vrijheid van meening wilden toestaan, en niet anders beweerden, dan dat men de Roomschen buiten die openbare bedieningen moest houden. 't Was trouwens ook een grove misvatting van Steward, voor te geven, dat de Roomschen in de Vereenigde Provinciën tot die bedieningen werden toegelaten; duidelijk genoeg werden zij door de wet buiten allerlei regeerings- en rechtsampten gesloten, en tot krijgsampten alleen bevorderd, omdat ze, van de eerste vestiging van den Staat af, zich met de Hervormden tot verdediging der gemeene vrijheid hadden vereenigd, en den Staat in den oorlog goede diensten hadden bewezen. De gemeene veiligheid leed er ook geen gevaar door, omdat het getal roomsche krijgsluî niet groot was, en de ongemakken, van hen te duchten, licht voorkomen konden worden; hetgeen minder gemakkelijk gegaan zou zijn, als de Roomschen tezelfder tijd ook tot regeerings- en rechtsampten waren toegelaten. Hun Hoogheden wenschten niets vuriger, dan dat Zijne Majesteit gelukkig regeeren mocht, doch hielden zich in gemoede overtuigd, dat de protestantsche godsdienst onvermijdelijk gevaar zou loopen, zoo de strafbepalingen en de geloofswet werden afgeschaft. Zij zouden dus heel wat voor God te verantwoorden hebben, lieten zij zich overhalen, om met den Koning omtrent het bewerkstelligen en handhaven van die afschaffing in te stemmen. Zijne Majesteit wist intusschen,. welk een diepen eerbied zij andersins altijd voor hem gekoesterd hadden, en zouden zij niet nalaten daarin te volharden, even als zij in 't nakomen van hun kinderplicht en de toewijding hunner genegenheid, ware 't mogelijk, nog meer dan vroeger zouden ijveren» [1]. Even gunstig als deze brief bij de engelsche Protestanten werkte, daar hij hun eigen gevoelen slechts weêrgaf [2]; even ongunstig stemde zij den Koning en zijne partij, die er weldra een vlugschrift tegen deed uitgaan, dat onder den titel *Parlamentum Pacificum* het licht zag, en hem voor verdicht verklaarde, of er althans de denkbeelden van de Prins en Prinses voor onjuist en scheef in weêrgegeven uitgaf. Fagel kwam daar echter onmiddelijk tegen op, betuigde zich den werkelijken schrijver er van, en de meening van

---

[1] Zie den geheelen brief o. a. in den *Holl. Mercurius* voor 1687, bl. 92—98.

[2] Zie Sarotti's opmerking daaromtrent bij Ranke, *Engl. Geschichte*, V. S. 509.

Hun Hoogheden onvervalscht meegedeeld te hebben. Te zelfder tijd gaf hij ook een brief in het licht, aan Albyville door hem geschreven, in welken hij zich op de kennis beriep, door hem van beider gevoelens gedragen, en hem verzocht den engelschen minister Sunderland van de fout in kennis te stellen, ten dezen opzichte in het P. P. begaan. Openlijk verklaarde hij ook, door den Prins schriftelijk te zijn aangezocht, om den brief aan Steward te schrijven. Eenige maanden later verspreidde deze toen in druk, dat hij nooit aan Fagel gevraagd had, hem te laten weten, van welke meening hij of de Prins omtrent de engelsche twistpunten waren; doch Fagel liet daarop ettelijke uittreksels uit zijne brieven drukken, waaruit bleek, dat hij hem sedert July '87 herhaaldelijk had aangespoord, Prins en Prinses tot 's Konings gevoelen te belezen. Albyville, die in dien tijd een uitstap naar Londen was gaan doen, kwam daar in 't najaar zoo opgetogen over 's Konings plannen en uitzichten van daan, dat hij er zich op de in 't oogloopendste wijs tot den Prins zelf over uitte, en, op de opmerking van dezen, dat de Koning bij zijn troonsbeklimming toch bij eede beloofd had, de wetten en de Staatskerk te handhaven, uitriep, dat «Vorsten wel eens hun beloften dienden te vergeten». Toen de Prins hem verder zeî, dat hij meende Zijne Majesteit meer acht moest geven op hetgeen zulk een aanzienlijk deel van 't volk, als tot de episkopaalsche kerk behoorde, dacht, antwoordde hij losweg, dat «die kerk over een paar jaar wel eens niet meer bestaan kon». Even onbesuisd, als met deze beide uitvallen, handelde hij ook in de nog altoos hangende twistzaak over Bantam; zijn eerste vertoog daaromtrent, dat op hoogen toon gesteld was, gaf hij te Amsterdam in druk uit, vóór hij het bij de Staten had ingediend; met geen ander gevolg trouwens, dan dat er de actiën der Oostindische Compagnie voor 't oogenblik vrij wat door daalden, en hem daardoor — naar men wil — de schoonste gelegenheid gaven, er persoonlijk zijn geldelijk voordeel meê te doen. Later deed hij toen wat water in zijn wijn, en vraagde alleen, dat men gemachtigden zou benoemen, om op nieuw over de zaak te handelen.

Daar de met Frankrijk heulende Koning van Denemarken, in 't vorige najaar, den Staten, die nog achtergebleven waren, het met hem in 1684 gesloten handelsverdrag te bekrachtigen, met een hoogere tolheffing scheen te bedreigen, hadden zij, in dit voorjaar, de vaart op Noorwegen en den invoer van noordsch hout tot nader verlof verboden, doch de Koning hun daarop door zijn gezant Kragh laten weten, dat hij volstrekt niet van zins was, hun onderzaten meer tol dan anderen af te vergen, en dat het hem daarom bevreemdde, zij den noordschen handel zoo belemmerden; zijne schuld was het niet, dat het verdrag nog niet behoorlijk bekrachtigd was, en zeî hij hun, wilden zij daartoe overgaan, de meest mogelijke bereidvaardigheid zijnerzijds toe. Van den anderen kant bood Brandenburg zijn bemiddeling in de gerezen moeilijkheid aan, en werd toen, in July '87, de amsterdamsche Pensionaris Hop in een buitengewone zending naar Berlijn afgevaardigd, om de zaak tot een wenschelijk

einde te brengen. Het hield daarmeê echter nog een geruimen tijd aan; te Berlijn zelf kwam vooreerst niets tot stand, en maakte Hop alleen — naar 't schijnt — van de gelegenheid gebruik, om met den Keurvorst op 't punt van Frankrijk nader te handelen, en den stand van zaken in Engeland met hem te bespreken [1]. Daarop bracht hij eenigen tijd te Hamburg door, waar over de aanspraken van Denemarken op Sleeswijk met Zweden onderhandeld werd [2], en hij toen met dit laatste, in 't belang van den hollandschen houthandel, kon onderhandelen. In Berlijn teruggekeerd, vond hij den deenschen gemachtigde, Von Lenten, allengs wat inschikkelijker in zijne voorwaarden, en werd zoo eindelijk — na dertien maanden, in plaats van drie of vier als men zich had voorgespiegeld — in de volgende Julymaand het Verdrag beklonken, waarbij men bepaalde, de geschillen omtrent den handel te Hamburg of Altona te vereffenen, terwijl inmiddels de vaart op Noorwegen weder zou geopend zijn, en de ingezetenen der Vereenigde Gewesten, op 't punt der tollen en scheepsmeting, op den voet der vroegere verdragen — van 1645, 1647, 1666, en 1669 — zouden behandeld worden [3]. Denemarkens verhouding tot het engelsche Hof, door 't huwelijk van 's Konings broeder George met Koning Jacob's tweede dochter, bracht er zeker toe bij, die tot de Republiek minder ongedwongen en voorkomend te maken.

Ook het in zijn kerkelijke trots en aanmatiging gekrenkte en daardoor ten hoogste verbolgen Frankrijk had, in dit jaar, om de voor zijn uitgeweken ketters zoo gastvrije Republiek te straffen, haar den invoer van alle haring verboden, die met geen fransch zout gekaakt was, doch de Staten daarop, uit weêrwraak, een hooger belasting op de fransche siropen gesteld. Dit belette trouwens niet, dat men de aangeboden bemiddeling van datzelfde Frankrijk in een andere tolvraag, met het in Maastricht betrokken Luik, aannam; 't geen in November van dit jaar de luiksche gemachtigden, Baron d'Outremont en den Raadsheer Brassines, naar Den Haag bracht, om daar met Avaux te beraadslagen. Met hoeveel statelijke minzaamheid door Hun Hoog Mogenden ontvangen en bejegend, konden zij echter de zaken vooreerst nog niet doen opschieten [4]. Was dit, in deze meer beperkte aangelegenheid van minder aanbelang,

---

[1] Zie daaromtrent bij Droysen, t. pl S. 550.

[2] Door de jongere lijn van 't Huis Oldenburg was namelijk, bij den vrede van Roeskilde, de oppermacht over een groot deel van Sleeswijk verkregen, waarin het bij den vrede van Nijmegen gehandhaafd was. Op Frankrijk steunende had Koning Kristiaan IV zich echter die oppermacht toegeëigend, en de sleeswijker Ridderschap gedwongen, zich als een lid van zijn deensche rijk te erkennen. Zweden was daar nu evenwel, in 't belang van Holstein-Gottorp, tegen opgekomen, en dreigde een 20,000 man in Denemarken te werpen; terwijl Frankrijk dit laatste wenschte bij te springen, en daarvoor ook het thans er aan vermaagschapte Engelsche Hof te winnen zocht.

[3] Voor de nadere bijzonderheden zie Mr. Den Tex' *Akademisch Proefschrift*, bl. 90 en vv.

[4] Zie *Holl. Mercurius* voor 1687, bl. 181.

onaangenamer was het voor den Staat, bij al den omslag en kosten, die 't vereischte, dat men op nieuw zonder veel baats, de vrijpostige Algerijnen had zoeken te bestrijden, en daartoe, in Mei, onder den Vice-admiraal Van Almonde, en den Schout-bij-nacht Van Brakel — Chattamscher ketengedachtenis — een smaldeel had uitgerust. Zelfs waren, toen zij in de spaansche en middellandsche zee kruisten, eenige van gener roofschepen in 't kanaal en de Noordzee komen stroopen, en werden er, in 't begin van Juny, nog een drietal niet ver van Texel gezien, terwijl drie andere, tusschen de monden van Schelde en Maas, drie koopvaarders en twee visschersvaartuigen buit maakten of uitplunderden, en ook het beurtschip op Londen, dat eenige Rotterdammers en verscheiden fransche uitgewekenen aan boord had, wegnamen. In der ijl werden toen eenige galjoten en andere snelzeilers uitgezonden, en met de meeste voortvarendheid een half dozijn oorlogschepen toegerust, dat nog vóór 't einde der maand, onder den zeeuwschen Vice-admiraal Karel van de Putte, die ook reeds in 't vorige jaar in de Noordzee gekruist had, zee koos. De Algerijnen hadden echter zijn komst niet afgewacht, maar zich, op 't eerste alarm, door hun overmoed teweeg gebracht, al aanstonds bij tijds weder weggemaakt, en kwamen zich sedert niet meer in 't kanaal vertoonen. Almonde en Van Brakel hadden evenzeer geen ander deeg van hun tocht, dan dat zij zich in de gelegenheid vonden, een fransch koopvaarder, die den roovers in handen gevallen was, te heroveren. Vóór hun komst in de Middellandsche zee hadden echter twee koopvaardijkapiteins, Pijn en Voshol, die den 15^en^ Mei de haven van Livorno uitgestevend, en even voorbij 't eiland Gorgona gekomen waren, een ontmoeting met drie arglistig onder fransche vlag varende roofschepen, die met den avond op hen aankwamen. Hen, in spijt hunner bevriende vlag, weinig vertrouwende, rustten zij zich tot den strijd toe, en wendden den volgenden ochtend, om de loef te behouden, maar werden door hun beter bezeilde belagers al spoedig in de lij gebracht. Met hun drieën legden dezen toen op Pijn's schip, den *Admiraal de Ruyter*, aan, doch werden door het geschut en het geweer van zijn boord zoo wakker begroet, dat zij na een kort maar scherp gevecht aflieten, en hij en de minder in 't vuur geraakte Voshol de reis verder ongestoord vervolgen konden. Slechts Pijn's touwwerk was erg beschadigd, en van zijn soldaten zeven gesneuveld en twaalf, van zijn bootsgezellen half zooveel, gekwetst. Even gelukkig als zijn bodem, ontsnapte een zierikseesche turfschuit aan de haar bestokende roovers, die, op een ander reeds buit gemaakt zierikseesch vaartuig, dat van schipper Vrolijk, haar zes uur lang nazetten, gedurende welke zij zich met korte gangen verweerde, terwijl haar zeilen vol gaten raakten, en een van haar mannen door 't dik van zijn been geschoten werd; op de daarop geuite aanmaning van den stuurman, om te bukken eer ze hem dood schoten, antwoordde hij echter, dat hij bukkend gevaar liep, dubbel in plaats van enkel geschoten te worden, en ook liever dood dan genomen wou wezen. Zonder

verder letsel raakten evenwel hij en zijn makkers de zierikseesche haven weder binnen [1]

Van minder moorddadigen en plunderzieken aard, dan dit gehaspel met de afrikaansche zeeschuimers, was dat, hetwelk, in 't begin van 't jaar, tusschen beide hollandsche rechtslichamen, den Hoogen Raad en 't Hof van Holland, ontstond, naar aanleiding van een kerketwist in 't zoo rumoerzieke Alfen, welks predikant, zekere Adriaan Bouman, in rechten voor 't laatste betrokken was. Een zevental daarin gemoeide leden zijner gemeente hadden zich, ten gevolge daarvan, tot de kerkelijke klasse gewend, met verzoek de zaak tusschen hen en den dominee tot «meeste stichting der kerk van Alfen» af te doen; doch deze daartoe overgaande, ontving nu van den Hoogen Raad bevel, dat onmiddelijk te staken, daar de oude en nieuwe kerkeraad, eerst zelf van de zaak willende kennisnemen, er tegen opgekomen was. De zeven gemeenteleden meenden daarin echter niet te moeten berusten, en wendden zich dus tot het Hof, dat nu, namens Zijn Hoogheid en zich zelf, de klasse gelastte, om de zaak af te doen, zonder zich om het tegenbevel van den Hoogen Raad te bekommeren. Die Hooge Raad, daarover gebelgd, vaardigde toen een nieuw bevel — een zoogenaamd *mandement van complainte* — uit, bij 't welk beide kerkeraden in hun recht erkend werden, kerkelijke zaken te behandelen vóór zij tot de klasse kwamen; twee van zijn raadsheeren werden tegelijkertijd gemachtigd, dit bevel ten uitvoer te doen leggen. Na dit volbracht te hebben, zagen zij zich evenwel, als hadden zij zwaar misdreven, voor 't Hof gedagvaard, en gelast, om de brieven van aanschrijving aan de klasse in handen van een van 's Hofs secretarissen te stellen, en de woorden te schrappen, waarin dat kerkeraadsrecht erkend werd. De Hooge Raad nam daar echter geen genoegen meê, en vervoegde zich tot de hollandsche Staten, terwijl zijn beide gemachtigden — Corn. Hop en Bronckhorst — als burgers van Amsterdam, zich buitendien over de ondergane handelwijs bij hunne stad beklaagden. De Staten daarop met den Prins te rade gaande, sloegen den welwijzen middelweg in, geen van beide lichamen uitsluitend in 't gelijk te stellen, maar den H. Raad te verzoeken, de pen door de gewraakte uitdrukkingen te halen, en 't Hof de dagvaarding van beide raadsheeren in te trekken; terwijl, zoo dit laatste zijne machtiging der klasse wilde doorzetten, de predikant, of wie zich anders daardoor bezwaard mochten rekenen, zich tot de Staten zelf konden vervoegen, die de zaak naar behooren zouden weten te schikken [2].

Kerkelijke beslommeringen van meerder omvang hielden Hun Hoog Mogenden dit jaar een tijd lang in spanning. Zij hadden namelijk, op aandrang eeniger zeeuwsche en friesche kerkleeraars, een plakaat afgekondigd, waarbij den Jezuïten, Franciscanen, Dominicanen, en anderen monniken het verblijf in den lande verboden werd, doch

---

[1] Zie ald. bl. 183, en verg. De Jonge, *Ned. Zeewezen*, t. pl. bl. 31 en vv.

[2] Zie de verschillende in de zaak gewisselde stukken *Holl. Merc.* 1687, bl. 160–171.

kwamen daartegen nu de gezanten der roomsch-katholieke mogendheden in verzet. Sommigen hunner waagden zelfs op te merken, dat de Staten, die de fransche geloofsvervolging zoo hevig afkeurden, thans zelf in die richting schenen werkzaam te willen zijn. Vooral ook viel hen de keizerlijke resident, Krampricht, er hard over, en beklaagde zich zelfs bij den Keurvorst van Meins, dat het hier met den roomschen godsdienst slecht stond, en de Staten door hun Jezuïten en monniken bannend besluit de verdragen schonden, vroeger met de Katholieken gemaakt. Hij meende hun handelwijs zelfs schuldiger dan die van den franschen Koning te mogen noemen, omdat Roomschen en Onroomschen hier eertijds gelijk hadden gestaan, en de eersten zelfs van ouds het gebied over de Nederlanden gevoerd hadden, dat hun door de laatsten ontwrongen was, die hen sedert in bedwang hadden gehouden, en nu 't land wilden uitjagen. De Staten lieten zich echter door dergelijke klachten en vertoogen niet van hun stuk brengen. Zij verklaarden den klachtigen gezanten, bevonden te hebben, dat die Jezuïten en monniken, dien zij 't verblijf in hun land ontzeiden, uitheemsche, van hun kloosters en oversten afhankelijke zendelingen waren, den Staat geen goed hart toedragende, en jaarlijks aanzienlijke sommen gelds over de grenzen slepende; dat het dus ook alleen dáárom was, en niet uit weêrwraak over 't leed den Hervormden elders aangedaan, dat zij hen uit hun midden weerden; terwijl de hier gevestigde vreedzame Roomschen zich van binnenlandsche priesters konden bedienen, en die uitlandsche heeren dus gemakkelijk ontberen konden; ook hadden de ingeboren priesters zelf van hen verlangd, die vreemden te doen vertrekken. Ook de Keurvorst van Brandenburg liet niet na de partij der Staten in dezen te trekken, en gaf te kennen, dat de keizerlijke resident hun handelwijs geheel ten onrechte bij die van Koning Lodewijk vergeleek. In Frankrijk toch werden 's Konings onderdanen, tegen een door 's Konings voorzaten gemaakt en door hem zelf bekrachtigd verdrag in, wreedaardig gekweld en vervolgd; in Nederland thans alleen eenigen vreemdelingen, die niets bezaten, noch door eenig verdrag gevrijwaard waren, hun verder verblijf opgezegd. Ieder mogendheid had, naar zijne meening, recht den vastgestelden Godsdienst door inboorlingen alleen te laten waarnemen en bedienen, en de Onroomschen mochten dat recht dus zoo goed als de Roomschen toepassen; vooral wanneer, gelijk hier 't geval was, de eerdienst, dien men alleen door ingeboren priesters bediend wilde zien, bij openbare plakaten verboden was, en alleen bij oogluiking toegelaten werd. Vreemd achtte hij 't verder, dat Krampricht, in zijn beklagbrief, de vervolging in Frankrijk, die veel Katholieken en den Paus — den verdraagzamen Innocentius XI — zelf tegen de borst was, dorst verdedigen; vreemder nog, dat hij den Koning van dat land meer recht nog toekende, om het Edict van Nantes te herroepen, dan de Staten, om uitheemsche priesters en monniken te weren, als ware dit met zekere overeenkomsten in strijd, van welke echter nergens bleek. De duitsche Keizer meende hem, ten gevolge dezer toelichting

en die der Staten, dan ook te moeten kenbaar maken, dat hij den «ontijdigen ijver» van zijn resident niet kon goedkeuren, en hij in 't minst geen last had gegeven, dergelijke dingen te zeggen of te schrijven [1]. 's Keurvorsten zoon, Prins Filips, die in 't begin van July Den Haag was komen bezoeken, werd daar den 7^{en} der maand feestelijk door de schutterij onthaald. Met drie karossen naar den Doelen afgehaald, werd hij door een trits zijner gastheeren, onder 't lossen van acht veldstukjens, plechtstatig ontvangen, en eerst in burgemeesters kamer, waar Stads overheid bijeen was gekomen, daarna in de eetzaal geleid, waar zijn vaders portret en dat van den Prins van Oranje aan weêrszijden aangebracht en met groen en bloemen omhangen waren. Hij zelf nam toen onder dat zijns vaders plaats, en aan 't rijke gastmaal deel. Bij ieder gezondheid daar, uit twee, door den Prins aan de schutterij vereerde, vergulde koppen gedronken, werd het geschut, onder trompetten- en paukengeklank, gelost, en hij vervolgens, welvoldaan over al de hem bewezen eer, 's avonds zes uur, weder uitgeleid [2]. Een goede maand later, den 14^{en} Augustus, werd den frieschen Stadhouder te Dessau een zoon geboren, die bij den drie dagen later gevolgden doop de namen Jan Willem Friso ontving; een voor beide ouders te heugelijker feit, als hun eerste mannelijke spruit, ruim een jaar geleden, reeds weder overleden was. Hun Hoogmogenden, door de Staten van Friesland tot gevaders van den jonggeboren Prins verzocht, vereerden dezen een gouden doos, met een lijfrentebrief van 3000 gulden 's jaars, als pillegift [3]. De Prins van Oranje, thans op 't Loo vertoevende, liet mede niet na, zijn frieschen neef met de blijde gebeurtenis van harte geluk te wenschen [4]. De verhouding tusschen beide neven liet nu niets te wenschen over, en maakte 't den hollandschen des te gemakkelijker, zijne gedachten over den loop der dingen buiten 's lands en de algemeene europeesche staatkunde te laten gaan, en zijne verhouding, zoo tegenover de engelsche toestanden, als tegenover Frankrijk en zijn in staat en kerk overmoedigen en heerschzieken Koning, vastberaden te overwegen [5].

---

[1] Wagenaar, *Vad. Historie*, bl. 388. [2] *Holl. Merc.* voor 1687, bl. 171.

[3] Ald. bl. 173. [4] Zie zijn schrijven van 21 Aug., *Arch.*, V. p. 591.

[5] Hoezeer hij hier te lande zelf thans meester was, laat zich uit de rijmen afnemen, door een persoonlijk onmachtigen misnoegde, dezer dagen, in baatzieken wrevel tegen hem saamgelijmd:

Te Land is Vedder Generaal,
Te water is hij Admiraal,
In kerke Paus en Cardinaal,
In 't Hof de meester van de zaal;
In 't kort, hij is het al te maal:
Hij schrapt en scheert ons allen kaal.
Och, was hij in des Hemels zaal,
En vrat daar eeuwig kolden schaal,
Gelukkig waren we al te maal.

(Opgenomen in de zoogenoemde *Nederduitsche Keurdigten*, I. bl. 233).

Die Koning, niet tevreden met den voorloopigen stand van zaken, door het twintigjarig verdrag in 't leven geroepen, en belust, zich het blijvend bezit der hem tijdelijk toegewezen plaatsen en streken verzekerd te zien, zocht, in 't begin van 1687, door bemiddeling van Rome den duitschen Keizer te belezen, om binnen luttel weken het 20jarig Bestand in een Vrede te veranderen. De Keurvorst van Brandenburg echter, hoewel door ziekte geteisterd en zijn einde reeds nabij achtend, wist zijn pogen te verijdelen, en nam voorts den als protestant uit Frankrijk geweken Maarschalk Von Schomberg in zijn dienst, die in April de reis over Holland tot hem nam, en wien nu het opperbevel over de brandenburger troepen werd opgedragen [1]. Ook met tal van andere adellijke en onadellijke fransche uitgewekenen versterkte hij zijn leger, en bleef voortdurend tevens het weinig vertrouwbare Oostenrijk ga slaan, en met den Prins van Oranje in onafgebroken verstandhouding. Dezes koninklijke schoonvader verzocht, in 't begin van February 1688, de Staten schriftelijk, hem zijne engelsche en schotsche regimenten in hun dienst, tot vermeerdering van zijn krijgsmacht, over te zenden. De Staten, zich niet verplicht rekenende aan dien eisch te voldoen, bepaalden er zich toe om de bevelvoerende officieren te vragen, of zij in hun dienst blijven, dan wel naar Engeland terug wilden. Drie dozijn hunner verkozen daarop het laatste, en gingen weldra te Rotterdam naar Londen scheep, terwijl de Staten aan den Koning schreven, dat zij, na onderzocht te hebben, welk verdrag zij met hem omtrent die troepen hadden aangegaan, zich niet gehouden hadden gevonden, die terug te zenden, dan voor 't geval hij ze in een uit- of inlandschen oorlog noodig had; dat dit thans echter niet het geval was, en zij ze daarenboven tot dekking hunner grenzen bezigen moesten. En toen Albyville daarop van 's Konings wegen nog nader op de terugzending aandrong, gaven zij hem ten antwoord, dat het recht der volken allen vrijgeboren onderzaten toeliet, zich in buitenlandschen krijgsdienst te begeven, en daarin naar welgevallen te blijven; dat hun ook geen overeenkomsten bekend waren geworden, volgens welke zij verplicht waren, die regimenten op 's Konings verlangen te ontslaan, en zijn gezant hun anders maar kenbaar had moeten maken, waar die overeenkomsten gevonden werden». Zij bleven daarom bij hun besluit, 'tgeen hun gezant zich echter te vergeefs moeite gaf bij den Koning te verdedigen. Hij verklaarde er niet meer van te willen hooren, daar hij wel zag dat men in Holland hem niet te wille verkoos te zijn, doch hij dan ook volvoeren zou, wat hij had voorgenomen. Kort daarop vaardigde hij toen een koninklijk bevelschrift uit, dat allen 's Konings geboren onderdanen, in soldij of dienst der algemeene Staten, uitdrukkelijk gelastte, dien dienst te verlaten, en ten spoedigste huiswaarts te keeren. Niemand echter die aan dit bevel gehoor gaf; de regimenten daarentegen werden door den Prins op nieuw

[1] Zie bij Droysen, t. pl. S. 555, f.

geregeld en op den besten voet gebracht, om ze naar gelang van omstandigheden te gebruiken. Ter zee had men reeds in December besloten, «tot bescherming van handel en scheepvaart» een en twintig oorlogschepen van 26 tot 36 stukken uit te rusten, die bij tijds, «in de maand Maart, in de zeegaten zouden in gereedheid gebracht, en over welke verder, na verzorging der noodige convoyen, naar vereisch van zaken beschikt zou worden». Dat verdere doel was het geheim van den Prins en enkele daar min of meer meê vertrouwde personen, die den aanbouw moesten voorbereiden en bevorderen. In de eerste plaats de Raadpensionaris Fagel en de Heer van Dijkvelt, voorts de amsterdamsche Burgemeesters Geelvinck, Witsen, en Hudde, de Secretaris der amsterdamsche admiraliteit Hiob De Wildt, de L^{t}.-Admiraal Schepers, en de Heer van Odijk. Fagel had, in tegenwoordigheid van Geelvinck, onder Gecommitteerde Raden reeds vóór December soms het denkbeeld geopperd, dat de Prins, als britsch troonsopvolger, wel eens naar Engeland mocht oversteken, om er de verwarde zaken in orde te brengen; wat later kwam Dijckvelt hem herhaaldelijk in 't oor bijten, hoe men dat werk van Engeland best zon kunnen beleiden, en wat er te vreezen was, wanneer men er niet het oog op hield. Geelvinck en De Wildt waren vervolgens voor de toerusting te Amsterdam, Schepers en Odijk voor die in Zeeland werkzaam. De langdurige winterkoû vertraagde haar intusschen wat, en 't werd April vóór de schepen gereed waren, Mei vóór de meeste in zee konden gaan. Onder 't opperbevel van den zeeuwschen Luitenant-Admiraal Cornelis Evertsen, verzamelden zij zich toen op de vlakten voor de Maas, twee of drie mijlen van de kust af. In zijn lastbrief werd hem die plaats tot voorloopig oponthoud aangewezen, en voorts bevolen, een paar oorlogschepen aan de indische retoervloot in 't gemoet te zenden; verder werden er de noodige maatregelen voor die schepen aangegeven, hoe omtrent de algerijnsche of andere vreemde vaartuigen te handelen, die zij wellicht kruisende zouden vinden, en daarna nog het kruisen van een of twee kleine fregatten tusschen de Maas en de banken gelast, om dergelijken onspoed der visscherij te voorkomen, als in 't vorige jaar door de afrikaansche roofschepen veroorzaakt was. Een week of zes lang bleef de rest der vloot daarna rustig ter plaatse, niet zonder al aanstonds den achterdocht van den engelschen Koning te wekken. Kort na half Mei reeds begaf hij zich naar Chattam, om ook zijnerzijds ter zee gewapend te zijn, daar hij tot dusver slechts zijn zorg aan zijn krijgsmacht te land gewijd had, en er voor de zeemacht weinig of niets gedaan was [1]. Hij had daarbij met den franschen Gezant overlegd, dat het tegenover Holland zijn nut kon hebben, een engelsche vloot in 't kanaal te zenden [2], die nu zoodra mogelijk in gereedheid werd gebracht. Bij 't volk wekte hij intusschen op nieuw

---

[1] Zie de opmerking van Evelyn daaromtrent in zijn *Diary* op $^{8}/_{18}$ Mei van dit jaar.

[2] Ranke, *Engl. Geschichte*, V. S. 493.

weêrzin, door zijne willekeurige handeling omtrent de engelsche bisschoppen, die zich ongeneigd betoond hadden, zijne verklaringen in hun kerken te laten aflezen. Ten getale van zeven, werden zij den 18^en^ Juny naar den Tower vervoerd, maar op hun weg derwaarts door de talrijk toegestroomde menigte met de eerbiedigste betuiging van bijval begroet. Een week later onder borgtocht weder uit hun hechtenis ontslagen, werden zij veertien dagen daarna door de gezworenen vrijgesproken, en deze uitspraak door 't volk met het uitbundigst gejuich ontvangen. Tot ergernis van 't Hof werden vreugdevuren ontstoken en de klokken geluid, om de weinig vleyende algemeene zienswijs kenbaar te maken. Reeds in Mei was ondertusschen 's Konings tegenpartijder, Edward Russel, de neef van den onthoofden, naar den Haag overgekomen, met het blijkbare doel den Prins over zijn zienswijs te ondertasten. Deze had toen verklaard, dat hij, door eenige aanzienlijken, die hem hun vertrouwen mochten willen schenken, aangezocht, om 't engelsche volk en de kerk van onwettigen druk te verlossen, zich sterk maakte, over een maand of vijf over te komen. Een bericht, dat nu, door Russel naar Engeland overgebracht, hem en zijn medepartijders, in verband ook met verdere omstandigheden, tot nauwer aaneensluiting noopte. In de volgende maand toch werd, den 20^en^, de londensche bevolking door 't geschutgebulder van den Tower en 't blij gelui der klokken met de tijding verrast, dat de Koningin, wier zwangerschap in January reeds met openlijke dankbetuiging in alle londensche kerken gevierd was, van een zoon was bevallen, wiens geboorte de troonsopvolging nu naar geheel andere zij dreigde over te doen gaan, en dus van 's Konings zij met evenveel blijschap begroet, als van die zijner tegenstanders met weêrzin vernomen werd. Zij strooiden dan ook — hoewel zonder grond [1] — al spoedig uit, dat het kind slechts ondergeschoven, en de gansche zaak bedrog was. In den Haag vierde de engelsche gezant intusschen het heugelijke feit, den 19^en^ July, met een plechtstatigen kerkdienst in zijn kapel, door de fransche, munstersche, en poolsche gezanten bijgewoond, en bij welken een latijnsch gebed in rijm werd rondgedeeld, dat de vurige beden van «de besten der Britten», naar 't heette, voor 't lange leven van den jongen Prins en zijn koninklijken vader aan den hoogen Hemelheer kenbaar maakte, en van Zijne Genade voldoening daarvan afsmeekte [2]. 's Middags richtte hij voor dezelfde gezanten

[1] "Heut zu Tage giebt es wohl kaum irgend jemanden, welcher die Aechtheit des Prinzen ernstlich bezweifelte". Ranke (*Engl. Gesch.* V. S. 467).

[2] *Ad Deum Optimum, pro rege, principe, et gente Brittannorum precatio brevis.*

Domine, per Te Brittannis Datus Princeps, multis annis Vivat! Vivat pater Rex' Ut cum vera pietate Sine poena in libertate Vivat Christiana lex.	Fac, sub Rege tam clemente, Colat Te sincera mente Gens, a poenis libera! Eya, quod Te meliorum Preces rogant Brittannorum Tua fiat Gratia! —

en eenige andere een groot feestmaal aan, bij 't welk ook enkele Heeren uit de regeering aanzaten, en onthaalde 's avonds hun vrouwen, terwijl geld en wijn aan de armen uitgedeeld, vuurwerk ontstoken werd, en zijn gansche woning, tot boven in 't torentjen toe, verlicht was [1]. Namen de Hagenaars dit alles met welgevallen in oogenschouw, de feestviering van den engelschen consul te Amsterdam, naar dezelfde aanleiding, werd met minder bijval der bevolking begroet. «Waarom brandt men victorie?» vraagde er een, zijn huis voorbijgaande, terwijl hij er 's avonds zijn gasten onthaalde, en vreugdevuren ontsteken liet. «Om den jongen Prins», was 't antwoord. «Dat onechte kind!» riep de eerste luide, en toen men hem daarom vatten wou, trokken wel 50 of 60 der omstanders hun messen uit, en raakten allen hoe langer hoe meer in de roer. Men liep bij herhaling met palen op de deur, wierp den consul, die 't hoofd buiten 't raam stak, met steenen, en rustte niet vóór eindelijk de genoodigden, de een na den ander, in alle stilte door het huis van een der buren zich wegmaakten. Te vergeefs was zelfs een burgerkapitein met eenige manschappen op de plaats gekomen, en hadden de nachtwachts, de gansche stad door, hun ratels geroerd [2].

Namens de Staten werd ondertusschen de Koning, door hun gezant, over de geboorte van den jongen erfprins plechtig begroet, en door de Prins en Prinses van Oranje de Heer van Zuilestein opzettelijk naar Londen gezonden, om hem geluk te wenschen. De Prins liet echter tevens zijn voorstanders door genen verzekeren, dat deze gebeurtenis geene verandering bracht in zijn voornemen, hen in hun verzet te ondersteunen. Hun zelf gaf hij daar aanleiding door, zich meer bepaald en nader nog te vereenigen. Zij lieten hem daarom, bij een bescheid van 30 Juny, weten, dat, daar al hun hoop tot dusver op de veronderstelling eener protestantsche troonsopvolging berust had, de geboorte van een erfprins, die ongetwijfeld in de roomsche kerkleer zou worden opgevoed, die hoop in rook deed verdwijnen; dat zijne eigene openlijke erkenning dier geboorte hem slechts schaden kon, dewijl er van duizend Engelschen niet één was, die 't kind niet voor ondergestoken hield; dat hij zelf dus ook, bij zijn overkomst, van dit beginsel uitgaan moest, doch die komst vooral in 't loopende jaar dan nog bewerkstelligen; slechts onder dit beding beloofden zij hem, zich gereed te zullen houden, om hem bij te vallen. Met een zevental namen — die van Shrewsbury, Lumley, Russel, Sydney, Danby, Devonshire, en den Bisschop van Londen — was dit stuk onderteekend, dat den Prins nu geheel op de hoogte der zaken bracht, en hem mondeling nog door Zuilestein, bij zijn terugkomst, kon toegelicht worden. Duizenden anderen stemden er geheel mede in, en sommige van dezen hadden aanmerkelijke

---

[1] Zie de uitvoerige beschrijving in den *Holl. Mercurius* voor 1688, bl. 176, en verg. de *Relation des Rejouissances faites à la Haye par M. le marquis d'Albyville*, enz. *pour la naissance Prince des Galles Diendonné.* L'an 1688. [2] *Holl. Merc.* t. pl. bl. 177.

geldsommen voor de zaak ten beste. Een eerste gevolg na de kennisneming in Den Haag was, dat de gebeden, in de Hofkapel der Prinses, tot dusver voor den jongen troonsopvolger, op haar bevel, uitgestort, werden achterwege gelaten, en zij verbood, zijn naam daar voortaan in den gebede te vermelden; 't geen echter, naar Engeland overgebriefd, den Koning zoo verbitterde, dat de Prins vervolgens weêr last gaf, onder de smeekingen voor 's Konings Huis, het kind, als vroeger, te gedenken. Te Londen zagen de ijverige Roomsch-Katholieken, aan wier spits de Jezuïten-pater Petre stond, in zijn geboorte een pand van 's Hemels zegen op hunne wenschen en voor de kerkelijke toekomst van Groot-Brittanje, en spoorden zij den gelukkigen vader van den jongen spruit te meer aan, in zijn vrome ondernemingen te volharden. Deze toonde zich daartoe ook zonder dat reeds volkomen bereid, en ging voort de zijns inziens doeltreffendste maatregelen te nemen, om in November een Parlement, naar zijn verlangen werkzaam, bijeen te krijgen. «Alles te verkrijgen», wat hij wenschte, «of alles te verliezen», bleef — gelijk hij zich eens tot den spaanschen gezant Don Pedro Ranquillo had uitgedrukt [1] — voor als na zijne leus, en in zijn hartstochtelijke verblindheid achtte hij zijn kans grooter op 't eerste dan op 't laatste. Wat baatte 't dan, of men al, in een vlugschrift [2], den Geest zijns koninklijken broeders waarschuwend tot hem komen en hem toespreken liet: «Ik begin», wierp hij hem tegen, «een sterke partij in mijn koninkrijken op mijn zijde te krijgen; Ierland is t'eenemaal tot mij gewijd; daarin is een Onderkoning, die het al te maal in vuur en bloed zal zetten, zoo de ketters zich maar eens beginnen te reppen; en in Engeland heb ik alle de Katholieken, die nog alle dagen komen te vermeerderen door het getal van de nieuwe geloofsgenooten, op welke ik meer nog vertrouw als op de oude. Ik verander al de officiers van de milicie en van de policie, en niemand wordt hersteld zonder dat hij mij belooft van tot mij toe te treden, om de strafwetten te vernietigen; en daar zal niemand als lid in 't aanstaande Parlement komen, zoo hij mij 't zelfde niet belooft, alvorens hij daarin zitting krijgt. Het zal dan de tijd zijn, dat ik uit de borst zal spreken, en dat men verandering zien zal, hebbende een opvolger in mijn plaats; en wie mij dan tien jaar levens kan verzekeren — ». «Gij spreekt van een langen tijd», valt hem de ander in de reden, «tien jaren! wie kan u verzekeren, dat gij dit jaar zult doorbrengen, en waar zal dan de katholieke opvolger, voor welken gij zooveel moeite hebt genomen, gaan regeeren? zal het op den molen van zijn vader wezen?» [3] — Doch hij antwoordt met de meeste gerustheid: «Heel

---

[1] Zie zijn schrijven aangehaald bij Ranke, t. pl. S. 474.

[2] *De geest van wijlen Carel de IIe, Koninck van Gr. Brittanniën, komende uyt de Eliseïsche Velden. Gedruckt daer d'andere gedruckt zijn, en worden verkoft in de winckels, daer men d'eerste verkoft heeft*, 1688.

[3] Men verspreidde namelijk het gerucht dat hij eigenlijk een molenaarszoontjen was, dat men

veel personen hebben er belang in, hem te handhaven; ik voeg daarbij de gansche Sociëteit van de Eerwaarde Vaders der Sociëteit van Jezus; die zullen hem wel onder hen nemen, om hem op te voeden». Maar de Geest vervolgt dringender: «zoo gij voortgaat als gij begonnen zijt, zoo rent gij op een galop naar 't martelaarschap, dat u beschoren is; want de weg, dien gij inslaat, zal u niet verre leiden; daar is bijna op ieder schrede een vervaarlijke steilte, daar gij moet aftuimelen». Doch, geheel overeenkomstig zijn karakter, herneemt de te vergeefs gewaarschuwde Vorst: «Ik wil liever martelaar sterven, als gedurende een lang leven aan een volk en een Parlement onderworpen te zijn; om mij te vergenoegen, wil ik een blinde gehoorzaamheid hebben; ik zal door middel van mijn kleinen Prins van Wallis daartoe geraken. Ik zal zorg dragen, dat niemand hem schaden zal». Geest: «Dat zal alles wel gaan zoolang als er geen ramp is; maar zoo er eens oproeren rijzen, die u nakende zijn en als een wervelwind zullen overkomen, zoo zal men u in den pekel laten en elk zal een goed heenkomen zoeken, of zij zullen, als zij 't onweder zien aankomen, bij tijds al schuilhoeken zoeken». Koning: «Ik heb al te goeden waarborg, den Koning van Frankrijk». Geest: «Het zou wel kunnen gebeuren, dat die zooveel werks thuis had, dat hij u niet zou kunnen bijspringen, en de borg zou dan in geen beter stand dan de principaal zijn». Koning: «Zooveel beroeringen teffens zouden niet kunnen geschieden». Geest: «Daar is wel grooter mirakel gebeurd, en men gelooft dat de saus al gereed wordt gemaakt». — Inderdaad werd de fransche Koning in dezen tijd van andere zijde zeer in beslag genomen, en had vooral met den Kerkvorst te doen gekregen, dien men hem, om zijn allerkristelijkste geloofstrouw, anders eer genegen had kunnen wanen, Zijne Heiligheid Paus Innocentius XI zelf. Doch deze was èn meer gematigd in zijne zienswijs, dan de ketterdelgende Koning, èn, om geheel andere redenen, niet ten onrechte op hem verstoord geraakt; daarbij was hij een man die vast op zijn stuk stond, en had hij zich eens iets in zijn hoofd gezet, daar moeilijk weêr af te brengen was. Zoo was hij, vóór een paar jaar, te recht tegen het misbruik opgekomen, dat er door de fransche en andere vreemde gezanten van de zoogenoemde «vrijheden» hunner woonsteê te Rome gemaakt werd, en waardoor zich inheemsche euveldaders aan de gerechte vervolging en straf onttrokken, door binnen hun afgepaald gebied

---

zijn vader had afgetroggeld. Verg. *De Molenaers Prins in den Haegh, of de zoon van Pater Peters in 't naeu Gedr. tot Kykuit, in 't welgepaste antwoort*, 1688:

> Ach, Jacobus, waer wil 't heenen,
> 't Spel dat is geheel verbruyt, *enz.*
> Of en kan 't u niet verschelen,
> Dat uw Soon soo wert veragt,
> Hebt ghy nu soo weynigh maght? *enz.*

een vrijplaats te zoeken. Alle katholieke machten hadden zijn billijk verlangen in dat opzicht gehoor gegeven, en van hun recht op dit punt afstand gedaan. Slechts Koning Lodewijk wilde dat niet, en bleef er halsstarrig op staan. Toen nu in January van 't vorige jaar zijn gezant, de Hertog d'Estrées, overleden was, had de Paus verklaard, dat zoo zijn opvolger niet 's Konings toestemming in den afstand zijner «vrijheden» medebracht, hij hem niet erkennen noch als 's Konings vertegenwoordiger ontvangen zou; hij had daarop zelfs weldra een bul uitgevaardigd, elkeen met den ban bedreigend, die de handhaving dier «vrijheden» eischte. De Koning bleef echter weigeren, en tien maanden lang zonder gezant. Daarop kwam, in November van 't jaar, de Markgraaf de Lavardin, als nieuw gezant naar Rome, van een honderd gewapenden begeleid, en deed er den 21en zijn intrede, doch vond er zich nu — naar 's Pausen bedreiging — als ongekend en van ieder verlaten. Trad hij een kerk binnen, dan staakte men er, op 's Pausen last, onmiddelijk den eerdienst, en met Kerstmis werd zelfs die van den H. Lodewijk, waar fransche priesters werkzaam waren, gesloten, omdat er Lavardin zijn kerkplicht was komen waarnemen. De Koning en Louvois wreekten deze bejegening wel op den pauselijken boodschapper te Versailles, door hem allerlei hardheden toe te duwen, doch kwamen daar geen stap verder meê. Toch zouden zij juist in dezen tijd den dienst van den Paus noodig krijgen, en zich om zijn goede gunst verlegen vinden. De Keurvorst van Keulen, tevens met het beheer van de bisdommen Luik, Munster, en Hildesheim belast, was oud en ziek, en 't was zaak naar een opvolger voor hem uit te zien, die hem voorloopig, zoolang hij 't leven nog rekte, als *Coadjuctor* ter zij kon staan. Van de beide voor de opvolging hoofdzakelijk in aanmerking komende personen — de Bisschop van Breslau, broeder der Keizerin, en Prins Jozef Clemens van Beyeren, 's Keizers schoonzoon — was Frankrijk even wars, en wenschte daarentegen den vertrouweling van den keulschen Keurvorst, den Kardinaal Willem van Furstenberg, Bisschop van Straatsburg, met wien het van ouds bevriend was, gekozen te zien. Wat het medehelperschap betreft, was het in 't begin van 't jaar in zoover geslaagd, als het hem 9 der 23 stemmen van het kapittel verworven had. Intusschen werd, om hem werkelijk aangesteld te zien, de bekrachtiging van den Paus vereischt, en Innocentius had die geweigerd. Toen daarop, vijf maanden later, den 3en Juny, de Keurvorst verscheidde, sloeg de Paus den beyerschen Prins tot opvolger voor, en zag dezen, bij de op den 19en gestelde verkiezing, dan ook 9 van de 23 uitgebrachte stemmen erlangen, terwijl er 13 op Furstenberg, 1 op een derde waren gevallen. Ondertusschen waren twee derden der stemmen noodig, om een reeds elders geplaatsten bisschop een nieuw bisdom te laten aanvaarden, hem, als men 't noemde, te *eischen* of *postuleeren;* en al was dus ook Furstenberg door de meerderheid, en hield Frankrijk hem daarom voor goed verkozen, de Paus wilde er niet van hooren, en bleef zich voor den 17-jarigen Jozef Clemens verklaren, waarin de duitsche Keizer

hem bijviel. In Munster en Hildesheim werden, in de volgende maand, de Kapitteldekens Plettenberg en Brabeck gekozen, een maand later de Grootdeken Baron van Elderen in Luik. Te vergeefs dat, wat Keulen betrof, Koning Lodewijk een geheimen gemachtigde, Chamlay — onder den naam van Orchamp — naar Rome zond, om den Paus te belezen; deze weigerde zelfs hem te woord te staan, en liet hem, na weinig weken, onverrichter zake weêr vertrekken. De verbolgen Koning, die ook het Keulsche reeds door Furstenberg met fransche troepen had laten bezetten, ging er nu toe over, zijn leger aanmerkelijk uit te breiden, stelde een aantal nieuwe hoofdofficieren aan, en zijn troepen, in 't begin van September, allengs naar de vlaamsche en duitsche grenzen in beweging. Den 6en zond hij, bij ontstentenis van zijn nog altoos verworpen gezant, aan een der Kardinalen een voor den Paus bestemden dreigbrief; doch deze deed niet anders dan zich op zijn goed recht voor God beroepen, en zijn Secretaris last te geven, onmiddelijk de bul op te stellen, waarbij den jongen Prins van Beyeren het Aartsbisdom Keulen werd opgedragen. Van zijne zijde liet de Koning nu onmiddelijk door den Markgraaf de la Trousse den pauselijken legaat uit Avignon verdrijven, en dit uit zijn naam bezetten, en vaardigde daarop den 25en een tot Duitschland gericht stuk uit, waarin hij, zich op het recht zijner schoonzuster van Orleans op 't Keurvorstendom van den Palts beroepende, en de «partijdigheid» — als hij 't noemde — van den Paus voor 't Huis van Oostenrijk gispende, ook 's Keizers eigen «oorlogzuchtige houding» tegen hem wraakte, en kenbaar maakte, dat hij, langer marren moede, «zijn troepen liet oprukken, zoowel om Filipsburg — de voordeeligste plaats voor zijn duitsche vijanden, om in zijn landen te vallen — te belegeren, als om Keizerslautern in bezit te nemen, totdat de Keurvorst van den Palts aan zijn schoonzuster alles zou hebben overgeleverd, dat haar in zijn Keurvorstendom toekwam». Uit dat van Keulen bood hij tevens aan, de krijgsbenden die 't bezetten, te laten aftrekken, zoodra de Paus, hetzij uit eigen beweging, hetzij op aandrang van den Keizer, de keus van den Kardinaal van Furstenberg zou bekrachtigd hebben. Tot voorkoming van alle misverstand» — als hij zich uitdrukte — «tusschen hem en het Keizerrijk, en om alle nood van oneenigheid en vernieuwing van oorlog weg te nemen, betuigde hij zich intusschen bereid, een nieuw vredesverdrag op dezelfde voorwaarden te sluiten, als bij den twintigjarigen wapenstilstand waren geteekend, mits men hem daarbij niet lastig viel omtrent de nieuwe versterkingen, die hij zich, voor de veiligheid van zijn land, genoopt had gevonden, te Huningen en aan 't fort Louïs aan den Rijn te maken». Die van Filipsburg bood hij aan, tot meerder bevordering van dien vrede, te doen slechten, zoodra hij 't onder zijn gehoorzaamheid zou gebracht hebben, om het dan te gelijkertijd aan den Bisschop van Spiers weêr in handen te stellen, gelijk diens voorzaten het vóór zijn versterking bezeten hadden; evenzoo verklaarde hij zich dan ook, ten bewijze zijner zucht, om de goede verstandhouding met

den Keizer en 't rijk te herstellen, bereid, om het met groote kosten onverwinnelijk door hem versterkte Freiburg weêr te ontmantelen, en het den Keizer terug te geven, mits het daarna nimmer weêr versterkt werd». De door hem gestelde voorwaarden, die hij «veel voordeeliger voor den Keizer en 't Rijk» meende te mogen achten, «dan voor hem zelf en zijne kroon», moesten intusschen vóór January van 't volgende jaar aangenomen worden, en ontsloeg hij zich van nu af aan van alle verantwoordelijkheid, bij langer uitstel of geheele weigering, «voor alle onheilen, die de oorlog aan de Kristenheid berokkenen zou, tegenover hen, die» — naar hij beweerde — «hem thans gedwongen hadden de wapenen weder op te vatten, om hunne kwade bedoelingen te voorkomen, wilden zij geen gebruik maken van de middelen, door hem voorgeslagen, om zich al aanstonds van een vasten vrede te verzekeren». Zijnerzijds verklaarde hij zich bereid, «zijn gevolmachtigden daartoe onmiddelijk naar Regensburg te zenden». Den eigen dag, waarop hij dit stuk teekende, maakte zich zijn zoon, de Dolfijn, die onder toezicht van den Maarschalk van Duras het bevel over 't fransche leger voeren zou, daarmeê naar Filipsburg op weg, en rukte de Markgraaf van Boufflers naar Keizerslautern, en die van Huxelles naar Spiers, dat hij zonder slag of stoot bezette [2], gelijk Keizerslautern zich na een beschieting van luttel uren overgaf.

Wel was het voor Keizer en Rijk thans de tijd, vastberaden op te treden, en den aanmatigenden Koning krachtdadig te weêrstaan. «Teutschland!» als men 't waarschuwend toeriep [3]:

Teutschland, auf! der Tag bricht an!
Ist nicht mehr zu frühe!
Wie oft krähet schon der Hahn!
All's ist voll Unruhe;
Und du schnarchst, faullenzest noch
Unter dem verlarvten Joch!
Lass doch erwecken dich!

Maar helaas! de eendrachtige samenstemming liet in 't zoo verbrokkelde Rijk te veel te wenschen, dan dat aan zulk een weêrstand bij dezen onverhoedschen aanval te denken viel; en de waarschuwende stem van zijn dichterlijken porder uit den slaap, ging dan ook verwijtend voort:

Nicht mehr, Teutschland, bist ein Leib;
Wie viel Glieder hast?
Weiss nicht, bist Mann oder Weib,
Ist zu zweiflen fast.

---

[1] Zie het geheel in den *Holl. Mercurius* van dit jaar, bl. 69 en vv.
[2] Voor nadere bijzonderheden zie bij Rousset, *Hist. de Louvois*, IV. p. 120.
[3] Zie de *Anatomia Teutschlands*, in de *Hist. Volkslieder*, S. 163

Wie zerrissen, wie zerlumpt,
Wie so lahm, so gar erkrumpt!
Ei, wie so ungestalt!
Bist nimmermehr das alt'!
Alle deine Glieder sind
Meistens ungesund: —
Ettliche der Neidhart plagt,
Andere der Geldwurm nagt[1],
Am Podagra insgesammt
Sind deine Füss erlahmt.
Sage, welcher Majestät
Biegest deine Knie?
Hahn jetzt vor dem Adler geht,
Ist sonst g'wesen nie.
Wie so brochen deine Lend,
Dein sonst starke Hüft,
Ausgesogen, ausgebrennt
Von dem fremden Gift!
Also lendlos, ohne Kraft,
Leichtlich dich zu Boden rafft,
Die Füss dir unterschlagt,
Der deiner Kron nachjagt!

De duitsche Vorst, die zich in den laatsten tijd het wakkerst tegen Frankrijk had aangegord, de «groote Keurvorst» kon zich thans niet meer doen gelden; hij was vóór weinige maanden verscheiden. Sedert het vroege voorjaar reeds had zich waterzucht bij hem voorgedaan, en ofschoon hij, zoolang immer mogelijk, voortging, de zaken te beheeren en zijn bevelen te geven, zijn naderend einde liet zich hoe langer hoe meer voorzien. Gelukkig tot het laatste toe steeds bij zinnen, kon hij zijn zoon en opvolger, Frederik III, geheel op de hoogte der zaken stellen, en hem zijne staatkundige inzichten met betrekking tot Engeland en Frankrijk vooral, en in verhouding tot de nederlandsche Republiek en haar doortastenden Stadhouder, blootleggen. Hoezeer hij zelf er steeds meê vervuld bleef, toonden de wachtwoorden, die hij, de beide laatste avonden zijns levens, aan den dienstdoenden officier zijner lijfwacht had opgegeven: «Londen» en «Amsterdam». 's Morgens van den dag daaraan, Zondag 9 Mei, was hij gestorven [2]. Zijn Staatsraad Danckelmann, die met de opleiding van dien zoon belast

---

[1] Daarom heette het dan ook elders:

All Hund sich stumm befinden,
Wann ich die *Loïser* zuck,

"als ik mijn *Louis d'or* laat klinken"; zie aldaar S. 161 *Französischer Meineid*, waar het woord, in de aant., echter verkeerdelijk met *Ohren* verklaard wordt.

[2] Zie Droysen, t. pl. S. 569, ff. en Ranke, *Genesis des preuss. Staates*, S. 377.

was geweest, en in 's vaders geheime staatsplannen ingewijd, kon nu den nieuwen Keurvorst des te beter voorlichten, en hielp, een maand na zijn vaders dood, een verdrag met de Vereenigde Provinciën voor hem tot stand brengen, bij 't welk «de tractaten en verbintenissen» tusschen Hun Hoogmogenden en wijlen Zijn Keurvorstelijke Hoogheid in 1678 en 1685 aangegaan, vernieuwd en bekrachtigd werden; terwijl in de volgende maand te Zelle een nadere overeenkomst geteekend werd, waarbij de jonge Keurvorst den Staten ruim vijfduizend man te voet en 600 te paard toezeî, om, uit de Mark naar Kleefsland opgerukt, daar van den 20en September af hun grenzen te dekken, en zoo hun voor hun eigen krijgsvolk elders de vrije hand te laten [1]. Onmiddelijk na Frederiks aanvaarding van 't bewind had de Prins dan ook zijn halsvriend Bentinck reeds tot hem gezonden, om hem geluk te wenschen, en hij dezen toen zijn volle bereidvaardigheid toegezegd tot alles, waartoe hem zijn bloedverwantschap en de oude verbonden met de Staten verplichtten. Wat Frankrijk betrof, had hij, een veertien daag vóór nog Koning Lodewijk met pen en zwaard tegen Duitschland was opgetreden, den nieuw aangeworven Maarschalk von Schomberg 2000 man naar Keulen laten voeren, om het goed recht van den nieuwen Bisschop te waarborgen, terwijl Fursteaberg zich binnen Bonn geworpen had. Uit Keulen ging Schomberg daarop de hulptroepen naar de nederlandsche grenzen brengen, om zich vervolgens zelf bij den Prins van Oranje aan te sluiten. Deze had inmiddels ook, door Bentinck, met den Hertog van Lunenburg en voorts met den Landgraaf van Hessen en den Hertog van Wurtemberg onderhandeld, en de toezegging van hun bijstand erlangd. Slechts Hertog Ernst August van Hannover, nog altijd met Frankrijk min of meer verbonden, wilde zich daartoe niet laten overhalen, zelfs nadat hem Burnet het persoonlijk belang onder de aandacht had doen brengen, dat hij, door zijn huwelijk met Princes Sofia van de Palts — als kleindochter, door hare moeder, van Koning Jacob I van Engeland — bij de zaak had; daardoor toch zou bij 't kinderloos afsterven der princessen van Oranje en Denemarken, het erfrecht der britsche kroon aan zijn Huis kwam. Het uitzicht scheen hem voor 't oogenblik nog te weinig beloovend, al zou de geschiedenis later doen blijken, hoe juist de gedane opmerking geweest was, en hij zelf dan ook reeds vóór dien tijd van meening daaromtrent veranderen.

De intusschen bewerkstelligde inval der fransche troepen in 't Rijk was zoo plotseling geweest, Koning Lodewijks waarschuwing zoo met den slag zelf saamgevallen, dat er aan een tegenweer te velde voor den Keizer, gelijk den Keurvorst van de Palts, voorloopig geen denken was. De laatste begon met, den 3en October, bij den Rijksdag te Regensburg een beklagbrief in te dienen, en de eerste beantwoordde,

---

[1] Zie het geheel in Van der Heim's *Archief van den Raadp. Heinsius*, bl. 53.

[2] Zie beide stukken in den *Holl. Mercurius* voor dit jaar bl. 104 en v., en 92—103.

veertien dagen later, het fransche bescheid met een wijdloopig tegenvertoog, waarbij hij er «voor God en de gansche Kristenwereld» verzet tegen aanteekende, en «de schandelijke vlek van geschonden trouw» door den Koning niet te ontgaan achtte. 's Konings troepen hadden inmiddels hun marsch in de duitsche streken voortgezet en deden ook Filipsburg, na een vierweeksch beleg onder Vaubans leiding, en een wakkere verdediging onder Stahrenberg, na de vermeestering van het sterke kroonwerk, zwichten. De Koning zat, bij 't vernemen der overgaaf, juist op Allerheiligen onder 't gehoor van Pater Gaillard in zijn hofkapel, gaf dezen een wenk voor een oogenblik te zwijgen, en wierp zich op de knieën, om God te danken [1]. In een brief aan den aartsbisschop van Parijs gaf hij daarop zijn zoon, die 't beleg had bijgewoond, al de eer van 't gebeurde [2]. 's Prinsen gewezen opvoeder, de Hertog van Montansier, bleek echter verstandiger dan hij, en schreef dien zoon zelf, dat hij voor de verovering van Filipsburg niet de loftrompet over hem opstak, daar hij er «een goed leger, geschut, bommen, en Vauban tot zijn beschikking had» [3].

Onderwijl belette alleen de tegenwind — die zich daarin, als Mevr. de Sévigné schreef, «goed katholiek» betoonde — den minder goed katholieken Prins van Oranje naar Engeland over te steken, om er, gehoor gevende aan zooveler roepstem, zijn maar al te katholieken schoonvader in 't vaarwater te zitten. Nadat Dijckvelt in den voorzomer uit Engeland teruggekomen was, had hij zich, op aandrang van den Prins, naar Amsterdam begeven, om daar met de burgemeesters Witsen en Hudde over de zaak te handelen, en vooral te beproeven, de medewerking van den eersten te erlangen. Deze had daar echter vooreerst nog weinig ooren naar. Hij, zoowel als Hudde, beweerden, dat men alles van de Voorzienigheid moest afwachten, en op zien komen spelen; dat in elk geval er vóór het voorjaar aan geen doortasten te denken viel. Dit nu te doen, zou 't voorkomen hebben, als woû men een godsdienstoorlog beginnen, en den weêrzin der roomsche mogendheden wekken; buitendien mocht men 't land niet van 't krijgsvolk en zijn Kapitein-generaal berooven, wilde men 't niet in gevaar brengen, door Frankrijk verrast en overrompeld te worden, en was ook de zeemacht niet in voldoenden staat. Met Witsen, die hem naar de schuit, waarmeê hij vertrekken zou, begeleidde, alleen geraakt, drong Dijckvelt op alles nog meer bepaald bij hem aan,

---

[1] Zie Mad de Sévigné's schrijven van 1 Nov. 1688, *Lettres*, II. p. 162.

[2] "Mon fils s'étant rendu devant Philipsbourg le 6 du mois passé y a fait ouvrir la tranchée le 10, et a fait pousser si vivement les travaux que, non obstant les pluies continuelles qui avaient rendu impraticables les marais dont cette place est environnée, et la bonté et la multiplicité de ses fortifications, il a contraint le gouverneur à capituler le 29 dudit mois". (*Gaillardin*, *Histoire du règne de Louis XIV*, V. p. 178).

[3] Woorden, "een opvoeder waardig", als Mevr. de Sévigné zich, bij 't overbrieven aan haar dochter, 1 Dec. '78, uitte. (*Lettres*, t. pl. p. 196)

en ontbood hem twee dagen later schriftelijk naar den Haag, hem meêdeelende, hoe de Prins «of *nu* of *nooit*» — *aut nunc aut nunquam* — had uitgeroepen, en hem nader verlangde te spreken. Witsen voelde zich — naar zijn eigen betuiging — tot schreyens toe geroerd, bad God om wijsheid, en aanvaardde de hem zoo bezwarende reis: in den Haag gekomen, onderhield hij zich eerst met Dijkvelt, die hem den stand van zaken in Engeland en de stemming der aanzienlijken, met het gunstig uitzicht daaruit geboren, voorhield. Onderwijl trad ook Bentinck binnen, die dat alles bekrachtigde, doch zoo min als Dijckvelt nog vermocht, den zwaartillenden burgemeester wat luchtiger te stemmen. Den volgenden morgen met den Prins sprekende, gaf hij dezen zijn bezwaren te kennen, die ze echter niet zoo onoverkoomlijk vond. Daar de Staten dezer dagen vier miljoen tot versterking der grensvestingen hadden toegestaan, meende hij, dat, wat het geld betrof, daaruit reeds de noodige penningen te vinden waren; ook van uitstel tot het voorjaar wilde hij niets weten. Den dag daaraan nogmaals bij den Prins gekomen, vraagde hem deze ten slotte, of hij hem zou willen bijstaan, als de zaak buiten hem om bewerkstelligd werd? Waarop de schroomvallige Witsen verlof verzocht, dat met Geelvinck en Hudde te gaan overleggen. Naar den Haag gekeerd, bracht hij toen de uitkomst van hun burgemeesterlijk overleg op schrift meê: zij wilden 't groote werk geen van drieën aan noch afraden; werd het echter zonder hun toedoen ondernomen, dan waren zij bereid, de Vroedschap tot zulk een onderstand te raden, als zij met eer en plicht bestaanbaar achtten; zij duchtten echter, dat ze 't er niet door zouden krijgen. Daarbij leî de Prins zich, op aandrang van Dijckvelt, neêr, en had toen naderhand nog een onderhoud met Witsen in 't bijzijn van Fagel, die, op 't zeggen van den burgemeester, dat de zaak van Engeland, als een zaak van Godsdienst, door God zelf wel beschermd zou worden, hem met bewijsplaatsen uit de Schriftuur zocht aan te toonen, dat men tot zulk een bescherming ook zelf wel 't zwaard mocht aangorden: «zóó», sprak hij, «hadden daarom ook onze voorouders gedaan, en den Staat op den Godsdienst gegrond» Witsen daar weêr tegen in, dat zij zich tegen de spaansche dwinglandij en 't verkrachten hunner voorrechten gekant hadden; terwijl de Prins eindelijk, langer haspelen moede, het gesprek afbrak met te zeggen, dat hij nog niet vast bepaald had wat te doen, doch inmiddels de noodige toebereidselen voor den overtocht maken zou: het geld, voor de vestingwerken toegestaan, lichten, het noodige bootsvolk werven, en de Staten niet dan op slag waarschuwen en van zijn toeleg kennis geven. Aan de drie of vier gemachtigden tot die versterking uit de Staten, die hij ten volle vertrouwen kon, deelde hij toen zijn voornemen meê, en zij hielpen hem nu, onder den schijn slechts in de keulsche aangelegenheden werkzaam te zijn, de 12 of 13 duizend man voet- en paardevolk verzamelen, die hij voor zijn tocht behoeven zou; terwijl de Staten wat later, met het oog op een mogelijken oorlog met Frankrijk, er in toestemden, een 9000 man boots-

volk aan te werven. Bentinck gaf daarop in Augustus, uit Duitschland teruggekeerd, aan de drie burgemeesters kennis van 't geen daar verhandeld en tot stand gekomen was, en overleî tevens met De Wildt hoe in de toerusting van meerdere schepen te voorzien. Met Geelvinck en Witsen had hij ten huize van den laatste een samenkomst; Hudde had zich om onpaslijkheid laten verontschuldigen. Beiden bedankten hem beleefdelijk voor de genomen moeite, doch gaven tevens te kennen, dat hij zich die had kunnen sparen, en na daarop 's avonds nog met hun aangezeten te hebben, verliet hij 's nachts de stad, wier poort, door de zorg van Witsen, voor hem was opengehouden.

Voor de aangeworven troepen was de loopplaats zoover mogelijk van zee en dicht bij de keulsche grenzen, op de Mookerheî, aangewezen. De koopvaarders, bestemd om hen over te voeren, werden door vertrouwde handelsluî van Amster- en Rotterdam en elders, onder verschillende voorwendsels, gehuurd. Intusschen kon dit, gelijk het werven der bootsgezellen, niet zoo stil in zijn werk gaan, of de engelsche gezant begon er erg in te krijgen, en sprak er, bij een uitstap naar Londen, in Augustus den Koning van, die hem nu last gaf bij de Staten navraag te doen. Teruggekomen, diende hij toen den 8en September een opstel bij hen in, waarbij hij verzocht te vernemen, wat hun groote uitrustingen te zee en te land zoo laat in 't jaar beteekenden; terwijl de fransche gezant, den volgenden dag, hun mede schriftelijk verklaarde, dat de wensch van den Koning, zijn meester, om de rust in Europa te bewaren, niet toeliet, hij zulk een groote toerusting te zee en te land onverschillig aanzag; hij vreesde, dat zij het daarmeê op Engeland gemunt hadden, en liet hen in dat geval waarschuwen, dat zijn verbintenissen met dat rijk hem niet alleen zouden verplichten, het bij te springen, maar hij ook de eerste de beste daad van vijandschap er tegen als een openlijke vredebreuk met zijn kroon zou beschouwen. In een tweede geschrift gaf hij tegelijkertijd te kennen, dat Zijne Majesteit, van de beweging aan de keulsche grenzen onderricht, hun liet weten, dat hij den Kardinaal van Furstenberg zou handhaven tegen ieder, die hem vijandig bejegenen mocht. De Staten gaven op dit laatste ten antwoord, dat zij niets tegen den man in 't zin hadden, maar verzochten hunnerzijds nu van Albyville te weten, wat er met die verbintenissen tusschen Engeland en Frankrijk bedoeld werd, op welke Avaux zinspeelde, en lieten dezelfde vraag door Van Citters aan den Koning doen. Van beiden ontvingen zij ten antwoord, dat er geen andere verbintenissen tusschen beide vorsten bestonden, dan die openlijk in druk waren uitgegaan. Van Citters, die in July en Augustus was over geweest, en den 12en September met hetzelfde jacht weêr naar Engeland was vertrokken, dat Albyville hier teruggebracht had, werd een week later door den Koning gevraagd, wat er van 't gerucht was, dat men iets tegen Engeland ondernemen woû, en verzekerde hem toen van de onveranderlijke genegenheid hunner Hoog Mogenden, in alle vertrouwde vriendschap en

weêrzijdsche verstandhouding met hem blijven te leven, en dat hun scheepstoerusting alleen dienen moest, om 's Lands handel en zeevaart te beschermen; dat zij vast besloten waren, zich tegen ieder mogendheid, die, hetzij afzonderlijk, hetzij met een andere samen, die zeevaart en handel mocht willen belemmeren, of hen in eeniger manier kwalijk behandelen, met alle kracht te verzetten; dat zij dit besluit tegen ieder zouden handhaven, zonder er zich van af te laten brengen door welke verbintenis Frankrijk ook zou mogen aangaan. Hun Hoog Mogenden zouden evenwel, van hun kant, ten uiterste verwonderd zijn, kwamen zij de groote toerusting ter zee te vernemen, door Zijne Majesteit bewerkstelligd, en het verbond van afweer en verdediging met Frankrijk, bij de overkomst van den Hr. Bonrepos van daar, door Haar aangegaan. Zij zouden zich echter daardoor niet van hun stuk laten brengen, en getroost de kans tegen beide kronen wagen, gelijk tegen alle anderen, die de vijandelijke partij zouden kiezen. Hij meende dus ook Zijne Majesteit te mogen aanraden van dat verbond af te zien, daar anders, wilde Zij Frankrijk in zijn overmoed ten dienst staan, de gansche wereld, gelijk 's Konings eigen volk, klaar genoeg zou bespeuren en als met de handen tasten, dat hij den oorlog uit geen andere oorzaken aanging, dan om eerst de Republiek, om den godsdienst, ten onder te brengen, en dan zijn eigen ver uitziende plannen in zijn eigen rijk te volvoeren; 't welk hij aan Zijn Majesteits welwijze overweging overlaten zou, in al zijn schadelijke gevolgen te overwegen». De Koning bedacht zich toen eerst een poos, en hernam daarop, dat het gerucht van een voorgenomen landing, dat dagelijks tot hem kwam, hem voor zijn eigen veiligheid 's Lands zeemacht tot 52 oorlogschepen en 20 branders had laten uitbreiden, maar hij op zijn vorstelijk woord betuigen kon, de Staten niet te zullen beleedigen voor ze 't hem deden. Dat, wat dien Bonrepos aanging, Frankrijk hem door dezen wel zijn bijstand te water en te land had aangeboden, doch hij daarvoor terstond heuschelijk bedankt had, en de man toen vertrokken was, zonder verder van eenig verbond te gewagen. Op Van Citters bevreemding, waarom Avaux dan op die verbintenissen gezinspeeld had, verklaarde de Koning, dat dat fransche opstel geheel buiten hem was omgegaan, en hij, had hij er van geweten, de indiening er van belet zou hebben. Later liet hij hem 't zelfde nog eens door den Graaf van Middleton verzekeren, en gaven zoowel hij als zijn minister Sunderland hun ontevredenheid over Avaux' stuk te kennen, waarvan zelfs Penn de nadeelige werking in de engelsche provinciën erkende. Zijn vroegeren gezant in Den Haag, Skelton, die thans in Frankrijk als zoodanig werkzaam was, liet hij, als verdacht er in meêgewerkt te hebben, bij zijn overkomst naar Londen, zelfs een poosjen in den Tower zetten, doch schonk hem weldra zijn goede gunst weêr.

Ten gevolge van 's Konings betuiging, gaven nu de Staten, den 14en October, aan Albyville ten antwoord, hoe zij, door Avaux' geschrift vernomen hebbende, dat

er tusschen de kronen van Frankrijk en Groot-Brittanje een verbintenis bestond, gemeend hadden daaromtrent opheldering van zijn Koning te mogen vragen; gelijk deze nu echter dat feit uitdrukkelijk geloochend had, konden ook zij verklaren, geen oogmerk te hebben noch gehad te hebben *met hem en zijn volk* in oorlog te komen. 't Was hun ook zeer leed, dat sommigen, hun 't geluk van den vrede misgunnende, 's Konings misnoegen in hooge mate over hen hadden opgewekt, alleen omdat zij met leedwezen de onlusten gezien hadden, in Engeland ontstaan door de onrechtmatige houding van eenige personen, ten opzichte van den hervormden godsdienst, en van de vrijheid en veiligheid van 't volk. Zij betuigden voorts, niets liever te wenschen, dan die onlusten te zien eindigen, en niets anders te beoogen, dan met Zijne Majesteit te mogen meêwerken tot handhaving van den nijmeegschen vrede en de daaruit voortgevloeide verdragen. De dubbelzinnige uitdrukking, in dit stuk met betrekking tot hem *en zijn volk* vervat, wekte aanstonds 's Konings aandacht en ergernis, die hij Van Citters dan ook niet verheelde. Hij zeî hem echter tevens, dit nîet zoozeer aan Hun Hoog Mogenden, als wel den Prins van Oranje te wijten, «den slechtsten mensch, dien de aarde ooit had voortgebracht, en wiens eerzucht ver boven de rede, ja, de natuur ging, als willende zijn schoonvader, daarenboven zijn nabloedverwant, onttronen». Van Citters poogde te vergeefs hem wat neêr te zetten; hij liet zich zoo weinig gezeggen, dat hij in drift de deur opende, en, zonder verder een woord te spreken, weg liep [1].

Ook in Holland had, buiten hen die er van wisten, de groote bedrijvigheid te zee en te land de aandacht getrokken, en was er daarom, den 29^{en} der vorige maand, door den Raadpensionaris aan de Staten 's Prinsen besluit, om naar Engeland over te steken, bekend gemaakt en daartoe hun bijstand zoo te water als te land verzocht; waarop de leden terstond hun instemming met dat voornemen betuigden, en in 't hun gedane voorstel traden. Tien dagen later deed toen de Prins zelf er ook opening van aan de Gedeputeerden tot de buitenlandsche zaken, die er evenzeer gaaf in kwamen. Door allen werd tegelijkertijd op hun eed beloofd, de zaak voorloopig geheim te houden. Den 24^{en} September was door 't Hof van Holland intusschen nog een in 't fransch en hollandsch uitgegeven vlugschrift verboden, *de geüsurpeerde Kroon en de gesupponeerde Prins* [2] betiteld, en dat door den franschen uitgewekene Pierre Boyer geschreven was, die zelf veroordeeld werd het op de rolle van 't Hof te verscheuren. De Prins was trouwens te eer tot die opening aan Staten en Gedeputeerden overgegaan, als hem in 't laatst dier maand door Sidney uit Engeland brieven waren overgebracht,

---

[1] Zie de aanhalingen uit zijne brieven in Van Wijns *Bijvoegsels en Aanmerkingen*, XV. bl. 100 en v.

[2] "Uit het Engelsch vertaald" naar 't heette (*Te Vrystad*, Ao. 1688); een exemplaar zie in de *Bibliotheca Duncaniana*, 1688, 9.

waarin hij op nieuw verzocht werd over te komen, om 't volk van het gedreigde verderf te bevrijden; met de verzekering, dat dit niet de begeerte des briefschrijvers alleen, maar die van alle verstandige en eerlijke lieden in 't Rijk was. Tegelijkertijd kwam er een breedvoerig vertoog in 't licht, op naam der engelsche Protestanten tot Hunne Hoogheden, de Prins en Prinses van Oranje, gericht, en waarin genen hunne grieven tegen de tegenwoordige regeering ontvouwden, en zich met name beklaagden, een ondergeschoven Prins van Wallis te moeten erkennen, daar, naar hun schrijven, de getuigen voor zijne wettige geboorte ver van voldoende waren, en zijn zwakke en zieke moeder onbekwaam, een levend kind te baren. Zij verzochten verder bescherming van Hun Hoogheden tegen 's Konings tenietdoening al hunner wetten tot zekerheid van den hervormden godsdienst, en tegen zijn inbreuk op al hun burgerlijke en grondwettige vrijheden, en zijn geheele omkeering van de vrije regeering in Engeland naar 's Lands oude gewoonten en wetten. Zij zeiden over hun verdrukking niet geklaagd te hebben, voordat zij onverdraaglijk was geworden, noch ook — uitgezonderd van God alleen — eenige verlichting of onderstand verzocht te hebben, voor en aleer Hunner Hoogheden met recht verwachte erfenis, en het wezen zelf der staatsregeering, in 't hoogste gevaar van een geheel verderf geraakt waren. Zij waren» — schreven zij verder — «den Koning altijd waarlijk getrouw geweest, en hadden nooit gehoorzaamheid aan eenige van zijn wettige bevelen geweigerd, noch aan eenige die bestaan konden met al hun andere plichten omtrent God en hun mede-onderdanen; zij hadden zich tevreden gehouden in 't dulden van ongelijk en openbare onrechtmatigheid in hun personen, zoolang de grondslagen van staatsregeering en recht heilig gehandhaafd bleven; en hun kristelijke liefde had hen geleerd, dat het beter was, zoo eenige weinigen ongelijk leden, dan dat er om hun billijke verlossing meer bloed zou vergoten of ander onheil bedreven worden, als door 't verkrijgen van hun recht kon worden vergoed; zij wisten, dat de listen der Jezuïten de gerechtigheid, die in bijzondere zaken vereischt werd, konden beneveld hebben, en daarom hadden ze zoo lang gewacht totdat de rechtmatigheid van 't geen, waarom ze baden, tastbaar was voor allen die niet willens blind waren, of blindelings door de Jezuïten of hun roomsche priesters geleid werden. Bewust, dat de Koning den naam van zijn koninklijk gezag en voorrechten gebruikt had bij al zijn onwettig machtsbetoon, zouden zij Hunner Hoogheden bijstand tegen zijne handelwijs niet durven vragen, zoo er redelijker wijs eenige twijfel kon bestaan, of 't geen hij gedaan had en dagelijks deed, door het gezag en de macht kon gewettigd worden, die den Koningen van Engeland toekwam». Dit was echter — als zij wijdloopig betoogden — niet het geval, en het was daarom dat zij «met bloedende harten, in 't blijkbaar uiterste der verdrukking en van 't gevaar, om de hulp van Hun Hoogheden smeekten ter verdediging van de rechten der Kroon en van 't Rijk, als een ontwijfelbaar recht hebbende, om tusschen den Koning

en hen, om Hun eigen zelfs en des Koninkrijks wil, tusschen beiden te treden, om de oude wettige regeering en in 't bijzonder de wetten ter hervorming van den kristelijken godsdienst te handhaven; en zij verzochten dus oodmoedig, dat Hun Hoogheden, behalve 't reeds vermelde omtrent den ondergestoken Prins, mochten gelieven te eischen en er onverbiddelijk op te blijven staan: dat de oude vrije regeering van Engeland, volgens 's Lands oude gewoonten ingesteld, óf door het Parlement goedgekeurd, aanstonds mocht worden hersteld in alle gewesten van 't Koninkrijk; wel te verstaan, dat de rechten der kroon en de vrijheid van 't Rijk mochten ontheven worden van al de onderwerping, openlijk aan den Paus door den tegenwoordigen Koning, tot onteering en vermindering van Kroon en Rijk gedaan, en ontlast van alle aanspraken door de roomsche kerk gemaakt, om eenige macht in de rechtspraak, van welken aard dan ook, over de Kristenen en de Kerk van Engeland te hebben; dat al de bepalingen, tegen de toelating der wetten en rechtspraak van Rome geldende, behoorlijk ten uitvoer werden gelegd, en alle schorsing of vrijstelling daarvan, zonder machtiging van 't Parlement nul en van geen waarde werden verklaard; dat de oude gewoonten, vrijheden, en voorrechten der stad Londen en de geheele vorm en 't beloop van haar bestuur aanstonds hersteld werden; dat wettige amptenaren en officieren, zoo in 't staats- als 't krijgswezen 't gansche koninkrijk door werden aangesteld; dat alle commissiën, hoedanig ze waren, door welke eenige macht van beschikking over de personen of de belangen der onderdanen, strijdig met de wetten en gewoonten van Engeland, vergund was, en inzonderheid de commissie voor de kerkelijke zaken, aanstonds ingetrokken en nul verklaard werden; dat de vrijheid der verkiezingen, die de grondslag der regeering was, behoorlijk gehandhaafd, en al de vuige toezeggingen van te verkiezen en te stemmen, gelijk de Koning 't wou hebben, herroepen en te niet gedaan werden; dat het Koninkrijk, zoodra 't maar mogelijk was, mocht worden hersteld in zijn aanspraak op een wettig Parlement, opdat door zijne medewerking het Staatsbewind bevestigd, en alle geweld en willekeur in den grond vernietigd mocht worden». Zij eindigden, met «zich zelf en al wat in dit stuk vervat was, aan de wijsheid, oprechtheid, en liefde van Hun Hoogheden onderdanig te onderwerpen, den rechtvaardigen en grooten God biddende, dat Hij Hun edele gemoederen vervulde met volmaakte liefde en wijsheid, en al de schitterende deugden, bekwaam op de hoogste tronen en machten, door de zon ooit beschenen, uit te blinken» [1].

De hierbij verlangde vrije Parlementszitting was juist wat de Prins bij de opening zijner plannen aan Gedeputeerden blootleî, toen hij zich besloten verklaard had, «de zaak in zijne en zijner vrouws naam ter hand te nemen», en daarbij, «menschelijker wijs gesproken, op een goeden uitslag meende te kunnen rekenen. Ik denk er volstrekt

[1] Zie het geheel in den *Holl. Merc.*, bl. 198 en vv.

niet aan», sprak hij, «den Koning van den troon te stooten, en mij in zijne plaats te stellen; ik zal er slechts voor zorgen, dat er een Parlement bijeen komt, uit personen saamgesteld, die de bij de wet daartoe gevorderde eigenschappen hebben, opdat Godsdienst en Vrijheid verzekerd en het volk tevens in staat gesteld worde, zijn oude bondgenooten, met name deze Nederlanden, weder bij te staan» [1]. Wat den overtocht zelf betrof, had men hem door Sidney laten weten, dat hij dien met een aanzienlijke vloot, doch niet meer dan 7000 man troepen, om door zooveel vreemde legerknechten geen argwaan te wekken, moest ondernemen, en dat hij liefst ergens in Yorkshire landen moest, waar hij op de beste ontvangst en de meeste toevoer en paarden kon rekenen. In 't Westen had daarentegen Monmouth's mislukte roekelooze inval de ingezetenen schroomvallig gemaakt. Vooral echter moest hij zich haasten, daar de Koning nu nog maar anderhalf dozijn schepen klaar had, die in Duins voor anker lagen, doch er wel spoedig meer zou hebben, als hij 't noodige bootsvolk maar bijeen had. De Prins wilde 't echter met zulk een geringe krijgsmacht niet wagen, en zijn zeevaartkundige raadslui, met name de engelsche Admiraal Herbert, die hem zijn dienst was komen aanbieden, rieden de landing in 't Noorden in dit jaargetij af.

Te Londen werkte inmiddels het steeds dreigender gerucht van zijn overkomst hoe langer hoe krachtiger op de openbare meening en 's Konings stemming. De laatste, hoe verstoord hij zich tegenover den nederlandschen gezant getoond had, werd er allengs tot meerder inschikkelijkheid door gebracht; de eerste stak hare vurige wenschen naar een «protestantschen» Oostewind niet onder stoelen of banken, en begon zich ook andersins met woord en daad steeds onverbloemder te uiten. Op 's Konings jaardag — 24 October — merkte men op, dat de zon, bij zijn opgang, beneveld was, en de wind, tot dusverre West, naar 't Oosten draaide; het dagcijfer was buitendien juist dat van Willem de Veroveraars zege op Harold in Sussex [2]. Openbare gebeden tegen een inval werden in alle kerken verordend. Veertien dagen later liep een volkshoop samen, en vernielde een roomsche kapel in 't midden der stad [3]. Een spotzieke tegenstander van 's Koning's maatregelen in Ierland had er tegen den nieuwen Onderkoning een volksrijm vervaardigd, dat, met den ierschen moordkreet tegen de Protestanten — *Lillibullero* — tot referein, en Tyrconnel voor een hond, gelijk Koning Jacob voor een ezel uitmakende [4], terstond den grootsten opgang maakte,

[1] Ranke, *Engl. Gesch.*, t. pl. S. 552.

[2] Zie Evelyns aanteekeningen in zijn *Diary*, op $^{14}/_{24}$ Oct.

[3] Aldaar, op 28 Oct.

[4]
Dare was an old prophecy found in a bog,
Lillibullero, bullen-ala:
"Ireland shall be ruled by an ass and a dog";
Lillibullero, bullen-ala;

in den mond aller gelijkgezinden weêrklonk, en van lieverleê hun lustige krijgsdeun werd. Toch was die Koning, door de omstandigheden gewaarschuwd, thans reeds op verschillende punten van zijn eerste besluiten teruggekomen, en voor den drang van den weêrstand geweken. Reeds den 1[en] October had hij een afkondiging uitgevaardigd, waarin van geen eedafschaffing meer gerept werd, en in de uitsluiting van Roomsch-katholieken in 't Parlement werd toegestemd. Wel bleef hij er aan het denkbeeld van algemeene gewetensvrijheid in vasthouden, doch liet tevens uitkomen, dat deze door een wijziging van eenige drukkende bepalingen der gelijkvormigheids-acte verkregen kon worden, zonder die geheel op te heffen. Daarop had hij zich met de verschillende, eerst zoo willekeurig bejegende bisschoppen beraden, wat voor de belangen der Staatskerk al dan niet oorbaar zou zijn, en stemde zelfs in 't herstel van den geschorsten Bisschop van Londen toe, doch weigerde van zijn recht van vrijstelling afstand te doen, waarover, naar hij zeî, slechts in een Parlement beslist kon worden. Verder waren de reeds uitgeschreven verkiezingsbrieven voor het Parlement in 's Konings geest teruggenomen, doch verlangden de bisschoppen nu een nieuwe uitschrijving voor een regelmatig en vrij Parlement, buitendien de opheffing der kerkelijke commissie, en herstel der te Oxford afgezette collegië-leden. Weinig dagen later gaf de Koning op beide laatste punten toe, en herstelde ook de ontslagen amptenaren weêr in hunne betrekkingen, gelijk het bestuur der hoofdstad in zijn rechten. En terwijl dit laatste daarop zich bereid betuigde, goed en bloed ter verdediging Zijner Majesteit en 't vastgestelde Rijksbewind veil te hebben, verordenden de bisschoppen nieuwe kerkgebeden, waarbij zij evenzeer den Koning in de bescherming van Gods heilige Engelen aanbevalen, als den Godsdienst en 's Lands wetten. Van de onmiddelijke bijeenroeping eens vrijen Parlements wilde hij echter ongelukkig maar niet weten, hoewel zijn minister Sunderland en zijn kanselier Jeffreys zelf daarop hadden aangedrongen. Daarop stuitte dan ook weldra alle verdere onderhandeling, en erlangde Sunderland zijn ontslag als Staatssecretaris, om door den schotschen protestant Preston vervangen te worden.

In Holland had de Prins nu allengs alles voor den aanstaanden tocht in gereedheid gebracht, en maakte zich vaardig voor de inscheping. In de tweede helft van September had hij den vlootvoogd Evertsen met Almonde tot zich naar den Haag ontboden, hun daar voor 't eerst zijn voornemen kenbaar gemaakt, en hun tevens meêgedeeld, dat, met het oog op de engelsche belangen, die 't gold, de engelsche Admiraal Herbert, die persoonlijk over een derde smaldeel der vloot, onder engelsche

---

And now this prophecy is come to pass, *Lillib.* etc.
For Talbot's de dog, and Ja(mes) is de ass, *Lillib* etc.

Zie het geheel o. a. in Percy's *Reliques of ancient English poetry*, second series, book 3. — Talbot was des nieuwbakken graven van Tyrconnel geslachtsnaam.

vlag, het bevel zou voeren, was de tocht eens aanvaard, het opperbevel zou opgedragen worden. Tot zoolang bleef dit onverdeeld aan Evertsen. De uitrusting der schepen werd inmiddels voortgezet, en in den loop van October nog een aantal van dezen uit Amsterdam, Hoorn, en Zeeland aangevoerd. Over de eerste voerden de Vice-admiraal Schepers en de Schout-bij-nacht Gillis Schey, over de tweede de Schout-bij-nacht Jan Dick, over de laatste de Vice-admiraal Van de Putte en Evertsens broeder Gelein, als Schout-bij-nacht, het bevel. Aanhoudend stormweêr drong de vloot, die reeds buiten gaats lag, weder binnen te vallen, en voorloopig nog ter reê van Hellevoetsluis te verblijven. Nog in de laatste dagen der maand regelde Evertsen daar toen de indeeling der vloot, en vaardigde een algemeene order en lastbrief voor haar hoofdofficieren, kapiteinen, en commandeurs uit, naar welke zij zich in den ondernomen tocht zouden moeten gedragen, en waarin de zeilorde en rangschikking, ook bij ontmoeting met den vijand, was vastgesteld. Den dag daaraan droeg hij de vlootvoogdij aan zijn engelschen amptsbroeder over, aan wien door den Prins toen een nieuwe lastbrief verstrekt werd. In dezen stond geschreven, hoe de vloot Zijn Hoogheid en de schepen, die de troepen overbrachten, tot op de kust van Engeland geleiden en tegen elken aanval verdedigen moest, om vervolgens de ontscheping van 't krijgsvolk te bevorderen en verzekeren. Zoo de wind het toeliet, zou zij naar Schotland zeilen, om daar een afleiding te bewerkstelligen, en vervolgens, of, zoo de wind het eerste beletten mocht, ook zonder dat, bij gunstigen wind naar West-Engeland stevenen, om er 't zelfde te doen. Nadat de door den storm geleden schâ hersteld, en al het oorlogsvolk, paarden, en krijgsbehoeften, van lieverleê waren ingescheept, werd slechts 's Prinsen eigen komst nog gewacht, om den gewichtigen tocht te aanvaarden [1]. Vóór zijn vertrek uit den Haag liet deze nu een door Fagel opgestelde *Verklaring* uitgaan, waarin hij, na een breedvoerige opsomming der engelsche volksgrieven, en de vruchteloos gebleken pogingen daarvan herstel te verkrijgen — zoodat zelfs 's Prinsen en der Princes eigen aandrang daartoe hen slechts 's Konings misnoegen op den hals gehaald had — als 't uiterste middel tot zulk een herstel, de bijeenkomst van een vrij Parlement werd aangevoerd, doch dit, zooals de zaken thans stonden, onuitvoerlijk geacht. Er bestond buitendien ernstige bedenking omtrent de echtheid van den jonggeboren Prins van Wallis, terwijl het grootste deel van 't engelsche volk aan de zwangerschap zoowel als aan de bevalling der Koningin twijfelde, zonder dat men het noodige gedaan had, om dien rechtmatigen twijfel weg te nemen. Daar intusschen de Prins en Princes zulk een groot belang hadden bij het welzijn van 't Koninkrijk, en zich overtuigd mochten houden van de gehechtheid der Engelschen aan hun persoon, mochten zij niet achterlaten, al wat in hun was bij te brengen tot handhaving zoo van den

[1] Zie over een en ander De Jonge, t. pl. bl. 55, vv.

protestantschen Godsdienst, als van de wetten en vrijheden van dat koninkrijk, en tot verzekering van al zijn wettige rechten. Daartoe waren zij dan ook zeer ernstelijk aangezocht van een groot getal zoo geestelijke als wereldlijke Heeren, en van zeer veel adelijke en andere onderdanen van allerlei stand en rang; en daartoe had de Prins dan nu ook goedgevonden, naar Engeland over te komen, en zulk een macht met zich te voeren, als volstond, om hem te beschermen tegen 't geweld van 's Konings kwade raadsluî. En om zijn bedoeling ten dezen goed te doen verstaan, had hij raadzaam gevonden, deze Verklaring te laten vervaardigen, ten betooge, dat zijn tocht met geen ander oogmerk ondernomen werd, dan om een vrij en wettig Parlement zoo haast doenlijk bijeen te roepen, welks beide Huizen samen zouden werken tot het opstellen van zulke wetten, als ze, na een volkomen en vrij overleg, zouden dienstig oordeelen tot vaststelling en ten uitvoerlegging der wet van den geloofseed, en zoodanige andere, als noodig waren tot verzekering en handhaving van den protestantschen godsdienst; doch van gelijken ook tot het maken van zulke wetten, als geschikt waren een goede eendracht tusschen de engelsche kerk en alle andere protestantsche gezinten te weeg te brengen, alsmede tot bescherming en geruststelling van allen, die als goede onderdanen vreedzaam onder 's Lands regeering wilden leven, zonder de minste vervolging ter wille van den godsdienst, de Papisten zelfs niet uitgezonderd; tot het bezorgen voorts ook van alle andere zaken, die beide Huizen geraden zouden vinden voor den vrede, de eer, en 't behoud van 't volk, ten einde er geen gevaar mocht overblijven, dat het immer na dezen onder een willekeurige regeering kon vervallen. Aan dat Parlement zou tevens overgelaten worden het onderzoek omtrent de geboorte van den voorgewenden Prins van Wallis, en van al wat de zaak mitsgaders 't recht der troonsopvolging betrof. Na verder verzekerd te hebben, dat zijn krijgsmacht onder de allergestrengste krijgstucht zou staan, en hij zijn uitheemsche krijgsknechten, zoo spoedig de stand van zaken het toeliet, zou terug zenden, noodigde en verzocht hij er, ten slotte, alle personen, niemand uitgezonderd, alle pairs van 't Rijk, zoo geestelijke als wereldlijke, alle Lords-luitenants en verdere hoofden, alle edelen, burgers, en verdere personen van allerlei rang, om hem te komen helpen tot de uitvoering van zijn opzet tegen al die zich tegen hem mochten willen stellen, om alzoo te mogen voorkomen alle onheilen, die 't noodzakelijk gevolg zijn van de willekeur en slavernij, waaronder een volk gehouden werd, en om van al het geweld en de wanorde, die het geheele engelsche regeeringsstelsel verbroken hadden, ten volle herstel te verschaffen in een vrij en wettig parlement». Veertien dagen nadat dit stuk, omstreeks half October, was uitgevaardigd, werd er — naar aanleiding van de inmiddels te Londen gebeurde zaken — een bijvoegsel op gegeven, waarin de Prins zeî, «verstaan te hebben, dat de uitroeyers van den godsdienst en verbrekers van 's Lands wetten, zijne toerusting vernemende, hadden begonnen, een gedeelte van de willekeurige macht en dwang,

die zij zich hadden aangematigd, terug te nemen en eenige van hun onrechtmatige handelingen en besluiten in te trekken; dat de overtuiging van hun schuld en het wantrouwen in hun gezag hen bewogen hadden, der stad van Londen eenigen schijn van verlichting aan te bieden, hopende daardoor het volk gerust te stellen, en het af te brengen van den eisch eener verzekerde herstelling van godsdienst en wetten onder de toevlucht zijner wapenen; dat zij daarenboven uitstrooiden, dat hij voor had, het volk te overweldigen en tot slavernij te brengen, en dat hij daarom goedgevonden had, nog het weinige volgende aan zijne gedane Verklaring toe te voegen: dat hij zich namelijk verzekerd hield, er bij niemand zulke nadeelige gedachten van hem heerschen konden, als zou hij met zijn tocht iets anders beoogen dan de grondvesting van den godsdienst, en de vrijheden en eigendommen der engelsche onderdanen, op zulk een zekeren grondslag, dat het volk nimmer gevaar liep, weêr tot zulk een ongemak te geraken; terwijl het ook niet te begrijpen was, dat of wie hem genoodigd hadden over te komen, of wie zich tot hem vervoegd hadden, om hem daarbij van dienst te zijn, zich tot zulk een kwaad stuk verstaan zouden; dat hij zich evenzeer verzekerd hield, dat de gansche wereld zag, hoe weinig er staat zou te maken zijn op al de beloften en verbindingen, nu te geven, nademaal er te voren zoo luttel acht was gegeven op de allerplechtigste beloften; terwijl ook dat voorgewende herstel van zaken, dat nu werd beproefd, juist een openlijke bekentenis was van al de aangewezen overtredingen der regeering; gelijk er zich ook al 't gebrekkige van liet doorzien, daar niets werd toegestaan, wat men niet naar welgevallen weêr zou kunnen terugnemen, en men zijn aanspraak op een willekeurige macht en dwingelandij dan ook in haar geheel staande hield, zonder er zelfs in 't minst van te gewagen; 't geen juist de oorzaak van alle verdrukking en den geheelen omkeer der regeering geweest was. Even zeker was het echter ook, dat er geen ander middel van herstel kon aangeboden worden, dan in een Parlement, door een verklaring van de geschonden rechten der onderdanen, doch niet door eenige voorgewende daden van gunst, waartoe men in den uitersten nood zijner zaken gebracht was. Weshalve hij het noodig achtte te verklaren, alles te willen in handen stellen van een vrije vergadering des volks in een wettig Parlement» [1]. Toen Koning Jacob den 1en November beide stukken in handen kreeg, vond hij zich 't meest getroffen door de onbewimpeld geuite verdenking der echtheid van zijn jonggeboren zoon, en 's Prinsen verzekering, dat hij door ettelijke engelsche Heeren tot de overkomst was uitgenoodigd. Wat het eerste aanging, had hij juist, om de loopende geruchten zooveel mogelijk tegen te gaan, een deftige bijeenkomst ten hove gehouden, waarin zelfs de koningin-weduwe verschenen was, en de verschillende verslagen der ooggetuigen op schrift gesteld waren; hij oordeelde

[1] Zie het geheel in den *Holl. Merc.*, t. pl. bl. 254 en vv

de zaak daarmeê voor goed uitgemaakt, en alle kwade uitstrooisels weêrlegd [1]. Over het tweede punt ging hij met de Bisschoppen te rade, onder welke zich die van Londen toen echter vrij dubbelzinnig uitliet, terwijl allen zich ongenegen toonden, aan zijn verzoek te voldoen, om hun weêrzin in 's Prinsen onderneming openlijk uit te spreken. Zij verzochten met de pairs in overleg te mogen treden; doch de Koning, vermoedende dat daarbij een en ander hem minder welgevallig punt zou te berde gebracht worden, en wellicht tot een niet onvoorwaardelijke verklaring zijner rechten zou leiden, gaf hun vrij gevoelig te kennen, dat wilden zij hem hun steun niet overeenkomstig zijn voorstel verleenen, hij zich op zijn eigen beenen zou moeten stellen, en zich op zijn wapenen verlaten [2]. Alle verstandhouding met de bisschoppen was daardoor voor goed vervallen, en de arme, stijfhoofdige vorst stond, op zijn weinige kerkelijke geloofsverwanten na, hoe langer hoe meer vereenzaamd tegenover zijn schoonzoon en volk. Te vergeefs toch dat hij zich vóór eenige dagen nog, in een openbare afkondiging, op dit laatste beroepen had, het bekend makende, hoe hij «voor zeker vernomen had, dat een hoop vreemdelingen zich gereed maakte een inval in zijn land te doen, op aanzoek van eenige woelzieke en kwaadwillige personen, die niet anders zochten, dan dat land in onrust en verwarring te brengen; dat ze toch wel voorgaven slechts de handhaving van Godsdienst en Vrijheid te bedoelen, maar het ten klaarste bleek, men 't er alleen op toeleî, zijn rijk te overweldigen en te onderwerpen; dat men dien toeleg wel zorgvuldig zocht te verbelen, maar hij er kennis van erlangd had, en zich daardoor in staat had gesteld, den noodigen weêrstand te bieden, zoodat hij vertrouwen mocht, zijn vijanden berouw te doen krijgen van hun onderwinden; dat hij den hem aangeboden uitheemschen onderstand had afgeslagen, alleen op zijn eigen krijgsvolk en de trouw zijner onderdanen steunende, die hij daarom aanmaande alle onderlinge veeten te laten varen, en zich te vereenigen, om den verwachten inval met hem te keeren; dat hij zijn leven vroeger meermaals voor 't engelsche volk gewaagd had, en nog altijd daartoe bereid was; dat hij eindelijk slechts door dien inval verhinderd werd, het Parlement bijeen te roepen, gelijk hij anders had voorgenomen». Omstreeks denzelfden tijd kondigde hij «uit bijzondere genade en teêrheid jegens zijn volk», een algemeen pardon af, van 't welk slechts een dozijn personen, waaronder Burnet, Peyton, Wildman, en Ferguson, waren uitgesloten [3].

---

[1] Zie het uitvoerig verslag van 't gebeurde, ald. bl. 284 en v.

[2] In een gemoedelijk schrijven, door Evelyn den 20en Oct. aan den Aartsbisschop van Kantelberg gericht, was het dan ook reeds als het opzettelijk bedrijf der Jezuïten gedoodverfd, dat "your Lordships the Bishops should give his Majesty advice separately, without calling any of the rest of the Peeres". (*Diary*, p. 521, ann.)

[3] Zie *Holl. Mercurius* voor dit jaar, bl. 280.

Hun Hoogmogenden, zich ook hunnerzijds over 's Prinsen doeltreffende onderneming willende verantwoorden, verklaarden, even voor zijn vertrek, den uitheemschen gezanten, hoe 't algemeen bekend was, dat het engelsche volk sedert lang zich beklaagd had over de handelwijs van zijn Koning, die, door slechte raadsluî misleid, de Staatswetten zocht te niet te doen, den roomschen godsdienst in te voeren, den hervormden uit te roeyen, en alles aan zijne willekeur te onderwerpen; dat daarom de Prins van Oranje, die, met zijn gemalin, zooveel deel nam in den welstand van Groot-Brittanje, op 't aanhoudend verzoek van veel aanzienlijken besloten had, dat volk behulpzaam te wezen, waarmeê tevens het welzijn van Hun Gemeenebest ten zeerste gebaat zou zijn; dat hij daarom ook den bijstand der Staten had ingeroepen, en dezen dus nu — in aanmerking tevens nemende de nauwe verhouding en bijzondere verbintenis tusschen Frankrijk en Groot-Brittanje, waaruit zich duchten liet, dat beide mogendheden, uit redenen van Staat en haat tegen den hervormden godsdienst, bewogen konden worden, hun Staat 't onderst boven te keeren, zoodra de engelsche Koning in zijn land zijn doel bereikt had — besloten hadden, den Prins wat schepen en krijgsvolk beschikbaar te stellen; dat hij hun echter uitdrukkelijk verklaard had, volstrekt niet van zins te zijn, om 't britsche rijk te overmeesteren of den Koning van zijn troon te stooten, evenmin om de wettige troonsopvolging te schenden of de Roomschgezinden te vervolgen, maar alleen om de geschonden wetten en vrijheden door middel van een vrij en wettig Parlement te herstellen, het eenige middel, waardoor men hopen mocht, de rust en eendracht in 't rijk hersteld te zien». Twee dagen vóór de algemeene Staten tot de uitvaardiging dezer verantwoording besloten, den 26^{en} October, nam de Prins afscheid van hen en die van Holland, om zich aan boord der vloot te begeven. Hij betuigde hun zijn erkentenis voor de vriendschap hem steeds en thans vooral bewezen, en verzocht hen daarin te volharden; zijnerzijds verklaarde hij, hen altijd getrouwelijk gediend en 's Lands best onafgebroken beoogd te hebben; tijdens zijn afwezen beval hij hun den Prins van Waldeck als hoofd der legermacht aan, en nam voorts God tot getuige, dat hij met geen ander doel naar Engeland trok, dan 't welk hij openlijk in zijn verklaring ontvouwd had. Hij zeî niet te weten, wat die God over hem beschikken zou; mocht hem echter iets menschelijks overkomen, dan beval hij zijne gemalin de Prinses in hunne zorg aan, die hun land als waar 't haar vaderland liefhad. Hij spoorde hen, ten slotte, boven alles tot eendracht aan in een tijd, dat zij waarschijnlijk den eersten en hevigsten aanval van den algemeenen vijand te wachten hadden, en wenschte hun van harte Gods zegen over hun Staatsbewind toe. De Staten van Holland dankte hij voor wat hij, eerst tijdens zijn minderjarigheid en daarop na zijn mondigwording, van hen genoten had, hopende beter gelegenheid nog, dan hem tot dusver gegeven was, te zullen erlangen, om dat te erkennen; aan zijn ijver en genegenheid had het nooit ontbroken, en zoolang hij leefde zou hij

't belang van den Staat, en vooral dat van Holland, in acht nemen. God-almachtig, den kenner der harten, nam hij tot getuige, dat hij zijn opzet met geen ander oogmerk volvoeren ging, dan tot Zijne eer, tot voorstand en behoud der kerk, en tot voordeel der Vereenigde Provinciën, in 't volle vertrouwen, dat, bij een gunstigen uitslag, al strooiden sommigen, hem ongenegen, het tegendeel uit, de Staat te meer rust deelachtig zou zijn. Ook hen maande hij verder tot eendracht aan, in de tegenwoordige gesteldheid der tijden vooral, nu die Provinciën wellicht al spoedig een groot geweld te weêrstaan konden hebben, en de eerste aanloop daarbij de ergste zou wezen. Onder Gods zegen zouden er echter voldoende middelen tot tegenstand voorhanden zijn, en de Staat de noodige tegenweer kunnen bieden. Waldeck zeî hij, bij zijn afwezen, als een man van zeer goed beleid, ervaring, en genegenheid voor de Republiek, het krijgsbewind te hebben toevertrouwd, en verzocht dus hun achting, gunst, en bijstand voor hem, gelijk voor zijn gemalin, als hem-zelf iets menschelijks overkomen mocht. Hij eindigde met God den Schepper zijn voortdurenden zegen over de Vereenigde Gewesten, en in 't bijzonder dat van Holland, af te bidden, en dit zelf zeer vriendelijk te vragen, hem in de gunst, hem steeds toegedragen, te behouden». Uit naam der Staten antwoordde hem de Raadpensionaris, dat, daar zijn voornemens niet het maken van uitheemsche veroveringen beoogden, maar alleen strekten tot behoud van Gods kerk, de vrijheid der naburen, en van dat volk, dat, in de eerste beginselen van den Staat, zoo veel tot zijn vrijheid had toegebracht, het van God-almachtig te wenschen en te bidden was, dat ze gelukkig mochten uitvallen, en zij, die Gods kerken meenden te vervolgen, in al hun doen en kwaad voornemen verhinderd, en naar hun verdiende loon verdelgd werden; dat voorts de Republiek, en bijzonder de provincie Holland, voor Zijn Hoogheid, als van zijn zucht tot haar overtuigd, altijd behoorlijke achting en genegenheid voor hem behouden, en God-almachtig voor 't behoud van zijn dierbare persoon aanroepen zou, terwijl ze hem verder een voorspoedige reis toewenschte» [1]. In verband met dit laatste zeggen, was dan ook reeds vóór twaalf dagen, tegen woensdag den 27^{en} der maand, door Hun Hoog Mogenden een algemeene dank- vast- en bededag uitgeschreven, «inzonderheid opdat de goddelijke Majesteit de voornemens van den Staat en van Zijne Hoogheid, den Prins van Oranje, wilde zegenen, eeniglijk gaande en strekkende tot het behoud van den kristelijken Godsdienst, de rust van de Kristenheid in 't algemeen, en het afkeeren van alle onrechtvaardig geweld van buiten» [2]. In spijt van den zoo uitsluitend kristelijken toon dezer uitschrijving, lieten zich echter ook de portugeesche Joden dien 27^{en} niet onbetuigd, om «hunner Vaderen God, hun Soevereinen Koning, den hoogen almachtigen Koning van Israël,

---

[1] Zie Fagels toespraak, gelijk die van den Prins, in den *Holl. Merc.*, t. pl. bl. 287.

[2] Kist *Neêrlands Bededagen*, II. bl. 287.

als zijnde de opperste Heer der heirscharen» te bidden, dat Hij «wilde vechten voor degeen die op de groote wateren der zee voeren, en Zijn heilige Engelen mocht afzenden, om ze te verdedigen met hunne vleugelen, hun mededeelende van Zijne wijsheid 't geen noodig was, om den zekeren uitslag van hunnen aanslag te zien, tot eer van Zijne Heerlijkheid» [1]. Onmiddelijk na zijn afscheid van de Staten, vertrok de Prins naar Hellevoetsluis; het hield echter nog twee dagen aan eer de vloot en 't meerendeel der transportschepen uit Goeree in zee stak; terwijl den 30^en^ de overige uit den Briel kwamen, waar ook de Prins zich, met den Luitenant-admiraal Schepers en den Vice-admiraal Stirum, op een nieuw gebouwd fregat van 30 stukken had ingescheept, dat den naam zelf van dat vermaarde Geuzenstadjen droeg. Den volgenden morgen, maandags den 31^en^, tot voor Scheveningen gestevend, werd de meer dan 400 zeilen tellende vloot, door duizenden belangstellende toeschouwers, in haar aanvankelijk zoo geruste vaart nagestaard, doch in den nacht daarop door een zwaren storm uit den Zuidzuidwesten overvallen, die haar geheel uiteen dreef en noodzaakte, met aanmerkelijke schâ aan touwen, ankers, zeilen, en paarden, weêr naar de Maas terug te keeren. Gelukkig was er slechts één schip, *de Provincie van Utrecht*, door den Vice-admiraal van Almonde gevoerd, zoo beschadigd, dat deze op een ander, *de Maagd van Dordrecht*, Kap^t^. Callenburgh, moest overgaan; van de transportschepen waren er sommigen naar Texel en 't Vlie afgedreven, of hadden zich in Zeeland weten te bergen. Hoewel Avaux nu reeds juichend naar Frankrijk schreef, dat «de vloot van den Prins naar den Duivel was», en Koning Jacob, op 't vernemen der blijmaar, zich in zijn kerkelijken zin over deze gelukkige werking van den, dagen aaneen, ten toon gestelden heiligen ouwel verheugde, zou beider blijdschap maar kort duren, en de vloot na betrekkelijk weinig dagen, volledig hersteld, de reis op nieuw aanvaarden kunnen. Den 10^en^ November werd, bij 't opsteken van een frisschen Oost-noord-oostewind de tocht hervat; een deel der vloot liep nog dien eigen dag uit, terwijl ook 's Prinsen fregat het anker reeds lichtte, doch met de verdere schepen eerst den volgenden in zee stak, onder 't luid gejuich der manschap en der naar Hellevoetsluis gestroomde schaar van toeschouwers. Te Schooneveld verdeelde zij zich in drie smaldeelen, en stevende daarop, zich met den welkomen voordewind naar 't Westen richtende, wakker voort, kreeg den 13^en^ de Hoofden in 't gezicht, en zeilde 't kanaal binnen.

Den vorigen dag hadden de zeeuwsche Staten, «bericht hebbende bekomen, dat Zijne Hoogheid, met de schepen van oorlog en de krijgsmacht van den Staat, zee gekozen had, en overwegende, hoe hoog noodig het was, dat God de Heer-almachtig

---

[1] Zie het *Gebedt gedaen op Woensdag, sijnde den 27 Oct. 1688, door de Portugiese Joden in hare kerck ofte Sinagoge binnen Amsterdam; uyt het Hebreeuws in Spaens, en uyt het Spaens in Nederduyts vertaelt.*

dagelijks werd aangeroepen om Zijn genadigen zegen over de plannen, nu ten dienste van land en kerk ophanden, en opdat Hij de dierbare persoon van Zijn Hoogheid in Zijn genadige bescherming mocht nemen, hem voor alle ongemakken en ongelukkige toevallen bewaren, zijn uitgang en opzet zegenen en voorspoedig maken, en het doen uitvallen tot welstand der kerk en bevestiging van den hervormden godsdienst en het lieve vaderland, goedgevonden: dat, ter bereiking van zoo heilzamen oogmerk, in alle steden en plaatsen der provincie, dagelijks 's namiddags vijf uur, de gemeenten zouden worden bijeen geroepen, om, na 't zingen van een Psalm, met een innig gebed zich voor God-almachtig te vernederen, met belijdenis van de hooggaande zonden en ongerechtigheden van den Lande, en af te bidden Zijn genadigen zegen» [1]. Om den moed der vlotelingen op zijne wijs te versterken, had hun De Ruyters scheepspreêker en lijkredenaar, die, als synodaal kerkleeraar bij 't krijgsvolk te water en te land, hen vóór hun afreis bezocht, en wat op de baren met hun gedobberd had, een *Heldenspoor* meêgegeven, dat hij, na de verstrooying hunner schepen, te Hellevoetsluis voor hen op schrift had gesteld, naar aanleiding van *Deuteronomium XX*, 3: Hoort Israël, gijlieden zijt heden na aan den strijd tegens uwe vijanden; uw herte en worde niet week, enz. Hij hield zich toch overtuigd, dat «een woord op zijn pas gesproken is als een gouden vrucht in zilveren gebeelde schalen», en dat «hoewel dit volk op ieder Sabbath onderwezen wierd, het evenwel zoo nut als noodig was, dat een woord van opwekking in de ure des strijds gesproken werd. Strijdbare mannen», sprak hij, «moeten kloekmoedig wezen als jonge leeuwen. In de bekeering eischt de Heer een week en verbrijzeld harte, in den wandel een gehoorzamen geest, een buigzame ziel; doch in den strijd vordert de Heer der Heirscharen een hard en verstaald herte. En 't is buiten twijfel, dat het herte door de reden alderbest kan versterkt worden. 't Zweerd moet echter om geen beuzelingen worden uitgetrokken; doch nu zij ons den Bijbel willen ontnemen, is 't tijd dat wij weerbieden. In onze dagen zijn er heerschzuchtige vorsten opgestaan, welke hun gebied ook over de ziel trachten uit te breiden. Daar 't op gemunt is, is de doorluchtigste Vorst van Oranje; het is treurig, dat een vreemd vorst 't erfgoed van dien Prins in Frankrijk weggenomen heeft, maar ook zijn schoonvader handelt met hem als eertijds Saul met den rechtveerdigen David: de gezeîde Koning Israëls gaf zijn dochter Michal wel aan David, doch met geen goed herte: ik zal ze hem geven dat ze hem een valstrik zij; in de intencie des Vaders was zij een gavelooze gave, als de Grieken zeggen; maar de Heer was met David en Michal: de dochter Sauls had David lief. Zou men ook niet van deze dingen alzoo mogen denken? Immers ja. Doch gelijk eertijds Saul voor Davids aangezicht vreesde, omdat hij zich voorzichtig droeg; alzoo maken ook de goede qualiteiten

[1] Kist, t. pl. bl. 258.

van den Prins Saul zoo bedeesd, dat hij buiten spoor geraakt is in al zijn bedrijf. — Dat de Vaderen des Vaderlands tot dezen tocht zoo eenparig besloten hadden, is van onzen hemelschen Vader, en die algemeene lust en moed des volks is van God, die herten neigt als waterbeken. Doe Israël optrok, om die van Jabes te ontzetten, wien Haban ondraaglijke condiciën voordroeg, viel de vreeze des Heeren op het volk, en zij gingen uit als een eenig man; ook zoo ten dezen dage. En wat zijn er niet al redenen, die den kloekmoedigen tot opwekking kunnen dienen! Het puik der helden is bij u, uit Duitschland, Frankrijk, en Nederland; ja, de doorluchtigste Vorst van Oranje gaat u voor. Kon de schipper eertijds moed houden, die Julius Cezar voerde, daar 't roomsche volk op zag; onze zeelieden mogen dan wel moed houden, want zij voeren den Vorst daar de gansche Kristenheid op oogt. Wanneer Israël in de beroeringe Absaloms optrok, bleef David, op de begeerte des volks, te Makaraïm, omdat hij meer was als tienduizend van haar; doch onze Vorst, die niet minder is, treedt met ons in 't zelfde gevaar. Om te sluiten, beroep ik mij op de reden, waarmede gij u zelven een hart pleegt onder den riem te steken: gij hebt niet noodig, dat u iemand zegge, wat u eer en plicht medebrengt. Maar men geeft het paard nog wel een spoor, al is 't aan 't gaan. Staat dan vast, en ziet het heil des Heeren, dat hij heden over u doen zal: Hij zal u versterken, want Hij is uwe kracht; Hij zal u bewaren, want Hij is de bewaarder Israëls; Hij zal u verlossen, want gij zoekt Zijn verdrukt volk te verlossen; Hij zal u met overwinning kronen, want de zege zal voor Hem wezen en tot roem van Zijn grooten naam dienen. Dat geve u de Heer der Heerscharen, met alle heil en voorspoed! — Amen, ja, Amen» [1]. — «Juicht, Holland!» riep een ander deelnemend beooger van den tocht, bij de tweede afreis, in stichtelijke rijmen uit,

Juicht, Holland, juicht! de wind waait uit den Oosten;
Nu wil ons God in onze droefheid troosten,
En onze drift doen rusten in Zijn wil! — Ei, weest dan stil! —
Geen schepsel kan die weg ons open kloven;
De zee en kent geen stem als die van boven,
Dit moest ons dan nog eerst naar God doen vliên, En ommezien.
Ga voort, ga voort met ijverig te smeken,
De storm en tegenwind is al geweken,
De baartjens huppelen met blij gelaat, Op effen maat.
Verloochent dus nu vrij alle eigen krachten,
En wilt alleen van boven hulpe wachten,

[1] *Heldenspoor, in de Noordzee gemaakt, den* 1 *en* 2 *November* 1688, *over* Deut. XX. *v* 3, 4, *door* T(heod). W(esthovius), *Leeraer van Gods H. Woord, tegenwoordig door order van het Christelyck Synodus gezonden, om de kryghsbenden van den Staet, 't zij te water of te lande, in die qualiteit te bedienen.* Te Rotterdam by Paulus Boekenes, op den hoeck van de Beurs; 1688.

God kroont de koningen en zet hen af; God nam, God gaf.
Met zulk een hert spoedt nu naar 's Konings haven
Die groote Will'm, vol van geëerde gaven,
Waarin de geest van al wat prinslijk klinkt Tiendubbeld blinkt [1].

«Nu komt», zong men, met het oog op dienzelfden kloekmoedigen en begaafden Prins, te gelijkertijd aan het volk van Engeland toe:

Nu komt het koninklijke kroost,
Nu komt uw bloed, uw eigen leven,
Nu komt hij tot uw zielen troost,
O England! u verkwikking geven.
Ontvangt dien zoon van uwen stam
Ontvangt dien vriend en uwen broeder,
Die eerst als vreemdling voor u kwam,
Ontvangt hem nu als uw behoeder! — [2]

In 't kanaal gekomen, stelde zich de Prins op zijn Geuzenfregat, van 't welk een vlag waaide, zijn wapens en die van de Princes vertoonende, met het in 't Latijn gestelde omschrift *Voor den hervormden Godsdienst en de vrijheden van Engeland*, en de leus der Nassau's, *Je Maintiendrai*, tot onderschrift, in de voorhoede, van de vervoerschepen gevolgd, terwijl de verdere vloot de achterhoede hield. 's Nachts voorbij Wight gestevend, richtte men den volgenden ochtend, dien van 14 November — 's Prinsen 38en jaardag — de koers naar Torbay, om er, op aandrang der engelsche deelgenooten aan den tocht, den 15en, dien van 't Buskruitverraad, te landen. Bij den fellen Oostewind raakte men daar intusschen, zonder dat de loodsen 't bespeurden, in den nacht reeds voorbij, en zag zich verlegen hoe er nu te komen, toen de wind gelukkig naar 't Zuiden draaide, en men Torbay binnen vier uur bereikte. De Prins liet zich onmiddelijk in een sloep aan land roeyen, waar hem dien eigen dag het grootste deel van 't krijgsvolk volgde. Juichend trok hem de bevolking, door 't water wadend, te gemoet, hem als haar Redder met een blij «God zegen u!» verwelkomend. Zijn eersten nacht op engelschen bodem bracht hij, onder haar, in een visschershut, in een armstoel door. En nadat toen den volgenden dag de overige manschappen en de paarden ontscheept waren, en in 't open veld een godsdienstoefening gehouden was, ging het in de richting van Exeter verder, waar de Bisschop door Burnet op

---

[1] *Op de blyde uyttogt, aen S. K. H. den Hre. Prince van Oranje, oversteкende met 't Lands vloot na Engeland, op den* 11 *Nov.* 1688 (door P. van Hemert).

[2] *Ter Eeren van S. Allerdoorl. H. Wilhelm de III, wanneer Z. K. H. het heilzame, gezegende, en voor gantsch Europa wenschelijk voornemen had beginnen te volvoeren*, enz. 1688. Tot Amsterdam, naast de Liefde.

zijn komst was voorbereid, en hem in 't bisschoppelijk paleis kwartier bereid was. Intusschen duurde het drie dagen eer men het, langs de slechte en doorweekte wegen, over Newton en Chudley bereikte. Een zware storm was, na de ontscheping, uit den Westen opgestoken, en hield omstreeks twee dagen aan. Belemmerde hij van den eenen kant den tocht, gelijk de ontscheping van geschut en krijgsbehoeften, van den anderen verhinderde hij 's Konings bij den Zuidewind in zee gestevende schepen, om die van zijn schoonzoon te bestoken, en noodzaakte ze, na veel schâ geleden te hebben, terug te keeren, en vooreerst werkeloos te blijven, terwijl hun bemanning zich wat later openlijk voor den Prins verklaarde, dien «tweeden Jozua», als men hem «bij zijn landing» uit Holland begroette,

.... die, onder Gods banier
Tot heil van Kerk en Staat gegord (had zijn) rapier.

»O eerstof voor de Faam», juichte men hem toe, «o ziel van mijn gezangen!»

Men zal uw zwaard omhoog bij 't zwaard Orions hangen;
Uw zwaard, hetwelk zoo wijd ontzag en vrees verwekt,
Als 't licht van 's Hemels oog zich over 't aardrijk strekt.
Ik volg u over zee en zie u veilig landen,
En meester maken van drie koninklijke stranden,
Niet om te blaken, noch te moorden, maar om 't volk
Te toonen, dat ze 't recht behouden door uw dolk. —
O, hemelsche optocht! 'k volg uw standaards door gebeden:
Hem komt de kroon alleen, die wetlijk heeft gestreden;
Hier strijdt men voor Gods naam, hier strijdt men voor Gods eer,
Voor 't recht der volkeren; — o, heil'ge tegenweer! —
Een Geryon voorheen, beheerscher van drie Rijken,
Moest voor Alkmene's zoon en zijne knods bezwijken;
Gij, Neêrlands Hercules, tem, tem dien Geryon,
Die meê drie kronen draagt, dien niemand temmen kon.
Is 't niet rechtvaardig, dat, die onlust zoekt te zaayen,
Eens op zijn tijd ook straf en onheil komt te maayen?
Schep moed, o Engeland! vrees niet meer voor gevaar,
Dees is uw toevlucht, dees uw schild en uw altaar! — [1]

In de tien dagen, die de Prins te Exeter vertoefde, vervoegden zich dan ook, die «toevlucht» in hem ziende, velen van de aanzienlijksten tot hem, uit welke hij nu gelegenheid vond, reeds 27 November een voorloopigen Raad van veertien leden te kiezen. De kern van zijn heermacht werd, buiten de in dienst der Staten gebleven schotsche en engelsche regimenten, door verscheiden uitgeweken Franschen gevormd, die

---

[1] *Aan Z. H. den Prinse van Oranje op sijne landinge aen de Engelse kust.* Vl. bl. (Volgens latere uitgaaf, met andere verzen, van J. Pluimer).

in den hem begeleidenden Maarschalk van Schomberg hun als van nature aangewezen hoofd en aanvoerder vonden; de ruiterij bestond voor een goed deel uit Duitschers, voornamelijk Brandenburgers; verder vond men er ettelijke Zweden en tal van Nederlanders, allen door een zelfden geest van verzet tegen Frankrijk's kerkdwang en heerschzucht gedreven, en met het doel voor oogen, daartoe Engelands onroomsche Staatskerk en vrijheid te handhaven, zoodat zich ook anderen dan Anglikanen, en zelfs tegenstanders dier kerk bij hen aansloten [1]. Lord Edward Seymour, een ijverig Episkopaal, stelde een stuk op, waarbij men zich tegenover God, den Prins van Oranje, en onderling verplichtte, zoolang vereenigd te blijven, tot 's Lands Godsdienst, wetten, en vrijheden door een vrij Parlement onwrikbaar gegrondvest waren. Van Exeter uit vond het macht van onderteekenaars. Te vergeefs dat de Koning daarentegen het lezen en kennisnemen van 's Prinsen verklaring verbood, die alom met instemming begroet werd. Zijn nieuwe Staatssecretaris ried hem zelf zoo spoedig mogelijk tot de bijeenroeping van een zelfstandig Parlement over te gaan; hij zeî echter, dat, hoe gaarne hij 't wenschte, niet te kunnen doen zoolang de Prins in 't land was. Inmiddels begaf hij zich naar Salisbury, waar zijn troepen zich thans bevonden, en werd daarbij door den franschen gezant, Barillon, vergezeld. Ook bij die troepen vond hij echter reeds verdeeldheid van gevoelen, en keerde nog vóór de Prins, den 1en December, den weg naar Salisbury insloeg, van daar terug. Zijn schoonzoon van Denemarken, 's Prinsen zwager, kwam acht dagen later zich bij den Prins aansluiten, en weldra gewerd hem nu ook het bericht, dat de Koningin met haar jonge spruit naar Portsmouth gevlucht was. Terwijl hij nu naar Hinton voortrukte, ontving hij van 's Konings trouwen aanhanger en legeroverste, Lord Feversham, een schrijven, met het voorstel van wederzij commissarissen te benoemen, om in overleg te treden, en ook Van Citters meldde uit Londen, dat de Koning gaarne het oor aan zijn voorslagen leenen zou. De Prins kon intusschen niet anders dan zich aan zijn verklaring houden, en van een doeltreffende onderhandeling dus ook niets komen. Te Salisbury werd die Prins door de leden van het Stadsbestuur in ambtsgewaad ontvangen, en, onder toejuiching van 't volk, door hen en den deken en 't kapittel der hoofdkerk verwelkomd. Bristol, Plymouth, Hull, en andere plaatsen vielen hem bij, te Oxford werd Seymours bondschrift onderteekend, en te Nottingham verzamelde zich de adel van 't Noorden om Prinses Anna, die weinig dagen na haar gemaal uit Londen geweken was, waar zij hooge woorden met de Koningin had gekregen.

In Holland vernam men dit alles achtervolgens met groote vreugde, geleidde den Prins in gedachten op zijn zegetocht, en verslond de engelsche nieuwsmaren, die gelegenheid gaven hem als op den voet te volgen. «Sedert het landen van den Heer

---

[1] Zie de opmerking van Ranke daaromtrent, *Engl. Gesch.*, t. pl. S. 561.

Prins van Oranje in 't Westen», meldden dezen o. a. 26 November, uit Londen, «is alles naar zijn wensch gegaan; hij vindt meer vriendschap en bijval, als ooit iemand die een inval deed. In Exeter wierd hij ontvangen met het luiden der klokken, aansteken van vreugdevieren, toejuiching, en zooveel eer als mogelijk was. Op Zondag preêkte er Dr. Burnet in de hoofdkerk uit Psalm 107: Hij stort verzuchting uit over de Prinsen, en doet ze dwalen in 't Westen, daar geen weg is, maar Hij brengt de nooddruftigen uit de verdrukking in een hoog vertrek. De oprechten zien 't en zijn verblijd, enz. Veel volk van allerlei qualiteit komt dagelijks tot den Prins» [1]. Wat later: «drie regimenten ruiterij zijn van den Koning tot den Prins overgegaan», en «voorleden dinsdag is Zijn Hoogheid met groote staatsie in Salisbury gereden, hebbende Prins George van Denemarken aan zijn rechter- en den Graaf van Clarendon aan zijn linkerhand. Sedert is hij tot Ramsborough voortgetrokken. Van Hull is zekere tijding gekomen, dat de Goeverneur Lord Langdale, Lord Montgomery, alle de Papisten van 't garnizoen, en die er zich uit York en het land geborgen hadden, in verzekerde bewaring gesteld zijn, en men zich voor Zijne Hoogheid den Prins verklaard heeft; zoodat nu 't Noorden en Westen t'eenemaal voor hem verzekerd is, en van de rest buiten twijfel in 't kort zal gevolgd worden» [2].

's Konings persoonlijke bereidvaardigheid, om te onderhandelen en toe te geven, was intusschen slechts schijn geweest, en moest hem alleen strekken, om tijd te winnen voor de veiligheid van zijn kroonprinsjen, dat hij, door zijn vlootvoogd Dartmouth, naar Frankrijk tot Koning Lodewijk wilde laten brengen. Dartmouth, bij al zijn trouw aan den Koning, een niet minder trouw aanhanger der Staatskerk, wilde er zich echter niet toe leenen, het kind in handen te leveren van een vorst, door wien het zeker niet in de beginselen dier kerk zou opgeleid worden, en liet daarom den Koning weten, dat hij zijn leven voor den troon veil had, maar niet medeplichtig woû zijn aan dat vervoer. Hij liet daarenboven zelfs verschillende sloepen in den havenmond van Portsmouth de wacht houden, om ieder vaartuig, dat zich zeewaarts woû begeven, te onderzoeken. Nog meer tijd werd er dus vereischt, om de ontsnapping langs anderen weg te bewerkstelligen; uitschrijvingsbrieven voor de verkiezing van een vrij Parlement werden van 's Koningswege rondgezonden; trompetters reden over en weêr naar 's Prinsen hoofdkwartier en Londen, om geleîbrieven voor een drietal onderhandelaars te erlangen, en weldra togen dezen nu op weg. Zij werden te Hungerford door 's Prinsen lijfwacht met krijgseer ontvangen, en door Bentinck verwelkomd en in 's Prinsen slaapvertrek geleid, waar zij dezen, dien zij anders liever afzonderlijk hadden willen spreken, van een

---

[1] Zie het *Onpartijdigh Relaes uyt Engeland* (T'Amsterdam by Jacob van de Velde, boekverkoper op de Hoek van de Korte Niezel in *Æschylus*, 1688).

[2] *Copie van een Brief uyt Londen.* (Te Rotterdam by Barent Bos, boekv. op 't Westnieuweland, 1688).

ganschen stoet Heeren omringd vonden. Zij gaven hem een brief van zijn schoonvader over, door dezes Secretaris in 't Fransch gesteld, en niet, gelijk hij ze vroeger steeds plag te ontvangen, eigenhandig en in 't Engelsch geschreven. De verhouding tusschen oom en neef, schoonvader en schoonzoon, was dan ook wel veranderd. De laatste, zich uit den kring zijner Heeren verwijderend, liet het thans aan hunne overweging, hoe te handelen; doch toen zij hem, als uitkomst van hun beraadslaging, aan de hand deden, 's Konings onderhandelingsvoorslag af te slaan, verklaarde hij zich daartegen, en zond de commissieleden met het voorstel terug, het Parlement te laten bijeenkomen, terwijl hij zelf zich met zijn troepen op 40 engelsche mijlen afstands dezerzijds van Londen, die van den Koning zich op gelijken afstand aan de andere houden zouden [1]. Tijdens hun afwezen had intusschen de Koning zich gehaast, zijn gade en zoontjen de hoofdstad en 't Land te doen verlaten, en daartoe de hulpvaardige hand van den franschen edelman Lauzun ingeroepen, die Koning Lodewijks ongenade aan 't engelsche hof ontweken was. Van zijn vriend Saint-Victor bijgestaan, had deze, 's nachts na den 19en December, de Koningin en 't jonge Prinsjen, met zijn min en wiegster, in alle stilte uit Whitehall over den Teems naar Lambeth geleid, waar zij in een koets plaats namen, die hen aan boord van 't jacht bracht, in 't welk zij naar de fransche kust zouden oversteken. Zij volbrachten den tocht naar wensch, en verbleven, op 't verlangen der Koningin, vooreerst in een klooster te Boulogne, in steê van, in de hun in 't gemoet gezonden hofkoetsen des franschen Konings, reeds nu de reis naar St. Germain te aanvaarden, waar zij eerst in de volgende maand, met haar gemaal samen zou gaan vertoeven. Nadat deze den 20en te Londen haar inscheping en afvaart vernomen had, en daar vervolgens door zijn afgevaardigden tot den Prins, van den gunstigen afloop hunner onderhandeling onderricht was, zette hij, wel verre van het gedane voorstel aan te nemen, het bij hem zelf tot rijpheid gekomen opzet door, zich eveneens uit de voeten te maken, doch mocht daarin aanvankelijk minder gelukkig dan zijn echtgenoote slagen. Den schijn aannemende, als ware hij bereid in nader onderhandeling te treden, ontbood hij de nog in Londen aanwezige Heeren tot zich, deelde hun de afreis van de Koningin en zijn zoontjen meê, doch tevens zijn voornemen, zelf op zijn koninklijke post te blijven. Na hun vertrek evenwel, en nadat hij zich de nog niet verspreide uitschrijvingsbrieven en het Grootzegel van 't Koninkrijk had doen ter hand stellen, wierp hij die brieven in 't vuur, stak dat zegel bij zich, en verliet 's nachts te drie uur in de huurkoets, waarmede hem Hales buiten wachtte, zijn paleis. Bij 't oversteken van den Teems smeet hij 't Grootzegel in 't water, waaruit het eenige

[1] Zie voor de verdere bepalingen den brief van Van Citters, opgenomen in *Engelands Godsdienst en Vryheid hersteldt door Sijne Hoogheyt den Hre. Prince van Oranje*, enz. (T'Amsterdam by Marcus Doornick, 1689), bl. 143 vv.

G. Kneller ad vivum p.

De Prins van Wales zit na 't leven hier ten toon,
die zyne Vader stoot onkundig van den troon:
Was hy voor 't Engels Ryk gebleven ongeboren,

de Britze Monarchy had Stuart niet verloren.
drie zaken deden quaat int listig ryks bewint,
de Wetbreuck, 't misgeloof, en dit geboren kint.

J. Need

maanden later toevallig door een visscher weêr werd opgehaald. Den Teems over, zette hij zich in een wagen, die hem naar Sheerness voerde, waar aan het Tolhuis een vaartuig voor hem besteld was. De schipper daarvan wilde echter niet afvaren voor hij, bij den hevigen wind, wat meer ballast had ingenomen, waardoor een tij voor hem te loor ging. Het vaartuig, dat bij 't veer van Elmley — het zoogenaamde Koningsveer — tegenover 't kleine Sheppey lag, wekte den achterdocht der ruwe visscherslui van Kent, die er op los kwamen en de voor paapsche vluchtelingen gehouden opvarenden naar 't land sleepten, den Koning beurs en uurwerk ontnamen, en hem en Hales in 't veerhuis vasthielden, tot eenige uit Kantelberg en omstreken toegesnelde Heeren hen eindelijk verlosten, en den in de uiterste angst verkeerenden Koning naar Rochester in veiligheid brachten. Vandaar zond hij zijn legeroverste Feversham met een brief naar zijn thans te Windsor vertoevenden schoonzoon, hem te kennen gevende dat hij op weg naar Londen was, daar een persoonlijk onderhoud met hem verlangde, en er, terwijl hij zelf weêr Whitehall ging betrekken, hem het Sint Jacobspaleis ter beschikking stelde. De Prins, door dezen loop der dingen teleurgesteld, en op geen onderhoud met zijn schoonvader meer belust, weigerde Feversham, die zonder vrijgeleide gekomen was, te zien, en gaf bevel hem gevangen te houden, terwijl hij Zuilestein naar den Koning afvaardigde met het bericht, dat hij hem niet te woord kon staan, en hem liefst te Rochester zag blijven. Intusschen was Jacob toen reeds, 's avonds van 26 December, te Londen terug, waar zijn ontvangst minder ongunstig bleek, dan hij had vermoed, al mocht, naar de onverdachte verklaring van den franschen gezant, «het volk in den grond voor den Prins van Oranje» zijn. Bij Zuilestein's komst gaf hij dezen zijn hoop te kennen, dat hij, nu eenmaal weêr op Whitehall zijnde, den Prins er zou kunnen verwachten, doch Zuilestein zeî rondweg, dat deze niet naar Londen zou komen, zoolang er troepen waren, die niet onder zijne bevelen stonden. Ontstemd over dit antwoord, vraagde hij in zijn verlegenheid bij 't Stadsbestuur aan, of dit zich verbinden wou, hem tegen den Prins bij te springen, doch stootte ook daar zijn hoofd, en zag nu geen ander heil dan in de vlucht. Inmiddels werd er te Windsor beraadslaagd, hoe verder omtrent hem te handelen; dat hij Londen moest verlaten stond vast, en men stelde hem dus voor, zijn verblijf op 't weelderig slot van Ham, aan den oever van den Teems te nemen, de aangenaamste woonsteê voor hem denkbaar. Hij zeî echter — met het oog op zijn ontsnapping — dan liever naar Rochester terug te willen keeren, wat hem gaarne vergund werd. Inderdaad kon hij zijn tegenstanders, met den Prins aan 't hoofd, geen grooter dienst doen, dan zich hoe eer hoe beter weg te maken, en hun de handen zoo geheel vrij te laten. Men gaf dus last, hem te Rochester stil zijn

[1] Aangehaald bij Macaulay, III. p. 368, aant. 2.

gang te laten gaan, en geenerlei hinderpaal in den weg te stellen, mocht hij — als zich verwachten liet — goedvinden nogmaals het hazepad te kiezen. Nog vertoefde hij te Londen, toen 's Prinsen engelsche en schotsche vendels reeds Kensington en Chelsea kwamen bezetten, en nu weldra ook de wacht aan zijn paleis door de hunne vervingen. 's Avonds kreeg hij daar toen het bericht van het te Windsor genomen besluit, en met het aanbreken van den dag de toestemming van den Prins, naar Rochester, in plaats van naar Ham te gaan. 's Morgens van den 28en verliet hij Witehall in zijn koningsjacht, van een half dozijn of meer vaartuigen, met krijgsvolk van den Prins, omringd, terwijl 's Prinsen verdere manschappen van de westzij Londen binnenrukten. Zijn drie engelsche regimenten werden er om en bij den Tower ingekwartierd, de drie schotsche in Southwark. De Prins zelf kwam, van Schomberg vergezeld, nog vóór den avond in een rijtuig, het park door, om 't gedrang van 't jubelende volk te ontgaan, naar het voor hem bestemde paleis, waar weldra haast geen ruimte genoeg was, om de toestroomende schare van bezoekers te bergen. Hij toonde er zich, als de omstandigheid en zijn stemming meêbracht, naar de opmerking van een ooggetuige [1], «statig, ernstig, en gesloten». Den volgenden dag kwam Stads overheid hem haar hulde brengen, en bracht hun woordvoerder, Sir Georg Treby, toen in herinnering, «hoe verscheiden Prinsen van 't Huis van Nassau, de hoofdbeambten eener groote Republiek waren geweest, andere de keizerlijke kroon hadden gedragen, doch hoe het de bijzondere aanspraak van een doorluchtig geslacht op aller hulde was, dat God het als zijn verkorenen gewijd had tot de verheven roeping, om, van geslacht tot geslacht, waarheid en vrijheid tegen dwingelandij te verdedigen». Daarna volgden de in Londen aanwezige engelsche bisschoppen, en toen die van Londen zelf, aan 't hoofd der stedelijke geestelijkheid, eenige van andere onroomsche gezinten niet uitgesloten, die hij met in 't oog loopende heuschheid bejegende; ettelijke verdere der laatste boden een afzonderlijk adres aan. Toen daarna de negentigjarige wakkere rechtsgeleerde Maynard, aan de spits zijner beroepsgenooten, verscheen, uitte de Prins hem zijn vermoeden, dat hij wel alle wetgeleerden van zijn tijd overleefd moest hebben. «Zeker, Mijnheer!» was zijn snedig antwoord, «en zonder Uwe Hoogheid, de wetten er bij».

Nog een viertal dagen hield het de belager dier «wetten», de even kortzichtige als zwakhoofdige Koning Jacob II, te Rochester uit; toen maakte hij zich vaardig tot den aftocht. Den Nieuwjaarsdag — naar de engelsche tijdrekening den 22en December — bracht hij er nog rustig door, begaf zich 's avonds te bed, doch stond midden in den nacht op, en ging, van zijn natuurlijken zoon Berwick begeleid, door een achterdeur in den tuin, naar de Medway, stapte daar in een klein vaartuig, dat hem bij 't krieken van den zondag aan boord van 't smakschip bracht, waarin hij den Teems

[1] Evelyn, in zijn *Diary* op 18/28 Dec. '88.

af den overtocht naar Frankrijk ondernam. Hij stapte, na een voorspoedige reis, te Ambleteuse aan wal, en begaf zich op Driekoningen naar St. Germain, waar hem, met vrouw en kind, door zijn geestverwanten broeder van Frankrijk de hartelijkste en luisterrijkste ontvangst bereid was.

Zoo had hij zijn kroon en toekomst aan zijn bekrompen geloofsijver en kleingeestige staatsbeschouwing voor goed ten offer gebracht; want van nu af aan zou het inderdaad reeds mogen heeten, wat een guitig fransch rijmer van hem en zijn zooveel schranderen schoonzoon getuigde:

Quand je veux rimer à Guillaume,
Je trouve d'abords trois royaumes,
Qu'il a rangés dessous sa loi;
Mais quand je veux rimer à Jaques,
Je ne trouve rien, sur ma foi,
Sinon qu'il a fait bien ses Pâques [1];

gelijk een ander niet minder waar rijmde:

Le roi Jaques est dépossédé:
Le cagotisme est son péché [2].

Zijn «mis-geloof», als men 't in nederlandsche klankspeling uitdrukte, had hem tot wetsverkrachting, miskenning der engelsche volksbehoeften, en versmading der volksstem vervoerd, tot het te laat was daarvan terug te komen; en de geboorte van zijn stamhouder en erfprins uit tweeden echt had er niet weinig toe meêgewerkt, dien jammerlijken stand van zaken te weeg te brengen. Met het uitzicht op de troonsbeklimming, na zijn afsterven, van zijn oudste dochter uit eerste huwelijk en haar gemaal, had, bij een keeren zijnerzijds ten halve vóór hij geheel was afgedwaald, alles voor hem nog zijn geleidelijken loop kunnen hebben; doch de geboorte van dien spruit uit een, niet minder dan haar koninklijke echtgenoot, ijverig Roomsch-katholieke moeder, moest noodwendig alles in de war brengen, en den kans voor Koning en erfprinsjen beide voor goed doen verkijken. Geen wonder daarom ook, dat men onder een door Kneller naar 't leven geschilderd portret van dat prinsjen, de niet minder ware als ondeugende nederlandsche versregels grifte:

De Prins van Wallis zit naar 't leven hier ten toon,
Die zijnen vader stoot onwillig van den troon:
Was hij voor 't engelsch Rijk gebleven ongeboren,
De Britsche Monarchie had Stuart niet verloren.
Drie zaken deden kwaad in 't listig Rijksbewind:
De Wetbreuk, 't Misgeloof, en dit geboren kind [3].

---

[1] Zie *Le nouveau siecle de Louis XIV*, etc. p. 125. [2] Ald. p. 126.

[3] Zie nevenstaande afbeelding naar de oorspronkelijke prent.

Hoe luisterrijk de ontvangst te Sint Germain was, en hoe hartelijk de verhouding van den franschen Koning tot zijn engelsche gasten bleef, vooreerst kon hij hen nog niet aan veel anders dan een weelderige schuilplaats in hun ballingschap helpen, al was de uitgeweken vorst van het denkbeeld vervuld, en daarom des te eerder tot zijn ontsnapping uit zijn veegen toestand besloten, van Frankrijk uit en met franschen bijstand zijn herstel in Engeland te beproeven. De fransche legerbenden hadden, na 't bemachtigen van Filipsburg, onder Boufflers, het arme Coblens zonder noodzaak in brand geschoten, onder Vauban Manheim en Frankendaal vermeesterd, en hun Koning te gelijkertijd den oorlog aan Holland verklaard, na eerst reeds door zijn troepen in de Meyerij te hebben laten stroopen en brandschatten. Hij had, schreef hij, in zijn van 26 November dagteekenende verklaring, «gehoopt, dat de algemeene Staten, die zooveel ijver aan den dag hadden gelegd, om het 20-jarig Bestand te laten sluiten, geen minder ijver ook zouden getoond hebben, om dat te handhaven; daarentegen had hij moeten vernemen, dat zij buitengewone wervingen tot stand brachten, en met sommige duitsche vorsten samenspanden, om den Kardinaal van Furstenberg het aartsbisdom van Keulen te onthouden; hij had getracht, hen door zijn gezant daarvan terug te brengen, maar zij hun troepen integendeel onder den Prins van Waldeck met die van bedoelde Duitschers vereenigd; en hij had daarom van zijn kant dan nu ook besloten, hun zoo te water als te land den oorlog te verklaren, en zijn onderdanen allen handel met hun te verbieden». Hun gezant Wassenaar-Starrenburg liet hij daarop door een zijner edelluî bewaken; doch de Staten weigerden nu hunnerzijds ook Avaux zijn vrijgeleide, en stelden hem onder de hoede van een hunner kapiteins — Wolfson — die hem vervolgens naar de grenzen begeleidde, terwijl ook Starrenburg weêr werd vrijgelaten en de terugreis naar Holland aannam. Het nederlandsche scheepsvolk onder zijn bereik liet de Koning in de gevangenis werpen, en van Duinkerken en elders kapers uitgaan. Van Engeland repte hij echter bij dat alles geen woord, en bleef er ook verder vooreerst nog van zwijgen [1]. Ook de Staten bepaalden zich tot het noodigste, om verder geweld aan hun zuidergrens te keeren, doch lieten tevens niet na, in Duitschland werkzaam te zijn, om er zich van een nieuwen bondgenoot tegen Frankrijk te verzekeren. Reeds in 't laatst van October was, op schriftelijken aandrang van Fagel, Hop uit Berlijn over Silezië naar Weenen gereisd, om er den vrede met het daar naar snakkend Turkije te bevorderen, dat voor de keizerlijke wapenen het onderspit delfde, en zich in September zelfs het sterke Belgrado weêr had zien

---

[1] Bij die oorlogsverklaring toch ging hij "auf den Gesichtspunkt Jacobs ein, die Stellung ihm nicht dadurch zu erschweren, dass er geradezu als sein Verbündeter erscheine". (Ranke's *Franz. Geschichte*, IV. S. 37).

ontweldigen [1]. Kwam die vrede tot stand, dan kon de Keizer die wapenen aan den Rijn bezigen, en er Frankrijk meê helpen bestrijden. De Keizer was tot dat laatste, sedert Lodewijks legertocht in den Palts, bereid genoeg, en nam daarom ook met genoegen van 's Prinsen overzeesche onderneming, in haar tegen Frankrijk strekkende richting kennis; hij roemde 's Prinsen gematigdheid in zijn optreden, dat ten duidelijkste toonde, hoe hij geen godsdienstoorlog in den zin had, noch het op verdrukking der engelsche Katholieken toeleï. Bij zijn gulle betuiging daarvan wees hij hem zelfs met de meeste argeloosheid op 't duitsche Rijk, waar «de drie godsdiensten» — de luthersche, hervormde, en roomsche — «sedert den westfaalschen vrede het burgerrecht hadden», zonder daarbij te bedenken, hoe jammerlijk hij zelf met twee van de drie in Hongarije had omgesprongen, en er beide eerste maar al te gevoelig zijn keizerlijken voorkeur voor den derden had doen beproeven. Had dus de Prins zich aan zijn voorbeeld willen houden, het zou er met de engelsche Katholieken treurig genoeg hebben uitgezien. Intusschen toonde hij zich thans in dezen geheel anders gestemd, en prees hem, dat hij in zijn kennisgeving zoo uitdrukkelijk betuigde, «van zijn wieg af een afkeer te hebben ingezogen van hen, die de Kristenen vervolgen. De Kristenheid», zoo ging hij in zijn gemoedelijke bespiegeling voort, «lijdt dan ook niet zoo zeer wegens den godsdienst als wel door de heerschzucht; daar het toch voor oogen ligt, hoe Frankrijk uit dat beginsel alleen, wat het vóór weinig tijd in zijn koninkrijk tegen andersgezinden in zake godsdienst in 't werk heeft gesteld, thans tegen den roomschen Paus, tegen mij, tegen het gansche duitsche rijk, zonder onderscheid van geloof, onderneemt» [2]. Te vergeefs dat dan ook Koning Jacobs gezant te Weenen, den Keizer in zijn belang zocht te winnen; hij bleek dezen te franschgezind, om met hem aan te leggen. Slechts toen 's Prinsen Verklaring, wat later, de mogelijke onechtheid van den Prins van Wallis te berde bracht, toonde men zich een oogenblik wat minder vaardig in zijn bijval, en beweerde een van 's Keizers staatsdienaars, de Graaf von Straetmann zelf, dat men, naar den bekenden rechtsregel: «vader is, wien 't huwelijk daarvoor aanwijst», daaraan zelfs niet tornen mocht; doch Hop deed hem snedig opmerken, dat het hier minder de vraag van «'t vader- dan wel van 't moederschap» gold, en deze «slechts door het Parlement kon beslist worden» [3]. Zoo kon hij dan ook den 12^{en} December aan Fagel melden, dat hem van zeer vertrouwbare hand het bericht was toegekomen, hoe vóór eenigen tijd wel veel moeite was aangewend, om Zijne keizerlijke Majesteit in een goed verstand en nauwe

[1] Zie over deze turksche aangelegenheden de uitvoerige berichten in Mr. Den Tex' Proefschrift over Hop, bl. 119 en vv.

[2] Zie het in Bijlage 3, bl. 270 aldaar, meêgedeeld schrijven.

[3] Zie aangeh. Proefschrift, bl. 142.

verbintenis met Frankrijk en Engeland te brengen; hoe daartoe als een zeer voorname beweeggrond het belang van den roomschen godsdienst was bijgebracht, en hoe er verder bij was voorgegeven, dat als de Huizen van Oostenrijk, Bourbon, en Stuart vereenigd waren, ze gansch Europa de wet konden stellen; doch dat de Keizer, het voor een hoofdbeginsel houdende, «den aanwas der fransche Mogendheid tegen te gaan, en oordeelende, dat zulk een vereeniging, onder uiterlijken schijn van godsdienstbelang, inderdaad alleen maar zou strekken, om Frankrijks gezag verder uit te breiden, haar afgeslagen en daarbij standvastig volhard had, onaangezien men hem daarom te Rome en elders wilde laten doorgaan voor een vorst, die van weinig ijver voor de voortplanting van den roomschen godsdienst blijk gaf; dat hij daarom, de groote verstandhouding tusschen Engeland en Frankrijk in aanmerking nemende, den tocht van Zijn Hoogheid naar 't eerstgenoemde niet anders dan voor goed kon aanzien, in de hoop dat het daardoor in een beter spoor voor de algemeene belangen gebracht zou worden; dat zich ook de redenen niet weêrspreken lieten, door Hun Hoogmogenden, bij hun besluit van 28 October, voor hun ondersteuning van den Prins met schepen en volk aangevoerd, daar de gansche wereld uit het gedrag der Kon. Majesteit van Engeland genoeg had kunnen zien, hoe weinig hij den Staat genegen was, en hoezeer Hun Hoogmogenden dus verplicht waren, grooter onheilen van dien kant zooveel mogelijk te voorkomen; dat het voornemen van Zijne Hoogheid, om de verbroken wetten in 't engelsche Rijk te herstellen, lofwaardig was; en, wat den godsdienst betrof, dat, gelijk de Keizer door ieder voor een goed Katholiek erkend werd, ook niet ontveinsd kon worden, dat hij voor dien godsdienst, dien hij den waren en besten achtte, genegenheid toonde, doch dat men daarbij tevens wel kon beseffen, dat Hun Hoogmogenden en Zijn Hoogheid, als den hervormden godsdienst belijdende, dezen de voorkeur boven den roomschen gaven, en dat die godsdienst, welke, 't zij dan hervormd of katholiek, in een of ander Staat de heerschende was, boven alle andere moest worden gehandhaafd, zóó nochtans, dat zij die van die hoofdgezinte verschilden, in hun gemoed niet gedwongen mochten worden; dat Zijne Keizerlijke Majesteit daarom ook in 't duitsche Rijk drieërlei godsdienst duldde, ook in zijn rijkshofraad en andere rijksinstellingen, en met name in zijn legers, verscheiden onroomsche generaals en raden had, en dat, in navolging van dien, en op het voetspoor van 't geen in 't zelfde opzicht in Holland betracht werd, Zijne Majesteit niet ongaarne zou zien, dat zulke aanzienlijken en vermogenden in Engeland, als tevens katholiek waren, niet van alle staatkundige voorrechten mochten uitgesloten worden, inzonderheid omdat hun aantal, naar men meende, niet aanmerkelijk zou zijn; dat men daarom ook wel had mogen lijden, dat de vroeger door Zijn Hoogheid voorgeslagen middelen niet afgewezen waren, door welke een gelukkige eendracht onder de engelsche onderdanen van allerlei gezindheid had teweeg gebracht kunnen worden; dat men daarentegen in dat land met zulken onmatige drift was te

werk gegaan, als zelfs door den Paus en alle gematigde Katholieken was afgekeurd; dat men daarbij nog in oogenschouw nam, hoe diegenen, die aan Frankrijk gehecht geweest waren, en eerst het meest op gewetensvrijheid hadden aangedrongen, om door die beide middelen een onbepaalde macht in Engeland te erlangen, de strafwetten tegen de Katholieken hadden teweeg gebracht, en dat daarenboven de beschikking daaromtrent een zaak van inwendigen aard was, en Zijner Keizerlijke Majesteit in elk geval 's Prinsen verklaring welgevallig was van niet te doen vervolgen, die van de engelsche Staatskerk verschillen mochten; dat het voorgeven en de inblazingen, door de Franschen alom uitgestrooid, om 's Prinsen tocht voor een begin van godsdienstoorlog te laten doorgaan, door 's Keizers Hof beschouwd werden, als met geen ander oogmerk gedaan, dan om de hooge bondgenooten onderling wantrouwen in te boezemen en dus van elkander te vervreemden, en dat men er van dat oogmerk al te wel overtuigd was, om aan die inblazingen gehoor te geven, als waaruit niet anders dan het bederf der goede zaak kon volgen; en dat, eindelijk, Zijne Majesteit dus genegen was, met Hun Hoogmogenden een onderlinge nauwe verstandhouding voort te zetten, en van tijd tot tijd met hun overeen te komen, omtrent hetgeen ten gemeenen beste zou kunnen dienstbaar zijn [1].

Toen dit geruststellend en ook voor de aanstaande toekomst belangrijk schrijven naar Holland kwam, zou het den man, aan wien 't voornamelijk gericht was, den Raadpensionaris Fagel, niet meer in 't leven vinden. Reeds ongesteld toen de vloot, tot welker uitrusting hij zoo krachtdadig had aangespoord, nog voor Helvoetsluis geankerd lag, zoodat hij bij haar tweede, zoo min als bij haar eerste uitvaren had kunnen aanwezig zijn, was hij een goede maand later, den 15en December, overleden, en had dus althans haar goede overkomst en welkome ontvangst nog kunnen vernemen. Toen de Prins het bericht van zijn afsterven kreeg, na hem, nog in een laatste schrijven van de vloot, in plaats van dat «een spoedige herstelling» gewenscht te hebben, schreef hij, in zijn hart getroffen: «ik kan niet genoeg betuigen, met wat smart tot het binnenste van mijn ziel ik den droevigen dood van den Raadpensionaris heb vernomen; ik verlies in hem den grootsten vriend, dien ik in deze wereld kon hebben, en zekerlijk de Staat den trouwsten dienaar». Inderdaad verloor hij in hem als zijn rechterhand, welker vaardig dienstbetoon hem in geen omstandigheid ontbroken had. Als Raadpensionaris werd Fagel voorloopig door den Pensionaris van Haarlem, Michiel ten Hove, vervangen, die echter zelf reeds na weinig maanden, den 24en Maart van 't volgende jaar, weêr kwam te sterven, en toen door zijn delfschen ambtsbroeder, Antonie Heinsius, werd opgevolgd, in wien de Prins een niet minder wakker en werkzaam medearbeider bij zijn even omvang- als belangrijken werkkring, dan in

[1] Zie Hop's, in Bijlage 4, bl. 272 en v., aldaar opgenomen brief.

Fagel vinden zou [1]. En werden zoo Vollenhove's bedrukte vragen bij dezes uitvaart:

Wat trooststof kan dien bittren ramp verzoeten?
Wat Staatpilaar weet dit verlies te boeten?
Wat Atlas torscht dien last weêr op zijn nek?
Wat nazaat wordt door 't Vaderland verkregen —
Men zie vrij uit, zie om u, allerwegen —
Wiens glans dit licht niet hindre, niet bevlekk'?

die vragen werden, door zijn tweeden opvolger, op eene den kleinmoedigen klaagzanger min of meer beschamende wijs beantwoord, al had deze zeker het volste recht gehad van zijn voorganger te getuigen:

Wat lofdicht meldt man's vlijt, geduld, en ijver,
Een taayen boog gelijk, die altijd stijver
Gespannen staat, wel buigt, doch breekt in 't end;
Gedienstigheid tot hoog bedrijf geboren,
Langmoedig, om elks bede en klacht te hooren;
Standvastigheid, op haat noch dreigement,
Noch lasterdrift, noch vloek gewoon te passen,
't Gezag van gunst en ongunst ver ontwassen. — [2]

Voor den Prins kwam 't er nu, na 't vertrek van zijn schoonvader en zijn eigen blijde verwelkoming te Londen, op aan, de juiste stelling in te nemen, die er hem voegde. «Wie» toch, als, bij zijn dichterlijke schets van *De Verlossinge van Britanje*, weinig maanden later, Fagels lijk- en lofdichter vraagde:

Wie zou nu met zijn zorg het groote roer der zaken,
Nu d'opperstuurman zelf het schip begaf, bewaken? —

Leî ook 't antwoord op die vraag, als van zelf sprak, voor de hand, de wijze waarop dat geschieden moest, de verhouding tot land en volk daarbij in te nemen, was voor den aangewezen man tot die taak een netelig vraagstuk. Sommige zijner ongevergde raadgevers verlangden, dat hij zich de britsche kroon, als bij veroveringsrecht verworven, zou toekennen, en dan onder zijn grootzegel het toegezegde Parlement beschrijven zou. Het was de kortste en doeltreffendste weg, verzekerde men hem van rechtsgeleerde zij zelfs, en wees daarbij op het voorbeeld van Koning Hendrik VII, na den slag van Bosworth. Doch de Prins, die in zijn Verklaring openlijk gezegd had, dat hij niet met het doel kwam, om Engeland te veroveren, en alles, zijn eigen rechten daaronder begrepen, zou overlaten aan de uitspraak van een vrij Parlement;

---

[1] Gelijk hij hem dan ook bij Fagels afsterven reeds aanbevolen had. Zie het *Journaal van Const. Huygens* (Utrecht, 1676) I. bl. 42.

[2] *Ter uitvaart van den WelEd. Gestr. Heer Gaspar Fagel*, enz. In 's Gravenhage, gedrukt by Gillis van Limburg, boekdrukker in de Papestraat, 1688.

wenschte daar dus ook volstrekt niet van af te gaan, en alles zorgvuldig te vermijden, wat ook maar in de verste verte een zweem van gewelddadige aanmatiging had; zelfs een Parlement bijeenroepen meende hij op eigen gezag niet te mogen, noch het uitvoerend bewind tijdens de verkiezing op zich te kunnen nemen. Het eenigste wat er te doen viel, was dus het tot stand brengen eener vergadering, die door het volk als zulk een Parlement voorloopig vervangend kon beschouwd worden, en in welker eene helft de vele geestelijke en wereldlijke Heeren te Londen aanwezig, in de andere de oude leden van het Lagerhuis en van de Overheid der stad zitting namen. Daartoe werd dan ook onmiddelijk overgegaan, en de leden van 't Hoogerhuis op den 11^en^ December naar 't Sint Jacobspaleis ontboden. Daar leî hun de Prins den staat van zaken bloot, en verzocht hun dien te overwegen, en hem den uitslag hunner beraadslaging meê te deelen. Twee dagen later werden de gewezen leden van 't Lagerhuis onder Karel II, met de overheden en raad van Londen, gelijkerwijs bescheiden. Maandags, den 3^en^ January, vergaderden toen de Heeren van 't Hoogerhuis, en besloten nu, twee adressen tot den Prins te richten: een om hem te verzoeken, het regeeringsbeheer voorloopig op zich te nemen; het ander, om bij rondgaande brieven, eigenhandig door hem onderschreven, alle kiesgerechtigde lichamen uit te noodigen, om vertegenwoordigers naar Westmunster te zenden. De bijeen geroepen Lagerhuisleden in Londen, omstreeks vierhonderd in getal, in Sint Stevenskapel saamgekomen, namen een gelijkvormig besluit, en de Prins nu, ten gevolge der hem gedane uitnoodiging, de hem opgedragen taak aan, waarop de klokken geluid en vreugdeschoten van den Tower gelost werden. De fransche gezant, Barillon, die steeds met Koning Jacob gekonkeld had, en wiens verder verblijf te Londen met leede oogen werd aangezien, had des zondags te voren reeds zijn afscheid gekregen, met last, het land binnen 24 uur te verlaten. Den volgenden zondag nam den Prins aan den avondmaalsdienst in de engelsche hoofdkerk, onder den Bisschop van Londen, deel, terwijl hij 's namiddags in de koninklijke kapel, op de gewone wijs den dienst ging bijwonen; den dag te voren had hij in de schatkamer last gegeven, alle achterstallen zoowel van 't engelsche krijgsvolk als dat van 's Konings huis af te doen, waarop het grootste deel van 't laatste werd afgedankt, en ook de nog aangehouden engelsche en nederlandsche troepen op gelijken voet als de andere betaald werden. Feversham was tevens, op aandrang der Koningin-weduwe van Karel II, aan wier speeltafel hij onmisbaar was, uit zijn hechtenis weêr ontslagen [1].

Op 't eerste bericht van 's Prinsen komst in de hoofdstad en 's Konings vlucht uit den lande, werd, op gene's verzoek, door Hun Hoog Mogenden onmiddelijk tot een buitengewone bezending aan hem besloten, en daartoe, op zijn aanwijzing, de Heeren van Dijckvelt en van Odijk, en Burgemeester Witsen benoemd; de laatste,

---

[1] Zie het *Journaal van Huygens*, t. pl. bl. 62.

om van zijn goede verstandhouding met Amsterdam blijk te geven. Afgevaren, werden zij op zee door noodweêr overvallen, doch stapten vervolgens te Harwich behouden aan wal, en werden den 18en der maand door den Prins ontvangen. «'t Is hier nu *Hosanna!*» sprak deze hen glimlachend toe, «maar 't zal wellicht haast *Kruist hem!* zijn». Inderdaad zou het, te zijnen opzichte, in de saamgeroepen vergadering weldra heet genoeg toe gaan. Deze, de *Convencie* — als men haar noemde — kwam, ten getale van 175 edelen en bisschoppen in 't Hooger-, 513 leden in 't Lagerhuis [1], den 1en February bijeen. Het eerste koos 's Prinsen ouden vriend en voorstander Halifax, het laatste den gelijkgezinden Henry Powle tot spreker, die ook in de voorafgegane bijeenkomst die betrekking reeds vervuld had. De Prins zond aan beide Huizen een schrijven, waarin hij betuigde, zijn «uiterste krachten te hebben ingespannen, om te volbrengen wat hem verzocht was tot den gemeenen welstand en vrede, en niet te weten, dat iets was verzuimd, wat tot behoud van beide kon strekken, sedert het beheer der zaken in zijne handen gesteld was; thans was het hun werk, de grondslagen te leggen eener vaste zekerheid voor hun godsdienst, wetten, en vrijheden». Hij zeî verder, «niet te twijfelen, of bij zulk een volkomen vrije vertegenwoordiging van 't volk, als nu was saamgekomen, zou het doel van zijn Verklaring bereikt worden, en, sedert God zijn goede oogmerken met zulk een uitnemenden uitslag bekroond had, op Hem te betrouwen, dat Hij zijn eigen werk voltooyen zou, door het zenden van een geest van vrede en eendracht in hun beraadslaging. Na het gevaar van ontijdige geschillen onder hen zelf kon voorts, in den tegenwoordigen staat der zaken van buiten, niets zoo noodlottig zijn, dan een al te lang rekken van hun overleggingen; de Staten, door welke hij in de gelegenheid gesteld was, hen met volk bij te springen, zouden misschien binnen kort de werking daarvan bespeuren, door zoo lang verstoken te blijven van hun tijdigen bijstand tegen een machtig vijand, die hen reeds den oorlog verklaard had; en gelijk Engeland al door een verdrag verbonden was, hen in zulk een omstandigheid te helpen, hield hij zelf zich ook verzekerd, dat hun heugelijk besluit tot behoud van dit koninkrijk, met zooveel gevaar voor zich zelf, ook ontmoeten zou al de vergelding van vriendschap en bijstand, die van hen, als Protestanten en Engelschen, verwacht kon worden, zoo ooit hun Staat dat vereischen mocht». Het weldra gegeven antwoord luidde, dat de vergaderden, «ten uiterste gevoelig voor de groote verlossing hunnes Rijks van het Pausdom en de willekeur, en beseffende dat ze hun behoud, naast God, aan Zijne Hoogheid dankten, Haar, als het luisterrijke werktuig van zulk een grooten zegen over hen, hunne onderdanigste dankzegging en erkentenis brachten»; dat zij voorts «de groote zorg erkenden, die het Zijner Hoogheid geliefd had, te besteden aan het beheer van 's Lands algemeene zaken, en Haar ood-

[1] Zie de gansche naamlijst der leden in *Engelands Godsdienst en Vryheid hersteldt*, enz. bl. 188 en vv.

moedelijk baden, dat beheer ook verder op zich te willen nemen, beide in Staats- en krijgswezen, gelijk de beschikking over de openbare inkomsten tot behoud van hun godsdienst, rechten, wetten, vrijheden, en eigendommen, en van den vrede des volks, totdat nader overleg door hen zou gehouden zijn, waarbij zij met allen spoed zouden te werk gaan, hun uiterste vermogen in 't werk stellende, om alle dingen, in Zijn Hoogheids schrijven vervat, vaardig af te doen». In zijn kort en bondig wederantwoord verzekerde hun de Prins, «zich te verheugen, dat hetgeen hij gedaan had zoo naar hun smaak was, en hij gaarne zou voortgaan met het van hem verzochte beheer hunner zaken voort te gaan, aan hun eigen overweging nogmaals ten zeerste aanbevelende de zaken buitenslands, die het noodig maakten, dat ze hun werk spoedig verrichtten, niet alleen tot vestiging der binnenlandsche op een deugdelijken grondslag, maar tot veiligheid ook van geheel Europa». Tegen den 10^{en} schreven daarop beide Huizen een algemeenen bededag in Londen en Westmunster uit, om «God den Heer te danken, dat het Zijner goedheid behaagd had, den Prins van Oranje te bezigen tot een zoo roemrijk werktuig ter verlossing en behoudenis van den protestantschen Godsdienst van dit Koninkrijk tegen een willekeurig gezag» [1]. Weldra vingen nu de eigenlijke beraadslagingen aan, die al aanstonds in 't Hoogerhuis tot een lange en heftige woordenwisseling leidden, daar de gevoelens der Heeren op gewichtige punten verdeeld waren. Een brief, door Koning Jacob aan hen, gelijk aan 't Lagerhuis gezonden, en waarin hij hun vertelde, hoe het zijn voortdurende zorg geweest was, hen rechtvaardig en gematigd te regeeren, en zij door hun opgedrongen denkbeeldige grieven in hun verderf gelokt waren, werd intusschen door beide Huizen ongelezen ter zij gelegd. Dat hij de regeering verbeurd had, leed voor beiden geen twijfel. Zij raakten vervolgens slechts aan 't haspelen en haarkloven, in welke bewoordingen dat zou moeten uitgedrukt worden, en 't duurde een geruimen tijd voor zij 't daaromtrent eens werden. In 't Hoogerhuis bleek een groot verschil van meening omtrent de naaste voorziening in zijn open gevallen plaats: sommigen wilden een regentschap, anderen, door Lord Danby aangevoerd, de Princes van Oranje tot Koningin zien uitroepen, nog anderen, met Halifax en zijn geestverwanten, den Prins. Op voorstel van Lord Devonshire werd dinsdag de 6^{e} voor de stemming bepaald, om «het licht dat men intusschen van beneden — uit het Lagerhuis — zou bekomen, en tot zijn nut aanwenden kon» Den 5^{en} nam dat Lagerhuis den stand van zaken, wat den troon betrof, meer bepaald in overweging, en toen, na eenige beraadslaging, de stelling aan, dat «Koning Jacob II, getracht hebbende den Staat van 't Koninkrijk, door verbreking van 't onderling verdrag tusschen Koning en volk, t'onderst boven te keeren, en, op den raad van Jezuïeten en andere slechthoofden, de grondwetten

[1] Zie een ander schrijven, ald. bl. 212 en vv.

geschonden, en zich zelf daarop uit het Koninkrijk weggemaakt hebbende, afstand had gedaan van de regeering, en de troon daardoor opengevallen was». Toen deze verklaring den volgenden dag aan 't Hoogerhuis was kenbaar gemaakt, besloot men daar echter, vóór hare nadere bespreking de vraag te beantwoorden, of een Regentschap, gedurende Koning Jacobs leven, in zijn naam, het koninklijk gezag uitoefenende, het beste middel zou zijn, om de wetten en vrijheden des volks te handhaven. Daarover werd nu lang en met warmte geredetwist, en eindelijk, met een meerderheid van maar twee stemmen, 51 tegen 49, zulk een Regentschap verworpen. Daarop hadden buiten de vergadering persoonlijke bijeenkomsten en overleggingen plaats, tot den 10[en] February vervolgens de beraadslagingen hervat werden. 's Prinsen voorstanders sloegen toen voor, de vraag van 't openvallen ter zij te laten, en hem en de Prinses kortaf voor Koning en Koningin van Engeland te verklaren. Hun voorstel werd echter met 52 tegen 47 stemmen afgewezen, en de toen ter tafel gebrachte vraag, of de troon was opengevallen, met nog grooter meerderheid, 55 tegen 41 stemmen, ontkennend beantwoord; 'tgeen de teleurgestelde voorstanders van een Regentschap op nieuw hoop deed vatten. Zij zouden zich echter weldra op nieuw teleurgesteld vinden. Reeds de openbare meening uitte zich weinig gunstig over dien uitslag; en hoewel de Prins zelf zich krachtig tegen alle inmenging van buiten in de beraadslagingen van 't vrije Parlement verklaarde, Lord Lovelace, die het Hoogerhuis met een tegenadres van buiten bedreigde, ernstig berispte, en de Overheid last gaf, tegen alle onwettige bijeenkomsten zorgvuldig te waken, vond hij zich tevens toch genoopt, zijn eigen meening omtrent het opgeworpen vraagpunt duidelijk te uiten. Hij ontbood Halifax, Danby, Shrewsbury en andere invloedrijke Hoogerhuisleden tot zich, verklaarde hun, dat hij noch het recht had noch wenschte, hun vergadering de wet voor te schrijven; dat hij alleen zich het voorrecht toekende, iedere betrekking van de hand te slaan, die hij besefte, niet met eer voor zich zelf en ten algemeenen beste te kunnen bekleeden. Een groote partij scheen voor het Regentschap, en 't was aan 't Huis om te beslissen, of zulk een schikking in 't belang van 't volk zou zijn; hij voor zich had een bepaald gevoelen daaromtrent, en hij achtte 't goed, om ronduit te zeggen, dat hij persoonlijk geen Regent zou willen wezen. Een andere partij was er voor, de Princes op den troon te plaatsen, en hem, zijn leven lang, den titel van Koning te geven, met zulk een aandeel in 't bewind, als zij zou goedvinden hem af te staan. Tot zulk een betrekking zou zij zich echter niet leenen. Hij achtte de Princes zoo hoog, als men een vrouw maar achten kon; doch hij zou zelfs van haar zulk een ondergeschikte en onzekere plaats in de regeering niet willen aannemen. Hij had niet de minste begeerte, om in de engelsche zaken deel te nemen; maar stemde hij er in toe, dat te doen, dan was er slechts één rol, die hij met nut en eer kon op zich nemen. Zoo men hem de kroon voor zijn leven aanbood, zou hij haar aannemen;

zoo niet, zonder eenigen spijt naar zijn vaderland terug keeren». Ten slotte voegde hij er nog aan toe, «het redelijk te achten, dat, wat de erfopvolging betrof, Princes Anna en haar nakomelingschap de voorkeur had boven eenige spruit, die hem uit een andere vrouw, dan haar tot dusver kinderlooze zuster, kon worden geboren».

Wat deze laatste aanging, zij was juist te dezer tijd onwillekeurig in de gelegenheid gesteld, hem het treffendste blijk van haar innige gehechtheid aan zijn persoon en vrijwillige onderwerping aan zijn gezag te geven. De ijverige voorstander van haar troonsbeklimming in de plaats van haar te recht verfoeiden vader, Lord Danby, had een schrijven tot haar gericht, waarin hij haar persoonlijk, met uitsluiting van haar man, de engelsche kroon aanbood. Zij gaf hem echter ten antwoord, dat zij «niets anders wenschte te zijn dan wat zij was, de vrouw van den Prins, en 't geen zij wellicht meer mocht kunnen worden, alleen met en onder hem wilde wezen». Zij betuigde zelfs haar bevreemding daarbij, dat de edele Graaf tusschen hare en zijne belangen eenig verschil maakte. Reeds in 't begin van February was 's Prinsen stalmeester, Villiers, met het schip van Kapitein Snel, dat de drie hollandsche Heeren had overgebracht, naar Holland overgestoken, om haar van den loop der dingen te verwittigen, en haar zijn schriftelijke uitnoodiging tot een spoedige overkomst te brengen. Zij had zich daarop gehaast de Staten daar kennis van te geven, en deze eenige Heeren uit hun midden benoemd — Obdam, voor de Ridderschap, Alewijn uit Dordrecht, Valckenier uit Amsterdam, Steenhuizen uit Alkmaar, voor de Steden — om haar uitgeleide te doen en bij haar vertrek te vergezellen. Het barre winterweêr en de ijsschotsen in de rivier hielden echter haar afreis uit Holland nog een poos tegen. Met haar scheepte zich de hier sedert een jaar of vijf verbleven engelsche wijsgeer Locke naar Engeland in. Deze was in 't jaar 1685 te vergeefs door haar vader opgevraagd, en had zich te Amsterdam een veilige schuilplaats weten te vinden. Daar verkeerde hij met den geletterden franschen uitgewekene Leclerc, en den remonstrantschen hoogleeraar Filips van Limborch, wien hij zijn in 1689 te Gouda gedrukt schrijven over de Verdraagzaamheid opdroeg. In Amsterdam had hij, in 't vorige jaar, zijn hoofdwerk over 't Menschelijk Verstand voltooid, en zeker bleef hij niet zonder invloed op Van Limborch's redematige denkwijs, zijn handhaving van 't gezag der Rede op godgeleerd gebied, tegenover de haar geheel verwerpende leerstellige zienswijs van anderen. Den 20en der maand eindelijk uit den Briel afgevaren, kwam de Princes met haar gezelschap, van eenige oorlogschepen onder Herbert en Almonde begeleid, den 28en te Greenwich voor anker, en van daar dien eigen namiddag, onder toeloop en gejuich van duizenden menschen, naar Whitehall. Dienzelfden dag was haar en haars gemaals koninklijke bestemming in de vergadering van beide Huizen, overeenkomstig haar en zijn belangen, beslist.

Na de laatst gehouden stemming in 't Hoogerhuis had men in 't Lager getracht,

dit een overeenkomstige zienswijs te doen volgen, doch was het voorstel daartoe met een overgroote meerderheid -- 282 stemmen tegen 150 — verworpen, en daarop besloten, een gezamentlijke beraadslaging met het andere Huis aan te vragen. Deze greep onmiddelijk plaats, en lokte toen veel spitsvondige letterzifterij over de eerste verklaring van 't Lagerhuis noopens den «afstand», door Koning Jacob gedaan, en 't «openvallen» van den troon uit. De Heeren hadden gewenscht, dat eerste door een «verlaten» vervangen te zien, en het laatste ontkend. Die van 't Lagerhuis beweerden daarentegen, dat dit «verlaten» te veel aanleiding tot twijfel gaf, en op een tijdelijke verwijdering doelen kon; terwijl toch Koning Jacob van zijn waardigheid had afstand gedaan, zooals ze naar de engelsche wet bekleed moest worden. Elk bewind was een aan iemand toevertrouwde zaak, en elke handeling, met dit vertrouwen in strijd, was een daadwerkelijke uiting der meening, dat men van het toevertrouwde bewindsampt afstand deed, al ging dit niet met een uitdrukkelijke betuiging daarvan in woorden gepaard; men kon dus ook gerustelijk verklaren, dat de troon «open» stond, al raakte daardoor de opdracht der kroon nog niet aan een verkiezing onderhevig, en deed eenvoudig naar haar wettigen nieuwen bezitter uitzien. De Heeren bleven echter van gevoelen, dat het «afstand doen» te veel in zich sloot, gelijk het «verlaten» wellicht te weinig, en dat men daarom liever een nieuw woord moest trachten te vinden, dat de stemming of staking der oefening van 't Bewindsrecht uitdrukte. Het Lagerhuis had geoordeeld, dat Engelands wetten, vrijheden, en godsdienst niet samen konden gaan met een paapschen Koning; waarschijnlijk woû het echter alleen maar zeggen, dat ze niet bestaan konden onder de dadelijke regeering van zulk een Koning. Tusschen 't recht van bewind en de uitoefening van dat recht, diende men wel te onderscheiden: ziekte, waanzin, onnoozelheid, en — gelijk hier thans het geval was — godsdienstvervalsching maakten tot zulk een uitoefening ongeschikt, maar ontnamen daarom dat recht nog niet. Integendeel was het in zulke omstandigheden de gewoonte, een Regent aan te stellen. Werd echter Koning Jacob geacht «afstand» van de regeering gedaan te hebben, en begreep men dus dat de troon, te zijnen aanzien, «open» stond, dan kwam hij den naasten erfgenaam toe, en het Lagerhuis diende zich daaromtrent nader te verklaren. Toen een der leden van dit laatste daarop te kennen gaf, dat zulk eene verklaring eerst in aanmerking kwam, wanneer de Heeren hun hadden toegestemd, dat de troon «open stond», hernam Clarendon, dat ze dit nog niet konden toestemmen; doch dat de anderen, die dat beweerden, moesten aantoonen aan wien de kroon dan vervallen was, zoo zij 't niet op een verkiezing wilden laten neêrkomen. Een zeggen, waarmeê kennelijk op een onderzoek naar de echtheid van den jonggeboren Prins gedoeld werd. Daarvan echter niet willende weten, antwoordde men, meer spitsvondig dan doeltreffend, dat, daar niemand erfgenaam kon wezen van een vorst die nog in leven was, men ook zoo zorgvuldig niet naar Koning

Jacobs naasten erfgenaam behoefde nazoek te doen. De Heeren meenden nu echter, op hunne beurt, dat men den Koning in burgerlijken zin zelf dood verklaard had, en dus wel degelijk naar zijn naasten erfgenaam moest uitzien, wilde men 't Rijk niet als een Keurrijk beschouwen. Ten slotte maakte echter een der leden van 't Lagerhuis, Robert Howard, aan al dit kleingeestig geharrewar een welkom einde, door kortaf te zeggen, dat de tegenwoordige Vergadering hoogverraad zou begaan hebben, als men erkende, dat er na de vlucht van den Koning een erfgenaam der kroon met zekerheid bekend was geweest. Wie dorst dat echter beweren? En zou men nu, in dezen onzekeren stand van zaken, de regeering maar in 't wilde laten drijven? Men gaf van weêrskanten toe, dat het Rijk voor 't oogenblik zonder regeering was, en scheen saamgekomen te zijn, om een bewind te vestigen. Zou men nu willen scheiden, zonder daartoe geraakt te zijn? De zaken werden dan nog verwarder als te voren. De vestiging van 't gezag was het voornaamste dat men te doen had, en had men nu eenmaal bepaald, gelijk van weêrszijden reeds geschied was, dat het Koninkrijk geen paapschen Koning gedoogde, zoo was daarmeê tevens erkend, dat er een verkiezing moest plaats hebben, in geval de naaste erfgenaam bevonden werd, paapsch te wezen. 't Volk verwachtte, en had daar recht op, door beide Huizen, in hunne tegenwoordige bijeenkomst, uit de onzekerheid, waarin 't nog altijd verkeerde, gered te worden. — Clarendon bracht daar echter weêr tegen in, dat al waren 't beide Huizen eens, het Rijk geen paapschen Koning toeliet, hun besluit toch geen verandering in de wetten kon maken, en daartoe ook nog een derde persoon, de Koning zelf, vereischt werd; dat deze, afwezig zijnde, terug geroepen diende te worden, of anders zijn naaste erfgenaam als Koning erkend worden moest. — Na nog eenige andere woorden gewisseld te hebben, ging men toen weder uiteen, zonder voor 't oogenblik tot een besluit te komen. Het Hoogerhuis kwam daarop echter weder afzonderlijk bijeen, en Danby, sedert zijn briefwisseling met de Koningin tot inkeer gekomen, nam nu het woord, om zijn medeleden dringend aan te manen, in geen redetwist te volharden, die den Lande noodlottig zou kunnen worden. Hij vond daarbij een krachtigen steun in Halifax, die hem zijn vollen bijval schonk, zoodat dan ook, op de daarna gedane vraag of Koning Jacob van de regeering had afstand gedaan, slechts drie Heeren «neen» zeiden, en op die, of de troon was opengevallen, 62 tegen 47 «ja» antwoordden. Daarop werd toen onmiddelijk voorgesteld en zonder stemming bepaald, de Prins en Prinses van Oranje voor Koning en Koningin van Engeland [1] te verklaren. Door beide huizen werd vervolgens vastgesteld, dat het bewind, gedurende beider leven, uit beider naam door den Prins zou gevoerd worden, en na hun dood de kroon en 't Koningschap zou komen op de afstamme-

---

[1] Eigenlijk Engeland, Frankrijk (als 't nog altijd luidde), en Ierland; Schotland toch stond op zich zelf.

lingen der Princes, of, bij hun ontstentenis, op Princes Anna en de haren, en bij gebreke van dezen op die van den Prins van Oranje. Den volgenden dag werd beiden Hoogheden bij een plechtige aanspraak van Halifax, 's voormiddags te tien uren, in Whitehall de kroon door beide Huizen opgedragen, waarna de Prins hen kortelijk toesprekende zeî, dat dit «zeker het grootste bewijs van 't hun geschonken vertrouwen was, en zij het daarom te dierbaarder schatten, dankbaar aannemende, wat hun aangeboden werd; en dat, gelijk hij geen andere meening bij zijn overkomst had, dan den Godsdienst, de Wetten en Vrijheden te handhaven, men zich verzekerd kon houden, hij zou trachten die te ondersteunen, en zich steeds gewillig te betoonen, om meê te werken tot al wat ten beste van 't Koninkrijk zou strekken, en al wat in zijn vermogen was te doen tot voortdurenden welstand en roem van 't volk».

Te elf uur traden toen de leden beider huizen naar buiten en lieten voor de poort van 't Paleis, onder driewerf herhaald trompetgeschal, door den Wapenkoning het stuk aflezen, waarbij 't gebeurde den volke verkondigd werd. «Daar het» — zoo luidde dat — «God-almachtig geliefd heeft, ons, in Zijne groote genade voor dit Rijk, een wonderbare verlossing te verschaffen van Pausdom en willekeur, en wij onze behoudenis, naast God, verschuldigd zijn aan de vastberadenheid en 't beleid van Zijne Hoogheid, den Prins van Oranje, dien God tot het roemrijke middel van zulk een onwaardeerbaar geluk voor ons en onze nazaten verkozen heeft; en daar wij ten hoogste gevoelig zijn en volkomen overtuigd van de groote en uitstekende deugden van Hare Hoogheid, de Princes van Oranje, wier ijver voor den protestantschen Godsdienst ongetwijfeld met haar een zegen over ons zal brengen; en daar de Heeren en Gemeenten, nu te Westmunster vergaderd, een verklaring opgesteld en aan de gezegde Prins en Princes van Oranje aangeboden hebben, en hen daarin verzocht, de kroon aan te nemen, die ze vervolgens ook aangenomen hebben; — maken wij, de geestelijke en wereldlijke Heeren en Gemeenten van dit Koninkrijk, openlijk bekend en roepen met volkomen instemming, ingevolge dier verklaring, Willem en Maria, Prins en Princes van Oranje, als Koning en Koningin van Engeland, Frankrijk, en Ierland, met alle domeinen en gronden daartoe behoorende, uit; zoodat zij nu als zoodanig zullen worden gezalfd, en aangenomen door 't gansche volk van die koninkrijken en domeinen, die van nu voortaan verplicht zijn hen daarvoor te erkennen, en hun te bewijzen alle trouw en gehoorzaamheid; biddende God, door wien de Koningen regeeren, Koning Willem en Koningin Maria te zegenen, en een lange reeks van jaren over ons te doen regeeren. — God zegene Koning Willem en Koningin Maria!» — Na 't lezen van dit stuk trok de gansche stoet, van den baljuw van Westmunster en zijn officieren voorafgegaan, in plechtigen optocht naar Temple-bar, waar het na de opening der Stadspoort en de plechtige verwelkoming door de Stadsoverheid, nogmaals werd voorgedragen, nadat zich de baljuw en de zijnen weder verwijderd hadden; toen ging men,

met die Overheid aan de spits, naar het midden van Cheapside, en vervolgens naar den overkant der Beurs, op welke beide plaatsen het mede werd afgelezen. Van Temple-bar tot de Beurs stonden vier regimenten van 't Stadskrijgsvolk aan weêrszijden der straten gerangschikt, terwijl een tallooze menigte van menschen zich op den ganschen weg verdrong, en bij ieder aflezing luide jubelkreten hooren liet. Den ganschen dag luiden de klokken, en 's avonds werden er tal van vreugdevuren gebrand en vreugdeschoten gelost. De Prins en Princes waren hunnerzijds, na de aflezing te Westmunster, van Princes Anna vergezeld — wier gemaal als lid van 't Hoogerhuis bij den optocht was — onmiddelijk naar de hofkapel gegaan, om daar een stichtelijk woord van den Bisschop van Londen aan te hooren. 's Namiddags ontvingen zij daarop de bezoeken van gelukwensching der lieden van aanzien, van de Koningin-weduwe te beginnen. Toen Van Citters, als gezant der Staten, zich daar op zijne beurt bij zien liet, verzocht hem de Prins, met de uiterste vriendelijkheid, Hun Hoog Mogenden te verzekeren, dat hij nimmer vergeten zou de eer en vriendschap, tijdens zijn verblijf in Holland van hen genoten, en bij alle gelegenheden zou trachten hun belang te behartigen [1]. Reeds den vorigen avond trouwens, onmiddelijk op 't vernemen zijner verheffing, had hij zich gehaast, zelf tot Hun Hoogmogenden een brief te richten, waarin hij betuigde «niet te willen hebben nalaten, om hen zonder uitstel kennis te geven, hoe beide Huizen dien dag hadden besloten, hem en de Princes, zijn zeer waarde en lieve gemalin, te verklaren en op morgen te doen uitroepen tot Koning en Koningin»; en dat, «gelijk hij ten volle overtuigd was, hoe 't hun, om het deel altijd in 't geen hem aanging genomen, alsook om andere redenen, gansch aangenaam zou zijn, dat hij tot die kroon geroepen was, hij hun niet minder verzekeren wilde, daardoor niet alleen de genegenheid niet te zullen verminderen, die hij altijd gekoesterd, en de zorg die hij altijd gedragen had voor het behoud en den welstand der Republiek, maar daardoor ook te meer in staat te zullen zijn, zijn hooge betrekking tot meerder dienst en voordeel van den Staat te kunnen aanwenden, gelijk met meerder invloed en vrucht te kunnen bevorderen al 't geen ten beste daarvan zou strekken, en hen tegen alle onheilen van buiten te kunnen beschermen en bewaren; dat hij mede hoopte, en het zijnerzijds daartoe zou zoeken te leiden, dat, gedurende zijne regeering, tusschen zijn Koninkrijken en de vereenigde Nederlanden, meer en meer mocht aangroeyen en bevestigd worden een oprechte goede verstandhouding, en tot stand gebracht en onderhouden worden een onverbrekelijke verbintenis en vriendschap tusschen de weêrzijdsche ingezetenen en onderdanen, tot verzekering van de rust en vrede in beide landen en tot beveiliging en handhaving van den waren protestantschen

[1] Zie het schrijven opgenomen in *Engelands Godsdienst en Vrijheid hersteld*, bl. 251.

godsdienst; 't welk de almachtige God woû geven, in wiens gunstige bescherming hij hen aanbeval».

De Staten uitten hun hooge ingenomenheid met het gebeurde door het uitschrijven tegen 30 Maart van een algemeenen dank-, vast- en bededag, «nadien het God den Heer almachtig geliefd had, de rechtvaardige en gewichtige bedoelingen van den tegenwoordigen Koning van Engeland, tot behoud van den protestantschen godsdienst, vrijheid en wetten in de naburige koninkrijken van Engeland, Schotland, en Ierland ondernomen, tot dusverre zoodanig te zegenen, dat die, door de wonderlijke bestiering van Zijne Goddelijke Majesteit, met Zijne kracht en bijstand, daarin zoo zichtbaar ten goede medegewerkt hebbende, onder het wijs, voorzichtig, en kloekmoedig beleid van hoogstgedachte Zijne Kon. Majesteit, zoodanige gelukkige uitkomst hebben gehad, dat het Koninkrijk van Engeland daardoor van het groot gevaar, in zijn godsdienst, wetten, en vrijheden t'eenenmaal onderdrukt te worden, is verlost, en Z. K. M. neffens de Koningin, zijne lieve en waarde gemalin, daarop, tot vreugde en genoegen van 't gansche volk, door beide de Huizen, te Westmunster wettelijk vergaderd, tot Koning en Koningin van Engeland, Frankrijk, en Ierland zijn verklaard en uitgeroepen; en nadien zij nu het vaste vertrouwen hadden, dat door de goede verstandhouding van Z. K. M. en dezen Staat, de voorz. uitkomst zeker zou strekken tot een nauwe en oprechte verbintenis van die rijken met dien Staat, en zij daardoor een vaste hulp verkregen hadden, om, onder Gods zegen, met zooveel meer aanzien en kracht, door de krachtige hulp, die hun van daar zou komen, af te wenden en af te keeren de kwade voornemens, waarmeê de Staat door zijn geheime en openbare vijanden gedreigd werd, en dat zij overzulks, door die gelukkige uitkomst, het behoud van den waren hervormden godsdienst, de vrijheid, en het welvaren van 't Vaderland, door Gods genade konden aanzien als t'eenenmaal verzekerd».

Na hunne uitroeping verlieten de nieuwe Majesteiten het tot dusver door hen betrokken paleis, om dat van Whitehall te gaan betrekken, koos de Koning zich zijn geheimen raad, en benoemde voorts den Maarschalk van Schomberg tot zijn grootmeester van 't geschut, Danby tot voorzitter van zijn raad, Halifax tot zijn geheim-zegelbewaarder, Dorset tot zijn eersten kamerheer, gelijk Wiltshire tot dien der Koningin, Devonshire tot hofmaarschalk, Shrewsbury tot Staatssecretaris, Ouwerkerk tot grootstalmeester, Bentink tot eersten edelman der slaapzaal. Den laatsten dag der maand begaf hij zich, in zijn koninklijk gewaad, en de koninklijke kroon op 't hoofd, in de vergaderzaal van 't Hoogerhuis, waar hij, op zijn troon gezeten, tot de ledèn van beide Huizen een korte toespraak hield, hun voorhoudende, hoe hij «hun onlangs zijn gevoeligheid betuigd hebbende voor hunne heuschheid en het vertrouwen in hem gesteld, thans gekomen was, om hun te verzekeren, dat hij nimmer iets zou ondernemen 't geen hun goede gedachten van hem in 't minste met reden zou kunnen verminderen, doch

het tevens noodzakelijk achtte hun voor te dragen, dat de toestand hunner buitenlandsche bondgenooten, en bijzonder die van Holland, van dien aard was, dat, ingeval men geen spoedige zorg voor hen droeg, ze grooter gevaar zouden loopen dan waaraan zij zouden wenschen haar bloot te zien staan; uit zich zelf moesten zij voorts beseffen, dat de stand van zaken ten hunnent hun ernstige overweging vereischte, en een goede schikking van binnen niet alleen noodzakelijk was voor hun eigen rust, maar ook tot ondersteuning der protestantsche belangen, zoo binnen als buitenslands; en vooral dat de toestand van Ierland» — waar Tyrconnel nog altijd den toon gaf, en Koning Jacob bleef voorstaan — «zoodanig was, dat er de dreigende gevaren met geen slappe middelen waren tegen te gaan. Hij moest het dus aan hen laten, de doeltreffendste wegen in te slaan, om de ongemakken te voorkomen, van ieder uitstel te verwachten, en te beoordeelen, welke vorm tot bereddering dezer dingen het meest dienstbaar zou wezen ten beste van 't volk, 't welk hij vertrouwde dat in aller harten op den voorgrond stond, en dat hij, van zijn kant, altijd gereed zou zijn, te bevorderen». Nadat hij zich daarop weder verwijderd had, ging het Hoogerhuis onmiddelijk tot het behandelen van een voorstel over, om zich, met het Lager, als Parlement te bestendigen, zonder tot een nieuwe verkiezing voor dit laatste over te gaan. Nadat dit voorstel, na tweemaal herhaalde lezing, den volgenden dag was aangenomen, werd het naar 't Lagerhuis gezonden, en ook daar, met geringe wijziging van den vorm, na driemaal gelezen te zijn, den 2en Maart goedgekeurd. Het bepaalde, dat «tot voorkoming van alle twijfel en bezwaren, die omtrent de vergadering, zitting, en handelwijs van het tegenwoordige Parlement ontstaan konden, dit door Hunne Majesteiten, den Koning en de Koningin, met aanraden en instemming der thans vergaderde geestelijke en wereldlijke Heeren en Gemeenten, en op hun gezag bevestigd werd, en dat die Heeren en Gemeenten dus, gelijk zij thans te Westmunster bijeen waren, de beide Huizen van 't Parlement zouden vormen». Daardoor werd voor alle zwarigheden, uit een nieuwe verkiezing te wachten, reeds bij voorraad een schotjen geschoten, gelijk er ook alle vertraging in de behandeling der zaken, in de tegenwoordige omstandigheden dubbel onraadzaam, door voorkomen werd.

Onderwijl was men zich ook in Schotland allengs gaan bezig houden, den veranderden staat van zaken in oogenschouw te nemen, en de maatregelen voor te bereiden, uit hetzelfde oogpunt voor dat land wenschelijk. Van zijne zijde had de Prins er den onder Koning Jacob naar Holland uitgeweken Lord Melville heengezonden. Den 21en Maart kwam er een voorloopige vergadering, in den trant der westmunstersche, bijeen, in welke de presbyteriaansche Hertog van Hamilton, die reeds te Londen met den Koning was komen spreken, tot voorzitter benoemd werd. Men stelde er weldra voor goed vast, dat de naar Frankrijk gevluchte Koning, door 't schenden der vrijheden en wetten van 't Rijk, het opdringen eener regeering van dwang en

willekeur, en hare aanwending tot ondermijning van den onroomschen godsdienst, zijn recht op de kroon verbeurd had; en dat men daarom den nieuwen Koning van Engeland en zijne gemalin verzoeken zou, ook de kroon van Schotland onder zekere bepalingen aan te nemen. Deze bepalingen waren in een «Eisch van Rechten» betiteld stuk vervat, waarin, behalve de uitsluiting aller Roomsch-Katholieken van den troon, en de handhaving van den onroomschen kroningseed, ook de onafhankelijkheid der rechters van 't bewind, en het bijeenroepen en bijeenhouden der Parlementen verlangd werd. Toen dat stuk den nieuwen engelschen Koning werd voorgelezen, opperde hij alleen bezwaar tegen de bewoordingen, waarin hij er heette toe te zeggen, «de ketters en vijanden der waarheid Gods te zullen uitroeyen». Een ketterjager en vervolger verklaarde hij niet te willen zijn, en slechts met evangelische en gewettigde middelen het beoogde doel te willen bereiken. Men verzekerde hem toen, dat niets anders ook in den geest der schotsche wet lag, noch bij den kroningseed bedoeld werd; waarop Koning en Koningin de hun voorgelezen bepalingen bezwoeren [1]. Evenzoo hadden zij zich in Engeland, zonder weêrspraak, bij de daar vóór hun uitroeping hun voorgelegde «Verklaring van Rechten» neêrgelegd, die als de grondslag was voor het staatsrechtelijke regeerstelsel, er sedert gehuldigd, en waarin de zwakke zijden vermeden waren, aan welke de vroegere opvatting van 't Koningschap mank ging [2]. Zij bepaalde, dat het — door den kortzichtigen Jacob zoo misvatte — koninklijke recht van vrijstelling geheel onwettig was; dat er, zonder instemming van 't Parlement, geen schatting kon opgelegd noch in vredestijd een staand leger onderhouden worden; zij erkende voorts voor den onderzaat het recht van aanvraag, het vrije kiesrecht, gelijk de vrije beraadslaging in 't Parlement, en het algemeene volksrecht op een zuiver en mild rechtsbeheer, overeenkomstig den geest der wet [3]. Door de vaststelling eensvooral dezer verschillende punten, op welke vroeger zoo herhaaldelijk door de koninklijke willekeur en hare baatzieke voorstanders inbreuk gemaakt, en van de deugdelijke toepassing afgeweken was, was het juiste richtsnoer voor 't britsche staatsbewind der toekomst aangegeven, en zou in het nieuw verkozen staatshoofd zijn eersten, maar vastberaden handhaver vinden [4].

---

[1] Zie Ranke, *Engl. Gesch. VI*, S. 69, f.

[2] Zie daaromtrent Macaulay's opmerkingen in zijn *History*, Ch. X. p. 445: "unhappely the Church had long taught the Nation that hereditary monarchy, alone among our institutions, was divine and inviolable; that the right of the Houze of Commons to a share in the legislative power was a right merely human, but that the right of the King to the obedience of his people was from above; that the Great Charter was a statute which might be repealed by those who had made it, but that the rule which called the Princes of the blood royal to the throne in order of succession was of celestial origin", enz.

[3] Zie de geheele Verklaring in den *Holl. Merc.* voor dit jaar, bl. 8 en vv.

[4] "The Declaration of Rights, though it made nothing law which had not been law before, contained the germ of the law which gave religious freedom to the Dissenter, of the law which secured

Dat staatshoofd had thans, met zijne hem volgzaam vereerende gade, een maand reeds vóór hun de kroon ook van Schotland, den 21^{en} Mei, was opgedragen, de gewijde plechtigheid ondergaan, die hem zelf — naar zijn gulle betuiging aan Witsen — slechts een «dwaze oude paapsche ceremonie» dacht, en die hij daarom «de komedie der kroning» noemde [1]; doch waarbij Hij en Zij, met al den gebruikelijken omhaal en het plechtstatig vertoon, bij de zaak vereischt, tot Koning en Koningin *gezalfd* werden. Den 21^{en} April in een rijk versierd vaartuig uit Whitehall afgehaald, en te water naar 't Parlementshuis geleid, waar zij met den koninklijken tabberd omhangen werden, beklommen zij vervolgens den troon, in de zaal aangebracht, waar hun de kronen en verdere teekenen der koninklijke waardigheid, met bijbehooren, werden voorgelegd, die daarop voor hen uitgedragen werden in den statigen optocht naar de abdijkerk, bij welken zij zelf onder een gehemelte, door 16 baronnen gedragen, over den met blauw laken bespreiden weg voortschreden, terwijl hun slepen elk door een vijftal hooggeboren heeren en vrouwen werden opgehouden. In de kerk met koorgezang ontvangen, zetten zij zich op de voor hen bestemde troonzetels, en werden den aanwezigen volke als wettige Koning en Koningin van Engeland voorgesteld, met de vraag of men hun manschap, plicht, en hulde doen wilde, die met algemeene toejuiching werd beaamd, en daarop tot den adeldom, met gelijken uitslag, herhaald. Daarna trad de Koning met ongedekten hoofde naar 't altaar, knielde op het daar voor gelegde kostbare kussen, en offerde er een gouden staaf aan den Bisschop van Londen, om vervolgens, naar zijn plaats teruggekeerd, daarnaast geknield op zijn voetbank te blijven liggen, terwijl de overige teekenen door hooge geestelijken en edelen naar 't altaar gebracht werden, en de Bisschop vervolgens biddende sprak: «O God, die de nederigen bezoekt, sterk ons door Uwen Heiligen Geest, zend Uwe genade neder op Uwen Dienaar Willem en Uwe Dienares Maria, opdat wij door hen Uwe tegenwoordigheid mogen genaken, door Jezus Kristus». Daarna weder opgestaan, hoorde de Koning, het hoofd met de rood fluweelen muts met hermelijnen rand gedekt, de bisschoppelijke preek, die nu volgde, aan. Na de preek ontblootte hij zijn hoofd weder, en kwam de Bisschop hem vragen, of hij gereed was den eed te doen, zooals die

---

the independence of the judges, of the law which limited the duration of Parlements; of the law which placed the liberty of the press under the protection of juries, of the law which prohibited the slavetrade, of the law which abolished the sacramental test, of the law which relieved the Roman-Catholics from civil disabilities, of the law which reformed the representative system, of every good law which has been passed during a 160 years, of every good law which may hereafter be found necessary to promote the public weal and to satisfy the demands of public opinion". Macaulay, t. pl. p. 448.

[1] Zie de uittreksels uit zijn "bijzonder verbaal" meêgedeeld in Mr. J. Scheltema's *Geschied- en Letterkundig Mengelwerk*, III. 2, bl. 148.

door 't Parlement was voorgeschreven, en die hem toen door den Aartsbisschop van York — in plaats van dien van Kantelberg — van zin tot zin werd voorgehouden, en aan 't altaar door hem gedaan. Teruggeleid naar zijn zetel, hoorde hij den Bisschop den lofzang aanheffen, en door de koorzangers voleinden, om dan weder te knielen, terwijl de Bisschop bad: «Wij bidden U, o Heer, Heilige Vader, almachtig en eeuwig God! voor dezen Uwen dienaar Willem», enz., en werd vervolgens, door de geestelijke Heeren onderschraagd, naar 't altaar geleid, om daar van zijn koninklijke plunje ontdaan te worden. Met den rug naar de gemeente gekeerd, werd hij nu door den Aartsbisschop gezalfd, nadat de Deken van Westmunster, de zalfflesch houdende, de olie in een lepel gegoten, en gene er beide handpalmen meê besmeerd had, zeggende: «laat deze handen met heilige olie gezalfd worden, gelijk de koningen en profeeten werden gezalfd, gelijk David het Salomo deed, om koning te wezen, opdat gijlieden moogt zijn een gezegende en bevestigde Koning en Koningin in dit koninkrijk en over dit volk, dat de Heer, uw God, u gegeven heeft, om over te regeeren», enz. De zangkooren hieven daarop aan: «Sadok, de priester, en Natan, de profeet, zalfden Salomo tot Koning, en 't volk verheugde zich, zeggende: God beware Koning en Koningin!» Dan geschiedde de zalving zelve op de borst, beide schouders, en beide armen, en op de kruin van 't hoofd, die daarop met fijn linnen werden afgedroogd, terwijl de kooren zongen en algemeen gebeden werd: «Zie neder, almachtig God! met Uw genade, op deze roemrijke Koning en Koningin». Inmiddels was er een rijk gehemelte aangebracht, en werd de Koning met zijn muts getooid, met zijn kleed omhangen, met zijn zwaard «tot bescherming der goede en straf der slechte menschen» omgord, en met de kroon van den heiligen Eduard door den Aartsbisschop gekroond, onder de woorden: «God krone ulieden met de kroon van geloof en oprechtheid, opdat gij door uw bediening, een oprecht geloof en menigvuldige goede werken hebbende, de kroon van 't eeuwig koninkrijk moogt verwerven, door de gave van Hem, wiens koninkrijk eeuwig duurt!» Na 't opzetten der kroon weêrgalmde de kerk van de juichende stem der schare: «God beware Koning en Koningin!» terwijl het geschut van den Tower gelost werd. Daarna sprak de Aartsbisschop: «O, eeuwige God, zegen dezen, Uw dienaar en dienares, die het hoofd buigen voor Uwe goddelijke Majesteit!» en ging dan, na vernieuwd koorgezang, voort: «Zegen, o Heer! en heilig dezen ring, opdat Uw dienaar, die hem draagt, mag gezegend zijn met den ring des geloofs, en bevrijd zijn van zonden; en laat al de zegeningen der Heilige Schriften overvloedig op hem komen, en dat al wat hij heiligt mag heilig zijn, en wat hij zegent mag gezegend zijn». De ring werd aan den vierden vinger van 's Konings rechterhand gestoken, onder de woorden: «ontvang dezen ring der koninklijke waardigheid, gelijk uw hoofd thans versierd is als Vorst van dit Koninkrijk, en gij alzoo ook moogt zijn de bevestiger van 't Kristengeloof, opdat gij regeeren moogt met hem

die Koning der Koningen is». Gelijkerwijs werden hem toen handschoenen, zwaard, en scepter overhandigd, en ten slotte de scepter met de duif, als «de roede der deugd en gerechtigheid, waarmeê hij de godzaligen handhaven en de goddeloozen straffen moest, den dwalende terecht wijzen, den vallende ophelpen, den hovaardige vernederen, den nedrige verhoogen»; waarop de Koning, beide scepters knielend in zijn hand houdende, door den Aartsbisschop met de zegenbede begroet werd: «de Heer zegene u, en beware u, en gelijk Hij u Koning over uw volk gemaakt heeft, make Hij u voorspoedig in deze wereld, en deelgenoot der eeuwige zaligheid. Amen». Opstaande en zich op Sint Eduards stoel zettende, zag hij daarop den Aartsbisschop en de overige Bisschoppen tot hem komen en knielende voor hem nederbuigen, om zijn koninklijken kus te ontvangen. Daarna werd de koningszetel, waarin hij gezalfd was, op den hoogsten trap der daar gestelde verhevenheid geplaatst, en door den Koning bezet, terwijl vier ontbloote zwaarden voor hem uitgedragen werden. Dan knielde hij weder, terwijl de Aartsbisschop bad: «Geef, o Heer! dat de geestelijkheid en gemeente, hier vergaderd op uw orde tot dezen dienst voor den Koning, door de genadigste hulp Uwer goedheid en de wakkere zorg van Uw dienaar, onzen Koning, mag bestuurd en behoed worden in allen voorspoed». Dan, zich weder in zijn zetel neêrgezet hebbende, hoorde hij het *Te Deum* der koorzangers aan, stelde zich vervolgens onder zijn troonhemel, en werd door den Aartsbisschop met de woorden toegesproken: «staat en houd van nu aan de plaats, daar gij 't recht toe verkregen hebt». Geestelijke en wereldlijke Heeren kwamen hem daarop hulde bieden en trouw zweren, terwijl de Lord-kanselier zijn koninklijk Pardon afkondigde, en gouden en zilveren penningen onder 't volk wierp. Zang en muziek lieten zich dan weêr hooren, waarna de Koning ten altare schreed, om 't heilige avondmaal te ontvangen, bij 't welk de londensche Bisschop den dienst van den zich nu verwijderenden Aartsbisschop overnam. Na afloop daarvan ontdeed hij zich van den gewijden mantel, om zich weêr met den koninklijken, waarin hij gekomen was, te tooyen, en ging, met den wereldbol in de linker, den koninklijken scepter met het kruis in de rechterhand, in gelijksoortigen optocht, als hij gekomen was, naar de zaal van Westmunster terug, waarin de maaltijd was aangericht, aan welken hij met zijn stoet aanzat, en bij welks einde schitterende vuurwerken werden afgestoken, onder 't jubelen der volksmenigte, die van heinde en ver was toegesneld [1].

Zoo was dan nu «die arme kleine Prins» — als hem zijn koninklijke stiefschoonmoeder in haar wrevel plag te noemen, en dien zij meende, dat, had hij 't hart om over te komen, men wel «den eigen weg van Monmouth zou laten gaan» [2] — in

---

[1] Zie de uitvoerige beschrijving in *Engelands Godsdienst en Vrijheid hersteldt*, bl. 316 en vv.

[2] Zie Huygens' *Journaal*, t. pl. bl. 113.

plaats van dat, dien naar den troon van Engeland zelf opgevoerd, om er haar uitgeweken gemaal als Koning te vervangen. Hoe welkom hem dit echter, in 't belang zijner grootsche staatkundige plannen en edelaardig verzet tegen Frankrijks heerschzieken overmoed en kerkelijke dwangzucht, was; wie zijn in eenvoud grootgebrachte en van alle pronkziek vertoon warsche natuur kende, kon zich licht verklaren, met hoeveel minachting en weêrzin hij over dat poppespel zijner koningszalving den neus ophalen, en er zich in bewoordingen, als die tot Witsen, over uiten moest. In 't algemeen snakte hij, uit het koninklijk-engelsche hof- en staatsleven naar dat in de nederlandsche Republiek, in den Haag, te Dieren, of op 't Loo terug; en toen dan ook zijn met hem overgekomen Secretaris, de zestigjarige Huygens, hem, reeds een week of wat vóór de kroning, op zijn vraag, of hij niet somtijds «'t heimwee al had», glimlachend «neen» antwoordde, zeî hij, op zijn eigen gevoel afgaande, dat hij hem dat anders «niet zoo kwalijk zou kunnen afnemen» [1]. En een week of drie na de kroning, dinsdag 10 Mei, kon hij zich niet weêrhouden hem te herinneren, dat «het nu haagsche kermis» was, noch de verzuchting smoren: «O, dat men nu, als een vogel door de lucht, zoo eens kon overvliegen! ik gaf er wel honderdduizend, ja, wel tweehonderdduizend gulden om!» [2] Hij voelde zich blijkbaar niet thuis in zijn nieuwe rijk, en ontstemde daardoor hunnerzijds de engelsche Heeren, die zich bij Dijckvelt over zijn «stilzwijgendheid en geretireerdheid» beklaagden [3]. Even als hij, had ook zijn vrouw, ofschoon er geboren en opgevoed, maar weinig met haar verplaatsing uit den netten Haag naar Londen op, en vraagde Huygens o. a. eens, hoe hij, die zoo «net» was, «het in dit vuile land kon stellen» [4]. Intusschen zongen de door haar mans komst bevrijde ingezetenen van dat land, schertsende langs de straten, hoe «de boterpotten hun een Koning hadden gegeven» [5], en in Frankrijk rijmde men, La Fontaine's bekende kikvorschfabel op de engelsche toestanden toepassende:

Chez l'Anglois se trouve la fable
Du peuple qui fut misérable
De s'être fait un roi nouveau:
Charles étoit un fort bon ivrogne,
Jaques étoit un vrai soliveau,
Guillaume sera la cigogne [6].

De schampere toepassing getuigde zeker van meer spotzucht dan kennis van zaken: van 's dichters langbeenigen vorschenverslinder had de wakkere en schrandere hollandsche vorstenbestoker niets. In zijn gansche wijs van doen en denken, toonde hij zich integendeel in den geest gestemd van de welmeenende ontboezeming, uit een voor

[1] Ald. bl. 95. [2] Ald. bl. 122. [3] Ald. bl. 132. [4] Ald. bl. 120.
[5] Naar Witsens aant. in zijn *Verbaal*, t. pl. bl. 410. [6] *Le nouveau siècle de Louis XIV*, p. 126.

volksvrijheid blakend gemoed gevloeid, en tijdens de Parlementszitting tot hem gericht: «Uw Hoogheid kan zich beroemen, dat hij zijn eerste adem en wezen ontvangen heeft in een vrij land; en dat niet alleen, maar ook dat hij de voornaamste is in een vrije en vermaarde Republiek. En derhalve is het onmogelijk voor u, om onwetende te zijn van de behoorlijke maat en balans van een rechtmatige en billijke regeering. Het staat nu in uw keus, of gij een Mozes of een Saul, een Brutus of een Cezar, een Lykurgus of een Nabis, een Dion of een Dionysius wilt zijn. Doch waarom zoo verre buitenslands naar exempelen omgezien, daar men die thuis hebben kan? Welke exempelen van uwe voorvaders wilt gij volgen: de Stuarts of den grooten Nassau? Wilt gij diegenen volgen, welke zooverre daar van daan zijn geweest, om den overblijvenden droesem van tyrannie en den oorsprong van al onze burgerlijke oorlogen, confuzie, onheil, ellende, en verderf uit den weg te ruimen, dat zij gedurig hebben getracht, om door bedrog en geweld de kleine vonken en schaduwen van vrijheid, welke wij rekenen te hebben, te dempen en uit te blusschen; en die ons hebben bedrogen en gevleid met gepretenteerde immuniteiten, om ons te gemakkelijker te berooven, gebruikende onze schijnvrijheid als een dekmantel en spitsvondig voorwendsel, om hun tyrannie meê te bewimpelen? Of wil Uw Hoogheid navolgen de vermaarde en beroemde exempelen van uwe zeer doorluchtige voorzaten van 's vaders zijde, die hun dierbaar lijf en bloed hebben gewaagd, om hun vaderland van tyrannie en verdrukking te verlossen, en in een stand van vrijheid te herstellen; zijnde daardoor geworden vaders en grondvesters van een der vermaardste Republieken en regeeringen, die ooit in de wereld zijn geweest, waardoor zij een onverwelklijken roem en onsterfelijken naam hebben verkregen? — De oogen van God en vrome menschen zijn op U gevest, en men verwacht van U iets meer dan gewoon; laat het U derhalven gelieven, om alle ongelijkheid uit onze regeering weg te doen, welke geweest heeft, is, en anders zal zijn de hoofdoorzaak van alle onze ellende, die uit inlandsch verschil en oorlog ontstaat. Laat U behagen, dit in vriendschap en goedheid op te nemen: dewijl Uwe Hoogheid ons een glansrijker gelegenheid heeft aangeboden, als onze voorvaders ooit hebben gezien, zijn wij verstout en aangemoedigd, ons met de grootste erkentenis, oodmoedigheid, en vrijheid uit te drukken. Hoe gelukkig zou het voor ons zijn, gelijk het niet minder roemrijk en gemakkelijk voor Uw Hoogheid zou wezen, indien de zaken zoo wèl werden overwogen en geschikt, dat noch wij noch onze kinderen oorzaak mochten hebben, om in de toekomst te morren of te klagen!» [1] Zijn keuze was

[1] Zie *De Engelsche Memorie, de 99e editie, met veele vermeerderingen maer weinige verbeteringen. Uyt het Engelsch getranslateert, volgens de copye, gedruckt tot Muscovia, by Passive Gehoorsaemheyd en Non-Resistentie; sijnde te koop by Lycurgus Theocratus, daer de koninklijke Majesteyt uythangt, tusschen de Vryheyt en Slaverny in Laodicea.* Gedruckt in 't jaar 1689.

niet twijfelachtig meer, en te recht had daarom reeds een hollandsch dichter — Laurens Bake — in tegenstelling met dien anderen Koning Willem, den Veroveraar, bij 't aanvaarden van zijn bevrijdingstocht, voorspellend van hem getuigd:

Heeft de eerste Willem, uit Vorst Robbrechts stam gesproten,
Zoo over Brit als Deen en Sax getriomfeerd,
Gansch Engeland door macht van wapenen verheerd,
Gedwongen als slavin, aan ketenen gesloten;
Een andre Willem, uit der Britten Koningsbloed
Van Stuart voortgeteeld, en Nassau's oorlogshelden,
Die 't lijf voor 't Vaderland zoo trouw te pande stelden,
Wordt als Verlosser van gansch Engeland gegroet.
Laat d'eersten Willem vrij zoo grooten roem behalen,
En, als een dwingland, met Verwinners eernaam pralen,
Terwijl hij 't Rijk verheert door woedend krijgsgeweld;
Dees andre, door de Deugd en hooger geest gedreven,
Zal zich met meerder glans ten Rijkstroon zien verheven,
Daar hij den Godsdienst en het Recht in 't Rijk herstelt[1].

«Wie ooit», riep in zijn *Verlossinge van Brittanje*, Vollenhoven thans in gelijken zin uit:

Wie ooit zich Rijksvermeerder,
Verwinner noemen liet, Gelukkig, Triomfeerder,
Voldoender, naar den stijl van Memfis, Gij alleen
Mengt al dees titels in één titel ondereen,
Een eernaam, nutter, en rechtvaardiger, en sneller
Bij u verdiend: ik noem u *Willem den Hersteller.*
Leef lang, o Kerk- en Rijkshersteller! dat uw naam
De Nijd, die van verdriet haar hart eet, lang beschaam!

«Nooit blijder jaar», rijmde daarom ook Vollenhove's amptsbroeder van Buiksloot, Simon Simonides, de zoon van wijlen zijn haagschen amptgenoot van dien toenaam:

Nooit blijder jaar Europa zag,
Nooit blijder maand, nooit blijder dag,
Als die, waarin men, in Brittanje,
Den Prins en Princes van Oranje
De koninklijke kroon gezet
Heeft op het hoofd, naar Englands wet;
Daar was alleen zoo grooten vreugde,
Als Brit en Batavier nooit heugde[2];

---

[1] *Voorspelling op de Togt van Z. H. naar Engeland*, enz. *gerijmt* 3 *Oct.* 1688, in de *Eerdichten op Z. M. Willem III*, *Koning van Gr. Brittanje*, enz (T'Amsterdam, by Aart Dirksz. Ooszaan, 1690), bl 1.

[2] Zie *de Kroninge van HH. KK. MM. William de III en Maria de II in Het* (aan Vollenhoven zelf opgedragen) *Dankoffer der verloste kerk voor de verheffinge van HH. KK. MM.*, enz. T'Amsterdam, by Ger. Borstius, 1689.

want zoo te Londen de volksvreugd zich op den kroningsdag luidruchtig uitte, in Holland deed zij 't alom niet minder, en was Pluimers blijde *Victoriezang* [1] slechts de opwekkelijke weêrklank van 't davrend feestgeschal:

Nu gejuicht door alle straten, Dat de teerton vliegt in brand,
Dat de vreugd werde uitgelaten Door het gansche Nederland!
Zingt ter eere van Oranje, D'onverwinnelijken held,
Nu de Koning van Brittanje, Die ons stof tot vreugd bestelt.
Laat in 't Y de wimpels waayen, Alle torens dragen licht;
Laat de berkemeyer zwaayen, Iedereen voldoe zijn plicht!
'k Zie een zwerm van menschen woelen En krioelen langs de straat,
Om de zorg van 't hart te spoelen, Vol van blijdschap in 't gelaat.
't Vuurwerk, naar omhoog gedreven, Kust de starren en de maan,
En de lucht, met vlam geweven, Schijnt in vollen brand te staan.
Duizenden van waterballen Schieten duizend pijlen uit,
't Vuur speelt in de burregwallen, Onder 't bulderend geluid
Van musketten en kartouwen, Van schalmei en schuiftrompet,
Die de fluit gezelschap houën Met viool en met cornet.
Duizenden van maagdekeelen Kwinkeleeren door elkaâr,
Onder 't dansen onder 't spelen, En de keel huwt aan de snaar.
Stond ik op de hooge duinen Van het Schevelinger strand,
'k Zag de schitterende kruinen Van het krijtgebergte in brand;
'k Zag de koninklijke stralen Van een zon, die nooit verdooft,
Als de zon in 't Oosten pralen, Om Marie en Willems hoofd.
'k Zag de blijde Londenaren Ons begroeten van haar kust,
En haar vreugde aan onze paren, Met een onvermoeide lust.
Had ik zooveel duizend tongen Als de Hemel oogen heeft,
't Zij ze spraken, 't zij ze zongen, Dat mijn hart dees vreugd beleeft,
Dan zou al de wereld hooren: 't Grootste dat zij immer zag,
't Grootste, dat ons kwam te voren, Dat is — dees Victoriedag! —

Te Amsterdam luidde men driemaal de klokken, loste men 't geschut, stak men de vlaggen en wimpels op de schepen in 't IJ, werden 's avonds de voornaamste torens met lichtende lantarens behangen, en brandde men, onder muziekgeschal, op den Dam voor 't Stadhuis, en door de gansche stad voor de huizen der Overheid en haar onderhoorigen, voor de Admiraliteit en beide indische Compagniën, voor de engelsche, spaansche, portugeesche, deensche, en brandenburgsche agenten, piktonnen, flambouwen, en vuurwerken; de engelsche koopluî staken op twee plaatsen macht van vuurpijlen, fonteinen, raderen, slagzwaarden, en waterballen af. Voor de Halvemaansbrug in den Amstel lag een admiraliteitsjacht, en andere vaartuigen, met engelsche

---

[1] *Gedichten op en aan den Prince van Oranje, tegenwoordig Koning van Engelant, &c., sedert zijn vertrek uit Holland* (T'Amsterdam, bij Albert Magnus, op de Nieuwendijk, in de *Atlas*, 1689) bl. 19.

en hollandsche vlaggen en wimpels, lantarens, trompetten, en trommels. Onder de vuurwerken was er een den Tower afbeeldende, en in den gevel van den Kloveniersdoelen prijkte boven de groote zaal een zegeboog met het naamcijfer van Koning en Koningin, met drie kronen gekroond en van oranje en rozen omvlochten; in de hoeken de wapens van Engeland, Schotland, Frankrijk, en Ierland, aan weêrskanten een scepter en zwaard, kruiswijs over elkander, met het onderschrift *Fidei Defensores.* Te Haarlem was op de markt een 75 voet hooge pyramidale zegestandaard opgericht, van een dubbelen kring piktonnen omgeven; van boven waaide er een koninklijk engelsche vlag uit den daar aangebrachten Oranjeboom, met de leus der Nassau's: *Je maintiendrai.* Rondom den standaard hingen er vier andere af: een voor Engeland met roode en witte rozen, en de in 't Latijn gestelde woorden: Op zijn oogwenk ontluiken de rozen; de tweede voor Frankrijk, met drie doode padden en drie verslenste leliën, en de woorden: Zij derven kracht en gif; een derde voor Schotland met den distelbloem, en de spreuk: Wie mij aanraakt, lijdt schâ; de vierde voor Ierland met een ontsnaarde harp en de verzuchting: Hij herstelle den wanklank! — Vier andere standaards daar om heen voerden elk een kroon, boven ieder van welke een vlag waaide, met een toepasselijk latijnsch opschrift versierd; die van Engeland met: «Z. M. bewaarde onze Godsdienst en have», van Frankrijk: «jaag ook zoo onzen tyran weg», van Schotland: «de zaak Gods en des volks», van Ierland: «'t is al vergeefs de Godheid getard». Na 't branden der piktonnen werden er sierlijke vuurwerken afgestoken, terwijl voorts bij voortduring het geweer en geschut gelost, de trompet gestoken, de keteltrom geslagen, en de klokken geluid werden; de toren van Sint Baafs was met tal van lantarens verlicht, en binnen de met kaarsen verlichte kerk liet zich het grootsche orgel en verdere muziek hooren [1]. In den Haag werd door den hoogleeraar in de Ontleedkunde, Govert Bidloo, in de groote kerk een uiterst hoogdravende rede gehouden, waarin hij o. a. «het Krijgsbeleid en de Bouwkunde verlegen» noemde, «waar zij de zuil met het opschrift van 's Prinsen heldendaden moesten rechten; want het Oosten zou zijn roem met het licht doen klimmen, het Zuiden dien in het toppunt staande houden, het Westen daartegen 't bliksemen van den strijd met koelte dekken, het Noorden zijn vijanden in een eeuwige nacht doen huilen; doch hij was de vier oorden der wereld waardig. Ach! had ik de hand van een Fidias», sprak hij, «of onsterfelijken inkt, ik sneê of schreef op die zuil, aan de eene zijde: konIng VVILLeM beVVaarDe eVrope Voor LoVIs (1688), aan de andere: konIng VVILLem stVItte De VVapenen Van LoVIs (1689). Ja, Koning Willem is het, die de wereld, ten doel der fransche razernijen staande, gered heeft. Dit is 't oorlogen, door 't welk een Vorst of Veldheer den naam van Vader des Vaderlands verdient. Dit is 's Lands

[1] Zie *Holl. Mercurius* voor 1689, bl. 33.

schatkisten noch de burgerij uitputten, om eigen voordeel te bejagen, maar geleende macht voorzichtig gebruiken, om de eerste meer te vullen, de tweede beter te bewaren. Dit is zich Beschermer des Geloofs maken; een titel, welken andere Koningen zonder daad gedragen hebben: Dus werd de les, dat het beter is voor te komen dan voorgekomen te worden, een levendige kracht van zichtbare waarheid bijgezet» [1]. 's Namiddags ten tweeën werden door den brandmeester Molevelt, op 't eilandjen in den vijver, het zoogenoemde Zwanehuisjen, uit 13 stukjens geschut 18 salvo's gelost; te vier uur kwamen drie gelederen van elk burgervendel onder hun hopluî in de wapenen, trokken naar Stadhuis en Vijverbêrg, en losten er hun musketten. Op een groote stellagië in den Vijver werden van wegen de hollandsche Staten, door den majoor Van der Mijl, de namen van Willem en Maria, *Rex et Regina*, dooreengevlochten vertoond met de koninklijke kroon daarboven, alles in kristalvuur met pyramieden van 25 voet hoog, waarop de wapenen der vier koninkrijken waren aangebracht; op beide zijden prijkte een staande leeuw met die der steden van Holland. Vooraan op 't Buitenhof zag men een zegeboog met toepasselijk latijnsch opschrift. De Stadsregeering had op den grooten toren zes pyramieden met de wapenen der vier rijken en die van Holland en den Haag laten stellen, en tusschen die pyramieden die van Koning en Koningin; rondom de spits beider namen, door elkaâr in helder licht brandende. Op de gerechtsplaats naast het Stadhuis schitterden die sierlijk gekroonde namen mede, met het onderschrift *vina coronant*, boven een festoen van groen en oranje, met een leeuw in 't midden, een eenhoorn en ooyevaar aan weêrszijden, uit welken allen wijn vloeide [2]. In deftig Latijn werd in de akademische gehoorzalen van Leiden en Utrecht door Graevius en Jens de verheffing van beide Hoogheden op den koningstroon, in dicht en ondicht gevierd; en de rotterdamsche herder en leeraar Willem Veling, verdrietig «dat de hoogescholen 't aldus den kerken afwonnen, en zooveel lekkers wierd opgedischt voor lieden, die letteren gegeten hadden, en welker gehemelten alleen in staat waren, die keur en geur der woorden te proeven, en dat er niemand een gerechtje bereide voor zooveel eenvoudigen, de minsten in wijsheid, de meesten in aantal»; meenende voorts, dat, gelijk er «koks voor de hoven zijn», «er ook voor een burgertafel moeten wezen», en hij «wellicht voor een van dien laatsten slag zou kunnen doorgaan», begreep «preeksgewijs blijk te moeten geven, dat, daar 't al van vreugde schaterde, de predikanten alleen geen stomme kijkers waren» [3]. Dat kon hij, zijns

[1] Zie *'s Gravenhaage zegevierende op den dag der krooning van HH. MM. Willem en Marie*, enz. In 's Gravenhage, by Meyndert Uytwerf, boekverkooper in het Halstraatje.

[2] *Holl. Merc.* t. pl. bl. 32.

[3] *Nederlands dank- en vierdagstaal wegens de verheffinge tot en huldiginge in de Kon. waardigheid van HH. MM. Willem III en Maria II, Beschermers des Geloofs, gehoord in Rotterdam uit de*

erachtens, 't beste doen door «de groote kerk aan de Rotte zoowel te laten spreken als een andere, en onder vele fakkelen ook zijn kaarsjen op den kandelaar te stellen, of het nog iemand lichtte, die in den huize was». In «Dank- en Vier-dags taal», gelijk hij 't sierlijk noemde, herdacht hij, op den Biddag van 30 Maart en den kroningsdag van 21 April, de gebeurtenissen in Engeland: «Wie weet, zeîde Mordechaï tegen de dochter van zijn oom, 'k meen Esther» — zoo liet hij zich o. a. op dien eersten dag hooren, «wie weet, of gij niet op zulken tijd, als deze is, tot dit koninkrijk geraakt zijt; wij weten, dat, om zulken tijd als deze, de Prins en Princesse van Oranje tot het koninkrijk geraakt zijn. Wat valt er te twijfelen? Die zon is hooger geklommen, om ons en onze broederen te warmer te koesteren; die olijfboom is Koning, om zijne vettigheid meê te deelen, te zweven over de onderdanige boomen, en onzes vaderlands jeugd te vernieuwen als eenes arends. Jozef leeft, en hij is heerscher in Engeland! O gij, die Jakobs huis geheeten zijt, aanbidt Gods zorge t'uwen beste; 't is geschied, om u te doen in Gozen wonen en uw herten met spijze en vrolijkheid te vervullen. Wij smaken 't al in de eerstelingen» [1]. En zich, op den kroningsdag, in Londen zelf met zijn gehoor verplaatsende, sprak hij [2]: «immers wij zien van verre den dag onzes Konings binnen Londen; gingen niet onze herten derwaarts? Wij aanschouwen de statelijke huldiging; wij omhelzen ze; wij verblijden ons. De geestelijke en wereldlijke Heeren halen Salomo. Daar komen Willem en Marie in koninklijk gewaad; daar worden ze geleid naar het Gihon van Engeland, 's Heeren huis in Westmunster. Ziet daar een eerwaarden Vader in God den oliehoorn nemen, haar gezegende hoofden zalven in den naam des Heeren; haar het getuigenis geven, de kroonseed afnemen, de kronen opzetten, de handen kussen, den scepter overreiken, en, met een woord, dat uitvoeren, wat en zóó, als het in al zijn omstandigheden behoort. Daarop vervaardigt zich het kostelijk gezelschap tot den aftocht, om de gekroonden te voeren in het Paleis, en te doen zitten op den troon des Koninkrijks. — Tot nog toe hadden onze oogen werk; onder de zalvinge was elk in een stille aandacht verrukt; *conticuere omnes intentique ora tenebant.* Maar wie nu ooren heeft om te hooren, die hoore: daar blazen de trompetters, daar razen de bazuinen, daar pijpen de pijpers, daar kweelen de keelen, daar schreeuwen de tongen, daar gaan de monden open; Londen is geheel in stem veranderd: de Tower dondert, de klokken brommen, de lucht weêrgalmt slag over slag: de Koning leve! de Koninginne leve! De Koning Willem leve! Leve de Koningin Maria! — Mij dunkt, ik hoor van het geluid de glazen rammelen; ik zie den Theems huppelen; ik voel de huizen op haar grond-

---

mond van Wilhelmus Velingius. Tot Rotterdam, by Reinier van Doesburg, op de Vischmarkt in de Waarheid, *anno* 1689.

[1] Aldaar, b . 21. [2] Aldaar, bl. 53.

vesten trillen, de aarde onder mijne voeten daveren, en, als wilde ze, daar 't alles spreekt, geensins alleene zwijgen, hier en daar haar mond openen, en splijten. En wij zouden zwijgen? Wij moeten niet! wij willen niet! wij kunnen niet!

Alle volk gemein Sla de handen rein
Met vreugde te zaam, En met zang bekwaam
Prijs Gods name goed Met hert en gemoed!

Komt op, komt op, geheel Israël! Zwermt, als bijen, om Koning en Koningin. Komt op! nog eens; volgt het gehuldigd paar! In de menigte des volks is hare heerlijkheid; komt op en verblijdt u! verblijdt u met blijdschap! Engeland, dit is uw feestdag! maar het is ook de uwe, Vereenigd Nederland! Wij danken den God der Goden, die ons met deze vrolijkheid omgordt, opdat onze eer hem psalmzinge, en niet en zwijge. Heere, onze God, in eeuwigheid moeten wij U loven. — Ik wekke u op, geliefde toehoorders, tot blijdschap, en alle mogelijke vertoogen daarvan. Hoort ge wel, gij allen, die mij heden hoort, ik wekke u tot blijdschap op, tot groote blijdschap, en ontzie mij niet, het willige paard sporen te geven. Doet wat je kunt, om dezen vrolijken dag denkwaardig te maken. Juicht dan met gejuich; pijpt met pijpen; blaast met bazuinen; klapt, als bij de kroning van Joas, in de handen; schudt u uit den stof en trekt uwe sierlijke kleederen aan; eet het vette; drinkt het zoete; zendt deelen aan malkander; deelt gaven aan den armen; spant de snaren, speellieden; roert uwe longen en tongen, zoete zangers en zangeressen; heft eenen psalm op; slaat den trommel, de lieflijke harpe met de luite; laat de wimpels waayen; laat de vuren flikkeren; steekt den brand in 't buspoeder; *somma*, doet, herhaal ik, wat je kunt, dat men van dezen dag zegge, als de Joden van haar groot Hosanna en het waterscheppen op haar loofhuttenfeest: die deze vreugde niet gezien en heeft, die heeft geen vreugde gezien. Doet het, zeg ik, al zoude er de aarde van splijten en de nijd over bersten. — Hoe redelijk Israëls blijdschap bij Salomo's huldiging was, Engeland en wij hebben heden voor onze blijdschap grooter redenen. De gekroonde Salomo was te dier tijd nog zeer jong en teder; hoort zijn eigen belijdenisse, I Kon. 8, 7: ik ben een klein jongeling; van 14 jaren zeggen eenigen, van 18 of 19 anderen, die hoogst klimmen zeggen van 22 of daaromtrent. Nu, wat zijn jonge jaren aanvechtingen en veranderingen onderworpen! Mannen van naam merken aan, dat de Duivel, de verlokking naar de jaren wetende te bereiden, even daarom Salomo in zijn jonger leeftijd tot veelwijverij, in zijn hooger ouderdom tot afgoderij verleid heeft. Doe Salomo gezalfd wierd, was hij een jongeling van weinig ervarenheid; al wederom zal hij 't zelf belijden, v. 7: ik en weet niet uit te gaan noch in te gaan. Hij had te dier tijd noch in de regeering geweest, noch openbare blijken van staat- noch wellicht van krijgskunde gegeven. Maar deze kroondag zet en ziet op den troon eenen man van volleefde acht-en-dertig jaren, het beste van 's men-

schen leven, in welke het oordeel scherpst, doordringendst, en geveiligst is, zoo voor de ziedende drift der jonkheid als voor de slappe traagheid van den ouderdom; eenen man van zijne wieg af gesold door tegenheden, geslepen in kwellingen; geworteld, als een eik, door stormen; gerezen, als een palmboom, door en tegen velerlei drukkingen; eenen man, wiens staatkunde alle hoven met argwaan, wiens heldenmoed alle hoofden met sidderen vervult; wiens stilzwijgendheid Willem den Zwijger herleven, en de vijanden, al waren ze zoo loos en boos als Alva, duchten doet; eenen man, die tot zijn echte deel bezit, Maria, daar ik dit maar van zeggen zal, dat ze is onder de vrouwen van deze eeuw eene begenadigde, en, met Debora, eene moeder in Israël. Daar zijn personen heden gehuldigd, die een verwisseling maken als van een dorenboom in een olijfboom, vijgeboom, wijnstok; een verwisseling als van Saul in David, Achaz in Hiskia, en, om dat uit de Historiën van Engeland te ontleenen, als van een paapsche en vervolgende Maria in een gereformeerde en reformeerende Elizabeth! Dit alles overwegende, hoe is het mogelijk, dat men zich van zingen bedwinge? Immers voor mij niet; mijn herte heft een lied op, mijn tonge lacht; heb je zooveel lust als ik volgt mij; ziet daar, dat gaat u voor, uit Psalm 149 v. 1: Wilt een nieuw lied den Heere zingen», enz. — Velings Kamper amptsbroeder, Simon Oomius, stelde te zelfder tijd in een lijvig boekdeel «De Wonderen des Allerhoogsten, uitgevoerd in, onder, en door Z. K. H. Willem III» [1] op schrift, waarbij hij o. a. de woorden aanhalende door den Prins in 1687 tot de afgevaardigden der Noord- en Zuidhollandsche Synoden, op hun klachten «over de hooggaande stoutigheden des Pausdoms» gesproken: dat «sedert de Hervorming de gereformeerde kerk nooit was geweest in zulk een gevaar, als tegenwoordig, en hij, in navolging van zijn voortreffelijke voorzaten, tot nog toe den welstand dier kerk bevorderd hebbende, dien, volgens zijn plicht, eer, en geweten, met al zijn vermogen zou blijven bezorgen niet alleen binnen maar ook buitenslands»; — er op wees, hoe hij dit thans «met de daad bevestigd» had; «want, als nu de religië in Engeland stond uitgeroeid te worden, had hij, op dringend verzoek en steeds vernieuwde smeeking der doorluchtigste onder de engelsche Protestanten, geen zwarigheid gemaakt, om met de wapenen in Engeland over te gaan; welke heroïeke onderneming de Heer zoo wonderbaarlijk gezegend had, dat hij niet alleen gelukkig gekomen was in de haven zijner begeerte, maar ook overal met de hoogste toejuiching ontvangen; ja, door beide de Huizen verklaard en uitgeroepen, met zijn zeer waarde en lieve gemalin, tot Koning en Koningin van 't Rijk, gelijk ze als zoodanig nu ook waren gekroond en gezalfd. Dit» — schrijft de niet van alle bijgeloof verstokén Oomius dan verder [2] — «is van den Heere geschied, en het mag wel wonder

[1] Met afbeelding van de Prins en Princes; t'Amsterdam by Marcus Doornick, 1689.

[2] Ald. bl. 59 en v.

wezen in onze oogen. Indien toch groote zaken, omtrent groote personagiën, ooit of ooit haar voorteekenen hebben gehad, zoo is waarlijk geen van de minste geweest die, tot een voorspellinge van dit groote werk, omtrent dezen doorluchtigen persoon in 't Prinsdom van Oranje geschied is, op de plaats genaamd het *Cirque*, alwaar den 17^en Mei 1665, onder 't aansteken van een groot vreugdevuur pyramiedsgewijs, door den Heer van Zuilichem zelf met een flambouw gedaan, in de lucht een kroon van gemengelde kleuren van geel, blauw, en wit zich vertoonde; hetwelk sommigen deed uitgalmen: een kroon! een kroon! en allen bekans een voorbeduiding van grootere zaken hielden. Welk gezicht wij nu door de wonderlijke uitkomst zien bewaarheid, wanneer wij, tot vreugde van alle waarheid- en vrijheidlievenden en tot schrik van de vijanden der Hervorming, door bestier en gunst van den Hemel, als een vervulling er van, de kroon niet in de lucht, maar op het hoofd van den doorluchtigen Prins, tot belooning van zijn doorluchtige en wonderlijke daden, de stralen van haar glans zien uitschitteren. Wij daarom, en alle Protestanten in geheel Europa, inzonderheid in de drie rijken, zijn met gelijke bewegingen aangedaan, als al het volk, 't welk achter den gekroonden Salomo kwam, pijpende met pijpen, en zich verblijdende met groote blijdschap, zoodat de aarde van haar geluid spleet» [1]. In zijn *Verlost Brittanje* riep hem en zijn met hem gekroonde gade, Velings geletterde stadgenoot, Rabus, daarom ook op een gewenschte toekomst doelende, vol geestdrift toe:

O, groote Willem en Maria, nieuw gekoren
Doorluchte koningen, tot heerschappij geboren,
Regeert met voorspoed uw verlosten onderdaan!
De glorie van uw deugd en wijsheid zal voortaan
In 't oog der Vorsten van de wijde wereld blinken,
En uwe faam zal nu alle eeuwen overklinken,
Zooverre de aardkloot hangt in d'armen van de zee.
Mij dunkt, ik zie den glans van uw gebied alreê
De donkre nevelen van d'oorlogsramp verjagen,
En 't Engelsch Rijk, voorheen door zware waterslagen
Geteisterd en ontroerd, nu in een vreêverband,
Door uw beleid, verknocht aan 't vrije Nederland,
De vrede vieren tot behoud van d' ingezeten,
Weêrzijdsche staat en kerk, en vrijheid van geweten [2].

Op geheel anderen toon dan deze, in nederlandsche verzen en proza, door 's Prinsen onroomsche landgenooten en geestverwanten, werd zijn persoon en onderwinden door

---

[1] Ald. bl. 162 en vv.

[2] *Verlost Brittanje door de komst van HH. altans regerende Majesteiten K. Wilhelm en K^in. Maria, in heldendicht geschetst door* P. Rabus (Rotterdam, 1689), bl. 69.

zijn wederpartijders in Frankrijk besproken, en dat te heviger en verwoeder, naarmate hij er van den aanvang af bij toeneming in slaagde. Eén schotschrift bovenal zag er het licht, dat hem als een nieuwen Absalom, Herodes, Cromwell, en Nero afschilderde [1]. Men schetste er hem als «een wangedrocht van onmenschelijkheid en heerschzucht, een wreeden dwingeland, een doemwaarden indringer, een schender van alle, zelfs de allerheiligste wetten, een eerloozen vadermoorder, een Nero, van welken de oude Nero maar een schaduw was, een onbeschaamden lasteraar en verdrukker, die niet dan bloeddorstige besluiten uitvaardigde». Het ontbrak echter al aanstonds aan geen bondige weêrspraak van dergelijk schimpgeschrijf. «De naam Absalom», luidde het daar o. a., «komt niet te pas, alzoo Absalom tegen zijn vader, daar hij een onderdaan van was, rebelleerde en zelfs naar zijn vaders leven stond; daar integendeel Zijne tegenwoordige britsche Majesteit nooit een onderdaan van Koning Jacobus is geweest, veel min naar zijn leven heeft gestaan; zoodat de handel van Zijn tegenwoordige Maj[t]. omtrent den gewezen Koning beter naar Davids handel omtrent Saul gelijkt, als naar den goddeloozen handel van Absalom tegen David; en de handel van Koning Jacobus tegen Z. M. gelijkt niet kwalijk naar het onrechtvaardig bedrijf van den goddeloozen Koning Saul, die naar Davids leven stond. Aangaande den naam Herodes, die komt zoo weinig te pas als die van Absalom; want vooreerst is het een openbare Godslastering, dat men den opgeraapten en zoogenaamden Prins van Wallis een nieuwen Jezus noemt; en ten tweede is het een goddelooze leugen, dat Z. M. den gewaanden Prins van Wallis heeft zoeken te dooden, omdat hij Koning van Engeland te worden stond, gelijk Herodes het kind Jezus zocht te dooden, dat men zeide, Koning der Joden te zullen worden. Men vergist zich ook geweldig, wanneer men zegt, dat Willem Hendrik van Nassau het eerste gerucht van de gewaande ondersteking des Prinsen van Wallis onder het grauw heeft laten uitstrooyen; want het is bekend, dat HH. tegenwoordige Maj[en] alderlaatst aan de wettigheid van den voorgewenden Prins hebben beginnen te twijfelen, en dat men in hun kapel alhier in den Haag, lang na zijn geboorte publiekelijk voor hem heeft gebeden, en hem genoemd onder het koninklijk geslacht, achter de Koning en Koningin en vóór de Prins en Princes van Oranje, 't welk ik menigmaal zelf met verwondering gehoord heb. De naam van Cromwell komt ook niet te pas, en dewijl er de lasteraar geen

[1] Onder den titel *Le vray portrait de Guillaume Henri de Nassau, nouvel Absçalom, nouvel Hérode, nouveau Cromwel, nouveau Néron.*

[2] Zie *Sauls boosheid en Davids Oprechtigheid*, enz. *sijnde een nader en klaarder* Apologie, *of* Verantwoordinge *van HH. KK. MM. van Gr. Brittanje &c. tegen eenige redelose tegenwerpingen van blinde en partijdige Papisten deser Provinciën, en eenige valsche uitstroyinge der Françen, voornamelijk tegen het goddelose en eerrovende lasterschrift, genaamd* Het ware afbeeldsel van W. H. van Nassau, *enz.* (T'Amsterdam, by Martin de Meede, boekverkooper in de Kerkstraat, 1689), bl. 27 en vv.

reden noch schijn van reden van geeft, zal het onnoodig zijn, daarop te antwoorden. Ik en weet ook niet, hoe dat de auteur in zijn gedachten heeft kunnen krijgen, Z. tegenw. M[t]. van Groot Brittanje een nieuwen Nero te noemen; want Nero is de eerste vervolger der Kristenen geweest, en een van de grootste tyrannen, die de wereld ooit heeft gezien. Hij toont zelf, dat hij genoeg verlegen is, om reden van dien naam te geven; want in plaats van wreede en tyrannige *daden* te voorschijn te brengen, komt hij voor den dag met eenige *woorden* in eene verklaring, die Z. t. M[t]. als Prins van Oranje heeft uitgegeven, dat hij hen die de wapenen nederleîden zou vergiffenis schenken en in bescherming nemen, maar die in de wapenen bevonden en verwonnen werden, niet zou behandelen als krijgslieden, maar als bandieten, struikroovers, dieven, en moordenaars. Deze *woorden* noemt hij *bloeddorstige besluiten*, en meent daarin stof genoeg te vinden, om Willem Hendrik een nieuwen Nero te noemen. Maar hij moet vergeten hebben, dat dreigementen, als ze niet uitgevoerd worden, geen wreedheid behelzen, en dat degenen, die door zulke dreigementen hun vijanden overwinnen en tot hun voornemen komen, veel meer te prijzen zijn, dan die door bloedstorting hun oogmerk bereiken. Dewijl nu Z. t. M[t]. geen bloed heeft gestort of doen storten, zoo kunnen zijn dreigementen geen wreedheid, maar een behendigheid genoemd worden, al bestonden ze in nog tienmaal harder uitdrukkingen; te meer dewijl hij die dreigementen nooit heeft uitgevoerd, zelfs over degenen, waarover hij ze met recht had mogen uitvoeren. De lasteraar heeft ook vergeten, dat de naam van Nero integendeel op niemand beter past, als op zijn meester, den Koning van Frankrijk; want zoo ras als de landen en steden, die zich op billijke en goede voorwaarden aan hem overgegeven hebben, onder zijn macht zijn, worden ze uitgeplunderd, verwoest, en tot den grond toe afgebrand. De barbaarsche en ongehoorde vervolging der Hervormden in Frankrijk doet hem ook den ouden Nero heel verre overtreffen; want de eerste Nero heeft de menschen maar gedood, omdat ze Kristenen waren, en zoodoende heeft hij ze maar van het tijdelijke leven beroofd; maar deze bloedhond doet den menschen duizend dooden aan, maakt ze desperaat, en dwingt ze om van den waren God af te vallen, en een Afgod te dienen, om haar zoodoende ook van het eeuwige leven te berooven. Al 't geen de auteur van Z. K. M. van Groot Brittanje zegt, past heel net op den Koning van Frankrijk, of op den gewezen Koning Jacobus, en somtijds op alle beî; en zoo heb ik maar den bal wederom te kaatsen, en van den Koning van Frankrijk te zeggen, 't geen hij van den Koning van Engeland zegt; te meer dewijl ik het meeste van 't geen hij valschelijk van dezen zegt, met waarheid van den ander kan bewijzen». Evenzoo heette het in een ander weerschrift te recht: «hij spreekt van Frankrijk, en hij spreekt van Jacobus II; het is schoon en verstandig gedaan, wanneer hij Nero's buiten Frankrijk gaat zoeken, en een vreemd Vorst van wreedheid betichten, terwijl men daar onder de wreedste heerschappij leeft, die er

sedert verscheiden eeuwen in Europa is geweest; een regeering onder welke men den Protestanten duizenderlei tormenten heeft aangedaan, om haarlieden hun godsdienst te laten afzweren: men heeft hun eer en leven aan den moedwil van soldaten ten beste gegeven; men heeft ze nacht en dag geplaagd, gebrand, gepijnigd, gekweld; men heeft er een groot getal in nare, donkere, onderaardsche gaten, in ellende laten vergaan; men heeft de kinderen van hun moeders, de mannen van hun vrouwen, vrienden van vrienden gerukt. Wanneer Willem van Nassau zooveel tegens de engelsche Katholieken zal gedaan hebben, zijn wij tevreden, dat men hem een Nero, een Domitiaan noeme. Een regeering, wat meer is, die haar wreedheid den vreemdelingen heeft doen gevoelen, die de schoonste steden van Duitschland en Italië tot aschhoopen heeft gemaakt, en die allerwegen, daar men haar wapens beproeft, niet als afgrijzen en verwoesting nalaat. Dat zijn de menschen, die onze Vorsten beschuldigen van Nero's te wezen! Ga dan, eerlooze lasteraar, ga uw meesters eerst lessen van goedertierenheid geven, eer gij den onzen verwijtingen van wreedheid doet! Zie ook toe voor wien gij spreekt: gij spreekt voor een Vorst, die alleen door beulshanden meer bloed heeft doen vergieten als twintig van zijn voorzaten. — Deze eerlooze naamschender speelt den profeet, en heeft in zijn astrologie gevonden, dat de voorspoed van dezen nieuwen Absalom, Herodes, Cromwell, en Nero niet lang zal duren; dat de gemeente van Engeland welhaast uit den dut zal raken, en dat God, moede van zoo een monster langer te dulden, het met zijn bliksemen verpletteren zal; doch de uitkomst zal buiten twijfel dezen profeet leugenachtig maken, en God zal, door het verder uitstorten van Zijn genade en zegening, het beleid van Zijn gezalfden dienaar rechtvaardigen, en hem over de pogingen der lastering en de aanslagen van zijn vijanden doen zegepralen» [1].

Intusschen, als men hier tevens deed opmerken, mocht men de «schrikkelijke gramschap der Franschen, tegen den Prins van Oranje», gelijk zij zich in dit «schendschrift» uitte, «veel minder gaande geraakt» achten «door het zien van 't geen die Prins gedaan had, als door de vrees van 't geen hij in het toekomende mogelijk zou doen» [2]. Er liepen dan ook reeds voorgewende voorzeggingen uit vroeger eeuw onder den gemeenen man rond, waarin het o. a. heette:

Quand fleur d'Orange à Londres fleurira,
La fleur de Lis de blanche viendra noire,
Londres la grande son lustre esclatera;
Mais le Crapaud décherra de sa gloire [3];

---

[1] Zie de *Apologie voor HH. KK. MM. van Groot Brittanje tegens een eerrovend Lasterschrift*, enz. (Tot Amsterdam, by Aert Dicksz. Oossaen, boeckverkooper op den Dam. 1689), bl 63 en v.

[2] Ald. bl. 4.

[3] *Quatrains de Nostradamus, imprimés à Aix en Provence*, 1525.

en aan 't ijzeren hek om 't standbeeld van Koning Lodewijk, op het Overwinningsplein te Parijs, had men zelfs, op een goeden dag, de volgende ondeugende rijmen vastgehecht gevonden:

Malgré Jaques, malgré Louis,
J'ay fait des exploits inouis:
Je suis venu, j'ay veu, j'ay fini la campagne;
Et par mes rapides exploits
On a veu que tout à la fois
Je rétablis les lois de la grande Bretagne.

Sans qu' aucun sang soit répandu
Tout s'est soumis, tout s'est rendu,
Et toute l'Europe est ravie
De voir que, dans moins de deux mois,
J'ay fait ce que les plus grands Rois
N'ont pu faire en toute leur vie.

Je remets au Printemps prochain
D'exécuter un grand dessein,
Dont ma valeur peut bien répondre:
Deux grands Rois seront fort surpris
De me voir venir à Paris
Comme je suis entré dans Londres [1].

Inderdaad was men in dit gedreigde voorjaar bang genoeg voor een bezoek van 's Prinsen wege, zoo al niet in Parijs, dan toch op de fransche kust, en vond daarvoor slechts een heilzame afleiding in de landing, van Frankrijk zelf uit, in Ierland te bewerkstelligen [2], waartoe zich de uitgeweken Koning, met hulp van zijn franschen beschermheer, thans aangordde. Anderen meenden echter niet ten onrechte, dat hij er weinig anders meê doen zou dan «in de asch weêrom te zoeken, wat hij in 't vuur had verloren», en dat die op Ierland gestelde «hoop» wel «vergeefs» zou zijn [3]. Het verwonderde hen daarom ook niets, dat «de Koning van Frankrijk zoo bedroefd naar de kant van Engeland keek, en zoo bang zag, alsof hem de Duivel dadelijk zou halen» [4]. «Hoe schielijk veranderden de zaken ook voor hem, toen Z. tegenwoordige M^t. daar gelukkig geland was, en den toevloed van 't volk kreeg, en voornamelijk toen

---

[1] In afschrift in de *Bibl. Dunc.* 1689. 6.

[2] Zie Mevr. de Sévigné's schrijven van 2 Maart (*Lettres* VI, p. 324): "nous espérons que la guerre d'Irlande fera une puissante diversion, et empêchera le Prince d'Orange de nous tourmenter par des descentes".

[3] Zie *De engelsche Marsch, versien met allerlei soorten van nieuwe onvergelijkelijke verrekijkers en brillen, vertonende den tegenwoordigen staat van alle koningrijken en landen van Europa* (Gedr. tot Amsterdam, by Cornelis Maartense, in de Torensteeg, 1689), bl. 28, v.

[4] Aldaar, bl. 27.

die haagsche burger op den koninklijken troon van Groot Brittanje verheven werd!»[1] «Het stond misselijk genoeg met Holland en Engeland, toen Jacobus nog in zijn fleur was; maar sedert dat de Prins van Oranje, nu Koning van Engeland, met een vloot was derwaarts gegaan, en na zijn landing Godsdienst, Vrijheid, Wetten, en Voorrechten van dat Rijk hersteld, het verbond tusschen Engeland en Nederland vernieuwd, en een verbintenis tegen den Koning van Frankrijk gemaakt had, was het blaadjen omgekeerd, zoodat Louïs nu eens een beurt zou hebben, om in een misselijken staat te zijn»[2]. Daarom had men nu ook «al te maal goeden moed in Holland, en de poëeten en andere schrijvers besteedden er hun talent, om het heil, dat de tegenwoordige Koning van Engeland beiden volken had aangebracht, te beschrijven», en den franschen Koning in al zijn verlegenheid voor te stellen. «Marijtje», rijmden zij zelfs in hun ondeugenden, maar doeltreffenden spot:

Marytje-Jacobs' man, Marijtje-Karels' zoon
Herstelt, met Hollands macht, het recht van Englands troon,
En zit nu als een held te pronken met de kroon; —
Dat staat oom Jacob slecht, en Willem-neef zeer schoon.
Dit moet Louïs-neef zien, en roept: "Wat spijt, o Goôn!
Wie had dit ooit verwacht van Willem Willemszoon,
Dien haagschen burger, van mij minder als een boon
Geacht? — Dit wonderwerk voorspelt mij mijnen loon!"[3] —

---

[1] *Sauls boosheid*, enz. bl. 54. [2] *De engelsche marsch*, enz. bl. 38. [3] Ald. bl. 39.

VIJFDE HOOFDSTUK.

Oorlog met Frankrijk. Verbond met Oostenrijk en met Engeland. Inlandsch gekibbel. Haagsch Congres. Strijd te land en te zee. Slag aan de Boyne. Rotterdamsch oproer. Verlies van Namen. Goessche Beroerte.

1689—1692.

Dat men, bij 't weêrspreken der belachelijke aantijgingen van fransche zij, niet ten onrechte op de ongehoorde brand- en plundertochten der fransche legerbenden gewezen, en deze in haar volle werkelijkheid tegenover die uit de lucht gegrepen verwijtingen had gesteld, werd door niets onweêrsprekelijker bewezen, dan de wijs, waarop die benden, onder Montclar en Tessé, in den winter en 't voorjaar, op uitdrukkelijken last van Louvois en den Koning, aan den Neckar en Bovenrijn hadden huis gehouden, zonder daarbij zelfs nog geheel aan de van hooger hand gegeven bevelen te voldoen. Slechts de manhafte houding van 't wurtemberger landvolk, tegenover de hun streken weder verlatende fransche troepen, had hen voor erger lot nog bewaard [1]; doch Heidelberg en Manheim zouden thans kunnen getuigen van wat koninklijk-fransche heerschzucht en wreedheid meêdoogloos wisten uit te voeren. Beide steden waren geheel der vernieling gewijd, en dat deze bij de eerste van beiden zich slechts tot den brand van 't schoone slot en een kleine veertig huizen bepaalde, was alleen aan Tessé's mindere verhardheid te danken, die het hem opgedragen vernielingswerk niet ten einde had kunnen aanzien, en zich gehaast had af te trekken, zonder de inwoners

[1] Zie Montclars schrijven van 12 Jan. '89, aangehaald in Rousset's *Hist. de Louvois IV*, p. 165, aant. [2].

te verdrijven, welke zich nu beijverden den verderen brand te stuiten [1]. In Manheim zag het er echter treuriger uit: daar had men den ingezetenen gelast zich te verwijderen, en gebood nu Louvois ook hun terugkeer zelfs te beletten, door hen, waagden zij 't er zich weêr te willen vestigen, zonder genade te dooden [2]. Het fraaiste was, dat deze vernielingstocht juist in 't belang der arme Princes van de Paltz, Lodewijks schoonzuster, te geschieden heette, voor wier rechten men voorgaf op te treden. Toen dan ook haar aangehuwde neef, de Dolfijn, in den vorigen zomer, bij zijn vertrek naar 't leger voor Filipsburg, haar zijn voornemen had meêgedeeld, daarna ook Manheim en Frankendaal te nemen, om «in haar belang» te strijden, had zij hem kortaf gezegd, dat hij «haar raad volgende, volstrekt niet gaan moest, daar zij hem gulweg bekende, niets dan smart te gevoelen, in haar naam haar arme vaderland te zien verderven» [3]; en hetzelfde had zij in November den Hertog van Montausier herhaald, toen hij haar verweten had, zoo koel onder zijn verzekering te blijven, dat die Dolfijn «haar land en goed voor haar ging veroveren». — «Zeker blijf ik daar koel onder», had hem de even openhartige als gevoelvolle vrouw toen geantwoord, «omdat gij mij dingen zegt, die ik het allerminst gaarne hoor; want ik zie niet in, wat voordeel ik er uit trekken zou, dat mijn naam strekt tot verderf van mijn land; en in steê van mij daarover te verheugen, ben ik er ten zeerste over gebelgd. Ik weet niet te veinzen, en alleen te zwijgen; zoo men dus niet hebben wil, dat ik zeg wat ik denk, moet men mij niet dwingen te spreken» [4]. De Koning nam haar deze edelaardige zienswijs ten hoogste kwalijk, en haar restte dus niet anders, dan in haar brieven aan haar duitsche verwanten haar hart uit te storten, en hun, na 't voleinden van den jammer in dit voorjaar, te betuigen, hoe ze «niet kon nalaten te betreuren en beschreyen, om, zoo te zeggen, haar vaderlands ondergang te wezen, en al haars zaligen Heer vaders zorg en moeite, aan 't arme Manheim besteed, zoo op eenmaal weêr te niet gedaan te zien; ja, ik heb», schreef ze, «zulk een afschuw van al wat men vernield heeft, dat ik alle nacht, bij mijn inslapen, in Heidelberg of Manheim waan te zijn, en er al die verwoesting te zien; en dan spring ik in mijn slaap op, en kan in geen twee uur weêr in slaap raken; dan komt mij in den zin, hoe alles er in mijn tijd was, en in welk een staat het nu verkeert, ja in welk een toestand ik zelf ben, en dat men mij nog euvel duidt, er bedroefd over te wezen; doch ik kan dat waarlijk niet gebeteren» [5]. Aan den Nederrijn had de Koning in deze dagen last gegeven, de fransche bezettingen in Nuis en Keizerswaard door duitsche van Furstenberg te vervangen, en ze naar 't hoofdkwartier in Bonn te laten voeren; toen echter zijn veld-

[1] Zie ald. p. 168. [2] Ald. p. 169.

[3] Zie haar *Briefe* aan de Keurvorstin van Hannover, opgenomen in Ranke's *Franz. Gesch.* IV. S. 322.

[4] Ald. S. 324. [5] Ald. S. 323; verg. ook haar schrijven van 14 April, ald. S. 324.

overste Sourdis, die zich met een 1300 man paardevolk tot hun geleide naar Nuis had opgemaakt, vandaar weêr op marsch was gegaan, zag hij zich, omstreeks half Maart, onverwachts door hollandsche en brandenburgsche ruitervendels overvallen, die zijn eigen ruiterij uit elkaâr jaagden, en daarop het voetvolk der bezetting aanvielen. Dit, hoe fel bestookt, kon zich echter door de koelbloedige houding van den Markgraaf van Castries, die het met zijne grenadiers verweerde, nog voor een goed deel in Nuis weder bergen, terwijl 't Castries den volgenden nacht gelukte, het in stilte langs een omweg naar Bonn te brengen. Intusschen verklaarde zich, op Bonn — waar de baron van Asfeld bevel voerde — en Keizerswaard na, het gansche Sticht van Keulen nagenoeg voor den beyerschen Prins, terwijl Furstenberg, zich te Bonn niet veilig genoeg achtende, eerst naar Trier, en vervolgens naar Metz de wijk nam [1].

De Staten, wier krijgsvolk zich bij Nuis zoo wakker tegen 't fransche had doen gelden, hadden juist eenige dagen te voren Lodewijks oorlogsverklaring van November met de hunne beantwoord. Zij zeiden daarin, hoe hij zich in 1672 veroorloofd had, hen, ofschoon in vrede met hem verbonden en buiten staat hem te weêrstaan, onverhoeds met een hevigen krijg overvallen had, die hun Staat op den rand van 't verderf gebracht had; hoe zij, in dien wanhopigen staat van zaken, op hun goed recht en 's Hemels bijstand bouwende, den moed niet hadden laten varen, maar, onder 't wijs beleid van Z. H. den Prins van Oranje, alles opgezet, om den hervormden godsdienst, de vrijheid, en 't lieve vaderland tegen die gewelddadige aanranding te verweren, tot, na veel bloedvergietens en velerlei kwelling, den landzaat door 't fransche krijgsheer aangedaan, de vrede van 1678 een einde aan den oorlog gemaakt had; hoe zij, van hun kant, toen de daarbij gesloten verdragen van vrede, handel, en scheepvaart altijd heilig onderhouden hadden, terstond de plakaten te niet doende, bij welke de fransche waren, handwerken, en gewassen met hooger invoerrecht belast waren, en verdragende verder stilzwijgend verschillende verongelijkingen, van Frankrijk inmiddels ervaren; hoe de fransche Koning ook zijnerzijds wel de buitengewone lasten, op scheepvaart en handel gelegd, had afgeschaft, doch zijn bevelen daaromtrent, op veel plaatsen, maar voor een deel waren ten uitvoer gelegd; hoe hij sedert ook den handel van den Staat, zoo in als buiten Europa, door zijn oorlogschepen belemmerd had, hun schepen zelfs dwingende zich te laten onderzoeken, en ze, in vollen vrede, soms aantastende en bestokende; hoe hij de handwerken en visscherij van hun onderzaten, onder allerlei verzinsels en voorwendsels, was lastig gevallen, en de vertoogen, daartegen herhaaldelijk van hunne zij gedaan, met verontwaardiging van de hand gewezen had, hun gezanten zelfs de eer ontzeggende, hun vroeger altoos betoond; hoe hij verder een vreeselijke vervolging tegen zijn onroomsche

[1] Zie bij Rousset, t. pl. p. 170.

onderdanen had ingesteld, en daarin ook de hunne, om hun handelsbedrijf in Frankrijk gevestigd, betrokken had; hoe hij zelfs, kort na 't sluiten van den vrede, door op de grenzen de wapenen te voeren, de Staten genoodzaakt had, zich te water en te land met zware kosten toe te rusten, terwijl hij tevens beproefde, hen met zoete woorden en aanbieding van bondgenootschap in slaap te wiegen, of anders bedreigde, stonden zij tot handhaving van den gesloten vrede naar andere verbonden, hun den oorlog aan te doen; hoe hij, in vollen vrede, beslag had laten leggen op de schepen, goederen, en personen van 's Lands ingezetenen, ook die schepen doen aantasten en vermeesteren, tegen den inhoud der gesloten verdragen in, waarbij den weêrzijdschen onderzaten een half en driekwart jaar tijds gelaten was, zich, in geval van vredebreuk, te bergen; hoe hij zelfs schippers en bootsgezellen had laten dwingen, om hun geloof te verzaken, en hen daartoe in hechtenis doen houden; hoe hij, eindelijk, verscheiden dorpen der Generaliteit had laten plunderen en plat branden, vóór nog de oorlog verklaard was; hoe hij bij de daarop eerst gevolgde oorlogsverklaring geen andere reden daarvoor had bijgebracht, dan een buitengewone toerusting van de Staten, omtrent welke zij niemand rekenschap behoefden te geven, en die zij noodig hadden geoordeeld tot hun eigen verzekering, en om niet op nieuw door Frankrijk, welks voornemens op dat punt hen niet verholen waren gebleven, geheel weerloos overvallen te worden, en dat, ofschoon zij den Koning hadden gemeld, zich met de verkiezing te Keulen niet te willen bemoeyen, gelijk ook niet blijken zou, dat gebeurd was, al mochten zij zich ongehouden rekenen, van hun gedrag, in dit opzicht, aan Frankrijk reden te geven; dat zij dus nu van Frankrijks boosaardige bedoelingen tegen den Staat al hun goede ingezetenen ook wilden vergewissen, om ieder te doen bevroeden, wat men van de fransche kroon te wachten zou hebben, als zij die bedoelingen eenmaal ten uitvoer leggen kon, daar de Koning zijn eigen onroomsche onderdanen wreedaardig vervolgde, en zijn eigen geloofsgenooten, in de steden en landen, die zich te goeder trouw aan hem onderworpen hadden, in strijd met de beloften behandelde, hun bij verdrag gedaan; zoodat ieder zich door dit alles bewogen moest vinden, om, met hen, de hand te slaan aan 't verdedigen van godsdienst en vrijheid, en 't verweren van personen en goederen; gelijk zij daardoor thans genoodzaakt werden den oorlog aan Frankrijk te verklaren, zooals zij bij dezen deden, lastende en bevelende al hun onderzaten, bevelhebbers, officieren, en soldaten, en wie 't verder zou mogen aangaan, de landen, luiden, ingezetenen, onderdanen van den franschen Koning, alom, zoo te zee als te land, vijandelijk te vervolgen en aan te tasten. En nademaal ze, te dien einde, en voornamelijk om, zooveel in hen was, allen verderen afbreuk van die zij te voorkomen, verplicht en gehouden waren, naar hun vermogens, en voor zoover het buiten verongelijking van hun bondgenooten, vrienden, en onzijdigen, naar 't volkenrecht geschieden kon, hoogstgemelden Koning te benemen en verhinderen de ge-

makken en behoeften, waarmeê hij den staat dezer landen en de goede ingezetenen van dien verder zou kunnen schaden, hadden zij tevens goedgevonden en noodig geacht, allen die onder hun gehoorzaamheid stonden, te ordonneeren en scherpelijk te verbieden, eenige krijgs- of levensbehoeften uit deze of andere landen naar Frankrijk te voeren, terwijl 't ook geen vreemdeling te veroorloofd zou zijn, zich dat te onderwinden; bepalende voorts, dat alle waren van contrabande, als vuurwerken en 't geen daartoe behoort: gelijk allerhande geschut, zoo groot als klein, musketten, pistolen en hun loopen, bussen, mortieren, petarden, bommen, granaten, sausizen, pikkransen, affuiten, forketten, bandeliers, kruit en lont, salpeter, ijzeren en looden kogels, degens, lansen, pieken, hellebaarden, met ijzer beslagen dorschvlegels, stormhoeden, kasketten, kurassen, schilden, ook paardenzâlen, holsters, ruiterpistolen, rapierhengsels, en alle andere toerustingen, ten gebruike van den oorlog gefatsoeneerd en gemaakt, directelijk of indirectelijk naar Frankrijk vervoerd, prijs verklaard werden; dat de bevelhebbers van 's Lands oorlogschepen geroepen waren, alle vaartuigen, naar Frankrijk koers zettende, en onder verdenking van zulk vervoer vallende, te onderzoeken; dat eindelijk ook geen der ingezetenen eenige goederen of schepen, franschen onderdanen toebehoorende, noch eenige schepen of goederen, gaande of bevracht naar eenige fransche havens, steden, of plaatsen, zou mogen verzekeren, op wat manier 't ook mocht wezen, noch ook door renversaalbrieven hun plakaat ontduiken, op straffe van verbeurte derzelfde som als door de verzekeraars bepaald was; terwijl de officieren daarin nalatig bevonden, naar gelegenheid van zaken, zelfs met ontzetting uit hun bediening, zouden gestraft worden» [1].

Om de handen ook in de Zuid-Nederlanden vrij te hebben, verklaarde Frankrijk in de volgende maand den oorlog ook aan Spanje, op grond van het deel, dat de spaansche Landvoogd — de Markgraaf van Castanaga, die den in Juny 1686 overleden Grana was komen vervangen — «zich aangematigd had in de onderneming, door den Prins van Oranje tegen Engeland uitgevoerd», terwijl het integendeel «gehoopt had, dat het den katholieken Koning zou kunnen bewegen, zich met hem te vereenigen tot herstel van den wettigen Koning in Engeland, en het behoud van den katholieken godsdienst tegen den Bond der protestantsche vorsten; of ten minste, dat eerstgemelde Vorst zich bij een strikte onzijdigheid zou bepaald hebben, ingeval de staat der spaansche zaken hem dat eerste onraadzaam maakte. Het had daarentegen moeten ervaren, dat de spaansche gezant in Engeland, Don Pedro Ronquillo, dagelijks bij den Prins van Oranje kwam, en niet afliet bij hem aan te dringen, om de Engelschen tot een oorlog met Frankrijk te bewegen; terwijl ook de spaansche Landvoogd zelf in allerijl manschap wierf, en den Staten-Generaal beloofde, zich, zoodra

[1] Zie het geheel in de *Holl. Merc.* voor dit jaar, bl. 114.

de veldtocht begon, bij die te stellen, welke hij hen zoowel als den Prins verzocht naar Vlaanderen te zenden, om Frankrijk met goed gevolg te bestrijden. Al die kondschappen hadden Zijne Majt. van Frankrijk doen oordeelen, dat hij toezien moest, hoe zijn zaken best te schikken, en hem daarom zijn gezant aan 't Hof te Madrid, den Graaf van Rebenacq doen gelasten, een bepaald antwoord omtrent alles te verlangen. Kwade raad had echter aan dat Hof gezegevierd, en het was Zijner Majt. maar al te duidelijk geworden, dat men voornemens was den overweldiger van Engeland te begunstigen, en zich bij de protestantsche vorsten te voegen. Hij had dus ook gemeend, geen tijd te mógen verliezen, om deze booze plannen te voorkomen, en daarom besloten hem den oorlog te verklaren, zoo te water als te land, gelijk hij bij dezen deed» [1]. Inderdaad was in Spanje — het belang der spaansche Nederlanden nog daargelaten — in den vastberaden Graaf van Oropeza, thans een man in 't staatsbestuur werkzaam, tegen de fransche staatkunde gekeerd, en had er deze laatste daarenboven, sedert het onlangsch afsterven der spaansche Koningin van franschen bloede, Marie Louize, allen steun verloren [2]. Weinig weken later, den 19en Mei, volgde dan nu ook, in weêrslag op die van Frankrijk, eene oorlogsverklaring van Spanje, die den stand van zaken onbewimpeld blootleî, en den franschen Koning, in spijt aller geloofsverwantschap, zijne heerschzuchtige bedoelingen onverbloemd voorhield. Hij had, luidde het er, «niet één maar verscheiden onrechtmatige oorlogen bij de hand genomen, tegen Zijne Heiligheid den Paus, den Keizer, de Keurvorsten van de Palts, Keulen, en Trier, den Bisschop van Luik, en andere Vorsten van Duitschland, en door deze machtige afleiding den algemeenen vijand der Kristenheid — den turkschen Sultan — krachtig ondersteund; hij had verder den spaanschen Koning zelven van zijne oude bondgenooten zoeken af te trekken, en hem in een verdrag van onzijdigheid meê te slepen, dat hem van de voordeelen zou versteken, zoowel hem als Frankrijk bij den nijmeegschen vrede bedongen, om namelijk ieder voor zich zijn bondgenooten te mogen ondersteunen; en dat alleen met het doel, om, wanneer daardoor Spanje van die bondgenooten vervreemd zou zijn, het later des te gemakkelijker te kunnen overvallen, en zoo eindelijk over allen gelijkelijk te zegevieren, en de algemeene heerschappij, waar hij naar hijgde, te verkrijgen. Uit welk alles ten klaarste bleek, dat zijne voornemens meer strekten, om den vrede te verstoren dan te herstellen, en nog meer tot verdrukking dan tot handhaving van den heiligen godsdienst. Waarom zijne spaansche Majesteit, als van nature gehouden, zijn onderdanen en staten te beschermen, gelast had, evenzeer den oorlog tegen Frankrijk, in al zijn domeinen te zee en te land te

---

[1] Zie het geheel in den *Holl. Mercurius* van dit jaar, bl. 161, v.

[2] Ranke, *Engl. Geschichte*, t. pl. S. 188.

verklaren, dien onderdanen er allen handel volstrekt meê te verbieden, en de Franschen als vijanden te behandelen» [1].

In Oostenrijk had inmiddels Hop zijne onderhandelingen met het beste gevolg voortgezet en voleind. Na zich met Straetman over de vereischte voorwaarden beraden en die in den Haag kenbaar gemaakt te hebben, kreeg hij den 21^{en} April van daar volmacht, om er op te sluiten. Men zeî er elkander oprechte en eeuwigdurende vriendschap, bevordering van elkanders welzijn, en wederzijdsche hulp tegen alle schade bij toe, bepaalde met alle macht tegen Frankrijk te handelen, en samen de beste middelen te zullen beramen, om het den meest mogelijken afbreuk te doen; terwijl geen van beide partijen de wapens zonder instemming der andere, noch vóór 't herstel van alles op den voet der oude tractaten, zou nederleggen. Niet anders dan met onderling goedvinden zou men ook over den vrede onderhandelen, en waarborgde elkander reeds bij voorraad het nakomen der bepalingen daarvan, mocht men zich door Frankrijk later op nieuw een van beiden weder zien aantasten of in zijn rechten gekrenkt vinden. Bij de Roomschkoningskeur beloofden de Staten hun medewerking voor 's Keizers zoon, en omtrent het belangrijke punt der troonsopvolging in Spanje waarborgden zij deze aan het Huis van Oostenrijk. Reeds vóór de aanneming door de Staten, aan den nieuwen Koning van Groot-Brittanje kenbaar gemaakt, werd dit alles, na de onderteekening op 12 Mei, ook van zijne zijde aanvaard, zoodra hem het stuk ter hand was gekomen, waarin de Keizer hem als Koning erkende, en verklaarde ook Engeland daarop, den 17^{en} Mei, Frankrijk den oorlog, «overwegende», als het zich uitdrukte, «de menigvuldige onrechtvaardige wijzen van doen, door den franschen Koning in de laatste jaren tot prikkeling van zijn heerschzucht ter hand genomen, zoodat hij niet alleen in het bevriende grondgebied van den Keizer en het Rijk gevallen was, geheele landen verwoestende, en hun inwoners door zijn legers verdervende, maar ook aan de bondgenooten hunner britsche Majesteiten, zonder eenige uittarting hunnerzijds, met openlijke schending der verdragen, door de kroon van Engeland gewaarborgd, den oorlog verklaard had; weshalve die Majesteiten ook wel niet anders konden, dan die bondgenooten, in hun verzet tegen de voornemens van den franschen Koning, als verstoorder van den vrede en algemeenen vijand der Kristenwereld, bij te springen. Doch ook buiten deze verplichting aan hun bondgenooten, waren de menigvuldige beleedigingen, hun en hun onderdanen zonder eenige schadeloosstelling door dien Koning aangedaan, zoodanig dat, onaangezien er in de laatste jaren om welbekende redenen geen kennis van genomen was, zij die niet zonder een openbaar en rechtmatig gevoel van weêrzin wilden laten voorbijgaan. Zij vonden zich daarom genoodzaakt, op de hulp van God-almachtig en hun rechtvaardige onderneming steunende, de

[1] *Holl. Merc.* t. pl. bl. 163, v.

wapenen op te vatten, en den oorlog — gelijk bij dezen geschiedde — te verklaren [1].

Koning Willem, die zelf het hem zoo goed toevertrouwd beheer der buitenlandsche zaken had op zich genomen, was thans op Hamptoncourt gaan wonen, daar de londensche lucht voor zijn aamborstigheid nadeelig was. Hij richtte er zich naar zijn genoegen in, breidde de plaats uit, en liet het huis naar een teekening van Wren verbouwen, en het park naar den smaak van den tijd, met een doolhof, fonteinen, en verdere fraayigheden aanleggen en opsmukken. Zijne londensche onderzaten zagen echter ongaarne zijne verwijdering uit hunne stad, en zijne afgezonderde levensmanier en stroefheid in 't verkeer Zij duidden hem zijn voorkeur voor dat met de hollandsche Heeren, met name Bentinck, dien hij Graaf van Portland maakte en een uitgestrekt grondeigendom schonk, euvel. Een engelsch rijm kwam weldra in omloop, dat ook zijn minbeduidende schoonzuster en aangehuwden schoonbroêr niet spaarde, en op zijn afgetrokkenheid en zijn vrouws minzame meêdeelzaamheid zinspelende zeî:

The King *thinks* all,
The queen *talks* all,
The Prince of Denmark *drinks* all
The Princesse of Denmark *eats* all,
The Lord of Portland *takes* all [2].

«Wanneer de Koning zeî», schrijft Witsen, «dat hij zich op een of ander voorstel *bedenken* zou, dan beduidde dat zooveel, alsof hij 't niet zou doen, en dat mishaagde 't volk [3]. Hamptoncourt, dat voor de prompte behandeling der zaken te ver — een uur of vijf — van Londen bleek, werd intusschen met het najaar weêr verlaten voor 't Landhuis van Kensington — dat thans er zelfs binnen ligt — en waar toen op nieuw gebouwd en geplant werd, zonder er dat «volk» beter door te voldoen. De schuld lag echter meer bij hen dan bij hem, en een onverdacht getuige van hun eigen landaard [4] komt er rond voor uit, dat hij door zijn engelsche omgeving maar al te veel recht tot een slechten dunk van dezen krijgen moest, en het dus ook zeer verklaarbaar in hem was, zoo hij zijn toevlucht liever bij zijn trouwen Bentinck en anderen van zijn landgenooten, of ook enkele Duitschers en uitgeweken Franschen zocht; gelijk dan ook reeds te zijnen tijde, de rondborstige De Foe — de schrijver van Robinson Crusoë — zeî:

We blame the King that he relies too much
On strangers, Germans, Huguenots, and Dutch,
And seldom doth his great affairs of state
To English counsellors communicate;

---

[1] Ald. bl. 135, v.
[2] Zie Huygens' *Dagboek*, t. pl. bl. 126; Witsens *Verbaal*, t. pl. bl. 154.
[3] Ald. bl. 155. [4] Macaulay, *History* Ch. XI.

The fact might very well be answered thus:
He has too often been betrayed by us;
He must have been a madman to rely
On Englich gentlemen's fidelity:
The foreygners have faithfully obeyed him,
And none but Englishmen have e'er betrayed him.

Over 't algemeen verlangde men reeds aanstonds te veel van hem, en scheen — gelijk de spaansche gezant wijselijk deed opmerken — volstrekt niet te begrijpen, dat het «ongerijmd was, in een paar maanden drie vervallen Rijken weêr op de been te willen helpen» [1]. Met een deel zijner landgenooten zelf kreeg hij 't even onbillijk te kwaad, door zonder schroom lachend van zijn onvermogen te laten blijken, Cromwells scheepvaart-acte — gelijk zij in hun baatzieke handelsbelangen gaarne gezien zouden hebben — afgeschaft te krijgen. Anderen zagen dat beter in, en schreven uit Holland zelf, dat het «nog geen tijd was, in Engeland op vrijheid van handel aan te dringen en 't land daartoe eerst in rust moest zijn». Men had thans reeds werk genoeg, het geld terug te erlangen, voor 's Prinsen zoo welgeslaagde onderneming uitgegeven, en werden er zelfs lieden gevonden, die dorsten te beweren, dat het slechts voor haar eigen belang was, wat daarin door de Republiek was verricht [2]. Afgevaardigden der Admiraliteiten, die, op 's Prinsen verzoek, reeds in February naar Londen waren overgekomen, om er over de begrooting der vloot te onderhandelen, moesten twee maanden later onverrichter zake terug keeren; en 't viel «klaar te bespeuren» — als Witsen aan Heinsius meldde [3] — «dat de lauwheid bij 't volk toenam», nu het eenmaal uit den nood geholpen was. De staat der oorlogskosten werd overgemaakt, en toen door 't Parlement een besluit genomen, er 600,000 pond voor toe te staan; doch 't hield maanden lang aan, vóór daar 't noodige geld voor aangewezen, en meer dan twee jaar, vóór de geheele som voldaan was. Bij de onderhandeling over de uitrusting eener gezamentlijke vloot bleek men 't al spoedig oneens over den rang der engelsche en nederlandsche bevelhebbers daarbij; daar de Koning zich in dezen aan de engelsche zij hield, werd er eindelijk een overeenkomst geteekend, die de zaak grootendeels naar zijn genoegen en dat zijner onderzaten richtte. Er werd toen tevens besloten, dat Engeland vijftig, de Staten dertig groote oorlogschepen met eenige fregatten en branders zouden uitrusten, en beide vloten zich zoo spoedig doenlijk zouden vereenigen; dat zij in drie smaldeelen zouden gesplitst, en daarvan een in de middellandsche zee, het tweede in de iersche en 't kanaal, en het derde aan de hoofden bij Jaarmuiden en voor Walcheren zou gebruikt worden, terwijl elk van de drie zoowel uit staatsche als engelsche schepen

---

[1] Aldaar in een aant. aangehaald.

[2] Zie Witsens schrijven aan Heinsius in Van der Heims *Archief I.* bl. 16.

[3] Aldaar.

bestaan zou; de engelsche admiraal zou 't opperbevel over de geheele vloot hebben, en in den krijgsraad voorzitten, door de wederzijdsche vlagofficieren in gelijken getale gevormd; mocht daar verschil van meening ontstaan, dan zouden de weêrzijdsche scheepsvoogden er aan toegevoegd worden. Zaken personen betreffende, alleen bij een van beide mogendheden in dienst, zouden door een krijgsraad worden beslecht, uit officiers dier mogendheid zelve. De prijzen, die in den oorlog gemaakt mochten worden, zouden verdeeld worden naar 't aantal schepen bij beiden in dienst, en ter beoordeeling zijn der admiraliteit, waaronder het buitmakende schip behoorde; waren er schepen van weêrszijden bij werkzaam geweest, dan door die admiraliteit, van welke 't schip, dat het meeste geschut voerde, afhing. Door de nalatige betaling der gemaakte overtochtskosten konden de Staten niet zoo spoedig met hun uitrusting gereed komen, als de Engelschen, ofschoon de Koning den 19en Mei den admiraliteiten in dringende termen had aangeschreven, de toegeruste schepen zoo spoedig doenlijk naar Wight te zenden [1]. Acht dagen vroeger toch was er aan de iersche kust, tusschen de engelsche schepen onder Herbert en eenige Franschen onder den Graaf van Chatellerault, reeds een gevecht geleverd, dat echter van korten duur geweest was en wederzijds weinig schâ berokkend had, doch den franschen bevelhebber toch gelegenheid had gelaten, zijn lading krijgsvoorraad en Jacobitische uitgewekenen te ontschepen. Sedert ettelijke weken namelijk was hun voortvluchtige Koning reeds naar Ierland overgestoken, om van daar uit zelf zijn fortuin te gaan beproeven. «Wanneer», schreef Vauban aan Louvois daaromtrent: «wanneer iemand zijn schamel overschot op het spel zet, moet hij dat zelf bewerkstelligen; Ierland is *zijn* overschot, en daar moet hij er dus zelf weêr boven op zien te komen, met de hulp die Koning Lodewijk hem geven kan» [2]. In 't laatst van February had hij van dezen afscheid genomen, en zich toen, bij de betuiging van leedwezen over zijn vertrek, den wensch hooren toevoegen, dat hij hem «niet terug mocht zien»; doch met de verzekering tevens, dat, «kwam hij terug, hij hem steeds denzelfde zou vinden» [3]. Daarop was hij over Nantes — waar hij zich, «als ware er», gelijk Mevr. de Sévigné het uitdrukte [4], «geen Prins van Oranje in de wereld» aan een weelderigen avonddisch had te goed gedaan — naar Brest gereden, en had zich daar omstreeks half Maart ingescheept. Vijf dagen later stapte hij te Kinsale, in Munster, aan wal, en werd den 8en April door zijn geestverwanten met gejuich ingehaald.

De minderheid van zijn anders gestemde onderdanen had zich in 't Noorden teruggetrokken, waar 't maar zwak versterkte Londonderry hun voornaamste toevluchtsoord was. Tegen den raad der fransche Heeren van zijn gezelschap — den Lt.-generaal Rozen, den oud-nederlandschen gezant Avaux, en and. — in, begreep hij, het te

[1] Zie bij Van der Heim, *Archief* II. bl. 2.
[2] Bij Rousset, *Hist. de Louvois* IV, p. 187.
[3] Brief van 2 Maart, *Lettres* VI, p. 321.
[4] Ald. 11 Maart, p. 334.

moeten gaan belegeren, ofschoon hij er slecht voor was toegerust. In de stad was men er echter weinig beter aan toe; in een krijgsraad was er besloten, dat de bevelhebbers en officieren der bezetting zich zouden wegmaken, om de overgave des te meer te bevorderen, daar ze geen kans zagen de stad te verdedigen. Hun ondergeschikten en al de onroomsche bewoners dachten er evenwel anders over: zij kozen zich den wakkeren Rector of predikant van Donaghmore in 't naburige Tyrone, die er zich mede was komen bergen, tot hoofd; en deze kweet er zich, door allen bijgestaan, op 't wakkerste van zijn zware taak, wist de stad vierdehalve maand lang kloekmoedig te verweren, en werd toen, nadat zijn gewapende manschap en burgers van 7000 op 4500 gesmolten waren, nog juist bij tijds uit Engeland bijgesprongen, vóór hem en de zijnen de honger deed zwichten. De nood toch was nu op 't hoogste geklommen: het pond paardevleesch werd voor anderhalve schelling verkocht; een hondeboutjen, met het vleesch der doode Ieren gemest, voor *f* 3; een hondekop voor *f* 1; een kat voor een rijksdaalder, een rat voor een schelling, een muis voor 6 stuivers; een pond kaarsvet, dat, met wat stijfsel gemengd, tevens goeden dienst tegen den loop deed, gold meer dan *f* 2; een pond gezouten huiden, evenals een mingel paardebloed, een schelling; een paardebeuling 6 st.: een handvol zeewier een dubbeltjen; een kop meel, als 't ergens te vinden was, een schelling. Water met wat gember en anijszaad gemengd strekte tot drank. Een zwaarlijvig ingezeten, die alle reden had zich voor een smakelijken bout te houden, en die meende dat men hem daarop reeds aankeek, had zich drie dagen schuil gehouden. Walter, die in zijn kerkelijk beroep zoo goed als in zijn krijgsampt werkzaam was, hield den 10^{en} Augustus een preek in den Dom, om burgers en krijgsluî tot standvastigheid aan te manen, en alle wanhoop uit hun hart te weren. Een uur nadat hij geëindigd had, zagen hij en de zijnen eenige schepen de rivier opstevenen, hun door den Generaal-Majoor Kirk toegezegd, doch tot dusver te vergeefs verbeid. Wel werden dezen nu uit het fort Culmore en van de beide oevers der rivier hevig door Jacobs troepen beschoten, doch lieten zich daardoor niet afschrikken, maar schoten wakker terug, en raakten weldra den boom door. De vijand, daardoor ontmoedigd, trok nu den volgenden dag naar Dublin af, zich voor den geleden hoon door moordbrand der omliggende landstreek wrekende [1].

Op 't vaste land had inmiddels Koning Lodewijk, in den voorzomer zijn troepen hun vernielingswerk aan den Boven-Rijn laten voortzetten. Op bevel van Louvois had de Maarschalk Duras, maandag 31 Mei, Oppenheim en Worms aan de vlammen prijs gegeven, en den volgenden dag denzelfden koninklijk-franschen maatregel ook op Spiers

---

[1] Zie Walkers eigen *Waarachtig en pertinent Dagverhaal van de belegering van Londonderry*, uyt het Engelsch, *volgens de copye te Londen gedruckt*, enz. (T'Amsterdam, by de Wed^{e}. van Steven Swart, enz. 1689).

toegepast [1]. Alles viel er aan ten prooi, tot de kerken en bisschoppelijke paleizen, die men eerst had willen sparen, toe, daar men 't vuur geen meester had kunnen blijven [2]. De soldaten, voet- en paardevolk, dat tot de edele taak gebezigd werd, was beschonken van den wijn, die 't in de verlaten huizen, met veel ander roerend goed en in den grond geborgen geld, had buitgemaakt, en daardoor in de grootste wanorde geraakt, aan welke Duras vooreerst nog geen perk kon stellen; zelfs op de officieren had dat teruggewerkt. Toch liet de fransche maarschalk zich niet weêrhouden nu, uit eigen beweging, ook Bingen drie dagen later nog een gelijk lot te doen ondergaan, waarop hij zich bij Louvois niet weinig liet voorstaan. In een reeks van Zuchten, die men Frankrijk in deze dagen liet slaken, kwam men met rechtmatige verontwaardiging tegen deze gewetenlooze handelwijs van den «onverzoenlijken en wreeden vijand» op, de rookende puinhoopen van zooveel huizen en gebouwen, van de schamele woningen der armen tot de paleizen der grooten en de kerken Gods, als getuigen aanroepende der afgrijselijke wreedheid, die hem dreef. «Hij begint» — schreef men met de volste waarheid — «den oorlog te midden van den vrede; neemt Filipsburg, vermeestert Heidelberg, Manheim, Spiers, enz., onderhandelt met die steden, doet ze zich op voorwaarden overgeven, om ze dan in brand te steken, te slechten, en alles, zonder zich

---

[1] "Sengen, Brennen, Tyrannei", als men in een duitsch geschiedlied uitriep,

Rauben, Plündern, Büberei,
Städt' und Länder zu verheeren,
Sind dies eines Königs Ehren?"

(Zie *Ludwigs Titel* in *Die Hist. Volkslieder*, S. 183).

[2] "Weh", liet men de arme Rijksstad in haar jammer klagen:

Weh! ach, ewig Leid und Wehe
Muss ich schreyen Tag und Nacht,
Weil in Trauer ganz vergehe
Durch des Ludwigs Höllenmacht!
Hat mordbrennisch überfallen
Mich und alles weite Land;
Arger nicht in Teufelskrallen
Könnte wüthen so der Brand!

(*Ein trauriges Gesprach uber die schandliche Mordbrennerei der Franzosen*, enz., ald. S. 185).

Niet vreemd voorzeker, dat men in een ander lied dezer dagen al dezen krijgsjammer met den welmeenenden wensch beantwoordde:

Es falle Frankreich um, das Erztirannen Reich
Und werd' zur Wüstenei den Pfalzruinen gleich,
Das Ludovicus stürz' und Leopoldus steig'!

(*Auffruf gegen Frankreich*, ald. S. 182)

aan God, noch krijgswet, noch belofte, noch plechtigen eed te storen, in asch en woestenij te verkeeren. Men hield de Franschen vroeger voor een heusch en beschaafd volk met een van alle barbaarschheid warschen geest; doch thans is een Franschman en een kannibaal nagenoeg hetzelfde in 't oog der buren» [1]. Het was dezelfde indruk, op welken Duras zelf reeds gewezen had, toen men hem het eerst van het fraaye plan, dat oorspronkelijk van den hem begeleidenden Chamlay was uitgegaan, in kennis stelde, en toen hij Louvois zijn gevoelen niet verheeld had, dat «de verwoesting van al die plaatsen voor den naam en den roem des Konings een zeer slechte werking in de wereld doen, dat het hem de algemeene verontwaardiging en afkeer op den hals zou halen». Hij was echter te zwak geweest, om zich, toen, in spijt zijner welmeenende waarschuwing, het doemwaarde plan werd doorgezet, althans zelf niet tot de ten uitvoerlegging te leenen, en had het integendeel met den meesten ijver volvoerd. De eenige reden, die men er voor aangaf, was, te voorkomen, dat niet de Keizer, die steden weêr vermeesterend, er zich met zijne troepen nestelen en versterken zou [2].

Aan den Beneden-rijn was intusschen, met half Mei, Rijnberk door de staatsche en brandenburgsche troepen ingenomen, en viel Keizerswaard hun den 25en der volgende maand in handen, waarop de jonge brandenburgsche Keurvorst het beleg voor 't sterke Bonn sloeg, terwijl de keizerlijke, beyersche, en saxische krijgsmacht, een veertien dagen later, aan den Boven-rijn, het niet minder sterke Meins belegerde. Aan de spaansch-nederlandsche grenzen was in November van 't vorige jaar reeds het luiksche Hoei door de Franschen bezet, en in February van dit de nieuwe Bisschop gedwongen geworden, het kasteel van Luik in de lucht te laten springen en zich onzijdig te verklaren. De Statenbevelhebber van Maastricht, de Graaf van Flodroff, had niet lang daarna, toen de Franschen beproefden wat krijgsvoorraad uit Luik naar Bonn te voeren, hen door zijne manschappen laten bestoken, en naar de stad teruggedreven, en daarop, in een schrijven aan burgemeesteren, den voorraad voor goeden prijs verklaard. Dezen huiverden daar echter zoo aanstonds in toe te stemmen, zoodat hij, na herhaling van zijn verklaring en 't verlangen hem te zien uitleveren, in 't begin van April zelf met een deel van zijn volk naar Luik kwam en er zich in de voorstad legerde, met de bedreiging, dat hij er blijven zou zoolang men weigerachtig bleef. Nu gaven burgemeesters en raad toe, en lieten de hun opgedrongen onzijdigheid varen; de buitgemaakte voorraad werd onder de Luikenaars, Duitschers, en Staatschen verdeeld, en ook door den Bisschop en 't kapittel de partij der Bondgenooten gekozen. Staatsche bezetting legerde zich in de stad, 't kasteel werd herbouwd, en de Graaf

---

[1] *Soupirs de la France;* ook in 't Hollandsch vertaald als *De Suchtingen van het slaefachtigh Vranckrijck, wenschende naer desselfs vryheyt.* In 's Gravenhage, by Barent Beeck, 1689.

[2] Zie bij Rousset, *Hist. de Louvois*, t. pl. p. 179 ss.

van Lanoy, als bisschoppelijk vertegenwoordiger, naar den Haag afgevaardigd, om de noodige middelen tot bescherming tegen de strooptochten der Franschen op luiksch gebied te beramen [1].

In de fransch-brabantsche grensstreken had de Maarschalk Humières zijn troepen omstreeks half Mei bijeenverzameld, zich daarop in Henegouwen van voorraad voorzien, en was toen naar de Sambre getrokken. De krijgsmacht der Staten, onder 't opperbevel van Waldeck, was, met een vijf duizend man Engelschen, onder den tot Graaf — later Hertog — van Marlborough verheven Churchill, versterkt en van wat spaansche ruiterij bijgestaan, in Juny te Geldenaken, in Zuidbrabant, vereenigd. Omstreeks half Augustus was hij bij Charleroi de Sambre overgetrokken, en had zich bij Valcourt gelegerd. Humières, van zijn overmacht bewust, was bij Thuin over de Sambre gerukt, en had, op slechts twee mijlen afstands van Waldeck, te Boussu zijn leger opgeslagen. Van daar besloot hij den 24en der maand, te kwader uur, den vijand te bestoken, en zette den volgenden morgen dat opzet door. Met zijn voorhoede het dorp Forgé aanvallende, dat men, om de op foeragie uitgezonden manschappen te dekken, met 800 man te voet bezet had, stuitte hij al aanstonds op dezer wakkeren weêrstand, zag ze vervolgens met wat paardevolk onder den Majoor De Roo versterken, en toen, met zijn gansche macht aangerukt, in de beste orde op Valcourt terugtrekken. Dit nu beschietende, vond hij zich echter weldra door drie regimenten Staatschen, onder den Lt.-generaal Aylva, en twee Engelschen, onder Marlborough, aangetast, terwijl ook de Generaal-majoor Slangenburg, aan de andere zij der plaats, met ettelijke voetknechten kwam aanzetten; zoodat hij, duchtende omcingeld te worden, den aftocht liet blazen, die niet zonder verwarring, en met aanmerkelijk verlies van geschut en manschap, zoo dooden als gekwetsten, plaats greep. Onder de eersten was de Veldmaarschalk St. Gelais, dien door een kanonskogel 't hoofd werd afgeschoten, verder tien officieren en ruim honderd soldaten der garde, en de kolonel, overste, majoor, zeven kapiteins, en acht luitenants van een ander regiment. Van de zij der Staten sneuvelden alleen de engelsche overste Grim, een majoor der Cellsche dragonders, een kapitein-luitenant, en weinige anderen. De fransche Koning toonde zich zeer ontstemd over 't gebeurde, en Humières, nu als Maarschalk *sans-lumières* bespot, poogde te vergeefs in de volgende weken zich voldoening te verschaffen. Waldeck, de Sambre weêr overgetrokken, legerde zich in alle veiligheid onder de wallen van Charleroi, waar de fransche Maarschalk hem, den 5en September, van de andere zij der rivier, vruchteloos met zijn geschut te beschadigen zocht [2].

Weinig dagen later viel, tot vergrooting der vreugd over dezen aanvankelijken

---

[1] Zie *Holl. Merc.* t. pl. bl. 174.

[2] Zie Waldecks schrijven ald. bl. 176, en verg. Rousset t. pl. p. 220.

voorspoed te velde, Meins in handen der bondgenooten. Hertog Karel van Lotharingen, opperbevelhebber van 's Keizers troepen, was er den 17en July met 41,000 man tegen opgerukt, en een week later nog met de beyersche troepen versterkt. Den 24en werden de loopgraven geopend, en ving het eigenlijke beleg aan; de bezetting — 9000 man uitgelezen troepen onder den dapperen Markgraaf van Huxelles — weerde zich echter wakker, en deed de belegeraars vooreerst nog weinig vorderen; zoodat Louvois in zijn overmoed zich reeds met het denkbeeld vleide, dat de Lotharingsche Hertog onverrichter zake zou moeten aftrekken. Deze hield echter van zijne zijde niet minder kloekmoedig vol, en 't bleek al spoedig, dat, zonder bijstand van elders, aan 't behoud der vesting voor Frankrijk althans niet te denken viel. Bemoedigd door een klein voordeel, den eigen dag van Humières nederlaag, door Boufflers te Kocheim behaald, waar hij de 1600 man der duitsche bezetting, bij een heftigen aanval deels gedood deels gevangen genomen had, besloot men Meins krachtdadig te hulp te komen, en gaf den Maarschalk Duras bevel, er ten spoedigste heen te rukken. Deze zag daar echter, bij den slechten staat zijner troepen — gelijk hij zich beklaagde — weinig kans toe, en liet zoo, tot ergernis van den voortvarenden Louvois, een kostbaren tijd verloren gaan, in welken Huxelles, trots al zijn inspanning en wakkerheid, en den krachtigsten weêrstand, den vijand geboden, dezen hoe langer hoe meer op zich winnen zag, en nu, van allen bijstand verstoken, weldra tot de overgaaf besluiten moest. Na een laatste hardnekkige worsteling met de belegeraars, die de vesting van twee zijden — Lotharingen van den Zuidwest-, Beyeren van den Zuidoostkant — aantastten, en waarbij zij vijfduizend der hunnen verloren, vond hij zich, van geweer en buskruit voor een verdere verdediging verstoken, en zonder uitzicht op ontzet, genoopt, met den vijand over een eervollen uittocht in onderhandeling te treden, die hem dan ook vijf dagen later, zondags den 11en der maand, gewerd. Met slaande trommen en vliegende vaandels, zes stukken geschut, en twee mortieren, trok hij toen, met zijne tot de helft bijna geslonken manschap, naar Landau af. «Meins over!» schreef Mevr. de Sévigné [1], «de mare heeft mij verbaasd; men was zoo gerust over dat beleg, dat ik maar altoos den draak stak met den Hertog van Lotharingen; Huxelles had echter geen kruit noch musketten meer, en 't kwam ons ook voor, dat men wel wat talmde, om hem bij te springen». Men liet dan ook niet na te spotten:

Pour un ministre des plus grands,
La belle prévoyance
De laisser tant d'honnêtes gens
Sans poudre dans Mayence! [2]

---

[1] Aan hare dochter, 18 en 25 September (*Lettres VII.* p. 16 en 19).

[2] Zie het lied van Jan de Weert, aangeh. bij Rousset, t. pl. p. 204, aant.

en, den dralenden Maarschalk gedenkende:

> Plaignons le sort de la France
> De n'avoir espoir qu'en Duras,
> Qui mettra tout en décadence [1].

Na de overgave van Meins kon ook die van Bonn wel niet meer uitblijven. Drie maanden lang deels beschoten, deels ingesloten en belegerd, wist Asfeld het evenwel nog tot 10 October te houden, vóór hij, na een laatsten hevigen aanval en de bestorming der contrescarpe, tot onderhandelen overging. Met volle krijgseer trokken drie dagen later de tweeduizend man, die hem restten, naar Diedenhoven af; hij zelf, bij die bestorming zwaar gekwetst, overleed kort daarop te Aken, nog vóór hij den vaderlandschen grond terug had gezien.

Eenige schadeloosstelling voor deze verliezen had de allerkristelijkste fransche Koning door den dood van het hem zoo vijandige hoofd der roomsche Kristenheid, «le saint père du Jansénisme» en «passé droit au Calvinisme», als men hem, om die vijandschap en zijn heulen met den Prins van Oranje, schertsend noemde [2], Paus Innocentius, erlangd, die den 12^en^ der vorige maand het tijdelijke gezegend had. Hij maakte er terstond gebruik van, om den Hertog van Chaulnes weder naar Rome te zenden, en bij de keus van den nieuwen Paus, in 't fransche belang, te werken. Deze, Alexander VIII Ottoboni, zag zich dan ook, onmiddelijk na zijn verheffing op den zetel, met de teruggave van Avignon verblijd, weldra ook van den afstand dierzelfde vrijheden gevolgd, die zijn voorganger te vergeefs zoo dringend verzocht had. «Qu'a-t-on», vraagde men daarom al spottend ook:

> Qu'a-t-on gagné de se moquer
> De Rome et du Saint-Père?
> Il faut maintenant lui céder,
> Et l'on craint sa colère. —

Naar Engeland hadden de Staten, na de kroning van hun Stadhouder, hun daar verblijvenden afgevaardigden, op 's Konings verzoek, den titel van buitengewone gezanten toegekend, en hun in den Heer van Engelenburg, Alexander Schimmelpenninck van der Oye, nog een vierden toegevoegd, hun opdragende, beide nieuwe Majesteiten

---

[1] *Le nouveau siècle de Louis XIV*, p. 184.

[2]
> Le Saint-père du Jansénisme
> A passé droit au Calvinisme,
> J'ai pour lui des respects profonds:
> Il mérite de la louange
> D'avoir choisi pour ses seconds
> Schomberg et le Prince d'Orange.

(Zie de *Petite Fronde* in *Le nouveau siècle de Louis XIV*, p. 125).

uit hun naam te begroeten, en daarna tot het sluiten van een verbond met hen werkzaam te zijn. Na hun plechtstatige intocht in Londen en onthaal in Cleveland, had die begroeting den 6en Juny plaats, bij welke, op aandrang van Witsen, die weinig of geen Engelsch verstond en 't Fransch moeilijk sprak, Engelenburg in laatstgemelde taal het woord voerde. Het tot stand brengen van 't Verbond had veel zwarigheid in, ons door Witsen in alle omstandigheid blootgelegd. De Engelschen wenschten, dat men gezamenlijk oorlog en vrede maken, en alle op Frankrijk handelende schepen, zonder onderscheid, nemen en prijs verklaren zou. De nederlandsche Heeren, en met name de amsterdamsche Burgemeester wilden daar echter niet gaarne aan. Zij brachten er tegen in, dat men dan, wat het eerste betrof, vooraf diende overeen te komen, hoeveel krijgsvolk men van weêrskanten leveren zou, daar 't niet billijk was, dat het zooveel uitgestrekter Groot Brittanje, om welks wil men zich eigenlijk in de zaak gestoken had, een gelijke of mindere macht in 't veld bracht; noch dat dit zoo lang zou kunnen oorlog voeren als 't goed dacht of voor zijn belang noodig vond, terwijl men dezerzijds verplicht zou wezen zich om zijnentwil uit te putten, en een of ander gunstigen vrede voor zich af te slaan. Wat het tweede betrof, zeiden zij, daaruit groote ontevredenheid van onzijdige Staten, gelijk Zweden bijv., te duchten, als die zich daardoor in hun handel gestremd zouden vinden. De Engelschen waren er echter op gesteld, alle zeilen — als men 't uitdrukte — blank te spelen, zonder zich daarin zelfs om verdragen te kreunen. Zoo werden zelfs thans reeds, in spijt der in April gemaakte overeenkomst, alle fransche prijzen, in Portsmuiden en elders door Statenschepen opgebracht, in Engeland geoordeeld, en vaak op verdachte overdrachten door Engelschen benaderd; men beriep zich daarbij op eene wet, door geen verdragen omver te werpen, volgens welke alle schepen, in engelsche havens gevonden, daar aangehouden en terechtgesteld konden worden. Om den Koning in beide opzichten te believen, lieten zich nu eerst Engelenburg en Dijckvelt, en daarop weldra ook Odijk, tot instemming overhalen, doch bleven Witsen en Van Citters voorloopig nog weigeren. Op aandrang van den Koning, die hem zeide, dat het nu wel zoo wezen moest, en op raad van Heinsius, dien hij er in Augustus over schreef, gaf ook de Burgemeester eindelijk schoorvoetend toe, en bleef nu nog alleen Van Citters zich verzetten, tot ook hij zich ten slotte bewegen liet, en in 't begin van September zijn handteekening bij de andere onder 't nieuwe verdrag stelde [3]. Het betuigde vooral ten doel te

[1] Zie de uitvoerige beschrijving daarvan in den *Amsterdamschen Mercurius*, van July 1689, bl. 3.

[2] Hij onderteekende 't, naar hij zelf schrijft, "met bevende hand". (Zie zijn *Verbaal* bij Scheltema, t. pl. bl. 162).

[3] Zie Witsens schrijven van 6 September aan Heinsius (bij Van der Heim, t. pl. bl. 21); dat echter niet, als deze aant. 2 ald. meent, met Wagenaars aanteekeningen uit Witsens papieren in weêrspraak is; zie zijne *Vad. Historie*, XVI, bl. 38.

hebben, de handel op Frankrijk te verhinderen: «nademaal» — zoo sprak het — «ook verscheiden andere mogendheden met Frankrijk in oorlog waren, en haar onderzaten den handel er meê reeds verboden hadden of dit welhaast zouden doen, was men beiderzijds overeen gekomen, om niet toe te laten, dat de onderzaten van eenige mogendheid eenigen handel op Frankrijk dreven, zullende de waren, die men er heen mocht brengen, door de oorlogschepen of kapers van Groot-Brittanje en de Staten vrijelijk genomen, en door bevoegde rechters voor goeden prijs mogen verklaard worden». Verder werden er de laatstelijk gesloten overeenkomst over de vereeniging der vloten, en de vredesverdragen van 1667, 1674, 1675, en Maart 1678 bij bevestigd, en van weêrskanten beloofd, dat men «elkaârs bezittingen en verdragen, tegenwoordige en toekomstige, zou handhaven, en geen vrede met Frankrijk noch een andere mogendheid sluiten zou, tenzij gezamenlijk en met onderlinge goedkeuring; terwijl men ten spoedigste 't getal schepen en troepen voor elk van beide volken zou bepalen». In de tweede helft der volgende maand werd toen nog overeengekomen omtrent het hernemen van schepen door den vijand vermeesterd: deze zouden aan den eigenaar terug gegeven worden, mits hij een vijfde der waarde voldeed, zoo 't schip vóór zijn herovering door een kaper maar twee etmalen in 's vijands handen geweest was; een derde, werd het na twee etmalen binnen vier hernomen; en de helft, zoo het vier etmalen prijs geweest en eerst daarna heroverd was. Was echter een schip door een oorlogschip hernomen, zoo behoefde de eigenaar, bij het terug erlangen, maar een achtste der waarde te betalen, dat dan tusschen Koning en Staten verdeeld worden zou. De hernomen schepen zouden door een gelijk getal, van weêrszijden te benoemen, personen gewaardeerd worden; en bleken dezen 't onderling niet eens, door de eigenaars of hernemers der schepen, waarop 't dan der weêrpartij vrij zou staan, ze voor den gestelden prijs te naasten». Met Denemarken, dat nog altijd met Zweden over Holstein-Gottorp overhoop lag, had de engelsche Koning in Augustus een verdrag tot stand gebracht, waarbij hij, niet zonder groote geldelijke offers [1], Koning Kristiaan bewoog toe te geven, doch daarvoor nu ook het voordeel had, dat hem deensche troepen in Ierland konden bijstaan, en alle zorg voor den strijd in 't Noorden ontnomen was. Voor den nederlandschen handel konden de buitengewone gezanten intusschen geenerlei voordeel bedingen; zelfs een verzoek om vrijen invoer van delfsch aardewerk werd afgewezen, en het havengeld, aan eenige nederlandsche schepen door

---

[1] Hij nam namelijk de betaling van 't deensche *apanage* voor zijn schoonbroêr op, voor 't welk de deensche Koning dezen anders een paar Gottorper ambten had moeten blijven inruimen, die nu teruggegeven konden worden: "Het zijn zware conditiën, die ik heb moeten ingaen", schreef hij, "alleen om 't gemeenebest". Zie Ranke, *Engl. Gesch.* VI, bl. 296, en v., en verg. Van Wijns *Bijvoegsels en Aanm.* op Wagenaar, XVI, bl. 20.

den Koning eigenmachtig kwijtgescholden, werden zij toch verplicht te voldoen, daar hij «geen recht tot die kwijtschelding» had. Men gaf het daarom ook allengs op, een andere zienswijs te doen geboren worden.

Daar, als die Koning Heinsius reeds in Augustus had doen opmerken, de buitengewone gezanten, na 't sluiten van 't Verdrag, «van geen nut meer wezen konden, en den Staat slechts op groote onkosten jaagden» [1], gingen zij nu aan hun terugreis denken, met welke het echter nog tot in November aanhield. Den 24^{en} dier maand scheepten zij zich weêr naar 't vaderland in, terwijl inmiddels de in Augustus uit Weenen teruggekomen Hop, op 's Konings verzoek, door de Staten reeds als buitengewoon gezant naar hem afgevaardigd en te Londen aangekomen was. Hop had zich te Weenen als een ten zeerste in 's Konings welzijn en voorspoed belangstellend staatsman doen kennen [2], en deze wenschte hem dus liefst bij zich te zien, om zich met hem over den algemeenen toestand te onderhouden. Hoewel zijn overkomst eerst slechts voor korten tijd scheen te zullen zijn, hield zijn verblijf omstreeks derdehalf jaar aan, in welks tijdsbestek hij den Koning ook elders en bij zijn tijdelijk verblijf in Holland begeleidde.

Huiswaarts gekeerd, zou de amsterdamsche burgemeester zijne stad en hare regeering, door de teleurstelling vooral in de handelsvoordeelen, die zij zich voorgespiegeld hadden, in min aangename stemming vinden, en deze zich weldra ook daadwerkelijk zien uiten. Zijn oud-amptsbroeder Van Beuningen, trof hij buitendien in een nog treuriger toestand aan; 's mans zwaarmoedigheid, door geldelijke verliezen bij de Oostindische Compagnie nog verergerd, en zich ook op godsdienstig terrein openbarende, was allengs tot volslagen zinsverbijstering overgegaan, en deed hem, sedert eenige maanden reeds, allerlei onzinnige schrifturen te boek stellen en verspreiden. Hij deelde die toch, «stukswijze gedrukt, aan alle gereformeerde leeraars, aan den kerkeraad en de hoofden van alle gezindheden, zoo Joden als Kristenen te Amsterdam» uit, zond ze daarop ook «aan de theologische faculteiten van de voornaamste hoogescholen, met schriftelijk verzoek ze te examineeren», verder «aan meest alle de oppermachten van

---

[1] Zie de woorden uit zijn schrijven, aangehaald bij Van der Heim, t. pl. bl. 23, aant. Witsen teekende dan ook zelf in zijn *Verbaal*, (t pl. bl. 159) aan, hoe hij den Koning gezegd had, dat hij, "hier niets te doen hebbende, den geheelen Bijbel gelezen had en veel engelsche schrijvers".

[2] In January had hij hem tegen een van Frankrijk uit te beproeven moordaanslag gewaarschuwd; in Maart zijn schriftelijke "gelukwensching" bij zijn verheffing, "met de uiterste ootmoedigheid" aangeboden, als "van een herte" komende, "dat in het binnenste verblijd en verheugd was over het groote goed en voordeel, door die verheffing zoo zichtbaar toegebracht aan den protestantschen godsdienst, het belang der algemeene zaak, en in 't bijzonder zoowel aan den Staat der Vereenigde Nederlanden, als aan het Koninkrijk van Groot Brittanje". Zie zijn schrijven meêgedeeld in Bijlage 7 bij Mr. Den Tex, t. pl. bl. 276.

Europa, om ze door haar Theologanten te doen nazien», doch kreeg, hoe «onverantwoordelijk» hem dat docht, ook na driemaal vernieuwden aandrang, geen antwoord, dan van een drie- of viertal personen. In afwachting dus, «dat God zou geven ooren om hem te hooren», gaf hij ze dezen zomer nu gezamentlijk uit [1], betuigende, dat, zooveel hem aanging, «de komst van 't Rijk Kristi op aarde nog veel volkomener uit de profeciën (der Openbaring) en 't geen onder de menschen in dezen tijd voorviel, kon gezien en besloten worden, dan uit al de gezichten in de lucht» op verschillende plaatsen, van welke hij tegelijkertijd een treffende beschrijving gaf. Hij verbeeldde zich daarbij tevens, in plaats van geld verloren, miljoenen tot zijn beschikking te hebben, met een betrekkelijk klein kapitaal — naar hij voorgaf — door hem gewonnen; en hij verbaasde zich daarom ook, dat zich een Engelschman te Londen bij Witsen persoonlijk was komen beklagen, door een credietbriefjen van zijn hand bedrogen te zijn. Hij beklaagde zich verder ten zeerste, onder curateele van zijn vrouw en bloedverwanten gesteld, en tot zijn genezing, als 't heette, «met aderlaten en koppen, tegens zijn dank en verzet, en met purgeeren, zonder zijn kennis, in doodsnood gebracht te zijn». Zijn eenige troost in deze verdrukking was de gedachte aan «de historie van Job, Jozef, Sokrates, Focion, en veel diergelijke redelijke en boven des werelds waan verheven mannen, die hem erkennen deden, dat hij zich van Gods onbegrijpelijke genade in dezen zeer te roemen, en over den inborst van zijn landsluiden te bedanken had». In November van dit jaar liet hij, ten slotte van al dat fraais, nog een verklaring uitgaan van een droom des franschen Konings, in de *Haarlemsche Courant* van den 17en, beschreven, en waarbij deze »den hemel gansch brandende had gezien en de aarde een dikken rook opwerpen, terwijl uit dien rook een talrijk leger rees, en de bevelhebber op een paard, half grauw en half groen, reed, in een wapenrok half van goud en half van ijzer, een looden borstkuras, met koperen laarzen, en een houten sabel aan, roepende: nu moet men vechten; de ure is gekomen, dat wie niet vecht, vergaan zal. Te zelfder tijd werden er twee weeningen gehoord, de aarde beefde, en de gansche menigte werd ingezwolgen; kort daarna vertoonde zich» — voor 't oog van den koninklijken droomer — «een schoon bosch vol herten, wolven, en andere dieren, en riep hij nu de jagers, die hem omringden, toe: slaat dood! slaat dood! de jacht zal goed wezen. Hierop ontwaakt, had hij den droom aan zijn Hof verhaald, en gezegd, wel om 20,000 Louïzen te willen weten wat hij beteekende». De uitzinnige Oudburgemeester hield zich nu overtuigd, door «den grooten en goeden God genadig tot de uitlegging er van te zijn geroepen»: hij moest strekken «om Z. M. aan te dienen, dat de ure genaderd was van 't voleinden der profeciën, ge-

---

[1] Zie *Alle de Brieven ende Schrifturen, t'sedert eenigen tijd opgesteld by den gewezen Burgemeester C. van Beuningen*, enz. Tot Amsterdam, ter drukkerye van Andries Pietersz. 1689.

grondvest op de verschijning van 't beeld van Nebucadnezar, gelijk men in dezen tijd den Koning van Frankrijk voor de Kristenheid kon achten, en op de tweede komst des Zaligmakers; mitsgaders dat de steen, zonder handen gemaakt, die alle koninkrijken zou wegdoen en vernietigen, en alleen vaststellen het Rijk Gods en Zijner Heiligen op aarde, welhaast zou verschijnen». Om dat te begrijpen, had men slechts «de moeite te nemen, zijne reflexiën op de Openbaring te lezen, en 't geen hij aan den joodschen Dr. David Pino over den waren zin van de profecie Daniëls, H. 2 en 7, geschreven had, wel verstaande dat men die quadreerde en appliceerde op de toezegging van dat Rijk Gods». Men had voorts «met alle mogelijke bedaardheid en aandacht maar te overwegen, of de Hemel, gansch brandende, niet beduidde de rechtvaardige gramschap en toorn Gods, verkondigd in de Openbaring van den H. Johannes. De dikke rook was dezelfde, die uit de diepte des afgronds en den brandenden oven voortkwam, de zonne verduisterde, wonderlijke misgeboorten benevens alles verdervende sprinkhanen voortbrengende; d. i. de beruchtste en vuilste bedervers van de kristelijke moraal en ware gelukzaligheid, mitsgaders de gevaarlijkste verstoorders van den algemeenen vrede. De Generaal van 't zeer talrijke leger was, naar alle waarschijnlijkheid, geen ander dan die in de Openbaring Koning genoemd wordt, de Koning der sprinkhanen en de Engel des afgronds. Zijn houten sabel moest bedieden, dat de geestelijken niet dan een houten commandeerstok hadden, om 't ijzer dat anderen dragen te doen voortgaan. Niets echter in dien droom zoo aanmerkelijk, als het geroep van dien helschen Generaal, om uit te drukken, dat de drie heerschende hedendaagsche secten dikwijls uit de burgerlijke gemeenschap verbannen, vervolgen, en jammerlijk mishandelen degeen, die geen partij willen kiezen of zoo groote Anti-Kristenen niet willen worden als zij zelf zijn, of niet mede willen participeeren in hun tyranniën, onmenschlijkheden, en oorlogen. Het schoone bosschagië scheen daarentegen den staat der Kristenheid te verbeelden, nadat de aardbeving in hen, die haar overleefden, het behoorlijk leedwezen en berouw zou gebracht hebben. Geliefde 't God», zoo besloot hij, «dat noch kerkelijken noch wereldlijken de stoutheid hadden van den godsdienst te reguleeren, en dat zij meer zorg droegen om haar geboden beter te observeeren! God doe barmhartigheid aan den Koning, en aan allen, die Hem in geest en waarheid aanroepen! — Dit is 't geen van gansker ziele wenscht Van Beuningen» [1]. Zijn diepzinnige verklaring, die al spoedig ook aan de overzij van 't kanaal bekend raakte, gaf daar, met de verdere vertellingen, die omtrent hem rondliepen, aan 's Konings hollandsche omgeving heel wat stof tot gesprek [2]. Hij zelf rekte nog ruim drie jaar zijn beklagenswaardig bestaan.

---

[1] *Uytlegginge en Reflexie op de Droom van den Koningh van Vranckrijck*, enz. 19 Nov. 1689.

[2] Zie Huygens' *Dagboek*, bl. 196, 237, 254, 289 enz.

In de stad van zijn burgemeesterschap, die hem in zooveel krachtiger levensdagen gekend had, gaf de aanstelling der nieuwe schepenen aanleiding tot langdurig gehaspel tusschen haar bestuur en den Koning-Stadhouder. Reeds in 't begin van 't jaar had deze Witsen zijn bevreemding te kennen gegeven, dat men hem niet onmiddelijk de naamlijst der 14 daartoe voorgeslagen heeren had toegezonden, doch er toch, zonder verder verzet, zijne keus van zeven uit gedaan, terwijl tijdens de korte vertraging, daardoor gebaard, de oud-schepenen in dienst gebleven waren. Thans echter, nu met January 1690 op nieuw de voordracht aan den Stadhouder moest plaats hebben, begrepen de Amsterdammers, zich op een handvest van 1581 beroepende, weder, dat zij «bij 't afzijn» — gelijk het daar luidde — «van dien Stadhouder» zich daarmeê tot het Hof van Holland moesten richten; zij dienden daarom een vertoog bij de hollandsche Staten in, met verzoek aan dezen, dat Hof op te leggen, om de verkiezing van schepenen, in 't afwezen van den Stadhouder, te doen, of er anders Stadsburgemeesteren toe te machtigen, gelijk dat bij 't octrooi van 1650 had plaats gegrepen; daarbij voorgevende, dat de tijd te kort was, om de voordracht naar Engeland over te maken. De Staten meenden daarin evenwel niet te kunnen beslissen vóór zij er den Koning zelf over gehoord hadden, en de stad, daarover misnoegd, verklaarde nu in geen gemeene lasten te zullen bewilligen, zoolang ze niet bij haar voorrechten gehandhaafd werd. De amsterdamsche afgevaardigden, op verzoek van hun medeleden, nu huiswaarts gekeerd, om hun principalen, zoo mogelijk, tot andere gedachten te brengen, kwamen met de boodschap terug, dat «burgemeesters en vroedschappen geen reden vonden om de gegeven verklaring in te trekken, en van oordeel waren, dat ze nimmer herstel of voldoening konden wachten, zoo die thans niet door hen verkregen werden. Achtten de verdere Heeren van de Staten zulk een aandrang — gelijk zij gezegd hadden — thans ontijdig en voor 't gemeen nadeelig, en dat men er veeleer met de andere Gewesten op bedacht moest zijn, Frankrijk afbreuk te doen en zijn overmoedig Hof te fnuiken, de voldoening van dat opzet, ja, 't verwinnen der geheele wereld was der amsterdamsche regeering zoo lief niet als het behoud en de handhaving van hare voorrechten; zij moest dus bij haar gevoelen blijven, en voldoening vorderen op haar betoog; zij zou intusschen gaarne zien, dat de overige Heeren op hunne beurt ruggespraak gingen houden, om nader last daaromtrent te halen, opdat het gemeen belang van 's Lands verdediging geen schâ leed, en zij gaf bovendien te kennen, dat ze in 't minst niet voor had, het recht van den Stadhouder te krenken, dit integendeel meer dan iemand wenschte voor te staan». De Edelen verklaarden daarop, «met leedwezen te zien, dat het eenparig verzoek der overige Heeren op die van Amsterdam niet van meer invloed was geweest; zij zagen niet in, hoe men op hun vertoog zou kunnen besluiten, zonder er den Koning-stadhouder in te kennen; dit zou zelfs tegenover een minder lid, ja, omtrent een bijzonder persoon, geen val hebben; hun

orde althans zou het in geen opzicht willen; begeerde dus Amsterdam, door zijn halsstarrigheid, alles in de war te laten loopen, 't zou voor Stads eigen verantwoording wezen; doch zij, met de overige Heeren, dan bedacht moeten zijn op middelen van zelfbehoud, en om haar tot reden te brengen». Ook de steden betuigden nu haar volkomen instemming daarmeê, en sommige Heeren zeiden, van 't gebeurde reeds verslag gedaan te hebben, en van hun principalen verwittigd te zijn, dat men over Amsterdams vertoog niet langer beraadslagen mocht, vóór en aleer er de Stadhouder over gehoord was. Dit was trouwens het eenigste punt niet, op 't welk tusschen die stad en de andere oneenigheid was gerezen. Bij de laatste verkiezing van schepenen te Dordrecht, in 't vorige najaar, was de onlangs benoemde Raadsheer in 't Hof van Holland, Cornelis Teerestein van Halewijn, een geboren Dordtenaar en bij den Stadhouder in gunst, tot schepen gekozen, doch, na zijn bezitneming van 't ambt, terstond weêr ontslagen. Hij beweerde nu echter lid van den Oudraad en tevens Raadsheer te kunnen blijven, waartegen zich Amsterdam in December ter Statenvergadering verzet had, als indruischende tegen een der bepalingen van den lastbrief van 't Hof, en de daarop door de Staten in 1644 gegeven verklaring; het verzocht dus, dat de Raadsheerplaats als opengevallen mocht beschouwd worden. Dordrecht was daar evenwel terstond tegen opgekomen, en had een stuk ingediend, waarbij het deed opmerken, «dat die lastbrief in dit opzicht nooit gebruikt was, de leden elkander op dit punt steeds de meeste heuschheid bewezen hadden; dat er dan ook voorbeelden waren van raadsheeren, die tegelijkertijd in de ridderschap waren beschreven, en leden der vroedschap geweest en gebleven waren; dat de hoedanigheid van raadsheer en van vroedschap eener stemmende stad te minder onvereenigbaar mocht heeten, omdat de Staten-zelf gewoon waren, met de Hoven over 't wijzigen en veranderen van wetten en plakaten te raadplegen, en omdat de werking der vroedschappen de bijzondere huishouding van elke stad raakte; dat, eindelijk, ook de meeste afgevaardigden ter Statenvergadering in hunne bijzondere steden het recht bedienden, en het dus, op al die gronden, verzocht, den lastbrief der Hoven en 't vroeger in dezen geschiede nader in oogenschouw te nemen, en van de bevinding ter vergadering verslag te laten doen, om dan een behoorlijk besluit te nemen». In weêrwil van Amsterdam werd toen in dien geest beslist, een nader onderzoek ingesteld, en Halewijn zoowel als Raadsheer in den Hove, als lid van den dordschen Oudraad gehandhaafd; hij werd zelfs als zoodanig van wege Dordrecht naar de Hollandsche Staten afgevaardigd, en nam zijn vrijwillig ontslag als Raadsheer eerst toen hij, een paar jaar later, in laatstgemelde betrekking, ook in de algemeene Staten zitting kreeg [1].

Inmiddels had de Koning-stadhouder, om de amsterdamsche zaak in der minne

[1] Wagenaar, *Vad. Historie*, XVI, bl. 59.

te vereffenen, den Graaf van Portland overgezonden, wiens komst nu echter voor de kitteloorige stad al aanstonds een nieuwe oorzaak van verzet en wrevel was. Portland toch, die als Heer van Drummelen, bij Geertruidenberg, en van Rhoon, sedert 1676 onder de hollandsche Edelen beschreven was, vertoonde zich den 20^en^ January, een paar dagen na zijn aankomst, in de Statenzitting van Holland. Daar werd nu echter onmiddelijk door de amsterdamsche Heeren een besluit der Vroedschap van acht dagen vroeger ingeleverd, bij 't welk zij verklaarde, dat «Burgemeesters den Raad hebbende aangediend, hoe de Heer Bentinck, Graaf van Portland, ieder uur uit Engeland verwacht werd, en dan naar allen schijn in HunEd.Mogenden vergadering zou zitting nemen, men had goedgevonden eens na te gaan, wat hieromtrent in vroeger tijd was voorgevallen, en toen bevonden, dat de Staten in 1586 hadden besloten, niemand in hun vergadering te laten verschijnen, die in eed of dienst was van iemand anders, dan door wie hij ter dagvaart gezonden was; dat Holland zelfs, in 1655, den Heer Hendrik van de Capelle tot Rijssel had zoeken te weren uit de algemeene Staten, omdat het hem voor een beschreven lid der ridderschap van Kleefsland hield; dat het mede nog in 1663 gepoogd had, de algemeene Staten te laten besluiten, om niemand, in vreemden eed of dienst in hun vergadering toe te laten; en dat daarom ook de Graaf van Portland, als in dienst en eed van een uitheemsche Mogendheid, en recht van inboorling en een parlementszetel in Engeland verkregen hebbende, onbevoegd was, om in de Statenvergadering van Holland zitting te nemen. De Edelen en eenige steden kwamen ten krachtigste tegen deze zienswijs op; zij deden opmerken, «hoe Bentinck, den Prins van Oranje op een tocht verzeld hebbende, die met voorkennis en instemming der Staten geschied was, en welks goede uitkomst geacht werd te strekken tot beveiliging van den Staat, den Godsdienst, en de Vrijheid; en hoe zij daarom ook verwacht hadden, hij, van dien tocht weêrkomende, in de vergadering der Staten met alle heuschheid en erkentelijkheid ontvangen zou worden; maar dat zij daarentegen met de uiterste bevreemding bespeurd hadden, men hem uit die vergadering wilde weren, omdat Z. M. hem tot Graaf had verheven; dat het van ouds toch onder den adel en de krijgslieden dezer landen gebruik was geweest, zich in uitheemschen krijgsdienst te begeven, doch nooit was begrepen, dat de waardigheden van hertog, graaf, ridder en derg. hen onbevoegd maakten, om de voorrechten te genieten, die ze vóór hun vertrek naar elders, bezeten hadden; dat dit in het tegenwoordig geval nog te minder behoorde plaats te grijpen, als die tocht voor geen uitheemschen, maar een van de Staten zelf gelden mocht; dat Z. K. M. van Engeland zelf, als Kapitein- en Admiraal-generaal der Vereenigde Provinciën, en als Stadhouder van Holland, in zeer nauwe betrekking tot dezen Staat stond, en dergelijke waardigheden dus ten zeerste konden strekken, de onderlinge verstandhouding van beide Staten te bevorderen; dat voorts dat besluit van 1586, waarop men zich beriep, niet in gebruik was gebracht

tegenover hen, die ter dagvaart plachten te verschijnen, daar er onder hen veel geweest waren in eed en dienst van anderen staande, of anderen manschap en hulde gedaan hebbende; en men nu daarom ook moest bevroeden, dat dit besluit op een tijd doelde, geheel verschillende van den tegenwoordigen, of — gelijk men in 1658 scheen begrepen te hebben — op dienaars van den Staat en niet op afgevaardigden in de Staten, terwijl het in geen geval toepasselijk kon zijn op de Edelen, die uit eigen beweging ter dagvaart kwamen, daar het slechts van dezulken sprak, die door iemand daar werden gezonden; dat men ook wel onderscheiden moest tusschen uitheemschen in vreemden dienst, ter vergadering willende verschijnen, en dezulken die daar reeds plachten te komen, en zich eerst dan in dienst van anderen begaven; dat het verdere, door Amsterdam aangevoerd, de algemeene Staten raakte, 't geen een groot verschil was, terwijl 't voorbeeld van Capelle tot Rijssel te minder nog te pas kwam, als hij, lang nadat Holland hem had zoeken te weren, steeds in de vergadering dier Staten gezeten had; dat men zoo ook de Heeren van Deeren, van Twickelo, en van Preustingen voor Overijsel bij die Staten en in de Admiraliteit had toegelaten, ofschoon de eerste onder de Stenden van Keulen, de tweede onder die van Bentheim, en de derde onder die van Munster behoorde en beschreven werd; dat evenzoo in de Staten van Gelderland de in Munster en Kleef beschreven Heeren van Kieslingen en van Palsterkamp waren ontvangen, en in die van Overijsel de Heer van Zalk, hoewel hij 20 jaar onder de Stenden van Munster behoord had; dat zoo ook in Friesland en Stad-en-Landen onderscheiden heeren in de regeering waren, die tevens onder de Stenden van Oostfriesland behoorden, en 't in Holland ieder, en dus ook dien van de regeering, vrij stond, leenen van verschillende mogendheden te hebben, en daarvoor eed en hulde te doen; dat zelfs de tegenwoordige Heer van Opdam, jaren aaneen, onder de Stenden van Bentheim beschreven en verschenen was; zoodat er in 't minst ook geen reden bestond, thans den Graaf van Portland te weren, en Amsterdam dus verzocht werd, zich bij de andere leden te voegen». Amsterdam had daar evenwel zoo weinig ooren na, dat zijn afgevaardigden, ziende, dat die Graaf inderdaad zitting nam, verklaarden, gelast te zijn, daar een allerernstigst verzet tegen aan te teekenen. Zij deden dat daarop ook onder verzekering, dat ze deze zitting beschouwden «als insluitende een volstrekte verandering der regeering, en eene omkeering van dezer grondslagen, omtrent welke geen overstemming geduld kon worden; zoodat zij dan ook nul en van geener waarde verklaarden al wat, in 't bijzijn van den Graaf, in de vergadering der Staten zou behandeld en besloten worden; terwijl zij zelf, om bij de nakomelingschap den naam niet te hebben, dat zij in 's Graven toelating bewilligd hadden, uitdrukkelijk gelast zeiden te wezen, de vergadering te verlaten, er slechts één hunner, den Pensionaris der stad, Bors van Waveren, achterlatende, om te hooren en te zien wat er verder zou verhandeld worden». Al de overige steden met de Edelen behielden zich toen

't recht voor, tegen 't aangeteekende verzet hunnerzijds zulk een wederverzet aan te teekenen, als zij geraden mochten vinden; waarop de Amsterdammers, op hun Pensionaris na, de zitting verlieten.

De Koning, door Heinsius van de weêrspannige houding dier Amsterdammers onderricht, richtte den 20en een schrijven aan hem en de Staten van Holland, overeenkomstig de door hem en Dijckvelt aangegeven meening [1], en leî tevens, in een brief aan Bentinck, al 't verdriet hem door 't gebeurde gebaard, onbewimpeld bloot, deze tegenwerking der Heeren van Amsterdam alleen aan «het kwaad hart» toeschrijvende, «dat zij hem zelf toedroegen; door de andere steden gerugsteund, zou Bentinck ze intusschen, naar hij hoopte, wel te boven komen; doch in elk geval zou hij meê begrepen moeten zijn in de afdoening van de zaak der schepenen, naar 's Konings door hem kenbaar gemaakte zienswijs, en deze zich op geen anderen voet verdragen» [2]. De Edelen dienden voorts den 24en een wijdloopig vertoog bij de Staten in, waarin ze zich over de weigering van Amsterdam, «in buitengewone lasten te bewilligen, zonder den behoorlijken tijd te laten, om op zijn bezwaarschrift over de schepenen te beraadslagen», ten zeerste beklaagden; even als dat men «in dat bezwaarschrift geoordeeld had, de voordracht niet naar Engeland te mogen zenden, hoewel de Koning-Stadhouder vroeger zoo dikwijls, buiten hun provincie vertoevende, de keuze van schepenen der stemmende steden, en zelfs van Amsterdam, uit overgezonden voordrachten gedaan had; ja, hoewel zelfs nog binnen 's jaars de amsterdamsche regeering, bij 't afsterven van twee der gekozen schepenen, de voordracht van een dubbeltal, tot tweemaal toe, naar Engeland had overgemaakt; terwijl de Staten ook alle zwarigheden, uit het vertragen der verkiezing te duchten, voorkomen hadden door hun besluit van February '89, waarbij de dienende schepenen in hun ampt bleven totdat de nieuwe verkozen waren; dat nu echter die van Amsterdam, dingen van geheel onderscheiden aard ondereenmengende, geweigerd hadden, in die lasten toe te stemmen, zoolang men hun in die schepenkeur geen genoegen gaf, zonder zelfs te veroorloven, dat men er eerst 's Konings meening over inwon; dat ze daardoor den Staten de handen gebonden, en hen buiten staat gesteld hadden, over de verdediging en veiligheid van 't Gemeenbest te raadplegen en te besluiten; dat zij thans daarenboven nog verzet hadden aangeteekend tegen 't zittingnemen van Portland, door de Edelen voor een wettig lid

---

[1] Zie Huygens aant. in zijn *Dagboek*, op 16 Jan.: "de Koning ontboodt my 's mergens, en gaff my een lange brief aen de Staten van Hollant te schrijven, volgens de concepten van Dijckvelt en de Raadpensionaris Heinsius"; en 17: "gingh 's mergens te half 9 naer Kensington, en thoonde de geconcipieerde brief, daer eenighe verandering in most doen". Over den inhoud zie lager.

[2] Zie den brief naar 't *Vidimus* van den Hove, aangehaald bij Wagenaar, t. pl. bl. 67, die in de aant. tevens te recht op de onechtheid van een anderen brief wijst, van fransche zijde verdicht.

hunner orde geacht, en dien zij niet achtten, dat door de stem eener enkele stad, van de voorrechten zou kunnen ontzet worden, die hij daadwerkelijk bezat. Ook docht het hun, niet gewoon zich met de regeering der steden te moeyen, ten hoogste vreemd, dat die stad zich mengde in 't geen hun orde betrof; gelijk het hen niet minder verwonderd had, dat de amsterdamsche Heeren alles als nietig verklaarden te beschouwen, wat in 't bijzijn van Portland behandeld werd, niet schromende, aldus iets voor recht te verklaren, waarin zij met de andere leden der Staten van gevoelen verschilden, en zich daardoor aanmatigende alleen te willen uitspraak doen over de wettigheid der beraadslaging en der besluiten van de vergadering. Amsterdam mocht, naar hunne meening, niemand ook, enkel om te hooren en te zien, in die vergadering laten, daar zijne afgevaardigden den eed gedaan hadden, om ook te beraadslagen en te besluiten. Wat hen aanging, waren zij van zins, om, al verliet Amsterdam de vergadering, daarin te blijven, om er zich naar eer en plicht te kwijten; 't gedrag der Amsterdammers zelf hielden zij voor strijdig met de oude regeeringsgronden, en in de tegenwoordige tijdsgelegenheid, met het uitzicht op een veldtocht en zeekrijg, ten uiterste gevaarlijk, alle schuld van de rampen daaruit te wachten van zich schuivende» [1]. Amsterdam zette nu, in een schriftelijk betoog, zijn meening omtrent de onwettigheid van Portlands zitting in de Staten nader uiteen, onder uitdrukkelijke betuiging, «dat het tegen zijn persoon volstrekt niets had; dat het daarom ook vóór zijn komst den Raadpensionaris verzocht had, hem te bewegen geen zitting te nemen, doch dit verzoek vruchteloos geweest was, waardoor het nu zoo openlijk had moeten optreden». Het beriep zich verder op het reeds aangehaalde besluit van 1586, en zocht zijn opvatting daarvan nader te staven; meende ook zich niets te hebben aangematigd, maar alleen geoordeeld, de wet het best te handhaven, door 't verlaten der vergadering aan te toonen, dat het geen deel wenschte te hebben aan de erkenning van Portlands recht daarin te zitten. Het zeî ook niet te begrijpen, waartoe de loffelijke daden Zijner Maj[t] van Groot-Brittanje en Portland zelf daarbij werden opgehaald; moesten deze beloond en vergolden worden, het was er zoo genegen toe als een der andere leden; maar het achtte niet, dat dit geschieden kon door iemand in de Staten zitting te geven, die daar anders niet mocht komen. Het scheen 't ook vreemd, dat men 's Graven zitting een behoud van zijn vorig recht noemde, daar hij toch niet in de Staten gezeten had, sedert hij lid van 't engelsch Parlement was geworden; en het bleef er dus bij, dat zijne toelating onwettig en voorbeeldeloos was, en het er niet aan medeplichtig wilde zijn» [2]. Ondertusschen was van 's Konings schrijven aan de Staten kennis genomen; hij hun meldde daarin, «thans geen tijd te hebben, om te onderzoeken of de amsterdamsche voorrechten zoo strikt en duidelijk spraken, als men daar voorgaf,

---

[1] Zie *Holl. Mercurius*, voor 1690, bl. 35 [2] Aldaar, bl. 48.

doch dat hij nimmer iets ondernemen zou, met de voorrechten van den lande of van eenig lid daarvan strijdig; dat hij zich integendeel verplicht rekende, ze, naar vermogen, voor te staan en te handhaven. Omtrent de Schepenkeur te Amsterdam zag hij voorshands geen ander bezwaar, dan dat men den termijn der voordracht wat vervroegde, of den diensttijd der afgaande Heeren wat verlengde. Zeer waarschijnlijk oordeelde hij 't echter, dat de steden hadden afstand gedaan van 't strikte onderhouden zulker voorrechten, waarbij de verkiezing van Schepenen, in 't afzijn van den Stadhouder, aan 't Hof van Holland werd opgedragen, omdat namelijk de Staten in 1674 dat Hof uitdrukkelijk hadden verboden, zich met regeeringszaken te bemoeyen. Daarom meende hij dan ook, dat Burgemeesters en Vroedschap van Amsterdam, na 't overwegen dezer redenen, wel geen zwarigheid meer zouden maken, om hem hun voordracht te doen toekomen, mits, naar 't besluit van 2 Febr. '86, schepenen en ondergeschikte rechtbanken in dienst bleven tot de verkiezing had plaats gehad». Verscheiden leden wenschten nu, dat men zich naar den inhoud van dat schrijven schikken zou; de amsterdamsche Pensionaris begeerde er eerst verslag van te doen, en verklaarde zich tevens gelast, om bij voorraad, en behoudens de gedane betuigingen, in Portlands bijwezen ter vergadering te beraadslagen. Tijdens zijn eigen afzijn werd zijn plaats door den Secretaris Joan Huidecoper van Maarseveen vervuld, die toen, den 27en der maand, verklaarde nog geen last te hebben, zich omtrent 's Konings schrijven te uiten, hoe zeer de Raadpensionaris op een besluit mocht aandringen, daar toch «de voordracht den volgenden dag moest opgemaakt worden, en de Edelen vreesden, dat de stad ze dan wellicht aan 't Hof zou zenden». Dit besluit werd dan nu ook met algemeene stemmen — buiten die van Alkmaar, Hoorn, en Enkhuizen, die zich ongelast verklaarden — genomen, in den zin van 's Konings brief, «dat Amsterdam de voordracht van Schepenen aan hem zou overmaken, en de aftredende Schepenen in dienst zouden blijven, tot hij zijn keus had kenbaar gemaakt; alles zonder nadeel der voorrechten». De Pensionaris toonde zich daar, bij zijn terugkomst den volgenden dag, weinig meê ingenomen, en verklaarde dat hij den hem gegeven last niet zou openen, vóór men 't als niet genomen beschouwd had. Toen men daarin bewilligd had, zeî hij, dat «zijne meesters zich verplicht achtten, hnnne privilegiën voor te staan, en dus bij hun vorig gevoelen bleven»; waarop ook de Edelen betuigden, «geen reden te zien, om van meening te veranderen». Het besluit werd nu hervat, en door al de leden, op Purmerend na, dat afwezig was, goedgekeurd. In de meer uitvoerige bewoording van dit besluit kwam ook de opmerking voor, dat het voorrecht van 1581, waarop Amsterdam zich had meenen te moeten beroepen, verdacht mocht heeten, omdat het van een tijdstip dagteekende, waarop de spaansche Koning zijn gewezen Stadhouder van Holland, Prins Willem I, reeds in den ban had gedaan, en toen door Edam voor 't bestel van zijn wet, reeds een octrooi van de Staten verkre-

gen was, terwijl het voorrecht zelf eer den vorm van een bevelschrift had, daar 't slechts bij voorraad verleend was; waarom Amsterdam zelf dan ook geen bezwaar gemaakt had, er van af te gaan, door in 1650 de verkiezing van Schepenen niet aan 't Hof op te dragen, maar zelf octrooi te verzoeken. Verder waren de leden van oordeel, dat men op 't stuk van voorrechten verschil moest maken tusschen de wezenlijke deelen en bijkomende omstandigheden: het overgeven van 't doen der voordracht maakte hier het wezen der zaak, de tijd waarop dat en de verkiezing geschieden moest zulk eene omstandigheid, die bij verschil van tijden of om redenen gewijzigd kon worden; gelijk dan ook, bij een privilegië van Hertog Filips van Borgondiën in 1479, de voordracht op twee dagen voor de verkiezing geraamd was, en bij een andere door Vrouwe Maria in 1477 gegeven, op vijf dagen gesteld». Wat echter zijn medeleden mochten inbrengen, de amsterdamsche Pensionaris behield zijn meesters het recht voor, zulk een verzet tegen dat besluit te doen aanteekenen, als zij noodig zouden bevinden.

Twee dagen daarna, vervoegde hij zich toen met Maarseveen bij 't Hof van Holland, een gesloten brief der amsterdamsche regeering overleggende, in welken de voordracht vervat was, met mondeling verzoek aan President en Raden, om in spijt van 't besluit der groote meerderheid van de Staten, de schepenkeur te bewerkstelligen, overeenkomstig stadsvoorrechten, die zij gehouden waren te handhaven. Vijf van de raadsheeren bleken nu van meening, dat men daartoe werkelijk moest overgaan; acht daarentegen, dat men zich aan 't Statenbesluit houden moest, 't geen toen beiden Heeren werd meêgedeeld. Deze hun ongunstige uitspraak weerhield hen evenwel niet, om den brief over te leggen, dien zij nu echter, als zich verwachten liet, den volgenden dag ongeopend terug ontvingen. Burgemeesters en Vroedschap, onvermoeid in 't verweren hunner deerniswaarde zaak, stelden toen nogmaals een verdediging van hun gevoelen op, die zij bij de steden rondzonden en den 7en der maand ter vergadering overleverden. Zij betoogden daarin, dat de hun oudtijds verleende voorrechten de verkiezing van Schepenen stelden aan Stadhouder en Raden, die verstaan moesten worden daartoe samen één lichaam uit te maken; waarom ook thans nog — als zij schreven — «alle mandementen en proviziën van den Hove op dien gemeenschappelijken naam verleend werden»; en daaruit volgde huns inziens, dat President en Raden, bij 't afwezen van 't andere lid, den Stadhouder, de verkiezing zoowel mochten doen, als zij ook 't recht dan alleen handhaafden. Dit kon volstrekt niet tot vermindering van de voorrechten des Stadhouders strekken, die verstaan moesten worden gehandhaafd te zijn, zoo die van President en Raden, die hem tot hun hoofd hadden, erkend werden. Verder poogden zij er de redenen te ontzenuwen, door de meerderheid tegen dat verdacht gemaakte voorrecht van 1581 ingebracht. Het was, als zij aangaven, den 9en January van dat jaar, en dus meer dan een half vóór

de afzwering van Koning Filips gegeven, zoodat het niet zonder grond op zijn naam stond. In December had daarop de stad, bij 't afstand doen van de voldoening, nog uitdrukkelijk bedongen, dat alle voorrechten van kracht zouden blijven, met uitzondering alleen van die, welke zij, tijdens de beroerten, van Alva of zijn opvolgers tot op de Gentsche Bevrediging erlangd had, waaronder dus dat van ruim vier jaar later niet kon gerekend worden. Prins Willem I, onsterflijker gedachtenis, aan wien de Staat zijn vrijheid en 't behoud van zijn hoogheid en gerechtigheden verschuldigd was, wist ook zeer wel, wie bij 't verleenen van dat Privilegië voor zijn soeverein doorging, en zou dat voor die van Amsterdam niet hebben willen ontveinzen, noch den spaanschen Koning als Graaf willen erkennen, zoo hij toen reeds van die waardigheid vervallen was. Zeer vreemd was het ook dat men, om dit voorrecht te verzwakken, 's Prinsen ban, als ware 't om zijn wettig gezag in Holland te verkleinen, te berde bracht, daar het immers wereldkundig was, dat die ban, bij hooge en lage overheden, gelijk bij 's Lands ingezetenen in 't algemeen, altoos voor nul en van onwaarde gesleten was, en als herkomstig van 's Konings kwade raadsluiden beschouwd, tegen welke, en niet tegen den Koning zelf, men in 't begin de wapenen had opgenomen, zoodat zelfs 't octrooi van 's Lands Hoogeschool in 't jaar 1574 nog op zijn naam verleend was. Het bewuste stuk van 1581 kon ook voor geen wet of bevelschrift en dus herroepbaar gehouden worden, daar er de woorden *gunnen*, *octroyeeren*, *accordeeren*, en dat wel *uit zonderlinge gracie en faveur* in voorkwamen, die alleen in privilegiën thuis hoorden; en al las men ook aan 't slot van 't stuk het woord *ordonnancie*, zoo zag dit alleen op hen, aan wien het toegekende voorrecht niet gegund was, en die gelast werden, er zich naar te schikken. Men was dan ook in 1650 alleen in zoo ver van dit voorrecht afgegaan, als toen, bij gebreke van een Stadhouder, Amsterdam, zoowel als de overige stemmende steden, 't recht had behouden, om zijn eigen Overheid te bestellen; in andere opzichten, en bovenal in dat van den tijd der voordracht, verkiezing, en beëediging der Schepenen, waren de voorgaande voorrechten in volle kracht gebleven. En toen, in 't jaar 1672, de tegenwoordige Koning van Groot-Brittanje tot Stadhouder werd verkozen, was hem geen ander recht opgedragen, dan om de wet in de steden te herstellen volgens de privilegiën, en had hij zelfs bij eede beloofd, die te handhaven. Wel hadden de Staten twee jaar later het Hof alle bemoeying in regeeringszaken ontzegd, doch in het daartoe genomen besluit was tevens uitdrukkelijk verklaard, dat zij daar niet meê voorhadden, eenige verandering in de regeering of voorrechten van land of stad te maken. Ook met het onderscheid tusschen 't wezen en de bijomstandigheden, door zijn medeleden gemaakt, had Amsterdam geen vrede; er werd in die voorrechten-zelf niet om gevraagd, en in dat van Vrouwe Maria stond zelfs duidelijk, dat het van punt tot punt moest nagekomen worden. Ook was 't zonder voorbeeld, dat men goed vond, den tijd der

jaarlijksche wetbestelling te veranderen, omdat men juist thans geen voldoende reden kon geven, waarom dit tijdstip en geen ander bij de voorrechten was vastgesteld. Wel is waar hadden die van Amsterdam vóór het voorgaande jaar niet verlangd, dat de Schepenkeur door 't Hof zou plaats hebben; doch er was daartoe ook geen aanleiding geweest, daar de Stadhouder vóór dat jaar nooit zoo ver af geweest was, dat die keur niet binnen den bestemden tijd geschieden kon. In dat jaar had het Hof, zonder voorkennis der stad, een afschrift der voordracht naar Engeland gezonden, en was de verkiezing daarop geschied en erkend; maar alleen nadat de Staten de dienende Schepenen in hun dienst verlengd hadden, *onverminderd de privilegiën der stad voor het toekomende.* De stad had ook zelve wel, bij gelegenheid van 't afsterven binnens jaars van een paar schepenen, de voordracht van een dubbeltal naar Londen overgemaakt; doch de verkiezing was, bij dergelijke gelegenheid, aan geen bepaald tijdstip gebonden. En al verklaarde nu ook de groote meerderheid der Staten, dat de thans begeerde overzending naar Engeland niet tot vermindering der voorrechten zou strekken, nam zulk een verklaring, door de daad zelf weêrsproken, de krenking dier voorrechten niet weg, in eene daad, strijdig met de duidelijke letter der voorrechten, gelegen. Burgemeesters en Vroedschap koesterden den diepsten eerbied voor de Hoogheid der Staten; maar in de voorrechten aan hun stad geschonken, had Vrouwe Maria, als hoofd van den Lande, zelve verklaard, dat die noch door haar, noch door haar nazaten mochten verminderd of gekrenkt worden. Het onderwerp van dit privilegië betrof daarbij den regeeringsvorm, waarin, volgens het besluit van 't jaar 1581, aan geene overstemming te denken viel, en in het besluit van 21 January was eene opmerkelijke onregelmatigheid op te merken: het was slechts genomen door de afgevaardigden ter dagvaart, zonder met de Vroedschap der steden ruggespraak te houden, en die van Purmerende waren bij 't nemen van 't besluit zelfs afwezig geweest. Amsterdam verwachtte daarom van de billijkheid der verdere leden van Holland en Westfriesland, dat zij, tot beter oordeel teruggekomen, wel zouden willen medewerken tot handhaving van stads onbetwistbare voorrechten» [1].

Amsterdams mede-Soevereinen van Holland en Westfriesland lieten zich evenwel door dit betoog niet overreden; zij zeiden alleen te verstaan, dat Burgemeesters en Vroedschap «in *obediëncie* van 't voorgaande besluit, de voordracht naar Engeland zouden hebben over te maken». Zij verklaarden zelfs te meenen, «dat enkele uitdrukkingen in dat betoog rechtstreeks aandruischten tegen de hoogheid, vrijheid, en gerechtigheid der Staten-vergadering. Het nemen van een eindbesluit werd echter tot nader beraad uitgesteld, met het oog op de door Amsterdam gemaakte opmerking omtrent de achterwege gebleven ruggespraak. Maar ook die ruggespraak bracht, als

---

[1] Zie de *Deductie van Burgemeesters en Vroedschap* in den *Holl. Merc.*, t. pl. bl. 45 en vv.

zich voorzien liet, geen verandering te weeg, en weldra volgde dus de eenparige verklaring der Steden, dat zij de genomen besluiten hadden goedgekeurd, en hun afgevaardigden daarvoor dank gezegd; 't geen de amsterdamsche Heeren wat weifelachtig maakte. De Edelen hielden den Pensionaris bovendien de vraag voor, op welken voet de Schepenen, die met den 2en February hadden moeten aftreden, in dienst gebleven waren? en hernamen, op zijn antwoord, dat dit op denzelfden voet plaats had, als in andere steden, waar evenmin nog die verkiezing had plaats gehad: dat dit volstrekt niet gelijk stond, daar die steden haar voordracht naar Engeland hadden overgemaakt, en Amsterdam dat tot dusver bleef weigeren. Men had dus te wachten, dat al wat er thans door Schepenen verricht was, door de Staten voor nul en van onwaarde verklaard zou worden; ze konden 't recht niet anders bedienen, dan uit naam van den Soeverein, die hen niet langer dan tot gemelde dagteekening gemachtigd had. De Pensionaris raakte daardoor min of meer van zijn stuk, en ook de amsterdamsche regeering vond er zich door bewogen, om nu een viertal vroedschapsleden met den Pensionaris naar den Haag af te vaardigen, ten einde, zno mogelijk, de zaak in der minne te schikken. In de zitting verkoos dat viertal echter — overeenkomstig de vroeger gedane verklaring — nog niet te verschijnen, en de Pensionaris verklaarde zich, op de hem daartoe gedane uitnoodiging, niet bij machte dit te bewerkstelligen. De Edelen, voet bij stuk houdende, sloegen daarop voor, de aangebleven amsterdamsche Schepenen, en 't geen ze verricht hadden, terstond voor onwettig te verklaren, en de steden van 't Zuiderkwartier stemden, met uitzondering van Delft en 't afwezige Den Briel, daarin toe. Delft begreep, dat men de vier amsterdamsche Heeren zelf moest uitnoodigen te komen, en hun dan door den Raadpensionaris, in bondige taal, de gegronde redenen voor de genomen besluiten moest doen ontvouwen. De Noordersteden uitten den wensch, dat de amsterdamsche Pensionaris nog eens met zijn medeafgevaardigden ging spreken, met de verklaring, dat, zoo dezen dan geen voorslag tot bemiddeling deden, zij evenzeer den last van hun principalen zouden openleggen, die zij wel vooraf konden zeggen, dat weinig of niet van de meening der Edelen verschillen zou.

Den volgenden dag trad nu echter de Raadpensionaris ondershands met de amsterdamsche Heeren in overleg, en wist hen tot een voorstel van bemiddeling te overreden, naar 't welk de Staten, als Soeverein, «ditmaal zelf de verkiezing uit de amsterdamsche voordracht zouden doen; of anders van den Koning-Stadhouder vragen, dat hij hen dat voor deze keer buiten zijn verongelijking verzocht, of ook hem van 't gebeurde in kennis zouden stellen, zijne meening daaromtrent vernemen, en ondertusschen alles voor 't oogenblik laten gelijk het was». Van dit drieledig voorstel deed hij toen terstond in de zitting verslag, en Bors van Waveren voegde daaraan toe, dat zoo men er geen genoegen meê nam, zijn meesters verzochten met gemachtigden

uit de Staten te onderhandelen. De Edelen wilden in geen der drie voorgestelde zaken treden; werden ze toch een van drieën aangenomen, dan zou men daardoor in weêrspraak komen met het besluit van 28 January, en zijn oppermachtig gezag zelf krenken. Zij wenschten dus den Raadpensionaris liever aan de Amsterdammers te zien voorslaan, dat zij, in 't afzijn van den Stadhouder, hun voordracht aan de Staten, als Soeverein, zonden, daarbij zulke aanvragen doende als zij zelf zouden goed vinden; doch dat de Staten dan vrijheid zouden hebben, met die voordracht naar welgevallen te handelen. Van gemachtigden wilden zij in geen geval weten. Ten gevolge daarvan noodigde toen de Raadpensionaris een drietal Heeren — Van Bleiswijk van Delft, Van der Dussen van Gouda, en Van Gend van Enkhuizen — persoonlijk uit, in een der vertrekken van Gecommitteerden met de Amsterdammers saam te komen, waarin Amsterdam, na eenige tegenstribbeling, berustte [1]. De samenkomst leidde echter tot niets, en de Edelen stelden daarom nu voor, om, daar Amsterdam aan geen billijke voorstellen 't oor scheen te willen leenen, tot het ontslag der Schepenen en de onwettigverklaring van al wat zij, na 't einde van hun diensttijd, gedaan hadden of nog zouden doen, te besluiten; mits der stad, om haar zooveel doenlijk te gemoet te komen, nog vier of vijf dagen tijd van beraad gunnende, om zich naar 't gevoelen der Staten te regelen. Eenige der steden namen dit voorstel aan; andere — Delft, Den Briel, en enkele van 't Noorderkwartier — verschoven haar verklaring tot de hervatting van 't voorstel, die op den 21en der maand bepaald werd. 's Morgens van dien dag, legden de Amsterdammers, die inmiddels ruggespraak waren gaan houden, den Raadpensionaris een vierde voorstel voor, om de voordracht hunnerzijds aan de Staten over te zenden, met nadrukkelijk verzoek, er de verkiezing uit te doen; terwijl de Staten er dan verder naar welgevallen mede zouden mogen handelen, mits 1. alle vertoogen, besluiten, en aanteekeningen van verzet voor en tegen, en met name het besluit van 28 January, uit de registers van Holland gelicht werden, en er nimmer eenig gevolg uit getrokken worden kon ten nadeele van Amsterdam; en mits men 2. van nu af, bij een onverbrekelijk besluit, zou vaststellen, dat, voor 't vervolg, bij een afwezen van den Stadhouder, dat niet toeliet, de verkiezing op haar tijd te doen plaats hebben, de voordracht mocht worden opgezonden aan 't Hof, en zoo dit bezwaar maakte te kiezen, de zeven eerstgenoemde Heeren voor verkozen mochten gelden. Dit nieuwe voorstel viel evenwel nog minder in den smaak der meerderheid, dan de drie voorgaande; en de Edelen zeiden dus, dat zij, Amsterdam weêr achteruit ziende schrijden, bij hun voorstel van onwettigverklaring volhardden, waarmeê al de steden, op Delft na, instemden, dat zich den volgenden dag beloofde te uiten, en toen evenzeer er zich voor verklaarde. Toen men daarop

---

[1] Zie bij Van Wijn, *Bijvoegsels*, enz. op Wagenaar, XVI, bl. 27.

in dien zin het besluit ging maken, stelde het evenwel voor, den Amsterdammers door den Raadpensionaris nog eens te laten afvragen, of zij, met het gesprokene, het uiterste van hun last geopend hadden; terwijl inmiddels door den amsterdamschen Pensionaris zijnerzijds betuigd had, dat zijne meesters bereid waren over de buitengewone lasten te beraadslagen, mits men het punt der voordracht tevens afdeed, en alle besluiten, met name dat van 28 January, en alle aanteekeningen voor en tegen, uit de registers lichtte. Daar dit echter verworpen werd, sprak de Raadpensionaris, op aandrang van Enkhuizen en Alkmaar, nog haast een uur lang met die van Amsterdam, en deelde toen ter zitting meê, dat deze den Staten het uiterste van hun last hadden geopend; en toen daarop ook de meerderheid verklaard had niet verder te kunnen gaan, dan zij gedaan had, bepaalde men de opmaking van 't besluit op den 28en; bij 't welk toen verklaard werd, dat, nademaal Burgemeesters en Vroedschap van Amsterdam, het besluit van 28 January niet nakwamen, zij zich ook niet konden bedienen van de machtiging tot indiensthouding der Schepenen; dat deze derhalve gehouden werden voor ontslagen, en alles wat zij na dezen verrichten zouden voor nul en van onwaarde, zonder dat daarop, in of buiten rechte, eenig vervolg zou mogen gedaan of toegelaten worden. Van al 't welk men de amsterdamsche regeering zou kennis geven, en den Schout ter zelfder tijd met het doen achtervolgen van dit besluit belasten; terwijl ook aan Zijne Majesteit van Groot-Brittanje, als Stadhouder der Provincie, een afschrift er van zou gezonden worden, met verzoek, zijn stadhouderlijk gezag te willen aanwenden, om aan dat besluit gevolg te doen geven en alle verdere verwijdering te voorkomen. De amsterdamsche Pensionaris kwam tegen dit nieuwe besluit nu op nieuw in verzet, verklaarde 't onwettig, en behield zijn meesters het recht voor, om er, in tijd en wijle, zulke aanteekening, als zij geraden achtten, tegen te laten doen.

De verhouding van Amsterdam was thans te onaangenamer, als er juist in de laatste maanden kwade geruchten omtrent sommige van zijn regeeringsleden verspreid werden, die, hoe weinig gegrond ten slotte ook gebleken, niet nalieten aanvankelijk een treurigen indruk te maken. In 't voorgaande voorjaar namelijk was er, te Filippine in Staatsvlaanderen, zekere als spie verdachte Jan Hol, een schoemakersgezel uit Hedel, gevangen genomen, en vandaar eerst naar Sluis en toen naar den Haag vervoerd, waar hij, voor den Raad van State terecht staande, burgemeester Appelman en een paar andere amsterdamsche Heeren beschuldigd had, zich door hem met een schrijven tot Louvois gewend te hebben, gelijk hij van dezen een brief — zonder adres — die bij hem gevonden was, ter bestelling aan Appelman terug bekomen had. Voortdurend gevangen gebleven, had hij in January '90 daar nog bijgevoegd, dat de Heeren, die hem hadden afgezonden, een heimelijk verbond met Frankrijk hadden aangegaan. Wel had hij dat een dag of wat later, onder bedreiging, dat hij tegen hen verhoord

zou worden, weêr herroepen, en die herroeping bij scherp onderzoek herhaald; doch was later, onder bedreiging nogmaals gepijnigd te worden, met aangifte van nadere omstandigheden, weêr tot zijn eerste zeggen teruggekomen. De Raad van State gaf, in 't laatst van February, ter Generaliteit van een en ander kennis, met verzoek, daar hij zelf niet bevoegd was daaromtrent onderzoek te doen, de verdere behandeling aan een bevoegden rechter op te dragen [1]. De algemeene Staten stelden die toen aan die van Holland in handen, met verzoek «op de personen en omstandigheden daarbij vermeld, en de waarheid van Hols bekentenis, navraag te laten doen». Toen dit den den 22en Maart bij hun vergadering ter sprake kwam, verklaarde Amsterdam, het verzoek overnemende, dat het «ofschoon ten zeerste afkeerig van al wat naar verstandhouding met den vijand zweemde, groot bezwaar toch vond, onbesproken lieden met een lijfstraffelijk rechtsgeding op 't lijf te vallen, zonder eenig blijk van misdaad, en alleen op de beschuldiging van een persoon, die haar zelf weêr in den hals gehaald, en slechts, met de palei bedreigd, haar op nieuw had staande gehouden; dat men daarom veeleer zulk een beschuldiger zelf, als een vijand van den staat en een lasteraar van eerlijke lieden bestraffen moest, zonder acht te slaan op 't geen hij ten nadeele van anderen aangaf». Nog geen veertien dagen later herriep trouwens Jan Hol zelf, bij een nieuw scherp onderzoek voor den Raad van State, nogmaals zijn beschuldiging; bekende, drie dagen daarna, op nieuw alles verdicht te hebben, en bleef dat sedert ook volhouden; gelijk hij dan vervolgens ook, op oudejaarsdag zelf, door de algemeene Staten tot geeseling en brandmerk en vijftien jaar tuchthuisstraf veroordeeld werd. Die inmenging van Amsterdam's naam in zijn euveldaad had intusschen niet nagelaten aanvankelijk te werken, en de tegen zijn Heeren ingenomen gemoederen in hun afkeer nog versterkt. In Postwagen- en andere praatjens liet men niet af, met hun hoogmoed den draak te steken, en hun aanmatiging te bespotten. «Gij spreekt wèl van den knecht», liet men zich daar o. a. een Amsterdammer uiten, «en kwalijk van de meesters», en een fransch koopman daarop uitvallen: «ik kan niet vatten de hooveerdigheid van zulke expressiën: wie ontkent, dat de Koning (van Engeland) als Stadhouder in dienst van den Staat is? Niemand. Maar knecht, knecht van de burgemeesters van Amsterdam! schande, dolle praat; *peste*, monsieur, *garde à vous!*» «Wat *garde!*» herneemt de eerste daarop: «*Wij* cedeeren niemand; *Onze* prerogatieven zijn grooter als iemand kan bedenken; UEd. verstaat die niet als vreemdeling; maar ik zeg nog eens, dat wij op niemand en passen, en dat wij in alle ding gelijk hebben». — «Mijnheer», valt dan een Hagenaar in, «laat ons de zaak eens van 't begin ophalen». — «Dat beginsel loopt ver heen», zegt daarop een schipper, «want dat zit in de harten van vader tot kind; 't jaar 1650 leutert hun in 't hoofd, en bovenal het meesterschap

---

[1] Ald. bl. 35 vv.

over de rest van de Republiek: zij willen Veneciën zijn, haar burgemeesterlijke geslachten de *Signori* en *Cavaglieri*, om de borgers te handelen gelijk zij doen, trappende en tredende die op de nekken, als even zooveel monarchen en tyrannen. Ik heb te Veneciën gezien, dat een edelman een borger, die hem om geld aansprak, den hals liet breken en bleef er bij staan, zeggende: ik heb 't gedaan; en zoo heb ik twee nachtwachten zien in den burgwal smijten van burgemeesters neven en kinderen; ik heb gezien, dat zes wachten op het neêrsteken van een man door twee heerschappen aankwamen, die, toen ze riepen: wij zijn burgemeesters kinderen, heengingen», enz. «'t Begin» herneemt dan weêr de Hagenaar, «is wèl gezeîd van den schipper; maar ik wil 't zoover niet ophalen, en zeggen alleen, dat het missen van een schepensampt aan een burgemeesterszoon, en een aan een neef, de hoofden verhit heeft; men zocht dan naar redenen om te horten, en men vond die den 17^{en} Dec. op den Doelen, in dat twistpunt omtrent den Heer Halewijn, en daarna wierd begonnen de drift tegen den Hr. Bentinck, hoewel het oogmerk was tegen Z. Maj^{t}.; doch men wilde zoo werken als de boomhakkers, die, als ze de stammen, die zwaar zijn, omver willen halen, eerst de minder en dan de meerder takken afkappen, om eindelijk den stam te ontwortelen. En terwijl dit punt nog zweeft, nemen zij de verkiezing op. Ze beroepen zich daarbij op een voorrecht, hun door een «vijandlijken afgezworen Koning» gegeven, met wien ze briefwisseling hielden, «gelijk ze nu met den Franschen doen». — «Wel, vriend, wat brutaliteit is dat?» vraagt de Amsterdammer, «houden onze Heeren met de vijanden correspondencie?» — «Hoor daar zoo nieuw niet na», bijt hem de Hagenaar toe, en beroept zich «op 't zeggen en belijden van Jan Hol, op de Gevangenpoort» [1]. Op een en ander doelde dan ook een sedert uitgegeven spotprent, met een voorstelling van twee hollende paarden voor een omvallenden wagen, een huis met de fransche leliën prijkend, en fransch geld dat uit den hemel viel [2]. In een andere samenspraak, onderweg tusschen Amsterdam en Utrecht, door een Amsterdammer en Hagenaar gehouden, komt het verhaal van een droom voor, hun door een tweeden Amsterdammer van meer bezadigden aard, «en niet zoo vol kwade passiën en blinde driften» gedaan: hoe hij daarin namelijk gezien had «een wit paard, hetwelk zoo schrikkelijk achteruit sloeg, en zoodanig tierde, schuimde, en al hollende gints en weêr liep, dat er de weî, waarin het graasde, van scheen te beven en te waggelen; het deed ook zijn best, om alles uit de weî te jagen, en die alleen in te houden, of om ten minste degenen, die nog mede daarin wilden blijven, te overheerschen en ze te verplichten, om hun eigen voordeel en welstand te verwaarloozen, en naar de

---

[1] Zie *Postwagen-praetjen tusschen een Hagenaer, Amsterdammer, Beneficiant, Schipper, en Frans koopman* (1690).

[2] Zie de afbeelding hierbij.

ongeregelde driften van dit woeste en baatzoekende dier te leven; maar dit wilde niet naar zijn zin gelukken. Daar kwamen achttien van de Heeren of eigenaren van de weî, die dit hollende, witte paard met een goeden sterken toom breidelden; het maakte echter nog verscheiden sporrelingen. Dit gezicht verdwenen zijnde, verscheen er een groote vette koe, gaande in een weiland waarin nog achttien koeyen graasden, zijnde de eene vetter en grooter dan de andere, maar de grootste en vetste van alle was zoo groot niet als de gemelde groote vette koe was. Dit groote, vette dier deed dezelfde dingen, die het witte paard had gedaan, slaande achter uit, en willende alleen meester van 't heele weiland zijn, hoewel het naar den rang de vijfde was, en niet meer te zeggen had dan een van de andere koeyen. Maar de andere droegen daar zorg voor», en dwongen zoo het dier ook, «afstand te doen van de reeds aangevangen onderhandelingen met den wolf, om hem tot protecteur aan te nemen, en in het gemelde weiland te brengen» [1]. De andere Amsterdammer laat zich, door deze vrij kennelijke zinspeling op het bedrijf zijner stad en Heeren, echter niet uit het veld slaan, maar zegt: «onze stad is groot en machtig en moet veel opbrengen; daarom behoorde men de Gedeputeerden van onze Regenten, ter vergadering van de Staten, wat meer toe te geven als die van andere steden, en zoo licht niet tegen te spreken in 't geen zij oordeelen van hare conveniëncie te zijn». — «Maar», brengt de Hagenaar daartegen in, «gij weet immers wel, dat een pink zoowel een lid is als een voet, en dat de stem van Amsterdam ter vergadering van Haar Ed. Gr. Mogenden zoowel een enkele stem is, en geen meerder kracht en heeft als de stem van een van de minste steden? Dat Amsterdam veel opbrengt, is niet meer als billijk, want die 't meeste goed in 't land bezit, moet het meeste opbrengen». Als hij, wat later, dan gewaagt van «kwaadwillige regenten, die met den Koning van Frankrijk en zijn gezant te rade gingen, van welk slag er nu nog een — Appelman — die paapsch in zijn herte is, in de regeering zit», roept de ander uit: «zotternijen en kwaadaardige praktijken zijn dit; ik geloof zulke dingen niet, noch ik wil ze niet gelooven; en al hadden onze regenten in 't jaar 1684 met het tegenhouden van de werving een fout begaan, die hebben zij mede verbeterd door haar gewilligheid, ja voorbarigheid in 't bijdragen tot de onderneming van den Stadhouder, waardoor hij niet alleen Koning is geworden, maar ook den hervormden godsdienst in Groot-Brittanje heeft vastgesteld en groot heil aan gansch Europa toegebracht». — Als gij weet», duwt hem dan echter de Hagenaar weêr toe, «en overweegt, wat heil hij Europa, enz. heeft aangebracht, zoo behoordet gij ook wel te weten en overwegen, dat hij daardoor niet alleen wat anders heeft verdiend dan sinistre pogingen en listige praktijken, om hem van zijn Stadhouderschap

[1] Zie *t'Samenspraeck*, *gehouden tusschen twee reysigers*, enz. *dienende tot ontdeckinge van het ooghmerck der HH. Burgemeesters en regeerders der stadt Amsterdam, in haere tegenwoordige proceduyren* (1690).

te berooven, maar ook dat dat groote heil haast zal verdwijnen, en in een reeks van verderfelijke rampen en ongelukken veranderen, zoo wij den onderlingen band des vredes niet bewaren, en den algemeenen vijand eendrachtig en met onze gansche macht tegengaan, om hem, terwijl gansch Europa tegen hem in de wapenen is, klein te helpen maken; want zoo wij dat niet doen, maar gezochte twistpunten begunstigen, en, onder den dekmantel van oude voorrechten en gewoonten te handhaven, onderlinge verdeeldheid en muitzucht aanrichten, zullen wij het geluk, dat ons God van verre heeft laten zien, niet deelachtig worden, en ons laatste euvel zal erger zijn dan het eerste. Heel wel zouden de burgers van Amsterdam doen, mitsgaders de goede en welmeenende regenten, die door de kwaadwillige geblinddoekt en verleid worden, dat ze bij tijds uit haar oogen zagen en omkeerden, en, in plaats van de stijfkoppigheid, baatzucht, en eigen inzichten van eenige malcontenten te volgen, ze verplichtten en noodzaakten, om 't belang van Amsterdam en heel Holland, alsmeê van de geallieerden gezamenlijk te helpen bevorderen». Doch de Amsterdammer blijkt voor geen overtuiging vatbaar: «Gij toont», antwoordt hij, «dat gij al te goed Prinsch zijt. Ik weet, dat onze regenten wijze Heeren zijn, die wel weten wat zij doen. Zij hebben gelijk, en al de andere steden, mitsgaders de Stadhouder en allen die hem toegedaan zijn, hebben ongelijk; en gij zult ook zien, dat onze regenten het zullen willen. Zij willen en moeten haar zin hebben, al zou heel Holland te grond gaan». Wat de te berde gebrachte voorrechten van Amsterdam betrof, dreven er sommigen niet ongeestig den spot meê, door, bij wijze van *Bekendmaking* — als 't opschrift luidde — een gedrukt briefjen hier en daar aan te plakken, en onder de deur van eenige Heeren te steken, waarop te lezen stond: «Daar is, op den 28^en^ Jan. 1690, tusschen Amsterdam en Den Haag verloren een reiszak met privilegiën, concerneerende de burgerij en magistraatsbestelling te Amsterdam; die haar terugvindt en bestelt aan de schutterij en poorteren, of aan de respectieve hoofdluiden van de gilden der gemelde stad, zal een goede vereering hebben. Zegt het voort». En, vraagt de Hagenaar ten slotte nog, «wat oordeelt gij van een zekere print, waarin verbeeld wordt een man met ezelsooren en met een zotskap met bellen, hebbende een juk om zijn hals, met een lantaren daaraan hangende, met welke hij op helder dag gaat zoeken naar de verloren reiszak, zijnde onder die print gevoegd een samenspraak tusschen Groothans, de regenten van Amsterdam, en den privilegiëzoeker; terwijl deze, die eindelijk eenige privilegiën vindt, van die regenten daarover bestraft wordt, omdat de gevonden privilegiën niet voor het beweerde door HH. regenten waren maar voor de burgers der stad, als sprekende van oude costumen en voorrechten der burgers en magistraatsbestelling door de gilden, welke de regenten al te maal hebben weggemoffeld». — «Dat is», zegt de Amsterdammer spijtig, «al mede een pasquil; 't is of gij al de pasquillenwinkels doorsnuffeld hebt; ik wil niet meer met u praten, als gij

zoo van onze regenten wilt spreken». — «Loop dan heen», zegt de Hagenaar, «en kom weêr als gij uitgepruild hebt, gelijk de afgevaardigden van uwe regeering ook zullen moeten weêr komen in de vergadering, als zij en haar principalen uitgepruild hebben». — Na die zoo welwillend vergunde verpoozing hervatten beide reizigers hun gesprek [1]. «Hoe, hebt gij uitgepruild? Is uw tong weêr gelost?», roept de Hagenaar daarbij uit: «gij slacht den Pensionaris van uwe stad, die, nadat hij eenige dagen in de vergadering had gezeten, alleen om te hooren en te zien, de tong weêr tot zijn wil en gebruik kreeg; maar 't is ook onder protest, dat wij geen kwaad van uwe regenten moeten zeggen; het schijnt dat uw regenten in al hun doen moeten worden gerechtvaardigd, en dat men niet eens moet onderzoeken of zij wel of kwalijk doen». «Onze regenten hebben gelijk», zegt de Amsterdammer, «zij waken niet alleen voor de voorrechten en handvesten van onze stad, maar ook voor de vrijheid en grondwet van 't gansche vaderland». De Hagenaar meent echter, dat die regenten «de wijsheid niet alleen gevreten hebben, en er ook wijze luiden in de andere steden zijn». — «Is dus», vraagt de Amsterdammer, «de vrijheid van dit land niet in gevaar, als men uit dit land de voordracht naar een ander land zendt, om daaruit een verkiezing te laten doen door den Soeverein van dat land?» — «Bij aldien», verklaart de Hagenaar dan echter te recht, «die Soeverein dat deed als Soeverein van dat land, zoo zou het strijden tegen de Vrijheid en Soevereiniteit dezer landen; doch hij doet het niet als Koning of Soeverein van Engeland, maar als Stadhouder van de respectieve nederlandsche provinciën». — «Maar de Schriftuur zegt immers», werpt hem de ander tegen, «dat niemand twee Heeren kan dienen; hoe kan dan de Koning van Engeland deze landen en Engeland te gelijk dienen?» — «Heel gemakkelijk», antwoordt de Hagenaar: «twee Heeren die vrienden zijn, kan iemand heel gemakkelijk dienen; men ziet er ook overal exempels van». — Amsterdammer: «Maar moet de Stadhouder niet wonen ter plaatse, daar hij Stadhouder is?» — Hagenaar: «Gij moet geweldig onkundig in de wereld zijn, voornamelijk in zaken van staat en policie, dat gij dat vraagt; is onze Stadhouder niet ook Stadhouder van Gelderland, Zeeland, Utrecht, en Overijsel? En heeft hij wel ooit in die provinciën gewoond? Heeft hij niet altijd in Den Haag en te Honslaarsdijk gewoond, uitgenomen eenige weken in den zomer, wanneer hij, om 't jachtvermaak, op de Veluwe was?» — A. «Maar is dat koningschap in Engeland niet tot nadeel van de Soevereiniteit dezer Provinciën?» — H. «Geensins; en hoe kan dat ook? want de HH. Staten van die provinciën blijven daar soeverein, gelijk zij van te voren zijn geweest, en de Stadhouder, al is hij in Engeland Koning, blijft nochtans in deze provinciën een gesubordineerde dienaar van de HH. Staten, en wordt niet hooger geconsidereerd dan als Stadhouder». — A. «Maar

[1] *Vervolgh van de t'Samenspraeck*, enz.

als wij eens met Engeland in een oorlog raken, hoe zal het dan gaan?» H. «Dan moet men zien, hoe hij zich aanstelt, met wie hij het meest houdt, met Engeland of met dezen Staat; dan of hij onzijdig is en als bemiddelaar optreedt. (Want dan kunnen wij) gedurende zijne regeering geen oorlog met Engeland krijgen, daar, volgens de Staatswet van Engeland geen oorlog gevoerd of begonnen kan worden, of de Koning moet hem eerst verklaren. Laten wij dan nu geen twist maken tegen hem onder zulke voorwendsels!» — A. «En als nu de tegenwoordige Koning eens komt te sterven? Hoe zal het dan toegaan?» — H. «Dan zal het Stadhouderschap, zoo hij zonder erfgenamen sterft, dood en te niet zijn; 't welk naar den zin van uwe regenten zal wezen; want zij willen liever van haar stad een tweede Rome maken, en van daar het gebied over de andere steden doen gaan, als dat zij de stadhouderlijke regeering willen gedoogen». — A. «Gij spreekt al weder kwaad van onze regenten; ik wil niet langer met u praten». — H. «Loop dan heen; wat is er mij aan gelegen, of ik met u spreek of niet?». —

Elders stelde men Mercurius met een amsterdamsgezind Hollander in gesprek voor, op de bewering van den laatste, dat de engelsche Koning niet tevens Stadhouder zou kunnen zijn, uitroepende: «Zoo rekent gij hem dan als vreemd, hoor ik wel; dat heb ik al ingezien, en 't heeft u al voor de kop geschreven gestaan; o, ellendig Holland, waar zijn uw oogen, om Frankrijk verheugd te zien!» — Holl. «Hier zwijg ik stil op, maar voor de kop geschreven dunkt mij wonderlijk: ik heb van mijn leven wel guiten met een brief op de borst op de kaak zien staan, doch nooit geen eerlijke menschen voor de kop geschreven; maar nu in ernst gesproken: zeg mij toch eens, hoe het mogelijk kan wezen, dat een Koning, die aan zijn rijk beëedigd is, de belangen van een ander land kan waarnemen?» — Merc. «Dat kan geschieden, wanneer dan op zulke bagatellen, als nu, niet gezien wordt; dan zalder kans wezen, om dat Koninkrijk en deze Republiek in vrede te regeeren, en zoo kan men Koning Willem niet als een vreemde erkennen, wanneer hij met dezen Staat, als één lichaam, de belangen van beiden zoekt; en wat reden en beletselen zouden er wezen kunnen, dat te doen?» [1] — Reeds wat vroeger had men ook in hollandsche vertaling de eerste reden van Demosthenes tegen Koning Filips van Macedoniën, als «verwonderlijk van toepassing op den tegenwoordigen tijd en de thans zwevende staatszaken», uitgegeven, mits men er Demosthenes slechts voor een «goed Hollander», Athene en de Atheniënzers voor Holland en de Hollanders, of Amsterdam en de Amsterdammers, Filips voor Frankrijk, Olynthus voor Filipsburg, de Olynthiërs voor die van de Palts of de Duitschers in 't algemeen, Amfipolis voor Straatsburg, Eubea en de Eubeërs

[1] *Hollandt in last omtrent de onlusten van Staat.* Tot Londen, by Jan Verkeer-bord in 't oneyndig Dispuyt

voor de Engelschen en Schotten, Hierax en Stratokles voor de duitsche gezanten, Pagasa voor Avignon, Pydna voor de Rijnstreek, de Focenzen voor Munster, Keulen, en Luik, Thracië voor Turkije, de Peoniërs en Illyriërs voor Lotharingers, Zwitsers, enz. hield. «Wie van u», heette het daar o. a., «is, bij de Goden, zoo traag en nalatig, om niet te weten, dat de oorlog, indien wij hem verzuimen, tot ons zal overslaan; maar zoo dat gebeurt vrees ik, Atheniënzers, dat het ook blijken zal, dat onze traagheid ons zeer duur zal te staan komen. Door het tegenwoordige altijd te verwaarloozen, en te denken dat het toekomende zich van zelf wel schikken zal, maken wij, Atheniënzers, Filips sterk; ja, hebben hem zoo groot gemaakt, als nooit een Koning van Macedoniën geweest is! — doch nu komt er gelegenheid!» [1] — Amsterdam hield men verder nog, in een lijvig betoog, een *Spiegel der Waarheid* voor [2], waarin o. a. op de vraag: «hebben die van Amsterdam in de zaak zelf of haar beweren tegen den Stadhouder eenig gelijk?» — geantwoord werd; «alzoo weinig als in den vorm; — maar zij bedenken alle dagen wat nieuws, dan tegen den Stadhouder, en dan tegen de Ridderschap en alle andere steden; in 't kort gezeïd: zij willen niet alleen tot Amsterdam, maar in de Ridderschap en die andere steden order stellen». — «Nog schooner! en als alle de andere steden en provinciën op denzelfden voet wilden handelen, zoo zou immers geen Unie onderhouden kunnen worden, maar alles zou in slenteren moeten scheuren, en een aas voor den balg van den verslindenden tijger strekken; terwijl immers de Unie integendeel meêbrengt, dat alle vraagpunten in der minne moeten beslist worden; en als de leden dat niet kunnen doen, dat de Stadhouder het moet doen, aan wien alle geschillen gesteld worden; en nu grijpen die van Amsterdam den Stadhouder en alle de leden te gelijk aan, en willen overal de baas zijn».

Intusschen zweeg men van amsterdamsche zij niet stil, en schreef o. a. «dat er in geen plaatse van de gansche Vereenigde Nederlanden beter en cordater regeering was, en van alle oude tijden geweest was, als binnen Amsterdam; en ware het te wenschen, dat het in alle andere steden en collegiën van Holland maar half zoo oprecht en vroom, als daar onder de Magistraat, toeging. Het zou dan met het land en zijn financiën vrij wat beter gesteld zijn, en men zou zulke grove fouten van verscheiden regenten niet zien gebeuren, als men nu dagelijks tot zijn leedwezen ontmoette. Gij vraagt, hoe het komt, dat zooveel van de andere steden van Holland Amsterdam in

---

[1] *De eerste Rede door Demosthenes gedaan tot die van Athenen, toepasselijk op den tegenwoordigen tijd en staatszaaken*, bl. 6 en v.

[2] *Spiegel der Waarheyd ofte t'Samensprekinge tusschen een Arminiaan ende vroom Patriot, waarinne krachtig vertoont ende bewesen word, dat door de quade directie ende toeleg van eenige heerschende regenten tot Amsterdam, ons land in den voorgaanden en desen oorlog is ingewickelt met Vrankrijk*. (Gedr. in 't jaar 1690), bl. 84.

deze zaak niet toevallen, maar regelrecht tegengaan? Ik kan u daarvan geen andere reden geven, als dat het een deel falievouwers zijn, en personen, die, als Ezau het recht van zijn eerstgeboorte voor een pot met moes weggaf, de vrijheid huns vaderlands wel voor een kop canarie-sek of om een officie voor hen en hun behoeftige kinderen verkoopen zouden; dewelke, omdat ze hun voorrechten lafhartiglijk afgenomen hebben, den amsterdamschen regenten misgunnen den lof van cordaatheid, en het bezit van hun prerogatieven; evenals men leest van den vos, die, zijn staart kwijt zijnde, de andere vossen van zijn gezelschap wilde wijs maken, dat het de mode was, geen staart te hebben» [1]. En in een *Contra-Spiegel*, door zekeren schotschrijver Nikolaas Muys van Holy saamgeflanst, zocht men de verwijtingen, den Amsterdammers waarlijk niet zonder reden gedaan, door allerlei aantijgingen tegen de hollandsche en andere Heeren, te verschoonen [2]; gelijk bijv. de «arme burgers van Enkhuizen, honger heeten te moeten lijden om de pracht van hun regenten, die, om de kosten tot het bouwen van hun nieuw stadhuis te kunnen vinden, in beraad brachten, het brood lichter te doen bakken; een treffelijke voorslag en waardig der hersenen van lieden, die drie haringen in hun wapen voeren; — arme haringkoppen!» — Te Delft was wel «delfsche wijsheid, maar geensins de delfische; en hoe groot die delfsche wijsheid was, weet men uit het spreekwoord wel: twintig van Delft», enz. In Den Haag scheen «de eerlijkheid verbannen te wezen, en aan alle ondeugden de losse toom gegeven te zijn»; in Leiden had men «den vromen Armstrong Judasachtig verkocht». In Gouda liep er «ook al wat van Sint Anne onder»; uit Utrecht kon men ook vrij wat «feilen van de HH. regenten in stad en provincie te berde brengen». In Overijsel waren «wolven en wolfjes; wolven zijn de burgemeesters, die 't kloekste van kop zijn, en de wolfjes, daar worden de anderen meê beteekend, die zooveel hersenen niet hebben, en maar voor jabroêr zitten; die nu bij de laatsten wat te doen had, kon nog al met een kleintje te recht geraken; want een schoone zoô baars, een schotel met fruit, enz. had vermogen genoeg, om iets voor den gever teweeg te brengen; maar indien men de groote wolven op zijn zijde zocht te krijgen, moest er beter in de bus geblazen worden, en ten minste dat er onverwachts een half aam wijn thuis komt, dat wel de aangenaamste vereering was». Te Zwol hadden «HH. burgemeesters een zekeren muur, staande tusschen 't Raadhuis en Stadswijnhuis, laten doorslaan, om zoo de moeite niet te moeten nemen van de straat te gebruiken, en trappen-af trappen-op te klimmen»; en wanneer ze dan «malkander wakker met den

---

[1] *Missive uyt Rotterdam aen een persoon binnen Amsterdam*, Febr. 1690.

[2] *Vindiciae Amstelodamenses, of* Contraspiegel der Waarheid, *vertoonende door een seer fijn kristalijne glas eenige vlekken en gebreken van sommige Hollandsche en andere Provinciaale bullebakken*, enz. (Tot Molquerum, by Tjebba Takes, Ao. 1690).

beker achter den veter gezeten hadden, en niet meer bekwaam waren de beenen goed te gebruiken, werden ze door de boden uit de wijnkamer in de raadkamer gekruid, daar ze tot 's morgens bleven liggen, en opgewekt werden tegen dat de vergadering begon; waarop dan ook dit rijmpjen werd toegepast: Zuipt u vol, Legt u neêr, Staat vroeg op, Vult u weêr. Doch men mocht zeggen wat men wou, zoolang burgemeesters daar lagen te slapen, hadden ze geen nood in 't water te vallen, en 't leven te verliezen door de kracht van een element, daar ze van nature een afkeer van hadden». In *Eenige Aanmerkingen* op zijn geschrijf, werd dan echter Muys van Holy en anderen van zijn soort, die zich met schrijven afgaven, de huig weêr gelicht, en voorts nog gezegd, dat «het schrijven en drukken van zulke en dergelijke pasquillen, zoowel tegen de overheden als tegen particuliere personen, tegenwoordig zoo algemeen was te Amsterdam, dat de boekverkoopers schier anders niet dan dat verkochten, en men alle dag, ja somtijds bijna alle uur, wat nieuws in de boekwinkels zag, en door de bedeljongens en ander canalje langs de straat hoorde roepen». Wat in den *Contra-Spiegel* «dezen en genen regenten werd opgedicht» heette, voor zoo ver 't waar was, òf «een delict dat al publiek gestraft was, òf particuliere misslagen van regenten, die al lang dood of uit de regeering waren, òf zulke misslagen, die eens geschied waren, en naderhand berouwd en nagelaten; en zoude men al diegenen straffen, die eens op een gastmaal of elders door den wijn waren verrast geweest, of die eens deze of gene dwaze daad gedaan hadden, wie zou dan ongestraft blijven? en zou men zoodanige altemaal buiten de regeering houden, of daar uitstooten, wie zou dan regeeren?» [1] In verzen werd Amsterdam elders ook als «alleen in 't spits voor de Vrijheid» voorgesteld, en luidde het, geheel in amsterdamschen zin, met betrekking tot Engeland:

In 't vreemde Rijk werd Wet en Vrijheid weêr hersteld,
In Holland zelf trekt de eene en de andere uit het veld
En zijn gevangen in hun nieuw gebreide netten.
Wie zijn hier tegen, om dien gruwel te beletten?
Mijn Amsterdam alleen, 's Lands toeverlaat en hoop,
De voêster van 't gemeen, de moeder van Euroop,

---

[1] *Eenige Aanmerkingen op een schandaleus en faamroovend pasquil, genaemd* Vindiciae Amstelod. enz. "Deze galgebrock", heet het daar o. a. van hem, "besteedt zijn tijt met te gaen in de koffijhuizen en herbergen, om quaede geruchten uyt te stroyen van de Staten en van den Stadthouder, voornamelijck seedert dat de Stadthouder Koning van Engeland is. Hiertoe word hy geëmployeert van sommige regenten; niet, dat die selver soo familiaer met hem verkeeren, maer hetgeen sy ruchtbaer willen gemaeckt hebben, seggen sy aen den advocaat Van den Enden of aen den adv. Hertogveldt, en dese vertellen het aen den adv. Muys van Holy, alsmede aen den adv. Paulus Verreyn, en aen Van Borm en Van der Mey, mede twee advocaten, die om hare goddeloosheden en fielterijen genoeg alomme sijn bekend". Onder het deksel van "Parnassische Verhandelingen en den naam

Terwijl een menigte van Hollands achttien steden
Zich zelf om strijd bederft — zoo tijden en zoo zeden! —
En tegens eer en eed, door vuile vleyerij
Nog kust de ketens van haar eigen slavernij! —

en verder, als in zwakker weêrklank op Vondels krachtige versregels in zijn Roskam:

Zag Cato nu eens op, die vrije ziel, ja trouwen,
Hoe vreeslijk zou hij, met een donker paar wimbrouwen,
Begrimmen overzijds de lafheid onzer eeuw,
En helpen 't eenig jong van Hollands fieren leeuw,
Daar zooveel rekels nu zoo schendig tegen blaffen;
Wat zou hij al misbruiks bevelen af te schaffen!
Mij dunkt, 't is of hij voor de Statenkamer stond,
En hij dit vrije woord liet vloeyen uit zijn mond:
"Zijt ge onbekwaam, om zelf uw landen te regeeren,
Zoo buigt u willig voor 't gezag van vreemde Heeren!
Maar spreekt van Handvest niet, noch van 't Gemeenebest,
Die 't algemeen verzuimt en slechts u zelven mest! —
Wat zie ik, dat ik nooit in Holland plag te aanschouwen!
Hoe zal dit enden? Hoe 't uw kinders nog berouwen!
De Vorst is over zee, een lid van 't Parlement
In Hollands samening! O, dolheid zonder end'[1] —

Intusschen begon men, na al 't voorgevallene in de Staten, bij de amsterdamsche Vroedschap die «dolheid» allengs uit een minder overdrijvend oogpunt te beschouwen, en gelijkerwijs de schepenkeur minder uitsluitend tegenover den Koning te willen doorzetten. Van de 36 leden verklaarde zich eerlang de grootste helft voor den middenweg, door de Staten voorgeslagen, terwijl slechts 12 meer vasthoudend bleken, en een vijftal afwezig was. Het dienovereenkomstig gevallen besluit werd, in 't begin van Maart, door Burgemeester Witsen persoonlijk in Den Haag kenbaar gemaakt, waar hij en de andere amsterdamsche Heeren toen met den Raadpensionaris en Portland een onderhoud hadden, met dat gevolg, dat Bors van Waveren en Maarseveen, den elfden, ter zitting afgevraagd zijnde, of ze «in de gemeene lasten begeerden toe te stemmen?» ten antwoord gaven, dat de zaak der schepenen eerst moest afgedaan zijn, en zij bereid waren, hun voordracht daartoe bij de Staten in te dienen, mits alle besluiten en aanteekeningen, als gezegd, uit de registers gelicht werden. In die voor-

---

van *Tijdingen uyt Parnas*, bij welke Apollo heette voor te zitten", gaf hij gewoonlijk zijn geschrijf in 't licht. In een *Missive* aan den Oud-burgemeester Fabricius te Haarlem, zocht hij intusschen alle schuld aan den *Contraspiegel* van zich af te werpen, en verklaarde er zelfs, zich "noyt in eenige de minste partijschap van staet ingewickelt of gemengt" te hebben.

[1] *Ned. Keurdichten*, I, bl. 231.

waarde werd onmiddelijk bewilligd, en toen den volgenden dag de voordracht overgelegd, met verzoek aan de Staten, President en Raden 's Hofs te gelasten, er de keus uit te doen. Die Staten besloten toen echter, die voordracht aan den Koning-Stadhouder op te zenden, om de verkiezing te bewerkstelligen; onderwijl konden de aftredende schepenen in hun dienst aanblijven, tot de nieuwe verkozen waren, behoudens de onkrenkbaarheid der amsterdamsche voorrechten van de eene, en die Zijner Majesteit, als Stadhouder, van de andere zij, daar de Staten onveranderlijk besloten hadden, Stad en Stadhouder in beiden volkomen te handhaven. De verkiezing volgde weldra, en werd door den Koning, bij besloten schrijven, aan den hoofdschout der stad overgemaakt. Hij schreef echter tevens aan de Staten, te hebben «verwacht, dat HH. Burgemeesters en Vroedschappen der stad Amsterdam hem, volgens hun Ed. Groot Mogenden goedvinden, de voordracht van schepenen zouden hebben doen toekomen, om daaruit, als Stadhouder, de keuze te doen», en dat hij «ook vastelijk vertrouwd had, dewijl de Staten hem verzocht hadden, zijn stadhouderlijk gezag daartoe aan te wenden, dat hun meening en bedoeling was bij dat goedvinden te blijven; en gelijk hij ten alle tijde bereid was geweest en 't ook nog was, Hun Gr. Mogenden in 't uitvoeren van hun besluiten en bevelen met dat gezag bij te staan, zoo zou hij ook in dat geval niet hebben nagelaten, van 's gelijken te doen, zelfs door het toebrengen zijner persoonlijke tegenwoordigheid. Maar nademaal de Staten hem nu onmiddelijk die voordracht hadden gelieven toe te zenden, en hij twijfelde, of ze zouden door goede redenen en inzichten in dit tijdsgewricht daartoe bewogen geweest zijn, en daar Hun Ed. Gr. Mogenden daarbij behoorlijke zorg voor zijn stadhouderlijke rechten en prerogatieven hadden gelieven te dragen, met verklaring, dat ze onveranderlijk besloten waren, hem daarbij te handhaven; zoo had hij zich, in verwachting van dien, onbezwaard gevonden, uit die voordracht de keus te doen, en die, naar ouder gewoonte, aan den Hoofdofficier der stad te zenden. Hij zou hier alleen nog bijvoegen, dat, gelijk Hun Ed. Mogenden wijders verklaarden, ook de voorrechten der stad Amsterdam te willen handhaven, hij, ingevolge de commissie, hem als Stadhouder van Holland en Westfriesland verleend, die hem verplichtte de voorrechten der Steden en van haar ingezetenen voor te staan, niet zou nalaten, al wat in hem was tot handhaving daarvan bij te dragen; en dat hij, om dat krachtdadig te kunnen doen, en niet alleen de regeering maar ook de burgers en ingezetenen hun voorrechten volkomen te doen genieten, niets liever zou zien, dan dat die allen — zoo de regeering der stad als haar goede burgerij en ingezetenen rakende — hem door HH. burgemeesters en vroedschappen toegezonden mochten worden» [1]. Daarvan gebeurde echter niets, doch

[1] Zie *den Brief, door S. K. M. van Gr. Brittanje, gezonden aan de Ed. Gr. Mog. HH. Staten van Holland en Westfriesland; gedateert den* 21 *Maart* 1690, *ende gearriveert den* 28 *dito.*

't amsterdamsche gekibbel was nu, tot 's Konings groot genoegen [1], ten einde. Den 27en der maand woonden Stads afgevaardigden — Witsen, Valkenier, en Bakker, met den Pensionaris en Secretaris — de zitting bij, aan welke ook Portland zijnerzijds deelnam, om twee dagen later de terugreis naar Engeland aan te nemen. Amsterdam deed intusschen ook de volgende jaren zijn voordracht den Koning steeds langs denzelfden omweg geworden, terwijl de andere steden voortgingen, hem de hunne steeds onmiddelijk zelf toe te zenden.

Ter zelfder tijd als dit gehaspel in de hollandsche Staten, was er ook in die van Overijsel, omtrent het inwendig beheer der provincie, tusschen Ridderschap en Steden een geschil gaande, daar zich de eerste veroorloofd had, buiten de laatste om, wijziging te brengen in de verhouding der lasten, en daar ook het vergeven der Schoutampten in de steden en kerspelen, dat de Ridderschap aan zich of den Stadhouder wilde zien toekennen, stof tot oneenigheid gaf, gelijk met name dat van Zwollerkerspel een twistpunt uitmaakte. De Ridderschap stelde hare grieven in acht punten samen [2], en de Koning-Stadhouder, daarvan kennis genomen hebbende, machtigde een drietal Heeren — de Raadsheeren in den Hoogen Raad, 't Hof van Holland, en den Raad van Brabant, Rooseboom, Halewijn, en Kan — om partijen ter plaatse te gaan hooren. Toen zij, omstreeks half February, den Steden hun komst te Zwol tegen den 27en hadden aangezegd, verklaarden dezen eerst een afschrift van hun lastbrief te willen zien, om te weten, in hoe ver zich daar naar te voegen. De drie Heeren hadden daar echter geen ooren na, en gaven in een tweede schrijven den dag hunner overkomst nader aan; en de Steden richtten zich toen met een beklagbrief tot den Koning, over de handelwijs der Ridderschap, die, buiten hare voorkennis, haar grieven aan hen had blootgelegd, verzoekende tevens, dat hij ze bij hare voorrechten — ook bij 't reglement van 't jaar 1675 toegezegd — handhaven zou. In dat zelfde reglement schreven zij, haar doör hem verklaard te zijn, dat hij zich niet met de kennis van uitsluitend provinciale zaken belasten wilde, en nog minder kwamen dezen haar dus voor, tot de werkkring zijner drie gemachtigden te behooren. Intusschen kwamen de drie Heeren naar Zwolle, hoorden de Ridderschap, en gelastten daarop de Steden, op hare grieven binnen driemaal 24 uur te antwoorden; en die Steden sloegen daarop de Ridderschap voor, alles buiten de gemachtigden op den Landdag af te doen, doch klopten daarmeê aan doovemansdeur. Zij teekenden toen verzet aan tegen al wat verder in dezen gehandeld zou worden, en richtten een tweede schrijven tot den Koning — die haar zijnerzijds met half Maart gemeld had, dat hij den drie

---

[1] "Sprack voormiddags met den Coningh, die in goed humeur was, apparentelijck over het afdoen van de saken van Amsterdam". (Huygens, in zijn *Dagboek*, t. pl. bl. 243).

[2] Zie in den *Holl. Merc.* voor 1690, bl. 84.

Heeren nogmaals last had gegeven tot haar te gaan — in 't welk zij hem van haar goede, maar door de Ridderschap verijdelde bedoeling kennis gaven, en ten slotte verzochten, dat het Z. Mt. gelieven mocht te verklaren: dat hij «de overijselsche Steden eenvoudig wilde handhaven in het aloud bezit van al haar voorrechten, vrij- en gerechtigheden, de autoriteit en 't gezag, waartoe die Steden zich tot de Unie hadden begeven, en die zij nu onheugelijke tijden voortdurend en zonder iemands inspraak bezeten en genoten hadden; dat hij tevens der Ridderschap te bevelen geliefde, om, overeenkomstig het gedane voorstel, met de Steden te beraadslagen, om de bestaande geschillen, door onderling vergelijk of besluit, promptelijk te beëindigen en uit den weg te ruimen, en dat ten gevolge daarvan de aan de drie Heeren opgedragen last mocht worden ingetrokken» [1]. Ruim een halve maand later, omstreeks 't laatst van April, deed de Koning toen voorloopig schriftelijk uitspraak door te bepalen, dat de provinciale middelen op den ouden voet zouden geheven worden, zonder dat de burgemeesters der Steden, onder eenig voorwendsel hoegenaamd, daarin wijziging mochten brengen; of anders, achtten zij dat dienstig, aan 's Konings gemachtigden een ontwerp konden inleveren, door wier bemiddeling men dan met de Ridderschap een ordonnancie beramen kon; terwijl, mocht men elkander niet kunnen verstaan, de beslissing aan den Koning, als Stadhouder, zou blijven. Vóór September aanstaande zouden de Steden voorts op de grieven der Ridderschap hebben te antwoorden, of ook hun wedergrieven te ontvouwen [2]. De Steden, en met name Zwol, leîden daar het hoofd echter niet bij neêr; zij besloten zich in haar zelfstandige belastingmaatregelen te handhaven, en zonden, vóór den bepaalden termijn, een wijdloopig betoog van haar beweegredenen en bezwaren aan den Koning, in een begeleidend schrijven betuigende, dat zij zich niet uit kleinachting aan zijne uitspraak wilden onttrekken, maar plichtshalve met de Ridderschap, in dezen, niet in 't pleit konden treden; dat het reeds aangevoerde reglement van 1675 zelf moest verstaan worden, haar in alle gewoonten en gebruiken, haar thans door de Ridderschap betwist, te bevestigen; dat ook aan Z. M. bij dat reglement wel de uitspraak verbleven was over zaken, die op den Landdag, door verschil der leden, niet in 't effen konden gebracht worden; doch dat daarmeê nooit bedoeld waren 's Lands of der Steden voorrechten en gerechtigheden, die nimmer een punt van verschil mochten uitmaken; dat zij dus ook niet met het oogmerk om zich aan 's Konings stadhouderlijke uitspraak te onderwerpen, maar alleen om te toonen, welke haar redenen waren, om zijn gemachtigden, als eenzijdig, voorbij te gaan, en hoe zeker het was, dat de voorrechten, waarop zij zich beriepen, door zegel en brief bevestigd waren, dit betoog overmaakten». In dat stuk zelf toonden zij o. a. aan, hoe de Ridderschap nooit verlangd had, dat de Steden, hangende 't geschil, buiten

[1] Zie aldaar, bl. 90. [2] Ald. bl. 91, v.

het bezit van haar gerechtigheden gesteld zouden worden, ofschoon de gemachtigden het zoo aan den Koning hadden voorgesteld, en dat zij, door de voorloopige uitspraak, in 't invoeren der accijnsen, een recht den Steden van ouds toekomende, ook naar de erkentenis der Ridderschap, gestoord waren; dat zij nooit gewoon en ook nu niet voornemens waren, om de ingezetenen met nieuwe lasten te bezwaren, en dat dus alle vrees voor verwarring in de provinciale middelen ongegrond was; waarom zij dan ook, na weêrspreking der acht punten door de Ridderschap aangegeven, met het verzoek besloten, dat al de daarin vervatte eischen, zonder verder onderzoek, bepaling, of beslissing, dadelijk van de hand mochten gewezen, en in hun beginsel in de asch van vergetelheid gesmoord worden; en dat daar anders lichtelijk door zou kunnen veroorzaakt worden onmin en tweespalt tusschen de regenten, verval van policie en financiën, ondergang van den handel, ontroering van de gemoederen der burgers en ingezetenen, en andere onvermijdelijke ongelegenheden, waardoor alle regeering in 't einde noodzakelijk moest te gronde gaan» [1]. In spijt dezer hartroerende slotrede, schijnt het de Koning echter bij zijn eerste schrijven gelaten te hebben, en de zaak verder niet ter sprake te zijn gebracht.

De friesche Stadhouder, die in den vorigen voorzomer zijn koninklijken neef aan den Teems een bezoek was gaan brengen, en van daar aan de Staten zijn en Graaf Walraven van Nassau-Usingen's aanbeveling tot Veldmaarschalk had meêgebracht, was, tot dien rang verheven, naar 't leger in Brabant vertrokken. Hij vond er van een der ommelandsche ruitervendels den Ritmeester Nyeveen voor Bonn overleden, en begreep toen, hem, op eigen stadhouderlijk gezag, een opvolger te kunnen geven. Hij rekende daarmeê echter buiten de Staten van Stad-en-Landen, die hem meldden, dat hij, naar hunne meening, zijn machtsbevoegdheid daarmeê te buiten was gegaan, en zij daarom besloten hadden, de plaats zelf te begeven. Met den winter te Leeuwarden teruggekeerd, antwoordde hij hun van daar, naar zijn gevoelen niets gedaan te hebben met zijn bevoegdheid in strijd, en dus te vertrouwen, zij, dit ook inziende, van gevoelen veranderen, en zulk een besluit nemen zouden, dat zijn aanzien niet te kort deed. De Staten beriepen zich, in hun wederantwoord, op een der bepalingen van zijn lastbrief, die «het begeven der plaatsen van Ritmeester, Kapitein, Luitenant, Cornet, en Vendrig, in 't veld opengevallen, aan den Stadhouder overliet, mits deze zelf tegenwoordig ware»; dat hij echter wel in Brabant, maar niet op duitschen bodem was, toen Nyeveen sneefde, en zij meenden dus hunnerzijds te mogen vertrouwen, dat hij zich hun begeving der opengevallen plaats zou laten welgevallen», waarin hij, naar 't schijnt, toen berustte.

In een brief, door Koning Willem den voorlaatsten Augustus '89 aan Heinsius

---

[1] Zie Van Hattum, *Geschiedenissen der Stad Zwolle*, enz. IV, bl. 127.

geschreven, had hij dezen zijn nood geklaagd over de voortdurende oneenigheid van gevoelens tusschen de bondgenooten, en welk een bedroefde en verderfelijke zaak dat was, het daarom dienstig oordeelende, «tegen October of November een Congres in den Haag van gemachtigden aller bondgenooten» tot stand te brengen. Aan dat denkbeeld werd gevolg gegeven, en den 16^{en} February van 't volgende jaar de eerste vergadering der toen saamgekomen gemachtigden gehouden. Hun getal groeide echter telkens aan, naarmate er zich meer deelgenooten in 't groote verbond opdeden. Spanje trad den 6^{en} Juny toe, de Hertog van Savoye, Victor Amadeus II, hoewel reeds sedert ettelijke maanden «niet goed Fransch» — als de engelsche Koning aan Heinsius schreef — «doch zonder dat hij 't nog dorst toonen», den 20^{en} October [1]. Van de zij der Staten namen er de Raadpensionaris, de Heeren van Wassenaar-Duivenvoorde, van Dijckvelt, en van Odijk deel aan. Onderwijl werd er zoo te land als te zee tegen Frankrijk krijg gevoerd. Het keizerlijk leger had door den dood van zijn bevelhebber een aanmerkelijk verlies geleden. De 46-jarige Hertog van Lotharingen was den 27^{en} April, op reis naar Weenen, om er zijn krijgsplannen bloot te leggen, te Wels in Tirol overleden. «Ach! sollst du, o Deutschland, nicht klagen? Dein Kriegsfürst zu Grab wird getragen», riep men weeklagend bij zijn afsterven uit [2], en Louvois schreef niet ten onrechte aan zijn broeder, den Aartsbisschop van Reims, dat het wel «het grootste verlies was, dat 's Konings vijanden ondergaan konden» [3]. In zijn plaats nam de Keurvorst van Beyeren het opperbevel van 't Rijnleger op zich, terwijl de Keurvorst van Brandenburg voortging, op zich zelf werkzaam te blijven, en Waldeck in de spaansche Nederlanden aan de spits der krijgsmacht stond. Van de fransche zijde was, in plaats van den Maarschalk Humières, de weêr in gunst aangenomen Hertog van Luxemburg aan 't hoofd der daar krijgvoerende troepen gesteld; terwijl de Maarschalk De Lorge aan den Rijn de plaats van Duras verving, doch den 29-jarigen franschen Dolfijn in naam boven zich had, en dezen buitendien Chamlay en Saint-Pouenge als raadsluî waren toegevoegd. Luxemburg was zich omstreeks half Mei te Deinze in Vlaanderen komen legeren, en daar tot half Juny op 's lands kosten blijven teren, tot de poorten van Gend toe zijn strooptochten uitstrekkende. Daarop trok hij op 's Konings bevel naar de Sambre, om er den minder sterken Waldeck te bestoken, vóór hem de brandenburgsche Keurvorst met zijn troepen te hulp was gekomen; terwijl hij zelf gelegenheid vond, zich met die van Boufflers, die eerst aan den Moezel had post gevat, te verbinden. Om hem het overtrekken der Sambre te beletten, had Waldeck den 30^{en}

---

[1] Dat zijne houding daarbij niet van dubbelzinnigheid valt vrij te pleiten, zie bij Rousset, *Hist. de Louvois*, t. pl. p. 374.

[2] *Tot des Herzogs von Lothringen*, in de *Hist. Volkslieder*, S. 195.

[3] Bij Rousset, t. pl. p. 327.

Juny, den dragonderkolonel graaf Van Berlo, met een 1500 man, vooruit gezonden, en dezen door twee andere afdeelingen paardevolk onder Flodorff en Von Weybnom doen volgen. Onderweg moest de eerste echter reeds vernemen, dat een deel der fransche troepen de Sambre al over was, en werd nu door deze op den terugtocht overvallen, waarbij hij zelf 't leven liet, en zijn manschappen op die van Flodorff en Weybnom teruggeworpen werden. Waldeck bleef daarop den ganschen nacht onder de wapenen, en schaarde den volgenden morgen zijn krijgsvolk in twee liniën, met zijn rechtervleugel onder den Graaf van Nassau op Heppignies leunende, terwijl de linker zich over de vlakte tot bij St. Amand uitstrekte. Hij verzuimde echter het dorp Fleurus voor zijn rechtervleugel te bezetten, waarin zich nu de Franschen met ruiters en voetvolk wierpen. Luxemburg breidde een groot deel van zijn troepen tegenover de zijne uit, doch trok zelf aan 't hoofd der overige, zonder bij tijds door Waldeck ontdekt te zijn, over Ligny naar den weg van Namen op Brussel, en ging van daar Waldecks linkervleugel, onder den Prins van Nassau, haaksgewijze omsluiten. Nauw dit gewaar geworden, liet hij zijn tweede linie nu eensklaps van front veranderen, en zich met den rug naar de eerste keeren, om 's vijands bewegingen te volgen, en zond tevens eenige bataljons van den rechtervleugel af, om de flank van den linker te dekken. Deze werd nu echter door de Franschen in die flank, in den rug, en van voren te gelijk aangetast, doch sloeg bij den eersten aanval, de fransche ruiterij met kracht terug. De meerdere sterkte der Franschen gaf hun echter gelegenheid, hem met versche troepen te hervatten, en hen zoo tot wijken te dwingen; waarop de rechtervleugel, die harerzijds met goed gevolg streed, haar aanvankelijk voordeel prijs moest geven, om den linker bij te springen. Nu bleef daar echter het voetvolk, hoe hevig ook van alle zijden bestookt, den strijd onverschrokken voortzetten, om na zes uren vechtens den aftocht aan te vangen, bij welke het zich met bewonderenswaarde vaardigheid van zijn hachelijke taak kweet. Door den franschen veldheer uitgenoodigd zich over te geven, antwoordde het, sterk genoeg te zijn, om zich te verdedigen, en wist dan ook elken aanval, hoe fel, kloekhartig te weêrstaan, zoodat men eindelijk opgaf, het verder te bemoeilijken, en toen Waldeck met Aylva en Weybnom, aan 't hoofd van negen regimenten, rustig naar den kant van Nivelles zag aftrekken; terwijl de beide nieuwe Veldmaarschalken Graaf Walraven, die zelf gekwetst was, en Prins Hendrik Casimir, die zich aan 't hoofd zijner friesche vendels in 't heetste van den strijd met de koelbloedigste wakkerheid geweerd had [1], eenige andere behouden naar Charleroi brachten, en

[1] Koning Willem schreef hem dan ook opzettelijk, om hem zijn dank te betuigen voor de "manière rigoureuse", waarop hij er zich gedragen had, "dont tout le monde" — als hij hem betuigde — "vous rend témoignage, ayant bien de la joye de la gloire que vous y avez aquis, vous souhaitant toute sorte de prospérité". Zie zijn briefjen van 30 July, in Van Sypesteins *Bijdragen*, III, bl. 41.

een ruiterregiment onder den Brigadier van Ittersum, met vier andere, die aan den linkervleugel omcingeld waren, zich door den vijand heensloeg, en zoo bij de overige wist te geraken. Den volgenden dag maakte Luxemburg echter nog de op de kasteelen van Sint Amand en Ligny achtergebleven bezetting gevangen. In den strijd waren van weêrszijden velen gevallen; doch zelfs Luxemburg kon zich niet weêrhouden, Louvois te melden, dat er «nooit geen voetvolk, in een zoo groote benauwing, zooveel kloekheid betoond had» [1]. Louvois' eerste plan was nu, Luxemburg op Namen of Charleroi te laten lostrekken; doch 's Konings vrees, dat zijn Rijnleger, door Boufflers marsch naar dat van Brabant verzwakt, daar in 't ongereede zou kunnen geraken, als de brandenburgsche Keurvorst zich met dien van Beyeren in plaats van met Waldeck ging vereenigen, deed hem Boufflers naar den Moezel terugroepen, en alle verdere ondernemingen voor dit jaar opgeven [2]; en terwijl nu Luxemburg met de bij Fleurus door zijn troepen veroverde vaandels de Notre Dame te Parijs tooide, wat hem den naam van «behanger Onzer Lieve Vrouw» verschafte, zond Waldeck er een twintigtal, op de Franschen buitgemaakt, naar Den Haag, en twee, door Hendrik Casimirs lijfwacht vermeesterd, naar Leeuwarden, terwijl er de spaansche troepen voor hun deel een tiental naar Brussel overmaakten.

Weinig weken vóór deze roemrijke neêrlaag, was aan de zeeuwsche grenzen het staatsvlaamsche Sluis aan een groot gevaar ontsnapt. Zekere Jacob Martinet, van fransche herkomst en oudschepen der stad, had zich met den schipper Cornelis Roelandsz. verstaan, om haar den Franschen in handen te spelen, en zocht voor dat plan ook den franschen schoolmeester Regnault te winnen. Deze echter wilde er zich niet toe leenen, en gaf er integendeel den stadsbevelhebber kennis van. Een brief aan Louvois, door Regnault voor Martinet geschreven, en met dezes naam onderteekend, waarin het snoode plan werd blootgelegd, werd in Martinets handen gevonden, en hij, evenals kort daarop de medeplichtige schipper, in hechtenis genomen. Voor den krijgsraad gesteld, werd hij veroordeeld, om na worging gevierendeeld, de schipper om gehangen te worden, en dit vonnis den 16en Mei aan beiden voltrokken; terwijl Regnault tot belooning een jaarlijksch inkomen van 300 gulden kreeg. De overste Palm en de kwartiermeester Bollaars, door Martinet van medeweten beticht, werden echter na eenige maanden door den hoogen krijgsraad, «met eenparigheid van stemmen, zuiver en onschuldig» verklaard, en «voor eerlijke, getrouwe, en brave officieren erkend, tot wier nadeel of smaad niets viel te zeggen» [3].

---

[1] Zie de woorden uit zijn schrijven aangehaald bij Rousset, t. pl. bl. 418. [2] Zie aldaar, bl. 418.

[3] Zie de uitspraak van 13 Oct. 1690, in den *Holl. Mercurius* voor dat jaar, bl. 403, en verg. over Martinets toeleg de aldaar meêgedeelde stukken, bl. 98 en vv. Het haagsche gerucht, door Huygens in zijn *Dagboek*, (I, bl. 277), op 't eind van Mei omtrent Palms afsterven "in nauwe gevankenis" aangeteekend, blijkt daardoor valsch te wezen.

Uit het thans werkelooze fransche Rijnleger had de bedrijvige raadsman van den Dolfijn, Chamlay, zijn gedachten nu elders latende weiden, aan Louvois geschreven, dat «Hannibal wel gezegd had, men de Romeinen te Rome moest aantasten, doch dat het met de Duitschers anders gesteld was, en men deze gemakkelijker door Engeland en Holland, dan in 't Rijk zelf, tot rede zou brengen; de Koning zou daartoe door zijn vloot niet genoeg tegen beide landen kunnen doen ondernemen, en zoo hij haar al niet, op 't voorbeeld van De Ruyter, den Teems zelf wilde doen opstevenen, kon hij een, in den voorleden winter, aan den Koning door hem geopperden raad ten uitvoer leggen, dien van Zeeland aan te tasten en de dijken door te steken, om 't onder water te zetten». Een week later schreef hem Louvois ten antwoord, dat de fransche vloot, bij den eersten gunstigen wind, de haven van Brest zou uitzeilen, «met last, den vijand op te zoeken en te bestrijden, en dat — onder hun beiden gezegd en gebleven — zoo een De Ruiter haar aanvoerde, er niets dan goeds en voordeeligs van te wachten viel» [1]. Dat plan op Zeeland intusschen bleef achter. Wat de toerusting van beide zeemogendheden betrof, na de overeenkomst in 't vorige jaar gemaakt, had men, op aandrang van den Koning-Stadhouder, die niet afliet te doen opmerken, «van wat consequencie de zaak was, daar de zeemacht der Franschen zeer aanmerkelijk werd», de hand eindelijk met kracht aan 't werk geslagen, en onder Cornelis Evertsen, als L^t.-admiraal, de Vice-admiralen Van Almonde, Van de Putte, en Callenburgh, en de Schouts-bij-nacht Van Brakel, Dick, en Geleyn Evertsen, een kleine dertig oorlogschepen van 34 tot 80 stukken in zee gezonden, welker eerste bestemming was, om, met de engelschen onder Graaf Torrington verbonden, de vereeniging der beide fransche smaldeelen van Toulon en Brest te verhinderen, en op laatstgemelde plaats een slag te wagen. Beide had men echter moeten opgeven, daar het binnenloopen der Toulonsche schepen te Brest niet meer te beletten viel, en die aanslag ondoenlijk bleek. Men was toen nog wat in zee blijven kruisen, en had dit ook in den winter, met een tiental schepen onder Callenburgh voortgezet; terwijl Evertsen met de anderen terugkeerde, doch bij 't binnenzeilen der Schelde het ongeluk had, met zijn admiraalschip, de *Walcheren* van 70 stukken, tegen 't Westerhavenhoofd te Vlissingen te stooten, zoodat het binnen luttel oogenblikken omsloeg en zonk, om er, nog een jaar of zeven, aan den grond zittende de vaart te bemoeilijken, eer men op het denkbeeld kwam, het met behulp van bommen te doen springen. In 't loopende jaar begreep men, wat krachtdadiger te moeten optreden, en was daarom de secretaris der amsterdamsche Admiraliteit, De Wildt, zelf, op 's Konings verlangen, naar Engeland overgekomen, om daartoe het nadere te beramen. Het gevolg was de uitrusting wederzijds van een aanzienlijk aantal schepen. De nederlandsche weder

[1] Zie beider schrijven aangehaald bij Rousset, t. pl. p. 419, s.

[2] Zie het aangeteekende bij De Jonge, *Gesch. van het Ned. Zeewezen*, III, bl. 191.

onder Evertsen, op 't schip *Hollandia* van 72 stukken staande, vereenigde zich omstreeks half Juny te Wight met de engelsche, onder den tot Graaf van Torrington verheven Admiraal Herbert, en lichtte nu met dezen, den 5^{en} der volgende maand, gezamentlijk het anker, om de fransche onder Tourville op te zoeken, die men dan ook na een drietal uren reeds te loefwaart ontdekte. Deze schenen 't echter nog niet raadzaam te oordeelen, den strijd te aanvaarden, en zeilden weg, zonder ook in de volgende vier dagen neiging tot vechten te toonen, ofschoon ze steeds in 't gezicht bleven. Daar zij in sterkte die der bondgenooten te boven gingen, was men ook van dezer zijde minder belust in de open zee den strijd te wagen, en zocht dus, naar de Hoofden afdeinzende, een voordeeliger plaats voor 't gevecht te winnen. Er kwam nu echter, den 9^{en}, terwijl de schepen onder kaap Bevezier, tusschen Hastings en Shoreham in Sussex, gekomen waren, een bevelschrift der regeering, niet verder af te deinzen, maar, wind en weder dienende, den vijand aan te tasten, om de talrijke vloot koopvaarders, uit de middellandsche zee gewacht, niet in zijn macht te laten vervallen, en tevens alle ondersteuning van Ierland door zijne schepen te voorkomen. In den daarop belegden krijgsraad werd nu onmiddelijk in dien zin besloten, en de schepen daartoe in orde gerangschikt. De nederlandsche, 22 en 4 branders in getale, onder Evertsen, Callenburgh, en Van de Putte—Almonde was in 't vorige jaar reeds met een klein smaldeel, gezamenlijk met een engelsch onder Killigrew, naar de middellandsche zee gezonden, en werd eerst nu met de koopvaarders teruggewacht — en de Schouts-bij-nacht Van Brakel, Gilles Schey, en Dick, vormden in drie afdeelingen de voorhoede, Torrington — die tevens, naar de noodlottige overeenkomst, oppervlootvoogd was — en zijn onderbevelhebber de middentocht en achterhoede, met 35 schepen en zeven branders. De fransche vloot, onder Tourville, Chateau-Renault, en Estrées, den zoon van den vroegeren vlootvoogd, telde een tachtig groote oorlogschepen, en 20 branders. 's Ochtends van den 10^{en} ging men met gunstigen wind onder zeil, en zette in zuidwestelijken koers op de Franschen aan, die, met de marszeilen op de stengen, den aanval wachtten. Omstreeks negen uur raakte daarop de voorhoede met die des vijands in hevigen strijd. De Schout-bij-nacht Van Brakel, die op de *Veluwe* voer, sneefde, door een kanonkogel getroffen, doch zijn Kapitein Lacave bleef het gevecht manmoedig doorzetten. Een deel van den franschen voortocht slaagde er onder den Markgraaf van Villette in, boven den nederlandschen om te loopen, nadat zijn middentocht, maar luttel door de Engelschen tegengehouden, was opgezeild. Callenburgh en Schey, die zich daardoor eensklaps fel bestookt zagen, wisten zich echter doeltreffend te weren, en ook Evertsen en Van de Putte de hen beschietende schepen zoo te beantwoorden, dat zij weldra met alle zeilen afdeinsden. Had nu de engelsche vlootvoogd zich plichtmatig gedragen en met zijn smaldeel zich bij de Nederlanders aangesloten, de vijandelijke vloot zou meer dan waarschijnlijk de neêrlaag gekregen

hebben; doch in steê van dat liet hij, te lang Zuidwaarts aanhoudende, hen geheel op zich zelf, zoodat hun aanvankelijke zege weldra ijdel bleek. De windstilte, die tegen den middag plaats greep, belette Evertsen daarbij vaardig te zeilen, en bracht zijn schepen in de war; en daar Tourville tevens van zijn vereenzaming door den Engelschman gebruik maakte, om op het smaldeel onder Van de Putte aan te zetten, en het van alle kanten in 't nauw te brengen, vond zich dit alras hevig geteisterd. De groote en bezaansmast zoo van zijn admiraalschip, als die der bodems van den Schout-bij-nacht Dick en den wakkeren rotterdamschen Kapitein Jan Snellen, werden afgeschoten, de *Vriesland*, Kapitein Filip van der Goes, als een reddeloos wrak weggedreven, door den vijand verbrand, en ook veel andere schepen zwaar beschadigd. Nog andere vijandige bodems naderen nu, de Schout-bij-nacht Dick en Kapitein Noorthey sneuvelen, en de sterk ingevallen ebbe dreigt ze allen naar den vijand te slepen, toen Evertsen het besluit neemt ze met volle zeilen te doen ankeren, waardoor de Franschen, daar niet op verdacht, er zich plotseling van zien verwijderen. Van de 22 bleken er nu nauw drie weerbaar meer; het grootste der vloot, de *Prinses Marie*, van den Schout-bij-nacht Schey, met 92 stukken, telde, buiten een dozijn dooden, niet minder dan 60 gekwetsten, had 140 schoten, zoo boven als onder water, in 't hol gekregen, zag zijn zeilen aan flarden gescheurd, de groote mast onbruikbaar, de meeste stengen en 't want — zoo staand als loopend — vernield; veel andere hadden tusschen de 30 en 40 dooden en van 30 tot 60 gekwetsten. Met Callenburgh in overleg getreden, besloot Evertsen, Torrington nu om wat fregatten te vragen, die zijn schepen op 't sleeptouw konden nemen; hij beloofde er eenige te zenden, en men koersde daarop 's nachts, zoo goed en kwaad het ging, weder Oostwaarts op, zoodat men de Franschen 's morgens op aanmerkelijken afstand had. Daar dezen echter met den middag weder kwamen opzetten, werd in den bijeengeroepen krijgsraad besloten, de mastelooze schepen van Dick en Van de Putte te verbranden, terwijl Van de Putte toen op Evertsens schip overging. Bij den verderen aftocht werden Callenburgh en Schey op hun deerlijk gehavende bodems van zoo nabij door den vijand genaderd, dat Evertsen zich met Van de Putte naar Torrington's boord begaf, om hem om bijstand te verzoeken, en, op zijn weigering — onder 't voorwendsel, dat hij om een paar schepen de gansche vloot niet kon wagen — alle onheil, voor beider schepen verder te wachten, op zijn rekening stelde. Gelukkig ontkwamen ze, door 't opsteken van den wind en de kloekheid hunner bevelhebbers, aan het dreigend gevaar. In den voorgaanden nacht was echter *'t Wapen van Utrecht*, Kapitein Decker, nog gezonken, en dien dag zelf zagen een drietal kapiteins en de eerste officier van wijlen Noorthey zich gedrongen, hun schepen, in de bocht van Rye, tegen den wal te zetten, waar het laatste en twee van de eerste toen door hun scheepsvoogden verbrand werden, doch het vierde, dat van Kap^{n}. Snellen, *De Maze*, door de wakkerheid van zijn

Kapitein behouden bleef, en naar 't Vaderland werd teruggebracht. Daar werd hem toen onmiddelijk het bevel over een anderen oorlogsbodem opgedragen, en hij vervolgens door den Koning-Stadhouder, in Van Brakels plaats, tot Schout-bij-nacht van de Maas benoemd. Ongelukkig zou hij, nog geen jaar na zijn bevordering, reeds plotseling komen te sterven. De verdere schepen hadden den 15en den vijand voor 't laatst in 't gezicht, en kwamen drie dagen daarna in den mond van den Teems voor anker. De, op De Ruiters voetspoor, van gewoon matroos allengs tot hoofdofficier opgeklommen Dick werd in Noordvoorland ter aarde besteld, en Van Brakel later een plechtstatige uitvaart op 's Lands kosten gegeven, en te Rotterdam in de groote kerk een praalgraf opgericht [1].

Nog vóór het binnenloopen waren twee afgevaardigden der Koningin, Pembroke en Devonshire, op Torringtons admiraalschip gekomen, om er naar zijn gedragslijn onderzoek te doen, en Evertsen tevens een eigenhandig nederlandsch schrijven van Haar te overhandigen, waarin Zij zich «verplicht» noemde, hem voor de zijne in dit gevecht te «bedanken», zich «zeer gevoelig» betuigende «voor de gedane diensten, die geheel in overeenstemming waren met de achting, door den Koning steeds voor hem gekoesterd, en hem van de bereidvaardigheid verzekerende, om hem Haar eigene altoos te toonen» [2]. Voor zijne gekwetsten werd hem door beide Heeren de uiterste zorg toegezegd, en voor 't herstel zijner zoo deerlijk toegetakelde schepen 's Lands magazijnen opengesteld. Aan de nederlandsche Admiraliteiten liet de Koningin voorts, door haar gezant in den Haag, Lord Dursley, duizend pond sterling voor de weduwen der gesneuvelden overmaken, en Hun Hoogmogenden tevens door hem verzekeren, dat zij «geen lof genoeg had voor de wakkerheid, door de nederlandsche scheepsvoogden en manschap in den jongsten slag getoond, toen zij zich zoo uitstekend van hun plicht gekweten hadden, en dat het haar leed was, zij den gewenschten bijstand niet hadden gevonden». De Koning zijnerzijds schreef Evertsen, hoe hij «met de hoogste voldoening verstaan had, op welke wijs hij zich in 't laatste gevecht ter zee had gekweten, en zijn goed beleid en moed bij die gelegenheid betoond, hem kunnende verzekeren, dat hij hem bij elke gelegenheid betoonen zou, hoezeer hij den dienst, in dit voorval hem en den Lande bewezen, op prijs stelde. Van den anderen kant», meldde hij hem, «met het uiterste misnoegen vernomen te hebben, dat hij door 's Konings vloot niet naar behooren ondersteund was geworden, en daardoor niet de uitslag verkregen, dien hij en de Staat reden hadden te verwachten. Den verschillenden officieren van zijn smaldeel mocht hij tevens uit 's Konings naam verzekeren, dat hij op hunne goede en loffelijke diensten in 't gevecht allesins bedacht was, en hun ver-

---

[1] Zie de nadere omstandigheden bij De Jonge, t. pl. bl. 200 en vv.

[2] Aldaar, bl. 217.

klaren, dat hij niet zou achterlaten, die met alle genegenheid te erkennen en de hoogachting te betoonen, die hij er voor had»[1]. Aan Hun Hoog Mogenden en Heinsius schreef hij, dat hij, gelijk de Koningin, order gegeven had, een nader onderzoek in te stellen naar het feit, en hen die schuldig waren, de schepen van den Staat in den steek gelaten te hebben, krachtig te doen straffen. 's Konings minister, Lord Nottingham, uitte te gelijkertijd den britschen gezant in den Haag zijn «beschaamdheid», hem over zulk een onderwerp te moeten schrijven, doch dat, zoo Torrington zijn plicht ware nagekomen, er, bij de zoo groote dapperheid van 't nederlandsche smaldeel, een volkomen zege zou behaald zijn[2]. Torrington zelf kon zich ook niet weêrhouden, zijn «bewondering» voor den door hen betoonden moed uit te drukken.

Wel mocht de britsche Koning zich ten zeerste aan de zaak gelegen laten leggen, en persoonlijk zijn volle deelneming betuigen over 't door zijn vlootvoogds verzuim teweeggebrachte onheil; het ontbrak toch in Holland al aanstonds niet aan dezulken, die hem en zijn koningschap daarvoor in de eerste plaats aansprakelijk stelden. «De vloot» zoo schimpten zij zelfs in hun wraakgierige rijmen:

De vloot dan, die voorheen de britsche en fransche vloten
Zoo moedig overwon, is nu te grond geschoten
Door britsche rekels, die zoo schelmsch, door boosheidsband
Gekluisterd in haar nest, zelf roerden hand noch tand;
Beklaag geen helden, die, vol moed naar God gevaren,
Voor ons door 't vuur hun lijf verloren op de baren;
Maar wreekt ze; roept, als gij den Brit het hart uitrukt:
Toen Willem Koning werd, toen werd de Staat gedrukt[3].

Dat luidde zeker geheel anders, dan wat Nottingham in zijn schrijven aan Dursley als zijne meening opperde, dat hij niet twijfelde of, bij «'t groote medelijden en de genegenheid, voor het nederlandsche volk door ieder in Engeland betoond», dit rampspoedige voorval zelf «een oorzaak wezen zou eener zoo groote vriendschap en unie tusschen beide volken, als er ooit bestaan had»[4]. Inderdaad liet de aanvankelijke stemming, gelijk zij zich vooral tegenover Torrington kennen deed, niets te wenschen. Deze werd dan ook in zijn dienst geschorst, in den Tower geworpen, en een rechtsgeding tegen hem ingesteld. Het hield intusschen eenige maanden aan voor dit behoorlijk op gang kwam. Er werd toen door 't Hof der Admiraliteit een krijgsraad van twaalf britsche zeeofficieren benoemd, voor welke hij op 't oorlogschip de *Kent* terecht zou

---

[1] Aldaar naar 't oorspronkelijke meêgedeeld, bl. 219.
[2] Zie zijn geheelen brief in den *Holl. Merc.* voor 1690, bl. 219.
[3] *Op 't slaan van de hollandsche vloot*, 1690; in de *Ned. Keurdichten*, I. bl. 233.
[4] *Holl. Merc.* t. pl.

staan. Als getuigen werden de Schout-bij-nacht Schey en een paar te Londen aanwezige scheepsvoogden tegen hem gehoord, die hem geen van drieën spaarden. Zijne rechters waren hem echter persoonlijk te gunstig, dan dat hun getuigenis den noodigen ingang bij hen gevonden zou hebben, en meer dan eens werd Schey's eerlijk gemoed daardoor in beweging gebracht, en verweet hij hun ronduit hun partijdigheid; eens zelfs, toen hij een der rechters het denkbeeld hoorde opperen, dat Callenburgh zich misschien niet wel genoeg gekweten had, kon hij zich niet weêrhouden, «den kerel» — als hij 't uitdrukte — «bij den rok te grijpen, vragende wat hij voor een was, en voldoening te begeeren, dat hij de eer van een eerlijk man zocht te stelen». Torrington beet hij, op zijn vele vragen toe, dat die «nu niets afdeden, en hij had moeten vechten toen het tijd was, maar dat niet gedaan had». Toch werd hij vrijgesproken, en op het met vlaggen en wimpels getooide koningsjacht — waarop hij als pair van 't Rijk recht had — als in triomf naar Londen teruggebracht. De Koning weigerde hem echter in zijn geschorste admiraalsampt te herstellen of tot zijn persoon toe te laten. Wat hem — den anders kloeken en moedigen zeeman — tot zijn onverantwoordelijke houding gedreven had, was vooral gekrenkte eigenmin, die, in zijn eigen krijgsplan, door orders van hooger hand, en den hem wangunstigen Lord Russel, gedwarsboomd, zijn kwaden luim in een werkeloosheid bot vierde van zulke licht te voorziene, noodlottige gevolgen, die hij nu zonder eenigen grond op anderen zocht te werpen. «Had ik» — waagde hij te schrijven — «dit gevecht op eigen gezag ondernomen, ik zou niet weten, wat tot mijn verdediging aan te voeren; doch nu het op hooger bevel geleverd is, zal ik, naar ik hoop, vrij van berisping zijn». Als had men bij dat bevel hem voorgeschreven, het zóó ten uitvoer te leggen! Welk een verschil bij de stemming en zienswijs van een De Ruyter, die, evenzeer op hooger bevel, met een zijns inziens ontoereikende scheepsmacht in zee gezonden, eenvoudig zeî, dat hij gaarne zijn leven wilde wagen, waar 't de Staten hun vloot deden, en zijn manmoedige zelfverzaking met den heldendood boette. Had de eigenlievende Engelschman zich naar dat voorbeeld gedragen, hij zou — al ware hij er zelf bij gesneefd — voor den behaalden zege een even grooten lof hebben weggedragen, als er thans voor zijn nukkige eigenzinnigheid onuitwischbare schande op hem drukt. De Franschen, voor 't oogenblik nu meester van 't kanaal, bedreigden Engeland — naar Chamlay's aandrang — met een landing, die echter niet werd ten uitvoer gebracht. Evenzoo bleek men ook al spoedig zich in Holland voor niet bekommerd te hebben, op 't gerucht dat de fransche vloot een groot aantal troepen aan boord had, bestemd in Walcheren of op Voorne te landen. Wat het eerste betrof, schreef Waldeck den 1en Augustus reeds

[1] Zie daaromtrent de juiste opmerkingen van De Jonge, t. pl. bl. 226.

[2] Zie Van der Heims *Archief*, II. bl. 16.

aan Heinsius, dat de Graaf van Hoorne, die in Staatsvlaanderen bevel voerde, de Zeeuwen zonder grond bang maakte, en weinig redelijke denkbeelden omtrent de verdediging van 't eiland had. Wat het laatste aangaat, werd naar den Briel en Hellevoetsluis uit de grensvestingen opontboden krijgsvolk gezonden, de burgerij in de zeeplaatsen en de opgezetenen van 't platte land onder de wapenen geroepen; seinen beraamd, om bij 't opdagen van 's vijands schepen ten spoedigste bericht te kunnen geven; een dozijn fregatten, dat tegen de Duinkerkers kruiste, naar Goereê bevolen; snelzeilende vaartuigen uitgezonden, om de zee te ontdekken, en den zeeuwschen commissievaarders vrijheid verleend, om meerder kondschap uit te loopen. Alles, door den eersten schrik van 't oogenblik in 't leven geroepen maatregelen, voor welke de naaste toekomst al aanstonds allen grond bleek af te snijden. Doeltreffender werkzaamheid werd door die tot herstel en uitbreiding der vloot verschaft, waartoe men zich tevens met den loffelijksten ijver repte.

Het voordeel, door de Franschen ter zee behaald, was ter zelfder tijd meer dan opgewogen door de afdoende schade, hun deerniswaarden beschermeling en zijn aanhang in Ierland berokkend. Daar was, nu een klein jaar her, even na het opbreken van voor Londonderry, de Maarschalk Schomberg, saterdag den 30en Augustus, tusschen Carrick-Fergus en Belfast aangeland, van daar, den vijand voor zich uitdrijvende over Newry naar Dundalk getrokken, en hier tot den 26en November blijven legeren [1]. Na de winterkwartieren betrokken te hebben, had hij zich in 't voorjaar op nieuw tot den strijd aangegord, van welken Louvois reeds toen, den ierschen staat van zaken in oogenschouw genomen, Koning Lodewijk voorspelde, dat «zoo God geen wonder voor dien van Engeland deed, de Prins van Oranje Ierland veel gemakkelijker veroveren zou, dan hij 't zich inbeeldde». Toch had de fransche Koning hem onder Lauzun nog tien bataljons hulptroepen doen toekomen, die, den 17en Maart van Brest vertrokken, vijf dagen later te Cork ontscheepten, en voorts naar Dublin oprukten, doch alle botsing met die van Schomberg vermeden, die zich hunnerzijds in 't Noorden bleven ophouden. Den 14en Juny had daarop Koning Willem zelf Londen verlaten, en was, 's namiddags van den 24en, evenzeer in de baai van Carrick-Fergus geland, om nu, in vereeniging met Schomberg, die hem van Belfast uit te gemoet reed, de zaak ter beslissing te brengen. Hun gezamentlijke krijgsmacht bestond uit omstreeks zes-en-dertigduizend man veler volken en tongen. Onder de nederlandsche troepen blonken de ruiterregimenten van Portland en Reede-Ginkel en het voetvolk van den Graaf van Solms uit; verder had zij Denen, onder Hertog Karel Frederik van Wurtemberg, Zweden uit Finland, Brandenburgers, uitgeweken Franschen, Engelschen,

---

[1] Zie het aangeteekende in de *Mémoires* van den, als Luitenant, met hem overgekomen franschen uitgewekene Samuel de Pechels (Toulouse, 1878, p. 61, S).

Veritas premitur non opprimitur

Fredericus Mareschalcus Schomberg. &

Scomberg, Maarschalk te velt, en hertog, groot in glori.
nooit uit het velt van Mars gestapt als met victori.
by Lodewyk ge-agt, by Brandenburg Ge-eert,
by Portugees, en Brit, en Hollant gewaardeert,
is in geen minder lof verheven en gesteigert,
als toen hy't misgeloof volstandig heeft geweigert,

Lith. Emrik & Binger.

Schotten, en Ieren. Onder de laatsten het kloeke geestelijke opperhoofd van Londonderry, Dr. Walker, die zich niet liet weêrhouden, ook in 't open veld den paapschen vijand te helpen bestoken, tegen wien hij zich en die stad zoo doeltreffend verweerd had. Men maakte zich op weg over Lisborne naar Hilsborough, vandaar over 't door Koning Jacob verbrande Newry naar Dundalk, dat men door zijn volk uitgeplunderd en verlaten vond; een drie kwartier verder sloeg men den 7^{en} voor een paar dagen zijn leger op, op 't vernemen dat de vijand nog te Ardee zou zijn. Deze had intusschen, allen strijd vermijdende, ook van daar zich reeds weggemaakt, en was zich te Drogheda aan de Boyne gaan legeren. Daar ging hem de Koning, maandag 10 July, verkennen, en werd nu van de overzij der rivier uit een paar veldstukjens beschoten; een kogel schampte hem langs 't lijf, scheurde zijn wambuis, hemdrok, hemd, en huid weg, en deed hem, onder 't gejuich der vijanden, die hem doodelijk getroffen waanden, een oogenblik het hoofd voorover buigen. Het ras echter weder oprichtende, maakte hij de welwijze opmerking, dat het schot «niet nader diende», liet zich in een hollen weg verbinden, en reed toen, zich aan zijn verontruste troepen vertoonende, hun gelederen, onder hun blij gejubel, langs. Na den volgenden dag het laag water afgewacht te hebben, trok men op drie plaatsen de rivier over,[1] alleen door de iersche ruiterij onder Hamilton een poos weêrstaan; terwijl zich het voetvolk, tot ergernis der Franschen, die 't zagen, zonder een musketschot te lossen, uit de voeten maakte. De tachtigjarige Maarschalk van Schomberg, die de middelste legerafdeeling aanvoerde, werd midden in de rivier door een officier van Koning Jacob's lijfwacht onverhoeds met twee sabelhouwen over 't hoofd en een pistoolschot in den hals getroffen, en sneefde [2], en ook de wakkere oude Dr. Walker viel, terwijl hij zijn mannen van Ulster tot den strijd aanvuurde. Terwijl men daar nog aan 't vechten was, kwam Koning Willem, wat verder op, de rivier over, en mengde zich, den degen in de linker hand — daar de rechter arm om zijn wond nog gezwachteld en stijf was — met de zijnen in den strijd, die nu weldra beslist was. Van Koning Jacobs zij waren een 1500 man, grootendeels iersche ruiters, gevallen, van die zijns tegenstanders een goede 500. Hij zelf zorgde bij tijds zijn lijf te bergen, hield zich nauw drie uur te Dublin op, haastte zich daarop naar Kinsale, waar hij zich naar Brest inscheepte, en was zoo den 25^{en} in St. Germain bij vrouw en kind terug. «Wie van den engelschen Koning houdt», schreef Luxemburg aan Louvois, «zal wel blij zijn, hem in veiligheid te weten; maar wie op 's mans roem gesteld is, mag de jammerlijke vertooning wel betreuren, die hij gemaakt heeft» [3]. Niet onnatuurlijk dat men er dan ook al aanstonds toe over-

---

[1] Naar Huygens aanteekeningen, in zijn *Dagboek*, bl. 295.

[2] Zie Mevr. de Sévigné's brief van 27 Aug., *Lettres* VII. p. 259.

[3] Bij Rousset, t. pl. p. 423.

ging, met hem en zijn mislukten krijgstocht den draak te steken, en in gebroken Hollandsch aanhief:

Oe, kiek de Keunink Jems, wat 'eeft zy consternatie
Nou ze zie William zit met de koude kroon
A Londre in Parlemente, en dat zy leef op gracie
Op de *Saint Germain-en-Laye*, met zijn kleine zoon,
Tot spot van hem en van zijn nacie! —

Zy roep al de Duvle an; zy bid de Luciferre
Dat zy preng *par couvert* al de Duvle uut den 'el
In haar Jezuïten-kappe *pour le Roy d'Angleterre*,
Om te bespring de Prins William met al de rebel;
Kom man met my, 'k wil kiek van verre.

Daer kom *King* William, als de kat kruyp uut 't watere,
En roep al: "Sla maar dood!" — Al die Fransch *bougre* en Ier
Loopt *mort bleu* als de peste, en zy roer maer de snatre,
Om te roep *miséricorde*, verskrikt voor de vier
Van de *mousquet*, en loopt als *quatre*[1].

Het schampschot, dat zijn koninklijken schoonzoon getroffen had, had intusschen onder zijn volgelingen het gerucht doen verspreiden, dat deze dood was, en dit ook naar Frankrijk doen overwaayen. Te Parijs en elders was men er dronken van plezier om; 's nachts na den 27en werd het geschut van de Bastille gelost, en liet men er in alle wijken de burgers opkloppen, om vreugdevuren te branden; trompetten en trommels lieten zich alom hooren; feestdisschen werden er in de straten aangerecht, waar de wijn stroomde, en de dronkenschap nog vergrootte [2]. Klappers en vuurpijlen vlogen door 't luchtruim; op verscheiden plaatsen in de stad werd zijn beeltenis verbrand of opgehangen; te Lyon sloot men drie dagen de winkels, om te beter feest te vieren; te Dieppe werd een uithangbord, waarop hij prijkte, afgerukt en met slaande trommels naar de gevangenis gebracht, om het door een met den Prins van Wales er op te vervangen; te Reims, Bayonnes, Sedan [3], Mezières en elders zat men mede niet

---

[1] "Op de wijze *Que notre âne a d'esprit*, gemaakt door een Frans poëte". In afschrift in de *Bibl. Dunc.* 1688, 8.

[2] Zie Louvois' woorden tot Luxemburg, ald. p. 124, aant.

[3] Hier werd den 30en July o. a. "zijn beeltenis met een pijp in zijn mond, op verscheiden vueren gesmeten. Hy was in de twee voorsteden in 't groot, en zijn vrouw mede in 't groot; op alle beide was van voren, van achteren, en ter zijden, met groote letters te lezen het woord *usurpateur;* en niemant ging er voorby, die niet tegen alle beyden eenige verwijtingen uytbulderde. Men begon het feest voor het huys van den Goeverneur, op het gedruys van 30 canonschoten en drie salvo's van 't heele garnizoen". Zie *De Sotterniën van Vranckrijck*, enz. bl. 6.

stil, en lieten zich met name de vrouwen niet onbetuigd; gelijk dan ook Mevr. de Sévigné zelve niet naliet, haar spijt te betuigen, toen het bericht slechts voor Schomberg waar bleek. «Wij zouden ons meer over zijn dood verheugd hebben», schreef zij aan haar geestverwanten neef, «zoo men ons niet met dien van den ander gevleid had; doch 't moge dan voor een ander maal zijn» [1]. Een uitvoerige spotprent zag het licht, waarop het vermeende lijk door engelsche en hollandsche vrienden en aanhangers — Halifax, Dijckvelt, Burnet, Shrewsbury, Portland — op een berrie grafwaarts gedragen, en door de droeve weduwe en een viertal vertegenwoordigers van zijn drie rijken en de Republiek gevolgd werd, met het — aldus in 't Nederlandsch vertaalde — bijschrift [2]:

Weent, arme ketters, weent!
Weent al gij Vorsten, tot onz' ondergang vereend,
Om Frankrijk heel tot stof te malen:
De britsche dwingeland moest zoo ter aarde dalen,
De Hemel heeft gestraft het kwaad, in zijn gebeent;
Louïs doet hem aldus zijn bliksemstralen plagen.
Ziet Burnet en Portland, zijn dienaars even dwaas,
Shrewsbury en Dijckvelt zijn bloedig lichaam dragen,
Daar ravens met gekras verwachten 't galgenaas.

Nadat de onjuistheid van 't gerucht was kenbaar geworden, verscheen een getrouwe nadruk der prent, waaraan, tot weerslag op 't eerste, een tweede bijschrift was toegevoegd, in de nederlandsche navolging luidende:

Juicht, trouwe Britten, juicht!
Verbonden Vorsten, vrij uw hertevreugd betuigt,
Hoopt Frankrijk nog tot stof te malen:
De held leeft nog, die men hier doet ter aarde dalen,
God eischt door hem, tot straf, het kwaad in zijn gebeent,
Louïs zal hij nog met zijn bliksemstralen plagen,
Uitroeyen den tyran zijn vleyers, even dwaas;
De beulen zullen haar verscheurde rompen dragen,
Daar ravens met gekras verwachten 't galgenaas [3].

Terwijl de zaak nog twijfelachtig scheen, sloeg een Koning Willem gunstig gestemd

---

[1] *Lettres*, t. pl. p. 254; verg. nog aldaar, p. 259: "pour le Prince d'Orange, il n'a pas été en mon pouvoir de rendre sa blessure mortelle".

[2] Zie *Ierlant verlost en hersteld door den onvermoeiden, victorieuzen William III*, enz. Tot Amsterdam, by Jan ten Hoorne, 1690; bl. 80.

[3] Ald. bl. 81. Zie verder bijgaande afbeelding met het oorspronkelijke Fransch.

Parijzenaar op het Overwinnings- en Koningsplein, onder 't metalen paard, met zijn naamcijfer *G(uilelmus) R(ex) B(rittanniae)* aan:

S'il est mort, il est heureux,
S'il vit, il est glorieux,

waarvoor hij in rechten betrokken werd. Minder aanstootelijk voor 's Prinsen vijanden drukte zich, bij denzelfden twijfel, een ander uit, die rijmde:

Tout Paris se déborde et rit du triste sort
Du fier Prince qui nous irrite;
Pour moi, j'ai tant de joie en apprenant sa mort,
Que je crains qu'il ne ressuscite [1].

Hij zelf zette inmiddels zijn krijgs- en zegetocht door zijn iersche Koninkrijk voort, van Drogheda over Dundalk naar Dublin, waar hij Zondags den 16^{en} kerkte, en voorts over Naas naar Carlow, en van daar over Wels en Bennitsbridge. Onderwijl vermeesterde de ruiterij het tusschen Waterford en Limmerick gelegen Clonmel en sneed zoo de in beide plaatsen gelegerde Jacobieten van elkander af. Het eerste, dat den 31^{en} July werd opgeëischt, gaf zich reeds twee dagen later over; doch in het laatste weêrstond de bezetting, onder Tyrconnel en den wakkeren franschen overste Boisseleau, met het beste gevolg alle pogingen het te vermeesteren. Zij versterkte er zich zoo goed mogelijk, en wist, tot haar groote geluk, een toevoer van geschut en krijgsmiddelen, ten dienste der belegeraars, te veroveren, waardoor dezen van het noodige verstoken bleven, om de stad gewapenderhand te nemen. Zoo gaf de Koning, na een beleg van drie weken, de zaak voor dit jaar op, en kwam woensdag, 20 Sept., te Londen terug, waar hij met klokgelui en vreugdevuren ontvangen werd. Twee dagen later deelde hij van daar aan Waldeck zijn wedervaren mede. Wat hem bewogen had, schreef hij [2], het beleg voor Limmerick te slaan, was de gedachte, dat hij, het nemende, de laatste hand aan de verovering van Ierland gelegd zou hebben, en de overige plaatsen hem dan van zelf in handen zouden gevallen zijn; terwijl, zoo hij daarentegen eerst Cork en Kinsale innam, wat gemakkelijk ware te doen geweest, de vijand zich toch altijd den ganschen winter in Limmerick, Athlone, Galway, en Slego kon handhaven. Zoo zou hij thans zeker ook kunnen doen, en het grootste kwaad was dus alleen, niet

---

[1] Meêgedeeld in *De Sotternyen van Vranckrijck of een Brief van een R. Cath. Burger te Parijs aen een burger van de gereformeerde religie te Londen; behelzende een waerachtig verhael van de buytenspoorige Vreugdeteekenen die men in Vranckrijck heeft bedreven over de ingebeelde doot van S. K. M. van Groot Brittanjen.*

[2] Zie zijn schrijven van 22 Sept. in Van der Heims *Archief*, II. bl. 19, v. en verg. Huygens vermakelijke bespiegeling over den inhoud, in zijn *Dagboek*, t. pl. bl. 335.

geheel gekomen te zijn tot wat men had voorgenomen, hetgeen echter zonder allerlei kleine ongevallen» — het hoofdzakelijkste was wel het afsnijden van dien toevoer geweest, waarin niet meer had kunnen voorzien worden — gewis geschied zou zijn. Doch de goede God had het niet gewild, en men moest dus geduld hebben; men had dan ook reden genoeg, Hem dank te zeggen voor de groote voordeelen die Hij verleend had, meer dan men had mogen verwachten, al konden nu, door 't gansche beëindigen der zaken in Ierland, de vrienden aan de overzij der zee niet met meerder kracht nog worden bijgestaan, de voornaamste reden wel, waarom het uiterste gewaagd was. Intusschen vertrouwde hij dezen winter die zaken wel in dien staat te brengen, dat er in den volgenden veldtocht zijne persoonlijke tegenwoordigheid niet bij vereischt werd, en hij zelf dus zou kunnen oversteken». Daar toch strekte steeds ten zeerste zijn verlangen naar. «Wij zullen Holland niet meer kennen, Zuilichem», zeî hij een dag of wat later tot zijn Secretaris, «en zij zullen ons ook niet kennen». Deze stelde hem omtrent het laatste echter gerust, en zeî, dat «hij 't wel anders zou zien, als hij er in 't gedrang van de menschen zou komen». — «Ja, niet waar?» hernam hij toen, «o mij, ik schrik er voor!» [1] — Het zou evenwel nog een maand of vier aanhouden, voor hij er de proef van nemen kon; wat Ierland betrof, gaven zich in de volgende Cork en Kinsale reeds over.

Op 't vaste land had, door de werkeloosheid der verschillende legers, de strijd voor dit jaar een einde genomen. Na den beslissenden slag aan de Boyne en de vlucht van den nu voor goed uit zijn rijken verjaagden Koning, hadden de fransche en zijn anders zoo voortvarende krijgsminister geen lust meer door hun legers iets te doen beproeven, dat niet tot den glansrijksten uitslag kon leiden. «De Koning», meldde Louvois aan Luxemburg, «wenscht na die onaangename gebeurtenis den veldtocht, zoo mogelijk, zonder strijd te zien eindigen; zoo gij geen aanmerkelijk voordeel behalen kunt, zal 't hem genoegen doen, den schamelen troepen, door Waldeck en Castelnaja bijeengeraapt, den tijd te zien laten, om te verloopen» [2]. Ook aan den Rijn kreeg de Maarschalk de Lorge slechts dubbelzinnige antwoorden op zijne voorstellen omtrent de krijgsbeweging zijner troepen. Den 30^{en} September zeî de Dolfijn hem vaarwel, om zijn koninklijken vader te Fontainebleau te gaan gezelschap houden [3]. In 't leger der bondgenooten heerschte juist niet de gewenschte overeenstemming tusschen de verschillende hoofden, en zochten Castelnaja en de brandenburgsche Keurvorst liefst Waldeck de schuld van hun werkeloosheid te geven, door hem krijgsplannen voor te leggen, zoo onmogelijk in de uitvoering, dat zij zelf de eersten geweest zouden zijn, er zich aan te onttrekken, wanneer hij er in had toegestemd [4]. Ook hier viel dus weinig anders

[1] Aldaar, bl. 340. [2] Bij Rousset, t. pl. p. 430. [3] Ald. p. 438.
[4] Zie Wassenaar-Obdam's schrijven van 18 Sept. aan Heinsius, bij Van der Heim, t. pl. bl. 20.

te doen, dan bij tijds om goede winterkwartieren te denken, en in 't noodige geld ter betaling der troepen te voorzien. Misplaatste zuinigheid liep daar echter gevaar, de dingen in de war te brengen, en deed, niet ten onrechte, tegen het reeds zoo dikwerf gebleken gevolg waarschuwen, dat men later met 100 gulden zou moeten betalen, wat men vroeger met een schelling had kunnen bewerkstelligen; zoolang men niet in den uitersten nood was, twistte en talmde men over de minste kleinigheid, en liet zich alleen door verbijstering drijven tot hetgeen ten slotte onvermijdelijk bleek. Treurig lot», als men waarschuwend uitriep, «rampspoed noodig te hebben, om het noodzakelijke te doen, en dien niet liever bij tijds te voorkomen!» [1]

Terwijl deze betrekkelijke rust te velde heerschte, was er daarentegen in een van Hollands stemmende steden, door een noodlottige toevallige omstandigheid, een onrust van de schromelijkste gevolgen verwekt, die in 't gemeenteleven en 't rechtswezen der Republiek op nieuw een jammerlijken blik doet werpen. 's Avonds laat van den 28^{en} Augustus, was, bij nieuwe maan en donker weder, door eenige nieuwbenoemde adelborsten van een der burgervendels, dat aan 't Stadhuis de wacht had, wat geld voor hun wellekomst gegeven, en was daarvoor een drietal hunner, waaronder de 28jarige wijnkooper Cornelis Costerman, met den tamboer een vaatjen wijn gaan halen. Bij het terugkomen, en terwijl de tamboer het vaatjen op zijn schouder droeg, waren zij, op de Jan Kuitenbrug aan de Westzij van 't oude Hoofd gekomen, ongemerkt door een zevental personen achtervolgd, die, zich als een drietal pachters, een paar deurwaarders, en een paar telders — door de wandeling verklikkers of kraayers genoemd — kenbaar makende, hen van achteren hadden aangevallen, en den tamboer het vaatjen ontrukt, van 't welk geen impost betaald was. Zich te weer stellende, had Costerman, in de verbijstering van 't oogenblik, zijn driekanten degen getrokken, en er in den donker meê van zich gestoken, was zelf met een paar anderen onder de voeten geraakt, terwijl een der kraayers, zekere Anton Perry, met een degenwond in zijn borst, zoo lang hij was, dood op straat bleef liggen. Zijn makkers en de pachters gingen dat bij den baljuw, Mr. Jacob van Zuylen van Nyevelt, aanzeggen, Costerman van den doodslag beschuldigende. Deze werd daarop te twee uren 's nachts uit zijn huis gehaald, doch loochende het feit, waarvan hij zich werkelijk niet bewust scheen, en bleef dat veertien dagen lang doen, tot hij, met «scherper examen» bedreigd, 's maandags den 11^{en} September, «op 't enkele gezicht van den beul», nog «buiten pijn of ijzeren banden», door vrees voor de pijnbank, die hem erger dan de dood docht, het hem aangewreven misdrijf bekende, en nu op den lijfstraffelijken eisch van den baljuw, vrijdags daaraan door schepenen ter dood verwezen werd, «nademaal» — als 't vonnis luidde — «de doodslag een zake is strijdende tegens goddelijke en wereld-

---

[1] Zie aldaar, bl. 22.

lijke wetten en geboden, die, zonder de grootste verontwaardiging van God-almachtig niet ongestraft kan blijven, zoo men anders Zijn rechtvaardige toorn en straf over stad en land niet wil behalen». Den volgenden dag werd hem zijn vonnis voorgelezen, en hij ter strafplaats geleid. De bedremmelde beul ging bij de onthalzing zoo onhandig te werk, dat hij eerst na herhaalde slagen het hoofd van den romp kreeg, 't geen de verontwaardiging der toeschouwers verdubbelde, toch reeds voor den veroordeelde ingenomen, wiens schuld, in spijt zijner afgedrongen bekentenis, weërsproken werd, en die in geen geval met opzet gedood had; die daarenboven, nauw twee jaar gehuwd, zoo wreedaardig aan zijn jonge vrouw en zijn kind van luttel maanden ontrukt werd. Zondags was bij de leêgloopende gemeente het gerucht — hoe ongegrond — reeds algemeen, dat hem de pachters valschelijk beticht hadden, en hij geheel onschuldig ter dood gemarteld was. 's Avonds was er voor 't huis van een hunner, aan de Kaasmarkt, een groote oploop; de ruiten werden ingeslagen, onderschout en dienders weggedrongen, de deur opengeloopen, het huis stormenderhand vermeesterd, alles aan stukken en op straat geworpen, en ten slotte de welgevulde wijnkelder zoo gulzig leêggedronken, dat juist daardoor het onvoorzienst einde aan 't gewoel kwam, en de op rijm uitgegilde bedreiging niet onmiddelijk ten uitvoer gelegd kon worden: «en als wij 't dan alhier zijn moê, Zoo gaan wij naar den baljuw toe». Wat echter op deze wijs nog in 't vat bleef steken, zou er niet verzuren. Die baljuw, vóór een anderhalf dozijn jaren, uit Lingen, waar hij eerst was werkzaam geweest, met zijn vrouw en jonge kinderen, in vrij schamelen geldelijken staat naar Rotterdam gekomen, had zich daar door de talrijke afpersingen, waartoe zijn ampt hem helaas! een maar al te welkome gelegenheid bood, die hij daarenboven op de schromelijkste wijs misbruikte [1], allengs tot een vermogend man weten te maken, en er zich, gelijk door zijn norsche heerschzucht, vrij algemeen gehaat door gemaakt. IJverig Prinsgezind, had hij bovendien, met burgemeester Roosmale, onder de geestverwante vroedschapsleden een verstandhouding van de ergerlijkste soort in 't leven geroepen, en deze juist in de laatste jaren nog op twee Heeren Groeninx toegepast, die hij «met solemnelen eede» had laten zweren, dat zij, door den Prins in den Raad gekozen, uitsluitend zouden «correspondeeren» met hem en genoemden burgemeester, en verder, «in zaken van de kuiperij of begeving van vroedschapsplaatsen, ampten of commissiën, van de vroedschap uitgaande, *blindeling* en zonder eenig tegenspreken, hen beiden zouden volgen

---

[1] De noodige staaltjens daarvan zie in den *Criminelen Eysch van den Procureur-Generaal van Hollant, Zeelant, en Westvrieslant, op en jegens* Jacob Zuylen van Nyevelt, *gewesen officier der stadt Rotterdam. Anno*, 1691. En verg. voorts, over het gansche geval, het naar de oorspronkelijke stukken bewerkte verhaal van Mr. G. Mees Az. (*Het Rotterdamsche Oproer van* 1690, Amsterdam, by C G. van der Post, 1869).

en naar hun goedvinden stemmen», tevens «altoos de stadhouderlijke regeering en daaruit voortvloeyende maximen, zoowel als de voetiaansche in de kerk, voorstaan, en handhaven»; tot waarborg waarvan beide edelachtbare Groeninxen — Aegidius en Vastaard met name — hun goederen in 't algemeen verbonden en buitendien eene obligacie van 4000 gulden geteekend hadden, om te verbeuren, zoo «contractant», naar 't oordeel van baljuw en burgemeester, «kwam te mankeeren». Wel werd nu, een paar dagen na de vernieling van den inboedel des pachters, door de regeering een Waarschuwing afgekondigd, waarin iedereen, «'t zij jonk of oud, mans of vrouwen» verboden werd, «samen te rotten en moedwil te plegen», en kwam er, op het klagen van de pachters bij Gecommitteerde Raden, wat krijgsvolk onder den wakkeren majoor Schilders in de stad; doch beide hielp slechts voor 't oogenblik, en kon vooral niet volstaan, den geest der bevolking in zijn tijdelijk onderdrukte uiting te smoren, moest dien integendeel in stilte des te meer gaande maken, tot zich een nieuwe gelegenheid zou aanbieden, hem in daden te toonen, en den gehaten baljuw te laten gevoelen, hoe ernstig men meende, wat men niet ophield tegen hem zoo niet langs straat te zingen, dan toch in zijn verstoord gemoed, bij zich zelf al dreigende, te overleggen:

Wij plunderden al Van den Steen
Nu gaan wij naar Jacob Zuylen, let wel,
En zullen hem doen huilen; — Verstaat ons wel!
Wij zijn hem te Rotterdam moê,
Hij moet al naar de galg toe,
Twee zonen aan zijn zijde, let wel,
Dan zullen wij ons verblijden; — Verstaat ons wel!

Toen hij een veertien daag later, donderdag 5 October, 's middags een uur, met zijn vrouw uit Den Haag kwam, werd hij door ettelijke lieden op den cingel al aanstonds met de namen «moordenaar» en «bloedhond» begroet, doch wist zich zonder verdere aanranding den weg naar 't sierlijk woonhuis nog te banen, dat hij zich uit zijn afgeperste gelden op de Leeuwenhaven had weten in te richten, maar dat nu weldra een prooi van 't hem verfoeyend volk zou wezen, 't welk hem, «als Nero was tot Romen, een peste voor de stad, een hartzeer voor de vromen», verklaarde, en als «een bederver der gemeente» beschouwde, «die weêuw noch wees ontzag, maar zoog uit haar gebeente Het merg en levenssap». Ongelukkig voor den man, hadden de regeeringsleden geweigerd een genoegzaam aantal voetknechten in de stad te nemen, in plaats der eerst ingenomen ruiterij, die zij, om onaangenaamheden met het gepeupel, weder weggezonden hadden, om ze door niet meer dan 160 man te voet te vervangen. Deze bleken niet bij machte, het volk, dat op Zuilen's huis in woede los trok, te weêrstaan, en moesten het aan zijn vernielzucht prijs geven. De Baljuw had dan ook zelfs onder de regeering te weinig vrienden, dan dat hij op hun ijver in zijn

belang had mogen hopen; en zelfs de eerste burgemeester, Herman van Zoelen, had zich niet ontzien, nog een dag of wat vroeger tot Schilders te zeggen, dat hij «een varken was, dat in 't schot moest», en hij zelf hen gaarne tot allen prijs uit de stad wilde hebben. Bij de schutterij was «een algemeene onbereidwilligheid», om hem bij te springen, 't geen de volksmenigte des te stouter maakte, terwijl hij zelf, met zijn twee veelbelovende zoons, zich tergend voor de deur vertoonde, en in 't begin zelfs weigerde binnen te gaan en zich aan 't gezicht te onttrekken. Toen 't volk Schilders manschappen met steenen begon te gooyen en er op te schieten, liet deze, die eerst beproefd had het met zachtheid en drinkgeld zelfs te winnen, er met piek en bajonet op inrukken, daarop, om den verderen toedrang te beletten, toen 't allengs donker geworden was, de Leeuwen- met groote en kleine Wijnbrug met geweld ophalen, doch dreef daardoor zijn belagers slechts tot het aanwenden van meer doortastende middelen. Zij schaarden zich nu aan den overkant der haven, haalden met een «ongeloofelijke vaardigheid» drie achttienponders van 't bolwerk der wester nieuwe hoofdpoort, en richtten die flinkweg op 's Baljuws huis, om het «met kogels en allerhande schroot» verwoed te bestoken. Op de vraag, hun door den stads Secretaris van Welsenes, die met moeite tot hen doorgedrongen was, terwijl Burgemeester Schepers — de L[t].-admiraal — zelf het zoover niet had kunnen brengen, «wat zij eigenlijk wilden», riepen zij hem toe: «de soldaten uit de stad, en den Duivel in hun handen». Zij beschoten daarop voortdurend het huis, terwijl burgemeesters in hun kamer vergaderd zaten, zonder te weten wat aan te vangen, daar de schutterij niet woû meêwerken. Eindelijk besloten zij, 's nachts drie uur, Schepers af te vaardigen, om 't krijgsvolk te laten aftrekken, dat echter den Baljuw niet in den steek wilde laten. Zoo zag ook deze zich nu, onder voortdurend beklag en verzet over de verlegenheid, waarin men hem liet, gedwongen, zich en zijn zoons in soldatenplunje te steken, om zoo, onder de manschappen gemengd, nog heelhuids de stad uit te raken. Bij 't wegtrekken, voegde Schepers hem zelfs toe: «hier valt niet te protesteeren, mijnheer, berg je lijf maar!» — Nauw waren Schilders troepen, met een paspoort van burgemeesters, dat hij voor zijn verantwoording verlangde, de stad uit, of 't volk bracht één der stukken vlak voor 't huis, schoot er de deur meê open, stoof het huis binnen, sloeg alles kort en klein, en begon het daarop af te breken, waarmeê het den volgenden dag voortging, zoodat er welhaast geen steen meer op den ander dreigde te staan; totdat eindelijk saterdag's morgens, op orde van burgemeesters, die nu wat schutterij ter beschikking hadden gekregen, alles met planken afgeschoten, en door een vendel burgers bewaakt werd. 's Morgens van den vorigen dag was reeds, tot groot genoegen van 't volk en algemeene blijdschap, op eigenmachtig besluit der Stads overheid, van de pui van 't Raadhuis afgekondigd, dat het Baljuwschap open stond, en voorloopig door den voorzittenden Schepen zou worden waargenomen, terwijl het een

dag of wat later aan den Heer van De Ketel, Mr. Muys de Brauw, werd opgedragen, die het echter eerst na herhaalden aandrang, en onder de helaas! teleurgestelde «verwachting» aannam, «dat zijn persoon den Koning-Stadhouder zou aangenaam zijn, en op voorwaarde, dat hij niet verplicht zou wezen, over de laatste ontstane wanorde eenig nader onderzoek te doen, en zoo eenige onlusten, wat God genadelijk verhoeden mocht, kwamen te ontstaan tegen 't lijfstraffelijk vonnis door Schepenen gewezen, en tegen Costerman ten uitvoer gelegd, de zaak door Schepenen behandeld zou worden».

Den dag zelf, waarop de rotterdamsche Baljuw zijn toevlucht in Den Haag gezocht had, had intusschen het Hof van Holland een Deurwaarder gelast, om, «gelet op de menigvuldige klachten van tijd tot tijd jegens den officier Nievelt voorgekomen», hem op te zoeken en aan te zeggen, «dat hij zoo aanstonds ten Hove zou komen, daar hem dit te spreken had over zaken zijn ampt en persoon betreffende». Weinig op deze samenspreking belust, hield hij zich echter bij 't verschijnen van den deurwaarder wijselijk niet thuis, en liet zich door de vrouw des huizes verzaken. Het Hof zond vervolgens zijn Procureur-generaal Ruysch, met drie zijner leden en den griffier Kinschot, tot nader onderzoek van 't gebeurde naar Rotterdam, waar zij een 130 getuigen op den Doelen in 't verhoor namen, en nu, tegen den zin van burgemeesteren, die «opschudding onder de kleine gemeente» vreesden, eenige schuldig bevondenen naar Den Haag lieten brengen. Tegen den niet minder schuldigen Baljuw, den «tyrannieken officier» — als de oud-burgemeester Pieter de Mey hem noemde — «van wien men God had te danken, verlost te zijn», stelde Ruysch vervolgens een lijfstraffelijken eisch in, waarbij hij hem niet spaarde, maar zijn verfoeilijk misbruik van gezag, zoo in 't rechts-, als staats- en kerkwezen, en zijn schaamteloos afpersen van geldsommen in verband daarmeê, met aanvoering van feiten en getuigen, onverbloemd bloot leî. Van zijne verstandhouding in de Vroedschap sprekende, zeî hij dat, hoezeer 's mans «plicht als Baljuw was, het laf, lichtvaardig, en onnut eedzweren en misbruik van Gods heiligen naam en alle meineedigheid te weren en te doen straffen», hij anderen daardoor integendeel tot meineed had gebracht, daar hij, om personen in de regeering te helpen, bedongen had, dat zij in alles zijn meening zouden volgen, en hij hen onder solemneelen eed deed beloven, in alle getrouwigheid met hem en Roosmale te *correspondeeren*, en beiden blindelings en zonder eenig tegenspreken te volgen; nimmer eenige vrienden tot een of ander ampt of regeeringsplaats behulpzaam te zijn, als met voorgaand goedvinden van hun beiden, enz.; 't geen men dan bij geteekende acte, met de bede, dat God-almachtig er bij mocht helpen, beloofde. Het «aannemen en passeeren van dergelijke acten» was echter een zaak, niet alleen nadeelig en verderfelijk voor de stad Rotterdam, maar het keerde ook de grondslagen van den Staat onderst boven, en moest als schending van 's Lands- en Staats hoog en gerechtigheden, voor ten hoogste strafbaar gelden». Met de meeste onbeschaamdheid zocht de Baljuw,

steunende waarschijnlijk op de goede gunst van den Stadhouder, waarin hij met een Van Banchem en soortgelijken deelde, het feit te loochenen, en zeî, «zich verzekerd te houden, dat de Procureur-generaal zijne stelling nooit zou kunnen bewijzen». Deze echter liet zich niet uit het veld slaan, voerde stukken en getuigen aan, en zette vervolgens meer omstandig nog de wijze uiteen, waarop hij in dezen te werk plag te gaan: hoe hij namelijk hen, «die hij in de Vroedschap en verdere regeering der stad door zijn crediet en macht meende te brengen, eerst in de Schepenbank bracht, om hun oprechtheid en verdienste te toetsen, en te verstaan of zij niet al te nauwgezet waren, om zich in alles aan hem over te geven; en als ze dan zoo ruim van geweten bleken, dat ze zich aan staatszucht wilden vergapen, en het kleed van een eer- en staatsampt alleen hun ambicie kon voldoen, zoo was het: dat zijn mannen! die mannen moeten den voorrang hebben, om in de regeering te komen vóór anderen, van welke men zoo beslissend niet spreken kon; want indien ook maar de minste bedenkelijkheid overbleef, zoo konden zij niet gecandideerd, veel min tot eenig eerampt bevorderd worden. Eerst moesten zij zoover komen, dat zij zich zelf verzaakten, niet alleen met woorden en daden, maar met geschriften en plechtstatigen eede, met opgestoken vingeren onder aanroeping van Gods heiligen naam, zich dus niet contenteerende, meester over het lichaam, maar ook over 't geweten te zijn!» — Zoo, heette het verder, hadden zich dergelijke eedzweerders, «hun trouw, eer, en plicht vergetende, ten eenemale slaven gemaakt in een vrije Republiek, konden ze daardoor maar op de voordracht gebracht, en door Zijne Majesteit van Groot Brittanje met de keuze begenadigd worden! — En toch baden ze vóór elke vroedschapsvergadering: wilt ons op huiden, en al den tijd onzer bediening, door Uwe goddelijke genade zoo verplichten en bijstaan, dat wij in onze ampten ons vroom, vrijmoedig, onbeveinsd, en getrouwelijk kwijten, en dat wij mogen zien, verstaan, besluiten, en doen 't geen best is en tot Uwe eer, tot dezer stede en 's Lands welvaren strekt, in al onzen handel niet voor oogen hebbende dan wat behoorlijk en recht is. Waarlijk een heerlijk gebed, maar een uitermate groote blasfemie van den verweerder en de zijnen, zoo menigmaal zij 't hebben gebeden; — men schrikt, dat men het bedenkt!» —

In spijt van al wat tegen den baljuw en zijn doemwaarde treken was ingebracht, had hij niet te vergeefs op de goede gunst van zijn koninklijken beschermer vertrouwd, tot wien hij zich in een uitvoerig beklagschrift gewend had, met verzoek — als ware hij door 't Hof vreeselijk verongelijkt — hem door Hun Ed. Groot Mogenden van Holland en Westfriesland zulken onzijdigen rechter te willen doen toevoegen, als «in andere tijden, in zaken zelfs van minder aangelegenheid, was goedgevonden». Ofschoon 't Hof, om bericht gevraagd, zich daartegen verzette, zich over de wijze verontwaardigend, waarop het door den beschuldigde als «partijdig» werd gewraakt, liet de Koning-Stadhouder door den Raadpensionaris aan de Staten zeggen, dat het hem in dezen best

docht, «de zaken te laten overbrengen en ter beoordeeling stellen voor den hoogen Raad, en den advokaat-fiscaal en procureur-generaal daartoe te belasten, er 't recht der hooge overheid waar te nemen». De Staten besloten in dien zin, het Hof van de zaak ontlastende, en de baljuw stond, ruim een maand later, 25 April 1691, voor den hoogen Raad te recht, waar hij drie dagen achtereen verhoord werd. De uitkomst van dat onderzoek werd toen den Procureur-generaal in handen gesteld, en deze tevens om verdere artikelen verzocht, om er verweerder op te hooren. Hij leverde die vier dagen later in, en ontving toen den 21^{en} July, in 't bijzijn van den baljuw, door den griffier bericht, dat de man in een gewoon geding ontvangen was. Dit hield nu, met allerlei omhaal van stukken en getuigen, tot het laatst van Mei 1692 aan, toen, op den 27^{en} der maand, alles met een volledige vrijspraak eindigde, en den hoogen Raad, «recht» — als 't heette — «doende, den eischer zijn eisch en concluzie op en tegen den verweerder gedaan, ontzeîde» [1]. Op deze vrijspraak zich grondende, wist er toen de zoolang uit zijn dienst en woonsteê verjaagde Baljuw het doeltreffendst gebruik van te maken, om zich in zijn ampt en goed te laten herstellen. Op den dag af twee jaar nadat zijn inboedel vernield en zijn huis verwoest was, en ruim vijf maanden na 't hem zoo onverdiend gunstige vonnis, den 6^{en} Oct. 1692, richtte de Koning-Stadhouder, die toen op 't Loo vertoefde, twee brieven tot de rotterdamsche regeering, waarbij hij schreef, «na onderzoek van 't geen hem was meêgedeeld omtrent de gelegenheid en aanleiding tot het oproer binnen hare stad, goedgevonden te hebben, om de Heeren Van Zoelen, Van der Velde, De Mey, Muys de Brauw, Boon, en Beyer uit de Vroedschap weg te zenden, en den Pensionaris Mr. Bastiaan Schepers te ontslaan, zonder dat daaruit nochtans tegen de gemelde Heeren eenige de minste schande of verwijt van onbekwaamheid kon getrokken worden; en 2. haar verzocht, den Baljuw Nyevelt, wegens de schade, hem in zijn eer en goed, met de gevolgen en den aankleve van dien, aangedaan, promptelijk behoorlijke voldoening te doen erlangen, en hem volkomen schadeloos te stellen». De geleden schade werd op ruim

---

[1] Vermakelijk is het zeker, dit door den uitgever van Bilderdijks *Geschiedenis des Vaderlands* (X. bl. 346) voor "de eclatantste satisfactie" te hooren uitkrijten, "welke een man van dat aanzien kon verlangen", in een zaak, bij welke "de eer en waardigheid van een aanzienlijk geslacht zoo hoogelijk betrokken was". Wanneer toch "de eer en waardigheid" van den Huize Zuylen van Nyevelt, van dergelijke personen, als deze vrijgesproken onverlaat, afhing, zou het er waarlijk maar al te slecht meê uitzien; en de trouwhartige Wagenaar verdiende dus ook zoo min die, als zooveel andere veegen, hem door Bilderdijk en zijn uitgever toegediend, dat hij deze "schitterende voldoening" — gewis zonder opzet — onvermeld liet, noch zijn lezers, met Prof. Tydeman, door den schijn te bedriegen zocht, als had er de deerniswaarde zaak van den baljuw "eene gansch andere gedaante" door gekregen!!! — Le crime fait la honte, et non pas l'échafaud; — en de vrijspraak van den hoogen raad kon den misdadiger niet schoon wasschen.

anderhalve ton begroot [1], voor welke nu door de stad een leening werd aangegaan, terwijl tot betaling der interessen daarvan de verponding verhoogd werd. Van de gesloten overeenkomst werd den Koning-Stadhouder in Den Haag door de nieuwe Burgemeesters, Steenlack en Groenincx, bericht gegeven; hij betuigde hun, dat «ze hem van harte aangenaam was». Zuylen zelf werd in zijn ampt hersteld, en zijn oudste zoon, in plaats van Schepers, Secretaris, tot hij in 't volgende jaar, ofschoon buitenslands — te Lingen — geboren, Dijkgraaf van Schieland werd, en toen door zijn broeder vervangen, al was deze eerst 23 jaar, en dus wat jonger dan de vereischte leeftijd. Een viertal Rotterdammers, dat zich minder ingenomen met hem getoond had, werd in 't volgende voorjaar, door de hem thans toegedane Vroedschap, om goede redenen uit de stad gebannen, met last die binnen driemaal 24 uur te verlaten. Nog een tweetal jaren echter slechts genoot de baljuw de gunst van den Stadhouder; toen verkorf hij 't, naar 't schijnt, ook bij dezen en den Raadpensionaris, en stierf in 't volgende, den 24en Juny, van hartzeer [2], zonder zijnerzijds dat gevoel bij veel van zijn stadgenooten te verwekken. «Zoekt», rijmden hem dezen ten grafschrift:

Zoekt hier geen overschot van Nievelts koud gebeente,
Maar merg, en sap, en bloed der kermende gemeente:
Aartsvijand van de deugd, vernielder van de wet,
Geweld-handhaver, die op recht noch onrecht let,
Voor wiens gevloekte wrok een kleine wereld beefde,
Die eindlijk echter zijn geluk nog overleefde.
De grootste vorst, te lang gemompt, gaf u den schop;
Dit kon uw staatszucht niet verzwelgen in den krop:
Van droefheid, naberouw, en wroeging moest gij smoren!
Men hoeft van Judas noch Achitofels te hooren,
Dees kleine Nero gaf geen groote monsters toe,
Totdat in 't end de wraak des Hemels deze roê
Ter hand uit slingerde en in 't vuur heeft weggesmeten [3].

En met het oog op dat einde en Virgilius bekenden versregel, heette het tevens tot zijne 's vaders voetspoor volgende zoons:

---

[1] Als: "voor zijn huis ƒ 40,000, zijn buitenhuis ƒ 5,000, zijn ampt ƒ 15,000, zijn proces ƒ 24,000, zijn zoon ƒ 10,000, zijn dochters juweelen ƒ 5,000, zijn schilderijen ƒ 4,000, boeken ƒ 6,000, porcelein ƒ 3,000, huisraad ƒ 18,000, linnen ƒ 16,000, twee jaar huishuur ƒ 3,000, en koets en paarden ƒ 2,000". Zie bij Mees, t. pl. bl. 106.

[2] "Den ouden Nyevelt, zoo men zeide, van *chagrin* gestorven", teekent Huygens den 27en in zijn *Dagboek* (II. bl. 497) aan: "hij had willen gedeputeerde te velde wezen, en was gebronilleert met den Raadpensionaris". Verg. ook de boven aan te halen woorden uit het hem gewijde grafschrift.

[3] Zie *Copie, Grafschrift voor Jacob Zuylen van Nievelt.* Tot Rotterdam gedruckt, in 't jaar 1695.

Gij, zijne zonen, die naar zulk een vader aardt,
Ontziet Gods bliksems, *leert gerechtigheid betrachten*,
Zoo streng gewaarschuwd, *en geen Godheid te verachten!*

Een ander sprak, die zoons gelijk den vader schuwende, Rotterdams Vroedschap in de volgende welgemeende rijmen toe:

Gij, die de glibberige trappen
Van 't Raadhuis daaglijks op gaat stappen,
Die vroed en wijs wilt zijn genoemd,
Maakt, dat de daad uw naam niet doemt!
God rukte schielijk uit het leven,
Stads pest, die u en ons deed beven,
En maakte zoo ons burgerij
En u van slaafsche banden vrij;
Ziet toe, dat uw onzinnigheden
Stads voorrecht met den voet niet treden,
Handhaaft ons recht, betracht uw plicht;
De zaak is van geen klein gewicht.
Laat dan in uwen raad niet schuilen
Het Lingsch gebroed! weert valsche Zuilen!
Stads rust, ons vreê, uw veiligheid
Geheel aan deze scheute leît.
Geeft ons geen reden van te klagen;
Gedenkt aan de voorleden dagen:
Dat 't kieken beter was als 't hoen,
Dat — zeît men — zou de Drommel doen! [1]

Doch keeren wij van 't sterfjaar van Rotterdams edelaardigen baljuw tot dat zijner tijdelijke verdrijving terug; de eigenmachtige handelwijs der door hem getergde gemeente, gaf een weldenkend Hagenaar een welmeenend woord tot haar in de pen, om op al 't verkeerde eener dergelijke manier van doen te wijzen, zich door oproerig verzet en gewelddadige aanranding zelf recht te verschaffen. «Wanneer iemand een zake heeft tegen eenig regent», sprak hij haar waarschuwend toe [2], «zoo moet hij zich daarover wenden tot de justicie, waar alle regenten, zelfs in haar eigen plaatsen, kunnen geroepen worden; en meent iemand beleedigd of benadeeld te zijn door den lagen rechter van zijn plaats, zoo moet hij zich keeren tot een hooger; 't welk in deze Provincie geschied bij den edelen Hove van Holland, gemeenlijk genaamd het Hof van Justicie, waar

---

[1] *Burgerraed aen de Vroedschap der Stadt Rotterdam, wegens het verkiezen van een nieuwe Raed of Vroedschap* (*door* C. S. T.). Tot Rotterdam gedruckt, 1695.

[2] *Haegse waerschouwinge aen het Hollandsche Volck, en voornamelijck aen de gemeente der Stad Rotterdam.* (In 's Gravenhage by Hermanus Groenhout, boekverkooper op de Kapelle brugge, 1690), bl. 9.

alle officieren en magistraten, en alle hooge en lage standspersonen van deze provincie kunnen getrokken worden. Maar die hem zelven wreekt, die treedt in Gods ampt, en in het ampt van den rechter; en als deze wraak geschiedt door 't verwekken van oproer en sedicie, hetzij tegen de overheden of tegen degenen, die van haar zijn gesteld, of tegen een gemeen mensch, als er maar oproer en verstoring van de gemeene ruste meê vermengd is, zoo maakt men zich schuldig aan hoogste machtschending, 't welk de grootste van alle misdaden is, alzoo steden en landen daardoor het onderstboven gekeerd en tot puinhoopen kunnen gemaakt worden, en ook menige brave stad en plaats daardoor verdorven en vernield is. Hoedanig zich nu een groot gedeelte der stad Rotterdam in dit punt heeft vergrepen, is licht af te meten. Daarom, vrienden!» riep hij, een rijmend geestverwant aanhalende:

Daarom, vrinden, voor u ziet!
't Is een schande, om te hooren
Voor ons Landsluî, die ter ooren
Komt, dat men daar in uw stad
Met het muiten zoo uitspat!
't Zal uw kindren en kindskindren
Aan 't respect en eer vermindren,
Of gij schoon beleedigd bent
Van een Rotterdamsch Regent!" —

Door 't waarschuwend voorbeeld van Rotterdam geleerd, wist zich de haarlemsche overheid, een paar weken na 't plunderen van Nievelts huis, beter dan die van haar zusterstad tegenover haar in muitziek verzet gekomen gemeente te weren. Zij had in 't laatst van Juny, om brandgevaar te voorkomen, een verbod tegen 't rooken van tabak op straat, op wagens en in schuiten, en zelfs binnenshuis op gevaarlijke plaatsen, op een boete van zes gulden verboden, doch hare burgerij zich daar tot dusver weinig aan gestoord. De Schout echter begrijpende, dat het zoo niet langer gaan kon, had den 23en October een jongen, die met een pijp in zijn mond langs straat liep, laten aanhouden, en toen hij de boete weigerde, zijn rok uitgetrokken. Het toegeschoten straatpubliek had daarop voor den jongen partij gekozen, was naar 't huis van den Schout geloopen, en had niet gerust, vóór hij 't uitgetrokken kleedingstuk terug had gegeven, met enkele boeten, vroeger van andere overtreders van 't gebod geïnd; erger nog, had het hem en andere Heeren zelfs met plundering bedreigd en een stuk of wat glazen bij hem ingeslagen; terwijl men sommigen zelfs, van de gelegenheid gebruik makende, reeds hoorde zeggen, dat de kans nu schoon stond, om de zoutpacht en andere lasten afgeschaft te krijgen. De schutterij, intusschen in de wapens geroepen, haastte zich nu evenwel op de been te komen, zich voor de bedreigde huizen te stellen, en het oproer in zijn beginsel te stuiten. De Overheid had buitendien niet verzuimd, onmiddelijk aan de Staten om wat krijgsvolk te vragen, en kwam daarop

's ochtends van den 25en een 700 man te voet de stad binnenrukken, die den noodigen schrik onder de muitmakers brachten. Een paar van dezen, die men had opgepakt, werden gegeeseld, een dozijn anderen, die zich hadden weggemaakt, ingedaagd, en de betergezinde burgerij, die zich aanstonds zoo vaardig getoond had, recht en wet haar gewapenden steun te verleenen, van wege Staten en Wet, bij openbare afkondiging bedankt [1].

Terwijl dit in Holland voorviel, bleef de fransche krijgsminister het oog steeds op de oorlogsplannen gevestigd houden, die hij in 't volgende voorjaar in de Spaansche Nederlanden ten uitvoer wilde brengen. Reèds in Mei zelfs had hij aan 's Konings intendanten aan de vlaamsche grenzen last gegeven, in stilte een grooten voorraad hooi aan te koopen, op voorwaarde, die bij de verkoopers te laten berusten tot men er zich, in dat voorjaar, om aanmelden zou. Thans had hij de winterkwartieren der fransche troepen allen zoo ingericht, dat hij in de nabijheid dier grenzen tegen dien tijd al de bestanddeelen van een groot leger gereed hield, gelijk hij dan ook in deze Octobermaand ieder kapitein van 't voetvolk een geldelijke belooning van 100 gulden had toegezegd, die vóór het einde van February '91 zijn compagnie voltallig en behoorlijk gedrild zou hebben. Onderwijl hield zich echter het minder oorlogszuchtige Zweden, in 't belang van zijn door den oorlog tegen Frankrijk belemmerden handel, voortdurend bezig, de bondgenooten tot vrede te stemmen, zooals het reeds meer dan een half jaar vroeger, door zijn gezant in den Haag, den Staten zijn bemiddeling daartoe had aangeboden, en dit in October thans herhaalde, zich ook te Weenen en Londen in 't zelfde belang werkzaam toonende. Dáár zoowel als in den Haag gaf men echter ten antwoord, dat men zich zonder gemeenschappelijk overleg met de bondgenooten daarmeê niet inlaten kon. De gezant der Staten in Zweden, Willem van Haren, beklaagde zich niet ten onrechte over den averechtschen invloed, door Frankrijk op de zweedsche gemoederen geoefend, die voor geldelijke beweeggronden niet ontoegankelijk bleken [2]. Een geheim agent der fransche kroon, Bidal baron van Hatzfeld, was daartoe met de meeste sluwheid met gunstig gevolg werkzaam [3]. De Koning-Stadhouder toonde zich zijnerzijds weinig gesticht over Zwedens houding en den aandrang, door zijn gevolmachtigde te Londen, tot aanneming van Zwedens bemiddeling op hem beproefd, en zijne pogingen om ze den bondgenooten smakelijk te maken. Hij zeî er «een pas in te zien, die zeer vreemd was voor iemand die voorgaf, zelf een bondgenoot te willen zijn, en waaruit veel kwaad kon voortvloeyen, daar het in dezen tijd eer tot een voor allen verderfelijke verdeeldheid, dan tot een algemeenen vrede zou

---

[1] Het nadere zie in den *Europ. Mercurius* voor Oct. tot Dec. 1691, bl. 91, vv. en 185 vv.

[2] Zie zijn schrijven aan Heinsius, in Van der Heims *Archief*, X. bl. 179.

[3] Zie Carlsons *Geschichte Schwedens*, V. S. 409.

moeten leiden»; hij schreef den Raadpensionaris zelfs, «niet in te zien, hoe men, in deze omstandigheden, den zweedschen gemachtigde bij 't Haagsche Congres, Gabriël Oxenstjerna, daar langer toe kon laten» [1]. Bij dat Congres werd Zwedens bemiddelingsvoorstel, als geheel ontijdig, van de hand gewezen, en de engelsche Koning maakte zich te vaardiger gereed, den voorgenomen overtocht naar 't vaste land en het tooneel van den oorlog te volbrengen.

Van zijn aanstaand afwezen in Engeland hoopten intusschen eenige zijner inheemsche tegenstanders gebruik te maken, om zijn schoonvader den troon weder in handen te spelen. Een hunner, Preston, zou daartoe met brieven naar dezen en 't fransche Hof worden afgevaardigd, om hem tot een nieuwe overkomst, mits met een ordelijke legermacht, te noopen. Hij stond op het punt van vertrek, toen de eigenaar van 't smakschip, dat hij voor de overvaart had afgehuurd, achterdocht kreeg, en aan den voorzitter van 's Konings raad, den tot Graaf van Caermarthen verheven Danby, van het voorgenomen uitstapjen naar Frankrijk kennis gaf. Bij 't uitvaren zelf, in 't begin van January '91, werd Preston, met twee zijner spitsbroeders — Ashton en Elliot — aan boord der smak gevangen genomen en naar den Tower gevoerd, van waar Ashton nu weldra het schavot beklom, terwijl Preston, door den naam van eenige medeplichtigen te verraden, er 't leven afbracht, en Elliot, als minbeduidend en meer twijfelachtig deelnemer in 't gespan, zonder terechtstelling vrij raakte [2]. Na met half January van 't Parlement afscheid genomen te hebben, scheepte zich de Koning daarop nog vóór 't einde der maand naar Holland in. Op 't jacht de *Mary* den 26^en^ bij gunstigen wind onder zeil gegaan, en van een zevental oorlogsschepen en vijftien jachten en andere vaartuigen van vervoer gevolgd, had hij, in 't ongunstige jaargetij alras met noodweêr te kampen, en kwam, door tegenwind bestookt, des nachts na den 28^en^ ter hoogte van Mardijk, bewesten Duinkerken, voor anker, van daar met moeite langs Schooneveld en de zeeuwsche kust, in den vroegen ochtend van den 30^en^ voor de Breê-veertien. Van daar uit besloot men in de mist de ton van de Maas te gaan opsporen, en ging toen de Koning 's middags twee uur, met Portland, Ouwerkerk, en een paar engelsche Heeren in de sloep zitten, met welke hem de stuurman Symen Jansz. Hartevelt aan land zou brengen. Deze koos daartoe dat van Goeree, waar men door den opperwal het minst gevaar van ijsgang had. Intusschen duurde het tot in den nacht, vóór men, langs den wal roeyende, kans zag, den stuurman, op zijn voorstel, met vallen en opstaan persoonlijk naar Goeree te laten scharrelen,

[1] Bij Van der Heim, t. pl. bl. 183.

[2] Zie bij Macaulay, Ch. XVII, en verg. het *Verhael der schrikkelijke Conspiratie onlangs aangegelegd, om HH. MM. Koning William en Koningin Maria van den throon te lichten*, enz. Uit het Engelsch vertaald; Amsterdam, 1691.

wat hem na twee uur gelukte. Daar liet hij nu, volgens gemaakte afspraak, 't baakvuur wat vergrooten, een musketschot lossen, en een wagen gereed maken, om den Koning van boord te halen. Omstreeks half zeven stapte deze toen bij een boerewoning op 't strand aan wal, verwarmde en ververschte er zich wat, en reed, bij gunstig tij, omstreeks 9 uur weêr naar boord, om zoo, overvarende, tusschen twaalf en één, aan den Oranjepolder, recht over Den Briel op nieuw te landen. «Hoe vaar je Jillis? ken je me nog wel?» vraagde de Koning den hem welbekenden huisman, die er aan den dijk woonde, en terstond met een paard op 't bootjen toe kwam, waarin men naar 't strand was geroeid. «Wellekom, mijn Heer Prins!» riep de verraste boer uit, die hem op de hazejacht in den polder dikwerf van dienst was geweest, «ik zag niet, dat jij het waart». De Koning zette zich toen op zijn paard, Portland op een tweede, dat door een postiljon was aangebracht, en raakten zoo beiden op 't drooge, waar ze nu weldra door de overige heeren gevolgd werden. Jillis en de postiljon werden daarop met de paarden naar Honslaarsdijk gezonden, om er kondschap van 't landen te doen, en de karossen te bestellen, om de reis derwaarts aan te nemen; terwijl de Heeren inmiddels in Jillis schamele woning door zijn dochter op karnemelk — het eenigste wat ze ter beschikking had — onthaald, en bij een lekker vuurtjen verwarmd werden. Toen de karossen, die reeds aan den Maasdijk te wachten stonden, daar waren, ging 't op Honslaarsdijk los, waar de friesche Stadhouder zijn koninklijken neef voor de trappen opwachtte, en welkom heette. Zich op de knie werpende, werd hij door den Koning onmiddelijk opgericht, omhelsd, en gekust; vervolgens ook door de afgevaardigden der Staten begroet, trad deze 't huis in, doch bleef er niet lang toeven, daar hij terstond naar Den Haag wilde. Onder klokgeluî en welkomstschoten, reed hij er 's avonds tegen zes uur binnen, terwijl de straten vol menschen stonden, en flambouwen of kaarsen uit de huizen brandden [1]. Op herhaalden aandrang der Staten, hield hij er vijf dagen later een plechtige intreê. Toen, als Rotgans, zong,

> Den Haag zoo prachtig noodde al 't land
> Ten feest, daar duizend, duizend menschen,
> Toevloeiende van allen kant,
> Met handgeklap en zegenwenschen
> De lucht vervulden, op 't geluid
> Van klokken, trommen, en trompetten,
> Wier weêrklank aan de wolken stuit.
> De burger laadt en lost musketten;
> De vanen waayen; elk verricht
> Zijn aanbevolen dienst en plicht.

---

[1] Zie het *Waerachtig Relaas van* Symen Jansz. Hartevelt, *die den Koning uyt Engeland naer Holland heeft overgebragt.*

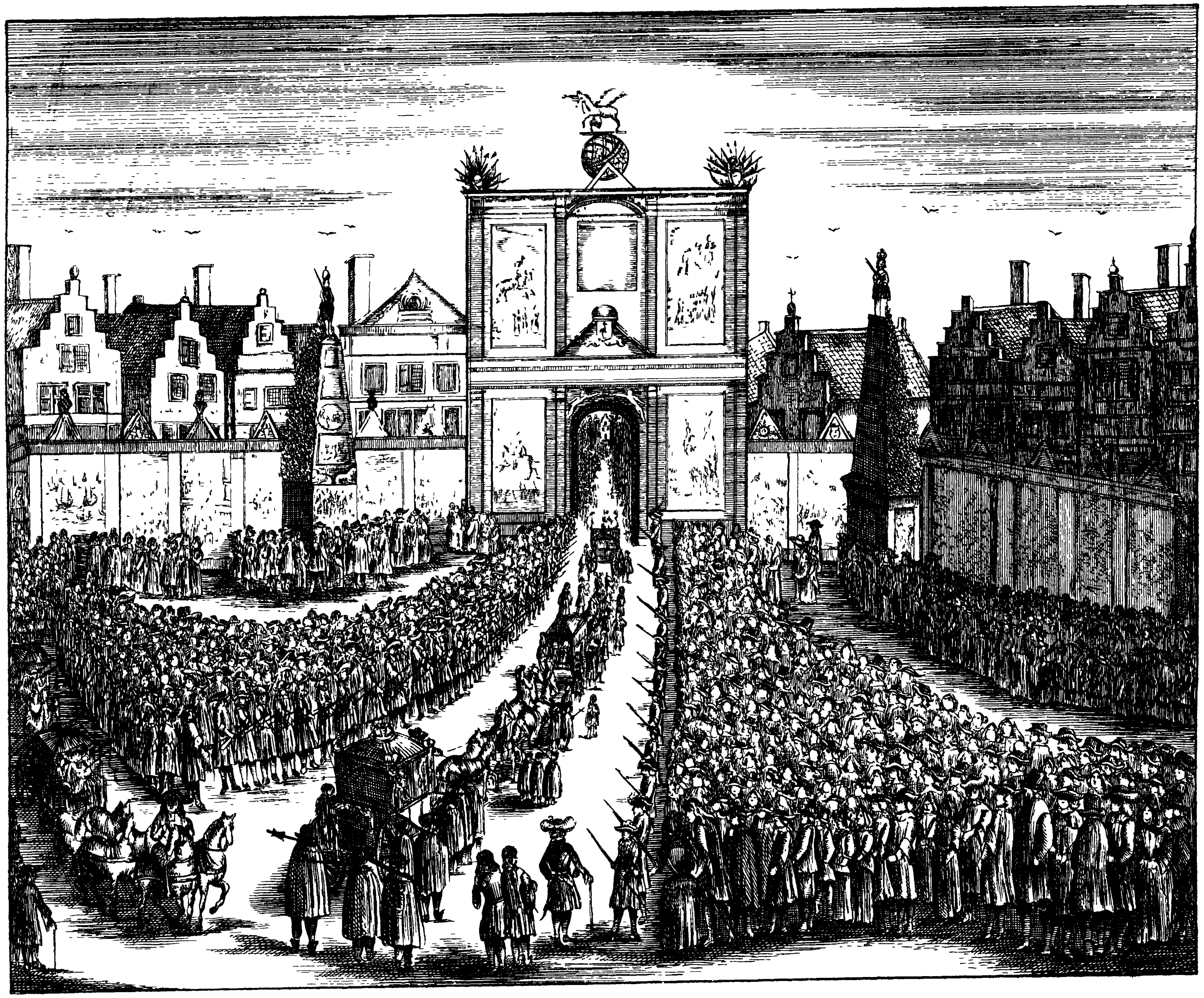

Eerepoort voor de Hoogstraat 5 Febr 1690.

Den Haag viel op dees blijden dag,
Te klein; men klimt op kerk en daken;
't Geschut braakt bliksems, donderslag,
En groet den Vorst uit kopren kaken.

De vreugd blijft, schoon het daglicht vlucht;
De vlam ontsteekt de vuurtooneelen;
De vuurpijl kust en streelt de lucht;
Een maatgezang van snaar en kelen
Klinkt lieflijk door de straten heen,
Geen slaaplust kan de blijdschap smoren;
Geen nacht verveelt, maar groot en kleen
Laat zich tot aan den morgen hooren.
Zoo juicht Den Haag, die 't al geniet
Nu zij den Koning wederziet[1].

Eerepoorten waren op verschillende plaatsen opgericht. Het meest blonk die op de groote markt voor den ingang van de Hoogstraat uit, aan weêrszij met zeven schilderijen en latijnsche opschriften prijkend; onder 't wapen van Den Haag, den welbekenden Ooyevaar, midden boven de poort afgebeeld, las men er: Hier is de wieg der Goden (*Hic incunabula Divûm*). Al vroeg in den avond, omstreeks half zeven, begon men de vuurwerken in den vijver aan te steken, na eerst uit 30 metalen stukjens, aan den vijvermuur geplaatst, met kracht geschoten te hebben; in sierlijk licht vertoonde zich daarop het koninklijk naamcijfer W. R. Een Herculesbeeld, daar voor op een staketsel aangebracht, sprak van de acht reuzenwerken, die hij te volvoeren had: Godsdienst en Vrijheid vast te stellen; Europa's rust te verzekeren; 't gezag van 't bewind te bekrachtigen; het welzijn der gemeente te vestigen; eendracht onder de naburen te handhaven; de zee en den handel te beveiligen; den roem van den staat te bevorderen, en een vasten en zekeren vrede te sluiten. Rondom brandden er in den vijver honderden pektonnen op staken, en uit een schuit werden waterballen, waterkaarsen, waterkogels, waterbooten, watermortieren, waterrotten, en vuurspuwende dolfijnen aangestoken, die telkens met zware slagen afgingen. Na den eten, ten twee uur, was de Koning van 't Hof uitgereden, langs Plein en Doelen, over den Vijverberg en de Kneuterdijk, het Noordeinde door, den wal om naar 't Westeinde, waar hij aan de rijk versierde en beschilderde honslaarsdijksche of loosduinsche brug door de haagsche overheid ontvangen en verwelkomd werd. Van daar af stonden, 't Westeinde door, langs de groote markt, en door de Hoogstraat, tot op de Plaats, de zes vendelen haagsche schutters gerangschikt: eerst die van 't oranje-blanje-bleu-, dan die van

[1] *Aan Z. K. M. Willem III, op zijne overkomste in Holland*, 1691.
[2] Zie bijgaande prentverbeelding.

't groene, columbijnen, witte, oranje, en blauwe vendel. Een «grouwelijke menigte volks» was overal op de been, zoo luid juichende: «lang leve de Koning, onze Stadhouder!» dat het zijn haagsche hart goed moest doen, en meer dan te kermis doen gaan [1]. Twee dagen later vertoonde hij zich in de Algemeene Staten, Hun Hoog Mogenden betuigende, hoe «God-almachtig zijne onderneming had gelieven te zegenen, met meer geluk en voorspoed dan hij zich ooit had kunnen voorstellen; dat hij de hem aangeboden kronen had aangenomen, om den godsdienst, welstand, en rust in de drie rijken te bewaren, en in staat te zijn, de bondgenooten en vooral dezen staat krachtig te kunnen bijstaan, en tegen de groote overmacht van Frankrijk te helpen waarborgen; dat hij wel gewenscht had, dien bijstand al aanstonds te hebben kunnen bieden, doch daarin door de zaken in Ierland verhinderd was geweest; dat hij, deze thans in wat beter staat gebracht ziende, was overgekomen, niet alleen om zich met de hooge bondgenooten over den aanstaanden veldtocht te beraden, maar ook om zijn werkkring als Kapitein-generaal dezer gewesten te aanvaarden; dat hij van zijn jeugd af een zeer groote genegenheid en liefde voor dezen staat had gehad, en, zoo die vermeerderd konden worden, dit door al de blijken van genegenheid, bij de regeering en in de gemeente ervaren, zeker geschied zou zijn; doch dat ze te groot waren, om voor vermeerdering vatbaar te zijn, en hij ze altijd in die mate zou houden, en al wat in zijn vermogen was, tot beider welzijn zou bijdragen, altoos gereed wezende, om zijn lijf en leven voor hen te wagen; dat hij hoopte, God hem tot werktuig zou gelieven te bezigen, om het gevaar, waarin de Staat nog verkeerde, af te wenden, en door 't herstellen der rust in Europa ook den Staat in volle zekerheid te stellen; dat hij dan gerust zou sterven, en zich verder in de goede genegenheid van Hun Hoog Mogenden aanbeval». Ook den Staten van Holland maakte hij vervolgens zijn opwachting, ontving in de volgende dagen de gemachtigden der verschillende Vorsten, verscheen den 14^{en} in den Raad van State, om, van al de leden van den Raad begeleid, ter vergadering der Algemeene Staten den staat van oorlog voor dit jaar over te leveren. Den volgenden avond kwam de Keurvorst van Beyeren naar Den Haag, gelijk die van Brandenburg reeds eenige dagen vroeger gekomen was, en hij den 18^{en} door den Landvoogd der spaansche Nederlanden gevolgd werd. Den 19^{en} ging de Koning met beide Keurvorsten en andere Heeren ter valkenjacht omtrent Zorgvliet, en middagmaalde den 20^{en} met dien van Beyeren en met Castanaja op Honslaarsdijk, na ook daar het jachtvermaak genoten te hebben. Dien dag en den volgenden kwamen nog de Prins van Koerland, de Landgraaf van Hessen-Cassel, en anderen, en veelvuldig werd nu de beraadslaging in 't Congres. Men besloot er, een

---

[1] Verg. de *Blijde inkomst vau Z. Doorl. Grootmagtigste Majesteyt William de IIIe.* enz. *binnen 's Gravenhage*, enz. Tot Leyden, by Joh. Tangena, 1691.

aanzienlijke macht op de been te brengen, tot welker bekostiging evenwel de Republiek en Engeland wel het meeste moesten bijdragen. Tot half Maart bleef de Koning in Den Haag, om toen naar 't Loo te gaan, waar hem de berichten van 't oorlogstooneel echter geen lang verblijf zouden gunnen. Reeds den 18^{en} ontving hij er de verdrietige mare, dat de Franschen Bergen in Henegouwen berend hadden, en haastte zich toen den 21^{en} weder naar Den Haag, en vandaar naar Brabant. Zijne troepen vond hij er echter te slecht nog toegerust, om aanstonds op te rukken, en zag dus met zorg de verwarring te gemoet, waarin de te duchten overgaaf der stad de zaken dreigde te brengen. Werkelijk moest hij dan ook reeds twee dagen later, den 9^{en} April, in 't leger voor Hal nog «de droevige tijding» ontvangen, dat men, na zich, tevergeefs naar ontzet uitziende, zoo lang mogelijk wakker verdedigd te hebben, door de slechtgezinde en door de geestelijkheid opgeruide burgers gedrongen, den vorigen dag had moeten zwichten en de stad den vijanden in handen geven. Met volle krijgseer trok de bezetting den 10^{en} af, en de Koning, het verder bestier weêr aan Waldeck latende, den 15^{en} weder over Breda naar Holland, en een week later naar Londen, waar hij «na een zeer gemakkelijke en voorspoedige reis» — wel een onderscheid bij die van January — 's avonds van den 24^{en} gelukkig aankwam [1]. Waldeck was oud en zwak geworden, en betreurde daarom te meer nog zijn afzijn. «Ik woû wel, dat de Koning bij 't leger was», schreef hij Heinsius, den laatsten Mei, uit Anderlecht, «want mijn oude hoofd zou mij eer kunnen begeven, dan men vermoedt; ik zal echter mijn best doen» [2]. Gelukkig was hij er in geslaagd, de 2400 man, die te Hal gelegerd waren, van daar in veiligheid te brengen, vóór de Franschen er zich in wierpen, en nu naar hun gewone krijgsmanier de arme stad verwoestten [3].

Intusschen was de Koning toen reeds weêr een veertien daag op 't vaste land terug, na zich nauw drie weken in Engeland opgehouden te hebben. «Wij mochten wel vragen, als die Utrechtschman te Rotterdam», had hij 's morgens van den 8^{en} lachende tot zijn Secretaris gezegd: «waar liggen hier de schuiten voor Nantes?» [4] zoo spoedig zou hij tot zijn genoegen Londen reeds weêr voor Holland verlaten. Vandaar trok hij eerst naar 't Loo en Dieren ter hertejacht, vanwaar hij de troepenbeweging schriftelijk zocht te regelen, doch toen weder naar Brabant, om zelf werkdadig te kunnen optreden, zoodra hij er, den 1^{en} Juny, een brief van Waldeck ontvangen had, die hem zijn verlegenheid meldde. Na met zijn generaals de vijandelijke

---

[1] Zie zijne brieven in Van der Heims *Archief*, t. pl. bl. 31—33. [2] Ald. bl. 35.

[3] "Le Maréchal de Luxembourg eut l'ordre de renverser de fond en comble, sauf les églises, toute la ville de Hal. Le lendemain tout croulait dans la ville entamée par la mine et la sape". (*Rousset*, *Hist. de Louvois*, IV. p. 473).

[4] Zie Huygens *Dagboek*, I. bl. 428.

stelling verkend te hebben, vond hij 't echter vooreerst nog ongeraden, haar aan te tasten [1]. Hij beklaagde zich niet zonder reden over de onpraktische zienswijs van den brandenburger Keurvorst, die, in plaats van naar de voortdurend zoo bestookte Spaansche Nederlanden te trekken, aan den Rijn bleef rondscharrelen, waar zijne troepen voor 't oogenblik weinig of geen dienst konden doen. Van de fransche zijde kwam zich daarentegen Boufflers bij Luxemburg aansluiten, na zich van 2 tot 5 Juny met het beschieten van Luik te hebben bezig gehouden, dat intusschen, hoe ook door hem geteisterd — meer dan 3100 huizen raakten er in brand — niet voor hem bezweek. Louvois wenschte dat Luxemburg en Vauban hetzelfde met Brussel gingen doen; maar noch de een noch de ander toonden zich daarop belust. «Daar ik», schreef hem de laatste zelfs, «niet heb gezien, dat het beschieten van Oudenaarde, Luxemburg, en Luik, den Koning een duim breed gronds verschaft, en dat het hem daarentegen veel kruit en krijgsvoorraad gekost, en zijn troepen uiterst vermoeid en verzwakt heeft, heb ik, toen de maarschalk mij daarvan sprak, er maar op gezwegen; vooral ook omdat het mij een zeer slecht middel docht, om het hart van 't volk te winnen, in een tijd, dat de gemoederen hier te lande zeer tot den Koning geneigd zijn». En Luxemburg uitte zich geheel in gelijken zin. Tegenover den Koning-Stadhouder kreeg hij intusschen last, slechts een waakzame houding in acht te nemen, en 's Konings troepen aan geen slag te wagen, tenzij deze een besliste zegepraal met zich bracht. Zoo wachtte zijnerzijds de Koning-Stadhouder te vergeefs op de gelegenheid, naar welke hij snakte, door een schitterend voordeel te velde het in hem gestelde vertrouwen te verhoogen, en moest werkeloos blijven rondtrekken, tot hij met half September ter jacht naar 't Loo ging. Nauw was hij evenwel vertrokken, of de achterhoede van 't leger raakte slaags met de fransche ruiterij, ten gevolge van een eigen opdracht des franschen Konings, zich van deze wat meer te bedienen, en het voetvolk daarentegen minder bloot te geven. Door den plotselingen dood van Louvois, die den 16^{en} July, op 50-jarigen leeftijd aan een beroerte overleden was, had namelijk die Koning, thans zelf meer persoonlijk weêr werkzaam, begrepen, zijn meening op dit punt te moeten doen gelden, en bij zijn krijgslustigen maarschalk een gretig gehoor gevonden. Door een dikken mist begunstigd, viel deze, met de uitgelezen troepen van 's Konings lijfwacht en een goed deel andere ruiters, den 19^{en} September, in de vlakte van Peure onverwachts Waldecks achterhoede onder den graaf van Tserclaes-Tilly aan, die echter, door Ouwerkerk en Wassenaer van Opdam wakker bijgestaan, zich kloek te weêr stelde; zoodat, na een hevigen strijd, waarbij van weêrskanten een 600 man bleven, en Opdam zelf gewond raakte, de zaak zonder verder gevolg afliep. De Fran-

[1] Zie zijn schrijven van 4 Juny uit Anderlecht, bij Van der Heim, t. pl. bl. 39.
[2] Zie beider woorden bij Rousset, t. pl. p. 476, s.

schen zelf moesten de deugdelijkheid der nederlandsche ruiterij ten volle erkennen, terwijl de fransche Koning «het aantal officiers» bejammerde, dat hij, bij deze proefneming met de zijne, «verloren had» [1].

Ter zee was zoo min als te land dit jaar veel uitgevoerd, in spijt van al de pogingen door de Staten en den Koning aangewend, en voor een goed deel om dezelfde reden: de last aan den franschen vlootvoogd gegeven, zooveel doenlijk allen strijd te vermijden. Door de Republiek was reeds in 't voorjaar een vloot van negen en dertig zware oorlogschepen met de noodige fregatten, branders, snauwen, en ander klein vaartuig uitgerust, en ditmaal door den Admiraal-generaal onder zijn Luitenant Cornelis Tromp, in plaats van den L^{t}.-admiraal Evertsen, gesteld, om Amsterdam te beloonen voor den ijver, ten vorigen jare in 't uitrusten der schepen betoond [2]. Een admiraalschip van 82 stukken, de *Admiraal-generaal*, werd voor hem gereed gemaakt, doch hij zou het niet mogen betreden. Door een slepende ziekte aangetast, overleed hij na veertien dagen kwijnens, den 29^{en} Mei, zoodat zijn vlootbeheer nu aan den Vice-admiraal Van Almonde overging, onder wien beide andere Vice-admiralen Van de Putte en Callenburgh stonden, terwijl het engelsche smaldeel, in plaats van Torrington, den Admiraal John Russel aan zijn hoofd had. Twee weken na Tromps plechtige bijzetting in 't delfsche praalgraf zijns vaders, den 20^{en} Juny, gingen de nederlandsche schepen onder zeil, om zich met de engelsche in Torbay te vereenigen, en vernamen daar dat de fransche scheepsmacht, onder Tourville, omtrent Heysand — op zijn Fransch Ouessant — gezien was. Men zette nu derwaarts koers, om zoo tevens de nederlandsche en britsche koopvaarders, die uit de Straat gewacht werden, te dekken. Deze liepen intusschen op eigen gelegenheid te Kinsale behouden binnen, en ook van de fransche oorlogsvloot werd niets bespeurd. Na de nederlandsche koopvaarders dus in 't kanaal begeleid te hebben, van waar ze de reis onder de noodige geleïschepen naar 't Vaderland veilig konden voortzetten, zond men een smaldeel der vloot langs de fransche kust, doch slaagde alleen in 't wegnemen en verbranden, onder de sterkten van Brest, van een achttal fransche koopvaarders, en 't verjagen der overige, en van een oorlogsfregat. Tot half Augustus bleef men nu nog kruisen, keerde toen om nieuwe levensbehoeften in te nemen naar Torbay terug, en ging van daar in de eerste helft van September weder naar Heysand, doch werd er van een geweldig stormweêr beloopen, dat de vloot uiteendreef, twee britsche schepen op strand jaagde, en een derde met man en muis deed vergaan, maar van de nederlandsche alleen De Ruyters oude admiraalschip *De zeven Provinciën* wat teisterde, zonder hun verder belangrijke schade te

[1] Zie Opdams schrijven en dat van Waldeck bij Van der Heim, bl. 44, v., en 's Konings woorden bij Rousset, t. pl. p. 511.

[2] Zie de woorden uit zijn schrijven van 24 Aug. '90, bij De Jonge, t. pl. bl. 246, aant. [2].

doen. Te Spithead weêr vereenigd, kreeg men last de grootste schepen naar huis te zenden, en met de andere, 26 engelsche en 22 nederlandsche, in twee smaldeelen, het eene onder de Vice-admiralen Laval en Enno Doedes en den Schout-bij-nacht Geleyn-Evertsen, het ander onder Ashby en Callenburgh, in de iersche en spaansche zee te blijven kruisen. Om Duinkerken en zijn kapers in te sluiten was, in den zomer, de amsterdamsche kapitein Hendrik van Tol, die in den slag bij Bevezier Cornelis Evertsens scheepsvoogd geweest was, als Commandeur over een smaldeel van zestien oorlogsschepen gesteld, dat met zes engelsche eerst onder den Schout-bij-nacht Buckingham, daarna onder den ridder Aylmor, daartoe zou werkzaam zijn. Ongelukkig bracht de weêrzijdsche naijver der britsche en staatsche vlag te weeg, dat bij 't bezetten der havenmonden de macht niet gelijkelijk verdeeld was [1], en het britsche zestal dus in zijn bestemming te kort moest schieten tegenover een zoo vaardig kaper-kapitein vooral, als de Duinkerker Jean Bart was. Het gevolg was dan ook dat deze, in den nacht van 25 op 26 July, bij donker en buyig weêr, met zeven oorlogschepen van 16 tot 34 stukken, een paar branders, zeven of acht kaap- en een half dozijn koopvaarders, in alle stilte de haven uitsneê, en het ruime sop bereikte, vóór men door twee van de koopvaarders, die onder de nederlandsche schepen vervielen, iets van zijn doen bemerkte. Zoo vond hij gelegenheid eenige rijke engelsche Moscovievaarders te vermeesteren, tal van engelsche kolenschepen, en acht of negen hollandsche haringbuizen te verbranden, terwijl de groote haringvloot te nauwernood aan zijn handen ontsnapte. In September stevende Van Toll, op 's Konings last, toen naar Noorwegen, om er den franschen vrijbuiter op te zoeken, doch mocht er niet in slagen hem ergens aan te treffen, zoodat hij in December met geen andere uitkomst huiswaarts keerde, dan het aanhouden en opzenden van enkele, ook onder onzijdige vlag varende, met franschen krijgsvoorraad geladen vaartuigen [2]. Daarbij kwam namelijk veel misbruik voor, in 't welk vooral de deensche vlag betrokken was, zoodat het naar de uitdrukking van een hollandsch scheepskapitein, wel leek, «alsof het in Denemarken en Noorwegen schepen regende». Tot onaangenaamheden met verschillende onzijdige machten — Denemarken, Zweden, Hamburg, Portugal, enz. — gaf het herhaaldelijk aanleiding, en dreef daarom de Staten allengs tegen de zeeuwsche commissievaarders, die zich met de jacht op dergelijke verboden waar vooral onledig hielden, maatregelen te nemen. Onder die vaarders waren er anders, welke — als die der reeders Rochussen, Gebrs. Sautijn — ook dit jaar weder blijk van wakkeren krijgsmoed gaven, bij

[1] Blijkens Van Citters' schrijven van 20 July aan Heinsius, bij Van der Heim, t. pl. bl. 41. "Dewijle hy, Capt. Tol, niet geresolveerd schijnt hem onder het Engels eskader te rangeren ofte daarmede te conjugeren, maar dat hij het selve aan de Westzijde laat, en hy met sijn schepen aan de Oostkant haalt", enz.

[2] Zie bij De Jonge, t. pl. bl. 265.

't zich te weer stellen tegen den sterkeren vijand [1]. Geen nederlandsch scheepsvoogd echter, die daarin zich vermeteler voordeed, dan schipper Hendrik Opmeer van de *Juffrouw Louïze*, die, van Texel naar Cadix koers zettende, den 22^{en} Augustus in 't kanaal ter hoogte van Heysand, door vier fransche oorlogschepen werd nagezet. Te vergeefs door alle zeilen bij te zetten aan hun vervolging zoekende te ontkomen, en door twee hunner, één van 64 en één van 70 stukken, ingehaald, beantwoordde hij hun eisch van overgave, en belofte van goed kwartier, met de volle laag uit zijn weinige stukken, en vindt zich nu weldra uit beide schepen zoo hevig bestookt, dat hij, hoewel eerst hun vuur naar zijn beste vermogen onder 't roepen tot zijn volk van «Vivat Oranje! courage!» beantwoordende, zijn bodem eindelijk in brand ziet schieten, en geene andere uitkomst weet, dan in 't water te springen, en zwemmende zijn leven te redden. Door een der vijandelijke sloepen opgevischt, en door een der fransche scheepsvoogden gevraagd, hoe hij er toe kwam zich tegen twee zulke schepen te weer te stellen, gaf hij ten antwoord, dat «een kloek man zijn vijand onder de oogen moest durven zien», en dierf daarop dan ook de lofspraak van den ander niet, dat hij hem inderdaad voor een «braaf soldaat» hield [2].

Met beter gevolg en vruchtdragender uitslag dan ter zee of op 't vasteland, werd in den zomer en 't najaar voortdurend in Ierland gestreden, waar, na 't vertrek van den Koning, de Heer van Rheede-Ginkel, Amerongens krijgshaftige zoon, het bevel over het leger gevoerd had. Te Mulligan in Leinster zijn troepen vereenigd hebbende, was hij, in 't begin van Juny, van daar naar het door den vijand versterkte Ballymore opgebroken, en had dit den volgenden dag na luttel uren beschietens vermeesterd. Van daar stak hij naar het aan beide boorden van den Shannon, op de grens van Leinster en Connaught gelegen Athlone, 't welk door het fransche legerhoofd, dat thans over Koning Jacob's troepen gebood, Saint-Rhue — dezelfde, die voor weinig jaren in Frankrijk zoo tegen de ketters gewoed had — te sterk werd geacht, om ingenomen te kunnen worden, doch voor Ginkel's wapenen toch zou moeten bezwijken. Eerst maakte zich deze van de aan de Leinsterzij gelegen engelsche stadswijk meester, bestookte toen eenige dagen aaneen de zwaar versterkte steenen brug over de Shannon, doch ging er ten slotte, na gehouden krijgsraad, den 11^{en} July — op den jaardag zelf der overwinning aan de Boyne — toe over, de bruischende rivier te doorwaden, en zoo stormenderhand ook de iersche stadszij te vermeesteren. Tot verbijstering van Saint-Rhue, die op weinig uren afstands gelegerd was, slaagde de onderneming ten volle, en deed hem nu in de richting van Galway aftrekken, en aan de overzij der Suck bij 't oude en bouwvallige slot van Aghrim stand houden, van zins daar den vijand in 't open veld te verbeiden. De plaats was goed gekozen, en door een haast ontoegan-

[1] Staaltjens, zie ald. bl. 269, en vv. [2] Zie ald. bl. 260

kelijk moeras gedekt. Te vergeefs werd dan ook 's morgens van den 22en herhaaldelijk een aanval beproefd, en scheen de krijgskans geruimen tijd den Jacobieten gunstig. Hun tegenstanders lieten zich daardoor echter niet afschrikken. Horden van rijs en biezen werden over den drassigen grond gelegd, en zoo een breeder pad voor de bestorming van Saint-Rhue's versterkingen verkregen; hij zelf snelde ter verwering toe, doch werd door een kanonschot getroffen, dat hem zijn hoofd wegschoot. Zijn dood, voor zijn manschappen en officieren geheim gehouden, bracht verwarring onder zijn troepen teweeg, dien 't nu aan een doeltreffend krijgsbeheer en geregelde leiding ontbrak. Ras werden dan ook hun versterkingen met het zwaard in de vuist overmeesterd, en zij deels naar Galway, deels naar Limerick op de vlucht gedreven, terwijl meer dan 4000 hunner dooden het slagveld bedekten, waar hun zegevierende vijanden, die slechts een duizendtal hunner manschap zagen sneven, den nacht doorbrachten, om daarna weldra hun overwinningstocht te voleinden. Te recht toch werd te Londen, op 't vernemen der blijde krijgsmaar, de groote overwinning bij Aghrim als het feit beschouwd, dat het pleit van Koning Willem ook voor Ierland beslechtte [1]. De dood van den gehaten franschen ketterjager Saint Rhue werd er met welgevallen gehoord [2]. Galway, waar zijn onderbevelhebber D'Usson bevel voerde, gaf zich na luttel dagen over, onder voorwaarde, dat de ruim twee duizend man der bezetting met volle krijgseer naar Limerick mochten aftrekken, voor 't welk nu, als laatste toevluchtsoord van den benarden vijand, op nieuw het beleg geslagen werd, den eigen dag — 21 Augustus — waarop Koning Jacobs onderkoning, de grijze Tyrconnel, na een lustig middagmaal met D'Usson en andere vrolijke Franschen, plotseling in een beroerte stierf. De belegeraars, thans beter dan bij 't eerste beleg van geschut en krijgsvoorraad voorzien, konden met kracht de belegering doorzetten. Toch duurde het meer dan vijf weken eer de bezetting, na de bestorming en vermeestering der schans aan de brug over de Shannon, over de overgave ging onderhandelen, die op eervolle voorwaarden den 14en October plaats greep. Een groot deel der Iersche troepen scheepte zich, tengevolge daarvan, naar Frankrijk in; en Koning Willem, nog vóór 't einde der maand uit Holland te Kensington teruggekomen, verhief Ginkel, ter gedachtenis zijner iersche wapenfeiten, tot Graaf van Athlone en Baron van Aghrim, gelijk den franschen uitgewekene Ruvigné, die hem aan 't hoofd zijner landgenooten wakker had bijgestaan, tot Graaf van Galway. Ginkel's vader, die als gezant der Staten te Kopenhagen vertoefde, kwam daar, even vóór de overgave van Limerick, te sterven [3], na een week of wat vroeger een handelsverdrag met de Staten en Engeland tot stand gebracht te hebben. Zijn lijk werd te scheep naar Holland ver-

---

[1] Zie Evelyns aant. in zijn *Diary*, op $^{19}/_{29}$ July, p. 546. [2] Aldaar.

[3] Zie Huygens *Dagboek*, I bl. 504.

voerd, en in de kerk zijner Heerlijkheid bijgezet. Buiten hem en Tromp verloor de Republiek dit jaar de Luitenants-generaal Weybnom en Aylva, van welke de eerste, thans bevelhebber van Breda, in February, in den Haag, aan een beroerte overleed [1]; de laatste, korten tijd later, aan de gevolgen van een val van 't paard, op de jacht, en waarbij hij zich gevaarlijk aan 't hoofd bezeerd had. Twee wakkere en ervaren krijgsoversten, door den Staat maar al te noô gederfd, en moeilijk naar waarde te vervangen.

Hadden in Ierland thans de wapenen van Frankrijks deerniswaarden beschermeling voor goed het onderspit gedolven, de Franschen zelf waren in het door hen aangetaste Savoyen niet gelukkig geweest. Wel had hun opperbevelhebber, de schrandere en doortastende Maarschalk Catinat, in de eerste helft van Juny Carmagnola genomen; doch toen hij daarop door den ouden Luitenant-generaal Bulonde, een wakker soldaat maar besluiteloos veldoverste, en den hem toegevoegden gedachteloozen Markgraaf van Feuquières, het beleg voor het om zijn ligging tusschen Piémont en Nizza zoo belangrijke Coni of Cuneo deed slaan, zou hij, hoewel zelf van vrij nabij de bewegingen gaslaande, hen maar al te zeer het hoofd zien stooten. Eerst greep er een ondoordachte aanval op de sterke buitenwerken plaats, voor welke zijne dringende waarschuwing er tegen te laat kwam, en die op het verdrijven der Franschen door 't vuur van den vijand uitliep, en wat later verloor Bulonde zoozeer het hoofd, en zag zich daarbij door Feuquières zoo weinig bijgestaan, dat hij, op 't aannaderen van wat ontzettingstroepen, overijld aftrok. Om toch de belegerde plaats bij te springen, had de 27jarige Prins Eugenius — de jongste zoon van wijlen Mazarin's bekoorlijke nicht Olympia Mazzini en den Graaf van Soissons, uit een zijtak van 't Huis van Savoyen — die, na in den turkschen oorlog zijn sporen reeds verdiend te hebben, thans als bevelhebber der bondgenootschappelijke troepen in Italië werkzaam was, zich met wat spaansche en duitsche ruiterij op marsch gemaakt. Zoodra Catinat daar, den 27en der maand, bericht van kreeg, had hij zich gehaast, een groot aantal ruiters en voetknechten onder den Heer de Saint Sylvestre tot bijstand af te zenden. In steê van dezen echter af te wachten, was Bulonde, alleen op 't gerucht van 's Prinsen nadering, in den vroegen ochtend van den 28en, met achterlating van een stuk geschut, dat zijn affuit verloren had, allerlei krijgsvoorraad, en een zestig gekwetsten in een naburig klooster, opgebroken; zoodat Saint Sylvestre, met zijn versterking aankomende, hem en zijn manschappen vertrokken, en niets anders te doen vond, dan zoo spoedig mogelijk zelf weêr af te trekken, en Catinat het betreurenswaarde feit meê te deelen [2].

---

[1] "Geen vijand die hem ooit verschrikten of verraste", zong zekere P. Nuyts hem daarom na: "'t Was de Oppermacht alleen, die hem ontharrenaste" (*Puntdichten*, 1691).

[2] Zie bij Rousset, t pl. p. 495, en verg. Arneth's *Prins Eugen von Savoyen* (Wien, 1858) I. S 61.

Geen vijf uur later was Prins Eugenius ter plaatse, niet weinig verrast, het beleg reeds geëindigd en den vijand vertrokken te zien. Een week of wat later sloeg hij daarop zelf het beleg voor Carmagnola, dat hij den 8en October, na elf dagen insluitens bemachtigde. De verkiezing van een nieuwen Paus, door 't overlijden in dit voorjaar van den meer dan 80jarigen Alexander VIII, vorderde vijf maanden tijds, voor zich de saamgekomen Cardinalen op één persoon in genoegzamen getale konden vereenigen; toen vestigden zij, den 12en July, hunne keus op den voor Frankrijk gunstig gestemden Antonio Pignatelli, die nu, als Innocentius XII, de pauselijke waardigheid aanvaardde [1].

In de Landvoogdij der spaansche Nederlanden werd met het einde van 't jaar, op aandrang van den Koning-Stadhouder, de Markgraaf van Castanaga, wiens voortvarendheid en belangstelling in 's Lands zaken steeds wel wat te wenschen overliet, de krijgshafte Keurvorst van Beyeren en keizerlijke legeroverste, Maximiliaan Emmanuel, door den spaanschen Koning aangesteld. Op zijn ijver voor de goede zaak in dezen mocht men te meer nog vertrouwen, als hij zelf, 's Keizers schoonzoon, door de moeder zijner jonge vrouw, als geboren spaansche Infante, na kinderloozen doode van den Koning, aanspraak op de erfopvolging in de Nederlanden kreeg. Gaarne had daarom ook het spaansche Hof aan Koning Willem's voorslag gehoor gegeven, doch er niet toe willen overgaan, den Keurvorst uit zich zelf de Landvoogdij aan te bieden, tot eindelijk, door 's Keizers bemiddeling, alles in orde kwam, en de Keurvorst, door hem gepolsd, zich onmiddelijk bereid toonde, haar te aanvaarden. In Maart van 't volgende jaar kwam hij naar Brussel, en keerde Castanaga kort daarop naar Spanje terug. Als spaansch gezant in den Haag was sedert eenige maanden Don Francisco Bernardo de Quiros werkzaam, daar zijn voorganger, Colomma, in 't voorjaar van daar naar Londen verplaatst was. De algemeene Staten hunnerzijds vervingen dezer dagen hun gezant te Madrid, den ervaren Coenraad van Heemskerk, dien zij in Maart als vredebemiddelaar tusschen Keizer en Sultan naar Weenen afvaardigden, door hun gezant te Londen, Van Citters, die daar evenwel vooreerst nog een geruimen tijd bleef. Naar Zwitserland hadden zij, in 't belang der algemeene europeesche zaken, sedert eenigen tijd, als buitengewoon gezant, Pieter Valkenier, afgevaardigd, met het doel vooral, om de zwitsersche regeering tegen de fransche treken te waarschuwen, aan welke zij van Savoyen uit wellicht bloot stond, en om haar, met het oog daarop, te bewegen zich bij de bondgenooten van 't Haagsch Congres aan te sluiten. De Franschen echter, op geen meerder vijanden belust, wisten van hun kant de Zwitsers met betuigingen van vriendschap en goede verstandhouding te paayen, zoodat zij zich dan

---

[1] Zie *L'Europe et les Bourbons sous Louis XIV*, par Marius Topin, 2e ed. Paris, Didier, 1868 (*Affaires de Rome*) p 24, S.

ook door hen belezen lieten, hun zoowel als den Duitschers te veroorloven, de werftrom in hun Cantons te roeren.

Een rumoer van gansch anderen aard, dan dit oorlogsgetrommel, had dit gansche jaar de stad Amsterdam beroerd, en er de kerk- en burgergemeente in opschudding gebracht. Een uit Friesland herkomstig predikant van bespiegelende geloofsrichting, Balthazar Bekker, die ook daar reeds door zijn minder onvrijzinnige gevoelens aanstoot had gegeven, had zich veroorloofd in een boek, dat hij *De betooverde Wereld* betitelde, tegen al de ongerijmde sprookjens — «het overschot der bijgeloovigheden», als hij ze noemde, «die de gemeenschap met het Pausdom in vorige tijden over de Kristenwereld gebracht had» — op te treden, omtrent het wezen en de werking der booze geesten, en met name des Duivels, in zwang. Hij had dien Duivel, als geschapen en door God overweldigden en, als een «bandrekel», in ketens geklonken geest, in de Hel gebannen, hem de macht ontkennende van daar in de bovenwereld te komen spoken, er tot schrik en ontsteltenis der angstvallige gemoederen rond te waren, en zich onder afzichtelijke vormen te vertoonen. Dit had bij zijn meer bekrompen ampts-broeders en hun bijgeloovigen aanhang de grootste onrust gebaard, doch van de andere zij ook tal van minder bekrompen medestanders opgewekt, zich voor hem te verklaren en tegenover die eersten zijn partij te trekken. Zoo was alles in rep en roer geraakt, en voor of tegen den vrijmoedigen Duivelbanner in de weer, en ook buiten Amsterdam reeds menige pen tegen of voor hem gescherpt. Het felst had zich de utrechtsche herder en leeraar Brinck tegen zijn «Godslasteringen», als hij ze uitkreet, uitgelaten, en zijn «veel bloeyende en lieftalige gemeente» tegen Bekkers boek gewaarschuwd, waarin, «tegen de geloofwaardigheid van het Goddelijk Woord aan, aangaande de natuur en werking der Geesten uitgebraakt waren, en dat niet zonder een bittere beschimping van dat Woord, de allerschadelijkste stellingen en gevoelens; gevoelens, tienmaal erger dan die van de Socinianen, want die ketteren nog erkennen, dat de Heere Kristus een heilig en geloofwaardig mensch is geweest, die in der tijd tot een God gemaakt is; maar de auteur van het zoo geroemde boek, indien hij waarheid sprak, zoo moest Jezus, en te gelijk met hem de Vader en de H. Geest niet anders geweest zijn — wat Kristen beeft niet, om het uit te drukken? — als bedriegers, die, sprekende in den Bijbel van de werkingen der goede en kwade geesten, niet anders zouden gedaan hebben, als de menschen in alle eeuwen met valsche verhalen, daar niet met al aan en was, te abuzeeren. En wat nood ware het geweest», — zoo ging hij voort — «dat van Hobbes of Spinoza of haars gelijken, de oude laster van het Heidendom weder opgekrabt was uit de Hel, of van iemand anders die buiten de kerke was? Maar eenen, die in de schoot dier kerke zoo weeldig is gehandeld, een predikant in het wijdvermaarde Amsterdam, die in het openbaar leert, de formulieren van eenigheid geteekend heeft, ja, die, toen men hem ter genoemder

plaats predikant deed worden, genoegzaam aannam, dat hij al 't gevaarlijke, dat hem elders zoo stinkende had gemaakt, zou binnen houden! Van eenen zulken verraderij en ontrouw tegen God en Zijn Woord te vernemen, wie moet zich daarvan niet ontzetten? De Heere God wil dezen ongelukkige in het harte grijpen, opdat hij zich bekeere, en 't overgroote schandaal herstelle, of dat hij anders schielijk uitgeworpen worde, als een onsmakelijk zout, en afgesneden als een vergiftigd en vergiftigend lid» [1]. «De predikant B. B.», schreef een ander, «heeft een geest van verleiding, die hem regeert, evenals de valsche profeeten van Achab hadden; het is een duivelsche list; de H. Schrift, dat kostlijke Evangelium, de leer, die uit den Hemel gekomen is, en door den mond van Kristus en zijne apostelen ons geleerd, en als een woord ter zaligheid nagelaten, te willen ontzenuwen, verdraayen, en vervalschen, verdient de hoogste straf, en zulk een prediker moet met uiterste vermogens tegen gegaan, en als een Duivel in den vleesche verfoeid, en uit de gemeente Kristi gebannen worden» [2]. «Hoe», vraagde hem een derde, zekere Florens Coster, onder den naam van *Bloemardus Thusius*: «zijt gij zoo bezig, met den Duivel uit de wereld te bannen en in de Hel te binden? Wie heeft u daartoe gequalificeerd? Waar zijn uwe bewijzen? Ik kan niet anders merken, dan dat gij op uw eigen ban en boete den Duivel uit de wereld bant; gij spreekt zoo als de grootste soeverein plag te doen: zoo wil Ik, zoo gebied Ik! Weet dit, Heer Dr., dat gij mij gansch niet en voldoet». Aan den overkant van 't Y trad te Nieuwendam de hebreeuwsche Schriftgeleerde Dominee Everard van der Hooght, onder den naam van *Hagghéber Philaleethes*, in een reeks brieven tegen hem op; in de Amstelstad zelf zijn amptsbroêr Schenk, op den kansel; elders weder anderen, te veel om op te noemen [4]. Ook in rijm zocht men hem te bestrijden, en duwde hem o. a. toe:

Als men door Geleerdheid
Vordert in verkeerdheid,
En der Reden klaarheid
Alleen houdt voor waarheid,
Zoo wordt het Woord van God
Den ketteren tot spot [5].

[1] Zie de *Opdracht* der *Godslasteringen van de Amst. Pred^t.* Dr. Bekker, *ter waarschouwinge van alle vroome in den Lande, wederlegd door* Henricus Brinck, *dienaar der Gemeente Christi tot Utrecht.* (Tot Utrecht, by de Wed. van Willem Clerck, boeckverkoopster op de Neude in *de Grondregel der Waarheid;* 1691).

[2] *Aan den Pred^t. Dr. Bekker en zijne aanhangers.* [3] *Missive* aan Dr. B. B.

[4] Men vindt de meesten bijeen in een paar naamspelende schimprijmen tegen hem uitgegeven: *Klinkende Bel of Uitroep om den verloren Duivel*, en *De Duyvel roepende uyt sijn kerker*, opgenomen in 't *Vervolg van verscheyde Gedigten zoo voor als tegen het boek genaamt* De betoverde werelt. *Gedr.* voor de liefhebbers, 1692.

[5] *De betoverde Pred^t. B. B. door de booze Geest des Vooroordeels misleyd.*

Doch hij vond, zoo in rijm als proza, geen minder vurige voorstanders dan hij heftige tegenstanders had. Zij lieten met «klinkende bel» den «verloren Duivel» omroepen:

Hoort, groot en klein, steekt op uw ooren,
Het Priesterdom lijdt grooten last:
Sint Lucifer die is verloren,
Dien 't voorkomt, hoû den rekel vast!
Hij is kort, lang, breed, smal van schonken,
Krom, recht, sluik, dik, krult hair en baard,
Vijfkant van muil, pleegt smieg te ronken,
Daar het Synodus was vergaârd.
Hij weet zeer stipt, met goê manieren,
Devoot te preevlen op zijn duim
Confessie en de Formulieren,
Zonder het minste tijdverzuim.
Hij is als een schavuit geweken;
Nu zijn de priesters gansch verzet,
Hoe bestje aan 't huilen, tranenleken
Nu komt, en kinderen te bed!

Hem zelf liet men daarop «uit zijn kerker» antwoorden:

Wat hoor ik voor gerucht? Wat woelen 's werelds Papen
Om mij, onrein katief, die hier gekluisterd leît?
Staak, bergen, uw gerucht, laat kinders rustig slapen,
Geen oud of jong verbaasd meer om mijn spoking schreit.
Mijn banden eeuwig zijn, en in dit eeuwig duister
Blijf ik ook 't eeuwig vuur in eeuwigheld ten doel;
Dit wierd ik wel gewaar, als ik uit 's Almachts luister
Gebliksemd, om den mensch, wierd in dees grouwelpoel!
Gekapte nar, laat af, met uwen ratelwekker
Meer moeit' mij aan te doen, met stomme snaterklap;
Mijn zien was Adams val; leert wijsheid, wordt niet gekker
Mij los te willen in uw domme Priesterschap!

«Moest», vraagde men, in gelijken zin:

Moest dan met zulk een fijne sabel
Die tooverknoop en afgodskabel
Van Duivelsleer en Heksevond,
Door Bekkers kloeke vuist aan flerden?
Wie dacht het, dat zulks ooit kon werden
Of mooglijk was op 't wijde rond! —
De Duivel, met zijn sleep van spoken,
Werd hals en nek aan twee gebroken —
O, grootsch bestaan! — voor elks gezicht!
Maar zacht, 'k hoor daar van iemand zeggen:
"Heet dat Gods woorden uit te leggen?
Is dat dan Kristenleeraars doen,
Zoo tegen 't oude en vast gevoelen
Met mond en pen maar aan te woelen?
Ach, ach, wat wil hier toch uit broên!" —
Zoet, zoet, fijn man! ei, wilt niet schreyen!
Hoor hier een woordjen tusschen beyen,
Ik pleit voor Bekkers doen en leer:
Laat ons den vriend wat zachtjens handlen,
En doen, als hij, den Boksvoet wandlen

Naar 't Noorden bij den kouden Beer.
Hij tracht den Duivel van ter zijen
Nu niet te schelden, dan te vleyen,
Gelijk zijn broeders zijn gewoon;
Maar komt hem voor de vuist aanranden,
En maakt zijn macht en werk tot schanden,
Ja, bonst hem ganslijk van den troon;
Hij opent de aloude gordijnen,
En doet die schim aan 't licht verschijnen,
Met eigen verven opgesmukt,
Gaat net, van stip tot stip, verklaren,
Wat de ingebeelde spoken waren,
Daar 't menschdom zoo om is gedrukt.
Dit en nog meer leert ons die Bekker;
O, dat die man nu tot een wekker
Mocht strekken aan der herdren oor!
Hiertoe verleen God alle zegen,
En doe een vroege en spade regen
Van heil afdruplen op zijn pen,
Die tot Raadhuis en Kerk's welwezen
Geeft zulk volmaakten werk te lezen,
Waar boven ik geen beter ken! —

«Wel Bekker», riepen anderen hem aanmoedigend uit:

Wel, Bekker, ga zoo voort den Duivel te bestoken,
Al zou het in de Kerk en Scholen daarvan rooken;
Die bullebak moet weg, 't verstand moet zijn verlicht!
'tIs lang genoeg gedut! de waarheid baart geen haat
Als bij het Duivelsvolk, dat nog niet recht verstaat
Wat waar of leugen is; waartoe veel letterkwanten
Geen van de minste zijn, om Duivels voort te planten.
Heb dank dan, Bekker, dat gij ons zoo vaak vertoont,
Bij wie de Duivel heerscht, en waar de Waarheid woont[1].

Gaat voort, gij doorgeleerde man,
Schoon dat uw pen verstomt weetnieten,
Laat u uw schrijven niet verdrieten,
Maar leert en schrijft, zooveel 't slechts kan,
Totdat de Duivel in 't geheel
Uit onze herten is gebannen,
En wij met Godes geest aanspannen,
Om te behouden 't beste deel[2].

«Juicht, juicht», riep weder een ander der stad zijner prediking toe:

Juicht, juicht, o jeugdige Amstelstad,
Dewijle gij in u bevat
Het puikjuweel der Kristenkerk,
Die zoo een nooit volprezen werk
Voor iedereen te voorschijn bracht,
Daar niemand op en was verdacht;
Die zoo voor Godes eer in 't veld
Ten strijde ging, en 's vijands macht
Door overwinning t' onder bracht,
Zijn rijk, ten grond toe uitgeroeid;
Daar leît de Satan zoo geboeid
Dat hij nooit weder op kan staan;
Vraagt gij, wie dat hem heeft gedaan?
't Was Bekker, die den Duivel sloeg
En zoo ter kerk en huis uitjoeg;
Die Fenix, dien ons Friesland gaf;
Die weêrgalooze Hercules,
Die met zijn knods sloeg eene bres
In 's vijands muur, en boort er door,
Daar de andere helden stuiten voor[3].

---

[1] *Gestrooide Zegepalmen op het doorwrochte werk van den Hr. B. B.*, enz.

[2] *Aan den Heer Bekker* in *Verscheyde Gedigten*, *so voor als tegen*, enz. Gedr. voor de Liefhebbers, 1692.

[3] *Lofdigt ter eeren van Eerw. Godzaligen en Hooggel. Heer* Dr. B. B. Aldaar.

Als zulk een Hercules met zijn knods werd hij ook op een penning afgebeeld, te zijner eer geslagen, en waarvan het in rijm dan heette:

De Duivel, die eertijds uit misverstand geboren,
En van de preêkers was tot Bullebak verkoren,
Wierd onlangs weggejaagd door Bekkers kloeke hand,
Die met zijn Letter-knods nu pronkt in Nederland.
Door list en zotheid was dit dier zoo hoog verheven,
Dat men de menschen meer voor hem als God deed beven;
Heer Bekker trad te veld en joeg hem uit ons land,
En staat nog met zijn knods heldhaftig in de hand.
Dit kluchtig monsterdier, de speelpop van de gekken,
Moest door Heer Bekkers werk uit kerk en huis vertrekken,
En leît nu in de Hel gekluisterd aan een band,
Wijl Hercules zijn knods zwaait door gansch Nederland.
Wie laakt dees heldendaad? wie scheldt den knecht des Heeren?
Het Duivelsrot, dat staâg Gods macht en eer wil deeren
Door Duivelsspokerij en beestig onverstand;
Maar Bekker houdt zijn knods kloekmoedig in de hand [1].

Men maakte het hem anders zuur genoeg, hem overal «voor een ketter, een dwaalgeest, een uitzinnige» uitkrijtende, en zich niet ontziende, «deze schimp- en lasterwoorden voor den stoel der waarheid onder 't volk uit te donderen», en hem «in zekere prullen van boeken» zwart te maken; in welke prullen de Duivel aardig werd opgehuld, en — bij manier van spreken — met fontanjes en statieuze kleederen versierd, en op een zoo hoog verheven troon gezet, als B. hem in zijn boek had omlaag gesmeten». Zoo ras was zijn werk niet in 't licht, of — als zich een zijner groote voorstanders uitliet [2] — «een deel slechte maats, die hier en daar voor predikanten spelen, begonnen te zien, dat hij in zijn tractaat den weg baande, om alle moeilijke schriftuurplaatsen, daar men tot nog toe zoo wat slordig overheen had geloopen, wel en behoorlijk uit te leggen, en 't geen men tot nu toe niet had verstaan, verstaanbaar te maken; maar dat, om dien weg in te slaan, wat meer wijsheid en verstand van noode was als die maats hadden; en daarom wilden zij 't liever voor den Duivel, tegen God en Dr. Bekker opnemen, en niet alleen dien Duivel, dien hij uit de wereld en uit de kerk had geboend, wederom inhalen, maar zich ook aan hem meten, met hem-zelf uit de kerk te boenen en van zijn preêkampt te berooven».

De Duivel uitgeboend (moest) weêr zijn ingehaald;
Men lijdt niet dat de Held met dezen zegepraalt;

---

[1] *Triumphdigt op de medalje of penningh*, enz. aldaar.

[2] In de *Aardige Duivelary, voorvallende in deze dagen*, begrepen in een brief van een Heer · Amsterdam, geschreven aan een van zijn vrienden te Leeuwaerden in Vriesland.

Gewoonte klimt ten troon, 't moest op zijn Heidensch wezen:
De Godheid lieven, maar den boozen Nikker vreezen.
Neen, dappre Hercules, leg af uw knods; 't gedrocht,
Dat gij ontlijft, moet weêr in 't leven zijn gebrocht.
De aardkloot, als voorheen, door spokerij veroverd,
Zal blijven in dien vorm begoocheld en betooverd.
Herroep uw pentriomf, waarvoor de Helhond vlucht
En elk zijn oogen nijpt; — dit's al te zuivre lucht! —
Dees stralen blikkeren, men kan ze niet gedoogen,
Der Schriftgeleerden haat is van geen klein vermogen [1].

Een Commissie uit den amsterdamschen kerkeraad werd met het onderzoek van zijn boek belast, en wist er allerlei kwaad uit te zuigen; doch Bekker verklaarde in den vollen raad, bij zijn werk en gevoelens te blijven; deze liet het echter in zijn notelen als «verfoeilijk» aanteekenen. Op gelijke wijs gingen er de Gecommitteerden uit de Edamsche Synode, op welke hij zich beroepen had, meê te werk, en gaven daardoor een zijner vrienden zelfs tot de waarschuwende rijmen aanleiding:

Vertrek, o Bekker, vlucht! zoek uw heil in uw hielen;
De heillooze Helhond breekt thans ten kerker uit;
Hij zal u, vlucht gij niet, als een Waldens ontzielen!
Gij blijft? Hoe, waant gij, dat die Geest geen menschehuid
Aantrekken kan? Gij zult, wacht slechts eenige dagen,
Zien, hoe u zelfs Edamsche Satans kunnen plagen! [2]

In de stad zelve zocht men de Overheid tegen hem op te zetten; doch deze toonde zich «wijzer», en Heeren Burgemeesteren lieten den kerkeraad weten, «dat ze niets liever zouden zien, dan dat de broeders niet alleen in rust en vrede met elkander leefden, maar ook de rust en vrede onder de gemeente», die ze nu door hun «tieren en razen» tegen Bekker en zijn geschrift voortdurend bleven beroeren, «bevorderden». Daardoor wat ingetoomd legden ze hem den 23^{en} Augustus dertien artikelen ter onderschrijving voor, die hij een week later met een weigering, dat te doen, beantwoordde, van zijne zijde zich intusschen zoo toegefelijk toonende, dat hij hun zelfs een schrijven aanbood, waarbij hij ronduit verklaarde, dat hij wel wenschte, zijn geschrift «zooveel opschudding veroorzaakt hebbende in en buiten de kerk, niet uit zijn handen te hebben gegeven, noch door den druk onder elks oogen gebracht; daar dit echter nu te laat en niet te herdoen was», aarzelde hij niet «openlijk te betuigen, de hem toegedichte beginselen van Spinoza te verfoeyen [3], geloovende dat er geesten zijn, in de H. Schrift

[1] *De bet. Wereld van den Heer B. B. door de Geestelijkheid bevochten.*
[2] Op het aanstaande vonnis der Synode van Amsterdam over de persoon van D. B. B.
[3] Het staat trouwens met dit *verfoeyen* zijnerzijds geheel als met hetgeen hij ergens van dat zijner

Engelen genaamd, goede en kwade; dat het hoofd der goede Engelen Michaël, der kwade Duivel en Satan genoemd wordt; dat de goede Engelen, in de volmaaktheid hunner schepping volhardende, Gods Engelen genaamd worden, en dat Hij die gebruikt na Zijn believen in 't uitwerken Zijner oordeelen, tot dienst Zijner uitverkorenen en tot straf der Goddeloozen; maar dat de booze geesten van God afgevallen, en daarom na hun hoofd des Duivels Engelen genoemd, in de helsche verdoemenis verstooten, en vijanden van de geloovigen zijn». Kon echter zoo een zijner aanhangers niet zonder recht van hem rijmen:

Spinoza haat hij, Hobbes meê,
Weêrleît hun grond en valsche treken;
Lieft Jezus, bidt om heil en vreê;
Zijn ijver is alzins gebleken,
Hij doet den Duivel Helwaarts gaan[1]; —

dit bleek echter den amsterdamschen en verderen kerkijveraars niet genoeg. Zij wilden dien in de Hel gebannen Duivel en zijn hofstoet, tot schrik aller oude bestjens en jonge kinderen en beider volwassen geestverwanten, vrij laten rondspoken in de wereld; en zoo bleef hij, als die aanhanger verder schreef, «ten doel gesteld om naar te mikken».

De meesten volgden 't oude spoor
Om bijbeltexten te verklaren,
De buitentreder, schoon Doctoor,
Heeft schimp en laster wedervaren,
Nadien hij, door beploegder geest,
Schoeide op een min gemeene leest.
  Te Rome heerscht gewetensdwang,
Onbuigzaam vast gesmeed in Trenten,
Geneve, voor geen Rome bang,
Eischt mede, zoo het schijnt, de renten
Daar Dordt de hoofdsom van bezit.
Het woord is: blijft in uw gelid!

In dat «gelid» begeerde men den zoo gematigden, zich naar de Bijbelletter richtenden, Duivelbanner te houden, en liet zich niet afschrikken door het anders zoo billijke verwijt:

Men vreest daar niet te vreezen is,
En schrikt voor 't schijnen der komeeten;
Men leeft bij 't licht in duisternis

---

bekrompen tegenstanders van zijn eigen boek schrijft, dat "men dikwerf de boeken, die men verboden wil hebben niet kent, en menigeen die 't *verfoeid* hadden het niet eens had gelezen" (Zie zijn *Ondersoeck en Antwoordt op 't request*, enz. van 't jaar 1691).

[1] *Aan de Betoverde Weereld.*

En oogt op dwalende planeeten;
Men vreest, rampzalig is dat lot,
Den boozen Duivel meer dan God.
Men vreest verdichtselen van spook,
Weêrwolven, uilen, vledermuizen,
Nachtmerriën, puur smook en rook;
Men schrikt in kerken en in huizen
Voor droomerij van dit gestel,
Alsof de Droes waar *uit* de Hel.

Men kruipt veroude doling na;
Hoe blijft de wereld dus betooverd?
Waak op, o mensch, 't is niet te spâ!

Doch Amsterdam's kerkelijke drijvers toonden zich aan dat oor doof, en wilden van geen onttoovering noch opwekking hooren; men liet den man aanzeggen, dat «de kerkeraad met zijn aanbod niet voldaan was», en dreigde hem met afzetting zoo hij geen andere voldoening gaf. Verwierp hij Spinoza, men hield hem Descartes voor:

Beroerder in Gods kerk door 't maken van uw boeken,
Een toovergeest heeft u het brein geheel bekneld;
Cartesius staat op uit 't graf, door u hersteld!
Keert liever weêr terug, en wilt de waarheid zoeken,
En dwaalt voortaan niet meer; want gij wordt oud en grijzer;
Renaat zijt gij gelijk: ei, word al dolend wijzer [1].

Met het waarschuwend bijschrift dat «veel honden der hazen dood zijn», riep hem deze en gene medestander zelfs toe:

Zwicht, Bekker, zwijgt, 'k zeg zwicht! Bestrijd geen Duivlen meer,
Gij zijt alleen te zwak om tegenstand te keeren:
Wat al gewapenden staan voor des Satans eer,
Om hem te helpen en doen op dees aard regeeren!
Of twijfelt gij nog? ziet gij niet wat macht hij heeft,
En dat hij midden in uw medebroedren leeft? [2]

«Om 's Duivels achtbaarheid moet hier een goed man lijden», klaagden anderen [3], doch beseften tevens, hoe «'t is des Dienaars plicht voor zijnen Heer te strijden», en hij dat, «gelijk een waardig afgezant, voor 't licht» deed. Zij beproefden daarom tegen al dien bekrompen geloofsijver des onverstands liever nog een laatste beroep op de rede en de liefde:

Keer tot de Reden; zij zal Bekkers arbeid prijzen,
En u de plichten, die gij volgen moet, aanwijzen;

---

[1] *Aan Dr. B. B.* [2] *Aan de Hr. B. B. Predt. tot Amsterdam.*
[3] *Gedachten over Dr. B. B.'s* Betoverde wereld.

Zoo God regeert, moet Hels- en Nachtgedrocht aan band; —
Moet daarom dit vernuft, dit groote licht van kant?
Volhard dan niet, 's mans deugd en hoog verstand te schelden
Laat liefde bij u, zoo de waarheid niet mag, gelden;
Ofschoon de Hel uit wraak zijn werken doemt en bant
Moet daarom dit vernuft, dat groote licht, van kant?
Houd op, wie dat gij zijt, een trefflijk man te zweepen
Voordat gij Bekkers geest beproefd hebt en begrepen:
Bewijst hem waar hij dwaalt; maar vreest gij zijn verstand,
Moet daarom dit vernuft, dat groote licht van kant?

Hun roepstem bleek echter tegenover Kerkeraad en Synode evenzeer te vergeefs, als de vermakelijke *Zendbrief* in Bijbelstijl, door een ongenoemde Bekkers fellen bestrijder op den preêkstoel, Pieter Schaak, als ware hij een voesterling van 't verdraagzaam Collegianten-Gesticht de Oranjeappel, «aan de Gemeente van Amstelopolis» in de pen gegeven, en van den volgenden inhoud:

1. Petrus, een voesterling *Orphanotrophi*, wenscht der gemeente in *Amstelopolis* een goed gevoelen van den Duivel. 2. Weet, broeders, dat in 't midden onder ons is opgestaan een spitszinnige broeder Hatzarbal, dien men ook Balthazar heet; 3. herkomstig uit den lande der Radbodinen, alwaar zijn vader ook weleer herder was. 4. Deze dan, geliefden, brengt leeringen hervoor, die wij tot nog toe, bij gebrek van naarstig onderzoek, niet geweten hebben; 5. leerende, dat men God meer dan den Duivel moet vreezen; 6. ook dat de Duivel, gelijk de Schriften zeggen, ons niet deeren kan, maar met ketenen in duisternis gebonden ligt; 7. daar wij hem nochtans voor onze oogen geschilderd zien met klauwen, pooten, ja horens op zijnen ruigen afgrijslijken kop; 8. en wij ook zeggen, gelijk wij u daaglijks toeprediken, dat de Duivel groote macht heeft; 9. alzoo wij gedurig ervaren in de kinderen der boosheid, waarin nog de overblijfselen van zijn verdorven aard heerschen; 10. als daar zijn haat, nijd, toorn, wraakgierigheid, leugen, heerschzucht, lastering, achterklap, en wat diergelijke meer is; 11. waarvan weinig, ja geen standen of Staten vrij zijn, ja zelfs in 't midden des Sanhedrin ingeslopen; 12. en dat deze van den Duivel afgekomen boosheden in de menschenkinderen zullen heerschen tot de voleinding der eeuwen. 13. Dus, schoon dat de Duivel geboeid ligt, beminden, wacht u wel nauw voor zijn vazallen, waarvan hij een groote schare in de wereld heeft, 14. te voorschijn komende uit vele schuilhoeken, zoo klaarlijk blijkt uit de monden en schriften Jacobi, Florentii, Equitis, Joannis, Piscatoris, Nicolaï, Cornelii, onze medewroeteren [1]; 15. ja Everhard [2], onze getrouwe letterknecht en leenschrijver heeft zich der zake des geboeiden Duivels

---

[1] Versta de verschillende tegen Bekker opgekomen godgeleerde twistschrijvers: Schuts, Coster, Ruyter, Visscher, enz. [2] Van der Hoocht.

zeer ter harten getrokken; 16. pogende hem, door de tale des Paradizes, die hij ruim zoo wel als den armen Duivel verstaat, te ontbinden, dat zijne belezingen zijn ijdel bevonden aan zijne rustplaatse; 17. want die booze catijven vreezen voor geen bezwering, nu men zoo grooten voorstand voor haar in Henrik Brinck ziet; 18. in welken alle boosheden volkomelijk heerschen, meer als ooit, met alle lasteringen; 19. toonende uit den van ouds bisschoppelijken zetel, dat het Rijk der duisternis nog krachtig in hem doorbreekt; 20. met welken wij geen gemeenschap willen hebben, als zijnde een verrot lid, waardig afgesneden, omdat hij lastert 't geen hij niet en weet. 21. Wat zullen wij dan meer tot deze dingen zeggen, Geliefden! houdt het oude vast en verwerpt het nieuwe niet; 22. want schoon wij allengskens tot beter verstand komen, zoo willen wij onzen broeder, en velen met hem, ten gevalle, ons licht noode betimmerd zien; 23. want ik zelve hebbe hem, tot driemaal toe, in 't aangezichte wederstaan, in tegenwoordigheid van de machtigen des volks en de gansche Synagoge [1]; 24. doch hij en deed zijn mond niet open, omdat het zijne beurte niet en was. 25. Dies vermane ik u nogmaals, broeders, dat gij zijne leer niet aanneemt vóór dat gij door onze predikinge grondig ondersteund zijt; 26. want velen onder ons hebben groflijk gedoold door gebrek van kennisse, zijne schriften niet bevattende; 27. doch nu, door ijver aangepord, zullen wij ons beste doen, u alles klaar te doen begrijpen. 28. Weest ondertusschen vreedzaam, alle vooroordeel afleggende; 29. wetende, dat voorts de tijd kort is, die onzen broeder, ons te onderwijzen, gegeven is. 30. Dus biddet ondertusschen met ons, dat zijn licht ons tot een baken zij; 31. opdat gijlieden, als ook wij, namaals geen gezonde leere voor dwalingen uitkrijten. — Geschreven tot Hydropolis, en gezonden door onze zuster Hatakrina, die vele schatten ziet, doch weinige betrouwd zijn» [2].

Intusschen bleef de zaak slepende, en dienden Bekkers weêrstrevers een verzoekschrift bij de Staten tegen hem in, om zijn boek te verbieden, en «voorts te doen, als Hun Edel Mog^{n}. tot wegneming van de gegeven ergernis, en tot bewaring van de rust en vrede der kerk, zouden oordeelen te behooren»; doch de Staten bleken zoo min als de amsterdamsche Overheid belust, zich er in te moeyen, deels waarschijnlijk ook bevroedende, dat die ergernis en onrust niet zoo zeer zijne «schuld, als wel die van 't nijdige misverstand zijner bestrijders en van hun driftigen ijver voor den Duivel was», al bleek het goed vertrouwen derzulken ijdel, die hoopten, dat ze openlijk Bekkers «gevoelen zouden goedkeuren, en bevelen aller pen en taal daar naar te schikken, en niet op zulk een wijs, als tot dusver, van den helschen bullebak te

---

[1] Schaak had driemaal (30 Sept. in de Oude, 7 Oct. in de Nieuwe, en 14 Oct. in de Westerkerk) tegen hem gepreêkt.

[2] Opgenomen in het reeds aangehaalde *Vervolg van Gedichten &c.* bl. 15.

leeren». Zij gingen daar evenmin toe over, als om den anders doeltreffenden raad te volgen, hun, naar dezelfde aanleiding, door een van Bekkers wakkerste vrienden gegeven [1]: «de predikanten, die niet gerust wilden zijn, en nog verder, in faveur van den Duivel, in de kerke wilden twisten en oorlogen, een musket op den schouder te leggen, en ze tegen 't voorjaar daarmeê naar de Spaansche Nederlanden te zenden, om er tegen den gevleeschten Duivel te oorlogen. Zoo ze zich daar dan kweten, als nu in de kerk tegen hun medebroeder», meende hij toch, «dat er de Franschman genoeg meê zou geschoren zijn, en zij door hun dappere daden welhaast tot de hoogste krijgsampten bevorderd worden». Door de Staten ongemoeid gelaten, vonden zij 't echter wel zoo aangenaam, hun vinnigen strijd in Kerkeraad en Synode voort te zetten. En na in January '92 door den eersten voor een paar maanden in zijn dienst geschorst te zijn, werd toen de gehate amsterdamsche Duivelbanner, een halfjaar later, door de Synode te Alkmaar, als «intolerabel» op den leerstoel der hervormde kerk, van zijn predikdienst «geremoveerd»; 't geen «zeker liefhebber op Parnas» de volgende allesins toepasselijke rijmen aan hem ingaf:

Wat is er al te doen! wat is er niet al gaans!
Men spreekt niet meer van Voets-, noch ook van Coccejaans;
Elk raast, elk tiert, elk schreeuwt, in huizen, schuiten, kerken,
Hoe dat de Duivel op een mensch en beest kan werken.
Heer Bekker die beweert, dat er geen Duivel is,
Die werkt op mensch of beest of maakt bekommernis;
Gij mist, Heer Bekker, want u 't preêkampt is verboden:
De Duivel die heerscht zelfs in Classen en Synoden;
Elk preêkt hem op den stoel, men bant u uit de kerk:
Wat dunkt u, Bekker? zeg, is dit geen Duivelswerk? [2]

Het oorlogsvuur, waarin zijn wakkere vriend en voorstander zijn strijdlustige belagers zoo gaarne had willen doen deelen, was toen een geruimen tijd reeds weêr blakende. Ofschoon sedert half July van 't vorige jaar, door 't plotseling verscheiden op slechts 50jarigen leeftijd van zijn doortastenden krijgsminister, van 's mans verderen dienst verstoken, had Koning Lodewijk, overeenkomstig zijn, bij die gelegenheid, tot zijn verschopten engelschen medebroeder gesproken woord, dat er beider zaken niets minder om zouden voortgaan, alles op denzelfden voet voortgezet. Ook voor dit jaar had hij dus, met behulp vooral van Louvois' geestverwant Chamlay, zijn oorlogsplan weêr beraamd en ten uitvoer gaan leggen, en spiegelde zich Koning Jacob, in spijt van al de in Ierland geleden schâ, de herovering van zijn ontweldigden troon, met den gewaanden

[1] In 't *Vervolg van de aardige Duivelary*, enz. bl. 44.

[2] Meêgedeeld in *Den Triumpheerenden Duyvel, spookende omtrent den Berg van Parnassus*, enz bl. 24.

bijstand van tal zijner onderdanen, reeds voor. Hij vond zich in dien waan gesterkt door de trouwloosheid van Marlborough, die voorhad, Parlement en leger van Koning Willem te vervreemden: in 't eerste een voorstel door te drijven tegen den toenemenden invloed van zijne hollandsche gunstelingen, en het tweede voor Jakob zelf te winnen. Het snoode plan werd echter in zijn geboorte gestuit door den ongegronden achterdocht der engelsche Jakobieten zelf, die, ten onrechte duchtten, dat Marlborough niet voor den uitgeweken Koning, maar voor zijn dochter Anna, bij welke hij en zijn vrouw in groot aanzien stonden en tot welker Hof zij behoorden, werkzaam was. Zij gaven daarom alles in 't geheim bij Portland aan, waarop Koning Willem Marlborough in ongenade van zich stiet, en de voor hem en zijn vrouw partij trekkende Princes Anna zelve, een paar weken later, met haar zuster en zwager in onmin raakte [1]. Koning Willem, wien door 't Parlement de noodige gelden voor den oorlog te land en ter zee waren toegestaan, vertrok, zoodra het ongunstige weêr het hem toeliet, den 15[en] Maart, naar Holland [2], van meening zich weldra door de uit Ierland gekomen troepen te laten volgen, om den oorlog in de Spaansche Nederlanden te voeren. Voorloopig hield hij er zich op 't Loo met de jacht bezig, waar hem nu echter in de volgende maand een schrijven van den minister Nottingham kwam verontrusten met het bericht van een door de Franschen en Koning Jakob ontworpen inval in Engeland. Deze bleef zich toch steeds met de hoop vleyen, dat men hem, bij de minste poging zijnerzijds, aanstonds zou bijvallen, en zich haasten, den nederlandschen indringer weder van den troon te stooten. Hij liet zelfs den Maarschalk de Bellefonds, dien hij tot aanvoerder zijner troepen bestemde, buiten deze verzekering, al aanstonds ook zijne aanstelling als gezant van Koning Lodewijk bij hem zelf, en voorts de opdracht geven, zijn volk alle vrees te ontnemen, als beoogde hij de uitsluitende bevordering van den roomschen godsdienst en zijn belijders [3]. Eene fransche vloot onder Tourville werd uitgezonden; doch een op de kust van Kent gestrande bark speelde der engelsche regeering eenige tusschen hem en een ouden engelschen zeeman gewisselde brieven in handen, die 't gansche plan nog bij tijds deden uitlekken; en Koning Willem had daarom, in antwoord op Nottinghams schrijven, niets eerder te doen dan hem te melden, de nog niet ingescheepte troepen vooreerst in 't land te houden, de engelsche vloot bijeen te verzamelen, en de nederlandsche zich met haar te doen vereenigen. Die troepen werden toen bij Portsmuiden, dat men 't meest bedreigd achtte, saamgetrokken, de landweer

---

[1] Zie het uitvoerig verhaal van 't gebeurde bij Macaulay, VII, op 't einde, met het daar aangehaalde schrijven van koning Jakob en het uittreksel uit Burnets Handschrift.

[2] Zie zijn brieven aan Heinsius bij Van der Heim, II. bl. 48 en vv., en verg. Huygens *Dagboek*, II. bl. 31.

[3] Zie de bij Ranke *Engl. Geschichte*, VI. S. 241 en f., aangehaalde zinsneden.

overal langs de kust krijgsvaardig gehouden, de minder vertrouwbare personen ontwapend, en de gevaarlijkste onder hen — gelijk o. a. Marlborough en Lord Humtingdon — in den Tower geworpen [1].

De nederlandsche vloot stond thans onder den tot Luitenant-admiraal bevorderden Filips van Almonde, die Callenburgh en Gillis Schey tot Vice-admiralen had, en met het begin van Mei in zee was gestoken. Eenige zeeuwsche schepen onder Van de Putte en Geleyn Evertzen, en eenige van de Maas onder den Schout-bij-nacht Van der Goes, voegden zich bij hen, en gingen zij zich toen gezamenlijk met de engelsche vloot, onder Russell, op de hoogte der baai van Rye vereenigen. Daar ontvingen zij tijding, dat de fransche, korte dagen te voren, op drie mijlen van Goudstaart gezien was, waarop beide vlootvoogden in krijgsraad besloten Westwaarts te stevenen, en in de baai van Sint Helena, op de Oostkust van Wight te ankeren, gelijk ze 't den 23en Mei bewerkstelligden [2]. Drie of vier dagen bleven ze daar zoo liggen, toen ze, op aandrang van Almonde, er toe overgingen Tourvilles schepen in 't gemoet te koersen, ofschoon Russell persoonlijk liever den strijd ontweken had. Hij was namelijk Koning Jakobs belangen in zoo ver toegedaan, als hij hem op den engelschen troon hersteld had willen zien, mits hij zelf zich slechts niet met den franschen vijand behoefde te verbinden, om voor dat herstel te strijden. Hij had hem daarom ook laten weten, dat hij, in spijt zijner welgezindheid voor zijn persoon, geen fransche schepen in den strijd zou sparen, al ware de Koning zelf er aan boord. Een schrijven van Koningin Maria, tot hem en zijn vloot gericht, waarbij zij hun meldde, zich op hun goede trouw te verlaten, en zich om de geruchten, omtrent sommige hunner in omloop, niet te willen bekreunen of hen daarom door anderen vervangen; een schrijven, dat zij in de baai nog voor anker ontvingen, en onmiddelijk met een schriftelijke verklaring hunner goede voornemens beantwoordden, moest hem in dat opzet te meer nog versterken, en maakte 't hem tegenover zijn onderhebbenden ook ondoenlijk, niet in Almonde's voorstel te treden. Den 28en Mei verliet dus de vereenigde vloot, ruim zestig engelsche en meer dan de helft zooveel kloekgebouwde en goedgewapende nederlandsche schepen sterk, de baai, en nam Westwaarts koers, om weldra die van de Franschen, alles in alles slechts 45 schepen tellende, te bereiken. Koning Lodewijk had, niettegenstaande haar zwakkeren staat — voor een deel ook door den tegenwind teweeggebracht, die een smaldeel onder Estrées belette, van Toulon tijdig Noordwaarts te stevenen — Tourville uitdrukkelijk gelast, het gevecht te aanvaarden, in 't vertrouwen blijkbaar op Russells persoonlijke neigingen, en dat ook thans weêr, als onder Torrington, de engelsche schepen weinig of geen deel in den strijd zouden nemen. En Tourville daarop wellicht evenzeer steunende, en persoonlijk daarbij met den stoutsten moed bezield, handelde geheel in dien

[1] Ald. bl. 241. [2] Zie bij De Jonge, t. pl., bl. 287 en v.

geest, en was onbezorgd het kanaal opgezeild, om ook zijnerzijds de nederlandsch-engelsche vloot op te zoeken. Bij 't krieken van den 29en, en op een mijl of acht afstands der normandische kust, ter hoogte der kapen van La Hogue en Barfleur gekomen, zag hij haar plotseling uit den ochtendnevel opdoemen. Windstilte verhinderde eene ontmoeting vóór tienen 's morgens, toen de fransche Admiraal, die, evenals Russell bij de andere vloot, den middentocht beval, een geweldig vuur tegen hem opende, doch, na een paar uur, voor de overmacht te kort moest schieten. Te vergeefs zocht hij al boegseerende te ontkomen; tot drie uur hield de strijd met hem, en vijf hem te hulp gekomen andere schepen aan, toen een zware mist dien voor eenige oogenblikken deed staken, en hem gelegenheid gaf Noordwaarts af te houden. Doch ook de Engelschen maakten daar gebruik van, om hem met eenige schepen boven om te loopen, en zoo bevond hij zich weldra tusschen twee vuren, doch wist zich desniettegenstaande zoo goed te weren, dat hij, hoe ook bestookt, zich een uitweg kon banen; terwijl de aanhoudende stilte en dikke nevel, in spijt der lichte maan, verhinderde, hem 's nachts te achterhalen. Aan de achterhoede streed tezelfder tijd Ashby tegen Gabaret, dien hij, na 't verlies van een drietal zware schepen, in verwarring op de vlucht dreef. De fransche voortocht, door Amfréville aangevoerd, terwijl die der vereenigde vloten al de nederlandsche schepen bevatte, was, in steê van dezen aan te tasten, buiten schot boven wind blijven liggen, slechts van verre — als Kapitein Schrijver 't uitdrukte — «met eenige vluchtschoten blaffende», op een half dozijn na, die de voorste nederlandsche aantastten. Zoo kon — als de strijdlustige Van de Putte, daarover weinig gesticht, schreef — het meerendeel der vloot niet één schot op den vijand lossen, daar men door de stilte van den wind de schepen niet verleggen kon, en alleen de aangetaste gelegenheid hadden zich te verweren, gelijk zij dan ook niet nalieten manmoedig te doen. Kapitein Evert de Liefde op *De Zeven Provinciën*, en de Schout-bij-nacht Van der Goes op den *Admiraal-generaal*, hadden 't meest te doorstaan, en werden ernstig beschadigd; wat minder de Vice-admiraal Schey, en de Kapiteins Cornelis van Brakel en Van der Zaen. De rest scheen, als Schrijver spijtig genoeg betuigde, «maar verzocht, om toe te kijken». Men verlangde hen van fransche zij opzettelijk buiten 't gevecht te houden, in de ijdele hoop, dat van de engelsche meer dan een dozijn scheepsvoogden terstond tot den vijand zouden overkomen; en de windstilte belette hen hunnerzijds op de fransche voorhoede aan te vallen, en dezen met vereende kracht te bestoken. En dit zelfde was ook den volgenden dag het geval, toen men, nadat de lucht 's morgens wat was opgeklaard en de wind zich een korte poos verhief, op 't sein van den oppervlootvoogd, den wijkenden vijand zocht na te zetten, die 's namiddags drie uur, Noordoostelijk van La Hogue, bij 't opkomen van den vloed voor anker ging liggen, zonder vooreerst een aanval der onzen te duchten te hebben, daar de wind weder gestild en de stroom hun te sterk was. Eerst elf uur

's avonds stelde men zich van weêrskanten met een zuidwesten wind weêr in beweging. Tourville, wiens vloot met een achttal schepen verminderd was, zocht toen door 't zoogenoemde Ras van Blanckert bij de eb te ontkomen, 't geen hem voor eenige der zijnen gelukte; hij zelf echter en een dozijn anderen vermochten niet er door te raken, zoodat ze daarvóór het anker moesten laten vallen. De geweldige stroom en slechte ankergrond gaf daar evenwel niet lang gelegenheid toe, en zoo moesten ze, het kostte wat het woû, een goed heenkomen naar de haven van Cherbourg zoeken. Drie groote oorlogschepen en drie of vier kleinere vaartuigen slaagden daarin, doch een tiental andere, waaronder dat, waarop Tourville, na 't reddeloos schieten van 't zijne, zelf was overgegaan, lieten in den uitersten nood, op zijn bevel, het anker zoo na mogelijk aan 't strand bij La Hogue vallen, waar zij door Russell met de zijne gevolgd werden, met voornemen er hen te bestoken. Almonde bood den engelschen vlootvoogd daartoe den bijstand zijner lichte fregatten en branders aan, en werd nu 's avonds van den 12^{en} Juny de aanval beproefd. Tourville, inmiddels aan wal gestapt, had zich bij Koning Jakob en Bellefonds gevoegd, die met hun troepen in den omtrek lagen, en nu alles ter verwering hunner schepen beproefden. De engelsche Vice-Admiraal Rooke was met de ten uitvoerlegging der onderneming belast, en zette met zijn onderhoorige manschappen dien nacht en den volgenden morgen het ondernomen werk voort, met zulk een goed gevolg, dat zeven oorlogs- en een aantal vervoer- en voorraadschepen zijn vernielingsvuur ten prooi vielen, evenals de drie in de haven van Cherbourg geweken oorlogsbodems, door den engelschen Vice-admiraal De la Vall uit zijn sloepen en branders bestookt, reeds den vorigen dag door de vlammen verteerd waren. Zoo was het schoonste en belangrijkste deel der fransche scheepsmacht in deze korte dagen van strijd vernield, en minstens twee dozijn der zwaarste schepen te gronde gegaan, daaronder het grootste en schoonste van allen, Tourvilles admiraalschip de *Soleil royal* van 110 stukken, zijn koninklijken naam ter eer, op 't kostbaarst en sierlijkst toegerust. Lodewijk herstelde zich, zoolang de oorlog aanhield, ook niet weder van den geleden slag, en bleef op den duur buiten macht die der bondgenooten in haar vrije beweging en landing op deze en gene punten der fransche kust te belemmeren. En Koning Jakob, in zijn met zooveel zelfvertrouwen beraamd opzet teleurgesteld, wist geen anderen raad, dan zich, in onderwerping aan zijn ongelukkig gestarnte, in een La Trappe-klooster af te zonderen, en daar, zijn onspoed beklagende, beter dagen te verbeiden. Zijn dochter, de Koningin-regentes, gaf harerzijds daarentegen last, den behaalden zege met openbaar dankgebed op de vloot en in 's Lands kerken te vieren, zond een schat van geld — 30,000 pond sterling — om onder 't zeevolk uit te deelen, liet gouden eerepenningen voor zijn bevelhebbers slaan, en de lijken der twee in den strijd gevallen officieren, den Schout-bij-nacht Carter en Kapitein Hastings, met groot eerbetoon — het een te Portsmouth, het ander

te Londen — begraven. Zij besloot voorts, dat het, onder haar overleden oom Karel, te Greenwich in aanbouw genomen paleis thans met spoed zou volbouwd worden, om tot een verblijfplaats voor in 's Lands dienst verminkte of vergrijsde zeeluî te strekken. Ook de algemeene Staten lieten niet na, bij hunne mededeeling der heugelijke tijding aan de verschillende Gewesten, hen te verzoeken, «zoodanige order te stellen, dat in de kerken hunner provinciën, Gods heilige naam over de voorschreven victorie gedankt, en Zijn zegen over Zijner koninklijke Majesteits persoon en ondernemingen aangebeden en aangeroepen mocht worden» [1]. Zij bepaalden verder, als welkome vrucht van de behaalde overwinning, de Commissievaart op nieuw te veroorloven, en de groote visscherij en vaart op Noorwegen en naar 't Westen, dit jaar uit behoefte aan manschap voor de vloot, en 't gevaar waaraan men er anders van 's vijands zij bij bloot stond, vermeden, weder te vergunnen [2].

De belangrijke zege ter zee kwam des te beter, als men te land, in de spaansche provinciën, ter zelfder tijd minder voordeelig werkzaam was. Koning Willem uit zijn legerplaats bij Villers «de algemeene vreugde wegens het groot verlies van den vijand ter zee» aan Heinsius meldende, verheelde hem dan ook zijn «vrees» niet, «dat het te land, tot zijn groote hartzeer, zoo wel niet zou gelukken» [3]. Hij was nu juist een maand te velde, waar Koning Lodewijk, met macht van troepen opgetrokken, zelf den 24en Mei met 45000 man het beleg voor Namen was komen slaan, terwijl zijn Maarschalk Luxemburg hem met een tweede leger, sterker nog dan 't zijne, dekte, dat de bewegingen van den vijand ga sloeg, en daarom *observacie*-leger betiteld werd. Dit in zijn sterke stelling achter de Méhaigne aan te tasten was voor dezen ondoenbaar, en hij moest er zich dus toe bepalen toe te zien, en zoo mogelijk een beter kans tot ontzet der benarde stad af te wachten. Deze zelf zou intusschen den belegeraar weldra in handen vallen. Den 5en Juny, een week na 't openen der loopgraven tegen hare met tien duizend man, onder den Prins van Barbançon, bezette vesten, gaf zij zich over; doch háar sterk kasteel, op den hoogen, rotsigen berggrond, waar Maas en Sambre samenvloeit, gebouwd, was daarmeê nog niet vermeesterd. Koning Willem had zijn verdediging aan Vaubans nederlandschen evenknie, den frieschen Kolonel Menno van Coehoorn, toevertrouwd, en deze onmiddelijk na zijne komst zich bezig gehouden, het zooveel doenlijk nog te versterken. Hij was naar den kant der Sambre, waar het de open vlakte niet voldoende bestreek, een nieuw hoornwerk, het Willemsfort, gaan aanleggen, van zins er de toenadering door kleinere werken toe te dekken. Hij was intusschen met deze nog niet gereed, noch had zelfs het groote werk geheel voltooid, toen het fransche leger was aangerukt en de stad kwam bele-

---

1 Kist, *Neêrlands Bededagen*, II. bl. 269. 2 De Jonge, t. pl. bl. 319.
3 Schrijven van 11 Juny in Van der Heims *Archief*, II. bl. 56.

MENNO VAN COEHOORN

geren. Na haar overgang trok dit nu op hem af, en kwam het kasteel, met zijn 1500 man bezetting, bestoken. Eene verschansing, bij gebrek aan andere kleine werken, in 't zoogenoemde Duivelshuis voor 't Willemsfort bewerkstelligd, en door 300 man spaansche troepen verdedigd, werd den 13en Juny stormenderhand door de Franschen vermeesterd, en het kon dus thans dat fort zelf gelden. Al het beleid van Vauban was noodig, om de loopgraven er met gewenschten uitslag tegen te richten. Coehoorns vernuftige aanleg maakte hem die taak maar al te moeilijk, en deed zijn arbeiders, door 't vuur van den vijand voortdurend bestookt, in hun hachelijk werk bezwijken; terwijl bij een welgeslaagden uitval, den 18en der maand met drie honderd man beproefd, een deel der fransche aanvalswerken daarenboven vernield werd, en tal der Franschen — zoo ingenieurs als anderen — het leven liet. Toen men, het begonnen werk niet opgevende, na eenige dagen van vernieuwden arbeid, met zijn loopgraven dicht genoeg genaderd was om de batterijen op te werpen, vond men zich, door Coehoorns schrander doorzicht, geen voldoende ruimte beschikbaar gesteld, om een doeltreffende bres te schieten. Niet minder dan zevenmaal moest Vauban — naar zijn eigen getuigenis — zijn batterijen nu verplaatsen, om tot eenigen uitslag te komen. Eindelijk mocht het hem gelukken, met zijn loopgraven het fort van alle kanten te omwoelen, en het verkeer ook tusschen dat en 't kasteel af te snijden. Ongelukkig moest Koning Willem bij dat alles werkeloos blijven toekijken, daar, behalve de stelling van Luxemburgs leger, thans ook het aanhoudende slechte weêr, dat de Mehaigne buiten haar oevers deed zwellen, hem alle naderkomen belette, en hij zich dus met de hoop moest zien te paayen, dat het kasteel door zijn gelukkige ligging en kloeke verdediging onneembaar blijken mocht [1]. Toen 't er eindelijk toe kwam, dat hij naar de Sambre zou opbreken, om te zien, wat er aan te doen mocht vallen, was het intusschen voor 't behoud der sterkte reeds te laat. 's Avonds van den 22en ondernam de vijand een algemeenen aanval, die met macht van volk zoo krachtdadig werd doorgezet, dat de bedekte weg naar 't fort veroverd werd, en een deel der fransche soldaten op den hoofdwal kon post vatten. Coehoorn zelf was door 't springen van een bom ernstig gekwetst en aan alle persoonlijke medewerking onttrokken, en der bezetting bleef dus niet anders over, dan het fort bij eervol verdrag prijs te geven, en 't kasteel nu voor zich zelf te laten zorgen. Nog acht dagen wist dit het te harden, toen de belegeraars, door een bres naar binnen gedrongen, en zich in een der bastions genesteld hebbende, Barbançon tot de overgave, met eervollen aftocht voor hem en zijn manschap, noopten [2].

Drie dagen later vertrok de zelfvoldane fransche Koning uit zijn leger naar Versailles,

---

[1] Zie zijne brieven aan Heinsius, ald. bl. 56 en v., en verg. Huygens' *Dagboek*, II. bl. 72 en v. De soldaten schreven 't booze weêr aan de "Duivelskunsten" van Luxemburg toe (*Ald.* bl. 75).

[2] Zie Bosscha, *Nederlands Heldendaden te land*, II, bl. 214.

Luxemburg het verder beleid van den veldtocht latende. Hij achtte zich — gelijk hij in zijn Gedenkschriften aanteekende — te meer met het volbrachte werk ingenomen, als «die groote onderneming geheel zijn eigen doen was, naar zijn doorzicht alleen ondernomen, en door zijn eigen handen, zoo te zeggen, in 't gezicht van de gansche vijandelijke krijgsmacht volvoerd» [1]. — In dienzelfden geest lieten zich ook zijn slaafsche bewonderaars over hem uit: «Louis», lieten zij Namens ingezetenen zeggen:

Louis, disait-on, était vieux,
Ce héros n'aimait plus la guerre;
Nous ne devions plus en ces lieux
Entendre gronder son tonnerre:
Mons en fut le premier témoin; —
Ma foi, Louis ne vieillit point!

Nous le voyons de nos remparts
A la tête de son armée;
De la présence de ce Mars
Toutes nos troupes alarmées
Diront partont, s'il est besoin:
"Ma foi, Louis ne vieillit point".

Chers alliés, que je vous plains!
Nassau vous en fait bien accroire:
Louis n'avait jambes ni mains,
Vous étiez surs de la victoire!
Nassau, vous l'avez vu de loin:
Ma foi, Louis ne vieillit point! [2]

Een ander verzelde al lachend Koning Willem op zijn vergeefschen tocht:

Ah! qu'il y a va gaiement,
Guillaume, sur sa grand' jument
Tout le long de la rivière,
Ah! qu'il y va, ma bergère,
Qu'il y va gaiement!
  Guillaume sur sa grand' jument
Vient avec grand armement
Secourir le pays flamand, Tout le long, *etc.*
  Devant Namur le Roi l'attend
Et Luxembourg en fait autant;
S'il peut chasser Louis le grand
Je lui donne un merle blanc! —
  Là-dessus un homme en courant
Leur a dit en les abordant:
Namur est pris assurément,
Et Guillaume a perdu son temps, Tout le long, *etc.*
Notre roi revient triomphant,
Allons riant, chantant, dansant, Tout le long, *etc.*
Ah! qu'il y va, ma bergère, Qu'il y va, gaîment! [3]

---

[1] Zie het daaruit aangehaalde bij Rousset, t. pl. p. 314.

[2] *Siège de Namur*, in *Le Nouveau Siècle de Louis XIV*, p. 149. — Hoe Boileau hem in zijn winderige Ode (*O, vous, vents, faites silence, Je vais parler de Louis*) verheerlijkte, is bekend.

[3] In HS. in de *Bibl. Dunc.* 1690, 7.

Namen en zijn kasteel verloren ziende, trok Koning Willem naar de zij van het lager gelegen Genappe af, waar hij de hoop mocht koesteren Luxemburg op een voor zijn uitstekend voetvolk gunstiger terrein, dan dat bij Namen, te weer te kunnen staan. Luxemburg zijnerzijds had uitdrukkelijk last, den krijg verder slechts verdedigenderwijs te voeren, en dus bepaaldelijk voorgenomen, den strijd met dat voetvolk te ontwijken. Hij trok naar Soniën op, om van daar den weg naar Adingen in te slaan, tusschen welke plaats en Steenkerke hij zich met het grootste deel van 't leger neêrsloeg, terwijl het overige, onder den Markgraaf van Boufflers, zich wat verder af legerde. Koning Willem, van Genappe opgerukt, vestigde zijn hoofdkwartier te Limbeek, waar hij op 't vervallen, maar aangenaam gelegen kasteel zijn intrek nam, van zins van daaruit Luxemburg te overvallen. De gelegenheid daartoe bood zich aan door het uitgelekt verraad van een beyersch kapelmeester, Millevoix, die, door den franschen veldheer omgekocht, dezen voortdurend bericht gaf van 't geen men in 't leger voorhad, en wien Koning Willem nu een schrijven in de pen gaf, dat Luxemburg van de wijs moest helpen, hem in den waan brengende, dat een 's nachts van 2 op 3 Augustus te ondernemen overrompeling van zijn leger slechts het ophalen van wat voêr onder een sterke bedekking ten doel had. Daardoor in slaap gesust, liet men van fransche zij de bondgenootschappelijke troepen zonder erg oprukken, en zag de voorhoede 's morgens vroeg door hen aanvallen, zonder er in 't minst op verdacht te zijn. De daardoor ontstane verwarring was groot, doch het fransche legerhoofd en zijne keurbende van 's Konings Huis geen krijgsluî, om er zich geheel door uit het veld te laten slaan, en de zaak nu verloren te geven. Onmiddelijk met den degen in de vuist opgerukt, wisten zij niet alleen den zegevierenden vijand, na zijn eersten onverhoedschen en welgeslaagden aanval, te stuiten, maar teisterden ook de engelsche vendels onder Mackay, door geen genoegzame macht bijgestaan en daardoor aan hun meerderheid prijs gegeven, zoo hevig, dat zij, in spijt van den wakkersten weêrstand en 't onverschrokkendst moedbetoon, voor 't grootste deel in de pan werden gehakt, en het behoud van hun overschot ten slotte slechts aan 't oprukken van den nederlandschen veldoverste Ouwerkerk te danken hadden, die hen eindelijk met twee bataljons te hulp kwam. Inmiddels kwam ook Boufflers echter, op 't eerste alarm, met zijn troepen aanrukken, en vond zich Koning Willem daardoor genoopt, den verderen strijd te staken, en omstreeks zes uur 's avonds met zijn troepen weder af te trekken, verdrietig genoeg — als hij aan Heinsius schreef — «niet beter te kunnen slagen» [1]. Intusschen stond het geleden verlies aan weêrszijden vrij gelijk, en kon ook Luxemburg zich aan geen verderen krijgskans wagen; de Franschen gaven echter hoog op

[1] "UEd. kan light begrijpen, hoe seer het my chagrineert, dat ick niet beter heb kunnen reusceeren" (*In 't leger tot Limbeek*, 4 *Aug.*). Van der Heims *Archief*, II. bl. 58.

van hun vermeenden zege, die zelfs een modeleus van 't Hof werd, waar men zich *à la Steenkerke* tooide. Niet minder verheerlijkte men er «ces jeunes demi-dieux», als men ze betitelde, de jonge edelluî van 's Konings Huis — Condé, Conti, Chartres, en anderen [1] — die inderdaad voor hun wakkere krijgsdrift allen lof waardig waren, terwijl men Koning Willem daarentegen te gelijkertijd schamper toebeet:

Oui, Guillaume, il est vrai, ma plume s'est trompée.
Ma Muse en est au repantir:
A tort je t'accusais de n'oser consentir,
Que ton bras avec nous mesurât ton épée.
De ta fierté la Flandre elle-même etonnée
T'a vu nous livrer le combat,
Tu viens nous attaquer; il est vrai qu'on te bat,
Mais que veux-tu, c'est là toujours ta destinée!
A tes ruses en vain les ombres favorables
Cachèrent ta marche à nos yeux,
En vain pour nous serrer tu vins chercher des lieux
Qu' à nos forts escadrons tu crus inpénétrables. —
La vertu des Français pour toi s'est surpasseé,
En répondant à ton défi,
Et notre infanterie elle seule a suffi,
Contre tous les périls dont tu l'as menacée.
Son fer élargissant le champ qui la resserre
Fait tomber le soldat ligueur;
Luxembourg, tant de fois de tes troupes vainqueur,

---

[1] Ces jeunes demi-dieux dont le bras sans repos
Cherche entre mille morts une gloire immortelle:
Toi, vaillant Prince, issu des plus grands Capitaines,
De Condé fils et petit-fils;
Bourbon, mais qui plus est gendre du grand Louis,
Quel sang bouillonnait-il dans tes brûlantes veines!
Toi, d'un oncle parfait, Conti, parfait image,
L'on te vit à travers les feux,
Malgré l'orage épais des plombs impétueux,
Par mille coups mortels signaler ton courage.
Pour toi, Chartres, tandis que trop vif dans les armes
Tu pousses de près les Anglois,
Je m'aperçois qu'un plomb t'atteint plus d'une fois,
Ah! que ce plomb fatal nous eût couté de larmes!
Mais le Ciel qui prend soin d'une tête si chère
Lui défendit de te percer:
Le coup frisa ta chair et ne fit qu'y laisser
De ta haute valeur une marque legère.

(*Ode sur la bataille de Steenkerke;* in HS. in de *Bibl. Dunc.* 1692. 3).

Punissant leur orgueil leur fait mordre la terre.
Du Cimbre et du Flamand qui jonchent les campagnes
Le sang fume et coule à grands flots,
Et comblés d'Ecossais les vallons sont égaux
Par des monceaux de morts aux prochaines montagnes.
Enfin, Nassau, ton coeur a forcé la nature,
Tu l'as fait connaître à ce prix:
Ta fuite déroboit un laurier à Lonis,
Ta défaite aujourd'hui le rend avec usure [1].

Eigenaardiger werd er zeker wel nooit met geringer grond over oorlogsdaden gesnoefd. Luxemburg, die, op zijn beyerschen verstandhouder vertrouwende, de noodige waakzaamheid uit het oog had verloren, was ongetwijfeld met de meeste kloekheid de eerste verwarring te boven gekomen, en had met zijn keurbenden den onverwachten aanval met goed gevolg afgeslagen; doch daartoe bepaalde zich ook al 't behaalde voordeel, dat hem op een nagenoeg gelijk aantal dooden en gekwetsten als zijn aanvallers te staan kwam. Hij was niet bij machte hun verdere schâ toe te brengen en moest hen in de rustigste orde zien aftrekken, om hun legerplaats weêr in te nemen, waar zijn verraderlijke handlanger nu weldra zijn eerloos bestaan aan de galg zou boeten. In diezelfde legerplaats zou voorts, weinig dagen later, een ander vijandelijk euveldader van nog snooder opzet, aan den lijve gestraft worden, die, vóór eenige weken te Eindhoven gevat, van daar over den Bosch naar 't leger gebracht en nu voor een krijgsraad gesteld was. Zeker Franschman van adelijke herkomst, Bartholomé de Limière, Ridder van Grandval, had zich door Louvois' zoon Barbésieux laten belezen, Koning Willem te gaan vermoorden, en op dat edelaardige plan de koninklijke goedkeuring van Lodewijk en Jakob beiden verworven: «ik weet van uw voornemen», had hem de laatste, hem bij zich en zijn gade ontvangende, gezegd, «indien gij ons dien dienst bewijst, zal u nooit iets ontbreken». En Grandval, het fraaye beginsel in werking brengende, dat «wie zich de gunst van zijn Koning wou verzekeren, iets moest durven wagen», had niet geweifeld zich aan zijn grootsche taak te wijden. Ongelukkig voor hem had hij echter zijn opzet aan zekeren Jonker van Leefdael, een oud-officier in nederlandschen dienst, meêgedeeld, met wien en wiens knecht hij daarop te Brussel, de Jezuïtenkerk inloopende, «een vader-onsjen om bijstand in de goede zaak» gebeden had. Leefdael echter, zich slechts in schijn bij hem aansluitende, had zich gehaast het gansche geval aan den Prins van Nassau-Saarbrugge meê te deelen, en deze hem toen den majoor Pijper en Portlands stalknecht meê gegeven, die, zich houdende, als wilden ze een paard aan hem verkoopen, zich te Eindhoven van hem meester maakten, terwijl hij op weg was naar Uden, om daar met een

[1] Aldaar.

ander vermeend medeplichtige, zekeren Dumont, nader afspraak te maken. Door den krijgsraad ter dood veroordeeld, werd hij den 23en Augustus — naar de wreede straf-oefening van dien tijd — ten aanschouwen der troepen, gehangen en gevierendeeld, en zijn afgehouwen hoofd op een staak gesteld [1]. Een dag of zes later stelde zich 't leger weêr in beweging, en trok naar Ninove, waar Koning Willem in de abdij zijn intrek nam, terwijl de Franschen naar de zij van Kortrijk oprukten. Van Ninove ging 't over Sint Lievens Houten naar Nazareth, en voorts over Deinse naar Sint-Geraardsbergen. Reeds vóór men van Limbeek wegtrok had de allengs kranker wordende grijze Waldeck het leger verlaten, om naar Kuilenburg te keeren, en van daar naar Wiesbaden te gaan. Zonder baat, als zich vreezen liet. In November van zijn badkuur naar Arolsen gekomen, moest hij van daar aan Heinsius zijn naderend einde laten vermelden, hem en den Staat zijn nagebleven betrekkingen aanbevelende, die hij, steeds «slechts op 't welzijn der gemeene zaak bedacht», in min gunstige uiterlijke omstandigheden achterliet. Reeds den volgenden dag overleed hij, en Koning Willem, toen al een poos in zijn Rijk terug, betuigde Heinsius al zijn «droefheid» over dit sterfgeval, en het groot verlies, door de Republiek er bij ondergaan, die dan ook niet zou nalaten, «zijn goede en trouwe diensten» in dien zin, naar eisch te beloonen [2].

Ruim een maand na Waldecks vertrek uit het leger, den 18en September, werd dit eensklaps door een aardschudding verontrust, die, 's middags omtrent half drie, de tafels in de tenten heen en weêr bewoog, en onder de bewoners te meer schrik verwekte, als een week of drie vroeger uit Westindiën het bericht van een aardbeving gekomen was, die op Jamaica een vreeselijke verwoesting had aangericht [3]. Hier, gelijk in Holland en Engeland, waar de schudding eveneens was waargenomen, kwam men met dien eersten schrik vrij. Toen de voor 't ongewone verschijnsel meer dan voor 't oorlogsvuur beangste gemoederen, onder den uitroep van «een aardbeving! een aardbeving!» hun tenten uitstoven, en de krijgstrommel alarm begon te slaan, was alles al voorbij, en geen verder letsel bekomen, dan 't geen deze of gene in 't gedrang mocht hebben opgeloopen [4]. Hoe kort zij had aangehouden en ook, op enkele omgestorte schoorsteenen en wat afgevallen dakpannen te Gent en elders, na, geen schâ had

---

[1] Zie het *Waerachtigh Verhael van de grouwelijcke Conspiratie tegen het leven van S. M. Willem III*, enz., *mitsgaders de Sententie en de Executie daarop gevolgd* (In 's Gravenhage, bij Jac. Scheltus, ord. drucker ten dienste van S. K. M. van Gr. Brittanniën, *anno* 1692); en verg. Huygens *Dagboek*, II. bl. 65, 91 — waar men wel *overste* voor *oudste* zal moeten lezen — en 106.

[2] Zie Van der Heims *Archief*, bl. 60 en 61.

[3] Zie het *Ampel en breed Verhael van de jongst gewesene Aardbevinge tot Port Royal in Jamaica op den* 7/17 *Juny* 1692, *in twee brieven van den Predt. derzelver stadt*, enz. Tot Rotterdam, by Barent Bos, 1692.

[4] Zie Huygens *Dagboek*, t. pl. bl. 124, en verg. dat van Evelyn op 15/25 Sept. '92.

aangebracht, bracht zij in Holland toch meer dan ééne boetpreêkende pen in dicht en ondicht in beweging, die er de oordeelen Gods kennelijk uit meende te zien spreken, ja, er den jongsten dag uit te gemoet zag. «Versteend gespuis!» schreef een van haar, in voor een minder bevooroordeelden geest meer vermakelijke dan aandoenlijke verzen:

Versteend gespuis! hoe, beeft gij niet,
Nu God dees scherpe toorneschichten
Op u, ter straf der zonde, schiet?
Wilt gij nog voor Gods macht niet zwichten?
Wel hoe, moet iedereen, die leeft
Op aard, niet voor Gods oordeel schrikken?
Zie, gansch het aardrijk zelve beeft,
En toont in weinig oogenblikken,
Dat haast verzonk' ons gansche land,
Zoo God 't niet stutte door zijn hand!
  Hoe trilde 't gansche Nederland!
Hoe beefden velden, steden, dorpen!
't Scheen of het al weêr door Gods hand
Werd tot een ruwen klomp geworpen!
Zoo lang de Batavier en Zeeuw
Huns levens paaltijd zullen meten,
Ja, zelf ook in de volgende eeuw,
Zal onze nazaat niet vergeten
Dien onderaardschen donderslag,
Maar heugen van dien donderdag!
  Een onder de aard besloten lucht
Rolt, door beweging aangedreven,
In 't aardrijk met een nare zucht,
En deed het gansche Neêrland beven,
Verschudde 't alderzwaarst gebouw;
Het oppervlak geraakte aan 't hollen,
't Scheen dat het onderst boven woû
En 't bovenste weêr onder rollen,
En mengen aard en stof en vloed
Met vleesch en brein en menschebloed.
  God waarschuwt u met deze straf,
Die davren deed uw hooge daken,
Die schier verstrekte tot een straf,
En 't alderzwaarst gebouw deed kraken,
Deed beven menig torenspits,
Die dreigde Hellewaarts te zinken
In éénen oogenblik, vermits
Haar grondvest zelf begon te hinken,
Te wagglen, als een dronken man,
Wiens onderst hem niet dragen kan.

Gelukkig Neêrland, zoo 't gebeef
Van eeuwigdurende gebouwen
U inkeer in u zelven geef,
Verwekkend waarlijk zielsberouwen
En treuren over 't zondekwaad,
Zoo lang in Gods gezicht bedreven,
Eer Hij u gansch te gronde slaat;
Eer Hij, die nu uw land deed beven,
Dat, als Gomorra zelf weleer
Of Sodom, 't onderst boven keer! —
Had God nog maar een korte stond
Op zulk een wijs ons land bewogen,
Gewis het lag al lang te grond;
Maar Hij, geneigd tot mededoogen,
Die niet en zoekt des zondaars dood,
Maar dat ze 'r beteren en leven,
Heeft, in het midden van den nood,
Een uitkomst aan ons al gegeven:
Hij sprak, en 't schudden van den grond
Hield op, toen 't woord ging uit Zijn mond! ..
Ontwaak dan, Nederland! ontwaak
Uit diepen slaap van zorgeloosheid,
Eer God nog felder sla, tot wraak
Van uw zoo lang gepleegde boosheid,
En Hij t'zaam afhouw' staart en kop![1]

In verband met de wijdberuchte amsterdamsche kermis dezer maand beschouwde een ander, uit Gooiland, haar, in een schrijven aan een kerkelijk geestverwant aan 't IJ, klagende, hoe, «daar God de Heer nu deze *zware aardbevinge*, als tot een fatale inluidinge van de daar te houden profane kermis kwam te geven, met zulken vehemencie, dat, zoo die nog maar eenige momenten langer had komen te duren, alles overhoop en omverre geraakt zou zijn; — hoe, des ongeacht, alle de daar aangestelde baldadigheden haar voortgang hadden gehad, en zooveel duizenden menschen, die op 't punt hadden gestaan van te verzinken, in de aarde te versmoren of onder de puinhoopen, nog even gerust en ongebonden, in hare God- en zorg-loosheden kwamen heen te gaan, als van te voren; zulks de ingenomen schrik weder zoo ras over was, als ze schielijk kwam», en «des avonds de herbergen en kroegen weder even vol

[1] *Nederland geschud door de aardbeevinge van den* $^{8}/_{18}$ *van Herfstmaand* 1692, *gezongen door* François van Bergen, *gezegd* Montanus, *Rechtsgeleerde.* T'Amsterdam, bij Willem de Crup, boekver. op 't Rokin bij de Valbrug, 1692. — Met het volgende *Jaervaers:*

VVIL neerLand VIt VVV zonDe ontVVaaken,
goD zaL het strenger straffen staaken.

zaten, en alle boosheid en lichtvaardigheid even zorgeloos wierd gepleegd, zonder dat zelfs sommige predikanten daaraf in haar sermoenen of gebeden, en nog minder in hare dankzegginge iets van vermeldden, schoon andere het wel in acht namen; ja, dat meer is, de kermis even noestig en zorgeloos werd gevierd of er niet en was gebeurd, en de menschen alzoo onbekommerd na die ijdelheden en hoogten liepen, als in de voorgaande, geruste tijden!» [1] Beiden, boetrijmer en -preêker, lieten 't bij hun voorstelling der ervaren schudding niet aan overdrijving ontbreken; alles toch had zich tot eene lichte beweging bepaald, gelijk men ook in den Haag wel deze en gene tuinmuur «had zien schudden», en «sommige menschen met hun stoelen waren opgelicht, andere van de beweging wat flauw waren geworden» [2], doch verder geen ongeval was voorgekomen. Ter wille der goede bekeeringszaak konden zij 't echter licht wat erger maken. Minder heftig dan zij, was, in 't vorige jaar reeds, de rotterdamsche geletterde Pieter Rabus tegen de verbastering der zeden, voornamelijk in naäping der fransche, opgekomen. «Kom», schreef hij, in een nederlandschen berijmden brief aan een vriend, dien hij anders «niet was gewoon, in dicht noch Duitsch te schrijven», doch voor ditmaal «uitheemsche talen drijven latende, omdat de stoffe van den brief betrof zijn Nederland en Vaderland, zoo lief en dierbaar voor elkeen, die de algemeene vrijheid den vasten grond noemt van 's Lands algemeene blijheid»; «kom», schreef hij,

. . . . en bezie, of in dees oorlogstijd
Zich elk rechtschapen als een Nederlander kwijt;
Het zondenhekelen past predikers; wij dolen
Zeer grof; wie ziet het niet? 't Gebrek is niet verholen;
Elk ziet de boosheid en erfvijandschap der Franschen,
Nog wil men na de wijs der fransche pijpen dansen,
Met hunnen grootschen zwier en wulpschheid, hier te land,
Den zuigelingen in te blazen, en den trant
Van hun verwijfd gezwets, kleedij, en slenterzeden,
Gemaakte hoflijkheid en fratsen na te treden;
Daar droomt men daaglijks van, dat liefkoost, vleit, en kust
En eert men overal. De hoogmoed zit gerust,
En gordt den degen aan, niet, na de wijs der Ouden,
Amptshalven of voor 't Land, maar om de pracht te houden.
De een trotst den ander, schoon 's Lands welvaart kwijnt en lijdt;
O schaadlijk onkruid, dat goê vruchten onderbijt!
Wensch ik dan niet met recht, dat Neêrland mocht bevrijd zijn

---

[1] *Christelijke Aanmerkingen op de zware aardbeevinge*, enz. *tot noodige opwekkinge van de vroomen en ernstige waarschouwinge voor de Godloosen, vervat in een brief uit het Gooy aan een Heer tot Amsterdam.* Gedr. tot Utregt, by Willem Jansz. 1692.

[2] Zie het bericht van Huygens vrouw in zijn *Dagboek*, t pl. bl. 126.

Van tweedrachtsvonken, en integendeel om strijd zijn
Genegen, met één hart, één ziel, des vijands pracht
Zoo wel te smoren, als zijn snoodheid, list, en macht
Het hoofd te bieden?

Zoo te land als te zee zocht men met dit laatste — doch zonder veel vruchts — nog een poosjen voort te gaan. Te zee was, na den grooten zege in den zomer, wel het plan gevormd, het fransche Vasteland in Augustus bij Sint Malo met beide vloten te gaan bestoken, en zoo een heilzame afleiding voor den veldtocht in Brabant te bewerkstelligen; doch dit plan was op de mindere voortvarendheid en 't verschil van gevoelen der britsche raadsluî, die er zich op de vloot toe vervoegd hadden, afgestuit, en zoo de reeds ingescheepte troepen weêr ontscheept, en 't geheele opzet prijs gegeven, en namen daarop weldra de zwaarste schepen de reis huiswaarts aan, terwijl Callenburg nog met enkele andere in 't kanaal bleef kruisen [2]. Duinkerken bezette men, na den slag bij La Hogue, even als in 't vorige jaar, met een klein smaldeel onder Kapitein Van Zijll, waarbij zich in September, op Koning Willems last, nog de Luitenant-admiraal Cornelis Evertsen, op het fregat *de Batavier*, voegde, om een van de landzij voorgenomen aanval op die stad te ondersteunen. Portland was daartoe naar Veurne met wat troepen opgerukt. Ook dit voornemen werd echter opgegeven, en het leger, door 't slechte weêr in zijn bewegingen gestremd, nog vóór 't einde der maand opgebroken, terwijl Koning Willem den 26^{en} over Breda naar 't Loo vertrok, en veertien dagen later over Zoestdijk naar den Haag. Omstreeks half October riep hem de mare van een door Luxemburg ontworpen aanval op Charleroi onverwacht weder vandaar; voor slechts luttel dagen evenwel, daar hij te Brussel reeds bericht kreeg, dat de Franschen weder afgetrokken waren, na te vergeefs beproefd te hebben, de stad, door beschieting, tot de overgaaf te noopen. Saterdags den 25^{en} scheepte hij zich toen naar Engeland in, waar hij, na een hoogst onstuimige reis, den 28^{en} zich te Jaarmuiden aan wal liet zetten [3]. Den tweeden dag van zijn reis had men een viertal fransche kaperschepen in 't gezicht, tegen welker nadering men zich reeds tot afweer vaardig maakte, doch die men daarop, zonder zich aan een gevecht te wagen, weder zag wegstevenen. In spijt toch der tot in 't begin van November voor hun kaperstad kruisende oorlogschepen, wisten Jean Bart en de zijnen soms uit te loopen,

---

[1] Zie *Rust in Onrust of Antwoord op den brief van zeker Heer wegens den Staat van ons lieve Vaderland, gedrukt voor* P. Rabus. Te Rotterdam, by Izaak van Ruynen, boekv. op den hoek van 't Visschersdijk by de Vischmarkt, 1691.

[2] Zie De Jonge, *Gesch. van 't Ned. Zeewezen*, III. bl. 323 vv., en verg. beide brieven van Almonde aan Heinsius in Van der Heims *Archief*, II. bl. 59 en 60.

[3] Zie het omstandig verhaal in Huygens *Dagboek*, t. pl. bl. 139 en v.

en zetten na dien tijd, toen men er, om 't ongunstige jaargetij weinig of niet meer op rekende, hun werk voort. De wakkere kapiteins Jakob Willemsen Broeder, die op *de Grijpskerk* van 40 stukken en 160 man, met twee andere kapiteins, Cornelis van Hogenhoeck op *de Postiljon* van 34, en Gillis Jansz. du Pon op *de Pauw* van 18, den 8[en] November uit de Sont terugkwam, werd een week later, ter hoogte der Doggersbank, in den namiddag door een viertal hunner schepen overvallen; wellicht dezelfde, die door 's Konings gevolg in 't kanaal waren gezien, en op een van welke Bart zelf het bevel voerde. Eerst, bij 't bespeuren van dit laatste, op zich zelf niets kwaads vermoedende, daar het de engelsche vlag geheschen had, zagen zij, nadat de drie andere waren opgedoemd, het zich weldra met dezen vereenigen, en het viertal toen terstond op hen aanzetten. Broeder, zich tusschen Hogenhoeck en Dupon in 't midden stellende, wachtte hen kloekhartig af, en begroette den op hem aanzeilenden Jean Bart met zijn groot en klein vuur zoo wakker, dat hij zich genoodzaakt vond af te deinsen. Nu op de koopvaarders aanhoudende, zocht de vijand eenige van dezen, die inmiddels waren voortgezeild, te bemachtigen; zij wisten zich echter te weer te stellen tot hun geleiders hun te hulp konden schieten, waarop het vallen van den avond den strijd deed opgeven, en 's nachts nu de reis van weêrszijden werd voortgezet. Zoo ving den volgenden ochtend vroeg het gevecht op nieuw aan, in 't welk nu ook enkele gewapende koopvaarders, gelijk met name een van 18 stukken, dat zich bij de drie geleischepen tusschen Broeder en Hogenhoeck in 't gelid stelde, kwamen deelen. Dupon, met zijn anderhalf dozijn stukken, door een vijandelijk schip van veel kloeker bouw en wapening aangetast, bood krachtdadig tegenweer, doch moest doodelijk getroffen sneven, en zijn bodem daarop, in brand geraakt, den strijd opgeven. Jean Bart tast nu op nieuw Broeder aan, doch thans daarbij weldra door een tweede schip geholpen. Ook Broeder wordt daarop door een kogel geveld, doch zijn Luitenant Willinck volhardt zoo kloekhartig, dat hij beide 's vijands schepen, van welke 't eene de bezaansmast missen moet, doet afhouden. Bart beproeft nu nogmaals op de koopvaarders los te gaan, doch Hogenhoeck weet, hem nazettende, dit te beletten, en meer dan een zestigtal schepen behouden binnen Texel te brengen, terwijl er hoogstens tien of twaalf werden buitgemaakt. Dezelfde Broeder, die, na 27jarigen diensttijd, hier zoo noodlottig het leven moest laten, was in 't voorjaar, op de kust van Biscaye, toen hij met zijn jongeren amptsbroeder en strijdmakker, Frederik Bontemantel, ettelijke koopvaarders naar Portugal en Spanje geleidde, door drie fransche oorlogschepen en twee kapers aangevallen. Zich tusschen hun aanvallers en hun koopvaarders plaatsende, gaven zij den laatsten gelegenheid, zich in de naastgelegen havens te bergen, en aanvaardden met de eersten manmoedig den ongelijken kamp. Tot het uiterste zich te weer stellende, sneuvelt Bontemantel en zinkt zijn schip, daar het, zoo min als dat van Broeder, van geen overgaaf wil hooren. Ook dit laatste wordt

daarop in den grond geboord, doch Broeder zelf, zich met eenige der zijnen aan 't wrak klemmende, wordt, na een paar uur ronddrijvens, door den vijand opgevischt en blijft zoo behouden, om weldra, als gevangene uitgewisseld, naar 't vaderland te keeren, terwijl van al de koopvaarders alleen een klein engelsch vaartuig en een leêge hollandsche buis werden buitgemaakt. Een maand of zeven later raakten twee andere kapiteins, Abraham Taelman en Willem van der Zaen, die met een koopvaardijvloot van St. Ubes naar Holland terugzeilden, aan den ingang van 't kanaal met drie fransche oorlogsbodems, door den onversaagden ridder de Forbin aangevoerd, in strijd. Van der Zaen zich een uur of wat tegen een dier schepen verweerd hebbende, schoot er 't leven bij in, en zijn schip gaf zich daarop over; terwijl Taelman, zich tegen beide andere te weer stellende, hen tot afdeinsen noodzaakte, toen ook het eerste op hem afkwam, en nu, na herstelde schâ, door dat van Forbin werd gevolgd. Hevig door beiden aan stuur- en bakboord bestookt, wilde Taelman echter den strijd niet opgeven, tot een der beiden, achter hem post vattende, hem van daar beschoot, en hij te vergeefs beproefde zijn eigen geschut achterwaarts te richten. Toen, door 't water der sterk deinende zee, dat zijn geschutpoorten binnenstortte, niet minder dan door 't vuur van den vijand bestookt, werd het hem door zijn geheel ontmoedigde manschap onmogelijk gemaakt, langer te volharden, en gaf hij zich na zes uren vechtens over. Van zijne koopvaarders hadden zich inmiddels echter 70 in Engeland weten te bergen, en slechts twee of drie hunner van gering aanbelang vielen den vijand in handen [1].

In Duitschland, waar twee bondgenootschappelijke legers, onder den Landgraaf van Hessen en den Markgraaf van Baden werkzaam waren, was de Maarschalk de Lorge, in September de Rijn overstekende, bij Spiers door hunne troepen in zijn achterhoede aangetast, doch had dezen teruggeslagen, en daarop nog vóór 't einde der maand Pforzheim vermeesterd, en den Hertog van Wurtemberg, die 't wilde ontzetten, gevangen genomen. Hessen was zijnerzijds inmiddels in de Palts gevallen, en daar Ebernburg gaan belegeren, maar werd, in de eerste helft van October, door den uit Baden teruggekeerden Lorge gedwongen, dat beleg op te geven. De keizerlijke oorlogskansen, gelijk die van 't bondgenootschap, waren in den loop van 't jaar intusschen gestegen door de toetreding van Hannover, welks Hertog zich door de toezegging van een Keurvorstendom had laten belezen, alle verstandhouding met Frankrijk daar te laten en de bondgenooten voor twee jaar met acht duizend man, den Keizer met 500,000 daalders in eens tegen de Turken, bij te staan. Zijne troepen hadden daardoor reeds in den slag bij Steenkerke kunnen deelnemen; het zou echter heel wat voeten in de aarde hebben, hem zijn keurvorstelijken zetel voor goed te verschaffen. Slechts

[1] Zie over een en ander nader bij De Jonge, t. pl. bl. 328 en vv.

Brandenburg en Saksen waren daar eerst voor te winnen, en verscheiden Rijksvorsten verbonden zich zelfs hem nimmer als Keurvorst te erkennen, terwijl Frankrijk van zijn kant alles aanwendde, om de benoeming te beletten. In October stemde er intusschen de keurvorstelijke vergadering in toe, hem tot Keurvorst te verheffen, waarop hem de Keizer twee maanden later plechtig als zoodanig bevestigde, doch het nog een vijftal jaren aanhield vóór hij werkelijk in die vergadering toegang erlangde. In dezelfde Decembermaand hadden de Franschen te vergeefs beproefd, onder den Graaf van Tallard, Rheinfels te bemachtigen. Ofschoon zich Koning Willem te Kensington reeds ongerust begon te maken over den afloop, «vreezende» — als hij op Oudejaarsdag aan Heinsius schreef [1] — «dat het secoers te laat zou komen», had men er zich zoo wakker weten te verdedigen, dat de hessische Landgraaf nog bij tijds tot ontzet aan kon rukken, en Tallard toen, op het naderen ook der troepen van Brandenburg en de Palts, door eenige luiksche en staatsche manschap bijgestaan [2], den tweeden January zijn onderneming had moeten opgeven, en met zijn legerknechten weêr opbrak. In Savoyen had Catinat, zich minder sterk dan de bondgenooten wetende, den oorlog dit jaar slechts verdedigenderwijs voortgezet, en was de Hertog, van zijne zijde aanvallenderwijs handelende, in July, aan 't hoofd van 20,000 man, het Dolfinaat komen afloopen, was daarop de Durance overgetrokken, en had na een kort beleg Ambrun vermeesterd, daarna Gap gebrandschat, doch moest, na 't slechten der wallen van 't eerste, door de kinderpokken op 't ziekbed geworpen, alle ander krijgswerk stakende, huiswaarts keeren.

Naar Turkije hadden de Staten, in 't belang van den vrede, in September Koenraad van Heemskerk afgevaardigd, die eerst te Belgrado met den Grootvizier in onderhandeling trad, en daarop naar den Sultan zelf te Adrianopel trok. De door Oostenrijk bedongen voorwaarden bleken den Turken echter te nadeelig, dan dat zij er op wilden ingaan; gelijk vervolgens ook alle voorstellen van den engelschen gezant Paget vruchteloos bleken, hoewel op aanneemlijker grond berustend. Met Marokko was het daarentegen den Staten gelukt, tot beveiliging van hun koophandel, reeds in July een verdrag te sluiten, waarbij dat van acht jaar vroeger vernieuwd, en tevens bedongen werd, dat de nederlandsche slaven van vóór 1684 wellicht nog op Marokkaansch gebied gevangen konden gelost worden, alle latere daarentegen terstond moesten worden vrijgelaten.

Minder vreedzaam, dan in dezen afrikaanschen roofstaat zoo het geval bleek, was de stemming in het zuidbevelandsche stadjen Goes, dat ook vroeger reeds van zooveel burgertwist getuige was, dit gansche jaar weder geweest, en Pieter Rabus' vrome

[1] Van der Heims *Archief*, t. pl. bl. 62.

[2] Zie Walraven van Nassau's beide brieven aan Heinsius, ald. bl. 61.

wensch, in Mei van 't vorige jaar geuit, «dat Neêrland mocht bevrijd zijn van tweedrachtsvonken», zou, van dat eigen najaar af, dáár vooral niet vervuld blijken. Twee partijen stonden er lijnrecht tegen elkander over; de een door den Baljuw Eversdijk, Burgemeester Gruward, en vier schepenen vertegenwoordigd en den Koning-Stadhouder uitsluitend toegedaan; de ander, met Burgemeester van Westerwijk en vier andere schepenen aan 't hoofd, en op de eenzijdige handhaving van Stadsvoorrechten uit. Bij de keus van twee rentmeesters — een besturenden en een toezienden — die in December '91 naar jaarlijksche gewoonte plaats greep, hadden de eerste en hun geestverwanten den reeds dienstdoenden Cornelis Lopsen, en Lukas van Beisselaar gekozen; de anderen, den oud-burgemeester Nikolaas Eversdijk en Joan van der Hille. Van Westerwijk evenwel, zich op de privilegiën beroepende, die zeîden, dat de Baljuw «bij den meesten gevolge en accoorde van burgemeesteren en schepenen» moest kiezen, beweerde, dat zijne stem dus niet als de andere kon meê tellen, en hij zich aan de keus der meerderheid te houden had; 't geen in dit geval die der andere partij zou zijn, daar deze zes, tegen — de Baljuw niet meê gerekend — vijf stemmen van de tegenpartij telde. De Baljuw zocht zich daartegen te verzetten, en sloeg een middenweg voor, om 't zij elk een rentmeester te benoemen, 't zij over de keus te loten, 't zij zich tot de Staten of tot den Stadhouder en 't Hof te wenden. De Burgemeester bleef echter volhouden, en de beëediging van beide rentmeesters zijner keus eischen, en gelastte eindelijk den bode, op verbeurte van zijn ampt, hen op te halen. De Baljuw en zijn Schepenen verlieten toen, onder verzet tegen den in 't werk gestelden dwang, het raadhuis, en hun tegenpartij beëedigde daarop beide geestverwante rentmeesters. Nadat toen de Baljuw, met Nieuwjaar, te vergeefs nog beproefd had, dezen alle dienstwerk te verbieden, en de vorige in 't ampt te laten, wendde hij zich tot de Staten van Zeeland en den Koning-Stadhouder, en vraagde toen de laatste de goesche Wet om nader bericht, dat hij van beide partijen, elk volgens hare zienswijs, ontving; terwijl Westerwijk inmiddels een verdedigingsschrift in 't licht gaf. Een aantal goessche burgers vervoegden zich vervolgens, op zijn aandrang — naar men van den anderen kant zeî — ten stadhuize, met verzoek, om 't geschil liever binnen Stadsmuren af te doen. Hun woordvoerder, Mr. Willem de Brauw, gaf bij die gelegenheid tevens te kennen, dat zij de gedane aanstelling ten volle goedkeurden, gelijk ook de gildedekens en hoofdluî hunnerzijds daarop verzekerden. Door bestel van Westerwijk werden wat later ook de burgerofficieren in zijn geest, tegen dien van Gruward en zijn medestanders, vernieuwd, en bleef verder de Baljuw zich voortdurend over hem in den weg gelegde moeilijkheden beklagen. Zoo ging het tot Juny voort, toen Koning Willem besloot den raadsvoorzitter Roseboom en raadsheer Cau te machtigen, om persoonlijk naar alles onderzoek te doen, en van de voorrechten, waarop men zich voor zijn handelingen beriep, kennis te nemen; hij verklaarde tevens goedgevonden te hebben, dat

men de gewone jaarlijksche wetsvernieuwing te Goes tot na het door hen uit te brengen verslag verschuiven zou. Toen 's Konings dit een en ander meldende schrijven kwam, was echter juist de dag dier vernieuwing, die van Sint Jan in den Zomer, daar, en men begreep dus, op aandrang van 't saamgestroomde volk — naar men beweerde — dat werk in spijt daarvan te moeten laten doorgaan; gelijk dan ook, «om meerder onheil te voorkomen», en «buiten verkorting van 't recht der Graaflijkheid van den Stadhouder en de Stad», gebeurde. Die Stadhouder, toen met het leger in Brabant, toonde zich daarover echter vrij verstoord [1], en besloot het noodige krijgsvolk naar Goes te zenden, om de nieuwe regeering met geweld van haar zetel te dringen. Hij gaf daartoe den zeeuwschen Colonel Cau last, met zijn manschappen uit Vlissingen en Vere naar Staatsvlaanderen over te steken, en met nog acht vendels van Colonel Claubergens regiment uit Sas van Gent te water naar Goes te trekken, om er tot nader bevel te blijven. Hoewel de open brieven voor dien krijgstocht reeds in 't midden van July door den Koning en zijn Secretaris geteekend waren, duurde het tot den 11en Augustus eer Cau's legerknechten de stad naderden, waar nu de nieuwe burgemeester Mattheus Eversdijk, op de eerste kondschap er van, onmiddelijk poorten en havenboom liet sluiten, en twee schuttervendels in de wapenen riep, die zich bij 't Stadhuis schaarden, op 't welk de Wet tegelijkertijd was saamgekomen en van de genomen maatregelen kennis kreeg. Omstreeks half twaalf kwamen zich de overste de Mauregnault en anderen van Cau en Clanbergens regimenten bij hem aanmelden, om hem de open brieven van den Koning-Stadhouder te vertoonen, en te verzoeken, om met hun manschappen, thans onder bevel van den overste Zuidland, binnengelaten te worden. Eversdijk bracht dit aanzoek ter kennis van den raad, en deze, hem zijn dank betuigende voor al de genomen voorzorg, verklaarde, op Burgemeester Gruward en Schepen Van Dordt na, dat hij allen mogelijken eerbied voor Z. M. den

---

[1] "Wy twijfelen niet", schreef de Koning, "of aen UEd. Mog. sal met geen minder bevreemdinge als aen ons wesen voorgekomen de uytsporige conduiten, die eenige Regenten der stadt Goes t'sedert eenigen tijdt herwaerts hebben gehouden. Het is ten hoogsten smertelyck, dat ons diergelycke facheuse bejegeningen ontmoeten, in een tijd, dat wy alle onse applicatie tot bescherminge van den Staet en tot bevorderinge van het gemeene welwezen moeten besteden, en het diensvolgens veel wenschelijker ware, dat door onderlinge eendracht en met tsamengevoegde kragten een soo magtigen vyand werde tegengegaen, als dat men door onnoodige tweespalt, contrarie de oude gronden van regeeringe en maximes van dese Staet, sich selven kome te verzwacken en onbequaem te maecken; terwijlen evenwel hetgene in en omtrent de voors. stadt Goes is voorgevallen, een ongelooflijck eclat en opschuddinge niet alleen in UEd. Mog. Provincie, en generalyck door den heelen Staet, nemaer oock selfs buyten 's Lants veroorsaeckt heeft, soo hebben wy gansch noodigh geacht, aen UEd. Mog. pertinentelyck te moeten openleggen, wat wy als Stadthouder geobligeert sijn geweest daerinne te doen, en wat smaet en vilipendie ons daertegens in die qualiteyt is wedervaren". (*Missive* van S. M. aen de Ed. Mog. HH. Staeten van Zeelant; 10 Sept. 1692).

Koning, als Stadhouder, had, maar zich daarom niet minder gehouden achtte, Stads voorrechten en gerechtigheden te handhaven; dat Goes, met de overige zeeuwsche steden, recht had, geen krijgsvolk in te nemen dan op open brieven der zeeuwsche Staten; dat het zich, met gansch Zuidbeveland, in 1577 onder den Prins van Oranje begevende, bepaaldelijk ook bedongen had, geen legerknechten binnen te laten dan in tijd van nood, ten bate van 't gemeenebest, en met voorkennis en inwilliging der wethouders, die, bij zulk een gelegenheid, stads sleutels ook zouden blijven bewaren; dat men wel van Z. M. vertrouwde, niet voor te hebben om die thans gezonden manschappen anders dan tot algemeen welzijn te laten dienstbaar zijn, doch dat de nood niet zoo dringend bleek, om hen nu binnen Goes te leggen; dat dit toch volstrekt geen gevaar liep van uitheemsche vijanden, en men de gansche burgerij en die van 't eiland tot getuige riep, hoe de goessche ingezetenen zelf altijd gehoorzaam geweest waren aan de bevelen der hooge Overheid en Wet, en dat zoowel in 't willig opbrengen der gemeene lasten als het trouw voorstaan en beschermen van den godsdienst, de vrijheid, en 's Lands wettig bewind; dat bij zijn leden en hun voorouders altijd een diepe eerbied voor de geheiligde persoon van Z. M. geheerscht had, doch tevens ook het edelaardig opzet, Stads voorrechten te handhaven; dat ingezetenen en regeering, jaren achtereen, in onderlinge rust en eendracht geleefd hadden, en er in 't vorige najaar wel eenige onrust geboren was bij de verkiezing der nieuwe rentmeesters, maar de laatste verandering der regeering geheel volgens die voorrechten en tot groot genoegen der burgerij had plaats gehad; dat de Wet ook gereed was, zich ten allen tijde te verantwoorden tegen elk, die zich, op 't stuk dier verkiezing of in eenig ander opzicht, in zijn rechten verkort mocht achten; dat men, nooit afstand gedaan hebbende van het recht, geen manschap, dan op gemelde voorwaarden, in te laten, vertrouwen moest, dat de patenten thans vertoond met loos beleid van Zijne Majesteit verkregen waren, zonder dat deze te voren van Stads voorrechten op dit punt onderricht was; dat men daarom besloten had, de verlangde inlegering zoo ten platten lande als in de stad, van de hand te wijzen, en poorten en havenboom daarom dicht te laten; dat men echter te veel burgers in had, om zich voor als nog gewapenderhand tegen 't gezonden krijgsvolk te verzetten, verwachtende, dat ook dit boom en poorten niet met geweld zou aantasten; doch dat men van 't voorval zelf onmiddelijk aan Gecommitteerde Raden en de overige goede steden van Zeeland bericht zou zenden met verzoek om onderstand tot handhaving van 't goed recht der stad, en tot voorkoming van stads uiterste bederf, gelijk van dat van 't gansche eiland». Drie gemachtigden uit den raad, Westerwijk, De Brauw, en Rontvis, gaven van deze verklaring den oversten, die de open brieven hadden overgelegd, terstond kennis, met beleefd verzoek, hoe eer hoe liever Zuidbeveland met hun troepen te willen ruimen; in welk geval men dezen, zoo noodig, gaarne van nooddruft voorzien

zou. Mauregnault gaf uit aller naam ten antwoord, dat zij voor de aangeboden nooddruft dank zeìden, doch verder wisten wat hun bevolen was en zij gehouden waren na te komen. Een tevens gevraagd afschrift der gegeven verklaring werd hun gaarne verstrekt.

Hun volk daarop aan land getreden bezette alle stads toegangen, bolwerkte hare poorten met ladders, voertuig, en andere dingen, en begon op plattelands kosten te leven; waarop de wethouders De Brauw en Westerwijk machtigden, daarover bij de andere steden van 't gewest te klagen. De stad bleek echter te nauw bezet, dan dat beide Heeren er zonder gevaar konden buiten komen, en nam toen de stadsbode Mispelblom de taak op zich, om, de gracht op een verholen punt overzwemmende, den steden kondschap te brengen. Intusschen begonnen de ingezetenen allengs hun weêrzin over die insluiting te toonen, werden de veldstukjens op de wallen met schroot geladen, en verlof gevraagd, om ze los te branden. Westerwijk met eenige burgers een post op den buitencingel bezet hebbende, werd daar, den 15en der maand, zoo heftig bedreigd, dat hij weldra de wijk naar binnen moest nemen, waarbij men van wallen en cingel luide kreten hoorde: «lang leve de Koning van Engeland, maar de Duivel haal den baljuw!» Tot schieten kwam 't intusschen nog niet. Daar echter de steden, ook na herhaalde aanvraag, òf Goes ongelijk gaven òf zich tegenover den Koning-Stadhouder niet waagden te uiten, vaardigde men den 21en een brief aan dezen zelf af, door de groote meerderheid van den Raad, de drie dominees, de schutter-officieren, en de gildedekens onderteekend, en het aftrekken der krijgsmacht verzoekende. Nog drie dagen hield daarop de insluiting aan, toen de manschappen, op nader last, naar 't schijnt, van den Koning-Stadhouder, de poort intrekkende de stad en het stadhuis bezetten; terwijl kort daarna ook Konings beide gemachtigden alles kwamen onderzoeken. Zij ontboden de gildedekens, die nu verklaarden, den brief voor zich zelf en niet als gemachtigden hunner gilden onderschreven te hebben; de Heeren ook niet op Sint Jan te hebben gedrongen, om de wet te vernieuwen, maar dat zij wel 't volk op de been hadden gezien, en wisten, dat de meerderheid der burgerij die vernieuwing verlangde; dat zij de wethouders ook niet hadden genoodzaakt de poorten voor de manschappen te sluiten, maar 't hun wel bekend was, dat dit naar den zin der meesten van de gemeente gebeurd was; dat ze zelf, eindelijk, niet over den baljuw te klagen hadden, maar dikwijls anderen dat hadden gedaan. In de volgende maand machtigden nu de zeeuwsche Staten den Koning-Stadhouder, de zaken in Goes te beslechten [1], waarvan een regeeringsverandering het gevolg was, die Westerwijk en de zijnen buiten 't bewind bracht, en hun ampten weldra aan anderen in handen stelde. Een maand later verschenen daarop 's Konings gemachtigden op zijn last nog-

---

[1] Zij verklaarden daarbij eenparig, "met een zonderlinge bevreemdinge en groot misnoegen te vernemen de gevaerlijcke proceduyren te Goes, tegens de ordres van S. M., als Stadhouder deser

maals, om de stukken van 't gedane onderzoek in handen der nieuwe stadsregeering te stellen, ten einde er de schuldigen in rechten op te betrekken, mits de voorzittende Schepen Van Dordt daarbij het baljuwsampt waarnam. De oud-burgemeester Westerwijk en zijn broeder, de Secretaris Eversdijk, de schutterofficiers Van der Hille, Verkat, en Maarten Beisselaar, werden daarop gevangen genomen en met zorg bewaakt. Voor de nieuwe burgemeesters en schepenen te recht gesteld, werden zij in November veroordeeld, Westerwijk om onthoofd te worden, Eversdijk, de Secretaris, en Van der Hille, om 't zwaard over 't hoofd te krijgen, en evenals Verkat en Beisselaar gebannen te worden, de eerste dezer beiden met, de tweede zonder voorafgaande geeseling. De goederen van Westerwijk en Eversdijk werden geheel, die van den Secretaris en Van der Hille voor de helft verbeurd verklaard.

Om dit zeker vrij strenge vonnis te wettigen gaf men hun allerlei na: beiden Westerwijks en Eversdijk, dat zij, in steê van, op 's Konings aanschrijven, de regeeringsvernieuwing uit te stellen, haar hadden doorgezet onder 't ijdele voorgeven van den drang der gemeente, dien zij gemakkelijk hadden kunnen voorkomen, terwijl de burgemeester haar integendeel nog zou hebben opgehitst, door, van 't stadhuis tredende, te zeggen: «mannen, al hebt gij vandaag nog een overheid, morgen is er geene meer; ik heb uw voorrechten met hand en tand willen handhaven, maar nu die brief van den Koning gekomen is, kan ik dat niet langer. Ieder uwer mag nu voor zich toezien. De Baljuw heeft onze privilegiën aan Odijk verkocht, en wij en onze kinderen zullen 't ons beklagen. Ik zal nu aftreden, en dan zult gij van dergelijk volk geregeerd worden; ik beklaag de stad en alle arme luiden; de kantoren zullen moeten stilstaan, en wat zullen de arme luî nu moeten doen?» — Ook al: «mannen, 't is uit; wij zijn al onder die slâvernij gebracht, waar ik zoolang voor gevreesd heb; vernieuwt gij de Wet nu niet, dan zijt gij uw voorrechten kwijt; daar is nu geen Wet meer! Helpt mij dus, vrienden; ik zal u niet begeven, al zou men mij in stukken scheuren». Een verward geschreeuw zou toen weêrklonken hebben van «de Wet moet vernieuwd worden!» en men dáárop alles hebben geschoven. Dezelfde burgemeester zou voorts ook, bij de nadering der manschappen, dat ergerlijk besluit hebben opgesteld, dat hun den toegang weigerde, en de beide brieven aan de steden, waarin hun afzending als een daad van openbare vijandschap werd gebrandmerkt tot schending van stads vrijheid en recht, ofschoon hij zelf den Koning als afzender erkend, en hem

---

Provincie, gehouden, soo met het begaen van enorme actiën, het nemen van abusive resolutiën, bittre missiven en gedruckte libellen, alomme gepasseert en publycq gemaeckt, reflecterende voornamelijck op de bekommerlijcke toevallen, die daeruyt gebeurlijck waren te verwachten geweest, byaldien S. M. deszelfs stadhouderlijcke authoriteyt, naer sijne gewoone sorghvuldigheyt, niet aenstonds en hadde geïnterponeert en in 't werck gestelt". Zie het *Extract* uit hunne *Notulen* van 21 Sept.

dus even oneerbiedig als hatelijk bejegend had. Hij zelf had buitendien bekend, Mispelblom bevolen te hebben, den eersten brief aan de steden als wat nieuws overal te verspreiden. Toen de soldaten gekomen waren, had hij 't geschut op den Kattenberg laten brengen, uitroepende, dat men 't volk wel zou buiten houden; ook had hij van «schieten» gerept, en de boeren te hulp te zullen roepen; en toen een van 's Konings oversten had bevolen vuur te geven, had hij hem toegeduwd: «schiet vrij, hier sta ik; de Koning heeft geen macht te gelasten 't geen gij gelast». Men zou ook ten stadhuize een overeenkomst gemaakt hebben, om de overheidsampten altijd onder de vrienden te houden, 't geen met stadsvoorrechten in strijd was. Aan Van der Hille en Verkat werd o. a. verweten, dat zij de trom hadden laten roeren, om de burgerij in 't geweer te roepen. Van der Hille zocht zich met een beroep op den burgemeester, als zijn lastgever daartoe, te verontschuldigen; maar deze woû daar niets van weten. Verkat was ook — naar 't heette — op het Stadhuis geweest, om de Wetsvernieuwing te helpen doordrijven, en hadden zij en anderen toen op Stads kosten vrij wijn gehad. Daar de Koning intusschen verlangd had, de gestreken vonnissen vóór de ten uitvoerlegging te zien, werden ze hem met half November naar Engeland overgezonden, van een brief van dank begeleid, voor de goede zorg door hem aan 't herstel van de rust der stad besteed; waarbij de schutterofficiers en gildedekens hunnerzijds nog een verzoekschrift voegden, met de verklaring, dat slechts een deel slecht volk op de vernieuwing der Wet met Sint Jan had aangedrongen; dat de schutters, in Augustus, op last der Wet eerst in de wapens waren gekomen, toen poorten en boom al gesloten waren; en dat Z. M. oodmoedig verzocht werd, thans een algemeene vergiffenis te willen uitvaardigen, bij welke 't gebeurde als niet geschied beschouwd werd. De veroordeelden zelf gingen er, een dag of wat later, toe over, ook zelf brieven van vergiffenis van den Koning af te bidden, waarbij burgemeester Westerwijk persoonlijk betuigde, dat hij van jongsaf de hoogste achting en genegenheid voor Z. M. gekoesterd had, maar, tot zijn leedwezen, bekennen moest, zich door 't verschil in de regeering tot een handelwijs te hebben laten verleiden, met die gevoelens in weêrstrijd, zonder daarom echter ooit het snoode doel gehad te hebben, 's Konings gezag en voorrechten te krenken; dat alleen het hooge denkbeeld, van Stads privilegiën door hem gevoed, en de ijver voor 't algemeen belang hem tot uitersten gedreven had, doch hij, de zaak van achteren inziende, wel wenschte, zich naar 's Konings begeeren geschikt, en de Wetsverandering verschoven te hebben. Gelijk het hem ook leed was, 's Konings open brieven niet genoeg geëerd, en 's Konings manschappen buiten de stad te hebben gehouden; 't geen trouwens evenzeer alleen slechts aan zijne opvatting van Stads voorrechten mocht toegeschreven worden. Ook het afvaardigen der beide brieven aan de steden zeî hij te betreuren, en eindelijk al 't gemelde niet te willen verschoonen, maar er werkelijk berouw over te gevoelen, en alleen van Zijn Majesteits grootmoedige

ontferming vergiffenis voor zich en zijn medeveroordeelden te wachten, overwegende dat «hoe grooter het misdrijf is, hoe glorieuzer de vergevinge»; waarom hij «met de diepste demoedigheid smeekte en bad, dat Z. M., na Hare alomme geroemde goedertierenheid, die over hem mede geliefde te laten gaan, en zich, uit een overgroote clemencie mocht laten bewegen, om, na een vijfweeksche gevangenis, alles te pardonneeren, en te aboleeren en te niete te doen de sentencie daerover gedecreteerd; bij al 't welk vrouw, kinderen en verdere vrienden zich met gelijke bewegingen voegden» [1]. De Koning schreef den 26^{en} der volgende maand, uit Whitehall, terug, dat hij «zonderling regard nemende op de tedere expressiën van affectie en gehoorzaamheid, bij de burgerofficieren en dekens te Goes gedaan, twelk hij voor zeer aangenaam hield, aan de eene zijde wel inclineerde tot het pardon en de abolicie, hem door de gecondemneerden, bekennende hare misdaden, met betuiging van veel berouw en leedwezen, verzocht; doch aan de andere zijde considereerende, dat de Ed. Mog. HH. Staten van Zeeland hem hadden verzocht en gemachtigd, zijn Stadhouderlijk gezag te interponeeren en die voorziening te doen, als hij ten dienste van den Lande in 't gemeen, en de rust der stad Goes in 't particulier, zou noodig achten; hij 't verleenen van een absoluut pardon met dien dienst niet overeen kon brengen». Daar evenwel «Hun Ed. Mog. mede hadden betuigd, dat het hun aangenaam zou zijn, als er ten dezen eenige matiging werd gebruikt», vond hij goed, de vonnissen van dood- en schavotstraf en verbeurdverklaring van goederen, buiten werking te stellen, doch «in consideracie van stads ruste» te bepalen, dat de Oud-burgemeester Adolf en de Secretaris Johan van Westerwijk met de eerste gelegenheid vervoerd zouden worden naar Den Bosch, en daar op eigen kosten in verzekering gehouden, zoolang hij zou oordeelen voor den dienst van 't Land en de rust der stad vereischt te worden; terwijl ze buitendien, even als hun verschillende medeplichtigen, zulk een boete zouden betalen, als burgemeesters en regeerders, onder zijne goedkeuring, naar evenredigheid van ieders middelen zouden beslissen [2]. Vier dagen later werden toen twee vaartuigen in gereedheid gebracht, om de gebannen regeeringsleden naar de plaats hunner voorloopige bestemming te voeren. 's Nachts elf uur werden zij uit hun hechtenis gehaald, terwijl, spijt het late avonduur, macht van volk op de been was gekomen, om hun zijn

---

[1] Zie de *Requeste* van Ad. van Westerwijck aen S. M., versoekende daerby Pardon ende Abolitie, 28 November 1692.

[2] Deze boeten werden, overeenkomstig een schrijven van 16 Febr. den 1en Maart '93 bepaald op *f* 700 voor Eversdijk, *f* 800 voor Adolf, *f* 400 voor Joh. van Westerwijck, *f* 300 voor Van der Hille, *f* 400 voor De Brauw, *f* 500 voor Rontvis, Verburgh, Van Zanden, en Leydecker, *f* 200 voor Drywegh, en *f* 50 voor Mart. van Ossewaert; terwijl Verkat én Van Beysselaer met niets vrijkwamen. Zie het *Extract* uit de notulen van 1 Maart, met al de overige bescheiden, meêgedeeld achter het *Waarachtig Verhael van de verschillen en oneenigheden tusschen de Regenten van Goes*, enz.

afscheidsgroet te brengen. Zij zelf wisten toen nog van niets af, en bleven steeds in de hoop, voor hun berouwvolle houding nog met een volledige vergiffenis beloond te worden. Eversdijk, die 't eerst te voorschijn kwam, was niet in staat een woord te uiten, en richtte de hand slechts ten hemel, toen hij naar buiten gevoerd werd; de vrouw van burgemeester Westerwijk was dezen in de gevangenis komen vaarwel zeggen, daar eerst in zwijm gevallen, en toen slechts met moeite van hem af te rukken, zoodat hij en zijn broeder daardoor wat langer wegbleven; toen zij verschenen, ging er luid geweeklaag uit de menigte op, tot welke de burgemeester zich nu keerde met de woorden: «mijn lieve burgerij, vaarwel voor eeuwig» — als zou hij nog op 't schavot ter dood gebracht worden — «heb ik iemand verongelijkt, vergeef het mij, gelijk ik het ieder mijnerzijds doe»; minder in overeenstemming met zijn oodmoedige schuldbekentenis en zijn verzoekschrift, vervolgde hij daarop: «dit lijden treft u en mij voor een rechtvaardige zaak; doch, daar ik bij geen aardschen rechter gehoor heb kunnen krijgen, beroep ik mij op Kristus rechterstoel, waar men evenmin als gij en ik verschoond worden zal». Toen door den majoor van 't krijgsvolk weggeduwd, werd hij ter poort uitgeleid, door zijn niet minder aandoenlijk gestemde vrouw vergezeld, die maar steeds uitriep, met hem te willen «sterven». Voor zij zich inscheepten werd hun de inhoud van 's Konings besluit voorgelezen, en namen beide Westerwijks afscheid van Eversdijk en Van der Hille, daar dezen naar Bergen op Zoom, gelijk zij naar Den Bosch vervoerd werden: «in de eeuwigheid» hoopten zij elkander weêr te zien, en daar «het recht te vinden, dat hun hier niet gegund was»; «heden was het hun beurt, morgen zou het die der anderen zijn», meende Van Westerwijk. Eversdijk raakte intusschen na een jaar weêr uit zijn gevangenschap ontslagen, en kreeg van den Koning-Stadhouder verlof, eerst voor een maand of vier, daarna voor onbepaalden tijd weêr naar Goes terug te keeren. Beide Westerwijks werden echter eerst drie jaar later, in Augustus '97, ontslagen, en toen nog onder beding zich niet binnen de Vereenigde Gewesten te vertoonen, waarop zij zich te Bergen op Zoom vestigden. Anderhalf jaar daarna erlangden zij evenwel verlof, met den zomer weêr op Zuidbeveland te komen, en na 's Konings dood — in 1702 — keerden zij naar Goes zelf terug, op een hun toen kenbaar gemaakte acte, die echter reeds van November 1699 dagteekende. Even als Eversdijk geraakten zij er vervolgens weder in de regeering. Hun lotgenoot Van der Hille was ondertusschen reeds lang, tijdens zijn ballingschap, overleden.

Gelijk de burgemeester Van Westerwijk het slachtoffer van zijn overdreven stedelijke privilegië-zucht, bij maar al te luttel persoonlijk moedbetoon en zelfstandige volharding, werd de dordtsche oud-burgemeester Simon van Halewijn, in dezen tijd, dat zijner te ver gedreven zucht naar vrede. Ziende, welk een schat van penningen — omstreeks elf miljoen — Holland alleen voor oorlogskosten moest opbrengen, en welk een schâ de handel in 't algemeen bij den krijg leed, had hij zich in den nazomer, kort na

den slag bij Steenkerke, in Zwitserland reizende, te Solothurn bij den franschen gezant Amelot vervoegd, om hem omtrent de bedoeling van den Koning, zijn meester, op dit punt te raadplegen. Deze had toen beloofd, hem nader van 's Konings meening daaromtrent, vooral met het oog op de zekerheid der spaansch-nederlandsche grenzen, te vergewissen; en zoo kwam, kort na Nieuwjaar, zeker Franschman, met name Duplessis, naar den Haag, die, door Amelot gezonden, van Halewijn vernemen woû, op welken grondslag de Staten vrede zouden willen maken. Halewijn zocht hem te beduiden, dat hij 't zoo niet bedoeld had, maar 's Konings eigen denkbeelden daaromtrent had willen leeren kennen. Duplessis verklaarde hem daarop, wat later, dat men zich van fransche zij niet uiten kon, vóór men, door den thans als gezant in Zweden werkzamen Avaux, van daar bericht had erlangd. Inmiddels bleef hij in Holland hangen, en ook verder, zoo in den Haag als te Dordrecht en Abbenbroek, waar Halewijn ambachtsheer was, met dezen in aanraking; waarbij dan vooral de wenschelijkheid tusschen hen ter sprake kwam, dat de zweedsche Koning den engelschen zijn bemiddeling zou aanbieden. Halewijn weigerde echter volstandig een geldgeschenk aan te nemen, hem door Duplessis voor zijn vertimmeringen in zijn Heerlijkheid aangeboden, gelijk deze zelfs last had, hem tot 20,000 gulden toe te beloven, als hij Dordrecht zou willen bewegen, de hollandsche steden in 't bevorderen van een doeltreffend vredesontwerp voor te gaan. Kort daarop, tijdens Halewijn eens te Amsterdam was, werd, op aandrang van Gecommitteerde Raden, de waard in den Koning van Spanje in Den Haag met eenige van zijn gasten, die men van verspieding verdacht hield, gevangen genomen; en Halewijn, vreezende dat ook Duplessis nu in den kijker zou loopen, schreef hem met veranderde hand een waarschuwend briefjen, dat echter, in plaats van hem te vrijwaren, des te meer argwaan wekte, daar ook Duplessis toen in hechtenis raakte, en nu weldra ook Halewijn gevat, en op de Voorpoort gezet werd. Bij zijn verhoor meende hij zich van alle schuld te kunnen vrijspreken, niet wetende, als hij betuigde, wat misdrijf er in steken kon, «met eerlijke middelen een goeden vrede te bejagen», en dat men iemand, die zich daartoe beijverde, eerder «een beeld moest oprichten», zich daarbij tevens latende verluiden, dat hij «liever dood zou zijn, dan langer aan te zien, hoe men de lieden hier te land goed en bloed afperste, om voor den Koning van Engeland dobbedobbedob en fanfare te spelen» [1]. Nader omtrent de strekking dier woorden ondervraagd, gaf hij te kennen, er niets meê bedoeld te hebben, als liever te willen sterven dan zien, dat men het voorstaan van een eerlijken vrede voor misdaad hield, «gelijk hij alles ook alleen met de oprechtste bedoeling had gedaan, om 't waar belang van den staat te bevorderen». Het Hof van Holland, dat hem en Duplessis in verhoor had genomen,

---

[1] Of, gelijk Huygens 't in zijn *Dagboek* II, bl. 209, uitdrukt: "wat is het, men gaet alle jaer te velde, het is al dobbedobbedob, en anders komt daer niet van".

bleek echter niet in zijn zienswijs te deelen [1], en veroordeelde hem tot eeuwigdurende gevangenis met verbeurdverklaring van goederen, gelijk den Franschman tot gevangenschap zoolang de oorlog zou aanhouden. Beider vonnis werd evenwel, op last der Staten, eerst aan Koning Willem, toen in 't leger bij Eppinghem, gezonden; doch deze, het met zijn goedkeuring in 't algemeen bekrachtigend, liet nu verder aan de Staten over, hoe omtrent enkele bijzonderheden te handelen, die toen, op hunne beurt, alles weêr aan 't goeddunken van 't Hof stelden. Duplessis werd tot het einde van den oorlog op Loevestein in verzekering gebracht, waar hij zich met het schrijven van een werk over 't *Leven der Schilders* bezig hield, en de dordtsche oudburgemeester daar evenzeer in hechtenis gehouden, tot hij drie jaar later gelegenheid vond te ontsnappen, en toen naar Suriname trok, waar hij zijn verdere levensdagen sleet. Zijn goederen bleven al dien tijd onder 't bewind der dordtsche overheid. Zijn broeder Cornelis [2], die, op 't vermoeden van medewetenschap, sedert Mei door een paar statenboden in zijn huis bewaakt was, werd met half September weêr vrijgelaten, doch, op aandrang van den Koning, in de volgende maand, door den oudraad van alle openbare bedieningen verlaten; voor Simon zelf hadden zijn vrouw en dochters vruchteloos gepoogd, het pleit als een gewone rechtszaak behandeld te krijgen.

Met het oog op die gewone rechtsbedeeling, en den met haar gepaarden omhaal van zaken en kosten, had juist in 't vorige jaar de Hooge Raad, van 't schromelijke misbruik kennis nemende, door «Heeren Advocaten» in een geldelijk opzicht van hun beroep gemaakt, de ordonnancie vernieuwd, vóór een goede dertig jaar op 't punt van der Heeren «salaris» ten algemeenen nutte gemaakt, en waarbij dit aan billijke bepalingen onderworpen en binnen aanneemlijke perken gesteld was. De Heeren hadden er zich echter weinig tevreden over getoond, en niet verzuimd, om er — hoewel natuurlijk te vergeefs — hun «consideraciën en grieven» over te doen uitgaan. Zij haalden zich daar intusschen meer welverdiende scherts dan voordeel meê op den hals, en gaven o. a. een ongenoemden spotboef een vermakelijken *Beurzestrijd* in de pen,

---

[1] Verklarende zijn doen als "contrarieerende het devoir van een goed onderdaen, ende specialijk dat van een regent, en directelijk strijdende tegens de beschrevene rechten mitsgaders wetten en plakaten deser landen (verbiedende expresselijk aen een iegelijk uit deze landen, te houden eenige correspondencie en gemeenschap met de inwoonderen van Vrankrijk, ofte hare onderhoorige door brieven of andersints, strekkende tot nadeel van den Staet in eeniger manieren, op poene van daerover als vyanden van den Staet, zonder eenige connivencie, te worden gestraft) en zijnde zaken van zeer gevaerlijk inzicht en kwade gevolgen en, anderen ten exempele, ten hoogsten strafbaer". (*Sententie van den Hove van Holland, Zeeland, ende West-Vriesland, tegen* Mr. Simon van Halewijn, *gepronuncieert den* 31 July 1693). Zie ook Wagenaar, *Vad. Historie* XVI, bl. 235, en de daar aangevoerde stukken; maar verg. tevens Van Wijn in de *Bijvoegsels en Aanmerkingen* op dat deel, bl. 35 en vv.

[2] Teerestein van Halewijn, sedert 1691 lid der algemeene Staten.

in welken hij een hunner, onder den naam *Baldus*, zich in «zoo lugubren postuur» doet vertoonen, dat zijn goede kennis Doctor *Galenus*, niet wetende, wat «dat hoofdschudden, dat binnensmonds praten, dat stampvoeten, en al dat grimassen maken beduyen mag», hem er over gaat aanspreken. «Laat ik je pols eens voelen», zegt hij, «steek je tong eens uit». — «Waartoe zou dat dienen?» vraagt de ander, «ik heb mijn tong en handen nu wel tot wat anders van nooden». G. «Ik merk dat je zeer ontsteld bent; laat ik je een *recipe* schrijven, want considereerende de *externa signa*, en kennende je *temperament*, zoo dunkt me, dat het jou in 't hoofd schort». — B. «Het schort me in 't hoofd niet, neen zeker; maar daar, waar men de tas hangt. Ik word *geoutrageerd* in mijn respect; men dingt de faculteit na den buidel: geloof niet, dat ik zonder reden moeilijk ben; het zijn ongehoorde dingen! — Is dat *salaris* reguleeren? Is dat de HH. *patroni*, *advocati*, *oratores*, *causidici*, *procuratores* handelen?» — G. «Wat is er te doen?» — B. «In ernst, weet je niet van het geweld, dat men onze faculteit te *Haganopolis* aandoet? De *Legati supremi ad lites* hebben den 15en Febr. 1692, ziende dat sommige praktizijns wat diepjens in de beurzen der litiganten tasten, een pernicieus reglement over en tegen de geheele confrerie gerenoveerd; een reglement, dat met het jaar 1659 begonnen, en nu en dan eens opgehaald, doch eindelijk geheel en al vergeten en geaboleerd was; een reglement, dat de Duivel en zijn moêr niet injurieuzer noch execrabelder zou hebben kunnen inventeeren. Zij boeyen ons de tongen, zij knevelen en binden ons de handen, de pennen, de papieren, dat er alle litiganten om in hun vuist lachen. Wie hoorde ooit van zulken dwang? Zij hebben op de kleêren, hoeden, degens, stokken, ja, op alles wat te zeggen. Waartoe lang gepraat? Koop eens een exemplaar, daar zul je artikelen in zien, die je, zoo je susceptibel van menschelijke compassie bent, onzentwegen de tranen uit de oogen zullen persen; mijn hart barst van colère en van spijt, als ik ze zie. Is dat het respect van het *Jus* mainteneeren? Is dat de HH. Advokaten, die in qualiteit Keizeren, Koningen, Pausen, Cardinalen, Princen niet behoeven te wijken, handelen? 't Is uit; de Justicie leit er toe! Daar zal geen cordaat praktizijn meer op de rol verschijnen; de arme litiganten zijn bedorven!» — G. «Al zacht! al zacht! Van wat inhoud zijn deze artikelen?» B. «Van wat inhoud? van inhoud, dat de HH. praktizijns zooveel geld voortaan van de litiganten niet zullen mogen trekken als ze plegen. Is dat geen inhoud zoo slim als er gepraktizeerd kan worden? Wat mocht een der grootste dichters zeggen, dat Themis te Spiers beschimmelt! Wacht, wacht, bezie haar eens over een jaar of drie te *Haganopolis*, ik meen dat zij van drek en stof niet meer zichtbaar zal wezen». G. «Wat wordt hier tegen gedaan? Je hebt immers instrumenten, die sterker zijn als onze *elevatoria*, *trepana*, en *glosotomia;* waar blijf je nu met je arresten, mandamenten, surceancen, interdictiën, *intimacien*, *spolien*, *penalen*, *attentaten*, enz.? Laat je releveeren, maak van al die *simplicia* een *compo-*

situm, en geef dat je partijen in; dat zal immers wel sterk genoeg werken, om 'er te doen beteren of barsten!» — B. «Men doet alles, dat imaginabel, prakticabel, en executabel is. De geheele confrerie is op de been; men besogneert ochtend en avond; men houdt openbare en secreete conventiculen; men resideert, en feuilleteert *acta et retroacta* door en weêr door; men consuleert, advizeert, informeert, deduceert; met een woord gezeîd: men leît de zaak ten besten met malkander over. Ze hebben op mijn raad, na confuzelijk en separaat wat gedelibereerd te hebben, een collegiale congregacie *in castello criminum*, in *de roode Leeuw op 't gouden veld* beleîd, en daar acht HH. Commissarissen en een scriba gemaakt. — Wij zullen niet lijen, dat er een taxe op onzen arbeid gesteld wordt, en dat op klachten van een hoop karige boeren en canalje van litiganten, die langer een *procurator* wel sinjeur zouwen noemen, en een *causidicus* met de hoed op 't hoofd aanspreken! Al zacht, zoo ver is de Republiek nog niet vervallen. Daar zeî *Euglottis Lanicutis*» — de jonge Schaep — «onlangs: we moeten naar den Soeverein toe, we worden aan den Soeverein gerenvoyeerd! Och, hoe hard valt dat woord voor een Duitscher, voor een liefhebber, een nazaat van Arminius! Staat ons te lijen, dat men een arbitraire macht over onze vrije declaraciën zal oefenen, die den naam van *arbitrair* zoo zeer haten als den Duivel, ja, als de predestinacie zelve, en die onze voorouders tegen die leer hebben zien strijen! Buren, staat bij! — Ik geloof, dat die beesten van litiganten wel zouwen verhinderen willen, dat onze zoons 10 of 12 guldens op één kaart in 't bassetten stelden! Welja, toch zoo! leef als een hondsvot, en wees een advocaten-zoon! — Is dit voor de *nobilissimi* HH. Advocaten, voor de *clarissima lumina eloquentiae*, voor het *totum Togatorum corpus* te verdragen?» — G. «Ik heb wel gehoord, dat er vrij wat vilein van die HH. gesproken was; maar je schikt in je *Grieven* jou personen en qualiteit al wat briljant op: Sokrates, Demosthenes, Cicero, zijn bij jou niet te confereeren! [1] Je bent confraters van Keizers, Koningen, Pausen, en andere Grooten! [2] Maar van Alfenus repje niet, en immers was die van een schoemaker een *clarissimus advocatus* geworden, zoo je anders Horatius (*Sat.* 3) gelooft. Hoe hoog je bij Petronius te boek staat, kun je

---

[1] "Dat van aloude tijden", zoo luidt het daar inderdaad, bl. 4, "zeer honorabel geweest is de professie der orateuren ofte voorspraken, *enz.* zoodat ook huyden ten dage de namen van Demosthenes, Aeschines, Sokrates, onder de Grieken, Lelius, Crassus, Cicero, Hortensius, Cato en verscheiden anderen, onder de Romeinen, niet minder beroemd zijn geweest als Philippus Macedo, Alexander, Romulus, Brutus, Julius Cesar", *enz.*

[2] "Welk aensien de voorschreve advocaten niet alleen hebben gehad by de voorschr. naciën, maer ook onder de Franci en Germani, onder dewelke vele, zelfs Keisers, Koningen, en Princen, en groote Vorsten zijn geweest, die haer met den naem van Advocaten van landen, steden, en luyden te mogen zijn, vereert gehouden hebben. — Zoo hebben Pausen, Cardinalen, Bisschoppen, en Abten, geoordeelt haer selve geen kleyne eere toegevoecht te hebben, wanneer sy de wetten *Commentariis suis*

nazien onder den titel van *advocati nocturni*, dat de verklaarders voor *dieven* uitleggen. Heb je daar je genoegen nog niet aan, zoo lees Quintilianus *de Orat.*, Marcellinus, of Lipsii *Monita pol.* en and. *de genere Advocatorum* eens, en ik geloof dat je wat handelbaarder zult worden! 't Is goed, dat de litiganten en cliënten niet weten, wat er ten tijde van Strabo en Messala omgegaan is, noch waar je meer als te Rome uit gebannen zijt; dat je vóór de regeering van Augustus niet pleiten, maar alleen raadgeven mocht. Hoe Plautus de faculteit estimeert, kun je in *Pœnulo* zien. Dat je eindelijk, onder Tiberius en and., als uitleggers van het Recht en het gebruik der Rechten, geacht zijt, dankt dat twee behoeftigen. Hoe goed is 't dat de cliënten niet weten *lex Papia*, *lex Julia;* hier verboden, daar geboden, al naar de tijden en rechters zijn; dat zij de klacht niet gelezen hebben *Causidici inter se conspirantes invicem clientes emungunt;* het alderbeste is, dat zij niet hooren, hoe Martialis de Advocaten, ik zeg de Heeren Advocaten, beschrijft in de persoon van Rufus (l. 5) en Sabellus (l. 4)! — Maar hoe dragen zich de HH. *Procuratores* in dit geval?» — B. «Zij begrijpen zoowel als wij, dat dit ruïneuze artikelen zijn: geen *delai* te mogen zoeken; geen kwade zaken aan te nemen; niet zooveel artikelen te schrijven als men wil; een taxe op het salaris te hebben, en wat er meer van die natuur volgt! Recht als of de juridicale qualiteit een ambacht was, en het loon zoo vast gereguleerd moest wezen als vier duiten voor een scheurbolletjen! Alle ding zou nog wel gaan, was het reglement door den druk niet gemeen gemaakt: nu leest het Jan en alleman, ja, de litiganten loopen er meê in den zak, als de jonge notarissen met het boekjen van de zegels». G. «Ja, maar jij Heeren tast den menschen te diep in de beurs Heb je de *Prosopopœia* tusschen de geldbeurs van een litigant en een declareerend Advocaat voor den Rechter wel gelezen?» B. «Nooit». G. «Ik zal ze je dan eens voorlezen, maar onder compromis van niet kwaad te worden». B. «Lees maar op». G. «Edelmog. HH., Ik — Geldbeurs — ben, tot mijn groot ongeluk, gevallen in de handen van een patroon, die, mij als quansuis beschermende voor het geweld van een dief, die tot mijnent zocht in te breken, wreeder met mij omspringt als Mylord Jeffries, onder Koning Jacob, ooit met de Protestanten gedaan heeft: hij geeft voor een convincant argument, dat ik mijn laatste duit aan hem schuldig ben, omdat hij — twaalf duizend gulden 's jaars verteren moet! Een schoone omdat! Hij zendt mij een briefjen met deze woorden: geciteerd, gevaceerd, gebesogneerd, geconsuleerd, ge-

---

hebben geillustreert; soodat noch hedendaechs in Vranckrijk de treffelijckste familiën den oirspronck van al haer digniteyt en aensien uyt het Advocaetschap bekomen hebben, en oock hier te lande de aensienlijckste ampten, soo in Policie als insonderheyt Justicie, altoos sijn en als noch by Rechtsgeleerden worden bekleet, het meerendeel van dien oock de charge van advocaten bedient hebben". (Aldaar, bl. 6 en v.).

rescribeerd, gerequestreerd, geappointeerd, geïnsteerd, gedupliceerd, geëxtraheerd, gecopieerd, geëxhibeerd, geïmpetreerd, geobtineerd, en nog veel derg. meer, en achter ieder een enorme somme gelds; en op het laatste voegt hij er bij: daar is door mij gejudicieerd en getaxeerd, dat mij competeert zooveel als ik heb gepozeerd, namelijk — al dat je hebt. Ik antwoord, dat hij, advokaat...» B. «Ik wil dat antwoord niet hooren; dat zijn maar invectieven, boerterijen, en schimpschriften op onze illustre faculteit; wij supponeeren, dat het geene apparencie heeft, dat zoo honorable personen, zoo treffelijken charge bedienende, haar zoo leelijk zouden willen comporteeren (zie onze *Grieven*, bl. 11); en integendeel bewijzen wij klaar, dat het begrooten van het salaris behoort te staan aan het oordeel van een Advocaat; niet om de menschen van alles te berooven, maar om zich treffelijk te doen betalen. De Coccejanen zeggen wel te recht, dat we de laatste tijen beleven: als een celeber advocaat met gemak geen twintig of vijf en twintig duizend gulden 's jaars wint, zoo kan de wereld niet bestaan; want de *clarissima lumina eloquentiae* met een appel of ei te willen paayen, gaat niet aan. Men moet liberaal leven: de wijnen, oesters, en andere levensmiddelen zijn duur; behalve — gelijk wij in onze *Grieven* bl. 6 zeggen — dat het respect en aanzien van de Hoven van Justicie voor een groot gedeelte daarin is gelegen, dat zij vele en fraaye advocaten hebben, dewelke zich in eere houën. Hiertoe nu is geen middel als de declaracie te formeeren *pro lubitu*, het ga met de ingezetenen zoo het wil; want het is beter, dat er tienduizend cliënten uitgeplunderd en geruïneerd worden, als dat er één van de *nobilissimi* HH. Advocaten bekrompen huis zou houën». G. «Mijn tijd is verloopen; ik versta de materie niet wel, en wil er eerst liever het sentiment van een jurist, die van jou cabaal niet is, op innemen». B. «Vaarwel!» G. »Ik wensch je hetzelfde, hoewel ik vrees, dat je zelf maken zult, dat je kwalijk varen moet. Of er dan iets kwam te gebeuren, dat je nu nog niet denkt, zoo wacht je voor baren en schelden; want daar is je niets schadelijker als de inflammatie van je gal; ik ken jou temperament beter als jij zelf; begeef je, zoo het voorvalt, tot bidden; dat doet de oploopendheid beter bedaren als *flebotomeeren*, *clisteeren*, of *purgeeren;* ben je jou zelf niet machtig, zoo laat een dominee halen, die van binnen is als hij van buiten schijnt; zulk een moet, als onze remediën stil staan, de patiënten den lesten dienst bewijzen. *Vale, et sit tibi mens sana in corpore sano*» [1].

---

[1] *Beursestrijd of Saemenspraek tusschen Galenus en Baldus* (met het motto: *Difficile est satyram non scribere, nam quis iniqui Causidici patiens tam ferreus, ut teneat se?*). Anno 1692.

ZESDE HOOFDSTUK.

Voortgezette strijd te land en te zee. Mislukte pogingen tot Vrede. Dood der Koningin. Namen herwonnen. Biddersoproer te Amsterdam. Nieuwe onderhandelingen. Tsaar Peter in Holland. Vrede van Rijswijk.

1693—1697.

Het nieuw begonnen jaar opende zich in Vlaanderen voor den vijand niet onvoordeelig. Nog geen week was er van verloopen, of Veurne en het daarvan afhankelijke Dixmuiden waren in zijne handen. De generaal Graaf van Hoorne, die er van nederlandsche zij het bevel voerde, zag zich na een kort beleg gedrongen, het eerste over te geven; terwijl het laatste toen, op bevel van den spaanschen landvoogd, den beyerschen Keurvorst, reeds verlaten was. Veurne's overgaaf was hoofdzakelijk aan 't verzuim te wijten, van Nieuwpoort uit gepleegd, om te goeder uur, door 't werken der zee- en binnensluizen, het lage en moerassige land onder water te zetten, en de Franschen zoo in hun veroveringsplannen te stuiten. Men had, spijt allen aandrang van de bezetting, niet meer water willen inlaten, dan noodig was om de grachten der vesting te vullen, en was daarin van de Stad en 't Ambacht zelf uit gesterkt, die, om «de ruïneuze effecten en desolatiën» — zooals zich hun vertegenwoordigers in hun basterdspraak uitdrukten — «staande te volgen uit het inlaten der zeewateren in de moeren, uit het inundeeren van de landen, en bij foute van te kunnen aftrekken de winterwateren uit het bloote», alles aanwendden, om van Brussel uit de gewenschte overstrooming te verhinderen [1]. Hoorne zelf werd met gedurige klachten van den

[1] Zie het schrijven meêgedeeld in Hoorne's Verantwoordings-*Documenten* (*Europ. Mercurius* voor 1693, bl. 160).

Landhouder, Watergraaf, en Pensionaris lastig gevallen over de schâ, door de opgezetenen anders te lijden; en al liet hij zich persoonlijk daardoor in 't minst niet van zijn stuk brengen, zijn pogen om den Goeverneur van Nieuwpoort tot zijn eigen gevoelen over te halen, bleef ijdel, en dat ofschoon de vloeden herhaaldelijk hoog genoeg waren, om voldoende water te krijgen. Nog in de laatste dagen van December had hij voortdurend alles beproefd, om hem door dringende brieven en boodschappen, bij de aannadering van den vijand, die den 30^{en} reeds alle toegangen bezet hield, tot inlaten van water over te halen, en, zoo mogelijk, de geheele kasteleinie en 't gansche ambacht te doen onderloopen en de dijken te doorsteken [1]. Doch 't was alles aan dovemans deur geklopt [2], en de Graaf van Athlone, die zich, in de eerste dagen van January, zelf naar Nieuwpoort begeven had, om na te zien, wat er voor 't ontzet van Veurne wellicht te doen viel, kon van daar alleen berichten, dat de vijand zich tusschen deze en Veurne zoo dicht voor de overstroomingen van Nieuwpoort gesteld, en er zich begraven had voordat de vlaamsche troepen tot ontzet konden aankomen, dat het zeer moeilijk zou zijn, hem uit zijn stelling te verdrijven of de vesting te ontzetten; zoodat men voorloopig alleen moest afwachten, wat God «door kwaad weder of andersins» bewerkstelligen wou. Zeker toch had door dat weder de vijand in 't open veld veel te lijden, doch 't was anders een leelijke zaak, hem zoo goed verschanst te zien, dat men hem niet dan met het grootste nadeel van de wereld zou kunnen aantasten. Slechts langs een smal front was hij genaakbaar, en lag zelf daarbij breed uitgestrekt, en door een linie en drie met geschut beplante schansen gedekt [3]. Daarenboven was nog een andere vijandelijke legerafdeeling onder den markgraaf van Villers op marsch, en vond zich door een en ander de spaansche Landvoogd dan ook genoopt, zoowel vooreerst Dixmuiden den 5^{en} January te doen ontruimen, als reeds een paar dagen vroeger aan Hoorne te schrijven, dat men wel, zoo 't mogelijk was, zou trachten hem te ontzetten, doch de vijanden zich in de hem bekende posten zoo versterkt hadden, dat hij zijne maatregelen moest nemen, om niet «de uiterste extremiteiten af te wachten», daar «het behoud van zijn bezetting van grooter belang was dan de plaats zelve» [4]. Zoo bleef Hoorne wel niets anders over, dan, in overleg met zijn krijgsraad, den 6^{en} met den vijand in onderhandeling te treden, en een eervollen aftocht voor zich en zijn manschappen te bedingen. Deze werden toen, even als die van Dixmuiden, gebezigd om Nieuwpoort te versterken,

---

[1] Ald. bl. 167.

[2] Men verschuilde zich achter een briefjen van den 26^{en}, meldende dat er toen water genoeg in de grachten was; 't geen echter natuurlijk niet op de onderzetting van de omstreek en de moeren kon slaan. (Aldaar, bl. 166 en 168).

[3] Zie Athlones schrijven aan Heinsius, in Van der Heims *Archief*, II. bl. 65.

[4] Meêgedeeld in den *Eur. Merc.* bl. 67.

voor 't behoud van welke plaats, gelijk dat van Oostende, men anders thans maar al te zeer vreezen moest [1].

Aan de andere zij der spaansche Nederlanden was inmiddels Coehoorn bezig, Hoei en Luik te versterken, en daarmeê aanvankelijk reeds heel wat gevorderd. Athlone, die er zich in de eerste helft van February ter kennisneming heenspoedde, kon er de beste berichten van schrijven, al zou het vrij lang kunnen aanloopen, eer het werk voltooid was, en dit dan een talrijke bezetting tot verdediging vergen [2]. Men diende zich voorts, zoo aan dezen kant als den vlaamschen, op den nieuwen veldtocht voor te bereiden, daar de fransche Koning zich zijnerzijds gereed maakte, den strijd met vernieuwde kracht te aanvaarden. Hij riep veel volk te wapen, benoemde zeven nieuwe maarschalken — waaronder Catinat, Boufflers, en Villeroy — doch had in Louvois' zoon een heel wat minder vaardigen kroondienaar dan zijn vader geweest was, en kon daardoor eerst laat te velde komen [3]. Zijn beschermeling van Engeland vleide zich zijnerzijds op nieuw met de hoop, zijn verloren kroon te herwinnen, en vaardigde daartoe in April een stuk vol schoone beloften aan zijn volk uit, verklarende te komen, om zijn koninklijk recht te handhaven en 's volks vrijheden te bevestigen», en bezwerende God, «hem te doen slagen in zijn streven naar het eerste, gelijk hij opzettelijk voorhad, de laatste te bekrachtigen». Hoe dier bezworen mistrouwde men echter zijn toezegging; men vergeleek ze met die bij zijn kroningseed gedaan, en vraagde wat van deze geworden was; terwijl, omgekeerd, juist om die beloften en den verzoenenden toon, waarop hij zich omtrent zijn tegenstanders in Engeland uitte, zijn medestanders en aanhangers in Ierland zich in hun eigen rechten door hem verzaakt achtten, en hun teleurstelling en misnoegen openlijk aan den dag legden. En hun staatkundige tegenpartij leî daar zijn zegel op, en erkende er hun volle recht toe [4].

Tezelfder tijd, dat hij zijn zooveel mistrouwen en ongenoegen wekkend stuk liet uitgaan, verliet zijn koninklijke schoonzoon Londen weder voor 't Vasteland, en ging in de wildezwijnen- en hertejacht op 't Loo en te Dieren het uur verbeiden, dat hem over den Haag weêr te velde zou roepen, om de legermacht van zijn schoonvaders franschen beschermheer met de zijne en die zijner bondgenooten te gaan meten [5]. Hij was, uit een geldelijk oogpunt vooral, niet zonder zorg voor den afloop. De lasten van den oorlog dreigden, hoe langer zoo meer, op de schouders van den

---

[1] Zie Athlone t. pl., en verg. Koning Willems schrijven aan Heinsius van 13 Jan.: "ick en sie nu niet, hoe het mogelyck sal sijn Nieuport te salveeren, sijnde in dien miserablen staet van defensie; en als die plaetse verloren gaet, sal Ostende oock haest volgen" (*Archief*, t. pl. bl. 66).

[2] Zie zijn schrijven van den 15en uit Maastricht, ald. bl. 69.

[3] Zie bij Rousset, *Hist. de Louvois*, IV, p.

[4] Verg. Macaulay, *History of England*, Ch. 20.

[5] Zie Huygens' *Dagboek*, II. bl. 194 en vv.

Staat alleen te drukken, en hoe gewilliger deze zich daarin toonde, hoe meer men er buiten af van te halen zocht; de Landgraaf van Hessen kon zijn troepen zonder dat niet te velde brengen, en de Luikenaars verkozen zelf weinig of niets bij te dragen tot de versterking hunner belangrijke hoofdstad. Gaarne had hij daarom zelfs wel gezien, dat er middel waar gevonden om tot vrede te geraken, en waren hem de aanvankelijke pogingen, daartoe van Zweden uit in 't werk te stellen, niet onaangenaam [1]. Met half Mei naar Breda vertrokken, begaf hij zich van daar naar 't leger in Brabant, en hield vooreerst te Dyghem op 't Huis van Graaf Taxis stand, zich van tijd tot tijd naar Brussel begevende, om met den spaanschen Landvoogd raad te plegen, tot hij in Juny naar de abdij van Perk bij Leuven trok. Koning Lodewijk was zelf eindelijk van Versailles naar Quesnoy opgetrokken, en sloeg den 2^{en} dier maand zijn leger bij Bergen op, met het voornemen Luik te vermeesteren. Daar was echter Coehoorn intusschen met de versterking klaar gekomen, en de stad met 15,000 man bezet, zoodat hij dat plan moest opgeven, en tot Gemblois genaderd terugtrekken; waarop hij persoonlijk weldra het leger verliet, en naar Versailles keerde, het verder beleid van den veldtocht aan Luxemburg latende. Deze sloeg nu den 29^{en} July het beleg voor Hoei, dat hij na vijf dagen bemachtigde. Men had te vergeefs gezocht, er nog eenig volk uit Luik in te werpen. Koning Willem was intusschen naar Tongeren opgebroken, doch op 't vernemen der overgaaf weder naar de brabantsche grenzen gekeerd, om deze des te beter te dekken. In Vlaanderen hield zich inmiddels de uit zijn gevangenschap weêr losgeraakte Hertog van Wurtemberg, met goed gevolg, met het bestoken en vernielen der fransche liniën en 't inzamelen der oorlogsbijdragen bezig; sedert het vorige jaar toch was men begonnen, aan de verschillende legerafdeelingen in de Spaansche Nederlanden, districten voor 't voldoen hunner behoefte aan levens- en krijgsvoorraad, of de kwijting eener evenredige geldsom, aan te wijzen [2]. 't Ware anders wel wenschelijk geweest, dat ook zijn legermacht zich bij die van Koning Willem had kunnen voegen, daar het fransche leger dat van dezen in sterkte, zoo van voet- als paardevolk, overtrof. Hij was thans te Nederhespen gelegerd, waar hij, met de smalle maar diepe Gete in den rug, zich tusschen Neêrlanden rechts en Neêrwinden links sterk verschanste, en den verwachten vijandelijken aanval verbeidde, een egel gelijk — als een gedenkpenning 't wat later te zien gaf — door een paar bloedhonden aangetast, doch — als 't onderschrift luidde — «nooit straffeloos getergd». Den 29^{en} July besloot Luxemburg daartoe over te gaan, zijn meeste kracht aan de zij van Neêrwinden aan-

[1] Zie zijn beide brieven aan Heinsius bij Van der Heim, t. pl. bl. 70 en v, en verg. Athlone's schrijven omtrent Luik, ald. bl. 69: "se seggen van haer eygen geen meer gelt te hebben, als om haer voetvolck te betaelen, dat noch 3000 man is".

[2] Zie bij Van der Heim, t. pl. bl. 72, en verg. het aangeteekende in Huygens *Dagboek*, II. bl. 233.

brengende. Tot tweemaal toe werd hij er met groot verlies teruggeslagen; bij den derden aanval eerst gelukte 't hem, het dorp voor een korte poos te vermeesteren, doch om er ook toen weldra weêr uitgedreven te worden. Drie uur werd er zoo met onbesliste kans bloedig gevochten, terwijl aan den linkervleugel van de nederlandsche zij zelfs met eenig voordeel gestreden werd. Op 't middaguur werd er door de Franschen een oogenblik aan gedacht, allen verderen strijd op te geven, doch een laatste poging eindelijk nog gewaagd en Neêrwinden nu met verdubbelde kracht bestookt. De spaansche Landvoogd weêrstaat ook thans, aan 't hoofd zijner troepen, eerst met goed gevolg den op hem aandringenden vijand; doch de Franschen, na éénen door nieuwe benden krijgsvolk onder den Markgraaf van Harcourt versterkt, weten omstreeks twee uur eindelijk door te breken en de verschansing te overweldigen. In de meeste verwarring wordt nu de strijd verder gevoerd, terwijl Athlone aan 't hoofd der ruiterij op den rechter-, gelijk de Prins van Nassau aan de spits van die op den linkervleugel, alles aanwenden, om den binnen gedrongen vijand te weêrstaan, en daarin door Bentinck, Opdam, Ittersum, Zuilestein en anderen wakker worden bijgestaan. Koning Willem zelf vertoont zich in 't heetste van den kamp nu hier dan daar aan beide vleugels; stijgt nu eens van 't paard om zijn voetvolk aan te voeren, dan weder snelt hij aan de spits der engelsche ruiters, om de zooveel sterkere fransche terug te slaan. Eindelijk alle uitzicht op den zege verloren ziende, draagt hij een der engelsche hoofdofficieren op, den aftocht over de Gete te leiden, en stelt zich zelf aan 't hoofd van eenige postvattende regimenten, die den voortrukkenden vijand in zijn loop trachten te stremmen. Slechts een glimlach had hij over voor hen, die hem op 't gevaar opmerkzaam zochten te maken, dat hij in den kogelregen, waaraan hij zich blootstelde, liep. Wat deerde 't hem of zijn fraaye krulpruik er door geschonden, zijn wapenrok er door gescheurd, zijn sjerp aan flarden gereten, zijn zijde er in gekneusd raakte? Hij zette zoolang mogelijk den weêrstand voort, voetvolk en ruiterij beurtelings aanporrend en bemoedigend. Ten slotte den altoos opdringenden vijand niet langer met eenig goed gevolg kunnende weêrstaan, trok hij met de hem trouw gebleven krijgshoop de brug over de Gete bij Nederhespen over, den weg naar Boutersem, waar hij den nacht doorbracht, op, om van daar dien naar 't klooster Bethlehem bij Leuven in te slaan. Onder den eersten indruk van den strijd achtte hij zich — in een schrijven van den volgenden dag aan Heinsius — «na een zeer hardnekkig gevecht verslagen» [1]. Weldra echter kwam hij tot een minder sombere voorstelling, en kon zich twee dagen later, tot meerder rust geraakt, overtuigd houden, dat «het verlies zoo groot niet zou zijn, als hij in 't eerst gemeend had», en de hoop koesteren, «haast weder in staat te zullen wezen, den vijand met een geducht leger het hoofd te bieden» [2]. «Ik moet zeggen» —

[1] In Van der Heims *Archief*, t. pl. bl. 72. [2] Aldaar, bl. 75.

betuigde van zijn kant Athlone — «dat er scherp gevochten is»; doch «wij moeten ons best doen ons weêr te callefateren, en hopen dat God de Heer ons haast een beter geluk geven zal» [1]. In een gelijke «cordate» stemming werd ook, naar Heinsius' mededeelingen aan den Koning, het bericht van den veldslag in Holland ontvangen [2]. De Franschen hadden zelf dan ook niet weinig geleden, en bleken buiten staat van hun zege partij te trekken, of er eenige andere vrucht uit te plukken, dan — als men dezerzijds schertsend zeî — het weidsche *Te Deum*, dat er Koning Lodewijk, naar zijn vertoonzieken aard, te Parijs over aanheffen liet. Trouwens Luxemburg had hem met gelijken ophef geschreven: «ik heb niets anders gedaan dan Hoei veroveren, en den Prins van Oranje verslaan, gelijk Uwe Majesteit mij bevolen had»; al meldde hij tevens niet ongaarne, dat de verslagen vijanden «wonderen gedaan hadden», doch 's Konings troepen «zich nog beter gekweten». «Daar is niets» riep dan nu ook, door den schijn bedrogen, Lodewijk in zijn overmoed uit, «'t welk mijne vijanden niet te vreezen hebben na zoo'n vreeselijke nederlaag; daar is niets, dat ik niet rechtens mag hopen»; doch, voegde hij er met neêrbuigende goedheid aan toe, «ik bepaal al mijn wenschen ten beste van mijn volk, en als eenige vrucht van een zoo uitnemende overwinning begeer ik slechts, dat mijne vijanden hun oogen openen, op hun waar belang gaan letten, en zin voor een zoo degelijken en bestendigen vrede krijgen, als ik hun steeds heb aangeboden» [3]. Geheel in overeenstemming met al dit kenschetsend koninklijk-fransch gesnoef waren ook de berichten, van fransche zijde omtrent de uitkomst van den slag verspreid, die echter weinig met de werkelijkheid overeen kwamen. Het geleden verlies aan manschappen, aan weêrszijden vrij aanmerkelijk, stond nagenoeg gelijk; even als dat der veroverde vaandels en gevangen geraakte hoofdofficieren, die al ras weêr werden uitgewisseld. Onder hen was van den franschen kant Koning Jacobs natuurlijke zoon, de Hertog van Berwick zelf, van de nederlandsche o. a. 's Gravenmoer en Zuilestein; de Generaal Graaf van Solms was al in 't begin van 't gevecht door een kanonkogel in een van zijn beenen getroffen, en daar men naliet het af te zetten, kwam hij vijf dagen later aan de gevolgen om. In zijne plaats trad toen de Hertog van Wurtemberg. Het bondgenootschappelijke leger verzamelde zich bij Eppinghem [4], om daar vooreerst den verderen loop der dingen af te wachten. Luxemburg had intusschen te veel geleden, om aan een verderen strijd in

---

[1] Aldaar.

[2] "Ick ben seer verblijt te vernemen, uyt UEd. brief van den eerste, die ick soo ontfang, de kordaetheyt van de menschen in Hollant". (Koning Willem aan Heinsius, 2 Aug.; ald.).

[3] Zie de bescheiden, in den *Europ. Merc.* voor dit halfjaar, bl. 140 en vv. aangehaald.

[4] "Wy sijn gisteren alhier tusschen Vilvorden en Mechelen komen camperen, en morghen verwacht ick alhier de trouppes, die haer over Diest hebben geretireert". (Bij Van der Heim, t. pl. 2 Aug). Verg. over de verdere legerbeweging Huygens *Dagboek*, II, bl. 250 en vv.

't open veld te denken; hij hield zich zijnerzijds rustig in zijn legerkamp, slechts op 't herstel en onderhoud zijner troepen bedacht [1], en haalde zich daardoor zelfs het ondoordacht verwijt op den hals, het behaalde voordeel verwaarloosd te hebben; de noodige kracht toch had hem ontbroken [2].

Deze geruststellende loop van zaken was des te verblijdender, als het ter zee in dezen tijd niet aan onspoed ontbroken had. Met het doel den levantschen handel te beschermen, was in de laatste Octobermaand met Spanje en Engeland een geheim verdrag gesloten, waarbij het eerste den krachtdadigen bijstand van minstens 16 kloeke oorlogschepen en eenige branders in de middellandsche zee toezeî, en daaraan dan ook weldra met lofwaarden ijver gevolg gaf, terwijl beide andere Staten mede eenige schepen onder Filips van der Goes en Rooke zouden uitzenden. Door vertraging in Engeland kwam van dit laatste echter vooreerst nog niets, en hield het zelfs tot dezen zomer aan, eer men er toe overging. Inmiddels was men, op besluit der algemeene Staten van 't vorige najaar, tot de uitrusting van een oorlogsvloot onder Almonde geschreden, die in April reeds gereed was zee te kiezen, om zich met de engelsche, onder een drietal Commissarissen, de admiralen Killegrew, Delavall, en Shovell — Russell was door den Koning, op aandrang van Nottingham, het bevel ontnomen — in de St. Helenabaai te vereenigen. Uit deze stak zij den 9^{en} Juny in zee, en scheidde zich van haar nu, zes dagen later, het naar de middellandsche zee bestemde smaldeel ten getale van 16 schepen, waaronder vijf nederlandsche, de *Admiraal-generaal* onder den Schout-bij-nacht Van der Goes, de *Schiedam* van 50, de *Zeeland* en *'t Wapen van Medemblik* van 64, en de *Gelderland* van 70 stukken, onder de kapiteins Van Rechteren, Schrijver, Van der Poel, en Stilte. In 't ongewis, of er een fransche vloot langs de kusten koersde, verzuimde Rooke daar het noodig onderzoek na te doen, maar hield eerst zeewaarts aan, en wendde 't daarop ter hoogte van kaap St. Vincent plotseling naar den wal, dien hij 's middags van 26 Juny in 't gezicht, en nu weldra ook van zijn brandwacht bericht kreeg, dat er een fransch oorlogschip te zien viel, waarmeê zij eenige schoten wisselde. Daar zich daarop nog meerdere schepen lieten bespeuren, werd er een krijgsraad gehouden, en in dezen besloten naar Cadix door te koersen, in 't vertrouwen, dat de waargenomen vaartuigen slechts tot een kruisend smaldeel van hoogstens gelijke sterkte behoorden; de commandeur van een den volgenden dag wellicht met opzet prijsgegeven franschen brander liet niet na die dwaling voedsel te geven, die echter maar al te spoedig door de werkelijkheid weêrsproken worden zou. Omstreeks tien uur toch kreeg men eerst een anderhalf dozijn zware oorlogsschepen in

---

[1] "M. de Luxembourg fut quelque temps à ne songer qu'au repos et à la subsistance de ses troupes" (St. Simon, *Mémoires*, Ch. 13); verg. ook Beaurains *Histoire milit. de Flandres*, op dit jaar.

[2] Verg. Koning Willems schrijven aan den Keurvorst van Brandenburg, bij Droysen, S. 287.

't oog, daarop niet minder dan 40 aan lij- en nog 16 te loefwaart, en bleek men zoo te midden eener aanzienlijke fransche scheepsmacht vervallen, zeventig oorlogsbodems onder 't bevel van Tourville tellende, die reeds eenige dagen in de baai van Lagos op de nederlandsch engelsche schepen, met de meer dan honderd koopvaarders onder hun geleide, hadden liggen loeren. Met alle zeilen bij te maken zocht Rooke nu nog te ontkomen, terwijl hij den koopvaarders onder den wal liet aanzeggen, dat het oorlogssmaldeel hun niet kon bijblijven, en zij dus naar Faro, St. Lukas, of Cadix een goed heenkomen moesten zoeken. Ondertusschen werden de achterste schepen aan lij 's namiddags door de fransche ingehaald, en raakten zoo die van Schrijver en Van der Poel tegen zes uur 's avonds met den vijand slaags. De *Zeeland* van den eerste sloeg eerst den *Ardent* van Kap^{n}. Jury terug, doch werd daarop door den Vice-admiraal Panetier op den *Dauphin royal* van 100 stukken aangetast, terwijl ook de Admiraal Gabaret, op den *Victorieux* van 92, Jury nog te hulp kwam, en daarop nog zes of zeven andere fransche schepen toeschoten, om beide nederlandsche te bestoken. Zoolang immer doenlijk bleven zich dezen verweren, doch moesten ten slotte wel voor de overmacht zwichten, niet zonder van vriend en vijand den welverdienden lof te erlangen, dat «zulk vechten nooit nog gezien was». Het oponthoud daarenboven, door hun even welberaden als kloekmoedigen weêrstand, bij welken zij de vijanden zijdwaarts lokten, veroorzaakt, gaf niet alleen een aantal koopvaarders gelegenheid, zich tijdig in veiligheid te stellen, en daardoor het lot te ontgaan, dat maar al te veel andere wachtte; maar maakte ook, dat het verdere smaldeel, nu van minder nabij gevolgd, den aftocht des te beter kon voortzetten en, de thans door de Franschen zoo gevaarlijke spaansche kust vermijdend, naar Madera stevenen, waar het zich van water voorzag, en daarop, de terugreis aannemende, na een goede maand te Kinsale binnenliep. Beide branders echter van 't smaldeel waren hun Commandeurs, dit niet kunnende volgen, gedwongen, om niet in 's vijands handen te vallen, aan de vlammen prijs te geven, en ook het voorraadschip *De groote St. Paulus*, dat zich door tal van fransche schepen zag afsnijden, werd door zijn wakkeren amsterdamschen schipper, Gerrit van Leeuwen, om dezelfde reden in brand gestoken. Eenige koopvaarders volgden mede dat voorbeeld; veel andere gaven zich zonder tegenweer over; enkele, als de *Amsterdam* van Adriaan Gouwenaar, die twee uur lang tegen een franschen oorlogsbodem van 64 stukken vocht, en 't schip van Pieter Brand, verweerden zich zoo goed het ging, doch konden het natuurlijk niet lang volhouden. Gouwenaar werd, tot loon van zijn kloeke houding, door de Admiraliteit tot Commandeur aangesteld [1].

De engelsch-nederlandsche vloot, van welke Rooke's smaldeel ten geleide der koopvaarders met zulk een ongelukkige uitkomst gescheiden was, bleef een veertien dagen

---

[1] Zie over een en ander nader bij De Jonge, *Geschied. van 't Ned. Zeewezen*, III, bl. 357 en vv.

in 't kanaal kruisen, en kwam daarna, 2 July, te Torbay voor anker. Daar vernemende, dat Tourville van Brest zuidwaarts gekoersd was, drongen Almonde en zijn onderbevelhebbers er op aan, dat men hem zou gaan opzoeken en bestrijden, doch stuitten op den onwil der Engelschen, die zich op 't gebrek aan levensmiddelen beriepen, en daardoor 't misnoegen vooral van den wakkeren Schout-bij-nacht Muys wekten. Toen 't eerste bericht van het ongeval in de baai van Lagos kwam, besloot men echter, om zoodra de gelegenheid gunstig was, derwaarts te stevenen, en zoo mogelijk Tourville op den terugweg te onderscheppen. Deze was echter eerst naar Gibraltar, en daarop naar Malaga, Alicante, en Barcelona gezeild, waar hij een tijd lang bleef kruisen, om toen naar Toulon te stevenen; zoodat men hem te vergeefs in de biscaaische zee een halve maand bleef opsporen, en daarop naar Torbay terugkeerde, om den 8^{en} September uiteen te gaan. Het gebeurde voor Lagos gaf nu echter niet onnatuurlijk aanleiding tot velerlei grieven, en Koning Willem, die zich, onmiddelijk na de eerste hem geworden tijding, over de «pure negligencie of nog iets slimmers», dat er achter school en hem hinderde, tegen Heinsius uitliet [1]; want «toevallen in den oorlog» — gelijk hij hem schreef — «kan men voorzien, maar dit ongeval en is van die natuur niet»; — aarzelde na zijn overkomst, in 't laatst der volgende maand, naar Londen niet, zoowel den hem anders getrouwen Nottingham, als Grootzegelbewaarder, als de drie Admiralen te ontslaan; terwijl in de weldra gevolgde Parlementszitting de vraag ter tafel gebracht werd, of die Admiralen, als tot groot nadeel en schande van 't volk werkzaam, voor strafschuldig moesten gehouden worden, en slechts met een meerderheid van 12 stemmen ontkennend beantwoord werd. In Holland namen twee amsterdamsche Statenleden, Boreel en Cattenbroeck, uit het gebeurde aanleiding, den Raadpensionaris hun bekommering over den staat der zeezaken, namens burgemeesteren, te kennen te geven. Het ongeval zelf aan het lange oponthoud der schepen in Engeland toeschrijvend, wenschten zij, dat de Koning daarin voor de toekomst mocht voorzien; tevens hun meening niet verhelende, dat men zoo hier als in Engeland te zwak ter zee was, en aan 't eerste vooral de landprovinciën, door haar traagheid in 't opbrengen hunner geldelijke bijdragen, schuldig waren. Zij betuigden voorts de zaak in de Statenvergadering niet ter sprake te willen brengen, om alle opschudding te vermijden, en met hun opmerkingen alleen het welzijn van den Staat te beoogen, dat zij den Koning-Stadhouder gaarne zouden helpen bevorderen. Dezen, die zich reeds in den aanvang van 't jaar over de wenschelijkheid van talrijke geleischepen en het verkeerde van alle overdreven spaarzaamheid op dat punt tegenover Heinsius had uitgelaten [2], moest een dergelijke ontboezeming van amsterdamsche zij dubbel aangenaam zijn, en

---

[1] Zie zijn schrijven van 27 July, bij Van der Heim, t. pl. bl. 73.

[2] Aldaar, bl. 67.

de Raadpensionaris — die wellicht zelf die ontboezeming, met of zonder 's Konings voorkennis, had uitgelokt — liet dan ook niet na, den amsterdamschen Heeren zijne instemming met hunne grieven te betuigen, en hun zijnerzijds alle tegemoetkoming te beloven [1].

Wel mocht Koning Willem, na al 't voorgevallene ter zee en te land, den Raadpensionaris, zoodra hij er in 't begin van September den tijd toe vond, uit het leger in Brabant schrijven, dat de zaken kritiek — als men 't noemt — gestaan hadden, en dat men dankbaar mocht wezen, dien hachelijken toestand nu te boven te zijn. Nog een ander ding kwam daar echter bij, om zijn gemoed des te meer te verruimen, en voor de verkregen uitkomst, een «groot succes» als hij 't noemde, erkentelijk te maken [2]: de verhouding tot beide noordsche Staten, die, door de gewenschte houding van Zweden in den laatsten tijd, in spijt der deensche franschgezindheid, een gunstigen keer had genomen, na eerst den stand van zaken in Duitschland met een voor de bondgenooten even gevaarlijke verwarring bedreigd te hebben, als ze Frankrijk zeer te baat zou gekomen zijn. In Zweden had namelijk de fransche partij, die in den Graaf van Bjelke haar voornaamsten drijver vond, allengs het onderspit moeten delven voor de door Bengt Oxenstjerna voorgestane belangen der bondgenooten, en de deensche pogingen, er de fransche op den voorgrond te dringen, waren daardoor mislukt. In Denemarken toch hadden zich de meeste lieden van invloed door Frankrijk laten omkoopen, en was daardoor te vergeefs geweest wat de, na Rheede's afsterven, derwaarts gezonden Hop in 't belang van Koning Willem en zijn zaak beproefd had [3]. Men liet er niet af, Zweden tot samenwerking in 't voordeel van Frankrijk aan te zetten, en, onder 't voorwendsel den skandinavischen handel te beschermen, beide zeemogendheden in 't vaarwater te zitten. Daarbij was nog de spanning gekomen, door de onderhandelingen over 't nieuwe Keurvorstendom voor Hannover gevoerd, welke voor Zweden voor zijn duitsche landen niet onverschillig, en door Koning Lodewijk onmiddelijk te baat genomen waren, om het in zijn gunst te stemmen. Om de roomsche Rijksvorsten voor Hannover te winnen, had men hun toegezegd, het Keurvorstendom van de Palts altijd in roomsche handen te zullen laten; en daar Koning Karel van Zweden daar een erfrecht op had, was hem dit weinig naar den zin, en had hij er zijnerzijds verzet tegen doen aanteekenen. Intusschen ging zijn weêrzin niet ver genoeg, om hem, toen de zaak door

---

[1] Blijkens zijn schrijven van 29 Augustus, aangehaald bij De Jonge, t. pl. bl. 379.

[2] "Onse saecken sijn in een seer groote crisis geweest: God sy gedanckt voor d'uytkomste, en wil ons naer behooren Sijn genade doen erkennen, en ons daervan niet ondanckbaer maecken. Ick en twyfele niet, of dit groot succes de wereltse saecken op een anderen voet sal brengen". (Schrijven van 13 Sept., bij Van der Heim, t. pl. bl. 75).

[3] Zie daarover Den Tex' *Jaçob Hop*, bl. 190 en vv.

's Keizers bekrachtiging voor Hannover beklonken was, in Denemarkens voorslag, zich daartegen te verbinden, te doen treden; terwijl de Keizer zijnerzijds hem een geruststellende verklaring omtrent zijne verhouding tot den Palts gaf, en de nieuwe Keurvorst zelf hem zijne duitsche rechten waarborgde [1]. Denemarken had het intusschen daarbij niet laten zitten; hoewel door Zweden afgewezen, had zich de deensche Koning, als Hertog van Holstein, in February 1693, met eenige geestelijke en wereldlijke Rijksvorsten verbonden, om Hannovers Keurvorstenschap niet te erkennen, maar met alle kracht tegen te staan. Meer nog dan dat: in Noordduitschland was, vóór vierdhalfjaar, het erfelijk bezit van Lauenburg door het uitsterven van den regeerenden tak opengevallen, en maakten daar nu Brunswijk-Lunebürg en Keursaksen beiden aanspraak op. In afwachting der keizerlijke uitspraak had het eerste echter begrepen, zich in het hoofdstadjen Ratzeburg te moeten nestelen, en dit behoorlijk te gaan versterken; en Denemarken daarvan gebruik makende, kwam nu voor het zoo nabij gelegen Holstein tegen dit voor een deel reeds ten uitvoer gebrachte voornemen op, en scheepte, om zijn verzet des te meer kracht bij te zetten, in 't laatst van July zijn troepen en geschut naar Holstein in. Nauw hadden Koning Willem en de Algemeene Staten daarvan melding gekregen, of zij haastten zich Hop naar Hamburg te zenden, om van daar uit met den engelsch-deenschen gezant Lord Lexington werkzaam te zijn, om Denemarken van zijn gewelddadig opzet af te brengen; waartoe hun van duitsche zij beide keizerlijke commissarissen, de gezanten van Brandenburg en Zweden, zouden bijstaan. Denemarken weigerde echter aan hun uitnoodigingen en aanmaningen gehoor te geven, en zijne reeds in 't Luneburgsche gerukte troepen terug te trekken. Het liet zich tot niets dan eenig uitstel van de vijandelijkheden vinden, en de Staten hadden daarom dan ook reeds aanstalten gemaakt, een dozijn der in de Noordzee onder Hidde de Vries kruisende oorlogschepen, onder den amsterdamschen Commandeur Gerard van der Dussen naar de Oostzee te zenden, om daar, in vereeniging met eenige engelsche, Denemarkens overmoed te beteugelen. Deze had den Koning, nadat den laatsten Augustus de bepaalde termijn verstreken was, onmiddelijk tot het beschieten der stad doen overgaan, en hij zich met moeite, een dag of drie later, door een bezending uit Ratzeburg, tot een wapenschorsing laten bewegen, die daarna, op aandrang der verschillende bemiddelaars, nog een veertien daag verlengd werd [2]. In Zweden had zich ondertusschen de uit Denemarken afgevaardigde Baron Jens Juel steeds bezig gehouden, den Koning tot de uitrusting van een smaldeel over te halen, dat met een deensch samen in 't belang van den handel van beide rijken werkdadig zou wezen, in overeenstemming met een in April door hem tot stand gebracht verdrag, bij 't welk Koning Karel met zijn «broeder, verwant,

[1] Zie Carlson, *Geschichte Schwedens*, V. S. 552 ff.

[2] *Europ. Merc.* t. pl. bl. 199.

nabuur, zwager, bondgenoot, en zeer goeden vriend» Koning Kristiaan overeenkwam, dat, daar de gewelddadigheden tegen beider ter zee varende onderdanen bestendig waren toegenomen, zij vóór 't einde van April van beide zeemogendheden volle vrijheid van handel en vergoeding van alle geleden schâ zouden verlangen; terwijl, werd aan die vordering vóór 't einde van September niet voldaan, zij tot maatregelen van weêrwraak zouden overgaan, en zooveel engelsche en nederlandsche schepen wegnemen, tot zij volkomen schadeloos zouden gesteld zijn. Na het vijandelijk optreden van Denemarken aan de Elve, had nu echter Zweden aan den deenschen Baron, op zijn naderen aandrang, te verstaan gegeven, dat zoolang zijn koninklijke heer en meester, door zijn dreigende houding in Holstein, en de derwaarts gerukte troepen, alle goede verstandhouding met de bondgenooten verhinderde, er aan geen gemeenschappelijke maatregelen tot bevordering van den handel te denken viel [1]. Deze den bondgenooten gunstige beschikking, Koning Willem door Heinsius kenbaar geworden, had hem tot dubbele blijdschap gestemd, en deed er dan ook het hare toe, om de zaak van Ratzeburg nu weldra tot een bevredigend einde te brengen. De deensche Koning trok in 't begin van October met zijne troepen af, nadat van de andere zij de slechting der reeds aangevangen versterking was toegezegd, onder voorwaarde eener luneburgsche bezetting der plaats, in afwachting van 't geen later omtrent de erfopvolging zou uitgemaakt worden [2].

Minder zorg dan deze uitlandsche moeilijkheden hem verwekt hadden, baarden Koning Willem de stribbelingen, waarmeê van friesche zij de benoeming van een nieuw legerhoofd of eersten veldmaarschalk, in plaats van den overleden Waldeck, gepaard ging. Hij wenschte daartoe den Hertog Hans Adolf van Holstein-Pleun bevorderd te zien, die ook bij de groote meerderheid der Provinciën welkom bleek, terwijl die van Friesland en Stad-en-Landen haar Stadhouder daarvoor had willen zien kiezen. Toen, op 's Konings voordracht, in de algemeene Statenvergadering van 7 September, de keus der overige Heeren op den Hertog gevallen was, lieten daarom die van beide noorder Gewesten daar, «als in overijling geschied», verzet tegen aanteekenen, en behielden zich de vrijheid hunner principalen tot verdere wijze van handelen daarin voor. De Friesche Staten vaardigden daarop een drietal hunner met den Secretaris Huber af, om in den Haag hun grieven nader bloot te leggen, daar, huns inziens, «geen veldmaarschalk, wiens gezag zich mede over de soldatesque ter particuliere bezolding van Friesland uitstrekte, wettiglijk kon worden aangesteld, zonder medewerking en toestemming der HH. Staten van die Provincie» [3]; en kwam hun

[1] Zie aldaar, S. 561, f.

[2] In 1697 deed Keursaksen daar toen voor Brunswijk-Luneburg afstand van, dat er echter eerst in 1716 door den Keizer meê beleend werd.

[3] Zie de *Resolutiën soo van H.H. Mogn. als van de HH. Staten van Vriesland, concerneerende het aenstellen van de Hre Hertoch van Holstein-Pleun,* enz. (Tot Leeuwarden, gedr. by Hero Nauta) 1694, bl. 3.

dit doen thans «zooveel te harder en onverdraaglijker voor, als het eerste exempel daarvan gegeven werd tegenover Z. Vorste. Dd., den Heer Erfstadhouder hunner Provincie, die uit allerhande inzichten eerder had verdiend, om door een honorable erkentenis te worden geanimeerd, om zijn loffelijken ijver ten gemeenen beste te verdubbelen, als in dier voegen te worden verongelijkt, en genoegzaam buiten staat gesteld, om, behoudens zijne eer, zijn Vaderland, in voorschreven zijne hoedanigheid, eenige verdere diensten te doen». Zij zeiden verder «geen de minste reden noch bedoeling te hebben, om te verminderen of verdonkeren de verdiensten en goede hoedanigheden die de Heer Hertog van H.-Pleun bezat, of ook om te twijfelen aan de kennis, die zijn Vorste. Doorld. door een langdurige ondervinding in 't stuk van den oorlog had verkregen»; maar zij meenden toch «reden te hebben om te vragen, hoe H.H. Mn. van hun gewone billijkheid, discrecie, rechtmatigheid, voorzichtigheid, en hooge wijsheid hadden kunnen verkrijgen, om zulken grooten en notablen commandement over de troepen van dezen Staat in handen te stellen van een uitheemsch Vorst, die nooit in dienst van deze landen was geweest, nooit of ten minste weinig den oorlog in die gewesten, waar hij thans werd gevoerd, had bijgewoond; die door geen ander belang als van zijne ampten met den aankleve van dien, aan 't behoud en welvaren der Republiek verknocht was; ja, die uit verscheiden consideraciën, van zijn geboorte, alliančiën, belangen van zijn Vorst. Huis en andere, die eerder konden worden verbeeld als uitgedrukt, inzichten en interessen zou kunnen hebben of verkrijgen, geheel gescheiden en misschien in tegenoverstelling van de ware belangen van dezen Bondstaat, en dàt in prejudicie en met postposicie van een Prins, wiens illustre voorouders, nevens de HH. Prinsen van Oranje, roemrijker memorie, waren geweest de eerste grondleggers van de vrijheid dezer Vereenigde Nederlanden; die door zijn eigen persoon, navolgende de heroïke voetstappen van zijne doorl. voorouders, in de qualiteit van Veldmaarschalk eenige jaren her importante en gesignaleerde diensten aan dezen Staat had bewezen, zijn leven bij verscheiden heete en bekende gelegenheden gewaagd had, en overvloedige bewijzen gegeven van zijn beleid in 't stuk van den oorlog, zijn dapperheid, en standvastigen ijver voor de behoudenis van zijn dierbaar Vaderland». De Friesche Staten moesten daarom «met bedroefdheid hunner harten verklaren, dat de onordelijke en informeele gedragslijn van H.H. Mogn., hen verplicht en genoegzaam afgeperst had daarover te betoonen hun ernstig en vigoreus ressentiment; en zij hadden dus hun afgevaardigden belast, om uit hun naam en van hunnentwegen, Hun Hoog Mogn. af te vorderen prompte en volkomen voldoening en herstel van 't gebeurde»; verklarende zij tevens, den Hertog Veldmaarschalk «in die hoedanigheid niet te willen noch te zullen erkennen; ook niet te gedoogen, voor zoo veel hen aanging, dat hij als zoodanig op den staat van oorlog werd gebracht of hem eenige betaling gedaan».

Koning Willem had dus, aan Heinsius zijn persoonlijke blijdschap over Holstein-

Pleun's benoeming betuigende, vruchteloos gehoopt, dat de verstoorde Friezen weldra «tot bedaren zouden komen, en zulken extravangancie niet aanvangen, als waarmede zij toen reeds dreigden» [1]. De Heeren van Stad-en-Landen toonden zich, na 't eerste verzet hunner afgevaardigden ter Generaliteit, heel wat bezadigder. Zij verklaarden zich, in hun vergadering van 30 September, ofschoon van harten de benoeming huns erfstadhouders tot eersten veldmaarschalk gewenscht hebbende, «bij de tegenwoordige perplexe tijdsgesteldheid bezwaard te vinden, om met de HH. van Friesland meê te gaan, als wezende met groote redenen bekommerd, dat, in den tegenwoordigen gevaarlijken staat van zaken, daardoor niet alleen kon gegeven worden een acheminement tot dissencie aan de leden van de Unie, een avantagië aan de vijanden van den staat, en discoeragië aan de geallieerden; maar dat ook de band van eenigheid, die deze provinciën, onder den zegen des Allerhoogsten, tot nog toe gelukkig had saamgehouden, daardoor krachtig zou worden gelabefacteerd; wordende hooggemelde HH. Staten tevens op het vriendnabuurlijkst verzocht en gerecommandeerd, om, behoorlijk reflexie nemende, met wat formidable legers de vijand de frontieren van den Staat meer en meer kwam verontrusten, hun bij te dragen consenten bij den tegenwoordigen gevaarlijken toestand niet te willen stremmen» [2]. Zij hadden het daarbij niet gelaten, doch ook begrepen, niet alleen hun friesche naburen maar ook hun ten achtergestelden erfstadhouder zelf tot lijdzaamheid te moeten aanmanen, en daarom hun beide syndics, Piccardt en Hora, tot hem afgevaardigd [3], om hem vooreerst te vragen, de bezending uit Friesland naar Holland tegen te houden, en verder «voor zoover hij eenig ressentiment over de gedane opdracht van 't veldmaarschalkschap mocht hebben opgevat, dat uit liefde en deferencie van 't gemeenebest te willen ter zij stellen».

Die Erfstadhouder had daar echter maar al te weinig ooren na. Nauw was hem, in de tweede helft van Augustus, van buiten af iets omtrent de inzichten van zijn koninklijken neef noopens de vervulling van Waldeck's plaats kenbaar geworden, of hij had zich in arren moede uit het legerkamp weggemaakt [4]; en de Koning-Stadhouder, die zijn goede reden had, om een ervaren en bezadigd veldoverste als de Hertog [5], boven zijn ongetwijfeld manmoedigen, maar lichtgeraakten en eigenlievenden neef van Friesland de voorkeur te geven, doch dezen persoonlijk anders niet in 't minst had willen krenken, had te vergeefs alles aangewend, om hem tot andere gedachten te brengen. Hij

---

[1] Zie zijn brief van 10 Sept., *Archief*, t. pl. bl. 76.

[2] Zie het *Extract* uit hun *Resolutieboek* in Jhr. van Sypesteyn's *Geschiedkundige Bijdragen* III. Bijlagen, bl. 63.

[3] Ald. bl. 64.

[4] Zie Huygens *Dagboek*, II. bl. 260, op 25 Aug.

[5] Thans 59 jaar oud, had hij eerst den Keizer en laatstelijk den Deenschen Koning gediend.

had door den Raadpensionaris aan 's Prinsen warmen voorstander, het algemeene Statenlid voor Friesland, Willem van Haren, uitdrukkelijk laten betuigen, hoe zeer het hem «leed was, dat Z. H. zoo haastig uit het leger was vertrokken, daar hij geen de minste bedoeling had hem kleinigheid aan te doen, of misnoegen te geven, hij integendeel een groote achting en bijzondere genegenheid voor hem had, en wel inzonderheid door zijn na-bloedverwantschap; zoodat hij dus niets liever zou zien, als dat hij in 't leger zou willen terugkomen, waar hij zulk een goed onthaal zou vinden als hij maar kon wenschen, en waar men hem verder alle genoegen en voldoening geven zou» [1]. Hij had buitendien door Portland aan 's Prinsen hofmeester, Haersolte van Hoênloo, laten schrijven, hoe hij dezen, vermoedende, dat 's Hertogs benoeming den Prins wellicht eenig misnoegen zou baren, gaarne eens bij zich zien en spreken zou; doch de Prins, Haersolte daartoe machtigend, had hem opgedragen, daarbij «in de significantste termen te remonstreeren, dat het hem zeer onverwacht en gevoelig was voorgekomen, na zoo lange jaren den Staat zonder reproches te hebben gediend, zoo publiek en voor al de wereld geprostitueerd, en buiten staat gesteld te worden van te kunnen dienen» [2]. Met half October uit het leger in Den Haag teruggekomen, had de Koning daarop Haren zelf bij zich ontboden, om hem persoonlijk nogmaals zijn leedwezen te betuigen, en het vruchteloos onderhoud meê te deelen, dat hij met Haersolte had gehad, doch toen, op Harens bedenking, «of het niet dienstig zou zijn, tot voorkoming van verwijdering, dat dit verschil door sortable expediënten werd geassopieerd», ronduit verklaard, dat hij er geen zou weten te vinden. De Prins, daarvan in kennis gesteld, had toen aan Haren geschreven, dat hij dan nu «het ongelijk, hem na 't bewijzen van zijn trouwe diensten aangedaan, op zijn beloop zou moeten laten, en zich daarover dan ook niet verder inquieteeren, maar de zaken God en den tijd bevolen laten». Uit deze stemming laat zich echter lichtelijk het onthaal opmaken, dat beide Syndics van Stad-en-Landen, met hun uitnoodiging tot terzijstelling alle gevoeligheid, bij hun Erfstadhouder wachtte. Hij drukte hun in zoo ondubbelzinnige bewoordingen zijn misnoegen uit, dat zij, zonder zijn naderen last, schroomden daarvan verslag te geven, en daarom schriftelijke mededeeling van zijn meening over het voorstel der Staten verzochten; waarop hij hun, na zijnerzijds het voorgestelde mede op schrift verzocht, en op machtiging der Staten verkregen te hebben, terug schreef, dat slechts «timiditeit, menaces of corruptiën» dezen tot de aangenomen houding en handelwijs hadden kunnen noopen. De Staten daarover terecht ontstemd, vergden er hem in de volgende maand schriftelijk rekenschap van, en ontvingen toen een verontschuldigend schrijven, hun meldende, hoe hij den «zeer nadeeligen indruk bespeurd had,

---

[1] Zie Harens brief aan den Prins, bij Van Sypesteyn, t. pl. bl. 58.

[2] Ald. bl. 60 en v.

door zijne woorden op hun gemoederen gegeven, al naar dat ieder met vooroordeel of passie tegen hem ingenomen was; doch dat zijne bedoeling altoos onveranderlijk was en bleef, hun de diensten te bewijzen, waartoe hij zich amptshalven verplicht achtte, en, zijns wetens, ook nooit in gebreke gebleven was; waarom hij hen verzocht, een beter gevoelen van hem te hebben, en te gelooven, dat hij met de gebezigde uitdrukkingen geensins had willen beschuldigen eenigen hunner in 't gemeen noch in 't bijzonder, maar alleen gereflecteerd op het verval van de aloude, heilzame maximen, volgens welke de bondgenooten zich door den eed op de Unie verplicht hadden gehouden, elkander bij te staan. Daar de zaak nu niet meer in haar geheel was, wilde hij zich in geen redetwist inlaten over de redenen, die hen hadden kunnen bewegen, zoo zeer van gevoelen met de HH. Staten van Friesland te verschillen, maar alleen van hunne billijkheid verwachten, dat zij het oor niet zouden leenen aan de kwade impressiën, die men van zijn gedragslijn mocht willen geven, daar hij met waarheid verklaren kon, niets anders beoogd te hebben dan het behoud van hun luister, ontzag, en autoriteit. En schoon daarmede van zijne zijde eenig ressentiment mocht vermengd geweest zijn», schreef hij, niet te twijfelen, «of Hun Ed. Mog^{n}. zouden zelf bekennen en toestemmen, dat hij wel rechtmatige redenen had gehad van niet geheel ongevoelig te wezen voor 't ongelijk, hem aangedaan». In Den Haag was inmiddels de bezending uit de Friesche Staten werkzaam geweest, doch had er — naar de gulle betuiging van den Secretaris [1] — al aanstonds «alles behalven een groot genoegen over het gebeurde in Stad-en-Landen gespeurd», zelve daarentegen te vergeefs beproefd de meening der Algemeene Staten om te zetten. In dezer vergadering van 27 October werd den Heeren door alle provinciën verzocht hun voorstel te willen intrekken, of althans van alle scherpe uitdrukkingen te zuiveren; en toen zij daarop te kennen gaven, «geen jota te hebben geschreven, die hun niet in last gegeven was, en meenden wel te kunnen verantwoorden wat zij hadden ter neêrgesteld», verweten hun Weede van Dijckvelt, Odijk, en and. dat de woorden, die zij omtrent den Hertog gebruikt hadden, «onverdraaglijk en ten uiterste beleedigend waren; vooral het verwijt, dat hij «gesepareerde interessen kon hebben of krijgen van die van den Staat»; en dat, zoo de HH. van Friesland niet gezind waren er die zinsnede uit te lichten of haar ten minste te verzachten, men in het te geven antwoord zaken moest laten vloeyen, die «gansch niet aangenaam zouden zijn voor hooggemelde provincie». Haren, daarop vuur vattende, raakte hevig met Dijckvelt aan 't redetwisten, en in het daarna volgende algemeen geharrewar, bleek nu, hoe vooral de Koning zich aan die gewraakte uitdrukking geërgerd had; terwijl ten slotte Dijckvelt in 't lange verhaalde, op wat manier de voordracht van den Hertog in 't werk was gegaan: hoe deze zich zelf uit den deenschen dienst had losgemaakt

[1] Bij Van Sypesteyn, t. pl. bl. 69. [2] Ald. bl. 77.

en den Staat aangeboden, zonder eenige voorwaarden te stellen; hoe de Koning hem daarop, bij 't ampt van veldmaarschalk, het bevelhebberschap van Maastricht en Waldecks regiment, door hem zelf, had laten aanbieden. Hij liet het daarbij niet aan betuigingen van Z. M.'s genegenheid voor den frieschen Stadhouder ontbreken, doch zeî, dat «groote redenen van staatsbelang» hadden belet, het bevelhebberschap van 't leger in zijne handen te doen stellen. Hoog gaf hij tevens van 's Hertogs meer dan veertigjarige oorlogsdiensten, zoo bij den Keizer, bij Luneburg, als onder Condé en bij den deenschen Koning op, zoodat hij verschillende malen aan 't hoofd van meer dan 20,000 man had gestaan. Zoo kon de bezending ten slotte onverrichterzake huiswaarts keeren, zich neêrleggende, zoo zij wilde, bij de kalme beschouwing van den Koning, die zich, met de commissie sprekende, ontvallen liet, dat hij licht kon gissen, hoe het met de zaak zou gaan: «dat namelijk de HH. van Friesland hun klachten ter Generaliteit zouden inbrengen, en, geen voldoening krijgende, met protest weg gaan, en dat men dat hun provincie op hare beurt zou bezenden, om den band weêr aan te knoopen; daar toch, of goede vrienden eens kijven, zij evenwel goede vrienden moeten blijven» [1].

Die bezending greep werkelijk in Maart van 't volgende jaar plaats, nadat in December van dit de Friesche Staten nogmaals in een breedvoerig betoog, in antwoord op dat der Algemeene, op de zaak teruggekomen waren en op voldoening hadden aangedrongen. Hop, die zich eerst reeds persoonlijk in Friesland met den verbolgen Stadhouder over de zaak onderhouden had, ging er toen met eenige andere Statenleden heen, om hem voor te stellen, «dat Hun Hoog Mogenden uitdrukkelijk zouden verklaren, door de aanstelling van den Hertog niets omtrent den onderlingen rang der drie veldmaarschalken beslist te hebben, zoodat hij zelf dan toch altoos nog de oudste commissie had; dat de commandementen zoo zouden worden geregeld, dat de drie Heeren nimmer in 't commando zouden concurreeren; dat alle verbittering tegenover den Koning een einde zou nemen» [2]. Van de friesche zij stelde men daar echter andere tegenover, die Hun Hoog Mogenden, zonder krenking van 's Konings gezag, als Kapitein-Generaal, niet meenden te kunnen inwilligen; en de zaak bleef dus op nieuw slepende [3], tot eindelijk in 't najaar Hendrik Casimirs welberaden gade, Princes Amalia, het verstand had in te zien, hoe gewenscht voor haar man en kroost een verzoening met den Koning zou wezen. Van dezen dus de betuiging zijner goede genegenheid

[1] Zie Hubers schrijven aan Prins Hendrik Casimir, ald. bl. 80.

[2] Zie Harens mededeelingen in zijne brieven van Febr. en Maart, ald. bl. 82 en vv.

[3] Zie ald. bl. 85. "'t Was te wenschen geweest", schreef Haren verder, "dat de differenten tot onderling genoegen, tot particuliere satisfactie van Uwe Hooght, en ten goede van 't gemeen hadden kunnen worden ingeschikt; maer daertoe is hier geen dispositie; 't welk wel is te bevatten, als men considereert, hoe dependent de provinciën sijn".

en belangstelling in haar en de haren ontvangen hebbende, wist zij haar gramstorigen man te belezen, zich niet langer te verzetten, en met den Raadpensionaris in nader overleg te treden; waarop toen, overeenkomstig de in Maart gedane voorstellen, de goede verstandhouding weldra hersteld werd [1].

De nieuwe veldmaarschalk, onmiddelijk na zijn aanstelling in 't leger gekomen, vond daar dit jaar weinig of niets meer te verrichten. Wel gingen de Franschen onder Villeroy en Vauban juist te zelfder tijd Charleroi belegeren, en dacht de Koning-Stadhouder er een oogenblik aan, een poging tot ontzet te ondernemen; maar gebrek aan levensbehoeften en groote ziekte onder 't krijgsvolk beletten hem daar gevolg aan te geven [2], zoodat de stad, na een maand lang door de spaansche bezetting wakker verdedigd te zijn, den 11en October den veroveraars in handen viel [3]. De Koning was toen reeds een veertien daag uit het leger naar het Loo vertrokken, en den vorigen dag van daar naar Den Haag gekomen, om in 't begin der volgende maand naar Engeland scheep te gaan [4]. Vóór zijn inscheping begaf hij zich aan 't hoofd van den Staatsraad ter Generaliteit, om haar vaarwel te zeggen, en aan te sporen, in 't volgende jaar de krijgsmacht zoo ter zee als te land uit te breiden, met toezegging, dat in gelijke mate ook in Engeland te zullen bewerkstelligen. De Raad werd daarop al spoedig door de Staten verzocht, hun een ontwerp van uitrusting voor te leggen, en op zijn door Holland toen reeds goedgekeurd voorstel besloten, een vloot in gereedheid te brengen van 60 oorlogschepen van 50 tot 90 stukken, een dozijn fregatten, even zooveel branders en voorraadschepen, en een half dozijn galjoten, allen met greenen huid verdubbeld, en met 24000 koppen — 16000 voor zes en 8000 voor 12 maanden — bemand [5]. Voor de landmacht besloot men tegelijkertijd tot de aanwerving tegen 't voorjaar van vijftienduizend man.

In Duitschland was dezen zomer tusschen den Markgraaf de Lorge en Prins Lodewijk van Baden met weinig gevolg van weêrszijden gestreden, ook nadat de fransche Erfprins zich met veel vertoon aan 't hoofd der troepen gesteld had. Het duitsche legerhoofd had zich toen te Heilbron te goed verschanst, dan dat men kon beproeven hem aan te tasten, en hij was te verstandig om zich uit zijn verschansingen te laten lokken, zoodat de fransche prins dus onverrichter zake reeds in Augustus naar zijn vaders Hof terug keerde. In Spanje had de in Catalonië oorlogvoerende Maarschalk Noailles zich, met behulp van Estrées, die de plaats te water insloot, na een achtdaagsch beleg van

---

[1] Zie haar eigenhandig schrijven van Kerstmis 1694, ald. bl. 146.

[2] Zie 's Konings schrijven aan Heinsius, *Archief*, t. pl. bl. 76; en verg. Huygens' *Dagboek*, II. bl. 267 v.

[3] Zie het omstandig verhaal in den *Europ. Merc.* voor dit halfjaar, bl. 285 en vv.

[4] Zie Huygens *Dagboek*, II. bl. 270—278.

[5] De Jonge, *Geschiedenis van 't Ned. Zeewezen*, III. bl. 380.

Rosas meester gemaakt. «Voilà tout ce que j'ai fait», liet men hem er te Parijs over uitroepen, toen hij er zich, in 't volgende jaar, door Rigaud levensgroot had laten uitschilderen,

> Mais si je suis secondé, Cet été,
> Je ferai bien autre chose [1].

Met beter gevolg had zich zijn amptsbroeder Catinat in Savoyen weten te weren. De dubbelzinnige houding van den Hertog zelf, die zich allengs voor Frankrijk begon te laten winnen, had hem gelegenheid gegeven, rustig de noodige versterking af te wachten, waarmeê hij zich, op 't eind van September, toen bij Marsaglia was komen legeren, om er de, op zijn aannadering, van 't vergeefs belegerde Pignerol weggetrokken krijgsmacht van den Hertog op te wachten. 's Avonds van den 3^en^ October kwam deze voor 't eerst in 't gezicht, en werd nu den volgenden dag, met de bajonet op 't geweer in de vlakte, die beide legers scheidde, aangetast. Prins Eugenius, die den middentocht der bondgenooten voerde, sloeg tot driemaal toe Catinat's troepen terug; doch het fransche voetvolk het leger in de flank en van achter aanvallende, bracht het daarop in verwarring aan 't wijken. De bevelhebber der engelsche troepen, de Hertog van Schomberg, werd zoo ernstig in de dij getroffen, dat hij 't eenige dagen later bestierf. Catinat, den Koning zijn overwinning meldende, schreef, «niet te gelooven, dat er ooit een slag geleverd was, die meer had doen uitkomen, wat Zijn Majesteits voetvolk vermocht» [2]. Geldgebrek belette hem intusschen zijne bewegingen voort te zetten: «wij leven hier sedert een halfjaar bij leening», schreef zijn Luitenant-Generaal Tessé. Krijgs- en levensbehoeften, geschut en voertuig, van alles kwamen zij te kort, en hij «verwenschte» daarom ronduit dien oorlog in Italië, waarbij het de groote kunst was, het gemis aan al 't noodige te verhelen. Wat de berooide fransche schatkist nog derven kon, was aan de krijgstoerusting en legerbeweging in de Spaansche Nederlanden besteed, en daarbij miste men thans Louvois' kloeke brein, dat steeds op alles een uitweg te vinden wist, en het onmogelijke in dezen te doen [3]. Zijn zoon Barbézieux bleek ook hier hem niet te evenaren, en maakte zoo al den ijver der fransche legerhoofden, om door te tasten, ijdel en vruchteloos. Zij moesten zich tot een verdedigingsoorlog bepalen, en hadden daarbij, van vijandelijke zij, dan nog een veldheer als Prins Eugenius tegenover zich. Voor dit jaar was hun werkzaamheid geheel uit, en 't leî niet aan den franschen Koning, of zij zouden ook van alle verder krijgvoeren in Italië en elders bevrijd zijn.

Lodewijks grootspraak toch, na den slag van Neêrwinden, over den zoo grootmoedig door hem aangeboden vrede, was slechts in zoo ver onjuist, als er aan geen groot-

---

[1] *Le nouveau siècle de Louis XIV*, p. 156

[2] Zie zijn schrijven bij Rousset, *Hist. de Louvois*, t. pl. p. 526.

[3] Verg. aldaar, p. 526 en v.

moedigheid zijnerzijds bij te denken viel, maar niemand meer dan hij zelf naar den vrede verlangde, noch hem noodig had. Geld en koren, beide was even schaarsch in zijn groote koninkrijk. In 't gebrek aan 't laatste zocht hij te gemoet te komen door eerst onder de behoeftigen in zijne hoofdstad brood te laten uitdeelen, en daarop in 't laatst van November de pastoors der verschillende kerspelen geld te doen toekomen, om bij wijze van aalmoes onder hen te verdeelen. Een jammerlijk toevluchtsmiddel, daar het noch op den duur in den nood kon voorzien, noch voor geheel het overige Frankrijk iets baatte, en de duurte der levensmiddelen gelijk de schaarste van 't geld inmiddels bleven toenemen. Evenmin kon de vrijdom wat helpen, ter zelfder tijd voor den invoer van granen afgekondigd, die daarenboven 's Konings schatkist nog van de daardoor anders verkregen inkomsten verstak [1]. Geen wonder dus, dat die Koning zich de uiterste moeite gaf, de bondgenooten tot het sluiten van vrede te laten overhalen, en daartoe van Zwedens welkome bemiddeling gebruik zocht te maken. Reeds eenige weken vóór den slag van Neêrwinden, in Juny van dat jaar, had hij den zweedschen Koning de voorwaarden kenbaar gemaakt, waarop hij zich met de bondgenooten zou willen verdragen, en hem verzocht hun deze meê te deelen en aan te bevelen. Die Koning, Karel XI, had daar te meer ooren na, als hem zelf daarbij het uitzicht op 't Hertogdom Tweebruggen geopend werd, en hij dit dan nu ook al aanstonds reeds van zijnentwegen door de Princes-weduwe Von Meisenheim kon laten beheeren. Doch de bondgenooten toonden zich minder met de hun door hem aanbevolen voorwaarden ingenomen. De Keizer gaf wel een vriendelijk, doch tevens ontwijkend antwoord, en de te Regensburg verblijvende staatsluî en gezanten verheelden hun argwaan niet, dat het Frankrijk vooreerst slechts om vrede met genen te doen zou zijn; terwijl beide zeemogendheden zich met de gedane voorslagen weinig tevreden betuigden. Na 't eindigen van den veldtocht, liet nu de fransche Koning op nieuw pogingen aanwenden, om de bondgenooten door Zweden tot het maken van vrede te belezen; en dit deelde zijne gewijzigde voorwaarden toen ondershands aan de keizerlijke en nederlandsche gezanten te Stokholm meê, zonder zich op nieuw aan een persoonlijke aanbeveling te wagen. Hoezeer echter zoowel in Engeland als Holland, zoo door den Koning-Stadhouder als de Algemeene Staten en 't Parlement, ook van hun kant naar vrede verlangd werd, waren die voorwaarden voor 't oogenblik nog te weinig aanneemlijk, om er zich door te laten verlokken. Zoowel Spanje als de Keizer, de Koning-Stadhouder, en de Hertog van Savoyen waren er in 't minst niet op belust, de vestingen in de verschillende grensstreken prijs te geven, waarop Frankrijk nog altoos aanspraak bleef maken, en die het bij den te sluiten vrede voor zich vorderde. Koning Willem liet daarom nu zelf de tusschenkomst van zijn zweedschen troonbroeder inroepen, om met den franschen ge-

[1] Zie de nadere omstandigheden in den *Europ. Mercurius* voor dit halfjaar, op Sept.—Nov.

zant te Stokholm, Avaux, in nader overleg te treden, en Koning Lodewijk door hem te noopen, zijne hooge eischen aanmerkelijk te verminderen; en werd toen aan de drie zweedsche staatsluî, Bengt Oxenstjerna, Gyldenstolpe, en Wallenstedt, opgedragen, met Avaux te onderhandelen. Zij sloegen hem, naar Koning Willems inzichten, voor, beide vredesverdragen van Munster en Nymegen ten grondslag te leggen, en bij de verdere beraadslagingen een van zijn eigen gezanten, als een gekroond hoofd vertegenwoordigend, toe te laten. Avaux antwoordde, dat zijn heer en meester van beide verdragen over 't algemeen wel wilde uitgaan, doch niet dan met enkele uitzonderingen; en dat tegen het deelnemen in de onderhandelingen van wege den Koning-Stadhouder geen bezwaar bestond, mits men daaruit maar niet Frankrijks erkenning zijner koninklijke waardigheid en rechten in Engeland reeds bij voorraad afleidde.

Zwedens vertegenwoordiger te Parijs, Palmquist, begon daar nu verder over de nadere voorwaarden van den vrede te onderhandelen, en had er met Lodewijks minister voor de buitenlandsche aangelegenheden herhaaldelijk een onderhoud over. Deze verklaarde de bepalingen van Munster en Nymegen veel te onbestemd en dubbelzinnig, om voor een nieuwen vrede tot grondslag te strekken, en dienden er daarin dus eenige wijzigingen gebracht te worden. Zoo wenschte bijv. Frankrijk bepaaldelijk Straatsburg voor zich te behouden, dat het haast even noodig voor zijn bestaan rekende als Parijs; aan Luxemburg en de spaansch-nederlandsche grensvestingen toonde het daarentegen minder te hechten [1]. Blijkbaar lag het echter tevens in Frankrijks bedoeling, om zoo mogelijk door verdeeldheid van belangen onder de bondgenooten, verschil ook van inzichten tusschen hen geboren te doen worden, en sommige tot een afzonderlijk verbond over te halen, waartoe Zweden evenwel zijn medewerking weigerde. Wel werd daar een franschgezinde partij gevonden, doch de nu reeds twee-en-zeventigjarige Oxenstjerna wist hare pogingen voortdurend te verijdelen, en den zweedschen Koning op het goede pad te houden, van 't welk hem anderen zochten af te tronen. «Ik ben maar altoos beducht», schreef dan ook Koning Willem daaromtrent aan den Raadpensionaris, «dat zoo Graaf Oxenstjerna thans kwam te sterven, de regeering er andere besluiten nemen zou». En ook Koning Lodewijk zag dit zoozeer in, dat hij eenige weken later aan Avaux deed opmerken, hoe er «niets in Zweden zonder Bengt Oxenstjerna voor hem te doen viel, en dat hij dus, nu alle pogingen, om dezen te doen vallen, mislukt waren, alles in 't werk moest stellen, om hem te winnen» [2]. Daarop bestond echter geen kans. Aan zijn gezant in Engeland had Koning Lodewijk inmiddels in last gegeven, Koning Willem een vredesontwerp voor te slaan, waarbij de munstersche en nymeegsche verdragen in 't algemeen erkend werden, aan Spanje de in Catalonië

[1] Zie Carlsons *Geschichte Schwedens*, V. S. 574.
[2] Aangehaald bij Carlson, t. pl. S. 575.

veroverde plaatsen, in de Spaansche Nederlanden Bergen en Namen teruggegeven zouden worden, en Charleroi geslecht; Hoei aan Luik zou worden ingeruimd, en dit tevens ten platten lande van Luxemburg vergoeding krijgen voor Dinant en Bouillon. Om voorts de Staten en alle verdere mogendheden voor Frankrijks uitbreiding in 't Noorden te waarborgen, zou hij er in toestemmen, dat bij den kinderloozen dood van Koning Karel van Spanje, zijne Nederlanden, onder goedkeuring van den Keizer, aan den Keurvorst van Beyeren zouden komen. Ten einde zijn pogingen nog beter te doen slagen, zond Lodewijk daarenboven nog een geheim agent naar Brussel, tot ondershandsch overleg met Dijckvelt; doch het een noch het ander baatte [1], en Koning Willem, voor 't oogenblik tevreden, Lodewijks behoefte aan vrede zoo kennelijk aan den dag te zien komen, begreep hem, op de gestelde voorwaarden, daarin vooreerst nog niet te wille te moeten zijn, waarin hem Spanje en den Keizer volgden [2].

Zoo werd dus de krijg voortgezet, en 't kwam er voor hem op aan, geld te vinden, om de groote onkosten te bestrijden. Het op Jan de Witts voetspoor in Holland gegeven voorbeeld volgende, was men in Engeland reeds voor twee jaar tot een lijfrentestelsel overgegaan, en had daartoe een bank ingericht, maar deze niet aan de verwachting beantwoord. Men had daarop zijn toevlucht tot een loterij genomen, met welke het evenmin wilde vlotten. Doch nu bracht een jong en schrander britsch staatsman, Montague, die sedert de omwenteling zijn opzet de kerk te dienen voor het staatsleven had laten varen, en als welbespraakt en vaardig Parlementslid allengs een invloedrijke betrekking bij 't beheer der schatkist erlangd had, een plan op het tapijt, dat in zijn gevolgen minder nog voor dezen tijd dan de toekomst vrucht zou dragen, daar het den grond leî tot de later zoo machtige geldelijke instelling der Bank van Engeland. Behoefte aan een dergelijke inrichting voor den britschen handel, gelijk er op Venecië en Genua's voorbeeld te Amsterdam reeds een werkzaam was, had men meer dan eens al gevoeld, en niet ten onrechte beweerd, dat zonder dat de hollandsche handel het op den duur van den britschen winnen zou. Een ondernemend Schot van veel wereldkennis en levenservaring, Paterson, was dan ook reeds voor eenige jaren met een ontwerp daarvoor te berde gekomen, waarvan men echter, een te grooten invloed der bank door haar geldmacht tegenover 't Parlement duchtende, niet had willen weten. Thans evenwel drong de nood, en greep Montague met beide handen het eenige geldelijke redmiddel aan, dat der regeering uitkomst beloofde. Hij wist de in hare toe-

[1] Zie Wagenaar, *Vad. Historie*, XVI, bl. 256, en verg. Macaulay, *Hist. of England*, Ch. 20.

[2] "Ik vraagde Bengt Oxenstjerna", schreef Avaux in July '94 aan Koning Lodewijk, "of het Spanje was, dat op het stuk van vrede en oorlog den Keizer leidde, of omgekeerd; en hij antwoordde, dat beiden integendeel door Koning Willem geleid werden. Het waarste en oprechtste woord dat ik nog van hem gehoord heb". (Aangehaald bij Carlson, t. pl. S. 577, *Ann.* 3).

komst zoo grootsche instelling gevestigd te krijgen, met hoeveel tegengeschrijf hij zijn eerste voorstel er toe begroeten zag. Men beweerde toch, dat wel — gelijk tot dusver — in Republieken, maar in geen eenhoofdig rijk zulk een bank mogelijk was. Nadat echter bepaaldelijk was vastgesteld, dat de Koning alleen, na goedkeuring door 't Parlement, geld uit de bank zou mogen trekken, werd Montague's ontwerp den 21^{en} April in het Lagerhuis, 5 dagen later, na eenige tegenstribbeling van sommige Heeren, ook in 't Hoogerhuis aangenomen, en weinig uren daarna door den Koning bekrachtigd. Deze kon nu voor zijn krijgstoerusting en legeronderhoud over meer dan honderd duizend pond sterling beschikken, en zou voortaan niet meer bij verschillende geldschieters, noch uit allerlei kleine bijdragen geld behoeven saam te scharrelen. Montague werd voor zijn goede diensten tot kanselier der schatkist bevorderd [1].

Het liet zich vooruitzien, dat Koning Lodewijk, vergramd over den geringen bijval, die zijn «grootmoedige» vredesaanbiedingen vonden, zijn uiterste krachten voor den aanstaanden veldtocht zou inspannen, en, zooveel maar zijn geldschaarste immer toeliet, zich zou beijveren de noodige krijgsmacht te laten uitrukken [2]. De nieuwe nederlandsche veldmaarschalk was dan ook in den aanvang van 't jaar met Coehoorn te Luik in de weer, de laatste hand aan de versterking der stad te leggen, en alles voor te bereiden, wat tot een goede uitkomst in de krijgszaken te land kon leiden. 't Kwam er vooral op aan, dat de magazijnen goed gevuld en alles daaromtrent behoorlijk geregeld was, en voor 't oogenblik liet dat nog wel wat te wenschen over. «'t Is een groot ongeluk», schreef hij in February nog uit Mechelen aan Heinsius [3], «dat, terwijl wij, met Gods goede gunst, in staat zijn wat uit te voeren, wij zelf ons geluk verwaarloozen, aan onze magazijnen en onze werving de hand niet houden. Ik kan mij dat niet begrijpen, en bedroef er mij zeer over, daar 't ook mij zelf buiten staat stelt, naar mijn wensch van dienst te zijn, en ik gevaar loop mij door ieder te hooren verwijten, dat hier niets geschiedt. Gij kunt u intusschen verzekerd houden, dat ik aan alles denk, en de werving voor hen, die hun geld en paarden in handen hebben, goeden voortgang heeft; wie beide echter missen, kan men niet dwingen, en zoo men de magazijnen niet in behoorlijken staat stelt, zie ik niet wat er te doen zal vallen; doch het zal nu ten minste dáár niet aan liggen, dat er niet genoeg op aan-

[1] Zie Ranke, *Engl. Geschichte*, VI, S. 255, en Macaulay, Ch. 20. — "The first great Bank for a fund of money" — teekende Evelyn in zijn *Dagboek*, (p. 558) aan — "being now established by act of Parl^{t}, was fill'd and completed to the sum of 120,000 p., and put under the Government of the most able and wealthy citizens of London. All who avendtur'd any sum had four perc^{t} so long as it lay in the Bank, and had power either to take it out at pleasure or transfer it".

[2] "Il est indubitable que les François feront les derniers efforts". Heinsius aan Lord Lexington, 26 Jan. Bij Van der Heim, t. pl. bl. 77.

[3] Zie zijn brief van 22 Febr., ald. bl. 78.

gedrongen is». Van hetzelfde denkbeeld uitgaande, waren de Franschen dan ook van hunne zijde reeds druk bezig, hun krijgsbehoeften naar Hoei en Dinant te slepen, hoe treurig het anders, door 't geldgebrek der regeering, met de toerusting hunner troepen stond. Athlone, die hen te Namen van nabij liet gâslaan, hing een jammerlijk tafreel van den toestand hunner officieren en soldaten op: de eersten verkochten hun paarden, linnen, en kleêren; de laatsten — zoo paarde- als voetvolk — liepen als schooyers te bedelen, of zochten, ook zonder verlofpas, buiten af te kapen wat zij vinden konden [1]. De Hollandsche Staten, door hun Veldmaarschalk en Raadpensionaris aangepord, haastten zich, zooveel in hun vermogen lag, in 't ontbrekende al aanstonds te voorzien, en toonden zich, naar genes erkentelijke betuiging, als «goede Patriotten»; slechts die van Friesland, over de vermeende miskenning van hun Stadhouder gebelgd, bleven in gebreke, de regimenten te hunnen laste naar behooren aan te vullen en te voorzien [2]. Men wachtte een aanmarsch der Franschen op Luik, waar de Bisschop den 1en February onverwachts overleden was, na den vorigen avond nog gezond en wel naar bed te zijn gegaan, en waar Koning Lodewijk in zijne plaats den Cardinaal van Bouillon gekozen wenschte, terwijl men van de zij der bondgenooten den Keurvorst van Keulen voorstond. Den Cardinaal, die zich op 't eind der maand naar Namen had begeven, werd, tot meerder ergernis van den franschen Koning, een verlofpas naar Luik geweigerd. In 't luiksche kapittel zelf kwam verdeeldheid, daar veel kanonniken ook van den Keurvorst niet weten wilden, en den naar Luik gekomen Grootmeester der Duitsche Orde tot Bisschop begeerden. Toen den 20en April de plechtige verkiezing zou plaats grijpen, verlieten zijne aanhangers, hun minderheid voorziende, de vergadering, en kozen de overige, allen kans voor den Cardinaal verloren achtende, den Keurvorst. Hun tegenpartij erkende echter die keus niet, en stemde den volgenden dag, op eigen hand, den Grootmeester. De anderen lieten toen, een paar dagen later, overal bij aanplakking verbieden, een anderen Bisschop dan den Keurvorst te erkennen, en 't geheele kapittel kwam daarop samen, en bepaalde voorloopig het beheer op den tegenwoordigen voet te zullen houden, en zich tot den Paus om uitspraak te wenden. De zaak werd vereenvoudigd doordat de gekozen Grootmeester in 't begin van Mei reeds kwam te sterven: hoewel toen zijne voorstanders het oog eerst nog op den Bisschop van Breslau vestigden, moesten zij zich weldra gewonnen geven, daar Paus en Keizer zich beiden voor den Keurvorst verklaarden, die toen als Bisschop bevestigd werd [3].

---

[1] Zie het schrijven van 2 Maart, ald. bl. 79.

[2] Zie 's Hertogs schrijven van 22 Maart, in Van der Heims *Archief*, II. bl. 79.

[3] Zie Coehoorns brieven aan den Raadpensionaris in *Het Leven van Menno Bn van Coehoorn*, door Jhr. J. W. van Sypesteyn (Leeuwarden, Suringar, 1860), bl. 9 en vv.; en verg. den *Europ. Mercurius* op dit halfjaar, bl. 119 en 228 vv.

De nederlandsche legeroversten, omstreeks half April te Maastricht saamgekomen, bepaalden dat de Hertog van Wurtemberg zich weder naar de hem bekende vlaamsche streken begeven zou, om daar orde te stellen; terwijl de overigen aan de Maas hun maatregelen zouden blijven nemen, om den verwachten aanval der Franschen te weêrstaan. Omtrent de verwering van Luik was het de veldmaarschalk niet geheel met Coehoorn eens, die daar zijn eigen gang bij wenschte te gaan, en zijn geschut naar eigen inzicht over de verschillende punten te verdeelen; terwijl de ander meende, dat men nu, Maastricht behoorlijk voorzien hebbende, van daaruit Luik altoos tijdig genoeg kon bijspringen, om er den vijand te keeren. Daar deze intusschen niets tegen die stad te ondernemen waagde, had het verschil van gevoelen tusschen beide Heeren, dat anders reeds hoog begon te loopen [1], geen verdere gevolgen. Het fransche leger kwam niet voor half Mei opdagen, deels onder Boufflers, deels onder den Dolfijn, Luxemburg, en Villeroy; het nam echter geheel een afwachtende houding aan, en werd van de zij der bondgenooten daarin gageslagen, zonder dat men vooreerst tot eenige dadelijkheden kwam. Koning Willem was inmiddels terzelfder tijd naar Holland overgekomen, van waar hij in 't begin van Juny naar 't leger in Brabant vertrok [2].

Vóór zijn afreis uit Londen had hij met zijn engelsche staatsdienaars het krijgsplan besproken, op zee tegenover Koning Lodewijk's ontwerpen ten uitvoer te leggen. Deze bleek toch van zins zijn scheepsmacht onder Tourville hoofdzakelijk in de middellandsche zee saam te trekken, om van daar uit de krijgsbeweging in Catalonië te steunen, en den Maarschalk Noailles bij te staan, om Barcelona te vermeesteren. Men was daarom overeengekomen, den Admiraal Russell met een engelsch-nederlandsche vloot derwaarts te zenden, en tegelijkertijd een smaldeel onder Berkeley, met een aanmerkelijk aantal landingstroepen, naar Fransch-Brittanje te doen stevenen, om er Brest aan te tasten. Reeds was in November een dergelijke aanval door de engelsche scheepsmacht op Sint Malo beproefd, doch toen afgeslagen. Deze nieuwe achtte men, dat, door Tourvilles vertrek naar de middellandsche wateren, wel beter zou gelukken. Men rekende daarbij intusschen niet op het verraad, van Engeland uit te plegen, en waardoor Koning Jacob en zijn beschermheer van de beraamde onderneming in kennis werden gesteld, en nu de noodige maatregelen om haar te verijdelen nemen konden [3]. In Holland had men zich inmiddels tot samenwerking met de britsche schepen gereed gemaakt. Met inspanning van alle krachten was men in April met alles gereed gekomen, en kon de vloot, onder voogdij van Almonde, als Luitenant-Admiraal, de

---

[1] Zie beider brieven uit dezen tijd, bij Van Sypesteyn en Van der Heim.

[2] Zie Huygens' *Dagboek*, t. pl. bl. 354.

[3] Zie *Macaulay's History*, Ch. 20, bij wien echter ten onrechte Marlborough van dat verraad beticht wordt; niet deze, maar Godolphin was het, die alles naar Frankrijk overbriefde.

Vice-admiralen Schey en Van de Putte, en de Schouts-bij-nacht Van der Goes en Muys, in de eerste helft van Mei in zee gaan, om in 't kanaal dienst te doen; terwijl de reeds naar Cadix gestevende Vice-admiraal Callenburgh en de Schout-bij-nacht Evertsen belast waren, met hun smaldeel den Admiraal Russell en den spaanschen Vice-admiraal Papachino, tegenover Tourville, ter zij te staan.

Na den 15en Juny van hen en Russell, die naar de Straat koersden, ter hoogte van Kaap Lezard gescheiden te zijn, richtten zich Berkeley en Almonde op Brest, waar zij 's avonds van den 17en voor de baai ankerden. Den volgenden morgen werd het sein tot den aanval gegeven, en stevende een achttal engelsche en nederlandsche schepen, onder den Schout-bij-nacht Caermarthen, naar de mond der baai, om er het fort en de verschansingen te beschieten en zoo mogelijk te bedwingen. Hun vuur vermocht er echter weinig tegen, terwijl zij zelf door dat van daar hevig bestookt werden. De wakkere aanvoerder der landingstroepen, Talmash, liet zich daardoor echter niet weêrhouden, dezen te ontschepen, en snelde nu aan hun hoofd voorwaarts, toen op eens twaalf vendels fransche ruiters en een evenredig aantal voetknechten uit de verschansing voor den dag kwamen, en op de engelsche manschappen aanrukten. Talmash zelf stort zwaar gekwetst ter neder, om weldra aan zijne wonden te bezwijken; tal der zijnen worden gedood, gekwetst, of gevangen genomen, en de overige bergen met moeite het lijf in de sloepen, met welke zij zich naar boord terug haasten. Dat was het jammerlijk gevolg van 't verraad, door Koning Willems ontrouwen staatsdienaar begaan. Caermarthen, alle verdere kans verloren achtende, gaf nu ook zijn schepen bevel tot den aftocht, waarbij echter het nederlandsche fregat van 32 stukken, *De Wesep*, dat, dicht bij den wal liggende en hevig geteisterd, zijn Commandeur Watercamp en zijn Luitenant zag sneven, achter 't fort tegen de rotsen dreef, en zoo den vijand in handen viel. In den daarna gehouden krijgsraad werd nu besloten, alle verdere pogingen tegen de zoo wel bezette sterkte op te geven, en ter gewone ankerplaats in de Sint Helena's baai terug te keeren, waar men den 25en der maand weêr voor anker kwam [1].

Men bleef er juist veertien dagen liggen, om toen, na gehouden krijgsraad, het normandische Dieppe te gaan aantasten, dat het er minder gelukkig dan Brest afbracht. Eerst wat door storm en hevigen tegenwind in zijn vaart gestremd, kon men eerst den 23en July tot het beschieten der arme havenstad uit een negental bombardeergaljoten overgaan, doch liet er, toen en den volgenden dag, ook geen huis nagenoeg onbeschadigd; al de kerken stortten er in puin, en slechts die van Sint Jacob bleef voor een derde nog overeind. Niet minder dan 1100 bommen waren er die beide dagen in de stad geworpen, en deze stond daardoor overal in brand, daar de wind

[1] De Jonge, t. pl. bl. 389.

voortdurend de vlammen aanblies. Het vijandelijke vuur deed den nederlandschen en engelschen bodems daarentegen weinig afbreuk, daar de meeste bommen en kogels over de galjoten en schepen heen vlogen, en een enkele bom, die op een der eerste neêrkwam, er nagenoeg geen schade aanrichtte. Na Dieppe verwoest te hebben, trok men naar 't nabij gelegen Havre, om daar 't zelfde te beproeven. Hier belemmerde echter de harde wind de galjoten in hun beweging, en deed de zee te hol staan, om de mortieren en 't geschut met de noodige zekerheid te doen richten. Wel ontstond er dus hier en daar brand in de stad, doch werd die steeds spoedig gebluscht, en een der galjoten, zelf door een vijandelijke bom getroffen, sprong met een deel van haar bemanning in de lucht. Zoo kon men ten halve slechts de deerniswaarde oorlogstaak volbrengen en zijn vernielzucht den teugel vieren [1], en kwam, na een door tegenwind vertraagde terugvaart, den 5en Augustus in de Sint Helenabaai weêr. Een paar weken later wenschte men op Calais los te gaan, doch kreeg van de engelsche regeering bevel, om Duinkerken te gaan bestoken, van waar uit de onversaagde Jean Bart aanhoudend een middel vond, ten dienste van Koning Lodewijk werkzaam te wezen.

Na in January, met goed gevolg, ettelijke korenschepen uit Noorwegen naar het hongerende Frankrijk geleid te hebben, in spijt van meer dan een dozijn engelsche oorlogsbodems, die onder den onachtzamen Kapitein Gortner in de Noordzee kruisten, was hij in Juny op nieuw uitgezeild, om er nog meerdere in veiligheid terug te brengen. Hij had zich daartoe met een zestal schepen, twee van 52, twee van 44, en twee van 40 stukken, een gewapende fluit, een brander, en een snauw in zee begeven. Een klein nederlandsch smaldeel, onder den Schout-bij-nacht Hidde de Vries, dat, wat sterker dan 't zijne, twee schepen van 58 stukken, drie van 50 tot 54, en een van 46, van 38, en van 34 telde, was met het doel, de verwachte korenvloot te onderscheppen, deze in 't gemoet gestevend, en had haar, van een drietal deensche en zweedsche oorlogschepen begeleid, den 27en Juny aangetroffen. Volgens de verdra-

---

[1] "This manner of destructive war", teekent de trouwhartige John Evelyn in zijn *Dagboek* (p. 558) aan, "was begun by the French, is exceedingly ruinous, especially falling on the poorer people. and does not seem to tend to make a more speedy end of the war, but rather to exasperate and excite to revenge"; en in 't volgende jaar, na 't bombardement van Cadix, en toen tevens een groot vriend van hem, bij zijn terugkomst uit Indiën, in 't gezicht van de Engelsche kust, door fransche oorlogschepen van al zijn meêgebrachte rijkdommen beroofd was: "the losses of this sort to the Nation have been inmense, and all through negligence and little care to secure the same neere our own coasts; of infinitely more concern to the public than spending their time in bombarding and ruining 2 or 3 paltry towns without any benefit or weakening our enemies, who, though they began, ought not to be imitated in an action totally adverse to humanity or Christianity" (p. 562). In spijt van dit afkeurend oordeel, hebben echter Kopenhagen en Vlissingen nog in onze eeuw kunnen getuigen, hoe zeer zich Engeland steeds aan dat treurig gebruik bleef houden.

gen met beide noordsche mogendheden had men ze toen niet voetstoots kunnen aantasten, maar mocht zich alleen met het onderzoek naar de verboden waar bezig houden, die zij wellicht voerde. Men had ze daartoe omcingeld, en was er nog meê doende, toen den 29^{en} Jean Barts schepen naderden. Hidde deed toen de zijne zich in linie scharen, terwijl hij zelf met den *Prins Friso*, dien hij voerde, zich in 't midden stelde. Doch Jean Bart, met de hem eigen stoutheid den aanval wagende, zet, zonder eerst een schot te lossen, op hem aan, geeft hem, zonder zich om zijn eigen schieten te bekreunen, van nabij de volle laag, klampt hem daarop aan boord, en entert hem. Wanhopig verweren zich Hidde en de zijnen; maar zijn scheepskapitein, beide luitenants, tal van zijn manschappen vallen, en hij zelf, reeds aan hoofd en arm gewond, valt, door een pistoolschot in de borst getroffen, neêr, en moet zoo, doodelijk gekwetst en tot geen verderen weêrstand in staat, zijn vlaggeschip zien buit maken. Naar Duinkerken gevoerd, werd hem zijn arm afgezet, doch kwam hij weldra aan zijne wonden te sterven. Twee andere nederlandsche schepen, de *Stad en Landen* van Kap^{t}. De Veer en de *Triton* van Kap^{t}. Bucking, weerden zich mede wakker, en het eerste, dat 52 stukken telde, deed zelfs den Franschman, die hem aanviel, eerst deinzen, doch bezweek even als het andere, dat er maar 32 voerde, in den voortgezetten strijd. De overige schepen echter, door den stouten aanval der Franschen, en 't bijna onmiddelijk bezwijken van hun Schout-bij-nacht, als verbijsterd, maken zich zonder verderen tegenweer, of de minste poging den drie anderen bijstand te bieden, weg, en tijgen op de vlucht naar Texel, dat zij den 1^{en} July bereiken. Eenige engelsche schepen, die, onder Kap^{t}. Kiggin, luttel dagen te voren Hidde's smaldeel ontmoet hadden, en door hem verzocht waren, zich met de zijne te vereenigen, hadden dat, onder 't voorwendsel er geen orde toe te hebben, geweigerd. Zij waren, als de over hun houding te recht vergramde Koning Willem 't aan Heinsius uitdrukte, «bij *abuis van ordres* naar de Gouvliet geloopen», in steê van Hidde te gaan vergezellen; waarschijnlijk alleen omdat ze niet onder een nederlandschen Schout-bij-nacht verkozen te staan; doch 't was, als de Koning verder schreef, «om alle geduld te verliezen, dat er altijd in Engeland zoo veel abuizen en negligencie in de orders» waren [1]. Van nederlandsche zij was het ongeval, buiten 't plichtverzuim der naar Texel gestevende Kapiteins, dáárdoor in de hand gewerkt, dat de Admiraliteit van 't Noorderkwartier uit geldgemis in gebreke gebleven was, niet minder dan vier schepen bij Hidde's smaldeel te voegen, en die van de Maas en Zeeland, door gebrek aan bootsvolk, er ieder één onbemand hadden moeten laten. Tegen de gevluchte Kapiteins werd, op aandrang van den Koning, «met alle strengheid geprocedeerd» [2], en vier hunner bij vonnis van een

---

[1] Zie de woorden uit zijn brief, aangehaald bij De Jonge, t. pl. bl. 414, aant. [1].

[2] "Het chagrineert my seer om te sien, dat de rescontre met Bart soo schandelick is afgeloopen;

krijgsraad onder Almonde, den 4en Mei van 't volgende jaar, uit hun ampt en bediening ontzet, onbekwaam verklaard, den lande verder te dienen, en tot een boete van 1000 zilveren ducatons, de man, veroordeeld. De vijfde, dezelfde Cornelis van Hogerhoek, die zich twee jaar vroeger zoo buitengemeen wakker gekweten had, en ook thans minder schuldig dan de andere bevonden was, werd onder handtasting ontslagen [1].

Een dag of tien later had een nieuwe ramp op zee plaats. Kapitein La Cave en de Commandeur Englenburg, waren, met het oorlogschip *Rotterdam* van 44, en het fregat *De Dolfijn* van 22, uit Engeland gevaren, om de paketboot en een twintig koopvaarders naar Holland te geleiden. Zij zagen zich echter onderweg door een vijftal Duinkerkers onder Jean Bart bestookt, die 't eerst op de boot aanzettende door den wakkeren La Cave, in den slag bij Bevezier reeds door zijn kloekheid uitblinkend, daarvan werden afgehouden. Hij gaf een hunner de volle laag, en teisterde hem verder zoo, dat hij genoodzaakt werd af te deinzen, doch had nu het ongeluk, bij 't wenden, zijn schip op zij te zien slaan, en er, door 't water overstelpt, met de gansche bemanning en anderhalf honderd passagiers, waaronder een zoon en twee dochters van den gezant Van Citters, meê te gronde te gaan; terwijl Engelenburg, nu met zijn fregat alleen gebleven, door den overmachtigen vijand nagezet, op een zandbank vast raakte. Paketboot en koopvaarders hadden ondertusschen gelegenheid gevonden, de Maas behouden binnen te loopen [2]. Om de Duinkerkers en hun gevreesden aanvoerder in hun toenemenden overmoed te fnuiken, werd nu den Admiraliteiten gelast, met den meesten spoed, de nog ontbrekende schepen naar Texel te zenden, om er de overgeblevene van Hidde's smaldeel meê te versterken [3], en allen toen gezamenlijk onder bevel van den Kapitein van de Maas, Willem van Rechteren, gesteld, om, met een achttal engelsche bodems onder den Schout-bij-nacht Hobson vereenigd, naar Duinkerken te stevenen. Reeds den 16en kozen ze daartoe zee, en bleven nu anderhalve maand lang voor Duinkerken kruisen, 't geen Jean Bart en de zijnen, zich aan geen ongelijken kamp willende wagen en met de verkregen uitkomst tevreden, daar nu rustig binnen hield en voorloopig onschadelijk maakte [4].

Inmiddels waren Russell en Almonde, zich met de spaansche scheepsmacht vereenigd hebbende, na gehouden krijgsraad, de Straat door naar Barcelona gezeild, voor

---

men moet met alle rigeur doen procedeeren tegens die Capns, die haer devoir niet hebben gedaen". (Brief aan Heinsius, van 8 July, bij Van der Heim, t. pl. bl. 88).

[1] Zie bij De Jonge, t. pl. bl. 412.

[2] Zie ald., en verg. Huygens' *Dagboek*, t. pl. bl. 376.

[3] Dit verklaart, waarom tegen de schuldige Kapiteins vooreerst nog niets aanhangig werd gemaakt: men kon hun dienst, hoe onwelkom anders, nog volstrekt niet missen.

[4] Zie bij De Jonge, t. pl. bl. 417.

't welk zij echter, door tegenwind en stilte gestremd, eerst den 8en Augustus aankwamen. Tourville had er hun komst evenwel niet afgewacht, maar met zijn schepen de wijk naar Toulon genomen; terwijl Noailles, nu alle hoop opgevende de stad nog te bemachtigen, het voorgenomen beleg liet varen. De spaansche Koning, over dit zonder eenigen strijd verkregen gevolg verblijd, betuigde er dien van Engeland en den Algemeenen Staten in een schrijven van dankheb zijn groot genoegen over, schonk Russell het met diamanten omzet portret zijner anders weinig vorstelijke tronie, en Callenburgh een met edelsteenen versierd kruis; daarbij werd de laatste door de Stads overheid van Barcelona nog met een zilver vergulde lampetkan en kom, waarop het stads wapen, en twee zilveren fruitschalen begiftigd [1]. Tot den 26en bleef de vloot nog voor Barcelona liggen, om toen de reis naar huis weêr aan te nemen. Koning Willem echter achtte dat, in 't belang van den oorlog, een noodlottigen maatregel, en wenschte haar te Cadix te laten overwinteren, om van daar vroeg in 't voorjaar weêr in zee te kunnen gaan [2]; in dien zin vaardigde hij dan ook zijne bevelen aan den reeds tot Malaga genaderden vlootvoogd uit. Deze koersde toen naar Alicante, en bleef voorloopig daar en bij Formentera vertoeven, tot hij, den 6en October het anker lichtende, naar Cadix stevende, en daar nu met het grootste deel der schepen, op kosten van den spaanschen Koning, tot wiens dienst het vooral geschiedde, den winter doorbracht. Slechts een achttal nederlandsche bodems, die er reeds den vorigen winter vertoefd hadden, keerde naar 't vaderland terug, doch om weldra door andere vervangen te worden [3]. In de Noordzee werd inmiddels in September door een engelsch en nederlandsch smaldeel, onder de Vice-admiralen Shovell en Van de Putte, in verband met dat van Van Rechteren, een poging ondernomen om het gehate Duinkerken te kastijden. Den 22en werd daartoe een zoogenoemd *machine*-schip of springer — een met kruit, bommen, karkassen, en ander vernielingstuig geladen vaartuig — uit de vloot op een der forten afgezonden, doch van daar uit zoo beschoten, dat het in brand geraakt in de lucht vloog, zonder eenige schâ aan te richten; een tweede onderging geen beter lot, daar het op zij viel, evenzeer in brand raakte, en niets te weeg bracht. Vier dagen bleef nu de vloot werkeloos de bombardeerschepen verbeiden, die den 26en eindelijk uit Duins aankwamen. Ofschoon er toen echter, 's namiddags van den 27en, meer dan 50 bommen stadswaarts geworpen werden, bereikten slechts weinige van dezen hare veste, en kwamen de meeste in zee of op 't strand neêr. De hevige wind en hol staande zee beletten de schepen toch, op den gewenschten afstand te ankeren, en dwongen

---

[1] Zie bij De Jonge, t. pl. bl. 427.

[2] Zie zijne brieven van 29 Aug. en 9 Sept. bij De Jonge, t. pl. bl. 429, aant., en Van der Heim, *Archief* II. bl. 89.

[3] Zie bij De Jonge, t. pl. bl. 430.

hen integendeel aanhoudend onder zeil te blijven; 't geen Van de Putte zijn spijt niet verhelen liet, dat men door het deerniswaard verzuim van britsche zij, de bombardeervaartuigen niet eerder te zenden, den gunstigen tijd voorbij had laten gaan, en thans «door Gods weêr en wind» in 't volvoeren van zijn plan verhinderd werd. Daar dit weêr nu in al zijn onstuimigheid bleef aanhouden, besloot men den 28^{en} tot den terugkeer, en kwam den volgenden dag weêr voor Duins ten anker [1].

Den 8^{en} der zelfde Septembermaand was de Hertog van Holstein-Pleun uit Koning Willems leger, dat toen te Roesselare lag, opgebroken, om van Luik en Maastricht uit het beleg voor Hoei te slaan, en dit den Franschen weder te ontwringen [2]. Te Luik besprak hij alles met Coehoorn, die hem naar Hoei begeleidde, dat nu door brandenburgsche, luiksche, en nederlandsche troepen omcingeld werd. Hoewel de Graaf van Guiscard, die met drie bataljons in de stad lag, zich had uitgelaten, dat hij haar niet zoo gemakkelijk dacht over te geven, als zij het vorige jaar genomen was, trok hij er met de bezetting, 's avonds van den 18^{en}, op bevel van 't fransche legerhoofd, reeds uit, nadat men hem eerst 's morgens was komen belegeren, op voorwaarde dat men het kasteel met zijn forten niet uit de stad beschieten zou. Men richtte zich nu tègen genen, en begon met het fort Piccardt te beschieten, dat door een ouden franschen overste, Condom, bezet was. Men bestormde het vervolgens vrijdags den 24^{en} met zoo goed gevolg, dat het, nadat de oude man aan zijn been gekwetst, en een ander overste gedood was, 's namiddags 5 uur met den degen in de hand vermeesterd werd, en de overste Pontieu, die den naar 't kasteel geganen Condom vervangen had, gevangen werd genomen. Op 't kasteel lag de wakkere Generaal Reignac, dien men opzettelijk uit zijn vorige bezettingsplaats Charleroi had gezonden, om des te beter weêrstand te bieden. Het bleek echter tegen de macht van 't geschut — niet minder dan 46 stukken en 32 mortieren, die men had meêgevoerd — niet bestand. Al ras werden er twee bressen in geschoten, en het tevens voortdurend uit de mortieren met bommen begroet, zoodat men er reeds den 27^{en} zijn neiging tot onderhandeling bij trommelslag te kennen gaf. Een fransch Kapitein werd daartoe naar den Hertog gezonden, doch gaf aan tafel zoo hoog op van al 't geschut en de bommen, die nog voorhanden waren en een verdere verdediging zouden veroorloven, dat de Hertog zich genoopt vond, hem te vragen, uit welke streek hij wel was? en op zijn antwoord: «uit Gasconje», zeî, dat hij dat aan zijn toon al had meenen te merken. Het duurde een geruime poos, vóór men 't eens kon worden; den volgenden dag werden echter de voorwaarden geteekend, die de van omstreeks 12 tot ruim 7 honderd man geslonken

[1] Ald. bl. 421.

[2] Zie Huygens *Dagboek*, t. pl. pl. 429, en verg. 's Konings brief aan Heinsius van 9 Sept., *Archief* t pl. bl. 90.

bezetting vrijen aftocht met wapenen en bagagië toekenden, met achterlating van eenige gijzelaars, tot alle schulden in de stad betaald zouden zijn, en tegen vrijgeving der gevangen genomen burgers en geroofde runderen [1]. Een paar dagen later kwam Koning Willem naar Tongeren, van waar hij toen met Holstein-Pleun, de luiksche en brandenburgsche legeroversten Tserclaes en Von Heiden, en Coehoorn, naar Luik en Maastricht ging, om alles in oogenschouw te nemen. Te Luik werd hij door den Deken en de kanonniken in 't Karthuizerklooster onthaald, drukte den eerste, na zijn erkentelijke toespraak van een *miserere* lang, met de meeste hartelijkheid de hand, vertelde hem, hoe hij er vóór 28 jaar nog eens gegeten had, en beloofde hem niet alleen zijn voortdurende bescherming, maar zeî hem en Luikerland, Limburg, Dalem, en verderen omstreken vrijdom van alle krijgslasten toe, daar ze reeds zooveel hadden doorgestaan [2]. Van Maastricht trok hij voorts over Nymegen naar 't Loo, den veldtocht voor dit jaar met de herovering van Hoei wel besloten achtende.

Van 't Loo na een week of twee in Den Haag gekomen, hielden hem daar voortdurende hevige tegenwinden nog geruimen tijd op, en liep het tot na zijn verjaardag zelfs aan, vóór hij de reis naar Londen weêr kon aannemen. Hij vond er de kinderpokken bij toeneming heerschende [3], en zou er helaas! weldra aan zijn eigen Hof met den gevoeligsten slag door getroffen worden. Zong hem een rechtzinnig nederlandsch boet- en kreupelrijmer met Kerstmis nog van «Jehova» toe,

> Jehova, die uit al Zijn heerlijkheid,
> En uit Zijn Majesteit, uw Majesteit
> Geheiligd heeft, om, uit Zijn heiligheden,
> Drie tronen van drie kronen te bekleeden
> Alleen met uwe Koningin, in een
> Volmaakt, als twee uit vleesch en been;

nauw tien dagen later zou hij zich die hem zoo diere koninklijke wederhelft zien ontvallen, als zooveel anderen in die dagen, onverhoeds door de gevaarlijke ziekte getroffen. Te vergeefs, dat de artsen eerst nog twijfel opperden omtrent den aard der krankte, de droevige waarheid bleek maar al te ras, en in den nacht van 5 op 6 January bezweek zij. Zoodra zij bleek aangestoken, had de Koning zijn veldbed in haar voorkamer laten opslaan, en was niet van hare zijde geweken; doch minder

---

[1] Zie de brieven van Coehoorn, Amama, en Meyers, in Sypesteyns *Bijdragen*, t. pl. bl. 125 en vv.

[2] Zie Meyers schrijven van 4 October ald., bl. 143.

[3] Zie Evelyns *Diary*, op 22 Nov. en verder (p. 559).

[4] *Geboortevermaning onzes Heeren Jesu Christi aan den Grootmaghtigen Koning van Groot-Brittannië n, enz., op den jegenwoordigen tijt ende het ingaen van Zijnes Heylants jaargetijde deses jaers* 1695. *Apoc.* 20, v. 7 en 8 (door C. D. M.) In 's Gravenhage, gedr. voor den auteur, 1695.

gelukkig dan Portland in der tijd, bij zijn trouwe verpleging van hem zelf, zou hij haar niet weêr van haar legersteê mogen zien verrijzen. Hij stortte zijn getroffen gemoed in Bisschop Burnets boezem uit: «er is geen hoop meer», sprak hij hem toe, «ik was de gelukkigste man in de wereld, en ben thans de rampzaligste; gebreken had zij niet; gij hebt haar goed gekend, maar noch gij, noch iemand dan ik zelf, kon haar in al haar goedheid kennen» [1]. Zij zelve — eerst drie-en-dertig jaar oud — schikte zich met de haar eigen beminlijke kalmte in haar onvermijdelijk naderend einde. Van haar gemaal kon zij ten slotte slechts met een handdruk afscheid nemen, daar haar stem haar begeven had. Haar zuster verzoende zich met haar vóór haar afsterven; ze zond een vriendelijke boodschap, en ontving een dergelijke terug, doch kon — om alle aandoening te vermijden — niet persoonlijk worden toegelaten. Na 't afsterven had zij echter met haar koninklijken zwager al spoedig een bijeenkomst, en nam daarop haar intrek weêr in Whitehall. In de hoofdstad was de rouw groot, en werd de minzame, weldadige, en vlekkeloos-reine Koningin door elk betreurd. In de kerken en kapellen werden zondags na haar dood hare deugden herdacht, en toen 't Parlement voor 't eerst weêr bijeen kwam, na een diepe stilte, niets anders verricht, dan besloten, den Koning een adres van rouwbeklag aan te bieden. Het gebalsemde lijk bleef tot den dag der plechtige ter aardebestelling in Whitehall, om 't welk de belangstellende menigte zich dag aan dag verdrong. Den 11^{en} Maart greep zij met ongewone staatsie plaats, en was het de eerste maal dat beide Huizen van 't Parlement in zulk een plechtigheid deelden. Bij den dood toch van een regeerend staatshoofd nam anders ook het Parlement van zelf een einde, terwijl thans, na den dood der Koningin, de Koning, en met hem 't Parlement, nog aanbleef [2].

---

[1] Zie zijne woorden aangehaald bij Macaulay Ch. 20, op 't einde.

[2] Macaulay t. pl. Zie voorts nevensstaande afbeelding naar eene prent van den tijd, met de volgende verklaring der cijfers: 1. Driehonderd arme vrouwen, vier aan vier, en twee trompetters. 2. De banier der Unie, de pagiës, bedienden, enz. van de kleed- en andere kamers; de edelluî van de kapel en de sacristy, en de koorjongens. 3. De officiers van de juweelkamer, de opdisschers en proevers, enz. 4. De kapellaans van den Koning en de Koningin, de *aldermen* van Londen, de bouwmeester Wren. 5. Twaalf edelluî van de slaapkamer, met een gehemelte, om 't van den wagen genomen lijk naar de abdijdeur te dragen; voorsnijders en schenkers. 6. Een officier van wapenen, de secretaris en tresorier der Koningin, de Lord-major van Londen, enz. 7. Twee officiers van wapenen, de leden van 't Lagerhuis met hun spreker; vier officiers van wapenen, de leden van 't Hoogerhuis, met hun spreker, enz. 8. Een officier van wapenen, de banieren van Chester, Wallis, en Cornwallis, door drie Lords gedragen. 9. Een officier van wap^{n}., de banieren van Schotland en Ierland door de Lords Monmouth en Selkirk gedragen. 10. Twee officiers van wapenen, de banier van Frankrijk en Engeland in kwartieren aan de eene, die van Engeland aan de andere zij, in 't midden de groote banier; de stalmeester der Koningin met het rouwpaard, twee staldienaars, een officier van wapenen met helm en pluim, twee anderen met schild en zwaard; de derde wapenkoning met het wapenkleed,

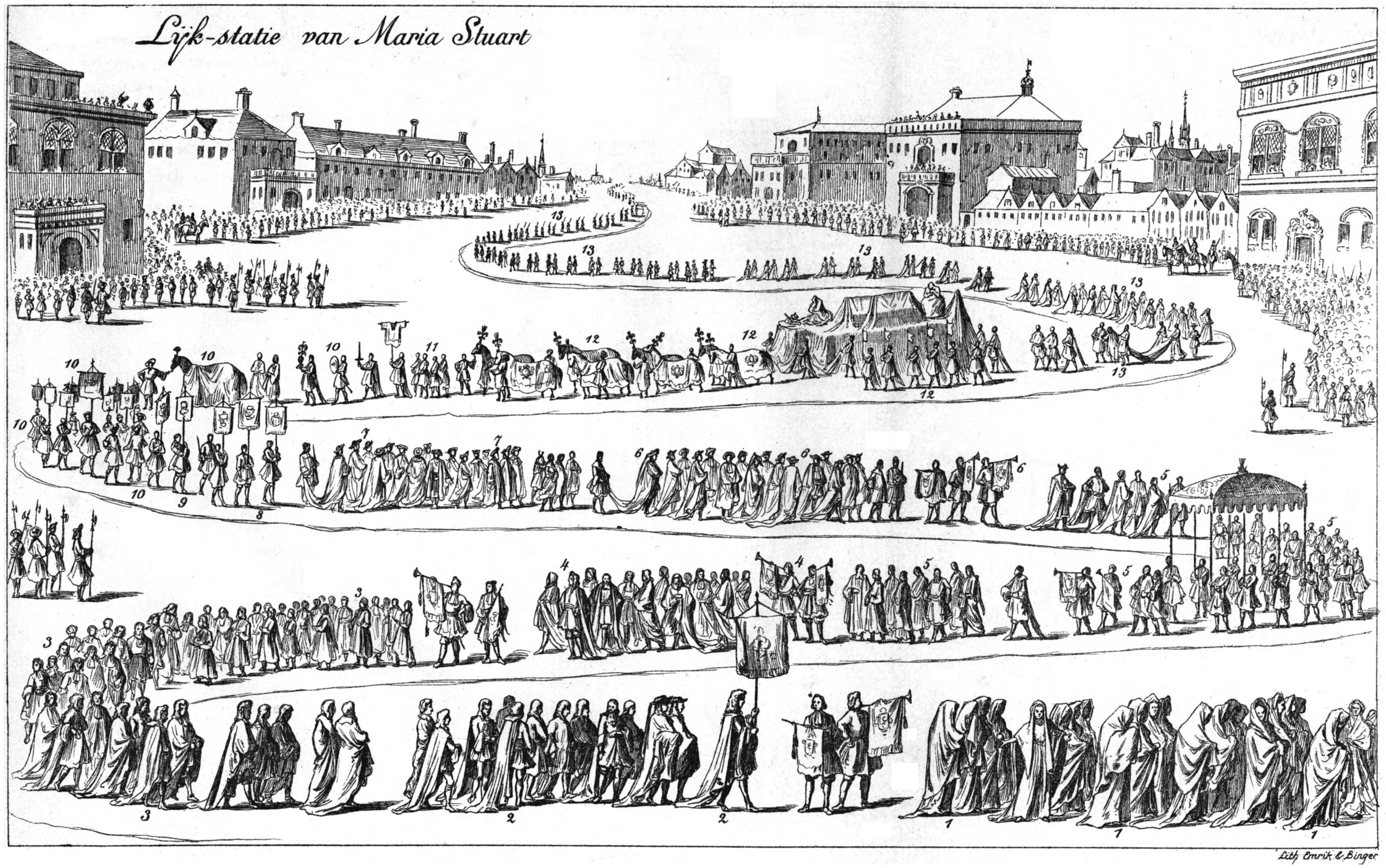
Lijk-statie van Maria Stuart

Lith. Emrik & Binger

Aan de Algemeene Staten had de Koning, onmiddelijk na 't overlijden, van den treurigen afloop der ziekte kennis gegeven, tot welker bestrijding «alle menschelijke middelen bij de hand genomen» waren; doch «God anders beschikt hebbende, deden ze geen effect», en moest de diep betreurde zieke «haar ziel haren schepper overgeven, hem-zelf latende de geheugenis van een echtgenoot, die een voorbeeld was van deugd en conjugale affectie. Wij zouden hebben bezweken» — vervolgde hij zijn schrijven — «onder zoo grooten affictie, indien de overdenking van een geheele onderwerping, die wij behooren te hebben aan den wille Gods, ons niet geholpen had om ze te dragen. Wij twijfelen niet, of gij zult grootelijks deel nemen in den droevigen staat, waarin wij ons bevinden, en gevoelig getroffen zijn door 't verlies, dat wij zoo even geleden hebben, zoo om 't belang dat gij neemt in 't geen Ons aangaat, als om de achting die gij altijd gehad hebt voor Haar persoon en Haar groote en uitmuntende hoedanigheden, die U in 't bijzonder zijn bekend geweest, daar Zij er gedurende Haar lang verblijf onder U zooveel blijken van heeft gegeven». Aan Heinsius betuigde de Koning drie weken later nog, «dat het hem groote moeite kostte te schrijven, en hij er tegen op zag weêr krijg te gaan voeren».

In Holland uitte zich de algemeene rouw niet minder luid dan in Engeland. «O, britsche roos!» klaagde men er:

O, britsche roos, op wier geliefd gezicht
Ons Statenhof, ons welig 's Gravenhage,
's Lands Rechtsstoel en vermaaklijk lustpriëel,
Zoo onlangs nog zijn moed op plag te dragen!
Hoe ras verwelkt de blos op haren steel!
Wat levert ons dees ramp al rampen tevens![1]

«Werwaarts ik mij keere of wende», sprak de haagsche kerkleeraar der Remonstranten, Joh^s. Brandt, «allenthalven komen mij zuchten en tranen, om strijd uitge-

---

en de Lord-kamerling der Koningin. 11. De tweede koning van wapenen, dragende, zoolang de lijkkist niet op den wagen stond, scepter, wereldbol, en kroon, op een rood fluweelen kussen. 12. De lijkkist in een open wagen, van acht, elk door een man geleide paarden getrokken; twee vrouwen van de bedkamer der Koningin, de een aan 't hoofd- de ander aan 't voeteneinde der kist gezeten; drie pairs ter wederzijden van den lijkwagen, de slippen van 't lijkkleed houdende; meer buitenwaarts zes ridders, ieder met een banderol. 13. De eerste wapenkoning tusschen twee deurwaarders; de Hertogin van Somerset, opperste rouwdraagster; de Graaf van Pembroke, geheim zegelbewaarder; de Hertog van Leeds (Cairmarthen), voorzitter van 's Konings Raad; twee Hertoginnen, door den onderkamerling der Koningin bijgestaan, als sleepdraagsters; anderhalf dozijn andere rouwdraagsters; twee edelluî deurwaarders; zes ladies van de bedkamer; zes staatsjuffers; zes kameniers; de loontrekkende edelluî en de helbardiers.

[1] *Withal in rouw*, *door* Kasper Brandt. In 's Gravenhage, gedr. by Gillis van Limburg, 1695.

boezemd en geschreid, ter ooren. Elk kropt, zooveel mogelijk is, zijne droefheid in; elks aanschijn staat droevig; elks oogen vloeyen over; elk heeft de doodverf gezet. De stilzwijgendheid dezer kerke jaagt mij een eerbiedigen schrik aan, en hare stomme muragiën spreken, in dit geval, ruim zoo krachtig als ik doen kan met levende stemme. En is dit wonder, dewijl elks harte en ziel nu rouw draagt?» [1]. — «O, Vorstenwieg», sprak een ander «'s Gravenhage in treurgewaad» toe:

O, Vorstenwieg, gij, die voorheen
Maria tot een woning strekte,
Zoo lang haar oog uw Hof bescheen,
En zij u met haar vleugels dekte;
Trek vrij, 't is tijd, het rouwkleed aan:
Deze uwe glorie is gedaan.

Indien gij die Vorstinnebloem
Niet zaagt vertrekken zonder schreyen,
Wanneer Brittanje, vol van roem,
Haar ging ter heerschappij geleyen,
Stort nu uw tranen met meer recht:
Maria heeft het afgelegd [2].

«Wat baát», vraagde dezelfde, in klanknabootsende rijmen, haar drie overzeesche rijken:

Wat baat uw klokgeluî, drie Rijken, die alom
Uw naren galm betuigt, al was elk huis een Dom
In 't om en om van druk zoo plots verstomde Londen?
Dat brommende gebom kan niets als rouw verkonden.
Het treurend Holland volgt dat klokgedommel na;
Wat is 't? — Herdenking van een onherstelbre schâ! —

Hoe «droevig» zulk een herdenking was, langs één weg kon «haar dood der Kristenwereld» leerde Brandt «niet alleen nut doen, maar zelfs groot voordeel geven, dewijl haar koud gebeente nog lessen voorschreef van deugden, door elk leerzaam mensch te volgen; mij dunkt», sprak hij, «nog steekt ze 't hoofd ten grafzerk uit, en moediger gebiedt zij ons, om haar gedachtenis te eeren, niet met uiterlijke omstandigheden van rouw, bij menschen kunnende waargenomen worden, die onwaardig zijn dat ze haar betreuren; maar met het navolgen van hare deugden. Wordt dit van Engelschen en Neêrlanders behartigd, dan zal haar asch zich nog vrolijk bewegen, en tot in de zielen stuiven van vrienden en vreemden, om met een heiligen ijver, is 't niet haar te evenaren, ten minste van verre hare voetstappen te eeren. Ging in Maria de schoone zon onder, die tot het middenpunt scheen geklommen en zooveel stralen uitschoot, poogt gij ten minste als kleine starren te blinken en uw licht van

---

[1] *Lykrede over het ontijdig afsterven van de Doorluchtigste en Grootmagtigste Vorstinne* Maria Stuart, enz. uitgesproken te 's Gravenhage, den 11en Febr. 1695, door Joannes Brandt. In 's Gravenhage, by Daniel Gezelle, 1695.

[2] *Brittanje en Neêrland in den rouw over 't afsterven van Haar Grootmachtigste Majt.*, enz. door P. Rabus.

't hare te ontleenen. Blinkt dus uit in den staat en de kerke: in hoven, raadhuizen, vierscharen, en gezelschappen. Op dezen grond trekke men, door de hemelsche genade gesterkt, 't gebouw op van zooveel andere deugden, die we in dit overheerlijk voorbeeld opmerkten: mededeelzaamheid, vriendelijkheid, zachtmoedigheid, nederigheid, meewarigheid. Zoo zal de doode Koningin in elk van haar onderdanen, en in ons allen nog herleven». Gelijk op dezen haagschen kansel, werd zij op tal van andere bepreêkt, doch niet overal in zulke ongekunstelde en verstandige taal en zin. «Dochter Sions, protestantsche kerke!» liet zich bijv. de utrechtsche professor en kerkleeraar Herman Wits hooren, «laat dag en nacht tranen afvlieten als een beke: gij mist uw koninklijke voêstervrouw, de beschermster uws geloofs, de voorgangster in uwe godsdienst, en dat doorluchtige voorbeeld van heiligheid. Zoo het mij vrij stond, een hooger register tot een profetische klaagtoon» — Jeremia's woorden, die hem tot text dienden — «te trekken, ik zou haar op hun woorden naschreyen: ontzet u hierover gij Hemelen, en zijt verschrikt! wordt zeer woest, gij aarde! de mane worde verdonkerd, de zonne worde zwart als een haren zak, de Hemelen toegerold als een boek, en al haar heir tere uit, omdat zoo helder een licht, zoo blinkende sterre, de lust van aller vromen oogen, zoo schielijk in een tranenzee verdronken is! Wat staat ons nu te doen? Zullen wij tieren tegen de nijdige dood? Zullen wij uitvaren tegen het noodlot? Zullen wij murmureeren tegen de opperste voorzienigheid, die aan zooveel onnutte ballasten der aarde de dagen verlengt? Verre, verre moet het van ons zijn! Zoo wij klagen zullen, gelijk wij mogen en moeten, het moet over ons zelf en onze zonden zijn. Wij, wij hadden ons zulk eene princesse onwaardig gemaakt: onze atheïsterij en heilloosheid, die zoo bandeloos doorbreekt, onze huichelarij en sleurgodsdienst, onze ontheiliging van Gods naam en deugd, onze wrevel tegen ouders en overheden, onze haat en nijd en alle liefdeloosheden, onze onbetamelijke dartelheden, onze trots en hoovaardij, ons liegen en bedriegen, en al die gruwelstukken die onder ons in zwang gaan, die hebben de goddelijke lankmoedigheid getergd, die hebben de krone onzes hoofds afgestooten, die hebben — ik moet het zeggen, hoe hard het ook klinken mochte — die hebben, zeg ik, de koninginne vermoord!» [1] — Als «Sions getrouwste zoogvrouwe», verheerlijkte haar wijlen Spinoza's achterbuur en gemoedelijke levenschetser, de hoogduitsche predikant der haagsche Lutheranen, Colerus: «Slaat», zoo ving hij zijn voorafspraak aan, «slaat aan den knoop, dat de posten beven; alzoo laat zich, geliefden in den Heere Jezus, de rechtvaardige God in het profetische gericht bij zijnen knecht Amos hooren; en 't geen Hij dezen zijnen knecht verkondigde, dat

[1] *Juda onttroont, ofte Treurpredikaetsie over Jeremia's klaegliederen V, v.* 16, *gepast op de overdroeve doot van de Doorluchtigste Princesse Maria Stuart,* enz. *door* Herm. Wits. Tot Utrecht, gedr. by François Halma, 1695, bl. 52 en v.

heeft Hij ons in deze dagen laten voelen en bevinden: hij heeft aan den knoop geslagen en de posten van het land beven daarvan. Gansch Europa wordt door dezen slag geschud en bewogen. Wanneer men een zwaren donderslag hoort, zoo verschrikt een ieder, wetende dat dezelve met bliksem en onweêr vergezelschapt is; maar, ach, God! wat op dezen slag zal volgen, die Gij ons tegenwoordig hooren en gevoelen laat! — Een zoogvrouwe», vangt hij daarop zijn preek zelve aan, «is een lieflijke naam: in 't Hollandsch heet ze een minnemoêr, wijl zij het kind en het kind haar bemint en liefheeft. Een zoogvrouwe is een kinds tweede moeder. Geen grooter verlies is er voor het kind te lijden, als wanneer het zijn zoogvrouwe te vroeg verliest. Sterft de minne, zoo schreit het kind; de ouders zijn bekommerd, en beklagen zoo een vrouwe, inzonderheid wanneer ze vroom, getrouw, en zorgvuldig geweest is. Wanneer ik het meerder met het minder, een dienstmaagd met een vorstinne, een gemeene vrouw met een koninginne, een lichaamlijke zoogvrouwe met eene geestelijke mag vergelijken; zoo mag ik ook waarlijk de zoogvrouwe in het Huis van Jacob met onze in God rustende Maria, Koningin van Engeland, enz. vergelijken: eene getrouwe voedster en lieflijke zoogvrouwe van het geestelijke Sion, die door de borsten van haar liefde en goeddadigheid de weeskinderen van Jacob, d. i. de armen en noodlijdenden, de verjaagden en vervolgden, zoo rijkelijk en milddadig plag te voeden en te onderhouden. 't Zou niet vreemd zijn, dat ik deze liefdadige Koninginne onder eene zonne verbeeldde, met dit opschrift *omnibus aequa;* want de vriendelijke stralen van haar koninklijk aangezicht verheugden al de wereld, maar inzonderheid de bedroefden en noodlijdenden. Ach, Engeland, beweent uw groote Koninginne! trekt een zak aan, en draagt rouwe over haar! Ach, Holland, beweent uw goeddadige Vorstinne! gij weet, hoe lief zij u, en gij haar geweest zijt! Met wat tranen heeft ze u verlaten, en hoe geerne had ze onder uwen palmboom blijven wonen! Ach, Sion, beweent uwe zoogvrouwe, wier borsten gij dusverre hebt gezogen, en wier melk u tot hiertoe rijkelijk gevoed en onderhouden heeft! — Treedt om haar bedde van parade, als geen weduwen om dat van Thabea, beweenende haren dood, *Actorum IX*, vers 39».

Als zulk «een zoogvrouw van de algemeene Kerk» schetste haar ook de leidsche professor Trigland, en doorliep daarbij haar te vroeg geëindigd leven. «Den 10en van Meimaand, in het jaar 1662», zoo sprak hij, «kwam deze koninklijke Princes te voorschijn met de bloemen van het veld, welke de korte duur van hare heerlijkheid terstond maar al te waar verbeeldden; uit een verstandige en bevallige moeder geboren, van Jacob, doenmaals Hertog van York, aan dezelve verwekt, die, wat kwaad Hij ook immer mocht bereid en berokkend hebben voor Gods Kerk en ons land, nochtans met dit een aan beide nog meerder goed heeft gedaan, dat hij zoo gadelooze Koningin voor hen, niet voor hem, gebracht heeft in de wereld. Was de joodsche Maria het sieraad van Bethaniën, deze is geweest een moeder van gansch Israël, een

zoogvrouw van de algemeene kerk, een der grootste schilden der aarde, welke immermeer Godes waren. In de gemeenschap van deze kerk wierd ze ingelijfd door den kristelijken doop, ten overstaan van Prins Robert en de Hertoginnen van Buckingham en Ormond, als getuigen. Van dien tijd af, haar zijnde gegeven te groeyen in de voorhoven onzes Gods, in alle godzaligheid en goede zeden, in die kennis en konsten, welke haar sexe en hooge geboorte betaamden, werd ieder haast gewaar, dat in haar de Geest der H. Goden woonde, wiens merk door het H. Bondszegel op haar voorhoofd was gestempeld, en die haar, uit die reden ook, gelijk de hermine, die ze droeg, van alle vuiligheid vervaard, met den deugdzamen Daniël afzonderde, in een dertel Hof, of als een visch, welke zijn zoetigheid bewaart in 't midden van de zilte baren; die, tot in haar kinderspelen toe — welke beter elders verteld worden, dan op dezen stoel — gelijk Cyrus, de heldere stralen van een kloeken, rechtschapen, en koninklijken geest in een schoon, welgemaakt, en handig lichaam aan alle kanten liet uitblinken. Onderdes rijpte vast het zaad Gods, en kreeg zij een grondige kennis van de gezuiverde leer der waarheid. Het scheelt geweldig, dat nimmer een Maria van Bethaniën zoo dikmaal heeft gezeten aan de voeten van Gods Zoon, als deze koninklijke Princes verwaardigd heeft te doen aan die zelfs van zijn geringe knechten, noch een Esther zoo bloot voor Juda gestaan in de bres, als de onze voor 't belang van de gereformeerde kerke. Begeert men ook proeven van haar innige liefde tot den Zaligmaker, nadat ze, niet een flesch van 300 penningen nardus, maar al wat ze waard had op de wereld, haar goed, haar geluk, haar gemaal, haar eer en leven, heeft opgezet voor Kristus zake? Hoort dit vrij, Hendrik de Groote! en ziet met een bloos — was het maar niet te laat! — hoe ver uw kleingeloovig hart het voor de kristelijke grootmoedigheid van uw tedere nanicht moet verliezen: een kroon van Frankrijk docht u wel waard, om in de mis zelf, tegen uw beter weten, te gaan; en, nevens 't recht op die van Frankrijk, zet deze nog drie andere kronen liever in 't uiterste gevaar, dan dat ze, wijd van zelf daarin te gaan, door een trek van de pen of luiking van 'er oog, in 't afschaffen van de *Test*, de deur van de mis voor andere, maar de minste van haar toekomende dienaars zou ontsluiten. Wanneer de eerste overtocht van den Prins door dien bekommerlijken storm gestoord was en verhinderd: «God», zeide ze (tot) een godvruchtige vrouw, in wiens vertrouwden schoot zij, met biggelende tranen, uitstortte de innigste bewegingen van haar beklemde hart: «God heeft mij gegeven, als bij mirakel, de kennis van Zijn waarheid in het Hof van een oom, daar de religie de meeste toegang niet had, en van een vader, die de roomsche zeer voorstond en omhelsde; en die kennis acht ik meer als drie kronen. Was het ook maar te doen om mijn recht te bewaren, dat ik daartoe heb, nooit had ik mijn toestemming tot deze expedicie gegeven; maar omdat men mij heeft gepresenteerd, dat zonder die de Religie niet te redden is, heb ik daarover ook niet gebalanceerd, en

beveel aan God de uitkomst van Zijn goede zake». Dat's, broeders, de taal des geloofs; dat is een verloochening, die in geen gemeen Kristen kan vallen; dat is de keur, die de H. Geest in Mozes zoo hoogelijk roemde, behalve dat hij tot zijn veertig jaren wachtte, zoolang nog heulende met Farao's Hof, en zij al in 't knoppen van haar teêre jeugd, Hof, wereld, en al hun begeerlijkheid zoo grootmoedig ging verzaken!» [1]

Als een Tabitha en Debora schilderden haar anderen [2], en lieten zich ook in tal van rijmen vernemen [4]. «Ik hoor», schreef in dicht dezelfde utrechtsche godgeleerde, die haar nagedachtenis ook op den kansel zoo zwierig gevierd had:

Ik hoor een naar geluid alomme
Van al de klokken, niet gewoon,
Op zoo een zware en holle toon,
Als om een vorstlijk lijk te brommen.
Mijn God! wat vorstlijk lijk is 't doch?
Is Willem dood? — Wat woord ontvalt me?
Mijn hart verstijft, mijn bloed bestalt me!
Neen, God ten prijze, leeft hij nog,
En leve tot in eeuwigheden!
Maar zijn doorluchtste Koningin,
En overdierbre gemalin,
Zoo eêl van leest, zoo schoon van leden,
Zijn rust, zijn troost, zijn toeverlaat,
Zijn weêrhelft in 's Rijks heerschappye,
Zijn tortelduive, zijn Marye,
Het steunsel van zijn hart en staat,
Is door den dood hem, laas! ontzonken! —
Dat helder licht, zijn oogenlust,
Is op zijn middag uitgebluscht
En in een tranenzee verdronken.
Die maar zinkt in de ziel als lood,
's Lands Vaders, scheurt dan vrij uw harte,
Schreeuwt over berg en dal, met smarte:
"De braafste Koningin is dood!" [5] —

«Ach, nare dood! waarom geen andre weggehaald?» vraagde de vermakelijkste aller lijkrijmelaars, de Proponent Jacob Visvliet, die zijn ieders lach wekkende *Tranen* «in de schoot van de regeerende burgemeesters der stad Amersfoort» uitstortte [6]; doch hij zocht zich, ten antwoord, met de opmerking te troosten:

Neen, hare Levensvorst geeft haar nu eerst verkwikking,
Terwijl met Jacob's leer klimt Jacobs dochter op;

---

[1] *Mariaas goededeel toegepast op het heiligh leven en de droeve dood van de doorl^ste^, grootmagtigste* Maria, *enz. door* Jacob Trigland (Tot Leyden, by Joh Verbessel, boekv. over de Academie, 1695).

[2] *Tabitha doot en onsterfelyk vertoont in een lijkpredicaatsie*, enz. door J. Vollenhove (in 's Gravenhage, by Gillis van Limburg, boekdrukker in de Papestraat, 1695).

[3] *De godvruchtige Debora's dood en begravinge, vertoont en toegepast op die van* Maria Stuart, *enz. door* Daniel Le Roy, *Bedienaar des Godl. Woords in de gemeente Jesu Christi op de Koogh aan Sardam, dog nu beroepen tot Nimwegen* (T'Amsterdam, by de Wed. van Steven Swart, 1695).

[4] *Israël ter uitvaart met Mirjam*, enz. *door* Fred. van Herinkhuysen, *tot Asch in 't Graafschap Buren* (Tot Amsterdam, by Gez. Borstius, 1695).

[5] Vollenhove in Den Haag, Van Erp te Meerkerk, Ledeboer te Niekerk, Hollebeek te Dordrecht, enz.

[6] Zie het *Treurdicht* achter zijn aangehaalde Lijkpreek.

[7] *Tranen over 't overlijden van Maria Stuart*, enz. (Tot Amersfoort, gedr. by Joh. Clerck, Stadsdrukker, 1695), en *De koninklijke weg nae 't graf der Koninginne met tranen bepaerelt, of lof- en lijk-klagt*, enz. (Ald.).

en zoo achtte hij, waren haar nu «de snoeren in de lachend' hoek» [1] gevallen. Hoe kan ze», riep hij tengevolge daarvan uit:

Hoe kan ze nu bij God op zulk een lot niet brallen,
Nu zij is opgehaald van *Englands* hooge spits
Tot in der *lands der Englen* hoogste krits!
Zij is in *lachend' hoek;* maar ach! zij heeft gelaten
Haar man in *schreyershoek!* —

«O, flonkerbag in Hollands pruik», sprak hij haar verder toe, «o, Englands puik, en licht der edele verstanden!» — en, gelijk hier reeds, spatte hij ook verder in de onzinnigste klank- en woordspelingen uit:

Ach, Poortland, die de poort hebt van het oor des Konings,
En weent niet al te zeer, gij zoudt zijn hert bedroeven,
En uw doorgroefde hert ook nog al meer doorgroeven;
Marees, Maria's wees, zijt op het dak geen musch,
En, Heynsius, ook niet te grooten Peinsius!
Ei, droogt uw tranen op, wie kan Gods raad verwrikken!
Odijk, doch niet bezwijk, en stik niet in uw snikken!
En gij, zijn boezemraad, vermaarde Schuylenburgh!
Gaat voor hem, al te moê, doch niet na huilenburg! —

Dergelijk, tien *quarto*-bladzijden lang voortgezet klankgerijmel, slechts door 's rijmers eigen gulle betuiging te verklaren:

Ik zucht, ik peins, ik suf, ik mijmer, ja ik kwijn,
Ik weet niet wat ik zeg, ik rijmer —

bleek dan der goê gemeente toch wat te erg; — men kwam er van verschillende zijden tegen op, en liet er hem zelfs door Mercurius bij Apollo over aanklagen, en dezen er «vol vuurs» over uitbarsten:

Wie durft zoo stout mijn kunst vertreden?
Wie durft mij, met een laf gedicht,
Braveeren in mijn aangezicht?
Hij zal gelijk een Marsyas,
Mijn bittre wraakzucht niet ontvluchten!

Dus zuiver ik de poëzij
Van 't vuil gespuis en dwinglandij;
Spoei voort, voltrek dan mijn bevelen,
Verschoon geen *vis*, hoe snel hij *vliet!*

---

[1] Met zinspeling — als hij zelf aanteekent — op Horatius' bekende "Ille mihi praeter omnes *Angulus ridet*".

[2] *Merkuur ten hove ofte vonnis van Apollo,* enz. Gedr. op Parnas, by Trajano Bokkalini, door expres bevel van Apol. — Zie verder de *Twist ontstaan tusschen de Rotterdamse HH. Schoolmeesteren en Jacob Vesvliet*, enz. gedr. op den berg Helicon, by D. J. Nuvenaal, ord. dr. van Apollo; en *Haegsche en Amersfoortse krukkendans of Westfaalsche en Hollandsche Olipodrigo toebereid door den verstandigen*

Men dichtte bij voorraad, «tegen dat Z. Eerw. kwam te sterven», een lijkdicht en grafschrift op hem, en zeî hem, als *keidichter*, op den *Keiberg* een standbeeld toe; men gaf Apollo en de Muzen kortswijlige placcaten over hem in de pen, en maakte 't den armen man zoo lastig, dat hij, de poëzy thans latende varen, eene *Apologie ofte noodige verdedinge* [1] in proza uitgaf, ofschoon zelf van de deugdelijkheid zijner verzen steeds zoo overtuigd, dat hij 't «luiden van doorknede hersenen noemde, die er vier schellingen voor betaald hadden», en meende, dat de meeste andere verzen daarentegen welhaast «naar de koffij zouden ruiken».

In Den Haag was er een uit Keulen herkomstig advocaat bij den hoogen raad, Antonie Haan, die de latijnsche taal te baat nam, om, den 7en Maart, der overleden Koningin een lijkrede te wijden, vol van de meest overdreven verheffing en de zonderlingste wendingen, en met de woorden tot text: «de Zon is ondergegaan, de Maan schijnt niet, duisternis dekt de aarde». «Bedrieg ik mij», zoo ving hij al aanstonds aan, «of zie ik de gansche wereld verlicht, en de zon ging onder? Zie ik de zon schitteren en stralen, en ik zeg, dat er duisternis heerscht? Ach, ach, deerniswaarde stervelingen! — Ik blijf versteld staan en vat het ellendige lot des menschen niet: ik weet niet — om met Plinius te spreken — of de natuur meer een moeder dan een betreurenswaarde stiefmoeder voor hem was. — Wel is de zon ondergegaan, daar dat licht der wereld, de Koningin Maria Stuart, ons ontviel; wel schijnt de maan niet, daar de doorluchtige Prins van Nassau en grootmachtige Koning Willem uit zijn koninklijk slaapvertrek, als uit een gestarnte, verschieten zag zijn dierbare gade en bevallige Koningin, welker wijsheid in 't rijksbestier een onverflauwd licht was voor hen, die in de duisternis wandelen. Wel dekt nu duisternis de geheele aarde; want door deze ondergang der zon en verdwijning der maan, kan ook de schranderste en meest ervaren staatsman moeilijk gissen, welken loop, welk einde de dingen van onze onzekere wereld nemen zullen. Niemand mocht gelooven», vertelde hij verder, «dat hij met zijne rede zou meenen te treffen, waartoe de taal en welsprekendheid van een Cicero en Demosthenes niet volstaan zouden hebben», daar «het onbevlekte leven van Maria Stuart hooger, heiliger, en heerlijker was, dan dat het zelfs

---

kok Dr. Joh. Fred. Zwetser, *gezegt* Helvetius (Naar de copy van 's Gravenhage, gedr. te Londen by James Warnar, 1695), met *Vervolg.* Helvetius was een Haagsch geneesmeester, die beweerde, dat slechts de onkunde der engelsche artsen der Koningin den dood berokkend had, en zij, naar zijn voorschrift behandeld, in 't leven ware gebleven. "Ja", spotte men daarom:

Ja, had men dien ervaren wijzen,
Dien doorgeleerden, kloeken, grijzen
Helvetius, dien praktizijn,
Geconsulteerd over de Queen;

Zij was gewis nog in het leven,
Zoo hij haar maar had voorgeschreven
Zijn poederken, door 't gansche land
Bekend bij luiden van verstand.

[1] *Na de copij tot Amersfoort*, gedr. bij Joh. Clerck, 1695.

door de welsprekendste en wegslependste toespraak kon geschetst worden. Zoo wij», sprak hij, «haar geboortedag nagaan, en van de jonggeborene een kijkjen nemen, lag in beiden niet als een voorspelling van haar toekomstige heiligheid? Wat getuigden anders die zachte, schoone, heldere, kalme, eerzame, en tevens gloedvol vonkelende oogen, dan dat zij het kenteeken waren van een rechtschapen ziel, en het ware voorteeken der toekomstige wijsheid? Ik durf zeggen, dat, gelijk de geest der menschen alle schepsel in waardigheid te boven gaat, zoo die der Koningin Maria Stuart de ziel van al haar onderdanen. Opwassende en een juffertjen geworden, leerde zij eerst vader en moeder beminnen, en den haren onderdanig zijn, en klom zoo, langs koninklijken weg, tot de liefde van 't goddelijk wezen en de involging zijner voorschriften op. Zult gij haar dan niet allerwijst noemen, mijne hoorders? Zij, die, als aankomend meisjen, een dergelijke rangorde van deugden volgde? Daar de reden toch bij een jongen of meisjen gering en onvolmaakt is, wist zij Hem nog niet op te sporen, die de rede gaf, en bij gevolg ook nog niet te beminnen, dien zij niet kende noch zelfs begreep. Zoodra zij echter redelijk werd, veranderde die liefde voor vader en moeder in een vloed van goddelijke liefde, zoodat zij later zelfs, toen de omstandigheden dat meê brachten, haar vader en moeder verzaakte; want zij had toen geleerd, God meer lief te hebben dan haar ouders. En toen zij tot maagd was opgewassen, wie was kuischer dan zij? wie bescheidener? wie zediger en werkzamer in haar maagdelijken staat? Toen ik voor 't eerst hier kwam, zag ik haar arbeid, dien zij als maagd geleerd, als huisvrouw gedaan had, en ik bewonderde beide het fijne vernuft en 't fijne werk der doorluchtige vrouw. Als maagd — om het in 't kort te zeggen — was zij zoodanig en had zij zoo groote deugden en voortreffelijkheden, dat uw Prins, Kapitein-generaal, en Stadhouder van Holland, Willem van Nassau, nu de roemruchte Koning van Engeland, in liefde voor haar ontstak, en haar tot gemalin begeerde. En toen de door die Prins beminde maagd ten huwelijk door hem gevraagd was, wanneer het ons toen gegund was geweest, tot hare hartsgeheimen door te dringen, met welk een wijsheid en voorzichtigheid zij namelijk naar hem te onderzoeken wist, met welk een schranderheid omtrent zijn leven navraag te doen! met welk een zekerheid raad in te winnen, en dien in haar hart te overleggen! Gij zoudt allen gezegd hebben, dat het gemoed der maagd een tempel van wijsheid en welberadenheid was. Nadat echter die welberaden maagd ieders getuigenis noopens het deugdzame en roemrijke leven van Prins Willem van Nassau vernomen had, kon zij niet anders dan zich als bevallige bruid en trouwe gade in de armen van dien bruïgom en gemaal werpen, daar het brandpunt der maagdelijke liefde de deugd zelve, haar lot een trouwe echt, en haar doeleinde een kuisch leven was. Leer hier, gij botste der menschen, van Koningin Maria op gepasten leeftijd den onbevlekten maagdom te bewaren; laat dat allerbotste denkbeeld varen, dat niemand maagd acht, dan wie zich door een ijdele

gelofte van niet te huwen zijn gansche levensjaren door gebonden heeft. Herkauw de woorden van uw Vader Augustinus, dat niet kuisch is wie door vrees bedwongen wordt, gelijk niet eerlijk wie door loon verlokt. Weet dat waarlijk maagd is, wie de maagdelijke jaren als maagd voleindt, en aan wie door de Godheid een der deugd passende leeftijd geschonken •is; gij verkoopt derhalve met uw allerbotste gelofte de allerbotste wijsheid, zoo gij waant dat de deugd tegen de natuur en hare eischen strijdt; geen dwang behaagt de natuur, maar alle deugd moet met de natuur instemmen. Het leven zij kuisch, het huwelijk kuisch, allerkuischt beide echtgenooten, alhoewel de echt geen maagdelijk leven is, noch de echtgenooten maagd zijn. De waarheid dezer uitspraak wordt het best verklaard door het allerkuischte huwelijk van Prins Willem en Princes Maria. Dat was een echt in waarheid heilig, in waarheid kuisch, en ofschoon kuisch, toch niet onvruchtbaar; en al was 't ook niet vruchtbaar in kroost, toch vruchtbaar in alle soort van deugden. O, gelukkig en overgelukkig huwlijk, door 't welk het geloof herleefde, de goddelijke wetten en 't recht der volken hersteld zijn, de ware vroomheid en de voorvaderlijke godsdienst herboren is. O, waarlijk heilige echtgenooten, welker vruchtbaarheid van dien aard was! Wee! wee! dat een zoo heilige en vruchtbare echt verbroken is! Wee, dat een dier echtgenooten gestorven, dat Maria, de huisvrouw van Koning Willem van Groot-Brittanje, sneefde! — O, gij geloovigen, allen, welken dank zijt gij, na God, dezen Koning en Koningin schuldig; houdt het voor geene kleinigheid, de kroon van eens vaders hoofd te nemen en zich op te zetten, den scepter uit zijn hand te vatten in de uwe; den Koning van den troon te werpen, en 's Konings kleinooden te nemen, en dat alles rechtvaardig en heilig, naar wet en geloof, op verlangen en bevel van God en de natuur te doen! — Ik ben er van overtuigd, mijne hoorders, dat die Koningin op 't einde haars levens zooveel deugden en verdiensten bezat, dat haar aarde noch wereld meer dragen konden; daarom behaagde 't den Allerhoogste, haar uitverkoren ziel aan deze ellenden te onttrekken, opdat in den hemel gekroond wierd, voor wie geen voldoende kroon op aarde gevonden werd. Dat zij uwe troost, o volken! onderdanen! geslachten en volken, die met eenstemmige smart en rouw het onberekenbaar verlies dezer allerkristelijkste vrouw betreurt; dat zij ook uw troost, o grootmachtige Koning, Prins Willem van Nassau, hoe hard die troost zij in zooveel angst en beklemming des harten, daar uw hart en ziel één met haar was, zoodat bij haar dood uit uw boezem de helft uws harten als gerukt werd, en uit uw hart de helft uwer ziel werd gescheurd, en van uwe ziel de helft van uw boezem gereten. Desniettemin, o krachtigste der Koningen, wees sterk en kloekmoedig in dezen strijd!» [1] Hoe goed bedoeld

[1] *Oratio funebris in obitum Mariae Stuart*, etc. *publice habita per* Ant. Haan, etc. (Hagae Comitium, apud Abrahamum Troyel, bibliopolam *op de groote sael van 't Hof*, 1695.

door den hoogdravenden redenaar, die vroeger, naar 't schijnt, de monnikspij gedragen had, wekte zijne kostelijke rede meer ergernis dan lof bij zijn geletterde hoorders. Een «schor hanengekraai» noemde haar zijn verontwaardigde stadgenoot, Joh. Brandt, en begroette ze met de volgende niet onvermakelijke verzen:

Een keulsche haan, maar slecht voorzien van kam en sporen,
Voorheen gebroken uit zijn kloosterhoenderhok,
Met andre veêren en een omgekeerden rok,
Liet onlangs zijn gekraai in 's Gravenhage hooren.

't Was weinig dat hij drong een houten preêkstoel in,
Dat's hem vergeven; maar hij durft zijn handen schenden
Aan 't heilige gebeent van Brittens Rijksvorstin!
Liefhebbers van de kunst, waarheen? waar zal dit enden?

Kwâ stof, kwâ zaken, en eene onverstaanbre spraak,
Cousin germain der woeste en Gothische Barbaren,
O Benedictus' kind, maar maledicte, staak! –
Waarheen denkt gij met zulk een monsterstuk te varen? —

Naar 't Vagevuur; — trek daar met uwe oratie heen,
En laat ze honderd jaar eerst zuivren door de vlammen,
En keer dan wederom met nieuwe spoor en kammen,
Maar breek vrij onderweeg eerst arm en nek en been [1].

Faalde deze schorverklaarde Haan door onhandigheid en wansmaak in zijn lijkrede op de diepbetreurde jonge Koningin, met kerkelijke goedkeuring van den beruchten biechtvader des uitgeweken Konings, Pater Peters, werd hare nagedachtenis in een zestal latijnsche versregels geschonden, die haar voor een «harde zuster, onvruchtbare gade, en slechte dochter» uitmaakten, de romeinsche «Tullia in schanddaden nog te boven gaande, en misdadiger zelfs dan haar man, die slechts zijn schoonvader, zij daarentegen haar vader, verdreef» [2]. Latijnsche en hollandsche pennen raakten er vaardig

---

[1] In afschrift in de *Bibl. Dunc.* 1695, 4. Prof. Francius drukte zijn afkeer in eenige latijnsche dichtregels uit:

Bubonum miseralibes querelas,
Gementum omina dira noctuarum,
Luporum rabiem famelicorum,
Nocturnosque canum choros per urbem,
Non magno superavit in papyro
Exuto monachus rudens cucullo.

(Aldaar).

[2] Auriaca occubuit violati Numinis ira
Addita portentis, Anglica terra, tuis.
Dura soror, sterilis conjux, nata impia, majus

tegen, en terwijl de eerste, in haar weêrslag op het schimpdicht dit zooveel mogelijk met zijn eigen woorden weêrsprak [1], schreef de laatste een kleine twintig copletten met dezelfde bedoeling neêr, in welke 't o. a. heette:

Zij was geen straffe zus, 'k neem Anna tot getuige,
En ook den deenschen Prins; of noemt gij dit licht straf,
Dat zij niet lijden kost, dat Jakob sloeg aan duigen
De wetten, die aan 't volk Elisabeth eens gaf?

Zij sterft niet kinderloos, die zooveel vluchtelingen
Met open arm ontving en daaglijks onderhiel!
Hoort haar eens op één toon dees nare rouwklacht zingen:
"Wij missen niet alleen ons moeder, maar ons ziel!" —

Nooit heeft die Koningin in deugden willen wijken
Voor Willem, haar gemaal, wiens vroom en eêl gemoed
In 't hevigste gevaar van 't Land nooit kon bezwijken,
Schoon hem ook door Louïs geboden wierd veel goed.

Niet kost ook die Vorstin haar vader uit drie rijken
Verjagen op dat pas, toen zij in Holland zat,
En schier in haar gebeên van tranen moest bezwijken,
Als zij staâg in Gods huis voor man en vader bad.

Maar, Godvergeten guit, wilt gij de reden weten
Van Jacobs ongeval? — Hij brak de wet van 't Land,
En woû het Pausdom zelfs invoeren heel vermeten,
Door uw Jezwietsche raad en Frankrijks onderstand.

Toen 't volk dat wierd gewaar, liet het den Prins ontbieden,
Om zijn geschonden wet t'herstellen, door ontzag
Van schepen, zwaar belaân met boots- en oorlogslieden,
Waarmeê hij, op verzoek van 't volk, kwam voor den dag.

Ausa nefas quod nec Tullia dira probet.
Nex sceleris palmam credas cessisse marito:
Hic *socerum* Regnis exuit, illa *patrem*.

[1] Auriaca *pietas vivet sine* Numinis ira,
Addita *miraclis non*, *nova Roma*, tuis.
Digna soror, fecunda Deo, *cui pugnat ad aras*,
Quas, *patribus similis* Tullia *nulla* probet.
Exhaeres profugum servat; Gulielme, *tyranno*
(*An* socero?) *tollis sceptra; Maria lupo.*
Pangebat J. D. Bisschop.

Nog een tweede en ook een meer uitgebreid Latijnsch tegendicht zagen onder 't opschrift *Confutatio Carminis Satyrici impudente quodam Jesuita vibrati*, met dit laatste, als vlugblad, het licht.

Toen zag Jacobus wel, dat hij moest reden geven
Voor 't vrije Parlement van 't geen hij had gedaan ;
Dies koos hij 't hazepad, en hield niet op van beven
En bloeden uit zijn neus, uit vrees van straf te ontvaân [1].

Maakten 't zich op rijm en in onrijm geroepenen en ongeroepenen, op kansel en leerstoel en aan de schrijftafel, over het diep betreurde afsterven der engelsche Koningin druk, hun wedstrijd en onderlinge weêrstrijd was een niet onaangename afwisseling van 't godgeleerd geharrewar, waarvan in de laatste jaren de hollandsche preêkstoelen weêrklonken, en die de tusschenkomst van 't wereldlijk gezag vereischt hadden. Zij hingen nog altoos met het voet- en coccejaansch verschil van opvatting der geloofsgeheimzinnigheden samen, dat vooral uit de carteziaansche bespiegeling zijn oorsprong had genomen, en waarmeê ook de strijd tegen den amsterdamschen Duivelbanner samenhing. Professor Spanheim maakte Descartes, om zijn stelselmatigen twijfel, voor een ongodist uit, en ijverige Coccejanen namen van den anderen kant het woord of voerden de pen, om hun tegenpartij de les te lezen. «Wie wroet» riep een hunner, in zijn wrevele rijmen Descartes' geest zelf opdagende, uit:

Wie wroet aan Cartes' heilig graf,
En knaagt zijn dor gebeent?
Wat hart is zoo versteend,
Dat na den dood nog wraak en straf
Wil op zijn bonken zoeken?
Men wreekt zich aan zijn boeken!

Men wreekt zich aan dat godlijk schrift,
Dat alle monden stopt,
En met de waarheid propt;
Dat schrift, veel vaster als het stift
Van heldre diamanten,
Staat pal van alle kanten.

Maar ach, te jammerlijken zaak,
Dat hier Gods volk zich moeit
En in die dwaasheid groeit,
En roept den Hemel als om wraak;
O, haat der predikheeren,
Wie zal uw ijver weren! —

Ik spreek niet van u, vrome liên,
Voorstanders van het waar,
Gods recht gewijde schaar,
Gij zult uit beter oogen zien,
En 't rein van 't vuile schiften,
Door 't dwingen van uw driften.

'k Spreek van dat vuile Sabbathsvolk,
De teenen van dien *voet*,
Dat vrij wat feller woedt,
En stoot als een verraders dolk;
Die rokkenaars van twisten ,
Die smeders van kwâ listen;

Wiens vinger steekt in stof van staat
Tot aan den knokkel toe,
En geern Arons roê
Zag zwaayen in den burgerraad.
En 't kussen overtrokken
Met kerkelijke rokken. [2]

Een schipper, onderkoopman, en soldatencommandeur liet men er «op hun reis naar Oost-indiën» een samenspraak over houden, en de spitsvondige vraag behandelen,

---

[1] Zie *Maria Stuart onschuldig gehoont en door een liefhebber der waarheid verdeedigd.* (In 's Gravenhage by Gidion Backker, boeckverkooper woonende in de Schoolstraat, 1695.

[2] *De klagende geest van Descartes.*

of de wereld «onbepaaldelijk» dan wel «oneindig» uitgestrekt was. De onderkoopman kwam tegen dezulken op, die 't laatste stelden, en daardoor «de schepping in den beginne uit niet en al 't gevolg van dien wegnamen» [1]; een gevoelen, waartegen om die reden ook de Eerwaarde Joh. Nelenius aan de Wormer zich verzet had, en daarom almeê den toorn van den wreker van Descartes' geest ervaren moest, en naar den Wormer beschuittoren door hem verwezen werd, vóór hij «de waarheid» zoo poogde «onder te dompen»:

Maar Jan, eer gij dat stuk begint,
Zoo knapt eerst wat beschuit,
Of anders krijg je er kuit
Noch haring af, mijn lieve kind!
Je mocht in flauwte vallen,
Daar is niet meê te mallen.

Ik moet wat vragen, wijl je zegt:
De wereld heeft een end;
Hoe is dat jou bekend?
Waar jij er ooit, zeg, Wormer knecht,
Of ston jij op het kantje
Van 's werelds verste randje?

Och, had jij eens gestruikeld, Jan,
Door onluk of verzuim,
In 't ingebeelde ruim,
J'had weg geweest, mijn lieve man!
Al zochten al jou vrinden:
In 't niet is niet te vinden.

In denzelfden trant redeneerde de Commandeur met Jan's geestverwant op den Oostindievaarder: «meen je, koopman, dat het onwedersprekelijk is wat je daar gezegd hebt, te weten, dat er geen ijdel is? O neen, Heer! men kan van alles wel reden of schijn van reden geven; maar de ware reden, wie zal die ons zeggen? Wij zijn eindig en kunnen dierhalven onmogelijk alles, wat er in de oneindigheid wezen kan, weten. Wie weet wat hoedanigheden dat er al zijn, waaruit onze hemel en aarde is voortgebracht, waardoor ze bepaald zijn, en wederom vernietigd zullen worden!» — «Ik zou nu», zegt de bij hun spitsvondige redetwist toeluisterende schipper daarop: «ik zou nu bijna den boer wel slachten, en zeggen: je hebt beidegaâr gelijk, had ik voordezen niet gehoord, dat de waarheid eenvoudig was; 'k had eerst gedacht, mij ook tot de filozofie te begeven; maar ik zie en hoor nu wel, dat het best zal zijn, dat ik bij mijn leest blijve». Zoo achtten 't ook, ten bate van den gemeenen man, Staten en Stadhouder, voor 't geen op den preêkstoel ter sprake gebracht werd; en zij bepaalden daarom, bij besluit van 18 December '94, dat de Professoren en Dominees, in steê van zich met dergelijke en andere haarkloverijen af te geven, zich houden zouden aan de gewone leer der kerk, vervat in den Katechismus, de Belijdenis

[1] 't *Heil der Atheïsten naaktelijk ontdekt*, in een *Samenspraak*, enz. Tot Leyden, gedr. voor den auteur, en te bekomen by Adam Royer, boekv. aan het plein van 's Gravestein, 1695.

en de Grondregels der nationale dordtsche synode; niets schrijvende of leerende, dat daarmede in strijd was, en met elkander in broederlijke eendracht verkeerende, zonder elkander» — gelijk zij daar een zoo ergerlijk handjen van hadden — «bij de regeering, bij de lidmaten der gemeente, of bij anderen eenigsins verdacht te maken; dat zij verder ook zulke punten, welke die Synode onbeslist gelaten had, op hun eigen oordeel niet als van zulk een gewicht zouden voorstellen, dat de Schrift zonder dat niet wel noch genoegzaam ter zaligheid zou kunnen verstaan worden, maar zich daaromtrent richten naar de bijzondere kerkverordeningen; dat zij zich niet minder ook zouden onthouden van alle ongewone en onschriftuurlijke spreekwijzen; ook van zulken toepassing der profeciën, die misnoegen en opschudding konde veroorzaken; of dat, als iemand het tegendeel mocht voorkomen, hij zulk een verklaring bij zijn woorden zou voegen, waaruit bleek, dat hij toch niet afweek van de leer der kerk; dat de Professoren in 't bijzonder zich zouden wachten van voorstellingen, den studenten aanleiding gevende, om de verborgenheden des kristelijken Geloofs te behandelen naar de regelen der filozofie, en alles te verwerpen, waarvan de reden niet zoo duidelijk scheen als van louter natuurlijke dingen, doordien anders 't geloof weldra schipbreuk lijden, en de kerk in de uiterste verwarring zou kunnen raken; dat men, eindelijk, bij 't beroepen van predikanten alleen naar personen zou uitzien stichtelijk in leer en leven, en van een gematigden en vreedzamen aard». Alle deze punten moesten Professoren en Predikanten uitdrukkelijk voorgehouden worden, opdat ze er zich naar gedroegen, en werd dit besluit daarom in afdruk aan alle overheden en anderen, die in 't beroepen van predikanten gemoeid waren, overgemaakt, met last aan de stipte nakoming, zooveel immer doenlijk, de hand te houden. Gaf dit in Holland voorloopig wat baat, in 't volgende voorjaar werd al aanstonds, van Friesland uit, de hervormde gemeente weêr beroerd door den godgeleerd-wijsgeerigen pennestrijd, tusschen de beide franeker professoren Roëll en Campegius Vitringa gevoerd, over de bovennatuurlijke geboorte des Godzoons en den tijdelijken dood der geloovigen; een twistpunt, eerst in 't Latijn, en dus buiten de gemeente om, door hen behandeld, doch door Roëll vervolgens ook in de moedertaal besproken. «Een zaak», als nu Vitringa zich beklaagde, «die hem zoo wonderlijk voorkwam, dat hij niet wist wat hij er van maken zou. Daar was», schreef hij, «alrêe zooveel olie gegoten in 't vuur, dat een ieder bekommerd was, of men den brand zou kunnen blusschen. Men hoorde van dag tot dag meer en meer, wat opschudding en onrust het voorstellen en hardnekkig staande houden van gevoelens gemaakt had in de kerk», en hij kon derhalve niet begrijpen, «wat nut het zou te weeg brengen, den twistappel van de friesche Akademie-disputen te werpen in den schoot van de lidmaten der kerk; hij wist wel, «dat onder haar geen verstandige, geoefende, en waarheidlievende zielen ontbraken, dien 't niet onaangenaam zou zijn, dat ze hun oordeel over die geschillen mochten slijpen»; doch hij meende tevens

«verzekerd te zijn, dat die Kristenen 't allergelukkigst waren, die, eens op goede gronden geloofd hebbende in de eenvoudigheid van 't Evangelie en de vertroostingen des H. Geestes, voortgingen op den effen weg der waarheid, zonder in alle voorvallen hun krachten te willen beproeven, of ze de steenen van aanstoot zouden kunnen overstappen». Maar 't was nu eenmaal geschied, en hij dus ook zijnerzijds verplicht, «de waarheid geen wees te laten, en een gevoelen, zoo strijdig met Gods Woord» als dat van Roëll, te weêrspreken [1].

Hoe neêrslachtig aanvankelijk na den dood zijner Koningin, wist zich Koning Willem toch weldra te vermannen, en klaagde reeds den 11^{en} Maart aan Heinsius, dat hem slechts de omstandigheden nog in Engeland ophielden, en hij, «tot zijn uiterste leedwezen nog geen staat kon maken, wanneer hij naar 't Vasteland zou kunnen vertrekken», om er den veldtocht te gaan openen; te meer, daar hij 't met den Prins van Vaudemont moest betuigen eens te zijn, dat men een slechte vertooning zou maken, kwam men niet vóór den vijand in 't veld», en hij toch duchtte, dat men «zonder zijn tegenwoordigheid de bondgenootschappelijke legers moeilijk bijeen zou kunnen brengen» [2]. Twee maanden later was hij eindelijk gereed de reis aan te nemen, en den 24^{en} Mei de wind gunstig genoeg, om den overtocht te wagen. Na den Haag gekomen en daar een week verbleven, begaf hij zich den 31^{en} nog even naar zijn geliefkoosd Loo, en trok vervolgens naar 't leger in Vlaanderen, waar Koning Lodewijk zich nu voornamelijk bedreigd en 't op Yperen gemunt waande [3]. Voor zijn leger had deze inmiddels een zwaar verlies geleden door den dood van den Hertog van Luxemburg, die den 4^{en} January, in 67jarigen ouderdom, vrij plotseling gestorven was. Zijne troepen stonden thans onder den Maarschalk de Villeroy, die zich naar 't schijnbaar bedreigde Vlaanderen opmaakte, doch daar, in plaats van met den Koning-Stadhouder en zijn leger, slechts met een klein deel daarvan, onder Vaudemont, te doen zou krijgen. Koning Willem toch had een gansch ander krijgsplan in 't hoofd: de herovering van 't vóór drie jaar verloren Namen, «een hard nootjen» anders, als hij Heynsius gulweg betuigde, «om te kraken» [4]. Doch onder zijn aanvoering bemoedigd, trokken zijne manschappen wakker op het schoone doel af, den opwekkelijken krijgsdeun aanheffende:

Aux armes, camarades,
Nous marchons à Namur,
Ce morceau si dur;
Aux armes, camarades,
Nous l'aurons, il n'est rien de plus sur.

Le héros d'Angleterre
Nous montre le chemin;
N'appréhendons rien:
Le héros d'Angleterre
Forme peu de projets en vain,
Aux armes, *etc.*

---

[1] *Korte verklaringe van het Gelove der algemeene Kercke*, enz. *door* Camp. Vitringa, T'Amsterdam by Ger. Borstius, 1795. [2] Zie zijn schrijven bij Van der Heim, t. pl. bl. 97.

[3] *Hist. de Louvois*, IV. p. 510. [4] Zie zijn brief van 5 July bij Van der Heim, t. pl. bl. 98.

L'Electeur de Bavière,
Capable d'affronter
Le plus grand danger,
L'Electeur de Bavière
Avance pour nous seconder; Aux armes, *etc.*

Si Villeroy s'approche,
Ferme, braves soldats,
Ne le craignons pas!
Si Villeroy s'approche,
Devant lui bravons le trépas!
Aux armes, *etc.* [1]

Het was echter niet Villeroy met wien zij voorloopig te doen zouden krijgen, maar de Markgraaf van Boufflers, die gelegenheid vond, zich nog 's avonds van den 2[en] July — den dag vóór de komst van Koning Willem zelf — met 13000 man in de reeds berende stad te werpen. Athlone en Van Heiden waren haar aan 't hoofd der troepen komen omcingelen, doch de laatste niet vaardig genoeg geweest, den doortastenden franschen Maarschalk den pas af te snijden, al wist hij vervolgens, dien eigen nacht, met den besten uitslag, den uitval der vijanden op zijn te Floref gelegerde troepen te weêrstaan. Te Namen rekende men, door Boufflers komst, de stad reeds behouden; men hief er luide zegekreten aan, en loste er vreugdeschoten [2], doch zag zich weldra in zijn goede verwachting teleurgesteld. Noch Boufflers' bezetting, noch de geduchte wallen der stad schrikten de belegeraars af, die na weinige dagen de loopgraven openden, en elkaâr tot de bestorming aanvuurden:

Ah, quels remparts horribles!
Qui pourra les frauchir?
Partout le feu terrible
Les rend inaccessibles;
Il faut vaincre ou mourir!
Mes braves camarades,
Nous sommes à Namur!

Cohortes guerrières, courage, montons!
Sans rien craindre forçons
Et terrassons
Ces troupes si fières! poussons!
Mes chers compagnons,
Ferme, tenons bons!
Bientôt nous les vaincrons;
Mes braves camarades, *etc.*

De krijgslustige Stadhouder van Friesland, van 't begonnen beleg vernemende, wendde te vergeefs een poging bij den Raadpensionaris aan, om in de gelegenheid gesteld te worden, in «dat groote werk» — als Koning Willem het genoemd had — te deelen, om zoo des te meer, als hij hem schreef, «te toonen, hoe gaarne hij den dienst van den staat boven alle andere overwegingen stelde, hoe wettig die anders mochten zijn». Heinsius zag geen kans de «moeilijkheden, die men uit zijn deelneming voorzag» weg te cijferen, en moest hem dus raden, er liever niet verder op aan te dringen, doch verzekerde hem tevens van 's Konings voldoening over den ijver, in dezen door hem betoond. Hij leî er daarop zijn hoofd bij neêr, zich, voor zijn gemis aan persoonlijke medewerking, zoovcel doenlijk schadeloos stellende door de hem van zijn

[1] In afschrift in de *Bibl. Dunc.* 1692. 2.
[2] Zie het opgevangen schrijven vandaar, in Jhr. Van Sypesteyns *Bijdragen* III, bl. 154.

officieren en anderen gezonden berichten, die hem voortdurend op de hoogte hielden [1].

Sedert de verovering der stad had Vauban zich met hare verdere versterking onledig gehouden, en de taak der belegeraars daardoor aanmerkelijk verzwaard. Een gepalissadeerde verschansing was het eerste wat hen wachtte, en waarin zij 's avonds van 18 July een bres schoten, om haar vervolgens in 't bijzijn van Koning en Keurvorst hevig te bestormen, en, eerst door de belegerden teruggeslagen, na hervatten strijd, met groot verlies van officieren en manschappen te vermeesteren. Daarop zetten zij hun belegeringswerk, voornamelijk onder den Luitenant-generaal der artillerie Von Tettau en den Ingenieur-generaal Du Puy de l'Espinasse voort. Deze laatste, in een nieuwen storm, op den bedekten weg bij de Sint Nikolaaspoort, 27 July doodelijk getroffen, sneefde, en 't was sedert vooral Coehoorn, die den verderen aanval leidde. Een dag of 5 later waagde men een aanval op den hoofdwal bij die poort zelf, en deed daartoe een steenen beer in de lucht springen, die 't water in de gracht hield. De daarna ondernomen storm gaf toen wel niet onmiddelijk baat, maar noopte vervolgens de belegerden toch, de trom ter onderhandeling te doen roeren, en de stad, den 4[en] Augustus, over te geven, onder voorwaarde van vrijen aftocht naar 't kasteel voor de nu aanmerkelijk gedunde bezetting:

J'entends la chamade, Malgré leur bravade,
Les ennemis sont aux abois;
Célébrons le plus grand des exploits!
Mes braves camarades, Nous voici dans Namur,
Ce morceau si dur!
Nous l'avons, il n'est rien de plus sur.

Coehoorn werd door den Koning tot Luitenant-generaal bevorderd, en ging nu, met de hem eigen doortastende kloekheid, op het kasteel los. Dag en nacht was hij werkzaam om de loopgraven behoorlijk te richten en in haar werking ga te slaan, en hoorde den Koning, bij ieder voorstel hem gedaan, zich vol vertrouwen slechts toevoegen: «dat is uw zaak, mijnheer Coehoorn, doe zoo u het beste dunkt». In Vlaanderen had inmiddels de Prins van Vaudemont, door de overmacht van Villeroy bedreigd, dezen door een schijnbeweging om den tuin weten te leiden, en was, tot 's Konings groote voldoening, zonder eenig verlies van manschap, vóór de fransche maarschalk het vermoedde, naar Gent afgetrokken, na de bezettingen van Nieuwpoort en Deinze versterkt te hebben [2]. Villeroy zond nu een legerafdeeling onder den Graaf de Montal op Dixmuiden af, waar de legeroverste van deensche herkomst, Ellenberger, met een sterke bezetting lag, doch de overigens slecht versterkte vesting den 28[en] July zonder

---

[1] Zie zijn schrijven van 9 July bij Van der Heim, t. pl. bl. 98, en verg. de *Bijdragen*, t. pl.

[2] Zie behalve Wagenaar *Vad. Hist.* bl. 286, Huygens *Dagboek*, t. pl. bl. 508.

slag of stoot in handen en zich met de gansche bezetting gevangen gaf; een voorbeeld, door die van Deinze gevolgd, en dat eerst veel van verraad deed mompelen, en in 's Konings omgeving het gerucht in omloop bracht, dat Ellenberger Dixmuiden voor 16000 pistolen aan Frankrijk verkocht, en hij zelf er zich uit de voeten gemaakt had [1]. Bij later onderzoek der zaak bleek echter 's mans onschuld in dit opzicht, doch moest hij zijn bejammerenswaarde houding, aan de onmanlijkste kleinmoedigheid te wijten, die hem zoo weerloos had doen zwichten, den 30^{en} November met een eerloozen dood op 't schavot te Gent bekoopen; gelijk de lafhartige bevelhebber van Deinze, kolonel van een regiment Schotten, Fargus Offarel, tot verwijdering uit den dienst en kerkerstraf veroordeeld werd [2], en de hem niet weêrstrevende friesche Overste Scheltinga, die eerst luttel uren te voren naar Deinze gekomen was, voor eenigen tijd in zijn dienst werd geschorst [3].

Het fransche legerhoofd trok, na de vermeestering van beide vlaamsche plaatsen, om welke hij de toch reeds zwakke wallen slechten liet, naar Brabant, waar hij, op Brussel aanrukkende, zich tusschen Laken en Anderlech legerde, en nu den 13^{en} Augustus aanving, de stad hevig te beschieten. Den geheelen nacht en volgenden dag hield hij daarmede aan, in weêrwraak op al de schâ, door de engelsche en nederlandsche bombardeerschepen in de fransche zeesteden in 't vorige jaar aangericht, en ook in dit op nieuw beproefd. Onder Almonde en Schey toch — Van de Putte was in 't voorjaar te Vlissingen overleden, en Gelein Evertsen in zijne plaats tot Vice-admiraal benoemd — waren weder eenige schepen voor dat vernielingswerk uitgerust, die zich in de Sint Helena's baai met de engelsche onder Berkeley vereenigden, en nu met half July gezamenlijk Sint Malo waren gaan beschieten. Groot was de verbijstering en schâ in de enggebouwde stad en hare dichtopeengedrongen huizen aangebracht. Tusschen de twee- en driehonderd van dezen werden er fel geteisterd of gingen geheel door brand te gronde, terwijl de vereenigde vloten slechts luttel schade leden. Op Sint Malo volgde het wat noordelijker gelegen Granville, dat gelijkerwijs bejegend werd; daarop lag Duinkerken aan de beurt, dat juist een paar dagen vóór Villeroy's beschieting van Brussel werd aangetast, doch, daar men er zich krachtdadig tot tegenweer had voorbereid, en aan Jean Bart zelf de verdediging van 't belangrijke havenfort toevertrouwd, zonder veel baats; «wordende», als Almonde zich verplicht zag

---

[1] Zie ald. p. 198, en Huygens *Dagboek*, t. pl. bl. 515.

[2] Zie hunne vonnissen en 't verhaal van Ellenbergers onthoofding in den *Europ. Mercurius* voor dit jaar, bl. 303 en vv.

[3] Zie aldaar; en verg. zijn brief aan den frieschen Stadhouder in Van Sypesteyns *Bijdragen*, t. pl. *Bijl.* bl. 201, waar hij zich over zijne houding zocht te verantwoorden, en de onmogelijkheid van allen weerstand te betoogen.

den algemeenen Staten te berichten, «zooveel en zelfs meerder vuur door den vijand uit zijn kanonnen en mortieren gemaakt, dan uit de nederlandsch-engelsche bombardeerschepen, die door den kleinen omvang van 's vijands forten daar slechts weinig bommen in konden werpen» [1]. De daarna afgezonden smook- en springschepen slaagden er, deels door 't slechte aanbrengen, deels door noodlottige vertraging, evenmin in, den goed toegerusten vijand te beschadigen, en vond zich Berkeley zoo genoopt onverrichter zake het sein tot den aftocht te geven, bij welken nu echter een nederlandsch fregat, van 26 stukken, de *Batavier*, Commandeur Tuyl van Serooskerke, op een zandbank geraakt, omsloeg en door den vijand verbrand werd [2].

Te Brussel was de verwoesting, vooral door de gloeyende kogels aangericht, bij de onvoldoende maatregelen, den brand van den aanvang af te blusschen, groot, en de daardoor ontstane ellende — naar de verklaring van een ooggetuige [3] — «onbeschrijfelijk». De inwoners der 't meest blootgestelde benedenstad hadden hun beste goed naar de bovenstad gebracht, doch de brand, door den wind maar al te zeer begunstigd, verspreidde zich alras ook tot daar. Zoo werden niet alleen de schoone huizen aan de markt, maar ook velen in de Bergstraat in de asch gelegd, en die aan de Koren- en Vischmarkt niet minder geteisterd. Tot dicht bij de weidsche Sint Goedele viel er een bom, en de Sint Nikolaas-, Predikheeren-, Minderbroeders- en Sint Janskerken, gelijk de eerst vóór korte jaren gebouwde kerk van Onze-lieve-Vrouwen Bijstand werden vernield. De Keurvorst van Beyeren, uit het leger naar Brussel gekomen, reed voortdurend door de straten, om zooveel doenlijk op alles orde te stellen, en zocht, door hier en daar huizen te laten springen, het voortwoekeren der vlammen te voorkomen. Met hetzelfde doel waren ook duizend ongewapende musketiers werkzaam, om de daken van de huizen af te werpen, terwijl een ruitermacht van 2000 man rondtrok, om alle plundering te beletten [4]. Tot in het leger voor Namen toe werd men het vuur en den rook gewaar [5]. Zijn wraak voldaan achtende, trok Villeroy den dag daaraan in de richting van Adinghen af, van zins zoo mogelijk 't kasteel van Namen nog te ontzetten, tegen 't welk, den eigen 13en, dat hij Brussel kwam beschieten, de eerste loopgraaf geopend was, op de punt van 't groote fort gericht. De volgende dagen had men veel van den regen te lijden, die den geregelden voortgang belette; maar den 18en liet Coehoorn in de stad zelve batterijen opstellen, van welke hij de beste werking verwachtte. Een paar dagen later beproefde de vijand een uitval, doch werd teruggeslagen, en lag 't fort Coehoorn nu aan de eene zij reeds geheel bloot, terwijl men

---

[1] Zie zijn bij De Jonge t. pl. bl. 452 aangehaalde woorden.

[2] Zie de nadere omstandigheden, aldaar bl. 454, vv.

[3] Zie J. W. Kip's brief aan Heinsius, bij Sypesteyn, t. pl. Bijl. bl. 225.

[4] Ald. bl. 227. [5] Zie J. de Meyers schrijven, ald. bl. 229.

ook aan de andere, die der Sambre, bres zocht te schieten. Zondag den 21^{en} ving men aan, 't kasteel en 't fort Oranje tegelijk te bestoken, en begon het vuur van den vijand, die zich tot nog toe met het werpen van gloeyende kogels en bommen krachtig geweerd had, allengs al flauwer te worden. Weldra hoopte men nu tot bestorming te kunnen overgaan. Een bastion over de Sambre werd den 25^{en} veroverd, en een zeventien gevangenen gemaakt. Daar Villeroys leger inmiddels tot Fleurus gevorderd was, haastte zich Koning Willem persoonlijk naar dat van Vaudemont, om hem in zijn verderen loop te stremmen. Den 29^{en} werd door den uit Brussel gekeerden Keurvorst, in overleg met Coehoorn, de algemeene storm eindelijk op den volgenden dag bepaald. Nadat dien morgen de Graven van Portland en Hoorne het kasteel eerst waren gaan opeischen, doch — als zich verwachten liet — een weigerend antwoord ontvangen hadden, werd met den middag het sein tot de bestorming gegeven, die nu met de meeste hevigheid ondernomen werd, en tal van hoofd- en mindere officieren het leven kostte. Nog één dag hield het daarop de vijand uit, doch toen, alle kans op ontzet verloren achtende, en niet in staat het zelf langer te harden, plantte hij op 't fort Coehoorn de witte vlag, en begonnen daarop de onderhandelingen, die na een paar dagen met de overgave eindigden [1]. 's Morgens van 5 September trok de bezetting met volle krijgseer en een half dozijn stukken af, doch bleef Boufflers voorloopig in hechtenis, tot die van Dixmuiden en Deinze door zijn Koning zouden vrij gegeven zijn [2]. Dien eigen dag reed Koning Willem te paard, de geschoten bres op, 't fort binnen. Fort en kasteel, door 't kanon en de bommen geteisterd, «zagen er» — naar Coehoorns uitdrukking — «desolaat uit»; doch meer dan honderd stukken geschut en een overvloed van krijgsbehoeften werd er door de veroveraars gevonden, die zich nu onmiddelijk met het dichten der loopgraven en herstel der bressen gingen bezig houden. 't Was thans hun beurt, den juichtoon aan te heffen, voor drie jaar door den vijand aangeslagen; in weêrslag op zijn fransche rijmen van toen, lieten zij dan ook nu, met het genoeglijk bezef, dat wie 't laatst lacht het best lacht, de hunne vernemen:

Guillaume à son tour va menant,
Ah, qu'il y va gaîment!
Ses troupeaux paître vers Dinant
Tout le long de la rivière
Ah, qu'il y va, ma bergère, qu'il y va gaîment!

Il voit Namur, chemin faisant,
Dix fois plus fort qu'auparavant;
Il a dressé son campement
Tout le long de la rivière;
Ah, qu'il y va, *etc.*

---

[1] Zie de verschillende brieven en berichten in Van Sypesteyns *Bijdragen*, en Van der Heims *Archief*, t. pl.

[2] Hij toonde zich eerst zeer verstoord, uitroepende: "Quoi, un maréchal de France!" — Eerst naar Maastricht vervoerd, werd hij, op de gedane toezegging der vrijlating van beide bezettingen, na luttel dagen ontslagen.

Tout Paris dit: s'il le prend,
Qu'on lui donne un merle blanc;
L'offre lui plaît, et dans l'instant
Il devient Jupiter-tonnant.
Pour Boufflers, il fait le fendant
Avec une armée au dedans,
Et Villeroy fait l'important
Avec ceut mille combattans,
Tout le long de la rivière,
Ah, qu'il y va gaîment!
De pied ferme le Roi l'attend,
Et Bavière en fait tout autant;
Et cependant Namur se rend.
Il est repris assurément,
Tout le long de la rivière; —
Ah, qu'il y va, ma bergère,
Qu'il y va gaîment!
Guillaume a-t-il perdu son temps? —
Donnez-lui donc son merle blanc,
Tout le long de la rivière.
Adieu, Français jusqu'au printemps
Nous nous verrons tous a Dinant,
Ah, qu'il y va, ma bergère,
Qu'il y va gaîment! —[1]

Voor den franschen hoogmoed mocht het ondergaan verlies zeker krenkend heeten: in 't aanschouwen van een groot fransch leger, door een Maarschalk aangevoerd [2], zich een zoo sterke vesting te zien ontrukken, door een anderen Maarschalk bezet, moest, bij den steeds aangeslagen hoogen toon, maar al te grievend zijn. Naarmate Koning Willems krijgsroem er door steeg, moest er die van Koning Lodewijk door dalen [3].

Te Brussel werden bij de terugkomst van den keurvorstelijken Landvoogd vreugdeschoten gelost, der «gruwelijk» verwoeste stad, waar de huizen op zooveel plaatsen «tot puin verbrijzeld» lagen, bij al 't geleden oorlogskwaad een des te aangenamer geluid. In Holland, waar in July reeds bedestonden gehouden waren, tijdens «'t importante beleg van de stad en kasteel van Namen», werd thans door de algemeene Staten tegen den 28^{en} der maand een dank- en biddag uitgeschreven, voor «het goede en gewenschte

---

[1] "Chanson sur la prise de Namur", in afschrift in de *Bibl. Dunc.* 1790. 2.

[2] Men dreef dan ook te Versailles niet weinig den spot met dezen:

La prudence de Villeroy
A sauvé le Royaume;
Il a fort bien servi le Roi,
Mais c'est le Roi Guillaume.
Il eut par un combat fatal
Bien fait voir qui nous sommes;
Mais par malheur le général
N'avait que cent mille hommes.
Oui, Namur est pris, mais du moins
On peut le faire rendre:
On ne l'a pas pris sans témoins,
On peut les faire entendre.

(*Le nouveau siècle de Louis XIV*, p. 166). Zie aldaar de vergelijking van zijn *maagdelijken* degen met dien der *Pucelle* d'Orléans, en Mad^e. de Sévigné's schrijven: "les madrigaux, les chansons, les bons mots pleuvent sur le Mar^l. de Villeroy; (il) est chamarré d'épigrammes". *Lettres*, VII. p. 510, VIII. p. 3.

[3] "La reprise de Namur, cette conquête d'une conquête de Louis XIV mortifia sensiblement le Roi de France, et rehaussa la gloire du Roi Guillaume" (Rousset, *Hist. de Louvois*, IV. p. 531). "De crainte", zong men hem daarom te Versailles ook toe:

De crainte d'un revers sinistre,
Sire, traitez incessament;
Qu'espérez vous donc à présent?
Guillaume a le dessus du vent.
(*Le nouveau siècle*, et p. 165).

einde» dier «groote en kloekmoedige onderneming» [1]. In Den Haag werden op den Vijverberg veertig stukken kanon gelost, en op twee stellagiës in den vijver — een van Holland en een van de Generaliteit — Namen in 't vuur vertoond. Te Amsterdam werden op den Dam en voor 't Admiraliteitshuis piktonnen gebrand, en lantarens uit de verschillende torens gestoken; voor 't huis van den voorzittenden burgemeester prijkte een pyramide met wastoortsen, en de engelsche agent en consul Kerby had het zijne op de Keizersgracht sierlijk verlicht, en er allerlei bijschriften uit de pen van Laurens Bake van Wulvenhorst aangebracht. «In 't vesten», liet hij daar Holland o. a. tot Engeland spreken:

In 't vesten van mijn Staat heb ge eer en dank behaald,
Maar 'k schonk u Willem: dat is rente en som betaald;

en van dien Willem heette het, in een opschrift boven de deur:

Wie zou geen liefde en trouw held Willem nu betuigen?
Europa viel, zoo hij 't niet samenbond, in duigen.

Binnenshuis gaf hij een gastmaal, en liet buiten vuurwerk aansteken, en eenige oxhoofden wijn onder de saamgestroomde menigte ten beste geven; wie toch, als weêr een ander opschrift vraagde:

Wie weigert hier een dronk ter eere van dien held,
Die op zijn degen keert 't verwoestend fransch geweld?

Te Rotterdam brandden piktonnen achter 't stadhuis en op stellagiës in de Maas bij 't OudeHoofd, en werden op vlotten vuurwerken afgestoken. Een half dozijn Statenjachten, met vlaggen en wimpels versierd, lagen voor de Boompjens hun geschut te lossen; ook de Heeren van de Admiraliteit lieten vuurwerken afsteken, en al de vensters van 't Princenhof met kaarsen verlichten [2].

Het fransche legerhoofd, Namen verloren ziende, trok met zijn troepen af, om bij Charleroi over de Sambre te trekken, en legerde zich daar in de omstreken, den Markgraaf van Harcourt met de noodíge ruiterij en voetknechten naar Dinant zendende, om dit te dekken. Koning Willem begaf zich met half September ter ontspanning naar 't Loo, en drie weken later van daar naar Den Haag, om zich den 19[en] aan den Oranjepolder naar Engeland in te schepen, waar hij met macht van vreugdevuren en lustig klokgeluî ontvangen werd; onder 't kanongebulder van den Tower reed hij, de Londonbrug over, de stad door naar Kensington.

Vóór zijn vertrek uit Den Haag had hij, nu weduwnaar geworden, om bij gemis

---

[1] Kist, *Neêrlands Bededagen*, enz. II. bl. 274 en v.

[2] Zie den *Europ. Mercurius* op dit halfjaar, bl. 236 en v.

van eigen kroost, de noodige orde op zijn nalatenschap te stellen, zijn uiterste wil laten opmaken, en daarbij zijn zesjarig neefjen en petekind van Friesland, Johan Willem Friso, het eenigst zoontjen van den rijk met dochters gezegenden frieschen en groninger Stadhouder tot algemeenen en eenigen erfgenaam al zijner leen- en eigen goederen gemaakt, zich voorbehoudende hem zulke voogden toe te voegen, als hij later geraden mocht vinden. Met de uitvoering van dien wil, die door Portland en Willem van Schuilenburg als getuigen onderteekend was, werden de Algemeene Staten door hem belast. De vader van den toekomstigen erfgenaam was in dezen tijd door toenemende ongesteldheid aan zijn stadhouderlijke hofstad gekluisterd, en daardoor belet, om anders dan schriftelijk zijn welgemeenden gelukwensch met het roemruchte feit der vermeestering van 't onwinbaar geachte Namen aan zijn koninklijken bloedverwant, hem en den zijnen persoonlijk steeds zoo welwillend gezind, te brengen [1]. Hij had echter niet nagelaten, onmiddelijk na 't bericht daarvan, zijn hofmeester Haersolte tot hem te zenden, om hem zijn gelukwenschend schrijven te overhandigen, hem zijn «uiterste vreugde betuigende over zijn gelukkige weêrkomst uit een veldtocht, zoo roemrijk als dien hij thans geëindigd had, met de uitdrukking zijner hoop, door Gods genade, zelf weldra weder in staat te mogen zijn, hem in den krijg te volgen» [2]. Die hoop zou echter niet verwezenlijkt worden: weinig maanden later, in 't volgende voorjaar reeds, sleepte hem de borstkwaal, die hem sints lang ondermijnde, in 't graf. Dezen winter had hij nog slechts gelegenheid, den Koning en 't Gemeenebest bij de Friesche Staten van dienst te zijn, door hen tot de voor genen gewenschte werving van zes vendels Zwitsers voor den volgenden tocht te velde over te halen [3].

Ter zee was de engelsch-nederlandsche vloot, na 't mislukte plan op Duinkerken, in de haven van Duins het booze weêr gaan ontwijken, tot zij den 21en Augustus gelegenheid vond, naar Calais over te steken, om daar een soortgelijk opzet ten uitvoer te leggen. Men vond echter de stad door een blokhuis versterkt, en besloot nu in den krijgsraad, dit 's nachts aan te tasten. Bij ontstentenis van nog niet aangekomen springschepen, werd een vaartuig met brandende stoffen gevuld, en, van tal van sloepen begeleid, onder den engelschen Kapitein Mitchel afgezonden, doch moest onverrichter zake terug keeren, daar er in 't nachtelijk duister verwarring onder de sloepen ontstond. Met beter uitslag ging men er met den dag toe over, de stad uit een achttal britsche bombardeerschepen te beschieten, en zag zijn vernielingsijver weldra door brand in verschillende wijken bekronen; terwijl eenige fransche sloepen te vergeefs een poging in 't werk stelden, zich van de vernielingsvaartuigen meester te maken, en, door 't vuur der bondgenootschappelijke fregatten en brigantijnen bestookt, gedwongen werden

[1] Zie zijn schrijven aan Heinsius van 13 Sept., in Van Sypesteyns *Bijdragen*, t. pl. *Bijl.* bl. 259.
[2] Ald. bl. 261. [3] Zie de daaromtrent gevoerde briefwisseling, ald. bl. 270 en vv.

om af te deinzen. Daar 't getij intusschen verloopen was, en de wind uit den Oosten aanwakkerde, moest men echter, tot geluk der toch reeds zoo geteisterde stad, hare verdere beschieting staken, en keerde den 28^{en} naar Doeveren terug. Daar scheidde de vereenigde vloot, terwijl de nederlandsche schepen nog wat in 't kanaal gingen kruisen, om, na in een najaarsstorm wat schâ beloopen te hebben, zonder verdere wederwaardigheden, voor 't grootste gedeelte huiswaarts te keeren [1]. Het smaldeel, dat in de Noordzee onder den Schout-bij-nacht Van der Goes gekruist had, was daar zonder anderen uitslag werkzaam geweest, dan door zijn tegenwoordigheid dergelijke aanslagen als die van 't vorige jaar op de noordsche koopvaardijvloot te voorkomen. De duinkerker kapers lieten anders echter niet na, van tijd tot tijd nog van hun vermetelheid blijk te geven. In de eerste helft van April hadden zij 't zelfs gewaagd met een sloep te Wijk-aan-zee te landen, om er zoo mogelijk wat visscherspinken weg te nemen, doch werden door de dorpelingen, met hun herder en leeraar aan de spits, zoo goed ontvangen, dat zij eenigen hunner gevangen moesten achterlaten, en de rest slechts met moeite ontkwam. Een paar zeeuwsche Kapiteinen, Danckers en De Mauregnault, stelden zich niet minder wakker tegen hen te weer; in den loop van den zomer wist hun de eerste niet alleen zeven reeds gemaakte prijzen weêr te ontweldigen, maar ook twee hunner, na een hevigen strijd, te vermeesteren, terwijl de ander een rijken koopvaarder en een der snelste duinkerker zeilers buit maakte. Minder gelukkig was de amsterdamsche Commandeur Bouwe Loen in hun bestrijding, toen hij, een stuk of wat koopvaarders over de Wadden geleidende, door een kaper aangevallen, er het leven bij inschoot; gelijk ook het fregat *Den Briel*, door een of meer hunner ontmoet, zijn bevelhebber sneuvelen zag, en zoo werd prijsgemaakt [2]. Nadat in 't najaar Van der Goes' smaldeel de Noordzee verlaten had, waagden zich ook de Duinkerkers weder meer naar buiten. Zes of zeven hunner schepen vertoonden zich in 't laatst van October bij Ameland, en namen onder Vlieland en Terschelling tjalken en andere vaartuigen weg, twee waarvan hun intusschen door de gewapende visschers en loodsen weder ontweldigd werden. Een dag of wat later waagde zich een ander onder brandenburgsche vlag in 't Vlie, maakte er zich van twee koopvaardijschepen meester, en trachtte den gewapenden uitlegger te overrompelen, doch werd door dezen met groot verlies teruggeslagen. In den ochtend van 1 December veroorloofde zich een duinkerker snauw stoutweg 't Landsdiep aan te doen, en er een turfschuit weg te kapen, met welke hij toen, een Prinsevlag latende waayen, het gat van Texel binnen liep, voor den wind op den buitensten koopvaarder aanhield, en dezen, die, zoo min als een der oorlogschepen van zijn Prinsevlag iets kwaads vermoedde, na ze door de fransche vervangen te hebben, wegnam, om zich daarop,

[1] Zie De Jonge, t. pl. bl. 459. [2] Ald. bl. 461.

alle zeilen bijzettende, evenzoo voor de wind, door de Slenk naar zee terug te haasten vóór men er aan kon denken, hem na te zetten. Ook voor en omtrent de Maas, tot op een musketschot van Hellevoetsluis zelfs, deden zich enkele Duinkerkers in dezen tijd zien [1].

Te lande was door de bondgenooten, buiten de Spaansche Nederlanden, in 't gansche jaar weinig uitgevoerd. Aan den Rijn hadden Lorge en Lodewijk van Baden elkander weder op een afstand in 't oog gehouden, beiden te zwak om iets te ondernemen, daar zoo wel de fransche veldmaarschalk als de duitsche veldheer een deel hunner troepen naar 't oorlogsterrein van Maas en Sambre hadden gezonden. In Italië zette de savooische Hertog zijn dubbelzinnige rol tegenover Frankrijk voort. In Maart had hij Catinat en Tessé laten weten, dat zoo hun Koning hem wat in de hand woû werken, hij zich sterk maakte, het thans door Frankrijk bezette Casal, waar hij zelf liefst geen Oostenrijkers noch Spanjaards woû zien, ontmanteld aan den Hertog van Mantua in handen te doen stellen; en Koning Lodewijk, die daar eerst volstrekt niet van hooren wilde, liet nog geen vier weken later zich voor de zaak winnen, en gaf den bevelhebber der vesting, den Markgraaf de Crenan last, zich dien overeenkomstig te gedragen: de Hertog zou hem met de bondgenootschappelijke troepen komen belegeren, na een moorddadigen aanval zijn vesting opeischen, en hij haar dan overgeven. Hoe 't hem tegen de borst stuitte — hij sloeg er bij 't eerste vernemen een kruis van — meende hij er zich, als 's Konings dienaar, in te moeten schikken, en bood hij, bij de komst van 't leger in Juny, een dag of wat een geduchten weêrstand, waarbij, van de zij der bondgenooten, zelfs Prins Karel van Brandenburg viel, en opende hun vervolgens den 9[en] July de poorten, doch verliet zelf de vesting niet vóór hij, naar de gestelde voorwaarde, haar wallen tot den grond had zien slechten. Tegen 't volgende jaar wierp de zijn gunsten op prijs stellende Hertog, in een gesprek met Crenan, al aanstonds nog een ander balletjen op. Hij eischte voor zijn geheele toenadering tot Frankrijk Pignerol, nu meer dan zestig jaar in Frankrijks macht; en nog vóór 't einde van 't jaar vingen daar de onderhandelingen over aan [2]. Zoo snakte de overmoedige fransche Koning naar den vrede, dien hij zonder meerder schâ, dan hem bij mogelijkheid lief kon zijn, langs geen anderen weg op de bondgenooten te verwerven wist. In spijt zijner zelfzuchtige bedoelingen had ondertusschen Hertog Victor Amadeüs niet geaarzeld, met de andere bondgenooten, in Augustus, in Den Haag het groote verbond te vernieuwen, in 1689 tegen Frankrijk door hen aangegaan; een verbond, tot hetwelk in Maart van 't volgend jaar ook de Bisschop van Keulen en Luik, gelijk wat later de Kreitsen van Franken en Zwaben toetraden. Met Spanje raakte men in Den Haag tegen 't laatst van 't jaar wat aan 't stribbelen. Door de min voegzame wijs, waarop er Koning

[1] Ald. bl. 464 [2] Zie het meêgedeelde in Rousset's *Hist. de Louvois*, IV. p. 532, ss.

Willem's buitengewone gezant, Schoonenberg, uit Madrid was verwijderd, wegens eenige min gepaste uitdrukkingen omtrent den spaanschen Koning, in een brief door hem gebezigd. Alle misverstand nam echter een einde, toen er, in 't voorjaar van '96 de sinds geruimen tijd voor Spanje benoemde en daar meer welkome Aernout van Citters, als gezant, was aangekomen.

Een drukkende nasleep van den met zooveel kracht gevoerden oorlog was de verhooging der geldelijke lasten, om in de toenemende kosten te voorzien; en wie er door gedrukt werden, waren niet altijd even billijk in hun verwijten, of lieten zich ook door persoonlijken wrevel in hun beschuldiging vervoeren. Zoo werd er dit najaar, op 's Konings eigen verjaardag, den 14^{en} November, zonder naam van drukker of schrijver, een schotschrift onder de goê gemeente verspreid, om haar — gelijk het aanving — te doen «weten, door wien 't gemeen werd opgegeten», en dat verder vooral tegen den algemeenen ontvanger van 's Lands middelen, M^{r}. Cornelis de Jonge van Ellemeet gericht was, wien het geen leelijke woorden noch hatelijke aantijgingen spaarde. Namens de Koning-Stadhouder vaardigde er daarom het Hof van Holland, vier dagen later, een plakaat tegen uit, dat hem, die wist aan te brengen wie het gestrooid had, een belooning van honderd gulden, wie den drukker aangaf eene van drie honderd, en wie den maker van 't libel zou weten te ontdekken en der Justicie in handen te spelen, eene van zes honderd toezeî, onder belofte hun eigen naam geheim te doen houden [1]. Inderdaad, welke persoonlijke grieven men wellicht tegen 's Lands ontvanger kon hebben, 't viel moeilijk hem aansprakelijk te stellen voor de hooge uitgaven en daardoor steeds vermeerderende lasten, den ingezetenen in 't algemeen belang opgelegd. Nog in 't laatst der vorige maand hadden de Staten van Holland weder tot een nieuw middel, om zich 't noodige geld te verschaffen, moeten overgaan, en eene belasting vastgesteld op hen, die binnen hun provincie zouden «komen te trouwen of begraven worden»: allen baljuwen, schouten, burgemeesteren, schepenen, raden, thesauriers, pensionarissen, en secretarissen der verschillende steden; allen baljuwen, drosten, of dijkgraven van eenige heemraadschappen of districten, verscheiden dorpen en plaatsen bevattende; allen heemraden van de hooge heemraadschappen, en allen anderen, die eenig ampt of bediening in Holland en Westfriesland bekleedden met een jaarlijksch inkomen boven de acht honderd gulden; ook allen advokaten en doctoren in de medicijnen, zich in den huwelijken staat willende begeven, of een van hun kinderen komende te trouwen, werd daarbij een recht van dertig gulden, voor elk van beiden, bruidegom en bruid, opgelegd; een gelijk recht werd in 't zelfde geval geheven van ieder, die zonder eenig ampt te vervullen, 12000 gulden of meer bezat. Voor de helft der opgelegde som kwamen de notarissen, pro-

[1] *Europ. Mercurius*, t. pl. bl. 310.

cureurs, sollicitarissen, en alle schouten en secretarissen ten platten lande vrij, even als zij, wier amptelijke inkomsten van vier tot achthonderd gulden beliepen, ten ware ze mede tot 12000 gulden of daarboven gegoed waren; wie van 6 tot 12 duizend bezaten, hadden evenzeer slechts 15 te betalen; wie beneficiën hadden of bedieningen uitoefenden, van 2 tot 4 honderd gulden opbrengende, of 2 duizend gulden en daarboven rijk waren, werden op 6, wie beneden de 2 honderd, op 3 gulden gesteld. Van bruidegom en bruid, in verschillende plaatsen wonende, zou 't recht voor elk in ieders woonplaats geheven worden, en wie buiten die woonplaatsen wenschten te trouwen, hadden dat recht zoowel ter plaats waar zij trouwden, als waar hun geboden waren aangeteekend, te betalen. Een zelfde recht, als dat op 't trouwen, zou ook op 't sterven of begraven binnen de provincie staan; terwijl wie nooit getrouwd geweest zijnde kwamen te sterven, en welker goederen het recht van collaterale successie onderworpen mochten zijn, het dubbele recht betalen moesten, even als zij die de dooden zouden willen vervoeren buiten de plaats van hun overlijden. Bij de betaling van 't recht zou door de secretarissen een kwijtbrief, met het kleine zegel van den lande van 24, 12, 6, of 3 stuivers, naarmate der klasse, waarin men viel, gegeven worden, en moesten van deze brieven steeds een voldoend aantal in handen der kosters of doodgravers zijn, die den ontvang van 't recht op de dooden hadden, dat zij dan aan secretarissen weder moesten verantwoorden. Allen onvermogenden, in geen der bovengemelde klassen begrepen, zou een ongezegelde verklaring, met de woorden *Pro Deo*, worden verstrekt. Een boete van 200 gulden werd voor hen bepaald, die zich lager aangaven, dan zij waren; ook mocht niemand, al had hij minder, zich beneden het peil aangeven, op de quohieren van den 200^{en} penning voor hem aangekalkt. Zoo er verschil van meening ontstond, zou 't in de steden aan burgemeesters en regeerders, of zulke collegiën, als zij goedvonden daartoe te machtigen, ten platten lande aan schouten en gerechten, zoo zij vergaderd waren, en anders aan schout, secretaris, en predikant zijn, om te beslissen [1]. Ruim een maand later — den 3^{en} December — werd, tot toelichting en verklaring van dit belastingsplacaat een nader afkondiging gedaan, in welke eenige bepalingen verduidelijkt of nader omschreven werden, en waarbij o. a. omtrent de veelal buiten de steden begraven Joden — gelijk die van Amsterdam te Ouderkerk of Muiderberg — bepaald werd, dat «die van joodsche nacie welke, gestorven zijnde, buiten de steden, daar zij woonden, werden vervoerd naar de naastgelegen kerkhoven, tot hun begraving gewoonlijk bestemd, enkel recht zouden betalen; doch werden zij naar verdere verwijderd, omtrent andere steden liggende, dubbel recht verschuldigd waren [2].

In verband met deze afkondigingen, die grootendeels op een ontwerp gegrond

[1] *Publicatie van* 26 *Oct.;* 's Gravenhage, 1695. [2] *Naedere Publicatie*, ald.

waren, door den engelschen agent Kerby, gemaakt, en voor 't welk hem de erkentelijke Staten, over den gunstigen uitslag voor hun geldkas verblijd, drie jaar later een jaargeld van 2500 gulden toekenden, besloot de amsterdamsche Vroedschap, in de volgende maand, een keur in 't leven te roepen, waarbij de praal en omhaal bij 't begraven en daarmeê gepaarde kosten wat besnoeid en geregeld werden, en 't daartoe werkzame personeel wat verminderd en onder behoorlijk toezicht gesteld werd. Den 10^{en} January uitgevaardigd, bevatten zij niet minder dan vier en veertig bepalingen, omtrent het bidden of «aanspreken», als men 't noemde — het aanzeggen van een of ander sterfgeval — en het dragen van 't lijk en de daarbij gebezigde lantarens. Voor elk dezer werkzaamheden zou voortaan een bepaald getal, door burgemeesteren aangestelde personen gebezigd worden, met uitsluiting aller andere, daarmeê tot dusver, naar verkiezing der ingezetenen, belast. Wijn zou er na de begrafenis niet meer geschonken mogen worden, noch de dragers in 't sterfhuis terug mogen komen. Commissarissen zouden dagelijks in hun kantoor in 't Almoezeniershuis vergaderen, en zorgen dat de gevorderde aansprekers en dragers door hun hoofdluî aan 't sterfhuis gezonden werden; zij zouden het loon voor die luî door den hoofdman doen invorderen, met korting van 2½ ten honderd voor de gezamentlijke hoofdluî, en 4 voor de almoezeniersarmen; om de zes maanden zouden nieuwe lamfers en handschoenen aan de hoofdluî en sprekers en dragers uitgedeeld worden, en 't geld daarvoor op hun weekloon ingehouden; commissarissen zelf zouden met hun vieren een gulden voor elk lijk krijgen, op 't loon der lijk- en lantaarndragers gekort. Magistraatspersonen, commissarissen, pensionarissen, en secretarissen mochten zich voor hun lijken van de stadsboden als dragers bedienen; gildebroeders van de knechts hunner gilde als aansprekers, en van hun medebroeders als dragers. De armen zouden geen aansprekers behoeven, doch daartoe een acte van de secretarie moeten halen, en hun buren als dragers kunnen bezigen. Joden waren van de keur uitgezonderd, en de verschillende loonen grooter of kleiner, naarmate de begrafenis in de kerk of op een kerkhof, en vroeger of later plaats had. Drie weken later, dinsdag 31 January, zou de keur ingaan. Al aanstonds echter en zelfs toen de keur nog maar in de maak, en daar iets van uitgelekt was, liet zich gemompel en gemor onder de goê gemeente over haar inhoud en strekking hooren. Vooral heeren aansprekers waren weinig tevreden over de beperking van hun aantal, ook nadat zij hadden weten te bewerken, dat dit van 36, gelijk eerst bepaald was, tot 72 verdubbeld, en ook 't getal lijk- en lantaarndragers vermeerderd was. Zij en hun vrouwen zetten vrienden en bekenden op, en wisten ook den gemeenen man te beduiden, dat de bepaling omtrent de armen voor dezen onteerend was, daar zij nu als bedelaars moesten komen smeken, om naar hun zin begraven te worden; er werd daarbij nog uitgestrooid, dat die begrafenis in een ruwe witte kist, met Stadswapen er op geschilderd, zou plaats hebben.

Anderen morden over de duurte van den prijs voor de kerkhoflijken, of begeerden ook dragers en aansprekers naar eigen wil te kiezen; en laatstgenoemden stond het voor een deel ook maar gansch niet aan, dat zij uit een gemeenschappelijke beurs zouden betaald worden, terwijl vroeger wie 't meest te doen had, ook 't meeste geld verdiende. Saterdag den 28^{en} moesten commissarissen en hoofdluî voor 't eerst bijeenkomen, doch werd een der laatsten, bij zijn komst aan 't almoezeniershuis, door 't grauw aangerand, en op de vlucht gedreven. Zondags daaraan bleef alles stil, doch maandags stroomde er allerlei slag van volk op den Dam samen, en teeg burgemeesteren, die met 1 February moesten aftreden, te lijf. Aan 't almoezeniershuis werden hoofdluî en dragers, saamgekomen om te hooren welke lijken zij den volgenden dag — als de keur in werking moest treden — te bedienen hadden, door 't gemeen uitgescholden en met vuil geworpen; en burgemeesteren daaruit te recht meerder kwaad voorziende, gelastten 's avonds, dat Stads soldaten 's ochtends daaraan in de wapens zouden komen, en zich deels aan de hoofdwacht voor de Waag op den Dam, deels voor 't almoezeniershuis zouden stellen, deels ook aan de poorten, tegen allen toeloop van buiten, de wacht houden; terwijl tevens een waarschuwing ontworpen werd, tegen alle verzet en oproerigheid. Toen de ochtend was aangebroken, en de soldaten de aangewezen posten betrokken hadden, begon ook het volk saam te scholen, morrende dat men de keur met geweld van wapenen zocht op te dringen. In de weversbuurt, achter de Princegracht in de Noorderstraat en omtrek, rotte men samen, en stroomde weldra van alle zijden naar den Dam, zoodat de Heeren van de Vroedschap nauwlijks gelegenheid vonden, naar 't Stadhuis te komen. Allerlei gespuis, met name ook ettelijke vreemde bootsgezellen, die met den winter aan land waren, schoolden bijeen; vrouwen en jongens, met puthaken, luiwagens, bezems, en soortgelijk tuig gewapend, en vendels van schorteldoeken aan stokken in de lucht zwaayende, trokken rond, met biervaten en botertonnen tot trommels, waarop ze met talhouten duchtig alarm sloegen. Een en ander jaagde burgemeesteren zulk een vrees aan, dat ze, in plaats van de ontworpen waarschuwing af te kondigen en ten uitvoer te leggen, een der secretarissen na klokgelui een besluit lieten aflezen, waarbij de keur nog voor zes weken werd opgeschort. Juist op dat oogenblik kwam er een woeste hoop volks van over de Nieuwe Markt uit de Jonker- en Ridderstraten aanzetten, de Warmoesstraat uit naar den Dam rukkende, en liet op de blijmaar, die allen maar des te stouter maakte, een luid gejuich hooren. Schortel- en zakdoeken werden over 't hoofd gezwaaid, en 't Stadhuis al joelend doorgetrokken, en toen ging 't de Kalverstraat door naar de leidsche straat. Daar was men reeds vroeg doende geweest, en had o. a. een schaafbank met een man er in, bij wijze van doodkist, op de schouders gedragen, ze voor de soldaten bij 't almoezeniershuis neêrgezet, en toen weêr opgenomen en verder gesjord, vreeselijk te keer gaande met tonnen tot trommels. Om half elf kwam nu de bende van den Dam aan-

rukken, en maakte zich gereed om de soldaten aan te tasten, die, zich te weêr stellende, eerst met los kruit, daarna met scherp schoten, doch nu met een hagelbui van steenen begroet werden, en 't na een half uur vechtens, waarbij enkele deelnemers en toekijkers vielen, moesten opgeven. Musketten, pieken, en degens, eenige gekwetsten ook lagen op de straat, en een der laatsten werd door zijn mederumoermakers voor 't huis van Burgemeester Boreel op de Heeregracht daar in de buurt gedragen, omdat zijn naam en die van zijn zoon Balthazar, als Secretaris, onder de keur stond. Een partij soldaten kwam ter zelfder tijd, met de stormhoeden op en de piekeniers in 't harnas, van de zij van den Dam de Heeregracht langs rukken, en stelde zich voor zijn deur, aan welke de Secretaris zich juist moeite stond te geven, het gespuis met goede woorden te paayen. Dit gaf daar echter weinig gehoor aan, beweerde — zonder den minsten grond — dat er sommigen van hen in zijns vaders huis gevangen werden gehouden, en teeg de soldaten met steenen te lijf. Deze bleken, in spijt van hun schietgeweer, tegen den aandrang niet bestand, en 't oproerig gemeen, nu een lantaarnpaal uit den grond rukkende, liep er de deur van 't burgemeesterlijke huis meê op, ging daar binnen aan 't stuk slaan van meubels en spiegels, en 't was — naar de verklaring van een ooggetuige — of 't huisraad uit de vensters hagelde, dat daarop in 't water gesmeten werd; een zelfs die een stuk wilde buit maken en er meê weg toog, werd het met den uitroep «een dief! een dief!» uit de handen gerukt, om het den waterweg van de rest te laten volgen. Na zich aan Boreels huis den moed gekoeld te hebben, ging het op dat van den Kapitein Sparoog aan de Reguliersgracht los, die zich aan 't hoofd zijner soldaten niet onbetuigd had gelaten en een van 't geboefte doodgeschoten, een ander deerlijk gekwetst had. De man was een liefhebber van schilderwerk, en er viel dus 't noodige te vernielen en te water te doen gaan; weldra lag de gracht vol, en de boomen zagen er uit of ze besneeuwd waren van de veeren uit de stuk gesneden bedden; uit den voorgevel werden drie kruis-kozijnen gebroken, en uit de linnenkast het geld geroofd, dat er met wat goud- en zilverwerk in lag. Daarna zou 't burgemeester De Haze misgelden, doch daar nu, buiten de te zwak bevonden soldaten, ook de burgervendels allengs op de been gekomen waren, en de avond daarbij begon te vallen, raakte zijn huis vrij, en waanden sommigen de zaak reeds geëindigd, die echter den volgenden dag met nieuwen lust hervat stond te worden. Burgemeesteren hadden inmiddels alom laten aanplakken, wat zij, om 't vernielzieke grauw te sussen, reeds den vorigen middag te vergeefs hadden laten aflezen, dat de keur niet alleen uit- maar ook afgesteld was, en in 't geheel geen voortgang nemen zou. Jan Hagel was nu echter eenmaal op zijn plunderpret verlekkerd, en liet zich daardoor niet weêrhouden. Vóór nog de trommel had kunnen geroerd worden, om de burgervendels weêr onder de wapens te roepen, trok men naar de woning van den engelschen agent, Kerby, waar men op 's Konings jaardag nog zoo gul op wijn onthaald was, doch die als eerste oorzaak

van al dees gehate begrafeniskwelling gedoodverfd werd, en daarvoor gestraft diende. Ook daar werd alles verwoest en tot de marmeren vloersteenen opgebroken en in 't water gebruid; van voren tot achter, in huis noch tuin, werd niets heel gelaten; van 't achterhuis het gansche dak afgelicht, en 't lood uit de goten gerukt; al 't binnenwerk uitgebroken; de paneelen tegen den zolder aan stukken gesmeten; de wijn- en biervaten in den kelder opengeslagen, en het over den grond stroomende vocht door de vrouwluî in haar muilen opgeschept en ingeslorpt. De Vroedschap nu ziende dat zij met haar toeschietelijke goedheid niets gedaan had gekregen, vaardigde een nieuw placaat uit, waarbij ze te kennen gaf, dat «dewijl de keur op 't begraven vernietigd en ingetrokken, en alles dus weder op den ouden voet gebracht was, naar hare meening en order, zich alle eerlijke burgers, behalve die in de wapens en onder hun officieren stonden, aanstonds ieder naar zijn huis hadden te begeven, daar zij genoodzaakt was en goedgevonden had, tot behoud van rust en vrede, geweld met geweld te keer te doen gaan, en deze waarschuwing nu geschiedde, opdat geen onnoozele mocht lijden». Tot versterking van den weêrstand riep men thans ook vrijwilligers op, die, onder Schepen Burg, Six, en anderen, welgewapend te paard gingen zitten, en de gansche stad doorreden, met de ontbloote sabels in de vuist. Vóór dezen echter, in den namiddag, nog gereed konden zijn en hun verweringstocht aanvangen, hadden de rumoermakers, na 't verwoesten van Kerby's huis en inboêl, waar ze om tien uur al meê klaar waren, zich verder op marsch gemaakt, van zins op de Heeregracht bij de Utrechtsche straat, het huis van den oud-burgemeester Joan de Vries, thans admiraliteitsheer, te bestoken, op wien vooral de bootsgezellen gebeten waren, omdat hij het ophangen van wat muitende matrozen niet had verhinderd. Daar vonden zij echter tal van gewapende burgers op wacht; deze en ettelijke scheepskapiteins, die er zich meê bevonden, zochten hen eerst met geld en goede of kwade woorden af te keeren, doch daar zij steeds bleven dreigen, schoten en staken ze er ten slotte op in, en wisten hen zoo te verdrijven. Ook op nog andere huizen, gelijk dat van den Schout Engelbregt, bij de nieuwe markt, beproefde men te vergeefs zijn geweld, en moest er voor de gewapende burgerij afdeinzen. Doch nu allengs ook roofziek en op buit belust geworden, wendde men zich van daar naar de nabij gelegen Sint Antonie's Breêstraat, waar 't huis van «den rijken Jood» — als hij in de wandeling heette — da Pinto, zelf met zijn vrouw voor 't oogenblik naar den Haag, een te veelbeloovend doelwit was, om er niet met ijver op af te trekken. Met groot geweld werd de onbewaakte woning aangetast, de vensterruiten ingeslagen, de ijzeren tralies bestormd en beklommen, de dikke vensterroeden vernield, de luiken opengestooten, en zoo de kamers binnengedrongen, waar 't porcelein, dat er overvloedig aanwezig was, tegen den grond geworpen en vertrapt werd. Vóór men intusschen verder kon gaan, waren de burgervendels, onder de kapiteins Elias, Rendorp en Van Kuik, die op de nieuwe markt

stonden, 't huis van voren en van achteren komen bezetten, en tastten nu de onverlaten daar buiten en binnen aan, die deels gedood of gekwetst, deels verjaagd of gevangen genomen werden. En hiermeê nam alle samenrotting tevens een einde; ook de vrijwillige ruiterwacht toch was nu begonnen, zich in beweging te stellen, en op den Dam kwamen eenige gilden — de bier-, koren-, waag- en turfdragers — samen, die op 't Stadhuis met halve pieken en degens gewapend werden, en met trommel en vaandel optrokken; op dat der laatsten, die voor 't Stadhuis op de kleine steentjens stonden, was een hunner afgebeeld. Aan de Waag stelden zich soldaten, en vrijwillige ruiters bewaakten de toegangen. De Heeren van de regeering waren inmiddels al bezig, de voor hen gebrachte gevangenen te ondervragen, van welke er twee tot de galg verwezen werden, en 's avonds zes uur reeds bij toortslicht opgeknoopt, en ten aanschouwen van 't publiek uit het Waagvenster gehangen. Een der twee, een bootsgezel uit Boston, die een kostbare geelzijden zakdoek uit het huis van Da Pinto gestolen had, prijkte met dezen, bij wijze van gordel, om 't lijf. Donderdags morgens hing men er nog drie bij, nadat men den Dam al vroeg in den ochtend met ruiterij had afgezet. Dienzelfden morgen kwam ook uit den Haag wat manschap van de blauwe lijfwacht aanrukken, op 't gerucht van 't rumoer van daar gezonden, doch die nu, tot op twee uur afstands genaderd, op verzoek der regeering weder aftrok, daar het oproer «door de trouw van haar burgerij en de wakkerheid der vrijwillige ruiters» reeds gestild was. Den volgenden dag liet men bij aflezing en aanplakking weten, dat wie iets van 't geroofde goed onder zich mocht hebben, het terug zou brengen, onder aangifte hoe 't in zijn handen gekomen en bij wien 't weggenomen was, en ving daarop de opsporing en 't onderzoek der schuldigen aan. Zes honderd gulden werd toegezegd aan wie een der opstokers en voorgangers met bewijs van zijn schuld aanbracht, en maandags werd op den Dam weêr een zevental medeplichtigen met de koord gestraft. Op de luif van de Waag werd daartoe een dubbele ladder gesteld, door den uit het venster getreden beul beklommen; de slachtoffers werden daarop, met den in de Waag vastgemaakten strop om den hals, door een venster op de ladder gezet, en door den beul dezen afgeholpen, tot de strop strak stond, en hij ze van de ladder schopte. «Een nieuwe manier van ophangen», als een belangstellend ooggetuige, die er zoo drie de eeuwigheid zag inschoppen, opmerkte: «daar toch anders de galgebrokken de ladder opklimmen moesten, klommen dezen er af». Nog dien eigen dag werden hun gehangen lijken afgesneden en naar de Volewijk gebracht, waar drie of vier anderen, in 't rumoer zelf gedood, met de beenen omhoog aan de galg gehangen waren. De verdere op- en aangebrachten werden na gedaan onderzoek vrijgelaten, op een paar na, die in 't Rasphuis gezet werden, waaruit een maand of twee later hun deelnemende vrienden te vergeefs beproefden, hen bij een opstootjen te bevrijden. Der burgerij werd door de erkentelijke Overheid een gedenkpenning vereerd, aan de eene zij God Neptunus

voorstellende, die de woeste baren temt, aan de keerzij de bedaarde wateren, waarin de ijsvogel zijn nest bouwt [1]. «Dit's», als een rijmend medeburger zong:

Dit's 't loon der dapperheid voor Amstels burgerij; —
De ware burgerplicht moet men door daden toonen.
Wie laf is, ruimt dees stad: hier moeten *helden* wonen.
Naneven, die dit leest, verzaakt nooit uw geboort,
Weest trouw en dapper; want gij komt van *helden* voort [2].

«Tot den vrede», schreef Koning Willem in Augustus van 't vorige jaar aan Heinsius [3], «heb ik al zulken groote genegenheid als ooit», en er waren dan ook, in den loop van 't jaar, voortdurend onderhandelingen over gevoerd, waarbij echter de wisselvallige houding van den zweedschen Koning van minder gunstigen invloed was. Nadat hij voor de zaak der bondgenooten eerst zoo goed als gewonnen scheen, had later de fransche partij weêr de bovenhand weten te krijgen, en alle ondersteuning van genen te doen afslaan. Een poos lang had de stand van zaken in Holstein, waar de oude Hertog in de herfstdagen van 't afgeloopen jaar gestorven, en door zijn met Koning Karel ten zeerste bevrienden zoon Frederik was opgevolgd, Zweden van het door Frankrijk gesteunde Denemarken vervreemdend, tevens ook de schaal naar de andere zij doen overhellen; doch weldra had Avaux' sluwheid den alles reeds ten gunstigste gekeerd achtenden Oxenstjerna weêr het onderspit doen delven, en 't oor van den Koning weten te winnen. Bij een in February van dit jaar erlangd onderhoud met hem, wist hij hem te beduiden, dat het, daar Frankrijk zijn meening omtrent de vredesvoorwaarden reeds te kennen had gegeven, nu aan de bondgenooten was, zich daaromtrent te verklaren. Zoodra dit geschied was, zou hij 't aan Zwedens bemiddeling overlaten, voorwaarden uit te denken, die tot een vergelijk tusschen de oorlogvoerende mogendheden konden leiden; tevens zeî hij Zweden Frankrijks bemiddeling in de stribbelingen tusschen Denemarken en Holstein toe. Daarmeê was alle den bondgenooten gunstige gang van zaken gestuit, en de bedoeling dan zeker alleen ook, door dit voorgespiegelde uitzicht op onderhandelingen, den reeds zoo goed als toegezegden hernieuwden bijstand met krijgsvolk van zweedsche zij te verhinderen. Alles wat de gezanten der bondgenooten konden doen, was nu de gevraagde verklaringen in te zenden, waarover toen in 't begin der volgende maand met hen beraadslaagd

[1] Zie Wagenaars *Amsterdams Geschiedenissen*, 22e boek, en verg. de *Twee missiven, zijnde een pertinent Verhaal van den oproer*, enz. *opgestelt door iemant, die alles zelf gezien heeft* (Rotterdam, by Izaak van Ruynen, 1696).

[2] Zie de *Verklaring van de Gedenkpenning, uytgedeelt aen de burgery der Stadt Amsterdam*, enz. T'Amsterdam, by Pieter Sæperus, boekv. op den Dam.

[3] Bij Van der Heim, t. pl., bl. XXX.

werd. Aanvankelijk scheen daarbij alles goed van stapel te zullen loopen: omtrent den voor Holstein te geven waarborg tegenover Denemarken bleek men het spoedig eens; doch toen daarop de bepalingen ter sprake kwamen, onder welke Zweden den bondgenooten zijn hulptroepen beschikbaar zou stellen, deden de franschgezinde zweedsche gevolmachtigden zulke voorslagen, dat die der bondgenooten ze geheel onaanneemlijk moesten verklaren; waarop de onderhandeling afgebroken, en ook het omtrent Holstein reeds bepaalde als niet verhandeld beschouwd werd. In Den Haag baarde het bericht van dit afspringen niet weinig opzien; men waande nu Koning Karel reeds voor goed voor Frankrijk gewonnen, en alle kans verkeken, door zijne bemiddeling een gewenschten vrede te erlangen. Het gevolg daarvan was, dat Koning Willem den Heer van Dijkvelt de reeds vroeger gevoerde geheime onderhandeling met een franschen agent, Callières, weder liet aanknoopen [1].

Intusschen was er, van Frankrijk en zijn koninklijk-engelschen beschermeling uit, een alles behalve vredelievende en vriendschappelijke toeleg op touw gezet. Koning Jakob bleef in spijt zijner herhaalde teleurstelling, nog altijd in den waan verkeeren, dat zijn kans op den verloren troon niet voor goed verkeken was, en hij, door een opstand van zijn trouw gebleven onderdanen ondersteund, met franschen bijstand zijn kroon gemakkelijk weêr erlangen zou. Om dat doel te bevorderen, zond hij in 't begin van February Berwick in 't geheim naar Engeland, om er zijn aanhangers voor hem te wapen te roepen, onder belofte hen, zoodra zij zich zouden roeren, met macht van krijgsvolk bij te staan en op nieuw een landing te beproeven. Daar zij echter even weinig ooren hadden naar een openbaar verzet hunnerzijds, met hulp van een leger, dat nog aan de overzij van 't kanaal toefde, als hij om tot die landing, zonder hun voorafgaand verzet en hem te gemoet snellende bende, over te gaan, keerde Berwick na luttel dagen onverrichter zake terug, en kon alleen zijn vaders hoop nog op den verhoopten goeden afloop van een ander plan vestigen, waarin hij persoonlijk wel niet deelde, doch dat met medeweten van dien vader te zelfder tijd werd voorbereid, en binnen weinig dagen stond uitgevoerd te worden: een aanslag op het leven van zijn koninklijken schoonzoon en opvolger. De luitenant zijner lijfwacht, Sir George Barclay, was daartoe een dag of wat vóór Berwick reeds overgekomen, had zich met anderen in verbinding gesteld, en zoo allengs een veertigtal gelijkgezinden bijeengebracht, die toen overeenkwamen, den Koning bij zijn terugkeer van Richmond, waar hij telken saterdag gewoon was in 't park te gaan jagen, in zijn koets te overvallen en te doorsteken. Op Berwicks mededeeling, dat dit nu eerstdaags zou plaats grijpen, ijlde Koning Jacob naar Calais, om daar het van de engelsche kust te geven teeken, waartoe de brandstof reeds op de rotsen van Doeveren gereed lag, af te wachten; een teeken, ook door

[1] Carlson, *Geschichte Schwedens*, V. S. 590 ff. Over Callières zie de *Mémoires du Duc de St. Simon*, Ch. 38.

Koning Lodewijk, op Berwicks verslag zijner anders mislukte zending, met ongeduld verbeid, terwijl hij zijn schepen te Calais last gaf, zich op 't eerste sein voor de groote onderneming gereed te houden. Het gansche plan liep intusschen, toen 't tot die uitvoering komen zou, spaak, daar een rechtschapen Roomsch-katholiek, Pendergrass, dien een der samenzweerders, op zijn deelneming rekenend, de zaak had meêgedeeld, doch wiens gemoed er tegen op kwam, Portland ging aanmanen, om den Koning dien saterdag van zijn gewonen jachttoer te weêrhouden, daar men een moordplan tegen hem beraamd had. Portland, die er den Koning slechts met moeite toe brengen kon, thuis te blijven, haalde er hem slechts onder de bedreiging toe over, de hem gedane waarschuwing anders terstond openbaar te maken. De aanslag werd nu tot den volgenden jachtdag uitgesteld, doch vóór dien tijd ook door een ander nog aan Portland verklapt, die nu den Koning wist te bewegen, Pendergrass bij zich te ontbieden, om het nadere omtrent alles te vernemen. Na lang over en weêrspreken, en onder toezegging, dat zijn getuigenis buiten zijn volle toestemming tegen niemand zou gebruikt worden, liet hij zich tot mededeeling der hoofdzakelijkste namen overhalen. In de volste overtuiging, dat den volgenden dag het plan nu zou doorgaan, kwamen de saamgezworenen toen nog bijeen, doch ontvingen, aan tafel zittende, bericht, dat ook nu weêr de jacht niet zou plaats hebben. Een oogenblik troostten ze zich toen met de gedachte, 's Konings kerkgang op zondag voor hun toeleg te baat te nemen, doch werden dien eigen nacht voor een deel reeds gevat, en nagenoeg de helft vóór den volgenden middag [1]. «Parlement, stad, en volk» — als de trouwhartige Evelyn aanteekende [2] — wenschten zich geluk met de ontdekking, en verwenschten des te meer nog hun uitgeweken Koning en zijn franschen beschermheer, van wien dergelijke gruwelplannen uitgingen; gelijk Koning Willem er, omgekeerd, des te zekerder op zijn troon door bevestigd werd. Alles werd in gereedheid gebracht, om de voorgenomen landing — waagde men 't nog er toe over te gaan — af te keeren. Het smaldeel, onder den Vice-admiraal Rooke naar de Middellandsche zee bestemd, en dat door tegenwind nog in 't kanaal werd opgehouden, vereenigde zich met de andere, te Portsmuiden en elders liggende schepen, om de fransche — mochten zij komen — terug te slaan. Aan die komst viel thans echter in 't geheel niet meer te denken, en Koning Jakob, den jammerlijken afloop van 't fraaye onderwinden vernemende, keerde

---

[1] Zie nader bij Macaulay, Ch. XXI; en verg. *De konst om Koningen te vermoorden, door de Jezuiten aen Koning Lodewijk XIV geleert, behelsende het geheym van de laetste verfoeyelijke conspiratie*, enz. (gedr. na de copye van Londen, *anno* 1696), en *Discours of Redenering over de samenschakelingh en overeenkomsten, die der gevonden worden in de landing, by Koning Jacobus voorgenomen, en de conspiratie, die men tegen het leven van S. Britt. Mt. ontdekt heeft* (In de Vrystadt, gedruckt by de jonge Jacob, in 't jaar 1696).

[2] *Diary*, p. 564.

weldra met de kous op den kop naar zijn ballingshof van St. Germain terug. «Jacques» zongen hem daar zijn lustige tegenstanders, zich in zijn mislukt landings- en moordplan vermeyende, toe:

Jaques second médite une conquête,
De grands desseins lui roulent dans la tête;
Mais — de remonter sur sa bête qu'il ne l'espère jamais! —
Las de traîner une vie importune,
Il veut encore embarasser Neptune;
Mais — sa malheureuse fortune ne le quittera jamais.
Encore un coup il s'en va faire rage,
Il dit qu'il part sans tarder davantage;
Mais — il faut avoir courage, et Jaques n'en eut jamais.
Il fait du bruit, antant que le tonnerre,
Pour envahir l'Ecosse et l'Angleterre;
Mais — il donne du nez en terre, il est perdu pour jamais.
Par trahison, assassins, et cabale
Jaques prétend retourner à Withalle;
Mais — lui ni son Prince de Galles ne le reverront jamais.
Ce que Louis, ce que Jaques concerte,
C'est de hâter de Guillaume la perte;
Mais — la mêche est découverte, ils sont confus à jamais [1].

En niet minder doeltreffend:

Louis, rengainez vos dessins,
Le ciel vous est contraire,
Et de vos projets assassins
Rompt le cours sanguinaire;
Guillaume vous est échappé
Malgré votre prudence,
Et le succès vous a trompé
Dans ce coup d'importance.

Dieu qui de vos sanglantes mains
A sauvé notre Alcide,
Et dissipé des inhumains
Le conseil parricide,
Avec éclat vous punira
De ce trait de Cyclope,
Et rien ne vous en reviendra
Que l'horreur de l'Europe.

Avant Guillaume au Champ de Mars
Vous n'oseriez paraître;
Mais vous savez loin des hasards
Faire des coups de maître;
Même en cela vous devancez,
Avec beaucoup de gloire,
Vos pareils des siècles passés
Que déteste l'histoire.

Suivant le vieux chemin battu
Qui conduit à la gloire,
Guillaume à la seule vertu
Veut devoir la victoire;
Mais vous ne vous arrêtez pas
A ces routes vulgaires,
Et celle des assassinats
Fait bien mieux vos affaires.

---

[1] *Chanson* sur la descente imaginaire de Jaques II en Angleterre, avortée par la découverte de la très horrible conspiration contre la personne sacrée de Guillaume III, roi d'Angleterre.
(In afschrift in de *Bibl. Dunc.* 1693. 4).

Assurément vous savez bien,
En politique habile,
Qu'un crime n'est compté pour rien
Pourvu qu'il soit utile;
Aussi le plus noir attentat
Dont tout autre frissonne,
Quand on l'appelle *coup d'état*,
N'a rien qui vous étonne.

Maintenant vous pouvez juger,
Quell' horrible tempête,
Dans le dessein de se venger,
Guillaume vous apprête;
Ce que j'y vois de plus pour vous
Et pour votre Royaume,
C'est que le Ciel, plein de courroux,
Favorise Guillaume.

Mais n'en perdez pas le repos,
Et reprenez courage:
En un point sur notre héros
Vous avez l'avantage:
Comme il entend bien moins que vous
L'art de tout entreprendre,
Vous pouvez lui porter des coups
Qu'il ne saurait vous rendre.

Cela fait votre sureté;
Vous n'avez pas à craindre
Qu'à commettre une lâcheté
Rien ne le pût contraindre;
Votre attente de cette part
Ne sera pas trompée:
Il ne se sert pas de poignard,
Mais il a — *bonne épée!* — [1]

Hij maakte zich gereed, dat op nieuw weêr te toonen, doch zou er dit jaar weinig of geen gelegenheid voor vinden. «Het zal», had hij in 't begin van 't jaar aan Heynsius geschreven, «op twee zaken voornamelijk aankomen: dat wij middel tot vermeerdering der troepen kunnen vinden, en dat de vijand ons niet voor is en eer dan wij in 't veld verschijnt». Voor 't eerste zag hij wel kans, doch, het tweede «bekommerde hem 't meest, vreezende zekerlijk, dat de vijand de verbonden legers zou voor wezen, en men dan genoodzaakt zou zijn, zich naar zijne bewegingen te regelen» [2]. De daarop door Frankrijk beoogde inval in Engeland had van zijne zijde, zoo te zee als te land, groote toerusting en toebereidselen aan de vlaamsche kust noodig gemaakt, maar niet minder de Franschen hunnerzijds gedrongen, hun aandacht en krachten voorloopig daaraan hoofdzakelijk te besteden, en de oostelijke landpalen minder nauwlettend ga te slaan. Daarvan partij trekkende, had de wakkere Graaf van Athlone, met den doortastenden Coehoorn te rade gaand, en zonder er zelfs den bevelhebber van 't leger, den Hertog-veldmaarschalk, tot zijn onverbloemden spijt, in te kennen [3], het stoute ontwerp gesmeed, op Dinant en Givet los te gaan. Den 13^en^ Maart met een aanmerkelijk aantal ruiters en voetknechten opgerukt, had hij persoonlijk het eerste

---

[1] *Chanson* sur l'air de *Joconde*, aldaar.

[2] Zie zijn schrijven van 17 January, bij Van der Heim, t. pl. bl. 115.

[3] Zie zijn brief uit Namen van 14 Maart, ald. bl. 119: "als wanneer ik gisteren alhier arriveerde, so was de Hr. Graef van Athlone en d'andere generaels reeds met de trouppes na de kant van Givet geavanceert, sonder my daervan de minste kennisse te geven", enz. "en sie ick veele desordres te gemoet, als de HH. generaels sonder mijne communicatie enterprises willen formeeren en executeeren", enz.

berend, en Coehoorn zich met de bestoking van 't laatste belast, waar de vijand welgevulde krijgsmagazijnen had. Den 16^{en} 's morgens te zeven uur met bommen en gloeyende kogels uit zijn houwitsers en veldstukken beschoten, raakten dezen reeds na drie uur in brand, en werd daarop tot 's middags vier uur de beschieting der stad nog voortgezet. De groote kerk, een klooster, en tal van huizen brandden lichterlaaye, en voldaan over de welgeslaagde onderneming, keerde Coehoorn 's avonds weêr naar Athlone's legerkamp terug [1]. «De verantwoording» voor de, in zijn gekrenkte veldmaarschalkseer, door Holstein-Pleun uit dezen marsch voorziene «ongemakken» en welke hij daarom van zich wierp, viel licht over te nemen. Hij zelf daarentegen, in 't gebruik juist niet meêgevallen, zag zich weinig dagen later, als legerbevelhebber door den Koning-stadhouder ter zij stellen, en door den Prins van Nassau-Saarbruggen vervangen [2]. Voor den frieschen Stadhouder kon er thans van geen naijver meer sprake zijn: zijn doodsbed lag te Leeuwarden gespreid, nadat hij in 't begin der maand, door een hevige bloedspuwing overvallen, zijn legersteê niet meer verlaten had. 's Woensdags den 21^{en} nam hij van zijn kinderen afscheid, en verscheidde in den nacht van vier op vijf en twintig Maart, «den dood niet vreezende, dien hij ook nooit in den strijd tegen den vijand geducht had» [3]; «een brave slagpen» — als Joh. Brant hem nazong:

Een brave slagpen aan de wakkre rechter vlogel
Van Koning Willem, nooit vervaard voor kling of kogel;
Als 't bondgenootschap, fel besprongen en in lij,
Door hem verdedigd werd met schittrenden zwaarde,
Dan steeg hij, met den bloem des adels, trotsch te paarde,
En draafde dapper met den vluggen hoef in 't zand,
In 't blanke harrenas, voor 't kwijnend Vaderland [4].

Zijn koninklijke neef zelf kon eerst met half Mei naar Holland oversteken, en nam toen weldra over 't Loo de reis naar 't Statenleger in Brabant aan, waar hij echter dit jaar weinig te verrichten vond. Had het aan hem en den Prins van Vaudemont gelegen, zij zouden gaarne een deel van 't fransche leger aan den Rijn wat afleiding bezorgd, en dan de overige fransche troepen in de spaansche Nederlanden aangetast hebben. Daaraan echter liet men 't in Duitschland falen, en zoo viel er met

---

[1] Zie Athlone's schrijven van dien dag aan Vaudemont, ald. bl. 120, en verg. den *Europ. Merc.* op dit halfjaar, bl. 227.

[2] Zie 's Konings schrijven aan Heinsius van 20 Maart, ald. bl. 128, en dat van Wassenaar-Obdam, van 26 Jan. in aant. [1].

[3] Zie *Frieslands Treurgedachtenis over de doot van den doorl. Prince Hendrik Casimir*, enz. *door* Michael Arnoldi. Leeuwarden, 1697, bl. 41.

[4] *Ter onsterffelijke Gedachtenis aan den Doorl. Vorst H. C.*, enz. 's Gravenhage, 1696.

geen kans op goeden uitslag aan Maas of Schelde iets te doen, en bleven de weêrzijdsche legers er elkander in 't oog houden en uit de verte gâslaan [1]. In 't begin van July ging hij in zijn koets een bezoek aan Namen brengen, om er de nieuwe verdedigingswerken, door Coehoorn sedert de inneming tot stand gebracht, in oogenschouw te nemen. Een dag of tien later had er een schermutseling tusschen eenige door Athlone uitgezonden ruiterij en wat Franschen plaats, waarbij de laatsten het onderspit delfden. De Koning verzette zich van tijd tot tijd wat met de hazejacht van zijn werkeloos krijgsleven. In 't leger liep het ongegronde praatjen, dat hij op 't Huis Moiland te Kleef met de dochter van den brandenburgschen Keurvorst zou trouwen, en werd er door geruchten van den steeds meer aanstaanden vrede afgewisseld, omtrent welken men te Amsterdam zich reeds zoo zeker waande, dat men er 1000 gulden op den vrede aanbood, mits met 2000 te betalen, zoo die vóór Oudejaarsdag niet gesloten was. In steê van naar Kleef vertrok de Koning, den 25^{en} Augustus, in zijn kales naar 't Loo. Luttel weken later, in de eerste helft van October, was hij in Engeland terug [2].

Vóór zijn vertrek uit den Haag had hij een onderhoud met Heinsius gehad, waarin hij dezen op den slechten indruk had opmerkzaam gemaakt, door de geruchten van den aanstaanden vrede vooral ook in 't leger gemaakt, gelijk hij zich daar bij zijn aanwezigheid persoonlijk van had kunnen overtuigen. Heinsius haastte zich daarom, er den Prins van Nassau-Saarbruggen, als bevelhebber, over te schrijven, en hem te waarschuwen tegen de kwade gevolgen, die daaruit konden voortspruiten, wist men ze niet bij tijds nog te voorkomen. «Niets ter wereld toch», als hij hem meldde, «was zoo noodzakelijk, als dat men zich tot een krachtigen oorlog aangordde en zijn uiterste krachten daartoe inspande, daar zonder dat Frankrijk de beslissing over krijg of vreê in handen hebben zou, 't geen wel het ergste kwaad was, waartoe men vervallen kon. Zijn gansche houding immers bij de vredesonderhandelingen toonde, dat het die eerder rekken dan met een dergelijk verdrag besluiten wilde [3]; terwijl het, in plaats van inschikkelijk te worden, meer achteruit krabde in zijne vorderingen [4]. Thans meende het bijv. dat, zoo het er toe overging Luxemburg terug te geven, dit slechts in ontmantelden staat kon zijn; terwijl het — naar het juiste gevoelen der bondgenooten — daarentegen met de versterkingen in dezer handen gesteld moest worden, er sedert de verovering in aangebracht, en die het in staat stelden tot deugdelijke grensvesting te strekken [5].

[1] Zie Vaudemonts schrijven aan Heinsius, bij Van der Heim, t. pl. bl. 136.

[2] Zie Huygens' *Dagboek*, II. bl. 613—627.

[3] "Vous êtes bien innocents en Hollande" — had daarom ook een geheim agent reeds in 't voorjaar uit Frankrijk geschreven — "de souffrir si longtemps un Callières" (zie boven, bl. 605) "qui vous amuse; vous en serez les dupes". (Bij Van der Heim, t. pl. bl. 127).

[4] Zie het schrijven van 28 October bij Van der Heim, t. pl. bl. 141; verg. den brief aan den Prins van Vaudemont, ald. [5] Ald.

Men moest dus, gelijk Heinsius den Prins-veldmaarschalk schreef, alles doen, om een averechtsche neiging tot vrede bij legeroversten en troepen tegen te gaan, en alle toebereidselen voor den aanstaanden veldtocht ten zeerste ter harte nemen; voor werving, magazijnen, geschut, en krijgsbehoeften zorg dragen, opdat er toch niets ontbrake, en men wel toezag, dat er, onder voorwendsel van vrede, geen paarden noch uitrusting te gelde werden gemaakt, en niets verricht werd van 't geen men verplicht was, met het oog op 't voorzetten van den oorlog te doen». Frankrijk kon ondertusschen thans weêr des te bouter spreken, als het in den loop van 't jaar den Hertog van Savoye geheel tot zijn wil had gekregen. De onderhandelingen over het door hem verlangde Pignerol waren den 30^en^ Mei met een overeenkomst geëindigd, waarbij hem dit werd afgestaan, en tevens Montmelian en Susa bij den vrede werden toegezegd, terwijl al aanstonds Nizza en Savoye weêr in zijn handen gesteld zouden worden; 's Hertogen oudste dochter zou met Lodewijks oudsten kleinzoon, den Hertog van Borgondiën, huwen, en zijn gezanten voortaan aan 't fransche hof op den voet van die der gekroonde hoofden ontvangen worden. Victor Amadeus verbond zich van zijne zijde de Waldenzen in toom te houden, en de fransche uitgewekenen terug te zenden; ernstige pogingen aan te wenden, om van zijn bondgenooten de onzijdigheid van Italië te verkrijgen, en anders zijne krijgsmacht met de fransche verbinden; hij zou voorts, in geval de Koning van Spanje nog tijdens dezen oorlog kwam te sterven, door dien van Frankrijk in de vermeestering van Milaan, in ruil tegen Savoye, worden bijgestaan. Deze voorwaarden, den 29^en^ der volgende maand door hem bekrachtigd, werden vooreerst slechts voor een klein deel — Pignerol en zijn dochters huwelijk betreffende — aan zijn bondgenooten door hem bekend gemaakt; daarop echter hun meêgedeeld, dat hij er ten zeerste toe overhelde, ze aan te nemen, en den 12^en^ July hun veldoversten, tot hun onaangename verrassing, een bestand van twee maanden afgedwongen, om het goedvinden der verschillende in de zaak betrokken hoofden in te winnen [1]. De voorgestelde onzijdigheid was hun niet minder tegen de borst, dan 's Hertogen gansche verraderlijke gedragslijn, en zij besloten dan ook den oorlog met alle krachtsinspanning voort te zetten. Koning Willem en Heinsius hielden zich overtuigd, dat een welkome vrede slechts met den degen in de vuist aan Frankrijk ontwrongen zou worden, daar dit laatste, ook na de in Italië verkregen uitkomst, toch in zijn geldmiddelen steeds benard bleef, en hield men slechts voet bij stuk, ten slotte gedwongen zou zijn, om toe te geven. De Staten van Holland hadden vóór 't eind van October reeds in alle uitgaven voor 't volgende oorlogsjaar zoo te land als te zee toegestemd [2], en ook in Engeland zocht Koning Willem alles te doen wat in zijn vermogen was, al

---

[1] Zie Rousset, *Hist. de Louvois*, IV. p. 35.

[2] Zie zijn schrijven aan Vaudemont, bl. 142.

moest hij nog in 't laatst van November den Raadpensionaris tot zijn groot leedwezen betuigen, dat hij, «op het beste genomen, eerst na verloop van minstens twee of drie maanden iets van eenig aanbelang zou kunnen verrichten» [1].

Zoodra, den 15^{en} September, de tijd van 't italiaansche bestand verstreken was, had Victor Amadeus zelf het opperbevel van 't fransche leger op zich genomen, en was den 20^{en} Valenza gaan belegeren, dat zich evenwel wakker te weer stelde. Onderwijl lieten zich de bondgenooten, op aandrang van 't in Italië het meest betrokken Spanje, na lang aarzelen, den 8^{en} October overhalen in de voorgeslagen onzijdigheid te berusten, en den oorlog in Lombardije dus tot het sluiten van een algemeene vrede op te schorten. In Catalonië had in Juny tusschen de Franschen onder den Hertog van Vendôme, en de spaansche ruiterij onder den Landgraaf van Hessen-Darmstadt een gevecht plaats gehad, waarbij de laatste, door 't fransche paardevolk alleen aangevallen, zich kloek te weer had gesteld, doch vervolgens ook door de fransche voetknechten bestookt, door de overmacht tot den aftocht gedwongen werd, en onder haar verschansingen de wijk nam. Ook daar door den nazettenden vijand nog bedreigd, deed zij dien nu echter, op zijne beurt, weldra van haar geschut afdeinzen. Aan 't Hof te Madrid was eenige dagen vroeger, in 't laatst van Mei, de Koninginmoeder overleden, in wie de bondgenooten, dien zij zich, als geboren oostenrijksche Princes, steeds genegen getoond had, tegenover de franschgezinde partij, een belangrijke steun was verloren gegaan. Aan den Rijn had in Augustus de fransche legeroverste Lacroix het platteland van Keulen afgeloopen, was daarop de Maas overgetrokken, had een der voorsteden van Luik in brand gestoken, en zocht vervolgens Hoei te overrompelen, wat intusschen, hoewel zijn manschappen reeds tot de markt waren doorgedrongen, door de kloeke houding van burgerij en bezetting mislukte [2]. Te vergeefs beproefden de keizerlijke troepen hunnerzijds in October het beleg voor Filipsburg te slaan; zij zagen zich daarin door de doeltreffende beweging der fransche verhinderd.

Op zee had, in het vroege voorjaar, een ongemeene beweging geheerscht door de toerusting der Franschen voor Koning Jacob, welke men hier eerst op de zeeuwsche en zuidhollandsche kust gemunt waande, en waartegen zoowel in Zeeland als in Holland met de loffelijkste voortvarendheid schepen werden uitgerust. In Zeeland onder 't bevel van den L^{t}.-admiraal Cornelis en den Vice-admiraal Geleyn Evertsen, en den Schout-bij-nacht Andries de Boer; in Holland onder Almonde, den Vice-admiraal Callenburgh, en den Schout-bij-nacht Van der Goes. Zoodra men bespeurd had, dat het niet de Republiek, maar Engeland zou gelden, had men zich gehaast daar den Koning-stadhouder bericht van te doen toekomen, en vervolgens een groot deel der saamgebrachte vloot, onder Cal-

---

[1] Schrijven van 27 November, ald. bl. 144.

[2] De Jonge, t. pl. bl. 475, en Van der Heims *Archief*, II. bl. 125.

lenburgh, Van der Goes, en De Boer, met de noodige commissievaarders en vervoerschepen rechtstreeks naar den Teems doen stevenen; terwijl Koning Willem van zijn kant den Admiraal Russell, als vlootvoogd over de vereende engelsche en nederlandsche schepen, naar de fransche kust gelastte te zeilen, met den vromen wensch, dat er «een tweede werk van La Hogne» uit mocht voortspruiten [1]. Den 8en Maart van Doeveren afgestoken, stevende men den volgenden dag langs de vijandelijke kust, waar zich menigte van menschen liet bespeuren, tot voorbij Calais, en kwam daarna omtrent Grevelingen voor anker. De haven van Calais, vertoonde zich, naar Van der Goes' uitdrukking [2], «als een mastbosch door de menigte fluiten en kleiner vaartuig, tusschen de drie- en vierhonderd in aantal», en bestemd om Koning Jacobs troepen over te schepen. Jammer maar, als hij zich verder liet hooren, «dat er geen bombardeerschepen bij de hand waren, om die vrienden goed te onthalen». De wind, die uit den Westzuidwesten bleef waayen, verhinderde ook verder eenig plan van aanval ten uitvoer te leggen, en Russell besloot daarom met de grootste schepen naar Duins terug te zeilen, en alleen een smaldeel zijner vereenigde vloot, onder den engelschen Vice-admiraal Shovell en den nederlandschen Kapitein Manart achter te laten, om allen vervoerschepen van fransche zij den pas af te snijden en ze zoo mogelijk te vernielen. Tot dit laatste doel werden met den meesten spoed de noodige bombardeergaljoten gereed gemaakt, en den 13en April toen beproefd, de te Calais liggende schepen in brand te schieten. Tusschen de drie en vier honderd bommen en karkassen werden daartoe op stad en haven geworpen, doch hoewel daardoor de gasthuiskerk en 't klooster geteisterd, verscheiden huizen zwaar beschadigd werden, en eenige schepen ook last leden, slaagde men niet in de voorgenomen verbranding. Koning Jakobs star echter was nu voor goed gedaald, en men behoefde zijnerzijds niet de minste zorg meer te koesteren.

Met niet minder ijver begreep men zich evenwel nu voor den zeekrijg met Frankrijk ook te moeten uitrusten, en daartoe, als in vorige jaren, een zestigtal linieschepen en de noodige fregatten, branders, en ander vaartuig gereed te maken. Al het mogelijke werd daarvoor in 't werk gesteld, en, daar de kosten door de schaarste van gereede penningen drukten, de toevlucht, als tijdens de engelsche oorlogen en Johan de Witts Staatsbeheer, tot de Oostindische Maatschappij genomen. Haar octrooi, dat toen, in 1665, met een zevental jaar ten einde zou loopen, en tot loon voor haar bijstand tot het einde der eeuw verlengd werd, besloot men nu, daar die eeuw op een jaar of drie na was vervuld, op nieuw voor veertig jaar — en dus tot 1740 — te verlengen, onder voorwaarde dat zij daarvoor in drie jaar een som van ruim drie miljoen guldens — 12 ton terstond, een miljoen in 't volgende, en de rest in 't derde jaar — in den

[1] De Jonge t. pl. bl. 475, en Van der Heims *Archief* II. bl. 45.
[2] Zie zijn schrijven van 28 Maart, ald. bl. 122.

schoot der hollandsche en zeeuwsche admiraliteiten zou storten: de helft van 't geld te Amsterdam, een vierde te Middelburg, een achtste te Rotterdam en te Hoorn. De afkondiging van 't verlengde octrooi had echter eerst in Augustus 1698 plaats, en werd te gelijker tijd toen de indische handel op halve of minder winst, de deelneming in buitenlandsche Maatschappijen van dezelfde soort — met het oog op de nieuwe engelsche — en de dienst daarbij, of bij eene vreemde mogendheid in 't algemeen, verboden [1].

De zoo nog tijdig toegeruste nieuwe vloot stak in April, onder den L^{t}.-Admiraal Van Almonde, naar Duins over, om met de engelsche onder Rooke vereenigd, vandaar het kanaal af te varen, en de vereeniging der fransche vloot uit Toulon met die te Brest te beletten. Door tegenwind en stilte in zijn vaart gestremd, vernam men echter ter hoogte van Heysand reeds, dat de toulonsche schepen onder Chateau-Renault, een kleine 50 in getal, den 25^{en} Mei in Brest waren binnengeloopen. Men bepaalde zich dus voorloopig tot een strooptocht op een paar eilanden in de nabijheid, en keerde met het eind der maand naar de britsche kust, waar men den 3^{en} Juny te Torbay voor anker kwam. Daar lieten zich de lastbrieven der britsche admiraliteit omtrent de verdere bestemming drie weken wachten, en nam daarop Berkeley het opperbevel van Almonde over, en met de vloot op nieuw naar Brest koers, om de fransche scheepsmacht zoo mogelijk naar buiten te lokken [2]. Deze echter toonde zich daarop volstrekt niet belust, en men zag, om den vijand afbreuk te doen, dus geen ander middel, dan — naar de in zwang geraakte manier — brand en verderf over de kuststreek te brengen. Vier nederlandsche schepen, onder Kapitein Evert de Liefde, werden met even zooveel engelsche en branders, al de bombardeerschepen, en nog wat klein vaartuig, naar St. Rhé, tegenover Rochelle, gezonden, om daar St. Martin, en aan den wal vervolgens Olonnes te verwoesten. St. Martin, dat het eerst aan de beurt lag, werd door de bombardeerschepen, onder aanvoering van 's Konings eersten vuurwerker Beeckman, 's nachts van 15 op 16 July beschoten, en dit den volgenden middag en nacht nog herhaald, zoodat er meer dan zeshonderd huizen, en daaronder die der welvarendste wijken, een prooi der vlammen werden. Den 17^{en} zeilde men daarop naar Olonnes, dat weinig minder fel geteisterd werd. Uit de vloot had men inmiddels nog kleine smaldeelen naar een drietal andere eilandjens afgezonden, om die te vuur en te zwaard te verwoesten; een wijze van doen, den nederlandschen vlootvoogd weinig naar den zin, doch die door de daarmeê belaste manschappen maar al te strikt werd toegepast. In 't afzijn der naar den wal gevluchte opgezetenen werden hun woningen verbrand, hun te veld staand graan vernield, hun paarden en

---

[1] Zie De Jonge, t. pl. bl. 483, en Wagenaar, *Vad. Hist.* XVI. bl. 357.

[2] Verg. Almonde's schrijven aan Heinsius bij Van der Heim, t. pl. bl. 133.

vee gedood of geroofd. Tot volbrenging van een en ander, bleef de vloot nog tot het eind der maand in zee kruisen, en keerde toen ter verversching naar Torbay terug, waar Almonde nu weldra van den Koning in last kreeg, een vlagofficier met acht kloeke schepen naar Texel te zenden, om de oostindische retoervloot te gemoet te zeilen, en vier andere ter versterking van 't smaldeel, dat onder Van Zijll in de Noordzee kruiste, en tegen den uit Duinkerken gestevenden Jean Bart anders niet bestand zou zijn. Deze had namelijk, in den nacht van 17 op 18 Mei, met een zevental schepen weten uit te zeilen, en zich daarop tusschen 't Vlie en de Doggersbank op de loer gelegd eener uit de Oostzee terugkeerende koopvaardijvloot, die slechts door een vijftal oorlogschepen begeleid werd. Om dezen te steunen en Jean Bart te bestoken, werd den 11en Juny Kapitein Arnold Manart, met een dozijn schepen en een brander, uit Texel naar zee gezonden. Ongelukkig waren echter de koopvaarders, van geen gevaar bewust, en door drie tot hun waarschuwing afgezonden galjoten niet ontmoet, rustig doorgestevend, en had Manart, op last der admiraliteit, zich eerst nog eenige dagen in 't Vlie opgehouden, om de daar gereed liggende en voor 't Noorden bestemde koopvaardijvloot onder zijn bescherming te nemen. Jean Bart kreeg daardoor gelegenheid, de hem op 17 Juny in den avond in 't gezicht gekomen koopvaarders en hun geleide, den volgenden dag op zijn gemak te bestoken, van de eerste door zijne kapers ettelijke te doen nemen, en de vijf schepen van het laatste, onder den Commandeur Bucking, in spijt van den wakkersten weêrstand, waarbij Bucking en een der Kapiteins, Halewijn, sneuvelden, te vermeesteren, vóór, twee uur na den slag, Manart met zijn smaldeel, door 't geschutgebulder opmerkzaam gemaakt, ter plaatse kon zijn, en althans nog eenige koopvaarders hernemen. Op zijne aannadering intusschen haastte zich de snelzeilende Jean Bart, zich uit de voeten te maken, na vier der veroverde schepen en een koopvaarder of wat in brand gestoken te hebben, en op het vijfde en kleinste, *de Arend*, de gevangenen en gewonden, met uitzondering der hoofdofficieren, te hebben ingescheept, om die naar Holland te doen vervoeren. Het meerendeel der koopvaarders kreeg echter zoo gelegenheid nog te ontsnappen, doch Jean Bart werd door de minder snelzeilende nederlandsche schepen te vergeefs nagezet. Niet ten onrechte betuigde Koning Willem den Raadpensionaris zijn leedwezen over dezen, aan Manarts noodeloos oponthoud in 't Vlie hoofdzakelijk te wijten, weêrspoed; niet alleen toch had die zonder dat «lichtelijk» — als hij opmerkte — «voorkomen» kunnen worden, maar had wellicht Jean Bart, nog bij tijds overvallen, met zijn schepen den dans niet ontsprongen, waaraan thans integendeel de vijf hollandsche ten offer waren gevallen. Voor 't behoud der meeste koopvaarders werd Manart ondertusschen

[1] "Het ongeluck aen de Oosterse vloot smert my aen mijn ziel, naerdien het soo ligt was geweest te voorkomen" (Schrijven van 15 July, bij De Jonge, t. pl., bl. 506).

de welverdiende dank der Admiraliteit gebracht, en den weduwen der gesneuvelde scheepsvoogden een jaargeld toegekend, gelijk de drie in 't leven gebleven — Van den Bergh, Antonie Manart, en Izaak Sweers — door den Koning-Stadhouder, als Admiraal-generaal, tot extraordinaris-kapiteins bevorderd werden [1]. Om alle verder gevaar voor de koopvaart te weren, werden nu de Admiraliteiten door de Algemeene Staten gemachtigd, de schepen van Van Zijlls smaldeel, in de tweede helft van 't jaar, buiten de gewone geleïschepen, tot bescherming van handel en visscherij te bezigen, waardoor beiden dan ook voor verderen overlast bevrijd bleven.

De nog te Torbay verwijlende nederlandsche vlootvoogd Almonde, kreeg in 't laatst van September last, de zwaarste schepen naar Holland te zenden, persoonlijk met den Koning en zijn raad de sterkte der wintervloot te komen bepalen, en het plan van samenstelling voor een smaldeel te ontwerpen, dat weldra tal van koopvaarders naar Sint Ubes en Cadix zou moeten geleiden. Onder den Vice-admiraal Gelein Evertsen werden er daartoe negen uitgemonsterd, en de wintervloot, ten getale van 32, onder Callenburgh gesteld. Evertsens smaldeel, dat met een engelsch onder den Vice-admiraal Nevill vereenigd, den 13^{en} November naar de spaansche zee koersde, werd bij Kaap Finisterre door zulk een geweldigen storm overvallen, dat «alle zeelieden», naar 't schrijven van een hunner, Kap^{t}. Pieterson, betuigden «er nooit een zoo zwaar en langdurig te hebben bijgewoond»: niet één engelsch of nederlandsch oorlogschip dat onbeschadigd bleef, en drie britsche koopvaarders die er bij verongelukten. Tot 7 Maart verbleef hij te Cadix, en keerde toen, op 's Konings last, ten geleide van 150 koopvaarders uit Lissabon, naar 't vaderland terug. Nevill was van daar naar de West-Indiën gestevend, om er de engelsche scheepsmacht te versterken, tegen 't fransche smaldeel onder den B^{n}. de Pointis, dat er Nieuw Carthagena zocht te vermeesteren, en daartoe in January '97 was uitgezeild. Vier nederlandsche scheepsvoogden van de wintervloot, Van Zijll, Justus Van Hoogenhoeck, de Graaf van Bentheim, en de Commandeur Grauw, werden mede derwaarts gezonden, en namen in Maart de reis aan. Vóór hun aankomst in de westindische wateren was intusschen Carthagena reeds veroverd, en haastte zich Pointis nu de naderende engelsch-nederlandsche schepen te ontvaren. Hoe onverdroten door dezen vervolgd, deden hem de mist en 't zwaar weêr, die hen in hun voortgang stremden, daarin slagen. Slechts Bentheim en Hoogenhoeck mocht het gelukken, een buitgemaakt spaansch schip, de *Santo Christo*, dat met rijke roof uit Carthagena beladen was, aan den vijand te ontweldigen. Een andere vijand echter, een besmettelijke rotkoorts, tastte op de terugreis de engelsche en nederlandsche bemanning aan, en doemde een aantal en daaronder de hoogste, kloekste, en wakkerste hunner ter dood. Nevill, zijn Schout-bij-nacht Mees, zeven hunner kapiteinen, en meer dan 1500 boots-

[1] Zie de nadere omstandigheden bij De Jonge, t. pl. bl. 500 en vv.

gezelllen moesten van de britsche zij bezwijken: van de nederlandsche stierven Van Zijll, met zijn 1en en 2en luitenant, Bentheim, Graauw, en 400 — omstreeks een derde — van 't scheepsvolk. Op het einde van den rampspoedigen tocht werden daarbij de zoo vreeselijk bezochte schepen nog door een storm geteisterd, die ze geheel verstrooide, en de uitgeputte nederlandsche zeeluî zelfs buiten staat stelde, ze uit Texel naar de verschillende havens te brengen [1].

Twee of drie maanden te voren, den 16en January, waren door Callenburgh vier andere oorlogsschepen, de *Vrede*, *Nijmegen*, *Delft*, en *Honslaarsdijk* van 50, en 't fregrat *Schoonoord* van 30 stukken, onder 't bevel van Rudolf Swaan, en de kapns. Erasmus Reining, Willem Bn. van Wassenaer-Starreburgh, Jongknecht, en Teengs, naar Biscaye gezonden, om de koopvaarders van daar naar huis te geleiden. Ook dezen hadden, den 4en February, met een geweldigen storm te kampen, die de schepen van Swaan en Reining niet alleen van hun ankers rukte, maar ook op de Sint Antonio-bank voor de rivier van Bilbao wierp, en daar zoo geheel verbrijzelde, dat er van de 400 man op beiden geen enkel gered werd. Die van Wassenaer, Jongknecht, en Teengs, met gelijk gevaar bedreigd, kwamen echter met de noodige schâ vrij, doch konden nu eerst den 12en der volgende maand de terugreis aanvaarden. Tot den 22en ging deze zonder eenige hindernis in haar werk; toen echter zagen zij, onder de Prinse- en britsche vlag, drie oorlogsschepen naderen, die weldra als fransche door hen herkend, en den 24en door nog twee andere gevolgd werden. Gezamenlijk met dezen beproefde nu 't vijandelijke drietal, onder aanvoering van den nog jongen Dugaytrouin, Jean Barts onververvaarden nastrever, den volgenden dag, omtrent 30 mijlen ten Oosten van Heisant, een aanval op de drie Nederlanders. Wassenaer, die na Swaans dood 't gebied voerde, zag den franschen bevelhebber 't eerst op zich aankomen, doch een beweging van Jongknecht veroorzaakte, dat deze, op zijn *Honslaarsdijk*, vóór hem werd aangetast, en niet slechts door 't grof geschut, maar ook 't klein geweer der musketiers van den Franschman zich en zijn matrozen zoo zag bestoken, dat deze, door geen zeesoldaten gesteund, als verbijsterd waren, en Dugaytrouis toen, van hun verwarring gebruik makende, onder 't werpen van nog wat handgranaten, hun schip enterde, er de helft van zijn volk op liet overspringen, en het weldra vermeesterde [2]. Te vergeefs had Wassenaer op de *Delft* beproefd, om, voor den wind omloopende, Jongknecht bij te staan, daar een ander fransch schip hem intusschen was aangevallen. Het springen echter van eenige kardoeskisten, waardoor een deel van 't ach-

---

[1] Zie ald. bl. 511 en vv.

[2] Gelijk De Jonge, ald. bl. 521 aant., opmerkt, bleek hier het nadeel van 't gemis dier mariniers, die in den 2en en 3en engelschen oorlog zulke goede diensten hadden bewezen, doch na den vrede waren afgedankt, en sedert, in spijt van sommiger aandrang, niet weêr aangeworven; verg. ald bl. 95.

terschip in de lucht vloog, en Wassenaers wakker verzet deden den vijand, die reeds zijn enterdreggen had uitgeworpen, dezen weêr kappen, en met zijn brandend schip het ruime sop kiezen. Daarop, door Dugaytrouin zelf aan boord geklampt, ontving hij dezen — naar 's mans eigen getuigenis in zijn gedenkschriften [1] — zoo kloekmoedig, dat zijn officieren en musketiers tot viermaal toe werden afgeslagen, en zooveel hunner er 't leven bij inschoten, dat hij zich, na een half uur vechtens, gedwongen zag af te houden, om zich wat te herstellen. Teengs was inmiddels, op zijn fregat, door twee kaperschepen teffens aangevallen, en, voor hun overmacht bezwijkend, na den dappersten weêrstand in hun handen gevallen. Het grootste van beide laatsten kwam toen op den alleen overgebleven Wassenaer af, doch werd zoo wel door hem ontvangen, dat het, na zijn kapitein door een kanonkogel te hebben zien sneven, reeds in verwarring afdeinsde, toen de wat verademde Dugaytrouin den luitenant beval hem te volgen, om den «geduchten Baron» op nieuw aan boord te klampen. Ook nog een derde schip voegde zich bij hen; doch Wassenaer, nu door beide eerste geënterd, stond hun een half uur lang wakker te weer, tot hij door twee musketkogels in borst en zijde gekwetst, bewusteloos nederzeeg, en door een paar matrozen in de kombuis werd weggedragen. De daardoor ontstelde bemanning, die zich de eenigste ongekwetst gebleven Luitenant vergeefsche moeite geeft tot haar plicht te brengen, wordt nu door den Franschman en de zijnen overrompeld, de vlag gestreken, en 't schip buitgemaakt. Had die noodlottige verwonding van zijn aanvoerder niet plaats gehad, bij 't toenemen van den wind had het waarschijnlijk nog aan alle gevaar kunnen ontsnappen, daar de fransche schepen zelf te veel geteisterd waren, om het met goed gevolg na te zetten. Een paar, op Almondes aandrang, na 't vergaan van Swaan en Reining, doch slechts schoorvoetend en te laat, tot hun vervanging afgezonden engelsche oorlogsschepen konden natuurlijk geen baat meer geven [2]. Wassenaer, door Dugaytrouin met welverdiende onderscheiding bejegend, werd, tot loon van zijn dapperheid, door Koning Lodewijk met niet minder onderscheiding behandeld, en zonder uitwisseling onmiddelijk vrij gegeven [3]. Een ander kapitein uit de wintervloot, de 29-jarige leidsche burgemeesterszoon, Louis van Leiden van Leeuwen, in Mei van dit jaar met eenige andere schepen door Almonde op een kruistocht in 't kanaal uitgezonden, ontdekte een aantal fransche koopvaarders, door acht oorlogschepen begeleid. Met zijn schip van 44 stukken er recht op aanhoudende, deed hij al spoedig acht der eerste strijken, doch kreeg toen een der laatste in 't oog, dat zich zocht

---

[1] Aangehaald bij De Jonge, t. pl. bl. 522; wanneer deze hem echter over de verbroddeling van Wassenaers *Honslaarsdijk* tot *Houstardie* aanvalt, verwijt hij den gedenkschrijver iets, wat zeker alleen voor rekening van zijn drukker mag komen, die blijkbaar een *u*, *t*, en *e* voor een *n*, *l*, en *c* zette.

[2] Zie aldaar, bl. 524, aant. [3] Ald. bl. 525.

weg te maken, en weldra bleek het koningschip *le Fanfaron* van 36 stukken, kap^n^. Descartes, te zijn, op 't welk hij, de koopvaarders daarlatende, nu aanzette, en er 's avonds half zeven een gevecht meê begon, waarin hij eerst den fokkemast overboord schoot, en daarop het schip zelf vermeesterde. Ongelukkig zou in dit eigen najaar de wakkere jonge zeeman reeds aan allen verderen dienst onttrokken worden, daar zijn schip, in een najaarsstorm, tegen de banken van Ameland verbrijzeld, met man en muis verging; gelijk in denzelfden tijd ook kap^{n}. Arnold Manart, met zijn schip van 74 stukken, op die banken stootte, en er met zijn gansche bemanning, op drie na, het leven bij inschoot. Ook een fregat werd in die Octoberstormen nog op 't strand van Texel gejaagd, en zelfs Almondes admiraalschip, *de Vrijheid*, van 94 stukken, kon slechts door 't kappen der masten het gevaar ontwijken, voor gaats te vergaan. Ook dit jaar weder tot nederlandsch vlootvoogd benoemd, had hij echter, zich met den engelschen, Rooke, vereenigd hebbende, niets kunnen uitvoeren, daar de fransche Koning door geldgebrek belet werd, een vloot in zee te zenden, en men er zich toe bepalen kon toe te zien, dat geen der kleinere smaldeelen, die werden uitgerust, den handel hier of daar schade aanbracht. Tegen den overmoed der Duinkerkers, van welke sommige zich op de zeeuwsche stroomen en tot voor de Willemstad waagden, werd door de Algemeene Staten, den 31^{en} Mei, een hooge belooning toegezegd aan alle commissievaarders, die een fransch oorlogschip of kaper zouden opbrengen of te gronde richten, waardoor zoo te Amster- en Rotterdam verscheiden inwoners schepen gingen uitrusten, als vooral ook in Zeeland de commissievaart nog meer werd uitgebreid. De zeeuwsche Staten hielden er buitendien wachtschepen op stroom, en zonden, onder Kap^{n}. Maarten Boom, eenige oorlogsbodems naar de vlaamsche kusten, die de fransche kapers in toom hielden. In Holland waren door de amsterdamsche admiraliteit, in 't voorjaar reeds, twee kleine smaldeelen onder de Kap^{ns}. Schrijver en Van der Dussen uitgerust, die langs de hollandsche en friesche kust tot aan de Wezer kruisten, om er den handel tegen de kapers te beschermen, en zich vervolgens bij het grootere onder Van der Goes voor Duinkerken begaven. Jean Bart bleef daardoor tot Augustus binnen, en aanvaardde eerst in 't begin van September met een achttal schepen, allen strijd ontwijkende, de reis naar de Oostzee, om den Prins van Conti, voor wien men op de kroon van Polen aasde, naar Dantzig te brengen [1].

Inmiddels waren reeds sedert het voorjaar de vredesonderhandelingen tusschen de verschillende belanghebbenden meer bepaald in gang. De verraderlijke afval van Savoye had de partij der bondgenooten aanmerkelijk verzwakt, en moest hen te meer tot een vrede doen neigen, die hun verschillende belangen zou waarborgen, en tot welken ook Frankrijk zich bij toeneming genegen toonde. Van Stokholm waren de beraad-

---

[1] De Jonge, t. pl. bl. 537; verg. Topin, *l'Europe et les Bourbons*, p. 86.

slagingen naar Den Haag over gebracht, waar Heinsius met den zweedschen gezant Liljeroth in nadere verbinding trad, en hem op de hoogte stelde van 't vredelievend beloop der geheime onderhandeling, tusschen Dijckvelt en Callières te Maastricht gevoerd [1]. Ook de Keizer gaf in November 1696 te kennen, dat hij Zwedens bemiddeling aannam, en sloeg daarop Frankfort als plaats van bijeenkomst voor, nadat Koning Willem Frankrijks voorstel, er Stokholm voor te bestemmen, als te ver uit de buurt had afgeslagen. Doch ook 't eerste was hem nog te ver van Londen, en op zijn aandrang werd toen besloten in Holland saam te komen, waar het — thans gesloopte — Huis van Nieuwburg [2] bij Rijswijk, de beste gelegenheid tot vreedzame onderhandeling gaf. Met zijne breede oprijlanen, beide zijvleugels, en tal van ruime vertrekken, kon het allen betrokken personen plaats verschaffen en hen behoorlijk uiteenhouden. De groote kamer aan de achterzij werd voor de zweedsche afgevaardigden als bemiddelaars bestemd, wiens tevens alleen ook de oprid door de steenen hoofdpoort, en de hoofdlaan in 't midden, gegund werd. Aan weêrszij van 't hout, door dezen gescheiden, waren echter twee bruggen over de vaart, die er langs liep, gelegd, en over haar, door de zijlanen, de toegang voor de bondgenootschappelijke en fransche gezanten geopend. Rechts voor de eersten, die ook in den rechtervleugel van 't huis in twee kamers naast de groote zaal vergaderden, en nog twee andere vertrekken daar achter, aan dat der bemiddelaars palende, ter beschikking hadden, om met dezen nader te spreken. Links, gelijkerwijs voor de te Delft gehuisveste fransche gemachtigden, behalve Callières, Harlay en Crécy. Van 's Keizerswegen kwamen de Graven van Kaunitz en Straatman, en de Vrijheer von Seilern; voor Spanje Don Francisco Bernardo de Quiros, de Graaf van Tiremont, en de Baron van Gaesbeek; voor Engeland, Pembroke, Villiers, en Williamson; en voor de Republiek, behalve Dijckvelt, Heinsius, de amsterdamsche oud-burgemeester Jacob Boreel, die echter nog vóór den afloop in Augustus verscheidde, en Willem van Haren. Ook de Rijksvorsten en Kreitsen hadden hun verschillende afgevaardigden [3], en voor 't bemiddelende Zweden was Liljeroth gevolmachtigd. De zweedsche Koning zelf kwam nog omstreeks een maand vóór de opening, den 15en April, te overlijden [4].

Den 9en Mei, 's namiddags half vier, reed zijn gevolmachtigde, in een staatsiekoets met zes paarden bespannen, de groote poort binnen, en volgden hem, langs de hun beschikte toegangen, de verdere afgevaardigden, tot opening der onderhandeling. De Keizer en 't Rijk wenschten daar niet zoozeer den nijmeegschen vrede in zijn nadere

---

[1] Carlson, *Geschichte Schwedens*, t. pl. S. 600.

[2] Door Frederik Hendrik gesticht, had er de Hertog van Nieuwburg den eersten steen van gelegd. Voor den uiterlijken aanblik, zie de prent bij Wagenaar, *Vad. Hist.* XVI; voor 't innerlijke verg. nevensstaande afbeelding van de kamer, waar de vrede, 20 September, geteekend werd.

[3] Hunne namen zie in den *Europ. Merc.* op dit halfjaar, bl. 289.

[4] Carlson, t. pl. S. 606.

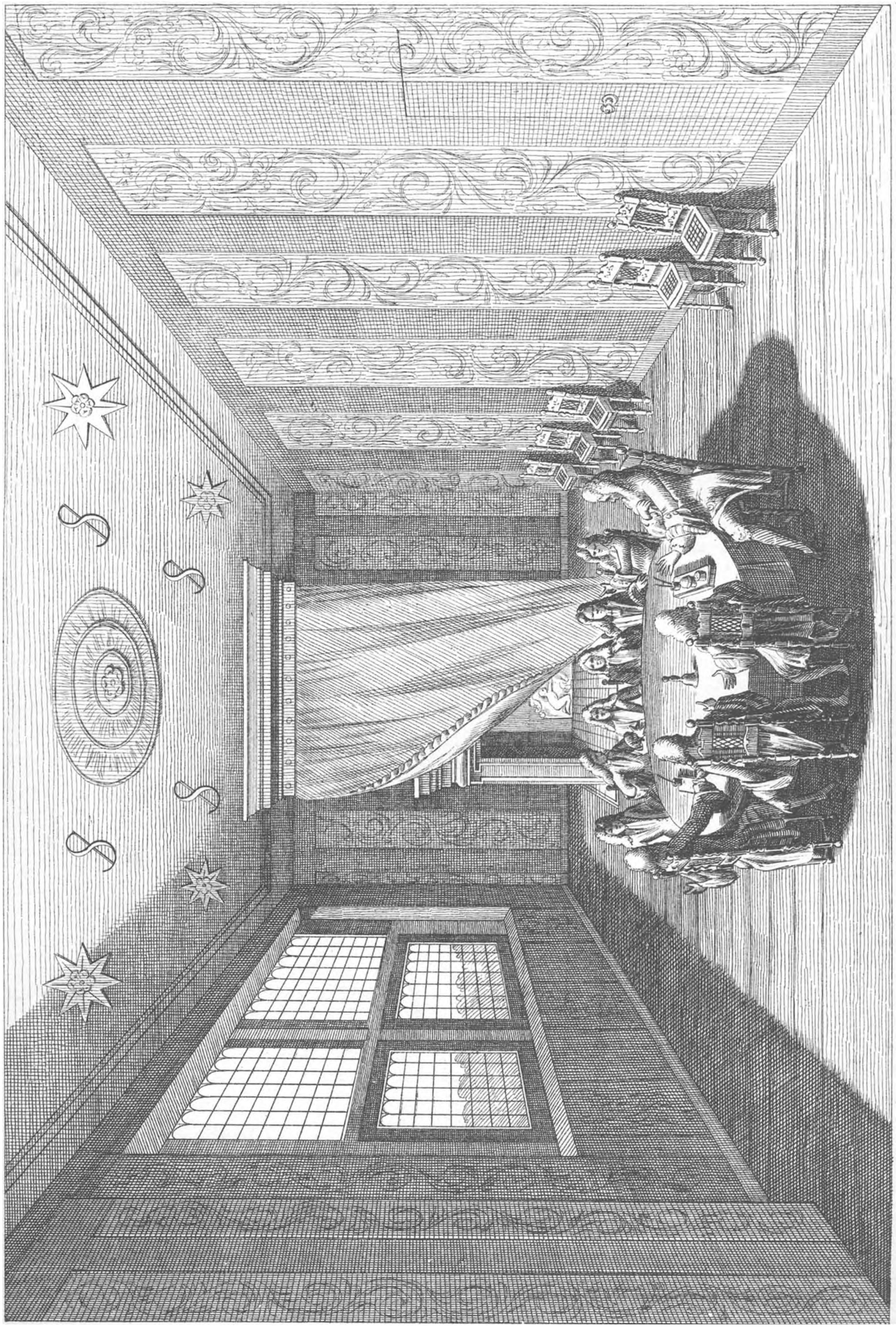

bepaling van den westfaalschen — gelijk Frankrijk reeds had toegestaan — als dezen laatsten volstandig bij ten grondslag te zien leggen, en verlangden teruggaaf van den ganschen Elzas, volledig herstel van Lotharingen, en schadeloosstelling voor de in den jongsten oorlog geleden verliezen. Naarmate zij zelf zich minder van hun krijgsplicht hadden gekweten, schenen zij slechts te meer voor zich te eischen [1]. De Republiek en Engeland vorderden de erkenning van Willem III's koningschap, en hadden gaarne in afwachting van den vrede een wapenschorsing tot stand zien komen, om verder bloedvergieten te sparen; doch Frankrijk wilde daar niet van weten, en die erkenning slechts tot loon van den vooraf gesloten vrede toekennen. Het had dan ook gezorgd, zijn troepen onder Catinat, Boufflers, en Villeroy in de spaansche Nederlanden, in Cataloniën onder Vendôme, te velde te hebben, en liet nu, in deze eerste onderhandelingsmaand zelf, door Catinat het beleg voor Ath slaan, terwijl zijn beide medemaarschalken de bewegingen der bondgenooten gâsloegen. Twaalf dagen na 't openen der eerste loopgraaf, den 5en Juny, bezweek de zwak bezette vesting reeds [2], en nog vóór de helft dier maand, tastte Vendôme Cataloniës hoofdstad, het vroeger te vergeefs belegerde Barcelona, te land en te water aan, en wist het, na een hardnekkigen tegenweer van twee maanden, den 10en Augustus te bemachtigen. Tijdens het beleg en kort na 't verlies van Ath, was er Koning Willem inmiddels, zekerheid van oorlog of vreê verlangende, voor zich toe overgegaan, Portland, als zijn vertrouwde, op eigen hand, van zijn legerkamp uit met den hem bekenden Boufflers te laten samenkomen, en had dit nu in beide volgende maanden een maal of wat met goed gevolg plaats gegrepen. Zijn aanzien in Frankrijk was sedert Koning Jacobs jongste mislukking, en de herovering van Namen, ten zeerste gestegen, en — als de Hertogin van Orleans reeds in 't vorige najaar naar Duitschland schreef — «hoorde men hem overal als een meester, een groot Koning, en waardig dat te wezen, roemen» [3]. En wat dan ook Koning Lodewijk zelf van zulk een openlijke erkenning terughield, was minder zijn persoonlijke, zeker evenzeer gevestigde overtuiging, dan wel zijn plichtbesef, als gastheer, omtrent zijn verongelukten beschermeling, en de uit zijn oogpunt verklaar-

[1] Ranke verliest deze minder doortastende houding geheel uit het oog, wanneer hij (*Engl. Geschichte*, VI. S. 364) tot verdediging dier hooge eischen der Duitschers, hun gevoel "von dem unzweifelhaften Verdienst, das sie sich um die algemeine Sache erworben hatten", aanvoert, en daarbij wat al te hoog opgeeft van hetgeen zij hadden bijgedragen en tot stand gebracht.

[2] Verg. Wurtembergs schrijven aan Heinsius, bij Van der Heim, t. pl. bl. 146: "Vre Exce saura que Ath est assiégé; l'on avoit voulu renforcer la garnison, mais la place estant déjà investi, ils furent obligés de retourner. Le Ml Catinat fait le siége, le Ml de Villeroy est campé près de Leuze, et le Ml de Boufflers près de Mons. Il est a appréhender, comme et garnison est fort faible, que le siége ne durera pas longtemps".

[3] Zie hare *Briefe* bij Ranke, *Frans. Gesch.* V. S. 347.

bare schroom, dezen onverbloemd en ontijdig te krenken. Hij liet er zich daarom, in den loop der tusschen Boufflers en Bentinck gevoerde onderhandelingen, nog vóór 't einde van July gaarne toe vinden, de reeds gegeven verzekering, dat hij 's Prinsen van Oranje's vijanden niet zou ondersteunen, nog door een daaraan toegevoegd «zonder uitzondering» te versterken, en verklaarde tevens ook, geen beroerte in Engeland, geene partijen noch hun kabalen te zullen begunstigen. Hij liet voorts zijn verlangen, eene algemeene vergiffenis voor Koning Jakobs aanhangers te zien afkondigen, met het oog op de gevaarlijke gevolgen, daaruit te duchten, varen; gelijk Koning Willem zijnerzijds toezeî, in zijn Prinsdom Oranje geen Franschman huisvesting te zullen verleenen, zonder voorkennis en instemming van Frankrijk. Na deze wederzijdsche overeenkomst nam hij nu op zich, de verdere bondgenooten tot het goedkeuren van den door Frankrijk aangenomen grondslag over te halen; 't geen, na den val van Barcelona, nog met te minder bezwaar gepaard ging.

Tegen het einde der met hun gevolmachtigden daarover gehouden beraadslagingen, kwam er, Saterdag, 17 Augustus, in den namiddag, te Amsterdam over Utrecht een keulsche aak aan, met eenige vreemdelingen bemand, die echter, naar den weg gevraagd hebbende, onmiddelijk naar Zaandam verder zeilden, om dit, na aan den oostzaner Overtoom overnacht te hebben, den volgenden morgen om acht uur te bereiken. Onmiddelijk zag men er toen in allerijl een lang, jong, en schoon manspersoon, in een rood schippers wambuis en witte linnen broek, met een touw in de hand van boord springen, om het onaanzienlijke vaartuig aan den wal te meeren. Die jonkman, met vurigen oogopslag en schrandere gelaatstrekken, was niemand anders dan de nu 26-jarige Tsaar — Cezar of Keizer — Peter van Moscoviën, die, door zucht naar praktische kennis van scheepsbouw en nijverheid gedreven, zich met eigen oog en hand daaromtrent nader ter plaatse onderrichten kwam, hem in zijn ver gelegen rijk reeds door navraag bij name kenbaar geworden. Sedert 1689 als alleenheerscher opgetreden, had hij zich al aanstonds door zijn eigenaardig zelfstandige wijze van doen onderscheiden, bepaaldelijk voor al wat Holland raakte zijn belangstelling getoond, zich met hollandsche kooplieden en koopvaarders zoo te Archangel als in zijn hoofdstad Moskou, in betrekking gesteld, in 1691 zich o. a. bij den hollandschen resident Van Keller, op zijn Neêrlandsch gekleed te gast genood, en ook de vrouwen der koopluî daarbij willen zien aanzitten [1], en zelf reeds herhaaldelijk de hand aan 't werk geslagen, om een of ander vaartuig te timmeren. Na eerst vergeefs te land beproefd te hebben, de Tartaren en Turken van den Krim met voordeel te bevechten, had hij, nu twee jaar geleden, met hulp van uitheemsche scheepsbouwmeesters, een oorlogsvloot op de Don doen gereed maken, en haar daarop de rivier af naar Azof doen stevenen, dit te land en

[1] Zie Huygens *Dagboek* van 24 Sept. van dat jaar, I. bl. 405.

te zee laten insluiten, het zoo tot de overgaaf gedwongen [1], en den duitschen Keizer in zijn krijg tegen de Turken tevens een welkome afleiding bezorgd. Zegevierend naar zijn hoofdstad gekeerd, had hij toen het plan opgevat, zelf naar 't Westen te trekken, in den stoet van een groot gezantschap, welks komst hij — zonder van zijn eigen persoon melding te maken — aan de verschillende regeeringen aankondigde. Ook den Algemeenen Staten was, een paar maand geleden, zulk een aankondiging geworden, waarbij hun 's Tsaren wensch werd uitgedrukt, dat tot hun gezonden gezantschap aan hunne grenzen wèl ontvangen, en in hun hofstad ten gehoore toegelaten te zien [2]. Met dat gezantschap had hij dan ook in den voorzomer de reis aanvaard, was door Lijf- en Koerland, over Riga en Mittau naar Koningsbergen gekomen, waar hem de brandenburger Keurvorst luisterrijk onthaald had, en van daar naar Berlijn, waar zich het groote gezelschap in tweeën splitste, en hij, in 't gevolg van 't eene deel, over Lubeck, Hamburg, en Bremen verder gereisd was, het andere, den weg over Minden naar Kleef had ingeslagen. Onderweg had hij zich nog een dag te Koppenbrugge bij Celle opgehouden, om er de Keurvorstin van Brandenburg en hare moeder de Keurvorstin-weduwe van Hannover te begroeten, en zich vervolgens, tot Emmerik genaderd, met een vijftal personen aan 't gezantschap onttrokken, om er die aak af te huren, die hem den Rijn en Amstel af naar dat Zaandam had gevoerd, naar welks persoonlijke kennismaking hij zich zoo brandend nieuwsgierig had getoond. Hij betrok er, al ras na zijn aankomst, een schamele woning op het Krimp, een achterhuisjen van ééne kamer en een schuurtjen, voor zeven gulden in huur overgenomen van de arme weduwe, die 't bewoonde en nu zoolang bij haar moeder introk, en liet onder de nieuwsgierigen verspreiden, dat het zestal uit vreemde arbeiders bestond, die te Zaandam om werk kwamen. Hij zelf kreeg dat, na wat timmergereedschap gekocht te hebben, op een werf aan de Buitenzaan, waar hij zich als Peter Michaëloff aangaf. Hij bezocht de vrouwen en moeders der archangelsche koopluî van zijne kennis, liet zich en zijn gezelschap in een werkmanspak steken, ging de olie- zaag- en papiermolens, lijnbanen en zeilmakerijen, ijzer- en compaswinkels zien, vraagde naar de werking van den vang, en schepte, met de meeste handigheid, een blad papier. Op straat, tusschen zijn huisjen en de werf, deelde hij van de pruimen meê, die hij in een winkel had wezen koopen en uit zijn hoed opat; doch haalde zich daarmeê den toorn op den hals van wie op hun vraag om «ook een pruimpjen» er geen gekregen hadden, en die hem toen met vuil en steenen begonnen te werpen; zoodat burgemeesteren reeds den tweeden dag na zijn komst moesten laten afkondigen, dat zij, «tot hun leedwezen vernomen hebbende, hoe de baldadige jeugd haar niet ontzien had, sommige voorname personen,

[1] Rambaud, *Histoire de la Russie*, Paris, 1878, p. 352.

[2] Zie het schrijven, aang. in de *Bijlagen* op Scheltema's *Rusland en de Nederlanden*, II bl. 335.

die vreemdelingen waren en onbekend wenschten te blijven, met steenen en velerlei vuiligheid te gooyen, dat aan een iegelijk scherpelijk verboden, op de hoogste boete en straffe daartoe staande, en dat de misdadigen aan den Baljuw zouden worden overgegeven». Dien Baljuw, gelijk den Drost van Kennemerland, werd bericht gezonden, en hun dienders kwamen daarop ijlings naar de Zaan; en daar inmiddels het geheim hoe langer hoe meer begon uit te lekken, een schipper op Archangel den Tsaar zelfs herkend had, van wien ook brieven uit Rusland aan de Zaankanters gemeld hadden, dat hij zelf bij 't te wachten gezantschap zou wezen, werden de toegangen tot het Krimp, om de hem vervelende nieuwsgierigen af te houden, bezet. Hij zelf echter bleef zich onbekend houden, en wees daarom ook alle uitnoodigingen bij dezen en genen van de hand, al aarzelde hij niet, bij een of ander bezoek uit eigen aandrift, in den eenvoudigen middagdisch te deelen. Een voornaam koopman, die hem zelf bezoeken kwam, en toen een ruim huis en tuin aan de Oostzij tot woning aanbood, gaf hij ten antwoord, dat hij zulk een groot heer niet was, en daarom genoeg aan zijn tegenwoordig verblijf had. Een uitnoodiging, met een boeyer een zeiltochtjen de Zaan op te doen, nam hij voor den volgenden dag echter gaarne aan, en bezag bij die gelegenheid een pelmolen in aanbouw onder Oostzaandam, die sedert *de Tsaar van Moscoviën* genoemd werd, en in de wandeling *de Grootvorst* bleef heeten. Zijn zeiltochtjen smaakte hem naar meer, en deed hem nog dien eigen dag zich een boeyer aankoopen, voor welken hij zelf een nieuwe boegspriet vervaardigde, en waarmeê hij vrijdags reeds te vier uur te water was. Zich aan 't roer stellende, zeilde hij er op Y en Voorzaan meê heen en weêr, en daarna de Binnenzaan op, in gezelschap van den zaandammer koopman, Kalf, bij wien hij vervolgens aanzat, om na den eten ook de Buitenzaan te bevaren, en daarop, van veel andere jachten en boeyers verzeld, naar Halfweg-Haarlem te zeilen, en daar aan wal te gaan. Verstoord over de schaar van nieuwsgierigen, die hoe langer hoe onbescheidener op hem indrongen, gaf hij er een een oorveeg, die raak was, en hield zich tot den donker binnenshuis, vóór hij naar Zaandam keerde. Van daar was intusschen het gerucht van zijn komst reeds naar Amsterdam overgewaaid, en had een paar koopluî op Rusland, die hem uit Archangel kenden, naar hem toegelokt, om zich van de onweêrsprekelijke waarheid te overtuigen. «Is Uwe Majesteit het werkelijk zelf?» vraagde hem de een, in zijn verbaasdheid: «zooals je ziet», luidde het antwoord. De onbescheiden toedrang vergalde hem echter 't verder verblijf aan de Zaan, en bracht zijn zenuwgestel geheel in beroering. Om hem zondags zonder bezwaar naar Amsterdam te doen keeren, werd zijn boeyer van de gewone ligplaats achteraf gebracht, en kostte 't hem toch nog moeite, door den drom van menschen heen te dringen, om hem te bereiken, en den tocht over 't Y, in spijt van een heftigen wind, te aanvaarden. Te Amsterdam wachtte hem een nieuwe oploop bij zijn aankomst aan de Stadsherberg, door welken

men hem echter een weg baande naar 't Heerenlogement, dat reeds tot verblijf van 't gezantschap was ingericht. Dit was inmiddels, een dag of wat na den Tsaar, van Kleef komende, door den Hof- of Ceremoniemeester der Staten, Hesselt van Dinter, aan 's Lands grenzen verwelkomd, en in staatsie naar Nijmegen gevoerd, van waar het in jachten naar Gouda afzakte, om den 26^{en} van daar gelijkerwijs naar Amsterdam te trekken. Bij de plechtige intrede, zette zich de Tsaar, zijn voornemen getrouw, in een der achterste koetsen, en hield zich ook verder, waar 't openbare begroetingen gold, op den achtergrond. Op zijn verzoek om een woning op de werf van de Oost-indische Maatschappij, om zich daar in den scheepsbouw te oefenen en te bekwamen, bij 't aanleggen en aftimmeren van een vaartuig van een honderd voet, werd hem 't huis van den lijnbaanbaas op Oostenburg ingeruimd, en aan een galjoot van die afmeting begonnen, die hem, toen zij gereed was, ten geschenke werd gegeven. Nog 's avonds elf uur repte hij zich in zijn boeyer naar Zaandam, om er midden in den nacht zijn gereedschap te halen, en teeg nu ijverig en volhardend aan 't werk. Met zijn bijl in de hand kon men hem op de werf aan den arbeid zien, en als Pieter Timmerman van Zaandam begroeten; wie hem met een ander en hooger naam wou dienen, kreeg den wind van voren, en was terstond uit zijn gunst. Zijn eten kreeg hij de eerste dagen uit het Heerenlogement, vond dit echter weldra te omslachtig, en ging nu zelf zijn potjen koken. Den 1^{en} September woonde hij, op 't jacht der O. I. Maatschappij, 't Admiraalzeilen en een spiegelgevecht onder leiding van den Vice-admiraal Schey op 't Y bij, en schepte daarin zoo groot behagen, dat hij later verzocht het nog eens herhaald te zien, gelijk toen met het eerste ook geschiedde; het laatste zou te veel bezwaar hebben ingehad. Met Schey raakte de Tsaar nu en later op zoo'n goeden voet, dat hij hem gaarne, als beheerder van 't russische zeewezen, meê naar zijn rijk getroond had. Daar hij er hem echter niet toe kon overhalen, stelde hij er, op zijn aanbeveling, den equipagië-meester bij de admiraliteit Cornelis Cruys toe aan, die er zich nu, door Schey en Burgemeester Witsen, met veel moeite liet overhalen, hem naar Rusland te volgen. Met Witsen, die vóór vijfenveertig jaar, in 't gevolg van den Statengezant Boreel, een uitstap naar Moscou gemaakt, zich sedert voortdurend met de studie der russische en tartaarsche streken bezig gehouden, en daarenboven nog een lijvigen foliant over den scheepsbouw geschreven had, was de Tsaar van den aanvang af in voortdurende aanraking. Voor zijn sterrekundige studie bediende hij zich van den uit Rotterdam ontboden Kristiaan Hartsoeker, dien hij ook gaarne meê naar Moscou genomen had; in de ontleedkunde woonde hij de lessen van Prof. Ruisch en zijn heelkundige bewerkingen bij, en bezocht ook onder zijn geleide den kruidtuin. Veel en gaarne bezocht hij ook de brandspuiten-werkplaats der Van der Heydens in de Koestraat, en 't natuur- en kunstkabinet van den bouwmeester Schijnvoet. Hij vermeide zich verder in 't bekijken der oudheden en penningen van Mr. De Wilde

en de gewrochten der knipkunst van Johanna Koertsen, die niet verzuimde ook zijn tronie sierlijk na te knippen, en daarvoor met zijn naam in haar stamboek beloond werd. In De Wilde's bezoekers-album, schetste hij, in losse trekken, den platten grond van Azof tijdens het beleg, met de ligplaats van zijne en de turksche schepen. Van de amsterdamsche kooplui zag hij vooral den op Archangel handelenden Theesing veel, die hem reeds te Zaandam bezocht en, zonder zijn geheim te verklappen, herkend had; voorts Houtman, Timmerman, en and. In de juist invallende amsterdamsche kermis, schepte hij vrij wat vermaak, en bezocht ook op marktdagen graag de Botermarkt, waar hem de kiezetrekkers en de vermakelijke Hansworst Tetje Roen 't meeste boeiden; van de eersten nam hij in den Olifant les, en gaf de slachtoffers, op wie hij zijn kunst uitoefende, een schelling, in plaats van hun 't loon voor zijn praktijk af te vorderen.

In 't laatst der maand maakte hij een uitstapjen naar Texel, en ging daarop de aan de Voorzaan aangekomen Groenlandvaarders bezoeken, van welker bedrijf hij in alle bijzonderheden kennis nam. Den 4^en^ October trok het gezantschap naar Den Haag, om daar den volgenden dag in de onlangs hernieuwde *Trèves*-kamer — naar het 12-jarig Bestand, dat er gesloten was, zoo genoemd, en thans voor 't eerst na die hernieuwing in gebrnik genomen — plechtig ontvangen te worden. De Tsaar reed er op eigen gelegenheid, in gezelschap van Witsen en twee andere heeren, over Haarlem en Leiden heen, doch slechts om er als toeschouwer, van uit het zoogenoemd hollandsch kamertjen naast de andere, bij tegenwoordig te zijn; het gezantschap zelf kwam in jachten naar Voorburg, van waar het uit de Zwaan in staatsie naar Den Haag werd afgehaald, om er in de Oude en Nieuwe Doelen zijn intrek te nemen. Toen 't op stuk van zaken aankwam, gunde zich echter de ongeduldige Tsaar in zijn kamertjen den tijd niet, om de komst van den gezantschapstrein ter vergaderzaal af te wachten, maar ijlde in zijn gejaagdheid, en schuw van al de oogen op zijn kamertjen gericht, onder den uitroep «het duurt te lang», de *Trèves*-kamer door en de trap af naar buiten. Aan het feestmaal, zes dagen later ter eere der Moscovieten door de drie gevolmachtigden der Staten tot den vrede aangericht, nam hij, naar gewoonte, als eenvoudig edelman, tusschen Witsen en den griffier Fagel gezeten, deel. Met den Koning-Stadhouder was hij van Amsterdam uit, reeds een kleine maand vroeger, te Utrecht gaan kennis maken, waar gene uit het Loo, om hem te ontmoeten, gekomen was. Uit den Haag deed hij kleine uitstapjens in de omstreken, en maakte te Delft met Antonie van Leeuwenhoek kennis, die hem, aan boord van 't jacht, met hetwelk hij om den drom der nieuwsgierigen te ontgaan, midden in de Schie bleef leggen, zijn mikroskopen en allerlei proeven op den bloedsomloop van visschen liet zien; te Delft zelf zag hij het tuighuis en wagenmagazijn met de meeste belangstelling.

Bij een nader onderhoud met de commissie voor de buitenlandsche zaken, trachtten de gezanten te vergeefs de Staten tot bijstand met schepen of ook maar geschut en scheeps-

tuig tegen de Turken te noopen, tegen wie hun Tsaar, naar de ook sedert steeds gevolgde russische zegswijs, «in 't belang der Kristenheid» de wapenen voerde. Hun levantsche handel bleef hen ieder ander dan een onzijdig standpunt tegenover den Turk verbieden, met hoeveel genoegen zij anders elken zege der duitsche wapenen begroetten, op de zijne, gelijk nog onlangs bij Zenta, bevochten. Daar had, in 't midden der vorige maand, Prins Eugenius van Savoyen, die, uit Italië gekeerd, over de keizerlijke troepen tegen de Turken gesteld was, hen, na een bloedigen strijd, geheel verslagen. «Bei Zenta», als de Duitschers zongen:

> Bei Zenta war die grosse Schlacht,
> Darin er hat gesieget
> Und auch den Freind zu nicht gemacht
> Dass er ganz unterlieget.
> So schreiet nun Victoria,
> Ihr Brüder, laut mit Schallen!
> Ein solcher Sieg, als hier geschah,
> Der kunnt' uns recht gefallen:
> In hundert Jahr Kein solcher war,
> Als hier erworben herrlich gar;
> Eugenius, der Held,
> *Vivat* zum Sternenzelt! —[1]

Niets dus, dan wat vriendelijke woorden, van de algemeene Staten kunnende erlangen, nam het gezantschap, den 28en October, in een plechtstatig gehoor afscheid, en keerde naar Amsterdam terug. Zijn Tsaar had daar inmiddels zijn werkzaamheid voortgezet, herhaaldelijk ook Zaandam bezocht, waar enkelen der zijnen zich, op zijn last, waren gaan bekwamen, en gaf nu een luisterrijk feest, tot viering eener door zijn leger behaalde overwinning op de Turken en Tartaren, waarbij de leden der Vroedschap en de voornaamste kooplieden «keizerlijk» — naar Witsens uitdrukking — door hem «onthaald» werden, en o. a. ook circassische volksdansen door eenigen uit zijn gevolg zagen uitvoeren. In November ging hij drie dagen lang te Zaandam kermis vieren, en joelde er lustig met de andere kermisgasten rond, die nu, reeds voldoende aan zijn persoon gewend, hem minder schuw ook van hun bijzijn maakten. Tweemaal was hij er echter, te water en te land, in die dagen, door zijn doldriftig bestaan, niet zonder levensgevaar. Eens met zijn boeyer op de Achterzaan, toen hij, tegen alle waarschuwing in, bij een halven storm, het zeil in top liet staan, zoodat hem een rukwind omver sloeg, en hij en zijn beide scheepsmakkers zich slechts door ijlings op den onderkant te klimmen konden redden; en eens, dat hij, een hardmalenden houtmolen voorbij wandelend, met alle geweld den vang wou neêrlaten, en daarbij zoo onhandig

[1] *Die hist. Volkslieder*, u. s. w. S. 204; verg. voorts Arnetts *Prins Eugen*, I. S. 101 ff.

te werk ging, dat hij er zich haast een ongeluk en, tot zijn gerechte straf, een geduchte schrobbeering van den ontstelden meesterknecht bij op den hals haalde. In December wachtte hem te Amsterdam nog een eigenaardig pretjen: hij zag daar toen van de pui van 't Stadhuis, uit het middenste venster, met ingespannen aandacht de onthalzing van een paar tuchtboeven, wegens manslag met den zwaarde gestraft, aan [1]. In de volgende maand scheepte hij zich, met een deel van zijn gezantschap, te Helvoetsluis naar Engeland in, 't welk hij, bij een kort bezoek, den 9en November in den Haag aan Koning Willem gebracht, dezen toen zijn verlangen geuit had, te bezoeken, en van waar hem nu de Koning, luttel dagen later zelf uit Holland vertrokken, met drie oorlogsschepen en een jacht liet afhalen. Tijdens zijn verblijf te Amsterdam had hij den Patriarch te Moscou al spoedig van zijn wedervaren bericht gegeven, hem meldende, hoe hij zich daar, «door Gods genade en zijn gebed, zeer wel bevond, en het woord Gods tot onzen vader Adam gesproken — in 't zweet uws aanschijns zult gij uw brood eten — volgde; wel niet uit noodzaak, maar om goede inrichtingen in het zeewezen te maken, opdat hij, na volledige kennis in dezen opgedaan te hebben, kon terug komen, over de vijanden des naams Jezus Kristus zegevieren, en door zijn bijstand de zich onder die vijanden bevindende Kristenen bevrijden. Dit zou» — gelijk hij, «zich der zalige kerk en zijn gebed aanbevelende», besloot — «tot den laatsten adem zijn wensch zijn» [2]. In Engeland bracht hij zijn meesten tijd aan de werven te Deptford door, waar hem Evelyn zijn huis te Sayes Court inruimde [3], en de Koning hem bezocht, gelijk hij dezen te Londen. Tweemaal liet hij zich daar uitschilderen [4], en vond, in 't begin van Mei naar Amsterdam terug gekomen, twee fraaye vervoerjachten voor zich afgetimmerd, die hij weldra onder een stevigen dronk feestelijk inwijdde, om daarna als peter over twee nieuwgebouwde Oostindievaarders, op uitnoodiging der Compagnie, te staan, dien hij de namen van *Petrus* en *Paulus* gaf, en aan wier boord mede luidruchtig werd feest gevierd. Den 16en scheepten zich te Texel allen naar Archangel in, die, ten getale van meer dan zes honderd, door den Tsaar voor zijn dienst gewonnen waren, scheepstimmerluî, maste- en blokkemakers, ankersmeden, en andere ambachts- en werkluî, en met welke tevens velerlei modellen van molenwerken, weefgetouwen, enz. naar Rusland werden meêgegeven. Vijf dagen later bracht de Tsaar zijn afscheidsbezoek aan de Zaan, en vertrok den 24en met het gezantschap uit Amsterdam, om over Dresden en Weenen de terugreis te aanvaarden [5]. Zijn voornemen, ook Italië nog te bezoeken, moest hij opgeven om de ongunstige tijdingen uit Moscou, waar 't gerucht van zijn dood verspreid was, en een oproer dreigde uit te bersten,

---

[1] Zie Bijlage XIII op Scheltema's *Rusland en de Nederlanden*, II. bl. 374 [2] Bijlage X, bl. 367, ald.
[3] Zie zijn *Diary*, p. 571. [4] Zie nevensstaand portret in Tsarentooi; het ander is het meer bekende van Kneller. [5] Over zijn gansche verblijf in Holland, zie Scheltema, t. pl.

Tsaar Peter I, in 't voorjaar van 1698.

dat slechts met moeite onderdrukt werd. Op de doorreis te Krakau van den afloop onderricht, kon hij te Rawa nog een mondgesprek houden met den nieuwen Koning van Polen, den Roomsch geworden August van Saksen. Frankrijks pogen toch, Conti er op den troon te brengen, was vooral door zijn eigen, onverschillige houding verijdeld geworden, en hij den 25en September te Dantzig eerst aangekomen, toen zijn voortvarende mededinger reeds een dag of tien gekroond was [1].

Terzelfder tijd liepen ook de vredesonderhandelingen te Rijswijk ten einde. Nadat de Koning-Stadhouder zich door Portland met Frankrijk verstaan had, viel er voor den Keizer en Spanje weinig meer in 't midden te brengen. De val van Barcelona had het laatste nog te meer verzwakt, en Duitschland, hoe gaarne het Straatsburg zich had zien teruggeven, moest zich Lodewijks weigering getroosten; Vauban meende, dat hij 't zoo min kon missen als een voorstad van Parijs. Had Koning Willem, die beloofd had, de belangrijke vesting zoo mogelijk weêr aan 't Rijk te doen overleveren, er den oorlog nog om willen voortzetten, het engelsche Parlement zou er 't geld niet voor toegestaan hebben, en de amsterdamsche Vroedschap verklaarde Heinsius uitdrukkelijk zijn weêrzin, de wapenen ter wille van Straatsburg weder te zien opvatten. Een voordeelig handelsverdrag, haar door Frankrijk in 't geheim reeds voorgespiegeld, was haar liever, dan de keizerlijk-duitsche vrome wenschen. Het onroomsch gemoed vond zich daarenboven weinig door de gedachte gesticht, dat de 't zij Frankrijk of Duitschland ten deel vallende plaatsen voor 't Protestantisme gelijkelijk verloren waren [2].

Den 20en September kwamen de fransche, engelsche, spaansche, en nederlandsche gevolmachtigden tot een laatste onderhoud samen; de keizerlijke en verdere duitsche waren nog ongenegen, in de hun aangeboden voorwaarden te berusten. Te vergeefs dat Koning Jakob beproefd had een spaak in 't vredewiel te steken, om zijn koninklijke rechten en aanspraak te doen handhaven. Men had evenmin een gevolmachtigde zijnerzijds, als rechtmatig Koning van Engeland, ter onderhandeling willen toelaten, als zijne tot de roomsche bondgenooten gerichte klaagbrief en verzoek, om Frankrijk, in *zijn* belang, tegen Engeland bij te staan, iets op hen vermocht hadden. Ten slotte had hij nu nog een verzetschrift uitgevaardigd, en alom doen verspreiden, waarin hij zich beklaagde, door den Prins van Oranje van zijn kroon beroofd te zijn, maar, nog vol liefde in zijn hart voor zijn volk en land, tegen de beschuldiging opkwam, ooit een verbond met Frankrijk te hebben aangegaan. De vrede, verzekerde hij er verder, zou na zijn herstel, en met zijn koninklijk gezag bekrachtigd, gewis veel bestendiger wezen, dan door een Prins bezegeld, die geenerlei recht op den troon had, en wiens nazaten zelfs, bij onderlinge schikking, na zijn onwettig indringen, ten behoeve van

---

[1] Zie *Une Election en Pologne* in *l'Europe et les Bourbons par M. Topin*, p. 112.

[2] Verg. Ranke, *Engl. Gesch.* VI. S. 374 f.

zijn vrouws zuster van de opvolging waren uitgesloten. Bespeurende echter, dat de thans onderhandelende bondgenooten voornemens waren, het bewind van dien ingedrongen Prins tot een grondslag van den te sluiten vrede te stellen, zeî hij, zich verplicht te achten, het krachtigst verzet aan te teekenen tegen al wat met dien overweldiger van zijn troon mocht worden overeengekomen, verklarende dat alles bij dezen voor nul en van onwaarde, en er zich noch zijn opvolgers aan gehouden. Men liet hem verklaren en zich schriftelijk verzetten, doch zich zelf daardoor niet in zijn vredehandel stremmen. Men haspelde dien 20^{en} alleen nog geruimen tijd over de volgorde van vredesluiting, daar Frankrijk het niet met Spanje het eerst verkoos te doen, en Engeland bezwaar maakte de rij te openen; tot dat Heinsius en zijn medegevolmachtigden eindelijk aanboden, de eersten te zijn, en hun vreêverdrag nu 's nachts te één uur in de bemiddelaarskamer geteekend werd, waarop om twee en drie uur de onderteekening van die met Engeland en Spanje volgden. Bij den vrede tusschen de Staten en Frankrijk werd bepaald, dat de Graaf van Auvergne, wiens Markgraafschap van Bergen o/Z. door die Staten verbeurd was verklaard, daarin weêr hersteld, en het door de O. I. Compagnie vermeesterde Pondichery aan Frankrijk teruggegeven zou worden; dat het verdrag van 1679 tusschen Frankrijk en Brandenburg, en dat van 1696 met Savoye bevestigd werden; dat Zweden, en welke andere Vorsten en Staten de fransche Koning binnen zes maanden na de bekrachtiging zou aangeven, in dezen vrede begrepen waren; gelijk de Staten hunnerzijds daartoe thans reeds aangaven de koningen van Groot-Brittanje en Spanje, en al hun verdere bondgenooten, die binnen gelijke zes weken den vrede aannamen, voorts de zes onroomsche Zwitsersche Cantons, Genève en Neufchâtel, Sint Gallen, Grauwbunderland, en de steden Bremen en Embden [1]. Zoo deze vrede onverhoopt verbroken mocht worden, zouden weêrzijdsche onderzaten negen maanden tijds hebben, om hun personen en goederen elders te bergen. Een later op den dag voor 25 jaar gesloten handelsverdrag herstelde de zaken van zeevaart en koopmanschap op denzelfden voet als vóór den oorlog, en bepaalde voorts, dat de ingezetenen der Vereenigde Gewesten in Frankrijk nergens zwaarder belast zouden worden, dan de fransche ingezetenen zelf; dat zij met name uit de Levant, in hun eigen en in fransche schepen, alles naar Marseille en elders mochten brengen, zonder het anders gevorderde recht van 20 ten 100; dat het verbod van 1687 op den invoer van haring vernietigd was; dat bij voorraad de lijst van 1667 op het betalen der rechten gelden zou, doch, kwam men niet binnen een vierendeeljaars met een nieuwe klaar, die van 1664 zou aangenomen worden; dat de weêrzijdsche onderzaten veilig mochten handel drijven op plaatsen van elkaârs openbare vijanden, *contrabande* uit-

[1] Frankrijk gaf later Portugal, Zwitserland met zijn bondgenooten, alle italiaansche Vorsten, en den Paus aan; den laatste wilden de Staten echter alleen als wereldlijk Vorst zien opnemen.

gezonderd, waartoe evenwel geen levensmiddelen gerekend werden; dat goederen dier onderzaten in vijandelijke schepen over en weêr goede prijs verklaard mochten worden; dat, zoo men goed mocht vinden eenige residenten, agenten, commissarissen, of derg. tot elkander te zenden, zij zich ter gewone verblijfplaats van 't Hof moesten ophouden; eindelijk, in een afzonderlijke bepaling, dat de nederlandsche ingezetenen ontheven werden van de betaling der 50 stuivers voor 't vat, van vreemde schepen in Frankrijk gevorderd. Beide verdragen werden weêrzijds weldra bekrachtigd, en de vrede zelf den 15en October in Den Haag, en luttel dagen later ook in Frankrijk afgekondigd. Bij de vredesbepalingen met Groot-Brittanje verbond zich de fransche Koning, dien van Groot-Brittanje in 't bezit van zijn rijken en staten op geenerlei wijs te verontrusten; geheime aanslagen en muiterijen tegen hem niet te begunstigen, noch iemand eenigen bijstand te verleenen, die hem in 't bezit dier staten storen woû; gelijk omgekeerd ook de engelsche Koning zich tot hetzelfde omtrent den franschen verplichtte. Men zou verder elkander teruggeven, wat in den jongsten oorlog vermeesterd was, en omtrent het Prinsdom Oranje de bepaling van den nijmeegschen vrede van kracht blijven, waardoor Koning Willem daarin hersteld werd op den voet als tijdens den oorlog, met dien vrede besloten. In 't vreêverdrag met Spanje werd de teruggaaf beloofd van Rosas, en alle andere plaatsen in Catalonië, sedert den vrede van Nijmegen door Frankrijk veroverd, bepaaldelijk ook het laatstelijk vermeesterde Barcelona met bijbehoorende sterkten; in de spaansche Nederlanden die van Luxemburg en Chimay, Charleroi, Bergen in Hn., Ath, en Kortrijk, allen in hun tegenwoordigen toestand; het verdere Henegouwen en eenige dorpen in de kasteleinie van Ath zouden echter aan Frankrijk verblijven; doch dit alle sedert den vrede van 1678 ingelijfde plaatsen, naar de lijst van spaansche zij daaromtrent ingediend, terug geven, op 82 na, in een door de Franschen opgemaakte lijst, opgesomd, en aan dit verdrag gehecht; de nadere wederzijdsche grensregeling verbleef aan de algemeene Staten; de Bisschop van Luik zou van Frankrijk Dinant, en de Hertog van Parma van Spanje het eiland Ponza terug erlangen. Vruchteloos hadden de uit Frankrijk geweken Hervormden gepoogd, herstel in hun bezittingen bij den vrede te verkrijgen; Koning Willems bescherming en voorspraak vermocht in dat opzicht niets. De fransche predikanten kwamen herhaaldelijk te Londen samen, en gaven van de door hen genomen besluiten aan hun naar Holland geweken amptsbroeder, Jurieu, kennis, die persoonlijk hunne en zijne wenschen aan Koning Willem kwam bloot leggen; en deze drong zijnerzijds bij de gevolmachtigden der Staten op het bespreken der zaak met de fransche aan; maar Koning Lodewijk zeî, zich gehoond te achten over een dergelijken voorslag, die hij als een krenking van zijn soevereiniteitsrechten beschouwde. Nog in 't begin van September werd er een verzoekschrift der fransche Hervormden aan hun Koning in 't licht gegeven, en zelfs daags voor het sluiten van den vrede legden de

onroomsche bondgenooten nog een laatste vertoog over, dat door Pembroke aan Liljeroth overhandigd werd. Alles echter te vergeefs, en ging het zelfs met de zaken der Hervormden in Frankrijk na den vrede van kwaad tot erger. Het eenigste wat verkregen, of liever bij wederkeerige schikking bepaald werd, was de vrijlating van die Hervormden, die op engelsche schepen den Franschen in handen waren gevallen, en van een viertal predikanten uit Oranje, tegen een vijftig stuks Ieren, door Koning Willem of fransche schepen gevonden.

De duitsche gevolmachtigden, hoe gebelgd over den door hun drie bondgenooten gesloten vrede, konden dien niet ongedaan maken, en begonnen dus met zich den 22en voor een wapenschorsing van zes weken te laten vinden, die, 's daags voor haar afloop, den 31en October, mede door een vredesverdrag vervangen werd. Daarbij werden de veelbesproken vredesbepalingen van Munster en Nijmegen bekrachtigd, voor zoover ze in de tegenwoordige geen wijziging ondergingen. De gedane inlijvingen werden te niet gedaan, en alle plaatsen buiten den Elzas door Frankrijk terug beloofd; de roomsche eerdienst zou daar echter overal op denzelfden voet gehandhaafd worden, als hij er thans in zwang was. Straatsburg met al wat er aan de linker Rijnzij van afhing, werd Frankrijk; den Keizer en 't Rijk daarentegen Kehl, aan 't Huis Oostenrijk Freiburg en oud-Breisach, met hun sterkten aan de rechterzij van den Rijn, toegekend; nieuw-Breisach, aan de linker, kwam aan Frankrijk. Filipsburg zou aan 't Rijk teruggegeven worden, en Koning Lodewijk de werken over Hunningen en 't fort Louïs, gelijk de vesting Montroyal aan de Moezel, en de werken van Trarbach slechten. De Hertog van Lotharingen zou in 't bezit van zijn land, op den voet van 't jaar 1670, hersteld worden; doch Saarlouïs en Longwy aan Frankrijk blijven, terwijl de fransche Koning zich ook den vrijen doortocht voor zijn troepen door Lotharingen voorbehield. De vrede van Turijn, ten vorigen jare, werd in dezen opgenomen, in welks voordeelen ook de Keurvorst van Brandenburg bepaaldelijk gerechtigd werd te deelen. De onroomsche Rijksvorsten maakten bezwaar het punt omtrent de handhaving van den roomschen eerdienst te onderschrijven; ook Koning Willem liet er zijnerzijds uitdrukkelijk verzet tegen aanteekenen. Slechts onder voorbehoud van hun recht noopens dit punt, gingen er de protestantsche Stenden en Vorsten ten slotte toe over, den vrede te bekrachtigen. Het was een twistappel, door Frankrijk behendig tusschen de roomsche en onroomsche bondgenooten geworpen, en die Koning Willem al aanstonds noopte, op zijn lusthof van 't Loo nog in 't laatst der maand met eenige gevolmachtigden der bondgenooten in overleg te treden, wat te doen, om alle daaruit te duchten verdeeldheid te voorkomen, en den gesloten vrede met het zoo weinig vertrouwbare Frankrijk te verzekeren. Tot een bepaald besluit kwam men daarbij evenwel niet.

Zoo in de Republiek als in Engeland was intusschen de vreugde over dien vrede algemeen, de jubel ongeveinsd en groot. Zoodra de dichter Prior, die als Secretaris

bij de rijswijksche gevolmachtigden was werkzaam geweest, den derden dag na 't sluiten, met het verdrag naar Londen kwam, werd de vlag op de Westminster- en Sint Maartenskerk geheschen, en lieten zich de vreugdeschoten van den Tower hooren. Weldra verrezen er eerepoorten, en brandden vreugdevuren op verschillende plaatsen; en de nederlandsche gezant, Van Citters' opvolger, Van den Brande van Cleverskerke, zelf niet te kort willende schieten, liet er op zijne beurt een van 140 piktonnen voor zijn huis aan 't *St. James Square* ontsteken, dat met zijn gloed de gansche Pallmall- en Piccadilly-straten verlichtte. En als te Londen was 't alom in den lande, en uitte zich op verschillende wijze het hartelijkste vreugdegevoel. «God zegen Koning Willem!» klonk het uit den mond der menigte, gelijk het op de omlauwerde banieren geschreven stond, door een stoet van jonge meisjens ergens gedragen. Op zijn verjaardag en dien van zijn landing in Torbay — hij zelf was toen nog in Holland — luidden op nieuw alom de klokken, weêrgalmde 't feestgejubel, en waren huizen en straten luisterrijk verlicht. En een dag of tien later, toen hij van over zee naar zijn koninklijke hoofdstad terug kwam, rustte er alles van den arbeid, en waren alle winkels gesloten. De Lord-Major en Vroedschap van Londen traden hem in statelijken optocht in Southwark te gemoet; aan 't Oosteinde van 't Sint Pauwelskerkhof stonden, in hun eigenaardige zestiendeeuwsche dracht, de jongens van Koning Eduard VI's school geschaard, en al de straten wemelden van in hun zondagspak getooide menschen, zoodat — als hij aan Heinsius schreef — hij «nooit zulk een menigte van welgekleede lieden» bijeen had gezien. Zijn staatsiekoets, van dat hij haar te Greenwich besteeg, waar hij, in 't door zijn gade gestichte, door hem, tot haar nagedachtenis volwrochte, en tot een gasthuis bestemde gebouw, wat gepleisterd had, tot hij er in 't Hof van Whitehall uitklom, was van een jubelende schare omstuwd, die niet afliet hem toe te juichen. Een plechtige dankdag werd tegen 12 December uitgeschreven [1]. Koning Jacobs aanhangers verheelden in dezelfde mate hun wrevel tegen den franschen Koning niet, als de engelsche door de zijne werd verheerlijkt. Zij voeren met mond en pen in schimpscheuten tegen hem uit, en verweten hem schamper, een «Willemiet», in steê van een Jacobiet, geworden te zijn [2]. Zij verwenschten hem en Boufflers [3], door wien zij alles met Portland geklaard achtten.

In de Vereenigde Provinciën hadden de algemeene Staten den 15^{en} October bij openbare afkondiging doen weten, hoe, «tot lof en eer van God den Heer almachtig,

---

[1] Zie over een en ander Macaulay, Ch. XXII, en verg. Evelyns *Diary*, p. 570.

[2] Zie de versregels aangehaald bij Macaulay, t. pl.:

Who could have e'er believed, unless in spite,
Lewis le Grand would turn rank *Williamite?*

[3] Ald. t. pl.: "curse both thee and Boufflers".

tot welstand en bevordering van 't Gemeene Best, van deze Vereenigde Nederlanden in 't generaal, en van de goede ingezetenen van dien in het bijzonder, den 20en September dezes loopenden jaars, te Rijswijk in Holland gemaakt en gesloten was een goede, vaste, getrouwe, en onverbrekelijke vrede, daarop wederzijdsche ratificaciën, den 25en October waren uitgewisseld; dat, dien volgende, zoo ter zee, versche wateren, als te lande, in alle de landschappen en steden onder wederzijds ressort, mitsgaders tusschen wederzijds volkeren en ingezetenen, alle acten van hostiliteit en vijandschap moesten cesseeren en ophouden, na expiracie van de respectieve termijnen, als met vier weken, te rekenen van den 21en October — zijnde de dag van de gedane publicacie in 's Gravenhage — en dus na den 18en der aanstaande maand November, in de Oost- en Noordzee van Terneuze in Noorwegen af tot het einde van 't Kanaal; na den tijd van zes weken, en dus na den 2en December eerstkomende van het einde van 't Kanaal tot aan de kaap Sint Vincent; en na den tijd van tien weken, en dus na den 30en van dezelve maand, van de kaap St. Vincent in de Middellandsche zee, en tot aan de linie; en eindelijk na den tijd van acht maanden, en dus na den 21en Juny 1698, van en over de linie in alle plaatsen der wereld; en dat zij derhalve expresselijk mits dezen een iegelijk bevalen, zoo onderdanen en ingezetenen van de geunieerde nederlandsche provinciën, als diegenen die onder Hunne onderdanigheid en gehoorzaamheid gezeten waren, de voorzeide vrede onverbrekelijk te onderhouden, zonder daartegen iets te doen, op poene van gestraft te worden, als perturbateurs van de gemeene ruste, zonder eenige genade, faveur, verdrag, of dissimulacie»[1]. Een algemeene dank- en bededag was daarop tegen den 6en November uitgeschreven, met uitdrukkelijk verzoek, 's avonds dan tevens, «alomme teekenen van blijdschap te willen toonen, met het luiden van klokken, vuren, lossen van kanon», enz.[2]. Daarin liet men zich dan ook in Den Haag, zoo min als te Londen, onbetuigd. In den Vijver waren er twee schouwtooneelen, een voor Holland en een voor de Generaliteit opgericht; op 't eerste, met groen omkranst en met de zeven schilden der provinciën behangen, prijkte een tempel met vier eerepoorten, op welks koepel de wapenschilden van Frankrijk en de Republiek waren aangebracht, en waar binnen een Vredebeeld stond, met een onrust op 't hoofd, en een duif met den olijftak in de rechterhand, terwijl de linker op een harnas rustte, en de voet allerhande krijgstuig vertrapte. Op dat van Holland stond mede een tempel met een Vredebeeld, een hoorn van overvloed in de rechter en een palmtak in de linkerhand houdende, terwijl op de linkerzij van 't tooneel de hollandsche leeuw met de wapenen aller steden, en

---

[1] Zie de *Verkondiging van den vrede*, enz. In 's Gravenhage, by Paulus Scheltus, ord. drucker van de HM. HH. Staten-Generaal, 1697.

[2] Zie de uitschrijving bij Kist, *Biddagsbrieven*, bl. 279.

op de rechter de hollandsche Maagd met lans en hoed prijkte. Beide tooneelen waren van allerlei vuurwerk omgeven, en op een derde, wat achterwaarts in 't midden van beide, vertoonde zich op een voetstuk het naamcijfer van den Koning-Stadhouder, met een kroon er boven, en een degen en regimentsstaf er onder. De beelden van Neptunus en Vesta, zee en land voorstellende, prijkten op twee andere voetstukken aan weêrszij. Op den Vijverberg zelf stonden veertig stukken geschut, die, onder 't flikkeren van talrijke pektonnen en 't gelui der klokken, zevenmaal gelost worden [1]. In rijm en onrijm liet zich voorts, op den kansel en elders, de blijde jubelkreet van onderdaan en ingezeten hooren. Op den eersten vond zich met name de voorganger der «weerlooze Doopsgezinden» te Amsterdam, Herman Schijn, geroepen, een stichtelijk vredewoord tot de gemeente te richten, en ook daar buiten in druk te laten uitgaan, als «een leeraar derzulken, die boven de rest der Kristenen in de belijdenis van wraak- en weerloosheid uitmuntten, en zich nu reeds verplicht vonden, die zalige tijden te beleven, op welke velen onder de gereformeerde Kristenen, achtervolgens het profetisch Woord, met zooveel verlangen hoopten; tijden, in welke men de zwaarden slaan moest tot spaden en de speeren tot sikkels. O, dierbare, o gezegende vrede!» riep hij van geestdrift vervoerd uit, «wij verwelkomen u, o Koninginne der wereld, 't vermaak der stervelingen, en de baarmoeder van alle heil en zegen! Door u hebben wij rust in onze dagen, lust in ons leven! Wat scheelt», liet hij er met Kamphuyzens vloeyende Psalmregels op volgen:

Wat scheelt het twistig van het vredig! — Ik zie, met zielsgezicht,
De bergen eertijds woest en ledig, Van volle aren dicht:
Een weinig zal veelvuldig geven, Zoodat het dichte graan,
Door 't blazen van den wind gedreven, Een sterk geluid zal slaan:
Recht als m'op Libanon de boomen Met groot gedruisch hoort gaan,
Wanneer de felle winden komen, En ruischen door de blaân.
Zoo overvloedig zal de vrede Zijn gaven komen biên,
Dat m'allenthalven land en steden Zal heil- en volkrijk zien [2].

De Eerwaarde Steverslooth, «dienstknecht van Jezus Kristus in de gemeente van Kudelstaart», liet zich in versregels van eigen maaksel, van geen minder heilspellenden inhoud vernemen. «Dit is», zong hij [3]

---

[1] *Europ. Merc.* op dit halfjaar, bl. 363.

[2] *Salomons Tempelbouw of Regt gebruik des Vredes, op den algemeenen dankdag aangewezen*, enz. *door* H. Schijn (Tot Amsterdam, by Jac. Nieuweveen, 1697).

[3] *Jerusalem en Sion tot vreugdegalmen opgespoort door de liefelijke harptoonen van Koning David*, *over* Ps. 147, v. 12—14, *uitgesproken den* 27 *Oct.* 1697, *O. S.*, *in de kerke tot Kudelsteert*, enz. (Tot Utregt, by H. Hardenhag).

Dit is de dag van goede boodschap; — Zou'n wij zwijgen?
Dit is de dag, waarop wij gunstig weder krijgen
De gulden vrijheid! — Dit's de dag, waarin de hand
Des Heeren is verhoogd! Zing, vrolijk Nederland! —
Spring op, verhef uw kruin, op 't loffelijk bevel
En goede wil van onze Kristen overheden.
Jehovah heeft gehoord de zuchten en gebeden
Der vromen! —
Wij zien de koopmanschap, 's Lands zenuw, weder bloeyen,
De velden, weelderig als eertijds, lustig groeyen;
De inwoners zitten, als het ware een enkle droom,
Gerust elk onder zijn wijnstok en vijgeboom! —

«De landman», jubelde in gelijken trant «de officier der vrijheid Etten, Leur, en Sprundel», Pieter Nuyts,

De landman ijverig zijn woesten akker bouwt,
En mellekbuur vervult nu weder, als voorhenen,
Zijn blanken emmer met den room uit volle spenen;
De koopman, lang geplaagd door rooverij, gerust
Stuurt zijn volladen kiel winstgretig van de kust.
De vreemdeling voltrekt zijn dagreis vrij en veilig,
Men houdt de zekerheid der wegen voortaan heilig;
Geen plondergierig volk ontmaait den boer zijn oest,
Het glinstrend harnas staat te buit voor stof en roest;
Het donderend metaal vergoten wordt tot klokken,
Om 't dankverplichte volk nu tempelwaarts te lokken;
De heirbijl wil te bosch; de lont, in plaats van mijn,
Zendt vierpijl naar de lucht; de pekton zonneschijn
In laten avond baart; 't trompet deunt vreugdegalmen,
Gemengd met holpijp en schalmei. Thans vlecht men palmen
En ranken van olijf, in plaats van lauwerblaân;
De Stedemaagd vangt met Veldnymfen reyen aan,
En huppelen verblijd; de wijnfonteinen leken
En spoelen af het nat der zilte tranenbeken;
De vadren, door den last der zorgen afgesloofd,
Verheugen zich in 't heil, dat hun de Vreê belooft[1].

Geheel anders dan aan de oevers van Teems en Amstel, was de indruk door 't sluiten van dien vrede in Frankrijk gemaakt. «Wat zal men thans van ons zeggen», schreef Vauban, zijn hart voor Racine uitstortende, op de eerste hem ter oore gekomen geruchten van den vredehandel, en toen er trouwens, behalve van Luxemburgs teruggaaf, ook nog van die van Straatsburg sprake was; «welken naam zullen wij daar krijgen,

[1] *Vredezang door Pieter Nuyts*, te Amsterdam by de erfgen. van J. Lescailje, op de Middeldam, 1697.

en aan welke minachting gaan wij ons blootstellen! Is men onkundig genoeg in 's Konings raad, om niet te weten, dat de Staten zich meer door een eervollen naam dan door stoffelijke kracht handhaven? Zoo wij dien eenmaal verliezen, worden wij een voorwerp van minachting voor onze buren, gelijk wij 't reeds van hun afkeer zijn. Men zal ons over 't lijf gaan loopen, zonder dat wij een woord durven kikken. Zie nu, hoever wij gekomen zijn: ik stel voor vast, dat er geen zoo klein Rijksvorstjen wezen zal, dat zich voortaan niet met den Koning zal willen meten, die van zijn kant slechts te wachten heeft, dat de vrede niet langer zal duren dan de vijanden noodig hebben, om zich in behoorlijken staat te stellen. Wij geven te schoon spel aan den Keizer, dan dat hij zou nalaten er gebruik van te maken. Wij sluiten een vrede, die den Koning en 't volk onteert, en ik vind geen termen om zulk een gedragslijn te verklaren» [1]. En toen, zij 't dan ook met behoud van 't gewelddadig ingelijfde Straatsburg voor Frankrijk, die verafschuwde vrede gesloten was, moesten 't de drie fransche gevolmachtigden ontgelden, en als zondebok dienst doen: «D'Harlay» luidde het

D'Harlay, Crécy, et Caillières Ont fait la paix;
Quels plénipotentiaires Vit-on jamais
Plus habiles que ceux-ci? — Charivari! —
  Ces trois ministres habiles, En un seul jour,
Ont rendu trente deux villes Et Luxembourg;
A peine ont ils sauvé Paris! — Charivari [2].

De volkseer vond er zich bitter door gekrenkt, en rekende Frankrijk verlaagd en vernederd. Te vergeefs dat men 't gebeurde met den schijn van matiging en grootmoedigheid zocht te dekken, gelijk b. v. Dangeau schreef [3], dat «de Koning Europa den vrede schonk op de voorwaarden, die hij verkoos te stellen»; dat «hij de meester was, en de vijanden zich geen van allen zouden kunnen weêrhouden, zijn gematigdheid te prijzen en bewonderen». Evenzoo beproefde ook Mevr. de Maintenon zich en anderen een rad voor de oogen te draayen: «al die terug geschonken plaatsen» — schreef zij aan de Gravin de St. Géran [4] — «hebben hier veel opspraak gewekt; men acht het een soort van schande, terug te geven wat het zooveel moeite en bloed gekost heeft te krijgen; mij dunkt het echter roemrijk, terug te schenken, wat men genomen heeft, mits men er slechts door geen overmacht toe gedwongen wordt; en deze stap moet dan ook alleen aan 's Konings grootmoedigheid toegeschreven worden». Die Koning zelf achtte zich verplicht, er meê het zijne over te zeggen, en onder 't volk te verspreiden. In een schrijven van 12 November aan den Aartsbisschop van Parijs, droeg hij er roem op, de vrucht zijner overwinningen aan de rust van Europa en de verademing

[1] Aangehaald bij Rousset, *Hist. de Louvois*, IV. p. 541.
[2] *Le nouveau siècle de Louis XIV*, p. 182, waar men echter verkeerdelijk *Torcy* voor *Crécy* leest.
[3] Aangehaald in Gaillardins *Hist. du règne de Louis XIV*, V. p. 536. [4] Ald. p. 537.

zijner onderdanen opgeofferd te hebben: «de glans der grootste triomfen», zoo sprak hij, «evenaart den roem niet van den ijver mijner onderdanen te beloonen, die allen, met eenzelfde vuur en zonder zich ooit te verloochenen, hun goed en bloed voor mijn dienst hebben veil gehad». In een tweede schrijven — een kleine twee maanden later uitgevaardigd — zocht hij de voordeelen op te sommen, op de Duitschers door hem verkregen: «Straatsburg, een der bolwerken van 't Rijk en der ketters, voor altoos aan mijn kroon gehecht; de Rijn als grenswacht gesteld tusschen Frankrijk en Germanje, en — wat mij wel het naaste aan 't harte gaat — de eerdienst van het ware geloof, door een plechtig verdrag, bij de Soevereinen van een verschillenden godsdienst bezegeld; — ziedaar de voordeelen van den jongsten vrede!» [1] Zelfs werd er een drietal gedenkpenningen ter eere van den rijswijkschen vrede in Frankrijk geslagen, en ter verklaring van een dezer luidde het: «de roemrijkste uitkomsten zouden den Koning niet naar den eisch schadeloos stellen voor het verlies van een groot aantal soldaten en officieren, noch voor de lasten, door de behoeften van den Staat gevorderd. Zijn begeerte om het volk te verlichten deed hem dus het besluit nemen, niet alleen een deel der veroveringen, die hij reeds gemaakt had, te laten schieten, maar ook die te verzaken, welke de voortzetting van den oorlog hem nog beloofde. Deze vaderlijke teêrheid van Zijne Majesteit scheen een bijzonderen gedenkpenning waardig, om er de herinnering van te vereeuwigen» [2]. IJdele grootspraak en uitvluchten, waardoor zich de nakomelingschap ook in Frankrijk zelf niet liet doeken, in den vrede van Rijswijk slechts de eerste uiting ziende van de verzwakking en 't verval des franschen Konings, en de gerechte straf voor een oorlog, uit ijdele praal- en heerschzucht begonnen. «Overmatige eerzucht» — als de levensbeschrijver van Lodewijks medeplichtigen krijgsminister zegt — «zelfvoldane hoogmoed, rechtschennis, willekeur, looze treken, bedrog, en geweld, alles had men er zich voor veroorloofd; doch vroeg of laat moest dat alles weêr vergoed worden» [3]. Had Koning Willem, met het oog op Duitschland en de hervormde kerk, ook niet zijn vollen eisch gekregen, hij kon met voldoening terug zien op de, bij den vrede, op Frankrijk behaalde voordeelen. Het had zijne rechten op den britschen troon moeten erkennen, het meerendeel der veroverde steden weder moeten opgeven; het moest er het vertrouwen in zijn overmacht door geschokt zien, om dat niet weêr te herwinnen, en de onroomsche staatsbeginselen in Engeland voor goed gehandhaafd en gevestigd [4].

---

[1] Ald. p. 538. [2] Ald. t. pl.

[3] Rousset, *Hist. de Louvois*, IV. p. 543. Voor Straatsburg bleef die vergoeding dan echter tot deze eeuw uit.

[4] Zie de opmerkingen van Ranke, *Engl. Gesch.* t. pl. S. 377, en Von Noorden, *Europäische Geschichte im achtzehnten Jahrhundert*, I. S. 35.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Een nieuwe oorlogskiem. Onderhandelingen met Frankrijk over 't spaansche Rijksgebied, en fransche bemoeyingen aan 't spaansche Hof. Testamenten en dood van den Spaanschen Koning. Het groote Verbond. Dood van Koning Willem III.

1697—1702.

Wanneer de gulhartige Hertogin van Orleans, met hoeveel ongeveinsd verlangen zij naar den vrede gehaakt had [1], thans den oorlog betreurde, om de werkzame afleiding, die hij 't jonge Frankrijk van de slechte zeden der hoofd- en hofstad gaf, zij zou, na maar al te luttel jaren, door een nieuwen krijg daarin voorzien vinden. Met die zeden begon 't er anders steeds deerniswaardiger uit te zien, en de naderende toekomst onder haar eigen oudsten zoon, den beruchten regent, zich reeds voor te bereiden. «De tijd is thans wel gevaarlijk voor de jeugd», schreef zij 5 December van dit jaar [2], «en ze zou veel beter doen met eer te gaan bejagen in den oorlog, dan hier te blijven om niets uit te voeren en zich aan het onordelijkste leven over te geven, waarvoor, onder ons gezegd, mijn zoon maar al te veel neiging heeft. Hij beweert slechts in vrouwen en geen andere ontucht behagen te scheppen, gelijk die hier nog meer dan in Italië in zwang is, zoodat hij meent, dat men hem nog loven en danken moet; mij staat zijn gedrag echter gansch niet aan». Voor 't spel bepaalde men zich hoofdzakelijk tot het *hombre* en *lansquenet*, en 't eerste vooral was in de mode. Dat onder de nederlandsche heeren, uit de omgeving van den Koning-Stadhouder zoo te Londen als te velde, in Den Haag en op 't Loo, juist niet de reinste zedelijkheid ge-

---

[1] *Nouvelles Lettres de Made. la Duchesse d'Orleans*, p. 12. [2] Ald. p. 10.

huldigd werd, leeren ons de dagelijksche aanteekeningen van zijn Secretaris, die ons de platte werkelijkheid met de naaktste getrouwheid teruggeven. Om de aanstekelijke zucht naar 't kaart- en dobbelspel onder haar burgerij tegen te gaan, hadden de Heeren van 't amsterdamsch gerecht juist in 't verleden voorjaar een paar vroegere keuren — uit de jaren '81 en '92 — nog weder vernieuwd, en daarbij gezegd, hoe zij, «zorg willende dragen, dat hun ingezetenen en hun personen en familiën niet werden geruïneerd, zijnde Republiek en Stad daar ten hoogsten aan gelegen», bepaalden: dat niemand, wie hij zijn mocht, zich met de tapneering geneerende, koffijhuis of drooggasterij houdende, of wel zijn huis of kamers komende te verhuren, om daar gespeeld te worden, niet en zou vermogen in zijn huis of kamers toe te laten of gedoogen, dat aldaar gespeeld werden *passedix*, *cinq-et-nove*, *rafelen*, *uitleggen*, *bassetten*, *pochen*, *berlan*, *tictake*, *banco faluto*, *royal oake*, of dierg. spellen meer; op de boete: voor de eerste reize van *f* 200; voor de tweede *suspensie* van zijn neeringe voor een jaar; en voor de derde reize zijn neeringe absoluut ontzeïd te worden, tenzij hij konde bewijzen, dat in zijn huis gespeeld waren de bovenstaande spellen tegens zijn wil en dank, als wanneer hij van de bovenstaande boete bevrijd zou zijn. En opdat deze ordonnancie te beter achtervolgd mocht worden, zouden de herbergiers, enz. gehouden zijn binnen den tijd van acht dagen, in haar voorhuis, op een bordje geplakt te doen ophangen deze Keur en Ordonnancie op de boete van *f* 25. Van gelijken verboden mijne voorzeide Heeren, allen en een ieder de bovenstaande spellen te spelen, 't zij in haar huizen, herbergen, enz. of eenige andere, op boete van *f* 100. Dat ook niemand zou vermogen aan iemand te leen te geven eenige penningen, die hij wist te zijn in gezelschap, waar gespeeld wordt, hoe krachtige acte hij daarvan zou komen te nemen, op pene, dat op zoodanige acte of obligacie, als uit spelen voortkomende, niet alleen geen recht gedaan zou worden, maar men aan den leender of gever daarenboven kwam te verbeuren viervoud hetgene hij, in maniere als boven, geleend of gegeven had. Dat voorts met alle andere spellen, hoe ze ook genaamd mochten zijn, bij de speelders, hoofd voor hoofd, binnen den tijd van een etmaal, niet meer zou gewonnen of verloren mogen worden, dan vijftig guldens, op boete van *f* 500, boven en behalve de pene, in de Keur van 25 July 1681 uitgedrukt. En opdat de boven genoemde spellen, en het onordentelijk spelen des te beter mochten geweerd worden, zouden al diegenen, die daarover werden aangeklaagd, en bij den aanbrenger geen volkomen bewijs kunnende aangebracht worden, zich met eede gehouden zijn te zuiveren. Zullende de boven staande boete beheerd worden: $^1/_3$ voor den Heer hoofdofficier, $^1/_3$ voor den aanbrenger, en het resteerende derde ten behoeve van de aalmoezeniersarmen» [1]. Wie nu echter, hier te lande of

---

[1] Amsterdam, by Jan Rieuwertz, stadsdrukker en boekv. in de Beursstraat, in 't Martelaarsboek, 1697.

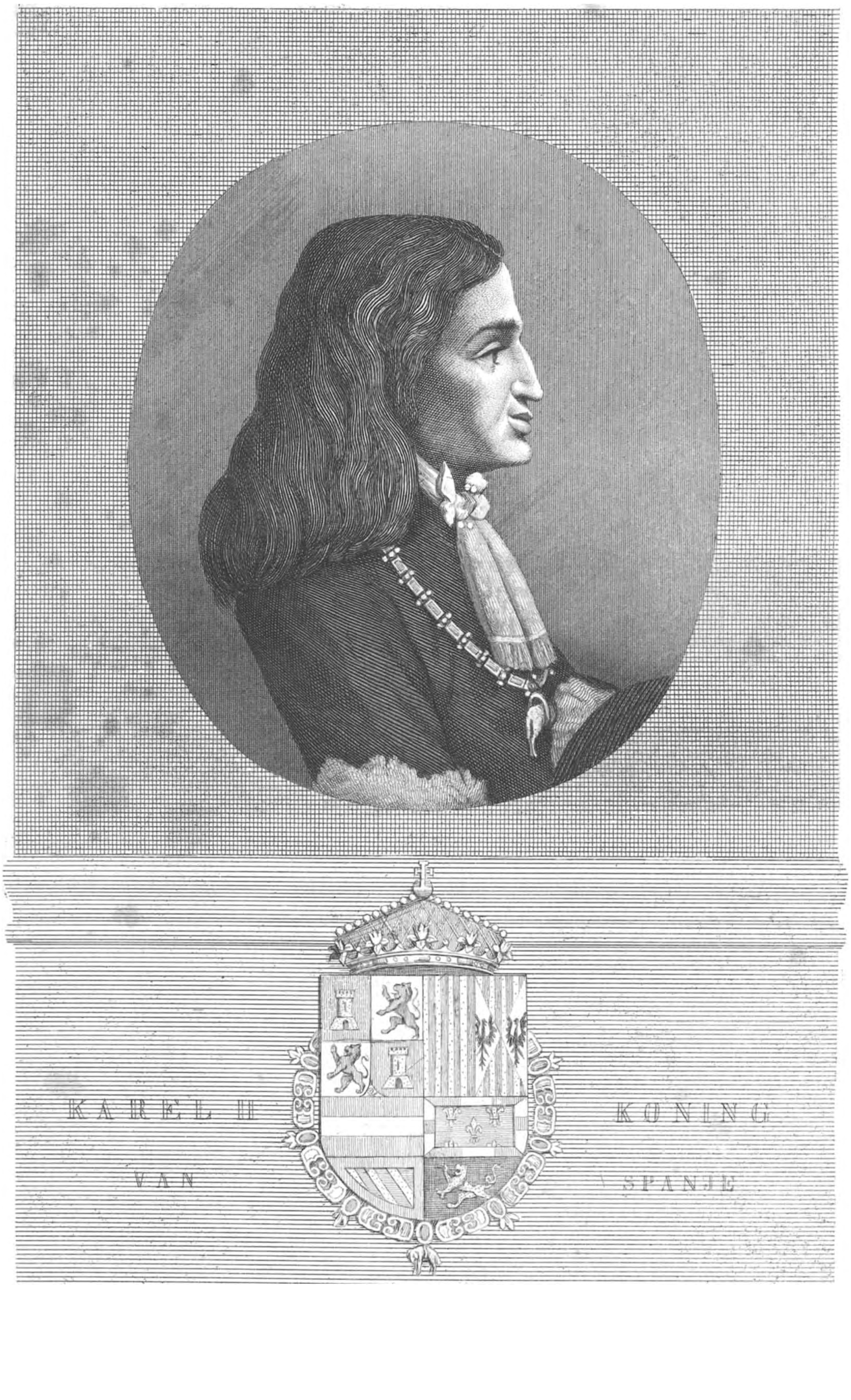
KAREL II KONING
VAN SPANJE

in Frankrijk, door den vrede tot leêgloopen gedoemd, aan spel of ontucht verslaafd dreigden te worden, zouden zich voor dat gevaar reeds na betrekkelijk korten tijd weêr gevrijwaard vinden, daar nauw de eene oorlog gesusd was of een andere daagde in 't verschiet reeds op; en zelfs had men zich met het oog op dezen, van verschillende zijden, nog te meer gehaast, den vorigen uit de wereld te helpen vóór hij er wellicht op 't onverhoedst meê samentrof.

Wijlen Koning Filips IV van Spanje had, vóór zijn verscheiden, den pyreneeschen vrede indachtig, zijn tweede dochter, Margaretha, tot erfgename van zijn troon gemaakt, en deze, met Keizer Leopold I gehuwd, haar eenigste spruit, Maria Antonia, haar troonrecht nagelaten, die, op hare beurt, Keurvorst Max Emanuel van Beyeren hare hand schonk, doch toen, even als hare moei van Frankrijk, van haar uitzicht op de fransche kroon, ten behoeve van haar keizerlijken vader en haar jongere stiefbroêrs, had afgezien. Deze afstand, hoe uitdrukkelijk van hare zijde verklaard, kon evenwel tegenover de woorden van Koning Filips' uitersten wil niet als geldig beschouwd worden, en toen zij dus, nu vijf jaar geleden, in 't kraambed, dat haar sterfbed zon worden, een zoontjen ter wereld bracht, ging op dit jonge spruitjen haar koninklijk erfrecht over. Dat recht, met hun eigen belangen tegenover Frankrijk strokende, werd daarom sedert ook door Koning Willem en de Algemeene Staten voorgestaan, en nu op nieuw, na den oorlog, met te meerder ernst in overweging genomen, als Koning Filips' armzalige opvolger, de nu 36-jarige Karel II, het weldra zonder kroost dreigde af te leggen. Koning Lodewijk toonde echter weinig lust zich daarin te schikken, en had daarom reeds vroeger dezen en genen voorslag tot waarborg van Engeland en de Republiek gedaan, over welken men evenwel tot geen bepaalde uitkomst geraakt was. Thans zocht Koning Willem, om zooveel mogelijk alle botsing te voorkomen, een voorstel tot verdeeling van 't spaansche Rijksgebied te doen, waarbij zoowel de fransche en duitsche erfrechten, als de belangen van Engeland en de Republiek, in 't oog gehouden werden. Gelijk daartoe zijnerzijds in Maart '98 Portland, die hem bij de onderhandeling met Boufflers zoo goed gediend had, naar Parijs gezonden werd, terwijl van wegen de Staten Coenraad van Heemskerk, tot dusver te Weenen, en de Heer van Odijk werden afgevaardigd; kwam in April uit Frankrijk de Lt.-generaal Graaf van Tallard naar Londen, om het nadere te bespreken. Portlands verschijning, als vertegenwoordiger en vertrouwde van een Koning, wiens naam men nog, vóór zoo weinig jaren, met zooveel schimp en minachting in de fransche hoofd- en hofstad begroet had, en wiens uitgeweken schoonvader in 't naburig St. Germain nog altijd de koninklijk fransche gastvrijheid genoot, gaf er tot menige vergelijkende opmerking aanleiding. Hoe echter nu ook met onderscheiding bejegend, kon hij er den franschen Koning niet toe bewegen, den uitgeweken koninklijken gast uit zijn nabijheid te verwijderen. Hij achtte te kunnen volstaan met de gegeven verzekering, geenerlei

onderneming zijnerzijds te ondersteunen; en evenzoo wilde Tallard, op Koning Willems uitingen in gelijken zin, van niets weten, en beriep zich op den beperkten lastbrief hem gegeven. Het denkbeeld, den beyerschen Keurprins alles te doen erven, verwierp Koning Lodewijks gezant — als van zelf sprak — verre; en Koning Willem wierp daarop lachend het voorstel eener verdeeling op, waarbij den franschen Dolfijn, Lodewijks zoon, Spanje en Indiën, den Aartshertog Karel van Oostenrijk, Antonia's stiefbroêr, het spaansch gebied in Italië, en den Keurprins de spaansche Nederlanden, mits met goeden schutsmuur voor de Republiek tegenover Frankrijk, zouden toegelegd, en Engeland en den Staten tevens Gibraltar en een paar andere plaatsen aan de middellandsche zee, tot bescherming van hun handel, afgestaan worden. Op dezen grondslag werd vervolgens ook te Parijs de onderhandeling gevoerd. Onderwijl echter liet de fransche Koning ook op eigen hand in Spanje werken, waar hij in 't vorige voorjaar reeds den Markgraaf van Harcourt, met een breedvoerig vertoog uit zijne pen tot richtsnoer, had gezonden, om Koning Karels omgeving, gelijk dezen zelf, tot een troonsvermaking aan zijn kleinzoon te winnen, waardoor alle verdeelingsplannen vervielen, terwijl hij er tevens al de gevaren in had opgesomd, uit zulk een verdeeling voortspruitend. Den 24en February, en dus voor Portlands komst te Parijs, reeds te Madrid verschenen, was Harcourt er onmiddelijk het terrein gaan verkennen, en zich met al die personen gaan onderhouden, van welker aard en richting hem 's Konings vertoog aanvankelijk reeds wat op de hoogte gesteld had, en onder welke vooral het hoofd van 's Konings Raad, de Aartsbisschop van Toledo, Porto-Carrero, de Amirant van Castilië, en de vroegere nederlandsche landvoogd Monterey, de hoofdrol speelden. Daarbij kwam 't er voor hem dan hoofdzakelijk op aan, den duitsch-keizerlijken gezant, Harrach, in 't belang van den Aartshertog werkzaam, en door de Koningin gesteund, te weêrstreven; terwijl Porto-Carrero daarentegen aan de spits der fransche partij stond.

Terwijl hij zich zoo in Spanje in 't uitsluitend voordeel van Frankrijk bezighield, was men het te Parijs en Londen over de punten eens geworden, waarop in 't algemeen belang de spaansche erfenis, bij haar aanstaande openvalling, van verschillende zijden aanvaard zou worden. Daarbij zou Koning Lodewijks erfprins, de Dolfijn, de italiaansche landen en plaatsen, op het Milaneesche na, dat voor den oostenrijkschen Aartshertog bestemd was, de beyersche Prins Spanje en beide Indiën en de spaansche Nederlanden erlangen. Van weêrszijden beloofde men elkander, dit den 10en October geteekend verdrag tot op Koning Karels dood geheim te houden, terwijl Koning Willem op zich nam, er den belanghebbenden Keizer, die tot dusver mede buiten alle voorkennis gehouden

---

[1] Zie het in al zijn omvang meêgedeelde stuk (*Mémoire pour servir d'instruction au Sieur Marquis d'Harcourt*) in Hippeau's inleiding op zijn *Avénement des Bourbons au trône d'Espagne. Correspondance inédite du Marquis d'Harcourt*, etc. (Paris, Dîdier, 1875) I. p. XVII, ss.

was, in kennis van te stellen. Wel was toch van wegen de Staten, sedert de eerste helft van Augustus, in plaats van Van Heemskerk, Hop weder als gezant naar Weenen gekomen, doch slechts om over de maatregelen tot waarborging van den gesloten vrede te handelen, en zonder in 't minst dit bijkomende netelige vraagpunt te beroeren [1]. Daar allengs echter wat van de gevoerde onderhandelingen uitlekte, geraakte er Hop tegenover de oostenrijksche Staatslieden, Kaunitz en and., niet weinig door in verlegenheid. Zij drongen hem hun meê te deelen, wat de Republiek en Engeland omtrent de erfopvolging in Spanje dachten, lieten zich niet door hem uit het hoofd praten, dat er een verdrag daaromtrent gesloten was, en beklaagden zich ten zeerste over 't gebrek van vertrouwen in den Keizer, waarvan men daardoor blijk gaf. Hop zelf achtte dat — naar zijn schrijven aan Heinsius — des te gevaarlijker, als, gelijk inderdaad het geval was, èn de Staten een deel van hun krijgsvolk met het oog op den vrede hadden afgedankt, èn vooral het engelsche Parlement zich voor een gewapenden vrede geheel onwillig toonde, en zijn troepen tot slechts 7,000 man had teruggebracht; terwijl Koning Lodewijk, die toch altijd maar «een gepleisterde vrind» mocht heeten, er een anderhalf honderd duizend op de been hield [2]. Den engelschen Koning was deze krijgsschuwe houding van 't Parlement hinderlijk genoeg; te meer daar men, in zijn eenzijdigen vrededrang, niet aarzelde, hem zelf voor zijn waarschuwenden raad tot voortdurende wapening van eerzuchtige plannen te betichten. Reeds in 't begin van 't jaar had hij bij den Raadpensionaris zijn hart omtrent die gevaarlijke kortzichtigheid uitgestort, «het niet anders dan als een straf van den Hemel aanziende, die de goede menschen verblindde, en de kwade hun oogmerk deed bereiken» [3]. Toch begreep hij den Keizer nog altijd geen uitsluitsel te moeten geven, en duurde het tot in Maart 1699, eer men er toe overging, dezen, op zijn herhaalde vragen, wat men in dit tijdsgewricht omtrent de spaansche successie dienstig oordeelde, en op welke wijze men genegen zou zijn, hem daarin des noods ter zij te staan, «in alle secretesse» — naar Heinsius' uitdrukking — «over die importante materie» iets kenbaar te maken, en er met zijn raadslieden over in gesprek te treden. Inmiddels had er dan ook een en ander plaats gegrepen, dat de geheele vraag een ander aanzien gaf, en haar een nieuwen stand deed ingaan.

Niet minder dan in 's Keizers omgeving had men zich ook aan 't Spaansche Hof ontevreden getoond over de uit Holland — naar 't schijnt — overgebriefde geheime onderhandeling met Frankrijk, en dit aanleiding tot een beraadslaging tusschen den Koning en zijn Raad gegeven, die niet minder dan drie uur duurde, en tot een uiterste-wilsbeschrijving van den eerste leidde, waarbij hij — alle aanspraak van Frankrijk ter zij stellende — den nu zevenjarigen Keurprins van Beyeren tot zijn algemeenen erfgenaam maakte. Een

---

[1] Zie Den Tex' *Proefschrift*, bl. 220. [2] Ald. bl. 228.

[3] Zie de woorden aangehaald bij Von Noorden, t. pl. S. 110.

vertoog, daarover door den franschen gezant ingediend en in 't licht gegeven, beantwoordde de Koning mondeling met de niets zeggende uiting, dat «men niet alles gelooven moest, wat het publiek goed vond te verspreiden» [1]. Slechts weinig weken later intusschen, den 8^{en} February '99, kwam de jonge erfgenaam op 't onverwachtst te sterven, en diende er dus, zoo in Spanje als elders, op andere wijs in de erfopvolging voorzien te worden. Hop kreeg toen, in een schrijven van 24 Maart, die uitnoodiging tot geheime bespreking der zaak, en om den Keizerschen «in bedenking te geven, of het niet dienstig zou zijn, dat zij eenige opening deden van de maatregelen, huns inziens noodig, zoo de Koning van Spanje kwam te sterven, of Frankrijk reeds vóór dien tijd iets te attenteeren; welke macht zij meenden dat zou kunnen saamgebracht worden, om daaraan weêrstand te bieden, en welke werking zij zouden meenen, dat de te nemen maatregelen tot bereiking van dat oogmerk zouden hebben». Toen deze punten, na eenig tot niets leidend voorafgaand onderhoud, meer bepaaldelijk ter sprake kwamen, gaven de Keizerschen onbewimpeld te kennen, dat men voor den Aartshertog thans op de gansche spaansche nalatenschap het oog had, en, met den bijstand van zijn vrienden, daartoe alle krachten zou inspannen. Een daarbij voor de belangen van anderen te verleenen waarborg was men van harte bereid te geven, onder uitdrukkelijk beding der vernieuwing van de in 1689 aangegane verbintenis. Intusschen werd Hop uit Den Haag verzocht, den Keizer over eene verdeeling te polsen, waar deze geen ooren naar bleek te hebben, doch over welke tusschen de zeemogendheden en Frankrijk al aanstonds na den dood van 't Keurprinsjen onderhandeld was, en die, na veel over en weêr praten, in spijt van 's Keizers weêrstreven, ten slotte dan ook tot stand kwam. Zij werd in 't begin van Maart 1700 te Londen en in Den Haag onderteekend, nadat de Keizer, op Hop's nadrukkelijke verklaring, dat Koning Willem, «geen kans ziende om bij den oorlog meer dan bij dit met Frankrijk ontworpen vergelijk te erlangen, er niet toe besluiten kon, in een zoo lichtvaardigen oorlog te treden; en dat, als de Keizer de hierbij door Frankrijk gedane aanbiedingen niet aannam, men zich zonder hem zou moeten verdragen, ook al ware 't op voor hem min gunstige voorwaarden»; — nadat die Keizer daarop, na eenig tijdsverloop, en door de door Spanje laatstelijk aangenomen houding bemoedigd, geweigerd had, zich daarbij neêr te leggen. De spaansche Koning toch, verbolgen over al die onderhandelingen omtrent zijn nog niet vervallen Rijksboedel, had zijn gezanten in Engeland en Holland, Canales en De Quiros, gelast, er verzet tegen aan te teekenen; een last, door Canales bepaaldelijk zoo heftig en onvoegzaam volvoerd, dat hij er te recht de verontwaardiging der regeering meê wekte. In zijn bij den Secretaris van Staat ingeleverd schrijven, noemde hij de omtrent Spanje gevoerde onderhandelingen een met de natuurlijke en goddelijke

---

[1] Zie bij Harcourt, t. pl. p. LXV.

wetten strijdig bedrijf, tegen 't welk hij zich van den Koning op het Parlement, den adel, en 't geheele volk beriep, en dat hij daarom voor de beide Huizen dreigde te brengen, zoodra zij weêr samen kwamen [1]. Hij had zeker niet zoo boud gesproken, wanneer hem niet de houding van 't Parlement tegenover den Koning, in den laatsten tijd, daartoe had aangemoedigd. Ook in Frankrijk wist men van deze te spreken, en toen de B^{n}. van Wassenaer zich daar eens had laten ontvallen, dat Koning Willem Stadhouder van Holland en Koning van Engeland was, had hem een engelsch Heer toegeduwd: «zeg liever dat hij Koning van Holland en Stadhouder van Engeland is». Ja, hernam Wassenaer, wanneer men 't van de zij van 't gemoed beschouwt; want hij voert in Holland in aller hart gebied, en dàt wilt gij dus waarschijnlijk te kennen geven. «Neen», hervatte de Engelschman, «ik bedoel het kort en goed: hij is heer en meester in Holland, maar niet in Engeland; want daar heeft hij een Parlement, dat hem weet te kortwieken, als hij te ver gaat» [2]. Het Parlement kreeg echter de zaak niet in handen; 's Konings raad van beheer, in zijn afzijn met het bestuur belast — een negental, waaronder Montague, en de weder met hem verzoende Marlborough — zond hem Canales onberedeneerd geschrijf terstond naar 't Loo, waar hij zich thans bevond, over, en hij gaf toen onmiddelijk van daaruit last, hem onverwijld uit het land te verwijderen, gelijk zijnerzijds de engelsche gezant uit Spanje teruggeroepen werd [3]. Minder onverantwoordelijk had zich De Quiros uitgelaten; hij gaf slechts zijns Konings uiterste bevreemding te kennen over de berichten, hem van die onderhandelingen toegekomen, welke hij thans te minder aan de order achtte, als Z. M. nauwlijks 38 jaar oud en weder goed gezond was; terwijl, mocht het der Voorzienigheid ook al behagen, hem kinderloos te doen verscheiden, geen uitheemsche mogendheid toch zich het recht kon aanmatigen, de erfopvolging in zijne Staten te regelen; gelijk de Koning zelf het onredelijk zou achten, dat in andere te willen doen; dat hij dus ook vast besloten had, zich tegen alle verdragen te verzetten, door die andere mogendheden in 't leven geroepen, en die onvermijdelijk tot een oorlog moesten leiden. Daar echter beiden, Engeland en de Republiek, er belang bij hadden zulk een onheil te voorkomen, mocht hij ook vertrouwen, dat zij, meer nog dan iemand anders, er hun werk van zouden maken, ze te niet te doen, zoo ze reeds bestonden, of anders te zorgen, dat ze nimmer tot stand kwamen [4]. Het voorzittend lid der Staten weigerde ondertusschen dit bezwaarschrift aan te nemen, en oogstte de goedkeuring der Staten

[1] Zie Macaulay, *Hist. of England*, Ch. XXIV.

[2] Zie het uit haar zoons mond opgeteekende verhaal der Hertogin van Orleans, in haar brief uit Marly van 24 April 1698, bij Ranke, *Frans. Geschichte*, S. 364.

[3] Macaulay, t. pl.

[4] Zie bij Wagenaar, *Vad. Historie*, XVII, bl. 23.

op die weigering. Dezen bepaalden zelfs, dit geen vertoogen van eenig spaansch Staatsdienaar te doen, zoolang niet het geschil omtrent Schonenbergs behandeling te Madrid geheel vereffend was; en hoewel daarop De Quiros een nieuw vertoog ontwierp, waarin hij te kennen gaf, dat men hem geen gehoor mocht weigeren, daar hij als Koning Karels gezant erkend was, nam men geen kennis van zijne weêrspraak, en liet hem rustig praten.

Het in Maart '99 tot stand gekomen verdeelingsverdrag hield in, dat de Dolfijn, na Koning Karels kinderloos verscheiden zou krijgen: Napels en Sicilië, de verdere vroeger bepaalde italiaansche plaatsen, het landschap Guipuscoa, op die plaatsen na, die aan de andere zij der Pyreneën in Navarre, Alava, of Biscaye lagen; voorts Lotharingen, ter vergoeding van 't Milaneesche, dat aan den lotharingschen Hertog zou worden gegeven, met uitzondering van het den Prins van Vaudemont weder terug te geven Bische; dat Spanje met al het verder daartoe behoorende gebied aan den Aartshertog Karel van Oostenrijk zou komen; dat dit verdrag, onmiddelijk na zijn bekrachtiging den duitschen Keizer zou worden aangeboden, en wilde hij er binnen drie maanden, of vóór 's Konings dood binnen dat kwartaal, niet intreden, men zich voorbehield, dien Aartshertog door een ander Vorst te vervangen. Bij een afzonderlijk punt was nog bepaald, dat de Koning van Spanje, ook al wilde hij 't verdrag niet aannemen, toch belet zou worden, eenige sterkten in het deel van den Dolfijn te slechten; en in een geheim punt stond nog vermeld, dat zoo de Hertog van Lotharingen weigerachtig mocht blijken, zijn land voor 't Milaneesche af te staan, dit laatste òf aan den Keurvorst van Beyeren zou komen, mits Luxemburg en Chimay nog aan den Dolfijn werden geschonken, òf aan den Hertog van Savoyen, mits hij Nizza en Savoye aan dien Dolfijn afstond. Ten slotte werden den Keizer nog twee maanden na Koning Karels afsterven vrijgelaten, om zich omtrent de aanneming te verklaren.

Die Keizer kon zich voor 't oogenblik te gemakkelijker weigerachtig toonen om in dit verdrag te berusten, als hem in 't voorjaar door 't beëindigen van den turkschen oorlog een groote last van den hals genomen was. Onder bemiddeling van een nederlandsch en een engelsch gevolmachtigde — den te Constantinopel opgegroeiden Jacob Colyers, en den reeds meer ervaren en bedaagden William Paget — was in de vlakte van Carlowitz ruim twee maanden lang over dien vrede onderhandeld, bij welken de Turken tot Temeswar en Belgrado teruggedrongen werden, en den Keizer geheel Zevenbergen en een deel van Slavoniën werd toegekend, en die dus Prins Eugenius' krijgsbeweging in deze streken met luister kroonde [2]. Zoolang mogelijk onthield de Keizer zich tegenover Hop van een beslissend antwoord op de hem voorgelegde verdeelingsbepalingen, en maakte tot den laatsten dag toe van de hem vergunde drie maanden gebruik,

---

[1] Ald. bl. 25. [2] Zie Arneths *Prins Eugen*, I. S. 119 ff.

om toen met een bepaalde weigering te eindigen. Slaagde Hop niet in het hem aan 't keizerlijke Hof ten dezen opgedragen pogen, hij was evenmin heel gelukkig in 't geen hij van het «bigotte» staatshoofd, tot verbetering van den toestand zijner onroomsche onderzaten in verschillende streken, gedaan zocht te krijgen, met het oog vooral op de hen rakende bepaling van den rijswijkschen vrede. De invloed der Jezuïten werkte uiterst ongunstig op hun omstandigheden, en Brandenburg en Saksen hadden in Silezië o. a. niets anders voor hen gedaan kunnen krijgen, dan dat het hun vergund werd, het land, zoo zij verkozen, te verlaten. In Hongarije was de Kardinaal Collowitz, als primaat, met den hartstochtelijksten ijver voor de uitbreiding van 't roomsche geloof, en de onderdrukking van 't onroomsche, werkzaam. Hij en zijn aanhang beriepen zich daarbij op een dubbelzinnige uitdrukking van het staatsstuk, bij 's Keizers kroning als Koning gegeven. Men verstoorde er der Onroomschen eerdienst, verdreef of kerkerde hun leeraars, ontnam hun kerk en scholen, dwong hen zooveel mogelijk «in te gaan», en perstte hun bijdragen voor het onderhoud van den roomschen kerkdienst af; en tegen dat alles verkreeg Hop niets dan goede woorden en fraaye beloften van den Keizer, die zich anders zeer erkentelijk zeî te betoonen voor de voorkomende wijs, waarop de Staten den door hem aanbevolen Bisschop van Ancyra zijn reis naar Oostindiën, door hun invloed bij de Compagnie, gemakkelijk hadden gemaakt, en hem haar werkdadigen steun verschaft. Op 't verzoek der hongaarsche Protestanten, hun door Hop kenbaar gemaakt, lieten de Staten, door nederlandsche Godgeleerden, een onder den naam *Dilemmata* door Kollowitz, als Nieuwjaarsverrassing, in 1699 in 't licht gegeven bestrijding der hervormde kerkleer, weêrleggen, en die weêrlegging in Hongarije verspreiden; 't geen evenwel Kollowitz niet weêrhield, met het volgende nieuwjaar een rondgaanden brief tot de hongaarsche bisschoppen te richten, om ze tot uitroeying van 't onroomsch geloof op te hitsen. Hoe krachtig Hop daar in de volgende maand verzet tegen aanteekende, en op de ten uitvoerlegging van 's Keizers hem toegezegde meer verdraagzame bepalingen aandrong, hij bracht er weinig of niet meê te weeg. Thans was ook het aan de turksche schatplichtigheid ontheven Zevenbergen, met zijn honderdduizend Protestanten — talrijker dus dan eenige andere gezinte — onder keizerlijk beheer gekomen, doch had er helaas! voor zijn godsdienstvrijheid alles behalve bij gewonnen, daar men ongelukkig verzuimd had, bij den Carlowitzer vrede een bepaling in hun voordeel op te nemen. Colyers pogen, om na de sluiting nog een verklaring van den Turk te verkrijgen, waarbij hij ronduit te kennen gaf, de door hem den Zevenbergers gegunde vrijheid van eerdienst ook van den Keizer voor hen ondersteld te hebben, stuitte op 't aarzelen van zijn medebemiddelaar, die 't buiten Koning Willem's voorkennis niet op zijn verantwoording wilde nemen. Daardoor was de geschikte tijd verloopen vóór men er gevolg aan geven kon, en moest Hop zich dus ook hier tot vruchtelooze klachten bepalen. Persoonlijk ervoer hij ten slotte zelf nog een kenschetsend

staaltjen van den ondraagzamen geest der roomsche gezagvoerders en hun dienaren in de keizerlijke hoofdstad. Den 20en April in zijn koets een ridjen gedaan hebbende door hare omstreken, kwam hij in het terugkeeren aan de poort een ommegang met den heiligen ouwel tegen, en zag zich niet alleen gedwongen daarvoor stil te staan, maar werd ook door de begeleidende soldaten genoodzaakt om uit zijn rijtuig te stappen, en — als hij 't, in zijn onroomschen weêrzin, in zijn schrijven aan de Staten uitdrukte — «voor God te eeren, wat geen God is». Daar zijn klacht aan den Commandant niet gebaat had, vond hij zich genoopt hun ondersteuning in te roepen, om tot zijn goed recht te komen. Wel had men hem verschooning voor 't gebeurde gevraagd, en de soldaten zelfs tijdelijk gevangen gezet, met voornemen, hen na een ernstige vermaning te ontslaan. Doch hij hield zich daarmeê niet tevreden, te meer daar de hongaarsche Primaat den gevangen krijgsknechten zelfs tien ducaten tot belooning en aanmoediging gezonden had, met dat gevolg, dat vervolgens ook de Holstein-gottorper gezant op gelijken trant bejegend werd, gelijk reeds vóór Hop den deenschen iets soortgelijks overkomen was. Op zijn onverdroten aandrang gingen de Staten er toen eindelijk toe over, den oostenrijkschen gezant in Den Haag, Von Goess, met sluiting zijner kapel voor de haagsche Roomschgezinden, te bedreigen, zoo hun vertegenwoordiger geen voldoening werd gegeven, en werd nu den betrokken soldaten een straf opgelegd, hun op Hop's bede vervolgens kwijtgescholden, doch tevens ook den bezettingstroepen in 't algemeen een dagorder voorgelezen, die 't aanhouden aller gezantenkoetsen ten strengste verbood. Weinig dagen later bracht hij den Keizer zijn afscheidsbezoek, en keerde naar 't vaderland terug, om er het hem reeds den 3en December van 't vorige jaar opgedragen ampt van Thesaurier-generaal der Republiek te aanvaarden, dat door den dood van Van Beverninghs opvolger, Coenraad Burgh, was opengevallen [1].

Terwijl Hop aldus met den Keizer te Weenen onderhandeld had, en Koning Willem zich te recht bij Heinsius over de besluitelooze houding der oostenrijksche staatslieden deed beklagen, had de meer voortvarende Harcourt aan 't spaansche Hof niet stil gezeten, en er de fransche belangen een goeden stap voorwaarts gebracht. Hij had er, sedert den dood van 't beyersche prinsjen, dezes voorstanders voor weten te winnen, zich met den Aartsbisschop, door zijn kanonnik Urraca, in nader betrekking gesteld, en hem geheel ten gunste van Frankrijk gestemd gevonden. Met medehulp van een drietal invloedrijke raadsleden, had die Aartsbisschop toen den Koning, die nog tusschen Oostenrijk en Frankrijk bleef weifelen, voor het laatste gewonnen, en hem zich in dit voorjaar aan de taak doen wijden, een wilsbeschikking op te stellen, overeenkomstig de franschgezinde gevoelens der meerderheid van

---

[1] Verg. Den Tex' *Proefschrift*, bl. 255 en vv.

den Staatsraad. Koning Lodewijk had dan ook zijn verdeelingsverdrag meer op het touw gezet, om zijdelings des te beter nog in Spanje voor Frankrijk te werken, door het tegen Oostenrijk in te nemen, dan om dat verdrag immer tot werkelijkheid te maken [1]. Wat De Quiros voorts van Koning Karels welstand mocht hebben opgegeven, het zag er met zijne gezondheid maar al te slecht uit. Zijn artsen waren 't er geheel over eens, dat hij aan vallende ziekte leed, daar hij door toevallen gefolterd werd, die hij een kwartier uurs te voren voelde aankomen, en die hem, door hunne afmattende zenuwberoering, hoe langer zoo meer verstompten [2]. Harcourt vond er dus ook geen bezwaar in, als om allen schijn van persoonlijke bemoeying te vermijden, een reis naar Frankrijk te doen, en het toezicht te Madrid een poosjen aan den hem ondergeschikten Blécourt over te laten. Den 21en Mei verliet hij Madrid, en droeg Koning Lodewijk vervolgens zorg, van het nieuwe verdeelingsverdrag aan alle europeesche hoven kondschap te doen, en zelfs den Koning van Spanje tot toetreding uit te noodigen. De werking, die hij zich daarmeê voorstelde, beantwoordde geheel aan zijn verwachting: Koning en volk werden er ten zeerste tegen Oostenrijk door ingenomen, en verlangden, om dit te ontgaan, niets liever dan een franschen Prins tot den spaanschen troon te zien roepen. Koning Lodewijk wist dan ook wel wat hij deed, toen hij een onderhandsch aanzoek van Oostenrijk [3], het den Aartshertog bestemde erfdeel met dat van den Dolfijn om te ruilen, kortweg had afgeslagen, onder voorgeven, zich aan den letter van 't verdrag te moeten houden. De arme spaansche Koning zocht, in zijn verlegenheid bij den Paus heul, doch Porto-Carrero liet dien van Frankrijk weten, dat hij steeds dezelfde gevoelens bleef koesteren, die hij den Markgraaf van Harcourt had kenbaar gemaakt, en Lodewijk kon zich dus gerust houden. In een vergadering van den spaanschen Staatsraad werd, in 's Konings tegenwoordigheid, de vraag der troonsopvolging ter tafel gebracht, en door den Aartsbisschop toen voorgesteld, 's Konings tweeden kleinzoon, den Hertog van Anjou, daartoe te roepen. Zijn voorstel vond algemeen bijval. De Paus raadpleegde eenige Cardinalen, en liet den Koning toen door den tot hem gezonden Hertog van Uzeda antwoorden, «dat hij best zou doen zich aan 't advies van zijn Raad te houden, als van 't beginsel uitgaande, voor de verzekering der eenheid en volledigheid van zijn koninkrijk noodig»; een antwoord, waarvan Koning Lodewijk onmiddelijk door een der Cardinalen onderricht werd. Koning Karel maakte zich nu nog maar over één ding ongerust, of namelijk zijn broeder van Frankrijk

---

1 Zie Hippeau's opmerking, naar aanleiding van De Quiros bericht in dien zin, I, *Introduction*, p. CXXIX, en II. p. 117, waarmeê dan ook Macaulay's gissing (Ch. XXIV) vervalt, dat, had Oostenrijk slechts toe willen tasten, de oorlog wellicht voorkomen waar.

2 Zie het briefjen van Pater de la Blandinière, *Avénement des Bourbons*, I. p. 190.

3 Door Von Sinzendorf te Parijs gedaan, verg. Den Tex' *Proefschrift*, bl. 248.

het aanbod niet weigeren zou; en Blécourt werd daarom aangezocht dezen te vragen, of hij den spaanschen troon voor een zijner kleinzonen zou aannemen, daar Koning Karels beslissing niet twijfelachtig was, zoodra hij zekerheid erlangde, zijn opdracht niet te zien verwerpen. Lodewijk, hoe vast besloten op dit punt, wilde zich echter niet zoo bepaald uiten, en gaf daarom Blécourt in last, zich in dat opzicht tot niets voor hem te verbinden, vertrouwende, als zijne spaansche aanhangers, dat ook zonder dat, en in spijt van den machteloozen weêrstand der Koningin, alles wel gelukken zou. Koning Karel, wiens toestand sedert het laatst van Augustus aanmerkelijk verergerd was, teekende eindelijk in 't begin van October een uitersten wil, naar Porto-Carrero's bestel, door de Cardinalen San Estevan en Villagarcias, met medewerking van Don Antonio Udilla opgemaakt, en waarin hij kond deed: dat hij «de beweegreden erkende, waarop het afzien van den spaanschen troon door de Donna's Anna en Maria Theresia, koninginnen van Frankrijk, gegrond was, als die de vermijding van de vereeniging beider kronen op één hoofd ten doel had; doch dat, die hoofdgrond niet meer aanwezig zijnde, het recht van erfopvolging overeenkomstig de wetten van zijn rijk aan den naasten bloedverwant verblijven moest, in geval God hem kinderloos sterven liet, en hij dus den Hertog van Anjou tot zijn opvolger verklaarde, en als zoodanig hem riep tot de erfopvolging in al zijn rijken en domeinen zonder uitzondering; bevelende al zijn onderdanen en leenmannen hem voor hun natuurlijken Koning en Heer te houden, en er hem zonder het minste uitstel het bezit van te verleenen, na hem trouwens den eed te hebben afgevergd, de wetten, voorrechten en gewoonten zijner rijken wèl te doen in acht nemen». Daar 't voorts in 't belang van den vrede der Kristenheid, van geheel Europa, en van de rust zijner rijken, het best was, dat zijn koninkrijk altijd van de kroon van Frankrijk gescheiden bleef, verklaarde hij nog, dat «zoo de Hertog van Anjou soms mocht komen te sterven, die van Berry» — zijn jonger broeder; de oudste, de Hertog van Borgondiën, was voor den franschen troon bestemd — «de spaansche kroon erlangen zou», en stierf ook deze, «de Aartshertog van Oostenrijk, tweede zoon van den Keizer; mocht eindelijk ook deze nog komen te overlijden, «de Hertog van Savoyen en zijne afstammelingen, zonder eenige verbrokkeling of besnoeying van een koninkrijk, met zooveel roem door zijn voorouders gevestigd». Een week of drie later, den 21^{en}, voegde hij daar nog een codicil aan toe, waarin hij zijn verlangen uitdrukte, dat zijn fransche troonopvolger met een Aartshertogin van Oostenrijk in 't huwelijk trad. Een Rijksraad, aan welks hoofd de Aartsbisschop van Toledo stond, en waarin de Koningin, zoo zij wilde, mocht zitting nemen, zou de zaken van 't land tot de komst van den jongen aanstaanden Koning en zijne mondig wording beheeren. Na den 21^{en} verergerde zijn toch reeds zoo zwakke toestand hoe langer zoo meer, en kon men hem weldra alleen nog door 't drukken op zijn huid der warme ingewanden van versch geslachte lam-

meren — een edeler bestemming, dan de hopelooze levensrekking van dezen deerniswaarden kroontorscher waard — wat levenswarmte bijbrengen. 's Avonds van den 29en werd hem het laatste oliesel toegediend, en den 30en, als laatste toevlucht nog een spaansche vlieg aan de voeten en wat warm duivenbloed op 't hoofd gelegd, en bracht men 't zoo tot den 1en November, toen hij, na 't verheffen der koorts, 's namiddags drie uur verscheidde [1]. Onmiddelijk werd nu een renbode naar Fontainebleau gezonden, waar zich 't fransche hof toen bevond, om er van 's Konings afsterven en testament kennis te geven. Daar, als ware dat laatste een onverhoopt nieuwtjen, werd een soort van raad belegd, en in dezen tot de aanneming besloten, van welke Koning Lodewijk toen in een eigenhandig schrijven aan de Koningin-weduwe en den Rijksraad kennis gaf, met weemoedige hulde aan «de treffende blijken, bij 's Koning dood, van zijn rechtvaardigheid, zijn liefde voor zijn getrouwe onderdanen, en zijn nauwlettende zorg, om ook na zijn leven nog voor de rust van Europa en 't geluk zijner volkeren te waken», in dat Testament gegeven. «Van onze zij» — liet hij er op volgen, «willen wij evenzeer tot een en ander meêwerken, om zoo aan 't volle vertrouwen te beantwoorden, in ons gesteld. Ons dus geheel naar de bedoelingen gedragende, in zijn uiterste wilsbepalingen vermeld, zullen al onze zorgen daartoe strekken, om, door een onschendbaren vrede en de volledigste verstandhouding, het spaansche koninkrijk op het hoogste toppunt van bloei te herstellen, dat het ooit bereikte. Wij nemen voor onzen kleinzoon, den Hertog van Anjou den uitersten wil van wijlen den katholieken Koning aan. Onze eenige zoon de Dolfijn insgelijks; hij geeft zonder bezwaar de rechtmatige aanspraak van wijlen de Koningin, zijne moeder, onze hoogstdierbare gemalin, gelijk die onzer geëerbiedigde Vrouw-moeder, prijs. Wel verre van zich eenig deel van dat rijk voor te behouden, offert hij zijn eigen belang op aan de zucht, om den ouden luister eener kroon te doen herleven, door den wil van wijlen den katholieken Koning en de stem zijner volken eenparig aan onzen kleinzoon opgedragen. Wij zullen dus ook den Hertog van Anjou ten spoedigste doen vertrekken, om zijn getrouwen onderdanen zoo ras mogelijk den troost te geven, een Koning te erlangen. Wij zullen hem vermanen zich zijner herkomst te herinneren, en de liefde voor zijn land te bewaren, doch alleen, om voor altoos den vrede en de volmaakte verstandhouding te handhaven, voor 't gemeenschappelijk heil onzer en zijner onderzaten noodig. Zij zijn altijd het hoofddoel onzer wenschen geweest, en zoo het ongeluk der verleden tijdsomstandigheden ons niet veroorloofd heeft, dat te doen kennen, wij houden ons overtuigd, dat deze groote gebeurtenis den staat van zaken zal veranderen, zoodat ieder dag ons voortaan nieuwe gelegenheid zal geven, om onze bijzondere achting en welwillendheid

---

[1] Zie het omstandig bericht van zijn laatste levensdagen en dood in Blécourts schrijven, bij Hippeau, II. p. 292.

voor geheel het spaansche volk te bewijzen» [1]. Aan Blécourt schreef hij te gelijker tijd: «gij weet, dat mijn voornaamste inzicht bij de regeling van 't verdeelingsverdrag was, de rust in Europa te handhaven, en dat ook om die reden mijn zoon, de Dolfijn, er in toestemde zijn wettig recht te laten varen, en zich met een deel tevreden te stellen. Thans zie ik den vrede van Europa verzekerd, als ik het testament van wijlen den Koning aanvaard; de oorlog is daarentegen zeker, zoo ik het afsla. Het recht van mijn zoon is erkend; hij wil dat wel aan den Hertog van Anjou afstaan. Ook zou ik er onverwinlijken afkeer van hebben mijn wapenen tegen een volk te richten, dat ik hoogacht, en dat uit zich zelf de kroon aan mijn kleinzoon komt bieden. Deze overwegingen hebben mij tot het besluit gedreven, in den uitersten wil te berusten» [2]. Hij beval hem voorts, den aartsbisschop persoonlijk zijn bijzondere «gevoeligheid voor alle gedane stappen» te betuigen, «gewis alleen in het belang van het recht, den godsdienst, en 's volks welzijn ondernomen, zonder eenigen aandrang van zijne zijde» — als hij niet aarzelde er aan toe te voegen — «en uitsluitend om aan zijn plicht te voldoen; een gedragslijn, van zulke beginselen uitgaande, en zoo overeenkomstig zijn verzaking en karakter, mag nimmer vergeten worden; zeg hem, dat ik er altijd aan indachtig zal zijn, en den Hertog van Anjou het volkomen vertrouwen doen kennen, dat hij in zijn raad kan stellen, en de erkentelijkheid, die hij hem schuldig is».

Terwijl de zoo slechts naar vrede en rust voor Spanje en Europa strevende Koning, in al deze fraaye betuigingen, zijn oppermachtig «ik ben de Staat» een grootmoedig en belangeloos «ik ben de Vrede» scheen toe te voegen, liet hij daar toch onmiddelijk de minder vreedzame verzekering op volgen, dat «zoo Spanje in eenig deel van zijn Staten, waar 't dan ook zijn mocht, troepen of schepen noodig had», Blécourt Porto-Carrero zeggen kon, dat «zijn krijgsmacht te land en ter zee steeds gereed zou staan het bij te springen»; omdat «daar beider belang voortaan één zou zijn, ook raad en hulp vereenigd moesten wezen». Hij zeî het dan ook «zeer noodzakelijk te achten, voorzorg te nemen tot behoud van 't Milaneesche en de Spaansche Nederlanden. Die Staten toch, door vreemdelingen beheerd, waren voor 't oogenblik de meest bedreigde van het Rijk, tenzij er maatregelen genomen werden, om er 't gezag in handen der Spanjaards te stellen». Duidelijker nog drukte hij zich, vijf dagen later, in een brief aan Harcourt zelven uit, hem herinnerende, hoe Porto Carrero, in den laatsten tijd van Koning Karels leven, er ook zelf reeds op had aangedrongen, beî die landen aan 't bestuur van den Keurvorst van Beyeren en den Prins van Vaudemont te onttrekken». Hij meende echter, dat men daar niet al te «onverhoeds» bij te werk moest gaan, en men zelfs «van dien Keurvorst partij kon trekken, door hem de voortzetting van zijn bewind in de Nederlanden nog voor eenige jaren voor te spiegelen, doch dat

---

[1] Zie zijn brief van 12 November, aldaar, p. 297, s. [2] Ald. p. 293, s.

het dan noodig zou wezen, den in beide Staten werkzamen spaanschen beampten stipte bevelen te geven, om in 't geheim op 't gedrag van die Landvoogden te letten en in 't algemeen de lieden van spaanschen bloede aldaar in staat te stellen, om de werking der slechte bedoelingen van beide Landvoogden te verhinderen, zoo zij misbruik wilden maken van de macht, hun door den Koning van Spanje verleend». Hij liet hem daarom ook den Aartsbisschop met ronde woorden zeggen, dat, «zoo de Spanjaards eenigen bijstand behoefden, om de uitheemsche troepen, waarvan de spaansch-nederlandsche vestingen vol waren, daaruit te drijven, de daartoe vereischte hulp altijd gereed zou wezen». Daar voorts «alleen door de belangen van 't Oostenrijksche Huis lange en bloedige oorlogen tusschen Frankrijk en Spanje ontstaan waren, en die beweegredenen nu een einde namen, moest van alle kanten thans de vereeniging van Franschen en Spanjaards uitkomen; 't welk vooral van belang was omtrent beider gevolmachtigden in 't buitenland, en met name te Rome. Daardoor zou men, zoowel bij de verkiezing van een Paus als in gewone kerkzaken, groote dingen kunnen doen; en daar Spanje van 's Keizers zijde voortaan slechts in Italië te vreezen had, zouden de italiaansche vorsten, van den bijstand beider kronen verzekerd, niet meer verlegen zijn over de partij die zij hadden te kiezen, en zich zonder bezwaar tot behoud der Staten van dat rijk verbinden. Ook de Zwitsers zouden dat doen, en hij liet dan Porto-Carrero ook door Harcourt weten, dat hij onmiddelijk na zijn besluit, het testament voor zijn kleinzoon te aanvaarden, den zwitserschen Cantons door den Markgraaf van Puisieux het belang had laten voorhouden, dat zij er bij hadden, hun bergpassen te bewaren, en den duitschen troepen den doortocht naar Italië te beletten, en hen zelfs doen aanbieden, de inlandsche krijgsknechten te betalen, die zij daartoe bezigen zouden. Zóó heb ik gemeend» — schreef hij — «aan de behoudenis der Staten te moeten denken, die van de spaansche kroon afhangen, nu het geheele spaansche volk mijn kleinzoon als zijn wettigen Koning ging erkennen» [1]. Wat het huwelijk van dien kleinzoon met een oostenrijksche Princes betrof, gelijk dat door den overleden Koning gewenscht was, had Harcourt van Porto-Carrero te vernemen, «of dat door het volk begeerd werd»; hij zelf had «volstrekt geen bezwaar er in toe te stemmen; alleen zou 't dan voor 't geluk van den jongen Koning noodig wezen, dat men onder 's Keizers dochters die uitkoos, wier persoonlijke hoedanigheden hem het meest zouden aanstaan, zonder op de volgorde in jaren acht te geven; hij vernam toch, dat beide oudste te leelijk waren, om den Koning van Spanje met een van beiden gelukkig te doen leven» [2]. Wat zijn mondigheid aanging, «daar die voor

---

[1] *Avénement des Bourbons au Trône d'Espagne*, II. p. 308.

[2] *Avénement des Bourbons*, II. p. 309. Wat later, 1 Dec., schreef hij, dat men van de houding des Keizers gebruik moest maken, om den Spanjaards een andere princes dan eene zijner dochters tot vrouw te doen begeeren, ald. p. 343.

Aragon en dus ook voor Castilië, op 14 jaar bepaald was, en de overleden Koning in zijn 16e was, toen hij de regeering op zich nam, zou voor zijn opvolger, die bij zijn komst in Spanje er 17 zou voleind hebben, geen raad van regentschap meer noodig zijn, en kon dus de Rijksraad een einde nemen; intusschen kon Harcourt den Aartsbisschop de verzekering geven, dat hij altijd zijn raad zou volgen, en wel overtuigd was, hij er geen beter kon ontvangen».

Aan Koning Willems gezant in Frankrijk had hij, door zijn minister voor 't buitenland, den zoon van Colbert-Croissy, Markgraaf van Torcy, een vertoog doen ter hand stellen, waarin hij ontvouwde: hoe door den uitersten wil van Koning Karel de staat van zaken geheel veranderd was; en dat, zoo de fransche Princen de kroon weigerden, nadat de katholieke Koning het recht van den Dolfijn erkend had, door de Princen zijne zoons tot den troon te roepen, 's Konings onderdanen zich verplicht zouden zien den Aartshertog gehoor te geven, en in zijn persoon de beschikkingen van Zijne Majesteit te erkennen. Men zou dan, om het verdeelingsverdrag ten uitvoer te leggen, niet alleen steden, maar staten, ja gansche koninkrijken moeten overweldigen, een langen en moeilijken oorlog ondernemen tegen het in al zijn deelen vereende spaansch gebied, door bondgenooten ondersteund, die bij de voltrekking van dien wil belang hadden, en aan een Vorst onderworpen, dien het als wettig zou beschouwen, daar eerstgenoemden hun recht hadden laten varen. Niets dat meer in weêrspraak was met het gesloten verdrag, en tegen die gelukkige rust, welke de fransche Koning zich voorgesteld had, met zijne bondgenooten te handhaven. Nam Zijne Majesteit daarentegen het testament aan, dan werden de koninkrijken van Frankrijk en Spanje gescheiden, gelijk zij 't zoo lange jaren geweest waren. En het staatkundig evenwicht, door gansch Europa begeerd, zou dan veel beter gevestigd zijn, dan indien Frankrijk zich uitbreidde, door de spaansche grensstreken, Lotharingen, Napels, en Sicilië, aan zich te trekken. Zijne Majesteit was daarom overtuigd, een schitterend bewijs van zijn matiging te geven, door de groote voordeelen af te slaan, die zijn kroon door dat verdrag anders verkregen had, en omdat het door Haar genomen besluit, om Spanje in zijn alouden luister te handhaven, het meest overeen stemde met het algemeen belang van Europa». Terwijl hij den Koning-Stadhouder met dit schijnschoone praatjen zocht te doeken, doch er hem zeker niet door verblinden zou, liet hij zich over hem en de Algemeene Staten, in zijn schrijven aan Harcourt, op geheel anderen toon en met geheel verschillende strekking, uit. «Ik heb», schreef hij hem, «nog geen antwoord kunnen erlangen op mijne mededeeling aan den Koning van Engeland en de Algemeene Staten; maar ik twijfel, of een zoo billijke schikking, als die van wijlen den spaanschen Koning, hen verplichten zal, den oorlog te hervatten. Niet alleen zouden zij er volstrekt geen voordeel van kunnen hopen, maar het zou gemakkelijk vallen, den handel van beide volken een onherstelbare schade te berokkenen,

daar de Koning van Spanje eendrachtig met mij te werk gaat. Het welzijn van zijn rijk zal eenmaal zelfs vorderen dat hij maatregelen neemt, om de Engelschen en Hollanders van den indischen handel uit te sluiten; doch het is nog geen tijd, dieper in dit onderwerp door te dringen, en gij moogt er Porto Carrero slechts over spreken als van een dienstige zienswijs voor de toekomst, van welke zij al 't nut intusschen bevroeden zullen als zij haar willen volgen. Gij kunt hem te gelijkertijd de onloochenbare voordeelen doen opmerken, die de godsdienst uit de volledige verstandhouding van mijne kroon en die van Spanje zal trekken» [1]. Duidelijker kon de zich zoo vreedzaam veinzende Koning wel niet het onweêrsprekelijke doel van zijn gansche streven doen uitkomen, om, in vereeniging met Spanje, den oppermachtigen baas in de wereld te spelen, in staat en kerk, in Europa en Indiën beiden. En Koning Willem noch Heinsius, de Koning-Stadhouder en de Raadpensionaris, al kregen ze geen inzage van dit geheime schrijven, dat ons heden ten dage den ganschen toeleg openbaart, waren kortzichtig genoeg, om dat in de hunne niet ten volle reeds te bezeffen. Beider geheele staatkunde was er zoo vroeger als later op gebouwd, en ging van geen ander beginsel dan 't lofwaardig weêrstreven van dit onder geveinsden vredekout verholen, zelfzuchtig en verraderlijk bestaan uit. Voor 't oogenblik echter uitten zij zich nog niet, en ofschoon den nieuwen spaanschen Koning niet openlijk erkennende, verklaarden zij zich evenmin tegen hem. Slechts Oostenrijk verwierp, na de kennisneming, onmiddelijk het spaansche Testament, en bereidde zich, thans van de Turken verlost, tot een oorlog met beide testamentarisch verbonden rijken, om de spaansche erfenis 't zij te bemachtigen of te verdeelen. Lodewijk zelf had zich reeds op iedere uitkomst voorbereid, en een leger aan de spaansche grenzen bijeen gebracht, dat onder bevel van Harcourt zelf stond, en gereed was, om òf, zoo de Aartshertog was voorgetrokken, Spanje in 't fransche belang binnen te rukken, òf het tegen ieder te verweren, die het zijn kleinzoon wou betwisten.

Die kleinzoon scheen — naar de ondeugende Hertogin van Orleans opmerkte [2] — «van nature als tot een Koning van Spanje bestemd. Hij zag daar» — als zij schreef — «geheel naar uit, loech zelden, en was altijd in de deftigheid». Toen 't bericht van zijn hooge bestemming naar Fontainebleau was gekomen, en men 't elkander daar in 't oor fluisterde, hoorde zij hem — den 12^{en} November — bij de jacht op een smallen weg achter zich aankomen, en hield dadelijk stil, om hem voorbij te laten, met de woorden: «ga voor, grootmachtig Koning! Uwe Maj^{t}. ga voor!», zoodat hij er gansch verbijsterd van opkeek, en zijn levenslustige jonger broêr meende te barsten van lachen. Den vorigen dag had hem zijn grootvader, terwijl hij in zijn kamer zat te omberen, in 't geheim laten zeggen, dat hij Koning was, doch 't aan niemand mocht

[1] Ald. p. 309. [2] Zie haar schrijven van 13 Nov., bij Ranke, *Frans. Gesch.* V. S. 350.

oververtellen. Hij zeî dan ook niets, maar sprong even op van vreugd, zette zich toen weêr met de gewone deftigheid aan 't spel van de mode, en deed alsof hij van niets af wist. Een paar dagen later had de plechtige voorstelling plaats. De Koning liet hem toen 's morgens in zijn kabinet komen, zeî hem dat hij «Koning van Spanje» was, ontbood daarop terstond den spaanschen gezant met alle voorhanden Spanjaards, en dezen vielen hem nu te voet, kusten allen na elkander zijn hand, en stelden zich daarop achter hem. Toen voerde hem de Koning naar 't *salon*, waar 't geheele Hof bijeen was, en sprak: «Hier, mijnheeren, is de Koning van Spanje, huldigt hem!» Algemeene toejuiching en handkus volgde, en de oude Koning noodde daarop den jongen uit, «God te gaan danken en de mis te gaan hooren». Hij leidde hem aan zijn hand naar de slotcapel, en liet hem daar aan zijn rechterhand op zijn bidstoel naast zich knielen. Na de mis nam hij hem meê naar zijn eigen kamer, waar hem zijn beide broêrs toen kwamen bezoeken. Na den eten ging hij den Dolfijn, zijn vader, te Meudon een bezoek brengen, die hem, tot zijn kinderlijke ontsteltenis, koninklijke eer bewees, hem in 't voorvertrek te gemoet kwam, bij 't weg rijden tot zijn karos uitgeleî deed, en den volgenden dag een deftig tegenbezoek bracht. Hij had — naar 't zeggen der Hertogin, die, in zijn deftigheid, graag wat met hem schertste — «tal van goede eigenschappen, een goed en gul hart, een afkeer van het liegen, en groote waarheidsliefde, beloofde een man van zijn woord te zullen worden, was medelijdend en kloekmoedig, in één woord een waarlijk deugdzaam Prinsjen, van wien men, als hij een gewoon edelman was, zou kunnen zeggen, dat hij een inderdaad eerlijk mensch was; hij was veel minzamer dan zijn oudste broêr, de Hertog van Borgonje, maar sprak en loech weinig; slechts zij wist hem steeds aan de praat, en vaak ook aan 't lachen te brengen, dat hij anders aan den zooveel levendiger Hertog van Berry overliet». Zijn grootvader zelf schetste hem, 15 December, in zijn aanbevelingsbrief aan Harcourt [1], als «met de beste bedoelingen vervuld, en iemand die 't goede op prijs stelde, en 't ook volvoeren zou, als hij 't kende; aan die kennis ontbrak het hem echter in veel zaken; hij was weinig onderricht, en zelfs minder dan met zijn leeftijd overeenkwam. Hij zou gemakkelijk te leiden zijn, wanneer Harcourt», bestemd, als fransch gezant, hem vooreerst ter zij te staan, «van den aanvang af maar goed acht gaf, alle (averechtsche) indrukken, die men hem geven kon, te voorkomen. Daarop toe te zien zou dan ook de grootste dienst zijn, den franschen Koning voor 't oogenblik bij hem te bewijzen».

Hij was toen nog niet in Spanje aangekomen, maar had toch den 4^{en} reeds de reis derwaarts aanvaard, door zijn grootvader, vader, en beide broêrs, zijn schoonzuster van Borgonje, en de Hertog en Hertogin van Orleans tot Seau, door zijn twee broeders tot aan de Bidassoa begeleid. Daar was, na 't scheiden van hen, zijn vroegeren

---

[1] *Avénement des Bourbons*, t. pl. p. 354.

hofmeester de Hertog van Beauvilliers, die hem op reis vergezelde, met de taak belast, den Spanjaards, die om hem waren, kenbaar te maken: dat Koning Lodewijk, hun zijn kleinzoon als vijfden Filips tot Koning afstaande, hun het kostbaarste en zekerste onderpand van een voortdurende vereeniging zijner kroon en die van Spanje gaf; dat die vereeniging *de hechtste grondslag* moest uitmaken *van de rust van Europa* en Spanje's geluk; dat dit thans een Koning erlangde, die godsdienst, recht, en waarheid liefhad; dat hij er zijn voornaamste roem in zou stellen die met hem te doen heerschen, en dat de billijke lof, die hij van zijn onderdanen zou ontvangen, zou doen zien, dat die thans aan den katholieken Koning geschonken, alleen gegrond is op de kennis hem door de opvoeding van dien Vorst van zijn karakter gegeven». Beauvilliers zou voorts wel niet verzuimen, dien Koning onderweg voortdurend in die zelfde beginselen te sterken, en moest hem tevens voldoende leeren inzien, dat hij slechts waarlijk groot zou zijn, voor zoover hij de gevoelens van teêrheid involgde, voor den Koning, zijn grootvader, en den Dolfijn, zijn vader, door zijn geboorte in hem geplant; dat het koninkrijk van Spanje, zooveel Staten machtig, al zijn aanzien in Europa verloren had door den ongelukkigen oorlog, dien het tegen Frankrijk had ondersteund; dat hij nimmer vergeten moest, hoe de Koning hem gezegd had, zich zijn herkomst te herinneren, om altijd een nauwe vereeniging met Zijne Majesteit te onderhouden; dat de teêrheid, die Zij voor hem heeft, en hij Haar verschuldigd is, dat evenzeer verlangt, en dat het belang zijner Staten het vereischt. Het voorbeeld eindelijk, door Zijne Majesteit zelve gegeven, zal hem bij zijn regeering wel zoo voor den geest zijn, dat het volstaan kan, om hem de wijze te herinneren, waarop Zij alles door Haar zelve bestiert».

De zoo al aanstonds in deze begrippen opgekweekte en gesterkte jonge Koning werd tot Bayonne door den tot Hertog bevorderden Harcourt te gemoet getogen, en nam van daar verder de reis naar Madrid aan. Den 17en February 1701 deed hij er zijn intocht, en werd met groot gejubel ontvangen. Zijn weinig vurige geaardheid, zijn tot traagheid neigend gemoedsgestel bleek weldra, hoewel hij aanvankelijk door den voortvarenden Harcourt ter zij werd gestaan, niet bestand tegen den ontzenuwenden indruk van 't spaansche hofleven, en de geestdoodende werking zijner spaansche omgeving. «We hebben hier», beklaagde zich dan ook een teleurgesteld Spanjaard aldra, «een Koning die niet spreekt, een Cardinaal die niet hoort, en een President van Castilië die niet wil» [1]. Tot overmaat van leed werd Harcourt weldra door een ernstige ziekte getroffen, en genoodzaakt naar Frankrijk te keeren, waar hij ook na zijn herstel verbleef, om den Koning een paar jaar later als Maarschalk te dienen. Thans ried hij dien Koning, aan de dubbelzinnige houding van Engeland en de

---

[1] Don Francisco de Velasco, die zich te vergeefs met een verzoekschrift tot alle drie gewend had (*Avénement des Bourbons*, I. p. CLX).

Algemeene Staten, door een rechtstreekschen aandrang op hun erkenning van zijn koninklijken kleinzoon binnen een bepaalden tijd, een einde te maken, en hun zoo alle gelegenheid van voorbereiding tot een nieuwen oorlog te ontnemen [1]. Lodewijk wilde echter niet zoo doortastend te werk gaan, en liever langs minnelijken weg geheel tot zijn wil komen. Den 16en November was door den franschen gezant in Den Haag, Briord, 's Konings berusting in den uitersten wil aan de Algemeene Staten kenbaar gemaakt, en daardoor in de zitting van den volgenden dag tot een levendige woordenwisseling aanleiding gegeven. Deze had zich bij een volgende beraadslaging herhaald, om echter tot geen ander besluit te leiden, dan de machtiging van den Staten-gezant Van Heemskerck tot indiening van een bezwaarschrift aan 't fransche Hof. Over 't algemeen was men er te weinig krijgslustig, om, met Heinsius en den Koning-Stadhouder, aanleiding tot een nieuwen oorlog in 't gebeurde te zien, en dit niet eer zelfs als een welkome uitkomst in de verdeelingsmoeilijkheden te beschouwen. De Raadpensionaris zelf — gelijk hij aan den Stadhouder schreef — meende, dat Oostenrijk nu zijn aanspraak in vollen omvang tegen de testamentarische fransche moest doen gelden, en men het dan — overeenkomstig 't verbond van 1689 — met een leger van minstens 70,000 man ondersteunen moest. Hij liet daarom ook al aanstonds den Keizer opwekken, Italië binnen te rukken, om er zijn rechten te doen gelden, en zich tevens door hechte verdragen met verschillende machten tegen Frankrijk te versterken; «al de wereld», toch meende hij, moest «den Koning van Frankrijk blameeren van nu zijn woord» — in 't verdeelingsverdrag gegeven — «zoo te hebben gebroken» [2].

Zulk een doortastende staatkunde was voor 't oogenblik evenwel nog weinig naar den zin van zijne en vooral Koning Willem's verdere omgeving. «God geve», schreef hem deze terug, «dat ik het Parlement voor mijne denkbeelden winnen mag; doch hoe noodzakelijk ik het achten mocht, met de minste gedachte, dat wij thans reeds zouden kunnen aanvangen» [3]. Op de herhaalde aanvraag van Frankrijk, Lodewijks kleinzoon als Spaansch Koning te erkennen, gaf men daarom ook slechts ontwijkende antwoorden, en zocht zich eerst met het gewicht der vraag en den tragen gang van 't nederlandsche staatsoverleg te verschoonen; daarna — in de tweede helft van Jan. 1701 — zich met het beroep op rechtstreeksche onderhandelingen met Spanje te dekken. Koning Lodewijk, door zijn kleinzoon bepaaldelijk met het toezicht op zijne belangen in de Spaansche Nederlanden belast, begreep inmiddels — tot groot genoegen

---

[1] Zie zijn schrijven van 22 Dec. aan Torcy, *Avènement*, etc. II. p. 383, en verg. dat van 17 Jan. 1701, ald. p. 433.

[2] Zie zijne woorden, aang. bij Von Noorden, t. pl. S. 123.

[3] Ald. S. 124.

van Harcourt [1] — daar handelend te moeten optreden. De Keurvorst van Beyeren, met Oostenrijk, sedert den dood van zijn zoontjen, op minder goeden voet, had er onmiddelijk den nieuwen Koning erkend, en zich bij Frankrijk om handhaving in zijne landvoogdij aangemeld. Met zijn beheer, dat den gemeente- en volksrechten alle vrijheid liet, was men zeer ingenomen, en begroette met vreugde een gerucht, dat hem reeds als zelfstandig beheerscher van 't Spaansch gebleven Nederland aangaf, terwijl men de noordnederlandsche bezettingstroepen in de grensvestingen — Bergen i/H., Ath, Charleroi, Namen, Luxemburg, Kortrijk, Oudenaarde, en Nieuwpoort — als uitheemsche ketters schuwde, en steeds slechts als een noodzakelijk kwaad tegenover Frankrijk geduld had. Die bezettingen gold dan ook Lodewijks eerste krachtdadige handeling. De Maarschalk Boufflers, als fransch gezant, had met den Keurvorst, gelijk met zijn broeder, den Bisschop van Luik en Keulen, onderhandeld, en beiden bereid gevonden, den franschen belangen in de hand te werken. En de Keurvorst-Landvoogd gaf daarop den spaanschen bevelhebbers in die vestingen in 't geheim last, zich overeenkomstig de hun kenbaar gemaakte fransche bedoelingen te gedragen. Fransche troepen waren reeds in genoegzamen getale aan de grenzen bijeen gebracht, en in den nacht van 5 op 6 February zagen zich nu de noordnederlandsche bezettingsmanschappen onverhoeds van hun post ontzet, en door fransche vervangen; terwijl zij zelf vervolgens ten gezamenlijken getale van 22 bataljons, volle vrijheid erlangden, met wapenen en bagagië af te trekken [2]. Aan de europeesche hoven liet Lodewijk melden, dat deze stap slechts een nieuw bewijs van zijn zucht tot vrede was, en in Den Haag hem daarenboven als een natuurlijk gevolg der vertraging van de aangevraagde erkenning voorstellen. Een week later sloot hij een verdedigingsverdrag met den Keurvorst van Keulen, en in 't begin der volgende maand een dergelijk met dien van Beyeren, den spaanschen Landvoogd, beiden onmiddelijk door Spanje bekrachtigd. Om, in spijt der tegenovergestelde bedoeling van het Testament, den band tusschen dit rijk en 't fransche nog hechter te maken, had hij, nauw een maand na Koning Karels dood reeds, den tot Spaansch Koning verklaarden Hertog van Anjou in zijn rang als fransch Prins van den bloede, tusschen zijn beide broeders, de Hertogen van Borgondië en Berry, bij open brieven gehandhaafd, en zoo openlijk de mogelijkheid verondersteld, dat hij beide kronen eenmaal op zijn hoofd vereenigen kon [3]. De Algemeene Staten, ofschoon over een en ander luttel gesticht, besloten echter, om tijd te winnen, den 22^{en} February Koning Filips V van Spanje te erkennen, en de fransche gevolmachtigden tot het houden van een mondgesprek in den Haag te verzoeken; een verlangen, door

[1] Zie zijn schrijven van 17 Jan. en 23 Febr. 1701, *Avènement*, etc. II. p. 433 en 498.

[2] Zie ald. p. 470, aant., en verg. Von Noorden, t. pl. S. 128.

[3] Zie aldaar, I. p. CLI.

Koning Lodewijk zijnerzijds volgaarne ingewilligd. Hun gezant te Londen, de Heer van Geldermalsen, leî toen bij 't Parlement een vertoog over, waarin hij daarvan kennis gaf, en Engeland tot deelneming en medewerking uitnoodigde [1]. Koning Willem werd daarop tot onderhandelingen gemachtigd, die den vrede van Europa, en de gemeenschappelijke veiligheid van Groot-Brittanje en de nederlandsche Republiek beoogden. Den 22^{en} Maart ving het haagsche mondgesprek aan, in 't welk de welbespraakte en sluwe Graaf van Avaux, in Briords plaats, als gezant van Frankrijk, deel nam, doch van eene deelneming ook door den engelschen, Stanhope, eerst volstrekt niets weten wilde, en later slechts onder voorwaarde, dat alleen de nederlandsche belangen besproken werden. De verlangde verwijdering der fransche bezettingen uit de spaansch-nederlandsche vestingen zeî hij slechts voor het tijdstip toe, waarop de jonge Koning van Spanje voldoende zou gewapend zijn, om zich zelf te verdedigen, en hij verwierp, met groot vertoon van verbazing, de vordering der algemeene Staten, om in de drie belangrijkste vestingen — Bergen, Namen, en Luxemburg — die van Engeland, om in Oostende en Nieuwpoort het recht van bezetting te erlangen. Op het laatste drong men intusschen weldra niet meer aan, toen zich de oorlogschuwe meerderheid in het Lagerhuis tegen deze bepaling had verklaard, en den Koning uitdrukkelijk slechts tot «voortzetting der onderhandelingen voor de veiligheid der Algemeene Staten gezamenlijk met dezen» gemachtigd.

Intusschen begon het in Engeland niet aan waarschuwende stemmen tegen Frankrijks veroveringszucht te ontbreken, en wonnen dezen buiten 't Parlement allengs meer veld. Een uitvoerig vertoog over «Engelands tegenwoordig belang», in dien geest geschreven, zag van George Stepney's hand het licht, en in een Landschapsvergadering van Kent werd een verzoekschrift aan 't Lagerhuis ontworpen en daar den 18^{en} Mei ingediend, dat op samenwerking met den 's Lands heil bedoelenden Koning aandrong, door hem de noodige geldmiddelen te verschaffen, om zijn bondgenooten hulp te bieden vóór het te laat zou zijn. Met hoe luttel instemming door 't Lagerhuis ontvangen, en daar integendeel voor «ergerlijk, onbeschaamd, en oproerig» uitgemaakt, terwijl de vijf overbrengers zelfs werden vastgezet, dierf dat verzoekschrift toch zijn werking niet. Men verweet het Parlement, het volksrecht, om verzoekschriften in te dienen, te miskennen, bracht de portretten van 't vijftal in prent, en ving aan op hun gezondheid te drinken. Een krachtig vertoog werd daarop zelfs aan 't Lagerhuis gericht, dat, «uit naam veler duizenden van 't goede volk van Engeland», in de sterkste bewoordingen het recht van dat volk staafde, om de houding van 't Huis aan zijn beter oordeel te onderwerpen: daar dat volk, aan 't welk het Huis zijn opdracht ontleende, die ook weder terugnemen kon; terwijl onder andere grieven er bovenal ook de onwaardige behandeling van den Koning in werd aangegeven [1]. Nog een ander

[1] Zie Ranke, *Engl. Geschichte*, VI, S. 512, en verg. *De Historie van de Kentische Petitie.* 1701.

soortgelijk stuk was in den Stadsraad te Londen in overweging, doch werd, door den invloed der Oostindische Compagnie, met meerderheid van slechts éène stem, verworpen. Het gemeen begon intusschen reeds rumoerig te worden, en 't Lagerhuis zelf wendde zich nu tot den Koning met de bede, alle oproerigheid tegen te gaan. Onderwijl werd het mondgesprek in den Haag voortgezet. De Algemeene Staten gaven Avaux te kennen, dat Engeland een niet minder groot belang dan zij zelf bij de onderhandelingen, en dus ook 't zelfde recht van spreken had, zoodat zij ook in zijn nader voorstel niet treden konden. Koning Willem verstrekten zij, op zijn uitnoodiging, een afschrift dezer verklaring, en voegden daar nog een schets van hun benarden toestand bij: «het aantal fransche legerknechten in de spaansche Nederlanden nam dagelijks toe; men begon er zich aan de grenzen reeds in verdedigingslijnen te verschansen, sterkten onder 't geschut hunner forten te bouwen, en leî er zich tevens op toe, bondgenooten in Duitschland te winnen, en aan de Republiek te ontfutselen. Was nu, naar een mededeeling van den Koning-Stadhouder, het Parlement van zins, hun, naar luid der oude verdragen, krachtig bij te staan, zoo ware het oogenblik daartoe gekomen, doch mocht dat dan ook niet langer uitgesteld worden, wilde men hen niet aan 't verderf blootstellen». De Koning haastte zich dat stuk aan 't Parlement voor te leggen met de opmerking, dat zoo goed de veiligheid van Engeland als het belang van Holland op het spel stond. Het Hoogerhuis gaf daarop terstond het meest gewenschte antwoord, en noodigde hem uit, die verdragen onmiddelijk ten uitvoer te leggen, en zelfs de verbintenissen van 1689, met name die met den Keizer, weêr te vernieuwen. Ondernam hij 't de vrijheid en den vrede van Europa te redden, zoo zou hem de eendracht en moed van 't volk door alle moeilijkheden heenhelpen, in welke deze rechtvaardige oorlog hem brengen mocht. Het Lagerhuis echter ging minder ver; het verlangde die hernieuwde verbintenis met den Keizer niet, doch verklaarde zich eenparig voor de vereenzelviging met Holland. Met deze beraadslaging paarde zich tevens die over de regeling der britsche erfopvolging. In den vorigen zomer toch was de laatst overgebleven spruit van Princes Anna en haar gemaal, de jonge Hertog van Gloucester, aan de kinderpokken gestorven, en 't werd, bij ontstentenis van verdere nazaten, daarom noodig, in de geregelde erfopvolging te voorzien, en — om alle gevaar van den kant haars uitgeweken vaders en zijn nakroost te voorkomen — die op 't naastverwante Huis van Hannover over te brengen. De daartoe vereischte voorstellen werden dus gedaan en in beide Huizen aangenomen. Koning Willem, zelf naar Holland wenschende over te steken, verscheen toen den 23^en^ Juny in 't Parlement, om het genomen besluit te bekrachtigen, en te gelijker tijd zijn dank, zoo daarvoor als voor den ijver, ten opzichte van Holland en tegenover Frankrijk betoond, te betuigen. Op voordracht van een paar leden werd toen nog besloten, hem ook met betrekking tot den Keizer, die reeds partij gekozen, en zijn troepen naar Italië gezonden

had, te ondersteunen, om zoo des te beter Frankrijks overmacht te beteugelen [1].

Tijdens al de onderhandelingen en konkelarijen over de aanstaande troonsbeklimming in 't vervallen Spanje, was in 't Noorden van Europa een strijd losgebarsten, in welken ook de Staten voor een deel gemengd waren, doch slechts om tot een gewenschte vredestichting, en 't voorkómen aller verdere krijgsverwarring, werkzaam te zijn. De jonge Tsaar, die zoo kort te voren hunne streken, ten voordeele der ontwikkeling van zijn opwassend Rijk bezocht had, aasde tevens al aanstonds voor dat Rijk op uitbreiding naar 't Westen; en het mondgesprek, bij zijn terugreis, te Rawa met den nieuwbakken poolschen Koning door hem gehouden, had dan ook hoofdzakelijk ten doel gehad, met dezen daaromtrent in overleg te treden, en hem tot medewerking tegenover Zweden te noopen. Dit laatste lag nog altoos met Denemarken omtrent Holstein overhoop, en de deensche Koning had zich daarom zonder moeite laten bewegen, als derde met Polen en Rusland saam te spannen. Ook Brandenburg verbond zich aanvankelijk, om Zweden in Pommeren te bestrijden, en nog enkele andere duitsche Vorsten, op het met Zweden verbonden Hannover naijverig, hadden zich bij hen aangesloten. Het zoo van alle zijde bedreigde Zweden had toen bij de Algemeene Staten en Engeland heul gezocht, en hen, in January 1700, tot een achttienjarig verbond bewogen, waarin men elkander toezeî, de vredebepalingen van Munster, Nijmegen, en Rijswijk te handhaven, en daartoe des noods de noodige troepen in 't veld te brengen. Met het oog op de spaansche aangelegenheden, had zich Zweden, zijnerzijds, in een geheim artikel tevens verplicht, beide zeemogendheden met tien duizend man bij te staan, zoo zij, tot handhaving van den rijswijker vrede, tegen Frankrijk soms moesten gaan oorlogen. Ondertusschen hadden zich de poolsche en saksische troepen in 't Noorden reeds in beweging gesteld, en waren tegen Riga opgetrokken, terwijl de deensche het holsteinsche Tonningen bezetten. Tot herstel der rust hadden de Staten, onmiddelijk na de bekrachtiging van 't verbond, in Maart, een smaldeel onder Almonde naar de Oostzee gezonden, en den Generaal Dopft met drieduizend man naar Tonningen laten optrekken, dat door zijn zweedsche bezetting, onder Banjer, den Denen wakker weêrstand bood, en nu met hulp der staatsche en luneburgsche troepen weldra ontzet werd. Kopenhagen werd terzelfder tijd uit de zweedsche en engelsche schepen beschoten [2], en de maar al te krijgshafte jonge zweedsche Koning, Karel XII, viel met wat manschap in 't eiland zelf. Denemarken werd daardoor, den 18^{en} Augustus, onder bemiddeling van Neder- en Engeland, tot den vrede van Travendal gedrongen, zoodat Zweden althans van dezen vijand verlost werd.

Koning Augustus en de Tsaar bleven intusschen hun krijgsbeweging nog voortzetten; in September wierp zich de laatste met zijn leger voor Narwa, dat echter, twee maanden

[1] Zie aldaar, S. 538. [2] Niet door de staatsche; verg. den *Europ. Merç.* op dit halfjaar, bl. 112.

later, door den zweedschen Koning ontzet werd; terwijl te gelijker tijd ongeveer ook de Polen van het tot dusver steeds nog bedreigde Riga weder aftrokken. Brandenburg werd door andere oorzaken genoopt, zijn eerste toezegging niet na te komen. De praalzieke Keurvorst, voor den gekroonden saksischen niet onder willende doen, aasde evenzeer op een Koningskroon, en zocht die van 's Keizers gunst voor Pruisen af te prachen, en met hetzelfde doel tevens den bijval van de Staten en Engeland, tegen welker bondgenoot van Zweden hij dus moeilijk kon gaan krijg voeren. Integendeel vernieuwde hij in Augustus 1700 de vroegere verdragen met beiden. Te Weenen stuitte zijn verlangen aanvankelijk op staatkundige beide en kerkelijke bezwaren: «de koningskroon», zoo meende men er, «bracht ovorgroote rechten meê, in de handen van een onroomsch Vorst dubbel gevaarlijk; daar zij hem» — ruim anderhalve eeuw later vervulde vrees! — «eenmaal nog tot het streven naar 't Keizerschap konden brengen» [1]. 's Keurvorsten gemachtigde, Bartholdi, bleef echter voor zijn meester aandringen, en zoo werd, in een bijeenkomst van 's Keizers ministers in July 1700, in beginsel reeds aangenomen, 's Keurvorsten wensch naar 't Koningschap in Gods naam gehoor te geven, mits onder de hem te stellen voorwaarden. Over deze werd toen nog eenigen tijd geharreward, doch ten slotte bepaald, dat de Keurvorst den Keizer, in zijn strijd tegen Frankrijk, met 8000 man hulptroepen zoo in Duitschland als 't Milaneesche — dat als keizerlijk-duitsch beschouwd werd — zou bijstaan, en onder de trouwens niets beduidende toezegging, in zijn uiterste wilsbeschikking, zijn opvolgers op 't hart te zullen drukken, bij toekomstige Keizerskeuzen, niet van het Huis Oostenrijk af te wijken, zoo er althans geen belangrijke reden was, anders te kiezen. De in 't keizerlijk ontwerp van opdracht gelezen bepaling, dat de Keurvorst niet «bevoegd» was geweest, de kroon zonder bewilliging van den Keizer te aanvaarden, werd, op zijn aandrang, in de minder onzelfstandige, dat hij «niet van meening» was dat te doen, veranderd. Zoo werd, den 16^{en} November 1700, de overeenkomst te Weenen geteekend, den eigen dag op welken er het bericht van Koning Karels overlijden en Testament aankwam; en twee maanden later zette zich de brandenburger Keurvorst, minder dan Koning Willem van zinledige plechtigheden afkeerig, onder veel ijdelen praal en vertoon, de pruisische koningskroon op 't hoofd, om daarop, door twee, voor deze gelegenheid opzettelijk tot bisschoppen verheven onroomsche geestelijken, de gewijde zalving te ondergaan. Overeenkomstig 's Keizers wenschen, had hij Anjou's erkenning als Koning van Spanje, ook zelfs voorloopig maar, geweigerd, en de fransche gezant daarop zijn hoofdstad — Berlijn — verlaten [2].

De spitsvondige vraag, of dit eerste jaar van 't pruisische Koningschap, tevens het

---

[1] Zie Ranke, *Genesis des preussischen Staates*, S. 446.

[2] Ald S. 449.

eerste der nieuwe eeuw moest heeten, of dat deze reeds met Oudejaarsdag van 't vorige dat jaar voleind was, had in de Vereenigde Provinciën eenige pennen in beweging gebracht. In een aan den jongen frieschen Erfstadhouder, Joan Willem Friso, opgedragen vertoog, had de geletterde boekdrukker Halma [1], dezen het laatste zoeken te beduiden, doch daarmeê ernstige weêrspraak van anderen verwekt, die beweerden, dat «de tijdschrijvers, één schrijvende na Kristus geboorte, daardoor verstaan moesten: in het eerste jaar na die geboorte, en zoo tot in het jaar 1700 toe»; zij grondden zich daarbij zoo «op de algemeen gebezigde uitdrukkingen», als op die «aller koningen en regeerders, bij de jaartelling hunner amptsbediening, en op de manier aller tijdschrijvers of *Chronologen*» [2]. Intusschen was het nieuwe eeuwjaar, op meer dan een kansel en spreekgestoelte, plechtig verwelkomd en ernstig herdacht. «Wij zijn nieuwlings», zoo sprak de Eerw. Johannes Brandt zijn remonstrantsche gemeente te Amsterdam, den 3^en^ January 1700, toe, «niet alleen in een nieuw jaar, maar, dat wat nieuws is, in een heele nieuwe eeuw overgetreden; iets dergelijks hebben weinigen onzer van hunne vaderen gehoord, en niemand van ons, des ben ik zeker, zal van een andere eeuw buiten deze iets verhalen aan zijne kinderen; doch hoe nieuw, hoe ongehoord en wonderbaar dit schijnen mag, *niet nieuws is er onder de zonne!* — Dien gij deze stelling hoort maken, is Koning Salomo, de wijste Vorst, de parel van Israëls koningen, eer de sidonische vrouwen, wier afgoden hij toe- en den waren God afviel, zijn edelen naam met een onuitwischbare vlek hadden bezoedeld. De wereld was overlang dat ze nog is: dezelve menschen waren er wel niet, noch dezelve omstandigheden van zaken, maar hunne driften en hartstochten, hunne belangens en eerzucht, algemeen en bijzonder bederf daaruit gesproten, was voorheen hetzelve dat het nu is. Gode zij echter dank», zoo ging hij wat later intusschen voort, de wording en strekking zijner eigen gezinte waardig herdenkende, «dat ook het licht der verdraagzaamheid in de vorige eeuw opging, waarin wij boven anderen roemen te wandelen; die kleine plante zal nog wel een boom worden: wie weet of men niet met wat toe te geven, en elkanders gevoelens op 't hatelijkst niet uit te krijten, wederkeeren kon tot de apostolieke eenvoudigheid. Gij, mijne hoorders, maakt gij er een begin af van u zelven, laat uwe bescheidenheid allen menschen bekend zijn, en dankt God, dat Hij u onder overheden laat leven, die u de vrijheid van geweten en van gevoelen toestaan». Twee dagen

---

[1] *Toewying der Hebreeuwsche, GriekSche, Romeinsche, en Christelycke Tijdtaferelen, ten gebruike van den Doorl. Prins Joan Willem Friso*, enz.

[2] Zie *Petrus Jens ondersoek der bewijsen van F. Halma, wegens het geschil der nieuwe eeuw*, enz. 's Gravenhage, 1700.

[3] *Out en Nieu, gepast op het jubeljaar van MDCC*, enz. *door Joannes Brandt.* T'Amsterdam, by Gerrit Slaats, 1700.

vroeger reeds, op Nieuwjaarsdag zelf, had de amsterdamsche hoogleeraar in de welsprekendheid, de inderdaad welsprekende Francius, naar dezelfde aanleiding in 't Latijn het woord gevoerd, in 't koor der Nieuwe kerk, en zijne boeyende rede daarop in 't Nederlandsch het licht doen zien. Zonderling genoeg baarde zijn optreden ter gewijde plaats ergernis onder de gemeente, die er alleen haar gewijde herders en leeraars het recht gunde, tot haar het woord te voeren, en zag hij zich dus genoodzaakt zich voor zijn lezers daaromtrent opzettelijk te verantwoorden met de opmerking, dat hij «zoo eene schoone, bekwame, en nooit wederkeerende gelegenheid niet (had) willen laten voorbij gaan; ja, meende, dat zoodanige teekenen der tijden gade te slaan en niet ongemerkt te laten dóórschieten, het werk van een voorzichtigen redenaar is. Ook verbieden ons» — schreef hij verder — «geene wetten, geestelijke stoffen te verhandelen; en dit is den Godgeleerden niet alleen, maar ook lieden van onze orde, naar recht en rede geoorloofd. Daarbij heb ik hùn willen toonen, die alle welsprekendheid uit de kerke bannen, hoe men kerkelijke stoffen ook op de wijze der redenaren behandelen kan. Maar gij hebt de Theologanten geërgerd! — Welke? de goede? Dat geloof ik niet; de kwade? Des kreun ik mij niet. Uit grond van mijn harte spreek ik, en zoek geen ander, dan ik bèn, te vertoonen. De gemeene zaak heb ik verdedigd, mijne meening geuit, niemand getracht te beleedigen; en op de billijkheid der goede zaak betrouwende, stoor ik mij noch aan de drift der andersgezinden, noch aan de tong der kwaadsprekenden. Niemand heeft ooit pen op papier gezet, die zijne benijders niet had; 't geen zij inzonderheid waarachtig bevonden, die immer iets boven den gemeenen man ondernamen. Mij berouwt mijns voornemens niet; ook zoude ik dit niet uitgeven, zoo 't mij berouwde. En schoon de waarheid haat, de vleyerij vrienden maakt, heb ik echter de zij der waarheid gekozen, en Gode liever dan menschen gehoorzamen willen» [1]. In zijne voordracht zelf van de roomsche viering der eeuwjaren gewagende, sprak hij: «wat een stoet, wat een drom van allerlei soort van volken, meent gij dat heden uit alle oorden naar Rome is geschoten! Op alle wegen, op alle straten en grachten is het zwart van menschen. Rome grimmelt van vreemdelingen, die van alle kant toevloeyen, en elkander te barste dringen. Oude, jonge, mannen, vrouwen, alle soort, alle slag van menschen, uit heel Italië, heel Europa, verlaten hunne huizen, hunne steden, en trekken naar die zoogenoemde heilige stad, om de heiligheid van dezen dag, om de heiligheid van dit jaar bij te wonen. Den grooten toeloop en den grooten drang van menschen kan die groote stad zelve niet omvatten, die, op deze groote menigte oogende en de gansche wereld bijna in haren schoot

---

[1] *Petrus Francius Kerkreden van 't jubeljaar, in 't koor der Nieuwe Kerke, den* 1 *Jan.* 1700 *in 't Latijn uitgesproken en door hem, ten dienste der Nederlanderen, overgezet.* T'Amsterdam, by François Halma, aan de Muiderbrug, in Konstantijn de Groote, 1700.

ziende, zich boven hare bergen verheft en ten Hemel schijnt op te klimmen. De Heilige Vader zit op 't Vaticaan met een driedubbelen myter op het hoofd, het teeken zijner drievoudige macht over Aarde, over Hel, over Hemel; alom slaat hij zijne brieven aan, allen deelt hij zijne aflaten uit, alle zonden vergeeft hij, als Stedehouder van Kristus; giften en geschenken ontvangt hij en vergroot Petrus' erfdeel, als opvolger van Petrus. Voor hem buigen zich neder de Koningen en Vorsten der aarde, en niemand is zoo hoog in top van eere gestegen, die zich hem niet gewillig en zijner macht onderwerpt. Allen wachten ze van hem hunne zaligheid in de laatste ure des doods, gelijk ze gewoon zijn te spreken; allen wenschen ze met den eersten uit den Vagevure gered en ten Hemel ingevoerd te mogen worden. Naar alle kerken draaft men, en zoekt niet alleen aan dien, hunnen levenden en tegenwoordigen God, maar ook aan dooden, maar ook aan alle Heiligen, die men maar vinden kan, heil en heul. Hoe strijkt men, hoe buigt men, hoe knielt men, hoe bidt en roept men de Heiligen aan! Hoe kust men de beelden en de overblijfsels der martelaren! O, blinde en niet welbedachte menschen, die bij de Heiligen, bij 't overschot der Heiligen, bij den roomschen bisschop, een groot Prins — wie kan 't ontkennen? — maar een mensch echter en menschelijke zwakheid en struikeling onderhevig, de genezing hunner zielen zoeken! Waartoe dient u Petrus en Paulus, die u niet kennen? Waartoe de overblijfselen der Heiligen, die misschien verdicht zijn? Waartoe de bullen en aflaatbrieven der Pausen? Vergeefs en ijdel is al die hulp! Geene Heiligen, geene overblijfsels, geene bullen, geene aflaatbrieven kunnen ons helpen. Wat? Kunnen de aflaten ons niet helpen? Kunnen of vermogen die niet? — Ik verzin mij: zij vermogen zeer veel; zij hebben reeds hun vermogen getoond. Deze zelve aflaten zijn 't, die de Hervorming der kerk te wege brachten. En, gelijk de onmatige en al te wreede regeering van Tarquijn den Trotsche den volke van Rome leerde wat vrijheid was, zoo gaf de overbodige regeering der Pausen in 't geestelijk, zoo gaven de bullen en aflaatbrieven, aan alle kerken geplakt, onzen kerken hare verloren vrijheid».

In dit eigen jubeljaar nog zou de pauselijke Driekroon, door 't afsterven van den 12[en] Innocentius, op 85-jarigen ouderdom, in Sept. 1700, op een ander bul- en aflaatgever overgaan. «O, Oppermogendheid», zoo voerde men daaromtrent de heilige Moederkerk zelve sprekende in:

O, Oppermogendheid, die mij alleen vernoegt,
Wat brengt gij niet al troost aan Róme's ramp en lijden!
O, juichjaar, zoo te pas naar mijnen druk gevoegd,
Wat spelt uw open poort niet als veel beter tijden!
Het hoofd der kerke, nu zoo lang gesold, gefoold
Van schapen, die de stem des herders niet meer hoorden,
Is tusschen Scylla en Charybdis doorgedoold,
Dat is — naar de Eeuwigheid vertrokken, met twee woorden.

'k Sluit, als gebiedster, dus de poorten van 't Conclaaf,
Vernoegd, dat op mijn keur Bouillon is Heer en Deken —[1].

Haar vertrouwen in dezen voor de fransche belangen ijverenden Cardinaal zou inderdaad niet beschaamd worden: door zijn invloed vooral werd, twee maanden later, de een en vijftigjarige franschgezinde Cardinaal Alboni gekozen, die, als Clemens XI, den pauselijken zetel beklom, en niet naliet den jongen vijfden Filips al aanstonds als Spanje's wettigen Koning te erkennen, en een brief van den duitschen Keizer, waarin hem zijn tweede zoon, als derde Karel, in die betrekking werd aangegeven, ongeopend terug zond [2]. Geheel van hem in meening verschillende, verzuimde die Keizer niet, om verschillende vertoogen met staatkundige en rechtsgeleerde gronden tegen den «franschen troonroof» te doen uitgaan, en die voor Oostenrijks eigen aanspraak te ontvouwen. Hij bereidde zich ook voor, zijn goed recht met de wapenen weldra in Italië te doen handhaven, waar het Milaneesche, als leen van 't Rijk, door den dood van Koning Karel weêr aan dat Rijk vervallen was, doch werd, bij zijn tragen aard en de besluiteloosheid, die hem in alles kenmerkte, door den onmiddelijk doortastenden franschen Koning, als zich verwachten liet, voorkomen. De fransche troepen onder Catinat en Tessé hadden zich reeds lang van gansch Lombardijën meester gemaakt, vóór er van 't uitrukken der oostenrijksche nog sprake was. Eerst in Mei 1701 zouden dezen zich te velde begeven, om onder Prins Eugenius met den doeltreffendsten uitslag te strijden. Weinigen die, op 't eerste gezicht, in dien nu achten-dertig-jarigen veldheer met zijn korte lijf en hooge schouders, zijn wipneus en opgetrokken bovenlip, het groote en geestvolle legerhoofd vermoed zouden hebben, dat hij zich reeds zoo dikwerf getoond had en ook nu weder toonen zou, had zijn vonkelend zwart oog niet van al den gloed en geest getuigt, die in zijn wakkere ziel woonde [3]. Met 30,000 man rukte hij uit Zuidtirol op, om, in spijt van Catinats leger, dat alle bergpassen en uitgangen bezet hield, de Alpen over te trekken, gelijk hij 't van Roveredo en het dal van Chiesa uit, over steile voet- en bijwegen wist te volvoeren, zoodat hij na vier dagen reeds op venetiaansche bodem stond, om nu, tegen Catinats verwachting, niet Verona aan te tasten, maar verder zuidwaarts te trekken, en weldra het gansche land van Modena door zijn wapenen in rep en roer te brengen. De verraste Catinat, zijn leger daarop verdeelende, zag toen zijn hoofdafdeeling bij Carpi door hem aantasten en op de vlucht slaan, eerst de Mincio, en daarna ook de

---

[1] *Romen spreekt* (Amsterdam, voor W. Linnig van Koppenol).

[2] Hippeau, *Avénement des Bourbons*, etc. I p. 341.

[3] Zie o. a. de opmerking der italiaansche kamerjuffer van de Hertogin van Borgonje, in haar *Souvenirs* (Paris, 1861), p. 20, en verg. Von Sybels *Prins Eugen* (München, 1861) S. 12.

Oglio over, aan welks oever zich de duitsche veldheer nu verschanste; terwijl Koning Lodewijk, over dien loop van zaken verstoord, Catinat door Villeroy als legerhoofd verving. Vol krijgsdrift en overmoed op Eugenius' verschansingen aangerukt, werd ook deze toen echter bij Chiari door hem teruggeslagen, en raakte het Oosten van Lombardijen zoo geheel in 's Keizers handen [1]. Onderwijl hadden zijne staatslieden te Londen, in den Haag, en te Weenen met den engelschen Koning en de Algemeene Staten onderhandeld, en was hem, ten slotte, den 2en Aug. 1701, door beiden een aanvallend en verdedigend verbond tegen Frankrijk voorgesteld, om hem Milaan, Napels en Sicilië, de toscaansche zeesteden, en — als voormuur tegen Frankrijk — de spaansche Nederlanden te verzekeren, terwijl zij zich de vermeestering der spaansche coloniën te hunnen bate voorbehielden; den franschen Koning zouden twee maanden bedenktijd gegund worden. Nog een week of wat bleef nu de Keizer, vooral door den invloed der Jezuïten, aarzelen; doch nam eindelijk, met de kleine wijziging, dat de spaansche Nederlanden als Rijksleen werden aangegeven, het gedane voorstel aan, en werd zoo, den 7en September, het Groote Verbond — als men 't noemde — in Den Haag onderschreven.

Een maand vroeger reeds, bij den aanvang der laatste onderhandelingen met den Keizer, den 11en Augustus, had Koning Lodewijk Avaux uit dien Haag terug geroepen, en Koning Willem zoo tot de welwijze opmerking verlokt, dat «men nu van alle kanten op zijn hoede zou moeten zijn, en alles zonder tijdverlies tot zijn verdediging voorbereiden» [2]. Negen dagen na 't sluiten van het Verbond kwam zijn uitgeweken schoonvader, die reeds in Maart door een lichte beroerte aangetast, en thans door een zwaarder was getroffen, te St. Germain te sterven. In kennelijke weêrspraak met den geest der rijswijker bepalingen, welker letter men echter te zijnen gunste spitsvondig te verklaren zocht, besloot Koning Lodewijk, meer — als de Hertogin van Orleans opmerkte — tot schâ dan ten bate van zijn erfprins, dezen als Jakob III te huldigen. Zoowel de Staten, als Koning Willem, riepen daarop hun gezanten uit Frankrijk terug, en sloten toen in November een nader verdrag, waarbij zij de vroegere bevestigden, en elkander de krachtdadigste ondersteuning toezeïden, als Frankrijk — gelijk zich verwachten liet — een hunner aanviel. In Engeland vooral bracht deze onrechtmatige erkenning van den uitgeweken jongen Prins de grootste verontwaardiging en verstoordheid te weeg. Volksbijeenkomsten werden er over gehouden, en adressen aan den — nog op 't Loo vertoevenden — Koning ontworpen. Reeds in Augustus had men, met een plechtig gezantschap, het stuk, waarbij de troonsopvolging aan 't Huis van Hannover verzekerd was, derwaarts gezonden, waar het door

[1] Verg. Arneths *Prinz Eugen*, I. S. 148.

[2] Zie zijn bij Ranke, *Engl. Gesch.* VI. S. 14, aangehaalde woorden.

de grijze, maar altoos nog statige Keurvorstin-moeder, de kleindochter van Koning Jacob I, met een toespraak in 't Engelsch, dat zij nog altijd vloeyend sprak, belangstellend was aangenomen. In de eerste helft van November, na indiening van den staat van oorlog bij de Algemeene Staten, naar Engeland overgestoken, riep Koning Willem er nu, half December, een nieuw Parlement bijeen, dat, onder den indruk van 't gebeurde in Frankrijk, geheel in zijn geest gestemd was, en dat, den 30^{en} door hem geopend, om zijn goed recht op de kroon nog te sterker te doen uitkomen, het besluit nam, den uitgeweken Prins van Wallis, die den engelschen koningstitel, op voorgang van Frankrijk, had aangenomen, aan hoogverraad schuldig te verklaren, alle verstandhouding met hem ten strengste te verbieden, en ieder strafbaar te stellen, die hem eenige rechtmatige aanspraak op den britschen troon woû toedichten. Met den Koning van Frankrijk bepaalde men evenzeer geen vrede te zullen sluiten, vóór hij het engelsche volk, voor den smaad, het door die handelwijs aangedaan, voldoening gegeven had. Zoo waren — als de Koning, den 20^{en} January van het nieuwe jaar aan Heinsius schreef — «alle bezwaren thans, Goddank! overwonnen». Op voorstel van een paar Lagerhuisleden werd verder nog besloten, 40,000 man voor de landmacht, en even zoo veel voor den zeedienst — waaronder 10,000 zeesoldaten — aan te werven [1]. Vóór zijn vertrek uit Holland had de Koning reeds met de duitsche legeroversten het plan voor den te gemoet gezienen voorjaarsveldtocht overlegd. Keizerswaard zou dan door duitsche troepen belegerd worden, en Landau, door Koning Leopolds oudsten zoon, den Roomsch-Koning Jozef, en Prins Lodewijk van Baden worden aangetast, terwijl de Keizer tevens beloofde, Prins Eugenius versterking te zenden, om hem de vermeestering van 't reeds ingesloten Mantua mogelijk te maken. Met de Algemeene Staten kwam de Koning-Stadhouder overeen, met vereenigde krachten Cadix zoo te land als te water te gaan belegeren, van welke onderneming hun, uit Spanje, de schoonste gevolgen waren voorgespiegeld. De Keurvorst van Hannover werd van Keizerswegen gemachtigd, den met Frankrijk heulenden Hertog van Wolfenbuttel in toom te houden. De fransche troepen hadden hunnerzijds bij Richelles een legerplaats afgebakend, en eenige dorpen van *redemcie* — als men ze noemde — onder Staatsch gebied, verschanst, in verband — naar 't scheen — met een aanslag op Maastricht, dat men door verraad in handen zocht te krijgen. Tegen 't eind van September had echter de wakkere Generaal Dopft, die daar toen 't bevel voerde, al aanstonds lont geroken, de hoofdaanleggers in handen weten te krijgen, en naar verdienste gestraft [2]. Een week of wat later ving een fransche krijgsbende aan, zich onder 't geschut van 't gentsche Sas, te verschansen, en werd nu van daaruit beschoten, zoodat de Maar-

[1] Verg. Ranke, *Engl. Gesch.* VI. S. 558.

[2] Zie 't gansche beloop en de gestreken vonnissen in den *Europ. Merc.* voor dit halfjaar.

schalk Boufflers reeds met weêrwraak op Sluis en 't Sas dreigde. Te Luik en in de keulsche vestingen, Nuis, Rijnberk, Bonn, en Keizerswaard was fransche bezetting ingenomen.

Onmiddelijk na de laatste Parlementsbesluiten, die van zooveel rechtmatige krijgsdrift tegen Frankrijks overmoed getuigden, zond Koning Willem zijn jeugdigen vertrouwde, Portlands mededinger in zijn goede gunst, den tot Graaf van Albemarle verheven Arnold van Keppel, naar den Haag, om er de Algemeene Staten door Heinsius tot een spoedig openen van den veldtocht te noopen. Zij toonden zich daar ten volle bereid toe, doch zouden helaas! hun koninklijken Stadhouder, er niet meer in zien deelnemen. Toen Albemarle met half Maart naar Londen terug keerde, en hem te Kensington verslag kwam doen, vond hij er hem reeds stervende. Saterdags, den 2[en] Maart, naar zijn gewoonte voor 't jachtvermaak te paard gestegen, was zijn vurig ros, 's namiddags omstreeks twee uur, in een molshoop tredende, gestruikeld en voorover gevallen, en had hem zelf afgeworpen en zijn rechter sleutelbeen doen breken. Hoewel terstond gezet, bleek dit, bij den wagenrid over den hobbeligen weg, op nieuw ontwricht, doch werd toen nogmaals in orde gebracht, en zou zeker op zich zelf geen doodelijken afloop hebben veroorzaakt. 's Konings sedert lang ondermijnd gestel echter was niet in staat, de afmattende koortsen te verdragen, die zich met zijn lijden paarden, en deed hem bij den dag in krachten afnemen. Wel kon hij zoo den 18[en] Albemarle nog even aan zijn doodsbed ontvangen en de welkome tijding van hem aannemen, doch zou 't daarna niet lang meer maken. Met Portland koutende, had hij dezen reeds toegefluisterd, hoe hij zijn krachten dagelijks voelde verminderen, en men niet meer op hem rekenen mocht; dat hij dat niet zeî, om hem te grieven of zijn eigen spijt, thans te sterven, te betuigen; want dat hij wel op het punt stond, meer voldoening te gaan smaken, dan hem ooit nog ten deel was gevallen; doch dat hij toch zonder leedwezen scheiden zou» [1]. Toen Albemarle hem verlaten had, leî hij zich daartoe neêr, en blies, in den ochtend van 19 Maart, den laatsten adem uit. Bij de lijkopening bleek het, dat zijn longen sedert lang aangetast, zijn hart wel klein maar krachtig, en zijn hersenen — wie woû er ook aan twijfelen? — nog volkomen gezond waren. Om zijn hals vond men een zwart zijden lint geknoopt, waaruit, bij 't los binden, een gouden ringetjen en een haarlok van zijn zoo innig betreurde gade voor den dag kwam. In zijn laatste oogenblikken had hij de hand van den trouwen vriend zijns levens, Portland, nog in der ijl tot hem gekomen, vol tederheid aan zijn hart gedrukt, doch te vergeefs gepoogd, hem nog een hoorbaar woord toe te fluisteren. Met Albemarle en Ouwerkerk, gelijk met den engelschen Hertog van Ormond, en enkele anderen, die zijn doodsponde omgaven, had hij zich, zooveel zijn zwakte het

---

[1] Zie L' Hermitage's woorden aan Heinsius, bij Von Noorden, t. pl. S. 519.

toeliet, onderhouden. Den eerste vermaakte hij, in een Codicil, de Heerlijkheid Breêvoort en 200,000 gulden. Te vergeefs had hij vóór zijn vertrek uit den Haag, de Staten van Holland zoeken te bewegen, zijn algemeenen erfgenaam, den erfstadhouder van Friesland, ook in hun gewest daartoe te kiezen. «Zij moesten er dan maar meê wachten tot na zijn dood», had hij, allen verderen aandrang opgevende, eindelijk gezegd. Zij bleken echter niet, als hij, van de «heilzaamheid» dier zaak overtuigd. Zijn eigen afsterven, waarvan sommigen een voorboô meenden te zien in den brand, een week te voren, door 't onweêr in den haagschen kerktoren verwekt [1], en van 't welk door zijn schoonzuster en opvolgster in Engeland, zoo onmiddelijk als bij monde van den opzettelijk tot hen gezonden Hertog van Marlborough, aan de Algemeene Staten bericht werd gegeven, wekte verschillende gewaarwordingen zoo onder hen, als verder in den lande op. De kerken weêrgalmden van de, in deftige bijbeltaal, uit hare kansels opgedreunde lijk- en lofpreeken. «Zoo is» galmde uit die van Haringhuizen de Eerwaarde Van Assendelft, «Nederlands lampe uitgegaan; zoo had Gods raadsbesluit omtrent zijns levensperk een einde; zoo is hij ook, als Jacob, verzameld bij zijne vaderen; — niet bij zijne vaderen van zijn vaders zijde, want die zijn tot Delft begraven, maar van zijn moeders en vrouws zijde, bij die koninklijke vaderen tot Westmunster. Och, broeders! nu hebben wij ook redenen om onze klaagstemmen op te heffen en te roepen, al weenende: och, Neêrlands Jacob, moest gij zoo ontijdig worden weggerukt! Och, dat nu Engeland, Schotland, en Ierland zich noeme Ikaboth, omdat de krone van haar hoofd is afgenomen. Och, dat gansch Nederland, 't welk te voren Naomi heette, nu haar naam met zwarte inkt verandere in Mara, omdat de Heer het bitterheden heeft aangedaan» [2]. — «Als ik» — zoo sprak de bossche herder en leeraar Van Eybergen zijn gemeente toe — «den 24^{en} dezer maand, met mijn gezin was gegaan buiten uw poorten en 's avonds weder kwam, schreeuwde de gansche stad, als Silo eertijds. Ik vraagde deze en gene met Eli: wat is de stemme dezer beroerte, en wat is er geschied? Men antwoordde mij, dat de postrijder, zoo even aangekomen, de tijding medebracht van des grooten Willems dood. Ik wierd ontsteld, maar was nog niet verzekerd van

---

[1] "Gij, 's Gravenhage" — rijmde de "Rechtsgeleerde" J. A. de Rouck, "ter eeuwiger gedachtenisse van den doorlugtigsten, grootmagtigsten Vorst Willem III" (aldaar, by C. Van Dijk, 1702):

> Gy, 's Gravenhage, saagt agt dagen van te voren
> Die droeve voorbode aan den brand van uwen toren,
> Gevat in 't toppunt door het felle bliksemvuur,
> Dat uit het Westen quam, helaas! te quader uur
> Gevlogen, aangezet door sterke wind en donder.

[2] *Lijkrede over het overdroevig en ontijdig afsterven van Nederlands gantsch dierbare en teêrbeminde Vader en Engelands waerdigste Vader en Koning te gelijk, Willem de derde*, enz. *door* Albertus van Assendelft (T'Alkmaar, by Gerrit Welhem, 1702).

de waarheid, die ik 's andren daags 's morgens vernam. Mij docht, daar mocht geen stilzwijgen bij mij zijn, maar dat ik u moest vragen als David van Abner: weet gij niet, dat dezer dagen een vorst, ja, een groote in Israël gevallen is? — Wij meugen den Engelanders toeroepen, als weleer Israël aan Juda van David: wij hebben tien deelen aan dien Koning, wij meer dan gij. O, aandachtigen! 't was onze broeder en landgenoot, het was een echte telg uit dien doorluchtigen Oranjestam, van welken gansch Nederland zeide: ik heb groote lust in zijne schaduwe, en zit er onder, en zijn vrucht is mijn gehemelte zoet. Een boom, hoog van stam, breed van takken, schoon van loof, en veel van vrucht; bijna als Nebucadnezars boom in zijn droom: onder hem vond ons gedierte des velds schaduwe, de vogelen onzes hemels nestelden in zijne takken, en veel vleesch wierd daarvan gevoed» [1]. — «Zielenraad» zocht de dordtsche predikant en professor Salomon van Til, zijn hoorders toe te dienen: «zoodanigen raad» — sprak hij — «in tijden van druk en geval van ontrusting mag men te recht bij een geurigen balsemolie of bij een specerijmengsel van welriekend reukwerk vergelijken, die met haar geestverkwikkende reuken een verflauwd herte verfrisschen. Kwam zulk een geestelijke balsem ooit in 't algemeen te stade, 't was, onzes erachtens, in dezen tijd, waarin de mare, die den dood onzes grootmachtigen Vorsten, Willem de IIIe, Koning van Groot-Brittanje, verbreidde, alle aangezichten heeft verbleekt en alle handen verslapt. In zulk een dag sta ik heden alhier op een harde post, terwijl de aard van mijn bediening mij niet toelaat, in zulk een stand van zaken die woorden met stilzwijgen voorbij te gaan, en teffens van een spreker wijzen raad vordert, om het herte des volks te ondersteunen, en haar gedrag zoo te bestieren, dat overmatige rouw en buitensporige vrees een ieder van ons niet buiten de schreef van onze verplichting en rukke. Die in dit geval spreken zal heeft groote voorzichtigheid noodig, om de vereischte vrucht rechtzinnig te bewerken; maar 't geen mij vrijmoedig maakte, was dat mij een Godspraak in handen viel, die mij zoo wel gepast, als zij van goddelijk gezag was, toescheen, en waarin God zelve de verzekering geeft, dat onze sterkte zal zijn in stilheid van vertrouwen» [2]. Zijne, verzachtenden balsem aanbiedende, bezadigde taal was waardiger en verstandiger dan de schelle en schetterende klanken, door zijn eerwaarden amptsbroeder aan de Buitensluis, Petrus Hamer, uit de «bazuine Gods» gelokt, «naar 't bevel zijner profeeten» — als hij voorgaf — «bij dit sterfgeval «aan den mond genomen» [3]. — «Hoe meer» riep hij zijn hoorders toe,

[1] *De Dogter Zions in diepen rouw over 't verlies van haren Koning*, enz. *door* Lukas van Eybergen (Tot Leyden, by Hendrik van Damme, boekv. in de Sonneveldsteeg).

[2] *Nederland in tijden van druk*, enz. Te Dordrecht, by Joh. Van Braam, boekv. ord. stadsdrukker, 1702).

[3] *De basuine Gods*, enz. *aan den mont genomen door* P. Hamer (Te Rotterdam, by Joh. de Mellander, 1702).

«hoe meer de einden der eeuwen naderen, hoe meer men moet opmerken op de baniere, die de Heere opsteekt onder de volken, en de bazuine, die hij blaast onder de naciën; meest, om de groote bazuin te onderscheiden, en of die niet met een Terounga, een gebroken geklank, geblazen wordt, om den geestelijken krijg tot den optocht aan te zetten. Die groote bazuine en haar geklank heeft haar toebereidselen, voorteekenen, en aanheffingen. Welgelukzalig is telkens 't volk, dat die kent; welgelukzalig het volk, dat de werken Gods door hunne grootheid zoo een geluid hoort slaan, tot de betooning van de waarheid Zijns Woords! — De werken, die zoo een luid geroep maken, worden als sprekende donderslagen of aardbevingen of verduisteringen van zon en maan en sterren (*Apoc.* 10, 34) of andersins aangemerkt. Het is evenveel wat onderwerpen zij hebben, en waaromtrent de hooge hand Gods zich werkdadig toont: de dood van groote Vorsten niet uitgezonderd». En — vraagde op zijne beurt de welbespraakte haagsche kerkleeraar en dichter Vollenhove — «wie weet niet, Kristenen, hoe groot een Vorst, hoe kloek en getrouw een staat- en kerkpilaar ons nu ontvallen zij! Maar» — ging hij voort — «ik mag nochtans wel zeggen, dat veel menschen het niet weten. Weten die menschen dit jammerlijk onheil, die nog even gerust en onbezorgd blijven leven in deze zoo zorgelijke en bedroefde tijden, door zooveel gevaars benauwd, van de zwaarste ellende gedreigd, door die gruwelijke oorlogsplaag op een nieuw beroerd? Weten ze, wat opperveldheer en opperzeevoogd bij ons nu gemist worde, die, als God de grimmigheid Zijner gramschap en de macht des oorlogs wederom dus over ons uitstort, dat echter niet merken noch ter harte nemen? Weten dit onbekeerde zondaars, wanneer ze gansch onbewogen, en al slaat God reis op reis, geen pijn gevoelende, ja, zoo welgemoed en vrolijk, als Sodoma in Loth's of de eerste wereld in Noachs dagen, zoo moedig en verheugd, alsof ze een verbond met den dood, en met de Helle een voorzichtig verdrag gemaakt hadden, in allerhande boosheid nu nog volharden? Weet het de blinde en booze wereld, als staat- en geldzucht, twee booze land- en zielpesten, alles, met recht of onrecht, zoeken in te halen, en allerlei bedrog en snoodheid met schijn van deugd wordt bemanteld? Als de leugen zoo valsch, de dronkenschap zoo beestig, de hoererij zoo vuil, haat en wrevel zoo boos en onbuigzaam voortvaart, als ooit voorheen? als al de vermaningen en waarschuwingen van den predikstoel geen ongebondenheid van een kermisvreugd ooit machtig zijn in te toomen? als men, over de schattingen en oorlogslasten, als waren ze ondraaglijk, klagende, nieuwe zonden van weelde en overdaad steeds weet te bedenken? als de hoovaardij, Sodoms bijzondere ongerechtigheid, des Satans eigen zonde, bij God allerminst te dulden, met allerhande zotheid van pracht en praal, verwaander en stouter den kam gedurig omhoog, en God als naar de kroon durft steken, ja, Hem in Zijn huis zelf met haar ijdel getooi niet schroomt te onteeren? Ja, wanneer men geen gemeene zonden, bij onzer vaderen tijd ook be-

kend, onder ons verneemt, maar gruwelen zelfs, als openbare verachting van Gods Woord, bespotting van Zijn Heiligen dienst, stoute Godverachting en Godverzaking, niet meer bedekt noch bewimpeld hier en daar, maar zonder schaamte voor de oogen en ooren der wereld kenbaar; en al deze boosheid niet alleen onverbeterd blijft, maar van tijd tot tijd toeneemt? — Wat hebben wij hieruit te besluiten? — Ware het wonder, aandachtigen, na zulk een booze ongevoeligheid van plagen en van zonden, even stout volhardende, dat het ons niet beter ging, dat we beter na dit zware verlies niet waren, dan 't Koninkrijk van Juda na Hiskia's dood, waar de assyrische oorlogsplaag op volgde?» [1]. Wees Vollenhove op Hiskia, zijn deventer medebroeder in Kristus en Vondel, Arnold Moonen, vergeleek 's Konings sterven met dat van Jozua; alleen was «Koning Willem in zoo hoog eenen ouderdom niet gestorven, ja, had hij 't zelfs tot de helft van Jozua's dagen niet gebracht. Had Jozua toch met zijnen geslachtsvader Jozef gemeen, dat hij 110 jaren bereikte; de Koning met zijnen oudgrootvader Willem, dat beiden weinig maanden over de 51 jaren oud geworden waren, toen de eerste door een geweldigen, de andere door een natuurlijken dood, den vaderlande in bekommerlijke tijden ontrukt werden. Dus stierf dan, en in deze jaren, de gezalfde des Heeren, de adem onzer neuzen, de groote rijks- en kerkverlosser, het hoofd en de veldheer van den Staat en 't algemeen Bondgenootschap tegen den alleronkristelijksten land- en kerkverwoester. Zullen wij» — vraagde hij — «dit wetende droevig zijn? Dit staat ons vrij, dit eischt de dankbaarheid aan de geheugenis van welverdiende vorsten; doch zoo, dat wij den Koning, nu ten hoogste gezaligd, zijn eeuwig heil niet misgunnen uit eigenliefde, noch uit hopeloosheid van behoudenis murmureeren, maar, Zijne Majesteit met vreugderijke droefheid naoogende, den Heere zwijgen en stil zijn» [2]. Ook de alkmaarder predikant Joh. van Staveren wees zijne hoorders op die gelijkheid in leeftijd van beide Wilmen I en III, en maakte er hen verder opmerkzaam op, hoe

"Dees Koning William, dat groote Hollands wonder,
Ging maandag 's avonds op, en zondag 's morgens onder;

hoe hij op eenen maandag avond ten acht uren het eerst het licht zag, en op een zondag ochtend ten acht uren overleed. Maar» — sprak hij verder — «schoon Vorst William maar een halve eeuw en weinig meer geleefd heeft, zoo zullen alle de eeuwen van de wereld van hem genoeg te denken, te schrijven, en te lezen, ja zich over hem te verwonderen hebben. Betreur dan, vrijgevochten Batavier, het stadhouderlijke

---

[1] *Een groot Vorst ons Israël ontvallen*, enz. *aldus vertoont in een predikaatsie over* 2 *Sam. III*, 38, *door* Joh. Vollenhove (In 's Gravenhage, gedr. by Gillis van Limburg, 1702).

[2] *De doot van Josua*, enz. *ontvouwen en toegepast*, enz. *door* A. Moonen. Te Deventer, by Alb. Fronten, 1702.

lijk, en betreur, Neêrland, uwen heirtochtleider! betreur hem, ontkoningd Engeland! ja, gansch Europa[1] en bovenal gij, koningen en vorsten, die zoo groot een alliancie ter inteugeling van Frankrijks heerschzucht en overmacht, tot heil van zooveel volken, zoo versch met hem gesloten hadt!» [1]

Niet alle «Batavieren» evenwel dachten als deze verschillende Eerwaarden en hun geestverwanten; in andere bleek de oude geest van verdeeldheid, door de Staatsomstandigheden wel tijdelijk tot zwijgen gedoemd, maar niet voor goed geweken, en gereed, zich van de eerste de beste gelegenheid te bedienen, om zich onverholen in vinnige hekelrijmen van de eenzijdigste strekking te uiten. «Oude priesters», kreten dezen, hun langverbeten wrok thans bereidvaardig lucht gevende:

Oude priesters, muiters, fielen!
God- en eervergeten zielen,
Die weleer het wufte grauw,
In den Godsdienst walglijk lauw,
Wist een helsch vuur in te blazen,
Dat het liep als Duivels razen,
Roepende met schel geluid:
"Landverraders hebben uit;
Wiljam boven! Witten onder!
Wie 't niet zegt, dien sla de donder!"
Nu, o mannen, eens gezucht!
Nu de kerk, ja zelfs de lucht
Braaf vervuld met zuchten, stenen,
Droevig klagen, bitter weenen,
William ligt thans in 't zand,
Neêrgeslagen door Gods hand;
Op hem dorst ge u gansch verlaten
Als gij donderde op de Staten,
Uwe hoogste overheid,
Met het grootste onbescheid.
Wacht u nu veel praats te maken,
Schikt niet op den stoel de zaken
Van het Land naar uwen zin;
Dringt niet tot het Raadhuis in;
Leert het volk, den Heer der Heeren
Vreezen, dienen, lieven, eeren;
Maakt dat het, van nu voortaan,
Zij den Machten onderdaan!
Gaat het voor met zóó te leven,
Dat uw woord geloof gegeven
Worden kan, gelijk betaamt,
En uw doen u niet beschaamt.
Anders raakte gij licht buiten
Staat, om weder ooit te muiten;
Men bracht u naar Loevestein!
Neen, die plaats is veel te rein
Voor muitzieke predikheeren;
Sint Raspijn, die zal u leeren
't Geen u voorschrijft 't Heilig Woord,
Zoo gij weêr 's Lands rust verstoort.
Treurt en weent, verblinde scharen,
Die, vóór dertig droeve jaren,
Hebt de Machten, u gesteld,
Met het schandelijkst geweld
Van het kussen afgestooten
En in kerkers opgesloten,
Hebt gefolterd door beul's hand,
O, verfoeyelijke schand! —
  Troont en weent nu, gij, verachters,
Moorders, beulen, wreede slachters
Van de vaders van den Staat;
Huilt, gij, die hen langs de straat
Sleeptet (ach, hoe moet ik weenen!)
Naar 't schavot, hen bij de beenen
Ophingt, hier een ingewand
Hebt gescheurd met hand en tand
Hier — fy, wreedheid! — hebt de leden
Van de lijken afgesneden,

---

[1] *'t Ontluysterd Neêrland*, enz. *in een lijkreden aen de gemeynte van Alkmaar, over Klaagl. V.* 16, *door* Joh. Van Staveren (Tot Leyden, by Fred. Haaring, boekv. op 't Rapenburg, nevens de Academie, 1702).

Hier, gelijk een bloedhond doet,
Hebt verzaad u met hun bloed! —
Treurt en weent, o dulle menschen,
Die dit deedt, omdat uw wenschen
Was, dat Willem Willemszoon
Klimmen mocht op Neêrlands troon,
En der Vrijheid witte handen
Kluisteren door vaste banden
Van 't stadhouderlijk geweld;
Wiljam is ter neêr geveld! —
Treurt, meineedige schavuiten,
Die, om hem, gestaag hieldt buiten
Al 't bewind van 't gansche land,
Wie zich niet voor u in 't zand
Kwam te buigen, en dien Heilig
Offerde, waardoor men veilig
Eertijds leefde in Hollands tuin,
Toen de vrije Maagd haar kruin
Met de gulden hoed bedekte,
En haar Leeuw een schrik verwekte
Door het zwaayen van haar dolk,
Dien zij voerde voor het volk.
Treurt en weent, vrijwil'ge slaven!
Uw Heer Wiljam leît begraven,
Hij, uw Afgod, is gansch dood,
Gij zijt van uw heul ontbloot,
Wacht u, ooit te doen als voren,
't Ergste waar u wis beschoren,
Gij, van straffen nog verschoond,
Wierdt haast met een strop beloond!
Maar, verdrukte Batavieren!
Laat der Staten vlag nu zwieren,
Zet ze op Raadhuis, zet ze op Kerk,
Haalt haar op tot aan het zwerk!
Maakt gejuich, laat handen klappen,
Nu gij vrijer heen gaat stappen!
Vrijheid, vrijheid hebt gij weêr:
Uw beheerscher leît ter neêr!
Dood is Wiljam, en in de aarde;
Weg is 't juk, 't welk u bezwaarde,
Vrij is 't Land, 't is heel gered,
't Is op vaster voet gezet,
Als 't ooit stond in vroeger tijden;
Wilt u dan geheel verblijden!
Nu zal nooit een Patriot,
Een St. Jan, op een schavot
Zijnen grijzen kop kwijt raken;
Krijgers zal men niet zien naken
Tot de groote Moederstad,
Waar Heer Gijsbrecht eertijds zat.
't Heilig recht, zoo vaak geschonden
In 's Lands wijzen, afgezonden
Tot der Staten groote zaal,
Zal voortaan met vrije taal,
Als voorhenen, zijn verdedigd;
Niemand zal daarom beleedigd
Worden, of ook afgezet,
Wen hij voor de hoogste wet
't Heil van volk en land komt pleiten;
Gruwelstukken, booze feiten
Van Buatten, *bons amis*,
Hebben uit, nu koud als ijs
Is de groote "kleine Meester"
Van het spel; geen mensch en vreest er
Meer, dat men de blauwe vlag
Volgen zal den gansehen dag,
Om geen zege te bevechten,
Door de trouwste oorlogsknechten
En het puik van Neêrlands vloot
Te verlaten in den nood.
Waren nu de zuivre Witten —
Die de Franschen, die de Britten,
Die 't bisschoppelijk geweld,
In de zee en in het veld,
Wisten in den band te houden —
Nog in wezen, nimmer zouden
Rechters aan een schelm gehoor
Geven; niemand nam nu voor,
Hen te moorden en verderven,
En van lid tot lid te kerven;
Men deed niet terugge gaan
Dien, die, was hij blijven staan,
Het geweld had kunnen keeren,
En die allertrouwste Heeren,
Welker wijs en kloek beleid
Nooit genoeg kan zijn verbreid.
Ach, dat bestevaâr De Ruyter,
Die manhafte zee-ontsluiter,
Die getrouwe held op zee,
Nu nog ergens op de reê
Werd, gelijk voorheen, gevonden!
'k Zag niet naar Palerm gezonden

Zulk een man, om van de hand
Weg te zijn, en aan een kant
Droevig voor altoos te raken,
Om 't naar zin van 't Hof te maken.
Nu is 't hoofsche treurspel uit,
Nu de dood het schouwspel sluit,
't Leven komt weêr in 's Lands Staten,
Die voorheen als dooden zaten;
Gansch verlost is nu de Maagd,
Zij, die, al te lang geplaagd
En geboeid, getrapt, geschonden,
Kreeg gestadig wond bij wonden;
Zij, beroofd van al haar goed,
Nu herleefd, schept nieuwen moed.
Beurt het hoofd op, laat ook varen
Alle droefheid, kemt de haren,
Siert het hoofd, trekt aan het lijf
Haren tabberd, gordt dien stijf
Om de leden, met de banden
Van de op nieuw Vereende Landen!
Ziet, de schoone heeft reeds weêr
Haren gulden hoed en speer
Opgevat, en is gezeten
Op den troon; zij wil vergeten
Al 't geleden leed, zij heeft
't Moedig dier, dat ook herleeft,
Bij haar in den Tuin doen treden;
't Rekt den hals uit en de leden,
Die geworden zijn wat stram,
Omdat het heeft aan den stam
Van Oranje vast gelegen;
't Grijpt met zijnen klauw den degen,
Die tot nog toe lag in 't zand;
't Ziet rondom aan alle kant,
Schudt de manen, opent blikken
Vol van vuur, en doet hen schrikken
Voor zijn brullen, die weleer
Lachten, toen men 't wierp ter neêr;
't Doet mijn hart van vreugd opspringen,
't Doet mij lustig, vrolijk zingen:
"Nu zal eens de vrije Leeuw
Eene waarlijk gulden eeuw
Tot ons wederom doen komen,
Tot verheuging aller vromen;
Nu zal moorder, nu zal boef,
Tichelaar, De Bruin, Verhoef,
Borrebagh, en meer schavuiten
In den ban, en verre buiten
't Land gejaagd, tot langer smart
Zijn gedoemd, alsof hen 't hart
Wierd ten lijven uitgesneden
Na 't râbraken van hun leden.
Dus wordt 't Land eenmaal gevaagd,
Om de bloedschuld lang geplaagd.
Wakkre stuurluî, slaat de handen
Nu aan 't roer, om niet te stranden,
Of op eene blinde klip
Te verzeilen 't groote schip;
Wijl er stormen zich verheffen,
Die elk mooglijk zullen treffen;
Waakt elk voor 't gemeen om strijd,
Elk zich wonderlijk thans kwijt".

Sterk en zegen hen, o Vader,
Die uit eenen vollen ader
Ons veel heils toevloeyen doet;
Iedereen U loven moet
Voor 't veranderen der tijden,
't Welk doet eindigen ons lijden,
En 't Land redt uit grooten nood,
Door des laatsten Willems dood[1].

Uit deze regelen sprak — enkele gerechte grieven daargelaten — geheel die bekrompen Staats- en geschiedbeschouwing eener baatzieke partijdrift, tegen welke van de andere zij trouwens een niet minder partijdige zienswijs overstond, en die het kloeke Gemeenebest, in zijn wording en ontwikkeling, van den aanvang af verdeelde, en de noodlottigste tweedracht van zin en strekking, in plaats dier slechts voor de leus

[1] *Op de doot van William III, Stadhouderlijke Koning van Groot Brittanjen, en Koninglijken Stadhouder van de Ver. Nederlanden* (in afschrift in de *Bibl. Dunc.* 1702, 4); verg. *Ned. Keurdichten*, I. bl. 244.

gevierde eendracht bleef stellen, door welker ware huldiging het zich alleen had kunnen handhaven, en door welker gemis het eenmaal onvermijdelijk te grond moest gaan.

Te vergeefs was die eendracht door den eersten Willem den vennooten der nederlandsche *Unie* zoo ernstig op het gemoed gedrukt; de meest persoonlijke en kleingeestige kerk- en staatsbelangen bleken al spoedig na zijn te vroegen dood het «arme volk» te verdeelen, met welks stoffelijk en zedelijk welzijn hij het zijne voor goed verbonden had, en aan 't welk, bij zijn smartvol scheiden, zijn laatste gevoelvolle bede gewijd was. Bij ieder door de omstandigheden, te pas of te onpas, aangebrachte gelegenheid was sedert die verdeeldheid uitgekomen, en had in de laatste halve eeuw eene der twee staatspartijen om de beurt aan 't roer gebracht. Was de tweede Willem echter geheel het baatzieke hoofd der eene geweest, de derde — door de andere, in haar schimp en smaad, zoo onbillijk met genen vereenzelvigd — stond, hoewel als partijhoofd aan de spits gesteld, al aanstonds op een ander, een heel wat verhevener standpunt. Van zijn eerste optreden af van éene grootsche gedachte bezield, den bekrompen franschen overmoed, die in zijn kortzichtig streven Europa met overheersching bedreigde, te fnuiken; in beide onroomsche zeestaten, het hem van vaderswegen verwante Holland, van gade- en moedershalve aangehuwde Engeland een bolwerk daartegen op te werpen; wijdde hij aan hare vervulling zijn leven, en kon hij, bij zijn sterven, met voldoening op het in dit opzicht reeds volvoerde terugzien. Het stoffelijk en zedelijk welzijn der Republiek, die hem voor 't meerendeel van haar Provinciën tot haar Stadhouder verheven had, ging daar ten nauwste meê samen, en zijn hart, dat van kindsbeen af aan die Republiek hing, en haar ook op zijn koningstroon van Engeland — en daar zelfs het levendigst — hem steeds in gedachten bracht, den haagschen eenvoud zijner jeugd en eerste stadhouderlijke jaren ver boven al den hoofschen praal en omhaal zijner britsche omgeving de voorkeur deed geven, kon zich in dat opzicht dus volkomen gerust stellen, wanneer hij zijn schoone geschiedbestemming tegenover Frankrijk met alle kracht te vervullen zocht. Doch tegenover de partijschappen, die haar verdeelden, had hij daarbij geen gelegenheid, gunde hij zich den tijd niet, die maatregelen te nemen, die haar aan den verderen invloed er van onttrekken konden, en, door meer eenheid en hechtheid van staatsverband, door minder druk van oppermachtige, gewestelijke, en stedelijke regenten, een toestand in 't leven te roepen, waardoor de eigenlijke volksontwikkeling meer gebaat ware. Integendeel gebruikte hij, als partijhoofd, de niet altooe even rechtschapen en eerlijke, de vaak maar al te verachtelijke menschen en middelen, die hij tot handhaving van zijn gezag en invloed voor de hand vond. Zoo veel goeds hij dus buiten, en in verband daarmeê ook binnenslands, voor den algemeenen staat van zaken deed, zoo luttel, zoo geheel niets bracht hij daar binnen tot loutering van den toestand, tot zuivering en verbetering van 't staatswezen en gemeenteleven teweeg. Alles zou dus ook voortaan

in dit opzicht zijn ouden gang blijven gaan, hoe hartelijk en innig zich de Algemeene Staten, gelijk die der verschillende Provinciën, op den onverbrekelijken eendrachtsband beriepen, waarmeê zij door hun Unie saamgesnoerd waren, en dien zij, bij dit diepbetreurde afsterven van hun wakker en beleidvol legerhoofd en den Stadhouder der meeste hunner, onder den indruk van 't oogenblik en in dezen hachelijken tijd met zijn dreigend krijgsgevaar, zich onderling anders te recht voorhielden des te vaster te moeten knoopen.

Zoodra Hun Hoog Mogenden, door een eerste schrijven van Koningin Anna en van hun gezant te Londen, den Heer van Vrybergen, het smartvolle doodsbericht ontvangen hadden, zonden zij er in der ijl kondschap van aan de verschillende Provinciën, en zagen daarop, den 25en, de Staten van Holland en Westfriesland, niet slechts, als gewoonlijk, bij hun Gedeputeerden, maar allen gezamenlijk voor hun vergadering verschijnen, hun «de uiterste smart en droefheid» openbarende, waarmeê zij «het funest, ongelukkig, en ontijdig afsterven van Zijne Majesteit hoogloflijker memorie» verstaan hadden, en hoe zij zich daarbij «aanstonds herinnerd hadden het overgroot verlies, dat den Staat der Vereenigde Nederlanden en bepaaldelijk hun Provincie in dit gevaarlijke tijdsgewricht daardoor overkomen was; dat zij daardoor toch kwamen te missen dien steun en dien band, waarmeê de leden van hun gewest en de Unie der bondgenooten aaneen geschakeld waren en gehouden werden; dat de Staat een opperhoofd miste, zoo te lande als te water, die hen, onder Gods genadigen zegen, zoo menigmaal tegen hun vijanden, met gevaar van zijn lijf en leven had beschermd; dat zij nu waren ontzet van dat aanzienlijk vertrouwen en gezag, en van het hoog wijs en voorzichtig beleid, waardoor niet alleen zooveel vorsten en mogendheden met den Staat waren geallieerd geworden, maar ook zelfs die geallieerden als één lichaam tegen hun vijanden verknocht geweest, en zoo eenparig het belang der algemeene zaak tot nog toe hadden vervolgd; dat zij dan ook die kwalen, en de gevolgen daaruit te duchten, zoo hoog hadden aangezien, dat zij bijna als gewanhoopt hadden, daartegen volkomenlijk te kunnen voorzien; maar dat, dewijl die slag kwam van God-almachtig, en dezelve hand, die geslagen had, weêr genezen kon, zij vervolgens gemeend hadden, dat, onder verwachting van Gods zegen, alles behoorde gedaan te worden, wat in hun macht was, om die gevolgen voor te komen, en daartoe te gebruiken die middelen, welke dezelve God hun in handen gesteld had; dat zij er in dat gewichtig stuk niet krachtiger noch van meer werking hadden kunnen uitdenken, dan dat de Heeren Staten van de verschillende Provinciën, en de leden van ieder van dezen, de handen in elkander sloegen, en met elkander kwamen te kweken een volkomen eenigheid, liefde, en vertrouwlijkheid, om daardoor den band van de Unie bijeen te houden, en de zaak van den Staat, in deze zware tijdsgesteldheid, met een goede en nauwe verstandhouding en onderlinge harmonie, zoo binnen als buiten 's lands

ten gemeenen bate te handhaven; dat daarenboven ten uiterste noodig was, dat de ontsteltenis, die het voorschreven noodlottig voorval zoo bij den Staat in 't algemeen, als in alle Provinciën onder de regenten in 't bijzonder bereids verwekt had, en nog zou komen te verwekken, hoe eer hoe liever, zooveel immer doenlijk, mocht worden weggenomen. Dat tot dien einde, haars oordeels, niets beters kon worden uitgedacht, dan dat de bondgenooten onderling en de leden der Provinciën onder elkander plechtig verzekering gaven van hun standvastige en onveranderlijke bedoeling en besluit, om den Staat en zijne geallieerden met al hun macht bij te springen, en de algemeene zaak met de bondgenooten en de geallieerden met de uiterste ijver, standvastigheid, en cordaatheid te behartigen, en dat gelijke verklaring en verzekering mocht gedaan worden aan de gemelde hooge geallieerden; dat zij zelve daarmeê op die wijze in den hunnen een aanvang hadden gemaakt, en al de leden van hun vergadering eenparig hadden verklaard, hun oprechte bedoeling te wezen, om onder de leden van hun vergadering en de verschillende provinciën, aan te kweeken alle eerbied, liefde, en vertrouwlijkheid, en met onderlinge goede en nauwe verstandhouding de zaken van Staat en Provincie ten gemeenen voordeele en behoudenis te handhaven, en voorts de algemeene zaak met de bondgenooten en geallieerden van den Staat met den uitersten ijver, standvastigheid, en cordaatheid te behartigen». Zij gaven verder te kennen, hier verschenen te zijn, om «de volstrekte en volkomen verzekering te geven, dat zij onveranderlijk besloten waren, met Hun Hoog Mogenden en de Heeren Staten der verschillende Provinciën zoodanige onderlinge liefde, eenigheid, en harmonie, als gezegd, te kweken, de gemeene Unie onverbrekelijk te onderhouden, en, zooveel doenlijk alle particuliere passiën en driften afleggende, op die gronden met hen te helpen nemen zoodanige cordate besluiten, als tot handhaving van de algemeene verdediging, het behoud der vrijheid en der uitoefening van den waren hervormden godsdienst, mitsgaders het volkomen nakomen van de alliancïen en verbintenissen met uitheemsche Koningen, Vorsten, en Mogendheden gemaakt, zouden vereischt worden; en dat zij bereid waren om die ten uitvoer te leggen, en de maatregelen, reeds met hen genomen, voort te zetten; alles wat in hun vermogen was bij te brengen, om de middelen, al moesten die vermeerderd worden, daartoe uit te vinden; en alles te doen wat van eerlijke, vrome, en cordate regenten en bondgenooten kon worden gevorderd; dat zij eindelijk, liever goed en bloed en al wat in hunne macht was, zouden opofferen, dan de Republiek, de Vrijheid, en den Godsdienst te zien verloren gaan». Zij zeiden daarom ook «ernstelijk te verzoeken, dat Hun Hoog Mogenden, om zulk een goed en heilzaam oogmerk te bereiken, gelijke oprechte verzekeringen onder elkander mochten doen, en de Heeren Staten de andere Provinciën willen noodigen, om ze vans gelijken aan elkander te geven, en dat hier ter vergadering tot ieders gerustheid in te brengen». Niet minder ernstig drongen zij er te gelijkertijd op aan, «dat Hun Hoog

Mogenden Heeren Staten met allen ijver wilden aanzetten, om de gebreken, in de wijze van samenstelling der Republiek ingeslopen, en door 't vertrouwen, gezag, en de aanmaning van wijlen Zijne Mt. ten deele geremedieerd, te verbeteren, en vervolgens zoeken te voorkomen alle langzaamheid in 't beraadslagen en nemen van de noodige besluiten, alle traagheid in het inwilligen van consenten en het uitvinden van de vereischte middelen, en vooral mede de groote leemten in het verschaffen van de geconsenteerde penningen ten kantore van de Unie». Hun Hoog Mogenden daarop de hollandsche Staten voor den gedanen stap bedankende, betuigden, «dat hun, in deze perplexe gesteldheid van zaken, niets troostelijkers noch aangenamers had kunnen voorkomen, dan die hartelijke verzekering, door Holland en Westfriesland in zoo volledigen getale gedaan, en op zoo plechtige wijze gegeven; dat zij ook met die Provincie van gevoelen en t'eenenmale overtuigd waren, dat de Staat in dit hachelijk tijdsgewricht niet gered en behouden, noch de algemeene zaak met de geallieerden gehandhaafd worden en staande blijven kon, tenzij tot een grondslag van alles gelegd werd de onderlinge liefde, eenigheid, en harmonie tusschen de bondgenooten en de onverbrekelijke inachtneming van hun Unie; en dat op die gronden genomen werden cordate en krachtige besluiten tot bescherming van het vaderland en handhaving der geallieerden van den Staat; dat die besluiten met standvastigheid en ijver werden werkstellig gemaakt; de middelen, daartoe noodig, bijeen gebracht, en aan de geallieerden daarvan volkomen verzekering gegeven; dat Hun Hoog Mogenden, voor zooveel hen aanging, besloten waren, op die gronden hunne beraadslagingen te richten, en met allen ijver bij te brengen al wat in hun vermogen was, tot behoud van den Staat en zijn Vrijheid en Godsdienst, de dierbaarste panden, die een mensch hier op aarde hebben kon, tot handhaving en uitvoering van de alliancïën en verbintenissen met de geallieerden, en tot een standvastige voortzetting van de genomen maatregelen. Hun Hoog Mogenden twijfelden niet, of de Heeren Staten der verschillende gewesten zouden daaromtrent allen eensgezind zijn, en bereid wezen dienaangaande gelijke oprechte en cordate verklaring te doen». Van 't besluit Hunner Hoog Mogenden ten dezen, in overeenstemming met de door Holland en Westfriesland uitgedrukte wenschen, zou aan die geallieerden kennis gegeven worden, met ernstig verzoek, «nauwlettend acht te slaan op de gevaarlijke gesteldheid van tijden en zaken, en elk zijn pogingen te willen verdubbelen, om alle onheilen, anders door het droevig afsterven Zijner Mt. te vreezen, op een cordate en krachtige wijze voor te komen; en dien Vorsten en Mogendheden, die niet, of niet geheel en volkomen nog, met den Staat verbonden waren, zouden ontvouwd worden de ongemakken, waaraan geheel Europa nu meer dan ooit was blootgesteld, en zij daarom uitgenoodigd tot nader verbintenis, om ze gezamenlijk tegen te gaan en te voorkomen. Daartoe zou een uittreksel van het thans genomen besluit aan de gevolmachtigden van den Staat buitenslands toe-

gezonden worden, en evenzeer de in Den Haag aanwezige uitheemsche staatsdienaren door Hunner Hoog Mogenden afgevaardigden tot de buitenlandsche zaken er van in kennis gesteld, en in dien zin aangezocht worden».

De Staten der overige Provinciën hadden zich, na 't ontvangen van 't doodsbericht, terstond schriftelijk tot de Algemeene gericht. Utrecht schreef «niet genoeg te kunnen uitdrukken, hoe zeer gevoelig en smertelijk dit zwaar en onvergelijkelijk verlies het tot in de ziel kwam te treffen, zoo ten aanzien van 't lieve Vaderland en de Provincie, als van 't groot gewicht der zaken van gansch Europa, aan 't welk door dien dood een bijna onherstelbare schâ, zoowel als aan 't gansche protestantsche wezen was toegebracht». Het zeî echter tevens, «met de uiterste hartelijkheid te kunnen verzekeren, dat, gelijk het altoos, in de bekommerlijkste tijden, bij het leven van Zijne Mt. aan de bondgenooten had getoond zijn cordate standvastigheid, om met hen de zaken der Republiek te helpen ondersteunen en handhaven, het nu met geen minder ernst en ijver overbodig en bereid was, alles te helpen bijbrengen, dat eenigsins zou kunnen dienen of strekken, om het lieve Vaderland bij de diergekochte Vrijheid en den hervormden Godsdienst, naar zijn uiterste vermogen, te helpen behouden en handhaven». Overijsel zeî, te vertrouwen, dat men «wel gelooven zou, het dien noodlottigen val niet anders aanzag dan als vol rouw voor den Staat niet alleen, maar ook voor de rust van Europa; doch dat, vermits God-almachtig 't zoo beliefde, het nu vermeende, dat de bondgenooten met een dubbelen ijver, cordaatheid, standvastigheid, en algemeene eendracht, de zaak moesten handhaven, en de overeengekomen maatregelen en allianciën met dezelfde houding uitvoeren, alsof God de Heer dit ongeluk over den Staat niet had beschoren, om alzoo het lieve Vaderland uit alle gevreesde onheilen te redden; kunnende het Hun Hoog Mogenden verzekeren, dat het bij deze en andere gelegenheden zijn goed en bloed, ten dienste en welwezen van den Staat, niet zou sparen». Stad-en-Landen, insgelijks de groote ramp van den Staat en Europa betreurende, beloofde «niet te zullen nalaten, nevens de bondgenooten, alle pogingen in 't werk te stellen, om 's Lands diergekochte vrijheid, goed en bloed, en al wat lief en waard was, te handhaven, en van zijne zijde bij te dragen wat tot de eenigheid onder 't Bondgenootschap, en de behoudenis van 't Vaderland en de Republiek in deze gevaarlijke tijden kon worden goedgevonden; ook bij de gemaakte alliianciën, verdragen, en verbintenissen met uitheemsche Mogendheden en Vorsten standvastig te zullen verblijven». Gelderland verklaarde, na 't ontvangen van 't doodsbericht, door dat der laatstelijk genomen besluiten achtervolgd, zijn volledige instemming met dezen, en schreef zich voorts «volkomen overtuigd te houden, dat deze fatale slag, onder Gods genadigen zegen, niet anders te boven kon worden gekomen dan door het aankweeken van oprechte liefde, eenigheid, en vertrouwlijkheid tusschen de gezamenlijke bondgenooten en 't handhaven van de algemeene zaak der Unie», waartoe het zich van zijne zijde

«met dubbelen ijver» zou aangorden, en ook niet zou nalaten «de peticiën, tot behoud van den staat te doen, in spoedige beraadslaging te brengen, en daarop de noodige besluiten te nemen, en voorts te bezorgen, dat de gedragen consenten met werkelijke voldoening zouden worden bekrachtigd». Friesland, «erkennende in dezen de hand van God-almachtig, aan wiens besluit het zich met nederigheid onderwierp, in de hoop en 't vertrouwen, dat Hij door Zijnen genadigen zegen, zoo menigmaal in de grootste gevaren van den Staat bewezen, ook dezen zwaren slag zou willen verzetten en een gelukkigen uitslag geven aan de middelen, tot behoudenis van Land en Kerk ter hand te nemen», schreef mede, de genomen besluiten en geuite bedoelingen in alles te kunnen prijzen en goedkeuren, en zelf reeds orde gegeven te hebben, dat de twee regimenten te paard, nog binnen de provincie aanwezig, ten spoedigste naar de hun aangewezen plaats daar buiten zouden vertrekken». Zeeland verbond zijn betuiging van rouw en droefheid met de verklaring, hoe «bijzonder aangenaam het de cordate gevoelens waren voorgekomen, onder de bondgenooten bij Hun Hoog Mogenden gebleken, welker gehouden gedrag het dan ook volkomen goedkeurde, en vermeende den eenigen weg te wezen, om den Staat nog onder Godes genadigen zegen te kunnen redden; gelijk het van zijne zijde de verzekering wel wilde geven, besloten te zijn de zaken in te volgen met dien ijver, standvastigheid en cordaatheid, alsof het lieve Vaderland dit smertelijk voorval niet ware overkomen, met een gemeene eenigheid en harmonie onder de respectieve bondgenooten, die het onfeibaar verwachtte, dat elkander wel zouden willen blijven opwekken voor de zaken zoo te water als te lande, en langs dien weg te openbaren hun onveranderlijk besluit, om den Staat en zijn hooge geallieërden met al hun macht bij te springen» [1]. En gewis mocht dat noodig heeten, nu, als de schrandere en rechtschapen Secretaris van den Raad van State, Simon van Slingelandt, omstreeks denzelfden tijd, bij 't indienen der begrooting aan Holland verklaarde, de man was weggenomen, «wiens moed, wiens beleid, wiens zorg, wiens naam meer gerustheid gaven aan den Staat dan de beste frontieren».

---

[1] Zie de verschillende bescheiden meêgedeeld in den *Europ Mercurius* voor dit halfjaar.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

Oorlog buiten, en velerlei stribbeling binnen's lands. Jezuïten en Jansenisten. Krijgsbedrijven te land en ter zee. Het guldenjaar der Bondgenooten.

1702—1706.

Op denzelfden dag, waarop Koningin Anna's buitengewone gezant, de Hertog van Marlborough, den Algemeenen Staten het overlijden van hun Stadhouder, roemrijker gedachtenis, en hare komst tot den troon in een plechtstatige zitting kwam boodschappen, den 31[en] Maart 1703, leî ook Avaux' achtergebleven Secretaris, Barré, namens Koning Lodewijk dien Staten een schrijven over, waarin hun die Koning, «de ware toegenegenheid» betuigde, «tot de Republiek door hem gedragen», hen tevens verzoekende alle vertrouwen te schenken, aan 't geen hij hun zijnerzijds liet voordragen, en dat in een uitvoerig vertoog vervat was, terzelfder stond aangeboden. Hij gaf hun daarin zijne meening te kennen, dat «nu de Republiek weder aan haar zelve was overgelaten, haar eigen geest en verstand haar wel weder zouden bestieren, en zij met haar eigen belang te rade gaan. Hun gedrag zou dan ook de gevoelens van Zijne Majesteit regelen, alle redenen van klachten voor altoos begraven zijn, en, wanneer zij slechts op zijne oude en oprechte vriendschap jegens hen vertrouwen wilden, niets den handel van hun onderzaten meer belemmeren. Zoo stond het dus geheel aan hen, wat zij kiezen zouden: rust en vrijheid langs dezen weg, of oorlog en handelsverderf, door zich aan vreemde belangen op te offeren. De tijd van den veldtocht was nabij, zijne legers in staat om te handelen, en Hunne Wijsheid mocht hen dus in het luttel tijds, dat het jaargetij hun nog tot beraadslaging liet, doen inzien, welke partij zij behoorden te kiezen». De Staten lieten zich echter door zijne schoone

woorden en beloften niet verlokken, maar begonnen met het schijnschoone stuk onmiddelijk aan 's Keizers gezant ter kennisneming meê te deelen, die hun drie dagen later antwoordde, «dat de beleedigende vleyerij, van welke Frankrijk zich daar bediend had, zeggende te gelooven, dat zij thans ten hunnent meer meester waren dan veertien daag geleden, slechts aan 't licht bracht, welk een gebrekkig gevoelen het omtrent hun groote wijsheid had, en geensins strookte met de algemeene droefenis, die men in al de Provinciën over dat sterfgeval zag, op 't welk Frankrijk zinspeelde; dat hij zelf daarentegen te wel overtuigd was van hun standvastigheid, om niet te weten, dat zij al de aanbiedingen dier kroon met minachting zouden aanzien». En hij bedroog zich daarin niet; saterdags den 8[en] daaraanvolgende besloten de Staten toch, dat den Heer Barré in antwoord op zijn vertoog zou worden toegevoegd, hoe zij door de Verbonden, die zij genoodzaakt waren geweest tot hun bescherming en veiligheid aan te gaan, verplicht waren in geen afzonderlijke onderhandeling te treden; hoe Zijn Resident zich verder grootelijks bedroog, wanneer hij in den waan verkeerde, dat hun 't overlijden Zijner Majesteit van Groot Brittanje, onsterfelijker gedachtenis, eenige meerdere vrijheid verschaft had, en hij slechts bleek de inrichting van hun regeering niet te kennen; want dat zij te voren dezelfde vrijheid hadden genoten, als tegenwoordig, om te beraadslagen en besluiten wat zij tot welstand en behoudenis van hun Staat noodig oordeelden; doch dat zij nu het ongeluk hadden, zich beroofd te zien van het beleid en bestier van een Prins, wiens wijsheid, matiging, en dapperheid geroemd zouden worden, zoolang de wereld staat; wiens daden en verdiensten voor hun staat nimmer vergeten noch uitgewischt konden worden, en wiens dood beweend werd van den minste tot den meeste; dat zijn raad en daad altoos gestrekt hadden, om dezen Staat te bewaren bij zijn Vrijheid en Godsdienst; dat ook Hun Hoog Mogenden daarvan geheel overtuigd waren, en er zich wel bij hadden bevonden; dat zij derhalve ook vast besloten hadden, zich te houden aan dezelfde grondslagen, zonder af te wijken van de alliančiën bij 't leven Zijner Majesteit gemaakt, en de maatregelen dien overeenkomstig genomen». In deze krijgslustige stemming der Algemeene Staten, deelde zelfs het anders zoo tot vrede geneigde Amsterdam, gelijk de Pensionaris Willem Buys, in weêrspraak met de naar Engeland overgewaaide geruchten, uitdrukkelijk betuigde, en op 't welk dus de fransche Koning ditmaal geheel te vergeefs zijn hoop gesteld had.

In overleg met den Keizer en Koningin Anna, besloten de drie mogendheden Frankrijk gelijktijdig den oorlog te verklaren, die intusschen, van de zij des eersten, gelijk in 't vorige jaar in Italië, ook zonder zulk een verklaring thans reeds aan den Rijn, met het vroeger bepaalde beleg van Keizerswaard, begonnen was. Aan 't hoofd der troepen had zich de nederlandsche veldmaarschalk, Prins Walraven van Nassau-Saarbrugge, op 's Keizers last, den 16[en] April voor die vesting gelegerd, en er zich wel-

dra van 't eilandjen in den Rijn meester gemaakt, doch werd daarop door de Franschen onder den Graaf van Tallard, van de overzij, hevig bestookt en in zijn verdere bewegingen belemmerd. De fransche Koning had niet gedraald, hem derwaarts te laten oprukken, om er het bevel over de troepen in 't Keulsche te voeren, terwijl de Hertog van Borgonje zich naar die van Boufflers haastte, om, onder zijn toezicht, als opperbevelhebber werkzaam te zijn. Onder 't voortzetten van 't beleg der rijnsche vesting, werd den 15^{en} Mei de bepaalde oorlogsverklaring aan Frankrijk gedaan, en dit ving nu de vijandelijkheden tegen de Staten, vóór het met eene dergelijke verklaring zijnerzijds geantwoord had, met een door Boufflers ondernomen poging aan, Nijmegen te verrassen. De in Kleefsland met een kleine macht gelegerde Athlone, dien men 12,000 man ter versterking van Maastricht onttrokken had, was zich tusschen Kleef en Nijmegen gaan legeren, terwijl Boufflers, te Venlo over de Maas getrokken, zich te Xanten had neêrgeslagen. In een schermutseling tusschen eenige ruiters van weêrszij, hadden die van Athlone de bovenhand behouden, en Boufflers daarop den 10^{en} Juny besloten, om, naar de Mookerheî gerukt, Athlone van Nijmegen af te snijden, en dit zoo te overrompelen. Van zijn komst echter vergewist, haastte Athlone zich nog bij tijds tot onder 't geschut der vesting af te trekken, terwijl zijn paardevolk den afmarsch dekte, en nu met de Franschen slaags raakte. Ook andere fransche troepen kwamen daarop aanzetten, en brachten een vrij ernstigen strijd te weeg, bij welken zij zich zelfs van de nijmeegsche schans Kijk-in-de-pot meester maakten, doch nu ook van de wallen der stad hevig beschoten, en tot tweemaal toe, door eenige burgers en soldaten, uit de schans gedreven werden. Een aanval, op twee der stadspoorten beproefd, werd door 't vuur der musketten van de Nijmegenaars en 't grof geschut van Athlone evenzeer verijdeld; en alle kans om de vesting machtig te worden opgevende, gaf de fransche opperbevelhebber zijn maarschalk last, onverrichter zake af te trekken, en bleef Nijmegen, door Athlone's vaardige legerbeweging en de wakkere medewerking der burgerij, voor den Staat behouden [1]. De uitkomst was des te blijder, als de stad slecht voorzien en toegerust was. «'t Is waar», zong daarom ook een dichtlustig kerkleeraar in het Schependom der stad, Theod. Kruythoff:

't Is waar, de wal lag wat verwareloosd,
Ontbloot van schietgeweer, een noodig wapen;
Men had zich slechts met "'t is geen nood" getroost,
  En scheen te slapen.
Het magazijn, met oorlogstuig bevracht

[1] "The place was saved by the vigorous resistance of the burghers and the rapid march of Athlone" (Coxe, *Memoirs of the Duke of Marlborough*, I. p. 86).

En krijgsvoorraad, den dappren strijdgenooten
In 't oorlog dienstig, was, vrij onbedacht,
Te lang gesloten,
Bij wat verzuim of waarom weet ik niet; —
Maar zoo de burger ziet de Lelievanen,
Aanstonds hij zich vol moed in 't harnas schiet
En roept: "geen tranen
Noch wijfgekerm stuit Frankrijks krijgsgeweld;
Het vuur en staal moet hier den maatstok voeren";
En elk herschept zich in een oorlogsheld,
Op 't trommelroeren [1].

Vier dagen later — den 10en Juny — gaf Keizerswaard zich aan zijn belegeraars over.

De Algemeene Staten hadden bij 't uitvaardigen van hun oorlogsverklaring tevens, naar aanleiding der tijdsomstandigheden, tegen den 31en Mei een vast- en biddag uitgeschreven, waarbij zij «het onwaardeerlijk verlies» ten zeerste beklaagden, «dat God almachtig naar Zijn wijze en onbepaalde wil en macht geliefd had, aan het lieve vaderland te laten overkomen, door 't afsterven van een Prins, wiens leven zoo dierbaar, en die de laatste mans-oir van 't Huis van Oranje» was, «welks Prinsen als gezegende instrumenten in Gods hand waren geweest tot het formeeren, vaststellen, en beschermen van onzen Staat, bij hare vrijheid en Godsdienst»; niet minder tevens ook in hem «een zoo wijs en dapper opperhoofd van hun krijgsvolk te water en te land betreurende. Bij den «overzwaren, gevaarlijken oorlog tegen zoo machtige vijanden», waartoe zij tot 's Lands «wettige verdediging nu vervallen waren, en uit welken men niet als door de almachtige hand des Heeren gered kon worden; terwijl hun dit, nevens de hooge watervloeden, waarmeê sommige van de geunieerde Provinciën bezocht geweest waren, geen duister blijk docht van Gods rechtvaardigen toorn over de zonden van het land, die van tijd tot tijd meer en meer toenamen, en nog zwaarder gevolgen deden duchten»; noodigden zij 's Lands ingezetenen daarom uit, om «met een ware erkentenis van Gods onverdiende lankmoedigheid en verdraagzaamheid, en met een oprechte belijdenis van alle 's Lands zeer hooggaande en meer en meer aanwassende zonden, den Heere vuriglijk te bidden, om, naar Zijne vaderlijke en oneindige goedertierenheid en barmhartigheid alle 's Lands zonden genadiglijk vergevende, Zijne welverdiende kastijdingen, plagen, en oordeelen af te' wenden, de raadslagen der vijanden te vernietigen, en aan 's Lands regenten, in deze zware tijden, den geest der wijsheid, eendrachtigheid, en kloekmoedigheid gevende, de wapenen van den Staat en zijn geallieerden, tot bescherming van 't Vaderland, Vrijheid, en Godsdienst gevoerd,

[1] *Gekroonde kloekmoedigheydt der burgeren van de aaloude en vrye rijksstadt der Batavieren*, Nymegen, enz. *gerijmdt door* Theod. Kruythoff. Te Nymegen, by Sweerus van Goor, 1703.

te zegenen, ze door Zijn krachtige hulp en bijstand voorspoedig te maken, en dien Staat zoo door Zijne genade en almacht te verlossen uit het tegenwoordig gevaar» [1]. Zij legden daarbij zelf echter de handen niet in den schoot, maar, in samenstemming met hun kloekhartigen Raadpensionaris, een buitengemeene werkkracht aan den dag, als om het gemis, zooveel doenlijk, onvoelbaar te maken van het krijgs- en staatshoofd, hun bij den dood van den Koning-Stadhouder ontvallen. Een welwillend aanbod, hun ondershands door Koningin Anna gedaan, hem als Stadhouder door haar gemaal te vervangen, beantwoordden zij met een welverdiend stilzwijgen, en traden evenmin in het, door Marlborough herhaaldelijk hun aanbevolen voorstel, den man der engelsche Koningin tot hun Kapitein-generaal aan te stellen Voorshands begrepen zij beide betrekkingen, bij ontstentenis van alle mansoir van Oranje, onbezet te moeten laten, en hadden het opperbevel van hun legermacht voorloopig aan hun veldmaarschalk Prins Walraven van Nassau opgedragen [2]. Vijf stadhouderlooze provinciën zagen zich zoo tot denzelfden staat van zaken teruggebracht, als na den dood van den voorlaatsten Stadhouder geheerscht had. In die provinciën gaf dat voor de regeeringsbestelling in verschillende steden al aanstonds velerlei bemoeying, die in Gelderland en Utrecht vooral niet zonder aanmerkelijke beweging en opschudding ten einde liep. In Holland maakten de wethouders der stemmende steden van de octroyen gebruik, hun in den eersten stadhouderloozen tijd verleend, of verkregen er van tijd tot tijd nieuwe van hunne Staten. Slechts te Schoonhoven, Gorinchem, en Haarlem, ging dat bestel met wat oneenigheid onder de regeeringsleden gepaard, in welke de Staten gedwongen waren tusschen beiden te treden, om door hun gezag alles bij te leggen. Te Rotterdam waren er van de zes raadsleden, in 1692, ter wille van den onrechtmatig begunstigden Baljuw, ontslagen nog drie — Van Zoelen, De Mey, en Beyer — in leven, die nu, met kennis der Staten, weldra in hun betrekking hersteld werden. Zoo daar, als te Schoonhoven, werden zelfs twee leden op nieuw in de Vroedschap gebracht — beide Adriaans, Vroezen en Blok — er reeds in 1672 uit geweerd.

Veel rumoeriger ging het in Gelderland toe, de provincie, die, met Utrecht en Overijsel, in 1674 na haar ontruiming door den vijand als heroverd Generaliteitsland beschouwd was, en in welker steden den Stadhouder sedert 't regeeringsbestel was toegekend. Met zijn dood nam dit laatste nu van zelf een einde. «Nu», heette 't er daarom in den mond van velen ook, gelijk een hunner het in rijm uitte:

---

[1] Kist, *Biddagsbrieven*, II. bl. 282.

[2] De minder bruikbaar gebleken Hertog van Holstein-Pleun was weêr naar dit laatste vertrokken, waar hij in July 1704 overleed.

Nu zal ik mijn goed weêr erven
Van den Koning; zijne dood
Doet het keeren tot mijn schoot;
O, gelukkig, heilrijk sterven!
Mijn verlossing is nabij:
Ik geraak in 't kort gansch vrij[1].

De Staten na 's Konings dood op den Landdag te Nijmegen bijeen gekomen, bepaalden er den 8en April terstond, «dat de Overheidsbestelling nu gekomen was en voortaan altijd blijven zou aan de bijzondere wethouders van iedere stad»; een bepaling, weinig naar den zin van hen, die er nog onlangs eerst, bij de jongste stadhouderlijke verkiezing in January, op nieuw in 't bewind bevestigd waren, en nu alle middelen zochten, om er door hun tegenstanders niet uitgestooten te worden. Zij waren echter de eenigen niet, die in 't genomen besluit geen behagen schepten. Tal van anderen, die tot dusver zoowel door de eene als de andere partij op den achtergrond gehouden waren, en die zich dus van een wijziging in den geest der Staten voor zich evenmin iets konden voorspellen, als van de stadhouderlijke bewindsluî, begrepen van de schoone gelegenheid gebruik te moeten maken, om zich meê wat van dat «goed» te verwerven. Te Nijmegen vooral roerden zich dezen wakker. Een dag of tien, vóór zij zich niet minder wakker tegen den aanval van den franschen vijand weerden, den 1en Juny, trokken de hoofdlieden van al de ampten, gilden, en broederschappen in plechtstatigen optocht naar het stadhuis, om daar de aanvulling der van 32 allengs tot 6 geslonken «gemeensmannen» uit hun midden te verlangen, bij welke vóór 't jaar 1674, sedert 1590, een groote invloed op het stadsbeheer berustte, en die nu nagenoeg waren uitgestorven. Een ontwijkend antwoord was al wat zij op hun eerste aanvraag verkregen; zij lieten zich daar echter niet meê afschepen, en bleven, door het saamgeloopen volk op de straat en markt gerugsteund, aanhouden, tot de Raad uit het door hen aangeboden dubbeltal nieuwe gemeensluî gekozen had. De Burggraaf Jakob van Randwijk, trad daarop zelf vrijwillig als burgemeester af, doch ook een vijftal anderen — waaronder burgemeester Willem Roukens — waren er, die men uit den raad verwijderd wenschte te zien, en tegen welke men dus — nadat de fransche troepen waren afgeslagen — met vernieuwde kracht ging werken. Te vergeefs dat zich de overheid op eene gewoonte beriep, die van vóór 1675 dagteekende, en hare leden zonder gerechtelijk vonnis onafzetbaar deed achten; men liet niet af van zijn voornemen, en de gemeensluî den 29en der maand het stadhuis binnendringende, dwongen de vergaderde raadsleden zich te verwijderen, en stelden een nieuwe stads-

---

[1] Zie de *Vreugde over de Vryheit ende haere Beschermers te Nymegen herstelt op den 22 Maart 1703* (*door* J. V. H. L. P.) Tot Nymegen, by Abr. van Wesel, stadts- en quartiersdrucker, 1703.

regeering aan; de burgemeesters Roukens en Reinkens, die zich hardnekkig toonden en volstrekt wilden aanblijven, werden met geweld verdreven. De «nieuwe plooi» — gelijk men de volkspartij noemde — kreeg zoo op de «oude» de overhand. De Staten echter, die luttel dagen later te Nijmegen ten Landdag moesten komen, werden nu, in steê van dat, door 't Hof te Arnhem bijeen geroepen, waar behalve de kwartieren van Zutfen en Arnhem, zich nu ook de Heeren der «oude plooi» van Nijmegen vervoegden, onder welke vijf der afgestelde raadsleden. De «nieuwe» teekende wel verzet daartegen aan, doch zonder baat: den 18en July verklaarden de Staten die afstelling voor onwettig en van onwaarde, gelastte het vertoog van verzet der nijmeegsche burgers als een «verfoeilijk pasquil, en seditieus libel» te verbranden, en verordende een rechtsgeding tegen de aanstokers. Den 4en Augustus trokken daartoe eenige leden van 't Hof en van de Staten, door een afdeeling ruiters met ontbloot rapier vooruitgegaan en gevolgd, onder trompetgeschal Nijmegen binnen, waar de bezetting versterkt en de wachten verdubbeld werden. Weder zocht de «nieuwe plooi» in verzet te komen, doch klopte op nieuw aan doovemans deur. Een zevental hoofddrijvers — Romswinckel, Singendonck, Verschoor, Vonck, Van Heerd, Ingenool, en Van der Linden — werden terecht gesteld, en vier maanden daarna, op Sint Nicolaasavond, veroordeeld: beide eersten tot ballingschap en geldboete, de vijf anderen tot wat lichter straffen. Nog geen maand later evenwel, op den gewonen jaarlijkschen keurdag, 2 January, toen de aftredende Heeren van de «oude plooi» zich naar hun zienswijs meenden te vernieuwen en daartoe op 't stadhuis bijeen zaten, terwijl in een ander vertrek de gemeensluî vergaderd waren, om de keur te vernemen en hun eed te doen, kwam, in spijt der gewapende macht, door den bevelhebber der bezetting, Baron van Welderen, ter beschikking der Heeren gesteld, het volk het stadhuis omcingelen en ook de omliggende straten vullen, terwijl de door de Staten versehopte Heeren van de «nieuwe plooi», tuk hun zoo kort bezette zetels weêr in te nemen, op en om den «blauwen steen», de uitkomst van een en ander liepen te verbeiden. De winteravond was lang gevallen, vóór de onderhandelingen tusschen raadsleden en gemeensluî over den te volgen weg waren afgeloopen. Om tien uur eindelijk besloot de overheid voor den aandrang van 't volk te zwichten, en nam een vertoog aan, waarin de gemeensluî, als vertegenwoordigers der burgers, verlangden, dat de overheidsleden onmiddelijk de raadzaal verlieten. Door tusschenkomst van Van Welderen, zagen zich dezen daarop nog een termijn van een week voor hun antwoord gegund, doch werden, bij 't naar huis gaan, door de saamgeschoolde en steeds ongeduldiger wordende menigte met smaad en straatvuil begroet. In toeschietelijke taal zocht de overheid daarop den 7en January de burgerij tot toegeven te belezen, maar het op nieuw saamgerotte volk liet haar in het Valkenhof, waar zij nu bijeen was gekomen, geen rust, bezette er den toegang, en dreigde hare leden om hals te brengen, zoo zij niet

in alles toestemde. Eindelijk begreep ze daar dan ook toe over te moeten gaan, en stelde de regeering voorloopig in handen van vijf der haren, die ook door de gemeensluî zelf aangesteld en hun zaak trouw gebleven waren. Een luid gejuich ging ѐr na dat besluit op; nog dien eigen avond werden de vijf regenten naar 't hart der gemeensluî uit het Valkhof naar 't Raadhuis gevoerd, vreugdevuren ontstoken, en vreugdeschoten gelost. Twee eerewachten werden daarop gevormd, onder de leus van *De Vrijheid hersteld* (Restituta Libertas; — want het deftig Latijn was te zeer in zwang, om het zelfs bij zulk een volkstumult niet te bezigen) en *Voor Vaderland en Privilegiën;* en toen vervolgens de ballingen terug gekomen waren, het gestreken vonnis te niet gedaan, en het stadsbewind naar de «nieuwe plooi» opgetreden was, werd, den 22[en] Maart, nog luidruchtiger feest gevierd:

De Nijmegers doen trompetten
Steken, en de trom geroerd
Worden; hunne vaan, gevoerd
Onder 't lossen van musketten,
Wordt geplant op Stevenskerk,
Opdat elk hun blijdschap merk'.

Zij doen alle klokken trekken,
En het vrolijke bom-bam
Hooren; hunne vreugdevlam
Kan, bij nacht, een zon verstrekken
Voor de stad, die nooit voorheen
Zoo een heuglijk licht omscheen.

De kartouwen van de wallen
Donderen en braken vuur,
Even of 't dezelve uur
Was, waarop de burgers vallen
Deden Franschen in het stof,
Tot hun eeuwigdurend lof.

De getrouwste burgervader,
't Hoofd des Raads en van den Staat,
Rijdt in stacie langs de straat,
Waar een ieder hem tracht nader
Bij te komen, om te zien
En de rechterhand te biên.

Allerwegen doen zijn handen
Gaven dalen op het volk;
Als ware elk een volle wolk,
Die frisch water op de landen
Regent, en het veld maakt dras
Tot verkwikking van het gras.

Langs den weg, uit vensters, deuren,
Schreeuwt elk, wat hij schreeuwen kan:
"Leef, beschermheer! groote man!"
Het geschreeuw de lucht doet scheuren,
Waaruit zegen op hem daalt,
Nu hij aldus zegepraalt.

Vrouwen, maagden maken reyen,
Zingen saam, met vrolijkheid:
"Laat Romswinckels roem verbreid
Worden, die al 't droevig schreyen
Eindigt, wiens standvaste deugd
Ieders hart vervult met vreugd".

't Lof van nog zes Batavieren,
Die zich ook zeer dapper kweten
Voor ons heil, moet nooit vergeten;
Ja, men kroon' Heerd met laurieren,
Van der Linden, Singendonck,
Ingenool, Verschoor, en Vonck.

't Is hier alles nu ter degen:
Wij zien zitten in den Raad
Die, op welker trouw men staat
Maken mag, die ongenegen
Zijn, 's Lands Vrijheid, hun vrindin,
Te zien worden ooit slavin [1].

[1] Aldaar.

«Men prijst», galmde daarom ook de niet minder met die «herstelling der burger rechten, wetten, keuren, en aloude vrijheden» dweepende Dominee Kruythoff:

Men prijst held Perseus, die den ijzren band,
Daar zijn Andromeda aan lagh geklonken,
In stukken brak, gedreven door een brand
  Van minnevonken;
Maar eeuwig wordt hùn liefde en deugd geroemd,
Die voor ons recht en burgerlijke wetten,
Schoon van den Nijd — o, ondier! — bits gedoemd,
  Het al opzetten.

Hij zag er, zoo geen gouden, minstens een zilveren eeuw van te gemoet: «hoe lacht de weelde ons toe!» riep hij:

De trouwe huisvoogd, elk in zijn bedrijf,
Zal blij en rijklijk — grond heeft dit vermoeden —
Van al te zwaren last vrij, nu zijn wijf
  En kinders voeden.
't Alleenverkooprecht zal den winkelier
Zijn koopmanschap en nering niet besnoeyen,
De kist, gevuld met geld, van rentenier
  Zal immer groeyen;
En elk zal, op een juisten prijs gesteld,
Geen uitgezonderd, als verknochte leden,
Ten dienst van stad en land zijn schattinggeld
  Getrouw besteden [1].

In Arnhem ging alles meer bedaard in zijn werk. De overheid had er, den 4[en] July 1702, door den voorzittenden burgemeester Coets, den schepen Menthen, en den fiscaal, de voor hen geroepen gildemeesters — als vertegenwoordigers der gemeensluî — in kennis gesteld van het in April genomen besluit der Staten, waarover toen in Nijmegen reeds zooveel te doen was geweest, hun betuigende, dat zij niets liever wilde, dan «met de gemeente in een goede harmonie te leven en haar niet te ontnemen, maar integendeel te doen hebben hetgeen ze had genoten, als er geen Stadhouder was»; en de gemeensluiden hadden haar daarop hunnerzijds niet minder beleefd laten verzekeren, «daartoe van hun kant al wat mogelijk was te zullen bijbrengen, in hun brieven naziende, wat ieder toekwam, om daarvan dan nader verslag in te dienen; er was een gemeensmansplaats open, en door de lankheid van tijd wist men zoo net niet, aan wien het vergeven stond». Daarbij bleef het in de eerste maanden, en 't ware wellicht ook verder zonder alle stribbeling afgeloopen, als niet eenige minder

[1] In zijn boven aangehaalde *Kloekmoedigheydt*, enz. bl. 9 en 10.

gedweëe gemeensluî, gildebroeders en burgers, door 't voorbeeld van Nijmegen waarschijnlijk aangewakkerd, de hoofden bijeengestoken hadden, en eerst in een herberg daarna in de Broêrenkerk saamgekomen waren, om hun «rechten en privilegiën» nader te bespreken, en zelfs een stuk op te stellen en te onderteekenen, waarbij zij elkander toezeîden, die voor te zullen staan. De Overheid, dat «ongeoorloofd en van zeer kwaad gevolg» achtende, had in 't begin van January 1703 de gemeensluî daar opmerkzaam op gemaakt, en hen verzocht, het zooveel mogelijk tegen te gaan. Dat liet zich echter niet zoo gemakkelijk doen; en het gevolg was een over en weêrschrijven tusschen Overheid en Gemeensluî, en een aanhoudend vergaderen der verschillende gildebroeders in deze en gene kerken en elders, zonder voorkennis der Overheid en om, met goede en kwade woorden, aanhangers voor zich en onderteekenaars voor hun stuk te winnen. Den gildemeesters zelf verboden zij, met de Overheid in eenig overleg te treden vóór «de gemeente gezuiverd» was, d. i. de Gemeensluî, die, huns inziens, rechtens niet als zoodanig mochten optreden, afgesteld waren. Zoo naakte de keurdag op St. Paulus bekeering, donderdag 25 January, op welken de Overheid, vernemende, dat er eenigen waren, die sommigen van haar wilden bedanken en door anderen vervangen, der gemeente schriftelijk liet weten, dat zij geenerlei inbreuk of nieuwigheid daarbij zou dulden. In spijt daarvan werd dien eigen avond half tien den jongsten burgemeester, Hendrik van Bayen, bij een roêdrager met verscheiden gemeensluî en andere burgers verzelschapt, een stuk beteekend, waarbij in de veertig lieden, op naam aller gemeensluî en gilden, vertegenwoordigende de gansche burgerij der stad Arnhem, verklaarden, dat de regeering der tegenwoordige Overheid een einde had genomen, en zij zich van alle verdere regeeringszaken te onthouden had. Zij benoemden dien avond tevens een nieuw stel overheidsleden, waaronder zes van de bedankte, die echter, even als een der nieuwe, de keus niet aannamen; de 5 andere namen daarentegen den 27^{en} zitting, waarin zij door de burgerij werden gehandhaafd; terwijl de bedankte overheid door de burgerwacht genoodzaakt werd van 't stadhuis te blijven. Na vergeefsche pogingen, om de gekozen oude leden tot toetreding over te halen, werd een nieuwe keus door de gemeensluî gedaan, waaraan men zich toen, even als te Nijmegen, onderwierp. In Zutfen ging het terzelfder tijd eenvoudiger toe. De Overheid werd er wel uit naam van gilden en burgerij «bedankt», doch terstond daarna voor drie jaar op nieuw verkozen; terwijl er tevens een reglement op 't regeeringsbevel ontworpen, en door Overheid en Gemeensluî van weêrszijden geteekend en bezworen werd. In Tiel was weder meer rumoers geweest. De burgerij was daar den 9^{en} Juny 1702 begonnen met de Overheid te dwingen, veertien Gemeensluî, den vorigen dag door de gilden aangesteld, te doen beëedigen, op een lastbrief, mede door die gilden opgesteld; de secretaris was daarop, als zoon van een der schepenen, genoodzaakt geworden, af te treden, en een ander schepen, als vreemdeling, afgezet verklaard. De laatste ging nu met

dien eersten schepen den Landdag te Arnhem bijwonen, waartegen de Gemeensluî bij de Overheid verzet aanteekenden. De Landdag zijnerzijds verklaarde 't afzetten onwettig, en de stad werd met een gewapend bezoek uit de Heeren van 't Hof en 't Landschap bedreigd, waarvan de gilden en burgers wel al hun best deden verschoond te blijven, doch het eindelijk toch moesten toelaten. Een paar burgers, die de eerste aanstokers der beroerte geweest waren, werden uit de provincie gebannen, en de nieuwe Gemeensluî afgesteld. Veertien dagen later — den 19en December — kwam echter de kramergilde, op aandrang van den Dr. in de Rechten, Van Eck, bijeen, en de Overheid, daarin openbaar verzet ziende, liet eerst den deken der gilde, doch daarna Van Eck in hechtenis nemen, en gaf toen den deken weêr vrij. Op den weldra volgenden keurdag — Nieuwjaarsdag 1703 — verstond de Overheid, op de gewapende macht steunende, dat men volgens 't octrooi van 1652 moest te werk gaan, benoemde Jonkheer van Welderen tot eersten burgemeester, en legde een vertoog der burgerhop- en gewezen gemeensluî ter zij, dat het recht van keuze voor gemeensluî en gilden verlangde. Van Welderen bleek echter op hun hand, ging met den bevelhebber der engelsche troepen in de Republiek, generaal Cutts, briefwisselen, en wist een order van hem aan de tielsche bezetting te verkrijgen, om niets in de onlusten te doen, dan wat hij hun verzocht. Hij liet daarop de schildwachten die Van Eck bewaakten wegnemen, en dezen zoo vrij; waarna nog dienzelfden dag eenige gemachtigden uit de Gemeensluî op 't Stadhuis verschenen, en er een stuk lieten voorlezen, dat de door zich zelf, onder bescherming der soldaten, herkozen Overheid van 1 January weêr af- en een nieuwe, waaronder Van Eck zelf, en van de oude slechts Van Welderen en twee andere leden, aanstelde. De gewraakte Gemeensluî van July '2 werden herbenoemd, en klokgeluî, geweerschoten, versiering en verlichting van huizen en straten begroetten het nieuwe Stadsbewind, onder vergeefsch verzet van 't oude.

In Overijsel had de Overheid van Deventer zich 's Konings afsterven onmiddelijk ten nutte gemaakt, om de stadssleutels weêr in handen te krijgen, en hadden voorts zoo daar, als te Kampen en Zwolle, de Gemeensluî zich veroorloofd, de regeering naar hun inzicht te veranderen. In Utrecht ontstond te Amersfoort een hevige beweging. Daar waren sedert 1674 de wethouders bij loting uit de voornaamste burgers gekozen; sommige echter, duchtende anders van 't kussen te raken, dreven in December 1702, tegen den nieuwen keurdag, door, dat de keus, gelijk te Utrecht, bij stemming zou plaats grijpen. Andere regeeringsleden teekenden daar verzet tegen aan, en richtten zich in January tot de Algemeene Staten, met verzoek, dat de loting ook voortaan nog behouden werd, en alles onderwijl bij 't oude zou blijven, met uitzondering der aanstelling van twee regenten, die als vader en schoonzoon niet te gelijk konden werkzaam zijn. De Staten stelden hun verzoek aan eenige gemachtigden in handen, met last de zaak in der minne te schikken. Te Amersfoort was ondertusschen door

sommige ontevreden oudregenten de burgerij in opschudding gebracht, werden allerlei vergaderingen gehouden, en in April eindelijk door de rumoerige gemeente besloten, de gansche Overheid door die gemeente te laten «bedanken». Onder bewaking der markt door tal van gewapende en ongewapende burgers, ging men daartoe den 16^{en} over, en bracht de oudburgemeester Teekman, die de hand in de zaak gehad had, en een paar andere hoofdaanleggers — Van Houten en Saab — op 't kussen. Men toonde zich daar in 't algemeen weinig meê ingenomen, en ontkende de bevoegdheid der nieuwe regenten, gelijk der bij loting aangewezen kiezers. Een nieuw bewind werd aangesteld, waarvan Teekman en anderen geen deel meer uitmaakten, doch dat, met vliegende vaandels en slaande trom naar 't stadhuis geleid, daar beëedigd werd, en er de belofte van trouw der burgerij ontving. Deze bleef echter onrustig, terwijl de Staten hunnerzijds de oude regeering hersteld wenschten te zien, en vergiffenis voor 't gebeurde aanboden, zoo men daartoe wilde besluiten. Van Houten, nu Schepen geworden, riep in July de schutterij in de wapenen, om de afkondiging dier vergiffenis te beletten, liet eenige oud-regenten uit hunne huizen halen en vastzetten, terwijl andere gedwongen werden uit de stad te wijken; in enkele huizen werden de glazen ingesmeten, en één zelfs geplunderd. De gemachtigden der Staten, die met die der stad, aan 't zwarte bergjen daar buiten, aan 't onderhandelen waren, vermochten niets om de gemoederen tot rust te brengen, die nu al negen dagen in beweging waren; zoodat de Staten eindelijk besloten, zich gewapenderhand van de stad meester te maken. Men sloot daar toen echter de poorten, tot een grooter aantal manschappen, zoo te paard als te voet, met het noodige geschut aanrukte, en nu weldra de baas werd. De hoofden der beweging werden toen gevangen genomen en naar Utrecht gevoerd, en de oude regenten door drie gemachtigden van den hove in hun bewind hersteld. Van Houten en Saab werden na eenige weken veroordeeld, om onthoofd te worden, Teekman tot ballingschap, na 't zwaard over 't hoofd gehad te hebben; wat kort daarop omtrent alle drie werd ten uitvoer gelegd. De overigen kregen weinig tijds later vergiffenis, op 14 na, die echter mede allengs bij oogluiking weder binnen kwamen. Een gelijke vergiffenis volgde weldra voor de gansche provincie, waar ook elders, als o. a. te Rhenen, de rust minder ernstig gestoord was geworden.

In Zeeland, waar de Stadhouder, als Markgraaf van Vere en Vlissingen en eerste Edele, een meer persoonlijken invloed had, werd die laatste betrekking na zijn dood als vervallen beschouwd, en de Heer van Odijk, die er hem in vertegenwoordigde, door twee gemachtigden der Staten van die waardigheid vervallen verklaard. Naar 't Markgraafschap dongen de Koning van Pruisen en de Prinses-weduwe van Friesland. Die Koning, zich op zijn moederlijken grootvader, Prins Frederik Hendrik, beroepende, had onmiddelijk na 't bericht van Koning Willems sterven, door zijn gemachtigde, Schmettau, een vertoog bij de Staten laten indienen, waarin hij zijn vermeende rechten

zocht uiteen te zetten, en zich tevens al aanstonds meester gemaakt van de Graafschappen Lingen en Meurs; terwijl slechts de vaardige tusschenkomst van den bevelhebber van Grave hem belet had, zijn wapenschild daar aan 't Stadhuis te doen hechten. De Prinses-weduwe, als moeder van Koning Willem's onmondigen erfgenaam, beklaagde zich bij de Staten ten zeerste over deze handelwijs, en verkreeg van den hollandschen hove een mandement van indaging Zijner Pruisische Majesteit, wat deze natuurlijk ten zeerste mishaagde. 's Koning-Stadhouder's uiterste wil, in October in den Haag geopend, wees de Algemeene Staten als uitvoerders aan, gelijk zij 't ook bij dien van Frederik Hendrik waren, doch vermocht den Koning van Pruisen niet van zijn onrechtmatig verlangen terug te brengen, en zag den strijd tusschen hem en zijne nicht van Friesland nog lange jaren duren. Ook die over 't Markgraafschap hield dus nog langen tijd aan. De zeeuwsche gemeente kwam intusschen op vele plaatsen in rep en roer. In Tholen, waar door den Heer van Coppensdamme, in naam van den Stadhouder, veel willekeur gepleegd was, en men zich thans daarover wreken wilde, kwam door de aanmarsch van Staten-troepen alles weldra tot bedaren. Men morde er nu echter over den overlast door dezen gedaan, en 's Prinsen rekenmeester, de Heer van Sint-Jans Steen, Pieter Wouters, *permanent* raad der stad, had daarbij een verzoekschrift van eenige burgers in 't leven geroepen, bij 't welk zij de Staten verzochten orde te stellen op het aanstaande wetsbestel, daar 't reglement van 1675 nu door 't overlijden van den Stadhouder vervallen was. De Staten meenden, dat de tegenwoordige Stadsoverheid, die in Mei moest aftreden, voorloopig diende aan te blijven. Deze vernieuwde daarop zelve de regeering, en ontnam Wouters zijn raadsbetrekking, die zich nu op nieuw tot de Staten wendde. Na 't vertrek der soldaten, in July, ontstond er daarop een hevige beweging over 't gansche eiland tusschen den baljuw, Duurkant, met zijn aanhangers en die van Wouters partij; men begroette elkander zelfs met geweerschoten, tot eindelijk Wouters door de zijnen, die de bovenhand kregen, in triomf naar 't Stadhuis gevoerd werd. Een nieuwe Overheid werd nu aangesteld en Wouters weêr raad. «God almachtig» — schreef hij 21 Juny aan zijne vrienden, de regeerende burgemeesters van Goes — «die de herten van alle menschen regeert, heeft de gemoederen van de ingezetenen van onze stad en gansch eiland zoodanig bewogen, dat wel drie duizend huisluiden van alle dorpen, met vliegende vaandelen, in rijen en gelederen, met zeer goede wapenen, zijn tot in onze stad genaderd, mij met eenparige stemmen, 't geen onbegrijpelijk en onuitsprekelijk is, hebben toegejuicht en, van persoon tot persoon, om den hals gevallen en een kus van liefde gegeven; waarop al onze partyen zijn gevlucht, en heeft de Heer van Coppensdamme uit schrik gisteren avond van zijne Gecommitteerden-raadsplaats gedeserteerd, willende dezelve mij met eenparige stemmen daartoe gepromoveerd; echter hebbe zulks vooralsnog gedeclineerd. Wij hebben, tot overtuiging van de geheele wereld, den mode-

raten weg ingeslagen, en getoond dat ik aan de begeerlijke kant niet en was, alsmede, om den Heer burgemeester (van Goes) Everdijks wille, den Heer Jacob van Vrybergen en die familie behouden. Alles is zonder iemand te beschadigen, in persoon noch in goederen, afgeloopen. Indien de baljuw en Coppensdamme [1] of Leempoel (echter) in de stad te vinden waren geweest, ik had ze niet kunnen redden. Nu hebben alle de huisluiden, deze actie geëindigd zijnde, begeerd, door mij alleen afgeleid te worden, zulks dat ik als generaal haar, vooruit marcheerende, hebbe gebracht tot buiten deze stad, daar ze met generale salvo's van mij haar afscheid namen. God komt toe alle lof, eere, en dankzegging tot in der eeuwigheid!» [2]

De Staten toonden zich daar evenwel gansch niet meê ingenomen, daagden den reeds weder uitgeweken Wouters openlijk in, en gaven 't Hof van Holland verlof, eenige thoolsche belhamels als gevangenen naar Den Haag te voeren; terwijl de wet door hun gemachtigden op nieuw veranderd werd. Wouters raakte vervolgens, buiten af, te Munster en Wezel, nog in ongelegenheid, daar hem zeker uitheemsch officier, Wolters van Seehjelm, bij den Raadpensionaris betichtte, met den Koning van Pruisen over de verkrijging van 't Markgraafschap onderhandeld te hebben [3].

In Goes was thans de tijd voor de gebannen Heeren van 1694 daar, om hun zetels weêr in te nemen. Bij een reeds in 1699 door den overleden Stadhouder onderschreven, doch hun zelf eerst na zijn dood toegekomen stuk, hadden zij verlof erlangd, in de stad zelf terug te keeren [4], en daarvan aanstonds gebruik gemaakt. Hun aanhang wenschte er hen natuurlijk weêr het bewind te zien voeren, en zij zelf zonden daarop den 1[en] Mei een verzoekschrift bij de zeeuwsche Staten in, tot «herstel in de regeering, van welke zij gansch ten onrechte ontzet waren geworden». De in anderen zin gestemde goessche afgevaardigden hielden intusschen een gunstig besluit der Staten voor hen tegen, en zij begrepen toen niet langer te moeten aarzelen, om zich door de meerderheid der burgerij zelf te laten herstellen, gelijk reeds den 23[en] Mei plaats greep. Nadat toen, in de Statenzitting van den 30[en], de goessche Heeren gezegd hadden, dit als «een gedane zaak» te moeten beschouwen, waarmeê ze zich evenwel niet verder konden inlaten, werd den volgenden dag door de Staten goedgevonden, «te annulleeren, vernieten, en te houden alsof niet in wezen waren geweest al de sentenciën

---

[1] Over de zedelijke schandalen door dezen, Pieter Carel de Bils met geslachtsnaam, reeds veertien jaar vroeger verwekt, zie de getuigenis van zijn schoonmoeder van Vryberghen op haar doodsbed achter 't vertoog van Wouters over zijn wangedrag.

[2] Gedrukt achter de *Remonstrantie van de HH. Gedeputeerden der stat Tholen.*

[3] Zie het aangeteekende bij Van Wijn *Aant. en Bijvoegsels*, enz. op Wagenaar, XVII. bl. 250.

[4] "Op den 7 April 1702 hebben zy ontfangen de acte van den Koning geteekend den 20 Nov. 1699, daarby hun werd gepermitteerd binnen de stad Goes te komen, zulks zy wat min als tien jaren buiten hare huizen hebben moeten blijven". (Zie hun *Kort Berigt en Verhaal* enz. 1702).

tegen de herstelde Heeren vroeger gewezen; terwijl in de zitting van 8 Juny hun eigen vertegenwoordiger betuigde, uit hun naam «den goedertieren God met hart en mond te loven en te danken, dat het Hem genadelijk behaagd had, de groote verdrukkingen, waarin veel hunner met hun gezin die 10 jaar als versmoord lagen, bij trappen te verminderen tot een volkomen vrijheid en herstel toe; en dat zij niemand in het bijzonder tot het voorwerp van hun aanmerking maakten, doch meenden den voorgaanden tijd geen ongelijk aan te doen, als zij hem veel abuizen, en, ten aanzien van de financiën, in verscheiden gevallen, eene ruime direccie, en, ten respecte van de policie, een soort van onvrijheid als eigen toeschreven». Zij verklaarden zich echter «gereed en gewillig, om door hun afgevaardigden alle overtredingen, zoo er bevonden werden, te helpen herstellen, en zoodanige vaste wetten te maken, waardoor de hoogheid en gerechtigheid van de provincie, de privilegiën en voorrechten der steden en subalterne collegiën, de kracht en luister van de vrije wettige regeering van Staat en Kerk ongeschonden gehandhaafd, en in 't algemeen de verdediging van 't Vaderland, de welvaart en het burgerrecht van de ingezetenen bewaard en bevorderd mochten worden, opdat een iegelijk, zoo overheden als onderdanen, confidentelijk mocht berusten in de getrouwe uitvoering van al de deelen der wettige regeering» [1]. Dat niet ieder den staat van zaken, door hun herstel, in zulk een rooskleurig licht, als zij zelf, beschouwde, noch de toekomst, onder hun bestier, met hetzelfde vertrouwen te gemoet zag, bewijzen de kreupelrijmen door hunne uit den zadel gelichte tegenstanders tegen hen gericht, en aan 't slot waarvan het o. a. minder vleyend voor hen heet:

Oorlof, koopluî en goede borgerye,
't Is met ons Land gedaan:
't Hangt positief maar aan een draad van zwakke zye;
Laat ons naar elders gaan,
Daar God de Heer ons door Zijn raad zal trekken;
Want geweld ons hier regeert door een kot vol — gekken [2].

Te Middelburg was de goê gemeente vooral gebeten op den ontvanger van den 200^en^ penning en rentmeester beooster Scheld, Alexander De Muyncq, en werd daarin gestijfd en opgezet door Mr. Daniel Fannius, en den oudgezant in Engeland Jan Pieter van den Brande. Het slecht beheer en de treurige staat der gewestelijke geldmiddelen kwam daarbij vooral ook ter sprake. Den 1^en^ July werd door Fannius en zijn aanhang een verzoekschrift bij de Overheid ingediend, waarin op het ontslag van De

[1] *Admissie van de HH. van Goes ten vergadering van Zeeland*, enz.

[2] *Adolf Westerwijk of Cromwel op sijn laatste beenen*, op de wijze *O, Paris wreet* (Gecomponeert by my Joos Dingemansen Leyts, historieschrijver en translateur der stad Goes. Gedrukt weet je wel waar, gaat soekten naar).

Muyncq en andere overheidsleden werd aangedrongen; ten gevolge waarvan men, voor dien aandrang zwichtende, buiten De Muyncq nog twee raadsleden en vier schepenen bedankte. De Muyncq daarin echter niet lijdelijk berustende, diende zijnerzijds een door ettelijke medeburgers onderteekend vertoog in, waarin hij zijn wederpartij van amptsbejag beschuldigde, en met name Van der Brande verweet, zijn bewindhebbersplaats bij de Oostindische Compagnie voor zijn eigen zoon te begeeren. De nieuwe regeering vaardigde in November daartegen een waarschuwing uit, waarbij zij vergiffenis aanbood aan allen, die vóór vijf December hun onderteekening te niet wilden doen, met belofte, zich voortaan «gerust en vreedzaam, gelijk goede burgers betaamt», te zullen gedragen, onder uitdrukkelijk verbod, verder «eenige rekesten bij turbe te teekenen of eenige pasquillen of andere tot oneer strekkende pamfletten tot nadeel van iemand te fabriceeren». De door anderen tot deelneming overgehaalde onderteekenaars lieten zich nu allen tot aanvraag om die te nietdoening bewegen, en tevens om aangifte te doen van wie hun tot onderschrijving hadden gebracht. Dezen werden toen, bij besluit van 6 December, met ontzetting hunner verschillende stadsrechten en betrekkingen — als poorterschap, kapiteinschap, luitenant- en commiesschap, lijkbidderschap, bodeschap op Amsterdam — gestraft; den Procureur Larsman werd de bank ontzegd en bevolen, zijn bordjen van procureur en notaris tot nader orde in te halen; drie anderen personen de vrijheid van wacht-, poort-, en boomgeld, stadswijn- en bieraccijns, die zij tot dusver van de gunst der Overheid genoten, ontnomen.

Was te Middelburg slechts de eene regeeringspartij voor de andere op 't kussen geraakt, te Vere toonden zich de Heeren van 't bewind minder partijziek gestemd, en ontwikkelden hun beginselen ten dezen in een advies aan de Staten, naar aanleiding van een hun door 94 burgers en kooplieden, op 27 November, ingediend vertoog, tegenover de waarschuwing door de Overheid van Middelburg gedaan, en dat nu door deze hooglijk werd afgekeurd. Zij betoogden daarbij, dat, «naar den aard der regeering van dezen Vereenigden Staat in 't algemeen en 't burgerlijk bestier der Provincie in 't bijzonder, waar de afgevaardigden ter Statenvergadering niet anders hadden, dan het vertegenwoordigend gezag van hun principalen, en die weder geen ander dan dat van hun burgers en ingezetenen, deze in 't algemeen, en voornamelijk de gequalificeerde en gegoede, meer vrijheid hadden van te hooren en zien, en openlijk belang te stellen in den stand der staatszaken, dan in eene despotieke, eenhoofdige of andere regeeringsvorm, minder volksmatig dan deze; dat daarbij het gebruik van die geoorloofdheid in de tegenwoordige minder bepaalde vrijheid meer in zwang was gebracht, dan wel in 't verloopen regeeringstijdperk; dat langs dien weg ieder ingezeten van meerder of minder aanzien en vermogen kundig geworden was van den thans zoo gedrukten stand der provinciale geldmiddelen; dat de afgevaardigden ter vergadering hun verlegenheid daarmeê onbewimpeld hadden betuigd, tot zoover zelfs, dat die verlegenheid in een algemeene angst was veranderd, op ondervinding,

dat, na verloop van zooveel tijds, en zooveel onlusten en troebelen, geen de minste geldmiddelen nog waren uitgevonden tot redres der verwarde financiën; dat de voorzeide perplexe toestand zoo openbaar was geworden, dat ieder regent, koopman, burger, of ingezeten had beginnen gevoelig te worden van het gevaar, dat bij langer uitblijven van provinciale geldmiddelen aanstaande was, voornamelijk als tevens wereldkundig werd, dat het fonds ter betaling der soldij van de milicie al over maanden op was, en het te-kort niet gevonden; dat de verschillende solliciteurs, ter betaling daarvan, volmondig en alom uitspraken, dat de wisselbrieven bij hen geaccepteerd, bij gebrek van betaling, gekeerd wierden, en in de openbare kantoren, daartoe gesteld, niets te vinden was. Waarom de Heeren van Vere vermeenden, dat, zoo ooit ten minste toen, in zoo'n gevaarlijk gewricht van zaken, ieder burger recht had zich daarover te bekommeren, en van gevoelen waren, dat het dien onderteekenaars voor geen misdaad mocht worden aangewreven, dat zij van die bekommering bij adres hadden doen blijken, en haar ter kennis gebracht van den vertegenwoordigenden Soeverein, haar vastmakende aan het vermoeden, dat het redres vertraagd wierd. En zoo hun al iets onzichtelijks ten opzichte van de bewoording was ingeslopen of ontvallen, de verschooning der onderteekenaars, geen kwade bedoeling gehad te hebben, naar den aard der burgerlijke regeering en de zachtmoedige voorbeelden onzer voorouders behoorde te worden aangenomen. Voornamelijk in dit tegenwoordige zoo vrije regeeringstijdperk, waarin zoo onlangs, en bijna in alle steden van Zeeland, die wijze van doen op verscheiden stonden gebezigd was. Ook de manier van zich terstond tot de Staten gewend, en de Stadsoverheid als ter eerster instancie voorbijgegaan te hebben, mocht voor geen de minste feil, laat staan een daadwerkelijke misdaad doorgaan, en het toonen van gevoeligheid daarover zou een voorbeeld wezen, waarvan in vorigen tijd de weêrgâ niet gezien was; terwijl naar de gronden der Staatsregeering, waarbij het soeverein gezag niet door de leden afzonderlijk maar gezamenlijk vertegenwoordigd werd, het onder de leden onderling een onderwerp van naijver behoorde te wezen, zoo een lid» — gelijk hier die van Middelburg — «in 't byzonder teekenen van zijn gramschap woû geven tegen hen, die het algemeene regeeringslichaam, bij voorkeur boven hun stedelijke Overheid, over den staat der openbare zaken met hun smeekschrift hadden ontmoet. De gansche zaak der bewuste onderteekening diende dus, naar hun inzicht, buiten alle verder vervolg te blijven» [1].

Was zoo de Staat aanvankelijk min of meer, hier en daar zelfs bloedig, in roer, op kerkelijk gebied werd er van de roomsche zijde in deze jaren hevig getwist, en een krachtdadige tusschenkomst van Staatswege noodig. Sedert door de pauselijke beschik-

[1] Zie het *Extract uyt de Notelen ten Rade der Stadt Vere in Zeeland*, *rakende de* 94 *teekenaars der Requeste;* den 24 January 1703.

kingen van 1646 de trentsche geloofsbelijdenis bezegeld, en de afwijkende gevoelens van Jansenius veroordeeld waren, hadden dezen toch onder de roomsche geestelijkheid of *klerezie* voortdurend voorstanders gevonden; felle bestrijders daarentegen in de hoe langer zoo meer veldwinnende leden der door Loyola gestichte Sociëteit van Jezus. Gelijk dezen thans door Koning Lodewijk in Frankrijk den baas speelden, zochten zij zich ook hier hoe langer hoe meer onder hun geloofsgenooten te doen gelden, en raakten daardoor bij dezen zelf, wegens hun «onverdraaglijke opgeblazenheid, onophoudelijke twistziekte, onverzadelijke baatzucht, en onlijdelijke onvoegzaamheid» verfoeid. Door een Concordaat met Rome's hollandsche zending hadden hunne *paters* in 1624 verlof gekregen om, onder 't gezag van den apostolischen Vicaris, als hoofd dier zending, met andere wereldlijke priesters het herderlijke werk te verrichten, doch het sacrament van 't huwelijk slechts uiterst zelden, en te Haarlem zelfs in 't geheel niet, zoo min als doop en oliesel, te bedienen. In Gouda, Rotterdam, Alkmaar, Zutfen, Bolsward, mochten zij geen medgezel of *socius* zenden, tenzij de Vicaris het geraden achtte, en hadden daar één pater, even als in den Haag, Haarlem, Hoorn, Middelburg, Zieriksee, Leeuwarden, Groningen, Zwolle; te Utrecht, Leiden, Delft, Amsterdam, twee. Waar een vast aangestelde priester het pastoorsampt bekleedde en waarnam, mochten zij geen hunner paters zenden, al ware 't ook maar om te preêken, biecht te hooren, katechizeeren, en derg., dan met zijne voorkennis en toestemming of die van den Vicaris. Tal van streken met Roomschen bevolkt — als Twente, het platte land van Utrecht, Rijnland, Schieland, en Delfland, Kennemerland en West-friesland — telden geen andere dan priesters van de klerezie. In de steden zochten zij zich daarentegen vooral te nestelen en wortel te schieten; toch waren er weinig plaatsen van eenig aanzien in de zeven provinciën, waar de klerezie niet had stand gehouden en de roomsche gemeente bestierde, en zoude deze 't dan ook zonder de Jezuïten best hebben afgekund. In Utrecht bijv. waren er binnen stads poorten zes wereldsche priesters, die alle vier dagen voormiddags twee vergaderingen hielden, en in de voorsteden twee, die daar het zelfde deden. Toch waren er buitendien nog twee paters Jezuïten, twee Predikheeren, en een Augustijner, de laatste tegen 't Concordaat, ingekropen, en die er een bijzondere woning en kerk hadden, waar zij alle zon- en heilige dagen hielden. Gingen ze evenwel 't land uit, dan zou — duchtte men — 't met schapulieren, rozekranzen, koordekens, riemen, aflaten, menigvuldige biechten en communiën, de onbevlekte eer der H. Moedergods, haar beelden, enz. gedaan, en 't gansche land meer Jansenistisch dan Roomsch gestemd raken. De Jezuïten vooral hadden er tweedracht in de kerk gezaaid, en tusschen hunne volgelingen en die der klerezie tweespalt verwekt, die toegenomen was naarmate hun getal er grooter werd. Nog in 1666 was door den Paus bevolen, zich stipt aan 't Concordaat te houden; doch dit was niet gebeurd, en een der hoofdredenen, waarom de tegenwoordige Vicaris

zich zoo onaangenaam gemaakt had, was, dat hij, na 't oordeel der paters, wat te veel daarop had aangedrongen en zijn gezag tegenover hen wou laten gelden. Reeds vóór honderd jaar hadden zij tegen zijn voorganger Sasbout gezegd: «wij willen niet langer onder u staan, wij willen zelf regeeren»; en die heerschzucht was hun bij toeneming eigen gebleven, en dreef hen en hun aanhang thans, zijn opvolger den voet te lichten [1]. Deze opvolger was sinds 1689 de toen veertigjarige Petrus Codde, een Amsterdammer van geboorte, die, te Brussel tot aartsbisschop van Sebaste gewijd, aan 't hoofd der hollandsche zending gesteld was, doch daar na luttel jaren reeds, ofschoon vooreerst nog te vergeefs, door de tegenpartij verdacht werd gemaakt. Na 1697 werd dat echter erger. Als biechtvader van de fransche Vredegemachtigden was toen de pater Jezuït Doucin meê naar den Haag gekomen, die in een klein fransch geschriftjen een hoogst eenzijdige en bedriegelijke voorstelling der ontwikkeling van 't Jansenisme in Holland gaf, en in den kwaadwilligen pastoor van de Ketel, Adriaan van der Wijck, een gedienstig handlanger had gevonden. De Vicaris zond het, zoodra hij er kennis van kreeg, naar Rome ter veroordeeling, en gaf, daar men, door de tegenpartij bewerkt, hem op antwoord liet wachten, zelf een wederlegging in 't licht. In steê van hem in zijn weêrstand te schragen, besloten in September 1699 de met de zorg voor de hollandsche zending belaste Cardinalen, hem — als, naar hun meening, niet geheel vrij van jansenistische dolingen — te ontslaan, en den hem vijandig geworden Theodorus de Cock tot provicaris aan te stellen. Om door zulk een onverhoedschen maatregel niet te veel aanstoot te geven, noodigden zij hem in de vleyendste uitdrukkingen tot deelneming in de viering van 't jubeljaar te Rome, als waarbij hij «de geestelijke schatten, voor alle Kristenen dan open staande, zou kunnen deelachtig worden; terwijl (zijn) uitnemende Godsvrucht hem daarenboven veel troost en voldoening zou doen putten uit het eerbiedig bezoek der grafsteden van de heilige Apostelen, en zoo menig andere gewijde steê». Hij gaf der uitnoodiging gehoor, tot zijn tijdelijke plaatsvervangers een viertal geestelijken benoemende. Met hoeveel staatsie te Rome ontvangen en hoe beleefdelijk in schijn bejegend, vond hij zich weldra vijandig tegengewerkt, en zag een drietal Cardinalen de taak opdragen, de tegen hem uit Holland, door Van der Wijck, De Cock, en anderen, ingebrachte beschuldigingen te onderzoeken. Zijn weêrspraak baatte even luttel als het tegenvertoog, door wel 300 betergezinde nederlandsche geestelijken voor hem opgesteld en overgezonden. Op Pinxtermaandag 1701 werd De Cock, toen als pastoor te Leiden werkzaam, door een pauselijken brief verwittigd, dat Codde van zijn vicariaat ontzet, en dit voorloopig aan De Cock was opgedragen; en drie dagen later gaf de pauselijke internuncius te Brussel, Bussi, den

---

[1] Zie het *Nauwkeurig en regtzinnig onderzoek*, enz. opgesteld door M. v. C. P. (Tot Emmerik, by Felbrencius Abbema, 1703).

beiden kapittels van Haarlem en Utrecht daar bericht van, met aanmaning tot dadelijke gehoorzaamheid en onderwerping. Zij weigerden die echter, zoolang zij hun bezwaren daartegen niet te Rome hadden ingebracht; terwijl De Cock hen zijnerzijds daarentegen, op een aanmatigenden toon, schriftelijk uitnoodigde, hem te gehoorzamen [1].

Veel rumoers werd door deze handelwijs van Rome en zijn leidschen herder en leeraar in den lande verwekt, en de Staten van Holland, weinig gesticht over 't gezag, dat een uitheemsche kerkmacht zich aanmatigde, om, zonder hunne voorkennis, kerkelijke voorschriften in den Staat der Vereenigde Nederlanden te geven, vaardigden, na bekomen inlichting van eenige geestelijken, den 17en Augustus 1702 een plakbrief uit, waarbij zij deden weten: hoe tot hun kennis gekomen was, «dat Petrus Codde, aartsbisschop van Sebaste, die over de roomsche kerk in de Nederlanden met den titel van Vicaris-apostoliek was gesteld, door den Paus naar Rome was ontboden, en aldaar bij provizie in die bediening gesuspendeerd, en in zijn plaats aangesteld eenen Theod. de Cock, zich onthoudende te Leiden; dat de internuncius van den Paus hier te lande een capittel van eenige priesters zou hebben willen doen vergaderen, om die suspensie en aanstelling bekend te maken; dat de voornoemde Cock reeds eenige priesters had gesuspendeerd en afgezet; dat, van tijd tot tijd, meer geordende priesters en monniken, tegens den teneur van Hunne voorgaande placaten zich in hun land begaven»; en hoe zij daarom, tegen dat alles willende voorzien, goedgevonden hadden, «aan alle zoogenoemde Roomsch-katholieke ingezetenen dezer landen, en anderen, te verbieden, zoodanig capittel te assisteeren, of 't geen daar besloten werd te achtervolgen of doen achtervolgen, en bepaaldelijk, dat niemand, wie het mocht wezen, hier eenige bevelen van wegen den Paus of eenige vergadering, hoedanig ook, om d'een of d'ander Roomsch-katholiek naar Rome te doen vertrekken, zou mogen ten uitvoer leggen of, gelegd zijnde, gehoorzamen; dat ook niemand voor Vicaris mocht worden erkend, als die naar gebruikelijke orde, behoorlijkerwijs gekozen en bij de HH. Hun Gecommitteerde Raden toegelaten zou zijn; dat de voornoemde Cock zou worden verboden, gelijk bij dezen geschiedde, dat Vicariaat in eeniger manier te bedienen, en dat niemand hem in die hoedanigheid zou hebben te erkennen of gehoorzamen; en dat al 't geen hij op dien naam verricht of bevolen mocht hebben, en bepaaldelijk het schrijven en afstellen van eenige priesters voor nul en van geender waarde zoude worden gehouden; dat eindelijk van nu af aan geen geordende priesters of monniken binnen deze landen zouden mogen komen». De Kock zelf werd vervolgens door den Raadpensionaris bij zich ontboden, die hem dit stuk ter hand stelde onder nadrukkelijk bevel er naar te handelen, en al het mogelijke aan te wenden, om Codde hoe eer hoe beter uit Rome naar 't Vaderland te doen keeren. Bij klokgelui werd drie

---

[1] Verg. Bennink Jansonius, *Geschiedenis der Oud R. Kath. Kerk in Nederland*, bl. 157 en v.

dagen later het genomen besluit afgekondigd, en gaf De Kock daarop een brief «aan de vredelievende ingezetenen» in 't licht, waarin hij den tegen hem gewekten storm tot bedaren zocht te brengen, en beloofde, van ganscher harte en zooveel hij vermocht, de bevelen zijner «hooge en wettige overheid» na te komen, «tot het Haar goedertierenlijk behagen zou eenige wijziging ter zake te maken». De Internuncius drong er daarentegen bij Codde's viertal op aan, dat zij, De Cock als Provicaris erkennende, de hun opgedragen tijdelijke betrekking zouden neêrleggen, waaraan zij natuurlijk echter geen gehoor gaven. Daar van Codde's terugkeer niets vernomen werd, namen de hollandsche Staten in February 1703 een besluit, waarbij zij ten sterkste daarop stonden, en droegen den man zijner zuster Maria, Frederik Bloemert, op, naar Rome uit hun naam te schrijven, dat zij hem binnen drie maanden weêr verwachtten, en anders de Jezuïten uit Nederland zouden verbannen en De Kock in zijn huis laten bewaken. De Paus gaf Codde nu met Paschen verlof terug te keeren, doch vaardigde te gelijker tijd, den laatsten dag der stille week — 17 April — een bul uit, in welke hij, verklarende hem «om rechtvaardige en gewichtige redenen geschorst te hebben in zijn Vicaris-ampt, en een Provicaris in zijn plaats gesteld, krachtens zijn apostolisch gezag en onder straffe van den ban, allen geestelijken der zending strengelijk verbood zich te verstouten, om zich in dat geestelijk bestier te mengen»; met de mededeeling, dat hij den geschorsten Aartsbisschop, op zijn vertrek staande, bij zijn afscheidsbezoek, te verstaan had gegeven, «geen hoop te mogen voeden om immer in zijn ampt weêr hersteld te worden, hem aanmanende, zijn aanhangers van alle krakeel zijnenthalve af te houden, en alle ergernis, jammerklachten en schijnredenen met de apostolische uitspraak tot zwijgen te brengen: weest uwen Overheden gehoorzaam» [1].

Het stuk verwekte groote ontroering in de provinciën der hollandsche zending, en lokte er hevige weêrspraak uit. «Zoolang de vereenigde nederlandsche roomsche kerk van apostolische Vicarissen was bestierd, was er nooit zulk een tempeest ontstaan»; het was de eerste maal dat men er zulk een bestierder «met suspensie of opschorting van bediening bedreigd, veel min metterdaad gesuspendeerd had, als men nu door onderkruiping en misleiding had weten te weeg te brengen, niettegenstaande Zijn Hoogwaarde van Sebasten, in geenen deele, 't zij in deugd of gezonde leering, voor zijn voorgangers behoefte te wijken. Geen wonder dus dat er zich ieder meê bemoeide, en voornamelijk zijne getrouwe klerezie» [2]. Het verlof tot terugkeer was door de zijnen «met toejuiching te gemoet gezien, doch weinig verwachting, dat de Heilige Vader zoo kort daarna zijn boosaardige bulle *aan zijn geliefde kinderen in Holland en de*

---

[1] Zie de *Bulle van den Paus Clemens XI aan de Rooms Catholyken van de Vereenigde Provinciën.* Na de copye van Romen, gedr. tot Brussel by Zacharias Bettens, in St. Jan Baptist, 1703.

[2] *Derde Sendbrief van Adeodatus aan alle de Catholyken van het Ver. Nederland, strekkende tot verdediging van den doorl. Aartsbisschop van Sebasten*, gedr. tot Delft, by H. van Rhijn, 1703.

Vereenigde Landschappen zou hebben doen opstellen en afvaardigen» [1]. Geen, die er niet het geheime bedrijf der paters Jezuïten in zag, die er dan ook met den bijtendsten schimp voor vervolgd werden. Sommigen wilden er slechts hun «doodstuipen» in zien, daar — als zij schreven — «wanneer iemand op 't uiterste ligt, hij gemeenlijk, eer hij van de wereld scheidt, eenige schrikbarende beroerten maken zal, die men doodstuipen noemt, en dusdanig zijn, dat men nauwlijks weet of 't beroerten van redelooze of van rede gebruikende menschen zijn» [2]. Men meende «al door een verrekijker te zien, dat de winkel der monniken in 't kort op 't vrijdagsche erfhuis zou komen, en de broêrtjens zich dan met een dunne spoeling zouden moeten behelpen»; waarom men zich zelfs «een weinigjen boos op de Jansenisten» maakte, «als belettende, de onwetendheid weder te doen herleven, doordien zij de Godgeleerdheid zuiver aan de consciënciën der menschen voorhielden; en, dat nog erger was, rieden, dat het volk den Bijbel, in een iegelijk zijn moedertaal overgezet, moest lezen en onderzoeken; daar beneffens verhieven zij de eenvoudigheid der oude Kristenen in cas van Godsdienst, en ontblootten den Paus van zijne onfeilbaarheid. O, goede Goôn! het hekken is van den dam, de verkens loopen in 't koren, de tijd is er geweest, zij is er geweest, dat de Paus de macht had, van Keizers en Koningen af te zetten, en haar land te geven aan wie hij wilde» [3]. Men pluisde de leerstellingen der Jezuïten na, leî de reeks hunner gevaarlijke grondstellingen bloot, vergeleek hunne leer der genade bij die der Joden, en ried tot het lezen van Pascal's *Provinciales*, waarbij «men zich niet zou kunnen onthouden van zuchten, dat de Jezuïten de wet Gods zoo hebben mishandeld, en van lachen, dat wie zich voor de bazen overal uitgeven tot zulke zottigheden zijn vervallen; en nochtans» — schreef men — «durven zij andere vrome lieden, op wier leering niets te zeggen valt, voor ketters uitkrijten, en door dezen bullebak de menschen vervaard maken en aan hun snoer houden; doch die weten, dat de kunst van liegen, lasteren, enz. met regels in de Sociëteit wordt geleerd, kreunen zich deze praat zeer weinig, wetende dat de naam van ketter in de woordenboeken van de Jezuïten beteekent: iemand, die de ruime en verderfelijke gevoelens van die Jezuïten tegengaat en verfoeit; en al schreeuwen ze met hunnen aanhang nog zoozeer, zij zullen nooit te wege brengen, dat hetgeen altijd als een dolinge in Gods kerke is geoordeeld geweest, nu een waarheid worde. Zij mogen het ter smuik langs de huizen bij vrouwen, jonge dochters, en onwetende menschen gaan

[1] Naar de opmerking van R. L. in zijn *Elenchus Historicus* der Molynisten en Jansenisten. T'Amsterdam, by Jacob van Royen, boekverkooper in de Kalverstraat by de Kapel, 1703, bl. 55.

[2] *Jezuïtsche doodstuipen in 't bekuipen, opstellen, en uitstroyen van zekere bulle*, enz. 1703.

[3] *Klagende Merkuur*, opgedragen aan de Hr. Fr. Fairlemont, Theol. Dr. door H. Spoor. Tot Utrecht, 1703.

veilen, doch die koopmanschap zal bij verstandige luiden niet gelden, maar bij stoelezetsters, stovedraagsters, deurbewaarsters, en dergelijk slag van volk» [1]. «'t Geen de Profeeten eertijds geklaagd en beweend hebben», riep men uit [2], «zien we in dezen tijd — God beter 't! — al te veel vervuld worden; de lasteringen, de logentaal hebben de overhand en overstroomen het aardrijk. Men spaart geen priesters, geen patroons, geen bisschoppen, geen aartsbisschoppen! Een ieder steekt zijn tonge uit, als een boog van logenen en niet van waarheid; men leert nu elkanders tonge logen spreken, niet alleen zonder eenige de minste ontrusting des gemoeds, maar alsof 't geen men zegt waarheden waren, en alsof men God daarmeê dienst deed. De ijverigsten en gauwsten hierin zijn zonder tegenspraak de Jezuïten, en die bij hen ter schole en ter kerke gaan; geen tonge kan uitspreken, noch penne schrijven de veelvuldige en grove logenen, die deze schrandere gasten tegen allerhande geestelijke personen sedert vele jaren hebben uitgespogen, en nog dagelijks uitspuwen. De zucht, die zij hebben, om hare Sociëteit aanzienlijk, ja, meester over de heele kerk te maken, is zoo groot, dat zoo ras als er iemand opstaat, die, naar hun oordeel, daarin eenig beletsel zou kunnen zijn, zij terstond bij hen zelven besluiten, zoo'n persoon te vervolgen, en vooral zijne achtbaarheid bij grooten en kleinen te benemen. Ze draayen en misduiden zijn woorden zoodanig, dat ze er welhaast gevaarlijke en verdachte ketterijen in vinden, die ze eerst onder de menschen heimelijk, en daarna openlijk op de preêkstoelen, in de katechizaciën, in gedrukte boeken, dengenen, welker achting zij oordeelen haar Sociëteit nadeelig te zijn, openlijk aanwrijven» [2]. «Ergernis», achtte men 't, dat, door 't bedrijf der Jezuïten, «nooit een geruste regeering in 't geestelijk wezen zou; want dewijl het den Jezuïten, monniken, en eenigen weinigen van de klerezie, te Rome zoo wel gelukt was met hunne zaak tegen den aartsbisschop van Sebaste, zoo zouden ze in het toekomende altijd den zelven weg ingaan: is er een vicaris, die hen mishaagt, zij zullen hem te Rome op dezelfde wijs, als nu, beschuldigen, en de Romeinen zullen hem den schop geven, en dus zal er in 't land altijd onrust en binnenlandsche strijd zijn». Men maakte er nadrukkelijk opmerkzaam op, «uit wiens koker de bul, die zoo schromelijke ergernissen en gevolgen na zich sleepte, gekomen was: uit dien van die zwarte mannen, die den Paus en zijne ministers als de kat gebruiken, om in Holland, gelijk zij overal doen, de heerschappij in 't geestelijk te voeren» [3]. Men riep daarom ook openlijk de soevereine nederlandsche Staten op, «de oogen te openen en op hun getrouwe onderdanen te slaan, die zoo wederrechtelijk door ongehoorde kuiperijen

---

[1] *Rechtmatig ondersoek wiens gevoelen noopende de Gratie beeter is*, enz.

[2] *Valeriaensche Pijnbank ofte kort en kragtig middel, om alle hedendaegsche lasteraers en bysonderlijk de PP. Jesuïten*, enz. *den mond te stoppen, uitgegeven door* Germanus Loiolophilus, 1703.

[3] *Doodstuypen*, enz. bl. 12.

werden vervolgd en onderdrukt. Men strooit» — riep men hun toe — «bullen uit tegen 't recht van alle landen door heimelijke wegen, en men wil maar door een brief, dien de postjongen brengt, een priester buiten zijn ampt en bediening zetten! Ongehoorde, onlijdelijke dingen! De ware oorzaken, aanstokers, en uitvoerders van al deze oproeren zijn voornamelijk de paters Jezuïten, die niet anders dan onderzoekers, verspieders, en inquisiteurs van de Pausen zijn, die tegenwoordig op nieuw in Frankrijk de treflijkste mannen zoo onrechtvaardiglijk vervolgen en verdrukken, die altijd en overal roervinken zijn, die in geen Universiteiten, daar zij ingekropen zijn, rust laten zoo lang zij geen meesters daarvan kunnen worden. Uwe wijsheid weet, wat middelen zij zal gebruiken om 't Land van zulke roervinken te zuiveren. Ons vertrouwen is zoo groot op Uwe hoogwijsheid en goedertierenheid, dat zij welhaast krachtige en spoedige middelen zullen beramen, om, onder Uwe genadige oogluiking, onzen Sebastenus, als onzen geestelijken Vader en Herder, te mogen wederkrijgen en behouden. Dit doende zal de Hemel Zijne zegeningen over Uwe rechtvaardige ondernemingen nog overvloediger doen komen, alzoo er niet is 't geen een Volk, een Land gelukkiger maakt, dan een nauwe handhaving der Gerechtigheid en bescherming der Onnozelheid. Wij zullen in die hoop deze latijnsche tijdspreuk hier ter neder stellen: *orDInes hoLLanDIæ sebastenI DefensoreS et proteCtores»* [1]. De hollandsche Staten toonden zich deze spreuk en 't in hun gesteld vertrouwen waardig. Nadat de bul hun Gecommitteerden tot nader onderzoek in handen gesteld, en in hun zitting van 25 Mei door den Pensionaris Akersloot het verslag over dezer bevind van zaken uitgebracht was, verklaarden zij, «na dat onderzoek en dat van een missieve van den internuncius te Brussel, waarbij deze een gedrukt exemplaar dier bul aan een ingezeten van den Staat had overgezonden, met verzoek er zich naar te regelen, en het aan andere Katholieken mede te deelen, en na overweging tevens van een arrest van 't Parlement te Parijs, waarbij o. a. verboden werd eenige brieven, bullen, of bepalingen van den Paus te ontvangen, doen lezen, publiceeren, of executeeren, vóór dat de Koning dat zou hebben bevolen; — zij verklaarden, na gehouden beraadslaging, en opmerkende, dat die bul rechtstreeks indruischte tegen hun plakbrief van 17 Augustus l.l., «goed te vinden en te verstaan, dat de hoofdofficieren in de steden en baljuwen ten platten lande zouden worden aangeschreven en gelast, alom te doen ophalen de voorz. bullen, met stipte order en last die niet te verkoopen of in eenigerhande manier te debiteeren, op poene van arbitralijk te worden gecorrigeerd, zich voorts nauwkeurig te informeeren of ergens in eenige kerken die bul mocht worden vertoond, gelezen, of gepubliceerd, en byzonderlijk te letten, of De Cock zich eenigermaten aanmatigde de uitoefening van 't Provicariaat; voorts, dat genoemde De Cock meê zou worden ontboden voor HH. Gecom-

---

[1] Aldaar, *Nareden, aan de Souvereynen der Ver. Nederlanden.*

mitteerde Raden, en hem betuigd het misnoegen van H. Ed. Gr. Mogenden over zijn gedrag, en dat zij onveranderlijk besloten waren, den voorschreven plakbrief van 17 Augustus stiptelijk en striktelijk te doen observeeren en nakomen, met stipte order en last, dat hij zich op geenerhande wijs, hetzij direct of indirect, ooit zou hebben te bemoeyen met de uitoefening van het Provicariaat, en wanneer bevonden werd, dat hij, Cock, het contrarie mocht hebben gedaan, hij staat kon maken van te moeten vertrekken, alsmede dat hij geen gedachte behoefde te formeeren, van tot het Vicariaat of Provicariaat te zullen worden toegelaten»[1]. Wat later kwam hun, tot hun meerder ergernis, een latijnsch schrijven van 10 November 1702 van den zoo bondig terecht gewezen Provicaris in handen, waarin deze zijn wrevel over hen lucht gaf. Zij deden toen, bij besluit van 8 Augustus 1703, nader nog kond: «dat, alzoo tot hun kennis gekomen was, dat eenen Theodorus de Cock, zijnde geweest Roomsch priester tot Leiden, ondernomen had, aan eenige Cardinalen tot Romen in de latijnsche tale te schrijven eene missieve, en daarin onder anderen te laten influeeren eene zeer schandaleuze en injurieuze periode, in 't Nederlandsch overgezet luidende: ««wij hebben nauwlijks kunnen gelooven, dat deze dingen konden worden aangeraden, veel min dat daartoe zouden kunnen bewogen worden onze zeer vermogende Heeren, andersins zachtzinnig, voorzichtig, oogluikende; maar de hebzucht, die Kristus heeft doen verloren gaan, heeft ook den Stedehouder van Kristus en zijn geringsten onderstedehouder verraden: onder veel goeden wordt lichtelijk een kwade gevonden, en onder veel milddadigen een hebzuchtige; onder de Staten, waaruit de voornaamste raad bestaat, zit voor de Edelmogende Hr. van Duivenvoorde, wiens gevoelens de anderen genoegzaam volgen, en er bijna het hunne na schikken; hem hebben de tegenpartijders des Heeren met giften en gaven verblind; wat er van zij, dit is zeker, dat zij geschenken, en die zeer aanzienlijk hebben te koste gelegd»». Daarom was het, dat zij nu, overwegende, dat van dit schrijven veel afschriften gemaakt en allerwegen verspreid waren dat daardoor merkelijk werd gekrenkt de eer, goede naam en faam niet alleen van den voornoemden Heer van Duivenvoorde, maar ook de hoogheid en waardigheid van Hun collegië; dat bij Hen last tot het vatten van voornoemden De Cock, om hem over het gunt voorschreven was te hooren en te ondervragen, gesteld zijnde, hij ontvlucht was; dat echter de Justicie en 't gemeene Land daaraan ten hoogste gelegen was, dat zoodanig eerroovend, diffameerend, en enorm delict anderen ten exempel werd bestraft, goedgevonden en besloten hadden aan dengene, die te weeg kon brengen en bewerken, dat de voorn. Theod. de Cock in handen van de Justicie kwam te geraken, tot een premie zou gegeven worden de som van 1000 Karelsguldens, met geheimhouding daarbij van den naam des aanbrengers. De Cock droeg er intusschen

[1] *Extract uit de Resolutiën van de HH. Staten van Hollandt en West Vrieslandt.*

zorg voor, dien op zijn aanhouding gestelden prijs niet te verdienen; hij was over 's Lands grenzen naar Emmerik gevlucht, waar hij wist in pater Rosmeulen en kapellaan Wemmers een paar geestverwante broeders te vinden, die hem, tot tijd en wijle hij verder op en naar Rome trok, gaarne herberg zouden geven. Te Rome vervolgens tot Paus Clemens' kamerheer benoemd, hield hij er zich tot zijn dood, in January 1720, met de bestrijding van Codde's richting bezig, en gaf o. a. van dezen zelf een kwaadsprekende levensschets uit, die in 1707 door Codde's voorstander, Van Erkel, weêrlegd werd. Bleef echter de uitgeweken Provicaris buiten alle kerkbewind in de hollandsche zending, de Aartsbisschop werd er, spijt het dringend verlangen zijner aanhangers en den geuiten wensch der hollandsche Staten, niet weder in hersteld. Zijn eigen lijdzame houding bracht daar gewis veel toe bij. Hoe zeer die Staten hem verlangden te steunen, toonde nog in Mei van 't volgende jaar weder hun vernieuwing van 't vroegere plakaat [1], en de daarbij uitgesproken verbanning der pastoors van de Ketel en Voorburg. In Maart van 't jaar 1705 bedreigden zij zelfs alle Jezuïten met diezelfde straf, werd niet Codde weêr in eere hersteld. Deze zelf onttrok zich aan alle werkzaamheid op zijn hofstede te 's Graveland, en ontsliep in December 1710, na zich vijf jaar vroeger reeds bij de aan beide partijen aangename keus van den drie-en-zestigjarigen pastoor Potkamp van Lingen, tot zijn opvolger, te hebben neêrgelegd [2].

Terwijl Holland zoo op eigen bodem met de mannen der «zwarte compagnie», als hun tegenstanders ze in de wandeling noemden [3], in aanhoudenden strijd gewikkeld, en met onwrikbaren zin in de weer was, had het geen mindere zorg gedragen voor de uitrusting te velde, en zag zijne pogingen met het beste gevolg bekroond. Op zijn voorstel was, in July 1702, tot Opperbevelhebber van het met 40,000 man Engelschen versterkte leger, onder den titel van Kapitein-Generaal de Hertog van Marlborough benoemd, terwijl tevens was vastgesteld, Athlone tot Veldmaarschalk te bevorderen. Op aandrang van Utrecht werd te gelijkertijd tot het afvaardigen van Gedeputeerden te velde, met minder onbepaalde macht trouwens dan vroeger, besloten. Van wegen Holland zou één, van wegen de overige Provinciën drie Heeren, bij deelbeurten tusschen Gelderland en Overijsel, Zeeland en Utrecht, Friesland en Stad-en-Landen, gekozen worden. Om den krijgsdienst voor de officieren wat aanlokkelijker nog te maken, was reeds in Maart bepaald, dat men hun de vier zoogenoemde «magere» jaren, van

---

[1] Zie de *Publicatie*, 's Gravenhage, by Jac. en Paulus Scheltus, 1703.

[2] Verg. Bennink Jansonius, t. pl. bl. 164.

[3] De naam wordt aan een Dr. van de keulsche school der Predikheeren toegeschreven, die den Jezuït Habbel toeduwde: *patres, patres, vos estis toti* nigri *et nihil habetis candoris.* (*Uitsporige Jezuït op de Valeriaansche pijnbank gelegt*, bl. 1).

welke zij er, sedert Mei 1680, één weêr moesten uitkeeren, kwijtschelden zou; en ten einde zich voor alle verraad te vrijwaren, werd in Juny verordend, dat alle in Den Haag vertoevende fransche, spaansche, en andere verdachte uitheemsche personen zich binnen 24 uur van daar, en terstond daarop ook uit de Provincie hadden te verwijderen. Met omstreeks 60,000 man stond Marlborough in July te velde, en zag, den 26en te Grave over de Maas getrokken, de Franschen, den strijd vermijdende, naar Roermonde terug trekken, om daarna zich bij Tongeren in een versterkt kamp te legeren. Hij besloot toen de Maasvestingen aan te tasten, en ontbood daartoe Coehoorn, die bezig was, aan de spits van 10,000 man, in Westvlaanderen met goed gevolg de fransche krijgsliniën te bestoken. Daar Coehoorn zijne komst van den noodigen geschutaanvoer afhankelijk stelde, konden voor Venlo, dat men 't eerst wou vermeesteren, en dat reeds den 29en Augustus door Wassenaar-Obdam berend was, eerst den 14en September de loopgraven geopend werden, en hield het beleg, onder Coehoorns schrander en wakker beleid, tot den 22en aan, toen het blijde bericht, dat het door Prins Lodewijk van Baden belegerde Landau eenige dagen te voren veroverd was, in 't nederlandsche leger vreugdeschoten lossen, en den van niets afwetenden vijand in de vesting zoo verschrikken deed, dat hij, een algemeenen storm te gemoet ziende, onder beding van vrijen aftocht, de vesting met al haar geschut den volgenden dag overgaf. Stevenswaard en Roermonde volgden in de eerste dagen van October. In 't laatste moest, na de verovering, Prins Walraven door een ernstige ziekte aangetast achterblijven, en blies er den 17en den laatsten adem uit. Athlone trad nu in zijne plaats als eenigste Nederlandsche Veldmaarschalk op. Van Roermonde was het leger inmiddels op Coehoorns aandrang, die er de vestingwerken van ouds kende, naar Luik opgerukt; de fransche Generaal Violaire, die er met 13,000 man lag, verdeelde deze over het kasteel en de karthuizer schans, doch zag zich in het eerste al aanstonds zoo hevig bestookt, dat hij zich den 23en tot de overgaaf gedwongen vond, terwijl ook de schans vervolgens eenige dagen vruchteloos weêrstand bood, en zich den 29en met de belegeraars verdroeg.

Ter zee had men, overeenkomstig de reeds gemaakte bepalingen, de vlootvoogdij aan Almonde opgedragen, onder wien Callenburgh, de Vice-admiralen Van der Goes en Pieterson, en de Schout-bij-Nacht Jan Gerrit van Wassenaar, en als bevelhebber van 't krijgsvolk de wakkere Generaal-majoor Van Sparre stonden. Met vier schepen van 90 tot 94, zeven van 72 en van 64, twee van 50 en van 30, een van 44 stukken, 3 branders en bombardeergaljoten, en 11 vervoer-, 2 hospitaal-, en 5 behoefteschepen voor mond- en krijgsvoorraad, staken zij in Mei in zee, en bereikten den 31en dier maand Spithead, waar zich toen ongelukkig, naar ouder gewoonte, de engelsche vloot — onder Rooke als Opperbevelhebber, en den Hertog van Ormond als hoofd van 't krijgsvolk — nog weêr een geruimen tijd liet wachten, en men eerst

12 July den gemeenschappelijken tocht kon aanvaarden. Het eerst was deze naar de baai van Corunha gericht, waar 't gerucht wou, dat een fransch smaldeel zich ophield, van voornemen zich met een spaansch naar Westindiën te begeven. Men vond het echter reeds vertrokken en zette nu naar Cadix koers, om dit zoo mogelijk voor den oostenrijkschen Aartshertog, dien men er gunstig heette te zijn, te veroveren. Aan de gezamenlijke troepen, ten getale van 14,000 man, werd onder opperbevel van Ormond een landing bij het fort Sinte Catherina opgedragen, om dit en Sinte Marienhaven te vermeesteren. Men vond bij de landing weinig of geen tegenstand, en onderging geen ander verlies dan dat van een 50-tal Engelschen en 10 Nederlanders, die, door 't omslaan hunner booten, in zee verdronken. In plaats van nu echter onmiddelijk door te tasten, bleef Ormond, tot spijt en ergernis van Sparre, vijf dagen lang werkeloos liggen, om toen eerst naar Sinte Marie op te rukken, dat hem zonder slag of stoot in handen viel, doch waar, door zijn slappe krijgstucht, zijn onderhebbenden, zoo officieren als soldaten, nu deerlijk aan 't plunderen en rooven gingen, en zoo de Spanjaards niet weinig tegen zich innamen. Van de zeezijde werd inmiddels het fort aangetast, dat, slechts een korte poos beschoten, bij de aannadering der troepen zich al aanstonds overgaf. Op nieuw bleef toen echter Ormond, in spijt der krachtigste aanmaning van Sparre en Almonde — Rooke zelf was door ongesteldheid meestal bedlegerig — werkeloos. Ondertusschen werd een smaldeel van 16 engelsche en nederlandsche schepen, onder de Schouts-bij-nacht Fairbonne en Wassenaer, tot ondersteuning van een aanval op Mattagordo door Sparre, bestemd; de moerassige grond bleek echter zoo week, dat er het geschut in wegzonk, en dit plan dus halverwegen moest opgegeven worden. Ook de geheele onderneming op Cadix liep eindelijk spaak, daar men gewaar werd, dat de Spanjaards, door ettelijke schepen voor de baai te laten zinken, de nadering verhinderd hadden. Met half September werd daarom, in een krijgsraad, tot opbreken besloten, en ging de vloot toen den 1^{en} October weder onder zeil, om weldra, door een schitterend oorlogsfeit de voor Cadix geleden teleurstelling meer dan vergoed te zien. Op aandrang van Almonde ging men er namelijk toe over, in de ruime baai met nauwen toegang van Vigos, de juist uit Westindiën aangekomen spaansche zilvervloot, en het haar begeleidend fransche smaldeel onder Chateaurenault, aan te tasten. Den 22^{en} het Noordergat binnen gestevend — tot den 17^{en} had men met storm en tegenwind geworsteld — liet men er 's namiddags 2 uur het anker voor de stad en hare sterkten vallen. Een achttal schepen, vijf engelsche onder den Vice-admiraal Hobson, en drie hollandsche van de Maas onder Van der Goes op de *Zeven Provinciën*, en de kapiteins Van der Pot en Wassenaer-Starrenburg op de *Dordrecht* en de *Veluwe*, werden met den aanval belast, terwijl omstreeks 4000 man landings-

[1] Nadere omstandigheden zie bij Bosscha, *Ned. Heldendaden*, II. bl. 241, v.

troepen vasten voet aan wal zouden zetten. 's Morgens van den 23^{en} hadden deze laatsten dat om tien uur volbracht, en rukten toen op het kasteel Rante aan, onderweg slechts luttel weêrstands vindende, daar het vijandelijke krijgsvolk, hoewel meer dan zij in aantal, al vechtende terugweek. Voor de schepen had Chateaurenault, door een uit de stengen en ra's van de zijne met kettingen en kabels saamgesjord vlot, den toegang tot de ankerplaats van zijn smaldeel en de spaansche zilvervaarders zoeken te weren. Britten noch Nederlanders lieten zich echter daardoor weêrhouden, maar zeilden, tegen éénen, door een frissche koelte begunstigd, onder 't geweldige vuur van batterijen en oorlogsbodems, daarop in. Hobson raakte er zonder veel bezwaar door heen; Van der Goes en Wassenaer bleven er echter op zitten, doch de eerste liet nu door een kleine dertig man het vlot met bijlen stuk hakken, en kon er zich zoo met zijn strijdmakker evenzeer doorwerken. Een vijandelijke brander stak onderwijl Hobsons schip aan, en deed er de zeilen zelfs ontvlammen; nog bijtijds wist hij echter den brand te blusschen, en kon de tocht nu door allen met kracht voortgezet worden. De vijanden, door den schrik overmeesterd — Chateaurenault scheen, naar Almonde's uitdrukking, «hart en oordeel verloren te hebben» — hadden inmiddels de ankers reeds gekapt en eenige hunner schepen, waaronder het zijne in de eerste plaats, in brand gestoken. Te zelfder tijd veroverden de troepen de onder aan 't kasteel gelegen batterij, drongen met den vluchtenden vijand het fort binnen, namen er een goede 300 fransche mariniers en eenige Spanjaards gevangen, zetten hun zegetocht tot het dichtbij gelegen Redondella voort, veroverden ook dit stadjen, en werden er een rijken buit in 't uit de schepen geloste goed meester. Uit de vijandelijke bodems werd dien der bondgenooten weinig tegenstand geboden; de meeste zetten het tegen den wal, terwijl officieren en manschappen zich door de vlucht zochten te bergen. Van der Goes wist er juist nog een van 66 stukken te veroveren vóór de kapitein daartoe overging, terwijl Wassenaar zich van een galjoen, en Van der Pott van vier dergelijke verzekerde; de vijf engelsche schepen kregen er wat meer nog in handen. Het geheele fransche smaldeel was echter vernield of verloren, en van de rijk geladen spaansche geen behouden gebleven [1]. De uitkomst was des te verblijdender, als de gelegenheid tot de onderneming zoo onverhoopt zich had opgedaan, toen men zich reeds tot de terugreis voorbereidde, na voor Cadix zoo jammerlijk 't hoofd gestooten te hebben. Nog een zestal dagen hield men zich nu met het in orde brengen van alles tot de thuisreis bezig, en sloeg den 31^{en} den weg derwaart in. Den 18^{en} November te Doeveren gekomen, scheidde Almonde van Rooke, en bracht vijf dagen later zijn schepen behouden in Nederland binnen, waar hij reeds met verlangen te gemoet gezien en met blij gejuich verwelkomd werd. In zinspeling op de namen van de verbrande en

---

[1] Verg. nader De Jonge, *Ned. Zeewezen*, III. bl. 590, vv.

veroverde fransche schepen — *Le Fort*, *Le Prompt*, *L'Assuré*, *L'Espérance*, *La Sirène*, *Le Superbe*, enz. — rijmde men er genoegelijk:

't Gedruisch van zeventig en zes metalen monden
De *Sterkte* van Louis en 't heele Lelierijk
Voor 't Britsch en Hollandsch vier gansch niet verschoonen konde,
De vlam nam de overhand en 't zeevolk fluks de wijk.
Wien zal die trotsche Vorst nu meer aan durven randen,
Nadat zijn Hoogmoed heeft zijn *Sterkte* zien verbranden?

De fransche *Vaardigheid*, gereed elk een te hindren
In handel, koopmanschap, en 't vrij gebruik der zee,
Zal nu genoodzaakt zijn, die driften te verminderen,
En elk te laten rust in haven en op reê.
't Gebraak van zeventig en zes metalen trompen
De britsche sabels niet kan keeren of verstompen.

Zoo ziet men plonderen, meênemen, en wegrukken
't Geen de verwaandheid van Louis *verzekerd* hiel
In de beveilinge van zes en dertig stukken;
Doch zijne rekening geheel verkeerd uitviel:
Terwijl hij de eigenaars tracht briefjens op te dringen,
Komt Brit en Batavier hem zijnen roof te ontwringen.

't Is uit met Frankrijks *Hoop*, die alles dacht te omvatten,
Wier schat en heerschzucht heel de wereld niet bepaalt,
De goudmijn van Peru en Chiliaansche schatten
Docht hem, dat hij al had verzekerd thuis gehaald;
Doch ziet, waarmeê hij waande een ander te bestoken,
Genomen, tot zijn spijt, gezonken, en verbroken.

't Kroost van Acheloüs verwekt aan Melpomene,
Weleer door fluitspel, zang, en snarenkunst vermaard,
Wien de Oudheid gaf den naam van vleyende *Sirene*,
Versmoorde vaak, heel van meêdoogendheid ontaard,
In zee het reizend volk, door slaapzucht overrompeld;
Maar nu wordt dees *Sireen* zelve in den vloed gedompeld.

De fransche *Hovaardij* was hoog genoeg gestegen,
En stak van over lang elk een te zeer in 't oog;
Dus was het meer als tijd, dat iemand zich bewegen
Liet, om te teugelen, 't geen al te verre vloog.
Wat zich te hoog verheft moet door zijn zwaarte zinken,
En dees *Hovaardige* te grond gaan en verdrinken [1].

---

[1] *Op de veroverde, gezonkene, en verbrande fransche en spaansche schepen der zilveren vloot.* Te Amsterdam, by de Erven van J. Lescailje, op den Middeldam, 1702.

Om ook den Spanjaards hun deel te geven, liet men den spokenden geest van Peru's Athabaliba uitroepen :

Zoo, britsche helden! zoo, zoo, vrome Batavieren!
Wreekt den vermoorden geest van Athabaliba!
Vaart voort, plant in mijn rijk uw zeegbare banieren —
't Wordt u geschonken — en verdrijft, met schande en schâ,
De trouwelooze Dons, opdat mijn schim mag rusten,
En niet meer ware op 't strand der Peruaansche kusten!

Almonde werd ter vergadering der algemeene en der hollandsche Staten in plechtige zitting ontvangen, om er hun dank voor zijn «aangewende devoiren, goede conduïte, dapperheid, en vigilancie» te vernemen; terwijl men tevens niet verzuimde, de bondgenooten en hun gezanten onmiddelijk in kennis te stellen van «het groote en gelukkige succes, door de vloot van den Staat met die van Hare Majesteit van Groot-Brittanje verkregen in het vernielen van de vijandelijke schepen van oorlog en galjoenen te Vigos» [2].

Terwijl dit alles in de Spaansche wateren was voorgevallen, was er in de Noordzee slechts weinig te doen geweest. Wel was in den voorzomer een smaldeel van 15 linieschepen van 50 tot 72 stukken, onder den Vice-admiraal Geleyn Evertsen en den Schout-bij-nacht Paulus van der Dussen uitgezeild, om, in vereeniging met een engelsch onder den Commandeur Beaumont, de vijandelijke bewegingen, van Duinkerken uit te duchten, en die een onderneming op Vlissingen deden wachten, te stremmen; doch het vond slechts luttel te verrichten. Jean Bart, die door Koning Lodewijk met de toerusting van negen oorlogschepen was belast geweest, was in April door een hevige longontsteking aangetast, en daaraan den 27en overleden, en de in zijne plaats aangestelde Pointis, hoe wakker en voortvarend, vond het niet geraden, de haven te verlaten, met het oog op de britsche en nederlandsche zeemacht, die hem daar buiten met weêrstand bedreigde. Evertsen en Beaumont hadden het raadzaamst geoordeeld bij Blankenberge te ankeren, omdat zij daar tevens het oog op Oostende konden houden, waar van spaansche zij eenige schepen en galeyen werden uitgerust, wellicht om met geweld de sedert 1648 gesloten Schelde te helpen openen. Om 't zelfde van Antwerpen uit te beletten had dan ook reeds, in den aanvang van 't jaar, de zeeuwsche kapitein Boom met 12 fregatten bij Lillo en Liefkenshoek post gevat, waren daar twee zware batterijën aangelegd, en werd door een en ander ieder aanslag in dit opzicht voorkomen. Den 4en July intusschen kwam eensklaps een zestal galeyen uit Oostende opdagen, op 't welk Evertsen nu gelastte af te zeilen, daar een paar juist in zee gestoken zeeuwsche kapers anders dreigden er door genomen te worden. Twee zijner

[1] Aldaar.
[2] Naar 't besluit der Alg. Staten van 24 November.

kapiteins, Cornelis van Brakel en Langenhove, en de noordhollandsche Commandeur Gerrit Nieuwstad waren hen 't eerst meer nabij, en ontzetten de kapers; doch de laatste, door een al te groote krijgsdrift gepord, zette het nu onvoorzichtig, voor de wind, alleen op de galeyen aan, en vond zich daardoor weldra te midden van deze, terwijl de wind, al meer en meer gaande leggen, de overige schepen volstrekt belette hem ter zij te staan. Trots den wakkersten weêrstand zag hij daardoor zijn schip na een korte poos overmand en naar Oostende opgebracht, terwijl Evertsen, knarsetandende van spijt over zijn «botte conduïte», door de windstilte verhinderd werd, hem met een of meer zijner schepen ter hulp te snellen. Daar geen gebrek aan moed tot het ongeval aanleiding had gegeven, en men van den wakkeren Commandeur, in zijn nu reeds 40-jarigen diensttijd, niets dan de loffelijkste proeven van krijgsdeugd kon bijbrengen, had het tegen hem ingestelde rechtsgeding geen andere gevolgen, dan dat hij een paar jaar buiten betrekking bleef, en toen door de Algemeene Staten in zijn Commandeursrang hersteld werd.

Te land had van de duitsche zij, na de vermeestering van Landau, de Prins van Baden zijn troepen aanmerkelijk zien dunnen door het oprukken van den beyerschen Keurvorst tot ondersteuning van Frankrijk, en de daarop gevolgde verrassing van Ulm, dat hij den 8en September overrompelde. De omliggende Vorsten en Kreitsen toch werden nu gedrongen, hun legerknechten in 's Prinsen heermacht ter zelfverwering aan te wenden, en beletten hem zoo meer doortastend te werk te gaan [1]. Bij Friedlingen gelegerd, zag hij zich door de inmiddels van Nieuburg meester geworden Franschen, den 11en October in twee krijgshoopen, onder Villars en Guiscard, aantasten, doch wist zich zoo goed tegen hen te weren, dat, al bleef de uitslag van 't bloedig gevecht onbeslist, de vereeniging der beyersche en fransche troepen belet werd. De eerste trokken den Rijn weder over, om zich nu, vóór 't einde der maand, van Trier en Trarbach meester te maken, daar de triersche Keurvorst in Mei reeds tot het groote Verbond was toegetreden; gelijk in September met de westfaalsche Kreits geschiedde, nadat die van Franken, Zwaben, en den Bovenrijn, reeds onderling verdedigend verbonden, daarin waren voorgegaan. Jammer slechts dat het keizerlijke krijgswezen steeds onder zulk een verderfelijk beheer stond, en het burgerlijke daarin niets behoefde toe te geven. De Roomsch-Koning Jozef zelf gaf de hoofden van 't krijgs- en geldwezen als de bron van alle onheil aan, en de gemachtigde der Staten, Hamel-Bruininx, schetste den voorzitter van den hofkrijgsraad, als «traag, dom, hersenschimmig, zon-

---

[1] "Den Entwürfen des römischen Königs" (Aartshertog Jozef, die het beleg van Landau had bijgewoond) "gemäss hätte die unverzügliche Durchbrechung der Lauterliniën dem Falle Landau's folgen sollen; daran war seit dem Aufbruch des Wittelsbachers nicht länger zu denken". Von Noorden, t. pl., S. 276.

derling, en gehaat bij al wat generaal en krijgsman was». Veldoversten en krijgsraad lagen dan ook aanhoudend overhoop. De betalingen bleven gewoonlijk uit, en van veldtocht tot veldtocht, vaak ook te midden daarvan en bij de gunstigste oorlogskansen, moest de opperbevelhebber zijn leger verlaten, om te Weenen het noodige onderhoud voor zijn troepen te gaan opduiken. Krijgsampten werden niet naar bekwaamheid maar gunst verleend. Te vergeefs dat zich de wakkere stem eener hervormingspartij, door den Roomsch-Koning, Prins Eugenius, den Prins van Salm, de ministers Kaunitz en Wratislaw gevormd — deed vernemen; zij stuitte op Keizer Leopolds vooroordeel en wantrouwen af. De eenige, die nog iets op hem vermocht, was, naar Prins Eugenius' betuiging, pater Bisschof, de Jezuït; slechts aan 't geen deze den Keizer voordroeg, dorst hij een goed onthaal beloven. Men zou, schreef de nederlandsche gemachtigde, eerder de zee leêg drinken, dan met goed gevolg zich een weg banen door den drom van Jezuïten, vrouwen, en kroondienaars in Leopolds omgeving: niet slechts dat zij 's Keizers oordeel gevangen hielden, maar zij zochten 't opzettelijk in de war te brengen [1].

Het was dan ook alleen aan de leiding van zulk een uitstekend veldheer als Prins Eugenius te danken, dat de zaak der bondgenooten in Italië dit jaar niet geheel verliep, en zelfs, in 't vroege voorjaar en den zomer, door een paar schitterende wapenfeiten eervol gehandhaafd werd. «Het laat zich niet beschrijven», had hij in 't laatst van January 1702 den Keizer gemeld, «wat voor een miserie en ellende bij het leger heerscht, een ellende die eer toe- dan afneemt». Nauw een week later had hij desniettemin, en met het doel tevens eener heilzame tegenwerking tegen de toenemende ontzenuwing zijner troepen, een aanslag op het sterke Cremona ondernomen, waar de nieuwe fransche Veldmaarschalk Villeroy — spaansch-nederlandscher gedachtenis — zijn hoofdkwartier had opgeslagen. Toen hij tot zijn nieuwe taak benoemd was, had hem de Maarschalk Duras toegebeten, dat hij, om hem geluk te wenschen liefst zijn terugkomst zou afwachten [2], en deze zou inderdaad maar al te ongenoeglijk blijken. Door verstandhouding binnen de vesting had Prins Eugenius gelegenheid gevonden, er op een stormachtigen winternacht, met Graaf Stahremberg, den Veldmaarschalk Commercy, den Generaal Graaf Mercy, en eenig krijgsvolk binnen te geraken, na de wacht aan de poort overrompeld te hebben, het aan den Prins van Vaudemont opdragende, hem met meerder manschappen door een andere poort bijstand te komen brengen, om zich in de overrompelde vesting te handhaven. Zijn eerste toeleg gelukte naar wensch: hij en de zijnen waren weldra binnen de stad meester; en de door hun overval in zijn nachtrust gestoorde Villeroy, werd, nauw buiten's huis gekomen,

[1] Zie bij Von Noorden, t. pl. S. 281, f.
[2] St. Simon, *Mémoires*, Ch. 89.

door de Duitschers omcingeld en gevangen genomen. Te vergeefs echter keek de Prins van den Stadhuistoren naar Vaudemont en zijn soldaten uit; het nachtelijk duister en de onbegaanbare wegen hadden zijn komst vertraagd, zoodat hij, voor de vesting komende, de brug over de Po door de Franschen verwoest vond en onverrichter zake terug moest keeren; 't geen ook Eugenius nu tot den aftocht noopte, dien hij 's namiddags vijf uur bewerkstelligde, negentig officieren en vierhonderd soldaten als gevangenen, 7 standaards en 500 paarden, als buit, met zich voerende. Zeshonderd der zijnen waren, tegenover dubbel zooveel vijanden, waaronder de Luitenant-Generaal Crenan, gesneuveld of doodelijk gewond, en driehonderd moest hij gevangen in Cremona achterlaten, daaronder den wakkeren ierschen overste Mac-Donel, die zich van Villeroy's persoon voor hem verzekerd had [1]. Villeroy zelf was eerst naar Ustiano, daarop naar Inspruck gevoerd, en werd vervolgens naar Gratz gebracht, waar hij binnen de vesting vrij rond liep, tot hij, na half September, door den Keizer edelmoedig en belangeloos over Milaan naar Frankrijk terug werd gezonden. Daar had men inmiddels deerlijk den spot met hem gedreven, en het land met zijn verlies geluk gewenscht:

Français, rendez grâce à Bellone, Votre bonheur est sans égal:
Vous avez conservé Crémone, Et perdu votre général;

zoo zong men, en liet het aan tal van soortgelijke snakerijen, waarbij ook zijn begunstigers, de groote Koning in de eerste plaats, niet vrij liepen, niet ontbreken:

Que dit Louis, notre grand Roi,
Du Maréchal de Villeroy?
O reguingé, o lonlenla!
Il dit que c'est un habile homme,
S'il en est de Paris à Rome.

Il joue savamment tous les jeux,
A tous les jeux il est heureux,
O reguingé, o, lonlenla!
Hors celui qu'on nomme bataille;
Il n'y fait jamais rien qui vaille.

en verder:

A Chiari si Villeroy
A perdu les troupes du Roi,
S'il s'est laissé prendre à Crémone,
Enfin, s'il a mal réussi,
Pour quoi s'en prendre à sa personne?
La faute est à qui l'a choisi

Mais un coup heureux et hardi
Vient de nous délivrer de lui;
Dieu, qu'il nous a sauvé de peine!
Et qu'avons nous à désirer,
Si ce n'est que le Prince Eugène
Veuille garder son prisonnier?

«Admirez», riep men gekscherend uit:

Adnirez l'étoile du Roi:
Son ennemi pour lui travaille,
Eugène lui prend Villeroy!

Admirez l'étoile du Roi:
Depuis qu'il l'a mis dans l'emploi
Il n'a jamais fait rien qui vaille.

[1] Voor nadere bijzonderheden zie Arneths *Prinz Eugen*, I. S. 160 ff.

Catinat ne valait plus rien,
Il n'avait plus la tête bonne;
Et Villeroy qui sait fort bien
Que Catinat ne valait rien,
Quitte la Flandre, puis s'en vient
Perdre une bataille qu'il donne.

Ah! voyez comme Villeroy
Vient de battre le Prince Eugène
Voyez comme partout l'effroi
S'augmente au nom de Villeroy! —
Voyez comme il sert bien son Roi;
Voyez donc ce grand Capitaine! [1]

Had de keizerlijke Opperbevelhebber intusschen het verraste Cremona weêr moeten prijs geven, slechts dit en een paar minder belangrijke plaatsen bleven nog door de Franschen tusschen de Oglio en Adda bezet, en hij kon Mantua blijven insluiten, in afwachting der helaas! te vergeefs verhoopte versterking van zijn legermacht. Deze werd anders te meer noodig, als men gaarne het door Spanje bezette Napels voor den Aartshertog had wenschen te zien veroveren, en Eugenius daar nu onmogelijk een deel zijner troepen toe geven kon; terwijl Frankrijk zijnerzijds niet verzuimde, zijn italiaansche leger in goeden stand te houden, en dan ook al aanstonds Villeroy in Koning Hendrik de IV$^{e's}$ natuurlijken kleinzoon uit Gabriëlle d'Estrées, den liederlijken maar krijgshaften en begaafden Hertog Lodewijk van Vendôme, een voor zijn tegenstanders maar al te gevaarlijk opvolger schonk, door zijn soldaten als op de handen gedragen:

Vendôme, le reste d'Henri,
Est donc parti pour l'Italie;
Il est soldat prudent aussi,
Aimé, respecté, et chéri
Sans passion, sans jalousie.

Braves Français, le grand héros
N'entreprend rien à la légère,
Il ne décide qu'à propos,
Débrouille aisément le chaos
Des plus fines ruses de guerre [2].

Na de noodige versterking te hebben afgewacht, trok de nieuwe fransche opperbevelhebber den 4^{en} Mei bij Cremona de Po over, om den duitschen omtrent zijn eigenlijk oogmerk, het ontzet van Mantua, te misleiden, doch keerde na eenige dagen op zijn schreden terug, en ging den 15^{en} Mei bij Ponterico over de Oglio, terwijl Prins Eugenius te zwak was, om hem tegen te houden, en weinig anders kon doen dan een zoo sterk mogelijke stelling te blijven innemen. Door een nieuwe beweging over de Chiese dwong hem daarop Vendôme, de insluiting van Mantua aan den linkeroever van de Mincio op te geven; waarop hij zich tusschen Custatone en Montanara, met de Po ter linker-, de Mincio ter rechterzij, legerde, zich den overgang over beiden tevens vrijhoudende, terwijl Vendôme zijn hoofdkwartier te Rivalda opsloeg. Een in de volgende maand beproefde poging, dezen daar onverhoeds te overvallen en op te

---

[1] *Nouveau siècle de Louis XIV*, p. 209 et ss.
[2] *Triolets* in *Le Nouveau siècle de Louis XIV*, p. 213.
[3] Zie nader bij Arneth, t. pl. S. 185 ff.

lichten, mislukte door de onbedachtzaamheid van een der ondernemers, die te kwader uur een schildwacht doodschoot en zoo alarm wekte. Vendôme daarentegen slaagde er in, drie regimenten van zijn tegenstander door de nalatigheid van hun aanvoerders te verslaan; daar hij echter zijn legermacht daartoe in tweeën gesplitst had, begreep Eugenius van die gelegenheid gebruik te moeten maken, om hem met zijn zooveel mindere macht aan te tasten, en daartoe het beleg van Mantua voor goed op te breken. In het fransche leger was onderwijl de jonge spaansche Koning zelf aangekomen, na Napels en de toscaansche zeeplaatsen bezocht te hebben, en door Vendôme en den Hertog van Parma te Cremona feestelijk verwelkomd te zijn. Den 1en Augustus over de Po getrokken, was zich Eugenius bij Sailetto gaan nederslaan, en sloeg van daar Vendômes verdere bewegingen gade. Voor Luzzara ging deze, den 14en Augustus, zich legeren, en daar besloot Eugenius hem nu onmiddelijk aan te vallen. Door Commercy, die zelf in den strijd bleef, Starkenburg, en Vaudemont krachtdadig bijgestaan, deed hij dat den 15en met goed gevolg, en wist, in spijt van zijn kleiner aantal troepen, het slagveld te behouden. Wel gelukte het nu Vendôme, na drie dagen het kleine Luzzara tot de overgaaf te dwingen, en vervolgens ook Guastalla te nemen, doch hij liet, trots zijne overmacht, alle verdere ondernemingen steken. Den 2en October brak Koning Filips, zijne werkeloosheid moede, van Luzzara op, om over Milaan naar Spanje terug te keeren, en een maand later volgde Vendôme zelf zijn voorbeeld, en verliet, met zijn nu drie maanden werkeloos gebleven leger, het kamp, om weldra de winterkwartieren te betrekken.

Deze zege te Luzzara, onder zulke omstandigheden bevochten, had onder de bondgenooten groote vreugde te weeg gebracht. «Mijn leven had ik niet gedacht», liet men den jongen Koning in een verdicht gesprek tot Eugenius zeggen [1], «dat mij die slag zoo zeer zou hebben ter harten gegaan, of dat de kans zoo heel verkeerd zou wezen uitgevallen». «Na alle apparencie», hernam de eerste, «is Uw Hoogheid nog tijds genoeg gekomen, die vreesde dat de Duitschers het hazepad gekozen hadden, of dat een ander u van de eer der overwinning berooven zou». F. «Ik dacht, dat mijn volk, door mijn tegenwoordigheid aangemoedigd zijnde, zijn krachten zou verdubbeld hebben». E. «Hoe heb je zoo groote gedachten van je tegenwoordigheid, mijnheer? Of is het omdat de spaansche ambassadeur, als hij je zoo fraai zag voltigeeren en schermen, moest bekennen, dat je de eerste Koning van Spanje — want zoo laat je je noemen, hoor ik — waart, die sedert Karel V een degen in zijn hand heeft gehad? Doch nu zie je, dat: Die rekent zonder weerd, Die maakt zijn staat verkeerd». F. «'k Beken 't, en 't is waarheid; maar nademaal gedane zaken geen keer hebben, zoo schiet

---

[1] *D'onthutste Spanjaard of een t'samenspraak tusschen den Hertog van Anjou en de Prins Eugenius*, enz. Gedr. na de copy, 1702.

er niet anders over, dan een hertlijk berouw over 't gepasseerde te hebben». E. «Mijns oordeels meug je 't nog wel loven, dat je er zoo goedkoop bent afgekomen, en dat je niet zelf in de knip gekomen bent, als eertijds Frans I bij Paviën, om M. de Villeroy gezelschap te houden, dien het al over lang verveeld heeft, zoo alleen te zitten.» F. «Indien wij 't al niet gewonnen hebben, wij hebben 't ook niet al verloren; 't zal u ook nog wel heugen, hoe braven krauw die drie regimenten gekregen hebben, waarover men onlangs het *Te Deum* te Madrid en elders gezongen heeft; en hoezeer wordt de Prins van Commercy niet van u zelf beklaagd!». E. «Daar men hakt, daar vallen spaanders; doch hoe komt hier die victorie, waarvan men zooveel bravade gemaakt heeft, te pas! Was 't niet een schoone zaak, dat drie regimenten, en die nog niet genoegzaam op haar hoede waren, door 't grootste gedeelte van 't fransche leger overvallen en vermand wierden, behalve dat den Franschen die overwinning duur genoeg gestaan heeft». F. «Echter dunkt mij, dat gij, met al uw fierheid, ten laatste voor de overmacht zult moeten wijken». E. «Laat daar den Hemel en Zijne Keizerlijke Majesteit voor zorgen; ik weet u geen beter raad te geven, dan stilletjes te gaan waar van daan gij gekomen zijt». — Onder een «lijst van rariteiten, op Sint-Lodewijksdag te Madrid» — naar 't heette [1] — «tentoongesteld», kwam ook «een porseleinen schoteltjen» voor, «met zweetdroppelen, Zijner (jeugdige) Katholieke Majesteit uitgeperst, uit vrees, dat de Hertog van Vendôme den Prins Eugenius vóór Zijne komst in 't fransche leger zou geslagen hebben»; en nog een derg. «uit angst en benauwdheid des harten, wanneer hij met een verrekijker zag, hoe deerlijk zijn leger door dien Prins bij Luzzara verslagen was»; verder: «een authentiek *Kyrie-eleison* of *miserere mei* voor zeker katholiek monarch, die zijn rekening verkeerd gemaakt heeft; een doosjen met paciëncie-kruid, om den allerkristelijksten Koning over zijn verlies in Italië te troosten»; ook «de handschoen, die de Koningin van Spanje aan de hand had, toen men Hare Majesteit die kwam kussen over 't slaan van de drie keizersche regimenten; en indien er over de tegenwoordige actie nog een ander gedeelte van Haar Maj.'s lichaam gekust werd, zoo zou men het den liefhebbers insgelijks doen weten». Uit de Nederlanden was er «een groote kristalijne bril, waarmede M. de Boufflers zijn kans voor Nimwegen verkeken heeft». Koning Lodewijk zelf voerde men elders, zijn ongevallen van dit eerste krijgsjaar herdenkend, sprekende in, nadat hem «de geest van Luxemburg» verschenen is, al mede in zinspeling op Vendôme's krijgsbedrijven zeggende:

Gij riept *Victoria!* daar u het schreyen past,
Want in het Milanees gij leelijk zijt verrast:
Luzzara spot en lacht om u *Te Deum* grollen. —
Lodewijk. Wat wonder, dat mijn hoofd dan als een molen maalt!
't Duinkerksch, 't Oostendsche gat ik zie geheel besloten,

[1] Aldaar, bl. 12.

ANTONI HEINSIUS

RAADPENSIONARIS VAN HOLLAND

Kanaal en Spaansche zee bekruisen 's vijands vloten;
Ja, 't geen ik allerminst of nimmer had gegist,
Op Nimwegen helaas! mijn aanslag is gemist,
En 't sterke Keizerswaard zoo schielijk weggenomen!
Hert. van Borg. Zoo doet de vijand nu, waar dat ze maar voor komen.
Lod. En Luik, 't vervloekte Luik, daar ik mijn hoop op bouwde!
Dat ik mijn magazijn, mijn geld, en volk betrouwde!
Dat 's altemaal nu weg, en in zoo korten tijd!
Wie wordt niet gek als ik, of barst niet van de spijt?
Keurv. v. Beyeren. Wat leît het geld van Luik u door het hoofd te malen?
De spaansche zilvervloot, die zal het al betalen.
Lod. O Keurvorst, die nog spot met al mijn droeven druk!
't Is of geschakeld was aaneen mijn ongeluk:
O, vloot, o dierbre vloot! o, steunsel van mijn landen!
Moest men in 't laatst van 't jaar te Vigos u verbranden![1]

Om dat wapenfeit van Vigos en tevens al 't andere, hun en hun bondgenooten ten deel gevallen krijgsgeluk te herdenken, schreven de Algemeene Staten tegen woensdag 13 December «een algemeenen dank- en bededag over al de Geunieerde Provinciën, geassocieerde landschappen, steden en leden van dien» uit, begeerende, dat men «den voorschr. dag gedurende, of wel onder de predicaciën, verbieden en metterdaad doen ophouden (zou) allerlei handwerk en neering, mitsgaders het tappen, kaatsen, balslaan, en derg. exerciciën meer, op zekere groote pœnen daartegens te statueeren»; terwijl «'s avonds alom teekenen van blijdschap over de gemelde groote successen zouden worden vertoond, met het luiden van klokken, aansteken van vreugdevuren, lossen van kanon, en derg., ter plaatse daar men gewoon is zulks te doen» [2]. In Den Haag vooral werd er dan ook een luisterrijk vreugdevuur, met zinnebeeldige en daadwerkelijke voorstellingen, op den Vijver ontstoken [3].

Bij zijn terugkomst uit den veldtocht, in 't begin van November, had de engelsch-nederlandsche Kapitein-Generaal, die, met den Lt.-genl. Wassenaar van Obdam, de Heer van Geldermalsen, en and. van Maastricht in een jacht de Maas kwam afzakken, groot gevaar geloopen, den Franschen in handen te vallen. 's Nachts tusschen den 4en en 5en toch, terwijl hun ruitergeleide zich wat zijwaarts van de rivier had moeten wenden, werden zij door een fransch partijganger uit Gelder, met een goede dertig man, aangehouden, die, aan boord springende, zich op 't vertoon der paspoorten tevreden stelde, doch Marlborough, die zich de moeite niet had willen geven er een aan te

---

[1] Zie *Koning Lodewijk in de Griekscke A* — het Dolhuis — *tot Delft*, *op het eindigen van de campagne* 1702 (door J. M. G. V. B.) gedr. tot Bon in de vlugtende Keurvorst.
[2] Kist, *Biddagsbrieven*, t. pl. bl. 285.
[3] Eene afbeelding in prent, zie in de *Bibl. Dunc.* 1702, 5.

vragen, zeker zou hebben meêgevoerd, had niet een van zijn bedienden, zekere Gell, toevallig nog een oud van zijn broêr, den Generaal Churchill, bij zich gehad, en dit zijn Heer nog tijdig ter hand gesteld, zoodat hij er meê doorgelaten werd. Reeds had zich, zoo in deze omstreken als in Holland, het gerucht verspreid, dat hij was opgelicht, toen hij zelf in Den Haag verscheen, om dat te logenstraffen [1]. Hij bleef er nog een korten tijd, om met Heinsins en de Staten over de krijgstoerusting van 't volgende jaar te beraadslagen, en nam daarop de reis naar Londen aan, waar de Koningin hem nu voor den Graven- den Hertogstitel verleende. Prins Eugenius zijnerzijds spoedde zich, zoodra hij er verlof toe erlangde, in January 1703 naar Weenen, om daar zoo mogelijk eenige verbetering in de regeling der krijgszaken te bewerken; het hield evenwel vier of vijf maanden aan, vóór hij er een gewenschte wijziging in verkreeg. Met het hoofdbeheer der geldmiddelen werd toen Graaf Gundacker belast, hij zelf aan de spits van 't krijgsbeheer gesteld. Ongelukkig moest echter alle streven naar beterschap op de schaarschte dier geldmiddelen, de leêgte der schatkist, schipbreuk lijden, en in een schrijven aan Markgraaf Lodewijk van Baden, erkende Prins Eugenius den 20en July 1703 dan ook ronduit, «dat zich niet in één dag alles weêr ordenen liet, wat men jaren lang zich volijverig had toegelegd in wanorde te brengen» [2].

Marlboroughs tegenwoordigheid in Engeland was vooral noodig, om er met zijn geestverwant, den Grootschatbewaarder Godolphin, in 't Parlement de partij — die der zoogenoemde Tory's — in toom te houden, die er de bisschoppelijke Staatskerk tegenover al de afwijkende gezinten weder zoo uitsluitend als vroeger woû doen heerschen, er de onder Koning Willem verkregen vrijheden onderdrukken woû, en om tevens de noodige gelden en troepen toegezegd te krijgen, die voor de voorgenomen krijgsbeweging vereischt werden. Beide gelukte hem, in spijt van de vooral in 't Lagerhuis geboden weêrstand en tegenkanting; echter niet onvoorwaardelijk [3], en 't laatste met name slechts onder uitdrukkelijk beding, dat de Staten hun onderzaten allen handel met Frankrijk en Spanje ten strengste ontzeîden, gelijk ze toen, ofschoon maar voor een jaar, deden, en zeker wel overtuigd, dat — als een Engelschman aan een zijner landgenooten schreef — «wat zij in dit opzicht besluiten mochten, zij die onderzaten dat toch nimmer beletten zouden, waar ze 't, met hoop op winst konden doen» [4]. De hoofdbedoeling was, dat alle overmaking van gereede penningen, voor Frankrijk, naar Italië en Beyeren door nederlandsche koopluî, gelijk tot dusver, verhoed werd; gelijk

---

[1] Zie Coehoorns *Leven*, bl. 40, en, minder volledig, Coxe's *Memoirs* I. p. 99. Kenschetsend voor zijn geldgierigen aard is de hier geuite klacht, dat hem de bewezen dienst 's jaars nu een 50 pond kostte.

[2] Aangehaald bij Von Noorden, t. pl. S. 287. Verg. Arneth, t. pl. S. 187.

[3] Zie Ranke, *Engl. Gesch.* VIII. S. 9 f., en verg. Von Noorden, t. pl. S. 303 ff.

[4] Zie de bij Von Noorden (S. 326) aangehaalde woorden van Stanhope aan Hedges.

men nu door een met Juny aanstaande in te gaan verbod van allen wisselhandel en elke briefwisseling met de vijanden van den Staat, en bepaaldelijk met Frankrijk en Spanje beoogde. De oorlogsbegrooting, door den Raad van State ontworpen, en die bij de drie miljoen voor den veldtocht, en vijf ton gouds voor de magazijnen bedroeg, werd door de Staten van Holland zonder bezwaar toegestaan, en evenzeer in de uitrusting door hen toegestemd eener aanzienlijke oorlogsvloot, die over de zes miljoen zou vorderen. De overige Provinciën echter, minder scheutig en meer beperkt ook in hun geldmiddelen, dreigden niet zoo vaardig daarmeê in te stemmen, en Holland oordeelde daarom noodig, den 24^{en} January, zich in vollen getale ter algemeene Statenzitting te vertoonen, om daar bij monde van zijn Raadpensionaris, te betoogen, «in welk een gevaarlijken toestand de Staat zich bij den dood des Konings bevonden, en hoe het allen toen tot nauwe vereeniging, goede verstandhouding, en kloek beraad had opgewekt; hoe daarop een machtig leger en aanzienlijke vloot waren uitgerust, en hoe God-almachtig de wapenen der bondgenooten gezegend had; hoe nu echter ook de oorlog met kracht moest doorgezet worden, om tot een deugdelijken en duurzamen vrede te komen; dat de vijand zich thans voorbereidde een machtig leger in 't veld te brengen, en den Staat daarmeê te overweldigen dreigde, als men zich niet ten nauwste vereenigd hield; doch dat de regeering van sommige der Provinciën niet zoo eendrachtig gestemd scheen, als 't wel moest; dat daardoor de algemeene zaken achteruit gingen, de bewilligde penningen maar traagjens inkwamen, en ieders aandeel in de lasten niet zoo vaardig werd opgebracht, als vereischt werd; dat men in de meeste Provinciën naliet de troepen voltallig te houden; dat enkele niet bewilligd hadden in de aanvulling der magazijnen, andere er weinig of niet toe hadden bijgedragen; dat men zoo doende geen vloot in zee noch geen leger te velde kon brengen, de magazijnen leêg zouden blijven, en de grenzen voor een vijandelijken aanval bloot staan. Dat het den Staten van Holland daarom, dit alles bevroedende, had goedgedocht, in vollen getale ter vergadering van Hun Hoog Mog^{en}. te verschijnen, om op meer eendracht in 't raadplegen, vaardigheid in 't bewilligen en opbrengen aan te dringen; dat zij wisten, hoe 's Lands regeering, door zeven soevereine Gewesten gevormd, het best door overtuiging te winnen was, en dat onder de beste middelen van overtuiging het voorbeeld geteld moest worden. Om zulk een voorbeeld te geven, hadden zij zelf in alle de gevorderde lasten bewilligd, en vertrouwden daarom nu, dat ook de overige Provinciën dat voorbeeld zouden volgen, eendracht, vriendschap en goede verstandhouding handhavende, en de gerezen onlusten binnen hare grenzen weldra sussende, om des te eerder de vorderingen van den Staatsraad toe te staan; waartoe zij verzochten, dat aan de verschillende provinciën mocht geschreven, en dat Gelder- en Zeeland, die hun aandeel nog niet gestort hadden, mochten bezonden worden; gelijk vervolgens dan ook plaats greep.

Buiten de overeenkomst met Engeland tot vermeerdering der legermacht, werd ook met den Hertog van Holstein-Gottorp en den Keurvorst van de Palts een verdrag gesloten tot het leveren van eenige regimenten voet- en paardevolk, waarbij zich daarop, in Maart, April, en Mei ook de Bisschop van Munster, de Hertog van Saksen-Gotha, en de Landgraaf van Hessen-Cassel met soortgelijke verbindingen aansloten. Reeds in January trouwens hadden de vijandelijkheden in Duitschland een aanvang genomen; in 't Hertogdom Tweebruggen was toen Meissenheim door de bondgenootschappelijke troepen vermeesterd, terwijl in de volgende maand Trarbach wel door de hessische heroverd, doch, op 't aannaderen van den Graaf van Tallard, weêr verlaten werd. In dezelfde maand tastte de Maarschalk Villars, die over het fransche leger in den Elzas bevel voerde, de schans van Kehl aan, en dwong haar den 9en Maart zich aan hem over te geven. Om de vereeniging der fransche en beyersche krijgsmacht te beletten, had de Keizer terzelfder tijd, onder de Graven Schlick en van Styrum, twee legerafdeelingen naar Beyeren doen rukken, die wel enkele plaatsen vermeesterden, doch waarvan de eerste — die onder Schlick — den 11en Maart, door den Keurvorst van Beyeren bij Schardingen geslagen werd. Villars zich met hem wenschende te verbinden, viel den Markgraaf van Baden bij Stolhoffen aan, toen deze juist door acht regimenten staatsche krijgstroepen, onder den Generaal-majoor Van Goor uit Trarbach afgetrokken, versterkt was. Dezen stelden zich nu, met die van den Markgraaf vereenigd, zoo krachtig tegen hem te weer, dat hij teruggeslagen werd, en nu langs een ander pad zijn opzet moest trachten te volvoeren. Hoe moeilijk dit, door 't Zwartswald leidende, om de onbegaanbaarheid der wegen scheen, had men juist daardoor ook verwaarloosd, het met de noodige zorg te bewaken, en wist hij zoo te Tuttlingen zijn verbinding met de beyersche heermacht te bewerkstelligen; terwijl Styrum, nu opgerukt, om zich met den Markgraaf te vereenigen, bij Schemmingen overvallen, zich gedwongen zag, in steê van dat, onder de wallen van Nordlingen te wijken. Noordelijker, aan den Nederrijn, hadden ondertusschen de pruisische troepen, onder den Graaf van Lottum, den 6en February het den ganschen winter — sedert 23 October — door hen ingesloten Rijnberk bemachtigd, en waren toen naar Gelder opgerukt, om ook dit te gaan vermeesteren.

Engeland en de Republiek werden in de voorgenomen vermeerdering hunner troepen door de schaarste van duitsche manschap gestremd, voor welke zoowel — spijt hun dringend verzoek aan de Rijksvorsten — het tarief voortdurend verhoogd werd, als de nog altoos aanhoudende noordsche oorlog hun het uitzicht benam, de troepen van den poolschen Koning voor zich aan te werven. Intusschen was hun vereende legermacht, onder den thans 52-jarigen engelschen Opperbevelhebber, te velde gerukt. De Nederlanders hadden, door den dood van hun Veldmaarschalk, den wakkeren Athlone, die den 11en February te Utrecht overleden was, een groot verlies ondergaan, doch telden in de Luitenant-

generaal Fagel, Van Baar tot Slangenburg, en Ouwerkerke, den Generaal-majoor Van Dedem, den Kwartiermeester-generaal D'Yvoy, Coehoorn, en anderen nog tal van kloeke en bekwame veldoversten. Naar Marlboroughs begeerte zou men zich al aanstonds tegen de Franschen in de Spaansche Nederlanden hebben moeten keeren, om daar een krijgsplan op groote schaal, tot vermeestering van Antwerpen, te volvoeren; doch Coehoorn's stoute verzekering, dat hij kans zag, het sterke Bonn in een paar weken te doen bukken, deed dit eerst nog onder zijne leiding beproeven. Nadat den 8en Mei de batterijen gereed waren, bestookte hij met haar geweldig vuur eerst de sterkte Borgonje aan de overzij van den Rijn, en toen deze den volgenden avond stormenderhand overweldigd was, van daaruit de overige vestingwerken. Hoewel nu de fransche bezetting eerst van geen overgaaf weten wil en zich krachtig te weer stelt, wordt zij toch na een paar bloedige ontmoetingen, bij welke zich vooral Van Dedem en de Erfprins van Hessen-Cassel onderscheiden, den 14en daartoe reeds gedwongen, toen haar vergund werd, met krijgseer naar Luxemburg af te trekken [1]. In de Spaansche Nederlanden, waarop het nu los zou gaan, stonden de Franschen met 17000 man onder Boufflers en Villeroy achter de Mehaigne, met hun voorhoede naar de Maas gekeerd; terwijl twee kleine legerafdeelingen, gezamenlijk 10,000 man tellende, onder den Markgraaf van Bedmar en den Graaf de la Motte Antwerpen en Brugge dekten, en de spaansche veldoverste, Prins Tserclaes, met een vliegend legertjen bestemd was, zijn bijstand, waar noodig, te brengen. Zoodra Marlborough, nadat Ouwerkerke een ondoordachten aanval van Villeroy op Maastricht met goed gevolg had afgeslagen, van de Maas was opgetrokken, verplaatste zich ook Boufflers naar Diest, en volgde van daar zijne bewegingen. Coehoorn en Sparre werden, overeenkomstig een reeds vroeger genomen besluit, met de bestoking der fransche werken in 't land van Waas belast, en Wassenaer-Obdam zou van Bergen op Zoom uit tegen Antwerpen oprukken, terwijl Marlborough met het hoofdleger van de brabantsche zij naderde, om zoo, in krachtige samenwerking, die stad te vermeesteren. Ongelukkig stremden de fransche legerbewegingen den Opperbevelhebber in de zijne, en maakten zich Coehoorn en Sparre wel, in 't laatst van Juny, van de beoogde vijandelijke verschansingen aan den linker Scheldeoever meester, doch raakte Obdam bij Ekeren deerlijk in de knel. IJlings was Boufflers, aan Villeroy de verdere bespieding van Marlboroughs gangen latende, met 30,000 man van Diest opgerukt, en den 30en Juny met zijn voorhoede reeds tot Capelle genaderd. Obdam had zich, de vorige dagen, zoowel tot Marlborough als de Algemeene Staten reeds om versterking gewend, maar deze zoo spoedig niet kunnen erlangen, en zag zich met zijn troepen, waarbij de Thesorier-generaal Hop als Gedeputeerde te velde werkzaam

[1] Verg. het *Nauwkeurig Verhaal en omstandig Dagregister van het voorgevallene*, omtrent Bon, enz. (T'Amsterdam, by de wed. van J. van Dijk, 1703).

was, aan 't grootste gevaar blootgesteld. Hij poogde toen eerst nog op Lillo terug te trekken, doch vond zich door den overmachtigen vijand voorkomen, die zoowel Hoeven als Orderen, aan de Schelde, bezet had, en hem van alle kanten insloot. Uit Orderen weêr verdreven, schaarde hij zich echter tusschen dit en Hoeven in slagorde, tastte 't eerstgemelde op nieuw aan, en rukte voorts de polders tegen Obdam's troepen in, wiens voetvolk hij buitendien uit eenige op den dijk geplante veldstukken beschoot. Obdam deed intusschen alles om Orderen te behouden, doch zag dit weldra op nieuw door de Fransche overweldigen, en raakte zelf met eenige anderen, onder welke ook Hop, van zijn troepen afgesloten. Alle koelbloedigheid verliezende, gaf hij den moed nu allengs geheel op, en sloeg, alles verloren wanende, den weg naar Breda in; terwijl Hop daarentegen, meer bedaard en beter uit zijn oogen ziende, nog gelegenheid vond, zich langs een zijpad weder naar 't slagveld te begeven. Terwijl de verbijsterde legeroverste zoo te Breda, midden in den nacht, door zijn overijlde vlucht en ongegronde jobsmaar eener vernietiging van zijn troepen, alles in opschudding gaat brengen [1], hebben zich die troepen zelf, onder aanvoering van den vastberaden Slangenburg, door Tserclaes van Tilly, Fagel, Hompesch, en anderen wakker bijgestaan, in steê van zelf, als hun bevelhebber het hoofd te verliezen, kloekhartig tegen den vijand geweerd, en ten slotte, in overleg met Hop, nadat al hun patronen verschoten waren, Orderen met de bajonet heroverd, zoodat hun de weg naar Lillo openstaat, dien zij den volgenden morgen inslaan. Den nacht brengen zij op 't slagveld, te Orderen, gelijk de Franschen te Ekeren, door; en Marlborough zelf kon later niet nalaten aan Hop en Coehoorn te betuigen, dat hun kloek bestaan gewis «een der schitterendste wapenfeiten der eeuw», dat het «een zoo roemrijke daad» was, «als de geschiedenis schaars te vermelden vindt». Maakten de Franschen den nederlandschen veld- en geschuttrein buit, de Nederlanders veroverden tal van vaandels en standaards, en 't aantal dooden en gewonden was van de fransche zijde zeker niet het minste. De Algemeene Staten besloten in hun vergadering van 4 July, «dat de Lt.-Generaal, Heer van Slangenburg, bedankt zou worden voor zijn goeden ijver, coeragië, standvastigheid, en conduïte, en hem worden aangeschreven, dat Hun Hoog-Mogenden insgelijks t'eenemaal voldaan waren van het goed beleid en de groote dapperheid van de verdere Luitenants-generaal, gelijk ook van de andere sub-alterne Generaals, mitsgaders van de ongemeene vigeur en bravoere van de hooge en mindere officieren en gemeenen, zoo ruiters als soldaten, in deze gelegenheid getoond, waardoor ze de eer der troepen van den Staat zoowel als den dienst van den Lande hebben gesteund en betracht; en dat hij, Heer van Slangenburg, het genoegen, dat Hun Hoog Mogenden

[1] Zie omtrent zijn aankomst en den indruk aldaar, Coehoorn's *Leven* door zijn zoon, uitgegeven door Jhr. van Sypesteyn, bl. 49 en vv.

hiervan hadden, op de beste en bekwaamste wijs aan die allen zou betuigen». De arme Obdam kwam de gevolgen van zijn deerniswaarde radeloosheid niet weêr te boven. Hoewel, in verband vooral met zijn verleden en den onmiskenbaren krijgsmoed daarin steeds aan den dag gelegd, geenerlei verdenking van lafhartigheid op hem rusten kon, was toch zijn loopbaan als veldoverste nu voor goed gebroken, nam hij aan geen verder krijgsbedrijf deel, en nadat Ouwerkerke, in de volgende Aprilmaand, in Athlone's plaats tot veldmaarschalk benoemd was, zijn ontslag uit 's Lands dienst.

Na den slag van Ekeren was ook Villeroy van Diest opgebroken, en zich te Sint Job in 't Goor gaan legeren, waar men nu, op voorstel van Marlborough, hem tot een beslissend gevecht wilde noopen; op 't aannaderen van Slangenburg echter, die van Lillo naar Capelle trok, stak hij zijn legerkamp in brand, en trok achter zijn verdedigingslijnen terug. In een den 16^{en} gehouden krijgsraad, kwam inmiddels het plan ter sprake, den aanval op Antwerpen nu door te zetten, dat echter op Coehoorn's hooghartige koppigheid afstuitte. Toen men hem toch — overeenkomstig zijn krijgsampt en roeping — de leiding van 't geschut daarbij opdragen woû, vraagde hij, meer geraakt dan billijk en waardig, «of men hem dan als zulk een prul beschouwde, dat hij onder den Heer van Slangenburgh de artillerie zou commandeeren», en kreeg daarop — niet onnatuurlijk — hooge woorden met dezen, zoodat Hop, als Gedeputeerde, tusschen beide treden moest [1]. Coehoorn verliet daarop echter 't gezelschap, zeggende dat hij voor zich naar Vlaanderen zou trekken, en zelf aan Hun Hoog Mogenden schrijven. Het bevel over zijne troepen onder Lillo en Liefkenshoek aan Van Dedem overgevende, begaf hij zich toen naar Hulst, om daar rustig te verblijven [2]. Bij gebrek aan beter besloot men nu naar de Maas te trekken, en het beleg voor Hoei te slaan [3]. «Zijn vermeestering zou» — als Marlborough aan Godolphin schreef — «wel geen groot gerucht in de wereld maken, doch zijn bezit voor den oorlog daar te lande allesins gelegen komen» [4]. Na weinig dagen reeds gaf het zich over, daar Boufflers en Villeroy zich tot zijn ontzet aan geen veldslag tegen de overmacht der bondgenooten waagden. Ook daarna lieten zij zich niet uit hun verschansingen lokken, en besloot men daarom nu Limburg te gaan belegeren, dat men den 10^{en} September berende. Nadat de loopgraven geopend waren, begon men het den 25^{en} te beschieten, en zag het zich reeds twee dagen later in handen vallen. Het nog altijd door de

---

[1] Zie Hop's eigen verhaal van 't gebeurde, aangehaald bij van Sypesteyn, t. pl. bl. 211; en verg. Sparre's schrijven aan Heinsius, ald. bl. 218, met de welwijze opmerking: "je suis bien marry de voir de telles mésintelligences entre nos Généraux d'autant que le service en patit".

[2] Zie aldaar.

[3] "The going back to the Meuse is, as the French expression is, a *pis-aller*". (Marlborough aan Godolphin, bij Coxe, t. pl. p. 127).

[4] Aldaar.

Pruisen ingesloten Gelder hield zich daarentegen tot 10 December staande, toen het evenzeer gedwongen was te zwichten, en onmiddelijk door pruisische troepen bezet werd. Het engelsch-nederlandsche leger had inmiddels zijn winterkwartieren reeds betrokken. De jonge friesche erfstadhouder, die het op zijn marschen begeleid had, had er, als aankomend veldoverste, wakker in meê gevochten. Had de veldtocht zelf niet dat verwezenlijkt, wat men zich naar Marlboroughs wijd uitgestrekt opzet had voorgespiegeld; was de onderneming op de groote, maar gefnuikte koopstad aan de Schelde mislukt, aan Maas en Nederrijn had men zich echter een zekere stelling verschaft, en het grondgebied van den nederlandschen Staat tegen elken inval van dien kant gewaarborgd. Gelijk intusschen Gelder zeer tegen den zin der Staten door de pruisische troepen, die 't belegerd en ingenomen hadden, bezet was, omdat hun Koning er voor zich aanspraak op maakte, verlangde ook de Keizer Limburg onder zijn krijgs- en burgerlijk bewind, daar hem de Spaansche Nederlanden waren toegekend, terwijl de Staten de stad voor hun Generaliteitslanden eischten. Door bemiddeling van Marlborough stemden zij er eindelijk in toe, haar burgerlijk van 's Keizers zij te laten beheeren, doch behielden zich het recht tot een krijgsbezetting hunnerzijds voor.

In Duitschland had, na de vereeniging der beyersche en fransche legermacht, een eerste ontwerp, om gezamenlijk naar de boheemsche grenzen, tegen de oostenrijksche erflanden en keizerlijke hoofdstad zelve op te rukken, voor de zucht van den Keurvorst moeten zwichten, zich van Tyrol meester te maken, en zijn eigen landgebied te dekken. Villars, op aandrang van 't fransche hof, dat hem tot inschikkelijkheid aandreef, daaraan met weêrzin toegevende, had zich toen met het laatste belast en zich aan den linker Donauoever van Ulm tot Donauwerth gelegerd, terwijl de Keurvorst zich tot het eerste had aangegord, doch weinig genoegen van zijn veroveringsplan smaakte. Wel maakte hij zich in 't van troepen ontblootе bergland aanvankelijk van Insbruck meester, doch de zijn Keizer trouwe bevolking, tegen den beyerschen indringer in beweging geraakt, wist hem spoedig weder uit 's lands grenzen te verdrijven, terwijl van den anderen kant 's Keizers troepen onder Ravenslaw over Passau naar Beyeren rukten. Te vergeefs trachtte hij toen ook nog Augsburg te veroveren, dat door Markgraaf Lodewijk van Baden bij tijds tegen hem gedekt werd. De door dezen afgezonden Graaf van Styrum werd echter door de hem ontmoetende Franschen, die hij zich verstout had aan te vallen, geslagen, en in December viel daarop Augsburg, in January 1704 Passau den Keurvorst toch in handen. Aan den Bovenrijn was in Augustus het sterke Oud-Breisach door Tallard en den Hertog van Borgondiën belegerd, en na een kleine veertien daag reeds aan hen overgegeven [1], waarna de eerste in

---

[1] De keizerlijke bevelhebber Graaf Filip van Arco, werd er in February 1704 te Bregenz voor onthoofd, zijn onderbevelhebbers, Graaf Marsigli en de overste Von Eck, infaam verklaard en gebannen.

October oprukte om Landau te herwinnen. Wel trok toen de Prins van Hessen-Cassel in der ijl uit de Nederlanden op, om, zich te Spiers met den Prins van Nassau-Weilburg vereenigend, de niet onbelangrijke vesting te ontzetten; doch ook de Franschen snelden, met 10,000 man onder den Markgraaf van Pracontal, Tallard te hulp, waarop beiden de duitsche Prinsen te gemoet trokken, en, den 16^{en} November hun linkervleugel onder Nassau-Weilburg aanvallende, dezen op de vlucht jaagden, vóór hem de rechter, onder Hessen-Cassel, kon bijstaan, die vervolgens op zijn beurt aangetast, eveneens tot wijken gedwongen werd. Landau, het nu niet langer kunnende harden, gaf zich reeds den volgenden dag aan zijn belegeraars bij verdrag over. Den Keizer was het, bij zijn slecht beheerde schatkist, dit jaar des te banger geweest, als zijn hongaarsche onderzaten, van Frankrijk en Beyeren uit bewerkt, tegen hem in verzet kwamen, en, hier en daar bijeen scholende, zich Prins Frans Rakoczy tot hoofd kozen [1]. Gelukkig, dat hem de turksche Sultan ten minste bij herhaling verzekeren liet, dat hij den vrede van Karlowitz trouw dacht na te komen. In Italië had hij weinig of niets kunnen uitvoeren, doch ook de Franschen te vergeefs getracht Ossiglia te vermeesteren; Berseglio was hun daarentegen na een lang beleg, in 't laatst van July, in handen gevallen, en zij daardoor in Modena meester. Intusschen speelde hun juist nu de zoo weinig vertrouwbare savooische Hertog zijne leelijke parten. Altoos slechts op de behartiging van zijn eigen hertooglijk belang uit, en daarbij weinig gesticht over den aanmatigenden toon, dien de fransche veldmaarschalken, niettegenstaande hem Koning Lodewijk als opperbevelhebber der vereenigde krijgsmacht erkend had, voortdurend tegen hem aannamen, leende hij gaarne het oor aan de voorstellen, door beide Zeemogendheden en den Keizer, met welken hij steeds in onderhandeling was gebleven, aan hem gedaan. In 't grootste geheim was Graaf Auersperg, als keizerlijk gemachtigde, in Juny naar Turijn gekomen, en daar, onder aangenomen naam, als zekere Heer Constantijn, in 't paleis geherbergd. Met hem werd nu alles meer bepaaldelijk besproken, en de Hertog, in spijt van het huwelijk door den jongen spaanschen Koning met zijn 14-jarige tweede dochter, de levenslustige en geestvolle Maria Louïze aangegaan, en dat hem dus door dubbele aanverwantschap aan de fransche zijde scheen te moeten boeyen, steeds meer geneigd gevonden, de aanlokkelijke voorwaarden, hem door de bondgenooten aangeboden, te aanvaarden. Een doortastende, hem uiterst krenkende handeling van den voor niets terug deinzenden Vendôme gaf den doorslag. Zoo geheim had Auersperg's verblijf en werkzaamheid niet kunnen gehouden worden, of er was een en ander van uitgelekt, en Frankrijks achterdocht

[1] "Mit den Fortschritten des ungrischen Aufstandes, den Steuerausfällen in den östlichen Provinzen und den Geldforderungen des italienischen und deutschen Kriegslagers, schien im Frühsommer 1703 die Verlegenheit der kaiserlichen Regierung ihren Gipfelpunkt erreicht zu haben". (Von Noorden, t. pl S. 285).

daardoor gaande gemaakt. Een franschgezind lid van 's Hertogs raad, De la Tour, dien men geheel buiten de zaak had zoeken te houden, had er met half September buitenaf de zekerste kondschap van gekregen, en Vendôme, die reeds in July van Koning Lodewijk volmacht had weten te verwerven, het savooische leger te ontwapenen, en de belangrijkste sterkten te bezetten, nam nu den 29en eenige van 's Hertogs veldoversten in hechtenis, eenigen ruiterregimenten de wapens af, en eischte daarenboven de uitlevering van een paar vestingen in Piémont. Nu was ook de tot dusver steeds nog onderhandelende Victor Amadeus gedwongen om toe te tasten. Tegen toezegging van het Markgraafschap Montferrat, de steden en 't gebied van Alessandria, Valenza, Lomellina, Valsesia, en Vigevano, 20,000 man keizerlijke hulptroepen, en het onderhoud van zijn eigen leger door Engeland en de Republiek, trad hij tot het Groote Verbond toe, en onderteekende 8 November het verdrag met Auersperg. Vol ijver voor zijn nieuwe bondgenootschap en niet minder beducht voor de weêrwraak der Franschen, die hem onder de maarschalken Vendôme en Villeroy, aan de Mincio en Secchia bedreigden, riep de Hertog zijn volk van alle kant te wapen, en in dringende brieven den bijstand der keizerlijken in. De wakkere Graaf Guido van Stahremberg aarzelde daarop niet, op Kerstavond 1703, met 12000 man uit zijn leger voor Ossiglia op te breken, en, door den nevel begunstigd, over Carpi langs de poorten van Parma naar Montferrat te trekken, om van daar eindelijk de grenzen van Piémont binnen te rukken, en zich den 14en dag van 't nieuwe jaar te Asti met Victor Amadeus te vereenigen [1].

Eenige maanden vóór den Hertog reeds, in de jongste Meimaand, had zich Don Pedro II van Portugal voor de zaak der bondgenooten laten winnen. In zijn hoofdstad was de Amirant van Castilië, met den jongen Koning en de, met zijn nog jonger vrouw uit Italië overgekomen, alles beheerende Princes Orsini in onmin geraakt, zich in den vorigen herfst komen vestigen, en stond er met blakenden ijver de troonsbeklimming van den oostenrijkschen Aartshertog voor; terwijl de engelsche gevolmachtigde Methuen en zijn vader in gelijken zin zochten te werken. Door het uitzicht op gebiedsvergrooting in Estremadura en Galicia verlokt, had zich de portugeesche Koning door hen laten overhalen, op voorwaarde dat zij de 28,000 man hulptroepen, die hij den bondgenooten toezeî, voor de helft nagenoeg onderhouden, en nog 12000 man eigen krijgsluî daarbij voegen zouden; voorts ook een smaldeel tot bescherming van zijn koopvaart en zeehavens zenden, dat zoowel als het leger onder zijn bevel zou staan [2].

Ter zee had men anders dit jaar weinig tot stand gebracht. Een voorgenomen tocht naar Westindiën was door de traagheid, met welke men in de Republiek de uitrusting bestuurde, afgesteld, daar de schepen eerst te laat in 't voorjaar gereed, en toen door de Koningin afgezegd waren. De Schout-bij-nacht Van der Dussen, die met

[1] Verg. Von Noorden, t. pl. S. 425. [2] Ald. S. 393.

het bevel belast was, had er toen eenige maanden in de Noordzee meê doorgebracht, en daar den 7^{en} July eene ontmoeting met vijf fransche oorlogsbodems onder Dugay-trouin gehad, die echter door de vluggere vaart der laatsten niets had uitgeleverd, dan de schâ, aan 't eenigste schip van nederlandsche zij in staat hen te achterhalen, dat van Kapitein Bodaan, berokkend, dat nu van zijn groote en voor-steng beroofd werd. Een blijk van de voortdurende mindere bezeildheid der nederlandsche schepen en van de juistheid der klacht, door den L^{t}.-Admiraal Schrijver in der tijd reeds over den min deugdelijken staat van den nederlandschen scheepsbouw geuit [1]. Ofschoon voorts door Almonde, in 't voorjaar, te Londen met de engelsche bewindhebbers en zeevoogden was bepaald, dat men een gemeenschappelijke vloot van 30 engelsche en 18 nederlandsche linieschepen in zee zou brengen, waren, door den onwil der admiraliteiten van 't Noorderkwartier, Friesland, en Zeeland, slechts twaalf der laatste gereed gekomen, over welke en nog twee fregatten, drie branders, drie bombardeergaljoten, en wat voorraadschepen toen Almonde, Van der Goes, en Jan Gerrit van Wassenaer gesteld werden. In de eerste dagen van Juny zee gekozen hebbende, gingen dezen zich te Spithead met de engelsche scheepsmacht vereenigen, en namen met haar toen den 12^{en} July de reis naar de spaansche zee aan. Den 5^{en} Augustus tot de mond van den Taag genaderd, bleven zij daar een dag of zes voor Cascaes ankeren, om toen, op aandrang van den engelschen vlootvoogd Shovell, naar de Middellandsche zee te stevenen, waar hij in last had, aan de fransche en italiaansche kust meer bepaald werkzaam te wezen [2].

De fransche Koning toch, zijn geestdoodenden beperkten geloofsijver trouw, was, na den vrede van Rijswijk, zijn van Rome's leer afwijkende onderzaten op nieuw gaan vervolgen, en had in den laatsten tijd met name de voor hun onroomsche geloofsbeginselen met geestdrift bezielde bevolking der Cevennes in Languedoc, op de onmeêdoogendste en bloedigste wijs te vuur en te zwaard door zijn krijgsvolk, onder den Graaf de Broglie en den Stadhouder van 't gewest, Baville, laten bestoken. Te Folcras was een rechtbank opgericht, waarvoor de — naar de hemden, die ze over hun kleêren hadden aangeschoten — *Camisards* genoemde vervolgden betrokken werden, en die hen ten strengste kastijdde. De wapenen aangordende, en door den vurigsten godsdienstijver aangeblazen, boden zij, onder hunne wakkere hoofden, Jean Cavalier, Rolland, en anderen, den heftigsten weêrstand, en wisten 's Konings soldaten meer dan eenmaal te verslaan; terwijl zij te gelijkertijd buiten's lands, gelijk met name in Groot-Brittanje en de Vereenigde Provinciën, agenten om hulp en ondersteuning zonden. Daar hun landstreek het naast aan Catalonië grensde, dat op zich zelf weinig franschgezind was, meende

[1] Zie bij De Jonge, *Ned. Zeewezen*, III. bl. 146 en 605.
[2] Ald. bl. 408.

men te doeltreffender nog hun zijn bijstand te kunnen bieden, en door hen tevens Spanje en Frankrijk afbreuk te kunnen doen. Daarom verlangde ook thans Shovell allereerst de golf van Narbonne in te zeilen, om den Camisards de wapenen en penningen te brengen, die hem voor hen waren meê gegeven, en tevens de bij Cette gelegen fransche zoutwerken te vernielen. Op weg derwaarts, den 9en September, voor Carthagena gekomen, besloot men, om 't reeds zoo ver gevorderde jaargetij en de zandbanken aan de kust, slechts twee britsche oorlogsschepen met die gelden en krijgsbehoeften uit te zenden. Zij keerden echter weldra onverrichter zake terug, daar de Camisards op al hun seinen geenerlei teeken van leven gegeven hadden. Almonde's voorstel, om zich inmiddels van de bijhebbende koopvaarders, die men naar Livorno moest geleiden, te ontdoen, door ze met enkele schepen derwaarts te doen stevenen, opdat de andere met des te meer gemak al aanstonds de vijandelijke kusten bestoken konden, werd, hoe doelmatig ook, door Shovell, die zich stipt aan zijn lastbrief wou houden, en de meerderheid van den krijgsraad verworpen. Toen de vloot, na de terugkomst van beide schepen, den 30en October de koopvaarders daarop naar Livorno begeleid had, was de tijd voorbij om verder nog wat te volbrengen; en daar zich de fransche schepen wijselijk te Toulon binnen hielden, nam men dus de terugreis aan, en liep Almonde den 2en December, min of meer ontstemd, in Texel binnen. De inmiddels, in plaats van den in Juny overleden Schei, tot Vice-admiraal bevorderde Wassenaer, stevende echter met een smaldeel van zes linieschepen, een fregat, de drie galjoten, en twee behoefteschepen naar Lissabon, om daar, overeenkomstig het verdrag met Don Pedro, te overwinteren. Toen in 't laatst van Mei, na 't sluiten van dat verdrag, de keizerlijke gemachtigde, Graaf von Waldstein met zijn gevolg, en de oud-agent van Keurmeins, Cock, uit Lissabon terugkeerden, en zij zich daartoe aan boord van den *Muiderberg*, onder den wakkeren Kapitein Roemer Vlacq, hadden ingescheept en de terugreis aanvaard, kwam hen, en het vijftal met hen varende oorlogschepen van 50 tot 34 stukken, ten geleide eener koopvaardijvloot uit Sint Ubes, een vijftal zware oorlogsbodems van 60 tot 90 stukken te gemoet, onder engelsche vlag varende, en van welke men dus aanvankelijk niet het minste kwaad duchtte. Naderbij gekomen zag men hen echter die engelsche met de fransche vlag verwisselen, en voor de wind op zich aanstevenen. Vlacq, 's morgens half elf door den vijandelijken bevelhebber, den Markgraaf de Coëtlogon, zelf onmiddelijk aangegrepen, werd bij de eerste volle laag al aanstonds een zijner armen en een stuk van den schouder afgeschoten. Hij liet zich daardoor echter niet ontmoedigen, maar bleef zoo wakker doorvechten, dat hij ten slotte Coëtlogon met afgeschoten groote ra deed afdeinzen. Nu evenwel door een tweede schip van 't zwaarst kaliber aangetast, dat het zijne weldra in reddeloozen staat brengt, vormt hij het besluit, de lont in 't kruit te werpen, waaraan zijn lichaamlijke toestand hem echter, tot groote vreugd van zijn minder krijgshaftig opva-

rend reisgezelschap [1] verhinderd gevolg te geven. Zoo moet hij eindelijk de vlag laten strijken, en zich met de zijnen gevangen naar Gibraltar laten voeren, waar hij na eenige weken smartelijken lijdens sterft. Reeds vóór hem waren ook de andere vier schepen, in den strijd tegen de zooveel zwaarder fransche, bezweken, doch door hun en Vlacqs kloekmoedigen weêrstand de honderd koopvaarders inmiddels in de gelegenheid geweest, zich in drie partijen weg te maken en te bergen, zoodat geen hunner den Franschman in handen viel [2]. Gelukkiger was helaas! een ander fransch scheepsvoogd, Saint Pol, in 't vernielen eener noordhollandsche haringvloot, die door maar drie zwakke convooyers en een fregat van slechts 16 stukken, onder Kapitein De Bardt, gedekt, in 't midden van Juny bij Hitland lag. St. Pol, met vier snelzeilers van 30 tot 50 stukken uit Duinkerken gestevend, kwam haar den 22en der maand overvallen, schoot een der convooyers in den grond, veroverde een tweeden, en zag wel een derden in de lucht vliegen, en daarbij tevens een zijner eigen schepen in brand raken en zinken, zoodat de vierde in de verwarring naar Leith ontsnappen en de haringbuizen in den Bresley-Sont hun toevlucht konden zoeken; hij kwam nu echter deze ook daar bestoken, en liet ze alle honderd zestig door zijn sloepen en booten in brand steken en verdelgen. De wakkere nederlandsche aanvoerder kwam zelf in 't gevecht te sneven, en zijn Luitenant, De Lange, werd zoo zwaar gewond, dat hij allen verderen krijgsdienst moest opgeven [3]. Anderhalve maand later viel dezelfde St. Pol den amsterdamschen Commandeur Wijs op de hoogte van Buchaness aan, toen hij uit Texel naar de zwak begeleide vlaardinger haringvloot ter versterking gezonden was. Niet bestand tegen de drie fransche schepen, door Saint Pol aangevoerd, zocht hij zich door de vlucht te redden, doch werd maar al te spoedig door den zooveel sneller zeilenden vijand achterhaald, en nu, na een hopelooze verdediging, tot de overgaaf gedwongen. Saint Pol, daarop met nog drie andere schepen, onder Graaf Luzerne, versterkt, ging nu met dezen de convooischepen der Vlaardingers opzoeken, vermeesterde er drie van dezen, doch moest zich het vierde met bijna al de buizen, van welke hij er slechts ruim een dozijn vernielde, in een der schotsche havens zien ontsnappen.

Dat hij zich zoo onbeschroomd buiten de haven zijner roofstad en in de volle zee had kunnen wagen, was voor een goed deel aan de onvoldoende maatregelen te wijten, uit de bejammerenswaarde oneenigheid der beide zeeprovinciën geboren. Op voordracht van Holland toch was het opperbevel over 't smaldeel der Noordzee dit jaar aan zijn Lt.-admiraal Callenburgh opgedragen, en onder dezen de zeeuwsche Vice-

---

[1] "Sans le malheur d'une si mortelle blessure", schreef Cock, "il auroit esté assez diable pour se faire sauter en l'air, et effectivement nous trouvâmes par bonheur une mêche allumée près de la pondre qui fut ostée par miracle". Aangehaald bij De Jonge, t. pl. bl. 622, aant.

[2] Ald. 623. [3] Ald bl. 614

admiraal Geleyn Evertsen gesteld, waardoor de zeeuwsche Staten zich niet weinig gekrenkt achtten. Zij lieten daarom bij Hun Hoog Mogenden verklaren, dat, zoo Callenburghs smaldeel zich van de kust verwijderen mocht, hun schepen het niet zouden volgen, dan op hun voorkennis en last; in welken geest zij nu ook aan hun Vice-admiraal de noodige bevelen gaven. Toen Callenburgh daarop de Noordzee inkoersde, bleef Evertsen onder de zeeuwsche kust, om, zoodra het gunstige jaargetij verstreken was, zijn schepen op last der Zeeuwsche Staten, geheel buiten de Algemeene om, te zien afdanken en opleggen [1].

Ondertusschen had, met half September, te Weenen de plechtige uitroeping van Aartshertog Karel tot Koning van Spanje plaats gehad, en was deze daarop naar den Rijn vertrokken, om over Holland en Engeland, met macht van oorlogsschepen en troepen begeleid, in zijn verhoopte Rijk post te gaan vatten. Tijdens Marlborough, na de vermeestering van Limburg, nog bezig was, voor de winterkwartieren zijner troepen te zorgen, werd hem de aankomst van den nieuwen Koning te Dusseldorp gemeld, en haastte hij zich er dezen te gaan begroeten, om hem vervolgens Rijn, Waal, en Merwe af naar Den Haag te verzellen, waar zij den 2[en] November kwamen. Marlborough, een week later, van daar naar Londen vertrokken, werd hier vervolgens met de ontvangst van den Koning te Portsmuiden en zijn begeleiding ten Hove te Windsor belast, waar Karel nu zijn vrouw niet minder dan hem zelf onderscheidde [2]. Onderwijl werden in beide landen de smaldeelen in gereedheid gebracht, die den Koning naar Spanje brengen zouden, en waarin van de hollandsche zij Callenburgh, Jan Gerrit van Wassenaer, en Van der Dussen het bevel voerden, terwijl de L[t].-generaal Fagel over de in te schepen landmacht gesteld werd. Callenburgh voerde den nieuwgebouwden *Graaf van Albemarle* als admiraalschip, en lichtte den 19[en] November te Texel het anker, om met de overige schepen naar de Maas te stevenen, en van daar de verdere reis aan te nemen. Een hevige storm overviel hen echter reeds twee dagen later, en niet voor 't eind van December hield het onstuimige weêr op, waarmede men sedert te kampen had, en dat sommige schepen tot ver in de Noordzee dreef. Toen het smaldeel den 3[en] January eindelijk te Spithead geankerd was, bleken twee groote bodems van 70 en 50 stukken, de *Monnikendam* en de *Aemilia*, een brander, en eenige vervoer- en voorraadschepen nog te missen, van welke het eerste zelfs te veel beschadigd was, om de reis meê te maken, terwijl de overige zich allengs bij de vloot voegden. De reeds voor de Maas liggende hollandsche en engelsche bodems hadden het meest met den orkaan te strijden, die den 8[en] en 9[en] December was losgebroken, door welken evenwel de eerste slechts wat ankers en touwwerk verloren, van de laatste

---

[1] Ald. bl. 611 en v.

[2] *Memoirs*, I. p. 144.

echter de *Vigos* van 50 stukken tegen 't Westerhoofd te Helvoetsluis uiteensloeg, en de *Russel* van 80 aan den grond raakte, een paar vervoerschepen met 13 vendels voetvolk vergingen, en de meeste althans boegspriet of mast verloren. 's Nachts van 3 op 4 January stak Van der Dussen eindelijk met vijf oorlogschepen, eenige andere vaartuigen en koopvaarders, en Rooke, die Koning Karel aan boord was komen nemen, met vijf britsche in zee, en bereikten zij den 6en Spithead en den hen verbeidenden Callenburgh. In de Noordzee zag het er door de aanhoudende stormen treurig uit, daar men er, naar de getuigenis van een ouden zeebonk, «niet als masten, wrakken, en houten zag drijven», gelijk er dan ook «in de 23 jaar, dat hij de zee bevaren had, nooit zoo zwaar nog langdurig stormweêr geweest was» [1]. Den 16en te Spithead het anker lichtende, hadden beide smaldeelen echter weldra op nieuw met tegenwind en storm te kampen, zoodat zij, teruggekeerd, nog drie weken lang bleven liggen, om eindelijk, voor zoo ver zij zeilvaardig waren, den 24en February nogmaals zee te kiezen, en zoo, na een wat voorspoediger vaart, den 7en Maart de Taag binnen te loopen, en naar Lissabon te stevenen, waar Don Pedro nu zelf den derden spaanschen Karel aan boord van 't engelsch admiraalschip verwelkomde. Een dag of wat later kwamen ook de achtergebleven schepen opdagen, en werden de troepen daarna weldra aan wal gezet. Den dag zelf dat men de Taag inkwam, had Wassenaer-Starrenburg, op zijn *Gelderland*, nogmaals een manhaften strijd gevoerd tegen een hem ontmoetend spaansch vlaggeschip, met hetwelk hij van 's middags drie uur tot het vallen van den avond slaags was, en 't welk hij daarbij zoo havende, dat het, om niet te strijken, zich bewesten Kaap Marie op strand liep loopen, en toen binnen luttel uren omsloeg en in de golven verdween [2]. Na de ontscheping der landmacht ging een engelsch-nederlandsch smaldeel, onder Rooke, Jan Gerrit van Wassenaer op de Unie, en Van der Dussen, een tijd lang van Kaap Sint Vincent tot Kaap Marie kruisen, doch vond er weinig of niet te doen; slechts een vijftal spaansche oorlogsbodems, door een zeeuwsch commissievaarder zuidwaarts van Kaap Spartel bespeurd, werd, op zijn aangifte, door evenzoo veel britsche aangetast, en gaf zich na korten weêrstand over [3].

In Holland was in November, ter voorbereiding van den aanstaanden veldtocht, door den Raad van State op de verkiezing van een Kapitein-generaal der Unie aangedrongen, doch door de invloedrijkste provinciën daarin niet getreden. Friesland zijnerzijds verlangde de benoeming van zijn wakkeren jongen Erfstadhouder tot Generaal van 't voetvolk, met voorrang boven de andere, die men — voornamelijk ook op aandrang van Marlborough — zou gaan aanstellen. De overige gewesten verklaarden zich daar echter tegen, omdat zij hem nog te jong en onervaren achtten, en Holland

---

[1] Daniël Propheet, eerst zeeuwsch commissievaarder, doch thans fregatcommandeur, aangehaald bij De Jonge, t. pl. bl. 621, aant. [2] Zie aldaar, bl. 632. [3] Aldaar, bl. 633.

deelde nu in January meê, dat het voor zich Ouwerkerk tot Veldmaarschalk, Slangenburgh en den Graaf van Noyelles tot Generaals van 't voetvolk, en Tserclaes van Tilly van de ruiterij aanstelde. Slechts de eerste en laatste bleken daarmeê genoegen te nemen, Slangenburgh maakte voor zich zelf op de maarschalkstaf aanspraak, en Noyelles verkoos niet meê uit te trekken, zoo de om zijn hoogmoed geschuwde Slangenburgh meêging. Buitendien hadden ook Coehoorn, Dopf, en de bevelhebber van Breda, Von Salis, op het Generaalschap gerekend, en toonden zich ten hoogste misnoegd. Utrecht zeî zich aan de zij van Holland te scharen, mits zich ook de overige provinciën tot zijn gevoelen lieten overhalen; doch Friesland en Stad-en-Landen bleven op de aanstelling van hun Erfstadhouder staan, en Holland en Zeeland zich daartegen ten zeerste verzetten. Om alles in 't effen te brengen, schoot geen ander middel dan een bezending over, tot welke in de algemeene Statenzitting van 23 February besloten werd, en die in 't begin der volgende maand naar Leeuwarden vertrok: de amsterdamsche Pensionaris Willem Buys voor Holland, Joan Becker voor Zeeland, de Heer van Welland, Godard van Tuil van Serooskerke, voor Utrecht, en de Heer van Zalk voor Overijsel. Door onderhandeling met de friesche Staten en de Princesweduwe brachten zij een vergelijk tot stand, waarbij de Staten zich tevreden verklaarden, werd de Prins van stonden aan tot Generaal in rang na Noyelles benoemd, zonder intusschen dit hooge krijgsampt inderdaad te bekleeden, noch er de jaarwedde voor te trekken, eer hij zijn twintigste jaar voleind had; in gewone krijgsraden zou hij tot zoo lang zonder recht van stem zitting hebben. Ook Stad-en-Landen leî zich bij deze gewenschte schikking neêr, en de bezending kon welvoldaan over 't volbrachte werk naar Den Haag terug keeren. Daar werd nu door Holland, op Leiden, door Utrecht, op die stad na, door de onderling nog overhoop liggende drie kwartieren van Gelderland ieder voor zich, en door Overijsel, dienovereenkomstig besloten; Zeeland alleen bleef weigerachtig. Bij overstemming werd intusschen nu den 11en April tot de aanneming naar Hollands voorstel, met de aangebrachte wijziging, overgegaan.

Wellicht ware ook Coehoorns naam nog aan de andere toegevoegd, was hij inmiddels niet voor goed aan alle verdere werkzaamheid door den dood onttrokken. Op Nieuwjaarsdag zelf, bij een festijn op 't Stadhuis te Hulst, door een lichten aanval van beroerte aangetast, was hij daar wel weêr van op-, en in 't begin van February zelfs, op Marlboroughs aanzoek, naar Den Haag gekomen, doch had zich daar al aanstonds zoo vermoeid en zwak gevonden, dat hij zijn kamer had moeten houden, en die, steeds in krachten afnemende, niet weêr verliet, tot hij, met half Maart op nieuw door een beroerte overvallen, na twee dagen verscheidde [1]. Zeeland bracht nog twee

[1] Zie Coehoorns *Leven* door zijn zoon, bl. 53 en v., waar hij echter tot Generaal benoemd heet. Wellicht dus, dat er hem, op Marlboroughs aanbeveling, de toezegging toe gedaan was.

maanden later zijn bezwaren tegen 't aanstellen van den frieschen Erfstadhouder, als «generaal in naam alleen» en geen veldoverste «van jaren en ondervinding» in; terwijl tevens, naar zijn oordeel, de lagere bevelhebbers niet zouden kunnen nalaten voor hem, als Prins, een achting te toonen, niet in overeenstemming met hun rang en verdiensten, al deed hij ook vooreerst als generaal geen dienst. Ook de Luitenants-generaal zou het ontmoedigen, zich een Generaal van zooveel minder jaren en kennis boven 't hoofd te zien stellen, en bij de uitheemsche machten zou het achterdocht wekken, vooral zoo men hem eenmaal, als licht geschieden kon, het opperbevel over 't Statenleger in handen gaf. Er diende ook rekening gehouden te worden met den tegenwoordigen regeeringsvorm, en aan geen bevorderingen voet gegeven, die een brug konden leggen tot een vorm van bewind, waartoe noch Zeeland, noch de andere provinciën zich gaarne terug gebracht zouden zien; en Zeeland zelf had daar te meer tegen te waken, als de jonge Prins tot erfgenaam van den vorigen Stadhouder gesteld was, en 't Markgraafschap van Vere en Vlissingen tot zijn erfenis behoorde. De goede orde in de Staatsregeering scheen het voorts te vereischen, dat geen Stadhouder in een of andere provincie tevens Generaal in 't leger was; en om al die redenen kon het den Prins ook niet als Generaal erkennen, noch dulden, dat hem door de troepen, tot Zeelands betaling staande, eenige de minste gehoorzaamheid bewezen werd; terwijl het, zich door de overige provinciën zoo minachtend bejegend en overstemd ziende, het recht zich voorbehield, zulke maatregelen te nemen, als het tot handhaving van zijn opperste macht en voorrechten, en tot beveiliging en rust der provincie raadzaam vinden zou; de schadelijke gevolgen daarvan zouden nochtans niet aan zijne Staten, maar aan die leden der Unie, die ze uitgelokt hadden, te wijten zijn». Na kennisneming van 't zeeuwsche bezwaarschrift, zonden de Algemeene Staten het aan de zes andere provinciën over, die zich echter aan de zaak verder niet gelegen lieten liggen; en de Prins, als Stadhouder van twee provinciën, in een fluweelen armstoel ter algemeene Statenzitting gezeteld, leî, daarvan opstaande, den eed als Generaal van 't voetvolk af [1].

Laat eerst werd dit jaar de veldtocht geopend, en zou door de nederlandsch-engelsche legermacht op een gansch ander, en veel uitgestrekter terrein dan tot dusver gevoerd worden. Beiden, Marlborough en Prins Eugenius wenschten den beyerschen Keurvorst in zijn eigen land te gaan bestrijden, en er hem en het met hem verbonden Frankrijk samen te treffen. De landmacht der Republiek was tot ruim anderhalf honderd duizend man geklommen, die een uitgaaf van meer dan 25,000 miljoen guldens vorderde. Zij ontzag dus de kosten voor den europeeschen oorlog niet, hoe weinig zij er anders vrede meê had, haar troepen niet bovenal tot dekking van haar eigen

[1] Zie de bij Wagenaar, *Vaderl. Hist.* XVII. bl. 212, aangehaalde Staatsbesluiten.

grenzen in de Spaansch-Nederlandsche gewesten te bezigen. Aanvankelijk heette het dan ook, dat deze slechts naar den Moezel zouden oprukken, om daar de Franschen te bevechten. In January intusschen had zich de engelsche opperbevelhebber tot den duitschen, den Markgraaf van Baden, gewend, om inlichting omtrent de duitsche krijgsplannen, en door Graaf Wratislaw tevens aan 't keizerlijke hof te Weenen laten verzekeren, dat hij voornemens was den Keizer zooveel doenlijk bij te staan. Daarna was een heertocht aan den Bovenrijn ter sprake gekomen, en eindelijk, op Prins' Eugenius voorstel besloten, aan den Donau te gaan oorlog voeren. Een engelsch gemachtigde werd naar 't duitsche hoofdkwartier, tegen 't laatst van February, afgevaardigd. Omstreeks half Mei was Marlborough van zins naar Duitschland op marsch te gaan; terwijl de nederlandsche Veldmaarschalk, Ouwerkerk, dan het bevel over de in Vlaanderen en Brabant gelegerde troepen op zich zou nemen, en daar natuurlijk slechts verdedigender wijze te werk gaan. Den 13^{en} dier maand had ondertusschen de fransche Veldmaarschalk Tallard bij Oud-Breisach reeds een dertigduizend man over den Rijn gevoerd, en was van daar ten Noorden van Freiburg tot bij Villingen getrokken, waar hij den 18^{en} de kleinste helft zijner soldaten — nieuw aangeworven troepen — aan den Keurvorst afleverde, en de andere weder naar 't fransche hoofdleger liet terug gaan. Een goede veertien dagen later kwam Prins Eugenius bij den Markgraaf van Baden in zijn leger te Ehingen aan den linker Donauoever, en was Marlborough met 26,000 man bij Coblens over den Rijn getrokken, had daar in de omstreken van Meins nog 10,000 bij gekregen, en was toen de Main bij Kostheim over naar den Neckar gerukt, en zoo den 3^{en} Juny verder naar Heilbron. Een goede week later — den 12^{en} — had hij te Groot-Heppach een bijeenkomst met den Prins en den Markgraaf, waar toen het verdere krijgsplan beraamd werd. Bij Launstein vereenigden zich daarop, den 22^{en}, zijne troepen met die van den Markgraaf, en telden te zamen 52,000 man; de bij Ulm gelegerde beyersche en fransche troepen 63,000, daaronder echter tal van jonge en min geoefende soldaten, die voor de in den oorlog beproefde der tegenpartij verre onderdeden. Prins Eugenius stond in de schansen van Baden met 26,000 man tegenover 60,000 Franschen aan den Rijn. De beyersche Keurvorst had de sterkten van den Schellenberg voor de poorten van Donauwerth laten bezetten, op welke toen die der bondgenooten 's namiddags van 2 July afkwamen. 's Avonds 6 uur gaf Marlborough Van Goor's 25 nederlandschen bataljons het sein tot den aanval. Hachelijk was hun strijd tegen 't geschut der Beyerschen in, en hun onversaagde Generaal zelf reeds gevallen, toen drie regimenten keizerlijke grenadiers, op 's Markgraven last, de sterkte van ter zij kwamen aantasten, en de Beyerschen, daardoor in verwarring gebracht, zich slechts door de vlucht over den Donau naar de stad wisten te redden. De engelsche ruiterij zat hun daarbij echter zoo na op de hielen, dat slechts een derde hunner daarin slaagde, de overigen gevangen raakten of in de rivier verdronken.

Donauwerth viel daarop den bondgenooten zonder slag of stoot in handen, de Keurvorst trok van Lauingen, waar hij zich gelegerd had, op Augsburg terug, en Marlborough over de Lech zijn land binnen [1].

Tallard was inmiddels, den 1en July, op nieuw den Rijn overgegaan, en langs een anderen weg dan vroeger naar Villingen gerukt, dat hij echter te vergeefs trachtte in te nemen. Den 22en verder getrokken, gelukte het hem, na 13 dagen, den Keurvorst bij Augsburg te bereiken, van zins nu, met dezen gezamenlijk den weldra verwachten strijd tegen 't bondgenootschappelijke leger te aanvaarden [2]. Den 11en Augustus greep die bij Hochstätt plaats. «Und als wir», heette het in den lustigen duitschen krijgsdeun:

Und als wir ausgeruckt Nach Hochstätt sind gekommen,
Franzozen stehen al'da, Die Schlacht die hat begonnen;
Eugenius der Held That uns ancuraschieren,
Wir sollten hertzhaft dran, Victorie nicht verlieren.
Konstabler, frisch darauf, Mit gross' und kleinen Stücken!
Darnach so wollen wir Mit dem Gewehr anrücken [3].

De savooische prins en keizerlijke veldheer was zich namelijk met den Markgraaf en Hertog komen vereenigen, en, terwijl de eerste zijnerzijds toen Ingolstadt was gaan belegeren, met den laatsten op den bij Hochstätt gelegerden vijand aangerukt, met wien zij nu den 13en Augustus slaags raakten. In den heldersten zonneschijn, en onder de lustigste krijgsmuziek van beide zijden, ving 's morgens na achten, van die der Franschen, bij het door hen bezette en versterkte Blindheim [4], de strijd aan; terwijl de troepen van den Prins en den Hertog zich nog een uur of wat onledig moesten houden met het verkennen van den moerassigen bodem [5] en 't overbruggen, op vijf punten, van den 't veld doorruischenden Nebelbach, die hen van 't fransch-beyersche leger scheidde. Eerst na éénen kon door beider heermacht opgerukt worden, en viel toen die van Marlborough de sterke verschansingen van Blindheim, tot tweemaal toe, hevig maar te vergeefs aan, gelijk ook de fransche ruiterij, wat hooger op, den aanval der engelsche troepen herhaaldelijk weêrstond. Aan den rechtervleugel bood de beyersche Keurvorst evenzeer met goed gevolg Eugenius' ruiters weêrstand, en deed ook het pruisische

---

[1] Zie bij Von Noorden, t. pl. S. 540 ff.
[2] Ald. S. 548.
[3] Zie *Hist. Volkslieder*, u. s. w. S. 239, f.
[4] Door de Engelschen, als bekend is, tot *Blenheim* verhaspeld.
[5] De nederlandsche ingenieur en loopgraven-commissaris Vleertman had hen daarbij, onder 't vijandelijke vuur, van de mogelijkheid dezen te betreden overtuigd. Zie de bladzijde uit zijn *Leven* aangehaald bij Bosscha, *Nederlands Heldendaden te land*, II. bl. 286, aant.

voetvolk onder Prins Leopold van Dessau afdeinzen. Drie uren lang werd er zoo zonder bepaalden uitslag gevochten, en de strijd daarna van weêrszijden onwillekeurig een half uur gestaakt. Toen, tegen zes uur 's namiddags, gelukte het Marlborough, door eene doeltreffende zwenking en frontverandering zijner troepen, in een volhardend herhaalden aanval, bij welken zich de nederlandsche ruiterij onder den Prins van Hessen-Cassel en den Generaal-Majoor van Hompesch voorbeeldig onderscheidden, de ruiterbenden van den franschen Maarschalk Tallard uiteen te slaan, en ze Donauwaarts op de vlucht te drijven. Daar zijn voetvolk grootendeels in 't versterkte Blindheim lag, kon hij dit niet in den strijd bezigen, en moest het weinige dat hij in 't veld had door Marlboroughs ruiterij zien vernielen, of door zijn voetknechten zien omcingelen en gevangen nemen. Om niet zelf — gelijk tal zijner hooger en lager strijdmakkers — in den Donau zijn graf te vinden, moest hij zich aan den engelschen Veldmaarschalk gevangen geven, en werd, met een paar andere fransche veldoversten, in zijn koets van 't slagveld vervoerd. Prins Eugenius had inmiddels de vijandelijke flank bestookt, en de daar gestelde Beyerschen bergwaarts over Lützingen gejaagd. Van beide kanten ging het nu op de sterkten van Blindheim los, wier bezetting zich met wanhopigen moed verdedigde, doch ten slotte, nadat het dorp in brand geschoten en het hoofdpunt der versterkingen, het kerkhof, bestormd was, bij 't aanbreken van den nacht, ten getale van nog 9000 man, overgaf. Niet minder dan 12000 man aan dooden en gekwetsten had den bondgenooten de duur behaalde, maar beslissende zege gekost; de vijanden intusschen, van hunne zij, 28000 aan dooden, gewonden, en gevangenen, en daarbij nagenoeg al hun geschut, verloren:

Hilf Gott, ein solche Schlacht Ist niemals nicht erlebet!
Darvon das Herz im Leib Erbidmet und erbebet:
Man kann sie zählen nicht, So viele sind gefallen,
Sehr hohe Officier, Ihr General gefangen!

De neêrlaag mocht verpletterend heeten, en dat was dan ook de indruk er, bij de eerste berichten, al aanstonds aan 't fransche Hof en te Parijs door gemaakt. «Men komt mij», schreef de meêdeelzame Hertogin van Orleans, den 21en uit Versailles, «een kwade en zonderlinge tijding brengen; ik denk dat men 't verkeerd verstaan zal hebben, maar den Maarschalk Tallard zouden 26 bataljons door den vijand afhandig zijn gemaakt, en hij zelf wellicht onder de gevangenen wezen. Ik kan de zaak niet begrijpen; men kan echter wel weêr zeggen, als juffer Colb altijd pleegt te doen: het gaat nergens wonderlijker, dan in de wereld; en op Tallard, als 't zoo is, zal men nu wel even zulke liedjens maken als op zijn neef Villeroy, toen hij te Cremona gevangen raakte. Men ziet overal bedroefde en bezorgde gezichten van allen, die hun verwanten gevangen weten, of ook niet weten waar ze gebleven zijn; men ziet overal

moeders rondloopen om tijding van haar kinderen te hebben, dat heel erbarmlijk is». En een dag of wat later: «men ziet niets dan bedroefde lieden; de oorlog is een afschuwlijk ding. Men vergoelijkt den slag in niets, en erkent rondweg, dat hij verloren en Tallard verslagen is. In Duitschland is 't echter de moeite wel waard er een *Te Deum* voor te zingen». Toen de eerste mare kwam, was men juist te Versailles bezig ter eeren der Hertogin van Borgonje een vuurwerk in orde te brengen; «een *illuminacie*, zoo schoon als er ooit geweest was; een ware zegeboog van licht, zoo hoog als 't Slot, en aan weêrszijden twaalf groote portieken met een pyramide tusschen ieder van haar, en daar voor een hooge gedraaide zuil waarop eene Faam; het paleis van de Zon kon niet fraayer zijn». Terwijl men echter aan 't klaarmaken daarvan was, en 't leek alsof het woû gaan regenen, zoodat men 't bedekken moest, riep een van de werkluî een voorbijganger, die hem vraagde, wat ze daar deden, toe: «we pakken 't vreugdevuur in, om 't naar den Keizer te zenden; hier heeft men 't niet meer noodig» [1]. De arme gevangen Maarschalk, hoe wakker hij en zijn ruiters zich te weêr hadden gesteld, moest het inderdaad, zoo goed als Villeroy, misgelden; doch evenmin liepen ook Koning Lodewijk en de beyersche Keurvorst vrij:

Le grand Maréchal de Tallard
Et le Duc de Bavière,
Ont par un singulier hasard
Donné les étrivières
Au Prince Eugène, ce dit-on,
La faridondaine, le faridondon,
Et aux confédérés aussi, Biribi,
A la façon de Barbari, Mon ami.

Tallard que dans tous ses exploits
La Victoire accompagne,
Se peut bien dire cette fois
Vainqueur de l'Allemagne;
Il peut écrire an grand Bourbon, La, *etc.*
"Sire, *veni*, *vidi*, *vici*", Biribi, *etc.*

Bavière n'est point dans l'erreur
De se joindre à la France;
C'est pour être fait Empereur
Qu'il agit par prudence:
Le grand Louis lui en répond, La, *etc.*
Il tient tout ce qu'il a promis, Biribi, *etc.*

Louis de son côté fait bien
De se joindre à Bavière,
Pour conquérir par ce moyen
L'Europe tout entière.
Les pauvres alliès s'en font, La, *etc.*
Etre chassés de leur pays, Biribi, *etc.*

L'homme immortel, le grand Bourbon,
Etonné de sa gloire,
A fait chanter le *Te Deum*
Pour marquer sa victoire;
Et l'on rit dans chaque maison, La, *etc.*
A Fontainebleau et Marly, Biribi, *etc.*

Mais partout nous portous le deuil
De nos exploits terribles;
Qu'on vous reverra de bon oeil,
Légions invincibles!
Mansard vous prépare dit-on,
La faridondaine, La faridondons
Un arc de triomphe a Paris, Biribi
A la façon de Barbari, Mon ami [2].

Aan de Staten-generaal vaardigde Marlborough onmiddelijk den ingenieur Vleertman

[1] Zie de *Briefe* der Hertogin, in Ranke's *Frans. Geschichte*, V. S. 393—396.
[2] *Le nouveau siècle de Louis XIV*, p. 245, S.

met het heugelijk bericht der overwinning af, gelijk hij zijn adjudant, Kolonel Parker, met een op 't slagveld zelf met potlood geschreven briefjen naar Koningin Anna zond. De Staten haastten zich, bij 't vernemen, tegen 10 September een algemeenen dankdag uit te schrijven wegens de «ongemeene groote en heerlijke overwinning, door het leger der Geallieërden en daaronder de wapenen van den Staat, aan den Donau behaald», verzoekende tevens, «dat, tot een teeken van blijdschap ten zelven dage des avonds de klokken geluid, en het kanon van de wallen gelost mocht worden, ter plaatse waar men dat gewoon was». Keizer Leopold zond Marlborough een warmen dankbrief toe, met toezegging, voor zooveel 't aan hem lag, van een stoel en stem als duitsch Vorst in den Rijksdag; een eer, die, zonder daadwerkelijke verwezenlijking, voor den op stoffelijk voordeel tukken Engelschman, te weinig aanlokkends had, om er zich aan gelegen te laten zijn [1]. De Markgraaf van Baden brak nu, op zijn en Eugenius' aandrang, het beleg van Ingolstadt op, om zich met hen te vereenigen. Hadden beide laatsten thans hun wakkeren zin kunnen volgen, zij zouden, den Rijn over, stormenderhand in den Elzas getrokken zijn, om Frankrijk op eigen grond aan te tasten; de Markgraaf en zijne legeroversten huiverden echter in dat kloeke plan te treden, en de eerste ging daarop den 12en September Landau belegeren, terwijl beide anderen zich bij Kroon-Weissenburg legerden, om dat beleg te dekken. Tijdens het beleg van Landau, dat tot in December aanhield, toen de halfverwoeste vesting door den Franschen bevelhebber Laubanie eindelijk werd overgegeven, trok Marlborough, den 19en October, van zijn broeder, Lord Churchill, en den Prins van Hessen-Cassel begeleid, naar de Moezel, waar de bezetting van Trier op hun aannadering de vlucht nam, en de vesting Churchill nu in handen viel, terwijl de Prins van Hessen Trarbach ging belegeren, dat hij echter eerst een week of zes later vermeesterde. Marlborough, eerst in 't leger voor Landau teruggekeerd, vertrok den 14en November vandaar naar Berlijn, om er 's Konings medewerking in den volgenden veldtocht te bespreken. Uit Berlijn over Hannover naar Den Haag gekomen, werd hij, in 't Mauritshuis geherbergd, met erkentelijk huldebetoon bejegend, beried zich met Heinsius over de verdere krijgsplannen en stak, even voor Kerstmis, naar Londen over.

In de spaansche Nederlanden was door Ouwerkerks troepen weinig of niets gedaan. De gelegenheid, hun een enkele maal aangeboden, om den vijand met goed gevolg te bestrijden, hadden zij door besluiteloosheid en onderling krakeel hunner veldoversten verzuimd, en de Staten zich zoo zelfs verplicht gezien, Albemarle tot hen te zenden, om hen tot meerder eenstemmigheid te brengen, waartoe hij ze toen aan een gastmaal vereenigd had. In 't begin van July was Sparre Brugge gaan beschieten, doch had de stad, door de eerste werking zijner bommen en kogels ontsteld,

[1] Zie zijn schrijven aan Godolphin, bij Coxe, t. pl. p. 223.

hare verdere teistering voor 600,000 guldens afgekocht. Salis maakte zich omstreeks denzelfden tijd eerst van een schans tusschen Damme en Sluis, daarna van de Izabelleschans meester, die hij toen onmiddelijk slechtte. Ouwerkerk zelf ging, in 't laatst der maand, Namen een dag of wat bombardeeren, en liet 't land tusschen Sambre en Maas door zijn paarde- en voetvolk platloopen en brandschatten. Daarop, bij Borgloon gelegerd, zag hij zich door den in September van Hochstett naar Brussel gekomen beyerschen Keurvorst met een aanval bedreigd, doch hem dien, op uitdrukkelijke aanmaning van den franschen Koning, die Villeroy tot hem zond, opgeven.

Beter dan zijn onderling overhoop liggende wapenbroeders in Brabant en aan de Maas, had zich, onder de ongunstigste omstandigheden, de tot Koning Karel III's veldmaarschalk benoemde Fagel, aan 't hoofd der nederlandsche hulptroepen, in Portugal van zijn plicht gekweten. Toen hij daar verscheen en zich voorloopig te Abrantes legerde, terwijl de engelsche manschappen Alentejo bezetten, waren door de Franschen de beste en meeste paarden reeds opgekocht, en kon nauw een derde der ruiterij daardoor behoorlijk voorzien worden; voor zieken was er slecht gezorgd, een goed deel der staatsbeampten op fransche hand, en 't volk door de geestelijkheid opgezet tegen de kettersche bondgenooten van 't anders goedroomsche Oostenrijk. In Mei was daarenboven de Hertog van Berwick, als Filips' legerhoofd, reeds van Spanje uit Portugal binnengerukt, en had er zich van verschillende plaatsen meester gemaakt. Fagel inmiddels naar Castelbranco getrokken, kon zich daar niet langer vertrouwen, en trok met twee bataljons naar Abrantes terug, terwijl hij den brigade-generaal Van Welderen met twee andere te Sovreira stelde, waar dezen nu echter, door Berwick ingesloten, genoodzaakt werden, zich over te geven. Berwick, de Taag overgetrokken, ging toen, met wat ander spaansch krijgsvolk onder Tserklaes vereenigd, het omliggende land brandschatten. Fagel had ondertusschen, na een beleg van nog geen acht dagen, den 18^{en} Mei Alcantara de Valencia stormenderhand ingenomen, en daarop ook Albuquerque bemachtigd, en er een vaandel prijs gemaakt, dat hij naar den Haag opzond. Portalegre daarentegen door den engelschen kolonel Stanhope bezet, werd door de ingezetenen, tegen zijn wil, aan den jongen spaanschen Koning overgegeven, die zelf inmiddels zijn troepen was komen aanvoeren. Karel III en Don Pedro kwamen daarop ook hunnerzijds bij hun leger, en besloten den portugeeschen markgraaf en legeroverste Des Minas tot afleiding met 15000 man in Spanje te doen vallen, waar hij toen een paar plaatsen vermeesterde, doch verder niets uitwerkte, en de Spanjaards dus niet verhinderen kon, het reeds aangevangen beleg van Castel-Davide voort te zetten, om dit weldra meester te zijn, en er toen, even als te Port-allegre, de wallen te slechten.

De vloot onder Rooke en Callenburgh, die de troepen had overgebracht, was den 8^{en} Mei naar de Middellandsche zee gestevend, en ging daar, op aandrang van Koning Karels veldoverste, Prins George van Hessen-Darmstad, beproeven, om Barcelona voor hem

te veroveren, dat men gunstig voor hem gestemd achtte. Daar men er echter integendeel 's Konings voornaamste voorstanders gevangen genomen, en andere genoopt had uit te wijken, liep dit ontwerp spaak, moest men de reeds ontscheepte manschap weêr inschepen, en zich tot het werpen van de noodige bommen en karkassen, die vrij wat schade aanbrachten, bepalen. Daarop vernemende, dat een fransche vloot van 31 schepen uit Brest gevaren en den Taag reeds voorbij gezeild was, besloot men deze in 't gemoet te zeilen, en kreeg haar 's avonds van 7 Juny werkelijk reeds te bespeuren. Daar zij echter, meer dan drie uur de loef hebbende, beide volgende dagen allen strijd bleef ontwijken, kon men haar slechts uit de verte nazetten, en niet beletten, zich naar Toulon te reppen. De reis naar de Straat vervolgende, trof men, bij Kaap Sint Marie, met 23 linieschepen onder den Admiraal Shovell samen, met welke men nu vereenigd handelen en daardoor krachtiger werkzaam wezen kon. Daar men echter uit Engeland juist den volgenden dag het bevel ontving, slechts in overleg met beide Koningen te handelen, hield het vier weken aan, vóór men tot een doeltreffende onderneming kon overgaan, om toen, den 1^en^ Augustus, voor Gibraltar het anker te werpen, en deze oogenschijnlijk onneembare rotsstad aan te tasten. Door de wakkerheid harer bestormers, 1800 man engelsche en nederlandsche mariniers, die zich naar de Landpoort repten, en van den zeekant door de bombardeergaljoten en 't scheepsgeschut vaardig werden bijgestaan, en door de flauwhartigheid tevens der spaansche bezetting, onder Don Diego Salinas, kreeg men haar echter reeds drie dagen later in handen, haar trouw latende zweren aan Karel III, als haar «wettigen Koning en Heer», voor welken haar de Prins van Hessen toen in bezit nam, er eene engelsche bezetting van 1800 mariniers achterlatende. De vloot, zich daarop aan de barbarijsche kust van versch water voorzien hebbende, kreeg den 20^en^ der maand bericht van de aannadering der vereenigde fransche uit de Middellandsche zee, 50 kloeke schepen sterk, tegenover welke zij er 53, doch van minder zwaren bouw en met wel 500 stukken minder gewapend, van hare zijde stellen kon. Veel engelsche waren daarenboven maar slecht van scherp voorzien, en van de nederlandsche dat van den Schout-bij-nacht Van der Dussen met nog vier andere, op last der Algemeene Staten, naar Lissabon gegaan, om de koopvaarders, die «den wil naar 't Vaderland» hadden, van daar naar Holland te geleiden, en met andere naar Portugal terug te keeren; een zesde schip was met drie engelsche fregatten, op verzoek van den portugeeschen Koning, naar Terceira gezonden, om er de uit Brazilië verwachte koopvaardijschepen te gaan beschermen. Zoo waren er slechts 12 nederlandsche schepen overgebleven, die, den 24^en^, met de 41 britsche den strijd tegen de fransche vloot aanvaarden konden. Deze laatste stond onder Lodewijks wakkeren en begaafden basterd uit de Markiezin de Montespan, den Graaf van Toulouse, die den middentocht gebood, terwijl de voorhoede door den Markgraaf De Villette, de achtertocht door den Vice-admiraal De Langeron werd aan-

gevoerd; Chateaurenault, Coëtlogon, Pointis, behoorden onder de onderbevelhebbers.

De fransche voorhoede betoonde slechts weinig lust zich te meten, en ontdook zooveel mogelijk den strijd, haar door de engelsche onder Shovell aangeboden. Bij den middentocht echter werd door Rooke en Toulouse, gelijk al hun bijhebbenden, bloedig gevochten, en wist de eerste het gevecht zelfs wakker vol te houden, nadat een vijftal engelsche schepen door gebrek aan kogels gedwongen werden, er zich aan te onttrekken. Aan de achterhoede volhardde Callenburgh's *Albemarle*, met zijn 64 stukken, den ganschen dag in den strijd tegen Langeron's *Soleil royal* met 104; zoodat er dan ook meer manschappen, dan op eenig ander schip van den staat, op sneuvelden, en hij eindelijk zoo geteisterd bleek, dat de nederlandsche vlootvoogd op de *Katwijk* van Kap^{n}. Schrijver moest overgaan. De nederlandsche Vice-admiraal, Jan Gerrit van Wassenaer, zocht met zijn *Unie* van 90 stukken eerst met den franschen, de Sepville, op den *Admirable* van 92 aan den slag te komen, doch zag deze hem voortdurend mijden, en ving toen een gevecht met de *Couronne* van 80, Kap^{n}. De Champigny, aan, die hem wat beter afwachtte en wist te raken, terwijl Sepville slechts «naar de vogeltjens in de lucht» te schieten scheen. Ook de *Gelderland* van Kap^{n}. Filip Schrijver, en de *Banier* van Kap^{n}. Van Ghent, die na 't admiraalschip de meeste dooden telde, wist er zich kloek te weren, en Kap^{n}. Herman Lijnslager liet in den heeten strijd het leven. Nadat de nacht een einde aan den slag gemaakt, en van weêrszijden gelegenheid had gegeven, de geleden schâ zooveel doenlijk te herstellen, bleek de fransche vlootvoogd, hoezeer hij de loef had, den volgenden dag niet belust den strijd te hervatten, en koersden de engelsch-nederlandsche schepen weder naar Gibraltar, den dag daarna, bij 't draayen van den wind, op nieuw op den vijand afgaande, om hem gelegenheid tot vechten te geven, doch zonder hem ergens meer gewaar te worden. Het door Callenburgh verlaten admiraalschip vloog echter, den 27^{en}, door eigen kruit, met zijn Kapitein, Visscher, en 340 man in de lucht. In den slag-zelf was van weêrskanten geen enkel schip gebleven noch veroverd; 't geen echter Koning Lodewijk niet weêrhield in de Lieve-Vrouwenkerk te Parijs een *Te Deum* te doen aanheffen, als had zijn vlootvoogd gezegevierd; gelijk dan ook te Versailles het gerucht liep, dat 's vijands schepen gevlucht waren en door den franschen Admiraal werden nagezet [1]. Daar deze zich integendeel aan alle hernieuwing van den strijd kennelijk onttrok, stevenden Rooke en Callenburgh naar Gibraltar, en van daar den 5^{en} September de Straat door naar huis, alleen de Vice-admiraal Leake met tien engelsche schepen te Lissabon ter overwintering latende, werwaarts ook Van der Dussen met zijn vijf schepen den 30^{en} October terug keerde. Daar vond hij Leake toen juist gereed, om het inmiddels door de Spanjaards, den Markgraaf De Villa te land, en den franschen Schout-bij-nacht

[1] Zie den brief der Hertogin van Orleans, bij Ranke, t. pl. S. 396.

Pointis ter zee benarde Gibraltar ter hulp te snellen. De gelegenheid bleek des te gunstiger, als Pointis van zijn 21 schepen er niet minder dan 16 om voorraad naar Cadix gezonden had, en men er dan ook, den 3^{en} November uitgevaren, den 6^{en} bij 't inzeilen der baai slechts een drietal fregatten, een brander, galjoot, en enkele prijzen vond, die nu echter door Pointis' onderbevelhebber, Gabaret, allen op 't strand gezet en verbrand werden. De tot 1300 man gesmolten bezetting der stad werd nu door nieuwen aanvoer van mariniers versterkt, de vesting van nieuwe levensmiddelen voorzien, en toen nog tot January 1705 de terug keerende vijand uit Cadix verbeid, doch, daar hij niet kwam opdagen, de terugweg naar Lissabon ingeslagen, waar men, door voortdurenden tegenwind, eerst in February weêr binnen kwam. In 't begin van Maart keerde evenwel Pointis naar Gibraltar terug, en besloot men zijn schepen nu op zee of in de baai aan te tasten. Den 17^{en} der maand uitgezeild en onmiddelijk naar Gibraltar gekoersd, werd men, in den ochtend van den 21^{en}, vijf van Pointis' snelzeilende linieschepen gewaar, op welke men toen terstond ging jacht maken. De *Overijsel* van Kap^{n}. Bodaan weet er 't eerst een van 60 stukken, *l'Arrogant*, aan boord te komen, en het weldra zoo te teisteren, dat het de vlag strijken moet; een nagekomen britsch schip, daarvan gebruik makende, neemt een oogenblik van windverandering in zijn voordeel waar, om het te enteren en veroveren; terwijl Bodaan, zich verder spoedende, een tweede schip van 68 stukken *l'Ardent* aantast, en Kap^{n}. Ockerse op de *Vere* gelijktijdig bijna een derde schip *le Marquis* aan boord liep. Beide Franschen, hoe manhaftig zich te weêr stellende, en tot driemaal toe zelfs den aanval keerende, moesten eindelijk bezwijken, en werden door hun bestrijders overmand en als welkome prijs meêgevoerd. De twee nog overige schepen door Van der Dussen en eenige Britten fel bestookt, zien ten slotte geen andere uitkomst dan zich op het strand te zetten, waar het eene weldra aan stukken stoot, en 't andere, in brand gestoken, den volgenden morgen in de lucht vliegt. Op nieuw werd daarna Gibraltar voorzien en versterkt, en de belegeraars, voor goed alle kans opgevende, om 't nog machtig te worden, breken ook van de landzij het beleg op [1]. Hoewel de vesting oorspronkelijk voor Koning Karel vermeesterd heette, bleef zij sedert in engelsche handen.

In de Noordzee hadden de Staten, om alle naijver en tegenwerking van Zeeland te voorkomen, in 't afgeloopen jaar twee smaldeelen in steê van één uitgerust, onder den hollandschen Vice-admiraal Van der Goes en den zeeuwschen Schout-bij-nacht Andries de Boer: het eerste om in zee te kruisen, het tweede om 't oog op Ostende en Duinkerken te houden. Een derde en kleiner smaldeel, onder den amsterdamschen Kap^{n}. De Veer, werd bestemd, om de Oostindische retoervloot in 't gemoet te varen en behouden binnen te brengen, en den uitvarenden schepen der Compagnie tot Schotland

[1] Zie over een en ander nader bij De Jonge, t. pl. bl. 655 en vv.

geleï te geven. De weinige fransche kapers, die zich tegen deze krachtige uitrusting op zee waagden, kwamen dan ook slecht van de reis, en werden behoorlijk afgeslagen en geteisterd. Zelden was in den oorlog minder schâ door handel en zeevaart geleden, dan in dit jaar het geval was [1].

De krijgsbeweging aan Taag en Donau had den nieuwen bondgenoot in Italië van allen krachtdadigen bijstand verstoken, hem alleen Stahremberg met zijn weinigjen hulptroepen latende, die, met zijn eigen krijgsmacht en landweer vereenigd, slechts een 35,000 man uitmaakten. Met deze zag hij zich nu, in 't voorjaar van 1704, van zijn versterkte stellingen te Crescentino aan de Po uit, van twee zijden door de aannadering der fransche legermacht bedreigd. Buiten Vendôme en zijne troepen toch, kwam de Hertog de la Feuillade, ter vervanging van den krank geworden Tessé, met een te Grenoble bijeengebracht leger zijn erfland bestoken. Alle uitzicht op medewerking der Camisards werd te gelijker tijd, door de even sluwe als gematigde handelwijs van den laatstelijk met hun bestrijding belasten Villars benomen. «Meer hart dan hersenen», schreef hem het op dit punt te kort schietende doorzicht der Hertogin van Orleans toe [2], terwijl «een Generaal tegenover de Canisards meer hersenen dan hart moest hebben»; doch wat de gewelddadige wreedheid zijner voorgangers niet vermocht had, wist zijn meewarige minzaamheid te verkrijgen, en hen in dezen zomer tot een vergelijk te belezen, waarbij hun godsdienstvrijheid werd toegestaan, onder voorwaarde geene kerken te bouwen. Wel werd deze belofte niet al te trouw nagekomen, maar hun kracht was er door gebroken, en hun strijdbare medewerking onmogelijk gemaakt. Wat zij echter niet meer konden, namen hun vurige geloofsverwanten uit de valleyen van Piémont op zich, wier verhouding tot den Hertog van Savoye, sedert 1686, door de omstandigheden aanmerkelijk veranderd was. Reeds tijdens zijn eerste verbintenis met de zeemogendheden, had hij zich den vroeger zoo meêdoogloos vervolgden Waldenzen goedgunstig betoond, en de daaruit voortvloeyende verdraagzaamheid thans niet alleen bij vergelijk bezegeld, maar zelfs een besluit voorbereid, dat hun gelijkheid van burgerlijke rechten en wetsbescherming toekende. Krachtig stelden zij zich nu dus ook van hunne zij te weer, toen de voor 't roomsche geloof ijverende La Feuillade, na de vermeestering van 't hem lafhartig overgegeven Susa, zich door hunne dalen van Lucerne, Perosia, St. Martin, den weg naar de vlakte wilde banen. Drie maanden lang hielden zij er hem door hun hardnekkige tegenweer bezig; terwijl Vendôme zijnerzijds reeds in Mei te velde was gekomen, en de Po bij Casale overtrekkende Vercelli genomen had. Van daar moest hij, op Koning Lodewijks last,

[1] Aldaar, bl. 675, v.

[2] Zie haar schrijven van 21 Augustus 1704, bij Ranke, t. pl. S. 394: "Villars hat mehr Hertz als Hirn, und glaube dasz bey den Camissaren nöthig wäre dasz ein General mehr Hirn als Courage hätte".

Ivrea gaan belegeren, doch had inmiddels steeds te vergeefs La Freuillade tot een spoedige vereeniging aangemaand. Niet voor September kwam deze eindelijk tot stand, en gingen toen beide Maarschalken gezamenlijk het beleg voor Verrua, als een voorpost der sardinische hoofdstad, Turijn — het hoofddoel van hun streven, doch dit jaar niet meer te bejagen — slaan. Den 7en November ving het beleg aan; maar de wakkere bezetting wist zich kloeker en langer, dan die van Susa en Vercelli, te weren. Den ganschen winter door weêrstond zij de vereenigde fransche legermacht, die daarenboven van den verderfelijken dampkring en ongezonden bodem veel te lijden had. Eerst den 9en April gaf 's Keizers overste, Friesen, die er bevel voerde, de tot puin geschoten stad, met haar uitgehongerde bevolking en 't nietig overschot zijner soldaten, aan den vijand over, nadat Victor Amadeus, in de laatste weken nog te vergeefs beproefd had, haar bijstand te bieden [1].

Ofschoon zich, in Europa's Noorden, Zweden in Augustus 1703 tot een verdrag met beide zeemogendheden verstaan had, waarbij het haar tien duizend man toezeî, zoodra de vrede met Polen en Rusland gesloten was, en in zoover dus tot het groote verbond toetrad, verklaarde het tevens, zich niet met de vraag der spaansche troonsopvolging te willen moeyen. De hardnekkig voortgezette bloedige krijg tegen beide Staten belette het dan ook evenzeer steeds, zijn voorwaardelijke belofte na te komen, als de Republiek harerzijds door haar eigen oorlogsbeslommeringen weêrhouden werd, met vrucht tot herstel van den vrede in dat Noorden werkzaam te zijn. Terwijl daar de voortvarende Tsaar zich aan de Newa den grond voor de toekomstige nieuwe hoofdstad van zijn rijk veroverde, en het zweedsche eilandjen Cronslott tot dat Kronstadt wist te hervormen, dat den zeeweg tot zijn rijk zou sluiten, om daarna Lijfland en Esthland, op enkele steden — Riga, Reval, en Pernau — na, te verwoesten, had de krijgshafte jonge zweedsche Vorst zich tot in 't hart van Polen uitgebreid, waar inmiddels de nieuwbakken Koning van saksischen huize en zelfzuchtigen moede, de onwaardige Frederik August, door eigen schuld en partijschap der poolsche grooten, op den Rijksdag van July 1704 te Warschau, van zijn waardigheid ontzet, en door den rechtschapen, beschaafden, en weldadigen Woïwode van Posen, Stanislaus Lesczinski vervangen was. Wel maakte zich daarop, door zijn aanhangers gerugsteund, de afgezette poolsche Koning van Warschau zelf meester, doch werd door zijn zweedschen troonbroeder weldra van daar en naar zijn Keurvorstendom verdreven; terwijl Karel, zich om zijn zoo deerlijk geteisterde onderzaten aan de Oostzee niet bekommerend, in Polen bleef legeren [2]. Dantzig, door hem tot inwilliging van zijne eischen gedwongen, riep te vergeefs de tusschenkomst der Staten tegenover hem in.

---

[1] Verg. Von Noorden, t. pl. S. 62, ff.

[2] Ald. S. 32, f.; verg. Rambaud, *Hist. de la Russie*, p. 370.

Die Staten hadden, behalve met hun buitenlandsche krijgsaangelegenheden, dit gansche jaar de handen vol gehad met binnenlandsche bemoeyingen in de verschillende rumoerige gewesten, met name die van Gelderland en Zeeland. In Overijsel hadden de soevereine Heeren, in Juny van 't vorige jaar, door een afdoend maar minzaam besluit aan de beweging in de kleine steden een einde gemaakt, hun «leedwezen» te kennen gevende, «dat in eenige steedjens hunner Provincie zich eenige personen hadden opgedaan, onder 't verdichte voorwendsel van te willen voorstaan en handhaven de rechten en voorrechten der burgers en ingezetenen, doch inderdaad alleen, om daardoor eenige gelegenheid te hebben er beroerten onder aan te stoken, en zich zoo een weg te banen om te voldoen aan hun eerzucht, en door 't verlaten van de wettige regenten zich zelf in hun plaats te dringen; waardoor ze de goede ingezetenen jammerlijk misleidden, en onder zulk een opgezocht voorgeven het lieve Vaderland zouden brengen in de uiterste ongelegenheid en gevaar, om door oneenigheid van binnen en oorlog van buiten, de zoo machtige vijanden den rechten weg te banen tot omverwerping van de geheele Republiek, welke niet alleen door goed en bloed, maar door standvastigheid en inzonderheid trouw en eenigheid der voorvaderen, onder Gods zegen tot zulk een macht was gewassen, als zij thans was». Zij bepaalden daarom 1. «dat, daar tot het aanrechten van dergelijke beroerten gebezigd werden geschriften, het voorstaan van wetten en voorrechten, het afschaffen van schattingen en verandering van regeering en derg. voorgevende, door welker bedriegelijke redekaveling de onnoozele menschen werden verleid, tegen al degenen die zulke geschriften mochten opstellen, raad of daad daartoe gaven, of ze rondbrachten om geteekend te worden, of die ze ook maar teekenden, zou worden geprocedeerd als tegen verstoorders van de gemeene rust, waartoe de verschillende officieren en magistraten van nu af onherroepelijk werden gelast; 2. dat, wanneer iemand zulk een teekening of rondbrenging gevergd werd, hij daarvan aanstonds kennis had te geven aan de HH. drosten en magistraten, bij pœne van arbitrale correccie, zoo hij daarvan in gebreke mocht blijven, en onder belofte van 500 guldens, in geval bij bekendmaking de dader in hechtenis mocht raken; in welk geval ook den aanbrenger geheimhouding van zijn naam en vergeving van zijn schuld, als hij medeplichtig was, werd toegezegd; casseerende en annnlleerende verders en te niet doende alle teekeningen bevorens gedaan; 3. dat, om de goede ingezetenen niet te benemen de klacht, die zij met reden mochten hebben tegens hun magistraten of officieren, hetzij om te doen rekening en *reliqua*, hetzij over verkorting van hun rechten en voorrechten, zwaarder belasting dan wel behoorde, of van wat andere diergelijke natuur ze mochten wezen, zoodane particuliere ingezetenen dat ordentelijk zouden vermogen voor te brengen aan hun Drosten ten platten lande, en aan de Magistraten in de steden; 't welk hun niet alleen niet kwalijk zou worden geduid, maar integendeel door Hun Edel Mogenden zou worden gezorgd, dat

er alle spoedige, rechtmatige, en billijke voldoening aan zou worden gegeven» [1].

Uit Gelderland hadden zich de «bedankte» regeeringsleden van verschillende steden tot de Algemeene Staten gewend, met verzoek zich hunner aan te trekken; terwijl de nieuw aangestelde hunnerzijds dien Staten de wettigheid van hun aanstelling schriftelijk betoogden. «De overleden Stadhouder», meldden die van Arnhem bijv., «had de regeering eigenlijk nooit wettiglijk kunnen bestellen, daar hij nooit de vereischte machtiging der wethouders, met toestemming van gilden en gemeensluî, gevraagd had; na zijn dood kon daarom die bestelling ook niet aan eenige zoo onwettig benoemde regenten vervallen zijn, maar kwam zij der gansche gemeente toe, aan welke zij reeds in 1233 door Graaf Otto van Gelder verleend was». Men meende buitendien zelfs, dat de zaken, de bijzondere huishouding der stad geldende, niet ter kennisneming dier Staten stonden, en toonde zich daarom ook warsch, gemachtigden naar den Haag te zenden. Van hun kant hadden de Staten reeds besloten Gelderland te bezenden; doch daar die bezending de oud-regenten eerst hersteld wilde zien, kon zij niets tot stand brengen. Intusschen leed door die oneenigheid de vaardige verpachting en invordering der geldmiddelen aanmerkelijk, en verschilde de Ridderschap van de Veluwe daaromtrent geheel met de steden; landdagen kwamen er niet meer voor. In 't kwartier van Nijmegen liepen evenzeer de meeningen uiteen, en waren in de stad de gevoelens der gemeensluî onderling zelfs in weêrstrijd. Nogmaals drongen dus, in dit benarde tijdsgewricht, waarin aan gereede oorlogspenningen zooveel gelegen was, de Algemeene Staten op eene zending uit de Provincie naar Den Haag aan; doch de geldersche steden betuigden, dat zij, ofschoon de zorg dier Staten dankbaar erkennende, volstrekt toch niet goedvinden konden, Gemachtigden naar Den Haag af te vaardigen, om voor Hun Hoog Mogenden hun geschillen te behandelen. Niemand toch, achtten zij, mocht buiten zijn provincie in rechten betrokken worden. Geenerlei voorbeeld was hun bekend, dat de Algemeene Staten een of ander stad voor zich gedaagd hadden, en de Unie van Utrecht, die ieder gewest zijn eigen voorrechten voorbehield, staafde dit ten volle. Buiten de belanghebbende steden zelf kon zich niemand eenig rechtsgebied over haar aanmatigen, Hun Hoog Mogenden — met allen eerbied gezegd — niet uitgesloten. Mochten dezen echter de Geldersche steden op nieuw bezenden willen, men zou hun gemachtigden met alle heuschheid ontvangen. Iemand daarentegen naar den Haag te zenden, zou geen der steden gezind zijn». In Harderwijk betuigde zich de gemeente zelfs zoo tegen zulk een zending, dat, toen zij, in 't begin van 1704, meende te bespeuren, dat de uit oude en nieuwe regenten saamgestelde Overheid daartoe begon over te hellen, zij, door gewapende burgers gerugsteund, op den jaarlijkschen keurdag,

---

[1] "Aldus gedaan binnen Campen den 3en Juny 1703. Ter ordle van Ridderschap en steden; (getd.) C. H. Lemker".

drie nieuwe schepenen in de regeering drong. De Overheid, die handelwijs onwettig achtende, sloeg, om ontzag in te boezemen, de hand aan den degen, maar werd nu met de tromp van 't geweer bedreigd, en teruggedrongen. De daarover ten hoogste verstoorde fiscaal Greve trok toen zijn degen zelfs uit, en riep, haar zwaayende, 't gewapende volk toe: «oude plooi boven! Sacrement! alevel oude plooi boven!» terwijl de weêrpartij haar «nieuwe plooi boven!» daar tegen in schreeuwde. Eindelijk raakte men toch zonder bloedstorting nog uiteen, doch bleven de mannen van de nieuwe plooi aan 't bewind. Te Groenlo handhaafden zich daarentegen, omstreeks denzelfden tijd de oud-regenten, door een vijftigtal ruiters, die men hun uit Doesburg gezonden had, bijgestaan.

De Staten van Zutfen, waar de minste verandering had plaats gehad, de veluwsche Ridderschap, en eenige der oudste leden van de nymeegsche, wisten, in spijt van den gebleken weêrzin, eindelijk toch van de steden der beide kwartieren te verkrijgen, dat zij er in toestemden, gemachtigden naar de Algemeene Staten af te vaardigen, doch enkel om over de geschilpunten tusschen de Kwartieren onderling, of tusschen Ridderschap en Steden van een of twee kwartieren te onderhandelen. Nu verklaarde echter de tegenpartij niet met hen in onderhandeling te willen komen, zoo zij 't punt van 't regeeringsbestel niet mede in behandeling namen; en zoo ging men onverrichter zake uiteen. Nog eenmaal poogden toen de Algemeene Staten de steden van 't nymeegsche kwartier tot afvaardiging te bewegen; maar dezen, in plaats van aan dien aandrang te voldoen, toonden er zich zoo gebelgd over, dat zij hem meer naar «bevelen» dan naar «verzoeken» zeîden te zwemen. Bij die van 't kwartier der Veluwe met een gelijke uitnoodiging vereerd, meende Arnhem, in gelijken geest, «dat het er veel van had, of Hun Hoog Mogenden zich 't Oppergezag over de steden van Gelderland wilden aanmatigen, daar zij verklaarden, zoo er binnen een bepaalden tijd geen vergelijk getroffen werd, te zullen overleggen wat verder ten beste van 't gewest gedaan kon worden, en tevens verlangden, dat men tijdens de onderhandelingen niets nieuws zou verrichten». Intusschen had zich Nymegen ook tot de Staten van Holland in 't bijzonder gericht om hen te vragen, door hunne tusschenkomst te willen beletten, dat de bedankte Heeren bij de Algemeene Staten werden aangenomen, en er iets ondernomen werd in strijd met de vrijheden en voorrechten der gewesten, steden, en leden van de Unie. Die Staten, daardoor zelf in de zaak gemoeid, gaven nu, daarin niet zoo onverwaardelijk tredende, als hunne meening bij de Algemeene te kennen, «dat Gelderland, daar er de gemeene middelen thans niet naar behooren geheven werden, in staat moest worden gesteld, tot de krijgslasten voor zijn deel bij te dragen; dat men er daartoe de regeering ten meesten dienste van 't Gewest herstellen moest, en in dien zin een ontwerp maken, tot welks aanneming men zoowel oude als nieuwe regenten moest belezen, en zoo noodig door ernstiger middelen, als geen redenen

baatten, moest brengen». Op Zeeland en Stad-en-Landen na, oordeelende dat men nimmer tot zulke middelen mocht overgaan, stemden de overige provinciën met Holland in [1]. Zeeland was er te meer afkeerig van, als het, zelf zoo beroerd, t'avond of morgen soortgelijke maatregelen ook voor zijn eigen geweest te duchten had. Het betoogde daarom ook met veel nadruk, «dat niemand, die 's Lands vrijheid liefhad, 't zij regent of burger, zulk een overmacht in de algemeene Staten, als zij zich hierbij toekenden, erkennen kon; dat ze op die wijs de huishouding der verschillende Provinciën, bij meerderheid van stemmen naar hun welbehagen konden beheeren, en de minderheid als vazallen of onderdanen behandelen; dat men zich herinneren moest, hoeveel gerucht vroeger een bezending aan de hollandsche steden, op besluit der Algemeene Staten, zelfs met een Stadhouder aan 't hoofd, gemaakt had, ofschoon zij alleen dienen moest, om tot het onderhoud der vereischte landmacht te doen bijdragen; dat men in Gelderland nu verder willende gaan, ook veel grooter moeilijkheden nog te vreezen had; dat de Provinciën, met gelijke rechten, te zamen verbonden waren, en de meerderheid geen vrijheid had, in zaken haar bijzonder bestuur rakende, eenige oppermacht over de minderheid uit te oefenen». Hoewel reeds eenigen tijd vroeger — in January 1704 — uitdrukkelijk door de meerderheid in de Algemeene Staten verklaard was, dat men zich in geen geval van krijgsvolk meende te bedienen, verwekte het door die meerderheid genomen besluit ook in Gelderland veel weêrzin, en werd er de houding der beide tegenstemmende gewesten daarentegen ten zeerste toegejuicht.

Ridderschap en Steden van de Veluwe waren echter al dien tijd door in Den Haag te vergeefs werkzaam, en de geldmiddelen van hun kwartier raakten er zoo in des te deerniswaardiger staat. De onderlinge twisten over dezen liepen er zelfs zoo hoog, dat men van weêrskanten soldaten begon te werven [2], om elk naar zijn zin de gelden te heffen en zich tegen elkanders onderwinden te beveiligen. Daar zich een der Heeren van de Ridderschap, die van Holthuizen, Wynand van Renesse, aan de zij der steden geschaard had [3], traden dezen nu voor 't gansche kwartier op, en gaven een *Manifest* tegen eene waarschuwing der Ridderschap uit, die door die Ridderschap natuurlijk als onwettig gewraakt werd [4]. Daardoor echter niet afgeschrikt, dreven zij 't nog verder, en lieten in November zelfs twee der Heeren, dien van Rosendaal, Johan van Arnhem, en tot de Wildbaan, Cozijn van der Hel, op een zondag uit de kerk te Velp lichten

---

[1] In Overijsel zond echter Deventer een magistraatsbesluit bij de Staten in, om aan te toonen, dat de regeeringsgeschillen in Gelderland "niet tot de kennis der bondgenooten behoorden". Zie de *Resolutie*, dienaangaande uitgegeven te Arnhem, bij Ant. Smiths, 1704.

[2] Zie de *Bekentmakinge* daartegen van de zij der steden, uit naam van 't Kwartier van 21 Nov. 1704.

[3] *Zie de copie van de Missive geschr. door den Hoog Mog. Heer W. van Renesse, aan de Staten gen. overgelevert op* 29 *July* 1704. 's Gravenhage, 1704.

[4] Zie de *Publicatie* van 22 Juny, *Bekentmaking* van 24 Aug., het *Manifest* van 1 Dec., enz.

en gevankelijk naar Arnhem voeren; waar zij eerst een poos later, op last van 't geldersche Hof en zijn leden, weêr werden vrijgelaten. De Staten van Holland, in hun stadhouderlooze neiging, meer op de hand van de oude nog dan van de nieuwe geldersche plooi, besloten nu het hunne te doen, om het geschil in dien zin bij te leggen, en zonden daartoe een vijftal der hunnen — den oud-burgemeester van Delft, Adriaan Van der Goes, den amsterdamschen Pensionaris Buys, den Burgemeester en Pensionaris van Gouda, Bruno Van der Dussen, den Pensionaris van Rotterdam, Izaak van Hoornbeek, en den voorzittenden Burgemeester van Alkmaar, Nikolaas Verburg — naar Arnhem, dien 't nu inderdaad gelukte, den 13en December een vergelijk tot stand te brengen, waarbij Ridderschap en steden van de Veluwe overeen kwamen, weêrzijds in 't bezit der voorrechten te blijven, die zij van 1650 tot 1674 genoten hadden; de verpachting der gemeene middelen door de steden, en die der zoogenoemde kwartierstienden door de Ridderschap te laten doen; alle rechtsgedingen, die men tegen elkander begonnen had, te staken, en aan alle handdadigheden een einde te maken.

Daarmede was voor dit jaar de geldersche beroerte geëindigd; doch slechts, om in 't volgende hier en daar in des te heviger mate los te barsten. De heeren van de nieuwe plooi, weinig gerust op de stemming der «bedankte» van de oude, begeerden zich voor alle belaging hunnerzijds door doeltreffende maatregelen te vrijwaren. In Arnhem ging men daarom tot het aannemen van twee honderd gewapende vrijwilligers, zoogenoemde «snaphanen», over; daar zich echter dat voorbeeld elders niet zoo gemakkelijk volgen liet, werd op den voorjaars-Landdag te Zutfen het denkbeeld geopperd, om, «tot beveiliging der tegenwoordige tegen de aanslagen der afgestelde regenten, een nauw en hecht verbond van onderlingen bijstand tusschen de geldersche steden op te richten. Dit denkbeeld vond bijval, en het daartoe gemaakte ontwerp werd toen door de afgevaardigden van Doesburg, Deutichem, Groenlo, Arnhem, en Harderwijk, op verhoopt genoegen van hun principalen, geteekend; terwijl die van Zutfen en Nymegen afschrift verzochten, om er het daar over te leggen. Tijdens 't beraadslagen daarover, zaten nu evenwel de voorstanders van de oude plooi niet stil, maar zochten ondershands het verbond tegen te werken, door er met name de gemeensluî der steden, wier afgevaardigden het onderschreven hadden, tegen op te zetten met de hun ijdelheid prikkelende opmerking, dat dit zonder hunne voorkennis had plaats gegrepen, en door 't voorgeven, dat men 't er eigenlijk op toeleî, om gilden en gemeensluî hun voorrechten te ontfutselen. Zij slaagden daarin zoo wel, dat het zoo veel belovend ontwerp ten slotte niet tot uitvoering kwam. Te Arnhem stelde burgemeester Van Brienen in Juny voor, de snaphanen weêr af te danken; doch hun overste, burgemeester Bouwens, riep ze integendeel bijeen, om ze op de markt te scharen tegenover de burgerij, die men tegen zijne partij had opgezet, en die was saamgestroomd, om hem en zijn geestverwanten uit het bewind te zetten. De burgerij,

geen lust in 't vechten hebbende, verliet toen van lieverleê het onbloedige slagveld weêr, en Van Brienen zelf werd vervolgens afgesteld, en uit de stad gezet, die hij eerst drie jaar later weêr binnentrad, om in zijn ampt hersteld te worden.

Bloeddorstiger ging het te Nymegen toe, waar de hollandsche bezending, bij haar komst in December, alles reeds in rumoer had gevonden, om die van de oude plooi op nieuw op 't kussen te brengen. Een zestal hunner, die zich bij de Algemeene Staten beklaagd, en om herstel in hun waardigheid verzocht hadden, waren daarop uit Stad en Schependom gebannen. Zij hadden echter hun aanhangers daar binnen, die onder de gemeente voor hen werkten, zich zooveel mogelijk zochten uit te breiden, en de ingezetenen tegen de heeren van de nieuwe plooi opzetten. Een der hoofdaanleggers vooral, de leêrkooper Jacob Nagel, was daarbij zoo ijverig in de weer, dat men hem al spoedig na de afreis der hollandsche Heeren liet vastzetten, en een goede drie maand in hechtenis hield. Toen, op 't laatst van April, uitgebroken, werd hij op halsstraf verbannen. De «bedankte» Heeren lieten zich daardoor evenwel niet in hun onderwinden stuiten, maar wisten door den Advocaat Servaas van Kuilenburg eenige ontevreden Tielenaars te doen opruyen, om gezamenlijk met hen in beide steden de regeering met geweld te veranderen, en daartoe, den 7en Augustus over te gaan. Een kleine zestig man, met zakpistolen, degens, hamers, en ander soortgelijk wapentuig toegerust, kwam in een nymeegsche herberg samen, trok van daar 's morgens half elf naar 't stadhuis, dwong er de regeeringsleden met geweld hun plaats te ruimen, en stelde den hun gunstig geachten raadsvriend, en raadsheer in 't Hof van Gelderland, Willem van Loon, tot voorzittend burgemeester aan. Intusschen raakt de stad door 't gebeurde in opschudding; het gerucht van moord en doodslag verspreidt zich, de alarmklok wordt geluid, en roept weldra de burgerij in 't geweer, die, naar 't stadhuis gerukt, op de aanranders inschiet en ze uit elkaâr jaagt, de verjaagde Heeren weêr op hun zetels terug voert, en nog dien eigen avond een viertal gevangen genomen rumoermakers uit de vensters van 't stadhuis aan de koord doet bengelen; terwijl de grijze oud-burgemeester Roukens, ter elfder ure in den val geloopen, den volgenden dag onthoofd wordt [1], een ander medeplichtige gehangen. Van Loon, wat later van zijn raadszetel en burgerschap verlaten, en onbekwaam verklaard om in Stad of Schependom voortaan eenig ampt waar te nemen, werd wel door 't Hof van alle schuld vrijgesproken, doch raakte te Nymegen niet weêr in 't bewind. Kuilenburg, zich bij tijds uit de voeten en over de grenzen gemaakt hebbende, werd openlijk ingedaagd, maar de vervolging later gestaakt [2]. Te Doesburg was men, in spijt van een getroffen ver-

---

[1] Zie A. Brants, *Bijdrage tot de Geschiedenis der geld. plooyerijen*, (Leiden, 1874), bl. 175, v.

[2] 5 Jan. 1708 werd door de tielsche overheid een algemeene vergiffenis aan haar uitgewekenen en ballingen afgekondigd. Zie Rink, *Beschrijving der Stad Tiel*, bl. 115.

gelijk, onderling aan 't vechten geraakt, en moest door de tusschenkomst van zijn deutichemsche buren weêr tot rust gebracht worden. In Wageningen dreef de gewapende burgerij der stad zelve eenige voorstanders van de oude plooi, die zich 's nachts van 't stadhuis hadden meester gemaakt, weêr van daar. De geldersche Staten bleven grootendeels der oude plooi toegedaan, die ook allengs weêr alom de bovenhand begon te krijgen.

In Zeeland raakte Middelburg in 't laatst van January een oogenblik in rep en roer, doch maakt de onbloedige beweging, door de bijomstandigheden en den treurspelmatig overdreven toon van Stadsregeering en Staten over 't gebeurde, een op den kalmen beschouwer meer vermakelijken dan aandoenlijken indruk. Bij de verdringing der oud-regenten door Fannius en zijn aanhang, in 1702, waren de aangewende middelen juist niet allen even eerlijk en oprecht geweest, en had men o. a. een paar schooyers met messen gewapend, die ze zeiden van wegen de burgerij gekregen te hebben, en dat er zoo wel 500 waren uitgedeeld, om een bloedbad in de gemeente aan te richten. Een van hen, gevat en naar den Haag op de Voorpoort gevoerd, had later bekend, dat ze hem door de Fannianen zelf waren ter hand gesteld, om er de anderen van te betichten, en had zich zelf daarop den hals afgesneden [1]. De acht afgestelde Heeren en hun vrienden bleken echter evenmin met het gebeurde tevreden, als het de kiezers uit de burgerij over de verwisseling van 't eene oligarchisch stadsbewind met het andere waren. De laatste richtten zich daarom, den 26^{en} January, met een vertoogschrift tot Hun Edel Achtbaren, waarin zij er o. a. op wezen, hoe dezen wel bij de eerste opengevallen schepensplaats na dien tijd de burgerij daarin gekend, en uit het door hen aangegeven drietal er een gekozen hadden, doch vervolgens, bij een nieuwe schepenkeus, der kiesgerechtigde burgerij dat recht feitelijk weêr ontnomen hadden; terwijl buitendien «de weg van justicie», door hen tot handhaving van het recht ingeslagen, door herhaald aanzoek der Overheid bij den hoogen raad, om schorting van 't geding, werd bemoeilijkt; een weg, die toch — als zij opmerkten — «het effect van de vrijheid van dit vrijgevochten Nederland» was. In de raadzaal met hun negenen toegelaten, werden hun daar op last van burgem^{r}. Van den Brande stoelen aangebracht, en zij, na voorlezing en overlegging van hun geschrift, in het

---

[1] Zie het *Request van de nagelaten Wed^{e}. van Symon Symonsen*, waarmeê ze voor zich en beider negen kinderen in April 1705 om onderstand tot de regeering komt, op den naïeven grond, dat deze er nu — in haar aanstelling — "de vruchten van genoot, dat hij den gevraagden dienst zoo trouw en eerlijk had waargenomen, en onder het voorwendsel van dat schelmstuk veel eerlijke luiden gedepossedeerd, en haar zelve in den zetel gezet, waar ze nu zoo dankbaar geweest was, alle geweldenaars te beloonen; terwijl zij daarentegen het ongeluk had gehad, dat haar man in handen der haagsche justicie was gevallen, en van God zoo verre gestraft was, dat hij, gelijk zijn abominable misdaad in 't opsteken van een mes bestond, zich zelven met een mes de strot had afgesneden".

Schepenvertrek gelaten, waar, op bevel van den burgemeester, vuur voor hen werd aangelegd, «daar 't — als hij zeî — wel wat lang zou aanloopen, vóór dat onderzocht was».

Onderwijl waren echter de voorstanders en aanhangers der acht afgestelden, en sommige van dezen zelf, met eenige geestverwanten uit Vere, Vlissingen, en Goes te hoop geloopen, en op de markt voor 't Stadhuis verschenen, dat zij nu opstormden en er binnen drongen, om er de nieuwe regenten weêr door de oude te laten vervangen. Zij riepen een vendel schutterij in de wapenen, gelijk de burgemeester en zijn vrienden, de raadzaal verlatende, de overige, die hun alle trouw bleken. Onderwijl echter hadden drie der afgezette Heeren — Versluis, Verpoorten, en Parker — met hun aanhang zich in de Raadzaal, waar er slechts vier of vijf op hun plaats waren blijven zitten, begeven, en werd daar een nieuwe Stads-overheid, met afstelling der naar buiten geloopen, gekozen, bij welke Versluis tot Pensionaris benoemd werd, en die zich nu onmiddelijk aan 't regeeren zette. Doch Burgemeester Van den Brande en de zijnen, die inmiddels hun vendels in de wapens gekregen hadden, keerden nu naar 't Stadhuis terug, waar toen het op de markt gestelde vendel, gelukkig, weigerde met scherp te schieten, zoodat alle bloedvergieten voorkomen werd. Voor hun binnengedrongen overmacht weken nu evenwel weldra de nieuw-aangestelden en hun aanhang, na slechts een uur of drie op het kussen gezeten te hebben. Fier op den zoo gemakkelijk behaalden zege, en tot berstens toe vol van al 't gewicht hunner herkregen waardigheid, lieten toen de overwinnaars door hun Secretaris, Pieter Duvelaer, een verslag van 't gebeurde voor de Zeeuwsche Staten opstellen, dat in vermakelijke hoogdravendheid niets te wenschen overlaat, en als een treffende proeve van opgeblazen stadhuis- en overheidsstijl mag gelden. «De extraordinaire trouwe en ijver» — zoo ving het aan — «van Onze goede burgerij tot maintien van de wettige regeering betoond, is, naast God-almachtig, de eenige oorzaak, dat Onze goede stad niet is omgekeerd en gedompeld in het burgerbloed. Onze haren rijzen te berge, eene siddering bekruipt Onze zenuwen, en Onze oogen barsten uit in tranen, wanneer Wij overdenken het voornemen van de geweldenaars ter eener, en ter anderer zijde den zegen van God-almachtig en de trouwe ijver van Onze goede burgerij, op Saterdag, den 26en January 1704, in het helpen dempen van eene vervaarlijke conspiracie betoond. Wij kunnen dienvolgende in deze hooge en soevereine Vergadering op Onze zitplaatsen niet neêrzitten, zonder daarvoor openlijk den Hemel en Onze trouwe burgerij te danken, en Uw Edelmogenden een kort doch waarachtig verhaal van het gepasseerde te doen». Zij geven daarop te kennen: hoe zij toen, «zittende in het collegië van wet en raad, omme te delibereeren over de gemeene Landszaken», niets kwaads vermoedende, eenige gehoor vragende kiezers hadden toegelaten, die echter «onder pretext van een ten onrechte en naar hun eigen interest uitgeleîd privilegië, hadden bestaan, hun met een singulieren nadruk te doen voorlezen eene impertinente remon-

strancie, opgevuld met bedreiging van een nakend ongeval over de regeering, omdat dezelve hare frivole sustenuën nooit had willen toestemmen»; hoe er toen, na eenig over en weêrspreken, wat geschreeuw van buiten gehoord werd, dat, terwijl de kiezers in 't schepenvertrek zaten, allengs aangroeide, en de burgemeester naar de deur gaande, om te zien wat er was, bij 't openen van deze, reeds een drom van menschen in 't Stadhuis zag, roepende: «de oude Heeren moeten er op, en de nieuwe er af!» waarop de drie genoemde afgestelde Heeren, die daartoe van 's morgens af reeds in 't huis van den advocaat Noiret, bij de markt, waren saamgekomen, binnen kwamen, en bij monde van Versluys den eisch der «burgerij» te kennen gaven. De burgemeester had toen de vergadering laten scheiden, en was met de groote meerderheid der raadsleden naar zijn huis gegaan; terwijl «de geweldenaars, op het stadhuis zittende, hadden bestaan, om, zonder eenige nominacie of eleccie, zonder overnachtsche wete of eenigen eed te doen, de magistraat naar hare zinnelijkheid te veranderen, zonder dat althans 7 der 9 kiezers zich daar over bekommerd hadden, maar ter contrarie waren binnengekomen, en de anderen veel geluk gewenscht hadden met haar geïmagineerde victorie». Dezen hadden toen door hun nieuwen Pensionaris een afkondiging laten opstellen, waarbij «aan een ieder wierd gelast, de nieuwe magistraat voor Stads wettige regenten te erkennen, op pœne van als perturbateurs van de gemeene rust vigoreuslijk gestraft te worden»; terwijl zij tevens, hoorende «dat de goede burgerij in de wapenen kwam, alle moeite deden, om dat te beletten, ter puye van 't Stadhuis afkondigende, dat geen burger kapitein zich daartoe zou hebben te verstouten, of eenige andere ordre te respecteeren, dan door den Pensionaris Versluys onderteekend». Inmiddels hadden de verjaagde Heeren principalen, «ziende de trouwe en cordaatheid van hun goede burgerij, om hun weder op 't Stadhuis te brengen, en hun leven daarbij op te zetten», een stuk opgesteld en geteekend, en aan 't front der compagniën laten voorlezen, waarbij de burgers werden gemachtigd, «hun musketten met scherp te laden, en op wie hun weêrstand kwamen te bieden, los te branden»; terwijl vervolgens, «de musketten geladen zijnde, de Heeren, vertrouwende op hun rechtvaardige zaak en de bescherming van God-almachtig, tusschen vier compagniën burgers, met vliegende vaandels en slaande trommels, zijn gemarcheerd naar het Stadhuis, en op de markt komende, met smerte en compassie hadden gezien, dat de geweldenaars ook hadden in de wapenen doen komen het zesde — of groene — vaandel, en daaraan orde gaven om jegens de aankomende op te rukken»; 't welk echter, «zijn wettige regenten ziende», ofschoon door den Majoor der geweldenaars aangezet, weigerde vuur te geven, terwijl intusschen «twee of drie kwaadaardige kerels naar 't Stadhuis liepen, en er met de daar staanden deuren en vensters sloten. De principalen, nu echter daarvoor komende, lieten 't «door hunne getrouwe burgerij beklimmen, die, tegen de partizaans en 't geweer van eenige weinige binnenstaande kwaadwilligen ingesprongen, de deur geopend zijnde, in

't opkomen op de pui handgemeen raakten, doch weldra de principalen, onder acclamacie, weder brachten op hun wettige zitplaatsen, zijnde de geweldenaars ijlings gevloden, latende in de vergaderplaats op het buffet liggen alle hare pretense en nulle notelen en publicaciën» [1]. Nagaande intusschen, «wat soorte van menschen tot het uitvoeren van deze execrable conspiracie gebruikt waren», zagen zij daarin slechts «zoodanige, die, in de *royale* regeering het vette der aarde *per fas et nefas* overvloedig hebbende gegeten, zich onmooglijk met de magere en spaarzame menagië van de jegenwoordige regeering konden voeden, en haar daarom gaarne weder op den ouden trant, al was het tot ruïne van 't Land, zouden brengen; zoodat de Heeren principalen schrikten als ze herdachten, dat het voornemen van de conspiracie bij de overrompeling van deze stad niet zou hebben gebleven, maar was aangelegd om voort te gaan tot de andere steden der Provincie, en vervolgens om die Provincie zoo eens gelijkelijk te overrompelen». Daarom hadden dan die Heeren ook, «ziende zich en de goede burgerij verlost van zulk een detestabel geweld, zich verplicht gevonden, op toekomenden zondag, in de kerken hunner stad, den God des Hemels publiekelijk te laten danken voor Zijne genadige verlossing, zonder het storten van burgerbloed, uit zoo evidenten gevaar»; terwijl zij, «volgens hun eer en plicht geobligeerd zijnde, de goede burgerij jegens allen overlast te beschermen, en daartoe het zwaard van de Justicie in de hand hebbende, vermeenden meineedig en ontrouw te wezen aan zich zelf, aan de goede burgerij, ja, aan de geheele provincie, in geval Hun Edel Achtbaren zoodanige onderneming straffeloos lieten passeeren; doch wetende, dat, de clemencie met de strengheid van de justicie vermengd wordende, de glans van de justicie zooveel heerlijker en prijslijker maakt, en dat de menschen dikwijls door valsche voorgevens worden geleid tot zaken, waarvan zij naderhand, de horrible gevolgen ziende, een oprecht leedwezen met een verfoeying van de daad en de aanleggers van dien verkrijgen; zoo hadden zij aan de minst schuldigen bij publicacie toegezegd het te zullen overzien, in geval zij met leedwezen zich daarover aan de regeering kwamen te adresseeren, met openbaringe wie hen tot zulks verzocht had, doch daarentegen ook op de meest schuldigen hun lijf bij publicacie een premie gesteld, en anderen, als onwaardig hun proteccie en gunt, de stad ontzeïd of ontkleed van hun beneficiën, van stadswege genoten». Zoo zouden, als 't verder luidde, «de belhamels, wordende gestraft, tot een exempel mogen dienen van de wrake, waarmede God zoodanige ondernemingen, naar het exempel van Coran, Dathan, en Abiram, gewoon is te vervolgen» [2]. Van de Staten vraagden nu de middelburgsche Heeren niet

---

[1] De later in 't licht gegeven *Notulen, publicatie, &c. met de hand van Mr. Cornelis Versluys opgestelt, wanneer hy c. s. op saterdag* 26 *Jan. geweldigerhand het Stadhuys had ingenomen*, enz. (Na de copye tot Midd. by Gal. Meertens).

[2] Zie de *Propositie uyt naam van de Ed. Achtb. HH. enz. der stadt Middelburg, gedaan ter ver-*

slechts deelneming en medewerking, om «de gebannen en ontvluchte geweldenaars», zoo ze ergens betrapt werden, «te vangen en over te leveren», maar ook, voor zoo verre er personen uit de andere zeeuwsche steden in betrokken waren, misprijzing en terugzetting van dezen. Zoo had met name het lid van Gecommitteerden voor Zieriksee, de Heer van Dussen, Iman Cau, die, den bewusten 26en, juist te Middelburg in de Abdij de admiraliteitszitting bijwoonde, in hoogst onhebbelijke woorden zijn genoegen over 't ontstane rumoer betuigd; hij had, toen de kamerbewaarder kwam zeggen, «dat men Fannius op 't Gevangenhuis gebracht had, en de oude Heeren weêr op 't stadhuis», opstaande en naar 't vuur gaande uitgeroepen: «God zij geloofd en gedankt! nu is de gelukkige dag gekomen, daar ik zoo naar verlangd heb; nu zal de justicie wederom vigeeren; nu zullen weduwen en weezen weder beschermd worden; nu zal men 't bloed van die schelmen van 't groene zoodjen zien afgudsen, die de 70 tonnen gouds hebben gestolen» [1]. En hoewel hij vervolgens een anderen draai aan die woorden zocht te geven, en ze verminkt overgebracht noemde, was hun strekking en juistheid bij eede der verder aanwezige Heeren maar al te wel gestaafd, en bleek een van hen alleen onzeker, of de man het woord «afgudsen, afvloeyen, of afspatten» voor die voorgespiegelde terechtstelling op 't groene zoodjen had gebezigd [2]. In de Statenzitting op 11 February, waar 't voorstel van Middelburg ter tafel kwam, betuigden de HH. van Goes, Tholen, en Vlissingen, geheel in den toon vallende, die daarin aangeslagen was, eendrachtelijk, «dat de HH. hun principalen met verschrikking en verfoeying hadden gehoord het rapport en de lectuur van de toedracht der tumulte, die hun des te gevaarlijker en strafbaarder was voorgekomen, omdat uit alle omstandigheden klaar af te nemen was, dat deze conspiracie was gesmeed door een samenhang van gemiscontenteerde menschen in verscheiden steden dezer provincie, daaronder veel van aanzien, die, hun rekening niet vindende bij de tegenwoordige constitucie der vrije regeering, zoo ontaard hadden kunnen zijn van zoo een doemwaardigen opstand te maken tegen de wettige overheid van de hoofdstad, en die naar de andere steden te doen overgaan, en alzoo de geheele provincie in verwarring en in gevaar te brengen van een beklaaglijke bloedstorting; dat deze misdaden bij de HH. hun principalen te zwaarder wierden opgevat, omdat die waren gepleegd in een tijd, dat Hun Ed. Mogen. staatsgewijs vergaderd waren, in voegen dat de Soeverein van den Lande had moeten hooren en zien, dat niet alleen gemeene burgers en ingezetenen van de provincie,

---

gadering van de Ed. Mog. HH. Staten van Zeeland, rakende het Tumult binnen dezelve stadt; verg. het *Kort verhael van 't geen met de kiezers der stad Middelburg is voorgevallen.*

[1] *Propositie*, enz. bl. 9.

[2] Zie *Verscheyde verklaaringen nopens het gezegde door d'Heer Cau de Dussen*, achter het *Extract uit de Notulen van de Ed. Mog. HH. Staten van Zeeland, den 11en Febr.* 1704 (Na de originele copyen; te Dordrecht, gedrukt by Joannes van Braam).

maar ook verscheiden beampten in aanzienlijke collegiën, en considerable bedienden van de Grafelijkheid, hun eer, eed, en plicht zoover waren te buiten gegaan, dat zij zich niet ontzien hadden, de eersten van hun HH. en Meesters, in de tegenwoordigheid van de Gedeputeerden der andere stemmende magistraten en integreerende leden van de hoogste overheid der provincie, gewelddadiglijk aan te tasten en te berooven van hun wettige eer, ampten, en gezag, trachtende alzoo meineedelijk te verderven en in levensperikel te brengen diegenen, die hun gunsten en weldadigheden hadden bewezen, en dien zij alle onderdanige getrouwheid, hulp, en bijstand hadden gezworen; maar dat, nu 't der goddelijke voorzienigheid behaagd had, deze gruwzame ondernemingen door de cordaatheid, standvastigheid, en voorzichtigheid van verre het grootste gedeelte der Magistraat en den trouwen ijver van de burgers te verijdelen, en te doen uitvallen tot smaad en schande van de auteurs en uitwerkers, daarom hun HH. principalen moesten verklaren, dat zij den goedertieren God loofden en dankten voor zoo eene genadige uitkomst en verlossing, die zoo zichtbaar van den Heere was; dat zij ook de HH. van Middelburg moesten roemen en bedanken voor hun kloekmoedigheid en direccie in het handhaven van 't gezag der regeering, en het dempen van deze oproerige aanslagen; Hun Ed. Achtb. en bijgevolg ook al de andere leden feliciteerende met de gezegende successen, en bereid zijnde Hun Ed. Achtb. des noods met raad en daad trouwhartig bij te springen; gelijk zij mede moesten prijzen de getrouwheid, vigilancie, en dapperheid, die de goede burgerij had betoond, met de wapenen op order van de Magistraat aan te grijpen en te gebruiken tot handhaving van hare Overheid, enz.; dat de HH. hun principalen voorts, rijpelijk over het genarreerde en geproponeerde hebbende gedelibereerd, dien comform van advies waren, dat aan de uitgezeïde, ingedaagde, en schuldig verklaarde geweldenaars geen bescherming behoorde te worden verleend, veel min ze gecontinueerd worden in eenige eer- of regeeringsampten; dat, wat bepaaldelijk den Heer van Dussen betrof, met dezen in het toekomende geen zitting meer behoorde gehouden te worden, maar de HH. van Zieriksee verzocht en gebeden, om de voorverhaalde reden, zijn commissie, als gedeputeerde ter vergadering en als gecommitteerde Raad, in te trekken» [1]. Vere verklaarde daarmede overeen te stemmen, doch zich aangaande de afstelling der kiezers te Middelburg ruggespraak met zijn principalen voor te behouden. Middelburg voegde zich natuurlijk geheel bij de drie eersten, en drong bij Vere op een spoedige nadere verklaring, «bedankende ondertusschen de respectieve leden, dat ze zich dit oproer, de geheele provincie concerneerende, zoo cordatelijk aantrokken» [2]. Die van Zieriksee lieten intusschen, spijt zijn bloeddorstigen uitval, hun Heer van Dussen nog zoo gauw niet los. Zij schreven den 16^{en} aan de middelburgsche overheid, om haar van haar boos

---

[1] Zie dat *Extract*, bl. 3—6. [2] Ald. 7.

opzet tegen hem terug te brengen, «bewust zijnde, dat immers nu de tijd niet en was, den anderen te offenseeren, daar harmonie en eendracht werd vereischt tot het tegengaan van zoo ontzaggelijken vijand, waarmede deze Republiek was gewikkeld in zoo zwaren oorlog, en dat alle wantrouwen en stedelijk ongenoegen behoorde te wezen verbannen, 't geen Hun Edel Achtbaren wel konden bevroeden, anders evidentlijk te worden gegeven, als men, bij vorme van policie, hun gecommitteerden raad in eer en goed zulke nadeelige provizie zou willen toebrengen, te meer daar Zijn Ed. zich niet begeerde te emancipeeren van de justicie, maar bereidwillig was, hem voor een neutralen rechter t'allen tijde te verantwoorden»; en den 17^en^ zich tot de Staten wendende [1], betuigden zij in gelijken zin hun leedwezen over het gedane verzoek en den aandrang daarbij gebezigd, «in een tijd van oorlog, daar de minste tweedracht en oneenigheid bij de leden als hun zekere ondergang behoorde te worden aangemerkt, en daarom alle reden van misnoegen weggenomen»; en zij verzochten hen daarom in vrede — althans voorloopig — nog met hun beschermeling den Heer van Dussen te blijven zitting nemen. Intusschen bleef deze zich vooreerst nog aan de Statenvergaderingen onttrekken, tot hij, door Zieriksee voortdurend gesteund, in den loop van 't jaar allengs weder toegelaten en in eere hersteld werd, gelijk ook te Middelburg in 't najaar een algemeene vergiffenis werd afgekondigd. Nog in den zomer had zich daar anders de stem der verwonnelingen, na de vonnissen over hun werkelijke of vermeende medeplichtigen gestreken, vinnig genoeg laten hooren: «Zoo, zoo!» riep ze uit,

Zoo, zoo! maat Zeeuw, zoo tij aan 't vangen en aan 't spannen,
En 't linksche vonnissen en ongerechtig bannen!
De bitsche heerschzucht zit nu, buiten alle nood,
Weêr op haar kussen, want — de britsche King is dood.
Wraakzuchtigen, die niet, als wijze en dappre Zeeuwen,
Maar als verhongerde en aangetergde leeuwen
Of dolle tijgers, op uw eigen burgerij
De klauw en tanden wet, wat woede en razernij,
Perst u, de onschuldigen van have en erf te scheiden! [2]

«Verdoemde stad», duwde een ander der zeeuwsche hoofdstad toe:

Verdoemde stad! wel, wat geweld is dat?
Hoe wordt de roem beklad, die gij wel eertijds had?

---

[1] Zie beide brieven achter het *Extract* bl. 10 en 12; en 't antwoord van Middelburg, er tegen op komende, dat het "dien Heer van Dussen alles maar binnen zijn stad zou moeten laten doen, spreken, offenseeren wat en wie hij wil, zonder calange of indignatie onderworpen te zijn", in de *Missiven, by de steden M. en Z. aan den anderen geschreven;* na de copye van M. gedr. by G. Meertens.

[2] *Nulle en ongefundeerde Sententie, gestrekt by de possideerende Borgemeesteren en Schepenen van Middelburg in Zeeland,* enz. *in de dagen der zeeuwsche vervolginge*, Ao. 1704, 19 Juny (Gedr. voor den auteur).

Uw opperhoofden zijn vervloekte fielen,
Vervolgers van uw goed en bloed en zielen! —
Oorlof, goê liên, de Heer die zal misschien
Eens uitter hoogten zien, die fielen al doen vliên,
Als haar gemoed de wrake zal vervolgen! [1]

Fannius, dien men, door zijn welgeslaagden toeleg van twee jaar vroeger, de eigenlijke oorzaak van alles achtte, moest het vooral ook misgelden. «Wie gaf» vraagde men hem:

Wie gaf u order, om 't Gemeenebest te naken?
Of is 't, om door dien grijns op 't kussen eens te raken,
Dat gij kwansuis versmaadt, slechts ijvrende voor 'r Land,
Daar gij van bitsche nijd en helsche staatszucht brandt?
Vergifte slang, die uw venijn spuwt op een held,
Die dezen Staat en nog drie Rijken heeft hersteld;
Gij, muiter, past het u dien Hercles aan te bassen,
Dien grooten Vorst, bij zooveel vorsten droef beweend?
Te storen op 't altaar den Fenix in zijn asschen?
Zoo knaag uw tanden stomp aan 't heilige gebeent,
En ga, als Cerberus, in de onderaardsche kuilen,
Vermaledijd van elk, gelijk een Helhond huilen!
Dus schrijf men op uw zerk: "hier legt hij, schuw van 't licht,
Vervloekt hem daar hij stinkt, en spuwt hem in 't gezicht!" — [2]

De man had zich vooral bij de kerkelijke Heeren ook onaangenaam gemaakt, die hem als geestverwant van den Spinozist Van Hattem verfoeiden, en o. a. verweten, dat hij «in een koffyhuis staande hield, dat de ziel geen werking had buiten het lichaam», en dat hij «in een schuit tegen een predikant gezegd zou hebben: Gijlieden weet de menschen op te houden met de historie van Jezusjen, een timmermanszoon»; ook «in verscheiden gezelschappen, de heillooze taal had gevoerd, dat een tang, schop, en alles God was, en dat de dingen geen eerste oorzaak hadden, maar alles van eeuwigheid was, en alleen verscheiden veranderingen had ondergaan». Hij dreigde — naar zij hem nagaven — «hun kot dan ook eens te zuiveren» [3]. Vooral een hunner, Smytegelt, voerde steeds een hoogen toon in de stad, en moest daarover van de tegenpartij het zijne hooren, als die 't gezag der kerk «tegen de wettige autoriteit der

---

[1] *Klaaglied der ingedaagde regenten, kooplui, en burgeren der stad Middelburg*, enz.

[2] *Toegift voor den aarts-middelburgschen muyter Daniel Fannius* (zeker van den welbekenden Ds. Car. Tuinman, die ook in zijn grafschrift op Spinoza op dat "spuwen" zoo tuk bleek).

[3] Zie het *Verhael van de verdere oorzaken en uitsporigheden*, *waerdoor oock in den jare* 1703 *de stad M. in een gedurige onruste is gehouden*, bl. 123, v.

Overheid zocht te verheffen; alsof de Soeverein van een Provincie of Staat hulde en manschap moest doen aan die zich noemen Kerkelijken! Hoort, zoo zeît deze drijver: kinderen Gods — want onze vrijer met zijn zusjens zijn toch alleen kinderen Gods — vreest niet; zet je daartegens aan! God zal hun het hart verpletten; — en veel zottigheden van die soorte; daarbij komt zijn prediken, dat men de predikanten moet eeren, en die ze verachten — gelijk hier verscheiden huizen in de stad zijn — teekent die huizen vrij aan: daar woont de Duivel! — Dominee moet alleen het hooge woord voeren, 't geen men dan noemt Gods Woord, al was het nog zoo confuus, zwak, arm, kreupel, blind, en naakt (*Openb.* III. 17); niemand mag de pastorale autoriteit *ex Cathedra* te na komen, of hij wordt gelasterd. Zelfs verscheiden eerwaarde mannen, professoren en predikanten, hier aanwezende, die onzen Sm. eens gingen hooren, konden niet nalaten met verbaasdheid uit te roepen: mag men hier zoo prediken! — Maar onze vrijer is zoo opgetrokken, dat hij aan die hem ernstelijk aanzochten, zich wat te matigen, dorst antwoorden: gaat achter mij, Satan, met een toon van verontwaardiging *quasi* conterfeitende den Heere Kristus (*Matth.* XIII. 23)». Daarom dienden dan ook de Heeren van de Overheid, «nu God den Staat van de monarchale last en gruwelen der laatste samenspanning verlost had, in de vrijheid staande, zoomin kerkelijk als wereldlijk de regeering te laten ondermijnen noch verkrachten, maar hun wettig gezag te handhaven, en allerminst het recht van den Staat uit respect van kerkelijken te laten krenken, die zoo goed als ieder ander onder de wetten van den Staat waren. Evenredigheid moest heerschen, en de kerkelijke uitsporigheden worden ingetoomd» [1].

Hoe goed er zich de nieuwe Heeren van Middelburg — niet minder dan die uit den zoo verafschuwden *royalen* tijd — op verstonden, elkander hun stedelijke eere- en andere baantjens te waarborgen, bewijst hun stuk van verstandhouding daaromtrent, op den 10^{en} Maart onderteekend, «waardoor zij niet alleen verplicht zouden zijn, eerst en voor alle dingen uit te werken het gemeene beste van de kerk, van deze stad en borgerij, hun volgens eed toevertrouwd, maar ook *malkanderens particuliere wettige interessen en belangens voor te staan en preferablement voor anderen*, *buiten deze correspondencie zijnde*, *te avanceeren*, zoo verre dezelve buiten prejudicie van het gemeene beste en onzen eed uitvoerlijk zullen wezen» [2]. Trouwens hun amptsbroeders van Zieriksee en Vere gaven hun daarin niets toe, en stelden even zoo in dezen tijd — 16 Maart en 1 April — soortgelijke stukken op [3]. «Gemerkt», schreven de laatsten a. a.,

---

[1] Zie *Middelburgse kerckedienaars door staatsdienaars overtuigt*, enz. (*door*) *Justus Kritobulus* (Tot Goes, gedr. by Joh. Meyer, 1704), bl. 26, en vv.

[2] Zie het geheele contract bij Van Citters, t. pl. bl. 13 en vv.

[3] Ald., bl. 96 en 172.

«dat niets en is, dat meerder aanleiding geeft tot stremming van zoo heilzamen voornemen — den welstand van 't lieve Vaderland te bevorderen — als twist en tweespalt onder de regenten, die veeltijds wordt veroorzaakt doordien ze den anderen niet kunnen verstaan omtrent de begeving der openvallende en vacant wordende bedieningen; zoo is 't dat wij gezamenlijk zijn overeengekomen, ons zelven te divideeren in vier smaldeelen ofte benden, om aan ieder van dezen *te laten genieten het voordeel van zoodanige portie in de openvallende raadsplaatsen*, *ampten*, *en bedieningen*, als wij bij onderlinge convencie zijn gecontracteerd. Nadien echter verschillende ampten en bedieningen», die men zoo, gedeeltelijk «bij blinde loting» onder elkander verdeelde, «stonden ter begeving aan de HH. Staten van Zeeland, Gecommitteerde Raden, en ter Admiraliteit, zoo verbonden zij zich onder den anderen, alle bedenkelijke middelen en devoiren aan te wenden, om ieder der voorschreven benden zijne te beurt gevallene bij vacature te doen erlangen, daartoe verplichtende, met ernst en nadruk, zoodanige personen als daaromtrent eenige macht konden gebruiken, en eenigsins van hen afhankelijk waren. Belovende gezamenlijk al 't gene voorschreven was, als *eerlijke luiden en woordhoudende regenten*, te stellen, onderhouden, en nakomen, zonder zich van eenige captiën, uitvluchten, of hoe die zouden mogen genaamd worden, te willen of zullen bedienen, om dezen band van eenigheid op eenige wijzen te verbreken».

Behalve deze fraaye overeenkomsten der stedelijke overheden ieder voor zich, waren deze zeeuwsche stadsregenten ook nog in een algemeene, de zoogenoemde «groote correspondencie», die zij verklaarden niet minder te willen houden. In de hollandsche steden waren o. a. te Gorinchem, Dordrecht, en Rotterdam, reeds drie jaar vroeger, in January en Mei 1702, verstandhoudingscontracten opgesteld. In Zeeland was de zaak der regenten, ook van elders met elkander, te ergerlijker, als de Staten, den 28en Augustus 1702 zelf een placaat tegen dit «schendig misbruik» hadden vastgesteld, waarbij «penaliteiten van onbekwaamheid en verlies van ampten bepaald waren tegen hen, die zich in het toekomende meer in dergelijke verbintenissen kwamen te begeven» [1]. De natuur bleek er echter zoo spoedig reeds sterker dan de leer.

In betrekkelijke innerlijke rust kon, na al deze stedelijke woelingen, de veldtocht in 't nieuwe jaar aanvaard worden, waartoe de door 't engelsche volk met eerbetoon en gunstbewijs overladen Marlborough, in 't begin van April, naar Holland overgestoken, en, nog halfziek van de zeereis, in den Haag aangekomen was [2]. Weinig minder ziek zou de voortvarende veldheer zich weldra voelen door de belemmeringen, die de uitvoering van het reeds vroeger ontworpen krijgsplan, Frankrijk op het punt, waar

[1] Zie de *Aanteekeningen en bijvoegselen* aldaar, bl. 361.

[2] "I have ben so very sick at sea that my blood is as hot, as if I were in a fever" (De Hertog aan zijn Hertogin, na zijn aankomst; bij Coxe, t. pl. p. 265).

de voegen van zijn harnas het minst schenen te sluiten, in de Moezeldreven van Lotharingen aan te tasten. Met Prins Eugenius had hij dat plan voor Landau besproken, en er ook den Raadpensionaris voor gewonnen, hoe gaarne de Staten hem ook thans weer liefst in hun Maasstreken gehouden hadden, om van daaruit de Franschen in Brabant te gaan bestoken. Villeroy en de beyersche Keurvorst waren er met 50 bataljons en 72 ruitervendels, en dekten er, in hunne uitgestrekte versterkingen van Namen tot Lier, Brussel en Antwerpen tegen elken voorgenomen aanval. Voor 't oogenblik liepen zij daar nog geen gevaar van, en werd de tocht naar de Moezel van engelsch-nederlandsche zij met ijver aanvaard; van de duitsche, door toedoen vooral van Markgraaf Lodewijk, minder doeltreffend bevorderd. Toen Marlborough met zijn heermacht in de tweede helft van Mei te Trier aankwam, in de meening daar ook den Markgraaf aan te treffen, om gezamenlijk Villars te gaan bevechten, die tusschen Saarlouis en Diedenhoven, in den rug door Metz gedekt, met 60,000 man den vijand te verbeiden stond, vond hij noch hem, noch het duitsche geschut, dat te Coblens zou wezen, noch ook de hulptroepen van Pruisen, de Palts, en Wurtemberg, en daarbij gebrek aan vervoermiddelen te land en te water. Eerst een veertien dagen later kwamen die hulptroepen ten getale van 16,000 werkelijk aanzetten; doch de Markgraaf bleef uit, en bleek ten slotte persoonlijk naar Slangenbad te zijn afgereisd, om er herstel voor zijn kranke lichaam te zoeken; terwijl hij Graaf Friesen het bevel over zijn leger had overgedragen, doch hem tevens last gegeven, drie dagreizen aan gene zij van Trier te blijven, tot hij zekerheid zou hebben, dat men Saarlouis ging belegeren. Onderwijl kreeg Marlborough bericht van de Staten, dat de Franschen Hoei veroverd hadden, en hij zich hoe eer hoe beter naar de Maas moest spoeden. Zijn gansche plan van aanval viel daardoor in duigen, en kon hij tegenover Villars' krachtige stelling en overmachtig leger thans niet anders doen, dan den terugweg in te slaan, en den vijand in Zuidnederland in plaats van in Lotharingen te bekampen. In den regenachtigen zomernacht van 17 Juny brak hij, vol teleurstelling en spijt, met stille trom, uit zijn legerplaats tusschen Efft en Sirck op, zich in zijn brieven aan zijn vrouw en Godolphin diep beklagende over deze duitsche manier van oorlogvoeren. De verstoorde zeemogendheden lieten te Weenen dan ook op 's Markgraven ontslag aandringen, terwijl deze zijnerzijds zich bij den Keizer zocht te verontschuldigen.

Die Keizer was, sinds den vijfden der vorige maand, toen Leopold van al zijn beslommeringen door den dood bevrijd was, de 27-jarige Jozef I, even levendig en vurig van aard en ontwikkeling, als zijn vader altoos traag en zwaartillend geweest was, en daarbij van alle Jezuïten-leiding warsch, zoodat men zich binnen en buiten 's Lands de hoopvolste voorstellingen van zijn regeering vormde. «God schenke hem goede raadsluî», schreef den 27^{en} de gemachtigde der Staten aan den Raadpensionaris, «en deze Keizer zal ongetwijfeld de geheugenis van een der voortreffelijkste vorsten

nalaten» [1]. Voorloopig hielden Oostenrijks binnenlandsche aangelegenheden en de hongaarsche woelingen al zijn aandacht bezig, en kon hij zich persoonlijk niet met genoegzame zorg aan de bondgenootschappelijke legerbelangen wijden.

Van Marlboroughs dreigende tegenwoordigheid verlost, had Villars een deel van zijn troepen naar den Elzas gezonden, waar de Maarschalk Marsin de fransche heermacht gebood, en een ander deel naar den beyerschen Keurvorst doen trekken; terwijl de duitsche bevelhebber in Trier, Generaal Aubach, daar met 9000 man door Marlborough achtergelaten, niets beters te doen wist, dan er, op 't aannaderen der Franschen, de magazijnen en vestingwerken te vernielen vóór de door hem opgegeven stad den vijanden in handen viel; gelijk ook te Saarbrugge, op last van 't duitsche legerhoofd, de wallen geslecht werden. Marlborough zelf kwam met zijn 30,000 man engelsch-nederlandsche troepen nog juist bij tijds aan de Maas, om er 't kasteel van Luik, dat door Villeroy bestookt werd, te ontzetten. Zich daarop bij Maastricht met Ouwerkerk vereenigd hebbende, zocht hij eerst den naar Tongeren geweken franschen Maarschalk aan te tasten; daar echter deze zich, bij zijn komst, terstond achter zijn verdedigingslijnen geworpen had, liet hij nu den Overste Scholten met het noodige krijgsvolk, naar Hoei oprukken, om dit te heroveren, zelf met Ouwerkerk door een zijlingsche beweging, het beleg dekkende. Hoei bezweek reeds na vijf dagen — den 11^en^ July — voor zijn belegeraars, en thans bleef dus slechts de belangrijke maar zware taak over, de fransche lijnen zelf zoo mogelijk te doorbreken. Van fransche zij verwachtte men den aanval daarop aan den Zuiderkant, waar door de natuur van den bodem de zwakste punten waren; en hoewel ter verkenning uitgezonden manschappen uit Marlboroughs bewegingen meenden te kunnen opmaken, dat hij juist op de sterkere noorderzij zijn hoofdmacht richten zou, bleef men dier eerste meening trouw, tot men zich op den 18^en^ July bij Heilissem, een uur ten zuiden van Leeuw, door de uitkomst bedrogen zag. Daar poogde toen te vergeefs de fransche generaal Alègre, die aan den linker vleugel 't bevel voerde, hem nog te weêrstaan; zijn troepen werden geslagen, en hij zelf gevangen genomen. De weg naar Tienen en Leuven lag nu den bondgenooten open, en toen 's avonds ook Ouwerkerk's legerafdeeling was komen aanrukken, had niets een krachtige vervolging van de fransche troepen onder Villeroy en den Keurvorst, die den verslagen linker vleugel ter hulp getrokken waren, doch nu onverwijld op Leuven terug trokken, belet. In steê echter van daartoe over te gaan, en de behaalde overwinning door een zege op 't geheele fransche leger te voltooyen, bepaalde zich de engelsche opperbevelhebber tot het bezetten van Tienen, om, den volgenden dag naar Leuven optrekkende, er de vijandelijke heermacht, met de Dyle voor zich, onaantastbaar gelegerd te zien. De verwaarloozing der zoo onver-

[1] Aangehaald bij Von Noorden, II. S. 128.

geeflijk verzuimde gelegenheid kwam geheel voor zijne rekening, al zocht hij haar later op die der nederlandsche veldoversten te stellen [1]. Vergeefs, dat hij vervolgens nog herhaaldelijk beproefde, de vijanden aan te vallen: hij vond hen steeds te goed tot den strijd voorbereid en ingericht, om er toe over te gaan, en moest een maand later evenzeer een voorgenomen aanval op 't vijandelijk legerkamp bij Overijsche zien falen, daar zijne stelling er den veldoversten onaantastbaar leek. Den 19en Augustus naar Tienen terug getrokken, moest hij zich met de vermeestering van Leeuw door den Lt.-generaal Van Dedem, in 't begin van September, tevreden stellen. Daarop de wallen van Tienen en de vroeger vermeesterde schansen slechtende, trok hij met zijn vereenigde troepen de Demer over, om zich bij Aerschot te legeren. Een onderhoud met den amsterdamschen Pensionaris Willem Buys, te Turnhout, dreef hem toen zelf tot een korten uitstap naar den Haag, om er met den Raadpensionaris de legerbelangen te bespreken. Zijn groote steen des aanstoots, Slangenburgh, was inmiddels reeds naar Maastricht vertrokken, en hij ongenegen, hem immer weêr onder zijn bevelen te hebben; gelijk dan ook de kloeke, maar hooghartige en onhandelbare nederlandsche generaal den volgenden veldtocht niet meer meê maakte. Teruggekeerd rukte hij den 20en October naar Calmpthout, om van daar het beleg van Sandvliet te dekken, dat door Noyelles ondernomen en den 29en met goed gevolg bekroond werd. Ouwerkerk het opperbevel latende, was Marlborough zelf toen reeds weêr uit het leger vertrokken, om op aandrang van den Keizer naar Duitschland te gaan, en daar met hem het oorlogsplan van 't volgende jaar te overleggen, ten einde 't niet weêr, door gebrek aan samenwerking, te zien falen, en om tevens met den Koning van Pruisen over de achterstallen der bijdragen van de Staten te handelen. Tijdens het beleg van Sandvliet viel het ongenoegzaam versterkte Diest den Keurvorst van Beyeren in handen, gelijk een poos vroeger Herenthals reeds door de Franschen overrompeld en geplunderd was [3].

Aan den Bovenrijn hadden Villars en Marsin den keizerlijken veldoverste, Graaf Thüngen, met goed gevolg weêrstaan, was daarop Marsin met het noodige voet- en paardevolk naar de Nederlanden getrokken, en had Markgraaf Lodewijk, van Slangenbad terug gekeerd, bij 't duitsche leger weêr het opperbevel aanvaard. Hij was echter op nieuw werkeloos gebleven, tot hem een beweging van Villars op den rechter Rijnoever op marsch deed gaan, en hij vervolgens zich tegen de fransche heermacht in

---

[1] Zie, behalve Slangenburghs woorden, aangehaald bij Bosscha, in *Nederlands Heldendaden*, II. bl. 274, ook Von Noorden, t. pl. S. 167, aant. [1], en het aldaar S. 168 aangehaalde schrijven van 13 Aug. van Albemarle aan de Staten: "on ne peut se plaindre qu'on se soit mal trouvé des conseils, que les généraux hollandais ont donnés: plût à Dieu qu'on les eût suivis, et on ne serait pas dans l'embarras où nous nous trouvons aujourd'hui".

[2] Zie Von Noorden, t. pl. Bosscha, t. pl. bl. 280, en verg. Von Noorden, t. pl. S. 172.

[3] Zie Coxe, t. pl.

den Elzas keerde. Door den pruisischen Koning, in zijn niet geheel onbillijke verstoordheid, van 10,000 man beroofd, bleef hij de gansche Septembermaand voor 't kleine Hagenau liggen, zonder er iets tegen uit te richten. Toen, door Marlboroughs tusschenkomst, weder van dat volk voorzien, besloot hij het roemlooze krijgsjaar, den 16en October, met de vermeestering dier vesting [1].

In Italië had, in spijt van Prins Eugenius' wakkerste pogingen en meest onverdroten streven, dat krijgsjaar — hoe eervol voor zijn persoonlijk bedrijf — nog minder uitgeleverd. Door den keizerlijken geldnood eerst in 't laatst van April marschvaardig, was hij met omstreeks 23,000 man naar Gavardo gekomen, waar hij zich met de in erbarmlijken toestand verkeerende keizerlijke troepen, onder hun flauwhartigen Generaal Graaf Leiningen — den opvolger van den in Mei overleden Vaudemont — samentrof: «naakt en uitgehongerd, zonder geld, zonder tenten, zonder brood, zonder voertuig, en zonder geschut vond hij hen er, en hoorde en zag niets dan klachten, nood, en ellende, waaruit een kleinmoedigheid geboren was, zoo groot, dat niemand zich te raden noch te helpen wist» [2]. Voor hij verder kon trekken, moest hij noodwendig meerdere versterking afwachten, beproefde te vergeefs in de richting van Verona oostelijk op te rukken, doch wist gelukkig een aanval der Franschen, onder Vendôme's broeder, den Groot-Prior Hendrik, af te slaan. Eindelijk wat versterkt en van 't noodige voorzien, stelde hij zich den 21en Juny in beweging, verschalkte den Groot-Prior, kwam de Oglio over, vermeesterde de goed voorziene fransche magazijnen van Soncino, en rukte in July tot de Adda voort, doch stuitte hier op den beter, dan zijn zorgelooze broeder, toekijkenden franschen veldheer, die hem den overgang belette. Te vergeefs waagde hij alles, dien nu den 16en Aug. bij Cassano te bevechten, waar de Prior hem met 9000 man dekte. De Maarschalk, dezen ijlings te hulp gesneld, sloeg tot driemaal toe Eugenius' oostenrijksche en pruisische troepen terug, en, hoewel er van zijn kant meer dooden nog dan van dien der bondgenooten gevallen waren, en Eugenius zich in zoover de overwinning toekende, belette hij hem zijn doel te bereiken, en dwong hem op Treviglio terug te trekken. Een week of zes later beproefde hij meer zuidelijk, doch weder vruchteloos, over Lodi naar Piémont te rukken en moest zich tot January van 't nieuwe jaar met de legering bij Lonato tevreden stellen, toen — terwijl hij-zelf naar Weenen vertrokken was — zijn aanmerkelijk gedunde troepen hun eerste stelling te Gavardo weêr gingen innemen [3].

Aan de spaansche grenzen in Portugal hadden de vereenigde troepen der bondgenooten, onder Galway en Fagel, in Mei Valencia d'Aliëntara en Albuquerque vermeesterd,

[1] Verg. Von Noorden, t. pl.
[2] Zie zijn schrijven van 26 April, aangehaald bij Von Noorden, t. pl. S. 173.
[3] Zie aldaar, S. 181, ff.

terwijl de veldoverste Das Minas in Beyra was gevallen, er Salvaterra veroverde en Sarca plunderde, doch toen door een vereenigde macht van Spanjaards en Franschen gedwongen werd, tot Penamecos terug te trekken. Inmiddels hadden zich Galway en Fagel, in hun voorgenomen opzet Badajoz te belegeren, door gebrek aan de noodige toerusting verhinderd gezien, en dit tot het najaar moeten opgeven. Toen, met de gansche bondgenootschappelijke heermacht nabij Elvas gekomen, en van daar tegen de sterke vesting opgerukt, werd, in 't laatst der maand, Galway door een kanonkogel de rechterhand afgeschoten, en nu door Fagel, die bij 't zelfde schot, uit een oud kasteel op hen gelost, slechts zijn linker mouw had ingeschoten, alleen het beleg bestuurd. Ongelukkig kwam de fransche Maarschalk Tessé met 3000 man de benarde stad te hulp snellen, en dwong de belegeraars met half October op te breken: waarop Fagel, naar Lissabon gegaan, met verlof der Staten zich weldra naar 't vaderland inscheepte.

Beter dan in deze Westerstreken van 't groote Schiereiland, ging het er aan de Oostkust voor de bondgenooten toe, waar de onderneming op Barcelona eindelijk met de meeste kracht en de gelukkigste uitkomst werd doorgezet. De engelsche Koningin had daartoe, reeds in de vorige Novembermaand, haar Vice-admiraal Mitchell naar Den Haag gezonden, om de noodige maatregelen voor te bereiden. De uitrusting eener gemeenschappelijke groote vloot, onder opperbevel van Lord Peterborough en den Admiraal Shovell, met twee regimenten mariniers, onder den Generaal-majoor Schnatenbach en den brigadier St. Amant, werd bepaald, en van nederlandsche zij daartoe een twintigtal linieschepen, onder Almonde, Jan Gerrit van Wassenaer, den Schout-bij-nacht Jacob de Jongh, van 't Noorderkwartier, en Van der Dussen, die reeds in Portugal was, bestemd. Den 10^{en} Mei in zee gestoken, en naar Wight gestevend, kon men echter eerst een maand later, door vertraging der Britten, van daar den tocht aanvaarden. Acht dagen daarna te Lissabon gekomen, bleef daar Peterborough een korte poos achter, om de nog verwachte iersche schepen te verbeiden, en de vereischte schikkingen voor 't meê te nemen volk te maken, terwijl Shovell en Almonde, met een kleine 50 bodems, naar de Straat koersden. Te Lissabon scheepte zich vervolgens Karel III met Peterborough in, werd te Gibraltar als Koning van Spanje gehuldigd, en sloeg, in een op 14 Augustus in de baai van Althea gehouden krijgsraad, de vermeestering van 't hem gunstig gezinde Barcelona voor; 't geen — overeenkomstig de reeds gemaakte plannen — door de vlagofficieren eenstemmig werd toegejuicht. Eerst den 22^{en} kwam men, door tegenwind in den tocht gestremd, voor de stad, ontscheepte er de landmacht, doch had dagen lang moeite, haar oversten tot een aanval op de uitgebreide en sterke werken, voor welke zij ze niet berekend achtten, te noopen. Eindelijk wist echter de wakkere en doortastende Prins George van Hessen-Darmstadt Peterborough te overreden, buiten bepaalde voorkennis der verdere krijgsoversten, de

britsche en nederlandsche troepen een aanval op het belangrijke fort Mont-Juich, waar die het minst verwacht werd, te laten doen, en stelde zelf zich aan de spits van 't daarvoor bestemde krijgsvolk. In den nacht van 14 September rukte men tegen de buitenwerken op, en had het geluk die te vermeesteren, niet zonder het treffend verlies echter van den manhaften aanvoerder zelf, die, zwaar bij den aanval gekwetst, weldra aan zijn wonden kwam te sterven. Ook na zijn dood werd intusschen de, op zijn aandrang, zoo goed begonnen zaak voortgezet, een ander werk al spoedig vermeesterd, en de hoofdsterkte daardoor van de stad afgesneden. Nu kwam ook een achttal schepen onder den Vice-admiraal Fairborne zich met het beleg moeyen, en de stad in den nacht van 16 September beschieten; terwijl zoo britsche als nederlandsche manschap — de laatste onder den Kap^n^. ter zee Aersen van Sommelsdijk — ter versterking werd aangebracht. Mont-Juich bezweek toen weldra, batterijen tegen de stad zelve werden opgeworpen, na vier dagen bres geschoten, en de stad, vóór men haar ging bestormen, opgeëischt. Na eenig aarzelen en wat onderhandelens, gaf haar de bevelvoerende Onderkoning den 9^en^ October over, en vielen daarop ook de verdere steden van 't gewest — op Rosas na — den bondgenooten en Koning Karel in handen, die daarop ook dat van Valencia ging bemachtigen, door twee regimenten nederlandsche mariniers bijgestaan, uit de vloot achtergelaten. Zij zelve was voor een deel — onder de Schout-bij-nachts Van der Dussen en De Jongh, en de Kap^ns^. Ockerse, Van Leeuwen, Bodaan, en Beeckman — naar 't vaderland onder zeil gegaan; voor een ander deel onder Leake en Wassenaer voor den winterdienst naar Lissabon; terwijl Lord Peterborough voor den landkrijg te Barcelona bleef, Shovell naar Engeland, en Almonde met vier zware schepen naar 't Vaderland terug keerde. Van der Dussen had het ongeluk, zijn schoonen driedekker van 52 stukken, bij 't binnenkomen in de Maas, door verzuim der loodsen, bij helder weêr «schandelijk» te zien verzeilen, gelijk het door de verontwaardigde Admiraliteit van de Maas in haar verslag aan Hun Hoog Mog^en^. werd uitgedrukt. De Schout-bij-nacht en verdere bemanning kwamen echter nog gelukkig aan wal. Almonde, den 23^en^ Oct. uit Barcelona vertrokken, door tegenwind en storm geteisterd, liep eerst op Nieuwjaarsdag, met gebroken fokkemast, in Portsmuiden binnen, om, na herstel der geleden schâ, met half February het Vaderland weêr te zien [1].

In de Noordzee hadden in den voorzomer een paar ernstige zeegevechten plaats gegrepen. Kap^n^. Maurits Sels en de Commandeur Jacob Teengs, op de *Wulverhorst* van 50, en het *Raadhuis van Haarlem* van 44 stukken, met half Mei ten geleide van een 20 koopvaarders van Hill weder keerende, ontmoetten 's avonds van den 18^en^ drie fransche schepen van 50 tot 38 stukken, door den Ridder St. Pol aange-

---

[1] Verg. De Jonge, *Ned. Zeewezen*, t. pl. bl. 710 en v.

voerd, door welke zij tot op de hoogte van Kijkduin gevolgd, en toen zoo hard werden nagezet, dat ze, om den koopvaarders gelegenheid tot ontkomen te geven, tegen den vijand wenden moesten. Door St. Pol aan boord gelegd, sloeg Sels dezen moedig af, doch zag toen zijn fokkemast en boegspriet afschieten, en zich zoo gedrongen, het anker te laten vallen. Teengs, onderwijl met het tweede schip slaags geraakt, stond ook dit wakker te weer, en ware 't wellicht meester geworden, had hij tegenover beide andere durven op zich nemen, het te enteren; nu begreep hij beter te doen het in zijn ontredderden staat te laten, en zelf zich weg te maken, terwijl St. Pol zich inmiddels van Sels weerloozen bodem verzekerde, doch dezen zoo onbruikbaar vond, dat hij best oordeelde, hem in brand te steken. Door den tijdigen weerstand van beide scheepsvoogden, raakte evenwel 't meerendeel der koopvaarders behouden binnen, gelijk ook Teengs, na een paar dagen tobbens, het Vlie binnen liep. Een maand later, 22 Juny, had de zeeuwsche Kap^{n}. Jacob de Mauregnault, op den *Mercurius* van 40 stukken en 293 man, een strijd tegen twee fransche schepen van 38 en 22 stukken en 350 en 220 man te bestaan, in welken hij zich drie uur lang hardnekkig verdedigde, en beide hem enterende schepen wakker afsloeg, tot hij zich ten slotte voor de overmacht gewonnen geven moest, voor zijn kloekmoedig gedrag intusschen door de zeeuwsche Admiraliteit, in spijt van zijn bezwijken, met welverdienden lof beloond [1].

De tweespalt in Brabant, tusschen Marlborough en de zijn krijgsdorst weêrstrevende veldoversten en gedeputeerden, bij Overijsche ontstaan, had hem een klaagbrief aan de Staten in de pen gegeven, die openbaar geworden, de burgerij te Amsterdam in beweging bracht, bewerende dat hem geen gezag genoeg verleend werd. De Gedeputeerden lieten zich echter ook hunnerzijds nu vernemen, betoogende hoe de vijand, naar 't eenparig oordeel van Slangenburgh, Salis, en Dopf, slechts met groot gevaar aangevallen kon worden, en men, het onderspit delvende, te midden van 's vijands land, in de grootste moeilijkheid geraken zou, zoodat niets zulk een hachelijk onderwinden wettigde, noch het om andere reden ook noodig was. Marlborough zijnerzijds vreesde, dat zich de Staten, door de geringe vruchten van den veldtocht ontstemd, tot vredesonderhandelingen zouden neigen, gelijk hun de gevangen generaal Alègre daar reeds van ter zij het voorstel toe gedaan had, en ook de amsterdamsche Pensionaris Buys er alles behalve afkeerig van scheen. Door ruggespraak met Heinsius wist hij echter een dergelijk gevaar af te wenden. In hem en den Secretaris van den Staatsraad, Simon van Slingelandt, vond hij zoowel daarbij, als in 't bestrijden van den verderfelijken tweespalt in 't legerbewind, steun. «Alle verstandige lieden», had hem de laatste, 2 Sept., geschreven, «worden hoe langer zoo meer overtuigd, dat er niets

[1] Zie aldaar, bl. 713.

te hopen valt, zoo de zaken bij 't leger op den tegenwoordigen voet blijven; en ik geef den moed niet op, dat men er bij den aanstaanden veldtocht wel herstel in zal aanbrengen» [1]. De Algemeene Staten boden dan ook weldra aan, tot blijk hunner goede trouw, den vredestichter Allègre naar Engeland over te schepen, en de weêrbarstige Slangenburgh werd genoopt, zijn ontslag aan te vragen. Als Gedeputeerden te velde werden hem voortaan oordeelkundige en weldenkende mannen toegezegd, met een daaraan gepaarde wijziging en verbetering der dienstregeling: in steê van met ieder nederlandsch veldoverste, in een krijgsraad, zou hij zich, als Opperbevelhebber, voortaan slechts met den nederlandschen Veldmaarschalk en Gedeputeerden te verstaan hebben. Marlborough zijnerzijds zeî daarvoor den Staten zijn krachtigen steun tegen al hun gispers en betichters in Engeland toe, en zij zelf vaardigden nog voor 't eind van 't jaar den amsterdamschen Pensionaris naar Londen af, om er de goede verstandhouding met de Koningin te bevorderen, en de uitgebreide krijgsplannen van het nieuwe jaar te regelen. Op voorslag van Holland toch had men thans bepaald, zich tot een aanvallenden oorlog op de meest uitgebreide schaal toe te rusten, en daarvoor alle krachten in te spannen. Zoo werd het voor 't oogenblik allengs boter tot den boôm tusschen beide zeemogendheden, en toen Buys in 't voorjaar teruggekeerd was, schreef hem de Staatssecretaris Harley uit Londen, op zijn verblijf daar zinspelende, hoe hij, «de pensionaris en raadsman van dat Amsterdam, dat als de bron en 't brandpunt der nederlandsche vrijheid mocht heeten, dat leven en sterkte aan de werking van den Bondstaat naar buiten gaf, had kunnen opmerken, dat alle engelsche partijschap door de krachtige hand der Koningin was verwonnen, en Frankrijk er dus te vergeefs zijn voordeel meê zou trachten te doen; terwijl zelfs die Engelschen, die 't luidst om vrede riepen, iederen onzekeren vrede toch versmaden zouden» [2].

De aan Marlborough toegezegde dienstregeling werd den 15^{en} Maart vastgesteld, en toen tevens ook de lastbrief voor Gedeputeerden te velde gewijzigd. Daarbij werd hun o. a. op 't hart gedrukt het welzijn van den Staat in 't algemeen te behartigen, niet dat van een of ander provincie boven de overige voor te staan; de hoogheid en eer van den Staat, niet alleen ten opzichte van de staatsche legerhoofden en krijgsknechten, maar ook van den engelschen kapitein-generaal en zijne troepen, in verband met de staatsche, te handhaven; de meening der mindere legeroversten mochten zij, onder belofte van geheimhouding, slechts door beide legerhoofden inwinnen; verschilden voorts kapitein-generaal en nederlandsche veldmaarschalk van gevoelen, dan mochten zij laatstgemelden, of den hem vervangenden generaal, den last geven, die hun noodig voorkwam, mits met alle mogelijke bescheidenheid, en van hun genomen besluit den

[1] Zie zijne woorden aangehaald bij Von Noorden, t. pl. S. 289.

[2] Ald. S. 292.

griffie van Hun Hoog Mogenden kennis gevende; 't gezag van het legerhoofd waren zij verplicht door 't hunne te stijven, en mochten daarom den minderen generaals slechts door hem hun bevelen doen toekomen; voor een goede krijgstucht moesten zij zorg dragen, en 't leger niet zonder voorkennis of verlof van Hun Hoog Mogenden verlaten». Werd er in de vaststelling van een en ander geenerlei bezwaar gevonden, lastiger, ondoenlijk zelfs vooreerst nog, was het den verschillenden Statenleden, tot eenheid te geraken over de toekomstige verhouding van den frieschen erfstadhouder tot den Raad van State. Ook door de groote vergadering was in 1651 den Stadhouders der verschillende gewesten — overeenkomstig het vroegere gebruik — zitting en stem in dien Raad toegekend, en hoewel van die laatste eerst met zijn twintigste jaar, en dus in 1707, spraak zou kunnen zijn, begrepen een paar stadhouderschuwe provinciën, als Holland en Utrecht, reeds thans tegen zulk een toekomstigen ramp de noodige voorzorg te moeten nemen. Daar nu de twaalf leden van den Raad — drie voor Holland, twee voor Zeeland, Friesland, en Stad-en-Landen, en een voor Gelderland, Utrecht, en Overijsel — hoofdsgewijs hun stem uitbrachten, deden beide eerstgemelde provinciën opmerken, dat beide Noordergewesten dan 6 in plaats van 4 stemmen zouden erlangen, en elk hunner zooveel als Holland zelf zou hebben in te brengen, een stem meer hebben dan Zeeland, en twee dan de drie overige provinciën. Zulk een wanverhouding wenschten ze echter nog bij tijds te voorkomen, en den toekomstigen Stadhouder van Friesland en Stad-en-Landen daarom van dat stemrecht te versteken. In Utrecht was dienovereenkomstig, den 14en Augustus 1705, het besluit genomen, om ter Algemeene Statenzitting te verklaren, dat men niet verplicht was te dulden, noch mocht toestaan, zonder eenparig goedvinden der Staten, iemand, als Stadhouder van Friesland of eene andere provincie, in den Raad van State toe te laten. Op voorstel van Leiden nam daarop Holland, een dag of wat later, een soortgelijk besluit, bepalende, dat, indien de meeste provinciën stadhouderloos waren, ook de Stadhouders der weinige, die niet in dat geval verkeerden, buiten den Raad van State moesten blijven. De Staten van Friesland, voor hun Stadhouder in de bres springende, kwamen daar zeer tegen op, en zochten beide Statenbesluiten als blijk van een aangematigd oppergezag over de zuster-provinciën te brandmerken, zich daarbij tevens op de bepalingen van 1588 en 1651 beroepende. De eerste, meenden echter hun tegenstanders, waren door de laatste te niet gedaan, en in dezen niet met eenstemmige goedkeuring aller provinciën vastgesteld, daar Friesland en Stad-en-Landen er alleen op 't welbehagen van hun lastgevers in bewilligd hadden, en Gelderland had verklaard, er niet omtrent gelast te wezen; terwijl er buitendien ook van wegen de Raadsleden zelf zwarigheid tegen 't afleggen van den eed op die bepalingen gemaakt was. Friesland wierp daartegen evenwel weder in, dat de provinciën, in 't jaar 1671, eenparig hadden bepaald, den eed op die bepalingen te laten doen, gelijk dan ook na dien tijd steeds had plaats

gegrepen. Die bepalingen zeî het daarom met eenstemmig goedvinden aller bondgenooten goedgekeurd te achten, en allen gewesten dus het onbetwistbaar recht toegekend, om hunne Stadhouders in den Staatsraad te brengen. Dat kon, meende echter partij, nooit zoo bedoeld zijn, als de meeste provinciën volstrekt geen Stadhouder hadden. Doch Friesland verwierp zulk een met de letter der bepalingen volkomen in weêrspraak blijkende toelichting, terwijl men daarbij nog ten overvloede deed opmerken, dat reeds in 1651 — toen, even als thans, vijf van de zeven provinciën stadhouderloos waren — Hun Hoog Mogenden zich ongezind hadden verklaard, het recht der Stadhouders, voor zoo ver het op de bepalingen voor den Raad van State gegrond was, ook in 't minst maar te verkorten. Kwamen de stadhouderlooze gewesten, door deze omstandigheid zelve, een recht te missen, dat zij anders bezaten, dan hadden ze dat alleen zich zelf, in hun stadhouderloos bestaan, te wijten, doch mochten de overige, zulk een Stadhouder rijke gewesten daarom niet in hun rechten gekrenkt worden. Friesland was verder ook van meening, dat er geenerlei reden bestond, om te vreezen, dat het met Stad-en-Landen, door beider Stadhouder, eenige overmacht over de andere provinciën erlangen zou, door dien Stadhouder in den Staatsraad te zien plaats nemen, omdat al de raadsleden toch zweren moesten, alleen het gemeenschappelijk belang der Vereenigde Gewesten, met ter zij stelling van hun bijzonder belang, te behartigen. Al de aangevoerde gronden vermochten echter beide stadhouderschuwe Gewesten niet in hun meening te doen wankelen, en dat te minder, als zij daarenboven in September, op voorgang van Goes, in Zeeland een bondgenoote gewonnen hadden; zoodat er dan ook eerst twee jaar later een einde aan 't geschil kwam.

Bijna gelijktijdig met de terugkomst van Buys, in Maart 1706, had ook de tot dusver onwillekeurig steeds vertraagde inscheping van den gevangen Markgraaf van Allègre naar Engeland plaats, waar hij — naar Heinsius en Marlborough het volkomen eens waren [1] — tot minder aanstoot en achterdocht aanleiding geven zou. Behalve 't geen door Buys omtrent de bondgenootschappelijke krijgsplannen, en daarmeê samenhangende overleggingen van troepen-beweging en bekostiging, overeengekomen was, had hij ook over 't verwekken van een nieuwen opstand in de Cevennes met de engelsche regeering beraadslaagd, naar aanleiding van 't geen daaromtrent door den in 1704 naar Holland uitgeweken Jean Cavalier zelf was voorgeslagen. Een bataljon uitgewekenen zou onder zijn bevel opgericht en naar Catalonië ingescheept worden, en de Staten daartoe een derde der kosten dragen, zoo Koningin Anna in beide andere derden voorzien woû; terwijl den engelschen gezant te Genève, Arseiller, honderdduizend rijksdaalders zouden overgemaakt worden, zoodra de opstand was aangevangen.

Zie hunne brieven uit dit voorjaar, in hun *Correspondance diplomatique et militaire, publiée par* G. W. Vreede, Amsterdam, 1850, p. 7, ss.

Intusschen kwam van een en ander voorloopig niets, en bleef Cavalier, naar Engeland overgestoken, daar met eenige uitgeweken dweepzieke geestverwanten onder 't volk een soort van zienersrol spelen.

Had Marlborough zijn zin kunnen krijgen, verder nog dan naar den Donau waren dit jaar de troepen der bondgenooten gerukt en, de Alpen over, den jammerlijk in de engte gedreven Hertog van Savoye te hulp getrokken. Dat had hij zich stellig voorgenomen, doch stond met zijn, den Hertog door zijn gezant Maffei kenbaar gemaakt, en hoogst welkom gevoelen nagenoeg alleen. Daarop kwam een nieuwe veldtocht aan de Moezel ter sprake, doch stuitte op den onwil en weêrzin van den duitschen opperbevelhebber, Markgraaf Lodewijk. Deze had zelfs in February geweigerd, op 's Keizers opontbod naar Weenen te komen, om er de zaak te bespreken, en werd ook te vergeefs door den zeeuwschen Gedeputeerde te velde, Adriaan van Borsele, Heer van Geldermalsen, als gemachtigde der Staten, daartoe bezocht. Met moeite liet hij zich eindelijk tot indiening van een vijftal krijgsontwerpen bewegen, onder welke hij aan dat van een gemeenschappelijke onderneming op Straatsburg de voorkeur zeî te geven, mits hij ook naast Marlborough — opperbevelhebber bleef. Liever schreef hij droog brood te willen eten, dan onder vreemde veldoversten eer en naam te verliezen. Frankrijks kloekberaden en doortastende Veldmaarschalk Villars maakte door zijn vaardige legerbewegingen spoedig zelf een einde aan alle onzekerheid, door, in vereeniging met den Maarschalk Marsin, in den Meinacht naar den Bovenrijn op te rukken, en den Markgraaf met zijn zwakke heermacht ijlings tot wijken te noopen, wilde hij niet geheel te gronde gericht worden. «Ik mag nog van geluk spreken», meldde hij den Keizer, «dat ik mij met mijn schamel overschot aan het gedrang heb kunnen ontrukken; want had ons de vijand — als hij licht gekund had — in den Rijn geworpen, zou Uwer keizerlijke Majesteit zeker de mare van mijn neêrlaag te gelijk met die des verderfs van 't gansche Duitschland toegekomen zijn» [1]. In steê zelfs van nu onder de wallen van Landau post te vatten, gaf hij bevel tot een algemeenen aftocht, en hadden 's Keizers troepen zoo den 6^{en} Mei geheel den linker Rijnoever geruimd. Marsin trok toen noordwaarts naar Metz, om van daar alles tot den afmarsch naar de Spaansche Nederlanden voor te bereiden, terwijl Villars aan den Bovenrijn den verderen loop van zaken bleef afwachten. Van een veldtocht in de Moezelstreken kon nu voor de bondgenooten geen sprake meer zijn, en een laatste onderhoud in dien zin, op 9 Mei in Den Haag gehouden, moest dus onvermijdelijk tot het besluit leiden, nogmaals de Franschen in Zuid-Nederland te gaan aantasten. Daar stonden zij, onder Villeroy en den Keurvorst, in gedekte stelling achter Leuven de troepen te verbeiden, die hun nog van de Moezel zouden worden toegevoerd. Tusschen Borg-Loon

---

[1] Zie zijne woorden bij Von Noorden, t. pl. S. 305.

en Tongeren werden, den 19en Mei, de bondgenootschappelijke troepen vereenigd, en waren Marlborough en Ouwerkerk daar over Maastricht tot hen gekomen. Villeroy, in den waan, dat zij een vroeger ontworpen aanval op Namen zouden beproeven, had, om dien te voorkomen, de onvoorzichtigheid zijne sterke stelling achter de Dijle te verlaten, en over Tienen voorwaarts te rukken, tot waar, tusschen de Mehaigne en de groote en kleine Geete, het terrein achter en om Ramilies hem een tijdelijke legerplaats bood. Daar trof hem op Pinxterzondag, 23 Mei 1706, Marlborough aan, nadat hij, van zijn oprukken vergewist, zelf ook zijn verzamelplaats verlaten had, en hem vol blijde hoop op een goeden uitslag te gemoet getrokken was. 's Morgens elf uur ongeveer werd men de vijandelijke troepen het eerst gewaar, en ruim vier uur later nadat men zich behoorlijk in slagorde geschaard had, ving de strijd met een hevigen aanval in 't front en op de flank van den vijand aan. Beide legers waren nagenoeg even talrijk, omstreeks 60,000 man, nadat de deensche hulptroepen, die op last van hun Koning eerst geweigerd hadden, meê op marsch te gaan vóór de achterstallige gelden door de Staten betaald waren, nog den vorigen dag, onder waarborg van Marlborough en de Gedeputeerden te velde voor de voldoening, waren opgerukt, en zich juist bij tijds bij de andere kwamen aansluiten. Een der wakkerste Gedeputeerden, de friesche edelman Sicco van Goslinga, die 't gevecht bijwoonde, heeft het ons in alle omstandigheden levendig en oordeelkundig beschreven. Hun geweren op korten afstand afgeschoten hebbende, trokken de vier aanvallende bataljons, onder Colonel Wertmüller, met de bajonet op 't geweer, tot aan den middel door 't water, en dreven den wijkenden vijand voor zich uit. Aan den linkervleugel had die vijand zich in een groote hoeve versterkt, en bestookte van daaruit de nederlandsche ruiterij, die, zich met de juist aangekomen Denen vereenigend, een forschen aanval ondernam. Vijf of zes escadrons der aanvallers werden daarbij eerst door den vijand overhoop geworpen, die, door hun rijen heen brekende, hen in den rug meende te pakken, doch door een tijdig rechts-om-keert der tegenpartij in zijn opzet gestuit, en voor een goed deel in de pan gehakt werd. Een oogenblik had Marlborough daarbij gevaar geloopen, zelf gevangen te raken: in 't krijgsgewoel toch vond hij zich plotseling tusschen eenige vijandelijke ruiters, die hem herkenden, en viel, bij 't springen over een holte, om hen te ontkomen, van zijn paard, doch kwam met behulp van zijn adjudant, Kapn. Molesworth, die hem 't zijne gaf, weêr op de been. In een half uur werd vervolgens al het vijandelijke paardevolk overhoop geworpen, terwijl zijn officieren zich te vergeefs moeite gaven, het weêr bijeen te brengen. Slechts op verren afstand slaagde er de beleidvolle beyersche Keurvorst in, het nog weêr saam te scharen, en daardoor den geregelden aftocht van 't anders geheel afgesneden voetvolk te bevorderen. Het nederlandsche bestormde inmiddels de hoeve en het daar achter liggende dorp, wist de eerste tot tweemaal toe te vermeesteren, maar werd er telkens weêr uitgedreven,

tot het voor de derde maal, door een regiment garden bijgestaan, voor goed zegevierde.

Aan de andere zij stond de Generaal Sparre de Denen onder Schultz wakker ter zij, en hieuw zoo krachtig op den vijand in, dat deze terug week en de daar bezette stelling prijs gaf. De in het dorp bestookte troepen, nu van voren aangetast, en door de ruiterij aan den linkervleugel bedreigd, maakten zich evenzeer uit de voeten, hun geschut in den steek latende. Wellicht had men ze toen voor een goed deel kunnen neêrsabelen, doch de ruiterij, hoewel tot den aanval gemaand, scheen daar geen neiging toe te hebben, en bepaalde zich tot een geregelde vervolging van den vijand, wiens aftocht nu zoo goed doenlijk plaats had door het tijdig bezetten van kleine boschjens en holle wegen, uit welke dan het hem nazettend paardevolk met geweervuur bestookt werd. Een gedeelte van zijn troepen ontkwam naar Namen, een ander door en met den Keurvorst over Geldenaken, waar het echter een kleine dertig stukken geschut en zijn bagagië moest achterlaten. Marlborough, bij wien zich Goslinga bevond, woû eerst nog tot Menderen doorgaan, doch moest dat, om den donker, tot 's anderen daags vroeg uitstellen. Toen betrok men er op den middag het kamp, en kreeg er een uur of wat later bericht, dat de Franschen Leuven geruimd hadden. Hun leger ging daarop eerst over de Schelde te Gaveren stelling nemen; terwijl dat der bondgenooten, Leuven en Brussel doortrekkende, evenzeer naar Gaveren rukte, maar dit nu reeds door de Franschen verlaten, en hen achter de Lijs geweken vond. Op aandrang van Gedeputeerden zendt nu Marlborough een legerafdeeling om Oudenaarden in te nemen, die daar weldra meê gereed is. Daarna worden ook Antwerpen, Gent, en Brugge door de Franschen ontruimd, en door de bondgenooten bezet. Tijdens zijn troepen in de eerste helft van Juny het kamp te Aerselen betrokken, deed Marlborough een korten uitstap naar Den Haag [1], om den verderen loop der zaken te overleggen, en werden daarna de legerbewegingen onverwijld weêr voortgezet. Het sterke Meenen viel den 11^en^ Augustus, nadat er een kleine drie weken vroeger de loopgraven voor geopend waren, en de wallen van den 29^en^ af beschoten. Dendermonde volgde den 5^en^ September, gelijk Oostende reeds den 6^en^ July was vooraf gegaan, na een beleg van haast even weinig dagen als 't vóór nu ruim een eeuw jaren gekost had. Het laatst kwam Ath in Henegouwen, dat, door den Veldmaarschalk Ouwerkerk belegerd, den 3^en^ October veroverd werd. Gaarne had zich Marlborough, voor wien en wiens broeder, den Generaal Churchill, de veldtocht menig geldelijk voordeel, meer tot verrijking van hun beurs, dan tot eer van hun inborst, had aangebracht, nu, op aandrang van den Keizer, de Landvoogdij der Spaansche Nederlanden zien opdragen;

---

[1] Goslinga (*Memoires*, p. 5), en op zijn voorgang, Knoop, maken hem ten onrechte een verwijt van die 14-daagsche werkeloosheid zijner troepen; hij was er door gebrek aan geschut toe gedwongen; zie zijn schrijven aan Godolphin bij Coxe, t. pl. p. 431, en aan Heinsius, *Corresp.* p. 32.

doch de Staten, door den Tresorier Hop voorgelicht, wilden daar niet van hooren, en waagden er liever zijne goede gunst aan, gelijk er later dan ook genoeg van zijn wrevel over bleek [1]. Hij zijnerzijds had, met het oog op zijn eigen landvoogdelijk streven, de welgemeende voorslagen van den beyerschen Keurvorst aan de bondgenooten gedwarsboomd, om hun de door hem bezette spaansch-nederlandsche vestingen — Namen, Charleroi, Bergen, en Luxemburg — af te staan, mits hem zijn duitsche Staten teruggegeven werden, en hij in afwachting daarvan in Spaansch-Nederland bleef gebied voeren [2]. Zijn verlangen werd niet voldaan; nadat reeds den 28^{en} Marsin door de Staten van Brabant de Aartshertog Karel, in zijn koninklijk spaansche waardigheid, als Landsheer erkend was, werd het voorloopig beheer van 't veroverde land aan een Raad van State opgedragen, terwijl de ingenomen vestingen allen door nederlandsche troepen bezet bleven.

In Frankrijk had Villeroy's geduchte neêrlaag, door 't verlies van zooveel steden en een zoo uitgebreid landgebied, al aanstonds den verpletterendsten indruk gemaakt. «Men heeft hier waarlijk wel troost van nooden», schreef de Hertogin van Orleans uit Versailles naar Duitschland [3]; «want ongelukkiger tijden dan deze heb ik niet beleefd in de 35 jaar, die ik nu in Frankrijk ben. Er gaat geen dag voorbij, dat men niet een nieuwe jobsmaar krijgt; doch wijl gij er waarschijnlijk alles reeds van weet, zal ik er maar niet meer van zeggen. De Maarschalk Villars heeft romaneske manieren, dat valt niet te loochenen; maar hij weet beter te vechten dan Villeroy». Deze werd dan ook, na weinig weken, door den Koning van zijn bevelhebberschap ontlast, en de doortastende Vendôme in zijne plaats uit Italië naar Vlaanderen geroepen, waar hij echter weinig kon uitrichten; terwijl zijn vertrek uit Savoye daarentegen Prins Eugenius en den Hertog van een gevaarlijken tegenstander bevrijdde, en zij er dan ook de meeste vrucht van wisten te trekken.

Omstreeks half April uit Weenen naar Italië teruggekeerd, trof Eugenius, van Roveredo komende, zijne achtergebleven troepen, onder bevel van den Graaf van Reventlow, juist geheel door den vijand verstrooid aan, doch wist ze, op zijn gezicht gerustgesteld, en door zijn tegenwoordigheid gesterkt, den volgenden dag weêr bijeen te krijgen. Hij ging er zich toen, in afwachting der hem uit Duitschland toegezegde versterking, in den omtrek meê legeren, uitziende naar een gelegenheid, om de door

[1] Over de daaromtrent gevoerde onderhandelingen en Marlboroughs eigen dubbelzinnige houding en spel, tegenover den Keizer en de Staten, zie de boven aangehaalde *Correspondance*, p. 70, s., en de opmerkingen in de *Introduction*, p. XXI, s. Den door Hop ontworpen, door Heinsius herzienen, en door Marlborough goedgekeurden brief der Staten aan Keizer Jozef, over de zaak, zie ald. p. 73 ss. Het tegenover gestelde gevoelen van Goslinga, zie in zijn *Mémoires*, p. 7.

[2] Zie daaromtrent Goslinga, t. pl. p. 8 ss.

[3] In hare *Briefe*, bij Ranke t. pl. S. 404.

Vendôme bezette Etsch ergens over te trekken. Terwijl deze hem in Lombardije in 't oog hield, en er — doch te vergeefs — uit zocht te verdrijven, rustte Lafeuillade zich toe, om in Piémont Turijn te gaan belegeren, dat het juist Eugenius hoofddoel was, zoo immer mogelijk te gaan ontzetten. Reeds den 11en Mei verschenen de fransche troepen, ten getale van 40,000 man, voor de zoo ernstig bedreigde stad, en 14 dagen later werden de loopgraven geopend. Toch zou het nog ruim een maand moeten duren eer de groote Prins zich op marsch zou kunnen begeven, en, door een onverwachte wending den franschen veldheer verschalkend, den weg naar 's Hertogs hoofdstad, door den keizerlijken veldtuigmeester, Graaf Daun, bezet, inslaan. Terwijl Vendôme hem aan de boven-Etsch verwachtte, en daar zijn meeste versterkingen en legermacht aangebracht had, richtte hij zich meer benedenwaarts, waar hij den Overste Battée den 4en July Rottanuova bezetten liet, en zelf Masi nam. Een vaardig over de Etsch gelegde schipbrug bracht hem nu weldra naar den anderen oever, dien zijn hoofdmacht reeds den 14en overschreden had, om zich thans gelijkerwijs over de Po te reppen. Langs Ferrara daarop naar de Passaro gerukt, stond hij den 24en met 25,000 man te Finale. Zijn verraste en teleurgestelde fransche tegenstander was inmiddels juist naar Spaansch-Nederland ontboden, en als veldheer door den geestvollen maar losbandigen jongen Hertog van Orleans vervangen. Wel had Vendôme nog vóór zijn vertrek aan den franschen minister van oorlog Chamillard geschreven, dat het Eugenius onmogelijk zou zijn Turijn bij te springen, en deed nu de Hertog van Orleans zijn best, hem, die beide hoofdrivieren reeds over was, op zijn verderen weg nog tegen te houden; doch vruchteloos. Zijn voornemen hem in den bergpas bij Stradella te stuiten, moest de fransche veldheer opgeven, omdat hij er de noodige manschap niet voor missen kon; en toen Eugenius dus, het gebied van den tegenstribbelenden Hertog van Parma door, zoover gekomen was, vond hij er de schansen door den vijand zelf verwoest, en kon ongehinderd voorttrekken. «Frisch auf und nach Turin!» zongen zijn soldaten lustig:

Die Trommel und Pfeifen florieren, Soldaten die rucken ins Feld;
Eugenius thut commandieren, Der edle Siegesheld.
Frisch auf, und nach Turin! Dahin steht unsrer Sinn;
Dahin, dahin, dahin steht unserer Sinn.
Franzosen wollen's probieren, Gewinnen die feste Stadt,
So wollen wir secundieren, Dass sie kein Schaden nit hat.

En niet lang hield het nu meer aan, of het kon er voor de wallen der benarde vesting zelf reeds heeten:

---

[1] Zie Arneths *Prinz Eugen*, I, Anm. 17 (S. 481).

Vivat! Eugenius ist kommen, Er sprenget ganz muthig heran;
Her, her! frisch d'Fahnen geschwungen, Kameraden, greift herzhaft an! [1]

Den 29^{en} Augustus was hij reeds bij Isola over den Tanaro getrokken, zond zijn legertrein en alle zieken naar Alba, en snelde zelf nog dien eigen dag, zijn leger vooruit, naar Victor Amadeus, door wien hij met de blijmaar ontvangen werd, dat Daun en de zijnen juist den derden storm der Franschen op het kasteel met goed gevolg hadden afgeslagen. Eén vierden, daarop onmiddelijk weêr door den Hertog en Villars bevolen, ging het niet beter, en deze daarbij met een aanmerkelijk verlies der aanvallers gepaard. Hun nieuwe veldheer zou nu gewenscht hebben, het duitsch-italiaansche ontzettingsleger, onder Eugenius en Victor Amadeus, in 't open veld te gaan aantasten; doch Marsin, die met hem de fransche troepen gebood, en die door een voorgevoel gepijnigd werd, dat dit beleg hem 't leven zou kosten, verklaarde zich er tegen; de meerderheid der generaals viel hem bij, en de in 't veldheersbedrijf nog onervaren Orleans waagde het — naar zijn eerlijke betuiging aan den Koning — nu niet, zijn zienswijs tegenover de hunne door te drijven. Hij hield zich dus binnen zijn verschansingen, en liet het aan den Prins en Hertog over, hem daar te komen aanvallen. Van de hoogten der Superba hadden beiden het vijandelijke leger reeds gageslagen, om het doeltreffendste punt voor hun aanval te kiezen, en Victor Amadeus toen plechtig beloofd, de kleine kapel, die zich daar bevond, tot een weidsche kerk om te bouwen, viel hem de zege ten deel; gelijk er dan thans ook de fraaye Grafkerk der savooische Hertogen voor ieders oog prijkt. Van den derden September af vingen hij en Eugenius aan, alles voor den aanstaanden aanval voor te bereiden; den 4^{en} gingen beiden, uit hun leger opgebroken, tusschen Carignano en Moncalieri de Po over, en maakten den vijfden al aanstonds een rijken voorraad buit, voor 't fransche leger bestemd. Den volgenden dag werd de Dora bij Alpignano overgetrokken, daar men 't plan gevormd had, den vijand tusschen haar en de Stura, waar zijn verschansing het zwakst scheen, aan te tasten. Nauw brak daarop de ochtend van 7 Sept. aan, of, aan dat plan gevolg gevende, rukte de voor 't grootste deel uit keizerlijke en verdere duitsche troepen bestaande heermacht — een goede 30,000 man — op. Haar gewaar wordende, haastten zich Orleans en Marsin hunnerzijds het bedreigde punt zooveel doenlijk te versterken. Maarschalk en Hertog hielden zich daarbij in 't midden hunner heermacht, de Graaf van Estaing aan den rechter vleugel, die zich tot de Stura, de Lt.-generaal St. Fremont aan den linker, die zich tot de Dora uitstrekte. Aan de duitsch-italiaansche zij vonden zich aan den linker vleugel, onder Alexander van Wurtemberg, de uitgelezen scharen grenadiers, waaraan zich de Pruisen onder den onverschrokken Prins Leopold van Anhalt-Dessau sloten; in 't midden, onder den

[1] *Ein ganz neues Lied von Prinz Eugens Sieg, so er vor Torin erfochten* (*Hist. Volkslieder*, S. 243).

Veldmaarschalk Rehbinder stonden de keizerlijke voetknechten en eene afdeeling van die der Palts; aan den rechter vleugel, onder den Prins van Saksen-Gotha, de tweede afdeeling en de Saksen. De ruiterij werd door de generaals Kriechbaum, Visconti, en Prins Filips van Hessen-Darmstadt aangevoerd. Prins Eugenius en Victor Amadeus behielden zich, her en der rijdende, de algemeene leiding voor. Grenadiers en Pruisen stelden zich 't eerst in beweging; door den dichten kogelregen der Franschen begroet, deinsden zij een oogenblik terug. Terstond schoot nu echter de Prins zelf toe, en voerde de rest der troepen van die zij tot hun ondersteuning aan, weldra door 't midden en den rechter vleugel gevolgd. Aan weêrszij werd met gelijke verwoedheid gestreden, en bleef de zege lang onbeslist. Daar schrijdt Eugenius zelf voorwaarts, stelt zich naast den «bullenbijter» van Dessau — gelijk hij hem plag te noemen — aan 't hoofd der Pruisen, en dringt onder 't geweldigste vuur van den vijand op de verschansing in, de gracht over, den wal op, zonder om al de dooden, die om hem vallen, te geven:

Es donnern der Franzen ihr Stücken Wie Kieselsturmwetter daher,
Indeme wir thun vorrücken Steht mancher auf nit mehr.

Ook hij zelf tuimelt eensklaps ter aarde:

Ach, grosser Gott im Himmel, Eugenius stürzet zur Erd!

doch ras ziet men hem zich weêr oprichten; alleen zijn paard is onder hem doodgeschoten, en hij, met hand en hoed wenkend, weêr op de been:

Da sprung er selber wohl wieder Auf die Füss und schwung den Hut:
"Frisch her, Ihr tapfere Brüder, Das kostet dem Feind sein Blut!"
Da seind wir vorgestürmet Als wie die Teufel wild drauf,
Kont uns kein Trusz nit mehr hindern In unserem wüthigen Lauf [1].

Men was de verschansing op dit punt binnen, en nu weldra ook onder den Prins van Wurtemberg op een ander. Had echter Eugenius niet gewaakt, men had, door den vijand te onbesuisd na te zetten, gevaar geloopen, hem de verschansing achter zich op nieuw te zien bezetten; nu gaf hij den Overste Heindl nog bij tijds last, haar met zijn keizerlijk voetvolk te bezetten, en er zich met kracht te handhaven.

In 't midden streden, onder 't oog hunner aanvoerders, de Hertogen van Savoyen en Orleans, de weêrzijdsche troepen inmiddels nog voort. Driemaal werden de Duitschers teruggeworpen, om zich ook driemaal weêr te herstellen, tot eindelijk ook zij zich in de verschansing vonden, nadat Marsin doodelijk, Orleans op twee plaatsen — in zijn heup en linkerarm — door musketschoten gewond was, en 't slagveld verlaten

[1] *Hist Volkslieder*, t. pl. S. 244.

moest. De Prins van Gotha had den langdurigsten strijd; doch door Kriechbaum's ruiterij bijgestaan, weet ook hij eindelijk de uitgevallen Franschen terug te dringen, en de verschansing aan dien kant te bemachtigen, in spijt van 't hevigste vuur, uit het slot van Lucento op hem geopend. Zoo was de zege voleind. Wel zocht zich de vijand, aan den rechter vleugel verzameld, nog een laatsten kans op een anderen uitslag te verschaffen; doch met versche voetknechten ten strijde gerukt, wist Eugenius hem weldra ook dien te ontnemen, en na een kort maar hevig gevecht geheel uiteen te jagen en te verstrooyen. Alles teeg in wanorde op de vlucht, deels ter linker, deels naar de bruggen over de Dora ter rechter zij; voor 't grootste deel Po-waarts, om zich achter de daar gelegen verschansing te bergen; bij de brug over die rivier stuitte men echter op de onder Dauns aanvoering uitgerukte bezetting van Turijn, en moest een aantal gevangenen in zijne handen laten. Van beide andere gevluchte benden werd de eerste door den Hertog van Savoyen, met zijn ruiterij en geschut, bij 't oude park onderschept en uiteengedreven; de andere zocht zich aan de overzij en van den hoogen oever der Dora, in de flank door 't geschut van Lucerno beschermd, een korte poos tegen haar vervolgens te weer te stellen, doch moest alras allen weêrstand opgeven; terwijl de bezetting van dat slot haar over de Dora volgde, na 't eerst zelf in brand gestoken te hebben. Gedurende den ganschen strijd was La Feuillade van uit de loopgraven de wallen der belegerde stad blijven beschieten, doch gaf nu, alles verloren ziende, bevel tot den aftocht, die echter slechts in de grootste verwarring volbracht werd. Bij een door den gekwetsten Hertog van Orleans gehouden krijgsraad, werd toen, tot overmaat van ramp, het besluit genomen, den weg naar Pignerol in te slaan, daar men — door verkeerde berichten misleid — dien naar Alessandria en Milaan niet veilig waande, en werd zoo het gansche milaneesche gebied den vijand prijs gegeven. Eugenius maakte er een dankbaar gebruik van. Den 14^{en} September van Turijn opgerukt, hield hij twaalf dagen later zijn plechtstatigen intocht in Milaan, waarvan hem eenige der aanzienlijkste burgers, den vorigen dag, in zijn legerplaats te Corvito de sleutels waren komen aanbieden [1].

In Frankrijk was de ontsteltenis en verslagenheid, de verbolgenheid en toorn over al 't gebeurde groot. De Hertogin van Orleans verwenschte de veldoversten, die den raad van haar zoon, zelf den Prins en Hertog aan te tasten — als ware dan een andere uitkomst verzekerd! — weêrstreefd hadden, en zag in Marsins dood slechts een gerechte straf voor zijne weigering [2]. La Feuillade werd te Parijs door de straatjeugd in schimprijmen bespot: «Voor Turijn ligt Marsijn, en de Maarschalkstaf van Feuilladijn», hoorde men er haar overal zingen. De Koning liet hem bij zijn komst

---

[1] Zie bij Arneth, *Prins Eugenius*, t. pl. S. 380 f., en verg. Von Noorden, t. pl. S. 370 ff.

[2] *Briefe*, bij Ranke, t. pl. S. 405.

aan 't Hof in de deur staan, en draaide hem den rug toe. Slechts Orleans vond, door zijn versmaden raad, zijn wakkere houding — «hij had zich zoolang geweerd als hij kon» schreef zijn moeder — en beide wonden, genade in de oogen van volk en hof.

De teleurstelling was des te grooter, als ook in Spanje alles tegenliep, en het nog meer en duurzamer vooral gedaan zou hebben, als niet verschil van inzicht en karakter tusschen de hoofdpersonen en veldoversten een minder gelukkige uitkomst hadden voorbereid. De poging, door Koning Filips in April in 't werk gesteld, om, van den zeekant door een fransche vloot onder Toulouse ondersteund, Barcelona te herwinnen, was mislukt door de tijdige nadering van een engelsch-nederlandsch smaldeel, onder de Vice-admiralen Leake, Byng, en Van Wassenaer, dat Toulouse den aftocht deed blazen, en Filips het beleg opbreken. Aan Karel III en Lord Peterborough was het nu, van Valencia uit den weg naar de hoofdstad van 't Rijk zelve in te slaan, uit welke Koning en Koningin, met hun hof, door de engelsch-portugeesche heermacht onder Das Minas en Lord Galway van de westzij bedreigd, naar Burgos ontweken. Noodeloos oponthoud, door onderlinge verdeeldheid van beide eerstgemelden, uit hun uiteenloopenden aard — de vertoonzieke roemzucht van den engelschen Lord, en den leenheerlijken hoogmoed van den tot Spaansch Koning verheven oostenrijkschen Aarts-Hertog — geboren, belette alle vaardig overleg en eenstemmige samenwerking. In 't laatst van Mei te scheep naar Valencia gekomen, trok Peterborough met zijn troepen van daar naar de Castiliaansche grensstad Requena, die hij weldra vermeesterde, doch waar hij nu te vergeefs poogde ook Karel rechtstreeks heen te laten trekken, om dan gezamenlijk Madrid te gaan binnen rukken. Karel, van een geheel anderen inborst dan Koning Willem van Engeland, en juist op dergelijke paapsche kroningsceremoniën gesteld, als genen zooveel verveling en walging baarden, vond zich door schaarste van geldmiddelen niet in staat, een vertooning in zijn koninklijke hofstad te maken, naar zijne meening zulk een verheven rang waardig. Hij bleef daardoor aarselen en dralen, en sloeg eindelijk, toen 't er toch toe komen moest, in plaats van den voor de hand liggenden rechten, den omweg over 't hem toevallende Tarragona en Saragossa in. Onderwijl waren van de portugeesche grenzen Das Minas en Galway, aan de spits van hun vereenigde troepen, naar de Manzanares getogen, en hadden, den 29en Juny, het van hof, adel, en staatsbeampten verlaten Madrid bemachtigd. Vier dagen later riepen zij er, zonder eenigen volksbijval trouwens, en voor gesloten deuren en vensters, Karel tot Koning van Spanje uit, en verbeidden hem nu een week lang in zijne spaansche hofstad, tot zij, langer wachten moede, den 12en July naar Guadalajara oprukten, om daar hun leger op te slaan, en zich in behoorlijken staat van tegenweer tegen Filips bekwamen en wakkeren veldheer, Berwick, te stellen. Karel, den 11en July te Saragossa gekomen, had er niet minder dan 9 dagen vertoefd, om toen verder te rukken, en zich met den inmiddels van Requena

opgetrokken Peterborough te vereenigen. Den 6en Augustus troffen beiden met de bondgenootschappelijke heermacht te Guadalajara samen. Juist twee dagen vroeger had de madrileensche bevolking de zwakke bezetting, er door Das Minas gelaten, verslagen, en tegen alle Oostenrijkschgezinde ingezetenen moorddadig gewoed. Met die bondgenootschappelijke legermacht zelve vonden Karel en Peterborough het allertreurigst gesteld. Midden in 't vijandelijk land lag zij, uiterst onvoldoende verschanst, zonder voorraad en in ongenoegzamen getale. Een veldslag alleen had haar wellicht kunnen redden, doch daartoe bestond geene gelegenheid. Das Minas sloeg voor, den terugtocht naar Portugal aan te nemen; anderen naar Valencia. Lord Peterborough, van een verkregen verlof gebruik makend, spoedde zich weg. Zijn troepen volgden Das Minas voorstel, en beproefden zich met hem naar Portugal door te slaan. Aan den rechteroever van den Taag versperde hun Berwick echter den weg; in Zuid Castilië de gewapende boeren van La Mancha. Nog drie weken moesten zij het zoo, Taag en Taguna aan weêrszijden, tusschen Guadalajara en Aranjuez, in een onbewoonde, door de zon verbrande streek, hongerig, en door koortsen afgemat, en daarbij nog door Berwick en 't landvolk bestookt, nog harden, tot zij, na een paar duizend man aan ziekte en ongeval verloren te hebben, den 8en September, alle verdere kans opgevend, toch den weg naar Valencia insloegen, en daar, een kleine drie weken later, met nauw 10,000 afgematte en uitgemergelde manschappen aankwamen [1].

Na dat zelfde Valencia in Juny verlaten te hebben, had de engelsch-nederlandsche vloot Carthagena voor Koning Karel bemachtigd, en was daarop met behulp van een dertien honderd man landtroepen, onder den brigadier Gorges, waarbij zich 800 mariniers onder den Kapn. ter zee Van Ghendt gevoegd hadden, Alicante gaan belegeren, 't welk de wakkere iersche overste Mahony, die er gebood, geweigerd had over te geven. Na toen den 8en Augustus echter in de stad voor de overmacht bezweken te zijn, wist hij nog bijna een maand lang zich in 't sterke kasteel te handhaven, dat men evenzeer te vergeefs van hem had opgeëischt, en nu niet vóór 6 September in handen kreeg. Een week later koersde men naar Yvica, dat zich terstond vrijwillig aan Koning Karel onderwierp, en Majorca, dat zich eerst wat bedreigen liet, doch waar de bevolking zich toen evenzeer voor hem verklaarde, en haar stad in zijne handen stelde [2]. Daarna alle krijgsbedrijf stakende, lichtte men den 4en October het anker, om Straatwaarts te koersen, en de reis thuiswaarts weêr aan te nemen; alleen een engelsch smaldeel van 17 schepen, onder Byng bleef te Lissabon achter. Wassenaer keerde met zijn smaldeel in de laatste helft van November in 't Vaderland terug. Anderhalve maand te voren had niet ver van daar, in de Noordzee,

[1] Zie bij Von Noorden, t. pl. S. 415 ff.
[2] De Jonge, *Ned Zeewezen*, t. pl. bl. 708.

een heftige strijd tusschen een klein fransch smaldeel van zeven schepen onder Forbin, en zes nederlandsche bodems, een vloot van 70 koopvaarders van de Oostzee en Noorwegen geleidende, plaats gegrepen. Forbin, die er, in spijt van Van der Dussens smaldeel, dat er dezen zomer kruiste, van tijd tot tijd een engelsch of nederlandsch handelschip had weten buit te maken, aasde ook nu op deze veelbelovende vloot, en tastte dus met zes zijner schepen de zes nederlandsche aan, het zevende beschikbaar houdende, waar hulp mocht noodig blijken. Hij zelf gaat, 's morgens 8 uur, met zijn bodem van 56 stukken op dien van Kap^{n}. Adriaan Braak van 44 los, die zijn hevig vuur een krachtigen weêrgroet biedt; door zijn granaten en klein geweervuur wordt echter Braak gedwongen de voorplecht te ontruimen, en maken de Franschen daarvan gebruik om over te springen. Braak zelf valt nu doodelijk gewond met tal der zijnen, zijn schip wordt overmand, en zijn vlag neêrgehaald; maar nauwlijks is dit geschied, of het vaartuig geraakt in brand, en ter nauwernood blijft den opvarenden en hun gewelddadigen bezoekers tijd, den brandenden boord te verlaten, als de kruitkamer door de vlammen wordt aangetast, en alles in de lucht vliegt. Twee andere schepen hebben onderwijl een tweede nederlandsch, dat van Kap^{n}. De Meyer, de *Hardenbroek* met 50 stukken, aangetast. Ook daar wordt de wakker weerstand biedende scheepsvoogd weldra zoo gewond, dat hij 't besterft; zijn bemanning blijft zich echter kloek te weer stellen, en teistert een der beide Franschen tot zinkens toe; door den ander echter voortdurend nog bestookt, moet ook zij eindelijk voor de overmacht zwichten. Een derde schip, de *Kampen* van den Commandeur Corlee, is gelukkiger: het weet den hem aanvallenden Franschman zoo wel te ontvangen, dat hij zich haastig weg maakt, en den nederlandschen scheepsvoogd daardoor gelegenheid geeft, het naar zijn buurman Gouwenaar op den *Groningen* te wenden. Deze, Braak te hulp willende schieten, werd door Forbin en een ander fransch schip te zamen bestookt, doch dwingt nu, met Corlee samen, beide vijanden af te deinzen. Gouwenaars vaartuig blijkt echter zoo lek geschoten, dat het met geen pompen boven te houden is, en hij zich met zijn bemanning op Corlee's schip moet bergen. Beide overige schepen, de *Edam* en *Grijpskerke* van Thijs de Widt en Ravens, wisten er eveneens in te slagen, hun aanvallers te doen wijken, doch niet dan ten koste van 't leven des laatsten, die, door een kogel getroffen, luttel dagen later verscheidt. Alle koopvaarders, zich naar verschillende kanten wegmakende, blijven intusschen door deze manhafte houding hunner geleiders voor schâ bewaard; terwijl Forbin zijn spijt niet verhelen kan, geen anderen prijs, dan den ontredderden *Hardenbroek*, naar zijn roofnest te kunnen slepen. Minder manhaft helaas! toonden zich, een goede twee maand vroeger, een paar andere scheepskapiteins — Valckenrijck en Van Rossem — en de luitenant van een in 't gevecht gevallen derden — Arnold de Jongh — die, als convooyers, van Hamburg ter hoogte van Vlieland gekomen, daar den 30^{en} July door een drietal fransche kapers

werden aangevallen, en zich na luttel tegenweer aan hem prijs gaven. De admiraliteit van Amsterdam, zich met hun lafhartig gedrag weinig tevreden toonende, liet hen, bij hun terugkomst, op Almonde's raad gevangen nemen en gerechtelijk verhooren, ten gevolge waarvan ze alle drie zwaarder of lichter gestraft, en uit 's Lands dienst ontslagen werden.

Gelijk de Algemeene Staten na den slag van Ramilies en 't ontzet van Barcelona, met half Juny, reeds een dankdag hadden uitgeschreven, kondigden zij, bij 't eindigen van den heugelijken veldtocht dezes jaars, tegen 24 November, een nog vreugderijker nieuwen aan, «in aandachtige overweging van den toestand, waarin de zaken in 't voorjaar van alle kanten» waren, en «hoe zeer die nu ten goede waren veranderd», zoodat «aan deze zijde een groot gedeelte van de Spaansche Nederlanden aan 't juk der vijanden onttrokken was, vier belegeringen aldaar een voorspoedigen en gewenschten uitslag hadden, in Spanje mede verscheiden progressen waren gedaan, en nu laatstelijk Turijn, de hoofdstad van Piémont, op een gansch heerlijke en gedenkwaardige wijs, mede was ontzet, de vijanden daarvoor waren opgebroken, en hun leger uit Italië tot over 't gebergte gedreven, en op die groote victorie, de reduccie van verscheiden steden en sterkten, en daar onder mede de hoofdstad Milaan, gevolgd was». Een, naar de kerkelijke zeden en gebruiken van den tijd, erkentelijk besluit van 't «gulden jaar» — als men 't pleegt te noemen — der bondgenooten. «Juicht nu», riep men dezen dan ook in jubelrijm toe:

> Juicht nu, vereende Bondgenooten,
> Die met gevreesde donderkloten
> Door gansch Europe uw macht verbreidt [1];

en de amsterdamsche herder en leeraar Hero Sibersma, «de heerlijkheid Gods» in al deze heldenfeiten herdenkende, galmde, in vermakelijke «schriftmatige» hoogdravendheid, uit: «O Heere God van Jozua, Vader van Israël, en die ons, gelijk de Gibeonieten, tot een God en Vader in Christo geworden zijt; — Gij hebt voorheen Uw heerlijkheid aan den Donau ontdekt, nu ook Uw arm aan de Dyle, en uw rechterhand aan de Po, zoodat de rivieren uw lof vertellen en de waterstroomen uw eere. Gij hebt den hoorn van den sterken Lodewijk verbroken, het heir van zijne helden door onze Jozua's geslagen, en zijne vluchtende Amorieten vervolgd en verstrooid; zijn oorlogs- en levensbehoeften hebt Gij in onze handen gegeven, zijn tenten, vaandelen, en schatten tot een buit; — integendeel ons met groote overwinningen vereerd, en verblijd met gadelooze triomfen; Gij hebt onze vorsten ontzet van den booze zweerde, en de schoone stad van 't geweld des vuurs! — En of dat niet genoeg en was, hebt

---

[1] *Het ontzet van Turijn, door* P. de Bye., *Jur. Stud.*

Gij veel afgenomen steden den vijand ontrukt, en geroofde sterkten weder gebracht; ja, geheele landschappen van 't fransche juk verlost en van de bourbonsche lasten vrijgemaakt. Zoo hebt Gij Uw genadig oog het gansche jaar over ons gehad, als eertijds over Israël; zoo is de zomer door Uw goedheid met victoriën begonnen, en door het licht van Uw aangezicht met zegeningen geëindigd. Dat men dierhalven, als David, den Heere love met de harpe en Zijn naam prijze met de luite; dat het Huis van Oostenrijk den Almachte juiche met de bazuine, en de eilanden van Groot-Brittanje den God Jacobs met vreugdegeklank; dat Nederland den Heilige Israëls verhooge met psalmen, en alle bondgenooten met geestelijke liederen en liefelijk gezang; dat ze gezamentlijk, met eendrachtiger herten zeggen: de Heere heeft groote daden aan Zijn volk gedaan, wonderlijke dingen aan Zijn erfdeel!» [1]

«Dus» als de rechtsgeleerde De Bye in een dezer dagen uitgegeven *Zegezang* zeî:

Dus klommen Hemelwaart de liefelijke galmen
Der vromen, die Gods lof verkondigden met vlijt,
En deên haar dankbaarheid als wierookgeur opwalmen; —
Trek, Hemel, altijd met uw Israël ten strijd! [2]

In gansch anderen toon had men, na die eerste heerlijkheids-openbaring aan den Donau, den beyerschen Keurvorst, als spaansch Landvoogd in Brabant, op zijn Vlaamsch te Antwerpen reeds spottend toegezongen:

Potschaiterke, potschaiterke, haud ou stille
Of gay kreigt van den Ollander braof wat op auwen bille:
De Kaaskramer is van auwen Ansjovis niet verveert,
En den Engelsman steekt te lijdig met zijne steert.
Ba, lustig nau in de kerk van onze Lieve Vrauwe
Op deeze victorie weêr volle feest gehauwe,
Opdat het hooge coor, daer Sinjoor den bovenzang zingt,
Van het *Te Deum* weêr over de Meire klinkt! —
  Help, Sint Jago, vierduizend man nau in den Donau verdronken!
Ba, gulzige riviere, daer vele soldaoten in zijn verzonken
Met wel tien dozijn vaondels, verloren in dezen strayt!
Bekeer au, Bayer Vorst, of Gey raakt 'et hagje quayt.
De pestige Geuzen hebben ons canon en bagasi genomen,
En draigen ons t'Antwerpen nog op 'et laif te komen! —

[1] *De Heerlijkheid Gods, met een groote glans opgegaan aan den Donauw, overgegaan na Ramellys en Barcelona, voortgegaan tot aan Turin, in verscheide seer uitnemende overwinningen, ter eeuwiger gedagtenisse schriftmatig verklaard en toegepast, door* H. S. *Dienaar des Evangeliums te A.* (T'Amsterdam, by d'Erfg^n. van Paulus Matthijsz in 't Muzykboek, 1707), bl. 113, v.

[2] *Zegezang op het doorluchtig jaar* CIƆIƆCCVI, *door P. de Bye J. S.* (In 's Gravenhage gedr. by G. van Limburgh, 1706).

Wa' sjert ons dat Malbourgske, dat engelsch Prinske,
't En es al soo zot niet, die vrund van 't keuninginske!
Hoe lacht nau te Londen wel dat duivelsch Parlement,
Dat onze fransche en beyersche armeê soo es geschend!
May dunkt, dat ikkik d'Ollanjers hoor kwinkeleeren:
"Ba! zoo, ziet, zal men het de fransche muggen verleeren,
Dat zij ons te Ekeren zoo zijn gevallen op het lijf
Met drie man tegen éénen; — wat schelmscher bedrijf!" —
Hoe zullen die duivelsche ketters nau pestelen en vlouken,
En beschrijven de spaansche bravaden in kronieken en bouken;
En dat zoo elements grof, dat het best was vrede gemaokt,
Eer dit gebroedsel weêr in onze linie geraokt,
En 't alom verschiet met zijn bomben en kartauwen;
Want wij de heilige kerken veel liever zauwen behauwen.
Maar of wij 't al wenschen, de groote Lowys en zal dat niet verstaon,
Des is het hoog noodig, dat wij de Heiligen gaon bidden aon,
Dat zij Prins Karel op den Spaanschen troon possideeren,
Zoo blaift de kraig uit ons land en de heilige kerk in eeren![1]

---

[1] *Le duc de Baviere batu. Ba, 's Jesus, Mari!* — (T'Antwerpen, by Henricus Aertsens, op de Eyermerkt in de Parnassusbergh. Met privilegie van den Ceunink. J. F. L. Vt. Vid. A. E. L. C.).

NEGENDE HOOFDSTUK.

Eerste vredesvoorslagen. Noordsche oorlog. Geldersche beroerten. Velerlei krijgsbedrijf. Vredesonderhandelingen afgesprongen. Voortzetting van den oorlog. Vredescongres van Geertruidenberg.

1706—1710.

Ook buiten den gevangen Allègre hadden zich, in de tweede helft van 't vorige jaar, van fransche zij nu en dan reeds vredebemiddelaars voorgedaan, en door tusschenkomst van anderen met 's Lands regeering in aanraking gesteld, om haar des noods tot een afzonderlijk verdrag met den Koning te belezen. Zoo was er in Den Haag zekere Dr. Helvetius gevestigd, die als medicijnmeester vrij wat vermaardheid gekregen had, en wiens zoon zich reeds een tijdlang te Parijs had opgehouden. Onder voorwendsel, zijn vader te komen zien, en druk en uitgave van eenige geneeskundige geschriften te bezorgen, was die zoon tevens voor 't fransche Hof in zijn vredebelangen werkzaam. Hij leî den Raadpensionaris met dit doel brieven van den President van den Grooten Raad, Rouillé, over, en bereidde zoo in 't laatst van 't jaar de overkomst van dezen zelf voor. Op 's Heeren Willem Nieuwpoorts hofsteê, tusschen Delft en Rotterdam, verbleef Rouillé toen een tijdlang in 't geheim, en onderhandelde met den Raadpensionaris voornamelijk over de spaansch-nederlandsche steden, den Staten, als een voormuur of *barrière*, tot zekerheid tegen Frankrijk af te staan. Gelijk toch bij het vermeesteren van Brussel en 't instellen van den Raad van State, die Staten den keizerlijken gezant, Goess, die hun de onvoorwaardelijke onderwerping van 't gansche gebied aan zijn meester vergde, reeds verklaarden dat zij wel, overeenkomstig het gesloten verbond, de spaansch-nederlandsche provinciën Zijner Majesteit,

als 's Lands Vorst, in handen wilden stellen, maar daar tevens hun «barrière en securiteit» bij wenschten te vinden, en dat zij er dus geen overgifte, 't zij ten deele of in 't geheel, van konden doen, voor en aleer daaromtrent tusschen den Keizer en hen overeengekomen was, zooals reeds ten opzichte van Limburg had plaats gehad [1]; — zoo stelden zij thans vooral ook tegen Frankrijk dit punt op den voorgrond, doch konden 't er met Rouillé niet over eens worden. Gaarne had deze desniettemin nog wat langer vertoefd, om verder te blijven onderhandelen, en was hem dit door de tot vrede gestemde amsterdamsche burgemeesters hunnerzijds reeds vergund; daar men 't in Den Haag echter mingeraden vond, zag hij zijn wensch niet vervuld, en verliet onverrichter zake het land weêr. Frankrijks pogingen schenen tot dus ver dan ook minder eigentlijk gemeend, en er meer op toegelegd, de meening en bedoelingen der hollandsche vredevoorstanders uit te vorschen, en zoo mogelijk verdeeldheid onder de bondgenooten te wekken, dan in ernst reeds tot een vredehandel over te gaan [2]. Na al wat echter in den vorigen zomer had plaats gegrepen, begon de zaak nu anders te staan. Sedert het fransche leger in Brabant ontbonden was, begreep de fransche oorlogsminister, Chamillart, dat hij zich tot geen geveinsde aanbiedingen bepalen, maar met degelijk gemeende voor den dag komen moest, wilde hij zijn land en vorst voor erger vrijwaren. Hij had daarom, omstreeks 't midden van Augustus, den Raadpensionaris, in plaats van onbestemde voorstellingen, den bepaalden voorslag laten doen, om den jongen Filips van Anjou Sicilië, Napels, en Milaan af te staan, den Hertog van Savoyen volledig schadeloos te stellen, en den Keurvorst van Beyeren zijn land terug te geven; Engeland zou dan bekrachtiging van den rijswijker vrede erlangen; het duitsche rijk stad en vesting van Kehl prijs geven, en de Staten naar eigen goeddunken, de Spaansche Nederlanden òf voor zich behouden òf den oostenrijkschen Aartshertog in bezit geven kunnen. Het was de Schepen Hennequin van Rotterdam, met wien Chamillart door den grijzen en geslepen Avaux in betrekking was gebracht, dien hij zich tot onderhandelaar koos, doch die — hoe welkom Heinsius en vooral den Amsterdammers dergelijke vredesvoorstellen waren — te vergeefs zijn best deed, ze tegenover Marlborough veld te doen winnen. «Veroorloof mij u ronduit te zeggen», schreef deze aan Slingelandt, «dat ik tot hen behoor, die meenen, dat Frankrijk nog niet tot zijn juiste grenzen is terug gebracht, en dat in deze aangelegenheid niets schadelijker voor ons wezen kan, dan al te voorbarig te zijn door 't sluiten van een overhaasten vrede» [3]. Zoo sprong dan ook alles af, en toonde zich Chamillart ten slotte maar luttel over Hennequin tevreden. Hij verweet hem zelfs, door de voorgespiegelde uitzichten op een goeden

---

[1] Zie bij Van Wijn, *Bijvoegsels en Aantt.* XVII. bl. 77.
[2] Zie Von Noorden, t. pl. S. 423.
[3] Coxe, III. p. 71.

afloop der onderhandeling, oorzaak te zijn geweest van al den onspoed voor Turijn. «Zonder de bijna zekere voorstelling toch», schreef hij, «die ik den Koning daaromtrent gegeven had, zou men zelf op den vijand zijn losgerukt, en kon de uitslag van den strijd dan onmogelijk nadeelig geweest zijn. Mijn goed geloof zal Frankrijk duur te staan komen, en ik mij eeuwig verwijten van op u vertrouwd te hebben» [1]. «Mijnheer de Raadpensionaris en de HH. van de regeering moeten wel weinig vriendschap voor u voelen», duwde, op zijne beurt, Avaux hem toe [2], «dat zij u zoo door den Engelschen veldheer laten verdringen». «Het Parlement zal hem wel loven», schreef heel schamper ook Torcy aan Hennequin, «en hem meer dank nog weten dan voor al zijn diensten in 't veld bewezen: de eer der gewonnen veldslagen deelt toch de veldheer met zijn troepen, maar een verlicht en machtig Gemeenebest te overreden, om zich te verzwakken en uit te putten door 't voortzetten van den oorlog, wanneer het eervolle en voordeelige voorwaarden kon verkrijgen; het de oogen te sluiten over het nut, door een naburigen en altijd naijverigen staat uit die gedragslijn te trekken; de eer dier overreding schijnt mij te grooter toe, als zij meer persoonlijk voor rekening van hem komt, die in zulk een moeilijke onderneming weet te slagen, en zijn verdienste omtrent zijn vaderland daarin met niemand door hem gedeeld wordt» [3]. Met half October meldde Buys naar Londen, dat de Republiek besloten had, alle beraadslaging over den vrede naar het engelsche oogpunt te richten. En toen, in de volgende maand, de Keurvorst van Beyeren zich tot Marlborough met vredesvoorstellingen uit naam van Frankrijk gewend had, liet Marlborough hem weten, dat Engeland en Holland onherroepelijk bepaald hadden, de onderhandelingen gemeenschappelijk met de bondgenooten te voeren, en slechts op voor allen voldoende grondslagen te vesten. Als eerste voorwaarde stelde men daarbij het afzien der Bourbons van alle deelen van 't spaansche grondgebied, en leî deze, ook door de Staten onderschreven, allen vertegenwoordigers der leden van 't Groote Verbond omstreeks half November in een plechtige zitting voor. Intusschen namen Hennequin's geheime onderhandelingen, al leverden ze niet veel vruchten uit, daarmede nog geen einde, maar hielden ook in 't volgende voorjaar, toen hij in February zelf een reis naar Frankrijk maakte, nog aan. De hem toen door Torcy in de pen gegeven voorwaarden luidden, daar Frankrijk inmiddels wat moed geschept had, minder voordeelig dan de vorige, en vielen nog minder dus ook in den smaak, al zouden zij zich ten slotte door veel slechtere nog zien vervangen.

In Europa's Noordoosten waren onderwijl de zweedsch-russische oorlogsbewegingen niet zonder min gewenschte werking op de zaak der bondgenooten gebleven. Karel XII

---

[1] Zie zijn schrijven van 20 September bij Vreede, *Corresp. dipl. et mil.* p. 258.
[2] Ald. p. 149.
[3] Zie bij Von Noorden, t. pl. S. 547.

had er zijn tocht tegen Frederik August voortgezet, zijn heermacht bij Fraustadt verstrooid, Grodno vermeesterd, het eerst nog weêrstrevend Volhynië zich aan hem zien onderwerpen, en was zoo tot den rechter oever van den Bug voortgerukt. Ondertusschen was zijn tegenstander daarmeê nog niet verslagen, doch had, met wat hem trouw gebleven poolsche adelstroepen naar Lithauwen getrokken, Grodno heroverd, en zich toen met eenige russische hulpbenden vereenigd. De daarover vergramde Karel dreigde hem nu in zijn Keurvorstendom Saksen zelf te bestoken, rukte uit Volhynië weder op, en stond den 2^{en} Augustus aan de Weichsel, om een maand later Silezië binnen, de Oder bij Steinau over te trekken, en den 6^{en} September reeds, op saksischen bodem, zich openlijk als gebieder van 't land kond te doen, waar men in 't minst niet op zijn komst voorbereid noch tot tegenweer in staat was. In der ijl vaardigde de Keurvorst twee saksische raden aan hem af, die in 't laatst der maand met de boodschap tot hem keerden, dat slechts zijn afstand van den poolschen troon Saksen bevrijden kon, en den 20^{en} October bekrachtigde hij nu het daartoe getroffen vergelijk. Ondertusschen stond in Grootpolen de zweedsche Generaal Manderfeld tegenover hem en zijn manschappen, terwijl de russische Veldoverste Mensikoff met 10,000 man hulptroepen hem zelf ondersteunde. Voor dezen waagde hij het niet zijn vergelijk met Zweden openlijk nog te erkennen, doch zocht, om een bloedige botsing, zoo mogelijk, te voorkomen, Manderfeld in 't geheim er van te onderrichten. Deze, daarin ongelukkig slechts een krijgslist vermoedende, brak tegen hem zelf en Mensikoff op, en werd den 29^{en} October bij Kalisch verslagen; — zijn eerste, zoo noodlottig te laat gekomen zege op de Zweden, dien hij echter te Kalisch met vreugdevuren vierde, terwijl hij den zweedschen Koning renboden zond, om zich over 't gebeurde te verschoonen, en hem geheimhouding van 't vergelijk te vragen. Aan 't poolsche volk vaardigde hij intusschen te gelijker tijd een schrijven uit, waarbij hij het toezeî moedig te willen volharden. De terecht verstoorde Karel stoorde zich echter aan zijn verraderlijke aanvraag niet, maar maakte den 26^{en} November het gesloten verdrag openlijk bekend. Nu dorst zich de Keurvorst in Polen niet langer te vertoonen, ontvlood in der ijl uit Warschau, en repte zich naar Saksen, waar hij toen, den 19^{en} January, het vergelijk op nieuw bekrachtigend, en zelf van alle aanspraak op zijn poolsche kroon afziende, Stanislaus als Poolsch Koning erkende; terwijl den Zweden tevens, den ganschen winter door, kosteloos kwartier in Saksen werd toegezegd, en Karel dus zijn leger bij Oud-Ranstädt bleef betrekken. Dit binnenrukken en verblijf houden in Saksen kwam den duitschen Keizer ondertusschen als een inbreuk op den Rijksvrede voor, waarover hij meende zich ten zeerste te moeten beklagen; te meer daar men zijn eigen gebied van Silezië, zonder de minste voorkennis zijnerzijds, was doorgetrokken.

Onmachtig zich voor 't oogenblik er met wapengeweld tegen te verzetten, had hij zich reeds vroeger, door zijn haagschen gezant, tot beide zeemogendheden met de

vraag gericht, wat zij van Karels eigendunkelijke krijgsbewegingen meenden, en hadden Heinsius en Marlborough er samen in hun verlegenheid over gebriefwisseld. «Alle 's Keizers ministers», schreef gene, den 6en Sept., «zijn uiterst verontrust over de loopende berichten omtrent den marsch van den zweedschen Koning naar Saksen; zoo ze waarheid behelzen, kon ons dat ramps genoeg baren». «Ik ben zeer bevreesd», hernam de ander, «dat die marsch vrij wat beslommering zal geven», en hij woû er daarom den Keurvorst van Hannover over schrijven, gelijk hij 't vervolgens, na de bevestiging der verontrustende tijding, ook aanstonds — doch zonder veel vruchts — deed [1]. De Keurvorst ontried alle scherp verzet, daar hij zich overtuigd zeî te houden, dat Karel geenerlei schâ aan eenig ander Rijksvorst, dan zijn vijand van Saksen zou toebrengen. Ondertusschen bleef de zweedsche Koning, eenmaal te Ranstädt gelegerd, voor alle weêrspraak van Oostenrijk doof, en volkomen ongenegen, zich vooreerst nog uit Duitschland te verwijderen; verstond hij zich nu ten minste maar niet met Frankrijk, om den Keizer in zijn rug te bestoken! Daartoe echter bleek hij gelukkig evenmin gezind. Om zich omtrent zijn eigenlijke plannen te vergewissen, trok Marlborough in February 1707 zelf naar Oud-Ranstädt, en kreeg in dit opzicht de meest geruststellende zekerheid. Over den Keizer echter beklaagde zich Karel, daar hij nog altijd in gebreke was gebleven, Koning Stanislaus te erkennen, en buitendien een 1200 voortvluchtige russische legerknechten, die bij hem een toevlucht gezocht hadden, weigerde uit te leveren; gelijk hij ze eenige weken later dan ook, over Brunn en Olmutz, naar Polen ontkomen liet. Niet alleen Marlborough, maar ook de engelsche Koningin zelf bad nu schriftelijk den verbolgen Karel, haar keizerlijken bondgenoot niet te hard te vallen. Hij bleef echter vooreerst van alle inschikkelijkheid wars, en weigerde zelfs beide gemachtigden van de Staten en Engeland, Haersolte en Robinson, zoo goed als dien des Keizers, Wratislaw, tot zich te laten. Eerst een week of wat later, op aandrang van Koning Stanislaus, die zijn bijstand tegen den Tsaar, wilde hij Polen niet zien te loor gaan, volstrekt behoefde, bleek hij minder ongenegen te onderhandelen, en zoo kwam, den 30en Augustus, eindelijk het vergelijk van Oud-Ranstädt tot stand, waarbij Zweden voor zijn duitsche Rijksgebied vrijdom van rijkslasten werd toegestaan, en de Keizer zich verbond, den Evangelischen in de silezische Vorstendommen, Brieg, Liegnitz, Wohlau, Oels, en de stad Breslau, herstel van den in 1648 gewaarborgden staat van zaken, en al hun geestverwanten in Silezië vrijheid van godsdienstoefening te geven. Was daarmeê alle krijgsgevaar van Zwedens zij nu ook geweken, de onafgebroken zorg en beslommeringen, door zijne dreigende houding verwekt, hadden den opperbevelhebber en zijn nederlandsche bondgenooten te zeer in spanning gehouden, om tegen den franschen vijand met kracht op te tre-

[1] Zie Vreede's *Correspondance dipl.* p. 115, 117, 122, 125, enz.

den, en dezen ook aan de duitsche grenzen en den Bovenrijn meer vrijheid van beweging gegund, dan anders zeker het geval geweest ware [1].

Tot dit laatste droeg intusschen de min gelukkige keuze van een Opperbevelhebber voor 't duitsche leger, in plaats van den 4 Jan. overleden Markgraaf van Baden, bovenal bij. Markgraaf Ernst Kristiaan van Beireuth, een rechtschapen Vorst, en in zijn tijd een wakker krijgsman, doch thans wat verstompt en afgeleefd, werd op Pruisens aanhouden daartoe benoemd, daar men den door Oostenrijk voorgeslagen Prins Eugenius liever in Italië wilde houden, om van daaruit Frankrijk te bestoken. De nieuwbenoemde legerde zich in de sterke verschansingen van Stollhofen, door zijn voorganger met veel zorg en overleg volwrocht, en, bij 't voortdurend gebrek aan een genoegzaam troepental voor den strijd in 't open veld, het best tot afwering van den uitheemschen vijand te bezigen. De doortastende Villars waagde 't echter, er den 22en Mei van Kehl uit tegen op te rukken, en ze den volgenden dag te bestormen, doch vond ze, tot zijn verrassing, door 's Keizers heermacht toen reeds verlaten, wier hoofdeloos bevelhebber, in zijn versuffing, geen beter raad geweten, en, met zijn troepen ijlings afgetrokken, de sterke stelling prijs gegeven had. Zelfs het Enzdal bij Pforzheim waagde hij niet bezet te houden, en Villars, den eersten avond naar Rastatt voortgerukt, zette van daar nu de volgende dagen zijn marsch door 's vijands landen voort, den 8en Juny zijn hoofdkwartier in Stuttgart opslaande. Tot in Franken strekten zich toen zijne strooptochten uit, en Marlborough liet niet na zijn ergernis over de duitsche wijze van doen te uiten, die zich liever miljoenen aan brandschatting liet afpersen, dan ze tot een doeltreffende toerusting van zijn legermacht aan te wenden. De in den nood aangeroepen zeemogendheden verklaarden zich bereid, hun troepen ter hulp te zenden, mits Keurvorst George van Hannover, Anna's voorbestemde opvolger op den engelschen troon, in plaats van den goeden, maar bijna kindschen Markgraaf, het bevel van 's Keizers leger op zich nam. Om een zoo patriotsch gestemd Rijksvorst, als hij, in zijn ouden dag niet te krenken, noch zijn goeden naam te doen verliezen, zou hij onder voorwendsel van een badkuur zijn veldheerschap opgeven; doch hij wilde daar niets van hooren, en Pruisen hem anders niet van zijn post ontslaan. De zaak bleef dus hangende, terwijl Villars in July zijn troepen te Stuttgart samentrok, en de duitsche veldoverste, Graaf Mercy, hem daarop van Franken uit tot den terugtocht noopte, doch niet zonder rijken buit meê te slepen. Eerst na 't sluiten van 't zweedsche verdrag kwam daarop Keurvorst George in 't duitsche leger, waarmeê toen echter de tijd niet meer toeliet, nog iets te ondernemen. Villars zijnerzijds trok in 't begin van November over den Rijn terug [2].

In Zuid-Nederland was Marlborough omstreeks half Mei naar Brussel gekomen,

---

[1] Ald. S. 590, f. [2] Ald. S. 591.

en trok het leger der bondgenooten toen tusschen Anderlecht en Halle samen; terwijl het wat sterkere fransche, onder Vendôme, in de omstreken van Bergen in Henegouwen lag. Door zijn verspieders kond geworden, dat de fransche veldheer den volgenden dag, 22 Mei, zou opbreken, trok hij zelf met zijn troepen, die daarbij van stof en hitte veel te lijden hadden, over Turbise naar Soignies, doch slaagde er niet in, Vendôme daardoor van zijn verderen marsch af te schrikken. In plaats van hem toen echter over Nivelles te gaan bevechten; een plan, dat in een krijgsraad door Gedeputeerden te velde — Goslinga, Geldermalsen, Van Collen, Van Vryberghe, en Reede van Harreveld — met den nederlandschen veldmaarschalk en zijn generaals gehouden, bijval vond, en door hen aan den Hertog werd voorgeslagen [1]; wilde deze daarvan niets weten, en, voorloopig een afwachtende houding aannemende, den volgenden dag slechts een afdeeling ter verkenning naar den kant van Bergen zenden, wat door al de anderen, zijn eigen gunsteling Cadogan niet uitgesloten, als onnut en gevaarlijk verworpen werd. Ouwerkerk zocht hem toen tot zijn gevoelen en dat van den krijgsraad over te halen, en 't scheen als ware dit gelukt, en dat men bij 't krieken van den dag, de Senne over, op den vijand zou losrukken. Tot hun verbazing kregen echter Gedeputeerden om drie uur bericht, dat Marlborough dat opzet, als te gewaagd tegenover de vijandelijke overmacht, had laten varen, en men naar de zij van Leuven terugtrekken zou. Te paard gestegen, vonden zij den Hertog met den door hem overreden Veldmaarschalk reeds aan de spits van 't leger te Hal, waar hem Goslinga nu onder vier oogen voorhield, welk een treurigen indruk deze verwenschte marsch in 't begin van den veldtocht zou maken, en, terwijl ze zijn goeden naam in de waagschaal stelde, dien van Vendôme verheffen zou, en den moed der fransche troepen doen herleven. Hij wist er natuurlijk niet veel op te antwoorden, doch zette den aangevangen marsch voort, om — tot ergernis en verontwaardiging der wakkere nederlandsche veldoversten, Van Dedem, Sparre, Heukelom en anderen, die er bij Goslinga hun hart over kwamen uitstorten — na drie dagen het kamp van Meldert tusschen de Dyle en de Gieze te betrekken, en daar nu een paar maanden rustig te blijven «eten en drinken». Ongelukkig bleken de in dien tusschentijd uit den Haag gezonden voorschriften aan den Opperbevelhebber geheel met zijne zienswijs overeenkomstig, en maanden hem aan om «niets te wagen», zoodat hij zich in zijn werkeloosheid verder steeds op hen beroepen kon. Eene met half Augustus geboden gelegenheid, den uitrukkenden vijand een goeden slag te slaan, wendde hij met zoo luttel doortastende vaardigheid aan, dat ze vruchteloos voorbijging. Den 7[en] September zijn kamp naar

[1] Zoo is het door Goslinga in zijne *Mémoires* p. 32 aangegeven; en de ook door Knoop reeds weêrsproken, maar door Von Noorden op nieuw gevolgde voorstelling van Pelet, als ware 't plan van den Hertog uitgegaan en door Gedeputeerden verworpen, blijkt daardoor geheel onjuist.

Helchin verlegd hebbende, bepaalde hij zich ook daar tot het terugslaan van enkele aanvallen, op zijn voorposten gedaan, en trok vervolgens na korten tijd naar den kant van Gent op, om daarna weldra, den 2en November, het leger te verlaten. In den Haag klaagde daarop Goslinga wel zijn nood bij den Raadpensionaris en de Staten; doch vond er, bij hun instemming met Marlboroughs gedragslijn, in dezen door noordsche oorlogswolken bedreigden zomer, geen baat, en kon zich, voor zijn teleurgestelde hoop op een den vorigen evenarenden veldtocht, slechts in zijn Gedenkschriften bij den nazaat wat voldoening verschaffen. Van den opperbevelhebber schetste hij hem daar tevens een welgetroffen, evenmin gevleid als veronwaard beeld naar zijn uit- en inwendig bestaan: een geboren edelman van meer dan middelmatige en zeer schoone gestalte, een uiterst schoon gelaat, fraaye en vonkelende oogen, verwonderlijk schoone gelaatskleur, in haar dooreengeweven wit en rood met die der schoone kunne wedijverend; fraaye tanden, en, slechts op de wat smalle beenen na, een der schoonste mannen, die ooit gezien werden. Veel en fijn vernuft, een juist en degelijk oordeel, een levendig en diep doorzicht, uitnemende menschenkennis, en in staat, ware verdienste van valsche te onderscheiden; wèl en zelfs in 't Fransch aangenaam bespraakt, waarin hij zich anders minder gemakkelijk uitte; een bevallig voorkomen en manieren, zoodat, gelijk zijn schoone en innemende aanblik ieder op 't eerste gezicht voor hem wonnen, zijn minzame zachtheid ook hèn voor hem won, die tegen hem vooringenomen of misnoegd waren. Moed ontbrak hem niet, zoo als bij meer dan ééne gelegenheid gebleken was; evenmin dienstkennis en bekwaamheid om een veldtocht te ontwerpen. Zijn schaduwzij was zijn groote geveinsdheid, te gevaarlijker als hij haar onder een houding en uitdrukkingen verheelde, die de openhartigheid zelf schenen; daarbij een grenzelooze eer- en een vuige hebzucht, die zijn gansche gedrag beheerschten. Al had hij voorts moed, hij miste die vastberaden kloekheid, die den waren held vormt: soms toch was hij besluiteloos, waar 't op doortasten bij een groot onderwinden aankwam: hij liet zich door moeilijkheden afschrikken, en somtijds door tegenheden neêrslaan. Om krijgstucht bekommerde hij zich luttel, en vierde den wanordelijken soldaat den vrijen teugel, waardoor dan ook de vijand bij ieder veldtocht een groot aantal stroopers in handen kreeg; ook wist hij minder van de kleine byzonderheden van 't vak, dan voor een opperbevelhebber noodig was. Ziedaar zijn zwakheden, die echter tegen zijn zeldzame gaven niet opwogen, al mocht hij bij den onvergelijkbren Prins Eugenius ook achterstaan» [1].

Deze voerde weder in Italië krijg, doch werd daarbij van Weenen uit niet op die wijze geschraagd, als den bondgenooten ware welkom geweest. Na de vermeestering van 't kasteel van Milaan, omstreeks half Maart 1707, door den Keizer tot Stad-

---

[1] *Mémoires*, p. 43, s.

houder van 't zoo gelukkig veroverde milaneesche gebied aangesteld, had hij er den 16en April zijn plechtstatigen intocht in de hoofdstad gehouden. Als veldheer was hij echter tevens een te gewild en vurig begeerd krijgsman, dan dat men niet van alle zijden hem voor zich verlangd zou hebben. Marlborough en de Staten wenschten hem als legerhoofd bij een voorgenomen inval in Provence en het beleg van Toulon, de Keizer had hem graag den ontworpen veldtocht tegen Napels zien aanvoeren, Koning Karel hem daarentegen naar Spanje getroond, waar zijne zaken dit voorjaar niet voorspoedig gingen. Villars toch had er hem Minorca weêr afhandig gemaakt, en terwijl hij zelf zich in Catalonië onthield, was het engelsch-nederlandsche leger, dat zich onder Galway in Valencia bijeengetrokken had, den 24en April, door den Hertog van Berwick, bij Almanza geheel verslagen, in spijt der «wonderen» van dapperheid, naar de betuiging van een engelsch schrijver, «door het nederlandsche voetvolk» onder den Lt.-generaal van Friesheim en den brigadier van Welderen, verricht [1]. Eugenius bleef echter, in afwachting der toulonsche onderneming, voorloopig waar hij was, terwijl de bondgenooten zich alleen op deze voorwaarde in den tocht naar Napels schikten, welks leiding nu aan den wakkeren verdediger van Turijn, den veldtuigmeester Daun, met den besten uitslag werd toevertrouwd. Den kerkelijken staat doorgetrokken, wist hij zonder veel moeite, het gansche land voor den Aartshertog-Koning te veroveren; Gaëta alleen bleef zich een tijd lang verzetten, doch moest in September evenzeer bukken. De 10,000 man, die hij uit het Eugenius' leger met zich voerde, hadden dit echter voor den inval in Frankrijk aanmerkelijk verzwakt, en in zoo ver het voorbehoud der zeemogendheden, dat door het plan tegen Napels dat tegen Frankrijk niet verhinderd noch bemoeilijkt werd, in gevaar gebracht, niet genoegzaam in 't oog gevat te worden [2].

Zonder nog iets van dien aanval op Toulon te weten, hadden de Staten reeds in den vorigen zomer tot de uitrusting van een anderhalf dozijn oorlogschepen, later met nog een half dozijn vermeerderd, voor den dienst in de spaansche en middellandsche zee besloten; en ofschoon het uit wanbetaling der landgewesten gesproten geldgebrek der admiraliteiten nauw de helft van dat aantal in zee bracht, had toch in 't begin van dit jaar een smaldeel van 15 schepen onder den Vice-admiraal Van der Goes naar Lissabon onder zeil kunnen gaan, en daar den 10en Maart het anker laten vallen. Met Byng's schepen vereenigd, aanvaardde het nu den tocht door de Straat, om met de meêgevoerde soldaten de heermacht der bondgenooten in Valencia te gaan

---

[1] Boyer, *Hist. of the reign of Queen Anne*, aangeh. bij De Jonge, *Ned. Zeewezen*, IV. bl. 4, aant.

[2] "Nachdem er (*Marlb.*) anführt, das man von Seithen Engell-und Hollands derselben gar nicht zuwider seye, wenn nur dadurch *certi modi* das Vorhaben in Frankreich ein zu brechen nicht gehindert, oder aber einigen beschwernussen unterworffen seyn möchte". Eug. aan den Keizer, 4 April 1707; bij Arneth, t. pl. I. S. 485.

versterken. Te Alicante de neêrlaag van Almanza vernemende, nam men de eerst reeds ontscheepte manschap weêr in, om ze nu in Tortosa af te zetten, en koersde daarop naar Barcelona voort, waar men den 20^en^ Mei ankerde, en, nu ook door Shovell's smaldeel nog vermeerderd, een goede veertien daag bleef liggen, om van daaruit toen, ter zee, den inval te land in Provence te gaan ondersteunen, en tot de voorgenomen vermeestering van Toulon meê te werken. Naar de baai van St. Hospice gestevend, kwam men daar nu voor de Var ten anker, doch zag zich, den 9^en^ July, den nederlandschen Vice-admiraal na een kortstondige ziekte door den dood ontvallen, en — daar er, mede al uit schaarste van penningen, geen ander vlagofficier was meêgezonden — tijdelijk door den ervaren en wakkeren oudsten scheepskapitein van de Maas Johan van Convent, op *De Ridderschap*, vervangen. Onderwijl was de Schout-bij-nacht Norris, als gemachtigde van Shovell, te Turijn alles omtrent de samenwerking van vloot en leger gaan bespreken, en had dit laatste, onder Prins en Hertog, toen weldra den tocht over den Col di Tenda, het Roja-dal door, naar Nizza en van daar naar de Var aanvaard. Om het bij 't overtrekken van deze in de hand te werken, hadden, den 11^en^ July, drie engelsche fregatten en een nederlandsch, de *Landskroon*, Kap^n^. Crouwelaar, aan hare westzij post gevat, om de daar opgeworpen, door 3500 man voet- en paardevolk gedekte verschansing te bestoken, terwijl tal van mariniers in sloepen den schijn aannam van te landen. De Var over, zette het leger den tocht naar Toulon, over Cannes en Fréjus voort, doch liet, onvoorzichtig genoeg, het sterk bezette Antibes onaangeroerd liggen, waardoor het nu in zijn verband met Savoye gestremd werd. Langs de kust werd het door tien engelsche schepen onder Byng, vijf nederlandsche onder Beeckman, in zijn marsch gevolgd, terwijl Shovell en Convent met de overige naar de Hières stevenden, waar zich, toen 't door zijn vermoeyenden tocht afgematte en uitgeputte leger zich den 26^en^ een half uur van Toulon te Valette had neêrgeslagen, beide eersten weêr met de vloot vereenigden, die zelve daarop nog met vijf oorlogschepen, een paar bombardeergaljoten, en een brander, onder Kap^n^. Van Ghent, versterkt werd. Thans ving intusschen de moeilijkheid voor de belegeraars eerst aan, en deden zich van de landzij bezwaren op, die men van 's Keizers kant niet genoegzaam overwogen had, noch door doeltreffende maatregelen te boven zoeken te komen. Het aantal troepen bleek te klein, om de omvangrijke stad behoorlijk in te sluiten, al werd ook die van Hières door 't zeevolk bezet, en al beijverden zich de engelsch-nederlandsche oorlogsbodems voor de baai post te vatten, en ettelijke stukken zwaar geschut met den noodigen krijgsvoorraad te ontschepen. De fransche veldoverste Tessé had verschillende verschansingen om de stad laten aanleggen, en ofschoon een paar genomen, heroverd, en weêr verlaten werden, het getal der vijanden groeide door toevloeying van elders voortdurend zoo aan, dat men tot opbreken besluiten moest.

Nadat dus den 20^en^ Augustus het geschut weêr was ingescheept, en de stad met

gewenscht gevolg, van de schepen uit, een halven dag en nacht beschoten was, aanvaardde Eugenius den terugtocht, dien hij, te vergeefs door Tessé nagezet, met den gelukkigsten uitslag, meesterlijk volbracht, om daarna 't beleg voor het sterke Susa te slaan, en dit den 3en October voor den Hertog te heroveren. Voor de vloot was, juist drie weken vroeger, en nadat zij reeds een dag of 12 weêr voor de Var geankerd lag, een nieuwe Vice-admiraal, de nu 33-jarige Jan Gerrit Van Wassenaer, te Genua aangekomen, van zins het bevel over 't nederlandsche smaldeel te gaan op zich nemen. Hij vond daar een drietal van zijne schepen, met zes engelsche afgezonden, om manschappen van Italië naar Spanje te voeren, en zeilde met een van hen, Van Ghents *Provincie van Utrecht*, naar Barcelona, waarheen men toen reeds van de Var gekoersd was, doch moest, de vloot ook daar reeds vertrokken vindende, naar de baai van Althea stevenen, waar hij echter alleen de nederlandsche schepen onder Convent aantrof. Shovell, het beneden zich achtende, slechts een kapitein aan hun hoofd te zien, had dezen kortaf schriftelijk bericht, dat hij om levensmiddelen naar Gibraltar ging. Wassenaer, over «deze nieuwe en ongehoorde manier van handelen» vrij wat ontsticht, was toen terstond derwaarts gezeild, en trof hem reeds onder zeil aan, om de Straat door te koersen, doch noopte hem nu onmiddellijk krijgsraad te beleggen, om ordelijk omtrent alles overeen te komen. Daar Shovell intusschen voor de achter te laten wintervloot slechts een Schout-bij-nacht, Dilckes, beschikbaar stelde, droeg de nederlandsche Vice-admiraal zijn bewind aan Van Ghent over, en ging zelf, zijn beklag bij de Staten indienende, naar Lissabon, met verzoek hem daar niet lang voor «leêglooper» te laten spelen. De Staten, hem hun goedkeuring over zijn gehouden gedragslijn betuigende, wendden zich terstond tot de engelsche regeering, en zagen nu door haar den Vice-admiraal Leake naar Portugal afzenden, die, in plaats van den bij de thuisreis op de kust van Wallis verongelukten Shovell, tot Admiraal van de vloot benoemd werd. Dilckes zelf met de voor den winterdienst bestemde schepen, ten behoeve van Koning Karel, van Barcelona naar Livorno gestevend, kwam daar in December te overlijden. Zijne schepen namen toen in 't naburige Vadi de vervoerschepen onder hun geleide, gereed, om de noodige manschappen uit Italië naar Barcelona te brengen [1].

Daar toch had de Aartshertog-Koning dit jaar weinig krijgsgeluk gehad. Na den ongelukkigen slag van Almanza had er wel geen tweede treffen meer plaats gegrepen, maar de van zijn wonden herstelde Hertog van Orleans, die er 't bevel van de fransche legermacht was komen op zich nemen, had in den loop van den zomer eerst Valencia en Saragossa vermeesterd, en daarop het beleg voor Lerida geslagen, dat hem in 't begin van November in handen viel; terwijl een deel zijner troepen inmiddels Mequinenza,

---

[1] Verg. nader over een en ander De Jonge, *Ned. Zeewezen*, t. pl. bl. 3—12, en Arneth's *Prinz Eugen*, t. pl. S. 424—439.

Puycerda, en Ciudad-Rodrigo veroverd had, en hij zelf in December nog Mozella nam.

Door den dood der Hertogin van Nemours, de laatste afstammelinge der Longuevilles, was, in Juny van dit jaar, het Prinsdom Neufchatel in Zwitserland uit dat geslacht geraakt, dat het 178 jaar lang, door aanhuwlijking met de Châlons, beheerd had. Om 't echter niet in fransche handen te laten vallen, had men er Koning Willem van Engeland, als erfgenaam der Châlons door Prins Willem I, reeds lang te voren als haar opvolger erkend, en hij, in 1694, zijn recht aan zijn koninklijken neef van Pruisen overgedragen. Dezen stonden daarom thans ook de Staten en Engeland voor, en wisten, tegenover alle fransche bemoeyingen voor den Prins van Conti, zijn haan te doen koning kraayen. In November verklaarden de reeds als Protestanten minder fransch-gestemde Neufchatellers [1] den Koning van Pruisen, als erfgenaam der Châlons en Oranjes, voor hun wettigen Prins [2]. Minder wel vlotte het nog altijd met zijne aanspraak op een deel van Koning Willem's nalatenschap tegenover de Princes-weduwe van Nassau. In 's Lands belang hadden de Staten in 1705 beiden voorgeslagen, een gedeelte er van, tegen vergoeding der waarde, aan de Generaliteit of deze en gene Provincie af te staan, waarin de Koning weinig bezwaar gevonden had, doch de Princes geen behagen schepte. Holland had zich anders gaarne Geertruidenberg en de Klundert zien overdragen, Zeeland het Markgraafschap van Vere en Vlissingen; terwijl men Breda, de Willemstad, Steenbergen, Grave, en 't Land van Kuik het best bij de Generaliteitslanden ingelijfd achtte. Dat laatste wilde dan echter ook Koning Frederik daarvoor niet uit de handen geven. De Princes beriep zich op de minderjarigheid van haar zoon, voor wien zij als voogdes over niets beschikken dorst, tenzij de verschillende Provinciën er ieder op zich zelf voor instonden. Friesland en Groningen hadden daar echter weinig ooren na, daar zij noch voor zich noch voor de Generaliteit aan zulk een inlijving hechtten. In Zeeland daarentegen ijverden er zoowel beide markgraaflijke steden, als het zuidbevelandsche Goes ten zeerste voor. Dit laatste had in February van 't vorige jaar zelfs den wensch geuit, dat men, krachtens het oppergebied der Staten, de na Koning Willems dood tot dusver nog aangehouden leenroerigheid van beide walchersche steden, tegen voldoening der geldswaarde, zou opheffen; doch de algemeene Staten, als uitvoerders van 's Konings uitersten wil, begrepen dat men dat vraagpunt onaangeroerd moest laten, tot het door den gewonen rechter beslist kon

---

[1] "Dem militärisch protestantischen Charakter des preussischen Staates ist es zu zu schreiben wenn die Ansprüche Friedrichs I auf Neufchatel zur Geltung kamen: man wollte sich dort von dem politischen so gut wie religiösen Einfluss Frankreichs befreien". Ranke, *Genesis des preussischen Staates*, S. 476.

[2] Zie Rive's *Schets der staatkundige betrekkingen tusschen de Republiek der Vereenigde Nederlanden en het Koninkrijk Pruisen* (Amsterdam, 1873), bl. 43.

worden, en de zaak bleef dus hangende. Na den slag bij Ramillies meende Koning Frederik, buiten zijne vroegere vorderingen, nu ook nog zijn recht op de Heerlijkheid van Turnhout te kunnen doen gelden, daar zij hem in der tijd door zijne moederlijke grootmoeder Amalia van Solms was toebedeeld, zoo haar kleinzoon van Oranje kinderloos kwam te verscheiden.

Intusschen was het oogenblik genaderd, waarop de friesche Erfstadhouder, die den 4^{en} Augustus van dit jaar het 20^{e} van zijn jeugdig leven voleind had, als Generaal van 't voetvolk in werkelijken dienst zou treden. Voorziende, dat Friesland hem terzelfder tijd in den Raad van State zou willen brengen, zetten Holland, Zeeland, Utrecht, en Overijsel, het in 1705 reeds ter sprake gebracht besluit door, daar geen Stadhouder van een of meer provinciën te dulden, zoo er de overige geen bezaten. Beide andere hadden zich laten belezen, daar niet tegen op te komen, en den Raad van State werd dus last gegeven, den frieschen Prins niet zonder nadere vergunning toegang te verleenen. Zijn generaalschap met vol genot der daaraan verbonden jaarwedde was echter gaaf door allen erkend, en hij dan ook, op last der algemeene Staten, door hun Veldmaarschalk Ouwerkerk, in 't leger openlijk als zoodanig verklaard. Overijsel had, bij deze stadhouderlijke overleggingen, den 22^{en} April, tevens bepaald, den anderen Provinciën zijn vastbesloten voornemen te betuigen, «nimmer weder tot het aanstellen van een Stadhouder te komen, daar het een ampt was, oudtijds alleen ingesteld, omdat de Hertogen, Graven, of Heeren dezer landen niet altijd aanwezig konden zijn in 't gewest, waarover de Staten met hen regeerden. Het zou daarom ook zeker reeds met den vrede van Munster zijn afgeschaft, had niet het gezag der Princen van Oranje veroorzaakt, dat men ook na dien tijd nog Stadhouders aangesteld had. Daar nu evenwel, door den dood van Koning Willem, die verouderde regeeringswijs als van zelf een einde genomen had, had ook de Staat in dezen zijn volle vrijheid herkregen, en hadden zij voorgenomen dien toestand te handhaven, verzoekende ook de overige Provinciën een dergelijk besluit te nemen»; gelijk het daar dan vervolgens ook in ernstige overweging werd genomen, zonder evenwel tot eenige overeenkomst te leiden. In Gelderland, waar het regeeringsrumoer nog altijd niet geheel tot rust gekomen was, gaf het vraagpunt van 's Prinsen uitsluiting uit den Staatsraad in 't kwartier van de Veluwe tot heftige tooneelen van tweedracht en strijd aanleiding. Door Arnhem, dat er bijzonder voor ijverde, was in July, tegen de meening der Ridderschap, een Kwartiersdag uitgeschreven, om over de zaak te beraadslagen. De Heeren van Harderwijk, Hattem, en Elburg kregen toen last, er het voor en tegen over te bepraten, die van Wageningen, om zonder verdere praatjens voor de uitsluiting te stemmen De Ridderschap echter, van gevoelen, dat de vraag niet op een Kwartiersdag, maar op den Landdag zelf alleen thuis behoorde, weigerde bepaaldelijk er over te handelen, en die van Wageningen betuigden daar toen meê in te stemmen,

terwijl de vier andere steden alle voor de uitsluiting stemden. Een besluit kon er daardoor niet vallen, tot den volgenden dag uit Wageningen zelf aan zijn afgevaardigden last gegeven werd, te stemmen gelijk hun was opgedragen, 't geen toen een meerderheid voor de uitsluiting gaf. Hieruit ontstond nu echter groot ongenoegen bij de vier andere veluwsche steden tegen Arnhem, en, door Harderwijk beschreven, kwamen zij afzonderlijk op het Loo samen. De daardoor bevorderde tweespalt uitte zich het kennelijkst op den Kwartiersdag van October, toen de Heeren van Harderwijk, Hattem, en Elburg, en vier van de zeven wageningsche tegen Arnhem's meening doordreven, dat sommige ampten alleen tijdens den Landdag begeven mochten worden. Thuis gekomen, werden intusschen de vier der wageningsche meerderheid al ras gewaar, dat de goê gemeente niet geheel met hen instemde, hun verwijtende, dat zij niet plichtmatig gehandeld hadden. Daar dit verwijt voornamelijk van de gemeensluî scheen uit te gaan, wist de overheid toen eenige schutters en gildebroêrs te belezen, haar tot afzetting dier gemeensluî de behulpzame hand te bieden. En ofschoon nu de kleêrmakersgilde en een groot deel der Sint Joris schutterij zich daar tegen verzetten, ging men tot die afzetting inderdaad over. Een der afgezette gemeensluî evenwel, zekere Van Issum, die tevens ook hopman over een bende «snaphanen» was, haastte zich toen zijn manschappen op de been te brengen, en stoorde zich niet aan 't bevel der Stadsoverheid, hen onmiddelijk weêr uiteen te doen gaan; terwijl zich een zijner lotgenooten, Jan Aalders, terzelfder tijd om bijstand naar Arnhem begaf. Daar was dit koorn op den molen der bovendrijvende staatspartij. De strijdhaftige burgemeester Bouwens en zijn ambtsbroeder Van Bassen snelden, aan de spits van wat arnhemsche snaphanen, met drie of vier veldstukken naar Wageningen, waar ondertusschen de schutterij niet achtergebleven was zich in de wapens te werpen, en de poorten gesloten werden. Men liet nu den naderenden Arnhemmers weten, zich voor alle gewelddadigheid te wachten, wilden zij niet met gelijk geweld geweerd worden. Ze boodschapten terug, dat ze niets kwaads bedoelden, en men hun de poorten maar te openen had. Daar men daar echter geen lust toe openbaarde, werd een voor de stad geplaatste schildwacht door de aanrukkenden naar 't Stadhuis afgevaardigd met aanzoek tot onderhandeling, waarop de voorzittende burgemeester, Schaats, en een drietal schepenen de onvoorzichtigheid hadden, zich buiten de poort te begeven. Nauwelijks toch waren ze daar, of Bouwens, uitroepende: «dat zijn ze, die we hebben moeten!» trok zijn degen, liet ze door zijn snaphanen aanpakken, in een koets zetten, en naar Wageningen terug voeren, waar men inmiddels de geopende poort weêr had dichtgesloten. Nu werd er 't geschut voor geplant, en met geweld een toegang gebaand. Binnen getrokken, werden de Arnhemmers uit enkele huizen met klein geweervuur begroet, en smeten er daarop hunnerzijds de ruiten in; zij voerden voorts hun drie gevangenen naar 't Stadhuis, waar zij Schaats en een der schepenen, Joan van der Horst, met den dood bedreigden. Ze lieten

't echter bij die bedreiging, brachten hen en beide anderen 's nachts tot aan de poort, deden ze daar door twee stadsboden, namens de afgestelde gemeensluî, van ampt en eed ontslaan, en daarop naar Arnhem voeren, waar ze in de gemeensmanskamer een etmaal in hechtenis bleven, om toen op nieuw weêr naar hun eigen stad geleid te worden. Een aantal ingezetenen, bloedverwanten, en vrienden hadden intusschen reeds een vertoog over 't gebeurde tot de geldersche Staten gericht, en dezen besloten toen weldra, dat men de vier Heeren weêr ontslaan en in ampt en eer herstellen moest, tevens — tegen de meening trouwens van Arnhem en Nymegen — bepalende, wat manschappen in Wageningen te leggen, om dat besluit kracht bij te zetten.

De Algemeene Staten, over de zaak geraadpleegd, hadden eerst aangeraden, haar liever geheel in der minne bij te leggen, doch vervolgens, op aandrang van Holland, verlof gegeven, wat soldaten naar Gelderland te laten trekken, in afwachting waarvan echter de wageningsche Heeren weêr vrijgelaten waren, en hun betrekking weêr aanvaard hadden. Toen vervolgens het uit Duitschland opontboden krijgsvolk aanrukte, zorgden de hoofdaanleggers van 't rumoer zich bij tijds uit de voeten te maken en over 's Lands grenzen te wijken; terwijl de Staten niet verzuimden, in 't begin van 't nieuwe jaar, burgemeester Bouwens' geliefkoosde trawanten, de vrijwillig dienstdoende snaphanen, in al hun steden af te schaffen; Arnhem en Nymegen werden buitendien met wat krijgsvolk bezet, en in beiden weldra wat verandering in de regeering gebracht; in Arnhem zelfs tot een dozijn Heeren toe door de burgerij afgesteld [1]. Bouwens en Van Bassen gaven daarop eene «wettige verdediging» — gelijk zij haar noemden — in het licht, waarin zij, tot rechtvaardiging van hun gewelddadige houding, van de stellingen uitgingen, dat «de stad Arnhem was eene volstrekt vrije stad, die zooveel macht en gezag had, als de Keizer in het Keizerrijk, en van welke men niet anders kon oordeelen dan van Soevereine Prinsen; dat zij ook volstrekt onafhankelijk en zelfstandig was, en haar schepenen aan niemand dan God gehouden waren, rekenschap van hun doen en laten te geven, gelijk dan ook de Overheid van Arnhem, huns inziens, het best met de Onderkoningen van Sicilië te vergelijken was, en de hun persoonlijk gedane verwijten slechts onbeschaamde laster waren; dat de Staten zich een gezag over de stad hadden aangematigd, door geen Vorsten ooit gevoerd, en door 't machtigen van 't Hof om tegen hen te handelen, het recht verkracht hadden; dat Arnhem een onbetwistbaar territoriaal recht over de gansche Veluwe en Veluwzoom had, en dat het zijne besluiten en gewijsden, de gansche Veluwe over, gewapenderhand steeds had mogen ten uitvoer leggen, zonder dat Vorsten, Landschap, Ridderschap of steden het belet hadden of dorsten weêrspreken; dat niemand, en ook het

---

[1] Zie over een en ander nader de verschillende bij Wagenaar, *Vad. Hist.* XVII, bl. 301 en vv. aangehaalde *Landdagsrecessen*, *Resolutien*, en verdere stukken.

Landschap niet, de macht had, het provinciale Hof te machtigen om over een burger van Arnhem te erkennen; dat de Staten daarom ook geacht moesten worden, hun zaak niet naar behooren onderzocht te hebben, en het Hof en den rechtsgeleerden, daarmeê belast, de minste rechtsmacht niet over hen toekwam; dat Arnhem van ouds het recht van oorlog en vrede bezeten had, en ook op het vrije gebruik van wapenen, zoo binnen als buiten zijn gebied, aanspraak mocht maken, en zij zich verwonderden het Richterampt van de Veluwzoom te zien beschouwen als een byzonder gebied der Staten van Gelderland en Zutfen, daar toch de kwartieren van Nymegen en Zutfen geen haarbreed te pretendeeren hadden op 't Stadsgebied van Arnhem of zijn Kwartier, en omgekeerd». De Staten, deze «verdediging» met een begeleidend verzoekschrift van beide afgestelde Heeren ontvangen hebbende, besloten in hun vergadering van 25 October 1708, ze den provincialen Raad in handen te stellen, en vaardigden daarop, na ingewonnen advies, den 13^{en} December, een plakbrief uit, waarin zij «ten hoogste afkeurende, dat men door deze en dergelijke valsche en verfoeilijke stellingen, het hoog gezag der Staten van Vorstendom en Graafschap niet alleen trachtte te krenken, maar ook der onkundige wereld daar buiten een verkeerd denkbeeld te geven van de loffelijke en moderate gedragslijn en besluiten, door Hun Edelmogenden gehouden en genomen, om langs weg van rechten tegen te gaan en te dempen de uiterste ongeregeldheid, ongebonden licencie, en 't ongehoord geweld, waardoor de goede inwoners zoowel in de steden als op 't platte land telkens, met gevaar van leven, gezondheid, en goed werden verontrust; — goedvonden, dat geschrift in allen deele te verklaren voor een sedicieus en oproerig libel, opgevuld met onbetamelijke, oneerbiedige, afschuwlijke, en ten hoogste strafbare stellingen en uitdrukkingen ten opzichte van gemelde HH. Staten, en voorts met impertinente uitvallen, vuile lasteringen, en valsche aantijgingen; en dat het dus, om de schadelijke en schandelijke gevoelens er in vervat, geensins behoorde geduld, maar op 't scherpst verboden te worden; gelijk ze dan ook bij dezen op ernstigste, zoowel wat het inbrengen, drukken of doen drukken, als verkoopen of koopen, leenen of ter leen ontvangen betrof, op een boete van honderd zilveren ducatons, deden» [1].

Op 't platte land, te Brummen, was in 't voorjaar van 1706 door ettelijke opgezetenen een beweging tegen sommige amptjonkers, die zich wat willekeurig aanstelden, op het touw gezet, waarvoor zij echter slecht van de reis kwamen. Ze gevangen genomen hebbende, raakte een viertal hunner weldra zelf daarvoor in hechtenis, en werd, naar Arnhem gevoerd, niet weder in vrijheid gesteld, vóór het plechtig beloofd had, zich verder aan geen oproerigheid meer te bezondigen, en op een nader door 't Hof te bepalen

---

[1] Zie het *Placaat* namens de Staten gedrukt en uitgegeven tot Arnhem, bij de Wed^{e}. de Haes, 1707.

dag, in zijn verhoorzaal, met open deuren, op zijn bloote knieën, God en 't gerecht vergiffenis had afgesmeekt [1].

In de Noordzee had men zich dit jaar met de uitrusting van twee, in steê van drie, smaldeelen te vreden gesteld, daar na de vermeestering van Oostende het derde minder noodig was: het eerste van 11 linieschepen en twee fregatten, onder den Schout-bij-nacht Van der Dussen, bestemd om noordwaarts te kruisen; het tweede, onder Kap^{n}. Filips Schrijver, van tien schepen, en een paar fregatten en galjoten, om de oostindische retoervloot in 't gemoet te stevenen. Geen van beiden vond evenwel een vijand te bestrijden, en zij keerden dus, na eenige maanden rondgezwalkt te hebben, huiswaarts, waar nu Van der Dussen echter, den 8^{en} October, nog in den bloei van zijn leven, plotseling in den Haag kwam te sterven. De vijand, dien hij te vergeefs in de Noordzee had zoeken te bevechten, de welbekende Forbin, was ditmaal, met een achttal schepen, heel naar 't hooge Noorden en de IJszee gekoersd, om er zoo mogelijk de britsche en nederlandsche Archangelvaarders prijs te maken. Na er reeds eenige engelsche verbrand te hebben, zette hij op 11 Augustus een goede dertig Nederlanders, die onder geleide van den Kap^{n}. Van Buren en de Commandeurs Cortenbosch en Van Leeuwen derwaarts stevenden, na, en wist er acht hunner, die zich bij den eersten schrik verstrooid hadden, te bemachtigen, terwijl hij negen andere, die in een onzijdige deensche haven gevlucht waren, tegen alle recht in, daar opzocht en verbrandde. De 25 overige echter werden door hun drie wakkere geleiders, die, in slagorde geschaard, hem te vergeefs den strijd hadden aangeboden, behouden ter plaats van hun bestemming gebracht [2]. Naar Duinkerken gekeerd, wachtte den franschen zeevoogd daar in 't volgende voorjaar een gewichtige onderneming, door Koning Lodewijk, in 't belang van zijn jongen beschermeling, den Pretendent — als men hem gewoonlijk noemde — naar de engelsche kroon, Koning Jakobs laatgeboren Prins van Wallis, beoogd, dien hij, met 6000 man, naar de schotsche kust zou moeten overbrengen. Nauw had men daar intusschen in Engeland de lucht van gekregen, of de Vice-admiraal Byng werd met een vloot van 30 schepen naar de zij van Duinkerken gezonden, om hem, zoodra hij mocht uitloopen, aan te tasten. Hij wachtte zich daarop voorloopig dat te doen, en Byng keerde met zijn schepen dus naar Duins terug. De fransche Koning hechtte evenwel te veel aan het eenmaal opgevatte plan, om het niet door te zetten, en gelastte Forbin daarom, bij de eerste goede gelegenheid de beste in zee te gaan. 's Avonds van 19 Maart bood zich zulk eene gelegenheid aan, daar Byng, die zich inmiddels weêr in zee had vertoond, toen door storm genoopt was geworden, weêr Duinswaart te wijken; zoodat Forbin,

[1] Zie de *Waarschuwing* van 't Hof van 7 Mei '6, ald. bl. 300.

[2] De Jonge, *Ned. Zeewezen*, t. pl. bl. 31, v.

met een vijftal snelzeilende oorlogsbodems en 30 niet minder vlugge kaperschepen, de noodige manschap inhoudende, de reê der geduchte kaperstad uit kon stevenen, om rechtstreeks naar Schotland koers te zetten. De Staten, van Lodewijk's opzet door Koningin Anna van den aanvang af in kennis gesteld, hadden inmiddels een viertal oorlogsschepen, onder de Kap^{ns}. Van Buren, als bevelvoerder, en Taalman, en de Commandeurs Van Leeuwen en Cortenbosch, uit Texel naar Engeland doen koersen, om zich met die van Byng te vereenigen. Den 18^{en} Maart uitgezeild, ontmoetten zij deze in den morgen van den 20^{en} in de Hoofden, doch vernamen tevens, dat ook Forbin reeds den vorigen avond zee gekozen had. Byng zette hem met 25 van zijn schepen na, den overigen en den vier nederlandschen opdragende, naar Ostende te zeilen, om er manschappen voor Schotland in te schepen. Daarmeê gereed, koersden ze naar Newcastle, waar ze den 1^{en} April ankerden, doch nu al aanstonds verwittigd werden, dat de voorgenomen aanslag geheel gefaald was, daar er, bij Forbins naderen, nergens op de kust van instemming met hem gebleken was, en hij dus de terugreis had aangenomen, op welke Byng zich toen nog van een zijner achterste schepen had kunnen meester maken, terwijl de andere door hun benijdenswaarde bezeildheid, den dans ontsprongen waren. Hun troepen toen weêr te Oostende hebbende afgezet, keerden de vier Nederlanders, in Vlaanderen noch Engeland meer noodig, naar hun plaats van uitvaart terug [1].

De Pretendent was, na 't mislukken van zijn landing, naar 't fransche leger getrokken, dat reeds een poos in Henegouwen te veld stond. In spijt toch van den hoogen nood, door den barren winter nog geklommen, die 't fransche volk en land teisterde, had de Koning zich beijverd, alles in 't werk te stellen, om aan alle zijden een geduchte heermacht te velde te hebben. Terwijl Villars weêr bestemd was, den Bovenrijn te dekken, en de Hertog van Berwick met den beyerschen Keurvorst den krijg in Duitschland zou voeren, was, tot herwinning van 't verloren terrein aan Schelde en Senne, met Vendôme thans de meer op kerkgaan en kwezelarij trouwens, dan op 't oorlogsbedrijf aangelegde Hertog van Borgonje [2] derwaarts gezonden, en was daarenboven in Vlaanderen een vliegend legertjen onder den Graaf de la Mothe doende. De engelsch-nederlandsche heermacht, 85,000 man sterk, doch minder talrijk dan de fransche, trok van Brussel uit, den 26^{en} Mei, naar Halle, waar ze zich in afwachting der uit Duitschland nog aan te voeren troepen legerde. Door Marlborough en den in April naar den Haag gekomen Prins Eugenius was toch, in overleg met Heinsius,

---

[1] De Jonge, *Ned. Zeewezen*, t. pl. bl. 35.

[2] "Es ist etwas unerhörts von einem menschen von dess Duc de Bourgogne alter", schrijft de altoos levenslustige Lize-Lotte, 14 December 1704, "so gar *devot* zu seyn. Er sieht keine Comödien, er will von keiner opera mehr hören, und die melodeyen von den schönsten operaën da macht er geistliche lieder auf, um sie zu singen können. Er communiciert alle Sontag undt festag, fast dass

bepaald, dat beide veldheeren gezamenlijk in de spaansche Nederlanden zouden optreden, om er zoo mogelijk een goeden slag te slaan, en de al te zeer op vrede aandringende amsterdamsche Heeren, gelijk de vredespartij der Tories aan den Teems, daardoor in 't voortzetten van den krijg te laten berusten [1]. Na hun onderhoud waren beide veldheeren den Keurvorst van Hannover, als duitschen opperbevelhebber, gaan overhalen, om zich met de duitsche troepen aan de Moezel te begeven, 't geen hij uit ijdeltuitigen naijver met den roemruchten Prins eerst had geweigerd te doen. Voor dien Prins zou trouwens dat oprukken naar de Moezel slechts een schijnbeweging zijn, om Frankrijk's oog van het eigenlijke oogmerk, den strijd in de Nederlanden, af te trekken, en hij zich in der ijl met de keizerlijke heermacht derwaarts spoeden, om zich met die van Marlborough te verbinden. Van Hannover over Dresden naar Weenen gereisd, om ook daar de belangen van den voorgenomen veldtocht te bevorderen, repte hij zich nog vóór 't eind van Juny met zijn krijgsvolk naar 't oorlogstooneel, en snelde den 3^{en} July met een geleide huzaren uit Duren naar Brussel, waar hij, den 6^{en} aangekomen, Marlboroughs opmarsch naar Vlaanderen ten gevolge van die der Franschen vernam, en hem nu onmiddelijk bij Asche ging opzoeken [2]. Marlborough toch, bij zijn komst te Halle, al aanstonds vernomen hebbende, dat de vijand naar Soignies opgebroken, van daar, achter Nivelles om, tusschen Genappe en Braine was gaan legeren en zoo zijn linker flank bedreigde, en vreezende, op deze wijze in zijn gewenschte verbinding met den Prins gestremd te worden, was in de eerste dagen van Juny naar den kant van Leuven getrokken, en had zich daar met den linkervleugel aan de Dyle neêrgeslagen. Bijna een maand lang hadden hem toen de Franschen, trots hun overmacht, ongedeerd gelaten, en zich geheel werkeloos gehouden, en daarop den weg naar Vlaanderen ingeslagen, om er zich van de vestingen en sterkten meester te maken, ter wille der legerversterking van genoegzame bezetting ontbloot. In 't begin van July opgerukt, had dan ook Lodewijks kleinzoon en ver-

---

es ein Ellendt ist, ist auch dür wie ein Spänhölzel". (*Briefe*, bij Ranke, t. pl. S. 400). "Quand" had men dan ook in spotrijmen te Parijs gezongen:

Quand l'hiver on ne vous voit faire
Que confession et prière,
Vivre à la cour comme au désert,
Blâmer les jeux et les spectacles
Il faut un été de miracles
Pour soutenir un tel hiver.

(Zie *Le nouveau siècle de Louis XIV*, p. 315).

[1] Nog vóór zijn vertrek naar 't leger had Marlborough in Den Haag een onderhoud met de Amsterdammers, en klaagde, zoo over hen als over zijn tegenstanders in Engeland, zijn nood aan Godolphin. Zie zijn schrijven van 8 Mei in Coxe's *Memoirs*, II. p. 215.

[2] Zie Arneths *Prinz Eugen*, II. S. 16, ff.

hoopte troonsopvolger den 5en Gent reeds bemachtigd, terwijl Lamothe zich van Brugge verzekerd had Daarop had hij zich den 6en tusschen Aalst en 't dorp Oordeghem gelegerd, om beide veroverde steden te dekken, en nu Oudenaarden te gaan vermeesteren. Marlborough echter, van zijn oprukken onderricht, was zelf toen den weg naar Gent ingeslagen, en over Anderlecht ter plaatse gekomen, waar Eugenius hem den 6en aantrof. De voortvarende Goslinga, die ook dit jaar weder als Gedeputeerde den tocht meêmaakte [1], had wel gewenscht, dat de Hertog, te Ath of Lessines de Dender overtrekkende, den vijand was voorgekomen; doch Marlborough, die vóór de komst van Eugenius' troepen zich liever aan geen gevecht wilde wagen, had er zich toe bepaald, eenige bataljons voetvolk en wat ruitervendels op dat deel der fransche heermacht af te zenden, dat die rivier nog niet over was, en daardoor slechts op zijn legertrein wat buit behaald, en bij zijn achterhoede een paar honderd of meer gevangenen gemaakt. Zoodra Eugenius echter gekomen was, had deze — zonder van Goslinga's meening te weten — de volbrachte marsch naar Assche tegenover die op Lessines afgekeurd, en wist zijn medeveldheer dan ook aanstonds over te halen, ook thans nog dien weg in te slaan, om zoo de Dender over en op Oudenaarden aan te rukken, zonder de eerst tot Maastricht genaderde duitsche legerbenden te verbeiden [2]. In den vroegen ochtend van 9 July ging men op marsch, sloeg, om den vijand te misleiden, na tot Herflinghen voortgerukt te zijn, een kamp op, doch brak dit 's avonds weêr op, en rukte naar Lessines voort, waar men de Dender overtrok, om 's morgens van den 11en Scheldewaarts te rukken. 's Nachts te voren was Generaal Candogan echter met het noodige voet- en paardevolk reeds naar Oudenaarden vooruit gezonden, om daar en in 't nabij gelegen Heynen een brug over de Schelde te slaan. Hij vatte toen aan de overzij der rivier post, en raakte tegen den middag met den vijand in Heynen slaags, die zich evenwel ras gevangen gaf; terwijl het aannaderende leger de brug inmiddels begon over te trekken, en men van de zij van Gaveren te gelijker tijd dat der vijanden zag aankomen. Omstreeks vier uur was een groot deel reeds de Schelde over, doch bleek Marlborough nog geheel besluiteloos wat te doen; zoodat Goslinga en zijn mede-gedeputeerde Rechteren, langer marren moede, zich tot Eugenius richtten met de dringende bede, het bevel op zich te nemen. Na eenig aarselen, daar hij er zich, als zonder eigen troepen, niet toe gerechtigd zeî, ging hij, die zelf eigenlijk

[1] Met hem waren ook thans weder Geldermalsen en Van Collen, en voorts Van Rossem tot Hardenbroek, Rechteren, en Welvelde van Zalk.

[2] Knoop, die in zijn opstel over Goslinga (*Krijgs- en Geschiedk. Geschriften*, VIII. bl. 117), Marlborough tegen hem in bescherming zoekt te nemen, vindt in dit opzicht bij Eugenius weêrspraak, wiens kloekhartig doortastende aard dan ook tegen de weifelende houding van den britschen Hertog maar al te gunstig afsteekt, en Goslinga's voorkeur (zie boven, bl. 856) ten volle rechtvaardigt.

Lith Emrik & Binger

SICCO VAN GOSLINGA.

niets beters begeerde, op hun blijvenden aandrang, in 't belang der gemeene zaak en bij al wat hem dierbaar was bezworen, er toe over, zette zijn hoed recht, gaf zijn strijdros de sporen, en snelde naar de spits der troepen, dien hij nu bevel gaf, een kleine beek te dempen, en zich aan de overzij over de vlakte uit te breiden; 't geen den inmiddels genaderden vijand, die van 't zelfde plan scheen, deed terug deinzen. Tot een aanval kwam 't echter nog niet, daar de Prins eerst den linkervleugel ook over wenschte, en Goslinga en Geldermalsen daarom verzocht, op kondschap daarvan uit te gaan. Terwijl zij achter de troepen langs reden, werden deze onder een luidruchtig *Vive le Roi!* door den vijand aangevallen, doch wisten hem behoorlijk te weer te staan. Aan den linkervleugel toonden zich Ouwerkerk en zijn bijhebbende ruitergeneraals Hompesch, Wurtemberg, en and. terstond strijdvaardig, en Goslinga, door een kapitein van de garde op een hoogte gebracht, van waar hij 't slagveld verkennen kon, na te vergeefs gepoogd te hebben, den L^t.-generaal Oxenstjerna met zijn voetvolk op den weifelenden vijand in de flank te doen vallen, stelde zich nu zelf aan 't hoofd van twee bataljons Zwitsers van Sturler, die hij, na een wakkere toespraak, een waterplas langs, over een smalle weg ten strijde voerde, weldra door vijf andere bataljons gevolgd. Uit een anderen weg zag hij te gelijker tijd den jongsten generaal in werkelijken dienst, Prins Johan Willem Friso, aan de spits van acht bataljons komen, die zich rechts van de zijne, met eenige heggen en slooten tusschen beiden, plaatsten. Een rijk met goud uitgedoste ruiterschaar — die van 's Konings Huis zelf — viel de door Goslinga aangevoerde Zwitsers aan, doch werd door hun bajonetsteken en musketschoten zoo wel begroet, dat zij deels viel, deels vluchtte. Haar paukenslager werd van zijn paard geschoten, en zijn pauken buit gemaakt, evenals verscheiden gewonde officieren. Voortgerukt, stuitte men op twee bataljons fransche voetknechten, die echter, na hun eerste schot gelost te hebben, terstond «als schavuiten» op den loop gingen. De nederlandsche ruiterij had te gelijker tijd den afgesneden franschen rechtervleugel bestookt, en den weg naar Doornik afgesloten; zoodat zich gansche regimenten, met hun bevelvoerders, Biron, Ruphié, en anderen, gevangen gaven [1]. Door verschil van inzicht toch tusschen Vendôme en Borgonje, was de door dezen aangevoerde linkervleugel niet met den rechter onder Vendôme voortgerukt, maar zich, naar zijne averechtsche zienswijs, in een vermeend gunstige stelling beginnen te verschansen. Toen de nood hem er uitdreef, was het te laat, en de slag zoo goed als verloren.

De vallende avond en een hinderlijke motregen maakte eindelijk voor goed aan 't vechten een einde, waarbij de Franschen, aan alle kanten geslagen, in verwarring op de vlucht tegen, en zich, op een vierduizendtal na, dat naar Doornik wist te geraken, naar de zij van Gent bergden. «Maar één ding was jammer», schreef Eugenius aan

---

[1] Zie bij Goslinga, *Mémoires*, p. 55, ss.

den Keizer [1], «dat het niet nog een uur of wat dag bleef; zeker ware er dan van 't vijandelijke leger weinig of niets terecht gekomen». Had Goslinga zijn zin gekregen, dan was men nu echter den gevluchten vijand onmiddelijk in Gent en omstreken gaan bestoken, om hem zoo geheel te vernielen; doch Marlborough en de hem gehoor gevende Veldmaarschalk en andere Heeren — slechts Geldermalsen neigde meer naar zijn kant, doch bleef geen voet bij stuk houden — begeerden zuidwaarts te trekken, om de niets ter zake doende versterkingen bij Iperen te vermeesteren, en daarna 't beleg voor Rysel te slaan. Eugenius achtte zich niet genoeg met de kaart van 't land bekend, om een stem in 't kapittel te vorderen, doch moest later ronduit betuigen, dat hij, nu meer met die kaart vertrouwd, van meening was, men, naar Gent trekkende, den vijand met «de strop om den hals» in handen gehad zou hebben [2]. Thans was intusschen anders beslist, en ging er daarenboven een onschatbare tijd met voorbereidende marschen en maatregelen verloren, zoodat het 12 Augustus werd, vóór men het inmiddels aanmerkelijk versterkte, door Boufflers bezette Rysel berende. Terwijl Eugenius zich nu met de belegering belastte, moest Marlborough de taak op zich nemen, die te dekken, en den van de Moezel aangerukten Hertog van Berwick, die Vendômes leger kwam versterken, in 't oog te houden. Beider poging tot ontzet mislukte niet minder dan die, door Lamothe uit Brugge beproefd, om een voor de belegeraars bestemd convooi van 700 wagens, in 't laatst van September, bij Wynendaal te onderscheppen, door den wakkeren weêrstand van den door Marlborough tot dekking afgezonden Generaal-majoor Webb en Ouwerkerks zoon, den brigadier Cornelis van Nassau-Woudenberg [3]. Inmiddels had juist een week vroeger een hevige bestorming der vesting plaats gegrepen, bij welke Eugenius zelf door een kogel, die zijn hoed doorboorde, aan zijn hoofd gewond werd, en ging nu, ruim drie weken na de mislukte onderschepping, den 21en October de stad over, doch bleef haar sterk kasteel nog altoos in fransche handen. Drie dagen vroeger was in zijn legertent te Roesselare de 67-jarige nederlandsche Veldmaarschalk overleden; zijn lijk, den volgenden dag naar 't Sas van Gent vervoerd, werd van daar naar zijn ambachtsheerlijkheid van Ouwerkerk a/d IJsel gebracht, om er met staatsie bijgezet te worden [4]. Met niet minder staatsie had hij zelf, weinig weken te voren, in zijn fraaiste pak gedost en in een leunstoel gezeten, zich de bij Oudenaarden veroverde zegeteekenen, vaandels, standaards, en keteltrommen zijner dappere onderhebbenden zien toevoeren, «zich» — naar Prins Eugenius' opmerking — «in zijn volle waardigheid als een Romeinsch

---

[1] Aangehaald bij Arneth's *Prinz Eugen*, II. S. 25.
[2] *Mémoires*, p. 64 en 83.
[3] Verg. nader Bosscha, *Ned. Heldendaden*, II. bl. 327.
[4] Zie den *Europ. Mercurius* voor dit jaar, bl. 227.

Imperator gestemd voelende» [1]. Zijn opperbevel over hen werd, na zijn dood, aan den Graaf van Tilly opgedragen. Het kasteel vorderde een beleg op zich zelf, waartoe Eugenius onmiddelijk met den meesten ijver overging, doch dat in de volgende maand een dag of wat werd afgebroken door een marsch op Brussel, 't welk door den uit Duitschland opgerukten Keurvorst van Beyeren berend was, terwijl Vendôme beproeven ging, het bondgenootschappelijke leger er van af te snijden. De bevelhebber der stad, Paschal, door twee gedeputeerden der Staten, Burgemeester Van den Berg van Leiden, en den Heer van Renswoude, doeltreffend bijgestaan, handhaafde er zich wakker, doch vraagde niettemin ijlings om bijstand, en Marlborough en Eugenius besloten daartoe nu gezamenlijk op te trekken. Terwijl de eerste aan den Generaal Von Lottum opdroeg, bij Gaveren met een kleine macht over de Schelde te gaan, rukte hij zelf, in vereeniging met Eugenius, met de hoofdmacht uit, doch maakte zich tevens aan een meer dan dubbelzinnige handelwijs tegenover den nederlandsche Gedeputeerde, Goslinga, schuldig. Deze was met hem overeen gekomen Von Lottums troepen te vergezellen, en er dan den bij Oudenaarden gelegerden vijand meê op 't lijf te vallen; toen hij echter te Gaveren kwam, bleek Von Lottum een tegenovergestelden last te hebben, doch zeî gaarne, op bevel en verantwoording van Gedeputeerden, Goslinga's plan te willen volgen. Noch zijn mede-gedeputeerden echter, noch de geraadpleegde veldoversten wilden die verantwoording met hem op zich nemen, ofschoon hij zich ten overvloede op het getuigenis van den manmoedigen Generaal-majoor Chanclos beriep, die bij de afspraak tegenwoordig geweest was. Men trok dus, de schoone gelegenheid verzuimende, en den vijand zich in alle vrijheid uit de voeten latende maken, voort, om zich weldra met het zijnerzijds opgerukte hoofdleger, onder beide Prinsen — van Savoye en van Windelsheim [2] — te vereenigen [3]. Marlboroughs onverantwoordelijk bedrijf hing met zijn verhouding dezer dagen tot Frankrijk samen, dat hij namelijk, in een schrijven aan den Hertog van Berwick, tot het aanknoopen van vredesonderhandelingen had aangespoord. Op Eugenius' aannaderen haastte zich nu echter de Keurvorst, het beleg van Brussel op te breken, terwijl het fransche leger zijnerzijds te vergeefs gestreefd had, den marsch van beide veldheeren te stremmen. Boufflers, op 't kasteel van Rysel, door den weêrspoed der fransche en beyersche wapenen ontmoedigd, stelde dit nu Eugenius, na zijn terugkomst, al ras in handen. Toen men zich in den ochtend van 8 December gereed maakte, de batterijen te stellen tot het schieten der bres, liet hij den trommel ter overgaaf slaan, en werden toen, na de uitwisseling der gijzelaars,

---

[1] Goslinga, *Mémoires*, p. 72.

[2] Daartoe toch was Marlborough door Keizer Jozef in November 1706, met een jaarlijksch inkomen van 15 tot 20-duizend florijnen, verheven. Zie Coxe, *Memoirs*, I. p. 392.

[3] Zie over een en ander Goslinga's *Mémoires*, p. 87, s.

's avonds van den volgenden dag de voorwaarden vastgesteld en geteekend. Een «te grooter conquest» — gelijk het, bij zijn schrijven aan de Staten, hun jongste generaal van 't voetvolk uitdrukte — «als de overgave nog in dit late seizoen plaats had, en zonder dat er genoegzaam een kanonschot op gedaan» was [1]. Die generaal, die dit jaar zijn eerste sporen in werkelijken dienst bij Oudenaarden en voor Rysel zoo wakker verdiend had, had, vóór zijn vertrek naar 't leger, in dit voorjaar, ook zijn Stadhouder- en Generaal-Kapiteinschap in Stad-en-Landen aanvaard, waarbij die Stad hem zonder eenig bezwaar op den lastbrief zijn vaders aannam, doch die Landen dezen gewijzigd wilden zien, en hem 't recht van voorzitting ontzeîden bij de achtmannen, aan welke 't oordeel over de wettigheid hunner volmachten stond. Tal van Ommelanders intusschen, voor 't Landschapshuis vergaderd, hadden niet gerust vóór hij, in spijt dier weêrspraak, als Stadhouder beëedigd was; waarop zich de Landen tot de Algemeene Staten gewend hadden, waar zij aanstonds den bijval van Holland verwierven, doch de zaak toch 't gansche jaar hangende bleef. In 't voorjaar van 1709 kwamen de Staten van Stad-en-Landen toen geheel als tijdens zijn minderjarigheid bijeen, en werd over de wettigheid dier volmachten buiten hem om beslist. Daar men toch, na 't overlijden van een Stadhouder recht had, een nieuwen al dan niet aan te stellen, begreep men zich datzelfde recht ook te mogen toekennen omtrent de voorwaarden, waarop men hem koos, en zich daarbij aan geen vroegeren lastbrief te moeten binden [2]. Aangenamer ervaring, dan deze tegenstribbeling zijner oostelijke landzaten wachtte den wakkeren jongen Stadhouder en veldoverste in de weldra volgende Meimaand, toen hij de even kloeke als beminlijke Maria-Louiza van Hessen-Cassel als huisvrouw naar Leeuwarden voerde, door de friesche Staten met een huwlijksgift van 60,000 guldens vereerd.

Na de volledige overgave van Rysel riep Koning Lodewijk zijn beide oneenige legerhoofden naar Versailles terug, hun last gevende, beide vlaamsche hoofdsteden zoo sterk mogelijk te bezetten, en het thans onder bevel van den Generaal Fremont gestelde leger niet te laten ontbinden, vóór alle gevaar van die zij voorbij ware. Eugenius en Marlborough daarentegen haastten zich het beleg voor Gent te gaan slaan, waarvan de laatste de leiding op zich nam, terwijl de eerste het zou dekken. Den 18en December door zijn belegeraars ingesloten, gaf, «tot ieders bevreemding», als Eugenius zelf naar Weenen schreef [3], zich de met niet minder dan 34 ruitervendels en 19 bataljons voetvolk bezette stad, welke men daarenboven zich gereed maakte krachtdadig bij te springen, nauw 12 dagen later over, en kreeg men te gelijker tijd uit Brugge kond-

---

[1] Zie zijn brief van kennisgeving in den *Europ. Merc.*, t. pl. bl. 307.

[2] Zie de bij Wagenaar *Vad. Hist.* t. pl. bl. 325 vermelde besluiten en bescheiden.

[3] Zie zijne bij Arneth t. pl. in aant. 39 S. 465 meêgedeelde woorden.

schap, dat ook dit reeds door de vijanden geruimd, en bereid was, een bezetting der bondgenooten in te nemen. Met deze blijde feiten opende zich voor die bondgenooten het juist aangevangen nieuwe jaar, en hun troepen onder Tilly de winterkwartieren latende betrekken, begaven zich beide veldheeren over Brussel naar den Haag, waar zij nog vóór de helft der maand aankwamen, om er met den Raadpensionaris over de verdere krijgsplannen te beraadslagen.

In Duitschland en aan den Bovenrijn was, door het aftrekken van Berwick en den Keurvorst, in 't nu afgeloopen jaar weinig of niets verricht. In Italië had echter de Hertog van Savoye het fransche legerhoofd weten te verschalken, door onverhoeds naar de grenzen van het Dolfinaat op te rukken, en er zich van 't krachtdadig versterkte Fenestrelles en andere plaatsen meester te maken; terwijl de Keizer zijnerzijds Paus Clemens daarop tot erkenning van Koning Karel en zijn beleening met Napels wist te belezen. In Spanje was daarentegen de Hertog van Orleans in Juny Tortosa gaan belegeren, en had het na korten tijd bemachtigd. De engelsch-nederlandsche vloot, onder Leake, in 't begin der vorige maand naar de kust van Catalonië gestevend, had daar den 22en een fransch convooi van niet minder dan 100 zoogenoemde tartanen of barken, met allerlei granen en anderen voorraad, onderschept, er bij de 70 van genomen, en de rest verstrooid. Vier dagen later voor Barcelona gekomen, werd daar in overleg met Koning Karel bepaald, vijf engelsche en twee nederlandsche schepen langs de kust te laten kruisen, en al de overige naar Italië te doen stevenen, om er 's Konings bruid, de Prinses van Brunswijk-Wolfenbüttel, Elizabeth Kristina, uit Genua af te halen, en te Vadi wat voet- en paardevolk in te schepen en naar Barcelona over te brengen. In de tweede helft van July teruggekeerd, besloot men een kans op het eiland Sardinië te wagen, en eischte, derwaarts gestevend, den 12en der volgende maand de hoofdstad Cagliari op, die zich, na eenig aarselen, en met wat bommen en carcassen begroet, met onstuimige medewerking van de onfranschgezinde bevolking, anderhalven dag later overgaf, en daarin nu weldra ook door de verdere steden en plaatsen gevolgd werd. Graaf Cifuentes werd er in Karels naam tot Onderkoning aangesteld, terwijl de vloot daarna, op Karels aandrang, naar Port-Mahon op Minorca zeilde, om dit in zijn naam te bemachtigen. Stad en eiland verklaarden er zich bij de aankomst der schepen, den 1en September, onmiddelijk voor hem, doch de fransche en spaansche bezetting van beide havensterkten, en die van 't noordwaarts gelegen Fornells, weigerden zich over te geven. Twee engelsche schepen wisten het echter spoedig daarop te bedwingen, en de wat zwaarder taak om beide eerste te vermeesteren werd toen aan den ontwerper van 't gansche plan, den engelschen Generaal-majoor Stanhope, aan 't hoofd van een kleine 3000 man voetvolk, met zwaar geschut ondersteund, opgedragen. Beide vlootvoogden, Leake en Wassenaer, verlieten inmiddels, den 28en, met de meeste hunner schepen het eiland, over Majorca naar de Straat

en van daar naar Brittanje en Nederland koers zettende, waar zij in 't begin van November behouden aanlandden. Alleen de Schout-bij-nacht Whitaker was, met een dozijn engelsche en drie nederlandsche schepen, tot ondersteuning van Stanhope en voor 't winterseizoen te Minorca achtergebleven, waar beide sterkten nu, voor Stanhope's krachtigen aanval bezwijkend, nog vóór 't einde der Septembermaand aan hem overgingen [1].

Aanmerkelijk was het voordeel, in dit en de vorige krijgsjaren, door de zeeuwsche Commissievaarders behaald, die daarin een rijke bron van bestaan voor hun provincie heropenden. Terstond na 't uitbreken van den oorlog hadden Hun Hoog Mogenden, op denzelfden voet als in den vorigen, een bevelschrift uitgevaardigd, waarbij aanmerkelijke geldelijke belooningen werden toegekend aan wie vaartuigen ter kaapvaart uitrustten, en daarmeê fransche of spaansche kaper- of oorlogsschepen buitmaakten of te gronde richtten; en vooral de Zeeuwen vonden zich daardoor op nieuw gedreven, dit vroeger reeds zoo ijverig geoefend bedrijf op nieuw ter hand te nemen. Uit Middelburg en Vlissingen voeren er, nauw een jaar na de uitvaardiging, reeds bij de 50 commissievaarders, daaronder de ook vroeger reeds zoo bekende gebroeders Sautijn, en voorts Bourse, Macquet, Couck, De la Rue, Sander, Van de Putte, Du Buysson, Van Hoorn, Verborre, en anderen. Kap^{n}. Willard maakte, op zijn *Getergde Vlissinger*, zelfs in de middellandsche zee een fransch vervoerschip, *le Soleil d'Afrique*, en twee andere rijke prijzen buit, en in October lagen er een dertig dergelijke in Vaal- en Plymuiden op gelegenheid te wachten, om naar Zeeland te worden overgebracht. In gelijken trant bleef het ook beide volgende jaren voortgaan, doch kwamen toen tevens herhaaldelijk klachten uit Denemarken en Zweden in over den overlast, dien ook hun koopvaarders van de zeeuwsche schepen leden, en gaf dit tot botsing tusschen de algemeene en zeeuwsche Staten, die voor hun onderzaten in de bres sprongen, aanleiding. Niet alles toch mocht daarbij zoo onschuldig heeten als 't wel scheen, daar er met die onzijdige vlag door hen, die haar voerden, velerlei misbruik gepleegd werd. Tot voorkoming en beteugeling aller buitensporigheid in de Commissievaart, kondigden de Algemeene Staten daarop in July 1705 een nieuw placaat af, doch verdubbelden in een ander tevens de vroeger uitgeloofde penningen, 't geen den ijver der eerst wat teleurgestelde Zeeuwen als op nieuw ontstak, en in een enkel jaar het aantal commissievaarders met een kleine dertig vermeerderde. De Noordzee en 't Kanaal, de spaansche en middellandsche zee, tot de grieksche eilandzee toe, raakten daardoor overdekt met nederlandsche, hoofdzakelijk zeeuwsche commissievaarders, die de registers der admiraliteit met de namen van opgebrachte en verbeurdverklaarde vijandelijke koopvaarders, kapers, en koningsschepen vulden. Een dezer laatste, de *Bourbon* van 54 stukken, in Maart 1707 van zijn smaldeel afgedwaald, werd door twee wakkere

[1] Verg. nader bij De Jonge, *Gesch. van 't Ned. Zeewezen*, t. pl. bl. 25, vv.

Verenaars, Cornelis Gerrits en Pieter Hamers, op den *Neptunus* van 40 en de *Concordia* van 28 stukken, na een hevig gevecht met den eersten, dat wel reeds acht uren had aangehouden toen de tweede hem kwam bijstaan, vermeesterd, en triomfantelijk in Zeeland binnen gevoerd. Aan hun reeders, Bourse en Couck, werd er niet minder dan een kleine ton gouds tot belooning voor toegekend, en aan ieder hunner een verguld zilveren kop met opschrift en afbeelding vereerd; terwijl het veroverde schip zelf, door Bourse aangekocht, en in *De gekroonde Burg* verdoopt, ter kaapvaart werd uitgerust en zee koos. Na 't volgende jaar nam intusschen de zoo bloeyende commissievaart allengs weêr wat af, al werden er ook zelfs twee jaar later, in 1710, nog door *De Onbekende* van Kap^n^. Damsté alleen vier vijandelijke kapers vermeesterd, daar de voor belooning bestemde gelden van lieverleê uitgeput raakten, en de betaling minder stipt plaats greep. Met een paar algerijnsche roofschepen, die zich anders, door het aanhoudend en langdurig verblijf van een nederlandsch smaldeel in die streken, minder aan een aanval waagden, had in Maart van 't vorige jaar de koopvaardij-kap^n^. Overfeld op *de groote St. Christoffel* een ontmoeting gehad, waarbij hij, ofschoon zijn beide belagers, de een 40, de ander 36 stukken voerden, zich zoo wakker had gekweten, dat hij de met schroot, koevoeten, en musketkogels begroete manschap van 't eerste in der ijl de wijk deed nemen, en haar schip in zinkenden staat afdeinzen; terwijl het tweede, geen kans ziende hem meester te worden, den aangevangen strijd mede al ras staakte. Met het naburige Tunis werd in December 1708 het verdrag van vrede, scheepvaart, en handel bekrachtigd, reeds vóór vier jaar door de Algemeene Staten er meê gesloten, terwijl met de Algerijnen daarentegen de min vriendschappelijke voet nog een jaar of vier bleef aanhouden.

De treurige staat van zaken in Frankrijk uit de uitputting van 't land geboren [1], deed Lodewijk XIV steeds meer naar 't sluiten van een, zij 't ook duur gekochten vrede haken, en daartoe op nieuw onderhandsche betrekkingen aanknoopen. De handelsraad Ménage was, onder schijn van handelsbelangen, dezen en genen reeds komen polsen [2]; een holstein-gottorpsch agent, Petkum, zocht als bemiddelaar op te treden, en werd, door Torcy, in December met de geheime boodschap belast, dat zoo men op den voet van 't vroegere, door Hennequin kenbaar gemaakte plan, onderhandelen woû, dit waarschijnlijk tot een gewenschte uitkomst zou leiden. Dat Marlborough, met Prins Eugenius naar den Haag gekomen, daar lang bleef toeven, hing met deze

---

[1] "Le terrible hiver convertit la disette en famine; la faim éteignit tout autre sentiment. Des clameurs s'élevaient, des placards injurieux s'affichaient dans les carrefours, au pied des statues du Roi. Bientôt le flot montant de la misère vint assiéger jusqu' aux portes de Versailles. Des essaims de pauvres sur la route de Paris nous poursuivaient de leurs cris. Aux portes du palais les serviteurs du Roi, vêtus de sa livrée mendiaient l'aumône des passants". *Souvenirs*, etc. p. 154.

[2] Heinsius, Duyvenvoorde, en Van der Dussen; zie de *Mémoires de M de Torcy*, I. p. 116.

vredesvoorstellen samen, op welke hij voor Engeland en zich zelf gaarne 't oog wilde houden. Burgemeester Pancras en de Pensionaris Buys kwamen er hem uit Amsterdam over spreken, en toonden zich en hun stad voortdurend zeer tot vrede geneigd. De spaansch-nederlandsche Graaf van Bergheik stond op den duur met den goudschen burgemeester in briefwisseling, en kreeg nu in January 1709 van dezen een ongeteekend epistel, meldende, dat slechts bij afstand van Spanje, de Indiën, 't gebied van Milaan, de spaansche Nederlanden, en de toezegging van een voordeelig handelsverdrag, aan een doeltreffende onderhandeling te denken viel; en Torcy, daarvan in kennis gesteld, schreef toen den 1[en] February, uit 's Konings naam, zelf aan Van der Dussen, dat er iemand zou overgezonden worden, om op dien grondslag te beraadslagen. Eerst was daar de Staatsraad Voisin voor bestemd, doch op zijn bepaalde weigering, op nieuw Rouillé met die taak belast [1]. In 't midden van Maart kwam deze nu over den Moerdijk naar 't Sas van Stryen, waar zich Buys en Van der Dussen met hem in aanraking stelden, en drie uur lang onderhielden, om het daar aangevangen onderhoud, dien eigen avond, te Stryen zelf, van zevenen tot éénen voort te zetten, en twee dagen later het toen afgebroken gesprek nogmaals te hervatten. Rouillé trok daarop weêr naar Versailles, en beide hollandsche Heeren naar den Haag, waar Heinsius toen, onder eed van geheimhouding, den Staten van Holland en Gecommitteerden tot de buitenlandsche zaken meêdeeling van 't verhandelde deed. Een week of wat later teruggekeerd, kwam Rouillé op nieuw met beide Heeren — ditmaal te Bodegraven — samen, doch tot geen bepaalde slotsom. Men hield intusschen de onderhandeling aan, en liet er vervolgens ook Petkum aan deelnemen. Marlborough was inmiddels naar Engeland vertrokken, en had daar de aandacht op de zaak gevestigd. Hij zelf begeerde, uit de betreurenswaardste persoonlijke eerzucht en inhaligheid, de voortzetting van den oorlog, en vond daarvoor een steun bij de tot dusver bovendrijvende Whigpartij, die echter reeds minder in de gunst der Koningin begon te deelen, en door Harley en anderen in haar naaste omgeving bestookt werd [2]. Intusschen wist zij haar dit voorjaar nog tot instemming te dwingen [3], en kon Marlborough zich op haar inzichten grondende, in April de terugreis naar Den Haag aanvaarden, en daar alles tot het uiterste drijven. Wel deed Heinsius zijn best hem wat toegefelijker te stemmen, doch hij liet zich niet bewegen, en kon, van zijne zij, in dezen maar al te zeer op de goede trouw van den Raadpensionaris rekenen, die hem uitdrukkelijk toezeî, in geen afzonderlijken vrede te

[1] Zie aldaar, t. pl. p. 122, s.

[2] Zie daarover, behalve Goslinga en and., voor dezen tijd vooral ook Macnights *Life of Lord Bolingbroke* (London, 1863), p. 136, ff.

[3] "The pression put on the Queen by the Whigs and Godolphin increased, and she was as least obliged to yield. Every thing appeared to go smoothly for the Government". (Ald. p. 132).

zullen treden, van hoeveel belang hij persoonlijk, en zooveel anderen met hem, het sluiten van den vrede, bij Koning Lodewijk en Frankrijk's tegenwoordige stemming en gesteldheid, voor den staat achtte [1]. Lodewijk toch, door de benarde omstandigheden ge dwongen, liet niet af van zijn streven naar vrede, hoe duur dan ook voor zijn hoogmoed gekocht. Hij zond thans Torcy zelf naar Holland, die, over Rotterdam naar Den Haag gekomen, zich terstond bij den Raadpensionaris vervoegde, om hem over den stand van zaken te spreken. Van 's Keizers zij werd nu echter ook aan Prins Eugenius en den Graaf van Sinzendorf opgedragen, aan de onderhandelingen deel te nemen, en buiten Heinsius bleven Van der Dussen en Buys er in gemoeid; terwijl van den kant der engelsche regeering Lord Townshend aan Marlborough als onderhandelaar werd toegevoegd. In den laten avond van 27 Mei stelde de Raadpensionaris de met algemeen overleg ontworpen grondslagen in 40 punten te boek, van welke bepaaldelijk het 37e al spoedig de onoverkoomlijke steen des aanstoots voor den franschen Koning bleek, omdat er hem in werd opgelegd, «binnen twee maanden het geheele spaansche rijk door zijn kleinzoon aan Aartshertog Karel te doen afstaan». De verdere punten hielden in: dat diezelfde Karel erkend zou worden als Koning van Spanje in al zijn uitgestrektheid, met uitzondering der vestingen, die het bolwerk der Staten in de Nederlanden vormden, en van 't geen Portugal en Savoyen zou worden afgestaan; dat Filips vóór 1 September Sicilië aan Karel zou inruimen, en Lodewijk zijn troepen uit Spanje doen oprukken; dat Frankrijk niet op Spaansch-West-Indiën handelen, veel minder nog zich dit toeëigenen zou; dat de Keizer Straatsburg, Kehl, Oud-Breisach, en Landau zou terug krijgen, en Frankrijk alleen de 9 overige steden van den Elzas behouden, terwijl Hunningen, Nieuw-Breisach, en het fort Louis geslecht zouden worden; dat Frankrijk Koningin Anna en hare onroomsche opvolgers erkennen, en den Pretendent buiten zijn grenzen bannen zou; voorts Duinkerken binnen twee maanden slechten, Terre-neuve aan Engeland afstaan, en den Koning van Pruisen als Prins van Neufchatel erkennen. Aan de Staten zouden Veurne en de Knokke, Meenen, Yperen, Warneton, Commines, Warwick, Poperingen, en hun gebied worden overgegeven, en bij de barièresteden Rysel, Doornik, Condé, en Maubeuge gevoegd worden; in 't belang van den handel zou het tarief van '64 weêr in gebruik komen, en het tongeld voor goed afgeschaft zijn. Den Keurvorst van Hannover zou Frankrijk in die waardigheid erkennen, en den Hertog van Savoyen Exiles, Fénestrelles, en Chaumont, het dal van Pragellas, enz. afstaan. De vorderingen van

[1] "(Heinsius) deplored the fatal consequences which must ensue, should the negotiations prove abortive, and insinuated that the people would lay the whole blame of the failure on England; (Marlb.) was gratified with the repeated declarations of the Pensionary, that no step should be taken without the concurrence of the Queen and the other allies". (Coxe, *Mémoirs*, II. p. 396).

Keulen en Beyeren zouden bij den eigenlijken vredehandel in overweging komen. Namen, Bergen, en Charleroi zou de fransche Koning reeds vóór 15 Juny, Luxemburg, Condé, Doornik, en Maubeuge, een halve maand later, en Nieuwpoort, de Knokke, en Veurne, vóór half July laten ruimen. Was dat alles ter gezette tijd nagekomen, dan zou er een wapenschorsing voor twee maanden plaats hebben tot sluiting en bekrachtiging van den algemeenen vrede, voor welke de onderhandeling met eerstgemelde dagteekening aanvangen zou [1]. Torcy ging deze punten nu te Versailles aan den Koning overleggen, en de Staten zonden ze den verschillenden gewesten en steden ter inzage, om ze daarna, evenals de Keizer en Engeland, als onherroepelijk te onderschrijven. Hoe hard ze voor Frankrijk waren, was Rouillé, bij de kennisneming, van meening, dat men ze bij den treurigen staat van zaken moest aannemen, en dat Torcy zelfs niet beter kon doen, dan er gaaf in toe te stemmen, wilde hij 't volk niet geheel ontmoedigd zien [2]. Deze dacht er echter anders over, en ried den Koning al aanstonds schriftelijk, ze te verwerpen, doch zich daarbij vooral op de eischen omtrent de vestingen in den Elzas te gronden, zonder van Spanje te reppen, daar men voorgaf, dat het hem daarom juist te doen was [3]. Rouillé in Den Haag latende, ging hij over Bergen, waar hij den teleurgestelden beyerschen Keurvorst, en Donay, waar hij den tot legerhoofd bestemden Villars bezocht, en dezen vol moed en ijver voor den aanstaanden veldtocht vond, naar Versailles. De Koning richtte er zich geheel naar zijne inzichten, en schreef, Rouillé terug roepende, aan dezen, «dat hij het niet voor zijn volk zou kunnen verantwoorden, nam hij dergelijke vredesvoorwaarden aan: door toch al die sterkten aan den Bovenrijn te slechten, zou hij, vóór zijne vijanden zich tot iets in 't minst verbonden hadden, hun de voordeeligste gelegenheid verschaffen, hem des te gemakkelijker te beoorlogen, en zich zelf vrijwillig van de middelen berooven, om hen te weêrstaan. Te meer, omdat het hem onmogelijk was in te staan voor de toestemming van den spaanschen Koning, zijn kleinzoon, wanneer het den afstand van een kroon gold; gelijk mede om te belooven, dat hij zich bij die vijanden zou aansluiten, om tegen een volk op te treden, dat ten zijnen opzichte geen ander vergrijp beging, dan zijn wettigen Koning getrouw te zijn. Liet hij hem echter in den steek, dan zouden zij, die hem aanhingen, allerwaarschijnlijkst voor de omstandigheden zwichten, en de spaansche oorlog, had hij-zelf eenmaal zijne troepen verwijderd, weldra eindigen. Dat was dan ook het eenige, waartoe men hem zou kunnen vragen zich te verbinden, en dat hij wel beloven woû ter goeder trouw na te komen, zoo Rouillé op die voorwaarde het verdrag nog tot stand zou kunnen brengen. Onraadzaam oordeelde hij 't daarentegen, in een zeker verlies toe te stemmen, gelijk dat

[1] Zie de bepalingen in haar geheel bij Torcy, t. pl. II. p. 117—143.
[2] Zie ald. p. 149. [3] Ald. p. 116.

dier sterkten en vestingen, die hij overgeven of slechten zou, om een schijnbare rust voor twee maanden te verwerven, en met het eenige doel, in dat korte tijdsbestek de ongewisse rampen te vermijden, die zijn vijanden hem verkozen voor te spiegelen. Hij vermoedde, dat zijne tegenwerpingen hen niet zouden overreden, op 't oogenblik dat zij een veldtocht gingen openen, van welken zij veel verwachtten; doch verzocht toch Rouillé, Heinsius en Marlborough zijn schrijven kenbaar te maken, en zoo er geen verandering in hun zienswijs van te wachten was, Den Haag te verlaten, den Staten verklarende: dat hij terug riep en als nul beschouwde alle aanbiedingen, hun en hun bondgenooten zijnerzijds gedaan, daar ze volstaan hadden een goeden en hechten vrede, naar zijn bedoelingen, en 't algemeene welzijn der Kristenheid zoo noodig tot stand te brengen» [1]. Rouillé deed als hem gelast was, en zeî Holland vaarwel zoodra hij van beide Heeren vernomen had, dat er aan geene wijziging der bepalingen te denken viel. Den eigen dag intusschen, waarop hij Den Haag verliet, kwam Petkum ondershands nog van wege Frankrijk het voorstel doen, drie vlaamsche vestingen aan de bondgenooten in handen te stellen, tot zekerheid der nakoming van de gestelde bepalingen, met wijziging van de zoo geschuwde 37e. De bondgenooten verlangden er echter nog drie spaansche bij, en daar men hun die niet wilde toezeggen, noch wat anders van gelijke waarde en zekerheid aanbieden, sprong ook deze onderhandsche poging tot bevrediging af [2]. Om de teleurgestelde hoop zijner naar vrede smachtende onderdanen minder grievend te maken, vaardigde Koning Lodewijk een brief aan de Goeverneurs zijner verschillende provinciën uit, waarin hij hun de onmogelijkheid ontvouwde, de gestelde voorwaarden, als niets dan de afhankelijkheid zijner kroon van den willekeur der bondgenooten beoogende, aan te nemen: «zijn vertrouwen dus in Gods bescherming stellende, in de hoop dat de zuiverheid zijner bedoelingen Gods zegen over zijn wapenen zou brengen, wenschte hij langs dezen weg zijn volk te doen weten, dat het in 't genot van den vrede zou zijn, had het slechts aan hem gelegen, het een goed te verwerven, waar het te recht zoo naar haakte, doch waartoe men nu op nieuw de wapens zou moeten aangorden, omdat zelfs de ruime aanbiedingen, door hem zelf gedaan, ontoereikend waren geweest, om de openbare rust te herstellen» [3]. Zijne op 't fransche eergevoel gerichte woorden bleven niet zonder uitwerking, en wonnen hem aller bijval. Hij deed wat hij kon, om zijn leger in Henegouwen te versterken, en, hoe treurig het uit geldgebrek met de voeding zelve daarvan ook stond, Villars wanhoopte niet, er den strijd tegen de inmiddels uitgerukte bondgenooten meê te aanvaarden.

---

[1] Zie zijn schrijven van 2 Juny, aldaar, p 147, s.
[2] Zie Coxe, *Mémoirs*, t. pl. p. 411, s.
[3] Zie het geheele stuk bij Torcy, t. pl. p. 171, ss.

In Holland baarde de hardnekkige weigering, om ook in 't minst maar van de gedane eischen af te wijken, bij velen grooten weêrzin. Goslinga vooral, die ook thans weêr als Gedeputeerde te velde trok, liet er zich heftig over uit, na te vergeefs persoonlijk beproefd te hebben, zoo de nederlandsche staatsluî als Marlborough tot andere gedachten te brengen. En toen hij, den 16^{en} Juny te Gent gekomen, waar deze toen reeds met Eugenius vertoefde, om weldra met het leger op marsch te gaan, door den laatste naar zijne meening omtrent den staat van zaken gevraagd werd, en die ook tegenover hem niet onder stoelen of banken stak, gaf de Prins hem ronduit zijne instemming te kennen en zeî, niet te kunnen inzien, wat «de haagsche wijzen» met deze houding bedoelden; in geen vier veldtochten zouden zij, naar hem docht, zooveel verkrijgen, als hun één pennestreek thans had kunnen verschaffen» [1].

Over Oudenaarden naar Rysel opgerukt, overleîde men, wat thans te bewerkstelligen, en ging — na eenig beraad — den schijn aannemende van tegen Villars, die met een 80,000 man tusschen Donay en Lens gelegerd was, met een deel van den linkervleugel op te trekken, met den rechter onverwijld over Pont-à-Tresin naar Doornik, waarvoor men 't beleg sloeg, en dat men, met zijn sterk kasteel, den laatsten Augustus door hongersnood vooral tot de overgave dwong [3]. Onmiddelijk daarna trok men de Haine over naar Bergen, dat men den 6^{en} September berende. Villars, die zich tot dusver rustig in zijn verschansingen gehouden had, en alleen door de sterke bezetting van Yperen het zwak bezette Warneton had laten aanvallen en vermeesteren, was, Bergen bedreigd ziende, terstond op marsch gegaan, trok te Valenciennes over de Schelde, en van daar over Quiévrain naar Malplaquet, waar hij den 9^{en} in een uitgekozen stelling post vatte. Eerst twee dagen later kwam het echter tot een strijd, nadat den 10^{en} Van Dedem, op Marlboroughs last, den Overste Haxhuizen zich nog met 500 man van St. Ghislain had laten meester maken; terwijl men inmiddels een nog achter gebleven deel troepen had ingewacht, om met nog beter gevolg den vijand te bevechten. Zijn sterke stelling maakte dit tot een hachelijke taak, die men echter den 11^{en} met de meeste wakkerheid aanvaardde. Tusschen Sart en Lagnières gelegerd, met Blaregnies tot hoofdkwartier, tastte men van daaruit, 's morgens na achten, Villars, bij wien zich Boufflers als vrijwilliger was komen voegen en nu op den rechter vleugel gebood, op verschillende punten van zijn verschansingen aan. De jonge Friso, die, onder Tilly, aan den linker vleugel der bondgenooten stond, trok omstreeks half tien, terwijl zich ook aan den rechter het geschut reeds had doen hooren, aan de spits van 9 bataljons, op den vijand in, die hem met een moorddadig vuur begroet; aan zijn zijde stort Oxenstjerna, door een kogel getroffen, dood ter aarde; zijn eigen paard wordt hem onder 't lijf

[1] Zie zijne *Mémoires*, p. 100.
[2] Ald. p. 101. [3] Ald. p. 107.

weggeschoten, en te voet zet hij nu, aan 't hoofd zijner manschappen, den aanval voort, aanvankelijk met goed gevolg bekroond. Maar Boufflers, hem en zijn voetknechten de verschansing ziende binnenstijgen, rukt in snellen marsch op, en werpt ze er, vóór ze stand kunnen vatten, weder uit. Met zes bataljons snelt nu de Generaal Dohna aan; enkele zijner manschappen dringen op nieuw binnen de borstwering, doch een groote batterij teistert hem en zijn troepen zoo geducht in de flank, dat hij de bestorming moet staken. Friso, op nieuw te paard gestegen, ziet zijn ros nogmaals onder zich doodschieten; Generaal Sparre zinkt, doodelijk gekwetst, neêr; Generaal Hamilton wordt zwaar gewond weggedragen. De weêr te voet geraakte jonge Stadhouder grijpt nu een zwitsersch vaandrig zijn vaandel uit de hand, stuift er meê voort, en plant het op den vijandelijken wal met de woorden: «hier, mijn vrienden, hier!» Al snelden die vrienden intusschen, op zijn stoutmoedig voetspoor, voorwaarts, het gelukt hun niet zich te handhaven. Met een aanmerkelijk verlies van manschap en officieren, vinden zij zich verplicht weder af te deinsen, tot waar de ruiters van Hessen-Cassel's erfprins hen dekken, en zij een beter kans verbeiden kunnen. Ook de Generaal Fagel, die op een ander punt, van de hoeve van Bleron uit, een aanval beproefd had, was niet zoo gelukkig daarin te slagen, zelfs nadat Goslinga, zelf aan 't gevecht deelnemend, met twee met moeite verkregen engelsche bataljons zijne vijf was komen vermeerderen. Hoofd- en andere officieren en tal van soldaten sneuvelen, en reeds vier uren heeft het gevecht zoo bloedig aangehouden, zonder dat er aan deze zijde nog iets gewonnen is. Aan de andere was het Lord Orkley en den duitschen Generaal Schulenburg gelukt, na herhaalden hevigen strijd de veldwerken te vermeesteren, en de fransche troepen uit het bosch van Sart te verdrijven. Door den hevigen kamp intusschen, aan beide vleugels al dien tijd gevoerd, was nu het fransche middenpunt onwillekeurig gedund door 't aftrekken der manschappen, die men aan weêrszijden in den strijd had moeten mengen, en richtte dus Marlborough daarop thans den aanval zijner voetknechten en geschut; terwijl Friso tevens van zijn kant dien op de tegen over hem gestelde werken hervatte. Beide met het gunstigst gevolg, en dat te vollediger als ook de Generaal Rantzau te zelfder tijd op den vijand ingedrongen was, en de Generaal-majoor Van Grovestins met vier of vijf ruitervendels hem van ter zij bestookte. Te vergeefs deed Boufflers nog een poging tot herwinning der stelling; wel slaagde hij er in, aan 't hoofd der keurbenden van 's Konings huis, den Rantzau narennenden Prins van Auvergne en zijne ruiters te stuiten en te doen deinzen, doch werd nu door de geweerschoten van Ockney's soldaten begroet, en in de flank tevens door het kanonvuur zijner batterij bestookt, om toen weldra ook Marlborough zelf aan 't hoofd der pruisische en engelsche ruiterij tegen zich te zien oprukken, van de keizerlijke onder Prins Eugenius gevolgd. Daardoor raakte de fransche nu geheel overvleugeld, en werd na een wakkeren weêrstand tot den aftocht gedwongen. Friso's

schoonbroêr, de Erfprins van Hessen, had zich inmiddels op het fransche voetvolk geworpen, en dit tot wijken genoodzaakt. Zoo moest Boufflers, nergens meer heul ziende, terwijl Villars, door een geweerkogel in zijn knie getroffen, het slagveld had moeten verlaten, omstreeks drie uur 's namiddags den algemeenen aftocht bevelen, hem naar de zij van Bavay leidend, om zich den volgenden dag tusschen Quesnoy en Valenciennes te legeren. De fel geteisterde bondgenooten, van welke vooral het nederlandsche voetvolk veel geleden had, wendden zich hunnerzijds naar Bergen, welks hervat beleg nu onder Friso werd voortgezet, en den 21en October, in spijt der ongunstige weêrsgesteldheid, met de overgaaf voleind [1]. «Dus stond» als de jonge Lukas Schermer zong:

Dus stond de stedevoogd een maand de stormen tegen,
Die, schoon geholpen door een onophoûbren regen,
In 't einde werd geperst, door 't dringende geweld,
De stad te ruimen voor den frieschen oorlogsheld [2].

Diezelfde aanhoudende regen, het verlies aan troepen in den slag — ruim 18000 man, waarvan meer dan de helft tot de nederlandsche behoorden — en de ziekte, die thans op den doorweekten bodem het leger teisterde, beletten alle verdere krijgsbeweging, en noopten beide veldheeren, den 28en hun heermacht naar de winterkwartieren uiteen te doen gaan; terwijl zij zelf naar den Haag gingen, om daar voor den volgenden veldtocht het noodige te beramen, en met name ook te overleggen, hoe in Spanje zelf meer aanvallenderwijs te werk te gaan [3]. Daar hadden, na 't afspringen der vredesonderhandelingen, en bij de verflauwing der hoop, zich door het uitgeputte Frankrijk krachtdadig te zien bijstaan, het weinig oostenrijksch gezinde volk en zijn jonge Koning, door de geestelijkheid, die van de kettersche Bondgenooten gruwde, gesteund, besloten zich zelf nu des te kloekhartiger te weren, en den Aartshertog en zijn helpers te verdrijven. Intusschen gelukte het hun niet, den kloeken oostenrijkschen veldmaarschalk, die in Catalonië 't bevel voerde, te beletten, de Segra over te trekken en Balaguer te vermeesteren. Oneenigheid tusschen de spaansche en fransche legeroversten — Aquilar en Bezons — droeg daar veel toe bij, en deed Filips zelf in arren moede het leger verlaten, om het bevel er van aan den Graaf van Tserclaes-Tilly over te geven. Van de fransche zij slaagde er de Generaal Noailles echter in, in 't Noorden van 't gewest, Figueras te bemachtigen, en een oostenrijksch kamp onder de wallen van Gerona te overrompelen en te verstrooyen. Aan de portugeesche grenzen waren

---

[1] Zie Bosscha, *Nederlands Heldendaden te land*, II. bl. 350, vv. en Arneths *Prinz Eugen*, II. S. 81, ff.

[2] *De Tempel van Saturnus, verbeeldende den oorlogsroem der bondgenooten van den jaare* 1709 (Haarlem, 1710), bl. 24.

[3] Zie Coxe's *Memoirs*, II. p. 469, en verg. Arneth's *Prinz Eugen*, t. pl. S. 90.

Galway en de Markgraaf van Frontera aan de Caya, die zij tegen 't gevoelen van genen waren overtrokken, door de Spanjaards onder den Markgraaf van Bay geslagen, en hadden tal van gevangenen in zijne handen moeten laten, terwijl Galway zelf te nauwernood een gelijk lot ontsnapte. Zij moesten zich er toen toe bepalen, tot dekking der grensstreek, een sterke stelling achter de Guadiana te gaan innemen. De portugeesche schatkist was daarbij leêg en de Koning, ook met den besten wil, niet bij machte, iets tot verbetering van den toestand bij te brengen [1]. Een onderneming, in Augustus, door den engelschen Generaal Stanhope beproefd, mislukte door het uitblijven der uit Engeland verbeide manschappen, door tegenwind in hun vaart gestremd.

Ter zee was uit Nederland dit jaar slechts een smaldeel van zes oorlogs- en eenige voorraadschepen, onder Kapitein Filips Schrijver, naar Spanje gezonden, om er met een drietal, onder Kap^{n}. Jolles achtergebleven, en het engelsche smaldeel in de middellandsche zee samen te werken, en daar tot in September blijven kruisen. Toen werd er een tweede smaldeel van vijf schepen, een fregat, brander, een paar bombardeergaljoten, en ander vaartuig, onder den in April, met onverdienden voorbijgang van Schrijver, tot Schout-bij-nacht bevorderden Aersen van Sommelsdijck, derwaarts gezonden, met last aan laatstgenoemde, tevens 't bevel ook over 't andere smaldeel op zich te nemen, terwijl Jolles met zijn drie schepen de terugreis aanvaardde. Wassenaer, die nu echter niet meer in zee ging, was tot L^{t}.-admiraal, en in zijne plaats de minder beduidende Schout-bij-nacht Gerard van der Dussen tot Vice-admiraal bevorderd. Schrijver, ook reeds vroeger, met nog minder reden, tweemaal — tegenover hem en Louis van Nassau — teruggezet, trok zich dat zoo aan, dat hij, in 't volgende jaar, tot schâ van 's Lands dienst zijn ontslag nam, en 't in 1711 van hartzeer bestierf [2]. Voor Aersen viel er intusschen dit jaar niet anders meer te doen, dan de spaansche legerbeweging in de kuststreek te verstoren, en den toevoer van levensmiddelen over zee te belemmeren. Na een op de fransche kust ondernomen kruisvaart weêrvoer den Kap^{n}. van 't Noorderkwartier, Spieringh, de ramp, zijn kostelijk schip van 14 stukken, *Het Wapen van Utrecht*, door een windvlaag bij 't inkomen van Port-Mahon op den wal te zien drijven, en er niet weêr afgebracht te kunnen worden [3].

In Italië had Daun voorgenomen, in verband met Graaf Mercy, een inval in Frankrijk te beproeven, en was daartoe zijnerzijds uit Piémont opgerukt. Mercy echter, die zich in de Vrijgraafschap zou werpen, werd, vóór het zoover kwam, door den franschen legeroverste Dubourg, met verlies van de helft zijner manschappen, over

---

[1] Zie bij Coxe, t. pl. p. 478.

[2] Zie de aanhaling uit zijn zoon Cornelis' *Tafereel*, bij De Jonge, t. pl. bl. 54.

[3] Ald. bl. 56.

den Rijn teruggeslagen; zoodat ook Daun nu zijn opzet moest laten varen, en onverrichter zake naar Piémont terug trok. Ook verder was aan den Rijn weinig of niets verricht. De Keurvorst van Hannover onderscheidde zich door zijn werkeloosheid, die den lichtverklaarbren weêrzin van Prins Eugenius opwekte, en hem tot de onverbloemde uiting zijner min vleyende beoordeeling der op dien «schijnvorst» gevallen keus bracht, daar «ware er een ander legeroverste aan 't werk gezet, men dezen sedert lang stellige bevelen had gezonden, hèm daarentegen, in zijn rijksvorstelijke hoogheid, het recht liet, van nooit wat uit te voeren» [1].

In den Haag had intusschen Townshend, na lang over en weêr spreken, met den Raadpensionaris en de Gemachtigden der Staten, den 9en October een verdrag gesloten, waarbij de troonsopvolging in Engeland verzekerd werd, en de Spaansche Nederlanden, bij den met Frankrijk te sluiten vrede, aan de Staten tot een voormuur werden toegezegd, met recht van bezetting in alle vestingen. Marlborough toonde zich daar weinig tevreden over, daar er noch de slechting van Duinkerken noch de ontruiming door Filips van het spaansche gebied bij bedongen was; hij weigerde daarom ook het te teekenen, ofschoon het de goedkeuring der engelsche regeering erlangde [2].

De voortgezette oorlog tegen Frankrijk deed de hollandsche en zeeuwsche Staten dit jaar op nieuw de belangen in 't oog vatten der om hun hervormingsgezindheid van daar geweken ingezetenen, en daarom den 18en Juny bij plakbrief afkondigen, dat zij hun en hun kinderen brieven van *naturalizacie* ter beschikking stelden. Daar zulke brieven hun echter niet de onmiddelijke bevoegdheid ook verleenden, ampten van eenig aanzien te verkrijgen, zonder voorafgaande uitdrukkelijke vergunning der hooge overheid, en de uitgewekenen zelf hun geboorteland zeker allen niet zoo klakkeloos ook voor goed wilden verzaken, bleek de aandrang te minder algemeen, als het stedelijk burgerrecht voor vreemdelingen zonder bezwaar verkrijgbaar was. Tegenover 't fransche verbod aan die uitgewekenen, om goederen, hun bij huwelijksvoorwaarde, uitersten wil, of andersins toevallende, uit te voeren, werd door de Algemeene Staten een dergelijk afgekondigd omtrent goederen der uitgewekenen, onder hun gebied, naar zulk een aanleiding, aan fransche onderzaten vervallen; een staat van zaken, die echter met den vrede, luttel jaren later, een gewenscht einde nemen zou. Zoo gunstig zich 's Lands regeering voor de geestverwante fransche vluchtelingen toonde, zoo verbolgen bleef zij bij voortduring op de haar roomsch-katholieke ingezetenen voortdurend in onrust houdende paters der Sociëteit, tegen welke zij in den zomer van 1708 een strenge bepaling liet aanplakken, in December daaraan van een dergelijke tegen 't afkondigen van pauselijke bullen gevolgd. Daar toch de vreedzame en gematigde

[1] Zie zijn schrijven van 22 Oct. aan Sinzendorf, bij Arneth, t. pl. S. 470, aant. 27.

[2] Coxe, *Memoirs*, II. p. 418.

nieuwe Vicaris — de grijze Potkamp [1] — reeds een jaar na zijn aanstelling verscheiden, en door een man van gansch anderen aard en streven, den tot Aartsbisschop van Adrianopel benoemden, keulschen Domheer, Adam Damen, vervangen was, had zich het geloofsrumoer in de nederlandsche zending weêr met nieuwe luidruchtigheid verheven. Damen hield zich wijselijk te Keulen, waar ook de pauselijke nuncius uit Brussel zich heen begeven had; doch van daar uit zochten beiden nu voet in de zending te winnen, en geestelijken naar hunnen zin te Amsterdam, Utrecht, en elders te handhaven, maar werden door betergezinde priesters in woord en schrift bekampt. «Het formulier» tegen de Jansenisten, zoo rijmden hun aanhangers,

> Het formulier is goed voor andre landen, Edoch niet voor Holland; —
> Veilt deze waar in andere gewesten,
> De waarheid is ons deel, en dat is vrij het beste [2].

Thans liet men, naar aanleiding van 't gedane verbod, een brief aan den vicaris zelf uitgaan, om zijn hartzeer daar over te uiten: «Wel, mijn God!» schreef men er [3], «wat komt ons al over? Waar zullen wij oprechte Roomsch-Katholieken nu heen? Alles was op zoo goeyen voet: Vaâr Koetenburg te Amsterdam, Vaâr Groenhout, allebeî en de meeste Haarlemmers waren voor je, en ze zouwen in kort allemaal met hangende pootjens tot je zijn gekomen; te Uitert hadden ook al eenigen het rokjen omgekeerd en jou erkend; maar dit placaat zal ze weêr altemaal omzetten en van je doen afvallen! — (En) de hardste slag komt op jou, Hoogwaardig Heer! We hadden zoo gehoopt, dat we je na Pinksteren hier te land zouden gekregen hebben, en dat we van je geestelijke prentjes, die je geeft al waar je komt en formt, ook zouwen gehad hebben; in tien jaar en langer is hier nergens geformd; het is of het formsel geen Sacrement meer was! We hebben ook in lang hier geen bisschop hooren preêken; alle menschen verlangden na je, omdat ons gezeîd wordt, dat je zoo geleerdelijk en bewegelijk kunt preêken; maar nou is die kans verkeken, nou zullen we mogelijk dat geluk ons leven lang niet hebben! Wat zijn die Katholieken van Kleefsland gelukkig, daar je zoo dikwijls preêkt en formt; ze weten niet genoeg van je zedigheid en goedaardigheid en liberaalheid te spreken; byzonder de nonnetjens van Huisen, die eenvoudige zielen, die alles doen wat je begeert, die zweren wat ze niet verstaan, op jou zeggen. Mijn tranen bersten haast uit mijn oogen, als ik daarop denk, en hoor, hoe dat je ook te Emmerik en daar rondom als een heilig man van

---

[1] Zie boven, bl. 769.

[2] Zie *Hollands Klaeglied over het invoeren van het formulier*, enz. achter de *Bemerking over de handel der Jezuïten*, 1708), bl. 9.

[3] *Copye van een klagende brief*, enz. *aen die Hoogwste MenHeer* Adam Daemen *te Keulen*, z. j.

een ieder wordt geëerd. Gisteren vertelde me nog een Emmeriksman te Amsterdam, dat daar nou geen stijfkoppen en geen Jansenisten [1] meer waren, en dat, wie voor dezen openlijk voor Jansenius gepreêkt had, nou de felste daar tegen was, en hij voorleden Vasten het gebed van 40 uren van je gekregen en met grooten toeloop drie dagen achtereen gehouden had, om de Jansenistenpest in Holland uit te roeyen en om de rebellen te bekeeren. En nou zullen nog die verblinde Jansenisten komen, en je vragen: Adam, waar zijt gij? — en ze zullen met je spotten en je doen zeggen met den ongelukkigen eersten Adam: ik heb je stem uit Holland gehoord, en ik heb voor je hoogste indignacie gevreesd, omdat ik naakt was, en ik heb mij verborgen. Ach, Doorluchtig Heer, mijn hart moet van droefheid en spijt verkwijnen, dat je zulke affronten overkomen! Je bent immers niet naakt, je bent onze Vicaris; je bent bekleed met het hooge Aartsbisdom van Adrianopel, je zult nog wel Cardinaal van Rome worden; maar wij zijn te beklagen, die nou geen roomsche priesters meer zullen krijgen; och, wat raad met ons! — Mijn heer nuncius, en jij ook, hebt al goede zorg voor ons gedragen, en je hebt ons droevig verlies van de zeer eerwaarde paters der Sociëteit met het toezenden van Minderbroêrtjes vergoed: daar zijn er twee te Delft, een te Schipluî, een te Haastrecht, een te Haarlem, enz. gekomen, en al schreeuwen de Jansenisten daar zeer tegen, al maken zij ze uit voor kaapraven, voor vermomde Jezuïten, voor wolven, en ik weet niet wat, ze zijn er al vast in, ze toonen geen Zendbrieven als van haar Provinciaal, ze zeggen dat ze met jou en den nuncius niet te doen hebben. Maar wat raad is er nou? In het placaat wordt op nieuw verboden, dat geen geordende priesters of monniken binnen deze landen zullen vermogen te komen. Zoo zullen wij, Roomschen, mettertijd zonder geestelijke herders blijven zitten. Hoogeerwaardig Heer, wat zal ik zeggen? zou jij en de nuncius al die zwarigheden niet hebben kunnen voorkomen, met je wat rekkelijker en gevoeglijker jegens de Jansenisten te gedragen? Waarom zoo hard op dien eed op het Formulier aangedrongen? Ik was vóór een dag of twee bij een van je beste vrinden, en die zeî me, dat ze alleen zwarigheid maken, om dat formulier te bezweren, omdat ze dan zouden moeten zweren, dat Jansenius een boek geschreven heeft, en dat daar vijf ketterijen in staan, hetwelk geen punt van 't Roomsch-katholiek geloof is [2]; en

[1] "De Jansenist, harnekkig als muilezels, luistert doch na geen raad", heet het ook in 't *Klaeglied*, bl. 11.

[2] Het formulier luidde: "Ik onderwerpe mij onder de pauselijke bevelen van Innocentius X, en van Alexander VII, d'eerste gegeven den 31en Mei 1653, en de tweede den 16en Oct. 1656; en ik verwerpe met een oprecht gemoed en verdoeme de vijf stellingen of leerstukken, getrokken uit het boek van Cornelius Jansenius, genaamd *Augustijner*, in den zelven zin, in welken die schrijver beoogd heeft. En hierop doe ik mijnen eed; zoo help mij God, en dit Zijn H. Evangelie!" —

ik weet niet, waarom de nuncius, om rust en vredes wil van zulke dingen niet en zwijgt, latende een ieder daarvan oordeelen hetgeen met zijn gemoed overeenkomt. Vergeef mij, Hoogw. Heer, dat ik zoo vrij aan je schrijf, en neem het mij ten beste af, dat ik er dit nog bijvoeg: mij dunkt, dat de nuncius al te reê, al te licht, en al te onvoorzichtig met de bannen is; hij maakt zijn zelf en jou maar hatelijk en bespottelijk bij alle verstandige luiden. Daarom, dunkt mij, dat hij zijne bullen beter op stal hiel, en ze elders henen stuurde, daar ze meer gevreesd worden, en daar ze haar horens niet afstooten, gelijk hier». In een vertrouwelijk onderhoud liet men een pater-Jezuït en een Minderbroeder hun hart aan elkander uitstorten over den ongunstigen staat hunner zaken. «Och!» klaagde de eerste:

Och, lieve pater minderbroêr! wien zit de wreedheid zoo in de beenen,
Dat hij om de ellende van onze Sociëteit niet en zou weenen!
Is er nog eenen Kristenmensch, die met ons Paters niet en treurt,
Aan wie dit jammerlijke vertrekken zoo leiderlijk valt te beurt?
De honigbijkens van ons Sociëteit konden niet bedwingen hun oogen,
Toen ze ons Paters al schoorvoetende uit 't land zagen gaan,
Met meer spijt, geloof ik, als toen juist met geld belaân.
Ach, wat was dat een droefheid onder onze devoten,
Die ons liê zoo menigen zaksken geld toeschooten.
Ieder van hen woude graag een eigen pater houden in huis secreet;
Maar doch, ieder bemint zijnen eigen heerd, gelijk men wel weet,
En de HH. Staten en zouden's niet gedoogen,
En al gaan ze verkleed, ze loopen eindelijk een verspieër in de oogen,
M. Pater, ik beklaag ouliê ongeluk; —
'k Geloof, die slagen komen ouliê gewis onverwacht?
J. Wel moogde gij 't zeggen! wie had dat ooit gedacht?
Ons paters, hoogmoedig op haren gedurigen zegen,
Peinsden niet, dat het haar hier zoo zou loopen tegen.
Ik beklage 'k ik onze arme Sociëteit:
Nu raakt men dat lief hollandsch geldeken kwijt.
We zullen ons vingers niet meer blauw tellen aan de legaten;
Dat geldeken zal voortaan blijven in 't land van de HH. Staten.
M. Och, mochten ons arme breurkens nu maar krijgen het geld,
Dat aan uwe paters niet meer zal worden geteld!
Ons Paters hebben ook vrij wat te onderhouën,
We hebben in Brabant veel arme kloosters van mannen en vrouwen;
Die arme menskens hebben ook ieder een mond en een maag,
En om hen allen te spijzen is er zeer veel van nooyen,
En daar te land rollen zoo veel niet als hier de ronde Gooyen,
En daarom hebben ons oversten hier in 't land geern veel staciën,
En wij zoeken overal in te kruipen, 't zij met of zonder approbaciën.
J. Och, lieve pater, wat hebben we kwalijk gedaan,
Dat we dat eerste spelleken ooit hebben aangegaan!

We hoopten, dat Louïs het heele land zou inzwelgen,
En alle de Geuzekens gelijkelijk verdelgen.
M. O, paterkens, gijliê zijt intrigante gasten;
Nu vatte 'k ik, waarom de HH. Staten ouliê 't eerst aantasten.
J. Maar, lieve minnebreurkens, gijliê zijt ook nog niet vrij!
M. 't Is waar, we hebben 't land ook ontroerd door ratelen van sJansenisterij.
J. Ho, ho! dat zult gij liê ook nog al moeten bezuren.
M. Ja, die duivelsche sJansenisten zullen 't ons nog verduren.
J. Ba, 's ja's, we hadden immers zoo wel gehoopt,
Dat we door dien kwâ naam hun heel gezag zouën hebben gesloopt;
We hebben in Frankrijk veel door dien naam weten hatelijk te maken,
En daardoor hebben we weten meester te geraken;
We hebben daarmeê den Koning gekregen op onze hand:
Hij luistert naar ons, en dien wij willen jaagt hij uit het land.
We weten ons partij voor ons te doen buigen en knielen.
M. Wat wonder, uwe paters doen alles op naam van ijver der zielen!
J. Ja, voor wie 't gelooft is dit een krachtig instrument.
M. Maar de sJansenisten maken 't hier te land wel anders bekend:
Die boegres zijn meê fijn, al zijn ze niet van Loyola's benden.
J. Ja, wie Duivel had voorzien, dat zij 't op dien boeg zouën wenden! —
Wij dachten hen met het groot gezag van den Paus geheelijk over stag te zetten.
M. Ja, maar zij luisteren niet als naar zijn redelijke wetten;
Dat volk heeft de Heilige Oudheid al te wel bestudeerd,
Ze weten wel wat men daar van den Paus zijn wetten leert:
Geen pauselijke bul kan d' onnoozle schuldig maken,
En daarom is 't dat zij voor hun eer, en recht, en vrijheid waken.
J. We hebben 't evenwel al ver gebracht bij de gemeene liên.
M. O, die kunnen niet verder als hun neus lang zien;
Het domme volksken kan men haast brengen aan 't dolen,
De slechte liêkens hebben gemeenlijk 't verstand in de zolen.
Ze prijzen ons zuiver Roomsch geloof en ons gehoorzaam gedrag,
Maar 'k weet niet, of men op dit dom volk zich wel verlaten mag;
Want ze doen alles toch maar uit eenen blinden ijver,
Die drift zou haast verkoelen, als ze niet hebben eenen aandrijver.
J. Ja, men moet hen gedurig onderhouën door ophitsen en kwâ raad,
En spreken onophoudelijk van de 'sJansenisten kwaad:
"Ze zijn niet Roomsch- maar Staats-Katholijken,
Ze willen voor 's Pausen order niet wijken;
Ze zeggen, dat de Paus is eenen mensch,
Dat hij alles niet mag doen naar zijnen wil en wensch;
Ja, ze zeggen, dat hij ook zelf kan dwalen,
En dat de Pausen gedwaald hebben menigmalen;
Ze hebben vreemde gedachten van Ons Lieve Vrouw:
Ze zeggen, die helpt geen zondaar zonder berouw;
Ze houën ook zoo zeer niet van de aflaten:
Ze zeggen: afstand van kwaad zal ons 't meeste baten.

Ze maken niet veel werks van den heiligen riem en koord;
Ze zeggen: "wie heeft daarvan in ouwe tijen gehoord?"
Ze houën den spot met de gepriviligeerde saterdagen,
Ze willen geen heilig scapulier op de borst of rugge dragen;
Ze hebben geen devocie tot de Engelsche oefening,
Ze zeggen dat het geheel is een godslasterlijk ding.
Men ziet henliê nooit naar de heilige Portioncula loopen,
Ze lachen er meê, dat men zeît, dat men hem kan bedingen en verkoopen;
Ze gelooven niet aan de brooîkens van Sinterklaas van Tolentijn,
Ze willen zulke vizevarerij niet toeschrijven aan den vromen Augustijn;
Ze slaan ook weinig geloof aan de Heiligen-legende,
Ze zeggen, daar staan in leugens zonder ende;
Ze spreken gedurig uit het Heilige Testament,
Eveleens gelijk de Geuzekens, die dat zijn gewend.
Ze raden het volksken, dat ze den Bijbel ook zullen lezen.
Is dat geen nieuwe ketterij? Waar hoorde men dat voor dezen?" —
(Maar och!) de HH. Staten zijn nu al te wel onderrecht,
Dat het maar muitemakerij is, wat ze hebben uitgestrooid en gezegd.
We staan te boek voor een partij huichelaren,
En geslagen vijanden van 's Lands welvaren,
Zoodat ons praktijk en schijnheiligheid niet langer en geldt.
M. Gijliê hebt het zelf gedaan, dat het zoo staat gesteld,
Ze zullen ouliê Jezuïten daarom haast gelijkelijk zonder kaars uitluchten.
J. We hebben 't dan nog beter als Kock, die moest er uit vluchten.
(Doch) zoo de sJansenisten hier te landen triomfeeren,
Ze zullen onze wisselbank geheel onderstboven keeren [1].

Men toonde zich dan van de andere zij ook niet weinig op hen gebeten, en duwde hen in een vinnigen boetzang toe:

G'hebt zestig jaren lang ontroerd de Moederkerk,
En, vastgeworteld in uw boosheid, stijf en sterk
Beweerd, dat de achtste Urbaan, met Innocent de tiende,
En Alexander, hun navolger, niet verdiende
Geloofd te worden in hun oordeel over 't boek
Van d'Yperschen prelaat, geslagen met hun vloek,
Omdat het in heeft vijf verdoemde valsche leeringen,
Die kettersch zijn en boos. Wat schriften, wat verweringen
Hebt gij niet bijgebracht, om bij 't geloovig volk
Te krenken 't hoog gezag en uitspraak van Gods tolk,
Die Pieters stoel bekleedt? Hoe hebt gij liggen woelen,
Stijfzinnig in den drek van uw verdoemd gevoelen,

[1] Zie de *Openhartige Samenspraeck tusschen een Jesuït en een minnebroeder munnink, waerin sy, in confidentie, haer quade praktyken en schellemeryen naektelayk ontdekten*, z. j.

En alles bijgezet in 't duister en bij 't licht,
Dan bitter kermende en weemoedig van gezicht,
Beleefd en minzaam; dan ontsteld van lijfgebaren,
Om met de gunst van 't volk uw dwaalgeloof te paren!
Met wat blanketsel, met wat hulsels ijdlen schijn,
Om haar als dochter van den grooten Augustijn
Ten toon te voeren, heb ge uw dwaalleer niet doen pronken,
En als het echte kind van Paulus omgeklonken?
Hoe wordt nog dagelijks, afgrijselijk en snood,
De kerk van Nederland door u, met stoot op stoot,
Gebeukt! Hoe wordt, helaas! die stichtige gemeente,
Die eertijds blonk, gelijk een kostelijk gesteente
In 't louter goud, door u van al haar glans beroofd,
Haar trouw en eenigheid gespleten en gekloofd,
Terwijl gij, valsch van hart, door veinzen, door bedriegen,
Door dubbelzinnigheid van woorden, en door liegen,
Uw wederspannigheid bewimpelt en verbloemt,
Als gij den Roomschen Paus Gods Stedehouder noemt,
En hem als opperhoofd der Kerk erkent, doch looslijk
De onfeilbaarheid ontneemt aan zijn besluit, en booslijk
Gehoorzaamheid ontzegt, zoo lang uw ijdle waan,
Uw onverwrikbaar brein, en hebzucht onvoldaan,
Bij Pieters stoel niet vindt een uitspraak tot haar voordeel! —
Neêrlandsche Priesterschap, let op uw schip, en wend
Uw stevens naar 't bevel van d'Admiraal der kerke! —
Nooit heeft een trouw soldaat van Kristus zich verstout,
Te schenden 't heilig recht van Zijn gewijden standerd,
Maar met een dapper hart altijd voor 't nooit veranderd
Gezag des hoogsten Stoels gestreden, om den band
Van eenheid des Geloofs te houden in zijn stand [1].

Bleek die eenheid zoo in de moederkerk gebroken, bij de hervormde dochter lagen herders en leeraars, bij voortduring, niet minder met elkander overhoop. De rechtzinnige Voetianen, die in den stadhouderlijken tijd over 't algemeen den boventoon gevoerd hadden, waren thans minder in tel. Een hunner ijverigste voorstanders, de utrechtsche professor Leydecker, hoorde zich dat in een openbaren «brief» door een zoogenoemd «vriend» verwijten, die hem over zijn houding tegen de Coccejanen danig de les las, «nu die roede van den schoorsteen was, en men met een ongekrenkt gemoed den Staat naar de vrije grondwetten» — als hij zich uitdrukte — «geregeerd zag. Want zeg eens» — beet hij hem toe — «wat hebt gij uitgerecht eerst met het woelen tegen de Carteziaansche filozofie, daarna tegen Coccejus, en honderd jezuïtsche

[1] Zie *Boetbazuyn voor de Jansenisten*, *door* F. F. (Gedrukt, *anno* 1707).

streken, als dat gij nu staat en kijkt als gekken! De Stadhouder vallende, vallen alle de zaken en het gebouw van dertig jaar plotselijk ter neêr, dewijl het geen fondament noch in waarheid noch in godsvrucht heeft; daar de Cocceaansche partij, tot een onweêrsprekelijk bewijs harer voortreffelijkheid en op waarheid gegronde uitnemendheid, onder de hardste verdrukkingen aanwies, dagelijks zelfs door overloopers van uw kant versterkt wierd, en nu door Gods zegen triomfeert. En zeker velen van uwe partij beginnen zich daar naar te schikken, en krijgen òf door overtuiging òf door de tijdsgelegenheid beter gedachten van hare broederen Coccejanen; gij alleen blijft den ouden zang zingen, en warmt dagelijks den zoo dikwijls voortgezetten kost op, dat er elk van walgt; gij, vervoerd door een lasterzucht die geen weêrgade heeft, maakt de Coccejanen voor land- en kerk-verdervers uit, zettende de overheden aan, om die leere te verhinderen, dat ze niet als een kanker voort ete. Gij, die uw leven door, een beroerder van ons Israël geweest zijt, verweet haar, die, onder het juk zuchtende, stil en lijdzaam de waarheid betrachtten, dat zij beroerders waren, die, gelijk over negentig jaren de Arminianen, het Land zouden in onrust brengen. Nu dacht men immers, dat Uw Ed. zijn gal uitgebraakt hebbende, en de tijden zoo favorabel niet schijnende, zou rusten; — neen, gij gaat den ouden gang: ze moeten dwaalgeesten zijn, of ze willen of niet» [1]. Zoo dacht er ook de voetiaansche ouderling en Doctor in de beide rechten Dirk van Batenburg over, die een schriftelijk verzet tegen hun leer en leven in druk gaf: «Och, was de twist maar over kleinigheden!» riep de man in zijn jammer en ergernis uit; «maar zulke gewichtige stukken der kristelijke religië! Hier komt het op aan. Merkt dit, mogendheden, leeraren, ouderlingen, diakenen, ledematen: de geheele gereformeerde Godsdienst wordt bestreden, is in gevaar! Waakt! strijdt! staat! Houdt u mannelijk voor de goddelijke waarheden des Evangeliums, of 't is gedaan met de gereformeerde kerke in Nederland, en vervolgens met het Land!» En niet minder dan hun leer, wekte hun leven zijn rechtzinnig afgrijzen en toorn. «Zulken leer, zulken leven», schreef hij: «God straft dwalingen met loslating ten opzichte van het leven. Die de waarheid niet heeft, wordt er niet door vrij gemaakt, kan er ook niet in wandelen. Oude lieden, die vóór de Coccejaansche tijden geleefd hebben, en nu onder de Coccejaansche tijden nog leven, betuigen eenparig, dat die tijden met malkander niet zijn te vergelijken, dat ze verschillen als dag en nacht. Toen was er een dienst, die bekwaam was tot stichting; men hoorde bondige Godgeleerdheid: Kristus, 't Evangelie, 't Geloof, de Bekeering, de Godzaligheid werd wel eenvoudig, maar klaar, naar waarheid en krachtig gepredikt en aangedrongen. Van dat alles is de Coccejaansche dienst ontbloot. De predikanten, hun vrouwen en kinderen, gingen eerbaar en nederig gekleed, waren deftig, hadden ont-

[1] *Brief van een vriend aan Dr. Melchior Leidecker.*

zag bij groot en klein: maar nu ziet men de predikanten met lange pruiken, en die gepoeyerd, zoodat mantel en kleêren daarvan bestoven zijn; men ziet ze veel bij de grooten en dames; daar speelt men den *seigneur tout-à-fait*, als of men mede wat groots was. De predikantsvrouwen gaan gekleed als mevrouwen van staat; voor de kinderen is geen *fontange* te hoog, geen boezem te naakt, geen mode te nieuw, geene kleur te wild; ze zijn tot belaching en verachting van een ieder. In somma, de wereld in top; en waarom niet? Ze zijn tot vrijheid geroepen. Toen was 't dansen, spelen met kaart en teerling een afgrijzen; nu is dat alles geoorloofd; men pleit er voor; alles is nu vrij. Toen was men devoot; nu woest. Opdat men door de nederigheid, oprechtheid, en deftigheid van de rechtzinnigen niet bestraft en veracht zou worden, zoo maakt men de Godzaligen uit voor geveinsden, schijnheiligen, muggezifters, en al wat leelijk is. Opdat de coccejaansche predikanten niet in verachting komen, maakt men de rechtzinnige uit voor weetnieten; het aandringen op de Godzaligheid noemt men spottend zedelesjens. Braaf! zoo zijn ze dan vijanden van kristelijke zeden. 't Heidensche verstaan ze, daarom lasteren ze dat ze niet verstaan. En och, dat de ijdelheid, de wereldsgezindheid, de pracht, de woestheid, die door de Coccejanen is ingevoerd, onder hen gebleven waren; maar helaas! 't is door hen overgebracht tot de rechtzinnigen. Zoo die voorgingen, zijn deze gevolgd in vele zaken; de wereld heeft de kerke overstroomd. Daar is uitwendig nu geen onderscheid tusschen wereld en kerke. O, desolate staat! — Ik protesteer voor God, voor de heilige Engelen, voor de geheele gereformeerde kerk, voor allen die buiten zijn, Papisten, Mennisten, Socinianen, Arminianen, Lutheranen, voor de geheele wereld; ik protesteer tegen de boven getoonde leeringen en leven der Coccejanen, en tegen het dulden van genoemde dwalingen in de kerk. Ik protesteer, totdat er verbetering kome; maar waar zal ze van daan komen? Goede raad is hier dier. Men heeft het gemak lief; men wil zich in den strijd niet mengen; men zou te veel handen op zijn hoofd krijgen; men ziet schade en schande te gemoet. Wou de reformacie van zelf komen, men zou ze wel wenschen. Soevereine en ontzaggelijke Mogendheden, ieder in zijne Provincie, wiens Mogendheid en Heerlijkheid van u afstraalt in de Generaliteit! Laat mij toe, dat ik mij, in de diepste reverencie, voor u nederbuige in dankbare erkentenis, dat Uwe Mogendheden de kerke van den Heere Jezus hebben genomen onder uwe bescherming. Laat het u (dan) niet mishagen, dat wij de kerk in haar erbarmelijken staat aan u vertoonen, en hulp verzoeken. De kerk is een weerlooze duif, heeft geen lichaamlijke wapenen; zij ziet er bedrukt, beschreid, gehakkeld, gescheurd, bemorst uit; zij ziet om en om, of er iemand zij, die zich over haar ontferme, haar de hand toereike, haar te hulpe kome. Nu dan, o vaders, op wie naast God ons oog is, komt toch de zinkende kerk te hulp! God-almachtig heeft u niet alleen tot Oppermogendheden gesteld over deze gezegende vrije, vereenigde Nederlanden, maar

u ook begenadigd, voedsterheeren te zijn van Zijne kerk, Zijn bemind volk, Zijn troetelkind. Die aan Zijne kerk goed doen, aan die doet God goed; die de kerke lief hebben, die heeft God lief. Gij hebt ze onder Uwe bescherming genomen, en tot hiertoe voor haar zorg gedragen, hoort dan nu naar de schreyende stem der kerk, tot u roepende: Vaders des Vaderlands, onze voedsterheeren, erbarmt U over mij! Laat toch niet toe, dat de grove, zielverdervende, kerkvernielende dwalingen langer en verder doordringen! Weert het door Uwe macht; beschermt dadelijk de oude orthodoxe Theologie, of 't is gedaan met de kerk in Nederland! Nu is er nog hope van redres; wacht men langer, 't zal te laat zijn; de kerk is waarlijk aan 't zinken; zij steekt u de weerlooze handen toe, terwijl zij zinkt. Kunt gij, o Vaders! aanzien, dat de kerk, die in Nederland uit het bloed onzer voorouderen is opgekomen, en door hun bloed is beschermd, in onze tijden uit Nederland verdreven zou worden, en in Nederland zou ophouden? Hoe Nederland alsdan bestaan zou, is niet te begrijpen: de fondamenten weggerukt zijnde, stort het gebouw in!» [1]

De Staten lieten hem «protesteeren» en onheil spellen, zonder zich, na hunne laatste vermaningen tot vrede onder de godgeleerde heethoofden op kansel en leerstoel, met hun geharrewar te moeyen. In Zeeland en Overijsel waren in de voorgaande jaren enkele leeraars, als Van Hattem en Leenhof, als slachtoffers van een averechts opgevat Spinozisme uit de kerk geweerd, en stonden, met hun geestverwanten, ook bij de Coccejanen in een slechten reuk; daar dezen in dat opzicht zich geheel bij de Voetianen aansloten, en hen, als de Socinianen en andere «dwaalgeesten», verfoeiden.

Intusschen waren met het najaar, en toen het krijgsrumoer allengs een einde ging nemen, de wederzijdsche overleggingen omtrent den vrede weder ter sprake gebracht, en had zich Petkum met de taak belast, den Raadpensionaris omtrent een nader onderhandeling, in den loop van den winter, te toetsen [2]. Voor Frankrijk had zich in den laatsten veldtocht de treurige staat van zaken bestendigd, en niet ten onrechte kon men het «verzuchtingen» in den mond leggen, die daarvan de sprekende uitdrukking waren:

Quel renvers de mon sort, quel foudre, quel tonnerre
Me tombe sur le bras dans cette triste guerre!
Mon triomphe est à bas, tout est perdu pour moi,
Mes puissants ennemis me vont donner la loi.
Le soleil autrefois brillait dessus mes armes,
Mon redoutable nom mettait tout en alarmes,
Et seul je n'étais pas inégal à plusieurs [3].

---

[1] Zie *Ouderlings Protest en Raed tegen der Cocceanen Leere en Leven, door* Didericus van Batenburg, J. U. D. (Franeker, by Evert Jansze, 1709).

[2] Zie Torcy *Mémoires*, II. p. 182, en Coxe *Memoirs*, III. p. 31.

[3] *Nec pluribus impar*, Koning Lodewijks bekende Zon-devies.

Hélas, quel changement! Ce temps n'est plus, Messieurs!
A présent j'ai pour moi l'Espagne et la Bavière;
Mais au lieu d'avancer je recule en arrière,
Je suis battu partout. Je me flattais du Nord,
Mais le combat d'Ucraine a dérangé mon sort:
Suéde était mon espoir pour soutenir ma vie,
Lui-même, bien frotté, s'est sauvé en Turquie [1].

Inderdaad was de onbesuisde heertocht van den even avontuurlijken als stijfhoofdigen Zweedschen Koning door 't moscovitische Rijksgebied op de schroomlijkste nederlaag neêrgekomen. Na den vrede met Saksen was hij, in plaats van zijn door den Tsaar geteisterde Oostzeegewesten te gaan bijstaan, met een goede 30,000 man den weg naar Moscovië zelf ingeslagen, had zich, na in Juny 1708 Grodno en Wilna vermeesterd te hebben, over de Berezina begeven, om op Smolensk los te trekken, was te Golotzin en Dobroë, in een paar bloedige gevechten, verwinnaar gebleven, en, daardoor in zijn overmoed gesterkt [2], in steê van te Mohilek zijn legeroverste Lewenhaupt, met versche troepen en voorraad in aantocht, te verbeiden, op aandrang van den kozakken-hetman Mazeppa, in verbond met dezen, de Ukraine ingetrokken, en had zoo den Tsaar gelegenheid gegeven, Lewenhaupt in October bij Liesna aan te tasten, en, in spijt van zijn manmoedigen weêrstand, met opoffering van al zijn geschut en voorraad, tot den aftocht te dwingen. Karel rukte inmiddels voort, zonder van Mazeppa's kozakken den bijval te ervaren, hem door dezen voorgespiegeld; nauw een zesde van de hem toegezegde 30,000 sloot zich bij hem aan, terwijl zijn eigen troepen, door de felle winterkoû gekweld en bevroren, aanmerkelijk dunden. Bij Pultawa vatte hij in 't voorjaar stand en sloeg het beleg voor die stad, die nu door Mensikoff met wat manschappen werd bijgesprongen, en tot welker ontzet Peter zelf met zijn heermacht kwam aanrukken. Den 25^{en} Juny van dit jaar met 60,000 man en 72 stukken geschut aangekomen, moest het hem licht vallen de omstreeks 29,000 Zweden met hun vier veldstukjens te omcingelen, en drie weken later, den 8^{en} July, geheel te verslaan. Karel zelf, die bij een nachtelijke verkenning aan den enkel gewond was, en slechts in een draagstoel bij den slag kon tegenwoordig zijn, mocht zich slechts met een paar duizend man, waaronder Mazeppa, in een overijlde vlucht, de Dnieper en Bug over, op Turksch gebied redden, waar hij binnen de wallen van Bender toevlucht vond. Lewenhaupt, die het zijne gedaan had, om de verdere verstrooide troepen te verzamelen, zag geen kans hen, van alles beroofd, door 't vijandelijke land te voeren, en moest zich met een 16,000 man overgeven, van welke de meesten hun vaderland

---

[1] *Soupirs de la France*, z. j.

[2] "His continuous successes", als Marlborough wat later in een schrijven aan Godolphin opmerkte, "and the contempt he has of his enemies, have been his ruin". (*Memoirs*, II. p. 480).

nimmer terug zagen. Alle uitzicht van dezen kant voor Frankrijk was dus waarlijk wel geweken, en zijn verzuchtingen niet ongegrond. En even rechtmatig kon het verder, in zijn klaagtonen voortgaande, betuigen:

Pour comble de malheur, je n'ai plus mes finances
Pour l'entretien secret de mes correspondances
Avec les étrangers qui vont m'abandonner,
Parce que je n'ai plus d'argent à leur donner:
Mon conseil est muet pour dire aucun remède
Qui puisse rétablir le mal qui me possède; —
Il faut donc, malgré moi, recourir à la paix.

Zijn om raad aangeroepen arts — «Voyez, mon médecin, mon mal est il curable?» — weet dan ook geen anderen te geven, maar zegt ronduit:

Madame, en vérité, vous n'êtes par fort bien;
Vous êtes, par ma foi, malade comme un chien;
Le pouls est languissant; c'est une maladie
Qui vient d'ambition: elle a coûté la vie
A bien des Potentats qui de premier abord
Voulant tout engloutir, ont avalé la mort.
Son propre est de chercher la ruse et la querelle
Le trouble est son plaisir; pour une bagatelle
L'épée est à la main, et, pour vous dire vrai,
Ceux qui en sont atteints ne sauraient vivre en paix.
C'est là tout votre mal: vous l'avez dans la tête
Depuis longtemps, car vous suscitez la tempête
Parmi tous vos voisins *et* pour vous enrichir,
En les faisant périr, *et* pour vous agrandir.
Faut-il donc s'étonner de votre défaillance?
Qu'on s'arme contre vous, que la grande Alliance
Vient arrêter le cours et la rapidité
De conquérir toujours avec iniquité?
Or, puisque j'ai l'honneur de vous servir, Madame,
Que je connais le mal jusqu'au fond de votre âme,
Le remède est la Paix; demandez le pour bon
Et pour l'avoir purgez l'Espagne de Bourbon;
Contentez les Anglais, contentez l'Empereur,
Et quant aux Hollandais, qui ont toujours à coeur
D'être éloignés de vous, prenez un vomitoire,
Pour rendre aux Pays-Bas ce que la vaine gloire
Vous a fait engloutir par force et trahison,
Et je ne doute pas de votre guérison.

Vrede moest het dus in elk geval worden, en op Koning Lodewijks aandrang, door Petkum, gaf Heinsius zijn geneigdheid te kennen, nieuwe onderhandelingen aan te

knoopen, waarbij het netelige art. 37 het hoofdonderwerp van bespreking vormen zou, en die tusschen een viertal fransche en hollandsche gemachtigden in 't geheim aan den Moerdijk gevoerd zouden worden. Den 9^{en} Maart 1710 kwamen van fransche zij de Veldmaarschalk Huxelles en de abt de Polignac derwaarts, en vonden er een Statenbode, die hun berichtte, dat de HH. Van der Dussen en Buys hen in een jacht op stroom lagen te wachten, van zins onmiddelijk de beraadslaging 't zij in 't jacht, 't zij aan den wal aan te vangen. De fransche Heeren verkozen 't eerste, en werden nu door de hollandsche aan den wal verwelkomd, en daarop aan boord genomen, waar zij nog twee andere vaartuigen in de nabijheid vonden, één voor 's Konings gemachtigden, het andere voor hun gevolg bestemd, zoo zij mochten wenschen alles binnens boords af te doen, en zich niet liever naar Geertruidenberg te verplaatsen, waar alles voor hun verblijf was ingericht [3]. Daartoe werd nu dan ook den volgenden dag besloten, doch op dezen eersten al aanstonds drie uur lang geredekaveld, en het eerst door Buys het woord gevoerd, om de rechtmatige eischen der bondgenooten breedvoerig uit een te zetten, en de tegenwerpingen der fransche Heeren te weêrspreken. Zonder vrucht natuurlijk, daar men van weêrszijden op zijn stuk bleef staan, gelijk die Heeren vervolgens dan ook, in hun eerste verslag aan hun Koning, al aanstonds hun meening niet ontveinsden, dat de onderhandeling niet veel baats zou geven. De hollandsche gemachtigden gingen hunnerzijds in Den Haag berichten, dat de fransche hen wel hadden zoeken te overtuigen van het belang der bondgenooten bij een vrede met Frankrijk alleen, zonder Spanje; doch dat zij daarop hadden meenen te moeten antwoorden, dat die nog altijd onaanneemlijk bleef, en zij, in plaats van louter beloften tegenover Spanje, Frankrijks krachtige medewerking verlangden, om het Filips voor Karel te doen ontruimen. Waarop de anderen, ofschoon onder betuiging van 's Konings oprechte zucht naar vrede, hernomen hadden, dat men hem onmogelijk kon vergen, zijn kleinzoon den oorlog te verklaren of maatregelen van geweld tegen hem te nemen, en dat het eenigste middel, om Karel het koninklijk gebied in Spanje te verzekeren,

---

[1] De dagteekening van 9 *Mei* bij Torcy, sedert gedachteloos nageschreven, is slechts een drukfout (*Mai* voor *Mars*), die bij de verder vermelde dagcijfers terstond in 't oog valt. Verg. ten overvloede den *Europ Merc.* op dit halfjaar, bl. 238, en Coxe *Memoirs*, p. 32, ff.

[2] Torcy, *Mémoires*, t. pl. p. 185.

[3] Meer vermakelijk dan nauwkeurig is de voorstelling door Topin (*L'Europe et les Bourbons*, p. 201) van de zaak gegeven, als van "le choix entre le yacht lui-même et *un hameau*, *habité par* quelques pêcheurs seulement, depourvu de toutes ressources, et dont le nom serait à jamais resté inconnu sans ces conférences". (En die van 1577 dan?) "C'est à son isolement même et à son conplet abandon que Gertruydenberg doit sa célébrité; car c'est ce qui lui valut le privilége d'attirer l'attention des ministres de la Hollande". Juister sprak Torcy (p. 899 S.) van de "petite ville fermée", en de "commodité des logements", er, naar hun eigen betuiging, aan de gevolmachtigden verschaft.

de afstand van Filips zou zijn van een uitheemsch deel daarvan, gelijk Napels en Sicilië; daardoor alleen zou verdere bloedstorting voorkomen worden, en het gevaar vermeden van, bij een wisseling van den krijgskans, op minder voordeelige voorwaarden dan dit, later vrede te sluiten. Van hunne zij was daarop echter ten antwoord gegeven, dat zulk een verdeeling van 't spaansche landsgebied niet alleen met de onderlinge verdragen der bondgenooten in weêrstrijd was, maar ook met de punten in Den Haag vroeger beraamd; terwijl zij nu, alleen naar Geertruidenberg gezonden waren, om te hooren wat men omtrent het 37e dier punten nader voor te stellen had, doch met geen last over iets anders te onderhandelen. Marlborough, die even te voren weêr uit Engeland overgestoken was, Townshend, en Sinzendorf waren met Heinsius en de Statenleden voor 't buitenland saamgekomen, om dit verslag aan te hooren; en Sinzendorf verklaarde zich daarop schriftelijk ten sterkste tegen het fransche voorstel, daar het Huis van Oostenrijk nimmer zou toelaten, ook maar het minste gebied in Italië aan dat van Bourbon af te staan; gelijk even zoo Koning Karel en de Hertog van Savoye, die zelf op Sicilië vlamde, zich daar tegen lieten hooren [1]. Daar de mondelinge onderhandeling uitsluitend met de hollandsche Heeren plaats had, werden dezen en hun machtgevende landgenooten door de fransche als de eigenlijke drijvers beschouwd en, waar zich de gelegenheid aanbood, bejegend, en moesten, zoo nu als later, menig spijtigen uitval van hun gekrenkte trots verduren [2]. Bij hun terugkomst te Geertruidenberg, en terwijl ook de fransche gemachtigden nader last van hun Koning erlangd hadden, werd het weinig vruchtdragend overleg hervat. Ook Petkum maakte daarop een uitstap naar de onderhandelplaats, en zocht, van daar naar Den Haag gekeerd, de vertegenwoordigers der drie hoofdmogendheden, Heinsius, Marlborough, en Sinzendorf, voor de fransche voorslagen te winnen. In deze werd nu gerept van den afstand van Napels en de toscaansche kuststeden of van Arragon aan Filips, doch niet zonder zekerheid van den kant der bondgenooten, voor het nakomen der vastgestelde vredepunten. Buys en Van der Dussen gaven toen hun bevreemding over een dergelijk verlangen te kennen, en verzochten integendeel een juiste, duidelijke, en bepaalde verklaring van Frankrijk zelf, wilde dit de onderhandelingen niet door hen zien afbreken. Den Franschen werd daarop veertien dagen uitstel toegestaan, en na afloop daarvan, op nieuw te Geertruidenberg beraadslaagd, zonder dat evenwel — tot hernieuwde bevreemding der beide Hollanders — iets anders werd voorgesteld, dan

---

[1] Coxe, *Memoirs*, III. p. 33.

[2] Zie bij Topin t. pl. p. 208, die zelf geheel in hun tooneelmatig opgeschroefden toon valt, en dien nog overdrijft: "ni la solidité des arguments", schrijft hij o. a., "ni la sévère grandeur du langage n'étaient capables de leur faire abandonner une tactique barbare, et les efforts les plus généreux devaient se briser contre l'opiniâtre dureté de ces parvenus de la victoire".

reeds vermeld was. Marlborough was inmiddels reeds naar 't leger vertrokken, en zij namen dus de vrijheid daarop te wijzen, bij hun niet onnatuurlijk verzoek naar de zekerheid, door Frankrijk in plaats van het zoo hatelijke 37e punt te geven. De fransche Heeren beweerden daarentegen, dat zij verschillende denkbeelden tot verkrijging van den vrede geopperd hadden, en zich verwonderden van de bondgenooten geen tegenvoorstellen te vernemen. Weder scheidde men toen, en werd nu in Den Haag overeengekomen, door Petkum aan de beide Franschen te laten schrijven, dat, daar zij niets hadden voor te slaan, en de bondgenooten zelf hun niets anders hadden meê te deelen, de onderhandelingen nutteloos waren gebleken. Zij gaven hem den 4en Mei ten antwoord, dat zij, geen nieuwe voorstellen hebbende, de terugkomst der hollandsche gemachtigden zouden verbeiden, om òf nader opening te erlangen, òf hun afscheid te nemen. In Den Haag vond men 't echter niet noodig, op deze onbestemde verklaring nogmaals een keer naar Geertruidenberg te laten doen, en gaf daar door Petkum den Franschen kennis van, die hem toen terug schreven, dat zij zich dan tot hun vertrek zouden vaardig maken. Niet lang evenwel duurde het, of zij meldden den Raadpensionaris zelf, dat zij tot nieuwe voorslagen gemachtigd waren, en dus op nieuw met beide hollandsche Heeren in overleg wenschten te treden. Tegen 't eind der maand naar Geertruidenberg teruggekeerd, vernamen dezen toen, dat Filips zich met Sicilië, Sardinië, en de toscaansche plaatsen vergenoegen zou, doch kregen, op hun aanvraag naar de zekerheid voor zijn afstand van Spanje en de Indiën aan Karel, slechts een vrij nevelachtig bescheid, en verheelden toen hunne meening niet, dat de fransche Koning, door dergelijke aanbiedingen, blijkbaar de onderhandelingen maar te rekken zocht, om zijn onderzaten den last van den oorlog slechts wat minder bezwarend te maken, doch geene oprechte zucht naar vrede bleek te toonen; waarom de bondgenooten wel gedrongen zouden zijn, de onderhandelingen voor goed af te breken. Men scheidde nu, om nogmaals naar Versailles en Den Haag tot inwinning van nader naricht te gaan. Het gedane verwijt, dat Lodewijk slechts tijd zocht te winnen, was te minder ongegrond, als in Engeland de regeering hoe langer hoe meer in handen beloofde te komen van gansch anders gestemde staatslieden. Den 16en Juny werden toen, op een nader schrijven van Frankrijk, nogmaals de onderhandelingen hervat, en, daar het laatste voorstel gebleken was, weinig of geen bijval — met name bij Savoye en Oostenrijk — te vinden, betuigden nu de Franschen, dat Frankrijk zich tevreden zou stellen met den afstand aan Filips van Sicilië en Sardinië, en Koning Lodewijk zich alle moeite zou geven, hem zich daarmeê te laten vergenoegen; zoo hij zich echter niet binnen vier maanden liet overhalen, zou zijn koninklijke grootvader zelf den bondgenooten het noodige geld beschikbaar stellen, om hem er door wapengeweld toe te noodzaken. Nadat men in Den Haag van dit voorstel had kennis genomen, liet men den franschen Heeren door Petkum weten, dat het niet aanneemlijk was, daar men dan

wel vrede met Frankrijk zou hebben, doch met Spanje in oorlog bleef; dat men dus ook op de toezegging der ontruiming van Spanje bleef aandringen, vóór men tot bespreking der verdere punten wilde overgaan. Veertien dagen lang liet zich het antwoord hierop wachten. Toen lieten beide fransche Gemachtigden den Raadpensionaris om een nieuw onderhoud met de hollandsche vragen, dat den 13en July plaats had. Het leidde tot niets, dan eenige onaangenaamheden van weêrszijden. Buys, die het woord vatte, verklaarde, dat de bondgenooten bij hun gevoelen bleven, de fransche Koning zich met de taak belasten moest, òf den spaanschen over te halen van zijn gansche rijksgebied afstand te doen, òf hem daartoe met wapengeweld te dwingen. Het toegezegde geld gaf daarvoor geen genoegzame zekerheid, en alleen de volledige tenuitvoerlegging der ontworpen bepalingen zou die verschaffen kunnen; binnen twee maanden zou dat moeten volbracht zijn, en na afloop daarvan het bestand een einde nemen en de oorlog hervat worden. Legde zich Frankrijk daarbij neêr, dan hadden Van der Dussen en hij verlof, nog over het aandeel te onderhandelen, dat men Filips wel van dat gebied zou willen afstaan, en de verder zich nog voordoende vraagpunten te bespreken. Als een bondgenootschappelijke gunst zeiden beiden voorts in dat geval nog toe, dat de hulptroepen in Catalonië en Portugal, in vereeniging met de fransche, die twee maanden lang werkzaam zouden zijn, om Filips, des vereischt, tot zijn plicht te brengen [1].

Beide fransche Heeren meenden best te doen, met daar voorloopig het zwijgen toe te bewaren, en de hollandsche stonden hun veertien dagen toe, om er het antwoord van hun Koning voor in te winnen, en dan een nieuw, maar tevens laatste onderhoud te hebben. Dat antwoord liet zich echter geen veertien dagen wachten, en dat onderhoud greep niet meer plaats. Nog geen week toch na dit voorlaatste, dat werkelijk het laatste zou worden, werd, als 's Konings meening omtrent het hem gedane verslag van 't verhandelde, den Raadpensionaris reeds kenbaar gemaakt, dat hij zich onmogelijk tot de gevorderde tenuitvoerlegging kon verbinden, en de bondgenooten, door dat te verlangen slechts toonden, alle vredesonderhandeling te willen afbreken. Een langer verblijf in Geertruidenberg, schreven zijn beide Gemachtigden, zou geheel onnut zijn, omdat de bewindvoerders der Republiek overtuigd bleken, dat hun belang meêbracht, den vrede van een onuitvoerlijke voorwaarde afhankelijk te stellen. En hoe vurig hun Koning ook verlangen mocht, de rust aan zijn volk te verschaffen, zou het hem minder zuur vallen, den oorlog — waarvan men anders wist, door welke opofferingen hij er gaarne het eind van had willen koopen — nog tegen dezelfde vijanden voort te zetten, die hij nu tien jaar lang bestreden had, dan er zijn kleinzoon nog aan toe te voegen, en roekeloos de vermeestering van geheel Spanje

[1] Torcy, t. pl. II. p. 256, s.

en de Indiën, en nog wel binnen twee maanden, op zich te nemen, met de zekerheid tevens zijn vijanden versterkt te zien met al de plaatsen, die hij hun zou moeten afstaan, en bij gevolg in staat, tegen hem zelf de nieuwe wapenen te keeren, door hem in hun handen te stellen. «Ziedaar», zoo besloten zij, «Mijnheer de Raadpensionaris, het stellig antwoord, dat ons de Koning gelast heeft te geven op de laatste voorslagen der Gemachtigden. Wij doen dat binnen zes dagen, in plaats van de veertien, ons als een gunst toegestaan. Deze spoed zal u ten minste doen zien, dat wij u niet zoeken te leuren, en dat, zoo wij een onderhoud gevraagd hebben, het niet was, om dit in 't oneindige te rekken, maar om niets over 't hoofd te zien, wat tot vrede leiden kon. Wij gaan met stilzwijgen de verontrustende houding voorbij, tegen ons in acht genomen; wij zeggen niets van de beleedigende vlugschriften, vol onjuistheden en laster, die men tijdens ons verblijf heeft laten drukken en verspreiden, om de gemoederen te verbitteren, die men wenschte te verzoenen. Wij beklagen er ons zelfs niet over, dat men, tegen de openbare trouw en in spijt van dikwerf herhaalde klachten, alle brieven, die wij ontvingen of schreven, geopend heeft. Wij hebben er althans het voordeel uit getrokken, dat het voorwendsel voor die onwaardige bejegening bleek ongegrond te zijn, en dat men ons niet verwijten kon, iets hoegenaamd tegen het recht der volken, dat men ten onzen opzichte schond, misdaan te hebben. Doch het is voor ieder duidelijk, dat men, belettende ons in onzen kerker te bezoeken, allermeest vreesde, ons verholen waarheden te zien aan 't licht brengen» [1].

De Staten, van dit schrijven door Heinsius in kennis gesteld, besloten het in een breedvoerig schrijven hunnerzijds te beantwoorden, en dit met het andere in druk te laten uitgaan. Daarin betoogden zij, dat de vijand sinds lang gezocht hebbende in onderhandeling te komen, men daar van den kant der bondgenooten niet toe had kunnen overgaan, zonder ettelijke punten voor te stellen, waarvan men bij den vredehandel uitging; dat het voornaamste daarvan geweest was de afstand van Spanje en de Indiën aan Koning Karel III; dat het dus ook geen bevreemding kon baren, dat men daarop vooral was blijven staan, en men volkomen zekerheid begeerd had, het te zien nakomen; dat men zulk een zekerheid alleen in het beruchte 37e punt had meenen te vinden, en dit dus ook het hoofdonderwerp der laatste bijeenkomsten geworden was, en men alleen had voorgeslagen, om, bij Frankrijks verwerping van dit, een andere zekerheid in de plaats te stellen; dat de daaromtrent gedane voorstellen echter geen van allen tot dat doel konden leiden; dat men echter met de meeste recht dien afstand gevorderd had niet alleen van Hertog Filips van Anjou, als bezitter, maar ook van Koning Lodewijk, die hem, tegen de plechtigste verdragen in, in dat bezit gesteld had, en dien geen voorgewende of werkelijke onmogelijkheid aan zijn verplichting in

---

[1] Meêgedeeld bij Topin, t. pl. p. 217, aant.

dat opzicht onttrekken kon; dat Zijne allerkristelijkste Majesteit daar ook wel van overtuigd moest wezen, daar Zij anders, vóór men nog aan 't onderhandelen ging, zelf niet dien afstand had kunnen toezeggen; terwijl, ware dat niet het geval, een der fransche staatslieden, met wien men in 't vorige jaar onderhandeld had, niet gezegd kon hebben — als hij deed — dat Koning Filips wellicht nog reeds eer te Versailles zou zijn, dan hij; dat uit een en ander volgde, er in de laatste samenkomst te Geertruidenberg niets anders was verlangd, dan wat van den aanvang af gevorderd was, en men dit dus niet als iets nieuws, ongehoords, onrechtmatigs, en onuitvoerbaars mocht afschetsen; dat men de voorslagen door de Gemachtigden gedaan, ook niet als met zich zelf in weêrstrijd mocht beschouwen, daar ze altijd verondersteld hadden, dat het voorstel tot verdeeling van 't spaansche rijksgebied op voorwaarde gedaan was, dat, vóór het aangenomen werd, alle bezwaren der overige punten waren weggenomen; dat er ook wel zeer over de hardheid geklaagd werd, voor den Koning van Frankrijk in die verplichting tot beoorlooging van zijn kleinzoon van Spanje gelegen, maar men te gelijker tijd vergat, welke hardheid er voor de bondgenooten in die toeëigening van Spanje voor den Hertog van Anjou gelegen was: dat die Koning, als hij 't maar ernstig voornam, er dien Hertog ook zeer gemakkelijk toe zou kunnen brengen, Spanje en de Indiën weêr prijs te geven; dat die bepaling van 't ophouden der wapenschorsing binnen een bepaald tijdsbestek niets harder luidde, dan alle dergelijke bij soortgelijke verdragen in zwang; dat het voorts een vreemd beweren was, dat Frankrijk in alles zou toegestemd hebben, wat van den kant der bondgenooten was voorgeslagen, daar het nooit in den oorlog tegen Spanje had bewilligd, zoo het den voorgestelden afstand weigerde, noch eenige deugdelijke verzekering in plaats van 't 37e punt had aan de hand gedaan; dat men wel drie vestingen in de Nederlanden had aangeboden, of Sicilië en Sardinië verlangd, om Hertog Filips tot dien afstand te belezen; doch dan, op de vraag der hollandsche Gemachtigden, of men de overige punten zou nakomen, die vraag als een blijk had beschouwd, dat de bondgenooten den vredehandel wilden afbreken, en vervolgens verlangd, dat ze zich tevreden stelden met die andere punten, buiten het 37e en zonder die vestingen, maar met afstand aan Filips van Sicilië en Sardinië. En toch dorst men de bondgenooten nog van koppigheid en onrecht beschuldigen, omdat ze zulke fraaye aanbiedingen niet hadden aangenomen; 't was echter kennelijk, dat dat verdeelingsvoorstel enkel gedaan was, om tweespalt onder hen te verwekken; gelijk de brief van beide Heeren ook verder verschillende opmerkingen bevatte, met geen andere strekking, dan om de engelsche en nederlandsche ingezetenen tegen hun regeering op te zetten; dezen wisten echter maar al te goed, en beter dan men 't buiten af bevroeden kon, dat de oorlog alleen gevoerd werd om de vrijheid te beschermen, niet om zijn buren te overheerschen. De spoed, waarmeê die brief geschreven en gezonden was, bewees verder volstrekt niet, gelijk men

voorwendde, dat men de bondgenooten niet langer wilde ophouden, doch wel, dat men zich reeds lang op het afbreken van 't overleg had voorbereid; er was buitendien geen bepaalde tijd van veertien dagen aangegeven geworden, maar duidelijk te kennen gegeven, dat het op een dag of wat meer of minder niet aankwam. Wat er met die persoonlijke beleedigingen der fransche Gemachtigden bedoeld werd, liet zich moeilijk vatten; tegen schotschriften waren plakbrieven uitgevaardigd, en makers en drukkers, werden ze ontdekt, gestraft. Van 't onderscheppen en openen hunner brieven wist men ook niet af; alleen was, naar 't gebruik in dergelijke grenssteden, niemand in Geertruidenberg toegelaten, die niet zijn naam aan den bevelvoerenden officier had kenbaar gemaakt. Daar 't echter nu klaarblijkelijk was, dat men van fransche zij de onderhandeling had afgebroken, werden de bondgenooten, tot welke men dit verantwoordend schrijven richtte, ten slotte aangezocht, den oorlog krachtdadig te hervatten en voort te zetten [1]. Terwijl, bij de allengs gewijzigde zienswijs in Engeland, Koningin Anna haar misprijzing zoowel van dit schrijven, als van Frankrijks houding niet verheelde, toonde zich Keizer Jozef daarentegen zóó met de gedragslijn der Staten ingenomen, dat hij hun, in zijn erkentelijkheid, den tot dusver onthouden titel van Hoogmogenden — *Celsi et Potentes* — schonk; 't geen de Staten hunnerzijds weder zoo dankbaar maakte, dat zij er den beampten van 's Keizers kanselarij een som van 10,000 guldens voor vereerden [2]. De burgerij van Leipzig toonde zich, bij een optocht in deze dagen gehouden, evenzeer over het afspringen der onderhandelingen verblijd; zij stelde toen een in zijn mantel gehulden Hollander, naast een zwierig uitgedoschten Franschman voor, met een tweeregelig rijm tot onderschrift:

Ihr, falsche Heuchler, wollt uns wieder gern verführen,
Allein wir lassen uns nicht wie vorhin vexiren [3].

En inderdaad, hoe verstoord zich velen, den kostbaren oorlog wars, over de halstarrigheid der veeleischende bondgenooten, en hun weigering Lodewijks schoone aanbiedingen en beloften voor goede munt aan te nemen, ook hier te lande toonen mochten; men kon het den eersten moeilijk euvel duiden, dat zij zich niet zoo licht lieten paayen. Aan groote en schoone woorden had het den franschen Koning nooit ontbroken, en wie daarop bij hem had willen afgaan, had hem, van zijn eerste regeeringsjaren af, voor een toonbeeld van de onbaatzuchtigste goede trouw, een slechts op 't heil van al zijn buurvolken bedacht Vorst moeten verslijten, hadden zijn daden dat maar niet altijd rechtstreeks weêrsproken. Ook thans was het dus zaak, hem niet te

[1] Zie het geheele vertoog in den *Europ. Merc.* op dit halfjaar, bl. 141 en vv.
[2] Wagenaar, *Vad. Historie*, XVII, bl. 382.
[3] *Europ. Merc.* t. pl. bl. 152.

lichtgeloovig gehoor te geven. Hadden buitendien al die bondgenooten slechts onwrikbaar voet bij stuk willen houden, en niet een hunner aldra de verraderlijkste Judasrol gaan spelen, de uitkomst had waarschijnlijk haar zegel op hun volharding gedrukt, en den rijmer in 't gelijk gesteld, die in 't onderschrift van een gelegenheidsprent, den vrede uit Geertruidenberg naar Versailles op de vlucht voorstellende, spottend waarschuwde:

Zegt iemand, dat Louïs geen vrede zoekt te maken,
Hij, die door geld de toorts van Mars gestaâg deed blaken,
Op hoop van zegepraal helddadig of door list,
In 't vredewater nu met zilvren hengel vischt?
Hij biede geld om Flips uit Spanje te doen wijken,
Men zegg' vrij, dat hij wil vergif aan d'hengel strijken,
En dat zijn *zilver* is vermengd met vluchtig *kwik*.
Want zegt hij, dat zijn woord nooit wezen zal een strik
Voor wie hem hooren, en hij nooit iets toe zal zeggen,
Dat hij niet geven kan; — zoo men 't wel uit zal leggen,
Belooft hij dagelijks 't geen hij niet wil voldoen:
Hier schuilt 't vergif dan, hier de valsche vredezoen [1].

In gelijken zin had zich ook, vóór den afloop, Prins Eugenius in een schrijven aan Sinzendorf [2] reeds onbewimpeld geuit, het «buiten allen twijfel stellende, dat Frankrijk met dit *Congres* niets anders beoogd had, dan de bondgenooten om den tuin te leiden»; 't geen hij wenschte, «dat ook de Hollanders goed begrijpen mochten, en — als ook Marlborough hoopte — dan de noodige zorg dragen, dat men 't zich verder niet liet doen, noch door de fransche treken en knepen beetnemen. Het zou toch een zwakheid bij de bondgenooten verraden, zoo men duldde dat de onderhandelingen op deze wijs werden voortgezet; want dat de fransche gemachtigden, naar hun bedriegljiken aard, onder den schijn van nieuwe voorstellen hen slechts in slaap te wiegen zochten, kon men reeds daaruit afnemen, dat Villars vóór het aanzoek tot het Congres last had slag te leveren, doch niet had gewaagd dit na te komen. Nu daarenboven de krijgskans beter stond dan ooit te voren, en het bijna leek, als of men zich gaarne woû laten foppen en bedriegen, scheen het hoog noodig met 's vijands gemachtigden, zoo zij zich niet anders wilden gedragen of zich toeschietelijker toonen, maar kortaf te breken, en hun de gelegenheid te benemen, om nog langer te blijven vertoeven». Zijne zienswijs was gewis geheel anders dan een paar jaar te voren, toen hij met Goslinga's anti-marlboroughiaansche vredewenschen instemde, en

---

[1] Zie *De quikzilvere Vrede van Geertruidenberg.*

[2] Uit het oorlogsarchief te Weenen meêgedeeld in de aantt. op Arneth's *Prinz Eugen*, II. S. 475

ook naar Weenen in dien geest schreef. Hem, met sommigen, daaruit een verwijt te maken; hem zijn geheel veranderden denktrant ten kwade te duiden, dien ook bij anderen te veroordeelen, en hen zelfs van «een misdadigen overmoed» te betichten [1], gaat slechts aan, wanneer men uitsluitend naar de latere uitkomst alles beoordeelen wil, zonder rekening te houden, niet met de min of meer bespeurbare teekenen des tijds slechts, als de in Engeland allengs naderende wijziging van regeeringsinzicht, maar ook met zulk een geheel onvoorziene en onberekenbare omstandigheid, als het in 't volgende voorjaar aan 't oostenrijksche Keizershuis overkomen treffende sterfgeval. Thans kon men, de looze fransche treken proefondervindelijk kennende, niet zonder deugdelijken grond zeggen:

> O, fransche Haan, gij spant den wakkren Leeuw uw netten
> Doorvlochten met bedrog, met veinzerij geverfd;
> (Maar) in uw valsch gekraai en vindt geen Leeuw behagen;
> Geen rijk of republiek gaat vast op de ambassaad
> Des kristelijksten Prins [2];

«Alles was» — als men elders deed opmerken [3] — «voor de voortzetting van den oorlog gereed; en de kans zou zeker ten ergste keeren moeten, om de bondgenooten te noodzaken, iets van hun vorderingen te laten vallen».

---

[1] "Wir dürfen sagen", schrijft Von Sybel o. a., "es war ein frevelhafter Uebermuth, welcher die Verbundeten damals erfüllte" (*Prinz Eugen von Savoyen;* Munchen, 1863; S. 80).

[2] *Aan alle welmenende liefhebbers en minnaars van hun Vaderland en Vryheid.* Utrecht, 1710.

[3] Zie de *Quatrième lettre d'un ami d'Allemagne à un ami de Hollande* (Avril, 1710).

TIENDE HOOFDSTUK.

Het nieuwe oorlogsjaar. Ommekeer in Engeland. Engelsche Vredesontwerpen en geheime onderhandeling. Dood van Keizer Jozef. Krijgsbedrijf. Prins Friso verdrinkt. Vredesontwerpen. Onderhandelingen te Utrecht. Nieuw oorlogsbedrijf en Engelands ontrouw. Voortzetting van den vredehandel. Vrede van Utrecht.

1710—1713.

Bij 't scheiden der fransche Heeren van Geertruidenberg, den 26en July, had zich het wapengeweld reeds weêr een maand of drie hervat. In hun voorbereidend overleg was door beide Veldheeren der bondgenooten een veelomvattend krijgsplan ontworpen, dat zij, bij 't hoe langer hoe waarschijnlijker spaakloopen der onderhandelingen, na half April reeds waren begonnen ten uitvoer te leggen. Zij wenschten over Atrecht in Frankrijk zelf binnen te dringen, terwijl dit in 't Zuidoosten tegelijker tijd door den Hertog van Savoye zou bestookt worden, en Stahremberg in Catalonië zou voortgaan, Koning Filips te bestrijden. Prins Eugenius was vol moed en geestdrift naar 't leger te Doornik vertrokken; Marlborough daarentegen in gedrukte en neêrslachtige stemming, voor een goed deel aan den loop der zaken aan 't engelsche Hof te wijten, waar zijn persoonlijke verhouding steeds ongunstiger werd. «Ik ben nooit», schreef hij aan zijn vrouw [1], «met zulk een bezwaard gemoed te velde getrokken als thans; en ik beken u, dat de tegenwoordige stemming in Engeland mij heel wat kommer baart, daar ik niet kan zien, hoe die bij mogelijkheid veranderen zou, ten zij alles nog

[1] *Memoirs*, III. p. 39.

erger wordt». Gelukkig dat hij, in elk geval, in een zeegrijken veldtocht, het eenige middel tot een gewenschte uitkomst zag, en zeker dus ook zijnerzijds alle krachten zou inspannen, om daartoe te geraken. «Ik hoop», zoo liet hij zich hooren, «dat God dezen veldtocht mag zegenen, want ik zie niet dat ons anders, thuis of buiten af, vrede brengen kan». Toen hij den 18^{en} April te Doornik kwam, was juist den vorigen dag het door Albemarle bezette Montagne door de Franschen overrompeld, doch werd den 20^{en} weder hernomen, en nu met wat sterker macht door hem bezet. De eerste aanval zou toen het sterke Douay gelden, dat den weg naar Atrecht versperde, en waar de ervaren fransche legeroverste Algerotti bevel voerde; terwijl, in Villars afwezen, die van zijn kwetsuur nog niet geheel hersteld was, de Maarschalk Montesquiou de fransche heermacht gebood. Eugenius aan den linker-, Marlborough aan den rechtervleugel, rukten de bondgenootschappelijke troepen den 20^{en} van Tartignies op, overschreden zonder moeite bij Vedin en Courières het kanaal, en vereenigden zich 's avonds van den 21^{en} in de vlakte van Lens. Montesquiou, die tusschen daar en Bethune stond, week nu eerst naar Vitry, en zich ook hier niet veilig achtende naar Kamerik, beiden Prinsen het veld vrij latende, om de bedreigde vesting te berennen en in te sluiten, gelijk dan ook reeds den 24^{en} door hen geschiedde. Den 5^{en} Mei werden de loopgraven geopend, en drie dagen later het zwaar geschut geplant, dat men tot dusver verbeid had. Villars en Berwick begaven zich daarop beiden naar Kamerik, en rukten den 30^{en} Mei met het gansche leger weder naar Lens op, doch waagden het niet, dat der bondgenooten in zijn sterke verschansingen tusschen Vitry en Martigny aan te tasten, en beproefden te vergeefs het tot een averechtschen stap te bewegen, zoodat zij na weinig dagen onverrichter zake terug trokken, en ook op Algerotti's noodsein, een veertien dagen later, vruchteloos poogden hem in zijn benauwing bij te springen. Terwijl Eugenius het beleg voortzette, had zich Marlborough toen, de Scarpe over, bij Bellone gelegerd, om den franschen veldheer af te weren, die nu alle hoop opgaf Donay te ontzetten, en bij Kamerik post vatte, om, na den val van Douay, althans allen verderen toeleg te verhinderen. Nog vóór 't einde der maand zag hij er den met zijn bezetting eervol afgetrokken Algerotti tot zich komen, nadat zich de niet langer te houden stad aan Eugenius had overgeven [1], en er, in zijne plaats, de wakkere Generaal Hompesch het bevel over aanvaard had. Daar hun de pas op Atrecht voor 't oogenblik door Villars was afgesneden, wendden zich de

---

[1] "Malgré ses beaux futurs exploits, Villars fait la cagade:
Douai, lassé d'être aux abois Enfin bat la chamade;
Voilà ce guerrier, se dit-on,
Ce défenseur des fleurs de lis, biribi,
A la façon de barbari, mon ami",
zongen Villars tegenpartijders (*Le nouveau siècle de Louis XIV*, p. 337).

bondgenooten nu naar Bethune, waar Vauban's neef Dupuys in bezetting lag, en voor 't welk de Generaals Fagel en Schulenburg van den Oost- en Westkant het beleg sloegen, terwijl de verdere heermacht, hen dekkende, tevens Villars in het oog hield. Tot groot ongerief der hun opgedragen taak, waren beide evenmachtige generaals met wederkeerigen kleingeestigen naijver behept, en gaven Goslinga's vervanger voor dit jaar als Gedeputeerde te velde, Vegelin van Claerbergen, ongeloofelijk veel moeite. Zij gingen beiden geheel op zich zelf te werk, en weigerden volstandig met elkander in overleg te treden. Toch wisten zij ten slotte de kleine vesting, den 28^{en} Augustus, tot de overgaaf te dwingen; en daar Villars inmiddels zijne Atrecht beschermende stelling nog wat verplaatst en doeltreffend versterkt had, gaf men alle gedachte derwaarts te rukken op, om zich naar den zeekant uit te breiden, en daartoe Aire en St. Venant te bemachtigen. Prins Friso, met die laatste onderneming belast, bracht haar den 2^{en} October met goed gevolg ten uitvoer. Langer had de Prins van Anhalt-Dessau met de eerste werk, daar het stadjen, van drie zijden onder water gezet, slechts op een bastion toegankelijk was; terwijl het daarenboven den franschen Generaal Ravignan gelukte, een voorraad kruit, die den belegeraars in vaartuigen over de Lijs werd toegevoerd, in de lucht te laten springen. Eerst den 8^{en} November toonden zich de belegerden tot overgave bereid, even als hun wapenbroeders van St. Venant, een eervollen uittocht naar St. Omer bedingende. De gansche veldtocht liep hiermeê ten einde, daar zoowel de vier, anders welgeslaagde belegeringen, bij de 30,000 man gekost hadden, als het aanhoudende natte weêr een verder verblijf te velde ondoenbaar maakte; gelijk dus beide bevelhebbers naar den Haag, begaven de troepen zich naar hun winterkwartieren, door beide eersten nog een dag of wat op hun marsch begeleid [2].

Waren hiermeê de aanvalsplannen op Frankrijk in 't Noordwesten voor dit jaar afgeloopen, in 't Zuidoosten brachten zij veel minder nog te weeg. Ze hingen daar met een onderneming samen, door den uitgeweken franschen overste, den Graaf van Seissans, ontworpen, die op de misnoegde stemming der ingezetenen van de provincie zijner geboorte, Languedoc, wijzende, de vroeger mislukte poging op Cette op nieuw ter sprake gebracht had. De engelsch-nederlandsche schepen, onder den Vice-admiraal Norris en den Schout-bij-nacht Aersens aan de spaansche kust werkzaam, waren daartoe met half July van Barcelona uitgevaren, met Seissans en eenige engelsche landingstroepen onder den engelschen Generaal Brown aan boord. Zij lieten den 24^{en}

---

[1] "Je me trouve", schreef hij 19 July aan Eugenius, "*furieusement embarrassé* avec ces deux Messieurs; ils ne veulent pas se voir et traitent les choses comme deux affaires séparées". (Zie de aantt. op Arneth's *Prinz Eugen*, II. S. 476).

[2] Zie Bosscha, *Ned. Heldendaden*, enz. bl. 370, vv., Arneth's *Prinz Eugen*, II. S. 130 ff., en den *Europ. Merc.* op dit halfjaar.

het anker voor Cette vallen, ontscheepten hun krijgsvolk, en zagen zich dit den volgenden dag zonder veel bezwaar van de stad meester maken, en vandaar naar Agde oprukken. Hier eindigde echter de zegetocht. De languedocsche landvoogd Roquelaure wist alle werkzame deelneming der misnoegde bevolking te stuiten, en van de spaansche grenzen rukte Noailles met een paar duizend ruiters, ieder met een grenadier achter zich, op; en dit ontmoedigde de ongeoefende en tuchtelooze britsche krijgers zoo, dat ze, hun post bij Agde verlatende, onverwijld den terugmarsch aannamen. Had Seyssans — meende Aersens in zijn verslag aan Hun Hoog Mogenden — in plaats van hen, maar twee van de hollandsche regimenten uit Spanje bij zich gehad, hij zou, met den verhoopten bijval der ingezetenen, meester van het terrein hebben kunnen blijven, en de gansche streek voor de bondgenooten veroveren [1]. Uit Piémont trachtte Daun wel door 't dal van Barcelonnette de fransche grenzen binnen te rukken, doch vond in den Hertog van Berwick een te beleidvol tegenstander, om hem dien pas te gunnen, en moest zich dus tot eenige vergeefsche marschen bepalen; terwijl zich de savooische Hertog, met Oostenrijk over de toeëigening van een aan 't Rijk leenroerig plaatsjen in onmin, zijnerzijds aan alle krijgsbeweging onttrok [2]. Vóór haar mislukten tocht naar Cette had de vloot, met beter gevolg, er een naar 't eiland Sardinië ondernomen, waar de Onderkoning door zijn wanbestuur den weêrzin der bevolking gewekt had, en zoo den Franschen aanleiding gegeven tot een poging, om het te heroveren. Bij de aankomst der schepen met half Juny in de baai van Terra-nuova vonden zij er hen reeds ontscheept en van die stad meester; doch ontscheepten nu den 17[en] ook hun manschappen onder Brown, die hen weldra tot de overgaaf dwongen. De reeds te Cagliari aan wal gebrachte nieuwe Onderkoning was inmiddels zijn gehaten voorganger komen vervangen, en de vloot kon daarop, na een vergeefsche poging, het fransche smaldeel onder den Hertog van Tursis hier of daar op te sporen, naar Barcelona keeren, zich tevreden stellende met de vernieling van een achttal barken met oorlogs- en mondbehoeften, in de onzijdige Golf van Ajaccio door hen achtergelaten; waartoe Norris, tegen 't gevoelen van Aersens en de zijnen, die het niet onnatuurlijk in strijd met het volkenrecht achtten, niet aarselde over te gaan [3]. In Catalonië zelf waren de weêrzijdsche legers in Mei te veld gekomen en had Stahremberg, in vereeniging met Stanhope, daarop te Agramonte post gevat, door Noailles en Koning Filips aan de spits van fransche en spaansche krijgsbenden bedreigd. Den 7[en] Juny was zich Koning Karel bij de keizerlijke troepen komen voegen, doch bleef met hen nog een anderhalve maand in afwachtende en verdedigende houding, tot hij, door een 6000 man te Tarragona ontscheepte Duitschers en een vier duizend, die den naar Languedoc

---

[1] Zie zijn schrijven aangehaald bij De Jonge, t. pl. bl. 60, aant.
[2] Coxe, *Memoirs*, III. p. 152. [3] Zie bij De Jonge, t. pl. bl. 58.

gerukten Noailles in 't oog hadden gehouden, versterkt, den 27en July Filips' heermacht bij Almenara aanviel, en hem naar Lerida dreef, en van daar naar Saragossa deed wijken. Daar, door een aantal troepen van de portugeesche grenzen onder den Markgraaf De Bay versterkt, waagde hij drie weken later nogmaals den strijd, doch werd nu, den 15en Augustus, door de bondgenootschappelijke legermacht, onder Karel, Stahremberg, en Stanhope zoo geheel verslagen, dat, terwijl het overschot zijner manschappen naar Soria vluchtte, hij zelf ijlings naar Madrid week, en van daar zijn hof zelfs naar Valladolid verplaatste. Karel daarentegen reed nu, als zeeghaft Koning, Saragossa binnen, en aanvaardde er weldra de reis naar 's Lands hoofdstad, waar hij, door een geleide van 2000 ruiters voorafgegaan, den 28en September nogmaals zijn intocht hield, doch haar op nieuw weder zoo doodsch en verlaten vond, dat hij zich haastte naar Villaverde te trekken, om er voorloopig zijn verblijf te nemen [1].

De staat van zaken in Spanje kwam Koning Lodewijk thans echter zoo wanhopig voor, dat hij Noailles tot zijn kleinzoon zond, om hem aan te raden, «zijn troon hoe eer hoe beter vaarwel te zeggen, en zich met die van Sicilië en Sardinië tevreden te stellen: beter, daar nog vrijwillig bij tijds toe te besluiten, dan te wachten tot men hem uit Spanje verjaagde; op Frankrijk viel niet veel meer voor hem te bouwen, daar dit reeds genoeg aan zijn eigen kommer had, en de Koning nu op 't welzijn van zijn eigen volk bedacht moest zijn» [2]. Ook een week of wat later, in November nog, schreef Mevr. de Maintenon naar Spanje, dat men zich niet behoefde te verbeelden, de vijanden dit aan een franschen Prins zouden laten, en zulk een denkbeeld in Frankrijk althans voor een hersenschim gold [3]. Filips gaf echter geen gehoor aan zijn grootvaders welgemeenden raad; doch ofschoon alle uitzicht op zijn bijstand opgevende, wist hij hem toch te belezen, den Maarschalk Vendôme als legerhoofd tot hem te zenden, die toen, in korten tijd, weêr een twintig duizend man bij elkaâr had, de troepen der bondgenooten vooral in ruiterij overtreffende. Deze namen dus ook de terugmarsch aan, maar werden nu door Vendôme en Filips in drie verschillende legerafdeelingen tusschen Taag en Taguna, in gezwinden pas nagezet. Bij Brihuega ingehaald, werd toen eerst Stanhope, met zijn bijhebbende krijgsschaar, na wakkeren tegenweer genoodzaakt zich aan hen over te geven, en daarop Stahremberg, den 10en December, bij Villa-vicioza, door hen aangetast, die wel voor 't oogenblik, met verlies van een 6,000 man, waaronder twee bataljons nederlandsch voetvolk, het slagveld behield, doch dit den volgenden dag, met achterlating van al zijn geschut, verlaten moest, om naar Catalonië

---

[1] Coxe, t. pl. p. 156.

[2] Zie de *Instruction pour le Duc de Noailles*, aangeh. bij Ranke, *Franz. Geschichte, im 16en und 17en Jahrh.*, IV. S. 263.

[3] Ald. S. 264, aant.

te wijken; terwijl Filips zijn intocht te Saragossa hield, met niet minder gejuich dan, luttel maanden vroeger, Karel verwelkomd. Slechts Barcelona en Tarragona bleven nu nog aan Karel getrouw, nadat in de volgende maand, ook Girona voor hem verloren was gegaan. Aan den Rijn was dit jaar, bij gebrek aan beter, de Veldmaarschalk Graaf Gronsfeld den Keurvorst van Hannover, die 't krijgvoeren niet minder moede was dan de bondgenooten hem, als legerhoofd gaan vervangen, doch had er niets vermogen uit te richten [1].

Onderwijl waren er aan 't engelsche hof en in den regeerkring dingen voorgevallen, die allengs de ingrijpendste werking op den algemeenen europeeschen toestand dreigden te erlangen, en daar sedert ettelijke maanden reeds van lieverleê waren voorbereid. De innige vriendschapsband tusschen Koningin Anna en Marlboroughs gade, haar onontbeerlijke Sara, waaruit een zoo vertrouwelijk verkeer geboren was, dat ze elkander slechts als twee burgervriendinnen, onder de namen Morley en Freeman, toespraken en onderhielden, was sedert de laatste twee jaar aanhoudend verslapt, sedert de arglistige Harley, later Graaf van Oxford, de sluwe Abigaël Hill, Mevr. Masham, in de gunst der Koningin had weten te brengen, en zij nu de haar aanverwante Hertogin, haar eigen vroegere patrones, hoe langer zoo meer daaruit verdrong, en als zijne gedienstige woordvoerster, de tolk zijner Marlborough en zijn staatkundige voorstanders tegenstrevende inzichten, werkzaam was. Met Harley verbond zich de veelbegaafde, nu dertigjarige, eerzuchtige losbol Henry St. John, later Lord Bolingbroke, die Marlboroughs herhaaldelijk ervaren gunstbetoon, dat hem de vleyendste brieven van dank-heb in de pen gaf [2], weldra met den vuigsten ondank beloonen zou, door hem voor goed den voet te helpen lichten [3]. Koningin Anna, die in het najaar van 1708 haar onbeduidenden gemaal door den dood verloren had, was in 't volgende voorjaar nog geheel onder den invloed der krijgslustige whigs, al neigde haar persoonlijke aard meer naar den tory-kant, en de daar heerschende beginselen van kerk en staat [4]. Luttel maanden later echter, in den herfst van 1709, na den slag van Malplaquet, die zoo onnoemlijk

---

[1] Arneth, *Prinz Eugen*, S. 119, aant. [4].

[2] "I shall", schreef hij hem o. a. 17 July 1708, "inviolably preserve in my breast that gratitude for all your favours, that zeal for your service, and that true, unaffected love for your person, which I have never knowingly departed from". (Zie Macnights *Bolingbroke*, p. 126).

[3] Kenschetsend steekt daarbij zeker Topin's opvijzeling van Sir John's staatkundig en persoonlijk karakter (*L'Europe et les Bourbons*, p. 225) af.

[4] Zie Ranke, *Engl. Geschichte*, S. VIII. 2te Aufl. S. 24: "Ihre Vorliebe galt den Tories als den Verfechtern der anglicanischen Kirche; nur aus dem Grunde dass keine von beiden Parteien ein Uebergewicht erlangen sollte, welches die Unabhängigkeit der Krone bedrohen könne, hatte Sie ihnen Schranken gezogen; jetzt musste Sie erleben, dass die Whigs, die Sie nicht liebte, Sie und ihren Grundsatz, der ihrem Selbstgefühl entsprach, ins Gedränge brachten".

veel levens gekost, doch over welken St. John tot zijn begunstiger nog een hartelijk gelukwenschend schrijven gericht had, waren hij en Harley, in verstandhouding met Mevr. Masham, met onvermoeiden ijver bij de Koningin werkzaam, om haar geheel voor hunne inzichten te winnen; terwijl andererzijds de haar eerst geheel beheerschende Lady Marlborough hoe langer zoo meer uit haar gunst was geraakt, en door hare, dit onverbloemd haar koninklijke meesteres op hoogen toon verwijtende brieven, de klove steeds wijder, en de breuk onherstelbaar gemaakt had. In ditzelfde najaar had een anglikaansch geestelijke, van weinig beteekenis anders maar veel aanmatiging, zekere Dr. Sacheverell van de St. Salvatorskerk, zich veroorloofd op den vierdag van 't buskruit-verraad, den 10^{en} November in St. Pauwels een heftige strafpreek te houden over de gevaren, die de kerk van Engeland van valsche broeders dreigden, en daaronder vrij ondubbelzinnig de tegenwoordige bewindvoerders aangeduid. «De menschen», zoo galmde hij er o. a., «kunnen valsche broeders genaamd worden ten opzichte van den Staat of de Regeering, van welke zij leden zijn. De grootste veiligheid nu van onze regeering, en de zuil waarop die rust, is gegrond op een vast geloof, dat de onderdanen tot een volstrekte en onvoorwaardelijke gehoorzaamheid aan de Opperste Macht in alle geoorloofde zaken verplicht zijn, en dat alle wederstand, onder hoedanig voorgeven ook, ongewettigd is. Maar deze grondleer, onaangezien ze van eene goddelijke inzetting is, en zonder welke het onmogelijk is, dat eenige regeering in de wereld veilig kan bestaan, wordt nu, zoo 't schijnt, gansch verworpen, belachen, en uitgejouwd, als een ontijdig, verouderd, ja gevaarlijk leerstuk, t'eenemaal onbestaanbaar met de ware vrijheid en eigendom van 't volk; hetwelk, gelijk onze nieuwe predikers en staatkundigen ons zeggen, de macht in zich heeft, als zijnde zelf de bron en oorsprong daarvan, zijne gehoorzaamheid, als 't het lust, den schop te geven, en zijn Overheer tot rekenschap wegens hoog verraad te vorderen, en voor zijn Opper-onderdanen — met verlof — te dagvaarden, ja Hem te onttronen, en als eenen misdadiger te vermoorden, gelijk zij 't den koninklijken martelaar door een gerechtelijk vonnis deden. En, 't geen schier ongelooflijk schijnt, zij vermeten zich hun hof te maken bij hunnen vorst; door 't beweren van zulke anti-monarchistische stellingen. Maar, God zij gedankt, de gesteltenis van onze kerk of staat is nog zóó niet veranderd, of volgens de wetten van beiden, welke nog in kracht zijn, en, zoover ik hoop, altijd blijven zullen, zal men die verdoemlijke stellingen, 't zij ze van Rome of van Geneve of van den kansel of uit de drukpers komen, als muiterij en hoog verraad veroordeelen. Onze tegenpartijders meenen ons den mond te stoppen, wanneer ze de omwenteling van dezen tijd te hunner verwering bijbrengen; maar zeker, zij zijn er de grootste vijanden van, en van den laatsten Koning mede. — Zijn wij dan, onder deze jammerlijke omstandigheden niet in gevaar? Moeten wij onder deze droevige rust ons zelf in slaap sussen, en in zulk een gevoellooze en slaapzieke zorgeloosheid ons verderf

zoeken? God gave, dat wij buiten gevaar waren; maar laat ons indachtig wezen, dat men 's Konings persoon stemde zoo te zijn, ter zelfder tijd dat zijne moordenaars zijn dood beraamden!» [1] Deze taal had de grootste opschudding en onrust te weeg gebracht, en zoowel Godolphin, door den kerkijveraar onder den naam van Volpone aangegeven, als Marlboroughs schoonzoon Sunderland, sedert Dec. 1706 Secretaris van Staat, ten zeerste verstoord. Geheel hun partij uitte er niet minder hare verbolgenheid over, als de tegenpartij er haar wachtwoord uit putte, en «de Kerk en Dr. Sacheverell» de leus aller weêrstrevers van 't Whigbewind werd. Bolingbroke en zijn geestverwanten — Prior, Atterbury, en anderen — stookten in de eerste nommers van hun Onderzoeker (*Examiner*) het vuur aan [2], en de inmiddels van 't vasteland overgekomen Marlborough ried te vergeefs den ministers voorzichtigheid in hun toon tegen den woelzieken preêker aan. Zij stonden er op, hem niet slechts gerechtelijk te vervolgen, maar voor 't Parlement ter verantwoording te roepen, en hem zoo een veel gewichtiger en verhevener rol te doen spelen, dan hij anders vervuld zou hebben. Slechts door een kleine meerderheid van 't Hoogerhuis veroordeeld, werd hij tot niets ergers dan een tijdelijke schorsing in zijn preêkampt veroordeeld, en wisten zijn voorstanders en Marlboroughs belagers daarentegen de Koningin tot allerlei handelingen te belezen, die de ongunst, waarin de alles vermogende Hertog en zijn vrouw vervallen waren, steeds kennelijker in 't licht stelden. Tegen zijn wil, als opperbevelhebber, werd Lord Rivers met het opengevallen Luitenantschap van den Tower begiftigd, en — hatelijker nog — Mevr. Mashams broeder, de jonge Hill, boven verscheiden anderen van meerder jaren en verdienste tot overste bevorderd. Terwijl hij daarop als gevolmachtigde in Den Haag en legerhoofd in Brabant werkzaam was, waren de kansen der Whigs, in verband met de zijne, steeds gedaald, en hun tegenstrevers in dezelfde evenredigheid voortgeschreden. Op goeden Vrijdag 1710 had Marlboroughs Sara, onder den bittersten tranenvloed en de heftigste verwijtingen, haar laatste onderhoud met hare, van de vurigste en afnankelijkste vriendschap tot weinig minder dan afkeer voor haar overgegane Koningin, en moest voor goed de plaats voor haar onderkruipster ruimen [3]. Niet lang daarna ontving hij zelf, als legerhoofd, last, beide oversten Masham en Hill tot generaals te bevorderen; in Juny werd zijn schoonzoon Sunderland, als Secretaris van Staat, door den Tory Dartmouth vervangen, en

---

[1] Zie *Het gevaar van valsche broederen, so in de Kerk als in de Staat, vertoond in een predikacie, gedaan voor den Lord Major, de Aldermans, en burgers van Londen,* enz. *door* Henry Sacheverell, uit het Engelsch vertaald door W. Sewel (Te Amsterdam, bij Jan Swart, 1710) bl. 34, vv.

[2] Swift begon er eerst, met het 13e, in Nov. deel aan te nemen.

[3] Zie haar eigen *Account of the Conversation with the Queen, Good Friday*, 1710; Coxe, *Memoirs*, III. p. 55, f.

al bleef Godolphin nog een poos in zijn regeeringsampt, dorsten toch Sint John en Harley er zich onder den wijn reeds op beroemen, dat al de belangrijkste zaken in hun vertrouwelijke bijeenkomsten, in Mevr. Mashams vertrekken, beslist werden. Niet lang duurde het dan ook meer, of Godolphin kreeg — omstreeks half Augustus — bij een kort schrijven van de Koningin zijn ontslag als grootschatbewaarder, en den 30^{en} September werden ook al zijn verdere amptgenooten ontslagen, en Sint John tot Secretaris van Staat voor 't Buitenland aangesteld. Harley had Godolphins plaats ingenomen.

Over de beginselen, waarmede zij 't bewind aanvaardden, liet zich St. John, met de meest onbewimpelde schaamteloosheid, in een brief aan Sir William Windham vernemen: «Ik weet wel, dat wij met dezelfde stemming als alle partijen aan 't Hof kwamen, en dat de hoofddrijfveêr onzer handelingen was, het Staatsbewind in onze handen te hebben; dat ons voornaamste doel was het behoud van die macht, hooge staatsambten voor ons zelf, en ruime gelegenheid, om hèn te beloonen, die ons er boven op hielpen, gelijk hèn te verstooten, die ons weêrstreefden. Het is echter waar, dat met deze overwegingen van persoonlijk en partij-belang andere vermengd waren, die het algemeen welzijn van het volk, althans hetgeen wij daarvoor hielden, beoogden» [1]. Zij begonnen met het Parlement te ontbinden en een nieuw bijeen te roepen, voor zijn groote meerderheid in hun geest gestemd; en omstreeks denzelfden tijd liet Sint John — zonder zijn naam — in den *Onderzoeker* een schrijven uitgaan, waarin hij den oorlog in Engelands belang ten zeerste afkeurde, Marlboroughs beleid misprees, en zijn verschopte vrouw in de grofste bewoordingen te lijf teeg. Toch weêrhield hem dit niet, in dezelfde dagen aan Buys te melden, dat hij de belangen van beide Staten — Engeland en de Republiek — altijd als onafscheidelijk beschouwd had, en dit een beginsel was, sinds de vestiging der laatste nooit weêrsproken; dat beiden slechts dan in

---

[1] Zie Macnight's *Life of Bolingbroke*, p. 153, die te recht opmerkt, dat dus "in other words Sir John and his friends, by his own confession, came to power, *at this great crisis*, in the first place to serve themselves and their party, and then, if they could without injury to their own selfish interests, serve their country". Verg. met deze voorbeeldige zienswijs, ter vermakelijke tegenstelling, de boven (bl. 910 aant. [3]) aangeduide voorstelling van Topin omtrent Bolingbroke: "l'ambition s'empare de cette âme et y domine, non pas une ambition vulgaire qui, naissant de l'amour-propre, est satisfaite par l'élévation; mais *cette ambition patriotique et noble* qui est un désir ardent de faire de grandes choses en réalisant le bien de son pays. Cette passion, la plus grande, quand elle est pure, qui puisse agiter l'âme humaine, l'envahit tout entier". Intusschen, als M. verder doet opmerken, B. kreeg voor zijn "vaderlandslievende en edele" aandrift later loon naar werk: "without entering into the question", schrijft hij, "whether this is the rule of conduct, adopted by all parties, as he leaves it to be understood, the admission is at least conclusive against himself: the complete defeat and ruin which overtook B. and his party proceeded mainly from this utterly secondary view of the public interests, in comparison with that of their own, which he deliberately avows to have been their guiding principle".

vijandschap geleefd hadden, als 't engelsche Hof bedoelingen had, even verderfelijk voor zijn land zelf als voor Hun Hoog Mogenden; dat dit dan ook de stelregels waren, die zijn gedrag zouden leiden, en hij hoopte, met Buys' goeden raad, dit inzicht, op een of ander wijs, in 't nut en belang van beide volken te kunnen aanwenden» [1]. Zelfs zijn eigen geestverwant, den schotschen koopman Drummond, te Amsterdam, gaf hij te kennen, hoe hij «gerustelijk ieder verzekeren kon, dat het vertrouwen gehandhaafd, de oorlog voortgezet, het bondgenootschap versterkt, en het beginsel, waarin men zich vereenigd had, zooveel mogelijk, gevolgd zou worden; hoe vrienden en vijanden zouden ervaren, dat, welk verschil er omtrent louter huishoudelijke zaken mocht bestaan, men op die groote punten eensgezind was, die het tegenwooidige en toekomstige geluk van Europa betroffen» [2]. Om dan ook geen achterdocht bij de bondgenooten te wekken, vermeed men vooreerst nog Marlborough terug te roepen [3], welke persoonlijke onaangenaamheden men hem en zijn Hertogin ook aandeed. Een drietal officieren, die, zijn gezondheid drinkende, het nieuwe ministerie verwenscht hadden, werden ontslagen, en zijn eigen aankomst, in 't laatst van December, slechts afgewacht, om — in spijt van zijn persoonlijke bemoeyingen, en haar eigen oodmoedige schriftelijke betuiging van gehechtheid en onderwerping [4] — zijne vrouw voor goed uit den in naam nog altoos aangehouden dienst der Koningin te ontslaan. Haar smeekbede baatte zoo min als zijn knieval, in 't laatst van January, om een uitstel ook maar van tien dagen in het terugzenden van den gouden sleutel, het teeken van haar ambtswaardigheid. «Ik kan van mijn besluit niet terugkomen», zeî de voor goed verbolgen Koningin, en verlangde dien binnen twee dagen te ontvangen [5]. Dat hij-zelf, door zulk een veronwaarding gekrenkt, zijn ontslag uit zijn veldheersampt niet nam, was het gevolg der welgeslaagde pogingen, door Prins Eugenius en Heinsius, gelijk door Godolphin en zijne vrienden, in 't belang der algemeene zaak, daartoe in 't werk gesteld [6].

Aan Buys schreef St. John, dat de Hertog zich in alles naar de Koningin en haar raadslieden richtte, hem tevens verzekerende, dat hij 't «met hem eens was, men nooit in een slechten vrede toestemmen moest, en dat, om een goeden te verkrijgen, hem persoonlijk twee stelregels noodig dochten: niet de eerste te wezen, om hem aan te bieden, en niet te stijf op zijn stuk te staan, en redelijke voorwaarden te verwerpen» [7]. Terwijl hij zich zoo tegenover hem uitliet, ontzag hij zich niet, ter sluik

[1] Zie ald. p. 164. [2] Ald. p. 165.

[3] "Er muste den Oberbefehl schon deshalb behalten, weil seine Entlassung die Allianz hätte sprengen können". (Ranke, *Engl. Gesch.* t. pl. S. 30).

[4] Zie het uitvoerig schrijven bij Coxe, t. pl. p. 175.

[5] Zie ald. p. 177. [6] Zie ald. p. 178.

[7] Zie het schrijven aangehaald bij Macknight, t. pl. p. 173, aant.

tevens met het fransche hof in overleg te treden, en dit ondershands tot het doen van nieuwe vredesvoorstellen te noopen. Hij bediende zich daartoe van zekeren franschen priester Gaultier, een koopmanszoon uit St. Germain in Laye, die in den tijd van Koning Willem als Misbedienaar in de fransche gezantschapskapel was werkzaam geweest, zich met den Graaf van Jersey, die in Frankrijk een roomsche vrouw had opgedaan, en zijn gewezen Secretaris, den dichter Prior, in betrekking gesteld had, en na 't gedwongen vertrek van den franschen gezant, bij 't uitbreken van den oorlog, ten dienste van Frankrijk in Engeland was blijven hangen, de mis voortaan in de kapel van den Graaf van Gallas bedienende, die als gezant van Karel III in Londen was toegelaten. Door Jersey met hem in kennis gebracht, droeg Sint John hem thans de taak op, om, zonder schriftelijke machtiging, aan Torcy te gaan meêdeelen, «dat Koningin Anna's nieuwe ministers den vrede, als voor Engelands welzijn noodzakelijk, wenschten, doch zij niet bij machte waren, een afzonderlijke onderhandeling met Frankrijk aan te knoopen, daar zij voor hun eigen behoud verplicht waren, groote omzichtigheid in acht te nemen; en dat zij het daarom noodig oordeelden, Koning Lodewijk aan de Hollanders liet voorslaan, de vredesonderhandelingen te hervatten; waren die dan geopend, zoo konden de Gemachtigden, door Engeland te benoemen, daaraan deelnemen met zoo stipte lastgeving, dat het der Republiek niet meer vergund zou blijken, de sluiting in de war te sturen». In 't begin van January 1711 naar het door de Franschen bezette Nieuwpoort overgestoken, begaf zich Gaultier van daar naar Parijs, waar hij bij de paters van 't *Oratoire* zijn intrek nam, en nu Torcy, aan wien hij niet anders dan door enkele brieven bekend was, te Versailles een avondbezoek bracht, hem met zijn onverhoopt aanbod van vrede niet weinig verrassend. «Vragen toch», als gene zelf voor den nazaat boekte [2], «of een minister van Koning Lodewijk den vrede verlangde, was een aan een lange en gevaarlijke ziekte kwijnenden kranke vragen, of hij herstelling wenschte. Daar er intusschen kwakzalvers van allerlei soort bestaan, achtte hij 't voorzichtig aan die al te vleyende hoop niet klakkeloos toe te geven, en eerst Gaultiers macht en middelen in dezen nader te toetsen». Deze vraagde hem daarop alleen een woordjen of wat voor Jersey, om hem 't genoegen te betuigen, dat het vernemen van zijn goede gezondheid gebaard had, en dat Gaultier gelast was hem voor zijn aandenken te bedanken, en een weêrkeerige groete over te brengen. Zulk een woordjen rekende hij genoeg, om weldra zelf met vredesvoorwaarden uit Londen naar Versailles te keeren, en daar er, ook naar 's Konings inzicht, geenerlei bezwaar in lag, dat te geven, reisde Gaultier er weldra meê voorzien terug, doch met de mondelinge boodschap tevens aan de engelsche regeering, dat de Koning, over de houding der Algemeene Staten te recht gebelgd, van geen

[1] Torcy, *Mémoires*, III. p. 20. [2] Ald. p. 21.

vrede door hun bemiddeling meer hooren wilde, met genoegen daarentegen door tusschenkomst van Engeland in onderhandeling zou treden. Korte dagen reeds na zijn terugkomst in Londen, kon Gaultier nu van daar schrijven, dat, daar de Koning zulke rechtmatige gronden had, om niet weder met de Hollanders aan te binden noch door hen te onderhandelen, de engelsche ministers hem verzochten, hun de voorwaarden te willen meêdeelen, waarop hij den algemeenen vrede zou willen sluiten; zij zouden die dan naar Holland overzenden, daar het hun voornemen was de onderhandeling gemeenschappelijk met hun bondgenooten aan te vangen; dat zij echter hoopten, de aanbiedingen, die hij zou doen, niet minder voordeelig waren, dan die laatstelijk te Geertruidenberg gedaan, en hij voor de eer van Engeland geene voorstellen zou te berde brengen, minder aanneemlijk dan gene. Daar de zaken in Spanje ondertusschen, door den slag bij Villa-viciosa, een vrij wat gunstiger keer genomen hadden, begrepen Koning Lodewijk en zijn minister, dat ook al had men thans het bezit er van aan den Aartshertog willen verzekeren, de Spanjaards zelf in staat zouden blijken, er Koning Filips te handhaven. Zij achtten 't daarom best, maar te antwoorden, dat men der Koningin van Engeland voorstelde, in eene bijeenkomst van gevolmachtigden aller in den oorlog betrokken Staten toe te stemmen, en nog vóór den veldtocht de samenspreking te openen, om er de voorwaarden van een algemeenen en bepaalden vrede te regelen. Weinig dagen later was Gaultier in Versailles terug met het bericht, dat het gedane voorstel den Staatsraad te algemeen was gebleken, en hij dus belast was, op meer bepaalde en in bijzonderheden tredende voorwaarden aan te dringen, zoodat men ze in Holland, als een goeden grondslag voor den vrede, kon meêdeelen. Koning Lodewijk deed daarop zulk een stuk opmaken, waar Gaultier den 28^en^ April meê naar Londen overstak. Daarin werd op den gewonen snoefzieken toon gemeld, dat de Koning, «hoewel geheel bij machte, den oorlog roemrijk voort te zetten, zijnerzijds tot vrede geneigd was; maar dat hij, te Geertruidenberg bespeurd hebbende, hoe het tegenwoordige nederlandsche staatsbewind alle vruchtdragende onderhandeling had weten te verijdelen, geraden had gevonden, zich tot dat van Engeland te wenden, om op de volgende voorwaarden over den vrede te onderhandelen: Vrije koopvaart voor Engeland in de spaansche en middellandsche zee en beide Indiën; een voormuur voor de Republiek, naar goeddunken der Engelschen, in de Spaansche Nederlanden, en onbelemmerde koopvaart en handel voor haar ingezetenen; een oprecht en welmeenend streven, om ook de verdere bondgenooten te voldoen, en vooral om 't verschil over het spaansche rijksgebied tot een goed einde te brengen; onmiddelijke aanvang der onderhandelingen, òf met Engeland en de Republiek alleen, òf met al de bondgenooten gezamenlijk al naar den wil van Engeland; Aken of Luik als onderhandelstad, mede geheel naar Engelands goedvinden». Daar men inmiddels in Holland lucht had gekregen van de onderhandsche pogingen der Engelschen, liet men van

daar door Petkum aan Torcy schrijven, dat, zoo de Koning de vredesonderhandeling in overeenstemming met Koningin Anna hervatten wilde, hem de Republiek gaarne ter wille zou zijn; terwijl de Engelschen daarentegen hunnerzijds, een afzonderlijke onderhandeling der Staten duchtende, den Koning lieten vragen, om, zoo zij eenigen stap tot vrede deden, hun ronduit te zeggen, dat hij, van hun kant zooveel buitensporige eischen vernomen, en zulk een onwaardige bejegening in zijn gemachtigden ondergaan hebbende, niets verder van hen wilde hooren; dat hij den tijd verloopen achtte, vruchtelooze onderhandelingen met hen te hervatten, en dus thans, met Engeland in overleg, zijn gegeven woord getrouw zou blijven, om in overeenstemming met die kroon over den algemeenen vrede te onderhandelen. In dien, met zijn eigen zienswijs volkomen strekkenden zin, liet dan de Koning ook niet na, Petkum op zijn schrijven te doen antwoorden. De door hem voorgeslagen voorwaarden werden intusschen door de Engelschen onverwijld aan de Staten kenbaar gemaakt; deze lieten hen echter weten, dat zij ten zeerste begeerden, tot het sluiten van zulk een vrede bij te dragen, en de Republiek bereid was, zich daartoe bij de Koningin aan te sluiten; doch dat Frankrijks voorslagen nog te algemeen waren, en zij dus wenschten, het zich wat meer omstandig verklaarde, en kennis gaf van het ontwerp, dat het 't meest geschikt zou oordeelen, om het belang der verbonden mogendheden te verzekeren en de rust van Europa te bevestigen, waarna men dan tot een nader onderhandeling zou kunnen overgaan [1].

Inmiddels had er in Duitschland een gebeurtenis plaats gegrepen, die van den grootsten invloed op de aan te vangen onderhandelingen moest zijn. De duitsche Keizer, de eerst 33-jarige Jozef, die zich den 7[en] April wat onpasselijk was beginnen te voelen, bleek drie dagen later van de kinderpokken aangestoken; en hoewel zich den 16[en] Prins Eugenius, die zijn vertrek uit Weenen naar 't nederlandsche oorlogsveld niet langer dorst uitstellen, bij zijn afreis nog met de hoop vleide, dat de nog zoo jeugdige Keizer het krankbed weder hersteld zou verlaten, nam de ziekte dien eigen dag zulk een ongunstigen keer, dat zij hem den volgenden al in den voormiddag deed verscheiden. Reeds eenige dagen te voren was in een geheimen raad bepaald, dat, mocht zich dit noodlottig geval voordoen, de Keizerin-moeder het regentschap aanvaarden zou, tot zijn broeder en oostenrijksche troonsopvolger, de in Catalonië voor zijn spaansche kroon strijdende Aartshertog Karel, gelegenheid had van daar naar de hofstad te komen. Twee renboden werden nu onmiddelijk naar Barcelona tot hem gezonden, om hem tot die overkomst uit te noodigen, en tevens Eugenius door een derden nagerend, om hem van 't gebeurde in kennis te stellen. Deze haastte zich, bij 't vernemen, de hier en daar verspreide duitsche troepen voor Koning Karel in den

[1] Zie Torcy, *Mémoires*, III. p. 29, S.

eed te doen nemen, en den Keurvorst van Meins tot een spoedige bijeenroeping zijner amptsbroeders te noopen, opdat de keus van den nieuwen Keizer binnen drie maanden te Frankfort zou kunnen plaats hebben. Hij begaf zich daarop, den 24en der maand, naar 't hoofdkwartier van 't duitsche Rijksleger te Bruchsal, en ging, het opperbevel aan den Hertog van Wurtemberg overdragende, van daar over Meins, Dusseldorp, en Coblens, den Rijn af naar Den Haag, na eerst Koning Karel schriftelijk nog van zijn innig leedwezen over den dood zijns keizerlijken broeders, dien hij «waarlijk van harte liefhad, en wiens beeld hem steeds voor oogen zweefde», en van «zijn trouw aan zijn eigen persoon, tot het einde zijns levens», verzekerd te hebben, «gelijk hij die aan zijn overleden vader en broeder zooveel jaren bewezen had», hemzelf het belang voorhoudende, in zijn spoedige overkomst naar Duitschland gelegen, al mocht dit, gelijk zich voorzien liet, op zijn vooruitzichten in Spanje van min gunstige werking zijn [1]. Uit Den Haag sloeg Eugenius, na het noodige onderhoud met Heinsius en de aanwezige duitsche gemachtigden, weldra den weg naar 't leger te velde in, en trof, van Doornik afgereisd, den 23en Mei te Pont-à-marque met Marlborough samen.

Deze toch, omstreeks half Maart uit Engeland overgekomen, was een maand later naar 't Zuiden vertrokken, en had zich met zijn heermacht, intusschen onder Cadogan reeds verzameld, tusschen Douai en Bouchain in 't land van Oostervant nedergeslagen; terwijl de fransche onder Villars, ten Noorden van Kamerik en Atrecht saamgetrokken, eene gunstige stelling achter de Scarpe en Sensette had ingenomen. Marlborough was, door den ommekeer in Engeland, meer beklemd en gedrukt nog dan vroeger, en geheel in 't ongewis hoe te handelen. Eugenius kwam daarom hem niet minder dan Goslinga — die dit jaar weder als gedeputeerde was uitgekomen — ten zeerste van pas, doch zou ongelukkig maar al te kort met raad en daad kunnen dienen. Het bericht dat een aanmerkelijk aantal troepen onder den Keurvorst van Beyeren naar den Bovenrijn op marsch was, riep hem derwaarts; terwijl alle pogingen door Marlborough en Goslinga, gelijk door Albemarle te Doornik, in 't werk gesteld, om hem tot blijven te overreden, vruchteloos bleken, en een brief, op des laatsten aandrang door Goslinga naar Den Haag gericht, om bij de algemeene Staten de noodzakelijkheid van dat blijven te betoogen en het door hun invloed te bewerken, door de Franschen onderschept werd. Alle uitzicht op een doortastende handelwijs tegenover hen, door Goslinga met den meesten nadruk aanbevolen, werd daardoor verijdeld, daar er van den besluiteloozen Marlborough, die slechts door één belang, zijn persoonlijk aanblijven in 't krijgsbeheer, gedreven werd, en die niet recht inzag, door welke middelen dat, onder het tegenwoordige bewind, op den duur te bewerkstelligen, geen vastberaden krijgsplan te verwachten was. Te vergeefs dat hem Goslinga, nadat het

[1] Zie Arneth's *Prinz Eugen*, II. S. 168 ff.

leger zich naar Lens, en, met half July, van daar naar Lillers tusschen Aire en Béthune verplaatst had, het belang van een stout en verrassend wapenfeit, waardoor Eugenius zich steeds zoo onderscheidde, voor de zaak der bondgenooten en zijn eigen invloed, voorhield. Wel scheen hij er 't oor aan te leenen, en werd zelfs met zijn onderbevelhebber en vertrouwde, Cadogan, alles nader besproken, en een doeltreffend plan van aanval der Franschen beraamd. Men zou, van Lillers op Villars' verschansingen bij Avennes aanrukkende, den schijn aannemen deze te willen aantasten, doch dan eensklaps oostelijk optrekkende, de Scarpe bij Vitry en daarna de Sensette over gaan, om Villars onverhoeds op een ander punt, dan hij vermoedde, op 't lijf te vallen. Maar ofschoon Marlborough aan dit ontwerp zijn goedkeuring schonk, en men het daadwerkelijk een begin van uitvoering gaf; toen het beslissende eindpunt daar was, wist hij het ongedaan te laten. Den 1^{en} Augustus van Lillers, waar men een kleine 14 daag gelegerd had, opgebroken, kwam men den volgenden dag te Villers-Brulain in de open vlakte tegenover de fransche verschansingen, op welke nu Villars een aanval wachtte, en die men twee dagen lang den schijn aannam te verkennen, om, toen hij zijne manschappen, in Vitry en Arleux tot dekking van de Scarpe en Sensette gelegerd, van daar ter versterking van het schijnbaar bedreigde punt had weggenomen, 's avonds van den vierden, in een nachtelijken marsch, op beide plaatsen af te gaan. De toeleg gelukte volkomen. In twee afdeelingen opgetrokken komt men te Vitry de Scarpe over, en maken zich daarop Cadogan en Hompesch, met een legerafdeeling vooruitgezonden, van het overgangspunt der Sensette bij Arleux meester, waar nu 's middags van den 5^{en} de overtocht over deze bewerkstelligd wordt, zoodat te middernacht het geheele leger dien volbracht heeft. Thans gold het dus slechts door te tasten, en den franschen veldheer, wiens rechtervleugel men was omgetrokken, en dien men daardoor van Bouchain en Kamerik had afgesneden, in 't open veld slag te leveren, en naar alle waarschijnlijkheid, daar er in de laatste dagen 10,000 man, onder Estaing, naar de zij van Bergen waren opgerukt, te verslaan. Was Eugenius in 't leger gebleven, geen twijfel of deze had dit, overeenkomstig het opgevatte voornemen zelf, doorgezet; Marlborough echter deinsde, nu 't op de bewerkstelliging aankwam, terug. Toen Goslinga met het krieken van den dag zich te paard naar zijn kwartier spoedde, vond hij hem reeds uit, doch haalde hem weldra in, en trof hem, van Hompesch, Cadogan, en andere legeroversten verzeld, met de verkenning van het terrein bezig, van meening — naar zijn door Goslinga en Hompesch luide toegejuichte woorden — den vijand tot een slag te noopen. Inmiddels komen er echter een paar boeren met de mare, dat zich die vijand reeds in beweging heeft gesteld, om op de bondgenooten aan te rukken; en Goslinga, nu met Cadogan op den toren van 't inmiddels bereikte Framegies geklommen, zag hem werkelijk in aantocht, en op nauw drie kwartier afstands naderend; zoodat hij, weêr beneden gekomen, in de stra-

len van den ochtendzon de kleuren van zijn vendels reeds begon te onderscheiden. Reden te meer dus, om niet langer te dralen; op de vraag echter door Goslinga gedaan, of Marlborough dan nu niet het gansche leger in de wapenen zou laten roepen, het hollandsche geschut aanspannen, en het engelsche, dat nog aan de overzij stond, over de Sensette voeren, gaf hij droogweg ten antwoord, dat men daar altijd nog den tijd voor had, doch men eerst moest onderzoeken, in hoever het terrein voor een veldslag geschikt was; terwijl Cadogan er slechts het zwijgen toe deed. De Prins van Hessen Cassel bood nu aan, met het noodige paardevolk op verkenning van grond en vijand uit te gaan; maar Marlborough was tot niets anders te bewegen, dan dat er een veertig ruitervendels gereed gemaakt werden, om op het eerste bevel op te rukken. De voortvarende Goslinga, te recht over deze slapheid van beide engelsche Heeren misnoegd, zeî nu, dat hij den hollandschen Veldmaarschalk, Graaf Tilly, zou gaan waarschuwen, en zoo de Hertog 't goed vond, in 't voorbijgaan tevens aan den linkervleugel last geven, de troepen te wapenen, 't geschut aan te spannen en voorwaarts te brengen, en door een kanonschot tevens de manschappen terug te roepen, over de gansche vlakte op voorraad uit. «Mij wel», was het kort bescheid, bij 't heengaan nog van de woorden gevolgd: «ik wacht u van middag bij mij ten eten». — «Eten? Mylord!», luidde het wederwoord van den verbaasden wakkeren Fries: «we moeten den vijand slaan, en dan zullen we verder zien»; waarop hij, zonder meerdere praatjens, wegreed. Voor 't front van den linkervleugel trof hij Albemarle en wijlen Ouwerkerks zoon Cornelis aan, die hem vraagden, of 't waar was, dat de vijand was aangerukt, en op 't bevestigend antwoord hun blijdschap niet verheelden, dat dit nu de beslissende dag zou zijn, die een luisterrijk einde aan den oorlog zou maken. «Amen!» sprak Goslinga, en reed verder, om de orders voor 't geschut te geven, en zich daarop naar Tilly te spoeden, dien hij nog te bed vond, doch onmiddelijk liet wekken en den stand van zaken meêdeelde. Hoe moedig en ervaren in den krijg, werkten 's mans hooge jaren met zijn aangeboren bedaardheid meê, om hem minder voortvarend te stemmen, en ziende, dat er dus voor 't oogenblik niet veel met hem te doen was, bescheidde hem Goslinga bij Marlborough en de verdere legeroversten, die hij, in galop teruggekeerd, weldra in vermeerderden getale terzelfder plaats vond. Marlborough gaf hem nu echter te kennen, dat, naar ingewonnen berichten der landluî uit de streek, de linkervleugel en 't midden van de Franschen door moerassen, en de rechter door een wijde kloof gedekt waren, en men dus moeite zou hebben tot hen door te dringen. Op Goslinga's vragen verzekerden echter beide eerste kondschappers, dat er wel zulk een kloof voor den rechter-, maar voor den linkervleugel en 't midden niets in den weg lag. Marlborough liet zich daardoor echter niet tot andere gedachten brengen, en hield nu, na de komst ook van Tilly, een soort van krijgsraad, waartegen hij vroeger, als een belemmering voor zijn krijgsbeleid, zoo geijverd had, en dien hij dan ook aan Goslinga zelf als

Lith Emrik & Binger

JOHAN WILLEM FRISO.

een huismiddeltjen geschetst had, om zich in netelige omstandigheden van alle verantwoording af te maken, dat hij nu zelf ging toepassen. «Wanneer gij u ooit in den lastigen toestand vindt», had hij toen gezegd, «tot een veldslag of een of andere groote en gewaagde onderneming te moeten besluiten, en gij dan voor u zelf besloten zijt, daartoe over te gaan, zoo raadpleeg alleen uw Veldheer; doch roep anders een grooten krijgsraad bijeen, en houd u verzekerd dat gij, zonder u zelf bloot te geven, de zaak zult laten afspringen». Zoo geschiedde 't dan ook nu; en, zonder zijn eigen meening te uiten, riep de Hertog den raad zijner legeroversten in, om, hun groote meerderheid — als hij wel verwachten kon — minder voortvarend ziende, met de betuiging te besluiten, dat, ja, zijn overmacht op de Franschen niet te loochenen viel, en hij dan ook daarvan gebruik zou gemaakt hebben, hen aan te vallen, zoo het terrein het veroorloofd had; maar dat, daar dit niet het geval was en de meerderheid zich in anderen zin verklaard had, hij met haar instemde, en nu liever de Schelde zou overtrekken, om Bouchain te gaan belegeren. Tilly en Goslinga's beide mede-gedeputeerden, Alexander van der Capellen en Willem Hooft — voor Gelder- en Holland — verklaarden zich aanstonds in dien zin; de Prinsen van Hessen en Wurtemberg waren daarentegen voor den aanval geweest, waarvoor ook Goslinga te vergeefs nogmaals met nadruk het woord voerde. Albemarle sprak meer weifelend, en zoo onduidelijk, dat men eigenlijk niet recht uit hem wijs kon worden; de engelsche generaals, de Prins van Anhalt, en Fagel zeïden het terrein voor te ongunstig te houden, waarvan volgens de overigen alles afhing [1]. Friso, die, ware hij tegenwoordig geweest, in zijn wakkeren krijgsmoed, zeker een der eersten zou geweest zijn, Goslinga bij te vallen, was door een noodlottig voorval, drie weken vroeger, voor altoos aan 't krijgstooneel, gelijk aan zijn beide gewesten en 't vaderland, zijn jonge vrouw en dochtertjen, en zijn nog ongeboren stamhouder, ontrukt. In de eerste helft van July naar den Haag ontboden, waar zijn koninklijke neef van Pruisen zelf was overgekomen, om over de zaken der nalatenschap te handelen, en hem volstrekt persoonlijk verlangde te zien, had hij zich noode uit het leger verwijderd. Den 14^{en} July met zijn gevolg aan den Moerdijk gekomen, had hij zich daar, met de Heeren van Plettenberg, Verschuur, en Du Tour, en den Overste van zijn lijfwacht, Hilken, in de veerschuit gezet, terwijl zijn koets en paarden in de schouw gingen, om overgezet te worden. Daar onder 't overvaren de wind opstak, en het tevens hevig begon te regenen, stapte hij halverwegen met Du Tour en Hilken in de schouw over, om in zijn koets voor den regen te schuilen. De veerschuit raakte nu, ofschoon niet zonder gevaar, weldra over; maar de schouw begon, door den sterken wind, hoe langer zoo meer op zij te hellen, zoodat men vreesde zij omslaan zou. De Prins, dicht bij den overkant uit de koets gegaan, om

[1] Zie over een en ander Goslinga's *Mémoires*, p. 133, ss.

zoo veel te eerder aan wal te kunnen stappen, zag zich door tegenwind in dit laatste belemmerd, en de schouw beneden den steiger te Stryen-Sas afdrijven, om toen door een rukwind geheel om te slaan. Hij en Du Tour grepen zich aan de mast vast, doch Hilken raakte dadelijk door de golven overstelpt, die ook hem vervolgens losscheurden en in de diepte meêsleepten. Alleen Du Tour bleef, met de verdere bemanning, behouden. 's Prinsen lijk werd eerst negen dagen later, bij 't boven komen, door den beurtman van Bergen op Zoom opgevischt, en uit Dordrecht gebalsemd naar Leeuwarden gezonden, waar 't in 't volgende voorjaar, den 25^{en} February, in 't voorvaderlijke graf werd bijgezet. «O God!» luidde het, bij 't vernemen der Jobsmaar, terecht uit de pen van een welmeenend «Patriot»:

> O, God, wat droever maar! een Vorst een Prins zoo lief,
> Bemind, al Friesland door, van burgeren en Staten,
> En Groningen niet min, geschreven, als een brief,
> In ieders hart, moest dus zijn jeugdig leven laten![1]

Een jong vaderlandsch letterkundige, de nu 27-jarige Justus van Effen, wijdde in zijn kortelings aangevangen, hekelend Fransch Weekblad [2], eenige welverdiende bladzijden aan zijn aandenken, zijn lezers verschooning vragende, dat hij «in een geschrift, bestemd om met de gebreken der menschen te gekscheren, een doorluchtigen held, door den dood weggerukt, ging beschreyen, daar zijn geest, van de innigste droefheid bevangen, te vol van 't jammerlijk ongeluk was, om zijn pen zich met een ander onderwerp te laten bezig houden. De wakkere Prins is niet meer; de dood ontrukt hem ons op 't onvoorzienst in de lente zijner jaren. En wij, die niet anders meenden te vreezen te hebben dan de gevaren die zijn beroep in heeft, en weinig dachten, dat hem een ander gevaar aan ons ontscheuren zou! Maar, helaas! het vuur, waarin hij zich zoo dikwerf, mogelijk al te stoutmoedig, begaf, ontzag steeds zijn dierbaar hoofd, en hij moest zijn dood in een tegenstrijdig element vinden! — Ik zal niet ondernemen den rouw der ongelukkige Princes van Oranje te malen; zij schijnt de droefheid zelf. De soldaten schreyen; een vloed van tranen getuigt van hun bittere smart over 't verlies van een Prins, die hen tot de overwinning leidde. Gaarne zouden zij zijn lijk nog voor 't laatste eens zien en met hun tranen besproeyen; maar het water heeft het aan hunne liefde ontrukt» [3]. 's Prinsen weduwe bracht, derdehalve maand na zijn dood — den 1^{en} Sept. — een zoontjen ter wereld, met de namen van Willem Karel

---

[1] *Friesland en Groningen in rouw over het droevig afsterven van harén Stadhouder*, enz. Te Rotterdam, by R. van Doesburg, 1711.

[2] *Le Misantrope;* derde vertoog.

[3] Als een kenschetsend staaltjen van den partijhaat, waarvoor ook dit *in alle opzichten* zoo aan-

Hendrik Friso gedoopt, en dat door de algemeene Staten met een jaarlijksche lijfrente van 4000, door die van Holland met eene van 2500 gulden, begiftigd werd. Met den Koning van Pruisen gingen Hun Hoog Mogenden, bij overstemming van Friesland en Groningen, een voorloopige overeenkomst omtrent de verdeeling der nalatenschap aan, waarmeê zij zich echter niet vereenigde, en die twintig jaar later dan ook door een nader verdrag vervangen werd. Met den Koning kon daardoor echter te gelijker tijd — 28 July 1711 — het bondgenootschap voor vijf jaar verlengd worden [1].

In 't leger had dus de kloekberaden Goslinga zoo den steun van den te kwader uur naar den Haag ontboden, wakkeren jongen veldoverste, tegenover de flauwhartige en dubbelzinnige houding van Marlborough, moeten derven. Al wat hij er tegen aanvoerde was te vergeefs, en zich op de meerderheid van zijn krijgsraad bedriegelijk beroepende, bepaalde de Hertog, dat men met zonsondergang, de troepen over vier bruggen naar den overkant der Schelde zou voeren. Goslinga, dien hij met de andere Heeren op nieuw aan zijn middagdisch noodde, sloeg, in zijn gerechte verbittering over zijn «doemwaarde staatskunst», dat vriendelijk aanbod van de hand, en ging in zijn kwartier zijn overkropt gemoed in brieven naar den Haag, aan den Raadpensionaris en een ander vriend, uitstorten; gelijk hij ook in het verslag aan Hun Hoog Mogenden, op verzoek van zijn Medegedeputeerden opgesteld, zijn maar al te gegronde afkeuring vrij wel doorstralen liet [2]. In de avondschemering werd de voorgenomen marsch aanvaard, doch door de toenemende duisternis en een hevigen regen, «zoodat men geen vier pas vooruit kon zien», weinig begunstigd. Zonder veel te vorderen bleef men ronddolen, en moest zich eindelijk er toe bepalen, den dag maar af te wachten;

---

doenlijk en grievend sterfgeval niet veilig bleek, kan het achtregelige schimprijm uit een zoogenoemd vrijheidlievende pen strekken, in de *Bibl. Dunc.* in HS. bewaard:

Op de dood van Johan Willem Friso.

De wakkre Friso viel, eilacy!
In 't water met veel alteracy,
En zwom daer nog een korte spacy,
Tot hy verdronk; — o consternacy!
't Gevischte lijk zal, met veel stacy
Begraven, al d'imaginacy
Wegnemen van de populacy.
Zoo leeft de Vrijheid by Gods gracy!

Niet minder kenschetsend is, van de andere zij, zeker de bedekte beschuldiging van Bilderdijk, als ware dat verdrinken niet zonder opzet geschied; waartegen dan ook Tydeman zelf reeds deed opmerken, dat men toch het plotseling opgekomen noodweêr niet vooruit had kunnen bestellen. (Zie de *Geschiedenis des Vaderlands*, XI, bl. 47 en 219).

[1] Verg. Rive's *Schets der staatk. Betrekkingen t. de Rep. en Pruisen*, bl. 61, v.

[2] Zie zijne *Mémoires*, p. 139.

en 't werd zoo acht uur in den morgen, vóór de geheele achterhoede zich weêr in beweging stellen kon. Gelukkig dat Villars zijnerzijds de schoone gelegenheid verzuimde, hem te overvallen en verstrooyen, en men ongestoord den weg naar Bouchain kon vervolgen. Op den linkeroever der Schelde gekomen, sloot men 't aan de Noordzij in; terwijl Villars nu, op zijne beurt, de Sensette overtrekkende, het van de Westzij nadert, en daar zijn leger opslaat, door een dijk, over 't onder water gezette land, met de kleine vesting verbonden. Fagel, aan wien 't beleid van 't beleg wordt opgedragen, weet echter, door een paar honderd door 't water plassende grenadiers, dien dijk te doen vermeesteren; en de bezetting, 3000 man sterk, daardoor van alle verband met het leger verstoken, geeft zich den 12^{en} September krijgsgevangen en de vesting in zijne handen. Men had nu wel al den tijd gehad, ook Quesnoy nog te gaan vermeesteren, doch Marlborough bleek daar weinig genegen toe, en de gansche veldtocht liep dus met de verovering van Bouchain ten einde; terwijl Goslinga, geen lust gevoelende langer in 't werkelooze leger te blijven «drinken en eten», eerder dan anders de reis van daar huiswaarts aannam. Nog vóór het leger, op weg naar Bouchain, de Schelde was overgetrokken, was hij Marlborough, die zich wat onpasselijk zeî te voelen, 's morgens in zijn tent eens gaan bezoeken, en had daar toen, onder een kop thee, 't behandelde in den krijgsraad nog eens met hem besproken. De Hertog gaf hem zijn leedwezen te kennen, hij zich ten aanhooren van allen zoo lijnrecht met hem in strijd had verklaard, vreezende dat dit misverstand hem bij 't ministerie benadeelen zou, en verzocht hem voortaan meer vertrouwelijk met hem om te gaan, en dat ook naar buiten te toonen. Goslinga verklaarde zich daartoe niet onbereid, doch zeî hem tevens ronduit, dat hij, zijns inziens, zich bedroog, wanneer hij meende, zich door zijn gehouden gedragslijn bij het engelsche ministerie, door het ontwijken van den veldslag, minder te hebben blootgegeven; dat juist de vermoedelijk behaalde zege hem de overhand op zijn vijanden zou verzekerd hebben; dat men dan Frankrijk de wet had kunnen voorschrijven, en dat noch het ministerie, noch Koningin Anna zelve hem het bevelhebberschap over het leger hadden durven ontnemen; dat hij zich buitendien vergiste, wanneer hij dat ministerie geneigd waande, den oorlog voort te zetten; dat het reeds te ver gegaan was, om bij 't gedane te blijven staan, en hij zich dan ook verzekerd hield, dat het den laatsten stap zou doen, en in 't volgende jaar vrede sluiten, of, zoo het zich nog tot een nieuwen veldtocht verplicht achtte, hem van zijn veldheerspost ontslaan zou. Marlborough had daar niet veel op te antwoorden, en zeî slechts, dat het er hem alleen om te doen was geweest, zich over die ontwijking van den slag te verantwoorden, daar hij zich daarbij aan 't gevoelen der groote meerderheid van de geraadpleegde legeroversten gehouden had. Goslinga vraagde hem lachende, of hij zich dan dien stelregel van 't jaar '7 niet meer herinnerde? Maar die ondeugende vraag onbeantwoord latende, zeî hij alleen, dat het in 't vervolg niet weêr gebeuren zou; doch Goslinga hernam

terstond, dat zich een zoo schoone gelegenheid, den oorlog roemrijk te eindigen, niet weêr zou voordoen, en hij zich zeer bedriegen moest, zoo Marlborough t'avond of morgen niet eens spijt voelde van de ongelukkige partij, die hij gekozen had [1].

Hoe ook, door en met zijn heerschzieke gade, bij Koningin Anna in ongenade, scheen hij voor 't oogenblik, als veldheer, nog altijd bij het ministerie in eere. Met name Sint John — Harley was hem meer persoonlijk vijandig — liet niet af, hem schriftelijk van zijn ingenomenheid met zijn krijgsbedrijf te verzekeren, tot hij 't, juist in deze dagen, door de onhandigheid vooral van zijn veldkapelaan, Dr. Hare, ook met hem te kwaad kreeg. Na zijn meesterlijke marsch in 't begin van Augustus had St. John hem de uitbundigste lof toegezwaaid, hem schrijvende, «hoe de zwaarste gevechten die hij geleverd, noch de grootste overwinningen, die hij behaald had, geen eervoller getuigenis van zijn hooge begaafdheid en zijn onverdroten ijver in 's Lands dienst konden geven, dan die welgeslaagde tocht». Daarna had hij vriendschappelijk geschertst over de zonderlinge verwisseling van rol tusschen den Hertog en Gedeputeerden, daar een der laatsten hem volstrekt had willen zien vechten, en hij gemeend, allen strijd te moeten ontwijken; en thans weder, na de inneming van Bouchain, wist hij niet luid genoeg zijn vreugde te uiten, hem verzekerende, dat hij onmiddelijk een bode naar de Koningin had gezonden, het geschut van den Tower doen lossen, en ten volle in zijn geluk deelde [2]. Nu was echter die kapelaan zijn lof gaan trompetten in een veldpreek, na de verovering dier vesting voor hem gehouden, en gaf die niet alleen uit, maar voegde er nog een samenspraak onder den naam *Bouchain* aan toe, waarin 's Hertogen zegetocht ten hemel verheven werd, en de staatkunde der regeering tot beeindiging van den oorlog daarentegen streng veroordeeld. St. John toonde er zich ten zeerste over verstoord: in een naschrift op een brief, die hem noodwendig onder de oogen moest komen, beklaagde hij 't, «dat Lord Marlboroughs kapelaan maar voortging, papier te bederven, en, zoo voor zijn eigen als zijns meesters zaak, beter zou doen, zich stil te houden». Hij liet het zelfs niet bij dezen uitval, maar weldra ook een paar hevige vertoogen tegen hem uitgaan, waarin hij zoowel die samenspraak doorhaalde, als allerlei schandalen uit 's Hertogen vroegere geschiedenis oprakelde [3]. Zoo nam ook de minste zweem van vriendschap tusschen hen beiden een einde.

Al dien tijd was daarbij, geheel buiten Marlborough zoowel als de Republiek om, het vredesoverleg met Frankrijk voortgezet. De dichter Prior, Bolingbroke's vertrouweling, als gezantschaps-secretaris van Portland en Jersey te Versailles nog altoos wel aangeschreven, was, in gezelschap van Gaultier, met half July derwaarts overgestoken, en trof er, in de tuinen van 't paleis toegelaten, eerst met Mevr. de Maintenon, toen

---

[1] *Mémoires*, p. 147, s.

[2] Macnight's *Life of Bolingbroke*, p. 225. [3] Ald. p. 226.

met Koning Lodewijk samen, om zich daarna met beiden op een wandeling vertrouwelijk over den vrede te onderhouden [1]. Hij was van geen anderen lastbrief dan een strook papier voorzien, met de woorden: «Mr. Prior is ten volle ingelicht omtrent onze voorafgaande vorderingen, en gemachtigd die aan Frankrijk meê te deelen, en de antwoorden daarop over te brengen», door Sint John eigenhandig geschreven en van het naamcijfer der Koningin — A. R. — onderteekend [2]. Hij vond — als zich verwachten liet — beide hoofdpersonen willig genoeg om te sluiten, doch toen hij vervolgens met die nog al veel eischende vorderingen voor den dag kwam, minder gretig gehoor. Zij splitsten zich in tweeën, deels de Republiek en de verdere bondgenooten, deels Engeland zelf betreffende. Voor die Republiek verlangden zij een voormuur in de Spaansche Nederlanden; voor den Keizer een dergelijke aan den Rijn; voor den Hertog van Savoye teruggaaf der hem ontmachtigde vestingen, met toevoeging van nog andere in Italië; voorts moest alles, waarop de verschillende bondgenooten, als wettig gevolg van verdragen, aanspraak maakten, tot hun algemeen genoegen volvoerd werden. Zeer bepaald luidden deze punten niet; die, welke Engeland raakten, traden echter des te meer in bijzonderheden. Vooraan stond natuurlijk de reeds uit de betuigde neiging tot onderhandeling volgende erkenning van Koningin Anna, als Soevereine van Groot-Brittanje, en de daarmeê samenhangende erfopvolging in de onroomsche lijn; daarna kwam de slechting der sterkten en werken en 't sluiten der haven van Duinkerken; verder het overbrengen der machtiging tot vervoer van negers uit Afrika naar Amerika, van een fransche, tot de beide engelsche Afrikaansche Compagniën, en het afstaan van geschikte ververschingsplaatsen voor dat vervoer in de Westindiën; voorts een nieuw handelsverdrag: in Spanje alle handelsvoordeelen, aan de meest begunstigde volken verleend, en afstand van Gibraltar en Port-Mahon; in Noord-Amerika Terre-neuve en de Hudsonsbaai, terwijl men daar anders van weêrszijden zou behouden, wat men er bij de bekrachtiging van den vrede bezat; eindelijk zouden de kronen van Frankrijk en Spanje nimmer door één en denzelfden Vorst gedragen mogen worden. Door al deze vorderingen toe te staan, meende men te Versailles, zou Frankrijks handel, gelijk die van ieder ander volk, tegenover den engelschen te gronde gaan [3]; Torcy trachtte daarom op verschillende punten wat af te dingen, maar Prior wilde daar niet van weten; zijn machtiging strekte, blijkens de hem meêgegeven papierstrook, niet zoo ver: hij kon alleen vernemen, wat Zijn allerkristelijkste Majesteit voor antwoord op de overgebrachte eischen te geven had,

---

[1] Ranke, *Franz. Geschichte*, IV. p. 272.

[2] Zie *The Life of Bolingbroke*, p. 230.

[3] "Les Anglais auroient ruiné le commerce des François et des autres nations de l'Europe, si les avantages qu'ils prétendoient obtenir, leur eussent été accordés". Torcy, *Mémoires*, III. p. 34.

en dit te Londen kenbaar maken. Het eenige lichtpunt, dat men te Versailles — en te recht — in die eischen zag, was het uit de veranderde omstandigheden voortgevloeide opgeven van het verlangen, Spanje door Koning Filips, in 't belang van den Aartshertog, te zien ontruimen. «God», als Torcy 't in zijn Gedenkschriften, naar den ook thans nog maar al te zeer in zwang gebleven en geliefkoosden, kerkelijken schrijftrant van zijn tijd, bij Roomschen en Onroomschen, uitdrukte: «God, die het hart der Koningen in Zijn handen houdt, gelijk Hij de meester is van hun lot, had een einde gemaakt aan de ongenade, waarin de Koning van Spanje deelde, en het hart der Koningin van Groot-Brittanje in dit opzicht verzacht» [1]. De licht te verklaren ware reden was, dat, door den dood van Keizer Jozef en den meer dan vermoedelijken overgang van zijn kroon op 't hoofd van zijn broeder, alle aanleiding en wenschelijkheid verviel, dezen daarbij nog die van Spanje en de Indiën te verschaffen. Noch de Republiek noch Engeland konden dat thans meer verlangen; en in zoover viel er dus niets tegen Engelands voorstellen in te brengen. Wel echter maakte zich dit, tegenover zijn bondgenooten, aan ontegenzeggelijken trouwbreuk schuldig: tegen de uitdrukkelijke bepaling toch van het Verbond in, die geen afzonderlijke onderhandeling van een hunner in zijn uitsluitend belang toeliet, stond Prior er op, dat Engelands persoonlijke eischen geheim, en met name den Nederlanders verholen zouden blijven. Wel zocht Bolingbroke zich naderhand op den fraayen grond te verschoonen, dat zij-zelf evenzoo zouden gedaan hebben, hadden zij er de gelegenheid toe gehad; doch deze was te minder geldig, als dat werkelijk zoo in Den Haag te Geertruidenberg het geval was geweest: Frankrijk had daar herhaaldelijk — maar steeds te vergeefs — gepoogd, hen van hun bondgenooten, en bepaaldelijk het thans zoo verraderlijk handelende Engeland af te trekken. Torcy zelf was, in dit opzicht, de beste getuige voor hun goede trouw, daar hij er zich meer dan eens over beklaagde, dat ieder voorstel, in Den Haag door hen zelf of in de Berg door beide gemachtigden gedaan, onmiddelijk aan den engelschen opperbevelhebber werd meêgedeeld, en het onmogelijk was, Holland van zijn bondgenooten te scheiden [2].

Om het bezwaar te vermijden, Prior — gelijk hij verlangde — een schriftelijk antwoord op elk der door hem voorgeslagen punten ter hand te stellen, gaf Frankrijk hem en Gaultier, bij hun terugreis, omstreeks half Augustus, den vroeger reeds in Holland gebezigden handelsraad Ménager meê, die toen een week later, ten huize van Jersey, met St. John en Harley samenkwam. Daar hij echter tegenover de engelsche

---

[1] Ald. p. 35.

[2] Zie daaromtrent de juiste opmerkingen van Macknight, t. pl. p. 233, tegenover de averechtsche voorstelling van Topin, t. pl. p. 266, aant.: "c'est en réalité la Hollande qui chercha à abandonner l'Angleterre".

vorderingen ook die van zijn Heer en meester ter sprake wilde brengen, en men daar van hunne zijde niets van hooren wilde, liep het onderhoud, na een uur of vier geduurd te hebben, geheel zonder vrucht af; en werd toen, na nog een paar even vruchtelooze samenkomsten, en op Ménagers weigering zelf om een nieuwen lastbrief naar Versailles te gaan, Gaultier nogmaals derwaarts gezonden, met een uitvoerig schrijven van St. John gewapend. In antwoord op dit, liet nu Koning Lodewijk een vertoog opstellen, dat de engelsche bezwaren punt voor punt naging, en Ménager tot verder naricht dienen kon. Deze werd daarbij gemachtigd, de bespreking van 't geen de Koning als tegenwicht voor 't ontmantelen van Duinkerken verlangde, tot de algemeene vredesonderhandelingen te verdagen; in den afstand van Terre-neuve en de Hudsonsbaai te berusten, doch Frankrijk de vrije visscherij en de nederzetting op eenige kleine eilanden van Noord-Amerika voor te behouden; ook daaromtrent zou men bij die algemeene onderhandelingen nader samenspreken. Daar het recht, aan Ménager bij zijn eersten lastbrief toegekend, om niet slechts met de engelsche regeering, maar ook «met de Gevolmachtigden van alle Vorsten en Staten, met Zijne Majesteit in oorlog, te overleggen en handelen», den engelschen Heeren minder welkom was, gaf de Koning gaarne aan hun verlangen toe, zijne volmacht tot de onderhandeling met Engeland alleen te beperken. Dit was hem natuurlijk zelfs te liever, als hij uit deze splitsing der algemeene belangen, geheel naar zijn eigen zoo dikwerf toegepasten stelregel, slechts voordeel putten kon. St. John had hem intusschen in zijn schrijven, wat de bondgenooten betrof, om afzonderlijke mededeeling der voorwaarden gevraagd, waarop hij in 't algemeen vrede met hen zou willen sluiten, van zins, dat stuk aan de Staten over te maken; en Gaultier kreeg het dus ook, bij zijn naderen lastbrief voor Ménager, naar Engeland meê. Zij behelsden: de erkenning van Koningin Anna en haar onroomsche troonsopvolgers; de toezegging, de spaansche en fransche kroon nimmer op één hoofd te zullen doen komen; voldoening van de vorderingen der bondgenooten in alle redelijkheid, en vooral die tot herstel van den engelschen en nederlandschen handel; afstand aan de Staten van eenige spaansch-nederlandsche vestingen tot voormuur tegen Frankrijk; bewilliging van een soortgelijken voormuur aan den Rijn ten behoeve van 't Rijk; slechting der werken van Duinkerken, op nader te bespreken voorwaarden en voldoening; nauwlettende overweging en afdoening der eischen aller deelnemers in den oorlog. In een afzonderlijke bepaling werd den Hertog van Savoye teruggaaf der plaatsen beloofd, vóór den oorlog in zijn bezit, en hem nog andere tevens, naar onderling goedvinden, toegezegd. Met verwerping der vroeger voorgestelde van Luik en Aken, was Den Haag namens Koningin Anna als de geschiktste plaats voor de algemeene onderhandeling voorgeslagen. De Koning vond dat echter, om den persoonlijken invloed van Heinsius en Marlborough, minder aanneemlijk, maar liet zich ieder andere nederlandsche stad — Utrecht, Arnhem, Nymegen bijv. — wel-

gevallen, waarmeê de Koningin zich vereenigen kon; zelfs kon, mocht zij er op blijven staan, Ménager ook in de keuze van Den Haag berusten [1].

Nog vóór 't eind van September was Gaultier in Londen terug, en werd nu Ménager door Harley met een groot vertoon van hartelijkheid ontvangen, en onder een dronk op den Koning, den Dolfijn, en 's Konings ministers aan den avonddisch onthaald. Toch werden er nog herhaaldelijk bijeenkomsten omtrent enkele netelige punten gehouden, doch daarna, op de meest geruststellende verzekering van Ménager, dat bij de algemeene vredesonderhandelingen alles met de meeste duidelijkheid en juistheid nader bepaald zou worden, en nadat verder nog over een ander punt gewoordwisseld was, den 8^{en} October, door St. John en zijn amptsbroeder Dartmouth van engelsche, door Ménager van de fransche zij onderteekend. Den volgenden dag werd deze toen door Sint John naar 't paleis te Windsor gebracht, en daar, langs een geheimen trap de vertrekken der Koningin binnen geleid, op de minzaamste wijs door haar toegesproken, onder verzekering, dat zij al wat in haar vermogen was zou bijdragen, om aan den oorlog een einde te maken. Met een handkus scheidende, werd hij door Sint John langs denzelfden weg weêr uitgeleid, bracht dien avond met hem, Swift, en Prior door, werd door den laatste 's morgens weêr naar Londen vergezeld, en keerde daarop naar Frankrijk terug met een vriendschappelijk schrijven van St. John aan Torcy; terwijl de nieuw benoemde Graaf van Strafford, Raby, naar den Haag — waar hij reeds als gezant was werkzaam geweest — overstak, om den Staten de algemeene door Frankrijk toegestemde voorwaarden voor te leggen, zonder dat hij zelf nog iets van de geheime overeenkomst met Engeland wist. Hem was alleen opgedragen te verklaren, dat er verder met Frankrijk niets verhandeld was ten nadeel der bondgenooten, en dat Koningin Anna geen afzonderlijken vrede zou sluiten; doch dat het belang zelf der Republiek meêbracht, zij zich thans niet te stipt aan de tusschen Townshend en haar getroffen bepalingen hield, al kon zij steeds op 't erlangen van den haar toegezegden voormuur van Engelands zijde rekenen. Toen Strafford in den Haag kwam, lag ter reê van Hellevoetsluis Buys reeds op een goeden wind te wachten, die hem, als gezant der Staten, naar Londen zou overvoeren. In hun vergadering van 6 October toch hadden dezen op voorstel van Holland besloten, den amsterdamschen Pensionaris, in plaats van den onlangs overleden Van Vryberghen, derwaarts te zenden, om des te beter toe te zien bij 't geen er, tusschen Engeland en Frankrijk, door de nieuwe min vertrouwbare regeering in 't geheim bedisseld werd. Buys kwam nu nog even naar den Haag terug, waar Strafford aan Heinsius en hem, voor zoo ver doenbaar, opening van zaken gaf. Beiden toonden zich weinig gesticht over de zoo onbepaalde algemeene vredepunten, en zagen zich daarin zoo door Holland als de Generaliteit bijstemmen; waarom Buys dan ook

[1] Torcy, *Mémoires*, t. pl. p. 65, S.

last kreeg, de Koningin van de teleurstelling der Staten kennis te geven, en haar van een vredehandel op zoo lossen voet af te brengen. Strafford gaven zij, op zijn mededeeling, dat de Koningin, den zwaren last van den oorlog moede, ernstig naar vrede verlangde, te kennen: dat ook zij dat deden, maar alleen een zekeren, vasten, en duurzamen vrede wenschten, en men zich dus niet moest overijlen met de onderhandeling. In Engeland aangekomen, werd Buys, die in gelijken zin sprak, door Sint John en Harley geantwoord, «dat men deze voorloopige fransche voorstellen slechts als een inleiding op zulk een onderhandeling beschouwen moest, bij welke, was zij eenmaal geopend, elk der bondgenooten zijn persoonlijke belangen nader kon inbrengen, gelijk er hun dan ook uitdrukkelijk voldoening bij was toegezegd; dat dit wel in zeer algemeene bewoordingen geschiedde, maar Hare Majesteit opzettelijk geen byzondere verklaring verlangd had, omdat men zich bij de voorgaande samsnspreking in den Haag en aan den Berg zoo slecht daarbij bevonden had; dat Frankrijk ook zoo terstond niet in zulke byzonderheden treden zou, als de bondgenooten wel zouden willen, en men zijn tijd dan nutteloos verdaan zou hebben». Buys hernam daarop echter, dat Frankrijks voorslagen niet slechts algemeen, maar ook bepaaldelijk op 't punt van den voormuur en de ontmanteling van Duinkerken duister en dubbelzinnig waren; doch 't ook reeds, wat die algemeenheid betrof, raadzaam scheen, dat het zich wat nader verklaarde, opdat Koningin en Staten dan met vertrouwen konden overwegen, in hoever men in nader onderhandeling treden kon. Daar alles evenwel van engelsche zij reeds beklonken was, baatte Buys' weêrspraak niet veel, en meldde Sint John dan ook eenvoudig aan Strafford, dat de Koningin zich door geenerlei voorwendsels van haar opzet zou laten terugbrengen, noch in eenig overleg met de Staten omtrent de voortzetting van den oorlog treden, vóór zij in 't openen der vredesonderhandeling te Utrecht of elders hadden toegestemd. Aan Koning Lodewijk liet men door Gaultier weten, dat de Koningin er in bleef berusten, die onderhandeling op de met Ménager overeengekomen punten aan te vangen. De Staten — als men tevens meldde — beoogden niets dan een voormuur en de noodige handelsvoordeelen, en de Koning had dus maar te kennen te geven, welk een voormuur hij hun toedacht, en dat hij het handelstarief van 1664 wilde vernieuwen; daar zij zich dan sterk maakte, hen in den vredehandel te doen toestemmen, gelijk ook voor de overige bondgenooten vrij zeker werd toegezegd.

Die bondgenooten bleken echter alles behalve ingenomen met Engelands handelwijs, en de hun onmiddelijk na de overeenkomst met Ménager voorgelegde algemeene punten. Met name toonde zich Koning Karel ten zeerste gebelgd over de hem dreigende verijdeling zijner uitzichten [1]. Reeds op de eerste uit Weenen tot hem gerichte uitnoo-

---

[1] Hij achtte 't zelfs "nicht gut, dass man nur denken kone dass Spanien könt von meinem hause

diging, zoo spoedig mogelijk Catalonië te verlaten, had hij zich weinig genegen getoond, daartoe over te gaan, en was begonnen met zich daarvan te verschoonen, en een raad in te stellen, die zijne moeder, als Regentes, ter zij zou staan, en van welke o. a. ook Prins Eugenius lid was. Deze laatste was, nadat hij van Marlborough scheidde, zijn wachtpost aan den Rijn, van Mühlberg uit, getrouw gaan waarnemen, doch tevens voortdurend met Karel in briefwisseling gebleven, om hem van de noodzakelijkheid zijner komst naar Duitschland te overtuigen. Hij had eindelijk een zijner generaals, Graaf Althan, zelf met een laatste dringend schrijven naar Barcelona afgevaardigd, voor 't welk Karel zich toen, in zijn volle vertrouwen op zijn doorzicht en belangstellenden ijver en liefde, gewonnen gaf, en zijn afreis op 20 September vaststelde. Toch dwongen hem de omstandigheden er nog een week bij aan te knoopen, en werd het de 27e vóór hij zijn jonge en schoone Koningin, als algemeene Landvoogdes der Koninkrijken van Arragon, Valencia, Sardinië, en Mallorca, het Vorstendom Catalonië, en de Graafschappen Roussillon en Cerdaña, achterlatende, Spanje ter zee verliet [1], om den 12en October bij Genua aan wal te stappen; den eigen dag, waarop hem de Keurvorsten te Frankfort tot duitsch Keizer verkozen, gelijk hem dat nu te Milaan, door de hem te gemoet gesnelde Graven Sinzendorf en Wratislaw, kenbaar werd. Zijn gezant in Engeland en Prins Eugenius hadden hem van den stand van zaken aan 't engelsche Hof op den duur onderricht; met beide Graven kwam hem thans tevens de tijding der algemeene fransche vredebepalingen en de overeenkomst daaromtrent tusschen Engeland en Frankrijk ter hand, van welke Gallas door Dartmouth met een enkel woord in kennis was gesteld. Hij verklaarde zich daar zeer over ontsticht, en volstrekt ongenegen, zich op zulk een al zijn spaansche plannen den bodem inslaanden grondslag met de voorgenomen onderhandelingen te willen inlaten; en hij besloot terstond een ernstig schrijven tot Koningin Anna te richten, waarin hij haar uitnoodigde, liever aan de middelen te denken, om den gemeenschappelijken vijand binnen zijne perken terug te wijzen, dan valschen inblazingen het oor te leenen, die slechts tot tweespalt onder de bondgenooten konden leiden. Hij voor zich achtte zich verplicht, zich bij dat groote deel van 't spaansche volk aan te sluiten, dat zich voor hem verklaard had, en dat hij, als hem lief en waard geworden, met alle kracht zou trachten te ondersteunen. Toch bleef hij zich steeds bereid verklaren, «met Frankrijk in vredesonderhandeling te treden, mits slechts de vroeger gedane toezeggingen den in overweging genomen punten tot grondslag strekten, gelijk ook de gemeenschappelijke krijg tot vóór korten tijd met geen ander oogmerk gevoerd was». Gallas kreeg bevel, 's Keizers brief met een begeleidend vertoog persoonlijk aan Anna te overhandigen, beider inhoud met nadruk

---

zertrent werden". Vgl. zijn schrijven van 27 Mei aan Wratislaw, bij Arneth, t. pl. S. 483, aant. 18.

[1] Hij scheepte zich aan boord van den engelschen admiraal Jennings in; zie De Jonge, t. pl. bl. 69.

te ondersteunen, en de in 't jaar '9 vastgestelde punten als grondslag voor verdere onderhandelingen van Karels wege voor te slaan [1].

Prins Eugenius, die inmiddels, den Rijn bij Filipsburg overgetrokken, zijn wachtpost van Mühlberg naar Spiers verplaatst had, kwam thans, het bevel zijner troepen aan den Prins van Wurtemberg latende, op 's Keizers uitnoodiging naar Innsbruck, om zich met hem en beide hem begeleidende Graven nader over alles te onderhouden. Dit bleek te meer noodig, als Gallas inmiddels te Londen, door de onbewimpelde wijze, waarop hij de engelsche staatskunst dezer dagen in zijn brieven naar Weenen afkeurde, en die, door omkooping van een zijner secretarissen, een jeugdig Spanjaard, St. John en Harley was kenbaar geworden, beiden zoo van zich vervreemd had, dat zij hem hoe eer hoe beter uit hun oogen wenschten. Toen hij zich dus om het hem opgedragen gehoor bij de Koningin aanmeldde, werd hem door Dartmouth bericht, dat Zij haar ministers bevolen had, alle verkeer met hem af te breken, doch Zij intusschen bereid was, door ieder ander, alle haar door den Keizer te doene mededeelingen te vernemen; terwijl St. John dien eigen dag den keizerlijken Resident Hoffmann van den gedanen stap in kennis stelde, hem evenzeer van de voortdurende vriendschappelijke gezindheid voor 's Keizers hof verzekerend. Prins Eugenius gaf nu, te Innsbruck, als zijne kortbondige meening aan, dat men deze beleedigende handelwijs niet straffeloos moest dulden, veel minder er zich vrees door laten aanjagen. Had Gallas Engeland nog niet verlaten, dan moest hij er rustig blijven; was hij reeds afgereisd, geen ander gezant in zijne plaats komen; tot de vredesonderhandeling moest de Keizer niemand afvaardigen, wanneer de tusschen Engeland en Frankrijk overeengekomen punten tot grondslag dienden; naar den Haag daarentegen iemand gezonden worden, die de Staten in hun goede bedoelingen te versterken wist, en voorts bovenal de strijdkrachten zooveel doenlijk worden vergroot, om den bondgenooten te toonen, hoeveel de Keizer in 't vervolg voor een goede oorlogsvoering zou weten bij te dragen [2]. Over 't algemeen was men 't daarmeê eens, doch begreep, van 's Keizers wegen, wel iemand naar den Haag en Londen te moeten zenden, en bestemde daartoe geen ander dan Prins Eugenius zelf, die er zich aanstonds ten volle bereid toe verklaarde; terwijl naar den Haag tevens de spaansche Graaf van Corsana ging, uit het Huis van Mendoza en Karels omgeving te Barcelona, waar hij hem als minister van oorlog ter zij had gestaan. Karel zelf ijlde, den 4en December, den dag na Eugenius afreis naar Holland, op aandrang der Keurvorsten, naar Frankfort, om er zich tot Keizer te zien kronen. Omtrent de voorloopige vredepunten was men nog overeengekomen, dat, zoo zich

---

[1] Arneth, *Prinz Eugen*, t. pl. S. 185.

[2] Zie ald. S. 189 f.; "Prince Eugen votirt gut, laconisch, kurz", teekende de Keizer bij deze gelegenheid, den 23en Nov., in zijn opmerkingen over 't verhandelde aan.

zijn aanspraak op 't gansche spaansche rijksgebied niet liet handhaven, Spanje dan tusschen hem en Filips in dier voege verdeeld zou worden, dat Filips het noordelijk gedeelte met Castilië, en Andaluzië tot Cadix; Karel het zuidelijke, en ieder de helft der Indiën erlangen zou. Kon zoo de nieuwe duitsche Keizer ook al niet geheel het wereldomvattend gebied van den vijfden Karel onder zijn scepter vereenigen, de zesde van dien naam zou toch, in zijn beheersching van wijduitgestrekte en uiteen gelegen landen, niet al te zeer bij genen achterstaan, met wien men, vrij voorbarig als de uitkomst leeren zou, reeds was aangevangen hem te vergelijken.

Te Londen had intusschen de uit de regeering gedrongen Whigpartij niet lijdelijk stil gezeten, maar zich naar vermogen geweerd, om der andere 't roer weêr uit de handen te wringen. In 't laatst van November bedreigde men deze, bij de viering van Koningin Elizabeths verjaardag, met een volksommegang, waarbij — naar 't gerucht liep — wassen beelden van den Duivel, den Paus, Dr. Sacheverell, den Pretendent, enz. bij toortslicht langs de straten zouden gedragen en ten slotte verbrand worden. De ministers wisten echter nog bij tijds de zaak te voorkomen, door 's avonds te voren de hand op die beelden te leggen, bij welke er nu ook een paar gevonden werden, die, hoe gebrekkig dan ook, het uiterlijke van St. John en Harley moesten weêrgeven. De Whigs staken den draak met de aan den dag gelegde vrees, doch zetten, bij monde en geschrifte, hun weêrstand tegen het terecht door hen verafschuwd bewind voort. Het Parlement zou weldra bijeen komen; daar wilden zij in 't Hoogerhuis nog een krachtige poging wagen, om de meerderheid voor zich te erlangen, en had zich de Graaf van Nottingham met de taak belast, het woord voor hen te voeren. Den 17^en^ December stelde hij er, bij de behandeling van 't adres van antwoord, een wijziging voor, Harer Majesteit betoogende, dat aan geen zekeren noch eervollen vrede te denken viel, zoo Spanje en de Indiën aan 't Huis van Bourbon verbleven; en na een langdurige beraadslaging, waarbij de Hertogen van Marlborough en Somerset en andere Heeren van gewicht Nottingham steunden, werd die wijziging aangenomen. Men repte er tevens reeds van, dat de Koningin, die van Somersets hand gebruik maakte, om haar, bij 't scheiden uit het Huis, naar hare koets te geleiden, thans door zijne vrouw, die de aan Marlborough's Sara ontweldigde gouden sleutel was toevertrouwd, Mevr. Masham, op hare beurt, in haar hooge gunst zou laten verdringen; terwijl haar invloedrijke man zich in 't Hoogerhuis voor de Whigs bleef weren, en den tot Graaf van Oxford verheven Harley daar deerlijk in 't nauw bracht. St. John, die in 't Lagerhuis de regeering vertegenwoordigde, liet zich echter niet zoo licht uit het veld slaan, en dreef de benoeming van een dozijn nieuwe Heeren door, die de meerderheid in 't Hoogerhuis op zijne zijde brachten; terwijl Marlborough tevens van al zijn waardigheden te velde en in den Staat ontslagen werd, om zich voor 't Parlement van misbruik in 't geldelijk legerbeheer te verantwoorden. De nieuwe Heeren waren juist

benoemd, en de kans zoo ten gunste van St. John en zijn medestanders gekeerd, toen Prins Eugenius, die zich ten beste van de zaak der bondgenooten een week of drie in Den Haag had opgehouden, na een hoogst onvoorspoedige reis, die hem nagenoeg evenveel dagen op zee had doen zwalken, als men thans, van Vlissingen uit, uren voor den overtocht naar Engeland behoeft, Londen den 16^{en} January 1712 bereikte. Zijne komst was er den bewindvoerders weinig naar den zin, doch zij hadden te vergeefs beproefd haar te verhinderen, en gaven zich nu al den schijn hem overeenkomstig zijn hoogen rang en roem te willen bejegenen. 's Avonds eerst laat aangekomen, werd hij, na al aanstonds door zijn ouden, verstooten krijgsmakker Marlborough begroet te zijn, den volgenden morgen door St. John met een kort bezoek vereerd, en 's avonds zes uur in 't Sint Jamespaleis voor de Koningin bescheiden. Zij ontving hem wel meer of min verlegen, zeî, dat zij besloten had, de zaken over welke hij haar kwam spreken, in Holland te laten behandelen, en vond in haar toenemende onpasselijkheid [1] — een gevolg van haar te veel en te lekker schranzen — een voor de hand liggende aanleiding, haar leedwezen te betuigen, dat Zij zich niet zoo vaak met hem zou kunnen onderhouden als Zij wel wenschte, en hem dus op haar ministers verwijzen moest. Zij liet echter niet na, hem weldra een schitterend bewijs van haar hulde aan te bieden, een met edelgesteenten versierden degen van wel een halve ton geldswaarde. Ook van de zij der ministers werd hij met eerbetoon overladen, doch bemerkte, toen 't een dag of wat later op stuk van zaken aankwam, alras, dat alles tusschen hen en Koning Lodewijk reeds in 't effen was, en er luttel meer met hen te onderhandelen viel. Hij bracht op papier wat hij hun had meê te deelen, en dat zich tot driederlei punten bepaalde: de bejegening, 's Keizers gezant aangedaan, de bezending der te Utrecht bijeen geroepen vergadering, en de voortzetting van den oorlog in Spanje. Voor de laatste was zelfs door Corsana een krijgsplan ontworpen, en deze in persoon naar Londen overgestoken, om het, zoo noodig, nader toe te lichten. Eerst een week later, in 't begin van February, gewerd hem een antwoord: van Gallas begeerde men niets meer te hooren; omtrent de vredesonderhandeling verweet men den Keizer, haar tegengewerkt en de gemeenschappelijke belangen geschaad te hebben, en wat den krijg in Spanje betrof, sprak men op schamperen toon van 's Keizers bemoeyingen, in vergelijking van 't geen Engeland daarin gedaan had. Tegen dit laatste vooral kwam Eugenius in een tweede betoogschrift op, en kon dat een paar dagen later nog van de blijmaar doen volgen, dat 's Keizers Veldmaarschalk

---

[1] Een dag of wat later vond zich Eugenius zelfs genoopt, den Keizer te melden, "wie es mit der Königin gesundheit so übel bestellt seye, dasz sie keine lange Zeit mehr werde leben können, da sie von unten solchergestalten zu schwellen anfange, dasz die Geschwulst allgemach über die knie hinauf zu steigen anfangen solle". (Arneth's *Prinz Eugen*, t. pl. s. 489, aant. [22]).

Stahremberg er juist in geslaagd was, het door de Franschen belegerde Cardona te ontzetten, hun geschut te bemachtigen, en hen zelf tot een overhaasten terugtocht te dwingen. Hoe weinig intusschen de engelsche regeering van zins was, in Spanje nog krachtig samen te werken, bleek uit de houding, door Stanhope's opvolger, als legeroverste, aldaar, den Hertog van Argyll, aangenomen, die zich naar Engeland had ingescheept, met last aan zijn betaalmeester, den keizerlijken troepen geenerlei penningen meer uit te keeren. Hij kreeg echter op alles slechts ontwijkende antwoorden, en in een mondeling onderhoud met Oxford, den 16^en^ Maart, zelfs te hooren, dat Engeland zich volstrekt niet jegens Frankrijk verbonden had, doch Spanje en Indië stellig aan de Bourbons zouden moeten blijven. Nog een nieuwe samenkomst volgde, en daarop een nieuw betoog van den Prins omtrent Spanje, dat echter, als zich licht vermoeden liet, geenerlei werking deed. Wel werden er daarentegen, door zekeren ierschen spie, Plumket, allerlei verdichte praatjens tegen hem zelf uitgestrooid, en hij van samenspanning met Marlborough en anderen tegen de Koningin en haar ministers beticht, en begreep hij dus best te doen, maar onverrichter zake naar 't vasteland terug te keeren [1].

Onderwijl waren de onderhandelingen te Utrecht reeds in vollen gang geraakt. Koningin Anna had er die stad voor gekozen, deze zelve er zich zeer voor aanbevolen, en de Staten daar gaarne in toegestemd. Onmiddelijk na die toestemming, den 22^en^ December, waren toen door Buys de verdragen vernieuwd, met Engeland vroeger gesloten, en waarbij men handhaving van den vrede toezeî, «met gemeenschappelijke instemming» te sluiten. De Staten begrepen daaronder die aller bondgenooten; Engeland gaf voor, er alleen die der Staten en de zijne onder verstaan te hebben, terwijl het daarenboven 't *Barrière*-verdrag van 1709 niet in die vernieuwing had willen opnemen. De Staten hunnerzijds, hoe ook tot een degelijken vrede geneigd, bleven er echter tevens ten zeerste op gesteld, den oorlog voort te zetten overeenkomstig de wakkere stemming, nog uit de jongste oorlogsbede van den Staatsraad, uit de pen van Simon van Slingeland, sprekende. «De vijand», zoo had hij er zich laten hooren, «wiens gebied zich in 't begin van den oorlog tot aan de grenzen van den Staat uitstrekte, was nu binnen zijn oude palen teruggedreven; de Nederrijn geheel vrij; de bondgenooten hadden zich meester gemaakt van 't geheele terrein aan de Maas tot waar de Sambre met haar samenvloeit, aan de Schelde tot boven Doornik, en aan de Ley zoo ver ze bevaarbaar was. Spaansch Gelderland, Limburg, Brabant, Mechelen, Vlaanderland, twee derden van Henegouwen, Rysel, Doornik, en een groot deel van Artezië waren zoo terug bekomen; verder afgelegen gewesten gebrandschat, en

[1] Zie Arneth's *Prinz Eugen*, t. pl. *Cap.* IX, Stanhope's *Reign of Queen Anne*, Ch. XV, Torcy *Mémoires*, t. pl. p. 158, ss.

de jongste veldtocht tot op de fransche grenzen van Henegouwen, en den oorsprong van Scarpe en Ley, gevoerd, vanwaar juist de Franschen, sedert 1675, steeds zoo voordeelig op de Spaansche Nederlanden konden uitvallen. Door de wederzijdsche heermacht was 's vijands land afgegeten, en het hem haast ondoenbaar geworden, zijn troepen, zijn ruiterij vooral, den ganschen winter behoorlijk te verzorgen; terwijl het den Staten daarentegen licht zou vallen, den noodigen voorraad hooi en haver in de magazijnen op te slaan der naast aan den vijand gelegen steden en sterkten. Vandaar zou het leger dan in 't voorjaar, reeds vóór dat de Franschen te velde konden trekken, en als met één stap, in éénen tocht, tot den oorsprong der Schelde, Somme, Oise, ja tot de Seine en Parijs zelf kunnen doordringen, gelijk de Spanjaards dit in der tijd reeds, na den gedenkwaardigen slag bij St. Quentijn, zoo zij wilden, gekund hadden. Thans was men bijna even ver, en in veel beter staat dan zij het toen waren. Nog maar een zeer korte tijd en één goed oorlogsfeit was thans noodig, om, met Gods hulp, dat, wat nog te doen viel, te boven te komen, en zoo, voor wind en stroom, de haven te bestevenen van een veilige rust en vrede, waartoe men zoo lang gewerkt had» [1]. Dat was alles helaas! buiten den engelschen waard gerekend, die geheel andere bedoelingen in den zin had. Buys keerde in 't begin van January uit Londen terug, om de op den 12^{en} te openen onderhandelingen, van wegen de Staten, met Bruno Van der Dussen, Goslinga, Rechteren, Randwijk, en nog een drietal minder bekende Heeren te gaan bijwonen. Voor Engeland zouden er Dr. Robinson, Bisschop van Bristol [2], en Strafford verschijnen; voor Frankrijk Huxelles en Polignac, thans nog van Ménager vergezeld; voor den Keizer, nadat hij er in had toegestemd, Sinzendorf en Consbruck; voor Portugal de Graaf van Tarouca en Don Luis d'Acunha; voor Pruisen de Graven van Dönhoff en Metternich; voor Savoyen, Graaf Maffei, de Markgraaf Solain du Bourg, en de Heer van Mellanede; verder werden ook vijf duitsche Keurvorsten, Hessen-Cassel, Franken, Zwaben, en 't kapittel van Keulen vertegenwoordigd; de Keurvorsten van Keulen en Beyeren echter evenmin als Koning Filips van Spanje, voor wier belangen, bij hun ontstentenis, Frankrijk zou kunnen opkomen [3]. In plaats van 12 was het

---

[1] *Res. der Staten van Holland* van 13 Nov. 1711; zie Van Wijn's *Bijvoegsels en Aanm.*, enz. bl. 102, v.

[2] Dezelfde, die vroeger naar Karel XII was afgevaardigd geweest.

[3] Voor wie zich al de Heeren in Utrecht nader wil vertegenwoordigen, zie hier hun verschillende namen en woonplaatsen:

Buys en V. d. Dussen: *Nieuwe Gracht* tegenover *Paushuizen;* Randwijk: *Nobelstraat;* Goslinga, *N. Gracht* bij de *Witte-Vrouwenbrug;* Rechteren: ald. bij *de Linde;* Pieter Kemp van Bommeneede en Moermont: ald. bij de *W. Vr. brug;* Renswoude: ald. bij de *Zuilestraat;* Graaf van Kniphuizen in de *Bothstraat.* De Bisschop van Bristol: *Ridderschapstraat;* Strafford: bij de *W. Vr. brug;* Sinzendorf in *Paushuizen;* Consbruck, *N. Gracht* bij de *Katherijnenkerk;* Huxelles: *Lange Nieuwstraat;* Polignac *Oude Gracht* bij de *Jansbrug;* Ménager bij *Paushuizen.* Maffei, Solain, en Mellanede: *Drift;* Graaf

echter 29 Jan. geworden vóór de onderhandelingen geopend werden, en toen zelfs waren er buiten de fransche, engelsche, en vier staatsche gevolmachtigden nog geen andere dan die van Savoyen tegenwoordig. Op het Stadhuis was een der zalen voor hen beschikbaar gesteld, en de Bisschop van Bristol voerde daar nu het eerst het woord, om de fransche Heeren tot een meer duidelijke en bepaalde ontvouwing hunner algemeene voorslagen, dan 't ingediend ontwerp die te lezen gaf, aan te manen. Hij en zijn medegevolmachtigde hadden, gelijk ook hunnerzijds de fransche, inmiddels reeds uitgestrooid, dat binnen drie maanden de vrede wel zou gesloten zijn; doch de staatsche zagen 't wel anders in, en begrepen te recht, dat men zoo spoedig niet gereed zou wezen, en een nieuwe veldtocht vooraf moest gaan. Een door de fransche Heeren voorgeslagen wapenschorsing werd door hen geweigerd, en nadat nu ook 's Keizers en eenige andere Gevolmachtigden waren aangekomen, en het kabinetschrijven ontvangen was, waarbij Koning Filips van de Spaansche Nederlanden ten behoeve van den Beyerschen Keurvorst afstand deed, dienden de eerste een ontwerp in, dat even onvoldoende bleek als het vroegere, en vooral ook den weêrzin der duitsche Heeren wekte. Door Buys weêrsproken, werd het vervolgens ook in den Haag, zoowel ter algemeene als ter hollandsche Statenvergadering, afgewezen [1]. Als antwoord op het fransche ontwerp brachten daarop de bondgenooten ieder voor zich hunne eischen ter tafel. 's Keizers gevolmachtigden verlangden alles terug wat bij den vrede van Munster, Nijmegen, en Rijswijk aan Frankrijk was afgestaan, en daarenboven geheel het spaansche Rijksgebied, de spaansche Nederlanden ingesloten, met inachtneming der verdragen, daaromtrent met Portugal, Savoyen, Engeland, en de Vereenigde Nederlanden vroeger aangegaan; voorts schâvergoeding voor den Keizer en 't Rijk, voldoening der bondgenooten, en herstel van den Hertog van Lotharingen; zij behielden zich verder

---

van Tarouca: *N. Gracht* bij de *Hieronymus-school;* Dönhoff en Metternich: *Domkerkhof;* Graaf Stadion (Meins), *Domsteeg;* Els en Keizersfelt (Trier) *N. Gracht* bij de *Zonnestraat;* Bn. Bothmar (Hannover) en Plettenberg en Ducker (Munster) *Janskerkhof;* Hundheim (Palts) bij *Sint Pieter;* Skerpen (Saksen) *Lange Nieuwstraat;* Dalwich (Hessen-Cassel): *Buurstraat.* Epschenberger en Solemacher (Keulsch-kapittel): *N. Gracht* bij de *W. Vr. brug.* Van de onzijdige Staten: Passionei (Rome): bij den *Jansdam;* Bn. Van Garsdorff (Polen): *N. Gracht* bij *de Drift;* St. Savorijn (Zwitserland): ald. bij *Paushuizen;* de drie voor Lotharingen: Bn. de Bègue en Moineville, *Janskerkhof*, Forstner: tegenover de *Domsteeg;* Ranuccini (Toscanen): *O. Gracht* bij de *Jansbrug;* Bargomi (Modena) ald. bij de *Jacobibrug;* Graaf van Fantoni (Guastalla) niet vermeld.

Zie de *Noms et demeures de Leurs Excellces Messrs les plénipotentiaires*, etc. *à présent à Utrecht.* Bij 't overlijden, op 13 December '13 van Kemp kwam de Heer van Spanbroek en Bulkestein, Cornelis van Gheel, in zijn plaats; bij dat van Consbruck, de Bn. von Kirchner.

[1] Hoe ongunstig ook de indruk in Engeland was, zie o. a. bij Stanhope t. pl. Ch. XV: "not the Whigs only but even many of the Tories exclaimed against it, declaring that such terms on the part of France were arrogant".

nog het recht voor, hun eischen te wijzigen en vermeerderen, doch verklaarden zich bereid er nader over te onderhandelen, zoo de fransche Heeren hunnerzijds wat redelijker voorstellen deden. De engelsche begeerden een bondiger verklaring van de protestantsche troonsopvolging en de rechten van 't Huis van Hanover, en erkenning van geen ander als Koning of Koningin van Groot-Brittanje, dan die er door 't Parlement voor verklaard waren; het onverwijld vertrek van den Pretendent uit Frankrijk, en ontzegging van allen bijstand tegen de Koningin of haar opvolgers; onderhandeling over een handelsverdrag tusschen beide landen; afstand van Sint Kristoffel, Terreneuve, Acadia en toebehooren, de Hudsonsbaai en -straat, met de bijbehoorende landstreek tot de Sint Laurensrivier; slechting der werken en sluizen en demping der haven van Duinkerken; voldoening der bondgenooten overeenkomstig de verdragen, erkenning van den hanoverschen Keurvorst, tenietdoening van 't vierde rijswijksche vredepunt [1], enz. Voor de fransche Protestanten behielden zij zich voor, met andere bondgenooten samen op eenige punten aan te dringen. De portugeesche Heeren verlangden het spaansche Rijksgebied voor Karel VI, op enkele amerikaansche landen na, die zij, deels van Spanje, deels van Frankrijk voor hun Koning begeerden; die van Pruisen vorderden erkenning van hun Koning in die waardigheid en als Prins van Oranje en van Neufchâtel, alle goederen van 't Huis van Chalons-Oranje terug, en handhaving in 't bezit der stad Gelder en stad en land van Erkelens; voorts, in overeenstemming met Engeland, vernietiging van 't gemelde vredepunt en nader aan te geven vrijheden voor de fransche Protestanten. Savoye's Gemachtigden eischten erkenning van het recht huns Hertogs op de spaansche erfenis, onmiddelijk na 't Huis van Oostenrijk; herstel in 't bezit van Savoyen en Nizza; afstand, als voormuur, van Exiles, Fenestrelles, en enkele valleyen, en van eenige grensvestingen in Piémont. Namens Hessen-Cassel werd, eenigsins in tegenstelling met Pruisen, verlangd dat de goederen van 't Huis van Oranje, in Frankrijk, onder 't bewind der Algemeene Staten gesteld werden, als uitersten-wilsuitvoerders van Prins Willem III. De Republiek eindelijk vorderde, bij monde van Buys, dat Frankrijk voor zich en zijn bondgenooten afstand deed van alle aanspraak op de spaansche Nederlanden, en haar daartoe Luxemburg, Namen, Charleroi, en Nieuwpoort in handen stelde, om ze Keizer Karel over te geven, zoodra zij zich met hem over haar voormuur en 't overkwartier van Gelder verdragen hadden; het voortdurend bezit van Meenen, Rysel, Douai en 't fort de Scarpe, Orchies, Doornik, Terouannes, Lillers, St. Venant, Bethune, en Bouchain; afstand buitendien van Veurne en Veurnerambacht, de Knokke, Loo, Dixmuiden, Yperen, Belle, Commines, Warwick, Poperingen, Casselberg, Valencijn, Condé, en Maubeuge, met toebehooren, met vrij-

[1] Dat, waarbij de roomsche godsdienst in stand gehouden werd in die plaatsen, die aan 't Rijk werden weêrgegeven.

heid, over al de vermelde steden en sterkten nader overeen te komen met den Keizer, zonder dat ze een van allen, zoo min als eenig ander deel der spaansche Nederlanden, aan de fransche kroon mochten overgaan; staatsche bezetting in Hoei, Luik, en Bonn tot zij zich met den Keizer daaromtrent verdragen had; het handelstarief van 1664 zonder eenige uitzondering; verlof aan de vrienden der fransche uitgewekenen met hunne goederen over te komen, en godsdienstvrijheid voor de fransche Hervormden; bezitneming, als wilsuitvoerders van Koning Willem III en Prins Frederik Hendrik, van 't Prinsdom en de goederen van Oranje; slechting en demping der sterkten, hoofden, en haven van Duinkerken; tenietdoening van 't 4e vredepunt van Rijswijk, als lijnrecht in strijd met den westfaalschen vrede; voldoening voor de bondgenooten, overeenkomstig de aangegane verdragen, met voorbehoud van het recht, dezen eisch nader te verklaren en uit te breiden, de vorderingen der nog niet aanwezige bondgenooten later over te leveren, en die van alle verder te ondersteunen.

Sinzendorf en zijn medegevolmachtigde waren vrij wat misnoegd over de onverschilligheid, waarmeê, behalve Portugal, al de verdere bondgenooten, 's Keizers aanspraak op de spaansche rijken bejegend hadden. Te vergeefs, dat ze bij Engeland en de Republiek er op hadden aangedrongen, die voor hem te vorderen; men had hun geantwoord, dat ze zich tevreden dienden te houden met de in 't algemeen gevorderde voldoening aller bondgenooten overeenkomstig de verbonden; terwijl Buys hun had zoeken te betoogen, dat die rijken alleen door hèn konden gevorderd worden, die er geheel of gedeeltelijk recht op meenden te hebben, in overeenstemming met de wijze van doen, door Engeland gevolgd. Sinzendorf had hem daarop toegevoegd, dat deze dag dan de doodsdag van 't groote Verbond zou zijn, en daarop, in arren moede, met Consbruck de bijeenkomst verlaten. De Gemachtigden der Staten hadden toen echter van de engelsche weten te verkrijgen, om beiden Heeren mondeling gemeenschappelijk te verklaren, dat zij onder vermelde «verbonden» ook die verstonden, die «op Spanje en de Indiën betrekking hadden», zonder daarmeê echter aan te duiden, dat zij de Karel, als Aartshertog, bereidvaardig toegekende landen ook als Keizer nog voor hem begeerden.

Na kennisneming der gedane eischen beloofden de Franschen daar weldra een antwoord op, doch vertraagden steeds dat te geven, tot zij zich den 30en Maart eindelijk bereid verklaarden, over die eischen met al de bondgenooten in mondelinge onderhandeling te treden; gelijkerwijs bij vroegere gelegenheden, en laatstelijk nog te Rijswijk had plaats gehad. Alleen de Engelschen toonden zich met dit antwoord ingenomen, doch al de overige Heeren deden opmerken, dat daar steeds bemiddelaars geweest waren, en dan die mondelinge bespreking gemakkelijk viel. Zij zeiden daarom thans alleen schriftelijk te willen onderhandelen, en ook de engelsche Heeren leîden zich nu daarbij neêr; maar de fransche wilden volstrekt niet toegeven. De onderhandeling liep daarop

zoo goed als spaak, en bepaalde zich tot eenige onderlinge gesprekken over verschillende punten. De engelsche en hollandsche Heeren hadden 't over den voormuur tegen Frankrijk en den handel op Westindiën: Koningin Anna was, volgens de eerste, genegen de Staten in Spanje en de Indiën handel te laten drijven, als onder Karel II, en hun Dendermonde en Gent te laten, zoo men haar Oostende en Nieuwpoort gunde; in 't verdrag van 1709 achtten zij echter, dat de groote voordeelen, den Staten in Spanje door haar toegezegd, wat ingekort moesten worden. De hollandsche Gemachtigden hadden daar evenwel geen ooren naar: zij betuigden zich alleen bereid, met betrekking tot den slavenhandel in een verdrag te willen treden, zoo zij slechts vernamen, wat men met dien handel bedoelde; doch de Engelschen konden daaromtrent nog geen uitsluitsel geven; zij wenschten zich echter dien handel te zien overlaten, en zeîden dan, van hun kant, den Staten hun ijverige medewerking toe, om hun het tarief van 't jaar '64 in Frankrijk te doen erlangen. In 't begin van April kwam daarop Oxfords neef, Thomas Harley, naar Utrecht over, met een nieuw vredesontwerp gewapend, dat hij beiden engelschen Heeren, onder diep geheim, ter hand stelde; van 't handelstarief van '64 was echter, in spijt dier toezegging, bij hen geen sprake meer.

Integendeel beijverde men zich te Londen, in plaats van de belangen der bondgenooten, en met name van Holland, te bevorderen, hen — om het publiek voor zijn eigen baatzuchtige oogmerken te winnen — in een zoo slecht mogelijk daglicht te laten stellen. Sint John had daarom, in 't vorige najaar reeds, Swift het opstellen van een daartoe strekkend geschrift opgedragen, dat thans gereed was geraakt, en door den druk verspreid werd. «Over 't gedrag der Bondgenooten en het afgetreden Ministerie in 't beginnen en voortzetten van den oorlog» handelde het, en zocht vooral Holland zwart te maken en de krijgsdrift der Whigpartij te veroordeelen. «Ook het tegenwoordige ministerie», zoo besloot het, «zou er ongetwijfeld zijn voordeel in kunnen vinden, de voortzetting van den oorlog aan te raden; het zou hem verlengen kunnen tot tijd en wijle het Parlement vrede verlangde, en zoo lang in het vol bezit der macht blijven. Het is daarom duidelijk, dat zijn tegenwoordige handelwijs rechtstreeks tegen zijn eigen belang indruischt, om alleen dat van 't land te beoogen, welke kreten er dan ook tegen opgaan van hen, die, met de vuigste doeleinden, hemel en aarde zouden bewegen, om het te weêrstreven. Maar het houdt het voor oneindig veel beter, zulke bepalingen aan te nemen, als onzen handel zullen verzekeren, een voldoenden voormuur voor de Staten verwerven, een redelijke voldoening aan den Keizer geven, en de rust van Europa herstellen, ook zonder Spanje aan het duitsche Rijk toe te voegen; en dit liever, dan op een landziekige wijs te blijven sleuren, in de ijdele verwachting van een onwaarschijnlijken kans op het herkrijgen van dat koninkrijk uit de handen der Bourbons; om zich ten slotte nog gedwongen te zien tot een veel slechter vrede, door dat er van de bondgenooten wegvallen, bij onze volkomen onbekwaamheid, om den

oorlog voort te zetten» [1]. Meer schamper, onwaar, en snoevend nog trok men tegen het vóór drie jaar door Townshend geteekende verdrag te velde, dat dezer dagen ter afkeuring en vernietiging voor 't Parlement gebracht was, en waarover zich, om er de gemoederen tegen op te zetten, dezelfde pen op dezen toon hooren liet: «verbeeld u in Sina een redelijk denkend wezen, dat, met onze zaken en aardrijkskundige verhouding onbekend, dit verdrag las: het zou zich Hun Hoog Mogenden, de Staten-generaal, als een wijd uitgestrekt en machtig Gemeenebest, gelijk het oude Rome bijv., moeten voorstellen, en Hare Majesteit, als een min beduidend Vorstinnetjen, waaraan die Republiek somtijds, als het zich wel gedroeg, een kroontjen ten geschenk zond, en er anders naar willekeur over beschikken kon en een ander in zijn plaats stellen. Zoo iemand zou verder moeten wanen, dat die Staten onze Vorstin en ons in hun bescherming hadden genomen, en ons de eer aangedaan van onze troepen gebruik te maken, om hen tot een kleine hulp in hun veroveringen en de vergrooting van hun Rijk te strekken, of de invallen van Barbaren in sommige van hunne buitengewesten te voorkomen. Doch hoe moet het wel in een europeesch oor klinken, dat Groot-Brittanje, na zooveel jaren, met zooveel roem en goed geluk, en zulke verbazende onkosten, den oorlog gevoerd, het duitsche rijk, Holland, en Portugal gered, en Spanje bijna heroverd te hebben, tegen het einde van dien oorlog, een verdrag met zeven nederlandsche provinciën zou aangaan, om haar een gebied te verzekeren grooter dan haar eigen, en dat het eerst voor haar vermeesterd had, zonder daarbij eenig voordeel voor zich zelf te bedingen, en met geen andere schadeloosstelling dan de schamele toezegging der Staten, de Koningin op haar troon te handhaven, dien zij, met Gods bijstand, in staat is, tegen al Haar Majesteits vijanden en bondgenooten samen te verdedigen? — Zulk een ondoordachte zaak zou nooit door ons zijn aangegaan, hadden de Staten het niet in hun belang geoordeeld, veelvermogende beweegredenen bij de voornaamste raders — ik zeg niet bij den onmiddelijk in dezen gebezigden persoon — aan te wenden, en zoo een partij hier te lande niet besloten was geweest, om welbekende oogmerken en doeleinden, den oorlog zoo lang voort te zetten als zij er behoefte aan had» [2]. Onder voorwendsel, dat het zoo verafschuwde verdrag, door Townshend alleen geteekend, geen kracht had, werd het door 't Parlement als nul en van geener waarde, en hij en wie de bekrachtiging hadden aangeraden voor «vijanden van de Koningin en 't Land» verklaard.

De hoofdreden van 't nieuwe ontwerp, waarmeê de jonge Harley naar Utrecht kwam, en dat te gelijker tijd door Gaultier naar Versailles ter kennisneming gebracht

---

[1] *The Conduct of the allies and of the late ministry*, enz. (in Swift's *Works* (1765) IX. p. 153). Zie over St. John's deel aan Swift's arbeid, Macknights *Life of Bolingbroke*, p. 246).

[2] *Some remarks on the Barrier-Treaty*, ald. p. 159, ff.

werd, waren de herhaalde slagen, door welke in deze weken, het fransche koningshuis was getroffen, en die, nadat in 't vorige jaar de Dolfijn reeds verscheiden was, thans eerst de vrouw van zijn hem als Dolfijn opgevolgden zoon, daarop dien zoon — den Hertog van Borgonje — zelf, en toen nog dezes oudste zoontjen, door den dood hadden weggerukt. «Het zal wel vrede worden, maar ik zal 't niet meer beleven», had korten tijd te voren de nog zoo jeugdige Hertogin van Borgondië gezegd, en was den 2^{en} February — naar 't scheen, door gevatte koû — wat ongesteld en koortsig geworden, en toen door een ontijdige lating, terwijl zij weldra aan een begin van mazelen bleek te lijden, en door een braakmiddel, met behulp van zeven medicijnmeesters en een kwakzalver, na tien dagen ziekte uit de wereld geholpen [1]. Nauw was zij overleden, of ook de Dolfijn, haar man, die haar krankbed bijna niet verlaten had, werd door dezelfde kwaal aangetast, en bezweek er binnen weinig dagen — 's morgens half negen van den 18^{en} — aan, zoodat beide lijken nog op één pronkbed konden gelegd, en in één koets naar St. Denis vervoerd worden. Hun vijfjarig oudste knaapjen raakte nauw drie weken later op 't ziekbed, om, even als zijn moeder, door een ondoordachte lating en te kwader uur gegeven braakmiddel te bezwijken [2]; terwijl zijn tweejarig broêrtjen slechts behouden bleef, omdat men 't voor een dergelijke behandeling wist te vrijwaren [3]. Alleen dat broêrtjen scheidde thans zijn jongen oom van Spanje nog van zijn aanspraak op den franschen troon, en de overweging dezer omstandigheid gaf Sint John het nieuwe vredesontwerp in de pen, dat hij nu 's jonkskens overgroötvader door Gaultier liet overbrengen, en door Oxford's oomzegger naar Utrecht zond. Het verlangde Filips' verzaking voor zich en zijn nakomelingen van alle recht op den franschen troon, en de bekrachtiging daarvan door de Cortes van Castilië en Arragon en de algemeene Staten van Frankrijk. Torcy stelde Gaultier een schriftelijk antwoord ter hand, waarin hij de onvervreemdbaarheid van het goddelijk recht der Bourbons op de kroon van Frankrijk betoogde, in 't welk zelfs de eigenmachtige fransche Koning geen verandering kon brengen. «Die kroon toch werd niet door den voorganger aan zijn opvolger bewilligd, maar volgens de wet van Hem, die alleen koningrijken kon vestigen en alleen ook vermocht, die wet te niet te doen. Geen afstand noch verzaking kon wegnemen wat God-zelf verleend had. Zoo de Koning van Spanje dan ook, uit liefde tot den vrede en gehoorzaamheid aan zijn grootvader,

---

[1] Zie de belangwekkende mededeelingen over haar ziekte en dood in de *Souvenirs* van haar *Demoiselle d'honneur*, p. 181, ss.

[2] "Die Docktor haben wieder denselben fehler begangen, wie ahn Mad^e la Dauphine; denn wie der kleine Dauphin schon gantz rodt von den rodtlen war und schwitzt, haben sie Ihn zur Ader gelassen, hernach l'émétique geben, und in der operation ist das arme Kindt verschieden". (De Hertogin-Wed^e. van Orleans, 10 Maart, 1712, bij Ranke, t. pl. S. 430).

[3] Dez., aldaar, S. 431.

van zijn recht afstand deed, zou men slechts op den bedriegelijksten zandgrond bouwen, wanneer men er een afdoend middel in wilde zien, om het kwaad, dat men zocht te vermijden, voor te komen» [1]. Deze spitsvondige kroonbespiegeling ontleende hij aan een vermaard fransch rechtsgeleerde, den advocaat-generaal Bignon [2]. St. John liet er zich echter niet door overreden. «Gij moogt u en Frankrijk», was zijn wederantwoord, «overtuigd houden, dat God alleen de wet kan afschaffen, waarop uw recht van troonsopvolging berust; maar gij zult ons in Engeland wel willen vergunnen, niet minder overtuigd te zijn, dat een Vorst zijn recht kan prijs geven door vrijwilligen afstand, en dat hij, tot wiens gerief zulk een afstand geschiedt, in zijn aanspraak rechtmatig gesteund wordt door de Mogendheden, die het aangegane verdrag daartoe waarborgen [3]. Koning Lodewijk schreef dan ook zijnerzijds aan zijn kleinzoon, dat het gedane verzoek hem persoonlijk aanging, en het een verlangen was, waarover hij met zich zelf te rade gaan, en voor zich zelf beslissen moest; hij vermaande hem dus, alles wel na te gaan, te wegen en te wikken, over den staat van zaken in Spanje ernstig na te denken, bij zich zelf alles te overleggen en te beslissen, en die beslissing dan ten spoedigste meê te deelen, daar in het tegenwoordig tijdsgewricht ieder oogenblik van gewicht was [4]. Torcy zocht inmiddels in Engeland nog te schipperen, St. John doende opmerken, dat Koning Filips, in 't afgeloopen jaar — na den dood van zijn vader — bepaald had, den spaanschen troon door zijn broeder, den Hertog van Berry, te doen innemen, zoo hij bij erfrecht tot den franschen geroepen werd, en dat men deze schikking in het vredesverdrag zou kunnen opnemen. Doch de engelsche minister wilde daar niet van weten; hij bleef de noodzakelijkheid volhouden, geen vrede te maken, die niet duidelijk den afstand van 't spaansche kroonrecht inhield. En zoo bleef, onder verder heen en weêr schrijven, de zaak nog eenige weken hangende, terwijl nu ook Gaultier van Versailles naar Utrecht trok, om er den franschen en engelschen gevolmachtigden van den loop der dingen, en deze stremming in den gang van zaken, op de hoogte te stellen. Daarop kwam Sint John met een nieuw voorstel voor den dag: Filips zou zijn spaansche kroon aan zijn schoonvader van Savoyen overdoen, zelf Koning van Napels en Sicilië worden, en daarbij nog Savoyen, Montferrat, en Mantua krijgen; zoo hij de fransche kroon erven mocht, zou er dit alles dan voor goed aan gehecht blijven, op Sicilië na, dat aan 't Huis van Oostenrijk zou komen. Hoe verleidelijk dit, bij de zwakke gezondheid van het tweejarig fransche erfprinsjen, schijnen mocht, en op dien grond dan ook door Lodewijk

[1] Zie Torcy, *Mémoires*, t. pl. p. 180.
[2] Ald. p. 179.
[3] Zie Macknight's *Bolingbroke*, p. 269.
[4] Torcy, *Mémoires*, p. 181.

zelf voor Filips raadzaam geacht [1], deze verkoos na rijp beraad liever te houden wat hij had, en verklaarde zich daarom in 't begin van Juny bereid, van alle erfelijke aanspraak op Frankrijk afstand te doen. Het kwam hem, naar hij zijn grootvader schreef, «voordeeliger voor, dat een tak van zijn Huis in Spanje regeerde, dan die kroon op het hoofd van een Vorst te zetten, omtrent welks vriendschap het niet zeker kon wezen; dit voordeel scheen hem zelfs aanmerkelijk veel grooter toe, dan de kans eenmaal Frankrijk met Savoyen, Piémont, en Montferrat te verbinden. Hij meende dus zoowel hem als zijn onderzaten zijn tedere gehechtheid beter te bewijzen, door zich aan dit besluit te houden, dan het nieuwe ontwerp aan te nemen, door Engeland voorgeslagen. Daardoor zou hij toch evenzeer voor Frankrijk vrede verwerven, en het tevens, in dat Engeland, een bondgenoot verschaffen, die het anders t'eeniger tijd, met zijn vijanden vereenigd, veel overlast zou kunnen doen. Tegelijkertijd zou het ook meer tot zijn roem en 't welzijn van zijn volk strekken, dat door zijn gehechtheid en ijver zooveel had toegebracht, om de kroon op zijn hoofd te handhaven» [2].

St. John had deze beslissing niet afgewacht, maar, reeds vóór half Mei, op een schrijven van Torcy, dat Koning Lodewijk zich bij een van beide voorstellen aan zijn kleinzoon zou neêrleggen, en een wapenschorsing dus al aanstonds wenschelijk zou zijn, onmiddelijk aan Marlborough's opvolger in 't legerbewind, den Graaf van Ormond, last gegeven, onder geenerlei voorwendsel den Franschen meer slag te leveren of het beleg voor een hunner vestingen te slaan. «Hare Majesteit», schreef hij hem, «heeft alle reden te denken, dat wij tot een overeenkomst zullen geraken op het groote punt der verzoening van beide koninkrijken, zoodra een van Versailles naar Madrid gezonden renboô terug kan zijn. Zij geeft u daarom strikt bevel [3], ieder beleg te vermijden, en u aan geen veldslag te wagen vóór gij nader order van Haar ontvangen hebt. Tevens ben ik gelast u te doen weten, dat Zij de ontvangst van dit voorschrift verheelt, en dat Zij meent, het u aan geen voorwendsel zal ontbreken, om u overeen-

---

[1] "Jugez", schreef hij hem, "du plaisir que je me ferais de pouvoir me reposer sur vous pour l'avenir; d'être assuré que, si le Dauphin vit, je laisserais en votre personne un régent habitué à commander, capable de maintenir l'ordre dans mon royaume et d'en étouffer les cabales; que si cet enfant vient à mourir, comme *sa complexion faible ne donne que trop sujet de croire*, vous recueillerez ma succession suivant l'orde de votre naissance; que j'aurais la consolation de laisser à mes peuples un roi vertueux, capable de leur commander, et qui, me succédant, réunirait à sa couronne des Etats aussi considérables que la Savoie, le Piémont, et Montferrat. Je suis si flatté de cette idée, mais principalement de la douceur que je me proposerais de passer avec vous et avec la reine une partie du reste de ma vie, et de vous instruire moi-même de l'état de mes affaires, que je n'imagine rien de comparable au plaisir que vous me ferez si vous acceptez ce nouveau projet". Torcy, *Mémoires*, p. 190 S.

[2] Ald. p. 192, S.

[3] Zie het schrijven, uit zijne briefwisseling aangehaald bij Stanhope, t. pl. Ch. XVI; bij Macnight, p. 273.

komstig Haar bedoelingen te gedragen, zonder uit te komen voor 't geen thans slecht zou werken, wanneer 't algemeen bekend was. Ik had haast vergeten nog te zeggen, dat de u gegeven last aan 't Hof van Frankrijk is kenbaar gemaakt, en wanneer dus de Maarschalk Villars er u van ter zij melding van maakt, zult gij wel dienovereenkomstig handelen». Wat zoo voor de bondgenooten zelf nog een geheim moest blijven, was den vijand meêgedeeld, en zou voor hun legeraanvoerder tot naricht strekken. Dat was gewis heel iets anders dan zich Ormonds krijgshafte mede-veldheer, Prins Eugenius, en zijn Keizer voorstelden. «Ik hoop», had de laatste dien Prins, even voor hij in April te velde trok, nog geschreven, «dat gij met uw bekende ijver en ondervinding, in welke ik het grootste vertrouwen stel, een onderneming zult beproeven, die de bondgenooten bemoedigen en den vijand eindelijk tot een redelijken vrede dwingen zal, en wensch, dat gij dien met den degen in de vuist te velde zult kunnen sluiten, wat altijd de beste en zekerste vrede wezen zal» [1]. Uit Londen in Den Haag teruggekeerd, had hij bij Heinsius de meeste bereidvaardigheid gevonden, en was daarop over Utrecht naar 't leger in Henegouwen gereisd, waar hij met den bijna gelijktijdig vertrokken Ormond te Doornik samentrof, en den 21en Mei met hem naar 't kamp te Anchin kwam. Een kleine drie maand te voren had de te Doornik in bezetting gebleven Graaf van Albemarle, een paar welgeslaagde ondernemingen bewerkstelligd, door eerst, van daar naar Bergen getrokken, den Generaal Graaf von Dohna, met de te Mechelen, Leuven, Brussel, en langs den Demer gelegerde troepen, de Sambre op verschillende plaatsen onbruikbaar te doen maken, en toen, op Schrikkeldag naar Douay gekomen, van daar uit, met Cadogan, een tocht op Atrecht te ondernemen. Den 1en Maart, tegen 't vallen van den avond, met elf bataljons en 18 ruitervendels uit Douay opgetrokken, met een lantaren of wat bij elk bataljon, hoorden ze 't volk zich lachend vragen, «of zij de Franschen bij kaarslicht gingen zoeken, omdat ze anders niet te vinden waren», trokken daarop, een 20 stuks kanonnen en mortieren en 300 wagens met kruit en kogels meêvoerende, de Scarpe te Vitry, de Sensette te Sailly over, en vonden zich 's ochtends aan de hoeve van Courtenbois, waar nog een 25 bataljons en vendels uit Rysel, Bethune, en Doornik werden ingewacht; terwijl ettelijke andere uit de vlaamsche vestingen tot dekking bestemd waren. Nu ging het in den vroegen ochtend op Atrecht los, waar een aanmerkelijke hooivoorraad in 's vijands magazijnen was opgestapeld, op welks vernieling men het toeleî. In stad noch kasteel bespeurde men niets van de nadering vóór acht uur in den morgen, toen de delvers reeds een half uur aan 't werk waren, deed toen een overhaasten uitval, doch werd met verlies en gevangenneming van een overste en eenige andere officieren teruggeslagen. 's Avonds was alles voor de beschieting gereed, en werden toen een aantal bommen en gloeyende

[1] Zie 's Keizers eigenhandig schrijven uit het oostenrijksche oorlogsarchief, bij Arneth, t. pl., II. S. 409.

kogels op de magazijnen gericht, die te half elf in brand raakten; een scherpe wind zette dien nog aan, en vóór den volgenden ochtend, terwijl men met beschieten voortging, lag het groote steenen magazijn geheel in puin, en was ook een kleiner van hout, dat de vijand nog vergeefs had zoeken te redden, vernield. Alles was dus geheel naar wensch gegaan, en de schâ voor de ontstelde Franschen te grooter, als zij nu, vóór het veldgewas rijp was, geen gelegenheid hadden, om nieuwen voorraad te verzamelen, en men hen dus in 't openen van den veldtocht te gemakkelijker voor kon zijn [1]. Slechts jammer dat dit, bij de onverantwoordelijke gedragslijn der Engelschen, zoo weinig baat zou geven. Niettegenstaande Eugenius bij een wapenschouw, terstond na zijn en Ormonds aankomst gehouden, dezen nog met den besten wil bezield vond, zou het nu tot hem gekomen ministeriëele schrijven maar al te ras een spaak in 't wiel steken, en hem een geheel anderen toon doen aanslaan. Van zins, den Maarschalk Villars in zijn verschansingen aan te tasten, bracht hij 's morgens van 26 Mei de onder zijn nadere bevelen staande duitsche en nederlandsche heermacht op acht bruggen over de Schelde, alleen Albemarle achterlatende, om het oog op de streek van Denain tot aan de Scarpe te houden; terwijl hij zelf zich te Haspre in slagorde stelde, en nu den volgenden dag den keizerlijken generaal van de ruiterij, Graaf von Fels, met Cadogan en Dopf, op verkenning der wegen naar Villars rechtervleugel, aan den oorsprong der Schelde, uitzond. Geen zwarigheid deed zich voor, en Eugenius haastte zich dus naar Ormond, om met hem en Gedeputeerden te velde — Vegelin van Claerbergen, Hooft, en Haersolte — alles nader te overleggen.

De laatsten vond hij volkomen eenstemmig met zijn welberaden voorstel, doch den eerste verlegen en weifelend, tot eindelijk het hooge woord er uitkwam, dat hij strengen last had, tot nader orde geen slag te leveren, noch zelfs tot een beleg meê te werken. Levendig betuigden hem Prins en Gedeputeerden hun weêrzin, en hielden hem in harde woorden al het laakbare dezer handelwijs voor. Inderdaad ging nu de schoonste gelegenheid, het zekerste uitzicht, den franschen Koning doeltreffend te bestrijden, te loor. Villars toch, die den toegang boven den oorsprong der Schelde onmogelijk meer verhinderen kon, was gedwongen òf zich met zijn minder talrijk leger aan een hachelijken veldslag bloot te stellen òf terug te trekken, en zoo de bondgenooten niet alleen het beleg van beide vestingen, Quesnoy en Landrecies, met goed gevolg te laten ondernemen, maar ook den weg binnen 's lands vrij te laten, zoodat men met sterke legerafdeelingen tot Parijs zelf kon doordringen [2]. Eugenius zich, door Ormonds gedwongen werkeloosheid, in dit schoone uitzicht zoo te kwader uur gestremd ziende, besloot van den nood eene deugd te maken, en nu althans het beleg voor Quesnoy

---

[1] Zie Albemarle's eigen schrijven aan de Staten, in den *Europ. Merc.* voor dit jaar, bl. 183, vv.
[2] Zie 's Prinsen schrijven aan den Keizer, bij Arneth, t. pl. S. 493.

te slaan; terwijl hij tevens, om den Franschen te toonen, dat slechts Ormond en niet hij tot die werkeloosheid gedoemd was, een achthonderd man ruiterij over de Oise te doen rukken, en den schrik in 's vijands land te verspreiden. Den nederlandschen Generaal-majoor Frederik van Grovestins werd daar 't bevel over opgedragen, terwijl Fagel weêr met de leiding van 't beleg belast werd. Grovestins moest, bij zijn strooptocht, den intendant in de bisdommen van Metz, Toul, en Verdun tevens de achtergebleven betaling der geldelijke bijdragen afdwingen, voor welke hij zich in 1708 verbonden had. Hij ving zijn marsch den 10^{en} Juny aan, zette dien over Vervin, St. Menehould, Metz, tot op drie uur afstands rechts van Sarlouis, met het beste gevolg voort, richtte zich toen naar de Moezel, die hij bij Coblens overtrok, en keerde over Bonn, langs Aken, Maastricht, Leuven, en Brussel, naar de legerplaats bij Doornik terug, die hij den 28^{en} der volgende maand bereikte [1]. Twee dagen vóór zijn vertrek was Quesnoy ingesloten.

Tot de onder Ormonds nader bevel staande troepen, behoorden behalve de eigenlijke engelsche, ten getale van 18 bataljons en 16 ruitervendels, nog 50,000 onder britsche soldij staande Duitschers, — deels Pruisen onder Leopold van Anhalt-Dessau, deels Hessen onder hun erfprins, Saksers onder Bielke, Hannoveranen onder Bulow — en nog eenige Denen onder den Prins van Wurtemberg. De zaak was nu, deze allen althans niet het slachtoffer van Sint Johns deerniswaard voorschrift te laten zijn, en zich daarentegen van hunne voortdurende medewerking te verzekeren. Terwijl Eugenius, in overleg met Gedeputeerden, daartoe naar alle zijden werkzaam was, kwam uit Engeland het bericht van Koning Filips afstand zijner aanspraak op de fransche kroon. Zoodra de Koningin daarvan vergewist was geworden, had zij, den 16^{en} Juny, in het Hoogerhuis een toespraak gehouden tot nakoming van haar belofte, haar Parlement de voorwaarden meê te deelen, op welke de vrede gesloten zou worden. «Wat de bondgenooten betrof», zoo sprak ze ter gelijker tijd, «zij kon zich met de nadere bepaling hunner belangen niet bezig houden; deze moesten te Utrecht worden besproken en vastgesteld; haar beste pogingen zouden slechts strekken, om, als tot dusver, ieder hunner alle recht en redelijke voldoening te verschaffen. Intusschen kon zij ter kennis der Heeren brengen, dat Frankrijk aanbood, den Rijn tot grensstroom van 't Rijk te maken, Breisach, de schans van Kehl, en Landau af te staan, en alle sterkten aan de overzij en in die rivier te slechten; de spaansche Nederlanden aan den duitschen Keizer te gunnen, even als Napels en Sardinië, Milaan en de aan Spanje toekomende toscaansche steden; over Sicilië, al viel zijn toekenning aan Anjou niet te betwijfelen, was nog niet beschikt; de handelsbelangen der Statengeneraal zouden, op luttel uitzondering voor enkele koopwaren na, overeenkomstig

[1] Zie Bosscha's *Nederlands Heldendaden*, bl. 390, en verg. Arneth, t. pl. S. 228.

hun eigen voorstellen geregeld worden; de voormuur in de spaansche Nederlanden evenzeer, op twee of drie plaatsen na, gelijk hij in 1709 gevraagd was; die voor den Hertog van Savoye nagenoeg evenzoo, doch had zich deze zoo verdienstelijk gemaakt in de zaak der bondgenooten, dat zij nog meer voordeelen voor hem trachtte te verkrijgen». In 't Lagerhuis volgde, na de kennisneming dezer toezegging, onmiddelijk een betuiging van vertrouwen; in 't Hoogerhuis daarentegen ging het daarmeê zoo grif niet; Marlborough vooral liet er zich vrij scherp over uit. «De maatregelen, door Engeland in 't laatste jaar genomen» zeî hij, «lijnrecht in weêrstrijd» te achten «met Hare Majesteits verplichtingen omtrent de bondgenooten, een vlek voor den triomf en den roem van haar regeering, en het doeltreffendst middel, om Engelands naam bij alle andere volken te doen haten». Godolphin, Nottingham, en een paar anderen spraken op gelijken toon; in spijt hunner weêrspraak werd echter een goedkeurend antwoord met meer dan twee derden der stemmen aangenomen, waartegen toen evenwel een paar dozijn Heeren verzet lieten aanteekenen. In druk gebracht, werd hun afkeurend oordeel alom door 't land verspreid, doch als een «kwaadwillig en schandelijk schotschrift» verboden, met uitloving van een geldsom voor ieder, die er de verspreiders van wist aan te wijzen [1]. Een gelijk vonnis werd den 22^{en} Juny in het Huis der Gemeenten geveld over de met warmte geschreven, vaderlandslievende voorrede, waarmede Koning Willems voormalige kapelaan, de bisschop van St. Asaf, William Fleetwood, in de vorige maand een viertal preêken, bij 's Konings dood en dien zijner vrouw en van den jongen Hertog van Gloucester, en bij Koningin Anna's troonsbeklimming gehouden, gezamenlijk had uitgegeven. «Ieder kan zien», zoo liet hij zich daarin uit [2], «dat die laatste preek in 't begin van deze regeering moet zijn opgesteld, daar ik er haar toekomstige roem en triomf slechts in kon beloven en voorspellen uit het goede uitzicht dat de dingen gaven, en den gelukkigen keer dien zij begonnen te nemen, en daar ik toen nog niet al de overwinningen en zegetochten kon opsommen, die haar zeven jaar later, naar de woorden van den Profeet, tot een naam en lof maakten onder de volken der aarde. Gelijk ieder zich voor moest stellen, waren wij daardoor geheel op den weg, om zulken vrede te verkrijgen, als beantwoord zou hebben aan de gebeden onzer Koningin, de zorg en waakzaamheid van een allerbekwaamst ministerie, de opbrengst van een gewillig en gehoorzaam volk, en de roemrijke inspanning en gevaren van het krijgsheer; toen God voor onze zonden toeliet, dat de geest van tweedracht over ons kwam, en leger, stad, en land verbijsterende, voor een tijd, dit schoon en aangenaam vooruitzicht bedierf, en ons in steê daarvan — ik weet niet wat stelde, doch dat onze vijanden het best zullen weten in te vullen. Mij past het

[1] Stanhope's *Queen Anne*, Ch. XV.

[2] Zie het uittreksel in *The Spectator* van 12 Mei 1712, No. 384.

meer, God te bidden, dat Hij ons de macht tot zulk een vrede hergeve, als tot roem, veiligheid, eer, en welzijn van de Koningin en haar rijken, en tot algemeene voldoening aller Hoogmogende bondgenooten strekken zal». Ter sprake gebracht in 't Lagerhuis werd deze voorrede, trots de voorspraak van eenige betergezinden, met 119 tegen 13 stemmen als «een kwaadwillig partijgeschrijf» gebrandmerkt, en daarom veroordeeld, door beulshanden in 't Hof van Westminster verbrand te worden [1]. Luttel dagen na deze uitspraak werd het Parlement verdaagd, en St. John, tot loon voor al zijn bewezen diensten, tot Markgraaf van Bolingbroke — een oud Graafschap in een uitgestorven tak van zijn geslacht — verheven; slechts half naar zijn zin, daar hij den Harley geschonken Graventitel ook voor zich begeerd had. Met Frankrijk werd daarop de verlangde wapenschorsing gesloten, tegen de voorloopige inbezitstelling van Duinkerken, naar 't welk Mevr. Mashams nog steeds begunstigde broeder, Jack Hill, als bevelhebber uit Engeland overkwam [2].

Zoodra de Staten, door Prins Eugenius en Gedeputeerden, van Ormonds houding verwittigd waren, hadden zij zich schriftelijk tot de Koningin gewend, om zich over deze zonderlinge handelwijs te beklagen; doch zij hen daarop alleen geantwoord, dat «haar niets nader aan 't hart lag, dan de voortdurende goede verstandhouding en eensgezindheid met Hun Hoog Mogenden, en hoe zij vertrouwde, dat daarom ook hun betoonde ongerustheid over Ormonds verklaring wel ras geweken zou zijn, en zij zeker in zaken van vrede en oorlog liefst met haar eenstemmig zouden willen denken; dat het haar echter bevreemdde, men den tot haar gerichten brief, nagenoeg te gelijker tijd met de óverlegging, ook in druk had laten uitgaan, alsof men zich meer nog tot het engelsche volk dan tot haar verlangde te richten; en zij hoopte dat men deze manier van doen voortaan vermijden zou, daar hare eer niet toeliet, dergelijke openbaar gemaakte brieven te beantwoorden». Toen zij daarop haar toespraak in 't Parlement gehouden had, deze door bisschop Robinson te Utrecht aan de andere Heeren bekend gemaakt was, en daarbij een wapenschorsing met Frankrijk voorgeslagen, toonden zich zoo de Staatsche als verdere Gevolmachtigden daarover zeer ontsticht, en kwamen met den meesten nadruk tegen de aangenomen houding der engelsche regeering op, die, in steê van 't welzijn, slechts 't verderf van Europa te zoeken, en zich om godsdienst, vrijheid, noch volkenrecht te bekreunen scheen. Het zou intusschen nog erger worden, en nu weldra uit het leger een tijding komen, die Engelands gewetenlooze trouwbreuk eerst ten volle openbaarde. Daar had toch, op nader schrijven uit Londen, de engelsche veldheer Prins Eugenius en Gedeputeerden, den 25^{en} Juny, door den Generaal Lumley met ronde woorden laten aanzeggen, dat Frankrijk

[1] Zie Macknights *Bolingbroke*, p. 279, en Stanhope t. pl.

[2] Zie daaromtrent Macknights *Bolingbroke*, p. 283, ff.

de voorwaarden had aangenomen, door Koningin Anna voor eene wapenschorsing gesteld, en hij zich daarom gedwongen zag, zoodra Duinkerken voor hem ontruimd was, zich met haar eigen troepen, en die welke verder onder haar soldij stonden, uit het leger te verwijderen, en de gesloten wapenschorsing algemeen bekend te maken. Hij had zich inmiddels reeds tot de verschillende bevelhebbers der door Engeland bezoldigde manschappen met de vraag gewend, of hij bij zijn wegtrekken op hen rekenen kon; doch van den een na den ander een weigerend antwoord ontvangen. Bulow, dien hij er, drie dagen te voren, 't eerst over had aangesproken, had hem verklaard, dat zijn troepen niet om 't geld, maar voor de eer dienden, en hij zich dus bij hèn zou houden, die de zaak der laatste trouw bleven. Leopold van Anhalt, dien hij den 23en er over polsde, was zich onmiddelijk met Prins Eugenius zelf gaan beraden, doch had voorloopig reeds ten antwoord gegeven, dat hij van zijn Koning geen anderen last gekregen had, dan met zijne troepen aan de krijgsbewegingen deel te nemen, en zich daarin overal te laten gebruiken, waar het voor 't gemeenschappelijk welzijn gevorderd werd. Hessen-Cassel had gezegd, dat zijn soldaten steeds gaarne optrekken zouden, om den vijand te bevechten, en ook Bielke en Wurtemberg zich niet minder ongenegen betoond, Ormond's schreden te volgen. Op Lumley's boodschap antwoordde Eugenius met de vraag, of hij niet wist, dat zulk een bestaan rechtstreeks tegen de bepalingen van 't groote Verbond indruischte, daar volgens deze geen der bondgenooten zonder instemming der overige met den vijand onderhandelen, veel minder een wapenstilstand sluiten mocht. Noch hij, noch Gedeputeerden betuigden dus aan zulk een bedrijf, zonder uitdrukkelijken last der regeering, hun goedkeuring te kunnen schenken, of zich met zulk een «schandelijke onderhandeling» te willen inlaten. Juist toen hij zich daarop met de Gedeputeerden, in 't bijzijn der genoemde legeroversten, ten gevolge van Lumley's aanzegging, over 't gebeurde beried, kwam Ormond zelf tot hem, om een nadere verklaring daarvan te geven, die hij echter, in aller tegenwoordigheid, maar heel stotterend en verlegen wist uit te brengen. Eugenius liet zich daarentegen nu niet minder scherp tegen hem, dan tegen zijn eersten boodschapper uit, en aarzelde niet er nog bij te voegen, dat hij, van wien zulk een bevel, als dat aan Ormond, was uitgegaan, wel in bestendige vrees mocht leven, zijn hoofd nog eens op 't schavot te verliezen. In gelijken zin lieten zich daarop ook Gedeputeerden hooren, en Ormond droop af met de betuiging van zijn leedwezen, dat hij persoonlijk niet anders kon, dan overeenkomstig het hem gegeven bevel te handelen [1].

Om den Franschen zijnerzijds van zijn volhardend krijgsopzet, tegenover die engelsche lauwheid, blijk te geven, begreep Eugenius, het aangevangen beleg des te krachtdadiger te moeten doen voortzetten; en hoe dapper zich dan de belegerden, onder

[1] Zie over een en ander Arneth's *Prinz Eugen*, t. pl. S. 232, ff.

hun wakkeren bevelhebber, den L[t].-generaal Labadie, ook weerden, en den belegeraars aanmerkelijke schâ toebrachten, den 3[en] July zagen zij zich gedrongen, over de overgave, onder bedinging van vrijen aftocht, in onderhandeling te treden. Dit werd echter afgeslagen, en de vijandelijkheden omstreeks middernacht hervat. Nogmaals liet nu, den volgenden dag, Labadie bij Eugenius om gelijke voorwaarden, als vroeger de bezetting van Doornik, aanvragen, doch ontving weder een weigerend antwoord; en zoo was hij nog dien eigen avond wel genoodzaakt, zich met de gansche bezetting, tien bataljons voetvolk en een regiment dragonders, krijgsgevangen en Quesnoy in Fagels handen over te geven. Onmiddelijk besloot nu Eugenius echter ook, verder te rukken, en — als ware 't leger nog in zijn geheel, en kon hij over alle strijdkrachten beschikken — na Quesnoy Landrecies te gaan belegeren. «Thans toch werkeloos te blijven» — als hij aan Sinzendorf schreef [1] — «ware, mijns inziens, nog verkeerder, dan 't geen de Engelschen doen».

Intusschen had Bolingbroke, op Ormond's bericht van de weêrbarstigheid der uitheemsche legeroversten, den 1[en] July terstond de te Londen aanwezige vertegenwoordigers hunner regeeringen bijeengeroepen, om hen van die «weêrspannigheid» hunner generaals in kennis te stellen, hun betuigende, dat zoo aan 't verlangen zijner Koningin niet stiptelijk voldaan werd, Engeland, als zich — naar hem — van zelf verstond, geen penning van de verschuldigde soldij betalen, noch zelfs de achterstallige gelden aanzuiveren zou. Deze hen in de beurs treffende verklaring werd den betrokken legeroversten terstond kenbaar gemaakt; daar zij inmiddels echter, met weinig of geen uitzondering, van hun regeeringen bericht ontvangen, en last gekregen hadden, bij Eugenius heermacht te blijven, werkte ook deze poging, hen voor de engelsche zienswijs te winnen, niets uit. De Koning van Pruisen nam zijnerzijds daarenboven de moeite, de nadrukkelijkste bedenkingen tegen den zoo noodlottig ingeslagen weg te Londen te doen opperen, en de Koningin te smeken, zich toch niet van het Verbond te laten afscheiden; terwijl hij tevens op de betaling der hem toekomende achterstallen, die hij op 700,000 daalders begrootte, liet aandringen. Oxford en vooral Bolingbroke waren echter geen lieden, zich daardoor in hun opzet te laten stremmen, en besloten nu hun utrechtschen gevolmachtigde, Strafford, zelf naar 't leger te zenden, om te beproeven, wat zijn tusschenkomst wellicht zou vermogen. Zoodra Eugenius door Sinzendorf, wien Strafford eerst te vergeefs over de zaak gesproken had, van Straffords komst was verwittigd, die hem buitendien ook reeds uit het engelsche leger, waarschijnlijk door Cadogan, verklapt was, ging hij nogmaals met Gedeputeerden en legeroversten te rade. Van den Keizer had hij in deze dagen de verzekering ontvangen, dat hij gaarne voor een deel de betaling der tot dusver door Engeland verstrekte soldij

[1] Ald. S. 240.

zou op zich nemen. De gezamenlijke generaals beloofden hem voet bij stuk te houden; Wurtemberg, voor zijn Denen, alleen wat meer schoorvoetend, daar hij nog geen bericht van hun Koning had; terwijl de aanvoerder der Holsteiners, Generaal von Berner, namens zijn Hertog zich verplicht verklaarde, met Ormond af te trekken. Met Gedeputeerden kwam hij overeen, om niets met Strafford te verhandelen, hem zelfs niet eens op verzoek te woord te staan, en ieder onderhoud, door Ormond met hem voor te stellen, kortweg af te slaan. Bracht Strafford hem persoonlijk een bezoek, dan zou hij hem, naar hij Sinzendorf betuigde, geheel uit de hoogte bejegenen, en niets hoegenaamd toegeven. «Alles toch» — als hij hem schreef — «hing hier van hun standvastige volharding en onwrikbare trouw aan de eens gekozen partij af» [1]. Strafford scheen, na zijn aankomst bij Ormond, te wel van de stugge ontvangst, die hem bij den Prins wachtte, overtuigd, dan dat hij zelfs een poging begeerde te wagen, om zich met hem in aanraking te stellen; en de doortastende Eugenius begreep daarop niet beter te kunnen doen, dan Ormond door zijn Generaal-adjudant Mollart eenvoudig te laten weten, dat hij zich 's ochtends vroeg van den 16^{en} July, met zijn troepen tot een nieuwe onderneming in beweging zou stellen, met uitnoodiging aan den Engelschman om, zoo hij van de partij wilde zijn, in overleg daaromtrent met hem te treden. 's Avonds van den 15^{en} kwam Cadogan hem daarop van Ormonds wegen zeggen, dat hij den volgenden dag een bepaald antwoord zenden zou; en Eugenius liet hem terug boodschappen, dat hij hem 's ochtends vier uur aan zijn marschvaardigen linkervleugel kon aantreffen. Met het krieken van den dag gaf hij toen het sein tot den afmarsch, die dan ook tusschen vier en vijf uur plaats greep. Naar de gedane toezegging zag hij daarbij niet alleen Pruisen, Hanoveranen, Saksen, en Hessen met zich meê trekken, maar ook Wurtemberg zelf, al had hij nog altijd geen naricht uit Denemarken, op eigen hand, zich met zijn manschappen in beweging stellen. Slechts Generaal Berner, met zijn stuk of wat Holsteiners, en een regiment luiksche dragonders bleven achter, om zich bij Ormond te voegen.

Deze brak bijna gelijktijdig met hem op, en sloeg met zijn omstreeks 20,000 man den weg naar Douay in; dáár echter, zoowel als te Bouchain, Doornik, en Oudenaarde, vond hij de poorten voor zich gesloten, waarop hij zich voorloopig van Gent en Brugge verzekerde, om vervolgens overeenkomstig de afspraak met Frankrijk Duinkerken te gaan bezetten [2]. «Zoo gingen», als de jeugdige zevenberger dichter Zeens in zijn verontwaardiging uitriep:

---

[1] Ald. S. 497,

[2] "Madame ma soeur", had Koning Lodewijk daaromtrent, 22 Juny, uit Marly aan Koningin Anna geschreven: "Je fais pour vous ce que je n'aurois accordé aux instances de personne; mais je suis bien aise de vous donner de nouveaux moyens d'avancer l'ouvrage de la paix, et je veux en mesme

Zoo gingen nu dan de oogen open:
't Geheim van 't engelsch cabinet,
Waarin de valschheid was geslopen,
Werd openbaar ten toon gezet;
De britsche sabel, wederhouën
Van schaamte, durft geen dag aanschouwen.
Men zegt, dat zich de Theems ontroerde,
Ter dood toe, en 't heeft schijns genoeg,
Wanneer hij Ormond overvoerde:
Hij wist toen al, wat pak hij droeg;
Nu weet hij zelfs, met al zijn plassen,
De smet van 't Rijk niet af te wasschen.
Het blanke krijtgebergt, bij poozen
Vast zuchtende, sloeg, op 't gerucht
Van vrede, uit eedle spijt aan 't blozen; —
Het schaamt zich nu, in de open lucht
Te zien, en wenscht wel duizendwerven
Zijn wit voor treurig zwart te derven.
Hoe moet die schaamte 't hart niet raken
Van Ormond, als hij hoort en ziet
Het bliksemspuwen, donderbraken,
Daar zich Eugeen ten offer biedt[1].

Deze had reeds den 17^{en} July den Vorst van Anhalt-Dessau met de noodige troepen tot het beleg van Landrecies doen oprukken, terwijl hij zelf een stelling zocht in te nemen, die dat beleg zooveel mogelijk dekte. Zijn hoofdkwartier te Bermeraing vestigende, strekte hij zich aan de eene zij tot dicht aan de Sambre, aan de andere tot naar de Schelde uit, om de verbinding met Denain en het aan de Scarpe gelegen Marchiennes te onderhouden; eene uitgestrektheid, ongelukkig veel te groot — niet minder dan 9 uur gaans toch scheidden Marchiennes van Landrecies — om er zich met vrucht te handhaven. Gedeputeerden waren echter niet in zijn welwijs voorstel getreden, de magazijnen van 't leger naar Quesnoy te verplaatsen, waar ze in 't midden van 't krijgsterrein zouden geweest zijn, en hadden ze volstrekt in Marchiennes wilden houden. Jammer dat de krijgslustige en oorlogskundige Goslinga thans zijn tijd onder de vredesgemachtigden te Utrecht verdoen moest, in plaats van den hem noode

temps marquer à tout le monde la confiance entière que je prends en vous. Je n'en puis donner des preuves plus certaines qu'en vous remettant, pendant la suspension d'armes, la garde de ma ville, citadelle, et forts de Dunkerque. Je souhaite que cette marque de mon estime et de mon amitié pour vous, jointe a la renonciation que le Roi d'Espagne fait, pour lui et ses descendants, de ses droits à ma couronne, achèvent de rétablir l'union parfaite que je veux toujours entretenir avec vous, estant véritablement, mad^{e} ma soeur, votre bon frère Louis".

[1] *Triomfwagen voor Ormond:* te Rotterdam by Arnold Willis, boekverkooper over de Rijstuin, 1712.

dervenden Eugenius, tegenover zijn minder doortastende amptsbroeders, te velde te steunen. Nu vond deze zich, rampspoedig genoeg, gedrongen van den nood eene deugd te maken, en te beproeven, er zich, zoo goed of kwaad het ging, naar beide zijden te roeren. Van Villars en zijn leger scheidden hem beide, op korten afstand, evenwijdig naar de Schelde stroomende riviertjens de Ecaillon en de Selles; doch dat leger toonde zich eerst jammerlijk teleurgesteld door den onverwachten loop der zaken. Het had gehoopt, Ormonds afmarsch door een ontbinding der vijandelijke heermacht gevolgd, en zich zoo van alle verder krijgvoeren ontslagen te zien, en thans kwam het de onverdroten veldheer der bondgenooten op nieuw tot den strijd dwingen; want onmiddelijk na 's Prinsen opmarsch, had Koning Lodewijk zijn legerhoofd geschreven, «dat hij, tot elken prijs, Landrecies ontzetten moest», en Villars had zich verplicht gezien, 's Konings schrijven aan zijn legeroversten voor te lezen, zoo weinig opgewekt bleken ze, zonder dien uitdrukkelijken last, nog tot vechten te wezen. «Allen», als 't Villars zelf aan den franschen oorlogsminister, Voysin, berichtte, «hadden op den vrede gerekend; en van die zoete hoop gaat men niet al te gaarne tot de waarschijnlijkheid van een veldslag over, omtrent welks afloop heel wat te redeneeren valt. Toch» — liet hij er welwillend op volgen — «houd ik mij overtuigd, dat zoo het tot dergelijken slag mocht komen, bij 't eerste kanonschot ieder zijn oude wakkerheid hernemen zou» [1].

Hij had zich, om van meer nabij alles gâ te slaan, met zijn hoofdkwartier naar Noyelles even bezuiden Kamerik gevestigd, en trok nu, den 19^{en}, van daar de Schelde over, om bij Cateau-Cambrenis zijn leger op te slaan; en Prins Eugenius, daarvan onderricht, en de licht te vermoeden oorzaak wel vattende, richtte daar ook zijn eigen bewegingen naar in, en verwijderde zijn hoofdmacht des te meer van de Schelde. Intusschen was Villars' oog, gelijk dat van Voysin en den Koning zelf, reeds sedert ettelijke weken juist aan die Schelde op een punt gericht geweest, dat hun van 't uiterst belang voor den krijgskans voorkwam: de nog altoos door Albemarle bezette verschansing van Denain Reeds den 10^{en} Mei, kort nadat Villars weêr te velde was gekomen, had hem Voysin vertrouwelijk geschreven: «zoo de vijanden ver genoeg voortrukken, kunt gij hun dat punt afsnijden», en 13 Juny, in gelijken zin: «Prins Eugenius zou blij mogen zijn, zijn voorraad uit Bergen te trekken, wanneer gij hem beletten kont, dien uit Marchiennes te putten» [2]. Juist de weg naar Marchiennes werd door Denain verzekerd, die eerste pleisterplaats op den «weg naar Parijs», gelijk men, in 't bondgenootschappelijk leger, de van daar, over Somains, naar het reeds vermeesterde Quesnoy voerende heerbaan plag te noemen. Dat punt was dan ook nu niet uit

---

[1] Zie zijne woorden naar 't oorspronkelijk schrijven aangehaald bij Giraud, *La bataille de Denain* (in de *Revue des deux Mondes*, voor Oct. 1870), p. 500.

[2] Ald. p. 496.

Villars gedachten, en hoe levendig het in die van Voysin en den Koning werkzaam bleef, laat zich uit een paar brieven van beiden van 17 July bemerken. «Zoo het mogelijk was», schreef de eerste aan Gen[l]. Broglie, «bij dezen grooten afstand, hun verschansing te Denain aan te tasten, om alle verbinding voor hen af te snijden, zou dat wel het zekerste en minst gewaagde middel zijn, om hen tot opheffing van 't beleg te noopen, en gij zoudt wel doen, er zelf den Maarschalk over te schrijven, en er hem een plan voor toe te zenden, met opgave der benoodigde troepen, enz. De Koning kan onmogelijk Landrecies laten nemen, gelijk men 't Quesnoy gedaan heeft, en zal eerder een veldslag wagen, om die vesting ter hulp te komen, dan niets te doen. Daarom verzoek ik u eens na te gaan, of het mogelijk zou zijn, het beleg te verhinderen, door die verbinding (met Marchiennes en) Donai af te snijden». De Koning schreef denzelfden dag aan Villars: «mijn eerste denkbeeld was, om bij Landrecies' grooten afstand van al de plaatsen, waaruit de vijanden hun krijgs- en mondvoorraad kunnen lichten, hunne verbinding daarmeê af te snijden, door hun verdedigingslijnen van Marchiennes aan te tasten; 't geen hun onmogelijk zou maken het beleg voort te zetten. Doch, daar het mij voorkomt, dat gij die onderneming minder uitvoerbaar acht, verlaat ik mij op uw gevoelen, wegens uw nauwkeuriger kennis van de plaatselijke gesteldheid, en ik kan u slechts mijn vorige bevelen herhalen, om dat beleg te verhinderen, en de vijanden te bevechten op alle punten, die gij 't meest toegankelijk acht». Wat Generaal Broglie, bij 't ontvangen van Voysin's schrijven, deed of niet deed, is niet verder bekend; doch de Maarschalk, 's Konings brief te Cateau-Cambresis ontvangen hebbende, schreef van daar den 21[en] aan den minister: «ik ben den ganschen dag bezig geweest met, zoowel zelf als door anderen, al de plaatsen na te gaan, waarop wij de vijanden zouden kunnen aantasten. De Generaals Albergotti, Coigny, en anderen zijn daartoe het terrein over de Sambre gaan verkennen, waar men wellicht met gelijken kans van weêrszijden slag zou kunnen leveren. Ik zelf ben gaan zien, hoe wij het legerkamp van Denain zouden kunnen aantasten, waar niet aan te denken viel vóór wij de vijandelijke heermacht van de Schelde verwijderd hielden; zoo lang zich toch haar rechtervleugel daar nog bevond, kon men het met niet den minsten schijn van goed geluk beproeven. Morgen zal ik dus alles in 't werk stellen, om den vijand in den waan te brengen, dat ik de Sambre wil overtrekken, en het plan van Denain trachten uit te voeren, 't geen ons van veel nut zou kunnen zijn; gelukt het niet, dan gaan wij over de Sambre. Ik ben 's Konings dienst te zeer toegedaan, om den veldslag niet tot het laatst te besparen». Toch luidde het, in strijd daarmeê, in een tweeden brief, dèn volgenden dag weêr: «ik had den Markies van Vieuxpont en Graaf de Broglie opgedragen, het kamp te Denain aan te tasten, en de eerste reeds den weg verkend en alle schikkingen gemaakt, toen een brief van Tingry — den commandant van Valencijn, die van daaruit moest medewerken — beide Heeren

tot de overtuiging bracht, dat het niet te volvoeren was. Het spijt mij zeer; maar als *zij* weigeren, zal ik het waarlijk aan niemand anders voorslaan. Daar de zaak evenwel nu niet kan uitgevoerd worden, ben ik naar de Sambre op marsch gegaan, en zal het leger die overtrekken, zoodra alle bruggen klaar zijn. De vijanden hebben zich in beweging gesteld, zoodra zij ons daarin zagen. In de vlakten van Kamerijk hebben ze ons niet opgezocht; misschien dat zij hier even zoo zullen handelen, en inderdaad hun stellingen zijn gunstig genoeg. Morgen zend ik geen renbode, zoo er niets gebeurt, dat de moeite waard is». Vóór deze brief zijn bestemming nog bereikt had, had Voysin er al weder een tot den afzender gericht, waarin hij het plan, den vijand over de Sambre slag te leveren, even krachtig aanbeval, als hij tegen 't andere meende te moeten waarschuwen. «Ik mag, als uw dienaar en vriend, niet nalaten u te zeggen», schreef hij, «dat de eerste indruk, door den Koning uit uw brief van den 21en gekregen, was, u in de gelegenheid te weten van een groot voordeel op den vijand te behalen, wanneer gij hem aan den overkant der Sambre zoekt aan te vallen en te bevechten. Gij komt er voor uit, dat men er den kans voor beide legers vrij gelijk acht, en naar 't getal troepen moet gij de meerderheid hebben, daar die der vijanden niet bijeen zijn. Gij denkt er over Denain aan te tasten, doch Prins Eugenius zal daar zeker een aanmerkelijk aantal bataljons hebben gelaten; ook te Marchiennes zijn er nog, en deze, over een lengte van 7 uur verspreid, zijn niet binnen 't bereik der legermacht, waarmeê gij den strijd moet aangaan. Ik wensch ten zeerste, dat uw plan van Denain goed mag slagen; maar zoo dat mislukte, zoudt gij er later mogelijk grooten spijt van hebben, den vijanden tijd te hebben gegeven, al hun troepen bijeen te verzamelen. 's Konings hoofddoel is, hen te beletten om zich van Landrecies meester te maken; en zoo u dat gelukte door het kamp van Denain aan te vallen, zult gij er eer bij inleggen en Zijne Majesteit hoogst tevreden zijn; doch zoo, na al uw overleg, Landrecies genomen bleek te zijn, zoudt gij dat ongeval met al zijn gevolgen voor uw rekening hebben. In uw brieven gewaagt gij van den onzekeren kans van een veldslag; doch misschien denkt gij niet genoeg aan de treurige gevolgen, er geen te leveren, en de vijanden tot in 't hart van 't land te laten doordringen. Ik meen u genoegen te doen met zoo vrijmoedig tot u te spreken» [1]. Maar al te gelukkig voor 's Konings zaak en Villars' krijgsroem, kon deze op den 23en afgezonden brief hem niet bereiken vóór alles reeds beslist was, zoo ten minste die bespiegelingen uit de verte vermocht hadden, zijn, naar de plaatselijke omstandigheden en met kennis van zaken, op 't oorlogsterrein zelf overlegden marschen een andere wending te geven, dan hij er ten slotte voor bestemde. In spijt toch van zijn laatsten brief, die den veldslag over de Sambre meer voor de hand moest doen ach-

[1] Ald. p. 506.

ten, dan het aantasten van Denain; en in spijt ook van hetgeen hij, in gelijken zin, Prins Eugenius en zijn legeroversten, nog dien ganschen dag opzettelijk deed vermoeden, ging hij dien eigen nacht eensklaps tot dat laatste over.

Doch niet slechts voor den vijand, ook voor zijn eigen leger hield Villars zijn plan geheim. Hij beried zich over de uitvoering alleen met zijn onderbevelhebber, den Maarschalk Montesquiou, en de vier of vijf generaals van zijn staf, die hij er niet buiten kon laten. Voor al de overige bleef het tot op 't laatste oogenblik zóó verholen, dat zelfs Albergotti hem 's avonds nog meende te moeten waarschuwen tegen het hachelijke opzet, dat hij toen nog scheen voor te hebben, om de Sambre over te trekken: «Ga een uur of wat slapen, Albergotti», gaf hem Villars ten antwoord, «morgen ochtend vroeg om drie uur zult gij weten, of de verschansingen der vijanden zoo sterk zijn, als gij meent» [1]. Den Graaf van Coigny had hij bevolen, de bruggen over de Sambre gereed te maken, en zich van een genoegzaam aantal rijsbundels te voorzien, om die zoo dicht mogelijk bij de legeromwalling te brengen, en ze bij de hand te hebben bij den aanval. Zijne huzaren stelde hij naar de zij van Bouchain en langs den kant van de Selles op de wacht, om niemand uit zijn leger of dat van den vijand te laten doorsluipen, en scheen voorts al zijn gedachten aan den marsch naar en over de Sambre te wijden. Eerst tegen 't vallen van den avond kreeg de Maarschalk Vieux-pont last, met 30 bataljons en de noodige bruggeschuiten naar de Schelde te trekken, om er die onmiddelijk over te slaan, en ontving Gen[l]. Broglie bevel, met 30 ruitervendels, de Selles langs, evenzeer de Schelde te benaderen. De stafofficieren gingen daarop aan de ruiterij en 't voetvolk van den rechter- en linkervleugel de noodige bevelen tot den terugmarsch van de zij der Sambre geven, die velen zoo verrasten, dat men ze hun noodwendig herhalen moest. Zij haastten zich toen op de been, en met het krieken van den dag was Villars maar twee uren ver meer van de Schelde. Toen hij deze bereikte, vond hij er ettelijke schuiten reeds over gelegd, en van den kant der vijanden geenerlei onraad; hij ging nu ter verkenning van 't terrein met een kleine ruiterwacht naar de overzij, en vond een uiterst drassigen bodem, die hem een oogenblik in den waan bracht, dat men zich van 's vijands zij alleen zoo rustig hield, omdat men er zich ontoegankelijk door achtte. Een heerweg bespeurende, die wat vaster grond beloofde, liet hij dezen door 't allengs overkomende voetvolk betreden, en reed zelf, aan 't hoofd der ruiterij, den drassigen grond over, tot den middel toe door 't natte slik wadende. Zonder andere hindernis trok men daarop door, en naderde hoe langer zoo meer Albemarle's verschansing.

Deze, hoeveel spiën hij den vorigen dag op kondschap had uitgezonden, had, door Villars doeltreffende maatregelen, niets kunnen vernemen, noch ook van elders eenig

[1] Ald. p. 509.

naricht erlangd. Eerst tusschen zevenen en achten 's morgens, kwam hem de hanoversche Generaal-majoor Bothmar, na zijn ronde door 't kamp, de geheel onverwachte tijding brengen, dat de vijandelijke troepen op de hoogte van Avesne-le-Secq gezien werden, toen reeds een groot aantal veel verder gekomen was, daar men de vlakte tusschen daar en Neufville, door een daarvoor liggende verhooging van terrein, niet in 't oog had. Hij liet nu terstond een zijner adjudanten spoorslags Prins Eugenius daarvan in kennis stellen, loste een zestal alarmschoten, om de hoofdmacht en de legerposten te Marchiennes, Bouchain, Sint Amand, en elders te waarschuwen, en om de paarden der ruiterij uit de weî terug te doen brengen. Die ruiterij deed hij daarna opzitten, en naar de zij van Neufville, onder zijn bevel, uitrukken, nog onbewust, dat Villars troepen toen voor een goed deel de Schelde al over waren. Nauw buiten op de hoogte gekomen, zag hij hen echter reeds bezig, zich in de vlakte van Escaudain aan zijn kant uit te breiden, en stelde nu zijn paardevolk voor de verschansing in slagorde; terwijl hij den Generaal Von Dohna en verderen bevelhebbers gelastte, hun voetknechten langs die verschansing te doen post vatten, en den Generaal Graaf van Croix bevel gaf, zich met zeven keizerlijke ruitervendels aan de andere zij op den weg naar Valencijn te stellen, om de bezetting dier stad, die zich reeds op de hoogte van Hurtebize begon te vertoonen, in 't oog te houden en af te weren. Niet lang echter bleek het hem doenbaar, zijne ruiterij buiten te houden, daar die van den vijand veel te talrijk bleek, om haar ook maar een oogenblik in 't veld te weêrstaan; en evenmin kon hij dien vijand voorkomen in 't bezetten der verbindingslijn met Valencijn, zoodat hij, zich binnen zijn verschansing bergende, deze weldra van alle zijden bedreigd zag [1].

Prins Eugenius op 't eerste naricht uitgereden, kwam tegen tien uur zelf alles in oogenschouw nemen. Hij had zich geheel door Villars' schijnbeweging naar de Sambre laten misleiden, en al zijn berekeningen zoozeer daarop gericht, dat hij zelfs een der beide schipbruggen over de Schelde bij Denain, ten gerieve van zijn troepen, had laten weghalen, om hun bij 't overtrekken der Sambre te dienen. Wel was toen terstond met den meesten ijver, door Albemarle, de bouw van een nieuwe brug in de plaats begonnen en met niet minder ijver doorgezet, doch had zij nog niet gereed kunnen komen, en bleef er dus slechts ééne voor hem beschikbaar. Over deze voerde nu Eugenius de ruiterij, die zoo min binnen als, in dit tijdsgewricht, buiten van dienst kon zijn, over de Schelde met zich, en liet in der ijl nog zes bij de hand zijnde bataljons van den Keizer en de Palts naar binnen rukken, veertien andere uit het leger zelf bij Bermeraing, op drie uur afstands, ontbiedende, om, wist Albemarle zich maar zoo lang tegen den overmachtigen vijand te weren, hem redding aan te brengen. In de redoete, die aan de overzij der Schelde de brug dekte, wachtte hij-zelf die

[1] Zie Albemarle's eigen verslag aan de Staten (*na de copye van 's Gravenhage*, 1712), bl. 18 en vv.

af, het verder beloop van alles van daar tevens ga slaande, en gereed zijn verdere bevelen naar gelang van omstandigheden te geven. Binnen de verschansing had Albemarle, buiten de zes nieuw aangevoerde, die aan de ontbloote rechterzij en in 't midden gesteld werden, tien bataljons, waaronder een nederlandsch, onder Van Welderen [1], die hij, zoo ver het getal strekte, drie man diep tegen de borstwering deed post vatten, doch daarmeê lang niet toereikte [2]. Villars kwam inmiddels steeds nader, en nu weldra in drie colonnen, twee van het voetvolk, en een van afgestegen dragonders, door zijn gansche verdere legermacht ondersteund, over de weiden en 't lage land langs de Schelde, op de linkerzij der verschansing aanrukken. Hij zag zich door de zes stukken geschut, die Albemarle ter beschikking had, wakker begroet, en daarop, zoodra hij onder 't bereik der musketten kwam, met het hevig geweervuur verwelkomd, dat hem echter niet weêrhield voorwaarts te dringen [3]. Toen Albergotti Villars kwam aanvragen, rijsbundels gereed te maken, om de gracht te vullen, had hij hem, naar de zij van 's vijands leger wijzende, toegevoegd: «wat? denkt gij, dat die Heeren ons daar den tijd voor zullen laten? Daarvoor zullen ons de eerste de beste lijken van onze in de gracht gevallen manschappen strekken». En zoo zou 't gaan. Tegen 't geweervuur in bestormden de Franschen, de voorste door de achterste naar boven gedrongen, de verschansing, waarvan het neêrbrokkelende puin, de borstwering slechtende, de gracht vulde. Zij druischten, met de bajonet op de snaphanen, op de rampzalige verweerders in, die, door de telkens aangroeyende, overstelpende meerderheid weldra geheel in de war gebracht en als verbijsterd, geen ander middel dan in de vlucht zagen, deels naar de zij van den schipbrug ter linker, deels naar den korenmolen ter rechter hand, geen oor hebbende voor de wakkere stem van hun bevelhebber en verdere generaals. Dezen vonden zich zoo plotseling alleen tegenover den binnengedrongen franschen veldheer, die hen — Albemarle in de eerste plaats, en voorts den keizerlijken L^t.-generaal Vrijheer von Sickingen, en de Generaal-majoors Prins von Holstein, Zobel, en von Dalberg — met de meeste heuschheid gevangen nam, hun verschooning vragende, «zoo de dringende omstandigheden hem niet al die beleefdheden vergunden, die hij hun verschuldigd was, doch dat de voornaamste wel zou zijn, voor de zekerheid van hun personen te zorgen» [4]. Onder 't gedrang der vluchtelingen, die zich over de eenige voor-

---

[1] Beide andere voor nederlandsche soldij waren de Schotten van Douglas en de Zwitsers van Albemarle.

[2] Aldaar, bl. 16 en v.

[3] "Quand notre première ligne fut à 50 pas du retranchement, il en partit un très grand feu qui ne causa pas le moindre débacle dans nos troupes; lorsqu'elles furent à 20 pas le feu redoubla, deux seuls bataillons firent un coude. Le reste marcha dans un ordre parfait". Villars bij Giraud, t. pl. p. 511.

[4] Naar zijn eigen *Mémoires* bij Giraud, t. pl. p. 511. "Als ik meende gevolgt te zijn, vond ik my bijna alleen onder de vyanden; en zo als ik bezig was met het doen van een laatste effort, om

handen brug zochten weg te maken, brak deze, en deed de generaals van Dohna en Cornelis van Nassau-Woudenberg, die de orde zochten te handhaven, in de Schelde hun dood vinden; terwijl de inmiddels ter plaats gekomen veertien versche bataljons uit het leger zich nu tevens den overtocht belet zagen, en zich er toe bepalen moesten den verderen aftocht te dekken. Te vergeefs deed Eugenius nog een poging, de rivier bij Provy, waar een brug lag, over te gaan, daar de Franschen de plaats reeds bezet hadden, en hij er dus alleen nog wat manschap verloor. Van de 10 of 11 duizend man, die onder Albemarle de verschansing bezet hadden, bleven er, met de door Eugenius reeds aanstonds afgevoerde ruiterij, 6 of 7 duizend behouden, terwijl een kleine 3 duizend den vijand als gevangenen in handen vielen [1]. Een der Gedeputeerden, Vegelin van Claerbergen, begaf zich terstond naar Bergen, om nu van daar den anders uit Marchiennes getrokken voorraad te verkrijgen. Op Eugenius' voorstel zou, op staat- en krijgskundige gronden, het beleg van Landrecies nog voortgezet worden; doch de voordeelen, in de volgende dagen door de Franschen op nieuw behaald, die nog vóór 't einde der maand achtereenvolgens Sint Amand, Mortagne, en Marchiennes zelf bemachtigden, en toen, na zich sterk verschanst te hebben, het beleg voor het door Hompesch bezette Douay gingen slaan, maakten Gedeputeerden wars van die eerst door hen goedgekeurde voortzetting; een weêrzin, waarvan zij, kort nadat de aftocht was aangevangen, tot zijn niet geringe bevreemding en ergernis weêr terug kwamen, en hem nu den verderen marsch wilden zien staken. Hij wist hun toen echter «kort en goed» — als hij Sinzendorf [2] schreef — «te beduiden, dat hij hetgeen nu eenmaal besloten was, niet meer wijzigen noch andere maatregelen nemen kon. Niemand kan gelooven» — liet hij er in zijn niet onverklaarbaren wrevel op volgen, «wat ik met deze lieden te stellen heb, en hoe moeilijk er met hen te handelen valt». Vooral Hop, die er ditmaal als «buitengewoon» lid onder was, maakte het hem door al zijn op- en aanmerkingen lastig: «de man» — zoo klaagde hij den 14[en] Aug. — «begint dagelijks buitengewoner te worden [3], en laat zich woorden ontvallen, die 't onge-

---

het verstrooide volk voor de brugge te rallieeren, wierd ik door de vyanden, zoowel als, enz. gevangen genomen, en kort daarna na Valencijn gevoerd". (Albemarle in zijn Verslag, t. pl. p. 17).

[1] "Van de 17 bataljons, eergisteren tot Denain geslagen", konden Gedeputeerden reeds den 26[en] uit Quesnoy aan Hun H. Mog. berichten, "zijn er reeds over de 3500 weder te recht gekomen", en vóór 't afzenden dit getal nog tot 4080 vermeerderen; terwijl dat der gevangenen, buiten 150 in het hospitaal te Valencijn verpleegd, 2067 beliep; zoodat er, alles te zamen, 6297 man behouden bleef. Villars' schrijven: "les vingtquatre bataillons qui défendaient le retranchement furent *entièrement* pris ou tués", is dus ook hoogstens slechts voor de helft waar. Evenzoo noemt hij, in zijn kort verslag aan den Koning, den Prins van Anhalt — die Landrecies belegerde — verkeerdelijk onder de gevangenen op.

[2] Bij Arneth, t. pl. S. 258. [3] Ald. S. 500, [19].

looflijk moeilijk maken zich in te houden, en niet met deze luî in onmin te raken».

In Holland bracht het geleden verlies, na al de schoone uitzichten voor den veldtocht, groote ontsteltenis, en men aarzelde in zijn bittere teleurstelling zelfs niet, er van plichtverzuim en wanbeheer te reppen, en met name Albemarle van beiden te betichten. Namens Utrecht en Groningen werd de zaak den 4^en^ en 9^en^ Augustus in de Algemeene Staten ter sprake gebracht, en toen besloten, er Gedeputeerden te velde over te schrijven, en den Heeren voor de Krijgszaken — Van Oldersom en anderen — de zaak tevens in handen te stellen. Gedeputeerden schreven den 15^en^ uit het leger te Berset terug, dat hun «niets dienomtrent voorgekomen, veel minder van eenige wandevoiren gebleken was; maar wel ter contrarie, dat de Generaal Graaf van Albemarle en verdere generaals en officieren getracht hadden, de vluchtende soldaten te reallieeren, en ze weder tegen den vijand te doen marcheeren, gelijk ook van eenige weinigen geschied was; alleen had het gerucht gegaan van een of twee regimenten, die na 't eerste salvo aanstonds het retranchement verlaten zouden hebben». Albemarle, die, eerst naar Valencijn vervoerd, van daar een dag of wat, tot regeling van zijn zaken, met verlof naar Doornik gegaan was, toen naar Orleans, dat hem tot verblijfplaats was aangewezen, vertrokken, doch weldra vergunning had verkregen, van daar voor zes maanden naar Doornik terug te keeren [1], zond nu zelf den 18^en^ September een uitvoerig verhaal van al 't gebeurde bij Hun Hoog Mogenden in; terwijl Prins Eugenius reeds den 1^en^ dier maand persoonlijk aan Heinsius geschreven had, «met bevreemding en misnoegen het onrecht vernomen te hebben, dat men Mylord Albemarle deed; hoe hij sedert lang wist, dat het publiek, kwalijk onderricht, slechts naar de uitkomsten oordeelde, doch 't hem verwonderd had, dat die lasteringen ook onder menschen ingang vonden van een andere soort, en dat dit wel alleen aan zijn vijanden zou te wijten zijn; dat hij echter zou meenen, als eerlijk man zijn plicht niet volbracht te hebben, zoo hij de waarheid niet aan 't licht bracht, van welke hij getuige was geweest: Albemarle had bij dit voorval alles gedaan, wat een dapper, voorzichtig, en kloek bevelhebber doen kon; en zoo de troepen ten volle hun plicht hadden gedaan, zou de zaak zoo niet zijn afgeloopen; als dezen echter na de eerste losbranding weken, zonder zich te laten tegenhouden, was er geen generaal in de wereld, die dat verhelpen kon». Inderdaad, lag bij iemand de schuld, zeker niet bij den wakkeren Albemarle, die gedaan had wat hij kon, zoowel om zijn door de verpletterende overmacht verbijsterde manschappen nog tot staan te brengen, als om zijn verschansing tegen den zoo onverhoeds hem op 't lijf gevallen vijand te verweren. Hij kon het voorwaar niet helpen, dat men hem zijn acht bruggeschuiten over de Schelde ontvoerd had,

[1] Zie het *Avertissement* voor het *Recueil de lettres et mémoires contenant une relation exacte et circonstanciée de l'action passée à Denain*, enz. A la Haye, chez T. Johnson, 1713.

om er te ongelegener uur de Sambre meê over te trekken, en de belofte niet was nagekomen, ze hem terug te zenden; hij had zelfs, bij hun ontstentenis, terstond een houten brug in de plaats doen maken, en 't was zijne schuld niet, dat die ten noodlottigen dage nog niet voltooid was. Ware zij toen gereed geweest, of had men hem zijn schipbrug laten houden, de door Eugenius uit het leger ontboden versterking had te goeder uur de verschansing bereikt, en haar bezit aan den vijand kunnen betwisten. Villars wist maar al te goed over hoe luttel tijds hij beschikken kon, om haar in haar ontoereikenden staat te overvallen en bestormen; en was er een tweede brug aanwezig geweest, hij had nog allen kans geloopen, zijn opzet te zien falen, hoe doeltreffend hij anders, door zijn looze bewegingen en welbewaard geheim, zelfs den schranderen duitschen veldheer had weten te verschalken. Albemarle was daar echter buiten, en Eugenius had zich, in dat opzicht, alleen dáárom minder te verwijten, omdat hij, door de ondoordachte zienswijs van Gedeputeerden, zijn heermacht over een te uitgestrekt terrein van Marchiennes tot Landrecies had moeten verspreiden, in steê van dat eerste als voorraadplaats door het zooveel gelegener Quesnoy te vervangen. Een groote onvoorzichtigheid blijft het echter, voor die, door Albemarle te recht zoo noode gemiste, overbrugging bij Denain geen voldoende zorg te hebben gedragen, en haar aan die der Sambre te hebben opgeofferd. Door Albemarle's verslag volledig ingelicht, en door Eugenius' onbewimpelde verklaring in de overtuiging van zijne onschuld nog te meer versterkt, verklaarden nu de haagsche Heeren voor de Krijgszaken, na kennisneming van dat verslag, nog geen week na de ontvangst, dat het als allesins «voldoende» mocht beschouwd worden, en hechtten Hoog Mogenden daar hun zegel aan [1].

Van de fransche zijde had men zich thans ondertusschen kunnen veroorloven, den spot te drijven met de mislukte plannen der bondgenooten, en zich daarin dan ook niet onbetuigd gelaten. «Pour», zong men, op de bekende wijs:

Pour rendre des derniers François La défaite assurée,
Eugène voyoit les Anglois De trop dans son armée
Il a laissé partir D'Ormond, La faridondaine, *etc.*
Disant: je vaincrai bien sans lui, Biribi,
A la façon de barbari, mon ami.

Eugène fier dans ses exploits S'ètoit mis dans la tête,
Qu'il feroit au nez des François Encore une conquête;
De gloire enflé comme un ballon, La faridondaine, *etc.*
Il vint assiéger Landrecies, Biribi,
A la façon de Barbari, mon ami.

Le Prince Eugène ayant promis De conquérir la France,
Avec grand soin s'ètoit muni De tout en abondance:

---

[1] Zie het *Extract* uit hun *Resoluciën* in het *Recueil*, t. pl. bl. 18.

Pain, poudre, boulets, et canons, La faridondaine, *etc.*
Aussi a-t-il pris Landrecies, Biribi, *etc.*

Villars de Cateau-Cambresis Partit en diligence,
Et pour tromper ses ennemis, Remplis de défiance,
Fit défiler ses bataillons, La faridondaine, *etc.*
Albemarle en fut averti, biribi, *etc.*

On avance jusqu'à l'Escaut En bonne contenance,
Puis on fait un pont de bateaux Sans nulle résistance;
On les brida ses bons oisons, La faridondaine *etc.*
Et sans tarder on les servit, biribi,
A la façon de barbari, mon ami [1].

's Nachts tusschen 14 en 15 Augustus had Villars op twee plaatsen de loopgraven voor Douai geopend, en Prins Eugenius, die zich te Chateaulieu gelegerd had en van daar het terrein was gaan verkennen, wenschte niets liever dan de door Hompesch wakker verdedigde vesting te ontzetten, doch vond daarvoor weinig bijval bij Gedeputeerden, die, beseffende dat ze, bij den aanstaanden vrede, den Staten toch wel niet zou toegekend worden, luttel belang stelden in haar behoud. Hop vooral toonde zich hoogst onwillig. Ook het plan, Maubeuge dan te gaan belegeren, om den vijand den toevoer van die zij af te snijden, werd door hen verworpen, en de krijgshafte veldheer zoo tot werkeloosheid gedoemd [2]. Hompesch verweerde zich zoo goed hij kon tot den 8^{en} September, doch moest zich toen met zijn bezetting krijgsgevangen geven, en Villars wendde zich daarop onmiddelijk tegen Quesnoy, dat hij den 14^{en} reeds van alle zijden insloot. Nogmaals wilde Eugenius toen oprukken, van zins een laatsten kans te wagen, en sloeg Gedeputeerden voor, in een enkelen marsch den vijand te bereiken, en tot een veldslag te dwingen. Vóór zij daaromtrent een besluit namen, verklaarden zij echter, zich eerst met hun verschillende legeroversten te willen beraden, riepen hun Veldmaarschalk Tilly en de overige Heeren bijeen, pleegden een uur of wat met hun raad, en keerden tot Eugenius met het antwoord terug, dat zijn voorstel niet voor uitvoering vatbaar was. Daardoor ging nu echter niet alleen Quesnoy weldra verloren, dat zich den 5^{en} October op dezelfde voorwaarden overgaf, als door Eugenius zelf zijn fransche bezetting waren opgelegd; maar moest ook Bouchain nu spoedig volgen, daar het door 't verlies van Donay en Quesnoy van alles afgesneden was. Onmiddelijk na de overgave van Quesnoy berend, viel het nauw veertien dagen later Villars in handen. De eenige vergoeding voor al deze verloren vestingen, was de welgeslaagde overrompeling van de Knockeschans op den driesprong

[1] *Le nouveau siècle de Louis XIV*, etc. p. 355.
[2] Zie bij Arneth, *Prinz Eugen*, t. pl. S. 500.

tusschen Veurne, Iperen, en Dixmuiden. Van haar zwakke bezetting bewust, zond er de bevelhebber van Ostende, Caris, dinsdag 4 October den kapitein en partijganger, De la Rue, met een drietal andere officieren, zes serjanten, en 180 man langs eenige omwegen op af, die, den volgenden avond zich in de nabijheid verschuilende, zich donderdags ochtends vroeg, door een hunner gidsen, den toegang wisten te banen. Bij 't poort-openen een praatjen makende met den schildwacht aan de valbrug, had hij dezen, toen hij onraad begon te merken, overhoop gestoken. La Rue was daarop in der ijl met zijn in vier hoopjens verdeelde manschappen toegeschoten, had hen de poorten en 't plein laten bezetten, en de overrompelde bezetting met haar uit zijn slaap opgeschrikten bevelhebber gevangen genomen. Caris zond hem nu nog een 50 man met een paar officieren, en den Ingenieur Bernonville tot versterking toe; terwijl de fransche bevelhebber van Iperen, aan wie de gevangen manschappen om de schaarste van mondvoorraad gezonden waren, een vergeefsche poging waagde, er hem door fraaye beloften van geld en plaatsing weêr uit te tronen. La Rue weigerde, «de Heeren en meesters, voor wie hij den welgelukten aanslag ondernomen had, te verraden», en dezen beloonden hem en zijn onderhoorigen met bevordering en giften. Negen stukken geschut, 700 geweren, een drieduizend deels gevulde deels ongevulde handgranaten, 25,000 pond kruit, en de helft zooveel lood, werden er in buitgemaakt [1]. In Zeeland waren daarentegen de Franschen, een week of wat vroeger, Tholen komen overvallen en brandschatten; de Staten, op 't eerste bericht 's nachts nog saamgekomen, hadden, de zaak niet ongedaan kunnende maken, de noodige maatregelen tot beveiliging voor 't vervolg genomen, en door geheel de provincie een inzameling van penningen verorderd, om de zoo deerlijk geplunderde Tholenaars de geleden schâ zooveel doenlijk te vergoeden [2]. De Algemeene Staten zochten, nu met de overgave van Bouchain de onder zoo geheel andere voorspiegelingen geopende veldtocht gesloten was, hun troost in de uitschrijving, tegen 20 November, van een algemeenen Vast- en Bededag, «om ten zelven dage, in al de kerken dezer landen een ware belijdenis te doen van alle 's Lands hooggaande en meer en meer aanwassende zonden en ongerechtigheden, als oorzaak, waardoor de vorige zegen van God-almachtig van den Staat en zijne wapenen scheen afgewend, en om met een ware boetvaardigheid, bekeering, en afstand daarvan, den Heer oodmoedig en vurig te bidden en te smeken om de genadige vergiffenis van alle die zonden en ongerechtigheden, en om een nieuwen en gunstigen zegen over het lieve Vaderland; zoodat het, door Zijne almachtige hulp, van alle onheilen, hetzij van overmacht van vijanden, hetzij van pestilencie, die elders grasseerde en zeer tot deze landen naderde, hetzij van andere welverdiende plagen, be-

[1] Zie den *Europ. Mercurius* voor dit halfjaar, bl. 273, vv.

[2] Zie de bij Wagenaar, *Vad. Historie*, XVII. bl. 483 aangehaalde notulen der Staten.

waard en bevrijd mocht blijven, en dat de voorgestelde vredehandeling eerlang mocht nemen een goeden en gewenschten uitslag, in Godes gunste; alles tot grootmaking van 's Heeren allerheiligsten naam, voortplanting en aanwas van de ware kristelijke gereformeerde religië, behoud der diergekochte vrijheid, en aller zielen zaligheid» [1].

Van hoeveel boetvaardigheid, althans in groote woorden, deze onderworpen betuiging blijk mocht dragen, de Staten hadden zeker niet minder wel gedaan, met tot het juiste inzicht te komen der tekortkomingen en gebreken, die hun oorlogsbeheer en wijze van krijgvoeren op den duur aankleefden, en over welke Prins Eugenius, na de troepen de winterkwartieren te hebben laten betrekken, zich den 1^{en} November met den Raadpensionaris in Den Haag was komen onderhouden. Zijn gevoelen — als hij 't gewoon was — onbewimpeld uitende, verklaarde hij hem, dat het verlies der gewonnen vestingen zeker voorkomen zou zijn, wanneer men hem zelf de handen meer vrijgelaten, en dàt gedaan had, wat hij als nuttig en noodig had aangegeven. Onverantwoordelijk noemde hij 't niet ten onrechte, dat door de eigenzinnigheid, zwakheid, of bijzondere bedoelingen zelfs van dezen of genen gedeputeerde, het algemeene welzijn en de wapenroem van den Veldheer op 't spel gezet werd; mocht het tot een nieuwen veldtocht komen, dan weigerde hij ook ronduit, onder dergelijke verhoudingen het opperbevel te aanvaarden. Voor zulk een veldtocht sloeg hij anders tevens een en ander, met name in 't belang van den duitschen Keizer en zijn vooruitzichten in Spanje, voor. Hij wenschte de Staten voor de helft te zien deelnemen in de groote geldsom — vier miljoen daalders — waarop hij de oorlogsonkosten daar begrootte, en welker andere helft dan door den Keizer zelf zou gedragen worden. De Staten bleken daar echter niet voor te vinden. Mochten zij zich al gedrongen voelen, den oorlog tegen Frankrijk voort te zetten — zoo deelde hem Heinsius meê — om 's Keizers rechten in Italië, aan den Rijn, en in de Spaansche Nederlanden te handhaven, zoo achtten zij het aanhouden van den krijg in Spanje toch altijd onmogelijk; zij konden, van Engelands medewerking verstoken, daartoe noch een genoegzaam aantal schepen naar de middellandsche zee zenden, noch eene zoo aanmerkelijke geldsom verstrekken. Zij zouden 't daarom eerder raadzaam oordeelen, dat de Keizerin zoo spoedig doenlijk, met de nog aanwezige troepen uit Catalonië naar Italië overstak, en de catalaansche bevolking, met de overige den Keizer aanhangende Spanjaards, zich op aanneemlijke voorwaarden aan Koning Filips onderwierp [2]. Hoe weinig zulk een voorstel Eugenius toeloech, de voorslagen, hem en zijn Keizer van engelsche zij door Strafford gedaan, waren nog minder aanlokkelijk. Van Den Haag naar Utrecht gereisd, had hij er zich daar met hem over onderhouden, doch maar al te weinig

---

[1] Kist, *Biddagsbrieven*, t. pl. bl. 300

[2] Arneth, *Prinz Eugen*, t. pl. S. 269, f.

troost uit dat onderhoud geput. Afstand van Spanje en de Indiën was ook hier de hoofdleus, en Strafford gaf hem daarbij zijn leedwezen zelfs te kennen, dat, na de uitkomst van den jongsten veldtocht, Koningin Anna nog minder voor den Keizer zou kunnen uitwerken, dan zij hem vóór eenige maanden nog had vermogen aan te bieden [1]. Met deze boodschap zag de Prins zich genoodzaakt, de reis naar Weenen aan te nemen, om daar nu den in zijn uitzichten zoo deerlijk teleurgestelden Keizer in de meest benarde geldelijke omstandigheden aan te treffen. Verwonderen kon hem dat zeker niet; want op zijn aandrang om betaling van zijn soldaten had hij, vóór zijn vertrek uit de Nederlanden, reeds geen ander antwoord gekregen, dan dat zoo min dáár, als op het verdere krijgsterrein 's Keizers troepen in den laatsten tijd soldij had kunnen verstrekt worden, en men de zijne niet boven de andere bevoordeelen kon. Wel had die Keizer hem herhaaldelijk toegezegd, dat de zorg voor zijn troepen het eerste zou zijn, waaraan hij al zijn aandacht wijdde; doch toen hij zelf, na zijn kroning, in zijn oostenrijksche hofstad was aangekomen, vond hij er de schatkist leêg, en den geldelijken toestand niet minder berooid, dan in de treurigste jaren van zijn vaders bewind. Slechts met de grootste moeite en inspanning gelukte het hem nog, voor de allernoodwendigste huishoudelijke uitgaven een schamel penningsken te vinden, en zoo moest beider oog zich wel, tegen heug en meug, op de utrechtsche onderhandelingen richten.

Deze waren inmiddels maar tragelijk blijven voortgaan. Het gebeurde te Denain had de onderlinge verhouding niet verbeterd [2], en zelfs tusschen een der fransche en hollandsche Heeren, door min verstandige en voegzame houding trouwens vooral van den laatsten, Rechteren, tot een openbare botsing aanleiding gegeven. Toen 't bericht er van naar Utrecht gekomen was, hadden zijn lakeyen die van Ménager, in 't voorbij rijden voor hun woning aan de Nieuwe Gracht, tot tweemaal toe, schampere gebaren tegen zich meenen te zien maken, en Rechteren zich daarover bij hem beklaagd, door onmiddelijk zijn secretaris zelf met een briefjen tot hem te zenden. Ménager had hem toen een onderzoek toegezegd, en de uitslag daarvan een schrijven ten gevolge, inhoudende, hoe hij er verre van was te dulden, dat zijn bedienden

---

[1] Aldaar, S. 267.

[2] Rive's uitdrukking, in zijn aangehaalde *Schets*, bl. 64, hoe "het gevecht van Denain bewees, dat men zonder Engeland niet langer tegen Frankrijk opgewassen was", is zeker niet volkomen waar; en juister schreef Prins Eugenius, een goede twee maanden later, aan Sinzendorf: "il est très sur que si nous agissons avec fermeté, nous ferons trembler encore les mêmes François si fiers et leurs nouveaux amis; car le mauvois succès de cette campagne *ne se doit pas attribuer à l'affaire de Denain*, mais à cet esprit de crainte et d'irrésolution qui règne dans la République, et qui s'est répandu parmi leurs députés et généraux; sans cela ces places n'auroient pas été prises selon mon sentinent". (Zie den brief van 3 October, bij Arneth, t. pl. S. 500, [27]).

iemand, laat staan die van den Graaf van Rechteren, ook in 't minst maar beleedigen zouden: dat hij niet woû treden in een onderzoek, of, 't zij grimmassen of gebaren, van deze tot gene's lakeyen achter de koets van hun meester gericht, beleedigingen voor een gevolmachtigde mochten heeten; maar dat hij bereid was, den Graaf hen, die hij zulke gebaren had zien maken, en daardoor den hem verschuldigden eerbied uit het oog verliezen, in handen te stellen, doch zijn lakeyen zelf de hun verweten zaak ontkenden. Rechteren gaf daarop tot wederantwoord, dat hij zelf inderdaad niets van die gebaren bespeurd had, maar dat hij zijn lakeyen bij Ménager zou zenden, om de schuldigen te onderkennen en aan te wijzen. De ander hernam, dat hij dat minder geschikt vond, en er slechts nieuwe stribbelingen uit voorzag. En zeker had Rechteren wel zoo wijs gedaan, de zaak, na 's mans eerste verklaring, die hem persoonlijk geheel buiten schot stelde, maar te laten rusten. Hij deed dat echter niet, en zeggende, dat zij dan zich zelf maar moesten recht doen, liet hij toe, dat zijn lakeyen, er een van Ménager in de Maliebaan aantreffende, op hem aanvielen en hem een oorveeg gaven; en toen Ménager hem daarover zijn bevreemding en ergernis betuigde, duwde hij, door den wijn wat verhit, in tegenwoordigheid van andere gevolmachtigden, hem toe, dat hij die strafoefening goedkeurde, en zijn lieden zou hebben weggejaagd, als zij anders gehandeld hadden. Ménager ging daarop heen om raad te schaffen; en ofschoon zich toen die andere Heeren in 't midden stelden, Rechteren's grofheid door den drank zochten te verontschuldigen, en vraagden, de zaak als een lakeyengeschil te blijven beschouwen, doch er vooral den Koning geen melding van te maken; begrepen Ménager en zijn beide medegevolmachtigden, er integendeel Torcy zelf over te moeten schrijven. Deze antwoordde hun toen, dat «de flesch in Frankrijk niet als verschooning kon gelden, al was men elders ook gewend, beschonken Excellenciën te zien; en dat 's Konings meening was, men alle onderhandeling met de hollandsche Heeren zou staken, tot er een gepaste voldoening was gegeven; men had dat eenvoudig aan de engelsche Heeren maar te zeggen; want tot deze alleen paste het zich thans te wenden, daar de Algemeene Staten zich over Rechterens houding te verklaren hadden, betuigende, dat hij òf hun orders had gevolgd, in 't geweld door zijn lakeyen gebezigd, en de grofheden door hem zelf geuit, òf daartoe zich alleen door zijn oploopendheid had laten vervoeren. In 't eerste geval kon men Utrecht niet langer veilig voor hen beschouwen; in 't laatste moesten de Staten zijn onwaardige handelwijs krachtig en openlijk misprijzen, en wenschte de Koning hem teruggeroepen en een ander, als gevolmachtigde, in zijn plaats gesteld te zien. Dit was de eenige voldoening, waarin Zijne Majesteit berusten kon [1]. Rechteren begreep toen best te doen, zijn ontslag maar te nemen, en de Staten hunnerzijds lieten, door hun overige gevolmachtigden, aan die

---

[1] Torcy, *Mémoires*, t. pl. p. 251 ss.; verg. het omstandig verhaal van al 't voorgevallene in de

van den Koning verklaren, dat zij wel gewenscht hadden, deze zaak niet voor Zijne allerkristelijkste Majesteit gebracht ware; doch zij zich, nu dat eenmaal gebeurd was, overtuigd hielden, dat die Majesteit, al waren zij in oorlog met Haar, hun 't recht zou doen van te gelooven, dat zij nooit de hoogachting en den eerbied uit het oog verloren hadden, die een Republiek aan een grooten Koning verschuldigd is [1], en dat het hun zeer leed zou doen, als Z. M. van andere gedachten was; en dat voorts, om van hun begeerte en geneigdheid tot bevordering van den vrede te doen blijken, de Graaf van Rechteren niet langer als hun gevolmachtigde, bij de onderhandelingen daartoe, zou gebezigd worden». In een «Leeuwenwraak tegen de Apen» getitelde spotprent met bijschrift, trok men van de andere zij voor Rechteren en zijn lakeyen partij, en beet den Franschen, op de vechtpartij in de Maliebaan zinspelende toe:

Ontvang dien brui, o Aap, en leer der Leeuwen rotten
Niet uit te jouwen, noch met vingren na te spotten;
Hebt gij ons in het veld voor de eerste maal verrast,
Wijl Mars, die wakkre dog, niet meê had opgepast,
Wij laten ons van jou noch van je baas onteeren:
Proef der grimmassen vrucht! —
(want) dat men al de simmen
Zou ondertasten, om de onschuldige uit de slimmen
Te schiften, de eêle baas wou zulk geraas kwanswijs
Niet dulden in zijn huis, en smoorde dus 't bewijs [2];

elk zou echter «den eedlen Leeuw meer als den Aap gelooven», al was ook de eerste dan, «om twist te dempen, gaan vertrekken» en daarmeê de zaak nu uit, en die «dronkeman van een Rechteren» — gelijk de lichtmis Bolingbroke hem in een schrijven aan Torcy schold — van de baan, na 32 jaar in 's Lands regeering gezeten, en elf jaar den Staat, als gedeputeerde te velde, gezant, en gevolmachtigde gediend te hebben [3].

Memorie overgegeven by Adolph Hendrik Grave van Rechteren, met de documénten daarby gevoegt, enz. In 's Gravenhage, by Engelbregt Boucquet, boekverkoper in de Halstraat, in de *Waerheyt*, 1712.

[1] Deze eigenaardige opvatting der verhouding van het eene staatswezen tot het andere, naarmate er een oppermachtig Koning heerschte of een vrij volk naar eigen inzicht leefde, is geheel in overeenstemming met die erkenning der minderheid van de vlag der Republiek naast de engelsche koningsvlag, van welke men het vorige stadhouderloos Bewind zoo vaak een grief plag te maken. Hoe verouderd die zienswijs in onze eeuw van grondwettig Staatsbewind mag heeten, waarin de nieuwe fransche Republiek er zeker vreemd van op zou zien, als men ze op haar tegenover een of ander Koning- of Keizerrijk zou willen toepassen; toen wist noch begreep men niet anders of beter, en een laatste staaltjen van zulk een bekrompen staatsbeschouwing is zelfs in dat vermakelijk verlangen der engelsche Koningin onzer dagen nog nagebleven, om zich tegenover haar *keizerlijk*-russische schoondochter tot *Keizerin* van engelsch Indië te laten verheffen.

[2] *Leeuwenwraak tegen de Aapen aan de Maliebaan te Utrecht.*

[3] Zie zijne *Memorie*, bl. 7.

Niet willende, «dat het publiek om zijnentwil het geringste zou moeten lijden», als hij bij de toelichting van 't gebeurde aan Hun H. M[n]. schreef [1], «veel min, dat hij zou moeten dienen tot een hinderpaal van den vrede; een werk, zoo veel te heilzamer en wenschelijker voor de geheele Kristenheid, omdat zijn allerkristelijkste Majesteit wel heeft willen verklaren in zijn preliminariën, dat hij hem zoodanig zou maken, dat alle partijen daarbij zouden vinden eene redelijke voldoening; en om te toonen dus, dat niets in de wereld mij liever is dan mijn vaderland, zoo kom ik met allen mogelijken eerbied mijn commissie wederom stellen in de handen van Uw Hoog Mog[n]., zooals ik de vrijheid neme, bij dezen te doen».

Terwijl dit lakeyenrumoer met zulk een mingewenschten afloop, in de maand Augustus, de utrechtsche vredegezanten in hun met een gansch ander doel ondernomen werk kwam storen, was de bedrijvige engelsche Staatssecretaris, de nieuwbakken Lord Bolingbroke, zelf naar Frankrijk afgereisd, om er al het voorloopig overeengekomene zooveel te korter en bondiger vast te stellen. In gezelschap van Prior en Gaultier naar Calais overgestoken, nam hij van daar de reis naar Parijs aan, overal op franschen bodem als een engel des vredes welkom geheeten, en te Parijs door Torcy's moeder en moei als een huisgenoot ontvangen en geherbergd. Met Torcy zelf bracht hij in een paar dagen alles in orde, wat nog niet voor vast bepaald was, en werd nu den laatsten dag dier week door hem naar Fontainebleau bij den Koning gebracht, met wien hij den volgenden morgen een onderhoud had. Hij vond hem verzwakt en oud, maar waardig, als hij plag, en hoorde hem met onduidelijk geworden stem van zijn begeerte naar vrede en zijn achting voor Koningin Anna getuigen. Dien eigen avond liep hij met Torcy het reeds ontworpen verdrag voor een wapenstilstand van vier maanden tusschen Engeland, Frankrijk, en Spanje door, en teekende dat met hem, waardoor de oorlog voor beiden zoo goed als ten eind was [2]. Na toen nog een dag of wat volop van 't parijsche leven, zijn tooneel- en verdere vermaken genoten te hebben, ging hij over Duinkerken terug, doch vond, thuis gekomen, Oxford min of meer van hem vervreemd en wantrouwend, en zijn buitenlandsche werkzaamheid in handen van Dartmouth overgegaan; Prior, dien hij te Parijs had achtergelaten, wisselde daar nu weldra de van weêrszij bekrachtigde stukken der wapenschorsing in. Koningin Anna, die braaf van de truffels gesmuld had, door Bolingbroke's parijsche vriendin, Tencin, met wien Torcy hem in kennis had gebracht, hem toegezonden, werd onpasselijk, en leed zoo ernstig aan hoofdpijn en koorts, dat men reeds voor 't ergste begon te vreezen, en het te meer dus zaak werd, alles naar wensch te beëindigen [3]. Prior keerde naar Engeland terug met Koning Lodewijks toestemming, om, ter wille van Holland, ook Doornik af te staan, naar de schampere verzekering van Strafford aan

[1] Aldaar. [2] Zie Macknight's *Bolingbroke*, p. 300. [3] Ald. p. 302 en 306.

Prior, in zijn schrijven van 4 October, dat, «zoo men de *kikkers* met zich wenschte te zien teekenen, men hun Doornik maar had te laten» [1]. Die naam was den gehaten staatsluî en ingezetenen der waterrijke Republiek, in den laatsten tijd, meer bepaaldelijk nog toebedeeld door den vermakelijken vorm, waarin Swifts vriend en geestverwant Arbuthnot de Geschiedenis van *John Bull* hååd ingekleed, bij wijze van een twistgeding met *Klaas Kikvorsch* [2], ten gevolge der «groote oneenigheid uit den dood van Lord Struth — Koning Karel II van Spanje — gesproten, toen een geestelijke (*Portocarrero*) en een sluw rechtspraktikant (*Harcourt*) dezen hadden overgehaald, zijn gansche bezitting aan zijn neef *Filips Baboon* te vermaken, tot groote teleurstelling van zijn neef *South* (Karel van Oostenrijk)». Klaas Vorsch (*Nic. Frog*) werd daar door John Bull's vrouw voorgesteld als «van kindsbeen af ten zeerste aan haar familie verplicht, en zijn hoofd thans wel hoog opstekende, maar die zonder dat nooit de man geworden zou zijn, die hij nu was. Altijd was het nu» — volgens haar verder zeggen — «sedert het begin van dit geding, het doen van zekeren *Hocus* (Marlborough) geweest, om voor Vorsch op te komen. Die arme Vorsch — zoo sprak *Hocus* — is in moeilijke omstandigheden: hij heeft een talrijk gezin, en leeft van de hand op den tand; zijn kinderen krijgen 't gansche jaar door geen goed brok eten in den mond, maar teren op haring, boere- en zuurkool; hij doet zijn uiterste best, de arme stakker, om de wereldsche dingen gaande te houden, en heeft in dit geding zich boven zijn vermogen gekweten; maar hij heeft waarlijk niets, om het meê door te zetten. Wat beteekenen zoo'n honderd pond? Voor hem is 't heel wat misschien, maar voor ons niets. Zoo heeft *Hocus* zich steeds laten hooren, al had hij waarlijk verplichting genoeg aan ons, om anders gedaan te hebben». En als men haar dan tegenwerpt, dat die *Hocus* dat altijd om best wil deed, hij een teêrhartig en meêgaand man, en Klaas het werkelijk hard te verantwoorden had, valt zij uit: «hard? 't is waarlijk al te dol! Al diên tijd van 't geding, heeft Klaas, hoeveel ik maar altoos te pand zette, niets gedaan dan aankoopen: van een eenvoudig kramer met een winkel, een klein magazijn, en een buitenhuisjen met een vuile vijver, is hij een rijk edelman geworden, met een uitgebreid grondbezit, weidsche paleizen, kasteelen, parken, tuinen, en pachthoeven, fraayer dan wij zelf er rijk zijn. Is het niet vreemd, dat, terwijl mijn man telken termijn groote geldsommen moest opdokken, Klaas Kikvorsch maar nieuwe hoeven

---

[1] "Si nous souhaitions que les *grenouilles* signassent avec nous, la chose seroit facile: il n'y auroit qu'à leur laisser Tournay; et même l'on pourrait le leur refuser si nous signons ensemble, mais j'espère que vous couperez court là dessus". (Droysen, *Preuss. Politik*, IV. I. S. 410; verg. Wagenaar, *Vad. Historie*, XVII. bl. 488).

[2] *Law is a bottomless pitt or the History of John Bull, published from a MS.* enz. London, 1712 (opgenomen in Swift's *Works*, V).

en huizen aankocht? Zoodat, als dat geding nog lang aanhoudt, hij de rijkste man van de wereld zal zijn. Wat valt er ergers te denken? Van dag tot dag ontfutselt hij mij mijn klanten; twaalf van de beste hebben mijn winkel, door zijn praatjens, verlaten, en hij heeft die, naar ik zeker weet, voor altoos aan zich verbonden; dat is gewis als een vriendelijke buurman gehandeld!» [1] — Wat later zien wij John Bull zelf optreden, zich niet minder hevig dan zijn huisvrouw over Klaas Vorsch latende hooren: «Waarom», vraagt hij, «moet de last van Klaas' nek genomen en op mijn schouders gelegd worden? Hij kan, in zijn vergulde karretjen, in zijn eigen velden en parken rondrijden, terwijl ik mijn gronden zwaar heb moeten belasten. Is het geen feit, dat ik van den rijksten handelsman in de wereld er toe gebracht ben, om van geldschieters en woekeraars, die mijn hartebloed uitzuigen, te bedelen en te leenen? Wat die opwekking betreft, om althans nog dezen termijn uit te zingen, was dat niet al zes jaar lang het zeggen: nog één termijn meer, en de ouwe Louïs is er geweest? Hoort eens hier, Heeren! ik ben een man van crediet in de wereld geweest, en het hindert me nu, geen voet buiten de deur te kunnen zetten, zonder mij door een of ander verwenscht schuldeischer te hooren toevoegen: denk om mijn rekening, mijnheer! die kleinigheid van een duizend pond; ik hoop, je me niet vergeten zult! en dat al die duitedieven mijn schuldbekentenissen in bier- en koffijhuizen verhandelen, als of ik van plan was mijn zaak op te breken! Hemel! dat ooit de rijke en onbekrompen John Bull, lakenkooper, door al zijn buren benijd, er toe zou komen, voor 25 percent te accordeeren, en zijn naam in een faillissements-advertencie te vinden! De gedachte alleen maakt me razend. 't Is wat schoons: de een zegt, je moet het pleit nog voortzetten, omdat Louïs arm, de ander omdat hij nog te rijk is; wien van beiden moet ik gelooven? Eén ding weet ik zeker: dat wat geld in zijn beurs de beste vriend is, dien John Bull hebben kan! En als de zaak eenmaal uit is, zal ik er geenerlei voordeel van plukken, omdat ik geen geld meer zal hebben, om ter markt te gaan. Hoort, Heeren, John Bull is maar een eenvoudig man; maar John Bull weet, wanneer hij slecht behandeld wordt; en 't staat u niet fraai, van zijn zwakheden misbruik te maken! Er komt een dag, waarop ik rekenschap zal vragen van zulk een doen. Ik verlang thans mijn eigen zaken eens na te gaan, en verzoek u, mij het schamel overschot van mijn rijke bezittingen niet te beknibbelen». Het baatziek staatkundig streven van 't engelsch bewind dezer dagen komt zeker in die weinige woorden van John Bull en huisvrouw niet minder kennelijk uit, dan de gevoelens van minachting en wangunst, waarmeê het voor de nederlandsche Republiek bezield was, en die zich in al zijn doen uitten.

De geleden verliezen in den oorlog der laatste maanden stemden intusschen de

---

[1] Ald. p. 35 ff. [2] Ald. p. 49.

gemoederen van haar gevolmachtigden wat gematigder, en deden hen wat den voormuur in 't Zuiden betrof, in Frankrijks weigering, daarvoor ook Rysel, Condé, en Maubeuge af te staan, te eerder berusten, als men hun het uitzicht op den afstand van Doornik daarbij gaf. Ook Douay, De Scarpe, en Valencijn wilden zij ter wille van den vrede wel aan Frankrijk laten, en Strafford, die zich voor een poosjen naar Engeland begeven had, kwam in December van daar naar den Haag terug, met een ontwerp voor een nieuw barrière-verdrag in dien geest, dat hij Heinsius en den Heeren voor 't Buitenland voorleî, en dat daarop door de Staten aan de verschillende Provinciën ter inzage werd gezonden. Zij meldden echter, om zich niet al te gewillig te toonen, tezelfder tijd nog aan Koningin Anna, dat zij ook Condé eigentlijk voor zich moesten behouden, daar het hun gegunde Doornik anders van Bergen zou afgesneden zijn; ook wenschten zij bezetting in Dendermonde te kunnen leggen, omdat dit het verbindingspunt tusschen Brabant en Vlaanderen, en tusschen de grenzen van 't Gemeenebest en de *barrière*-steden was. Zij wezen er daarbij tevens op, dat zoo zij in de Spaansche Nederlanden de door Karel II indertijd niet bezeten plaatsen bij den vrede aan den Keizer zouden moeten afstaan, die Keizer hun dan zijnerzijds het volle bezit van 't geldersch Overkwartier moest waarborgen. Daarover toch waren zij 't nog altijd met Pruisen oneens, en moesten te meer duchten het zich door dit nog eens te zien toeëigenen, als Koning Frederik, in 't begin van November, zich op 't onverwachtst van de stad en 't slot van Meurs had verzekerd. Herhaaldelijk waren in den loop van 't jaar door 's Konings gezant in den Haag, Schmettau, vertogen ingediend, om die stad door de staatsche bezetting te doen ontruimen, doch dit telkens door hen afgeslagen; terwijl zich de meurser burgerij harerzijds evenmin belust toonde, hare vrijheid van beweging onder staatsche bescherming voor pruisischen dwang te laten varen, en zij dus de om huldebetoon aan Z. pruisische Majesteit tot haar afgevaardigde koninklijke Commissarissen met schimpwoorden afscheepte [1], ofschoon hem het Rijkskamergericht te Wetzlar in zijn goed recht erkend, en haar op een boete van 10,000 mark in goud gelast had, zich te onderwerpen. Zich daarop grondende, had hij nu, langer dralen moede, in den nacht van 8 November, Prins Leopold van Anhalt, met zijn uit den veldtocht teruggekeerde manschappen, onder den schijn van Statenwegen te komen, de stad plotseling laten overvallen en bezetten, de staatsche bezetting er vooreerst slechts als werkeloos getuige van zijn eigenmachtig bestaan nog in duldende, tot met het einde van 't jaar hare zes vendels verplicht werden af te rukken, en de plaats sedert voor goed bij Pruisen was ingelijfd. Wel hadden de Staten, terstond na

[1] "Natürlich", schrijft Droysen (*Preuss. Politik*, t. pl. S. 411), "dass Rath und Bürgerschaft die Huldigung verweigerten, und auf die preussischen Diebe schimpften, zufrieden unter dem Schutze der holländischen Besatzung ihre Freiheit geniessen zu können".

de kennisneming der verrassing, den Koning hun gevoeligheid «over deze onvriendelijke manier van handelen» betuigd, in de hoop en 't vertrouwen, dat hij «het ongelijk, hun Staat daardoor aangedaan, zou willen herstellen en zijn troepen weêr uit kasteel en stad laten vertrekken, er hun de bezetting vergunnende, gelijk zij dit jaren lang gehad hadden», in afwachting van 't geen men later omtrent het bezitsrecht, 't zij voor hem of de Princes-weduwe zou uitmaken; doch de Koning had geantwoord, dat het hem wel leed was, de zaak die wending had moeten nemen, doch alles met de meeste matiging en zonder 't plegen eener enkele buitensporigheid had plaats gehad; dat hij voorts nooit tot die handelwijs zijn toevlucht zou hebben genomen, als de Staten niet zoo hardnekkig geweigerd hadden, hem in zijn rechtsverkrijging ter zij te staan; dat hem het thans echter wenschelijk voorkwam, zij hun bezetting, die volkomen overtollig was geworden, maar terugriepen, en hij ten slotte hoopte, het gebeurde in geenerlei opzicht zou strekken om, in dit hachelijk tijdsgewricht, stoornis te brengen in de voortdurende goede verstandhouding»; zich van zijn zij ten volle bereid verklarende, «in vertrouwde onderlinge vriendschap onveranderlijk te blijven voortgaan, terwijl Hun Hoog Mogenden door zijn bezetting der stad in recht noch belang verkort waren». Het verzet, door de Princes-weduwe tegen de zoo gewelddadig ten uitvoer gelegde uitspraak van een minbevoegd rechtslichaam geteekend, had evenmin als de weêrspraak der Staten vermocht, 's Konings wil in dezen om te zetten. Met zijn aanspraak op het Overkwartier ging het intusschen minder vaardig, en bleef hij vooreerst nog te vergeefs bij Engeland op zijn verlangen daaromtrent aandringen, hoewel hij Strafford door geldelijde belooning voor zich te winnen wist. Frankrijk toonde zich ten volle bereid, hem van dit andermans leêr riemen te laten snijden, ter vergoeding voor het reeds ingelijfd gebied van Oranje; doch de Keizer liet zich zelfs door Koning Frederik's na Nieuwjaar afgegeven verklaring, dat hij met Engeland saam den vrede onderteekenen zou, niet tot instemming bewegen. Zoo bleef de zaak denganschen winter nog hangende [1], en zou hij zelf haar niet meer beëindigd zien. Den 25[en] February toch sleepte hem de uitterende ziekte in 't graf, waaraan hij reeds eenigen tijd kwijnde, om hem, in zijn even ongelikten als degelijken zoon, den thans 25-jarigen Frederik Willem, een meer doortastend en vastberaden Vorst tot opvolger te doen erlangen, dan hij-zelf zich steeds betoond had.

Gelijktijdig met Ormonds afmarsch in de Spaansche Nederlanden, had Engeland ook in Spanje zijn troepen aan den oorlog onttrokken, en was de spaansche legeroverste, Markgraaf de Bray, daarop in September in Portugal gevallen, om het beleg

---

[1] "Um das Oberquartier von Geldern fand während der ersten Monate des Jahres 1713 ein förmliches Wettrennen der Gesandten Preussens, Oesterreichs, und Hollands in den Ministerial-bureaus der Lords Oxford und Bolingbroke statt". Von Noorden, *Die preussische Politik im Spanischen Erbfolgekriege* (in Von Sybels *Historische Zeitschrift*, XVIII, S. 350).

voor Campo-Mayor te slaan. Koning Johan V, toen warsch langer nog in den bondgenootschappelijken strijd deel te nemen, had zich met Koning Filips verstaan, en zijne troepen uit Estramadura teruggeroepen, door zijn Gemachtigden te Utrecht tevens aan die van Koningin Anna latende weten, dat hij zich met eenig landgebied aan de Amazonerivier zou tevreden stellen. Zoo kwam, door toedoen van beide laatsten, den 7^{en} November een wapenschorsing voor vier maanden tusschen Portugal en Frankrijk tot stand, gelijk die tusschen dit laatste en Engeland, den 22^{en} der volgende maand, voor hetzelfde tijdsbestek verlengd werd. Naar den Hertog van Savoyen was van daar inmiddels de grillige maar voortvarende Lord Peterborough afgevaardigd, die hem met het verlies der goede gunst van Koningin Anna dreigde, zoo hij zijne eergierige eischen te ver mocht blijven uitstrekken. Hij liet zich daarom voor de toezegging van den koningstitel en 't gebied over Sicilië — later tegen Sardinië verwisseld — en een aanneemlijke grenswijziging in Piémont vinden, en zoo ook zijnerzijds alle vijandelijkheid varen [1].

Ter zee had de Vice-admiraal van de Maas, Antonie Pieterson, die er in 't vorige jaar Sommelsdijk was komen vervangen, en die voor de spaansche kust in de middellandsche zee gekruist, en te Port-Mahon overwinterd had, in dit voorjaar te vergeefs getracht, om, met den engelschen Admiraal Jennings vereenigd, een klein fransch smaldeel onder Cassart uit Toulon den pas af te snijden, door hem tusschen Yviza en Kaap Martijn te onderscheppen. Door een hevigen wind in hun beweging gestremd en gestuit, moesten zij hem naar de Straat zien ontsnappen, van waar hij zich nu naar de Westindiën op weg maakte, om, na eerst in Mei 't kasteel van Sint Jago aan de Groenkaap vermeesterd, en daarna de Lewards-eilanden gebrandschat te hebben, in 't najaar Paramaribo te bedreigen, en het voor niet minder dan 800,000 guldens alle schâ te laten afkoopen. Een zijner officieren, de B^{n}. Monans, begaf zich intusschen met een deel der schepen naar de Berbice, waar gelijke afkooping voor 350,000 guldens plaats had; terwijl in 't voorjaar van 1713 daarop Curaçao nog voor honderdvijftig duizend stukken van achten door hem gebrandschat werd. In de middellandsche zee had Pieterson, na Cassarts ontsnapping, op last der Staten, een drietal zijner schepen ten geleide van den nederlandschen Consul Van Baerle, naar de barbarijsche Staten afgezonden, om er den Dey's van Tunis, Algiërs, en Tripoli een paar scheepsladingen geschenken van Hun Hoog Mogenden te brengen, en er het gemaakte verdrag te bekrachtigen; 't geen Pieterson later, op zijn praalgraf in de kerk te Monster, als een «die teffens Zeevoogd was en Staten-afgezant» deed schetsen [2]. Na de terugkomst zijner drie schepen, kreeg hij, bij den zoo kennelijk veranderden stand van zaken, weldra bevel, naar 't Vaderland weder te keeren; en der hem en zijn smaldeel,

---

[1] Verg. Topin, *L'Europe et les Bourbons*, p. 358.

[2] Zie De Jonge, *Gesch. van 't Ned. Zeewezen*, t. pl. bl. 72.

in haar verlatenheid en bij de min betrouwbare houding der Engelschen, maar al te ongaarne dervende Keizerin, een aanmerkelijken voorraad buskruit achterlatende, nam hij dus den 7en September de terugreis aan, om, na een zwaren storm in 't kanaal te Portland ontvlucht te zijn, in 't laatst der volgende maand behouden binnen te loopen.

Aan het verlangen der nu van alle bondgenootschappelijke hulp verstoken Keizerin, bij ontstentenis van Pieterson's smaldeel, een nieuw uit te zenden, werd in de gegeven omstandigheden evenmin gevolg gegeven, als men gemeend had, haar het zijne nog te moeten laten. Wel werd door den Raad van State een staat van oorlog ontworpen, waarop, als in de vorige jaren, de uitrusting der noodige schepen werd voorgeslagen, doch geen der Provinciën voelde zich geneigd, de vereischte geldelijke bijdragen daarvoor thans nog toe te zeggen. Reeds in de beide laatste jaren waren wel plannen tot uitrusting van nieuwe smaldeelen ontworpen, toebereidselen zelfs gemaakt, en bevelhebbers aangewezen en benoemd; doch tot de uitvoering was het niet gekomen, en in geen van beide jaren een nieuw smaldeel in zee geloopen. De admiraliteiten hadden er zich zoowel door een beroep op haar geldgebrek van verschoond, als zij er de onnoodigheid van zochten te betoogen, nu Frankrijk ook zijnerzijds te Duinkerken geen smaldeel uitrustte, en 't alleen aan eenige kapers overliet, op de nederlandsche koopvaarders jacht te maken, waartegen men dezen met goed gewapende geleîschepen dekken kon, zonder met groote onkosten een of meer smaldeelen zee te doen kiezen. Te vergeefs had daarom ook Koningin Anna, in 't voorjaar van 1711, nog de Ridder Wishard overgezonden, om noopens een uitrusting ter zee in overleg te treden. Hoog Mogenden hadden hem, bij besluit van 18 April van dat jaar, openlijk verklaard, dat er door het onvermogen hunner gewesten luttel of geen kans was, een smaldeel voor de Noordzee in gereedheid te brengen, en deze weigering dan ook het hare bijgedragen, om de engelsche regeering in haar vervreemding van de nederlandsche te stijven. Zij gaf haar tevens een maar al te welkom middel aan de hand, hare breed uitgemeten grieven over de tekortkomingen der Republiek in haar Bondsplicht te vergrooten, gelijk zij niet had nagelaten, in haar beklagschrift van 't laatste voorjaar te doen. In hun antwoord hadden zich toen de Staten-generaal wel — niet geheel ten onrechte — op de onjuiste opgave en overdreven voorstelling der engelsche ontvouwing van zaken beroepen, en hun eigen cijfers tegen de hare gesteld, doch in hun opsomming ook al de gewapende geleîschepen begrepen, die, naar de engelsche zienswijs, niet onder de eigenlijke strijdkrachten gerekend mochten worden; terwijl wat deze, de groote oorlogschepen bij de smaldeelen, betrof, het verplichte aantal — drie nederlandsche tegen vijf engelsche — niet altoos geleverd werd, en steeds meer schepen op 't papier dan werkelijk waren uitgerust [1]. Hoe onjuist en overdreven dus ook de verwijten mochten

[1] Zie aldaar, bl. 87 en vv.

wezen, door den gewetenloozen Bolingbroke en zijn aanhang der Republiek en haar bewind naar 't hoofd geslingerd, en hoe onwaardig de bejegening, in schrift en daad haar ingezetenen en voorstanders steeds betoond, de gereede aanleiding er toe laat zich niet geheel en al loochenen, al mocht zij door al de misbruiken en ongerechtigheden der zoo gewetenlooze tegenpartij verre overschaduwd worden.

Reeds een maand drie, vier, vóór Pieterson met zijn smaldeel de duitsche Keizerin had moeten vaarwel zeggen, was in een kabinetsraad te Presburg, door een even schrander als oprecht staatsman, 's Keizers minister Graaf Wratislaw, dien Keizer het onhoudbare van zijn stelling in Spanje betoogd, en hem ronduit te kennen gegeven, dat zijne uitgeputte geldmiddelen het voortzetten van den oorlog van zijn kant hoe langer zoo meer ondoenbaar maakten; dat hij, daar meê voortgaande, slechts van kwaad tot erger zou komen, en ten slotte onder veel ongunstiger voorwaarden vrede zou moeten sluiten, dan hij thans nog bedingen kon. Het was de eerste, onverbloemde betuiging, die de op zijn spaansche kroon hardnekkig verzotte Keizer noopens zijne uitzichten daaromtrent te hooren kreeg, en op welke zijn openhartige minister het ook, na die eerste uiting, zijn plicht achtte terug te komen, hoe bitter de pil was, die zijn Keizer er door te slikken kreeg. Deze, hoe zuur het hem mocht vallen, toonde zich dan ook niet ontoegankelijk voor het beter oordeel van zijn trouwen staatsdienaar, en begon sedert allengs zich het denkbeeld meer gemeen te maken, zijn spaansche vooruitzichten op te geven, slechts op de middelen bedacht, zijn getrouwe Cataloniërs, onder niet al te harde voorwaarden, zijn Koningschap door dat van Filips van Anjou te doen vervangen. Ongelukkig zou hem Wratislaw niet lang meer met zijn onbedriegelijken raad ter zij kunnen staan; nog vóór 't einde van 't jaar maakte de lichaamskwaal — een toenemende, overmatige dikte — voor welke hij vruchteloos bij de wateren van Baden heil had gezocht, een einde aan zijn leven. Toen Prins Eugenius den 9en December naar Weenen kwam, kon hij zich met den nauw veertigjarigen staatsman voor 't laatst nog aan zijn ziekbed onderhouden, om hem daarna, door ijlende koortsen afgemat, na luttel dagen te zien verscheiden [1].

Na zijn dood waren drie van 's Keizers raadsluî — Prins Eugenius, Seiler, en Stahremberg — het daarin eens, dat noch in Spanje, noch in Italië, noch in de Nederlanden meer aan oorlogvoeren te denken viel, dit hoogstens aan den Rijn alleen nog geschieden kon; de vierde, Trautson, achtte het ook daar onraadzaam, en best, zich op Engelands voetspoor en voorwaarden met Frankrijk te verstaan. De Keizer zelf was echter nog te weinig geneigd, alle betere kansen op te geven, om zich bij dit laatste neêr te leggen, en 't bleef dus vooreerst nog bij 't oude, welke bezwaren, ook uit den noordschen oorlog en de houding van Zweden en Turkijë, door Trautson

[1] Zie Arneth's *Prinz Eugen*, t. pl. S. 273, f.

geput en hem voor oogen gehouden waren. Die oorlog toch hield ook sinds den voor Karel XII zoo rampspoedigen slag bij Pultawa nog altijd aan. Deze was sedert voortdurend op turksch rijksgebied, eerst te Bender, daarna wat hooger op bij Warnitza gelegerd gebleven, en had niet gerust vóór hij met geld en goede woorden — de te Bender verscheiden Mazeppa had hem zijn allengs bijeengegaârde schatten vermaakt — Sultan Achmed III had overgehaald, den russischen Tsaar den oorlog te verklaren, en met een aanzienlijk heer over den Donau in Moldavië te rukken, waar een deel van 't russische leger Jassy bezet hield. Door de fraaye voorspiegelingen van den Hospodar Dimitri Kansemir verlokt, was de Tsaar daarop zelf, in Juny 1711, met een aanmerkelijke heermacht en maar luttel voorraads over den Dniester getrokken, en naar de Pruth opgerukt, om er tusschen Faltsji en Husch zijn leger op te slaan. Weldra geraakte hij daar nu echter in groote ongelegenheid, en begon allengs gevaar te loopen, zich aan een dergelijk lot, als zijn zweedsche tegenstander vóór twee jaar bij Pultawa, bloot te stellen, dat hem de angstigste schrikbeelden baarde. Juist ter sneê evenwel wist hem zijn onderkanselier, Peter Schaffirof, door doeltreffende onderhandeling met den Grootvizier, die voor den zwaarwichtigen beweeggrond van een 200,000 dukaten niet ongevoelig bleek, uit dien neteligen toestand te redden, en — 23 July — den vrede van Husch voor hem te verkrijgen [1], met geen andere verplichting, dan Azof weêr over te geven, de bij Taganrog door hem aangelegde werken te slechten, en Karel XII vrijen aftocht naar zijn land te vergunnen. Deze laatste wilde daarvan intusschen niets weten, en liet zich ten slotte slechts met geweld van vuur en wapenen uit Warnitza verdrijven, om daarop nog eenige maanden lang in turksche gevangenschap bij Adrianopel door te brengen. Terwijl hij ondertusschen nog te Bender en Warnitza verbleef, hadden zich zijn troepen tegen zijn, de vredesverdragen van Altranstädt en Travendal opzeggende, en met Tsaar Peter verbonden vijanden van Saksen en Denemarken krachtdadig geweerd. Uit Seeland naar Schonen overgestoken, waren de Denen daar in Maart 1710 door den zweedschen Generaal Magnus Stenbock bij Helsingborg verslagen, en genoodzaakt in der ijl de Sont weêr over te steken. Nadat toen in diezelfde maand door de Zeemogendheden en den Keizer, met toetreding ook van Pruisen, in den

[1] Naar de aant. van een ooggetuige, den saksischen gezantschaps-secretaris, Graaf von Losz, die in 't gevolg van den Tsaar den tocht bijwoonde; volgens de overlevering zou anders zijn latere Tsarin van zweedsche herkomst, Katharina, met welke hij kort te voren reeds in 't geheim getrouwd was, de hoofdrol daarbij gespeeld hebben. Daar Schaffirof als gijzelaar naar Constantinopel ging, viel het den Tsaar zooveel te gemakkelijker zijn bemiddeling geheel op hare rekening te stellen, om haar verheffing tot den Tsarentroon, door zijn openlijk huwelijk met haar in Maart 1712, als loon voor den bewezen dienst, in 't oog van anderen des te meer verklaarbaar te maken. Zie de mededeelingen uit Losz' aant. in Webers *Archiv für Sächsische Geschichte* (1866) IV, 12 f., en verg. Sugenheims *Deutschland im Spanischen Erbfolge- und im grossen nordischen Kriege*, Berlin, 1874, S. 218.

Haag een verdrag gesloten was, waarbij den deenschen streken in Duitschland, met inbegrip van Sleeswijk en Jutland, onzijdigheid was gewaarborgd, was echter, door verzet van Karel XII zelf — die geweigerd had daarin toe te stemmen, verklarende zijn vijanden te willen opzoeken en aantasten waar hij ze vinden kon — de oorlog in den zomer van 1711 tusschen Zweden, Denen, Saksen, en Russen op nieuw losgebroken, en het kustgebied tusschen Oder en Elve het deerniswaarde hoofdtooneel van den krijg geworden.

In het thans loopende jaar was, den 6en Sept., de vesting Stade, als hoofdstad van 't zweedsche Hertogdom Werden, door de Denen acht dagen lang beschoten en voor 't grootste deel vernield, en had Stenbock drie maanden later het vereenigde Saksen- en Denenheer bij Gadebusch verslagen, om toen in den nacht van 8 op 9 Jan. 1713, op aanstoken van den zweedschen landvoogd in Werden, Graaf Vellingk, wiens huis bij 't beschieten van Stade verwoest was, het weerlooze deensche Altona laaghartig in brand te steken, terwijl Vellingk te Hamburg feestvierde. Tsaar Peter was met zijn heermacht naar Holstein gerukt, er acht dagen later Hamburg en Lubeck bedreigende, zonder 's Keizers uitnoodiging, de onzijdigheid van 't heilige roomsche rijk te eerbiedigen, ook maar een antwoord waardig te keuren [1]. Reden voor dien Keizer genoeg, zijn aandacht niet aan die noordsche krijgsbeweging te onthouden.

Prior, die den 12en December, met Koning Lodewijks instemming op het punt van Doornik, naar Engeland teruggekomen was, ging van daar nog die eigen maand weêr naar Versailles, om hem namens de Koningin te verklaren, dat zij alles in 't werk zou stellen, nu ook de laatste moeilijkheden voor 't vredewerk uit den weg te ruimen; dat hare gevolmachtigden te Utrecht bij die der Staten reeds met den meesten nadruk op een spoedige gemeenschappelijke onderteekening der bepalingen hadden aangedrongen, en zij die in elk geval onderschrijven zou, al wilden haar bondgenooten daar nog niet toe overgaan; dat zij wel gemeend had, zich tot dusver nog niet te veel met de belangen van den Keurvorst van Beyeren te moeten moeyen, en ten nadeele der bondgenooten een Prins gaan bevoordeelen, dien zij nog slechts als vijand kon beschouwen; maar dat zij, 's Konings bijzondere belangstelling in dien Prins gezien hebbende, haar Gevolmachtigden had bevolen, zijne begiftiging met Sardinië als vredesvoorwaarde te stellen, om hem, door die opdracht der koninklijke waardigheid, voor 't verlies van den Palts en van zijn rang als eerste Keurvorst, die men hem niet terug zou kunnen geven, schadeloos te stellen; een hem zeker des te welkomer vergoeding, als dat Keurvorstenschap, na den dood van den Keurvorst van de Palts en zijn broeder Prins Karel, toch aan hem weêr vervielen; dat hij, in afwachting zijner in bezitstelling van zijn Koninkrijk, behouden zou, wat hij in de Spaansche Nederlanden had,

[1] Zie Sugenheim, t. pl. S. 225.

mits met bezetting van wegen de Algemeene Staten, daar deze hun voormuur anders niet veilig zouden achten; terwijl zij zelve hem gaarne, mistrouwde hij de bedoelingen dier Staten in dat opzicht, borg zou staan. Engelands bijzonder belang lag in zijn handel, en daaromtrent kon Prior alles aangeven, wat het engelsche volk in dit opzicht behoefde, de noodzakelijkheid betoogende der algemeene regeling van een handelsverdrag, vóór de vrede gesloten werd; bijzondere bezwaren konden na de teekening der verdragen aan een commissie worden overgelaten. Ook over de grensbepaling in Noord-Amerika was Prior gemachtigd te handelen, en 't lag slechts aan 's Konings welbehagen, om met beide punten in korten tijd gereed te zijn. Dat der visscherij zou, hetzij met Prior, hetzij met de utrechtsche Gevolmachtigden, hetzij ook met den nieuwbenoemden en weldra over te zenden engelschen gezant in Frankrijk, Lord Shrewsbury, kunnen afgedaan worden. Daar namelijk Prior moeilijk in dien aanzienlijken rang kon optreden, was kort te voren de Hertog van Hamilton daartoe benoemd, terwijl van fransche zij die van Aumont reeds naar Londen vertrokken was. Hamilton echter was, vóór zijn vertrek nog, in een noodlottig tweegevecht gevallen, en zijne taak toen aan wijlen Koning Willems begaafden, maar ongestadigen jongen aanhanger Shrewsbury opgedragen. Met het begin van 't Nieuwe jaar stak deze toen over. Zijne tegenwoordige gevoelens omtrent de britsche kroonbelangen ten onrechte verdenkende, liet men zijne vrouw, in een berijmde aanspraak tot den franschen Koning, tevens der engelsche Koningin en haar averechtsche staatkunde der laatste maanden de les lezende, zeggen:

Grootmachtig Koning, die, op Staatkunde afgerecht,
Het bloedig krijgskrakeel zoo glorierijk beslecht
Door uw geslepen brein, in hoofsche kunst ervaren;
Het bloedig krijgskrakeel van zulk een reeks van jaren,
't Welk gij op 't oorlogsveld toch nimmer machtig waart —
Dit tuige gansch Euroop — te slissen met het zwaard;
  Ik, van de Monarchin der Britten afgezonden,
Kom u te goeder uur een blijde maar verkonden,
Een blijde maar, die in uw hart een nieuwe jeugd
Verwekt, en Romen in het ingewand verheugt;
Nu wordt uw voorspoed in den hoogsten top getogen,
De schillen zijn in 't end gelicht van de Engelsche oogen;
Nu ziet ons Brittenland, te voren was het blind;
Flus wierd gij daar gehaat, nu wordt gij daar bemind:
Thans zoeken de Edelen [1] — zoo kan de tijd verkeeren —
Eenstemmig met het Volk [2] uw glorie te vermeeren,
Al wordt die met uw macht zelfs in tiras gevest

[1] 't Hoogerhuis. [2] 't Lagerhuis.

Van 't algemeen bederf van 's Lands gemeene best;
Ja, zelfs de Rijksvorstin, door aandrift van 't geweten,
Kan ook het koninklijk onthaal geensins vergeten,
Het welk haar vader en zijn zoon bij U genoot,
Toen de een en de ander van den scepter werd ontbloot;
Haar edelmoedigheid neemt 's broeders leed en smarte
En droevig ongelijk meêdoogende ter harte,
Erkent de weldaân, die Uw fransche Majesteit
Dien balling steeds bewees, met groote dankbaarheid.
Dies gaf ze U van haar schuld zelfs openbare blijken,
Wanneer zij de oorlogsvlag om Uwentwil liet strijken;
Haar vreedzame inborst heeft om U den oorlogslust
In 't ziedend oorlogsvolk gedempt en uitgebluscht;
Om U die forsche borst, tot krijgsbedrijf geschapen,
Wiens lust, wiens wellust was te handelen het wapen[1],
Ontharrenast, en in zijn plaats een andren held[2],
Een vredeheld, aan 't hoofd van 't britsche heer gesteld;
Verbonden heeft zij nog, hoe heilig ook gesloten,
Om U gebroken, met haar trouwste bondgenooten,
Die zij bij U met vreugd zelfs op de slachtbank bracht[3].
Dus heeft haar deugd de prikkels van Uw smart verzacht.
Haar deert Uw onspoed in tien jaren krijgs geleden,
't Verlies van slag op slag en onverwinbre steden;
Dies arbeidt zij met vlijt, opdat Uw mogendheid
Door dezen vreê veel meer als ooit worde uitgebreid.
Zoo heeft zij onlangs ook bewindsliên uitverkoren,
Tot zulk een hoog bedrijf en Frankrijks heil geboren;
Bewindsliên, die, berooid van have en goed voorheen,
Hun welvaart stellen voor de welvaart van 't gemeen.
't Is Oxford, Oxford, die de harten kan betoovren,
En door den luister van uw Leliegoud veroovren;
Want Oxford, Oxford, is het hoofd van dit Verbond:
't Draaft alles naar zijn zweep, en ziet hem naar den mond [4].

En inderdaad gold op 't oogenblik zijn invloed meer dan die van Bolingbroke, en de verstandhouding tusschen beide regeeringshoofden, was sedert dezes terugkomst uit Frankrijk, niet van de beste. De Ridderorde van den Kouseband was hem juist dezer dagen door Oxford, die er over beschikken kon, onthouden, en hij had niet nagelaten er openlijk zijn spijt over te betuigen, en er op zijn landgoed te Bucklersbury veertien dagen lang over te gaan mokken, om toen slechts voor den schijn zich

[1] Marlborough. [2] Ormond. [3] Denain.
[4] *Aanspraak der Hartoginne van Shrewsbury aan Lodewijk XIV, Koning van Vrankrijk.*

te verzoenen [1]. Van hun vervreemding zocht men nu in Frankrijk gebruik te maken, om niet al te ras aan de baatzieke eischen van Engelands handel- en visscherijbelangen toe te geven, en niet alles daaromtrent zoo haastig van stapel te doen loopen, als men 't zich bij Prior's zending had voorgespiegeld. Bolingbroke zelf ontveinsde zijn ontevredenheid daarover niet, en schreef hem in 't laatst van January: «Wij kunnen ons niet voorstellen, dat de Franschen eerlijk of wijs te werk gaan; zij schijnen ons te willen noopen om vrede te sluiten, opdat zij anderen in hun macht krijgen; terwijl zij ons te gelijker tijd beknibbelen omtrent het belangrijkste punt van 't verdrag, en een vergunning weêr ontduiken, die reeds gedaan, herhaald, en bekrachtigd is» [2]. En naarmate zoo zijn warmte voor Frankrijk luwde, wakkerde die voor Holland wat aan: «waarlijk, Mylord!» schreef hij een dag of wat later, aan Strafford, «men kan onmogelijk genoeg tot aanbeveling dier verstandige houding zeggen, die de hollandsche koppigheid overwonnen heeft, en door hen te belezen, om 't eerste *barrière*-verdrag op te geven, alle oneenigheid met de Koningin heeft weggenomen» [3]. Aan zijn gastvriend Torcy liet hij daarentegen door Prior zeggen [4], dat hij hem en Oxford «aan de galg hielp, en hem nog zou dwingen uit te wijken; kwam het daartoe echter, dan beloofde hij hem, zich als uitgewekene in Frankrijk beter te gedragen, dan het de fransche tegenover hem in Engeland deden; maak — schreef hij — dat de Franschen zich gaan schamen over hun vitzieke beknibbeling; zij gedragen zich geheel als kramers of — nog erger — procureurs». De Staten hadden zich dien lof verworven, door, geen anderen kans ziende, om de zaak tot een goed einde te brengen, zich, na Frankrijks toezegging van Doornik, naar de engelsche zienswijs te schikken, en het door Strafford in dien zin ontworpen nieuwe barrière-verdrag te onderschrijven. Daarbij werd dat van 1709 als van geener waarde verklaard, doch bleven zij zich verbinden de bepaalde troonsopvolging in Engeland te erkennen, waardoor de britsche kroon na doode van de Koningin en haar erven [5], op Sofia de Keurvorstin-weduwe van Hanover en de hare zou overgaan. Harerzijds beloofde zij zich te zullen beijveren, den Staten in de Spaansche Nederlanden een voormuur te verwerven, door hun de bezetting te doen vergunnen van Veurne, de Knocke, Yperen, Meenen, stad en kasteel van Doornik en van Namen, Bergen, Charleroi, 't kasteel van Gent, en de Perel-, Filips- en Damme-schansen; die van Sint Donaas, als geheel tot de werken van Sluis te rekenen,

---

[1] Swift, die bij die schijnbare verzoening tot bemiddelaar gespeeld had, kwam er rond voor uit, dat zij slechts "lapwerk" was. Zie zijn schrijven aan Windham, bij Macknight, t. pl. p 314.

[2] Ald. p. 319. [3] Ald. [4] Zie Coxe, *Memoirs*, III. p. 333.

[5] Men zag in dit woord een zinspeling op haar halfbroêr, den Pretendent, dien men van de zij van Hannover vooral duchtte, door haar en haar tegenwoordige ministers te zien voortrekken. Verg. o. a. Schaumanns *Geschichte der Erwerbung der Krone Grosz-Brittanniens*, enz. (Hannover, 1878) S. 77.

zou hun in eigendom afgestaan, en die van Roodenhuizen bij Gent geslecht worden. Werden zij door Frankrijk gewapenderhand aangetast, dan mochten zij de bezetting dier plaatsen naar welgevallen vermeerderen. De Soevereiniteit over de Spaansche Nederlanden zou aan Keizer Karel worden overgedragen, en zij nimmer aan Frankrijk mogen komen; terwijl de Engelschen er t'allen tijd vrijen handel zouden mogen drijven, gelijk onder Koning Karel II het geval was geweest. Tot handhaving dezer overeenkomst omtrent troonsopvolging en voormuur zouden, zoo 't noodig mocht worden, de Koningin tien, de Staten zesduizend man, en ieder 20 oorlogschepen leveren; welk getal echter van weêrszijden voor vermeerdering vatbaar was. Bij een afzonderlijk punt was dan nog bepaald, dat, wijl Staatsch en Spaansch Vlaanderen zóó na aan elkander paalden, dat, in 't begin van den oorlog, onder 't geschut van Sas van Gent een schans was aangevallen, onder voorgeven dat zij op spaansch grondgebied lag, de grensscheiding tusschen beide gewesten beter geregeld zou worden [1]. Dit verdrag, den 30^{en} January door Gemachtigden geteekend, en daarop door hun Secretaris Harrison naar Londen gebracht, werd daar den 9^{en} der volgende maand door de Koningin bekrachtigd, om, ter uitwisseling met het door Hun Hoog Mogenden bekrachtigde, naar Den Haag teruggebracht te worden. Acht dagen later vierde men in hare hoofdstad met de meeste luidruchtigheid haar 49^{en} jaardag, waarbij zij zelve, nog onlangs weêr door 't bort gekweld, zich op een stoel onder haar hofkring liet dragen, om bij zijn feestdans en spel toe te zien; terwijl men 't joelende volk zich op straat, in een ommegang vermeyen zag, bij welken de afbeeldingen van Paus, Duivel, en Pretendent, na eerst wat rondgedragen en te pronk gezet te zijn, in een groot vuur geworpen en verbrand werden, onder een oorverdovend getier en gegil van «geen paperij, geen slavernij, geen Pretendent, geen klompen [2]!». Enkele Jacobieten, die daartegen inriepen «geen Hannover!» werden met stokslagen van de plaats gedreven. Dat zij zich anders niet onbetuigd lieten, bleek zoo uit een preek, op Karel I's sterfdag te Putney in Surrey gehouden, en waarin hij de Whigs den naam van Kristenen onwaardig keurde, als uit die, in de volgende maand, op dien van Koningin Anna's kroning te Londen zelf voorgedragen, en waarin de preekheer zich niet ontzag, «God te danken, dat Hij 't engelsche volk verlost had van een uitheemsch Koning, die een vloed van ongodisterij en geloofsbederf over de Staatskerk gebracht had; den Heer lovende, dat Hij Hare tegenwoordige Majesteit wel in zijne plaats had willen geven, Zij, die een sieraad en minnemoêr der kerk was, en Hem biddende, dat Zij lang, zeer lang mocht leven en regeeren, om dan, wanneer Zij

---

[1] Zie het geheele verdrag in den *Eur. Merc.* 1713, bl. 129.

[2] Met deze plag men het beeld van den Pretendent aan een touw, om den arm op te schikken, als het fransche boerevolk geen ander schoeisel rijk was. Verg. den *Eur. Merc.* bl. 165.

eenmaal haar ziel weêr in handen van Haren Schepper overgaf, Haar kroon na te laten aan iemand van Haar naam en bloed»; dien zelfden Pretendent dus, wiens fraai getooide beeld zoo kort te voren door 't andersgezinde volk, met Paus en Duivel ten vure gedoemd was. Te Cambridge had een der Professoren echter, met dien preêkheer eensgezind, eenige stellingen in zijn geest ontvouwd: vragende vooreerst — onder oud-joodschen geschiedvorm — «of de Joden, die 't gouden Kalf als God aanbaden, niet verplicht waren, tot den waren God terug te keeren», d. i. of de «Engelschen», die Koning Willem als Soeverein erkend hadden, niet in gemoede gehouden waren, na doode zijner schoonzuster en opvolgster, tot Koning Jakob en zijn afstammelingen weêr te keeren»; en voorts, op een bekend natuurverschijnsel wijzende, «of men zeggen kon, dat de Zon voor goed het aardrijk had begeven, als zijne stralen door de Maan onderschept waren», d. i. «of Koning Jakob voor zich en zijn zoon van Groot-Brittanje had afgezien, daar hij 't, door geweld gedwongen, verliet»; en «wie door die onderschepping de meeste schâ leed, de zon of de aarde», d. i. «Koning Jakob of het engelsche volk»; en eindelijk, tot rechtstreekschen eedbreuk opwekkende, «of de eeden, te voren vaak als nul en van geener waarde gehouden, thans grooter waarde behoefden te hebben»; d. i. «of die, onder een vorige regeering verkracht, onder de tegenwoordige hechter zouden binden» [1].

Den dag, waarop te Utrecht het nieuwe *barrière*-verdrag door de engelsche en nederlandsche gevolmachtigden was geteekend, had tevens een eerste onderhoud tusschen de fransche en keizerlijke gemachtigden, ten huize van den Bisschop van Bristol plaats gegrepen, om over de onzijdigheid van Italië, en het vertrek der keizerlijke troepen uit Catalonië te onderhandelen. Het zou intusschen nog eenige weken aanhouden, vóór die zaak haar beslag kreeg, toen een spaansch gemachtigde, de Markgraaf van Montleone naar Londen werd afgevaardigd, om er het daartoe aangegaan verdrag bekend te maken. De nog altijd te Barcelona verbleven Keizerin kondigde daar terzelfder tijd, tot spijt der teleurgestelde Catalanen, die zich te vergeefs in een paar brieven tot den Keizer gericht hadden: hoe deze wel alles had in 't werk gesteld, het vaste land van Spanje te behouden en Catalonië als een vrij Vorstendom te beheeren, doch dat hij, niet bij machte het te verkrijgen, gedwongen was daarvan af te zien, en het, bij vergelijk, op voegzame wijs, met zijn krijgsmacht te ontruimen; dat ze zelven daarom ook wijs zouden doen, zich naar de omstandigheden te schikken, terwijl Zij persoonlijk alles voor haar aanstaand vertrek gereed maakte. Den 19en Maart scheepte zij zich daarop bij Jemmings in, en nam de reis over Genua naar Weenen aan. Den dag te voren was door de spaansche Cortes Filips' afstand, voor zich en zijn nazaten, van de fransche kroon goedgekeurd, en te Madrid openlijk afgekondigd; en te Parijs

---

[1] Zie den *Europ. Merc.* t. pl. bl. 198, v.

had, ten overstaan, namens hem, van den Hertog van Ossuna, en van Shrewsbury en Prior voor Engeland, de plechtige aanteekening der bescheiden plaats gehad, waarbij de Koning en de Hertogen van Berry en van Orleans, ieder voor zich, van alle rechten op den spaanschen kroon afstand deden. Het dertigjarig verdrag omtrent den engelschen slavenhandel op Spaansch-Westindiën werd den 14[en] Maart te Madrid onderschreven; doch omtrent de noord-amerikaansche plaatsen en grensscheiding bleken, toen 't op stuk van zaken aankwam, de engelsche en fransche Heeren het evenmin nog eens, als de laatste — thans tot twee, Huxelles en Ménager bepaald [1] — zich genegen toonden, de vorderingen der Staten omtrent den voormuur in te willigen. Zij weigerden St. Amand en Mortaigne, die rechtens tot Doornik behoorden, daaraan toe te voegen, en wilden ook de beste dorpen om Yperen van deze stad scheiden; terwijl zij op het bedongen handelstarief van 1664 allerlei uitzonderingen voorsloegen, tenzij men van Doornik zelf wilde afzien. Aan de Engelschen wilden zij wel Acadië maar niet het daaronder gerekende Kaap Breton afstaan, noch in het voorstel dier Engelschen treden, die streek voor het opgeven der vrije visscherij op de kust van Newfoundland — het door hen afgestane Terre-neuve — in ruil te nemen. Van 't door de Engelschen aangenomen handelstarief van 1664, wilden de Franschen, zelfs met eenige verhooging van rechten op een viertal punten — walvischbaarden en traan, haring, suiker, en wollen stoffen; van welke er drie dan ook bijna niet uit Engeland werden ingevoerd — niet weten, zoo niet de Engelschen hunnerzijds de lasten afschaften, na 1664 op de fransche waren door hen gelegd. Zij drongen voorts op een spoedige onderteekening, hetzij der gezamenlijke bondgenooten of anders van Engeland alleen aan; 't geen toen de engelsche Heeren, den 13[en] Maart, in een bijeenkomst aller gevolmachtigden, dezen deed voorhouden, hoe de onderhandelingen nu al meer dan een jaar hadden aangehouden, en uit deze vertraging veel nadeel sproot; maar dat dit hun Koningin, die de afdoening van haar eigen zaken ter wille van die der bondgenooten uitstelde, niet geweten kon worden; dat deze echter vertrouwde, die bondgenooten thans hun verdragspunten allen wel zóó zouden voorbereid hebben, dat men tot een algemeen besluit kon geraken; doch dat Zij, in elk geval, haar Gemachtigden gelast had, dien der bondgenooten te verklaren, dat zij 't noodig oordeelde, voor zich zelf, hoe eer hoe beter, tot het sluiten van den vrede over te gaan, en hun aanbeval hetzelfde te doen. Om de engelsche Heeren daartoe te eerder in de gelegenheid te stellen, zond hun Bolingbroke, op hun verzoek, een met dat doel gewijzigde volmacht, daar de tot dusver verstrekte hen daartoe nog niet bepaaldelijk machtigde [2].

---

[1] De abt van Polignac, door den Paus inmiddels tot Cardinaal bevorderd, was den 10[en] February uit Utrecht naar Parijs vertrokken, en werd door geen ander vervangen.

[2] Zie Macknight's *Bolingbroke*, p. 326.

Wie echter geneigd mocht zijn, aan dezen aandrang van engelsche zijde gehoor te geven, niet de keizerlijke gevolmachtigden, al hadden zij in de ontruiming van Catalonië en de onzijdigheid van Italië toegestemd, daar de Keizer in geen geval kans zag, den oorlog elders dan aan den Bovenrijn te voeren [1]. In zijn duitsch-keizerlijke Hoogheid kon hij zich echter in 't minst niet met de gunstige beschikkingen omtrent dien ontrouwen Rijksvorst van Beyeren vereenigen, dien men, in plaats van hem voor zijn verzet tegen het keizerlijke Rijkshoofd te doen boeten, zelfs een Koninkrijk toedacht. Naarmate zich dus alles te Utrecht meer tot den vrede, onder zulk eene bepaling, scheen te zetten, toonden zijne Gemachtigden zich er kennelijker tegen, en den onwelkomen uitslag in dien geest voorziende, gaf Prins Eugenius, als keizerlijk legerhoofd, Graaf Fels, dien hij, in zijn afwezen, het bevel over zijn krijgsvolk in de Spaansche Nederlanden had opgedragen, den 1^{en} April reeds last, om, zoo de nederlandsche Republiek er toe overging, den vrede met Frankrijk te teekenen, onmiddelijk af te trekken, en naar den Bovenrijn op te rukken. Frankrijk zeide 's Keizers gemachtigden wel een nader vredesontwerp nog toe; daar echter de Engelschen den 11^{en} April als eindtermijn voor zich bepaald hadden, en ook de verdere gevolmachtigden zich daarbij neêrlegden, terwijl dat ontwerp zich toen altijd nog wachten liet, werd de algemeene vrede zonder deelneming van 's Keizers zijde geteekend.

Den dag te voren hielden de Gevolmachtigden der Staten, met die van Portugal, Pruisen, Savoye, Frankrijk, en Engeland nog een laatste bijeenkomst bij den Bisschop van Bristol, om alles voor te bereiden. Den volgenden morgen begaven zich de Gevolmachtigden der onroomsche mogendheden naar het Stadhuis, om daar, onafhankelijk van de algemeene vredesbepalingen, een vertoog ten gunste hunner fransche geloofsgenooten te ontwerpen, dat vervolgens door de engelsche Heeren aan de fransche overhandigd werd [2]. Zij verklaarden daarbij, hoe zij door de ellende getroffen werden, door een groot deel der onderdanen zijner allerkristelijkste Majesteit van Frankrijk, die denzelfden godsdienst met hen beleden, ondergaan, alleen omdat het God diende naar het licht zijns gewetens; waartoe het toch vrijheid moest hebben krachtens de goddelijke wet, het voorschrift der liefde, in de wetten van Frankrijk zelf door den Koning bevestigd, en wier genot het, als goede en getrouwe onderdanen, toekwam; dat zij te meer door belangstelling in deze ongelukkigen gedreven werden, omdat, zoo het kwaad, dat zij leden, ook na den te sluiten vrede mocht blijven voortduren,

[1] "Auch der Wiener Hof fand seine Rechnung bei der Festsetzung der Neutralität in Italien; mehr und mehr entschlossen zur Fortführung des Kampfes am Rheine, wurde durch dessen Aufhören in Italien eine grosse Anzahl Truppen für den Kriegschauplatz in Deutschland verfügbar" (Arneth, *Prinz Eugen*, t. pl. S. 280).

[2] Zie het geheel in den *Europ. Merc.* t. pl. bl. 214.

dit geweten kon worden aan den afkeer zijner allerkristelijkste Majesteit van de Protestanten in 't algemeen, hetgeen hun, door den vrede met die Majesteit in vriendschappelijke verstandhouding hopende te leven, zeer leed zou zijn; dat zij vooral ook meenden te moeten spreken met het oog op een aantal dier onroomsche onderdanen van de fransche kroon, die na 't sluiten van den vrede zouden wenschen naar hun vaderland terug te keeren; waarom zij zich verplicht vonden, krachtens de uitdrukkelijke bevelen van hun machtgevers, de Heeren Gevolmachtigden zijner allerkristelijkste Majesteit zeer ernstig te verzoeken, aan den Koning, hun meester, voor te slaan, om aan alle fransche Protestanten die verlichting van druk te schenken, naar welke zij zoolang reeds smachtten; ze te herstellen in hun godsdienstige rechten en voorrechten, om volkomen gewetensvrijheid te genieten, en in de eerste plaats ook hen, die nog in den kerker, op de galeyen, of elders verbleven, los te laten, opdat ze deelen mochten in den vrede, dien Europa naar alle waarschijnlijkheid nu zou gaan genieten». Na de overhandiging van dit stuk vervoegden zich de engelsche Heeren bij den Graaf van Sinzendorf, om hem meê te deelen, dat zij thans tot het teekenen van den vrede zouden overgaan, hem tevens het inmiddels door de fransche ingeleverde nieuwe verdragsontwerp voor den Keizer en 't Rijk overleggende. Daar dit echter, op de belangrijkste punten, weinig of niet van de vorige bepalingen verschilde, vond Sinzendorf geenerlei vrijheid, er op in te gaan. Hij haastte zich dus Utrecht te verlaten, en over den Haag de reis naar Duitschland aan te nemen, gelijk ook zijn medegevolmachtigden, onverrichter zake, weldra die stad vaarwel zeîden.

De overige Heeren, eerst aan den middagdisch bij den Graaf van Strafford vriendschappelijk vereenigd, lieten zich daarna in hunne koetsen naar de woning van Bisschop Robinson voeren, om er de verschillende vredesverdragen met Frankrijk achtervolgens te onderteekenen. 't Eerst lag dat tusschen Frankrijk en Engeland aan de beurt, waarbij was vastgesteld, dat de Pretendent, die zich nu sedert eenigen tijd in Lotharingen ophield, nimmer naar Frankrijk terug mocht komen, en Koning Lodewijk hem noch iemand, die de protestantsche troonsopvolging in Engeland zou willen belemmeren, daarin zou bijstaan; dat Duinkerken's werken en haven geslecht en gedempt zouden worden; dat Newfoundland en Acadië, of Nieuw-Schotland, de Hudsonsbaai, enz. aan Engeland zouden komen, doch kaap Breton en 't recht van visscherij van Bonavista tot Richepoint aan Frankrijk bleven; — zoodat Frankrijks haan hier toch Koning had gekraaid; — dat, wat den handel betrof, Engeland op den voet der meest begunstigde volken zou behandeld worden, doch het tarief van 1664 niet zou gelden vóór men in Engeland de lasten, op de fransche waren gelegd, had weggenomen; — een bepaling, die 't Parlement vervolgens weigerde goed te keuren. Volgde het verdrag met Savoyen, waarbij dit, met Nizza, den Hertog teruggegeven werd, en hem verder de valleyen van Pragelas — met Exiles en Fenestrelles — Oulx,

Sejane, Bardonache, en Chateaudauphin werden toegekend, terwijl hij Frankrijk alleen die van Barcelonette afstond; voorts het koninkrijk Sicilië en het recht van troonsopvolging in Spanje, zoo zijn schoonzoon Filips daar kinderloos kwam te sterven; eindelijk werd hij nog in het bezit van Montferrat bevestigd, en als leenheer van Mentone en Rocabruna erkend. Portugal erlangde, bij wijze van schadeloosstelling voor 't door den oorlog geleden nadeel, een landstreek aan de Amazonerivier, en 't recht over beî haar oevers. De Koning van Pruisen werd als zoodanig en als Vorst van Neufchatel erkend, en met de stad Gelder en een deel van 't Overkwartier begunstigd, doch deed afstand van al zijn rechten op het Prinsdom Oranje en Chateau-Beliard in Borgondiën, zich daarenboven verplichtende, Koning Lodewijk in 't rustig bezit van dat Prinsdom ook tegenover de erfgenamen van Prins Johan Willem Friso te handhaven, door dezen hun deel der aanspraak daarop te vergoeden; hij kreeg echter verlof den titel van 't Prinsdom te blijven voeren, en er zijn deel van 't Overkwartier naar te vernoemen. De vreê- en handelsverdragen met de Staten werden het laatst, en eerst een uur of drie na middernacht, geteekend. Het eerste, dat 39 punten bevatte, bepaalde «in den naam van de heilige Drieëenheid», dat er «in het toekomende, tusschen Z. allerkrist. M^t^. en haar opvolgers eener- en de HH. Staten-generaal der Vereenigde Nederlanden anderzijds, een goede, vaste, getrouwe, onschendbare vrede zou zijn; dat er ter wederzijden èn vergetenheid èn algemeene vrijspraak zou wezen van al hetgeen, ter oorzaak van den laatsten oorlog, bij de eene of andere partij was begaan; dat eenige prijzen, genomen in de Oost- of Noordzee van Terreneuve tot het kanaal, in den tijd van vier, van daar tot Kaap Sint Vincent, in zes, tot in de Middellandsche zee of tot aan de linie in tien weken, en in alle andere wereldstreken binnen acht maanden na de afkondiging te Parijs en in den Haag, van weêrszijden terug gegeven of vergoed zouden worden; dat er tusschen Koning en Staten, en beider onderzaten en inwoners zou wezen een vaste en eeuwige vriendschap en goede verstandhouding ter zee en te land, krachtens welke ze elkanders welstand en voorspoed zouden bevorderen, en elkander alle ondersteuning, hulp, raad, en daadwerkelijken bijstand bij alle gelegenheden en ten allen tijde zouden verleenen; dat Zijne Majesteit aan de HH. Staten zou overgeven, ten gunste van het Huis van Oostenrijk, al wat die Maj^t^. of de Vorsten zijne bondgenooten nog bezaten van de gemeenlijk als Spaansche gedoodverfde Nederlanden, zoo als Koning Karel II van Spanje die bezeten had of, overeenkomstig het verdrag van Rijswijk, had moeten bezitten; zoodat het Huis van Oostenrijk zou komen in het bezit dier Nederlanden, zoodra de HH. Staten er meê waren overeengekomen, op welke wijs daarin een voormuur hunner zekerheid te vinden; dat van 't geldersch Overkwartier de Koning van Pruisen zou behouden wat hij er tegenwoordig van had, als de stad Gelder met zijn rechtsgebied, de steden en heerlijkheden van Stralen, Wachtendonk, Middelaar, Wal-

beek, Aartsen, Afferden, en Wel, Raaf en klein Kevelaar, met al wat er van afhing; en hij daarenboven nog zou verkrijgen het ambt van Kriekenbeek, en 't land van Kessel, op Erkelens na, gelijk die vroeger door 't Huis van Oostenrijk en den overleden Spaanschen Koning waren bezeten: dat in het Hertogdom Luxemburg of Limburg een stuk lands, ter waarde van 30 duizend rijksdaalders 's jaars, tot een Vorstendom voor de Princes Orsini beschikbaar bleef [1]; dat, op zijn allerlangst veertien dagen na de uitwisseling der vredebepalingen de Koning den Staten in handen zou stellen Hertogdom, stad en sterkte van Luxemburg, Graafschap, stad en kasteel van Namen, de steden Charleroi en Nieuwpoort met den aankleven van dien, in den staat, waarin ze zich thans bevonden; en daar Zijne katholieke Majesteit van Spanje de zoogenoemde Spaansche Nederlanden zonder eenig voorbehoud had afgestaan en overgedragen aan Zijne Keurvorstelijke Doorluchtigheid van Beyeren, verbond zich Z. allerkrist. M., door die Doorluchtigheid een stuk in den besten vorm te doen geven, waarbij Zij, zoo voor zich als Haar reeds geboren of nog ongeboren erven, aan de HH. Staten afstond en overdroeg, ten gunste van het Huis van Oostenrijk, al het recht, dat die Doorluchtigheid daarop kon doen gelden; welverstaande altoos, dat Zij zou behouden de oppermacht en inkomsten van Luxemburg, Namen, en Charleroi, tot Zij in al Haar duitsche Staten, uitgezonderd de Bovenpalts, hersteld, als negende Keurvorst erkend, en in 't bezit van 't Koninkrijk Sardinië gesteld zou zijn; dat die drie steden bezet zouden worden door de troepen der Staten, daar gehuisvest en onderhouden volgens het reglement, na den rijswijkschen vrede, met den Keurvorst, als toenmaligen Landvoogd, gemaakt; gelijk zij alle drie ook haar deel zouden moeten opbrengen in het miljoen hollandsche guldens, dat jaarlijks aan de Algemeene Staten, uit de gereedste, beste, en zuiverste inkomsten van de Spaansche Nederlanden werd toegewezen, tot onderhoud hunner troepen en de versterkingen der *barrière*-steden; dat door Z. allerkr. M^t. aan de HH. Staten, ten gunste van Oostenrijk, ook werd afstand gedaan, voor zich en zijn nazaten, van alle recht op de stad Meenen, stad en kasteel van Doornik en heel het Doorniksche, uitgezonderd St. Amant met, en Mortaigne zonder 't geen er van afhing, op voorwaarde echter dat men versterkingen noch sluizen bij dit laatste zou mogen maken; terwijl de Prins van Epinoi weder in 't bezit van Antoing zou komen, met voorbehoud der rechten van 't Huis van Ligne, ter vervolging voor den bevoegden rechter; dat Zij evenzeer, met gelijke bedoeling, van Haar rechten afzag op Veurne, Veurnerambacht, met zijn acht kerspelen, de Knocke, de steden Loo en Dixmuiden, Poperingen, Waasten (of Warneton), Commines, en Warwick; alles ten laatste veertien dagen na de uitwisseling der bekrachtigde ver-

---

[1] Daar de spaansche Koningin in 't volgende voorjaar reeds kwam te sterven, was 't, gelijk met den oppermachtigen invloed der Princes, ook aldra met haar aanspraak op dit soevereiǹ gebied uit.

dragen den Staten door Z. M. in handen te stellen; dat de vaart op de Lei, van den mond van den Deul opwaarts, zou vrij zijn; dat geen provincie, stad, sterkte, of plaats der Spaansche Nederlanden, of door Z. M. afgestaan, immer weder aan de fransche kroon of eenig Prins of Princes dier kroon, enz. zou mogen komen; dat de Staten hunnerzijds aan Z. M. zouden overgeven stad, kasteel, en kasteleinie van Rysel, Orchies, 't land van Laleu en de burcht la Gorgue, de steden en plaatsen van Aire, Bethune, en St. Venant, alles zooals het door den allerkristelijksten Koning bezeten was vóór dezen oorlog, en insgelijks in te ruimen op 't allerlangst 14 dagen na de uitwisseling der verdragen; alle steden en vestingen van weêrszijden weder te geven met het geschut, de kogels, wapenen, enz.; dat de wederzijdsche troepen dan ook de afgestane plaatsen zouden ontruimen, en ieder op 't gebied hunner meesters terug trekken; dat er, tot zoo lang, de invordering aller geldelijke bijdragen, opbrengsten, en andere rechten, aan elk van beide partijen zou blijven; dat, door middel van dezen vrede, de onderdanen van Z. M. en die van de Spaansche Nederlanden, en de plaatsen daar door Z. M. afgestaan, mits zich regelende naar de wetten, rechten, en costumen van den lande, mochten komen, wonen, trafikeeren, wederkeeren, tracteeren, en handelen met elkander, als goede koopluiden, zelfs verkoopen, verruilen, vervreemden, en andersins beschikken over hun goederen en effecten, roerende en onroerende, zonder ander verlof dan dit verdrag zelf; dat de wederzijdsche onderdanen, zoo geestelijke als wereldlijke lichamen, gemeenschappen, enz. zouden hersteld worden zoowel in 't genot der eer, waardigheden, en beneficiën, waarmeê ze vóór den oorlog voorzien waren, als in alle en elk hunne rechten en goederen, roerende en onroerende, renten, ter oorzake van dezen oorlog beslagen, zonder evenwel iets te kunnen eischen van de vruchten en inkomsten, ontvangen of verschenen gedurende dien oorlog tot den dag der afkondiging van dezen vrede; dat in de landen, steden, en plaatsen, bij dit verdrag afgestaan, de beneficiën wettelijk vergeven aan bekwame personen, gedurende den oorlog, gelaten werden aan wie ze nu bezaten; en in 't algemeen alle zaken, den katholieken godsdienst en zijn oefening betreffende, van wegen de Staten en 't Huis van Oostenrijk gelaten en behouden blijven in den staat, waarin ze waren of geweest waren vóór den oorlog, den afstand, of de ontruiming, zoo ten aanzien der Overheidsleden, die niet anders dan Roomschkatholiek mochten zijn, als van bisschoppen, capittelen, kloosters, de orde van Maltha, en andere; dat, wat de oefening van dien godsdienst door de Staatsche troepen in die plaatsen aanging, die zou gedaan worden volgens het reglement, met den Keurvorst van Beyeren, als Landvoogd, daaromtrent gemaakt; dat de gemeenschappen en inwoners van alle afgestane plaatsen en landstreken zouden behouden en gehandhaafd blijven in 't vrije genot van al hun voorrechten, prerogatieven, costumen, enz.; dat de garnizoenen van wegen de Staten, zich bevindende of naderhand te leggen in de steden, kasteelen, en forten van Hoei en Luik, zouden blijven ten koste dier Staten,

en Z. M. zou zorgen, dat de Keurvorst van Keulen, als Vorst van Luik, daarin bewilligde, en dat al de versterkingen van Bonn, drie maanden na 't herstel van dien Keurvorst geslecht werden; dat alle krijgsgevangenen zonder onderscheid, voorbehoud, of rantsoen van weêrszijden zouden losgelaten worden, doch de door hen gemaakte schulden van weêrskanten betaald; dat tot meerdere bevestiging van dit verdrag van weêrszijden werd afgezien van alle eischen en vorderingen, zoo verledene als tegenwoordige, die men op elkander zou kunnen hebben; dat de wegen van 't openbare recht voor beide partijen open stonden, en de loop daarvan vrij was; dat, daar men van weêrskanten de volstrekte noodzakelijkheid inzag, de kronen van Frankrijk en Spanje nimmer vereenigd werden op één en 't zelfde hoofd, was vastgesteld en goedgevonden, dat de Katholieke Koning voor zich zelf noch zijn nakomelingen op de kroon van Frankrijk zou mogen aanspraak maken, veel minder op den troon van dat rijk klimmen; en beloofden Zijne allerkristelijkste Majesteit en de HH. Staten, zich onderling op de allerkrachtigste manier verbindende, dat nimmer iets zou ondernomen worden, waardoor al wat daartoe betrekking had, niet geheel en volkomen werking zou hebben, maar te allen tijde zorg te zullen dragen, en raad en krachten te vereenigen, om te maken, dat de daardoor verkregen grondslag van 't algemeen welwezen altijd onbeweeglijk en overbrekelijk bleef; dat Z. allerkr. M. ook bewilligde en beloofde, geen ander voordeel te zullen beweren of aannemen voor zich zelf noch zijn onderdanen, in handel en scheepvaart, 't zij in Spanje of Spaansch-Indië, dan 't geen hij genoten had onder de regeering van wijlen Koning Karel II, of dat te gelijkertijd werd toegestaan aan alle andere handeldrijvende volken; dat, daar de HH. Staten begrepen, hoe het voor hun zekerheid noodig was, dat de rust van het duitsche Rijk door niets werd gestoord, de allerkristelijkste Koning zou toestaan, in het verdrag met dat Rijk te maken, al 't geen in dat Rijk den godsdienstigen toestand betrof, met den inhoud der westfaalsche vredesverdragen in overeenstemming zou wezen, zoodanig, dat het ten klaarste bleek, hoe het de bedoeling Zijner Majesteit noch was noch geweest was, eenige verandering in die verdragen, zoo 't in kerkelijke als in 't wereldlijke, te brengen; dat Z. M. ook toestond, in dat verdrag, met het Rijk te maken, de sterkte van Rheinfels en de stad St. Goar aan den Landgraaf van Hessen-Cassel en zijn opvolgers bleef, met geldelijke schadeloosstelling aan de Vorsten van Hessen-Rheinfels, en op voorwaarde, dat de roomsche godsdienst, gelijk die daar was vastgesteld, er onveranderlijk werd uitgeoefend; dat, zoo, door onkunde of andersins, eenig verzuim of ongemak omtrent dit verdrag van de zij Zijner M^t^. of der Staten of beider opvolgers voorviel, deze vrede en dit verbond toch in volle kracht zouden blijven, zonder dat men tot een breuk van vriendschap en goede verstandhouding kwam, maar men aanstonds die overtreding promptelijk herstellen zou, en werd ze door schuld der onderdanen begaan, alleen dezen daarvoor gestraft en gekastijd zouden

worden; dat men, om 't verkeer en de vriendschap tusschen de onderdanen van Koning en Staten te beter te verzekeren, overeengekomen was, zoo er immer eenige vriendschapsbreuk tusschen de fransche kroon en de HH. Staten mocht ontstaan, t'allen tijde na die breuk negen maanden spelens zou gegeven worden aan de weêrzijdsche ingezetenen, om met hun goederen te kunnen vertrekken, en die te brengen waar 't hun zou goeddunken; dat in dit vredesverdrag, van wegen den Koning, zouden begrepen zijn al degeen, die vóór de uitwisseling zouden genoemd worden, binnen zes maanden daarna; en, van wegen de Staten, de Koningin van Groot-Brittanje en al haar bondgenooten, die binnen zes weken na de uitwisseling verklaarden den vrede aan te nemen; gelijk mede de 11 zwitsersche Cantons en hun bondgenooten, de steden Bremen en Emden, en voorts alle Koningen, Vorsten en Staten, Steden en bijzondere personen, aan welke de HH. Staten op hun verzoek, zouden toestaan er in begrepen te worden; dat, tot nog grooter zekerheid van dit verdrag en van alle punten en artikelen daarin vervat, het zou worden afgekondigd, gewaarmerkt, en ingeschreven in 't Hof van 't Parlement te Parijs en alle andere Parlementen van Frankrijk, en in de kamer van Rekening aldaar; en evenzoo, van wegen de Staten, in de Hoven en andere plaatsen, waar dat gewoon was; eindelijk, dat het zou worden bekrachtigd en goedgekeurd door Koning en Staten, en de bescheiden van bekrachtiging van weêrszijden, binnen den tijd van drie weken of zoo mogelijk eerder, in goeden en behoorlijken vorm zouden worden overgeleverd. In drie afzonderlijke punten werd dan nog bepaald, dat na de onderteekening Koning Lodewijk Spanje tot vrede met de Staten zou belezen, en hun daarbij alle voordeelen van handel en scheepvaart zou doen toekennen, hun bij den vrede van Munster toegestaan; dat de Staten zich verbonden, het Huis van Oostenrijk alles te doen nakomen, wat omtrent de spaansche Nederlanden en de daar afgestane steden en plaatsen was voorgesteld; dat zij die Nederlanden niet in Oostenrijks handen zouden stellen, vóór het, ten behoeve van Beyeren, van Sardinië had afstand gedaan; en dat het den Staten aangenaam zou wezen, zoo ook Frankrijk gemachtigden wilde zenden ter bijeenkomst, van wegen Engeland en hen te bewerkstelligen tot regeling der rechten van in- en uitvoer in de Spaansche Nederlanden [1].

Bij het, voor vijf en twintig jaar geldige verdrag van handel en scheepvaart werd, in een reeks van 44 artikelen, na betuiging van weêrzijdsche genegenheid en het ophouden van alle oorzaken van misnoegen, die haar een tijd lang verstrooid hadden, door Koning Lodewijk toegezegd, dat hij den nederlandschen ingezetenen geen zwaarder lasten zou opleggen, dan zijn eigen onderdanen; dat er een vrije vaart en trafiek zou wezen van allerhande koopwaren, contrabande uitgezonderd, door welke laatste verstaan werd allerhande vuurwerken en oorlogstuig, als geschut, musketten, mortieren,

[1] *Europ. Merc.* t. pl. bl. 223 en vv.

petarden, bommen, granaten, sausysen, pekkransen, affuiten, forketten, bandeliers, buskruit, lonten, salpeter, kogels, pieken, degens, stormhoeden, helmetten, curassen, helbarden, halve pieken, paardezâlen, holsters, hengsels tot degens, en andere derg. tot krijgstoerusting dienende; dat alle gezouten haring zonder onderscheid en zonder aan verpakking onderworpen te zijn, vrijelijk in Frankrijk mocht worden ingevoerd, en dit in spijt der vroeger — bepaaldelijk in July en September 1687 — daartegen uitgevaardigde besluiten; dat goed van vrienden in vijanden-schepen geladen verbeurd, maar dat van vijanden in vriendenschepen vrij zou zijn; dat Koning noch Staten in de landen onder hun gehoorzaamheid eenige zeeroovers noch stroopers zouden ontvangen, noch gedoogen dat ze door hun onderdanen ontvangen werden, wie ze ook mochten wezen; maar ze zouden doen vervolgen en straffen en hun havens ruimen, terwijl de geroofde goederen of schepen, die er gevonden werden, dadelijk en zonder vorm van proces vrij zouden worden teruggegeven; dat er voortaan geen consuls van de een of andere zijde meer zouden worden toegelaten, en zoo 't dienstig werd geoordeeld, residenten, agenten, commissarissen, of anderen te zenden, deze zich nergens metterwoon mochten neêrzetten, dan in de plaats waar 't gewone Hof gevestigd was; dat men niet zou dulden, er een of ander prijs, door een vreemde mogendheid op Koning of Staten vermeesterd, in de weêrzijdsche havens werd opgebracht; dat ook bij eenige onachtzaamheid en onwillekeurig verzuim, op een of ander punt, het verdrag toch van kracht zou blijven, en bij werkelijke vriendschapsbreuk — die God verhoeden mocht — van weêrszijden een tijdruimte van negen maanden zou verstrekt worden, om zich met zijn goederen te bergen en weg te maken; dat men ook van weêrszijden, zooveel mogelijk, alles zou voorkomen, wat in eeniger manier dadelijk of middellijk vermindering zou kunnen brengen in de ten uitvoerlegging van dit verdrag, voornamelijk wat het artikel van den vrijen weêrzijdschen handel en verkeer betrof; terwijl men zich verbond, zonder uitstel voldoening te geven op de minste klachten, die zich over eenige inbreuk konden voordoen; en dat het, tot grooter zekerheid, op dezelfde wijs als dat van den vrede zou worden afgekondigd, gewaarmerkt, en ingeschreven [1]. Bij een afzonderlijk artikel werdén de ingezetenen der Republiek dan nog ontheven van de welbekende tonbelasting van vijftig stuivers, zonder daar in de toekomst meer meê te mogen bezwaard worden, ten zij hunne schepen van de eene fransche plaats naar de andere koopwaar voerden [2].

's Ochtends na de onderteekening zonden de nederlandsche gemachtigden onmiddelijk een renbode met een kort schrijven naar Den Haag, om den Algemeenen Staten dit nieuws kenbaar te maken [3]; terwijl hun Secretaris, Scheltus, den volgenden dag beide onderteekende verdragen ging overbrengen, om door Hun Hoog Mogenden, bij

---

[1] Zie aldaar, bl. 243, en vv. [2] Ald. bl. 258. [3] Ald. bl. 213.

ontstentenis der lintjens onzer dagen, daarvoor met een gouden eereketen en penning begiftigd te worden. 's Middags na zijn komst in Den Haag werd daar op het Hof toen de trompet gestoken en de keteltrom geroerd, en de blijde tijding den volke openlijk kond gedaan; 's avonds werd er — 't was juist Goede Vrijdag — in de kerken een dankgebed tot God-almachtig gericht, de vreugdeklok geluid, het geschut op den Vijverberg gelost, de snaphanen der bezetting afgeschoten, en andere luidruchtige teekenen van blijdschap gegeven [1]. Naar Engeland vertrok Bolingbroke's jonge halfbroêr, uit zijn vaders tweede huwelijk, George St. John, die in de laatste weken als Secretaris der britsche Heeren te Utrecht was werkzaam geweest, en kwam er na een voorspoedige reis, dien eigen Goeden Vrijdag, den 13[en], de vredemaar reeds boodschappen. De Koningin, voor 't oogenblik haar onpasselijkheid weêr te boven gekomen, deelde, een week later, met zwakke, doch anders duidelijke stem, in haar toespraak aan 't bijeengeroepen parlement, de heugelijke tijding meê, doch mocht haar, hoezeer zij zelve en haar ministers er zich in verblijdden, geen onverdeelden bijval noch toejuiching zien oogsten, al werd er door beide Huizen een dankadres tot haar gericht. Addisons treurspel van *Cato*, dat juist in deze dagen ten tooneele gevoerd werd, gaf gereede aanleiding tot uiting der beide elkander vijandige zienswijzen. Ieder versregel, waarin de romeinsche treurspelheld zijn klaagtonen, over de te loor gaande vrijheden zijns volks, deed hooren, werd door de Whigs op den vóór luttel weken naar 't vasteland vertrokken, en voorloopig met zijn verstoorde gâ te Maastricht verblijvende [2], door Hof en Ministerie verstooten veldheer, Marlborough, toegepast, en kon door de tegenpartij slechts dáárdoor in zijn min aangename strekking

---

[1] Ald. bl. 219.

[2] Op zijn weg derwaarts overal met uitbundig eerbetoon ontvangen, werd hij te Maastricht zelf in nederlandsch kreupelrijm bezongen; zie *Maastrichts Zegengroet aan den grooten en doorl. Oorlogsheld* John Churchil, enz. *op zijn gelukkige aankomst aldaar:*

> Zijt welkom, Mavors' held, onlangs Europa's wonder,
> De geesel van Bourbon en Frankrijks oorlogsdonder;
> Zijt dubbel welkom uit 't afvallig Engeland,
> Daar twist en eigenbaat zet Rijk en Kerk in brand, *enz.*

"In this place", schreef hij intusschen 5 Febr. van daar aan zijn Hertogin, die hem eerst in deze maand volgde, "you will have little conveniences, so we must get to Frankfort as soon as we can" (Coxe, *Memoirs*, III. p. 330). Van daar maakte hij in Mei een uitstapjen naar zijn Rijksvorstendom van Mindelheim, dat hij echter in 't najaar, toen 't bij den vrede met den Keizer, aan Beyeren werd teruggegeven, op den titel na, weêr verloor; 't geen hem hoofdzakelijk om 't jaarlijksch inkomen, dat het gaf, speet, doch te vergeefs op schâvergoeding deed aandringen (ald. p. 337). Hij was onderwijl van Frankfort naar Antwerpen verhuisd, waar hij tot in 't volgende jaar bleef, toen hem de dood der Koningin en de val van 't Ministerie weêr naar Engeland terugvoerde, om er zeven jaar later te verscheiden.

verloochend worden, dat zij den schijn aannam, er om de dichtwaarde meê in te stemmen. Ook Bolingbroke, die de opvoering had bijgewoond, nam tot een dergelijk middel zijn toevlucht, door den speler der hoofdrol, dien hij ook buitendien reeds genegen was, bij zich te laten komen, om hem, ten aanschouwen van 't publiek, een rijk gevulde goudbeurs te vereeren, en door den dichter zelf bij zich ten eten te nooden. Het stuk bleef intusschen een onloochenbare uiting van verzet tegen alle jacobitische Tory-beginselen, en werd als een waardiger tegenhanger van Dr. Sacheverells uitval beschouwd [1]. Deze was, den 13en, juist weder van zijn driejarige schorsing ontheven, en die ontheffing met velerlei blijken van volksjubel zoo te Londen als elders begroet; en 's avonds van den 19en had hij, in zijn kerspelkerk van den Heiligen Verlosser, met een preek van niet minder dan twee uur, over 't kruiswoord «Vader, vergeef het hun, want ze weten niet wat ze doen», meer gematigd van inhoud, dan zijn heethoofdigste voorstanders naar dat textwoord zeker verhoopt hadden, zijn dienstwerk weêr aanvaard [2]. Nadat de vrede zelf den 14en Mei te Londen was afgekondigd, en de Koningin, vijf dagen later, het Parlement hare bekrachtiging van beide verdragen had meêgedeeld, ontstond over dat van den handel in 't Lagerhuis een levendige woordwisseling, die zich — juist niet tot lof van den onbekrompen vrijheidszin der tegenstanders — bepaaldelijk tegen de artikelen over den vrijen handel met Frankrijk richtte, door welke zich een aantal kooplui in den hunnen bedreigd achtten. Als voorspraak van dezen trad Sir Thomas Hanmer, tot dusver een warme Tory en een der hoofddrijvers van den vrede, op, en vond in Mrs. Masham en Bolingbroke's gedienstigen handlanger, den vuigen en voor geld maar al te veilen Arthur Moore, een weinig berekend tegenstander. De meerderheid verklaarde zich niet alleen tegen de vier uitzonderingen op het tarief van 1664, maar weigerde ook, in spijt van Moore's pogingen, het verdrag als Engeland ten hoogste voordeelig af te schetsen, op Hanmers voorgang, met 194 stemmen tegenover 185, de bekrachtiging. In 't Hoogerhuis vond een gelijke tegenstand, op het voetspoor van Lord Anglesey en anderen plaats. En toch verdiende — als men heeft opgemerkt [3] — juist op dit punt van den vrijen handel Bolingbroke's staatkunde boven de onvrije handelsbegrippen der Whigs de voorkeur. Hij beklaagde er zich dan ook te recht in zijn brieven aan Shrewsbury en Prior over, hem verzoekende Torcy niet onkundig te laten, hoe de tegenpartij 't er op toeleî, beide volken van elkander vervreemd te houden, de oude vooroordeelen daaromtrent, die door beide laatste oorlogen nog te dieper waren ingeworteld, aan te kweeken, en zoo hun gewenschte uitroeying, als noodwendig gevolg van een open en voordeeligen handel, te

---

[1] Zie Macknight's *Bolingbroke*, p. 330.
[2] *Eur. Merc.* t. pl. bl. 278.
[3] Macknight, t. pl. p. 339.

verhinderen; waarom hij 't nu des te meer zoowel van zijne zijde als die des franschen ministers plicht achtte, dergelijken zienswijs tegen te werken, en bij al wat op het handelsverkeer betrekking had, als staatsluî en niet als koopluî te werk te gaan. De fransche ministers», schreef hij, «zullen licht inzien, en zoo niet, kan men 't hun aantoonen, dat men er op uit is, die vooroordeelen, waarmeê ons volk tegen Frankrijk behept was, en die nu beginnen uit te slijten, het verdwijnen te beletten, de vervreemding tusschen beide volken in stand te houden, en een stemming bij ons te doen heerschen, als bij de eerste de beste gelegenheid tot twist met Frankrijk leidt. De doeltreffendste weg, om dit te voorkomen, was zeker een open en voordeelig handelsverkeer tusschen beide rijken, en de daaruit geboren weêrzijdsche belangstelling».

Gewis waren er dan ook in 't vredesverdrag zelf heel wat minder prijzenswaarde bepalingen, dan deze omtrent den vrijen handel, waarover hem de baatzieke bekrompenheid zijner handeldrijvende landgenooten zoo hard viel. Niemand kon dien vrede noch de wijze, waarop hij door Engeland tot stand was gebracht, eervol en verdienstelijk noemen, en slechts Frankrijk er op roemen, door Engelands toedoen, op zooveel minder nadeeliger voorwaarden uit den strijd gekomen te zijn, dan zich bij de vroegere onderhandelingen liet vermoeden. «Wanneer men», zoo besloot Torcy zijne Gedenkschriften [1], «den vrede van Utrecht met de voorslagen van den Raadpensionaris Heinsius in 1709 vergelijkt, door de nog hardere eischen der Gemachtigden van de Algemeene Staten in 1710 te Geertruidenberg gevolgd; wanneer de herinnering nog niet is uitgewischt van den toestand, waarin zich ons Koninkrijk in de jaren 1708, '9 en '10 bevond; zoo men zich de noodlottige gevechten van Hochstädt in 1704, Ramillies en Turijn in 1706, de dagen van Oudenaarden in 1708 en van Malplaquet in 1709 voor den geest roept, zooveel ongevallen door 't verlies van zulke belangrijke plaatsen gevolgd; — dan zullen al die rampspoedige tijdstippen maar al te wel doen uitkomen, hoe luttel Frankrijk deze vrede kost, in vergelijking van 't geen het verloren had en van den toestand van 't Rijk. De Koning stond inderdaad wel eenige belangrijke en goed versterkte steden, als Doornik, Yperen, Meenen, en Veurne met haar gebied, af; maar twee van haar waren niet meer in zijn macht, en de vijanden er meester van, en in den tijd van hun krijgsgeluk maakten de Hollanders er aanspraak op, om ze bij den vrede tot hun voormuur te erlangen; en daarmeê nog niet tevreden, vraagden zij er andere in de Nederlanden bij, gelijk in Spanje tot onderpand van 's Konings woord, zooals zij 't uitdrukten; en zij eischten dat de Koning alleen en op eigen kosten zijn kleinzoon den oorlog zou aandoen, en hem binnen twee maanden dwingen, van Spanje en de Indiën af te zien. De vrede van Utrecht gaf den Koning nu Rysel, Aire, Bethune, en St. Venant terug; en 't ware zeker te wenschen geweest, dat hij hem niet op 't slechten van Duinkerken was

[1] *Mémoires*, t. pl. p. 269.

komen te staan; doch zonder die droevige voorwaarde was 't niet mogelijk, Engeland van zijn bondgenooten te scheiden, en de Koning had geen ander middel, om den band dier kroon met zooveel vijanden te verbreken». Had Frankrijk echter alle reden van tevredenheid over den betrekkelijk gunstigen afloop, met Engeland stond het geheel anders, en dit had daarbij, juist door zijn eigen deerniswaarde houding en verraderlijke gedragslijn alleen, zulk een afloop teweeggebracht [1]. Zoo er verdeeldheid tusschen de bondgenooten was, en Frankrijk daar — naar Torcy's opmerking — voordeel van trok, zij was alleen het gevolg van de wijs, waarop de engelsche regeering in beide laatste jaren bij de onderhandelingen was te werk gegaan. Er was niet de minste verslapping in dien band, vóór Oxford en Bolingbroke zich van 't bewind meester maakten; doch er moest noodwendig verdeeldheid geboren worden, zoodra er, door bemiddeling van Gaultier, een geheime verstandhouding tusschen Frankrijk en Engeland, tot schâ der nederlandsche en verdere bondgenooten, plaats greep. Engeland onttrok zich daardoor, op onverantwoordelijke wijs, aan de verplichting, door het verbond opgelegd, en het onvermijdelijk gevolg was Frankrijks betrekkelijke zege te Utrecht. «Het engelsche volk» — zegt een onbevooroordeeld engelsch schrijver [2] — «was ongetwijfeld den oorlog moê, en de vrede ten hoogste wenschelijk; maar de vrede van Utrecht was er geen naar den algemeenen eisch noch met eere: hij was slechts een byzonder verdrag, zoo door de wijs, waarop er over onderhandeld werd, als in sommige zijner bepalingen ten hoogste berispelijk». Filips' afstand van zijn rechten op de fransche kroon was tegenover de werkelijkheid van weinig beteekenis, en alleen de omstandigheid, dat zijn zwakke jonge neefjen, tegen alle vermoeden in, in 't leven behouden bleef, nam alle gevaar van dien kant voor de toekomst weg. Om den spaanschen Koning des te minder naar Frankrijk te doen talen, zocht Bolingbroke hem van de andere zij zooveel te vaster aan zijn nieuwe volk te binden, en dit zoo zelfstandig mogelijk te doen uitkomen. Vandaar zoowel de hooge toon, dien hij hem vergunde tegenover Portugal aan te nemen, als, veel erger, de wijze, waarop hij duldde, dat hij met de aan zijn willekeur onderworpen Catalanen omsprong. Deze waren door Engeland zelf vooral, nu acht jaar geleden, tot hun verzet tegen den hun opgedrongen franschen meester, in aansluiting bij de bondgenooten, opgewekt; en wat moest er thans van hen worden, nu alle uitzicht op bondgenootschappelijke hulp voor hen verloren ging? Bolingbroke had wel getracht, hun lot zoo te Utrecht als te Parijs ter harte te doen nemen, en Koning Lodewijk, op zijn aandrang, kort na zijn eigen vertrek uit Frankrijk

---

[1] "The real cause why France profited so much by the dissensions among the members of the Grand Alliance was, in short, the manner in which the negotiations were begun and carried on by Bolingbroke and his colleagues". (Macknight, *Life of Bolingbroke*, p. 343).

[2] Macknight, t. pl. p. 344.

een renbode naar zijn kleinzoon gezonden, om hem tot vergiffenis voor de catalaansche opstandelingen aan te sporen, en hij vertrouwde — als hij aan Torcy zeî — dat Filips daar ongetwijfeld gehoor aan zou geven. Daarbij bleef het echter ook, en in de haast van 't vredesluiten werd om de Catalanen verder niet gedacht. Zij bleven nu echter op eigen hand in hun verzet volharden, en zochten met de wapenen de voorrechten te handhaven, die de achteloosheid en overhaasting der vredesluiters niet uitdrukkelijk bij dien vrede voor hen verzekerd had. Filips zijnerzijds wilde van geen toegeven weten, maar ging met al den wrevel zijner gekwetste Majesteit, en een dwangzieken ijver, zijn tweeden naamgenoot waardig, zijn weêrbarstige onderdanen te vuur en te zwaard te lijf; zoodat zelfs de betergezinde Hertog van Berwick, dien hij 't bevel zijner troepen had opgedragen, tegen zijn bloedige maatregelen opkwam, en weigerde ze ten uitvoer te leggen. Barcelona werd belegerd en in de asch gelegd, terwijl een smaldeel van dezelfde zeemogendheid, die zijn bevolking tot hun eerste verzet had aangespoord, onder bevel van den Ridder Wishart gereed lag, zijn wreede verdelgers in hun edelaardige onderneming te schragen. Zoo kon die mogendheid, onder Bolingbroke's bewind, zich het best van den dank kwijten voor de welwillendheid, haar wederkeerig door Spanje betoond in den bereidvaardig vergunden alleenhandel in afrikaansche slaven op zijne amerikaansche bezittingen, gelijk het die bij dezen vrede uitdrukkelijk werd toegekend; een bepaling, die zijn eenige verontschuldiging in de minder menschlievende algemeene zienswijs dier dagen omtrent het verachte geslacht van Cham vindt, die zulke menschenonteerende overeenkomsten argeloos deed tot stand komen, en door een engelschen Kristenbisschop zelf, als gemachtigde, onderschrijven! Daargelaten nog, dat zij in strijd was met dàt voorschrift van het Groote Verbond, dat alle afzonderlijke en uitsluitende voordeelen voor een der bondgenooten verbood.

Hoe luttel gesticht over den loop, door de zaken, ten gevolge van Engelands berispenswaarde houding der laatste jaren, genomen, en de meerdere voordeelen tegenover Frankrijk daardoor voor zich en haar bondgenoot, den duitschen Keizer, gederfd, had de Republiek, naar omstandigheden, voor zich zelve alle reden van tevredenheid over den voorloopigen uitslag der utrechtsche onderhandelingen. Het verdrag van scheepvaart en handel, voor het zelfde tijdsbestek als dat van Rijswijk gesloten, bracht haar wat meer voordeels dan dit; de Spaansche Nederlanden beloofden weldra in Oostenrijksche verkeerd te worden, en de haar daar toegekende voormuur tegen Frankrijk, al had zij hem gaarne wat meer uitgebreid nog gezien, bevatte toch meer vestingen, dan haar aanvankelijk toekwamen. Vóór 't inruimen van sommige dezer aan hare troepen, gelijk met name van Charleroi, bleek de fransche bezetting haar spijt daarover gelucht te hebben door 't bederven van nieuwe werken, het verbreken van 't ijzerwerk in magazijnen, wachthuizen, en slagboomen, het vernielen van cazematten en 't onbruik-

baar maken der putten door krengen en ander vuil. Den 4[en] Juny geschiedde de overgaaf, nadat den 1[en] dier maand al Aire en Veurne, den 3[en] Yperen door de fransche troepen ontruimd was, 't welk nu den volgenden dag de uit Rysel afgetrokken manschap onder den Prins van Holstein-beek kwam bezetten. Namen was reeds den 27[en] Mei door zijn fransche, den 29[en] door zijn beyersche bezettingstroepen verlaten, om stad en kasteel toen door die van den nederlandschen Veldmaarschalk Tilly te zien betrekken. Een week te voren was deze, van eenige generaals begeleid, met den maarschalk van Montesquiou en zijn legeroversten, van fransche zijde, te Orchies bijeengekomen, om dat alles zoo te regelen, en ruimden den eigen dag, waarop hij Namen bezette, de nederlandsche manschappen Bethune en Sint Venant den Franschen in. Omtrent Luxemburg was eenige oneenigheid ontstaan, en werd dit daardoor niet voor den 26[en] Juny ontruimd, terwijl Nieuwpoort 31 Mei door de Engelschen bezet werd, die ook nog altijd in Gent gelegerd waren. Daar raakten hun manschappen in 't laatst der volgende maand in rep en roer, doordat een onlangs uit Duinkerken overgekomen regiment minder, dan de reeds aanwezige, in zijn dagelijksche toelage bleek bekort te worden. Toen dezen, den 22[en], bij 't optrekken naar de wacht, daarover wat luid onder elkander morden, werd hun door een der officiers gevraagd «wat zij toch wel voor hadden», en gaf toen een van hen ten antwoord: «we verlangen alleen, wat ons toekomt». Hij werd daarop onmiddelijk gevat en in de boeyen geslagen, met de bedreiging den volgenden morgen te zullen hangen. Zijne makkers, ten getale van een duizend man ongeveer, schoolden toen echter 's ochtends vroeg samen, trokken naar de provoost, die zij met geweld open braken, haalden er hem uit, en gingen daarop, de Scheldebrug over, aan de Oostzij van Sint Pieters-abdij post vatten, een stuk geschut van de wallen op de brug plantende; terwijl ze zich tevens van de Sint Lievenspoort meester maakten, en zich nu tot daar in slagorde stelden, zich met slagboomen en wachten aan alle toegangen verzekerende. Zoo vonden zij zich tusschen twee takken der Schelde, met breede grachten voor en de stadswallen achter zich, waarop mede nog wat geschut stond en een voorraadmagazijn tot hun beschikking lag. Een der grenadiers onder hen kozen ze, onder den naam Marlborough, tot hoofd, een ander onder dien van Eugenius tot onderbevelhebber, en wachtten nu in alle gerustheid de dingen, die komen zouden, af. De engelsche commandant had ondertusschen zijn ruitervendels doen opzitten en de rest van 't voetvolk naar de abdij doen rukken, zich te gelijker tijd bij de Stadsoverheid om wat geschut aanmeldende, daar het zijne weggezonden was. Die Overheid, bezadigder dan hij, liet hem echter, door een bezending uit haar midden, de hachelijke gevolgen van een gewelddadige tusschenkomst blootleggen, en tot bijlegging van den twist manen. Gehoor daaraan gevende, liet hij 's namiddags den muitelingen voorstellen, zich op enkele voorwaarden te onderwerpen; doch zij verwierpen die, en lieten zich slechts voor geheele

vergiffenis van hun verzet, en volle betaling, onder borgstelling der Overheid, vinden [1].

Inmiddels had, na aankomst op 26 April der door Frankrijk bekrachtigde verdragen, ten huize van den Maarschalk Huxelles te Utrecht, de uitwisseling daarvan in de eerste helft van Mei tusschen de gevolmachtigden der verschillende landen — 6 Mei Savoyen, 9 Engeland, 11 Pruisen, en 12 Nederland — plaats gehad, en de Algemeene Staten daarop den 22^{en} het sluiten van den «goeden, vasten, getrouwen, en onverbrekelijken vrede» openlijk afgekondigd, «gelastende en bevelende daarom allen en een iegelijk, zoo onderdanen als ingezetenen van de Geunieerde Nederlandsche Provinciën, als diegenen die onder Hun onderdanigheid en gehoorzaamheid waren gezeten, den voorschreven vrede onverbrekelijk te onderhouden, zonder daartegen iets te doen, op poene van gestraft te worden als verstoorders van de gemeene rust, zonder eenige genade, gunst, of oogluiking». In hun «dankbaarheid voor deze weldaad Godsalmachtig, dien 't naar Zijne groote goedertierenheid behaagd had, den zwaren, lastigen, en bloedigen oorlog door dien langgewenschten vrede te laten eindigen», hadden zij, kerkelijker gewoonte, tegen woensdag 14 Juny, weder een algemeenen dank- en biddag uitgeschreven, «om ten zelven dage, in alle de kerken dezer landen, Hem dieswegens van ganscher herten te loven en te danken, belijdende tevens, tot roem van des Heeren goedertierenheid, alle des Lands hooggaande en aanwassende zonden en ongerechtigheden, die het dezer weldaden onwaardig maken, met afstand en oprechte bekeering daarvan, vieriglijk en oodmoediglijk biddende, dat die vrede mocht wezen in Zijne gunste, Hij ook den oorlog, zooveel die nog niet overal geëindigd was, verder doen ophouden, en daar benevens alle andere welverdiende plagen afwenden». Na welke dank- en bidoefeningen 's avonds dan weder «door het luiden van klokken, vuren, lossen van kanon, en andere diergelijke, alom teekenen van blijdschap» zouden getoond worden, gelijk zij zelf en de Staten van Holland daar, ter bestemder tijd, in den haagschen Hofvijver het schitterende voorbeeld van gaven, en met de daartoe uitgenoodigde uitheemsche ministers, uit het Mauritshuis, de op hun last en kosten aangerichte «konstige vuurwerken», het eene 160, het andere 150 voet lang, kwamen gâslaan en bewonderen. Een groote zegeboog, van een dubbel amfitheater omgeven, vormde het hoofdbestanddeel van 't eerste, dat allerlei zinnebeeldige toespelingen op den gesloten Vrede en hare heilrijke vooruitzichten vertoonde: de Overvloed met Cybele en een aantal Minnegoodjens, Ceres met zaadstrooyende Cupidootjens, Apollo en de negen Zanggodinnen den triomf van den vrede vierende, Neptunus door zijn zeepaarden getrokken en den Zeegoden bevelen gevende, waren daar allen ter medewerking op

[1] Zie den *Europ. Merc.* voor dit halfjaar, bl. 310, vv.

[2] Zie de groote afbeelding van 't geheel, afzonderlijk uitgegeven (*à la Haye par Anne Heck, avec privilége de Leurs hautes Puissances*); een kleinere in den *Europ. Merc.* t. pl. tegenover bl. 303.

een viertal verlichte doeken gepresl, terwijl op andere de wapens der verschillende Provinciën en dat der Staten-generaal prijkten; op den hoogen middentop was het beeld van den Vrede aangebracht, den hoorn des overvloeds in de hand. Van voren zag men een driedubbelen waterval, 20 voet breed, met twee stroomen, wier water, door een verholen kunsttuig uit den vijver omhoog getrokken, zachtjens weêr in den vijver nederdaalde. Beneden den waterval was een groote Zeegod, die, al gooyenderwijs, 't water tot een hoogte van 40 voet perste; een andere waterstraal sprong uit een kom boven den waterval tot gelijke hoogte op, vonkelende, gelijk de andere, in 't licht, dat in den donkeren nacht achter 't kunstwerk brandde. Het vuurwerk der Staten van Holland stelde den Tempel van Janus voor, 185 voet hoog boven 't water; boven op den breeden top vormden de 19 wapenschilden van edelen en steden der Provincie een tuin, te midden waarvan het beeld der Vrijheid, in de linkerhand haar hoed op de spits van haar lans houdende, in de rechter almeê den hoorn des overvloeds. Wat lager zag men 't wapenschild — de roode leeuw — van Holland zelf, en op den voorgrond een grooten vuurspuwenden leeuw, uit wiens muil het uitgebraakte vuur in 't vijverwater sissend neêrstortte. Een vernuftig fransch uitgewekene, kleinzoon van den vermaarden Duplessis-Mornay, De Vrigny, had een reeks van latijnsche leuzen en zinspreuken voor de verschillende voorstellingen en wapenborden uitgedacht, die op het veelomvattend kunstwerk waren aangebracht [1]. *Potior Coronis* — machtiger dan Kronen — heette het daar o. a. van den Vrijheidshoed, en van een gewapend Pallasbeeld, de Wetenschap vertegenwoordigend, *Arte et Marti potens* (machtig in kunst en krijg); de stemmende steden hadden elk hare aan haar wapen of een of ander bijzonderheid ontleende spreuk: Haarlem die van zijn wapen zelf; Leiden: *Libertatis amans frustra obsidetur* (op Vrijheid tuk, wordt men vergeefs belegerd); Schoonhoven met zijn vier leeuwen: *gaudet fortibus* (het verlustigt zich in de sterken); Alkmaar: *Libertatis propugnaculum* (Vrijheids bolwerk); Hoorn, met zijn hoorn: *Civis animat in hostes* (wekt de burgers tegen den vijand op); slechts van Purmerende zeî hij niets naders te weten, en gedacht het dus alleen als heksluiter (*claudit generosum agmen*). Dat het verder aan geen dichttonen noch rijmregels op den vrede ontbrak, laat zich denken. Verhalenderwijs herdacht C. Droste in de zijne:

Als Spanje's scepter viel uit Karels doode handen,
Kreeg Filips onder schijn van erfrecht zijne landen,
Tot nadeel van den naam en stam van Oostenrijk,
't Geen England en de Leeuw bezwaarlijk konden lijden [2], *enz.*

[1] Zie de *Devises et Inscriptions contenues dans la construction érigée pour le feu d'artifice de la Province de Hollande*, etc., *composées par M. de Vrigny* (A la Haye chez G. Rammazeyn pour Pierre Loofs).

[2] *Op de Vrede tot Utrecht gesloten*, enz. In 's Gravenhage, gedr. by G. Rammazeyn, 1713.

Een wat hooger toon sloeg de ons reeds bekende Rechtsgeleerde De Bye aan:

In 't eind heeft dan de krijgstrompet
In Nederland eens uitgeklonken,
De sabel lang genoeg geblonken,
Met zooveel heldenbloed besmet.
De Tuinmaagd, van haar gezellinnen,
De Trouw, de Kracht, Voorzichtigheid,
En andre deugden meer geleid,
Haalt juichende de Vrede binnen;
Zij reikt haar vriendelijk de hand,
En kust verliefd de roode wangen:
"Naar u was", zegt ze, "mijn verlangen;
Gij voert de welvaart in mijn land.
Nu zal geen hoef het teêr gewas
Verpletten, de akkerman niet zweeten
Voor roovers, die zijn arbeid eten,
En leggen zijne schuur in de asch" [1].

Barend Warnaar uit Haarlem dichtte er een Herderszang op, waarin hij «knaap Floriaan» met zijn «hoogwaarde herderinne, de veldnimf Silvia», zich in «boerekouterij» — als hij 't vrij oneigenaardig noemde — over 't heugelijke feit onderhouden, en Floriaan ten slotte een «Vreedensdicht, op de wijs van Schoone Galathee» aanheffen liet [2]. Een ongenoemde paste er, in een zevental vertooningen, de Bruiloft van Peleus en Thetis op toe, met «sierlijke dansen», het oordeel van Paris verbeeldende, besloten [3]. Doch zoo al deze Heeren en nog een paar andere zich en 't Land «gouden vruchten» van den vrede voorspelden, minder opgewekt en heilspellend uitte zich een ander daaromtrent, in zijn zwartgallige luim van meening, dat er een adder onder 't gras schuilde: «de langgewenschte vreê» zoo ving hij zijn waarschuwende rijmen, schijnbaar vrij geruststellend, aan:

De lang gewenschte Vreê verschijnt,
Men sluit God Janns' kopren deuren,
En gansch Europa, moê gekwijnd,
Zal nu, zoo 't schijnt, eens rust gebeuren;
De krijgsvaan wil te pronk, het slagzwaard in de scheê —
Men kust de zoete vreê.

---

[1] *Vredezang*, enz. door P. de Bye.

[2] B. W.'s *Floriaan en Silvia*, Herderszang. Te Haarlem, gedr. by Isaäk Enschedé, boekdrukker in de Frankestraat, 1713.

[3] *Verklaringe der vertoningen over de bruyloft van Peleus en Thetis*, toegepast op den oorlogh en de gewenschte Vreede. 's Gravenhage, 1713.

Wees welkom, overschoone maagd,
Gehuld met zachte olijvespruiten,
Die 't aardrijk van veel pesten vaagt,
En Mavors durft aan banden sluiten;
Ei, knevel hem toch vast met eenen stalen knoop,
Tot welstand van Euroop!
Maar hoe? bedriegt mij 't oog? wat's dit?
Ben ik ontwaakt of aan het droomen?
Ze is niet gekleed in zuiver wit,
Als zij ons nader schijnt te komen:
Haar aanschijn geblanket, 't glimlachende gelaat
Voorspelt ons niets dan kwaad.
Helpt, Goôn! Bedrog verzelt haar zij!
Wat wil, wat mag, wat zal dit wezen?
'k Zie achter haar een gansche rij
Van wangedrochten opgerezen!
Ei, wreede Vrede, vlucht! gij zijt maar vrede in schijn:
Uw hart is vol venijn.
Op, Vaderlanders, 't oog in 't zeil!
'k Voorzie een bui; daar 's storm te vreezen!
Men steek, eer men de diepte peil,
Niet verder t'zee — Wat zou dit wezen?
Ik zie de barning reeds, ik vrees voor man en schip;
Daar schuilt een blinde klip! —
Duw, Palinuur, het roer aan lij,
Wilt gij de hulk van staat behoeden;
Mistrouw, mistrouw de Vrede vrij,
Daar is niets goeds van te vermoeden:
Zij dekt in 't engelsch kleed een Satan, boos van aard,
Men wacht' zich voor de staart![1] —

Ook een ander meer breedvoerig vrederijmer, die zijn *Vredetoorts* op Rotsoord anders «met vreugde» ontstak, zekere Frans van Oort, toonde er zich niet zoo onvoorwaardelijk meê ingenomen, en repte ondeugend van

Dees vreê, door 't eêlste staal uit 't fijnste stof gehouwen,
En *britsch* gevestigd op gerechtigheid en trouwe;

hij verlangde daarom, dat men nu,

Gelijk een schipper op een goede reê gekomen,
Die aan zijn kiel of want een onklaar heeft vernomen,
Die breuken niet alleen van stonden aan herstelt,
Maar denkt terug, en zoekt al 't geen hem heeft gekweld

---

[1] *Op den Vrede van den jare* 1713, *tot Utregt* (In afschrift in de *Bibl. Dunc.* 1713, I.).

Of angsten aangejaagd, toen 't onweêr was aan 't woeden,
Om namaals voor 't gevaar zich beter te behoeden;
(Gelijkerwijs) den Staat voorzichtig, vol van zucht
En ijver voor 't gemeen, in de opgeklaarde lucht
Zag woelen, om 't gemis t'herstellen en 's Lands hoeken,
Daar ze op het zwakste zijn, nauwkeurig te doorzoeken.
De vrede schaft den tijd, om hand aan 't werk te slaan.
De grenzen wel beschanst —
Dat kon een toeverlaat, een schut voor ramp verstrekken;
Dat schrikt den vijand af. Men weet, dat iedereen,
Daar zich de Tuin op 't laagst vertoont, wil overheen.
Gelukkig is het land, daar spies en bajonetten,
Als schutters, 't storten van den wijngerdrank beletten;
Daar Ceres veilig, door Bellona's schild gedekt,
Gerust de vruchten van haar gulden schoven trekt; —
Bij 't vredeminnend hart, den moed van dappre mannen!
Grijp aan den beukelaar, die al 't geweld vergruist,
De vredeolijf in de een, en 't zwaard in de andre vuist! —

Doch, inwendig dan ook, dien vrede onderling gekweekt:

Dat liefde worde omhelst, de wraak uit 't Land gebannen:
Dat nimmer Patriot worde om 't geloof verdreven;
De vrijheid van 't gemoed aan ieder vrijgegeven!

zoo kon hij

Verstrekken 't nageslacht een meer dan aardsch model,
De rechte voorsmaak van een eeuwigdurend wel[1].

In afwachting van dezen hoogst gewenschten toestand, ging men te Utrecht vooreerst nog voort, ook met de nog niet tot vrede gebrachte Staten te onderhandelen, en er daartoe, ook na het bekrachtigen der op den 11en April geteekende vredebepalingen, de fransche, engelsche, en nederlandsche Gemachtigden te doen verblijven. Onmiddelijk na die teekening, waren twee Gevolmachtigden van Koning Filips, de Hertog van Ossuna en de Markgraaf van Monteleone, dien men vroeger den toegang geweigerd had, op de hun verstrekte paspoorten naar Utrecht gekomen, om er met de engelsche en nederlandsche in overleg te treden. Met Engeland was slechts een onderteekening van de reeds te Madrid gesloten overeenkomst noodig, die dan ook al aanstonds bewerkstelligd werd; maar met de Staten hield de onderhandeling, door allerlei bezwaren van kleiner en grooter omvang, ettelijke maanden aan, en kon de

---

[1] *Vredetoorts, met vreugd ontstoken op Rotsoort,* den 14en van Somermaand 1713, *door* Frans van Oort. (Te Utrecht by Willem van de Water, boekverkoper op 't Oude Kerkhof, 1713).

sluiting eindelijk eerst plaats grijpen, nadat de vrede van den Keizer met Frankrijk tot stand was gekomen.

Aan dezen viel in de eerste maanden, na 't vertrek zijner Gevolmachtigden, nog niet te denken. In de hoogste mate verstoord, hadden zij zich teruggetrokken, en Prins Eugenius het keizerlijke leger reeds slagvaardig naar den Rijn doen rukken. «In welken geest, denkt gij wel», vraagde een verwoed Duitscher, in een openlijken brief aan een Engelschman, «dat de nazaat zal vernemen, wat gijlieden gewrocht hebt? Met welk een oog meent gij, dat geheel Europa het aanziet? — Als een ongehoord feit, dat in de verleden eeuwen geen voorbeeld heeft, en dat men God mag bidden, dat er ook in de toekomstige geen hebben zal. Gij triomfeert nu, en bedenkt niet, dat Frankrijk alleen zegeviert. Zijne allerkristelijkste Majesteit heeft op het duitsche Rijk Metz, Toul, Verdun, den Elzas, de tien steden met haar prefectuur, Borgondië, en Straatsburg veroverd, verworven, of zich toegeëigend. Hij onthoudt den Hertog van Lotharingen veel steden en landstreken, heeft zich daar te lande onaantastbaar versterkt, en wil ook alle versterkingen aan den overkant van den Rijn houden; terwijl hij, met uitzondering van Kehl, al die, welke eenigerwijs tot verwering van 't Rijk konden strekken, wil zien sloopen en slechten. Tot zulk een staat wil men het Rijk brengen; en gij behoeft dus niet te vragen, welke redenen den Keizer belet hebben, vrede te sluiten. En vergun mij u te zeggen, dat het in dat alles niet de gedragslijn van den allerkristelijksten Koning is, die mij treft en verwondert, maar de uwe. Doch reken er op, dat Zijne keizerlijke Majesteit eerder het alleruiterste zal verbeiden, dan den onrechtmatigen, eerloozen, en verderfelijken vrede onderschrijven, die gijlieden Haar en het Rijk hebt willen opdringen» [1]. Bij zulk een stemming kon er vooreerst nog van geen toenadering spraak zijn, en de vijandelijkheden namen dan ook weldra weder een aanvang. Aan Eugenius' schrijven gehoor gevend, had Graaf Fels den 26^{en} April Brussel reeds verlaten, ging den 6^{en} Mei, met zijn troepen, de Maas bij Roermonde over, en trok daarna over Keulen naar Manheim, om zich met de keizerlijke heermacht aan den Bovenrijn te vereenigen. Eugenius zelf reisde den 18^{en} Mei uit Weenen derwaarts, en nam 24 Mei te Mühlberg het opperbevel weder van den Hertog van Wurtemberg over [2]. Voor de Zweden was er thans geen vrees meer, daar Stenbock met zijn troepen, in Tönningen, door de vereenigde deensche, saksische, en russische troepen ingesloten, den 16^{en} Mei tot de overgave genoodzaakt werd, en zich krijgsgevangen moest geven, om na een viertal jaren in deensche hechtenis

---

[1] *Raisons, pourquoi Sa Majesté Imperiale n'a pas concouru à la paix, conclue à Utrecht, le* 11 *Avril* 1713; *lettre écrite par un Serviteur de S. M. I. à un Anglais du parti dominant* (A la Haye chez Guill^{e} Voys, dans le Poten, 1713).

[2] Zie bij Arneth, t. pl. S. 282 en 285.

zijn leven te eindigen; terwijl de jonge Koning van Pruisen zich zijnerzijds beijverde, het in zweedsche handen berustende Pommeren allengs door verdragen in zijne macht te krijgen [1]. Het was toch, als Prins Eugenius kort daarop, bij een andere gelegenheid den Keizer deed opmerken [2], «een welbekende zaak, dat het sedert lang bij dit Hof als hoofdregel gold, van alle verwikkelingen gebruik te maken, om er voor zich zelf wat bij te winnen». Reeds vóór Eugenius' aankomst bij 't leger was Prins Alexander van Wurtemberg naar het door de Franschen bedreigde Laudau gezonden, en hij zelf ging nu de verdedigingslijnen van Ettlingen in oogenschouw nemen, en die, waar 't noodig was, zooveel doenlijk versterken. Ongelukkig ontbrak het hem ten zeerste aan geld, en liep hij gevaar, zijne troepen — een regiment ruiters van Anspach had hem, om die reden, reeds verlaten — maar steeds meer te zien slinken, en hij wendde zich dus naar alle zijden om geld. De schansen in 't Zwartswald, over een uitgestrektheid van meer dan 40 uur, waren zwak bezet, en de ruiter-generaal Vaubonne, die zich onder Daun in Italië onderscheiden had, werd er dus met acht bataljons en 15 ruitervendels heengezonden; terwijl Eugenius zelf zich met de verdediging der Ettlinger verschansingen belastte. Aan den Nederrijn deden zich echter allerlei geldelijke en andere moeilijkheden, in 't beheer en gebruik der duitsche hulptroepen van Hessen-Cassel, Saksen-Gotha, de Palts, en Pruisen, voor, en verhinderden alle doeltreffende samenwerking [3]. Bitter waren Eugenius' klachten, en scherp zijn toon over deze rijksvorstelijke tekortkomingen, en de eenige wijze daarin, door 't rechtstreeksche huren der troepen, te voorzien. Hun eenigste streven — naar hij 16 Juny schreef — was anders, ze uit hun eigen landen verwijderd te houden, op den grond van andere vorsten en stenden te laten leven, ze daar den ganschen zomer te laten rondkuyeren, en het Rijk, zonder eenige wederdienst, op te vreten; terwijl het zeker was, dat zoo de vijand aan den Rijn of tusschen Rijn en Maas kwam, zij zich tegen zijn voortrukken niet zouden verzetten, maar zich veeleer uit den weg maken, om elders in ruste te leven. Het zou hun toch niet aan voorwendsels ontbreken, dat men met hun principalen niets besloten noch overeen gekomen was, en hun troepen dus ook niet gelast, diensten te bewijzen; 't geen dan te grootere schâ zou teweeg brengen, als er geen voldoend rijksleger meer voorhanden was, om 's vijands geweld te keer te gaan. Het roomsche Rijk zou, onder zulke omstandigheden, zich dus liever tot een vrede van welken aard dan ook moeten verstaan, dan door vriend en vijand beiden geheel te gronde gericht te worden; terwijl ten slotte de vier miljoen, voor de betaling

---

[1] Verg. Sugenheim, t. pl. S. 228.

[2] Bij Arneth, *Prinz Eugen*, t. pl. 506, [16].

[3] Zie daarover bij Arneth, t. pl. S. 286 f. De mecklenburger overste Waldan was om den noordschen oorlog met zijn regiment opontboden, en in 't geheim vertrokken, ald. S. 283.

der troepen vereischt, opgeteerd zouden zijn, zonder dat er een daalder voor in de kas kwam» [1]. Door dit huurstelsel, voor 't welk het Eugenius, bij de bodemlooze leêgte der keizerlijke schatkist, ten slotte nog gelukte, van den vaderlandslievenden frankforter geldwisselaar Kristiaan Rost het noodige voorschot te krijgen, werden er nu van den Hertog van Wurtemberg, den Landgraaf van Hessen-Cassel, den Bisschop van Munster, den Hertog van Saksen-Gotha, de Keurvorsten van Trier en Hannover, de Hertogen van Wolfenbuttel, Nassau, en anderen, manschappen aangeworven [2].

Onderwijl was de fransche Maarschalk Villars, met zijne beide onderbevelhebbers Bezons en Asfeld, niet in gebreke gebleven, zich in beweging te stellen, en de noodige aanstalten tot een krachtigen aanval op Duitschlands bodem te maken. Nadat Bezons zich in de richting van Trier, en Asfeld, bij 't fort Louïs over den Rijn gegaan, zich bij Sellingen gesteld had, trok Villars zelf, den 4^en^ Juny, met een deel van Asfelds legermacht naar de zij van Rastadt, den schijn aannemende, op de verschansingen van Ettlingen te willen losgaan, en zoo Eugenius noopende, een deel zijner bij Filipsburg gelegerde troepen derwaarts te trekken. Zoodra dit geschied was, keerde Villars den eigen nacht nog naar Lauterburg rugwaarts, en zond den Generaal Broglie met een aanmerkelijk aantal manschappen naar Filipsburg, hem er zelf den 5^en^ met meerdere nog volgend. Broglie maakte zich van het tegenover de vesting gelegen dorp Holland meester, en zoo de brug van Filipsburg voor Eugenius onbruikbaar; terwijl Villars zich in Spiers wierp, en daar in den omtrek stelling koos, om 's Keizers troepen de verbinding van den Rijn met Landau af te snijden. Op het beleg dezer vesting had hij het in de eerste plaats gemunt, waar de dertigjarige Prins Alexander van Wurtemberg, bij Eugenius om zijn vurigen krijgsmoed hoog aangeschreven, thans het bevel voerde, en de Generaal-majoor von Plischau met 8000 man in bezetting lag. In den nacht van 24 op 25 Juny werden de loopgraven door de Franschen geopend, en al aanstonds door de belegerden de wakkerste tegenweer geboden, zoodat hun voortdurend groote schâ werd toegebracht. Toch moesten zij allengs de bovenhand krijgen, daar Eugenius geen gelegenheid had, tot ontzet aan te rukken en Villars uit zijn voordeelige stelling bij Frankendaal te verdrijven. Na half July viel het eene werk voor het andere na den Franschen in handen, en de hopelooze verdediging zoo lang mogelijk te rekken, was de laatste raad, dien Eugenius den wakkeren bevelhebber geven kon. Den 19^en^ Augustus trad deze daarop in onderhandeling, en den volgenden dag ging de vesting over, terwijl haar bezetting zich gevangen gaf, doch de bevelvoerder verlof kreeg, Eugenius mondeling rekenschap van zijn handelwijs te geven. Gebrek aan kruit en bruikbaar schietgeweer had allen verderen weêrstand onmogelijk gemaakt; doch zijn moed en volharding, gelijk die van den Generaal en zijn man-

[1] Ald. S. 504 [10]. [2] Ald. S. 290, f.

schappen — als Eugenius den Keizer meldde — niets dan lof verdiend [1]. Villars wendde zich nu Zuidwaarts, trok den 10^{en} September bij Straatsburg den Rijn over, vertoonde zich twee dagen later voor Freiburg, doch keerde zich van daar onmiddelijk tegen de keizerlijke verschansingen op den zoogenaamden Rosskopf, die hij, in spijt der manhaftste verdediging, door zijn overmacht overweldigde. Vaubonne trok daarop naar Rottweil, waar hij zich op Eugenius' aanmaning verschanste, en Villars sloeg het beleg voor Freiburg, dat door 's Keizers ervaren en schranderen Veldmaarschalk, Vrijheer von Harsch, verdedigd werd. Vol moed aanvaardde deze de hem toevertrouwde taak, de belangrijke vesting met hare beide kasteelen, boven en beneden, tegen den franschen vijand te verweren, waartoe hem kort te voren Eugenius schriftelijk nog had opgewekt. Ook hem verhinderde echter gemis van de noodige penningen, zooveel tot voorziening in zijn oorlogsbehoeften te doen, als hij gewenscht zou hebben of noodig achtte. «Ik zou gaarne», had hij reeds in July aan Eugenius geschreven, «beide kasteelen veel meer nog dan de stad al 't noodige verschaffen; want zij zijn het voornaamste: de stad denk ik, met Gods hulp, alleen door vijandelijke bestorming te verliezen, en dan zal 't in die kasteelen eerst goed beginnen, waar men mij en mijn bezetting voet voor voet, door mijnen, uit zal moeten verdrijven». Van die bezetting, gelijk van hem, koesterde Eugenius de beste gedachten: «er is geen twijfel aan», meldde hij hem half September nog, «of uw garnizoenstroepen, die grootendeels uit Keizerschen bestaan, zullen den naam en eer zoeken te handhaven, die 's Keizers wapenen tot dusver altijd gehad hebben; laten zij die echter thans nog vermeerderen, en den vijand door uitvallen en aanvallen toonen, met wie hij te doen heeft, en dat de oude roem en dapperheid niet verminderd, maar nog vergroot is» [2]. Tien dagen later, den 26^{en}, was de stad door Villars ingesloten, en in den nacht voor 1 October werden de loopgraven geopend, terwijl tevens ook het bovenkasteel werd aangetast. Krachtig boden echter Harsch en zijn bezetting weêrstand, en bleven dat een maand lang volhouden; bij een uitval op den 15^{en} bracht hij den vijand een verlies toe, door Villars zelf op 2000 man begroot. Op aandrang zijner officieren wachtte hij echter de laatste bestorming niet af, daar dan alles verloren ware geweest [3], doch trok met zijn ongekwetste en gezonde manschappen in beide sloten, om deze nu tot het uiterste te verdedigen; terwijl hij zieken en gewonden, gelijk de vrouwen zijner officieren, voor welke hij in de kasteelen plaats noch voedsel had, op Villars' menschelijkheid vertrouwend, in de stad achterliet. Deze echter, die gerekend had, stad en kasteelen bij onderhandeling meester te worden, was te gebelgd om menschelijk te zijn, en liet de aan zijn hoede en verpleging toevertrouwden — meer dan 5000 in getal — in

---

[1] Arneth, *Prinz Eugen*, t. pl. S. 293. [2] Zie aldaar, bl. 301.

[3] Zie zijn schrijven van 2 November, ald. S. 509 [41].

het Capucijnerklooster opsluiten, hun alle onderhoud weigerende, waarin niet van uit de kasteelen voorzien werd. En toen Harsch zijn onvermogen betuigde, daaraan te voldoen, liet hij een aantal zieke en gekwetste krijgers, die reeds een dag of wat zonder behoorlijk voedsel gelegen hadden, voor de muren van 't benedenkasteel slepen, waar nu de bezetting haar eigen schraal rantsoen, zoover het strekte, broederlijk met hen deelde. Op Villars' voorstel zond Harsch inmiddels een zijner hoofdofficieren naar Eugenius, om hem den stand van zaken te schetsen, hem vragende, wat hij te doen had; vier weken nog zou hij 't, met de uiterste inspanning kunnen harden, doch dan moeten zwichten. Hij wilde echter niet op zijn eigen verantwoording, maar slechts op uitdrukkelijken last van hooger hand handelen, en verzocht dus een ondubbelzinnige verklaring. Na zich persoonlijk te Ludwigsburg met den Hertog van Wurtemberg — als zijn onderbevelhebber in 't Rijksleger, en wiens landen 't eerst aan een inval der Franschen zouden blootstaan — beraden te hebben, liet hij Harsch weten, dat zoo hij kans zag, beide kasteelen nog anderhalve maand te houden, hij dat doen moest, en anders vrijheid had ze over te geven, onder voorwaarde van vrijen aftocht niet alleen voor zijne bezetting, maar ook voor de krijgsgevangenen van Landau. Dit laatste mocht hem echter niet gelukken; doch daar hij zich uiterlijk hoogstens een maand nog slechts zou kunnen verweren, en dan nadeeliger afloop te gemoet moest zien, onderschreef hij den 27^{en} November het verdrag van overgaaf, waarbij hem en zijn bezetting werd toegestaan, met krijgseer af te trekken, en rukte, vier dagen later, met haar naar Rottweil op, om er Vaubonne's macht te versterken. Tot loon van den betoonden heldenmoed verhief hem Keizer Karel van Vrijheer tot Graaf [1].

Tegen Frankrijk zou hij, noch die Keizer, intusschen lang meer gewapend behoeven te blijven. Koning Lodewijk, die zelf ten zeerste naar 't einde van den oorlog ook met den Keizer verlangde, had reeds in 't begin van September Villars van de noodige volmacht voorzien, om dat zoo mogelijk te bewerkstelligen; en de Keizer aarzelde niet, van zijne zijde, Prins Eugenius te machtigen, met hem in overleg en onderhandeling te treden, om den vrede met het duitsche rijk voor te bereiden. Het door wijlen Markgraaf Lodewijk van Baden gebouwde schoone slot van Rastadt werd tot onderhandelplaats gekozen, en den 26^{an} November, door beide gevolmachtigden met hun gevolg — Villars in den rechter-, Eugenius in den linkervleugel — betrokken. Tien dagen later — met Sint Nikolaas — was men 't zoover eens, dat een renbode naar Versailles kon vertrekken met de voorstellingen, door Eugenius op verschillende punten gedaan. Hij zelf schreef toen den Keizer, dat hij, «de omstandigheden in aanmerking nemende, en met het oog op den inwendigen toestand van 't duitsche Rijk, de groote overmacht van den vijand, de te kortkoming in ijver onder de Rijks-

[1] Ald. S. 305, f.

stenden, en het geringe uitzicht op bijstand hunnerzijds, de bij Pruisen kennelijk op den voorgrond tredende, gevaarlijke bedoelingen van ver uitziende strekking, de onzekere plannen ook van den Hertog van Savoyen, en de mogelijkheid zelfs van een nieuwen Turken-oorlog bij de noordsche verwikkelingen; hij 't er voor hield, men 't bij eenigsins aanneemlijke voorwaarden raadzaam houden moest, liever thans zich te verdragen, dan zich op nieuw aan een onzekere uitkomst, en den loop van moeilijk te voorziene gebeurtenissen bloot te stellen» [1]. Het eerste antwoord uit Versailles, dat den 13en te Rastadt kwam, bleek echter zoo weinig toeschietelijk, dat Villars het niet zelf aan Eugenius waagde meê te deelen, en deze toonde er zich dan ook zoo luttel gesticht meê, dat hij er van sprak, de onderhandeling af te breken. Een nieuwe renbode werd echter afgezonden, en op Villars' aandrang zijn terugkomst te Rastadt nog afgewacht. Tweeden Kerstdag vervoegde hij zich met het antwoord bij Eugenius, die zich echter nog alles behalve voldaan toonde. Een nieuw overleg volgde, en toen beide Gevolmachtigden het daarop eens geworden waren, werd hun vredesontwerp naar Versailles gezonden, doch kwam zoo gewijzigd van daar terug, dat het Eugenius geheel onaanneemlijk voorkwam, en Villars zelf er niet minder ontstemd over bleek [2]. Hij verklaarde dezen nu alle verder oponthoud nutteloos te achten, en dus hoe eer hoe beter naar Weenen te zullen vertrekken; doch liet zich door hem bewegen, zijn reis zoo in te richten, dat een nadere verklaring zijner regeering, om welke hij ijlings verzoeken zou, hem nog onderweg, 't zij in Stuttgart of Augsburg kon aantreffen. Villars zond toen den Generaal Contades naar Versailles, terwijl Eugenius Rastadt den 6en February 1714 verliet. Veertien dagen later ontving hij te Stuttgart een schrijven van den franschen Maarschalk, dat hem 's Konings nagenoeg volledige instemming met zijn opmerking meêdeelde, en den 22en door Contades' eigen komst gevolgd werd. Den laatsten der maand was hij toen in Rastadt terug, en hervatte er onmiddelijk de onderhandeling. De verdragsbepalingen werden daarop vastgesteld, in den nacht van 6 op 7 Maart herlezen, en na wederzijdsche goedkeuring door beide Heeren onderteekend. Zij verklaarden, dat de vredesverdragen van Munster, Nymegen, en Rijswijk, tot grondslag ook van dezen vrede zouden strekken; dat Koning Lodewijk oud-Breisach en Freiburg aan den Keizer, Kehl aan 't Rijk zou weêrgeven, de schansen onder Straatsburg, tegenover Hunningen, en elders aan den Rijn slechten, Bitch en Homburg ontruimen; dat de Keizer de spaansche Nederlanden aanvaardde, op den voet als Koning Karel II van Spanje die bezeten had, of volgens den vrede van Rijs-

[1] Zie zijn schrijven bij Arneth, t. pl. S. 323.

[2] "Meine Vorwürfe wären noch heftiger gewesen, wenn nicht der Marschall mir in allem Beifall gegeben, und sich mit noch grösserer Erbitterung als ich selbst über seinen Hof beschwert hätte" (Eug. aan den Keizer, bij Arneth, t. pl. S. 336).

wijk had moeten bezitten, mits Pruisen behield wat het in 't geldersch Overkwartier erlangd had; dat de algemeene Staten den Keizer de plaatsen mochten in handen stellen, hun ten behoeve van Oostenrijk afgestaan, Meenen en Doornik echter niet vóór de vrede ook door het Rijk bekrachtigd was, en de andere zoodra het *barrière*-verdrag tusschen Keizer en Staten tot stand was gekomen; dat de Keizer zijnerzijds Landau aan Frankrijk liet, de Keurvorsten van Beyeren en Keulen in hun waardigheden herstelde, en in vredestijd Bonn niet bezetten zou; dat daarentegen, door den Koning, ook Hannover nu als Keurvorstendom erkend werd, en de Keizer gelaten in 't rustig bezit van Napels, Milaan, Sardinië, en de bekende kustplaatsen van Toscanen; dat voorts ten spoedigste over den vrede ook tusschen de Rijksstenden en Frankrijk gehandeld zou worden; 't geen daarop te Baden in Zwitserland plaats greep. Eenige maanden werd daar toen door wederzijdsche gevolmachtigden nog onderhandeld, tot er den 7^{en} September, evenzeer door Villars en Eugenius, gezamenlijk daartoe derwaarts gekomen, de vrede op nagenoeg dezelfde voorwaarden geteekend werd.

Eugenius toonde zich, in zijn brieven aan den Keizer, zeer met den afloop ingenomen, gelijk die Keizer niet afliet, zijn «schranderheid, ijver, beleid, in woord en daad», als onderhandelaar, te loven [2]. «Het is aan Uwer Majesteits volharding te danken», schreef hem de Prins, in Maart 1714, «dat in spijt van 's vijands groote overmacht en den afval van bijna alle bondgenooten, toch voordeeliger en roemrijker voorwaarden nog verkregen werden, dan te Utrecht door uitheemsche bemiddeling te verwachten waren; en al zijn die voorwaarden niet zoo gunstig, als men van een zoo langdurigen en voorspoedigen oorlog had mogen hopen, zoo de bondgenooten Uwer Majesteit en 't Rijk waren trouw gebleven; strekt het Haar toch bij vriend en vijand tot groote eer, zich alleen met onverschrokken moed tegenover de vijandelijke heermacht gesteld, en zonder uitheemschen bijstand zich in staat getoond te hebben, de aangelegenheden van 't Rijk te klaren» [3]. Hoe intusschen tot tevredenheid over den loop der zaken aangepord, er was één ding, dat de duitsche Keizer niet vergeten noch zijn bittere teleurstelling er over onderdrukken kon — het verlies aller spaansche kroonuitzichten. In plaats van zich al de geldelijke opofferingen te herinneren, door zijne duitsche erflanden daarvoor gebracht, verweet hij hun integendeel niet genoeg gedaan te hebben, om hem in 't bezit van zijn spaansche koninkrijk te handhaven, en gaf hun de schuld, niet bij zijn broeder Jozefs leven nog den spaanschen troon te hebben bestegen; na diens dood meende hij, ware hem dan van zelf, ook tegen den wil der bondgenooten, de duitsche keizerskroon toch ten deel gevallen. Hij achtte daarom ook zijn duitsche staatsdienaars niet alleen niet geroepen, hem in 't beheer zijner nieuw ver-

---

[1] Zie 't geheele verdrag in den *Eur. Merc.* over 1714, eerste halfjaar, bl. 217 vv.

[2] Arneth, *Prinz Eugen*, t. pl. S. 343. [3] Ald. S. 342.

worven italiaansche landen ter zij te staan, maar ook slechts de spaansche Heeren, die hem uit Catalonië gevolgd waren, waardig met die taak belast te worden. Een zoogenoemde spaansche Raad werd daartoe te Weenen ingesteld, bij welke het Spaansch als schrijf- en verkeertaal werd aangenomen, en dien het beleid der zaken te Milaan, Napels, en elders in Italië werd opgedragen; niettegenstaande men zich juist in die thans aan Spanje's juk onttrokken landen, over dat heugelijke feit ten zeerste verblijd had, en er dus alles behalve op gesteld moest zijn, er op deze wijs bij voortduring aan herinnerd te worden [1]. Slechts in de Nederlanden begreep Keizer Karel een anderen weg te moeten inslaan, als hij, gelijk in 't laatst van 't volgende jaar zou plaats grijpen, door 't sluiten van zijn *barrière*-verdrag met de Staten, zich in 't bezit daarvan zou stellen.

Die Staten, nauw van den oorlog met Frankrijk bevrijd, kregen, in het vruchtdragendst deel van hunne gewesten, dit eigen vredejaar nog met een vijand van anderen aard te strijden — een verderfelijke runderpest, die, na den natten zomer, Holland en Westfriesland begon te teisteren, en tegen welke, bij haar toenemen, Hollands Staten dan ook niet nalieten, «tot wering en stuiting, alle mogelijke voorzorg» aan te bevelen, de raadzaamste maatregelen van voorbehoed nemende, en de noodige verbodsbepalingen tot voorkoming, zoo mogelijk, der voortplanting van 't kwaad afkondigende [2]. Een akkerman uit Delfland, door eigen aanblik en ondervinding, het best in staat van den gevaarlijken aard en omvang der ziekte kennis te nemen, en met een uitnemenden dichtaanleg tevens begaafd, Huibert Corneliszoon Poot, liet er in de gespierde verzen van een calvinistischen klaag- en boetzang zijn hartroerende snaren voor trillen. «De krijg», zoo hief hij aan [3],

De krijg, met kracht in 't end ontharnast, was,
Door Utrechts recht nog nauw geboeid, verschoven;
De olijf begon in Hollands Leeuwstuin pas
Een vette vrucht, na lachend loof, te loven;
Of God grijpt, voor die ijzre, een waterroê,
En vaart zijn volk, beslikt van zonde en schennis,
Zijn Israël in grauwen moede toe,
Opdat Hij 't wiesch, tot boete bracht en kennis;
Hij propt de lucht vol zwanger nevelzwerk,
De regenboog wordt t'elkenmaal herspannen,
En stoort en schendt, door natschut streng en sterk,
Den nijvren bouw van vee- en akkermannen.
Slagregen klapte en bruiste, en zette ras,
In 't hartje van den oogst en zoeten zomer,

[1] Zie aldaar, S. 347, f. [2] Zie het *Placaat* van 23 January 1714.
[3] Zie zijn *Rampen van het Vredejaer*.

Beî korenveld en boterweyen dras;
Maar onaardij wordt thans door slagen vromer.
Het ongevoel zat al te diep in 't merg,
In 't stug gebeent; de harten blijven steenen,
En de oogen glas, wat hen tot weenen verg';
O, weenloosheid! wie zou u niet beweenen?
Och, zonden! och, wat haalt ge al plagen in!
O, mellekkoe, wat staat u niet beschoren!
't Is slag op slag, geen ende maar begin,
Alsof ons God den oorlog had gezworen! —
Een geeselzweep, hoog rood, van bloed en vier,
Komt middlerwijl op Neêrlands rugge dalen;
Een veepest, die 't onnoozel vee zoo dier,
En maar alleen met schrik, staat af te malen!
Een bloedharpij, van overfellen aard,
Wier gift en stank, oord in oord uit gevlogen,
Een bange dood voor weî en stallen baart,
En duren blijft, totdat het in den hoogen
Den Vader der barmhartigheid verdriet; —
O Vredejaar! waar wil, waar wil dit henen?
O Vredezon, een Staartster — anders niet —
Hoe schijnt ge tot rampspellingen verschenen! —
Gestoorde God, wat hebt ge met ons voor?
Waar zal ten leste Uw droevig straffen enden?
Waar toeft de dag, die ons al stil in 't oor
Zal luistren: daar is 't end van uw ellenden?
Is Nederland zoo gansch bij U gehaat?
Waarom het dan verlost van 't heerschend Spanje?
Waarom het dan gemaakt een vrijen Staat,
Dank hebbe Uw gunst en 't stamhuis van Oranje?
Waarom het dan in zijn geboortestond
En ochtendtijd niet liever voorgenomen?
Of is 't dus hoog verheven van den grond,
Om t'zijnertijd wat harder neêr te komen?
't Is waar, de straf raakt nog niet aan ons bloed,
Daar wij u ook oodmoedig tegen bidden;
Maar armoê meest veel ander onheil broedt —
Schut dan het kwaad in de opkomst of in 't midden!
Hoe, zou Uw min voor Holland zoo gaâr uit
En over zijn? Zoudt Gij Uw volk bezwijken? —
Hier bouwt men toch Uw waarheidstempel op,
Naar 't juist bestek van Zoon en Kruisgezanten;
Hier kwam Uw licht op 's kandlaars hoogsten top,
Sinds ons Calvijn Uw meening in kwam planten.
Hier geeft men 't geen U toekomt aan geen Sint:
Dat zou ons Uw naijver noô vergeven;

Geen sterver hier het eeuwig leven vindt,
Dan langs het pad van waarheid, weg, en leven;
Hier schat men Uw Bondszeeglen min noch meer
Als zij, die ze uit 's Bondsengels hand ontvingen;
Hier doemt men 't pleit van Lateraan, dat de eer
Van Naso schoort door Vorm-verwisselingen;
Hier steunt men op geen laffen kinderpraat
En neveltaal van valsche wonderwerken;
Hier geldt geen mist van Mis of Misgewaad,
Of Roomschen stoel of regelen van kerken.
Schoon dan ons doen niet naar ons weten is,
Zoo durf ik toch op Uwe goedheid hopen,
Niet twijflende, of Gij zult aan droefenis
En ongeval een reeks van zegen knoopen.
En gij, o Land, bezocht van ramp en wee,
Val God te voet, zwaai 't wierook der gebeden
Van 't hartaltaar hem vlijtig toe, en treê
In 't spoor der Wet, vol onderdanigheden;
Zoo zal Hij u met sterke regenvlaag
Noch booze lucht, maar met Zijn gunst bedauwen,
En Salems muur, ten teeken dat Hij graag
Uw offer riekt, in spijt uws vijands, bouwen! —

Als om den, op het hoog verheven licht van zijn rechtzinnig-hervormden kandelaar, zoo trotschen en gerusten dichter en landman, in zijn versmading aller roomsche wonderzucht, te logenstraffen en de loef af te steken, liet zich, juist naar aanleiding derzelfde landplaag, in Kennemerland de wijdklinkende «reveltaal» van zulk een «paapsch mirakel» — als een zijner geloofsverwanten het noemde — vernemen. In den nacht van 8 op 9 December zou daar, naar 't heette, op den zoogenaamd «heiligen grond» tusschen Heilo en Limmen, waar veel jaren geleden een oude vervallen kapel stond, door haar wonderwerken en MoederGods-verschijningen befaamd; doch waar thans nog slechts drie of vier boerehuizen prijkten, tot ververschingsplaats van de geloovigen dienende, die er nog altijd kwamen bidden; — daar zou op 't onverwachtst, onder een ongewoon gedruisch als van hemelstemmen, een fontein ontsprongen zijn, wier heilig water nu onmiddelijk als een doeltreffend geneesmiddel tegen de algemeen geduchte, besmettelijke kwaal werd uitgevent. Met kannen en vaatjens ijlden er de roomschgezinde boeren van heinde en verre heen, hun zieken runderen genezing wenschende aan te brengen, doch natuurlijk door de averechtsche uitkomst weldra te leurgesteld [1]. Anderen beproefden, met niet veel beter uitslag misschien, het geneesmiddel, door eenige geleerde uitheemsche medicijnmeesters aanbevolen, en welks ingewikkeld

[1] Zie den *Eur. Merc.* van Jan. 1714, bl. 100 en v.

recept — anders zou 't natuurlijk niet gedeugd hebben — dezer dagen, op last der Stadsoverheid van Hamburg, ten gerieve van haar in- en omgezetenen in de Coerant openbaar gemaakt was. Met water gemengd, werd er een twee loods poeder eenige dagen achtereen van ingegeven, en dit, bleef de sterfte in de buurt voortduren, na verloop van acht dagen herhaald [1]. Zoo werd er, indien ook al niet ten bate van 't vee, dan toch zeker der beurzen van kruid- en artsenijmengers menig zuurverdiende penning aan verdaan.

Wie echter wanen mocht, dat de macht dier zoo uit de hoogte en over den schouder aangeziene paapsche kerk, met haar nasleep van «wonderen en mirakels» [2], hier te lande uitraakte; of wie zich met de gedachte zocht te paayen, dat de krachtsontwikkeling, waarvan zij juist in deze dagen van Rome uit blijk gaf, slechts een ijdel spel mocht heeten, waarvan men gerustelijk schamper rijmen mocht:

Het beest schijnt in dees dagen
Zijn laatste sprong te wagen [3],

spiegelde zich daaromtrent geheel onware dingen voor. Het zelfstandig verzet, dat zich, in de laatste jaren, tegen haar eigenmachtige voorschriften en der hollandsche zending opgedrongen Vicarissen geuit had, verflauwde, en was zich allengs tot een steeds kleiner aantal gaan beperken. «Ach, priesters van 't Vereenigde Nederland», had een trouw voorstander van Codde's richting reeds ten vorigen jare geklaagd, «men ziet dat uw getal merkelijk afneemt, en dat zelfs mannen, die door den naam van Godvruchtigheid en schijn van geleerdheid in hooge achting zijn gekomen, door het aannemen van bullen en formulieren toonen, dat zij niet waardig zijn voor den naam van Jezus vervolging te lijden. O, gevaarlijke steenen, waarover de eenvoudige Katholieken tegenwoordig voor 't grootste gedeelte òf vallen òf struikelen! Men hoort bijna niet anders, dan: die of die hebben wel vrede gemaakt, waarom gij niet? Zijt gij wijzer als die aanzienlijke Heeren? De meesten zijn van een ander gevoelen, en hebben ook eene ziel te verliezen; van uw kant zijn maar weinig priesters, van den

---

[1] Ald. bl. 101.

[2] Nu sleept zij heele schakels
Van wondren en mirakels
En teekens voor den dag,
Waarmeê zij eertijds plag
De wereld te bedriegen,

heet het in een als vliegend blad gedrukt strafdicht van dezen tijd (*Babels geweld in de laatste tijden*) onder het textwoord uit *Openb.* 12: "ende de Duivel heeft eenen grooten toorn, wetende, dat zijn tijd kort is".

[3] Aldaar.

anderen kant de Paus en een groot getal bisschoppen; van driehonderd zijn er niet veel meer dan honderd over. Met dusdanige reden maakt de een den ander gaande, en zoo haast wordt er niet een lafhartige broeder gevonden, of men herhaalt die. Nog tegenwoordig is de heele stad van Utrecht in beweging over den ergerlijken en onverantwoordelijken afval van den Heer Pastoor in Absteê, M. van Hees; alle kwaadwilligen zijn in de weer, om hun lastertongen bij dit geval op nieuw tegen de vromen te gebruiken. Ik beken, dat zulke slagen ten uiterste kwetsen, en zoo een man werk genoeg door zijn gedrag kan geven aan de andere herders, om hunne onderdanen gerust te stellen. Wat mij belangt, zal ik hem stellen op de rol van alle de priesters, die, geen moed hebbende om de waarheid en rechtvaardigheid te verdedigen, het welvaren van de klerezie benadeelen» [1]. Te vergeefs, dat zich echter deze en enkele andere soortgelijke waarschuwende stemmen lieten hooren, aanmanende, «niet af te laten van zijne rechten, maar ze zediglijk te handhaven en te verweren»; te vergeefs dat ze ook tot de leeken predikten: «weest standvastig, lieve broeders! en aan uw wettige herders getrouw, noch gaat hen door uw afwijking niet benadeelen, de lasteraars versterken, de scheuring bevorderen; en zijt verzekerd, dat geen menschen of scheidingen of vonnissen u voor den Heere kunnen deeren, noch van Hem en van Zijne kerk afscheiden, als gijlieden daartoe van uw kant geen reden komt te geven. Kunnen de wereldsche voordeelen ons ontnomen worden tegen onzen dank, de geestelijke kan niemand den vromen tegen hun wil ontweldigen. Blijft dan bij uw plichten, in de openbare verongelijking, die uw kerk is lijdende, haar verweren, en door eerbiedige vertooningen bij de kerkoversten, en inzonderheid bij Zijne pauselijke Heiligheid recht verzoeken, gelijk de Heilige Bernardus heeft gedaan, met deze woorden, die hij aan Innocentius II schreef: wij smeeken en bidden al wederom, en ook na tien reizen zullen we nog niet ophouden; wij blijven aandringen, omdat we niet mistrouwen» [2]. Intusschen bestond er juist hier en thans voor zulk mistrouwen maar al te gegronde en steeds toenemende reden, en 't beroep op den Heiligen Vader moest, bij de stemming, waarvan hij en de hem als zijn *Nuncius* vertegenwoordigende Aartsbisschop van Ancona, Jan Baptista de Bussy, zonder ophouden blijk gaven, wel volkomen vruchteloos en ijdel wezen. Den vromen en zachtmoedigen Codde was, omdat hij kort voor zijn sterven geweigerd had, den Paus niet slechts in 't vaststellen der geloofsleer, maar ook in 't aangeven van feiten — gelijk het niet erkennen der stel-

---

[1] Zie de *Voorreden van de Historische Onderrichting voor alle getrouwe onderdanen en ledematen van de Cleresie*, enz. T'Amsterdam, 1712, bl. 5 en v.

[2] Zie het *Protest van de Rooms Catholyke Cleresie van de voornaeme steden in Zuyt-Holland, en van hunne medestanders, tegen de uytgevers en verbreyders van zekere brieven, den naem voerende van den Heer J. B. Bussy, pauselyken nuntius*, enz. *door* J. C. Van Erkel, J. U. L., Capitulair van de R. C. Utregtse kerk (Tot Utregt, by Theod. van den Eynde, 1712), bl. 145 en v.

lingen van Jansenius, als wel degelijk reeds in Augustinus' werken vervat — onfeilbaar was; omdat hij zijn eigen afzetting en veroordeeling niet had willen billijken en onderschrijven; en omdat hij de woning van zijn geestverwant, den in den ban gedanen pater Cats te Utrecht, waar hij van 's Graveland gekomen was en, bij zijn verergerende borstkwaal, in 't ruwe jaargetij liever dan buiten bleef vertoeven, niet had willen verlaten; hem was nog na zijn dood, en toen hij reeds — 22 December 1710 — te Warmond met eenvoudige plechtigheid ter aarde was besteld [1], als «kennelijk ongehoorzaam en weêrspannig mensch», van Rome uit, het recht op een kerkelijke begrafenis en de voorbede der Kristenen ontzegd [2]; zijn geestverwant Van Erkel, van het door hem in 't licht gegeven *Protest*, in 't volgende jaar door den *Nuncius* eerst ingedaagd, en daarop verklaard «in den grooten kerkelijken ban, met opschorting van alle geestelijke bediening, vervallen» te zijn [3], en daardoor voldoende getoond, wat er van die zij, ook bij de dringendste beden en 't volhardendst vertrouwen, te wachten was. Van de nederlandsche Klerezie kon inderdaad te recht — naar de weeklacht van een harer voorstanders — gezegd worden, dat ze «als een weduwe geworden was, die haar verloren welstand en ellende beweent, onder alle naburige kerkprelaten, die met haar gemeenschap plachten te hebben, niemand hebbende, die haar vertroostte over haar onrechtmatige verdrukking; van alle vrienden versmaad, zonder haar de behulpzame hand te bieden, ja de meeste, uit vrees van verlies of hoop van

---

[1] "Het lijk, met het bisschoppelijk gewaad versierd, werd twee dagen lang openbaar in de kerk ten toon gesteld; daarna wierd het, met eerbiedige en eenvoudige plechtigheid, gelijk die nederige man in zijn leven bevolen had, gevoerd na Warmond, alwaar het by de beenderen van eenige godvruchtige mannen gestelt is, met hen verwachtende de algemeene verrijsenisse in de toekomste onzes Heeren". (Doodsbericht met korte levensbeschouwing). Zijn vrienden knutselden tot zijn gedachtenis een zevental, door de tegenpartij als "allerstoutste" veroordeelde jaarschriften:

petrVs CoDDe, preLaet oVerLeDen:
petrVs LeeD zonDer sChVLd,
haDDe VrIenDen opreChteLIIk LIef,
hy VLeyDe CLeMens nIet,
't forMVLIer spraCk hII altIID tegen;
KeVLsChe bekoorDer Van heM afgesLagen.
De heMeLsChe Loon Voor petrVs.

Zie het *Treurig Tegengift tot genesinge der wreede blijdtschap van die hun verheugen, dat den gewesen H. Petrus Codde sijn leven in de wederspannigheyt tegen den Apostolieken Stoel geëyndigt heeft*, door P. B. D. *S. T. D.* Tot Aken, gedr. by Arnoudt Metternich, 1711. *Met verlof van de Oversten*, bl. 22.

[2] Zie Nippold, *Die altkatholische Kirche des Erzbisthums Utrecht*, S. 39, en verg. Wenzelburger, *Hist. Zeitschrift*, t. pl. S. 302 f.

[3] *De verdrukte Cleresie zig verweerende*, enz. Anno 1711.

gewin haar vijanden geworden. Hare godvreezende, kerkminnende, en zielzoekende priesters zuchtten, omdat de Godsdienst verviel, de eer der algemeene moeder geschonden werd, en ontelbare Katholieken naar hun verderf liepen; haar vijanden hadden heerschappij over haar, en waren vermogend geworden, zoodat alles voor hen moest buigen; al de luister der Klerezie was verdwenen, en wat tot haar deftigheid strekte, door den damp der verkeerde oordeelen afzienlijk gemaakt. De vijanden spotten met hare rustdagen of zondagen, alsof het opdragen van de onbloedige offerande, 't bedienen der heilige Sacramenten, 't verkondigen van Gods Woord, 't uitstorten der gebeden, ongeoorloofd, onwettig, en heiligschennend was! Ach, hoe was 't goud verduisterd, en de schoone kleur verschoten; de steenen van het Heiligdom lagen op de hoeken der straten! De waardigste mannen werden nu geacht niet meer dan aarden vaten». Thans, in dit Vredejaar, zou haar de genadeslag worden toegebracht door de van 8 September dagteekenende wijdbefaamde *Eengeboren Zoons*-bul — gelijk ze naar haar aanvangswoorden *Unigenitus Dei filius* genoemd werd — en waarbij de in haren geest geschreven zedelijke overdenkingen van den uit Frankrijk tot haar uitgeweken en in 1710 overleden Pater Quesnel, op aandrang van haar eigen veel vermogende hoofdvijanden, de Jezuïten, als «oproerig, goddeloos, godslasterlijk, en als openlijk vernieuwende verscheiden ketterijen, bijzonderlijk die in de beruchte stellingen van Jansenius vervat», verboden werden. Wel waagden de hun geweten meer dan 't pauselijk bevelschrift gehoor gevende geestverwanten van den Pater, nu te zingen:

Schrik voor ongerechte bannen
Mag niet stremmen onze plicht;
Wat ook dwinglandij verdicht,
Niets verschrikt er vrome mannen
Als Gods toorn en Zijn gezag
— Laat de boozen samen spannen —
Als Gods toorn en Zijn gezag,
Tegen wie men niets vermag.

Hierom is 't, o Heilge Vader!
Dat ik van uw bul mij keer,
En het houd met de oude leer;
Wensche, dat men haast vergader
Een concilie algemeen,
't Geen wij volgen allegader;
Een concilie algemeen,
Dat is boven Paus alleen[1].

---

[1] *Gezang wegens de* 101 *leerpunten van Pater Quesnel, gedoemt in de Bul* Unigenitus, *vertaalt uit het Fransch.*

Doch dit wakker verzet van sommigen vermocht tegenover de kleinmoedige ziens-wijs van den toch reeds zoo met vrees en schrik geslagen grooten hoop niets. Van nu aan slonk weldra de eerst zoo talrijke kudde zelfstandige Roomsch-Katholieken tot het kleine hoopjen in, dat als de geloofsgezinte der Jansenisten tot op onze dagen bleef voortkwijnen.

Dit «aanwassen der Pausgezinden» wekte, in 't begin en den loop van 't jaar, de ijverige kerkleeraars der Hervormden op Walcheren en Schouwen des te meer tot waakzaamheid in het hun toevertrouwde deel van 's Heeren wijngaard op, als zij het gepaard zagen met het toenemen «van dage tot dage» ook der «Spinozistische Libertijnen», als zij ze noemden, en deed hen zich herhaaldelijk tot de zeeuwsche Staten wenden, om met name de met hun toestemming reeds veroordeelde Hattemisten tegen te gaan, die zich «niet alleen verstoutten hun leer bij monde voort te planten, en daartoe ongeoorloofde bijeenkomsten te houden, zelfs op den dag des Heeren en onder de preêktijden, maar ook bij veel heillooze geschriften, 't zij gedrukte, 't zij ongedrukte, 't zij naamlooze of andere». Zij vertrouwden, — als ze schreven — dat Hun Ed. Mogenden, «als voedsterheeren van Gods kerk» daartegen zulken voorziening zouden willen doen, als tot stuiting van zulk een kwaad noodig geoordeeld werd. Al was het toch, dat de afscheiding van 't onkruid van de tarwe maar zou voltrokken worden in den dag des Oordeels; zij geloofden daarom niet, dat ze niet reeds zou moeten beginnen in den tijd, ja ook vooral als nu de voleinding der eeuw zou beginnen in te breken, ingevolge van de les: slaat de sikkel aan, want de oogst der aarde is rijp geworden; aangezien Hun Ed. Mog^{n}. met geen minder ijver dan de andere bondgenooten, geaggreëerd hadden het besluit, waarbij de Nacionale Synode van den jare 1617 en 1618 alle kerkelijken verplichtte, om alle mogelijke nieuwigheden tegen te gaan, en die als een onkruid uit de gemeente te weren». Ze meenden «niet getrouw te mogen heeten aan den Heer des wijngaards, indien ze er de vossen lieten wroeten», en «gesteld op den muur van het zeeuwsche Jeruzalem, de vijanden zonder tegenweer zagen naderen»; maar ze vonden zich verplicht te zorgen, dat er «naar den regel van hun geestelijke krijgskunde, door de vaderen gebruikt, behoorlijke order gesteld werd». Ingevolge «de wacht des Heiligdoms, hun door het werk van hun bediening toebetrouwd», rekenden zij zich verbonden «toe te zien, dat er geen wortel der bitterheid, opwaarts spruitende, beroerte maakte, en velen daardoor verontreinigd werden». In een «tweeledige bijlage» zochten zij «de grouwelen, in hun verzoekschrift vermeld, te bewijzen, de schoonschijnende woorden der vrijgeesten» — een averechtsch opgevat en toegepast Spinozisme — «ontdekkende; met dringend verzoek, dat er tegen al dit ergerlijke en aanstootelijke zulk een voorziening mocht worden gedaan, waardoor de kerk werd gesteld buiten klachte en vreeze», en tevens «in een beteren reuk bij hare Overheid» bleek, dan «die lieden zich en anderen zochten diets te maken en

te overreden»[1]. De Staten bleken 't echter niet noodig te achten, daar vooreerst nog gehoor aan te geven, of deze kerkelijke angstkreten voor 't oogenblik meer aandacht te schenken, dan zij voor minder bevooroordeelde geesten verdienden. Middelburg, voor zich, had een blijk van zijn verdraagzaamheid gegeven door zijn toestemming in den bouw eener Synagoog in 1705. Als een onvoorwaardelijk prediker dier verdraagzaamheid had zich, tijdens het laatste Stadhouderschap, de geletterde fransche uitgewekene te Rotterdam, Pierre Bayle, doen kennen. Deze, zoon van een languedocsch predikant, was wel eerst, op zijn 20e jaar, Roomsch geworden, maar dit slechts anderhalf gebleven, en toen — de zware straffen der hervallenen ontwijkende — naar Genève gevlucht; hij had vervolgens een tijd lang te Sedan gehoogleeraard, om, bij de opheffing dier school, aan de doorluchtige te Rotterdam, in gelijke betrekking, geplaatst te worden. Daar had hij toen, zonder zijn naam, zijn breedvoerig vertoog over de staartsterren — naar aanleiding van die in 1680 — uitgegeven, om het bijgeloof te bestrijden, dat zich bij haar verschijnen alom uitte[2], en was er tevens voor 't eerst met zijn onbeperkte verdraagzaamheidsbegrippen voor den dag gekomen, die hij, vier jaar later, in zijn Verklaring over het Bijbelwoord «dwing ze om in te gaan», in nog ruimer mate botvierde[3]. Ten strengste onderscheidde hij daarbij tusschen ongeloof en onzedelijkheid, en op het lijnrecht verschil tusschen de gedragingen en leerstellingen der Kristenen opmerkzaam makende, kwam hij tot de juiste stelling, dat «het zedebederf dier dagen in 't minst niet aan 't ongeloof te wijten was. Verstond men», zoo schreef hij, «onder geloof zulk eene gemoedsstemming, die steeds door de liefde Gods begeleid was, zoo viel er iets voor te zeggen; maar begreep men er niets anders door dan gemis van overtuiging der waarheid van de kristelijke leerbegrippen, dan had men ten zeerste ongelijk. De meeste lieden, boeren, ambachtsluî, soldaten, burgers, edelen, geleerden, en alle vrouwen geloofden daaraan; en maar luttel, die aan de goddelijkheid van den kristelijken godsdienst, en wat er van een leven hiernamaals gezegd wordt, twijfelden. Doch het geloof aan de waarheid van dat alles ging met alle mogelijke zedeloosheid gepaard; en de overtuiging van die geloofsgeheimenissen reinigde volstrekt 's menschen hart niet. De ondervinding leerde, dat ook wie aan een Hemel en Hel geloofden, tot wandaden van allerlei soort in staat zijn; en klaarblijkelijk kwam dus de neiging tot het kwaad niet uit onkunde van 't Godsbestaan

---

[1] Zie *Twee remonstrantiën*, door de eerw. Classis van Walcheren, Schouwen, Tholen, en Bergen, in den jare 1713, *overgeleverd* aan Hun Ed. Mog. HH. Staten, enz. *rakende de Hattemistische Libertinisterie.* Tot Middelburg, gedr. by Simon Clement, ord. stadsdrucker, 1713.

[2] *Pensées diverses écrites à un Docteur de Sorbonne à l'occasion de la Comète qui parut au mois de Décembre*, 1680 (Rotterdam, 1682).

[3] *Commentaire philosophique sur la parole de Jésus-Christ: contrains les d'entrer* (Amsterdam, 1686).

voort, noch werd door de wetenschap van een straffend en beloonend God niet gezuiverd, maar bleek zulk een neiging, waar zij voorhanden was, even sterk bij een geloovigen als bij een ongeloovigen geest. Men kon het daarom zelfs als beginsel stellen, dat 1. de menschen in den hoogsten graad onzedelijk kunnen zijn, en toch geheel de waarheid van een godsdienst, zelfs den kristelijken, gelooven; 2. dat de verkregen kennis van den geest niet de oorzaak van 's menschen handelingen is, daar het niet de algemeene denkbeelden van den geest zijn, die tot handelen drijven, maar de hartstochten waarmeê men behept is; 3. dat, in 't algemeen gesproken, niet het godsdienstig geloof 's menschen wandel bepaalt en regelt, behalve dat het er hoogstens toe strekt, in zijn gemoed toorn tegen andersdenkenden, vrees, als hij zich van gevaren bedreigd ziet, en andere dergelijke hartstochten te verwekken. Waarom» — vraagde hij — «is bijv. de wraakzucht zoo algemeen onder de Kristenen? Omdat zij niet weten, dat het Evangelie haar als een misdadige neiging veroordeelt? Verre van dien; ze weten dat maar al te goed; maar omdat ze een aangenamen prikkel voor den zelfzuchtigen mensch heeft. De Italianen vinden haar zelfs zoo aanlokkelijk, dat ze met een verfoeilijke heiligschennis zeggen, dat God zich de wraak heeft voorbehouden, om de eenige te wezen, zulk een kostbaar genot deelachtig. Het ware beginsel van 's menschen handelingen is over 't algemeen geen ander dan zijn stemming, zijn natuurlijke neiging tot genot, het behagen dat hij in sommige dingen schept, de zucht welbehagelijk te zijn, zekere in 't verkeer met zijn vrienden aangenomen gewoonten, of een of andere gemoedsstemming, die in zijn natuur gegrond is. Men verbeelde zich dus niet, dat lieden zonder godsdienst slechter zouden handelen dan Kristenen met godsdienst; want de neiging tot medelijden, matigheid, mildheid, enz. spruit niet daaruit voort, dat men weet, dat er een God is, maar uit een zekere gemoedsneiging, die door de opvoeding, persoonlijk belang, zucht om geprezen te worden, redelijk instinct, en andere soortgelijke beweeggronden, die even goed bij Ongodisten als in Godgeloovige menschen aanwezig zijn, gesterkt worden. Vrees voor straf en schande regeert over 't algemeen de wereld. En een maatschappij van ongeloovigen zou de burgerlijke en zedelijke deugden zoo goed als eene, waar 't kerkgeloof heerscht, in werking brengen, wanneer zij de misdaden maar streng bestrafte, en voorstellingen van eer en schande met sommige dingen verbond. Niet dáárdoor toch, dat de leden der menschelijke maatschappij niets van een eerste wezen als wereldschepper en -behouder wisten, werden het gevoel voor eer en schande, loon en straf, en alle verdere gemoedsneigingen uitgeroeid, noch geenerlei redelijke kennis verijdeld; en men zou er evenzeer lieden onder aantreffen, die eerlijk van wandel, hulpvaardig omtrent den arme, vijanden van ongerechtigheid, getrouw voor hun vrienden, grootmoedig omtrent hun beleedigers, welwillend jegens ieder, en in staat zich zelf te beheerschen, waren. De begrippen van eer en welvoeglijkheid, onder de Kristenen in zwang en naar de

verschillende tijden en volken verschillend, spruiten geensins uit den godsdienst voort. Het ware daarom ook een groote dwaling te wanen, dat zich de Ongodist aan ieder misdrijf zou overgeven, wanneer hij slechts geen wereldlijke straf er voor te duchten had. De rede heeft van ouds den wijzen geleerd, dat men het goede uit liefde tot het goede zelf moet doen, de deugd zich zelf tot loon moet wezen, en dat het alleen den slechten eigen is, het kwaad uit vrees voor straf te laten. Het welzijn van een staat heeft zoo weinig van het ongeloof te vreezen, dat het integendeel maar al te vaak de Godsdienst was, die de menschen tot misdadige handelingen dreef, voor welke een Ongodist geen reden zou gevonden hebben. Die Godsdienst rukte zedelijke hinderpalen weg, die menig Ongodist niet zou aangeroerd hebben; natuur, menschelijkheid, medelijden, zouden bijv. met vereende krachten in 't hart van een vader strijden, om hem te beletten zijn kleine kinderen te dooden; en zelfs een Molochdienaar zou met hunne hulp, en zonder inmenging van zijn Godsdienst, zich zelf op dat punt bezeten hebben; doch door dien Godsdienst gedreven, trad hij natuur, menschlijkheid, medelijden, en rede met voeten. De Godsdienst brengt teweeg, wat de rede verbieden zou. Zou een ongeloovig Hof ooit zoo tegen de Calvinisten gewoed hebben, als het fransche in den Sint Bartelsnacht? — Gemoederen, door geloofsijver gedreven, kunnen onmogelijk door de drijfveêren in toom gehouden worden, die een door de rede geleid Spinozist zouden besturen. Verstand, behartiging van 't algemeen welzijn, menschelijk eergevoel, afkeer van alle onrecht, zouden een Spinozist weêrhouden, zijn evennaaste te verongelijken; doch wie overtuigd is, dat hij door 't uitroeyen der ketters het rijk Gods bevordert, zal alle redelijke wetten met voeten treden, en wel verre van door de inspraak zijns gewetens in toom gehouden te worden, zal hij alle middelen zonder onderscheid aanwenden, om maar te bewerken, dat de heilige naam Gods niet meer gelasterd wordt, en zoo der rechtzinnigheid een tempel te stichten. Welk een verwoesting brengt zulk een geloofsijver niet in een staat teweeg! Van de vierde Kristeneeuw her kwamen samenspanning, opstand, burgerkrijg, onttroning niet minder vaak, zoo niet meer nog, onder de Kristenen dan onder de ongeloovigen voor; en wanneer sommige landen er minder dan andere aan bloot stonden, was er de kristelijke Godsdienst niet oorzaak van, sproot dat verschil alleen uit het onderscheid van den volksgeest en de staatsinstellingen voort. Beroeringen en rampen in den staat zijn maar al te dikwerf door den Godsdienst teweeg gebracht, en bleken dan juist de woedendste geschiedorkânen. Geen taal is in staat al de gruweldaden af te malen, door het Kristendom begaan, hetzij om de heidensche afgoderij te verdelgen, of de ketters uit te roeyen, of de verschillende gezinten te handhaven, die zich van de kerk scheidden; men rilt op 't verhaal er van, men ontstelt er van, zoo men maar eenigsins zachtmoedig is; geen goed mensch kan zich weêrhouden, het aandenken van dergelijke gruweldaders te verwenschen; in plaats van naar bloemen uit te zien, om op hun

grafzerk te strooyen, zou hij ze liever willen steenigen, en aan Juvenalis een vloekwoord ontleenen, dan uit Tibullus een vriendelijke uitdrukking te putten. Geen geloofskerkers, kerkelijke banvloek en ballingschap, plondering en galeistraf, soldaten-overmoed, kwelling en pijniging om een of ander Godsdienst wil; maar een maatschappij, waar men, in plaats van de wereldlijke macht in handen van 't geloofsgepeupel en zijn leiders te geven, een gelijke bescherming aan alle godsdienstgezinten verleende!». Dat hij met dergelijke verdraagzaamheidsbegrippen — een honderd jaar vóór hem, ook door den edelaardigen Coornhert, reeds in de onverdraagzame Geuzeneeuw gepredikt, en eerst in onze dagen van vrijzinniger Staatsbeheer allengs toegepast — Godgeleerden van den zeeuwschen stempel der zijne, weinig naar den smaak moest zijn, laat zich denken. Geen heftiger tegenstander echter, dan zijn mede uitgeweken van Sedan en rotterdamsche amptsbroeder, de onverdraagzame waalsche predikant Jurieu, die niet rustte vóór hij hem — na de verandering der stadsregeering in 1693 — van zijn betrekking had doen ontzetten, zonder hem daarom gelukkig tot stilzwijgen te kunnen doemen. Ongehuwd en weinig of geen behoeften hebbende, ging hij nu toch als ampteloos burger voort, zijn heilzame begrippen over de verhouding van staat en kerk in zijn geschriften te ontvouwen, tot hij in 1706 aan een borstkwaal overleed.

In Utrecht had vijf jaar later, in September 1711, de geletterde en vrijzinnige Professor Pieter Burman het met de even onverdraagzame als bekrompen Heeren van den kansel aan den stok gekregen, door de openingsrede zijner lessen over den latijnschen tooneeldichter Terentius, waarin hij gewaagd had, een woord van aanbeveling voor het «eerlijk tooneelvermaak» te uiten [1]. De stof, gelijk hij betuigde, «was hem te eerder in den zin geschoten, als hij de tooneelspeelders na een ballingschap van eenige jaren weder in den schouwburg gebracht, en hen met een groote, zeker de aanzienlijkste menigte der stad, eenige reizen niet zonder vermaak had zien optreden»; terwijl hij ook, «van kindsbeen af, niet alleen de grieksche en romeinsche tooneelspelen, maar ook de beschaafdste der italiaansche, fransche, en van zijn eigen landslieden doorlezen hebbende, nooit had kunnen nalaten, de jeugd tot het lezen der blijspeldichters op te wekken». Hij kon zich dan ook «niet verbeelden, dat uit het lezen of aanschouwen van tooneelspelen, geschreven naar de wetten der kunst, eenige smet aan welgestelde zeden kon aangewreven worden. T'onrecht en onverdiend», achtte hij integendeel, «de tooneelspelen door velen gehekeld, en den Schouwburg als ware hij een school des Duivels gelasterd». Hem was hij daarentegen een leerschool voor de goede zeden, waar men er zich in het Blijspel op toeleî, de persoonlijke en maatschappelijke feilen en gebreken der menschen door vermakelijke spot te hekelen en

---

[1] *Pieter Burmans Redevoering voor de Comedie* (door hem zelf in 't Hollandsch vertaald). Te Utrecht, by W. van de Water, drukker der Academie, 1711.

tegen te gaan. «Het tooneel zal» — zoo sprak hij o. a. — «de huichelaars, en die met een effen en statig wezen de heiligheid en godzaligheid veinzen, het momaanzicht ten aanschouw en onder 't handgeklap van het volk afrukken, de dweepers tot gezond oordeel en een bestendigen geest terug brengen; het zal menschen van allerlei rang, geboorte, waardigheid, en kunst leeren wat hun betaamt; welke zwier en levensgestalte wèl of kwalijk staat, wat schandelijk wat oorbaar is, veel overvloediger en genoegelijker zeggen, dan een stoïsch of akademisch wijsgeer. En dan zouden menschen van gevoelen blijken, om het de stad uit te zetten en door openbare placaten te verbieden! Liever zou ik meenen, dat het, waar 't, onder een valsch voorwendsel, t'onrecht verstooten is, weêr ingeroepen en, waar het ingevoerd is, verfraaid en beschaafd behoort te worden. Ik weet wel», ging hij, om alle weêrspraak den pas af te snijden, voort, «dat er veel komediën worden geschreven en uitgegeven, die ik meen, dat niet alleen van het tooneel moesten afgebonst, maar met beulshanden verscheurd en verbrand worden; ja, ik wil niet ontkennen, dat er veel onreine zijn, recht bekwaam om de ondeugden, die zij kwansuis willen bespottelijk maken, te leeren en te voeden; ja, dat meer is, dat er veel godlooze en die den waren godsdienst schade toebrengen, in veler handen zijn; maar ik oordeel het niet rechtvaardig, om de misdaden van schandelijke en slechte dichters, ook de zuivere en goede met ééne uitspraak te verdoemen. De komedie vereischt wel jok en boerterij, doch geene vuile en onbeschofte woorden; zij moet de oogen vermaken, en geen verdriet aandoen; zij moet de ooren streelen, maar niet kwetsen; den geest vervrolijken, niet besmetten. Dat maar diegenen, die zoo doodelijken oorlog en haat tegen alle spelen hebben opgevat, zóóveel tijd en moeite wilden aanwenden, ik zeg niet, om de tooneelspelen te aanschouwen — want dat zou ik van hun deftigheid niet verkrijgen — maar om diè te lezen, welke sedert eenigen tijd door voortreffelijke vernuften zijn in 't licht gegeven, als zij wel verslijten om ze te berispen. Zij zouden vernemen, dat men tegenwoordig met zooveel omzichtigheid en zorg komediën toestelt, dat alle oneerlijke spreekwijzen en daden van het tooneel geweerd worden; zij zouden van zelf bekennen, dat binnen eenige jaren zooveel op de eerbaarheid en ingetogenheid gelet is, dat ze niet alleen eene kuische maagd voorgelezen, maar zelfs voor de oogen van eene straffe matrone, zonder eenig nadeel der schaamte, kunnen vertoond worden. Zij zouden deze beschaafdere eeuw gelukkig roemen, en indien zij van de hollandsche komedie — onder welke ik gaarne beken, dat er wel gevonden worden, die men kwalijk van dertelheid kan vrijspreken — een afkeer hebben, zij zouden de fransche, of uit die taal in de onze overgebracht, zonder eenige gramstorigheid aanschouwen kunnen. Want laat ons billijke schatters zijn van den lof, die vreemden toekomt, en den roem niet te na spreken van deze zedige en beschaafde manier van schrijven, welke een volk, schoon ons vijandig, heeft ingevoerd. Dit beschaafde en welgemanierde volk heeft onlangs

voortgebracht zulke voortreffelijke geesten, die treur- en blijspelen hebben in 't licht gegeven, welke, zoo zij niet die der Ouden evennaren, ten minste niet veel voor hen behoeven te wijken, en die, vrij van alle opspraak en onzuiverheid, met toejuiching van de gansche geleerde wereld zijn ontvangen. Laten wij ook vrijwillig belijden, dat men geen klein deel van de aardigheid der blijspelen verschuldigd is aan den grooten meester Molière, wiens roem niet als met het tooneel zal vallen, en die heeft te weeg gebracht, dat heden door wellevende en beschaafde oordeelaars van aardigheden uitgejouwd worden zulke spelers, die met slordigheid van woorden en straatloopjens eertijds het volk tot lachen verwekten. Deze dichter werd niet toegejuicht van de schelling-staanplaats, en van het morsige gepeupel, maar van voorname Heeren, die in de bak zaten; ja, zelfs heeft de groote Koning van Frankrijk, op zijn verheven zetel, zich niet veronwaard, hem eerbewijzing te doen. De meeste zijner komediën, die met de grootste aardigheid en bevalligheid zijn geschreven, hebben niet alleen den hoogmoed en zotten waan van belachelijke markiezen, of dolle poëeten, of zottelijk geleerde vrouwluî, die zich veel inbeeldden en in een gemaakte taal behagen schepten, of ook van pedanten, vernederd; maar — daar gij u over verwonderen zult — mannen, die in geleerdheid den eersten rang bekleedden, den rechten weg aangewezen, om te kunnen dichten met gezond oordeel, en werken van welsprekendheid voort te brengen. En gij, jongelingen, zoudt dan nog zwarigheid maken van dezen meester van aardigheid te leeren, dat er niets afschuwelijker en verfoeilijker is, als een verwaande en gemaakte taal, en dat de eenvoudige en natuurlijke schoonheid met geen blanketsel of vreemd vernis moet leelijk gemaakt worden! En ook gijlieden, die de komediën uitkrijt als een pest en besmetting voor de gemeene tucht, zult gij nog aarzelen, om te erkennen, dat door dezes meesters tooneelkastijding meer gevorderd is in het beschaven der manieren van Frankrijk, en mogelijk ook van de onze, als door het kijven der pedanten? 't Is onrechtvaardig, dat men de goede en edele poëeten om de misdaad en dolligheid van slechte en vuile dichters wil overboord smijten; 't is een werk vol hoovaardige en eigenzinnige viesheid, deftige en nuttige komediën te verdoemen om schandelijke en vuile kluchten! Zoo er evenwel zoodanig een dove en onverbiddelijke rechter gevonden wordt, die zelfs zoodanigen komedie zou oordeelen niet te kunnen gelezen worden zonder nadeel van de eeuwige zaligheid; zoo moet dan, volgens de uitspraak van deze straffe Radamantussen, die gouden mond, Johannes Chrysostomus, wiens meesterlijke geestdrift in 't hekelen van de gemeene reden men zoo gaarne naäapt, onder de zielen, tot de eeuwige duisternis gedoemd, verstooten werden, omdat hij dag en nacht in zijne handen had de komediën van Aristofanes, een dichter, die noch kuisch noch deftig is. Zoo moeten Erasmus en Scaliger — en wat zijn dat groote geesten geweest! — en een aantal andere voortreffelijke mannen, die dol zijn geweest op de aardigheden van Terentius, onder de goddeloozen en ver-

foeilijken gerekend worden! Laat dan de komedie, maar op haar rechte waarde geschat, staande blijven, en laten niet alle tooneelspelers den burgerstaat uitgeschopt worden, omdat zij juist niet behagen aan hèn, die nooit goede gezien hebben; noch laat er door een onzacht vonnis de komedie uitgesmeten worden, omdat de zoodanigen haar berispen, die, om bezetter van leven te schijnen als anderen, alle wettige en onnoozele vermakelijkheden gewoon zijn uit te bannen!»

Een viertal utrechtsche dominees — Boot, Van de Put, Brakonier, en Driessen — die onder 't gehoor van den Professor gezeten hadden, en zich daarom «ooggetuigen», en mogelijk, als Burman schreef, ook met meerder recht zóó, dan «oorgetuigen» noemden, stak op 't gesprokene de hoofden saam, en overleî wat in dit, naar hun eerwaarden dunk, allergruwelijkst onderwinden te doen. Het begon met allerleî onjuistheden en overdreven praatjens omtrent dat gesprokene uit te strooyen, voorts eenige zondagen achtereen op den kansel, in gebed en preek, zich over den spreker, als een «los en ongebonden zedemeester» uit te laten; terwijl in de eerste de beste kerkeraadszitting een hunner — Dominee Boot — de zaak ter tafel bracht. Burman daarvan vernemende, wendde zich zijnerzijds tot Burgemeesteren en Gecommitteerden voor de Akademiezaken, die, over deze kerkelijke aanmatiging omtrent een hunner professoren weinig gesticht, door den Commissaris-politiek den kerkeraad lieten weten, dat hij zich met deze akademische zaak, die hem in 't minst niet aanging, niet had te moeyen. De Eerwaarde Heeren begrepen zich echter daaraan niet te moeten storen, en dreven bij dien kerkeraad een besluit door, om zich met een commissie tot Burgemeesteren en Gecommitteerden te richten; doch kwamen daarbij slecht van de reis, daar de Vroedschap, in haar zitting van 5 October, de handelwijs van Burgemeesteren goedkeurende, haar Commissarissen-politiek opdroeg, den kerkeraad nu te gelasten, om de over dat besluit gevoerde beraadslaging in de notelen door te schrappen. Een hoogst onstuimige kerkeraadszitting was het gevolg van dit daarin overgebracht bevel; en een zestal predikanten — buiten de vier genoemde, nog Stratenus en Van Wingen — verstoutte zich daarna, uit naam van 't geheele lichaam, een vertoogschrift bij de Overheid in te dienen. Deze bepaalde nu echter den 12^en^, bij 't genomen besluit te blijven, en zoo de kerkeraad niet goedschiks tot die doorschrapping overging, haar Secretaris Harskamp te gelasten, om zich bij de hand te houden, ten einde, bij 't eerste opontbod van HH. Commissarissen, die doorschrapping zelf te bewerkstelligen. Bij den nog dien eigen middag gebleken onwil der groote meerderheid van den kerkeraad, er zelf toe te willen overgaan, volbracht toen Harskamp de hem opgedragen taak [1].

Burman had inmiddels zijn Redevoering, door hem zelf in 't Hollandsch vertaald,

---

[1] Zie *Pieter Burmans Wederlegging van het zoogenaamde Verweerschrift voor de Nederduitze Kerkeraad van Utrecht*, enz. (ald. bij denz. bl. 6 en vv.).

ter perse gelegd, om elk van de overdrijving en verdraaying zijner woorden door Hun Eerwaarden te overtuigen; doch was, na zijne handhaving door de vroedschap, om alle verdere verwijdering te voorkomen, en terwijl «eenige goede vrienden doende waren, de ziedende gemoederen der HH. predikanten wat te doen verkoelen», reeds van zins er weêr van af te zien, en had haar zelfs uit 's drukkers huis terug gehaald; — toen hij vernam, dat alles maar «voor een dovemans deur geklopt was, men even hoogmoedig sprak, en er Gods eer en die der bediening van Zijn woord in trok, of liever tot voorwendsel bij gebruikte» [1]; waarom hij, op aandrang van een der burgemeesters-zelf, den druk liet doorgaan, zijn stuk met een voorreden aan den «onzijdigen lezer» verrijkende, in welke hij van zijn doen nader rekenschap gaf. Hij meende trouwens, dat zelfs die leeraren, die te Utrecht nu «zoo tegen de komedie uitvoeren, zeer stom zouden blijken, als zij eens bevorderd wierden in groote steden, waar men het heele jaar door de tooneelspelen en veel andere vermaken toelaat; hoe zou men echter in een welgestelde regeering dagelijks moeten zien en hooren, dat zoo ras maar een deel van de kerkbedienaars hun eigenzinnigheid niet wordt ingevolgd, de openbare kerken zouden weêrgalmen van smadelijke bestraffingen, en dat de Heeren zouden beloonen die hen bij het volk zoeken gehaat te maken?» — Hij meende 't volste recht gehad te hebben, «in 't openbaar, tegen het gevoelen van eenige deftige Godgeleerden, de komedie voor te spreken, en daarin zich tevens niet te buiten gegaan te hebben in aanstootelijke uitdrukkingen voor den godsdienst en 't leeraarsampt. Hij had «de eer, in zijn vaderlijke stad te bedienen het Professoraat — dat zijne bekijvers zelf, hoewel naar zijn zin wat stijfjes en gemaakt, plachten het Hoogleeraarschap te noemen — niet alleen in de oude en nieuwe Geschiedenis en de Welsprekendheid, maar ook in de Staatkunde; en 't stond hem uit dien hoofde vrij, naar hij dacht, in 't openbaar te handelen van Staatszaken, en de jeugd, hem toebetrouwd, die mogelijk t' eeniger tijd tot Staatsampten zou bevorderd worden, zoodanige grondregels en lessen van burgerlijke wijsheid in te boezemen, als hij meende met de beginselen van die wetenschap overeen te komen. Voornamelijk achtte hij 't zijn plicht aan te wijzen, welke de vaste zuilen van onzen vrijgevochten en van 't bijgeloof geredden Staat waren». Hij was daarbij zelfs «geen lidmaat dier kerk», welker leeraars zich thans veroorloofden hem te gispen, en zoo «in hun vergadering zaken brachten, betrekkelijk iemand, die hun rechtsgebied niet was onderworpen», als meenden zij zich «het opzicht over de geheele Akademie» gegeven, en tot haar «curatoren» aangesteld! Hij had voorts alle «schade- en schandelijke tooneelspelen volmondig veroordeeld, en alleen staande gehouden, dat men dáárom het tooneel zelf niet omver behoefde te halen, doch het — gelijk veel dichters met lof reeds gedaan hadden — zuiveren moest. Verscheiden uitleggers hadden zelfs

---

[1] Aldaar, bl. 6.

wel iets dramatisch of komedieachtigs gevonden in 't Boek Job, en een van de grootste Schriftgeleerden in 't Hooglied Salomons. Kon hij daar dan met recht niet uit opmaken, dat men tooneelspelen kon maken en schrijven, die niet alleen prijselijk maar goddelijk waren? Komediën waren er dan ook zelfs door Godgeleerden en andere deftige mannen gemaakt, en van Bijbelstoffen zelf opgesteld»; terwijl de apostel Paulus-zelf «vlijtig Menanders komediën, gelijk veel andere heidensche poëeten gelezen had, daar er nochtans, volgens Ovidius' getuigenis, geen enkle komedie van dien genoeglijken dichter was, daar geen minnespel of lichtvaardige vrouwen in opgevoerd werden. Had evenwel een Apostel uit zulke geschriften geleerd willen worden, zoo mocht men ook wel blijspelen, mogelijk beschaafder en zuiverder dan die van Menander, lezen en zien vertoonen». Hij wilde dan ook «wel eens aangewezen hebben, waarin die benadeeling van den Godsdienst bestond», die men hem verweet: was het, omdat hij toonde, «hoe kinderachtig men redeneerde over de komediën, en met wat voor licht geweer men vocht; welke zwakke bewijsredenen men gemeenlijk gebruikte; doch hij had dan het onderscheid in 't oog te houden tusschen akademische en kerkelijke redevoeringen: dat men namelijk in de Akademie geleerde en geoefende ooren en zinnen voor zich had, die men met een praatjen niet voldoen kon, en dat men er wat keur moest maken, en hier en daar zoo wat zout en peper over de woorden strooyen; en gelijk een redenaar in de vaststelling der zaken deftige en wichtige redenen moest bijbrengen, moest hij ook in 't wederleggen hartige taal gebruiken, of zou onwaardig zijn, den naam van Professor in de Welsprekendheid te dragen». Kende men den kerkleeraars zooveel recht toe, dat men hen, waar zij ongelijk hadden, niet weêrspreken dorst, dan ging men «met groote stappen naar het Pausdom», en zou «in het toekomende, in alle — ook onverschillige — zaken van de uitspraken zelfs van een deel der leeraars afhangen, die zich een meesterschap over hun broeders aanmatigden». Hij zou zich derzulken echter «niet bekreunen, en al gaven zij hem, door gedurig tegen hem te preêken, aan den haat van 't volk over, hij meende er zich niet over te ontstellen; ja, al konden zij de regeering wijs maken, even als of het hun geopenbaard was, dat, om zijn redevoering en verdediging der komedie, God den Lande den vrede zekerlijk weigeren zou, hij zou dat voor dweepersklap achten».

De verbolgen predikanten lieten 't er evenwel niet bij zitten, maar gaven, na 't verschijnen van zijn Redevoering, een «Noodig Verweerschrift» — als zij 't noemden — tegen hem in 't licht, dat hij weêr met een «Wederlegging» beantwoordde, om toen van hun zij nog een «Kortbondig Vertoog van de onbetamelijkheid en schadelijkheid der Komediën» te zien verschijnen, waarop hij een «tweede Wederlegging» volgen liet, door hen weder met een «Antwoord» begroet, doch dat zijnerzijds een «tweede en derde deel daarvan uitlokte, die zij nu weêr in een «Wederantwoord» zochten te «ontzenuwen». In een latijnsch vers had hij inmiddels reeds verklaard, hen «niet

verder te zullen antwoorden»; waarom ook zij «de veder neêrlegden, gereed ze weder op te vatten» — als ze betuigden — «tegen dezulken, die de stoutheid mochten hebben, voor dergelijke vuile staatsgronden in 't openbaar, en daaruit voor de ijdelheid te pleiten». Hij zelf had zich in zijn wederlegging o. a. over de «blakende liefdezucht» vrolijk gemaakt, waarvan zij jegens hem hadden opgegeven, en die zich zoo krachtig in hun «zachtmoedige preeken en gebeden» over hem uitte! «Uitdrukkingen gebruikende, die zich vischwijven en turfvulsters zouden schamen, gaven zij voorts» — naar hij schreef — «aan hun gemeente, doch wel voornamelijk aan menschen daar buiten, een zeer nette verbeelding van 't Kristendom, dat zij beleden en bedienden! Wat kind of mensch» — vraagde hij — was er «zoo onbedreven in de wereld, die, lezende hun geschrift, en ziende zooveel uitgezochte scheldmanieren, zou gelooven, dat dat niet was toegesteld, om hun zoo geweldig beleedigde en verongelijkte personen te wreken, maar om 't Rijk van Koning Jezus te verdedigen? Had dan Kristus ergens lessen nagelaten, om dat Rijk met zulk een schelden voor te staan? Had hij den apostelen ergens de wraak bevolen? Leugenaar, zot, dwaas, ketter, Spinozist, Macchiavellist, heillooze staatkundige, Hobbeziaan», en andere meer dergelijke namen hadden zij hem naar 't hoofd geworpen, en hij betuigde gulweg te meenen, dat «zulke scheldende en razende leeraars nooit met hun volle hart overtuigd waren geweest van Kristus' leer; maar dat, ten hoogste genomen, al hun bespiegelende beschouwingen nog geen uitwerking op hun hart gehad hadden, tenzij de Heilige Geest wraak en scheldlust inblazen kon; en dat zij hun leeraarschap maar gebruikten als een ambacht en middel, om zich te verheffen over Kristi kudde, en meester te wezen, om alle menschen, die hen in hun heerschzucht in den weg waren, te verketteren en te verdoemen. Wat moesten het echter zwakke geesten en ongeoefende verstanden zijn, die afhingen van de uitspraken van zulke schijnprofeeten! Doch dat was goed voor kinderen en eenvoudige vrouwtjens, die sidderden als zij een predikant hoorden kijven, en meenden, dat zij al naar de Hel moesten, als zulk een predikant, met een deftig en straf wezen, onder een rede, met Schriftuurplaatsen gestoffeerd, hun de sentencie streek!» [1] — 't Was, schertste hij, gewis al «veel van onze dominees, dat zij dorsten zeggen, dat dichten in zich zelf geen schande nog is, doch dat konden zij ook niet wel laten; want hoe zou men anders Dom. Lodestein, diens verstorvenen Heilig's liedjens zoo aanprijzen, en zelfs op stoel, nevens texten uit den Bijbel bijbrengen? Maar, lieve dominees!» — ging hij dan al schertsende voort — «weet je wel dat *dichten*, als men op de kracht van 't woord ziet, is, volgens jouwliê strikten grondregel, *liegen*, en dat zonder liegen geen dichtkunst bestaat, en jijliê wilt evenwel een poëzy zonder liegen! — Wat dan? Ik zal 't je zeggen: 't is een ander soort van liegen, als daar

---

[1] *Tweede wederlegging, eerste deel,* bl. 2 en 3.

jijlië op schrolt; 't is versieren, dingen verbeelden, die er waarlijk niet zijn of zóó niet zijn; en de poëeten, weet je wel, als je 't niet vergeten hebt door al die hooge bespiegelingen, zijn genoemd van dat zij maken, scheppen, formeeren nieuwe dingen, die niet waren; dat in geen zots hersenen valt, om met oordeel te doen; en zonder dit alles is alle dichtkunst plat, ongezouten, laf, en zot». Met Paulus en zijn lezen van Menander zaten Hun Eerwaarden erg in 't nauw; eerst onderstellende, dat hij dat wel gedaan had, en «het lezen van poëeten dus goed was, om daar spreuken uit te halen, die hem wel te stade kwamen, als hij met Grieken te doen had; doch dat uit het geoorloofd lezen der komediën niet volgde, dat het ook geoorloofd was ze te vertoonén»; terwijl ze «naderhand weêr begonnen te twijfelen, of hij ze wel gelezen had, en eindelijk zeîden: genomen, dat hij ze gelezen had, zou het buiten twijfel vóór zijn bekeering geschied zijn. Dat ik wel gelooven wil» — zeî Burman — «als die wete, dat te Tarsus een vermaarde school van welsprekendheid is geweest, en hij daar derhalven Menanders komediën, die te dier tijd in de meeste scholen der Letterkunst werden geleerd, heeft gelezen. Maar lieg ik nu, dominees, als ik zegge, dat gijlieden bekent, dat Paulus die komediën gelezen heeft, daar je zelf absoluut zegt, dat spreuken te halen uit komediën geoorloofd is, en hem te stade kwam? Vooronderstel je daarin niet, dat hij ze gelezen heeft? Ik heb ook maar gezegd, dat het niet ondienstig zou zijn, alstemet zich eens te verlevendigen om de poëeten te lezen, en dat dat nut kan toebrengen aan de eloquencie en bijgevolg aan 't prediken; en dat men daaruit leeren kan, zich te bedienen met oordeel van aardige, geestige, en verheven uitdrukkingen en vindingen, en zich wachten van een platheid van woorden en spreekwijzen, die veel predikanten, uit een slechte opvoeding en verzuim van de vrije kunsten, aanhangen en dagelijks in den mond zijn. Dat is mijn meening, en dat kan niemand ontkennen, waar te zijn, die maar van verre weet, wat studeeren is» [1]. Niet alleen met deze utrechtsche dominees echter, ook met eenige rotterdamsche hadden hij en zijn beide godgeleerde ambtgenooten van wat vrijzinniger richting, Serrurier en Roëll, het te kwaad gekregen; gelijk de *Waarschouwinge aangaande den rechten toestand der Akademie van Utrecht*, van daar uitgegaan, toonde, waarin ze, «op een godlooze en onbeschofte manier gelasterd» werden, en voor «inhalers eener «vleeschelijke Wijsheid» — *Sophia carnalis* — een doodvijandin van de «hemelsche» — *cœlestis* — werden uitgemaakt. En 't vreemdsoortigste daarbij was, dat juist dezen «vier borsten van Utrecht», die zich zoo tegen Burman weerden, verweten werd, zich voor Roëll verklaard, en hem, als Coccejaan, verkozen te hebben»; terwijl die «rotterdamsche ijveraars», zich nu met hen tegen Burman verklarende, hem

---

[1] *Tweede en derde deel*, bl. 35 en vv.

eerst als «allesins genegen» hadden afgeschilderd «tot die nieuwmodische Sophie, door Burman, indertijd, als Rector Magnificus op den troon gezet» [1].

Dit laatste zag op 't vermakelijk getier, dat weinig jaren te voren, in 1706, door het latijnsche vers verwekt was, waarmeê Burman toen Serrurier als hoogleeraar in de Wijsbegeerte verwelkomd had, en waarin hij der teruggekeerde Wijsheid — *Sophiae reduci* — zijn hulde bracht. Die Wijsheid toch werd daar voorgesteld als in 1674 — na 't vertrek der Franschen — door 's Prinsen gemachtigde, den Generaal Graaf van Hoorne, bij de Overheidsverandering, uit kerk- en stadsbestuur verdreven, doch thans, na 's Prinsen dood, weêr in eere hersteld:

De droeve Vrijheid dwaalde, in vuil gewaad gehuld
Door woeste wildernis, met haren ongekruld;
Zij zwerfde heel alleen met de oogen rood bekreten,
Doch wierd nochtans gevolgd door Reinheid van Geweten,
Wanneer dat iemand, haar ontmoetend, zeer ontdaan
Van deze wanstal zoekt de reden te verstaan.
Zij zucht eens, en terwijl ze inwendig hare kwalen
Bespeurt, zoo gaat ze nu dit ordelijk verhalen:
"De wapens jaagden weg de kunst, waarom ik derf
Dit goede land, en zoo onzeker ommezwerf;
In zalen, daar weleer geleerde stemmen klonken,
Staat nu 't viervoetig ros, en kleppert met zijn schonken.
Hierneffens had ik toen een hoop nog opgevat —
Maar 't miste — dat ik zou, bij 's vijands vlucht uit stad,
Weêr krijgen 't vorig recht; want, dacht ik, als mijn ooren
Het schielijk wijken van den vijand zouden hooren,
Zoo werd ik, giste ik, weder blij op stoel gebracht;
Doch een droef voorbeschik verandert mijn gedacht,
En ik er niemand vond, die mij, met hart en monde
Of uitgestrekten arm, verwellekomen konde.
De stad scheen opgevuld met allerhande vreemde
Gedaanten, en geen kennis mij voor de oogen zweemde;
Een recht vroom burgerhart, stilzwijgend in zijn gang,
Komt zoetjens tot mij gaan, en fluistert mij zeer bang:
O, heilige Godin, wat heeft uw ziel bevangen?
Het oproer drijft den Staat met al zijn waardigheên
Van 't Hof, en doet den stoel en scepter gansch vertreên;
Ziet: ons verwoede Vorst, bestuurd met veel soldaten,
Die neemt het Raadhuis in, stelt nieuwe Magistraten;
Het recht zwijgt stil, men schopt het rechtboek met den voet;
De Vrijheid wordt verdrukt, gekocht met Grootvaârs bloed,

---

[1] Ald. bl. 69.

We ontvluchten fransch geweld met onze wapenhelden,
Ons eigen Vorst ons meer nog dan de vijand kwelde.
Een vaatsche Wijsheid heeft op preêkstoel zich gesteld
En de barbaarsche hoer houdt lacy! nog het veld!
Dit hoorde ik pas, of 't woord bleef in mijn boezem steken
En 'k ben weêrom van daar, zoo ver ik kon, geweken;
Ik zwierf ruim dertig jaar gestaâg van kust tot kust
Met dees mijn metgezel, en vind ook nog geen rust", —
Dus eindigt de Godin; —

dan echter mag zij vernemen, hoe haar «binnen Utrechts wal de oude zetel» weêr ingeruimd is, en zij dien «met vreugd en blij geschal» mag innemen:

Een Serrurier schraagt het vervallen outer blij,
Zijn hand tot zuivering brengt ei en zwavel bij,
Met vrolijk handgeklap dik-vollegende scharen
De wijsheid van den man en deftigheid verklaren [1].

Het vers bracht veel opspraak te weeg, en Burman vond zich zelfs genoopt, bij een weldra verschenen tweeden druk de hier *cursief* aangehaalde regels weg te laten [2]. Daarenboven gaf hij echter, in antwoord op de vinnigheden van zijn tegenstanders, onder welke Prof. Melchior Leydecker, met zijn min gelukkig latijnsche tegendicht het vooral ontgelden moest, een allervermakelijkst, in 't sierlijkst potjens-latijn gesteld epistel in 't licht, dat hij tot Leydecker zelf richtte, en waarin hij met hem en anderen naar aanleiding van 't gebeurde, lustig den draak stak [3]. «Wat?» liet hij daar den

---

[1] Zie de *Tweede vertaling van het beruchte vers genaamt* Sophiae reduci, *enz. gerijmt door* R. de Jong (met voorgedrukten latijnschen text). T'Amsterdam, by Eng. Solomons, 1706.

[2] Den laatsten daarvan

Et duce dux nostro mitior erat hostis,

dien men op den Prins toepaste, beweerde hij dat slechts op den Generaal of *Dux* Hoorne sloeg. Zie het aanstonds aan te halen *Epistolium*, p. 17.

[3] *Unum Epistolium epistoliorum dulcissimorum dulcissimum unius fidelissimi discipuli et olim Scholaris ad suum Magistrum. Coppenhagae*, 1706: "Quia nuper in hac mea civitate patria audivi multa nova de vestra Universitate, volui hoc scribere epistolium, ut sciatis quid illi trufatores de vobis et clarissimo et nunc conjunctissimo tuo collega dicunt; et narrabo vobis aperticordeliter, quia scio, vos non male summuros si scribo ut audio. Quare, cum ante tres dies venirem in bursam Predicantium, apud Typographum Borstium, videbam ibi sex vel septem cum nigris palliis, habentes in manu unum magnum folium, in quo erat unum carmen; ego trans humeros ita tacite videbam, sed videbam tantum litteris majusculis in capite scriptum *Sophiae reduci.* Quia autem illam fæminam non noveram, et credebam esse in honorem alicujus Principissae, non ulterius videbam; sed quia in legendo ita ridebant, grunsselabant, et corpus suum in omnes figuras movebant, rogabam Bibliopolam, an sciet quid esset? Ille dicebat, statim cum abierunt. Postquam ergo cachinaliter admodum risissent, iverunt ex taberna, et tunc dicebat ille Typographus mihi: est unum carmen admodum speculativum, a quibusdam dictum

briefschrijver tot den boekverkooper zeggen, die hem den inhoud van zijn vers meêdeelde: «is die Pieter weêr aan den gang geweest? Hij zal 't eindelijk nog eens zoo maken, als eyeren die uitloopen; hij durft alles te zeggen wat hem voor den mond komt; maar de Heiligen zullen weldra om hun was komen. Ik heb een ander vers gelezen, dat mijn ziel gesticht heeft, door mijn meester L(eydecker) saamgesteld, en dat getiteld is «De schreyende Muzen» (over den dood van De Vries, Serruriers voorganger), daarin is op de vroomste wijs het Heidendom verzaakt, en den Muzen het kristelijk geloof geleerd; want die negen juffers zingen er zoo kristelijk over den Godsdienst, het Geloof, de Engelen, en de verdere Geloofsartikelen, dat ik zou meenen, ze lang op de Katechizacie gegaan moeten hebben; ik verblij er mij in, dat die meisjens bekeerd zijn, want veel poëeten hoereerden ze eerst achterna, maar thans zijn ze zoo onschuldig en stemmig, dat ze zelfs Schriftuurplaatsen in haar verzen aanhalen. Bovendien zullen we dit bij die bekeering winnen, dat wanneer we voortaan verzen willen maken, we niet gehouden zullen zijn, goed Latijn te spreken, als 't maar kristelijk is, noch voetmaat of lengte van lettergrepen in acht te nemen; gelijk dat dan ook mijn gemelde leermeester al begonnen is in praktijk te brengen. O, bovennatuurlijk vernuft, dat Apollo, de negen maagden, of vroeger eerder hoeren, gelijk Maria Magdalena vóór haar bekeering, naar zijn pijpen en snaren laat dansen! — Nauw had ik dit juichend uitgeroepen, of een advokaat, met den degen op zij, kwam binnen, en vraagde naar dat vers van Burman; doch de boekverkooper zeî, dat hij 't niet had noch verkocht, maar of hij die schreyende Muzen van Leydecker niet woû hebben, waarvan hij een ganschen stapel had liggen, en in de gansche maand nog geen enkel aan den man gebracht, doch er eens een aan een kooper had gegeven, om andere dingen in te pakken. Maar de advokaat trok er zijn neus over op, en zeî: ik wil die kreupelrijmen niet lezen; toen kon ik mij niet inhouden, maar ijver voor de ware leer en den naam van mijn leermeester prikkelde mij, om te zeggen: welberaden Heer advocaat, meent gij dat God op den jongsten dag zal vragen, of iemand mooi Latijn schreef? ik meen van niet, maar of hij, onder andere verdienstelijke werken, kristelijke gedichten maakte voor 't geloof en de goede zaak, tegen de rationalisten en nieuwigheidskramers, en zoo zijn geweten ontlastte. Dat echter de kristelijke Muzen zoo slordig en kreupel gaan, is welstaanshalve om haar rouw, en gij ziet wel dat het Heidendom al vervangen is door mijn meester». De advocaat wordt dan echter boos, en zegt: «O, bloedbeuling!» en haalt daarop allerlei latijnsche schimpverzen tegen Leydecker aan, waaronder een aan *Vacerra Lyristes.* «Beteekent dit zulk een vers»,

---

scandalosum et offensivum contra religionem et rempublicam; ab aliis laudatum ut festivum et jucundi conceptus; compilatum autem est ab uno Petro Burmano, *etc.* Ha, dicebam, an Petrus ille iterum fuit faciens, tam iste semel faciet ut ova quae exeunt, *enz.* (Aldaar, p. 4—6).

vraagt hem dan de briefschrijver, «als de bedelaars en blinden, bij een lier en een doedelzak, onder de boeren op 't platteland zingen; want ik heb eens van mijn leven gehoord van een ouden bedelaar, Homerus, meen ik, geheeten, die blind was en bij de Romeinen voor een obool of een stuiver zong, en daar vandaan denk ik, dat die gewoonte komt. O, onnoozele en arme hals, antwoordde de advocaat, hebt gij nooit gehoord dat er een Horatius, vriend van Augustus en panlikker van Maecenas, was, die gedichten maakte, om bij maaltijden en openbare feest- en andere gelegenheden te zingen, waar te gelijk de lier omging, en waarom ze lierdichten genoemd werden?» [1] Hij haalt er dan eenige van denzelfden trant aan, tot de ander eindelijk zegt, dat hij er niet meer van hooren wil, en roepende «ik wil niet langer met u zijn», zonder groeten weg gaat, om dan, op den Dam, een oude schoolkennis tegen 't lijf te loopen, die hem zegt, dat hij zoo uit de utrechtsche schuit komt. «Is daar wat nieuws? vraagde ik. Ja, zeî hij, mijn zakken vol; maar ik moet eerst mijn reiszak thuis brengen, en dan met mijn makker, die meê in de schuit was, naar de munt, waar hij mij wacht, om bier te drinken; en we hebben gister aan eenige kennissen geschreven, om daar ook te komen. Wilt gij er tegen vijf uur zijn, dan zal ik er u voorstellen; 't is goed volk, 't zijn edele borsten, die van een pijp tabak houden met een glas bier, om door te spoelen, en een glas wijn daarna». In dat gezelschap — drie studenten, een proponent, en iemand die binnenkort zijn candidaatsch zal doen — komt hij dan natuurlijk bij den Duivel te biecht, en voelt zich, naar hij schrijft, dan ook «als Saul onder de profeeten»; hij hoort er allerlei kwaads van Leydecker en goeds van Burman. «Wat heeft deze hem toch gedaan?» vraagt hem o. a. de proponent, «dat hij hem in verdenking wil brengen, als ware hij van zijn vader en grootvaders godsdienst afgevallen? — Maak u niet boos, heer proponent», is zijn antwoord, «gij speelt den advocaat van Burman, alsof hij uw vriend of bloedverwant was. Neen» — herneemt de ander — «hij raakt mij niet, maar ik kan niet verdragen, dat, wanneer iemand geen ijveraar voor de zoogenaamde rechtzinnigheid is, hij als Arminiaan, Spinozist, Sociniaan, en derg. wordt zwart gemaakt. Heeft de man ooit wat Godgeleerds geschreven, of schrijft hij 't nu? Hij heeft genoeg te doen met zijn studie, en houdt zich binnen zijn palen van wetenschap en onderricht; als Ley-

[1] "Fiebat malus ille advocatus et dicebat: o, sanguinis farcimen! — Quaeso, dic mihi quid est Lyricum? an hoc significat tale carmen, quod mendici et cæci cum lyra et saccopipio euntes canunt apud rusticos in pagis? nam ego semel de vita mea audivi de quodam antiquo mendico, Homero, credo, dicto, qui erat cæcus, et cantabat apud Romanos pro obolo vel stuvero, et inde puto morem illum venire. O, innocens et pauper collum, respondebat advocatus, an nunquam audivisti fuisse unum Horatium, amicum Augusti et panlickerum Mæcenatis, qui fecit carmina, quae canebantur in conviviis, in festivitatibus publicis et aliis occasionibus, in quibus simul ibat lyra, unde dicta carmina lyrica?" (ald. p. 11, s.).

decker dat ook deed, zou hij zulke kreupele prulverzen niet schrijven; maar die leydeckeriaansche Godgeleerden verbeelden zich, dat hun alles tegen allen veroorloofd is, doch niemand iets tegen zulke heilige personen, als zij, mag doen, of 't is Heiligschennis, Godverzaking, en misdaad van gekwetste Majesteit. Maar 'k word wat moê en 't is al laat, ik zal dus met nog een van zijn verzen eindigen. Daar smaakt een dronk op», zegt, als dat uit is, een van de studenten, en geeft er dan nog een toevoegsel op, waarin het als grootendeels uit Horatius en Sarbievus gestolen wordt geschetst. «Allen loechen er satansch om», meldt de briefschrijver ten slotte, «en ik, die tot dusver alles met het meeste geduld had aangehoord, begon nu in mijn hart wat toorn te voelen; maar omdat ik alleen stond, dacht ik, 't is beter weg te gaan; ik heb nu genoeg stof voor een alleraangenaamst epistel, en ik zeî tot mijn oude schoolkennis: willen we niet betalen? ik moet naar huis. Neen, zeî mijn kameraad, ik heb je hier genoodigd en zal je vrij houden, en we willen nog een pijp rooken, en hebben nòg veel nieuws; waarom blijf je niet? Ik kan niet, zeî ik, maar ik hoop de eer te hebben, je nog eens bij me te zien voor je weêr naar Utrecht gaat, en — zoo ging ik heen. Doch zij hebben, geloof ik, na mijn vertrek, nog heel wat over uwe doorluchtige hoedanigheden afgedaan. Gij ziet intusschen, meester, dien ik als mijn eigen hart en merg bemin, hoe goed het voor de zaak van 't geloof is, overal speurhonden te hebben, die u getrouw overbrieven, wat er door de nieuwigheidszoekers tegen u geschied en wordt uitgebroed, en wat ze achter uw rug zeggen. Zoo er verder nog wat voorvalt, zal ik het u schrijven; wanneer ik zie dat dit episteltjen naar uw smaak is, en gij eens antwoordt, dan beloof ik u zooveel epistels, dat gij er de port niet meer voor zult willen betalen» [1]. Al was 't naamloos uitgegeven, geen mensch was onzeker omtrent den schrijver, gelijk men dezen een jaar of drie later, bij een andere gelegenheid, toen men hem valschelijk van overspel met een straatmeid beticht had [2], nog toebeet:

Men laat het pasquil-maken aan u, zoo als blijkt uit uw *epistolium dulcissimum*,
Daar niemand aan twijfelt, of gij zijt den auteur; 't blijkt aan den inhoud en stijl van schrijven;
Want geld, liefde, en hoest openbaren zich zelf, en kunnen niet verholen blijven [3].

Een van de beleedigden, zijn amptsbroeder Pontanus, was er intusschen zoo ontsticht over, dat hij hem verweet, «niet alleen allen Kristenzin, maar ook alle menschelijke

---

[1] Ald. p. 67, ss.

[2] "Wat plagt gij u te verheffen en te gloriëren boven de Professors, uwe medeleden!
En nu wordt gij van een slegte vuilniswagen, dat is — 't zij zonder vergelijkinge gesproken — van een arme dienstmaagd overreden".
Zie *Een verzagtend zalfjen op de smertelijke wonde van den Heer P. Burman*, (1709) bl. 2.

[3] Ald. bl. 3.

schaamte uitgeschud te hebben, en niets dan een uitvaagsel van 't menschelijk geslacht te zijn» [1]. Wat men echter omtrent Gods toorn gebeuzeld mocht hebben, die om Burmans tooneelvoorspraak het vaderland treffen, en 't van den verhoopten vrede versteken zou; die vrees bleek geheel ijdel, en hij zelf vatte de blijde gelegenheid aan, om hem in een akademierede te begroeten, en van harte welkom te heeten. «Het geheugde hem niet» — sprak hij — «ooit met zoo blijden gelaat en ruimte van gemoed tot een redevoering te zijn opgekomen, als op dien blijden en helderen dag, op welken hem was opgedragen, zijn hoorders, en alle anderen, die door dit groote geluk getroffen werden, met het einde en de uitkomst van den allervinnigsten oorlog geluk te wenschen», en dat te meer, «als de voorspoed in den krijg de goede trouw der bondgenooten verzwakte, 't gemaakte verbond een krak gaf, en de gemoederen van elkander verwijderde. Wel merkte men in de harten en 't gelaat van veel menschen die teekenen van blijdschap niet, welke zich op zulke tijden in den Staat plegen op te doen; doch wij» — zeî hij — «die nooit ontveinsd hebben, dat ons de vrede welkom en aangenaam wezen zou, maken ook nu geen zwarigheid dit openlijk te belijden. Laat ons, over ons tegenwoordige geluk tevreden, uwe harten van allen hoogmoed en onmatige begeerlijkheid afwenden, en niet meerder noch grooter zaken begeeren, dan die onze staat dragen kan, en 't welvaren van de Republiek zelfs vordert. Laat ons het vleyende en bedrieglijke voordeel van den oorlog niet schatten naar den overwinst veler landschappen, noch naar de grootheid en overvloed van den buit, noch naar de uitbreiding eener ijdele glorie; maar laat ons het zekere voordeel van den vrede eens leggen bij de vermindering van de zwarigheden en ellenden, die ons allen en ieder in 't bijzonder over den hals gekomen zijn; dat wij in aanmerking nemen de vruchten en voordeelen, die uit dien vollen hoorn des vredes tot allen komen afvloeyen en nederdalen; — wat is er zelfs voor Koninkrijken heerlijker en roemruchtiger, dan hun steden, die wegens de groote menigte der inwoners overvloeyen, uit te leggen? Of indien de oude den ontelbaren hoop van menschen niet omvatten kunnen, nieuwe te bouwen? Wat is er edeler, en voor de gemeene schatkist tevens voordeeliger, dan huis- en ambachtslieden met welstand te begunstigen, en te vertrouwen, dat er in 't gansche rijk geen zoo enge hoek lands gevonden wordt, die aan naarstige en verstandige handwerksluî den kost niet verschaffen kan? Och, of maar al dezulken, die door een dolle oorlogsdrift gedreven worden, onder

[1] "Interea patimur", schreef hij, "neque bonis licet esse quietis ab ejusmodi triconibus et calcitrantibus asinis, qui non modo christianam mentem, sed pudorem et humanitatem exuerunt, et nihil sunt quam excrementum humani generis". (*Henrici Pontani Epistola ad celeberrimum virum contra scurram anonymum ejusque famosum libellum*, enz. (Trajecti ad Rhenum, apud Joh. Wagens, 1706).

malkander vechten wilden! dat alleen de koningen, zich niet gelukkig rekenend voor zij de geheele wereld overmeesterd hebben, met dien doodelijken haat op elkander losgingen; doch zij, die buiten den oorlog blijvende, het zoet genot van een vrijen volksstaat smaakten, vreedzaam dien strijd der Koningen aanschouwden» [1]. En in dit opzicht maakte hij tevens op de krijgsdrift- en volkshaat-kweekende opleiding opmerkzaam, die men den koninklijken prinsen van kindsbeen aan gaf: «hoe weinig werk men er van maakte, ze in de stille kunsten des vredes te onderwijzen; hoe men integendeel er naarstig op uit was, hen den wapenhandel, paardrijden, en jagen te leeren; hoe vlijtig men hen zich, al spelende, oefenen liet in al wat er in 't leger en in 't veld te doen valt, hoe een heermacht in orde gesteld, een slag geleverd, een stad belegerd worden moet; hoe sterk men hen aanzette, om bepaaldelijk in dit opzicht voor geen vadzige en luye vorsten gehouden te worden; hoe men hen voorts aanmaande, hunne hoogheid door den schrik van lijfwachters en macht van soldaten te sterken en bewaren; hoe hun door de meesters der staatsgeheimen dagelijks werd ingescherpt, dat een Koning, die onder zooveel duizenden van menschen, voor 't meerendeel tegen wil en dank gehoorzaam, leeft, nergens veilig is, en zulk een dierbaar en geheiligd hoofd niet zeker zijn kan, dan door een geweldigen stoet van trawanten omringd; hoe, zoo haast zij geboren zijn, hun geen liefde tot hun onderdanen, en vriendschap voor de naburen, maar veeleer vrees en achterdocht wordt ingeblazen; hoe men ze diets maakt, dat de nabij gelegen volken altijd op de grenzen gereed staan, om lagen te smeden, en die grenzen dus met sterke bezettingen en goede vestingen voorzien dienen; en hoe hen, om buitenslands den naburen veilig den oorlog te kunnen aandoen, geraden wordt, eerst het zaad van binnenlandsche beroerten uit te wieden, en den wortel der burgermuiterijen uit te roeyen; hoe men hen betoogt, dat het gemeene volk, door ledigheid en rijkdom slechts al te weeldrig wordende, van tijd tot tijd door schattingen dient uitgemergeld, en de aanwas der jonge manschap, zoowel in de steden als ten platten lande, door ze tot den oorlog te pressen, verhinderd; hoe, eindelijk, geen Koning eenigen roem of luister te hopen heeft, tenzij hij door een strenge regeering zijn onderdanen een slaafsche vrees, en, door overheersching van zijn naburen, heel de wereld een schrik voor zijn naam heeft aangejaagd. Voorwaar een treffelijke en schoone leertrant! — Och, of zij echter, die onder zulk een Koning niet gesteld, zoo gezind en te rade waren, dat zij, in 't midden van die razende koningstwisten, maar stil en gerust, met naarstigheid en vlijt, de krachten van hun volksstaat zochten te stevigen, door spaarzaamheid en soberheid de schatkist te vergrooten, en bedacht waren, om door aangroei van den handel, kweeking en onderhouding der ambachts-

[1] Zie *Pieter Burmans Redevoering over den Vrede*, enz. *vertaald door* Dirk Smout (Utrecht, by W. Van de Water, 1713).

luî en neeringdoenden hun steden te doen bloeyen, en 't gemeene welzijn door een evenmatige handhaving van rechten en wetten te bevorderen. Zoo burgers en Overheden eendrachtig samenstemden en ijverden, wat waren er dan toch wel voor redenen, waarmeê de onbepaalde heerschzucht der koningen pleegt bewimpeld te worden, uit te denken, die de beheerders van vrije Staten in de wapenen roepen en tot den oorlog aanzetten zouden? Welke vruchten en voordeelen vielen er aan te wijzen, die uit een voortdurende krijgszucht tot de vrije volken konden afdalen? en waarom men, maar zoo los weg, op zijn koningsch quansuis, door 't innemen van steden, 't uitbreiden van gewesten en landpalen, wijd en zijd zou zoeken te heerschen! Wat voordeel zou er kunnen komen van de landschappen, die aan den Staat gehecht werden, en wat profijt zou men trekken van de volken, door den oorlog overweldigd? Daar men, een wolf als bij de ooren hebbende, dien men niet veilig kon loslaten en ook niet volkomen meester worden of dooden, zich allicht zou beklagen, hoe 's Lands welstand en rust veel zwakker en onzekerder was dan te voren. Zou men, bepaaldelijk in de nederlandsche Republiek, de vele ledematen nog meer ontzenuwen, en op haar (zevenhoofdig) lichaam, zoo reeds mismaakt genoeg, nog meer hoofden zetten willen? De tweespalt der gemoederen, en 't verschil der meening nog grooter maken? Alle hoop van eendracht en samenstemming, zich nu reeds zoo klein en zwak toonende, uitroeyen? (Daargelaten) dat men meer kosten en schâ zou hebben met het bewaren en bezetten der in den oorlog vermeesterde steden, dan er winst uit de nieuwe tollen en inkomsten zou vloeyen. En dan de moeilijke bewaring der veraf gelegen provinciën, door welke de Republiek tot dicht aan de grenzen der vijanden zelf, van welke zij ver weg zou willen liggen, raken zou? — Allen dan, die vermaak schepten in de zachte en vrije staatsregeering, in de billijkheid van haar wetten, moesten dien zoeten en schoonen naam en liefde van den vrede in eer en waarde houden, en, alle drift naar heerschappij en landwinning van zich werpende, hart en zin van ijdele roem en zegepraal aftrekken; er alleen op gesteld zijnde, de grenzen van 't oude Vaderland te versterken en beschermen, en daarom voor haar zekerheid en welvaren zorg te dragen». Met hoeveel rechtmatige ingenomenheid men dus ook voor den vrede, ten beste van staat en ingezetenen was vervuld, mochten, op dit punt, toch nimmer «door een averechtsche en overdreven vredezucht de zinnen zóó van alle zorg en toerusting voor de wapenen afgetrokken, dat men, tot een logge en trage ledigheid gebracht, zijn krachten ontmergelen en zijn moed uitblusschen zou»; dat ware «geen vrede te noemen, maar slechts vadsigheid en luiheid te heeten, die ons den eersten vijand den besten, die in de landpalen viel, terstond tot buit geven zou. De oorlog moest slechts niet lichtvaardig, noch uit heerschzucht, maar alleen in een drukkend gevaar en naar de tijden der Republiek het vereischten, en de nood het vorderde, wakker ondernomen worden; waar alle hoop om een eerlijken vrede te

verkrijgen, afgesneden, en geen zekere rust, maar slechts een verdrag tot schandelijke slavernij voor de toekomst zich opdeed, dienden de wapenen kloekhartig opgevat, en voor 't algemeen en byzonder welzijn tot het uiterste gestreden te worden. Zoolang mogelijk diende de oorlog achterwegen gelaten; doch waar dat niet meer doenbaar, en men gedrongen was in de wapenen te komen, moest, om in geen slavernij te vervallen, met dapperheid gevochten, en alle middelen door God gegeven, heldhaftig aangewend worden. Ook in vredestijd niet al te gerust geslapen, maar altijd een wakend oog gehouden, en bedacht, om de landpalen te handhaven, en op zijn hoede te zijn tegen allen die hun vrijheid belaagden, om zoo alle trotsche overheersching en schandelijke dienstbaarheid te ontgaan. Een vrije staat, door haar wetten bloeyend, en niet door veelvuldige oorlogen, ook al waren ze voorspoedig, uitgeput, zou altijd kracht en moed genoeg hebben, om het geweld der vijanden te wederstaan en te keeren». Deze zouden met zijn burgers te vechten hebben, «niet als met een deel laffe knechten, of die 't weinig verschelen kan, welken Heer zij dienen of wiens juk zij dragen, maar als met dezulken, die van kindsbeen af geleerd zijn en als met de moedermelk ingezogen hebben, liever hun leven en alles te verliezen, dan de vrijheid kwijt te raken. Uwen lust tot oorlogen tegen hen dus afgelegd, o Koningen! en zij zullen gaarne hun soldaten afdanken. Zij zijn niet geboren, om anderen 't hunne te ontrooven, maar hun eigendom te bewaren; zij zoeken hunne grenzen niet uit te zetten, maar die ze van hun vaderen ontvangen hebben, te beschermen; ze zoeken hun naburen niet tot schrik, maar slechts den onderdrukten, zoo noodig, tot hulp te wezen. Laat men dan, met een vrolijk gelaat en bevredigd gemoed, de wapenen, door de noodzakelijkheid en om 's Lands behoud aangegord, weder afleggen, de oorlogsgezinde en in bloed geveste romeinsche Republiek dáárin alleen navolgende, om, door de aangedane verongelijkingen en oorlogen kloekmoedig af te weren, der wereld het bewijs van onverwinlijke kracht te geven; maar niet haar hovaardij en hoogmoed nastrevende, om over de overweldigde volken te zegepralen en over de overwonnen Koningen zegeteekenen op te richten. En schoon er aan de ongeregelde win- en hebzucht van sommigen wellicht niet voldaan werd, laat men dezen vrede boven den voorspoedigsten oorlog en de roemruchtigste zegetochten en veroveringen stellen. Laat, eindelijk, de burgers en inwoners van Utrecht den verdubbelden roem hunner stad prijzen, die oudtijds binnen haar wallen en deze akademie-wanden zelf, waar toen de Staatsvergaderingen gehouden werden, den eersten grondslag der nederlandsche vrijheid door de Unie der Provinciën heeft zien leggen, en nu in de hoop mag leven, dat de rust en zekerheid van geheel Europa uit haar schoot zal voortkomen, als die eerst met hare oogen aanschouwd en met haar ooren verstaan heeft, dat de vrede getroffen en ten volle bekrachtigd was. Laat ons slechts wenschen en nimmer aflaten van God, de oorzaak en den bevestiger van alle vrede en eendracht, met allen ernst te bidden,

dat hij bestendiger en heiliger dan die Unie onzer voorouders zelf onderhouden worde, en eeuwigdurend wezen mag!»

Deze welgemeende vaderlandsche wenschen en verstandige vredesbespiegeling waren geheel overeenkomstig den staat van zaken in de Republiek, en hare verhouding tot het door den vrede voorbereide europeesche Staten-stelsel. Zoo droeg het de engelsche Koningin-zelve bij hare mededeeling in 't Parlement voor, en wie gewenscht mocht hebben, dat de trouwelooze houding van haar bewindvoerende Staatslieden geen meer volkomen fnuiking van den franschen overmoed belet had, het door Koning Lodewijk zoo gewelddadig nagestreefde overwicht in den staatkundigen wereldtoestand was voor goed verijdeld, en in zoover het doel van Koning Willems edelaardig streven gewis bereikt. Frankrijks heerschzuchtige krijgsdrift zou voortaan geen gevaar meer loopen, Europa met overweldiging te dreigen, noch het op kerk- en staatsgebied de dwangzieke wet te stellen, gelijk zijn Koning zich dat, in zijn hoogmoedige droomen, zoo aanhoudend had voorgespiegeld. Het algemeen europeesch volkrenbelang dreigde niet langer aan dat van een enkelen staat opgeofferd te worden, maar zou zich in dat van elk dier volkren op zich zelf kunnen verwezenlijken, wisten zij zich innerlijk met wijsheid te beheeren, en zich zelf niet door inwendige en persoonlijke oneenigheid en partijbotsing in den weg te staan. «Ach!» kon het, naar den vromen wensch van den gemoedelijken dichter, daaromtrent heeten:

> Ach, waren alle *volken* wijs,
> En wilden daarbij wel,
> Deze aarde ware een Paradijs;

dat zij echter desniettemin, ook in vervolg van tijd, voor hen, gelijk voor zoo veel hunner burgers en leden voor zich, «vaak een Hel» zou blijken, zou slechts aan die met de menschelijke natuur, in hare eenzijdige zwakheid, onvermijdelijk verbonden tekortkoming in veredelend zelfbeheer en liefdevol doorzicht te wijten wezen, waaraan slechts sommige bevoorrechte menschenkinderen, tot hun en der hunnen heil, minder onderworpen zijn. En dit — de toekomst zou het leeren — bleek voor den nederlandschen Vrijstaat, als voor het verdere Europa het geval. Frankrijk's door Lodewijk beoogde wereldheerschappij was verijdeld, en de vraag is zelfs, of de scherpzinnige duitsche geschiedschrijver, die met de erkenning dezer uitkomst van den utrechtschen vredehandel, de opmerking verbindt, dat het echter «de grootste mogendheid van 't Vasteland bleef» [1], zoo onvoorwaardelijk mag beaamd worden. Zelfs een anders zoo bevooroordeeld fransch schrijver als Topin betuigt, dat «de meeste bepalingen van 't utrechtsche

[1] "Zur Herschaft über die Welt war Frankreich nicht gelangt, aber es blieb die grösste Macht des Continents". Ranke, *Franz. Geschichte*, IV. S. 290.

vredesverdrag inderdaad het herstel waren van één of ander ongerechtigheid des overmoedigen Konings: door den tot hem uitgeweken Jakob II als den waren Soeverein van Engeland te ontvangen, had hij den ommekeer van 1688 gesard, en thans was hij gedwongen in dien ommekeer te berusten, en de onroomsche erfopvolging voor den engelschen troon te erkennen; door voort te gaan met den ridder van St. Joris, na den dood zijns vaders, als Jacob III te begroeten, had hij zijne beleediging nog verzwaard, en thans was hij genoodzaakt dien deerniswaarden Prins uit Frankrijk te verwijderen, om slechts te Rome, waarheen hij uit Lotharingen getrokken was, eene ongemoeide schuilplaats te vinden; door bij eigenmachtige wilsuiting de rechten van zijn kleinzoon op de fransche kroon te handhaven, toen hij hem als Koning van Spanje begroette, had hij Europa de handschoen in 't aangezicht geworpen, en thans was hij gedwongen geworden, die uiting te herroepen, en die herroeping door zijn parlementen te laten bekrachtigen; en terwijl hij eindelijk, zijn ganschen eersten regeertijd door, zijne staatkunde naar die der laatste Stuarts gericht, en zoo hun vervreemding van 't engelsche volk nog vergroot had, was het thans datzelfde volk, dat, van zijn drukkenden invloed ontslagen en geheel onafhankelijk optredende, hem te midden van den zoo zegevierend gevoerden oorlog den vrede bood, en aan het dreigendst gevaar ontrukte. Geen enkele les dus hem door het lot gespaard, en al zijn overtredingen in den loop der onderhandelingen, als in den oorlog zelf, gestraft» [1]. Wat hij behield, en 't was zeker vrij wat meer nog dan hem van rechtswegen toekwam, behield hij door de ontverantwoordelijke handelwijs van 't engelsche staatsbewind, dat het belang zijner bondgenooten aan zijn baatzieke staatkunde had opgeofferd, door geen andere drijfveêr dan die van 't grilligst eigenbelang bewogen.

Voor het nederlandsche Gemeenebest beantwoordden de verkregen uitkomsten gewis niet aan de ten offer gebrachte middelen. Zijn schuld was er met 350 miljoen door vergroot. De voormuur, die het in de voortaan oostenrijksche provinciën verwierf, zou het niet zonder groote geldelijke offers kunnen verweren, en er zich later zelfs in meer dan een krijg door gewikkeld zien, niet zonder gevaar soms voor het zelfbehoud van zijn volksbestaan ondernomen [2]. Hoe stoffelijk machtig ook steeds nog, moest het zijn zeewezen tegenover dat van 't zooveel grootere Brittanje zien afnemen, zijn handel zien verminderen. Die op de Levant, op Frankrijk, Groot-Brittanje, en de Noordsche Staten, waar het vroeger nagenoeg alleen in de behoeften aan de voortbrengselen van 't Zuiden, gelijk daar aan die van 't Noorden, voorzag, zou voort-

---

[1] *L'Europe et les Bourbons*, p. 385, s.

[2] "Die Union" — als Von Treitschke niet ten onrechte schrijft — "musste durch die unnatürliche Herrscherstellung auf belgischem Boden unausbleiblich in alle Kriege Oestereichs und Englands verwickelt werden, und wähnte sich dennoch gesichert hinter dem trügerischen Schutzwall der Barrièreplätze". *Die Republik der Vereinigten Niederlande* (Historische und Politische Aufzätze) S. 623.

durend sluiten; in dien van tabak en wijn waren Hamburg en Bremen allengs met Amsterdam gaan wedijveren. *Commissie*-handel — gelijk men 't noemde — zou weldra den eigenhandel der nederlandsche koopluî beginnen te vervangen, en de wereldhandel van 't Gemeenebest zich allengs in hem ontbinden. Naast dien *Commissie*-handel zou zich die in schuldbrieven, aandeelen, en staatspapieren komen plaatsen, daar zoowel de gewestelijke als de algemeene Staten, verschillende steden, de admiraliteiten, de bewindhebbers van de Oost- en Westindische Compagnie, ja bijna elke andere vennootschap of vereeniging zich in hachelijke oogenblikken door geldopneming trachtten te redden; later kwam daar de eerst nog verboden deelneming in uitheemsche leeningen bij. Uit een en ander sproot dan allicht een maar al te gevaarlijke windhandel en papierbeleening voor de leus voort. Als met den handel en de trafiek stond het met de fabrieken en manufacturen. Ook daarin gingen de eerst van 't Gemeenebest afhankelijke Staten zich, hoe langer zoo meer, op een eigen fabriekwezen toeleggen, en zelf zooveel doenlijk in de behoeften voorzien, vroeger door dat Gemeenebest voldaan. Zijn eigen nijverheid zelf werd daarmeê geknakt, en al spoedig zouden in zijn verschillende provinciën meer uit- dan inheemsche manufacturen door zijn burgers gebezigd worden. De leidsche lakenfabrieken vooral zouden daaronder gaan kwijnen, en terwijl men daar in de eerste jaren nog ruim 20,000 stuks weefde, zou dat getal na ruim een kwart eeuw reeds op de helft, na vijftig jaar op een vijfde nagenoeg verminderd zijn. Weinig beter zou het den aardewerkfabrieken en ververijen, den hoedenfabrieken, brouwerijen, touwslagerijen, houtzaagmolens, en scheepstimmerwerven gaan. Had de kleine, maar in zijn zelfstandig optreden en kloekhartig zelfbesef krachtige staat zijn stoffelijke welvaart en sterkte voor een goed deel ook aan den achterlijken toestand zijner minder voortschrijdende naburen te danken; thans, nu ook die buren zoo ten Oosten als ten Westen, onder de eerste vooral het steeds meer opkomende koninkrijk Pruisen, tot zelfstandigen bloei zich begonnen te ontwikkelen, moest het met zijne vroegere verhouding tot hen een einde gaan nemen. Frankrijk, door zijn roemzieke krijgswezen te land, Groot-Brittanje ter zee, Rusland in 't verre Noordoosten, Oostenrijk door zijn bedwinging van Hongarije, Pruisen door zijn — in dat Oostenrijk maar al te juist gepeild — doeltreffend streven naar staats- en machtsvergrooting, handhaafden zich of traden steeds meer op den europeeschen voorgrond, en het onder zijn provinciale verbrokkeling en tweedracht voortdurend maar al te zeer lijdend, slechts in naam verbonden nederlandsche staatswezen, moest er, in dezen stand van zaken, wel bij op den achtergrond raken. Gelukkig echter — wil het dat inzien — voor zijn toekomst, dat het innerlijke welzijn en de ware grootheid der volkeren niet in hun uiterlijk machtsvertoon noch uitgebreid grondgebied, maar in hun verstandelijke en zedelijke ontwikkeling, hun rustig en onafgebroken voortschrijden op de baan der menschelijke beschaving en veredeling, berust. Dat vermag ieder Staat, gelijk elk

zijner ingezetenen, onafhankelijk van die uiterlijke machtsverhouding en grenzenuitbreiding, en, naarmate zij 't er verder inbrengen, zullen zij te minder reden of behoefte vinden, anderen om zulk een vergrooting van stoffelijke macht en vermeerdering van grondgebied te benijden, er slechts naar strevende, hun op dat beschavingsgebied steeds ten voorbeeld te zijn, en zich daarbij tevens verblijdende, zien zij dat voorbeeld steeds ook meer door die anderen volgen. Ze te «haten» daarentegen zal hun geheel onmogelijk vallen [1], en belangelooze «liefde» alleen — zien zij 's menschen roeping ook in zijn staats- en volksbestaan juist in — steeds hun drijfveêr, ook in hun voor die beschaving en veredeling zelf vruchtdragend verkeer met hen, wezen.

Aan dit toekomstig gemoedsbestaan, ook in 't heden nog niet verwezenlijkt, doch steeds als 't hooggewenschte doel in 't oog te vatten, kon men toen te minder nog denken, als men niet alleen tegenover 't buitenland, maar ook onderling, in 't zevenhoofdig Gemeenebest zelf, in staats- stads- en kerkpartijen verdeeld was, en dat nog maar al te lang blijven zou. Het baatte in dit opzicht weinig, of zijn onsamenhangend en verbrokkeld geheel, in Europa, zich daar buiten, in 't aziatisch Oosten, door de voortdurende uitbreiding van 't machtsgebied der Oostindische Compagnie een landbezit verwierf van de grootste, het kleine europeesche moederstaatjen als in 't niet verzinken doende, uitgestrektheid. Juist de uitgestrektheid trouwens van dat landbezit, dat des te aanmerkelijker onkosten van handhaving en bescherming vorderde, bracht mede, dat de handelsvoordeelen geen gelijken tred konden houden met de aanzienlijk vermeerderde uitgaven, en dat men in geldelijke overwinst achteruitging, wat men in landgebied voortschreed. Terwijl in de laatste jaren der vorige eeuw het kapitaal der Compagnie nog een goede veertig miljoen bedroeg, nam dit — van 1497 af — jaarlijks met twee miljoen af; en terwijl haar aandeelen, in de eerste tien jaren der nieuwe eeuw, nog 25 ten 100 afwierpen, begon dit van 't jaar '12 af allengs te verminderen. De

---

1 "Preussen wurde der glückliche Erbe der Landmacht der Union", schrijft Von Treitschke t. pl. S. 606, "wie England der Erbe ihrer Seeherrschaft; daher jener *tiefe stille Hass* gegen Preussen und England, der noch heute in dem langsam vergessenden holländischen Volke lebt". Wie zulk een — het gansche volk hier aangewreven — *haat* mocht koesteren, zou reeds daardoor toonen, niet op de hoogte van 't menschelijk beschavingsstreven te zijn; gelijk dan trouwens ook Von Treitschke's gansche schampere staatsbeschouwing meer het kenmerk van den op zijn stoffelijke vergrooting en gebiedsuitbreiding snoevenden staatsburger, dan van een edelaardige, der beschaafde menschheid ten volle waardige geschiedbespiegeling draagt; terwijl o. a. zijn neêrzien op de onvolledige "verdraagzaamheid" der Republiek, tegenover die van een Frederik II, den burger van 't Rijk der Meiwetten gewis even zonderling afgaat, als het tegenwoordige Nederland daarin zijn "groote" Vaderland zoo goed vooruit is, als in zijn staatswettelijk-vrije volksbestaan tegenover het koninklijk-keizerlijke pruisische en duitsche. Von Treitschke's redeneering heeft veel van 't gesnoef eens op zijn stoffelijke voordeelen pratten *parvenu's*, die uit zijn ingebeelde hoogte neêrziet op wie niet zoo veel geld en goed bezit als hij.

wijze van bewindvoering liet daarbij, sedert Speelman reeds, op den duur maar al te veel te wenschen, en de Raden van Indië hielden dan ook niet op te klagen over de slordigheid en sleur in 't beheer of liever wanbeheer der zaken op Java. Zoo te Batavia, als op de andere kantoren, ging alles hoogst onrechtmatig toe. Inlandsche koopliedèn en zeevaarders, die op die kantoren om zeebrieven kwamen verzoeken, werden door de residenten veelal onheusch bejegend, moesten ze lang naloopen, en dan nog voor hun paspoorten een hooge geldsom betalen. Op Japara kwijnde de handel, en lag de koopman, als burgerlijk hoofd, met den bevelhebber der krijgsmacht overhoop. Een in 1685 ingesteld onderzoek op Cheribon bracht aan 't licht, dat de bevelvoerende kapitein er niet alleen treinsonkosten in rekening bracht, aan de bevolking volstrekt niet uitbetaald, maar dat hij er buitendien ook, door de bergstammen van Krawang en de Preanger, zoogenoemde «gerechtigheden» had laten opbrengen, en daarmeê zijn en der zijnen beurs gespekt. Het cheribonsche handelshoofd had buitensporige posten voor den trein en 't onderhoud van 't krijgswezen, en van gevangen Bantammers geboekt, die nooit door hem verstrekt waren, en daarenboven nog, bij den inkoop van vee en levensmiddelen, de noodige winst voor zich zelf berekend [1]. Bij de levering van hout, door de hoofden in Cheribon en de Preanger, waren dezen in hun goed vertrouwen op de opzichters der Compagnie schandelijk bedrogen. Bij de peperlevering was den inwoners van Cheribon nauw de helft der geleverde pikols betaald, zonder dat daarom nog òf deze òf de verdere woekerwinst in de kas der Compagnie belandde; integendeel had het kantoor haar in vijfdehalfjaar bijna anderhalve ton gouds meer gekost dan opgebracht. De reden van dergelijke misbruiken lag voor de hand, en werd door den veeljarigen advocaat der Compagnie, Pieter van Dam, in zijne op last der HH. Zeventienen in de laatste jaren der eeuw opgestelde «Beschrijving van de O. I. Comp^ie^.» onbewimpeld geuit: «het vullen van de beurs, geld en goed bijeen te halen, om in korten tijd rijk te worden, is eigenlijk de boodschap, en daarvoor moet alles wijken en stilstaan» [2]. Speelman zelf, die, «zoolang hij onder 't hoog gezag van anderen had gestaan, zich een zeer bekwaam dienaar van de Comp^ie^. van zeer vele goede hoedanigheden betoond had, door zijn langjarige diensten vol kennis en ervaring was, had, dat hoog gezag zelf in handen krijgende, zich niet weten te beheerschen, en zich aan allerlei buitensporigheden en verzuimnissen schuldig gemaakt, tot groot verval van zaken» [3]. Na zijn dood zocht men zich wel, zoo veel men kon, uit zijne rijke nalatenschap van ruim anderhalf miljoen te dekken, doch kon moeilijk het juiste bedrag der toegebrachte schâ berekenen, die dan ook niet alleen in geld bestaan had. Op Speelman

---

[1] Zie *De Opkomst van het Nederlandsch Gezag in Oostindiën*, door Jhr. Mr. J. K. J. De Jonge, VIII, bl. VII.

[2] Naar het onuitgegeven HS. aangehaald bij De Jonge, t. pl. bl. XV.

[3] Ald. bl. VIII.

was in 1684 Camphuys als Goeverneur-generaal gevolgd, die echter eerst door wangunst en gekrenkte eigenmin van anderen, en daarna «tot verachtering van zeer veel zaken en nadeel der Compagnie», door velerlei tegenstand in zijn handelingen gestremd werd.

In 't volgende jaar was aan den wakkeren François Tak de belangrijke zending naar de Oostkust opgedragen, om er vooreerst de kantoren na te gaan, alle misbruiken en verwarringen een einde te doen nemen, en te Cheribon daarenboven de sedert 1681 reeds verstoorde goede verstandhouding tusschen zijn drie Vorsten te herstellen; daarna zou hij dan, als gezant bij den Soesoehoenan Hamangkoe-rat, naar Kartasoera trekken, om er de wijze te regelen, waarop deze zijn tot meer dan vijfdehalf miljoen geklommen schuld aan de Compagnie zou afdoen, en tevens de juiste onderlinge verhouding van Mataram en Cheribon voor goed te bepalen. Bij een geheim punt werd hem voorts nog de hachelijke taak opgedragen, den Sultan om de uitlevering te vragen van den gevaarlijken oproerling Soerapati en zijne makkers, die, na sedert jaren met hunne benden in de bovenlanden te hebben omgezworven en geroofd, door den Soesoehoenan in genade ontvangen en bij hem gehuisvest waren. Goedschiks of kwaadschiks moest hij hem in handen zien te krijgen, en dan van kant helpen, zijn verder gevolg en den grooten hoop vergiffenis schenkende, doch allen naar Japara ter beschikking van Goeverneur en Raden zendende [1]. Die taak was te moeilijker, als de Soesoehoenan, in 't voorjaar reeds, aan den Kapitein-luitenant der hem door de Compagnie toegevoegde lijfwacht, Grevink, vrij heftig had kenbaar gemaakt, dat hij met te sterke beloften aan Soerapati en de zijnen verbonden was, om hen in hun veiligheid te krenken, doch zich voorbehield, vergiffenis bij de Compagnie voor hen aan te vragen. Soerapati kon dus bij Taks nadering op zijne tellen passen. In 't begin van November teeg deze op weg, regelde de zaken te Cheribon, verbeterde er de misbruiken en vereffende er de twisten tusschen de drie Vorsten, vertrok even vóór Kerstmis naar Samarang, en aanvaardde van daar, in 't begin van Febr. '86, zijn gezantschapsreis, in gezelschap der hem door den Soesoehoenan in 't gemoet gezonden Grooten. De rijksbestuurder en hofgrooten inmiddels, door het doortastend optreden der Compagnie, bevreesd geworden zeîden Tak toe, zelf Soerapati en zijn aanhang te willen vernietigen, doch bleken daar maar al te weinig voor berekend. Toen Tak dus te Soerakarta kwam, vond hij er alles in de war, en Soerapati, na de hem aanvallende Javanen als kaf voor den wind te hebben doen verstuiven, ten Oosten der Hofplaats stand vattende en alles in den omtrek verbrandende. Opgerukt, trof hij alles nog erger aan, dan hem bericht was: Soerapati in 't paleis van den Sultan genesteld, de Missigit daar verbrand, en Grevink met al de soldaten der lijfwacht gedood. Daar meende hij hem nu echter in de knel te hebben, en met geweld te zullen dwingen;

[1] Zie Taks lastbrief, aldaar, in de *Onuitgegeven Stukken*, bl. 195.

doch Soerapati was zoo spoedig niet te vangen. Onder een woedend Amok-geschreeuw viel hij door den laatsten hem overgebleven uitgang uit, werd tweemaal met goed gevolg weêrstaan, doch brak bij de derde reis door, en bracht alles, wat hem en de zijnen zocht te weêrhouden, in verwarring. Tak zelf, zich te paard tegen hem willende te weer gaan stellen, werd gedood; evenzoo een paar zijner luitenants, de opperkoopman Van Vliet, en 69 europeesche manschappen. Het overschot der troepen, een kleine derdhalfhonderd man, sloot zich, onder Kapitein Leeman, in den pagger op, waar het zich zoo goed het ging versterkte; terwijl de stoutmoedige Soerapati nog dien eigen dag, met al zijn benden, Zuid-oostwaarts aftrok. Anderhalve maand later eerst vond Leeman gelegenheid, met zijne soldaten naar Japara te vertrekken, het lijk van Tak met zich voerende.

Soerapati, zich te Pasoeroeran gevestigd hebbende, hield van daaruit de gansche omliggende landstreek in bedwang, en maakte 't er eindelijk met de bewoners zoo bont, dat de oude Soenan van Balamboeang, geen andere uitkomst ziende, in 1691 naar Batavia tot de Compagnie om bijstand zond. Die Compagnie gaf daaraan te gereeder gehoor, als haar de verbintenis met zijn van Mataram nog onafhankelijk rijk ten hoogste welkom moest zijn. Ongelukkig echter stierf de Soenan, en werd nu wel met zijn onmiddelijken opvolger een overeenkomst getroffen; doch toen ook deze overleed, en door zijn broeder Martjanapoera opgevolgd werd, zag zij laatstgenoemde een gansch andere richting volgen, alle betrekking met haar afbreken, en zich daarentegen met Soerapati over de onderlinge grensregeling verstaan. Intusschen was Camphuys als Goeverneur-generaal afgetreden, en in September 1691 door Willem van Oudshoorn vervangen, die mede met allerlei tegenwerking, vooral van den Directeur-generaal, Joan van Hoorn, te strijden had, tot deze, op zijn dochter verliefd geraakt, hem tot schoonvader kreeg, en nu zoo ten goede als ten kwade met hem samenwerkte. Met den Soesoehoenan bleef men nog lang op gespannen voet, en had zelfs zijn dringende bede om hulp tegen Soerapati, in 1691, met geen antwoord vereerd. Eerst in 't najaar van 1697 kwam er eenige toenadering, en werden er onderhandelingen over een verzoening geopend, waarmeê het echter nog eenige jaren zou aanloopen; terwijl inmiddels Oudshoorn in September 1701 ontslagen, en zijn schoonzoon in zijn plaats gesteld werd, waartoe deze zich echter eerst na herhaalde weigering, en zijn eigen ontslag als Directeur-generaal, twee jaar later voor goed liet overhalen. Terzelfder tijd verscheidde de Soesoehoenan, en werd door zijn zoon Adipati Anoem opgevolgd. Dezes oom, de Pangeran Poeger, voor de gewelddadigheden van zijn neef bevreesd, ging zich te Samarang onder bescherming van 't krijgshoofd der Compagnie, Kap^n^. Govert Croll, stellen; terwijl Anoem zijnerzijds zijn uitlevering te Batavia liet aanvragen. De Compagnie weigerde die, zoowel als Croll, tot wien zich Anoem daarna met hetzelfde doel wendde. De Compagnie zelf brak niet alleen alle betrekking tot hem

af, maar liet ook Poeger, wiens aanhang merkelijk aanwies, door den nieuwbenoemden Commandeur van Japara, Kap[n]. Bitter van Reede, den 6[en] July 1704, weten, dat Goeverneur en Raden besloten hadden, hem uit naam der Compagnie, in plaats van zijn hun .ongevalligen neef, tot Soesoehoenan van Java aan te stellen; 't geen door Poeger met diepe onderdanigheid en grenzelooze dankbaarheid werd aangenomen. De Landdrost van Java, Michiel Ram, werd daarop, als buitengewoon Commissaris en algemeen opperhoofd van Java's Oostkust, met de taak belast, de stranden tusschen Tagal en Sôerabaya aan den nieuwen Soesoehoenan onder den naam van Pakoe-Boewana te onderwerpen. Drie kwartjaar duurde 't nu echter vóór men — in July 1705 — de onderneming meer bepaald nog doorzette, en den raad van Indië, Herman de Wilde, als legeroverste opdroeg, hem «in 't rijk en op den troon van zijn overleden vader en broeder te Kartasoera, des noods met geweld, te bevestigen», en daartoe een viertal schepen, ruim 1800 europeesche manschappen, en ruim 2000 geregelde inlandsche uit de troepen der Compagnie beschikbaar stelde, waarmeê zich die van den Pakoe-Boewana zelf vereenigen zouden. Bij die bevestiging zou De Wilde dan tevens nieuwe handelsvoordeelen bedingen omtrent de levering van katoenengarens en Java-suiker, en vooral ook de uitsluiting uit Java aller Europeanen, niet onder Compagnie's gebied staande, gelijk men daaromtrent in 1684 evenzeer met Bantam overeengekomen was. Sedert de Engelschen diensvolgens uit Bantam waren gezet, had de Compagnie des te meer hun indringen elders te duchten, en waren zij dan ook, zoo op Sumatra en Borneo, als Java's Oostkust en Madoera daartoe ijverig in de weer, en zelfs verdacht, met Anoem beide en Soerapati in verstandhouding te zijn [1].

Te vergeefs poogde nu die Amoen, van die toerusting vernemende, de Compagnie door een tot De Wilde afgevaardigde bezending, bij een oodmoedig schrijven, waarin hij zelfs meer nog toezeî dan zij verlangde, te verwerven. Hem werd terug geschreven, dat hij zich slechts aan zijn oom, als Compagnie's Soesoehoenan, te onderwerpen, en hem 't rijksbewind over te geven had. Ook deze haastte zich nu zijnerzijds echter de schoonste aanbiedingen aan De Wilde te doen, die echter wijselijk begreep, ze in haar overdrijving niet te moeten aannemen, daar, als hij naar Batavia schreef, «wie vrede met ten ondergebrachte volken houden wil, hun geen zwaarder lasten moet opleggen dan zij naar rede kunnen dragen; alleen dan toch kan die vrede bestendig zijn». Den 23[en] Augustus rukte hij toen naar Kartasoera op, nadat zich een week te voren reeds Anoems veldoverste te Oengaran aan een afdeeling troepen, onder Majoor Wels en Kap[n]. Cnoll, onderworpen had. Niet beter hield zich zijne bij Salatiga gelegerde hoofdmacht, die, na weinig schoten, voor De Wilde's legermacht op de vlucht ging. Anoem zelf maakte zich nu ook in der ijl uit zijn hoofdstad weg, die den 11[en] Sep-

[1] Zie bij De Jonge, t. pl. bl. LXXIV.

tember door De Wilde bezet, en waar Pakoe-Boewana toen als Soesoehoenan gehuldigd werd. Den 5^{en} October werd nu het verdrag met hem geteekend, waarbij de Compagnie als wettige oppermachtige gebiedster aller landen erkend werd van de Tji-Donan tot de Tji-Losari, en de gansche Preanger en Cheribon bevattende, welks Vorsten, aan Mataram's oppergezag onttrokken, de leenmannen der Compagnie werden; ook voor Oost-Madoera, de landen van Soemanap en Pamakasan, werd de Compagnie als meesteres erkend, en de grenzen van 't haar reeds vroeger toegekend landschap Samarang op nieuw geregeld, waardoor enkele dorpen aan den Soesoehoenan kwamen. Deze verbond zich voorts, der Compagnie jaarlijks, tegen marktprijs, zooveel rijst te leveren, als zij behoefde; stond haar, met uitsluiting aller anderen, den invoer van amfioen, en bengaalsche, coromandelsche, socratische en andere kleeden toe; berustte er in, dat zijn onderzaten in hun handelsterrein aanmerkelijk beperkt werden, daar zij Oostwaarts slechts tot Bali en Lombok, Noordwaarts tot Banjermasing, Westwaarts tot Banten, de Lampongs, Palembang, en Malakka zouden mogen trekken, en zich nimmer naar Amboina, Ternate, en Makassar mogen begeven; en zeî eindelijk toe, geen Makassaren, Boegineezen, Maleyers, Mooren, Balineezen, Sineezen, of andere vreemdelingen in zijn rijk te zullen dulden, dan met verlofpas der Compagnie. Op al deze, door De Wilde in 't verdrag als «redelijk» aangeduide voorwaarden, werden hem zelf alle vroegere en latere schulden aan die Compagnie kwijtgescholden; slechts zou hij, «eenigermate uit erkentenis» — als 't heette — «voor die zware kwijtschelding», 25 jaar lang, jaarlijks nog 800 lasten rijst op Batavia leveren. Een week na de teekening trok De Wilde met zijn hoofdmacht naar Samarang, slechts 200 man onder een drietal officieren, te Soerakarta achterlatende [1].

In de afgestane Preanger begrepen Goeverneur-generaal en Raden nu, bij besluit van 15 Maart 1706, «een bekwaam, wakker, en aanzienlijk persoon tot hoofd en opzichter» te moeten stellen, om er «de volken, van wegen hun Heer en Meester, de Oostindische Compagnie, naar de Javaansche wijze en beginselen te regeeren». Zij kozen daartoe een jong javaansch Vorst uit Cheribon, die er, met hun Resident in dat land, het bestuur zou hebben, en daartoe een uitgebreiden lastbrief ontving. Een woelziek mohammedaansch Priester uit Giri, die sedert 1703 reeds de landstreek in opschudding bracht, en tot dusver te vergeefs achterna gezet was, werd weinig maanden later eindelijk te Bagaleen, waar hij zich had zoeken te bergen, gevat, en op last van den Pakoe-Boewana, ter dood gebracht [2].

In Java's Oosthoek hield zich intusschen Soerapati nog altijd, als oppermachtig gebieder, te Pasoeroean staande, en had er den uitgeweken Anoem te Kediri bescherming verleend. De, in plaats van den overleden Wels, tot Majoor bevorderde Cnoll

[1] Aldaar, bl. LXXVIII. [2] Ald. bl LXXXII.

en Kapitein Sergeant te Soerabaya ontvingen nu in last, Anoem een brief van vergiffenis te laten aanbieden, onder uitnoodiging, zich met vrouwen en kinderen naar Soerabaya te begeven, er als javaansch Prins behandeld te worden, en eenige volken en negerijen onder zijn gezag te krijgen, mits hij zijn oom als Soesoehoenan erkende. Tot dit laatste wilde hij zich echter niet verstaan, en Cnoll kreeg nu bevel, hem en zijn beschermheer met zijn heermacht te bespringen. Den 9en September 1706 ving zijn tocht, van Soerabaya uit, aan, en tien dagen later stond hij in de moerassige streek aan den oever der Tji-Porong, waar zich aan de overzij de vijanden gelegerd hadden. Hij liet er een batterij opwerpen, vijf bruggen slaan, rukte, in spijt van 's vijands pogingen, hem in zijn werkzaamheden en marsch te belemmeren, de rivier over, en bezette er zijne werken; doch had maar al te zeer met «de vuile en stinkende moerassen» te kampen, die zijne troepen deden ziek worden en voor een deel bezwijken, en op welke hem, naar 't scheen, de weinig vertrouwbare Depati-Soerabaya en zijne grooten, niet zonder boosaardig overleg, hadden weten te brengen. Intusschen rukte hij den 26en voorwaarts tot de rijstvelden van Derma, en zond vandaar een voorwacht af, om den weg door 't hout te banen, die echter in een strijd met den vijand gewikkeld en verslagen werd; terwijl de tot haar bijstand afgezonden Kapitein De Bevere, met vier vendels Europeërs, 12 inlanders, en een talrijke bende Javanen, door Soerapati omcingeld en, in spijt van zijn tegenweer, in wanorde op de vlucht gedreven werd.

Zoo kon men eerst 18 October tot de bestorming der werken van Bangil, waar zich de vijand versterkt had, overgaan. Soerapati, die er zelf het bevel voerde, bood den hevigsten, meest volhardenden weêrstand; doch werd door Cnoll's bommen en granaten te fel bestookt, dan dat hij 't op den duur kon houden, en moest zijn sterke stelling eindelijk opgeven. Ongelukkig bleken nu, door 't regengetij en de ongunstige landstreek, de anders naar Pasoeroean openliggende wegen zoo onbegaanbaar, dat men voorloopig tot den terugtocht naar Soerabaya besluiten moest. Bij de verdediging der werken van Bangil was ondertusschen Soerapati, door twee kogels in zijn schouder en een bomscherf in de lenden, zwaar gekwetst, en weldra te Pasoeroean aan die wonden overleden; zijn drie zonen werden echter door Anoem erkend en met grondgebied begiftigd, en de oudste hunner als zijn opvolger in 't Rijksgebied erkend. Hen gold het thans dus te bestrijden, en tevens de verraderlijke houding van den Depati te wreken. Croll kreeg daarom met het einde van 't jaar last, den Depati zoo mogelijk op te lichten, doch tevens een berisping voor de wijs, waarop hij zich omtrent de gesteldheid van het terrein had laten verschalken, terwijl de leiding van den veldtocht weder aan De Wilde werd opgedragen. Vooreerst vond echter Cnoll nog geen gelegenheid tot die oplichting over te gaan, en moest er zich toe bepalen, zijn voorbestemd slachtoffer maar wat «zoetigheid om den mond te strijken», opdat hij zich met de zijnen niet geheel bij den vijand aansloot. Hij overleî daarop te Kartasoera met den Pakoe-

bowana de voorbereidende maatregelen voor den te voeren oorlog, vereenigde zich in den volgenden zomer met het inmiddels aangekomen legerhoofd, en teeg met hem op Anoem's verblijfplaats te Kediri los, waar men dezen intusschen reeds gevlucht vond. Voortgerukt, trof men den 15en September het eerst met den vijand op de hoogten bij Tjarat samen, en dreef hem na een gevecht van twee uur op de vlucht; zich daarop nog met de legerafdeeling uit Soerabaya, onder Sergeant, verbonden hebbende, ging men zich ook van Pasoeroeang meester maken, en wierp De Wilde er de noodige versterkingen op, om er 't rustige bezit van te waarborgen. Anoem bleef met Soerapati's zonen op de bergen van Malang hulpeloos rondzwerven, terwijl De Wilde over Soerabaya naar Samarang reisde, doch daar vermoeid en ziek van zijn anders zoo welgeslaagden tocht aankwam. Den 31en October werd toen een nieuw verdrag met den Pakoe-boewana door hem geteekend, waarbij, ter uitbreiding van 't voorgaande, de uitsluiting uit Java ook tot «alle volken bovenwinds of van Europa» werd uitgestrekt. Zoo was thans van Anjerpunt tot Pasoeroean de alleenhandel der Compagnie verzekerd. De arme De Wilde echter, naar Batavia teruggekeerd, kwam daar weldra te sterven, en Cnoll werd nu door Goeverneur-generaal en Raden met het verder beloop der vrij dubbelzinnige zaken belast; een edelaardige taak, die hij zich ten volle waardig toonde. Hij kreeg met name bevel, «allenthalve te bezorgen, dat de Depati-Soerabaya, die listige ontrouwe vogel, alsins nauwkeurig in zijn handel en wandel werd nagegaan, en zijn vlerken zooveel gekort, als naar de tijden met fatsoen (!) zou kunnen geschieden». Anoem mocht hij op nieuw den «pardonbrief» aanbieden, doch moest verder omtrent hem handelen, als hij «voor Compagnie's waar belang» best oordeelde. Te Samarang aangekomen, vond hij zich reeds door briefdragers van Anoem ingewacht, die der Compagnie zijne onderwerping kwamen aanbieden, waarover toen met Batavia gebriefwisseld werd; en daar de Depati zijnerzijds blijken van ijver en vriendelijke gezindheid gaf, achtte Cnoll het best, dat men hem, «tot aanmoediging daarin, een peruaansch paardjen, gelijk hij dat begeerde, of ander geschenkjen met een vriendelijk briefjen zond, zonder dat daarom het ten opzichte van zijn persoon beraamde in 't minst verhinderd werd». Het kwam hem slechts raadzaam voor, dit vooreerst nog «wat op te schorten, om alle ontijdige opschuddingen te vermijden, en omdat men zich tegenwoordig alsins nog van zijn hulp moest bedienen» [1]. Anoem, alle verder omzwerven moede, kwam zich persoonlijk den 23en July 1708 tusschen Soerabaya en Modjokerti voor 't front der troepen oodmoedig aan de Compagnie onderwerpen. Hij werd door Cnoll «minzaam en beleefd verwelkomd en omarmd», en mocht zich, ofschoon geen stellige belofte erlangende, met een vorstelijke bejegening en de opdracht van een landsbewind op Java, gelijk hem nog in 't vorige jaar was aange-

[1] Zie de uit zijn brieven aangehaalde woorden bij De Jonge, t. pl. bl. XCIX, aant., en CI.

boden, vleyen. Op bevel der hooge regeering werd hij toen echter, met zijn vrouwen en kinderen en een gevolg van 200 personen, naar Batavia overgebracht, waar hij den 6[en] September voor de «hooge tafel» der regeering verscheen. Zijn kris aan de deur afgegeven hebbende, onderwierp hij zich nu plechtig aan de Compagnie, en kreeg die kris toen terug, om haar voortaan «van wegen de Compagnie te dragen». Misbruik makende van Cnolls onbestemde voorspiegelingen, besloten daarop Goeverneur-generaal en Raden in geheime zitting, hem niet op Java te houden, maar met al de zijnen naar Ceylon in te schepen. Met de grievendste smart vernam hij dat onvriendelijk besluit; hij betuigde niets misdaan, «niets onredelijks bedreven te hebben; met een weenend gemoed naar Batavia gekomen te zijn, om er de goede gunst der Comp[ie] te vragen, en verlof te krijgen weêr naar Java's Oostkust terug te keeren, of waar 't elders op 't eiland den Edelen Heeren behagen mocht, met het voornemen, zich daar stil te houden onder Compagnie's bescherming; men mocht hem dus ook thans nog slechts een plaats in de Preanger aanwijzen, Soemedang bijv. de geboorteplaats van zijn vaders weduwe, hij zou er zich in alle stilligheid met zaayen en planten gaan onledig houden. Wilde men hem daarentegen naar Ceylon zenden, hem van zijn Java scheiden, dan verlangde hij liever te sterven. Doch dat, hij wist het wel, begeerde de Compagnie niet; waren ook de Sultans van Banten niet met haar in oorlog geweest, en echter nooit buiten Java gezonden!» Zijn roerende taal vermocht echter niets op 't gemoed der Edele Heeren: ze volhardden eenparig bij het eenmaal genomen besluit.

Cnoll voerde in dien tusschentijd tegen de zoons van Soerapati en hun aanhang oorlog, sloeg en verstrooide hen herhaaldelijk, en drong hen in de ontoegankelijke bergpassen terug, terwijl de oudste dier zoons zwaar in den strijd gekwetst werd. De regeering dwong hem in November den tocht te besluiten, en het verder beloop aan de omstandigheden over te laten. Van tegenweer zou zeker niets meer komen, en de rust, wat hen betrof, op de Oostkust niet meer bedreigd worden. Hij zelf begaf zich naar Soerabaya, waar hij, overeenkomstig het geheime voorschrift, hem verleend, nu op middelen zon, hoe den Depati in zijn macht te krijgen, en «tot Compagnie's best» met hem om te springen, gelijk dat «geheel aan zijne ervarenheid, bevinding, en voorzichtig beleid» door de Heeren was overgelaten [1]. In January 1709 tot regeling der bestuurszaken naar Kartasoera gekomen, spande hij daar toen verraderlijk zijne strikken. Derwaarts toch was, met de andere hoofden der strandlanden en binnendistricten van den Oosthoek, ook de Depati ontboden, en verscheen er den 7[en] February met zijn broeders, vrouwen, en gevolg, ten getale van wel 1100 personen. Een paar weken te voren had Cnoll den Soesoehoenang, bij een persoonlijk onderhoud in zijn

[1] Zie de aangehaalde woorden aldaar, bl. CIX.

paleis, hem en zijn rijksvoogd echter al ingeblazen, hoe hij — in strijd met de bepalingen van uitsluiting — een aantal uitwijkelingen van Pasoeroeang, ettelijke Balineezen, en anderen tot zich getroond en toevlucht verleend had; hoe hij zich daarenboven had aangematigd, een paar landstreken onder zijn gezag te trekken, en dergelijke meer; en daaraan had hij de vraag vastgeknoopt, of Zijne Majesteit het dus niet noodig zou oordeelen, hem bij zijn komst te dwingen, die vreemdelingen weder te verwijderen, en hem die landstreken weder te ontnemen; 't geen de Soesoehoenang natuurlijk onmiddelijk beaamde. Toen de Depati, na zijn aankomst, daarin — hoewel niet zonder moeite, en eerst op herhaalden aandrang — berust had, kwam Cnoll met een nieuwe inblazing voor den dag, den Soesoehoenan betoogende, dat, zoo men den Depati in zijn verder strand- en landbewind, na de onttrekking dier teruggenomen streken, handhaafde, hij voortdurend verwarring en onrust baren, en Zijner Majesteits rijk de grootste last veroorzaken zou; waarom hij dan ook niet bevroedde, hoe Z. M. zich van zulk een wrevelen, woeligen, en gevaarlijken geest niet voor goed zocht te bevrijden». Zoo was alles behoorlijk voorbereid, en het licht te voorziene eind kon zich niet lang meer laten wachten.

De zoo verraderlijk omsponnen Depati verergerde zijn neteligen toestand nog, door, den 23en der maand, zijn gemoed, omtrent de verdrukking der kustbewoners door de «edele Compagnie», tegenover den geheel in haar dienst getreden, den haar slaafs onderworpen Soesoehoenan, in de ondubbelzinnige betuiging uit te storten, dat haar handel «de arme javaansche ingezetenen aan die kust de rug inreed, en door de al te geringe betaling, die zij voor hun koopmanschap genoten, die arme luî, een al te groote schade lijdende, t'eenemaal te gronde raakten, en 't onmogelijk langer houden konden». Den dag, nadat hij zich zoo had uitgelaten, kwam hij, met zijn broeders en veel andere regenten, «in een zeer vrolijke en levendige stemming» Cnoll nog aan zijn huis bezoeken, werd er wel onthaald, en vertrok met zijn gezelschap, allen zeer «vergenoegd». Nauw was hij echter nog weg, of Cnoll kreeg van den Soesoehoenan de boodschap, dat deze besloten had tot gereede ten uitvoerlegging van 't geen tusschen hen beiden omtrent den Depati-Soerabaya besloten was, en dat de lieden, die dat zouden bewerkstelligen, «reeds waren aangewezen», en Cnoll haastte zich «Z. Mrs. goede bedoeling en wijs overleg te prijzen» [1]. Twee dagen later werden al des Soesoehoenans zonen, mantri's, en rijksgrooten, 's ochtends vroeg, tot een groote tijgerjacht saamgeroepen, en de met hen opgekomen Depati daarop alleen bij den Soesoehoenan ontboden. Niets kwaads vermoedende, trok hij 's morgens omstreeks negen uur, den voorhof over, en de twee eerste groote poorten van 't paleis door, doch werd hier nu, op een gegeven teeken, plotseling door eenige hofdienaren overvallen, en met niet

[1] Naar de woordelijke aanteekeningen in zijn *Dagregister*, bij De Jonge, t. pl. bl. CXII.

minder dan 25 wonden op verschillende plaatsen van zijn lichaam afgemaakt, zonder dat, als de waardige Cnoll het zijn Heeren en meesters te Batavia tot zijn groote voldoening meldde, «hij zelf of iemand van Compagnie's wegen er zich meê bemoeide, noch op straten of wegen te vinden was». Aan de macht der inlandsche vorsten van Soerabaya kwam op deze eigenaardige wijs voor goed een einde; aan beide ongedeerd gelaten broeders van den zoo huichelachtig van kant geholpen Depati werd van zijn groot gebied niets gelaten, dan het eigenlijke regentschap Soerabaya, terwijl al de overige landen onder afzonderlijke regenten verbrokkeld werden. Het gansche rijk van Mataram werd voorts, onder Cnolls leiding, in 43 regentschappen verdeeld, aan elk van welker regenten door den Soesoehoenan werd voorgeschreven, welke voortbrengselen zij uitsluitend aan de Edele Compagnie te leveren had. Het stelsel der verplichte leveranciën te haren behoeve was, als beginsel, daarmeê algemeen op Java ingevoerd, en het bewijs tevens geleverd, dat de Compagnie met alle Java's Vorsten, 't zij keizer en sultan, als die van Mataram en Banten, 't zij minder aanzienlijke rijkshoofden, als die van den Oosthoek van Cheribon, de Preanger, of op Madoera, naar welgevallen kon omspringen. Kenschetsend echter voor haar verhouding tot haar javaansche onderworpelingen is zeker de wijze, waarop deze haar indische bewindvoerders, in onderscheiding van vroeger sedert toespraken: de «hooge regeering» der Compagnie eerst als «gezegend en bekleed op deze wereld met alle macht, kracht, en heerlijkheid» begroetende, erkenden zij hare leden thans als «regeerders over alle Compagnie's machten zoo te water als te land, voor de welke alle benedenwindsche volkeren schrikken en beven» [2].

Als Goeverneur-generaal werd Joan van Hoorn, die, door zijn tweede huwelijk in 1706, op zijne beurt, schoonzoon van den Directeur-generaal Abraham Van Riebeeck geworden was, en daardoor Heeren Zeventienen weder aanleiding had gegeven, zich over familieregeering te beklagen, in 1709 door zijn schoonzoon, gelijk hij zelf 't vroeger zijn schoonvader gedaan had, vervangen. Intusschen bracht deze verandering van persoon, luttel of geen verandering in den uit een geldelijk oogpunt allengs min gunstig geworden toestand der Compagnie te weeg. Hoe uitgebreid haar alom schrik en beving verspreidende macht mocht wezen, «oneerlijkheid en particuliere handel van haar ambtenaren» waren — naar de meening van 't indisch opperbestuur zelf — de hoofdoorzaken van 't onmiskenbaar verval van den haren. De europeesche bevolking was ongetwijfeld dan ook diep bedorven; de slechtste onder Compagnie's beampten knevelden de inlanders, of lieten ze dat, tegen belooning van hun oogluiking, door hun hoofden of regenten doen. Bij 't inschepen en tijdens den overtocht werden zulke grove oneerlijkheden gepleegd, dat de HH. Zeventienen er in 1708 volmondig

[1] Ald. bl. CXIII. [2] Ald. bl. CXIV.

van getuigden: het stelen en plunderen vau onze goederen wil, tot ons leedwezen, nog maar steeds niet ophouden»[1]. En de Advocaat der Compagnie, Van Dam, teekende in zijn geschiedboek aan: «dat de bedienden op hun simpele gagië zouden moeten leven en bestaan, heeft van alle oude tijden niet willen wezen noch gelukken, in voege dat, nu en dan, wat door de vingers heeft moeten gezien of oogluiking gebruikt worden. Daar zijn wel gedachten geweest, of men die gagië niet zou kunnen en moeten verhoogen, om daardoor de orders strikter te doen onderhouden en nakomen; maar men heeft altijd gemeend, dat dit de begeerlijkheid niet zou verminderen of stremmen, noch de luiden daardoor meer tot hun plicht gehouden worden». Deze schraapzieke winzucht der beampten en daaruit voortgesproten uitmergeling der bevolking — waarover, in zijne kustlanden, de zoo gewetenloos om hals gebrachte Depati van Soerabaya zich nog in de laatste dagen van zijn leven zoo argeloos beklaagd had — was, als men 't naar waarheid heeft opgemerkt[2], de hoofdreden van den achteruitgang der handelsvoordeelen van de Compagnie. De verarming der inlanders belemmerde en belette allengs een voldoenden aftrek voor hare waren, terwijl zij tevens den prikkel tot voortbrenging der noodige uitvoer-artikelen voor hen wegnam, als die hun door hun inhalige bovenwindsche meesters veel te karig betaald werden. Thans, nu de Compagnie, hoe langer zoo meer, van handelslichaam oppermachtige beheerscheres van Java geworden was, liet zij haar dwang in koop en verkoop, tot haar eigen toekomstige schâ, in hare hebzuchtige bekrompenheid, te meer nog gelden. Zoo was bijv. de suikerteelt in de laatste jaren aanmerkelijk uitgebreid, en kon er meer dan tweemaal zooveel geleverd worden, als voor haar handel benoodigd was. Zij wist nu echter geen beter middel, om tegen dat overvoeren der markt te waken, dan te bepalen, dat het tegenwoordig aantal molens niet vermeerderd worden, en ieder hunner niet meer dan 300 pikols leveren mocht; dat de op Java, buiten 't district van Jacatra, geteelde suiker voor de helft minder dan de daar geteelde zou worden ingekocht, en zij buitendien te Batavia nog aan een tolrecht onderworpen zou zijn. Garen, indigo, en sappanhout werden in 1709 voor verplichte leverancie-waren der Compagnie verklaard, en naar evenredigheid met der Compagnie passende inkoopsprijzen betaald[3]. In de laatste jaren had zich de koffijteelt op Java ontwikkeld, sedert de Zeventienen in 1707 hadden te kennen gegeven, dat «de voortkweking daarvan in Compagnie's eigen coloniën hun aangenaam zou zijn». Van Hoorn had toen onmid-

---

[1] Ald. bl. CXXIV. [2] De Jonge, t. pi. bl. CXXVI.

[3] Zie de aldaar, bl. 356 en vv., onder N°. LXII opgenomen opgave van "verplichte Leverantiën", van welke het er heet: "bovenstaande coopmanschappen beloven wy t'samen en ieder in 't byzonder, jaarlijx zooveel aan d'Ed. Compie *voor den daarop vast te stellen prijs* te leveren, als dat ons vermogen eenigsints zal kunnen toelaten".

delijk, zoo te Cheribon als te Batavia, verscheiden inlandsche hoofden daartoe opgewekt, hen van plantjes voorzien, en deze vervolgens ook in de Preanger rondgedeeld; gelijk ze in 1709, op aandrang van Cnoll, in de landen van Samarang en Kartasoera werden verstrekt. Zoo was er met het einde van 't jaar 1711 uit de verschillende koffijplantagiën en bergnegorijën reeds een kleine 900 pond koffijboonen te Batavia ontvangen. Van Riebeeck toch toonde er zich geen minder voorstander van, dan zijn schoonzoon en voorganger; en hoewel er, door gebrek aan belangstelling bij regenten en bevolking, in Oost- en Zuid-Java in 1715 reeds geen enkel koffijplantjen haast meer te vinden was, nam in de Preanger, Cheribon, en boven Batavia de teelt voortdurend toe. Met het einde van 't Vredejaar werden er van daar 2000 pond boonen naar Nederland verzonden, en in beide volgende jaren gezamenlijk omstreeks zevendhalfduizend. Toen echter, een dozijn jaar later, de aanvraag in 't moederland desniettemin bij toeneming grooter werd, begon de Compagnie, haar even kortzichtige als inhalige zienswijs getrouw, vervolgens ook de inkoopsprijzen aan den inlander te verminderen, en raakte er reeds op bedacht, de voor haar geldelijke overwinst overtollige koffijboomen hier en daar uit te roeyen. Tezelfder tijd waren echter ook reeds weder nieuwe beroeringen aan den Oosthoek ontstaan, die de Compagnie tot een kostbaren oorlog zouden dwingen [1].

Van Riebeeck was toen reeds ettelijke jaren overleden, daar hij, ten gevolge der vermoeyenissen en 't ongemak, op een reis tot aanlegging van een grooten bergweg naar 't Zuiden geleden, al in 1711 overleed, om door den wakkeren Amsterdammer Kristoffel van Zwol opgevolgd te worden. Hij zelf was aan de Kaap de Goede Hoop geboren, waar zijn vader, Antonie, in 1651 een deel lands voor de Compagnie in bezit genomen, en er een volkplanting gevestigd had. Aanmerkelijk had zich deze, na 1680, onder den Commandeur Simon van der Stel — de aanlegger van 't naar hem genoemde Stellenbosch en Drakestein [2] — uitgebreid, en waren er toen tevens ettelijke fransche uitgewekenen een toevlucht komen zoeken, die er zich in den zoogenaamden «franschen hoek» op koren- ooft- en wijnbouw toelegden, en, op zijn buiten *Constancia*, den later zoo vermaarden kaapschen wijn van dien naam teelden. Daar bracht hij, in 1699 zijn post, als Goeverneur nedergelegd hebbende, zijn laatste 12 levensjaren door, om, door zijn zoon Willem Adriaan opgevolgd, een jaar vóór den utrechtschen vrede te overlijden. Die zoon had het, een jaar of wat te voren, met eenige op beider voorspoed naijverige vrije colonisten, of zoogenoemde vrijburgers, te kwaad gekregen, die hem bij de Compagnie wisten te bekladden, en deze er, in haar angst voor machtsondermijning, in 't najaar van 1706 toe brachten, den Goeverneur, zijn bijzitter Elzevier, den predikant Kalden, en den Landdrost Van

[1] Ald. bl. CXI, en v. [2] Naar den Commissaris-generaal Rheede tot Drakestein.

Starrenburg, met behoud van eer en jaarwedde, terug te ontbieden, en ook Simon's tweeden zoon, Frans, het verder verblijf aan de Kaap te ontzeggen [1]. Een fraai woonhuis, dat zich Willem Adriaan op zijn *Vergelegen* buitengoed in Hottentotsch Holland had gebouwd, en dat zijn benijders en den Zeventienen een doorn in 't oog was, werd op last van dezen afgebroken, «als zijnde een voorbeeld van weidsche pracht, die de Compagnie in hare bedienden ten zeerste afkeurde». Tevens werd door hen bepaald, dat «aan niemand voortaan te veel land te gelijk zou uitgegeven worden; niet zooveel althans, dat er drie of meer volkplanters, in plaats van één, van bestaan konden». Zoo wist de op haar oppergezag naijverige Compagnie den overmoed van haar beampten, ook ten koste der ontwikkeling en bloei van haar volkplanting, te fnuiken. Zeker was het intusschen, dat de jonge Van der Stel, minder bezadigd en gevierd dan zijn vader, door zijn wat al te forsche maatregelen tegen de hem dwarsdrijvende vrijburgers, een van welke, zekeren Adam Tas te Stellenbosch, hij zelfs door den Landdrost en zijne gewapenden met geweld uit zijn huis had laten halen, en op 't kasteel in hechtenis brengen, zich zelf grootendeels dat onweêr over 't dak had gehaald. Hij bleef met zijn medestanders echter nog ruim anderhalf jaar in de volkplanting vertoeven, terwijl deze van wegen de Compagnie onder tijdelijk beheer van zekeren Heer D'Ablaing stond, onder wien alles danig in de war liep. Eerst in 't laatst van January 1708 kwam er de vroeger in keizerlijken krijgsdienst aan den Donau werkzame Lodewijk van Assenburg, op *de Generale Vrede*, aanlanden, met zes kanonschoten van den Leeuwenkop begroet, en door alle naar rust en vrede snakkende opgezetenen van harte verwelkomd; want, als een hunner rijmde,

't Hoofd van de Kaap de Goede Hoop
Vond alle dingen overhoop,

en «den toestand zoo verward, wonderlijk, en zeldzaam, dat men er schier niet meer wist, wie kok of koksmaat was» [2]. Geen wonder, dat hij moeite had, er zich terecht te vinden, en niet zoo vaardig alles weêr in 't effen te brengen wist, als de volkplanters 't wel verlangden. Nauw een viertal jaren zou hij er dan ook maar den tijd

---

[1] Kalden, die na zijn terugkomst in Holland, Predikant te Thamen werd, gaf daar, in 1713, een *Afgeperste verwering en noodige verantwoording* (Tot Utrecht, gedr. voor den auteur, te bekomen by W. Broedelet) in het licht, het "ten hoogste smertelijk, niet min verdrietig voor een eerlijk man, byzonder voor een predikant, wiens bediening zoo teêr is", achtende, "zijn eer en goeden naam te moeten verdedigen tegen vuyle lasteringen"; waarom hij er dan ook eerst na drie jaar stilzittens toe overging, om "wat van zijn zaak was, voor den onpartijdigen lezer blank te leggen", nadat hij op nieuw in een paar lasterschriften was aangetast.

[2] Zie de *Nauwkeurige en uitvoerige Beschrijving van de Kaap de Goede Hoop*, enz. *door* Peter Kolbe (Te Amsterdam, by Balthazar Lakeman, 1727), II. bl. 415.

voor hebben, daar hij nog vóór Simon van der Stell zelf kwam te overlijden, buiten de bezwaren van zijn post ook met een toenemende verzwakking kampende. De baatzieke wijs, waarop verder de volkplanting door de Compagnie bejegend werd, belemmerde echter steeds haar welvaart en bloei [1].

In de Westindiën had het doeltreffend bestuur van Aersen van Sommelsdijk goede vruchten gedragen. Te Paramaribo, bij zijn komst maar een vlek van hoogstens dertig woningen, waar herberg gehouden en sluikhandel gedreven werd, en waar 't rechtswezen alles te wenschen overliet, had hij een raad van justicie en policie ingesteld, een weeshuis en desolate-boedelkamer opgericht, twee sterkten aangelegd, de omliggende Indianen, die 't der colonie lastig maakten, boschwaarts gedreven, en met de zoogenoemde Marrons, of Boschnegers, vrede gemaakt. Een zijner zoons, de Heer van Chatillon, had van een tocht naar 't binnenland, de cacaô-plant naar Suriname meêgebracht, die daar toen voortaan gekweekt en wier boonen, naar Zeeland overgezonden, nu, bij de prikkelende Oost-indische koffij, de smakelijke en voedzame zeeuwsche chocolaad aan Nederland schonken. Slechts vier jaar had echter zijn vader te Paramaribo mogen werkzaam zijn, toen hij, den 18^{en} July 1688, op 't paradeplein rondwandelend, door een dozijn muitzieke soldaten van 't slechtste gehalte, dien zijn strenge krijgstucht tegen de borst was, werd overvallen en doodgeschoten. Daar Chatillon geweigerd had hem op te volgen, was de Heer van Scherpenhuizen tot Goeverneur aangesteld. Hoewel de uitdeelingen steeds vrij laag bleven, en sedert Aersens tijd slechts eens — in 1706 — meer dan 5 ten honderd, doorgaans slechts 5 of 4 gaven, nam de volkplanting zelve in welvaart toe, telde in 1693 vijftig, in 1712 reeds meer dan 200 suikerplantagiën, doch had zich in dit laatste jaar nu tegen den reeds vermelden overval der Franschen onder Cassard te verweren. Den 10^{en} October vertoonde zich deze met zijn smaldeel op de Suriname, en voer, hoewel uit de sterkte Zeelandia en van de schepen voor de stad fel bestookt, deze voorbij, de rivier op, plunderde eenige plantagiën, en beschoot de stad, die het tot den 20^{en} wist te harden, doch toen zich op zware kosten met hem verdroeg. Deze uitkomst ontstemde haar burgerij. Met hare machtiging richtten zich hare officieren met een dringend vertoog tot de Algemeene Staten, waartegen echter Directeuren der Surinaamsche Maatschappij een verzoekschrift inbrachten, dat meer dan 't ander ingang vond en werkte; zoodat de misnoegde burgers zich, in antwoord op hunne klachten, op last der hooge regee-

---

[1] "Zoodra de Compagnie haar doel bereikt had, en zeker was, dat haar schepen aan de Kaap voortdurend zouden vinden, wat zij behoefden, werd het haar volkomen onverschillig, of bevolking en welvaart toenamen; zelfs begon zij allengs daarin een hinderpaal voor haar eigen voordeel te zien, en hield dus beide door haar baatzuchtige maatregelen tegen" (Mr. O. van Rees, *Geschiedenis der Staathuishoudkunde in Nederland*, II. bl. 376).

ring, door Goeverneur en Raden van Policie zagen aanmanen, zich voortaan van alle onbehoorlijke bijzondere bijeenkomsten te onthoudeu, en aan hun beheerders te onderwerpen, wenschten zij niet met gevangenis of ballingschap, naar goedvinden van dezen, gestraft worden. Van de verwarring, uit den overval der Franschen gesproten, had tal van negers gebruikt gemaakt, om zich in de bosschen bij de daar reeds eerder gevluchte te bergen, en vergrootte zoo hun altoos aanwassend aantal, dat in de volgende jaren, tot schrik der volkplanting, haar plantagiën herhaaldelijk met plundering en brandstichting bedreigde. Reeds een twintig jaar vroeger, in 1690, waren die van den Jood Mastado in opstand geraakt, en hadden hun meester om hals gebracht; 't geen toen tot een hevigen strijd tusschen hen en de verdere Surinaamsche Joden geleid had, waarbij zij, teruggedreven en in de bosschen geweken, voor een deel gevangen en gedood werden. Acht jaar later was de prijs op een ontloopen negerhoofd, die in 1685 nog slechts vijf gulden was, tot vijfmaal die som voor 't rivierdistrict, en tienmaal voor de kuststreken verhoogd. De wreede behandeling, waaraan het verdrukte slavenras van de zij zijner ontaarde blanke broeders en zusters bloot stond, was echter de hoofdreden van zijn verzet, ontvluchting, en maar al te welverdiende weêrwraak. Menschelijk gevoel voor deze zoutwater-zwarten — gelijk men ze om hun overzeesche overbrenging betitelde — of voor hun ter plaatse zelf geboren kroost, was er bij hunne 't zij Joden- of Kristenmeesters en vrouwen maar al te schaars te vinden.

In de aangrenzende Berbice had de brandschatting een verandering van eigenaars ten gevolge, daar in de volkplanting slechts voor een deel het vereischte geld te vinden geweest, en voor de verdere som een wissel op gebroeders Van de Perre te Vlissingen, als haar eigenaars, getrokken was. Deze toonden zich echter weinig genegen, dien te betalen, en droegen, toen men er van de zij der fransche onderhandelaars te Utrecht op bleef aandringen, hun eigendom, in 't volgende jaar, liever op een viertal Amsterdammers over, die daarvoor de voldoening op zich namen, om, eenige jaren later, op hunne beurt aan eene daartoe opgerichte Maatschappij, voor niet minder dan acht ton — ruim zevenmaal de in 1714 verstrekte geldsom — hun verkregen eigendom over te doen, dat toen verder op de wijs der volkplanting aan de Suriname beheerd werd. De Westindische Compagnie nam op zich, in de behoefte van beide volkplantingen aan slaven te voorzien.

In Japan, dat van Batavia uit jaarlijks bezonden werd, had men zich, omstreeks 1670, 's Keizers gunsteling en hoogsten staatsdienaar Mino door een misverstand tegen gemaakt, en werd men daarom door hem tegengewerkt, en in zijn handel met willekeurige prijsverlaging en muntverhooging benadeeld, zoodat dan ook het getal uitgezonden schepen van zeven allengs tot drie verminderd werd. Met deze kwam de «Kapitein der Hollanders» — als men het opperhoofd van de op 't eilandjen Decima tegenover Nagasaki gevestigde factory noemde — derwaarts, doch was er aan allerlei lastige

bepalingen bij 't uit- en inladen onderworpen. Twee of drie maanden bleven er de schepen liggen, terwijl de bemanning zich alleen binnen den omtrek van 't schrale eilandjen ververschen mocht, en de toegang tot Nagasaki streng was afgesloten. De meêgebrachte goederen werden achter slot en grendel bewaard, en den schepelingen en handelsluî niet vergund, hun eerdienst uit te oefenen, openlijk psalmen te zingen of te bidden, hun gekruisten Heiland aan te roepen, of eenig ander blijk van hun godsdienstige belijdenis te geven. Een veelbereisd duitsch natuurvorscher uit Westfalen, Kämpfer, die als heelmeester in dienst der Oostindische Compagnie, in 1690, de reis van Batavia meêmaakte, heeft ons in zijn Beschrijving het omstandig verhaal van den tocht geboekt, dien hij, in 't gevolg van den nederlandschen afgevaardigde, van Nagasaki naar 's Rijks hoofdstad Jeddo deed, en al de, deels vermakelijke, deels aangename bijzonderheden geschetst, waarmeê die, zoowel als de ontvangst ten Hove, gepaard ging. Onder de belemmerendste bepalingen en de achterdochtigste dwarskijkerij had die langwijlige tocht, over een afstand van meer dan 300 uren, plaats. Geen der deelnemers mocht afzonderlijk ergens uitstappen noch van zijn paard stijgen, en de japansche bewakers zagen argwanend bij elk zijner bewegingen toe; de plaatsen, waar men pleisterde, waren alle strikt aangegeven, en waar men overnachtte, werd men zoo goed als opgesloten, en alle uitgangen met de meeste zorg bewaakt. Van Nagasaki trok men dwars over 't eiland Kiusu naar het wat noordelijker gelegen Kokura, stak van daar in kleine vaartuigen, over een ondiepe engte, naar Simonosaki op den westhoek van 't hoofdeiland Nipon, voer de Zuidkust daarvan te water langs, naar het handelrijke Osakka, en teeg daarop te land naar het nijvere en tempelrijke Miaco, van waar men langs een groot meer en den nabij gelegen heiligen berg, naar het omvangrijke, en zeer bevolkte, maar onregelmatig gebouwde Jeddo kwam. Uit alle oorden van 't Rijk waren daar de lieden saamgestroomd, om de meer vrolijke dan plechtige vertooning te zien, waarvoor de komst van 't hollandsche gezantschap de welkome gelegenheid aanbood. De weetgierige Keizer kwam zelf van achter 't schut, dat hem eerst aan de oogen onttrokken had, naderbij, om de verschillende personen in oogenschouw te nemen, liet ze hun mantels afleggen, om ieder te beter van top tot teen te bekijken, noopte ze, te gaan, stil te staan, elkaâr te begroeten, te dansen en te springen, Hollandsch en gebroken Japansch te koeteren, allerlei deuntjens te zingen, enz. Slechts het hoofd der bezending werd in dit «apenspel», als het de deftige berichtgever in zijn verontwaardiging betitelde, niet betrokken. Na den Keizer ging men de hooge Staatsdienaars bezoeken, overal, in hun vertrekken, door groepen nieuwsgierigen, vooral vrouwen, aangegaapt, en gedrongen, in meerder of minder mate, zijn kunsten, bij wijze van kermispret, te vertoonen. De waren, die men uit Europa en Indië naar Japan voerde, bestonden in ruwe zij, wollen, zijden, katoenen en andere manufacturen, verfhout, huiden, buffelhorens, was, foelie, muscaatnoten, kruidnagels, peper, suiker, muscus,

sandelhout, gom, benzon, spiesglas (zoogenoemd *antimonium*), spiegel- en ander glas. En van daar bracht men die alom in Nederland en Europa zoo algemeen geliefkoosde en bewonderde japansche snuisterijen en porceleinen meê, en het als japansche of japonsche huisrok — of kamer-*japon* — algemeen bekende, den rijken, op zijn handelslauwren rustenden Hollander zoo welkome kleedingstuk. «Daar gaat hij met zijn pluimmuts en kamerjapon parlevinken», heet het van hem in de kluchten van den tijd, die ons een aanschouwelijk beeld van de, door handelsweelde, en maar al te vaak in 't verre Oosten oneerlijk verworven rijkdommen, allengs verbasterde zeden geven. «Wat al opgepronkte Sinjeuren» liepen er niet al «gepruikt en gekraagd naar de Plaats-royaal op 't koffij-uurtjen!» Sedert toch de mokkaboon, tot een aangenaam prikkelenden drank toebereid, in 't beschaafd Europa in zwang begon te komen, werden er in de hollandsche steden koffijhuizen opgericht, waar men zich daarmeê ging laven. Onder een vaderlandsche pijp — want welke fabrieken mochten kwijnen, de pijpefabrieken te Gouda begonnen zich juist in deze dagen het meest te ontwikkelen, om weldra haar hoogsten bloei te bereiken — werden er de dingen van den dag en de stads- en landsnieuwtjens bekout. «Zeg mij eens», luidt het uit den mond eener misnoegde huisvrouw, die manlief daarover onder handen neemt [1]:

Maar zeg mij eens, waarom men de mannen alle dagen, met hoopen,
Zoo ras de klok tien of elf heeft geslagen, na de koffijhuizen ziet loopen?
Daar men zoo een stuiver voor een kopjen geeft, dat men thuis, op zijn gemak,
Voor een oortjen kan drinken, en dan nog een halve stuiver voor een pijp tabak?
Dan zijnder nog van die gekken, die uit 'er eigen doos stoppen, en maar een leêge pijp commandeeren,
En 't is evenwel vier duiten! — En, om de (door jou aangevallen) vrouwen tegen jou zeggen te verweren,
Zoo vraag ik, of er wel grooter klapscholen zijn vol zotternij
Als de koffijhuizen? Zie, dat moet gij altoos met mij
Bekennen, dat ze de saletten ver overtreffen met praten en klappen,
En onder 't dampen van een pijpjen, van ieders gebreken of de staatszaken te snappen.
Men gaat er askaks om tijdverdrijf — zeît men, dat je 't vat —
En ondertusschen passeert er niet zóóveel in deze stad,
Of men hoort het in de koffijhuizen met alle omstandigheden verhalen.

En bleef het maar bij dat morgenuurtjen; maar, als vrouwlief verder zich laat hooren:

't Is zeker, dat de mannen alle dagen voor de koffij alleen niet bij malkander komen,
Maar wel, om mekaâr tijd te stellen, waar ze, na den eten, bijeen zullen komen bij den wijn;
Thuis zeggen ze tegens de vrouwen, dat ze op een *comparicie* moeten zijn,

[1] In de *Theezieke Juffers* van 't jaar 1701.

Maar ze compariciën mekaâr daar niet kwalijk, met zizakken om den hoek te spelên
En somtijds heele nachten over te zitten, daar als ze thuis zijn, om haar dingen te doen,
één uur haar zal vervelen!

Op die «compariciën» zelf gold het trouwens ook niet altijd even degelijke zaken, en naast den handel liet er zich ook de windhandel allengs hoe langer zoo meer gelden: «Waar komje vandaan? buurman!» vraagt Lambert, in een daarvan getuigend blijspel [1], en ontvangt tot antwoord:

Moet gij het weten,
Waar ik van daan kom? Dat is me schier zelf vergeten,
Maar dat weet ik nog, dat er een Leeuw uithong met een zwaard in de hand,
En daar raakten ik mooi met mijn anker te land;
Want ik wierd op een kamer gebracht, daar men niet deed als koopen en verkoopen,
De wijn wierd er boven gebracht met heele stoopen;
Daar was het gedurig: "wat loofje, wat biedje voor tienduizend pond Campenyhout?
Voor duizend pond cochenilje, voor tienduizend pond koffij?" — Die maatjens zijn zoo stout,
Dat ze malkander wel duizend balen peper te geef of te neem durven zetten!
Ik dacht: servitory, en liet ze woelen; ik letten
Maar op 't drinken; want men drinkt daar voor niet,
En dat is mijn leven! —
O, ze hebben daar zulke streken;
Want, gebeurt het, dat de een of de ander blijft in gebreken
Van zijn gekochte partij te ontvangen, en moet spelen bankroet,
Daar weten zij niet van, als men haar de coertagië maar goed doet;
Zij zetten daar de koopluî voor, en passen maar op bedriegen;
Want om iemand een rad te draayen en kunstig voor te liegen,
Daar tarten zij de beste makelaars meê van 't heele land;
Zelfs tot de jongens incluis zijn daar begaafd met zulk verstand.
Zou ik jou verhalen 't geen dat ik zag, je zoudt zeggen: het kan niet mogelijk wezen,
Komt er een *orombaar* – een nieuweling — die kunnen ze belezen,
Zoodat hij al gelooft, wat van haar wordt gezeîd,
En daardoor komt het, dat er menig wordt verleid;
Want het zijn grijnzende wolven, die haar met schaapsvellen bedekken,
En zoo door schijn van vroomheid menigen koopman tot haar trekken,
Al kwamen ze uit Zeeland, uit Bremen, of Hamburg van daan,
Wil men maar negocieeren, ze nemen rijp en groen aan,
Ook zijn ze niet karig of immer verlegen,
Om het crediet van een koopman *netto* of *bruto* te wegen;
Men handelt daar zonder zorg, al is de partij nog zoo groot,
Ze durven die rustig aanslaan; —
En bedragen de partijen eenige duizenden van ponden,
Dan draven en loopen ze zoolang tot dat ze daar meesters toe hebben gevonden,

---

[1] *Het noodzakelijk bedrog*, van 1694.

Die ze dan van groote winst verzekeren, al komt het wat blauw,
Ze kunnen haar zelf daaruit redden, en laten de Koopers in 't nauw.

Verdeden de mans, in hun koffijhuizen en bij hun comparicien, hun geld aan koffij en wijn, de vrouwen deden zich thuis aan thee te goed, en versnapten er haar kostelijken tijd bij. «Dank», zegt Bernagië's Agniet [1],

Dank moeten ze hebben en lange jaren leven,
Die de thee overbrengen; want door dat kruid wordt aan de vrouwtjes gelegenheid gegeven,
Om somtijds eens samen te spreken. Voor dat die edele thee was bekend,
Viel er, als ze somtijds bij malkander kwamen, veel op te snappen: 't was
"Ze labbekakken samen"; maar nu zijn ze 't gewend:
Men noodt elkander op een theetjen, die moet in gezelschap worden gedronken;
Vragen de mans: "Vrouw, waar ben je geweest?" — Daar thee wordt geschonken.

Ja, vraagt Baertje,

Waarom laten wij ons oversnoeven? waarom zouden wij
Niet zoowel bij malkaâr komen als de mannen? Maken zij
Niet alle dagen comparicien? Is 't niet: vrind, op een pijpjen, op een verkeertjen, en zoo?
Zou je wel eenig slag van menschen weten te vinden,
Dat niet somtijds vergaderde, en raadpleegde met zijn vrinden?

Voor 't lekker werd die thee dan wel met zoetemelk en saffraan gedronken, wat confituren er bij gegeten, en voorts van lieverleê de grootste weelde in 't gereedschap, bij 't orberen, ingevoerd: «Geef», zegt de nieuwerwetsche Johanna tot Katrijn de meid, bij 't onverwacht bezoek, haar en haar moeder door haar ouderwetschen oom en broêr uit Indië gebracht [2]:

Geef de zoetemelk maar hier,
En dan de saffraan, daar zullen wij ze meê drinken;
Geef de confituren, en neem het vuur meê achter, 't begint wat te stinken;
Brengt het walvischbeentje en de gouden vorkjes meê!
Oom, kan ik je dienen met een kopje zoetemelk en thee [3]?

Doch Joris-oom, die warsch is van nichtjens vizevazen, zegt tot haar moeder:

Ja wel, 't verwondert me nu niet meer, dat de luiden hier in zoo korte jaren
Zoo kaal worden! Wie of niet achteruit zou moeten varen
Als hij 't zoo aanlegt! Jij wilt almeê door de poort;
Zie, zuster, wil je 't zoo aanleggen, je moet zekerlijk ook voort;
Ik wed, je hebt daar voor honderd ducatons aan theegoed; wat hoeven de potjes zoo
kostelijk beslagen?

---

[1] In "de Goêvrouw" van 1686. [2] In Bernagiës *Belachelijke Jonker.*

[3] Op haar saletten gebruikten ze de vrouwen veelal met "sekvocht en arak, om 't nat, met heele stoopen gezwolgen, weêr uit 't lijf en neêrwaarts te doen loopen". Verg. de *Schimpdichten van Juvenalis* (Haarlem, 1709) bl. 111, en zie ook Van Elslands *Dronke Brechtje.*

Zoo een kostbare theetafel! zooveel confituren! Kan jou kapitaal dat verdragen?
En waartoe is het noodig? Men kan wel thee drinken, al kost het gereedschap zooveel honderden niet;
Of zou de thee hier niet smaken, ten zij men het goud aan de trekpotjes ziet? —
Heb jij 't, die een burgervrouw zijt, en je nog zegt needrig te houën,
Zoo weidsch, wat zal men van de grooten vertrouwen? —

Johanna. Gelieft oom niet een kopje?

Joris. Neen, drink jij 't maar op:
Ik kan zooveel vizevazen niet verdragen in mijn kop.
Je hebt hier zooveel noten op je zang, zulke fratsen in 't schenken,
Dan smaakt het water te rauw of naar de rook, en duizend zulke dingen, daar wij in Indiën niet om denken;
Daar drinken wij 't met zuiver water; hier kom je met melk en saffraan:
'k Geloof, zoo 't uit de aptheek kwam, dat het je tegen zou staan.

Als met die overdaad en omslag bij het theedrinken, is het bij alles: «'t Juweel van Holland, vol van welgestelde borgers», als Amsterdams lofzanger, de in 1715 overleden, trouwhartige Jan de Regt, de rijke koopstad noemt [1], pronkte toen in al zijn zelfbehaaglijken luister:

Met welk een drokte ziet men haar alom betreden!
Hoe woelen door malkaâr de menschen, paarden, sleden,
En radde wagens, zwaar met zilvren munt belaân
Of koopmanschappen, die, van verre landen aan-
Gevoerd of van nabij, haar omtrek doen bevatten
Wat uit twee werelden is hoog en dier te schatten.
Wat venten Vijgendam en Nes en Warmoesstraat
Een lekkernij, die ons het oog en hart verzaadt!
En welken menigte van stoffen, om de leden
Te dekken voor de koude, en sierlijk op te kleeden!
  Nu wakker naar de Heere- en Keizersgracht gespoeid,
Daar kan men leeren, dat, wanneer de handel bloeit,
En zich de koopman van 't geluk alom ziet streelen,
De modderpoelen zelfs verandren in kasteelen;
Hier voerden Vrouw Natuur en Kunst een harden strijd,
Wie van haar beiden de eer moest worden toegewijd.
Zoo gij die woningen nu eens bezaagt van binnen,
Wat zou er niet een praal zich opdoen, voor uw zinnen,
Van keurig huisraad, dat men daaglijks nog vermeert,
En kunstwerk, daar men ook zelfs de Ouden meê braveert
  Geef ruimte, laten wij wat aan een zijde treden,
Om niet van deze koets te worden overreden;
Hoe vaardig snort ze, met vier rossen, ons voorbij! —

---

[1] *Lof van Amsteldam* (Gedichten, bl. 5).

Nu zien we een grootsche stoet van jufferen spanceeren
In zijden kleederen, die, als de pauweveêren
En eedle verven van den schoonen regenboog,
Een aangenamen glans verspreiden voor het oog.
De wakkre mans, die haar verzellen en geleyen,
Zijn ijvrig bezig, om dit moedig volk te vleyen:
Elk zweert zijn juffer nog te maken een gravin,
Zoo niet de slechte tijd belet zijn groot gewin.
Hoe stuift de poeyer uit hun kostelijke pruiken!
Men kan zijn oogen door die meelstof nauw gebruiken,
Van welk men hedendaags zooveel in 't haar verkwist,
Als in de bakkerij verbruikt wordt, naar men gist.
Doch 't is al lang genoeg alhier de straat geslepen,
Nu eens naar buiten, om de kleppers te zien zweepen
En draven langs den weg der smullende Overtoom,
Alwaar men eertijds met een kom vol melk of room
Zich vrolijk maakte, of, als men uit den treuren braste,
Wat dunne lebaal kloof, waarop een biertje paste;
Nu valt men keuriger, wanneer men vrolijk is,
En zet er spanbaars op voor enkel watervisch
Voetbaarzen tot den doop, en brazems, om te braden,
Al hommers om het lijf wellustig af te laden;
Men plengt er nu den wijn, dien lekkren Godendrank,
In zulken overmaat, dat velen, van de bank
Geraakt of in den dut, wanneer ze willen stappen,
Staan knikkebeenen tot ze rollen van de trappen.
Ruim op, daar komt een zwerm van paarderijers aan;
De meeste zijn zoo vol als een kartouw gelaân;
Altoos, zij hebben 't niet alleen van hooren zeggen,
Wanneer ze er t'elker stond de fransche slag op leggen:
Die heeft een wedloop met zijn makker, die hem tracht
Voorbij te rennen, dat hij echter hem met kracht
Beletten wil, terwijl hij zijnen zwakken draver
Wat onweêrwoorden schenkt, gemengd met lange haver;
't Lukt evenwel niet, en hij is de wedding kwijt,
Waarom hij 't stomme beest niet weinig slaat en smijt.
Nu eens (des avonds) langs de winkels, daar ze tappen,
Ei, luister, luister, hoe de tiktakschijven klappen,
De teerling rolt, en hoe, elk oogenblik, twee-drie
Of viermaal wordt geschreeuwd: "dat's *va*, al wat ik zie".
Het zijn geen deuvikken, die ze op het speelbord zetten,
Maar daalders, ducatons, ducaten, pistoletten,
En vrij wat meerder als men heeft in zijnen zak,
Want ros en wagen hangt somwijlen aan één smak;
Daar boven hoort gij nog het razen en rinkinken
Van wijnbokalen, en het roepen: "schrik!" van drinken,

Terwijl de waarden, als men dus den beker stort,
Zorg dragen, dat er niet te min geschreven wordt[1].

Joris-oom, die zijn zuster en nichtjen uit haar thee-weelde haar achteruitvaart voorspelt, en deze gemoedelijke bespiegelaar der amsterdamsche zeden zijner dagen, stemmen geheel overeen in 't geen de laatste, met ronde woorden, zoo kort en bondig in zijn «kwisting» uitsprak:

Alwaar de klok der mans niet anders slaat dan *wijn*,
En vrouwtjes uurwerk staat op geld in *thee* verspillen,
Daar wordt de broek te klein tot dekking voor de billen,
En 't keursje veel te kort om eerelijk te zijn[2].

Zeden en gebruiken waren, in den loop der jaren, sedert de eerste helft der eeuw, door de rijkelijk toegevloeide en vaak weêr roekeloos verspilde schatten heel wat, en juist niet in hun voordeel, gewijzigd; en Neeltje-zus wist haar teruggekeerden broêr dan ook niet genoeg daarvan te vertellen: «je zult», zeî ze,

Je zult zooveel in deze stad veranderd vinden, dat je verstomd zult staan kijken;
't Zal je 't zelfde Amsterdam noch 't zelfde volk niet meer gelijken:
Ik heb nou almeê, als alle luiden, een Van;
Die geen toenaam heeft kan niet meê, daaraan kent men den man.
Zoo menige Poep en Knoet, die hier op stroowisschen zijn komen gedreven,
Hebben 'er zelf weidsche namen en wapens gegeven;
En al liep je den ganschen dag de halve stad in 't rond,
Ik wed, dat je kwalijk een van je vrinden of van 'er kinders vondt.
Joris. Maar zuster, hoe is 't gelegen met onze gemeene zaken?
Altijd van Pieter Jansen kwam ons nog negen duizend gulden,
En van Dirk Cornelisz elf, behalven al de andere schulden.
N. Wel, broêr, die boedels waren beide insolvent.
J. Wat, die luî?
N. Ja, en nog wel tien tot haar, die gij allen, zoowel als deze, hebt gekend.
J. Is 't mooglijk?
N. Ik zal je de briefjes van de kamer[3] laten kijken;
Anderen doen 'zes, daarna leven ze als de rijken,
Ze trekken naar vreemde plaatsen, en spelen mooi weêr
Met hetgeen zij achter de hand houden.
J. Leed Pieter Jansen zoo groote schade op zee?
Of brandde zijn huis af? Waar verloor hij het meê?
In mijnen tijd werd hij genomen voor een man van middelen.
N. Wel, wat je vraagt!
Hoe ras is wat goedje door 't keelgat gejaagd!

---

[1] *De slechte Tijd*, ald., bl. 9 en vv. [2] Aldaar, bl. 64.
[3] De desolate-boedelkamer.

Alle dag gasten en brassen, dat kan wat verslinden:
Daar is geen geldkist zoo diep, of zoo doende kan men den bodem nog vinden;
Ik vrees, dat dat slempen wat weet, elk schaft om het heerlijkst op:
Kalfs- en schapenvleesch schijnt te stinken, men gooit het schier elkaâr na den kop,
Ze willen aan erwten en boonen den mond nauwlijks eens steken,
Wil je iemand onthalen, daar moeten hazen, patrijzen, faizanten, en zulk goed zijn, of men zou er schande van spreken;
De jonge kuikentjes, kalkoentjes, en lampreitjes mogen juist
Niet grooter wezen als een gemeene vuist,
Of ze zijn te taai, en zoo men uit het lamsvleesch niet meer melk als bloed voor zijn oogen ziet loopen,
Men zou 't niet door den hals kunnen krijgen, dan mogen 't de slechte luiden koopen.
J. Wel, dat loopt te hoog!
N. Je zult het zelf zien, als je bij de vrinden wordt genood:
Ze komen voor den dag met schotels, die zoo groot
En wijd zijn, dat ze niet op de tafel kunnen raken,
Of ze moeten er eerst in de deur een kerf toe laten maken;
En 't is niet genoeg, dat de schotelen zoo zijn,
Ze zouden den neus tot de ooren toe optrekken, zoo de wijn
Geen dertig, veertig rijksdaalders op het minste mocht gelden;
Fransche wijn komt op de maaltijden niet meer, altijd heel zelden,
Die's voor 't canailje, men durft ze nauwlijks schenken aan een fatsoenlijk man.
J. Je spreekt van de grootsten, denk ik wel; als men 't uitvoeren kan
Is 't nog iets; dat een, die gezegend is met schatten
Wat meer doet, gaat heen; maar hij zou ook wel te ver uit kunnen spatten.
N. Wat nood was het dan? maar de burgers doen het de grootsten na,
Niemand wil de minste zijn; ze denken niet eens, hoe na
Men door zijn middeltjens raakt; ze weten niet te onderscheiden,
Dat een zakje en een ijzeren kist niet evenveel porrens kunnen lijden,
En 't alderslimst is, dat het dan nog eindlijk op dobblen en spelen loopt uit.
J. Om tijdkorting, denk ik; spelen is zoo kwaad niet, als men 't hoog dobblen maar stuit;
Of iemand al om een schelling een verkeertje speelt --
N. Wat schellingen? men weet van
Geen schellingen, ja van geen ducaten:
't Gaat dikwijls om een zakje ducatons, ja, vier, vijf; wat wil jij van schellingen praten?
J. Dat kan geen stand houden; gaat dat zoo voort, het land moet in den grond.

En, als de zeden, is de taal aan 't verbasteren: Ooms nichtjen wordt door jonker Eduard het hof gemaakt, die zich aan 't gezelschap in de volgende brabbelspraak komt voorstellen:

Excuzeer mij, mejuffrouw, is dit nu mijnheer, uw *freer?*
N. Ja, Eduard, hij is 't.
Ed. Mijnheer, ik ben zeer *gefacheerd*, en ik beklaag mij zeer,
Dat ik zoo *malheureus* geweest ben, om u nergens te *rencontreeren*,
'k Heb alle *devoiren* aangewend, om u mijn *services* te *offereeren.*

J. (in zijn verbijstering) Spreekt deze jonkman tegen mij?
N. Ja, broêr; hij maakt de vrijerij
Wat bij mijn dochter.
J. Hij haar vrijen?
Joh. (ter zij) Ik zie wel, dat hij 't niet zal lijen!
Ed. Ja, Heer, ik bid, dat mij 't *faveur geconsenteerd* werd, haar *mon coeur*
En mijn *services* te *offereeren;* 't zou mij ten hoogste *honoreeren.*
J. Ik kan de helft pas verstaan. — Waar is de jonker toch van daan?
Wat landsman is hij?
N. Hier geboren,
Een Amsterdammer van haver tot garst.
J. Ik kan dat niet hooren;
't Is altijd geen Amsterdamsch, dat hij spreekt; ik weet niet wat hij zegt.
Ed. 'k Geloof, mijn Heer, gelieft met mij te *raljeeren;*
Ik spreek goed Hollandsch, maar die taal is wat plat, daarom moet men ze wat *entrelardeeren*
Met Fransch; 't is *doucer* en aangenamer als, men een woord
Uit een vreemde taal onder de Nederduitsche hoort;
Het Hollandsch is maar voor 't *canalje* en 't volkje in de achterstraten,
Men hoort nu geen luiden van *respect* zoo praten.
J. Wel, laat die zotternij! –
Wil je Fransch spreken, spreek Fransch, maar met volk, dat in die taal is bedreven;
En als je Hollandsch spreekt, laat die wissewasjes dan weg.
Ik wist niet, hoe ik met lezen en met landsluî te spreken, mijn taal genoeg zou onderhouën,
En weinig dacht ik, dat ze die hier zoo râbraken zouwen,
En jijluî jonkertjens meent, dat dit wonderlijk gaat; —

inderdaad was het in de laatste jaren in taal en letteren nagenoeg alles Fransch, wat de klok sloeg, en was vooral sedert de herroeping van 't Edict van Nantes, en de vestiging hier te lande zooveler uitgewekenen, de vooringenomenheid met het fransche dicht en ondicht in overstelpende mate toegenomen. Het volk, dat in Vondels onwaardeerbare *Aanleiding tot de Nederlandsche Dichtkunst*, het schoonst en bondigst handboekjen, vol van 't zuiverst gevoel en 't wakkerst verstand, tot vorming van den kunstsmaak in poëzy en proza bezat, zocht in stroef vertaalde schoolsche dichtlessen heul, en wat het dichtte en schreef geheel op franschen leest te schoeyen. Wel mocht het daarom in dit opzicht heeten:

O, eedle kunst der Poëzy!
Uw luister is aan 't overlenen:
Hij wordt niet meer, gelijk voorhenen
Begroet aan Maasstroom of aan Y:
Uw glans, die eertijds als een wonder
Zoo heerlijk blonk, o ramp! gaat onder [1].

[1] *Het misbruik der Nederduitsche Dichtkunst.*

En 't ergste was, dat men juist van fransche zij, Vondels grootschen dichternaam zocht te bezwalken, gelijk zich dat o. a. de te Amsterdam gevestigde uitgeweken Le Clercq en zijn geestverwanten, in hun schoolsche vitzucht vermaten; niet evenwel, zonder er zich van betergezinde zij welverdiende weêrspraak voor op den hals te halen:

Zoo wordt uw heilige asch, o Vondel! ook vertreden,
En uw doorluchte naam te roekeloos bestreden
Van laffe zifters, dien, in andre lucht geteeld,
Apollo nooit den geest der Dichtkunst heeft bedeeld. —
Hoe? Zal dit fransch gebroed dien eernaam dus belagen,
En opgeblazenheid aanwrijven uw gedicht,
Dat ons alleen, gelijk een eeuwig schijnend licht,
Den weg naar Pindus wijst, en leert, met eindloos voordeel,
Te volgen uwen geest, en zedigheid, en oordeel? —
Dat lijdt geen Hollandsch hart, uit eerlijk bloed geschapen!
Men steek' de krijgstrompet, en presse elk een te wapen!
De heerbaan is bereid; treedt, Franschen, in het veld!
Wij strijden voor den roem van dien verstorven held,
En uwe lasterzucht, gelijk het spog der padden,
Zal nooit zijn heldren naam door haar venijn bekladden,
Of uwe heerschzucht al, hier veel te vet gevoed
Door Neêrlands mildheid, nog op Neêrlands dichters woedt!
Zoo lang de Dichtkunst zich in Neêrland ziet beminnen,
Zoolang *verhevenheid* in 't Neêrduitsch wordt betracht,
Zal niemand lijden, dat een Franschman haar veracht[1].

Men had namelijk, Vondel bij Ennius vergelijkende, hem verweten, zich aan holklinkende woorden te buiten te gaan, en zoo getoond alle gevoel voor zijn doeltreffende verheffing van toon, waar 't onderwerp dat meêbracht, evenzeer te derven, als — wat in den vreemdeling trouwens minder te verwonderen was — zijn even keurige als ongedwongen, sprekende, en levensvolle taal niet te waardeeren of verstaan. Geen wonder, dat wie, als een Oudaen, dat wel deden, «den franschen kabouter, die, hier op een stroowisch zijnde komen aandrijven, den verheven geesten van 't gewest waarin hij gevoed werd, zoo in den schild dorst varen», hun scherpe, maar welverdiende gispingen niet spaarden. Intusschen, de richting van den geest was nu eenmaal veranderd, en niet de Nederlandsche Republiek alleen in Europa zou voor den tijdelijken invloed van fransche letteren en zeden zwichten. Sedert, na den vrede van Munster, het Latijn, als algemeen staatkundig verkeermiddel, hoe langer zoo meer door het Fransch vervangen was, had zich dit een des te uitgebreider terrein gewonnen; en was — wat de Vereenigde Gewesten betrof — den Haag, als het brandpunt voor een

[1] *Aen de haegsche en amsterdamsche Nieuwskramers.*

goed deel der europeesche staatkunde, daar tevens, bij het overwicht der fransche beschaving, het hoofdpunt geworden, van waaruit zich die beschaving, van haar kwade niet minder dan haar goede zij, in den lande verspreidde, om, na 't jaar '85, door dien toevloed van uitgewekenen, een nog zooveel krachtiger werking van zich te doen uitgaan. «Laat», zeî men, wat vooral het tooneeldicht aanging:

— Laat het Fransche ons tot een voorbeeld zijn,
Hoe net is dat van taal! hoe rederijk! hoe fijn
In kunst van schikking, in hartstochten en gedachten!
Al deugden, die zóó hoog doen fransche spelen achten,
Dat hunne taal tot aan des werelds uiterste end,
Door schouwspeldichters en tooneelstof, wordt bekend;
Ja, dat hun dichters, die zich met die stoffe moeyen,
Wanneer ze uitsteken, zien hun staat en schatten groeyen
Niet minder dan hun eer; dus gaat ons Frankrijk voor
En strekt een fakkel, om te volgen op dat spoor [1].

Daarom gaf men dan vervolgens ook eene vertaling van Corneille's «redevoeringen» over de tooneelpoëzy in 't licht, «dewijl ze gevoeglijk tot een richtsnoer konden strekken, waar de liefhebbers hun werken naar konden schikken, en ze tot meerder volkomenheid brengen, dan tot nog toe in de moedertaal geschied was»; of ook hèn, «die, zonder oefening van de kunst zelf, vermaak scheppen in het zien en lezen van tooneelstukken, in staat konden stellen, om met goeden grond en een gescherpt oordeel te begrijpen, welke regelmatig en kunstig uitgewerkt waren, zonder dat hun oordeel dien twijfelingen onderhevig bleef, die het door onkunde der regelen in een gedurige onzekerheid bracht, en hen niet alleen verkeerdelijk dikwijls het kwade goed, en 't goede kwaad deed oordeelen, maar hen ook beschroomd maakte in 't uiten van hun oordeel, of hun berispingen, zoo nuttig voor de kunst en haar voltooying, geheel wederhield» [2]. «Het schouwspel» toch, als 't weder elders heette [3],

Het Schouwspel echter, schoon 't al bij de Rederijkers
Begonnen was met loop en groot gedrang van kijkers,
Wierd, neffens 't Heldendicht, nooit in den grond verstaan,
Al spaarde men daar tijd noch vlijt noch zinnen aan;
En schoon men voorhad, op het rechte spoor der Ouden
Recht toe te gaan, en zich aan hunne wijs te houden,
't Behaagde zelden, of schier nooit, op 't schouwtooneel.
't Is waar, dat onderscheid van land en eeuw hier veel
Toe deed, maar 't kundigst, en daar 't meest aan was gelegen,
Al kroop men de Ouden door, begreep men niet ter degen.

---

[1] *Gebruik en Misbruik des Tooneels*, door A. Pels, bl. 40.
[2] *Onderzoek over de Nederduitsche Tooneelpoezy* (Voorrede).
[3] *Q. Horatius Flaccus' Dichtkunst op onze tijden en zeden gepast, door* A. Pels, bl. 34. [4] Ald. bl. 36.

In Frankrijk alleen,

Daar wierd iets grooters en vrij stouters onderstaan;
Want ze, op 't latijnsche spoor zich op hun eigen wieken
Vertrouwende, en de wijs van Romen en van Grieken
Met wil verliezende uit het oog, tot hooger vlucht
Zich zelf begaven in de ruime en open lucht;
En dus (was) in het Fransch niets onbezocht gebleven.

Op dat fransche voetspoor bleven zich daarom in hun tooneeldicht de leden van het in Maltha vergaderende amsterdamsche dichtgenootschap *Nil Volentibus Arduum* houden, doch konden het oorspronkelijk vernuft, hun door de natuur ontzegd, met al hun dichterlijke voorschriften daar evenmin in brengen, als het de meer op zich zelf gevormde Lukas Rotgans in zijn meer zelfstandige beide tooneelstukken vermocht. Al brachten hem toch, bij zijn verscheiden in November 1710, zijn vereerders, als «Parnassus grootste wonder» hun hulde, «wiens poëzy de nieuwe en de oude tartte», en met wien «de kunst zelve in 't stof daalde», zijn dichtgaaf haalde bij die van Vondel niet. Hij maakte zich echter, met dezes nagebleven dichtzonen Antonides, Vollenhoven, en Moonen, verdienstelijk in «onduitsch taalgebrek en basterdklank te schuwen», gelijk die Vollenhoven het in zijn dichtbrief aan hem uitdrukte. Op zijn hofsteê Kromwijk aan de Vecht, tusschen Maarsen en Breukelen, had hij al dichtend zijn leven gesleten, «de hoop en hulp en toeverlaat, naast God, van gansch Euroop', Koning Willem» van Engeland, bezingende, of een boerekermis uit zijn buurt in meer aanschouwelijke dan kiesche verzen schetsende. Gelijk in 't genoemde drietal Vondels dichttrant voortleefde, had het Hoofts geschiedstijl in Brandt en Swinnas gedaan, en Hoofts minnedicht in Broekhuizen, Pluimer, en Jan Luiken, in zijn eersten tijd. Ook Joachim Oudaen kampte ijverig voor Vondels eer, en zocht hem zoo goed mogelijk, in zijn forsche, maar wat stroeve en strompelige verzen na te streven. Doch de gulden eeuw der Nederlandsche Letteren was voorbij, en slechts enkele glansrijke sterren zouden verder van tijd tot tijd nog aan den dichthemel schitteren. Omstreeks dien van 't Vredejaar geen van meer natuurlijken en oorspronkelijken gloed, dan de reeds vermelde boetzanger der veepest, Poot, die zich echter, door zijn meer geletterde vrienden en voorstanders, in zijn zelfstandige ontwikkeling liet stremmen en van de wijs helpen. Waar hij dat niet deed, blonk hij door zijn levendigheid van geest en taal, gevoelvolle waarheid, en treffenden eenvoud uit, en bleek geheel de man — zoo hij 't maar wat meer beproefd had — om de poëzy van 't hollandsch volksleven te vatten en weêr te geven, hollandsche toestanden uit zijn eigen stillen levenskring — niet den geleerden dampkring, waarin hem zijn averechtsche leidsluî poogden over te brengen — even oorspronkelijk als keurig te bezingen. Zelfs waar hij zich in kunstmatige, in plaats van de hem eigen natuurlijke klanken en beelden uit, treedt zijn aangeboren aard,

zijns ondanks, onwillekeurig in enkele trekken nog aan den dag; en gelijk zijn «Bijbelstoffen», spijt het valsch vernuft en de gewrongen tegenstellingen, die ze ontsieren, in haar gespierden versbouw vaak een Vondel zelf voor den geest roepen, getuigen ook zijn gekunstelde «Zee- en Veldzangen», in den arkadischen trant zijner eeuw, telkens nog van zijn ongekunsteld en waar gevoel voor natuur en leven. Die trant was vooral door den uit Amsterdam naar Italië getrokken Wellekens, in 1688, van daar naar den Amstel meê ingevoerd, en deed er aan deze en gene zij der Zuiderzee tal van Herder- en Visscherszangen geboren worden. De anders niet van dichttalent ontbloote jong-gestorven Haarlemmer Lukas Schermer, de Amsterdammer Pieter Vlaming, de Deventer herder en leeraar Moonen lieten er zich vooral niet onbetuigd in, en er zich zelf en hun vrienden en vriendinnen dan onder allerlei, 't zij latijnsche en grieksche, 't zij sierlijk uitgedachte nederlandsche namen, in optreden. Natuurlijker toon sloeg de beminlijke bloemendaler dichteres, Elizabeth Hoofman, in de ongekunstelde gedichtjens aan, waarin zij haar aangenaam buitenleven bezong. Aan de deels berijmde, deels onberijmde beschrijving van deze en gene vaderlandsche streken werden verschillende *Arcadia's* gewijd, en weldra door die van verschillende buitenplaatsen, in deftige alexandrijnen, gevolgd. Anderen, meer verzenmakers dan dichters veelal — gelijk Hoogstraten in zijn *Paulus*, J. de Haes in *Judas de Verrader*, Steversloot in zijn *Jonas*, enz. — wijdden zich aan de berijming der lotgevallen van Bijbelhelden, waarin echter weldra de Vlaardinger Hoogvliet met zijn gloedrijken *Abraham de Aartsvader* de baas bleek.

Naarmate men minder in oorspronkelijkheid van dichtvernuft en scheppende verbeeldingskracht uitmuntte, meer verzesmid dan dichter was, begon men elkander voor zijn lijvige rijmbundels des te meer te verheerlijken, en met de meest gevierde dichternamen van vroeger en later tijd te begroeten. Een te Leeuwarden uitgegeven verzameling, onder den eigenaardigen naam van *Klio's Kraam*, gaf daar wel, bij de minste dichtverdiensten, het in 't oogloopendst voorbeeld van. Doch ook zelfs meer begaafde Muzenzonen, als de zevenberger burgemeesterszoon Jacob Zeeus bij zijn vroegtijdigen dood, werden met zulke hun betrekkelijke begaafdheid ver te boven gaande namen — Homeer en Maro, Vondel, Hooft, enz. — begunstigd. Een misbruik, dat door de thans allengs in 't leven tredende letterkundige genootschappen, ongelukkig maar al te zeer bevorderd werd. Deze vervingen de met den aanvang der eeuw geheel verloopen Rederijkerskamers en hun openbare optochten, nadat het houden der laatste op zon- en biddagen, bij een Statenbesluit van Holland, in Maart 1711, uitdrukkelijk verboden was. Op enkele plaatsen bleven die kamers slechts, in geheel gewijzigden genootschappelijken vorm, meer in naam dan in der daad nog voortleven. Zoo te Haarlem bijv. waar de Factor dezer dagen van 't aloude *Trouw moet Blijken*, Pieter Langendijk, in die betrekking, het *Leven van Willem I* en *de Graven van Holland* berijmde. Onderhoudender en geestvoller kwam zijn dichtgaaf echter in de

klucht- en blijspelen uit, die hij, met zijn *Don Quichot op de bruiloft van Camacho*, op zijn 16e jaar, te beginnen, voortdurend ten beste gaf, en die hem met de noodige lachwekkende kracht bedeeld toonen; al lijden zij tevens hier en daar aan de zelfde platheid als die van zijn wat ouder tijdgenoot, den Oostindievaarder Alewijn, die reeds vóór zijn vertrek naar Batavia, in 't begin der eeuw, het tooneelpubliek met een drietal spelen vermaakt had, en vandaar in 1714 een vierde, «het beslikte Zwaantjen», met zulk een goed gevolg overzond en vertoonen liet, dat hij er eenige jaren later, zelf teruggekomen, in «de Puiterveensche Helleveeg» en «Jan Los, of de bedrogen Oostindievaâr», een vijfde en zesde op liet volgen. In de vroegere jaren van dit tijdvak hadden zich vooral de in 1673 te Maastricht gesneuvelde Vrijheer van Paffenrode door zijn twee «boertige komediën», van Hopman Ulrich en Sr. Filibert, en Thomas Asselijn, door zijn reeks kluchtspelen van Jan Klaessen en Saartje Jans, de Spilpenning, Stiefmoêr, enz. onderscheiden; in later jaren de reeds aangehaalde Bernagië; gelijk, door veel anderen, het amsterdamsche straat- en burgerleven, in zijn dikwerf minkiesche eigenaardigheid ten tooneele gevoerd was [1].

Bleef in al deze spelen de spreektaal der «spraakmakende gemeent» voor den nazaat bewaard, de nederlandsche schrijftaal vond, in haar oorsprong en ontwikkeling, een diepzinnig en schrander navorscher en ontvouwer in den amsterdamschen huisonderwijzer Lambert ten Kate, die de eerste was, om, in 1710, op 't verband tusschen 't Gothisch en 't Nederlandsch te wijzen, en de drie volgende jaren gesprekmatig bijeenstelde wat hij over algemeene en nederlandsche spraakleer en woordvorm vond op te merken; en die, een jaar of tien later, zijn even grondige als lijvige «Aanleiding tot de Kennis van 't verhevener deel der Nederduitsche Sprake» in 't licht gaf. De nederlandsche welsprekendheid had, in het laatst der 17e eeuw, een smaakvol voorstander en beoefenaar gevonden in zijn als hoogleeraar werkzamen stadgenoot Pieter Francius, die er met name ook tegen opkwam, dat men «eene zoo schoone taal hebbende, als de nederlandsche, haar zoo weinig in acht nam, zoo schroomlijk verwaarloosde, en met uitheemsche bastaardwoorden willens en wetens bedierf, liever — naar 't scheen — op krukken willende gaan, terwijl men op zijn eigen beenen staan kon». 't Was dan ook daartoe gekomen — en wij vernamen er in Jonker Eduards salet-Hollandsch reeds een proefjen van — dat men, als de geletterde Rotterdammer Pieter Rabus het uitdrukte, «nauwlijks drie woorden achtereen uitsprak, of men lapte er een fransch of basterd-latijnsch woord bij. Waar» — vraagde hij,

Waar berg ik mij voor zulk een mengelklomp
Voor zulk een spraak, die, met gebroken leden

---

[1] Zie verschillende staaltjens, in *Het Nederlandsche Kluchtspel van de* 14e *tot de* 18e *eeuw*, II.

En manken tred, gebrekkelijk en stomp,
Haar glorie stelt in onverstaanbre reden,
Niet wetend, welk een kracht in 't Neêrduitsch zit! —

want inderdaad, als Francius terecht schreef, dit kon «op zich zelf bestaan, en had geen vreemde hulptroepen noodig!»

Dezelfde Rabus, hoe warsch, met reden, van alle taalverbroddeling door geheel noodelooze en wansmakelijke opdringing en inlassching van uitheemsche klanken en termen, had zich daarentegen ten volle bereid getoond, het door de fransche uitgewekenen gegeven voorbeeld, in 't uitgeven van een letterkundig maandblad, te volgen, toen hij in 1692 zijn *Boekzaal van Europa* op het touw zette, om ook zijn eigen weetgierigen, maar geen Fransch-lezenden landgenooten gelegenheid te geven «in hun ronde taal» kennis te maken met hetgeen er wetenswaardigs in 't licht verscheen. In den Haag ving in den aanvang der nieuwe eeuw, de reeds als Friso's gevoelvol herdenker vermelde Justus van Effen zijn in 't Fransch geschreven weekblaadjen *Le Misanthrope* aan, om dit, in 't jaar '13 en vervolgens, door het van zijn haagschen letterkring uitgaande *Journal littéraire* af te wisselen, tot hij, een anderhalf dozijn jaren later — na inmiddels in Engeland verkeerd te hebben — alle fransche schrijverij vaarwel zeî, om, in den trant van den Engelschen, zijn *Hollandschen Spectator* in onderhoudende wekelijksche schetsen en vertoogen uit te geven. In zijn dichtoordeel toonde hij zich daar echter den franschen schoolregels getrouw, en gelijk hij vroeger, bij 't aankondigen van Rotgans' *Poëzy*, hem boven Antonides en Vondel zelfs stelde, wat althans — gelijk hij het doorzicht had er bij te voegen — zijn dichtvruchten, niet zijn dichtvernuft zelf, betrof; verhief hij, in zijn weekblad, den doorgaans maar al te laag bij den grond kruipenden Cats, en zocht hem en zijn gladde verzen in plaats van Vondels treffend dichtschoon, tegenover den brommenden wansmaak der vele rijmers van den dag te stellen, die hij anders op zich zelf allesins weldeed over den hekel te halen. «Ik geloof niet», schreef hij, in dit opzicht, «dat er in een land zooveel, ik zeg niet dichters, maar verzemakers gevonden worden, als in 't onze. Duizenden van menschen toch begeven zich stoutmoediglijk tot het verzemaken, niet alleen zonder de natuur van de Dichtkunst te begrijpen, maar zelfs zonder een poëtisch gehoor te hebben, en zonder te bevroeden, waarin dichtregels van de gemeene taal onderscheiden zijn, vergenoegd met alleen te weten, dat hun laatste woorden in klank moeten overeenkomen. Bekwaamheid, om de klanken door een gelukkige schikking oorstreelend te maken, en de geringe kunst van de laatste woorden der versregels op malkander te doen slaan, maakt bij de grootste menigte, welker zwak oordeel door 't gehoor verleid wordt, de gansche poëzy uit, hoewel ze niet alleen de grootste spoorloosheid tot een gezellin kan verdragen, maar zelfs met een volstrekte uitzinnigheid gepaard kan wezen. In mijne jonge jaren heb ik in zeker dolhuis een man gekend,

die, hoewel hij die vrije woning dubbel waardig was, dat vermogen op 't aldervolmaakst bezat, en zonder de minste moeite duizend vloeyende dichtregels achter den ander uitgalmde. De ware welsprekendheid leert (voorts), de taal naar de stof te schikken, en (geen) heldentonen aan te wenden, om de verdiensten van burgerluiden uit te galmen. Liefdesgevallen, zinnebeelden, fabelen, en zedelessen een harnas aan te gespen en een bulderende taal te leenen, is niet min bespottelijk, als een schoolmeester met een roode geborduurde rok en een hoed met pluimen op te tooyen. Waar vindt men schilders, die een keukenmeid met fluweel bekleeden of een vischvrouw, met paarlen, diamanten, en goudlaken opgepronkt, baars of karper doen schoonmaken?» [1] Doch, wat hij hekelen mocht, als de verontwaardigde Matthijs Bode [2] uitriep:

't Getal der rijmers te besnoeyen,
Was stroo gedorscht: het vreest geen roê;
Dat kaaklend gild nam telkens toe,
't Wil, als het onkruid, welig groeyen.
Als waaghals Faëton, door 't rennen
Der Zonnepaarden, in den nood,
Neêrstortte in Padus' droeven schoot.
Zoo drijft een rijmgek op zijn pennen,
Maar valt, 't hoogvliegen ongewoon;
Zijn veder kan dien last niet dragen,
Getroost, een dichtwerk op te zagen
Erbarmelijk en valsch van toon.
Wat heeft de Poëzy te lijen,
Geplaagd, geplunderd van Harpijen!

Waar echter de natuurlijke aanleg en levensvolle dichtkracht ontbrak, vielen er die met geen macht van regels noch voorschriften, geen studie noch oefening in te drijven; gelijk, omgekeerd, zich zulk een aanleg en kracht aan geen schoolsch richtsnoer, als dat der ijverige leden van *Nil Volentibus* binden liet. Dezen hadden dat echter zoo weinig ingezien, dat zij 't daarom niet slechts bij een Antonides verkorven hadden en door hem gehekeld werden, maar dat zij ook op 't gebied der Schilderkunst een penseel als dat van Rembrandt — «de groote Rembrandt», gelijk zij zelf hem tevens noemden — waanden te mogen bedillen, en aan hun kunstregels te toetsen. In hun schoolsche kortzichtigheid verweten zij hem, dat hij

— liever koos doorluchtiglijk te dwalen,
Om de eerste ketter in de Schilderkunst te zijn,
En menig nieuweling te lokken aan zijn lijn,

[1] *Holl. Spectator*, No. 24 en 37.

[2] In zijn *Poëzyzang* (zie de *Bloemlezing* uit de *Ned. dichters der* 18e *eeuw*, bl. 56).

Dan zich door 't volgen van ervarenen te scherpen,
En zijn vermaard penseel den reeglen te onderwerpen,
Zijn dwaling noemende navolging van natuur
Al 't ander ijdele versiering! —
 Wat is 't een schade voor de kunst, dat zich zoo braaf
Een hand niet beter van haar ingestorte gaaf
Gediend heeft! Wie had hem voorbij gestreefd in 't schildren?
Maar och, hoe eedler geest hoe meer hij zal verwildren,
Zoo hij zich aan geen grond en snoer van regels bindt,
Maar alles uit zich zelf te weten onderwindt! [1]

Dat hier zoo belachlijk verketterde penseel had — even als Vondels lier — thans sedert jaren opgehouden, zijne grootsche gewrochten voor landgenoot en vreemden te scheppen, en ook dat van Rembrandts groote vakgenooten en begaafde leerlingen was sedert korter of langer tijd voor goed ter ruste gelegd. Het zou der Schilder- en den verderen beeldenden kunsten als der Dichtkunst gaan; haar weidsche bloeitijd was voorbij, en met de nieuwe eeuw geen nieuwe bloei voor haar aangebroken. Van hoeveel begaafdheid en geest ook enkele schilders — als een Troost bijv. — in die eeuw nog zouden blijk geven, de krachtige oorspronkelijkheid en treffende waarheid, waarmeê de «ketter in de Schilderkunst» en zijne groote kunstgenooten — de Ruysdaels, Van de Velde's, een Hobbema, Van der Neer, Van der Heyden, Frans Hals, Jan Steen, Gerard Dou, om er maar enkele van te noemen — natuur en menschenwereld, van 't rijkste leven tintelend, op 't paneel en doek hadden doen spreken, was verzwonden, om voor een meer gelikte en gemaakte dan grootsche en levensvolle kunstrichting en schildertrant plaats te maken. In de Beeldhouwkunst hadden zich Quellijn en andere nederlandsche meesters, zoo hier te lande als in Brandenburg, door hun schoone kunstgewrochten in deze halve eeuw onderscheiden, en was door de marmeren graftomben onzer zeehelden, staatslieden, en aanzienlijken in de kerken van Amster- en Rotterdam, den Haag, Delft, Middelburg, IJselstein, Katwijk-binnen, enz., gelegenheid te over geweest, van hun begaafdheid daarin te doen blijken; terwijl zich op hun voetspoor zelfs de Noordduitscher Schlüter vormde, die in Pruisen den grondslag leî voor Berlijns latere beteekenis voor zijne kunst. Doch ook voor haar zou ten onzent, na den aanvang der nieuwe eeuw, allengs alle hooger kunstbezef en zuivere opvatting voor een toenemende gezochtheid en onnatuurlijkheid wijken. In de Bouwkunst was, met het midden der eeuw, Jacob van Campens amsterdamsch Stadhuis als een proefstuk van nederlandschen Renaissance-bouwstijl verrezen, en deze ook sedert nog in tal van huisgevels in al zijn aantrekkelijke eigenaardigheid, met verschillende wijzigingen, in 't licht getreden. Openbare gestichten en een macht van burgerwoonhuizen bleven op deze wijs

[1] *Gebruik en Misbruik des Tooneels*, bl. 42 en 43.

in de hoofdstad en elders van een eigen hollandsch kunstkarakter, in de meest kenschetsende vormen, blijk geven. Halfcirkel- en paanderbogen wisselden er met den door Vingbooms vooral tot muursteviging toegepasten pilasterbouw af, en met de levendigste werking wist men er, zoo gebakken als gehouwen steen, 't zij gezamenlijk, 't zij afzonderlijk, meesterlijk bij aan te wenden. Te Amsterdam, Leiden, en elders had men, in de laatste kwarteeuw nog, een reeks van hooge smalle huizen zien verrijzen, met één trap ter weêrzij van den gevelpunt, den boventop met een fronton van cirkelsneê of een platten driehoek gedekt, en de hoeken, aan weêrszij door den trap opengelaten, met lof- of krulwerk, soms ook een paar leeuwen van witten steen, ingevuld; terwijl het gevelvlak hier en daar met half verhoogd beeldwerk van den meest verscheiden aard was versierd. Deze smaakvolle versierselen werden echter, na 't begin der nieuwe eeuw, allengs door de groote en wansmakelijke schulpen en krullen vervangen, die, uit Frankrijk overgebracht, tot een altoos weelderiger en smakeloozer gevelopsmukking vervoerden.

Op 't gebied der Wetenschap blonken, in haar verschillende afdeelingen, in de laatste helft der 18e gelijk in de eerste jaren der nieuwe eeuw, velerlei vernuften uit, met enkele van welker namen wij ter loops reeds in kennis raakten. In de Staats- en Rechtswetenschap de in 1636 geboren Franeker hoogleeraar Ulrik Huber, die zich door zijn werken over 't friesche Landrecht, het romeinsch en burgerlijk recht, het staatsrecht der Republiek — voor welks onderwijs hij den grond leî — onderscheidde, en die ook buitendien een man van veelzijdige ontwikkeling was; zijn elf jaar jongere leidsche amptsbroeder Johannes Voet, kleinzoon van den utrechtschen godgeleerde, die zich door zijn studiën over de Pandecten in verband met het Nederlandsche Recht verdienstelijk maakte; voorts de utrechtsche hoogleeraar Antoni Mattheüs, die zich, behalve door zijn handleiding voor 't kerkelijke of kanonieke Recht, en 't oud nederlandsche Staatsrecht, ook door zijne uitgave van handschriftelijke geschiedbescheiden en verschillende kronieken kenmerkte. Een nieuwe Kroniek van Zeeland, vol oudheidkundige overleveringen van ongelijke waarde, gaf tegen het einde der eeuw de goessche Rechtsgeleerde Smallegange uit. In de eerste jaren der nieuwe eeuw zag, op dit gebied, de reeks van kerkelijk-oudheidkundige geschriften van den haagschen geestelijke Van Heussen, onder den naam van *Batavia Sacra* en *Oudheden en Gestichten* van de verschillende noord-nederlandsche gewesten, uit zijn Latijn in 't Hollandsch vertaald, en met aanteekeningen van Van Rhijn, het licht. Op dierkundig terrein blonken de in 1680 overleden amsterdammer geneesheer Swammerdam en de geheel door zich zelf gevormde delfsche natuurvorscher Antoni van Leeuwenhoek uit. Terwijl de eerste zich door zijn fijne ontleding en beschrijving van verschillende kleinere diersoorten, de eendagsvlieg het haft, de bij, de zijworm, de slak, en and. onderscheidde, leî zich de tweede vooral op de doeltreffende toepassing van den mikroskoop, op de kennis der

meest verholen punten van 't dierlijk leven toe, en daardoor de belangwekkendste en in de gevolgen belangrijkste en gewichtigste feiten bloot. De fijnste slagadermonden, de bloedbolletjens, de ooglens bij 't insect zoo goed als bij den mensch, het cochenille-insect, de zaad- en andere zoogenoemde infuzie-diertjens strekten allen tot het schijnbaar zoo onbeduidende, en werkelijk zoo groote en verheven veld zijner onwaardeerbare nasporingen. Swammerdams hooggeleerde stadgenoot sedert 1666, Prof. Ruysch, maakte zich als ontleedkundige een grooten naam, en wist tevens op de doeltreffendste wijs den aanvankelijk door den delfschen geneesheer De Graaf in praktijk gebrachten, door Swammerdam verbeterden trant van opspuiting der bloedvaten toe te passen, en daardoor alle stoffelijk bederf te voorkomen of zelfs te keeren; 't geen hem vooral ook voor zijn eigen rijke en algemeen bewonderde verzameling te stade kwam. In de Ontleedkunde had hij reeds vóór zijn komst naar Amsterdam, te Franeker, de klapvliezen en de water- en melk-vaten, later die van den slagader van den longpijp, van het oog, en voorts verschillende klieren, de fijnste spranken der ingewanden en hersenvaten, het beenvlies van de gehoorbeentjens, en derg. meer ontdekt. In de Kruidkunde, wier behandeling hem te gelijker tijd was opgedragen, wist hij zijn ontleedkundig talent niet minder te pas te brengen, en het maaksel der planten in al zijn fijnheid te ontvouwen. In zijne dagen werd, door de zorg vooral van het kruidkundig raadslid Commelin, de amsterdamsche kruidtuin aangelegd, en zoo door dezen, voor een deel, als later door zijn aan Ruysch in 1692 tot helper gegeven neef Caspar nader beschreven. Amsterdams uitgebreide scheepvaart stelde de regeering in de schoonste gelegenheid, de belangwekkendste planten van heinde en ver bijeen te gâren.

Van Leiden begon, met den aanvang der eeuw, het grootste licht in de Geneeskunde uit te gaan, in den eerst tot Godgeleerde bestemden domineeszoon van 't naburig Voorhout, Herman Boerhaave, die echter, als Spinozist verketterd, tot heil der medische wetenschap, de Godgeleerdheid voor de Geneeskunde varen liet, en nu in 1701 tot Lector in hare Theorie werd aangesteld. Deze alleen op waarneming grondende — gelijk hij daar bij zijn intreêrede de noodzakelijkheid van betoogd had — gaf hij, van den aanvang af, aller ijdele en bedrieglijke bespiegeling den bons, en bleef ook verder zijn juiste zienswijs, in zijn lessen en behandeling, met de wenschelijkste uitkomst toepassen. In 1709 tot Hoogleeraar bevorderd, en als onvoorwaardelijk voorstander van den eenvoud der gezuiverde Geneeskunst opgetreden, zette hij in zijn veelgelezen *Aforismen* zijn beginselen meer bepaald nog uiteen, en lokte sedert tal van hoorders en op genezing azende zieken naar Leiden, of zag zich schriftelijk door anderen uit de verte om raad vragen. In de Geneeskunde zelve bracht hij een ommekeer van den grootsten omvang te weeg, daar zijn beginselen, heinde en ver door zijne leerlingen verspreid, alom ingang en toepassing vonden. Voor de Kruidkunde, waarvan hem tevens het onderwijs was opgedragen, was hij bovenal door de herhaalde vergrooting

van den Leidschen kruidtuin, en zijn beschrijving daarvan in 1710 en 1727, werkzaam, en bevorderde haar niet minder op zijn eigen weldra onder Oestgeest aangelegd buiten. Scheikundig ontleedde hij vooral de reukwekkende bestanddeelen der planten, sedert hij ook — in 1718 — het hoogleeraarampt in de Scheikunde aanvaardde, en zocht deze voorts in haar juiste verhouding tot de Geneeskunde te doen kennen.

Op het gebied der Wis- Natuur- en Sterrekunde flonkerde, in de tweede helft der afgeloopen eeuw, als een licht der eerste grootte, de in 1629 geboren oudste zoon van Constantijn Huygens, Kristiaan, die, na te Leiden zijn akademiestudiën voleind, en in Denemarken, Engeland, en Frankrijk gereisd te hebben, in 1658, door zijn doeltreffende leiding en regeling der onregelmatige en voortdurend afnemende slingerbewegingen, tot de uitvinding der slingeruurwerken kwam, zijn vernuft daarna op de weêrverschijnselen spitste, en zoo den dubbelen barometer, met zoogenoemden controleur, uitvond, het staan van 't water in de luchtpomp bij 't omkeeren der glaspijp verklaarde, Descartes' zwaarteleer wijzigde, en de voorbereider van Newtons latere leer der zwaartekracht werd. Door Colbert tot het lidmaatschap der fransche Akademie van Wetenschappen geroepen, ging hij zich van 1666 tot 1681 te Parijs vestigen, doch kwam later weêr naar Holland terug, waar hij zijn landgenooten, door zijn vernuftige toestellen, over «zijn verstand in wiskunst» de handen in elkaâr deed slaan; 't zij hij hun een sterrekundig uurwerk kijken liet,

Waarin men vond een spil, daar raderen om staan,
Die de planeeten deed terug of voorwaarts gaan;
En, zoo men weten wil, hoe dat op andre jaren
Was hun gestaltenis, als zij vereenigd waren,
Die weêr teruggedraaide — en aanstonds kwam de dag,
De maand, het jaar, gelijk men in dien stond het zag:

zijn nog heden in 't Natuurkundig Cabinet te Leiden bewaarde *Planetarium* [1]; of dat hij hun deed zien, 't geen zij minder duidelijk aldus beschreven:

twee glazen, van malkander,
't Een op een mast gezet en in hun hand het ander,
Die niet besloten zijn, en in geen koker staan,
Waardoor men holen zag in 't vierendeel der maan [2],

zijn «verrekijker zonder koker» anders; want na zich, nog te Parijs, in 1679 met de waarneming van den planeet Saturnus onledig gehouden te hebben, en zoo

---

[1] Zie C. Droste's *Overblijfsels van Reisgeheugchenis* (3e druk, Leiden, 1679) I. bl. 237, en Fruins aant. daarop, II. bl. 528.

[2] Aldaar t. pl. Eene afbeelding zie in Hartings *Christiaan Huygens geschetst*, tegenover bl. 44.

tot de ontdekking van zijn ring gekomen te zijn, had hij zich aan de nauwkeurige studie der planeetenbanen gewijd, en de nuttige werking van langere teleskopen in 't licht gesteld. Naar Parijs had hij, in 1678, na een korter uitstap hier te lande, den 22-jarigen remonstrantschen domineeszoon Nikolaas Hartsoeker uit Gouda meêgetroond, die de beoefening der Wiskunde boven die der Godgeleerdheid stelde, en zich aan mikroskopische nasporingen en 't samenstellen van grooter en kleiner kijkers wijdde, doch zich tevens op 't veld der wereldbespiegeling in vrijgewaagde en twijfelachtige voorstellingen verloor. Hoewel uit Parijs reeds na weinig maanden weêr vertrokken, om in Holland in 't huwelijk te treden, was hij er na vijf jaar teruggekeerd en een dozijn jaren blijven wonen, toen hij 't met Amsterdam verwisselde, vanwaar hem Tsaar Peter, in 1697, te vergeefs meê naar Rusland zocht te tronen, doch de Keurvorst van de Palts hem voor een leerstoel te Heidelberg won. Zijn laatste levensjaren intusschen ging hij te Utrecht doorbrengen, waar hij 12 jaar na den vrede overleed. Een twintig jaar vroeger was te Amsterdam de wiskundige burgemeester Hudde verscheiden, die zich aan de verspreiding van Descartes' wiskundige beginselen ten zeerste had laten gelegen liggen. Zijn ambtgenoot Witsen maakte zich daarentegen in hooge mate voor de Aardrijkskunde en de kennis van Scheepvaart en Scheepsbouw verdienstelijk. Na reeds jong, in 't gevolg van een gezantschap, Moscovië, en vervolgens Oost- en Zuidoost Europa bereisd te hebben, gaf hij, na een tweede moscovische reis tot raadslid gekozen, in 1671 zijn lijvig en leerrijk boek over alouden en hedendaagschen scheepsbouw en scheepsbestier in 't licht, dat ons geheel in 't nederlandsche zeeleven zijner dagen, zoo ter koopvaardij als op 't oorlogschip inwijdt, ons de weêrwijsheid van den ervaren zeebonk openbaart, en den stuurman, van zijn eerste afvaart af, onder alle weêr en wind, in zijn werkzaamheid begeleidt. «Indien de maan», heet het er o. a., «op den vierden dag nadat hij vol geweest is, helder bevonden wordt, houdt men, dat het de geheele volgende maand goedachtig weêr zal zijn, volgens het zeggen van de oude Egyptenaren; zoo ze rood bevonden wordt, beteekent het harden wind; indien zwart, regen. Vertoonen zich de hoornen van de maan stomp en ruig, dat beteekent regen en wind. Op een kring om de maan volgt gemeenlijk wind, en dat van die kant, daar hij 't helderst is. Zoo men in 't opgaan van de zon de stralen zeer rood bevindt, beteekent dat wind, regen, of mist; de zon 's avonds rood, geeft op den volgenden dag goed weder. Dikke wolken om de zon in 't opgaan beduidt, dat dien dag koude volgt; wanneer de zon in 't ondergaan blank vertoont, volgt 's nachts veeltijds regen en wind. Wanneer het water raast, en de baren hard tegen 't schip slaan, zonder dat men onweêr verneemt, beteekent dat, hoe er in kort een storm zal volgen. Als men de zeehonden in goed weder zeer uit het water ziet springen, dat beduidt een onweêr, dat haast staat te volgen; gemeenlijk zwemmen zij met den neus daar de wind van daan staat te komen. Bij goede wind om

t'zeil te gaan spreekt de stuurman: de wind is ruim en goed, laat vallen de fok, stoot het voor- en groot marszeil uit; maak los de bezaan, en laat hem hangen in de gij, ook de blind en 't kruiszeil; breed de blinde, maak los de bovenblinde, ook het voor- en groote bramzeil; hijsch al de bijzeilen op, voor en achter in top; zet ze kant, geeft op de fokkehals, haalt de schoten achter aan 't ankerstok. Houdt het grootzeil in den band; want aldus het schip voor de wind voortgang zal maken; stond dit grootzeil bij, zoo zouden de voorzeilen blind liggen, en aldus kan men met de voorzeilen 't schip ook beter sturen. In een vliegenden storm, als men geen zeil voeren kan, zegt een ervaren stuurman daarentegen: gij op uw lij-grooteschoot, staat klaar bij uw gordings, strijkt neêr uw ra, haalt voor uw gordings, steekt op uw groote hals, gij op uw groote schoot, los uw groote boêlijn, brast recht de râ, beslaat uw grootzeil, bolt uw bezaan, haalt aan uw bezaansschoot». Onder al zijn verder stads- en staatsbedrijf zich tevens met zijn reisherinneringen bezig houdende, en de kennis der doorreisde streken door lectuur en berichten uitbreidende, leî Witsen, een 20 jaar later, zijn boekdeel Reizen in Noord- en Oost-Tartarijen ter perse, dat hij in 't vijfde jaar der nieuwe eeuw, geheel omgewerkt, op nieuw in 't licht gaf, het aan Tsaar Peter, in dank voor de daarbij verschafte hulpmiddelen, opdragende. Reeds vóór hij — in 1664 — zijn eerste reis naar Moscovië volbracht, had de ulzer predikantszoon, in dienst achtervolgens der West- en Oostindische Maatschappijen, Johan Nieuhof zijn Braziliaansche Zee- en Landreis beschreven, die, na zijn dood door zijn broeder uitgegeven, van zijn Zee- en Landreis door verscheiden Oostindische gewesten, door de zorg van dienzelfden broêr, gevolgd werd. Van Batavia uit toch was hij eerst een paar jaar naar Sina afgevaardigd geworden, en toen, na een korten terugkeer in 't moederland, op nieuw in Oostindië werkzaam geweest. Van zijn ontvangst en vertoef in Sina in 1655, gaf hij, op last der Bewindhebbers, een niet minder breedvoerig en wetenswaardig verslag in het licht, als wij er van Kämpfer reeds een omtrent Japan leerden kennen. Hij was daar voor de muren van Kanton op een kostelijk banket onthaald, waarbij hem en zijn medegezanten, «in 't begin van den maaltijd, zekere drank, die de Sineezen *Cha* of *The* noemen, geschonken was, van het kruid The in dier voege bereid, dat zij een halve handvol er van in schoon water eerst lustig lieten opzieden, bij het doorgeklenste afziedsel, zoo heet ze 't verdragen konden, dan warme zoetemelk met een weinig zouts goten, en 't zoo met elkander opslorpten. In 't midden van 't maal lieten de gezanten, op hunne beurt, beiden hen ontvangenden Majesteiten een glas met spaanschen wijn brengen, die ze zoo wel smaakte, dat ze er hun gewonen anders aangenaam amperen drank, *samsoe* van rijst gekookt en geurig van smaak, voor lieten staan. Beiden» — bericht ons Nieuhoff — zoowel die samsoe als die The «worden gedurig warm ingedronken, zonder dat men verneemt, dat ze eenige walging of ontsteltenis veroorzaken, schoon men in tijd van vrolijkheid bij wijlen daar wat te

veel van inneemt, gelijk integendeel hier te lande onze wijnen en bieren doen». Nog kende hij, ten dage dat hij dit schreef, dien in de latere jaren der eeuw allengs in zwang komenden nieuwen nederlandschen volksdrank, den verderfelijken jenever, niet, welks stoken vooral door de verzwaring en 't verbod van den invoer der fransche brandewijnen, in den oorlog van 1672, bevorderd werd. Sedert werd niet alleen de «brandewijn» hoe langer zoo meer door den jenever verdrongen, maar weken de bierbrouwerijen voor de jeneverstokerijen op den achtergrond, en niet lang zou het meer duren, of hij werd, door een zijner waardig zanger uit den aanvang der nieuwe eeuw, als de hartsterkende drank bij uitstek verheerlijkt, buiten welken men 't geen enkel jaargetij, geen uur van den dag, noch 's nachts zelfs, stellen kon: «jenever», zong deze lofwaardige jenevertapper, -slijter en -dichter,

Jenever, in den morgenstond,
Verfrischt en maakt den mensch gezond,
Verjaagt den slaap, en maakt de zinnen
Bekwaam, om alles te beginnen.
  Wanneer de Zuiderzon omhoog
Maakt magen zwak en levers droog,
Dan ziet men, hoe dat maag en lever
Hersteld wordt door een dronk Jenever.
  Wat deugd Jenever in den nacht
Uitwerkt, dat weet de ratelwacht:
Hij licht hem op zijn duistre wegen,
En sterkt zijn hart in wind en regen.
  In (Lente's) aangenaam seizoen
Ziet men des morgens in het groen,
De jonkheid, zingende uit den treuren,
Jenever drinken om te scheuren.
  De Zomer, die door heeter gloed
Het groen zijn rijpheid krijgen doet,
Lokt ook den visscher, om zijn netten,
Zijn hengelroeden klaar te zetten;
Dan ziet men vóór den dageraad
De visscher bezig op de straat
Om, met het krieken van den morgen,
Zijn tuig en *drank*-flesch te bezorgen.
  De Herfst, die 't hoofd met wijngaardrank
Den bollen Bacchus vlecht ten dank,
Die lokt den vogelaar naar buiten
Met netten, garen, kwartelfluiten; —
Maar 't zij hij kwartels mist of vinken,
Nooit mist hij het Jeneverdrinken.
  De Winter, bevende, oud en grijs,
Bedekt den waterstroom met ijs,

Het land met sneeuw en witte vlokken;
Als bestevaâr zijn bonte rokken
Tot toevlucht neemt, en Amstels plas,
Thans door de koude een spiegelglas,
Van schaatserijders schijnt te krielen;
Als 't paard den wagen zonder wielen
Doet vliegen, met zoo snelle vlucht,
Als waar 't een vogel in de lucht; —
In al die ijsvermaaklijkheden
Wordt de Jenever aangebeden.
  Bescheiden lezer, oordeelt gij:
Welk is Jenevers jaargetij?
  Des morgens, middags, achtermiddag,
Des nachts, op zondag, werkdag, biddag,
Bij droog weêr, regen, wind, en stilt',
Jenever is altoos gewild [1].

In 1672 in 's Prinsen leger bij Alfen reeds getapt, was hij in 1694, hoewel in geen groote hoeveelheid nog, op 's Lands vloot gebruikt, doch raakte daarop, tot schâ der volksgezondheid van lichaam en geest, van lieverleê meer in den smaak, en werd toen ook na een kopjen thee geschonken [2].

Na Nieuwhoff bereisde ook de latere dominee Balde van Geervliet het Indisch Oosten, en stelde niet slechts in 1672 een uitvoerige *Beschrijving* der kusten van Malabaar en Coromandel te boek, maar zocht zich, door kerkelijken bekeeringsijver gedreven, ook op de kennis van 't indisch taaleigen toe te leggen, en nam op Ceylon daartoe een Bramien bij zich, die er hem in zijn heilige taal onderricht gaf, en afschriften van indische dichtwerken bezorgde. Zoo werd hij, door zijn *Malabaarsche Spraakkunst*, eenigermate de voorlooper der latere arbeiders op dat gebied, gelijk door de in zijn boek over de *Afgoderij der Oostindische Heidenen* opgenomen uittreksels uit die dichtwerken, die van een Jones, Wilkes, Colebrooke, enz. Door Witsen ondersteund, doorreisde de schilder Cornelis de Bruin van 1674 tot 1693 Italië, de turksche Eilandzee en Klein-Azië, Egypte, en Syrië, en luisterde zijne in 1698 uitgegeven Reisbeschrij-

---

[1] Hennebô, *Lof der Jenever.* De dichter was zich in 1716 uit Friesland te Amsterdam als kroeghouder komen vestigen.

[2] "Gelijk", rijmt Hennebô t. pl.

Gelijk als Febus zijn Auroor
Volgt, ieder morgen, op het spoor;
Zoo volgt, als men heeft *thee* gedronken,
Dat de *jenever* wordt geschonken.

Eerst strekte daarvoor de sek, arak, en "brandemoris"; verg. boven bl. 1071.

ving met prentverbeeldingen naar ter plaatse genomen schetsen op. In de eerste jaren der nieuwe eeuw trok hij daarop over Archangel naar Moskou en Perzië, en voorts van daar over Cochin en Ceylon naar Batavia, om ook dezen tocht vervolgens in druk en prent te brengen. Gemakkelijker maakte het zich, voor zijn beschrijvingen van verre landen en zeeën, in de jaren 1668 tot 1677, Olfert Dapper, die zijn aardrijkskundige mededeelingen over Afrika, Amerika, en West-Azië uit anderer reisverhalen putte, en daarbij trouwens niet altijd even oordeelkundig te werk ging. Geheel zijn eigen vrij rampspoedige bevindingen stelde daarentegen, in 1676, in ongesmukte taal de durgerdammer zeilmaker Jan Jansz. Struys te boek, nadat hij, een jaar of wat te voren, met anderen te vergeefs zijn fortuin in Moscovië beproefd had, en vandaar naar de Caspische zee en Perzië was verdoold geraakt.

Een studievak, waar minder oordeelkunde dan rechtzinnige geloofsaanleg den palm wegdroeg, en van 't welk ons reeds meer dan een kenschetsend proefjen in dit opzicht, in verband met het staats- en kerkleven dezer jaren, onder 't oog kwam, was dat der Godgeleerdheid. Geen ding, gelijk men te recht heeft opgemerkt [1], waaromtrent de onderscheiden volken van vroeger en later tijd steeds meer overeenkwamen, dan gehechtheid aan bijgeloovige meeningen; en geen twijfel daarom ook, of het minst onverlichte deel der Kristenheid, door de zoogenoemde Protestanten vertegenwoordigd, bleef aan kerkelijke en volks-vooroordeelen, zij 't ook in wat minder mate dan zijn roomsche geloofsverwanten, mank gaan. Het godgeleerd gehaspel, waarin men, in de afgeloopen eeuwhelft, van staatswegen zoo dikwijls moest tusschenbeiden komen, om de hoofdlieden en drijvers tot de noodige rust te manen, kan er tot sprekend voorbeeld van strekken. Zelfs een schrander rechtsgeleerde, als Huber, werd door die kerkelijke twistzucht aangetast, en meende zijn godgeleerden amptsbroeder Roëll, in zijn strijd met Vitringa, het «vrije gebruik der rede» te moeten ontzeggen, op 't welk de ander zich beroepen had. Een Bijbelstudie, op dergelijke vooroordeelen gegrond, gaf, bij alle onmiskenbare geleerdheid van haar beoefenaars, voor een degelijke en doeltreffende wetenschap weinig of geen baat, en niets dat eerder verouderen moest, dan de woordenrijke inhoud der lijvige quartijnen en folianten, die zij daarover ter perse legden. Daarbij waren zij dan elk voor zich van de onwraakbare juistheid hunner elkander weêrsprekende meeningen overtuigd. «Elk, alsof hij met de kruin aan de starren gestooten, en de Godspraken in geheele *volumens* van den hoogen Hemel gehaald had» — gelijk het in een vermakelijk geschriftjen over al de godgeleerde haspelarijen dezer dagen luidde [2] — «riep en zwoer

---

[1] Collot d'Escury, *Hollands roem in kunsten en wetenschappen*, V. bl. 484.

[2] *Het Leven van Philopater, opgewiegt in Voetiaansche Talmeryen, en groot gemaeckt in de Verborgentheden der Coccejanen. Een waare historie.* Tot Groeningen, voor Siewert van der Brug, in de Waerheyd. 1691.

dat hij het ware had; dat hieraan te twijfelen was, zijn zaligheid verzuimen en zich in de Hel nederstorten. Dit zou men, waar 't mogelijk, met mirakelen bevestigen; doch bij gebrek aan deze, gebruikte men dat doodelijk en tweesnijdend lid, de tong; daar kliefde men de lucht mede, ja, deed bergen aan stukken splijten. Heeft een grillig brein dit stukjen vleesch, hoe klein het ook is, tot zijn wil, lieve Hemel! Jupijns bliksembundel, noch zijn gansche arsenaal met donderkloten, zou de tiende part zooveel gewelds niet maken. Al is 't, dat (men) niets anders dan een deel geslagen zottenijen voor den dag brengt, dat er niets goeds in al die redenen steekt, noch iets waarachtigs onder al die woorden schuilt; (men) is, naar 't gemeen gevoelen, een braaf verstand, een kloekaard, een nette en een zuivere geest. Men gelooft alles dat zoo een gelooft, en spant zijn uiterste krachten in, om door gelijke klanken, elk naar vermogen, het gehoor te streelen. Ondertusschen zoo het gebeurt, dat een man gewoon zijnde, een guit een guit en een aap een aap te noemen, niet hebbende die aanvalligheden in uitspraak en gesten, noch die gemaakte zwier van op een kerfstok te praten, al is het schoon, dat hij met zijn verstand tot in 't innigst der dingen is doorgedrongen; 't en helpt niet, hij moet het zeil strijken, zwijgen daar een ander mag spreken, en zijn goede zaak, door de gewaande schranderheid van een gladgetongden tegenstrever, onder het volk met voeten vertreden zien. Niet zelden worden dan die boeken voor de geleerdste gehouden, die met een oneindig getal hoogdravende woorden, met aangename vertellingen, en liefelijke afweidingen doorspekt zijn; vooral zoo de schrijver ernsthaftig is, en met een deftigheid, die het gemeen te boven gaat, voor den dag komt springen. Zoo een mag onbekommerd de zotste grollen op het papier krabbelen, die ooit de meest duttende bestemoêrs, bij wintersche avonden, uit haar spinrokken zogen. Daar is niets aan gelegen: het boek vloeit over van wijsheid, en de schrijver is een verstandig man».

Geen sprekender bewijs voor de juistheid dezer opmerking, dan het onthaal, der lijvige kerkelijke lettervrucht van «dat klinkend kerkorakel, dien wakkren Barnabas, den grooten Wilhelm Brakel» [1], in deze en de volgende jaren gedaan, en dat haar als «een balsem Gileads en hemelsche triakel» door de goê gemeente beschouwen en genieten [2] deed; zoodat er, sedert de eerste uitgave in 1700, vóór 's mans ruim elf jaar later, 30 Oct. 1711, gevolgden dood, nog drie, en in de volgende halve eeuw nog 15 van verschenen. Op zulk een «hemelspijs en dierbre zielsbanketten» wist hij er zijn lezers, door de ontvouwing van 't geen hij «redelijke godsdienst» noemde, te vergasten, hun «de goddelijke waarheden des Genadeverbonds verklarende» — naar 't heette — deze

---

[1] Zie de *Lijktranen* van L. Burgvliet op zijn afsterven, achter zijn nader aan te halen Lijkrede door Hellenbroek.

[2] D. Havart *Med. D.* (ter Gedachtenis), ald.

«tegen allerlei partijen beschermende, en tot de praktijk aandringende», met vertooning tevens van «de bedeeling des Verbonds en de handelwijze Gods met zijne Kerke in het Oude Testament onder de schaduwen, en in het Nieuwe onder de vervulling, in een verklaring» — almede — «van de Openbaringe Joannis». Reeds bij die eerste uitgave trouwens werden er gevonden, die meenden dat «een kundig lezer er wel iets in ontdekken zou, dat de proef van een gezond oordeel niet kon doorstaan», en dat «veel bewijzen voor de leer, door den schrijver voorgedragen, niet slechts niets afdeden, maar vaak zelfs de beweerde stelling bedierven» [1]. Toch bleef het boek, gelijk de zalvende schrijver, al dien tijd, en bij velen tot op den onzen zelfs toe, in trek, en beleefde een kleine twintig uitgaven!! En als met zijn boek vóór en na zijn dood, was het met zijn oefeningen en preeken bij zijn leven:

Wat zag m'een aantal van alle oorden saamgevloeid
Tot zijn beruchten dienst, terwijl de tempeldeuren
Vast dreigden door de drift en drang des volks te scheuren;
Wat diep ontzag voor God viel niet in elks gemoed,
Wen hij ten kansel trad, en uit den overvloed
Des harten liet niet schaars zijn wijsheidsschatten hooren;
Hoe overtuigend drong zijn boetbazuin door de ooren
In 't hart van velen, die vol beving aangeraakt
Gelukkig uit den slaap der zonde zijn ontwaakt;
Hoe krachtig wist hij elk en zijn gemoed te ontdekken,
De treurgen Sions op het troostrijkst op te wekken!
Hij was der blinden oog, den kreuplen tot een voet,
De voortgedrevenen kon hij in tegenspoed
Verkwikken door den staf der goddelijke waarheid,
Den twijfelmoedigen bezorgen licht en klaarheid.
Wie was ooit zoo doorleerd tot elks verwondering,
Door eige ervarenis in zielsbehandeling?
Hoe kon hij niet den weg tot ware wijsheid banen,
En elk doen zwemmen in een zee van vreugdetranen,
Zoodat 't verwijderd hart scheen een gebroken grond,
Toen hij de schatten van het godlijk Heilverbond
In haar voortreflijkheid en overvloed ontvouwde! [2]

«Hemelsche manna en balsem», achtte men van zijne «tong» te vloeyen, zoolang dit «sieraad der tempelredenaren», met zijn «statig en niet min ontzachlijk wezen, waarin een hemelsche gestalte was te lezen, wanneer het Pinxtervuur doortintelde zijn geest», nog «ten hoogen kansel» klimmen kon; en meende men geen minder zielespijs thans nog uit zijn reeds ten vierden maal ter drukpers gaand «kerkjuweel» te kunnen putten, sinds

[1] P. Rabus in zijn *Boekzaal* voor 1701, bl. 8.

[2] Burgvliet, t. pl.

De ouderdom, die zelf een ziekte is, en de koorts,
Vermengd met het graveel, verdoofden 's levens toorts,
En hebben 't lichaam hier in de aard ter neêr gesmeten,
Daar het van wormen wordt doorknaagd en opgegeten [1].

«Zijn Godgeleerde licht», zoo heette het,

Daarvan moest eeuwen door de kerke zijn gesticht,
Ten trots der sterflijkheid zijn schriften zouden spreken;
Zoo spreekt een leeraar zelfs ook als hij niet en spreekt,
Gelijk het Hemelslicht, dat toont zijn glans van verre [2].

Een dag of wat, nadat dat «licht» op den rotterdamschen kansel was uitgedoofd, om slechts in zijn schrijfwerk voort te vonkelen, besteeg Brakels amptsbroeder en geestverwant Abraham Hellenbroek dien, om hem in een rouwdragende lijkrede te vieren, ons tevens een afdoend proefjen gevende van de kerkelijke welsprekendheid zijner dagen in al haar schijngeleerden en verderen wansmaak, boven welken zich van tijd tot tijd slechts enkele — en dan nog veelal remonstrantsche — kerkleeraars, als de Brandts en Vollenhoven bijv., wat wisten te verheffen, doch die maar al te ongunstig bij de fransche van een Bossuet en Massillon, of, van onroomsche zij, den herwaarts uitgeweken Saurin, afstak. «De mensch gaat naar zijn eenig huis», luidde zijn text (Pred. XII, 5), «en de rouwklagers zullen in de straten omgaan». Door dit huis, heette het dan, deed men best het graf te verstaan; want «bij de Egyptenaren was het, volgens de getuigenis van Diodorus zeer gemeen, dat zij hare graven een huis noemden; de Feniciërs noemden ze *Beth-akeb*, het laatste huis, daar Bochart de fabel van 't graf van Hekuba van afleidt; zoo Petronius: *idem omnium exitus est, idem domicilium*, alle menschen hebben een uitgang, een huis; Horatius: *domus exilis Plutonis:* het kleine Pluto's huisje; Tibullus: *atque in marmorea*, enz., laat ze mijn drooge beenderen in een marmer huis leggen. Diodorus Saulus toont, dat de Egyptenaren hun graven ook *aidioes oikoes*, eeuwige huizen, noemden; *oikésin aei froeron*, een huis daar men eeuwig bewaard wordt, noemt het Sofokles. Daarheen» — heet het dan verder — «daarheen nu, zegt de grondtaal, is de mensch gaande, wandelende; dat gaan begint hij al met dat hij is geboren, en het sluit een komen in dat huis in: hij gaat er zoo naar toe, dat hij er zekerlijk komt. Allen komen in dezelve verzamelplaatsen der levendigen, en zij gaan, vroeger of later, dus of zoo, naar hun eeuwig huis. Daarmede is dan de mensch weg; hetgeen er verder omtrent gedaan wordt, is, dat de rouwklagers in de straten omgaan. Het Hebreeuwsche *soek* beteekent een wijk, een straat; de beteekenis ontkend zijnde van *sakab* omloopen, dat op de

[1] Dr. Havart, t. pl.
[2] *Rouwtranen van Susanna de Wier*, t. pl.

straten eigen is, dus hier ook met *sakab*, omgaan, gepaard. Dit zouden nu de rouwklagers doen. (Daar) kwamen (dan echter) de publieke lijkredenen bij; onder de Romeinen was dit zoo gemeen, dat ze zelfs over vrouwspersonen zoodanige lijk-oraciën gedaan hebben, gelijk ons hun geschiedschriften van Livia, Poppaea. Sabina, Faustina, Julia, de lievelingen van Augustus, Nero, Hadrianus, enz. aantoonen; dat er onder de Joden ook iets dergelijks heeft plaats gehad, mag men afnemen uit Davids lijkoracie en publieke weeklacht over Saul en Jonathan, uit de weeklacht die gemaakt werd over dien man Gods uit Juda, en uit die publieke klaagliederen, welke èn Jeremias èn andere zangers en zangeressen maakten over Jozia. En dat zal genoeg zijn tot de textverklaring, dat tegenwoordig onze grootste toeleg niet is; nu roept mij de tijd, veel geachte toehoorders, dat ik de toepassing van deze gemeene waarheid make tot ons bijzonder onderwerp. Laat mij derhalve toe, dat ik een zwart gordijn openschuive, om u in te leiden in een allertreurigst gezicht; dat ik u van verre op de lijkbaar vertoone den dooden romp van een allerkostelijkste ziele; dat ik het graf voor u opene van hem, die u dierbaarder geweest is dan de appel van uw oog; ik meen uwen kostelijken zielevriend en getrouwen zielezorger, Wilhelmus à Brakel. Gij behoeft mij niet te gemoet te voeren, gij zult het ook niet doen, gelijk eens Martha den Heere Jezus deed omtrent den begraven Lazarus: hij riekt nu al, want hij heeft vier dagen aldaar gelegen. 't Is waar, 't is nu de vierde dag, dat hij in 't graf gelegen heeft; doch daar zal geen stank uit voortkomen, maar een allerliefelijkste wasem, die een geur zal geven en laten van een blijvende gedachtenis tot zegening, welke als een olie zal zijn, die uitgestort is, al veel liefelijker dan die men bij de specerijbrandingen over de lijken der Ouden plag te gieten. Hoe groot de man ook was, daarvan ik spreken ga, hij was een mensche; o, ja, al was de schat, die de Heere in hem gelegd heeft, wonder groot, hij was nochtans maar in een aarden vat. Dat is ook bij de uitkomst gebleken: hij is gestorven als een mensche. Zijn naam was dan ook *Adam*, mensche; doch ik mag en moet ook zeggen, en niemand uwer zal mij, niemand kan mij dat betwisten: hij was *ha-Adam*, zooals ons grondwoord heet, en zooals het dikwijls met een nadruk bij de Hebreën gebruikt wordt: hij was een groot mensche, een mensche bij uitstek, *dignus monstrari et dicier hic est*, waardig dat men op hem wees, en zeî: dàt is hij. — Hij heeft tot vader gehad Theodorus van Brakel, geboren uit paapsche voorouders, oorspronkelijk uit Brabant, in bediening een predikant; zijne moeder was Margarita Hommes, ook eene *margarita*, een perel, in godsvrucht, een sieraad onder de vrouwen in haar tijd. Uit dit paar is onze overledene geboren, (en) onder (hun) gelukkige opvoeding behaagde 't God al vroeg te doen blijken, dat hun zaad, in dezen zoon, ook voor den Heer geheiligd was. Den eersten tijd van zijn verandering ten dezen heeft hij altijd getuigd, niet onderscheidenlijk te weten; maar dat hij, van zijn eersten geheugtijd af, onder een tederen indruk van God en vol liefde

tot den Heere Jezus was geweest, en, *nog in de rokken loopende*, al veel tedere bewegingen daaromtrent had gevoeld; dat hij ook van zijn eerste jeugd af zeer veel werk van bidden had gemaakt. Die beginselen der genade en van des Heeren werk in hem, werden wonderlijk opgewakkerd door het heilig exempel en de ernstige vermaningen van zijn vader en zijn moeder — een rechte Eunice, een Monica. Een zoon van zooveel tranen en gebeden, hoe kon die verloren gaan? De Heer zegende hem merkelijk in zijne studiën, (en) welhaast behaagde het Hem, dat vat, dat Hij zich geheiligd had, om Zijnen naam te dragen door Nederland, ook te gebruiken ten dienste van bijzondere gemeenten. Aldereerst tot Exmorra in Friesland, 27 Juny 1662; (doch) haast ging zijn geruchte verder uit; de Heer wilde hem tot wat grooter gebruiken: hij wierd in November 1665 beroepen tot Stavoren. De zonderlinge vrucht, die hij daar gedaan heeft, was zeer groot en wereldkundig, en 't geruchte van dien maakte, dat die van Harlingen uitgelokt werden, om hem tot hun Predikant te roepen, op 3 October 1670. Het aangezichte Gods tot schijnsel over zijnen dienst ging ook daar zoo zichtbaar met hem, dat de zegen, dien hij er gehad heeft, en de liefde der gemeente te hemwaart, nauwlijks is uit te drukken; wonderlijke verandering kwam daar onder zijne bedieninge: eene menigte van geestelijke kinderen heeft hij daar geteeld. Harlingen was te nabij Leeuwarden, dat dit ook zich niet zou hebben zoeken te verheugen in zijn licht; derwaart werd hij dan welhaast geroepen, 5 Oct. 1673. Hij bleef daar omtrent tien jaren met een onuitsprekelijke vrucht en liefde, nochtans ook niet zonder tegenstand en moeilijkheden, bijzonder over de particuliere oefeningen. Onderwijlen vloog zijn naam over zeeën en provinciën heen: hij werd tot Middelburg in Zeeland beroepen, den 19^en^ Juny 1678, doch die beroeping wees hij af. Nu was de groote Franciscus Ridderus binnen Rotterdam overleden, 11 Jan. 1683; billijk, dat hij van een groot man werd gevolgd. Niemand beter dan Brakel, dat groote licht der Friezen. Lang genoeg had het in Friesland geschenen [1], nu moest ook Holland in dat licht deelen. Veel werks was er, om hem te overreden; al eens had hij 't geheel afgeslagen, (doch) onder vele gebeden der Godvruchtigen werd hij eindelijk overgehaald, en kwam tot ze over. Onderweg werd hij door een aldervreeslijkst onweêr beloopen op de Zuiderzee, en in levensgevaar gebracht, hebbende zich elk in het schip al tot den dood geschikt. Door dien storm zeer verre buiten streek gedreven zijnde, kwam het geroep tot veler doodelijke beroering herwaart, dat Brakel was verongelukt. Hij daagde echter, onder een wonderlijke Voorzienigheid ten goede over

[1] Minder vleyend voor de Friezen drukte het Burgvliet uit:

> Doch zulk een zon, die niet als Hemelstralen schoot,
> Werd door zijn glans welhaast de Friesche kerk te groot,
> Dat flonkerlicht was u, o Maasgemeent', beschoren.

deze gemeente, eindelijk op, en werd onder u bevestigd, toen al 49 jaren oud. Maar 't is gebleken, hoe God de latere jaren ook kan sterken en zegenen. Gij hebt hem nog omtrent 28 jaren, genoegzaam met vernieuwde krachten, als van een arend, onder u gezien en gehoord; en 't is de zemele niet, maar wel de frissche bloeme geweest, die hij u heeft opgedischt. Wat voor een man dat hij geweest is, hebt gij toen van nabij ondervonden: als ik mij daar in zal laten, weet ik niet waar te beginnen, waar te eindigen. Ik moet noodzakelijk de zeilen intrekken, of ik steek zoo diep in zee, dat ik niet weêr ter reê zou raken. (Hij was) begiftigd met een wakkere, klare, verre doorslaande stem, gemengd met een aangename bevalligheid en geschiktheid naar de zaken, om dan als een Boanerges te donderen, dan als een Barnabas te troosten, dan als een Paulus te onderwijzen, dan als een Johannes lieflijk te streelen en te lokken; de stijl onopgepronkt en nochtans krachtig, schriftuurlijk, deftig. (Zoo) heeft hij ook een naam gemaakt de geheele wereld door: van verre en van nabij zag men tegen hem op, als tegen een Ziender en man Gods, daar men naar toe ging, om zijn mond te vragen. Het was al Brakel, daar het om te doen was, om hem te spreken, hem te hooren; zoodat er wegens hem een naam uitging van onze rotterdamsche kerk, aan wier eerekroon hij een hoofdparel was. Zijne Godzaligheid is ook aan allen openbaar geweest. Hoe ijverende hij geweest is tegen de opkomende dwalingen van Bekker, van Leenhof, van Roëll, en alles wat langs den regel van een verkeerde wijsgeerte en losse schriftuurverklaring zich tegen de waarheid en achtbaarheid van des Heeren woord in dezen tijd, binnen en buiten de kerk, allergevaarlijkst verheft; en hoe ernstig hij daartegen zich altijd aanzette, is bekend, verklarende nog op zijn doodbedde zijn blijdschap daarover, en de vrede dien hij daardoor vond. Doet hier nu nog eens bij den ongemeenen dienst, dien hij gedaan heeft door zijne loffelijke schriften! Is 't niet jammer, dat zoo een mensche ooit heeft moeten sterven? dat hij immers geen Nestors, geen Methuzalems jaren heeft mogen bereiken? Het is van hem ook waar geworden: aangaande de dagen onzer jaren, die zijn zeventig jaar, of zoo wij zeer sterk zijn, tachtig jaar. Hoe sterk hij altoos was geweest, het bleek echter op 't laatst ook, dat hij een leemen hutte omdroeg, en dat de ouderdom, hoewel zeer laat, naar het gemeene spreekwoord — kwam met gebreken. Sedert weinige jaren herwaarts behaagde 't God, hem met zware accessen van graveel te bezoeken, die hem dikwijls als een worm deden kruipen, en smertelijk prangden uit te schreeuwen; doch altijd met een verwonderlijke stilheid en onderwerping naar binnen. Daardoor wierd, als door zoovele beukslagen, de tabernakel zijns lichaams geschud, gekrenkt, en ten val bereid, totdat zijn kostelijke ziel, op Vrijdag den 30[en] October, het lichaam verliet, en overstak in de eeuwigheid; 's middags omtrent elf uren; — die zonne gaat ook op den middag onder! De Joden tellen 903 soorten van dood; maar de alderzoetste, zeggen zij, is *moeth hanschika*, de dood

der kus, waardoor ze zeggen, dat Mozes is gestorven. Dien zachtsten dood is uw Mozes, uw dierbare zielevriend ook door heengegaan. Zijn lichaam is verleden donderdag, den 5^{en} November, in het graf gelegd. Op de begraafnistijd ging de nare rouwstacie van 't huis naar 't graf; men sleurt het kostelijke vat, daar zulk een groote ziel in had gewoond, met de lijkkoets langs de straten; duizenden zien met hartewee en treurige oogen, met klachten en droefheid, hun leeraar na, en men schuift hem weg onder de donkere aarde van de groote kerk. Daar leît dat aangezicht, dat dikwijls zoo glansrijk blonk van Hemelernst op den predikstoel, nu betrokken in het graf; daar leît die guldemond, die honigtong, die door het kerkgewelf zoo plag te galmen, nu stijf en stom, met aarde overdekt; die wakende oogen en wakkere ooren, die op Zions muren zoo de wacht hielden, liggen daar nu bedekt met donkerheid; die, als een andere Ezechiël, zoo sloeg met de hand, zoo stampte met den voet, legt daar nu stijf en levenloos, ontzield. (Doch) het ruim van de groote kerk zal hem niet houden; dat lichaam, dat zij daar neêr gelegd hebben, zal eens weêr leven onder de kooren der Engelen. Het graf mag voor hem een Huis der eeuwen zijn, zijn zalige ziel is al vooruit naar het eeuwige Huis der Heerlijkheid» [1].

Laten wij ze daar, om verder in Nederlands godgeleerde wereld dezer jaren rond te zien, dan treffen wij er, naast en tegenover de rechtzinnige Voetianen, tot welke à Brakel en zijn geestverwanten behoorden, de bespiegelende Coccejanen aan, met hun uit Descartes' wijsbegeerte afgeleide, op Bijbel-inhoud en Wereldgeschiedenis averechts toegepaste begrippen, in welker «verborgenheden» ons de levensbeschrijver van Philopater zoo vermakelijk inwijdt. «Zekerlijk», roept deze uit, «men moet tegen wil en dank bekennen, dat de coccejaansche broederschap uit gauwe mannen bestaat; want daar ze zoo overvloedig kunnen prediken en schrijven over zaken, die noch bestaan, noch zijn, noch wezen hebben, lieve Hemel! wat zouden 't mirakelen van geesten wezen, zoo ze zich op dingen, die waarachtig waren, toeleîden! Buitengemeen curieus zijn hunne volgelingen, o. a. om zich den joodschen hoogepriester in zijne kostelijke gewaden voor de verbeelding te halen; wonderlijk blinken hun zijn gouden en witte kleederen in het oog; zij inventarizeeren ze van stuk tot stuk, doch niet zonder aan het kleinste lapjen een allegorischen zin en beteekenis op den staat van de kerk des Nieuwen Verbonds toe te eigenen. Zijn linnen onderbroek, linnen onderrok met oogjens, lijfrok, riem, tulbant, mantel, efod of schouderlap, borstlap, voorhoofdplaat, enz. moet elk vol allerhande mysteriën wezen. Ja, zelfs de schelletjens en granaatappelen, die onder aan den zoom van 's Hoogepriesters mantel hingen, moeten de doorluchtige en hel-

---

[1] *Algemeene Rouwklagt in de Straten van Rotterdam over den Zeer-Eerw.*, *Godvruchtigen*, *en Geleerden Heere W. à Brakel*, enz. *heenen gegaan na zijn eeuwig Huys, voorgesteld uit het laatste gedeelte van* Pred. XII, 5. Door Abraham Hellenbroek. Te Rotterdam, by Reinier van Doesburg, 1711.

klinkende prediking van 't Evangelie onder de dagen van 't Nieuwe Testament beteekenen. Zoo ook verbeeldt de efod en borstlap, daar de twaalf stammen in gegraveerd waren, het altijd durende middelaarschap Jesu Kristi, en meer dergelijke schranderheden, daar het hoofd reeds van draait, met er maar eenige alleen van op te noemen».

Is het echter, vraagt de schrijver daarop, wel «begrijpelijk, dat de kennis en de nauwe uitpluizing, die men omtrent dergelijke dingen in het werk stelt, zoo noodzakelijk is, als het, sedert ruim 30 jaar, met zooveel ophef op Akademiën en preêkstoelen is geleerd en uitgeroepen? Of dat deze zaken op die wijs te weten en verstaan, ooit met reden hebben kunnen verdienen, zulk een verschrikkelijke strijd, verwijdering, en hatelijke tweespalt onder broederen, die zich eenzelfde (hervormde) belijdenis onderwerpen, aan te richten? Of dat men hierom, ooit of ooit, staat en kerk met den alderdomsten ijver in den zwaarsten oorlog, dien Nederland is onderworpen geweest, toen de geslagen vijand tot binnen onze kerkdeuren indrong, had behooren te ontrusten? Of dat men toen niet anders had te doen, dan al het papier, dat nog in de vier provinciën overig was, te bekladden met de alderscherpste broedertwisten? En ofschoon 't den navolgers van Coccejus in den mond bestorven is, dat de schuld hiervan niet aan hen, maar aan een partij domme drijvers en blinde stijfkoppen, onder de aanhangers van Voetius, moet geweten; ja, dat zij alleen, en niemand van de tegenstrevers, altijd om verdraagzaamheid en tolerancie hebben geroepen en gesmeekt; zoo blijft echter waarachtig, dat zij tegelijk, zonder aanzien van tijd of gelegenheid, hun nieuw licht op den kandelaar geplaatst wilden hebben», en steeds «met brandenden ijver bezig waren, de wijsbegeerte van Descartes, en nog wel het fijnste daaruit, op den preêkstoel te brengen. Zonder liegen: niet anders, dan alsof de kerken van Nederland in dispuutscholen, en ieder van de ledematen in discipelen van Aristoteles en Cartezius getransformeerd waren. Men kon lichtelijk bevroeden, daar 't dus onder de hoofden stond geschapen, hoe 't met de leden moest gesteld zijn; want, gelijk 't bij dusdanige gelegenheden altijd toegaat, elk koos zich partij, en wilde met de eeretitelen van Voetianen, Coccejanen, Cartezianen, enz. pronken. Iedereen, tot de geringste incluis, voorzag zich, naar vermogen en condicie, van de schriften en boeken, met welker auteuren zij 't hielden; ze zaten malkander, hoe weinig kennis ze ook van zaken hadden, met handen en tanden in 't haar; ze liepen den predikanten, wier zaak ze voorstonden, de deur op de vloer, hen om Godswil biddende, een nieuw argumentjen twee of drie over te smijten, die ze, als gewijde wapenen, in 't magazijn van hun geheugen opstapelden, om in tijd en wijle zich daarvan te bedienen. Maar bovenal onbesuisd gingen daarin te werk dat slag van menschen, die nauwlijks leven of hun ziel met geestelijke spijze gevoed voelen, tenzij ze ten minste tweemaal 's weeks, onder hun achten of tienen, een oefening of bijeenkomst hebben. Deze ontzagen zich niet, hun leeraars zelf, van wien ze in gevoelen verschilden, onbeschaamd en in de

publieke kerk op 't lijf te vallen, ze zonder eenig ontzag of respect, in 't aanzicht te verwijten, dat ze zielverdervende ketterijen op de preêkstoelen brachten, en verfoeilijke dwalingen onder 't gemeene volk zaaiden. En zulks was zoo alderwegen door het geheele land te doen, even of de oude partijen van Hoeks en Cabeljauws wederom op de been kwamen, en alles, hoewel ze in wapenen verschilden, het onderste boven te keeren stonden». Wat de Coccejanen betrof, met hun «kunstigen, wijdbefaamden profetischen sleutel: *de woorden beteekenen alles wat ze beteekenen kunnen*», leîden ze alle geschiedgeheimen van vroeger en later tijd, uit den text der Bijbelboeken van Genesis tot de Openbaring, het Hooglied Salomons niet uitgesloten, bloot. «De zeven brieven in die Openbaring aan de zeven gemeenten van Azië geschreven, de zeven zegelen, zeven bazuinen, enz. wezen hun, op een draad, de zeven wisselbeurten» of tijdvakken der geschiedenis, van de schepping tot den dag van heden, en voor de toekomst aan; terwijl het eerste daarvan tot de verwoesting van Jeruzalem doorliep, omvatte het tweede «de tien zware vervolgingen der Kristenkerk onder de romeinsche Keizeren tot Constantijn»; het derde «den vrede der kerk onder dezen, en 't verderf in leer en zeden daarop gevolgd»; het vierde «de beginselen van den Antikrist, en de Kerk zwichtende onder het geestelijk Babylon tot den tijd der Hervorming»; het vijfde «die Hervorming, en daarop gevolgde verkwikking der kerk»; in 't zesde kwam «het nieuwe verval» aan den dag, en «de zwarigheden, waarin het hervormde Kristendom, door zijn zorgeloosheid en ondankbaarheid geraakte, met vermindering evenwel van de macht des Antikrist»; het zevende «vertoonde als in een helderen (?) spiegel den totalen val van Babel, het ophouden van alle vervolgingen, twisten, tweedrachten, en ketterijen, het ingaan der Heidenen, en zalig worden van Israël naar den vleesche, als ook de algemeene onderwerping van alle volkeren, naciën, en tongen aan het Koninkrijk Jezu; en meer dergelijke hoog snoevende en doorluchtige dingen, welke ze meenden, dat nog vóór den dag des oordeels, op de aardkloot en in de kerk, vooraf moesten gaan».

Wat het Hooglied aanging, «ach, groote en heerlijke God!» riep Philopater, toen hij er al de geheimenissen van doorgrond had, in coccejaansche geestvervoering uit, «wat zijn Uwe gangen wijs, en de wegen tot Uw Heiligdom ondoorzoekelijk! Hoe apparent is het wel dat, toen de wijste der Koningen dat lied dichtte, hijzelf niet wist, wat al verborgenheden in zijn verzen opgesloten lagen; hoe weinig dacht hij er om, dat men den staat des antikristelijken rijks, de vervolgingen, de verdrukkingen Uwer lieve tortelduive, eerst onder de romeinsche Keizeren, daarna onder de Pausen, toen onder de Turken, in Oosten en Westen, Duitschland, Frankrijk, Spanje, Savoyen, Piémont, Engeland, Nederland, enz., de gezegende Hervorming, nevens al het groote werk daaromtrent, uit zijn lied, met zooveel levendige kleuren, en dat eerst over de 3000 jaar na zijn dood, zou ontdekken! — Want, o, oneindige Goedheid! men vindt geen de minste voetstappen, dat iemand onder de Godgeleerden,

sedert Kristi Hemelvaart, tot op den dag van Uw dienstknecht Johannes Coccejus toe, zulke dingen in Uwe Heilige bladen hebben gezien, als hij gezien heeft». Zoo beteekende Hooglied II. 4, hij voert mij in het wijnhuis: «de bijzondere vreugde door de Apostelen gepleegd, toen ze het Evangelie in Griekenland verkondigden», en VIII. 3, zijn linkerhand zij onder mijn hoofd, «zag op het 12-jarig Bestand tusschen Spanje en de Vereenigde Provinciën»; gelijk Hozea XII. 1, te Gilgal offerden zij ossen, te kennen gaf: «te Constans hebben ze Johannes Hus en Hieronymus van Praag gedood»; ald. 15, Israëls Koning is in den dageraad ten eenemaal uitgeroeid, «moest verstaan worden van Karel I, 30 January 1649, binnen Londen, onthoofd»; Joël III, 6, gij hebt de kinderen van Juda verkocht aan de kinderen der Grieken, duidde aan: «ze hebben de kinderen der gemeenten laten onderwijzen in de leer van Aristoteles», enz. «In andere dingen mocht dan ook het spreekwoord: gissen, doet missen, waar zijn; hier gold dat niet met al, wijl in deze zaken des geloofs hij voor den verstandigste gehouden werd, die alderbest gissen kon».

Een fenix in die kunst bleek de ons als Bayle's tegenstander bekend geworden Jurieu, die een door Halma in 't Hollandsch vertaald boek uitgaf, waarin hij het zevendaagsche scheppingsverhaal op de zeven wereldtijden toepaste, en door al de als geschapen vermelde dingen, als «hemel en aarde, zee, menschen, licht, duisternis, zon, maan, en sterren, kruid, loof, gras, vogelen, visschen, kruipend en viervoetig gedierte, den geheelen staat van Gods kerk, van den beginne tot den einde der wereld, net afgebeeld en vertegenwoordigd» betoogde. De «wateren» waren hem de verschillende «volkeren», en «dat er de Geest Gods over zweefde, beteekende zooveel als dat God Zijn uitverkoornen door Zijn Geest in het verdorven verstand bestraalde. Daar zij licht, op den eersten dag, was gezegd: ziedaar Kristus, onder de eerste belofte van het slangezaad van Adam tot Abraham»; het uitspansel, op den tweeden dag, en de scheiding der wateren, gaf het begin van het tweede tijdvak van Abraham tot Mozes te kennen, toen er scheiding geschiedde tusschen de volkeren; de volkomene scheiding der wateren, op den derden dag, beeldde de volkomen scheiding van 't israëlitische volk van Mozes tot Kristus af, en wilde hij hier door de zee de wereld, door de droogte het heilige volk, door de aarde de oude synagogen der Joden verstaan hebben». De vierde dag was die van Kristus tot den opkomenden Antikrist, 500 jaar later, toe, waarbij Kristus de zon, de kerk de maan, en de leeraars de sterren zijn; die sterren — gelijk de leeraars — zelf van zesderlei grootte of heerlijkheid. De vijfde dag stelde den tijd van den opkomenden tot den voltooiden Antikrist voor, in welken de vogelen voor het grootste deel de ketters, de visschen het antikristische rijk voorstellen, waarbij de Paus door den Leviathan vertegenwoordigd wordt». Het gedierte van den zesden dag vertoonde «de valsche schoolleeraars en de vervolgers, die in het zesde tijdvak Gods kerk zouden bestormen; de schepping van man en vrouw op dien dag beteekende de

van nu af aanstaande voltooying, tot een volkomen werkstuk, der kerk. Tot het laatste tijdvak zou «de nakende val van den Antikrist» den weg banen, en dan het duizendjarig rijk gevestigd worden. «Alles was hier» — naar Philopaters volmondige betuiging — «schrander bedacht, raar uitgevonden, en vol waarschijnlijkheid. Zoo iemand gebruik had weten te maken van den profetischen sleutel, dan had zeker die Heer getoond dat kunstjen te verstaan», en bleek er «zonder weêrga» in; «eeuwig dank moest hij er van hoogen en lagen, grooten en kleinen, geleerden en ongeleerden voor hebben; ja, koningen, vorsten, en republieken waren er aan hem door verplicht, wijl ze, in vrede en oorlog, naar dit alles hun maatregelen konden nemen. Rotterdam — waar hij hoogleeraarde — behoorde hem, als een anderen Erasmus, midden op de markt, al was 't uit de gemeene Landsmiddelen, het kostelijkste beeld ter gedachtenis op te richten». Philopater zelf voelde er zich door opgewekt, nu ook de geschiedenis van Farao's zeven vette en zeven magere koeyen, zeven volle en zeven ledige aren op die zeven tijdvakken te gaan overbrengen, gelijk hij daar reeds 16 vellen aan weêrskanten over volgeschreven had, en 12 over de zevendaagsche instelling der ongezuurde brooden uit Exodus 12 : 1. Ook de zeven lampen tot den dienst des tabernakels konden daartoe betrokken worden, en niet minder wellicht ook de zeven altaren, die Bileam voor Balack oprichtte, de zeven ramsbazuinen, zeven dagen lang, door zeven priesters rondom Jericho geblazen, de zeven touwen daar Delila Samson meê bond, en de zeven snoerkens, die in Salomo's tempel aan alle kanten de kapiteelen versierden».

Een geestverwant studiemakker kon mede «niet anders zien, of de rotterdamsche professor had den spijker op den kop geslagen»; maar, vraagde hij aan een minder bevooroordeeld derde, voor geen coccejaansche spitsvondigheden vatbaar, en dien 't integendeel ten zeerste «verdroot, dat hij in bijna alle Akademiën in Nederland de studenten en hun professoren in dit gasthuis doodziek» zag, en «dat de meeste leeraars in steden en dorpen niet een haar beter gesteld waren»: «wat zou mijnheer gevoelen wegens het duizendjarig rijk, daar deze groote man zulke uitmuntende gedachten van heeft? moet ge ook denken, dat het zoo kort op handen is, als hij schijnt te willen, en dat er zulke overheerlijke dingen in staan te gebeuren, als zijn boek vermeldt?» «Ja wel», antwoordde de ander, «om als een rechtschapen vriend rond te gaan en niet te liegen: ik sta verbaasd, hoe het mogelijk is, dat ge de bloem van uw jeugd en studie kunt verslijten met dingen, die noch kracht van waarheid, noch de minste blijken van ware wijsheid hebben; en ik kon niet nalaten, mij tot in 't binnenste mijner ziel te bedroeven, toen ik, eenige dagen geleden iets in uw Bijbel willende nazien, op den rug van het titelblad met groote letters geschreven vond: de woorden beteekenen alles, wat ze beteekenen kunnen; een grondregel, waarvan ik durf zeggen, dat hij niet alleen openbaarlijk valsch, maar daarbij zoo profaan en goddeloos is, dat daardoor alleen Gods Heilig Woord tot een speelpop van dartele vernuften,

een rechtschapen wassen neus, dien men buigen kan zoo men wil, en een belachelijken roman gemaakt wordt. Ik verfoei de redelooze stoutheid van onze meeste hedendaagsche Godgeleerden, dat ze dus ongegrond, en door een waan van vooroordeelen, vele en groote dingen komen te leeren, die geen anderen grond van waarheid, dan alleen in de zotte grillen van hun ongesloten hersenen, hebben. Mannen, die opdat ze quansuis met een straaltjen van geleerdheid zouden glimmen, en dus voor de oogen van 't gemeen voor den dag komen, de bijna anderhalfduizendjarige grollen van Origenes uit het graf ophalen, en den geheelen Bijbel door allegoriën en gelijkenissen doen spreken; hiertoe gebruikende zoodanig een middel van uitlegging, dat ze, met evenveel gemak, de fabelen van Esopus, de Æneïs van Virgilius, en de Metamorfozen van Ovidius zouden kunnen verklaren, om het Kristendom voort te leeren, als het Oude en Nieuwe Testament. Doch om u vrijborstig en zoo kort mogelijk te antwoorden op uwe vraag omtrent het 1000jarig rijk, zoo weet, dat dit gevoelen bij mij al van overlang niet alleen verworpen, maar ook, om de zottigheden, die 't met zich sleept, wel louterlijk uitgelachen, en dit eeuwiglijk bij alle verstandigen moet blijven. Want inderdaad is het een van de fraaiste hersenschimmen, om de menschen, dien een klein windjen van malligheid is aangewaaid, volkomen zot te maken. Ik behoef, om voorbeelden uit den jongsten tijd, niet verder als de provincie van Holland te loopen, en heb me maar aan den IJstroom, binnen de vesten van Amsterdam, te houden. Daar is het nog geen 40 jaar geleden, of men vond er menschen, die dit gevoelen zoo diep hadden ingezogen, dat ze zich vastelijk inbeeldden, geen nood te hebben om te sterven; en nog zotter, die geheele capitalen aan lijfrenten op hun lijven kochten. Welk een gewoel een Johannes Rothe, vóór omtrent 25 jaar, met zijn aanhang, die niet klein was, hierover aanrichtte, en hoe hij zijn Standaard, om naar Jeruzalem te trekken, midden op de markt dorst planten, is een iegelijk genoegzaam bekend. Cotterus, een plaatsnijder van zijn handwerk, en dien, om zijn sporelooze uitzinnigheden, tot twee byzondere reizen huisvesting in 't amsterdamsche dolhuis is geworden, wordt door den rotterdamschen professor zooveel achtbaarheid en verhevenheid in zijn gezichten toegekend, dat ze naar die van de oude profeeten heeten te gelijken; en van een vrouwmensch, dat vóór eenige jaren somtijds de Kwakerskerk te Amsterdam, op de Keizersgracht, geen kleintjen, door haar schudden en beven — 't welk dan de werking des H. Geestes heette — op stutten kon stellen, geeft hij dit loffelijk getuigenis, dat hare tweejarige voorspellingen, zijns oordeels, een reeks van wonderen zijn, zoo groot als er na de Apostelen zijn geschied, en dat hij niets wonderbaarlijkers in het leven van de grootste profeeten vindt, dan 't geen dezer jonge dochter weêrvaren is. Men moet dus waarlijk wel zoo blind als een mol zijn, om niet te zien, dat deze Heer een streep, als een kabeltouw dik, om de hersenen heeft, en dat hij zich zoo wel op de uitlegging der Schrift verstaat, als die groote

Staatsman — Van Beuningen [1] — die zijn verstand en middelen in actiën van de Oostindische Compagnie verspild hebbende, een belachelijk profeet, en een zotte duizendjarist is geworden. Ik bid u daarom, laat doch af, uw tijd, die kostelijk, heerlijk, en overdierbaar is, langer te besteden met dingen aan uw geest voor te stellen, die in zich zelf niets waarachtigs of bestendigs altoos hebben. Ik prijs uw onvermoeiden arbeid ten zeerste, maar het moeit mij, in 't innigst mijner ziel, dat ge met zulk een groote inspanning zulke groote beuzelingen komt voort te brengen». De Heeren lieten zich gezeggen, en beijverden zich, «hun geesten», op zijn welmeenenden aandrang, uit dien coccejaanschen «drek op te beuren»; zoodat ze, na weinig maanden, «hun dweeperijen en uitsporigheden zelf met verwondering moesten beschouwen», beseffende «dat het alleen bij gebrek aan goed onderwijs toekwam, dat ze zich in zulke profetische droomerijen hadden afgesloofd». Ze hielden die «voor een doolhof, die de denkbeelden boeide, en ze slaafs aan de inbeelding onderwierp, en dat zij, die amptshalve zulke gevoelens leerstellig betoogden, dat moesten doen òf om hun gezin te onderhouden, òf om van 't gemeene volk, dat altijd voor godsdienstige openbaringen groot ontzag heeft, bewonderd te worden» [2]. Ze loechen later zelfs niet weinig om de «verdikte profetische lucht, waarmeê hun oogvochten eerst bezet waren, zoodat er niets minder dan de waarheid op zou gehecht hebben», en om «het magazijn van profecyen, tot barstens toe» vol, dat hun hersensen toen vormden. Ze betuigden zelfs, dikwijls gevreesd te hebben, wanneer zij zoo eenige schoone *concepten* bijeen, en als in een kabinet zich ingestampt hadden, zoo beladen langs de straat moetende gaan, dat die hun mochten ontglijen, zoodat zij hun oogen nauw opslaan of naar eenig voorwerp keeren dorsten; ja, dat ze, wanneer de wind wat hard waaide, hun mantel dan vaak op dezelfde wijs gebruikt hadden, als de vrouwluî van ouds de zoogenaamde brabantsche huif hanteerden; behalve dat zij hem niet op zijn hoofd zetten, maar maakten, met hun oogen juist effen hun gang te kunnen stieren met tusschen den mantel heen te kijken, en hem aan beide zijden wel vast te houden; zoo zij hem toch, tot minder ongemak, onder den arm door hadden geslagen, had de wind gewisselijk — naar zij duchten moesten — vat op hen krijgende, een groote verwarring in hen veroorzaakt, en wel de helft van die fraaye droomgewrochten waren lichtelijk vervlogen» [3].

Niet minder intusschen dan deze coccejaansche bijbelbespiegeling, waren hun de vermeend wijsgeerige Godgeleerden dezer dagen tegen de borst, die hun boeken met carteziaansche stellingen doorspekten, en niemand «den naam van een goed Theologant

---

[1] Zie boven, en verg. over zijn uiteinde — in 1693 — Fruins aantt. op Droste, bl. 504.

[2] *Vervolg van 't Leven van Philopater, geredded uit de verborgentheeden der Coccejanen, en geworden een waaragtig wijsgeer.* Tot Groeningen, 1697, bl. 18 en v.

[3] Ald. bl. 75 en v.

waardig keurden, die geen carteziaansch filozoof meteen was»; terwijl zij daarenboven nog die fraaye wijze van doen hadden, «dat ze, in hun opdrachten, voorreden, of waar ze 't maar eenigsins te pas konden brengen, wie in gevoelens van hen verschilden, zoodanig met schelden, razen, en kijven op 't lijf vielen, dat ze er broêr Cornelis, wanneer hij tegen de Geuzen tierde, nog de loef meê afstaken. De woorden van «Atheïst, Ongodist, Godloochenaar, Godvergeter, Godverzaker, Spinozist, enz. hadden ze steeds bij de hand, om ze iemand naar 't hoofd te werpen, en zoo het gemoed van 't gemeene volk, dat toch van nature waangeloovig is, des te meer te bezitten» [1]. Zoo maakte zich o. a. de van Duisburg naar Leiden gekomen Wittichius, in 't oog zijner carteziaansch-rechtzinnige amptsbroeders en hun geestverwanten, daar en elders, in zijn daarvan afwijkende vertogen, aan de ergerlijkste doling schuldig, die zij niet hatelijk genoeg wisten af te schilderen. Zoo werden ook wijlen zijne wijsgeerige geestverwanten, De Volder en Geulinx, in gelijken trant zwart gemaakt. «Vervloekte stellingen», heetten zij te leeren, «schadelijk en verderfelijk voor staat en kerk». «Hoe zouden», vraagde men, «Nederlands inwoners met gerustheid hun zonen aan zijn onderwijs durven toevertrouwen? Was hij niet in staat, om studenten van allerlei faculteiten, godgeleerden, rechtsgeleerden, medicijns, en allerlei staatspersonen te verderven, omdat die gewoon waren zich eerst te oefenen in de algemeene wetenschappen, waarin hij collegië hield, en dus ingenomen en verkankerd zouden worden door derg. zijne gruwelleer? [2] Men bracht die leer met de wijsgeerige beginselen in verband, van welke, sedert de laatste kwarteeuw, Godgeleerden en leeken den mond vol hadden, om ze, zonder kennis of doorzicht, in al de blindheid van hun kerkgeloof te verketteren en verguizen. Als een «schelmachtigen bedrieger» doodverfde bijv. de carteziaansche Professor Andala den «afvalligen Jood van Amsterdam», van wien ze uitgingen, en die zijn «eiselijke gruwelleer» op de wijsbegeerte van Descartes zelf averechts gebouwd had. «Vele gevaarlijke, ongerijmde, doemwaarde stellingen» betichtte hij Wittichius uit hem gehaald te hebben; terwijl Wittichius zelf, door tegen hem te schrijven, zich voor alle verwijten van dien aard zocht te dekken, in 't minst er niet op belust, onder dien verfoeiden naam ter kerk te gaan, en voor een geestverwant van dien «stekel- en doornachtigen mensch, als zijn naam — Spinoza — beduidde» gehouden te worden. Zoo luttel doorzag de goede man zelf de ware aard en strekking der beginselen, die men hem toedichtte. Een — naar den aard der zaak trouwens — meer geloof- dan liefderijk kerkleeraar te Middelburg, die er zich, in den liefdeloozen

[1] Ald. bl. 43.

[2] Zie de (onder Wittichius verdedigde) *Wijsgeerige Twistredenering over de Natuur van God*, enz. (met) *het oordeel van den Heere Ruardus Andala, Prof. te Franeker; uit het Latijn vertaalt, door A. M. T. en door denzelven uitgegeven*, bl. 50 en vv.

ijver zijns kerkelijken onverstands bovenal op toeleï, «het helsche gruwelgeheim» — als hij dat noemde — «van de liegende en bedriegende vrijgeesten» naar zijn bekrompen bevatting te ontsluyeren, wijdde den belachelijk miskenden wijsgeer na zijn dood een paar rijmregels, waarin hij, bij zijn grafsteê, in kristelijke geestvervoering uitriep: «spuwt op dit graf! hier ligt Spinoza» [1]. Fraayer haast nog: een vrij begaafd maar verliederlijkt amsterdamsch dichtvernuft der nieuwe eeuw, zekere Manus van den Burgh, die gulhartig betuigde:

> Zoo 'k geld heb, is 't voor mij onmogelijk te blokken,
> En al wat ik dan schrijf, verdient niet, dat men 't leest;
> Vraagt gij waarom? mijn vriend! Omdat ik dan mijn geest
> In Bacchus' kelder spil of onder Venus' rokken;

deze voorbeeldige patroon wist tevens zijn stem niet luid genoeg tegen hen te verheffen, die hem — gelijk trouwens reeds daaruit voldoende blijkt — zeer ten onrechte betichtten, een voorstander van Spinoza te zijn, verklarende integendeel «zijn valsch en verdoemlijk beginsel, altoos, zoo lang hij over zoo geraffineerde zaken dorst denken, als *een woedende pest* gehaat en verafschuwd te hebben» [2]. De geheele zaak was, dat de door rechtzinnige lichtmissen en even heersch- als geloofzieke predikanten verschopte denker, dien wij op den doodsdag der De Witts in Den Haag reeds ter loops leerden kennen, zijn tijd ruim een paar eeuwen vooruit was, en eerst in de onze allengs meer algemeen op zijn juiste waarde geschat begint te worden. In dien Haag had hij zijn laatste levensjaren, al denkend en zijn gedachten te boek stellend, doorgebracht, om ze, in zijn doortastende *Zedeleer* saamgevat, bij zijn dood, aan landgenoot en vreemden, tot een proefhoudenden gids op den levensweg in doen en denken, na te laten. Was de man, naar wien hij zich aanvankelijk vormde, doch dien hij weldra verre achter zich liet, de Franschman Descartes, de wijsgeer van zijn eigen tijd, hij was bestemd, het die der toekomst te zijn, voor wiens levensvolle wijsheid, in zijne dagen, hoogst enkelen slechts een meer open oog toonden, doch dien de groote hoop geleerden en ongeleerden, in hun leerstellige kortzichtigheid, allerjammerlijkst miskende.

Onder die enkelen behoorde ook Philopater's ongenoemde levensbeschrijver, die dezen zich uit de «voetiaansche talmerijen» en «coccejaansche verborgenheden» tot de spinozistische waarheid ontworstelen en verheffen liet: een *wijsbegeerte des levens* in den volsten zin des woords, tegenover de geestdoodende doodsbespiegeling, die in dat leven niet anders dan een voortdurend sterven zag, en zijn kostelijken tijd in de onzinnigste haarkloverijen verbeuzelde. Bij hem niets daarvan. Wel hield hij nog schijn-

[1] Zie zijn Gedichten achter zijn *Rijmlust* (Middelburg, 1729), en verg. mijne *Beknopte Geschiedenis der Ned. Letteren*, 2e druk, Tiel, 1871, bl. 362.

[2] Zie mijne *Bloemlezing uit de Ned. Dichters der 18e eeuw*, (Arnhem, 1871) bl. 81 en 91.

baar den oud-joodschen en kristelijken Godsnaam aan, en bleef het voor onze dagen weggelegd, de daaruit gesproten begripsverwarring aan 't licht te brengen en weg te nemen, om zoo de juiste zin en strekking zijner levenwekkende gedachten eerst volledig te doen uitkomen [1]; doch dit leerstellige waas, al had het tot dusver zijne lezers en bestrijders in hun opvatting en voorstelling op den doolweg gevoerd, kan het innerlijk gehalte, den eigenlijken aard en 't wezen zijner wijsbegeerte niet wijzigen, heeft men daar eenmaal het oog voor geopend, en haar in haar volle waarheid en krachtig leven doorgrond. Zonderling zeker, dat men, in zijn averechtsche opvatting, in dezen wijsgeer des krachtigsten levens, veelal slechts een prediker der meest werkelooze rust heeft willen zien. Dit sproot echter juist uit dat vasthouden aan het kerkelijke geloofsbeeld voort, dat men, in steê van 't in zijn overtolligheid ter zij te schuiven, en het door het denkbeeld des rijksten levens, in zijn onbegonnen en oneindig bestaan en verstandelijke en zedelijke ontwikkeling, te vervangen, in zijn persoonlijke strekking en werkzaamheid handhaafde. Philopaters gemelde Levensbeschrijver intusschen wist reeds op onderscheiden punten in die wijsbegeerte te wijzen, die er, tegenover de kerkelijke en schoolsche bespiegeling zijner dagen, in de praktijk van 't leven de hooge waarde van uitmaakten, en die hij er daarom voor zijn lezers uit aanstipte. Hoe namelijk «een onredelijk leven geen leven verdiende te heeten, en de dingen alleen in zoover goed waren, als ze een leven op kennis en rede gegrond bevorderden»; terwijl «kwaad» daarentegen «alles was, wat zulk een redelijk leven in den weg stond»; hoe voorts «de ware levensorde op de deugd gegrond was, en ieders eigen nut — of liever best — in dien zin ten doel had, al scheen 't gemeene volk daar anders over te denken, zich inbeeldende, dat het alleen in zoover een wenschelijk leven genoot als het zijn zinlijkheid volgde, en zooveel van zijn recht verloor als het naar de voorschriften der rede leven moest; zoodat het die geheel als een last beschouwde, en zich slechts door vrees bewegen liet, er gehoor aan te geven. Zonder zulk een vrees voor straf, bepaaldelijk ook hier namaals, en indien het gelooven moest, dat de ziel met het lichaam verging, en er na den dood geen langer persoonlijk leven te wachten was, zou het zich liever aan 't geval willen overgeven, en in alles naar zijn lust en driften handelen, dan zich door de rede te laten beheeren, om onder haar en zich zelf te staan; een zoo wanstaltig gevoelen, alsof iemand, omdat hij wist, dat zijn lichaam niet eeuwig kon leven, het met geen goede spijs zou willen onderhouden, of zielloos zou willen zijn en zonder rede leven, omdat hij zag dat die ziel met hem sterflijk was». Slechts die rede, of de haar toepassende wijsbegeerte, «vermag den mensch in staat te stellen, over alles juist te oordeelen, en zij is over de gansche wereld dezelfde; dat er desniettegenstaande zoo verscheiden oordeelsuitingen en zoo velerlei verschil van meening die wereld

---

[1] Zie mijn *Benedictus de Spinoza, in verband met zijnen en onzen tijd*, 2e uitgave, Schiedam, 1871.

SPINOZA.

door gevonden wordt, spruit enkel uit de verminkte en verwarde gedachten voort, die de menschen — hun rede niet of niet behoorlijk gebruikende — zich van de natuur en de dingen smeden. Ieder hunner beoordeelt naar zijn brein, of naar hij opgevoed is, wat volmaakt, wat onvolmaakt, wat goed, wat kwaad, wat beter en wat erger is; en in die opvatting gerust, beeldt hij zich in, de waarheid als water ingedronken te hebben; waarom het ook zelden gebeurt, dat hij van zijn eens opgevatte waan en vooroordeel verlost wordt. Inderdaad zijn de menschen toch zoo gesteld, dat ze zich zelf nauwlijks kennen, en zeker evenmin bekwaam zijn, over de dingen buiten hen een juist oordeel te vellen. Men vindt er, en nog wel zulken die voor leeraars willen doorgaan, die de menschelijke hartstochten beter weten te bestraffen, te vloeken, of te belachen dan te verstaan, schijnende, als ze er van spreken, ze niet voor natuurlijke zaken, maar dingen die buiten de natuur zijn te houden, en in den waan verkeerende, dat de mensch het natuurbestel eerder verwart dan volgt; 't geen hoofdzakelijk ook uit hunne onjuiste voorstelling van de ziel, als een zelfstandig en zakelijk iets, dat buiten het lichaam kan bestaan, voortvloeit; terwijl ziel en lichaam slechts één ding zijn, van tweederlei zij beschouwd. De carteziaansche Theologanten stelden de eenheid van beiden echter zoo wonderspreukig en verward voor, dat, al wilde men er duizend ducaten voor geven, men ze toch niet verstaan zou. Ze mochten 't dus ook liever nalaten, en hun gispingen elders te pas brengen, dan een wijsgeer als dezen en zijn ware volgeingen te bekladden»; doch 't was «een hedendaagsche mode» geworden, «om Spinoza's gevoelen tegen te spreken, ofschoon men geheel onkundig bleek van zijn denkbeelden, zijn schriften niet verstond, en zijn hoedanigheden niet kende. Deed men 't ook maar ten halve, men zou waarlijk wel zwijgen; doch 't was, om gram te worden, die laffe zielen te hooren, die door eerzucht geslingerd, de waarheid door schijngodsdienst trachtten te benevelen, gevende een man, wiens nagedachtenis dubbele eer waardig was, de onzinnigste namen. Bij de onkundigen wordt echter de grootste schreeuwer gewoonlijk in 't gelijk gesteld; doch dat hedendaagsch geroep tegen 't gevoelen van Spinoza, van hen die 't, omdat het boven hun bevatting ging, voor wonderspreukig achtten, zou gewis niet altijd toegejuicht worden; terwijl daarentegen een waarachtig wijsgeer niet voor wijsbegeerte zou achten, wat door anderen daarvoor alzoo werd uitgegevent».

Van zulk een «schreeuwer» had deze even kalme als liefdevolle denker zeker niets, gelijk hij daar, in alle eenvoud en stilte, aan een haagsche achtergracht werkte en leefde, zoolang het zijn broze lichaam, bij zijn schrale voeding, te harden wist, en gelijk hij ons, naar zijn uiterlijk beeld, in zijn dagelijksche plunje, zijn schamel huispak, naar 't penseel zelf van zijn kunstvaardigen huisbaas, voor oogen treedt [1]. Wie hem echter in zijne dagen, of later ook, te overschreeuwen trachtten, vermochten niets tegen de onvergankelijke

[1] Zie nevensstaande afbeelding.

waarheid zijner leer en levenswijsheid, op de deugdelijkste levensbespiegeling gegrond. «Wel doen en blij zijn» was zijne leus; verzaking aller hartstochten, die uit haat en wrevel voortspruiten; verbanning aller naargeestigheid, die een verstandig man onwaardig is. Een zulken — zeî hij — past het, de dingen te gebruiken, en er zich zooveel doenlijk in te verlustigen. Gulle scherts vergroot het levensgenot, en een blijmoedige stemming verhoogt 's menschen bestaan. Hoeveel grooter werkkracht ten goede van iemand uitgaat, zooveel te rijker en blijder zijn leven; en zeker mag dan dat schijnbaar zoo armoedige en vreugdelooze van den zelfgenoegzamen en belangeloozen wijze, die door zijn joodsche stamgenooten was uitgestooten en door zijn kristen-landgenooten verguisd werd, wel voor het rijkste en blijdste gelden, dat, nog eeuwen na hem, de boven *Joden-* en *Kristen*-vooroordeelen, door zijn toedoen en werking, verheven *mensch*-heid ten zegen strekken zal.

Geen waardiger beeld dan 't zijne, om dit vluchtig overzicht te besluiten van 't geen het tijdvak, waarin hij leefde, op 't gebied der menschelijke wetenschap in Nederland te voorschijn bracht.

NASCHRIFT;

OVER DE WONDER-EBBE VAN 'T JAAR 1672, EN WAT MEN ONDER EEN "WIJSGEERIG GESCHIEDOOGPUNT" TE VERSTAAN HEEFT.

In 't jongste nommer zijner *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde* (N. R. X. 2) heeft de leidsche Professor Fruin onlangs, in een uitvoerig opstel over de bekende wonder-eb, naar aanleiding van 't geen hem Droste's *Overblijfsels van Geheugchenis* (bl. 128) in 't leidsche HS. te lezen gaven, aangetoond, dat men dit «wonderwerk» — als het, bij ongenoegzame natuurkennis, geacht werd — oorspronkelijk niet in 1672, maar in 't volgende jaar aanschouwd had, gelijk ook door eenige rijmregels van Arnout van Overbeke bevestigd werd [1]. Valckenier was, in zijn *Verwerd Europa* (I. 809) de eerste, die het op dit laatste overbracht, schrijvende: «de Engelschen voor Tessel komende, maakten een aanslag om hetzelfde Eiland met alle kracht aan te tasten, en zich meester van 't fort te maken; dat haar, zoo den Hemel sulx niet verhoet hadde door een Ebbe, die, na 't seggen en tot groote verwondering van de Tesselsche zeeluyden, tegen haren natuurlijken cours twaalf uyren duurde, ook geenszins zoude mislukt zijn. Dees onnatuurlijke Ebbe wierdt hier ter plaetse alleen en, dat remarquabel is, niet op de zeeuwsche kust, waar de Neder-

---

[1] Op deze maakte de Heer Frederiks in den *Navorscher* van 1878 (bl. 305) opmerkzaam; men leze ze echter, en verbetere daar ook den text bij Fruin (bl. 133) naar:

't Water most cours verandren,
En leerde tweemaal ebben,
Op 't vermetel voornemen
Van 't landen der Englandren, *enz.*

De landing zelve was toch onbeproefd gebleven, daar het vooraf gewenschte gunstige zeegevecht niet had plaats gegrepen.

landsche vloot lag, aanstonds gevolgt van zoo vehementen storm uyt den Noordwesten, dat de Engelschen de Hollantsche kust niet genoeg konden mijden, die zij voorheen hadden getracht aan te doen». De wonder-eb is daarmeê tot zijn eersten kiem herleid, en men zou er zich toe kunnen bepalen, Prof. Fruin zijn dank voor die opheldering te betuigen, had hij niet aan de breedvoerige uiteenzetting der feiten een bespiegeling vastgeknoopt, die mijnerzijds — en ik ben hem niet minder dankbaar voor de daartoe verschafte gelegenheid — eene verklaring mijner eigene behandeling van de zaak noodzakelijk maakt, in verband met hetgeen hij mijn «filozofisch oogpunt» noemt, doch — tot mijn leedwezen — geheel averechts blijkt op te vatten.

De lezers dezer *Geschiedenis* (zie boven bl. 20) weten, dat ik, na 't nauwkeurig onderzoek, door wijlen Mr. De Jonge in zijn *Geschiedenis van 't Nederlandsche Zeewezen* ingesteld, geen reden gevonden heb, aan de dubbele eb van 't jaar 1672 langer te gelooven, en haar dus, als een onaanneemlijk gewrocht der «goedgeloovige wonderzucht van den landzaat», ter zij heb geschoven. Mijne woorden daaromtrent aanhalende, meent nu echter Fruin, vooreerst, dat «die stellige ontkenning niet genoegzaam gegrond» was. Ik zou dat natuurlijk moeten toegeven, wanneer nadere nasporingen — gelijk bijv. de poging door Mr. Koenen beproefd, of zijn eigen onderzoek — het tegendeel van mijn beweren aan den dag hadden gebracht; doch nu juist dat onderzoek voor goed heeft uitgemaakt, wat er van de zaak was, en de uitkomst mijn ontkenning en De Jonge's twijfel, dat er in 1672 een wondereb zou hebben plaats gehad, ten volle heeft bevestigd, kan men haar, dunkt mij, moeilijk «ongegrond» noemen, en zal men, bij eenig nadenken, moeten erkennen, dat zij geheel met de werkelijkheid overeenstemt. Het woord was dus minder gelukkig gekozen, en moet te meer bevreemden uit de pen van iemand, die reeds een dozijn jaren geleden schreef: «de overlevering verzekert, dat in 1672, toen de Engelschen een landing op onze kust voor hadden, een dubbele ebbe dat gevaar van het benarde Vaderland heeft afgewend. Zulk een natuurverschijnsel is echter onmogelijk. Daarom, zoo wij de gronden onderzoeken, waarop deze overlevering berust, doen wij het omdat wij van alle dingen, ook van de dwalingen, de oorzaak willen kennen; niet omdat wij het feit voor mogelijk houden, en omtrent de waarheid in het onzekere verkeeren». Deze «ontkenning», men zal het inzien, is nog wel zoo stout als de mijne, daar zij niet van een onderzoek der feiten, maar van de «onmogelijkheid» van een — in 't volgend jaar voorgekomen — «natuurverschijnsel» uitgaat, en dat dus — had die natuur het toen meêgebracht — even goed in 't vorige jaar had kunnen plaats grijpen. Een langere eb is gebleken, geen «wonderwerk» te zijn, maar daarvoor slechts bij de goedgeloovige gemeente te hebben gegolden, en door eenigen uit haar midden van 't eene jaar op 't ander te zijn overgebracht. Intusschen lees ik de aangehaalde regels, die een zooveel stouter loochening van 't gebeurde, dan de mij te kwader uur verwetene, behelzen,

in een opstel, getiteld «Het geloof aan wonderen», en aan 't slot onderschreven «R. FRUIN», in den *Gids* voor 1866, II. bl. 28—64.

Datzelfde opstel zal mij ook bij mijn verdere weêrspraak, en de nadere blootlegging van mijn geschiedstandpunt van dienst kunnen wezen, daar het juist het gebied geldt, waarop wij ons hier bewegen, dat van 't wondergeloof onzer voorvaderen der 17e eeuw, aan 't welk Fruin mij verwijt niet de noodige hulde te bewijzen, het uit mijn «filosofisch oogpunt», gelijk hij zich uitdrukt, te veronwaarden. «Zullen wij», vraagt hij, «onze voorouders, die aan Gods wonder de eer gevende, in dwaling verkeerden, uit dien hoofde minachtend terechtwijzen, gelijk de Heer V. Vl. zich veroorlooft te doen? Zullen wij hen « «wonderzieke landzaten» » noemen, « «die uit goedgeloovige wonderzucht aan de dubbele ebbe het denkbeeldig aanzijn schonken» »? Ik voor mij deel, zoo min als (hij), de wereldbeschouwing der vaderen; maar ik heb toch beter dunk van den oorsprong van hun geloof, gelijk het zich ook in dit wonderverhaal openbaart. — Zij toonden zich, door aan te nemen, dat God nog steeds wonderen deed voor die op hem betrouwden, volstrekt niet wonderzuchtiger dan het Kristengeloof meêbracht» (heb ik dat dan gezegd, of hun verweten, meer dan rechtzinnig geloovig te zijn? zij waren, juist als rechtzinnige Kristenen, zoo wonderziek, al streed dit met de overgeleverde woorden van hun eigen Heer en Heiland, die — volgens het Evangelie — de wonderzucht van zijn rechtzinnig-joodsche stamgenooten bestreed; doch dit tot daaraan toe). «Dat dit geloof zich in 1672, te midden van zooveel rampspoed en benauwdheid, luider en stelliger uitte dan in kalmer dagen, wien kan het verwonderen?» (Ook geenerlei «verwondering» noch de minste bevreemding zelfs heb ik over die wonderzucht betoond; ik heb eenvoudig het feit van haar bestaan, als hoofdgrond van die wondereb, gestaafd; en dat zij, door de benarde omstandigheden, in het toch reeds zoo bijgeloovig volksgemoed met dubbele mate werkzaam moest zijn, geef ik gaarne toe; maar mag dat steller tot zijne gevolgtrekkingen èn tegenover mij èn omtrent hen leiden? Doch hooren wij hem tot den einde:) «uit dien hoofde verdient het verhaal der wonderbaarlijke ebbe, nu het zijn historischen grondslag verloren heeft, toch nog steeds in de Geschiedenis des Vaderlands vermeld te worden, als een blijk van de veroodmoediging en de vroomheid van het toen levende geslacht, dat onder de leiding van Willem III en De Ruyter zich wakker weerde en aan het gevaar ontworstelde, maar, in plaats van zich *op eigen kracht te verheffen*, nederig en dankbaar de eer der overwinning aan den Allerhoogste toekende».

Hier wordt tweederlei, als men ziet, op 't schromelijkst dooreengeward : onevangelische wonderzucht en edelaardige oodmoed, van alle zelfverheffing wars, gelijk hij met name in een held als De Ruyter steeds zoo treffend uitkwam. Door die onwillekeurige verwarring echter is de gansche vraag verkeerd gesteld, en wordt de zaak in een geheel scheef licht geplaatst. Ik begin dus met dat al dadelijk weg te nemen, en de

vraag juister te stellen. Niemand, die mij daarbij doeltreffender ter zij zal staan, dan de schrijver van het aangehaalde opstel in den *Gids*, door de wijze, waarop hij zelf er — die «vroomheid» buiten spel latende — het «wondergeloof» van het toen levend geslacht ter sprake brengt en onderhanden neemt. Na de uitspraak van dat toonbeeld der hervormd-rechtzinnigen dier dagen, den grijzen Voetius, over de voorspellende kracht der staartsterren te hebben aangehaald: «volgens de ervaring van alle tijden en het oordeel van alle menschen, kondigen zij inderdaad groote veranderingen aan; maar wat zij bepaaldelijk komen aankondigen, is vooraf niet te bepalen; in het onbepaalde kan men zeggen, dat zij iets voorbeduiden, wat God bekend is; en eerst na de uitkomst kan men dan, met voorzichtigheid zeggen, welke groote gebeurtenissen zij wel aangekondigd mogen hebben»; — na de aanhaling dezer uitspraak zegt de schrijver van 't gemelde opstel kortaf (bl. 37): «wij *glimlachen* om het *bijgeloof* van onzen Voetius». Was Voetius dan geen vroom man, dat gij u «veroorlooft» zoo «minachtend» op zijn «bijgeloof» neêr te zien, er zoo zoetelijk over te «glimlachen»? Zeker uitte zich zijn oodmoedige onderwerping aan Gods wil — die echter steeds met de noodige geestelijke hoogmoed en heerschzucht gepaard ging [1] — even sterk in dit «bijgeloof» omtrent het profetische vermogen der staartsterren, als zich dat zijner tijdgenooten en van hem zelf in hun «wonderzucht» bij gelegenheid der ebbe openbaarde; doch waarom vergunt gij u dan, er over te «glimlachen», als gij niet duldt, dat een ander, de zaak bij haar naam noemend, van «goedgeloovige wonderzucht» rept, zonder daarom, op zijn tijd en waar 't pas geeft, de innige vroomheid te miskennen, die er meê gepaard *kan* gaan; al mag hij zich helaas! tevens niet ontveinzen, dat, evenals beiden niet steeds één zijn, vooral ook allerlei woorden en betuigingen van verood-moediging en vreeze Gods — gelijk men er in die dagen maar al te grif meê was — meer uit den mond dan uit het hart vloeiden, en dat het bekende Evangeliewoord over het «Heere! Heere!» roepen daarop maar al te vaak van toepassing mocht heeten. Bovenal wanneer de nood aan den man kwam, had men — blijkens de openbare dank- en biddagen — geen woorden genoeg, om zijn zondig bestaan en voordurend te kort komen in 't volgen van Gods geboden te betuigen; wat bewijzen echter dergelijke

[1] Voetius wordt door Mr. Groen van Prinsterer, in zijn bekende *Handboek*, een eerste plaats toegekend onder hen, die de "verlevendiging van een geloof, *in liefde werkzaam*, bevorderden"; men kan daar die *liefde* echter gerust bij weglaten; hij was — en hoeveel zijner geestverwanten niet? — nagenoeg even *liefdeloos* als *geloovig*. Wanneer zal men toch eens gaan inzien, dat *geloof* en *liefde* elkander noodwendig uitsluiten? — en dat nu de tijd dient aan te breken, waarop de laatste, als levensrichtsnoer, het eerste vervangt? — dat *liefdevolle natuur- en menschenkennis* in de plaats van een *liefdeloos geloof aan bovennatuurlijke onbestaanbaarheden* treden moet, en daarop alleen de zedeleer der toekomst gegrond moet zijn? — *Kennis*, *Liefde*, *Waarheid* — deze drie, ziedaar de blijvende leus der toekomst, die een Paulus *onzer* dagen slechts beamen zou.

ontboezemingen voor de ware vroomheid des harten? Deze er dus vooral niet meê verward, noch iemand, die tegen de wonderzucht van 't voorgeslacht verzet aanteekent, daarom nog verweten, dat hij die vroomheid, waar zij werkelijk voorhanden was, en niet slechts in uiterlijk gebaar en een wonderzieke stemming bestond, niet erkennen, niet achten en eeren zou. Ik herinner mij, en 't zal Prof. Fruin ook nog wel voorstaan, want ik had in dien tijd het genoegen dagelijks onder één dak met hem te verkeeren, dat ik — vóór nu haast dertig jaar — de rijke, maar tot dusver geheel uit het oog verloren en gewetenloos veronachtzaamde mijn van 't midden-nederlandsch proza ontginnende, het juiste standpunt tevens aan te geven zocht, waaruit men de verschillende proeven daarvan, in wereldbeschouwing en zienswijs van later onroomsche eeuwen zoozeer afwijkende, ten volle waardeeren en genieten kon; hoe men, zich geheel in dien roomschen tijd en dampkring, met hun argeloos wondergeloof en onwetenschappelijke natuuropvatting, verplaatsende, er in meê leven en zich ongedwongen bewegen kon; hoe ik den lezer waarschuwde tegen alle inbeelding, uit zijn meerdere beschaving geput, en hem tot versmading wellicht van dien kinderlijken gemoedstoestand leidende, in steê van er zich met toeschietelijken kinderzin in terug te denken [1]. Bij hoevelen heb ik er doel meê getroffen? — Mijn altijd hooggeschatte vriend, de kerkgeschiedschrijver Moll, en zijn leerlingen wisten er zich aanstonds in te vinden; maar onze nederlandsche taal- en letterkundigen? Met weinig of geen uitzondering konden zij zich — Dr. M. De Vries aan de spits — in hun deerniswaarde gemoedsbekrompenheid en negentiendeeuwschen verstandswaan, zoo weinig met hart en ziel in die vroegere eeuwen verplaatsen, dat zij van den inhoud dier verzameling *Prozastukken* niet alleen, als veel te Roomsch, den onroomschen neus optrokken, maar er zich zelfs door weêrhouden lieten, ze zich voor hun taalstudie en lessen behoorlijk ten nutte te maken; zoodat die mijn dan ook sedert vrij wel weêr verwaarloosd bleef, en — daargelaten wat er, door de uitgave van Ruysbroecks geschriften bijv., in Belgiën aan gedaan werd, of Moll en de zijnen er hier uit aan 't licht brachten — nog steeds op verdere bearbeiding wacht. Zoover echter was ik er persoonlijk van af, uit een vermeend «filosofisch oogpunt» minachtend op een wondergeloovige menschheid neêr te zien, en die «te recht» te willen «wijzen», gelijk mij thans — na haast 30 jaar — ten opzichte der wonderzieke protestantsche zeventiendeeuwers, door Fruin voor de voeten wordt geworpen. Ik zou dat integendeel zeer weinig «wijsgeerig» achten, en heb dan ook niet anders bedoeld, dan het onweêrlegbare feit te staven, dat «wonderzucht» bovenal, in hun benarde oorlogsjaren, aanleiding gegeven had tot het geloof in die wonderebbe, die, voor zoover ze in 't jaar 1673 werke-

[1] Zie mijne *Inleiding* op het *Nederlandsch Proza van de 13e tot de 18e eeuw* (Amsterdam, Gebhard & Cie., 1851) bl. XXII.

lijk werd opgemerkt, een slechts wat zeldzamer voorkomend natuurverschijnsel was.

Evenals Fruin — gelijk wij zagen — niet aarzelt om 't «bijgeloof» van den vromen Voetius te «glimlachen», en dit een bladzij of wat later nogmaals om dezulken doet, die Balthazar Bekkers bestrijding van de leer der geesten «zielemoordend» noemden; het van die leer daarentegen roemend, dat zij «menigte van lichamen levend gehouden heeft, die anders misschien aan 't bijgeloof ten offer zouden gebracht zijn»; — evenzoo noemt hij, naar aanleiding daarvan, ook «ons land gelukkig, dat er de — in heksen en geesten geloovende — geestelijken, als Voetius zelf, geen invloed op de rechtspraak uitoefenden»; 't had er anders slecht met velen uitgezien, die door deze verlichte school- en kerkleeraars van hekserij verdacht mochten worden. «Aan den geringen invloed dier» — men bedenke 't wel, niet roomsche, maar onroomsche — «geestelijkheid», schrijft hij met ronde woorden, «heeft ons volk het te danken, dat in de 17e eeuw hier geen enkele heks is ter dood gebracht; terwijl gelijktijdig, zoowel bij onze protestantsche als bij onze roomsche buren, nog duizenden wreedaardig gepijnigd en vermoord zijn. In Engeland heeft de vervolging nooit heviger gewoed dan tijdens de Republiek, onder de werking van het Puritanisme» (bl. 14). Zal 't mij nu invallen, hem in verdenking te willen brengen, als miskende hij, om deze allesins billijke veroordeeling van die tot heksenvervolging leidende puriteinsche en geestelijke zienswijs, het goede, dat van een andere zij beiden richtingen eigen was, de innige vroomheid en 't liefderijk gemoedsleven, dat er — die beklagenswaarde brandoffers hunner bekrompenheid altijd daargelaten — meê gepaard kon gaan? In 't minste niet; hij mag hier zonder eenige weêrspraak mijnerzijds van een «bijgeloof» gewagen, waarover hij zich veroorlooft te «glimlachen»; maar hij vergunne ook mij dan, waar 't er op aan komt, het kind bij zijn naam te noemen, van «goedgeloovige wonderzucht» te spreken, en daarmede de gemoedsstemming te kenschetsen, in welke de op wonderebben gestelde landzaat verkeerde. De dingen — naar Spinoza's bekende uitdrukking — «niet te belachen, noch te bevitten, of te verwenschen, maar te — *verstaan*», doch ze dan ook te teekenen, zooals men ze *verstaat* en verstaan moet, ziedaar waarop het, mijns inziens voor den wijsgeerigen, boven alle kerkelijke en staatsvooroordeelen en partijzucht staanden, geschiedschrijver aankomt. Het kwade niet goed, en het goede niet kwaad te noemen, beiden niet dooreen te haspelen, het eene evenmin te vergoelijken als het andere te veronwaarden, is, als toelichter zijner lezers en leidsman der openbare meening, zijne taak. En zie hier nu juist het zwakke punt, als ik het zoo noemen mag, van Fruins anders op zoo scherpzinnige en grondige studie berustende geschiedbeschouwing, gelijk die zich ook in deze vergoelijking — als men 't wel heeten mag — der wonderzucht van den landzaat weêr uit.

Wonderzucht mag niet met ware vroomheid vereenzelvigd worden; waar die laatste er meê gepaard gaat, toont zij zich van haar min verstandige en aanbevelenswaarde

zij, en verdient in dit opzicht geen navolging. Zonder dus een oprecht vroom gemoed in 't minst ook te krenken, kan men, het kwade kwaad noemende, zijn wonderzucht, in haar onaanneemlijkheid, als zijn zwakke zijde doen uitkomen, en er waarschuwend — niet minachtend — tegen optreden. Maar het verschil moet opgemerkt en gehandhaafd worden, wil niet elke verstandelijke en zedelijke maatstaf voor maatschappij en menschheid verloren gaan. En dat loopt hij, bij Fruin's wijze van geschiedbespiegeling, gevaar te doen. Niet hier op godsdienst- en geloofsgebied alleen; maar ook op staatkundig en meer algemeen zedelijk gebied. Wat het laatste betreft, heb ik reeds herhaaldelijk verzet aangeteekend tegen de hem en zijn verdienstelijken leerling en groninger amptsbroeder Muller eigene veronwaarding der grootsche geschiedfeiten van de 16^e en 17^e eeuw, als het gevolg eener tijdelijke «overspanning», in steê van den nazaat op die karaktervolle kloekheid zijner voorzaten als een bezielend voorbeeld te wijzen [1]. Op staatsgebied vind ik een sprekende proeve van 't geen ik bedoel in de wijze, waarop hij de doemwaarde en door hem zelf dan ook onbewimpeld tentoongestelde en rechtmatig veroordeelde amptsbekuiping en geldelijke omkoopbaarheid der regenten van de Republiek, na die veroordeeling, bespreekt en — verschoont. «De geschiedenis», zegt hij aanvankelijk terecht, en geheel in overeenstemming met hetgeen ik boven schreef, «de geschiedenis heeft andere eischen dan de lofrede: zij wil het verledene vertoonen, zooals het zich aan haar scherpziend oog voordoet. De geschiedschrijver mag daarom zoo min verbloemen als misvormen; wat in het leven geweest is, moet in de beeltenis terug gegeven worden. Maar daarom behoeft hij nog geen strafgericht te houden, en de schuldigen *ten zwaarste* te veroordeelen». (Hier vangt de vergoelijking aan: het kwaad moet kortaf, als kwaad, veroordeeld worden; gaat men daarover schipperen, uit vrees zich als een te streng zedepreeker en onverzoenlijk strafrechter voor te doen, dan loopt men reeds gevaar, af te dwalen). «Hij mag niet verhelen wat misdaan is, maar hij kan, tot *verontschuldiging* van het misdrijf, op de omstandigheden wijzen, waaronder gezondigd, op de aanlokselen, waarvoor de deugd bezweken is» [2]. Neen, het kwaad mag niet *verontschuldigd* worden; het moet in al zijn naaktheid blootgelegd en den nazaat, *wil men hem zedelijk niet verslappen*, als afschrikkend voorbeeld voor oogen gesteld worden. Een fraai beginsel inderdaad, de mate der «aanlokselen» te bepalen, waarvoor de «deugd», zonder al te strafwaardig te zijn, zou mogen «bezwijken»; de «omstandigheden» aan te geven, waaronder zij zou mogen zwichten! Omkoopbaarheid en kuiperij zijn en blijven, onder alle omstandigheden en tegenover ieder aanloksel, *slecht*, en mogen, als zoodanig, niet verschoond worden; evenals zede-

---

[1] Zie o. a. de *Geuzenleus der 19e eeuw* (Haarlem, 1873) en de *Opwekkingsrede ter doeltreffendste Unieviering* (ald. 1879).

[2] *Nog iets over de Correspondentiën van Regenten onder de Republiek* (*Ned. Spectator*, 1864).

lijke grootheid en krachtsbetoon, omgekeerd, edel en verheven blijven en niet, ten gerieve van een minder kloek en doortastend nageslacht, voor «overspanning» mogen uitgekreten worden. Gelijk men, met zulk een veronwaarding, dat nageslacht slechts in zijn verderfelijke sleurzieke traagheid zal stijven, zal men 't, met zulk een verontschuldigend napleiten over eerst als afkeurenswaard gebrandmerkte handelingen, slechts het oog voor 't kwaad, dat er in stak, doen luiken, en een overeenkomstige wijze van doen, ook bij veranderde omstandigheden, des te lichter doen tellen. Dat men zich daarom nog niet op zijn «meerdere wijsheid en deugd» bij «'t vermijden van dat kwaad» behoeft te verheffen; dat zulk een ijdeltuitige zelfverheffing zelfs niet minder onverstandig en onwaardig zou zijn, spreekt van zelf, doch sluit de onvoorwaardelijke veroordeeling van 't ander niet uit. 't Wordt haast een kwart-eeuw nu, dat ik, in mijn intreerede te Deventer, over de *zedelijke werking* der Vaderlandsche *Geschied-* gelijk der Taal- en Letterstudie sprak, en nog altijd blijf ik het toen geuite en sedert onafgebroken gehuldigde beginsel, bij de beoefening, behandeling, en schetsing dier Geschiedenis, als alleen den naar voortdurende verstandsbeschaving en gemoedsveredeling strevenden mensch waardig achten; het beginsel, om zich, met een open oog voor al de grootheid en kloekheid, gelijk voor de verschillende tekortkomingen en feilen van 't voorgeslacht, door die eerste niet minder tot een gelijke geestkracht te laten bezielen, dan zich tegen de laatste met allen nadruk te laten waarschuwen.

H., July '79. v. Vl.

PLAATSING DER PRENTEN EN PORTRETTEN.

Rabenhaupt	tegenover	bladz.	30.
Wirtz	„	„	36.
Verrassing van Koevorden	„	„	44.
Spotprent op Keulen en Munster	„	„	80.
„ „ Frankrijk	„	„	84.
De God Israëls en zijn Banier	„	„	96.
Beleg van Grave	„	„	106.
Spotprent op den franschen haan	„	„	132.
Lijkstatie van De Ruyter	„	„	159.
P. de Groot	„	„	165.
Waldeck	„	„	195.
Een buurlijk bagijnboek	„	„	245.
Van Citters	„	„	269.
Fagel	„	„	293.
Spotprent op de Tweedracht	„	„	296.
Beleg van Luxemburg	„	„	315.
Spotprent op de “valsche kerk”, enz.	„	„	360.
’t Prinsjen van Wallis	„	„	431.
Koningin Maria	„	„	448.
Schomberg	„	„	527.
Folies extravagantes, enz.	„	„	529.
Haagsche Eerepoort	„	„	545.
Coehoorn	„	„	570.
Lijkstatie der Koningin	„	„	630.
Vredezaal te Rijswijk	„	„	680.
Tsaar Peter	„	„	668.
Karel II van Spanje	„	„	701.
Heinsius	„	„	783.
Goslinga	„	„	868.
Friso	„	„	921.
Friso’s weduwe	„	„	922.
Spinoza	„	„	1099.

INHOUD.

ACHTSTE BOEK, tweede gedeelte; 1672—1713.

Eerste Hoofdstuk.	Het nieuwe Staatsbewind. Staats- en krijgsbewegingen. Vrede met Engeland, Keulen, en Munster, 1672—1674	Bladz.	3.
Tweede „	Binnenlandsche Staatszaken. Voortgezette oorlog met Frankrijk. Vrede van Nymegen, 1674–1678	„	97.
Derde „	Buitenlandsche Verhoudingen. Inlandsche Tweespalt. Fransche overmoed. Viervoud Verbond. Twintigjarige wapenstilstand, 1679—1684.	„	207.
Vierde „	Inlandsche Stribbelingen. Regeeringsverandering in Engeland. Geloofsvervolging in Frankrijk. Stribbelingen met Engeland. Oorlog tusschen Frankrijk en Duitschland. De Prins in Engeland. Vlucht van Jacob II. Willem III Koning van Engeland, 1685—1689	„	326.
Vijfde „	Oorlog met Frankrijk. Verbond met Oostenrijk en Engeland. Inlandsch gekibbel. Haagsch Congres. Strijd te land en ter zee. Slag aan de Boyne. Oproer te Rotterdam. Verlies van Namen. Goessche beroerte, 1689—1692	„	469.
Zesde „	Voortgezette strijd. Mislukte pogingen tot vrede. Dood der Koningin Namen herwonnen. Biddersoproer te Amsterdam. Nieuwe onderhandelingen. Tsaar Peter in Holland. Vrede van Rijswijk, 1693—1697.	„	598.
Zevende „	Een nieuwe oorlogskiem. Onderhandelingen met Frankrijk. Testamenten en dood van den Spaanschen Koning. Het groote Verbond. Dood van Koning Willem III, 1697—1702	„	699.
Achtste „	Oorlog buiten en velerlei stribbeling binnen 's Lands. Jezuïten en Jansenisten. Krijgsbedrijven te land en ter zee. Het gulden jaar der Bondgenooten, 1702—1706	„	744.
Negende „	Eerste vredesvoorslagen. Noordsche oorlog. Geldersche beroerten. Velerlei krijgsbedrijf. Vredesonderhandelingen afgesprongen. Voortzetting van den oorlog. Vredes-Congres van Geertruidenberg, 1706—1710	„	849.
Tiende „	Het nieuwe oorlogsjaar. Ommekeer in Engeland. Engelsche vredesontwerpen en geheime onderhandeling. Dood van Keizer Jozef. Krijgsbedrijf. Prins Friso verdrinkt. Vredesonderwerpen. Onderhandelingen te Utrecht. Nieuw oorlogsbedrijf en Engelands ontrouw. Vredehandel. Vrede van Utrecht, 1710—1713	„	905.
Naschrift, over de wonderebbe van 't jaar 1672, enz.		„	1101.